

EL-KEŞŞÂF

Keşşâf Tefsiri

ZEMAHŞERÎ

6. Cilt

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 70

<i>Dinî İlimler Serisi</i>	: 7
<i>Kitabın Adı</i>	: EL-KEŞŞÂF 'AN HAKÂ'İKİ ĞAVÂMİDİ'T-TENZÎL VE 'UYÛNÎ'L-EKÂVİL FÎ VUCÛHÎ'T-TE'VÎL Keşşâf Tefsiri 6. Cilt; (6 Cilt)
<i>Müellifi</i>	: Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö.538/1144)
<i>Özgün Dili</i>	: Arapça
<i>Çeviri</i>	: Prof. Dr. Necdet Çağlı [Mücâdile - Tahrîm (28. cüz), Nebe' - Nâs (30. cüz)] Prof. Dr. Abdulaziz Hatip [Kâf - Necm, Kamer (Ömer Çelik ile), Hadîd] Dr. Murat Kaya [Ahkâf, Fetih, Kalem, Müzzemmil - Murselât] Prof. Dr. Ömer Çelik [Muhammed, Hucurât, Hâkka - Cin, Kamer] Prof. Dr. Mehmet Erdoğan [Rahmân, Vâkı'a] Doç. Dr. Nihat Uzun [Duhân, Câsiye] Prof. Dr. Mustafa Öztürk [Mülk] Doç. Dr. Harun ÖğmüŖ [Zuhruf]
<i>Editör</i>	: Prof. Dr. Murat Sülün Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı (Tefsir), Öğretim Üyesi
<i>Son Okuma</i>	: Ahmet Ali Balcı, Hüseyin Örs, Selahattin Cimitoğlu, Zeynep Altınır
<i>Yapım</i>	: Yüksel Yücel
<i>Baskı</i>	: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş. Dudullu OSB 1. Cadde No. 16 Ümraniye / İstanbul Tel: 444 44 03 www.bilnet.net.tr / Sertifika No. 42716
<i>Baskı Yeri ve Yılı</i>	: İstanbul 2020
<i>Baskı Miktarı</i>	: 1. Baskı, 2000 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Library of Congress A CIP Catalog Record

Zemahşerî

el-Keşşâf, Keşşâf Tefsiri

1. Kur'ân-ı Kerîm, 2. Tefsir, 3. Keşşâf, 4. Zemahşerî, 5. Tîbî

ISBN: 978-975-17-3840-0 (Takım) 978-975-17-4573-6 (6. Cilt)

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.

Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'*na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Süleymaniye Mh. Kanuni Medresesi Sk. No: 5 34116 Fatih / İstanbul

Tel.: +90 (212) 511 36 37

Faks: +90 (212) 511 37 00

info@yek.gov.tr

www.yek.gov.tr

EL-KEŞŞÂF
'AN HAKÂ'İKİ ĞAVÂMİDİ'T-TENZİL
VE 'UYÛNİ'L-EKÂVİL FÎ VUCÛHİ'T-TE'VÎL

KEŞŞÂF TEFSİRİ

(METİN - ÇEVİRİ)

6. CİLT

ZEMAŞSERÎ
(ö. 1144)

Çeviri

Necdet Çağıl - Abdulaziz Hatip - Murat Kaya
Ömer Çelik - Mehmet Erdoğan - Nihat Uzun
Mustafa Öztürk - Harun Öğmüş

Editör

Murat Sülün

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

İÇİNDEKİLER

ZUHRUF SÛRESİ	8
DUHÂN SÛRESİ	82
CÂSİYE SÛRESİ	118
AHKÂF SÛRESİ	144
MUHAMMED (s.a.) SÛRESİ	190
FETİH SÛRESİ	234
HUCURÂT SÛRESİ	274
KÂF SÛRESİ	342
ZÂRİYÂT SÛRESİ	378
TÛR SÛRESİ	412
NECM SÛRESİ	434
KAMER SÛRESİ	468
RAHMÂN SÛRESİ	498
VÂKİ'A SÛRESİ	528
HADÎD SÛRESİ	570
MÛCÂDİLE SÛRESİ	602
HAŞR SÛRESİ	636
MÛMTEHANE SÛRESİ	666
SAF SÛRESİ	694
CUMA SÛRESİ	712
MÛNÂFİKÛN SÛRESİ	730
TEGÂBÛN SÛRESİ	748
TALÂK SÛRESİ	764
TAHRÎM SÛRESİ	788
MÛLK SÛRESİ	820
KALEM SÛRESİ	848
HÂKKA SÛRESİ	882
MA'ÂRİC SÛRESİ	910
NÛH SÛRESİ	930
CİN SÛRESİ	952
MÛZZEMMİL SÛRESİ	982
MÛDDESSİR SÛRESİ	1006
KİYÂME SÛRESİ	1042
İNSÂN SÛRESİ	1062
MURSELÂT SÛRESİ	1090
NEBE' SÛRESİ	1108

NÂZİ'ÂT SÛRESİ	1132
ABESE SÛRESİ	1154
TEKVİR SÛRESİ	1170
İNFİTÂR SÛRESİ	1188
MUTAFFİFİN SÛRESİ	1198
İNŞİKÂK SÛRESİ	1218
BURÛC SÛRESİ	1230
TÂRIK SÛRESİ	1244
A'LÂ SÛRESİ	1254
GÂŞİYE SÛRESİ	1266
FECR SÛRESİ	1280
BELED SÛRESİ	1302
ŞEMS SÛRESİ	1316
LEYL SÛRESİ	1326
DUHÂ SÛRESİ	1334
İNŞİRAH SÛRESİ	1344
TİN SÛRESİ	1354
ALAK SÛRESİ	1360
KADİR SÛRESİ	1372
BEYYİNE SÛRESİ	1376
ZİLZÂL SÛRESİ	1382
ÂDİYÂT SÛRESİ	1388
KÂRİ'A SÛRESİ	1396
TEKÂSÜR SÛRESİ	1400
ASR SÛRESİ	1406
HÜMEZE SÛRESİ	1408
FİL SÛRESİ	1414
KUREYŞ SÛRESİ	1422
MÂ'ÛN SÛRESİ	1428
KEVSER SÛRESİ	1436
KÂFİRÛN SÛRESİ	1440
NASR SÛRESİ	1444
MESED SÛRESİ	1452
İHLÂS SÛRESİ	1460
FELAK SÛRESİ	1468
NÂS SÛRESİ	1476

EL-KEŞŞÂF

'AN HAKÂ'İKİ ĞAVÂMİDİ'T-TENZÎL
VE 'UYÛNÎ'L-EKÂVÎL FÎ VUCÛHÎ'T-TE'VÎL

EZ-ZEMAHŞERÎ

EBU'L-KÂSİM CÂRULLAH MAHMÛD BİN ÖMER
BİN MUHAMMED EL-HÂRİZMÎ

Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun.

الكشاف

عن حقائق غوامض التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل

الزمخشري

أبو القاسم جار الله محمود بن عمر بن محمد الخوارزمي

رحمة الله عليه

ZUHRUF SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur. Mukâtil “Senden önce görevlendirmiş olduğumuz peygamberlerimize bir sor bakalım.” âyeti [45] hariç, demiştir. 89 âyettir.

5

Rahmân Rahîm Allah'ın Adıyla

1. Hâ, Mîm.

2. Apaçık kitaba yemin ederim ki

3. Biz onu -siz akledesiniz diye- Arapça bir Kur'ân kıldık.

[1] “Apaçık kitap” a yani Kur'ân'a yemin etti ve “Biz onu Arapça bir Kur'ân kıldık” cümlesini yeminin cevabı yaptı. Bu, sanatkârane, güzel yeminlerdendir; çünkü yeminle yeminin konusu birbirine uygun ve aynı mecradadır. Bunun benzeri Ebû Temmâm'ın (v. 232/846) şu sözüdür:

“(Hatun!) Dişlerine ant içerim ki, gerçekten kar gibi bembeyazlar!”

[2] المبین (apaçık), yani kendilerine indirilenler için açık ve net; çünkü onların dil ve üslûplarıyla indirilmiştir. “Derin düşünen kimseler için *açık*” olduğu da söylenmiştir. Yine “doğru yolları sapkınlık yollarından ayırıp diyane konularında ümmetin ihtiyaç duyduğu hususları *açıklayıcı*” anlamında olduğu da ileri sürülmüştür.

[3] وَجَعَلْ جَعَلْنَا iki mef'ûl alacak şekilde “dönüştürdük” anlamında da, وَجَعَلْ وَجَعَلْنَا “karanlıkları ve aydınlığı var etmiştir” [En'âm 6/1] âyetindeki gibi, tek mef'ûl alacak şekilde “yarattık” anlamında da olabilir ki [ikinci] takdirde فُرْنَا عَرَيْنًا hâl olur.¹

[4] [“Siz akledesiniz diye...” ifadesindeki] لَعَلَّ isti'âre yoluyla irade etme anlamında kullanılmış olup hem irade hem de umma anlamını göz önünde bulundurman gerekir. Bu durumda anlam şöyle olur: Arapların anlamasını *istediğimiz* için ve “Âyetleri açıkça bildirilseydi ya!” [Fussilet 41/44] diye itiraz etmesinler *diye* Kur'ân'ı yabancı dilde değil, Arapça olarak yarattık!

4. O, nezdimizdeki ana kitapta “yüce, hikmet dolu” olarak kayıtlıdır.

[5] بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ İM الْكِتَابِ şeklinde kesreli de okunmuştur. Tıpkı بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ (“Aksine! Bu, şanlı-şerefli bir Kur'ân'dır. Levh-i Mahfûz'dadır.” [Burûc 85/21-22]) âyetindeki gibi, burada da maksat Levh-i Mahfûz'dur. Levh-i Mahfûz Ana Kitap diye isimlendirilmiştir; çünkü o, kitapların bulunup kendisinden alıntı ve çoğaltma işleminin yapıldığı ana kaynaktır.

1 Yani “Onu Arapça bir Kur'ân kıldık.” değil de “Arapça bir Kur'ân olarak yarattık.” Halku'l-Kur'ân meselesindeki tartışmaları hatırlayalım. / ed.

سورة الزخرف

مكية؛ وقال مقاتل: إلا قوله { وَسَأَلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا } [٤٥].

وهي ٨٩ آية.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

٥ -١- ﴿حَم﴾

٢- ﴿وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ﴾

٣- ﴿إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْءَانًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾

[١] أقسم بالكتاب المبين، وهو القرآن. وجعل قوله { إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْءَانًا عَرَبِيًّا } جوابًا للقسم؛ وهو من الأيمان الحسنة البديعة، لتناسب القسم والمقسم عليه، وكونهما من واد واحد. ونظيره قول أبي تمام:

وَتَنَائِيكَ إِنَّهَا إِغْرِيضُ ❁

[٢] { الْمُبِينِ } البين للذين أنزل عليهم؛ لأنه بلغتهم وأساليبهم. وقيل: الواضح للمتدبرين. وقيل: { الْمُبِينِ } الذي أبان طرق الهدى من طرق الضلالة، وأبان ما تحتاج إليه الأمة في أبواب الديانة.

١٥ [٣] { جَعَلْنَاهُ } بمعنى صيّرناه معدى إلى مفعولين. أو بمعنى خلقناه معدى إلى واحد، كقوله تعالى { وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورِ } [الأنعام: ١]. و{ قُرْءَانًا عَرَبِيًّا } حال.

[٤] ولعل مستعار لمعنى الإرادة؛ لتلاحظ معناها ومعنى الترجي، أي خلقناه عربيًا غير عجمي، إرادة أن تعقله العرب، ولثلا يقولوا { لَوْلَا فَضِّلَتْ آيَاتُهُ } [فصلت: ٤٤].

٤- ﴿وَأَنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِّي حَكِيمٌ﴾

٢٠ [٥] وقرئ «أم الكتاب»، بالكسر، وهو اللوح، كقوله تعالى { بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ } [البروج: ٢١-٢٢]. سمي بأم الكتاب؛ لأنه الأصل الذي أثبتت فيه الكتب منه تنقل وتتنسخ.

[6] “Yüce” kitaplar içinde gerçekten şanı yüce. Çünkü mu‘cize oluşuyla onlardan ayrılmaktadır. “Hikmet dolu” tamamen hikmetli. Yani Kur’ân’ın bizim katımızdaki makamı, yücelik ve hikmet sıfatlarını hâiz bir kitabın makamıdır; o, Ana Kitap’ta bu şekilde kayıtlıdır.

5 **5. Siz aşırı giden bir toplum olduğunuz hâlde, size öğüt vermekten vaz mı geçecektik?!**

[7] أَفَنَضْرِبُ عَنْكُمْ الذِّكْرَ ifadesi mecazen “öğüt vermekten uzaklaşıp geri mi duracaktık?” demektir. Bu mecaz, Arapların *darabe’l-ğarâibe ‘ani’l-havd* (Yabancı develeri havuzdan uzaklaştırdı.) şeklindeki sözlerinden gelmektedir. Haccâc’ın “Sizi yabancı develeri kovar gibi kovacağım!” ifadesi de bu kabilendir. Tarafe de şöyle demiştir:

Kov gitsin geceleri kapını çalan gamları, kederleri;
kılıcınla alınının çatısına vurup savdığın gibi düşman atlarını!

[8] [أَفَنَضْرِبُ]daki Fâ hafzedilmiş bir ifadeye atıf olup cümle *e-nuhmilukum fe-nadribu...* (Sizi ihmal edip öğüt vermekten uzak mı duralım?) şeklinde takdir edilir. Bu cümle, daha önce zikrettiği, *kitabı* indirmesinin ve anlayıp gereğini yapsınlar diye onu Arapça bir Kur’ân olarak yaratmasının aleyhine aldıkları tutumu yadırgamak içindir.

[9] صَفَحَ عَنْهُ iki şekilde yorumlanabilir: 1) صَفَحَ عَنْهُ (ondan yüz çevirdi) fiilinin masdarı olabilir ki bu durumda *mefûlün leh* olur ve “Sizden yüz çevirdiğimiz için Kur’ân’ı indirmekten ve onunla size delil getirmekten uzak mı duralım?!” anlamına gelir. 2) Yan anlamında olabilir. Bu anlam, Arapların *nazara ileyhi bi-safhi vechihî / bi-sufhi vechihî* (Ona yüzünü tam dönmeden bir yanıyla baktı.) şeklindeki kullanımlarından gelir. Bu durumda âyetin anlamı şöyle olur: Kur’ân’ı sizden uzaklaştırıp bir kenara mı atalım?! Bu takdirde kelime, *da’hu cânib^{en}* ve *imşi cânib^{en}* (Onu bir kenara koy. Bir tarafta doğru yürü!) örneklerinde olduğu gibi zarf olduğu için mansûb olur. Kelimeyi *sufh^{an}* şeklinde zammeli okuyanların kıraati de bunu teyit eder. Bu kıraatte başka bir ihtimal daha vardır; *sufh^{an}* kelimesinin *safûh* (yüz çeviren) kelimesinin çoğulu olmasıdır. Bu durumda kelime *sâfihîne mu’ridîne* (gözünün ucuyla bakarak, yüz çevirerek) takdirinde hâl olarak mansûb olur.

[10] أَنْ كُنْتُمْ ifadesi “(aşırı giden bir toplum) olduğunuz için” anlamında *li-en küntüm* takdirindedir. İfade, *إِنْ كُنْتُمْ* ([aşırı giden bir toplum] *olursanız*) ve *iz küntüm* ([aşırı giden bir toplum] *olduğunuzda*) şeklinde de okunmuştur. **Şayet** “Müşriklerin aşırılıkları kesin olduğu hâlde şart anlamı nasıl doğru olabilir?” **dersen şöyle derim:** Bu, işin doğruluğundan emin ve sübûtuna kanaat getirmiş birinin söylediği şart kabilindedir. Tıpkı ücretli bir işçinin patrona;

[٦] {عَلِيٍّ} رفيع الشأن في الكتب، لكونه معجزًا من بينها {حَكِيمٌ} ذو حكمة بالغة، أي منزلته عندنا منزلة كتابهما صفتاه، وهو مثبت في أم الكتاب هكذا.

٥- ﴿أَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا أَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِفِينَ﴾

[٧] {أَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا} يعني أفنضح عنكم الذكر ونذوده عنكم، على سبيل المجاز، من قولهم: ضرب الغرائب عن الحوض. ومنه قول الحجاج: ولأضربنكم ضرب غرائب الإبل! وقال طرفة:

أضربَ عنكَ الهُمومَ طَارِقَهَا * ضَرَبَكَ بِالسَّيْفِ قَوْنَسَ الفَرَسِ

[٨] والفاء للعطف على محذوف، تقديره: أنهملكم فنضرب عنكم الذكر؛ إنكارًا لأن يكون الأمر على خلاف ما قدّم على إنزاله الكتاب وخلقه قرآنًا عربيًا ليعقلوه ويعملوا بمواجهه. ١٠

[٩] و{صَفْحًا} على وجهين؛ إما مصدر من صفح عنه، إذا عرض، منتصب على أنه مفعول له، على معنى: أفنعزل عنكم إنزال القرآن وإلزام الحجة به إعراضًا عنكم!؛ وإما بمعنى الجانب من قولهم: نظر إليه بصفح وجهه وصفح وجهه، على معنى: أفنضح عنكم جانبًا، فينتصب على الظرف كما تقول: ضعه جانبًا، وامش جانبًا. وتعضده قراءة من قرأ «صفحًا»، بالضم. وفي هذه القراءة وجه آخر: وهو أن يكون تخفيف صُفْح جمع صَفُوح، وينتصب على الحال، أي صافحين معرضين. ١٥

[١٠] {أَنْ كُنْتُمْ} أي لأن كنتم. وقرئ «إن كنتم» و«إذ كنتم». فإن قلت: كيف استقام معنى إن الشرطية، وقد كانوا مسرفين على البت؟ قلت: هو من الشرط الذي ذكرت أنه يصدر عن المدل بصحة الأمر، المتحقق لثبوته، كما يقول الأجير: ٢٠

“Senin için çalıştımsa benim hakkımı öde!” demesi gibi. İşçi, çalıştığını pekâlâ bilmektedir; ancak böyle söyleyerek muhatabına konuyu şöyle takdim etmiş olmaktadır: Borcunu ödemekte gevşeklik göstermen, hak edilmiş aşikâr bir ödeme konusunda bilmezden gelerek şüphe eden birinin yapacağı bir iştir!

6. Oysa daha öncekilere nice peygamberler göndermiştik.

7. Kendilerine bir peygamber geldiğinde mutlaka onunla alay ederlerdi.

8. Ve Biz onlardan (yani, inkârcı Araplardan) daha güçlülerini helâk ettik. -Öncekilerin durumu daha önce geçmişti.-

[11] وَمَا يَأْتِيهِمْ (Ne zaman bir peygamber gelse) ifadesi, hâlen devam eden geçmiş durumun hikâyesidir; yani onlar bu hâl üzere idiler. Burada, kavminin alay etmesi karşısında Peygamber (s.a.) teselli edilmektedir.

[12] أَشَدَّ مِنْهُمْ (onlardan daha güçlülerini) ifadesindeki zamir aşırı giden topluluğa râcidir; çünkü hitap artık onlardan Peygamber’e (s.a.) çevrilmiştir; onlar hakkında kendisine bilgi verilmektedir.

[13] “Öncekilerin durumu daha önce geçmişti.” Yani onların atasözü yerine geçmeyi hak edecek şaşırtıcı hâl ve hikâyeleri Kur’ân’da birden fazla yerde geçmiştir. Bu, Peygamber (s.a.) için bir vaat, onlar için de bir tehdittir.

9. Gerçek şu ki onlara “Gökleri ve yeri kim yarattı?” diye sorsan, kesinlikle “Onları, ‘mutlak izzet ve ilim sahibi’ (Azîz, Alîm) yarattı” derler.

10. O ki Arz’ı sizin için beşik kılmış; doğru yolda gidesiniz diye orada sizin için yollar var etmiştir.

11. O ki gökten bir ölçüye göre su indirmiştir... -Biz ölü bir memleketi onunla diriltmekteyiz. Nitekim siz de (ba’s esnasında topraktan) böyle çıkarılacaksınız.-

[14] **Şayet** “Onları, mutlak izzet ve ilim sahibi yarattı derler.’ ifadesi ve peşinde serdedilen sıfatlar onların sözü ise ‘Biz ölü bir memleketi onunla diriltmekteyiz.’ ifadesini ne yapacaksın? Yok eğer Allah’ın sözü ise bunu nasıl izah ediyorsun?” **dersen şöyle derim:** Bu onlardan nakledilen bir söz değil, Allah’ın sözüdür. “Onları, mutlak izzet ve ilim sahibi yarattı, derler.” sözü şu anlamdadır: O ki şöyle şöyle sıfatları vardır; onlar da göklerin ve yerin yaratılışını işte bu sıfatlara sahip olan Allah’a nispet ve isnat ediyorlar.

[15] “Bir ölçüye göre (su indirmiştir).” Yani ülkelerin ve kulların selâmette olacağı ölçüde; *tufansız*...

إن كنت عملت لك فوفني حقي، وهو عالم بذلك؛ ولكنه يخيل في كلامه أن تفريطك في الخروج عن الحق فعل من له شك في الاستحقاق، مع وضوحه، استجهاً له.

٦- ﴿وَكَمْ أَرْسَلْنَا مِنْ نَبِيِّ فِي الْأَوَّلِينَ﴾

٧- ﴿وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِيِّ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ﴾

٨- ﴿فَاهْلِكْنَا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَمَضَىٰ مَثَلُ الْأَوَّلِينَ﴾

[١١] ﴿وَمَا يَأْتِيهِمْ﴾ حكاية حال ماضية مستمرة، أي كانوا على ذلك. وهذه تسلية لرسول الله ﷺ عن استهزاء قومه.

[١٢] الضمير في ﴿أَشَدَّ مِنْهُمْ﴾ للقوم المسرفين، لأنه صرف الخطاب عنهم إلى رسول الله ﷺ يخبره عنهم.

[١٣] ﴿وَمَضَىٰ مَثَلُ الْأَوَّلِينَ﴾ أي سلف في القرآن في غير موضع منه ذكر قصتهم وحالهم العجيبة التي حقها أن تسير مسير المثل. وهذا وعد لرسول الله ﷺ، ووعد لهم.

٩- ﴿وَلَيْنَ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ﴾

١٠- ﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَجَعَلَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾

١١- ﴿وَالَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَنْشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا كَذَلِكَ تُخْرَجُونَ﴾

[١٤] فإن قلت: قوله ﴿لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ﴾ وما سرد من الأوصاف عقيبها إن كان من قولهم فما تصنع بقوله ﴿فَأَنْشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا كَذَلِكَ تُخْرَجُونَ﴾؟ وإن كان من قول الله فما وجهه؟ قلت: هو من قول الله، لا من قولهم. ومعنى قوله ﴿لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ﴾ الذي من صفته كيت وكيت، لينسب خلقها إلى الذي هذه أوصافه وليسندنه إليه.

[١٥] ﴿بِقَدَرٍ﴾ بمقدار يسلم معه البلاد والعباد، ولم يكن طوفاناً.

12. O ki bütün eşleri yaratmış; sizin için, bineceğiniz gemiler ve hayvanlar var etmiştir.

13. Böylece, bunların üzerine kurulum sonra da Rabbinizin nimetini anarsınız şöyle diyerek: “Her tür eksik ve kusurdan münezzehtir şunu emrimize amade kılan! Yoksa bizim buna gücümüz yetmezdi.”

14. “Şüphesiz, sonunda mutlaka Rabbimize döneceğiz.”

[16] مَا تَوْكَبُونَ “bineceğiniz şeyler” demektir. **Şayet** “Hayvanlara bindiler.” anlamında *rakibu'l-en'âm*, ‘Gemiye bindiler.’ anlamında ise *rakibû fi'l-fülk* denir. Burada her ikisini de zikretmesine rağmen, neden [في] ‘siz] مَا تَوْكَبُونَ dedi?” **dersen şöyle derim:** Daha güçlü olduğu için edatsız geçişli olanı, edatla geçişli olana baskın kılmış ve مَا تَوْكَبُونَ (bineceğiniz şeyler) buyurmuştur.

[17] عَلَى ظُهُورِهِ (bunların üzerine) ifadesi, *‘alâ zuhuri mâ terkebûnehû* (bindiğiniz şeylerin -yani gemi ve hayvanların- sırtına) demektir.¹ “Allah’ın nimetini anmalarının” anlamı o nimetleri gönülden itiraf edip önemini kavrayarak düşünmeleri, sonra da onlardan dolayı Allah’a dil ile hamdetmeleridir. Nitekim Hazret-i Peygamber’in, ayağını üzengiye koyduğunda “Allah’ın adıyla!” dediği, bineğe binip oturduğunda ise “Her hâlükârda Allah’a hamdolsun! *Her tür eksik ve kusurdan münezzehtir şunu emrimize amade kılan! Yoksa bizim buna gücümüz yetmezdi. Şüphesiz, sonunda mutlaka Rabbimize döneceğiz.*” âyetini okuduğu, sonra da üç kez *Allâhu ekber lâ ilâhe illâllâh* (Mutlak büyük Allah’tır. Allah’tan başka tanrı yok!) dediği rivayet edilmiştir [Tirmizî, “Da’âvât”, 48]. Yine demişlerdir ki Hazret-i Peygamber gemiye bindiğinde “Onun akıp gitmesi de durması da Allah’ın adıyladır. Benim Rabbim gerçekten bağışlayıcıdır, merhametlidir.” [Hûd 11/41] dermiş. Nakledilmiştir ki; Hazret-i Ali’nin oğlu Hasan (r.a.), bir adamın, bineğine binerken “Her tür eksik ve kusurdan münezzehtir şunu emrimize amade kılan.” dediğini görmüş ve “Böyle söylemekle mi emrolundunuz?” diye şaşkınlığını belirtmiş. Adam “Ya ne ile emrolunduk?” diye sorunca “Rabbinizin nimetini anıp hatırlamakla...” demiş; böylece hamdetmeyi unutmuş olan adamı ikaz etmiştir. Bu, sahâbenin Allah’a titizlikle saygı duyup bu konuda büyük-küçük hiçbir hususu ihmal etmemelerindendir. **Allah bizi de onlara uyan ve onların yolunu takip eden kimselerden kılın!** Zanaatlarının incelikleri üzerinde düşünmek akıllı bir kimseye ne çok yarar! Zanaat konusunda bile durum böyleyse ya dinin incelikleri üzerinde düşünmek nasıldır?

[18] مُقْرِينَ (güç yetirenler) demektir. Kişi bir işe güç yetirdiğinde *akra-neş-şey’e* denir. Nitekim İbn Herme (v. 150) şöyle demiştir:

1 عَلَى ظُهُورِهِ'deki zamirin nasıl müfred müzekker olduğunu açıklıyor. / ed.

١٢- ﴿وَالَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ الْفُلْكِ وَالْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ﴾

١٣- ﴿لِتَسْتَوُوا عَلَى ظُهُورِهِ ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ إِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ وَتَقُولُوا

سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ﴾

١٤- ﴿وَإِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ﴾

٥ [١٦] و{الْأَزْوَاجِ} الأصناف. {مَا تَرْكَبُونَ} أي تركبونه. فإن قلت: يقال: ركبوا الأنعام، وركبوا في الفلك. وقد ذكر الجنسين فكيف قال: {مَا تَرْكَبُونَ}؟ قلت: غلب المتعدّي بغير واسطة لقوته على المتعدّي بواسطة، فقليل: تركبونه.

[١٧] {عَلَىٰ ظُهُورِهِ} على ظهور ما تركبونه، وهو الفلك والأنعام. ومعنى ذكر نعمة الله عليهم: أن يذكروها في قلوبهم معترفين بها مستعظمين لها، ثم يحمدوا عليها ١٠ بألسنتهم. وهو ما يروي عن النبي ﷺ: أنه كان إذا وضع رجله في الركاب قال: بسم الله، فإذا استوى على الدابة قال: الحمد لله على كل حال، سبحان الذي سخر لنا هذا -إلى قوله- لمنقلبون، وكبر ثلاثاً وهلل ثلاثاً. وقالوا: إذا ركب في السفينة قال: {بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِبِهَا وَمُرْسِيهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ} [هود: ٤١]. وعن الحسن بن علي رضي الله عنه رأى رجلاً يركب دابة فقال: سبحان الذي سخر لنا هذا. فقال: أبهذا أمرتم؟ فقال: وبم أمرنا؟ قال: أن تذكروا نعمة ربكم؛ كان قد أغفل التحميد فنبهه عليه. وهذا من حسن ١٥ مراعاتهم لأداب الله ومحافظتهم على دقيقتها وجليلها. جعلنا الله من المقتدين بهم، والسائرين بسيرتهم. فما أحسن بالعاقل النظر في لطائف الصناعات، فكيف بالنظر في لطائف الديانات؟

[١٨] {مُقْرِنِينَ} مطيقين. يقال: أقرن الشيء، إذا أطاقه. قال ابن هرمة:

Çekilir bir yük olmasa da, ey Da'd! (Sevgilim!)

Başıma sardığın ağır hicran ve vefasızlık yükünü kaldıradımdım.

[19] *Akranenin* gerçek anlamı, “Ona denk buldu, dengini buldu.” demektir; çünkü zor olan bir iş, zayıfın dengi olmaz. Nitekim dikkat edersen, 5 zayıflar hakkında *lâ yakranu bi-hi's-sa'bet* (Zorluk onun dengi değildir.) derler. مُقْرِنِينَ kelimesi şeddeli olarak *mukarranîne* şeklinde de okunmuştur; anlam aynıdır.

[20] **Şayet** “Şüphesiz, sonunda mutlaka Rabbimize döneceğiz.’ cümlesinin öncesiyle bağlantısı nasıldır?” **dersen şöyle derim:** Bineğe binen 10 nice insan vardır ki, hayvanın ayağı sürçer veya ürker yahut huysuzlanır ya da sahibini yere atar ve helâkine yol açar. Nice gemi yolcusu vardır ki gemileri kırılıp hurdahaş olmuş ve boğulmuşlardır. Bineğe binmek tehlikeli bir işe girişmek ve helâke yol açabilecek bir sebebe yapışmak olunca, buna kalkışan yolcunun o esnada, öleceğini unutmaması, Allah’ın takdirinden 15 kurtulamayarak bir gün mutlaka O’na döneceğini aklından çıkarmaması gerekir. Kendine çeki düzen vererek Allah’a kavuşmaya hazır oluncaya dek bu hususu kalbiyle ve diliyle anmaktan geri durmaması icap eder. Bineğe binişinin, gaflet hâlinde iken -Allah’ın ilmine göre- ölümüne yol açacak bir sebep olmasından sakınmalıdır. Arkadaşlarına; “Gelin, at üzerinde veya 20 kayıklarda bir gezinti yapalım!” deyip de yanlarına şarap kadehleri ve çalgı âletleri alarak bineklere binen kimselerin durumuna düşmekten Allah’a sığınmalıdır. Onlar bineklerinin üstünde veya onları aheste aheste götüren gemiler içinde iyice sarhoş olup kendilerinden geçene kadar içmeyi sürdürürler; yalnızca şeytanı anar ve yalnız onun emirlerine uyarlar. Duyduğuma 25 göre, bineğine binen bir hükümdar bir beldeden bir aylık mesafedeki bir diğer beldeye giderken sürekli şarap içerek yolculuk etmiş ve ancak varacağı yere varıp yerleştikten sonra aymış; yaptığı yolculuktan hiç haberi olmamış, onu hiç hissetmemiş. Bineğine böyle binenlerin yaptıklarıyla Allah’ın bu âyette emrettiği arasında ne büyük fark vardır!

[21] [Bu ifadenin anlamıyla ilgili olarak] “Bineklerine bindiklerinde tabuta bineceklerini hatırlarlar.” da denmiştir.

15. Ama O'nun bazı kullarını kendisinin parçası kıldılar. İnsan, gerçekten apaçık bir nankördür.

[22] “O'nun bazı kullarını kendisinin parçası kıldılar.” cümlesi “Gökleri ve yeri kim yarattı?’ diye sorsan...” [Zuhruf 43/9] âyetine bağlıdır; yani 35 gökleri ve yeri yaratanı onlara sorarsan onun Allah olduğunu kabul ederler.

وَأَقْرَنْتُ مَا حَمَلْتَنِي وَلَقَلَّمَا ﴿٢٠﴾ يُطَاقُ احْتِمَالُ الصِّدِّ يَا دَعْدُ وَالْهَجْرُ

[١٩] وحقيقة أقرنه، وجده قرينته وما يقرن به؛ لأن الصعب لا يكون قرينه للضعيف. ألا ترى إلى قولهم في الضعيف: لا يقرن به الصعبة. وقرئ «مقرنين»، والمعنى واحد.

٥ [٢٠] فإن قلت: كيف اتصل بذلك قوله {وَأَنَا إِلَى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ}؟ قلت: كم من راكبٍ دابةٍ عثرت به أو شمست أو تقحمت أو طاح من ظهرها فهلك، وكم من راكبين في سفينة انكسرت بهم فغرقوا. فلما كان الركوب مباشرة أمر مخطر، واتصالاً بسبب من أسباب التلف كان من حق الراكب - وقد اتصل بسبب من أسباب التلف - أن لا ينسى عند اتصاله به يومه، وأنه هالك لا محالة فمُنْقَلِبٌ إِلَى اللَّهِ غير منفلت من قضائه. ولا يدع ذكر ذلك بقلبه ولسانه حتى يكون مستعداً للقاء اللَّهِ بإصلاحه من نفسه، والحذر من أن يكون ركوبه ذلك من أسباب موته في علم اللَّهِ وهو غافل عنه، ويستعيد بالله من مقام من يقول لقرنائه: تعالوا تنتزه على الخيل أو في بعض الزوارق؛ فيركبون حاملين مع أنفسهم أواني الخمر والمعازف، فلا يزالون يسقون حتى تميل طلاهم وهم على ظهور الدواب، أو في بطون السفن وهي تجري بهم، لا يذكرون إلا الشيطان، ولا يمثثلون إلا أوامره! وقد بلغني أن بعض السلاطين ركب وهو يشرب من بلد إلى بلد بينهما مسيرة شهر، فلم يصح إلا بعدما اطمأنت به الدار، فلم يشعر بمسيره ولا أحس به. فكم بين فعل أولئك الراكبين وبين ما أمر الله به في هذه الآية.

[٢١] وقيل: يذكرون عند الركوب ركوب الجنازة.

٢٠ ١٥- ﴿وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ مُّبِينٌ﴾

[٢٢] {وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا} متصل بقوله {وَلَمَّا سَأَلْتَهُمْ} [الزخرف: ٩] أي ولئن سألتهم عن خالق السموات والأرض ليعترفن به،

Bu itirafa rağmen kullarından bazılarını onun bir parçası yapar, O'nu yaratıkların sıfatlarıyla nitelerler. *Kulları O'nun bir parçası yapmaları*, "Melekler Allah'ın kızlarıdır." diyerek, -çocuk babanın bir parçası olduğu gibi- onları O'nun bir cüz'ü ve parçası görmeleridir. *Cüz'* kelimesinin "kızlar" olarak
5 açıklanması ve Arap dilinde bu kelimenin "kızlar"ın ismi olduğunun ileri sürülmesi Tefsire sokulan bid'atlere dendir. Bu, Araplara yapılmış bir iftira ve sonradan uydurularak onlara nispet edilmiş bir yalandan ibarettir. Onlara bu da yetmemiş, [*cüz'* kelimesinden] *eczeeti'l-mer'et*" (Kadın kız doğurdu.) kullanımını türetmişler ve bununla ilgili beyit üstüne beyit uydurmuşlardır ki iki
10 örneği şunlardır:

Hür bir kadın bir gün kız doğurursa şaşılmaz.

Evs'in kız doğuran kızlarından biriyle evlendim.

[23] Kelime *cüzü'*^{en} şeklinde de okunmuştur.

[24] لَكُفُورٌ مُّبِينٌ (apaçık bir nankör) "nimeti inkâr eden, inkârı açık olan"
15 demektir; çünkü Allah'a çocuk nispet etmek küfürdür; küfür ise nankörlüğün temelini teşkil eder.

16. Yoksa Allah, yarattıkları arasından erkek çocukları size ayırdı da kızları kendisi mi aldı (ey inkârcı Araplar)?!

17. Bunlardan herhangi birine, kendisinin temsilen Rahmân'a isnat ettiği (cinsten bir kız evlât) müjdelendiğinde, yüzü kapkara kesilir ve öfkeyle yutkunur.
20

18. Öyle ya, "(uğruna masraf yapıp) süs-püs içinde yetiştirilecek ve kavgada bir şey ifade etmeyecek biri" söz konusudur...

[25] أَمْ اِتَّخَذَ yani "Yoksa kızları kendisi mi aldı?!" Hemze yadırgama ifade eder. Müşriklerin cahilliğini ve durumlarının şaşırtıcı oluşunu vurgulamaya yöneliktir; çünkü onlar kullarından Allah'a bir parça nispet etmekle kalmamışlar, bunu da [yerleşik kanaate göre] 'en kötü'sünden seçmişlerdir; yani *parça* erkeklerden değil de kızlardan oluşmaktadır. Oysa müşrikler, Allah'ın kulları içinde kızlardan en çok nefret eden ve onlara en çok buğzeden kimse-
25 selerdi; kızlara olan buğzları onları diri diri gömmeye kadar varmıştı! Bu sebeple âdeta şöyle denmektedir: Haydi -farazî olarak ve temsil kabilinden- Allah'a çocuk nispet edilebilir diyelim; peki bu paylaşımdaki denge-sizlikten, onun 'en hayırlı ve üstün' payı size vererek sizi kendisine tercih ettiğini, [sizce] 'en kötü ve aşağı olan'ı kendisine bıraktığını söylemekten de
30 mi utanmıyorsunuz!?

وقد جعلوا له مع ذلك الاعتراف من عباده جزءاً، فوصفوه بصفات المخلوقين. ومعنى {مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا} أن قالوا: الملائكة بنات الله، فجعلوهم جزءاً له وبعضاً منه، كما يكون الولد بضعة من والده وجزءاً له. ومن بدع التفاسير: تفسير الجزء بالإناث، وادعاء أن الجزء في لغة العرب: اسم للإناث، وما هو إلا كذب على العرب، ووضع مستحدث منحول، ولم يقنعهم ذلك حتى اشتقوا منه: أجزاء المرأة، ثم صنعوا بيتاً وبيتاً:

إِنْ أَجْزَأَتْ حُرَّةٌ يَوْمًا فَلَا عَجَبٌ ❊

زُوجَتْهَا مِنْ بَنَاتِ الْأَوْسِ مُجْزِئَةً ❊

[٢٣] وقرئ «جُزْؤًا» بضمين.

[٢٤] {لَكَفُورٌ مُبِينٌ} ليجحود للنعمة ظاهر جحوده؛ لأن نسبة الولد إليه كفر، والكفر أصل الكفران كله. ١٠

١٦- ﴿أَمْ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ وَأَصْفِيكُمْ بِالْبَنِينَ﴾

١٧- ﴿وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ﴾

﴿كَظِيمٌ﴾

١٨- ﴿أَوْ مَنْ يُنشِئُوا فِي الْحَلِيِّةِ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ﴾

[٢٥] {أَمْ اتَّخَذَ} بل اتخذ، والهمزة للإنكار، تجهيلاً لهم وتعجبياً من شأنهم، ١٥

حيث لم يرضوا بأن جعلوا لله من عباده جزءاً، حتى جعلوا ذلك الجزء شر الجزأين، وهو الإناث دون الذكور، على أنهم أنفر خلق الله عن الإناث وأمقتهم لهنّ. ولقد بلغ بهم المقت إلى أن وأدوهنّ. كأنه قيل: هبوا أن إضافة اتخاذ الولد إليه جائزة فرضاً وتمثيلاً، أما تستحيون من الشطط في القسمة، ومن ادعائكم أنه آثركم على نفسه بخير

الجزأين وأعلاهما، وترك له شرهما وأدناهما؟! ٢٠

[26] بَنَات (kızlar) kelimesinin nekire ve اَلْبَنِينَ (oğullar) kelimesinin ma'rife gelişi, birincisinin daha önce zikredilişi, "Dilediğine kızlar bağışlıyor; dilediğine erkekler bağışlıyor." [Şûrâ 42/49] âyetinde belirttiğim sebepten dolayıdır.

[27] بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَنِ مَثَلًا (kendisinin temsilen Rahmân'a isnat ettiği) ifadesi, "Allah'a *misl*-yani benzer- kıldığı cins ile" demektir; çünkü müşriklerden biri melekleri Allah'ın bir *cüzü* ve parçası kıldığında onu Allah'ın cinsi ve benzeri kılmış olmaktadır; zira çocuk babanın cinsinden olur; yani onlar, Allah'a bu cinsi nispet etmişlerdir.

[28] Müşriklerin hallerinden biri de şuydu; herhangi birine "Kızın oldu." dediğinde gamlanır, sinir ve üzüntüden yüzü simsiyah kesilir, kederle dolardı. Anlatıldığına göre, Araplardan birinin karısı bir kız çocuğu doğurmuş; adam da evi terk etmiş; bunun üzerine kadın şu satırları söylemiş:

Bu Ebû Hamza'nın nesi var, neden eve gelmiyor; hep başka evde!

Oğlan doğurmadık diye kızgın mı bize? Her istediğimiz verilmiyor ki bize!

[29] Bilakis ne veriliyorsa onu alıyoruz işte!

[29] ظَلَّ dönüşüm ifade eder. Nitekim nâkıs fiillerin çoğu bu anlamda kullanılır. مَسُوْدًا kelimesi *müsveddün* (kara) ve *müsvâddün* (kapkara) şeklinde okunmuştur. Bu takdirde ظَلَّ'de, müjdelenen kişiye râci bir zamir vardır; وَجْهَهُ مَسُوْدٌ (yüzü simsiyah) ifadesi ise haber yerine geçen bir cümle olur.¹

[30] Sonra şöyle buyurmuştur: Rahmân'a böyle yerilmiş niteliklere sahip çocuk nispet edilir mi?! Yani "Süs-püs içinde yetiştirilmiş," nazla büyütülmüş; hasımlarıyla karşılaşmış erkeklerle yarıştığında kendisini ortaya koyamayan; hasımlarını yenebilecek ne bir konuşma kabiliyeti ne de bir delili bulunan. Ki bu da, erkek fitratına göre, kadın *aklının* zaaf ve eksikliğinden² kaynaklanmaktadır. Denilmiştir ki: Bir kadın nadiren konuşması gerektiğinde, lehine olan delili söylemek istese çoğunlukla aleyhine olanı söyler!

[31] Bu âyette, süs ve konfor içinde yetişmenin [o gün itibariyle] ayıplanacak, kınanacak hususlardan olduğu ve bunun sadece örtü içerisindeki kadınların özelliği olduğu anlamı vardır. Erkeklerin bundan kaçınıp uzak durması ve Hazret-i Ömer'in "Sade giyinin, sade yaşayın, süsten uzak durun!" dediği gibi yaşaması gerekir. Kendini süslemek isteyen erkek, içten içe takva örtüsüyle süslemelidir.

1 Bu takdirde ibare; *vechubü* isim, *müsvedden* de haber olacak şekilde ظَلَّ وَجْهَهُ مَسُوْدًا "Yüzü kapkara kesilir!" anlamına değil de *zalle (huve) müsveddunvechub* şeklinde "Kapkara yüzü biri olur!" anlamına gelir. / ed.

2 Kadın aklının zayıf ve eksik oluşu (i) sosyal hayata; bilime, sanat ve eğitime uzaklığına paralel gerçekleşebilen bir durumdur. Kadın sosyokültürel hayata atıldıkça, yazı, hesap vb. tahsil faaliyetlerinde bulunduğu durum değişebilir. (ii) 'Akl (عقل / عقل) aslında fren demektir. İlgili hadislerde, kadının; mantığından ziyade, duygularıyla hareket eden nispeten kırılğan yapısına işaret edilmektedir. Konu zekâ meselesi değildir; erkeklerden çok daha zeki, zihni ve ufku açık nice kadınlar olduğu muhakkaktır. / ed.

[٢٦] وتنكير {بَنَاتٍ} وتعريف {الْبَنِينَ} وتقديمهنّ في الذكر عليهم لما ذكرت في قوله تعالى {يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنَاثًا وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ} [الشورى: ٤٩].

[٢٧] {بِمَا صَرَبَ لِلرَّحْمَنِ مَثَلًا} بالجنس الذي جعله له مثلاً -أي شبهاً- لأنه إذا جعل الملائكة جزءاً لله وبعضاً منه فقد جعله من جنسه ومماثلاً له؛ لأن الولد لا يكون إلا من جنس الوالد. يعني أنهم نسبوا إليه هذا الجنس.

[٢٨] ومن حالهم أن أحدهم إذا قيل له: قد ولدت لك بنت اغتم واربد وجهه غيظاً وتأسفاً وهو مملوء من الكرب. وعن بعض العرب: أن امرأته وضعت أنثى، فهجر البيت الذي فيه المرأة، فقالت:

مَا لِأَبِي حَمَزَةٌ لَا يَأْتِينَا * يَظَلُّ فِي الْبَيْتِ الَّذِي يَلِينَا
عَضْبَانُ أَنْ لَا نَلِدَ الْبَنِينَا * لَيْسَ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا مَا شِينَا
وَإِنَّمَا نَأْخُذُ مَا أُعْطِينَا *

[٢٩] والظلول بمعنى الصيرورة، كما يستعمل أكثر الأفعال الناقصة بمعناها. وقرئ «مسوداً» و«مسواداً»، على أن في {ظَلُّ} ضمير المبشر، و«وَجْهَهُ مُسَوِّدٌ» جملة واقعة موقع الخبر.

[٣٠] ثم قال: أو يجعل للرحمن من الولد من هذه الصفة المذمومة صفته. وهو أنه {يُنَشِّؤُا فِي الْحِلْيَةِ} أي يتربى في الزينة والنعمة، وهو إذا احتاج إلى مجاثاة الخصوم ومجاراة الرجال، كان غير مبين، ليس عنده بيان؛ ولا يأتي ببرهان يحجج به من يخاصمه. وذلك لضعف عقول النساء ونقصانهنّ عن فطرة الرجال. يقال: قلما تكلمت امرأة فأرادت أن تتكلم بحجتها إلا تكلمت بالحجة عليها.

[٣١] وفيه أنه جعل النشأ في الزينة والنعومة من المعايب والمذام، وأنه من صفة ربات الحجال. فعلى الرجل أن يجتنب ذلك ويأنف منه، ويربأ بنفسه عنه، ويعيش كما قال عمر رضي الله عنه: اخشوشنوا واخشوشبوا وتمعددوا. وإن أراد أن يزين نفسه زينها من باطن بلباس التقوى.

[32] يَنْشَأُ (yetiştirilir) fiili, *yunşeu* ve *yunâşeu* şeklinde de okunmuştur. *İnşâ'* kökünde *yunâşeunun* ifade ettiği anlamın benzerini *iğlâ'* (fiyat yükseltme) kökünde *muğâlât^{un}* (fâhiş zam yapmak) kelimesi vermektedir.

19. Rahmân'ın kulları olan melekleri dışı yapmaktalar! Peki, onların yaratılışını görmüşler mi?! (Yoo! Ama 'Gördük; dışıydılar!' diyorlarsa, bilsinler ki) ileride şahitlikleri yazılacak ve sorguya çekilecekler!

[33] Müşrikler, aynı anda üç ayrı *küfre* düşmüşlerdir; öncelikle Allah'a çocuk nispet etmişler; sonra, O'na iki cinsin 'daha aşağı' olanını nispet etmişler; üstelik nispet ettikleri bu çocuğu Allah katında en değerli kullar olan meleklerden saymışlar ve böylece onları hafife alıp hakarete bulunmuşlardır.

[34] عِبَادُ الرَّحْمٰنِ ifadesi aynı anlamda *'abîdûr-rahmân* (Rahmân'ın kulları) ve *'inder-rahmân* (Rahmân katında) şeklinde de okunmuştur. "Katında" derken, meleklerin Allah'a yakınlıkları ve "özel" oluşları temsil edilmektedir.

[35] اِنَّا (dışiler) kelimesi çoğulun çoğulu olarak *unus^{en}* şeklinde de okunmuştur. جَعَلُوا (yapmaktadırlar) fiili, "İsimlendirdiler; 'Onlar kızdır' dediler." anlamındadır.

[36] اَشْهَدُوا ifadesi de -("Şahit mi oldular?" anlamındaki *e-şehidû*'ya ek olarak- biri üstün biri ötre olmak üzere iki Hemze ile *e-uşhidû* (Şâhit mi tutuldular?) ve iki harf arasında Elif sesiyle *â-uşhidû* (Şâhit mi tutuldular?) şeklinde de okunmuştur. Bu, onlarla alay etmek için olup sözlerini hiçbir bilgiye dayanmaksızın söylediklerini göstermektedir. Allah onları bunu bilmeye zorlamamış, onlar da bu konuya deliliyle ulaşmamışlar ve onu bilmeyi gerekli kılacak bir nakille öğrenmemişlerdir. Bilgi yollarından geriye yalnızca meleklerin yaratılışına şahitlik etmeleri kalmaktadır. Bu (olmayan) şahitlik hakkında ise kendilerine şu tehdit bildirilmiştir: Meleklerin dışı olduğuna dair "şahitlikleri, ileride yazılacak ve sorguya çekilecekler!" Bu bir tehdittir. سَتُنَكِّتُ (yazılacak) fiili, Yâ ve Nun harfleriyle *se-yuktebu* (yazılacak) ve *se-nektubu* (yazacağız) şeklinde de okunmuştur. شَهَادَتِهِمْ kelimesi de *şehâdetuhum* (şâhitlikleri) ve *şehâdâtuhum* şeklinde okunmuştur. يُسْأَلُونَ (sorguya çekilecekler) fiili de işteşlik anlamıyla *yusâelûne* (soruşturulacaklar) formunda okunmuştur.

20. Bir de "Rahmân dileyeydi, biz bunlara kulluk etmezdik." demekteler. Bu konuda (yani, O'nun neyi, nasıl dilediği hususunda) hiçbir bilgileri yok; sadece tahmin yürütüyorlar.

[37] Bunlar da müşriklerin önceki üç küfrüne ilâve olarak işledikleri iki küfürdür; yani -Allah'tan başka- meleklerle de tapmaları ve Cebrî 'kardeş'lerinin dediği gibi, onlara tapmanın Allah'ın iradesiyle olduğunu iddia etmeleri!

[٣٢] وقرئ «ينشأ»، و«ينشأ» و«ينشأ». ونظير المناشأة بمعنى الإنشاء المغلاة
بمعنى الإغلاء.

١٩- ﴿وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنَاثًا أَشْهَدُوا خَلَقَهُمْ سَتُكْتَبُ
شَهَادَتُهُمْ وَيُسْأَلُونَ﴾

٥ [٣٣] قد جمعوا في كفرية ثلاث كفرات؛ وذلك أنهم نسبوا إلى الله الولد، ونسبوا
إليه أحسن النوعين، وجعلوه من الملائكة الذين هم أكرم عباد الله على الله، فاستخفوا
بهم واحتقروهم.

[٣٤] وقرئ «عباد الرحمن»، و«عبيد الرحمن»، و«عند الرحمن»؛ وهو مثل
لزلفاهم واختصاصهم.

١٠ [٣٥] و«إناثًا»، و«أنثا» جمع الجمع. ومعنى {جعلوا} سموا وقالوا إنهم إناث.

[٣٦] وقرئ «أشهدوا»، و«أشهدوا»، بهمزتين مفتوحة ومضمومة، و«أشهدوا»،
بألف بينهما. وهذا تهكم بهم، بمعنى أنهم يقولون ذلك من غير أن يستند قولهم إلى
علم، فإن الله لم يضطرهم إلى علم ذلك، ولا تطرقوا إليه باستدلال، ولا أحاطوا به
عن خبر يوجب العلم، فلم يبق إلا أن يشاهدوا خلقهم، فأخبروا عن هذه المشاهدة.
١٥ {سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ} التي شهدوا بها على الملائكة من أنوثتهم، {وَيُسْأَلُونَ}! وهذا
وعيد. وقرئ «سيكتب» و«سكتب»، بالياء والنون، و«شهادتهم»، و«شهاداتهم»،
و«يسألون» على ما يفاعلون.

٢٠- ﴿وَقَالُوا لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ مَّا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا
يَخْرُضُونَ﴾

٢٠ [٣٧] {وَقَالُوا لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ} هما كفرتان أيضًا مضمومتان إلى
الكفرات الثلاث، وهما: عبادتهم الملائكة من دون الله، وزعمهم أن عبادتهم بمشيئة
الله، كما يقول إخوانهم المعجبة!

[38] **Şayet** “Onlar bunu alay etmek için söylüyorlar; ciddi şekilde söyle-seler mümin olurlardı!’ diyenleri yadırgamamıştın!”¹ **dersen şöyle derim:** On-ların bu sözü dalga geçerek söylediklerine dair bir delil yoktur. Delili olmayan bir iddiada bulunmak ise geçersizdir. Kaldı ki Allah onların, kullarından bir
5 kısmını Allah’ın parçası gördüklerini, O’nun kızları evlât edinip oğulları kul-larına tahsis ettiğine, şerefli meleklerin dışı olduklarına inandıklarını, onlara tapındıklarını, “Rahmân dileyseydi, biz bunlara kulluk etmezdik!” dediklerini kınayarak ve küfür olduğuna şahitlik ederek aktarmıştır. Bütün bu sözleri alay ederek söylemiş olsalardı, -ciddi söylemeleri durumunda muhalife göre ima-
10 nın ifadesi olan- bu nakilden önce onlardan nakledilen sözler onlar hakkında bir övgü olurdu; çünkü bu takdirde o sözler, alay amaçlı söyledikleri küfür kelimelerinden ibaret olurdu. Böylece, ‘sözlerinde ciddi oldukları’ ihtimali, ye-gâne ihtimal olarak kalmakta ve kendilerinden nakledilen bütün sözlerin kü-für vasfında ortak olduğu anlaşılmaktadır. “Diğerlerinin değil, yalnızca bu son
15 sözün alay edilerek söylendiğini kabul ediyoruz.” derlerse, o zaman da sırf bâtil görüşlerini haklı çıkartmak için “önünden ve ardından bâtil yaklaşamayan Al-lah kitabı”nı eğritmeye kalkmış olurlar! Bu son söz, müşriklerin alaylı alaylı söyledikleri [fakat] doğru² bir söz olsaydı, Allah’ın “Bu konuda hiçbir bilgileri yok!” demesinin bir anlamı olmazdı; çünkü alay ederek “Allah’tan başka tanrı
20 yok!” diyenin alay etmesi yadırganır, fakat ifadesi yalanlanmaz; zira gerçeği söyleyenin ciddi de olsa, alaycı da olsa yalanlanması caiz değildir.³

[39] **Şayet** “Melekler Allah’ın kızlarıdır.’ derken hiçbir bilgiye sahip değildirlere; bu konuda tamamen tahmin yürütmektedirler; [meleklerle] kul-luk etmelerini Allah’ın iradesine bağlarken ise böyle değildirlere!’ şeklinde
25 tefsir eden kişi hakkında görüşün nedir?” **dersen şöyle derim:** Bu, bir bâtil taraftarının hilesi ve hasmı karşısında haptolduğu hâlde hâlâ zeytinyağı gibi üste çıkmaya çalışan birinin çarpıtmasıdır! Bunun benzeri şu âyettir: “Müşrikler diyecekler ki ‘Allah dileyseydi, biz de atalarımız da şirk koşmaz-dık; hiçbir şeyi de haram kılmazdık!’ Onlardan öncekiler de Bizim şiddetli
30 azabımızı tadıncaya kadar böyle yalanlayıp durmuşlardı!” [En’âm 6/148]

21. Yoksa, Biz kendilerine bundan önce bir kitap vermişiz de ona mı tutunuyorlar?!

22. Aksine; “Biz atalarımızı bir din üzerinde bulduk, onların izinde elbette doğru yolda gitmekteyiz.” demekteler.

1 Nahl 16/35’teki “Müşrikler ‘Allah dileyseydi, O’ndan başka bir şeye ne biz tapardık ne de atalarımız...’ dediler.” âyetini ... *istibzâen minbum bi-bi...* [bunu dalga geçerek söylüyorlardır] şeklinde tefsir etmiş olmasına işaret ediyor olabilir. / ed.

2 Çünkü böylece, muhaliflerin (Cebrîlerin) inandığı şeyi dile getirmiş oluyorlar. / ed.

3 Mademki Allah bu *-güya- doğru* sözü yalanlamış, demek ki bâtil bir inanıştır. / ed.

[٣٨] فإن قلت: ما أنكرت على من يقول: قالوا ذلك على وجه الاستهزاء، ولو قالوه جادين لكانوا مؤمنين؟ قلت: لا دليل على أنهم قالوه مستهزئين، وادعاء ما لا دليل عليه باطل؛ على أن الله تعالى قد حكى عنه ذلك على سبيل الذم والشهادة بالكفر أنهم جعلوا له من عباده جزءاً، وأنه اتخذ بنات وأصفاهم بالبنين، وأنهم جعلوا الملائكة المكرمين إناثاً، وأنهم عبدوهم وقالوا: لو شاء الرحمن ما عبدناهم، فلو كانوا ناطقين بها على طريق الهزء لكان النطق بالمحكيات - قبل هذا المحكى الذي هو إيمان عنده لو جدوا في النطق به - مدحاً لهم، من قبل أنها كلمات كفر نطقوا بها على طريق الهزء؛ فبقي أن يكونوا جادين، وتشتك كلها في أنها كلمات كفر. فإن قالوا: نجعل هذا الأخير وحده مقولاً على وجه الهزء دون ما قبله، فما بهم إلا تعويج كتاب الله الذي لا يأتيه الباطل من بين يديه ولا من خلفه، لتسوية مذهبهم الباطل. ولو كانت هذه كلمة حق نطقوا بها هزءاً لم يكن لقوله تعالى {مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ} معنى، لأن من قال لا إله إلا الله على طريق الهزء كان الواجب أن ينكر عليه استهزاؤه ولا يكذب، لأنه لا يجوز تكذيب الناطق بالحق جاداً كان أو هازئاً.

[٣٩] فإن قلت: ما قولك فيمن يفسر {ما لهم ب} بقولهم إن الملائكة بنات الله {من علم إن هم إلا يخرصون} في ذلك القول، لا في تعليق عبادتهم بمشيئة الله؟ قلت: تمحل مبطل وتحريف مكابر. ونحوه قوله تعالى {سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ} [الأنعام: ١٤٨].

٢٠ - ٢١ - ﴿أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا مِنْ قَبْلِهِ فَهُمْ بِهِ مُسْتَمْسِكُونَ﴾

٢٢ - ﴿بَلْ قَالُوا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ﴾

[40] مِنْ قَبْلِهِ (bundan önce) ifadesindeki zamir Kur'an'a veya peygambere râci olup anlam şöyledir: Onlar Allah'tan başkasına kulluğu Allah'ın iradesiyle ilişkilendirdiler. Bunu hiçbir bilgiye dayanmaksızın söylediler! -Daha sonra şöyle buyurmuştur:- Yoksa biz onlara bu kitaptan önce bir kitap vermiştik de onda kendimize küfür ve çirkin sıfatlar mı nispet etmiştik ki bu konuda kendilerinde vahye dayalı bir bilgi oluşup *o kitaba* tutunarak onunla delil getiriyorlar!? Yoo! Tutundukları hiçbir delil yok! Sadece şöyle diyorlar: "Biz atalarımızı bir *ümme*" yani din "üzerinde bulduk." Hemze'nin esresiyle '*alâ immet*' şeklinde de okunmuştur. Her ikisi de "kastetmek, yönelmek" anlamındaki *el-emm* kökünden gelmektedir; *ümme* "yönelinen, hedeflenen yol" demektir; tıpkı *irtihâl* edilen yere *rihlet* (yolculuk) denmesi gibi. *İmme* ise *âmmın* -yani hedefleyen kişinin- içinde bulunduğu durumudur. Şu da söylenmiştir: [Bir *ümme*] yani konfor ve iyi bir durum [üzere bulduk].

[41] عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ ifadesi, İnn'e'nin haberidir. Ya da zarf مُهْتَدُونَ ile bağlantılıdır.¹

23. Zaten, senden önce hangi memlekete uyarıcı göndermişsek, oranın kodamanları -tıpkı bunlar gibi- mutlaka "Biz atalarımızı bir din üzerinde bulduk ve onların izinden gitmekteyiz." demişlerdir.

[42] "Oranın kodamanları": nimetin *itrâf* ettikleri; yani şımarttıkları. Dinî sorumluluk ve meşakkatlerin işlerine gelmediği, sadece arzu ve eğlencelerden hoşlananlar.²

24. (Uyarıcı) "Peki, ben size atalarınızı üzerinde bulduğunuz şeyden daha doğrusunu getirmişsem de mi?!" deyince, (cahilane bir inatla) "Biz sizin gönderildiğiniz şeyi inkâr etmekteyiz!" demişlerdir.

25. Biz de hak ettikleri cezayı vermişizdir... Bak, yalanlayanların sonu nice olmuş!

[43] قَالَ (dedi) ifadesi *kul* (de); جِئْتَكُمْ (size getirdim) ifadesi de *ci'nâkum* (size getirdik) şeklinde de okunmuştur; yani size atalarınızın dininden daha doğru bir din getirmiş olsam da mı atalarınızın dinine uyacaksınız!? Onlar ise "Biz atalarımızın dininde sebat edeceğiz, sen bize ondan daha doğru, daha doğrusunu getirsen de ondan ayrılmayız!" demişlerdir.

1 (i) "Onların izinde doğru yolda gitmekteyiz." (ii) "Onların izinde [olduğumuz için] doğru yolda gitmekteyiz." / ed.

2 *Müref* kolay, müreffeh bir hayat süren, elindeki nimetler yüzünden azan, ahlakî endişe taşımadan gününü gün eden, şımarık, kibirli kimse. *Mutarraf* da böyle bir hayatın küstahlaştırdığı kişi. Haz ve keyif peşinde koşmanın yozlaştırdığı bu insanlar genelde, zulme eğilimlidirler ve haz peşinde günaha gömülüp giderler. Kur'an'a göre; peygamberlere karşı çıkanlar asıl bunlardır (Sebe' 34/34; Zuhuf 43/23), insanlar ve medeniyetler bunların hakka-hukuka aykırı tasarrufları yüzünden helak edilmiştir (İsrâ 17/16). Bu yüzden, ahirette feci bir şekilde cezalandırılacaklardır (Vâkı'a 56/45); burunları sürtülecektir. / ed.

[٤٠] الضمير في { مِنْ قَبْلِهِ } للقرآن أو الرسول. والمعنى: أنهم ألصقوا عبادة غير الله بمشيئة الله: قولاً قالوه غير مستند إلى علم، ثم قال: أم آتيناهم كتاباً قبل هذا الكتاب نسبنا فيه الكفر والقبائح إلينا، فحصل لهم علم بذلك من جهة الوحي، فاستمسكوا بذلك الكتاب واحتجوا به. { بَلْ } لا حجة لهم يستمسكون بها إلا قولهم { إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ } على دين. وقرئ «على إمة»، بالكسر. وكتاهما من الأم - وهو القصد - فالأمة الطريقة التي تؤم، أي تقصد، كالرحلة للمرحولة إليه، والإمة الحالة التي يكون عليها الأم، وهو القاصد. وقيل: على نعمة وحالة حسنة.

[٤١] { عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ } خبر إن، أو الظرف صلة لـ { مُهْتَدُونَ }.

١٠ - ٢٣- ﴿وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ﴾

[٤٢] { مُتْرَفُوهَا } الذين أترفهم النعمة - أي أبطرتهم - فلا يحبون إلا الشهوات والملاهي، ويعافون مشاق الدين وتكاليفه.

١٥ - ٢٤- ﴿قَالَ أَوْلَوْ جِئْتُمْ بِأَهْدَىٰ مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ آبَاءَكُمْ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ﴾

٢٥- ﴿فَانتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَنْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ﴾

[٤٣] قرئ «قل»، و«قال»، و«جئتكم»، و«جئناكم»؛ يعني: أتبعون آباءكم ولو جئتكم بدين أهدى من دين آباءكم؟ قالوا: إنا ثابتون على دين آبائنا لا ننفك عنه، وإن جئتنا بما هو أهدى وأهدى.

26. Hani İbrâhim, babasına ve kavmine şöyle demişti: “Ben, sizin taptıklarınızdan kesinlikle uzağım.”

27. “Beni yaratan müstesna... O bana elbette yakında doğru yolu gösterecek.”

- 5 [44] بِرَاءٍ (uzak) kelimesi, Bâ'nın fethası ve zammesiyle *berâ'* - *burâ'* ve -ayrıca- *berî'* şeklinde okunmuştur ki *burâ'* - *berî'* kelimeleri, kalıp bakımından *kerîm* - *kurâm* (şerefli, cömert) kelimeleri gibidir. بِرَاءٍ ise kalıp olarak ظَمَاءٍ (susuzluk) kelimesi gibi masdardır. Bu sebeple tekil, ikil, çoğul, eril ve dişille kullanılabilir; *nahnu'l-berâ'u minke ve'l-halâu* (Biz senden uzağız; alâkamız yok seninle!) denilebilir.

- [45] الَّذِي فَطَرَنِي (beni yaratan) ifadesinde birden fazla ihtimal vardır. (i) Öncesiyle bağlantısı olmayan bir istisna olarak mansüb olması. Buna göre âdetâ; “Ancak beni yaratan başkadır; çünkü o bana doğru yolu gösterir.” denmektedir. (ii) مِنَ [مِنَ] ile mecrûr olan kelimededen bedel olarak mecrûr olması. Buna göre de âdetâ; “Sizin taptığınız varlıklardan uzağım, ama beni yaratan değil!” denmiş olmaktadır. **Şayet** “Allah Teâlâ iki sebeple onların taptığı varlıklar cinsinden değildir: (i) Allah'ın zatı bütün varlıkların zatlarından farklıdır, dolayısıyla taptıkları varlıklardan da farklıdır. (ii) *Onlara göre* putlar ma'bûd iken, Allah ma'bûd değildir. O hâlde, bu ifadeyi nasıl bedel yapabiliyorsun!?” **dersen şöyle derim:** Âlimler, müşriklerin, putlarla birlikte Allah'a da taptıklarını söylüyorlar. Bir diğer ihtimal ise, الَّذِي فَطَرَنِي (beni yaratan) ifadesinden önce gelen لَا'nın غير anlamında sıfat olmasıdır. Bu ihtimale göre; مَا تَعْبُدُونَ (taptığınız varlıklar) ifadesindeki مَا mevsûfe olur; cümlenin takdiri de; “Ben, sizin taptığınız ‘beni yaratan dışındaki ilâhlar’dan uzağım!” şeklinde olur; tıpkı لَوْ كَانَ فِيهَا إِلَهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا (“Gökte ve yerde *Allah'tan başka tanrılar* olsaydı, ikisi(nin düzeni) de kesinlikle bozulup gitmişti.” [Enbiyâ 21/22]) âyetindeki [لَا] gibi.

- [46] **Şayet** “سَيَهْدِينِ (O bana yakında doğru yolu gösterecektir.) fiilinin gelecek zaman kipiyle gelişinin sebebi nedir?” **dersen şöyle derim:** Bir defa geniş zaman kipiyle فَهُوَ يَهْدِينِ (“Bana doğru yolu gösterir.” [Şu'arâ 26/78]) buyurmuş, bir defa da burada geçtiği şekilde gelecek zaman kipiyle “Bana doğru yolu gösterecektir.” buyurmuştur. O hâlde, ikisini bir arada düşünmelisin. Âdetâ “O bana doğru yolu gösterir ve gösterecektir.” buyrulmaktadır. Böylece, hidayetin şu anda ve gelecekte devam ettiğine işaret edilmiş olmaktadır.

- 35 **28. Ve -belki dönerler diye- bunu (tevhidi) ardından gelenler için kalıcı bir ilke kılmıştı.**

٢٦- ﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ إِنَّنِي بَرَاءٌ مِمَّا تَعْبُدُونَ﴾

٢٧- ﴿إِلَّا الَّذِي فَطَرَنِي فَإِنَّهُ سَيِّئُهُدِينَ﴾

[٤٤] قرئ «براء»، بفتح الباء وضمها، و«برىء»؛ فبرىء وبراء نحو كريم وكرام؛ وبراء مصدر كظماء، ولذلك استوى فيه الواحد والاثنان والجماعة، والمذكر والمؤنث. يقال: نحن البراء منك، والخلاء منك.

[٤٥] {الَّذِي فَطَرَنِي} فيه غير وجه؛ أن يكون منصوبًا على أنه استثناء منقطع، كأنه قال: لكن الذي فطرني فإنه سيئهم، وأن يكون مجرورًا بدلًا من المجرور بد {ممن}؛ كأنه قال: إنني براء مما تعبدون إلا من الذي فطرني. فإن قلت: كيف تجعله بدلًا، وليس من جنس ما يعبدون من وجهين؛ أحدهما أن ذات الله مخالفة لجميع الذوات، فكانت مخالفة لذوات ما يعبدون. والثاني، أن الله تعالى غير معبود بينهم والأوثان معبودة؟ قلت: قالوا: كانوا يعبدون الله مع أوثانهم، وأن تكون {إلا} صفة بمعنى غير، على أن {مما} في {ما تعبدون} موصوفة، تقديره: إنني براء من آلهة تعبدونها غير الذي فطرني، فهو نظير قوله تعالى {لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا} [الأنبياء: ٢٢].

[٤٦] فإن قلت: ما معنى قوله {سَيِّئُهُدِينَ} على التسوية؟ قلت: قال مرة {فَهُوَ يَهْدِينِ} [الشعراء: ٧٨]، ومرة {فَأَنَّهُ سَيِّئُهُدِينَ} فأجمع بينهما وقدر، كأنه قال: فهو يهدين وسيئهم، فيدلان على استمرار الهداية في الحال والاستقبال.

٢٨- ﴿وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقِبِهِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾

[47] “Ve belki” şirke düşenler tevhide çağırانlarının çağırısıyla şirkten “dönerler diye” Hazret-i İbrâhim, “bunu” yani konuştuğu *kelime-i tevhidi* -ki “Beni yaratan müstesna, sizin taptıklarınızdan kesinlikle uzağım!” sözüdür- “ardından gelenler” yani zürriyeti “için kalıcı bir ilke kılmıştı.” Onlar
5 içinde Allah’ı bir bilip tevhide çağrı yapanlar hep olageldi. Tıpkı “İbrâhim de bunu oğullarına emretti.” [Bakara 2/132] âyetindeki gibi. Bu ilkeyi Allah’ın kalıcı kıldığı da söylenmiştir.

[48] (كَلِمَةً) dile kolay gelmesi için *kilmet^{en}* şeklinde de okunmuştur ki aynı durum *ve fi ‘akbihi* (ardından gelenler için) kıraatinde de vardır. İfade *ve fi*
10 *‘akibihi* şeklinde de okunmuş olup “onun takipçi ve halefleri için” demektir.

29. Aslında Ben bunları ve atalarını yaşattım da yaşattım... Sonunda, işbu gerçek ve mesajı net olan bir peygamber onlara (da) geldi.

[49] “Bunları yaşattım...” Yani -İbrâhim’in ardından gelen- Mekkeli-leri, ömür ve refahlarını uzatarak yaşattım da yaşattım; kendilerine tanınan
15 bu mühlete aldandılar; refah, arzu ve heveslerin peşine düşmekle ve şeytana uymakla meşgul olup *kelime-i tevhid*den geri kaldılar. “Sonunda işbu gerçek” -yani Kur’ân- ve mesajı “net olan bir peygamber” beraberindeki apaçık âyetlerle birlikte geldi. Fakat onu yalanladılar; onu sihirbaz, getirdiklerini de sihir olarak nitelediler. Dolayısıyla, İbrâhim’in onlara dair umudu gerçekleşmedi!
20 İfade *bel metta‘nâ* (Aslında, biz yaşattık...) şeklinde de okunmuştur.

[50] **Şayet** “*Metta‘te* (sen yaşattın...)” şeklinde okuyanın gerekçesi nedir?” **dersen şöyle derim:** “Belki dönerler diye, bunu (yani tevhidi) ardından gelenler için kalıcı bir ilke kılmıştı.” sözüyle ilgili olarak Allah Teâlâ âdeti *kendi kendine* itiraz etmekte ve “Yo yooo! Onları, uzun ömür ve bol rızık vererek sen şımarttın böyle; bu nimetler de onları *kelime-i tevhid*den alıkoydu tabii!” demektedir. Sözü böyle uzatarak onları kınamak istemektedir; çünkü onlara nimetlerini artırarak lutufta bulunduğu bunu daha fazla şükretme ve tevhid ve imanda sebat etme gerekçesi yapmaları gerekirdi; başka varlıkları O’na ortak kılmaya ve tanrı edinmeye değil! Bunun örneği, iyilik yaptığı
25 birinin kötülüğünden şikâyet eden kişinin kendi kendine şöyle demesidir: “İyilik ve ihsanıyla buna sebep olan sensin, sen!” Bunu söylemekteki amacı kötülük eden kişiyi kınamaktır, kendi yaptığı iyiliği kötülemez değil!

30. Kendilerine gerçek geldiğinde; “Bu bir büyüdür; biz onu kesin olarak inkâr etmekteyiz!” dediler.

35 **31. Ve “Bu Kur’ân’ın, o iki şehirden (yani Mekke ve Tâif’ten) büyük bir adama indirilmesi gerekmez miydi?” dediler.**

[٤٧] {وَجَعَلَهَا} وجعل إبراهيم صلوات الله عليه كلمة التوحيد التي تكلم بها -وهي قوله إِنِّي بَرَاءٌ مِّمَّا تَعْبُدُونَ إِلَّا الَّذِي فَطَرَنِي- {كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقِبِهِ} في ذريته، فلا يزال فيهم من يوحد الله ويدعو إلى توحيدهِ، لعل من أشرك منهم يرجع بدعاء من وحد منهم. ونحوه {وَوَضَىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ} [البقرة: ١٣٢] وقيل: وجعلها الله.

٥ [٤٨] وقرئ «كلمة»، على التخفيف و{في عَقِبِهِ} كذلك، وفي عاقبه، أي فيمن عقبه، أي خلفه.

٢٩- ﴿بَلْ مَتَّعْتُ هَؤُلَاءِ وَأَبَاءَهُمْ حَتَّىٰ جَاءَهُمُ الْحَقُّ وَرَسُولٌ مُّبِينٌ﴾

[٤٩] {بَلْ مَتَّعْتُ هَؤُلَاءِ} يعني أهل مكة -وهم من عقب إبراهيم- بالمد في العمر والنعمة، فاغترّوا بالمهلة، وشغلوا بالتنعم واتباع الشهوات وطاعة الشيطان عن كلمة التوحيد {حَتَّىٰ جَاءَهُمُ الْحَقُّ} وهو القرآن {وَرَسُولٌ مُّبِينٌ} الرسالة واضحا بما معه من الآيات البينة، فكذبوا به وسموه ساحرًا وما جاء به سحرًا ولم يوجد منهم ما رجاه إبراهيم. وقرئ «بل متعنا»

[٥٠] [٥٠] فَإِن قُلْتَ: فما وجه قراءة من قرأ «متعنت» بفتح التاء؟ قلت: كأن الله تعالى اعترض على ذاته في قوله {وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقِبِهِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ} [الزخرف: ٢٨] فقال: بل متعتهم بما متعتهم به من طول العمر والسعة في الرزق، حتى شغلهم ذلك عن كلمة التوحيد. وأراد بذلك الإطناب في تعييرهم؛ لأنه إذا متعهم بزيادة النعم وجب عليهم أن يجعلوا ذلك سببًا في زيادة الشكر والثبات على التوحيد والإيمان، لا أن يشركوا به ويجعلوا له أندادًا. فمثاله أن يشكو الرجل إساءة من أحسن إليه، ثم يقبل على نفسه فيقول: أنت السبب في ذلك بمعروفك وإحسانك! وغرضه بهذا الكلام توبيخ المسيء لا تقييح فعله. ٢٠

٣٠- ﴿وَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ وَإِنَّا بِهِ كَافِرُونَ﴾

٣١- ﴿وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ﴾

[51] **Şayet** “Gerçeğin ve peygamberin gelişini ‘refah içinde yaşatmanın ulaşım sona erdiği sınır’ yaptı; sonra da onun peşinden “Kendilerine gerçek geldiğinde, ‘Bu bir büyüdür,’ dediler” cümlesini zikretti. Sözün bu şekilde dizilişinin sebep ve anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** Refah içinde yaşatmakla maksat onun sebep olduğu durumdur. O da nimetlerle meşgul olarak tevhidden ve onun gereklerinden geri kalmaktır. Dolayısıyla, “Gerçek ve apaçık peygamber gelene kadar tevhidden geri kaldılar!” buyurmuş olmaktadır. Peygamberin gelişini sınır yapılmak suretiyle uyanışı gerektiren bu olay esasında gafletten uyandıkları göz önüne getirilip canlandırılmaktadır. 5
10
15
20

Sonra gerçeğin gelişini esnasındaki durumlarını anlatmaya başlamış ve şöyle buyurmuştur: Gerçek onlara gelince yüzmekte oldukları gafletten daha kötü bir iş yaptılar; o da o zaman mevcut olan şirklerine ilâve olarak gerçeğe karşı inat etmek, peygambere büyüklük taslamak ve düşmanlık etmek, Allah’ın kitap ve yasalarını hafife almak, kâfirlerin davranışlarını yapmakta ısrar etmek ve “Bu Kur’ân’ın, o iki şehirden (yani Mekke ve Tâif’ten) büyük bir adama indirilmesi gerekmez miydi?!” diyerek çağdaşları arasından Muhammed’in peygamber olarak seçilmesi hakkında Allah’ın hikmetini sorgulamaktır. Bu, buldukları durumunun çirkin olduğunu vurgulayan çok güçlü bir ifadedir. İfade Cim’in sükûnuyla *‘alâ racîn* şeklinde de okunmuştur.

[52] مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ “iki şehrin birinden” demektir. Tıpkı “İnci ve mercan çıkar ikisinden de” [Rahmân 55/22] âyeti gibi ki ikisinden birinden demektir.¹ İki şehirle kasıt Mekke ve Tâif’tir. “İki şehrin iki adamından” anlamının kastedildiği de söylenmiştir. Bunlar İbn Abbas’a göre, Velîd b. Muğîre el-Mahzûmî ile Habib b. Amr b. Umeyr es-Sekafi’dir. Mücâhid’e göre, Utbe b. Rebîa ve Kinâne b. Abdiyâlel’dir. Katâde’ye göre ise Velîd b. Muğîre ve Urve b. Mes’ûd es-Sekafi’dir. Velîd şöyle derdi: Muhammed’in söyledikleri gerçek olsaydı “Bu Kur’ân” ya bana ya da Ebû Mes’ûd es-Sekafi’ye nâzil olurdu. *Ebû Mes’ûd* Urve b. Mes’ûd’un künyesidir. 20
25

[53] [Aslında] Allah’ın bir *insanı* elçi göndermeyeceğini ısrarla inkâr ediyorlardı. Ancak Allah Teâlâ’nın delilleri tekrar etmesiyle peygamberlerin yalnızca şehirlerde yaşayan *insanlar* arasından çıktığını öğrenince, bu kez başka bir yoldan inkâra kalkıştılar! O da söz konusu iki kişiden birinin peygamber olacağını hiçbir delil olmaksızın dayatmaya kalkışmalarıdır. 30

[54] “Bu Kur’ân” demeleri, onu hor görerek anmalarından dolayıdır. 35
Adamların ‘büyük’ oluşuyla dünyada lider ve önder oluşlarını kastedmektedirler; ***ancak Allah katında büyük olan kişinin ‘büyük’ olduğu akıllarına gelmemiştir.***

1 İnci mercan tatlı ve tuzlu denizlerin sadece birinden, yani tuzlu olanından çıkmaktadır. / ed.

[٥١] فإن قلت: قد جعل مجيء الحق والرسول غاية التمتع، ثم أردفه قوله {وَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ} فما طريقة هذا النظم ومؤداه؟ قلت: المراد بالتمتع ما هو سبب له، وهو اشتغالهم بالاستمتاع عن التوحيد ومقتضياته، فقال: بل اشتغلوا عن التوحيد حتى جاءهم الحق ورسول مبین، فخیل بهذه الغاية أنهم تنبهوا عندها عن غفلتهم لاقتضاءها التنبه، ثم ابتداء قصتهم عند مجيء الحق فقال: ٥ ولما جاءهم الحق جاؤوا بما هو شر من غفلتهم التي كانوا عليها، وهو أن ضموا إلى شركهم معاندة الحق، ومكابرة الرسول، ومعاداته، والاستخفاف بكتاب الله وشرائعه، والإصرار على أفعال الكفرة والاحتكام على حكمة الله في تخير محمد من أهل زمانه، بقولهم {لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقُرَيْتَيْنِ عَظِيمٍ}. وهي الغاية في تشويه صورة أمرهم. قرئ «على رجل»، بسكون الجيم. ١٠

[٥٢] {مِنَ الْقُرَيْتَيْنِ} من إحدى القريتين، كقوله تعالى {يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ} [الرحمن: ٢٢]، أي من أحدهما. والقريتان: مكة والطائف. وقيل: من رجلي القريتين، وهما: الوليد بن المغيرة المخزومي وحبيب بن عمرو بن عمير الثقفي، عن ابن عباس. وعن مجاهد: عتبة بن ربيعة وكنانة بن عبد ياليل. وعن قتادة: الوليد بن المغيرة وعروة بن مسعود الثقفي. وكان الوليد يقول: لو كان حقاً ما يقول محمد لنزل ١٥ هذا القرآن عليّ أو على أبي مسعود الثقفي. وأبو مسعود كنية عروة بن مسعود.

[٥٣] ما زالوا ينكرون أن يبعث الله بشراً رسولاً، فلما علموا بتكرير الله الحجج أن الرسل لم يكونوا إلا رجالاً من أهل القرى، جاؤوا بالإنكار من وجه آخر، وهو تحكّمهم أن يكون أحد هذين.

[٥٤] وقولهم {هَذَا الْقُرْآنُ} ذكر له على وجه الاستهانة به، وأرادوا بعضم الرجل ٢٠ رياسته وتقدّمه في الدنيا؛ وعزب عن عقولهم أن العظيم من كان عند الله عظيماً.

32. Rabbinin rahmetini bunlar mı bölüştürüyorlar?! Oysa (manevî dereceleri dilediğimize verdiğimiz gibi) kendilerinin dünya hayatındaki geçim vasıtalarını paylaşarak onları birbirlerinden derece derece üstün kılan da Biziz. Bu sayede birbirlerini tutup iş gördürebiliyorlar.
 5 **Bir farkla ki senin Rabbinin rahmeti, bunların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır.**

[55] “Rabbinin rahmetini bunlar mı bölüştürüyorlar?!” Soru edatı cahilliklerini şiddetle yadırgamak içindir. Yine itirazlarına ve mesnetsiz dayatmalarda bulunmaya kalkışmalarına, peygamberlik ve ona lâıyk olanı seçme işini düşünüp yapan, böylelikle Allah’ın rahmetini paylaştırmayı üstlenen kişiler olduklarına dair iddialarına yönelik şaşkınlık belirtmek içindir. Oysa rahmetini paylaştırmayı yalnızca Allah üstlenir ve onu yüce kudreti ve engin hikmetiyle yapar.

[56] Daha sonra Allah onlara bir örnek vererek şunu bildirdi: Onlar kendi özel işlerini, dünyada faydalarına olanı bile düşünüp yapmaktan âcizdirler. Onların geçimlerini aralarında takdir edip paylaşan, bilgi sahibi bir zatın şanına lâıyk şekilde onların durumlarını düşünüp düzenleyen, ihtiyaçları konusunda birbirlerine başvurmaları ve bir kısmı diğer kısmını değişik meslekler ve işlerde kullanıp çalıştırmaları, böylece bir arada yardımlaşarak yaşamaları, fayda ve menfaatlere ulaşım onları elde edebilmeleri için geçim sebepleri konusunda onları eşit kılmayıp da birbirinden farklı ve değişik konumlarda yaratan, içlerinden güçlü, zayıf, zengin, fakir, sığıntı ve hizmetkârlar var eden yalnızca Allah Teâlâdır. Eğer onları kendilerine havale etse ve işlerini düzenlemeyi kendilerine yükleyseydi kesin hüsrana uğrar ve helâk olurlardı. Dünya hayatındaki sıradan iş ve geçimlerini düzenlemekte bile bu durumda iken, Allah’ın en büyük rahmeti ve en engin şefkati olan din işlerini düzenlemekte nasıl olacaklarını zannediyorsun!? O din ki âhiretteki nasiplerin elde edilmesi için tutulacak yol, selâmet yurduna konmak için çıkılacak merdivendir.

[57] Allah daha sonra “senin Rabbinin rahmeti...” buyurdu ki bu rahmet -yani Allah’ın dini ve onu takip eden âhiretteki kazanç- onların topladıkları dünyanın çer-çöpünden daha hayırlıdır demek istemektedir.

[58] **Şayet** “Geçimleri, hayatlarını sürdürdükleri nimetlerdir; ama kimi helâlle yaşar, kimi haramla. Demek ki Allah Teâlâ helâli paylaştırdığı gibi haramı da paylaştırmaktadır.”¹ **dersen şöyle derim:** Allah Teâlâ her kulun geçimini takdir etmiştir. -Ki o yiyecek, içecek ve faydasına olan diğer şeylerdir.-

1 Yani Ehl-i Adl ve’l-Tevhid mezhebinin dediğinin aksine, demek ki haramlar da *ilahi rızaktır*. / ed.

٣٢- ﴿أَهُمْ يَفْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا وَرَحِمْتَ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ﴾

[٥٥] {أَهُمْ يَفْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ} هذه الهمزة للإنكار المستقل بالتجهيل والتعجيب من اعتراضهم وتحكمهم، وأن يكونوا هم المدبرين لأمر النبوة والتخير لها من يصلح لها ويقوم بها، والمتولين لقسمة رحمة الله التي لا يتولاها إلا هو بباهر قدرته وبالغ حكمته.

[٥٦] ثم ضرب لهم مثلاً فأعلم أنهم عاجزون عن تدبير خويصة أمرهم وما يصلحهم في دنياهم، وأن الله عز وعلا هو الذي قسم بينهم معيشتهم وقدرها ودبر أحوالهم تدبير العالم بها، فلم يسو بينهم، ولكن فاوت بينهم في أسباب العيش، وغاير بين منازلهم فجعل منهم أقوياء وضعفاء وأغنياء ومحاويج وموالي وخدماء، ليصرف بعضهم بعضاً في حوائجهم ويستخدمون في مهنتهم ويتسخروهم في أشغالهم، حتى يتعايشوا ويتراقدوا ويصلوا إلى منافعهم ويحصلوا على مرافقهم؛ ولو وكلهم إلى أنفسهم وولاهم تدبير أمرهم، لضاعوا وهلكوا. وإذا كانوا في تدبير أمر المعيشة الدنية في الحياة الدنيا على هذه الصفة، فما ظنك بهم في تدبير أمور الدين الذي هو رحمة الله الكبرى ورأفته العظمية؟ وهو الطريق إلى حيازة حظوظ الآخرة والسلام إلى حلول دار السلام.

[٥٧] ثم قال: {وَرَحِمْتَ رَبِّكَ} يريد: وهذه الرحمة وهي دين الله وما يتبعه من الفوز في المآب: خير مما يجمع هؤلاء من حطام الدنيا.

[٥٨] فإن قلت: {معيشتهم} ما يعيشون به من المنافع، ومنهم من يعيش بالحلال، ومنهم من يعيش بالحرام؛ فإذاً قد قسم الله تعالى الحرام كما قسم الحلال. قلت: الله تعالى قسم لكل عبد معيشتة - وهي مطاعمه ومشاربه وما يصلحه من المنافع -

Allah, kişinin bunları kullanmasına müsaade etmiştir; ancak kullanım anında belirlemiş olduğu yolu takip etmesini şart koşmuş ve onu bununla mükellef kılmıştır. Kişi o yolu takip ederse geçineceği kısmeti helâlden almış olur ve ona “Allah’ın rızkı” diyebilir; ancak kişi o yolu takip etmezse 5 kısmetini haramdan almış olur ve ona “Allah’ın rızkı” diyemez. Allah Teâlâ geçim ve faydaları takdir etmiştir; ancak *yanlış yoldan* temin ederek onlara *haram* sıfatını kazandıran kullardır. Yanlış yol ise, Allah’ın meşrû kurallarından gayr-i meşrû alanlara sapmalarıdır.

33-35. Öyle ki bütün insanların (Bizim, sevdiklerimizi zengin ettiğimiz yönünde yanlış bir zehaba kapılarak) tek bir (inkârcı) ümmete dönüşme ihtimali olmasaydı, Rahmân’ı nankörce inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve basıp çıktıkları merdivenleri gümüşten kılardık; evlerinin kapılarını, üzerine yaslanacakları kerevetleri de envâi çeşit değerli taşla bezedik. Oysa bunların tamamı, gelip geçici dünyalıklardır. Rabbinin katında âhîret ise müttakîlerindir.

[59] لِمَنْ يَكْفُرْ (evlerinin) ifadesi, لِمَنْ يَكْفُرْ (inkâr edenlerin) ifadesinden *bedel-i işimâldir*. Her iki ifadedeki Lâm’lar, *vehebtu le-hû sevbn li-kamîsîhi* (Ona gömleği için [yani gömleklilik] kumaş verdim.) cümlesindeki Lâm konumundadır.

[60] سَفًّا (çatı) kelimesi, Sin’in fethası ve Kâf’in sükûnuyla *sakf^{fn}*, çoğul olarak Sin’in ötresi ve Kâf’in sükûnuyla ve Kâf’in ötresiyle [*sukf^{fn} - sukuf^{fn}*] de okunmuştur. Tıpkı *rehn^{um} - ruh^{um} - ruhun^{um}* kelimeleri gibi. Ferrâ’dan, [*sukufun*] *sakîfet^{um}* kelimesinin çoğulu olduğu nakledilmiştir. Yine, iki fethayla *seka^{fn}* ve -çoğul olarak- *sukîf^{fn}* şeklinde de okunmuştur; ama *seka^{fn}*, sanki *sak^{fn}*’in bir lehçedeki kullanımı gibidir. Keza, مَعَارِج (merdivenler) ve مَا أَرْتَع (25) şeklinde okunmuştur ki مَعَارِج kelimesi, مَعْرَج’in çoğuludur; مَعْرَاج’in çoğul ismi olduğu da söylenmiştir. “Yükseklere çıkılacak merdivenler” demektir. عَلَيْهَا يَطْفَهُونَ yani o merdivenler üzerine çıkarlar; satırlarına çıkıp yükselirler. Bu kelime, فَمَا اسْطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ (30) “Onu aşamadılar.” [Kehf 18/97] âyetinde de kullanılmıştır. سُرُرًا (kerevetler) kelimesi, aynı harfin tekrarı ve iki ötrenin peş peşe gelişi dile ağır geleceği için ilk Râ’nın fethasıyla *sûrar^{um}* şeklinde de okunmuştur. لَمَّا مَتَاعَ الْحَيَاةِ (Gerçekten gelip geçici dünyalıktır.) ifadesindeki Lâm, şeddesiz İ edatını olumsuzluk edatı olan İ’den ayırmak içindir; ancak bu Lâm esreli olarak da okunmuştur; o zaman, *li’llezî hüve metâ’ul-hayâtî* (gelip geçici dünyalıklar için) anlamına gelir ve مَثَلًا مَا بَعُوضَةٌ (“sivrisinekten ibaret olan misal” [Bakara 2/26]) âyetindeki gibi olur. Şeddeli olarak لَمَّا şeklinde de okunmuştur ki, لَّا anlamındadır. Bu takdirde, İ olumsuzluk edatı olur. Nitekim لَمَّا yerine *illâ* edatıyla da okunmuştur. Keza, *ve mâ küllü zâlike illâ* (Bunların hepsi gelip geçici dünyalıktan ibarettir.) şeklinde de okunmuştur.

وأذن له في تناولها، ولكن شرط عليه وكلفه أن يسلك في تناولها الطريق التي شرعها؛ فإذا سلكها فقد تناول قسمته من المعيشة حلالاً، وسماها رزق الله؛ وإذا لم يسلكها تناولها حراماً، وليس له أن يسميها رزق الله؛ فالله تعالى قاسم المعاش والمنافع، ولكن العباد هم الذين يكسبونها صفة الحرمة بسوء تناولهم، وهو عُدولهم فيه عما شرعه الله إلى ما لم يشرعهم. ٥

٣٣- ﴿وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمَنِ لِبُيُوتِهِمْ
سُقْفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ﴾

٣٤- ﴿وَلِبُيُوتِهِمْ أَبْوَابًا وَسُرُورًا عَلَيْهَا يُتَّكَبُونَ﴾

٣٥- ﴿وَزُخْرُفًا وَإِنْ كُلُّ ذَلِكَ لَمَّا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ

لِلْمُتَّقِينَ﴾ ١٠

[٥٩] {لِبُيُوتِهِمْ} بدل اشتغال من قوله {لِمَنْ يَكْفُرُ}. ويجوز أن يكونا بمنزلة اللامين في قولك: وهبت له ثوباً لقميصه.

[٦٠] وقرئ «سُقْفًا» بفتح السين وسكون القاف، وبضمها وسكون القاف، وبضمها جمع سقفا؛ كرهن ورهن ورهن. وعن الفراء: جمع سقيفة. و«سُقْفًا» -بفتحتين، كأنه لغة في سقفا- و«سُقُوفًا»؛ و«مَعَارِجَ»، و«مَعَارِجِجَ». والمعارج جمع معرج، أو اسم جمع لمعراج، وهي المصاعد إلى العاللي. {عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ} أي على المعارج يظهرون السطوح -يعلمونها-. {فَمَا اسْطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ} [الكهف: ٩٧]. و«سُرُورًا»، بفتح الراء لاستثقال الضمتين مع حرفي التضعيف. {لَمَّا مَتَاعُ الْحَيَاةِ} اللام هي الفارقة بين إن المخففة والنافية. وقرئ بكسر اللام، أي للذي هو متاع الحياة، كقوله تعالى {مَثَلًا مَا بَعُوضَةٌ} [البقرة: ٢٦]. و«لَمَّا» بالتشديد بمعنى إلا، وإن نافية. وقرئ «إلا». وقرئ «وما كل ذلك إلا».

[61] Allah Teâlâ, rahmetinin “onların biriktirdiklerinden daha hayırlı” olduğunu belirtip, dünyanın durumunu değersiz ve küçük gösterince peşi sıra onun kendi katındaki değersizliğini vurgulayarak şöyle buyurdu: “İnsanların tek bir ümmete dönüşme ihtimali olmasaydı...” Yani insanların küfür üzerinde birleşip toplanmaları kötü olmasaydı, katımızda dünya hayatının süsünün değersiz oluşu sebebiyle, kâfirler için altın ve gümüşten çatılar, merdivenler, kapılar ve kerevetler yapardık; onlar için her şeyden süs yapardık.” مِنْ فِضَّةٍ *zûrf* kelimesi *zûrf* (gümüşten) kelimesinin mahalline atfedilerek, aslında âyet “altından ve gümüşten çatılar” takdirinde olup “bir kısmı gümüşten, bir kısmı altından” anlamında da olabilir. Peygamber’in (s.a.) “Dünya Allah katında bir sineğin kanadı kadar değerli olsaydı, kâfire ondan bir içimlik su içirmezdi!” (*Tirmizî*, “Zühd”, 13) ifadesi bu anlamdadır.

[62] **Şayet** “Bu *zenginlik*, insanların dünya sevgisi ve dünya için yapılıp yakılmaları sebebiyle *küfür* üzerinde birleşmelerine yol açacak bir fitne olduğu için kâfirlere verilmediyse, insanların *İslâm’da* birleşmeleri için Müslümanlara verilseydi ya!” **dersen şöyle derim:** Onlara böyle bir genişlik verilmesi onlar için de iyi olmazdı; çünkü İslâm’a dünya için girmeye sebep olurdu. Dünyalık için dine girmek münafıkların din anlayışındandır. Hikmet Allah’ın kurduğu düzendedir; O her iki grupta da zenginler ve fakirler var etmiş ve fakirliği zenginliğe baskın kılmıştır.

36. Kim Rahmân’ın öğüdüne gözünü kaparsa, başına bir şeytan sardırırız; ona yoldaş olur.

37. Ve mutlaka bunları yoldan çıkarırlar... Oysa onlar doğru yolda gittiklerini zannetmektedir.

38. Nihayet, Bize geldiklerinde; “Keşke benimle senin aranda doğru ile batı arasındaki kadar uzaklık olsaydı! Ne kötü arkadaşmışsın!” der.

39. Ancak (yapmanız gerekeni zamanında yapmayıp) zulmetmiş olduğunuz için, bu pişmanlık şu anda azabı ortaklaşa çekmekten sizi kurtaramayacaktır!

[63] وَمَنْ يُغَشَّ (Kim gözünü kaparsa) ifadesinde Şın fetha ile de zamme ile de okunmuştur. Aralarındaki fark şudur: Kişinin gözünde bir hastalık olursa *‘aşiye* denir; ancak gözünde hastalık olmadığı hâlde hastaymış gibi bakarsa o zaman *‘aşâ* denir. Bu, topal için *‘arice*, topal olmadığı hâlde topalmış gibi yürüyen kişi için ise *‘arace* denmesi gibidir. Hutay’a da şöyle demiştir:

Ona; yaktığı ateşin ışığı karşısında gözünü kıskarak ne zaman gelsen
[en iyi ateşi, ateşin yanında da en iyi ateş yakan kişiyi bulursun].

[٦١] لما قال: {خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ} [الزخرف: ٣٢] فقلل أمر الدنيا وصغرها أردفه ما يقرّر قلة الدنيا عنده من قوله {وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً} أي ولولا كراهة أن يجتمعوا على الكفر ويطبّقوا عليه، لجعلنا لحقارة زهرة الحياة الدنيا عندنا للكفار سقوفًا ومصاعد وأبوابًا وسررًا كلها من فضة وزخرف، وجعلنا لهم زخرفًا، أي زينة من كل شيء. والـزخرف: الزينة والذهب. ويجوز أن يكون الأصل: سقفاً من فضة وزخرف، يعني بعضها من فضة وبعضها من ذهب، فنصب عطفاً على محل {مِنْ فَضَّةٍ}. وفي معناه قول رسول الله ﷺ: لو وزنت الدنيا عند الله جناح بعوضة ما سقى الكافر منها شربة ماء.

[٦٢] فإن قلت: فحين لم يوسع على الكافرين للفتنة التي كان يؤدي إليها التوسعة عليهم من إطباق الناس على الكفر لحبهم الدنيا وتهالكهم عليها، فهلا وسع على المسلمين ليطبّق الناس على الإسلام؟ قلت: التوسعة عليهم مفسدة أيضاً، لما تؤدي إليه من الدخول في الإسلام لأجل الدنيا. والدخول في الدين لأجل الدنيا من دين المنافقين، فكانت الحكمة فيما دبّر؛ حيث جعل في الفريقين أغنياء وفقراء، وغلب الفقر على الغنى.

١٥ - ٣٦- ﴿وَمَنْ يَعِشْ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقِضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ﴾

٣٧- ﴿وَأَنَّهُمْ لَيَصْذُقُونَ نَهْمَ عَنِ السَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ﴾

٣٨- ﴿حَتَّىٰ إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ﴾

٣٩- ﴿وَلَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنَّكُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ﴾

[٦٣] قرئ «ومن يعش»، بضم الشين وفتحها. والفرق بينهما أنه إذا حصلت الآفة في بصره قيل: عشي، وإذا نظر نظر العشى ولا آفة به قيل عشا. ونظيره: عرج لمن به الآفة، وعرج لمن مشى مشية العرجان من غير عرج. قال الحطيئة:

مَتَى تَأْتِيهِ تَعَشُوهُ إِلَى ضَوْءِ نَارِهِ ❁

Yani ateşinin büyüklüğü ve ışığının parlaklığından dolayı gözünü kısıp ona kör gibi bakarak. Bu anlam Hâtim'in şu beytinde daha açıktır:

Komşum olan kadın ortaya çıktığında
çadır onu örtüp kapatana kadar gözümü kaparım.

- 5 [64] Fiil [merfû' olarak] يَغْشُو (gözünü kapar) şeklinde de okunmuştur. Bu takdirde, مَنْ şart anlamı içermeyen ism-i mevsûl olur. Böyle okuyan kişinin, نَقِيضُ (sardırırız) fiilini de merfû' okuması gerekir. *Yâ'şe* okuyuşunun anlamı “Kim Rahmân'ın öğüdüne” yani Kur'an'a “karşı kör ise” şeklinde olur. Tıpkı “Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler” [Bakara 2/18] âyetindeki gibi.
- 10 Fiilin merfû' okunması durumunda ise anlam “Kim Rahmân'ın öğüdüne karşı kör olursa, yani onun gerçek olduğunu bilir fakat cahilce ve aptalca davranırsa” şeklindedir. Tıpkı “Vicdanları bunlara yakinen inandığı hâlde, bunları bile bile reddettiler!” [Neml 27/14] âyetindeki gibi.

- [65] نَقِيضُ لَهُ شَيْطَانًا (Ona bir şeytan sardırırız) yani onunla şeytanları arasından çekilir, onu kendi hâline bırakırız! Tıpkı “Biz onların başına birtakım (şeytanî) yoldaşlar sardık.” [Fussilet 41/25] ve “Bilmiyor musun ki, inkârcı nankörlere onları kışkırttıkça kışkırtan 'şeytan'lar göndermekteyiz?” [Meryem 19/83] âyetlerindeki gibi. Fiil *yukayyid* (o sardırır) şeklinde de okunmuştur ki ya “Rahmân ya da şeytan sardırır” anlamındadır.

- 20 [66] **Şayet** وَأَنْهُمْ لَيَضُدُّوهُمْ (mutlaka bunları yoldan çıkarırlar) âyetinde [öncesindeki] مَنْ ism-i mevsûlüne ve شَيْطَانٌ kelimesine giden zamir neden çoğul yapılmış? **dersen şöyle derim:** Çünkü مَنْ (kim) ifadesi, kör gibi davranan kişilerin cinsini gösteren müphem bir kelime idi. Ona şeytan cinsinden yine müphem bir şeytan arkadaş edilmişti. Bunlar müphem oldukları için
- 25 birden fazla kişiyi kapsayabileceklerinden, bunları gösteren zamirin de çoğul gelmesi caiz olmuştur.

- [67] “Nihayet” o kör gibi davranan kişi “bize geldiğinde.” [جاءنا ifadesi] “ikisi geldiklerinde” anlamında *câânâ* şeklinde de okunmuştur ki ikil zamir kör gibi davranan kişi ile başındaki şeytana râcidir. İşte, bu kişi o zaman şeytanına şöyle der: “Keşke benimle senin aranda iki doğu arasındaki kadar uzaklık olsaydı!” İki doğu ile doğuyu ve batıyı kastetmektedir; ancak burada genelleme yapılmıştır. Tıpkı Ebû Bekir ve Ömer'e *Ömereyn* (iki Ömer), güneşe ve aya *kamereyn* (iki ay) denmesi gibi. “Peki, ‘iki doğunun uzaklığı’ ne demektir?” **dersen şöyle derim:** O ikisinin birbirinden uzaklığı demektir.
- 35 Aslında ifade “doğunun batıdan, batının doğudan uzaklığı” şeklinde idi; ancak tağlip yoluyla iki ayrı noktayı ikil sîga ile birleştirince “uzaklık” kelimesini her ikisiyle tamlama içine soktu.

أي تنظر إليها نظر العشيّ لما يضعف بصرك من عظم الوقود واتساع الضوء.
وهو بَيِّنٌ في قول حاتم:

أَعْشَوْ إِذَا مَا جَارَتِي بَرَزَتْ * حَتَّى يُوَارِي جَارَتِي الْخُدْرُ

[٦٤] وقرئ «يعشو» على أنّ من موصولة غير مضمنة معنى الشرط. وحق هذا
القارئ أن يرفع {نُقِيضُ}. ومعنى القراءة بالفتح: ومن يعم {عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ} وهو القرآن، كقوله تعالى {صُمُّ بُكْمٌ عُمِيٌّ} [البقرة: ١٨]. وأما القراءة بالضم فمعناها: ومن يتعام عن ذكره، أي يعرف أنه الحق، وهو يتجاهل ويتغابي، كقوله تعالى {وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنفُسُهُمْ} [النمل: ١٤]

[٦٥] {نُقِيضُ لَهُ شَيْطَانًا} نخذه ونخل بينه وبين الشياطين، كقوله تعالى {وَقِيضْنَا لَهُمْ قُرُونًا} [فصلت: ٢٥]، {أَلَمْ تَرَ أَنَا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ} [مريم: ٨٣] وقرئ «يقيض»، أي يقيض له الرحمن ويقيض له الشيطان.

[٦٦] فإن قلت: لم جمع ضمير من وضمير الشيطان في قوله {وَأَنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ}؟ قلت: لأنّ {مَنْ} مبهم في جنس العاشي، وقد قيض له شيطان مبهم في جنسه، فلما جاز أن يتناولوا لإيهامهما غير واحدین جاز أن يرجع الضمير إليهما مجموعاً. ١٥

[٦٧] {حَتَّى إِذَا جَاءَنَا} العاشي. وقرئ «جاءنا»، على أنّ الفعل له ولشيطانه. {قَالَ} لشيطنه {يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ} يريد المشرق والمغرب، فغلب كما قيل: العمران والقمران. فإن قلت: فما بعد المشرقين؟ قلت: تباعدهما، والأصل: بعد المشرق من المغرب، والمغرب من المشرق. فلما غلب وجمع المفترقين بالثنية أضاف البعد إليهما. ٢٠

[68] *Enneküm*¹ (siz) ifadesi özne olarak ref mahallindedir; yani “zor işlere giren kimselere işin yükünü çekmekte yardımlaşmaları, sıkıntı ve çilesini paylaşmaları sebebiyle ortak oluşları fayda verir; ama hiç zannetmeyin ki *azapta ortak oluşunuz* size fayda verecektir! Çünkü her birinize gücünün yetmeyeceği ölçüde azap vardır.” Bunu “Keşke benimle senin aranda doğu ile batı arasındaki kadar uzaklık olsaydı!” temennisine yönelik de düşünebilirsin; o zaman “Başınızdaki *arkadaştan* uzak olma temenniniz size asla fayda vermeyecektir!” anlamında olur. Bu takdirde “azapta ortaklığınız” ifadesi, sebep ve gerekçe bildirerek şu anlama gelir: “Sizin temenniniz size asla fayda vermeyecektir; çünkü sizin hakkınız sizin ve arkadaşlarınızın azapta ortak olmanızdır. Tıpkı o azabın sebebi olan küfürde ortak oluşunuz gibi!” Edatı *بِ* şeklinde kesreli okuyanın okuyuşu da bu anlamı desteklemektedir.

[69] Şöyle de denilmiştir: Başına bir felâket gelen kimse kendisi gibi felâkete uğramış birini gördüğünde rahatlar ve kederi bir parça azalır. Hansâ'nın;

Felâkete uğramış başka kimselere bakarak kendimi teselli ediyorum.

derken bahsettiği teselli de budur. Ama dehşete ortak oluşları, içinde buldukları dehşetli durumdan dolayı, müşrikleri ne teselli edecek ne de rahatlatacaktır!

[70] *Şayet* “*إِذْ ظَلَمْتُمْ*” (zulmetmiş olduğunuz için) ifadesinin anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** Bu “Zalim olduğunuz gerçektir; apaçık ortaya çıkmıştır; zalim olduğunuz hakkında ne sizin ne de herhangi bir başkasının şüphesi vardır.” anlamındadır. Bu, kıyamet günü söz konusu olacaktır. *بِ* edatı daha önce geçen *اليَوْمَ* (bugün) kelimesinden bedeldir. Bunun benzeri şudur:

Soyumuzu - sopumuzu sayıp dökersek beni bayağı bir kadının doğurmadığı ortaya çıkar!

Yani benim şerefli bir kadının çocuğu olduğum ortaya çıkar.

40. Bu ‘sağır’lara sen söz dinletebilir misin?! Ya da bu ‘kör’leri, açık bir sapma içinde bulunanları sen doğru yola getirebilir misin!?

[71] Peygamber (s.a.) kavmini gerçeğe çağırma konusunda büyük çaba ve gayret sarf ediyor, kendisini ruhen zorluyordu. Onlar ise onun bu çağırısına, inkârda direnç göstermek ve ısrarla azgınlık etmekten başka bir karşılık vermiyordu. Bu sebeple Allah Teâlâ “Bu ‘sağır’lara sen söz dinletebilir misin?!” diye onu yadırgadı ki bu, onları Peygamber’in doğru yola iletebilecek olmasını şaşkınlıkla karşılayan bir yadırgamadır.

1 Müfessirin *بِ* kuraatini esas almadığı anlaşılıyor. / ed.

[٦٨] «أَنْتُمْ» في محل الرفع على الفاعلية، يعني ولن ينفعكم كونكم مشتركين في العذاب كما ينفع الواقعين في الأمر الصعب اشتراكهم فيه، لتعاونهم في تحمل أعبائه وتقسيمهم لشدّته وعناؤه. وذلك أنّ كل واحد منكم به من العذاب ما لا تبلغه طاقته. ولك أن تجعل الفعل للتمني في قوله {يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ} على معنى: ولن ينفعكم اليوم ما أنتم فيه من تمنى مباحدة القرين. وقوله {إِنَّكُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ} ٥ تعليل، أي لن ينفعكم تمنيتكم؛ لأنّ حقكم أن تشاركوا أنتم وقرناؤكم في العذاب كما كنتم مشتركون في سببه، وهو الكفر. وتقويّه قراءة من قرأ {إنكم} بالكسر.

[٦٩] وقيل: إذا رأى الممنوّ بشدّة من منى بمثلها روّحه ذلك ونفس بعض كربه، وهو التأسّي الذي ذكرته الخنساء:

أُعْزِي النَّفْسَ عَنْهُ بِالتَّأْسِي * ١٠

فهؤلاء لا يؤسيهم اشتراكهم ولا يرّوحهم؛ لعظم ما هم فيه.

[٧٠] فإن قلت: ما معنى قوله تعالى {إِذْ ظَلَمْتُمْ}؟ قلت: معناه: إذ صح ظلمكم وتبين ولم يبق لكم ولا لأحد شبهة في أنكم كنتم ظالمين، وذلك يوم القيامة. وإذ: بدل من اليوم. ونظيره:

إِذَا مَا انْتَسَبْنَا لَمْ تَلِدْنِي لَيْمَةً * ١٥

أي تبين أنني ولد كريمة.

٤٠- ﴿أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الضُّمَّ أَوْ تَهْدِي الْعُمَى وَمَنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾

[٧١] كان رسول الله ﷺ يجدّ ويجتهد ويكدّ روحه في دعاء قومه، وهم لا يزيدون على دعائه إلا تصميماً على الكفر وتمادياً في الغي، فأنكر عليه بقوله {أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الضُّمَّ} ٢٠ إنكار تعجيب من أن يكون هو الذي يقدر على هدايتهم،

Böylece Allah onları doğru yola zor ve güç kullanarak yalnızca kendi gücünün yeteceği anlamını kastetmiştir; tıpkı “Allah elbette dilediklerine işittiriyor; (manen) kabirde olanlara tabii ki işittiremezsin.” [Fâtır 35/22] âyetindeki gibi.

41-42. O hâlde, ya seni götürür (vefat ettirir)iz -ve bunların hak ettiği cezaı mutlaka veririz- ya da onlara vaat ettiklerimizi sana da gösteririz... Bizim elbette onlara gücümüz yeter!

[72] فَاِمَا نَذَعِبُ بِكَ (ya seni götürürüz) sözündeki مَا edatı, fiile girdiğinde beraberinde pekiştirme Nûn’unun da girmesi bakımından yemin Lâm’i gibidir. Anlam şöyledir: Seni onlara galip getirmeden ve müminlerin kalplerine serinlik vermeden önce senin ruhunu alırsak, âhirette “bunların hak ettiği cezaı” en sert şekilde “mutlaka veririz!” Tıpkı “Seni (daha evvel) vefat ettirsek de sonunda nasılsa Bize dönecekler!” [Gâfir 40/77] âyetindeki gibi. Onlara incek azaba ilişkin tehdidimizi sen hayattayken -yani Bedir günü- gerçekleştirmek istersek, onlar nasıl olsa bizim hükmümüz ve kudretimiz altındadırlar, kaçamazlar. Onları önce küfür ve sapkınlıkta aşırı dirençli olarak nitelemiş; sonra ardından dünya ve âhîret azabıyla şiddetli bir tehditte bulunmuştur.

[73] İfade, *nuriyenke* (gösteririz) şeklinde *hafif pekiştirme* Nûn’uyla da okunmuştur.

43. Sen, sana vahyedilenlere sımsıkı tutun; gerçekten dosdoğru bir yol üzerindesin.

44. Aslında o, hem senin için hem de kavmin için bir şan-şeref vesilesidir. Ondan dolayı sorguya çekileceksiniz!

[74] بِالَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ (ifadesi) fâ‘ili Allah olmak üzere ma‘lûm olarak *bi’llezî evhâ ileyke* (Allah’ın sana vahyettiklerine) şeklinde de okunmuştur. Mâna şöyledir: Zafer ve galibiyeti sana çabucak da versek, âhîret gününe de erтелеsek, sana vahyettiğimize sımsıkı sarıl ve onu uygulamaya bak! Çünkü sapkın ve bahtsız kimselerden başkasının sapmayacağı dosdoğru yol odur! Allah’ın dinine tavizsiz bağlanmada her geçen gün *salâbetin* artsın! Müşriklerin tutumu sebebiyle sıkılıp bunalman seni işinde gevşekliğe, rehavete sevk etmesin! Aksine zaferin, ne çabuk gelişi kendisini canlandıran ne de gecikmesi gevşemesine yol açan sebatkâr kimse gibi ol!

[75] وَإِنَّهُ (o) yani sana vahyedilen [Kur’an], “hem senin için hem de kavmin için bir şereftir.” Ve kıyamet günü; onun hakkını verip vermediğinizden, ona gereken saygıyı gösterip göstermediğinizden, insanlar içinde onun özellekle size nasip edilmesine şükredip etmediğinizden “sorguya çekileceksiniz!”

وأراد أنه لا يقدر على ذلك منهم إلا هو وحده على سبيل الإلجاء والقسر، كقوله تعالى {إِنَّ اللَّهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشَاءُ وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ} [فاطر: ٢٢].

٤١- ﴿فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَإِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ﴾

٤٢- ﴿أَوْ نُرِيَنَّكَ الَّذِي وَعَدْنَاهُمْ فَإِنَّا عَلَيْهِمْ مُقْتَدِرُونَ﴾

٥ [٧٢] ما في قوله {فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ} بمنزلة لام القسم في أنها إذا دخلت دخلت معها النون المؤكدة. والمعنى: فإن قبضناك قبل أن ننصرك عليهم ونشفي صدور المؤمنين منهم {فَإِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ} أشد الانتقام في الآخرة، كقوله تعالى {أَوْ نَتُوفِّيَنَّكَ فَلَإِنَّا يَرْجِعُونَ} [إفرا: ٧٧]، وإن أردنا أن ننجز في حياتك ما وعدناهم من العذاب النازل بهم - وهو يوم بدر- فهم تحت ملكتنا وقدرتنا لا يفوتونا. وصفهم بشدة الشكيمة في الكفر والضلال، ثم أتبعه شدة الوعيد بعذاب الدنيا والآخرة.

[٧٣] وقرئ «نُرِيَنَّكَ» بالنون الخفيفة.

٤٣- ﴿فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ إِنَّكَ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾

٤٤- ﴿وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَّكَ وَلِقَوْمِكَ وَسَوْفَ تُسْأَلُونَ﴾

١٥ [٧٤] وقرئ «بالذي أوحى إليك»، على البناء للفاعل، وهو الله عز وجل. والمعنى: وسواء عجلنا لك الظفر والغلبة أو أخرنا إلى اليوم الآخر، فكن مستمسكاً بما أوحينا إليك وبالعمل به، فإنه الصراط المستقيم الذي لا يحد عنه إلا ضال شقي، وزد كل يوم صلابة في المحاماة على دين الله، ولا يخرجك الضجر بأمرهم إلى شيء من اللين والرخاوة في أمرك، ولكن كما يفعل الثابت الذي لا ينشطه تعجيل ظفر، ولا يثبطه تأخير.

٢٠ [٧٥] {وَإِنَّهُ} وإن الذي أوحى إليك {لَذِكْرٌ} لشرف {لَكَ وَلِقَوْمِكَ}، و{سَوْفَ تُسْأَلُونَ} عنه يوم القيامة، وعن قيامكم بحقه، وعن تعظيمكم له، وشكركم على أن رزقتموه وخصصتم به من بين العالمين.

45. Senden önce görevlendirmiş olduğumuz peygamberlerimize bir sor bakalım; Rahmân'dan başka tapılacak 'tanrı'lar belirlemiş miyiz?

[76] ‘Peygamberlere sor’maktan maksat gerçekten sorma değildir; çünkü bu muhaldir; ancak bu soru, onların dinleri üzerinde düşünüp şeriatlerini gözden geçirmektir. Peygamberlerin dinlerinden herhangi birinde putlara tapınmak var mıdır? Allah’ın önceki kitaplarını doğrulayan mu’cize kitabına bakmak ve onda insanların, Allah’ın hiçbir delil indirmedığı -kendisi dışındaki- varlıklara taptıklarını bildirdiğini görmek bu düşünce ve araştırma için yerlidir. Hatta bu konuda bizzat bu âyet bile başkasına ihtiyaç bırakmaksızın yeterlidir! Sorunun, gerçek anlamda anlaşılmasının doğru olmadığı yerlerde ‘düşünüp araştırmak’ anlamında mecaz olarak kullanılması pek çoktur. Şairlerin (ıssız) yurtlara, sevgiliden kalan iz ve nişanlara soru sorması bu kabildendir. Şöyle diyen kişinin ifadesi de bu kabildendir: “Toprağa sor! Irmaklarını kim kazdı, ağaçlarını kim dikti, meyvelerini kim derdi?” Toprak sana konuşarak cevap vermese de ibret almanı sağlayarak cevap vermiş olur.

[77] Şu da söylenmiştir: İsrâ gecesini Beyt-i Makdis’te peygamberler Hazret-i Peygamber için toplanmış ve o onlara namaz kıldırılmıştır. O zaman ona “bu konuyu onlara sor” denilmiş; fakat o şüpheye düşmemiş ve sorma ihtiyacı hissetmemiştir.

[78] Şöyle de denilmiştir: Âyet; “Daha önce gönderdiğimiz peygamberlerin iki kitabı yani Tevrat ve İncil’i ellerinde bulduran [şu anki] ümmetlerine sor!” anlamındadır. Ferrâ’nın (v. 207) da şöyle dediği nakledilir: Onlar sana peygamberlerin kitaplarından haber verirler. Peygamber (s.a.) onlara sorduğunda, peygamberlere sormuş gibi olur.

46. Gerçek şu ki Biz, Mûsâ’yı Firavun ve kurmaylarına mu’cizelerimizle göndermiştik de “Şüphesiz ben, Âlemlerin Rabbi’nin elçisiyim.” demişti.

47. O Bizim mu’cizelerimizle yanlarına gittiğinde, bunlara gülmeye başladılar!

[79] “Şüphesiz ben, Âlemlerin Rabbi’nin elçisiyim.” sözüne karşı Hazret-i Mûsâ’ya verdikleri cevap hafzedilmiş olup “O Bizim mu’cizelerimizle yanlarına gittiğinde” ifadesi bu mahzuf cevaba delâlet etmektedir ki o da, iddiasına delil getirmesini ve mu’cize göstermesini istemeleridir.

[80] إِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُونَ (bunlara gülmeye başladılar) yani “o âyetlerle alay edip onları maskara edindiler ve sihir diye isimlendirdiler!” إِذَا beklenmedik bir olayı göstermek (*müfâcee*) içindir. “Peki, bu edat nasıl لَمَّا’nın cevabı olarak gelebilmiş?” dersene şöyle derim: Çünkü

٤٥- ﴿وَسَلِّ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا أَجَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمَنِ إِلَهًا

يُعْبَدُونَ﴾

[٧٦] ليس المراد بسؤال الرسل حقيقة السؤال لإحالتها، ولكنه مجاز عن النظر في أديانهم والفحص عن مللهم؛ هل جاءت عبادة الأوثان قط في ملة من ملل الأنبياء؟ وكفاه نظرًا وفحصًا نظره في كتاب الله المعجز المصدق لما بين يديه، وإخبار الله فيه بأنهم يعبدون من دون الله ما لم ينزل به سلطانًا. وهذه الآية في نفسها كافية لا حاجة إلى غيرها. والسؤال الواقع مجازًا عن النظر، حيث لا يصح السؤال على الحقيقة كثير؛ منه مساءلة الشعراء الديار والرسوم والأطال. وقول من قال: سل الأرض من شق أنهارك، وغرس أشجارك، وجني ثمارك؟ فإنها إن لم تجبك حوارًا أجابتك اعتبارًا.

[٧٧] وقيل: إن النبي ﷺ جمع له الأنبياء ليلة الإسراء في بيت المقدس فأتمهم. وقيل له: سلهم، فلم يشكك ولم يسأل.

[٧٨] وقيل: معناه سل أمم من أرسلنا وهم أهل الكتابين: التوراة والإنجيل. وعن الفراء: إنما هم يخبرونه عن كتب الرسل، فإذا سألهم فكأنه سأل الأنبياء.

٤٦- ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَقَالَ إِنِّي رَسُولُ رَبِّ

الْعَالَمِينَ﴾

٤٧- ﴿فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِآيَاتِنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُونَ﴾

[٧٩] ما أجابوه به عند قوله {إِنِّي رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ} محذوف دل عليه قوله {فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِآيَاتِنَا} وهو مطالبتهم إياه بإحضار البينة على دعواه وإبراز الآية.

[٨٠] {إِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُونَ}، أي يسخرون منها ويهزءون بها ويسمونها

سحرًا. وإذا للمفاجأة. فإن قلت: كيف جاز أن يجاب {لَمَّا} بإذا المفاجأة؟ قلت: لأن

müfâcee edatıyla birlikte onu ifade eden fiilin varlığı da farz edilmektedir ve o fiil [*fâceû*], edatın yerine *لَا*'yı nasb edici âmil olarak görev yapmaktadır. Dolayısıyla, âdetâ “Mûsâ onlara âyetlerimizi getirip de bunlara gülüp alay ettikleri vakit hiç beklenmedik bir tavır ortaya koymuşlardı [*fâceû*].” denmektedir.

5 **48. Oysa onlara, birbirinden büyük mu'cizeler gösteriyorduk... Sonunda, belki dönerler diye, onları azapla yakalayıp durmaktaydık!**

[81] **Şayet** “Onlara dokuz mu'cizeden biri geldiğinde, büyüklük bakımından üstün tutulduğu diğer mu'cizeler içindeki benzeri hangisidir?” **dersen şöyle derim:** Onların benzeri de onlar gibi bir mu'cizedir. Bu, onlardan her birinin sıfatıdır. Maksat, o mu'cizenin genel olarak ve tek tek gözden geçirildiğinde diğer mu'cizelerden büyük oluşudur. Tıpkı “O, gördüğüm en üstün adamdır.” demen gibi ki bu sözünle o kişinin görüp tek tek gözden geçirdiğin kişilerden üstün olduğunu kastetmektesindir. “Ama bu [âyet], çelişkili bir ifadedir; çünkü ‘dokuz mu'cizeden her biri diğerlerinden daha büyüktü’ anlamına gelmektedir ki onlardan her birinin aynı anda birbirinden hem üstün hem de düşük olmasını gerektirir.” **dersen şöyle derim:** Maksat, mu'cizelerin büyüklükle nitelenmesi, bu konuda neredeyse birbirinden farklı olduklarının belirtilmesidir. Üstünlükte birbirine yakın olup bu konudaki konumları birbirinden az farkla ayrılan hususların nitelenmesinde takip edilen yol böyledir. Onların üstünlüğü konusunda insanların görüşleri farklılık arz eder. Bir kısmı şunu, bir kısmı berikini üstün görür. İnsanlar da sözlerini buna göre söyler ve “Bir kısmı diğerinden üstün insanlar gördüm.” derler. Bir kişinin görüşü bile böyle durumlarda değişiklik arz edebilir. Bazen ötekini üstün bulur, bazen berikini. *Hamâse*'de yer alan şu beyit bu kabildendir:

25 Onlardan hangisiyle karşılaştın 'liderleriyle karşılaştım' dersin.
Gece yolcusunun, bakarak yürüdüğü yıldızlar gibidir her biri.

[82] O Enmârlı kadın da, oğulları arasında tercihte bulunmaya çalışmış; fakat mertebelerinin birbirine yakın ve farklarının az olduğunu görünce şöyle demiştir: Hay anası kaybedesiceler! Hangisi daha üstündür bir bilsem! Uçlarının nerede olduğu bilinmeyen bir halka gibiler [*mübârekler*]¹

[83] “Belki dönerler diye” yani küfürden imana dönmelerini isteyerek. **Şayet** “Allah bunların dönmesini isteseydi, dönme mutlaka gerçekleşirdi.” **dersen şöyle derim:** Allah'ın bir başkasının fiilini istemesi, ona o fiili emretmesinden ve onu ondan talep etmesinden ibarettir.

1 Enmârlı kadın, Fâtıma bint Hurşub imiş; oğulları da “olgunlar” diye anılıyormuş. Bir keresinde, “Oğullarının en üstünü hangisi?” denilince, “Umâra... Hayır falanca... Yok yok falanca.” diye bir türlü karar verememiş. İşte yukarıdaki sözü bunun üzerine söylemiş. (Tıybîden) / ed.

فعل المفاجأة معها مقدر، وهو عامل النصب في محلها، كأنه قيل: فلما جاءهم آياتنا فاجئوا وقت ضحكهم.

٤٨- ﴿وَمَا نُزِيهِمْ مِنْ آيَةٍ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتَيْهَا وَأَخَذْنَا مِنْهُم بِالْعَذَابِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾

[٨١] فإن قلت: إذا جاءتهم آية واحدة من جملة التسع فما أختها التي فضلت عليها في الكبر من بقية الآيات؟ قلت: أختها التي هي آية مثلها. وهذه صفة كل واحدة منها، فكان المعنى على أنها أكبر من بقية الآيات على سبيل التفصيل والاستقراء واحدة بعد واحدة. كما تقول: هو أفضل رجل رأيت. تريد تفضيله على أمة الرجال الذين رأيتهم إذا قروتهم رجلاً رجلاً. فإن قلت: هو كلام متناقض، لأن معناه: ما من آية من التسع إلا هي أكبر من كل واحدة منها، فتكون واحدة منها فاضلة ومفضولة في حالة واحدة. قلت: الغرض من هذا الكلام أنهن موصوفات بالكبر، لا يكدن يتفاوتن فيه، وكذلك العادة في الأشياء التي تتلاقى في الفضل وتتفاوت منازلها فيه التفاوت اليسير التي تختلف آراء الناس في تفضيلها، فيفضل بعضهم هذا وبعضهم ذاك، فعلى ذلك بني الناس كلامهم فقالوا: رأيت رجلاً بعضهم أفضل من بعض، وربما اختلفت آراء الرجل الواحد فيها، فتارة يفضل هذا وتارة يفضل ذاك. ومنه بيت الحماسة:

مَنْ تَلَقَّ مِنْهُمْ تَقُلْ لَأَقِيْتُ سَيِّدَهُمْ * مِثْلُ النُّجُومِ الَّتِي يَسْرِي بِهَا السَّارِي ١٥

[٨٢] وقد فاضلت الأنمارية بين الكملة من بنيتها، ثم قالت -لما أبصرت مراتبهم متدانية قليلة التفاوت-: ثكلتهم إن كنت أعلم أيهم أفضل، وهم كالحلقة المفرغة لا يدري أين طرفاها.

[٨٣] {لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ} إرادة أن يرجعوا عن الكفر إلى الإيمان. فإن قلت: لو أراد رجوعهم لكان. قلت: إرادته فعل غيره ليس إلا أن يأمره به ويطلب منه إيجاده. ٢٠

Dilemesi, onları zorla döndürmek olsaydı bu mutlaka gerçekleşirdi. Gerçekleşmediğine göre, demek ki iş mükellefin seçimine göre olmak ya da olmamak arasında dönmektedir. Dönüş gerçekleşmemiştir ve bu sırf, Allah'ın iradesinin zorla döndürmek anlamında olmaması, kulların da dönüşü istememesi sebebiyledir.

[84] “Azap” kıtlık yılları, tufan, çekirge istilâsı ve benzerleridir.

49. (Mûsâ'ya) dediler ki: “Ey büyücü! Rabbinden aldığın and aşkına! Bizim için O'na dua et. Kesinlikle yola geleceğiz!”

50. Ama üzerlerinden azabı kaldırınca, sözlerinden cayıveriyorlardı.

[85] Nida edatı, He'nin ötresiyle يَا أَيُّهُ السَّاجِرُ şeklinde de okunmuştur. Bunun izahı daha önce¹ geçmişti.

[86] **Şayet** “Kesinlikle, yola geleceğiz!” demelerine rağmen onu nasıl büyücü olarak nitelemiş olabilirler?” **dersen şöyle derim:** “Kesinlikle yola geleceğiz.” şeklindeki sözleri caymak niyetiyle edilmiş bir vaat, bozmak niyetiyle yapılmış bir sözleşme olup azabın Hazret-i Mûsâ'nın onlar için dua etmesiyle kaldırılması şartına bağlanmıştır. Dikkat edersen “Üzerlerinden azabı kaldırınca, sözlerinden cayıveriyorlardı.” buyrulmuştur. Dolayısıyla, onu “büyücü” diye nitelermeleri “Kesinlikle yola geleceğiz!” şeklindeki sözlerine aykırı değildir. Şöyle bir açıklama da yapılmıştır: Onlar büyüğü yüceltikleri için maharet sahibi bilginlere “büyücü” diyorlardı.

[87] “Rabbinden aldığın ant aşkına” yani senin duana karşılık vereceğine dair Allah'ın sana verdiği söz aşkına veya Allah'ın sana verdiği söz -yani peygamberlik- aşkına veya Allah'ın sana emrettiği, senin de yerine getirdiğin iman ve itaat hakkı için veya Allah'ın, doğru yola girenlerden azabı kaldıracağına dair sana verdiği söz hakkı için.

51. Firavun, kavmi içinde seslendi ve şöyle dedi: “Ey kavmim! Mısır mülkü ve altımdan akan şu ırmaklar benim değil mi? Hâlâ görmeyecek misiniz?”

[88] “Firavun kavmi içinde seslendi” ifadesinde, *kavmi* onun seslenişine bir mekân ve mahal yapıldı. Hâlbuki bu “O, münâdilere kavminin toplandığı yerlerde ve meclislerde bu çağırışı yapmalarını emretti.” anlamındadır; ancak seslenmek ona nispet edilmiştir. Bu, emîr hırsızın elinin kesilmesini emrettiğinde “Emîr hırsızın elini kesti.” denmesi gibidir. İleri gelen Kıptilerin, Firavun'un huzurunda bulunup, onların arasında bu şekilde hitap etmiş olması ve sonra bu sözün ondan aktarılarak topluluklar içinde yayılmış olması da mümkündür. Sanki onlar arasında bu şekilde seslenip şöyle demiştir:

1 Nûr 24/31'deki أَيُّهُ الْمُؤْمِنُونَ kıraatinin tefsirinde. / ed.

فإن كان ذلك على سبيل القسر وجد، وإلا دار بين أن يوجد وبين أن لا يوجد على حسب اختيار المكلف. وإنما لم يكن الرجوع، لأن الإرادة لم تكن قسراً ولم يختاروه.

[٨٤] والمراد بالعذاب: السنون، والطوفان، والجراد، وغير ذلك.

٤٩- ﴿وَقَالُوا يَا أَيُّهُ السَّاحِرُ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ إِنَّا لَمُهْتَدُونَ﴾

٥٠- ﴿فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِذَا هُمْ يَنْكُتُونَ﴾

[٨٥] وقرئ «يا أيه الساحر» بضم الهاء، وقد سبق وجهه.

[٨٦] فإن قلت: كيف سموه بالساحر مع قولهم {إِنَّا لَمُهْتَدُونَ}؟ قلت: قولهم

{إِنَّا لَمُهْتَدُونَ} وعد منوي إخلافه، وعهد معزوم على نكته، معلق بشرط أن يدعو

لهم وينكشف عنهم العذاب. ألا ترى إلى قوله تعالى {فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِذَا

هُمْ يَنْكُتُونَ}. فما كانت تسميتهم إياه بالساحر بمنافية لقولهم {إِنَّا لَمُهْتَدُونَ}. وقيل:

كانوا يقولون للعالم الماهر ساحرًا، لاستعظامهم علم السحر.

[٨٧] {بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ} بعهده عندك من أن دعوتك مستجابة، أو بعهده عندك

وهو النبوة. أو بما عهد عندك فوفيت به، وهو الإيمان والطاعة، أو بما عهد عندك من

كشف العذاب عمن اهتدى.

٥١- ﴿وَنَادَى فِرْعَوْنُ فِي قَوْمِهِ قَالَ يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ

تَجْرِي مِنْ تَحْتِي أَفَلَا تُبْصِرُونَ﴾

[٨٨] {وَنَادَى فِرْعَوْنُ فِي قَوْمِهِ} جعلهم محلاً لندائه وموقعاً له. والمعنى: أنه

أمر بالنداء في مجامعهم وأماكنهم من نادى فيها بذلك، فأسند النداء إليه، كقولك:

قطع الأمير اللص، إذا أمر بقطعه. ويجوز أن يكون عنده عظماء القبط، فيرفع

صوته بذلك فيما بينهم، ثم ينشر عنه في جموع القبط، فكأنه نودي به بينهم فقال

“Ey kavmim! Mısır mülkü ve altımdan akan şu ırmaklar benim değil mi?” Irmaklarla Nil nehirlerini kastediyor. Bunların en önemlileri dört tanedir: Melik nehri, Tulun nehri, Dimyat nehri, Tinnis nehri. Bu nehirlerin sarayının altından aktığı söylenmiştir. Yine tahtı yüksek olduğu için tahtının altında olduğu da söylenmiştir. “Önümde, bahçe ve bostanlarım içinde akan nehirler” anlamında olduğu da söylenmiştir.

[89] وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ (Bu nehirler) ifadesindeki Vav, “nehirler”i “Mısır mülkü”ne bağlayan ve gramer açısından onun hükmüne tâbi kılan atıf edatı olabilir; bu durumda, تَجْرِي (akıyor) fiili nehirleri niteleyen hâl olarak mansüb olur. Ancak söz konusu Vav hâl için de olabilir; bu takdirde, هَذِهِ (bu) işaret zamiri özne, onu takip eden الْأَنْهَارُ (nehirler) onun sıfatı, تَجْرِي (akıyor) fiili ise yüklem olur.¹

[90] Mısır hükümdarlığıyla böbürlenmiş bu adamın, milleti azametinin boyutları karşısında hayranlığa çağırması, şan ve şevketinin küçük-büyük kimseye gizli kalmayıp şeref ve saltanatı ayak takımının içine iyice kök salsın diye Mısır’ın çarşı ve sokaklarında ululuğuna dair dellallar bağirtması ve işi rablık iddiasına kadar vardırması nasıl mümkün olabilmiş bir anlayabilsem! Hâlbuki Hârûnürreşid’in (v. 809) bu âyeti okuduğunda “And olsun, orayı kölelerimin en hakirine vereceğim!” dediği ve ibrikçisi Hasib [b. Humeyd]’i buraya vali atadığı nakledilir. Abdullah b. Tâhir’in de Mısır’ın yönetimini üstlenip oraya gittiği, yaklaşık gözü o topraklara ilişince “Firavun’un övünüp ‘Şu Mısır mülkü benim değil mi?’ dediği yer bu köy müymüş?! Allah’a and olsun, o benim nezdimde girmeye değmeyecek kadar değersizdir!” dediği ve atının dizginlerini çevirdiği nakledilir.

25 **52. “Ben mi daha hayırlıyım, yoksa neredeyse merâmını bile anlatamayan şu zavallı (Mûsâ) mı?!”**

53. “Kendisine altın bilezikler verilseydi ya da beraberinde melekler gelseydi ya?!”

[91] “Ben daha hayırlı değil miyim?” ifadesindeki أَمْ muttasıldır (öncesiyle bağlantılıdır); çünkü mâna “Mısır mülkü... benim değil mi? Görmüyor musunuz yoksa görüyor musunuz?” şeklindedir; ancak “Ben daha hayırlıyım” ifadesini “görüyor [mu]sunuz” fiilinin yerine koymuştur; çünkü hitap ettiği kişiler ona “Evet, sen daha hayırlısın.” dediklerinde ona göre gerçeği gören basiret sahibi kimseler olacaktırlar. Bu üslûp, sebebin sonuç yerine indirgenmesi kabilindedir. Söz konusu أَمْ’in munkatı’a (öncesinden kopuk) olması da mümkündür. O takdirde ibare

1 (i) “Ey kavmim! Mısır mülkü ve benim altımdan akarken şu ırmaklar benim değil mi? (ii) Ey kavmim! Şu ırmaklar benim altımdan aktıkları hâlde, Mısır mülkü benim değil mi? / ed.

{أَلَيْسَ لِي مُلْكٌ مِصْرَ وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ}، يعني أنهار النيل ومعظمها أربعة؛ نهر الملك، ونهر طولون، ونهر دمياط، ونهر تنيس. قيل: كانت تجري تحت قصره. وقيل: تحت سريره لارتفاعه. وقيل: بين يديّ في جناني وبساتيني.

[٨٩] ويجوز أن تكون الواو عاطفة للأنهار على ملك مصر. وتجري: نصب على الحال منها، وأن تكون الواو للحال، واسم الإشارة مبتدأ، والأنهار صفة لاسم الإشارة، وتجري خبر للمبتدأ.

[٩٠] وليت شعري كيف ارتقت إلى دعوة الربوبية همة من تعظم بملك مصر، وعجب الناس من مدى عظمتها، وأمر فنودي بها في أسواق مصر وأزقتها؛ لثلاث تخفى تلك الأبهة والجلالة على صغير ولا كبير وحتى يتربّع في صدور الدهماء مقدار عزته وملكوته. وعن الرشيد: أنه لما قرأها قال: لأوليئها أحسن عبيدي! فولأها الخصيب، وكان على وضوئه. وعن عبد الله بن طاهر أنه وليها، فخرج إليها فلما شارفها وقع عليها بصره، قال: أهي القرية التي افتخر بها فرعون، حتى قال: {أليس لي ملك مصر؟! والله، لهي أقل عندي من أن أدخلها، فثنى عنانه.

٥٢- {أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِنْ هَذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ وَلَا يَكَادُ يُبِينُ}

٥٣- {فَلَوْلَا أَلْقَى عَلَيْهِ آسُورَةٌ مِنْ ذَهَبٍ أَوْ جَاءَ مَعَهُ الْمَلَأِكَةُ مُقْتَرِنِينَ}

[٩١] {أَمْ أَنَا خَيْرٌ} أم هذه متصلّة، لأنّ المعنى: أفلا تبصرون أم تبصرون، إلا أنه وضع قوله {أَنَا خَيْرٌ} موضع: تبصرون؛ لأنهم إذا قالوا له: أنت خير، فهم عنده بصراء، وهذا من إنزال السبب منزلة المسبب. ويجوز أن تكون منقطعة على:

بَلْ أَنَا خَيْرٌ (Yoo, hayır. Ben daha hayırlı değil miyim?) anlamında olup Hemze *takrir* içindir.¹ Çünkü öncelikle Mısır hâkimiyeti, nehirlerin ayaklarının altından akması gibi üstünlük ve yücelik sebeplerini sayıp dökmüş, bunu ilân ettirmiş ve onların kulaklarını bununla doldurmuş; sonra da “Elbette ben daha hayırlıyım!” demiştir. Âdeta şöyle demektedir: Durumum ortada iken, benim daha hayırlı olduğum sizce de kesinleşip sabit bir hâl aldı mı?

[92] “Şu zavallıdan” yani şu zayıf ve hakir kimseden.

[93] İfade, *emâ ene hayr^{um}* (Bilesiniz ki ben daha hayırlıyım.) şeklinde de okunmuştur.

[94] “Neredeyse” sözü “açık seçik söyleyemeyen” yani dilindeki yabancılıktan dolayı meramını anlatamayan. Firavun; “Bunda; destek ve güç bulacağı hükümdarlık ve siyaset donanımı yok. Üstelik, insanların nitelendiği açık-seçik ve edebî konuşma özelliklerinden bile yoksun!” demek istiyordu. Oysa bütün peygamberler açık-seçik ve etkileyici konuşma kabiliyetine sahipti.

[95] “Hazret-i Mûsâ’ya bilezik verilmesi” ile Firavun, ona hükümdarlık hazinelerinin verilmesini kastetmektedir; çünkü bir adamı lider yapmak istediklerinde ona bilezik ve altın kolyeler takarlardı.

[96] مُقْتَرِنِينَ ifadesi, ya *karantuhû fa’kterane* (onu birleştirdim, birleştirdi) ifadesinden, “beraberinde gelme” anlamındadır veya *tekâranû* (ayrılmaz hâle geldiler) anlamındaki *ikteranû* fiilinden gelmektedir. Firavun kendisini hükümdarlık ve güç ile niteleyip, Mûsâ (a.s.) ile kıyaslayarak onu zaaf içinde ve desteksiz olmakla niteleyince, bir ara cümle olarak dedi ki: Eğer doğru söylüyorsa Rabbi onu hükümdar ve lider yapsaydı, ona bilezikler² taksaydı, meleklerden yardımcı ve destekçiler verseydi ya!

[97] أُسْوَرَةَ [bilezik] kelimesi) *esviran*ın çoğulu olarak *esâvira* formunda da; yine bilezik anlamındaki *esvârın* çoğulu olarak *esâvîr^{um}* şeklinde de okunmuştur. *Esâvirat^{um}* şeklinde de okunmuştur ki bu, kelimenin *esâvîr^{um}* formundaki Yâ’nın yerine Tâ getirilen şeklidir.

[98] Fiil, ma’lûm sîga ile *elkâ ‘aleyhi esvirat^{en}* ve ... *esâvîr^a* ([Rabbi] ona bilezikler verseydi ya!) şeklinde de okunmuş olup bilezikleri verecek olan Allah’tır.

54. Hâsılı, kavminin direncini kırdı; onlar da ona itaat ettiler... Zaten fasık bir millettiler.

[99] فَاسْتَحَفَّتْ قَوْمَهُ “kavminin direncini kırdı” demektir. *İstihfâfın* gerçek anlamı şudur: Onları, kendisine ve isteklerine itaat etmeleri için *hafîflîğe* sevketti. *İstiftâ* fiili de böyledir; bir ağırlığı olmayan önemsiz kişiye فَز denmesinden gelir.

1 “Tabii ki ben hayırlıyım... Yoksa şu şu *eksikliklere* sahip Mûsâ mı daha hayırlı diyorsunuz yani?!” / ed.

2 Yani “güç ve izzetin simgesi saydığımız bilezikler.” / ed.

بل أنا خير، والهمزة للتقرير. وذلك أنه قدم تعديد أسباب الفضل والتقدم عليهم من ملك مصر وجرى الأنهار تحته، ونادى بذلك وملاً به مسامعهم، ثم قال: أنا خير. كأنه يقول: أثبت عندكم واستقر أني أنا خير وهذه حالي؟

[٩٢] { مِنْ هَذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ } أي ضعيف حقير.

[٩٣] وقرئ «أما أنا خير».

[٩٤] { وَلَا يَكَاذُ يُبِينُ } الكلام، لما به من الرثّة، يريد: أنه ليس معه من العدد وآلات الملك والسياسة ما يعتضد به، وهو في نفسه مخل بما ينعت به الرجال من اللسن والفصاحة، وكانت الأنبياء كلهم أبناء بلغاء.

[٩٥] وأراد بإلقاء الأسورة عليه إلقاء مقاليد الملك إليه، لأنهم كانوا إذا أرادوا تسويد الرجل سوره بسوار وطوقه بطوق من ذهب.

[٩٦] { مُقْتَرَبِينَ } إما مقترنين به من قولك: قرنته فاقرن به، وإما من اقترنوا، بمعنى تقارنوا. لما وصف نفسه بالملك والعزة ووازن بينه وبين موسى صلوات الله عليه، فوصفه بالضعف وقلة الأعضاء اعترض فقال: هلا إن كان صادقاً ملكه ربه وسوده وسوره، وجعل الملائكة أعضاده وأنصاره؟!

[٩٧] وقرئ «أساور»، جمع أسورة، و«أساوير» جمع أسوار، وهو السوار، و«أساورة»، على تعويض التاء من ياء أساوير.

[٩٨] وقرئ «ألقي عليه أسورة» و«أساوير»، على البناء للفاعل، وهو الله عز وجل.

٥٤- ﴿فَاسْتَحَفَّ قَوْمَهُ فَاطَاعُوهُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ﴾

[٩٩] { فَاسْتَحَفَّ قَوْمَهُ } فاستغزهم. وحقيقته: حملهم على أن يخفوا له ولما أراد منهم، وكذلك: استغز، من قولهم للخفيف: فز.

55-56. Ama ne zaman ki Bizi öfkелendirdiler, Biz de cezalarını verip hepsini suda boğduk ve daha sonra gelecekler için (ders alınması gereken) bir maziye ve numuneye çevirdik onları!

[100] اسْفُونَا (bizi öfkелendirdiler) fiili, kişi çok kızdığı zaman kullanılan *esife esef^{en}* kullanımından gelmektedir. Âni ölümün *rahmet^{un} li'l-mu'min ve ahzetu esef^{en} li'l-kâfir* (Mümin için rahmet, kâfir için gazap yakalayışı. [*Ebü Dâvûd*, “Cenâiz”, 14]) olduğuna dair hadis de buradan gelmektedir. Âyetin anlamı şudur: İsyanda ileri gittiler, hadlerini aştılar ve böylece, yumuşaklık göstermeden azap ve cezamızın başlarına çabucak gelmesini gerekli kıldılar.

[101] سَلَفًا (geçmiş/mazi) kelimesi, (hizmetkâr/lar anlamındaki) *hâdim^{un} - hadem^{un}* örneğindeki gibi, *sâli^{en}* (geçen) kelimesinin çoğulu olarak *selef^{en}* okunmuştur. Yine, “geçmiş grup” anlamındaki *selifⁱⁿ* çoğulu olarak *suluf^{en}* şeklinde ve “geçmiş topluluk” anlamındaki *sulfen*in çoğulu olarak *sulef^{en}* şeklinde de okunmuştur. Anlam şudur: Biz onları sonraki kâfirlere öncü kıldık; sonrakiler bunların işlediğine benzer fiiller işledikleri için onların cezasının benzerini hak etme ve benzer belâlara uğrama hususunda onlara uyarlar. Onları ayrıca, sonraki nesillerin konuşacağı; “Sizin durumunuz Firavun kavminin durumu gibidir!” diye örnek verilecek şaşırtıcı bir sohbet konusu, dillerde dolaşan bir atasözü hâline getirdik.

57. Yine, Meryem oğlu (Îsâ Mesih) temsil getirilince, senin kavmin sevindirik olarak bağrıışmaya başladı...

[102] Peygamber (s.a.) “Şüphesiz, hem siz hem de Allah’tan başka tap-tıklarınız cehennem odunusunuz; oraya mutlaka gireceksiniz!” [Enbiyâ 21/98] âyetini Kureyş’e okuyunca küplere bindiler. Abdullah b. ez-Ziba’râ dedi ki; “Ey Muhammed! Bu söz, yalnız biz ve bizim tanrılarımız hakkında mı geçerli, yoksa bütün toplumları kapsıyor mu?” Hazret-i Peygamber “Hem sizi ve *tanrılarınızı*, hem de bütün toplumları kapsıyor.” buyurunca şöyle dedi: “Kâbe’nin rabbine yemin olsun ki işte şimdi senin açığıny yakaladım ve tartışmada seni yendim! Meryem oğlu Îsâ’nın peygamber olduğunu iddia edip onu ve annesini övmüyor musun sen? Hâlbuki Hıristiyanların her ikisine de tap-tıklarını biliyorsun! Ayrıca Üzeyir’e de meleklerle de tapılıyor. Eğer bunlar ateşe girecekse, biz ve tanrılarımız onlarla birlikte olmaya razıyız!” Bunun üzerine, müşrikler sevindirik oldular. Hazret-i Peygamber ise sustu. “Tabii (tanrı edinilmekle birlikte), haklarında daha evvel tarafımızdan ‘en güzel’in takdir edildiği (Îsâ Mesih, melekler vb.) kimseler buradan uzaklaştırılmış olacaktır.” [Enbiyâ 21/101] âyetini Allah işte bu olay üzerine indirmiştir. Bu âyet de bunun üzerine indi.

٥٥- ﴿فَلَمَّا أَسْفُونَا اِنْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ﴾

٥٦- ﴿فَجَعَلْنَاهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِلْآخِرِينَ﴾

[١٠٠] {أَسْفُونَا} منقول من أسف أسفًا، إذا اشتد غضبه. ومنه الحديث في موت الفجأة: رحمة للمؤمن وأخذة أسف للكافر. ومعناه: أنهم أفرطوا في المعاصي وعدوا طورهم، فاستوجبوا أن نعجل لهم عذابنا وانتقامنا، وأن لا نحلم عنهم.

[١٠١] وقرئ «سلفا» جمع سالف، كخادم وخدم. و«سلفا»، بضمين جمع سليف، أي فريق قد سلف. و«سلفا» جمع سلفة، أي ثلة قد سلفت. ومعناه: فجعلناهم قدوة للآخرين من الكفار، يقتدون بهم في استحقاق مثل عقابهم ونزوله بهم، لإتيانهم بمثل أفعالهم؛ وحديثًا عجيب الشأن سائرًا مسير المثل، يحدثون به ويقال لهم: مثلكم مثل قوم فرعون.

٥٧- ﴿وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُون﴾

[١٠٢] لما قرأ رسول الله ﷺ على قريش {إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصْبُ جَهَنَّمَ} [الأنبياء: ٩٨] امتعضوا من ذلك امتعاضًا شديدًا، فقال عبد الله بن الزبير: يا محمد، أخاصة لنا ولآلهتنا أم لجميع الأمم؟ فقال عليه السلام: هو لكم ولآلهتكم ولجميع الأمم، فقال: خصمتك ورب الكعبة! ألسنت تزعم أن عيسى ابن مريم نبي وتشي عليه خيرًا وعلى أمه؟ وقد علمت أن النصارى يعبدونهما، وعزير يُعبد، والملائكة يُعبدون؛ فإن كان هؤلاء في النار فقد رضينا أن نكون نحن وآلهتنا معهم! ففرحوا وضحكوا، وسكت النبي ﷺ، فأنزل الله تعالى {إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ} [الأنبياء: ١٠١] ونزلت هذه الآية.

[103] Anlamı şudur: Abdullah b. ez-Ziba'râ Meryem oğlu İsâ'yı örnek verip Hıristiyanların ona tapındığı hususunda Allah Resulü (s.a.) ile tartışınca, “senin kavmin” olan Kureyş, “ondan” yani bu örnekten dolayı “sevinçle bağrışmaya başladı!” Peygamber’in (s.a.) tartışmada susturulduğunu duyduklarından, sevinç ve neşeyle öyle büyük bir gürültü ve şamata çıkardılar; tıpkı [münazaralarda] delil getirmekten âciz kalıp, sonradan bir açılım sağlayan bir güruhun çıkardığı gürültü ve şamata gibi.

[104] Zamme ile *yesuddûne* okuyana göre ise fiil *sudûd* (dönmek) anlamından gelmektedir; anlam şöyledir: Bu örnek yüzünden, hakikatten dönüp yüz çevirirler. Fiilin *sadîd* (gürültü) kelimesinden geldiği de söylenmiştir. Buna göre; *ya'kufu* - *ya'kifu* (bağlanıyor) ve benzerleri gibi aynı anlamı ifade eden farklı kalıpta iki kelime olmaktadır.

58. Ve dediler ki: “Bizim tanrılarımız mı hayırlı, yoksa o mu?” Bunu sırf seninle cedelleşmek için ortaya atıyorlardı. Doğrusu ağzı iyi laf yapan bir kavimdir bunlar!

59. O, ‘Bizim kendisini nimetlendirdiğimiz ve İsrailoğullarına örnek kıldığımız bir kul’dan ibarettir.

60. Dileseydik, sizlerden de ‘ardınızdand yeryüzünde sizin yerinizi tutacak melek’ler var ederdik.

[105] “Ve dediler ki: Bizim tanrılarımız mı hayırlı, yoksa o mu?” Şunu kastediyorlardı: Sana göre bizim tanrılarımız İsâ’dan daha iyi değildir. İsâ cehenneme kütük olacaksa, varsın bizim tanrılarımız da olsun!

[106] “Bunu, sırf seninle cedelleşmek için ortaya atıyorlardı.” Yani bu örneği, hak ile batılın ayrılması talebiyle değil, sırf tartışmayı kazanmak için veriyorlardı!

[107] “Doğrusu ağzı iyi laf yapan” işi gücü inatçılık olan tartışmacı “bir kavimdir bunlar!” Tıpkı قَوْمًا لُّدًّا (“inatçı bir kavim” [Meryem 19/97]) âyetindeki gibi. Çünkü “Şüphesiz, hem siz hem de Allah’tan başka tapıklarınız cehennem odunusunuz!” [Enbiyâ 21/98] âyetinde yalnızca *putlar* kastedilmişti. Hazret-i Peygamber de “Hem sizi ve tanrılarınızı, hem de bütün toplumları kapsıyor.” sözüyle yalnızca putları kastetmişti. Peygamber ve meleklerin kastedilmesi muhaldi; ancak İbnü’z-Ziba'râ -kastedilenin putlardan başkası olmadığını bildiği hâlde- Allah ve Resulünün sözünün genelleştirilmeye müsait olduğunu görerek, âdiliği, kurnazlığı ve içinin kötülüğü sebebiyle böyle bir hinliğe başvurdu ve galip gelme ve zeytinyağı gibi üste çıkma aşkıyla, sırf karşıdakini bastırmak amacıyla tartışarak, sözü; Allah’tan başka tapılan tüm varlıkları kapsayacak bir anlama çekti.

[١٠٣] والمعنى: ولما ضرب عبد الله بن الزبيري عيسى ابن مريم مثلاً، وجادل رسول الله ﷺ بعبادة النصارى إياه {إِذَا قَوْمُكَ} قريش من هذا المثل {يَصِدُّونَ} ترفع لهم جلبه وضجيج فرحاً وجزلاً وضحكاً بما سمعوا منه من إسكات رسول الله ﷺ بجده، كما يرتفع لغط القوم ولجبههم إذا تعيوا بحجة ثم فتحت عليهم.

[١٠٤] وأما من قرأ «يُضِدُّونَ»، بالضم فمن الصدود، أي من أجل هذا المثل يصدون عن الحق ويعرضون عنه. وقيل: من الصيديد وهو الجلبة، وأنها لغتان نحو يعكف ويعكف، ونظائر لهما.

٥٨- ﴿وَقَالُوا إِلَهْتُنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ﴾

٥٩- ﴿إِنْ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ﴾

٦٠- ﴿وَلَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَلَائِكَةً فِي الْأَرْضِ يَخْلُقُونَ﴾

[١٠٥] {وَقَالُوا إِلَهْتُنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ} يعنون أن آلهتنا عندك ليست بخير من عيسى، إذا كان عيسى من حسب النار كان أمر آلهتنا هيئاً!

[١٠٦] {مَا ضَرَبُوهُ} أي ما ضربوا هذا المثل {لَكَ إِلَّا جَدَلًا}، إلا لأجل الجدل والغلبة في القول، لا لطلب الميز بين الحق والباطل.

[١٠٧] {بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ} لَدَّ شِدَادِ الْخَصُومَةِ دَابَهُمُ اللَّجَاجِ، كَقَوْلِهِ تَعَالَى {قَوْمًا لُدًّا} [مريم: ٩٧]. وذلك أن قوله تعالى {إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ} {الأنبياء: ٩٨} ما أريد به إلا الأصنام، وكذلك قوله عليه السلام: هو لكم ولآلهتكم ولجميع الأمم. إنما قصد به الأصنام، ومحال أن يقصد به الأنبياء والملائكة؛ إلا أن ابن الزبيري بخبه وخداعه وخُبثِ دُخُلْتِهِ لما رأى كلام الله ورسوله محتملاً لفظه وجه العموم، مع علمه بأن المراد به أصنامهم لا غير، وجد للحيلة مساعاً، فصرف معناه إلى الشمول والإحاطة بكل معبود غير الله، على طريقة المَحْكُ وَالْجِدَالِ وَحِبِّ الْمَغَالِبَةِ وَالْمَكَابِرَةِ،

Ve edepsizlik etti... Hazret-i Peygamber ise vakarını korudu. Sonunda Rabbi “Tabii (tanrı edinilmekle birlikte), haklarında daha evvel tarafımızdan ‘en güzel’in takdir edildiği (Îsâ Mesih, melekler vb.) kimseler buradan uzaklaştırılmış olacaktır.” [Enbiyâ 21/101] buyurarak cevap verdi ve âyetin putlara has olduğunu gösterdi. Zaten o âyette putları karşılayan وَمَا تَعْبُدُونَ (taptıklarınız) ifadesi akılsız varlıklar için kullanılır.

[108] Şöyle de denilmiştir: Müşrikler, “Allah katında Îsâ’nın durumu, şüphesiz Âdem’in durumu gibidir.” [Âl-i İmrân 3/59] âyetini işitince “Biz Hıristiyanlardan daha doğru yoldayız; çünkü onlar bir insana tapıyor, biz ise meleklerle tapıyoruz!” demişlerdi; âyet işte bunun üzerine indi.¹ Buna göre “Bizim tanrılarımız mı hayırlı, yoksa o mu?” şeklindeki sözleri, tanrılarını Hazret-i Îsâ’ya üstün tutmak içindir; çünkü onlarla melekleri kastetmektedirler. “Bunu, sırf seninle cedelleşmek için ortaya atıyorlardı.” sözünün anlamı ise şöyle olur: Onlar bu sözü, yani “Bizim tanrılarımız mı hayırlı, yoksa o mu?” sözünü yalnızca tartışmak için söylüyorlardı.

[109] (إِلَهَيْنَا خَيْرٌ) ifadesi) soru edatı olan Hemze ile de Hemze düşürülerek de okunmuştur; çünkü daha sonra denklik ifade etmek üzere gelen أمْ edatı Hemze’ye delâlet etmektedir.

[110] (أم هو) [yoksa o mu] ifadesi) İbn Mes’ûd kıraatinde *em hâzâ* (Yoksa bu mu?) şeklindedir. (*Mef’ûlun leh* olan) جَدَلًا kelimesi *cedilîne* (tartışmacı olarak) takdiriyle hâl de olabilir. Denilmiştir ki “Allah katında Îsâ’nın durumu, şüphesiz Âdem’in durumu gibidir” [Âl-i İmrân 3/59] âyeti inince müşrikler dediler ki: “Bu sözüyle Muhammed, kesin bizim ona tapmamızı istiyor, beşer olduğu hâlde tapılmaya lâayık olduğunu kastediyor! Tıpkı Hıristiyanların, beşer olduğu hâlde Mesih’e tapması gibi.” Bu durumda, يَصِدُّونَ fiilinin anlamı “gürültü yapıyor ve sıkıntı duyuyorlar” olur; أمْ هُوَ (yoksa o mu?) ifadesindeki zamir de Hazret-i Peygamber’i gösteriyor olur. Onunla tanrıları arasında böyle bir karşılaştırma yapmaktaki amaçları ise onu mas-karaya almak ve onunla alay etmektir.

[111] “Melekler Allah’ın kızlarıdır.” şeklindeki sözleri ve onlara tapmaları [Peygamber tarafından] yadırganınca şöyle demiş olmaları da mümkündür: “Biz ilk defa ortaya atılmış bir söz söylemiyor; çirkin bir iş de yapmıyoruz! Hıristiyanlar da Mesih’in Allah’ın oğlu olduğunu ileri sürüyorlar, ona tapıyorlar. Biz hem söz hem de davranışça onlardan daha üstünüz; çünkü biz Allah’a melekleri nispet ettik, onlar ise insanları!”

1 Bu âyetler Mekki değildir; Medine devrinde Necran Hıristiyanlarının 9/631 yılında Medine’ye gelip Peygamber (a.s.) ile İsa Mesih’in tabiatı üzerine tartışmaları bağlamındadır. / ed.

2 “Bu”nunla İsa Mesih’i değil, Hazret-i Peygamber’i kastediyor olmalılar. / ed.

وتوقح في ذلك؛ فتوقر رسول الله ﷺ حتى أجاب عنه ربه: {إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ} [الأنبياء: ١٠١]، فدل به على أن الآية خاصة في الأصنام، على أن ظاهر قوله {وَمَا تَعْبُدُونَ} لغير العقلاء.

[١٠٨] وقيل: لما سمعوا قوله تعالى {إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ} [آل عمران: ٥٩] قالوا: نحن أهدي من النصارى؛ لأنهم عبدوا آدمياً ونحن نعبد الملائكة، فنزلت. وقوله {ءَالِهَتُنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ} على هذا القول تفضيل لآلهتهم على عيسى؛ لأن المراد بهم الملائكة {وما ضربوه لك إلا جدلاً} معناه: وما قالوا هذا القول، يعني آلهتنا خير أم هو، إلا للجدال.

[١٠٩] وقرئ «آلهتنا خير»، بإثبات همزة الاستفهام وبإسقاطها، لدلالة أم العديلة عليها. ١٠

[١١٠] وفي حرف ابن مسعود «خير أم هذا». ويجوز أن يكون جدلاً حالاً، أي جدلين. وقيل: لما نزلت {إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ} [آل عمران: ٥٩] قالوا: ما يريد محمد بهذا إلا أن نعبد، وأنه يستأهل أن يعبد وإن كان بشراً، كما عبت النصارى المسيح وهو بشر. ومعنى {يَصِدُّونَ} يضلجون ويضجرون. والضمير في {أَمْ هُوَ} لمحمد ﷺ؛ ورضهم بالموازنة بينه وبين آلهتهم: السخرية به والاستهزاء. ١٥

[١١١] ويجوز أن يقولوا -لما أنكر عليهم قولهم «الملائكة بنات الله» وعبدوهم -: ما قلنا بدعا من القول، ولما فعلنا نكراً من الفعل؛ فإن النصارى جعلوا المسيح ابن الله وعبدوهم، ونحن أشف منهم قولاً وفعلاً، فإننا نسبنا إليه الملائكة وهم نسبوا إليه الأناسي،

Bunun üzerine onlara şöyle denilmiş olmaktadır: Hıristiyanların yolu da şirk-tir, sizin yolunuz da şirkdir. İçinde bulunduğunuz durumdan belirttiğiniz ma-zeretle kurtulmaya kalkışmanız, geçersiz bir hususu yine geçersiz olan başka bir hususa kıyas etmekten başka bir şey değildir! “İsâ” diğer kullar gibi “bir
5 kuldan başka bir şey değildir!” Biz onu, bir *sebeb* [baba] olmaksızın yaratmak suretiyle bir alâmet kılarak “ona nimet bahsettik.” Nitekim biz Âdem’i de yaratıp peygamberlikle şereflendirmiştik... Ve İsâ’yı İsrâiloğulları için dönüp dolaşan bir misal gibi şaşırtıcı bir ibret kıldık. Şaşılacak işlere ve daha önce benzeri geçmemiş yaratışlara gücümüz yettiği için, “dileseydik” -ey insanlar-
10 “sizden melekler getirirdik” de evlâtlarınızın size halef olması gibi yeryüzünde onlar sizin halefiniz olurdu. Nitekim İsâ’nın -babasız- sadece bir dışıdan dün-yaya gelmesini sağladık. Bunlar, bizim sonsuz gücümüzle temayüz ettiğimizi, meleklerin (doğmayıp) cisimlerden üreyen cisimler olduğunu, ezeli olan Al-lah’ın ise böyle bir şeyden münezzeh olduğunu bilmeniz içindir.

61. Ayrıca o (ve onun elinde zuhur eden olağanüstü hâller) kıyamet saati için kesin bir bilgidir; “O’ndan şüphe etmeyin ve bana tâbi olun; dosdoğru yol budur.”

62. “Sakin şeytan sizi çevirmesin; şüphesiz o, sizin için apaçık bir düşmandır.”

[112] وَأَنَّهُ (O) yani Hazret-i İsâ، لَعَلَّمٌ لِّلسَّاعَةِ (kıyamet saati için kesin bir bil-gidir) kıyametin kendisiyle bilineceği *şart*lardan¹ biridir. *Şart* âyette “bilgi” olarak isimlendirilmiştir; çünkü *ilim*, *şart* sayesinde oluşmaktadır. Nitekim İbn Abbas *le-‘alem^{un}* okumuştur ki *alâmet* anlamındadır. Keza, Lâm-ı tarifli olarak *le’l-‘alem^u* (alâmet) şeklinde de okunmuştur. Übeyy b. Kâ’b ise *le-zik-
25 r^{un}* (öğüt, hatırlatma) şeklinde okumuştur. Bu, kendisiyle hatırlatılan şeyin hatırlatma (*zikir*) diye isimlendirilmesi kabilindedir. Nitekim bir şeyin bilinmesini sağlayan şey de *alâmet* diye isimlendirilir.

[113] Hadiste şöyle geçer: İsâ Arz-ı Mukaddes’te Efik denilen bir tepeye iner. Üzerinde sarıya çalan iki hülle vardır. Saçına yağ sürülmüştür. Elinde,
30 Deccal’i öldüreceği bir harbe vardır. İnsanlar sabah namazında iken Beyt-i Makdis’e gelir. İmam önlerindedir; geri çekilir, fakat İsâ onu öne geçirir ve Hazret-i Muhammed’in şeriatine göre imamın arkasında namaz kılar. Sonra domuzu öldürür, haçı kırar; kilise ve manastırları yıkar, kendisine inananlar dışındaki Hıristiyanları öldürür.

[114] Hasan-ı Basrî’ye göre ise zamir Kur’ân’a râcidir; çünkü kıyamet Kur’ân’la bilinmektedir; zira kıyamet açıkça orada bildirilmektedir.

1 Türkçede “kıyamet alâmetleri” dediğimiz kavram, Arapçada ve Kur’ân’da *eşrâtü’s-sâ’ati* (kıyamet saatinin şartları) tabiriyle ifade edilmektedir. / ed.

فقليل لهم: مذهب النصارى شرك بالله، ومذهبكم شرك مثله، وما تنصلكم مما أنتم عليه بما أوردتموه إلا قياس باطل بباطل، وما عيسى {إِلَّا عَبْدٌ} كسائر العبيد {أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ} حيث جعلناه آية بأن خلقناه من غير سبب، كما خلقنا آدم وشرفناه بالنبوة وصيرناه عبرة عجيبة كالمثل السائر لبني إسرائيل. {وَلَوْ نَشَاءُ} لقدرتنا على عجائب الأمور وبدائع الفطر {لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ} لولدنا منكم يا رجال {مَلَائِكَةً} يخلفونكم في الأرض كما يلخفكم أولادكم، كما ولدنا عيسى من أنثى من غير فحل، لتعرفوا تميزنا بالقدرة الباهرة، ولتعلموا أن الملائكة أجسام لا تتولد إلا من أجسام، وذات القديم متعالية عن ذلك.

٦١- ﴿وَأَنَّهُ لَعَلَّمَ لِلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَاتَّبِعُونِ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ﴾

٦٢- ﴿وَلَا يَصُدُّكُمْ الشَّيْطَانُ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ﴾ ١٠

[١١٢] {وَأَنَّهُ} وإن عيسى عليه السلام {لَعَلَّمَ لِلسَّاعَةِ} أي شرط من أشراتها تعلم به، فسمى الشرط علماً لحصول العلم به. وقرأ ابن عباس «لَعَلَّمَ»، وهو العلامة. وقرئ «للعلم». وقرأ أبي «لذكرك»، على تسمية ما يذكر به ذكراً، كما سمي ما يعلم به علماً.

١٥ [١١٣] وفي الحديث: أن عيسى عليه الصلاة والسلام ينزل على ثنية بالأرض المقدسة يقال لها أفيق وعليه ممصرتان، وشعر رأسه دهين، ويده حربة، وبها يقتل الدجال، فيأتي بيت المقدس والناس في صلاة الصبح والإمام يؤم بهم، فيتأخر الإمام فيقدمه عيسى ويصلي خلفه على شريعة محمد عليه الصلاة والسلام، ثم يقتل الخنازير ويكسر الصليب، ويخرب البيع والكنائس، ويقتل النصارى إلا من آمن به.

٢٠ [١١٤] وعن الحسن: أن الضمير للقرآن، وأن القرآن به تعلم الساعة، لأن فيه الإعلان بها.

[115] فَلَا تَمْتَرُوا بِهَا (O'ndan şüphe etmeyin) fiili şüphe anlamındaki *miryendendir*. “Ve bana” yani benim hidayet ve şeriatime “tâbi olun.” Veya benim elçime uyun. -Bunun, böyle söylemesi için Hazret-i Peygamber’e yönelik bir emir olduğu da söylenmiştir.- “Dosdoğru yol budur” yani sizi çağır-
5 makta olduğum yol. Veya -“o” nun Kur’ân’ı gösterdiği söylenirse- [dosdoğru yol] bu Kur’ân’dır.

[116] “Apaçık bir düşman” yani size olan düşmanlığı ortada olan... Çünkü atanızı cennetten çıkarmış ve onun üstündeki nur giysisini çekip almıştır.

**63. İsâ açık deliller getirdiğinde şöyle demişti: “Ben size hikmeti
10 getirdim ki anlaşmazlığa düştüğünüz şeylerin bir kısmını size böylece
açıklayayım. O hâlde, Allah’tan sakının da bana itaat edin.”**

**64. “Şüphesiz, benim Rabbim de sizin Rabbiniz de Allah’tır; öyleyse
sadece O’na kulluk edin. Dosdoğru yol budur.”**

**65. Fakat (bütün bunlara rağmen, dinî ve mezhebî) hizipler kendi
15 aralarında anlaşmazlığa düşmüşlerdir... O günün can yakıcı azabı
karşısında vay hâline bu zalimlerin!**

[117] “Açık deliller” yani mu‘cizeler veya İncil âyetleri ve açık-seçik şer‘î hükümler. “Hikmet”le İncil ve şeriatleri kastetmektedir.

[118] **Şayet** “İhtilâfa düştükleri her şeyi açıklasaydı ya. Neden *bir kısmı-
20 mi* açıklamış?” **dersen şöyle derim:** Din ve sorumlulukla ilgili konularda ve bunların dışındaki -bilmekle ve sormakla mükellef olmadıkları- konularda ihtilâf ediyorlardı. Oysa o, yalnızca din konusunda kendilerini ilgilendiren hususlardaki ihtilâflarını açıklamak için gönderilmişti.

[119] “Hizipler” Hazret-i İsâ’dan sonra değişik gruplara ayrılmış topluluklardır. Yahudi ve Hıristiyanlar olduğu da söylenmiştir. “Vay hâline bu
25 zalimlerin!” ifadesi anlaşmazlığa düşmüş o hiziplere yönelik bir tehdittir.

[120] **Şayet** “مِنْ بَيْنِهِمْ (aralarında) ifadesindeki zamir kime râcidir?” **dersen şöyle derim:** Hazret-i İsâ’nın “Ben size hikmeti getirdim.” sözüyle hitap ettiği kimselere râcidir; yani peygamber olarak gönderildiği kavme.

**66. (Aslında) bunlar; (kıyamet) saatin(in), hiç farkında değillerken
30 ansızın gelip çatmasından başka bir şey beklemiyorlar!**

**67. Oysa o gün, can-ciğer dostlar bile birbirlerine düşman kesilir.
Müttakîler hariç...**

[121] أَنْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ kelimesinden bedel olup *ityâne’s-sâ’atî* (O saatin gelip çatmasından başka bir şey beklemiyorlar!) anlamındadır.
35

[١١٥] {فَلَا تَمْتَرُونَ بِهَا} من المرية وهي الشك، {وَاتَّبِعُونَ} واتبعوا هداي وشرعي، أو رسولي. وقيل: هذا أمر لرسول الله أن يقوله {هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ} أي هذا الذي أدعوكم إليه، أو هذا القرآن إن جعل الضمير في {وَأَنَّهُ} للقرآن.

[١١٦] {عَدُوٌّ مُّبِينٌ} قد بانت عداوته لكم إذ أخرج أباكم من الجنة ونزع عنه لباس النور.

٦٣- ﴿وَلَمَّا جَاءَ عِيسَى بِالْبَيِّنَاتِ قَالَ قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ وَلِأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلَفُونَ فِيهِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا﴾

٦٤- ﴿إِنَّ اللَّهَ هُوَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ﴾

٦٥- ﴿فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذَابٍ يَوْمَ الْيَوْمِ﴾

١٠ [١١٧] {بِالْبَيِّنَاتِ} بالمعجزات، أو بآيات الإنجيل والشرائع البينات الواضحات. {بِالْحِكْمَةِ} يعني الإنجيل والشرائع.

[١١٨] فَإِن قلت: هلا بين لهم كل الذي يختلفون فيه، ولكن بعضه؟ قلت: كانوا يختلفون في الديانات وما يتعلق بالتكليف، وفيما سوى ذلك مما لم يتعبدوا بمعرفته والسؤال عنه، وإنما بعث لبيين لهم ما اختلفوا فيه مما يعينهم من أمر دينهم.

١٥ [١١٩] {الْأَحْزَابُ} الفرق المتحزبة بعد عيسى. وقيل: اليهود والنصارى. {فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا} وعيد للأحزاب.

[١٢٠] فَإِن قلت {مَنْ بَيْنَهُمْ} إلى من يرجع الضمير فيه؟ قلت: إلى الذين خاطبهم عيسى في قوله {قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ}، وهم قومه المبعوث إليهم.

٦٦- ﴿هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ﴾

٢٠- ﴿الْأَخِلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ﴾

[١٢١] {أَنْ تَأْتِيَهُمْ} بدل من {الساعة}، والمعنى: هل ينظرون إلا إتيان الساعة.

[122] **Şayet** “Ansızın’ kelimesi ‘hiç farkında değillerken’ cümlesinin anlamını ifade etmiyor mu; dolayısıyla onu kullanmasa olmaz mıydı?” **dersen şöyle derim:** Hayır! Çünkü “hiç farkında değillerken” cümlesi; “Oysa (Resul ile) çekişip dururlarken, kendilerini ansızın yakalayabilecek (bir tek gümbürtüden başka bir şey beklemiyorlar!)” [Yâsîn 36/49] âyetindeki gibi, onlar dünya işleriyle uğraştıkları için gâfil iken, anlamındadır. Oysa kıyamet, onlar uyanık ve dikkatli iken de *ansızın* gelebilir.

[123] يَوْمَئِذٍ (o gün) zarfı, عَدُوٌّ (düşman) kelimesiyle mansübdür; anlam şöyledir: O gün Allah rızası dışında dostluk kurmuş olanlar arasındaki bütün dostluklar sona erer ve düşmanlığa, buğza dönüşür; ancak Allah için dostluk kurmuş olan kimselerin dostluğu hariç ki o, bu şekilde dostluk kuranların, birbirini Allah için sevip, Allah için buğzetmenin sevabını gördüklerinde artacak olan kalıcı bir dostluktur. “Müttakîler hâriç” ifadesinin kötü arkadaşlardan uzak duranlar anlamında olduğu da söylenmiştir.

[124] Âyetin Übeyy b. Halef ve Ukbe b. Ebû Mu‘ayt hakkında indiği söylenmiştir.

68. “Ey Benim (müttakî) kullarım! Bugün size korku yoktur; üzülecek de değilsiniz.”

69. -Onlar ki âyetlerimize iman etmiş, teslimiyet göstermişlerdir.-

70. “Siz ve ‘eş’leriniz (yani sizin gibiler) nimete gark edilip sevindirileceğiniz Cennet’e girin.”

[125] “Ey Benim kullarım!” hitabı, birbirini Allah için seven müttakîlere o gün söylenecek sözün nakledilmesidir. “İman etmiş olanlar” ifadesi “kullarım” kelimesinin sıfatı olarak mahallen mansübdür; çünkü o, tamlama hâlinde olan bir münâdâdır (ünlenen öge); yani “âyetlerimize iman etmiş, teslimiyet göstermişler” özlerini yalnız bize hasredip kendilerini bize itaat etmeye yöneltmişlerdir. Denilmiştir ki Allah insanları dirilttiğinde herkes korkacaktır. Bir münâdî “Ey kullarım!” diye bağırdığında, bütün insanlar bu nispet ile kendilerinin kastedilmiş olmasını umacaklardır; ancak sonra onu inananlar izleyecek, hakka teslimiyet gösterenler dışındaki insanlar ise ondan ümidini kesecektir. İfade, يَا عِبَادِ (ey kullarım) şeklinde de okunmuştur.¹

[126] تُحِبُّونَ “*hibârî* -yani etkisi- yüzlerinizde görülecek şekilde sevindirileceğiniz” demektir. Tıpkı “Yüzlerinden anlarsın o nimetin güzelliğini.” [Mutaffifîn 83/24] âyetindeki gibi. Zeccâc (v. 311/923) “Onlara muazzam bir ikramda bulunulur.” demiştir. Bu filin kökü olan الحَبْرَةُ “güzel diye nitelenen şeylerdeki mübalağa/muazzamlık”tır.

1 Müfessirin *yâ ‘ibâdî* kıraatini esas aldığı anlaşılmaktadır. / ed.

[١٢٢] فَإِنْ قُلْتَ: أَمَا أَدَى قَوْلِهِ {بُعْتَهُ} مُؤَدَى قَوْلِهِ {وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ} فَيَسْتَعْنِي عَنْهُ؟ قُلْتَ: لَا، لِأَنَّ مَعْنَى قَوْلِهِ تَعَالَى {وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ}: وَهُمْ غَافِلُونَ لِاشْتِغَالِهِمْ بِأُمُورِ دُنْيَاهُمْ، كَقَوْلِهِ تَعَالَى {تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ} [يس: ٤٩] وَيَجُوزُ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ فَطَنُونَ.

٥ [١٢٣] {يَوْمِئِذٍ} مَنْصُوبٌ بِ{عَدُوٍّ}، أَي تَنْقَطِعُ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ كُلِّ خَلَّةٍ بَيْنَ الْمُتَخَالِفِينَ فِي غَيْرِ ذَاتِ اللَّهِ، وَتَنْقَلِبُ عَدَاوَةٌ وَمَقْتًا، إِلَّا خَلَّةَ الْمُتَصَادِقِينَ فِي اللَّهِ، فَإِنَّهَا الْخَلَّةُ الْبَاقِيَةُ الْمَزْدَادَةُ قُوَّةً إِذَا رَأَوْا ثَوَابَ التَّحَابِ فِي اللَّهِ تَعَالَى وَالتَّبَاغُضِ فِي اللَّهِ. وَقِيلَ: {إِلَّا الْمُتَّقِينَ} إِلَّا الْمُجْتَنِبِينَ أَخْلَاءَ السُّوءِ.

[١٢٤] وَقِيلَ: نَزَلَتْ فِي أَبِي بِنِ خَلْفٍ، وَعَقِبَهُ بِنِ أَبِي مَعِيْطٍ.

١٠ ٦٨- ﴿يَا عِبَادِ لَا خَوْفَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ﴾

٦٩- ﴿الَّذِينَ آمَنُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا مُسْلِمِينَ﴾

٧٠- ﴿أَدْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ﴾

[١٢٥] {يَا عِبَادِي} حِكَايَةٌ لِمَا يَنَادِي بِهِ الْمُتَقُونَ الْمُتَحَابُونَ فِي اللَّهِ يَوْمَئِذٍ. وَ{الَّذِينَ آمَنُوا} مَنْصُوبٌ الْمَحَلُّ صِفَةُ لِعِبَادِي، لِأَنَّهُ مَنَادِي مُضَافٌ، أَي الَّذِينَ صَدَّقُوا {بِآيَاتِنَا وَكَانُوا مُسْلِمِينَ} مُخْلِصِينَ وَجُوهَهُمْ لَنَا، جَاعِلِينَ أَنْفُسَهُمْ سَالِمَةً لَطَاعَتِنَا. وَقِيلَ: إِذَا بَعَثَ اللَّهُ النَّاسَ فَرَعَ كُلِّ أَحَدٍ، فَيَنَادِي مَنَادًا، يَا عِبَادِي فَيُرْجُوها النَّاسَ كُلَّهُمْ، ثُمَّ يَتَّبِعُهَا الَّذِينَ آمَنُوا، فَيَأْسُ النَّاسُ مِنْهَا غَيْرَ الْمُسْلِمِينَ. وَقُرِئَ «يَا عِبَادِ».

[١٢٦] {تُحْبَرُونَ} تَسْرُونَ سُرُورًا يَظْهَرُ حَبَارُهُ -أَي أَثَرُهُ- عَلَى وَجْهِكُمْ، كَقَوْلِهِ تَعَالَى {تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ} [المطففين: ٢٤] وَقَالَ الزَّجَاجُ: تَكْرُمُونَ إِكْرَامًا

٢٠ يَبَالِغُ فِيهِ. وَالحَبْرَةُ: الْمَبَالِغَةُ فِيْمَا وَصَفَ بِجَمِيلٍ.

71. -Etraflarında altın tepşilerle ve kadehlerle fır dönülmektedir. Orada canlarının çektiği ve seyretmekten hoşlanacakları her şeyi elde etmektedirler.-

5 **72. “Kendi yaptıklarınıza karşılık mirasçı kılındığınız cennet işte budur.”**

73. “Orada yiyeceğiniz nice meyveler vardır, tamamen size ait...”

[127] كُوب [kadehler] kelimesinin tekili olan كُوب “kulpu olmayan kap” demektir. فِيهَا (orada) kelimesindeki zamir cennete râcidir. تَشْتَهِيهِ (canlarının istediği) fiili sonunda zamir olmaksızın *teştahî* şeklinde de okunmuştur. 10 İfade, bütün nimet çeşitlerini kapsamaktadır; çünkü nimetler ya insanın canının çektiği ya da gözüne hoş görünen şeylerdir.

[128] وَتِلْكَ (bu) “cennet”e işaret olup mübtedâdır; الْجَنَّةُ (cennet) ise haberdir. “Mirasçı kılındığınız” ifadesi ise cennetin sıfatıdır. Veya الْجَنَّةُ (cennet), işaret zamirinden oluşan mübtedânın sıfatıdır; “mirasçı kılındığınız” ise haberdir. Veya “mirasçı kılındığınız” sıfattır, “kendi yaptıklarınıza karşılık” haberdir; Bâ da haber olarak kullanılan zarflarda olduğu üzere düşürülmüş bir fiile bağlıdır. Birinci izaha göre “mirasçı kılındığınız” fiiline bağlıdır.¹ 15

[129] Sahibine kalması konusunda cennet, kalıcı bir mirasın vârislere kalışına benzetilmiştir.

20 [130] Fiil *vurristumûhâ* (tek tek mirasçı kılındığınız) şeklinde de okunmuştur.

[131] مِنْهَا تَأْكُلُونَ (ondan yersiniz) ifadesindeki مِنْ kısmilik bildirir; yani ancak bir kısmını yersiniz, gerisi ağaçlarında kalır. Cennet sürekli meyvelerle yüklü ve onlarla bezelidir. Dünyada olduğu gibi meyvelerinden 25 soyutlanmış hiçbir ağaç görmezsin. Hazret-i Peygamber’in “Bir adam cennette bir meyve koparsa yerine mutlaka *iki* benzeri biter.” buyurduğu nakledilmiştir.

74. (Buna karşılık) şüphesiz, mücrimler cehennem azabında kalıcıdır;

30 **75. azaplarına ara verilmez... Orada tamamen ümitsizdirler.**

76. Ama onlara Biz zulmetmemişizdir; zalim olan kendileridir...

77. “Ey Malik! Rabbin işimizi bitirsin artık!” diye bağırsırlar; fakat o der ki: “Hep böyle kalacaksınız!”

35 **78. “Aslında biz size gerçeği getirmiştik; fakat çoğunuz ‘gerçek’ten hoşlanmazdı...”**

1 (i) “Kendi yaptıklarınıza karşılık mirasçı kılındığınız cennet işte budur.” (ii) “Bu cennet, kendi yaptıklarınıza karşılık mirasçı kılındığınız (makam)dır.” (iii) “Mirasçı kılındığınız bu Cennet, kendi yaptıklarınızın karşılığıdır.” / ed.

٧١- ﴿يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ وَأَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

٧٢- ﴿وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾

٧٣- ﴿لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِنْهَا تَأْكُلُونَ﴾

٥ [١٢٧] والكوب: الكوز لا عروة له. {وَفِيهَا} الضمير للجنة. وقرئ «تشتهي» و«تشتهي». وهذا حصر لأنواع النعم، لأنها إما مشتهاة في القلوب، وإما مستلذة في العيون.

١٠ [١٢٨] {وَتِلْكَ} إشارة إلى الجنة المذكورة، وهي مبتدأ، و{الْجَنَّةُ} خبر. و{الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا} صفة الجنة؛ أو الجنة صفة للمبتدأ الذي هو اسم الإشارة، و{الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا} خبر المبتدأ؛ أو {الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا} صفة، و{بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ} الخبر، والباء تتعلق بمحذوف كما في الظروف التي تقع أخبار. وفي الوجه الأول تتعلق ب{أورثتموها}.

[١٢٩] وشبهت في بقائها على أهلها بالميراث الباقي على الورثة.

[١٣٠] وقرئ «ورثتموها».

١٥ [١٣١] {مِنْهَا تَأْكُلُونَ} من للتبويض، أي لا تأكلون إلا بعضها، وأعقابها باقية في شجرها، فهي مزينة بالثمار أبداً موقرة بها، لا ترى شجرة عريانة من ثمرها كما في الدنيا. وعن النبي ﷺ: لا ينزع رجل في الجنة من ثمرها إلا نبت مكانها مثلاًها.

٧٤- ﴿إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي عَذَابٍ جَهَنَّمَ خَالِدُونَ﴾

٧٥- ﴿لَا يُفْتَرُ عَنْهُمْ وَهُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ﴾

٧٦- ﴿وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ﴾

٢٠ ٧٧- ﴿وَنَادُوا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَا كُنْتُمْ﴾

٧٨- ﴿لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ وَلَكِنْ أَكْثَرْتُمْ لِّلْحَقِّ كَارِهُونَ﴾

- [132] لَا يُفْتَرُ عَلَيْهِمْ (azaplarına ara verilmez) ifadesi, azapları hafifletilmez ve eksiltilmez demektir. Bu fiil, *hummâ* biraz sakinleşip harareti azaldığında *feterat* ‘*anbu*’-*hummâ* demelerinden gelmektedir. مُبْتَلِس (ümitsiz), kurtuluş-tan ümidini kesmiş ye’s içindeki suskun kişidir. Dahhâk’in (v. 105/723)
- 5 “Suçlu ateşten bir tabuta konup üzeri kapatılır ve orada kalır; ne o bir kimseyi görür, ne de bir kimse onu görür.” dediği nakledilmiştir. هُمْ (onlar) zamiri Basra ekolüne mensup dilcilerce *zâmir-i fasıl*, Kûfe ekolüne mensup dilcilerce imâd zamiri olarak isimlendirilir. (هم فيه [onlar azapta] ifadesi) وَهُمْ وَفِيهَا yani “onlar *ateşte*” şeklinde de okunmuştur. Yine, Hazret-i Ali ve İbn
- 10 Mes’ûd, *terhîm* için كَافٍ يَا مَالٍ (ey Mâli[k]!) şeklinde de okumuşlardır. Tıpkı şâirin ifadesindeki gibi;

Gerçek senin dediğin gibi değil, ey Mâli[k]!

- İbn Abbas’a “İbn Mes’ûd يَا مَالٍ (Ey Mâli[k] diye nidâ ettiler).’ şeklinde okuyor?” denilince; “Cehennemlikleri *terhîm* yapmaktan alıkoyacak çok
- 15 meşguliyetleri olacak!” demiş. Müfessirlerden birinin “İçinde buldukları şiddetli durumdan ve zaaflarından dolayı bazı isimleri keserek söylemeleri buradaki *terhîmi* güzel kılmıştır.” şeklinde açıklama yaptığı aktarılır. Ebû-Sirâr el-Ganevî de *yâ Mâlu* (Ey Mâl[ik]¹⁴) şeklinde merfû’ okumuştur. Bu, yine *terhîmle yâ Hâru* (Ey Hâr[is]¹⁵) şeklinde seslenmek gibidir.

- [133] لِيُقْضَ عَلَيْنَا رَبُّكَ (Rabbin işimizi bitirsin artık!) fiili, biri birinin işini bitirdiğinde (öldürdüğünde) kullanılan *kadâ* ‘*aleyhi* ifadesinden gelmektedir; فَوَكَرَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ (“Mûsâ da öbürünü şiddetle itip adamın işini bitirdi!” [Kasas 28/15]) âyetinde de kullanılmıştır. Bu ifadenin anlamı şudur: “Rabbinden iste de bitirsin artık işimizi!” **Şayet** “Onları ümitsizlikle niteledikten sonra neden ‘*Ey Mâlik! diye bağırsırlar*’ dedi?” **dersen şöyle derim:** Bu (âhret hengâmı), uzayan devirlerden oluşan uzun bir zamandır. Bu sebeple, durumları değişiklik arz eder; bazen ümitsizlik hâkim olduğundan ve kurtuluş olmadığını bildikleri için susarlar bazen de içlerinde buldukları şiddetli azaptan dolayı feryat ederler!

- [134] مَا كَانُوا (Kalacaksınız!) ifadesi *lâbisûne* (Bekleyeceksiniz!) anlamında olup burada bir alay vardır; çünkü kastedilen, orada *kalıcı* olmalarıdır. İbn Abbas’ın “Onlara ancak bin yıl sonra cevap verilecektir.” dediği nakledilir. Hazret-i Peygamber’den de şöyle nakledilmiştir: “Cehennemliklere açlık duygusu verilip, içinde buldukları azap değiştirilince, ‘Yalvarın Mâlik’e!’ derler ve ‘Ey Mâlik! Rabbin bitirsin artık işimizi!’ diye bağırsırlar.” [Tirmizî, “Sıfatu Cehennem”, 5]

1 Türkçede Hasan’a Haso denmesi gibi. / ed.

[١٣٢] { لَا يُفْتَرُ عَنْهُمْ } لا يخفف ولا ينقص، من قولهم: فترت عنه الحمى، إذا سكنت عنه قليلاً ونقص حرّها. والمبلس: اليأس الساكت سكوت يأس من فرج. وعن الضحاك: يجعل المجرم في تابوت في نار ثم يردم عليه فيبقى فيه خالداً: لا يرى ولا يرى {هُمُ} فصل عند البصريين، عماد عند الكوفيين. وقرئ «وهم فيها» أي في النار. وقرأ علي وابن مسعود رضي الله عنهما: «با مال» بحذف الكاف للترخيم، كقول القائل:

وَالْحَقُّ يَا مَالٍ غَيْرِ مَا تَصِفُ ❁

وقيل لابن عباس: إن ابن مسعود قرأ «ونادوا يا مال»، فقال: ما أشغل أهل النار عن الترخيم! وعن بعضهم: حسن الترخيم أنهم يقتطعون بعض الاسم لضعفهم وعظم ما هم فيه. وقرأ أبو السرار الغنوي «يا مال»، بالرفع كما يقال: يا حاراً.

[١٣٣] { لِيَقْضَ عَلَيْنَا رَبُّكَ } من قضى عليه، إذا أماته {فَوَكَزَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ} [القصص: ١٥]. والمعنى: سل ربك أن يقضي علينا. فإن قلت: كيف قال: {وَنَادُوا يَا مَالِكُ} بعد ما وصفهم بالإبلاس؟ قلت: تلك أزمّة متطاولة وأحقاب ممتدة، فتختلف بهم الأحوال فيسكتون أوقاتاً لغلبة اليأس عليهم، وعلمهم أنه لا فرج لهم، ويغوثنون أوقاتاً لشدة ما بهم.

[١٣٤] { مَا كُتِبَ لَهُمْ } لا بثون. وفيه استهزاء. والمراد خالدون. عن ابن عباس رضي الله عنهما: إنما يجيبهم بعد ألف سنة. وعن النبي صلى الله عليه وسلم: يلقى على أهل النار الجوع حتى يعدل ما هم فيه من العذاب، فيقولون: ادعوا مالكا، فيدعون يا مالك ليقض علينا ربك.

[135] “Aslında biz size gerçeği getirmiştik” cümlesi, başkasından nakil olmayıp Allah’ın sözüdür. İfadeyi *le-kad ci’tukum* (Ben size gerçeği getirmiştim.) şeklinde okuyan kişinin kıraati de bunu göstermektedir. Buna göre قَالَ (dedi) fiilindeki zamirin Allah’ı göstermesi gerekir; Allah’ın, işlerini bitirmesini Mâlik’ten isteyince, Allah onlara bu şekilde cevap vermiş olmaktadır.

[136] “Hoşlanmazsınız” onu kabul etmez, ondan nefret edip tiksiniirsiniz; çünkü bâtılla birlikte boşvermişlik ve rahat, hakla beraber ise yorgunluk vardır.

79. Yoksa bir işe mi karar vermiş (müşrik)ler? Biz de kararlıyız doğrusu!

80. Yoksa sırlarını ve gizli konuşmalarını Bizim işitmediğimizi mi sanıyorlar?! Elbette (işitiyoruz; ayrıca) yanlarındaki elçilerimiz (yani kirâmen kâtibîn, onların bütün eylemlerini) yazıyor!

[137] “Yoksa” Mekke müşrikleri Peygamber’e (s.a.) tuzak ve komplo kurmak gibi “bir işe mi karar vermişler?!” Kurdukları tuzakta kararlıysalar “Biz de” tuzak kurmakta “kararlıyız!” Tıpkı “Yoksa tuzak mı kurmak istiyorlar?! Ama nankörce inkâr edenlerdir asıl tuzağa düşecekler!” [Tür 52/42] ayetindeki gibi. Hazret-i Peygamber hakkında birbirlerine sesleniyorlar, fısıldaşıyorlardı.

[138] **Şayet** “Onların sırlarından ve fısıldaşmalarından maksat nedir?” **dersen şöyle derim:** Sır, kişinin kendi kendine konuştuğu ya da kimsenin bulunmadığı bir yerde başkasına söylediği sözlerdir. Fısıldaşma ise aralarındaki konuşmalarıdır.

[139] “Elbette;” hem sırlarını hem de fısıldaşmalarını işitiyoruz, her ikisine de vâkıfız. “Elçilerimiz” yani yanlarındaki *kirâmen kâtibîn* melekleri bu sır ve fısıltuları “yazıyorlar!”

[140] Yahyâ b. Mu’âz er-Râzî’nin (v. 258/872) şöyle dediği nakledilmiştir: “Bir kimse günahlarını insanlardan gizleyip de göklerde hiçbir şeyin kendisine saklı kalmadığı Zat karşısında açıkça işlerse, O’nu *kendisine bakanların en önemsizi* olarak görmüş olur. Bu ise nifak alâmetlerindedir.”

81. De ki: Rahmân’ın bir çocuğu olsaydı, (ona) tapanların ilki ben olurum!

82. Göklerin ve yerin Rabbi; o mutlak hükümlerlik tahtının sahibi bunların nitelermelerinden elbette münezzehdir.

[١٣٥] {لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ} كلام الله عز وجل بدليل قراءة من قرأ: «لقد جئتكم». ويجب أن يكون في {قال} ضمير الله عز وجل. لما سألوا مالكا أن يسأل الله تعالى القضاء عليهم أجابهم الله بذلك.

[١٣٦] {كَارِهُونَ} لا تقبلونه وتنفرون منه وتشمئزون منه؛ لأنَّ مع الباطل الدعة، ومع الحق التعب. ٥

٧٩- ﴿أَمْ أُبْرَمُوا أَمْراً فَإِنَّا مُبْرِمُونَ﴾

٨٠- ﴿أَمْ يَخْسِبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ بَلَىٰ وَرُسُلْنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ﴾

[١٣٧] {أَمْ} أبرم مشركو مكة {أَمْراً} من كيدهم ومكرهم برسول الله ﷺ {فإنَّا مُبْرِمُونَ} كيدنا كما أبرموا كيدهم؛ كقوله تعالى {أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمْ الْمَكِيدُونَ} [الطور: ٤٢]. وكانوا يتنادون فيتناجون في أمر رسول الله ﷺ. ١٥

[١٣٨] فإن قلت: ما المراد بالسر والنجوى؟ قلت: السر ما حدث به الرجل نفسه أو غيره في مكان خال، والنجوى ما تكلموا به فيما بينهم.

[١٣٩] {بلى} نسمعهما ونطلع عليهما، {ورسُلْنَا} -يريد الحفظة عندهم- {يَكْتُبُونَ} ذلك.

[١٤٠] وعن يحيى بن معاذ الرازي: من ستر من الناس ذنوبه وأبداها للذي لا يخفى عليه شيء في السموات فقد جعله أهون الناظرين إليه، وهو من علامات النفاق.

٨١- ﴿قُلْ إِنْ كَانَ لِلرَّحْمَنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ﴾

٨٢- ﴿سُبْحَانَ رَبِّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ﴾

[141] “De ki: Rahmân’ın bir çocuğu olsaydı” bu doğru olsaydı; yani ileri süreceğiniz sağlam bir delil ve ortaya koyacağınız açık bir belgeyle sabit olsaydı, o çocuğu yüceltenlerin “ilki ben” olur, babasına olan saygısından dolayı hükümdarın oğlunu yücelten kişi gibi ona itaat edip boyun eğmekte sizi geçerdim.

5 [142] Bu, bir amaca yönelik olarak söylenmiş farazî ve temsîlî bir sözdür. Burada gözetilen amaç ise Allah’ın çocuk sahibi olmasını reddetmekte son noktaya ulaşmak ve bu hususu uzun uzadıya vurgulayarak, böyle bir iddia-
da bulunacak kişiye hiçbir şüphe bırakmayıp tamamını çürütmek, böylece
tevhid konusunda ayağını sağlam basarak maksadı iyi ifade etmektir; çünkü
10 *kulluğu* çocuğun olmasına bağlamıştır. Çocuğun olması ise özünde imkânsız-
dır. Dolayısıyla, konunun bağlandığı ‘başkasına kulluk etme’ de aynı şekilde
imkânsızdır. Bu söz, çocuğun varlığının ve ona tapılmasının kabulü suretinde
onların her ikisini de reddetmekte en etkili ve en güçlü bir ifadedir. Bu, Ehl-i
‘Adl ve’t-Tevhid [yani Mu’tazile]’ye mensup birinin bir Cebri’ye şöyle demesi
15 gibidir: “Allah hem kalpteki inkârı yaratıyor hem de bu yüzden inkârcıya
ebediyen azap ediyor ise ‘Onun tanrı değil, şeytan olduğu’nu söyleyeceklerin
ilki ben olurum!” Bu sözün anlamı ve onun için seçilmiş olan üslûp ve söz-
dizimi, Allah Teâlâ’nın küfrün yaratıcısı olmasını reddetmek, O’nu böyle bir
şeyden arındırıp tenzih etmektir. Ancak bu arındırma zikrettiğimiz şekilde
20 bir abartı yoluyla yapılmaktadır. Aynı zamanda Cebriye mezhebinin yüzey-
sellliğini ve o görüşe yönelen kimsenin sapkınlığını göstermekte, [yukarıdaki
cümleyi söylediği varsayılan kişinin, Cebriye’nin bahsi geçen görüşünün] doğru olma-
sının imkânsızlığına kesin bir şekilde şahitlik edip ondan uzak olduğunu açık-
lamakta; böyle bir fikri benimsemeyi son derece nefret ve tiksintiyle karşıla-
25 dığına işaret etmektedir. Sa’îd b. Cübeyr’in (v. 94/713), kendisine “Bilmiş ol,
Allah’a yemin olsun ki, dünyayı sana karşı tutuşmuş bir ateşe çevireceğim!”
diyen Haccâc’a verdiği “Senin bunu yapabileceğini bilseydim, senden başka
bir tanrıya tapmazdım!” şeklindeki cevap da bu tarzdadır.

[143] İnsanlar tevhidi en etkili şekilde ispatlamaya mâtuf, incelik ve fay-
30 dalarla dolu olan bu güzel üslûptan zorlama ürünü savunmacı yorumlar çıkar-
mışlardır. Meselâ şöyle denilmiştir: -Sizin iddianıza göre- Rahmân’ın çocuğu
olsaydı, yine de ben sizin ona çocuk nispet etmenizi yalanlayıp Allah’ı *birleyip*
sadece O’na tapanların ilki olurum. Yine şöyle denilmiştir: -Sizin iddianıza
göre- Rahmân’ın çocuğu olsaydı, onun çocuğu olmasını kabulden kaçınanla-
rın ilki ben olurum! Bu durumda “tapanlar” anlamındaki kelimenin [العابدين]
35 kökü, bir şeyden şiddetle kaçınıldığında kullanılan *‘abide - ya’bedu* fiilinden
gelmiş olacaktır. Bu fiilin sıfat formu da *‘abidtm ve ‘âbidtm* (kaçınan, uzak duran)
şeklinde gelir. Nitekim bazı kârifler العَبِيدِينَ (kaçınanlar) şeklinde okumuşlardır.

[١٤١] {قُلْ إِنْ كَانَ لِلرَّحْمَنِ وَلَدٌ} وضح ذلك وثبت ببرهان صحيح توردونه وحنة واضحه تدلون بها، {فَأَنَا أَوَّلُ} من يعظم ذلك الولد وأسبقتكم إلى طاعته والانقياد له، كما يعظم الرجل ولد الملك لتعظيم أبيه.

[١٤٢] وهذا كلام وارد على سبيل الفرض والتمثيل لغرض، وهو المبالغة في نفي الولد والإطئاب فيه، وأن لا يترك الناطق به شبهة إلا مضمحلة مع الترجمة عن نفسه بثبات القدم في باب التوحيد. وذلك أنه علق العبادة بكينونة الولد -وهي محال في نفسها- فكان المعلق بها محالاً مثلها، فهو في صورة إثبات الكينونة والعبادة، وفي معنى نفيهما على أبلغ الوجوه وأقواها. ونظيره أن يقول العدلي للمجبر، إن كان الله تعالى خالقاً للكفر في القلوب ومعدباً عليه عذاباً سرمداً، فأنا أول من يقول: هو شيطان وليس بإله! فمعنى هذا الكلام وما وضع له أسلوبه ونظمه نفي أن يكون الله تعالى خالقاً للكفر، وتنزيهه عن ذلك وتقديسه، ولكن على طريق المبالغة فيه من الوجه الذي ذكرنا، مع الدلالة على سماجة المذهب وضلالة الذاهب إليه، والشهادة القاطعة بإحالتة والإفصاح عن نفسه بالبراءة منه، وغاية النفار والاشمئزاز من ارتكابه. ونحو هذه الطريقة قول سعيد بن جبير رحمه الله للحجاج، حين قال له "أما والله لأبدلنك بالدنيا ناراً تلظى!": لو عرفت أن ذلك إليك ما عبت إليها غيرك!

[١٤٣] وقد تمحل الناس بما أخرجوه به من هذا الأسلوب الشريف المليء بالنكت والفوائد المستقل بإثبات التوحيد على أبلغ وجوهه، فقيل: إن كان للرحمن ولد -في زعمكم- فأنا أول العابدين الموحدين لله المكذبين قولكم بإضافة الولد إليه. وقيل: إن كان للرحمن ولد -في زعمكم- فأنا أول الأنفين من أن يكون له ولد. من عبد يعبد، إذا اشتد أنفه فهو عبدٌ وعابدٌ. وقرأ بعضهم: «العَبْدِين».

[144] ُ'ın olumsuzluk edatı olduğu da söylenmiştir. Buna göre anlam şöyle olur: “Rahmân'ın asla çocuğu olmamıştır! Bunu ilk söyleyen, ona kulluk eden ve onu bir tek bilenlerin ilki benim!” Rivayete göre; Nadr b. Abdüddâr b. Kusayy “Melekler Allah'ın kızlarıdır.” dermiş. Bu âyet inince
5 “Görmüyor musunuz, o [Muhammed] da beni doğruluyor!” demiş; Velîd b. Muğîre ise şu açıklamayı yapmıştır: Seni doğrulamıyor; aksine şöyle diyor: Rahmân'ın asla çocuğu olmamıştır. Mekke halkı içerisinde O'nu *bir* kabul edip, çocuğu olmadığını belirtenlerin ilki de benim!

[145] (وَدٌ [çocuk] kelimesi) zamme ile *vuld^{un}* (çocuklar) şeklinde de
10 okunmuştur.

[146] Daha sonra Allah Teâlâ, çocuk edinmenin cisimlerin niteliği olduğunu göstermek üzere göklerin, yerin ve arşın rabbi olarak nitelenen *zâtını* çocuk edinmekten tenzih edip arındırmıştır. Cisim olsaydı bu kâinatı yaratmaya ve işlerini yürütmeye güç yetiremezdi.

15 **83. Öyleyse, tehdit edildikleri gün ile karşı karşıya gelinceye kadar bırak onları dalıp, oynasınlar!**

[147] “Öyleyse, günleriyle karşı karşıya gelinceye kadar bırak onları” bâtil inançlarına “dalıp oynasınlar;” dünyevî işlerle oyalansınlar! Bu, onların söylediklerinin cehalet, bâtila dalma ve oyalanma kabilinden olduğunu
20 göstermekte; onları gerçeğe çağırmak için her tür zorluğa göğüs geren Peygamber'e (s.a.) onların gerçeğe asla dönmeyecek olan kalplerinin mühürlendiğini bildirmektedir ki bu, onların yardımsız bırakılması, şeytanla başa başa bırakılıvermeleridir. Tıpkı “Dilediğinizi yapın!” [Fussilet 41/40] âyetindeki gibi. Ve onları sonuçta bahtsızlığa düşmekle tehdit etmektedir.

25 **84. Gök tanrısı da O'dur, yer tanrısı da... O'dur 'mutlak hikmet ve ilim sahibi' (Hakîm, Alîm).**

[148] Allah Teâlâ, [الهِ] ismine sıfat anlamı katmış; “gökte” ve “yerde” zarflarını da ona bağlamıştır. Bu, *Hâtim* kelimesine, meşhur olduğu “cömert” anlamı katılmak suretiyle “O Tay kabilesinde de Hâtim'dir, Tağlip kabilesinde de Hâtim'dir” demen gibidir. Bu cümleyle sanki “O Tay kabilesinde de *cömerttir*, Tağlip kabilesinde de *cömerttir*.” demiş olursun. Nitekim *ve huve'llezî fi's-semâi Allâhu ve fi'l-ardi Allâhu* (Göğün Allah'ı da O'dur, yerin Allah'ı da) şeklinde de okunmuştur. Tıpkı وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ (“Göklerde de yerde de yegâne tanrı O'dur.” [En'âm 6/3]) âyeti gibi burada da *Allâh* kelimesine *ma'bûd*, *mâlik* vb. bir anlam katılmıştır.
30
35

[١٤٤] وقيل: هي إن النافية، أي ما كان للرحمن ولد، فأنا أول من قال بذلك وعبد ووحّد. وروي أن النضر بن عبد الدار بن قصي قال: إن الملائكة بنات الله فنزلت، فقال النضر: ألا ترون أنه قد صدقني. فقال له الوليد بن المغيرة: ما صدقك ولكن قال: ما كان للرحمن ولد فأنا أول الموحدين من أهل مكة أن لا ولد له.

٥ [١٤٥] وقرئ «وُلد» بضم الواو.

[١٤٦] ثم نزه ذاته موصوفة بربوبيته السّموات والأرض والعرش عن اتخاذ الولد، ليدل على أنه من صفة الأجسام. ولو كان جسمًا لم يقدر على خلق هذا العالم وتدبير أمره.

٨٣- ﴿فَدَرَهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ﴾

١٠ [١٤٧] {فَدَرَهُمْ يَخُوضُوا} في باطلهم {وَيَلْعَبُوا} في دنياهم {حَتَّى يُلَاقُوا يَوْمَهُمْ}. وهذا دليل على أنّ ما يقولونه من باب الجهل والخوض واللعب، وإعلام لرسول الله ﷺ أنهم من المطبوع على قلوبهم الذين لا يرجعون البتة، وإن ركب في دعوتهم كل صعب وذلول، وخذلان لهم وتخلية بينهم وبين الشيطان، كقوله تبارك وتعالى {إِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ} [فصلت: ٤٠]، وإيعاد بالشقاء في العاقبة.

٨٤- ﴿وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهٌ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ﴾

١٥ [١٤٨] ضمن اسمه تعالى معنى وصف، فلذلك علق به الظرف في قوله {فِي السَّمَاءِ} و{فِي الْأَرْضِ} كما تقول، هو حاتم في طي، حاتم في تغلب؛ على تضمين معنى الجواد الذي شُهر به. كأنك قلت: هو جواد في طي، جواد في تغلب. وقرئ «وهو الذي في السماء الله وفي الأرض الله». ومثله قوله تعالى {وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ} [الأنعام: ٣]؛ كأنه ضمن معنى المعبود أو المالك أو نحو ذلك.

Baştaki ism-i mevsülû gösteren zamir sözün uzamasından dolayı düşürülmüştür. Bu, Arapların *mâ ene bi'lezzî kâil^{um} le-ke şey^{yn}* (Ben sana bir şey söyleyecek kişi değilim) sözleri gibidir. Ma'tûfun sıla içerisinde bulunuşu sözün uzamasını arttırmıştır.

5 [149] فِي السَّمَاءِ (gökte) zarfının الذِّي ism-i mevsülünün sırası olması, إِلَه (tanrı) kelimesinin ise mahzup bir mübtedânın haberi olması da mümkündür. Bu takdirde sonraki cümle sıla cümlesinin açıklaması olur; Allah'ın “gökte oluşu” ise¹ mekân olarak orada bulunuş anlamında değil, *ilâh* ve *rab* oluş itibariyledir. Âyette, *yeryüzünde* tapılan tanrıların reddi söz konusudur.

10 **85. Ne zengin ve cömerttir 'göklerin, yerin ve ikisi arasında ne varsa hepsinin mülkü kendisine ait olan! Ki (kıyamet) saat(in)e dair bilgi tamamen O'nun katındadır ve sonunda O'na döndürüleceksiniz.**

[150] İfade, تُرْجَعُونَ (döndürüleceksiniz) şeklinde Tâ'nın ötresiyle, *terci'üne* (döneceksiniz) şeklinde fethasıyla, *jurca'üne* (döndürülecekler) şeklinde de zammeli Yâ ile okunmuştur; ayrıca *tuhşer'üne* (toplanacaksınız) fiiliyle de okunmuştur.²

86. O'ndan başka yalvardıkları şeyler şefaate edemezler; ancak (gerçekleri) bilerek gerçek neyse ona göre şahitlik edenler hariç...

20 **87. Bunlara, kendilerini kimin yarattığını sorsan, kesinlikle “Allah” derler. O hâlde, nasıl ters-yüz ediliyorlar?!**

[151] Allah'tan başka yalvardıkları tanrılar, -Allah katında *şefaateçi* oldukları iddiasının aksine- şefaate mâlik değildirler. Ancak “gerçek neyse sadece ona şahitlik edenler” başkadır. Gerçek de Allah'ı *birlemektir*. Şahitlik edecek varlık, şahitlik ettiği konuyu basiretle, kesin ve samimi olarak biliyor olacaktır. Şefaate ancak o mâlik olabilir. Buradaki istisna munkatî'dir; ancak muttasıl da olabilir; çünkü Allah'tan başka yalvardıkları varlıklar içinde melekler de vardı. Fiil *ted'üne* (yalvardığınız) şeklinde de Tâ ve şeddeli Dâl ile *tedde'üne* (iddia ettiğiniz) şeklinde de okunmuştur.

30 **88. Onun; “Ya Rabbi!” demesi hakkı için! Ne iman etmez bir toplummuş bunlar!**

89. Dolayısıyla onlardan yüz çevir ve “Selâmetle!” de... Ama yakında öğrenecekler!

1 Bu son ihtimale göre; وهو الذي في السماء ifadesi “Gökteki” anlamına gelmektedir. / ed.

2 Yani *rücu'* kökü yerine, *başr* kökünden. Bu gibi okuyuşlarda *resm-i osmaniye* aykırılık aşıkârdır. / ed.

والراجع إلى الموصول محذوف لطول الكلام، كقولهم: ما أنا بالذي قائل لك شيئاً. وزاده طوياً أن المعطوف داخل في حيز الصلة.

[١٤٩] ويحتمل أن يكون {في السَّمَاءِ} صلة {الذي} و{إله} خبر مبتدأ محذوف، على أن الجملة بيان للصلة، وأنّ كونه في السماء على سبيل الإلهية والربوبية، لا على معنى الاستقرار؛ وفيه نفي الآلهة التي كانت تعبد في الأرض.

٨٥- ﴿وَتَبَارَكَ الَّذِي لَهٗ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾

[١٥٠] {ترجعون} قرئ بضم التاء وفتحها. و«يرجعون»، بياء مضمومة. وقرئ «تحشرون»، بالتاء.

١٠- ٨٦- ﴿وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾

٨٧- ﴿وَلَمَّا سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ﴾

[١٥١] ولا يملك آلهتهم الذين يدعون من دون الله الشفاعة، كما زعموا أنهم شفعاءهم عند الله، ولكن من {شَهِدَ بِالْحَقِّ} وهو توحيد الله، وهو يعلم ما يشهد به عن بصيرة وإيقان وإخلاص؛ هو الذي يملك الشفاعة. وهو استثناء منقطع، ويجوز أن يكون متصلًا؛ لأنّ في جملة الذين يدعون من دون الله الملائكة. وقرئ «تدعون»، بالتاء، و«تدعون»، بالتاء وتشديد الدال.

٨٨- ﴿وَقِيلَ يَا رَبِّ إِنَّ هَؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ﴾

٨٩- ﴿فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ﴾

[152] وقيله kelimesi mansûb, mecrur ve merfû‘ olarak her üç hareke ile de okunmuştur. Mansûb okuyuş (*kîlehû*) ile ilgili olarak Ahfeş’in (v. 215/830) kelimeye “Sırlarını, fısıldaşmalarını ve *Muhammed’in şöyle şöyle dediğini* bilmediğimizi mi sanıyorlar?!” anlamı verdiği¹ nakledilmiştir. Ahfeş’in, *kâle kîlehû* (5 [Peygamber] söyleyeceğini söyledi.) şeklinde tahlil ettiği de aktarılır. Zeccâc (v. 311/923) ise kelimeyi [Zuhruf 43/85]teki السَّاعَةِ (kıyamet) kelimesinin mahalline² atfetmiştir. Tıpkı ‘*acibtu min darbi Zeyd’in ve Amr’an* (Zeyd’in ve Amr’ın dövülmesine şaşırdım.) sözündeki gibi. Mecrur okuyuş السَّاعَةِ (kıyamet) kelimesinin lafzına hamledilmiştir. Zammeli okuyuş ise mübtedâ (özne) oluşuna itibarlar-
10 dır; haber daha sonra gelen ifadedir. [وقيله]’nin muzâfın düşürüldüğü varsayı-
larak عَلِمَ السَّاعَةَ (kıyametin bilgisi) ifadesine atfı [*ve kîlehû*] da caiz görülmüştür; buna göre anlam şöyle olur: ‘*İndehû ‘ilmu’s-sâ’ati ve ‘ilmu kîlihî* (Kıyamete dair bilgi ve Peygamber’in [şu] sözüne dair bilgi sadece O’nun katındadır!). Bu-
nunla birlikte, ma’tûf ve *ma’tûf aleyhin* birbirinden ayrılıp arada ‘ara cümle
15 olarak girmesi güzel kaçmayacak’ birçok ifadenin yer alması ve sözün dizilişin-
deki uyumsuzluklar dikkate alındığında bu söyledikleri görüş anlamca güçlü
değildir. Bu söylenenlerden daha güçlü ve daha dikkate değer olanı, fethalı
ve kesreli okuyuşun yemin edatının gizlenmesi ve düşürülmesine dayandırıl-
masıdır. Merfû‘ okuyuş da Arapların *eymunu’llâhi, emânetu’llâhi, yemînu’llâhi,*
20 *le-amruke* (Allah’ın güçlerine, emanına, gücüne yemin olsun! Senin hayatın
üzerine ant içerim ki!) şeklindeki yeminlerine dayandırılabilir. “Bunlar iman
etmiyorlar!” cümlesi de yeminin cevabıdır. Âdetâ “Peygamber’in ‘Ya Rab!’ de-
yişine yemin ederim ki” veya “Peygamber’in ‘Ya Rab!’ deyişine yemin olsun ki
onlar inanmayan bir topluluktur!” buyrulmaktadır.

25 [153] “Dolayısıyla onlardan yüz çevir.” İnanacaklarından ümit keserek onları gerçeğe çağırmayı artık bırak; onlarla *mütareke* yap ve onlara “*selâmet-
le*” yani sizden uzaklaşıyorum; bu bir mütarekedir “de.” “Ama yakında öğre-
necekler!” Bu ifade, Allah’tan onlara bir tehdit ve peygamberine bir tesellidir.

[154] وقيله (demesi) kelimesindeki zamir Peygamber’e (s.a.) râci olup Al-
30 lah’ın, peygamberinin sözüyle yemin etmesi onu yüceltmek, onun Kendisi-
ne dua ve ilticada bulunmasının önemini göstermek içindir.

[155] Hazret-i Peygamber’in şöyle dediği nakledilmiştir: “Kim Zuhruf sû-
resini okursa kıyamet gününde ‘Kullarım! Bugün size korku yoktur; üzülecek
de değilsiniz. Hesaba çekilmeden girin cennete’ denilen kimselerden olur.”

1 Yani *أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ* (“Yoksa sırlarını ve gizli konuşmalarını Bizim işitmediğimizi mi sanıyorlar?!” [Zuhruf 43/80]) âyetine hamlettiği... / çev.

2 Yani *علم* masdarının ma’mûlü olarak mansûb olan mahalline. / ed.

[١٥٢] {وَقِيلَهُ} قرئ بالحركات الثلاث، وذكر في النصب عن الأخفش أنه حمّله على: أم يحسبون أنا لا نسمع سرهم ونجواهم وقيله. وعنه: وقال قيله. وعطفه الزجاج على محل {الساعة}، كما تقول: عجبت من ضرب زيد وعمراً. وحمل الجرّ على لفظ {الساعة}. والرفع على الابتداء، والخبر ما بعده. وجوّز عطفه على {عِلْمُ السَّاعَةِ} على تقدير حذف المضاف. معناه: وعنده علم الساعة وعلم قيله. والذي قالوه ليس بقوي في المعنى، مع وقوع الفصل بين المعطوف والمعطوف عليه بما لا يحسن اعتراضاً، ومع تنافر النظم. وأقوى من ذلك وأوجه: أن يكون الجرّ والنصب على إضمار حرف القسم وحذفه، والرفع على قولهم: أيمن الله، وأمانة الله، ويمين الله، ولعمرك، ويكون قوله {إِنَّ هَؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ} جواب القسم، كأنه قيل: وأقسم بقيله يا رب. أو وقيله يا رب قسمني إن هؤلاء قوم لا يؤمنون.

[١٥٣] {فَاصْفَحْ عَنْهُمْ} فأعرض عن دعوتهم يائساً عن إيمانهم، وودّعهم وتاركهم، {وَقُلْ} لهم {سَلَامٌ}، أي تسلم منكم ومشاركة. فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ} وعيد من الله لهم، وتسليّة لرسوله ﷺ.

[١٥٤] والضمير في {وَقِيلَهُ} لرسول الله ﷺ، وإقسام الله بقيله رفع منه وتعظيم لدعائه والتجائه إليه.

[١٥٥] عن النبي ﷺ: من قرأ سورة الزخرف كان ممن يقال له يوم القيامة: يا عبادي لا خوف عليكم اليوم ولا أنتم تحزنون، ادخلوا الجنة بغير حساب.

DUHÂN SÛRESİ

Sûre, “Azabı biraz kaldıracak olsak, eski hâlinize dönersiniz!..”
meâlindeki (15.) âyet hariç, Mekke’de nazil olmuştur.
57 âyettir. 59 olduğu da söylenmiştir.

5

Rahmân Rahîm Allah’ın adıyla...

1. Hâ, Mîm.

2. Apaçık kitaba yemin ederim:

3-4. Biz onu öyle mübârek bir gecede indirdik ki bütün hikmetli işler o gecede ayrılır. Çünkü Biz, hep uyarımızdır.

10 [156] وَالْكِتَابِ ifadesinin başındaki Vav; eğer “Hâ, Mîm”i harflerin sayılması yahut hazfedilmiş bir mübtedânın haberi olarak merfû’ konumda sûrenin ismi kabul edersen, yemin harfi olur; “Hâ, Mîm”i kendisiyle yemin edilen şey kabul edersen ise atf harfi olur. “Biz onu indirdik” ifadesi yeminin cevabıdır. “Apaçık kitap” Kur’ân’dır.

15 [157] “Mübârek gece” Kadir gecesidir. Fakat Şaban ayının tam ortasındaki gece (*Berat*) olduğu da söylenmiştir ki bu gecenin dört adı vardır: *Mübârek* gece, *Berat* geces, *Vesika* geces ve *Rahmet* geces. Bu gece ile Kadir geces arasında kırk gece olduğu da söylenmiştir. Bu gecenin *Berat* ve *Vesika* geces şeklinde isimlendirilmesiyle ilgili olarak şunlar söylenmiştir: Tıpkı,
20 tahsildarın vergi mükelleflerinden vergiyi tam olarak aldıktan sonra onlara (borçsuz olduklarına dair) bir belge yazması gibi, Allah da bu gecede aynı şekilde kullarına bir kurtuluş (*berat*) belgesi yazar.

[158] Bu gecenin şu beş özelliğe sahip olduğu da söylenmiştir: (i) Bütün hikmetli işlerin bu gecede ayrılması; (ii) Bu gece ibadet etmenin faziletli
25 olması ki Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Kim bu gecede yüz rekat namaz kılsa Allah ona yüz melek gönderir. Bunlardan otuzu o kişiye Cenneti müjdeler, otuzu Cehennem azabından kurtulduğu garantisini verir; otuzu dünyanın âfetlerini, ‘on’u da şeytanın hilelerini o kişiden savuşturur.” (iii) Rahmetin inmesi: Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Şunu bilin ki
30 Allah bu gecede ümmetinden, Kelb kabilesinin koyunlarının kılları sayısı kadar kişiye merhamet eder.” [Tirmizi, “Savm”, 39, benzer lafızlarla.] (iv) Bağışlamanın hâsıl olması: Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Şu bir hakikattir ki Allah bu gecede kâhin, sihirbaz, kindar, içki müptelası, ana-basına âsi ve zinakâr kimseler hariç, Müslümanların tümünü bağışlar.” (v)

سورة الدخان

مكية، إلا قوله: {إِنَّا كَاشِفُوا الْعَذَابَ قَلِيلًا} الآية [١٥].

وهي ٥٧ آية. وقيل: ٥٩.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿حَمَّ﴾

٢- ﴿وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ﴾

٣- ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ﴾

٤- ﴿فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ﴾

[١٥٦] الواو في {وَالْكِتَابِ} واو القسم، إن جعلت {حم} تعديداً للحروف أو اسماً للسورة، مرفوعاً على خبر الابتداء المحذوف، وواو العطف إن كانت {حم} مقسماً بها. وقوله {إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ} جواب القسم، والكتاب المبين للقرآن.

[١٥٧] والليلة المباركة ليلة القدر. وقيل: ليلة النصف من شعبان؛ ولها أربعة أسماء؛ الليلة المباركة، وليلة البراءة، وليلة الصلِّ، وليلة الرحمة. وقيل: بينها وبين ليلة القدر أربعون ليلة. وقيل في تسميتها ليلة البراءة والصلِّ: أن البندار إذا استوفى الخراج من أهله كتب لهم البراءة، كذلك الله عز وجل يكتب لعباده المؤمنين البراءة في هذه الليلة.

[١٥٨] وقيل: هي مختصة بخمس خصال؛ تفريق كل أمر حكيم، وفضيلة العبادة فيها: قال رسول الله ﷺ: من صلى في هذه الليلة مائة ركعة أرسل الله إليه مائة ملك؛ ثلاثون يبشرونه بالجنة، وثلاثون يؤمنونه من عذاب النار، وثلاثون يدفعون عنه آفات الدنيا، وعشرة يدفعون عنه مكاييد الشيطان-؛ ونزول الرحمة: قال عليه الصلاة والسلام: إن الله يرحم أمتي في هذه الليلة بعدد شعر أغنام بني كلب؛ وحصول المغفرة: قال عليه الصلاة والسلام: إن الله تعالى يغفر لجميع المسلمين في تلك الليلة إلا لكاهن أو ساحر أو مشاحن أو مدمن خمر أو عاق للوالدين، أو مصرّ على الزنا؛

Bu gecede Peygamber'e (s.a.) ümmetinin tamamına *şefa*at yetkisinin verilmesi. Zira Peygamber (s.a.) Şaban ayının on üçüncü gecesi ümmetine şefa'at etme yetkisi istemiş; üçte birine şefa'at etme yetkisi verilmişti. On dördüncü gecesi tekrar isteyince üçte ikisine şefa'at etme yetkisi verildi. On beşinci gecesi tekrar isteyince ise, *kaçak develer gibi Allah'tan kaçanlar dışın-*
 5 *da* bütün ümmetine şefa'at etme izni verildi. Zemzem suyunun belirgin bir şekilde artması da Allah'ın bu geceyle ilgili âdetlerindedir.

[159] Çoğunluğun görüşüne göre; "Mübârek gece" ile kastedilen Kadir gecesidir; çünkü hem Allah Teâlâ "*Biz onu, şüphesiz Kadir gecesi indirdik.*"
 10 [Kadir 97/1] buyurmuştur hem de bu sûredeki "*Bütün hikmetli işler o gecede ayrılır.*" sözü ile Kadir sûresindeki "*O gece, melekler ve Ruh (Allah'tan aldıkları) her emir için Rablerinin izniyle iner dururlar. Tanyeri ağarcıncaya kadar da tam bir esenliktir.*" [Kadir 97/4-5] sözleri ve Bakara sûresindeki "*Ramazan ayı ki insanlara doğru yolu gösteren, hak ile bâtılı ayıran Kur'an o ayda indiril-*
 15 *miştir.*" [Bakara 2/185] sözü arasında bir uyum vardır. Çoğunluğun görüşüne göre Kadir gecesi Ramazan ayında bulunmaktadır.

[160] **Şayet** "Kur'an'ın bu gecede indirilmiş olmasının anlamı nedir?" **dersen şöyle derim:** Âlimler demişlerdir ki Kur'an Kadir gecesinde bir bütün olarak yedinci gök katından dünya semasına indirildi ve kıymetli ya-
 20 zıcı meleklerle onu (yazmak suretiyle) çoğaltmaları emredildi. Cebrâil (a.s.) Kur'an'ı oradan Peygamber'e (s.a.) parça parça indiriyordu.

[161] **Şayet** "*Çünkü Biz, hep uyarılmışızdır.*" ve "*Bütün hikmetli işler o gecede ayrılır.*" cümlelerinin konumu nasıldır?" **dersen şöyle derim:** Bu iki cümle, öncesinden bağımsız yeni cümlelerdir ve burada *leffüneşir* sanatı
 25 vardır.¹ Yeminin cevabı olan "*Biz onu öyle mübârek bir gecede indirdik.*" cümlesi, bu iki cümle vasıtasıyla tefsir edilmiştir. Bu durumda sanki şöyle denilmektedir: Onu Biz indirdik, zira azap hususunda uyarma ve ondan sakındırma Bizim işimizdir; onu özellikle bu gecede indirdik; çünkü Kur'an'ın indirilmesi hikmetli işlerdendir ve bu gece bütün hikmetli işlerin
 30 ayrıldığı [ve belirlendiği] bir zamandır.

1 Allah Teâlâ önce "Biz onu öyle mübârek bir gecede indirdik ki" sözünde şu iki mânayı "dürmüştür" (*leff*): Kur'an'ın indirilişi ve bu indirmenin özellikle mübârek bir gecede olması. Sonra bu mânalardan ilkinin; "Çünkü Biz, hep uyarılmışızdır." sözüyle, ikincisini de "Bütün hikmetli işler o gecede tek tek belirlenir." sözüyle gerekçelendirmiş ve "açmış"tır (*neşir*). Buradaki ikinci mâna ilkinin bağılı olup kendi başına bağımsız bir mâna olmadığı için -ki bilindiği hâliyle *neşir* de budur; zira burada *neşir* "Kur'an'ın indirilişi yalnızca bu geceye has kılınmıştır; çünkü bu olay hikmetli işlerdendir; bütün hikmetli işler bu gece tek tek belirlenir; bu sebeple Kur'an'ın bu gecede indirilmesi uygun olmuştur." demeden tamamlanmış olmaz- müfessir bu iki cümleyle ilgili olarak "Bu iki cümle, öncesinden bağımsız, yeni cümlelerdir ve içlerinde *leffüneşir* sanatı barındırırlar" demiştir. / çev.

وما أعطي فيها رسول الله ﷺ من تمام الشفاعة، وذلك أنه سأل ليلة الثالث عشر من شعبان في أمته، فأعطي الثلث منها، ثم سأل ليلة الرابع عشر فأعطي الثلثين، ثم سأل ليلة الخامس عشر فأعطي الجميع، إلا من شرد عن الله شراد البعير. ومن عادة الله في هذه الليلة: أن يزيد فيها ماء زمزم زيادة ظاهرة.

٥ [١٥٩] والقول الأكثر أنّ المراد بالليلة المباركة: ليلة القدر، لقوله تعالى {إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ} [القدر: ١] ولمطابقة قوله { فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ } ﴿٤﴾ لقوله {تَنْزِيلُ الْمَلَكَةِ وَالرُّوحِ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ} ﴿٤﴾ وقول تعالى {شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ} [البقرة: ١٨٥] وليلة القدر في أكثر الأقاويل في شهر رمضان.

[١٦٠] فإن قلت: ما معنى إنزال القرآن في هذه الليلة؟ قلت: قالوا: أنزل جملة واحدة من السماء السابعة إلى السماء الدنيا، وأمر السفارة الكرام بانتساخه في ليلة القدر، وكان جبريل عليه السلام ينزله على رسول الله ﷺ نجوماً نجوماً.

[١٦١] فإن قلت {إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ} ما موقع هاتين الجملتين؟ قلت: هما جملتان مستأنفتان ملفوفتان؛ فسر بهما جواب القسم الذي هو قوله تعالى {إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ} [الدخان: ٣]. كأنه قيل: أنزلنا؛ لأن من شأننا الإنذار والتحذير من العقاب، وكان إنزالنا إياه في هذه الليلة خصوصاً؛ لأنّ إنزال القرآن من الأمور الحكيمة، وهذه الليلة مفرّقة كل أمر حكيم.

[162] *Mübârek* “içinde çok hayır barındıran” demektir. Zira Allah Teâlâ bu gecede, kulların din ve dünyaları hususunda faydalarına olacak ikramlarda bulunmuştur. Gerçi bu gecede sadece Kur’ân indirilmiş olsaydı bile bereket olarak yeterdi.

5 [163] “Bütün hikmetli işler” yani bu geceden başlayarak gelecek senenin aynı gecesine kadar olan, kulların rızıkları, ecelleri ve bütün işleriyle ilgili hususlar “[bu gecede] ayrılır”, yani belirlenir ve yazılır. Denilmiştir ki, bu hususların Levh-i Mahfûz’dan istinsah edilmesi Berat gecesinde başlar, Kadir gecesinde biter. Sonrasında rızıklarla ilgili olan nüsha *Mikâil*’e; savaş, deprem, yıldırım ve ay tutulmalarıyla ilgili olan nüsha *Cebrâil*’e; amellerle ilgili olan nüsha -dünya semasına refakat eden ve büyük bir melek olan- *İsmâ’il*’e; belâ ve felâketlerle ilgili olan nüsha da *ölüm meleği*’ne teslim edilir. Bazı kimselerden şöyle nakledilmiştir: Her amel sahibine amelinin bereketi verilir ve insanların diline o kimsenin övgüsü, kalplerine de heybeti yerleştirilir.

15 [164] [يَفْرُقُ] fiili *yuferraku* (teker teker ayrılır) şeklinde şeddeyle de fâ’ili Allah olarak *yefruku külle* (Bütün hikmetli işleri Allah ayırır.) şeklinde ma’lûm fiille de okunmuştur. Zeyd b. Ali (r.a.; v. 122/740) ise *nefruku* (Biz ayırırız.) şeklinde okumuştur.

20 [165] “Bütün hikmetli işler”, kendisinde hikmet bulunan durumlar, yani hikmetin gerektirdiği şekilde yapılmış işler demektir. Bu kullanımda mecazi bir isnat vardır; çünkü “hikmetli olmak” hakikatte işi yapanın sıfatıdır. Dolayısıyla, yapılan işi hikmetle vasıflamak mecazdır.

5. Hele o katımızdan gelen emri... Çünkü Biz, hep göndermişizdir.

25 **6. Senin Rabbinden bir rahmet olarak... O’dur gerçekten işiten; ‘mutlak ilim sahibi’ (Semi’, Alîm).**

30 [166] أَفْرًا مِنْ عِنْدِنَا (Hele o katımızdan gelen emri) ifadesi, *ihtisâs* üzere¹ mansûbdur. Burada Allah Teâlâ, hikmetle vasıflandırmak suretiyle bütün işleri bereketli ve kıymetli hâle getirmiş; ardından, “Bu işle, katımızdan hâsıl olan, nezdimizden vücuda gelen ve ilmimizle idaremizin gerektirdiği şekilde meydana gelen işi kastediyorum.” diyerek, onun bereket ve kıymetini daha da artırmıştır.

35 [167] *Emr* kelimesiyle, *nehyin* zıddı olan emrin kastedilmiş olması da mümkündür. Bu durumda *emr*, ya يَفْرُقُ fiilinin mastarı olan *furkân*^{en} kelimesinin yerine konacaktır -zira *emr* ve *furkân* kelimeleri, Allah’ın bir şeye hükmedip onu yazdığı anda onu emretmiş ve farz kılmış olması açısından aynı anlamdadır- ya da أَفْرًا fiilindeki fâ’il ve mef’ûl zamirlerinden birinin hâli olacaktır.

1 Yani öncesinde “özellikle / hele” anlamında bir أَخْضُ fiili takdir edilmiş olarak. / çev.

[١٦٢] والمباركة: الكثيرة الخير لما يتيح الله فيها من الأمور التي يتعلق بها منافع العباد في دينهم ودنياهم. ولو لم يوجد فيها إلا إنزال القرآن وحده لكفى به بركة.

[١٦٣] ومعنى {يُفْرَقُ} يفصل ويكتب {كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ} من أرزاق العباد وآجالهم، وجميع أمورهم منها إلى الأخرى القابلة. وقيل: يبدأ في استنساخ ذلك من اللوح المحفوظ في ليلة البراءة، ويقع الفراغ في ليلة القدر، فتدفع نسخة الأرزاق إلى ميكائيل، ونسخة الحروب إلى جبريل، وكذلك الزلازل والصواعق والخسف، ونسخة الأعمال إلى إسماعيل صاحب سماء الدنيا وهو ملك عظيم، ونسخة المصائب إلى ملك الموت. وعن بعضهم: يعطى كل عامل بركات أعماله، فيلقى على السنة الخلق مدحه، وعلى قلوبهم هيئته.

١٠ [١٦٤] وقرئ «يَفْرَقُ»، بالتشديد، و«يَفْرُقُ كُلٌّ»، على بنائه للفاعل ونصب كل، والفارق الله عز وجل. وقرأ زيد بن علي رضي الله عنه «نفرق»، بالنون.

[١٦٥] {كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ}: كل شأن ذي حكمة، أي مفعول على ما تقتضيه الحكمة، وهو من الإسناد المجازي؛ لأنَّ الحكيم صفة صاحب الأمر على الحقيقة، ووصف الأمر به مجاز.

١٥ -٥- ﴿أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ﴾

٦- ﴿رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾

[١٦٦] {أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا} نصب على الاختصاص. جعل كل أمر جزلاً فخماً بأن وصفه بالحكيم، ثم زاده جزالة وكسبه فخامة بأن قال: أعني بهذا الأمر أمرًا حاصلًا من عندنا، كائنًا من لدنا، كما اقتضاه علمنا وتديبنا.

٢٠ [١٦٧] ويجوز أن يراد به الأمر الذي هو ضد النهي، ثم إما أن يوضع موضع فرقانا الذي هو مصدر يفرق، لأنَّ معنى الأمر والفرقان واحد من حيث إنه إذا حكم بالشيء وكتبه فقد أمر به وأوجبه. أو يكون حالًا من أحد الضميرين في {أنزلناه}

Fâ'il zamirinden hâl olursa, bu durumda “Onu (*Kur’ân’ı*) bir emir şeklinde emrederek indirdik.” mânasına gelir; ama eğer mef’ûl zamirinden hâl olursa bu durumda “Onu, yapılması gerektiği şekilde, katımızdan bir emir olduğu hâlde indirdik.” mânasına gelir.

- 5 [168] **Şayet** “إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ” (Çünkü Biz hep göndermişizdir. Senin Rabbinden bir rahmet olarak) cümlelerinin müteallakı nedir?” **dersen şöyle**
derim: [i] Cümlelerden ilkinin, “Çünkü Biz, hep uyarmışızdır.” sözünden be-
 del olması, “Senin Rabbinden bir rahmet olarak.” cümlesinin de “Çünkü Biz hep
 10 göndermişizdir.” cümlesinin mef’ûlün lehi olması mümkündür. Bu durumda
 mâna şöyle olur: Biz Kur’ân’ı indirdik; çünkü kendilerine olan merhametimiz
 sebebiyle kullarımıza elçilerle birlikte kitap göndermek Bizim işimizdir. [ii]
 Yine, “Çünkü Biz hep göndermişizdir.” sözünün, يُفْرُقُ (ayrılır) ifadesinin yahut
 “Katımızdan bir emir olarak.” ifadesinin gerekçesi olması da mümkündür. Bu
 durumda رَحْمَةً kelimesi, مُرْسِلِينَ kelimesinin mef’ûlün bihi olacaktır [“rahmet gön-
 15 deririz” anlamında]. Allah Teâlâ, tıpkı “İnsanlara Allah’ın açtığı bir rahmeti tutacak
 yoktur; O’nun tuttuğunu da O’ndan sonra salıverecek yoktur.” [Fâtır 35/2] sözünde
 olduğu gibi, rahmeti peygamber ve kitap göndermekle tavsif etmiş olmaktadır;
 yani bu gecede bütün işler ayrılır yahut katımızdan fermanlar çıkartılır; çün-
 kü rahmetimizi göndermek (salıvermek) Bizim sürekli yaptığımız işlerdendir.
 20 Rızıkların taksimi vb. bütün işlerin ayrılması (belirlenip yazılması) rahmetle
 ilgilidir. Allah katından sâdir olan emirler de böyledir; çünkü kulları yükümlü
 tutmaktan maksat, onlara kendi menfaatlerine olacak şeyleri arz etmektir. İba-
 renin aslı; innâ kunnâ mursilîne rahmeten minnâ (Çünkü Biz katımızdan hep
 bir rahmet göndermekteyiz.) şeklindedir; rablığın kullara merhameti gerektir-
 25 diğini ilan etmek için, zamirin yerine açık isim [من ربك] konulmuştur.

- [169] [أمرًا من عندنا] Zeyd b. Ali’nin (r.a.; v. 122/740) kıraatinde, hüve
 emr^{un} (bu emirdir) anlamında emr^{un} min ‘indinâ (Bu, katımızdan bir emir-
 dir) şeklindedir ki bu [kıraat], أمر kelimesinin ihtisâs üzere mansüb olduğu
 açıklamasını destekler. Hasan-ı Basrî de tilke rahmet^{un} anlamında olmak
 30 üzere rahmet^{un} min rabbike (Bu, Rabbinden bir rahmettir.) şeklinde oku-
 muştur; bu okuyuş da رَحْمَةً kelimesinin mef’ûlün leh olmak üzere mansüb
 oluşunu desteklemektedir.

- [170] “O’dur gerçekten işiten, mutlak ilim sahibi.” Bu ve devamındaki
 ifadeler, Allah’ın rablığının hakikat olduğunun ve ancak böyle sıfatlara sa-
 35 hip birinin gerçekten rab olacağını bildirilmesidir.

7. Yakînen iman eden kimselerseniz; göklerin, yerin ve ikisi arasında ne varsa hepsinin Rabbinden...

إما من ضمير الفاعل، أي أنزلناه آمريين أمراً، أو من ضمير المفعول، أي أنزلناه في حال كونه أمراً من عندنا بما يجب أن يفعل.

[١٦٨] فَإِنْ قَلتْ {إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ} بِمِ يَتَعَلَقُ؟ قَلتْ: يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ بَدَلًا مِنْ قَوْلِهِ {إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ} و{رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ} مَفْعُولًا لَهُ، عَلِيٌّ مَعْنَى: إِنَّا أَنْزَلْنَا الْقُرْآنَ؛ لِأَنَّ مِنْ شَأْنِنَا إِسْرَالَ الرِّسْلِ بِالْكِتَابِ إِلَى عِبَادِنَا لِأَجْلِ الرَّحْمَةِ عَلَيْهِمْ، وَأَنْ يَكُونَ تَعْلِيلًا لِيَفْرُقَ. أَوْ لِقَوْلِهِ {أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا} وَرَحْمَةً: مَفْعُولًا بِهِ، وَقَدْ وَصَفَ الرَّحْمَةَ بِالْإِسْرَالِ كَمَا وَصَفَهَا بِهِ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى {وَمَا يُمَسِّكُ فَلاَ مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ} [فاطر: ٢] أَي يَفْصَلُ فِي هَذِهِ اللَّيْلَةِ كُلِّ أَمْرٍ. أَوْ تَصْدُرُ الْأَوَامِرُ مِنْ عِنْدِنَا؛ لِأَنَّ مِنْ عَادَتِنَا أَنْ نُرْسِلَ رَحْمَتِنَا. وَفَصَلَ كُلِّ أَمْرٍ مِنْ قِسْمَةِ الْأَرْزَاقِ وَغَيْرِهَا مِنْ بَابِ الرَّحْمَةِ؛ وَكَذَلِكَ الْأَوَامِرُ الصَّادِرَةُ مِنْ جِهَتِهِ عِزٍّ وَعِلا؛ لِأَنَّ الْغَرَضَ فِي تَكْلِيفِ الْعِبَادِ تَعْرِيفُهُمْ لِلْمَنَافِعِ. وَالْأَصْلُ: إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ رَحْمَةً مِنَّا، فَوَضَعَ الظَّاهِرَ مَوْضِعَ الضَّمِيرِ إِذِنَا بِأَنَّ الرَّبَّوِيَّةَ تَقْتَضِي الرَّحْمَةَ عَلَيَّ الْمَرْبُوبِينَ.

[١٦٩] وَفِي قِرَاءَةِ زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ «أَمْرٌ مِنْ عِنْدِنَا»، عَلِيٌّ: هُوَ أَمْرٌ؛ وَهِيَ تَنْصُرُ انْتِصَابَهُ عَلَيَّ الْإِخْتِصَاصِ. وَقَرَأَ الْحَسَنُ «رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ»، عَلِيٌّ: تِلْكَ رَحْمَةٌ، وَهِيَ تَنْصُرُ انْتِصَابَهَا بِأَنَّهَا مَفْعُولٌ لَهُ. ١٥

[١٧٠] {إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} وَمَا بَعْدَهُ تَحْقِيقٌ لِرَبَّوِيَّتِهِ، وَأَنَّهَا لَا تَحَقُّ إِلَّا لِمَنْ هَذِهِ أَوْصَافُهُ.

٧- ﴿رَبِّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنَّ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ﴾

8. O'ndan başka tanrı yoktur; hayat verir, öldürür. Sizin de sizden önceki atalarınızın da Rabbi O'dur.

[171] رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَرَبِّ آبَائِكُمْ وَرَبِّ زَبْكَكُمْ ifadelerindeki *rab* kelimeleri, [6. âyetteki] رَبِّكَ'den bedel olarak mecrûr *da* okunmuştur.¹

- 5 [172] **Şayet** “Şart koşmanın, yani ‘*Yakînen iman eden kimselerseniz.*’ sözünün anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** Cahiliye Arapları, göklerin ve yerin bir *rab* ve yaratıcısı olduğunu kabul ediyorlardı; bu sebeple onlara “Peygamber gönderme ve kitap indirme Rab’dan gelen bir rahmettir.” denildi. Sonra da denildi ki; “Şayet [gökleri ve yeri Allah’ın yarattığına dair] kabulünüz bilgi ve yakîne dayanıyorsa, sizin de kabul ettiğiniz; göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin rabbi olduğunu itiraf ettiğiniz, “gerçekten işiten, mutlak ilim sahibi” *rab* işte bu Rab’dır.” Tıpkı “Bu; -eğer onun hakkında konuşulup anlatılanlar kulağına geldiye- cömertliği insanların ağzında dolaşan, eli açıklığıyla meşhur Zeyd’in ikramıdır.” sözündeki gibi.

15 9. Aksine, şüphe içinde oynuyorlar!

10. Öyleyse, göğün aşıkâr bir duman getireceği öyle bir günü gözle

11. ki insanları bürüyecek!.. “Can yakıcı bir azap bu!..”

12. “Ya Rabbi! Bu azabı üzerimizden kaldır, kesin müminiz!” (dedikleri hâlde...)

- 20 [173] Allah Teâlâ daha sonra “*Aksine, şüphe içinde oynuyorlar!*” diyerek, müşriklerin yakînen iman eden kimseler olduklarını reddetmiştir. Onların bahsi geçen ikrarları bir bilgiye ve yakîne dayanmadığı gibi, ciddi ve hakiki de değildir; bilakis istihza ve oyunla karışık sözlerdir.

- 25 [174] يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ (göğün getireceği) ifadesi *mefûlün bih* olup beklenecek şey odur. (Onu gözledim, bekledim anlamında) *rakıbtuhû* da, *irtekabtuhû* da denir. Tıpkı (ona baktım, onu bekledim anlamında) *nazartuhû* ve *intezartuhû* dendiği gibi.

- 30 [175] “Duman”ın ne olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir: Hazret-i Ali’den (r.a.) nakledildiğine göre -ki Hasan-ı Basrî de bunu benimsemiştir- duman kıyamet kopmadan evvel gelip, kâfirlerin kulaklarına dolacak ve kafalarını kızartacaktır. Mümin ise bu dumandan sadece nezle olmuş kadar etkilenenecektir. Yeryüzü bu duman sebebiyle herhangi bir deliği gediği (odası vs.) kalmayacak şekilde yanmış bir eve dönecektir. Peygamber’in (s.a.) de şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Kıyamet ââmetlerinin ilkleri duman, İsa b. Meryem’in inişi

1 Demek ki müfessir, merfû’ okunuşu esas almaktadır. Âsım’ın Hafs rivayetinde, 7. âyetteki رَبِّ mecrur, 8. âyetteki رَبِّ’ler ise merfû’ okunmaktadır. / ed.

٨- ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأُولِينَ﴾

[١٧١] وقرئ «رب السَّمَوَاتِ... ربكم ورب آبائكم» بالجر بدلاً من ربك.

[١٧٢] فَإِن قُلْتَ: ما معنى الشرط الذي هو قوله {إِن كُنْتُمْ مُوقِنِينَ}؟ قلت: كانوا يقرون بأنّ للسموات والأرض ربًّا وخالقًا، فقيل لهم: إنّ إرسال الرسل وإنزال الكتب رحمة من الرب. ثم قيل: إنّ هذا الرب هو السميع العليم الذي أتم مقرون به ومعترفون بأنه رب السَّمَوَاتِ والأرض وما بينهما إن كان إقراركم عن علم وإيقان. كما تقول: إنّ هذا إنعام زيد الذي تسمع الناس بكرمه واشتهر وإسخاؤه، إن بلغك حديثه وحديث بقصته.

٩- ﴿بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ يَلْعَبُونَ﴾

١٠- ﴿فَازْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ﴾

١١- ﴿يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾

١٢- ﴿رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ﴾

[١٧٣] ثم ردّ أن يكونوا موقنين بقوله {بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ يَلْعَبُونَ}، وأن إقرارهم غير صادر عن علم وتيقن، ولا عن جدّ وحقيقة، بل قول مخلوط بهزاء ولعب.

١٥ [١٧٤] {يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ} مفعول به مرتقب. يقال: رقبتة وارتقبتة. نحو: نظرتة وانتظرتة.

[١٧٥] واختلف في الدخان؛ فعن علي بن أبي طالب رضي الله عنه، وبه أخذ الحسن: أنه دخان

يأتي من السماء قبل يوم القيامة يدخل في أسماع الكفرة، حتى يكون رأس الواحد منهم كالرأس الحنيد، ويعتري المؤمن منه كهيئة الزكام، وتكون الأرض كلها كبيت أوقد فيه ليس فيه خصاص. وعن رسول الله صلى الله عليه وسلم: أوّل الآيات: الدخان، ونزول عيسى ابن مريم،

٢٠

ve [Yemen'deki] Aden-i Ebyen'de¹ kuyudan çıkıp insanları mahşer yerine sürükleyecek olan ateştir.” Huzeyfe (r.a.), “Ya Resûlallah! Duman nedir?” diye sorunca Peygamber (s.a.) bu âyeti okumuş ve şöyle buyurmuştur: “O duman doğu ile batının arasını dolduracak ve kırk gün kırk gece kalacaktır. Müminler sadece
5 nezle olmuş gibi etkilenecek; kâfirler ise sarhoş gibi olacaklardır. Duman onların burun deliklerinden girip kulaklarından ve dübürllerinden çıkacaktır.”

[176] İbn Mes'ûd'un (r.a.) da şöyle dediği aktarılmıştır: “Beş şey var ki şu an gerçekleşmiş bulunmaktadır: *Rumlar, duhân, kamer, batşe ve lizâm*.² [Müslim, “Sıfatü'l-kıyâme”, 41] Rivayete göre; Kinde kapılarındaki bir hikâyecinin, bu dumanın, kıyamet günü gelip insanların nefesini kesecek bir duman olduğunu söylediği İbn Mes'ûd'a haber verilmiş. Bunun üzerine İbn Mes'ûd demiş ki; “Kim bir şey biliyorsa bildiğini söylesin. Bilmeyen de ‘En iyi Allah bilir.’ desin; çünkü kişinin bilmediği bir şey hakkında ‘En iyi Allah bilir.’ demesi onun ilmine delâlet eder.” Sonra şöyle devam etmiş: “Kulak verin, size meseleyi anlatacağım. Kureyşliler Peygamber'e (s.a.) inatla direnince o onlara beddua etti ve “Allah'ım! Şiddetle ez şu Mudar'ı!³ Yûsuf'un (a.s.) yaşadığı kıtlık gibi kıtlık ver bunlara!..” dedi. Bunun üzerine Kureyş'i şiddetli bir kıtlık yakaladı. Öyle ki, açlıktan hayvan leşlerini ve postlarını yediler. İnsanlar gökle yer arasında (yoğun bir) duman görüyorlardı. Birbirleriyle konuştuklarında seslerini duyuyorlar, ama dumandan konuşanı göremiyorlardı. Bunun üzerine Ebû Süfyân birkaç kişiyle birlikte Peygamber'in (s.a.) yanına gitti. Hepsini Allah ve akrabalık bağları üzerine yemin ettirdi ve şayet Peygamber (s.a.) Allah'a dua eder de bu dumanı kaldırırsa iman edeceklerine dair söz verdiler. Ama duman onlardan giderilince yine şirklerine geri döndüler!”

25 [177] “Âşikâr bir duman”, yani ne olduğu belli ve kimsenin duman olduğu hususunda şüphe etmeyeceği bir duman.

[178] “İnsanları bürüyecek”, yani onları bürüyecek, kaplayacak. *يَغْشَى النَّاسَ* cümlesi, *دُخَانٌ* kelimesinin sıfatı olup cer mahallindedir. *وَهَذَا عَذَابٌ* den *مُؤْمِنُونَ* kadar ki bölüm⁴ ise gizli *yekülüne* (derler) fiilinin mef'ûlü olarak nasb mahallindedir;

1 San'ânın güneydoğusunda, bu kente 427 km'lik mesafede bir eyalet. Aden ise, merkezi Zengibar olan bu eyaletin batısında yer alıyor. / ed.

2 Bizanslıların Perslere yenilip daha sonra yenmeleri, bu âyetteki *duman*, Ay'ın yarılması, *batşe* (sert yakala-yış) ve *lizâm* (azabın kişinin yakasını bırakmaması). *Batşe* ve *lizâm*ın Bedir savaşında gerçekleştiği söylenir.

3 Yani sadece Kureyş'i değil, çevredeki bütün Arapları... Çünkü Mudar Adnân ve Kahtân'dan sonra Arapların kendilerine nispet edildiği dört ana koldan biridir. -Diğerleri Reb'â, Kudâ'a, Yemen.- Mudar İslâmiyet'ten önce; Hindif ve Kays Aylân adında iki kola ayrılmıştı. Sayı ve güç itibarıyla çok defa bütün Mudar kabilelerini temsil eden Kays Aylân'ın en meşhur kolları Süleym, Hevâzin, Mâzin, Gatafân, Muhârib, Advân, Fehm ve Enmâr; Hindif'in kolları ise Kureyş, Eşrâf, Kinâne, Hüzeyl, Temîm, Huzâ'a ve Müzeyne'dir (*DİA*'dan). / ed.

4 “Can yakıcı bir azap bul.. Ya Rabbi! Bu azabı üzerimizden kaldır; biz artık gerçekten müminiz!” / ed.

ونار تخرج من قعر عدن أبين تسوق الناس إلى المحشر. قال حذيفة: يا رسول الله، وما الدخان؟ فتلا رسول الله ﷺ الآية، وقال: يملأ ما بين المشرق والمغرب يمكث أربعين يوماً وليلة، أما المؤمن فيصيبه كهيئة الزكمة، وأما الكافر فهو كالسكران يخرج من منخريه وأذنيه ودبره!

٥ [١٧٦] وعن ابن مسعود رضي الله عنه: خمس قد مضت: الروم، والدخان، والقمر، والبطشة، واللزام. ويروى أنه قيل لابن مسعود: إن قاصًّا عند أبواب كندة يقول: إنه دخان يأتي يوم القيامة فيأخذ بأنفاس الخلق. فقال: من علم علمًا فليقل به، ومن لم يعلم فليقل: الله أعلم؛ فإن من علم الرجل أن يقول لشيء لا يعلمه: الله أعلم. ثم قال: ألا وسأحدثكم أنّ قريشًا لما استعصت على رسول الله ﷺ دعا عليهم فقال: اللهم اشدد وطأتك على مضر، واجعلها عليهم سنين كسني يوسف! فأصابهم الجهد حتى أكلوا الجيف والعلهز؛ وكان الرجل يرى بين السماء والأرض الدخان، وكان يحدث الرجل الرجل فيسمع كلامه ولا يراه من الدخان. فمشى إليه أبو سفيان ونفر معه وناشدوه الله والرحم وواعدوه إن دعا لهم وكشف عنهم أن يؤمنوا؛ فلما كشف عنهم رجعوا إلى شركهم.

١٥ [١٧٧] {بِدُخَانٍ مُّبِينٍ} ظاهر حاله لا يشك أحد في أنه دخان.

[١٧٨] {يَغْشَى النَّاسَ} يشملهم ويلبسهم، وهو في محل الجر صفة لـ {دُخَانٍ}. و{هَذَا عَذَابٌ} إلى قوله {مُؤْمِنُونَ} منصوب المحل بفعل مضمر، وهو: يقولون.

yekûlûne fiili ise hâl üzere mansûbdur; yani *dedikleri hâlde*. “Kesin müminiz!” ifadesi, azap üzerlerinden kaldırılırsa iman edeceklerine dair verdikleri bir sözdür.

5 **13. Nerede onlarda düşünüp ders çıkarmak?! Oysa, kendilerine, gerçeği açıklayan bir peygamber geldi.**

14. Sonra... “Eğitilmiş, cinlinin teki!” diyerek ondan yüz çevirdiler...

15. Azabı biraz kaldıracak olsak, eski hâlinize dönersiniz!..

[179] “Nerede onlarda düşünüp ders çıkarmak?!” Yani (bu duman sebebiyle) nasıl düşünüp ibret alacaklar; azap kaldırıldığında iman edeceklerine dair verdikleri söze nasıl sadık kalacaklar ki?! “Oysa kendilerine” bu duman azabından daha etkili ve üzerinde düşünmeyi daha çok gerektiren şeyler; yani Peygamber’in elinde ortaya çıkan mu‘cize kitap vd. mu‘cizelerden müteşekkil apaçık deliller “gelmişti.” Bu deliller üzerinde düşünüp ders çıkarmadılar ve ona (s.a.) sırt çevirdiler, “Kur’ân’ı Peygamber’e (s.a.) Sakîfli birine ait *yabancı* bir köle olan Addâs’ın öğrettiği” iftirasını attılar ve Peygamber’e cinlilik¹ isnat ettiler.

[180] Allah Teâlâ daha sonra, “*Azabı biraz kaldıracak olsak, eski hâlinize dönersiniz!*” buyurdu; yani azabı üzerinizden kaldırınca şirke hemen geri dönersiniz; azabın kaldırılmasından sonra, (az önceki) niyaz ve yakarış hâlini hemen terkedersiniz!

[181] **Şayet** “Bu dumanın, kıyametten önce ortaya çıkacak duman olduğunu söyleyen görüş, ‘Azabı biraz kaldıracak olsak’ âyetiyle nasıl bağdaşır?” **dersen şöyle derim:** Gökyüzü bu dumanı getirince, onun azabına düşen olan kâfirler ve münafıklar acıyla kıvrınacaklar ve “*Ey Rabbimiz! Bu azabı üzerimizden kaldır, kesin müminiz!*” -yani şirki bırakıp imana döndük- diyecekler. Bunun üzerine Allah kırk gün sonra azabı üzerlerinden kaldıracak; ama azabı kaldırır kaldırmaz, eski hâllerine dönecekler.

16. Onları o büyük yakalayışla yakaladığımız gün, (hak edeni) mutlaka cezalandırırız!

30 [182] Sonra Allah (c.c) “Onları o büyük yakalayışla yakaladığımız gün” buyurdu ki bununla, “Fakat o ‘bütün felâketleri bastıran felâket’ geldiğinde” [Nâzi‘ât 79/34] sözündeki gibi kıyamet gününü kastetmektedir. “(Hak edeni) mutlaka cezalandırırız!” Yani işte o gün onları (o kâfirleri) cezalandırırız.

1 Peygamber’in söyledikleri ve yaptıkları, statükoya “çılginca” geliyordu. Ancak *cümûn* (cinlilik) delilik/çılginlık anlamının yanı sıra, kişinin bir ilham perisi/cini olma durumunu da ifade etmektedir; ilahî vahyi bu cine/şeytana nispet etmeye çalışıyorlardı! / ed.

ويقولون منصوب على الحال، أي قائلين ذلك. {إِنَّا مُؤْمِنُونَ} موعدة بالإيمان إن كشف عنهم العذاب.

١٣- ﴿أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُّبِينٌ﴾

١٤- ﴿ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلِّمٌ مَّجْنُونٌ﴾

١٥- ﴿إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ﴾

[١٧٩] {أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرَى} كيف يذكرون ويتعظون ويفنون بما وعدوه من الإيمان عند كشف العذاب، {وَقَدْ جَاءَهُمْ} ما هو أعظم وأدخل في وجوب الذاكرة من كشف الدخان، وهو ما ظهر على رسول الله ﷺ من الآيات البينات من الكتاب المعجز وغيره من المعجزات، فلم يذكروا وتولوا عنه، وبهتوه بأن عداسًا غلامًا أعجميًا لبعض ثقيف هو الذي علمه، ونسبوه إلى الجنون. ١٠

[١٨٠] ثم قال: {إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ} أي ريشما نكشف عنكم العذاب تعودون إلى شرككم لا تلبثون غب الكشف على ما أنتم عليه من التضرع والابتهاال.

[١٨١] فإن قلت: كيف يستقيم على قول من جعل الدخان قبل يوم القيامة قوله {إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا}؟ قلت: إذا أتت السماء بالدخان تضور المعذبون به من الكفار والمنافقين، وغوثوا وقالوا: ربنا اكشف عنا العذاب إنا مؤمنون، منيبون؛ فيكشفه الله عنهم بعد أربعين يومًا، فريشما يكشفه عنهم يرتدون لا يتمهلون. ١٥

١٦- ﴿يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنْتَقِمُونَ﴾

[١٨٢] ثم قال: {يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى} يريد يوم القيامة، كقوله تعالى {فَإِذَا جَاءَتِ الطَّامَةُ الْكُبْرَى} {النازعات: ٣٤}. {إِنَّا مُنْتَقِمُونَ} أي ننتقم منهم في ذلك اليوم. ٢٠

[183] **Şayet** “يَوْمَ نَبْطِشُ” ifadesini mansüb kılan nedir?” **dersen şöyle de-
rim:** إِنَّا مُتَّقِمُونَ ifadesinin delâlet ettiği *nentekimu* fiilidir. يَوْمَ نَبْطِشُ ifadesinin
مُتَّقِمُونَ kelimesiyle nasbedilmiş olması uygun değildir; çünkü kelimenin ba-
sındaki إِنَّ buna engeldir.¹

5 [184] [نَبْطِشُ fiili) *nebtuşu* şeklinde de okunmuştur. Hasan-ı Basrî *nubtüşu*
(yakalattırız) şeklinde okumuş olup buna göre âdeta Allah melekleri, kâfir-
leri büyük bir yakalayışla yakalamaya sevketmekte yahut büyük yakalayışın
kendisini “onları yakalayıcı kılmaktadır.² “Büyük yakalayış”ın Bedir günü
olduğu da söylenmiştir.

10 **17. Gerçek şu ki; kendilerinden önce, Firavun kavmini de
denemiştik; onlara değerli bir elçi gelmişti (şu mesajla):**

[185] [فَتَنَّا kelimesi) şeddeyle *fetennâ* (teker teker denemiştik) şeklinde de
okunmuştur ki bu, pekiştirmek için yahut denenen, bir topluluk olduğu için-
dir. *Fitnenin* anlamı şunlar olabilir: [i] Allah o kimselere mühlet vermiş ve rızık-
15 larını genişletmişti. Ama bu, Allah’a isyan edip günah işlemelerinin sebebi oldu!
[ii] Yahut iman etsinler diye Allah kendilerine Hazret-i Mûsâ’yı göndermek
suretiyle onları sınamıştı; ama onlar iman etmek yerine küfrü tercih etmişlerdi.
[iii] Ya da Allah iktidarlarını ellerinden alıp, onları denizde boğmuştur.

[186] “Allah’a ve mümin kullarına göre değerli” yahut “haddizatın-
20 da değerli” demektir. Çünkü Allah kavimlerin yalnızca seçkin ve değerli
olanlarından peygamber göndermiştir.

**18. “Allah’ın kullarını bana verin (de onları Mısır’dan çıkarayım);
çünkü ben, gerçekten size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim!”**

[187] اُنْ اُدُوا اِلَيَّ ifadesindeki اُنْ *müfessiredir*; çünkü elçinin, kendileri-
25 ne gönderildiği kimselere gelişi, “onlara bir şey söyleme” mânasını ihtiva
etmektedir. Zira elçi onlara [başka bir şey için değil], müjdeleyici, uyarıcı ve
Allah’a çağırıcı olarak gelir.³ اُنْ şeddeli [اُنْ]nin hafifletilmiş de olabilir. Bu
durumda mâna şöyle olur: Elçi vaziyet itibarıyla onlara “Allah’ın kullarını
bana verin!” dercesine gelmişti.

30 [188] عِبَادَ اللَّهِ *mefûlün bih* olup bu kimseler İsrâiloğullarıdır. Hz. Mûsâ
“Onları bana verin ve benimle gönderin.” demiştir. Tıpkı “O hâlde, İs-
râiloğullarını bizimle gönder; onlara işkence etme!” [TâHâ 20/47] sözünde-
ki gibi. عِبَادَ اللَّهِ ifadesinin, İsrâiloğullarına sesleniş olması da mümkündür.

1 Zira اُنْ’dan sonra gelen kelimenin, öncesindeki bir kelimeye etki etmesi uygun görülmemiştir. / çev.

2 (i) “Bunları meleklere büyük bir yakalayışla yakalattırız!” (ii) “Bunları o büyük yakalayışa yakalattırız..” / ed.

3 Ve bunların tamamında bir söylem (*kavîl*) söz konusudur. / ed.

[١٨٣] فَإِن قَلت: بم انتصب {يَوْمَ نَبِطِشُ}؟ قلت: بما دل عليه {إِنَّا مُنْتَقِمُونَ}، وهو ننتقم. ولا يصح أن ينتصب بـ {منتقمون}، لأن إن تحجب عن ذلك.

[١٨٤] وقرئ «نبتش»، بضم الطاء. وقرأ الحسن «نُبتِش»، بضم النون، كأنه يحمل الملائكة على أن يبطشوا بهم البطشة الكبرى، أو يجعل البطشة الكبرى باطشة بهم. وقيل: {البطشة الكبرى} يوم بدر.

١٧- ﴿وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَاءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ﴾

[١٨٥] وقرئ «ولقد فتنا»، بالتشديد للتأكيد، أو لوقوعه على القوم. ومعنى الفتنة: أنه أمهلهم ووسع عليهم في الرزق، فكان ذلك سبباً في ارتكابهم المعاصي واقترافهم الآثام؛ أو ابتلاهم بإرسال موسى إليهم ليؤمنوا، فاختاروا الكفر على الإيمان؛ أو سلبهم ملكهم وأغرقهم.

[١٨٦] {كَرِيمٌ} على الله وعلى عباده المؤمنين. أو كريم في نفسه، لأن الله لم يبعث نبياً إلا من سراة قومه وكرامهم.

١٨- ﴿أَنْ أَدُّوا إِلَيَّ عِبَادَ اللَّهِ إِنَّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ﴾

[١٨٧] {أَنْ أَدُّوا إِلَيَّ} هي أن المفسرة، لأن مجيء الرسول من بعث إليهم متضمن لمعنى القول، لأنه لا يجيئهم إلا مبشراً ونذيراً وداعياً إلى الله. أو المخففة من الثقيلة، ومعناه: وجاءهم بأن الشأن والحديث أدوا إلي.

[١٨٨] {عِبَادَ اللَّهِ} مفعول به وهم بنو إسرائيل، يقول: أدوهم إلي وأرسلوهم معي، كقوله تعالى {أَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ} [طه: ٤٧]. ويجوز أن يكون نداء لهم

Bu durumda mâna; “Ey Allah’ın kulları! Bana iman etmek, davetimi kabul etmek ve yoluma uymak gibi bana yönelik vazifelerinizi yerine getirin!” şeklinde olur. Ve akabinde Mûsâ aleyhisselâm, bu isteğini kendisinin vahiy ve peygamberlik konusunda Allah’ın güvendiği, itham edilmemiş “güvenilir bir elçi” olmasıyla gerekçelendirmiş olur.

19. “Allah’a karşı yücelik taslamayın; çünkü ben, gerçekten size açık bir kanıt getirdim.”

20. “Beni taşlamanıza karşı, ‘hem benim hem de sizin Rabbiniz olan’a sığındım.’”

21. “Bana iman etmiyorsanız, bari, beni serbest bırakın.”

[189] وَأَنْ لَا تَعْلُوا ifadesindeki اُنْ de yukarıdaki gibi iki şekilde anlaşılabilir. Yani elçisini ve vahyini küçümsemek suretiyle “Allah’a karşı” kibirlenmeyin. Yahut “Allah’ın nebisine karşı kibirlenmeyin!”

[190] بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ yani apaçık güçlü bir kanıtlı. “Beni taşlamanıza” yani öldürmenize. عُذْتُ kelimesi idğamla *uttü* şeklinde de okunmuştur. Mânası şudur: Hz. Mûsâ, kendisini onlardan ve tuzaklarından koruyacağına inanarak Rabbine sığınmakta, O’na dayanmakta, taşlanma ve öldürülme tehditlerine aldırılmamaktadır.

[191] فاعترضون ifadesiyle şunu kastediyor: Bana iman etmiyorsanız, benim iman etmeyenlerle işim olmaz. Dolayısıyla, yanımdan uzaklaşın; benimle her türlü ilişkiyi kesin! Yahut “... bari yolumdan çekilin; ne destekleyin ne de karşı çıkın; kötülük ve eziyetiniz bana bulaşmasın. Sizi, ebedi kurtuluşunuzu sağlayacak şeye çağırın birine vereceğiniz karşılık bu olmamalıdır!”

22. “Bunlar, mücrim bir kavimdir!” diye de Rabbine [onlar için bed] dua etti.

[192] اِنَّ هٰؤُلَاءِ ifadesinin aslı *bi-enne hâulâi* şeklindedir; yani “Rabbine böyle diyerek beddua etti.” Hz. Mûsâ’nın bedduasının, “Allah’ım! Bunların isyankârlıklarının cezasını çabuklaştır!” şeklinde olduğu söylenmiştir. Yine, “Ya Rabbi! Bizi bu zalim kavim için sınanma vesilesi hâline getirme (Bizim kötü durumumuza bakarak, inkârlarından memnun olmasınlar).” [Yûnus 10/85] sözü olduğu da söylenmiştir. Âyette Allah Teâlâ onların helâkini gerektiren sebebi zikretmiştir ki o da isyankâr oluşlarıdır. اِنَّ هٰؤُلَاءِ ifadesi, *inne hâulâi* şeklinde kesre ile ve “dedi” fiili gizlenerek¹ de okunmuştur. Bu durumda ifade şöyle olur: “Rabbine dua etti ve ‘Bunlar mücrim bir kavimdir.’ dedi.”

23. (O da kendisine şöyle vahyetti): “Öyleyse, kullarımı geceleyin yola çıkar; çünkü mutlaka takip edileceksiniz.”

1 اِنَّ (Elif Nun) ibaresinin kesreli okunduğu yerlerden biri de *kavil* (deme) fiili sonrasıdır. / ed.

على: أدوا إليّ يا عباد الله ما هو واجب لي عليكم من الإيمان لي وقبول دعوتي واتباع سبيلي؛ وعلل ذلك بأنه {رَسُولٌ أَمِينٌ} غير ظنين قد ائتمنه الله على وحيه ورسالته.

١٩- ﴿وَأَنْ لَا تَغْلُوا عَلَى اللَّهِ إِنِّي آتِيكُمْ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ﴾

٢٠- ﴿وَإِنِّي غَدْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ أَنْ تَرْجُمُونَ﴾

٢١- ﴿وَإِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي فَأَعْتَزِلُونَ﴾

[١٨٩] {وَأَنْ لَا تَغْلُوا} أن هذه مثل الأولى في وجهيها؛ أي لا تستكبروا {عَلَى اللَّهِ} بالاستهانة برسوله ووحيه، أو لا تستكبروا على نبيّ الله.

[١٩٠] {بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ} بحجة واضحة. {أَنْ تَرْجُمُونَ} أن تقتلون. وقرئ «عت» بالإدغام. ومعناه أنه عائد بربه متكلم على أنه يعصمه منهم ومن كيدهم، فهو غير مبال بما كانوا يتوعدونه به من الرجم والقتل.

[١٩١] {فَاعْتَزِلُونَ} يريد: إن لم تؤمنوا لي فلا موالاة بيني وبين من لا يؤمنوا، فتنحوا عني واقطعوا أسباب الوصلة عني، أي فخلوني كفافاً لا لي ولا عليّ، ولا تتعرضوا لي بشركم وأذاكم؛ فليس جزاء من دعاكم إلى ما فيه فلاحكم ذلك.

٢٢- ﴿فَدَعَا رَبَّهُ أَنْ هُوَ لَأَيُّ قَوْمٍ مُّجْرِمُونَ﴾

[١٩٢] {أَنْ هُوَ لَأَيُّ} بأن هؤلاء، أي دعا ربه بذلك. قيل: كان دعاؤه: اللهم عجل لهم ما يستحقونه بإجرامهم: وقيل هو قوله {رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ} [يونس: ٨٥]. وإنما ذكر الله تعالى السبب الذي استوجبوا به الهلاك، وهو كونهم مجرمين. وقرئ {إِنَّ هُوَ لَأَيُّ} بالكسر على إضمار القول، أي فدعا ربه فقال: إن هؤلاء.

٢٣- ﴿فَأَسْرِ بِعِبَادِي لَيْلًا إِنَّكُمْ مُّتَّبِعُونَ﴾

[193] (فاسر ifadesi) hem *esrâdan* Hemze-i katı' ile, hem de *serâdan* Hemze-i vasil ile (*fe-esri / fe'sri*) okunmuştur. Anlamı iki şekilde açıklanabilir. (i) Fâ'dan sonra gizli bir "dedi" fiilinin olması. Bu durumda ifade "*Dedi ki: Kullarımı geceleyin yola çıkar.*" şeklinde olur. (ii) İfadenin mahzuf bir şartın cevabı olması. Adeta şöyle denmektedir: "Dedi ki: Eğer vaziyet dediğin *gibiye*, o zaman kullarımı geceleyin yola çıkar."

[194] "Kullarımı" yani İsrâiloğullarını geceleyin yola çıkar; zira *Allah* [olarak Ben] sizin önden gitmenize, Firavun ve ordusunun da sizi takip etmesine karar vermiş bulunuyor[um]! Böylece önden gidenleri kurtarıp, takip edenleri suda boğacak[ım]!

24. "Denizi de rahvan bırak; çünkü onlar suda boğulacak bir ordudur."

[195] *Rahv^{um}*ın anlamı hakkında iki izah vardır; (i) Durgun, sakin. A'şâ şöyle demiştir:

15 *Rahvan* yürüyorlar; ne kalçaları bacaklarını terk ediyor
ne de kalçalarına kadar dayanıyor göğüsleri

Yani telaşsız, yavaş yavaş yürüyorlar. Hz. Mûsâ denizi geçince, -daha evvel vurup ikiye ayırdığı denize- tekrar vurup [başkası geçmesin diye] kapanmasını istemişti. Ancak kendisine, Kıptiler iyice içine girsin diye denizi sakin ve durgun hâli üzere -yani suyu, ortadan ikiye ayrılıp yukarı kalkmış vaziyette, aradaki yolu da olduğu şekliyle kuru hâlde- bırakması; asâsıyla denize vurmayıp onun hâlini herhangi bir şekilde değiştirmemesi emredildi. Kıptiler ikiye ayrılmış denizin ortasındaki yola girdiklerinde Allah denizi onların üzerine kapattı! (ii) İkinci izah, kelimenin "geniş açıklık/boşluk" anlamına geliyor olmasıdır. Bir Arap hakkında şöyle bir olay nakledilir: Çift-hörgüçlü iri bir deve görmüş de *sübhânallâh rahv^{um} beyne sinâmeyn* (Arası boş iki hörgüç *fe-sübhânallâh!*) demiş... Buna göre, anlam; "denizi, ikiye ayrılmış ve arada boşluk oluşmuş vaziyette bırak!" olur.

[196] (إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُّغْرَقُونَ) انهم ifadesi, *li-ennehum* (çünkü onlar) mânası sebebiyle fethalı olarak da okunmuştur.

25. Nice bağlar bıraktılar; nice pınarlar,

26. nice ekinler, değerli ikametgâhlar,

27. içinde zevkusafa sürdükleri nice nimetler...

[197] "Değerli ikametgâhlar" onlara ait alımlı ikamet mekânları ve evlerdir. Tahtlar olduğu da söylenmiştir. Fethayla okunan, نعمة *tena^{um}* kökünden, kesreli *ni^{met}^{um}* ise *in^{âm}* kökündendir. فاكهين *fekihine* şeklinde de okunmuştur.

[١٩٣] {فَأَسْرَى} قرئ بقطع الهمزة من أسرى، ووصلها من سرى. وفيه وجهان؛ إضمار القول بعد الفاء، "فقال: أسر بعبادي"، وأن يكون جواب شرط محذوف، كأنه قيل: قال إن كان الأمر كما تقول فأسر.

[١٩٤] {بِعِبَادِي} يعني فأسر ببني إسرائيل، فقد دبر الله أن تتقدموا ويتبعكم فرعون وجنوده، فينجي المتقدمين ويغرق التابعين.

٢٤- ﴿وَاتْرِكْ الْبَحْرَ رَهْوًا إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُّغْرَقُونَ﴾

[١٩٥] الرهو فيه وجهان؛ أحدهما أنه الساكن. قال الأعشى:

يَمْشِينَ رَهْوًا فَلَا الْأَعْجَازُ خَاذِلَةٌ * وَلَا الصُّدُورُ عَلَى الْأَعْجَازِ تَتَكَلُّ

أي مشيًا ساكنًا على هينة. أراد موسى لما جاوز البحر أن يضربه بعصاه فينطبق، كما ضربه فانفلق، فأمر بأن يتركه ساكنًا على هيئته، قارًا على حاله من انتصاب الماء، وكون الطريق يبسًا، لا يضربه بعصاه ولا يغير منه شيئًا ليدخله القبط؛ فإذا حصلوا فيه أطبقه الله عليهم. والثاني: أن الرهو الفجوة الواسعة. وعن بعض العرب: أنه رأى جملاً فالجًا فقال: سبحان الله، رهو بين سنامين، أي اتركه مفتوحًا على حاله منفرجًا.

[١٩٦] {إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُّغْرَقُونَ} وقرئ بالفتح، بمعنى: لأنهم.

٢٥- ﴿كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ﴾

٢٦- ﴿وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ﴾

٢٧- ﴿وَنَعْمَةٍ كَانُوا فِيهَا فَاكِهِينَ﴾

[١٩٧] والمقام الكريم: ما كان لهم من المجالس والمنازل الحسنة. وقيل: المناير. والنعمة بالفتح من التنعيم، وبالكسر من الإنعام. وقرئ «فاكهين» و«فكهين».

28. Böylece, bunlara başka bir kavmi mirasçı kıldık.

[198] كَذَلِكَ'deki Kâf “Onları oradan böyle bir çıkarışla çıkardık ve başka bir kavmi onlara mirasçı kıldık” mânasını vermek üzere mansûbdur. Yahut “İşte durum böyledir.” mânasını vermek üzere [mahzuf bir mübtedânın haberi olarak] merfû'dur.

[199] “Başka bir kavmi” yani onlarla akrabalık, din yahut dostluk bakımından hiçbir ilişkisi olmayan bir kavmi. Bu kavim İsrâiloğullarıdır. İsrâiloğulları hor görülüyor ve onlar tarafından köleleştiriliyorlardı. Ama Allah onları İsrâiloğullarının eliyle helâk etti; onların mallarına ve yurtlarına da bunları mirasçı yaptı.

29. Üzerlerine, ne gök ağladı ne de yer... Mühlet de verilmedi kendilerine.

[200] Önemli bir kişi öldüğü zaman Araplar onun ölümünü yüceltmek için “gök ve yer ona ağladı, rüzgâr ona ağladı, güneş onun için karardı.” derlerdi. Peygamber'in (s.a.) bir hadisinde de şöyle geçmektedir: “Gurbette ölüp de ağlayanı olmayan hiçbir mümin yoktur ki ona gök ve yer ağlamasın!” Cerîr de;

Güneş [puslu puslu doğmuş] ağlıyor senin¹ için
tıpkı geceleyin yıldızlar ve Ay ağladığı gibi.

demiştir. Yine, Hâricî bir kadın (şair) demiştir ki:

20 Ey Habur ormanı! Neyin var senin, yapraklanmışsın?!
Tutmuyor gibisin sanki, İbn Tarîf'in yasını!..

Kadının bu sözleri, İbn Tarîf için yas tutmak ve ağlamak gerektiğini, *temsil* ve *tahyil* yoluyla mübalağalı bir şekilde anlatmaktadır. İbn Abbas'tan nakledilen; “müminin namaz kıldığı mekânın, toprakta bıraktığı izlerin ve amel-
25 lerinin göğe yükseldiği yerlerle rızkının gökten indiği yerlerin, [ölümünden sonra] onun için ağladığı” vb. ifadeler de temsildir.

[201] “Üzerlerine ne gök ağladı ne de yer!” âyetiyle bu durumun onlar için gerçekleşmediği belirtilmiş olmaktadır. Burada; onlarla ve vefatı büyük bir kayıp olarak görülerek, hakkında “gök ve yer ona ağladı” denilen kimseler-
30 kinin tam tersi olan hâllerıyla istihza edilmektedir. Hasan-ı Basrî'den şöyle nakledilmiştir: “Onlara melekler ve müminler ağlamadılar, bilakis onlar öldü diye seviniyorlardı.” Yani onlara ne gök halkı ağladı ne de yer halkı!..

[202] “Mühlet de verilmedi kendilerine!” Yani helâk vakitleri gelince başka bir zamana ertelenmediler; âhirete de bırakılmadılar. Bilakis dünyada
35 çabucak helâk edildiler.

1 Yani Ömer b. Abdül'aziz için... / ed.

٢٨- ﴿كَذَلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا آخَرِينَ﴾

[١٩٨] {كَذَلِكَ} الكاف منصوبة على معنى: مثل ذلك الإخراج أخرجناهم منها {وَأَوْرَثْنَاهَا}؛ أو في موضع الرفع على: الأمر كذلك.

[١٩٩] {قَوْمًا آخَرِينَ} ليسوا منهم في شيء من قرابة ولا دين ولا ولاء، وهم بنو إسرائيل؛ كانوا متسخرين مستعبدين في أيديهم، فأهلكهم الله على أيديهم، وأورثهم ملكهم وديارهم.

٢٩- ﴿فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنظَرِينَ﴾

[٢٠٠] إذا مات رجل خطير قالت العرب في تعظيم مهلكه: بكت عليه السماء والأرض، وبكته الريح، وأظلمت له الشمس. وفي حديث رسول الله ﷺ: ما من مؤمن مات في غربة غابت فيها بواكيه إلا بكت عليه السماء والأرض. وقال جرير:

تَبْكِي عَلَيْكَ نُجُومَ اللَّيْلِ وَالْقَمَرَا ❁

وقالت الخارجية:

أَيَا شَجَرَ الْحَابُورِ مَا لَكَ مُورِقَا ❁ كَأَنَّكَ لَمْ تَجْزَعْ عَلَى ابْنِ طَرِيفٍ

وذلك على سبيل التمثيل والتخييل مبالغة في وجوب الجزع والبكاء عليه، وكذلك ما يروى عن ابن عباس رضي الله عنه: من بكاء مصلى المؤمن، وآثاره في الأرض، ومساعد عمله، ومهابط رزقه في السماء تمثيل.

[٢٠١] ونفي ذلك عنهم في قوله تعالى {فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ}. فيه تهكم بهم وبحالهم المنافية لحال من يعظم فقده، فيقال فيه: بكت عليه السماء والأرض. وعن الحسن: فما بكى عليهم الملائكة والمؤمنون، بل كانوا بهلاكهم مسرورين. يعني فما بكى عليهم أهل السماء وأهل الأرض.

[٢٠٢] {وَمَا كَانُوا مُنظَرِينَ} لما جاء وقت هلاكهم لم ينظروا إلى وقت آخر، ولم يمهلوا إلى الآخرة، بل عجل لهم في الدنيا.

30. Gerçek şu ki İsrâiloğullarını o alçaltıcı azaptan Biz kurtardık; 31. Firavun'dan... Gerçekten, aşırı giden bir azgındı.

[203] مِنْ فِرْعَوْنَ (Firavun'dan) ifadesi, “alçaltıcı azap”tan bedeldir; yani İsrailoğullarına zulmedip durması ve onları aşağılaması sebebiyle Firavun’un kendisi *alçaltıcı azap*mış gibi. Anlamın “Firavun tarafından ortaya çıkan alçaltıcı azaptan” şeklinde olması da mümkündür. İfade, *min ‘azâbi’l-muhîn* (o alçaltıcının azabından) şeklinde de okunmuştur ki açıklaması şudur: مِنْ فِرْعَوْنَ (Firavun'dan) ifadesi, *min ‘azâbi fir‘avne* şeklinde takdir edilmelidir ki الْمُهَيِّين (o alçaltıcı), Firavun olmuş olsun.

[204] İbn Abbas’ın kıraatinde ifade *men fir‘avn*“ (Firavun kimdir?) şeklindedir. Allah Teâlâ Firavun’un azabını aşırılık ve çirkinlikle niteleyince “Firavun kimdir?” buyurmuştur; yani “Küstahlık ve şeytanlığa devam eden bu adam kimdi biliyor musunuz?” diye sormuş, ardından da “O, gerçekten aşırı giden bir azgındı!” -yani üst tabakaya mensup, halkı arasında seçkin bir yeri olup fazlasıyla aşırı giden biriydi- diye tarif etmiştir. Yahut “*Firavun, ülkesinde iyice zorbalanmıştı.*” [Kasas 28/4] âyetindeki gibi, kibirli bir zorbaydı., مِنْ الْمُشْرِفِينَ (aşırı giden) ifadesi ikinci haber olur; âdetâ “Kibirli ve aşırıydı.” buyrulmaktadır.

32. Gerçek şu ki Biz onları (yani İsrâiloğullarını), o sırada, bilerek âlemlere tercih etmiştik.

[205] “Onları tercih etmiştik” ifadesinde zamir İsrâiloğullarına râcidir. عَلَىٰ عِلْمٍ (bilerek) ifadesi hâl konumundadır; “tercih sebebini de onların tercih edilmeye lâyık olduklarını da bilerek” demektir. “Onların yoldan çıktığını ve bazılarının kimi durumlarda aşırıya kaçtığını biliyor olmakla birlikte” anlamında olması da mümkündür.

[206] “Âlemlere” ifadesi kendi devirlerindeki insanlara demektir; ama içlerinden çok peygamber çıkmış olması sebebiyle “bütün insanlara” anlamında olduğu da söylenmiştir.

33. Ve kendilerine açıkça denedikleri nice âyetler vermiştik.

[207] “Nice âyetler” yani denizin yarılması, bulutun gölgelemesi, bildircin eti ve kudret helvası gönderilmesi gibi Allah’ın İsrailoğullarından başkasına benzerini nasip etmediği büyük mu‘cizeler. “Apaçık sınağa”, aşikâr nimet demektir; çünkü Allah musibetle olduğu gibi nimetle de sınar. Yahut “nasıl davrandığınızı görelim diye” apaçık bir sınağa anlamına da gelebilir. Nitekim “*Sizin için bunda Rabbiniz tarafından büyük bir imtihan vardı.*” [Bakara 2/49] âyetinde de aynı anlam vardır.

٣٠- ﴿وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنَ الْعَذَابِ الْمُهِينِ﴾

٣١- ﴿مَنْ فِرْعَوْنُ إِنَّهُ كَانَ عَالِيًا مِنَ الْمُشْرَفِينَ﴾

[٢٠٣] {مَنْ فِرْعَوْنُ} بدل من {العذاب المهين}، كأنه في نفسه كان عذابًا مهينًا لإفراطه في تعذيبهم وإهانتهم. ويجوز أن يكون المعنى: من العذاب المهين واقعًا من جهة فرعون. وقرئ «من عذاب المهين». ووجهه أن يكون تقدير قوله {مَنْ فِرْعَوْنُ} من عذاب فرعون، حتى يكون المهين هو فرعون.

[٢٠٤] وفي قراءة ابن عباس «مَنْ فِرْعَوْنُ»، لما وصف عذاب فرعون بالشدة والفضاعة قال: من فرعون؟ على معنى: هل تعرفونه من هو في عتوه وشيظته؟ ثم عرف حاله في ذلك بقوله {إِنَّهُ كَانَ عَالِيًا مِنَ الْمُشْرَفِينَ}، أي كبيرًا رفيع الطبقة، ومن بينهم فائقًا لهم، بليغًا في إسرافه؛ أو عاليًا متكبرًا، كقوله تعالى {إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ} [القصص: ٤]. و{مَنْ الْمُشْرَفِينَ} خبر ثان، كأنه قيل: إنه كان متكبرًا مسرفًا.

٣٢- ﴿وَلَقَدْ اخْتَرْنَاَهُمْ عَلَىٰ عِلْمٍ عَلَىٰ الْعَالَمِينَ﴾

[٢٠٥] الضمير في {اخْتَرْنَاَهُمْ} لبني إسرائيل. و{عَلَىٰ عِلْمٍ} في موضع الحال، أي عالمين بمكان الخيرة، وبأنهم أحقاء بأن يختاروا. ويجوز أن يكون المعنى: مع علم منا بأنهم يزيغون ويفرط منهم الفرطات في بعض الأحوال.

[٢٠٦] {عَلَىٰ الْعَالَمِينَ} على عالمي زمانهم. وقيل: على الناس جميعًا، لكثرة الأنبياء منهم.

٣٣- ﴿وَاتَيْنَاهُمْ مِنَ الْآيَاتِ مَا فِيهِ بَلَاءٌ مُّبِينٌ﴾

[٢٠٧] {مِنَ الْآيَاتِ} من نحو فلق البحر وتظليل الغمام وإنزال المن والسلوى، وغير ذلك من الآيات العظام التي لم يظهر الله في غيرهم مثلها. {بَلَاءٌ مُّبِينٌ} نعمة ظاهرة؛ لأن الله تعالى يبلو بالنعمة كما يبلو بالمصيبة. أو اختبار ظاهر لنظر كيف تعملون، كقوله تعالى {وَفِي ذُلُكُم بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ} [البقرة: ٤٩].

34. Şimdi, bunlar da diyorlar ki:

35. “İlk ölümümüzden ilerisi yoktur; diriltilip kaldırılacak değiliz!”

36. “Doğru söylüyorsanız, getirin o hâlde bize atalarımızı!”

[208] “Bunlar”, yani Kureyş kâfirleri.

- 5 [209] **Şayet** “Konuşma ölüm hakkında değil, ikinci hayat (*baas*) hakkında olduğuna göre, ‘İlk hayatımızdan ilerisi yoktur; diriltilip kaldırılacak değiliz!’ denseydi daha doğru olmaz mıydı? Nitekim ‘*Bir de hayat sadece şu dünyadaki hayatımızdır; asla dirilecek değiliz! demekteler!*’ [En’âm 6/29] buyrulmuştur. Ayrıca, ‘*İlk ölümümüzden ilerisi yok!*’ ne demektir ve buradaki ‘ilk’
- 10 sözünün anlamı nedir? Sanki onlara başka bir ölüm daha vaat edilmiş de bu ölümü yok sayıp inkâr ediyorlar ve ilkinin kabul edip benimsiyorlar!?” **dersen söyle derim:** Bunun mânası şudur -ki doğruya muvaffak kılan Allah’tır-. Burada onlara, “Daha önce ardından hayatın geldiği bir ölüm yaşadığınız gibi, yine ardında hayat bulunan bir ölüm yaşayacaksınız” denmiş gibidir. “*Birer ölü iken size O hayat verdi; sonra sizi öldürecek, sonra tekrar diriltecek...*” [Bakara 2/28] âyeti de bu anlamdadır. Kâfirler “*İlk ölümümüzden ilerisi yok!*” sözüyle
- 15 şunu kastediyorlardı: Ardından hayat gelecek ölüm, ikincisi değil yalnızca ilk ‘ölüm’dür. Ölümü nitelediğiniz bu “ardından hayat gelme” vasfı, sadece ilk ölüm için geçerli ve ona has bir sıfattır. Dolayısıyla, bu durumda onların böyle söylemesiyle, “*Hayat sadece şu dünyadaki hayatımızdır.*” [En’âm 6/29] demesi
- 20 arasında mâna bakımından bir fark yoktur.

[210] “Allah ölüleri diriltti.” anlamında *enşera’llâhu’l-mevtâ* da *neşera’llâhu’l-mevtâ* da denebilir.

- [211] “*Getirin o hâlde bize atalarımızı!*” ifadesi, kendilerine *yeniden dirilişin* olacağını söyleyen Peygamber ve müminlere karşı kâfirlerin hitabıdır; yani iddianız doğruysa Rabbinizden isteyip ölmüş atalarımızı diriltin de ‘Kıyamet kopacak.’ ve ‘Ölüler tekrar diriltilecek.’ şeklindeki iddianızın doğru olduğuna dair bir delil teşkil etsin!

- [212] Şu da söylenmiştir: Kâfirler, kendisine danışmak istedikleri Kusay b. Kilâb’ın diriltilmesi hususunda Peygamber ve müminlerin Allah’a dua etmesini istiyorlardı; çünkü Kusay önemli dâvalarda ve karşılaştıkları tehlikeli durumlarda kendisine danıştıkları büyükleri ve yol göstericileriydi.

37. Bunlar mı daha üstün, yoksa Tübba’ın kavmi ile onlardan evvel gelenler mi? Biz helâk ettik onları!.. Çünkü gerçekten mücrimdiler.

٣٤- ﴿إِنَّ هَؤُلَاءِ لَيَقُولُونَ﴾

٣٥- ﴿إِنْ هِيَ إِلَّا مَوْتَتُنَا الْأُولَىٰ وَمَا نَحْنُ بِمُنشَرِينَ﴾

٣٦- ﴿فَأْتُوا بِآبَاتِنَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾

[٢٠٨] {هَؤُلَاءِ} إشارة إلى كفار قريش.

٥ [٢٠٩] فَإِنْ قُلْتَ: كان الكلام واقعاً في الحياة الثانية لا في الموت، فهلا قيل: إن هي إلا حياتنا الأولى وما نحن بمنشرين؟ كما قيل: {إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ} [الأنعام: ٢٩]؟ وما معنى قوله {إِنْ هِيَ إِلَّا مَوْتَتُنَا الْأُولَىٰ}؟ وما معنى ذكر {الأولى}؟ كأنهم وعدوا مودة أخرى حتى نفوها وجحدوها وأثبتوا الأولى؟ قلت: معناه -والله الموفق للصواب- أنه قيل لهم: إنكم تموتون مودة تتبعها حياة، كما تقدمتكم مودة قد تعقبها حياة، وذلك قوله عز وجل {وَكُنْتُمْ أََمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ} [البقرة: ٢٨] فقالوا {إِنْ هِيَ إِلَّا مَوْتَتُنَا الْأُولَىٰ}، يريدون: ما المودة التي من شأنها أن يتعقبها حياة إلا المودة الأولى دون المودة الثانية، وما هذه الصفة التي تصفون بها المودة من تعقب الحياة لها إلا للمودة الأولى خاصة. فلا فرق إذاً بين هذا وبين قوله {إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا} في المعنى.

١٥ [٢١٠] يقال: أنشر الله الموتى ونشرهم: إذا بعثهم.

[٢١١] {فَأْتُوا بِآبَاتِنَا} هذا خطاب للذين كانوا يعدونهم النشور من رسول الله ﷺ

والمؤمنين، أي إن صدقتم فيما تقولون فعجلوا لنا إحياء من مات من آبائنا بسؤالكم ربكم ذلك حتى يكون دليلاً على أن ما تعدونه من قيام الساعة وبعث الموتى حق.

[٢١٢] وقيل: كانوا يطلبون إليهم أن يدعوا الله فينشر لهم قصي بن كلاب ليشاوروه،

٢٠ فإنه كان كبيرهم ومشاورهم في النوازل ومعظم الشؤون.

٣٧- ﴿أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمٌ تُبَعِّدُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ أَهْلَكَنَاهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ﴾

[213] Bu, Himyerli Tübbâ'dır. Kendisi mümin, kavmi ise kâfirdi. Bu sebeple, Allah onu değil, kavmini kötölemektedir. Tübbâ, orduları komuta eden, Hîre'yi bir şehir hâline getiren ve Semerkant'ı kuran kişidir. -Semerkant'ı yıkan kişi olduğu da söylenmiştir.- (Mektup) yazdığı zaman "Karanın ve denizin sahibi olan Allah'ın adıyla..." diye başlarmış. Peygamber'in "Tübbâ hakkında ileri geri konuşmayın; çünkü o Müslüman idi." buyurduğu nakledilmiştir. [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVII, 519] Yine "Tübbâ nebi miydi, değil miydi bilmiyorum!" dediği de rivayet edilmiştir. [Ebû Dâvûd, "Kitâbüs-Sünne", 14 benzer lafızlarla] İbn Abbas'ın "Nebi idi." dediği nakledilir. Söylenmesine göre İbn Abbas Himyer'in bir bölgesinde bulunan iki mezara bakmış ve "Bunlar Tübbâ'nın kızları Radvâ ve Hubbâ'nın mezarlarıdır. Onlar Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmazlardı." demiştir. Kâbe'ye (ilk defa) örtü örten kişinin Tübbâ olduğu da söylenmiştir. Yemen krallarına -insanlar kendilerine tâbi olduğu için- *tebâbi'a* dendiği de söylenir. Yine onlara, sözlerine güvenildiği ve kendilerine uyulduğu için *akyâl* de denmiştir. *Gölgeye* de güneşi takip ettiği için *tübbâ* denir.

[214] **Şayet** "İki grupta¹ da herhangi bir *hayır* olmamasına rağmen 'Bunlar mı daha hayırlı...' denmesinin anlamı nedir?" **dersen şöyle derim:** Bu, güç ve engelleme bakımından bunlar mı daha üstün, onlar mı anlamındadır. Firavun hanedanını zikrettikten sonra "*Sizin inkârcı nankörleriniz 'bunlardan' daha mı ileri?*" [Kamer 54/43] buyrulması da böyledir. İbn Abbas'ın da; "Bunlar mı daha zorlu, yoksa Tübbâ'nın kavmi mi?" şeklinde tefsir ettiği nakledilmiştir.

38. Göklere, yeri ve ikisinin arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık Biz!

39. Onları, tamamen gerçek bir gaye ile yarattık (elbette tamamını diriltip, herkese hak ettiği nihai karşılığı vereceğiz); fakat çoğu bilmez.

40. (Haklıyı haksızdan) ayırt etme günü, hepsinin bir araya getirileceği vakittir.

41. Yani dostun dosta herhangi bir fayda sağlayamayacağı; yardım da görmeyecekleri gün...

42. Allah'ın merhamet ettikleri müstesna... Gerçekten O'dur 'mutlak izzet sahibi', merhametli (Azîz, Rahîm).

[215] "İkisinin arasındakileri" yani her iki cinsin arasındakileri. Ubeyd b. Umeyr *ve mâ beynehunne* şeklinde okumuştur. Yine o, *مِيقَاتِهِمْ* ifadesini *إِنَّ*'nin ismi kabul ederek *mîkâtehum* şeklinde mansûb okumuştur. Bu durumda *يَوْمَ الْفُضْلِ* ifadesi *إِنَّ*'nin haberi olmaktadır; yani onların hesaba çekilme ve cezalandırılma randevuları (haklıyı haksızdan) ayırt etme günü gerçekleşecektir.

1 Tübbâ'nın kavmi ve Kureyşliler -ikisi de- kâfir olduğu için... / ed.

[٢١٣] هو تبع الحميري. كان مؤمناً وقومه كافرين؛ ولذلك ذمّ الله قومه ولم يذمه. وهو الذي سار بالجيوش وحير الحيرة وبنى سمرقند. - وقيل: هدمها. - وكان إذا كتب قال: بسم الله الذي ملك براً وبحراً. وعن النبي ﷺ: لا تسبوا تبعاً فإنه كان قد أسلم. وعنه عليه الصلاة والسلام: ما أدري أكان تبع نبياً أو غير نبي. وعن ابن عباس رضي الله عنهما: كان نبياً. وقيل: نظر إلى قبرين بناحية حمير قال: هذا قبر رضوى وقبر حبي بنتي تبع؛ لا تشركان بالله شيئاً. وقيل: هو الذي كسا البيت. وقيل لملوك اليمن: التبابعة، لأنهم يتبعون، كما قيل: الأقبال، لأنهم يتّقلون. وسمي الظل تبعاً، لأنه يتبع الشمس.

[٢١٤] فإن قلت: ما معنى قوله تعالى {أَهْمُ خَيْرٌ} ولا خير في الفريقين؟ قلت: معناه أهم خير في القوّة والمنعة، كقوله تعالى {أَكْفَرُكُمْ خَيْرٌ مِنْ أَوْلِيكُمْ} [القمر: ٤٣]، بعد ذكر آل فرعون. وفي تفسير ابن عباس رضي الله عنهما: أهم أشدّ أم قوم تبع.

٣٨- ﴿وَمَا خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ﴾

٣٩- ﴿مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَكِنْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾

٤٠- ﴿إِنَّ يَوْمَ الْفُضْلِ مِيقَاتُهُمْ أَجْمَعِينَ﴾

٤١- ﴿يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلَى عَنْ مَوْلَى شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ﴾

٤٢- ﴿إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ﴾

[٢١٥] {وَمَا بَيْنَهُمَا} وما بين الجنسين. وقرأ عبيد بن عمير «وما بينهن». وقرأ «مِيقَاتُهُمْ»، بالنصب على أنه اسم إن، ويوم الفصل خبرها، أي إنّ ميعاد حسابهم وجزائهم في يوم الفصل.

[216] “Dostun”, yani akraba olsun başkalarından olsun hiçbir dostun, “dosta” yani herhangi bir dosta küçücük de olsa “herhangi bir fayda sağlayamayacağı... yardım da görmeyecekleri [gün].” “Görmeyecekleri” ifade-
 5 sindeki zamir dostlara gitmektedir; çünkü [مولى (dost) kelime olarak tekil ise de] lafzan belirsiz ve dost cinsinin bütün fertlerini kapsayacak özellikte olması sebebiyle mâna bakımından çokluk ifade eder.

[217] مَنْ رَحِمَ اللهُ ifadesi, مَنْ يُنْصُرُونَ'daki Vav'dan bedel olmak üzere mahallen merfû'dur; yani Allah'ın rahmet ettiğinden başkasına yardım edilmez. İfadenin *istisna* olmak üzere mansûb sayılması da mümkündür.

10 [218] “O'dur mutlak izzet sahibi [güçlü];” yani O'na isyan edene O'na rağmen yardım edilmez; kendisine itaat edenlere karşı da “çok merhametli” dir.

43. O zakkum ağacı ki

44. günahkâr yiyeceğidir;

45. erimiş maden gibi karınlarda fokurdar;

15 **46. kaynar su fokurtusu gibi...**

[219] شَجَرَةَ الزُّقُومِ ifadesi; Şın'ın kesresiyle de okunmuştur. Bu kelimenin üç okunuşu vardır: Şın'ın fetha ve kesra ile okunuşu ve Cim yerine Yâ ile *şirate* okunuşu. Rivayete göre; “Şimdi, ziyafet olarak bu mu daha iyidir, yoksa *zakkum ağacı mı?*” [Sâffât 37/62] âyeti nâzil olunca İbnü'z-Ziba'râ, “Yemenliler tereyağı ve hurmayı birlikte yemeye *zakkumlanmak* diyorlar.” demiş. Bunun üzerine Ebû Cehl tereyağı ve hurma getirmelerini istemiş, gelince de; “Haydi *zakkumlanın!* İşte, Muhammed'in sizi korkuttuğu şey bu!..” demiş. Bu olay üzerine “*O zakkum ağacı ki, günahkâr yiyeceğidir...*” âyetleri inmiştir.

[220] çok günah işleyen fâcir kimse demektir. Ebu'd-Derdâ (v. 32/652) ile ilgili şöyle bir anekdot anlatılır: Bir adama Kur'an öğretiyormuş. Adam [طَعَامِ الْأَيْمِ ifadesini okurken] *ta'amu'l-yetim* deyip duruyormuş. Sonunda “Be adam, *ta'amu'l-fâcir* de bari!” demiş. Onun bu sözü, (Kur'an'daki) bir kelimeyi, aynı mânaya gelen başka bir kelimeyle değiştirmenin caiz olduğu hususunda delil olarak kullanılmaktadır. Yine bundan hareketle Ebû Hanîfe, bir şartla Kur'an'ı
 30 Farsça okumanın caiz olduğuna hükmetmiştir. O şart, Kur'an'ı Farsça okuyan kişinin, *âyetin mânalarını* tam olarak ifade edip o mânalardan herhangi birini eksik bırakmamasıdır. Ebû Hanîfe'nin bu görüşü hakkında demişlerdir ki bu şart, Ebû Hanîfe'nin [Kur'an'ın Farsça okunabileceğine dair] verdiği iznin, *izin vermemekle* aynı anlama geldiğine tanıklık etmektedir! Çünkü Arap dilinde
 35 -ve özellikle; hem fesahati hem de nazmının ve üslûplarının benzersiz oluşu sebebiyle bir mu'cize olan Kur'an'da- ne Farsçanın ne de başka herhangi bir dilin tam olarak ifade edemeyeceği ince mânalar ve maksatlar bulunmaktadır.

[٢١٦] { لَا يُعْنِي مَوْلَى } أي مولى كان من قرابة أو غيرها { عَن مَوْلَى } عن أي مولى كان { شَيْئًا } من إغناء، أي قليلاً منه. { وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ } الضمير للموالي؛ لأنهم في المعنى كثير، لتناول اللفظ على الإبهام والشياع كل مولى.

[٢١٧] { إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ } في محل الرفع على البدل من الواو في { يُنْصَرُونَ }، أي لا يمنع من العذاب إلا من رحمه الله. ويجوز أن ينتصب على الاستثناء.

[٢١٨] { إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ } لا ينصر منه من عصاه، { الرَّحِيمُ } لمن أطاعه.

٤٣- { إِنَّ شَجَرَتَ الرَّقُومِ }

٤٤- { طَعَامُ الْأَيْمِ }

٤٥- { كَأَلْمَهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ }

٤٦- { كَغَلِي الْحَمِيمِ }

[٢١٩] قرئ { إِنَّ شَجَرَةَ الرَّقُومِ }، بكسر الشين، وفيها ثلاث لغات؛ شجرة، بفتح الشين وكسرها وشيرة، بالياء. وروي أنه لما نزل { أَذَلِكْ خَيْرٌ نَزْلًا أَمْ شَجَرَةُ الرَّقُومِ } [الصفات: ٦٢] قال ابن الزبير: إن أهل اليمن يدعون أكل الزبد والتمر التزقم، فدعا أبو جهل بتمر وزبد، فقال: تزقموا، فإن هذا هو الذي يخوفكم به محمد! فنزل { إِنَّ شَجَرَتَ الرَّقُومِ طَعَامُ الْأَيْمِ } [الدخان: ٤٤]

[٢٢٠] { طَعَامُ الْأَيْمِ } وهو الفاجر الكثير الآثام. وعن أبي الدرداء أنه كان يقرئ رجلاً فكان يقول طعام اليتيم، فقال: قل طعام الفاجر يا هذا. وبهذا يستدل على أن إبدال كلمة مكان كلمة جائز إذا كانت مؤدية معناها. ومنه أجاز أبو حنيفة القراءة بالفارسية على شريطة، وهي أن يؤدي القارئ المعاني على كمالها من غير أن يخرم منها شيئاً. قالوا: وهذه الشريطة تشهد أنها إجازة كلا إجازة؛ لأن في كلام العرب -خصوصاً في القرآن الذي هو معجز بفساحته وغرابة نظمه وأساليبه- من لطائف المعاني والأغراض ما لا يستقل بأدائه لسان من فارسية وغيرها.

Zaten, Ebû Hanîfe *Rahimehullâh* da iyi Farsça bilmezdi. Dolayısıyla, o bu görüşü, Farsçayı iyice tahkik edip araştırdıktan sonra ifade etmiş değildir. Ayrıca Ali b. el-Ca'd; Ebû Yûsuf kanalıyla Ebû Hanîfe'nin, "Kur'ân'ın Farsça okunmasını hoş karşılamadığına dair" -iki talebesinin görüşüne benzer bir görüşünü- nakletmiştir.

[221] كَالْمُهْلِ Mim'in fethası ile de zammesiyle de okunmuş olup "zeytinyağı tortusu" demektir. Bu anlama geldiğinin delili, "O gün ki; gök, yağ tortusu gibi olur." [Maâric 70/8] ve "Gök ikiye ayrılıp; dipte kalan yağ tortusu gibi (iyice eriyip) kıpkırmızı bir gül (rengin)e dönüştüğünde..." [Rahmân 55/37] âyetleridir. المِهْلُ kelimesinin başındaki Kâf merfû' konumunda olup haberin ardı sıra gelen bir başka haberdir; يَغْلِي kelimesi de böyledir. Bu son kelime, [müennes] شَجْرَةَ kelimesi fâ'il kılınarak *tağlî* şeklinde Tâ ile de; طَعَامٌ kelimesi fâ'il kılınarak Yâ ile de okunmuştur.

[222] حَمِيمٌ fokur fokur kaynayan sıcak su demektir.

- 15 **47. Tutun şunu, sürükleyin şunu tâ cayır cayır yanan Ateş'in ortasına!..**
48. Başının üzerinden kaynar su azabını boca edin sonra!..
49. Bak bakalım tadına! Asıl şerefli, asıl güçlü sensin, öyle ya!
50. Budur işte, o hakkında şüphe edip durduğunuz şey!

[223] Zebânîlere "Tutun şunu, sürükleyin şunu!" denir; yani ite kaka, sert davranarak götürün şunu! Bu, kişinin yakasından tutulup çekilerek hapse yahut öldürülmeye götürülmesidir. Kaba saba, müsamahasız anlamına gelen غُثْلٌ kelimesi de فَاغْتَلَوْهُ ile anlam ilişkisine sahiptir. İfade Tâ'nın zammesiyle *fa'tulûhu* şeklinde de okunmuştur. إِلَى سَوَاءِ الْجَحِيمِ (Ateş'in ortasına) yani tam ortasına ve en yoğun bölgesine.

25 [224] **Şayet** "Başlarının üstünden kaynar sular dökülür." [Hacc 22/19] âyetinde olduğu gibi, burada da "Başının üstünden kaynar suyu boca edin!" denseydi daha doğru olmaz mıydı? Çünkü dökülen kaynar sudur, suyun azabı değil!" **dersen, şöyle derim:** Başının üstünden kaynar su döküldüğünde, aslında o kaynar suyun azabı ve işkencesi o kişinin üstüne dökülmüş olur; fakat "azabın dökülmesi", şairin şu sözünde olduğu gibi bir isti'âredir:

Zamanın belâları döküldükçe döküldü üzerine

Ayrıca "Ya Rabbi! Üzerimize sabır yağdır!" [Bakara 2/250] âyeti de böyledir. Bu âyette de Allah Teâlâ azabı -isti'âre yoluyla- "dökülme" ile ilişkilendirmiştir ki daha korkunç ve daha ürkütücü olsun.

35 [225] Kavmi karşısında büyüklenen ve ululuk taslayan kimseye, alay ve istihza yoluyla, "Bak bakalım tadına! Asıl şerefli, asıl güçlü sensin, öyle ya!" denilir. Rivayete göre Ebû Cehl Peygamber'e (s.a.)

وما كان أبو حنيفة رحمه الله يحسن الفارسية، فلم يكن ذلك منه عن تحقق وتبصر. وروى علي بن الجعد عن أبي يوسف عن أبي حنيفة مثل قول صاحبيه في إنكار القراءة بالفارسية.

[٢٢١] { كَالْمُهْلِ } قرئ بضم الميم وفتحها، وهو دردي الزيت. ويدل عليه قوله
 ٥ تعالى { يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ } [المعارج: ٨] مع قوله { فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ }
 [الرحمن: ٣٧]. وقيل: هو ذائب الفضة والنحاس. والكاف رفع خبر بعد خبر، وكذلك
 { يَغْلِي }. وقرئ بالتاء للشجرة، وبالياء للطعام.

[٢٢٢] و{ الْحَمِيمِ } الماء الحار الذي انتهى غليانه.

٤٧- ﴿ خُذُوهُ فَاعْتَلُوهُ إِلَى سَوَاءِ الْجَحِيمِ ﴾

٤٨- ﴿ ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ ﴾ ١٠

٤٩- ﴿ ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ ﴾

٥٠- ﴿ إِنَّ هَذَا مَا كُنْتُمْ بِهِ تَمْتَرُونَ ﴾

[٢٢٣] يقال للزبانية: { خُذُوهُ فَاعْتَلُوهُ } فقودوه بعنف وغلظة، وهو أن يؤخذ بتلييب
 الرجل فيجر إلى حبس أو قتل. ومنه العُتْلُ، وهو الغليظ الجافي. وقرئ بكسر التاء
 ١٥ وضمها. { إِلَى سَوَاءِ الْجَحِيمِ } إلى وسطها ومعظمها.

[٢٢٤] فَإِنْ قُلْتَ: هلا قيل: صبوا فوق رأسه من الحميم، كقوله تعالى { يُصْبُ مِنْ
 فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ } [الحج: ١٩] لَأَنَّ الْحَمِيمَ هُوَ الْمَصْبُوبُ لَا عَذَابَهُ؟ قلت: إذا صب
 عليه الحميم فقد صب عليه عذابه وشدته، إلا أَنَّ صَبَ الْعَذَابِ طَرِيقَةُ الْإِسْتِعَارَةِ، كقوله:

صُبَّتْ عَلَيْهِ صُرُوفُ الدَّهْرِ مِنْ صَبَبٍ ❁

٢٠ وكقوله تعالى { أَفَرِحَ عَلَيْنَا صَبْرًا } [البقرة: ٢٥٠] فذكر العذاب معلقاً به الصب، مستعاراً
 له، ليكون أهول وأهيب.

[٢٢٥] يقال: { ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ } على سبيل الهزؤ والتهمك
 بمن كان يتعزز ويتكرم على قومه. وروي أَنَّ أَبَا جَهْلٍ قَالَ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ:

“Mekke'nin şu iki dağı arasında benden daha güçlüsü ve soylusu yoktur. Allah'a yemin olsun ki sen de *Rabb*in de bana bir şey yapamayacaksınız!” demiştir.

[226] كَيْلُ kelimesi, *li-enneke* (çünkü sen) mânasında *enneke* şeklinde de okunmuştur. Hasan b. Ali'nin (r.a.) bu âyeti minberde (hutbede) okuduğu rivayet edilmiştir.

[227] “Budur” bu azap yahut bu iştir “işte, hakkında şüphe edip durduğunuz şey!” Yani kuşkulandığınız yahut tereddüde düşüp inatla çekiştiğiniz şey.

51. Müttakiler ise güvenli bir ikametgâhtadır;

52. bahçelerde, pınar başlarında...

53. İnce ipekten ve parlak atlastan giyinip karşılıklı otururlar.

[228] مَقَامٌ Mim'in fethasıyla okunmuştur ki bu durumda, “ayağa kalkma yeri” anlamına gelir ve mekân kastedilmiş olur. *Makâm*, genel anlamda kullanılan özel manalı kelimelerdendir.¹ Zamme ile *mukâm*ⁱⁿ şeklinde de okunmuştur; o zaman, *ikâmetgâh* anlamına gelir. أمين kelimesi *emine'r-raculu emânet*^{en} *fe-huve emîn*^{un} (Kişi tamamen güvenilir oldu ve güvenilir biridir.) anlamında olup hâin kelimesinin zıttıdır. Burada *mekân*, isti'âre yoluyla *emîn* olarak nitelenmiştir; çünkü (cehennemliğin ikamet edeceği) korkutucu mekân, içinde bulunan kimseyi çeşitli nâhoşluklara mâruz bırakmakla ona hâinlik ediyor gibidir.

[229] *Sündüsün* ince ipek, *istebrakın* da kalın ipek olduğu söylenmiştir. *İstebrak*, *istebr* kelimesinin Arapçalaşmış hâlidir. **Şayet** “Apaçık Arapça olan Kur'ân'da yabancı bir kelimenin bulunması nasıl mümkün olabilir?” **dersen, şöyle derim:** Kelime Arapçalaştığı zaman yabancı olmaktan çıkar; çünkü bir kelimeyi Arapçalaştırmak, üzerinde tasarrufta bulunarak o kelimeyi Arapça biçimine sokmak, kendi dil sisteminden çıkartıp Arapça dil kurallarına uygun hâle getirmek demektir.

54. İşte böyle... Eşleştirmişsinizdir onları, âhu gözlü bembeyaz dilberlerle.

55. Her meyveyi güvenle isteyebilmektedirler orada.

[230] كَذَّبِكْ'deki Kâf, “durum işte böyledir” mânasında merfû'dur. Yahut “işte böylece onları mükâfatlandırdık” mânasında mansûb'dur. “*Onları âhu gözlü bembeyaz dilberlerle eşleştirdik.*” İkrime, izaftetle *bi-hûri 'în* şeklinde okumuştur. Bu durumda mâna, 'în cinsinden (âhu gözlü) *hurilerle* (beyaz tenli dilberlerle), şeklinde olur.

1 Yani aslında sadece “ayağa kalkma yeri” anlamındayken daha sonra genelleşip her türlü mekân için kullanılır hâle gelmiştir. Nitekim “oturulan yer” anlamındaki *meclis* için dahi *makâm* kelimesi kullanılır olmuştur. / çev.

ما بين جبليةا أعز ولا أكرم مني، فوالله ما تستطيع أنت ولا ربك أن تفعلوا بي شيئاً.
 [٢٢٦] وقرئ «أنك» بمعنى: لأنك. وعن الحسن بن علي رضي الله عنه أنه قرأ به على المنبر.

[٢٢٧] {إِنَّ هَذَا} العذاب، أو إن هذا الأمر هو {مَا كُنتُمْ بِهِ تَمَتُّونَ}، أي تشكون،
 ٥ أو تتمارون وتتلاجون.

٥١- {إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ}

٥٢- {فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ}

٥٣- {يَلْبَسُونَ مِنْ سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَقَابِلِينَ}

[٢٢٨] قرئ «في مقام»، بالفتح، وهو موضع القيام، والمراد المكان، وهو من
 ١٠ الخاص الذي وقع مستعملاً في معنى العموم. وبالضم، وهو موضع الإقامة. و{أَمِينٍ} من قولك: أمن الرجل أمانة، فهو أمين، وهو ضد الخائن، فوصف به المكان استعارة؛ لأن المكان المخيف كأنما يخون صاحبه بما يلقي فيه من المكاره.

[٢٢٩] قيل: السندس ما رق من الديباج، والإستبرق ما غلظ منه؛ وهو تعريب
 استبر. فإن قلت: كيف ساغ أن يقع في القرآن العربي المبين لفظ أعجمي؟ قلت: إذا
 ١٥ عرب خرج من أن يكون عجمياً؛ لأن معنى التعريب أن يجعل عربياً بالتصرف فيه، وتغييره عن منهاجه، وإجرائه على أوجه الإعراب.

٥٤- {كَذَلِكَ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ}

٥٥- {يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَاكِهَةٍ آمِنِينَ}

[٢٣٠] {كَذَلِكَ} الكاف مرفوع على: الأمر كذلك، أو منصوب على: مثل ذلك أثبتناهم.
 ٢٠ {وَزَوَّجْنَاهُمْ} وقرأ عكرمة «بحور عين»، على الإضافة. والمعنى: بالهور من العين؛

Çünkü *în* (âhu gözlülük) hem beyaz tenlilerde hem de böyle olmayanlarda bulunabilir. İşte cennetliklere verilecek olanlar, meselâ ela gözlü olanlar değil, “âhu gözlü beyaz tenli dilberler” olacaktır. İbn Mes‘ûd kıraatinde ise bu ifade *عِينِ عَيْنِ* şeklinde ki *الغَيْسَاءُ* “pembeye çalan beyaz tenli kadın” demektir.

- 5 [231] Ubeyd b. Umeyr *lâ yuzâküne fi-be'l-mevte* (orada kendilerine ölüm tattırılmayacak) şeklinde okurken, İbn Mes‘ûd *lâ yezûküne fi-hâ ta'me'l-mevt* (orada ölüm acısını tatmayacaklar) şeklinde okumuştur.

56. -İlk ölüm hariç- ölümü tatmazlar orada... Cayır cayır yanan Ateş'in azabından korumuştur onları (Rableri).

- 10 [232] **Şayet** “Cennet’e girmeden önce tadılacak olan ilk ölüm, nasıl orada tadılmayacağı belirtilen ölümden istisna edilmiştir?” **dersen, şöyle derim:** Bu ifadeyle cennetliklerin orada *asla* ölümü tatmayacakları söylenmek istenmiş, “ilk ölüm hariç” sözü de bu söylenmek istenenin yerine söylenmiştir. Çünkü geçmişte gerçekleşip gitmiş bir ölümün gelecekte tadılması mümkün değildir. Bu, “meseleyi imkânsıza bağlama” kabilinden bir ifadedir. Âdetâ şöyle buyrulmaktadır: Şayet dünyadaki ölümün gelecekte (cennette) tadılması mümkün olursa, işte o zaman onu tadarlar [ama böyle bir şey muhaldir]. *وَوَقَاهُمْ* ifadesi şeddeli olarak “*ve vakkâhum*” şeklinde de okunmuştur.

57. Senin Rabbinin lutfuyla... ki büyük kurtuluş da budur.

- 20 [233] “Rabbinin lutfuyla” yani *vergi* ve *mükâfatıyla*. Bununla, Allah’ın mütakilere verdiği cennet mutluluğu ve ateşten kurtuluş gibi ihsanların tamamı kasdedilmiştir. Kelime, “Bu bir lutuftur.” anlamında *fadl^{im}* şeklinde de okunmuştur.

58. Biz; onu senin dilinle kolaylaştırdık ki düşünüp ders çıkarabilirsiniz.

- 25 **59. Öyleyse, gözetle; çünkü onlar da gözetlemekte...**

[234] “Biz; onu senin dilinle kolaylaştırdık.” Bu ifade sûrenin özeti olup “onlara bu açık ve anlaşılır kitap ile öğüt ver” demektir. Zira kavminin onu anlamasını ve böylece öğüt almasını istediğimiz için “Biz onu senin dilinle” -yani Arapça- indirmek suretiyle “kolaylaştırdık.”

- 30 [235] “Öyleyse, gözetle” yani onların başına gelecekleri bekle, “çünkü onlar da gözetlemekte...” yani senin başına geleceğini umdukları belâları beklemekteler.

[236] Peygamber’den (s.a.) şöyle nakledilmiştir: Kim geceleyin *HâMîm-i Duhân* sûresini okursa, yetmiş bin meleğin kendisi için ettiği istiğfar eşliğinde sabahlar.” Yine ondan şöyle rivayet edilmiştir: “Kim Cuma gecesi, duman-dan bahsedilen *HâMîm* sûresini okursa bağışlanmış olarak sabahlar.” [*Tirmizî*, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 8 benzer lafızlarla]

لأن العين إما أن تكون حورًا أو غير حور، فهؤلاء من الحور العين، لا من شهلهن مثلاً. وفي قراءة عبد الله «بعميس عين». والعيساء البيضاء تلوها حمرة. [٢٣١] وقرأ عبيد بن عمير «لا يُذاقون فيها الموت»، وقرأ عبد الله «لا يذوقون فيها طعم الموت».

٥٦- ﴿لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَىٰ وَوَقَّيْهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ﴾

[٢٣٢] فإن قلت: كيف استثنيت الموتة الأولى -المذوقة قبل دخول الجنة- من الموت المنفي ذوقه فيها؟ قلت: أريد أن يقال: لا يذوقون فيها الموت البتة، فوضع قوله {الْمَوْتَةَ الْأُولَىٰ} موضع ذلك؛ لأن الموتة الماضية محال ذوقها في المستقبل، فهو من باب التعليق بالمحال، كأنه قيل: إن كانت الموتة الأولى يستقيم ذوقها في المستقبل فإنهم يذوقونها. وقرئ «ووقاهم» بالتشديد.

٥٧- ﴿فَضْلًا مِنْ رَبِّكَ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾

[٢٣٣] {فَضْلًا مِنْ رَبِّكَ} عطاء من ربك وثوابًا، يعني كل ما أعطى المتقين من نعيم الجنة والنجاة من النار. وقرئ «فضل»، أي ذلك فضل.

٥٨- ﴿فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ﴾

٥٩- ﴿فَازْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُّرْتَقِبُونَ﴾

[٢٣٤] {فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ} فذلكته للسورة. ومعناها: ذكرهم بالكتاب المبين. ﴿فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ﴾ أي سهلناه، حيث أنزلناه عربيًا بلسانك بلغتك إرادة أن يفهمه قومك فيتذكروا.

[٢٣٥] {فَازْتَقِبْ} فانتظر ما يحل بهم؛ {إِنَّهُمْ مُّرْتَقِبُونَ} ما يحل بك، متربصون بك الدوائر.

[٢٣٦] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة حم الدخان في ليلة أصبح يستغفر له سبعون ألف ملك «وعنه عليه السلام: «من قرأ سورة حم التي ذكر فيها الدخان في ليلة جمعة أصبح مغفورًا له».

CÂSİYE SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur; 37 âyettir. 36 âyet olduğu da söylenmiştir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Hâ, Mîm.

5 **2. Bu kitap; 'mutlak izzet ve hikmet sahibi' (Azîz, Hakîm) Allah tarafından indirilmektedir:**

[237] Şayet *HâMîmi*, haberi تنزيل الكتاب (kitabın indirilmesi) olan mübtedâ bir isim kabul edersen, o zaman *muzâfîn* hafzedilmiş olması kaçınılmaz olur. Anlam ise; "HâMîm'in indirilmesi, kitabın indirilmesidir." şeklinde olur. 10 من الله (Allah'tan) ifadesi de *tenzîle* bağlı olur. Eğer *HâMîmi* harf sayımı kabul edersen, "Kitab'ın indirilmesi" mübtedâ, من الله (Allah'tandır) ifadesi de onun haberi olur.

3. Göklerde ve yerde elbette müminler için âyetler vardır.

15 **4. Sizi yaratmasında ve tüm canlıları yeryüzüne yaymasında, yakînen iman eden bir toplum için âyetler vardır.**

5. Gece ile gündüzün gidip gelişinde ve Allah'ın, gökten indirdiği rızıkla ölü vaziyetteki yeri diriltmesinde ve rüzgârları farklı yönlerden estirmesinde de akleden bir toplum için âyetler vardır.

[238] "Göklerde ve yerde" ifadesinin, zâhiriyle -yani "göklerin ve yerin yaratılmasında" anlamıyla- alınması mümkündür; çünkü sonraki âyette, "sizin yaratılmanızda" denmektedir.

[239] **Şayet** "وما بيئت" (ve yeryüzüne yaydığı) ifadesi neye atıftır? Muzâf durumundaki خَلَقَ kelimesine mi yoksa *muzâfun ileyh* konumundaki مِمِّ zamirine mi?" **dersen şöyle derim:** Muzâfa atıftır; çünkü *muzâfun ileyh*, kendisine atıf yapılması hoş görülmeyen mecrur muttasıl bir zamirdir. Araplar ("Sana ve Zeyd'e uğradım." anlamında) *merartu bi-ke ve zeydⁱⁿ* denmesini; ("Bu, senin ve Amr'ın babasıdır." anlamında) *hâzâ ebûke ve 'amrⁱⁿ* denmesini çirkin görmüşlerdir. Yine, ifadeyi pekiştirmek istediklerinde *merartu bi-ke ente ve zeydⁱⁿ* demeyi de çirkin görmüşlerdir.

30 [240] آیات لقوم يؤمنون (Yakînen iman eden bir toplum için âyetler vardır.) ifadesi nasb ile de ref ile de okunmuştur. Tıpkı ("Zeyd evde Amr çarşıda." anlamında) "*inne zeydⁱⁿ fi'd-dârⁱ ve 'amrⁱⁿ fi's-sûk*" da, "...ve *'amrⁱⁿ fi's-sûk*" da diyebileceğin gibi. آیات لقوم يغفلون (Akleden bir toplum için âyetler vardır.) ifadesine gelince bu, iki âmil üzerine atfın örneklerindedir ve ifadeyi nasb yahut ref hâlinde okuman durumu değiştirmez. Mansûb okuduğunda âmiller

سورة الجاثية

مكية، وآياتها ٣٧. وقيل: ٣٦ آية.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿حَم﴾

٢- ﴿تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ﴾

[٢٣٧] {حَم} إن جعلتها اسماً مبتدأ مخبراً عنه بـ{تَنْزِيلُ الْكِتَابِ} لم يكن بد من حذف مضاف، تقديره: تنزيل حم تنزيل الكتاب؛ و{مِنَ اللَّهِ} صلة للتanzil. وإن جعلتها تعديداً للحروف كان ﴿تَنْزِيلُ الْكِتَابِ﴾ مبتدأ، والظرف خبراً.

٣- ﴿إِنَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ﴾

٤- ﴿وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَابَّةٍ آيَاتٍ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ﴾

٥- ﴿وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَخْبَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَضْرِيفِ الرِّيَّاحِ آيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾

[٢٣٨] {إِنَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} يجوز أن يكون على ظاهره، وأن يكون المعنى: إن في خلق السموات، لقوله {وَفِي خَلْقِكُمْ}.

[٢٣٩] فإن قلت: علام عطف {وَمَا يَبُثُّ}؛ أعلى الخلق المضاف أم على الضمير المضاف إليه؟ قلت: بل على المضاف، لأن المضاف إليه ضمير متصل مجرور يقبح العطف عليه، استقبحوا أن يقال: مررت بك وزيد، وهذا أبوك وعمرو، وكذلك إن أكدوه كرهوا أن يقولوا: مررت بك أنت وزيد.

[٢٤٠] قرئ «آيات لقوم يوقنون» بالنصب والرفع، على قولك: إن زيدا في الدار وعمراً في السوق، أو عمراً في السوق. وأما قوله {آيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ} فمن العطف على عاملين، سواء نصبت أو رفعت؛ فالعاملان إذا نصبت

[2. âyetteki] إِنْ ile [4. âyetteki] فِي edatlarıdır. [5. âyetin başındaki] Vav bu iki edatın yerine geçerek, وَأَخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ ifadesini cer ederken, آيَاتٍ kelimesini de nasbetmiştir. Merfû' okuduğunda ise âmiller mübtedâlık ve فِي harf-i ceridir. Mübtedâlık آيَاتٍ kelimesini ref ederken, فِي de اخْتِلَافٍ üzerinde amel etmiştir. İbn Mes'ûd,
 5 “ve fi’htilâfi’l-leyli ve’n-nehâr” şeklinde okumuştur. **Şayet** “İki âmil üzerine atf Ahfeş’e (v. 215/830) göre uygundur, diyecek bir şey yoktur; ama Sibeveyhi (v. 180/796) buna karşı çıkmaktadır. Peki, Sibeveyhi’ye göre âyet nasıl tahlil edilmeli?” **dersen, şöyle derim:** Ona göre bu, iki şekilde açıklanabilir: İlki, gizli bir فِي harf-i ceri olduğunun kabul edilmesidir. Bu açıklamayı güzel ve makbul
 10 kılan, önceki iki âyette فِي’nin önceden zikredilmiş olmasıdır; İbn Mes’ûd’un [ve fi’htilâfi...] kıraati de bunu destekler. İkincisi; mecrûr,¹ öncesine atfıla yahut tekrar edile edile tamamlandıktan sonra, آيَاتٍ kelimesinin ihtisâs üzere mansûb olmasıdır. Ref durumunda kabul edilmesi ise gizli bir هِي sayesinde.²

[241] Yine ifade, va’htilâfu’lleyli ve’n-nehâr şeklinde merfû’ ve آيَاتٍ kelimesi de آيَةٍ şeklinde [müfred] okunmuştur. Ayrıca, ve mâ yebussu min dâbbeⁱⁿ âyetⁱⁿ (yayıdığı bütün canlılar âyettir) ve ve tasrîfi’r-rîh (rüzgârı farklı yönlerden estirmesinde) okunuşları da vardır.

[242] Âyetin mânası şöyledir: İnsaf sahibi kullar gökleri ve yeri sahih bir nazarla³ incelediklerinde, bunların bir ‘sanat eseri’ olduğunu ve bir us-tasının (Sâni’) olması gerektiğini anlarlar. Böylece Allah’a iman edip O’nu
 20 ikrar ederler. Kendilerinin yaratılıp durumdan duruma, şekilden şekle döndürülüşleri üzerinde ve yeryüzündeki canlı türleri üzerinde düşündüklerinde imanları pekişir, güçlenir ve şüphe onları terk eder. Aynı şekilde, gece ve gündüzün art arda gelmesi, yağmurun yağması ve yeryüzünün ölü iken
 25 yağmurla dirilmesi, rüzgârın kuzey, güney, ileri, geri [çeşitli yönlerde] esmesi gibi her an tekrarlanan diğer hadiseler üzerinde düşündüklerinde ise meseleyi kavrarlar ve bilgileri sağlamlaşıp imanları berraklaşır.

[243] Yağmur “rızık” diye isimlendirilmiştir; çünkü rızıkın sebebidir.

6. İşte Allah’ın âyetleri... Onları sana (belli bir gaye ile) gerçeğin ta kendisi olarak okuyoruz. Peki, Allah’tan ve O’nun âyetlerinden sonra hangi söze iman edecek bunlar?!

[244] تِلْكَ önceki âyetlere işaret etmektedir; yani işbu âyetler “Allah’ın âyetleridir.” هَلْ كُنْتُمْ لَهُمْ hâl konumundadır; yani “sana gerçeğin ta kendisi olarak” okunmakta olan [Allah’ın âyetleridir]. Hâlin âmili ise تِلْكَ’nin delâlet ettiği işaret anlamıdır.

1 Yani مَا أُنزِلَ. اخْتِلَافِ ve تَصْرِيفِ الرِّيحِ ifadelerinin. / çev.

2 Yani bütün bunlar akleden bir toplum için birer âyettir. / ed.

3 Nazar: Müşahhas veya mücerret bir şeyi, akıl gözünü de işin içine katarak derin bir bakışla ve dakik bir şekilde inceleme; gözlem. / ed.

هما: إن، وفي؛ أقيمت الواو مقامهما؛ فعملت الجر في ﴿وَإِخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ﴾،
والنصب في {آيات}. وإذا رفعت فالعاملان: الابتداء وفي، عملت الرفع في {لآيات}،
والجر في {وَإِخْتِلَافِ}. وقرأ ابن مسعود «وفي اختلاف الليل والنهار». فإن قلت:
العطف على عاملين على مذهب الأخفش شديد لا مقال فيه، وقد أباه سيبويه، فما
وجه تخريج الآية عنده؟ قلت: فيه وجهان عنده؛ أحدهما أن يكون على إضمار في.
والذي حسنه تقدّم ذكره في الآيتين قبلها. ويعضده قراءة ابن مسعود. والثاني: أن
ينتصب {آيات} على الاختصاص بعد انقضاء المجرور معطوفاً على ما قبله، أو على
التكرير؛ ورفعها بإضمار هي.

[٢٤١] وقرئ «واختلاف الليل والنهار»، بالرفع. وقرئ «آية». وكذلك «وما يبيث
من دابة آية». وقرئ «وتصريف الريح».

[٢٤٢] والمعنى: إن المنصفين من العباد إذا نظروا في السَّمَوَاتِ والأَرْضِ النظر
الصحيح، علموا أنها مصنوعة، وأنه لا بدّ لها من صانع، فأمنوا بالله وأقروا، فإذا نظروا
في خلق أنفسهم وتنقلها من حال إلى حال وهيئة إلى هيئة، وفي خلق ما على ظهر
الأرض من صنوف الحيوان، ازدادوا إيماناً، وأيقنوا وانتفى عنهم اللبس؛ فإذا نظروا
في سائر الحوادث التي تتجدّد في كل وقت كاختلاف الليل والنهار ونزول الأمطار
وحياة الأرض بها بعد موتها {وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ} جنوباً وشمالاً وقبولاً ودبوراً عقلوا
واستحكم علمهم وخلص يقينهم.

[٢٤٣] وسمي المطر رزقاً، لأنه سبب الرزق.

٦- ﴿تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللَّهِ وَآيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ﴾

[٢٤٤] {تِلْكَ} إشارة إلى الآيات المتقدّمة، أي تلك الآيات آيات الله. و{نَتْلُوهَا}
في محل الحال، أي متلوّة {عَلَيْكَ بِالْحَقِّ}. والعامل ما دل عليه تلك من معنى الإشارة.

Bunun bir benzeri [Sâre validemizin ağzından nakledilen] وَهَذَا بَعْلِي شَيْخَا (Şu kocam da bir ihtiyar olduğu hâlde) [Hüd 11/72] ifadesidir. تَلَوْهَا kelimesi yetlûhâ (onları okuyor) şeklinde de okunmuştur.

[245] “Allah’tan ve âyetlerinden sonra” yani Allah’ın âyetlerinden sonra. Bu, Arapların “Zeyd ve onun cömertliği hoşuma gitti.” sözüne benzer. Bununla “Zeyd’in cömertliği hoşuma gitti.” demek isterler. Bu ifadenin “Allah’ın sözünden sonra” anlamında olması da mümkündür ki O’nun sözü, kitab ve Kur’ân’dır. Nitekim “Allah sözün en güzelini... indirmektedir.” [Zümer 39/23] buyrulmuştur.

[246] يَأْتِيكَ يَا تَأْتِيكَ ile de Tâ ile de okunmuştur (iman edecekler - iman edeceksiniz).

7. Yazıklar olsun her günahkâr palavracıya ki;

8. Allah’ın âyetleri kendisine okunurken dinler; fakat hâlâ onları hiç duymamış gibi büyüklük taslamakta direnir! Can yakıcı bir azapla müjdele onu!..

[247] الْاَقَاكُ çok yalan söyleyen; الْاَتِيْمُ aşırı günah işleyen demektir.

[248] “Direnir” yani küfre yönelir ve onu devam ettirir. [Günahta] ısrar etmenin asıl anlamı, yaban eşeğinin sürüye katılmamakta direnmesidir; yani kulaklarını sarr ederek -dikerek- [işittiği tehlike seslerine rağmen] sürüden ayrı durmasıdır. “Büyüklük taslayarak” yani âyetlere iman ve onların dile getirdiği hakka itaat konusunda küçümseyici bir tavır alıp kendi sahip olduğu şeylerle övünüp şımararak.

[249] Bu âyetlerin Nadr b. el-Hâris hakkında nâzil olduğu söylenmiştir ki bu adam, yabancılardan duyup öğrendiği hikâyeleri anlatıp durarak insanları Kur’ân’ı dinlemekten alıkoymakta idi. Fakat bahsi geçen âyetler, Allah’ın dinine zararı dokunan herkesi kapsayacak şekilde genel mânalıdır.

[250] **Şayet** “Sonra kibirlenerek direnir.” sözündeki ‘sonra’nın mânası nedir?” **dersen, şöyle derim:** Onun mânası şairin şu sözündeki gibidir:

[İbn Hurre’den başkası kaldıramaz bu gamı, kederi!]

O ki ölümün acılarını gördüğü hâlde üstüne üstüne gider onların!

Ölüm acıları, onları gören kişinin normalde kaçıp kurtulmaya çalışacağı şeylerdir. Bu sebeple, onunla karşılaşmak yahut onları tecrübe etmeye çalışmak olacak şey değildir. Dolayısıyla, “sonra”nın mânası şudur: Görüp müşahede ettikten sonra kişinin hâlâ ölüm acılarına yönelmesi normal şartlarda nasıl ihtimal dışı bir şey ise, Allah’ın, apaçık olan ve hakkı dile getiren âyetleri hususunda da durum böyledir:

ونحوه {هَذَا بَعْلِي شَيْخًا} [هود: ٧٢]. وقرئ «يتلوها»، بالياء.

[٢٤٥] {بَعْدَ اللَّهِ وَأَيَاتِهِ} أي بعد آيات الله، كقولهم: أعجبني زيد وكرمه، يريدون: أعجبني كرم زيد. ويجوز أن يراد: بعد حديث الله، وهو كتابه وقرآنه، كقوله تعالى {اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ} [الزمر: ٢٣].

٥ [٢٤٦] وقرئ {يُؤْمِنُونَ} بالتاء والياء.

٧- {وَيْلٌ لِّكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ}

٨- {يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ تُثْلَىٰ عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا فَبَشِيرُهُ
بِعَذَابِ إِلِيمٍ}

[٢٤٧] الأفاك: الكذاب، والأثيم: المتبالغ في اقتراف الآثام.

١٠ [٢٤٨] {يُصِرُّ} يقبل على كفره ويقيم عليه. وأصله من إصرار الحمار على العانة، وهو أن ينحى عليها صارًا أذنيه. {مُسْتَكْبِرًا} عن الإيمان بالآيات والإذعان لما ينطق به من الحق، مزدريًا لها معجبًا بما عنده.

[٢٤٩] قيل: نزلت في النضر بن الحرث وما كان يشتري من أحاديث الأعاجم، ويشغل الناس بها عن استماع القرآن. والآية عامّة في كل ما كان مضارًا لدين الله.

١٥ [٢٥٠] {فَإِن قُلْتَ: مَا مَعْنَىٰ ثُمَّ فِي قَوْلِهِ {ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا}؟} قلت: كمعناه في قول القائل:

يَرَىٰ غَمْرَاتِ الْمَوْتِ ثُمَّ يَزُورُهَا ❁

وذلك أن غمرات الموت حقيقة بأن ينجور رائبها بنفسه ويطلب الفرار عنها. وأما زيارتها والإقدام على مزاولتها فأمر مستبعد، فمعنى ثم: الإيذان بأن فعل المقدم عليها بعدما رآها وعانيتها شيء يستبعد في العادات والطباع، وكذلك آيات الله الواضحة الناطقة بالحق،

٢٠

Birisine bunlar okunduğu ve o da bunları işittiği hâlde, o kişinin hâlâ dalâlette ısrar etmesi ve kibirlenerek âyetlere imandan yüz çevirmesi aklın alaçağı bir şey değildir.

[251] اُنْ'deki اُنْ şeddeliden hafifletilmiştir; aslında *ke-ennehû lem yes-ma'hâ* (sanki onu hiç duymamış gibi) şeklindedir. Zamir de şân zamiridir. Bunun örneği şairin şu sözüdür:

(Dostuma yöneldim;) taze *akasyaya* yöneldiği gibi ceylanın.

Cümle, hâl olmak üzere mansûbdur; yani “işitmeyen birisi gibi direnir, inat eder.”

9. Âyetlerimizden bir şey öğrendiği vakit, onu eğlence vesilesi edinir.

10. Alçaltıcı bir azaptır bunların hakkı!..

[252] Âyetlerimizden *bir şey* kendisine ulaştığı ve onun âyetlerimizden olduğunu anladığı “zaman, *onlari*” yani âyetlerimizi “eğlence vesilesi edinir.” Allah Teâlâ, o alaycı günahkârın bir söz işitip de bunun Allah’ın Hz. Muhammed’e indirdiği âyetler cümlesinden olduğunu anladığında, sadece bu duyduğuyla değil bütün *âyetlerle* alay ettiğini sezdirmek için “onu eğlence vesilesi edinir” dememiştir.¹ Mâna şöyle de olabilir: “Âyetlerimizden bir şey öğrendiğinde”, inatçı kişinin buna tutunup, sinsice saldırmak ve ayıplamak için ondan kendisine bir dayanak bulması mümkündür; böylece, öğrendiği şeyi fırsat bilip Allah’ın âyetlerini eğlence vesilesi edinir. Bu, İbnü’z-Ziba’râ’nın “*Şüphesiz, hem siz hem de Allah’tan başka taptıklarınız cehennem odunusunuz.*” [Enbiyâ 21/98] âyetini fırsat bilip Peygamber’e (s.a.) mugâlata yaparak, “İşte şimdi işini bitirdim!” demesi gibidir.² ها zamirinin [müennes olmasına rağmen, müzekker bir kelime olan] شيء kelimesine dönmesi de mümkündür; çünkü “şey” ile burada “âyet” kastedilmiştir. Ebü’l-Atâhiye’nin (v. 210/825) şu sözünde de benzer bir kullanım vardır:

Dünyadan öyle bir “şey”e bağlandı ki gönlüm!

Üstesinden ancak Allah ve Halife Mehdi gelebilir (bu kıızı bana verebilir).

Burada “şey” derken cariye Utbe’yi kastetmiştir.

[253] [علم (öğrendiğinde) ifadesi] *ullime* (kendisine öğretildiğinde) şeklinde de okunmuştur. أولئك bütün palavracıları kapsaması sebebiyle “her günahkâr palavracı”ya işaret etmektedir.

10. Önlerinde de cehennem vardır! Ne kazandıkları, ne de Allah dışında edindikleri velîler onlara bir fayda verir; muazzam bir azaptır onların hakkı!..

1 Yani ‘şey’e -yani tek bir âyete- râci müzekker bir zamir değil, “âyetler”e râci müennes bir zamir (ها) getirilmiştir. / ed.

2 Zuhruf 43/57-58’in tefsirine bkz. / ed.

من تليت عليه وسمعتها كان مستبعداً في العقول إصراره على الضلالة عندها واستكباره عن الإيمان بها.

[٢٥١] {كَانَ} مخففة، والأصل كأنه لم يسمعها. والضمير ضمير الشأن، كما في قوله:

كَأَنَّ ظَبِيَّةً تَعْطُو إِلَى نَاصِرِ السَّلَمِ ❁

ومحل الجملة النصب على الحال، أي يصير مثل غير السامع.

٩- ﴿وَإِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئًا اتَّخَذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ﴾

[٢٥٢] {وَإِذَا} بلغه شيء من آياتنا وعلم أنه منها {اتَّخَذَهَا}، أي اتخذ الآيات {هُزُوًا}. ولم يقل: اتخذها، للإشعار بأنه إذا أحس بشيء من الكلام أنه من جملة الآيات التي أنزلها الله تعالى على محمد ﷺ، خاض في الاستهزاء بجميع الآيات. ولم يقتصر على الاستهزاء بما بلغه. ويحتمل: {وَإِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئًا} يمكن أن يتشبه به المعاند ويجد له محملاً يتسلق به على الطعن والغميرة، افترسه واتخذ آيات الله هزواً. وذلك نحو افتراض ابن الزبيري قوله عز وجل {إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ} [الأنبياء: ٩٨] ومغالطته رسول الله ﷺ، وقوله: خصمتك! ويجوز أن يرجع الضمير إلى شيء؛ لأنه في معنى الآية، كقول أبي العتاهية:

نَفْسِي بِشَيْءٍ مِنَ الدُّنْيَا مُعَلَّقَةٌ ❁ اللَّهُ وَالْقَائِمُ الْمَهْدِيُّ يَكْفِيهَا

حيث أراد عتبة.

[٢٥٣] وقرئ «عَلِمَ». {أُولَٰئِكَ} إشارة إلى كل أفاك أثيم، لشموله الأفاكين.

١٠- ﴿مِنْ وَرَائِهِمْ جَهَنَّمُ وَلَا يُغْنِي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْئًا وَلَا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ

اللَّهِ أَوْلِيَاءَ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ ٢٠

[254] الْوَرَاءِ kişinin arkasında yahut önünde gizli kalan tarafın adıdır. Şair şöyle demiştir:

Yok mu sanki benim önümde de ölümümün bir türlü gelmek bilmeyeceği;
çocuklarla yürüyüp akbaba gibi sürüneceğim bir dönem!?

- 5 مِنْ وَرَائِهِمْ de aynıdır ve “önlerinde” anlamına gelir. “Kazandıkları” yani ticarî yolculuk ve faaliyetlerinde elde ettikleri mallar. “Ne de Allah dışında edindikleri” yani putlar.

11. İşte kılavuz budur... Buna rağmen Rablerinin âyetlerini nankörce inkâr edenler için can yakıcı, pis bir azap vardır.

- 10 [255] “Budur” yani Kur’ân’dır. “Rablerinin âyetlerini nankörce inkâr edenler” ifadesi de buna delildir; çünkü “Rablerinin âyetleri” Kur’ân’dır; yani işte bu Kur’ân rehberlik konusunda eksiksizdir. Tıpkı “Zeyd adamdır.” demen gibi. Bununla Zeyd’in adamlıkta kusursuz oluşunu kastedersin; adeta “Adam ki ne adam!” der gibi. رَجَزٍ azabın en şiddetlisidir.

- 15 [256] أَلِيمٌ kelimesi hem mecrur hem de merfû‘ okunmuştur.¹

12. Gemiler denizde O’nun emriyle aheste aheste gitsin; siz de O’nun lutfundan nasip arayın diye Allah denizleri hizmetinize vermiştir. Belki şükredersiniz.

- 20 13. Göklerde ve yerde ne varsa tamamını, yine kendi lutfuyla size O hizmet ettirmektedir. Düşünen bir zümre için, bunda kesin âyetler vardır.

[257] Ticaretle veya denizden inci-mercan çıkarma, taze et elde etme vb. denizin sağladığı faydalar yoluyla “onun lutfundan nasip arayın diye...”

- [258] **Şayet** جَمِيعاً مِنْهُ ifadesindeki مِنْهُ’nün anlamı ve i’râbdaki yeri nedir?” **dersen şöyle derim:** Hâl konumunda olup mânası şudur: Allah Teâlâ bütün bu şeyleri kendisinden [neşet eden] ve kendi katından hâsıl olan şeyler olarak hizmet ettirmektedir; yani kudret ve hikmetiyle bu şeyleri yaratıp ortaya çıkartan, sonra da yaratıklarının hizmetine sunan O’dur. İfadenin, mahzup bir mübtedânın haberi olması da mümkündür ki o zaman, هِيَ جَمِيعاً مِنْهُ (Bunlar tamamen O’ndandır.) şeklinde takdir edilir. İkinci سَخَّرَ لَكُمْ ifadesinin de ilkini pekiştirmesi, 30 مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً مِنْهُ ifadesiyle yeniden başlayıp مَا فِي الْأَرْضِ ifadesinin mübtedâ, مِنْهُ’nün de haber olması da mümkündür. İbn Abbas (ifadesini) *minnet*^{en} (karşılık beklenmeyen bir ihsan olarak) şeklinde okumuştur. Seleme b. Muhârib ise *mennuhû* (karşılıksız ihsanı) şeklinde okumuştur ki buna göre kelime mecazi isnatla سَخَّرَ’nın fâ’ili olmaktadır. Yahut kelime; *zâlike* 35 *mennuhû* (İşte bunlar Allah’ın karşılıksız ihsanıdır.) veya *hüve mennuhû* (Bu, Allah’ın karşılıksız ihsanıdır.) şeklinde mahzup bir mübtedânın haberi olmaktadır.

1 رَجَزٍ’in mi, عَذَابٍ’in mı sıfatı olduğuna göre. / ed.

[٢٥٤] والوراء اسم للجهة التي يوارىها الشخص من خلف أو قدام. قال:

أَلَيْسَ وَرَائِي أَنْ تَرَاحَتْ مَنِّي * أَدْبُ مَعَ الْوَلْدَانِ أَزْحَفُ كَالنَّسْرِ

ومنه قوله عز وجل {مِنْ وَرَائِهِمْ}، أي من قدامهم. {مَا كَسَبُوا} من الأموال في رحلهم ومتاجرهم. {وَلَا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ} من الأوثان.

٥ - ١١- ﴿هَذَا هُدًى وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزِ أَلِيمٍ﴾

[٢٥٥] {هَذَا} إشارة إلى القرآن، يدل عليه قوله تعالى {وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ}، لأن آيات ربهم هي القرآن، أي هذا القرآن كامل في الهداية، كما تقول: زيد رجل، تريد كامل في الرجولية؛ وأيما رجل! والرجز: أشد العذاب.

[٢٥٦] وقرئ بجر «أليم» ورفع.

١٠ - ١٢- ﴿اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمْ الْبَحْرَ لَتَجْرِي أَلْفُكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾

١٣- ﴿وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾

[٢٥٧] {وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ} بالتجارة، أو بالغوص على اللؤلؤ والمرجان واستخراج اللحم الطري وغير ذلك من منافع البحر.

١٥ [٢٥٨] فإن قلت: ما معنى {مِنْهُ} في قوله {جَمِيعًا مِنْهُ} وما موقعها من الإعراب؟ قلت: هي واقعة موقع الحال. والمعنى: أنه سخر هذه الأشياء كائنة منه وحاصلة من عنده، يعني أنه مكوّنها وموجدتها بقدرته وحكمته، ثم مسخرها لخلقها. ويجوز أن يكون خبر مبتدأ محذوف، تقديره: هي جميعاً منه، وأن يكون {وَسَخَّرَ لَكُمْ} تأكيداً لقوله تعالى {سَخَّرَ لَكُمْ} ثم ابتدئ قوله {مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ}؛ وأن يكون {وَمَا فِي الْأَرْضِ} مبتدأ، و{مِنْهُ} خبره. وقرأ ابن عباس رضي الله عنه «منه». وقرأ سلمة بن محارب «منه»، على أن يكون منه فاعل سخر على الإسناد المجازي، أو على أنه خبر مبتدأ محذوف، أي ذلك، أو هو منه.

14. (Resulüm!) İman edenlere söyle de Allah her topluluğa kazandıklarını karşılık olarak versin diye, Allah'ın günlerine yönelik bir korku ve umut taşımayanları bağışlasınlar.

15. Her kim sâlih amel işlerse, kendi lehinedir; kim de kötülük yaparsa, kendi aleyhinedir. Sonunda Rabbinize döndürülürsünüz.

[259] Allah Teâlâ iman edenlere Peygamber'in (s.a.) söyleyeceği sözü (*makûlü'l-kavl*) hafzetmiştir; çünkü emrin cevabı buna delâlet etmektedir. Buna göre ifade "Onlara 'affedin' de ki, affediversinler." anlamındadır.

[260] "Allah'ın günlerinden" yani O'nun Allah düşmanlarının başına getireceği belâlardan "korkmuyorlar." Araplar felaketlerle dolu günlere "Arap *günleri*" derler; ifade buradan alınmıştır. Şöyle de denilmiştir: Onlar, Allah'ın müminlere sevap vereceğini bildirdiği ve onlara kurtuluşu vadettiği vakitler konusunda ümitli değiller.

[261] Denilmiştir ki bu âyet kâfirlerle savaşmayı emreden âyetten önce nazil olmuştu, sonra neshedildi. Bu âyetin Hz. Ömer hakkında indiği de söylenmiştir. Gıfâr kabilesinden bir adam ona kötü konuşmuş; o da ona vurmaya yeltenmişti. Sa'îd b. el-Müseyyeb'in (v. 94/713) şöyle dediği nakledilmiştir: "Ömer b. Hattâb'ın yanındaydık, birisi bu âyeti okudu da Ömer; 'Ömer'e yaptığının karşılığı verilsin diye!' dedi."

[262] "Karşılık olarak verelim diye."¹ Bu ifade, bağışlama emrinin gerekçesidir. Yani müminlerin kâfirleri bağışlaması, Allah'ın bu bağışlamaya karşılık kıyamet günü kendilerine vereceği ödül karşılığında emredilmiştir.

[263] **Şayet** "Allah Teâlâ kendisiyle inananları kastettiği ve 'inananlar' da cümlede ma'rife olarak geldiği hâlde فَرْمَا [*bir kavmi*] kelimesinin nekire olmasının izahı nedir?" **dersen şöyle derim:** Bu onlar için bir övgü ve takdir olup adeta şöyle buyrulmaktadır: Kâfir düşmanlarının eziyetlerine sabretmeleri, göz yummaları ve *kan kusup kızılıcık şerbeti içtik* demeleri sebebiyle böyle, özel bir topluluğu mükâfatlandırın diye...

[264] "Kazandıklarını" yani öfkelerini yutmaları ve zorluklara göğüs germeleri sebebiyle elde ettikleri büyük sevabı.

[265] Hz. Ömer'in, "Ömer'e yaptığının karşılığı verilsin diye!" sözünün anlamı ise; onun sabrının, tahammülünün ve bu âyet indiğinde Peygamber'e (s.a.) "Seni hak olarak gönderene yemin ederim ki yüzümde kızgınlık izi göremeyeceksin." demesinin sevabı verilsin diye, şeklindedir.²

1 Müfessirin, لَنْجَرِي şeklindeki okuyuşu esas aldığı anlaşılıyor. / çev.

2 Müfessirin, Hazret-i Ömer'in kendisi hakkında yukarıda yaptığı özeleştiriyi ona olan sevgisinden tevîl etmeye çalıştığı anlaşılıyor. / ed.

١٤- ﴿قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا

يَكْسِبُونَ﴾

١٥- ﴿مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ﴾

[٢٥٩] حذف المقول، لأن الجواب دال عليه. والمعنى: قل لهم اغفروا يغفروا.

٥ [٢٦٠] {لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ}، لا يتوقعون وقائع الله بأعدائه، من قولهم لوقائع العرب: أيام العرب. وقيل: لا يأملون الأوقات التي وقتها الله لثواب المؤمنين ووعدهم الفوز فيها.

[٢٦١] قيل: نزلت قبل آية القتال، ثم نسخ حكمها. وقيل: نزولها في عمر رضي الله عنه، وقد شتمه رجل من غفار فهم أن يبطش به. وعن سعيد بن المسيب: كنا بين يدي عمر بن الخطاب رضي الله عنه فقرأ قارئ هذه الآية، فقال عمر: ليجزي عمر بما صنع. ١٠

[٢٦٢] {لِيَجْزِيَ} تعليل للأمر بالمغفرة، أي إنما أمروا بأن يغفروا لما أَرَادَهُ اللهُ مِنْ تَوْفِيَّتِهِمْ جزاء مغفرتهم يوم القيامة.

[٢٦٣] فإن قلت: قوله {قَوْمًا} ما وجه تنكيره، وإنما أراد الذين آمنوا وهم معارف؟ قلت: هو مدح لهم وثناء عليهم؛ كأنه قيل: ليجزي أيما قوم وقومًا مخصوصين، لصبرهم وإغضائهم على أذى أعدائهم من الكفار، وعلى ما كانوا يجرعونهم من الغصص. ١٥

[٢٦٤] {بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ} من الثواب العظيم بكظم الغيظ واحتمال المكروه.

[٢٦٥] ومعنى قول عمر "ليجزي عمر بما صنع": ليجزي بصبره واحتماله. وقوله لرسول الله ﷺ عند نزول الآية: والذي بعثك بالحق لا ترى الغضب في وجهي.

[266] İfade لِيَجْزِيَ قَوْمًا şeklinde yani “Allah karşılığını versin diye” mânasında da okunmuştur. Ayrıca *li-yuczâ kavm^{un}* (bir topluluğa, alacakları karşılık verilsin diye) şeklinde ve *li-yuczâ kavm^{en}* şeklinde de okunmuştur ki bu son okuyuşta ifade, *li-yuczel-cezâu kavm^{en}* “(hak ettiği) karşılık bir topluluğa verilsin diye” anlamındadır.

16. Gerçek şu ki Biz kitabı, hükmü ve nübüvveti İsrâiloğullarına vermiş; onları tertemiz şeylerle rızıklandırmış ve âlemlere tercih etmiştik.

[267] “Kitabı” yani Tevrat’ı; “hükmü” yani *hikmet* ve *fıkhı* yahut insanlar arasındaki düşmanlıkları karara bağlayıp sonlandırma kabiliyetini... Çünkü mülk ve nübüvvet onlarda idi. Allah’ın onlara helâl kıldığı ve güzel rızık olarak verdiği “tertemiz şeylerle... Onları” kendilerine verdiklerimizin benzerini başkalarına vermemiş olmakla “âlemlere tercih etmiştik.”

17. Onlara bu işle ilgili açık deliller de vermiştik... Ama onlar, kendilerine ilim geldikten sonradır ki sırf aralarındaki azgınlıktan dolayı ayrılığa düştüler. Şüphesiz senin Rabbin, ayrılığa düştükleri hususlarda kıyamet günü aralarında hâkimlik edecektir.

[268] “Emirle ilgili” yani din işiyle ilgili “açık deliller” yani âyet ve mu’cizeler... Din konusunda aralarında yaşadıkları anlaşmazlık, anlaşmazlığı gidermesi gereken şey -yani ilim- geldikten sonra gerçekleşmiştir. Onlar, sırf aralarında vuku bulan *bağy*¹ -yani düşmanlık ve haset- sebebiyle anlaşmazlığa düşmüşlerdir.

18. Sonra, seni de ‘emr’e dayanan bir şeriat üzere kıldık. O hâlde, ona uy; bilmeyenlerin arzu ve ihtiraslarına uyma.

19. Bunların, Allah karşısında sana hiçbir faydaları olmaz; çünkü bu zalimler sadece birbirlerinin velîsidir. Allah ise müttakîlerin velîsidir.

[269] “Emre” yani dine “dayanan bir şeriat” -yol ve metot- “üzere. O hâlde” sen delil ve hüccetlerle kâim olan şeriatine tâbi ol da, hiçbir delile dayanmayan “cahillerin” -yani ‘*atalarının dinine dön*’ diyen Kureyş liderlerinin- *hevâi aklına* ve bid’at üzerine kurulu dinlerine “tâbi olma.” Onlarla dostluk da kurma; çünkü zalimlerle ancak onlar gibi zalim olanlar dostluk kurar. Müttakîlere gelince, onların velîsi Allah’tır; onlar Allah’ı dost bilirler. Bu iki dostluk arasındaki fark ne kadar açıktır..

20. Bu (âyetler), birer gösterge olup yakînen iman eden bir zümre için de kılavuz ve rahmettir.

1 *Bağy*, “kendi sınırına razı olmayıp başkalarının alanına geçmek” demektir; âlimlerin en fazla yakalandığı âfet bu olup Kur’an’daki üç evrensel yasaktan biridir (Bkz. Nahl 16/90). / ed.

[٢٦٦] وقرئ «ليجزى قوماً»، أي الله عز وجل، و«ليجزى قومًا»، و«ليجزى قوماً»، على معنى: وليجزى الجزاء قوماً.

١٦- ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾

٥ [٢٦٧] {الْكِتَابَ} التوراة {وَالْحُكْمَ} الحكمة والفقه، أو فصل الخصومات بين الناس؛ لأنَّ الملك كان فيهم والنبوة {مِنَ الطَّيِّبَاتِ} مما أحل الله لهم وأطاب من الأرزاق {وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ} حيث لم نؤت غيرهم مثل ما آتيناهم.

١٧- ﴿وَأْتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ مِنَ الْأَمْرِ فَمَا اخْتَلَفُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعِيًا بَيْنَهُمْ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ﴾

١٠ [٢٦٨] {بَيِّنَاتٍ} آيات ومعجزات {مِنَ الْأَمْرِ} من أمر الدين، فما وقع بينهم الخلاف في الدين {إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمْ} ما هو موجب لزوال الخلاف وهو العلم. وإنما اختلفوا لبغي حدث بينهم، أو لعداوة وحسد.

١٨- ﴿ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَى شَرِيعَةٍ مِنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾

١٥ ١٩- ﴿إِنَّهُمْ لَنْ يَغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَإِنَّ الظَّالِمِينَ بَغْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ﴾

٢٠ [٢٦٩] {عَلَى شَرِيعَةٍ} على طريقة ومنهاج {مِنَ الْأَمْرِ} من أمر الدين، فاتبع شريعتك الثابتة بالدلائل والحجج، ولا تتبع ما لا حجة عليه من أهواء الجهال، ودينهم المبني على هوى وبدعة، وهم رؤساء قريش حين قالوا: ارجع إلى دين أبائك، ولا توألهم، إنما يوالي الظالمين من هو ظالم مثلهم، وأما المتقون فوليهم الله، وهم مواله. وما أبين الفصل بين الولايتين!

٢٠- ﴿هَذَا بَصَائِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ﴾

[270] “Bu” Kur’ân, “insanlar için bir göstergedir”¹ [buyrulurak] Kur’ân’da-ki dinî düstur ve ilkeler, (Kur’ân-ı Kerim’in başka âyetlerde) *ruh* ve *hayat* şeklinde tanımlanması gibi, bir gösterge konumuna yerleştirilmiş; ayrıca, dalâletten kurtaran bir “kılavuz” ve inanan, sarsılmaz bir inancı olan kimse için de azaptan koruyan bir “rahmet” olarak nitelenmiştir. İfade *hâzihî besâiru* şeklinde de okunmuştur ki “bu âyetler [birek göstergedir]” demektir.²

21. Yoksa o kötülükleri işleyenler, ister sağ ister ölü olsunlar, kendilerini iman edip sâlih amel işleyenler ile bir tutacağımızı mı sandılar?! Ne kötü hüküm veriyorlar!..

[271] *munkatî’a* olup Hemze’nin mânasında kötülük işleyenlerin zannının reddi söz konusudur. *İctirâh* kazanmak demektir. *Cevârih* de aynı kökten gelir. Araplar “Falanca âilesinin *cârihasıdır*” derler ki “kazananı/geçindireni” anlamındadır. “Kendilerini ... yapacağımızı” yani dönüştüreceğimizi. Bu, iki mef’ûl alan *جَعَلَ*’dir; birinci mef’ûl *هُم* zamiri; ikincisi ise ardından gelen *Kâf*’tır. *سَوَاءٌ مَخِيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ* cümlesi de *Kâf*’tan bedeldir; çünkü bu cümle ikinci mef’ûl konumundadır. Bu sebeple, müfred hükmündedir. Meselâ; *en nec’aelehum sevâun mahyâhum ve memâtuhum* (onları ‘hayatları da, ölümleri de eşit’ yapacağımızı) deseydin de isabetli olurdu. Tıpkı *zanentu zeyd^{en} ebûhu muntalik^{un}* (Zeyd’i ‘babası gidiyor’ sandım) dediğın gibi. *سَوَاءٌ* şeklinde mansûb okuyan, kelimeyi *musteviy^{en}* (eşit olarak) anlamında kabul ediyor demektir. *مَخِيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ* kelimeleri fâ’il olmaları hasebiyle merfû‘ olur ve bu durumda bir cümle değil müfred kelimeler söz konusu olur. *Memâtehum* şeklinde mansûb okuyan, iki kelimeyi de zarf kabul ediyor demektir. Tıpkı *makdeme’l-hâcc* (hacının dönüş zamanında) ve *hufûka’n-necm* (yıldızın batış vaktinde) ifadelerindeki gibi. Yani hayatlarında ve ölümlerinde eşit. Maksat; kötülük yapanlarla iyilerin hayatta iken de ölürken de eşit olmayacaklarını belirtmektir. Zira hayattayken, iyiler taat üzere yaşarken, kötülük yapanlar günahlara batmış durumdadır. Öldükten sonra da iyiler rahmet, Allah’tan gelecek mükâfat ve hoşnutlukla müjdelenirken; kötülük işleyenler Allah’ın rahmetinden ümitsiz kalacaklar ve Allah’ın kendileri için hazırladığı korkunç durumlarla karşılaşacaklardır.

[272] Şu da söylenmiştir: Kasıt, iyilerle kötülerin ölümden sonra hayattayken eşit oldukları gibi eşit olamayacaklarını belirtmektir. Çünkü kötülük işleyenler ile iyiler hayattayken rızık ve sağlık konularında eşittirler; hâlleri yalnızca ölümden sonra farklılaşacaktır.

1 Yani insanların gözünü ve ufkunu açan, onlara gerçekleri gösteren, gönül gözlerini açan bir basiret vesilesidir. / ed.

2 İsm-i işaretin müennes oluşunu açıklıyor. / ed.

[٢٧٠] { هَذَا } القرآن { بَصَائِرُ لِلنَّاسِ }؛ جعل ما فيه من معالم الدين والشرائع بمنزلة البصائر في القلوب، كما جعل روحًا وحياءً وهو هدى من الضلالة، ورحمة من العذاب لمن آمن وأيقن. وقرئ «هذه بصائر»، أي هذه الآيات.

٢١- ﴿أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾

[٢٧١] { أَمْ } منقطعة، ومعنى الهمزة فيها إنكار الحساب. والاجتراح: الاكتساب. ومنه الجوارح، وفلان جارحة أهله، أي كاسبهم. { أَنْ نَجْعَلَهُمْ } أي نُصِيرَهُمْ. وهو من جعل المتعدي إلى مفعولين؛ فأولهما الضمير، والثاني الكاف. والجملة التي هي «سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ» بدل من الكاف؛ لأنَّ الجملة تقع مفعولاً ثانياً، فكانت في حكم المفرد. ألا تراك لو قلت: أن نجعلهم سواءً محياهم ومماتهم كان سديداً، كما تقول: ظننت زيذاً أبوه منطلق. ومن قرأ «سواءً»، بالنصب أجرى سواء مجرى مستويًا. وارتفع { محياهم ومماتهم } على الفاعلية، وكان مفردًا غير جملة. ومن قرأ «ومماتهم» بالنصب، جعل محياهم ومماتهم ظرفين، كمقدم الحاج وخفوق النجم، أي سواء في محياهم وفي مماتهم. والمعنى: إنكار أن يستوي المسيئون والمحسنون محيا، وأن يستووا مماتًا؛ لافتراق أحوالهم أحياء، حيث عاش هؤلاء على القيام بالطاعات، وأولئك على ركوب المعاصي؛ ومماتًا، حيث مات هؤلاء على البشري بالرحمة والوصول إلى ثواب الله ورضوانه، وأولئك على اليأس من رحمة الله والوصول إلى هول ما أعدَّ لهم.

[٢٧٢] وقيل: معناه إنكار أن يستووا في الممات كما استووا في الحياة، لأنَّ المسيئين والمحسنين مستو محياهم في الرزق والصحة، وإنما يفترقون في الممات.

[273] Şöyle de denilmiştir: سَوَاءٌ مَخْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ ifadesi yeni bir cümle olup “Kötülük işleyenlerin hayatı ve ölümü de birdir; iyilerin hayatı ve ölümü de birdir; hepsi yaşadıkları hâl üzere ölecektir” anlamındadır.

[274] Rivayete göre; Temîm ed-Dârî (r.a.; v. 40/661) bir gece Makâm-ı İbrâhim’de namaz kılıyormuş; kıraat esnasında bu âyete geldiğinde ağlamaya başlamış ve sabaha kadar “Ne kötü hüküm veriyorlar!” lafzını tekrar edip durmuş. Fudayl b. İyâz’ın (v. 187/803) da bu âyete geldiği zaman tekrar tekrar okuduğu, ağladığı ve şöyle dediği nakledilmiştir: “Ey Fudayl! Keşke senin hangi grup içerisinde olduğunu bilseydim!”

22. Allah gökleri ve yeri gerçek bir gaye ile ve herkes -haksızlığa uğratılmaksızın- kendi yaptığının karşılığını alsın diye yaratmıştır.

[275] بِالْحَقِّ kelimesi بِالْحَقِّ kelimesine atıftır; çünkü بِالْحَقِّ kelimesinde de gerekçelendirme vardır. Yahut mahzûf bir gerekçe ifadesi üzerine atıftır. Bu durumda takdir şöyle olur: Allah gökleri ve yeri kendi kudretine delâlet etsinler “ve herkes yaptığının karşılığını alsın diye yaratmıştır.”

23. O hâlde, tanrısı olarak kendi arzu ve ihtiraslarını benimseyen, Allah’ın da bilerek şaşırttığı; kulağını ve kalbini mühürleyip gözüne perde çektiği birini düşün! Allah’tan sonra, kim doğru yola getirebilir böyle birini?! Hâlâ, düşünüp ders çıkarmayacak mısınız?

[276] Yani durmaksızın nefsinin arzu ve ihtiraslarına tapan, onun çağrısına uyan; âdeta ilâhına tapan biri gibi arzu ve ihtiraslarının kulu olan. إِلَهٌ هَوَىٰهُ ifadesi, *âlihet^{en} hevâhu* (nefsinin arzu ve isteklerini *tanrı* edinen) şeklinde de okunmuştur; çünkü [Cahiliye insanı] bir taşı beğenir ve ona tapardı. Ondan daha güzelini gördüğünde ise bunu bırakır yenisine tapardı. [İkinci kıraate göre;] âdeta nefsinin arzu ve isteklerini birbirinden farklı tanrılar olarak benimsemişti; her vakit bunlardan birine tapıyordu!

[277] “Allah’ın da bilerek şaşırttığı”, yani kılavuzluk ve ikramı kesip yardımsız bıraktığı. “Bilerek”, yani o kişinin cömertliğe ve lutfâ değmeyecek biri olduğunu bilerek. Yahut kılavuzluk etme gerekçelerini ve hidâyeti hâsıl edecek, ona yaklaştıracak itaatkârlık çeşitlerini çok iyi bilerek.¹

[278] “Allah’tan sonra” yani O’nun saptırmasından sonra “kim doğru yola getirebilir böyle birini?!”

[279] غَشَاوَةٌ kelimesi[nde Gayın] her üç harekeyle de okunmuştur. Ayrıca, fetha ve kesre ile *ğışvet^{en}* ve *ğaşvet^{en}* şeklinde de okunmuştur. تَدَكَّرُونَ [aslı üzere] *tetezekkerûne* şeklinde de okunmuştur.

1 Bu gerekçeler ve itaatkâr tutumlar ortada olmadığı için kişi yoldan çıkmayı hak etmiş olmaktadır. / çev.

[٢٧٣] وقيل: {سواءً محياهم ومماتهم} كلام مستأنف على معنى: أن محيا المسيئين ومماتهم سواء، وكذلك محيا المحسنين ومماتهم؛ كل يموت على حسب ما عاش عليه.

[٢٧٤] وعن تميم الداري رضي الله عنه أنه كان يصلي ذات ليلة عند المقام، فبلغ هذه الآية، فجعل يبكي ويردد إلى الصباح: ساء ما يحكمون! وعن الفضيل: أنه بلغها فجعل يردها ويبكي ويقول: يا فضيل، ليت شعري من أي الفريقين أنت؟

٢٢- ﴿وَخَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَلِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾

[٢٧٥] {وَلِتُجْزَىٰ} معطوف على {بالحق}، لأنَّ فيه معنى التعليل، أو على معلل محذوف تقديره: خلق الله السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ، ليدل به على قدرته {ولتجزى كل نفس}.
١٠

٢٣- ﴿أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوِيَهُ وَأَصْلَهُ اللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَىٰ بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ﴾

[٢٧٦] أي هو مطواع لهوى النفس يتبع ما تدعوه إليه، فكأنه يعبد كما يعبد الرجل إلهه. وقرئ «آلهة هواه»، لأنه كان يستحسن الحجر فيعبده، فإذا رأى ما هو أحسن رفضه إليه، فكأنه اتخذ هواه آلهة شتى؛ يعبد كل وقت واحدا منها.
١٥

[٢٧٧] {وَأَصْلَهُ اللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ} وتركه عن الهداية واللفظ وخذله على علم، عالما بأن ذلك لا يجدي عليه، وأنه ممن لا لطف له. أو مع علمه بوجوه الهداية وإحاطته بأنواع الألفاظ المحصلة والمقرّبة.

[٢٧٨] {فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ} إضلال {اللَّهِ}.
٢٠

[٢٧٩] وقرئ «غشوة» بالحركات الثلاث. و«غشوة»، بالكسر والفتح. وقرئ «تذكرون».

24. “Hayat şu dünyada yaşadığımızdan ibarettir; ölürüz ve yaşarız. Bizi yok eden de ‘mutlak zaman’dan başka bir şey değildir!’ demekteler... Oysa, bu konuda ‘kesin bilgi’leri yoktur. Sadece ‘zann’ediyorlar.

[280] “Ölürüz ve yaşarız.” Yani biz ölürüz, çocuklarımız yaşar. Yahut bazılarımız ölür, bazılarımız yaşar. Ya da (babalarımızın) sulplerinde ölü menilerdir; sonra hayata gelir yaşarız. Yahut başımıza iki şey gelir: Ölüm ve hayat.

[281] Bununla, dünyadaki hayatı ve ölümü kastediyorlardı. Onlara göre, bu ölümden sonra bir hayat yoktur.

[282] *نَحْيَا* kelimesi *nuhya* (bize hayat verilir) şeklinde de okunmuştur. *لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ* ise *illâ dehrun yemurru* (geçip giden mutlak zamandan başka) şeklinde de okunmuştur.

[283] Bu sözleri kesin bir bilgiye değil zan ve tahmine dayanarak söylüyorlardı; insanların ömrünün tükenmesinde asıl etkili olanın geçip giden günler ve geceler olduğunu iddia ediyorlar; ölüm meleğini ve onun Allah’ın emriyle ruhları kabzettiği düşüncesini reddediyorlardı. Meydana gelen bütün hadiseleri *mutlak zamana* izafe ediyorlardı. Nitekim zamandan şikâyet ettikleri şiiirleri malumdur. Peygamber’in (s.a.) “Mutlak zamana sövmeyin, çünkü mutlak zaman Allah’tır.” sözü de bununla ilgilidir. [*Müslim*, “Elfâz”, 4] Bu hadisin anlamı şudur: Bütün hadiseleri meydana getiren Allah’tır; zaman değil.

25. Âyetlerimiz kendilerine açık-seçik okunduğunda; “Doğru söylüyorsanız, atalarımızı getirin bakalım!” demekten başka bir ‘delil’leri de yok!..

[284] *حَجَّتْهُمْ* kelimesi *كَانَ*’nin haberinin takdim ve tehirine göre mansüb ve merfû’ okunmuştur.

[285] **Şayet** “Onların sözleri bir *delil* olmadığı hâlde bunları niçin delil diye isimlendirdi?” **dersen şöyle derim:** Çünkü bu iddialarını, bir delil ortaya koyan kişi gibi dile getiriyor, iddialarını hüccete benzetiyorlardı. Âyette de onlarla alay etmek için iddiaları *delil* diye isimlendirildi. Yahut iddiaları onların hesap ve değerlendirmelerine göre bir hüccet olduğu için böyle isimlendirildi veya onların iddialarına delil denmesi şairin şu sözündeki gibidir;

Aralarındaki selâm, acı bir darbeden ibaret!

Âdeta “Bunların delili, delil olamayacak bir şeyden başkası değildir” buyrulmaktadır ki bu hiçbir delilleri yoktur anlamındadır.

26. De ki: Size Allah hayat veriyor, sonra sizi O öldürüyor... Daha sonra, -asla şüphe edilmemesi gereken- o toplanış günü sizi O bir araya getirecek. Fakat insanların çoğu bilmez!

٢٤- ﴿وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ﴾

[٢٨٠] {نَمُوتُ وَنَحْيَا} نموت نحن، ويحيا أولادنا. أو يموت بعض ويحيا بعض. أو نكون مواتاً نطفاً في الأصلاب، ونحيا بعد ذلك. أو يصيبنا الأمران؛ الموت والحياة.

٥ [٢٨١] يريدون: الحياة في الدنيا والموت بعدها، وليس وراء ذلك حياة.

[٢٨٢] وقرئ «نحيا»، بضم النون. وقرئ «إلا دهر يمر».

[٢٨٣] ما يقولون ذلك عن علم، ولكن عن ظنٍّ وتخمين: كانوا يزعمون أنّ مرور الأيام والليالي هو المؤثر في هلاك الأنفس، وينكرون ملك الموت وقبضه الأرواح بأمر الله. وكانوا يضيفون كل حادثة تحدث إلى الدهر والزمان. وترى أشعارهم ناطقة بشكوى الزمان. ومنه قوله عليه الصلاة والسلام: لا تسبوا الدهر، فإنّ الله هو الدهر! أي فإنّ الله هو الآتي بالحوادث، لا الدهر.

٢٥- ﴿وَإِذَا تَنَلَّيْتُمْ عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا بِبَيِّنَاتٍ مَّا كَانَ حُجَّتَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا اتُّبُوا بِآيَاتِنَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾

[٢٨٤] وقرئ «حجتهم» بالنصب والرفع، على تقديم خبر كان وتأخيره.

١٥ [٢٨٥] فإن قلت: لم سمى قولهم حجة وليس بحجة؟ قلت: لأنهم أدلوا به كما يدلي المحتج بحجته وساقوه مساقها، فسميت حجة على سبيل التهكم. أو لأنه في حسابانهم وتقديرهم حجة، أو لأنه في أسلوب قوله:

تَحِيَّةٌ بَيْنَهُمْ ضَرْبٌ وَجِيعٌ ❁

كأنه قيل: ما كان حجتهم إلا ما ليس بحجة. والمراد: نفي أن تكون لهم حجة البتة.

٢٦- ﴿قُلِ اللَّهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾

[286] **Şayet** “De ki: Size Allah hayat veriyor” sözü nasıl onların ‘Doğru söylüyorsanız atalarımızı getirin bakalım!’ sözlerinin cevabı oluyor?” **dersen şöyle derim:** Onlar yeniden dirilişi inkâr edip Peygamber’i yalanlayarak, muhatabı zor durumda bırakacak bir şey söylediklerini zannedince, kendilerinin de ikrar ettiği ‘onları Allah’ın yaşatıp sonra da öldürdüğü’ gerçeğiyle köşeye sıkıştırılmışlardır. Ayrıca, şayet insafılı olup hakka çağıran elçiye kulak verirlerse mecburen kabul edecekleri bir başka şeyle de köşeye sıkıştırılmışlardır ki o da, kıyamet günü hepsinin bir araya getirileceği ve buna gücü yetenin, onların atalarını da bir araya getirebileceği gerçeğidir. Zira bu O’na göre çok basit bir şeydir.

27. **Göklerin ve yerin mülkü tamamen Allah’ındır. (Kıyamet) saat(i) gelip çattığı gün; işte o gün hüsrana uğrar bâtil taraftarları!..**

28. **Bütün ümmetleri dizüstü çökmüş görürsün; her ümmet kendi kitabına çağrılmaktadır. (Şöyle buyrulur:) Bugün, size sadece kendi yaptıklarınızın karşılığı verilecek!**

[287] *يَوْمَ تَقُومُ* ifadesini nasbeden *أَمِيلَ يَحْسُرُ* fiilidir. *يَوْمَ تَقُومُ* de *يَوْمَ تَقُومُ*’dan bedeldir. *جَائِيَةً* “telaş içinde dizleri üstüne çökmüş bir hâlde” demektir; *câziyet^{en}* şeklinde de okunmuştur. *Cüzüvvun* mânası, *cüsüvve* göre daha fazla telaş ve heyecan içinde olmaktır; çünkü bu hâldeki kişi parmaklarının ucuyla oturur [diken üstündedir]. İbn Abbas’tan *جَائِيَةً* kelimesinin “toplanmış bir hâlde” anlamında olduğu nakledilmiştir. Katâde’den ise “gruplar hâlinde” mânasında olduğu aktarılmıştır. Bu sonuncusuna göre kelime “topluluk” mânasındaki *el-cüsvet^{at}* kelimesinden gelir; çoğulu *cusâd*’dır. Hadiste de *min cusâ cehenneme* (Cehennem topluluklarından) şeklinde geçmektedir. İkinci *جَلَّ أُمَّةٌ* mübtedâ olarak merfû’, ilkinden bedel olarak da mansûb okunmuştur.

[288] “Kendi kitabına” yani amel defterlerine. Tıpkı “*Kitap konulmuştur... Mücrimlerin, orada yazılı olanlardan dolayı tir tir titrediklerini görürsün.*” [Kehf 18/49] âyetindeki gibi, cins isimle (yani *el-kitâb* ile) yetinilmiştir.

[289] “*Bugün size sadece yaptıklarınızın karşılığı verilecek*” cümlesi, [öncesinde var sayılan bir] “onlara şöyle denir” ifadesi üzerine hamledilir.

29. **İşte, gerçek neyse yüzünüze karşı tam olarak onu söyleyen kitabımız... Şüphesiz, yaptıklarınızı bir bir yazdırıyorduk Biz!**

[290] **Şayet** “Kitap nasıl, hem o kimselere hem de Allah’a izafe ediliyor?” **dersen şöyle derim:** Buradaki izafet ilişkili olmak sebebiyledir. Nitekim kitap hem onlarla hem de Allah’la ilişkilidir. Onlarla ilişkili oluşu, amellerinin içinde kayıtlı olması sebebiyle; Allah’la ilişkili oluşu ise O’nun hem kitabın sahibi hem de kullarının amellerini oraya kaydetmesi için meleklerine emreden zat olması sebebiyledir.

[٢٨٦] فَإِن قَلت: كيف وقع قوله {قُلِ اللّٰهُ يُحْيِيكُمُ} جوابًا لقولهم {اِثْنَا بَابَيْنَا} إِنَّ كُنْتُمْ صَادِقِينَ؟ قلت: لما أنكروا البعث وكذبوا الرسل وحسبوا أنّ ما قالوه قول مبكت، ألزموا ما هم مقرّون به من أنّ الله عز وجل هو الذي يحييهم ثم يميتهم، وضم إلى إلزام ذلك إلزام ما هو واجب الإقرار به إن أنصفوا وأصغوا إلى داعي الحق، وهو جمعهم إلى يوم القيامة، ومن كان قادرًا على ذلك كان قادرًا على الإيتان بأبائهم، وكان أهون شيء عليه.

٢٧- ﴿وَاللّٰهُ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَخْسَرُ الْمُنبَطِلُونَ﴾

٢٨- ﴿وَتَرَى كُلَّ اُمَّةٍ جَائِئَةٍ كُلُّ اُمَّةٍ تُدْعَىٰ اِلَىٰ كِتَابِهَا الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ ١٠

[٢٨٧] عامل النصب في {وَيَوْمَ تَقُومُ} {يخسر}؛ و{يَوْمَئِذٍ} بدل من {يَوْمَ تَقُومُ}. {جَائِئَةٍ} بركة مستوفزة على الركب. وقرئ «جاذية»، والجذو أشد استيفازًا من الجثو، لأن الجاذي هو الذي يجلس على أطراف أصابعه. وعن ابن عباس رضي الله عنه: جائية مجتمعة. وعن قتادة جماعات من الجثوة، وهي الجماعة، وجمعها جثى. وفي الحديث: من جثى جهنم. وقرئ {كُلُّ أُمَّةٍ} على الابتداء، «وكلُّ أمة» على الإبدال من {كُلُّ أُمَّةٍ}.

[٢٨٨] {إِلَىٰ كِتَابِهَا} إلى صحائف أعمالها، فاكتفى باسم الجنس، كقوله تعالى {وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ} [الكهف: ٤٩].

[٢٨٩] {الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ} محمول على القول.

٢٩- ﴿هٰذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ اِنَّا كُنَّا نَسْتَنسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾

[٢٩٠] فَإِن قَلت: كيف أضيف الكتاب إليهم وإلى الله عز وجل؟ قلت: الإضافة تكون للملابسة، وقد لا بسهم ولا بسه. أما ملابسته إياهم، فلأن أعمالهم مثبتة فيه؛ وأما ملابسته إياه فلأنه مالكة، والأمر ملائكته أن يكتبوا فيه أعمال عباده.

[291] “Gerçeği tam olarak” yani herhangi bir artırma yahut eksiltme yapmadan “yüzünüze karşı söyleyen” yani işlediğiniz ameller hakkında aleyhinize şahitlik eden... “Şüphesiz yaptıklarınızı bir bir yazdırıyorduk Biz!” Yani amellerinizi yazmalarını, meleklerden istiyorduk.

5 **30. Şimdi; iman edip sâlih amel işlemiş olanları Rableri, rahmetine gark edecektir ki aşikâr başarı budur.**

31. Nankörce inkâr edenlere gelince; “Bizim âyetlerimiz size okunmuş fakat siz büyüklük taslayarak mücrim bir topluluk olmuştunuz, değil mi?!”

10 [292] “Rahmetine” yani Cennetine. مَا'nın cevabı mahzuftur, takdiri ise; “Nankörce inkâr edenlere gelince *onlara şöyle denir*: Bizim âyetlerimiz size okunmuş değil miydi?!” şeklindedir. Bu da *e-lem yetikum rusulî fe-lem tekun âyâtî tutlâ 'aleyküm* (Size elçilerim gelmemiş miydi; size okunmamış mıydı Benim âyetlerim?!) anlamındadır; yani kendisine atıf yapılan ifade hazfedilmiştir.

15 **32. “Allah’ın vaadi haktır; (kıyamet) saat(i) hakkında şüphe yoktur” denildiği zaman; ‘Nereden bilebiliriz ki o saat nedir?! (Böyle bir şey hakkında) ancak zan besleyebiliriz; yakînen söyleyemeyiz!’ diyordunuz değil mi?!..”**

20 [293] والساعة kelimesi, öncesindeki وَعْد kelimesine atıfla mansûb; إِنَّ ve isminin mahalline atıfla da merfû‘ okunmuştur. مَا السَّاعَةُ (O saat nedir?) ifadesi “Ne tür bir şeydir yahu bu saat!?” anlamındadır.

25 [294] **Şayet** “إِنْ نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا (Ancak zan besleyebiliriz!) ne demektir?” **dersen söyle derim:** Bu ifadenin aslı نَظُنُّ ظَنًّا (Tamamen zan besleyebiliriz!) şeklindedir. İfadenin kastı yalnızca zannın varlığını ortaya koymaktır. Cümlede olumsuzluk ve istisna harflerinin yer alması, zannın varlığını, onun dışındaki her şeyi nefyederek ortaya koymayı ifade etmek içindir. Zan dışındaki şeylerin olumsuzlanması, “yakînen söyleyemeyiz” sözüyle daha da pekiştirilmiştir.

33. Evet, yaptıkları şeyin berbatlığı kendilerince de açıkça görülmüş ve alay edip durdukları şey çepeçevre kuşatmıştır kendilerini!

30 [295] “Yaptıkları şeyin berbatlığı” yani çirkin amelleri yahut çirkin amellerinin cezaları. Tıpkı “*Kötülüğün karşılığı dengi bir kötülüktür.*” [Şûrâ 42/40] âyetindeki gibi.

35 **34. Denilir ki: “Siz nasıl bu günle karşı karşıya geleceğinizi unuttuysanız, Biz de sizi bu günde unutacağız!.. Barınağınız Ateş’tir; bir yardımcınız da yoktur!”**

[٢٩١] {يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ} يشهد عليكم بما عملتم {بِالْحَقِّ} من غير زيادة ولا نقصان. {أَنَا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ} الملائكة {مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ}، أي نستكتبهم أعمالكم.

٣٠- ﴿فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ﴾

٣١- ﴿وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا أَفَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَاسْتَكْبَرْتُمْ وَكُنْتُمْ قَوْمًا مُّجْرِمِينَ﴾

[٢٩٢] {فِي رَحْمَتِهِ} في جنته. وجواب {أَمَّا} محذوف، تقديره: وأما الذين كفروا فيقال لهم {أَفَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ}. والمعنى: ألم يأتكم رسلي فلم تكن آياتي تتلى عليكم، فحذف المعطوف عليه.

٣٢- ﴿وَإِذَا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا قُلْتُمْ مَا نَدْرِي مَا السَّاعَةُ ۗ إِنَّ نَظْرُ الْأَظْنَا وَمَا نَحْنُ بِمُستَيِقِينَ﴾

[٢٩٣] وقرئ «والساعة»، بالنصب عطفاً على الوعد، وبالرفع عطفاً على محل إن واسمها. {مَا السَّاعَةُ} أي شيء الساعة؟

[٢٩٤] فإن قلت: ما معنى «إِنَّ نَظْرُ الْأَظْنَا»؟ قلت: أصله نظن ظناً. ومعناه: إثبات الظن فحسب، فأدخل حرفا النفي والاستثناء، ليفاد إثبات الظن مع نفي ما سواه، وزيد نفي ما سوى الظن توكيداً بقوله {وَمَا نَحْنُ بِمُستَيِقِينَ}.

٣٣- ﴿وَبَدَأَ لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ﴾

[٢٩٥] {سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا} أي قبائح أعمالهم، أو عقوبات أعمالهم السيئات، كقوله تعالى {وَجَزَّوْا سَيِّئَةً سَيِّئَةً مِّثْلُهَا} [الشورى: ٤٠].

٣٤- ﴿وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنْسِيكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا وَمَأْوِيكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُم مِّنْ نَّاصِرِينَ﴾

[296] “Siz nasıl bu günle karşı karşıya” gelme hazırlığını -yani (Allah’a) itaat- terk ettiyseniz, “Biz de sizi unutacağız” yani azaba terk edeceğiz! Yahut tıpkı sizin bu günle karşılaşmayı umursamadığınız ve unutulup kenara atılmış bir şey misali aklınıza getirmediğiniz gibi, Biz de sizi ilgisizlikten unutulmuş bir şey yerine koyacağız! **Şayet** “Karşı karşıya gelme’ (لَاء) kelimesinin ‘gün’e izâfe edilmesinin mânası nedir?” **dersen, şöyle derim:** Bu, بَلْ مَكْرَ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ (“Hayır, gece-gündüz hilekârlıktı işiniz gücünüz!”) [Sebe 34/33] âyetindeki مَكْرَ kelimesinin [güne] izâfetiyle aynı anlamdadır; yani böyle bir günle ve bu gün göreceğiniz ceza ile karşı karşıya geleceğinizi şu gününüzde unutmuştunuz!

35. “Bunun sebebi; dünya hayatının sizi aldatarak Allah’ın âyetlerini eğlence vesilesi edinmiş olmanızdır...” Böylece, o gün ne dışarı çıkarılırlar ne de kendilerinden Rablerini razı etmeleri istenir.

[297] لا يُخْرِجُونَ ifadesi, *lâ yahrucûne* (ne dışarı çıkarlar...) şeklinde de okunmuştur. وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ yani ne de Rablerini ‘*atb* -yani razı- etmeleri istenir.

36. O hâlde, hamd Allah’a mahsustur; göklerin, yerin ve bütün Âlemlerin Rabbi;

37. göklerde ve yerde mutlak büyüklük ve azameti tekelinde tutan Allah’a... ki O’dur ‘mutlak izzet ve hikmet sahibi’ (Azîz, Hakîm).

[298] “O hâlde, hamd Allah’a mahsustur.” Yani öyleyse sizin de; gökler, yer ve âlemlerden oluşan her şeyin rabbi olan Allah’a hamd edin. Şüphesiz böyle kapsayıcı bir *rubûbiyet*, Rabbin bütün kullarının O’na hamdüsenâ etmesini gerektirir.

[299] Ve O’nu ‘mutlak büyük’ kabul edin; O’nun büyüklük ve yüceliğinin tezahürleri “göklerde ve yerde” görülmektedir. Böyle bir rabbin hakkı ‘mutlak büyük’ kabul edilmek ve yüceltilmektir.

[300] Peygamber’in (s.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: “Kim *HâMim-i Câsiye* sûresini okursa, Allah hesap günü onun ayıplarını örter; korkusunu giderir.”

[٢٩٦] {نَنْسِيكُمْ} نترككم في العذاب كما تركتم عدة لقاء {يُؤْمِكُمْ هَذَا}، وهي الطاعة، أو نجعلكم بمنزلة الشيء المنسي غير المبالي به، كما لم تبالوا أنتم بلقاء يومكم ولم تخطر به بال، كالشيء الذي يطرح نسيًا منسيًا. فإن قلت: فما معنى إضافة اللقاء إلى اليوم؟ قلت: كمعنى إضافة المكر في قوله تعالى {بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ} ° [سبأ: ٣٣]، أي نسيتم لقاء اليوم في يومكم هذا ولقاء جزائه.

٣٥- ﴿ذِكْرُكُمْ بِأَنَّكُمْ أَنْتَحَدْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ هُزُؤًا وَغَرَّتْكُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ لَا يُخْرِجُونَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ﴾

[٢٩٧] وقرئ «لا يخرجون»، بفتح الياء، {وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ} ولا يطلب منهم أن يعتبروا ربهم، أي يرضوه.

١٠- ٣٦- ﴿فَلِلَّهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمَوَاتِ وَرَبِّ الْأَرْضِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

٣٧- ﴿وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾

[٢٩٨] {فَلِلَّهِ الْحَمْدُ}، فاحمدوا الله الذي هو ربكم ورب كل شيء من السموات والأرض والعالمين، فإن مثل هذه الربوبية العامة يوجب الحمد والثناء على كل مرئوب.

١٥ [٢٩٩] وكبروه، فقد ظهرت آثار كبريائه وعظمته {فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ}. وحق مثله أن يكبر ويعظم.

[٣٠٠] عن رسول الله ﷺ: من قرأ حم الجاثية ستر الله عورته، وسكن روعته يوم الحساب.

AHKÂF SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur; 34 âyettir. 35 âyet olduğu da söylenmiştir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Hâ, Mîm.

5 2. Bu kitap 'mutlak izzet ve hikmet sahibi' (Azîz, Hakîm) Allah tarafından indirilmektedir:

3. Biz; gökleri, yeri ve ikisinin arasında ne varsa hepsini gerçek bir gaye ile ve belli süreliğine yarattık. Nankörce inkâr edenler ise uyarıldıkları şeylerden yüz çevirmekteler!

10 [301] "Gerçek bir gayeyle," ancak hikmetle ve doğru bir maksatla yarattık ve onlara belli bir süre -yani kıyamet günü- takdir ettik; o vakte kadar mevcudiyetlerini devam ettirirler. "Nankörce inkâr edenler ise uyarıldıkları şeylerden," yani bütün yaratıkların mutlaka son bulacağı o günün korkusundan "yüz çeviriyorlar;" ona iman etmiyorlar; o gün için hazırlık yapmaya özen göstermiyorlar. 15 20 [301] "Gerçek bir gayeyle," ancak hikmetle ve doğru bir maksatla yarattık ve onlara belli bir süre -yani kıyamet günü- takdir ettik; o vakte kadar mevcudiyetlerini devam ettirirler. "Nankörce inkâr edenler ise uyarıldıkları şeylerden," yani bütün yaratıkların mutlaka son bulacağı o günün korkusundan "yüz çeviriyorlar;" ona iman etmiyorlar; o gün için hazırlık yapmaya özen göstermiyorlar. 15 20 yapmaya özen göstermiyorlar. عَمَّا اَنْذَرُوْا'daki Mâ'nın *masdariyye* olması da mümkündür; yani o güne dair uyarılmaktan yüz çeviriyorlar.

4. De ki: Allah'tan başka taptığınız şeyleri hiç düşündünüz mü? Gösterin bana, yeryüzündeki hangi nesneyi bunlar yaratmış?! Göklerde bir ortaklıkları varsa, o zaman, ya bundan önce indirilmiş bir kitap ya da bilimsel bir kanıt getirin (de görelim)! Doğru söylüyorsanız!..

20 [302] "Bundan" bu kitaptan -yani Kur'ân'dan- "önce indirilmiş bir kitap" getirin de görelim. Demek istiyor ki bu kitap (Kur'ân), tevhide emretmekte ve şirkin bâtıllığını, haykırmaktadır. Allah tarafından bundan önce indirilen kitaplar da bu kitabın söylediğinden başka bir şey söylememiştir. Haydi, bundan önce indirilen ve sizin yaptığınız şu *Allah'tan başkasına tapma* işinin doğruluğuna şahitlik eden bir kitap getirin!

30 [303] "Ya da bilimsel bir kanıt getirin;" yani öncekilerin ilimlerinden size kalan bir bilgi kalıntısı getirin. Bu ifade Arapların *semîneti'n-nâkatü 'alâ esâratⁱⁿ min şahmⁱⁿ* sözünden alınmıştır. Bu söz, "Deve, eriyen yağlarının kalıntıları üzerine semirdi." anlamına gelir. اِسْرَاتٍ kelimesi *eseratⁱⁿ* şeklinde de okunmuştur. Bu durumda mâna şöyle olur: "Sizin seçildiğiniz; yani başkalarının bilmeyip sadece sizin bildiğiniz bir bilgi getirin." Hemeze'nin üç harekesiyle ve Sâ'nın sükûnuyla üç şekilde de okunmuştur. Kesre ile *el-israt^u* seçilmek, has kılınmak anlamına *el-eserat^u* ile aynı anlamdadır.

سورة الأحقاف

مكية؛ وآياتها ٣٤. وقيل: ٣٥

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿حم﴾

٢- ﴿تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ﴾

٣- ﴿مَا خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أُنذِرُوا مُّعْرِضُونَ﴾

١٠ [٣٠١] {إِلَّا بِالْحَقِّ} إِلَّا خَلَقًا مَلْتَبَسًا بِالْحِكْمَةِ وَالْغَرَضُ الصَّحِيحُ، وَبِتَقْدِيرِ {أَجَلٍ مُّسَمًّى} يَنْتَهِي إِلَيْهِ، وَهُوَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ. {وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أُنذِرُوا} مِنْ هَوْلِ ذَلِكَ الْيَوْمِ الَّذِي لَا بَدَ لِكُلِّ خَلْقٍ مِنْ انْتِهَائِهِ إِلَيْهِ {مُّعْرِضُونَ} لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَلَا يَهْتَمُونَ بِالِاسْتِعْدَادِ لَهُ. وَيَجُوزُ أَنْ تَكُونَ مَا مَصْدَرِيَّةً، أَيَّ عَنِ إِنْذَارِهِمْ ذَلِكَ الْيَوْمِ.

٤- ﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَوَاتِ اتُّنَوِي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هَذَا أَوْ أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾

١٥ [٣٠٢] {بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هَذَا} أَيَّ مِنْ قَبْلِ هَذَا الْكِتَابِ، وَهُوَ الْقُرْآنُ. يَعْنِي أَنَّ هَذَا الْكِتَابَ نَاطِقٌ بِالتَّوْحِيدِ وَإِبْطَالِ الشَّرْكِ. وَمَا مِنْ كِتَابٍ أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ إِلَّا وَهُوَ نَاطِقٌ بِمِثْلِ ذَلِكَ؛ فَاتُّوا بِكِتَابٍ وَاحِدٍ مَنْزِلٍ مِنْ قَبْلِهِ شَاهِدٌ بِصِحَّةِ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ عِبَادَةِ غَيْرِ اللَّهِ.

٢٠ [٣٠٣] {أَوْ أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ} أَوْ بَقِيَّةٍ مِنْ عِلْمٍ بَقِيَتْ عَلَيْكُمْ مِنْ عُلُومِ الْأَوَّلِينَ. مِنْ قَوْلِهِمْ: سَمِنَتِ النَّاقَةُ عَلَى أَثَارَةٍ مِنْ شَحْمٍ، أَيَّ عَلَى بَقِيَّةِ شَحْمٍ كَانَتْ بِهَا مِنْ شَحْمٍ ذَاهِبٍ. وَقُرئُ «أَثَرَةٌ»، أَيَّ مِنْ شَيْءٍ أَوْثَرْتُمْ بِهِ وَخَصَصْتُمْ مِنْ عِلْمٍ لَا إِحَاطَةَ بِهِ لِغَيْرِكُمْ. وَقُرئُ «أَثَرَةٌ»، بِالْحَرَكَاتِ الثَّلَاثِ فِي الْهَمْزَةِ مَعَ سَكُونِ الثَّاءِ؛ فَالْإِثْرَةُ بِالْكَسْرِ بِمَعْنَى الْإِثْرَةِ.

el-Esrat“ ise *esera'l-hadis*“ (hadis rivayet etti) ifadesindeki kelimenin masdar binâ-yı merresidir. Zamme ile *el-usrat*“ ise rivayet edilen şeyin ismidir, tıpkı kendisiyle hitap edilen şeyin isminin *hutbe* olması gibi.

5. Şimdi, Allah'tan başka “kendisine yalvarıldığından bile habersiz, 5 duasına kıyamet gününe kadar icabet edemeyecek” şeylere yalvaran birinden daha sapkını olabilir mi?!

6. Kaldı ki; insanlar haşredildiğinde, bunlar kendilerine düşman olacak ve yaptıkları kulluğu inkâr edeceklerdir!..

[304] وَمَنْ أَضَلُّ (Daha sapkını...) ifadesindeki istifham yadırgama ifade 10 eder; burada, bütün dalâlettekiler içerisinde puta tapanlardan daha yanlış yolda giden biri bulunabileceği yadırganmaktadır; çünkü işiten, cevap veren, bütün arzu ve istekleri yerine getirebilen bir zata dua etmeyi bırakıp O'nun dışında kendilerine cevap veremeyen, dünya devam ettiği müddetçe ve hatta kıyamet kopuncaya kadar onlardan hiç kimseye cevap vermeye 15 gücü yetmeyen bir cansıza dua ediyorlar!

[305] “Kaldı ki” kıyamet kopup “insanlar haşredildiğinde, bunlar kendilerine düşman olacak,” aleyhlerinde ve karşılarında duracaklardır. Putperestler her iki dünyada da sıkıntı ve zarar içinde olacaklar; o yaptıkları, dünyada onlara icabet edip yardımcı olmadığı gibi âhirette de kendilerine 20 düşmanlık edip kulluklarını kabul etmeyeceklerdir.

[306] Akıllı varlıklar için kullanılan مَنْ ve هُمْ'un, burada putlar hakkında kullanılmasının sebebi, ilim sahiplerine izâfe edilen *icabet* ve *gaflet* gibi hâllerin putlara izâfe edilmesi ve müşriklerin, cehalet ve ahmaklıkla putları iyiyi kötüden ayırabilen akıllı varlıklar olarak nitelendirmeleridir. Yine, 25 Allah dışındaki -cin, insan ve put- bütün ma'budların kastedilmiş olması da mümkündür; bu durumda, akıllı varlıklar putlara galip kılınarak hepsinden aynı şekilde (من) bahsedilmiş olur. İfade *mâ lâ yestecîbu* şeklinde de okunmuştur. Ayrıca, *yed'û gayra'llâhi men lâ yestecîbu* şeklinde de okunmuştur. Putların 'icabet etmeme' ve 'gaflet' ile nitelenmesi onlarla ve onlara 30 tapanlarla alay etmek içindir. Tıpkı şu âyette olduğu gibi: “Onlara dua etse- niz, duanızı işitmezler. Diyelim ki işittiler, size icabet edemezler... Kıyamet günü de kendilerini Allah'a ortak koşmanızı inkâr edeceklerdir!” [Fâtır 35/14]

7. Âyetlerimiz bunlara açık-seçik okunduğunda, nankörce inkâr edenler hak için -kendilerine gelir gelmez- “Bu, apaçık bir büyüdür!” 35 dediler.

وأما الأثره فالمرّة من مصدر أثر الحديث، إذا رواه. وأما الأثره بالضم فاسم ما يؤثر، كالخطبة، اسم ما يخطب به.

٥- ﴿وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُو مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَهُمْ عَنْ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ﴾

٦- ﴿وَإِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً وَكَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ﴾

[٣٠٤] {وَمَنْ أَضَلُّ} معنى الاستفهام فيه إنكار أن يكون في الضلال كلهم أبلغ ضلالاً من عبدة الأصنام، حيث يتركون دعاء السميع المجيب القادر على تحصيل كلّ بغية ومرام، ويدعون من دونه جماداً لا يستجيب لهم ولا قدرة به على استجابة أحد منهم ما دامت الدنيا وإلى أن تقوم القيامة.

١٠ [٣٠٥] {وإذا} قامت القيامة و{حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً}، وكانوا عليهم ضداً، فليسوا في الدارين إلا على نكد ومضرة، لا تتولاهاهم في الدنيا بالاستجابة؛ وفي الآخرة تعاديهم وتجحد عبادتهم.

[٣٠٦] وإنما قيل: {مَنْ} و{هم}، لأنه أسند إليهم ما يسند إلى أولى العلم من الاستجابة والغفلة، ولأنهم كانوا يصفونهم بالتمييز جهلاً وغبابة. ويجوز أن يريد كلّ معبود من دون الله من الجن والإنس والأوثان، فغلب غير الأوثان عليها. قرئ «ما لا يستجيب»، وقرئ «يدعو غير الله من لا يستجيب». ووصفهم بترك الاستجابة والغفلة طريقه طريق التهكم بها وبعيبتها. ونحوه قوله تعالى {إِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ وَلَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ} [فاطر: ١٤].

٧- ﴿وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ هَذَا

٢٠ سِحْرٌ مُّبِينٌ﴾

[307] بَيِّنَات “delil ve şahit” anlamındaki *beyyinenin* çoğuludur. “Açıklayıcı, net” anlamında da olabilir. وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَلْحَقِّ لَو كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ (“Nankörce inkâr edenler, iman edenler için; ‘Bu, hayırlı bir iş olsaydı, onlar bunda bizi geçemezlerdi!’ dediler.” [Ahkâf 46/11]) âyetinde de bulunmaktadır; yani “hak için” ve “iman edenler için...” *Haktan* maksat, o âyetler; “inkâr edenler” den maksat da âyetlerin okunduğu kimselerdir. Onların kâfir, okunan şeyin de hak olduğunu açıkça kaydetmek için bu iki yerde zamir kullanılması gerekirken açık isimler zikredilmiştir.

[308] “Kendilerine gelir gelmez” yani kendilerine geldiği anda, hiç fikir yürütmeden, düşünüp tartmadan inkârla karşıladılar; inat ve zulümleri sebebiyle *hakkı*, “bâtil olduğu ortada ve şüphe götürmez açık bir sihir” diye isimlendirdiler.

8. Yoksa “Onu kendisi uydurmakta!” mı diyorlar?! De ki: Onu kendim uydurduysam, Allah’ın bana vereceği cezayı savmaya (sadece benim değil) sizin gücünüz de yetmez! Kaldı ki, hakkında yaygara yaptığınız şeyi O çok iyi bilmektedir! Sizinle benim aramda[ki anlaşmazlıklarda] Allah’ın şahitliği yeterlidir. Bağışlayıcı, merhametli (Gafûr, Rahîm) de O’dur.

[309] “Yoksa ‘Onu kendisi uydurmakta!’ mı diyorlar?!” ifadesi *idrâb*¹ olup konuyu, âyetlere “sihir” demelerinden “Bunları Muhammed uydurmuş!” demelerine nakletmektedir. ð’deki Hemze, yadırgama ve şaşırtma anlamındadır; âdetâ “Onu bırak da, *Muhammed Allah’a izâfe etmeseydi ve O’nun adına uydurmasaydı bu sözü söyleyemezdi!*” şeklindeki çirkin ve şaşırtıcı sözlerini dinle!” buyrulmaktadır. Bütün Arap ırkı yapamazken o bu sözü söyleyebilseydi, *normalin* dışına çıktığı için onun bu kudreti zaten *mu’cize* olurdu. Mu’cize olması ise, Allah’ın onu tasdik etmesi demektir. Oysa *Hakîm* olan (Allah), yalancıyı tasdik etmez; o da böylece iftiracı olmamış olur.

[310] “Onu” zamiri [7. âyette geçen] *hakka* râcidir; bundan kasıt da âyetlerdir.

[311] “De ki: Onu kendim uydurduysam,” *farazâ*, şüphesiz Allah kendisine iftira atmam sebebiyle beni derhal cezalandırırdı ve siz de beni âcilen cezalandırmasına engel olamazdınız; O’nun vereceği hiçbir cezayı başımdan savamazdınız. Bu durumda ben nasıl O’na iftira edip de kendimi O’nun cezasına maruz bırakabilirim?!

[312] *Fülân*^{im} *lâ yümle*^ü *izâ ğadıbe* (Falanca öfkelendiği zaman zaptedilemez.), *lâ yümle*^ü *inânühü izâ sammeme* (Karar verdiğinde gemi tutulamaz, engellenemez.) denir. Tıpkı şu âyetlerdeki gibi: “Allah; Meryem oğlu Mesih’i helâk etmek istese, kim Allah’a karşı koyabilir?” [Mâide 5/17],

1 Yönelmiş konudan vazgeçerek, başka bir konuya geçmek. / ed.

[٣٠٧] {بَيِّنَاتٍ} جمع بينة، وهي الحجة والشاهد؛ أو واضحات مبيّنات. واللام في {لِلْحَقِّ} مثلها في قوله {وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا} [الأحقاف: ١١]، أي لأجل الحق ولأجل الذين آمنوا. والمراد بالحق: الآيات، وبالذين كفروا: المتلو عليهم؛ فوضع الظاهران موضع الضميرين للتسجيل عليهم بالكفر، وللمتلو بالحق. ٥

[٣٠٨] {لَمَّا جَاءَهُمْ} أي بادهوه بالجحود ساعة أتاهم، وأوّل ما سمعوه من غير إجابة فكر ولا إعادة نظر. ومن عنادهم وظلمهم أنهم سموه سحرًا مبيّنًا ظاهرًا أمره في البطلان لا شبهة فيه.

٨- ﴿أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنْ افْتَرَيْتُهُ فَلَا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللَّهِ شَيْئًا هُوَ أَعْلَمُ بِمَا

تُفِيضُونَ فِيهِ كَفَىٰ بِهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ﴾ ١٠

[٣٠٩] {أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ} إضراب عن ذكر تسميتهم الآيات سحرًا إلى ذكر قولهم: إن محمدًا افتراه. ومعنى الهمزة في أم الإنكار والتعجيب، كأنه قيل: دع هذا واسمع قولهم المستنكر المفضي منه العجب، وذلك أن محمدًا كان لا يقدر عليه حتى يقوله ويفتره على الله، ولو قدر عليه دون أمة العرب لكانت قدرته عليه معجزة لخرقها العادة، وإذا كانت معجزة كانت تصديقًا من الله له، والحكيم لا يصدّق الكاذب فلا يكون مفتريًا. ١٥

[٣١٠] والضمير للحق؛ والمراد به الآيات.

[٣١١] {قُلْ إِنْ افْتَرَيْتُهُ} على سبيل الفرض عاجلني الله تعالى لا محالة بعقوبة الافتراء عليه. فلا تقدرون على كفه عن معاجلتي ولا تطيقون دفع شيء من عقابه عني، فكيف أفتره وأتعرض لعقابه؟! ٢٠

[٣١٢] يقال: فلان لا يملك إذا غضب، ولا يملك عنانه إذا صمم. ومثله: {فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ} [المائدة: ١٧]،

“Allah’ın fitneye düşürmek istediği işbu kimseler için, sen Allah’a karşı hiçbir şeye mâlik değilsin.” [Mâide 5/41] Peygamber’in (s.a.) “Sizin için Allah’a karşı hiçbir şeye mâlik değilim (Allah size ceza vermek isterse ben bunu sizden uzaklaştıramam).” [Müslim, “İmân”, 348] şeklindeki sözü de bu mânadadır.

- 5 [313] Sonra şöyle buyurdu: “Kaldı ki hakkında yaygara yaptığınız şeyi O çok iyi bilmektedir.” Yani ilâhî vahyi iptal etmeye çalıştığınızı, Allah’ın âyetlerine sataşarak, onları kâh sihir kâh iftira diye isimlendirmek için koşuşturduğunuzun çok iyi bilmektedir! “Sizinle benim aramda[ki anlaşmazlıklarda] Allah’ın şahitliği yeterlidir” benim doğru söylediğime ve tebliğ vazifemi yaptığuma, sizin de yalan
10 söyleyip hakkı inkâr ettiğimize O şahitlik eder. Allah’ın bildiğinden ve şahitlik ettiğinden bahsedilmesinin anlamı, Allah’ın âyetleri hakkındaki taşkın sözler sebebiyle cezalandırılacaklarını hatırlatarak onları tehdit etmektir.

- [314] Bununla birlikte, “bağışlayıcı, merhametli de O’dur.” Bu ifade tevbe ve iman ederek dönüş yaptıkları takdirde affedilip rahmete nâil olabilecekleri hususunda bir vaat olup işledikleri günahların büyüklüğüne rağmen Allah’ın onları hemen cezalandırmadığını hissettirmektedir.
15

- [315] **Şayet** “Allah’ın bana vereceği cezayı savmaya sizin gücünüz de yetmez.” ifadesinde fiilin inkârcılara isnadının anlamı nedir?”¹ **dersen şöyle derim:** Peygamber’in (s.a.) onlara getirdiği şeyler arasında ‘onların iyiliğini düşünmek’,
20 âkıbetlerinin kötü olacağından korkmak, hâllerine acımak ve iyiliklerini istemek vardı. Onlara âdeta şöyle deme[si istenme]ktedir: Onu kendim uydurduysam, bununla sizin iyiliğinizi düşündüğüm, sizi putlara kulluktan Allah’a kulluğa çevirmek istediğim hâlde, O beni ‘kendisine iftira ettiğim’ için cezalandırmak isterse sizin bana ne faydanız olacak ey iyilikleri için çalıştığım insanlar?!

- 25 **9. De ki: İlk gönderilen peygamber ben değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem; sadece bana vahyedilene uyarım; apaçık bir uyarıcıdan başka bir şey değilim.**

- [316] البِدْع kelimesi *bedi‘* (benzeri olmayan) anlamındadır. Tıpkı *el-hafif* anlamına gelen *el-hıff* kelimesi gibi. Dal’in fethasıyla *bidesm* şeklinde de
30 okunmuştur. Böyle okunduğunda anlamı bid‘at sahibi, bid‘atçı olur. *Dîn^{ün} kıyem^{ün}* (dosdoğru dimdik ayakta duran bir din) ve *lahm^{ün} ziyem^{ün}* (parçalanmış, dağılık et) ifadelerinde olduğu gibi, *fi‘al* kalıbında sıfat olması da mümkündür. Düşünmeden ondan bazı âyetler istiyorlar, kendisine vahyedilmeyen gaybî konuları soruyorlardı. Bunun üzerine Peygamber’e (s.a.) şöyle denildi: “De ki: İlk gönderilen peygamber ben değilim” ki teklif ettiğiniz
35 bütün şeyleri getireyim ve gayba dair sorduğunuz her şeyi size haber vereyim!

1 İnkârcılar rakiplerini -yani Hz. Muhammed’i- neden Allah’ın cezasından kurtarmak istesinler ki!? / ed.

{وَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا} [المائدة: ٤١]. ومنه قوله عليه الصلاة والسلام: لا أملك لكم من الله شيئاً.

[٣١٣] ثم قال: {هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ} أي تندفعون فيه من القدرح في وحي الله تعالى، والطعن في آياته، وتسميته سحرًا تارة، وفرية أخرى. {كَفَىٰ بِهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ} يشهد لي بالصدق والبلاغ، ويشهد عليكم بالكذب والجحود. ومعنى ذكر العلم والشهادة وعيدٌ بجزاء إفاضتهم.

[٣١٤] {وَهُوَ الْعَفْوَ الرَّحِيمُ} موعدة بالغفران والرحمة إن رجعوا عن الكفر وتابوا وآمنوا، وإشعار بحلم الله عنهم مع عظم ما ارتكبوا.

[٣١٥] فَإِن قُلْتُ: فما معنى إسناد الفعل إليهم في قوله تعالى {فَلَا تَمْلِكُونَ لِي}؟ قلت: كان فيما أتاهم به النصيحة لهم والإشفاق عليهم من سوء العاقبة وإرادة الخير بهم، فكأنه قال لهم: إن افتريته - وأنا أريد بذلك التصحح لكم وصدكم عن عبادة الآلهة إلى عبادة الله - فما تغنون عني أيها المنصوحون إن أخذني الله بعقوبة الافتراء عليه؟

٩- ﴿قُلْ مَا كُنْتُ بَدْعًا مِنَ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا

١٥ مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ وَمَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ﴾

[٣١٦] البدع بمعنى البديع، كالخف بمعنى الخفيف. وقرئ «بدعا»، بفتح الدال، أي ذا بدع. ويجوز أن يكون صفة على فعل، كقولهم: دين قيم، ولحم زيم. كانوا يقترحون عليه الآيات ويسألونه عما لم يوح به إليه من الغيوب. فقيل له: {قُلْ مَا كُنْتُ بَدْعًا مِنَ الرُّسُلِ} فأتاكم بكل ما تقترحونه، وأخبركم بكل ما تسألون عنه من المغيبات؛

Resuller ancak Allah'ın kendilerine verdiği âyetleri getirirler ve ancak kendilerine vahyedilen şeyleri haber verirler. Mûsâ (a.s.) da, Firavun'un "Peki, (kendilerine elçi gönderilmediği için doğru yoldan habersiz kalan) ilk çağların durumu ne olacak?!" [TâHâ 20/51] sorusuna, "Onların bilgisi Rabbimin katındadır." [TâHâ 20/52] cevabını vermiştir.

[317] "Bilmem", çünkü gayba dair bir bilğim yok; Allah'ın ileride bana ve size ne yapacağını, benim ve sizin hakkınızda ne takdir ettiğini bilemem. "Ben sadece bana vahyedilene uyarım." Hasan-ı Basrî'nin (v. 110/728) bu ifadeyi şöyle tefsir ettiği nakledilmiştir: "Benim ve sizin hâlinizin dünyada ne olacağını, nereye varacağını, hangimizin galip, hangimizin mağlup olacağını bilmiyorum." Kelbî'den (v. 146/763) şöyle nakledilmiştir: Müşriklerin eziyetlerinden iyice usanmış olan Ashâb-ı Kirâm, Peygamber'e (s.a.); "Ne zamana kadar bu vaziyette devam edeceğiz?!" diye sormuşlardı. Şöyle cevap verdi: "Bana ve size ne yapılacağını bilmiyorum; Mekk'e'de mi bırakılacağım yoksa -rüyamda- bana gösterilen hurmalık ve ağaçlık yere¹ çıkmam mı emredilecek bilemiyorum." İbn Abbas (v. 68/688) da "Bana ve size âhirette ne yapılacağını bilmiyorum." şeklinde açıklamıştır. Yine o, bu âyetin "Böylece, Allah senin mazideki ve atideki 'günah'ını bağışlayacak" (Fetih 48/2) âyetiyle neshedildiğini söylemiştir. Âyette "tafsilatlı bir şekilde bilmediği" de kastedilmiş olabilir (bu durumda mensuh olmaz). İfade, Yâ'nın fethasıyla; "Allah Teâlâ'nın bana ne yapacağını bilmiyorum." anlamında, *mâ yef'alu* şeklinde de okunmuştur.

[318] **Şayet** "يُفَعَلُ" (yapılacak) kelimesi olumlu bir mâna ifade ediyor, nefyedilmiyor. Bu durumda söz *mâ yüf'alü bi ve bi-küm* (bana ve size yapılacak şeyi) şeklinde olmalıdır. [Neden *ولا بكم* olmuş?]" **dersen şöyle derim:** Doğru; ancak *وما اذري* (bilmiyorum) ifadesindeki olumsuzluk *ما* ve ona bağlı kelimeleri kapsaması sebebiyle bunu da içine aldığından, âyetteki ifade çok doğru ve güzel olmuştur. Dikkat edersen, *وَلَمْ يَرَوْا اَنْ اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْاَرْضَ وَلَمْ يَغَىٰ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ* ("Anlamıyorlar mı ki gökleri ve yeri yaratan -ve onları yaratmaktan yorulmayan- Allah, ölüleri de diriltmeye kâdirdir?!") [Ahkâf 46/33]) buyrulmuştur; yani *اَنْ*'nin haberinin başına *Bâ* gelmiştir. Bu, olumsuzluğun 'kendisine bağlı isim ve haberle' birlikte onu da içine alması sebebiyledir.

[319] *مَا يُفَعَلُ*'deki *Mâ* nasb makamında *mâ-i mevsüle* de olabilir, *ref'* makamında *mâ-i istifhâmiye* de olabilir.

[320] *يُوحَى* fiili, "Allah'ın bana *vahyettiği* şeye uyarım." anlamında *yûhî* şeklinde de okunmuştur.

1 Bkz. *Buhârî*, "Kefâlet", 3.

فإنَّ الرسل لم يكونوا يأتون إلا بما آتاهم من آياته، ولا يخبرون إلا بما أوحى إليهم. ولقد أجاب موسى صلوات الله وسلامه عليه عن قول فرعون {فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَى؟} بقوله {عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي} [طه: ٥٢]

[٣١٧] {وَمَا أَدْرِى}، لأنه لا علم لي بالغيب ما يفعل الله بي وبكم فيما يستقبل من الزمان من أفعاله، ويقدر لي ولكم من قضاياه؛ {إِنْ أَتَّبِعْ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ}. وعن الحسن: وما أدري ما يصير إليه أمري وأمركم في الدنيا، ومن الغالب منا والمغلوب. وعن الكلبي: قال له أصحابه وقد ضجروا من أذى المشركين: حتى متى نكون على هذا؟ فقال: ما أدري ما يفعل بي ولا بكم؛ أأترك بمكة أم أمر بالخروج إلى أرض قد رفعت لي ورأيتها، يعني في منامه ذات نخيل وشجر؟ وعن ابن عباس: ما يفعل بي ولا بكم في الآخرة. وقال: هي منسوخة بقوله {لِيَعْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ} [الفتح: ٢]. ويجوز أن يكون نفيًا للدراية المفصلة. وقرئ «ما يفعل»، بفتح الياء، أي يفعل الله عز وجل.

[٣١٨] فإن قلت: إنَّ {يفعل} مثبت غير منفي، فكان وجه الكلام: ما يفعل بي وبكم. قلت: أجل، ولكن النفي في {وَمَا أَدْرِى} لما كان مشتتمًا عليه - لتناوله {مَا} وما في حيزه - صح ذلك وحسن. ألا ترى إلى قوله {أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَمْ يَغَيَّرْ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ} [الأحقاف: ٣٣] كيف دخلت الباء في حيز أن؛ وذلك لتناول النفي إياها مع ما في حيزها.

[٣١٩] وما في {مَا يُفْعَلُ} يجوز أن تكون موصولة منصوبة، وأن تكون استفهامية مرفوعة.

[٣٢٠] وقرئ «يوحي»، أي الله عز وجل. ٢٠

10. De ki: Hiç düşündünüz mü? Ya onu, Allah tarafından geldiği hâlde inkâr ediyorsanız?! Ya, İsrâiloğullarından bir şahit, onun bir benzeri (olan Tevrat'ın gerçekliği) hakkında şahitlik ederek (Kur'ân'a) inandığı hâlde, siz büyüklük taslamakta iseniz?! Zalim bir kavmi, Allah elbette doğru yola getirmez.

[321] Şartın cevabı mahzuftur; takdiri şöyledir: Ya Kur'ân Allah katından gelmişse ve siz onu inkâr ediyorsanız, o zaman zâlim olmaz mısınız!? “Zalim bir kavmi, Allah elbette doğru yola getirmez.” sözü de mahzûfun bu şekilde takdir edilmesi gerektiğine delâlet eder.

[322] İsrâiloğullarından olan şahit, Abdullah b. Selâm'dır. Peygamber (s.a.) Medine'ye geldiğinde Abdullah onun yüzüne bakmış ve bunun 'yalancı yüzü' olmadığını anlamıştı [*İbn Mâce*, “Er'ime”, 1; “İkâmet”, 174; *Tirmizî*, “Kıyâmet”, 42/2485]. Biraz düşününce Muhammed'in beklenen *o peygamber* olduğuna kesin kanaat getirerek “Ben sana, bir peygamberden başkasının bilemeyeceği üç şey soracağım: Kıyâmet alâmetlerinin ilki nedir? Cennettekilerin yiyeceği ilk yemek nedir? Çocuk niçin babasına veya annesine çeker?” dedi. Peygamber (s.a.) ona şu cevabı verdi: “Kıyâmetin ilk alâmeti, insanları doğudan batıya sürecektir olan bir ateştir. Cennettekilerin yiyeceği ilk yemek, balık ciğerinin kenarındaki çıkıntıdır (bu kısım ciğerin kendisinden daha lezzetlidir). Çocuğa gelince, erkeğin 'su'yu öne geçerse ona çeker; kadının 'su'yu öne geçerse ona çeker.” Bunun üzerine Abdullah: “Şehadet ederim ki sen gerçekten Allah'ın resulüsün!” dedi. Ve sözlerine devamla; “Yâ Resûlallah! Yahudiler yalancı ve iftiracı bir kavimdir. Siz onlara benimle ilgili görüşlerini sormadan Müslüman olduğumu öğrenirlerse, sizin yanınızda bana iftira ederler.” dedi. Yahudiler geldiler. Peygamber (s.a.) onlara; “Abdullah'ın aranızdaki konumu nedir?” diye sordu. “En hayırlımız, en hayırlımızın oğlu, efendimiz, efendimizin oğlu, en âlimimiz ve en âlimimizin oğludur.” dediler. “Abdullah Müslüman olsa ne dersiniz?” dedi. “Allah onu bundan korusun!” dediler. Bu esnada Abdullah (saklandığı yerden) çıkıp yanlarına gelerek; “Şehadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur ve yine şahadet ederim ki Muhammed Allah'ın resulüdür!” dedi. Yahudiler: “O bizim en şerlimiz ve en şerlimizin oğludur!” diye onu kötülemeye başladılar. Abdullah; “İşte benim korkup çekindiğim buydu ey Allah'ın Resulü!” dedi [*Buhârî*, “Enbiyâ”, 1, “Menâkıbu'l-Ensâr”, 51, “Tefsîr”, 2/6].

[323] Sa'd b. Ebî Vakkâs şöyle demiştir: “Peygamber'in (s.a.) yeryüzünde yürüyen hiç kimse için 'O cennet ehliendir.' dediğini duymadım. Bunu sadece Abdullah b. Selâm için söyledi. Onun hakkında şu âyet nazil oldu:

١٠- ﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى مِثْلِهِ فَأَمَنْ وَاسْتَكْبَرْتُمْ إِنْ اللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾

[٣٢١] جواب الشرط محذوف تقديره: إن كان القرآن من عند الله وكفرتم به أستم ظالمين؟! ويدل على هذا المحذوف قوله تعالى {إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ}.

[٣٢٢] والشاهد من بني إسرائيل عبد الله بن سلام، لما قدم رسول الله ﷺ المدينة نظر إلى وجهه، فعلم أنه ليس بوجه كذاب. وتأمّله فتحقق أنه هو النبي المنتظر، وقال له: إني سائلك عن ثلاث لا يعلمهن إلا نبي؛ ما أول أشرط الساعة؟ وما أول طعام يأكله أهل الجنة؟ وما بال الولد ينزع إلى أبيه أو إلى أمّه؟ فقال عليه الصلاة والسلام: أما أول أشرط الساعة فنار تحشرهم من المشرق إلى المغرب. وأما أول طعام يأكله أهل الجنة فزيادة كبد حوت، وأما الولد فإذا سبق ماء الرجل نزعه، وإن سبق ماء المرأة نزعته. فقال: أشهد أنك رسول الله حقًا، ثم قال: يا رسول الله، إن اليهود قوم بهت وإن علموا بإسلامي قبل أن تسألهم عني بهتوني عندك. فجاءت اليهود فقال لهم النبي ﷺ: أي رجل عبد الله فيكم؟ فقالوا: خيرنا وابن خيرنا، وسيدنا وابن سيدنا، وأعلمنا وابن أعلمنا. قال: أرايتم إن أسلم عبد الله؟ قالوا: أعاده الله من ذلك! فخرج إليهم عبد الله فقال: أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمدًا رسول الله، فقالوا: شرنا وابن شرنا، انتقصوه. قال: هذا ما كنت أخاف عليه يا رسول الله وأحذر.

[٣٢٣] قال سعد بن أبي وقاص: ما سمعت رسول الله ﷺ يقول لأحد يمشي على وجه الأرض أنه من أهل الجنة إلا لعبد الله بن سلام. وفيه نزل

‘Ya İsrâiloğullarından bir şahit, onun bir benzeri (olan Tevrat’ın gerçekliği) hakkında şahitlik ederse” [Buhârî, “Menâkibu’l-Ensâr”, 19] مِثْلَهُ deki zamir Kur’ân’a râcidir; yani anlamca Kur’ân’ın benzeri olan Tevrat hakkında şahitlik ediyorsa. Bu da Tevrat’ta bulunan ve Kur’ân’ın konularına uygun düşen *tevhid, va’d, va’id* gibi mânalardır. Şu âyetler de bu anlama delâlet etmektedir: “Kaldı ki o(nun ana içeriği) öncekilerin kitaplarında da mevcuttur.” [Şu’arâ 26/196]; “Şüphesiz bu, ilk sahifelerde de geçmektedir.” [A’lâ 87/18], “Mutlak izzet ve hikmet sahibi Allah sana da, senden öncekilere de işte böyle vahyediyor.” [Şûrâ 42/3]

[324] Âyetin anlamı şöyle de olabilir: “O Allah katından ise ve siz de onu inkâr etmişseniz ve bir şahit onun böyle olduğuna -yani Allah katından geldiğine- şahitlik ediyorsa...”

[325] **Şayet** “Bana bu âyetin nazmını anlat da nazım yönünden anlamına vâkıf olayım!” **dersen şöyle derim:** İlk Vav كَفَرْتُمْ cümlesini şartın fiiline atfeder; tıpkı قُلْ اَرَايْتُمْ اِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِهِ (“De ki: Peki, ya bu (Kur’ân), Allah tarafından geliyor; siz de buna rağmen onu nankörce inkâr ediyorsanız!?” [Fussilet 41/52]) âyetinde *sümme* edatının yaptığı gibi. En sondaki Vav, وَشَهِدَ شَاهِدًا مِنْ cümlesine atfeder. وَشَهِدَ deki Vav ise مِنْ cümlesine atfeder. Bunun benzeri, in absentü ileyke ve esete **ve** akbeltü aleyke ve a’radte annî *lem nettefik* (Ben sana iyilik ettiğim hâlde, sen kötülük edersen **ve** ben sana yöneldiğim hâlde sen benden yüz çevirirsen uyuşamayız.) diyerek anlamca birbirine bağlı iki şeyi alıp birbirine atfetmen gibidir. Bu durumda âyetin anlamı şöyle olur: De ki: Kur’ân’ın Allah katından oluşuyla sizin onu inkâr etmeniz **ve** İsrâiloğullarının en bilgilisinin onun benzerinin [Allahtan] indirildiğine şahitlik ederek ona iman etmesiyle sizin Kur’ân’a karşı büyüklenip kendinizi ona iman edemeyecek kadar ‘büyük’ görmenez bir araya gelmişse, o zaman insanların en sapkını ve en zalimi siz olmaz mısınız söyleyin bana!?

[326] فَاَمَنْ sözündeki iman, Kur’ân’ın benzerine şahitlik etmesinin bir neticesi kılınmıştır; çünkü o [şahit], Kur’ân’ın benzerinin Mûsâ’ya (a.s.) indirildiğini, onun vahiy cinsinden olup beşer sözü olmadığını bilip, sonra da insafılı davranarak buna şahitlik edince ve itirafta bulununca *iman* bunun bir neticesi olmuştur.

11. Nankörce inkâr edenler, iman edenler için; “Bu, hayırlı bir iş olsaydı, onlar bunda bizi geçemezlerdi!” dediler. Onunla hidayete eremedikleri için, tabî “Bu, eski bir uydurmadır!” diyecekler...

{وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى مِثْلِهِ}. الضمير للقرآن، أي على مثله في المعنى، وهو ما في التوراة من المعاني المطابقة لمعاني القرآن من التوحيد والوعد والوعيد وغير ذلك. ويدل عليه قوله تعالى {وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ} [الشعراء: ١٩٦]، {إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى} [الأعلى: ١٨]، {كَذَلِكَ يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ} [الشورى: ٣].

٥ [٣٢٤] ويجوز أن يكون المعنى: إن كان من عند الله وكفرتم به وشهد شاهد على نحو ذلك، يعني كونه من عند الله.

[٣٢٥] فإن قلت: أخبرني عن نظم هذا الكلام لأقف على معناه من جهة النظم. قلت: الواو الأولى عاطفة لـ {كَفَرْتُمْ} على فعل الشرط، كما عطفته {ثم} في قوله تعالى {قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِهِ} [فصلت: ٥٢]. وكذلك الواو الآخرة عاطفة لـ {اسْتَكْبَرْتُمْ} على {شَهِدَ شَاهِدٌ}، وأما الواو في {وَشَهِدَ شَاهِدٌ} فقد عطفت جملة قوله {وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى مِثْلِهِ فَأَمَنْ وَاسْتَكْبَرْتُمْ} على جملة قوله {كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ}. ونظيره قولك: ”إن أحسنت إليك وأسأت، وأقبلت عليك وأعرضت عني، لم تتفق“ في أنك أخذت ضميمتين، فعطفتهما على مثليهما. والمعنى: قل أخبروني إن اجتمع كون القرآن من عند الله مع كفركم به، واجتمع شهادة أعلم بني إسرائيل على نزول مثله وإيمانه به، مع استكباركم عنه وعن الإيمان به، أستم أضل الناس وأظلمهم؟

[٣٢٦] وقد جعل الإيمان في قوله {فَأَمَنْ} مسبباً عن الشهادة على مثله، لأنه لما علم أنّ مثله أنزل على موسى صلوات الله عليه، وأنه من جنس الوحي وليس من كلام البشر، وأنصف من نفسه فشهد عليه واعترف كان الإيمان نتيجة ذلك.

٢٠ ١١- ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِنْفَكٌ قَدِيمٌ﴾

[327] لِلَّذِينَ آمَنُوا ifadesi, “iman edenler için” demektir. Âyette bahsedilen söz de Mekke kâfirlerine aittir; “Muhammed’e tâbi olanların çoğu toplumdaki düşük seviyeli insanlardır.” diyorlardı. Bu sözleriyle de Ammâr (v. 37/657), Suheyb (v. 38/659), İbn Mes‘ûd (v. 32/653) gibi fakir sahâbileri kastediyorlardı. “Eğer ona iman etmek hayırlı bir şey olsaydı, bu düşük insanlar ona koşma hususunda bizi geçemezlerdi!” diyorlardı. Şöyle de denmiştir: Cüheyne, Müzeyne, Eslem ve Gıfâr kabileleri Müslüman olunca Benû Âmir, Gatafan, Esed ve Eşca’ kabileleri, “Eğer o hayırlı bir şey olsaydı, koyun çobanları ona koşma hususunda bizi geçemezlerdi!” dediler. Şöyle de denmiştir: Ömer’in bir cariyesi Müslüman oldu. Ömer yoruluncaya kadar onu döver; sonra da “Yorulmasaydım seni daha fazla döverdim!” derdi. Kureyş kâfirleri de “Muhammed’in çağıracağı şey hak olsaydı, filan cariye bu konuda bizi geçemezdi!” derlerdi. Bir görüşe göre de Yahudiler bu sözü Abdullah b. Selâm ve arkadaşları Müslüman olunca söylemişlerdir.

[328] **Şayet** “وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ” (Onunla hidayete eremedikleri için) sözündeki zarfın bir âmili ve فَسَيَقُولُونَ (diyecekler) sözünün bir müteallakı olması gerekir. Oysa birinin geçmiş, diğerinin gelecek zamana delâlet etmesi sebebiyle birbirleriyle uyuşmadıkları için فَسَيَقُولُونَ sözünün zarfta amel etmesi doğru olmaz. O hâlde, bu sözün açıklaması nasıldır? **dersen şöyle derim:** اُ’deki âmil, söz kendisine delâlet ettiği için hafzedilmiştir. Tıpkı “Onu götürüp de...” [Yûsuf 12/15] âyetinde ve insanların *hîneizⁱⁿ el’âne* (olay o zaman oldu; sen şimdi dinle) sözünde hafzedildiği gibi. Âmilin takdiri şöyledir: “Onunla hidayete eremeyince, inatları ortaya çıktı; artık bu sebeple, ‘Bu eski bir uydurmadır!’ diyeceklerdir.” Bu gizli cümle, sözün kendisiyle anlam kazandığı şeydir; çünkü zarf onunla mansûb olmuş; فَسَيَقُولُونَ ifadesi de onun neticesi olmuştur. Tıpkı اِنْ’in gizlendiği حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ (... sonunda, peygamber [ve berberindeki müminler] şöyle demeye başlıyordu...) [Bakara 2/214] ifadesinin sahih olması gibi; çünkü burada *hattâ* mecrûruna, muzâri’ fiil de kendisini nasb eden edata tesadüf etmiştir.

[329] “Bu, eski bir uydurmadır!” sözleri ise “eskilerin masalları” demeleri gibidir.

12. Evet, bundan önce de -hem bir kılavuz hem de rahmet vesilesi olarak- Mûsâ’nın kitabı var. Bu da onun (müşrik Arap) zalimleri uyarın ve yaptıklarını en güzel bir şekilde yapanları müjdelesin diye Arapça bir tasdikçisidir.

13. “Bizim yeğâne Rabbimiz Allah’tır” deyip sonra da istikamet üzere yaşayanlar için korku yoktur; üzülecek de değillerdir.

14. Bunlardır işte, cennetin sahipleri... Yaptıklarının karşılığı olarak temelli kalacaklardır orada...

[٣٢٧] {لَلَّذِينَ آمَنُوا} لأجلهم، وهو كلام كفار مكة، قالوا: عامة من يتبع محمدًا السقاط -يعنون الفقراء مثل عمار وصهيب وابن مسعود- فلو كان ما جاء به خيرًا ما سبقنا إليه هؤلاء! وقيل: لما أسلمت جهينة ومزينة وأسلم وغفار قالت بنو عامر وغطفان وأسد وأشجع: لو كان خيرًا ما سبقنا إليه رعاء البهم. وقيل: إن أمة لعمر أسلمت، فكان عمر يضربها حتى يفتري؛ ثم يقول: لولا أنني فترت لذتتك ضربًا! وكان كفار قريش يقولون: لو كان ما يدعو إليه محمد حقًا ما سبقتنا إليه فلانة. وقيل: كان اليهود يقولونه عند إسلام عبد الله بن سلام وأصحابه.

[٣٢٨] فإن قلت: لا بدّ من عامل في الظرف في قوله {وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ}، ومن متعلق لقوله {فَسَيَقُولُونَ} وغير مستقيم أن يكون {فَسَيَقُولُونَ} هو العامل في الظرف، لتدافع دلالاتي الماضي والاستقبال، فما وجه هذا الكلام؟ قلت: العامل في إذ محذوف، لدلالة الكلام عليه، كما حذف في قوله {فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ} [يوسف: ١٥] وقولهم: حينئذ الآن، وتقديره: وإذ لم يهتدوا به ظهر عنادهم، فسيقولون هذا إفك قديم؛ فهذا المضمّر صحّ به الكلام، حيث انتصب به الظرف. وكان قوله {فَسَيَقُولُونَ} مسببًا عنه كما صحّ بإضمار أنّ قوله {حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ} [البقرة: ٢١٤] لمصادفة {حَتَّى} مجرورها، والمضارع ناصبه. ١٥

[٣٢٩] وقولهم {إِفْكٌ قَدِيمٌ} كقولهم: أساطير الأولين.

١٢- ﴿وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً وَهَذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِّسَانًا عَرَبِيًّا لِيُنذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَبُشْرَى لِلْمُحْسِنِينَ﴾

١٣- ﴿إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾

١٤- ﴿أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ ٢٠

[330] وَمِنْ قَبْلِهِ (ondan önce) ise mübtedâdan önce gelmiş haber olarak zarftır ve aynı zamanda اَمَامًا (kılavuz olarak) kelimesini hâl olarak nasbetmiştir. Tıpkı *fi'd-dâri Zeyd^{ün} kâim^{en}* (Evde ayağa kalkmış vaziyette Zeyd var.) demen gibi. İfade, “Ondan öncekilere Tevrat’ı verdik.” Takdiriyle *ve men kablehû kitâbe Mûsâ* şeklinde de okunmuştur.

[331] اَمَامًا kelimesi, “Allah’ın dini ve şeriatleri konusunda tıpkı cemaatin imama uyması gibi kendisine uyulan kılavuz” anlamına gelir. O kitap, aynı zamanda kendisine iman eden ve içindekilerle amel edenler için “bir rahmettir. Bu” Kur’ân ise Mûsâ’nın kitabını “tasdik eden bir kitaptır.” Veya kendinden önceki bütün kitapları tasdik eden... Nitekim *musaddik^{un} li-mâ beyne yedeyhi* (kendinden öncekilerin tasdikçisidir) şeklinde de okunmuştur. اَرَابِيًّا (Arap diliyle) ifadesi, مُصَدِّقٌ (tasdikçi) kelimesinde bulunan ve *kitaba* işaret eden zamirin hâlidir. Onun âmili de مُصَدِّقٌ kelimesidir; sıfatla hususileşen كِتَابٌ kelimesinin hâli olarak mansûb olması da caizdir; onda [hâzâdaki] işaret anlamı amel etmiş olur. *Yusaddiku zâ lisânⁱⁿ ‘arabiyyⁱⁿ* yani “Arap dili sahibini -Peygamber’i- tasdik eden...” anlamında مُصَدِّقٌ kelimesinin mef’ûlü olması da caiz görülmüştür.

[332] يَنْذِرْ ifadesi, Yâ ile de Tâ ile de okunmuştur [uyarsın diye - sen uyarasın diye]. Yine, “sakınmak, bir şeye karşı hazırlık yapmak” anlamına gelen *nezira - yenzerudan li-yenzera* şeklinde de okunmuştur. وَبَشْرَى (ve müjde olarak) kelimesi nasb mahallindedir; يَنْذِرْ’nin mahalline atfedilmiştir, çünkü يَنْذِرْ *mef’ûlün lehtir*.

15. Biz insanoğluna, ana-babasına iyi davranmasını emrettik; çünkü annesi onu karnında zahmetle taşıyıp zahmetle doğurmuştur. Taşınması ve sütten kesilmesi otuz ay sürer. Ergin çağına ulaşip kırkına basınca (salih bir evlât) şöyle der: “Ya Rabbi! Beni, hem bana hem de ana-babama ihsan eylediğin nimetine şükredebilecek, Senin râzı olacağın salih ameller yapabilecek şekilde yönlendir; benim neslimi de benim için sâlih eyle. Ben gerçekten Sana yöneldim; artık gerçekten teslimiyet gösterenlerdenim.”

[333] Hâ’nın zammesi ve Sîn’in sükûnu ile *husn^{en}*, ikisinin de zammesiyle *husûn^{en}*, ikisinin de fethasıyla *hasen^{en}*, ayrıca *ihsân^{en}* şeklinde okunmuştur. Bu ikisi *meşakkat* anlamında iki ayrı kullanımdır. Tıpkı *fakr - fukr* gibi. Mansûb olması, hâl olduğu içindir ve “meşakkat sahibi, meşakkatli” anlamına gelir. Veya masdarın sıfatı olduğu için mansûbdur; yani *haml^{en} zâ-kürhⁱⁿ* (meşakkatli bir taşıma).

[٣٣٠] {كِتَابٌ مُوسَى} مبتدأ و{مِنْ قَبْلِهِ} ظرف واقع خبرًا مقدمًا عليه، وهو ناصب {إِمَامًا} على الحال، كقولك: في الدار زيد قائمًا. وقرئ «وَمَنْ قَبْلَهُ كِتَابٌ مُوسَى»، على: وآتينا الذين قبله التوراة.

[٣٣١] ومعنى {إِمَامًا} قدوة يؤتم به في دين الله وشرائعه، كما يؤتم بالإمام؛ {وَرَحْمَةً} لمن آمن به وعمل بما فيه. {وَهَذَا} القرآن {كِتَابٌ مُصَدِّقٌ} لكتاب موسى، أو لما بين يديه وتقدمه من جميع الكتب. وقرئ «مصدق لما بين يديه». {لِسَانًا عَرَبِيًّا} حال من ضمير الكتاب في {مُصَدِّقٌ}، والعامل فيه {مُصَدِّقٌ}. ويجوز أن ينتصب حالًا عن كتاب لتخصسه بالصفة، ويعمل فيه معنى الإشارة. وجوز أن يكون مفعولًا ل{مُصَدِّقٌ}، أي يصدق ذا لسان عربي، وهو الرسول.

[٣٣٢] وقرئ «لينذر» بالياء والتاء، و«لينذر»، من نذر ينذر إذا حذر. {وَوُشِّرَى} في محل النصب معطوف على محل {لِيُنْذِرَ}، لأنه مفعول له.

١٥- ﴿وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمَلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾

[٣٣٣] قرئ «حسنًا»، بضم الحاء وسكون السين؛ وبضمهما، وبفتحهما. و«إحسانًا»، و«كرهًا»، بالفتح والضم، وهما لغتان في معنى المشقة، كالفقر والفقر. وانتصابه على الحال، أي ذات كره، أو على أنه صفة للمصدر، أي حملًا ذا كره.

[334] “Taşınması ve süttten kesilmesi” yani karında taşınma ve süttten kesilme müddeti “otuz aydır.” Bu ifade, hamilelik süresinin en azının altı ay olduğuna delildir; zira “Anneler çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Bu, emzirmeyi tamamlamak isteyen içindir.” [Bakara 2/233] âyetine göre emzirme müddeti iki sene ise geriye hamilelik için altı ay kalmaktadır. İfade *ve fasluhû* şeklinde de okunmuştur. *Fasl* ve *fisâl*, yapı ve mâna olarak *fatm* ve *fitâm* kelimeleri gibidir.¹

[335] **Şayet** “Maksat süttten kesmeyi değil, emzirme süresini bildirmektedir; o hâlde bunu neden *süttten ayırma* ile ifade etti?” **dersen şöyle derim:** Süttten ayırma, emzirmenin peşinden geldiği ve devamlı onunla beraber olduğu için, süttten ayırma ifadesi kullanılmıştır; çünkü emzirme ona kadar devam eder ve onunla tamamlanır. Tıpkı şairin *müddeti* [sürenin sonunu ifade eden] *emed*² kelimesiyle isimlendirmesi gibi:

Her mahalle halkı ömür *süresini* tamamlar
Zamanı dolunca da ölür gider.

[336] (“Emzirme” yerine “süttten kesme”nin kullanılmasında) bir artı anlam vardır ki o da; ifadenin, tam olarak yapılan, süttten kesmeyle biten bir emzirmeye ve onun vaktine delâlet etmesidir.

[336] İfade, *hattâ izestevâ ve beleğa eşüddehû* şeklinde de okunmuştur. İnsanın “ergin çağına ermesi”; orta yaşa gelmesi, kuvvetinin, akıl ve temyiz gücünün iyice kuvvetlenip kökleştiği yaşa tam olarak ulaşmasıdır ki o da otuzu geçip kırka dayanmasıdır. Katâde’nin (v. 117/735) otuz üç dediği rivayet edilmiştir. Şöyle ki; otuz üç yaş erginliğin başı olup sonu kırktır. Şöyle de denilmiştir: “Bütün peygamberler ancak kırk yaşından sonra gönderilmişlerdir.”

[337] (Salih evlâdın) şükre yönlendirilmeyi istediği nimetle kastedilen, tevhid ve İslâm nimetidir. O, kendi üzerindeki nimetlerle ana-babasının üzerindeki nimetlere birlikte şükretmiştir; çünkü onların üzerindeki nimetler aynı zamanda kendisi için de bir nimettir. “Razı olunan amel”in beş vakit namaz olduğu da söylenmiştir.

[338] **Şayet** “*واصلح لي في ذرئتي* ifadesindeki *في*’nin anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** Bunun anlamı, Allah’ın, kişinin zürriyetini salâh olan yere ve onun bulunacağı yerlere koymasındadır. Âdeta şöyle demiş olmaktadır: “Zürriyetime salâh ver, salih olmayı onların içine koy!” Bunun benzeri şu mısradaki geçmektedir:

1 *Fasl* mahkemede verilen kararla suçluyu suçsuzdan ayırmak dâhil, her tür ayırma ile ilgili kullanılabilir; *fisâl* ise bahusus bebeği süttten ayırma anlamındadır. Fatm da, her tür kesme / ayırma anlamına gelmekle birlikte, *fitâm* süttten kesmek anlamındadır. Müfâ’aleden gelen *fisâl* ve *fitâm* masdarlarında işteşlik bulunduğundan, anne ile bebek arasındaki karşılıklı bir eylemi ifade etmektedirler. / ed.

2 *Emed* ve *ebed* anlamca yakın olmakla birlikte *ebed* sınırsız, *emed* sınırlıdır. Nitekim Araplar *ed-Dünya emedün ve’l-âhîratü ebedün* derler (Lane); *emed* mutlak olarak zikredildiğinde, belirsiz de olsa bir sınırı bulunan zamanı, yani o zamanın sonunu ifade eder. / ed.

[٣٣٤] {وَحَمْلُهُ وَفِضَالُهُ} ومدة حملة وفضاله {ثَلَاثُونَ شَهْرًا}. وهذا دليل على أن أقل الحمل ستة أشهر؛ لأن مدة الرضاع إذا كانت حولين لقوله عز وجل {حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ} [البقرة: ٢٣٣] بقيت للحمل ستة أشهر. وقرئ «وفصله»، والفصل والفصال كالفطم والفظام بناء ومعنى.

٥ [٣٣٥] فإن قلت: المراد بيان مدة الرضاع لا الفطام، فكيف عبر عنه بالفصال؟ قلت: لما كان الرضاع يليه الفصال ويلابسه - لأنه ينتهي به ويتم - سمي فصلاً، كما سمي المدة بالأمد من قال:

كُلُّ حَيٍّ مُسْتَكْمِلٌ مُدَّةَ الْعُمِّ ❁ رِ وَمُودٍ إِذَا انْتَهَى أَمْدُهُ

وفيه فائدة، وهي الدلالة على الرضاع التام المنتهي بالفصال ووقته.

١٠ [٣٣٦] وقرئ «حتى إذا استوى وبلغ أشده». وبلوغ الأشد أن يكتهل ويستوفي السنّ التي تستحكم فيها قوته وعقله وتمييزه، وذلك إذا أناف على الثلاثين وناطح الأربعين. وعن قتادة: ثلاث وثلاثون سنة، ووجهه أن يكون ذلك أول الأشد، وغايته الأربعين. وقيل: لم يبعث نبي قط إلا بعد أربعين سنة.

[٣٣٧] والمراد بالنعمة التي استوزع الشكر عليها نعمة التوحيد والإسلام. وجمع بين شكري النعمة عليه وعلى والديه؛ لأن النعمة عليهما نعمة عليه. وقيل في العمل المرضي هو الصلوات الخمس.

[٣٣٨] فإن قلت: ما معنى {في} في قوله {وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي}؟ قلت: معناه أن يجعل ذريته موقعاً للصلاح ومظنة له، كأنه قال: هب لي الصلاح في ذريتي وأوقعه فيهم. ونحوه:

Ökçelerini kanatır keskin kılıcım!

[339] “Müslümanlardanım”, ihlâsla sadece Sana teslim olanlardanım.

16. İşte bunlar, yaptıkları en güzel ameli esas alarak makbul kılacağımız ve kötülüklerini görmezden geleceğimiz cennet sahiplerinin arasındaki kimselerdir. İşte budur kendilerine vaat edilegelen kesin vaat...

[340] Yâ'nın fethi ile *yetekabbelü* (makbul kılar), *yetecâvezü* (kötülüklerini görmezden gelir) şeklinde de okunmuştur ki her iki fiilde de zamir Allah'a râcidir. (*Netekabbelü* ve *netecâvezü* şeklinde) Nûn ile de okunmuştur.

[341] **Şayet** “اضحاب الجنة في sözünün anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:**
 10 Bu senin şu sözün gibidir: *Ekrameni'l-emîr^u fi nâsⁱⁿ min ashâbibihî* (Sultan, arkadaşlarından bir grup insan arasında bana ikramda bulundu.) Bununla şunu kastedersin: İkram ettikleri arasında bana da ikram etti; beni de onların arasına kattı, onlardan saydı. Mahalli hâl olarak nasbdır; “Cennet ehlinde oldukları, onlardan sayıldıkları hâlde” anlamındadır.

15 [342] وَعَدَ الصِّدْقِ (kesin gerçekleşecek vaat) ifadesi, *mefûl-i mulaktır*; çünkü “kabul ederiz”, “görmezden gelirim” ifadeleri, amellerinin kabul edileceği ve günahlarının görmezden gelineceği hususunda Allah tarafından bir vaattir.¹

[343] Bu âyetin Hazret-i Ebû Bekir, babası Ebû Kuhâfe, annesi Üm-mü'l-Hayr ve (Ebû Bekir'in) evlâtları ve onlar için yaptığı duanın kabulü
 20 hakkında nâzil olduğu söylenmiştir. Yine şöyle denmiştir: Hazret-i Ebû Bekir dışında, muhacirlerden ve ensârdan hiç kimsenin kendisi, anne-babası, oğulları ve kızlarının tamamı Müslüman olmamıştır.

17. Buna karşılık, (nankör bir evlât) ana-babasına: “Öf be!.. İkinizden de bıktım!.. Benden önce o kadar nesil gelip geçtiği hâlde hiçbirini geri gelmemişken siz hâlâ beni öldükten sonra diriltilmekle mi tehdit ediyorsunuz?!” der... Ana-babası, Allah'a sığınarak “Yazıklar olsun sana! İman et, Allah'ın vaadi elbette gerçektir.” dedikleri hâlde “Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildi” der.

18. Bunlar da kendilerinden önce gelip geçmiş insan ve cin topluluklarıyla birlikte, ilâhî hükmün haklarında kesinleştiği kimselerdir; gerçekten hüsrana uğramışlardır!

[344] *اولئك الذين حَقَّ عَلَيْهِمُ* (diyen kişi) ifadesi mübtedâ, haberi de *وَالَّذِي قَالَ* (Bunlar da ilâhî hükmün haklarında kesinleştiği kimselerdir.) ifadesidir. “Diyen kişi” ile bu sözü söyleyen insan tipi kastedilmiştir. Bu sebeple
 35 de haber çoğul gelmiştir.

1 Ve وَعَدَ الصِّدْقِ (hem de kesin gerçekleşecek bir vaat olarak) ifadesi bu vaadi pekiştirmektedir. / ed.

يَجْرَحُ فِي عَرَاقِبِهَا نَضْلِي *

[٣٣٩] {مِنَ الْمُسْلِمِينَ} من المخلصين.

١٦- ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَتَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ وَعَدَّ الصَّدَقِ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ﴾

٥ [٣٤٠] وقرئ «يتقبل»، و«يتجاوز»، بفتح الياء، والضمير فيهما لله عز وجل. وقرئ بالنون.

[٣٤١] فإن قلت: ما معنى قوله {فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ}؟ قلت: هو نحو قولك: أكرمني الأمير في ناس من أصحابه، تريد: أكرمني في جملة من أكرم منهم، ونظمني في عدادهم. ومحلّه النصب على الحال، على معنى: كائنين في أصحاب الجنة ومعدودين فيهم. ١٠

[٣٤٢] {وَعَدَّ الصَّدَقِ} مصدر مؤكّد؛ لأنّ قوله يتقبل، ويتجاوز وعد من الله لهم بالتقبل والتجاوز.

[٣٤٣] وقيل: نزلت في أبي بكر رضي الله عنه وفي أبيه أبي قحافة وأمّه أم الخير وفي أولاده، واستجابة دعائه فيهم. وقيل: لم يكن أحد من الصحابة من المهاجرين منهم والأنصار أسلم هو وولده وبنوه وبناته غير أبي بكر رضي الله عنه. ١٥

١٧- ﴿وَالَّذِي قَالَ لَوْلَا إِلَهُي لَوْلَا إِلَهُي أُنْفِئْتَنِي أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَفْخِفَانِ اللَّهُ وَيَلْتَكِ آمِنٌ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ﴾

١٨- ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ﴾ ٢٠

[٣٤٤] {وَالَّذِي قَالَ لَوْلَا إِلَهُي} مبتدأ خبره {أُولَئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ}. والمراد ب{الَّذِي قَالَ} الجنس القائل ذلك القول، ولذلك وقع الخبر مجموعاً.

[345] Hasan-ı Basrî, bu âyetin anne-babasına âsî gelen ve yeniden dirilmeyi inkâr eden kâfirler hakkında olduğunu söylemiştir. Katâde'ye göre âyette bahsedilen, anne-babasına isyan eden ve Rabbinin emirlerinden dışarı çıkararak günah işleyen kötü kulun vasfıdır. Âyetin, Müslüman olmadan önce Hazret-i Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman hakkında indiği de söylenmiştir. Babası Ebû Bekir ve annesi Ümmü Rûmân onu İslâm'a davet etmişlerdi. O da onları "Öf be!.." diye azarladıktan sonra "Bana Cüd'ân b. Amr ile Osman b. Amr'ı yeniden diriltin de Muhammed'in söylediği şeyleri onlara sorayım!" demişti. -Bu iki kişi onun dedelerindendi.- Bu son rivayetin yanlışlığına, "diyen kişi" ifadesiyle bu sözü söyleyen insan tipinin kastedilmiş olması ve "İlâhî hükmün haklarında kesinleştiği kimseler" in cehennem ehli olması, Abdurrahman'ın ise Müslümanların faziletlilerinden ve efendilerinden olması şahitlik eder. Âişe'nin (r.a), bu âyetin Abdurrahman hakkında indiği iddiasını yalanladığı nakledilmektedir. Mu'aviye, Mervan'a, insanların Yezid'e biat etmeleri hususunda bir mektup yazınca, Abdurrahman: "İşî krallığa çevirdiniz!.. Çocuklarınıza biat ediyorsunuz!" demiş [ve kendisini tutuklamak istediklerini görünce, Hazret-i Âişe'nin evine sığınmış] idi. Bunun üzerine Mervan: "Ey insanlar! Bu adam, Allah'ın, hakkında; *Ana-babasına: 'Öf be!..' diyen kimse...*" buyurduğu kişidir!" dedi. Hazret-i Âişe bu söz üşitince kızdı ve "Vallahi, bu o değildir. İsteseydim, onun ismini verirdim! Lâkin Allah Teâlâ sen kendisinin sulbündeyken babanı lânetlemişti! Sen Allah'ın lânet ettiği şeyden bir parçasın!.." dedi. [Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 257]

[346] اف kelimesi tenvinsiz olarak kesre ve fetha ile [üffi ve üffe], tenvinli olarak da üç harekeyle [üff^h, üff^h, üff^h] okunmuştur. Bu bir sestir, insan bu sesi çıkardığında onun bunaldığı ve sıkıldığı anlaşılır. Tıpkı bir insan *hiss* diye ses çıkarınca onun bir ağrısının olduğu anlaşıldığı gibi. [Bu kelimeden sonra gelen] Lâim [kişinin canının neye sıkıldığını] açıklamaktadır; "Bu öfleme bilhassa sizedir; başkası için değil sizin içindir!" anlamında...

[347] [اعدائني] ifadesi iki Nûn ile *e-te'idâni*, tek Nûn ile *e-te'idâni* ve idgâmla *e-te'idâni* şeklinde okunmuştur. Kurrâdan biri de Nûn'un fethası ile *e-te'idâneni* şeklinde okumuştur ki iki Nûn, iki kesre ve Yâ'nın bir araya gelmesini ağır görmüş, bunu biraz hafifletmek için birinci Nûn'u fethayla okumuş gibidir. İdgâmla okuyan ve Nûn'lardan birini atan da aynı şekilde hafifletmeyi düşünmüştür.

1 Mervan b. Hakem. "Mervani" Emevi sultanlarının başı; Cemel savaşında Hz. Ali'ye karşı aynı safta savaştığı Talha b. Ubeydullah'ın kâtili... Babası Hakem b. Ebü'l-Âs, Peygamber'e (s.a.) karşı düşmanca bir tavır takınıp ona eziyet etmekte idi; Mekke'nin fethiyle güya Müslüman olduysa da, olumsuz tavrını devam ettirdi. Hz. Peygamber'i taklit etmesi, evini gözetlemesi ve Müslümanların sırrını ifşa etmesi yüzünden Resûlullah tarafından lânet edilerek Tâif'e sürüldü. İlk iki halife; Hakem ve ailesinin Medine'ye dönmek için yaptığı müracaatları reddetmesine rağmen, Osman b. Affan işbaşına gelince -amcası- Hakem ile ailesinin Medine'ye dönmesine izin verdi ve onlara ihsanda bulundu; o sırada yirmi yaşlarında olan Mervan'ı da devlet kâtipliği görevine getirdi (DLA'dan; mealen). Osman (r.a.), Ashab arasında iyi karşılanmayan bu icraatıyla, kendisinin katliyle sonuçlanan meşûm olayların temelini atığının farkında değildir. / ed.

[٣٤٥] وعن الحسن: هو في الكافر العاقّ لوالديه المكذب بالبعث. وعن قتادة: هو نعت عبد سوء عاقّ لوالديه فاجر لربه. وقيل: نزلت في عبد الرحمن بن أبي بكر قبل إسلامه، وقد دعاه أبوه أبو بكر وأمه أم رومان إلى الإسلام، فأفف بهما وقال: ابعثوا لي جدعان بن عمرو وعثمان بن عمرو - وهما من أجداده - حتى أسألهما عما يقول محمد! ويشهد لبطلانه أن المراد بـ {الَّذِي قَالَ} جنس القائلين ذلك، وأنّ قوله {الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ} هم أصحاب النار، وعبد الرحمن كان من أفاضل المسلمين وسرواتهم. وعن عائشة رضي الله عنها إنكار نزولها فيه، وحين كتب معاوية إلى مروان بأن يبايع الناس ليزيد قال عبد الرحمن: لقد جئتم بها هرقلية، أتبايعون لأبنائكم؟ فقال مروان: يا أيها الناس، هو الذي قال الله فيه: {وَالَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ أُفٍّ لَكُمَا}، فسمعت عائشة فغضبت وقالت: والله، ما هو به! ولو شئت أن أسميه لسميته، ولكن الله لعن أباك وأنت في صلبه، فأنت فضض من لعنة الله!

[٣٤٦] وقرئ «أف»، بالكسر والفتح بغير تنوين، وبالحرركات الثلاث مع التنوين؛ وهو صوت إذا صوت به الإنسان علم أنه متضجر، كما إذا قال: حس، علم منه أنه متوجع، واللام للبيان، معناه: هذا التأفيف لكما خاصة، ولأجلكما دون غيركما.

[٣٤٧] وقرئ «أتعدانني»، بنونين. و«أتعدانني»، بأحدهما، و«أتعدانني»، بالإدغام. وقد قرأ بعضهم «أتعدانني»، بفتح النون، كأنه استثقل اجتماع النونين والكسرتين والياء، ففتح الأولى تحرياً للتخفيف، كما تحراه من أدغم ومن أطرح أحدهما. ٢٠

[348] “Çıkarılacağımı” yani yeniden diriltilip yerden çıkarılacağımı. Bu ifade *ahrucce* (çıkacağı) şeklinde de okunmuştur.

[349] “Benden önce o kadar nesil gelip geçtiği” yani onlardan hiçbiri tekrar diriltilmediği “hâlde...” “Ana-babası, Allah’a sığınıyorlardı” yani “senden ve söylediğin şeyden Allah’a sığınırız!” diyorlardı. Bu, onların, çocuğun söylediği şeyi çok vahim, tehlikeli ve kötü bir söz olarak gördüklerini ifade eder.

[350] “Yazıklar olsun sana!” ifadesi onun helâk olması için bir bedduadır; maksat, gerçekten helâk olması değil, onu imana teşvik edip yönlendirmektir.

[351] فِي امَمٍ (topluluklarla birlikte) ifadesinin gramer yönünden izahı aynen yukarda geçen فِي اصْحَابِ الْجَنَّةِ [Ahkâf 46/16] gibidir.

[352] [17. âyetteki] اِنَّ، “Allah’ın vaaadinin hak olduğuna iman et” anlamında fetha ile *enne* şeklinde de okunmuştur.

19. Her iki grup için de kendi yaptıklarına göre birtakım dereceler vardır. Böylece, kimseye haksızlık edilmeden; herkese kendi işlediğinin karşılığı ödenir.

[353] “Herkese” yani yukarıda zikredilen iki tip insana “yaptıklarına göre birtakım dereceler” yani işledikleri hayır ve şerrin karşılığı olarak veya o ikisinden işledikleri şeyler sebebiyle makam ve mertebeler vardır. **Şayet** “Cennet derece derecedir, cehennem *dereke dereke* (yani aşağıya doğru kademe kademe)dir.’ rivayeti varken neden [âyette ikisi için de] ‘dereceler’ denmiştir?” **dersen şöyle derim:** “Hepsi” kelimesi iki gruba da şâmil olduğu için *tağlib* kaidesine uyarak böyle demek caizdir.

[354] وَلِيُوَفِّيَهُمْ (Onlara işlediklerinin karşılığını tastamam ödesin diye) ifadesi Nûn ile *ve li-nuveffiyehum* (Onlara işlediklerinin karşılığını tastamam ödeyim diye) şeklinde de okunmuştur. Bu ifade sebep bildirmektedir; söz kendisine delâlet ettiği için de bu sebep hazfedilmiştir. Âdetâ şöyle buyrulmaktadır: Onlara amellerinin karşılığını tastamam ödemek ve haklarına zulmetmemek için karşılıklarını amellerine göre takdir etti ve mükâfatı “(yukarı doğru) dereceler”, cezayı da “(aşağı doğru) derekeler” şeklinde yaptı.

20. Ateşin nankörce inkâr edenlere seyrettirileceği gün (kendilerine şöyle çıkışılır): “Siz, (âhirette elde edeceğiniz) tertemiz-hoş şeyleri dünya hayatınızda tükettiniz; o hayatın safasını sürmek için elinizden geleni yaptınız!.. Bugün de burnunuzu sürtecek bir azaba çarptırılacaksınız!.. Haksız yere kendinizde büyüklük vehmedip durduğunuz için... Fâsıklık edip durduğunuz için...”

[٣٤٨] {أَنْ أُخْرَجَ} أَنْ أُبْعَثَ وَأُخْرَجَ مِنَ الْأَرْضِ. وقرئ «أخرج».

[٣٤٩] {وَقَدْ خَلَّتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي}، يعني ولم يبعث منهم أحد {يَسْتَعِينَانِ اللَّهَ} يقولان: الغياث بالله منك ومن قولك، وهو استعظام لقوله.

[٣٥٠] {وَوَيْلٌكَ} دعاء عليه بالثبور؛ والمراد به الحث والتحريض على الإيمان، لا حقيقة الهلاك.

[٣٥١] {فِي أُمَّمٍ} نحو قوله {فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ} [الأحقاف: ١٦].

[٣٥٢] وقرئ «أن» بالفتح، على معنى: آمِنُ بَأْنِ وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا.

١٩- ﴿وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِمَّا عَمِلُوا وَلِيُؤْفِيَهُمْ أََعْمَالَهُمْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾

[٣٥٣] {وَلِكُلِّ} من الجنسين المذكورين {دَرَجَاتٍ مِمَّا عَمِلُوا}، أي منازل ومراتب من جزاء ما عملوا من الخير والشر، أو من أجل ما عملوا منهما. فإن قلت: كيف قيل: درجات، وقد جاء: الجنة درجات والنار دركات؟ قلت: يجوز أن يقال ذلك على وجه التغليب، لاشتمال كل على الفريقين.

[٣٥٤] {وَلِيُؤْفِيَهُمْ} وقرئ بالنون، تعليل معلله محذوف لدلالة الكلام عليه، كأنه قيل: وليؤفِيَهُمْ أعمالهم ولا يظلمهم حقوقهم، قدر جزاءهم على مقادير أعمالهم؛ فجعل الثواب درجات والعقاب دركات.

٢٠- ﴿وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَدْهَبْتُمْ طِبَّاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا فَالْيَوْمَ تُجْرَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ﴾

[355] Zarfı nasbeden, اُدْهَبْتُمْ 'ün öncesindeki gizli “söylenir” ifadesidir. Ateşe arz edilmeleri ise, kendilerine onunla azap edilmesidir. Araplar *'urida benû fulân 'alês-seyf* (Falan kabile kılıca arz edildi.) yani kılıçla öldürüldü!” derler. Tıpkı “Sabah-akşam Ateşe arz edilirler!” [Gâfir 40/46] âyetindeki gibi.

5 Ateşin onlara arz edilmesi de kastedilmiş olabilir. Nitekim Araplar *'aradtü'n-nâkate 'alêl-havz* (Deveyi havuza arz ettim.) derler ve havuzun ona gösterilmesini kastederler; ancak kelimelerin yerlerini değiştirmişlerdir. İbn Abbas'ın şu tefsiri de buna delâlet eder: “Cehenneme getirilirler ve cehennemle onların arasındaki engeller kaldırılarak orası kendilerine gösterilir.”

10 [356] “Tertemiz-hoş şeylerinizi tükettiniz!” Yani tertemiz ve hoş şeylerden size yazılan nasibiniz dünyada kavuştuklarınız kadardı; onları da tükettiniz ve hepsini almış oldunuz. Bütün nasibinizi bitirdikten sonra size artık başka bir şey kalmadı.

[357] Hazret-i Ömer şöyle demiştir: “Dileseydim kızarmış kuzular, ince ekmekler, çerezler, deve döşleri ve hörgüçleri getirtirdim; ancak gördüm ki Allah bir grup insana, tertemiz ve hoş şeylerini bitirmeleri sebebiyle kötü âkıbetlerini haber veriyor; ‘Siz, tertemiz-hoş şeylerinizi dünya hayatınızda tükettiniz!’ [Ahkâf 46/20] buyuruyor.” Onun şöyle dediği de nakledilmiştir: “İsteseydim içinizde en lezzetli yemekleri yiyen ve en güzel elbiseleri giyen ben olurum; ancak ben tertemiz ve hoş şeylerimi (âhirete) bırakmak istiyorum.”

20 Rivayete göre Peygamber (s.a.) bir gün Ehl-i Suffe'nin yanına girmişti. Onlar elbiselerini deri ile yapıyor, yamalık kumaş dahî bulamıyorlardı. Onlara: “Siz bugün mü daha hayırlı bir hâldesiniz yoksa birinizin sabah bir takım elbise, akşam başka bir takım elbise giydiği, kendisine sabah bir tencere yemek, ak-

25 şam başka bir tencere yemek getirildiği ve evinin Kâbe gibi kumaşlarla örtülüp süslendiği zaman mı?” buyurdu. Onlar: “Biz o gün daha hayırlı bir hâlde oluruz.” dediler. Peygamber (s.a.): “Hayır, bilâkis siz bugün daha hayırlı bir durumdasınız!” buyurdu [Kırş. Tirmizî, “Kıyâmet”, 35/2476].

[358] İstifham Hemze'si ile *e-ezhebtüm* ve iki Hemze arasına bir Elif koyarak *â-ezhebtüm* şeklinde de okunmuştur. اَلْهُون horluk, zillet demektir; nitekim *'azâbe'l-hevâni* şeklinde de okunmuştur. تَشْفُونَ Sîn'in zammesiyle de kesresiyle de okunmuştur.

21. Âd'ın kardeşini (yani Hud Peygamber'i) de yâd et. Hani o, kum tepelerinde yaşayan kavmini uyarak; “Allah'tan başkasına kulluk etmeyin! Ben sizin hakkınızda, büyük bir günün azabından endişe ediyorum!” demişti... ki ondan önce de [insanları aynı konuda] uyarılar olmuştu ve daha sonra da olacaktı.

35

[٣٥٥] ناصب الظرف هو القول المضممر قبل {أَذْهَبْتُمْ}. وعرضهم على النار تعذيبهم بها، من قولهم: عرض بنو فلان على السيف إذا قتلوا به. ومنه قوله تعالى {النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا} [غافر: ٤٦]. ويجوز أن يراد: عرض النار عليهم من قولهم: عرضت الناقة على الحوض، يريدون: عرض الحوض عليها، فقلبوا. ويدل عليه تفسير ابن عباس رضي الله عنه: يجاء بهم إليها فيكشف لهم عنها.

[٣٥٦] {أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ}، أي ما كتب لكم حظ من الطيبات إلا ما قد أصبتموه في دنياكم، وقد ذهبتم به وأخذتموه، فلم يبق لكم بعد استيفاء حظكم شيء منها.

[٣٥٧] وعن عمر رضي الله عنه: لو شئت لدعوت بصلائق وصناب وكرامر وأسمنة، ولكني رأيت الله تعالى نعى على قوم طيباتهم، فقال {أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا}. وعنه: لو شئت لكنت أطيبكم طعامًا وأحسنكم لباسًا، ولكني أستبقي طيباتي. وعن رسول الله ﷺ: أنه دخل على أهل الصفة وهم يرقعون ثيابهم بالأدم ما يجدون لها رقاغًا، فقال: أنتم اليوم خير أم يوم يغدو أحدكم في حلة ويروح في أخرى، ويغدى عليه بجفنة ويراح عليه بأخرى، ويستر بيته كما تستر الكعبة. قالوا: نحن يومئذٍ خير. قال: بل أنتم اليوم خير.

[٣٥٨] وقرئ «أأذهبتم»، بهمزة الاستفهام، و«أأذهبتم»، بألف بين همزتين. والهون الهوان، وقرئ «عذاب الهوان»، وقرئ «يفسقون»، بضم السين وكسرها.

٢١- ﴿وَأَذْكُرْ أَخَا عَادٍ إِذْ أَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقَافِ وَقَدْ خَلَّتِ النَّذُرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ
وَمِنْ خَلْفِهِ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ﴾

[359] اخْتَأَفَ “uzun, yüksek ve eğimli kum yığını” anlamına gelen *hıkf* kelimesinin çoğuludur. Yamulan ve eğrilen bir şey için kullanılan *ihkavka-feş-şey*” ifadesinden alınmıştır. Âd kavmi direk kullanan bir kavimdi, denize yakın bir yerde, Yemen’in eş-Şıhr denilen bölgesinde kumlar arasında otururlardı. Buranın Umân ile Mehera arasında olduğu da söylenmiştir.

[360] التَّنْذُرُ (uyaranlar), uyaran ve uyarmak anlamına gelen *nezîr* kelimesinin çoğuludur. وَمِنْ خَلْفِهِ, وَمِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ öncesinde, arkasında, sonrasında demektir. *Min beyni yedeyhi ve min ba’dihî* şeklinde de okunmuştur. Anlam şöyledir: Hûd (a.s.), “Sadece Allah’a kulluk edin, yoksa sizin hakkınızda azaptan korkuyorum.” diye kavmini uyardı ve kendisinden önce gelen ve sonra gönderilecek olan resullerin hepsinin de aynen bu şekilde kavimlerini uyardıklarını ve uyacaklarını onlara bildirdi. İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre; Hûd’dan (a.s.) önce ve onun çağında gönderilen resuller kastedilmektedir. Bu tefsire göre “sonrasında” ifadesi, “uyarmasından sonra” anlamındadır. Bu izah, وَوَقَدْ خَلَّتِ التَّنْذُرُ (uyaranlar gelip geçmişti) ifadesini اِنْدَرُ قَوْمَهُ (kavmini uyarılmıştı) ifadesine bağladığın (hâl yaptığın) zaman geçerli olur. وَوَقَدْ خَلَّتِ التَّنْذُرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ (önündekilerden ve arkasındakilerden uyaranlar da gelip geçmişti) cümlesini اِنْدَرُ قَوْمَهُ (kavmini uyardı) ile اَلَّا تَعْبُدُوا (kulluk etmeyin) arasında bir ara cümle olarak kabul etmen de mümkündür ki bu durumda mâna şöyle olur: Hûd’un, kavmini şirkin âkıbeti ve büyük azaba karşı uyarmasını yâd et! Ondan önceki ve sonraki resuller de bu şekilde uyarılmışlardı, onları da yâd et!

22. “Sen bizi tanrılarımızdan vazgeçirmek için mi geldin bize?! Doğru söyleyenlerden isen, haydi getir, tehdit ettiğin şeyi başımıza!” dediler.

23. “(Bunun ne zaman gerçekleşeceğine dair) bilgi tamamen Allah katındadır. Ben sadece, size iletmekte görevlendirildiğim şeyi size iletiyorum; ama görüyorum ki cahil bir toplumsunuz!” dedi.

[361] *İfk* çevirmek demektir, *efekehû an ra’yihî* (onu görüşünden döndürdü) denir. “İlâhlarımızdan” yani onlara tapmaktan. “Tehdit ettiğin şeyi”, yani şirk koşulduğunda azabın âcilen geleceği tehdidini hemen gerçekleştire; vaadinde sadık “isen.”

[362] **Şayet** “(Bunun ne zaman gerçekleşeceğine dair) bilgi tamamen Allah katındadır.” ifadesi onların ‘Haydi getir şu tehdit ettiğin şeyi başımıza!’ sözlerine cevap olarak nasıl uygun düşmektedir?” **dersen şöyle derim:** Onların bu sözü azabı âcilen istediklerini göstermektedir. Dikkat edersen, “Hayır! Bu, sizin o hemen istediğiniz şey!” [Ahkâf 46/24] buyrulmuştur. Hûd (a.s.) onlara şöyle demiş olmaktadır: Size azap edilecek vakitle ilgili bende herhangi bir bilgi yok;

[٣٥٩] الأحقاف جمع حقف، وهو رمل مستطيل مرتفع فيه انحناء، من احقوقف الشيء، إذا اعوجَّ. وكانت عاد أصحاب عمد يسكنون بين رمال مشرفين على البحر بأرض يقال لها الشجر من بلاد اليمن. وقيل: بين عمان ومهرة.

[٣٦٠] و{التُّذُرُ} جمع نذير، بمعنى المنذر؛ أو الإنذار. {مَنْ بَيْنَ يَدَيْهِ} من قبله {وَمِنْ خَلْفِهِ} ومن بعده. وقرئ «من بين يديه ومن بعده». والمعنى: أن هودًا عليه السلام قد أُنذِرهم فقال لهم: لا تعبدوا إلا الله؛ إني أخاف عليكم العذاب؛ وأعلمهم أن الرسل الذين بعثوا قبله والذين سيبعثون بعده كلهم منذرون نحو إنذاره. وعن ابن عباس رضي الله عنه: يعني الرسل الذين بعثوا قبله والذين بعثوا في زمانه؛ ومعنى {وَمِنْ خَلْفِهِ} على هذا التفسير: ومن بعد إنذاره. هذا إذا عُلقت {وَقَدْ خَلَّتِ التُّذُرُ} بقوله {أُنذَرَ قَوْمَهُ}. ولك أن تجعل قوله تعالى {وَقَدْ خَلَّتِ التُّذُرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ} اعتراضًا بين {أُنذَرَ قَوْمَهُ} وبين {أَلَّا تَعْبُدُوا}، ويكون المعنى: واذكر إنذار هود قومه عاقبة الشرك والعذاب العظيم؛ وقد أُنذر من تقدمه من الرسل ومن تأخر عنه مثل ذلك، فاذكرهم.

٢٢- ﴿قَالُوا أَجِئْنَا لِنَتَّوَكَّنَا مِنَّا فَآتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ﴾

٢٣- ﴿قَالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَأُبَلِّغُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ وَلَكِنِّي أَرَأَيْتُمْ قَوْمًا

تَجْهَلُونَ﴾

[٣٦١] الإفك الصرف؛ يقال أفكه عن رأيه. {عَنْ آلِهَتِنَا} عن عبادتها. {بِمَا تَعِدُنَا} من معالجة العذاب على الشرك. {إِنْ كُنْتَ} صادقًا في وعدك.

[٣٦٢] فإن قلت: من أين طابق قوله تعالى {إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ} جوابًا لقولهم {فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا}؟ قلت: من حيث إن قولهم هذا استعجال منهم بالعذاب. ألا ترى إلى قوله تعالى {بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ}؛ فقال لهم: لا علم عندي بالوقت الذي يكون فيه تعذيبكم،

Allah bilmediğim bir hikmet ve bir kısım faydalar sebebiyle bunu bana bildirmedi. Bu vaktin bilgisi sadece Allah katındadır. O hâlde, sizin teklif ettiğiniz azabı âcilen getirmesi için O'na nasıl dua edebilirim?! وَابْلَغُكُمْ مَا ارْسَلْتُ بِهِ (Ben sadece, iletmekle görevlendirildiğim şeyi size iletiyorum) ifadesinin -ki hafifletilerek (*ubliğüküm*) de okunmuştur- anlamı şöyledir: Benim durumum ve bana şart koşulan şey; uyarmak, korkutmak ve sizi Allah'ın gazabına çarptırarak şeylerden sizi var gücümle uzaklaştırmak gibi elçilik vazifelerimi yapmak ve bu husustaki bilgileri sizlere ulaştırmaktır. Ancak siz cahilsiniz; peygamberlerin sırf uyarmak için gönderildiğini, kendilerine izin verilmeyen şeyleri teklif etmek ve istemek için gönderilmediğini bilmiyorsunuz!

24. Nihayet, onu (yani, bahsettiği azabı), kendi vadilerine yönelmiş 'ufku enlemesine kaplayan bir bulut' olarak gördüklerinde; "İşte bize yağmur getirecek 'ufku enlemesine kaplayan bir bulut!" dediler... "Aksine! Bu, sizin o hemen istediğiniz şey!.. Canınızı yakacak azabı taşıyan öyle bir kasırga"

25. "ki önüne çıkan her şeyi, Rabbinin emriyle yerle bir edecek!" (dedi...) Ama sonunda, öyle bir hâle geldiler ki, oturdukları yerlerden başka bir şey görülmez oldu... Mücrim topluları işte böyle cezalandırırız Biz!

[363] فَلَمَّا رَأَوْهُ (onu görünce) ifadesindeki zamirde iki vecih vardır; مَا تَعْدُنَا 'ya (tehdit ettiğin şeye) râci olabilir veya mübhem zamirdir, peşinden gelen "ufku enlemesine kaplayan bir bulut" kelimesi onu temyiz veya hâl olarak açıklar. Bu, daha açık ve daha fasihtir. *el-Ârîd* semanın ufku enlemesine kaplayan bulut demektir. Bunun benzeri, "yayıldı, karşısına çıktı" anlamına gelen *habâ* ve 'anne kelimelerinden gelen *el-habiyy^{ti}* ve *el-'anân^u* kelimeleridir. مستقبل وممطر kelimelerinin izâfeti mecazidir; kelimeyi ma'rife yapmaz. Bunun delili ise ma'rife kelimelere muzâf oldukları hâlde ikisinin de nekire kelimelere (عارض - عارضًا) sıfat olmasıdır.

[364] "Bilâkis o" ifadesinin öncesinde gizlenmiş bir söyleme fiili vardır; söyleyen, Hûd'dur (a.s.). Bunun delili de *kâle Hûd^{um} bel huve* (Hûd dedi ki: Bilâkis o...) kıraatidir. İfade, *kul bel me'sta'celtüm bi-hî hiye ri^{h^{un}}* (De ki: Bilâkis acele istediğiniz şey, öyle bir kasırgadır ki...) şeklinde de okunmuştur ki, "Allah 'De ki' buyurdu." anlamındadır.

[365] "...ki önüne çıkan her şeyi yerle bir edecek", Âd'ın can ve mallarından çok miktar helâk edecek. Böylece, 'çokluk'u 'her şey' diyerek ifade etmiş oluyor. [تَدْوِر] "Helâk oldu" anlamına gelen *demera - dimâr^{am}* kökünden *yedmüru küllü şey^{im}* ([O kasırga yüzünden] her şey helâk olur!) şeklinde de okunmuştur.

حكمة وصوابًا، إنما علم ذلك عند الله، فكيف أدعوه بأن يأتيكم بعذابه في وقت عاجل تقترحونه أنتم؟ ومعنى {وَأَبْلَغُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ} -وقرئ بالتخفيف- أن الذي هو شأنني وشرطي أن أبلغكم ما أرسلت به من الإنذار والتخويف والصرف عما يعرضكم لسخط الله بجهدي، ولكنكم جاهلون لا تعلمون أن الرسل لم يبعثوا إلا منذرين، لا مقترحين ولا سائلين غير ما أذن لهم فيه. ٥

٢٤- ﴿فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَّتِهِمْ قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾

٢٥- ﴿تُدْمِرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَأَصْبَحُوا لَا يُرَى إِلَّا مَسَاكِينُهُمْ كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ﴾

١٠ [٣٦٣] {فَلَمَّا رَأَوْهُ} في الضمير وجهان؛ أن يرجع إلى {مَا تَعَدْنَا}، وأن يكون مبهمًا قد وضع أمره بقوله {عَارِضًا} إما تمييزًا وإما حالًا؛ وهذا الوجه أعرب وأفصح. والعارض: السحاب الذي يعرض في أفق السماء. ومثله: الحبي والعنان، من حبا وعنّ، إذا عرض. وإضافة مستقبل وممطر مجازية غير معروفة؛ بدليل وقوعهما وهما مضافان إلى معرفتين وصفًا للنكرة.

١٥ [٣٦٤] {بَلْ هُوَ} القول قبله مضمّر، والقائل: هود عليه السلام، والدليل عليه قراءة من قرأ: «قال هود بل هو». وقرئ «قل بل ما استعجلتم به هي ريح»، أي قال الله تعالى: قل.

[٣٦٥] {تُدْمِرُ كُلَّ شَيْءٍ} تهلك من نفوس عاد وأموالهم الجم الكثير، فعبر عن الكثرة بالكلية. وقرئ «يدمر كل شيء» من دمر دمارًا، إذا هلك.

[366] *Lâ terâ*¹ (görmezsin) ifadesi, kim olursa olsun gören herkese hi-taptır. Bu ifade meçhul sîga ile Yâ ve Tâ ile *lâ yürâ* (görülmez) ve *lâ türâ* (görülmez) şeklinde de okunmuştur. Tâ ile [müennes] okunmasının -ki bu Hasan-ı Basrî'den nakledilmiştir- açıklaması şöyledir: *Lâ turâ bakâyâ ve lâ eşyâ'*... (Onlardan, -meskenleri hâricinde- ne bir kalıntı ne de bir eşya görülebilir). Tıpkı Zürrümme'nin (v. 117/735) şu mısralarındaki gibi;

[İş ve koşturma sebebiyle o iri cüsseli develer o kadar zayıfladı ki]
sadece iki tarafı şişkin göğüsleri kaldı geriye.

Ancak kuvvetli okuyuş bu değildir. *Lâ terâ illâ meskenehum* (Onların ancak meskenlerini görebilirsin.) ve *lâ yürâ illâ meskenühüm* (Onların ancak meskenleri görülebilir.) şeklinde de okunmuştur.

[367] Rivayete göre; rüzgâr çadırları ve hevdeçleri alıp havaya kaldırıyor, bunlar uzaktan çekirgeymiş gibi görünüyordu. Denildiğine göre; azabı ilk gören onlardan bir kadın idi, “Bir rüzgâr gördüm, içinde ateş topları gibi alevler var!” demişti. Rivayete göre; rüzgârın azap olduğunu ilk şöyle anlamışlar: Rüzgârın çöldeki develerini ve sürülerini yerle gök arasında uçurduğunu görünce, hemen evlerine girip kapılarını kilitlemişler. Ancak kasırga kapılarını söküp insanları yere çarpmış!.. Allah da üzerlerine kum yığınlarını akıtmış ve yedi gece sekiz gün inleyerek bu yığınların altında kalmışlar. Sonra kasırga, kumları üzerlerinden açmış, insanları da alıp denize atmış.

[368] Rivayete göre; Hûd (a.s.) kasırganın geldiğini hissedince bir pınarın yanında kendisi ve müminler için bir çizgi çizmiş. İbn Abbas'ın şöyle dediği nakledilmiştir: Hûd ve beraberindekiler korunaklı bir yere çekilmişti. Kasırga onların tenlerine yumuşakça dokunuyor ve hoşlarına gidecek şekilde esiyor; Âd kavmine vardığında ise üzerindeki insanlarla birlikte hevdeçli develeri yerle gök arasında uçuruyor ve onları taşlarla eziyordu.

[369] Peygamber'in (s.a.) de kasırga çıktığını gördüğünde endişelendiği ve “Allah'ım! Bunun ve gönderildiği vazifenin hayrını istiyorum. Bunun ve gönderildiği vazifenin şerrinden Sana sığınıyorum!” dediği rivayet edilir. Bir yağmur bulutu gördüğünde kalkar, oturur; gider gelir, rengi değişirmiş. Kendisine “Yâ Resûlallah, niçin korkuyorsunuz?” denilince “İşte bize yağmur getirecek bir bulut!” diyen Âd kavminin başına gelenlerin benzeri meydana gelecek diye korkuyorum.” buyurmuş [*Buhârî*, “Bed'ü'l-Halk”, 5; *Müslim*, “İstiskâ”, 15].

1 Müfessirin يَرَى لَا kıraatini değil, bunu esas aldığı anlaşılmaktadır. / ed.

[٣٦٦] «لَا تَرَى» الخطاب للرائي من كان. وقرئ «لَا يَرَى»، على البناء للمفعول بالياء والتاء. وتأويل القراءة بالتاء -وهي عن الحسن رضي الله عنه- لا ترى بقايا ولا أشياء منهم إلا مساكنم. ومنه بيت ذي الرمة:

وَمَا بَقِيَتْ إِلَّا الضُّلُوعُ الْجَرَّاشِعُ ❁

° وليست بالقوية. وقرئ «لَا تَرَى إِلَّا مَسْكَنَهُمْ»، و«لَا يَرَى إِلَّا مَسْكَنَهُمْ».

[٣٦٧] وروى أَنَّ الرِّيحَ كَانَتْ تَحْمَلُ الْفَسْطَاطَ وَالظُّعِينَةَ فَتَرْفَعُهَا فِي الْجَوِّ حَتَّى تَرَى كَأَنَّهَا جَرَادَةٌ. وقيل: أَوَّلُ مَنْ أَبْصَرَ الْعَذَابَ امْرَأَةٌ مِنْهُمْ؛ قَالَتْ: رَأَيْتُ رِيحًا فِيهَا كَشْهَبُ النَّارِ. وروى: أَوَّلُ مَا عَرَفُوا بِهِ أَنَّهُ عَذَابٌ: أَنَّهُمْ رَأَوْا مَا كَانَ فِي الصَّحْرَاءِ مِنْ رِحَالِهِمْ وَمَوَاشِيهِمْ تَطِيرُ بِهِ الرِّيحُ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ، فَدَخَلُوا بِيُوتِهِمْ وَغَلَقُوا أَبْوَابَهُمْ؛ فَقَلَعَتِ الرِّيحُ الْأَبْوَابَ وَصَرَعَتْهُمْ، وَأَمَالَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْأَحْقَافَ فَكَانُوا تَحْتِهَا سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ لَهُمْ أَنْيُنْ، ثُمَّ كَشَفَتِ الرِّيحُ عَنْهُ، فَاحْتَمَلْتَهُمْ فَطَرَحْتَهُمْ فِي الْبَحْرِ.

[٣٦٨] وروى أَنَّ هُودًا لَمَّا أَحْسَسَ بِالرِّيحِ خَطَّ عَلَى نَفْسِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ خَطًّا إِلَى جَنْبِ عَيْنِ تَنْبَعٍ. وَعَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه: اعْتَزَلَ هُودٌ وَمَنْ مَعَهُ فِي حَظِيرَةٍ مَا يَصِيبُهُمْ مِنَ الرِّيحِ إِلَّا مَا يَلِينُ عَلَى الْجُلُودِ وَتَلْذَهُ الْأَنْفُسُ. وَإِنِهَا لَتَمْرٌ مِنْ عَادَ بِالظُّعْنِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَتَدْمَغُهُمْ بِالْحِجَارَةِ. ١٥

[٣٦٩] وَعَنْ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم أَنَّهُ كَانَ إِذَا رَأَى الرِّيحَ فَزَعُ وَقَالَ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ خَيْرَهَا وَخَيْرَ مَا أُرْسَلَتْ بِهِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهَا وَشَرِّ مَا أُرْسَلَتْ بِهِ. وَإِذَا رَأَى مَخِيلَةً قَامَ وَقَعَدَ، وَجَاءَ وَذَهَبَ، وَتَغَيَّرَ لَوْنُهُ، فَيُقَالُ لَهُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا تَخَافُ؟ فَيَقُولُ: إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَكُونَ مِثْلَ قَوْمِ عَادَ حَيْثُ قَالُوا: هَذَا عَارِضٌ مِمَّنْطَرْنَا.

[370] **Şayet** “Kasırğanın *Rabba* izâfe edilmesinin faydası nedir?” **dersen şöyle derim:** Bu rüzgâr ve onun dizginlerini elde tutma, Allah’ın kudretinin azametine şahitlik etmektedir; zira kasırğa O’nun hayranlık verici mah-lûkâtından ve büyük ordularındandır. امر’den bahsedilmesi ve kasırğanın
5 Allah’tan emir alması, bu görüşü destekler; kuvvetlendirir.

26. Aslında onlara, size vermediğimiz imkânlar bahşetmiştik. Onlara da kulak, göz ve gönül vermiştik; fakat ne kulaklarının, ne gözlerinin ne de gönüllerinin kendilerine bir faydası oldu; çünkü Allah’ın âyetlerini, bile bile reddediyorlardı! Ama sonunda başlarına geliverdi o alay edip durdukları şey!
10

[371] ان مَكَّأَم فِيهٖ nâfiyedir; “size vermediğimiz imkânlar” demektir; ancak ان lafız olarak buraya daha uygun ve daha güzeldir; çünkü oraya mâ gelseydi, kendisi gibi bir mâ ile bir araya gelecek ve çirkin bir tekrar olacaktı. [Sözde] bu tür şeylerden kaçınılır. Dikkat edersen, مَهْمَا (her ne kadar) kelimesinin aslı mâmâdır. Buradaki tekrarın çirkinliği sebebiyle Elif’i Hâ’ya çevirmişlerdir. Nitekim Ebû’t-Tayyib (v. 354/965) de şu sözü-nü edebî bir üslûpla söyleyememiştir:

Hayatına ant içerim ki; [ayıplayana üzüldüğün kadar] vurup öldürene
üzülmüyorsun!

20 Keşke Kur’ân lafzının tatlılığına uyarak “*le-‘amruke mâ in bâne minke li-dâribin*” deseydi. Bunun ona ne zararı olurdu ki! ان Ahfeş’in (v. 316/928) inşâd ettiği şu mısralarındaki benzeri gibi sıla olarak da kabul edilmiştir:

Kişi henüz görmediği bir şeyi ümid eder;
ancak ona kavuşmadan, hoşlanmadığı şeyler çıkar önüne!

25 Bu durumda âyet; “Onlara, size verdiğimiz gibi imkânlar verdik.” anlamına gelmiş olur; ancak doğru olan birinci görüştür; zira Kur’ân’da bu mânada pek çok âyet vardır: “... Hem eşya hem de gösteriş bakımından bunlardan çok daha yüksektir!” [Meryem 19/74]; “... Onlar, hem kendilerinden daha fazla sayıda idiler hem daha güçlüydüler hem de yeryüzünde kendilerinden
30 daha fazla eser bırakmışlardı...” [Gâfir 40/82] Bu görüş, (müşrikleri) azarlamak için daha uygun ve ibret almaya teşvik hususunda daha tesirlidir.

[372] مِنْ شَيْءٍ yani faydadan bir şey, az bir fayda.

[٣٧٠] فإن قلت: ما فائدة إضافة الرب إلى الريح؟ قلت: الدلالة على أن الريح وتصريف أعتها مما يشهد لعظم قدرته، لأنها من أعاجيب خلقه وأكابر جنوده. وذكر الأمر وكونها مأمورة من جهته عز وجل يعضد ذلك ويقويه.

٢٦- ﴿وَلَقَدْ مَكَّنَاهُمْ فِيمَا إِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَأَبْصَارًا وَأَفْئِدَةً فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَا أَبْصَارُهُمْ وَلَا أَفْئِدَتُهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِءُونَ﴾

[٣٧١] {إن} نافية، أي فيما ما مكناكم فيه، إلا أن {إن} أحسن في اللفظ؛ لما فيه مجامعة "ما" مثلها من التكرير المستبشع؛ ومثله مجتنب. ألا ترى أن الأصل في مهما "ماما"، فلبشاعة التكرير قلبوا الألف هاء. ولقد أغث أبو الطيب في قوله:

لَعَمْرُكَ مَا بَانَ مِنْكَ لِضَارِبٍ ❁

وما ضره لو اقتدى بعدوبة لفظ التنزيل، فقال: لعمرك ما إن بان منك لضارب. وقد جعلت إن صلة، مثلها فيما أنشده الأخفش:

يُرْجَى الْمَرْءُ مَا إِنْ لَا يَرَاهُ ❁ وَتَعْرِضُ دُونَ أَدْنَاهُ الْخُطُوبُ

وتؤول بإننا مكناهم في مثل ما مكناكم فيه. والوجه هو الأول؛ ولقد جاء عليه غير آية في القرآن: {هُم أَحْسَنُ أَثَانًا وَرِئِيًا}، [مریم: ٧٤]، {كَانُوا أَكْثَرَ مِنْهُمْ وَأَشَدَّ قُوَّةً وَآثَارًا} [غافر: ٨٢]. وهو أبلغ في التوبيخ، وأدخل في الحث على الاعتبار.

[٣٧٢] {مِنْ شَيْءٍ}، أي من شيء من الإغناء، وهو القليل منه.

[373] **Şayet** “اَذْكَأُوْا يَجْحَدُوْنَ” (Çünkü bile bile reddediyorlardı!) cümlesi ne ile mansübdür?” **dersen şöyle derim:** فَمَا اَعْنَى (fayda vermedi) sözüyle mansübdür. “Peki, (اِذْ) zarf olduğu hâlde) niçin gerekçelendirme yerine geçmiş?” **dersen şöyle derim:** Senin “Onu kötülük ettiği için dövdüm.” ve “Onu kötülük ettiğinde dövdüm.” sözlerinde gerekçelendirme ve zarf mânalarının aynı seviyede olması sebebiyle böyle olmuştur; zira sen onu kötülük yaptığı vakit dövdüğünde, o vakitte kötülük ettiği için dövmüş olursun. Ancak *iz* ve *haysü* edatları bu şekilde, diğer zarflardan daha fazla kullanılırlar.

27. Gerçek şu ki (ey putperestler); Biz çevrenizdeki şehirleri helâk ettik... Oysa belki dönerler diye âyetleri türlü şekillerde açıklamıştık...

[374] “Çevrenizdekileri” ey Mekkeliler! Hicr-i Semûd, Sodom şehri ve diğer “yerleşim yerlerini.” Âyette “şehir” kelimesi kullanılmış; ancak şehirlerin halkı kastedilmiştir. Nitekim bu sebeple, “dönsünler diye” buyrulmuştur.

28. Allah’a yaklaştıracığı düşüncesiyle Allah’tan başka tanrı edindikleri şeyler kendilerini kurtarsaydı ya!.. Aksine, sıvışıp gittiler!.. Kendi uydurageldikleri asılsız şeylerdi bunlar çünkü...

[375] *el-Kurbân* kendisiyle Allah’a yaklaşılacak şeydir; yani kâfirler o ilâhları kendilerine Allah’a yaklaştıracak şefaathiler edinmişlerdi. Nitekim “Bunlar Allah katında bizim şefaathilerimizdir.” [Yûnus 10/18] diyorlardı.

[376] اِتَّخَذَ fiilinin iki mef’ûlünden biri الرَّدِّينَ’ye râcî olan mahzûf isim, ikincisi de اِلَهَةٌ’dür; فُرْيَانًا ise hâldir. فُرْيَانًا kelimesinin ikinci mef’ûl olup اِلَهَةٌ’nin ondan bedel olması ise doğru değildir; mâna bozulur. Râ’nın zammesiyle *kurubân*^{en} şeklinde de okunmuştur.

[377] Mâna şöyledir: İlâhları onları helâk olmaktan kurtarsaydı ya! “Aksine, onlardan” yani onlara yardım edeceklerine “sıvışıp gittiler!” Kayboldular.

[378] وَذَلِكَ (bunlar) kelimesi, ilâhlarının onlara yardım etmesinin imkânsızlığına ve onlardan uzaklaşıp gitmelerine işaret eder; yani bu, onları ilâh edinmek suretiyle yaptıkları iftiralarının bir eseri ve şirk koşmalarıyla, ortakları olduğunu söyleyerek Allah adına yalan uydurmalarının bir semeresidir.

[379] اِفْكِهِمْ kelimesi) *efekühüm* şeklinde de okunmuştur ki *ifk* - *efek* kelimeleri *hizr* - *hazer* gibidir. İfade; “Sonuç ve semeresi işte bu olan *Allah’tan başka ilâh edinme* hâdisesi, onları haktan ayırıp uzaklaştırdı” anlamında *ve zâlike efekühüm* şeklinde de okunmuş; bu anlamı daha mübalağalı yansıtmak için şeddelenerek *effekühüm* şeklinde okunmuş; “Onları, iftiracı yaptı!” anlamında *âfekehüm* şeklinde; ayrıca, *âfikühüm* (uydurmalarıdır) şeklinde okunmuştur ki,

[٣٧٣] فَإِن قَلت: بم انتصب {إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ}؟ قلت: بقوله تعالى {فَمَا أَغْنَىٰ}. فَإِن قَلت: لم جرى مجرى التعليل؟ قلت: لاستواء مؤدى التعليل والظرف في قولك: ضربته لإساءته، وضربته إذا أساء؛ لأنك إذا ضربته في وقت إساءته فإنما ضربته فيه لوجود إساءته فيه؛ إلا أن إذ، وحيث، غلبتا دون سائر الظروف في ذلك.

٥ - **﴿وَلَقَدْ أَهَلَكْنَا مَا حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرَىٰ وَصَرَّفْنَا الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾**

[٣٧٤] {مَا حَوْلَكُمْ} يا أهل مكة {مِنَ الْقُرَىٰ} من نحو حجر ثمود وقرية سدوم وغيرهما؛ والمراد أهل القرى، ولذلك قال: {لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ}.

٢٨ - **﴿فَلَوْلَا نَصْرُهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ قُرْبَانًا آلِهَةً بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ وَذَلِكِ إِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَمْتَرُونَ﴾**

١٠ [٣٧٥] القربان ما تقرب به إلى الله تعالى، أي اتخذوهم شفعاء متقرباً بهم إلى الله، حيث قالوا {هُؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ} [يونس: ١٨].

[٣٧٦] وأحد مفعولي اتخذ الراجع إلى {الذين} المحذوف، والثاني {آلهة}، و{قرباناً} حال. ولا يصح أن يكون {قرباناً} مفعولاً ثانياً و{آلهة} بدلاً منه، لفساد المعنى. وقرئ «قرباناً»، بضم الراء.

١٥ [٣٧٧] والمعنى: فهلا منعهم من الهلاك آلهتهم! {بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ} أي غابوا عن نصرتهم.

[٣٧٨] {وَذَلِكِ} إشارة إلى امتناع نصره آلهتهم لهم وضلالهم عنهم، أي وذلك أثر إفكهم الذي هو اتخاذهم إياها آلهة، وثمره شركهم وافتراءهم على الله الكذب من كونه ذا شركاء.

٢٠ [٣٧٩] وقرئ «أفكهم»، والأفك والإفك كالحذر والحذر. وقرئ «وذلك أفكهم»، أي وذلك الاتخاذ الذي هذا أثره وثمرته صرّفهم عن الحق. وقرئ «أفكهم» على التشديد للمبالغة؛ و«أفكهم»، جعلهم أفكين، و«أفكهم»، أي قولهم الأفك،

âfik kelimesi -tıpkı *kavl^{ün} kâzib^{ün}* (yalan[**L**] söz) örneğindeki gibi- *zû ifk* (*uydurmalı*) anlamındadır. Yine, *ve zâlike ifk^{ün} mimmâ kânû yefterûn* (Bu, atageldikleri iftiraldan olan uyduruk bir şeydir!) şeklinde de okunmuştur.

29. (Resulüm!) Hani, Kur'ân'ı dinlesinler diye sana cinlerden bir taife
5 yöneltmiştik... On(un okunuşun)da hazır bulduklarında, “Susun!”
dediler; (okuma) bitince de birer uyarıcı olarak kavimlerine döndüler.

30. Ve şöyle dediler: Ey kavmimiz! Biz, Mûsâ'dan sonra indirilen,
önündekini doğrulayan, gerçeği ve dosdoğru yolu gösteren bir kitap
dinledik.

31. Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine icabet edin ve ona iman edin
10 ki O, günahlarınızın bir kısmını bağışlasın ve sizi can yakıcı bir azaptan
kurtarsın.

32. Allah'ın davetçisine uymayan biri, yeryüzünde Allah'ı âciz
15 bırakacak değildir; Allah karşısında velileri de olmayacaktır. Apaçık
bir sapma içindedir bunlar!

[380] “Sana bir taife yöneltmiştik”, onları sana meylettirmiş ve sana doğru
yöneltmiştik. Şedde ile *sarrafnâ* şeklinde de okunmuştur; çünkü bir topluluk-
tular.¹ *Nefër* ‘on’un altındaki topluluklara verilen bir isimdir; çoğulu *enfâr* gelir.
Nitekim Ebû Zer hadisinde; *lev kâne bâhünâ ehad^{ün} min enfârinâ* (Bizim grup-
20 larımızdan biri burada olsaydı.) şeklinde geçmiştir [*Müslim*, “Fedâilü’-sahâbe”, 132].

[381] “On(un okunuşun)da hazır bulduklarında...” Buradaki zamir
Kur'ân'a râcidir; yani Kur'ân onların işiteceği bir yerde olduğunda. Zamir
Peygamber’e (s.a.) de gidebilir ki *fe-lemmâ kadâ* (tamamlayınca) kıraati bu
görüşü desteklemektedir. Dinlemek üzere “susun! “dediler.” Yani birbirlerine...
25 [“Bir şeyi dinlemek için sustu.” anlamında] *ensate li-kezâ* da, *istensate li-kezâ* da denir.

[382] Rivayete göre; [Kur'ân vahyedilmeden evvel] cinler kulak hırsızlığı yapı-
yorlardı. Gökyüzü bekçilerle korunup hırsızlık yapmak isteyenler alev toplarıyla
kovulunca, “Bu durum ancak meydana gelen önemli bir hâdiseye sebebiy-
30 ledir!” dediler. Nusaybin veya Ninova cinlerinin eşrafından -Zevba‘a’nın da
aralarında bulunduğu- yedi veya dokuz kişilik bir grup yola koyuldu. Epey
yol kat ederek, Tihâme’ye ulaştılar. Oradan Nahle vadisine indiler ve bura-
da gecenin ortasında veya sabah namazında kıyam hâlindeki Peygamber’e
(s.a.) rastladılar; kıraatini dinlediler. Bu hâdiseye, Peygamber’in (s.a.) Tâif yol-
culuğundan dönüşü esnasında gerçekleşmişti; Tâiflilere giderek yardımlarını
35 istemiş; ancak onlar bu isteğine müspet karşılık vermedikleri gibi, Sakîf’in
ayaktakımını ona karşı kışkırt[arak kendisini taşlat]mışlardı.

1 Tefîl sıygasının *sarf* köküne kattığı kesret anlamına işaret ediyor. / ed.

ذو الإفك، كما تقول قول كاذب، «وذلك إفك مما كانوا يفترون»، أي بعض ما كانوا يفترون من الإفك.

٢٩- ﴿وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ﴾

٣٠- ﴿قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنزِلَ مِن بَعْدِ مُوسَىٰ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَىٰ طَرِيقٍ مُّسْتَقِيمٍ﴾

٣١- ﴿يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرَ لَكُمْ مِّن ذُنُوبِكُمْ وَيُجِزِّكُمْ مِّنْ عَذَابِ أَلِيمٍ﴾

٣٢- ﴿وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِن دُونِهِ أَوْلِيَاءُ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾

[٣٨٠] {صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا} أملناهم إليك وأقبلنا بهم نحوك. وقرئ «صرفنا»، بالتشديد، لأنهم جماعة. والنفر: دون العشرة. ويجمع أنفارا. وفي حديث أبي ذر رضي الله عنه: لو كان ههنا أحد من أنفارنا.

[٣٨١] {فَلَمَّا حَضَرُوهُ} الضمير للقرآن، أي فلما كان بمسمع منهم؛ أو لرسول الله ﷺ وتعضده قراءة من قرأ «فلما قضى»، أي أتم قراءته وفرغ منها {قالوا} قال بعضهم لبعض: {أنصتوا} اسكتوا مستمعين. يقال: أنصت لكذا واستنصت له.

[٣٨٢] روي أن الجن كانت تسترق السمع فلما حرس السماء ورجموا بالشهب قالوا: ما هذا إلا لبنأ حدث؛ فنهض سبعة نفر أو تسعة من أشرف جن نصيين أو نينوى -منهم زوبعة- فضربوا حتى بلغوا تهامة، ثم اندفعوا إلى وادي نخلة، فوافقوا رسول الله ﷺ وهو قائم في جوف الليل يصلي أو في صلاة الفجر، فاستمعوا لقراءته. وذلك عند منصرفه من الطائف حين خرج إليهم يستنصرهم فلم يجيبوه إلى طلبته وأغروا به سفهاء ثقيف.

[383] Sa'îd b. Cübeyr'in (r.a.) (v. 94/713) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Peygamber (s.a.) cinlere (hususî olarak) okumuş, onları görmüş değildir; namazda kıraat ederken cinler kendisine rastlamış; durup dinlemişlerdir. Ancak Peygamber onları hissetmemiştir. Cinlerin Kur'ân dinlediğini ona
5 Allah haber vermiştir [Ahmed b. Hanbel, I, 252; Tirmizî, "Tefsîr", 72/3323]. Şöyle de denmiştir: Bilâkis Allah Teâlâ, Resulüne cinleri uyarmasını ve onlara Kur'ân okumasını emretmiş; onlardan bir grubu da ona doğru yönelterek, (Resulü) için toplamıştır. Buna göre, [Peygamber, ashabına] "Bu gece cinlere Kur'ân okumam emredildi; kim peşimden gelir?" dedi ve bu sözünü üç kez
10 tekrarladı. İbn Mes'ûd hariç hepsi başlarını önlerine eğip sükût ettiler. İbn Mes'ûd olayı şöyle anlatır: "Cin gecesi benden başka kimse oraya gelmedi. Gittik; Mekke'nin üst kısmında Hacûn vadisinde iken Peygamber (s.a.) benim için bir çizgi çizerek; "Ben yanına dönünceye kadar bu çizgiden dışarı çıkma" buyurdu. Sonra Kur'ân okumaya başladı. Çok şiddetli bir gürültü
15 işitiyordum, Peygamber'e bir şey olacak diye korktum. Sonra, onu çok sayıda siyah varlıklar sardı; onunla benim arama girerek sesini işitmeme engel oluyorlardı. Sonra bulut parçaları gibi başından dağıldılar. Peygamber (s.a.) bana; "Bir şey gördün mü?" diye sordu. "Evet, (güreşçi gibi) beyaz elbisele-
20 rinin uçlarını toplayıp bacaklarının arasından geçirerek bellerine bağlamış siyah adamlar gördüm!" dedim. "Onlar Nusaybin cinleridir! On iki bin kişi idiler." buyurdu. Onlara okuduğu sûre ise *İkra' bi'smi Rabbik* ('Alak) idi.

[384] **Şayet** "Niçin 'Mûsâ'dan sonra' dediler?" **dersen şöyle derim:** Atâ'dan (v. 114/732) rivayet edildiğine göre, Yahudi dini üzere idiler. İbn Abbas'tan gelen rivayete göre ise İsa'nın (a.s.) nübüvvetini işitmemişler; bu
25 sebeple de "Mûsâ'dan sonra" demişlerdi.¹

[385] **Şayet** "Günahlarınızın bir kısmını" ifadesinde niçin bir kısmının affedileceğini söylediler?" **dersen şöyle derim:** Çünkü *iman* etmekle affedilmeyen zulüm gibi günahlar vardır. Tıpkı "Allah'a kulluk edesiniz, O'ndan sakinasınız ve bana itaat edesiniz; O da bir kısım günahlarınızı size bağışla-
30 sın." [Nûh 71/3-4] âyetindeki gibi.

[386] **Şayet** "İnsanlar gibi cinlere de sevap verilir mi?" **dersen şöyle derim:** Bu konuda ihtilâf edilmiştir. [31. âyetteki] "Ve sizi can yakıcı bir azaptan kurtarsın." ifadesinden dolayı "Onlara sevap yoktur; sadece cehennemden kurtulmuş olurlar" denilmiştir ki Ebû Hanîfe *Rahimehullah* da bu görüşte
35 idi. Ancak doğru olan, onların da Âdemoğullarıyla aynı hükme dâhil olmalarıdır; çünkü onlar da insanlar gibi kullukla yükümlüdür.

1 Bu ifade ile Kur'ân-ı Kerim'in, büyük peygamber Mûsâ'ya gelen Tevrat gibi muazzam ve müstakil bir kitap olduğu anlatılmaktadır; Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid'i oluşturan *ketubim* ve *nebiim* ise -Yahudilik içerisinde kalan- Tevrat'a tâbi kitaplardır. / ed.

[٣٨٣] وعن سعيد بن جبير رضي الله عنه: ما قرأ رسول الله ﷺ على الجن ولا رآهم؛ وإنما كان يتلو في صلاته فمروا به فوقفوا مستمعين، وهو لا يشعر فأنبأه الله باستماعهم. وقيل: بل أمر الله رسوله أن ينذر الجن ويقرأ عليهم فصرف إليه نفرًا منهم جمعهم له؛ فقال: إني أمرت أن أقرأ على الجن الليلة فمن يتبعني؟ قالها ثلاثا، فأطرقوا إلا عبد الله بن مسعود رضي الله عنه. قال: لم يحضره ليلة الجن أحد غيري؛ فانطلقنا حتى إذا كنا بأعلى مكة في شعب الحجون فخط لي خطأ وقال: لا تخرج منه حتى أعود إليك. ثم افتتح القرآن وسمعت لغطا شديداً حتى خفت على رسول الله ﷺ، وغشيتة أسودة كثيرة حالت بيني وبينه حتى ما أسمع صوته. ثم انقطعوا كقطع السحاب. فقال لي رسول الله ﷺ: هل رأيت شيئاً؟ قلت: نعم رجالا سوداً مستثفري ثياب بيض. فقال: اولئك جن نصيبين، وكانوا اثني عشر ألفاً. والسورة التي قرأها عليهم {اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ...} [العلق].

[٣٨٤] فإن قلت: كيف قالوا {مَنْ بَعْدَ مُوسَى}؟ قلت؟ عن عطاء رضي الله عنه أنهم كانوا على اليهودية. وعن ابن عباس رضي الله عنه: إنَّ الجنَّ لم تكن سمعت بأمر عيسى عليه السلام، فلذلك قالت {مَنْ بَعْدَ مُوسَى}.

[٣٨٥] فإن قلت: لم بَعْضُ في قوله {مَنْ دُنُوبِكُمْ}؟ قلت: لأن من الذنوب ما لا يغفر بالإيمان، كذنوب المظالم ونحوها. ونحوه قوله عز وجل {أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاتَّقُوهُ وَأَطِيعُوا رِجَالَهُمْ يُعْزِبُوا عَنْكُمْ مِنْ دُنُوبِكُمْ} [نوح: ٤٣].

[٣٨٦] فإن قلت: هل للجن ثواب كما للإنس؟ قلت: اختلف فيه؛ فقيل لا ثواب لهم إلا النجاة من النار، لقوله تعالى {وَيُجْزِكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ}. وإليه كان يذهب أبو حنيفة رحمه الله. والصحيح أنهم في حكم بني آدم، لأنهم مكلفون مثلهم.

[387] “Yeryüzünde Allah’ı âciz bırakacak değildir,” yani hiçbir kaçış yeri kişiyi O’ndan kurtaramaz; hiçbir şey O’nun hüküm ve kazasının önüne geçemez. Tıpkı “Meğer, yeryüzünde kalsak da Allah’ı âciz bırakamamışız, kaçsak da O’nu âciz bırakamamışız...” [Cin 72/12] âyetindeki gibi.

5 **33. Anlamıyorlar mı ki gökleri ve yeri yaratan -ve onları yaratmaktan yorulmayan- Allah, ölüleri de diriltmeye kâdirdir?! Elbette... Şüphesiz, O her şeye kâdirdir.**

[388] كَادِرٌ (kâdirdir) ifadesi, اٰلِ'nin haberi olduğundan, mahallen merfû'dur. İbn Mes'ûd'un *kâdir*^{an} kıraati de buna delâlet etmektedir. Kelime-
10 nin başına Bâ gelmesinin sebebi âyetin başındaki olumsuzluğun, ismiyle haberiyile اٰلِ'yi de kapsamasıdır. Zeccâc (v. 311/923) demiştir ki (Zeyd'in ayakta olduğunu zannetmiyorum, anlamında) *mâ zanentü enne Zeyd^{en} bi-kâimⁱⁿ* desen caiz olur. Âyette; *eleysâ'llâhu bi-kâdirⁱⁿ* (Allah kâdir değil mi?) buyrulmuş gibidir. Dikkat edersen, *belâ* (elbette) lafzı, onların görmelerini değil, Allah'ın
15 yeniden diriltme vb. her şeye kâdir olduğunu ortaya koyup tasdik etmektedir. İfade *yakdir^u* (güç yetirir) şeklinde de okunmuştur.

[389] Ne yapacağını bilemediğinde, *ayiytü bi'l-emrⁱ* (Bu konuda çaresiz kaldım!) dersin. Tıpkı “Yoksa Biz, ilk yaratışı gerçekleştirmekle çaresiz mi kalmışız?!” [Kâf 50/15] âyetindeki gibi.

20 **34. Nankörce inkâr edenlerin ateşe arz edilecekleri gün, “Gerçek değil miymiş bu?!” denildiğinde; “Rabbimize yemin ederiz ki, gerçekmiş!..” derler. “O hâlde, inkâr edip durmanız yüzünden tadın şu azabı!” buyurur.**

[390] “Gerçek değil miymiş *bu*?!” ifadesi, gizli bir “denilir ki” sözünden sonra yapılmış bir nakildir. Zarfı nasbeden âmil de bu gizli sözdür. “Tadın şu azabı!” sözünün delâletiyle, “*bu*” [هَذَا] azaba işaret eder.

[391] Burada onlarla alay edilmekte, Allah'ın *vaatleriyle ve tehditleriyle* alay etmeleri ve “Azaba uğratılacak da değiliz!” [Şu'arâ 26/138] demeleri sebebiyle azarlanmaktadırlar.

30 **35. O hâlde, sen de o azimli peygamberler gibi sabret; bunlar için acele etme. Nasılsa, tehdit edildikleri azabı gördüklerinde, ancak gündüzün tek bir saati kadar kalmış gibi olacaklar! Sen ilet yeter! Fâsık bir toplumdun başkası helâk edilir mi?!**

[٣٨٧] {فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ}، أي لا ينجي منه مهرب ولا يسبق قضاءه سابق. ونحوه قوله تعالى {وَأَنَا ظَنَنَّا أَنْ لَنْ نُعْجِزَ اللَّهَ فِي الْأَرْضِ وَلَنْ نُعْجِزَهُ هَرَبًا} [الجن: ١٢].

٣٣- ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَمْ يَغِي بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى بَلَى إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

[٣٨٨] {بِقَادِرٍ} محله الرفع، لأنه خبر أن؛ يدل عليه قراءة عبد الله «قادر». وإنما دخلت الباء لاشتمال النفي في أول الآية على أن وما في حيزها. وقال الزجاج: لو قلت "ما ظننت أن زيدًا بقائم" جاز. كأنه قيل: أليس الله بقادر؟! ألا ترى إلى وقوع {بَلَى} مقررة للقدره على كل شيء من البعث وغيره، لا لرؤيتهم. وقرئ «يقدر».

١٠ [٣٨٩] ويقال: عييت بالأمر، إذا لم تعرف وجهه. ومنه {أَفَعَيَّبْنَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ} [ق: ١٥].

٣٤- ﴿وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلَى وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ﴾

[٣٩٠] {أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ} محكى بعد قول مضمر، وهذا المضمر هو ناصب الظرف. و{هَذَا} إشارة إلى العذاب، بدليل قوله تعالى {فَذُوقُوا الْعَذَابَ}. ١٥

[٣٩١] والمعنى: التهكم بهم، والتوبيخ لهم على استهزائهم بوعد الله ووعيده، وقولهم {وَمَا نَحْنُ بِمُعَذِّبِينَ} [الشعراء: ١٣٨].

٣٥- ﴿فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرُونَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبُثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ فَبَلَّغْ فَهَلْ يَنْهَلُكَ إِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ﴾

٢٠

[392] “Azimli” yani gayretli, sebatkâr ve sabırlı. مِنْ edatının, teb‘îz ifade etmesi; “azimli” derken nebilerin bir kısmının kastedilmesi mümkündür. Bunların şu peygamberler olduğu söylenmiştir: Nûh, kavminin eziyetlerine sabretti, onu bayılıncaya kadar döverlerdi. İbrâhim, ateşe ve oğlunu kurban 5 etmeye; İshâk, kurban edilmeye; Yakup, oğlunu kaybetmeye ve gözlerinin gitmesine; Yûsuf, kuyuya ve zindana atılmaya; Eyyûb, sıkıntılara sabretti. Mûsâ’nın kavmi (Firavun ordusuyla deniz arasında kalınca); “*Kesin, ya-kalandık!..’ dediler. O; ‘Hayır!’ dedi; ‘Şüphesiz, Rabbim benimle birliktedir; bana doğru yolu gösterecektir.*” [Şu‘arâ 26/61-62] Dâvud, hatası sebebiyle kırk 10 sene ağladı; İsâ, tuğla üzerine tuğla koymadı (dünyada bir dikili ağacı yoktu). “Bu dünya bir köprüdür; ondan geç[tiğinizi bil]in, [kazık çakacakmışçasına] mamur etmeyin onu!..” derdi. Allah Teâlâ Âdem (a.s.) hakkında; “Biz onda kararlı bir karşı çıkış bulmadık.” (TâHâ 20/115); Yûnus (a.s.) hakkında da; “Balık sahibi gibi olma!” [Kalem 68/48] buyurmuştur. Bununla birlikte, مِنْ’in 15 beyaniye olması ve peygamberlerin tamamının “azimli” olması da caizdir.

[393] “Acele etme”, Kureyş kâfirlerinin azaba uğraması için acele etme; yani onlara azabın âcilen gelmesi için dua etme! Çünkü gecikse bile o üzerlerine mutlaka incek! İşte o zaman, dünyada kalma müddetlerini çok kısa görecekler ve hatta onun “gündüzün tek bir saati” kadar olduğunu zanne- 20 decekler!

[394] “Yeterli” yani size edilen bu vaaz ve nasihatler öğüt olarak yeterlidir. Veya bu, Peygamber’den (s.a.) bir tebliğdir. Bundan öğüt almayı ve ge- 25 reğince amel etmeyi terk edenden başkası helâk edilir mi? Tebliğ anlamına, *belliğ fe-hel yühlekü* (ulaştır, ... helâk edilir mi?) kıraati de delâlet etmek- tedir. *Belâğ^{an}* şeklinde de okunmuştur; yani *belleğü belâğ^{an}* (tam anlamıyla tebliğ ettiler).

[395] *Heleke* ve *helike* köklerinden, Yâ’nın fethası, Lâm’ın kesresi ve fet- hası ile *yehlikü* ve *yehlekü*; Nûn ile *nühlikü* şeklinde de okunmuştur; yani “fâsıklar topluluğundan başkası” helâk olur mu, edilir mi, eder miyiz?

30 [396] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki “Her kim Ahkâf sûresini okursa, dünyadaki *kumların* her biri karşılığında onar sevap yazılır.”

[٣٩٢] {أُولُوا الْعِزْمَ} أولوا الجد والثبات والصبر. و{مِنْ} يجوز أن تكون للتبويض، ويراد بأولى العزم بعض الأنبياء. قيل: هم نوح، صبر على أذى قومه؛ كانوا يضربونه حتى يغشى عليه، وإبراهيم على النار وذبح ولده، وإسحاق على الذبح، ويعقوب على فقد ولده وذهاب بصره، ويوسف على الحب والسجن، وأيوب على الضر، وموسى قال له قومه {إِنَّا لَمُدْرِكُونَ قَالَ كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ} الشعراء: ٦١-٦٢، وداود بكى على خطيئته أربعين سنة، وعيسى لم يضع لينة على لينة، وقال: إنها معبرة فاعبروها ولا تعمروها. وقال الله تعالى في آدم {وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عِزْمًا} طه: ١١٥، وفي يونس: {وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْخُوْتِ} [القلم: ٤٨]. ويجوز أن تكون للبيان، فيكون أولو العزم صفة الرسل كلهم.

[٣٩٣] {وَلَا تَسْتَعْجِلْ} لكفار قريش بالعذاب، أي لا تدع لهم بتعجيله؛ فإنه نازل بهم لا محالة، وإن تأخر، وأنهم مستقصرون حينئذٍ مدة لبثهم في الدنيا حتى يحسبوها {سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ}.

[٣٩٤] {بَلَاغٌ}، أي هذا الذي وعظتم به كفاية في الموعظة، أو هذا تبليغ من الرسول عليه السلام. {فَهَلْ يُهْلِكُ} إلا الخارجون عن الاعتاض به، والعمل بموجبه. ويدل على معنى التبليغ قراءة من قرأ «بلغ فهل يهلك». وقرئ «بلاغًا»، أي بلغوا بلاغًا.

[٣٩٥] وقرئ «يهلك» بفتح الياء وكسر اللام وفتحها، من هلك وهلك؛ و«نهلك»، بالنون {إِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ}.

[٣٩٦] وعن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة الأحقاف كتب له عشر حسنات بعدد كل رملة في الدنيا.

MUHAMMED (s.a.) SÛRESİ

Mücahid'e göre Medine'de nâzil olmuştur. Dahhâk ve Sa'îd b. Cübeyr Mekke'de nâzil olduğunu söylemişlerdir. Bir diğer ismi Kıtâl sûresidir. 39 âyettir; 38 âyet olduğu da söylenmiştir.

5

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Nankörce inkâr edip Allah yolundan (uzak durmakla kalmayıp başkalarını da uzaklaştırmaya çalış)anların çalışmalarını Allah hedefinden saptırır.

[397] وَضُدُّوا yani "İslâm'a girmekten yüz çevirdiler, imtinâ ettiler" veya "başkalarını İslâm'a girmekten uzaklaştırmaya çalıştılar" demektir. İbn Abbas (v. 68/688) bunların Bedir günü [müşrik askerine] yemek yedirenler olduğunu söylemiştir. Mukâtil'e (v. 150/767) göre bunlar müşriklerden 12 kişi idiler; insanları İslâm'a girmekten uzaklaştırıyor ve onlara kâfir olmayı emrediyorlardı. Şu da söylenmiştir: Bunlar, Ehl-i Kitap'tan inkâra saplanan bazı kimselerdi; gerek kendilerinden gerek başkalarından İslâm'a girmek isteyenleri engellemeye çalışıyorlardı. Bunun, inkâr edip İslâm'dan uzak duran ve başkalarını da uzaklaştırmaya çalışan kimselerin hepsini kapsayan genel bir ifade olduğu da söylenmiştir.

[398] "Allah onların çalışmalarını hedefinden saptırması"; onları iptal edip boşa çıkarmıştır. Bu ifadenin hakiki anlamı şudur: Allah onların amellerini işe yaramaz, kaybolmuş ve zayi olmuş vaziyette kılmıştır. Onu kabul edebilecek ve ona karşılık verecek kimse yoktur. Tıpkı sahibi ve koruyup gözeteni olmayan kaybolmuş bir deve gibi. Veya Allah onların amellerini, sütün içinde kaybolmuş su gibi, inkârları ve günahları içinde batıp kaybolmuş vaziyette kılmıştır. "Amelleri"nden maksat; kâfir oldukları hâlde işledikleri ve "faziletli davranışlar" diye isimlendirdikleri sıla-i rahim, köle azadı, misafirleri doyurma ve komşularını koruyup kollama gibi amellerdir. Şöyle de denilmiştir: Allah Teâlâ, kendilerine karşı peygamberine yardım etmek, onun dinini bütün dinlere üstün kılmak suretiyle kâfirlerin Peygamber'e (s.a.) karşı kurdukları tuzakları ve insanları Allah yolundan çevirme çabalarını boşa çıkarmıştır.

2. İman edip salih amel işleyenlerin; -Rablerinden gelen hakkın ta kendisi olarak- Muhammed'e indirilene iman edenlerin ise kötülüklerini örter ve durumlarını düzeltir.

سورة محمد صلي الله عليه وسلم

مدنية عند مجاهد. وقال الضحاك وسعيد بن جبير مكية. وهي سورة القتال.

وهي ٣٩ آية، وقيل: ٣٨.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ﴾

[٣٩٧] {وَصَدُّوا} وأعرضوا وامتنعوا عن الدخول في الإسلام، أو صدّوا غيرهم عنه. قال ابن عباس رضي الله عنه: هم المطعمون يوم بدر. وعن مقاتل: كانوا اثني عشر رجلاً من أهل الشرك يصدّون الناس عن الإسلام ويأمرونهم بالكفر. وقيل: هم أهل الكتاب الذين كفروا وصدّوا من أراد منهم ومن غيرهم أن يدخل في الإسلام. وقيل: هو عام في كل من كفر وصدّ.

[٣٩٨] {أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ} أبطلها وأحبطها. وحقيقته جعلها ضالةً ضائعة ليس لها من يتقبلها ويثيب عليها، كالضالة من الإبل التي هي بمضيعة لا ربّ لها يحفظها ويعتني بأمرها. أو جعلها ضالة في كفرهم ومعاصيهم ومغلوبة بها، كما يضل الماء في اللبن. وأعمالهم: ما عملوه في كفرهم بما كانوا يسمونه مكارم من صلة الأرحام وفك الأسارى وقرى الأضياف وحفظ الجوار. وقيل: أبطل ما عملوه من الكيد لرسول الله صلى الله عليه وسلم والصدّ عن سبيل الله بأن نصره عليهم وأظهر دينه على الدين كله.

٢- ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَآمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَىٰ مُحَمَّدٍ وَهُوَ

الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَرُ عَنْهُمْ سَوَاءً إِنَّهُمْ بِأَلْسِنَتِهِمْ

[399] “İman edenler”den maksat Mukâtil’e (v. 150/767) göre Kureyş’ten bir kısım kimselerdir. Bunların; (i) Ensar’dan olduğu veya Ehl-i Kitap’ın inananları olduğu; (ii) bunların hepsini kapsayacak şekilde genel olduğu da söylenmiştir. “Muhammed’e indirilene iman edenler” ifadesi, iman edilmesi gerekenler arasında Peygamber’e (s.a.) indirilene inanmanın önemini özellikle vurgulamak içindir. Bundan da maksat, Peygamber’e (s.a.) indirilen şeyin şanını yüceltmek ve onu insanlara bu şekilde öğretmektir; çünkü ona inandıktan sonra ne sahih olur ne de tamamlanır. Nitekim “Rablerinden gelen hakkın ta kendisi olarak” ara cümlesiyle bu mânâyı iyice pekiştirmiştir. İfade- nin “Muhammed’in dini haktır, gerçektir” anlamında olduğu da söylenmiş- tir; çünkü o, önceki dinleri neshetmiş olup kendisi neshedilmeyecektir.

[400] (وَنَزَّلْنَا) fiili meçhul olarak نَزَّلْنَا (peyderpey indirildi) ve *unzile* (indirildi) şeklinde, ma’lûm olarak *nezzele* ([Allah] indirdi) ve şeddesiz, ma’lûm olarak *nezele* (indi) şeklinde okunmuştur.

[401] “Onların kötülüklerini örter.” Günahlarından tevbe edip döndükleri için, imanları ve sâlih amelleri sebebiyle onlardan sâdir olan küfür ve mâsiyetleri Allah örter; onları din işlerinde başarılı kılmak, yardım ve desteğiyle dünyayı ellerine vermek suretiyle “durumlarını düzeltir.”

3. Bunun sebebi, nankörce inkâr edenlerin bâtıla uymaları; iman edenlerin ise Rablerinden gelen gerçeğe uymalarıdır. Allah, insanlara kendi durumlarını işte böyle anlatır.

[402] ذٰلِكَ (bu) mübtedâ, cümlenin devamı onun haberidir; yani iki gruptan birincinin amellerinin boşa gitmesi ve ikinci grubun günahlarının örtülmesi, birinci grupta olanların bâtıla, ikinci grupta olanların ise hakka uymaları sebebiyle gerçekleşmiştir. ذٰلِكَ’nin gizli bir mübtedânın haberi olması da caizdir; yani “Durum, aynı sebeple, tıpkı anlatıldığı gibidir.” Câr-mecrûrun mahalli buna göre, (hâl olmak üzere) mansûb; birinci ihtimale göre ise (haber olmak üzere) merfû’dur.

[403] *Bâtıl* kendisinden faydalanılamayan şeydir. Mücahid’den (v. 103/721) gelen açıklamaya göre; “Bâtıl, şeytandır.” Beyan âlimleri, bu tür açıklamalara *tefsir* derler.¹

[404] “Allah insanlara kendi durumlarını işte böyle” bir anlatıyla “anlatır.” اِنَّمَا لَهُمْ daki (durumlarını) zamir insanlara râcidir. Veya “İnsanlar bunlardan ibret alsınlar diye, Allah onların durumunu anlatır.” anlamında, zikredilen her iki gruba da râcidir. “Peki, temsili anlatım (*darb-ı mesel*) âyetin neresindedir?” **dersen şöyle derim:** *Darb-ı mesel*, bâtıla uymanın kâfirlerin ameline,

¹ Yani sözlüklerde *bâtıl*; “kendisinden faydalanılamayan”, “gerçek dışı” anlamına gelmekle birlikte, bu âyet itibariyle şeytan olarak tefsir edilmiş olmaktadır. / ed.

[٣٩٩] {وَالَّذِينَ آمَنُوا} قال مقاتل: هم ناس من قريش. وقيل: من الأنصار. وقيل: هم مؤمنوا أهل الكتاب. وقيل: هو عام. وقوله {وَأَمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ} اختصاص للإيمان بالمنزل على رسول الله ﷺ من بين ما يجب به الإيمان، تعظيمًا لشأنه وتعليمًا لأنه لا يصح الإيمان ولا يتم إلا به. وأكد ذلك بالجملة الاعتراضية التي هي قوله {وَهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ}. وقيل: معناها إن دين محمد هو الحق، إذ لا يرد عليه النسخ، وهو ناسخ لغيره.

[٤٠٠] وقرئ «نُزِّلَ» و«أُنزِلَ»، على البناء للمفعول. و«نَزَلَ»، على البناء للفاعل، و«نَزَلَ»، بالتخفيف.

[٤٠١] {كَفَرَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ} ستر بإيمانهم وعملهم الصالح ما كان منهم من الكفر والمعاصي، لرجوعهم عنها وتوبتهم، {وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ} أي حالهم وشأنهم بالتوفيق في أمور الدين، وبالتسليط على الدنيا بما أعطاهم من النصرة والتأييد.

٣- ﴿ذَلِكَ بِأَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْبَاطِلَ وَأَنَّ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَالَهُمْ﴾

[٤٠٢] {ذَلِكَ} مبتدأ وما بعده خبره، أي ذلك الأمر - وهو إضلال أعمال أحد الفريقين وتكفير سيئات الثاني - كائن بسبب اتباع هؤلاء الباطل وهؤلاء الحق. ويجوز أن يكون {ذَلِكَ} خبر مبتدأ محذوف، أي الأمر كما ذكر بهذا السبب، فيكون محل الجار والمجرور منصوبًا على هذا، ومرفوعًا على الأول.

[٤٠٣] والباطل ما لا ينتفع به. وعن مجاهد: الباطل الشيطان، وهذا الكلام يسميه علماء البيان التفسير.

٢٠ [٤٠٤] {كَذَلِكَ} مثل ذلك الضرب {يَضْرِبُ اللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَالَهُمْ}. والضمير راجع إلى الناس، أو إلى المذكورين من الفريقين، على معنى: أنه يضرب أمثالهم لأجل الناس ليعتبروا بهم. فإن قلت: أين ضرب الأمثال؟ قلت: في أن جعل اتباع الباطل مثلًا لعمل الكفار،

hakka uymanın da müminlerin ameline *mesel* kılınmasındadır. Yahut saptırmanın kâfirlerin hüsrânına, günahların örtülmesinin de müminlerin kurtuluşuna mesel kılınmasındadır.

4. **Öyleyse, (ey iman edenler! Savaşta) nankörce inkâr edenlerle karşılaştığınızda, hemen boyunlarını vurmaya bakın. Direnişlerini kırıp mağlûp edeceğinizi anladığınız zaman da onları sıkıca bağlayın. Sonra duruma göre; ya bedelsiz olarak veya fidye olarak serbest bırakırsınız. Yeter ki (imanla şirk arasındaki) savaş tamamen sona ermiş olsun... Allah dileseydi, onlara karşı tek başına da galip gelirdi; ama O, böylece sizi birbirinizle denemiş oluyor. Allah, kendi uğrunda öldürülenlerin (ve öldürülmeyi göze alanların) yaptıklarını asla hedefinden saptırmaz.**

[405] لَقَيْتُمْ (karşılaştığınızda) kelimesi “savaş” anlamındaki *likâ*dan gelmektedir. فَضْرَبِ الرِّقَابِ ifadesinin aslı ise *fâ'dribu'r-rikâbe darb^{en}* (Boyunlarını sağlamca vurun!) şeklindedir; fil hazfedilmiş, masdar öne alınmış ve mef'ûle izâfe edilerek fiilin yerine geçirilmiştir. Böylece, tekit anlamını da vermekle beraber, cümle kısaca ifade edilmiştir; çünkü sen masdarı zikreder, ondaki nasb ile fiili göstermiş olursun. “Boynun vurulması” *öldürmekten* ibarettir; zira birini öldürebilmek için, boyun dışındaki diğer organları değil, özellikle boynu vurman gerekir. Komutan birini öldürdüğü zaman Araplar bunu ifade etmek için; “Komutan falanın boynunu vurdu!”, “boynunu kesti”, “iki gözünün üzerinde bulunduğu uzvunu kesti” gibi cümleler kullanırlar; çünkü öldürme esnasında her ne kadar kişinin boynu dışında diğer azalarına da vurulsa da, insanlar genelde boyunları vurulmak suretiyle katledilmektedir. Bu sebeple, ibare *öldürme* anlamında kullanılmıştır. Nitekim bu hususla ilgili “(Başınıza gelenler) *el*lerinizin yaptıkları yüzündendir.” [Şûrâ 42/30] âyetinin tefsirinde açıklamalar yapmıştık. Kaldı ki “boynu vurma” ibaresinde *öldürme* lafzında bulunmayan bir katılık ve şiddet de vardır; çünkü boynu kesmek ve bedenini başını, en yüksek, en belirgin uzvunu uçurmak suretiyle ölümün en berbat şekilde gerçekleşmesi tasvir edilmektedir. Nitekim “Artık siz de vurun boyunlarının üstüne! Vurun onların bütün parmaklarına!” [Enfâl 8/12] âyetinde, öldürmedeki bu şiddet ve katılık daha da artırılmıştır.

[406] اِتَّخَذْتُمُوهُمْ ifadesi “katı nesne” anlamındaki *eş-şey'û's-sehînden* gelmekte olup “onları öldürmeyi çoğaltıp, bariz biçimde katli artırdığınızda” veya “onları öldürerek ve yaralayarak, ayağa kalkamayacak derecede sıkıştırdığınızda” anlamındadır.

واتباع الحق مثلاً لعمل المؤمنين. أو في أن جعل الإضلال مثلاً لخيبة الكفار،
وتكفير السيئات مثلاً لفوز المؤمنين.

٤- ﴿فَإِذَا لَقِيْتُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبِ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَثَخْتُمْوَهُمْ فَشُدُّوا
الْوَتَاقَ فِيمَا مَنَّا بَعْدُ وَإِمَا فِدَاءً حَتَّىٰ تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ
لَانتَصَرْنَا مِنْهُمْ وَلَكِنْ لِيَبْلُوَ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ
أَعْمَالَهُمْ﴾

[٤٠٥] {لَقِيْتُمْ} من اللقاء، وهو الحرب. {فَضَرْبِ الرِّقَابِ} أصله: فاضربوا
الرقاب ضرباً، فحذف الفعل وقدم المصدر فأنيب منابه مضافاً إلى المفعول. وفيه
اختصار مع إعطاء معنى التوكيد؛ لأنك تذكر المصدر وتدل على الفعل بالنسبة التي
فيه. وضرب الرقاب عبارة عن القتل وإن ضرب غير رقبة من المقاتل، لأن الواجب
أن تضرب الرقاب خاصة دون غيرها من الأعضاء. وذلك أنهم كانوا يقولون: ضرب
الأمير رقبة فلان، وضرب عنقه وعلاوته، وضرب ما فيه عيناه، إذا قتله. وذلك أن
قتل الإنسان أكثر ما يكون بضرب رقبة، فوقع عبارة عن القتل، وإن ضرب بغير
رقبة من المقاتل، كما ذكرنا في قوله {بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ} [الشورى: ٣٠]. على أن
في هذه العبارة من الغلظة والشدة ما ليس في لفظ القتل، لما فيه من تصوير القتل
بأشنع صورة، وهو حز العنق وإطارة العضو الذي هو رأس البدن وعلوه وأوجه
أعضائه. ولقد زاد في هذه الغلظة في قوله تعالى {فَأَضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا
مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ} [الأنفال: ١٢].

[٤٠٦] {أَثَخْتُمْوَهُمْ} أكثرتم قتلهم وأغلظتموه؛ من الشيء الثخين، وهو الغليظ.

٢٠ أو أثقلتوهم بالقتل والجراح حتى أذهبتم عنهم النهوض.

[407] فَشَدُّوا الْوَتَاقَ (ipi sıkı bağlayın) ifadesi “onları esir alın” demektir. *Vesâk* ve *visâk* kendisiyle bir şey bağlanan nesnenin ismidir. فِدَاءٌ ve مَنًّا kelimeleri *te-munnûne menn^{en}* ve *tufdûne fidâ^{en}* şeklinde gizli iki fiille mansûb olup; “Onları ya lutfedip karşılıksız serbest bırakırsınız veya fidye olarak serbest bırakırsınız” demektir. Bu ifade kâfırları esir aldıktan sonra onları ya bedelsiz ya da fidye karşılığı serbest bırakma hususunda Müslümanlara tercih hakkı vermektedir.

[408] **Şayet** “Müşrik esirlerin hükmü nedir?” **dersen şöyle derim:** Ebû Hanîfe (v. 150/767) ve arkadaşlarına göre iki şeyden biri yapılır: Başka-nın kararına göre ya öldürülürler veya köleleştirilirler. “Bedelsiz veya fidye karşılığı serbest bırakma” ile ilgili olarak da “Bu hüküm Bedir günü indi; daha sonra neshedildi.” diyorlar. Mücahid (v. 103/721) de “Bugün artık ne bedelsiz ne de fidye karşılığı serbest bırakma vardır. Esir alınan müşrik ya Müslüman olur veya boynu vurulur.” demiştir. *Menn* ile esirleri öldürmeyip köleleştirme anlamı da murat edilmiş olabilir. Veya *ehl-i zimmet* olarak *cizye*-yi kabul etmeleri sebebiyle serbest bırakılmaları da kastedilmiş olabilir. *Fidâ* ile Müslüman esirlerle müşrik esirlerin takas edilmesi kastedilmiş de olabilir; Tahâvî (v. 321/933) bunu Ebû Hanîfe’nin bir görüşü olarak rivayet etmektedir. Meşhur görüşüne göre Ebû Hanîfe, Müslümanlarla tekrar savaşmaya dönecekleri endişesiyle, esirlerin ne mal ne de başka bir şey karşılığı serbest bırakılmasını uygun görmüştür. Şâfi’î (v. 204/820) ise şöyle demiştir: “Sorumlu makam, Müslümanların maslahatına uygun düşecek şekilde şu dört ihtimalden birini seçer: Öldürmek, köleleştirmek, Müslüman esirlerle takas yapmak ve karşılıksız serbest bırakmak.” O bu görüşüne; Peygamber’in (s.a.) Ebû Urve el-Hacebî ve Sümâme b. Üsâl el-Haneffî’yi (v. 12/633) karşılıksız serbest bırakmasını ve iki Müslüman esirin hürriyeti karşılığında bir müşrik esiri serbest bırakmasını [*Buhârî*, “Cihâd”, 70; *Müslim*, “Cihâd”, 59] delil getirmiştir. Ancak Ashâb-ı Rey’e göre bütün bu deliller mensuttur.

[409] فِدَاءٌ kelimesi Fâ’nın fethasıyla ve kasr ile *fedeⁿ* şeklinde de okunmuştur. “Savaş ağırlıkları”, savaşın ancak kendisiyle gerçekleştirebileceği silah, heybe gibi alet ve ağırlıklardır. el-A’sâ (v. 7/629) şöyle demiştir:

Savaş için gereken ağırlıkları hazırladım; uzun mızrakları ve erkek atları

Savaş aletleri ve silahlar “ağırlık” olarak isimlendirilmiştir; çünkü savaşta bu alet ve silahların taşınması zaruri olduğundan, sanki savaş bu aletleri sırtına alıp taşımakta, taşıırken iyice ağırlaşmakta, savaş sona erince de sanki onları sırtından yere bırakmaktadır. “Savaş ağırlıkları” ifadesinin “savaşın günahları” anlamında olduğu da söylenmiştir; yani “Savaşın diğer tarafı olan müşrikler, Müslüman olup şirklerini ve masiyetlerini terk edinceye kadar...”

[٤٠٧] {فَشُدُّوا الوُثَاقَ} فأسروهم. والوثاق بالفتح والكسر اسم ما يوثق به. {مَتًّا} و{فَدَاءً} منصوبان بفعليهما مضميرين، أي فإِذَا تمنون منا، وإِذَا تفدون فداء. والمعنى: التخيير بعد الأسر بين أن يمتنوا عليهم فيطلقوهم، وبين أن يفادوهم.

[٤٠٨] فَإِنِ قُلْتِ: كيف حكم أسارى المشركين؟ قلت: أمّا عند أبي حنيفة وأصحابه فأحد أمرين؛ إمّا قتلهم وإمّا استرقاقهم، أيهما رأى الإمام. ويقولون في المنّ والفداء المذكورين في الآية: نزل ذلك في يوم بدر ثم نسخ. وعن مجاهد: ليس اليوم منّ ولا فداء، وإنما هو الإسلام أو ضرب العنق. ويجوز أن يراد بالمنّ: أن يمتنّ عليهم بترك القتل ويسترقوا. أو يمتنّ عليهم فيخلوا لقبولهم الجزية، وكونهم من أهل الذمّة. وبالفداء أن يفادى بأسارهم أسارى المسلمين؛ فقد رواه الطحاوي مذهبًا عن أبي حنيفة. والمشهور أنه لا يرى فداءهم لا بمال ولا بغيره، خيفة أن يعودوا حربًا للمسلمين. وأما الشافعي فيقول: للإمام أن يختار أحد أربعة على حسب ما اقتضاه نظره للمسلمين؛ وهو القتل، والاسترقاق، والفداء بأسارى المسلمين، والمن. ويحتج بأن رسول الله ﷺ منّ على أبي عروة الحنفي، وعلى ثمامة بن أثال الحنفي، وفادى رجلًا برجلين من المشركين. وهذا كله منسوخ عند أصحاب الرأي.

[٤٠٩] وقرئ «فَدَى» بالقصر مع فتح الفاء. أوزار الحرب: آلاتها وأثقالها التي لا تقوم إلا بها كالسلاح والكراع. قال الأعشى.

وَأَعَدَدْتُ لِلْحَرْبِ أَوْزَارَهَا * رِمَاحًا طَوَالًا وَخَيْلًا ذُكُورًا

وسميت أوزارها، لأنه لما لم يكن لها بد من جزّها فكأنها تحملها وتستقل بها، فإذا انقضت فكأنها وضعتها. وقيل: أوزارها آثامها، يعني حتى يترك أهل الحرب، وهم المشركون شركهم ومعاصيهم بأن يسلموا.

[410] **Şayet** “حَتَّىٰ (...ene kadar) ifadesi nereye bağlıdır?” **dersen şöyle derim:** Ya “boyun vurma ve esir alma”ya veya “bedelsiz veya fidye karşılığı serbest bırakma”ya bağlıdır. Şâfi‘î’ye (r.a.) göre her iki ihtimale de bağlıdır; yani müşriklerle savaş sona erinceye kadar Müslümanlar sonsuza kadar böyle yapmaya devam ederler. Bu da müşriklerin artık savaşacak güçlerinin kalmadığı zamanda olacaktır. -Bunun Meryem oğlu İsa’nın ineceği zaman olacağı söylenmiştir.- Ebû Hanîfe *Rahimehullah’a* göre ise, “...ene kadar” ifadesi, “boyun vurma ve esir alma”ya bağlanırsa *hattâ* “Müşrikler, savaş -cinsi-¹ ağırlıklarını bırakıncaya kadar öldürülürler ve esir edilirler.” anlamında olur. Bu da müşriklerin savaşacak güçlerinin kalmadığı bir zamandır. “Bedelsiz veya fidye karşılığı serbest bırakma”ya bağlanırsa o zaman “Bedir savaşı ağırlıklarını bırakıncaya kadar, ya karşılıksız veya fidye karşılığı serbest bırakılırlar.” anlamında olur; ancak *menn* ve *fidâ* kelimeleri yukarıda söylediğimiz anlamda² te’vil edildiğinde “Bedir savaşı” kaydını getirmeye gerek kalmaz.

[411] “İşte böyle.” Yani işte durum böyledir (*ref*). Veya böyle yapınız (*nasb*). “Allah dileseydi, onlara karşı tek başına da galip gelirdi.” Yani yerin dibine geçirme, deprem, gökten taş yağdırma, suda boğma ve toplu ölüm gibi helâk sebeplerinden biriyle onları mutlaka cezalandırırdı; fakat müminleri kâfirlerle, kâfirleri de müminlerle imtihan etmek için size savaşı emretti. Müminlerin kâfirlerle imtihanı; cihad etmeleri, sabretmeleri ve böylece büyük mükâfat elde etmeleridir. Kâfirlerin müminlerle imtihanı ise müstehak oldukları azabın bir kısmını Allah’ın müminler eliyle onların tepesine hemen indirmesidir.

[412] قُتِلُوا fiili; şeddesiz olarak *kutilû* (öldürülenlerin), şeddeli olarak ve aynı anlamda *kutilû* (teker teker öldürülenlerin), *katelû* (öldürenlerin) ve *kâtelû* (savaşanların) şeklinde okunmuştur. (فَلَنْ يُضِلَّ اَعْمَالَهُمْ) [Allah onların yaptıklarını asla hedefinden saptırmaz.] ifadesi) meçhul sığasıyla *fe-len tudalle a’mâluhum* (onların amelleri asla hedeflerinden saptırılmaz) ve yine aynı anlamda *fe-len yedille a’mâluhum* (onların amelleri asla hedeflerinden sapmaz) şeklinde de okunmuştur.

[413] Katâde’den bu âyetin Uhud günü indiği nakledilmiştir.

5. Onları hidayete erdirip durumlarını düzeltir;

6. Onları, kendilerine tanıttığı cennete sokar...

1 Yani Bedir vb. özel bir savaş değil, herhangi bir savaş. / ed.

2 Yani *menn* “köleleştirme ve cizye alma”, *fidâ* ise “Müslüman esirlerin müşrik esirlerle takas yapılması” anlamında. / çev.

[٤١٠] فَإِنْ قَلتَ: {حَتَّى} بِمِ تَعَلَّقْتَ؟ قَلتَ: لَا تَخْلُو إِمَّا أَنْ تَتَعَلَّقَ بِالضَّرْبِ وَالشَّدِّ، أَوْ بِالْمَنْ وَالْفِدَاءِ؛ فَالْمَعْنَى عَلَى كَلَا الْمُتَعَلِّقِينَ عِنْدَ الشَّافِعِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّهُمْ لَا يَزَالُونَ عَلَى ذَلِكَ أَبَدًا إِلَى أَنْ لَا يَكُونَ حَرْبٌ مَعَ الْمُشْرِكِينَ؛ وَذَلِكَ إِذَا لَمْ يَبْقَ لَهُمْ شَوْكَةٌ. وَقِيلَ: إِذَا نَزَلَ عَيْسَى ابْنُ مَرْيَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ. وَعِنْدَ أَبِي حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ: إِذَا عُلِقَ بِالضَّرْبِ وَالشَّدِّ، فَالْمَعْنَى: أَنَّهُمْ يَقْتُلُونَ وَيُؤَسِّرُونَ حَتَّى تَضَعَ جَنْسَ الْحَرْبِ الْأَوْزَارَ، وَذَلِكَ حِينَ لَا تَبْقَى شَوْكَةٌ لِلْمُشْرِكِينَ. وَإِذَا عُلِقَ بِالْمَنْ وَالْفِدَاءِ، فَالْمَعْنَى: أَنَّهُ يَمُنُّ عَلَيْهِمْ وَيَفَادُونَ حَتَّى تَضَعَ حَرْبَ بَدْرِ أَوْزَارَهَا، إِلَّا أَنْ يَتَأَوَّلَ الْمَنْ وَالْفِدَاءَ بِمَا ذَكَرْنَا مِنَ التَّأْوِيلِ.

[٤١١] {ذَلِكَ} أَي الْأَمْرُ ذَلِكَ، أَوْ أَفْعَلُوا ذَلِكَ. {لَا تَنْصَرَ مِنْهُمْ} لِأَنَّتَمَّ مِنْهُمْ بِيَعُضِّ أَسْبَابَ الْهَلِكِ مِنْ خَسْفٍ، أَوْ رَجْفَةٍ، أَوْ حَاصِبٍ، أَوْ غَرَقٍ، أَوْ مَوْتِ جَارِفٍ، {وَلَكِنْ} أَمْرُكُمْ بِالْقِتَالِ لِيَبْلُو الْمُؤْمِنِينَ بِالْكَافِرِينَ بِأَنْ يَجَاهِدُوا وَيَصْبِرُوا حَتَّى يَسْتَوْجِبُوا الثَّوَابَ الْعَظِيمَ، وَالْكَافِرِينَ بِالْمُؤْمِنِينَ بِأَنْ يَعَاجِلَهُمْ عَلَى أَيْدِيهِمْ بِيَعُضِّ مَا وَجِبَ لَهُمْ مِنَ الْعَذَابِ.

[٤١٢] وَقُرئُ «قُتِلُوا» بِالْتَّخْفِيفِ وَالتَّشْدِيدِ، وَ«قَاتَلُوا»، وَ«قَاتَلُوا». وَقُرئُ «فَلَنْ يَضِلَّ أَعْمَالُهُمْ»، وَ«تَضَلَّ أَعْمَالُهُمْ»، عَلَى الْبِنَاءِ لِلْمَفْعُولِ. وَ«يَضِلُّ أَعْمَالُهُمْ» مِنْ ضَلَّ.

[٤١٣] وَعَنْ قَتَادَةَ: أَنَّهَا نَزَلَتْ فِي يَوْمِ أَحُدَ.

٥- «سَيَهْدِيهِمْ وَيُضِلُّحُ بِالْهَمِّ»

٦- «وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَفَهَا لَهُمْ»

[414] Allah onlara cenneti tanıtmış ve her bir kişiye, cennetteki yerini ve derecesini kendisiyle bileceği şeyi beyan etmiştir. Mücâhid (v. 103/721) demiştir ki “Cennet ehli cennetteki yerlerini, sanki yaratıldıkları andan itibaren oranın sâkinleriymiş gibi, hiç kimseye sormadan ve bir hata yapmadan kolaylıkla bulurlar.” Mukâtil (v. 150/767) de demiştir ki “Dünyada kişinin amelini yazmakla görevlendirilen melek, âhirette de onun önünde yürür ve Allah’ın ona verdiği nimetleri tanıtır.” Veya عَرْفَهَا fiili “güzel koku” anlamındaki ‘arfan gelmekte olup “Allah o cenneti müminler için güzel kokularla tezyin etmiştir.” anlamındadır. Nitekim şöyle bir söz vardır: *‘Azfîn ke-nevbi’l-kamâri ve ‘arfîn ke-fevhi’l-kamâri* (Kumru kuğurdusu gibi bir ses; mis gibi¹ bir koku...) Yahut Allah onlar için her bir cennetin sınırlarını belirlemiştir. Her bir müminin cennetinin sınırları belirlenmiş ve başkalarının cennetinden ayrılmıştır. Nitekim bu mâna ‘arrafêd-dâr^a ve errefehâ (Evin sınırlarını belirledi.) sözünden alınmıştır. *el-‘Uraf* ve *el-‘uraf*, hudat yani sınırlar anlamındadır.

7. Ey iman edenler! Siz Allah’a yardım ederseniz, O da size yardım eder ve ayaklarınızı yere sağlam bastırır.

[415] Eğer “siz Allah”ın dinine ve Resulüne “yardım ederseniz, “O da” düşmanlarınıza karşı “size yardım eder;” size zafer verir savaş meydanlarında veya İslâm yolu üzere “ve ayaklarınızı yere sağlam bastırır.”

8. Nankörce inkâr edenler içinse “Yıkılasicalar!..” der ve çalışmalarını hedefinden saptırır.

[416] وَالَّذِينَ كَفَرُوا ifadesi mübtedâ olmak üzere merfû‘ (yani “Nankörce inkâr edenler...”) ve فَتَعَسَا لَهُمْ (Yıkılasicalar!) ifadesini tefsir eden fiille mansüb olabilir; sanki *et’asellezîne keferû* (Allah nankörce inkâr edenleri yıksın!) denilmiştir. **Şayet** “وَأَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ (Ve çalışmalarını hedefinden saptırır.) ifadesi nereye atfedilmiştir?” **dersen şöyle derim:** *Ta’sen* kelimesini nasbeden fiile atfedilmiştir; çünkü mâna şöyledir: Allah ‘Yıkılasicalar! Helâk olasicalar!’ *buyurdu* veya onların helâkine *hükmetti* [ve çalışmalarını hedefinden *saptırdı*]. *Ta’sen le-hû* ifadesi, *le’an le-hû* tabirinin zıttıdır. Nitekim el-A’şâ (v. 7/629) şöyle demiştir:

Ona, ‘Yaşasın!’ dememden daha lâyıktır ‘Yıkılsın!’ demem!

Bu sözüyle, “Ayağının kayıp yıkılması, dimdik yaşamasından iyidir.” demek istemektedir. İbn Abbas’a (v. 68/688) göre âyette; kâfirlerin dünyada öldürülmeleri ve âhirette ateşe atılmaları murad edilmiştir.

9. Zira Allah’ın indirdiklerini beğenmemişler; O da onların çalışmalarını boşa çıkarmıştır.

1 İlk *kamâri* kumrular; ikinci *kamâri* “Hindistan’ın bir bölgesindeki ağaçlar” anlamında imiş. / ed.

[٤١٤] {عَرَفَهَا لَهُمْ} أعلمها لهم وبينها بما يعلم به كل أحد منزلته ودرجته من الجنة. قال مجاهد: يهتدي أهل الجنة إلى مساكنهم منها لا يخطئون، كأنهم كانوا سكانها منذ خلقوا لا يستدلون عليها. وعن مقاتل: إن الملك الذي وكل بحفظ عمله في الدنيا يمشي بين يديه فيعرفه كل شيء أعطاه الله. أو طيَّبها لهم، من العرف، وهو طيب الرائحة. وفي كلام بعضهم: عزف كنوح القماري وعرف كفوح القماري. أو حددها لهم؛ فجنة كل أحد محدودة مفرزة عن غيرها، من: عرف الدار وأرفها. والعرف والأرف، الحدود.

٧- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ تَنُضُّرُوا اللَّهَ يَنُضُّرُكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ﴾

[٤١٥] {إِنَّ تَنُضُّرُوا} دين {الله} ورسوله {يَنُضُّرُكُمْ} على عدوكم ويفتح لكم،
١٠ {وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ} في مواطن الحرب، أو على محجة الإسلام.

٨- ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعَسَا لَهُمْ وَأَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ﴾

[٤١٦] {وَالَّذِينَ كَفَرُوا} يحتمل الرفع على الابتداء والنصب بما يفسره {فَتَعَسَا لَهُمْ}؛ كأنه قال: أتعس الذين كفروا. فإن قلت: علام عطف قوله {وَأَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ}؟ قلت: على الفعل الذي نصب تعسا؛ لأنَّ المعنى: فقال تعسا لهم، أو ففضى تعسا لهم. وتعسا له: نقيض «لَعَا لَهُ» قال الأعشى:

فَالْتَعَسُ أَوْلَىٰ لَهَا مِنْ أَنْ أَقُولَ لَعَا ❁

يريد: فالعثور والانحطاط أقرب لها من الانتعاش والثبوت. وعن ابن عباس رضي الله عنه: يريد في الدنيا القتل، وفي الآخرة التردى في النار.

٩- ﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَرِهُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ﴾

[417] Kur'ân'ı ve Allah'ın orada indirdiği mükellefiyet ve hükümleri beğenmemişlerdir; çünkü ihmale alışımlar; şehvet ve zevklere dalmak üzere dizginleri salıvermişlerdir. Böyle olunca da Kur'ân ve ahkâmı onlara son derece ağır, büyük ve zor gelmiştir.

5 **10. Bunlar hiç yeryüzünde dolaşmazlar mı ki; kendilerinden öncekilerin akibetinin nice olduğuna baksınlar?! Allah onları yerle bir etmiştir!.. Bu inkârcı nankörler için de bunun benzerleri vardır!**

[418] *Demmerahû* “Onu helâk etti.”; *demmera 'aleyhi* ise “Ona ait olan her şeyi helâk etti.” demektir. İfade; “Allah onların olan her şeyi; onlara ait bütün canları, malları, çocukları helâk etmiştir!” anlamındadır. “Bu inkârcı nankörler için de *bunun* benzerleri vardır!” *إئناؤها* ‘daki zamir ya zikredilen akıbeta veya *tedmîrin* delâletiyle helâke yahut “Bu, Allah’ın önceden gelip geçenler arasında cari uygulamasıdır.” [Ahzâb 33/62] âyetinin delâletiyle ‘Allah’ın değişmez kanunları’na râcidir.

15 **11. Çünkü iman edenlerin, ‘mevlâ’sı Allah iken, inkârcı nankörlerin (kendilerine sahip çıkacak) bir mevlâları yoktur!..**

[419] “İman edenlerin mevlâsı” demek, onların velî ve yardımcısı demektir. Nitekim İbn Mes’ûd’un kıraati *veliyyullezîne âmenû* şeklindedir. Rivayete göre; Peygamber (s.a.) Uhud günü dağın bir geçidinde [sığınmış] idi. Müslümanların arasında çok sayıda yaralı vardı. Bu âyet onlar hakkında inmiştir. Müşrikler; “Yüce Hubel!” diye bağırıyorlar. Buna karşılık Müslümanlar; *Allâhu a'lâ ve ecell* (Allah daha yüce; daha büyük!) dediler. Bu kez müşrikler; “Güne karşı gün vardır;¹ savaşta galibiyet el değiştirir. Bizim Uzzâ’mız var ama sizin Uzzâ’nız yok!” dediler. Bunun üzerine Peygamber (Müslümanlara, siz de onlara) deyin ki “Allah bizim mevlâmızdır; ama size sahip çıkacak bir mevlâ yok! Ölüler çeşit çeşittir. Bizim ölülerimiz diridirler ve rızıklandırılıyorlar; sizin ölüleriniz ise ateşte azap görüyorlar.” buyurdu. [*Abmed b. Hanbel*, IV, 293]

[420] **Şayet** “Ve gerçek ‘mevlâ’ları Allah’a döndürülürler.” [Yûnus 10/30] âyeti bu âyetle çelişiyor.” **dersen şöyle derim:** Bu iki âyet arasında çelişki yoktur; çünkü Allah, rableri ve işlerinin mâliki olmak anlamında bütün kullarının mevlâsı ise de yardımcı anlamında sadece müminlerin mevlâsıdır.

35 **12. Şüphesiz, Allah; iman edip salih amel işleyenleri, altından ırmakların aktığı cennetlere sokar. Nankörce inkâr edenler ise hayvanların yediği gibi yiy(ip iç)erek yaşayıp giderler! Ama ateştir sonunda varacakları yer!..**

1 “Bedir’de siz bizi yenmiştiniz; bugün ise biz sizi...” / ed.

[٤١٧] { كَرِهُوا } القرآن وما أنزل الله فيه من التكاليف والأحكام، لأنهم قد ألفوا الإهمال وإطلاق العنان في الشهوات والملاذ فسق عليهم ذلك وتعاضمهم.

١٠- ﴿أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ دَمَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلِلْكَافِرِينَ أَمْثَالُهَا﴾

٥ [٤١٨] دَمَّرَهُ، أهلكه، ودمر عليه، أهلك عليه ما يختص به. والمعنى: دمر الله عليهم ما اختص بهم من أنفسهم وأموالهم وأولادهم وكل ما كان لهم. { وَلِلْكَافِرِينَ أَمْثَالُهَا } الضمير للعاقبة المذكورة، أو للهلكة؛ لأن التدمير يدل عليها. أو للسنة، لقوله عزّ وعلا { سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا } [الأحزاب: ٣٨].

١١- ﴿ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَى لَهُمْ﴾

١٠ [٤١٩] { مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا } وليهم وناصرهم. وفي قراءة ابن مسعود «ولي الذين آمنوا». ويروى: أن رسول الله ﷺ كان في الشعب يوم أحد وقد فشت فيهم الجراحات، وفيه نزلت. فنادى المشركون: اعل هبل! فنادى المسلمون: الله أعلى وأجل. فنادى المشركون: يوم بيوم والحرب سجال! إن لنا عزى ولا عزى لكم! فقال رسول الله ﷺ: قولوا لله مولانا ولا مولى لكم، إن القتلى مختلفة؛ أما قتالنا ففي الجنة أحياء يرزقون، وأما قتالكم ففي النار يعذبون. ١٥

[٤٢٠] فَإِنْ قُلْتَ: قوله تعالى { وَرُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقِّ } [يونس: ٣٠] مناقض لهذه الآية. قلت: لا تناقض بينهما، لأن الله مولى عباده جميعاً، على معنى أنه ربهم ومالك أمرهم؛ وأما على معنى الناصر فهو مول المؤمنين خاصة.

١٢- ﴿إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَسْمَعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ﴾ ٢٠

[421] Kâfirler, dünya nimetlerinden birkaç gün faydalanırlar; sonlarını düşünmeden yerler içerler, öylesine yaşayıp giderler. Tıpkı hayvanların, neticede boğazlanacaklarından habersiz bir şekilde merada otladıkları gibi. *Mesvâ*, makam ve menzil anlamındadır.

5 **13. (Resulüm!) Senin -seni sürüp çıkaran- şehriden daha güçlü nice şehirler gelip geçti... Onları helâk ettik de hiç kendilerine yardım eden olmadı!..**

[422] كَاتِبِينَ (nice) kelimesi *kâ'in* vezninde *kâin* şeklinde de okunmuştur. *Karye* (şehir) kelimesiyle orada bulunan insanlar murat edilmektedir. 10 Bu sebeple, devamında çoğul olarak “Biz *onları* helâk ettik.” buyurmuştur. Sanki şöyle demektedir: Seni yurdundan sürüp çıkaran kavminden daha güçlü nice kavimleri helâk ettik. “Seni çıkardılar” ifadesinin anlamı, “Senin oradan çıkmaya sebep oldular” demektir.

[423] **Şayet** “Nasıl oldu da, geniş zaman kipiyle فلا ناصر لهم (Artık onlara 15 yardım edecek kimse yok) dedi? Oysa âyette bahsedilen olay geçmişte olmuş bitmiş.” **dersen şöyle derim:** Bu ifade, hikâye edilen bir olayla ilgilidir. Âdetâ “Onları hiç kimseden yardım göremedikleri bir hâlde helâk ettik.” buyrulmuştur.

20 **14. Rabbinden gelen apaçık bir kanıt üzere bulunan kişi, ‘arzu ve ihtiraslarına uyarak işlediği kötülüklerin kendisine cazip gösterildiği kimse’ gibi olur mu hiç?!**

[424] Kendilerine cazip gösterilen kişiler Mekkelilerdir; Allah’a şirk koşmayı ve Allah ve Resulü’ne düşmanlık yapmayı onlara Şeytan cazip göstermiştir. “Rabbinden gelen apaçık bir kanıt üzere” -yani Allah katından 25 gelen bir kanıt ve delil üzere ki, o da Kur’ân vd. mu’cizelerdir- “bulunan” da Peygamber’dır (s.a.).

[425] İfade, *e-men kâne ‘alâ beyyinetin* şeklinde de okunmuştur. مَنْ edatının lafzını dikkate alarak سُوءٌ عَمَلٍ (kötü amelî); anlamını dikkate alarak da اتَّبِعُوا (uydular) buyurmuştur.

30 **15. Müttakilere vaat edilen cennetin temsili şöyledir: Orada kokusu ve tadı bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere sadece tad veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır; her türlü meyvenin yanı sıra, Rablerinin mağfireti de onları beklemektedir... Şimdi, böyle bir yere girecek olanın durumu ile, kalıcı olduğu ateşte 35 bağırsaklarını parçalayacak kızgın bir suya hem de itilip kakılarak götürülecek birinin durumu bir olur mu?!**

[٤٢١] {يَتَمَتَّعُونَ} يتنعمون بمتاع الحياة الدنيا أيامًا قلائل، {وَيَأْكُلُونَ} غافلين غير مفكرين في العاقبة {كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ} في مسارحها ومعالفها، غافلة عما هي بصدده من النحر والذبح. {مَثْوَى لَهُمْ} منزل ومقام.

١٣- ﴿وَكَايِنٍ مِنْ قَرْيَةٍ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيَتِكَ الَّتِي أَخْرَجْتِكَ أَهْلَكَنَاهُمْ فَلَا

نَاصِرَ لَهُمْ﴾ ٥

[٤٢٢] وقرئ «وكائن» بوزن كاعن. وأراد بالقرية أهلها، ولذلك قال {أَهْلَكَنَاهُمْ}، كأنه قال: وكم من قوم هم أشد قوة من قومك الذين أخرجوك أهلكناهم. ومعنى أخرجوك: كانوا سبب خروجك.

[٤٢٣] فَإِنْ قُلْتَ: كَيْفَ قَالَ {فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ}، وإنما هو أمر قد مضى؟ قلت: مجراه

١٠ مجرى الحال المحكية، كأنه قال: أهلكناهم فهم لا ينصرون.

١٤- ﴿أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيْنَةٍ مِنْ رَبِّهِ كَمَنْ زَيْنَ لَهُ سُوءَ عَمَلِهِ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ﴾

[٤٢٤] من زين له هم أهل مكة الذين زين لهم الشيطان شركهم وعداوتهم لله ورسوله؛ ومن كان على بينة من ربه -أي على حجة من عنده وبرهانٍ، وهو القرآن المعجز وسائر المعجزات- هو رسول الله ﷺ.

[٤٢٥] وقرئ «أمن كان على بينة من ربه». وقال تعالى {سُوءَ عَمَلِهِ وَاتَّبَعُوا}

١٥ للحمل على لفظ {مَنْ} ومعناه.

١٥- ﴿مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ

لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرَ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا

فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ﴾ ٢٠

[426] **Şayet** “[*Mot-a-mot*] müttakilere vaat edilen cennetin temsilinin ateşte ebedi kalacak kimse gibi olmasının anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** Bu, kabul suretinde ama red ve yadırgama anlamında bir sözdür; çünkü yadırgama harfiyle başlanan bir sözün hükmü altındadır; onun kapsamına girmekte ve onun hükmüne katılmaktadır. Bu söz de “Rabbinden gelen apaçık bir kanıt üzere bulunan kişi, ‘arzu ve ihtiraslarına uyararak işlediği kötülüklerin kendisine cazip gösterildiği kimse’ gibi olur mu hiç?!” [Muhammed 47/14] âyetidir. Âdeta şöyle buyrulmaktadır: “Cennetin misali, ateşte ebedi kalacak kişinin cezasının misali gibi olur mu hiç!?”

10 [427] **Şayet** “Bu [15.] âyetin başındaki yadırgama harfi niçin kaldırıldı; onun buradan alınmasının faydası nedir?” **dersen şöyle derim:** Yadırgama harfi atılmakla; Allah’tan gelen açık delile (Kur’ân’a) sınıksız tutunan ile arzu ve ihtiraslarına uyanı eşit gören kimsenin yaptığı yanlışlık ziyadesiyle tasvir edilmiştir; çünkü böyle davranan kişi, içinden şöyle şöyle ırmakların aktığı cennet ile ahalisine kaynar su içirilen ateşi eşit seviyede gören biri gibi olmaktadır! Bunun benzeri, şairin şu beytinde yer almaktadır:

“O değerli insanlar helâk olsunlar da, bana da, *süt vermeyen birkaç tırık deve* miras kalsın!” diye sevinirim **tabii ben!**..

20 Beyitte, yadırgama harfinden arındırılmış olmakla birlikte, değerli insanların helâk olup onlardan kalan birkaç cılız deveye vâris olmakla sevinmesinin söz konusu olmadığı söylenmektedir; çünkü bu beyit [üstündeki];

Kardeşin ölsün de sen de onun develerinin sahibi olasın ister misin; buna sevinir misin!?

25 ifadesinin hükmü altında bulunmaktadır. Dolayısıyla, söz konusu beyitte yadırgama harfinin atılmasıyla, kişinin itham edildiği kötülüğün etkili bir şekilde tasviri murat edilmiştir. İtham edilen kişi; “Benim gibi biri, değerli insanların yok olup onlardan kalacak, alıcısı yok denecek kadar az birkaç deveye sahip olmayı ‘**ister**’ *tabii!*..” [Yani *asla istemez!*] demektedir; ama bu, altında her tür yadırgamanın bulunduğu bir ‘kabul’dür.

30 [428] مثل الجنة ifadeyi; “cennetin dikkat çekici ve hayranlık verici sıfatı” demek olup mübtedâdır. Haberi ise كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ diye başlayan cümledir. فِيهَا أَنْهَارٌ (Orada ırmaklar vardır.) diye başlayan cümle de sıla tekrar ediliyormuş gibi sılanın hükmüne dâhildir. Dikkat edersen, *elleti fi-hâ enhâr^{mn}* (Öyle bir cennet ki orada ırmaklar var.) demen doğru olmaktadır. Bunun; *hiye fi-hâ enhâr^{mn}* (O [cennet], içinde ırmaklar bulunan bir yerdir.) şeklinde gizli bir mübtedânın haberi olması da caizdir. Sanki biri;

[٤٢٦] فَإِنْ قُلْتَ: ما معنى قوله تعالى {مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ...
 [كمن هو خالد في النار]؟ قلت: هو كلام في صورة الإثبات ومعنى النفي والإنكار،
 لانطوائه تحت حكم كلام مصدر بحرف الإنكار، ودخوله في حيزه، وانخراطه في
 سلكه، وهو قوله تعالى {أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ كَمَنْ زُرِّي لَهُ سُوءَ عَمَلِهِ}. فكأنه
 قيل: أمثل الجنة كمن هو خالد في النار، أي كمثل جزاء من هو خالد في النار!

[٤٢٧] فَإِنْ قُلْتَ: فلم عَرَى في حرف الإنكار، وما فائدة التعرية؟ قلت: تعريته من
 حرف الإنكار فيها زيادة تصوير لمكابرة من يسوى بين المتمسك بالبينه والتابع لهواه،
 وأنه بمنزلة من يثبت التسوية بين الجنة التي تجري فيها تلك الأنهار، وبين النار التي
 يسقى أهلها الحميم. ونظيره قول القائل:

أَفْرَحُ أَنْ أُرْزَأَ الْكِرَامَ وَأَنْ * أُوْرَثَ ذُوْدًا شَصَائِصًا نَبَلًا ١٠

هو كلام منكّر للفرح برزية الكرام ووراثه الذود، مع تعريه عن حرف الإنكار لانطوائه
 تحت حكم قول من قال:

أُتَفْرَحُ بِمَوْتِ أَخِيكَ وَبِوَرَاثَةِ إِبِلِهِ؟!

والذي طرح لأجله حرف الإنكار إرادة أن يصوّر قبح ما أُرِزَّ به؛ فكأنه قال له: نعم
 مثلى يفرح بمرزأة الكرام وبأن يستبدل منهم ذودًا يقل طائله! وهو من التسليم الذي
 تحته كل إنكار. ١٥

[٤٢٨] و{مَثَلُ الْجَنَّةِ} صفة الجنة العجيبة الشأن، وهو مبتدأ، وخبره {كَمَنْ هُوَ
 خَالِدٌ}. وقوله {فِيهَا أَنْهَارٌ} داخل في حكم الصلة كالتكرير لها. ألا ترى إلى صحة
 قولك: التي فيها أنهار. ويجوز أن يكون خبر مبتدأ محذوف: هي فيها أنهار، وكأن قائلًا

“O cennetin misali nasıldır?” diye sormuş da; “Orada ırmaklar vardır.” denmiştir. فِيهَا أَنْهَارٌ ifadesinin; “içinde ırmaklar bulunduğu hâlde” anlamında hâl konumunda olması da mümkündür. مثل الجنة ifadesi Hazret-i Ali’nin (v. 40/660) kıraatinde *emsâlu’l-cenneti* şeklindedir; yani cennetin özellikleri 5 cehennemın özellikleri gibi değildir.

[429] اسن kelimesi *esinⁱⁿ* şeklinde de okunmuştur. Suyun tadı ve kokusu bozulduğu zaman *esine’l-mâu* ve *ecine* denir. Mu’âviye’nin oğlu Yezîd’e (v. 683) ait şöyle bir beyit nakledilir:

10 Tadı ve rengi bozulmamış öyle bir tükürkle suladı ki beni kadın
kırıntılar hâlinde ince şaraba katılmış misk gibiydi [tükürüğü]!

[430] Tadı değişmeyen, zamanın geçmesiyle bozulup ekşimeyen, hoş gitmeyen bir hâl almayan süttten [ırmaklar]. Dünya sütleri ise bir müddet sonra bozulur; tadı değişip ekşir.

[431] لذة *leziz* anlamındaki *lezz* kelimesinin müennesidir. Veya masdar 15 olarak sıfattır. Bu kelime üç harekeyle; yani خمير kelimesinin sıfatı olarak cer ile, انهار kelimesinin sıfatı olarak ref ile, “içenlere lezzetli olması için” anlamında *illet* olarak da nasb ile okunmuştur. Mâna şöyledir: Cennet şarabı; içene sadece ve sadece lezzet verir; onda akıl gitmesi, sarhoşluk, baş ağrısı ve şarabın afetlerinden herhangi bir afet bulunmaz. مصفى yani saf ve tertemiz. 20 balı, bal arısının karnından çıkmıyor ki ona mum veya başka bir şey karışsın.

[432] “Kaynar su...” Denilmiştir ki; cehennemliklere kaynar su içirilecektir. Bu suya yaklaştıklarında yüzlerini dağlayacak ve kafa derileri soyulacak; içtiklerinde ise bağırsakları parçalanacaktır!

16. Bunların içinde, seni dinleyenler de var... (Ama söylediklerini 25 önemsemedikleri ve gerektiği gibi dinlemedikleri için, senin sözünden bir şey anlamıyorlar.) Hatta, yanından çıktıklarında, ilim verilmiş olanlara; “Demin ne söyledi o?” diyorlar!.. Bunlar, kendi arzu ve ihtiraslarına uydukları için kalplerini Allah’ın mühürlediği kimselerdir.

[433] Bunlar münafıklardır. Peygamber’in (s.a.) sohbetine geliyorlar; 30 ona önem vermediklerinden, anlamaya çalışmıyor, zihinlerini ona vermiyorlardı. Huzurundan çıktıkları zaman da, ilim sahibi sahâbîlere alayvâri bir edayla; “Demin ne söyledi o?” diyorlardı.

[434] Denilmiştir ki: Peygamber hutbe irat ediyormuş; münafıklara çatınca oradan çıkıp âlim sahâbîlere böyle söylemişler. Rivayete göre; bunu İbn 35 Mes’ûd’a söylemişlerdi. İbn Abbas’ın “Ben de o ilim sahiplerindenim. ‘Kendisine sorulanlar’ arasında benim ismim de geçmektedir.” dediği nakledilir.

قال: وما مثلها؟ فقيل: فيها أنهار؛ وأن يكون في موضع الحال، أي مستقرّةً فيها أنهار. وفي قراءة علي رضي الله عنه «أمثال الجنة»، أي ما صفاتها كصفات النار.

[٤٢٩] وقرئ «أسن»، يقال: أسن الماء وأجن، إذا تغير طعمه وريحه. وأنشد ليزيد بن معاوية:

لَقَدْ سَقَتْنِي رُضَابًا غَيْرَ ذِي أَسْنٍ ❁ كَالْمِسْكِ فُتَّ عَلَى مَاءِ الْعَنَاقِيدِ

[٤٣٠] {مِنْ لَبَنِ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ} كما تتغير ألبان الدنيا، فلا يعود قارصًا ولا حاذرًا، ولا ما يكره من الطعوم.

[٤٣١] «لَذَّةٌ» تأنيث لذّ، وهو اللذيذ، أو وصف بمصدر. وقرئ بالحركات الثلاث، فالجر على صفة الخمر، والرفع على صفة الأنهار، والنصب على العلة، أي لأجل لذة الشاربين. والمعنى: ما هو إلا التلذذ الخالص، ليس معه ذهاب عقل ولا خمار ولا صداع، ولا آفة من آفات الخمر. {مُضَيٌّ} لم يخرج من بطون النحل فيخالطه الشمع وغيره.

[٤٣٢] {مَاءٌ حَمِيمًا} قيل: إذا دنا منهم شوى وجوهمهم، وانمازت فروة رؤوسهم، فإذا شربوه قطع أمعاءهم.

١٥-١٦ ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ حَتَّى إِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا لِلَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مَاذَا قَالَ آنِفًا أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ﴾

[٤٣٣] هم المنافقون؛ كانوا يحضرون مجلس رسول الله ﷺ، فيسمعون كلامه ولا يعونه ولا يلقون له بالألأ تهاونًا منهم، فإذا خرجوا قالوا لأولى العلم من الصحابة "ماذا قال الساعة؟" على جهة الاستهزاء.

[٤٣٤] وقيل: كان يخطب، فإذا عاب المنافقين خرجوا، فقالوا ذلك للعلماء. وقيل: قالوه لعبد الله بن مسعود. وعن ابن عباس: أنا منهم، وقد سميت فيمن سئل.

[435] آتْنَا (demin) kelimesi *enif^{en}* şeklinde de okunmuştur; zarf olmak üzere mansûbdur. Zeccâc (v. 311/923) şöyle demiştir: آتْنَا “bir şeye başlamak” anlamında kullanılan *ist’neftuş-şey’e* sözünden alınmıştır. “Bize yakın ilk vakitte ne söyledi acaba bu?” anlamında.

5 **17. Buna karşılık, O, doğru yolda gidenlerin hidayetini artırmakta ve onlara takvâlarını vermektedir.**

[436] Kendilerini muvaffak kılmak suretiyle Allah, onların “hidayetini artırmakta; onlara takvâlarını vermekte”; yani onlara takvâda yardım etmekte veya takvâlarının karşılığını kendilerine vermektedir. Süddî’nin “Allah onlara sakınacakları şeyleri açıklamaktadır.” dediği nakledilmiştir. 10 آتَاهُمْ (onlara vermektedir) ifadesi, *a’tâhum* şeklinde de okunmuştur. زَادَهُمْ ifade-sinde, fâ’il zahirinin (yani artırmanın) “Peygamber’in sözü” veya “münafıkların alayı”na râci olduğu da söylenmiştir.

15 **18. Galiba bunlar, (kıyamet) saatin(in) başlarına ansızın gelip çatmasından başka bir şey beklemiyorlar?! Oysa onun şartları tahakkuk etmiş bulunuyor. Kendilerine gelip çatığında çıkaracakları ders neye yarayacak ki!..**

[437] اِنْ تَاتَيْتُهُمْ (gelmesi) ifadesi, الساعة’dan bedel-i iştimâldir. Tıpkı “onları ezip geçmeniz” ifadesinin, “mümin erkekler ve mümin kadınlar” [Fetih 20 48/25] ifadesinden bedel-i iştimâl olması gibi. اِنْ تَاتَيْتُهُمْ (gelmesi) ifadesi, الساعة üzerinde vakıf yapıp, cümleye şart ile başlanarak *in te’tihim* (şayet gelirse) şeklinde de okunmuştur. Nitekim Mekkelilerin mushaflarında böyledir. **Şayet** “Bu kıraate göre şartın cevabı nedir?” **dersen şöyle derim:** Şartın cevabı فَاِنِّي لَهُمْ (neye yarayacak ki?!) ifadesi olup anlamı şöyledir: Şayet onlara 25 kıyamet gelirse, o vakit geldiğinde öğüt almaları ne işlerine yarayacak ki!? Yani o an öğüt almak onlara bir fayda sağlamayacaktır. Nitekim bir başka âyette; “İşte o gün, insanoğlu düşünüp ders alır; ama ne fayda sağlar ki bu ders ona?!” [Fecr 69/23] buyrulmaktadır.

[438] **Şayet** “Her iki kıraate göre de ‘Oysa onun şartları tahakkuk etmiş bulunuyor.’ ifadesi nereye bağlanacak?” **dersen şöyle derim:** “İlletin ma’lûle bağlanması kabilinden, kıyametın gelmesine bağlanacaktır. Tıpkı *in ekramenî zeyd^{um} fe-ene hakîk^{um} bi’l-ikrâmî ukrimuhû* (Zeyd bana ikram ederse, ben ona ikram etmeye daha lâyığım; ben de ona ikram ederim.) demen gibi.

35 [439] *Eşrât*, âlâmetler demektir. Ebü’l-Esved [ed-Düeli (v. 69/688)] şöyle demiştir:

[٤٣٥] {أَيْفًا}؛ وقرئ «أنفًا» على فعل، نصب على الظرف. قال الزجاج: هو من استأنفت الشيء، إذا ابتدأته. والمعنى: ماذا قال في أول وقت يقرب منا.

١٧- ﴿وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَآتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ﴾

[٤٣٦] {زَادَهُمْ} الله {هُدًى} بالتوفيق {وَأَتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ} أعانهم عليها. أو آتاهم جزاء تقواهم. وعن السدي: بين لهم ما يتقون. وقرئ «وأعطاهم». وقيل: الضمير في {زَادَهُمْ}، لقول الرسول، أو لاستهزاء المنافقين.

١٨- ﴿فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا فَأَنَّى لَهُمْ

إِذَا جَاءَتْهُمْ ذِكْرَاهُمْ﴾

[٤٣٧] {أَنْ تَأْتِيَهُمْ} بدل اشتمال من {السَّاعَةَ}، نحو {أَنْ تَطَّوَّهُمْ} من قوله {رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُؤْمِنَاتٌ} [الفتح: ٢٥]. وقرئ «إن تأتهم»، بالوقف على {الساعة}، واستئناف الشرط، وهي في مصاحف أهل مكة كذلك. فإن قلت: فما جزاء الشرط؟ قلت: قوله {فَأَنَّى لَهُمْ}. ومعناه: إن تأتهم الساعة فكيف لهم ذكراهم، أي تذكراهم واتعاضهم إذا جاءتهم الساعة؟! يعني لا تنفعهم الذكرى حيثئذ. كقوله تعالى {يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ وَأَنَّى لَهُ الذِّكْرَى} [الفجر: ٢٣].

[٤٣٨] {فَإِنْ قُلْتَ: بِمَ يَتَّصِلُ قَوْلُهُ {فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا} عَلَى الْقِرَاءَتَيْنِ؟} قلت: بإتيان الساعة اتصال العلة بالمعلول، كقولك: إن أكرمني زيد فأنا حقيق بالإكرام أكرمه.

[٤٣٩] والأشراط العلامات. قال أبو الأسود:

Eğer sen aramızdaki sevgiyi kesip atmaya azmettirse
[bunu gizlemene gerek yok;] alâmetleri ortaya çıkmaya başladı zaten!

Denilmiştir ki Hazret-i Muhammed'in, peygamberlerin sonuncusu olarak gönderilmesi -Allah ona da, bunlara da *salâtu selâm* eylesin-, Ay'ın yarılması ve büyük bir duman çıkması bu alâmetlerdendir. Kelbî (v. 204/819) de demiştir ki malın ve ticaretin artması, yalancı şahitlik, sıla-ı rahmi kesmek, ikramı azaltmak ve kınamayı çoğaltmak da kıyamet alâmetlerindedir.

[440] بِغْتَةٍ (ansızın) kelimesi *cerabbet^{en}* (yabani eşek sürüsü) sığasında *beğattet^{en}* şeklinde de okunmuştur ki kaynaklarda misli bulunmayan garip bir kıraat olup Ebû Amr'dan (v. 154/771) rivayet edilmiştir. Ben bu kıraatin, râvinin Ebû Amr'la ilgili bir hatası olduğundan endişe ediyorum. Doğrusu; daha önce geçtiği üzere, Hasan-ı Basrî'nin (v. 110/728) kıraatinde olduğu gibi Gayn'ın fethasıyla, şeddesiz *beğatet^{en}* şeklinde okunmasıdır.

19. Sen, Allah'tan başka ilah olmadığını bil ve hem kendinin hem de kadın-erkek (bütün) müminlerin bağışlanması için dua et. Dolaşmalarınızı da, sonunda varacağınız yeri de Allah bilmektedir!

[441] Müminlerin ve kâfirlerin durumlarını anlatınca şöyle buyurdu: Bunların saadette, şunların ise şekâvette olduğunu öğrendiğine göre, artık alçakgönüllülük gösterip *nefsini* kırarak, hem kendi günahının hem de dinine girenlerin günahlarının bağışlanması için dua ederek, Allah'ın vahdâniyeti hususunda sahip olduğun *ilim*de sabit kal. "Allah" sizin bütün hâllerinizi, tasarruflarınızı, maîşetinizi temin etmek ve ticaret yapmak üzere bütün "dolaşmalarınızı bilir." Yahut evlerinizde oturduğunuz yerleri, hayat esnasında "dolaşmalarınızı" ve kabirde "kalacağınız yerleri bilir." Veya işlerinizi yapmak üzere "dolaşmalarınızı" ve cennet veya cehennemde "kalacağınız yeri" bilir. Böyle bir varlık da, korkulup sakınılmaya, kendisinden bağışlanma ve merhamet dilenmeye lâyıktır yani!..

[442] Süfyan b. Uyeyne'ye (v. 178/794) ilmin faziletinden sorulunca şöyle demiştir: "Allah Teâlâ'nın şu sözlerine nasıl başla[yıp devam et]tiğini işitmediniz mi? 'Sen, Allah'tan başka ilah olmadığını bil ve hem kendinin hem de kadın-erkek (bütün) müminlerin bağışlanması için dua et' buyurmuş; önce ilmi, sonra ameli emretmiştir. Yine, 'Biliniz ki; dünya hayatı bir oyun ve eğlencedir (...) Rabbinizin mağfiretine koşunuz.' [Hadîd 57/20-21] buyurmuştur. Yine, 'Biliniz ki; mallarınız ve çocuklarınız fitnedir.' [Enfal 8/28] dedikten sonra;¹

1 Müfessir Enfal 8/28'deki ifade ile Teğâbun 64/14'teki ifadeyi aynı mânada oldukları için birleştirmiştir. Teğâbun'deki âyette; "Ey iman edenler! Eşleriniz ve çocuklarınız arasında, şüphesiz size düşman olanlar var; onlara karşı dikkatli olun..." buyrulmaktadır; yani "Biliniz ki" ifadesi yoktur; ancak بَلْ ile bunun gerçekten böyle olduğu bildirilmekte ve bu hüküm bir âyet aşağıda bir daha pekiştirilmektedir. / ed.

فَإِنْ كُنْتَ قَدْ أَرْزَمْتَ بِالصَّرْمِ بَيْنَنَا * فَقَدْ جَعَلْتَ أَشْرَاطُ أَوْلِهِ تَبْدُؤُ

وقيل: مبعث محمد خاتم الأنبياء ﷺ وعليهم منها، وانشقاق القمر، والدخان. وعن الكلبي: كثرة المال والتجارة، وشهادة الزور، وقطع الأرحام، وقلة الكرام، وكثرة اللثام.

٥ [٤٤٠] وقرئ «بَغْتَةً»، بوزن جَرَبَةً، وهي غريبة لم ترد في المصادر أختها، وهي مروية عن أبي عمرو، وما أخوفني أن تكون غلطة من الراوي على أبي عمرو، وأن يكون الصواب: بغتة، بفتح الغين من غير تشديد، كقراءة الحسن فيما تقدم.

١٩- ﴿فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوَاكُمْ﴾

١٠ [٤٤١] لما ذكر حال المؤمنين وحال الكافرين قال: إذا علمت أن الأمر كما ذكر من سعادة هؤلاء وشقاوة هؤلاء، فاثبت على ما أنت عليه من العلم بوحدانية الله، وعلى التواضع وهضم النفس باستغفار ذنبك وذنوب من على دينك. {والله يعلم} أحوالكم ومتصرفاتكم و{مُتَقَلَّبَكُمْ} في معاشكم ومتاجركم، ويعلم حيث تستقرون في منازلكم؛ أو {مُتَقَلَّبَكُمْ} في حياتكم و{مَثْوَاكُمْ} في القبور. أو {مُتَقَلَّبَكُمْ} في أعمالكم و{مَثْوَاكُمْ} من الجنة والنار. ومثله حقيق بأن يخشى ويتقى، وأن يستغفر ويسترحم.

[٤٤٢] وعن سفيان بن عيينة: أنه سئل عن فضل العلم فقال: ألم تسمع قوله حين بدأ به فقال: {فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ} فأمر بالعمل بعد العلم؛ وقال: {إِعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُوَ -إِلَى قَوْلِهِ- سَابِقُوا إِلَى مَعْفَرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ} [الحديد: ٢٠-٢١]؛ وقال {وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ} [الأنفال: ٢٨]،

‘Onlara karşı dikkatli olun!’ [Tegâbün 64/14] buyurmuştur. Yine, ‘Biliniz ki elde ettiğiniz ganimetin beşte biri Allah’adır...’ [Enfâl 8/41] dedikten sonra bununla amel etmeyi emretmiştir.”

20. İman edenler; “(müşriklerle savaşmamızı emreden) bir sûre indirilse ya!” diyorlardı... Fakat savaştan bahsedilen net bir sûre indirilince gördün ki kalplerinde maraz olanlar, sana tıpkı ölüm döşegindeki biri gibi baygın baygın bakmaya başlamışlar! Yazıklar olsun bunlara!..

[443] Bazıları savaşmayı şiddetle arzu ettiklerini iddia ediyorlardı; bunu dilleriyle temenni ediyor ve müşriklerle savaşmamızı emreden “bir sûre indirilse ya!” diyorlardı. Fakat böyle bir sûre indirilip kendilerine o temenni ettikleri ve ‘şiddetle arzuladıkları’ savaş emredilince geri durdular, bu iş onlara çok ağır geldi ve elleri (pişmanlık ve hasretle dövüp durdukları bağırlarından) iki yana düştü! Tıpkı şu âyetteki gibi: “... Üzerlerine savaş farz kılınca, bir de ne görelim, içlerinden bir grup, tıpkı Allah’tan korkar gibi hatta daha şiddetli bir korku ile insanlardan korkmaya başlamamış mı?!” [Nisâ 4/77]

[444] مُحْكَمَةٌ yani müteşâbih olmayan, savaşın farzietini beyandan başka bir veche ihtimali olmayan, açık, net. Katâde (v. 117/735) demiştir ki “İçinde savaş konusu geçen bütün sûreler *muhkem*dir. Kur’ân’dan münafıklara en ağır gelen sûreler de bunlardır.” Denilmiştir ki bu sûreye, *nesh* edilmesi sözkonusu olmadığından *muhkem* denmiştir; çünkü savaşı emreden âyetler hoşgörülü olmayı ve savaştan geri durmayı emreden âyetleri neshetmiştir. Fakat bu *kıtâl* âyetleri kıyamet gününe kadar *nesh* edilmeyecektir. Denilmiştir ki مُحْكَمَةٌ, *muhdeset^{um}* anlamındadır; çünkü bu âyetler yeni ve taze bir şekilde indiğinde onlara *nesh* bulaşamaz; daha sonra ya neshedilirler veya neshedilmeden o şekilde kalırlar. Nitekim İbn Mes’ûd’un kıraati *sûrat^{um} muhdeset^{um}* şeklindedir. Âyet *fe-izâ nezelet sûrat^{um} ve zekere fi-he’l-kıtâl^e* (Bir sûre inip de Allah orada savaşı emredince...) şeklinde de okunmuştur.

[445] “Kalplerinde maraz olanlar” *uçurum* kenarında olup da ayakları sabit kalamayanlardır. “Ölüm döşegindeki birinin baktığı gibi...” Yani tıpkı ölüm esnasında kendisine baygınlık gelmiş kimse gibi, korku, sabırsızlık, telaş ve öfkeden gözleri belermiştir.

[446] فَأُولَى لَهُمْ ifadesi “Yazıklar olsun bunlara!” anlamında bir tehdittir. *Evlâ* kelimesi yakınlık anlamındaki *vely*den *ef’alu* kalıbında bir kelimedir. Bu ifade; “Hoşlanmadıkları şeyler peşlerini bırakmasın!” anlamında bir bedduadır.

ثم قال بعد {فَاخَذَرُوهُمْ} {التغابن: ١٤}؛ وقال {وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ} {الأنفال: ٤١} ثم أمر بالعمل بعد.

٢٠- ﴿وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ فَإِذَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَأُولَئِكَ لَهُمُ

[٤٤٣] كانوا يدعون الحرص على الجهاد ويتمنونه بألستهم، ويقولون {لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ} في معنى الجهاد. {فَإِذَا أُنزِلَتْ} وأمروا فيها بما تمنوا وحرصوا عليه كاعوا وشق عليهم، وسقطوا في أيديهم، كقوله تعالى {فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ} [النساء: ٧٧].

١٠ [٤٤٤] {مُحْكَمَةٌ} مبينة غير متشابهة؛ لا تحتمل وجهًا إلا وجوب القتال. وعن قتادة: كل سورة فيها ذكر القتال فهي محكمة، وهي أشدّ القرآن على المنافقين. وقيل لها محكمة، لأنّ النسخ لا يرد عليها من قبل أنّ القتال قد نسخ ما كان من الصفح والمداهنة، وهو غير منسوخ إلى يوم القيامة. وقيل: هي المحدثه؛ لأنها حين يحدث نزولها لا يتناولها النسخ، ثم تنسخ بعد ذلك أو تبقى غير منسوخة. وفي قراءة عبد الله «سورة محدثة». وقرئ «فإذا نزلت سورة و ذكر فيها القتال»، على البناء للفاعل ١٥ ونصب القتال.

[٤٤٥] {الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ} هم الذين كانوا على حرف غير ثابتي الأقدام. {نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ}، أي تشخص أبصارهم جبناً وهلعاً وغيظاً، كما ينظر من أصابته الغشية عند الموت.

٢٠ [٤٤٦] {فَأُولَئِكَ لَهُمُ} وعيد بمعنى: فويل لهم. وهو أفعال، من الولي وهو القرب. ومعناه الدعاء عليهم بأن يليهم المكروه.

21. (Onlara düşen;) münasip sözler sarf ederek itaat etmekti... İş ciddiye bindiğinde, Allah'a verdikleri sözde dursalardı, kendileri adına elbette daha iyi olacaktı.

[447] طاعةٌ وَقَوْلٌ مَّعْرُوفٌ cümlesi, öncesinden bağımsız müstakil bir sözdür; yani itaat etmeleri ve uygun söz söylemeleri onlar için daha hayırlıdır. Denilmiştir ki bu onların “Bize düşen, itaat etmek ve uygun söz söylemektir.” anlamındaki sözlerinin aktarılmasıdır. Nitekim Übeyy b. Ka'b'ın (v. 33/654) *yekülûne tâ'at^{ün} ve kav^{un} ma'rûf^{un}* (Bize düşen, itaat etmek ve uygun söz söylemektir, diyorlardı.) kıraati bu mânaya şahitlik etmektedir.

[448] فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ “iş ciddiye bindiğinde” demektir. Aslında *azim* ve ciddiyet ‘iş’in değil iş sahibinin özelliğidir. Burada mecâz olarak ‘iş’e isnat edilmiştir. اِنَّ ذَٰلِكَ لَمِنْ اَعْزَمِ الْاُمُورِ (“Bunlar, azim ve kararlılık gerektiren işlerdir.” [Şûrâ 42/43]) âyetinde de bu şekilde bir mecaz vardır.

[449] İddia ettikleri o ‘savaşmaya karşı duydukları şiddetli arzu’ konusunda “Allah'a verdikleri sözde dursalardı...” Veya imanlarında samimi olup kalplerinde taşıdıkları, dillerinin konuştuğuna uygun düşseydi...

22. Yüz çevirdiğiniz takdirde, bölgede bozuculuk yapmış ve yakınlarınızla bağlarınızı paramparça etmiş olacağınızı düşünmüyor musunuz?!

[450] *‘Aseyte* ve *‘aseytum* kelimeleri *Hicâzlıların* kullanımındadır. *Temîmoğulları* ise kelimeye zamir eklemeyen *‘asâ en tefale* ve *‘asâ en tefalû* derler. *Nâfi'* (v. 169/785) *Sîn*'in kesresiyle *‘asîtum* okumuştur ki, gariptir.

[451] Âyette söz, *iltifat* yoluyla gaib sîgasından muhatap sîgasına nakledilmiştir ki ifade daha vurgulu olsun.

[452] **Şayet** “فَهَلْ عَسَيْتُمْ... ان تَفْسُدُوا فِي الْأَرْضِ” (Yüz çevirdiğiniz takdirde, bölgede bozuculuk yapmış olacağınızı...) sözünün anlamı nedir? **dersen şöyle derim:** Bu; “Sizden bozuculuk beklenir mi!?” anlamındadır. “Allah Teâlâ olmuş ve olacak her şeyi bildiğine göre O'nun kelâmında böyle bir ifade nasıl bulunabilir ki?”¹ **dersen şöyle derim:** Bunun anlamı şudur: Tanındığınız ve bilindiğiniz kadarıyla siz şuna lâyıksınız: Sizi deneyen, imandaki *maraz* ve gevşekliğinizi bilen herkes size; ‘Be hey güruh! Ne dersiniz?

1 *Allâmul-guyûb*, böyle “ihtimali” ve anlamaya çalışan biri gibi konuşabilir mi? Müfessir buna iki ihtimalli bir cevap vermiştir; ancak Allah'ın şanına yakışmayan ‘belki’ ve ‘umulur ki’ gibi fiiller genelde muhatabın fiili olarak tefsir edildiğinden, “*belki* bozuculuk yapmış ve yakınlarınızla bağlarınızı paramparça etmiş olacaksınız” anlamındaki âyetin mealinin “Yüz çevirdiğiniz takdirde, bölgede bozuculuk yapmış ve yakınlarınızla bağlarınızı paramparça etmiş *olacağınızı düşünmüyor musunuz?!*” şeklinde olması daha uygun gözükmektedir. *Va'llâhu a'lem.* 1 ed.

٢١- ﴿طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَّعْرُوفٌ فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ﴾

[٤٤٧] {طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَّعْرُوفٌ} كلام مستأنف، أي طاعة وقول معروف خير لهم. وقيل: هي حكاية قولهم، أي قالوا: طاعةٌ وقول معروف، بمعنى: أمرنا طاعة وقول معروف. وتشهد له قراءة أبيّ «يقولون طاعة وقول معروف».

٥ [٤٤٨] {فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ} أي جدّ. والعزم والجد لأصحاب الأمر، وإنما يسندان إلى الأمر إسنادًا مجازيًا. ومنه قوله تعالى {إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ} [الشورى: ٤٣].

[٤٤٩] {فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ} فيما زعموا من الحرص على الجهاد. أو فلو صدقوا في إيمانهم، وواطأت قلوبهم فيه ألسنتهم.

٢٢- ﴿فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتَقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ﴾

١٠ [٤٥٠] عسيت وعسيتم لغة أهل الحجاز، وأما بنو تميم فيقولون: عسى أن تفعل، وعسى أن تفعلوا، ولا يلحقون الضمائر. وقرأ نافع بكسر السين وهو غريب.

[٤٥١] وقد نقل الكلام من الغيبة إلى الخطاب على طريقة الالتفات؛ ليكون أبلغ في التوكيد.

[٤٥٢] {فَإِنْ قُلْتُمْ: مَا مَعْنَى: {فَهَلْ عَسَيْتُمْ... أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ}؟ قلت: معناه هل يتوقع منكم الإفساد؟ فإن قلت: فكيف يصح هذا في كلام الله عز وعلما وهو عالم بما كان وبما يكون؟ قلت: معناه إنكم -لما عهد منكم- أحقأ بأن يقول لكم كل من ذاقكم وعرف تمريضكم ورخاوة عقدكم في الإيمان: يا هؤلاء، ما ترون،

Şayet siz insanların *idaresini üstlenir, onlara yönetici olursanız* -ki bu yönde sizden bazı âlâmetler ve işaretler ortaya çıkmış durumda- mala mülke karşı aşırı hırsınız ve dünyalık için yanıp tutuşmanız yüzünden, yeryüzünde bozuculuk yapmanız ve yakınlarınızla bağınızı paramparça etmeniz beklenir mi sizden hâ!?’ diyebilir. Mânanın şöyle olduğu da söylenmiştir: Siz Peygamber’in (s.a.) dininden ve sünnetinden *döner*; Cahiliye dönemindeki gibi baskın yapmak, yağmalamak ve -akrabalarla savaşıp kız çocuklarını diri diri gömerek- *sıla-ı rahmi* kesmek suretiyle bölgede tekrar bozuculuk yapmaya başlar mısınız hâ?! **تَوَلَّيْتُمْ** kelimesi *velleytum* şeklinde de okunmuştur. Hazret-i Ali’nin kıraati *tuvillitum* şeklindedir; yani zalim mi zalim yöneticiler sizi göreve getirir, siz de onlarla beraber çıkıp onların sancağı altında yürür ve onların bozuculuğu ile bozuculuk yapar mısınız?!

[453] **وَتَقَطَّعُوا** kelimesi *tekattu*’dan *ve tekatta’û* şeklinde de okunmuştur.

23. Bunlar; Allah’ın lânetleyerek ‘sağır’laştırdığı ve ‘göz’lerini kör ettiği kimselerdir.

[454] “Bunlar” derken, zikredilen kimselere işaret edilmektedir. Yaptıkları bozuculuk ve kestikleri *sıla-ı rahim* sebebiyle Allah onları lânetlemiş; onları lutfundan mahrum etmiş ve onları yardımsız kendi başlarına terk etmiştir; çünkü ilâhî öğütleri dinlemeye karşı sağır ve hidayet yolunu görmeye karşı kör davranmışlardır. [20. âyette sözü edilen] “iman edenler”, doğru yolda giden, temiz müminler de olabilir. Bunlar, inişi biraz gecikince iştihakla vahyin gelmesini bekliyorlardı. [O zaman, ifadenin devamındaki kınama şöyle bağlanmalıdır:] Ancak savaşı emreden bir sûre inince, bunların arasında bulunan münafıkların o sûreden dolayı son derece daraldıklarını ve sıkıldıklarını görürsün.

24. Bunlar hiç Kur’ân üzerinde gerektiği gibi düşünmezler mi?! Yoksa kilit üstüne kilit mi var kalpler üzerinde?!

[455] “Bunlar hiç Kur’ân üzerinde düşünmezler mi?” Derin bir bakışla Kur’ân’ı, ondaki öğütleri, uyarıları ve asilere yöneltilen tehditleri düşünmezler mi ki, günah işlemeye cüret edemesinler. Sonra “Yoksa, kilit üstüne kilit mi var kalpler(i) üzerinde?!” buyurmuştur. **م** Hemze-i takrir ile *bel e* anlamında olup kalplerinin, hiçbir öğüdün giremeyeceği, hiçbir nasihatın işlemeyeceği kadar kilitli olduğunu tescillemektedir.¹

[456] Katâde (v. 117/735) şöyle demiştir: “Kur’ân üzerinde gerektiği gibi düşünselerdi, vallahi, orada kendilerini Allah’a masiyetten uzaklaştıracak nice öğütler bulurlardı. Fakat onlar müteşâbihlerin peşine düştüler ve helâk oldular.”

1 Evet, kilit üstüne kilit var kalplerinin üzerinde!. Hiçbir şey giremiyor içlerine. / ed.

هل يتوقع منكم إن توليتم أمورَ الناس وتأمرتم عليهم -لما تبين منكم من الشواهد ولاح من المخايل- {أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ}، تناحرًا على الملك وتهالكًا على الدنيا؟! وقيل: إن أعرضتم وتوليتم عن دين رسول الله ﷺ وسنته أن ترجعوا إلى ما كنتم عليه في الجاهلية من الإفساد في الأرض بالتجاوز والتناهب، وقطع الأرحام بمقاتلة بعض الأقارب بعضًا ووَاد البنات؟ وقرئ «وَأُولَئِكَ». وفي قراءة علي بن أبي طالب (رضي الله عنه): «تَوَلَّيْتُمْ» أي إن تولاكم ولاة غشمة خرجتم معهم ومشيتم تحت لوائهم وأفسدتم بإفسادهم! ٥

[٤٥٣] وقرئ «تُقَطِّعُوا»، و«تَقَطِّعُوا»، من التقطيع والتقطع.

٢٣- ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعَمَّى أَبْصَارَهُمْ﴾

[٤٥٤] {أُولَئِكَ} إشارة إلى المذكورين. {لَعَنَهُمُ اللَّهُ} لإفسادهم وقطعهم الأرحام، فمنعهم أطفاه وخذلهم، حتى صموا عن استماع الموعظة، وعموا عن إبصار طريق الهدى. ويجوز أن يريد ب{الَّذِينَ آمَنُوا} [الآية: ٢٠] المؤمنين الخالص الثابتين، وأنهم يشوفون إلى الوحي إذا أبطأ عليهم، فإذا أنزلت سورة في معنى الجهاد رأيت المنافقين فيما بينهم يضجرون منها. ١٠

٢٤- ﴿أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا﴾

[٤٥٥] {أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ} ويتصفحونه وما فيه من المواعظ والزواجر ووعيد العصاة، حتى لا يجسروا على المعاصي. ثم قال {أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا}. وأم بمعنى بل وهمزة التقرير، للتسجيل عليهم بأن قلوبهم مقفلة لا يتوصل إليها ذكر. ١٥

[٤٥٦] وعن قتادة: إذا، والله، يجدوا في القرآن زاجرًا عن معصية الله لو تدبروه،

ولكنهم أخذوا بالمتشابه فهلكوا. ٢٠

[457] **Şayet** “Niçin قلوب (kalpler) nekire yapılıp أقفال (kilitler) ona izâfe edilmiş?” **dersen şöyle derim:** *Kulûb* (kalpler) kelimesinin nekire olması iki şekilde açıklanabilir: Birincisi, ‘durumu müphem olan katı kalpler üzerinde’ anlamının kast edilmesidir. İkincisi, ‘bazı kalpler -yani münafıkların kalpleri- üzerinde’ anlamının kast edilmesidir. *Kilitlerin kalplere* izâfe edilmesine gelince, bununla o tür kalplere özgü kilitler murat edilmiştir ki o da kalpleri bir daha açılmayacak şekilde kapatan *küfür kilitleridir*. أقفالها (kilitleri) kelimesi masdar olmak üzere *ikfâluhâ* (kilitlenmeleri) şeklinde de okunmuştur.

25. Doğru yol kendilerince belli olduktan sonra irtidat ederek sırt çevirenlere şüphesiz şeytan kolaylaştırmıştır (o büyük günahları); o vermiştir bu ümidi onlara!..

[458] الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ (Şeytan kolaylaştırmıştır [o vahim günahları]) cümlesi mübtedâ ve haberden oluşmakta olup cümle hâlinde İnné'nin haberidir. Tıpkı *inne Zeyd^{en} Amr^{un} merre bi-hi* (Zeyd, Amr'ın uğradığı kişidir.) sözünde olduğu gibi. سَوَّلَ gevşeklik ve rahatlık anlamındaki *sevelden* gelmekte olup سَوَّلَ لَهُمْ ifadesi, “onlara büyük günahları işlemeyi kolaylaştırdı” demektir. Sarf ve iştikak ilmi alanında hiçbir bilgiye sahip olmayanlar ise, *sevvelenin su'l* kökünden geldiğini söylemişlerdir!

[459] املى لهم yani onları boş emellere ve kuruntulara daldırdı. İfade *ve umli le-hum* diye de okunmuştur ki “Şeytan onları azdırıyor; ben de onlara mühlet veriyorum.” anlamındadır. Tıpkı *أَنَا نُفْلِي لَهُمْ* (“Onlara mühlet veriyoruz.” [Âl-i İmran 3/178]) âyetindeki gibi. Meçhul olarak “Onlara mühlet verildi de azgınlıklara dalıp gittiler” anlamında *ve umliye le-hum* şeklinde de okunmuştur. (سَوَّلَ لَهُمْ ifadesi) “Şeytanın *hilesi* onlara cazip gösterilmiştir” anlamında, meçhul olarak *ve muzâfin* hazfedildiği düşünülerek *suvvile le-hum* şeklinde de okunmuştur.

26. Zira onlar, Allah'ın indirmekte olduğu âyetleri beğenmeyen (Yahudi ve müşrik)lerle temasa geçip; “Emredeceğiniz bazı hususlarda (Muhammed'e karşı) size itaat edeceğiz.” demişlerdir!.. Oysa Allah bilmektedir sırlarını!

[460] **Şayet** “Burada kim kimdir?” **dersen şöyle derim:** Bunlar; Tevrat'ta sıfatları anlatıldığından, kendileri açısından gerçek ayan beyan ortada olduğu hâlde, Hazret-i Muhammed'i inkâr eden Yahudilerdir. -Münafıklar olduğu da söylenmiştir.- “Söyleyenler” Yahudiler, “Allah'ın indirmekte olduğu âyetleri beğenmeyenler” ise münafıklardır. Bunun tam aksi de söylenmiştir. Bu, münafıkların Kurayza ve Nadir'e dedikleri “Medine'den sürgün edilerseniz biz de sizinle beraber çıkarız!” [Haşr 59/11] sözleridir.

[٤٥٧] فَإِن قَلت: لم نكرت القلوب وأضيفت الأفعال إليها؟ قلت: أما التنكير ففيه وجهان؛ أن يراد على قلوب قاسية مبهم أمرها في ذلك. أو يراد على بعض القلوب -وهي قلوب المنافقين-. وأما إضافة الأفعال فلأنه يريد الأفعال المختصة بها، وهي أفعال الكفر التي استغلقت فلا تنفتح. وقرئ «إقفالها»، على المصدر.

٥ **٢٥- ﴿إِنَّ الَّذِينَ اٰزْتَدُوا عَلٰى اٰذْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدٰى الشَّيْطٰنُ سَوَّلَ لَهُمْ وَاَمَلٰى لَهُمْ﴾**

[٤٥٨] {الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ} جملة من مبتدأ وخبر وقعت خبراً لإِنَّ، كقولك: إِنَّ زيداً عمرو مَرَّ به. {سَوَّلَ لَهُمْ} سهل لهم ركوب العظام، من السَّوَل، وهو الاسترخاء، وقد اشتقه من السَّوَل من لا علم له بالتصريف والاشتقاق جميعاً.

١٠ [٤٥٩] {وَأَمَلَى لَهُمْ} ومدَّ لهم في الآمال والأمان. وقرئ «وأملني لهم» يعني: إِنَّ الشيطان يغويهم وأنا أنظرهم. كقوله تعالى {إِنَّمَا نُمَلِّى لَهُمْ} آل عمران: ١٧٨. وقرئ «وَأَمَلَى لَهُمْ»، على البناء للمفعول، أي أمهلوا ومدَّ في عمرهم. وقرئ «سَوَّلَ لَهُمْ»، ومعناه: كيد الشيطان زين لهم، على تقدير حذف المضاف.

١٥ **٢٦- ﴿ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوْا لِلَّذِيْنَ كَرِهُوْا مَا نَزَّلَ اللّٰهُ سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْاَمْرِ وَاَللّٰهُ يَخْلَعُ مَنۢ يَّشَآءُ وَاَللّٰهُ عَلِيْمٌۢ بِمُؤْمِنِيْهِ﴾**

[٤٦٠] فَإِن قَلت: من هؤلاء؟ قلت: اليهود؛ كفروا بمحمد ﷺ من بعد ما تبين لهم الهدى، وهو نعته في التوراة. وقيل: هم المنافقون. الذين قالوا: هم اليهود، و{الَّذِينَ كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللَّهُ} المنافقون. وقيل عكسه، وأنه قول المنافقين لقرينة والنضير {لَئِن أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ} [الحشر: ١١].

[461] Denilmiştir ki “bazı hususlar” Peygamber’i (s.a.) veya *lâ ilâhe illâllâh* (Allah’tan başka ilâh yok!) sözünü yalanlamak veya Peygamber’in beraberinde savaşmayı terk etmektir. Yine, denilmiştir ki bu söz, iki gruptan birinin müşriklere verdiği “Muhammed’e düşmanlık ve onunla beraber savaşa 5 çıkmama hususlarında size itaat edeceğiz!” sözüdür. *في بعض الامر* ifadesi “bize emredeceğiniz hususlarda” veya “sizin için çok önemli hususlarda” demektir.

[462] “Oysa Allah bilmektedir *sırlarını!*”¹ Kelime masdar olarak *isrârahum* (gizlemelerini) şeklinde de okunmuştur. Onlar yukarıda bahsedilen sözü aralarında gizli gizli konuşmuşlardı; fakat Allah onu ifşâ etti. O hâlde, 10 onu nasıl uygulayacaklar!? Buna ne çare bulacaklar bakalım!?

27. Peki, melekler, bunların yüzüne ve arkasına vura vura canlarını alırlarken hâleri nice olacak?!

28. Ki bu; Allah’ı öfkeliendiren şeylerin peşine takılıp, O’nu razı edecek şeyleri beğenmemeleri yüzündendir; O da amellerini boşa çıkarmıştır!

[463] *تَوَفَّاهُمْ* ifadesi *teveffâhum* şeklinde de okunmuştur ki bunun mazi olması da, iki Tâdan birinin hafzıyla muzari olması da mümkündür. Tıpkı 15 *أَنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ* (“Meleklerin, canlarını aldığı kimseler...” [Nisâ 4/97]) âyetindeki gibi. İbn Abbas (v. 68/688) demiştir ki “Allah’a isyan hâlinde vefat eden herkesin yüzüne ve arkasına melekler tarafından vurulur!”

[464] “Bu” kelimesi, anlatılan ölüme işaretler. “Allah’ı öfkeliendiren”, Hazret-i Muhammed’in (Tevrat’taki) sıfatlarını gizlemeleri; “Allah’ı razı eden” ise, Peygamber’e (s.a.) iman etmektir. 20

29. Yoksa kalplerinde maraz bulunanlar, o kinlerini Allah’ın dışarı vurmayağını mı sandıydılar?

[465] *أضغانهم* “kinleri” demektir. “Allah’ın bu kini çıkartması” ise, Peygamber’e (s.a.) ve müminlere karşı kinlerini sergilemeleri, müminlerin de onların nifak ve düşmanlığına muttali olmasıdır; çünkü göğüsleri Müslümanlara kin ve düşmanlıkla kaynıyordu. 25

30. Dileseydik, elbette onları sana gösterirdik ve onları simalarından tanırdın. Aslında, sen onları konuşma tarzlarından da tanıyorsun... Allah, yaptıklarınızı biliyor!

[466] “Elbette onları sana gösterirdik.” Yani onları sana tanıttık, sana onları tanıyacağın ipuçları verirdik; sen de onları bu âlâmetleriyle bizzat tanırdın ve sana gizli kalmazlardı. *بِسِيمَاهُمْ* (*sîmâları*yla) yani âlâmetleriyle. Bu, Allah’ın onları tanınacakları bir âlâmetle damgalaması demektir. 35

1 Müfessirin, *esrârahum* (sırlarını) kıraatini esas aldığı anlaşılmalıdır. / ed.

[٤٦١] وقيل: {بَعْضُ الْأَمْرِ} التكذيب برسول الله ﷺ، أو بلا إله إلا الله، أو ترك القتال معه. وقيل: هو قول أحد الفريقين للمشركين: سنطيعكم في التظاهر على عداوة رسول الله ﷺ والقعود عن الجهاد معه. ومعنى {فِي بَعْضِ الْأَمْرِ} في بعض ما تأمرون به، أو في بعض الأمر الذي يهتمكم.

٥ [٤٦٢] {وَاللَّهُ يَغْلَمُ أَسْرَارَهُمْ} وقرئ «إسراهم» على المصدر، قالوا ذلك سرًّا فيما بينهم، فأفشاء الله عليهم؛ فكيف يعملون وما حيلتهم حينئذ؟

٢٧- ﴿فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّيْتُمُ الْمَلَائِكَةَ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَذْبَارَهُمْ﴾

٢٨- ﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ اتَّبَعُوا مَا أَسْخَطَ اللَّهُ وَكَرِهُوا رِضْوَانَهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ﴾

[٤٦٣] وقرئ «تَوَفَّاهم»، ويحتمل أن يكون ماضيًا، ومضارعًا قد حذفت إحدى تاءيه، كقوله تعالى {إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ} [النساء: ٩٧]. وعن ابن عباس رضي الله عنهما: لا يتوفى أحد على معصية الله إلا يضرب من الملائكة في وجهه ودبره.

[٤٦٤] {ذَلِكَ} إشارة إلى التوفي الموصوف. {مَا أَسْخَطَ اللَّهُ} من كتمان نعت رسول الله ﷺ، و{رِضْوَانَهُ} الإيمان برسول الله.

٢٩- ﴿أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ أَضْغَانَهُمْ﴾

١٥ [٤٦٥] {أَضْغَانَهُمْ} أحقادهم. وإخراجها إبرازها لرسول الله ﷺ وللمؤمنين، وإظهارهم على نفاقهم وعداوتهم لهم، وكانت صدورهم تغلي حنقًا عليهم.

٣٠- ﴿وَلَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكُمُ فَلَعرَفْتَهُمْ بِسِيمَاهُمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمَالَكُمْ﴾

[٤٦٦] {لَأَرَيْنَاكُمُ} لعرَفناكم ودلنناك عليهم حتى تعرفهم بأعيانهم لا يخفون عليك. {بِسِيمَاهُمْ} بعلامتهم؛ وهو أن يسمهم الله تعالى بعلامة يعلمون بها.

Hazret-i Enes'ten (v. 93/712) şöyle rivayet edilmiştir: Bu âyet indikten sonra münafıklardan hiçbir şey Peygamber'e (s.a.) gizli kalmamıştır. Peygamberimiz onları âlâmetleri sayesinde tanıyordu. Nitekim bir gazvede; insanların şikâyetçi olduğu dokuz münafık vardı. Bir gece uyudular; sabah kalktıklarında hepsinin alınında da 'Bu münafıktır!' yazıyordu.

[467] **Şayet** “فَلَعَرَفْتَهُمْ (elbette onları tanıydın) ile وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ (aslında sen onları tanıyorsun) kelimelerinin başındaki iki Lâm arasındaki fark nedir?” **dersen şöyle derim:** Birinci Lâm ma'tûfta tekrar edilerek, لَا رَيْبَ أَكْثَهُمْ (Elbette onları sana gösterirdik.) kelimesinin başındaki Lâm gibi *Lev* şartının cevabının başına gelmiştir. وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ ifadesinin başındaki Lâm ise Nûn ile beraber mahzup bir yeminin cevabının başına gelmiştir.

[468] فِي لِحْنِ الْقَوْلِ yani konuşma tarzlarından ve üslûplarından.¹ İbn Abbas'tan şöyle nakledilmiştir: “Kastedilen; münafıkların 'İtaat edersek karşılık olarak bize ne verilecek?' demeleri; ama 'Karşı gelirse, cezamız ne olacak?' dememeleridir.”² Şu da söylenmiştir: *Lahn*; arkadaşın anlamaya çalışsın diye sözü *ta'riz*, *tevriye* gibi herhangi bir yöne *lahnetmek*, yani çekmektir. Nitekim şair şöyle demiştir:

Bakalım anlayabilecek misiniz diye *lahin* yaptım size
Zira *lâhmı* sadece zekiler anlar!

20 Konuşurken hata yapana da *lâhin*^{um} denmiştir; çünkü ifadeyi doğru olan- dan başka yöne döndürmektedir.

31. Biz; iğinizden, cihad edenlerle sabredenleri (diğerlerinden) ayırt edinceye³ kadar elbette sizi belâlarla sınayacağız ve haberlerinizi değerlendireceğiz.

25 [469] “Haberlerinizi” yani hakkınızda anlatılan; yapıp ettikleriniz hakkında bilgi veren şeyleri ki bunların hangisi güzel, hangisi kötü bilinsin; çünkü haber, haber verilen şeye göre değerlendirilir. Haber verilen güzelse haber de güzel, haber verilen kötü ise haber de kötü olur.

[470] وَتَبْلُؤُا (değerlendireceğiz) ifadesini] Ya'küb (v. 205/821) Vav'ın sükûnuyla *-ve nahnu neblû abbâarakum* (Sizin haberlerinizi değerlendireceğiz.) takdirinde- *ve neblû* şeklinde okumuştur. Ya ile *ve le-yebluvennekum* (Allah sizi elbette sınayacak), *ve ya'leme* (bilecek), *ve yebluve* (değerlendirecek) şeklinde de okunmuştur.

1 Münafıkların jest ve mimikleri ile konuşma tarzları kendilerini ele veriyordu; çünkü antlı-yeminli, vurgulu ve ağdalı konuşuyorlardı; çünkü muhataplarını ancak böyle inandırabileceklerini zannediyorlardı. / ed.

2 Kendi lehlerine olanı iyi gözettikleri hâlde, aleyhlerine olacak şeyleri pek akıllarına getirmemektedirler. / ed.

3 Kur'an'da Allâmu'l-guyûb olan Yüce Allah hakkında -zahiren- “bir şeyi sonradan öğrenme” anlamına gelen tabirlerin tefsiri için bkz. Murat Sülün, “Kur'an'daki Genel İlahi İlim Telakkisine Aykırı Ayetlerin Yorumu”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, İstanbul, 2004, sayı: XXII, s. 185-203.

وعن أنس رضي الله عنه: ما خفي على رسول الله ﷺ بعد هذه الآية شيء من المنافقين؛ كان يعرفهم بسيماهم. ولقد كنا في بعض الغزوات وفيها تسعة من المنافقين يشكوهم الناس، فناموا ذات ليلة وأصبحوا وعلى جبهة كل واحد منهم مكتوب: هذا منافق.

٥ [٤٦٧] فَإِنْ قُلْتَ: أَي فَرْقٍ بَيْنَ اللَّامِ فِي {فَلَعَرَفْتَهُمْ} و{وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ}؟ قُلْتَ: الْأُولَى هِيَ الدَّاخِلَةُ فِي جَوَابِ لَوْ، كَالَّتِي فِي {لَأَرَيْنَاكَهُمْ} كَرَّرْتَ فِي المَعْطُوفِ، وَأَمَّا اللَّامُ فِي {وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ} فَوَاقِعَةٌ مَعَ النُّونِ فِي جَوَابِ قِسْمٍ مَحْذُوفٍ.

[٤٦٨] {فِي لَحْنِ الْقَوْلِ} فِي نَحْوِهِ وَأَسْلُوبِهِ. وَعَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ: هُوَ قَوْلُهُمْ ”مَا لَنَا إِنْ أَطَعْنَا مِنَ الثَّوَابِ؟“ وَلَا يَقُولُونَ: مَا عَلَيْنَا إِنْ عَصَيْنَا مِنَ الْعِقَابِ؟ وَقِيلَ: ١٠ اللَّحْنُ أَنْ تَلْحَنَ بِكَلَامِكَ، أَي تَمِيلَهُ إِلَى نَحْوٍ مِنَ الْأَنْحَاءِ لِيَفْطَنَ لَهُ صَاحِبُكَ كَالْتَعْرِيزِ وَالتَّوْرِيَةِ. قَالَ:

وَلَقَدْ لَحَنْتُ لَكُمْ لَكَيْمًا تَفَقَّهُوْا * وَاللَّحْنُ يَعْرِفُهُ ذَوُو الْأَلْبَابِ

وقيل للمخطئ لاحق؛ لأنه يعدل بالكلام عن الصواب.

٣١- ﴿وَلَتَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَتَبْلُوَ أَخْبَارَكُمْ﴾

١٥ [٤٦٩] {أَخْبَارَكُمْ} مَا يَحْكِي عَنْكُمْ وَمَا يَخْبِرُ بِهِ عَنِ أَعْمَالِكُمْ، لِيَعْلَمَ حَسَنَهَا مِنْ قَبِيحِهَا؛ لِأَنَّ الْخَبْرَ عَلَى حَسَبِ الْمُخْبِرِ عَنْهُ؛ إِنْ حَسَنًا فَحَسَنٌ، وَإِنْ قَبِيحًا فَقَبِيحٌ.

[٤٧٠] وَقُرَأَ يَعْقُوبُ «وَنَبَلُّوْا»، بِسُكُونِ السَّوَاوِ عَلَى مَعْنَى: وَنَحْنُ نَبَلُّوْا أَخْبَارَكُمْ. وَقُرِئَ «وَلِيَبْلُوَنَّكُمْ»، وَ«يَعْلَمُ»، وَ«يَبْلُوْا» بِالْيَاءِ.

[471] Rivayete göre; Fudayl (v. 187/803) bu âyeti okuduğunda ağlar ve “Allah’ım! Bizi imtihan etme. Eğer bizi imtihan edersen bizi rezil eder, üzerimizdeki [günahlarımızı gizleyen manevî] örtüleri yırtar ve bize azap edersin!” demiş.

5 **32. Nankörce inkâr edip de Allah yolundan uzaklaşanlar ve doğru yol kendilerince belli olduktan sonra hâlâ Peygamberle cepheleşenler, Allah’a asla zarar veremezler. O, bunların amellerini boşa çıkaracaktır.**

[472] “O, bunların amellerini” yani sevap umarak yaptıkları dinî amelleri “boşa çıkaracaktır”; çünkü Peygamber’i (s.a.) inkârla birlikte bu ameller *bâtıl* olmuştur. Bunlar Kurayza ve Nadîr Yahudileri idi. Veya Allah, onların yaptıklarını; Peygamber’i (s.a.) engellemek üzere kurdukları tuzakları¹ boşa çıkaracaktır. Allah onların hepsini boşa çıkaracak ve asla hedeflerine ulaşamayacaklardır. Aksine, bu yaptıkları; ölüm ve vatanlarından sürgün edilme şeklinde kendilerine dönecektir. Bahsedilen kimselerin, Kureyş’in liderleri ile Bedir’de ordunun yemek ihtiyacını karşılayan(lar) olduğu da söylenmiştir.

15 **33. Ey iman edenler! Allah’a itaat edin; Peygambere itaat edin de amellerinizi iptal et(tir)meyin.**

[473] “Amellerinizi iptal etmeyin.” Yani işlediğiniz büyük günahlarla tatlerinizi boşa çıkartmayın. Tıpkı “Sesinizi Peygamber’in sesi üzerine yükseltmeyin... Yoksa farkında olmadan amelleriniz boşa gider!” [Hucurât 49/2] 20 âyetindeki gibi.

[474] Ebül-Âliye’den (v. 90/709) şöyle nakledilmiştir: Peygamber’in (s.a.) ashâbı, şirkle beraber amel fayda vermeyeceği gibi imanla beraber de günahın zararı olmayacağını düşünüyorlardı. Bunun üzerine bu “Amellerinizi iptal etmeyin!” âyeti nâzil oldu. Bu sebeple, amellerinin boşa gitmemesi için büyük günahlardan korkmaya başladılar. Huzeyfe’nin (v. 665) de “Artık büyük günahların, amellerini boşa çıkarmasından korkmaya başladılar.” dediği nakledilmiştir.

[475] İbn Ömer’den (v. 73/693) şöyle nakledilmiştir: “Biz yaptığımız iyiliklerin kesin kabul edildiğini düşünüyorduk ki ‘Amellerinizi iptal etmeyin!’ 30 âyeti nâzil oldu. Bazılarımız; ‘Bizim amellerimizi boşa çıkaracak olan nedir?’ dedi. Bazılarımız da buna cevaben; ‘Büyük günahlar ve yüz kızartıcı çirkin fiiller.’ dedi. Bunun üzerine; ‘Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışındakileri dilediği için bağışlayabilir.’ [Nisâ 4/116] âyeti indi. Artık bu hususta konuşmaktan vazgeçtik. Bundan böyle, büyük günah işleyenler 35 hakkında korkar, bundan uzak kalanlar için de ümit besler olduk.”

1 Plân - program ve stratejileri; algı operasyonlarını, anti-propaganda tekniklerini. / ed.

[٤٧١] وعن الفضيل: أنه كان إذا قرأها بكى وقال: اللهم لا تبلنا، فإنك إن بلوتنا فضحتنا وهتكت أستارنا وعذبتنا.

٣٢- ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَشَاقُّوا الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا وَسَيُحِطُّ أَعْمَالَهُمْ﴾

٥ [٤٧٢] {وَسَيُحِطُّ أَعْمَالَهُمْ} التي عملوها في دينهم يرجون بها الثواب؛ لأنها مع كفرهم برسول الله ﷺ باطلة، وهم قريظة والنضير. أو سيحبط أعمالهم التي عملوها والمكاييد التي نصبوها في مُشاقَّة الرسول، أي سيبطلها فلا يصلون منها إلى أغراضهم، بل يستنصرون بها ولا يثمر لهم إلا القتل والجلاء عن أوطانهم. وقيل: هم رؤساء قريش، والمطعمون يوم بدر.

١٠ ٣٣- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَلَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ﴾

[٤٧٣] {وَلَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ} أي لا تحبطوا الطاعات بالكبائر، كقوله تعالى {لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ... أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ} [الحجرات: ٢٠].

[٤٧٤] وعن أبي العالية: كان أصحاب رسول الله ﷺ يرون أنه لا يضر مع الإيمان ذنب، كما لا ينفع مع الشرك عمل، حتى نزلت {وَلَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ}، فكانوا يخافون الكبائر على أعمالهم. وعن حذيفة: فخافوا أن تحبط الكبائر أعمالهم. ١٥

[٤٧٥] وعن ابن عمر: كنا نرى أنه ليس شيء من حسناتنا إلا مقبولاً، حتى نزل {وَلَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ} فقلنا: ما هذا الذي يبطل أعمالنا؟ فقلنا: الكبائر الموجبات والفواحش، حتى نزل {إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ} [النساء: ١١٦] فكففنا عن القول في ذلك، فكنا نخاف على من أصاب الكبائر ونرجو

٢٠ لمن لم يصبها.

[476] Katâde (v. 117/735) “Kötü amelleri sebebiyle iyi amellerini boşa çıkartmayan kula Allah rahmet etmiştir.” demiştir.

[477] Şu da söylenmiştir: “Allah ve Resulü’ne karşı gelerek amellerinizi boşa çıkartmayın.”

5 [478] İbn Abbas’tan “Görsünler, işitsinler diyerek, şüphe ve nifaka düşerek amellerinizi boşa çıkartmayın.” şeklinde nakledilmiştir. “Amelini beğenerek...” diyen de olmuştur; çünkü beğenme, ateşin odunu yakıp yediği gibi iyi amelleri yer bitirir!

[479] Yine denilmiştir ki “[Verdiğiniz kişiye] eziyet ederek ve baş(ın)a kakarak sadakalarınızı boşa çıkartmayın.”

34. Nankörce inkâr edip de Allah yolundan uzaklaşanlar, sonra da inkârcı olarak ölenler, Allah asla bağışlamayacaktır bunları!

[480] Kâfir olarak ölenler, [Bedir’de öldürülüp] o çukura gömülenlerdir; ancak âyetin *zâhir* anlamı geneldir.

15 **35. O hâlde, gevşemeyin; mütârekeye siz talip olmayın; üstün olan sizsiniz! Allah da sizinle beraber. Amellerinizi sizden ayırıp sizi tek başınıza bırakmaz O.**

[481] “Gevşemeyin”, zâfiyet göstermeyin ve düşmana boyun eğmeyin. “Mütarekeye siz talip olmayın.” *Selm, silm* olarak da okunmuştur. İkisi de 20 “barışmak” anlamındadır.

[482] “Üstün” yani galip ve ezici güce sahip “olan sizsiniz. Allah da sizinle beraber;” O sizin yardımcınızdır. Katâde’den şöyle nakledilmiştir: İki gruptan anlaşma için rakibine boyun eğen ilk grup siz olmayın.

[483] وتدعوا fiili, “bir topluluğu bir şeye çağırarak” anlamındaki *idde’â* ve 25 *tedâ’â* fiillerinden *ve lâ tedde’û* (siz buyur etmeyin) şeklinde de okunmuştur. Tıpkı *irtemev es-sayde* ve *terammevhu* (‘Ava birlikte attılar.’ ‘Ava atmada yarıştılar.’) sözlerindeki gibi. وتدعوا nehyin hükmüne girdiği için meczum veya başındaki gizli En ile mansüb olmuştur.

[484] “Üstün olan sizsiniz.” ifadesi [Allah’ın Firavun’un sihribazları önünde 30 korkuya kapılan Hazret-i Mûsâ’ya] “Şüphesiz üstün olan sensin!” [TâHâ 20/68] sözü gibidir.

[٤٧٦] وعن قتادة رحمه الله: رحم الله عبداً لم يحبط عمله الصالح بعمله السيء.

[٤٧٧] وقيل: لا تبطلوها بمعصيتهما.

[٤٧٨] وعن ابن عباس رضي الله عنهما: لا تبطلوها بالرياء والسمعة، وعنه: بالشك والنفاق،

وقيل: بالعجب؛ فإنَّ العجب يأكل الحسنات كما تأكل النار الحطب.

[٤٧٩] وقيل: ولا تبطلوا صدقاتكم بالمن والأذى.

٣٤- ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ مَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يَغْفِرَ

اللَّهُ لَهُمْ﴾

[٤٨٠] {ثُمَّ مَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ} قيل: هم أصحاب القليب، والظاهر العموم.

٣٥- ﴿فَلَا تَهْتُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ وَأَنْتُمْ الْأَعْلُونَ وَاللَّهُ مَعَكُمْ وَلَنْ يَبْرِكُمْ

أَعْمَالِكُمْ﴾ ١٠

[٤٨١] {فَلَا تَهْتُوا} ولا تضعفوا ولا تذلوا للعدو {و} لا {تَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ}

وقرئ «السِّلم»، وهما المسالمة.

[٤٨٢] {وَأَنْتُمْ الْأَعْلُونَ} أي الأغلبون الأقهرون. {وَاللَّهُ مَعَكُمْ}، أي ناصركم.

وعن قتادة: لا تكونوا أول الطائفتين ضرعت إلى صاحبها بالموادعة.

[٤٨٣] وقرئ «لا تدعوا»، من ادعى القوم وتداعوا، إذا دعوا. نحو قولك: ارتموا

الصيد وترمؤه. {وتدعوا} مجزوم لدخوله في حكم النهي، أو منصوب لإضمار أن.

[٤٨٤] ونحو قوله تعالى {وَأَنْتُمْ الْأَعْلُونَ} قوله تعالى {إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى} [طه:

[485] وَلَنْ يَتْرُكَكُمْ (Amellerinizi sizden ayırıp sizi tek başınıza bırakmaz.) ifadesi, bir adamın çocuğunu, kardeşini veya can ciğer dostunu öldürüp -ya da onunla savaşıp- adamı tek başına bıraktığında söylediğin *vetertu'r-racul'* sözünden alınmıştır. Aslında "Adamı yakınlarından veya malından mahrum kılarak tek başına bıraktın!" anlamındadır. Kökü fert anlamındaki *vitrd*dir. Burada Allah'ın; amel işleyenin amelini zayı kılıp ona hiçbir sevap vermemesi, [malını ve akrabalarını alarak kişiyi] yapayalnız bırakanın bu eylemine benzetilmektedir. Bu, sanatkârane bir sözdür. Peygamber'in (s.a.) şu sözü de böyledir: "İkinci namazını kılmayan kişi, sanki malını, ailesini ve adamlarını kaybetmiş gibidir!" [Buhâri, "Salât", 14; Müslim, "Mesâcid", 200] Yani ailesi ve adamları öldürülüp, malları yağma edilmiş de tek başına yapayalnız kalmış gibi!..

36. Şüphesiz dünya hayatı, bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Şayet iman edip sakınırsanız, O, size ecrinizi verir ve sizden mallarınızın tamamını istemez.

37. Sizden bütün malvarlığınızı isteyip de sizi yalınayak, başıkabak bıraksa, cimrilik ederdiniz ve bu, (Peygamber ve din ile ilgili) kafanızdaki kötü düşünceleri açığa çıkarırdı.

[486] "O, size ecrinizi" imanınızın ve takvânızın sevabını "verir ve sizden malınızın tamamını istemez"; sadece kırkta birini ister. Daha sonra şöyle buyurmuştur: "Sizden bütün malvarlığınızı isteyip de sizi yalınayak, başıkabak bıraksa..." *el-İhfâ*, her şeyde mübalağa etmek ve son derece aşırı gitmek demektir. Bir konuda tüm ısrarlarını ortaya koyup bundan bir şey eksik bırakmayan için *ahfâhu fi'l-mes'ele'* denir. Bıyığını kökünden kazıyan için de *ahfâ şâribehû* denir.

[487] "Cimrilik ederdiniz ve bu, [Peygamber ve din ile ilgili] kafanızdaki kötü düşünceleri açığa çıkarırdı." Peygamber'e (s.a.) kin beslediniz ve bu sebeple kalpleriniz daralardı; bütün malınızı alıp götüren böyle bir dine karşı kötü düşüncelerinizi ve öfkenizi ortaya dökerdiniz. *Yubric* (çıkardı) filinin fâ'ili Allah'tır; yani Allah mallarınızın tümünü istemek suretiyle sizi kin tutmaya sevk ederdi. Veya fâ'il cimriliktir; çünkü kinin sebebi cimriliktir. Nûn ile *nubric* (açığa çıkarırdık) şeklinde de okunmuştur. Yine Yâ ve Tâ'nın fethi ve *أضعانكم*'un ref'i ile (*adğânukum*) de okunmuştur.¹

1 *Ve yabruc / ve tabruc adğânukum* (Kinleriniz ortaya çıkardı) şeklinde. / ed.

[٤٨٥] {وَلَنْ يَبْرِكُمْ} من وترت الرجل إذا قتلت له قتيلاً من ولد أو أخ أو حميم، أو حربته. وحقيقته: أفردته من قريبه أو ماله، من الوتر وهو الفرد؛ فشبّه إضاعة عمل العامل وتعطيل ثوابه بوتر الواتر، وهو من فصيح الكلام. ومنه قوله عليه الصلاة والسلام: من فاتته صلاة العصر، فكأنما وتر أهله وماله! أي أفرد عنهما قتلاً ونهباً.

٣٦- ﴿إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُوَ وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أَجُورَكُمْ وَلَا يَسْأَلْكُمْ أَمْوَالَكُمْ﴾

٣٧- ﴿إِنْ يَسْأَلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبَخَّلُوا وَبَخَّلُوا﴾

[٤٨٦] {يُؤْتِكُمْ أَجُورَكُمْ} ثواب إيمانكم وتقواكم، {وَلَا يَسْأَلْكُمْ أَمْوَالَكُمْ} أي ولا يسألكم جميعها، إنما يقتصر منكم على ربع العشر. ثم قال: {إِنْ يَسْأَلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ}، أي يجهدكم ويطلبه كله. والإحفاء المبالغة وبلوغ الغاية في كل شيء. يقال: أحفاه في المسألة، إذا لم يترك شيئاً من الإلحاح؛ وأحفى شاربه، إذا استأصله.

[٤٨٧] {تَبَخَّلُوا وَيُخْرِجُوا}، أي تضطغنون على رسول الله ﷺ، وتضييق صدوركم لذلك، وأظهرتم كراهتكم ومقتكم لدين يذهب بأموالكم. والضمير في {يُخْرِجُ} لله عز وجل، أي يضغنكم بطلب أموالكم، أو للبخل؛ لأنه سبب الاضطغان. وقرئ «نخرج» بالنون، و«يخرج»، بالياء والتاء مع فتحهما، ورفع {أضغانكم}.

38. Siz öyle kimselersiniz ki size ‘Allah yolunda harcama yapma’ çağrısında bulunduğu hâlde, aranızda cimrilik edenler var!.. Oysa cimrilik eden, kendisin (in ve toplumunun ileride nâil olacağı nimetler) e cimrilik etmiş olur; çünkü Allah’ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur; muhtaç olan sizsiniz! Siz yüz çevirirseniz, O sizin yerinize bir başka toplum getirir ve hiç de sizin gibi olmazlar!..

[488] هؤلاء *ellezîne* anlamında mevsül olup sırası ئُدْعُونَ (çağrılıyorsunuz) ifadesidir; yani çağrıda bulunulan sizlersiniz. Veya ey muhataplar! Şu şu şekilde nitelenenler sizlersiniz. Sonra da onların vasfını dile getirmektedir. Sanki onlar, “Bizim vasfımız nedir?” diye sormuşlar da; “Siz Allah yolunda harcama yapmaya çağrılanlarsınız” denmiş gibi. Bahsi geçen harcamanın savaş harcaması veya zekât olduğu söylenmiştir. Âdeta şöyle buyrulmaktadır: Allah malınızın tamamını istediği takdirde kesinlikle cimrilik yapacağınızın, harcamayı kerih göreceğinizin ve kinleneceğinizin delili, kırkta birini vermeye çağrıldığınızda bile içinizden bazılarının cimrilik etmesidir. Sonra şöyle buyurmuştur: Sadaka vermekte ve zekâtı ödemekte kim cimrilik yaparsa, onun cimriliğinin zararı sadece kendine dokunur. *Bahiltu* fiili (cimrilik yaptım) anlamında ‘*aleybi* ve ‘*anhu* harf-i cerleri ile kullanılır. *Danintu* da aynı anlamda ve aynı şekilde kullanılır. Sonra Allah bunları kendi ihtiyacı sebebiyle emretmediğini haber vermiştir; çünkü O Ganî’dir; bir şeye ihtiyaç duyması imkânsızdır. Dolayısıyla, Allah bunları sizin ihtiyacınız ve sevaba olan muhtaçlığınız sebebiyle emretmektedir.

[489] “Şayet yüz çevirirseniz...” ifadesi, [36. âyetteki] “şayet inanır ve sakınırsanız” ifadesine ma‘tüftür. “... sizin yerinize” sizin [kötü] vasıflarınızı taşımayan, iman ve takvâya rağbet eden, bunlardan yüz çevirmeyen “bir başka toplum getirir.” Nitekim “Sizi giderir ve yeni bir halk getirir.” [İbrâhîm 14/19] buyrulmuştur.

[490] Gelecek toplumun melekler olduğu da, Ensar olduğu da söylenmiştir. İbn Abbas Kinde ve Naha‘ kabileleri, Hasan-ı Basrî yabancı milletler, İkrime ise Farslar ve Rumlar olduğunu söylemiştir. Peygamber’e (s.a.) bunların kim olduğu sorulmuş; yanında da Selman varmış; Selman’ın dizine vurarak şöyle buyurmuş: “Bu ve kavmidir. Canımı elinde tutan Zat’a and içerim ki; *iman* Ülker yıldızına bağlı olsaydı, Farslardan bazı adamlar onu yine ele geçirirlerdi!” [*Buhârî*, “Tefsîr 62/1”; *Tirmizî*, “Menâkıb”, 71]

[491] Peygamber’in (s.a.) şöyle dediği rivayet olunmuştur: Kim Muhammed sûresini okursa, ona cennet ırmaklarından içirmesi Allah için bir görev hâline gelir.

٣٨- ﴿هَأَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخُلُ وَمَنْ يَبْخُلْ فَإِنَّمَا يَبْخُلْ عَنِ نَفْسِهِ وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ وَإِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ﴾

[٤٨٨] {هَؤُلَاءِ} موصول بمعنى الذين، صلته {تُدْعَوْنَ}، أي أنتم الذين تدعون. أو أنتم يا مخاطبون هؤلاء الموصوفون. ثم استأنف وصفهم، كأنهم قالوا: وما وصفنا؟ فقيل: {تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ}. قيل: هي النفقة في الغزو. وقيل: الزكاة، كأنه قيل: الدليل على أنه لو أحفاكم لبخلتكم وكرهتم العطاء واضطغتم أنكم تُدْعَوْنَ إلى أداء ربيع العشر، فمنكم ناس يبخلون به. ثم قال {وَمَنْ يَبْخُلْ} بالصدقة وأداء الفريضة فلا يتعداه ضرر بخله، وإنما {يَبْخُلْ عَنِ نَفْسِهِ}. يقال: بخلت عليه وعنه، وكذلك ضننت عليه وعنه. ثم أخبر أنه لا يأمر بذلك ولا يدعو إليه لحاجته إليه، فهو الغني الذي تستحيل عليه الحاجات، ولكن لحاجتكم وفقركم إلى الثواب.

[٤٨٩] {وَإِنْ تَتَوَلَّوْا} معطوف على {وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا} [الآية: ٣٦]. {يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ} يخلق قوماً سواكم على خلاف صفتكم؛ راغبين في الإيمان والتقوى، غير متولين عنهما. كقوله تعالى {وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ} [إبراهيم: ١٩].

[٤٩٠] وقيل: هم الملائكة. وقيل: الأنصار. وعن ابن عباس: كندة والنخع. وعن الحسن: العجم. وعن عكرمة: فارس والروم. وسئل رسول الله ﷺ عن القوم، وكان سلمان إلى جنبه، فضرب على فخذه وقال: هذا وقومه، والذي نفسي بيده، لو كان الإيمان منوطاً بالثريا لتناوله رجال من فارس.

[٤٩١] وعن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة محمد ﷺ كان حقاً على الله أن يسقيه من أنهار الجنة.

FETİH SÛRESİ

Medine’de nâzil olmuştur, 29 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah’ın adıyla...

1. Sana gerçekten bir feth-i mübîn nasip ettik.

5 2. Böylece, Allah senin mazideki ve atideki ‘günah’ını başılayacak; sana olan nimetini tamamlayacak ve seni dosdoğru bir yola iletecektir.

3. Evet, böylece Allah; sana gerçekten onurlu bir zafer ihsân etti.

[492] Bu, Mekke’nin fethidir. Sûre Peygamber’in (s.a.) Hudeybiye senesi Mekke’den dönüşünde ona fetih vaadi olarak nâzil olmuştur. Allah
10 Teâlâ’nın gelecekte haber verirkenki âdeti üzere bu fetih de mazi sîgasıyla gelmiştir; zira o, gerçekleşme ve kesinlik bakımından, olmuş, meydana gelmiş olaylar seviyesindedir. Bu üslûpta ayrıca, kimseye gizli kalmayacak bir azamet ve haberi verenin şanınin yüceliğine delâlet söz konusudur.

[493] **Şayet** “Mekke’nin fethi nasıl mağfirete sebep kılınmış?” **dersen**
15 **şöyle derim:** [Salt] mağfirete değil, burada sayılan şu dört hususun *toplama*-na sebep kılınmıştır: Mağfiret, nimetin tamamlanması, *sırât-ı müstakîme* hidayet ve onurlu bir zafer. Âdetâ şöyle buyrulmaktadır: İki cihanın izzetini, dünyada ve âhirette amaçlanabilecek her şeyi senin için bir araya getirmek üzere sana Mekke’nin fethini müyesser kıldık ve düşmanlarına karşı
20 sana yardım ettik. Ayrıca, Mekke’nin fethedilmesi düşmana karşı cihâd olduğu için de mağfiret ve sevaba sebep olmuş olabilir.

[494] *Fetih*, bir beldeyi harple veya harpsiz olarak zorla veya sulh ile ele geçirmektir; çünkü o, ele geçirilmeden önce kapalı idi, alınıp ele geçirilince açılmış oldu.

[495] Fethin, Hudeybiye fethi olduğu da söylenmiştir. Ancak Hudeybiye’de şiddetli bir çatışma olmamış; sadece iki taraf birbirlerine ok ve taş atmışlardı. İbn Abbas’tan (v. 68/688) rivayet edildiğine göre; beldelerine geri dönmeye mecbur bırakıncaya kadar müşriklere ok atmışlardır. Kelbîden (v. 146/763) rivayet edildiğine göre, Müslümanlar müşriklere galip gelmiş,
30 sonunda sulh istemek mecburiyetinde kalmışlardı. “Peki, umreye gitmeleri engellenip Hudeybiye’de mahsur kaldıkları, kurbanlarını orada kesip tıraş oldukları hâlde bu nasıl *fetih* olabilir ki?” **dersen şöyle derim:** Bu, barıştan önce olmuştu. Onlar barış isteyip barış yapılıncaya bu bir *feth-i mübîn* oldu.

سورة الفتح

مدنية؛ وهي تسع وعشرون آية

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا﴾

٥ ٢- ﴿لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ

صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا﴾

٣- ﴿وَيَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا﴾

[٤٩٢] هو فتح مكة، وقد نزلت مرجع رسول الله ﷺ عن مكة عام الحديبية عدة له بالفتح. وحيء به على لفظ الماضي على عادة رب العزة سبحانه في أخباره؛ لأنها في تحققها وتيقنها بمنزلة الكائنة الموجودة. وفي ذلك من الفخامة والدلالة على علو شأن المخبر ما لا يخفى.

[٤٩٣] فإن قلت: كيف جعل فتح مكة علة للمغفرة؟ قلت: لم يجعل علة للمغفرة، ولكن لاجتماع ما عدد من الأمور الأربعة؛ وهي المغفرة وإتمام النعمة وهداية الصراط المستقيم والنصر العزيز. كأنه قيل: يسرنا لك فتح مكة، ونصرناك على عدوك، لنجمع لك بين عز الدارين وأغراض العاجل والآجل. ويجوز أن يكون فتح مكة - من حيث إنه جهاد للعدو - سببًا للغفران والثواب.

[٤٩٤] والفتح والظفر بالبلد عنوة أو صلحًا بحرب أو بغير حرب؛ لأنه منغلق ما لم يظفر به، فإذا ظفر به وحصل في اليد فقد فتح.

[٤٩٥] وقيل: هو فتح الحديبية، ولم يكن فيه قتال شديد، ولكن ترام بين القوم بسهام وحجارة. وعن ابن عباس رضي الله عنه: رموا المشركين حتى أدخلوهم ديارهم. وعن الكلبي: ظهروا عليهم حتى سألو الصلح. فإن قلت: كيف يكون فتحًا وقد أحصروا فنحروا وحلقوا بالحديبية؟ قلت: كان ذلك قبل الهدنة، فلما طلبوها وتمت كان فتحًا مبينًا.

Mûsâ b. Ukbe (v. 141/758) şöyle anlatır: Peygamber (s.a.) Hudeybiye'den dönmüş geliyordu. Ashabından biri; "Bu fetih falan değil; adamlar bizim Beytullah'a gitmemize engel oldular! Hediyelek kurbanlarımız da engellendi!.." dedi. Bu söz Peygamber'e (s.a.) ulaştı. Buyurdu ki "Bu ne çirkin bir söz
5 böyle!.. Bilâkis o, fetihlerin en büyüğüdür! Müşrikler sizin, beldelerinden elinizi kolunuzu sallaya sallaya gitmenize razı oldular, sizden sulh istediler; artık emin bir şekilde yanınıza [Medine'ye] gelecek ve hoşlanmadıkları şeyi (İslâm'ı) sizden görüp öğrenecekler." Şa'bî'den de şöyle rivayet edilmiştir: Sûre Hudeybiye'de indi. Bu gazvede Peygamber (s.a.) hiçbir gazvede elde
10 etmediği lutuflara nâil oldu; Rıdvan Biatı yapıldı; geçmiş ve gelecek günahları mağfîret edildi, Rumlar, Farsları yendi, Kâbe'ye gönderilen hediye kurbanlar yerlerine ulaştı ve kendilerine Hayber hurmaları yedirildi. Hudeybiye fethinde büyük de bir mu'cizeye tanık olundu; oradaki kuyunun suyu çekilmiş, içinde bir damla bile kalmamıştı. Peygamber (s.a.) ağzına su
15 alıp çalkaladıktan sonra onu kuyunun içine püskürttü ve kuyu suyla dolup taşı. Yanında bulunan herkes ondan içtiler [Buhâri, "Menâkıb", 25]. Rivayete göre; su çoşup ağzına kadar dolmuş ve bundan sonra hiç tükenmemiştir.

[496] Sûrede bahsedilen fethin Hayber fethi olduğu da söylenmiştir. "Anadolu'nun fethidir." diyen de olmuştur. Şöyle de denilmiştir: Allah'ın
20 Peygamber'e (s.a.) İslâm, nübüvvet, delil ve kılıç vasıtasıyla yaptığı dâvetle lutfettiği fetihtir. Bundan daha açık ve daha büyük bir fetih yoktur. O, bütün fetihlerin başıdır; zira İslâm fetihlerinin her biri bunun içindedir ve bundan bir şubedir.

[497] Şöyle de denilmiştir: Âyetin anlamı şu şekildedir: Mekkelilere
25 karşı, senin lehine açık bir hüküm verdik: Sen ve ashabın Beyt'i tavaf etmek üzere gelecek sene oraya gireceksiniz. Buna göre, *fetih* "hükmetmek" anlamındaki *fitâhat^{un}* kökünden gelmektedir. Katâde'den (v. 117/735) de böyle nakledilmiştir.

[498] "Mazideki ve atideki *günahın*" yani senden sadır olan bütün kusur-
30 lar. Mukâtil'den (v. 150/767) şöyle nakledilmiştir: Câhiliye devrinde ve sonrasında meydana gelenler. Şöyle de denilmiştir: "Geçmişte yaşadığın, Maria ile ilgili mesele; gelecekte yaşayacağın Zeyd'in hanımıyla ilgili mesele."¹

[499] "Onurlu" yani içinde izzet ve kudret olan "bir zafer." Veya zafer-
35 -mecazi isnat yoluyla- [sahibinin, yani] muzaffer olanın sıfatıyla vasıflandırılmıştır. Yahut "sahibi onurlu olan bir zafer" demektir.

1 Maria meselesi ile ilgili olarak Tahrim sûresinin ilk âyetlerinin, Zeynep meselesi ile ilgili olarak da Ahzâb sûresinin 37. ve devamındaki âyetlerinin tefsirine bkz. / ed.

وعن موسى بن عقبة: أقبل رسول الله ﷺ من الحديبية راجعًا، فقال رجل من أصحابه: ما هذا بفتح، لقد صدّونا عن البيت وصدّ هدينا! فبلغ النبي ﷺ فقال: بسّ الكلام هذا، بل هو أعظم الفتوح، وقد رضي المشركون أن يدفعوكم عن بلادهم بالراح، ويسألوكم القضية، ويرغبوا إليكم في الأمان، وقد رأوا منكم ما كرهوا. وعن الشعبي: نزلت بالحديبية وأصاب رسول الله ﷺ في تلك الغزوة ما لم يصب في غزوة؛ أصاب أن يبيع ببيعة الرضوان، وغفر له ما تقدّم من ذنبه وما تأخر، وظهرت الروم على فارس، وبلغ الهدى محله، وأطعموا نخل خيبر. وكان في فتح الحديبية آية عظيمة، وذلك أنه نزع ماؤها حتى لم يبق فيها قطرة، فتمضمض رسول الله ﷺ ثم مجّه فيها، فدرّت بالماء حتى شرب جميع من كان معه. وقيل: فجاش الماء حتى امتلأت ولم ينفد ماؤها بعد. ١٠

[٤٩٦] وقيل: هو فتح خيبر، وقيل: فتح الروم. وقيل: فتح الله له بالإسلام والنبوة والدعوة بالحجة والسيف، ولا فتح أبين منه وأعظم، وهو رأس الفتوح كلها، إذ لا فتح من فتوح الإسلام إلا وهو تحته ومنتشعب منه.

[٤٩٧] وقيل: معناه قضينا لك قضاء بيننا على أهل مكة أن تدخلها أنت وأصحابك من قابل لتطوفوا بالبيت، من الفتاحة وهي الحكومة. وكذا عن قتادة. ١٥

[٤٩٨] {مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ} يريد: جميع ما فرط منك. وعن مقاتل: ما تقدم في الجاهلية وما بعدها. وقيل: ما تقدم من حديث مارية، وما تأخر من امرأة زيد.

[٤٩٩] {نَضْرًا عَزِيزًا} فيه عز ومنعة، أو وصف بصفة المنصور إسنادًا مجازيًا، أو عزيزًا صاحبُه. ٢٠

4. İmanlarına iman katılsın diye o sükûnet verici rahmetini müminlerin kalbine indiren O'dur. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah 'mutlak ilim ve hikmet sahibi'dir (Alîm, Hakîm).

5. Böylece O; kadın-erkek bütün müminlerin kötülüklerini örtterek onları altında ırmakların aktığı, temelli kalacakları cennetlere sokacaktır... ki bu, Allah katında muazzam bir başarıdır.

6. Böylece O, Allah hakkında sûizanda bulunup duran ama sûizanları dönüp dolaşıp kendilerini bulacak olan kadın-erkek münafıklar ile kadın-erkek putperestlere de azap edecektir. Allah bunlara gazap etmiş, onları lânetlemiş ve onlara cehennemi hazırlamıştır... Ne kötü dönüş yeri!

7. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah 'mutlak izzet ve hikmet sahibi'dir (Azîz, Hakîm).

[500] *Sekîne* sükûnet demektir. Tıpkı *bühâtâna behîtet* denmesi gibi; yani Allah onların kalbine sulh ve emniyet sebebiyle sükûnet ve huzur indirmiştir ki Allah'ın, korkudan sonra emniyeti, savaştan sonra barışı kolaylaştırmak sûretiyle kendilerine olan lutfunu bilsinler ve yakînleri iyice artsın. Bu sükûnetle, Muhammed'in (s.a.) getirdiği hükümleri kabullenişlerini de *indirdi* ki tevhid-den ibaret olan imanlarının yanında bu yasalara "imanları da artsın." İbn Abba'stan (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: Peygamber'in (s.a.) onlara getirdiği ilk şey tevhid idi. Allah'ın birliğine iman ettiklerinde namazı ve zekâtı indirdi, sonra haccı, sonra cihâdı indirdi; böylece iman üzerine imanla imanları artmış oldu. (ii) Veya müminlerin kalbine Allah ve Resulü'ne karşı saygı ve tazim indirdi ki bu itikatlarıyla imanlarına iman katılsın. (iii) Şöyle de denilmiştir: Onlara rahmet indirdi ki birbirlerine merhamet göstererek imanları artsın.

[501] "Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır", ilim ve hikmetinin gerektirdiği şekilde bazısını bazısına musallat eder. O'nun hükümlerinden biri de müminlerin kalbini Hudeybiye sulhü ile sükûnete erdirmesi ve kendilerine fetihlerin lutfedileceğini vaat etmesidir. Bu hükmü de müminler Allah'ın bu hükmündeki nimetini bilsinler, buna şükredip sevabı hak etsinler, Allah da onları mükâfatlandırsın; buna öfkelenmeleri ve çirkin görmeleri sebebiyle kâfirleri ve münafıkları da azaba uğratsın diye vermiştir.

[502] سوء (kötü)¹ kelimesi bir şeyin bayağı ve bozuk olduğunu, *sıdk* ise bir şeyin iyi ve sağlam olduğunu ifade etmek için gelmiştir. İstenen düzgün işler için *fi'lü sıdk^m*, istenilmeyen bozuk işler için de *fi'lü sūⁿ* denir. ظ^ن السوء (suizan) ifadesinin anlamı; Allah'ın, Resulü'ne ve müminlere yardım etmeyeceğini, onları Mekke'ye zaferle, zorla ve boyun eğdirerek fethederek döndürmeyeceğini düşünmeleridir.

1 Müfessirin *sev'* değil, *sū'* kiraatini esas aldığı anlaşılmaktadır. / ed.

٤- ﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ وَاللَّهُ جُنُودَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾

٥- ﴿لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَكَانَ ذَلِكَ عِنْدَ اللَّهِ فَوْزًا عَظِيمًا﴾

٦- ﴿وَيُعَذِّبُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ الظَّالِمِينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السُّوءِ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السُّوءِ وَعَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا﴾

٧- ﴿وَاللَّهُ جُنُودَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا﴾

[٥٠٠] {السَّكِينَةَ} السكون، كالبهيته للبهتان، أي أنزل الله في قلوبهم السكون، والطمأنينة بسبب الصلح والأمن، ليعرفوا فضل الله عليهم بتيسير الأمن بعد الخوف، والهدنة غب القتال، فيزدادوا يقيناً إلى يقينهم؛ وأنزل فيها السكون إلى ما جاء به محمد عليه السلام من الشرائع {لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا} بالشرائع مقروناً إلى إيمانهم وهو التوحيد. عن ابن عباس رضي الله عنهما: إن أول ما أتاهم به النبي ﷺ التوحيد، فلما آمنوا بالله وحده أنزل الصلاة والزكاة، ثم الحج، ثم الجهاد، فازدادوا إيماناً إلى إيمانهم. أو أنزل فيها الوفاق والعظمة لله عز وجل ولرسوله، ليزدادوا باعتقاد ذلك إيماناً إلى إيمانهم. وقيل: أنزل فيها الرحمة ليتراحموا فيزداد إيمانهم.

[٥٠١] {وَاللَّهُ جُنُودَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} يسلط بعضها على بعض كما يقتضيه علمه وحكمته؛ ومن قضيته أن سكن قلوب المؤمنين بصلح الحديبية ووعدهم أن يفتح لهم. II وإنما قضى ذلك ليعرف المؤمنون نعمة الله فيه ويشكروها فيستحقوا الثواب فيثيبهم ويعذب الكافرين والمنافقين لما غاظهم من ذلك وكرهوه.

[٥٠٢] وقع السوء عبارة عن رداء الشيء وفساده؛ والصدق عن جودته وصلاحه، فليل في المرضي الصالح من الأفعال فعل صدق، وفي المسخوط الفاسد منها فعل سوء. ومعنى {ظَنَّ السُّوءِ} ظنهم أن الله تعالى لا ينصر الرسول والمؤمنين، ولا يرجعهم إلى مكة ظافرين فاتحياً عنوة وقهراً.

[503] “Sûizanları dönüp dolaşıp kendilerini bulacak!” Yani müminler için istedikleri ve bekledikleri şeyler kendilerini bulacak, kendi başlarına gelecektir. *es-Sû’ü* helâk ve harap etmek demektir. Fetha ile *dâiratü’s-sev*³ şeklinde de okunmuştur; yani kötiledikleri ve kızdıkları hususlar. Bunlar onlara göre sıkıntı ve belâ, müminlere göre ise nimet ve lutuftur. **Şayet** “السَّوْءُ وَ السُّوْءُ” kelimeleri arasında fark var mı?” **dersen şöyle derim:** Bunlar ساء kökünden türemiş olup *kürh-kerh* (meşakkat-isteksizlik) ve *zu’uf-zaaf* gibidirler; ancak fethalı okuyuşa daha çok, yerilmek istenen şeyler izâfe edilmiş; zamme ile okunan (*sû*) ise hayrın çelişği olan şer için kullanılmıştır. *Erâde bi-hi’s-sûe* (Onun için şer istedi.) ve *erâde bi-hi’l-hayr*⁴ (Onun için hayır istedi.) denir. Bu sebeple, *zan* -yerilmiş olduğu için- fetha ile okunana izâfe edilmiştir. *Dâire* (zamanın getirdiği olaylar) ise övülen bir şeydir; bu sebeple (*sev’e*) izâfe edilmemeliydi; ancak yukarıda zikrettiğimiz te’vil sebebiyle¹ böyle yapılmıştır. Zamme ile *dâiratü’s-sû* kıraatine gelince, onlara istemedikleri sıkıntılar isabet ettiği için buna *sû*’ ismini vermek doğru olmuştur. Tıpkı انْ ارَادَ بِكُمْ سُوءًا اَوْ ارَادَ بِكُمْ اَنْ ارَادَ بِكُمْ سُوءًا (De ki: Allah sizin için bir kötülük murad etse, ya da bir rahmet murad etse (bunu kim engelleyebilir)?) [Ahzâb 33/17] âyetindeki gibi.

8-9. Biz seni gerçekten bir şahit olarak, bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik ki insanlar Allah ve Resulü’ne iman etsin; ‘O’nu desteklesin; ‘O’na saygı gösterebilirsin... Ve sabah-akşam ‘O’nu tenzih ve takdis etsinler.²

[504] شَاهِدًا yani ümmetine şahitlik eden bir şahit olarak... Tıpkı “Peygamber size şahit (model) olsun...” [Bakara 2/143] âyetindeki gibi.

[505] “İman etsinler”deki³ zamir “insanlar”a gitmektedir. “O’nu desteklesinler”, yardım ederek O’nu güçlendirsinler. “O’na saygı gösterinler”, tazimde bulunup, yüceltsinler. “O’nu tesbih etsinler.” وَيُسَبِّحُوهُ fiili *tesbih* -veya *sübha*⁴ kökünden gelmektedir. “Onu” zamirleri Allah’a râcidir. “Allah’ı desteklemek”le kastedilen ise, O’nun dinini ve Resulü’nü desteklemektir. Zamirleri ayıran [yani bir kısmını Allah’a, bir kısmını Peygamber’e gönderen, ‘doğru’dan] uzak bir iş yapmış olur.⁵ Fiiller; *li-tüminû*, *ve tü’azzirûhu* ve *tüvakkirûhu* ve *tüsebbihûhu* şeklinde Tâ ile de okunmuştur ki bu durumda, Peygamber ve ümmetine hitap edilmektedir.

1 Yani bu hâdisenin müşrikler için yerilen, müminler için ise istenen bir şey olmasından dolayı. / çev.

2 Meal müfessirin kıraat tercihine göre yapılmıştır. / ed.

3 Müfessirin, âyetteki fiillerin gâib okunduğu kıraati esas aldığı anlaşılmaktadır. / ed.

4 *Tesbih* Allah’ı kusur ve küsürlerden uzak bilmek; tenzih etmek. *Sübha* ise O’nu tesbih ederken ifadelerin sayıldığı tespih taneleri. / ed.

5 Müfessir -Hucurat sûresinin başında- “Allah ve Resulü” tabirinden maksat, Allah Resulü’dür demektir. *Tesbih* hâric diğer fiiller Peygamber’e daha uygun gözükmektedir. / ed.

[٥٠٣] {عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ} أي ما يظنونه ويتربصونه بالمؤمنين، فهو حائق بهم ودائر عليهم. والسُّوء الهلاك والدمار. وقرئ «دائرة السُّوء»، بالفتح، أي الدائرة التي يذمونها ويسخطونها، فهي عندهم دائرة سوء، وعند المؤمنين دائرة صدق. فإن قلت: هل من فرق بين السُّوء والسَّوء؟ قلت: هما كالكُره والكُره والضُّعف والضُّعف، من ساء؛ إلا أنَّ المفتوح غلب في أن يضاف إليه ما يراد ذمه من كل شيء. وأما السُّوء - بالضم - فجار مجرى الشر الذي هو نقيض الخير. يقال: أراد به السُّوء وأراد به الخير؛ ولذلك أضيف الظن إلى المفتوح لكونه مذموماً؛ وكانت الدائرة محمودة فكان حقها أن لا تضاف إليه إلا على التأويل الذي ذكرنا. وأما دائرة السُّوء - بالضم - فلأن الذي أصابهم مكروهٌ وشدة، فصح أن يقع عليه اسم السُّوء، كقوله عزَّ وعلَّا {إِنْ أَرَادَ بِكُمْ سُوءًا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً} [الأحزاب: ١٧].

٨- ﴿إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا﴾

٩- ﴿لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا﴾

[٥٠٤] {شَاهِدًا} تشهد على أمتك، كقوله تعالى {وَيَكُونُ الرَّسُولَ عَلَيْنَكُمْ شَهِيدًا} [البقرة: ١٤٣].

[٥٠٥] «لِتُؤْمِنُوا» الضمير للناس وَيُعَزِّرُوهُ وَيُوقِّرُوهُ بالنصرة، وَيُوقِّرُوهُ ويعظموه، وَيُسَبِّحُوهُ من التسبيح، أو من السبحة. والضمائر لله عز وجل؛ والمراد بتعزيز الله تعزير دينه ورسوله ﷺ. ومن فرق الضمائر فقد أبعد. وقرئ «لتؤمنوا»، «وتعزروه»، «وتوقروه»، «وتسبحوه»، بالتاء. والخطاب لرسول الله ﷺ ولأمته.

Zâ'nın zamme ve esresiyle, şeddesiz olarak *ta'zürûhu* ve *ta'zirûhu* şeklinde; Tâ'nın zammesiyle ve şeddesiz olarak *tu'zirûhu* şeklinde; iki Zâ ile *tü'az-zizûhu* (onu aziz kılasınız) şeklinde de okunmuştur. (تَوَقَّرُوهُ da) saygı göstermek anlamına gelen *evkaradan tûkirûhu* şeklinde okunmuştur.

- 5 [506] Ve “sabah-akşam” Allah’ı tenzih ve takdis edesiniz. İbn Abbas’tan gelen rivayete göre; sabah, öğle ve ikindi namazlarıdır.

10. O ağacın altında sana biat edenler, aslında Allah’a biat etmişlerdir. (Senin elin değil) Allah’ın elidir ellerinin üstündeki... Dolayısıyla, kim cayarsa tamamen kendi aleyhine caymış olur! Kim de Allah’la yaptığı anlaşmaya vefa gösterirse, ona da Allah büyük bir mükâfat verecektir.

- 15 [507] “Aslında Allah’a biat etmişlerdir.” deyince, peşinden *tahyîl* yoluyla¹ bu sözü tekit etmiş ve “Allah’ın elidir ellerinin üstündeki” buyurmuştur. Bu ifadeyle, “Allah’ın eli”nden kastın, biat edenlerin elleri üzerindeki Peygamber’in (s.a.) eli olduğu bildirilmektedir; zira Allah Teâlâ organlardan ve cisimlere ait sıfatlardan münezzehtir. Burada Peygamber ile yapılan sözleşmenin Allah ile yapılmış gibi olduğu, aralarında fark olmadığı bildirilmektedir. Tıpkı “Resulü’ne itaat eden Allah’a itaat etmiş olur.” [Nisâ 4/80] âyetindeki gibi.

[508] Kastedilen, Rıdvan Biati’dır.

- 20 [509] “Kendi aleyhine caymış olur”, caymasının zararı tamamen kendisine döner! Câbir b. Abdullah (r.a.; v. 78/697) şöyle demiştir: “O ağacın altında Peygamber’e (s.a.), ölünceye kadar mücadele etmek ve kaçmamak üzere biat ettik. Cedd b. Kays dışında hiçbirimiz biattan kaçmadı. O da münafıktı; devesinin altına gizlendi, insanlarla birlikte biat etmeye gitmedi.” [Ahmed b. Hanbel, III, 396]

- 25 [510] İfade, *innemâ yübâyi’üne li’llâh* (tamamen Allah [rızası] için biat etmiştir) şeklinde de okunmuştur. Fiil Kâf’ın zamme ve kesresiyle *yenküsü* ve *yenkisü* şeklinde okunmuştur. بِمَا عَاهَدَ ifadesi) *bi-mâ ‘âhede* ve [*bi-mâ*] *‘ahide* şeklinde; فَسَيُؤْتِيهِ de Nûn (*fe-senü’tîhi*) ve Yâ ile okunmuştur. *Vefeytü bi'l-ahd* ve *evfeytü bi-hî* (sözü yerine getirdim) denir ki bu,² Tihâme lügatidir. Tıpkı 30 *وَالْمُؤْفُونَ بِعَهْدِهِمْ* (“Akıterleri yerine getirin!” [Mâide 5/1]), *أَوْفُوا بِالْعُقُودِ* (“Ahidlerini yerine getirenler” [Bakara 2/177]) âyetlerindeki gibi.

1 Yani müminlerin Yüce Allah’a gerçek mânada “elini sıkarak” biat edemeyecekleri âşikârdır. يد الله فوق أيديهم ifadesinde bir canlandırma yapılmış; biat ettikleri Peygamber’in eli Allah’ın eliymiş gibi takdim edilmiştir. / ed.

2 Yani fiilin hem ifâl kalıbından hem de Bâ ile kullanılması. Çünkü normalde bu iki kullanımdan biri fiili müte’addî kılmaya yeter. / ed.

وقرئ «وتَعَزْرُوهُ»، بضم الزاي وكسرهما. «وتُعْزِرُوهُ»، بضم التاء والتخفيف، «وتعزروه»، بالزايين. و«وتوقروه»، من أوقره بمعنى وقره.

[٥٠٦] وتسبحوا الله {بُكْرَةً وَأَصِيلاً} عن ابن عباس رضي الله عنه: صلاة الفجر وصلاة الظهر والعصر.

٥ - ١٠ ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا﴾

[٥٠٧] لما قال {إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ} أكده تأكيداً على طريق التخييل فقال {يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ} يريد أن يد رسول الله التي تعلق أيدي المبايعين هي يد الله، والله تعالى منزلة عن الجوارح وعن صفات الأجسام. وإنما المعنى تقرير أن عقد الميثاق مع الرسول كعقده مع الله من غير تفاوت بينهما، كقوله تعالى {مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ} [النساء: ٨٠].

[٥٠٨] والمراد: بيعة الرضوان.

[٥٠٩] {فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ} فلا يعود ضرر نكثه إلا عليه. قال جابر بن عبد الله رضي الله عنه: بايعنا رسول الله تحت الشجرة على الموت، وعلى أن لا نفرّ؛ فما نكث أحد منا البيعة إلا جد بن قيس وكان منافقاً، اختبأ تحت إبط بعيره ولم يسر مع القوم.

[٥١٠] وقرئ «إنما يبايعون لله»، أي لأجل الله ولوجهه. وقرئ «ينكث»، بضم الكاف وكسرهما، و«بما عاهد»، و«[بما] عهد». {فَسَيُؤْتِيهِ} بالنون والياء، يقال: وفيت بالعهد وأوفيت به، وهي لغة تهامة. ومنها قوله تعالى {أَوْفُوا بِالْعُقُودِ} [المائدة: ١] و{وَالْمُؤْفُونَ بِعَهْدِهِمْ} [البقرة: ١٧٧].

11. (Hudeybiye seferine çıkmayarak Peygamberden) geri duran bedeviler, sana diyecekler ki: “Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıyordu; bizim için Allah’a istiğfar ediver!” Oysa ‘kalplerinde olmayan’ı dilleri[nin ucu] ile söylüyorlardı. De ki: Şayet Allah size bir zarar vermek veya bir fayda eriştirmek istese, O’nun karşısında kimin elinden bir şey gelebilir?! Aksine, Allah yaptıklarınızdan haberdardır!

[511] Burada bahsedilenler, Hudeybiye’den geri kalanlar; yani Ğıfâr, Müzeyne, Cüheyne, Eşca‘, Eslem ve Dîl bedevileridir. Peygamber (s.a.) Hudeybiye senesinde umre için Mekke’ye doğru yola çıkmak istediğinde, Kureyş’in savaş için karşısına çıkmasından ve Beytullah’a girmesini engellemesinden çekinerek, Medine’nin etrafındaki bedevilere ve çölde yaşayanlara, kendisiyle birlikte sefere çıkmalarını emretti; harp istemediğini bildirmek için ihrama girdi ve hediye kurbanını yanına aldı. Bedevilerin çoğu ağırdan aldılar ve “Medine’de burnunun dibine kadar gelip ashabını öldüren bir kavmin üzerine gidiyor... Onlarla savaşacakmış!..” dediler. Peygamber’in (s.a.) ölüp, Medine’ye geri dönemeyeceğine inanıyorlardı. Bu yüzden, aileleriyle ve mallarıyla meşgul olmaları gerektiği, onların işlerini yapacak başka kimselerinin bulunmadığı bahanesini ileri sürdüler. İfade, şedde ile *şegğaletnâ* şeklinde de okunmuştur.

[512] “Oysa ‘kalplerinde olmayan’ı dilleri[nin ucu] ile söylüyorlardı!” Bu ifade, ileri sürdükleri mazeretleri yalanlamaktadır. Onları geri bırakan, söyledikleri şeyler değildi; asıl sebep Allah hakkında şüphe duymaları ve *nifakları* idi. İstiğfar talepleri de gerçek değildi.

[513] Öldürülme ve hezimete uğrama gibi size zarar veren şeyleri Allah “başınıza getirmek isterse sizin için kimin elinden bir şey gelebilir?” O’nun irade ve hükmünden sizi kim koruyabilir? “Veya size” zafer, ganimet gibi “bir fayda vermek isterse” buna kim mâni olabilir?

[514] فثءا fetha ile de zamme ile de okunmuştur (*darr^{an} - durr^{an}*). *Ehlû-ne, ehl* kelimesinin çoğuludur. *Ard* ve *aradâtta* olduğu gibi, müenneslik Tâ’sı takdir edilerek *ehelât* diye de çoğul yapılabilir; zira *ehlet^{im}* diye de gelmiştir. *Ehâlî* ise *leyâlî* gibi ism-i cem’dir.

12. Aksine, Peygamber ve müminlerin, ailelerine bir daha asla dönemeyeceklerini sanmıştınız. Ve bu, kalplerinize cazip gelmişti... Evet, sûtuzanda bulunmuş ve kendinizi yakmıştınız!

[515] [إلى اهليهم] *ilâ ehlihîm* şeklinde de okunmuştur. Ma’lûm sığasıyla *ve zeyyene* (süsledi) şeklinde de okunmuştur ki süsleyen, şeytan ya da Allah’tır; Kur’ân’da ikisi de geçmektedir: “Bu yaptıklarını Şeytan kendilerine cazip göstermiş...” [Neml 27/24], “... onlara cazip gösterdik.” [Neml 27/4]

١١- ﴿سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ شَغَلْنَا أَمْوَالَنَا وَأَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ
لَنَا يَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ
بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا بَلْ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا﴾

[٥١١] هم الذين خَلَّفُوا عن الحديبية، وهم أعراب غفار ومزينة وجهينة وأشجع
وأسلم والديل. وذلك أن رسول الله ﷺ حين أراد المسير إلى مكة عام الحديبية معتمرًا
استنفر من حول المدينة من الأعراب وأهل البوادي ليخرجوا معه حذرًا من قريش أن
يعرضوا له بحرب أو يصدوه عن البيت، وأحرم هو ﷺ وساق معه الهدى، ليعلم أنه
لا يريد حربًا؛ فتناقل كثير من الأعراب وقالوا: يذهب إلى قوم قد غزوه في عُقر داره
بالمدينة وقتلوا أصحابه، فيقاتلهم! وظنوا أنه يهلك فلا ينقلب إلى المدينة، واعتلوا
بالشغل بأهاليهم وأموالهم وأنه ليس لهم من يقوم بأشغالهم. وقرئ «شغَلْنَا»، بالتحديد. ١٠

[٥١٢] {يَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ} تكذيب لهم في اعتذارهم، وأن
الذي خلفهم ليس بما يقولون، وإنما هو الشك في الله والنفاق؛ وطلبهم للاستغفار
أيضًا ليس بصادق عن حقيقة.

[٥١٣] {فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ} فمن يمنعكم من مشيئة الله وقضائه {إِنْ أَرَادَ بِكُمْ} ما
يضركم من قتل أو هزيمة، {أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا} من ظفر وغنيمة. ١٥

[٥١٤] وقرئ «ضْرًّا» بالفتح والضم. الأهلون: جمع أهل. ويقال: أهلات، على
تقدير تاء التأنيث. كأرض وأرضات، وقد جاء أهلة. وأمّا أهال، فاسم جمع، كليال.

١٢- ﴿بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَالْمُؤْمِنُونَ إِلَىٰ أَهْلِيهِمْ أَبَدًا وَزَيَّنَ ذَلِكَ
فِي قُلُوبِكُمْ وَظَنَّتُمْ ظَنًّا سَوْءًا وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا﴾

[٥١٥] وقرئ «إلى أهليهم»، «وَزَيَّنَ»، على البناء للفاعل، وهو الشيطان، أو الله عز
وجل، وكلاهما جاء في القرآن؛ {وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ} [النمل: ٢٤]، {وَزَيَّنَّا
لَهُمُ أَعْمَالَهُمْ} [النمل: ٤]

[516] *el-Bûr*^u, *bâra* fiilinden olup hem yapı hem de anlam olarak *heleke*den türeyen *helk* gibidir. Bu sebeple, tekil, çoğul, erkek, dişi hepsi de bununla vasıflanabilir. *Bâir* (helâk olan) kelimesinin çoğulu da olabilir; tıpkı (yeni doğum yapan deve ve at anlamındaki) *âiz* - *ûz* kelimeleri gibi. Mâna şöyledir: Siz, kendileri de kalpleri ve niyetleri de bozuk kimselersiniz; sizde hayır yok! Veya Allah katında helâk olacak, O'nun gazap ve cezasına müstehak bir kavimsiniz!

13. Kim Allah ve Resülü'ne iman etmezse, şüphesiz Biz, inkârcı nankörler için çılğın bir ateş hazırlamışızdır!

[517] *لِلْكَافِرِينَ* (İnkârcı nankörler için) kelimesi, iki imanı yani Allah'a da, Resülü'ne de iman etmeyi bir araya getirmeyen kimselerin kâfir olduğunu bildirmek için *le-hum* (onlar için) zamiri yerine kullanılmıştır. *سَعِيرًا* (çılğın bir ateş) kelimesi nekire yapılmıştır; çünkü hususi bir ateştir. Tıpkı *نَارًا تَلَطَّى* ("alev saçan bir ateş" [Leyl 92/14]) âyetinde ateş nekire yapıldığı gibi.

14. Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. O, dilediklerini bağışlıyor, dilediklerine azap ediyor. Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir (Gafûr, Rahîm).

[518] "Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır;" [kâinatı] her şeye gücü yeten hikmet sahibi birinin idare edişi gibi idare etmektedir. *Meşîet*ine bağlı olarak affetmekte, azap etmektedir; ama *meşîeti* hikmetine tâbidir. Hikmeti ise tevbe edenleri bağışlayıp, günahta ısrar edenlere azap etmektir. "Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir" ve rahmeti gazabından önde gelmektedir; zira büyük günahlardan sakınınca küçük kötülükleri örtmekte, tevbe ile de büyük günahları bağışlamaktadır.

15. Bu geri duranlar, ganimet almaya gittiğinizde ise Allah'ın sözünü değiştirmek arzusuyla; "Birakın, biz de peşinizden gelelim!" diyecekler... De ki: Asla peşimizden gelemezsiniz! Çünkü Allah, daha önce böyle buyurmuştu. Bunun üzerine, "Yoo! Siz sadece, bizi çekemiyorsunuz!" diyecekler. Zaten, öteden beri, bazı hususlar dışında pek bir şey anlamazlardı...

[519] "Bu geri duranlar diyecekler..." ifadesiyle, Hudeybiye'den geri kalanlar kastedilmektedir. "Ganimet" yani Hayber ganimetlerini "almaya gittiğinizde ise, *Allah'ın sözünü* değiştirmek arzusuyla" -ifade *kelimâ'l-lâh* (Allah'ın sözlerini) şeklinde de okunmuştur- yani Allah'ın Hudeybiye ehline olan vaadini değiştirmek isteyerek. Allah müminlere, sulh yaparak döner de müşriklerden bir şey alamazlarsa, Mekke ganimetlerine karşılık Hayber ganimetlerini vereceğini vaat etmişti. "Allah'ın sözü"nün, "Asla benimle beraber çıkmayacaksınız." [Tevbe 9/83] ifadesi olduğu da söylenmiştir.

[٥١٦] والبور من بار، كالهلك من هلك بناء ومعنى؛ ولذلك وصف به الواحد والجمع والمذكر والمؤنث. ويجوز أن يكون جمع بائر، كعائذ وعود. والمعنى: وكنتم قومًا فاسدين في أنفسكم وقلوبكم ونياتكم لا خير فيكم. أو هالكين عند الله مستوجبين لسخطه وعقابه.

١٣- ﴿وَمَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَعِيرًا﴾

[٥١٧] {لِلْكَافِرِينَ} قام مقام "لهم"، للإيدان بأن من لم يجمع بين الإيمانين -الإيمان بالله وبرسوله- فهو كافر. ونكر {سَعِيرًا} لأنها نار مخصوصة، كما نكر {نَارًا} تَلَطَّى { الليل: ١٤}.

١٤- ﴿وَاللَّهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَعْفُرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَكَانَ

اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا﴾

[٥١٨] {وَاللَّهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ} يدبره تدبير قادر حكيم، فيغفر ويعذب بمشيئته، ومشيئته تابعة لحكمته، وحكمته المغفرة للتائب وتعذيب المصّر. {وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا} رحمته سابقة لغضبه، حيث يكفر السيئات باجتناّب الكبائر، ويغفر الكبائر بالتوبة.

١٥- ﴿سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَانِمٍ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَن يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ قُلْ لَن تَتَّبِعُونَا كَذَلِكُمْ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا﴾

[٥١٩] {سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ} الذين تخلفوا عن الحديبية {إِذَا انطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَانِمٍ} إلى غنائم خيبر. {أَن يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ} -وقرى «كَلِمَ اللَّهِ»- أن يغيروا موعد الله لأهل الحديبية. وذلك أنه وعدهم أن يعوّضهم من مغانم مكة مغانم خيبر إذا قفلوا مواعدين لا يصيبون منهم شيئًا. وقيل: هو قوله تعالى {لَن تَحْزُنُوا مَعِيَ أَبَدًا} [التوبة: ٨٣].

“Bizi çekemiyorsunuz”, sizinle birlikte ganimetlerden hisse almamızı kısıkmıyorsunuz! Sîn’in zamme ve kesresiyle (*tahsüdûnenâ - tahsidûnenâ*) okunmuştur. “Bazı hususlar” -dünya işleri- “dışında pek bir şey anlamazlardı;” yani din işlerinden hiç anlamazlardı. Tıpkı “Sadece dünya hayatının dış yüzünü bilirler.” [Râm 30/7] âyetindeki gibi.

[520] **Şayet** “İki *ıdrab* harfi arasındaki fark nedir?” **dersen şöyle derim:** [Münafıklara ait olan] birincisi, Allah’ın hükmünün, “münafıkların artık Müslümanların peşinden gelemeyeceği” şeklinde olduğunu reddedip, asıl Müslümanların haset ettiği anlamında bir ıdraptır. [Allah’a ait olan] ikincisi ise münafıkları Müslümanlara haset izâfe etmekle nitelemeyi bırakıp, bundan daha büyük bir şeyle -cehâlet ve anlayış kıtlığıyla- tavsif etmektir.

16. (Seferden) geri duran o bedevilere de ki: Yakında teslim bayrağını çek(ip hâkimiyetinizi kabul ed)inceye¹ kadar savaşmanız gerekecek güçlü, cengâver nice kavimlere karşı seferberlik(ler) ilan edilecek... İtaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir; ama daha önce yüz çevirdiğiniz gibi o zaman da yüz çevirseniz, can yakıcı bir azapla size azap eder!

[521] “Geri duranlara” yani Hudeybiye’den geri kalanlara “de ki...” “Güçlü, cengâver bir kavme”, yani -Müsleylime’nin kabilesi- Hanîfe oğulları ile Ebû Bekir Sıddîk’in savaştığı mürtedlere [karşı savaşmaya çağırılacaksınız]. Ebû Hanîfe’ye göre Arap müşrikleri ile mürtedlerden İslâm’a girme ve öldürülme dışında bir seçenek kabul edilmez; bunların dışındaki -Arap olmayan- müşrikler ile Ehl-i Kitap ve Mecûsîlerden cizye kabul edilir. Şâfi’î’ye göre ise cizye sadece Ehl-i Kitap ve Mecûsîlerden kabul edilir, yabancı müşriklerle Arap müşriklerinden kabul edilmez.

[522] Bu âyet Ebû Bekir Sıddîk’in hilâfetine delildir; çünkü bedevî Araplar Peygamber zamanında bu tür harplere ancak onun vefatından sonra çağırılmışlardır. “Asla benimle beraber çıkmayacak; benim yanımda asla bir düşmanla savaşmayacaksınız!” [Tevbe 9/83] âyeti varken Peygamber (s.a.) onları nasıl çağırabilirdi ki!?

1 Müfessir, أو يسلمون أو يقاتلونهم ifadesini (i) Arap Müşrikleriyle ve (ii) bunların dışındaki kitabî gayr-i müslimlerle ilişkilendirerek, “*teslim bayrağını çek(ip sizin hâkimiyetinizi kabul ed)inceye kadar*” anlamını sadece ikinci grup için geçerli görmektedir; çünkü Müşrik Araplara itikadî ve hukukî olarak -yani bildiğimiz mânada bir *din* olarak- İslâmiyet’i benimsemekten başka seçenek tanınmamaktadır. Bu durumda, أو يسلمون ifadesi “İslâm’a girinceye kadar” anlamına gelmiş olur. Oysa maksat, insanları zorla dine sokmak değil, bir hukuk sistemine bağlı hâle getirmektir. Ve hâkim anlayış, Müşriklerin zorla İslâmiyet’e sokulmuş olduğu zehabını pekiştirebilir. Dolayısıyla, ikinci gruba uygun düşen anlamın Müşrik Araplar için de söz konusu edilebilmesi gerekir. Tıpkı Hucurat 48/14’teki قولوا أسلمنا ifadesinin; “Müslüman olduk, deyin.” şeklinde değil de “Teslim bayrağını çektik, deyin.” anlamında olması gibi... Ki bunlar da Müşrik (ve Arap) idi. / ed.

تَحْسُدُونَنَا} أن نصيب معكم من الغنائم؛ قرئ بضم السين وكسرها. { لَا يَفْقَهُونَ } لا يفهمون إلا فهمًا { قَلِيلًا } وهو فطنتهم لأمر الدنيا دون أمور الدين، كقوله تعالى {يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا} [الروم: ٧]

[٥٢٠] فإن قلت: ما الفرق بين حرفي الإضراب؟ قلت: الأول إضراب معناه: رد أن يكون حكم الله أن لا يتبعوهم وإثبات الحسد. والثاني إضراب عن وصفهم بإضافة الحسد إلى المؤمنين، إلى وصفهم بما هو أطم منه، وهو الجهل وقلة الفقه.

١٦- ﴿قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سَتُدْعُونَ إِلَىٰ قَوْمٍ أُولَىٰ بِأْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسَلِّمُونَ فَإِنْ تَطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا وَإِنْ تَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾

١٠ [٥٢١] { قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ } هم الذين تخلفوا عن الحديبية {إلى قَوْمٍ أُولَىٰ بِأْسٍ شَدِيدٍ}، يعني بني حنيفة -قوم مسيلمة-، وأهل الردة الذين حاربهم أبو بكر الصديق رضي الله عنه؛ لأن مشركي العرب والمرتدين هم الذين لا يقبل منهم إلا الإسلام أو السيف عند أبي حنيفة؛ ومن عداهم من مشركي العجم وأهل الكتاب، والمجوس تقبل منهم الجزية. وعن الشافعي لا تقبل الجزية إلا من أهل الكتاب والمجوس دون مشركي العجم والعرب. ١٥

[٥٢٢] وهذا دليل على إمامة أبي بكر الصديق رضي الله عنه، فإنهم لم يدعوا إلى حرب في أيام رسول الله ﷺ، ولكن بعد وفاته. وكيف يدعوهم رسول الله ﷺ مع قوله تعالى {فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا} [التوبة: ٨٣]

[523] (Güçlü, cengâver kavmin) Farslar ve Rumlar olduğu da söylenmiştir. O zaman, *يسلمون* “boyun eğinceye kadar” anlamında olur; çünkü Rumlar Hıristiyan; Farslar ise Mecûsîdir; cizye bunların ikisinden de kabul edilmektedir.

[524] **Şayet** “Katâde’den gelen rivayete göre bunlar Sakîf ve Hevâzin kabileleridir. Bu da Peygamber (s.a.) zamanında gerçekleşmiştir.” **dersen şöyle derim:** Bu sahihse, o zaman mâna şöyle olur: Kalplerinizin hastalığı devam ettiği ve dinde kararsız kaldığınız sürece benimle beraber asla sefere çıkamayacaksınız! Veya edilen vaat -Mücâhid’in (v. 103/721) sözüne göre onları Peygamber’le (s.a.) birlikte ancak *nâfile* olarak gidebilmeleri, yani ganimetten pay alamayacak olmaları ile ilgilidir.

[525] “Daha önce yüz çevirdiğiniz gibi” derken, Hudeybiye gazvesindeki yüz çevirmelerini kastediyor.

[526] *أَوْ يُسْلِمُونَ* (veya teslim bayrağını çekerler) ifadesi, *تُقَاتِلُونَهُمْ* (onlarla savaşacaksınız) ifadesine ma’tûftur; yani iki durumdan mutlaka biri olacaktır; ya kendileriyle savaşılacak veya İslâm’a gireceklerdir; üçüncü bir seçenekleri yoktur. Übeyy kıraatinde *ev yüsümû* şeklindedir ki *ilâ en yüsümû* (teslim oluncaya kadar) anlamındadır.

17. -Ancak köre vebal yoktur, topala vebal yoktur, hastaya vebal yoktur...- Kim Allah ve Resulü’ne itaat ederse, O onu, altından ırmakların aktığı cennetlere sokar. Kim de yüz çevirirse, ona da can yakıcı bir azapla azap eder!

[527] Rahatsızlığı olan bu engelli kişiler için gazveden geri kalma günahı olmadığını bildirmektedir.

[528] Nûn ile *nudhılu* (onu sokarız) ve *nü’azzibhü* (ona azap ederiz) şeklinde de okunmuştur.

18. Gerçek şu ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah müminlerden razı olmuştur, kalplerindeki (iman ve samimiyetleri)ni görerek o sükûnet verici rahmetini üzerlerine indirmiş ve onları yakın bir fetihle (yani, Hayber fethi ile) mükâfatlandırmıştır.

19. Ve alacakları daha nice ganimetlerle... Allah ‘mutlak izzet ve hikmet sahibi’dir (Azîz, Hakîm).

[529] Bu, Rıdvan Biatı’dır ve ismini bu âyetten almıştır. Şöyle ki: Peygamber (s.a.) Hudeybiye’ye indiğinde Hırâş b. Ümeyye el-Huzâ’î’yi (v. 60/680) Mekkelilere elçi gönderdi. Mekkeliler onu öldürmeye kalktılar;

[٥٢٣] وقيل: هم فارس والروم. ومعنى {يُسَلِّمُونَ} ينقادون، لأن الروم نصارى، وفارس مجوس يقبل منهم إعطاء الجزية.

[٥٢٤] فإن قلت: عن قتادة أنهم ثقيف وهوازن، وكان ذلك في أيام رسول الله ﷺ؟ قلت: إن صح ذلك فالمعنى: لن تخرجوا معي أبداً ما دتم على ما أنتم عليه من مرض القلوب والاضطراب في الدين، أو -على قول مجاهد- كان الموعد أنهم لا يتبعون رسول الله ﷺ إلا متطوعين لا نصيب لهم في المغنم.

[٥٢٥] {كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ} يريد في غزوة الحديبية.

[٥٢٦] {أَوْ يُسَلِّمُونَ} معطوف على {تُقَاتِلُونَهُمْ}، أي يكون أحد الأمرين؛ إما المقاتلة، أو الإسلام، لا ثالث لهما. وفي قراءة أبي «أو يسلموا»، بمعنى: إلى أن يسلموا. ١٠

١٧- ﴿لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرْجٌ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَنْ يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا أَلِيمًا﴾

[٥٢٧] نفى الحرج عن هؤلاء من ذوي العاهات في التخلف عن الغزو.

[٥٢٨] وقرئ «ندخله»، «ونعذبه»، بالنون. ١٥

١٨- ﴿لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا﴾
١٩- ﴿وَمَعَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا﴾

[٥٢٩] هي بيعة الرضوان، سميت بهذه الآية. وقصتها: أن النبي ﷺ حين

٢٠ نزل الحديبية بعث خراش بن أمية الخزاعي رسولا إلى أهل مكة، فهموا به

ancak *Ehâbî*¹ buna mâni oldu. O dönünce, Peygamber (s.a.) elçi olarak göndermek üzere Ömer'i (r.a.) çağırdı. Hazret-i Ömer, "Onlara karşı yaptığım düşmanlık herkesin malumu olduğu için kendim hakkında onlardan korkuyorum. Mekke'de [Adiy oğullarından] beni koruyacak kimse de yok. Ancak Mekkelilerin benden daha fazla değer verdiği ve sevdiği birini söyleyebilirim; Osman b. Affân." dedi. Peygamber de onu gönderdi. Osman (r.a.) onlara, Resûlullah'ın harbetmek için gelmediğini, sadece hürmet ederek ve tazimde bulunarak Beytullah'ı ziyaret için geldiğini haber verdi. Onlar da ona saygı gösterdiler, "Beytullah'ı tavaf etmek istersen edebilirsiniz." dediler. Osman (r.a.), "Peygamber (s.a.) tavaf etmeden onu tavaf edecek değilim!" dedi. Ve bir müddet alıkonuldu; bunun üzerine "onu öldürdükleri" şâyiası yayıldı [*Ahmed b. Hanbel*, IV, 323-325] Peygamber (s.a.), "Bu kavimle karşı karşıya gelip harbetmeden ayrılmayacağız!" buyurdu. İnsanları biata davet etti, onlar da ağacın altında kendisine biat ettiler. "Ağaç" *semûre* ağacı idi. Câbir b. Abdullah, "Eğer gözlerim görseydi, size onun yerini gösterirdim." demiştir [*Buhârî*, "Meğâzi", 35]. Rivayete göre; Peygamber (s.a.) ağacın dibinde oturuyordu, sırtının üzerinde ağacın dallarından biri vardı. Abdullah b. Muğaffel (v. 59/679) şöyle demiştir: "Ben de yanında ayakta duruyordum; elimde ağacın dallarından biri vardı ve (onunla rahatsız edici şeyleri) Hz. Peygamber'den uzaklaştırıyordum. Dalı sırtından kaldırdım ve insanlar, onun önünde 'ölmek ve asla kaçmamak' üzere biat ettiler. Peygamber (s.a.) onlara: "Siz bugün yer yüzü halkının en hayırlılarısınız!" buyurdu [*Buhârî*, "Meğâzi", 35]. Biat edenlerin sayısı 1525 idi. 1400 olduğu da söylenmiştir. Bir görüşe göre de 1300'dür.

[530] "Kalplerindeki", biat ettikleri husustaki ihlâs ve samimiyetlerini "gördü ve o sükûnet verici rahmetini üzerlerine indirdi", yani sulh sebebiyle kalplerine huzur ve emniyeti indirdi "ve onları yakın bir fetihle mükâfatlandırdı." -[أُتِيَهُمْ، fiili] *ve âtâhum* (onlara verdi) şeklinde de okunmuştur.- Bu fetih, Mekke'den dönüşlerinin hemen akabinde gerçekleşen Hayber fethidir. Hasan-ı Basrî'den rivayet edildiğine göre, ise Hecer fethidir, zira en büyük fetih budur. Müslümanlar oranın meyveleriyle uzun müddet rahat bir hayat yaşamışlardır.

[531] "Ve alacakları daha nice ganimetlerle..." ki Hayber ganimetleridir. Orası tarlaları ve malları olan bir yerd, Peygamber (s.a.) orayı müminlere taksim etti.

[532] Sonra Osman (r.a.) sulh teklifiyle Resûlullah'ın yanına gelmiş; o da Mekkelilerle sulh yapmış; Hudeybiye'de kurbanını kesip tıraş olduktan sonra dönmüştür.

1 Mekke çevresinde yaşayan ve Kureyş'in müttefiki olan çeşitli kabilelerin oluşturduğu bir topluluk. / çev.

فمنعه الأحابيش، فلما رجع دعا بعمر رضي الله عنه ليعثه فقال: إني أخافهم على نفسي، لما عُرف من عداوتي إياهم وما بمكة عدويّ يمنعني، ولكنني أدلك على رجل هو أعز بها مني وأحب إليهم؛ عثمان بن عفان. فبعثه فخبّرهم أنه لم يأت بحرب، وإنما جاء زائراً لهذا البيت معظمًا لحرمة، فوقروه وقالوا: إن شئت أن تطوف بالبيت فافعل. فقال: ما كنت لأطوف قبل أن يطوف رسول الله ﷺ. واحتبس عندهم، فأرجف بأنهم قتلوه فقال رسول الله ﷺ: لا نبرح حتى نناجز القوم. ودعا الناس إلى البيعة فبايعوه تحت الشجرة وكانت سمرة. قال جابر بن عبد الله: لو كنت أبصر لأريتكم مكانها. وقيل: كان رسول الله ﷺ جالسًا في أصل الشجرة وعلى ظهره غصن من أغصانها. قال عبد الله بن المغفل: وكنت قائمًا على رأسه ويدي غصن من الشجرة أذب عنه، فرفعت الغصن عن ظهره، فبايعوه على الموت دونه، وعلى أن لا يفروا، فقال لهم رسول الله ﷺ: أنتم اليوم خير أهل الأرض. وكان عدد المبايعين ألفًا وخمسمائة وخمسة وعشرين. وقيل: ألفًا وأربعمائة. وقيل: ألفًا وثلاثمائة.

[٥٣٠] {فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ} من الإخلاص وصدق الضمائر فيما بايعوا عليه {فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ}، أي الطمأنينة والأمن بسبب الصلح على قلوبهم. {وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا} - وقرئ «وآتاهم» - وهو فتح خيبر غب انصرفهم من مكة. وعن الحسن: فتح هجر، وهو أجلّ فتح اتسعوا بثمرها زمانا.

[٥٣١] {وَمَعَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا} هي مغنم خيبر، وكانت أرضًا ذات عقار وأموال، فقسمها رسول الله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم عليهم.

[٥٣٢] ثم آتاه عثمان بالصلح فصالحهم؛ وانصرف بعد أن نحر بالحديبية وحلق.

20. Allah size alacağınız daha nice ganimetler vaat etmekte... Bunu ise insanların ellerini üzerinizden çekerek size peşin vermiştir ki müminler için bir işaret olsun ve O sizi dosdoğru bir yola iletsin.

21. Sizin ele geçiremediğiniz, ama Allah'ın, (ilmiyle) tamamen kuşattığı daha başka ganimetler... Allah her şeye kadirdir.

[533] “Allah size alacağınız daha nice ganimetler vaat etmekte...” Bunlar kıyamete kadar müminlerin eline geçecek olan şeylerdir.¹ “Bu” Hayber ganimetleri“ni ise size peşin vermiştir. Ve insanların ellerini” yani Hayberlilerin ve onlara yardıma geldiklerinde anlaşmalı oldukları Esed ve Gatafan kabilelerinin ellerini “üzerinizden çekmiştir;” onların kalbine korku atmış ve geri dönmüşlerdir. İfadenin; “sulh ile Mekkelilerin ellerini üzerinizden çekmiştir.” anlamında olduğu da söylenmiştir. Bütün bunları da bu el çekirme, “müminler için”, Allah katında bir değerlerinin olduğunu, O'nun düşmanlara karşı müminlerin zaferine ve fethe kefil olduğunu anlamaları için “bir işaret” ve bir ibret “olsun” diye yapmıştır. Rivayete göre; Peygamber (s.a.) Mekke fethini rüyasında görmüştü. -Allah'ın salâtı üzerlerine olsun peygamberlerin rüyası da vahiydir.- Ancak fetih gelecek seneye kaldı; Allah Teâlâ Hayber fethini, Mekke'nin fethine bir alâmet ve başlangıç yapmıştır.

[534] “Ve sizi dosdoğru bir yola iletsin”, basiretinizi, yakîninizi ve Allah'ın lutfuna olan güveninizi artırsın.

[535] (daha başka) ifadesi هذه (bu) zamirine atfedilmiştir [mansüb-
dur]; yani bu ganimetleri size peşin vermiştir; “Size ele geçiremediğiniz”
daha başka ganimetler de lutfedecektir ki bunlar da Huneyn gazvesinde alınan Hevâzin ganimetleridir. Bu gazvede biraz hezimet yaşandığı için, “sizin ele geçiremediğiniz” buyrulmuştur. “Allah [ilmiyle] onu tamamen kuşatmıştır”; ona güç yetirmiş, ele geçirmiş, sizi ona galip kılmış ve onu size ganimet olarak vermiştir. (daha başka) ifadesi, فَدَّ احَاطَ اللهُ بِهَا, (Allah [ilmiyle] onu tamamen kuşatmıştır.) ifadesince tefsir edilen gizli bir fülle **mansûb** da olabilir ki takdiri şöyledir: *Ve kada'llâhu uhrâ kad ehâta bi-hâ* (Allah, ilmiyle kuşatmış olduğu daha başka ganimetler[i de size vermey]e hükmetmiştir). O zaman, لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا, (ele geçiremediğiniz) ifadesi اٰخَرَى'nın sıfatı olur. اٰخَرَى mübtedâ olmak üzere **merfû'** da olabilir; çünkü لَمْ تَقْدِرُوا (ele geçiremediğiniz) ifadesinin mevsufudur; bu durumda, فَدَّ احَاطَ اللهُ بِهَا, (Allah [ilmiyle] onu tamamen kuşatmıştır) ifadesi mübtedânın haberi olur. اٰخَرَى **mecrur** da olabilir; bu durumda başında bir **rubbe** (nice) edatının gizlendiği kabul edilir.

1 Yani gayr-ı müslimlerden alınan *haraç*, *cizye* vd. gelirler (*fey*). Bununla birlikte, *ganîmet* ile *fey*' arasında genelde fark gözetilmekte; savaşarak alınanlara ganîmet diğerlerine *fey*' denmektedir. / ed.

٢٠- ﴿وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ وَلِتَكُونَ آيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا﴾

٢١- ﴿وَأُخْرَى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا﴾

٥ [٥٣٣] {وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً} وهي ما يفيء على المؤمنين إلى يوم القيامة؛ {فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ} المغانم - يعني مغانم خيبر - {وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ}، يعني أيدي أهل خيبر وحلفائهم من أسد وغطفان حين جاؤوا لنصرتهم، فقذف الله في قلوبهم الرعب فنكصوا. وقيل: أيدي أهل مكة بالصلح. {وَلِتَكُونَ} هذه الكفة {آيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ} وعبرة يعرفون بها أنهم من الله تعالى بمكان، وأنه تعالى ضامنٌ نصرهم والفتح عليهم. وقيل: رأى رسول الله ﷺ فتح مكة في منامه - ورؤيا الأنبياء صلوات الله عليهم وحي - فتأخر ذلك إلى السنة القابلة، فجعل فتح خيبر علامة وعنواناً لفتح مكة.

[٥٣٤] {وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا} ويزيدكم بصيرة و يقينًا، وثقة بفضل الله.

١٥ [٥٣٥] {وَأُخْرَى} معطوفة على {هَذِهِ}، أي فجعل لكم هذه المغانم ومغانم أخرى {لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا}، وهي مغانم هوازن في غزوة حنين. وقال {لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا} لما كان فيها من الجواله. {قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا}، أي قدر عليها واستولى وأظهركم عليها وغنمكموها. ويجوز في {أُخْرَى} النصب بفعل مضمرة يفسره {قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا} تقديره: وقضى الله أخرى قد أحاط بها. وأما {لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا} فصفة لـ {أُخْرَى}؛ والرفع على الابتداء لكونها موصوفة بـ {لَمْ تَقْدِرُوا}، وقد أحاط بها خبر المبتدأ؛ والجرّ بإضمار رُبّ.

[536] **Şayet** “وَلْتَكُونَ آيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ” (Müminler için bir işaret olsun) ifadesinin cümledeki yeri nedir?” **dersen şöyle derim:** Bu bir ara cümle olup “-ki bunu; düşmanın engellenmesi Müslümanlar için bir işaret olsun diye yapmıştır-” şeklindedir. Mâna şöyle de olabilir: Allah size ganimetler vaat etmiş ve şu ganimeti size peşin vermiştir, düşmanların elini de üzerinizden çekmiştir ki sizi ganimetlerden faydalandırısın, bu konudaki vaadinin doğru olduğunu gören müminler için bu bir *âyet* (mu‘cize) olsun -zira gaybdan verilen haberlerin doğru çıkması mu‘cizedir- ve bununla hidayetinizi ve yakîninizi artırmış olsun.

22. Nankörce inkâr edenler sizinle savaşacak olsalardı, kesinlikle arkalarını dönerlerdi. Ayrıca, ne bir velî ne de bir yardımcı bulabilirlerdi.

23. Allah’ın öteden beri yürürlükte olan uygulaması böyledir... Allah’ın uygulamasında da asla değişiklik bulamazsın.

[537] “Nankörce inkâr edenler, sizinle savaşacak olsalardı”, yani Mekke’li kâfirler sulh yapmayıp savaşacak olsalardı. -diğer görüşe göre; Hayberlilerin müttefiği olan kâfirler sizinle savaşacak olsalardı- kesinlikle mağlup olur; hezimete uğrarlardı.

[538] سُنَّةَ اللَّهِ (Allah’ın uygulaması) ifadesi, mef’ûl-i mutlak; yani *sen-na’llâhu gâlebete enbiyâihî sinnet^{en}* (Allah peygamberlerinin galip gelmesini kanun hâline getirmiştir). Ki bu, “Ben ve peygamberlerim mutlaka galip geliriz!” [Mücâdile 58/21] sözüdür.

24. Sizi onlara muzaffer kıldıktan sonra, Mekke’nin göbeğinde onların elini sizden, sizin elinizi de onlardan çeken O’dur... Yaptıklarınızı Allah görmektedir.

[539] “Onların” Mekkelilerin “elini.” Yani onlara karşı size zafer ve galebe verdikten sonra Allah onlarla sizin aranızda mütâreke ve sulh olmasına hükmetmiştir. Bu da fetih günü idi. Ebû Hanîfe, Mekke’nin sulh yoluyla değil de güç zoruyla fethedildiğine bu âyeti delil gösterir. Diğer görüşe göre bu Hudeybiye’de olmuştur. Delili de şu rivayettir: Ebû Cehl’in oğlu İkrime (v. 13/634) beş yüz kişiyle çıkmış, fakat Peygamber (s.a.) onu hezimete uğratıp, Mekke’nin evlerine kadar kovalayacak bir birlik göndermiştir. İbn Abbas’tan gelen rivayete göre; Allah Müslümanları onlara taş atarak galip kılmıştı; nihayetinde onları evlerine girmeye zorlamışlardı.

[540] بما عملون (ifadesi) Tâ ile de Yâ ile de okunmuştur [sizin yaptıklarınızı / onların yaptıklarını].

[٥٣٦] فإن قلت: قوله تعالى {وَلِتَكُونَ آيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ} كيف موقعه؟ قلت: هو كلام معترض، ومعناه: ولتكون الكفة آية للمؤمنين فعل ذلك. ويجوز أن يكون المعنى: وعدكم المغنم فعجل هذه الغنيمة وكف الأعداء لينفعكم بها، ولتكون آية للمؤمنين إذا وجدوا وعد الله بها صادقاً؛ لأنّ صدق الإخبار عن الغيوب معجزة وآية، ويزيدكم بذلك هداية وإيقاناً. ٥

٢٢- ﴿وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلُوا الْأَذْبَارَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا﴾

٢٣- ﴿سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا﴾

[٥٣٧] {وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا} من أهل مكة ولم يصلحوا -وقيل: من حلفاء أهل خيبر- لعلبوا وانهمزوا.

١٠ [٥٣٨] {سُنَّةَ اللَّهِ} في موضع المصدر المؤكد، أي سن الله غلبة أنبيائه سنة، وهو قوله تعالى {لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي} [المجادلة: ٢١].

٢٤- ﴿وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا﴾

[٥٣٩] {أَيْدِيَهُمْ} أي أيدي أهل مكة، أي قضى بينهم وبينكم المكافاة والمحاجزة بعد ما خولكم الظفر عليهم والغلبة، وذلك يوم الفتح. وبه استشهد أبو حنيفة رحمه الله، على أنّ مكة فتحت عنوة لا صلحاً. وقيل: كان ذلك في غزوة الحديبية لما روى أنّ عكرمة بن أبي جهل خرج في خمسمائة، فبعث رسول الله ﷺ من هزمه وأدخله حيطان مكة. وعن ابن عباس رضي الله عنه: أظهر الله المسلمين عليهم بالحجارة حتى أدخلوهم البيوت.

٢٠ [٥٤٠] وقرئ «عملون» بالتاء والياء.

25. Onlar; nankörce inkâr edip de (inatçılık ve saldırganlıkları yüzünden) sizin Mescid-i Haram'ı ziyaret etmenizi, bekletilen kurbanlıkların(ızın) da yerlerine ulaşmasını engelleyenlerdir! Şayet 'tanımadığınız kadın-erkek birtakım müminleri farkına varmadan

5 çiğneyip de kendi şanınıza kendinizin leke sürme' riski olmasaydı -ki böylece Allah dilediklerini rahmetine dâhil etti- evet, açıkça ayırt edilebilselerdi, nankörce inkâr edenlerine Biz öyle can yakıcı bir azapla azap ederdik ki!..

[541] [الهدى]deki Yâ] şeddeli ve şeddesiz olarak okunmuştur. *Hedy*, Kâbe'ye hediye edilen şeydir. İfade, "Sizi ve hediye kurbanlarınızı engellediler!" anlamında, "المسجد الحرام" kelimesindeki mansûb zamire atfen mansûbdur. *المسجد الحرام* a atfen mecrur da olabilir. O zaman mâna şöyle olur: *Ve saddükum 'an nahri'l-hedyi...* (Sizin Kâbe'ye hediye ettiğiniz ve -satılmadan- bekletilen kurbanları kesmenizi ve bunların yerine ulaşmasını engellediler). *Ve suddel-hedyu* (Hediye kurbanlar engellendi!) anlamında merfû' da okunmuştur.

[542] *Hedyin mahilli*; hediye kurbanın kesilmesinin *helâl* -yani gerekli olduğu yerdir. Ebû Hanîfe, *muhsarın* (yani Mekke'ye girmesi engellenen kişinin) kurbanının Harem'de kesilmesi gerektiğine bu âyeti delil getirmiştir. Şayet "Hediye kurbanlar Hudeybiye'de kesildiği hâlde Peygamber ve beraberindekiler nasıl ihramdan çıkmış oldular?"¹ **dersen şöyle derim:** Hudeybiye'nin bir kısmı Harem bölgesine dâhildir. Rivayete göre; Peygamber'in (s.a.) oraya kurduğu çadırlar *hill* bölgesinde, namaz kıldığı yer ise Harem bölgesinde idi. Şayet "Kurbanını Harem bölgesinde kestiyse, neden 'Bekletilen, yerine ulaşması engellenen' buyrulmuş?" **dersen şöyle derim:** Kasıt, alışılmış yer olan Minâ'dır.

[543] *لَمْ تَعْلَمُوهُمْ* (kendilerini tanımadığınız) ifadesi 'adamlar' ve 'kadınlar'ın ikisinin birden sıfatıdır. *أَنْ تَطُوهُمْ* (onları ezmeniz), 'erkek ve kadınlar'dan veya *تَعْلَمُوهُمْ*daki mansûb zamirden *bedel-i iştimâldir*. *Ma'arra* "Hoşlanmadığı şey kendisini kuşattı ve bu kendisine ağır geldi." anlamındaki *'arra* fiilinin *mefale* kalıbıdır. *بِغَيْرِ عِلْمٍ* (bilmeden) ifadesi, *أَنْ تَطُوهُمْ* (onları ezmeniz) cümlesine bağlıdır; yani onları tanımadan ezmeniz söz konusu olmasaydı. *Vat'* ve *devs* ezmek, çiğnemek ve imha etmek demektir. Şair şöyle demiştir:

Kindârâne, şiddetli bir iz bıraktın üzerimizde
tıpkı *herm* otunu² çiğnediği gibi bağlı deve!

1 Yani mademki Ebû Hanîfe'ye göre, bu kurbanların Harem'de kesilmesi gerekiyor; bunlar Hudeybiye'de kesildiğine göre, nasıl ihramdan çıkmış oluyorlar? / ed.

2 Develerin yediği, kırılıp ufalanması kolay olan baklagillerden bir bitki türü. / çev.

٢٥- ﴿هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيِ مَعْكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَحَلَّهُ وَلَوْ لَرَجُلٌ مِّنْهُمْ مَنْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَّوَّهُمْ فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعْرَةٌ بَغَيْرِ عِلْمٍ لِيَدْخُلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾

٥ [٥٤١] وقرئ «والهدي»، بتخفيف الياء وتشديدها، وهو ما يهdy إلى الكعبة؛ بالنصب عطفًا على الضمير المنصوب في {صَدُّوكُمْ}، أي صدّوكم وصدّوا الهدي؛ وبالجر عطفًا على {المسجد الحرام}، بمعنى: وصدّوكم عن نحر الهدي {مَعْكُوفًا} أَنْ يَبْلُغَ مَحَلَّهُ} محبوسًا عن أن يباع؛ وبالرفع على: وصدّ الهدي.

[٥٤٢] ومحلّه مكانه الذي يحل فيه نحره، أي يجب. وهذا دليل لأبي حنيفة على أن المحصر محل هديه الحرم. فإن قلت: فكيف حل رسول الله ﷺ ومن معه وإنما نحر هديهم بالحديبية؟ قلت: بعض الحديبية من الحرم. وروى أن مضارب رسول الله ﷺ كانت في الحل، ومصلاه في الحرم. فإن قلت: فإذا نحر في الحرم، فلم قيل: {مَعْكُوفًا} أَنْ يَبْلُغَ مَحَلَّهُ}؟ قلت: المراد المحل المعهود، وهو منى.

[٥٤٣] {لَمْ تَعْلَمُوهُمْ} صفة للرجال والنساء جميعًا. و{أَنْ تَطَّوَّهُمْ} بدل اشتمال منهم، أو من الضمير المنصوب في {تَعْلَمُوهُمْ}. والمعرة: مفعلة، من عرّه، بمعنى عراه، إذا دهاه ما يكره ويشق عليه. و{بَغَيْرِ عِلْمٍ} متعلق بـ{أَنْ تَطَّوَّهُمْ}، يعني أن تطّوهم غير عالمين بهم. والوطء والدوس: عبارة عن الإيقاع والإبادة. قال:

وَوَطَّئْنَا وَطًّا عَلَى حَنْقٍ * وَطًّا الْمُقَيَّدِ نَابِتِ الْهَرَمِ

[544] Peygamber (s.a.) de buyurmuştur ki: “Allah’ın (kâfirleri) şiddetle yakalaması en son Vecc vâdisinde olmuştur.”¹ [Ahmed b. Hanbel, VI, 409] Âyetin anlamı şudur: Mekke’de müşriklerle karışık, onlardan ayırt edilemeyen, yerleri bilinmeyen bir müminler topluluğu vardır. Şöyle de denilmiştir: Müşrikler arasında yaşayan Müslümanları, tanımadan-bilmeden öldürmek gibi berbat bir durum olmasaydı ve onları öldürmeniz sebebiyle size bir üzüntü ve sıkıntı gelmeyecek olsaydı, Allah sizin ellerinizi onlardan çekmezdi! لَوْلَا (olmasaydı) edatının cevabı, söz ona delâlet ettiği için hazfedilmiştir. لَوْ تَزَيَّلُوا (açıkça ayırt edilebilselerdi) ifadesinin, sonuçta aynı mânâyı ifade ettikleri için لَوْلَا رِجَالٌ مُّؤْمِنُونَ (mümin erkekler... olmasaydı) ifadesinin tekrarı olması ve لَعَدَبْنَا (mutlaka azap ederdik) sözünün cevap olması da mümkündür.

[545] **Şayet** “Bilmeden onları öldürseler ne gibi bir sıkıntıya uğrayacaklardı ki?” **dersen şöyle derim:** Diyet ve kefaret ödemeleri gerekecek, müşrikler “Onlar, bize yaptıklarını, hiç ayırt etmeden kendi din mensuplarına da yaptılar!” şeklinde propaganda yapacaklar ve bazı kusurları olduğu takdirde günah işlemiş olacaklardı.

[546] **Şayet** “‘Ki böylece Allah dilediklerini rahmetine dâhil etmiştir.’ ifadesi neyi gerekçelendiriyor?” **dersen şöyle derim:** Âyette bildirilen şeylerin hepsini; yani Mekkelilerden Müslümanların elini çektirmek, aralarındaki müminleri korumak için müşriklerin öldürülmesini yasaklamak... vb. Sanki şöyle demiş oluyor: El çektirmek ve azap etmemek, Allah’ın onların içindeki müminleri, hayır ve taatlerini artırmaları sebebiyle rahmetine yani tevfiğine sokması içindir. Veya müşriklerden arzu edenleri İslâm’a sokmak içindir.

[547] لَوْ تَزَيَّلُوا (açıkça ayırt edilebilselerdi), *zâle* - *yezilüden* gelir (ve harf-i cersiz kullanılır); “ayrılabilselerdi, birbirlerinden seçilebilselerdi” demektir. *Lev tezâyelû* (ayrışsalar) şeklinde de okunmuştur.

26. Hani, nankörce inkâr edenler, (barış antlaşmasının imzalanması sırasında) Cahiliye taassubunun tipik bir göstergesi olan bir taassup göstermişlerdi de Allah o sükûnet verici rahmetini hem Resulü’nün hem de müminlerin üzerine indirmiş ve onları takvâ sözüne sımsıkı bağlamıştı... ki buna (müşriklerden) daha lââyık ve daha ehildiler. Allah, her şeyi bilmektedir.

[548] اذ (hani) üzerinde; makablinin yani لعذبناهم veya صدوهم’un amel etmesi caizdir.² Öncesine takdir edilen gizli bir *üzkür* (hatırla) kelimesiyle mansüb olabilir.

1 Yani Taif gazvesinde. Bundan sonra sadece Tebuk gazvesi olmuş; ancak orada savaş yapılmamıştır. / çev.

2 Yani “O vakit onlara mutlaka *azap ederdik!*” veya “O vakit, Mescid-i Haram’a girmelerini *engellediler!*” anlamında... / ed.

[٥٤٤] وقال رسول الله ﷺ: وإن آخر وطأة وطئها الله بوج. والمعنى: أنه كان بمكة قوم من المسلمين مختلطون بالمشركين غير متميزين منهم ولا معروفين الأماكن، فقيل: ولولا كراهة أن تهلکوا ناسًا مؤمنين بين ظهرائي المشركين وأنتم غير عارفين بهم، فتصيبكم بإهلاکهم مکروه ومشقة لما كف أيديكم عنهم! وحذف جواب لولا دلالة الكلام عليه. ويجوز أن يكون {لَوْ تَزَيَّلُوا} كالتكرير لـ {لَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ}، لمرجعهما إلى معنى واحد، ويكون {لَعَذَّبْنَا} هو الجواب.

[٥٤٥] فإن قلت: أي معرفة تصيبهم إذا قتلوهم وهم لا يعلمون؟ قلت: يصيبهم وجوب الدية والكفارة، وسوء قالة المشركين أنهم فعلوا بأهل دينهم مثل ما فعلوا بنا من غير تمييز، والمآثم إذا جرى منهم بعض التقصير.

[٥٤٦] فإن قلت: قوله تعالى {لِيُدْخِلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ} تعليل لماذا؟ قلت: لما دلت عليه الآية وسيقت له؛ من كف الأيدي عن أهل مكة، والمنع من قتلهم صوتًا لمن بين أظهرهم من المؤمنين، كأنه قال: كان الكف ومنع التعذيب ليدخل الله في رحمته؛ أي في توفيقه لزيادة الخير والطاعة مؤمنهم. أو ليدخل في الإسلام من رغب فيه من مشركهم.

[٥٤٧] {لَوْ تَزَيَّلُوا} لو تفرقوا وتميز بعضهم من بعض؛ من زاله يزيله. وقرئ «لو تزايلوا».

٢٦- ﴿إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ الْحَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا﴾

[٥٤٨] {إِذْ} يجوز أن يعمل فيه ما قبله، أي لعذبناهم أو صدوهم عن المسجد الحرام في ذلك الوقت، وأن ينتصب بإضمار اذكر.

[549] İnkârcıların *hamiyeti* ile müminlerin *sekînetiyle* -ki *hamiyet*, ta-assup, *sekînet* ise vakardır- kastedilen şudur. Rivayete göre; Peygamber (s.a.) Hudeybiye'ye indiğinde Kureyş; Süheyl b. Amr el-Kureşî (v. 18/639), Huvaytub b. Abdül'uzzâ (v. 54/674) ve Mikrez b. Hafs b. el-Ahyaf'ı (v. 2/624'ten sonra) elçi olarak gönderdi. Peygamber'e (s.a.) bu sene geri dönmesini, gelecek sene Kureyş'in Mekke'yi üç gün boşaltarak ona bırakmasını teklif ettiler. O da bunu kabul etti. Aralarında bir anlaşma metni yazdılar. Peygamber (s.a.) Hazret-i Ali'ye "*Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm* (Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...) yaz." buyurdu. Süheyl ve arkadaşları "Biz bunu bilmiyoruz; *Bismikâllâhümm*e (Senin adıyla Allah'ım!) şeklinde yaz." dediler. Peygamber (s.a.) "Bu, Peygamber ile Mekkelilerin sulh antlaşmasıdır.' yaz." dedi. Onlar "Senin Allah'ın resulü olduğunu bilsek, seni Beytullah'a gitmekten alıkoymaz; seninle savaşmayız. Sadece; 'Bu, Abdullah oğlu Muhammed'in Mekkelilerle yaptığı antlaşmadır.' yaz!" dediler. Peygamber (s.a.) "Onların istediği şeyi yaz; ben kendimin Allah'ın resulü olduğuma şahitlik ediyorum! Ben aynı zamanda Abdullah oğlu Muhammed'im!" buyurdu. Müslümanlar buna karşı çıkıp direnmek istediler ve bu hiç hoşlarına gitmedi. Bunun üzerine Allah, Resulü'nün üzerine *sekînet* indirdi, Müslümanlar da vakarla ve akıllıca hareket edip yumuşak davrandılar.

[550] "Takvâ sözü" *Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm* ve *Muhammedⁱⁿ Rasûlullâh* (Muhammed Allah'ın resulüdür) cümleleridir. Allah bunları nebîsi ve yanındakiler için seçmiştir. Onlar hayır ehli, bu sözü hak etmiş ve hidâyete başkalarından daha lâyık kimselerdir. "Takvâ sözü"nün *kelime-i şehâdet* olduğu da söylenmiştir. Hasan-ı Basrî'den ise şöyle rivayet edilmiştir: "Takvâ sözü; ahde vefâ göstermektir." Bu sözün takvâya izâfe edilmesinin sebebi, takvâya sebep olması ve onun temelini teşkil etmesidir. Diğer bir görüşe göre takvâ sözü, takvâ ehlinin sözüdür. İbn Mes'ûd'un (v. 32/653) talebesi Hâris b. Süveyd'in (v. 71-80/691-699) mushafında *ve kânû ehlehâ ve ehakka bi-hâ* (Onlar buna [müşriklerden] daha ehil ve daha lâyıktır.) şeklinde yazılı imiş. Haccâc (v. 95/714) zamanında mushafını toprağa gömen kişi bu zattır.

27. (Siz ey bu antlaşmanın hükümlerini kabul edilemez görüp de itiraz eden müminler!) Gerçek şu ki Allah, o hak rüyada Resulü'ne gösterdiklerine sadıktır: Evet, Mescid-i Haram'a başlarınızı tıraş etmiş, saç ve tırnaklarınızı kısaltmış olarak Allah'ın izniyle tam bir güven içinde gireceksiniz! Fakat O sizin bilmediğiniz birtakım şeyler bildiği için, bunun gerçekleşmesinden önce size yakın bir fetih nasip etmiş bulunuyor.

[٥٤٩] والمراد بحمية الذين كفروا وسكينة المؤمنين - والحمية الأنفة والسكينة الوقار - ما روي أنّ رسول الله ﷺ لما نزل بالحديبية بعثت قريش سهيل بن عمرو القرشي وحويطب بن عبد العزى ومكرز بن حفص بن الأخيف، على أن يعرضوا على النبي ﷺ أن يرجع من عامه ذلك على أن تخلي له قريش مكة من العام القابل ثلاثة أيام؛ ففعل ذلك، وكتبوا بينهم كتاباً، فقال عليه الصلاة والسلام لعلي رضي الله عنه: اكتب بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، فقال سهيل وأصحابه: ما نعرف هذا، ولكن اكتب باسمك اللهم. ثم قال: اكتب هذا ما صالح عليه رسول الله ﷺ أهل مكة. فقالوا: لو كنا نعلم أنك رسول الله ما صددناك عن البيت ولا قاتلناك! ولكن اكتب: هذا ما صالح عليه محمد بن عبد الله أهل مكة. فقال عليه الصلاة والسلام: اكتب ما يريدون، فأنا أشهد أنني رسول الله وأنا محمد بن عبد الله! فهَمَّ المسلمون أن يأبوا ذلك ويشتمزوا منه، فأنزل الله على رسوله السكينة فتوقروا وحلموا.

[٥٥٠] {وَكَلِمَةُ التَّقْوَى} بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ومحمد رسول الله؛ قد اختارها الله لنبيه وللذين معه أهل الخير ومستحقه ومن هم أولى بالهداية من غيرهم. وقيل: هي كلمة الشهادة. وعن الحسن رضي الله عنه: كلمة التقوى هي الوفاء بالعهد. ومعنى إضافتها إلى التقوى: أنها سبب التقوى وأساسها. وقيل: كلمة أهل التقوى. وفي مصحف الحرث بن سويد صاحب عبد الله «وكانوا أهلها وأحق بها». وهو الذي دفن مصحفه أيام الحجاج.

٢٧- ﴿لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ

اللَّهُ آمِنِينَ مُخَلِّقِينَ رُءُوسِكُمْ وَمُقَضِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ

٢٠ مِنْ ذُوْنِ ذَلِكَ فَتَحًا قَرِيْبًا﴾

[551] Peygamber (s.a.) Hudeybiye'ye çıkmadan önce rüyasında; kendisinin ve ashabının emin bir şekilde Mekke'ye girdiklerini, saçlarını tıraş ettiklerini ve kısalttıklarını gördü. Bu rüyayı ashabına anlattı; "Peygamber'in (s.a.) rüyası haklıdır." diyerek sevindiler, bunu bir müjde olarak gördüler; [ama] o yıl gireceklerini sanıyorlardı. Ancak Mekke'ye girmeleri gecikince Abdullah b. Übeyy (v. 9/631), Abdullah b. Nüfeyl ve Rifâa b. el-Hâris "Val-lahi, ne tıraş olduk ne saçlarımızı kısalttık ne de Mescid-i Haram'ı görebildik!" dediler. İşte âyet bunun üzerine nâzil oldu.

[552] *صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا* ifadesinin anlamı şudur: Allah; resulüne rüyasında doğru söylemiş, yalan söylememiştir. Allah Teâlâ yalandan ve her tür çirkinlikten uzaktır, yücedir! Yani *صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا* ifadesinde] cer harfi hazfedilip fiil bitişirmiştir (*hazfuîsâd*); tıpkı *صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ* ("Allah'la yaptıkları ahde sadakat gösterdiler." [Ahzâb 33/23]) âyetindeki gibi.

[553] **Şayet** "بِالْحَقِّ" ifadesi nereye bağlıdır?" **dersen şöyle derim:** Ya *sadeka* fiiline bağlıdır; yani gördüğü rüya, onun tahakkuku ve gerçekleşeceği hususunda Resulü'ne doğru söylemiştir. Ve bu doğrulukta sahih bir maksat ve yüksek bir hikmet vardır ki o da ihlâslı müminlerle kalbinde hastalık bulunanları imtihan etmek ve ayırmaktır. *بِالْحَقِّ* ifadesinin *الرُّؤْيَا*'nın hâli olarak ona bağlı olması da caizdir; yani Resulü'ne, hak olan rüyasında doğru söylemiştir; o rüya 'karmakarışık şeyler' değildi. *بِالْحَقِّ*'in yemin olması da caizdir ki ya bâtılın zıddı olan hakka veya Allah'ın isimlerinden biri olan Hakk'a yemin edilmiş olmaktadır. *لَنَدْخُلَنَّ* (mutlaka gireceksiniz) sözü de kasemin cevabıdır. Önceki görüşe göre ise, mahzup bir kasemin cevabıdır.

[554] **Şayet** "Allah Teâlâ'nın verdiği haberler arasına *inşâallah* (Allah dilerse) sözünün girmesi nasıl açıklanabilir?" **dersen şöyle derim:** Birkaç şekilde açıklanabilir: (i) Allah Teâlâ kullarına vaatlerde bulunurken *inşâallah* demeyi öğretmek için kendi vaadini de kendi dilemesine bağlamıştır ki kulları O'nun edebiyetle edep lenip O'nun uygulamasına uysunlar. (ii) Veya "Allah dilerse hep birlikte gireceksiniz; hiçbiriniz ölmeyecek." anlamını murad etmiştir. (iii) Veya "Allah dilerse" sözü [vahyetmekle görevli] meleğin lisanından çıkmış; bu sözü araya melek getirmiştir. (iv) Veya Peygamber'in (s.a.), ashabına söylediği sözler, anlattığı şeyler aktarılmaktadır. Bu sözün *إِمْيَنَ* (emin bir şekilde) kelimesine bağlı olduğu da söylenmiştir.

[٥٥١] رأى رسول الله ﷺ قبل خروجه إلى الحديبية: كأنه وأصحابه قد دخلوا مكة آمنين وقد حلقوا وقصروا، فقص الرؤيا على أصحابه، وفرحوا واستبشروا وحسبوا أنهم داخلوها في عامهم، وقالوا: إن رؤيا رسول الله ﷺ حق. فلما تأخر ذلك قال عبد الله بن أبي عبد الله بن نفيل ورفاعة بن الحرث: والله ما حلقتنا ولا قصرنا ولا رأينا المسجد الحرام! فنزلت.

[٥٥٢] ومعنى {صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا}: صدقه في رؤياه ولم يكذبه - تعالى الله عن الكذب وعن كل قبيح علواً كبيراً-؛ فحذف الجار وأوصل الفعل، كقوله تعالى {صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ} [الأحزاب: ٢٣].

[٥٥٣] فإن قلت: بم تعلق {بِالْحَقِّ}؟ قلت: إمّا بصدق، أي صدقه فيما رأى، وفي كونه وحصوله صدقاً ملتبساً بالحق: أي بالعرض الصحيح والحكمة البالغة، وذلك ما فيه من الابتلاء والتمييز بين المؤمن المخلص، وبين من في قلبه مرض، ويجوز أن يتعلق بالرؤيا حالاً منها أي صدقه الرؤيا ملتبساً بالحق، على معنى أنها لم تكن من أضغاث الأحلام. ويجوز أن يكون {بِالْحَقِّ} قسمًا: إمّا بالحق الذي هو نقيض الباطل، أو بالحق الذي هو من أسمائه. و{لَتَدْخُلَنَّ} جوابه؛ وعلى الأول هو جواب قسم محذوف، أي والله لتدخلن.

[٥٥٤] فإن قلت: ما وجه دخول {إِنْ شَاءَ اللَّهُ} في أخبار الله عز وجل؟ قلت: فيه وجوه؛ أن يعلق عدته بالمشيئة تعليمًا لعباده أن يقولوا في عداتهم مثل ذلك، متأدبين بأدب الله، ومقتدين بسنته. وأن يريد: لتدخلن جميعًا إن شاء الله ولم يمت منكم أحدًا. أو كان ذلك على لسان ملك، فأدخل الملك {إِنْ شَاءَ اللَّهُ}. أو هي حكاية ما قال رسول الله ﷺ لأصحابه وقص عليهم. وقيل: هو متعلق ب{آمِنِينَ}.

[555] “Fakat O sizin bilmediğiniz birtakım şeyler bildiği”, yani Mekke fethinin gelecek seneye tehirinin hikmetlerini ve daha başka doğruları bildiği “için, bunun” yani Mekke fethinin “gerçekleşmesinden önce size yakın bir fetih” -Hayber’in fethini- “nasip etmiş bulunuyor.” Bunu da müminlerin kalpleri vaat edilen fethin kolayca gerçekleşeceğine kanaat getirsin ve rahatlasın diye yapmıştır.

28. Resulü’nü kılavuzluğuyla ve Hak dini ile gönderen O’dur; böylece onu bütün dinlere galip kılacaktır. Hiç kimsenin şahitliği de Allah’ınki kadar geçerli değildir...

[556] “... kılavuzluğuyla ve Hak dini ile” yani İslâm diniyle... “Böylece, onu bütün dinlere”, yani din cinsinden olan her şeye “galip kılacaktır.” Allah, muhtelif dinleri; yani müşriklerin dinini ve bile bile inkâr eden Ehl-i Kitab’ın dinini kasdetmektedir. Ve bu vaadini gerçekleştirmiştir! Şu an hangi dine baksan İslâm’ın onun üzerinde bir izzet ve galibiyeti olduğunu görürsün. Bu vaadin Hazret-i Îsâ’nın nüzûlü esnasında yeryüzünde hiçbir kâfir kalmadığı zaman gerçekleşeceği de bu üstünlüğün delil ve mu’cizelerle olduğu da söylenmiştir.

[557] Âyette, vaat edilen fetih tekid edilmekte ve müminler, Allah’ın pek çok beldeyi kendilerine açacağına ve yanında Mekke fethini küçük göreceklere pek çok bölgeye hâkim olacaklarına manen ikna edilmektedir.

[558] Vaadinin mutlaka gerçekleşeceği hususunda “şahit olarak Allah yeter.” Hasan-ı Basrî’nin bu ifadeyi “Allah, senin dinini üstün kılacağına dair kendi zatına şahitlik etmektedir.” şeklinde tefsir ettiği nakledilmiştir.

29. Evet, (verdiği bazı kararlar sizin akıl ve mantığınıza aykırı gelse de unutmayın ki) Muhammed, Allah resulüdür; beraberindekiler de inkârcı nankörlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler. Onları; Allah’ın lutuf ve rızası peşinde koşarak rükû ve secde ederlerken görürsün. Yüzlerindeki görüntü, secde izindedir. Bu, onların Tevrat’taki temsilleridir. İncil’deki temsilleri ise şöyledir: Tıpkı, filizini çıkardıktan sonra gittikçe güçlenerek sertleşip gövdesi üzerine dikilmiş öyle bir ekin ki çiftçilerin hoşuna gider. İşte böyle böyle serpilip güçlendikleri için (müminler), öfkeden kudurmaktadır inkârcı nankörlere. Bunlardan, iman edip salih amel işleyenlere, Allah, mağfiretin yanı sıra büyük de bir mükâfat vaat etmektedir.

[٥٥٥] {فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا} من الحكمة والصواب في تأخير فتح مكة إلى العام القابل. {فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ}، أي من دون فتح مكة {فَتْحًا قَرِيبًا} وهو فتح خيبر، لتستروح إليه قلوب المؤمنين إلى أن يتيسر الفتح الموعود.

٢٨- ﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ

وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا﴾ ٥

[٥٥٦] {بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ} بدين الإسلام {لِيُظْهِرَهُ} ليعليه {عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ} على جنس الدين كله. يريد: الأديان المختلفة من أديان المشركين والجاحدين من أهل الكتاب؛ وقد حقق ذلك سبحانه؛ فإنك لا ترى دينًا قط إلا وللإسلام دونه العز والغلبة. وقيل: هو عند نزول عيسى حين لا يبقى على وجه الأرض كافر. وقيل: هو إظهاره بالحجج والآيات. ١٠

[٥٥٧] وفي هذه الآية تأكيد لما وعد من الفتح وتوطيئًا لنفوس المؤمنين على أن الله تعالى سيفتح لهم من البلاد ويقضي لهم من الغلبة على الأقاليم ما يستقلون إليه من فتح مكة.

[٥٥٨] {وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا} على أن ما وعده كائن. وعن الحسن رضي الله عنه: شهد على

نفسه أنه سيظهر دينك. ١٥

٢٩- ﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ

رُكْعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيُغَيِّظَ بِهِمُ الكُفَّارَ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا﴾ ٢٠

[559] مُحَمَّدٌ ya mübtedânın haberidir -yani *hüve Muhammedün* (O Muhammed'dir) şeklinde; çünkü daha önce “Resulü”nü gönderen O’dur.” ifadesi geçmişti- ya da mübtedâdır; رَسُولُ اللَّهِ da atf-ı beyanıdır. İbn Âmir’in (v. 118/736), medih ifade etmesi için *rasûlâllâh* şeklinde mansûb okuduğu rivayet edilmiştir.¹

[560] “Beraberindekiler”, yani ashabı “inkârcı nankörlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler.” اَشِدَّاءُ *şedidîn*, زُحَمَاءُ da *rahîmin* çoğuludur. Bu âyetin benzeri “müminlere karşı alçakgönüllü, inkârcı nankörlere karşı ise zorlu” [Mâide 5/54], “onlara karşı sert ol” [Tevbe 9/73], “müminlere karşı da şefkatli ve merhametlidir” [Tevbe 9/128] âyetleridir. Hasan-ı Basrî’den şöyle rivayet edilmiştir: “Kâfirlere karşı şiddetleri o raddeye gelmişti ki, elbiselerinin kâfir elbisesine temas etmesinden, bedenlerinin kâfir bedenine dokunmasından bile sakınıyorlardı. Aralarındaki merhamet ve şefkat de o dereceye çıkmıştı ki bir mümin diğerini gördüğünde mutlaka musafaha yapıp sarılırlardı.” Musafaha konusunda âlimler ihtilaf etmemişlerdir; ancak sarılıp kucaklaşmayı Ebû Hanîfe *Rahimehullah* çirkin görmüştür. Aynı şekilde öpmeyi de çirkin görmüş ve “Bir adamın diğerinin yanağını, elini ve vücudunun herhangi bir yerini öpmesini hoş görmüyorum!” demiştir. Ebû Yûsuf sarılıp kucaklaşmaya ruhsat vermiştir. Her zaman için bu sertliğe ve şefkate riayet edilmesi Müslümanların haklarından. Kendi dinlerinden olmayanlara sert davranmalı, onlardan korunmalı ve çekinmeli; Müslüman kardeşlerine de şefkat, iyilik ve dostlukla muamele etmeli, onlara sıkıntı vermemeli, yardımcı olmalı, yükünü taşımalı, affetmeli ve güzel ahlâk ile muamele etmelidir.

[561] *Eşiddâe* ve *ruhamâe* şeklinde nasb ile okuyanların izahı şöyledir; bunları ya medih ifade etmesi için nasbetmişlerdir veya مَعَهُ’da mukadder bir fâ‘ilin hâli yapıp, تَرِيَهُمْ u haber yaparak nasbetmişlerdir.

[562] سَيِّمَاهُمْ (yüzlerindeki görüntü) yani âlâmetleri. *Sîmâuhum* şeklinde de okunur; üç söylenişi vardır; bu iki okuyuş ve *sîmiyâ’*. Bu kelimeyle kastedilen, çok secde eden kişinin secdelerinin çokluğu sebebiyle alnında beliren iz ve âlâmet olup “secde izinden” ifadesi de bunu tefsir etmektedir; yani secdelerin tesiriyle meydana gelen iz. İki Ali’ye, Ali b. Hüseyin Zeynelabidin ve -İbn Abbas’ın oğlu- ‘hükümdarlar babası’ Ali’ye *Zü’s-Sefinât* (nasırlı) denilmiştir; çünkü çok secde etmeleri sebebiyle secde yerlerinde, devenin üzerine çöktüğü uzuvlarında oluşan nasırlar gibi izler oluşmuştu.

1 (i) Allah’ın Resulü olarak Muhammed, ve beraberindekiler... (ii) Atf-ı beyan: “Allah Resulü Muhammed ve beraberindekiler, (...)dırlar.” / ed.

[٥٥٩] {مُحَمَّدٌ} إما خبر مبتدأ - أي هو محمد، لتقدّم قوله تعالى {هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ} [الفتح: ٢٨] - وإما مبتدأ، و{رَسُولُ اللَّهِ} عطف بيان. وعن ابن عامر أنه قرأ «رسول الله»، بالنصب على المدح.

[٥٦٠] {وَالَّذِينَ مَعَهُ} أصحابه {أَشْدَاءٌ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءٌ بَيْنَهُمْ} جمع شديد ورحيم. ونحوه {أَذَلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ} [المائدة: ٥٤]، {وَاعْلُظْ عَلَيْهِمْ} [التوبة: ٧٣]، {بِالْمُؤْمِنِينَ رُءُوفٌ رَحِيمٌ} [التوبة: ١٢٨]. وعن الحسن رضي الله عنه: بلغ من تشددهم على الكفار أنهم كانوا يتحرزون من ثيابهم أن تلتزق بثيابهم، ومن أبدانهم أن تمس أبدانهم؛ وبلغ من ترحمهم فيما بينهم أنه كان لا يرى مؤمن مؤمناً إلا صافحه وعانقه. والمصافحة لم تختلف فيها الفقهاء. وأما المعانقة فقد كرهها أبو حنيفة رحمه الله، وكذلك التقبيل. قال: لا أحب أن يقبل الرجل من الرجل وجهه ولا يده ولا شيئاً من جسده. وقد رخص أبو يوسف في المعانقة. ومن حق المسلمين في كل زمان أن يراعوا هذا التشدد وهذا التعطف؛ فيتشددوا على من ليس على ملتهم ودينهم ويتحاموه، ويعاشروا إخوتهم في الإسلام متعطفين بالبر والصلة، وكف الأذى، والمعونة، والاحتمال، والأخلاق السجيحة.

[٥٦١] ووجه من قرأ «أشداء»، و«رحماء»، بالنصب أن ينصبهما على المدح، أو على الحال بالمقدّر في {مَعَهُ}، ويجعل {تَرَاهُمْ} الخبر.

[٥٦٢] {سَيِّمَاهُمْ} علامتهم. وقرئ «سيماؤهم»، وفيها ثلاث لغات؛ هاتان، والسيمياء. والمراد بها السمة التي تحدث في جهة السجود من كثرة السجود؛ وقوله تعالى {مَنْ أَثَرَ السُّجُودِ} يفسرها، أي من التأثير الذي يؤثره السجود. وكان كل من العلّيين؛ عليّ بن الحسين زين العابدين، وعليّ بن عبد الله بن عباس أبي الأملاك، يقال له «ذو الثفنتان»؛ لأنّ كثرة سجودهما أحدثت في مواقعه منهما أشباه ثفنتان البعير.

[563] İfade من اثر السجود (secde izinden) ve *min âsâri's-sücûd* (secde izlerinden) şeklinde okunmuştur. Sa'îd b. Cübeyr'den (v. 94/713) de "O, yüzdeki alâmettir." şeklinde bir rivayet gelmiştir.

[564] **Şayet** "Peygamber'in (s.a.) 'Suretlerinize iz yapmayın!' buyurduğu, 5 İbn Ömer'in de (v. 73/692) yüzünde secde izi bulunan birini gördüğünde ona: 'Yüzünün sureti burnundur; burnuna iz yaptırma, sûretini çirkinleştirme!' dediği nakledilmiştir." **dersen şöyle derim:** Bu, alnını yere bastırarak kasıtlı olarak bu izi çıkarmaya çalışanlar içindir; çünkü bu gösteriş ve ikiyüzlülüktür. Bundan Allah'a sığınmak gerekir. Biz, ihlâsla Allah için secde 10 edenlerin alınlarında kendiliğinden oluşan izden bahsediyoruz. Öncekilerden biri şöyle demiştir: "Önceden biz namaz kılardık; ama gözlerimizin arasında bir şey görünmezdi. Şimdi birini görüyoruz, namaz kılıyor ve iki gözü arasında keçinin dizkapağı gibi bir şey görünüyor. Bilmiyorum başlar mı ağırlaştı, yoksa yer mi sertleşti?!" Bu sözüyle o, ikiyüzlülüğü sebebiyle kasıtlı olarak 15 alnında iz çıkarıcıları kastetmektedir. Diğer bir görüşe göre [âyetteki] *sîmâ*, Allah korkusu sebebiyle yüzde oluşan sarılıktır. Dahhâk (v. 105/723) şöyle demiştir: "O yüzlerdeki yara izi değil, yüzdeki sarılıktır." Sa'îd b. el-Müseyyeb'den (v. 94/713) de şöyle nakledilmiştir: "O, abdestten kalan ıslaklık ve yerin toprağıdır." Atâ b. Ebu Rebâh (v. 114/732) ise şöyle demiştir: "Gece uzun 20 uzun namaz kıldıkları için yüzleri nurlanmıştır." Tıpkı "Kim gece çok namaz kılsa gündüz yüzü güzel olur." dendiği gibi. [*İbn Mâce*, "İkâmetü's-salât", 174]

[565] "Bu" vasıf, "onların temsilidir." Yani bu şaşırtıcı ve şanı yüce vasıfları, her iki kitapta da yer almaktadır. Sonra söz başı yapılarak كزِع.; yani "onlar öyle bir ekin gibidirler ki..." buyurmuştur. İfadenin, "Bu onların 25 Tevrat'taki temsilidir." şeklinde tamamlandığı, sonra "İncil'deki temsilileri ise öyle bir ekin gibidir ki..." diye söz başı yapıldığı da söylenmiştir. ذلِكَ'nin mübhem bir işaret olarak, "filizini çıkarmış ekin gibi" sözüyle açıklanmış olması da caizdir; tıpkı هَوْلَاءِ مَقْطُوعٍ مُضْبِحِينَ [Hicr 15/66] âyetindeki gibi.¹ (الانجيل) Hemze'nin fethasıyla *el-encil* şeklinde 30 de okunmuştur.

[566] *فِيلِيزِيْنِ* filizini, fidanını demektir. Ekin filiz verdiği zaman *eştae'z-zer*⁴ denir. Kelime; Tâ'nın fethasıyla *şataehû*, Hemze'nin tahfifiyle *şatâhu*, med ile *şatâehû*, Hemze hazfedilip harekesi öncesindeki harfe nakledilerek *şatabû* ve Hemze Vav'a dönüştürülerek *şatvehû* şekillerinde okunmuştur.

1 ذلِكَ الْأَمْرُ (şu buyruğu) ifadesi, هَوْلَاءِ مَقْطُوعٍ مُضْبِحِينَ (yani *sabaha karşı bunların kökünün kazanacağı emrini*) ifadesiyle tefsir edilmektedir. / ed.

[٥٦٣] وقرئ «من أثر السجود»، و«من آثار السجود». وكذا عن سعيد بن جبير: هي السمة في الوجه.

[٥٦٤] فإن قلت: فقد جاء عن النبي ﷺ: لا تعلقوا صوركم. وعن ابن عمر رضي الله عنهما أنه رأى رجلاً قد أثر في وجهه السجود، فقال: إن صورة وجهك أنفك، فلا تعلق وجهك، ولا تشن صورتك. قلت: ذلك إذا اعتمد بجهته على الأرض لتحدث فيه تلك السمة. وذلك رياء ونفاق يستعاذ بالله منه، ونحن فيما حدث في جبهة السجاد الذي لا يسجد إلا خالصاً لوجه الله تعالى. وعن بعض المتقدمين: كنا نصلي فلا يرى بين أعيننا شيء، ونرى أحداً الآن يصلي فيرى بين عينيه ركة البعير! فما ندري أثقلت الأروس أم خشنت الأرض؟! وإنما أراد بذلك من تعمد ذلك للنفاق. وقيل: هو صفرة الوجه من خشية الله. وعن الضحاك: ليس بالندب في الوجوه، ولكنه صفرة. وعن سعيد بن المسيب: ندى الطهور وتراب الأرض. وعن عطاء رحمه الله: استنارت وجوههم من طول ما صلوا بالليل، كقوله: من كثرت صلاته بالليل حسن وجهه بالنهار.

[٥٦٥] {ذَلِكَ} الوصف {مَثَلُهُمْ}، أي وصفهم العجيب الشأن في الكتابين جميعاً. ثم ابتداءً فقال: {كَزَّرِعٍ} يريد: هم كزرع. وقيل: تم الكلام عند قوله {ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي الثُّورَةِ} ثم ابتدئ {وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَّرِعٍ}. ويجوز أن يكون ذلك إشارة مبهمة أوضحت بقوله {كَزَّرِعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ}، كقوله تعالى {وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هُوَلَاءٍ مَّقْطُوعٌ مُضْبِحِينَ} [الحجر: ٦٦]. وقرئ «الأنجيل» بفتح الهمزة.

[٥٦٦] {شَطْأَهُ} فراخه. يقال: أشطا الزرع، إذا فرخ. وقرئ «شطاءه»، بفتح الطاء. و«شطاءه»، بتخفيف الهمزة، و«شطاءه»، بالمد، و«شطه»، بحذف الهمزة ونقل حركتها إلى ما قبلها. و«شطوه»، بقلبها واواً.

[567] فَازَّرَهُ (onu güçlendirdi), yardımlaşma anlamına gelen *muâzereden* (yani *müfâ'ale* babından) gelir. Ahfeş'e (v. 316/928) göre ise *ifâldendir*. Şeddeli ve şeddesiz olarak *fe-ezerahû* ve *fe-ezzerahû* şeklinde de okunmuştur ki "sırtını sağlamlaştırdı, kuvvetlendirdi" demektir. زُر'yi *ifâl* bâbından kabul edenlere göre, kelime her iki okuyuşun anlamını da verir.

[568] "Kalınlaşıp sertleşti", inceyken kalın oldu. "Gövdesi üzerine dikildi" yani sapı, kamışı üzerine dikildi. سَوَق kelimesi *sâkın* çoğuludur. İncil'de "Bir kavim çıkacak, ekin gibi bitecekler; ma'rûfu emredip münkeri yasaklayacaklar." diye yazılı olduğu söylenmiştir. İkrime'den (v. 105/723) de şöyle nakledilmiştir: ["Ekin" Hz. Peygamber'dir], Ebû Bekir ile "filizini çıkarmış", Ömer ile "onu güçlendirmiş", Osman ile "kalınlaşıp sertleşmiş", Ali ile "kökü üzere ayağa kalkmıştır." Bu, Allah'ın İslâm'ın başlangıcı, yavaş yavaş artarak güçlenmesi ve iyice sağlamlaşması için verdiği bir temsildir; çünkü Peygamber (s.a.) tek başına ayağa kalkmış; sonra Allah onu kendisine iman edenlerle kuvvetlendirmiştir. Tıpkı ekinin ilk çıkan kökünün ondan türeyen filizlerle sarılarak çiftçinin hoşuna gidecek hâle gelmesi gibi.

[569] **Şayet** "لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ" (İnkârcı nankörlerin öfkeden kudurması için) ifadesi neyi gerekçelendirmektedir?" **dersen şöyle derim:** Ekine benzetilmelerinin delâlet ettiği şeyi... ki o da müminlerin gelişmesi, sayı ve güçlerinin artmasıdır. "Allah iman edenlere vaat etmiştir" cümlesini de gerekçelendiriyor olabilir; çünkü kâfirler müminleri dünyada aziz kılan şeylerin yanında bir de onlara âhirette hazırlanan nimetleri işitince buna çok öfkelenirler.

[570] مِنْهُمْ (onlardan) ifadesindeki harf-i cer tıpkı مِنَ الْأَوْثَانِ ("Öyleyse, murdar putlardan uzak durun!" [Hac 22/30]) âyetindeki gibi, beyan içindir.¹

[571] Peygamber'den (s.a.) şöyle rivayet edilmiştir: "Fetih sûresini okuyanlar, Hazret-i Muhammed ile birlikte Mekke'nin fethinde bulunmuş gibi olurlar."

1 مِنْ'in beyaniye kabul edilmesi durumunda, "Hz. Muhammed'le birlikte olanlar" istisnasız ve otomatik olarak *iman* ve *amel-i salih* sahibi kabul edilmiş ve "tamamı" cennetle müjdelenmiş olur. Teb'iyye kabul edilmesi durumunda ise, Hz. Muhammed'le beraber olanlar içinden -sadece- iman ve amel-i salih sahipleri cennetle müjdelenmiş olur. Müfessirin görüşü geleneksel anlayışa uygun olsa da, "Hak katında ödül ve cezaların nâma yazılı olmadığı; amel ve icraata bağlı olduğu" bilinmektedir. Kişi, yaşadığı kâfirâne ve fâsıkâne hayatı terk edip dönüş yaptığında nasıl ilâhî azap tehditleri sona eriyorsa, içinde bulunduğu müminâne hayatı terk ettiğinde de ilahî müjdeler sona ermektedir. / ed.

[٥٦٧] {فَأَزَّرَهُ} من المؤازرة، وهي المعاونة. وعن الأخنش: أنه أفعل. وقرئ «فأزره»، بالتخفيف والتشديد، أي فشدّ أزره وقوّاه. ومن جعل {أَزَّرَ} أفعل، فهو في معنى القراءتين.

[٥٦٨] {فَاسْتَعْلَظَ} فصار من الدقة إلى الغلظ، {فَاسْتَوَى عَلَى سُوْقِهِ} فاستقام على قصبه؛ جمع ساق. وقيل: مكتوب في الإنجيل سيخرج قوم ينتون نبات الزرع، يأمرؤن بالمعروف وينهون عن المنكر. وعن عكرمة: أخرج شطأه بأبي بكر، فأزره بعمر، فاستغلظ بعثمان، فاستوى على سوقه بعلي. وهذا مثل ضربه الله لبدء أمر الإسلام وترقيه في الزيادة إلى أن قوي واستحكم، لأنّ النبي ﷺ، قام وحده؛ ثم قوّاه الله بمن آمن معه كما يقوي الطاقة الأولى من الزرع ما يحتف بها مما يتولد منها حتى يعجب الزرع. ١٥

[٥٦٩] فإن قلت: قوله {لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارُ} تعليل لماذا؟ قلت: لما دل عليه تشبيههم بالزرع من نمائهم وترقيهم في الزيادة والقوّة. ويجوز أن يعلل به {وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا}، لأنّ الكفار إذا سمعوا بما أعدّ لهم في الآخرة مع ما يعزهم به في الدنيا غاظهم ذلك.

[٥٧٠] ومعنى {مِنْهُمْ} البيان، كقوله تعالى {فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ} [الحج: ٣٠]. ١٥

[٥٧١] عن رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم: من قرأ سورة الفتح فكأنما كان ممن شهد مع محمد فتح مكة.

HUCURÂT SÛRESİ

Medine’de nâzil olmuştur; 18 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah’ın adıyla...

1. Ey iman edenler! Allah’tan sakının da Allah ve Resulü’nün önünde ileri gitmeyin. Allah gerçekten işittir; ‘mutlak ilim sahibi’dir (Semî’, Alîm).

[572] *Kaddemehû* ve *akdemehû* fiilleri, يَتَقَدَّمُ قَوْمَهُ (“Firavun kıyamet günü kavminin önüne geçer.” [Hûd 11/98]) âyetinde olduğu gibi “birinin önüne geçti” anlamındaki, tek mef’ûl alan *kademehû* sîgasından iki mef’ûl alan sîgaya nakledilmişlerdir. Bu ikisinin hem mâna ve hem de nakil bakımından benzeri *sellefehû* ve *eslefehû* fiilleridir. لَا تَقْدِمُوا (önüne geçirmeyin) fiilinin, herhangi bir mef’ûl olmaksızın gelmesi iki şekilde izah edilebilir: Birincisi; hazfedilen mef’ûlün, ‘öne geçirme’ bağlamında akla gelebilecek her şeyi kapsamı içindir. İkincisi ise herhangi bir mef’ûlün zikredilmesi veya hazfedilmesi değil, nehiyle muhatabın “öne geçirmenin bizatihî kendisine” yönlendirilmesidir. Âdeta şöyle buyrulmaktadır: İçinde “öne geçirme anlamı olacak hiçbir fiile teşebbüs etmeyin; böyle bir fiil sizden sadır olabilecek bir yol bulamasın. Tıpkı “O, diriltir ve öldürür.” [Gâfir 40/68] âyetindeki gibi.

[573] لَا تَقْدِمُوا kelimesi, *veccehe* (yönelmiş) ve *beyyene* (âşikâr oldu) fiillerinde olduğu gibi, *tekaddeme* (öne geçti) anlamındaki *kaddemed* de geliyor olabilir. Ordunun arkasında değil de önünde giden grup için kullanılan *mukaddimetu’l-ceys*¹ de bu köktendir. Kelimeyi *tetekaddemû* fiilinden bir Tâ’nın hazfiyle *lâ tekaddemû* okuyanların kıraati de bu mânayı destekler; ancak ilk [tefi’ilden] okuyuş ve değerlendirme daha güzel, daha doğru, Kur’ân belâgatine çok daha uygun ve ulema nezdinde daha şâyan-ı kabuldür.

[574] Kelime *kudûm* (gelmek) kökünden *lâ tekdemû* şeklinde de okunmuştur; yani dinî hususlardan herhangi bir hususta Allah ve Resulü bir icraatta bulunmadan siz bir icraatta bulunmayın; o hususta onlardan önce acele etmeyin.

[575] *Celestu beyne yedey fulânⁱⁿ* (Ben falan kişinin önüne oturdum) sözü, gerçekte; “Ben onun sağ ve sol yanlarının ortasına, her iki yöne de eşit olacak şekilde ve o kişiye yakın bir vaziyette oturdum” anlamındadır. Nitekim insanın iki yanı, iki el tarafında ve onlara yakın olması sebebiyle mecâzen *yedeyn* (iki kol) diye isimlendirilmiştir. Tıpkı bir şeyin pek çok yerde, komşusu ve yakını olduğu şeyin ismiyle isimlendirilmesi gibi.

1 “Orduyu öne geçiren” değil, “ordunun en önünde giden, öncü.” / ed.

سورة الحجرات

مدنية؛ وهي ١٨ آية

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدِمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَمِيعٌ

عَلِيمٌ﴾ ٥

[٥٧٢] قَدَمَهُ وَأَقْدَمَهُ مَنْقُولَانِ -بِثْقَالِ الْحَشْوِ وَالْهَمْزَةِ- مِنْ قَدَمَهُ، إِذَا تَقَدَّمَ، فِي قَوْلِهِ تَعَالَى {يَقْدُمُ قَوْمَهُ} [هود: ٩٨]. وَنَظِيرُهُمَا مَعْنَى وَنَقْلًا: سَلَفَهُ وَأَسْلَفَهُ. وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى {لَا تَقْدِمُوا} مِنْ غَيْرِ ذِكْرِ مَفْعُولٍ وَجِهَانٍ؛ أَحَدُهُمَا أَنْ يَحْذِفَ لِيَتَنَاوَلَ كُلَّ مَا يَقَعُ فِي النَّفْسِ مِمَّا يَقْدَمُ. وَالثَّانِي: أَنْ لَا يَقْصِدَ قَصْدَ مَفْعُولٍ وَلَا حَذْفَهُ، وَيَتَوَجَّهَ بِالنَّهْيِ إِلَى نَفْسِ التَّقَدُّمَةِ، كَأَنَّهُ قِيلَ: لَا تَقْدِمُوا عَلَى التَّلْبَسِ بِهَذَا الْفِعْلِ، وَلَا تَجْعَلُوهُ مِنْكُمْ بِسَبِيلٍ، كَقَوْلِهِ تَعَالَى {هُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ} [غافر: ٦٨].

[٥٧٣] وَيَجُوزُ أَنْ يَكُونَ مِنْ قَدَمٍ بِمَعْنَى تَقَدَّمَ، كَوَجَّهَ وَبَيَّنَّ؛ وَمِنْهُ مَقْدَمَةُ الْجَيْشِ خِلَافَ سَاقَتِهِ، وَهِيَ الْجَمَاعَةُ الْمَتَقَدِّمَةُ مِنْهُ. وَتَعْضُدُهُ قِرَاءَةُ مِنْ قَرَأَ «لَا تَقْدِمُوا»، بِحَذْفِ إِحْدَى تَاوِي تَتَقَدَّمُوا، إِلَّا أَنْ الْأَوَّلَ أَمْلَأَ بِالْحَسَنِ وَأَوْجَهَ، وَأَشَدُّ مَلَامَةً لِبَلَاغَةِ الْقُرْآنِ، وَالْعُلَمَاءُ لَهُ أَقْبَلُ. ١٥

[٥٧٤] وَقُرئُ «لَا تَقْدِمُوا»، مِنْ الْقُدُومِ، أَي لَا تَقْدِمُوا إِلَى أَمْرٍ مِنْ أُمُورِ الدِّينِ قَبْلَ قَدُومِهَا، وَلَا تَعْجَلُوا عَلَيْهَا.

[٥٧٥] وَحَقِيقَةُ قَوْلِهِمْ ”جَلَسْتُ بَيْنَ يَدَيْ فُلَانٍ“، أَنْ يَجْلِسَ بَيْنَ الْجِهَتَيْنِ الْمَسَامَتَتَيْنِ لِيَمِينِهِ وَشِمَالِهِ قَرِيبًا مِنْهُ، فَسَمِيَتِ الْجِهَتَانِ يَدَيْنِ لِكُونِهِمَا عَلَى سَمْتِ الْيَدَيْنِ مَعَ الْقُرْبِ مِنْهُمَا تَوْسَعًا، كَمَا يُسَمَّى الشَّيْءُ بِاسْمِ غَيْرِهِ إِذَا جَاوَرَهُ وَدَانَاهُ فِي غَيْرِ مَوْضِعٍ. ٢٠

İfade burada, çokça müracaat edilen bir tür mecaz olarak kullanılmıştır ki beyân âlimleri buna *temsîl* derler. Maksudın böyle bir temsîlî ifadeyle¹ anlatılmasında, düz ve sade bir sözde olmayan açık bir fayda vardır ki o da, yasaklandıkları herhangi bir konuda Kitap ve Sünnet'in belirlediği sınırdan 5 durmayıp öne geçmenin kötülüğünü, çirkinliğini resmetmektir.

[576] Mâna şöyledir: Herhangi bir konuda Allah ve Resulü hükmünü vermeden kesin hüküm vermeyin; böylece ya indirilmiş vahiyle amel etmiş ya da Peygamber'e (s.a.) uymuş olursunuz. İbn Abbas'ın (v. 68/688) tefsiri de bu mâna etrafında dönmektedir. Mücâhid'den (v. 103/721) de "Bir emri, bir hu- 10 susu Peygamber'inin diliyle beyan edinceye kadar Allah'ın önüne geçmeyin." diye nakledilmiştir. "Allah ve Resulü'nün önüne geçmeyin" ifadesinin, "Zeyd -yani güzel hâli- beni sevindirdi. Amr'ı -yani keremini- beğendim!" tarzında gelmiş olması da caizdir. Bu üslûbun faydası, ihtisâsın kuvvetine delâlet etmesidir. Peygamber (s.a.) Allah katında, kimseye gizli kalmayan [yüksek] bir ko- 15 numaya sahip olunca, kendisiyle ilgili böyle bir üslûp kullanılmıştır. Bununla, Müslümanların seslerini Resûlullah'ın sesinin üzerine çıkartmaları sebebiyle (bir sonraki âyette) kınanmasına bir giriş ve hazırlık yapılmıştır; çünkü Allah'ın kendisine böyle itibar ettiği, kendisini böyle kuvvetli bir ihtisâsla "özel"ine aldığı bir zata gösterilmesi gereken saygının ve hürmetin en küçüğü, onun 20 huzurunda sesin kısılması ve yanında kısık sesle konuşulmasıdır.

[577] Denilmiştir ki Peygamber (s.a.), Tihâme'ye yirmi yedi kişilik bir seriye göndermişti. Başlarında da Münzir b. Amr es-Sâ'idî vardı. Başlarında Âmir b. et-Tufeyl bulunan Âmiroğulları bunları öldürdü. İçlerinden sadece 25 üç kişi kurtuldu. Kurtulan bu üç kişi, Medine yakınlarında Süleymoğullarından iki adamla karşılaştılar. Bu iki kişi, kendilerinin Âmiroğullarından olduklarını söylediler; çünkü Âmiroğulları, Süleymoğullarından daha güçlü idi. Fakat kurtulan o üç kişi bu iki adamı öldürüp, eşyalarını, elbiselerini aldılar! Sonra Peygamber'e (s.a.) geldiler. Hazret-i Peygamber, "Ne kötü bir iş yaptınız! Onlar Süleymoğullarından idi! Sizin alıp getirdiğiniz onlara 30 ait bu elbiseler de benim onlara giydirdiğim elbiseler!" buyurdu ve onların diyetini ödedi. İşte, âyet bu olay üzerine nâzil olmuştur. Yani Peygamber (s.a.) emredinceye kadar kendiliğinizden bir iş yapmayın!

[578] Mesruk'tan (v. 63/683) şöyle nakledilmiştir: *Şek* günü, Âişe'nin yanına geldim. Cariyesine, "Ona bal şerbeti ikram et." dedi. Ben 35 "oruçluyum" deyince, "Allah bu günde oruç tutmayı yasakladı." dedi.

1 Yani "Allah ve Resulü'nün fiziken / bizzat önlerine geçmek" gibi bir mecazla... / ed.

وقد جرت هذه العبارة هاهنا على سنن ضرب من المجاز، وهو الذي يسميه أهل البيان تمثيلاً. ولجريها هكذا فائدة جليظة ليست في الكلام العريان، وهي تصوير الهجنة والشناعة فيما نهوا عنه من الإقدام على أمر من الأمور دون الاحتذاء على أمثلة الكتاب والسنة.

٥ [٥٧٦] والمعنى أن لا تقطعوا أمراً إلا بعدما يحكمان به ويأذنان فيه، فتكونوا إما عاملين بالوحي المنزل وإما مقتدين برسول الله ﷺ. وعليه يدور تفسير ابن عباس رضى الله عنه. وعن مجاهد: لا تفتاتوا على الله شيئاً حتى يقصه على لسان رسوله. ويجوز أن يجري مجرى قولك: سرنى زيد وحسن حاله، وأعجبت بعمرو وكرمه. وفائدة هذا الأسلوب الدلالة على قوة الاختصاص، ولما كان رسول الله ﷺ من الله بالمكان الذي لا يخفى سلك له ذلك المسلك. وفي هذا تمهيد وتوطئة لما نقم منهم فيما يتولوه من رفع أصواتهم فوق صوته، لأن من أحظاه الله بهذه الأثرة واختصه هذا الاختصاص القوي كان أدنى ما يجب له من التهييب والإجلال أن يخفض بين يديه الصوت، ويخافت لديه بالكلام.

١٥ [٥٧٧] وقيل: بعث رسول الله ﷺ إلى تهامة سرية سبعة وعشرين رجلاً وعليهم المنذر بن عمرو الساعدي، فقتلهم بنو عامر - وعليهم عامر بن الطفيل - إلا ثلاثة نفر نجوا؛ فلقوا رجلين من بني سليم قرب المدينة، فاعتزيا لهم إلى بني عامر، لأنهم أعز من بني سليم، فقتلوهما وسلبوهما، ثم أتوا رسول الله ﷺ فقال: بئسما صنعتم! كانا من سليم، والسلب ما كسوتهما! فوداهما رسول الله ﷺ ونزلت. أي لا تعملوا شيئاً من ذات أنفسكم حتى تستأمروا رسول الله ﷺ.

٢٠ [٥٧٨] وعن مسروق: دخلت على عائشة في اليوم الذي يشك فيه، فقالت للجارية: اسقه عسلاً، فقلت: إني صائم، فقالت: قد نهى الله عن صوم هذا اليوم،

Dolayısıyla, bu âyet şek günü hakkında inmiştir. Hasan-ı Basrî'den (v. 110/728) nakledildiğine göre ise bir kısım insanlar kurban bayramı günü, kurbanlarını bayram namazından önce kesmişlerdi. Bu âyet onlar hakkında indi. Peygamber (s.a.) onlara başka bir kurban kesmelerini emretti. Güneşin
 5 *zevâl* vaktine girmesi hariç, Ebû Hanîfe'nin (v. 150/767) görüşü de böyledir. Şâfi'î'ye (v. 204/819) göre ise bayram sabahı *imsak* vakti üzerinden namaz kılınacak kadar bir süre geçince kurban kesilebilir. Yine Hasan-ı Basrî'den nakledildiğine göre; Peygamber (s.a.) Medine'de konumunu sağlamlaştırınca, ona etraftan heyetler gelmeye başladı. Peygamber'e çok fazla soru soru-
 10 yorlardı. İşte bu âyetle, Peygamber konuşmaya başlamadan soru sormaları yasaklanmıştır. Katâde (v. 117/735) der ki: Bize anlatıldığına göre bir kısım insanlar; "Şöyle bir âyet indirilseydi şöyle olurdu!"¹ şeklinde konuşuyorlardı. Allah onların böyle konuşmasını hoş görmedi ve bu âyeti indirdi.

[579] Âyetin hükmünün her türlü söz ve fiili içine alacak şekilde umu-
 15 mi olduğu da söylenmiştir. Dolayısıyla, Peygamber'in (s.a.) meclisinde bir soru sorulduğunda ona cevap yetiştirmek için yarışmayacaklar, bir zaruret olmadan onun önünde yürünmeyecek, yemek yerken öncelikle onun başlaması beklenecektir.

[580] "Sakının." Eğer O'na karşı gelmekten sakınırsanız bu takvâ sizi ya-
 20 saklanan "öne geçme'den ve Allah'ın murakabesinde olmanın kaçınmayı gerektirdiği her şeyden korur; çünkü *müttaki* dikkatlidir; kendisine o hususta bir sıkıntı gelmeyeceği hakkında bütün şüpheler ortadan kalmadan asla bir işe yaklaşmaz. Bu, bir kısım rezillikler işleyen birine, "Böyle yapma, sana ar getirecek şeylerden sakın!" demen gibidir. Öncelikle onu bilfiil işlediği günahlardan
 25 sakındırırın, sonra sözünü genelleştirir ve ona, senin emrini tuttuğu takdirde ne böyle bir günahı ne de o benzer günahları işlemeyeceği bir şeyi emredersin.

[581] "Allah" söylediklerinizi "işitmekte," yaptıklarınızı "bilmektedir." Böyle bir Zât'ın hakkı ise, kendisinden sakınılması ve emrinin tutulmasıdır.

2. Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamberin sesinin üstüne çıkarmayın. Birbirinizle bağıra-çağıra konuştuğunuz gibi, onunla da konuşmaya kalkmayın. Yoksa, hiç farkına varmadan amelleriniz boşa gider!..

[582] Müminlere nidanın tekrar edilmesi, onları gelen her yeni hitap karşısında dikkatlerini tazelemeye ve inen her hükmü taze bir gönülle susup dinlemeye çağırarak içindir. Onları, bu hususları gerektiği şekilde düşünmekten gafil
 35 olmama ve Peygamber huzurunda takınmaları gereken, yapmadıkları takdirde ise sorumlu tutulacakları edebi gösterme hususunda harekete geçirmektir.

1 Meselâ "Savaşmamızı emreden bir âyet indirilse de şu kâfirlerle çarpışsak!.." / ed.

وفيه نزلت. وعن الحسن: أن أناسًا ذبحوا يوم الأضحى قبل الصلاة فنزلت، وأمرهم رسول الله ﷺ أن يعيدوا ذبيحًا آخر. وهذا مذهب أبي حنيفة رحمه الله، إلا أن تزول الشمس. وعند الشافعي: يجوز الذبح إذا مضى من الوقت مقدار الصلاة. وعن الحسن أيضًا: لما استقرّ رسول الله ﷺ بالمدينة أتته الوفود من الآفاق فأكثرُوا عليه بالمسائل، فنهوا أن يتدثّوه بالمسألة حتى يكون هو المبتدئ. وعن قتادة: ذكر لنا أن ناسًا كانوا يقولون: لو أنزل فيه كذا لكان كذا، فكره الله ذلك منهم وأنزلها.

[٥٧٩] وقيل: هي عامة في كل قول وفعل؛ ويدخل فيه أنه إذا جرت مسألة في مجلس رسول الله ﷺ لم يسبقوه بالجواب، وأن لا يمشي بين يديه إلا لحاجة، وأن يستأني في الافتتاح بالطعام.

١٠ [٥٨٠] {وَاتَّقُوا} فإنكم إن اتقيتموه عاقتكم التقوى عن التقديم المنهي عنها، وعن جميع ما تقتضي مراقبة الله تجنبه؛ فإن التقى حذر لا يشافه أمرًا إلا عن ارتفاع الريب وانجلاء الشك في أن لا تبعه عليه فيه. وهذا كما تقول لمن يقارف بعض الرذائل: لا تفعل هذا، وتحفظ مما يلصق بك العار؛ فتنهاه أولًا عن عين ما قارفه، ثم تعم وتشيع وتأمّره بما لو امتثل فيه أمرك لم يرتكب تلك الفعل وكل ما يضرب في طريقها ويتعلق بسببها.

[٥٨١] {إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ} لما تقولون {عَلَيْمٌ} بما تعملون، وحق مثله أن يتقى ويراقب.

٢- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ﴾

٢٠ [٥٨٢] إعادة النداء عليهم استدعاء منهم لتجديد الاستبصار عند كل خطاب وارد، وتطرية الإنصات لكل حكم نازل، وتحريك منهم لثلا يفترقوا ويغفلوا عن تأملهم وما أخذوا به عند حضور مجلس رسول الله ﷺ من الأدب

Öyle bir edep ki onun muhafaza edilmesi dinlerinin kendilerinden istediği en önemli vazifelerden biridir; çünkü şeriat *sâhibine*¹ tazim, onun getirdiği şeylere tazimdir. Hakkı tazim eden kişinin bu tazimi onu hakkın istediği amelleri eksiksiz yapmaya, hakkın kendisini engellediği şeylerden de uzak durmaya ve her türlü hayra koşmaya mecbur bırakır.

[583] “Seslerinizi Peygamberin sesinin üstüne çıkarmayın” sözünden murad şudur: Bir yerde Hazret-i Peygamber konuştuğu ve sizin de konuşmanız gerektiği zaman, size düşen, seslerinizin onun sesinin ulaştığı sınıra kadar ulaşmamasıdır. Peygamber’in sözünün sizin sözünüzden üstün olması, onun sesinin sizin sesinizden daha yüksek olması, böylece onun size olan üstünlüğünün ortaya çıkması, sizinkine nispetle yüksek olan derece farkının açığa çıkması ve hepinizden farklı oluşunun bir canlının alacası gibi gizli kalmaksızın iyice ortaya çıkması için sesinizi kısmanızdır. Gürültünüzle onun sesini örtmeye ve anlamsız lakırdılarınızla onun konuşmasını bastırmaya çalışmanız değil... “Onunla bağıra-çağıra konuşmayın!” ifadesinden murat da şudur: Peygamber suskun hâlde olup siz onunla konuştuğunuz zaman, sesi yükseltme yasağını çiğnemekten sakının. Bilakis, size düşen; ses tonunuzu, kendi aranızda olduğu gibi yüksek bir seviyeye çıkarmamanız ve Peygamber’e (s.a.) hitap ederken “onu destekleyesiniz, ona saygı gösteresiniz...” [Fetih 48/9] âyetine uygun davranıp, bağırmanın zıttı olan fısıltıya yakın yumuşak bir sözle konuşmayı esas almanızdır. Nitekim saygıdeğer, büyük ve heybetli insanlara böyle hitap etmek gerekir. Denilmiştir ki “Birbirinizle bağıra-çağıra konuştuğunuz gibi, onunla da konuşmaya kalkmayın!” âyeti; “Ona *yâ Muhammed, yâ Ahmed* şeklinde değil, peygamber olduğunu belirten [*yâ Nebiyyallah, yâ Resûlallah* gibi] bir sözle hitap edin.” anlamındadır. İbn Abbas (v. 68/688) şöyle demiştir: Bu âyet nâzil olunca Hazret-i Ebû Bekir (v. 13/634); “Yâ Resûlallah! Allah’a kavuşuncaya kadar seninle ancak fısıldaşarak gizli veya gizli gibi konuşacağım.” dedi. Rivayete göre Hazret-i Ömer (v. 23/643), Peygamber (s.a.) ile âdeta sır verir gibi gizli konuşur ve -Peygamber, anlayabilmek için ondan tekrar etmesini istemeden- sözünü ona işittirmezdi. Peygamber’e (s.a.) bir heyet geldiği zaman Hazret-i Ebû Bekir, Peygamber’e nasıl selâm vereceklerini öğretecek birini onlara gönderir ve onlara Peygamber huzurunda sekînet ve vakar içinde bulunmalarını emrederdi.

[584] “Sesi yükseltmek”ten ve “bağıra-çağıra konuşmak”tan maksat, Hazret-i Peygamber’i küçük görmek ve hafife almak değildir; çünkü bu küfürdür; oysa âyetin muhatapları iman sahipleridir. Maksat sesin bizatihi kendisi

1 Hz. Peygamber -Türkçe mantığıyla düşünürsek- “şeriatin sahibi (mâliki)” değildir; o, sadece bir elçi ve aracıdır; şeriat onun aracılığı ve elçiliğiyle gelmektedir. Nitekim müfessir de *sabb* kökünü kullanarak bu beraberliğe işaret etmiş; “şeriatin mâliki” dememiştir. / ed.

الذي المحافظة عليه تعود عليهم بعظيم الجدوى في دينهم. وذلك لأن في إعظام صاحب الشرع إعظام ما ورد به، ومستعظم الحق لا يدعه استعظامه أن يألو عملاً بما يحدوه عليه. وارتداعاً عما يصدّه عنه، وانتهاء إلى كل خير.

[٥٨٣] والمراد بقوله {لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ} أنه إذا نطق

٥ ونطقتم فعليكم أن لا تبلغوا بأصواتكم وراء الحدّ الذي يبلغه بصوت، وأن تغضوا منها بحيث يكون كلامه عاليًا لكلامكم، وجهره باهرًا لجهركم؛ حتى تكون مزيته عليكم لائحة، وسابقته واضحة، وامتيازه عن جمهوركم كشية الأبلق غير خاف، لا أن تغمروا صوته بلغظكم، وتبهروا منطقته بصخبكم. وبقوله {وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ} أنكم إذا كلمتموه وهو صامت فإياكم والعدول عما نهيتم عنه من رفع الصوت، بل عليكم أن لا تبلغوا به الجهر الدائر بينكم، وأن تتعمدوا في مخاطبته ١٠ القول اللين المقرب من الهمس الذي يضادّ الجهر، كما تكون مخاطبة المهيب المعظم، عاملين بقوله عز اسمه {وَتُعْزِرُوهُ وَتُقَرِّبُوهُ} [الفتح: ٩]. وقيل معنى {وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ} كَجَهْرٍ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ: لا تقولوا له يا محمد، يا أحمد، وخاطبوه بالنبوة. قال ابن عباس: لما نزلت هذه الآية قال أبو بكر رضي الله عنه: يا رسول الله، والله لا أكلمك إلا السرار أو أخا السرار حتى ألقى الله. وعن عمر رضي الله عنه أنه كان يكلم النبي ﷺ كأخي السرار لا يسمعه حتى يستفهمه. وكان أبو بكر إذا قدم على رسول الله ﷺ وفد أرسل إليهم من يعلمهم كيف يسلمون، ويأمرهم بالسكينة والوقار عند رسول الله ﷺ.

[٥٨٤] وليس الغرض برفع الصوت ولا الجهر ما يقصد به الاستخفاف

٢٠ والاستهانة، لأن ذلك كفر، والمخاطبون مؤمنون. وإنما الغرض صوت هو في نفسه،

ve büyük şahsiyetlere saygıya ve hürmete uygun olmayacak şekilde duyulan ses tonudur. Dolayısıyla, muhatap sesi kısmakla ve sesinin tonunu “onu destekleyesiniz, ona saygı gösteresiniz...” [Fetih 48/9] âyetiyle belirlenen sınırda tutmakla sorumlu kılınmıştır. Âyetteki yasak, Peygamber’in (s.a.) rahat-
 5 sız olmadığı ses yükseltmelerini de içine almaz. Bunlar savaş, inatçı biriyle mücadele, düşmanı korkutma vb. durumlarda Müslümanların çıkardığı yüksek seslerdir. Nitekim Peygamber (s.a.), Huneyn günü insanlar bozguna uğrayınca Abbas b. Abdulmuttalib’e “İnsanlara yüksek sesle bağır!” buyurmuştu. Abbas, insanların yüksek sesli olanlarından biriydi. Rivayete göre
 10 bir gece baskını olmuştu. Abbas; “Yâ sabâhâh! Ey insanlar kalkın, düşman bize saldırdı!..” diye bağırmış; sesinin şiddetiyle hamile kadınlar çocuklarını düşürmüşlerdi. Ca’de oğullarının Nâbiğâ’sı (v. 65/685) şöyle demiştir:

Ebû Urve’nin, koyunlara saldırmalarından korkunca
 (bağırarak) yırtıcı canavarları engellediği gibi...

15 Râvilerin iddiasına göre Ebû Urve, yırtıcı hayvanların koyunlara saldırmasını engellemek için bağırdığında, sesinin şiddetinden canavarların ödü koparmış.

[585] İbn Mes’ûd âyeti, *lâ terfe’û bi-asvâtikum* şeklinde okumuştur. Bu zâid Bâ, el-A’lem el-Hüzelî’nin (v. 28/649);

Hicaz’dayken *menkıbelerdeki*¹ insanlara çevirdim gözümü

20 beytinde *raffe’udaki* şeddeye tekabül eder. Ancak bu; “Aşırı yüksek bir sesle konuşmaları yasaklandı; ama bunun altındaki aşırı yüksek olmayan bir sesle konuşmalarına müsaade edildi.” anlamına² gelmez; bilakis (Peygamber huzurunda) gürültü çıkarmalarının yasaklanması ve uygunsuz hareketleri³ bütünüyle terk etmelerinin onlardan istenmesidir.

25 [586] İbn Abbas’tan; âyetin Sâbit b. Kays b. Şemmâs (v. 12/633) hakkında nâzil olduğu nakledilmiştir. Bu zatın kulaklarında ağırlık vardı; sesi de gür idi. Konuşurken yüksek sesle konuşurdu. Zaman zaman Peygamber (s.a.) ile konuşuyor ve Peygamber onun sesinden rahatsız oluyordu. Enes’ten (v. 93/712) nakledildiğine göre, âyet nâzil olunca Sâbit gözden
 30 kaybolmuştur. Hazret-i Peygamber onu araştırmış; durumu kendisine haber verilince onu çağırarak, niçin böyle yaptığını sormuştu. Sâbit, “Yâ Resûlallah! Sana bu âyet indirildi. Ben ise yüksek sesli bir insanım.

1 *Menâkıbın* bir yer adı olduğu söylenmekle birlikte, mâna “İyilik, dürüstlük ve adaletleri *menkıbeler*de kalmış; şu anki Hicaz’da pek görünmeyen insanlara...” şeklinde düşünülebilir (?) / ed.

2 Yani Bâ harfi mânaya “Peygamber’le ‘çok üst perdeden konuşmayın!” şeklinde bir mübâlağa katmakta ise de anlam “üst perdeden konuşabilirsiniz” değildir. Her iki zat da aynı kabiledendir; Hüzelidirler. / ed.

3 Büyükleğin huzurunda riayet edilmesi beklenen *teşrifât* kurallarına ve normalde *âdab-ı muâşerete* aykırı sayılan kaba saba hareket ve konuşmalar. / ed.

والمسموع من جرسه غير مناسب لما يهاب به العظماء ويوقر الكبراء، فيتكلف الغض منه، وردّه إلى حدّ يميل به إلى ما يستبين فيه المأمور به من التعزيز والتوقير. ولم يتناول النهى أيضاً رفع الصوت الذي لا يتأذى به رسول الله ﷺ، وهو ما كان منهم في حرب أو مجادلة معاند أو إرهاب عدوّ أو ما أشبه ذلك. ففي الحديث: أنه قال عليه الصلاة والسلام للعباس بن عبد المطلب لما انهزم الناس يوم حنين: اصرخ بالناس. وكان العباس أجهر الناس صوتاً. يروى: أن غارة أتتهم يوماً فصاح العباس "يا صباحاه!" فأسقطت الحوامل لشدة صوته. وفيه يقول نابغة بني جعدة:

زَجَرَ أَبِي عُرْوَةَ السَّبَاعِ إِذَا * أَشْفَقَ أَنْ يَخْتَلِطْنَ بِالْغَنَمِ

زعمت الرواة أنه كان يزجر السباع عن الغنم فيفتق مرارة السبع في جوفه.

١٠ [٥٨٥] وفي قراءة ابن مسعود «لا ترفعوا بأصواتكم»، والباء مزيدة محدّو بها حذر التشديد في قول الأعمى الهذلي:

رَفَعْتُ عَيْنِي بِالْحَجَا * زِ إِلَى أَنَاْسِ بِالْمَنَاقِبِ

وليس المعنى في هذه القراءة أنهم نهوا عن الرفع الشديد، تخيلاً أن يكون ما دون الشديد مسوغاً لهم، ولكن المعنى نهيههم عما كانوا عليه من الجلبة، واستجفاؤهم فيما كانوا يفعلون. ١٥

[٥٨٦] وعن ابن عباس: نزلت في ثابت بن قيس بن شماس، وكان في أذنه وقر، وكان جهوري الصوت، فكان إذا تكلم رفع صوته، وربما كان يكلم رسول الله ﷺ فيتأذى بصوته. وعن أنس أن هذه الآية لما نزلت فقد ثابت، فتفقد رسول الله ﷺ فأخبر بشأنه، فدعاه، فسأله فقال: يا رسول الله، لقد أنزلت إليك هذه الآية، وإني رجل جهير الصوت،

Amelimin boşa gitmesinden korkuyorum!” dedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: “Sen düşündüğün gibi değilsin. Sen iyi bir insan olarak yaşayacak, iyi bir insan olarak ölecek ve cennet ehlinden olacaksın.” [Buhârî, “Menâkıb”, 25; Müslim, “İman”, 187]

- 5 [587] -Âyette müminlere hitap edildiği hâlde- “Âyetin, seslerini Peygamber’in (s.a.) sesi üzerine yükselten münafıklar hakkında indiği” şeklinde Hasan-ı Basrî’den gelen rivayet şöyle yorumlanabilir: Müminlere böyle davranmaları yasaklanmakla beraber münafıklar da bu nehyin kapsamına alınmışlardır. Böylece (muhatap alınmaya layık görülmemek suretiyle) emrin
- 10 onlara daha ağır ve zor gelmesi hedeflenmiştir. Şu da söylenmiştir: Münafıklar, Hazret-i Peygamber’e verdikleri değer azlığını göstermek için onunla üst perdeden konuşuyorlar, zayıf Müslümanlar da onlara uyuyorlardı.

- [588] [كجهر]nin başındaki teşbih Kâf’ı nasb mahallindedir; yani *lâ techerû le-hû ceher^{an} misle cehri ba’dikum li ba’dⁱⁿ* (Birbirinizle bağıra çağıra konuştuğunuz gibi onunla da bağıra çağıra konuşmayın!) Şunu da belirtmek gerekir: Bağıra çağıra konuşmaları mutlak anlamda yasaklanmış değildir ki, sadece gizli ve fisıltı hâlinde konuşmak mecburiyetinde olsunlar da bunun dışında konuşmaları caiz olmasın. Onlara sadece belli bir sıfatla kayıtlı özel bir “üst perdeden konuşma” tarzı yasaklanmıştır. O da kendi aralarında alışkanlık hâline getirmiş oldukları yüksek sesle, bağıra çağıra yaptıkları konuşma tarzıdır ki bu, nübüvvetin azametini ve onun kadrinin yüceliğini dikkate almaktan ve -ne kadar yüce ve değerli olsa da- diğer rütbelerin nübüvvet rütbesinden düşük olduğu anlayışından uzak olmasıdır.

- [589] ان تَخْبِطَ اَعْمَالَكُمْ (amelleriniz boşa gideceği için) ifadesi, *mef’ûlün leh* olarak nasb makamındadır. Fiilin müteallakı hakkında iki ihtimal vardır. Birincisi, nehyin (genel) mânasına bağlı olmasıdır. Buna göre -muzâf hazfedilmiş sayılarak- “Amelleriniz boşa gideceği için, yani *böyle bir korku bulunduğu için yasaklandığınız şeyden vazgeçin!*” anlamında olur. Tıpkı *يَبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ اَنْ تَضَلُّوا* (“... sapacağınız endişesiyle Allah size (hükümleri) açıklıyor.” [Nisâ 4/176]) âyetinde olduğu gibi. İkincisi, [ان تَخْبِطَ]nin bizatihi fiile bağlı olmasıdır. Buna göre, “Yaptıkları işi yapmaları -amelleri boşa gideceği için- yasaklanmıştır.” anlamında olur; çünkü o fiil, amellerinin boşa gitmesine (*hubûta*) götürecek bir bağlamda geldiği için, sanki ‘amelleri boşa gitsin diye’ yapılmış ve *temsîl* yoluyla *hubûtun* sebep ve illeti olmuştur. Tıpkı *لِيَكُونَ لَهُمْ عَذَابٌ* (“...böylece, [Mûsâ bebek] kendilerine düşman ve üzüntü sebebi olacaktır.” [Kasas 28/8]) âyetinde olduğu gibi. **Şayet** “Bana iki açıklama arasındaki farkı özetle.” **dersen şöyle derim:** İkincide, fiilin *mef’ûlün lehe* bitişik olduğu takdir edilir ve fiil ile *mef’ûl* tek bir şey gibi olur;

فأخاف أن يكون عملي قد حبط. فقال له رسول الله ﷺ: لست هناك، إنك تعيش بخير وتموت بخير، وإنك من أهل الجنة.

[٥٨٧] وأما ما يروى عن الحسن: أنها نزلت فيمن كان يرفع صوته من المنافقين فوق صوت رسول الله ﷺ، فمحملة -والخطاب للمؤمنين- على أن ينهى المؤمنون ليندرج المنافقون تحت النهي، ليكون الأمر أغلظ عليهم وأشق. وقيل: كان المنافقون يرفعون أصواتهم ليظهروا قلة مبالاتهم، فيقتدي بهم ضعفة المسلمين.

[٥٨٨] وكاف التشبيه في محل النصب، أي لا تجهروا له جهراً مثل جهر بعضكم لبعض. وفي هذا أنهم لم ينهوا عن الجهر مطلقاً حتى لا يسوغ لهم أن يكلموه إلا بالهمس والمخافتة، وإنما نهوا عن جهر مخصوص مقيد بصفة، أعني: الجهر المنعوت بمماثلة ما قد اعتادوه منهم فيما بينهم، وهو الخلو من مراعاة أبهة النبوة وجمالة مقدارها، وانحطاط سائر الرتب وإن جلت عن رتبها.

[٥٨٩] {أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ} منصوب الموضع على أنه مفعول له. وفي متعلقه وجهان؛ أحدهما أن يتعلق بمعنى النهي، فيكون المعنى: انتهوا عما نهيتهم عنه لحبوط أعمالكم، أي لخشية حبوطها على تقدير حذف المضاف، كقوله تعالى {يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضَلُّوا} [النساء: ١٧٦]. والثاني: أن يتعلق بنفس الفعل، ويكون المعنى: أنهم نهوا عن الفعل الذي فعلوه لأجل الحبوط، لأنه لما كان بصدد الأداء إلى الحبوط؛ جعل كأنه فعل لأجله، وكأنه العلة والسبب في إيجاده على سبيل التمثيل، كقوله تعالى {لِيَكُونَ لَهُمْ عَذَابٌ} [التقصص: ٨] فإن قلت: لخص الفرق بين الوجهين. قلت: تلخيصه أن يقدر الفعل في الثاني مضمومًا إليه المفعول له كأنهما شيء واحد،

sonra *yasak* ikisinin üstüne birlikte getirilir. Birincide ise yasak tamamen fiile yöneltilir; sonra da, yasaklanmış bulunan fiil [*mef'ûlün leh* ile] gerekçelendirilmiş olur. “Peki, *mef'ûlün leh* iki yasaktan hangisine bağlanacak?” **dersen şöyle derim:** Basralılara göre, birinci yasağa bir takdirde bulunmak suretiyle ikincisine bağlanır. Tıpkı اَتُونِي اَفْرَعُ عَلَيْهِ قَطْرًا (“Bana erimiş bakır getirin de şunun üzerine dökeyim.” [Kehf 18/96]) âyetindeki gibi. Kûfelilere göre ise tersi. Hangisi olursa olsun âyet, sesi yükseltmeyi de bağıra çağıra konuşmayı da içine almakta ve ikisinin de amellerin boşa gitmesine sebep olduğunu açıkça beyan etmektedir. İbn Mes‘ûd’un *fe-tahbeta a’mâlukum* (ve amelleriniz boşa gider!) kıraati de bunu daha net ifade etmektedir; çünkü Fâdan sonrası, mutlaka öncesinin sonucu olur. Dolayısıyla, *cehre* nispetle *hubût*, وَلَا تَطْعُوا فِيهِ فَيَجِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي (“... aşırıya kaçmayın, aksi takdirde gazabım üzerinize iner!” [TâHâ 20/81]) âyetindeki *tuğyâna* nispetle *hulûl* konumundadır.

[590] حبوط “devenin, yeşil otları yiyip, ölecek derecede karnının şişmesini” ifade eden *habitati’l-ibil^u* sözünden gelmektedir. Peygamber’in (s.a.) *ve inne mimmâ yunbitu’r-rebi^u le-mâ yaktulu habat^{an} ev yulimmu* (Baharda biten öyle bir ot vardır ki ya şişirerek öldürür veya ölüme yaklaştırır.” [Buhâri, “Zekât”, 47; Müslim, “Zekât”, 121]) sözü de bu anlamdadır. *Hubût* kelimesine benzer anlamlar ifade eden başka kelimeler de vardır: Deve, sütleğengillerden beşparmak ağacını yiyip de başına aynı akıbet geldiğinde *habiceti’l-ibil^u* denir. Yine, أحبط عمله (Amelini boşa çıkardı) anlamında أحبط عمله denir. Yarının yeniden nükesidip daha kötüye gitmesini ifade etmek üzere *habita’l-cerh^u* da, *habira’l-cerh^u* da denir. Hâsılı; salih amele zarar vermesi bakımından kötü amel, sağlıklı bir insana isabet eden rahatsızlık ve hastalık gibi telakki edilmiştir. **Allah bizi amellerin boşa gitmesinden ve beklentilerin boşa gitmesinden korusun!**

[591] Âyet-i kerime iki önemli hususa delâlet etmektedir. Birincisi; imanlı birinin işlediği günahlar arasında, amellerini boşa çıkaracak olanlar bulunduğu. İkincisi; imanlının, amellerini boşa çıkaracağını bilmediği, oysa Allah katında böyle olabilecek günahlarının bulunduğu. O hâlde mümine düşen, ‘dikenli bir yolda dikkatle, sakınarak, korunmaya çalışarak yürüyen kimse gibi olmasıdır.

3. Allah Resülü’nün yanında seslerini alçaltanlar, Allah’ın, gönüllerindeki takvâyı sına(yıp onayla)dığı kimselerdir. Onlar için mağfiret ve büyük bir mükâfat vardır.

ثم يصب النهي عليهما جميعًا صبًا. وفي الأول يقدر النهي موجهًا على الفعل على حياله، ثم يعلل له منهياً عنه. فإن قلت: بأي النهيين تعلق المفعول له؟ قلت: بالثاني عند البصريين، مقدراً إضماره عند الأول، كقوله تعالى {آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا} [الكهف: ٩٦]، وبالعكس عند الكوفيين. وأيهما كان فمرجع المعنى إلى أنّ الرفع والجهر كلاهما منصوب أدأؤه إلى حبوط العمل. وقراءة ابن مسعود «فتحبط أعمالكم» أظهر نصًا بذلك؛ لأنّ ما بعد الفاء لا يكون إلا مسببًا عما قبله؛ فيتنزل الحبوط من الجهر منزلة الحلول من الطغيان في قوله تعالى {فَيَحِلُّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي} [طه: ٨١].

[٥٩٠] والحبوط من حبطت الإبل، إذا أكلت الخضر فنفتح بطونها، وربما هلكت. ومنه قوله عليه الصلاة والسلام: وإن مما ينبت الربيع لما يقتل حَبَطًا أو يُلِم. ومن أخواته حبجت الإبل، إذا أكلت العرفج فأصابها ذلك. وأحبض عمله مثله أحبطه؛ وحبط الجرح وحبر، إذا غفر، وهو نكسه وتراميه إلى الفساد. جعل العمل السيء في إضراره بالعمل الصالح كالداء والحرص لمن يصاب به، أعاذنا الله من حبط الأعمال وخيبة الآمال.

[٥٩١] وقد دلت الآية على أمرين هائلين؛ أحدهما أن فيما يرتكب من يؤمن من الآثام ما يحبط عمله. والثاني: أن في آثامه ما لا يدري أنه محبط، ولعله عند الله كذلك؛ فعلى المؤمن أن يكون في تقواه كالماشي في طريق شائك لا يزال يحترز ويتوقى ويتحفظ.

٣- ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَعْضُونَ أَضْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ

قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ﴾

[592] اِمْتَحَنَ اللهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى (Allah'ın, gönüllerindeki takvâyı sına[yıp onayla] dığı) ifadesi, bir kişinin bir konuda denenmesi, sınanması, üstesinden gelmesi için o işe alıştırılması anlamında kullanılan *umtuhine filân^{un} li-emri kezâ* sözünden alınmıştır. Mâna şöyledir: Onlar takvâ hususunda son derece sabırlı; onun gerek ve zorluklarına katlanabilecek derecede güçlü kuvvetli insanlardır. Veya *haber ma'rifet* yerinde kullanıldığı gibi, *imtihan* da *ma'rifet* anlamında kullanılmış olabilir; çünkü bir şeyin gerçek durumu ancak denenip sınanıldığı zaman anlaşılır. Âdeta şöyle buyrulmaktadır: Allah onların kalplerinin takvâ için elverişli ve uygun olduğunu bilmektedir. Buna göre, *للتقوى* daki Lâm, (*kâin^{un}, muhtass^{un}* gibi) mahzûf bir masdara bağlıdır; tıpkı *ente li-hâze'l-emriⁱ* (Bu iş tam senlik; sen bu iş için biçilmiş kaftansın!) sözündeki gibi. Şâir de şöyle demiştir:

[Öyle harika bir kaside söyledim ki ey Ahmed] Sadece sana uyuyor tüm insanlar içinde...

Ey 'Addâ! Çektikleri acılara karşı develer için birebirsin sen.

Bu durumda, mahzûf (yani *muhassalat^{en} / muhtassat^{en}*), amel ettiği (*takvâ*) ile birlikte hâl olmak üzere mansûb olur.¹ Yahut mâna şöyledir: “Takvâ sebebiyle” yani takvâ içlerine yerleşsin ve dışarı taşsın da müttaki oldukları ortaya çıksın diye, Allah çeşitli sıkıntılarla ve zor yükümlülüklerle kalplerini pişirmiştir;² çünkü gerçek takvâ ancak sıkıntı ve zorluk zamanında, bunlara sabır gösterildiğinde anlaşılır.

[593] İfadenin “Allah bunların gönlünde takvâdan başka bir şey bırakmamıştır.” anlamında olduğu da söylenmiştir ki bu mâna; *altım* eritip, safını curufundan ayırarak, arıtıp tertemiz hâle getirdiği zaman kullanılan *imtehan'e-z-zehebe* ve *feten'e-z-zehebe* ifadelerinden alınmadır. Hazret-i Ömer'den nakledildiğine göre; “Allah boş ve zararlı arzuları onların kalbinden gidermiştir.” *İmtihân* kelimesi, *mehanehû* (onu denedi) kökünün ifti'âl kalıbında olup “açık bir yoklama, ağır bir deneme” anlamındadır. Ebû Amr (v. 154/771); “Zorladığın, sıkıntıya soktuğun her şeyi *imtihan* etmişsin demektir.” demiş ve şu beyti okumuştur:

Geldiler; yorgunluğu âşikâr, bitap düşmüş develer;
sıkıntıya uğramışlar, böğürleri ıstırap içinde...

[594] Bu âyetin, Peygamber huzurunda seslerini kısımaları ve âdeta sır verir gibi gizli konuşmaları sebebiyle, iki büyüğümüz³ hakkında nâzil olduğu söylenmektedir.

1 Yani Allah onları, 'kalplerinde takvâ bulunduğu hâld'e/'kalplerinde sadece takvâ olduğu hâld'e' bilmektedir. / ed.

2 Demircinin çeliğe su vererek, onu döve döve iyice sağlamlaştırması gibi, Allah da bu müttakileri imtihan üstüne imtihan ile sınamış ve “pişirmiştir”. / ed.

3 Peygamber'in (s.a.) vezirlerinden Hz. Ebû Bekir ve Ömer'i. / ed.

[٥٩٢] {إِمْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى} من قولك: أُمْتُحِنُ فلانَ لِأَمْرٍ كذا وَجَرَّبَ له، وَدَرَّبَ لِلنُّهْوَضِ به، فَهُوَ مُضْطَلَعٌ به غَيْرِ وَإِنْ عَنْهُ. وَالْمَعْنَى: أَنَّهُمْ صَبِرُوا عَلَى التَّقْوَى، أَقْوِيَاءَ عَلَى إِحْتِمَالِ مُشَاقَّهَا. أَوْ وَضَعَ الْإِمْتِحَانَ مَوْضِعَ الْمَعْرِفَةِ؛ لِأَنَّ تَحْقِيقَ الشَّيْءِ بِإِحْتِبَارِهِ، كَمَا يَوْضَعُ الْخَبَرَ مَوْضِعَهَا، فَكَأَنَّهُ قِيلَ: عَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى؛ وَتَكُونُ اللَّامُ مُتَعَلِّقَةً بِمُحْذَوفٍ، وَاللَّامُ هِيَ الَّتِي فِي قَوْلِكَ: أَنْتَ لِهَذَا الْأَمْرِ، أَيِ كَائِنٍ لَهُ وَمُخْتَصِّ بِهِ. قَالَ:

أَنْتَ لَهَا أَحْمَدُ مِنْ بَيْنِ الْبَشَرِ *
أَعْدَاءُ مَنْ لِلْيَعْمَلَاتِ عَلَى الْوَجَى *

وَهِيَ مَعَ مَعْمُولِهَا مَنْصُوبَةٌ عَلَى الْحَالِ. أَوْ ضَرَبَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنْوَاعِ الْمِحْنِ وَالتَّكَالِيفِ الصَّعْبَةِ لِأَجْلِ التَّقْوَى، أَيِ لِتَثْبِيتِ وَتَظْهِيرِ تَقْوَاهَا، وَيَعْلَمُ أَنَّهُمْ مُتَّقُونَ؛ لِأَنَّ حَقِيقَةَ التَّقْوَى لَا تَعْلَمُ إِلَّا عِنْدَ الْمِحْنِ وَالشَّدَائِدِ وَالِاصْطِبَارِ عَلَيْهَا.

[٥٩٣] وَقِيلَ أَخْلَصَهَا لِلتَّقْوَى، مِنْ قَوْلِهِمْ: امْتَحَنَ الذَّهَبَ وَفْتَنَهُ، إِذَا أَذَابَهُ فَخَلَصَ إِبْرِيْزَهُ مِنْ خَبْثِهِ وَنَقَّاهُ. وَعَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَذْهَبَ الشَّهْوَاتِ عَنْهَا. وَالِامْتِحَانُ إِفْتِعَالٌ مِنْ مِحْنَةٍ، وَهُوَ إِخْتِبَارٌ بَلِيغٌ، أَوْ بَلَاءٌ جَهِيدٌ. قَالَ أَبُو عَمْرٍو: كُلُّ شَيْءٍ جَهَدْتَهُ فَقَدْ مِحْنْتَهُ. وَأَنْشَدَ:

أَتَتْ رَدَايَا بِأَدْيَا كِلَالُهَا * قَدْ مُحِنَتْ وَاضْطَرَبَتْ أَطَالُهَا

[٥٩٤] قِيلَ: أَنْزَلَتْ فِي الشَّيْخَيْنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، لَمَّا كَانَ مِنْهُمَا مِنْ غَضِّ الصَّوْتِ وَالبُلُوغِ بِهِ أَخَا السَّرَارِ.

[595] “Seslerini kisanların” tekit için gelen İnne’nin ismi olarak gelmesi, haberinin her ikisi de ma‘rife olan mübtedâ ve haberden oluşan bir cümle hâlinde gelmesi -ki mübtedâ اولئك ism-i işaretidir- onların amellerinin mükâfatını bildiren cümlenin müstakil olarak gelmesi, bu mükâfatı bildiren kelimelerin nekire ve mübhem olarak gelmesi gibi nazım özellikleri ile bu âyet-i kerîme, seslerini kısmak suretiyle Peygamber’e (s.a.) saygı gösteren bu kişilerin yaptıklarına ne kadar önem verildiğini ve bundan hoşnut olduğunu ortaya koymaktadır. Yine, bu özellikleriyle âyet-i kerîme Peygamber’in (s.a.) izzetinin yüceliğini, bulunduğu makamın şeref ve değerini bildirmektedir. Âyette ayrıca, seslerini yükseltenlerin işlediği günahın büyüklüğüne ve sesini kisanların hak ettiğinin zıttına müstehak oldukları cezanın da büyüklüğüne bir tariz bulunmaktadır.

4. (Hane-i Saadet) hücrelerin(in) ardından sana seslenenlerin çoğunun akli ermez.

[596] *Verâ’* bir şahsın gölgesiyle ön veya arka tarafta senden gizlediği yöndür. *Min* ibtidâ-i gâye içindir; yani Peygamber’e seslenme bu mekândan başlamaktadır. **Şayet** “Cümlenin *Min*’li söylenişiyle *Min*’siz söylenişi arasında fark var mı?” **dersen şöyle derim:** İkisi arasındaki fark şudur: *Min* olmadığında *verâ’* kelimesi seslenen ve seslenileni bir araya getirir. *Min* olduğunda ise bu caiz değildir; çünkü *verâ’* kelimesi başına *Min* geldiğinde ibtidâ-i gâye için olur. Bu durumda, başlangıç ve bitişin tek bir fiil için olması tek yön üzere bir araya gelmez. *Nâdânî fülân^{un} min verâi’d-dârⁱ* (Falanca, bana evin ötesinden seslendi.) diyen kişi, evin ne önünü ne de arkasını murat eder. Fakat özel bir belirleme ve tahsiste bulunmaksızın mutlak olarak evin görünen herhangi bir kenarını murat eder. Âyette yadırganan, onların seslenmelerinin hücrelerin arkasından veya önünden olması değildir; yadırganan, belli bir yön kastedilmeksizin, sıradan insanların birbirlerine yaptıkları gibi dışarıdan bağırma larıdır.¹

[597] *Hucure* etrafı duvarla çevrili bir yer parçasıdır. Deve ağılına da *hucure* denir. *Hucure* kelimesi *ğurf*e (oda) ve *kubda* (bir avuç) gibi *fu’le* vezninde, mef’ûl anlamında bir kelimedir; çoğulu iki zamme ile *hucurât*, *Cim*’in fethasıyla *hucerât* ve *Cim*’in sükûnuyla *hucrât* şeklinde gelir; nitekim her üç şekliyle de okunmuştur. Maksat, Peygamber’in (s.a.) eşlerinin odalarıdır; her birinin bir odası vardı. Gelenlerin odaların arkasından seslenmelerine gelince;

1 Allah Resulü olması bir yana, aynı zamanda devlet başkanı konumunda olan bir kişiye (s.a.), bu şekilde kaba saba bağırılmasındaki düşüncesizlik aşikârdır. Normal insanlar bile özel hâllerinin olabildiği evlerinde bu şekilde rahatsız edilmez. / ed.

[٥٩٥] وهذه الآية بنظمها الذي رتبت عليه من إيقاع الغاصين أصواتهم اسمًا لأن المؤكدة، وتصيير خبرها جملة من مبتدأ وخبر معرفتين معًا - والمبتدأ اسم الإشارة - واستئناف الجملة المستودعة ما هو جزاؤهم على عملهم، وإيراد الجزاء نكرة مبهمًا أمره ناظرة في الدلالة على غاية الاعتداد والارتضاء لما فعل الذين وقروا رسول الله ﷺ من خفض أصواتهم، وفي الإعلام بمبلغ عزة رسول الله ﷺ وقدر شرف منزلته، وفيها تعريض بعظيم ما ارتكب الرافعون أصواتهم واستيجابهم ضد ما استوجب هؤلاء.

٤- ﴿إِنَّ الَّذِينَ ينادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ﴾

[٥٩٦] والوراء الجهة التي يواربها عنك الشخص بظله من خلف أو قدام. ومن لابتداء الغاية، وأنّ المناداة نشأت من ذلك المكان. فإن قلت: فرق بين الكلامين بين ما تثبت فيه وما تسقط عنه. قلت: الفرق بينهما أنّ المنادي والمنادى في أحدهما يجوز أن يجمعهما الوراء، وفي الثاني: لا يجوز، لأنّ الوراء تصير بدخول من مبتدأ الغاية. ولا يجتمع على الجهة الواحدة أن تكون مبتدأ ومنتهى لفعل واحد. والذي يقول: ناداني فلان من وراء الدار، لا يريد وجه الدار ولا دبرها، ولكن أي قطر من أقطارها الظاهرة كان مطلقًا بغير تعيين واختصاص. والإنكار لم يتوجه عليهم من قبل أنّ النداء وقع منهم في أدبار الحجرات أو في وجوهها، وإنما أنكر عليهم أنهم نادوه من البرّ والخارج مناداة الأجلاف بعضهم لبعض، من غير قصد إلى جهة دون جهة.

[٥٩٧] والحجرة الرقعة من الأرض المحجورة بحائط يحوّط عليها، وحظيرة الإبل تسمى الحجرة؛ وهي فُعْلة بمعنى مفعولة، كالغرفة والقبضة، وجمعها: الحجرات بضمّتين، والحجرات، بفتح الجيم، والحجرات بتسكينها. وقرئ بهنّ جميعًا. والمراد: حجرات نساء رسول الله ﷺ، وكانت لكل واحد منهنّ حجرة. ومناداتهم من ورائها

muhtemelen, Peygamber'e (s.a.) seslenmek üzere odalara doğru dağılmışlardır, bazısı bu odanın, bazısı şu odanın arkasından seslenmiştir. Yine, hep birlikte oda oda dolaşmış ve her birinin arkasından Peygamber'e seslenmiş de olabilirler. Sadece Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu odanın arkasından ona seslenmiş de olabilirler; ancak Peygamber'in (s.a.) şanını yüceltip ona hürmet etmenin önemini belirtmek için 'odalar' şeklinde çoğul getirilmiştir. Seslenme fiili, hepsine isnat edilmiş olsa da bunu onlardan birinin yapmış olması da caizdir; diğerleri bunu hoş görmüş de sanki o fiili hep birlikte işlemiş gibi olmuşlardır. Nitekim [Ebû Bekr] el-Esamm (v. 200/855), seslenen kişinin Uyeyne b. Hısn (v. 30/650) ve Akra' b. Hâbis (v. 33/654) olduğunu zikretmiştir.

[598] "Çoğunun akli ermeyen kişiler olduğu" nun bildirilmesi; içlerinde istisna edilmesi gereken kişiler bulunduğu anlamında olabilir. Yine, aralarında akli erenlerin az olduğu belirtilerek, aslında içlerinde akli başında hiç kimsenin olmadığı kastedilmiş de olabilir; çünkü Arapların sözlerinde azlık yokluk anlamında kullanılabilir.

[599] Rivayete göre; Temîmoğulları heyeti öğleyin Peygamber'e (s.a.) gelmişlerdi. O sırada Peygamber istirahat ediyordu. Ona; "Ya Muhammed! Yanımıza çık!" diye bağırırmaya başladılar. Peygamber uykusundan uyanıp dışarı çıktı. Âyet bu olay üzerine nâzil oldu. Bu kişiler Peygamber'e (s.a.) sorulunca; "Bunlar, Temîmoğulları içindeki görgüsüz kimselerdir! O şaşı Deccâl'le en çok savaşacak kimseler bunlar olmasalardı, Allah'a onları helâk etmesi için dua ederdim!" buyurmuş.

[600] Âyet-i kerîme öyle bir tarz ve üslûp üzere gelmiştir ki, Peygamber'in (s.a.) konumunu dikkat edene gizli kalmayacak derecede büyülen ve yücelten apaçık deliller bulunmaktadır. Birincisi; âyet, Peygamber'e seslenenlerin, uygunsuz bir şekilde onun önüne geçtikleri için, akılsız ve cahil olduklarını tescilleyen bir üslûpla gelmiştir. İkincisi; "Odalar" kelimesinin getirilmesi ve bu kelimenin Peygamber'in, eşlerinden biriyle halvet ve *kaylûle* hâlinde bulunmasından kinâye olarak kullanılmasıdır. Üçüncüsü; "odalar"ın, sadece o seslenenler hakkında hoş görülme hususu beyan edecek nispette kısaca zikredilip (eşlerinin odaları' denmeden) geçilmesidir. Dördüncüsü, "odalar"ın ('odaların arkasından' şeklinde) izâfetle değil de Lâm-ı ta'rif ile ma'rife yapılmış olmasıdır. Beşincisi; onların kınandığı vasıflara kaba ve görgüsüz olmaları, akıllarının azlığı, hitap ederken kime nasıl davranacaklarını belirlemede bilgi ve beceri azlığı gibi kötü vasıfların eklenmiş olmasıdır. Bu da Peygamber'e (s.a.) işi kolaylaştırmak, onu teselli etmek ve bunların o eziyet verici sû-i edeplerini, yabanilik ve patavatsızlıklarını gidermek içindir.

يحتمل أنهم قد تفرّقوا على الحجرات متطلبين له، فناداه بعض من وراء هذه، وبعض من وراء تلك، وأنهم قد أتوها حجرة حجرة فنادوه من ورائها، وأنهم نادوه من وراء الحجرة التي كان فيها، ولكنها جمعت إجلالاً لرسول الله ﷺ ولمكان حرمة. والفعل وإن كان مسنداً إلى جميعهم فإنه يجوز أن يتولاه بعضهم، وكان الباقون راضين، فكأنهم تولوه جميعاً. فقد ذكر الأصم أنّ الذي ناداه عيينة بن حصن والأقرع بن حابس.

[٥٩٨] والإخبار عن أكثرهم بأنهم لا يعقلون يحتمل أن يكون فيهم من قصد بالمحاشاة؛ ويحتمل أن يكون الحكم بقلة العقلاء فيهم قصداً إلى نفي أن يكون فيهم من يعقل؛ فإنّ القلة تقع موقع النفي في كلامهم.

١٠ [٥٩٩] وروي أن وفد بني تميم أتوا رسول الله ﷺ وقت الظهرية وهو راقد، فجعلوا ينادونه: محمد اخرج إلينا، فاستيقظ فخرج ونزلت. وسئل رسول الله ﷺ عنهم فقال: هم جفأة بني تميم، لولا أنهم من أشدّ الناس قتالاً للأعور الدجال لدعوت الله عليهم أن يهلكهم!

[٦٠٠] فورود الآية على النمط الذي وردت عليه فيه ما لا يخفى على الناظر من بينات إكبار محل رسول الله ﷺ وإجلاله؛ منها مجيئها على النظم المسجل على الصائحين به بالسفه والجهل، لما أقدموا عليه. ومنها لفظ الحجرات وإيقاعها كناية عن موضع خلوته ومقيله مع بعض نسائه. ومنها المرور على لفظها بالاقتصار على القدر الذي تبين به ما استنكر عليهم. ومنها التعريف باللام دون الإضافة. ومنها أن شفع ذمهم باستجفائهم واستركاك عقولهم وقلة ضبطهم لمواضع التمييز في المخاطبات، تهوينا للخطب على رسول الله ﷺ، وتسلية له، وإماطة لما تداخله من إحاش تعجر فهم وسوء أدبهم،

٢٠

Sûrenin başından bu âyetin sonuna kadar durum bu şekilde devam etmektedir. Bak dikkat et; nasıl söze Allah ve Resulü'ne ait olan işlerin, hiçbir sınırlama ve kayıtlama olmaksızın bütün işlerin önünde olması gerektiğini ifade ederek başladı. Peşinden sesi yükseltmek ve bağıra çağıra konuşmak gibi, *Allah ve Resulü'nün önüne geçmek* sayılacak hususların yasaklanmasını getirdi. Böy-
 5 lece, âdeta birincisi, ikincisinin yaygısı ve ona bir hazırlık oldu. Sonra Peygamber'in (s.a.) Allah katındaki konumunun büyüklüğüne delâlet etmek için, (Peygamber huzurunda) sesini yükseltmekten ve bağıra çağıra konuşmaktan uzak durup seslerini kısınları öven bir açıklama getirdi. Sonra, insanların en
 10 değersizine bağırır gibi, eşlerinden biriyle halvet hâlindeyken Peygamber'e (s.a.) duvarların arkasından bağırarak gibi tam anlamıyla kötü ve ayıp olan bir hususu zikretti ve bu gibi şeylere cüret edenlerin işledikleri günahın büyüklüğüne dikkat çekti; çünkü Allah'ın, bağıra çağıra konuşulmayacak kadar şerefli kıldığı, hatta tüm Muhacir ve Ensar'ın bile sır verir gibi gizlice hitap ettiği bir
 15 şahsiyet söz konusu olunca, bunların yaptığı kötülüğün çirkinlikte nasıl bir raddeye ulaştığı görülecektir. Bu ve benzeri durumlardan akıl meyveleri derlenir ve güzel edep örnekleri alınır. Tıpkı ilmi, zühdü ve *sikalığı* hiç kimsenin gizlisi olmayan Ebû Ubeyd'in (v. 245/859) "Kendi istediği vakitte evinden çıkıncaya kadar, asla bir âlimin kapısını çalmamışım!" sözündeki gibi.

20 **5. Sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretsedirdi, kendileri için elbette daha hayırlı olurdu. Ama Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir (Gafûr, Rahîm).**

[601] وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا (sabretsedirdi) ifadesi fâ'il olmak üzere *ref'* mahallindedir; çünkü mâna *ve lev sebete sabruhum* (eğer sabırları bulunsaydı) şeklindedir.
 25 Sabır, arzu ve isteklere özlem duymaktan nefsi hapsetmektir. Nitekim "Sabah akşam Rablerinin rızasını dileyerek O'na yalvaranlarla beraber oturmaya nefsi-
 ni alıştırdı." [Kehf 18/28] buyrulmuştur. Arapların *sabera 'an kezâ* sözlerinde mef'ûl olan *nefs* kelimesi mahzuftur; yani "*Kendini* bu işi yapmaktan alıyordu." Sabır, hapsedilen şeye karşı içinde şiddet ve meşakkat barındıran bir hapsetmedir.
 30 Bu sebeple, yemin etmeye ve öldürmeye karşı kişinin kendini tutmasına *sabır* denilmiştir. *es-Sabru murr^{um} lâ yetecerra'uhû illâ hurr^{um}* (Sabır acıdır; onu ancak özgür insanlar yudumlayabilir.) şeklinde güzel bir söz vardır.

[602] **Şayet** "[Çıkıncaya kadar' anlamında] *hattâ tabruce* denmesi ile *ilâ en tabruce* denmesi arasında bir fark var mıdır?" **dersen şöyle derim:** *Hattâ* belirlenmiş bir gayeyi ifade etmek için kullanılır. Meselâ; *ekeltu's-semeket^e hattâ resihâ* (Balığı başıyla beraber yedim.) dersin. Eğer *hattâ nusfihâ*

وهلم جرا من أول السورة إلى آخرها هذه الآية. فتأمل كيف ابتدئ بإيجاب أن تكون الأمور التي تنتمي إلى الله ورسوله متقدمة على الأمور كلها من غير حصر ولا تقييد؛ ثم أردف ذلك النهي عما هو من جنس التقديم من رفع الصوت والجهر؛ كأن الأول بساط للثاني ووطاء لذكره، ثم ذكر ما هو ثناء على الذين تحاموا ذلك فغضوا أصواتهم، دلالة على عظيم موقعه عند الله؛ ثم جيء على عقب ذلك بما هو أطم وهجته أتم من الصياح برسول الله ﷺ في حال خلوته ببعض حرمانه من وراء الجدر، كما يصاح بأهون الناس قدرًا، لينبه على فظاعة ما أجروا إليه وجسروا عليه؛ لأن من رفع الله قدره على أن يجهر له بالقول حتى خاطبه جلة المهاجرين والأنصار بأخي السرار، كان صنيع هؤلاء من المنكر الذي بلغ من التفاحش مبلغًا. ومن هذا وأمثاله يقتطف ثمر الأبواب، وتقتبس محاسن الآداب، كما يحكى عن ابن عبيد - ومكانه من العلم والزهد وثقة الرواية ما لا يخفى - أنه قال: ما دقت بابًا على عالم قط حتى يخرج في وقت خروجه.

٥- ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

[٦٠١] {أَنَّهُمْ صَبَرُوا} في موضع الرفع على الفاعلية؛ لأن المعنى: ولو ثبت صبرهم. والصبر حبس النفس عن أن تنازع إلى هواها. قال الله تعالى {وَاضْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ} [الكهف: ٢٨]. وقولهم: صبر عن كذا، محذوف منه المفعول - وهو النفس - وهو حبس فيه شدة ومشقة على المحبوس، فلهذا قيل للحبس على اليمين أو القتل: صبر. وفي كلام بعضهم: الصبر مر لا يتجرعه إلا حر.

[٦٠٢] فإن قلت: هل من فرق بين {حَتَّى تَخْرُجَ} وإلى أن تخرج؟ قلت: إن حتى مختصة بالغاية المضروبة. تقول: أكلت السمكة حتى رأسها، ولو قلت: حتى نصفها،

ev sadrihâ (yarısına veya göğsüne kadar) dersen, caiz olmaz. *Îlâ* ise her tür üst sınırı ifade etmek için kullanılır. Dolayısıyla, *hattâ* âyette şu anlamı ifade etmektedir: Peygamber'in (s.a.) onların yanına çıkması, onların sabretmeleri için belirlenmiş bir üst sınırdır. Bu sınıra ulaşınca kadar herhangi bir iş hakkında bir karara varmaları caiz değildir. **Şayet** "Âyette *اليهم* (onların yanına) denmesinde nasıl bir fayda vardır?" **dersen şöyle derim:** Bu kelimenin kullanılmasında şöyle bir anlam inceliği vardır: Peygamber çıksaydı, ama bu çıkışı onlara doğru ve onlar sebebiyle olmasaydı, onların, Peygamber'in çıkmasının kendileri için olduğunu bilinceye kadar sabretmeleri gerekirdi.

[603] *لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ* (kendileri için elbette daha hayırlı olurdu) ifadesinde, *كان*'nin ismi ya Lev (eğer) edatından sonra takdir edilen gizli fiilin fâ'il zamiridir ya da *صَبَرُوا* (sabretselerdi) fiilinin masdarına râci zamiridir;¹ tıpkı *men kezebe kâne şerr^{an} le-hû* (Kim yalan söylerse bu onun için kötü olur!) sözündeki gibi.

[604] "Ama Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir;" son derece bağışlayıcı, son derece merhametlidir; mağfireti ve rahmeti engindir. Tevbe edip Allah'a yönelirlerse, O'nun *gufûân* ve rahmeti onları kapsayamayacak kadar dar değildir.

6. Ey iman edenler! (Günah işlemekten çekinmeyen) fâsığın biri size bir haber getirirse, onu iyice araştırın; çünkü bilmeden bir kavmin başına belâ olabilir, sonra da bu ettiğinize pişman olursunuz.

[605] Peygamber (s.a.), Hazret-i Osman'ın (v. 33/656) ana-bir kardeşi Velîd b. Ukbe'yi (v. 61/681)² zekâtlarını almak üzere Mustalıkoğullarına göndermişti. -Hazret-i Osman'ın Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan (v. 52/675) sonra Kûfe'ye vâli tayin ettiği kişi buydu; insanlara sabah namazını sarhoş sarhoş dört rekât kıldırıp, "İsterseniz daha da artırayım!" dediği için Osman kendisini azletmişti. - Mustalıkoğulları ile bunun arasında bir düşmanlık vardı. Velîd, beldelelerine yaklaşıncaya, bineklerine binip onu karşılamak üzere çıktılar. Velîd ise kendisi ile savaşacaklarını sandı; geri döndü ve Peygamber'e (s.a.), "Mustalıkoğulları dinden döndüler ve zekâtı vermediler!" dedi. Peygamber bu duruma son derece öfkelenmiş ve onlarla savaşmayı niyetlendi. Haber kavme ulaşıncaya, derhal Peygamber'e gelerek, "Allah ve Resulü'nün öfkesinden Allah'a sığınız!"³ dediler; ama Velîd onları yine itham etti... Bunun üzerine Peygamber, "Ya bu işten vazgeçersiniz ya da size, savaşçılarınızla savaşıp çoluk çocuğunuzu esir edecek kendimle eş tuttuğum bir *adam* gönderirim!.." buyurdu.

1 Yani ya sabrın sübutu ya da bizzat sabır kendileri için daha hayırlı olurdu. / ed.

2 Velîd, müşriklerin büyüklerinden, Peygamber'i katletmek üzere saldırdığı sırada, onun (s.a.), son bir savletle vurduğu mızrağından aldığı darbe sebebiyle ölen Ukbe b. Ebu Mu'ayt'ın oğludur. / ed.

3 Çünkü yaklaşık üç yıl evvel "Mustalıkoğulları gazvesinde" yaşadıkları ağır yenilgi ve uğradıkları katliâmın izleri daha çok taze idi. / ed.

أو صدرها لم يجز. وإلى عامة في كل غاية، فقد أفادت حتى بوضعها أنّ خروج رسول الله ﷺ إليهم غاية قد ضربت لصبرهم، فما كان لهم أن يقطعوا أمرًا دون الانتهاء إليه. فإن قلت: فأى فائدة في قوله {إِلَيْهِمْ}؟ قلت: فيه أنه لو خرج ولم يكن خروجه إليهم ولأجلهم، للزمهم أن يصبروا إلى أن يعلموا أنّ خروجه إليهم.

٥ [٦٠٣] {لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ}؛ في {كَانَ} إما ضمير فاعل الفعل المضمّر بعد {لَوْ}، وإما ضمير مصدر {صَبَرُوا}، كقولهم: من كذب كان شرًا له.

[٦٠٤] {وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ} بليغ الغفران والرحمة، واسعهما، فلن يضيق غفرانه ورحمته عن هؤلاء إن تابوا وأنابوا.

٦- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ

١٠ فَتُضَيِّبُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ﴾

[٦٠٥] بعث رسول الله ﷺ الوليد بن عقبة -أخا عثمان لأمه؛ وهو الذي ولاه عثمان الكوفة بعد سعد بن أبي وقاص، فصلى بالناس وهو سكران صلاة الفجر أربعًا، ثم قال: هل أزيدكم، فعزله عثمان عنهم- مصدقًا إلى بني المصطلق. وكانت بينه وبينهم إحنة، فلما شارف ديارهم ركبوا مستقبلين له، فحسبهم مقاتليه، فرجع وقال لرسول الله ﷺ: قد ارتدوا ومنعوا الزكاة! فغضب رسول الله ﷺ وهم أن يغزوهم.

١٥ فبلغ القوم فوردوا، وقالوا: نعوذ بالله من غضبه وغضب رسوله! فاتهمهم، فقال: لتنتهنّ أو لأبعثنّ إليكم رجالًا هو عندي كنفسي يقاتل مقاتلتكم ويسبي ذراريكم،

Sonra, elini Hazret-i Ali'nin (v. 40/660) omzuna koydu. -Hz. Peygamber'in onlara Hâlid b. Velîd'i (v. 21/642) gönderdiği de söylenmiştir. Hâlid, onların geceleynin uykularını bölerek ezan okuduklarını görmüş; kendisine zekâtlarını teslim etmişler, o da [bunları alıp] dönmüştür.-

- 5 [606] فاسق ve نبا kelimelerinin nekire gelmesi, bunların bütün fâsıkları ve (onların verecekleri) bütün önemli haberleri içine alması içindir. Âdetâ “Size hangi fâsik hangi haberi getirirse getirsin, o hususta bekleyin; sislerin dağılıp gerçeğin ortaya çıkması için çalışın. Fâsıkın sözüne güvenmeyin!” buyrulmuştur; çünkü fâsıklık cinsinden uzak durmayan biri, onun bir çeşidi olan yalandan da uzak duramaz!

- [607] *Füsûk*, bir şeyden çıkmak, ondan sıyrılıp ayrılmak demektir. Meselâ *fesekati'r-rutabet* “an kışrihâ” (Filiz kabuğundan çıktı) denir. Kelimenin harfleri yer değiştirince yine benzer bir mâna ifade eder. Meselâ yumurtayı kırıp içindekini çıkardığında *fekastü'l-beydat* denir. Yine bir şeyi gaspedip sahibinin elinden çıkardığında *kafestuş-şey* denir. Daha sonra ise, “doğru yoldan çıkmak ve haktan ayrılmak” anlamında kullanılır olmuştur. Nitekim Ru'be [çölde kâh yüksek yerlerden kâh çukur yerlerden geçen develeri vasfederken] şöyle demiştir:

Yoldan çıkanlar, haddi aşanlar!

- [608] فتبينوا (iyice araştırın) kelimesini İbn Mes'ûd *fe-tesebbtetû* (iyice emin olun) şeklinde okumuştur. *Tesebbüt* ve *tebeyyün* “bir şeyin gerçeğinin araştırılması, açıklanması, bilinmesi ve ortaya çıkarılması” gibi birbirine yakın anlamlar ifade ederler.

- [609] Peygamber (s.a.) ve beraberindeki müminler, kimsenin kendilerine yalan haber vermeye cesaret edemeyecekleri yüksek bir konumda olduklarından ve Velîd'den sadır olduğu gibi yanlış davranışlar ancak nadiren vuku bulduğundan, âyette şek harfiyle ان جاءكم (şayet getirirse) denilmiştir. Yine burada işaret edildiğine göre, müminler böyle (duydıkları haberi iyice araştırmak gibi) bir sıfat üzere olmalıydılar ki hiçbir fâsik kendilerine yalan bir sözle hitap etmeyi aklından bile geçiremesin.

- [610] ان *mefûlün lehtir*; yani bilmeden, bir kavmin başına belâ olmanızı hoş görmediği için. بجهالة (bilmeden) kelimesi hâl olup işin hakikatini ve olayın mahiyetini bilmeyen kimseler olarak, anlamındadır. *İsbâh*, bir hâlden diğer hâle dönmek demektir. *Nedâmet* üzüntünün bir çeşidi olup senden vaki olan bir şeye üzülmeye ve keşke olmasaydı diye temenni etmendir; *nedâmet*, insana yapışıp ondan ayrılmayan ve devamlılığı olan bir gamdır; çünkü kişi pişman olduğu şeyi hatırladıkça pişmanlığı da geri dönmektedir. *Nedemin* aslı, “yol arkadaşıyla birlikte olmak ve onunla arkadaşlığı devam ettirmek” anlamındaki *nidâm*dır.

ثم ضرب بيده على كتف علي عليه السلام. وقيل: بعث إليهم خالد بن الوليد فوجدهم منادين بالصلوات متهجدين، فسلموا إليه الصدقات، فرجع.

[٦٠٦] وفي تنكير الفاسق والنبأ شياع في الفساق والأنباء، كأنه قال: أي فاسق جاءكم بأي نبأ فتوقفوا فيه وتطلبوا الأمر وانكشاف الحقيقة، ولا تعتمدوا قول الفاسق. لأن من لا يتحامى جنس الفسوق لا يتحامى الكذب الذي هو نوع منه.

[٦٠٧] والفسوق الخروج من الشيء والانسلاخ منه. يقال: فسقت الرطبة عن قشرها. ومن مقلوبه فقسفت البيضة، إذا كسرتها وأخرجت ما فيها. ومن مقلوبه أيضًا فقسفت الشيء، إذا أخرجته عن يد مالكة مغتصبًا له عليه؛ ثم استعمل في الخروج عن القصد والانسلاخ من الحق. قال رؤبة:

فَوَاسِقًا عَنْ قَصْدِهَا جَوَائِرًا ❁ ١٠

[٦٠٨] وقرأ ابن مسعود: «فتشتوا»، والنثب والتبين متقاربان، وهما طلب الثبات والبيان والتعرّف.

[٦٠٩] ولما كان رسول الله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم والذين معه بالمنزلة التي لا يجسر أحد أن يخبرهم بكذب، وما كان يقع مثل ما فرط من الوليد إلا في الندرة قيل {إِنْ جَاءَكُمْ} بحرف الشك. وفيه أنّ على المؤمنين أن يكونوا على هذه الصفة، لئلا يطمع فاسق في مخاطبتهم بكلمة زور.

[٦١٠] {أَنْ} مفعول له، أي كراهة إصابتكم {قَوْمًا بِجَهَالَةٍ} حال، كقوله تعالى {وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ} [الأحزاب: ٢٥]، يعني جاهلين بحقيقة الأمر وكنه القصة. والإصباح: بمعنى الصيرورة. والندم: ضرب من الغم، وهو: أن تعتّم على ما وقع منك تتمنى أنه لم يقع، وهو غم يصحب الإنسان صحبة لها دوام ولزام، لأنه كلما تذكر المتندّم عليه راجعه من الندام، وهو لزام الشريب ودوام صحبته.

Bu kökten harflerin yer değiştirmesiyle türetilen kelimelerde de benzer anlam vardır. Meselâ; bir işi devam ettirme anlamında *edmenel-emr⁴*, bir yerde ikamet etmek anlamında *medene bi'l-mekân¹* denir. Yerleşme yeri, şehir anlamına gelen *medîne* de bu köktendir. Görürsün ki Araplar [konuşma ve 5 şiiirlerinde], gam ve tasayı bir arkadaş, sırdaş, gece arkadaşı, yatak arkadaşı; yani sahibini hiç terk etmeyen bir şey yapmışlardır.

7. Bilin ki, sizin aranızda Allah Resulü var!.. O, yönetimle ilgili birçok hususta sizi dinleyerek hareket etseydi, inanın siz zorluk çekerdiniz! Fakat Allah, size imanı sevdiren onu gönlünüze nakşetti; 10 sizi inkârdan, fâsıklıktan ve karşı gelmekten iğrendirdi... -ki doğru yoldakiler de bunlardır işte.-

[611] *Lev* (şayet) edatıyla başlayan cümle, nazım uyumsuzluğuna sebep olacağı için başlangıç cümlesi olamaz. Bilakis *فِيكُمْ*'deki gizli merfû' zamirden veya açık mecrûr zamirden hâl olmak üzere öncesine bağlıdır ki iki şık 15 da doğrudur.

[612] Mâna şudur: [Bilin ki] *ortada değiştirmeniz gereken bir durum oldu-ğ u -veya bizzat kendiniz değiştirilmesi gereken bir durumda olduğunuz- hâlde "sizin aranızda Allah Resulü var!"* O durum da şudur: Yönetime dair bazı hususlarda, -tıpkı *itaatkâr* biri benzerlerine karşı kendi adına ileri sürdüğü 20 görüşte, tâbi olduğu kişiye itaat ettiği gibi- siz de Peygamber'in (s.a.) sizin öne çıkardığınız ve doğru olduğunu sandığınız görüşe göre davranmasını istiyorsunuz. Oysa Peygamber böyle yapsa, *لَعَلَّكُمْ* yani zorluk çeker, sıkıntı ve helâkin içine yuvarlanırdınız! Biri bir başkasının helâkine sebep olacak bir şey istediğinde *fülân^{un} yete'annetu fülân^{en}* denir. Kırılan kemik iyileştikten 25 sonra tekrar kırılıp ufalanınca *ve kad u'nitel-'azm^u* denir.

[613] Bu şuna delâlet ediyor; bazı müminler Velid'in sözünü tasdik ederek, Peygamber'e (s.a.) Mustalikoğullarına savaş açmayı kabul ettirmeye çalışmışlardır. Demek ki, benzer çirkin girişimler zaman zaman bazılarında sadır oluyordu. Bazıları ise böyle şeylerden uzak duruyor, 30 takvâdaki ciddiyetleri onları böyle şeylere cüret etmekten alıkoyuyordu. İşte "Fakat Allah, size" yani bir kısmınıza "imanı sevdiren onu gönlünüze nakşetti..." sözüyle bu kişiler istisnâ edilmiştir. Fakat onlarda olup da diğerlerinde bulunmayan vasıflar, *ba'd* (bazıları) kelimesinin kullanılmasına gerek bırakmamıştır. Bu, Kur'an'ın kısaltmalarından ve latîf işa-retlerinden ancak üst düzey âlimlerin anlayabileceği bir inceliktir. Mü- 35 fessirlerden biri, "Allah'ın, gönüllerindeki takvâyı sına(yıp onayla)dığı kimseler" in [Hucurât 49/3] burada istisnâ edilenler olduğunu söylemiştir.

ومن مقلوباته: أدمن الأمر، أدامه، ومدن بالمكان، أقام به. ومنه المدينة. وقد تراهم يجعلون الهم صاحبًا ونجيًا وسميرًا وضجيغًا، وموصوفًا بأنه لا يفارق صاحبه.

٧- ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ
وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ
وَالْعِصْيَانَ أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ﴾

[٦١١] الجملة المصدرية بـ"لو" لا تكون كلامًا مستأنفًا، لأدائه إلى تنافر النظم، ولكن متصلًا بما قبله حالًا من أحد الضميرين في {فِيكُمْ} المستتر المرفوع، أو البارز المجرور؛ وكلاهما مذهب سديد.

[٦١٢] والمعنى {أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ} على حالة يجب عليكم تغييرها، أو أنتم على حالة يجب عليكم تغييرها، وهي أنكم تحاولون منه أن يعمل في الحوادث على مقتضى ما يعين لكم من رأي واستصواب، فعل المطواع لغيره التابع له فيما يرتبه المحتذى على أمثله. ولو فعل ذلك {لَعَنِتُّمْ} أي لوقعتم في العنت والهلاك. يقال: فلان يتعنت فلانًا، أي يطلب ما يؤديه إلى الهلاك، وقد أَعْنَتَ العظم، إذا هيض بعد الجبر.

[٦١٣] وهذا يدل على أن بعض المؤمنين زينوا لرسول الله ﷺ الإيقاع بيني المصطلق وتصديق قول الوليد، وأن نظائر ذلك من الهنات كانت تفرط منهم، وأن بعضهم كانوا يتصونون ويزعمهم جدّهم في التقوى عن الجسارة على ذلك، وهم الذين استثناهم بقوله تعالى {وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ} أي إلى بعضكم، ولكنه أعنت عن ذكر البعض صفتهم المفارقة لصفة غيرهم. وهذا من إجازات القرآن ولمحاته اللطيفة التي لا يفطن لها إلا الخواص. وعن بعض المفسرين: هم {الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى} [الحجرات: ٣].

Peygamber'e (s.a.) hitapla söylenen “İşte, doğru yoldakiler de bunlardır.” yani ‘doğru yoldakiler de *işte* bu istisnâ edilenlerdir’ ifadesi de söylediğimi doğrulamaktadır.

[614] **Şayet** “وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ (Bilin ki sizin aranızda Allah Resulü var!) ifadesin-
 5 de] İnné'nin haberinin ismine takdim edilmesinin faydası nedir?” **dersen şöyle le derim:** Maksat, Allah'ın hoş görmeyeceği şekilde Peygamber'i (s.a.) kendi görüşlerine uymaya çalışmaları sebebiyle bazı müminleri azarlamaktır. Maksadı bütünüyle buna yönlendirmek için haberin öne alınması icap etmiştir. “Peki neden mazi sîgası ile *lev etâ'akum* (itaat etseydi) değil de muzari sîgası
 10 ile *لو يطيعكم* (itaat ederse) buyruldu?” **dersen şöyle derim:** Onların, Peygamber'den (s.a.) sürekli kendi görüşlerine göre amel etmesini istediklerine delâlet etmek için böyle denmiştir; çünkü herhangi bir hususta kendilerinin öne çıkan bir görüşü olduğu zaman ona göre amel edilmesini istiyorlardı. Nitekim
 15 *في كثير من الأمر* (yönetimle ilgili birçok hususta) ifadesi buna delâlet etmektedir. Tıpkı bir adamın âdetinin bu olduğunu ve devamlı böyle davrandığını murat ederek ‘Falan misafir ağırlar; harîmini korur.’ demen gibi.

[615] **Şayet** “Burada, şartı -yani sonrasının öncesine menfi ve müspet anlamda ters olma durumu- gerçekleşmeyen *lâkin*nenin konumu nedir?”
 20 **dersen şöyle derim:** Bu şart, lafız olarak bulunmasa da mâna olarak vardır; çünkü imanın sevdirdiği kişilerin önce zikredilen sıfatları sonra zikredilen sıfatlarıyla yer değiştirmiştir. Böylece, sözün eksik kalan kısmını tamamlamak bakımından *لكن* tam yerine oturmuştur.

[616] “Allah'ın [imanı] sevdirmesi ve [inkârcılıktan] iğrendirmesi”, lutuf ve yardımı ile kulunu muvaffak kılmasıdır. Benzerleri daha önce¹ de geçtiği
 25 gibi, bu kinaye yollu bir anlatımdır. Hiçbir akıl, basiret ve zihin sahibine gizli olmayan bir gerçektir ki kişi kendisinin yapmadığı bir amel sebebiyle övülmez. Âyetin zâhiri ise bahsi geçen kişilerin Allah'ın fiili sebebiyle övüldüklerini göstermektedir. Oysa “Onlar yapmadıkları şeylerden dolayı övülmek istiyorlar!” [Âl-i İmrân 3/188] âyetinde bu reddedilmiştir. “Ama Araplar
 30 bir kimseyi, her biri Allah'ın fiili olmakla beraber, yüzünün güzelliği ve diğer güzel vasıfları sebebiyle överler. Üstelik bu, insanlar nezdinde makbul sayılan ve merdud olmayan bir övmedir?” **dersen şöyle derim:** Onların böyle yapmalarına cevaz veren şey, kişinin güzel görünümü olmasının -genellikle-
 35 razı olunacak bir şeyi ve övgüye lâyık bir özelliği ortaya çıkardığını düşünmeleridir. Bundan dolayı, “Çirkin ve bodur kişinin en güzel tarafı, onun yüzüdür.” demişler; bu güzel görünümü lizâtihi övgü sıfatlarından biri yapmayıp,

1 Bkz. Âl-i İmrân 3/31; Mâide 5/54. / ed.

وقوله {أَوْلَيْكَ هُمْ الرَّاشِدُونَ} - والخطاب لرسول الله ﷺ، أي أولئك المستثنون هم الراشدون - يصدق ما قلته.

[٦١٤] فإن قلت: ما فائدة تقديم خبر إن على اسمها؟ قلت: القصد إلى توبيخ بعض المؤمنين على ما استهجن الله منهم من استتباع رأي رسول الله ﷺ لأرائهم، فوجب تقديمه لانصباب الغرض إليه. فإن قلت: فلم قيل {يُطِيعُكُمْ} دون "أطاعكم"؟ قلت: للدلالة على أنه كان في إرادتهم استمرار عمله على ما يستصوبونه، وأنه كلما عنّ لهم رأى في أمر كان معمولاً عليه، بدليل قوله {فِي كَثِيرٍ مِنَ الْأُمْرِ}. كقولك: فلان يقري الضيف ويحمي الحريم، تريد: أنه مما اعتاده ووجد منه مستمراً.

[٦١٥] فإن قلت: كيف موقع {وَلَكِنَّ} وشريطتها مفقودة من مخالفة ما بعدها لما قبلها نفيًا وإثباتًا؟ قلت: هي مفقودة من حيث اللفظ، حاصلة من حيث المعنى؛ لأن الذين حبب إليهم الإيمان قد غيرت صفتهم صفة المتقدم ذكرهم، فوقعت لكنّ في حاقّ موقعها من الاستدراك.

[٦١٦] ومعنى تحبيب الله وتكريهه اللطف والإمداد بالتوفيق، وسيله الكتابة كما سبق، وكل ذي لب وراجع إلى بصيرة وذهن لا يغبي عليه أن الرجل لا يمدح بغير فعله؛ وحمل الآية على ظاهرها يؤدّي إلى أن يثني عليهم بفعل الله، وقد نفى الله هذا عن الذين أنزل فيهم {وَيُجِبُونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا} [آل عمران: ١٨٨]. فإن قلت: فإنّ العرب تمدح بالجمال وحسن الوجوه، وذلك فعل الله، وهو مدح مقبول عند الناس غير مردود. قلت: الذي سوّغ ذلك لهم أنهم رأوا حسن الرواء ووسامة المنظر في الغالب، يسفر عن مخبر مرضى وأخلاق محمودة. ومن ثم قالوا: أحسن ما في الدميم وجهه، فلم يجعلوه من صفات المدح لذاته،

(övgüye değer) başka bir şeye delâleti sebebiyle böyle söylemişlerdir; çünkü güvenilir muhakkik âlimlerden ve Ma‘ânî ulemasından bir kısmı böyle yapmanın doğruluğunu reddetmiş, böyle bir övgüde bulunanın hata ettiğini söylemişler ve övgüyü sadece fesâhat, şecâat, adalet, iffet gibi iyiliklerin anası sayılacak vasıflara ve bu vasıflardan dallanıp ortaya çıkacak diğer iyi özelliklere hasretmişler; bir kişiyi güzelliği, servet ü sâmanı, torun ve taraf-tar çokluğu gibi kendi amelinin sonucu olmayan şeylerle övmenin yanlış ve akla aykırı olduğuna hükmetmişlerdir.

[617] *Küfr* Allah'ın nimetlerinin üzerini örtmek ve bile bile onlara nan-körlük etmektir. *Füsûk* büyük günahlar işlemek suretiyle doğru yoldan, iman yolundan çıkmaktır. *İsyân* hakka inkıyadı ve Şâri'nin (Allah ve Resulü'nün) emrine uygun davranmayı terk etmektir. Nitekim kanı akmayan damara *el-ırku'l-âsi* denir. Çekirdeğin iyice sertleşmesini ifade etmek için de *i'tesati'n-nevât*^m denir. *Rüşd* sert kaya anlamına gelen *reşâdet*^m kelimesinden gelmekte olup hak yolunda büyük bir dikkat ve gayretle istikamet üzere bulunmak demektir. Ebü'l-Vâzi "Her sert kaya *reşâdet*dir." demiş ve şu beyti okumuştur:

Çadır iplerinin bağlandığı direklerden ve ateşte rengi değişmiş
sacayağı taşlarından başka bir şey kalmamış!

20 **8. Allah'tan bir lutuf ve nimet olarak... Allah mutlak ilim sahibidir, hikmetlidir (Alîm, Hakîm).**

[618] فضلاً (bir lutuf olarak) kelimesi *mefûlün leh* veya kendi kökünden olmayan bir fiilin *mefûl-i mutlakı*dır. **Şayet** "*Rüşd* (doğru yolda olmak) kavmin fiili, *fadl* (lutuf) ise Allah'ın fiili olduğu ve fâ'ilin tek olma şartı bulunduğu hâlde فضلاً kelimesi nasıl *mefûlün leh* olabilir?" **dersen şöyle derim:** *Rüşd*, isimleri kutsal olan Allah'ın ismine isnad edilmiş olan *sevdirme*, *nakşetme* ve *iğrendirmeden* ibaret olunca, bu yönüyle Allah'ın fiili olmaktadır. Dolayısıyla, فضلاً'in الراشدون sebebiyle mansüb kılınması caizdir. Veya الراشدون sebebiyle değil de *Allâh* ismine isnad edilen bir fiille de mansüb olabilir. Bu takdirde, اولئك هم الراشدون (ki doğru yoldakiler de bunlardır) ifadesi bir ara cümle olur. Yahut (فضلاً) mukadder bir fiille mansüb olur; âdetâ *cerâ zâlike* veya *kâne zâlike fadl^{en} minallâh* (Bu, Allah'tan bir lutuf olarak gerçekleşmiş veya olmuştur.) denmektedir. فضلاً'in kendi kökünden olmayan bir fiilin *mefûl-i mutlakı* olmasına gelince, bunun sebebi de فضلاً'in *rüşd^{en}* kelimesinin yerine konmuş olmasıdır; çünkü *rüşde* muvaffak olmaları sebebiyle onların *rüşdü* Allah'ın bir lutfu olmaktadır. Lutuf ve nimet, Allah'ın lutfu bulunması ve nimet vermesi demektir.

ولكن لدلالته على غيره، على أن من محققة الثقات وعلماء المعاني من دفع صحة ذلك وخطأ المادح به، وقصر المدح على النعت بأقوال الخير، وهي الفصاحة والشجاعة والعدل والعفة، وما يتشعب منها ويرجع إليها، وجعل الوصف بالجمال والثروة وكثرة الحفدة والأعضاء وغير ذلك مما ليس للإنسان فيه عمل غلطاً ومخالفة عن المعقول. ٥

[٦١٧] والكفر: تغطية نعم الله تعالى وغمطها بالجحود. والفسوق: الخروج عن قصد الإيمان ومحجته بركوب الكبائر. والعصيان: ترك الانقياد والمضي لما أمر به الشارع. والعرق العاصي: العائد، واعتصت النواة، اشتدت. والرشد: الاستقامة على طريق الحق مع تصلب فيه، من الرشادة وهي الصخرة. قال أبو الوازع: كل صخرة وشادة. وأنشد: ١٥

وَعَيْرٌ مُقْلَدٌ وَمَوْشَمَاتٌ * صَلِينَ الضُّوءِ مِنْ صُمِّ الرِّشَادِ

٨- ﴿فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَنِعْمَةً وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾

[٦١٨] و{فَضْلًا} مفعول له، أو مصدر من غير فعله. فإن قلت: من أين جاز وقوعه مفعولاً له، والرشد فعل القوم، والفضل فعل الله تعالى، والشرط أن يتحد الفاعل؟ قلت: لما وقع الرشد عبارة عن التحبيب والتزيين والتكريب، مسندة إلى اسمه تقدست أسماؤه، صار الرشد كأنه فعله، فجاز أن ينتصب عنه. أو لا ينتصب عن {الرَّاشِدُونَ}، ولكن عن الفعل المسند إلى اسم الله تعالى، والجملة التي هي {أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ} اعتراض. أو عن فعل مقدر، كأنه قيل: جرى ذلك، أو كان ذلك {فَضْلًا مِنَ اللَّهِ}. وأما كونه مصدرًا من غير فعله، فإن يوضع موضع رَشَدًا؛ لأنَّ رَشَدَهُمْ فضل من الله لكونهم موفِّقين فيه، والفضل والنعمة بمعنى الإفضال والإنعام. ٢٥

[619] Allah “mutlak ilim sahibidir;” müminlerin hâllerini ve birbirlerine olan meziyet ve üstünlüklerini bilir; müminlerin faziletlerine başarı lutuf ve nimetini bahşeylerken de “hikmetlidir.”

- 9. Şayet müminlerden iki grup çatırsa, aralarını düzeltmeye çalışın. Biri, hâlâ diğerine saldırırsa, saldırırganla Allah’ın emrine dönünceye kadar savaşın! Dönerse, aralarını adaletle bulun ve iki tarafa da eşit davranın. Allah böyle eşit davrananları sever.**

[620] İbn Abbas demiştir ki Peygamber (s.a.) merkebine binmiş vaziyette Ensar’dan bir grubun yanından geçerken merkep *bevletti*. Abdullah b. Ubeyy (v. 10/631) burnunu tuttu ve “Merkebinin bırak gitsin; pis kokusu bizi gerçekten rahatsız etti!” dedi. Bunun üzerine Abdullah b. Revâha (v. 8/629); “Vallâhi, onun merkebinin sidiği senin miskinden daha temiz ve hoştur!” -Bir başka rivayete göre ise; “Onun merkebi senden daha üstün, onun merkebinin *bevli* de senin miskinden daha güzel ve hoştur!”- dedi. Peygamber (s.a.) oradan ayrıldı; ama ikisi arasında tartışma uzadı, hatta birbirlerine sövdüler ve vuruştular. Derken, oraya ikisinin kabilesi olan Evs’ten ve Hazrec’ten insanlar geldi; onlar da değneklerle, -bir görüşe göre- ellerle, nalinlerle ve hurma dallarıyla birbirlerine vurmaya başladılar. Bunun üzerine Peygamber (s.a.) onların yanına döndü, aralarını buldu. Âyet işbu olay vesilesiyle nâzil olmuştur. Mukâtil’den (v. 150/767) nakledildiğine göre Peygamber (s.a.) bu âyeti onlara okumuş, onlar da kavgaya son verip barışmışlardır.

[621] *Bağy* işi uzatmak, haksızlık etmek ve sulhten kaçmaktır. *Fey’* dönmek demektir. Gölge ve ganimet de *fey’* diye isimlendirilmiştir; çünkü gölge, güneşin onu izale etmesiyle ortadan kalkıp daha sonra geri döner. Ganimet de kâfirlerin mallarından Müslümanlara *dönen* kısımdır. Ebû Amr (v. 154/771) *تفيء* kelimesini Hemze’siz olarak *tefiye* şeklinde okumuştur ki şöyle izah edilebilir: Ebû Amr [تفيء الی] ifadesinde] yan yana gelmiş bulunan iki Hemze’den birincisini hafifletmiştir; ancak onun Hemze’yi bu hafif okuyuşu râvinin dikkatinden kaçmış ve hocasının Hemze’yi bütünüyle terk ettiğini sanmıştır.

[622] **Şayet** “طائفتان (iki grup) kelimesi *rahtayn* veya *neferayn* şeklinde te’vil edilerek, اقتتلوا (vuruştular) fiilinin, İbn Ebû ‘Able’ nin (v. 151/768) okuduğu gibi *ikteteletâ* veya Ubeyd b. Umeyr’in okuduğu gibi *iktetelâ* şeklinde olması gerekirken, اقتتلوا diye (çoğul) gelmiş olması nasıl izah edilebilir?” **dersen şöyle derim:** طائفتان kelimesinin lafzı değil anlamı dikkate alındığı için böyle olmuştur; çünkü طائفتان kavim ve insanlar anlamındadır. Nitekim İbn Mes’ûd’un kıraati, *hattâ yefîû ilâ emrillâhi fe-in fâû fe-huzû beynehum bi’l-kısti* (... Allah’ın emrine dönünceye kadar. Allah’ın emrine dönerlerse, [ikisine de] eşit davranarak aralarını bulun) şeklindedir.

[٦١٩] {وَاللَّهُ عَلِيمٌ} بأحوال المؤمنين وما بينهم من التمايز والتفاضل، {حَكِيمٌ} حين يفضل وينعم بالتوفيق على أفاضلهم.

٩- ﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأْضَلِحُوا بَيْنَهُمَا فِإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأْضَلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسَطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ﴾

[٦٢٠] عن ابن عباس رضي الله عنه قال: وقف رسول الله صلى الله عليه وسلم على مجلس بعض الأنصار -وهو على حمار- فبال الحمار، فأمسك عبد الله بن أبيي بأنفه، وقال: خلّ سبيل حمارك، فقد آذانا ننته! فقال عبد الله بن رواحة: والله، إن بول حماره لأطيب من مسكك! -وروى: حماره أفضل منك، وبول حماره أطيب من مسكك-؛ ومضى رسول الله صلى الله عليه وسلم وطال الخوض بينهما حتى استبأ وتجالدا، وجاء قوماهما -وهما الأوس والخزرج- فتجالدوا بالعصي -وقيل: بالأيدي والنعال والسعف- فرجع إليهم رسول الله صلى الله عليه وسلم وأصلح بينهم، ونزلت. وعن مقاتل: قرأها عليهم فاصطلحوا.

[٦٢١] والبغي الاستطالة والظلم وإباء الصلح. والفيء: الرجوع، وقد سمي به الظل والغنيمة؛ لأنّ الظل يرجع بعد نسخ الشمس، والغنيمة: ما يرجع من أموال الكفار إلى المسلمين. وعن أبي عمرو «حتى تفيء»، بغير همز؛ ووجهه أنّ أبا عمرو خفف الأولى من الهمزتين الملتقيتين فلطفت على الراوي تلك الخلسة، فظنه قد طرحها.

[٦٢٢] فإن قلت: ما وجه قوله {اقْتَتَلُوا} والقياس «اقتلتا»، كما قرأ ابن أبي عبلة، أو «اقتتلا» كما قرأ عبيد بن عمير على تأويل الرهطين أو نفرين؟ قلت: هو مما حمل على المعنى دون اللفظ؛ لأنّ الطائفتين في معنى القوم والناس. وفي قراءة عبد الله «حتى يفيئوا إلى أمر الله، فإن فاءوا فخذوا بينهم بالقسط».

[623] *Bâğî* grubun hükmü; savaştıkları sürece kendileriyle savaşmaktır. İbn Ömer'in (v. 73/693) tarafsız kaldıktan sonra şöyle dediği nakledilmiştir: "Allah Teâlâ'nın bana emrettiği şekilde şu *bâğî* grupla savaşmamış olsaydım, bu âyet hakkında kahrolduğum kadar hiçbir konuda kahrolmazdım!"¹

- 5 *Bâğî* grup savaştan vazgeçer, elini savaştan çekerse takip edilmez. Tekrar savaşa dönerlerse, o takdirde Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen şu hadisin hükmüne göre amel edilir. Peygamber (s.a.); "Ey Ümmü Abd'in Oğlu [yani ey İbn Mes'ûd]! Bu ümmetin *bâğî*leri hakkında Allah'ın hükmünün ne olduğunu biliyor musun?" demişti. O, "Allah ve Resulü daha iyi bilir." deyince,
- 10 "Yaralılarının üzerine öldürmek için gidilmez; esirleri öldürülmez, kaçanları geri istenmez ve ganimetleri taksim edilmez." buyurmuştur.

- [624] Müslümanlardan iki grubun vuruşmasında şu durumlardan mutlaka biri söz konusu olur: (i) Her iki grup da *bâğî* olarak birbiriyile savaşıyor olabilir. Bu durumda gereken, onların arasını bulmak ve savaşı durdurup
- 15 anlaşmayı sağlamak için çaba göstermektir. Savaştan vazgeçmezler, anlaşmazlar ve saldırganlığa devam ederlerse o takdirde her iki gruba karşı da savaşmak gerekir. Veya iki tarafa da ârız olan bir şüphe yüzünden iki grup arasında savaş patlak vermiş olabilir ve her iki grup da kendini haklı görebilir. Bu durumda yapılması gereken, açık ve kesin delillerle bu şüphenin giderilmesi ve onlara gerçeğin yollarının gösterilmesidir. Gerçek onlara iyice belli
- 20 olduktan sonra inat eder ve kendilerine öğütlediği ve tarif edildiği şekilde hakka tâbi olmazlarsa her ikisi de *bâğî* kabul edilir. (ii) Yahut iki gruptan biri diğerine haksızca saldırmış olabilir. Bu durumda gereken, saldırganlıktan vazgeçip tevbe edinceye kadar *bâğî* grupla savaşmaktır; tevbe edip
- 25 vazgeçerlerse, bunlarla saldırıya uğrayan grubun arası -her iki tarafa da eşit davranarak âdilâne *ıslah* edilir ki bu şöyle tafsil edilebilir: Eğer -sayıları az olması sebebiyle- *bâğî* grubun karşı koyacak durumu yoksa saldırganlıktan vazgeçtikten sonra işledikleri cinayetlerin bedeli ödetilir. Sayıları çok ve kendilerini savunup karşı koyacak güçleri varsa ödetmekten vazgeçilir. [İmam]
- 30 Muhammed b. Hasan *Rahimehullah*'a (v. 189/805) göre ise bu durumda da ödetilir; çünkü o, *bâğî* grup vazgeçtiğinde (her iki durumda da) işlenen cinayetlerin bedelinin ödetilmesi gerektiğine fetva veriyordu. *Bâğî* grubun toparlanmasından ve ordu çıkarmasından evvel veya artık savaş tamamen sona erdiğinde -bütün âlimlere göre- işledikleri cinayetlerin bedeli ödetilir.
- 35 Dolayısıyla, "Aralarını âdilâne bulun" âyetindeki *âdilâne ıslah*ın hamledildiği mâna İmam Muhammed'e göre açık olup Kur'an'ın lafzına da uygundur.

1 *el-İstî'âb*'da İbn Ömer'in, "Ali ile birlikte *bâğî* grupla savaşmadığıma üzülmediğim kadar hiçbir şeye üzülmemişimdir!" (ما أسى على شيء إلا أني لم أقاتل مع علي الفتنه الباغية) dediği bildirilmekte ise de "bâğî grup"la Ali muhaliflerinden Hâricilerin yanı sıra, Aişe ile Mu'âviye'yi de kastedip etmediği net değildir. / ed.

[٦٢٣] وحكم الفئة الباغية وجوب قتالها ما قاتلت. وعن ابن عمر: ما وجدت في نفسي من شيء ما وجدته من أمر هذه الآية إن لم أقاتل هذه الفئة الباغية كما أمرني الله عز وجل؛ قاله بعد أن اعتزل. فإذا كافت وقبضت عن الحرب أيديها تركت. وإذا تولت اعمل بما روى عن النبي ﷺ أنه قال: يا ابن أم عبد، هل تدري كيف حكم الله فيمن بغى من هذه الأمة؟ قال: الله ورسوله أعلم قال: لا يجهر على جريحها، ولا يقتل أسيرها، ولا يطلب هاربها ولا يقسم فيؤها.

[٦٢٤] ولا تخلوا الفتان من المسلمين في اقتتالهما؛ إما أن يقتتلا على سبيل البغي منهما جميعاً، فالواجب في ذلك أن يمشي بينهما بما يصلح ذات البين ويشمر المكافة والموادعة، فإن لم تتحاجزا ولم تصطلحا وأقامتا على البغي صير إلى مقاتلتهما، وإما أن يلتحم بينهما القتال لشبهة دخلت عليهما، وكتاهما عند أنفسهما محقة، فالواجب إزالة الشبهة بالحجج النيرة والبراهين القاطعة، وإطلاعهما على مرشد الحق. فإن ركبنا متن اللجاج ولم تعملنا على شاكلة ما هديتنا إليه ونصحنا من اتباع الحق بعد وضوحه لهما، فقد لحقتا بالفئتين الباغيتين. وإما أن تكون إحداهما الباغية على الأخرى؛ فالواجب أن تقا تل فئته البغي إلى أن تكف وتتب، فإن فعلت أصلح بينهما وبين المبغي عليها بالقسط والعدل؛ وفي ذلك تفاصيل: إن كانت الباغية من قلة العدد بحيث لا منعة لها ضمنت بعد الفيئة ما جاءت؛ وإن كانت كثيرة ذات منعة وشوكة لم تضمن إلا عند محمد بن الحسن رحمه الله؛ فإنه كان يفتي بأن الضمان يلزمها إذا فاءت. وأما قبل التجمع والتجند أو حين تتفرق عند وضع الحرب أوزارها، فما جنته ضمته عند الجميع، فمحمل الإصلاح بالعدل في قوله تعالى {فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ} على مذهب محمد واضح منطبق على لفظ التنزيل،

Diğerlerine göre ise *âdilâne ıslah*, bâğî grubun sayılarının az olması durumuna hamledilmektedir ki '*âdilâne ıslahtan* maksadın, cinayetlerin bedelini ödetmek değil de aralarındaki düşmanlık ve kini kaldırmak olduğu' görüşü, 'adaleti çalıştırma' ve 'her iki gruba da eşit davranma' emriyle çok da uyumlu değildir.

[625] **Şayet** "Adalet neden âyette ilk arabuluş (*ıslah*) ile değil de ikinci arabuluş ile birlikte zikredilmiş?" **dersen şöyle derim:** Baştaki vuruşmadan maksat, her iki grubun da *bâğî* olarak ve duydukları bir şüphe yüzünden vuruşmalarıdır. İki ihtimalden hangisi olursa olsun Müslümanlara düşen, iki grubun arasını bulmak, gerçeği gösterip faydalı öğütler vermek ve şüpheyi ortadan kaldırmak suretiyle kalabalıkları teskin etmektir. Saldırganlıkta direnirlerse, o takdirde onlarla savaşmak gerekir. Bu durumda, cinayetlerin bedelinin ödetilmesi söz konusu olmaz. Fakat biri diğerine haksız yere saldırdığında durum böyle değildir. Bu durumda, daha önce zikredilen iki duruma (*bâğî* grubun azlığına, çokluğuna) göre bedel ödetilmesi söz konusu olur.

[626] واقسطوا (eşit davranın) ifadesi, iki grubun arasını bulma emri verildikten sonra genel anlamda -yani her durumda- eşit davranmayı emretmektedir. Tıpkı [Hucurât 49/1'de] Allah ve Resulü'nün önüne geçmeyi yasaklayan ifadedden sonra, Allah'a karşı gelmekten sakındıran emrin gelmesi gibi.

[627] Kâf'ın fethasıyla *kast^{um}* zulüm demek olup iki ayaktaki aşırı eğrilik demek olan *kasattan* gelmektedir. Kuru ağaca '*ûd^{um} kâsit^{um}* denir. Rüzgâr bir şeyi kuruttuğunda da *eksatabu'r-riyâh^u* denir. Kâf'ın kesresiyle *kist^{um}* ise adalet anlamında olup fiili *aksetad*ır. Hemze selb (yani *izâle*) içindir; *ezâle'l-kast^a* (haksızlığı giderdi) demektir.

10. Müminler, ancak 'kardeş'tirler. Öyleyse, Allah'tan sakınıp iki kardeşinizin arasını bulun ki size merhamet edilsin.

[628] Bu âyet, [9.] âyetin yüklediği 'müminler arasında meydana gelen cepheleşmeleri giderme' sorumluluğunu pekiştirmekte; *imamın*, sahiplerini -yakınlık ve akrabalık bağı açısından nesebî kardeşlikten daha üstün ve faziletli olmasa bile, ondan eksik de olmayan ve gayesini gerçekleştirmede ondan geri kalmayan- bir şey üzerinde birleştirip müminleri birbirine bağladığını beyan etmektedir. İnsanların şöyle bir âdeti vardır: Doğum itibariyle kardeş [karın-daş] olan iki kişi arasında böyle bir anlaşmazlık çıktığında, diğer insanların onu gidermek için gayret etmesi, sulhu sağlayabilmek için elinden geleni yapıp her tür zorluğa katlanması, bozulan barış ve uzlaşmayı tekrar sağlayacak, soğuyan akrabalık ilişkilerini ısıtıp yumuşatacak elçiler görevlendirmeleri gerekir.

وعلى قول غيره وجهه أن يحمل على كون الفئة قليلة العدد. والذي ذكروا [من] أن الغرض إماتة الضغائن وسل الأحقاد دون ضمان الجنایات ليس بحسن الطباق للمأمور به من إعمال العدل ومراعاة القسط.

[٦٢٥] فإن قلت: فلم قرن بالإصلاح الثاني العدل دون الأول؟ قلت: لأن المراد بالافتتال في أول الآية أن يقتتلا باغيتين معاً أو راكبتي شبهة، وأيتهما كانت؛ فالذي يجب على المسلمين أن يأخذوا به في شأنهما إصلاح ذات البين، وتسكين الدهماء بإرادة الحق والمواعظ الشافية، ونفي الشبهة؛ إلا إذا أصرتا فحينئذ تجب المقاتلة، وأما الضمان فلا يتجه. وليس كذلك إذا بغت إحداهما؛ فإنّ الضمان متجة على الوجهين المذكورين.

[٦٢٦] { وَأَقْسَطُوا } أمر باستعمال القسط على طريق العموم بعد ما أمر به في إصلاح ذات البين، والقول فيه مثله في الأمر باتقاء الله على عقب النهي عن التقديم بين يديه.

[٦٢٧] والقَسْطُ -بالفتح- الجور؛ من القسط، وهو اعوجاج في الرجلين. وعود قاسط، يابس، وأقسطه الرياح. وأما القسط بمعنى العدل، فالفعل منه أقسط، وهمزته للسلب، أي أزال القسط، وهو الجور.

١٠- ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾

[٦٢٨] هذا تقرير لما أزمه من تولى الإصلاح بين من وقعت بينهم المشاققة من المؤمنين، وبيان أن الإيمان قد عقد بين أهله من السبب القريب والنسب اللاصق ما إن لم يفضل الأخوة ولم يبرز عليها لم ينقص عنها ولم يتقاصر عن غايتها. ثم قد جرت عادة الناس على أنه إذا نشب مثل ذلك بين اثنين من إخوة الولاد، لزم السائر أن يتناهضوا في رفعه وإزاحته، ويركبوا الصعب والذلول مشياً بالصلح وبئاً للسفراء بينهما، إلى أن يصادف ما وهي من الوفاق من يرقعه، وما استشن من الوصال من يبيله؛

İşte bütün bu görevlerin, hatta daha fazlasının yerine getirilmesini *din kardeşliği* daha çok hak etmektedir. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Müslüman Müslümanın kardeşidir; ona zulmetmez, onu yüzüstü bırakmaz, onu ayıplamaz, iznini almadan rüzgârını engelleyecek şekilde evini onun evinden daha yüksek yapmaz ve yemeğinin kokusuyla ona eziyet etmez.” Sonra da “Söylediklerimi iyi kavrayıp gereğini yapmaya çalışın; ama bunu içinizde çok az kimse yapacaktır!” buyurmuştur [*Buhâri*, “Mezâlim”, 3; *Müslim*, “Birr”, 58].

[629] **Şayet** “İfade neden çoğul (اخوة / اخوان) değil de müzekker tesniye olarak (اخَوْتِكُمْ) gelmiş?” **dersen şöyle derim:** Aralarında anlaşmazlık meydana gelebilecek kişilerin en azı *ikidir*. Az sayıda olanlar arasındaki anlaşmazlıkların düzeltilmesi gerekliyse, çok sayıda olanlar arasındaki anlaşmazlıkların düzeltilmesi haydi haydi gereklidir; çünkü çok kimse arasındaki anlaşmazlığın doğuracağı bozgun, iki kişi arasındaki anlaşmazlığın doğuracağı bozguna göre daha fazladır. “İki kardeş”le kastedilen kişilerin Evs ve Hazrec kabileleri olduğu da söylenmiştir. (“İki kardeşinizin arasını” anlamındaki بين اخوتكم ifadesi) çoğul olarak *beyne ihvetikum* ve *ihvânikum* (kardeşlerinizin arasını) şeklinde de okunmuştur.

[630] Âyetin anlamı şöyledir: “Müminler ancak kardeşlerdir;” başka değil, sadece böyledirler; kardeşliğe yakışmayan yabancılik şüpheleri onlardan uzaktır. Onların birlik, beraberlik ve ülfet hâllerindeki güzellik, aralarında bölünme ve parçalanmalar doğmasına yol açacak işler yapmalarına engel olacak durumdadır. O hâlde, (ey müminler) siz de şayet böyle bir anlaşmazlık ve bölünme meydana geldiği takdirde bunu ortadan kaldırmak için yarışın; o zararlı şeyi kesip atın “ve Allah’a karşı gelmekten sakının.” Böyle yaparsanız, sahip olduğunuz takvâ duygusu sizi kardeşler arasını düzeltmeye, birleştirmeye ve yapılan yanlışları ortadan kaldırarak için koşturmaya sevk edecektir. Ve böyle yaptığınızda, bel bağlanacak yegâne varlık olarak Allah’ın rahmeti sizi bulacak; O’nun şefkat ve merhameti sizi kuşatacaktır.

11. Ey iman edenler! Hiçbir kavim bir başka kavmi küçümsemesin; çünkü onlar, kendilerinden daha hayırlı olabilirler.. Özellikle, kadınlar kadınları... Belki o kadınlar kendilerinden daha hayırlıdır!?! Birbirinizi arkanızdan çekiştirmeyin; birbirinize kötü lakaplar takmayın! Ne kötü bir yaftadır imandan sonra fâsıklık! Kim de (bundan) vazgeçmezse, bunlardır işte zalimler!..

فالأخوة في الدين أحق بذلك وبأشد منه. وعن النبي ﷺ: المسلم أخو المسلم؛ لا يظلمه، ولا يخذله، ولا يعيبه، ولا يتناول عليه في البنيان فيستر عنه الريح إلا بإذنه، ولا يؤذيه بقتار قدره. ثم قال: احفظوا، ولا يحفظ منكم إلا قليل.

[٦٢٩] فإن قلت: فلم خص الاثنان بالذكر دون الجمع؟ قلت: لأن أقل من يقع بينهم الشقاق اثنان؛ فإذا لزمتم المصالحة بين الأقل كانت بين الأكثر ألزم؛ لأن الفساد في شقاق الجمع أكثر منه في شقاق الاثنان. وقيل: المراد بالأخوين الأوس والخزرج. وقرئ «بين إخوانكم»، و«إخوانكم».

[٦٣٠] والمعنى: ليس المؤمنون إلا إخوة، وأنهم خلص لذلك متمحضون، قد انزاحت عنهم شبهات الأجنبية، وأبى لطف حالهم في التمازج والاتحاد أن يقدموا على ما يتولد منه التقاطع، فبادروا قطع ما يقع من ذلك إن وقع واحسموه؛ {وَأَتَّقُوا اللَّهَ}، فإنكم إن فعلتم لم تحملكم التقوى إلا على التواصل والاتلاف، والمسارة إلى إمطة ما يفرط منه، وكان فعلكم ذلك وصول رحمة الله إليكم، واشتمال رأفته عليكم حقيقةً بأن تعقدوا به رجاءكم.

١١- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَى أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَى أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَرُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْأَسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾

[631] *Kavm* özellikle erkekleri ifade etmektedir; çünkü onlar kadınların yönetiminden ve işlerini yürütmekten *sorumludurlar* (*kavvâm*). Nitekim الرِّجَالُ الزَّجَالَ ("Erkekler kadınların sorumluluğunu üstlenmektedir.") [Nisâ 4/34] buyrulmuştur. Peygamber (s.a.) de şöyle buyurmuştur: *en-Nisâu lâhm^{un} 'alâ vadnⁱⁿ illâ mâ zubbe 'anhu* (Kadınlar, kütük üzerine konmuş et gibidirler; etin üzerine üşüşen sinekler kovularak korunan kısmı hâriç!) Üşüşen sinekleri kovanlar ise erkeklerdir. *Kavm* kelimesi *kâimin* çoğuludur. Tıpkı *sâim* (oruçlu) kelimesinin çoğulunun *savm* ve *zâir* (ziyaretçi) kelimesinin çoğulunun *zevr* olması gibi. Veya *kavm*, masdar (*kıyâm*) anlamında bir isimlendirmedir. Bir Arap şöyle demiştir: *Îzâ ekeltu ta'âm^{en} abbebtu nevm^{en} ve ebğadtu kavm^{en}* (Yemek yediğim zaman uyumak isterim; *kavm*dan -yani ayağa kalkmaktan- nefret ederim.) Nitekim Zuheyr'in (v. 609) şu sözünde de bu mâna açıktır:

Hısn sülalesi erkeklerden mi oluşmaktadır yoksa kadınlardan mı!?

Bazılarının "Firavun kavmi ve Âd kavmi gibi ifadelerde kavim kelimesi erkekleri de kadınları da içine almaktadır." sözlerine gelince, şunu belirtelim ki, burada *kavm* lafzı erkek-kadın iki grubu birden ifade etmez. Bununla sadece erkeklerden söz etmek kastedilmiş, kadınlardan söz etmek ise terk edilmiştir; çünkü kadınlar erkeklerine tâbidirler.¹

[632] *Kavm* ve *nisâ* kelimelerinin nekire yapılması ile iki mâna murat edilmiş olabilir: Birincisi, "Mümin erkekler de mümin kadınlar da birbirleriyle alay etmesinler!" anlamının murat edilmesidir. İkincisi, bu şekilde kapsayıcı bir ifade kullanımının kastedilmiş olması ve onlardan her bir gruba alay etmenin yasaklanmış bulunmasıdır. Âyette alaya yeltenenlerin birden çok erkek ve birden çok kadın olduğunu bildirmek ve bu işi yapanların durumlarının kötülüğünü ortaya koymak için tekil olarak *racul^{un} min raculⁱⁿ ve lâ imraet^{un} min imraetⁱⁿ* (bir erkek bir erkekle, bir kadın da bir kadınla alay etmesin) buyurmamıştır. Ayrıca, alay eden kişinin yanında, mutlaka onun sözüne gülen ve bununla eğlenen kimseler bulunur ve bunlar üzerlerine vacip olan alaydan vazgeçirme ve yapılan bu işin doğru olmadığını söyleme vazifesini yerine getirmezler; böylece, günahı yüklenme bakımından alay eden kimsenin ortağı ve uydusu olurlar. Alay edenin sözüne kulak veren, onun yaptığını hoş gören ve ona gülen herkes böyledir. Dolayısıyla bu durum, her ne kadar alay eden, bir kişi de olsa alay edenlerin çokluğuna ve tek kişinin bir cemaat ve topluluğa dönüşmesine neden olur.

1 Burada erkeklerin erkeklerle alay etmesinden ziyade, "bir kavmin başka bir kavmi (çağdaş deyişle: bir milletin başka bir milleti / bir ırkın başka bir ırkı) küçümsemesinin" yasaklandığı anlaşılmaktadır. Bağlama göre, bir Arap kadının Yahudi bir kadını aşağılaması... / ed.

[٦٣١] القوم الرجال خاصة؛ لأنهم القوام بأمور النساء. قال الله تعالى {الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ} [النساء: ٣٤]، وقال عليه الصلاة والسلام: النساء لحم على وضم إلا ما ذب عنه. والذاتون هم الرجال، وهو في الأصل جمع قائم، كصوم وزور في جمع صائم وزائر. أو تسمية بالمصدر؛ عن بعض العرب: إذا أكلت طعاماً أحببت نوماً وأبغضت قوماً، أي قياماً، واختصاص القوم بالرجال صريح في الآية وفي قول زهير:

أَقْوَمُ آلٍ حِصْنِ أُمَّ نِسَاءٍ ❁

وأما قولهم في قوم فرعون وقوم عاد هم الذكور والإناث، فليس لفظ القوم بمتعاط للفريقين، ولكن قصد ذكر الذكور وترك ذكر الإناث لأنهن توابع لرجالهن.

[٦٣٢] وتنكير القوم والنساء يحتمل معنيين؛ أن يراد: لا يسخر بعض المؤمنين والمؤمنات من بعض، وأن تقصد إفادة الشيعاء، وأن تصير كل جماعة منهم منهيّة عن السخرية. وإنما لم يقل: رجل من رجل، ولا امرأة من امرأة على التوحيد، إعلماً بإقدام غير واحد من رجالهم وغير واحدة من نسائهم على السخرية، واستفظاعاً للشأن الذي كانوا عليه، ولأنّ مشهد الساخر لا يكاد يخلو ممن يتلهى ويستضحك على قوله، ولا يأتي ما عليه من النهي والإنكار، فيكون شريك الساخر وتلوه في تحمل الوزر، وكذلك كل من يطرق سمعه فيستطيعه ويضحك به، فيؤدي ذلك - وإن أوجده واحد - إلى تكثير السخرة وانقلاب الواحد جماعة وقوماً.

[633] عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ (Çünkü onlar kendilerinden daha hayırlı olabilirler.) cümlesi, alay yasağını gerekçelendiren bir cevap niteliğinde gelmiş bir başlangıç cümlesidir. Böyle olmasaydı bunun kendinden önceki cümleye Fâ ile bağlanması gerekirdi. Mâna şöyledir: Herkesin, kendisiyle alay edilen şahsın Allah katında alay edenden daha hayırlı olabilme ihtimalinin bulunduğuna inanması gerekir; çünkü insanlar ancak açık olan durumları bilebilirler; gizli olan hususlar hakkında bilgileri yoktur. Allah katında değer ölçüsü ise gönüllerdeki ihlâs ve kalplerdeki takvâ olup insanların bilgisi bunları kapsamaktan çok uzaktır. Bundan dolayı hiç kimsenin, karşılaştığı uygunsuz hâlin-
 5 den, bedenî bir rahatsızlığından veya güzel ve tumturaklı konuşmamasından dolayı hakir gördüğü kimseyi alaya almaya cüret etmemesi gerekir; zira alay edilen kişi, zahiren kendisi gibi olmayan kişiden (alay edenden) gönlünün ihlâsı ve kalbinin takvâsı bakımından daha önde olabilir. Dolayısıyla, Allah'ın yücelttiğini tahkir etmek ve Allah'ın değerli gördüğünü değersiz görmek suretiyle günah işlemiş, kendine yazık etmiş olur. Bu sebeple selef-i sâlihîn biriyle alay etmekten kaçınma ve korunma hususunda aşırı denebilecek kadar dik-
 10 katli olmuştur: Amr b. Şurahbîl (v. 63/683) şöyle demiştir: “Bir adamı keçiyi emerken görsem de gülsem, onun yaptığı şeyi yapma durumuna düşmekten korkarım.” İbn Mes‘ûd da şöyle demiştir: “Belâ konuşulan söze bağlıdır. Do-
 15 layısıyla, bir köpekle alay etsem köpek olmaktan korkarım!”

[634] İbn Mes‘ûd'un kıraatinde bu ifade, ‘asev en yekûnû ve ‘aseyne en yekunne şeklinde de okunmuştur. Bu kıraate göre ‘asâ fiili, فَهَلْ عَسَيْتُمْ (“...düşünmüyor musunuz?” [Muhammed 47/22]) âyetinde olduğu gibi haberin bizzat kendisidir. Birinci kıraate göre ise fiil, عَسَىٰ أَنْ تَكُونُوا شَيْئًا (“Belki de bir şeyden hoşlanmazsınız...”
 25 [Bakara 2/216]) âyetindeki gibi kendisine bir haber takdir edilmemiş şekildedir.

[635] Lemz dille saldırmak ve vurmaktır; zamme ile *ve lâ tulmizû* şeklinde de okunmuştur. Mâna şöyledir: Ey müminler! Başkalarını ayıplamaktan ve onlarda kusur aramaktan nefislerinizi engelleyin. Sizin dininize uymayan ve sizin gibi davranmayan başkalarını ayıplamak size yakışmaz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Şerrinden insanların sakınabilmesi için fâcir bir kimsede bulunan kusurları söyleyin.” Hasan-ı Basrî (v. 110/728) Haccâc (v. 95/714) hakkında şöyle demiştir: “Kısa parmaklarını çıkarıp bana doğru uzattı... -ki bu parmaklar arasında *Allah yolunda* cihad eden atların gemlerinin dizginleri çok az terlemiştir!- Sonra parmaklarıyla bıyıklarını burmaya başladı; o sırada bana ‘Ey Ebâ Sa‘îd!’
 30 ‘Ey Ebâ Sa‘îd!’ diye sesleniyordu.” Haccâc ölünce, Hasan onun hakkında şöyle demiştir: “Allah’ım! Sen onun canını aldın, açtığı kötü yolu da kapat;

[٦٣٣] وقوله تعالى {عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ} كلام مستأنف قد ورد مورد جواب المستخبر عن العلة الموجبة لما جاء النهي عنه، وإلا فقد كان حقه أن يوصل بما قبله بالفاء. والمعنى وجوب أن يعتقد كل أحد أن المسخور منه ربما كان عند الله خيراً من الساخر، لأنّ الناس لا يطلعون إلا على ظواهر الأحوال ولا علم لهم بالخفيات، وإنما الذي يزن عند الله خلوص الضمائر وتقوى القلوب، وعلمهم من ذلك بمعزل، فينبغي أن لا يجترئ أحد على الاستهزاء بمن تقتحمه عينه إذا رآه رث الحال، أو ذا عاهة في بدنه، أو غير لبيق في محادثته، فلعله أخلص ضميراً وأتقى قلباً ممن هو على ضدّ صفته، فيظلم نفسه بتحقيق من وقره الله والاستهانة بمن عظمه الله. ولقد بلغ بالسلف إفراط توقيهم وتصونهم من ذلك أن قال عمرو بن شرحبيل: لو رأيت رجلاً يرضع عنزاً فضحكت منه خشيت أن أصنع مثل الذي صنعه. وعن عبد الله بن مسعود: البلاء موكل بالقول، لو سخرت من كلب لخشيت أن أحول كلباً.

[٦٣٤] وفي قراءة عبد الله «عسوا أن يكونوا»، و«عسين أن يكنّ»، فعسى على هذه القراءة هي ذات الخبر كالتي في قوله تعالى {فَهَلْ عَسَيْتُمْ} [محمد: ٢٢]، وعلى الأولى هي التي لا خبر لها كقوله تعالى {وَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا} [البقرة: ٢١٦].

[٦٣٥] واللمز الطعن والضرب باللسان. وقرئ «ولا تلمزوا»، بالضم. والمعنى: وخصوصاً أيها المؤمنون أنفسكم بالانتهاء من عيها والطعن فيها، ولا عليكم أن تعيبوا غيركم ممن لا يدين بدينكم ولا يسير بسيرتكم؛ ففي الحديث عن رسول الله ﷺ: اذكروا الفاجر بما فيه كي يحذره الناس. وعن الحسن رضي الله عنه في ذكر الحجاج: أخرج إليّ بنانا قصيرة قلما عرقت فيها الأعنة في سبيل الله، ثم جعل يطبطب شعيرات له ويقول: يا أبا سعيد يا أبا سعيد! وقال لما مات: اللهم أنت أمته فاقطع سنته،

çünkü o; pek iyi görmeyen, çapaklı, küçük gözleriyle başımıza tebelleş
 oldu! Salına salına yürürdü. Minbere çıktığında namaz vakti geçirdi. Ne
 Allah'tan korkar ne de insanlardan utanırdı. Üstünde Allah, altında ise yüz
 bin -veya daha fazla- adam... Hiç kimse kalkıp da ona 'Haydi namaza be
 5 adam, haydi namaza!' diyemezdi. Nasıl diyecekti ki söylediğinde peşinden
 kılıç ve kırbaç gelecekken!?"

[636] Âyetin anlamının "*Kendinizi ayıplamayın*" şeklinde olduğu da
 söylenmiştir; çünkü bütün müminler tek bir kişi gibidir. Dolayısıyla bir
 mümin diğer bir mümini ayıpladığı zaman sanki bizzat kendini ayıplamış
 10 olmaktadır. Mânanın; "Kınanmanıza sebep olacak bir şey yapmayın." şek-
 linde olduğu da söylenmiştir; çünkü kınanmasına yol açacak bir şey yapan
 kimse gerçekte kendisini kınamış olur.

[637] *Tenâbuz bi'l-elkâb* insanların birbirine lakap takması demektir.
 Kelime *nebezhû* fiilin *tefâ'ul* babındandır. ("Falan oğulları birbirlerine
 15 kötü lakap takarlar, birbirlerini kötü lakapla çağırırlar" anlamında) *benû*
fûlânⁱⁿ *yetenâbezûne* de *yetenâzebûne* de denir. *Nezb* ve *nezb* kötü lakap
 ve birini yasaklanmış kötü bir lakapla lakaplandırmak demektir. Kötü la-
 kap, kendisine takılan kimseye nahoş bir şey katar; çünkü onda kişiyi ku-
 surlu gösteren, onu kınayan ve kötöleyen bir nitelik vardır. Fakat kişinin
 20 kendisine güzellik katan ve o şekilde çağılmaktan hoşlanacağı lakapların
 kullanılmasında bir sakınca yoktur. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:
 "Müminin mümin kardeşine karşı haklarından biri de onu hoşuna gide-
 cek en güzel bir isimle çağırmasıdır." Bu sebeple, birine güzel bir künye
 takmak sünnet ve güzel bir edep sayılmıştır. Hazret-i Ömer) şöyle demiş-
 25 tir: "Kün-yeleri yaygınlaştı-
 rın; çünkü bu insanlar için bir yücelik sebebidir."
 Meselâ Hazret-i Ebû Bekir *Atik* (azat eden) ve *Sıddik* (özü - sözü dosdoğru)
 lâkabıyla Hazret-i Ömer *el-Fâruk* (hakkı bâtıldan ayıran) Hazret-i Hamza
Esedullah (Allah'ın aslanı) Hâlid b. Velîd *Seyfullah* (Allah'ın kılıcı) lakabıyla
 anılırdı. Câhiliyede olsun İslâm döneminde olsun meşhur şahsiyetlerden
 30 lakabı olmayan kişi yok denecek kadar azdır. Arap veya yabancı bütün top-
 lumlarda insanların birbirlerine hitaplarında ve yazışmalarında güzel lakap-
 lar kullanma, reddedilmeyen hoş bir âdet olarak devam etmektedir.

[638] Dahhâk'ten (v. 105/723) rivayet edildiğine göre; Temîmoğulların-
 dan bazıları Bilâl, Habbâb, 'Ammâr, Suheyb, Ebû Zer ve -Huzeyfe'nin azat-
 35 lısı- Sâlim ile alay etmişlerdi. Bu âyet onun üzerine nâzil oldu. Hazret-i Âi-
 şe'den rivayet edildiğine göre ise o, Zeynep bint-i Huzeyme el-Hilâliyye ile
 boyunun kısılığı sebebiyle alay etmişti. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre

فإنه أتانا أحيشف أعيمش يخطر في مشيته ويصعد المنبر حتى تفوته الصلاة، لا من الله يتقي ولا من الناس يستحي، فوجه الله وتحتة مائة ألف أو يزيدون، لا يقول له قائل: الصلاة أيها الرجل الصلاة أيها الرجل، هيهات دون ذلك السيف والسط.

[٦٣٦] وقيل: معناه لا يعب بعضكم بعضاً، لأن المؤمنين كنفس واحدة، فمتى

عاب المؤمن المؤمن فكأنما عاب نفسه. وقيل: معناه لا تفعلوا ما تلمزون به، لأن من فعل ما استحق به اللمز فقد لزم نفسه حقيقة.

[٦٣٧] والتناوب بالألقاب التداوي بها؛ تفاعل من نبزه، وبنو فلان يتنازون

ويتنازون. ويقال: النبز والنزب لقب السوء والتلقيب المنهي عنه، وهو ما يتداخل

المدعوى به كراهة لكونه تقصيراً به وذمّاً له وشيناً، فأما ما يحبه مما يزينه وينوّه به فلا

بأس به. روي عن النبي ﷺ: من حق المؤمن على أخيه أن يسميه بأحب أسمائه

إليه. ولهذا كانت التكنية من السنة والأدب الحسن. قال عمر رضي الله عنه: أشيعوا الكنى

فإنها منبهة. ولقد لقب أبو بكر بالعتيق والصدّيق، وعمر بالفاروق، وحمزة بأسد الله،

وخالد بسيف الله، وقلّ من المشاهير في الجاهلية والإسلام من ليس له لقب، ولم

تزل هذه الألقاب الحسنة في الأمم كلها من العرب والعجم تجري في مخاطباتهم

ومكاتباتهم من غير نكير. ١٥

[٦٣٨] روي عن الضحّاك أن قومًا من بني تميم استهزؤوا ببلال وخباب

وعمار وصهيب وأبي ذرّ وسالم مولى حذيفة، فنزلت. وعن عائشة رضي الله عنها

أنها كانت تسخر من زينب بنت خزيمة الهلالية وكانت قصيرة. وعن ابن عباس

Ümmü Seleme beline keten bir elbise giymiş, onun bir parçasını arkadan sarkıtmış, onu öylece sürüyüp yürüyordu. Bunu gören Âişe Hafsa'ya; "Şunun arkasında süründürdüğü parçaya baksana, köpek dili gibi!" dedi. Enes'ten rivayet edildiğine göre Peygamber hanımları, Ümmü Seleme'yi kısa boylu 5 olmakla ayıplıyorlardı. İkrime'nin İbn Abbas'tan naklettiğine göre Safiyye bint-i Huyeyy Peygamber'e (s.a.) geldi ve "Hanımlar beni ayıplıyor ve bana 'İki Yahudinin kızı olan Yahudi' diyorlar!.." dedi. Peygamber (s.a.) ona, "Sen de onlara 'Benim babam Hazret-i Hârûn, amcam Hazret-i Mûsâ ve kocam da Hazret-i Muhammed'dir.' deseydin ya..."¹ buyurdu. Başka bir 10 rivayete göre âyet Sâbit b. Kays (v. 12/633) hakkında inmiştir. Bu zatın kuşağında ağırlık vardı. Bu sebeple söylenenleri duyabilmesi için insanlar ona Peygamber'in (s.a.) meclisinde yer açarlardı. Bir gün yine geldi; "Bana yol verin ki Peygamber'in huzuruna yaklaşabileyim." diyordu. Bu sırada birine; "Kenara çekil" dedi, ama çekilmedi. "Sen kimsin?" diye sorunca adam "Ben 15 falanım" dedi. Sâbit, adamın annesini Câhiliye dönemindeki hâliyle ayıplarak "Sen falan kadının oğlusun!" dedi. İşte âyet adamın bu söz yüzünden utanıp mahcup olması üzerine nâzil oldu; Sâbit de bunun üzerine "Bundan böyle hiç kimseye karşı soy sop sebebiyle övünmeyeceğim." dedi.

[639] *الاسم* kelimesi âyette bahsetmek anlamında kullanılmış olup Arapların "Onun ismi insanlar arasında iyilik veya kötülükle meşhur olmuştur." 20 sözünden alınmadır. Nitekim "O, güzel bir nam ile şöhret buldu." denir. *İsim* kelimesinin hakikati, bir kişiyle ilgili olarak insanlar arasında bilinip yükselen şeydir. Dikkat edersen, Araplar *eşâde bi-zikrihî* (Onu övdü) derler. Âyette sanki şöyle denilmiştir: Böyle büyük günahlar işlemeleri sebebiyle 25 fâsıklık yaftası ile anılmak müminler için ne kötü bir anılıştır.

[640] *بعد الايمان* (imandan sonra) ifadesine üç mâna verilmiştir: Birincisi; iman ile fıska birleştirmek, fıska şiddetle reddeden ve ondan uzak olan imanı bir araya getirmektir.² Bu, "Yaşını başını aldıktan sonra cahillliğe meyletmek ne kötü durumdur!" demen gibidir. İkincisi; bir kısım insanlar Yahudilikten dönüp Müslüman olanlara (hâlâ) "Hey, Yahudi!" "Hey, fâsık!" diyorlardı. Böyle demeleri yasaklandı ve onlara, "Bir adamı iman ettikten sonra fıska ve Yahudilikle anmanız ne kötü bir anılıştır!" denildi.

1 Yahudi bir ana babadan doğmasına işaretten "iki yahudinin kızı" diyorlardı; Peygamber (s.a.) zem kastedilen bu "iki yahudi" ifadesini büyük peygamber Mûsâ ve ağabeyi ile ilişkilendirerek methe çevirmiştir. / ed.

2 Yani kişinin âyette sayılan eylemleriyle aynı anda hem imanlı hem de fâsık olması. Aslında, imanlı iken fâsık diye anılmaya başlanması. / ed.

أن أم سلمة ربطت حقوبها بسبيبة وسدلت طرفها خلفها وكانت تجرّه، فقالت عائشة لحفصة: انظري ما تجرّ خلفها كأنه لسان كلب. وعن أنس: غيرت نساء رسول الله ﷺ أم سلمة بالقصر. وعن عكرمة عن ابن عباس أن صفية بنت حيي أتت رسول الله ﷺ فقالت: إن النساء يعيرنني ويقلن يا يهودية بنت يهوديين! فقال لها رسول الله ﷺ: هلا قلت إن أبي هرون وإن عمي موسى وإن زوجي محمد. روي أنها نزلت في ثابت بن قيس وكان به وقر، وكانوا يوسعون له في مجلس رسول الله ﷺ ليسمع؛ فأتى يوماً وهو يقول: تفسحوا لي، حتى انتهى إلى رسول الله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم، فقال لرجل: تنح، فلم يفعل، فقال: من هذا؟ فقال الرجل: أنا فلان، فقال: بل أنت ابن فلانة، يريد: أمّا كان يعير بها في الجاهلية، فنجّل الرجل فنزلت، فقال ثابت: لا أفخر على أحد في الحسب بعدها أبداً. ١٠

[٦٣٩] {الإِسْمُ} هاهنا بمعنى الذكر، من قولهم: طار اسمه في الناس بالكرم أو باللؤم، كما يقال: طار ثناؤه وصيته. وحقيقته: ما سما من ذكره وارتفع بين الناس. ألا ترى إلى قولهم: أشاد بذكره؛ كأنه قيل: بئس الذكر المرتفع للمؤمنين بسبب ارتكاب هذه الجرائم أن يذكروا بالفسق.

١٥ [٦٤٠] وفي قوله {بِعَدِّ الْإِيمَانِ} ثلاثة أوجه؛ أحدها استقباح الجمع بين الإيمان وبين الفسق الذي ياباه الإيمان ويحظره، كما تقول: بئس الشأن بعد الكبرة الصبوة. والثاني: أنه كان في شتائمهم لمن أسلم من اليهود: يا يهودي، يا فاسق، فنهوا عنه. وقيل لهم: بئس الذكر أن تذكروا الرجل بالفسق واليهودية بعد إيمانه.

Cümle bu tefsire göre kötü lakapla çağırmanın yasaklanmasına bağlıdır. Üçüncüsü ise fâsıklık yapan kimsenin *mümin* kabul edilmemesidir.¹ Tıpkı ticareti bırakıp çiftçiliğe dönen kimseye; “Ticaretten sonra çiftçilik ne kötü bir meslektir!” demen gibi.

- 5 **12. Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçınınız; çünkü zannın bir kısmı günahtır. Kusur araştırmayınız; birbirinizin gıybetini yapmayın! Herhangi biriniz, ölü kardeşinin etini yemek ister mi?! Elbette bundan tiksiniyorsunuz!.. Allah'tan sakının. Ama Allah tevbeleri daima kabul eder, merhametlidir (Tevvab, Rahîm).**

- 10 [641] Bir kişi diğerini şerden uzaklaştırdığı zaman *cennebebu's-şerr*^a denir. *Tecnîb*in hakiki anlamı; “Onu şerrin uzağında bir *cânibde* kıldı” demektir. *Cenebe* fiili iki mef'ûl alır ki *وَاجْتَنِبِي وَبَنِيَّ اِنْ نَعَيْدَ الْاَضْمَانِ* (“Beni ve evlatlarımı putlara tapmaktan uzak tut.” [İbrâhîm 14/35]) âyetinde de böyledir. Fiilin mutâva'atı, *ictenebe's-şerr*^a (şerden kaçındı) şeklinde olup mutâva'at
15 iki mef'ûlden birini eksiltmiştir. Kaçınılması emredilen, zannın bir kısmıdır; ama bu kısım *çoklukla* vasfedilmiştir. Dikkat edersen, “zannın bir kısmı günahtır” buyrulmaktadır.

- [642] **Şayet** *كثيرا* kelimesinin nekire olarak gelmesi ile ma'rife (*الكثير*) gelmesi arasındaki farkı açıkla” **dersen şöyle derim:** Nekire gelmesi kısmîlik
20 anlamı ifade eder; çünkü zanlar içinde, -açıklama ve tayine gerek duyulmaksızın- kaçınılması lâzım gelen zanlar vardır ki hiç kimse bir başkası hakkında sûizan beslemeye cüret etmesin. Edecekse de ancak iyice düşünüp taşındıktan, doğruyla yanlış birbirinden iyice ayırdıktan sonra, açık bir delil ile ve gönlünde de takvâ ve sakınma duygularını gizli tutarak etsin. Kelime ma'rife yapılıysaydı, zandan kaçınma emri, zannın azına değil çoğuna bağlı olurdu.
25 Böylece, çoklukla vasfedilen her zandan kaçınılması ve azlıkla vasfedilen tüm zanların da zannedilmesine ruhsat verilmiş olması gerekirdi. Kaçınılması gereken zannı kaçınılmaması gerekenden ayıracak ölçü şudur: Hakkında gerçek bir alâmet ve açık bir sebep bulunmayan bütün kötü zanlar haramdır ve bunlardan kesinlikle kaçınılması gerekir. Eğer hakkında zanda bulunan kişi, kendisinde sâlihlik (*salâh*) müşahede ediliyor ve zahirde ondan güvenilirlilik hissediliyorsa onun hakkında fesat ve hıyanet zannetmek haramdır.
30

1 Yani mümin de değildir kâfir de değildir (*el-Menzile beyne'l-menzileteyn*). Ancak bu ünlü tabir “iman ile küfür arası”ndan ziyade, “mümin ile kâfir arası” anlamında kullanılmaktadır. Mu'tezile'ye göre, fâsıklara/büyük günah işleyenlere (*mürtekb-i kebîreye*) “mümin” denmez; çünkü bu mübarek sıfat, nasslarda “daimi, tam ve kâmil mânadaki iman sahipleri”ni ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Bununla birlikte, mürtekb-i kebîreye kâfir de denmez; çünkü ağır/büyük bir günah işlemiş olsa da ‘imanı yok’ değildir. Hâsılı; Mu'tezile mümin kelimesini alelâde anlamıyla kullanmamaktadır. Fâsık, zina etmiş zınakâr, hırsızlık etmiş hırsız, cana kıymışsa katildir; mümin değil. / ed.

والجملة على هذا التفسير متعلقة بالنهي عن التناز. والثالث: أن يجعل من فسق غير مؤمن، كما تقول للمتحول عن التجارة إلى الفلاحة: بسئت الحرفة الفلاحة بعد التجارة.

١٢- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ﴾

[٦٤١] يقال: جنبه الشر، إذا أبعد عنه، وحقيقته: جعله منه في جانب، فيعدى إلى مفعولين. قال الله عز وجل {وَاجْتَنِبِي وَبَيْنِي أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ} [إبراهيم: ٣٥]. ثم يقال في مطاوعه: اجتنب الشر، فتنقص المطاوعة مفعولاً. والمأمور باجتنابه هو بعض الظن، وذلك البعض موصوف بالكثرة. ألا ترى إلى قوله {إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ}؟

[٦٤٢] فإن قلت: بين الفصل بين {كثيراً} حيث جاء نكرة وبينه لو جاء معرفة. قلت: مجيئه نكرة يفيد معنى البعضية، وإن في الظنون ما يجب أن يجتنب من غير تبين لذلك ولا تعيين. لئلا يجترئ أحد على ظنّ إلا بعد نظر وتأمل، وتمييز بين حقه وباطله بأمانة بينة، مع استشعار للتقوى والحذر؛ ولو عرف لكان الأمر باجتناب الظنّ منوطاً بما يكثر من دون ما يقل، ووجب أن يكون كل ظنّ متصف بالكثرة مجتنباً، وما اتصف منه بالقلّة مرخصاً في تظننه. والذي يميز الظنون التي يجب اجتنابها عما سواها أنّ كل ما لم تعرف له أمانة صحيحة وسبب ظاهر كان حراماً واجب الاجتناب؛ وذلك إذا كان المظنون به ممن شوهد منه الستر والصلاح، وأونست منه الأمانة في الظاهر، فظنّ الفساد والخيانة به محرّم،

Ancak kişi insanlar arasında kötülükleri açıkça işleyen ve töhmet edileceği işler yapan biriye durum böyle değildir. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Allah Müslümanın kanını, ırzını ve hakkında sûizan beslenilmesini haram kılmıştır.” [Müslim, “Birr”, 32] Hasan-ı Basrî de şöyle demiştir: “Biz öyle bir zamanda yaşadık ki insanlar hakkında kötü zanda bulunmak haramdı. Ama sen şu an öyle bir zamanda bulunuyorsun ki; ameline bak, insanlar hakkında istediğini düşün, ama sükût et.” Yine ondan: “Fâcire¹ hürmet olmaz.” Yine ondan: “Eğer fâsık, fiskını açıktan işler ve [şahsiyet] örtüsünü yırtarsa Allah da onun örtüsünü yırtar. Eğer fiskını gizler Allah da bunu ortaya çıkarmazsa, tevbe etmesi umulur.” Şöyle rivayet olunmuştur: “Kim hayâ elbisesini üzerinden atarsa giyabında onun hakkında konuşulması *gybet* sayılmaz.”

[643] الائم، yapanın cezaya müstahak olacağı günah demektir. Bu sebeple, onun cezasına aynı kökten *fe’âl* vezninde *esâm* denmiştir. Nitekim *nekâl*, *‘azâb* ve *vebâl* kelimeleri de aynı vezinde ve aynı anlamdadırlar. Şair şöyle demiştir:

15 Öyle bir şey yaptı ki bana şu Nevâ
Ölmeden önce yaptığının cezası, gelsin başına!

*İsm*in başındaki Hemze Vav’dan dönmedir. Âdeta günah, onları boşa çıkarmak suretiyle amelleri kırıp geçirmektedir (*yessimu’l-a’mâl*).

[644] ولا تَجَسَّسُوا (kusur araştırmayın) kelimesi] Hâ ile *ve lâ tehassesû* şeklinde de okunmuştur. İki kelimenin anlamı birbirine yakındır. Bir insan bir işin durumunu öğrenmek istediği ve onu araştırdığı zaman *tecessesel-emr*^a denir. *Tecessüs* kelimesi *cess* kökünden tefe“ül babındandır. Tıpkı *lems* (dokunmak) kökünden isteme anlamına gelen *telemmus* gibi; çünkü *lemstel dokunmada* talep anlamı vardır. Tıpkı *وَأَنَا لَمَسْنَا السَّمَاءَ* (“Biz bilgi almak için göğü yokluyorduk...”) [Cin 72/7] âyetindeki gibi. *Tehassüs* ise *حَسَّ* kökünden bilmek/öğrenmek anlamındadır. Bu iki kelimenin anlamlarının birbirine yakın olması sebebiyle insanın duyu organlarına hem Hâ ile *el-havâss* hem de Cim ile *el-cevâss* denilmiştir. Maksat; Müslümanların gizli hâllerinin ve ayıplarının peşine düşmeyi ve onların gizledikleri şeyleri ortaya çıkarmaya çalışmayı yasaklamaktır. Mücâhid (v. 103/721) şöyle demiştir: “Ortaya çıkmış olanla yetinin; Allah’ın gizlediği şeylerin peşine düşmeyin!” Peygamber (s.a.) bir gün bir konuşma yaptı; perdelerin arkasındaki yeni yetme kızların da duyacağı şekilde sesini yükseltti ve şöyle buyurdu: “Ey diliyle inandığını söyleyip de kalbi tam olarak inanmayanlar! Müslümanların gizli hâllerinin peşine düşmeyin. Kim Müslümanların gizli hâllerinin peşine düşerse Allah da onun gizli hâllerinin peşine düşer ve sonunda onu evinin ortasında bile rezil rüsvâ eder!..” [Tirmizî, “Birr”, 85]

1 *Fâcir*, “işlediği büyük günahlarla din barajının duvarını *yanan*” kişidir. / ed.

بخلاف من اشتهره الناس بتعاطي الريب والمجاهرة بالخباثت. عن النبي ﷺ: إن الله تعالى حرم من المسلم دمه وعرضه وأن يظنّ به ظنّ السوء. وعن الحسن: كنا في زمان الظنّ بالناس حرام، وأنت اليوم في زمان اعمل واسكت، وظنّ بالناس ما شئت. وعنه: لا حرمة لفاجر. وعنه: إن الفاسق إذا أظهر فسقه وهتك ستره هتكه الله، وإذا استتر لم يظهر الله عليه لعله أن يتوب. وقد روي: من ألقى جلباب الحياء فلا غيبة له.

[٦٤٣] والإثم: الذنب الذي يستحق صاحبه العقاب. ومنه قيل لعقوبته الأثام، فعال منه، كالنكال والعذاب والوبال، قال:

لَقَدْ فَعَلْتُ هَذَا النَّوَى بِبِي فَعَلَّةٌ * أَصَابَ النَّوَى قَبْلَ الْمَمَاتِ أَثَامَهَا

١٠ والهمزة فيه عن الواو، كأنه يثم الأعمال، أي يكسرهما بإحباطه.

[٦٤٤] وقرئ «ولا تحسسوا»، بالحاء، والمعنيان متقاربان. يقال: تجسس الأمر، إذا تطلبه وبحث عنه؛ تفعل من الجس، كما أن التلمس بمعنى التطلب من اللمس، لما في اللمس من الطلب. وقد جاء بمعنى الطلب في قوله تعالى {وَأَنَا لَمَسْنَا السَّمَاءَ} [الجن: ٨]. والتحسس: التعرّف من الحس، ولتقاربهما قيل لمشاعر الإنسان الحواسّ بالحاء والجيم. والمراد النهي عن تتبع عورات المسلمين ومعابيهم والاستكشاف عما ستروه. وعن مجاهد. خذوا ما ظهر ودعوا ما ستره الله. وعن النبي ﷺ: أنه خطب فرفع صوته حتى أسمع العواتق في خدورهنّ. قال: يا معشر من آمن بلسانه ولم يخلص الإيمان إلى قلبه! لا تتبعوا عورات المسلمين، فإن من تتبع عورات المسلمين تتبع الله عورته حتى يفضحه ولو في جوف بيته!

Zeyd b. Vehb'den (v. 83/702) şöyle rivayet edilmiştir: İbn Mes'ûd'a; "Ukbe b. Ebu Mu'ayt'ın oğlu [fâsık] Velîd'in sakalından şarap damlıyormuş, öyle mi?" dedik. O ise: "*Tecessüs* bize yasaklandı; biz (insanların hâllerinden) açığa çıkmış olanla yetiniriz." dedi.

- 5 [645] *Ġâbehû* ve *ıġtâbehû* fiilleri, *ġâlehû* ve *ıġtâlehû* sîgasındadır. *Ġyilet* (çalış, zimmetine geçiriş) kelimesi *ıġtiyâlden* geldiği gibi *ġyibet* de *ıġtiyâbdan* gelmektedir. *Ġyibet*, bir kişiyi *ġyâbında* kötü bir şekilde anmaktır. Peygamber'e (s.a.) *ġyibetin* ne olduğu sorulunca şöyle buyurdu: "Kardeşini, onun hoşuna gitmeyecek bir şekilde anmandır. Eğer bahsettiğin şey onda varsa onu *ġyibet* etmiş olursun; eğer yoksa ona iftira etmiş olursun!" [*Müslim*, "Birr", 70; *Ebû Dâvûd*, "Edeb", 40] İbn Abbas şöyle demiştir: "*Ġyibet*, itleşmiş insanların katığıdır!"

[646] "Herhangi biriniz ... hoşlanır mı!?" diye başlayan ifade, *ġyibet* eden kişinin *ġyibet* ettiği şahsın manevi şahsiyetine tecavüz ettiğini en çirkin ve en korkunç bir şekilde temsil ve tasvir etmektedir; burada birtakım mübalağalar bulunmaktadır:

- Soru Hemze'sinin takrir için olması.
- Son derece nâhoş, son derece berbat bir şeyin "sevmek/hoşlanmak" fiiliyle birlikte kullanılması.
- Hoşlanma fiili *أَحدكم* ('herhangi biriniz'e) isnad edilerek, böyle bir şeyden hiç kimsenin hoşlanmayacağıнын hissettirilmesi.
- *Ġyibetin* temsilinin sıradan bir insanın etini yemekle sınırlandırılmayıp söz konusu insanın kişinin öz kardeşi kılınması.
- *Ġyibetin* temsilinin kişinin kardeşinin etini yemesiyle de sınırlandırılmayıp onun aynı zamanda ölü kılınması.

25 [647] Katâde de demiştir ki: "Kurtlanmış bir leş gördüğünde nasıl onu yemek istemezsen, aynı şekilde diri kardeşinin etini yemek de hoşuna gitmesin!"

[648] *ميتًا* (ölü) kelimesi "et" in hâli olarak mansûbdur; ancak "kardeş" in hâli olarak mansûb olması da caizdir. Kelime, *meyyit^{em}* şeklinde de okunmuştur.

[649] Allah Teâlâ onlardan hiçbirinin kardeşinin leşini yemekten hoşlanmayacağını onlara ikrar ettirince, peşinden *فَكَرِهْتُمُوهُ* (elbette bundan tiksindirsiniz) ifadesini getirdi ki bu, "Belli ki ondan hoşlanmadınız, bu gerçek ortaya çıktı." anlamındadır. Bu ifadede şart anlamı vardır ve "Eğer bu doğru ise demek ondan hoşlanmadınız." anlamındadır. Dolayısıyla, başındaki *Fâ*, *Fâ-i fasîhadır*; yani size yaptırılan bu ikrarın bir gereği olarak ve insaniyetin baskısı altında bunu inkâr edememeniz sebebiyle ölmüş kardeşinizin etini yemekten hoşlanmadığınız ve onu çok çirkin bulduğunuz kesinleşti.

وعن زيد بن وهب: قلنا لابن مسعود: هل لك في الوليد بن عقبة بن أبي معيط تقطر لحيته خمراً؟ فقال ابن مسعود: إنا قد نهينا عن التجسس، فإن ظهر لنا شيء أخذنا به.

[٦٤٥] غابه واغتابه كغاله واغتاله. والغيبة من الاغتياب كالغيلة من الاغتيال. وهي ذكر السوء في الغيبة. سئل رسول الله ﷺ عن الغيبة فقال: أن تذكر أخاك بما يكره. فإن كان فيه فقد اغتبتته، وإن لم يكن فيه فقد بهتته! وعن ابن عباس رضي الله عنهما: الغيبة إدام

كلاب الناس.

[٦٤٦] {أَيَحِبُّ أَحَدُكُمْ} تمثيل وتصوير لما يناله المغتاب من عرض المغتاب على أفضح وجه وأفحشه؛ وفيه مبالغات شتى:

- منها الاستفهام الذي معناه التقرير.
- ومنها جعل ما هو في الغاية من الكراهة موصولاً بالمحبة.
- ومنها إسناد الفعل إلى أحدكم والإشعار بأن أحداً من الأحدين لا يحب ذلك.
- ومنها أن لم يقتصر على تمثيل الاغتياب بأكل لحم الإنسان، حتى جعل الإنسان أخاً.
- ومنها أن لم يقتصر على أكل لحم الأخ حتى جعل ميتاً.

[٦٤٧] وعن قتادة: كما تكره إن وجدت جيفة مدودة أن تأكل منها، كذلك فاكرة لحم أخيك وهو حي.

[٦٤٨] وانتصب {مَيِّتًا} على الحال من اللحم. ويجوز أن ينتصب عن الأخ. وقرئ «ميتاً».

[٦٤٩] ولما قرّره عز وجل بأن أحداً منهم لا يحب أكل جيفة أخيه، عقب ذلك بقوله تعالى {فَكَرِهْتُمُوهُ} معناه: فقد كرهتموه واستقر ذلك. وفيه معنى الشرط، أي إن صحّ هذا فكرهتموه، وهي الفاء الفصيحة، أي فتحققت -بوجود الإقرار عليكم وبأنكم لا تقدرون على دفعه وإنكاره، لإبائه البشرية عليكم أن تجحدوه- كراهتكم له وتقذركم منه،

O hâlde Müslümanların ırzlarına ve onurlarına tecavüz bakımından benzer kötülükte olan *gybette*n de hoşlanmamanız gerekir. (كَرِهْتُمُوهُ kelimesi) *fe-kurrihtumûhu* şeklinde de okunmuştur ki; “böyle bir şeyden hoşlanmamacak bir fıtratta yaratıldınız” anlamındadır. **Şayet** “Allah küfrü size çirkin gösterdi.’ [Hucurât 49/7] âyetinde olduğu gibi fiil burada da İlâ ile geçişli yapılmalı değil miydi? Bu ikisinden hangisi esas alınmalıdır?” **dersen şöyle derim:** Aslolan, bizzat geçişli olmasıdır; çünkü ziyade sîgalarına sokulmadan önce tek mef’ûl almaktadır. Meselâ *kerihtu’s-şey** (Şundan hoşlanmadım.) dersin. Ancak (if’âl, tef’îl gibi) ziyade sîgalarına sokulduğunda, fazla mef’ûl ister. Fiilin [herhangi bir harf ile değil de] İlâ ile geçişli olmasına gelince, burada bir tevil söz konusu olup *kerrahe* (çirkin gösterdi) kelimesi yine aynı anlama gelen *bağğada* yerinde kullanılmıştır; çünkü *bağğada* fiili *bağuda ileyhi şey^{un} fe-huve bağğad^{un} ileyhi* (Bu şey ona çirkin geldi, artık bu onun için çirkindir.) sözünden alınmıştır. Tıpkı *habbe ileyhi’s-şey^u fe-huve habib^{un} ileyhi* (Bu şey ona sevimli geldi, bu artık onun için sevimlidir.) sözün gibi.

[650] *Tevvâb* (tevbeleri çokça kabul eden) kelimesindeki mübalağa, Allah’ın tevbelerini kabul edeceği kullarının çok olduğunu veya günahkârların işleyeceği her bir günahın tevbe ederse mutlaka affolacağını yahut Allah’ın tevbeleri çokça kabul ettiğini ve günahından tevbe edenleri engin keremi sebebiyle ‘hiç günah işlememiş kimsenin konumuna yükselteceğini’ göstermektedir. Mâna şöyledir: Kaçınmanız emredilen şeyleri terk ederek ve yaptıklarınıza pişman olarak Allah’a karşı gelmekten sakının. Sakınırsanız Allah tevbenizi kabul eder ve size tevbe etmiş müttakilerin sevabını lutfeder.

[651] İbn Abbas’tan şöyle nakledilmiştir: Selmân sahâbeden iki kişiye hizmet eder, yemeklerini hazırlardı. Bir gün uyuya kaldı ve görevini yapamadı. Onlar da kendilerine yiyecek bir şeyler getirmesi için onu Peygamber’e (s.a.) gönderdiler. Peygamber’in yiyeceklerden sorumlu kıldığı kişi Üsâme idi; “Şu an burada sana verebileceğim bir yiyecek yok.” dedi. Selmân durumu o iki kişiye haber verince, kendi aralarında; “Biz bunu su dolu bir kuyuya gönderseydik onu da kuruturdu bu!”¹ dediler. Bu iki zat akşamüstü Peygamber’e (s.a.) geldiklerinde Allah Resulü onlara “Bana ne oluyor ki ağızlarınızda taze et görüyorum?!” dedi. “Biz et yemedik ki.” dediklerinde de “Gıybet etmişsiniz!” buyurdu; işte âyet bunun üzerine nazil olmuştur.

13. Ey insanlar! Şüphesiz Biz sizi bir erkek ve bir diğiden yaratık; sizi milletler ve kabileler hâline getirdik ki birbirinizi (o millet ve kabilelere nispet ederek) tanıyabilesiniz... Allah katında en değerliniz, şüphesiz, en çok sakınanınızdır. Allah; ‘mutlak ilim sahibi’dir, ‘her şeyden haberdar’dır (Alim, Habîr).

1 Mot-a-mot “suyu çekilirdi.” / ed.

فليتحقق أيضًا أن تكرهوا ما هو نظيره من الغيبة والطعن في أعراض المسلمين. وقرئ «فَكَرِهْتُمُوهُ»، أي جبَلْتُم على كراهته. فَإِنْ قُلْت: هَلَا عَدَى بِإِلَى كَمَا عَدَى فِي قَوْلِهِ {وَكَرِهَ إِلَيْكُمْ الْكُفْرَ} وَأَيُّهُمَا الْقِيَاسُ؟ قُلْت: الْقِيَاسُ تَعَدِّيهِ بِنَفْسِهِ، لِأَنَّهُ ذُو مَفْعُولٍ وَاحِدٍ قَبْلَ تَثْقِيلِ حَشْوِهِ، تَقُولُ: كَرِهْتَ الشَّيْءَ، فَإِذَا ثَقُلَ اسْتَدْعَى زِيَادَةَ مَفْعُولٍ. وَأَمَّا تَعَدِّيهِ بِإِلَى، فَتَأْوِيلُ وَإِجْرَاءُ لِكْرِهِ مَجْرَى بَعْضٍ، لِأَنَّ بَعْضَ مَنَقُولٍ مِنْ بَعْضٍ إِلَيْهِ الشَّيْءُ فَهُوَ بَغِيضٌ إِلَيْهِ، كَقَوْلِكَ: حُبُّ إِلَيْهِ الشَّيْءُ فَهُوَ حَبِيبٌ إِلَيْهِ.

[٦٥٠] والمبالغة في التواب للدلالة على كثرة من يتوب عليه من عباده، أو لأنه ما من ذنب يقترفه المقترب إلا كان معفوًا عنه بالتوبة، أو لأنه بليغ في قبول التوبة، منزل صاحبها منزلة من لم يذنب قط، لسعة كرمه. والمعنى: واتقوا الله بترك ما أمرتم باجتنابه والندم على ما وجد منكم منه، فإنكم إن اتقيتم تقبل الله توبتكم وأنعم عليكم بثواب المتقين التائبين.

[٦٥١] وعن ابن عباس: أن سلمان كان يخدم رجلين من الصحابة ويسوي لهما طعامهما، فنام عن شأنه يومًا، فبعثاه إلى رسول الله ﷺ يبغي لهما إدامًا، وكان أسامة على طعام رسول الله ﷺ فقال: ما عندي شيء، فأخبرهما سلمان بذلك، فعند ذلك قالوا: لو بعثناه إلى بئر سميحة لغار ماؤها! فلما راحا إلى رسول الله ﷺ قال لهما: مالي أرى خضرة اللحم في أفواهكما؟! فقالا: ما تناولنا لحمًا. فقال: إنكما قد اغتبتما، فنزلت.

١٣- ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ

لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾

[652] “Bir erkek ve bir dişi”den maksat Âdem ile Havvâ’dır. Âyetin anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir: Her birinizi bir baba ve anneden yarattık; her birinizin meydana gelişi aynı yolla gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, neseb bakımından birinin diğerine karşı övünmesi ve bir üstünlük iddia etmesi doğru değildir.

[653] Şa‘b Arapların kendilerini gruplandıkları altı tabakanın birincisidir. Bu tabakaların sırası şöyledir: Şa‘b, kabîle, ‘amâre, batın, fehız ve fasîle. Bunlardan şa‘b kabileleri, kabîle ‘amâreleri, ‘amâre batınları, batın fehızları, fehız da fasîleleri bir araya getirir. Sözelimi Araplardan Huzeyme şa‘b, Kinâne kabîle, Kureyş ‘amâre, Kusay batın, Hâşim fehız, Abbas da fasîledir. Şu‘ûb kelimesine bu ismin verilmesi, kabilelerin buradan çıkarak dallanıp budaklanması sebebiyledir.

[654] (“Birbirinizi tanıyabilesiniz” anlamındaki لتعارفوا kelimesi aynı anlamda olmak üzere *li-tete‘ârefû* ve ‘Aydın’ın idğamıyla *li-tte‘ârefû* şeklinde ve “hanginizin hangi nesepten geldiğini bilirsiniz” anlamında *li-ta‘rifû* okunmuş; *li-tete‘arrefû*¹ şeklinde de okunmuştur. Mâna şöyledir: Allah’ın sizi milletler ve kabileler hâlinde yaratmasının hikmeti, birbirinizin nesebini bilmeniz ve hiç kimseyi kendi öz babasından başkasına nispet etmemenizdir. Yoksa Allah bunu *âbâ u ecdâdınızla* başkalarına karşı övünesiniz ve neseb bakımından başkalarına üstünlük ve farklılık taslayasınız diye yapmamıştır.

[655] Sonra, insanın başkasına karşı üstünlük elde edebileceği ve Allah katında şeref ve değer elde edebileceği hasleti açıklamak üzere “Çünkü Allah katında en değerliniz, en çok sakınanızdır.” buyurmuştur. اِنَّ Hemze’nin fethasıyla *enne* de okunmuştur ki âdeti; “Neseplerle niçin övünülmesin ki?” denmiş ve bu soruya; “Çünkü Allah katında en değerliniz, nesepçe üstün olanınız değil, en çok sakınanızdır” şeklinde cevap verilmiş olmuştur.

[656] Peygamber (s.a.), Mekke’nin fethedildiği gün Beytullah’ı tavaf etmiş; Allah’a hamdüsenâ ettikten sonra şöyle buyurmuştur: “Câhiliye kib-rini sizlerden gideren Allah’a hamdolsun. Ey insanlar! İnsanlar iki kısımdır: Bir kısmı mümindir, müttakidir ve Allah katında değerlidir. Diğer kısmı ise kâfirdir, günahkârdır ve Allah katında değersizdir.” Peşinden de bu âyeti okumuştur [Ahmed b. Hanbel, II, 61; Tirmizî, “Tefsir 49/5”]. Peygamber (s.a.) “İnsanların en şerefli olmak her kimi sevindirirse Allah’a karşı gelmekten sakınsın!” buyurmuştur. [Tirmizî, “Zühd”, 2; İbn Mâce, “Zühd” 24] İbn Abbas da demiştir ki: “Dünyanın şerefi zenginlik, âhiretin şerefi takvâdir.”

1 “Birbirinizi pek de kolay olmayan bir şekilde ve yavaş yavaş tanıyabilesiniz diye...” Bu babın anlam yapısındaki tekellüf ve aşamalılık mealen böyle yansıtılabilir. / ed.

[٦٥٢] { مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى } من آدم وحواء. وقيل: خلقنا كل واحد منكم من أب وأم، فما منكم أحد إلا وهو يدلي بمثل ما يدلي به الآخر سواء بسواء، فلا وجه للتفاخر والتفاضل في النسب.

[٦٥٣] والشعب الطبقة الأولى من الطبقات الست التي عليها العرب، وهي: الشعب، والقبيلة، والعمارة، والبطن، والفخذ، والفصيلة؛ فالشعب يجمع القبائل، والقبيلة تجمع العمائر، والعمارة تجمع البطون، والبطن تجمع الأفخاذ، والفخذ تجمع الفصائل. خزيمة شعب، وكنانة قبيلة، وقريش عمارة، وقصى بطن، وهاشم فخذ، والعباس فصيلة. وسميت الشعوب، لأنّ القبائل تشعبت منها.

[٦٥٤] وقرئ «لتعارفوا»، و«لتعارفوا»، بالإدغام. و«لتعرفوا»، أي لتعلموا كيف تتناسبون، و«لتتعرفوا». والمعنى: أن الحكمة التي من أجلها رتبكم على شعوب وقبائل هي أن يعرف بعضكم نسب بعض، فلا يعتزى إلى غير آبائه، لا أن تتفاخروا بالآباء والأجداد، وتدّعوا التفاوت والتفاضل في الأنساب.

[٦٥٥] ثم بين الخصلة التي بها يفضل الإنسان غيره ويكتسب الشرف والكرم عند الله تعالى فقال: { إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ }. وقرئ «أن»، بالفتح، كأنه قيل: لم لا يتفاخر بالأنساب؟ فقيل: لأنّ أكرمكم عند الله أتقاكم لا أنسبكم.

[٦٥٦] وعن النبي ﷺ: أنه طاف يوم فتح مكة، فحمد الله وأثنى عليه، ثم قال: الحمد لله الذي أذهب عنكم عبية الجاهلية وتكبرها. يا أيها الناس! إنما الناس رجلان؛ مؤمن تقي كريم على الله، وفاجر شقي هين على الله. ثم قرأ الآية. وعنه عليه السلام: من سرّه أن يكون أكرم الناس فليتق الله! وعن ابن عباس: كرم الدنيا الغني، وكرم الآخرة التقوى.

[657] Yezid b. Şecere'den şöyle rivayet edilmiştir: Peygamber (s.a.) Medine pazarına uğramıştı. Siyahi bir köle gördü. Köle şöyle diyordu: “Beni kim satın alacaksa bir şartım var: Beş vakit namazı Peygamber’in arkasında kılmama mâni olmayacak.” Bu şartla onu bir adam satın aldı. Peygamber her namazda onu görürdü. Bir gün onu göremedi, sahibine sordu, o da; “Ateşli hastalığa yakalandı.” dedi. Hazret-i Peygamber onu ziyaret etti. Üç gün sonra tekrar sorduğunda, “Artık ölmek üzere imiş gibi bir hâli var.” dedi. Köle yarı ölü, yarı canlı bir vaziyette iken Peygamber (s.a.) geldi... Yıkama ve defin işlemlerini bizzat üstlendi. Muhacirleri ve Ensâr’ı büyük bir düşünce almıştı.¹ Âyet işte bu olay üzerine inmiştir.

14. Bedeviler; “İman ettik” dediler. De ki: Siz iman etmediniz ki!.. Ama “(Siyasî otoritenize) teslimiyet gösterdik” diyebilirsiniz. İman henüz kalplerinize girmiş değil. Bununla birlikte, Allah ve Resulü’ne itaat ederseniz, O, amellerinizden hiçbir şey eksiltmez. Allah gerçekten bağışlayıcıdır, merhametlidir (Gafûr, Rahîm).

[658] *İman* kişinin tam bir itminan ve güvenle tasdik etmesidir. *İslâm* ise kelime-i şehadet getirerek, barış ortamına girmek ve Müslümanların düşmanını olmaktan çıkmaktır. “İman henüz kalplerinize girmiş değil...” cümlesine dikkat et. Ve bil ki iman henüz kalbe yerleşmediği hâlde sadece dil ile kelime-i şehadet getirmek *islâm*dır. Bu hususta kalbin dile uygun hâle gelmesi ise *imandır*.

[659] **Şayet** “Âyette sözün gelişi *kul lâ tekülû âmennâ ve lâkin külû eslemnâ* (De ki: İnanдық demeyin; fakat teslim olduk deyin.) veya *kul lem tu'minû ve lâkin eslemtum* (De ki: Siz inanmadınız fakat teslim oldunuz.) şeklinde olması gerekirken, neden *قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا اسْلَمْنَا* (De ki: Siz iman etmediniz, ama [siyasî otoritenize] teslimiyet gösterdik’ deyin.) buyurdu?” **dersen şöyle derim:** Âyet bu şekilde gelmekle, öncelikle onların iddialarını yalanlamakta, kendilerine ait olmayan bir inancı kendilerine mal etmelerini reddetmekte, bunun için de onlara direkt; ‘Siz iman etmediniz ki!’ denilmektedir. İddiaları yalanlamanın bu çeşidinde bir nezaket vardır; zira burada lafzı açıkça kullanıp “Yalan söylüyorsunuz!” demeyip, onun yerine, varlığını iddia ettikleri şeyin yokluğunu dile getiren *لَمْ تُؤْمِنُوا* (iman etmediniz) ifadesini kullanmıştır. Sonra; bunu “Yalan söylüyorsunuz!” yerine kullandığına, hâlis kulların sıfatı olarak bahsettiği *أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ* (Bunlardır işte [iman iddiasında] sadık olanlar!) ifadesiyle dikkat çekmiştir; çünkü bu yolla, kalplerine iman girmediği hâlde inandığını söyleyen bu kimselerin yalancı olduklarını üstü kapalı olarak belirtmiş olmaktadır.

¹ Peygamber’in (s.a.) bir köleye böyle davranmasına hayret ediyor olmalıydı! / çev.

[٦٥٧] وعن يزيد بن شجرة: مرّ رسول الله ﷺ في سوق المدينة، فرأى غلاماً أسود يقول: من اشتراني فعلى شرط لا يمنعني عن الصلوات الخمس خلف رسول الله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم؛ فاشتراه رجل فكان رسول الله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم يراه عند كل صلاة، ففقده يوماً فسأل عنه صاحبه، فقال: محموم، فعاده ثم سأل عنه بعد ثلاثة أيام، فقال: هو لما به، فجاءه وهو في ذمائه. فتولى غسله ودفنه، فدخل على المهاجرين والأنصار أمر عظيم، فنزلت.

١٤- ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

١٠ [٦٥٨] الإيمان هو التصديق مع الثقة وطمأنينة النفس. والإسلام: الدخول في السلم، والخروج من أن يكون حرباً للمؤمنين بإظهار الشهادتين. ألا ترى إلى قوله تعالى {وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ}. فاعلم أنّ ما يكون من الإقرار باللسان من غير مواطاة القلب فهو إسلام، وما واطأ فيه القلب اللسان فهو إيمان.

[٦٥٩] فإن قلت: ما وجه قوله تعالى {قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا} والذي يقتضيه نظم الكلام أن يقال: قل لا تقولوا آمنا، ولكن قولوا أسلمنا، أو قل لم تؤمنوا ولكن أسلمتم؟ قلت: أفاد هذا النظم تكذيب دعواهم أولاً، ودفع ما انتحلوه، فقيل: قل لم تؤمنوا، وروعي في هذا النوع من التكذيب أدب حسن حين لم يصرح بلفظه، فليقل: كذبتهم، ووضع {لَمْ تُؤْمِنُوا} الذي هو نفي ما ادعوا إثباته موضعه، ثم نبه على ما فعل من وضعه موضع كذبتهم في قوله في صفة المخلصين {أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ} [الحجرات: ١٥] تعريضاً بأن هؤلاء هم الكاذبون،

٢٠

Nice üstü kapalı ifade vardır ki, açıkça söylemek onun kadar kuvvetli ve etkili olmaz. Ayrıca, لَمْ تُؤْمِنُوا (Siz iman etmediniz ki!) cümlesi kullanılarak, *lâ tekülû âmennâ* (İman ettik demeyin.) şeklinde bir ifadenin kullanılmasının önüne geçilmiştir; çünkü onlara, sonuçta “İman ettik” demeyi yasaklama anlamına gelen bir hitapla hitap edilmesi son derece çirkin olacaktı. Sonra mâna dikkate alınarak istidrak kelimesi olan *lâkin* (fakat) ile başlayan cümle buraya bitiştirilmiş ve *ve lâkin eslemtum* (fakat teslimiyet gösterdiniz) denmemiştir. Böylece, tıpkı “iman ettik” sözlerinde olduğu gibi, bunun da bir zan ve iddia olduğu belirtilmek istenmiştir; *ve lâkin eslemtum* (fakat teslimiyet gösterdiniz) denseydi, o zaman bu sözün söylenmesi, onların gönüllü olarak teslimiyet gösterdikleri ve “iman ettik” sözlerine itibar edildiği anlamına gelirdi. Oysa onların bu sözüne en küçük bir değer ve önem atfedilmemektedir!

[660] **Şayet** “De ki: Siz iman etmediniz ki!” dedikten sonra ‘İman henüz kalplerinize girmiş değil!’ denilmesi, yeni ve müstakil bir anlam taşımayan (gereksiz) bir tekrara benziyor.” **dersen şöyle derim:** Hayır, sandığın gibi değil. “Siz iman etmediniz.” ifadesinin faydası, onların iman etme iddialarını yalanlamaktır. “İman henüz kalplerinize girmiş değil!” ifadesinin faydası ise onlara söylemeleri emredilen sözün ne olduğunu belirlemektir. Onlara âdeta şöyle denmektedir: “Kalplerinizle dillerinizin uyumlu olmadığı [yani doğruyu söylemediğiniz] ortaya çıktığına göre, ‘teslimiyet gösterdik’ deyin.” Çünkü bu “İman henüz kalplerinize girmiş değil” cümlesi, “deyin” fiilinin zamirinden hâl olarak gelen bir sözdür. ۱۱۰’daki beklenti anlamı ise, bahse konu kişilerin daha sonra iman ettiklerine¹ delâlet etmektedir.

[661] لا يُلْتَكَمُ سِزDEN EKSIŁTMEZ VE SİZE HAKSIZLIK YAPMAZ DEMEKİR; *elatehu’s-sultân^u hakkahû eşedde’l-eltⁱ* (Sultan onun hakkını çok eksik verdi; yedi!) denilir ki fiil Gatafan lehçesinde böyle kullanılmaktadır. Esed kabilesi ile Hicazlıların kullanımı ise *lâtehû leyt^{en}* şeklindedir. Asma’î (v. 828), Ümmü Hişâm es-Selûliye’nin şöyle dediğini nakleder: *el-Hamdu lillâhi’l-lezî lâ yufâtu ve lâ yulâtu ve lâ tesummuhu’l-esvât^u* (Önüne geçilemeyen, kendisine haksızlık yapılamayan, kendisinden bir şey eksiltilemeyen ve yakarışların kendisini sağır bulmadığı Allah’a hamdolsun!) Bu kelime, aynı anlamda olmak üzere, *lâ yelitkum* de *lâ ye’litkum* de okunmuştur. Mâna bakımından bunun benzeri *فَلَا تُظَلِّمَنَّ شَيْئًا* (“Hiç kimseye zerre kadar haksızlık yapılmaz.” [Enbiyâ 21/47]) âyetidir.

1 Yani -âyetteki anlamı itibarıyla- “iman edeceklerine...” Çünkü “Henüz iman kalplerinize girmiş değil.” Ama Allah ve Resulü’ne itaat ederseniz girecektir. Müfessir kendi zamanından hareketle *kad âmenû* (gerçekten iman ettiklerine) demektedir. / ed.

ورب تعريض لا يقاومه التصريح! واستغنى بالجملة التي هي {لَمْ تُؤْمِنُوا} عن أن يقال: لا تقولوا آمنا، لاستهجان أن يخاطبوا بلفظ مؤداه النهي عن القول بالإيمان، ثم وصلت بها الجملة المصدرة بكلمة الاستدراك محمولة على المعنى، ولم يقل: ولكن أسلمتم، ليكون خارجاً مخرج الزعم والدعوى، كما كان قولهم {آمناً} كذلك. ولو قيل: ولكن أسلمتم، لكان خروجه في معرض التسليم لهم والاعتداد بقولهم، وهو غير معتد به.

[٦٦٠] فإن قلت: قوله {وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ} بعد قوله تعالى {قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا} يشبه التكرير من غير استقلال بفائدة متجددة. قلت: ليس كذلك، فإن فائدة قوله {لَمْ تُؤْمِنُوا} هو تكذيب دعواهم، وقوله {وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ} توقيت لما أمروا به أن يقولوه. كأنه قيل لهم {وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا} حين لم تثبت مواطأة قلوبكم لأستتكم؛ لأنه كلام واقع موقع الحال من الضمير في {قُولُوا}، وما في {لَمَّا} من معنى التوقع دالٌّ على أن هؤلاء قد آمنوا فيما بعد.

[٦٦١] {لَا يَلْتَكُمُ} لا ينقصكم ولا يظلمكم. يقال: ألته السلطان حقه أشد الألت، وهي لغة غطفان. ولغة أسد وأهل الحجاز: لاته ليتا. وحكى الأصمعي عن أم هشام السلولية أنها قالت: الحمد لله الذي لا يفات ولا يلات، ولا تصمه الأصوات. وقرئ بالفتين «لا يلتكم» و«لا يآلتكم». ونحوه في المعنى {فَلَا تُظَلَّمُ نَفْسٌ شَيْئًا} [الأنبياء: ٤٧].

[662] “Allah ve Resulü’ne itaat”; içinde buldukları nifak hâlimden tevbe etmeleri, kalplerini imana bağlamaları ve onun gereğiyle amel etmeleri anlamındadır. Bunu yaparlarsa Allah onların tevbesini kabul eder, onlara mağfiretini bağışlar ve onlara bol bol sevap verir.

- 5 [663] İbn Abbas’tan rivayet edilmiştir ki bir kıtlık yılında Esed oğullarından bir grup Medine’ye geldiler, kelime-i şehâdet getirdiler. Medine’nin yollarını pislik ve necasete buladılar ve piyasada fiyatların artmasına yol açtılar. Sabah akşam Peygamber’e (s.a.) gelip şöyle diyorlardı: “Diğer Araplar sana develerinin üzerinde tek başına geldiler. Biz ise ağırlıklarla, kadınlarla ve çocuklarla geldik.” Bu şekilde Peygamber’den zekât istiyorlar ve ‘Müslüman olduk!’ diye Peygamber’e minnet ediyorlardı. Âyet işte bunun üzerine nâzil olmuştur.

15. Ancak şu kimseler mümindir ki; Allah ve Resulü’ne iman etmiş, sonra şüpheye düşmemiş; mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmişlerdir. Bunlardır işte (iman iddiasında) sadık olanlar.

- 15 [664] *İrtâbe* “onu töhmetle beraber şüpheye düşürdü” anlamındaki *râbehû* fiilinin mutâva’at hâlidir. Anlam şöyledir: İman etmişler sonra da iman ettikleri hususlarda kalplerine en küçük bir şüphe düşmemiş; tasdik ettikleri hakkında en küçük bir töhmette bulunmamışlar, onun gerçek olduğunu itiraf etmişlerdir.

- 20 [665] **Şayet** “Burada; sonralık ifade eden *sümme* kullanılmasının hikmeti nedir? Oysa ‘şüphesizlik’in imana bitişik olması gerekir; çünkü o, imanda mutlaka olması lâzım gelen bir sıfattır; senin de açıkladığın gibi *imanda güven* ve *itminan* anlamı vardır ki bunun hakikati şüphenin bütünüyle ortadan kalkması ve kesin bilgidir.” **dersen şöyle derim:** Buna iki şekilde cevap verilebilir. Birincisi; iman eden kimseye, onun göğsü imanla serinledikten ve huzura erdikten sonra bazen şeytan ve bir kısım saptırıcılar musallat olabilir ve onun kalbine yakînini bozacak şeyler atarak onu şüpheye düşürebilirler. Veya imanlı kişi, kendini şüpheye düşürecek doğru olmayan bir görüşe saplanır; sonra da bir çıkış yolu aramaksızın aklına estiği istikamette devam eder durur. Dolayısıyla gerçek müminler, kendilerini tehlikeye sokacak böyle şeylerden uzak olmakla nitelenmişlerdir. Tıpkı “... sonra istikamet üzere olanlar” [Fussilet 41/30] âyetindeki gibi. İkincisi; *imanın* özü şüphesizlik ve kesin inanç (yani *ikân*) olduğu için, bunun önemini vurgulamak üzere önce imanı, sonra da -ayrıca- bunu zikretmiştir. *İman* üzerine -zaman itibariyle sonralık ifade eden- *sümme* ile atıfta bulunulması ise, imanın uzayıp giden gelecek zamanlar içinde kalbe peyderpey yerleşeceğini hissettirmek içindir.

[٦٦٢] ومعنى طاعة الله ورسوله: أن يتوبوا عما كانوا عليه من النفاق ويعقدوا قلوبهم على الإيمان ويعملوا بمقتضياته؛ فإن فعلوا ذلك تقبل الله توبتهم، ووهب لهم مغفرته، وأنعم عليهم بجزيل ثوابه.

[٦٦٣] وعن ابن عباس رضي الله عنهما أن نفرًا من بني أسد قدموا المدينة في سنة جدبة، فأظهروا الشهادة، وأفسدوا طرق المدينة بالعدرات، وأغلوا أسعارها، وهم يغدون ويروحون على رسول الله ﷺ ويقولون: أتتكم العرب بأنفسها على ظهور رواحلها، وجئناك بالأثقال والذراير، يريد الصدقة ويمنون عليه، فنزلت.

١٥- ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَزْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ﴾

[٦٦٤] ارتاب مطاوع رابه، إذا أوقعه في الشك مع التهمة. والمعنى: أنهم آمنوا ثم لم يقع في نفوسهم شك فيما آمنوا به، ولا اتهم لمن صدقوه واعترفوا بأن الحق منه.

[٦٦٥] فإن قلت: ما معنى {ثُمَّ} ها هنا - وهي للتراخي - وعدم الارتياب يجب أن يكون مقارناً للإيمان لأنه وصف فيه، لما بينت من إفادة الإيمان معنى الثقة والطمأنينة التي حقيقتها التيقن وانتفاء الريب؟ قلت: الجواب على طريقتين؛ أحدهما أن من وجد منه الإيمان ربما اعترضه الشيطان أو بعض المضلين بعد ثلج الصدر فشككه وقذف في قلبه ما يثلم يقينه، أو نظر هو نظرًا غير سديد يسقط به على الشك ثم يستمر على ذلك راكبًا رأسه لا يطلب له مخرجًا، فوصف المؤمنون حقًا بالبعد عن هذه الموبقات. ونظيره قوله {ثُمَّ اسْتَقَامُوا} [فصلت: ٣٠]. والثاني: أن الإيقان وزوال الريب لما كان ملاك الإيمان أفرد بالذكر بعد تقدم الإيمان، تنبيهًا على مكانه؛ وعطف على الإيمان بكلمة التراخي إشعارًا باستقراره في الأزمنة المتراخية المتطاولة غضًا جديدًا.

[666] “Ve cihad etmişlerdir.” Kendisine karşı cihad edilecek olanlar; savaş hâlindeki düşman, şeytan veya hevâ olabileceği gibi, *câhede* fiilinin *cebedenin* mübalağalı biçimi olması da caizdir. Canla başla *cihad* etmekten maksat savaşmak olup diğer bütün ibadetleri de içine alabilir. Mal ile cihad ise Hazret-i Osman’ın (Tebük seferi için hazırlanan) *zorluk ordusu* için yaptıklarına¹ benzer şeylerdir. Bunun bütün *zekât*ları ve iyilik çeşitlerinden mala taalluk eden şeyleri de içine alması mümkündür. Ki bunlar kişinin maliyle ilgili olarak Allah rızası için yapmakla kendisini yükümlü gördüğü işlerdir.

[667] İşte bunlardır “iman ettik” sözlerinde sadık olanlar ve Esedoğulları bedevîlerinin yaptığı gibi yalan söylemeyenler... Veya işte bunlardır imanları gerçək, ciddi ve kalbe iyice yerleşmiş iman olanlar...

16. De ki: Siz dininizi Allah’a öğretmeye mi kalkıyorsunuz?! Hem de Allah, göklerde olanı da, yerde olanı da bilirken... Allah her şeyi bilmekte iken...

[668] “Geldiğini fark etmedim; bunu bilemedim” anlamında *mâ ‘alimtu bi-kudûmike* denir; اَتَعْلَمُونَ اللَّهَ بِدِينِكُمْ (Siz dininizi Allah’a öğretmeye mi kalkıyorsunuz!?) sözü de bu anlamdadır. Böylece, cahillikle suçlanmaktadırlar.

17. (Senin siyasî otoritene) gösterdikleri teslimiyeti sana bir lutf gibi sunuyorlar! De ki: Bana bir lutf gibi sunmayın o teslimiyetinizi! Sizi imana erdirmekle asıl Allah size lutufta bulunmuştur! Tabii, (iman ettik derken) doğru söylüyorsunuz...

[669] *Menne ‘aleyhi bi-yedîn* “Birine nimet sarkıttı, sundu.” demektir. Tıpkı *en’ame ‘aleyhi* ve *efdale ‘aleyhi* (Onu nimetlendirdi. Ona lutufta bulundu.) ifadeleri gibi. *Minnet* bir kimsenin verdiği kişiden bir karşılık beklemediği nimet olup kesmek anlamındaki *mennden* gelmektedir; çünkü veren, nime-ti, verdiği kişiden bir karşılık beklemezsiniz ve başka bir maksatla değil, sırf onun ihtiyacını kesmek (ortadan kaldırmak) için vermektedir. Ancak zamanla, “yapılan iyilik başa kakıldığında” *menne ‘aleyhi sun’ahû* denmiştir.²

[670] Bu âyetin akışında ince, hoş bir anlam vardır. Şöyle ki; söz konusu bedevîlerden vuku bulan söz ve fiilleri Allah *islâm* (siyasî teslimiyet) olarak isimlendirmiş, bunun onların sandığı gibi *îman* oluşunu reddetmiştir. Bunlar yaptıklarını Peygamber’e (s.a.) bir lutf olarak sununca,

1 Hz. Osman bu güçlük zamanında orduya tam teçhizatlı 300 deve ve bin dinar infak etmişti. / ed.

2 Yani Allah’a isnat edildiğinde, “sırf kişinin ihtiyacını karşılamak için, tamamen karşılıksız vermek” anlamına gelirken, ‘veren’ insanların o genel malum tutumları yüzünden *menn* fiili anlam değişikliğine uğramıştır. / ed.

[٦٦٦] {وَجَاهِدُوا} يجوز أن يكون المجاهد منويًا -وهو العدو المحارب أو الشيطان أو الهوى- وأن يكون جاهد مبالغة في جهده. ويجوز أن يراد بالمجاهدة بالنفس الغزوة، وأن يتناول العبادات بأجمعها، وبالمجاهدة بالمال نحو ما صنع عثمان رضي الله عنه في جيش العسرة، وأن يتناول الزكوات وكل ما يتعلق بالمال من أعمال البر التي يتحامل فيها الرجل على ماله لوجه الله تعالى.

[٦٦٧] {أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ} الذين صدقوا في قولهم آمننا، ولم يكذبوا كما كذب أعراب بني أسد، أو هم الذين إيمانهم إيمان صدق وإيمان حق وجدّ وثبات.

١٦- ﴿قُلْ أَتَعْلَمُونَ اللَّهَ بِدِينِكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾

١٠ [٦٦٨] يقال: ما علمت بقدمك، أي ما شعرت به ولا أحطت به. ومنه قوله تعالى {أَتَعْلَمُونَ اللَّهَ بِدِينِكُمْ} وفيه تجهيل لهم.

١٧- ﴿يَمُنُونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾

[٦٦٩] يقال: منّ عليه بيد، أسداها إليه، كقولك: أنعم عليه وأفضل عليه. والمنّة: النعمة التي لا يستثيب مسديها من يزلها إليه؛ واشتقاقها من المنّ الذي هو القطع، لأنه إنما يسديها إليه ليقطع بها حاجته لا غير، من غير أن يعمد لطلب مشوبة. ثم يقال: منّ عليه صنعه، إذا اعتده عليه منة وإنعامًا.

[٦٧٠] وسياق هذه الآية فيه لطف ورشاقة، وذلك أنّ الكائن من الأعراب قد سماه الله إسلامًا، ونفى أن يكون كما زعموا إيمانًا؛ فلما منّا على رسول الله صلى الله عليه وسلم ما كان منهم

Allah Peygamber'ine şöyle buyurmuştur: “Bu adamlar, aslında hesaba katmaya değmeyecek, ancak ‘siyasî teslimiyet’ olarak isimlendirilecek fiillerini sana bir lutuf olarak sunuyorlar. Bunun için onlara de ki: Katımda *îman* olarak değil ancak siyasî teslimiyet olarak isimlendirilebilecek olan fiillerinizi bana
5 lutuf olarak sunmayın!” Sonra da şöyle buyurmuştur: Sizin ulaşış başarılı olduğunuzu sandığınız ve iddia ettiğiniz üzere -şayet bu zan ve iddianız doğruysa- işte sizi *bu imana* erdirmekle asıl Allah size lutufta bulunmuştur! Şu kadar var ki siz, Allah'ın bildiğinin aksi bir şeyi sanıyor ve iddia ediyorsunuz. [“O teslimiyetinizi!” buyrulurak] *islâmın* bedevîlere izâfe edilmesinde, *imanın* ise
10 bir muzâf ilavesi olmaksızın zikredilmesinde, etraflı düşünenlere gizli kalmayacak incelikler vardır. “Tabî, doğru söylüyorsunuz!..” şart cümlesinin cevabı, öncesinin buna delâlet etmesi sebebiyle hafzedilmiştir. Takdiri şöyledir: İman iddianızda doğru iseniz, demek ki asıl Allah size lutufta bulunmuş!

[671] [“İmana erdirdiği için” anlamındaki *أن هداكم* ifadesi] Hemze'nin kesresiy-
15 le *in hedâkum* (Allah sizi imana erdirtirse) şeklinde de okunmuştur. İbn Mes'ûd'un kıraati ise *iz hedâkum* (Allah sizi imana erdirmiş ya, işte o zaman) şeklindedir.

18. Allah elbette göklerin ve yerin gaybını bilir. Allah sizin yaptıklarınızı da görmektedir!

[672] *عملون* *Tâ* ile de *Yâ* ile de okunmuştur (yaptıklarınızı / onların yaptığını). “Allah sizin yaptıklarınızı görmektedir” ifadesi, iddia ettikleri konuda doğru söylemediklerini beyan etmektedir; yani Allah âlemde gizli olan her şeyi bilmekte, gizli açık bütün yaptıklarınızı görmektedir; hiçbir şey O'na gizli kalmaz. O hâlde, nasıl içinizde gizledikleriniz O'na gizli kalacak ve sizin doğ-
25 ru mu yalan mı söylediğinizi bilemeyecek!? Bunların hepsini çok iyi bilir O!. Çünkü bilmeye konu olan her şey O'nun katında ayındır; hiç fark etmez.

[673] Peygamber'den (s.a.) nakledilmiştir ki: “Her kim Hucurât sûresi-ni okursa Allah'a itaat edenler ve karşı gelenler sayısınca sevap verilecektir.”

قال الله سبحانه وتعالى لرسوله عليه الصلاة والسلام: إِنَّ هَؤُلَاءِ يَعْتَدُونَ عَلَيْكَ بِمَا لَيْسَ جَدِيرًا بِالْإِعْتِدَادِ بِهِ مِنْ حَدِيثِهِمْ الَّذِي حَقَّ تَسْمِيَتُهُ أَنْ يُقَالَ لَهُ إِسْلَامٌ، فَقُلْ لَهُمْ: لَا تَعْتَدُوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ، أَي حَدِيثِكُمُ الْمُسَمَّى إِسْلَامًا عِنْدِي لَا إِيمَانًا، ثُمَّ قَالَ: بَلِ اللَّهُ يَعْتَدُ عَلَيْكُمْ أَنْ أَمَدَّكُمْ بِتَوْفِيقِهِ حَيْثُ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ عَلَيَّ مَا زَعَمْتُمْ وَادْعَيْتُمْ أَنْكُمْ أُرْشِدْتُمْ إِلَيْهِ وَوَفَّقْتُمْ لَهُ إِنْ صَحَّ زَعْمُكُمْ وَصَدَقَتْ دَعْوَاكُمْ! إِلَّا أَنْكُمْ تَزْعُمُونَ ٥ وَتَدْعُونَ مَا اللَّهُ عَلِيمٌ بِخِلَافِهِ. وَفِي إِضَافَةِ الْإِسْلَامِ إِلَيْهِمْ وَإِيرَادِ الْإِيمَانِ غَيْرِ مُضَافٍ مَا لَا يَخْفَى عَلَى الْمُتَأَمِّلِ. وَجَوَابِ الشَّرْطِ مَحْذُوفٍ لِدَلَالَةِ مَا قَبْلَهُ عَلَيْهِ، تَقْدِيرُهُ: إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ فِي ادْعَائِكُمُ الْإِيمَانَ، فَلِلَّهِ الْمَنَّةُ عَلَيْكُمْ.

[٦٧١] وقرئ «إن هداكم»، بكسر الهمزة. وفي قراءة ابن مسعود ﷺ «إذ

١٠ هداكم».

١٨- ﴿إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ﴾

[٦٧٢] وقرئ «علمون» بالتاء والياء، وهذا بيان لكونهم غير صادقين في دعواهم، يعني أنه عز وجل يعلم كل مستتر في العالم ويبصر كل عمل تعملونه في سرهم وعلائيتكم، لا يخفى عليه منه شيء، فكيف يخفى عليه ما في ضمائرهم ولا يظهر على صدقكم وكذبكم، وذلك أن حاله مع كل معلوم واحدة لا تختلف. ١٥

[٦٧٣] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة الحجرات أعطي من الأجر بعدد من

أطاع الله وعصاه.

KÂF SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 45 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Kâf. Şanlı Kur'an'a yemin ederim ki...

5 [674] “Kâf. Şanlı Kur'an'a yemin ederim ki... Şaşılar” ifadesi hakkındaki açıklama, ikisi de üslûp bakımından örtüşükleri için, “Sâd. Bu şanlı şerefli Kur'an'a yemin olsun. Fakat kâfirler...” [Sâd 38/1-2] âyetleri ile ilgili açıklamanın harfi harfine aynıdır.¹

10 [675] *el-Mecîd* (şanlı); kendi dışındaki kitaplar üzerinde şan ve şeref, üstünlük sahibi olan demektir. Ayrıca onun mânasını iyi bilen ve içindekilerle amel eden kimse Allah katında da, insanlar katında da şan şeref kazanır. Veya Mecîd olan Allah'tan gelmesi sebebiyle üstünlük, şerefli, olma niteliğini kazanmıştır. Böyle olduğu için Kur'an'ın Allah'a ait bir sıfatla nitelenmesi caiz olmuştur.

15 **2. Aslında kendi aralarından bir uyarıcının gelmesine şaşıtları için; “Bu, şaşılacak bir şey!” dedi inkârcı nankörler.**

3. “Ölüp toprak olduğumuzda ha?! Uzak bir dönüş bu!..”

[676] “Aslında kendi aralarından bir uyarıcının gelmesine şaşılar” ifadesinde, gerçekte şaşılacak bir şey olmayan şeye şaşmaları yadırganmaktadır. 20 Bu [şaşılacak olmayan şey] de aralarında örnekliliğini, adalet ve güvenilirliğini bildikleri kendi içlerinden bir zatın korkulacak bir şeyle onları uyarmasıdır; zira bu nitelikleri taşıyan bir kişi, halkına karşı ancak hayırhah ve şefkatli olur; onlara bir kötülük dokunmasından, başlarına zararlı bir şey gelmesin diye çırpınır; korkulan şeyin onlara iyice yaklaştığını bilince, onları uyar- 25 mayı ve dikkate davet etmeyi görev addeder. Özellikle de son derece korkulacak ve nihayet derecede çekinilecek bir şey söz konusu ise... Bu ifadede ayrıca, o zatın diriliş adına onları uyardığı şeye hayret etmeleri de yadırganmaktadır; çünkü kendileri Allah'ın gökleri ve yeri yaratmaya, her şeyi yoktan var etme ve icat etmeye kadir olduğunu kendileri de biliyor, üstelik ilk 30 yaratılışı ikrar ediyorlardı. Zaten akıl da yapılanların karşılıksız kalmaması gerektiğine tanıklık etmektedir. Sonra Allah, “*Bu, şaşılacak bir şey!*” dedi inkârcı nankörler. *‘Biz öldüğümüzde ha?!’*” sözüyle bu iki yadırganmadan birini öne çıkardı. Bu ifade ile onların öldükten sonra dirilişe şaşmalarının, akıldan daha bir uzak görülmeye ve yadırganmaya layık olduğunu gösterdi.

1 Sâd 38/1'in tefsirine bkz. / ed.

سورة ق

مكية؛ وهي ٤٥ آية

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ﴾

٥ [٦٧٤] الكلام في { ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ بَلْ عَجِبُوا } نحوه في { ص والقرآن ذي الذكر بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا } {ص: ١ - ٢} سواء بسواء، لالتقائهما في أسلوب واحد.

[٦٧٥] والمجيد ذو المجد والشرف على غيره من الكتب؛ ومن أحاط علماً بمعانيه وعمل بما فيه مجد عند الله وعند الناس، وهو بسبب من الله المجيد، فجاز اتصافه بصفته.

١٠ ٢- ﴿بَلْ عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ الْكَاْفِرُونَ هَذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ﴾

٣- ﴿أَيُّدَا مِثْنَا وَكُنَّا تُرَابًا ذَلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ﴾

[٦٧٦] قوله { بَلْ عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ } إنكار لتعجبهم مما ليس بعجب، وهو أن ينذرهم بالمخوف رجل منهم قد عرفوا وساطته فيهم وعدالتهم وأمانته، ومن كان على صفته لم يكن إلا ناصحاً لقومه مترفعاً عليهم، خائفاً أن ينالهم سوء ويحل بهم مكروه، وإذا علم أن مخوفاً أظلمهم لزمه أن ينذرهم ويحذرهم؛ فكيف بما هو غاية المخاوف ونهاية المحاذير! وإنكاراً لتعجبهم مما أنذرهم به من البعث، مع علمهم بقدرة الله تعالى على خلق السموات والأرض وما بينهما، وعلى اختراع كل شيء وإبداعه، وإقرارهم بالنشأة الأولى، ومع شهادة العقل بأنه لا بد من الجزاء. ثم عوّل على أحد الإنكارين بقوله تعالى { فَقَالَ الْكَاْفِرُونَ هَذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ أَدَا مِثْنَا } دلالة على أن تعجبهم من البعث أدخل في الاستبعاد وأحق بالإنكار. ٢٠

[677] Âyette zamir kullanmak yerine açıkça “*inkâr edenler*” denilmesi, büyük bir küfre düştüklerini belirtmek içindir.

[678] “Bu” işaret zamiri رَجَع (dönüş) kelimesine râcidir. إِذْ (-dığında) kelimesi ise gizli bir fiillin *mefûlün fihi* olmak üzere mansûbdur. Anlam şöyledir: “Yoksa biz ölüp de çürüdükten sonra mı geri döneceğiz? Bu, uzak”, eşi benzeri görülmemiş “bir dönüştür.” Yani akıldan uzak ve olağandışı bir şey... Tıpkı *hâzâ kav!un ba’idun* (Bu ihtimalden uzak bir sözdür.) ve *kad eb’ade fulânun* (Falanca, konuşmasında uzağa saptı.) demen gibi.

[679] رَجَع (dönüş) kelimesinin *mercû’* yani “[verdikleri] cevap” anlamında olması da mümkündür. Bu durumda ذَٰلِكَ رَجَعٌ بَعِيدٌ Allah’ın sözü olup uyarıldıkları “öldükten sonra diriliş”i inkâr etmelerinin akıldan uzak görüldüğünü ifade eder. [Yani Allah, “Bu nasıl bir cevap!” demiş olmaktadır.] Bu yoruma göre söz konusu ifadeden önce [*Turâbun* kelimesinin sonunda] durmak güzel olacaktır.

[680] إِذًا مِتْنَا (Öldüğümüzde ha!?) ifadesi, soru olarak değil de haberî cümle olmak üzere *izâ mitnâ* (öldüğümüzde) diye de okunmuştur. Bu durumda anlam şöyle olur: Biz ölünce yeniden döndürülmemiz [diriltilmemiz] uzak bir ihtimal! Bu yorumun delili, ذَٰلِكَ رَجَعٌ بَعِيدٌ [Bu uzak bir dönüş!] ifadesidir.

[681] **Şayet** “رَجَع (dönüş)ten kasıt *mercû’* ([verdikleri] cevap) ise *izâ* [...dığında] zarfını mahallen nasb eden nedir? [Çünkü “Öldüğümüzde hâl!” ifadesi âhiretle ilgili şaşkınlıklar ile ilişkiliyken, aralarından bir peygamber gönderilmesi ile bir ilişkisi görünmemektedir.]” **dersen şöyle derim:** مَنْذَر (uyarıcı) kelimesinin delâlet ettiği uyarıya konu olan husus, yani diriliştir.

4. Oysa Biz toprağın onlardan neler eksilttiğini bilmekteyiz; çünkü katımızda (her şeyi) saklayan bir kitap var.

[682] “Bilmekteyiz.” ifadesi onların öldükten sonra dirilmeyi akıldan uzak görmelerine bir cevaptır; çünkü ilmi, toprağın ölümlerinden ne eksilttiğini, et ve kemiklerinden ne yediğini bilecek kadar dakik olan Zât, ilkin [yaratmış] olduğu gibi onları diri olarak tekrar geri getirmeye de kadirdir. Peygamber’in (s.a.) “Âdemoğlunun kuyruk sokumu hariç her şeyi çürür.” dediği rivayet edilmiştir. [*Ahmed b. Hanbel*, XV, 323]

[683] Süddî (v. 127/745), “*toprağın onlardan neler eksilttiğini...*” ifadesini, “onlardan ölüp de toprağa gömülenleri...” şeklinde yorumlamıştır.

[684] كِتَابٌ حَفِيظٌ şeytanlardan ve değişiklikten korunan kitap yani Levh-i Mahfuz. Yahut kendisine tevdi edilen ve içerisinde yazılan her şeyi koruyan kitap.

[٦٧٧] ووضع {الكافرون} موضع الضمير للشهادة على أنهم في قولهم هذا مقدمون على الكفر العظيم.

[٦٧٨] و{هذا} إشارة إلى الرجع؛ و{إذا} منصوب بمضمر؛ معناه: أحين نموت ونبلى نرجع؟! {ذَلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ} مستبعد مستنكر. كقولك: هذا قول بعيد؛ وقد أبعد فلان في قوله. ومعناه: بعيد من الوهم والعادة.

[٦٧٩] ويجوز أن يكون الرجع بمعنى المرجوع، وهو الجواب، ويكون من كلام الله تعالى استبعاداً لإنكارهم ما أذروا به من البعث. والوقف قبله على هذا التفسير حسن.

[٦٨٠] وقرئ «إذا متنا»، على لفظ الخبر، ومعناه: إذا متنا بعد أن نرجع، والداد عليه {ذَلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ}.

[٦٨١] فإن قلت: فما ناصب الظرف إذا كان الرجع بمعنى المرجوع؟ قلت: ما دل عليه المنذر من المنذر به، وهو البعث.

٤- ﴿قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ وَعِنْدَنَا كِتَابٌ حَفِيظٌ﴾

[٦٨٢] {قَدْ عَلِمْنَا} رد لاستبعادهم الرجع، لأن من لطف علمه حتى تغلغل إلى ما تنقص الأرض من أجساد الموتى وتأكله من لحومهم وعظامهم، كان قادرًا على رجوعهم أحياء كما كانوا. عن النبي ﷺ: «كل ابن آدم يبلى إلا عَجَبُ الدُّنْبِ».

[٦٨٣] وعن السدي: {مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ} ما يموت فيدفن في الأرض منهم.

[٦٨٤] {كِتَابٌ حَفِيظٌ} محفوظ من الشياطين ومن التغير، وهو اللوح المحفوظ. أو حافظ لما أودعه وكتب فيه.

5. Hatta, kendilerine gelen gerçeği bile yalanladılar; bu yüzden de ne yapacaklarını bilemez hâldeler.

[685] “Hatta, (...) yalanladılar.” Daha önce [2. âyette] geçen بُلْ den sonra getirilmiş ikinci bir *idrab* olup [yeniden dirilişe] hayret etmekten daha çirkin bir şey ortaya koyduklarını -yani mu‘cizelerle kesinlik kazanmış peygamberlik demek olan *hakkı*, hiç düşünüp taşınmadan, onunla karşılaşır karşılaşmaz yalanladıklarını- göstermektedir.

[686] “Bu yüzden de şaşkınlık içindeler.” مَرِيحٌ çalkantılı demektir; *merice'l-hâtem* “*isbe‘ahû ve cerice* (Yüzük, parmağına geniş gelerek oynadı.)” denilir. Onlar da [Peygamber’e] kâh şair kâh sihirbaz kâh medyum diyorlar ve bir fikirde karar kılamıyorlardı.

[687] لَمَّا جَاءَهُمْ (Kendilerine geldiğinde...) ifadesi, Lâm’ın kesresiyle, Mâ da masdariye olmak üzere *li-mâ câehum* diye de okunmuştur. Bu okuyuşa göre Lâm *li-hamsⁱⁿ halevne¹* ifadesinde kullanılan anlamda olur; yani *hak* onlara geldiği vakit [yalanladılar].

[688] *Haktan* kastın, Kur’ân veya öldükten sonra dirilişin haber verilmesi olduğu da söylenmiştir.

6. Bunlar hiç üstlerindeki göğe bakmazlar mı ki onu nasıl sapasağlam bina etmiş, nasıl süslemişiz? Bir tek yarığı bile yok...

[689] “Bakmazlar mı?” Yani öldükten sonra dirilişi inkâr ederken âlemin yaratılışındaki kudret-i ilâhiyenin eserlerine bakmazlar mı ki “onu” göğü “nasıl bina etmişiz;” nasıl direksiz yükseltmişiz?!

[690] مِنْ فُرُوجٍ “bir tek yarık” demektir; yani gök her türlü kusurdan uzak bir şekilde dümdüz olup içinde ne bir çatlak ne bir yarık ne de bir bozukluk vardır. Tıpkı “Gözünü çevir de bak bakalım, bir yarık görebilecek misin?” [Mülk 67/3] âyetindeki gibi.

7. Arzı (hayata elverişli biçimde) döşemişiz; oraya çakılı dağlar yerleştirmiş ve orada her türden güzelim ‘eş’ler bitirmişiz.

8. (Rabbine) yönelecek her kul için bir gösterge ve hatırlatıcı olarak...

[691] “Döşemişiz” yaymışız; olmadıkları takdirde dünyanın dengesinin bozulacağı sarsılmaz “çakılı dağlar” [yerleştirmişiz.] Güzelliğinden dolayı hoş giden her türden şeyler [bitirmişiz].

1 *Li-mâ câehum* kıraatinde Lâm “aydan geçen beş gün içinde” anlamındaki bu ifadeye benzer şekilde yine “hak kendilerine geldiğinde” anlamında olmaktadır. / ed.

٥- ﴿بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَّرِيحٍ﴾

[٦٨٥] {بَلْ كَذَّبُوا} إضراب أتبع الإضراب الأول، للدلالة على أنهم جاؤوا بما هو أفظع من تعجبهم؛ وهو التكذيب بالحق الذي هو النبوة الثابتة بالمعجزات في أول وهلة من غير تفكر ولا تدبر.

٥ [٦٨٦] {فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَّرِيحٍ} مضطرب. يقال: مرج الخاتم في أصبعه وجرح؛ فيقولون تارة: شاعر، وتارة: ساحر، وتارة: كاهن، لا يثبتون على شيء واحد.

[٦٨٧] وقرئ «لما جاءهم»، بكسر اللام وما المصدرية، واللام هي التي في قولهم لخميس خلون، أي عند مجيئه إياهم.

[٦٨٨] وقيل: {الحق} القرآن. وقيل: الإخبار بالبعث.

١٠ ٦- ﴿أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ﴾

[٦٨٩] {أَفَلَمْ يَنْظُرُوا} حين كفروا بالبعث إلى آثار قدرة الله في خلق العالم؛ {بَنَيْنَاهَا} رفعناها بغير عمد.

[٦٩٠] {مِنْ فُرُوجٍ} من فتوق؛ يعني أنها ملساء سليمة من العيوب لا فتق فيها ولا صدع ولا خلل، كقوله تعالى {هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ} [الملك: ٣].

١٥ ٧- ﴿وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ﴾

٨- ﴿تَبْصِرَةً وَذِكْرَى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ﴾

[٦٩١] {مَدَدْنَاهَا} دحونها {رَوَاسِيَ} جبلاً ثوابت، لولا هي لتكفأت. {مِنْ كُلِّ زَوْجٍ} من كل صنف {بَهِيجٍ} يبتهج به لحسنه.

[692] Rabbine “yönel”ip O’nun harikulâde sanat eserleri üzerinde tefekkür ed“ecek her kul için,” onu bilgi sahibi kılacak “bir gösterge” olarak “ve” gerçeği “hatırlatıcı olarak...” تَبَصَّرَةٌ وَذَكْرَى (bir gösterge ve ders olarak) ifadesi, *halkuhâ tebsirat^{un}* (Yaratılışları ibret vericidir.) anlamında *tabsirat^{un}* ve *zîkrâ* şeklinde merfû‘ da okunmuştur.

9. Gökten bereketli bir su indirip onunla nice bahçeler ve biçilecek daneler bitirmiştir.

10. Özellikle de tomurcukları birbiri üzerine dizilmiş yüksek hurma ağaçları...

11. Sırf kullar(ımız)a rızık olsun diye... Onunla yine, ölü beldelere hayat vermişiz... (Topraktan) çıkış da böyle olacak işte...

[693] مَاءٌ مُّبَارَكًا (bereketli bir su) “ faydaları çok olan bir su” demektir. حَبِّ الْخَصِيدِ “sonunda hasat edilecek olan ekinin taneleridir” ki bu da buğday, arpa vs. türünden gıda olarak kullanılan şeylerdir.

[694] بِأَسْفَاتٍ (yüksek) “semaya doğru uzanan” anlamındadır. Peygamber’den (s.a.) rivayet edilen bir kıraatte kelime, kalın bir harf olan Kâf’tan dolayı Sin’in Sâd’a dönüştürülmesiyle باصْفَاتٍ şeklindedir. نَضِيدٌ (birbiri üstüne dizilmiş) ifadesiyle ya tomurcukların çokluğu ve yığın yığın oluşu ya da içerdiği meyvelerin çokluğu kastedilmiştir. رِزْقًا (rızk olsun diye) kelimesi (bitirdik) fiilinin *mefûl-i mutlakı* olmak üzere mansûbdur; çünkü *inbât* (bitirmek) de rızık verme anlamındadır. Ya da *mefûlun leh* olmak üzere mansûbdur; yani bunları bitirdik ki kendilerini besleyelim.

[695] “(Topraktan) çıkış da böyle olacak işte.” Yani şu ölü topraklar diriltildiği gibi siz de ölümünüzde sonra diriltilip çıkarılacaksınız. [كَذَلِكَ (işte böyle) ifadesindeki *mislu* (bunun gibi) anlamına gelen] Kâf mübtedâ olmak üzere mahallen merfû‘dur.

12. Onlardan önce Nûh’un kavmi, Ressliler ve Semûd da yalanlamıştı.

13. Âd, Firavun ve Lût’un hemşehrileri de...

14. Eykeliler ve Tübbâ’nın kavmi de... Her biri, peygamberleri yalanlamıştı da Benim tehdidim gerçekleşmişti!

[696] Firavun’la “Firavun kavmi”ni kastetmiştir. Tıpkı مِنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِمْ (“Firavun ve ileri gelenlerinden...” [Yûnus 10/83]) âyetindeki gibi. Çünkü bu âyetlerde kendisine atıf yapılan “Nûh’un kavmi”dir; atfedilenlerin hepsi gruptur.

[697] “Her biri” derken tek tek her biri kastedilmiş olabileceği gibi, tamamı da kastedilmiş olabilir. Ne var ki, mânası değil de lafzı göz önünde bulundurularak kendisine gönderilen zamir tekil kullanılmıştır.

[٦٩٢] {تَبْصِرَةٌ وَذِكْرَى} لتبصر به وتذكر كل {عَبْدٌ مُنِيبٌ} راجع إلى ربه، مفكر في بدائع خلقه. وقرئ «تبصرة وذكرى»، بالرفع، أي خلقها تبصرة.

٩- ﴿وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ﴾

١٠- ﴿وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ﴾

١١- ﴿رِزْقًا لِلْعِبَادِ وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا كَذَلِكَ الْخُرُوجُ﴾

[٦٩٣] {مَاءٌ مُبَارَكًا} كثير المنافع، {وَحَبَّ الْحَصِيدِ} وحب الزرع الذي من شأنه أن يحصد، وهو ما يقتات به من نحو الحنطة والشعير وغيرهما.

[٦٩٤] {بَاسِقَاتٍ} طوآلاً في السماء. وفي قراءة رسول الله ﷺ «باصقات»، بإبدال السين صادًا لأجل القاف. {نَضِيدٌ} منضود بعضه فوق بعض؛ إما أن يراد كثرة الطلع وتراكمه، أو كثرة ما فيه من الثمر. {رِزْقًا} على أنبتناها رزقًا، لأنّ الإنبات في معنى الرزق، أو على أنه مفعول له، أي أنبتناها لنرزقهم.

[٦٩٥] {كَذَلِكَ الْخُرُوجُ} كما حييت هذه البلدة الميتة، كذلك تخرجون أحياء بعد موتكم. والكاف في محل الرفع على الابتداء.

١٢- ﴿كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَأَصْحَابُ الرَّسِّ وَثَمُودُ﴾

١٣- ﴿وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ وَإِخْوَانُ لُوطٍ﴾

١٤- ﴿وَأَصْحَابُ الْأَيْكَةِ وَقَوْمُ تُبَيْعٍ كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدُ﴾

[٦٩٦] أراد بفرعون قومه، كقوله تعالى {مِنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَتْهُمْ} [يونس: ٨٣]، لأنّ المعطوف عليه قوم نوح، والمعطوفات جماعات.

[٦٩٧] {كُلٌّ} يجوز أن يراد به كل واحد منهم، وأن يراد جميعهم، إلا أنه وحد الضمير الراجع إليه على اللفظ دون المعنى.

[698] “Tehdidim kesinleşmiş ve başlarına inmişti.” ifadesindeki tehdit, Allah’ın, azap edeceğine ilişkin sözüdür. Bu ifadede Hz. Peygamber için teselli, inkâr edenler için de tehdit vardır.

15. Yoksa Biz ilk yaratmayı becerememiş miyiz?! Yoo!.. (Pekâlâ becermişiz.) Ama bunlar yeniden yaratılış konusunda tereddüt içindeler!..

[699] *‘Ayıye bi’l-emr* ifadesi, biri bir işi nasıl yapacağını bilemediği zaman kullanılır. [أَفَعَيَّنَا]daki Hemze yadırgama içindir. Mâna şöyledir: Onların da bildiği gibi, Biz birinci yaratmadan âciz kalmadık ki ikincisinden âciz kalalım. Allah Teâlâ sonra [*idrâb* yoluyla] şöyle buyurdu: Onlar bizim ilk yaratmaya kadir olduğumuzu inkâr etmiyorlar. Öyleyse bunu itiraf etmeleri, yeniden yaratmaya kadir olduğumuzu itiraf etmeyi de gerektirir.

[700] *بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ* [Hayır onlar tereddüt içindedirler.] Yani kafa karışıklığı ve şüphe içindedirler. Şeytan akıllarını karıştırıp onları şaşkınlığa sevk etmiştir. Hz. Ali’nin (v. 40/661) şu sözü de bu kullanıma örnektir: *Yâ Hâri, innehû le-melbûsun ‘aleyke, a’rifî’l-hakka ta’rif ehlebû.* (Ey Hâri[s]! Durum sana karışık görünür. Hakkı tanı ki, haklıyı tanıyasın.)¹

[701] Şeytanın kendilerine durumu karışık göstermesi, ölülerin diriltilmesinin anormal bir şey olduğunu söyleyerek onları ayartmasıdır. Bu yüzden onlar da şu doğru akıl yürütmeyi ihmal ettiler: İlk inşaya kadir olan yeniden diriltmeye pekâlâ kadirdir.

[702] **Şayet** “*خَلَقَ جَدِيدٍ* (yeniden yaratılış) ifadesi neden nekire getirildi? *الْخَلْقِ الْأَوَّلِ* (birinci yaratma) gibi o da ma’rife getirilmeli değil miydi?” **dersen şöyle derim:** Nekire getirilmesiyle bu yeni yaratılışın büyük bir öneme sahip ve çetin bir durum olduğunu, her duyanın onu önemsemesi ve endişe duyması, onu araştırması ve o konuda kafası karışık olarak oturmaması gerektiğini ifade etmek amaçlanmıştır.

16. Gerçek şu ki insanı Biz yarattık; nefsinin ona ne vesveseler verdiği de biliriz. Biz ona şah damarından daha yakınızdır.

[703] *Vesvese* fısıltı demektir. *Vesvâsu’l-hulyi* [zinetin hışırtısı] da bundandır. *Vesvesetu’n-nefs* insanın içine doğan, birden aklına gelen ve içinden geçen söz anlamına gelir. *هَبْ*deki Bâ, *savvete bi-kezâ* (şununla seslendi) ve *hemese bihî* [şunu fısıldadı] ifadelerindeki Bâ gibidir. Bâ’nın *تُوسُّوسُ* (vesvese veriyor) fiillini müte’addî kılması, sonundaki *hî* zamirinin insana raci olması da mümkündür;

1 Genelde insanlar hakkı; tanıdıkları sevdikleri ya da nefret ettikleri insanlardan hareketle tanımaya çalışırlar. Hz. Ali bunun yanlışlığına dikkat çekerek, hakkın ne olduğunu bilersen kimin haklı olduğunu anlarsın, diyor. / ed.

[٦٩٨] {فَحَقَّقْ وَعِيدٌ} فوجب وحل وعيدي، وهو كلمة العذاب. وفيه تسلية لرسول الله ﷺ، وتهديد لهم.

١٥- ﴿أَفَعَيْنَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾

[٦٩٩] عيى بالأمر: إذا لم يهتد لوجه عمله، والهمزة للإنكار. والمعنى: أنا لم نعجز كما علموا عن الخلق الأول، حتى نعجز عن الثاني. ثم قال: هم لا ينكرون قدرتنا على الخلق الأول. واعترفهم بذلك في طيه الاعتراف بالقدرة على الإعادة. [٧٠٠] {بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ} أي في خلط وشبهة قد لبس عليهم الشيطان وحيرهم. ومنه قول علي رضي الله عنه: "يا حار، إنه لملبوس عليك، اعرف الحق تعرف أهله."

[٧٠١] ولبس الشيطان عليهم تسويله إليهم أن إحياء الموتى أمر خارج عن العادة، فتركوا لذلك القياس الصحيح: أن من قدر على الإنشاء كان على الإعادة أقدر.

[٧٠٢] فإن قلت: لم نكر الخلق الجديد، وهلا عرّف الخلق الأول؟ قلت: قصد في تنكيره إلى خلق جديد له شأن عظيم وحال شديدة؛ حق من سمع به أن يهتم به ويخاف ويبحث عنه ولا يقعد على لبس في مثله.

١٦- ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعَلْمُ مَا تُوسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ﴾

[٧٠٣] الوسوسة: الصوت الخفي. ومنها وسواس الحلي. ووسوسة النفس ما يخطر ببال الإنسان ويهجس في ضميره من حديث النفس. والباء مثلها في قولك: صوّت بكذا، وهمس به. ويجوز أن تكون للتعدية والضمير للإنسان،

yani *mâ tec'aluhû muvesvis^{en}* (nefsinin kendisini vesveseci kılmasını [da biliriz.]) Bu durumda *mâ* masdariye olur [başına geldiği fiili mastara çevirir.] Çünkü Araplar, *haddese nefsehû bi-kezâ* (insan nefesine şunu anlattı) ve *haddesethu bi-hî nefshû* (nefsi ona şunu anlattı) derler. Nitekim bir şair de şöyle demiştir:

5 Nefsin seninle konuştuğunda yalanla onu (tasdik etme)!

[704] “Biz ona daha yakınız,” mecazi bir ifadedir. Kasıt, Allah’ın ilminin kula yakın olması, kişinin bilinmeye konu olabilen yön ve hâllerine öylesine taalluk etmesi ki insanın hiçbir yanının O’na gizli kalmamasıdır. Böylece Allah zatı itibariyle kula yakınmış gibi olmaktadır. Nitekim Allah
10 mekândan münezzehtir olduğu hâlde “Allah her yerdedir.” denilir.

[705] “Şahdamarı” aşırı yakınlığı ifade eden bir deyimdir. Araplar [son derece yakın olmayı kastederek] şöyle derler: *Huve minni mak'adêl-kâbiletî ve makide'l-izârî* (O bana, ebenin doğum yapan kadına yakınlığı kadar ve gömleğimi bağladığım düğüm kadar yakındır.) Zurrumme (v. 117/735)
15 şöyle demiştir:

Ölüm bana şah damarımdan daha yakındır.

Habl damar demektir. Damar, halatın her bir ipine benzetilmiştir. Şairin şu sözünü görmez misiniz:

Onun şah damarları kuyudan kirli su çeken iki ipe benzer.

20 *el-Veridâni* boynu iki yanından çevreleyen, başlarıyla *aorta* bağlanan ve baştan oraya doğru inen iki damardır. Denilmiştir ki; *verid* diye adlandırılması, ruhun oraya doğru *vürûd*undan [çekilmesinden] dolayıcıdır.

[706] **Şayet** “*Hablın veride* izâfetinin sebebi nedir? Oysa bir şey kendi kendine izâfe edilemez.” **dersen şöyle derim:** “Bunun iki yorumu var: Birincisi: İzâfet [*habl* ki *verid*dir” anlamında] beyan içindir. Arapların *ba'îr^u sâniyeyⁱⁿ* (parlak deve) deyimi gibi. İkincisi: Her ikisi aynı organda birleştikleri için, boyun damarının kastedilip boyuna izâfe edilmesi gibi, *habl* de *verid* e izâfe edilmiştir. Meselâ, *hablu'l-'alyâi* (boyun siniri) de denilmektedir.”

30 **17. çünkü onun 'sağ'ında ve 'sol'unda iki alıcı, (onun bütün yapıp ettiklerini) kaydetmekte...**

18. (Dudaklarının arasından) attığı her sözü, mutlaka yanında bir gözcü olduğu hâlde atmakta...

أي ما تجعله موسوسًا، وما مصدرية، لأنهم يقولون: حدّث نفسه بكذا، كما يقولون: حدّثه به نفسه. قال:

وَإَكْذِبِ النَّفْسَ إِذَا حَدَّثَتْهَا ❁

[٧٠٤] {وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ} مجاز، والمراد قرب علمه منه، وأنه يتعلّق بمعلومه منه
 ٥ ومن أحواله تعلقًا لا يخفى عليه شيء من خفيّاته، فكأن ذاته قريبة منه، كما يقال: الله في كل مكان، وقد جل عن الأمكنة.

[٧٠٥] وحبل الوريد مثل في فرط القرب، كقولهم: هو مني مقعد القابلة ومعد الإزار. وقال ذو الرمة:

وَالْمَوْتُ أَدْنَى لِي مِنَ الْوَرِيدِ ❁

١٠ والحبل: العرق، شبه بواحد الحبال، ألا ترى إلى قوله:

كَأَنَّ وَرِيدِيهِ رِشَاءُ خُلْبٍ ❁

والوريدان عرقان مكتنفان لصفحتي العنق في مقدمهما متصلان بالوتين، يردان من الرأس إليه. وقيل: سمي وريدًا لأنّ الروح ترده.

[٧٠٦] فإن قلت: ما وجه إضافة الحبل إلى الوريد، والشيء لا يضاف إلى نفسه؟
 ١٥ قلت: فيه وجهان؛ أحدهما أن تكون الإضافة للبيان، كقولهم: بعير سانية. والثاني: أن يراد حبل العاتق فيضاف إلى الوريد، كما يضاف إلى العاتق لاجتماعهما في عضو واحد، كما لو قيل: حبل العلياء مثلاً.

١٧- ﴿إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ﴾

١٨- ﴿مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ﴾

[707] ذٰ (çünkü) kelimesi, daha önceki *akrabu* (daha yakın) kelimesinin zarfı olmak üzere mansûbdur. Bu mümkündür; çünkü mânalar ister önce ister sonra gelsinler, zarfta amel ederler. Anlam şöyledir: O Latîf'tir; O'nun ilmi, kişinin içinden geçen duygularına ve en gizli şeylere bile ulaşır. O, kişinin ağzından çıkan her kelimeyi iki meleğin hemen alıp kaydetmesi sırasında insana tüm yakınlardan daha yakındır. Bu ifade ile, Allah Teâlâ'nın iki meleğin kayıt tutmasına ihtiyacı olmadığı bildirilmektedir. O, gizlilerin en gizlisinden bile haberdarken nasıl buna ihtiyaç duyabilir ki?! Şu hâlde meleklerin bu kaydı, başka bir hikmet gereğidir ki o da şudur: İki meleğin kayıt tutması ve bunları muhafaza etmesinde, şahitlerin hazır bulunacağı kıyamet gününde amel sayfalarının sunulacak olmasında, kulun aslında genel anlamda Allah'ın tüm amellerini kuşattığını bilmesine rağmen özellikle bunu da bilmesinde, Allah'ın kula olan fazlaca lutfuna işaret vardır; çünkü böylece onu kötülüklerden sakındırmakta ve iyiliklere teşvik etmektedir. Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Senin iki meleğin senin ön dişlerin üzerinde oturuyorlar. Dilin onların kalemî, tükürüğün onların mürekkebidir. Buna rağmen sen seni ilgilendirmeyen işlerin peşinde koşuyor, ne Allah'tan ne de o iki melekten hayâ ediyorsun.”

[708] “İki meleğin kaydı”yla, Yüce Allah'ın ‘yakın’lığı beyan ediliyor da olabilir. “Biz ona yakınız, içinde bulunduğu durumları bilmekteyiz ve onu gözetlemekteyiz; zira kayıt tutucu ve yazıcı meleklerimiz onun üzerinde görevlidirler.” anlamında.

[709] *Telâkki* “kayıt tutmak ve yazarak haber almak demektir. *Ka'id*, *kâ'id* (oturan) anlamındadır. Tıpkı [“beraber oturuşan kişi” anlamındaki] *celîsin câlis* (oturan) anlamına gelmesi gibi. İbarenin açılımı şöyledir: *'Ani'l-yemînî ka'id^{un} ve 'ani'l-şimâlî ka'id^{un} mine'l-mütelakkıyeyni*.¹ İki *ka'id* kelimesinden biri, diğeri onun varlığını gösterdiği için düşürülmüştür. şu sözdeki gibi.²

Ben ve babam [ondan] berîdir.

[710] رقيب kulun amelini gözetleyen melektir. عتيد ise, yanında hazır bulunan melektir. Bu iki meleğin neleri yazdığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hastayken iniltisine varıncaya kadar her şeyi kaydederler denilmiştir. Sadece mükâfat kazanmasına veyahut da sadece günah kazanmasına sebep olacak şeyleri yazarlar. Peygamber'in (s.a.) şu sözü bunu göstermektedir: “İyiliği yazan melek kişinin sağ tarafında, kötülüğü yazan melek ise sol tarafı üzerinde bulunmaktadır. İyilikleri yazan, kötülükleri yazanın başkanıdır.

1 'Sağ'ında bir alıcı, 'sol'unda da bir alıcı, yani toplam iki kayıt meleği. / ed.

2 Bu sözün de açılımı şöyledir: *Kuntu minbu berıyyen ve vâlidî berıyyen*. / ed.

[٧٠٧] {إِذْ} منصوب بـ{أقرب}، وساغ ذلك لأن المعاني تعمل في الظرف متقدمة ومتأخرة. والمعنى: أنه لطيف يتوصل علمه إلى خطرات النفس، وما لا شيء أخفى منه، وهو أقرب من الإنسان من كل قريب حين يتلقى الحفيضان ما يتلفظ به؛ إيداناً بأن استحفاظ الملكين أمر هو غني عنه. وكيف لا يستغني عنه وهو مطلع على أخفى الخفيات؟ وإنما ذلك لحكمة اقتضت ذلك، وهي ما في كتبه الملكين وحفظهما، وعرض صحائف العمل يوم يقوم الأشهاد. وعلم العبد بذلك مع علمه بإحاطة الله بعمله من زيادة لطف له في الانتهاء عن السيئات والرغبة في الحسنات. وعن النبي ﷺ: ”إنَّ مقعد ملكيك على ثنيتيك، ولسانك قلمهما، وريقك مدادهما، وأنت تجري فيما لا يعينك لا تستحي من الله تعالى ولا منهما“.

١٠ [٧٠٨] ويجوز أن يكون تلقي الملكين بياناً للقرب، يعني ونحن قريبون منه مطلعون على أحواله مهيمنون عليه، إذ حَفَظْنَا وكتبْنَا موكلون به.

[٧٠٩] والتلقي التلقن بالحفظ والكتابة. والقعيد القاعد، كالجلس بمعنى الجالس. وتقديره: عن اليمين قعيد وعن الشمال قعيد من المتلقيين، فترك أحدهما لدلالة الثاني عليه، كقوله:

١٥ ... كُنْتُ مِنْهُ وَوَالِدِي ❁ بَرِيًّا...

[٧١٠] {زَقِيبٌ} ملك يرقب عمله، {عَتِيدٌ} حاضر. واختلف فيما يكتب الملكان؛ فقيل: يكتبان كل شيء حتى أئنيه في مرضه. وقيل: لا يكتبان إلا ما يؤجر عليه أو يؤزر به. ويدل عليه قوله عليه الصلاة والسلام: ”كاتب الحسنات على يمين الرجل وكاتب السيئات على يسار الرجل؛ وكاتب الحسنات أمين على كاتب السيئات،

Kişi bir iyilik işlediğinde sağdaki melek hemen on sevap olarak kaydeder. Bir kötülük işlediğinde ise, sağdaki melek soldaki meleğe “Onu yedi saat yazma. Belki Allah’ı zikreder veya af diler.”

[711] Meleklerin, insan tuvalette iken ve cinsel ilişkide bulunurken ondan uzak durdukları da söylenmiştir.

[712] مَا يَلْفِظُ (attığı) ifadesi, meçhul (edilgen) olarak *mâ yulfazu* (atılan) şeklinde de okunmuştur.

19. Sonunda, gerçek olarak gelmiştir ölüm sarhoşluğu... Öteden beri kaçtığın şey işte buydu!

20. Sûr’a da üfürülmüştür... Buydu işte tehdit edildiğin gün!

[713] Allah Teâlâ, onların öldükten sonra dirilişi inkâr ettiklerini belirtip ve kudret ve ilmini tanıtarak onlara karşı delil getirdikten sonra hemen ardından onlara, o inkâr ettikleri ve yok saydıkları şeyle ölümleri esnasında ve kıyametin kopması sırasında karşılaşacaklarını bildirmektedir. وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ (Sonunda, gerçek olarak gelmiştir ölüm sarhoşluğu!) ve وَنُفِخَ فِي الصُّورِ (Sûr’a da üfürülmüştür.) cümlelerinde geçmiş zaman kalıbı kullanılarak bunun pek yakın olduğuna dikkat çekilmektedir. “Ölümün sarhoşluğu”, onun aklı gideren şiddetidir. بِالْحَقِّ’daki Bâ geçişlilik için olup anlam şöyledir: Allah Teâlâ’nın kitaplarında dile getirdiği ve peygamberlerini göndermeye vesile kıldığı hakikati şu ölüm sarhoşluğu gözler önüne serdi. Yahut ölünün, saadet veya bedbahtlığı hakkında işin gerçeğini ve durumun netliğini ortaya koydu. *Haktan* kastın yaratılan her insanın sonu olan “her canlının ölümü tadacağı gerçeği” olduğu da söylenmiştir. Yine, Bâ’nın تَبَّتْ بِالذُّهْنِ (“yağıyla [yani yağı işe yarayacak şekilde] yetişir [zeytin ağacı]”¹) [Mü’minûn 23/20] ifadesindeki gibi olması da mümkündür; yani [ölüm sarhoşluğu] tüm gerçekliğiyle [geldi.] İşin gerçeğiyle veya hikmetle ve doğru bir amaçla geldi. Tıpkı خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ (“O, gökleri ve yeri gerçek [bir gaye ile ve gerçek] olarak yarattı.” [En’âm 6/73]) âyetindeki gibi.

[714] Hz. Ebu Bekir (v. 13/634) ve İbn Mes‘ud (v. 32/653), sarhoşluğun insan için kaçınılmaz ve zorunlu bir karar olduğunu göstermek üzere *sekrat^{um}* kelimesini *hakka muzâf* kılarak *sekretu’l-hakkî bi’l-mevti* şeklinde okumuşlardır. Bu kıratte de Bâ geçişlilik içindir;² çünkü bu sarhoşluk, şiddetinden dolayı ruhun çıkmasına sebep olmuştur. Yahut ölüm onu izlediğinden dolayı sanki ölümü bu sarhoşluk getirmiştir. İfadenin; “[Sarhoşluk] ölümle birlikte geldi.” anlamında olması da mümkündür.

1 Mot-a-mot “[Mübarek zeytin ağacı] topraktan yağıyla birlikte çıkar.” / ed.

2 Yani “hak sarhoşluğu ölümü getirmiştir.” / ed.

فإذا عمل حسنة كتبها ملك اليمين عشرًا، وإذا عمل سيئة قال صاحب اليمين لصاحب الشمال: دعه سبع ساعات لعله يسبح أو يستغفر“.

[٧١١] وقيل: إنّ الملائكة يجتنبون الإنسان عند غائطه وعند جماعه.

[٧١٢] وقرئ «ما يلفظ»، على البناء للمفعول.

٥ - ١٩- ﴿وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذَلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ﴾

٢٠- ﴿وَنُفِخَ فِي الصُّورِ ذَلِكَ يَوْمُ الْوَعِيدِ﴾

[٧١٣] لما ذكر إنكارهم البعث واحتج عليهم بوصف قدرته وعلمه، أعلمهم أن ما أنكروه وجحدوه هم لاقوه عن قريب عند موتهم وعند قيام الساعة، ونبه على اقتراب ذلك بأن عبر عنه بلفظ الماضي. وهو قوله {وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ}. وسكرة الموت شدته الذاهبة بالعقل. والباء في الحق للتعدية، يعني وأحضرت سكرة الموت حقيقة الأمر الذي أنطق الله به كتبه وبعث به رسله. أو حقيقة الأمر وجليّة الحال من سعادة الميت وشقاوته. وقيل: الحق الذي خلق له الإنسان، أن كل نفس ذائقة الموت. ويجوز أن تكون الباء مثلها في قوله {تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ} [المؤمنون: ٢٠]، أي وجاءت ملتبسة بالحق، أي بحقيقة الأمر؛ أو بالحكمة والغرض الصحيح، كقوله تعالى {خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ} [الأنعام: ٧٣]. ١٥

[٧١٤] وقرأ أبو بكر وابن مسعود رضي الله عنهما «سكرة الحق بالموت»، على إضافة السكرة إلى الحق والدلالة على أنها السكرة التي كتبت على الإنسان وأوجبت له، وأنها حكمة. والباء للتعدية؛ لأنها سبب زهوق الروح لشدتها، أو لأنّ الموت يعقبها؛ فكانها جاءت به. ويجوز أن يكون المعنى: جاءت ومعها الموت.

Hakktan kastın Allah Teâlâ olduğu, *sekretu'l-hakkın* da Allah'tan gelen sarhoşluk anlamında *sekretu'llâh* diye okunduğu da söylenmiştir. Bu izâfet, durumun azamet ve dehşetini bildirmek içindir. *Sekerâtu'l-mevt* (ölüm sarhoşlukları) şeklinde de okunmuştur. “Bu” yani ölüm. Bu durumda hitap, (gaibden hitaba) *iltifat* yöntemiyle [16. âyette geçen] “İnsanı biz yarattık.” ifadesindeki insanoğlunadır. “Bu” *hakka* işaret de olabilir ki o zaman, hitap günahkâr insana yöneltilmiş olur.

[715] تَحِيدُ yani “nefret edip uzak durduğun.” Bir zattan nakledildiğine göre, kendisi bu âyet[te kime hitap edildiği] hakkında Zeyd b. Eslem'e (v. 136/754) sorunca, “Hitap Peygamber'edir. (s.a.)” demiş. Bunun üzerine, Zeyd'in cevabını Sâlih b. Keysan'a (v. 140/757-758) anlatmış. Sâlih, “Bu, Arap diline hâkimiyet, fasih bir lisan ve yüksek bir maharet [ile söylenmiş bir ifade] değil. Bu hitap kâfiredir.” demiş. Sonra her ikisinin cevabını Hüseyin b. Abdullah b. Ubeydullah b. Abbas'a (v. 140/757-758) [yani İbn Abbas'ın torununun oğluna] anlatmış, o da şöyle demiş: “Ben ikisinden de farklı düşünüyorum. Hitap, iyi ve kötü herkesedir.”

[716] ذَلِكَ يُؤْمِ الْوَعِيدِ ifadesinde muzâf gizli olup açılımı şöyledir: *Vaktu zâlike yevmu'l-va'id* (Bunun vakti, o tehdit günüdür). Burada نَفْحُ'nın mastarı olan *nefha* (üfleme) işaret edilmektedir.

21. Herkes, yanında bir sevk edici ve şahit ile birlikte gelir.

[717] “Sevk edici ve şahit.” Biri onu mahşer yerine sevk edecek, diğeri ise yaptıklarına tanıklık edecek olan iki melektir. Veya her iki görevi kendisinde bulandıran bir melektir; bir bakıma “Yanında onu sevk eden ve şahitlik eden bir melek vardır.” denmektedir. مَعَهَا سَائِقٌ (Yanında bir sevk edici ile...) ifadesi ma'rife hükmünde olan *nefse* muzâf olduğundan ma'rifeleşen كُنْ (her) kelimesinin hâli olmak üzere mahallen mansûbdur.

22. Gerçek şu ki; sen bundan yana gaflette idin; işte, perdeni kaldırdık (gözlerinin) üzerinden... Bugün keskindir artık 'göz'ün.

[718] Hitap müennes olan *nefs* kelimesine olacak şekilde *le-kad kunti...* 'an-ki gîtâeki fe-basaruki şeklinde kesreli olarak da okunmuştur; yani nefse, “sen söyledin” denilir.

[719] *Gaflet*, kişinin bütün bedenini bürüyen bir örtü veya herhangi bir şeyi görmesine engel olacak şekilde gözlerini kapatan bir perde gibi kabul edilmiştir. Kıyamet günü geldiğinde ise uyanır, gafleti ve gafletin oluşturduğu perde yok olur, o da daha önce göremediği gerçeği görmüş olur. Gafletinden dolayı görme yetisi azalmış gözü, artık uyandığından dolayı keskinleşir.

وقيل سكرة الحق سكرة الله، أضيفت إليه تفضيلاً لشأنها وتهويلاً. وقرئ «سكرات الموت». { ذَلِكَ } إشارة إلى الموت، والخطاب للإنسان في قوله { وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ } [الحجر: ٢٦] على طريق الالتفات. أو إلى الحق والخطاب للفاجر.

[٧١٥] { تَحِيدٌ } تنفر وتهرب. وعن بعضهم: أنه سأل زيد بن أسلم عن ذلك فقال: الخطاب لرسول الله ﷺ؛ فحكاها لصالح بن كيسان فقال: والله ما سنّ عالية ولا لسان فصيح ولا معرفة بكلام العرب؛ هو للكافر. ثم حكاها للحسين بن عبد الله بن عبيد الله بن عباس فقال: أخالفهما جميعاً؛ هو للبر والفاجر.

[٧١٦] { ذَلِكَ يَوْمُ الْوَعِيدِ } على تقدير حذف المضاف، أي وقت ذلك يوم الوعيد، والإشارة إلى مصدر { نُفِخَ }.

٢١- ﴿وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ﴾

[٧١٧] { سَائِقٌ وَشَهِيدٌ } ملكان؛ أحدهما يسوقه إلى المحشر، والآخر يشهد عليه بعمله. أو ملك واحد جامع بين الأمرين، كأنه قيل: معها ملك يسوقها ويشهد عليها. ومحل { مَعَهَا سَائِقٌ } النصب على الحال من { كُلُّ } لتعرّفه بالإضافة إلى ما هو في حكم المعرفة.

٢٢- ﴿لَقَدْ كُنْتُمْ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكُمْ غِطَاءَكُمْ فَبَصَرُكُمُ الْيَوْمَ حَدِيدٌ﴾

[٧١٨] قرئ « لَقَدْ كُنْتُمْ... عَنْكُمْ غِطَاءَكُمْ فَبَصَرُكُمْ»، بالكسر على خطاب النفس، أي يقال لها لقد كنت.

[٧١٩] جعلت الغفلة كأنها غطاء غطى به جسده كله، أو غشاوة غطى بها عينيه فهو لا يبصر شيئاً؛ فإذا كان يوم القيامة تيقظ وزالت الغفلة عنه وغطاؤها فيبصر ما لم يبصره من الحق، ورجع بصره الكليل عن الإبصار - لغفلته - حديداً - لتيقظه -.

23. Beraberindeki; “Bu yanımdaki hazırdır!” der...

[720] “Beraberindeki der...” ifadesi, “Kim Rahmân’ın öğüdüne gözünü kaparsa, başına bir şeytan sardırırız; ona yoldaş olur.” [Zuhruf 43/36] âyetinde işaret edildiği gibi, kendisine musallat edilen şeytandır ki; “Yoldaşı, Rabbim
5 onu ben azdırmadım der.” [Kâf 50/27] âyeti de bunu desteklemektedir.

[721] هَذَا مَا لَدَىٰ عَيْنِي (Bu yanımdaki hazır!) Yani, şu yanımdaki şey ce-
hennem için hazırlanmıştır. Anlam şöyledir: Bir melek onu sevk eder, bir
melek onun hakkında tanıklık eder, bir şeytan da ona eşlik eder. O şeytan
der ki: “Onu yanıltıp saptırarak cehenneme hazırladım; cehenneme uygun
10 hâle getirdim!” **Şayet** “Bu ifadenin i’râbı nasıldır?” **dersen şöyle derim:** مَا’yı
mevsuf kabul edersen عَيْنِي onun sıfatıdır. [Yani *hâzâ mâ ‘atîdüm ledeyye* (Şu hazırlanmış şey yanımdadır.) anlamına gelir.] Eğer مَا’yı ism-i mevsul kabul edersen عَيْنِي
onun bedelidir veya ikinci haberdir. [“Şu yanımdadır, hazırdır” anlamında.] Yahut
da gizli bir mübtedânın haberiştir. [Bu durumda açılımı, *hâzâ mâ ledeyye huve ‘atîd*
15 (Şu yanımdaki hazırdır) şeklinde olur.]”

24. (O sevk edici ve şahide şöyle buyrulur:) Siz ikiniz! Atın cehenneme inat eden her inkârcı nankörü;

25. hayrı engelleyip duran, saldırgan şüpheciyi...

**26. O ki; Allah’la birlikte bir tanrı ihdas etmişti. Siz de atın onu o
20 şiddetli azabın içine!**

[722] “İkiniz atın.” ifadesi, sözü edilen iki meleğe, sevk edici ve şahide yönelik Allah tarafından gelmiş bir hitaptır. Şu iki yorumdan birisiyle, tek kişiye yönelik bir hitap olması da mümkündür: **1)** Müberred’in (v. 286/900) görüşüdür ki, sıkı ilişkilerinden dolayı, te’kit için fiilin iki defa
25 söylenmesi yerine fâ’il ikili (tesniye) getirilmiştir. Şöyle denilmiş gibidir: “At onu, at onu!” **2)** Araplar genelde yanlarında iki arkadaş olduğunu varsayarlar. *Halîleyye ve sâhibeyye ve kifâ ve es’idâ* (Ey iki dostum ey iki arkadaşım, durun, gözünüz aydın) sözü, dillerinde yaygın bir kullanımdır. Böylece tek kişiye iki kişiymiş gibi hitap ederler. Nitekim Haccâc’ın (v. 95/714)
30 da şöyle dediği rivayet edilmektedir: *Yâ haraseyye idribâ ‘unukahû* (Cellâd- lar! Vurun şunun boynunu!) Hasan-ı Basrî (v. 110/728) bu fiili cezimli bir Nûn’la *elkıyen* şeklinde okumuştur ki الْقَيِّا’nın sonundaki Elif Nun’dan bedel olabilir. Bu durumda, kelime sonraki kelimeyle bitştirildiği hâlde, durulmuş gibi okunmuş olur.

[723] عَيْنِي inatçı, hakka karşı gelen, hak ehline düşmanlık besleyen demektir.

٢٣- ﴿وَقَالَ قَرِينُهُ هَذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ﴾

[٧٢٠] { وَقَالَ قَرِينُهُ } هو الشيطان الذي فيض له في قوله { نُقِيضُ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ } [الزخرف: ٣٦]، يشهد له قوله تعالى { قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا مَا أَطْعَيْتُهُ } [ق: ٢٧].

[٧٢١] { هَذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ } هذا شيء لدي وفي ملكتي عتيد لجهنم. والمعنى: أن ملكاً يسوقه وآخر يشهد عليه، وشيطاناً مقروناً به، يقول: قد أعدتته لجهنم وهيته لها باغوائي وإضاللي. فإن قلت: كيف إعراب هذا الكلام؟ قلت: إن جعلت { مَا } موصوفة، فـ { عَتِيدٌ } صفة لها؛ وإن جعلتها موصولة، فهو بدل، أو خبر بعد خبر، أو خبر مبتدأ محذوف.

٢٤- ﴿الْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ﴾

٢٥- ﴿مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُّرِيبٍ﴾

٢٦- ﴿الَّذِي جَعَلَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَأَلْقِيَاهُ فِي الْعَذَابِ الشَّدِيدِ﴾

[٧٢٢] { الْقِيَا } خطاب من الله تعالى للملكين السابقين؛ السائق والشهيد. ويجوز أن يكون خطاباً للواحد على وجهين؛ أحدهما قول المبرد أن تثنية الفاعل نزلت منزلة تثنية الفعل لاتحادهما، كأنه قيل: ألق ألق، للتأكيد. والثاني: أن العرب أكثر ما يرافق الرجل منهم اثنان، فكثير على ألسنتهم أن يقولوا: خليلي وصاحبي، وقفاً وأسعداً، حتى خاطبوا الواحد خطاب الاثنين عن الحجاج أنه كان يقول: يا حرسبي، اضربا عنقه! وقرأ الحسن «الْقَيْنُ»، بالنون الخفيفة. ويجوز أن تكون الألف في { الْقِيَا } بدلاً من النون، إجراء للوصل مجرى الوقف.

[٧٢٣] { عَنِيدٌ } معاند بجانب للحق معاد لأهله.

[724] “Hayrı engelleyip duran.” Malı hak sahiplerinden alabildiğine esirgeyen, bunu âdet hâline getiren, malından hiçbir şeyi asla [hayırda] harcamayan demektir. Yahut her türlü hayrın hak sahibine ulaşmasını engelleyen ve böylece hak ile hak sahibi arasında perde olan anlamına gelir.

- 5 [725] Bu âyetin Velîd b. Muğîre (v. 1/622) hakkında indiği söylenmiştir. O yeğenlerinin İslâm’a girmesini engeller ve onlara şöyle derdi: “İçinizden kim İslâm’ı kabul ederse yaşadığım sürece ona hiçbir faydam dokunmaz!”

[726] *زَالِمٌ مُّعْتَدٍ* zalim ve hakkı çiğneyen; *مُرِيبٌ* ise, Allah ve O’nun dini hakkında kuşku duyan demektir.

- 10 [727] *الَّذِي جَعَلَ* (O ki ihdas etmişti...) ifadesi, şart mânasını da içeren mübtedâdır. Bu nedenle cevabının başına *Fâ* getirilmiştir. *كُلُّ* *الَّذِي جَعَلَ*’nin *كُلُّ* *كَافِرٍ* (her kâfir) ifadesinden bedel olarak mansûb olması da mümkündür. Bu durumda *فَالْقِيَاءُ* (atın onu) fiili, te’kit için tekrar edilmiş olur.

- 15 **27. Yoldaşı “Ya Rabbi! Ben azdırmadım onu... Asıl kendisi, derin bir yanlışlığı içindeydi.” der.**

- [728] **Şayet** “Neden daha önceki cümlede (23. Âyette) Vav kullanıldığı hâlde bu cümlenin başında Vav getirilmedi?” **dersen şöyle derim:** Çünkü karşılıklı konuşmaların nakledildiği cümleler müstakil birer ifade olarak kabul edildiği gibi bu da yeni ve müstakil bir cümle olarak kabul edilmiştir. Ni-
 20 tekim [Şu’arâ sûresinde] Mûsâ ile Firavun arasında geçen karşılıklı konuşmaların aktarımında bunun örneğini görmüştün. **Şayet** “Nerede burada karşılıklı konuşma?” **dersen şöyle derim:** Arkadaşı, “*Şu yanımdaki hazırдыr.*” deyince, ardından da “*Ya Rabbi! Ben azdırmadım onu!*” dedi.” ifadesi gelip “*Çekişmeyin benim huzurumda!*” (28) cümlesi de bunu izleyince, arada kâfirin bir cevap
 25 yetiştirmesi olduğu, fakat bağlam buna ışık tuttuğundan zikredilmediği anlaşılmıştır: Kâfir adeta; “Ya Rabbi! Beni bu azdırdı!” demiş; arkadaşı da “Ya Rabbi! Ben azdırmadım onu!” cevabını vermiştir. İlk cümlede [yani Vav’lı 23. âyette], ifadenin, kendi mânasıyla kendisinden öncekinin mânasınının -yani herkesin iki melekle gelmesi ve yoldaşı olan şeytanın “Ben azdırmadım onu!”
 30 demesinin- aynı anda gerçekleştiğini göstermek için atıf harfinin getirilmesi zorunlu olmuştur. [“Ben azdırmadım onu!”] asıl kendisi azdı ve sapkınlığı doğru yola tercih etti. Tıpkı “Benim sizin üzerinizde bir otoritem yoktu. Sadece ben sizi çağırdım siz de geldiniz!” [İbrâhîm 14/22] âyetindeki gibi.

- 35 **28. Allah şöyle buyurur: “Benim huzurumda çekişmeyin! Ben daha önce size tehlikeyi haber vermiştim.**

29. Bende söz değişmez. Ve Ben, kullarıma zulmedici değilim!”

[٧٢٤] {مَنَاعٌ لِلْخَيْرِ} كثير المنع للمال على حقوقه؛ جعل ذلك عادة له لا يبذل منه شيئاً قط. أو مناع لجنس الخير أن يصل إلى أهله يحول بينه وبينهم.

[٧٢٥] قيل: نزلت في الوليد بن المغيرة، كان يمنع بني أخيه من الإسلام، وكان يقول: من دخل منكم فيه لم أنفعه بخير ما عشت!

٥ [٧٢٦] {مُعْتَدٍ} ظالم متخطط للحق، {مُرِيْبٍ} شاكٌّ في الله وفي دينه.

[٧٢٧] {الذِي جَعَلَ} مبتدأ مضمَّن معنى الشرط، ولذلك أُجيب بالفاء. ويجوز أن يكون {الذِي جَعَلَ} منصوباً بدلاً من {كُلُّ كَفَّارٍ}، ويكون {فَأَلْقِيَاهُ} تكريماً للتوكيد.

٢٧- ﴿قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا مَا أَطْعَيْتُهُ وَلَكِنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ﴾

[٧٢٨] فإن قلت: لم أخليت هذه الجملة عن الواو وأدخلت على الأولى؟ قلت: لأنها استؤنفت كما تستأنف الجمل الواقعة في حكاية التناول، كما رأيت في حكاية المقابلة بين موسى وفرعون. فإن قلت: فأين التناول هاهنا؟ قلت: لما قال قرينه {هذا مَا لَدَيَّ عَيْدٌ} وتبعه قوله {قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا مَا أَطْعَيْتُهُ}، وتلاه {لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ} [ق: ٢٨] علم أنَّم مقابلة من الكافر، لكنها طرحت لما يدل عليها؛ كأنه قال: رب هو أطعاني! فقال قرينه: ربنا ما أطعيتَه! وأما الجملة الأولى فواجب عطفها، للدلالة على الجمع بين معناها ومعنى ما قبلها في الحصول؛ أعني مجيء كل نفس مع الملكين وقول قرينه ما قال له {مَا أَطْعَيْتُهُ}، ما جعلته طاغيًا، وما أوقعته في الطغيان، ولكنه طغي، واختار الضلالة على الهدى. كقوله تعالى {وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي} [إبراهيم: ٢٢].

٢٨- ﴿قَالَ لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ وَقَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ﴾

٢٠- ﴿مَا يُبَدِّلُ الْقَوْلَ لَدَيَّ وَمَا أَنَا بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ﴾

[729] “Benim huzurumda çekişmeyin’ dedi.” Tıpkı “Yoldaşı dedi ki...” (27) cümlesinde olduğu gibi yeni bir ifadedir. Sanki “Peki Allah ne dedi?” diye sorulmuş, bunun üzerine; “*Huzurumda çekişmeyin!*” buyurdu.” şeklinde cevap verilmiştir. Mâna şöyledir: Şu hesap ve ceza yurdunda ve duruşma
5 esnasında çekişmeyin; çünkü çekişmenizin hiçbir faydası ve yararı yok ve size hiçbir şey kazandırmaz. Ben indirdiğim kitaplarda ve gönderdiğim el-çilerimin vasıtasıyla azgınlıştığımız takdirde azabımı göreceğinizi size haber vermiştim. Bana karşı ileri sürebileceğiniz hiçbir bahane bırakmamıştım. Sonra şöyle buyurdu: Uyarılmış olduğum şu duruma karşılık sizi affetmek
10 suretiyle sözümü ve tehdidimi değiştirmemi beklemeyin. “Ben,” yani azabı hak etmeyene azap ederek “kullarıma zulmedici değilim.”

[730] بِالْوَعِيدِ (tehdidi) kelimesindeki Bâ zâiddir. Tıpkı لَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ (“Elinizi [kendi elinizle kendinizi] tehlikeye atmayın.” [Bakara 2/195]) âyetinde olduğu gibi. Ya da Bâ geçişlilik içindir. Bu durumda *kaddeme* (daha
15 önce söylemişti[m]), *tekaddeme* anlamında [olup geçişsiz]dir. مَا يَبْدُلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَا أَنَا بِظَلَامٍ لِّلْعَبِيدِ (Bende söz değişmez ve Ben kullarıma zulmedici değilim.) cümlesi, قَدْ دُمْتُ (daha önce söylemiştim) fiilinin mef’ûlü de olabilir. Bu durumda ise بِالْوَعِيدِ hâlidir; yani bunu size daha önce tehditle birlikte ve tehdit eşliğinde söylemiştim. Yahut bunu daha önce sizi onunla tehdit edecek biçimde söylemiştim. **Şayet** “وَقَدْ قَدَّمْتُ” (Daha önce söylemiştim) sözü, لَا تَحْتَصِمُوا (tartışmayın) ifadesinin hâlidir. (Yani dünyada sizi uyarılmışken şimdi tartışmayın.) Tehdit dünyada peşinen yapılmış; tartışma ise âhirette gerçekleşmektedir. Oysa fiil ile hâlin aynı zamanda olması zorunludur.” **dersen şöyle derim:** Anlam şöyledir: Sizi daha önce dünyada tehdit ettiğim durum şu
25 anda sizce de kesinlik kazanmışken huzurumda tartışmayın. Tehdit dünyada yapılmıştır, kendilerince kesinlik kazanması ise âhirette gerçekleşecektir.

[731] **Şayet** “Neden mübalağa kalıbıyla بِظَلَامٍ (çok zulmeden) dedi?”¹ **dersen şöyle derim:** Bu iki şekilde açıklanabilir. 1) Şöyle bir kullanımdan alınmış olabilir: *Huve zâlim^{un} li-‘abdihî ve zallâm^{un} li-‘abidihî* (O, kölesine
30 zulmeder, kölelerine aşırı zulmeder.) [Yani zulmedilen kişi tekilse *zâlim*, zulmedilen kişiler çoğulsa (mübalağa kalıbıyla) *zallâm* denilmektedir.] 2) “Şayet azabı hak etmeyene azap etseydim, *zallâm* (çok zulmeden) olurudum.” demeyi kastetmesi ve bunun da söz konusu olmadığını belirtmesi.

30. Cehennem; “Doldun mu?” diyeceğimiz, onun da; “Daha yok mu?” diyeceği gün...

1 Yani bu ifade; Allah’tan *zallâmlığı* nefyediyor, ama *zalimliği* nefyetmiyor. / ed.

[٧٢٩] {قَالَ لَا تَحْتَصِمُوا} استئناف مثل قوله {قَالَ قَرِينُهُ} [ق: ٢٧]، كأن قائلًا قال: فماذا قال الله؟ فقيل: {قَالَ لَا تَحْتَصِمُوا}. والمعنى: لا تختصموا في دار الجزاء وموقف الحساب، فلا فائدة في اختصامكم ولا طائل تحته، وقد أوعدكم بعذابي على الطغيان في كتبي وعلى السنة رسلي، فما تركت لكم حجة عليّ. ثم قال: لا تطمعوا أن أبدل قولي ووعيدي فأعفيكم عما أوعدتمكم به. {وَمَا أَنَا بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ} فأعذب من ليس بمستوجب للعذاب.

[٧٣٠] والباء في {بِالْوَعِيدِ} مزيدة مثلها في {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} [البقرة: ١٩٥]، أو معدية، على أن قدّم مطاوع بمعنى تقدّم. ويجوز أن يقع الفعل على جملة قوله {مَا يُبَدِّلُ الْقَوْلَ لَدِيَّ وَمَا أَنَا بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ}، ويكون {بِالْوَعِيدِ} حالًا، أي قدّمت إليكم هذا ملتبسًا بالوعيد مقترنًا به. أو قدّمته إليكم موعدًا لكم به. فإن قلت: إن قوله {وَقَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُمْ} واقع موقع الحال من {لَا تَحْتَصِمُوا}، والتقديم بالوعيد في الدنيا والخصومة في الآخرة. واجتماعها في زمان واحد واجب. قلت: معناه: ولا تختصموا وقد صح عندكم أنني قدّمت إليكم بالوعيد. وصحة ذلك عندهم في الآخرة.

[٧٣١] فإن قلت: كيف قال: {بِظَلَامٍ} على لفظ المبالغة؟ قلت: فيه وجهان؛ أحدهما أن يكون من قولك: هو ظالم لعبده، وظلام لعبيده. والثاني: أن يراد لو عذبت من لا يستحق العذاب لكنت ظلامًا مفرطًا الظلم، فنفي ذلك.

٣٠- ﴿يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأَتْ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ﴾

[732] نُقُولُ fiili Nûn ile de Yâ ile de okunmuştur.¹ Sa'îd b. Cübeyr'den (v. 94/713) *yevme yekûlu'llâhu li-cehenneme* (Allah'ın, cehenneme diyeceği gün...); İbn Mes'ûd (v. 32/653) ve Hasan-ı Basrî'den de (v. 110/728) *yukâlu* (denileceği [gün]) şeklinde okudukları rivayet edilmiştir. 5
 okunması, daha önce geçen *zallâmdan* ya da kelimenin başında varsayılan *uzkur* (an, söyle) ve *enzîr* (uyar) gibi gizli bir fiilin *mefûlun fih* olmasından dolayıdır. Ayrıca (20. âyette geçen) نَفَخَ (üfürülmüştür) fiili ile de mansüb olabilir; “Cehenneme şöyle diyeceğimiz gün Sûr'a üfürülmüştür.” denilmiş gibi. Bu durumda [20. âyetteki] ذَلِكَ (bu) işaret zamiriyle يَوْمَ نَقُولُ (diyeceğimiz gün) ifadesine işaret edilmiş olur. Böylece, ذَلِكَ işaret zamirinin başında 10
 muzâf olarak varsayılan *vakte* (vakit) kelimesine de gerek kalmaz.

[733] Cehenneme yöneltilen soru ve onun verdiği cevap, kalbe mânâyı iyice yerleştirmek amacıyla canlandırma (*tahyîl*) kabilindedir. Bunun da iki anlamı vardır: **1)** Cehennem genişliğine ve uçsuz bucaksız olmasına rağmen 15
 öylesine dolar ki artık alacağı bir şey kalmaz. Dolduktan sonra da bir şey ilave edilmez. Nitekim “Cehennemi mutlaka dolduracağım!” [Secde 32/13] buyrulmuştur. **2)** O öyle geniştir ki, oraya gireceklerin tamamı girdiği hâlde hâlâ orada yer kalır. “Daha yok mu!?” ifadesini, oraya girecekleri çok gördüğü ve bu aşırı fazlalıktan dolayı, hâlâ arttırılmasını ilginç bulduğunu belirtmek kas- 20
 tiyle söylemiş de olabilir. Cehennemin, isyankârlara olan öfkesinden dolayı daha fazla gönderilmelerini talep etmiş olması da mümkündür.

[734] يا مزيد ya [“hazırlık” ve “uzatma” anlamlarındaki] *mehîd* ve *memîd* gibi mastardır ya da *mebî'* (satılık) kelimesindeki gibi ism-i mefûldür.

31. Cennet müttakilere yaklaştırılmıştır; uzakta değildir artık...

25 **32. İşte, size; -yani, daima Allah'a yönelen ve (O'nunla yaptığı antlaşmaya) riayet eden herkese- vaat edilen budur...**

33. Gayben Rahmân'dan korkan ve '(tamamen O'na) yönelen (tertemiz) bir kalp' ile gelen herkese...

[735] عَزَّ بَعِيدٌ (Uzakta değildir) ifadesi, *mefûlun fih* olmak üzere mansûb- 30
 dur; yani uzak olmayacak bir yere kadar yaklaştırılır. Yahut hâldir. Müzekker getirilmesinin sebebi *zeîr* (kükremek) ve *salîl* (kişnemek) gibi mastar vezninde olmasıdır. Mastarlar sıfat olarak kullanıldığında müennesliği ve müzekkerliği fark etmemektedir. Veya *şey'en ğayra ba'id^{fm}* takdirinde, mansûb olan gizli bir mevsufun sıfatıdır ve pekiştirme ifade eder. Tıpkı 35
 “Yakındır, uzak değil”, “Azizdir, zelil değil.” demen gibi.

1 “... diyeceğimiz gün...” - “... (Allah'ın) diyeceği gün...” / ed.

[٧٣٢] قرئ «نقول» بالنون والياء. وعن سعيد بن جبير: يوم يقول الله لجهنم. وعن ابن مسعود والحسن: يقال. وانتصاب اليوم بـ {بِظُلَامٍ}، أو بمضمر نحو أذكر وأندر. ويجوز أن ينتصب بـ {نُفَخَ}، كأنه قيل: ونفخ في الصور يوم نقول لجهنم. وعلى هذا يشار بذلك إلى يوم نقول، ولا يقدر حذف المضاف.

٥ [٧٣٣] وسؤال جهنم وجوابها من باب التخييل الذي يقصد به تصوير المعنى في القلب وتثبيته. وفيه معنيان؛ أحدهما أنها تمتلئ مع اتساعها وتباعد أطرافها حتى لا يسعها شيء ولا يزداد على امتلائها، لقوله تعالى {لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ} [السجدة: ١٣]. والثاني: أنها من السعة بحيث يدخلها من يدخلها وفيها موضع للمزيد. ويجوز أن يكون {هَلْ مِنْ مَزِيدٍ} استكثاراً للداخلين فيها واستبداعاً للزيادة عليهم لفرط كثرتهم. أو طلباً للزيادة غيظاً على العصاة. ١٠

[٧٣٤] والمزيد: إما مصدر كالمحيد والمميد، وإما اسم مفعول كالبيع.

٣١- ﴿وَأَزَلَّتْ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ﴾

٣٢- ﴿هَذَا مَا تُوْعَدُونَ لِكُلِّ أَوَابٍ حَفِيظٍ﴾

٣٣- ﴿مَنْ خَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ﴾

١٥ [٧٣٥] {غَيْرَ بَعِيدٍ} نصب على الظرف، أي مكاناً غير بعيد، أو على الحال. وتذكيره لأنه على زنة المصدر، كالزئير والصليل؛ والمصادر يستوي في الوصف بها المذكر والمؤنث. أو على حذف الموصوف، أي شيئاً غير بعيد، ومعناه التوكيد، كما تقول: هو قريب غير بعيد، وعزيز غير ذليل.

[736] تُوعَدُونَ ifadesi, Tâ ile okunduğu gibi Yâ ile de okunmuştur [size vaat edilen / onlara vaat edilen]. لِكُلِّ آوَابٍ (sürekli Allah'a yönelen herkese) ifadesi, harf-i cerin tekrarıyla لِلَّذِينَ اسْتَضَعُوا لِمَنْ أَلْفَتْ (müttakilere) ifadesinden bedeldir. Tıpkı اسْتَضَعُوا لِمَنْ أَلْفَتْ (...Güçsüz görülenlere yani onların arasındaki müminlere...) [A'râf 7/75] âyetindeki gibi. هذا (Bu), söz konusu mükâfata veya أُزِلَّتْ (yaklaştırıldı) fiilinin mastarına [izlâf (yaklaştırma) kelimesine] işaretler. *el-Evvâb*, sık sık Allah'ı zikretmeye yönelen; *el-hafiz* ise, Allah Teâlâ'nın çizdiği sınırları gözetendir.

[737] مَنْ خَشِيَ (korkan) ifadesi, لِكُلِّ (herkes için) ifadesinin ardından [لملتقين (müttakiler için) ifadesinden] ikinci bedeldir. *Evvâb* ve *hafiz* sıfatlarının mevsufu olan gizli bir *men* (o kimse ki...) kelimesinden bedel olması da mümkündür. *Evvâb* ve *hafiz* gibi sıfat olması ise mümkün değildir; çünkü *men* sıfat olarak kullanılamaz. Hatta *ellezîden* başka sıfat olarak kullanılan ism-i mevsul yoktur. مَنْ (O kimse ki...) kelimesinin mübtedâ olup haberinin *yukâlu le-hum udhulûhâ bi-selâmⁱⁿ* (esenlik içinde girin oraya) ifadesi olması da mümkündür; çünkü *men* mâna bakımından çoğuldur. *Men lâ yezâlu muhsin^{en} ahsin ileyye* (Sürekli iyilik eden kişi! Bana iyilik eyle.) ifadesinde olduğu gibi münâdâ olması da mümkündür; nida edatının söylenmesi, takrib (yakınlık bildirmek) içindir.

[738] بِالْغَيْبِ (gayben) ifadesi mef'ûl olan الرحمن'in hâlidir; yani O'nu görmediği ve O'nun cezalandırıcı olduğunu sadece delillerle bildiği hâlde (O'ndan korkan...) Yahut da خَشِيَ (korkar) fiilinin mef'ûl-i mutlakının sıfatıdır; yani görünmezliğe bürünmüş bir korkuyla O'ndan korkan... Çünkü görmediği hâlde cezasından korkmaktadır. Veya "Allah'ın tehdit etmiş olduğu -fakat görülemeyen- azabı sebebiyle O'ndan korkan" anlamındadır. Şöyle de denilmiştir: Hiç kimsenin göremeyeceği şekilde tenhadayken (bile O'ndan korkan...)

[739] **Şayet** "Neden korkuyla beraber rahmetinin genişliğini ifade eden ismine yer verdi?" **dersen şöyle derim:** Korkanı son derece övmek için; çünkü o, Allah'ın rahmetinin geniş olduğunu bildiği hâlde korkmaktadır. Nitekim korkulan şeyi henüz görmediği hâlde korkması sebebiyle de övülmüştür: "Verdiklerini, -Rablerine dönecekleri için- kalpleri ürpererek verenler..." [Mu'minün 23/60] Allah [burada onları,] itaatlerinin çokluğuyla beraber kalplerinin ürperiyor oluşuyla nitelemiştir.

[740] Allah'a yönelmek demek olan *inâbe* kelimesiyle *kalp* nitelenmiştir; çünkü yönelişin kalpten olanı makbuldür.

35 **34. Selâmetle girin oraya... Ebediyet günüdür bu...**

35. Orada, ne dilerlerse kendilerine verilecektir; katımızda daha fazlası da var.

[٧٣٦] وقرئ {تُوْعَدُونَ} بالتاء والياء، وهي جملة اعتراضية. و{لِكُلِّ أَوَابٍ} بدل من قوله {لِلْمُتَّقِينَ}، بتكرير الجارّ، كقوله تعالى {لِلَّذِينَ اسْتَضَعِفُوا لِمَنْ ءَامَنَ مِنْهُمْ} [الأعراف: ٧٥]. و{هذا} إشارة إلى الثواب، أو إلى مصدر {أَزْلَمْتُ}. والأوَاب: الرجّاع إلى ذكر الله تعالى، والحفيظ: الحافظ لحدوده تعالى.

٥ [٧٣٧] و{مَنْ خَشِيَ} بدل بعد بدل تابع لـ{كُلِّ}. ويجوز أن يكون بدلاً عن موصوف أوَاب وحفيظ. ولا يجوز أن يكون في حكم أوَاب وحفيظ؛ لأنّ "من" لا يوصف به، ولا يوصف من بين الموصولات إلا بالذي وحده. ويجوز أن يكون مبتدأ خبره: يقال لهم ادخلوها بسلام، لأنّ {مَنْ} في معنى الجمع. ويجوز أن يكون منادى، كقولهم: من لا يزال محسنًا أحسن إليّ! وحذف حرف النداء للتقريب.

١٠ [٧٣٨] {بِالْغَيْبِ} حال من المفعول، أي خشيته وهو غائب لم يعرفه. وكونه معاقبًا إلا بطريق الاستدلال، أو صفة لمصدر {خشى}، أي خشية خشية ملتبسة بالغيب، حيث خشي عقابه وهو غائب، أو خشية بسبب الغيب الذي أوّعه به من عذابه. وقيل: في الخلوة حيث لا يراه أحد.

[٧٣٩] فإن قلت: كيف قرن بالخشية اسمه الدال على سعة الرحمة؟ قلت: للثناء البليغ على الخاشي، وهو خشيته، مع علمه أنه الواسع الرحمة. كما أثنى عليه بأنه خاش، مع أنّ المخشيّ منه غائب. ونحوه {وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا ءَاتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ} [المؤمنون: ٦٠]؛ فوصفهم بالوجل مع كثرة الطاعات.

[٧٤٠] وصف القلب بالإنابة وهي الرجوع إلى الله تعالى؛ لأنّ الاعتبار بما ثبت منها في القلب.

٢٠ ٣٤- ﴿ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ ذَلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ﴾

٣٥- ﴿لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ﴾

[741] Onlara, “Selamtle girin oraya” denilir; yani azaptan ve nimetleri kaybetmekten yana güvende olarak... Yahut Allah ve melekleri tarafından selamlana selamlana... “Ebediyet günüdür bu!” Yani ebediliğin kesinleştirildiği gündür. Tıpkı “Temelli olarak girin oraya.” [Zümer 39/73] âyetindeki gibi; yani hakkınızda ebedilik takdir edilmiş olarak...

[742] “Katımızda daha fazlası da var.” Bu da akıl ve hayallerinden geçmemiş olan, dileyebilmek için dilemeyi bile düşünemedikleri şeylerdir. Denilmiştir ki cennetliklerin üzerinden bir bulut geçer ve *huri* yağdırır. Huriler de “İşte Allah’ın, ‘Katımızda daha da fazlası var.’ buyurduğu nimetler biziz!” derler.

10 **36. Biz onlardan evvel, kendilerinden daha güçlü nice nesilleri helâk ettik! “Kaçabileceğimiz bir yer var mı?” diye diyar diyar dolaştılar. (Ama nafiyleydi!)**

[743] فَتَقَبَّوْا (Dolaştılar) fiili, *fe-nakabû* şeklinde şeddesiz de okunmuştur. Anlamı ise, “ülkeler kat edip istila etmişlerdi” şeklindedir. *Tankîb*, bir şeyi incelemek, araştırmak ve talep etmek demektir. Hâris b. Hillize (v. 570?) şöyle demiştir:

Ölüm korkusundan dolayı ülke ülke gezdiler, yeryüzünde dolaştılar her yanı.

هُمُ أَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا (dolaştılar) fiilinin başına Fâ getirilmesi, sebep niteliğindeki بَطْشًا (onlar kendilerinden daha güçlüydüler) ifadesinin sonucu olduğunu bildirmek içindir; yani çok güçlü olmaları onları şımartmış, onlara diyar diyar gezme imkânı vermiş, onlara bu gücü sağlamıştı. Şöyle demek istenmiş de olabilir: Mekkeliler yolculukları sırasında geçmiş kuşakların yaşadıkları memleketleri karış karış gezdiler. Acaba onların sığınıp kurtuldukları bir yer buldular mı ki kendileri için de böyle bir şeyi ümit ediyorlar!? Bu görüşün doğruluğuna delil, emir kalıbıyla *fe-nakkibû* (dolaşın) şeklindeki kıraattir. Tıpkı فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ (“Yeryüzünde dolaşın” [Tevebe 9/2]) âyetindeki gibi. Şeddesiz ve Kâf’in kesresiyle, *nakb* kökünden *nakibû* da okunmuştur. Bu da devenin ayağının yürümekten dolayı yaralanması anlamına gelir. Nitekim şair şöyle demiştir:

Ne ayağı yaralanmış (*nekab^m*) ne de sırtı.

30 Âyetin mânası: “Yürümekten develerinin ayakları şişti” şeklindedir. Yahut ülke ülke dolaşmaktan çarıkları yırtılıp ayakları çıplak kaldı ve yaralandı. Tıpkı devenin ayakları yaralandığı gibi.

[744] Allah’tan -veya ölümden- “kaçılacak bir yer var mı?”

35 **37. Elbette bunda, içinde bir kalp taşıyan veya zihnini derleyip toplayarak can kulağıyla dinleyen kimseler için alacak bir ders vardır.**

[٧٤١] يقال لهم: {ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ}، أي سالمين من العذاب وزوال النعم، أو مسلّمًا عليكم، يسلم عليكم الله وملائكته. {ذَلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ} أي يوم تقدير الخلود، كقوله تعالى {فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ} {الزمر: ٧٣}، أي مقدرين الخلود.

[٧٤٢] {وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ} هو ما لم يخطر ببالهم ولم تبلغه أمانيتهم، حتى يشاؤه. وقيل: إن السحاب تمرّ بأهل الجنة فتمطرهم الحور، فتقول: نحن المزيد الذي قال الله عز وجل {وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ}.

٣٦- ﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا فَنَقَّبُوا فِي الْبِلَادِ هَلْ مِنْ مَّحِيصٍ﴾

[٧٤٣] {فَنَقَّبُوا} - وقرئ بالتخفيف - فخرقوا في البلاد ودوّخوا. والتنقيب: التنقيب. ١٠ عن الأمر والبحث والطلب. قال الحارث بن حلزة:

نَقَّبُوا فِي الْبِلَادِ مِنْ حَذَرِ الْمَوْتِ * تِ وَجَالُوا فِي الْأَرْضِ كُلِّ مَجَالٍ
ودخلت الفاء للتسيب عن قوله {هُم أَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا}، أي شدة بطشهم أبطرتهم وأقدرتهم على التنقيب وقوتهم عليه. ويجوز أن يراد: فنقب أهل مكة في أسفارهم ومسائرهم في بلاد القرون، فهل رأوا لهم محيصًا حتى يؤملوا مثله لأنفسهم. والدليل ١٥ على صحته قراءة من قرأ: «فَنَقَّبُوا»، على الأمر، كقوله {فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ} [التوبة: ٢]. وقرئ بكسر القاف مخففة من النقب وهو أن يتنقب خف البعير. قال:

مَا مَسَّهَا مِنْ نَقَبٍ وَلَا دَبْرٍ *

والمعنى: فنقبت أخفاف إبلهم، أو حفيت أقدامهم ونقبت، كما تنقب أخفاف الإبل لكثرة طوفهم في البلاد.

[٧٤٤] {هَلْ مِنْ مَّحِيصٍ} من الله، أو من الموت. ٢٠

٣٧- ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرٍ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾

[745] “İçinde bir kalp taşıyan” yani kavrayışlı bir kalbi olan; çünkü düşünen bir kalbi olmayan kişinin kalbi yok gibidir. *İlkâu’s-sem’* dikkatle dinlemek demektir. *وَهُوَ شَهِيدٌ* yani dikkatiyle *hazır* bulunarak... Çünkü dikkatini canlı tutmayan, o ortamda yok gibidir. İmam Abdulkâhir-i Cürçânî (v. 471/1079), kendisinden ders alan bir talebesi için ne güzel söylemiş:

Maskalâbâz’da tarla sula[ma hayalleri kura]rken delikanlı,
sen istediğin kadar dikkatini çekmeye çalışıp, derse teşvik et!

Ya da “Kur’ân’ın doğruluğuna ve Allah’tan gelen vahiy olduğuna şahit bir mümin olarak...” anlamındadır. Yahut “Siz de insanlara şahit olunuz...” [Bakara 2/143] âyetinde söz edilen şahitlerden biri olarak...” anlamına gelir. Katâde (v. 117/735) ise şöyle demiştir: Kur’ân’ın vasıfları kendi kitaplarında yer aldığından dolayı, ehl-i kitap olup Kur’ân’ın doğruluğuna şahitlik ederek...

[746] (أَلْقَى السَّمْعَ) ibaresini Süddî (v. 127/745) ve bir grup âlim *ulki-yês-sem’* şeklinde meçhul okumuştur; o zaman anlam şöyle olur: “Başkasına sadece kulak kabartan, yalnızca kulağını açan, fakat zihnini toparlamayan kimse için...” Nitekim dikkatli kimse için *hâdiru’z-zihni* (zihni o ortamda hazır bulunan) denir. *Elkâ sem’ahû veya es-sem’u minhu* da denilmiştir.

38. Gerçek şu ki Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları ‘altı gün’de yarattık. Bize bir yorgunluk da dokunmadı!

[747] *لُغُوبٌ* yorulmak, körelmek demektir. Fethayla *kabûl* ve *velû’* vezninde *leğûb* da okunmuştur. Bu âyetin Yahudilerle ilgili olarak, onların şu sözlerini yalanlamak için indiği söylenmiştir: Allah gökleri ve yeri ilki pazar sonu ise cuma olan altı günde yarattı. Cumartesi günü de istirahat etti ve [basbayağı] Arş’a kuruldu. Âlimler demişlerdir ki: Bu ümmette Allah’ı yaratılmışlara benzetme adına her ne görülüyorsa Yahudilerin etkisiyledir; onlardan alınmadır.

39. O hâlde, bunların söylediklerine sabret ve güneş doğmadan önce ve batmadan önce Rabbine hamd ederek O’nu tenzih ve takdis et.

40. Gecenin bir bölümünde ve secdelerin ardından da O’nu tenzih ve takdis et.

[748] “Bunların” -Yahudilerin- “söylediklerine” de sergiledikleri inkâra ve insan-biçimci tanrı anlayışlarına da “sabret.” Şu da söylenmiştir: Müşriklerin, öldükten sonra dirilmeyi inkâr adına söyledikleri şeylere sabret; çünkü âlemi yaratmaya kadir olan onları yeniden diriltmeye ve onları cezalandırmaya da kadirdir.

[749] Bu âyetin, savaşı emreden âyetle mensuh olduğu da, mensuh olmayıp sabrın her durumda emredilen bir görev olduğu da söylenmiştir.

[٧٤٥] {لَمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ} أي قلب واع؛ لأن من لا يعي قلبه فكأنه لا قلب له. وإلقاء السمع الإصغاء. {وَهُوَ شَهِيدٌ}، أي حاضر بفطنته، لأن من لا يحضر ذهنه فكأنه غائب. وقد ملح الإمام عبد القاهر في قوله لبعض من يأخذ عنه:

مَا شِئْتُ مِنْ زَهْرَهَةٍ وَالْفَتَى * بِمَصْقِلَابَاذٍ لَسَقِي الزُّرُوعِ

٥ أو وهو مؤمن شاهد على صحته وأنه وحي من الله، أو وهو بعض الشهداء في قوله تعالى {لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ} [البقرة: ١٤٣]. وعن قتادة: وهو شاهد على صدقه من أهل الكتاب لوجود نعته عنده.

[٧٤٦] وقرأ السدي وجماعة «ألقى السمع»، على البناء للمفعول. ومعناه: لمن ألقى غيره السمع وفتح له أذنه فحسب، ولم يحضر ذهنه وهو حاضر الذهن متفطن. ١٠ وقيل: ألقى سمعه أو السمع منه.

٣٨- ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ

لُغُوبٍ﴾

[٧٤٧] اللغوب الإعياء؛ وقرئ بالفتح بزنة القبول والولوع. قيل نزلت في اليهود -لعنت!- تكذيباً لقولهم خلق الله السموات والأرض في ستة أيام أولها الأحد وآخرها الجمعة، واستراح يوم السبت، واستلق على العرش. وقالوا إن الذي وقع من التشبيه في هذه الأمة إنما وقع من اليهود، ومنهم أخذ.

٣٩- ﴿فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ﴾

٤٠- ﴿وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَارَ الشُّجُودِ﴾

[٧٤٨] {فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ}، أي اليهود، ويأتون به من الكفر والتشبيه. وقيل: فاصبر على ما يقول المشركون من إنكارهم البعث؛ فإن من قدر على خلق العالم قدر على بعثهم والانتقام منهم.

[٧٤٩] وقيل: هي منسوخة بآية السيف. وقيل: الصبر مأمور به في كل حال.

[750] بِحَمْدِ رَبِّكَ yani “Rabbine hamd ederek...” *Tesbih*, zahirî [tenzih] anlamında kullanılmış olabileceği gibi, namaz anlamında da kullanılmış olabilir. Namaz ise, “Güneş doğmadan önce” sabah; “batmadan önce” öğlen ve ikindi; “gecenin bir kısmında” akşam ve yatsı namazlarıdır. -Teheccüd namazı olduğu da söylenmiştir.- وَأَذْبَارِ الشُّجُودِ (secdelerin ardından) ifadesiyle, namazlardan sonraki tesbihat kastedilmektedir. Nitekim *süccüd* ve *rükû* kelimeleri bazen namaz anlamında da kullanılır.¹ Farz namazlardan sonraki sünnetler olduğu da söylenmiştir. Hz. Ali’nin (r.a) (v. 40/661), “Akşam namazlarından sonraki iki rekâtür.” dediği rivayet edilmiştir. Peygamber’in (s.a.) de şöyle buyurduğu rivayet edilir: “Kişinin akşam namazından sonra konuşmadan kıldığı namaz İlliyyîn’e (has kulların amellerinin yazıldığı arşive) kaydedilir.” İbn Abbas’ın (v. 68/688) ise, “Yatsıdan sonraki vitir namazıdır” dediği rivayet edilmiştir.

[751] أَدْبَارِ (artlarından) kelimesi *duburun* çoğuludur. Namaz bitip tamamlandığı zaman söylenen *edberati’s-salât*⁴ kullanımından alınarak *idbâr*⁴ şeklinde de okunmuştur. Mânası şudur: Secdelerin bitim vaktinde Tıpkı Arapların, *âtike hufûka’n-necmi* (Yıldız batımında yanına geleceğim.) sözünde olduğu gibi.

41. Ve dinle: Gür sesli birinin, yakın bir yerden (ölülere) sesleneceği gün;
42. o çığlığı kesinlikle işitecekleri gün... İşte odur (topraktan) çıkış günü!
43. Hayat veren de Biz’iz şüphesiz, öldüren de... Yalnız Biz’edir
nihâî dönüş.

[752] Kıyamet gününün durumuna ilişkin sana vereceğim haberi “dinle.” Bu ifadede haber verilecek ve anlatılacak şeyin dehşet ve azameti saklıdır. Nitekim rivayete göre, Hz. Peygamber yedi gün boyunca, “Ya Mu’âz! Sana anlatacaklarımı dinle!” demiş, sonra anlatmıştır.

[753] **Şayet** “يَوْمَ” kelimesi ne ile mansûb olmuştur?” **dersen şöyle derim:** “ذَلِكَ يَوْمَ الْخُرُوجِ (işte odur çıkış günü) ifadesinin işaret ettiği fiille; yani o *münâdi* (seslenici)nin sesleneceği gün onlar kabirlerinden çıkacaklar يَوْمَ يَسْمَعُونَ (İşitecekleri gün), يَوْمَ يُنَادِ (sesleneceği gün) ifadesinin bedelidir. الْمُنَادِ (seslenici) İsrâfil’dir; Sûr’a üfleyecek ve şöyle diyecektir: “Ey çürümüş kemikler! Dağılmış organlar parçalanmış etler, saçılmış saçlar! Allah âdil yargılama için toplanmanızı emrediyor.” İsrâfil’in Sûr’a üfleyeceği, Cebrâil’in ise toplanma için sesleneceği de söylenmiştir.

[754] “Yakın bir yerden,” yani Beyt-i Makdis’deki kayadan (*sabre*). Burası Yeryüzünün semaya en yakın yeridir; on iki mil daha yakın olup dünyanın merkezi burasıdır.² “Yakın bir yerden” ifadesi ile “ayaklarının altından” veya “saçlarının diplerinden” anlamının kastedildiği de söylenmiştir. Son anlama göre, her saç telinden “Ey çürümüş kemikler!” nidası duyulacaktır.

1 Parça zikredilip bütün kastedilerek... / ed.

2 Arz’ın en yüksek yeri Everest tepesidir. / ed.

[٧٥٠] {يَحْمَدُ رَبَّكَ} حامداً ربك. والتسبيح محمول على ظاهره، أو على الصلاة. فالصلاة {قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ} الفجر، {وَقَبْلَ الْغُرُوبِ} الظهر والعصر، {وَمِنَ اللَّيْلِ} العشاءان؛ وقيل: التهجد. {وَأَذْبَارَ السُّجُودِ} التسبيح في آثار الصلوات. والسجود والركوع يعبر بهما عن الصلاة. وقيل النوافل بعد المكتوبات. وعن علي رضي الله عنه: الركعتان بعد المغرب. وروي عن النبي ﷺ: ”من صلى بعد المغرب قبل أن يتكلم كتبت صلاته في عليين“. وعن ابن عباس رضي الله عنه: الوتر بعد العشاء.

[٧٥١] والأدبار جمع دبر. وقرئ «وإدبار»، من أدبرت الصلاة، إذا انقضت وتمت. ومعناه: وقت انقضاء السجود، كقولهم: آتاك خفوق النجم.

٤١- ﴿وَاسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ﴾

٤٢- ﴿يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ذَلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ﴾

٤٣- ﴿إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَإِلَيْنَا الْمَصِيرُ﴾

[٧٥٢] {وَاسْتَمِعْ} يعني واستمع لما أخبرك به من حال يوم القيامة. وفي ذلك تهويل وتعظيم لشأن المخبر به والمحدث عنه. كما يروى عن النبي ﷺ أنه قال سبعة أيام لمعاذ بن جبل: ”يا معاذاً اسمع ما أقول لك!“، ثم حدّثه بعد ذلك.

[٧٥٣] {فَإِنْ قُلْتَ: بِمِ انتصب اليوم؟ قلت: بما دل عليه {ذَلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ} أي يوم ينادي المنادي يخرجون من القبور. و{يَوْمَ يَسْمَعُونَ} بدل من {يَوْمَ يُنَادِ}. و{الْمُنَادِ} إسرافيل؛ ينفخ في الصور وينادي: أيتها العظام البالية والأوصال المنقطعة واللحوم المتمزقة والشعور المتفرقة! إن الله يأمركن أن تجتمعن لفصل القضاء. وقيل: إسرافيل ينفخ، وجبريل ينادي بالحشر.

[٧٥٤] {مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ} من صخرة بيت المقدس، وهي أقرب الأرض من السماء باثني عشر ميلاً، وهي وسط الأرض. وقيل: من تحت أقدامهم. وقيل: من منابت شعورهم يسمع من كل شعرة: أيتها العظام البالية!

[755] “Çılgılık”tan kasıt, Sûr’a ikinci üflenıştır. بِالْحَقِّ (kesinlikle) kelimesi, “çılgılık”la ilgilidir. Bunun amacı, yapılanların karşılığını görmek için dirilmek ve toplanmaktır.

5 **44. Yer şâk şâk yarılıp da hızla çıkacakları gün... Bu, Biz’e göre kolay bir haşirdir.**

[756] Fiil; تَشَقَّقُ (şâk şâk yarılıp) şeklinde okunduğu gibi, Ta’nın Şin’a idgamiyle teşşakkaku, meçhul olarak tuşakkaku, ayrıca teşşakku da okunmuştur.¹ سِرَاعًا (hızlıca) kelimesi, عَلَيْنَا دَائِرٌ مَعْرُورٌ hem zamirinin hâlidir. عَلَيْنَا بَيْسٌ (Bizim için kolaydır.) ifadesindeki عَلَيْنَا’nın öne alınması tahsis içindir; yani böyleleri büyük bir iş, ancak; hiçbir şeyin kendisini başka bir işten alıkoyamadığı, kudreti sonsuz (Allah) için kolay olabilir. Tıpkı “Sizin tamamınızın yaratılması ve yeniden diriltilmesi, tek bir kişinininki gibidir.” [Lokman 31/28] âyetindeki gibi.

15 **45. Biz onların söylediklerini çok iyi biliriz! Sen, onların başına dikilmiş bir zorba değilsin; Benim tehdidimden korkanlara bu Kur’ân’la öğüt ver (yeter).**

[757] “Biz onların söylediklerini çok iyi biliriz!” sözü, onlara yönelik bir tehdit, Peygamber (s.a.) için ise bir tesellidir.

[758] بِجَبَّارٍ (zorba) kelimesi, “Bunların başına dikilmiş bir zorba [muşaytirin] değilsin.” [Gâşiye 88/22] âyetinde olduğu gibi, bir despot değilsin ki onları imana zorlayasın; sadece bir davetçi ve teşvikçisin anlamındadır. Bu ifadeyle, onlara karşı tahammülkâr davranması ve onlara katı davranmaması istendiği söylenmiştir. Kelimenin, *ecberahû ‘aleyhi* (Onu bir işe zorladı) anlamında *ceberahû ‘alel- emri* ifadesinden alınmış olması da mümkündür; yani sen onlar üzerinde bir yönetici değilsin ki onları imana mecbur edesin. 25 *‘Alâ* harfi de biri yönetici ve yetkili olduğunda söylenen *huve ‘aleyhim* (O onların başındadır) deyimindeki *‘alâ* gibidir.

[759] “Tehdidimden korkanlar” ifadesi, “Sen sadece, ondan korkanları uyayabilirsin.” [Nâzi‘ât 79/45] âyetindeki gibidir; çünkü uyarı ancak böylelerine fayda verir, inkârda ısrar edene değil.

30 [760] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki “Her kim Kâf sûresini okursa Allah ona ölüm nöbetlerini ve sekerâtını kolaylaştırır.”

1 İlk iki kıraat tefe‘ül kalıbından; üçüncü tefilden, dördüncü ise infi‘âldendir. İlk kalıpta; toprağın yarılmasında ‘belli bir zorlanma ve aşamalılık’ anlamı, ikinci kalıpta yarılmanın ‘fazlalığı’, son kalıpta ise bir yarma iradesine inkiyaden yarılma anlamı söz konusudur. / ed.

[٧٥٥] و{الصَّيْحَةُ} النفخة الثانية. {بِالْحَقِّ} متعلق ب{الصَّيْحَةُ}، والمراد به البعث والحشر للجزاء.

٤٤- ﴿يَوْمَ تَشْقُقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ذَلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ﴾

[٧٥٦] وقرئ «تَشْقُقُ»، و«تَشْقُقُ» بإدغام التاء في الشين، و«تَشْقُقُ»، على البناء للمفعول، و«تَشْقُقُ». {سِرَاعًا} حال من المجرور. {عَلَيْنَا يَسِيرٌ} تقديم الظرف يدل على الاختصاص، يعني لا يتيسر مثل ذلك الأمر العظيم إلا على القادر الذات الذي لا يشغله شأن عن شأن، كما قال تعالى {مَا خَلَقَكُمْ وَلَا بَعَثَكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةً} [لقمان: ٢٨].

٤٥- ﴿نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذِكْرٌ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ

وَعِيدٍ﴾ ١٠

[٧٥٧] {نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ} تهديد لهم وتسلية لرسول الله ﷺ.

[٧٥٨] {بِجَبَّارٍ} كقوله تعالى {بِمُسَيِّطِرٍ} [الغاشية: ٢٢]، حتى تقسروهم على الإيمان؛ إنما أنت داع وبعث. وقيل: أريد التحلم عنهم وترك الغلظة عليهم. ويجوز أن يكون من جبزه على الأمر، بمعنى أجبره عليه؛ أي ما أنت بوال عليهم تجبرهم على الإيمان. وعلى بمنزلته في قولك: هو عليهم، إذا كان واليهم ومالك أمرهم. ١٥

[٧٥٩] {مَنْ يَخَافُ وَعِيدٍ} كقوله تعالى {إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ مَنْ يَخْشَاهَا} [النازعات: ٤٥]، لأنه لا ينفع إلا فيه دون المصّر على الكفر.

[٧٦٠] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة ق هوّن الله عليه تارات الموت وسكراته.

ZÂRİYÂT SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 60 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Savurdukça savuranlara,
2. Böylece yükünü taşıyanlara,
3. O sayede kolayca; akıp gidenlere,
4. İşi taksim edenlere yemin ederim ki...
5. Kesinlikle doğrudur size vaat edilen.
6. Mutlaka gerçekleşecek o yargılanma!..

10 [761] “Savurdukça savuran” rüzgâr“lara...” Çünkü rüzgârlar toprak vb. şeyleri savurur. Nitekim تَذْرُوهُ الرِّيحُ (“[Zamanla] rüzgârların savurduğu [samana döner].” [Kehf 18/45] buyrulmuştur. Tâ'nın Zel'e idgam edilmesiyle de okunmuştur (yani *ve'z-zâriyâzzerv^{en}*). “Böylece yükünü taşıyan” bulut“lara...” Çünkü bulutlar yağmuru taşır. İsm-i mef'ûlün yani “taşınan”ın mastar olarak adlandırılması ile Vav'ın fethasıyla *vakran* diye de okunmuştur. Yahut da *viker^{an}*, *haml^{en}* anlamında olup mef'ûl-i mutlaktır. “Kolaylıkla akıp giden” gezegen“lere...” كَسْرًا kelimesi *cery^{en} zâ yusⁱⁿ* yani büyük bir suhuletle akıp giden anlamındadır.

20 [762] “İşi taksim eden” melek“lere...” Çünkü melekler, yağmur rızık vb. şeyleri bölüştürürler. Yahut taksimatla memur olarak bölüştürme işini yaparlar. Mücâhid'den (v. 103/721) nakledildiğine göre, melekler insanlara dair işleri taksim etme görevini üstlenirler: Cebrâil azap ve helâk işlerini, Mikâil rahmeti, ölüm meleği (Azrâil) canları almayı, İsrâfil de Sûr'a üfleme görevini üstlenmiştir.

25 [763] Rivayete göre, Hz. Ali (v. 40/661) minberde iken şöyle demiştir: “Bana soru sorma imkânını yitirmeden önce soru sorun bana. Benden sonra soru sorabileceğiniz benim gibi birini bulamayacaksınız.” İbn Kevvâ‘ (v. 80/699?) ayağa kalktı ve “Savurdukça savuranlar ne demektir?” diye sordu. Hz. Ali, “Rüzgârdır.” dedi. “Peki, ağır yük taşıyanlar?” “Buluttur” dedi. 30 “Kolaylıkla akıp gidenler?” “Gök cisimleridir.” dedi. “Ya işi taksim edenler?” “Meleklerdir” diye cevap verdi. İbn Abbas'tan (v. 68/688) da benzer bir rivayet gelmiştir.

35 [764] Hasan-ı Basrî (v. 110/728) şöyle demiştir: “*el-Mukassimât* bulutlardır. Allah, kulların daha önce yedi gezegene yüklenmiş olan rızıklarını bulutlarla taksim eder.”

سورة الذاريات

مكية؛ وهي ٦٠ آية

بسم الله الرحمن الرحيم

١- ﴿وَالذَّارِيَاتِ ذُرُوءًا﴾

٢- ﴿فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا﴾

٣- ﴿فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا﴾

٤- ﴿فَالْمُقْسِمَاتِ أَمْرًا﴾

٥- ﴿إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٍ﴾

٦- ﴿وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ﴾

١٠ [٧٦١] {وَالذَّارِيَاتِ} الرياح، لأنها تذرو التراب وغيره. قال الله تعالى {تَذُرُوهُ

الرِّيَّاحُ} {الكهف: ٤٥}. وقرئ بإدغام التاء في الذال. {فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا} السحاب، لأنها تحمل المطر. وقرئ «وِقْرًا»، بفتح الواو على تسمية المحمول بالمصدر، أو على إيقاعه موقع حملاً. {فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا} الفلك. ومعنى {يُسْرًا} جرياً ذا يسر، أي ذا سهولة.

[٧٦٢] {فَالْمُقْسِمَاتِ أَمْرًا} الملائكة، لأنها تقسم الأمور من الأمطار والأرزاق

١٥ وغيرها، أو تفعل التقسيم مأمورة بذلك. وعن مجاهد: تتولى تقسيم أمر العباد؛ جبريل

للغلظة، وميكائيل للرحمة، وملك الموت لقبض الأرواح، وإسرافيل للنفخ.

[٧٦٣] وعن عليّ عليه السلام أنه قال وهو على المنبر: سلوني قبل أن لا تسألوني،

ولن تسألوا بعدي مثلي. فقام ابن الكواء فقال: ما الذَّارِيَاتِ ذُرُوءًا؟ قال: الرياح. قال:

فالحاملات وقرأ؟ قال السحاب. قال: فالجاريات يسراً؟ قال: الفلك. قال: فالمقسّمات

٢٠ أمراً؟ قال: الملائكة. وكذا عن ابن عباس.

[٧٦٤] وعن الحسن المقسمات السحاب، يقسم الله بها أرزاق العباد، وقد حملت

على الكواكب السبعة.

[765] [Bunların tamamıyla] sadece rüzgârın kastedilmiş olması da mümkündür; çünkü rüzgâr, bulutu oluşturur, onu taşır, sağa sola yönlendirir ve atmosferde kolaylıkla akar. Ayrıca bulutların dağıtılmasıyla yağmurlar bölüştürülür.

[766] **Şayet** “[Âyetlerdeki tüm ifadelerle rüzgârın veya her biriyle farklı farklı şeylerin kastedilmiş olduğu şeklindeki] iki yoruma göre [âyet başlarındaki] Fâ’ların anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** Birincisine göre Fâ’daki takibin anlamı şudur: Allah rüzgâra yemin etmiş; ardından rüzgârın sevk ettiği buluta, ardından rüzgârın eserek sürüklediği gök cisimlerine, ardından da Allah’ın izniyle yağmur, deniz ticaretleri ve yararları adına rızıkları taksim eden meleklerle yemin etmiştir. İkinci yoruma göre ise, rüzgâr esmekle işe başlar, toprak ve kumları savurur, bulutları [bir yerden bir yere] nakleder, atmosferde eserken bulutu dağıtır ve yağmuru paylaştırır.

[767] **إِنَّمَا تُوعَدُونَ** (Kesinlikle... size vaat edilen.) ifadesi, kasemin cevabıdır. [İnnemâdaki] Mâ, ya ism-i mevsul ya da masdariyedir. Vaat edilen, öldükten sonra diriliştir. *Va’dun sâdikun* (sadık vaat) ifadesi, **عيشة راضية** gibidir.¹ الدين “amellerin karşılığı”, **واقع** ise, “olacak olan” demektir.

7. Yollarla, yörüngelerle dolu gök hakkı için!

8. Çelişkili sözler sarf etmektesiniz!

9. Oysa bu davetten, ancak akıllı çarpılmış olan kimse çevrilip vazgeçirilir.

[768] **الْحَبِيبِ**’dan kasıt yollardır. Tıpkı rüzgâr vurduğunda kum ve su üzerinde oluşan, yolu andıran çizgiler gibi. Aynı şekilde *hubukuş-şar* da saçın kıvrılması ve kırılması sonucunda aldığı biçimdir. Züheyr (v. 609?) şöyle demiştir:

Çimenlerle taçlanmıştı, soğuk ve hızlı esen bir rüzgâr da
suda kıvrımlar meydana getirmek için onu dokuyordu âdeta.

Yine, *ed-dir’u mahbûketun* (zırh örülmüştür) denilir; çünkü halkaları sıra sıra dizilidir. İşte, semanın yaratılışının da böyle olduğu söylenmiştir. Hasan-ı Basrî (v. 110/728) semanın *hubukunun*, üzerindeki yıldızlar olduğunu söylemiştir ki anlamı şudur: Yıldızlar gökyüzünü tıpkı rengârenk çizgilerin desenli bir kumaşı süslediği gibi süslüyor. Semanın *hubukunun* onun sık dokunuşu ve muhkemliği olduğu da söylenmiştir. Bu mâna Arapların *feresun mahbûku’l-me’âkimi* -yani kasları sıkı at- deyiminden alınmıştır. Dokumacı dokumasını iyi yaptığında *mâ ehsane hubukehû* (Dokumaları ne güzel!) derler. *Hubuk* kelimesi *misâl - musul* örneğindeki gibi *hibâkin*

1 Hâkka 69/21’de geçen bu ifade lâfzen “razı olan hayat” anlamında ise de gerçekte “cennetliğin razı olduğu hayat” anlamındadır. İşte, ilgili ifadede de vaadin kendisi değil, Allah / Peygamber sadıktır. / ed.

[٧٦٥] ويجوز أن يراد الرياح لا غير؛ لأنها تنشىء السحاب وتقله وتصرفه، وتجري في الجو جرياً سهلاً، وتقسم الأمطار بتصريف السحاب.

[٧٦٦] فإن قلت: ما معنى الفاء على التفسيرين؟ قلت: أمّا على الأوّل فمعنى التعقيب فيها أنه تعالى أقسم بالرياح، فبالسحاب الذي تسوقه، فبالفلك التي تجريها بهبوبها، فبالملائكة التي تقسم الأرزاق بإذن الله من الأمطار وتجارات البحر ومنافعه. وأمّا على الثاني، فلأنها تبتدئ بالهبوب، فتذرو التراب والحصباء، فتقل السحاب، فتجري في الجوّ باسطة له فتقسم المطر.

[٧٦٧] {إِنَّمَا تُوعَدُونَ} جواب القسم، وما موصولة أو مصدرية. والموعود البعث. ووعد صادق: كـ {عَيْشَةٍ رَّاضِيَةٍ}. [الحاقة: ٢١]. والدين الجزاء، والواقع الحاصل. ١٠

٧- ﴿وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ﴾

٨- ﴿إِن كُنتُمْ لَنِي قَوْلٍ مُّخْتَلِفٍ﴾

٩- ﴿يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنِ أُوْفِكُ﴾

[٧٦٨] {الْحُبُكِ} الطرائق، مثل حبك الرمل والماء، إذا ضربته الريح، وكذلك حبك الشعر آثار تثنيه وتكسره. قال زهير يصف غديراً: ١٥

مُكَلَّلٌ بِأُصُولِ النَّجْمِ تَنْسِجُهُ * رِيحٌ خَرِيْقٌ لِصَاحِي مَائِهِ حُبُكُ

والدرع محبوكة، لأنّ حلقها مطرق طرائق. ويقال: إن خلقه السماء كذلك. وعن الحسن: حُبُكُهَا نجومها. والمعنى: أنها تزينها كما تزين الموشى طرائق الوشي. وقيل: حبكها صفاتها وإحكامها، من قولهم: فرس محبوك المعاقم؛ أي محكمها. ٢٠ وإذا أجاد الحائك الحياكة قالوا: ما أحسن حبكه! وهو جمع حبك، كمثل ومثل،

veya *tarikat* - *turuk* örneğindeki gibi *habiker^{um}*un çoğuludur. *Hubuk* kelimesi *kuf*l vezninde *hubk*, *silk* vezninde *hibk*, *cebel* vezninde *habek*, *berk* vezninde *habk*, *ni'am* vezninde *hibek*, *ibil* vezninde *hibik* olarak da okunmuştur.

[769] “Çelişkili sözler sarf etmektesiniz!” sözüyle, Peygamber hakkında “sihirbaz”, “şair”, “cinli” vs. demeleri;¹ Kur’ân hakkında da “şiir”, “sihir”, “geçmişlerin masalları” vb. tutarsız sözleri kastedilmiştir. Dahhâk (v. 105/723) demiştir ki kâfirlerin sözleri tutarlı değildir; aksine çelişkili ve tutarsız şeyler söylüyorlar! Katâde de (v. 117/735) âyeti şöyle açıklamıştır: Bir kısmınız inanıyor, bir kısmınız yalanlıyor, bazılarınız iman ediyor, bazılarınız ise inkâr ediyor.

[770] يُّؤْفَكُ عَنْهُ (Ondan çevrilip vazgeçiriliyor!) Zamir (‘o’ndan) Kur’ân’a veya Peygamber’e (s.a.) işaret eder; yani ancak daha büyüğü ve daha şiddetlisi bulunmayan bir saptırılışla saptırılan kişi ondan döndürülüyor! Tıpkı *lâ yehliku ‘alâllâhi illâ hâlik^{um}* (Allah’ın rahmetinden, ancak daha ötesi olmayan bir helâk içinde bulunan kişi mahrum kalır.) ifadesinde olduğu gibi. İfadenin “Ancak yüz çevireceği Allah’ın ezeli ilminde bilinen kişi ondan döndürülüyor!” anlamında olduğu da söylenmiştir; zira Allah ezelden onun haktan döneceğini ve hatasından vazgeçmeyeceğini bilir. (‘O’ndan) zamir(i), [5. âyette geçen] “size vaat edilen”e veya [6. âyetteki] *dine* de gönderilebilir. Yani Allah, savuran rüzgârlara yemin etti ki kıyametin gerçekleşmesi haktır. Sonra semaya yemin etti ki, bunlar kıyametin gerçekleşmesi konusunda tutarsız görüşlere sahiptirler; kimi kuşku duymakta, kimi bile bile inkâr etmektedir. Sonra da şöyle buyurdu: Kıyameti kabul etmekten sadece aklı çarpıtılmış kişi vazgeçirilebilir. Diğer bir vecih de zamirin, قول مختلف (çelişkili söz)e gitmesidir. Bu durumda عن ;

25 Yeme - içme sebebiyle semirmekten birbirlerini menediyorlar

ifadesindeki عن gibi olur; yani yemeden içmeden menedilmeleri son derece semirmelerinden kaynaklanmaktadır. İşte, bunların iftiraları da, o çelişkili sözlerinden kaynaklanmaktadır! Sa’îd b. Cübeyr (v. 94/713) ise ifadeyi ma’lûm sığayla; “İnsanları döndüren -yani Kureyş- vazgeçiriyor!” anlamında *ye’fiku ‘anhu men efek* şeklinde okumuştur. Şöyle ki: Bir kabile aralarından akıllı ve bilge bir adamı Hz. Peygamber hakkında araştırma yapması için [Mekke’ye] gönderirler; Kureyşliler de adama “Aman ondan uzak dur!” derlerdi; o da döner, bunu halkına haber verirdi. Zeyd b. Ali’nin (v. 122/740); “İnsanları ondan, kendisi sapmış olan kişi vazgeçiriyor!” anlamında *ye’fiku ‘anhu men ufik* şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir.

1 Bkz. Enbiyâ 21/5. / ed.

أو حبيكة، كطريقة وطرق. وقرئ «الحَبْكُ»، بوزن القفل. و«الحَبْكُ»، بوزن السلك. و«الحَبْكُ»، بوزن الجبل، و«الحَبْكُ»، بوزن البرق، و«الحَبْكُ»، بوزن النعم، و«الحَبْكُ»، بوزن الإبل.

[٧٦٩] {إِنْكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ} قولهم في الرسول ساحر وشاعر ومجنون؛ وفي القرآن شعر وسحر وأساطير الأولين. وعن الضحاك: قول الكفرة لا يكون مستويًا، إنما هو متناقض مختلف. وعن قتادة: منكم مصدق ومكذب، ومقرّ ومنكر.

[٧٧٠] {يُؤْفِكُ عَنْهُ} الضمير للقرآن أو للرسول، أي يصرف عنه، من صرف الصرف الذي لا صرف أشد منه وأعظم؛ كقوله: لا يهلك على الله إلا هالك. وقيل: يصرف عنه من صرف في سابق علم الله، أي علم فيما لم يزل أنه مأفوك عن الحق لا يرعوي. ويجوز أن يكون الضمير لـ {مَا تُوَعَّدُونَ} أو لـ {لِلَّذِينَ}؛ أقسم بالذاريات على أن وقوع أمر القيامة حق، ثم أقسم بالسماء على أنهم في قول مختلف في وقوعه، فمنهم شاك، ومنهم جاحد. ثم قال: يؤفك عن الإقرار بأمر القيامة من هو المأفوك. ووجه آخر: وهو أن يرجع الضمير إلى {قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ}. وعن مثله في قوله:

يَنْهَوْنَ عَنْ أَكْلِ وَعَنْ شُرْبٍ ❁

١٥ أي يتناهون في السمن بسبب الأكل والشرب. وحقيقته: يصدر تناهيهم في السمن عنهما، وكذلك يصدر إفكهم عن القول المختلف. وقرأ سعيد بن جبير «يَأْفِكُ عَنْهُ مِنْ أَفِكٍ»، على البناء للفاعل. أي من أفك الناس عنه، وهم قريش. وذلك أنّ الحَيَّ كانوا يبعثون الرجل ذا العقل والرأي ليسأل عن رسول الله ﷺ، فيقولون له: احذره! فيرجع فيخبرهم. وعن زيد بن عليّ: «يَأْفِكُ عَنْهُ مِنْ أَفِكٍ»، أي يصرف الناس عنه من هو مأفوك في نفسه.

Zeyd b. Ali'nin "İnsanları ondan çok iftiracı ve yalancı kimse vazgeçiriyor!" anlamında *Ye'feku anhu men effek* şeklinde okuduğu da nakledilmiştir. İfade, *yu'fenu 'anhu men ufin* şeklinde de okunmuştur; yani "Ondan, napsizler mahrum bırakılıyor!" Bu da, "Sağa sağa memede süt bırakmadı." anlamındaki *efine'd-dar*^{sa} kullanımından alınmıştır.

10. O kahrolsun o yalancılar!..

[771] قَتِلَ الْخَوَاضُونَ (O kahrolası yalancılar...) ifadesi onlar için bir beddua-
dır. Tıpkı قَتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ ("Kahrolası insan ne nankördür!") [Abese 80/17])
âyetindeki gibi. *Kutilenin* aslı, kişinin canının alınıp helâk olmasına ilişkin
10 bir beddua iken, daha sonra "Lânet olasıca!" ve "Yüzü kararasıca!" anlamın-
da kullanılır olmuştur.

[772] الْخَوَاضُونَ alabildiğine yalan söyleyen ve doğru olmayan şeyleri uy-
duranlar; yani [yukarıda] zikredilen çelişkili sözlerin sahipleridir. Başındaki
Lâm-ı ta'rif onlara işaretler. Âdeti *kutile hâ'ulâi'l-harrâsîn* (Şu alabildiğine
15 yalan söyleyenler kahrolsun!) denilmektedir: "Allah kahretsin" anlamında
katele'l-harrâsîne şeklinde de okunmuştur.

11. Onlar ki aymazlık içindedirler, ne yaptıklarını bilmezler!

12. Bir de alaylı alaylı "Ne zamanmış şu hesap günü?" diye sorarlar.

13. Ateşin üzerinde azap çekecekleri gün!..

20 **14. "Tadın bakalım fitnenizi, tadın dünyada kaydattığınız fitne
ateşinin neticesini! İşte gelmesini dört gözle beklediğiniz azap!"**

[773] "Aymazlık" yani kendilerini çepeçevre saran bir cehalet içinde "ne yaptıklarını bilmezler" yani kendilerine emredilen şeylerden gafildirler.

[774] "Sorarlar;" ve "Ne zamanmış şu hesap günü?!" derler." *Dîn, cezâ*
25 (karşılık) anlamındadır. أَيَّانُ Hemze'nin kesresi ile *ıyyâne* şeklinde de okun-
muştur. Bu da bir telaffuz şeklidir.

[775] **Şayet** "أَيَّانُ (Ne zaman), nasıl يَوْمُ (gün)e zarf olarak gelmiş? Oysa
zamanlar ancak olaylara zarf olabilir." **dersen şöyle derim:** İfadenin anlamı
ıyyâne vukū'u yevmi'd-dîn (Hesap gününün gerçekleşmesi ne zamandır?) şek-
30 lindedir. "Peki, sorunun cevabında [13. âyette] gelen يَوْمُ kelimesi neden mansüb
olmuş?" **dersen şöyle derim:** Sorunun işaret ettiği gizli bir fiil ["gerçekleşir" fiili]
ile mansüb olmuştur; yani *yeka'u yevme hum 'ale'n-nâri yuftenûn* (Ateşin üze-
rinde azap çekecekleri gün gerçekleşecektir [hesap günü])." *Mütemekkin* olma-
yan bir şeye -yani cümleye- muzâf oluşundan dolayı da meftuh olmuş olabi-
35 lir. **Şayet** "[يَوْمُ] meftuh kabul edildiğinde cümledeki konumu nedir?" **dersen**

وعنه أيضًا «يَأْفِكُ عَنْهُ مِنْ أَفْكَ»، أي يصرف الناس عنه من هو أفك كذاب. وقرئ «يؤفّن عنه من أفن»، أي يحرمه من رحم، من أفن الضرع، إذا نهكه حلبًا.

١٠- ﴿قُتِلَ الْخَرَاصُونَ﴾

[٧٧١] {قُتِلَ الْخَرَاصُونَ} دعاء عليهم، كقوله تعالى {قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ} [عبس: ١٧]. وأصله الدعاء بالقتل والهلاك، ثم جرى مجرى لُعِنَ وقبح.

[٧٧٢] والخرّاصون الكذابون المقدرّون ما لا يصح، وهم أصحاب القول المختلف. واللام إشارة إليهم، كأنه قيل: قتل هؤلاء الخراصون. وقرئ «قتل الخراصين»، أي قتل الله.

١١- ﴿الَّذِينَ هُمْ فِي عَمْرَةٍ سَاهُونَ﴾

١٢- ﴿يَسْأَلُونَ أَيَّانَ يَوْمِ الدِّينِ﴾

١٣- ﴿يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ﴾

١٤- ﴿ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ﴾

[٧٧٣] {فِي عَمْرَةٍ} في جهل يغمرهم {سَاهُونَ} غافلون عما أمروا به.

[٧٧٤] {يَسْأَلُونَ} فيقولون {أَيَّانَ يَوْمِ الدِّينِ}، أي متى يوم الجزاء؟ وقرئ بكسر

١٥ الهمزة، وهي لغة.

[٧٧٥] فإن قلت: كيف وقع {أَيَّانَ} ظرفًا لليوم، وإنما تقع الأحيان ظرفًا للحدثان؟

قلت: معناه: أيان وقوع يوم الدين. فإن قلت: فيم انتصب اليوم الواقع في الجواب؟

قلت: بفعل مضمّر دلّ عليه السؤال، أي يقع {يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ}. ويجوز أن

يكون مفتوحًا لإضافته إلى غير متمكن، وهي الجملة. فإن قلت: فما محله مفتوحًا؟

şöyle derim: Gizli bir fiille yani *yeka'u* (gerçekleşir) ile nasb konumunda olması mümkündür. Yine, gizli bir mübtedâ olan *huveye* haber olarak merfû' olması da caizdir; yani *huve yevm^{un} hum 'ale'n-nâri yuftenûn* (O gün, onların ateşin üzerinde azap çecekleri gündür). Nitekim İbn Ebû 'Able (v. 5 152/769) merfû' okumuştur.

[776] يُتُّنُونَ “yakılırlar, azaba uğratılırlar” demektir. “Siyah taşlık bölge” anlamındaki *fetîn* deymi bu kullanımdandır; çünkü böyle bir yerin taşları yanmış gibi görünür.

[777] ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ (Tadın fitnenizi!) ifadesi hâl konumundadır; yani [o gün] onlara böyle denilerek [ateşin üzerinde azap çecekleri gündür.] هذا (bu) mübtedâ, الذي ise onun haberi; yani o dört gözle beklediğiniz şey işte bu azaptır. هذا'nın “fitneniz”den bedel olması da mümkündür; yani “tadın bu azabı!”

15. Müttakiler ise şüphesiz cennetlerde ve pınar başlarındadır.

16. Rablerinin kendilerine verdiğini almış olarak... Zira bundan önce güzel işler yapmaktaydılar:

[778] “Rablerinin kendilerine verdiğini almış olarak...” Rablerinin, kendilerine ihsan ettiği her şeyi elde ederek ve ondan memnun kalarak... Yani Rablerinin kendilerine sunduğu mükâfatlar içerisinde kabulle karşılanmayacak, memnun ve razı olunmayacak hiçbir şey yoktur; çünkü tamamı güzel, hoş nimetlerdir. “Allah, kullarının sadakalarını alır.” [Tevbe 9/104] -yani kabul eder ve bundan razı olur- âyeti de bu kullanıma örnektir.

[779] “Güzel işler yapmaktaydılar.” Yaptıkları güzel işler, izleyen ifadelerde açıklanmaktadır.

17. Geceleyin pek az uyurlardı (meselâ);

18. Seher vakitlerinde bağışlanmak için dua ederlerdi;

[780] [ما يهجعون] ifadesindeki ما zâit olup anlam şöyledir: *Kânû yehce'üne fi tâifetⁱⁿ kalîletⁱⁿ mine'l-leylⁱ* (Onlar gecenin az bir kısmında uzanıp yatarlardı.) Bu, قَلِيلًا (az) kelimesinin zarf kabul edilmesi durumundadır. Bu kelimeyi *kânû yehce'üne hucû^{an} kalîl^{en}* (az uzanıyorlardı) anlamında gizli bir mefûl-i mutlakın sıfatı da yapabilirsin. Ayrıca, masdariye veya ism-i mevsul olması da mümkündür ki bu durumda anlam şöyle olur: *Kânû kalîl^{en} mine'l-leyli hucû'uhum* (Uzanmaları, gecenin az bir kısmında idi.) veya *kânû kalîl^{en} mine'l-leyli mâ yehce'üne fi-hi* (Gece içerisinde uzandıkları süre azdı.) Yine mâ'nın fâ'il olmak üzere قَلِيلًا ile merfû' olması da mümkündür.

[781] [17.] âyette birkaç mübalağa vardır: (i) Uyuklamak, hafifçe dalamak anlamındaki *hucû'* kelimesi. Şairin şu beyti buna örnektir:

قلت: يجوز أن يكون محله نصبًا بالمضمر الذي هو يقع؛ ورفعاً على: هو يومٌ هم على النار يفتنون. وقرأ ابن أبي عبيدة بالرفع.

[٧٧٦] {يُفْتَنُونَ} يحرقون ويعذبون. ومنه الفتين، وهي الحزة؛ لأن حجارتها كأنها محرقة.

٥ [٧٧٧] {ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ} في محل الحال، أي مقولاً لهم هذا القول. {هذا} مبتدأ، و{الذي} خبره، أي هذا العذاب هو الذي {كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ}. ويجوز أن يكون {هذا} بدلاً من {فِتْنَتَكُمْ}، أي ذوقوا هذا العذاب.

١٥- {إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ}

١٦- {أَخْذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُحْسِنِينَ}

١٠ [٧٧٨] {أَخْذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ} قابلين لكل ما أعطاهم، راضين به، يعني أنه ليس فيما آتاهم إلا ما هو ملتمى بالقبول مرضي غير مسخوط، لأن جميعه حسن طيب. ومنه قوله تعالى {وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ} [التوبة: ١٠٤]، أي يقبلها ويرضاها.

[٧٧٩] {مُحْسِنِينَ} قد أحسنوا أعمالهم، وتفسير إحسانهم ما بعده.

١٧- {كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ}

١٥- {وَبِالْأَشْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ}

[٧٨٠] {مَا} مزيدة. والمعنى: كانوا يهجعون في طائفة قليلة من الليل، إن جعلت {قَلِيلًا} ظرفاً، ولك أن تجعله صفة للمصدر، أي كانوا يهجعون هجوعاً قليلاً. ويجوز أن تكون {مَا} مصدرية أو موصولة؛ على كانوا قليلاً من الليل هجوعهم، أو ما يهجعون فيه. وارتفاعه بـ{قَلِيلًا} على الفاعلية.

٢٠ [٧٨١] وفيه مبالغت لفظ الهجوع، وهو الفرار من النوم. قال:

Döktü başımdaki saçları miğfer;
uykuyu ancak biraz uyuklayarak tadabiliyorum.

(ii) قلیل (az) kelimesi. (iii) من الليل (geceden) ifadesi; çünkü gece dinlenme ve rahatlama vaktidir. (iv) Bunu tekit etmek için mâ-i zâidenin getirilmesi.

- 5 [782] Allah onları şöyle nitelemektedir: Gecelerini *teheccûtle* geçirirlerdi; ama yine de sanki geceyi günahla geçirmişler gibi, sabahleyin Allah'a istiğfar ederlerdi. “[Seher vakitlerinde] bağışlanmak için dua ederlerdi.” ifadesinde şu mesaj vardır: Gerçek anlamda bağışlanma dileyenler, yani “istiğfar edici” vasfına layık olanlar sadece bunlardır; günahta ısrar edenler değil.
- 10 Böylece sanki istiğfar etmek onlara özgü kılınmıştır; çünkü bunu sürekli ve uzun uzadıya yapmaktadırlar.

- [783] **Şayet** “Bazılarının dediği gibi Mâ'nın nâfiye (olumsuzlaştırıcı) olması ve anlamın ‘Onlar geceleyin biraz bile uyumazlar; gecenin tamamını ibadetle geçirirler.’ şeklinde olması mümkün müdür?” **dersen şöyle derim:**
- 15 Hayır; çünkü *Mâ-i nâfiyenin* sonrası öncesinde amel etmez. Meselâ, *Zeyden* *edrib* (Zeydi dövmedim) diyebilirsin, fakat (aynı anlamda) *Zeyden mâ darebtu* diyemezsin.

19. İsteyene de yoksuna da bir hak tanırlardı ‘kendi’ mallarında.

- [784] *Sâil* dilenen demektir. *Mahrûm* ise el açmaktan titizlikle sakındığı için (zengin sanılıp) maddî yardımdan yoksun bırakılanıdır. Peygamber'in (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “*Miskin*, (kendisine) bir iki öğün yemeğin, bir iki lokmanın, bir iki hurma tanesinin (verilmesinin) dönüp gitmesi için kâfi geldiği kimse değildir.” “Peki, kimdir?” diye sordular. “Ne maddî imkânı olan ne de kendisine yardım edilen kişidir.” buyurdu. [*Müslim*, 25 “Kitâbü’z-Zekât”, 101] *Mahrûm*un, çoğalacak hiçbir mala sahip olmayan kişi olduğu da söylenmiştir. Şöyle de denilmiştir: *Mahrûm*, neredeyse hiç kazancı olmayan, imkânı son derece kısıtlı kişidir.

20. Yakînen inananlar için yeryüzünde deliller vardır.

- [785] “Yeryüzünde” o yüce Sanatkâr'ı, O'nun kudretini, hikmetini ve her şeyi çekip çevirdiğini gösteren “deliller vardır.” Şöyle ki: Yeryüzü, “Sizin için yeri beşik yapan O'dur.” [TâHâ 20/53] âyetinin de ifade ettiği gibi, üzerinde yaşayanlar için halı gibi serilmiştir. Yeryüzünde; gezip dolaşacak dağ ve ovalarında yürüyecekler için yollar ve geçitler bulunmaktadır. Yeryüzü ova, dağ, kara, deniz ve birbirlerine yakın olmalarına rağmen kimi sert, kimi gevşek, kimi verimli, kimi verimsiz arazi parçaları gibi kısımlara ayrılmıştır.
- 35

قَدْ حَصَتِ الْبَيْضَةُ رَأْسِي فَمَا * أَطْعَمُ نَوْمًا غَيْرَ تَهْجَاعِ

وقوله {قَلِيلًا}، و{مِنَ اللَّيْلِ}؛ لأن الليل وقت السُّبات والراحة، وزيادة {مَا} المؤكدة لذلك.

[٧٨٢] وصفهم بأنهم يحيون الليل متهجدين، فإذا أسحروا أخذوا في الاستغفار، كأنهم أسلفوا في ليلهم الجرائم. وقوله {هُم يَسْتَغْفِرُونَ} فيه أنهم هم المستغفرون الأحقاء بالاستغفار دون المصرين، فكأنهم المختصون به لاستدامتهم له وإطناهم فيه.

[٧٨٣] فإن قلت: هل يجوز أن تكون {مَا} نافية كما قال بعضهم، وأن يكون المعنى: أنهم لا يهجعون من الليل قليلاً، ويحيونه كله؟ قلت: لا، لأن ما النافية لا يعمل ما بعدها فيما قبلها. تقول: زيداً لم أضرب، ولا تقول: زيداً ما ضربت. ١٠

١٩- ﴿وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ﴾

[٧٨٤] السائل: الذي يستجدي، والمحروم الذي يحسب غنياً فيحرم الصدقة لتعففه. وعن النبي ﷺ: «ليس المسكين الذي تردّه الأكلة والأكلتان، واللقمة واللقتان، والتمرّة والتمرتان». قالوا: فما هو؟ قال: «الذي لا يجد ولا يتصدق عليه». وقيل: الذي لا ينمي له مال. وقيل: المحارف الذي لا يكاد يكسب. ١٥

٢٠- ﴿وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِّلْمُوقِنِينَ﴾

[٧٨٥] {وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ} تدل على الصانع وقدرته وحكمته وتدبيره حيث هي مدخوة كالبساط لما فوقها، كما قال {الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا} إله: [٥٣]. وفيها المسالك والفجاج للمتقلبين فيها والماشين في مناكبها، وهي مجزأة؛ فمن سهل وجبل وبر وبحر، وقطع متجاورات من صلبة ورخوة، وعذاة وسبخة ٢٠

O, aynı suyla sulandığı hâlde türlü türlü bitkilerle, enva-i çeşit ağaçlarla, renkleri, tatları, kokuları değişik meyvelerle döllemeye müsait bir canlıyı andırır. Tıpkı “Her biri aynı su ile sulanır. Fakat onları tat bakımından birbirinden üstün, kılmışızdır.” [Ra’d 13/4] âyetinde ifade edildiği gibi. Hepsi de yeryüzü sakinlerinin gerek sağlıklarında gerekse hastalıklarında ihtiyaçlarına, faydalarına ve yararlarına uygundur. Yeryüzünde fişkırان gözeler, çaylar, artırılmış madenler, yeryüzünün karalarında ve denizlerinde görünüşleri, şekilleri ve davranışları çeşit çeşit, her yere dağılmış, kimisi vahşi, kimisi evcil hayvan ve böcekler ve daha niceleleri...

[786] “Yakînen inananlar için...” Yani Allah’a ulaştırıcı, delile dayalı dosdoğru yolu tutan tevhit ehli için; çünkü gören gözlerle ve ibret alan anlayışlarla bakanlar bunlardır. Bunlar her bir delili gördüklerinde üzerinde nasıl düşüneceklerini bilirler. Dolayısıyla imanlarına iman, teslimiyetlerine teslimiyet katarlar.

21. Bizzat kendinizde de... Hâlâ görmeyecek misiniz?

[787] “Bizzat kendinizde de [âyetler vardır].” Vücudunuzun ilk ortaya çıktığı zamanki hâlinde, ardından hâlden hâle intikal edişinde, iç âleminde ve dış görünüşündeki hayret uyandırıcı yaratılışlar ve orijinal var edilişlerde (de deliller vardır) ki tamamı akılları hayrete düşürecek niteliktedir. Kullaklar, gözler, eller, ayaklar vs. organlar; her birinin yaratılış fonksiyonunu yerine getirmesi ve organlara eğilip bükülebilmek için yerleştirilen eklem bir yana, tüm bunlardan sadece kalbi ve kalbe yüklenen akıl melekesini, kendisine kazandırılan türlü türlü mânaları, dili ve konuşabilirliğini, telif edilmesine vesile olduğu harfleri, bu harflerin kelime içindeki terkip, sıralanış ve inceliklerini düşünmek yeter de artar bile. Hepsi de o “yüce planlayıcı”nın [c.c.] hikmetine ilişkin parlak, açık ve kesin delillerdendir. Bu organlardan sadece biri bile tutmaz olduğunda âcizlik baş göstermekte; uyuşup gevşediğinde sahibini zillet bürümektedir. *Tüm yaratma mertebelerinin en güzelinde olan Allah’ın şanı ne yücedir!*

22. Rızkınız da göktedir, size vaat edilenler de.

[788] “Rızkınız da göktedir” derken kastedilen yağmurdur; çünkü yağmur, gıdaların (meydana gelmesi için) vesiledir. Sa’id b. Cübeyr’in (v. 94/713), “Kastedilen kardır; zira sürekli akan her çeşme kardan beslenir.” dediği nakledilmiştir. Hasan-ı Basrî’nin de (v. 110/728) bir bulut gördüğünde arkadaşlarına şöyle dediği nakledilmiştir: “Vallahi rızkınız şunda; fakat günahlarınız nedeniyle bundan mahrum kalıyorsunuz!”

وهي كالطروقة تلقح بألوان النبات وأنواع الأشجار بالثمار المختلفة الألوان والطعوم والروائح تسقى بماء واحد { وَنُفَّضْلُ بَعْضِهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ } [الرعد: ٤]. وكلها موافقة لحوائج ساكنيها ومنافعهم ومصالحهم في صحتهم واعتلالهم، وما فيها من العيون المتفجرة والمعادن المفتنة والدواب المنبثة في برها وبحرها المختلفة الصور والأشكال والأفعال من الوحشي والإنسي والهوام وغير ذلك.

[٧٨٦] { لِلْمُؤْمِنِينَ } الموحدين الذين سلكوا الطريق السوي البرهاني الموصل إلى المعرفة، فهم نظارون بعيون باصرة وأفهام نافذة، كلما رأوا آية عرفوا وجه تأملها، فازدادوا إيماناً مع إيمانهم، وإيقاناً إلى إيقانهم.

٢١- ﴿وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ﴾

[٧٨٧] { وَفِي أَنْفُسِكُمْ } في حال ابتدائها وتنقلها من حال إلى حال، وفي بواطنها وظواهرها من عجائب الفطر وبدائع الخلق ما تتحير فيه الأذهان. وحسبك بالقلوب وما ركز فيها من العقول وخصت به من أصناف المعاني؛ وبالأسن، والنطق، ومخارج الحروف، وما في تركيبها وترتيبها ولطائفها من الآيات الساطعة والبيئات القاطعة على حكمة المدبر. دع الأسماع والأبصار والأطراف وسائر الجوارح وتأيتها لما خلقت له، وما سوى الأعضاء من المفاصل للانعطاف والتثني. فإنه إذا جسا شيء منها جاء العجز، وإذا استرخى أناخ الذل، فتبارك الله أحسن الخالقين!

٢٢- ﴿وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ﴾

[٧٨٨] { وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ } هو المطر؛ لأنه سبب الأقوات. وعن سعيد بن جبير: هو الثلج وكل عين دائمة منه. وعن الحسن: أنه كان إذا رأى السحاب قال لأصحابه: فيه -والله- رزقكم، ولكنكم تحرمونه لخطاياكم.

[789] “Size vaat edilenler” yani cennet. Cennet, yedinci kat semada, Arş’ın altındadır. Ya da şöyle demek istenmiştir: Dünyada size rızık olarak verilenler de size âhirette verileceği vaat edilenler de hep semada takdir edilmiş ve kesin karara bağlanmıştır.

5 **23. O hâlde, göğün ve yerin Rabbine yemin ederim ki sizin konuşmanız nasıl gerçekse, bu da öyle gerçektir!..**

[790] حَتَّىٰ مَآ ifadesi حَتَّىٰ kelimesinin sıfatı olmak üzere *mislu mâ* şeklinde merfû‘ da okunmuştur; yani tıpkı konuşmanız gibi gerçektir. *İnnehû le-hakk^{an} hakk^{an} misle nutkikum* (O, konuşmanızın gerçek olduğu kadar gerçektir.)
10 açılımı üzere mansûb olarak da okunmuştur. İ‘râb almaya elverişli olmayan bir şeye (yani cümleye) muzâf oluşundan dolayı fethalı okunması da mümkündür. مَآ ise Halil b. Ahmed’in (v. 175/791) açıkça belirttiği üzere zâittir. Tıpkı insanların “Şu senin görmen ve duyman kadar...” veya “Senin burada bulunuşun kadar kesin bir gerçektir.” demeleri gibi. هَا’daki zamir, daha önce
15 geçen delillere, rızka ve peygamberin durumuna ya da vaat edilen hususa işarettir.

[791] Asma‘îden (v. 215/831) şöyle bir olay nakledilir: “Basra Camii’nden geliyordum. Genç devesinin üzerinde bir bedevî çıkageldi. Beni kastederek ‘Bu adam kim?’ dedi. ‘Asma‘ oğullarındanı.’ dedim. ‘Nereden geliyorsun?’ diye sordu. ‘Rahmet-i sonsuzun kelâmının okunduğu bir yerden.’ cevabını verdim. ‘Bana da oku.’ deyince başladım Zâriyat sûresini okumaya. ‘Rızkınız da göktedir...’ âyetine geldiğimde ‘Yeter.’ dedi. Kalkıp devesine yöneldi; onu kesti ve etini gelene gidene dağıttı. Kılıcına ve yayına yönelip ikisini de kırdı. [Başka bir zaman, Harun] Reşid (v. 193/809) ile hac yaparken,
20 tavaf etmeye başladım. Birden, kısık bir sesle benimle konuşan birini fark ettim. Dönüp baktığımda gördüm ki o bedevî. Âdeta erimiş ve sararıp solmuş. Bana selâm verdi ve yeniden sûreyi okumamı istedi. Aynı âyete geldiğimde haykırarak; ‘Rabbimizin bize vaat ettiğinin gerçek olduğunu gördük.’ dedi ve sonra, ‘Devamı var mı?’ diye ekledi. ‘Göğün ve yerin Rabbine yemin ederim
30 ki [sizin konuşmanız nasıl gerçekse] bu da öyle gerçektir!..’ âyetini okudum. Yine bir çığlık attı ve şöyle dedi: ‘Fesubhânallah! O celâl sahibi Zât’ı kim kızdırmış ki bu kadar, yemin ediyor!? Kim sözünü doğru kabul etmemiş ki yemin etmeye mecbur kalmış?’ Bu sözü üç defa tekrarladı ve oracıkta can verdi.”

24. İbrâhim’in değerli misafirlerinin haberi gelmiş miydi sana?

[٧٨٩] {وَمَا تُوعَدُونَ} الجنة؛ هي على ظهر السماء السابعة تحت العرش. أو أراد أن ما ترزقونه في الدنيا وما توعدون به في العقبى كله مقدّر مكتوب في السماء.

٢٣- ﴿فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ﴾

٥ [٧٩٠] قرئ «مثل ما»، بالرفع صفة للحق، أي حق مثل نطقكم، وبالنصب على: إنه لحق حقًا مثل نطقكم. ويجوز أن يكون فتحًا لإضافته إلى غير متمكن. و{مَا} مزيدة بنص الخليل. وهذا كقول الناس: إن هذا لحق، كما أنك ترى وتسمع، ومثل ما أنك ههنا. وهذا الضمير إشارة إلى ما ذكر من أمر الآيات والرزق وأمر النبي ﷺ، أو إلى {مَا تُوعَدُونَ}.

١٠ [٧٩١] وعن الأصمعي: أقبلت من جامع البصرة فطلع أعرابي على قعود له فقال: من الرجل؟ قلت: من بني أصمع. قال: من أين أقبلت؟ قلت: من موضع يتلى فيه كلام الرحمن. فقال: اتل عليّ، فتلوت {وَالذَّارِيَاتِ} فلما بلغت قوله تعالى {وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ} قال: حسبك، فقام إلى ناقته فنحرها ووزعها على من أقبل وأدبر، وعمد إلى سيفه وقوسه فكسرها وولى. فلما حججت مع الرشيد ١٥ طفقت أطوف، فإذا أنا بمن يهتف بي بصوت دقيق، فالتفت فإذا أنا بالأعرابي قد نحل واصفر، فسلم عليّ واستقرأ السورة، فلما بلغت الآية صاح وقال: قد وجدنا ما وعدنا ربنا حقًا، ثم قال: وهل غير هذا؟ فقرأت: {فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ}، فصاح وقال: يا سبحان الله! من ذا الذي أغضب الجليل حتى حلف؟! لم يصدقوه بقوله حتى ألجأوه إلى اليمين! قالها ثلاثًا وخرجت معها نفسه.

٢٤- ﴿هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِيِّ﴾

[792] “Gelmiş miydi sana?” sorusu, verilecek haberin azametini ve bunun Peygamber’in (s.a.) bilgisi dâhilinde olmayıp, ancak vahiy yoluyla öğreneceği bir şey olduğunu bildiren bir ifadedir. ضَيْف (misafir) kelimesi tıpkı *zevr* (ziyaretçi) ve *savm* (oruç) gibi hem tekil hem çoğul olarak kullanılır; çünkü kelime aslında *dāfebhū* (birini ağırladı) fiilinin mastarıdır.

[793] Söz konusu misafirler on iki melekti. Dokuz kişi olup onuncularının Cebrâil olduğu da; Cebrâil, Mikâil ve başka bir melek olmak üzere üç kişi oldukları da söylenmiştir. Onlara misafir denmesinin sebebi, onların İbrâhim’in (a.s.) ağırlamaya giriştiği misafirler suretinde olmaları ya da İbrâhim’in (a.s.) onları misafir sanmasıdır. “Değerli / ikrama mazhar” olmaları ise, İbrâhim’in (a.s.) onlara bizzat hizmet etmesi ve hanımına da hizmet ettirip kendileri için bir buzağıyı ikram olarak hazırlatması, yahut bizzat şerefli ve değerli olmaları sebebiyledir. Nitekim “Aksine, (o melekler) öyle değerli kullardır ki...” [Enbiyâ 21/26] buyrulmuştur.

25. Hani, onun yanına girerek; “Selâmün aleyküm!” demişlerdi de; “(Aleyküm) selâm!” demişti; (bir yandan da, -içinden-) “Yabancı bir kavim?” (diyordu...)

[794] إِذْ دَخَلُوا (onun yanına girerek) ifadesi; مَكْرَمِينَ Hz. İbrâhim’in onlara ikramı şeklinde yorumlandığında, bu kelimeyle mahallen mansûb olur. Aksi hâlde ضَيْف’in içerdiği fiil mânasıyla ya da başında gizli bir *uzkur* [An!] fiilinin varsayılmasıyla mansûbdur. سَلَامًا (Selâm!) kelimesi fiilin yerini tutan ve söylenmesiyle fiile ihtiyaç bırakmayan bir mastardır. Açılımı, *nusellimu ‘aleykum selâm^{en}* (Sizi selâmla selâmlıyoruz.) şeklindedir. (Hz. İbrâhim’in cevabı olan) سَلَامٌ (Selâm!) kelimesi ise, mübtedâ olmak üzere merfû‘ kılınmıştır. Haberi mahzûf olup *‘aleykum selâm^{un}* (Size de selam olsun!) anlamındadır. Bu şekilde isim cümlesi olarak getirilmesi, selâm ve esenliğin sürekliliğini dilemek içindir. Böylece, İbrâhim (a.s.) âdetâ Allah’ın öğrettiği edebî¹ gözetmek için onlara kendi selâmlarından daha güzeliyle karşılık vermek istemiştir. Bu da İbrâhim’in onlara başka bir ikramıdır. Her iki *selâm* kelimesi de merfû‘ olarak [selâm^{un} kâle selâm^{un}]; ayrıca *selâm^{en} kâle selm^{en}* şeklinde de okunmuştur ki *selm* de *selâm* demektir. Yine, *selâm^{en} kâle silm^{un}* da okunmuştur.

[795] “Yabancı bir kavim!” [diyen] Hz. İbrâhim, İslâm’ın nişanesi olan *selâmı* verdiklerinden dolayı onları yadırgadı. Yahut bu sözle onların kendisinin tanıdığı kimselere veya o güne kadar bildiği insanlara benzemediğini belirtmek istiyordu. Tıpkı Arapların çekik gözlü bir topluluğu görmesi gibi.

1 Bkz. Nisâ 4/86. / ed.

[٧٩٢] {هَلْ أَتَاكَ} تفخيم للحديث وتنبية على أنه ليس من علم رسول الله ﷺ، وإنما عرفه بالوحي. والضيف للواحد والجماعة، كالزُّور والصوم؛ لأنه في الأصل مصدر ضافه.

[٧٩٣] وكانوا اثني عشر ملكًا. وقيل: تسعة عشرهم جبريل. وقيل ثلاثة: جبريل، وميكائيل، وملك معهما. وجعلهم ضيفًا؛ لأنهم كانوا في صورة الضيف حيث أضافهم إبراهيم، أو لأنهم كانوا في حسابانه كذلك. وإكرامهم أنّ إبراهيم خدمهم بنفسه، وأخدمهم امرأته، وعجل لهم القرى، أو أنهم في أنفسهم مكرمون. قال الله تعالى {بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ} [الأنبياء: ٢٦].

٢٥- ﴿إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ﴾

[٧٩٤] {إِذْ دَخَلُوا} نصب بالمكرمين إذا فسر بإكرام إبراهيم لهم؛ وإلا فيما في ضيف من معنى الفعل. أو بإضممار أذكر. {سَلَامًا} مصدر سادّ مسدّ الفعل مستغنى به عنه. وأصله: نسلم عليكم سلامًا، وأمّا {سَلَامٌ} فمعدول به إلى الرفع على الابتداء؛ وخبره محذوف، معناه: عليكم سلام، للدلالة على ثبات السلام، كأنه قصد أن يُحَيِّيهُم بأحسن مما حيّوه به، أخذًا بأدب الله تعالى. وهذا أيضًا من إكرامهم لهم. وقرئًا مرفوعين. وقرئ «سلاما قال سلّما»، والسلم السلام. وقرئ «سلاما قال سلّم».

[٧٩٥] {قَوْمٌ مُنْكَرُونَ} أنكرهم للسلام الذي هو علم الإسلام، أو أراد أنهم ليسوا من معارفه، أو من جنس الناس الذين عهدهم، كما لو أبصر العرب قومًا من الخزر

Veya onlarda normal insanların hâline ve şekline benzemeyen bir hâl ve tavır gördüğü için. Yahut bu, o meleklerle yönelttiği bir sorudur. Sanki şöyle demiştir: “Siz yabancı insanlar mısınız? Kendinizi bana tanıtır.”

26. Fakat hemen ailesinin yanına gitti ve semiz bir buzağı (çevirmesi) ile geldi...

27. Ve onu kendilerine yaklaştırdı; “Yemez miydiniz?” dedi.

[796] Misafirlerle fark ettirmeden “ev halkının yanına gitti.” Ev sahibinin adabı, işini gizli yapması ve engel olup alıkoymasınlar diye ikramını misafirlerine sezdirmeksizin bir an evvel hazırlamasıdır. Katâde (v. 117/735) demiştir ki: “İbrâhim’in serveti genelde büyükbaş hayvanlardan oluşuyordu. Bunun için ‘Semiz bir buzağı [kebabı] getirdi.’ denilmiştir.”

[797] تَأْكُلُونَ'deki Hemze yadırgama için olup İbrâhim’in (a.s.) yemek yememelerini yadırgadığını ifade etmektedir. Yahut ‘buyurun, yiyin’ anlamında teşviktir.¹

28. (Yemediklerini görünce) onlara karşı içini bir korku kapladı... “Korkma!” diyerek onu bilgin bir oğulla müjdelediler.

[798] أُوجِسَ “İçini kapladı.” demektir. Korkmasının sebebi, yemeğe el sürmemeleriydi. Kendisine karşı bir kötülük tasarladıklarını sanmıştı. İbn Abbaştan (v. 68/688) nakledildiğine göre, azap için gönderilmiş melekler oldukları içine doğmuştu; [zira] Avn b. Şeddâd’dan nakledildiğine göre, Cebrâil kanadıyla buzağıya dokunmuş; buzağı canlanarak, ağır ağır annesinin yanına gitmişti!..

[799] “Bilgin” yani buluş çağına erip bilgin *olacak* “bir oğulla...” Hasan-ı Basrî (v. 110/728) şöyle demiştir: “Bilgin, peygamber demektir; müjdelenen çocuk da İshak’tır.” Görüşlerin çoğu bu yöndedir, en doğrusu da budur; çünkü oradaki kadının niteliği Hacer’e değil Sâre’ye uymaktadır. Sâre İbrâhim’in (a.s.) hanımıydı, İbrâhim de onun efendisi değil kocasıydı. Mücahid (v. 103/721) ise söz konusu çocuğun İsmail olduğunu söylemiştir.

29. Bunun üzerine, kadını, çığlık atarak çıkageldi ve alnına vura vura; “Kısır bir kocakarı (doğum yapacak ha?)!” dedi.

[800] فِي صَرَّةٍ (çığlık atarak...) ifadesi, Arapların *sarra'l-cündübⁱⁱ* (çekirge ses çıkardı), *sarra'l-kalem^u* (kalem cızırdadı) ve *sarra'l-bâb^u* (kapı gıcırda-
dı) deyimlerinden alınmıştır. İfade hâl olmak üzere mansûbdur; yani *fe-câet sârrat^{en}* (Çığlık atarak geldi.) Hasan-ı Basrî (v. 110/728) demiştir ki: “[Sâre] bir köşede onları izlerken odasına doğru yöneldi; çünkü o anda ha-
yız kanının sıcaklığını hissetmişti ve utancından elleriyle yüzüne vurdu.”

1 (i) “Hayırdır? Neden yemiyorsunuz?!” (ii) “Yemez miydiniz?” / ed.

أو رأى لهم حالاً وشكلاً خلاف حال الناس وشكلهم، أو كان هذا سؤالاً لهم، كأنه قال: أنتم قوم منكرون، فعرفوني من أنتم.

٢٦- ﴿فَرَاغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ﴾

٢٧- ﴿فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ﴾

٥ [٧٩٦] {فَرَاغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ} فذهب إليهم في خفية من ضيوفه؛ ومن أدب المضيف أن يخفي أمره، وأن يبادره بالقرى من غير أن يشعر به الضيف، حذرًا من أن يكفه ويعذره. قال قتادة: كان عامة مال نبي الله إبراهيم: البقر {فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ}.
[٧٩٧] والهمزة في {أَلَا تَأْكُلُونَ} للإنكار؛ أنكر عليهم ترك الأكل. أو حثهم عليه.

١٠- ٢٨- ﴿فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَحْزَنْ وَبَشِّرْهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ﴾

[٧٩٨] {فَأَوْجَسَ} فأضمر. وإنما خافهم لأنهم لم يتحرّموا بطعامه فظن أنهم يريدون به سوءًا. وعن ابن عباس: وقع في نفسه أنهم ملائكة أرسلوا للعذاب. وعن عون بن شداد: مسح جبريل العجل بجناحه فقام يدرج حتى لحق بأمه.
[٧٩٩] {بِغُلَامٍ عَلِيمٍ} أي يبلغ ويعلم. وعن الحسن: {عليم} نبيّ، والمبشر به إسحاق؛ وهو أكثر الأقاويل وأصحها، لأن الصفة صفة سارة لا هاجر، وهي امرأة إبراهيم، وهو بعلمها. وعن مجاهد: هو إسماعيل.

٢٩- ﴿فَأَقْبَلَتِ امْرَأَتُهُ فِي صِرَّةٍ فَصَكَتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ﴾

[٨٠٠] {فِي صِرَّةٍ} في صيحة، من صر الجندب، وصرّ القلم، وصرّ الباب. ومحلّه النصب على الحال، أي فجاءت صارّة. قال الحسن: أقبلت إلى بيتها وكانت في زاوية تنظر إليهم، لأنها وجدت حرارة الدم فلطمت وجهها من الحياء.

İfadeye “çılgılık atmaya başladı” anlamı da verilmiştir. Tıpkı *akbele yeştumunî* (Bana sövmeye başladı!) sözünde olduğu gibi. ‘Çılgılık’ının “Oh!..” veya “Vay başıma gelenleer!” şeklinde olduğu da söylenmiştir. İkrime (v. 107/722), “[صرة]، çılgılık atmasıdır.” demiştir.

- 5 [801] فَضَكَّتْ وَجْهَهَا (Avuçlarının içiyle yüzüne vurdu.) Hayret eden bir kimsenin yaptığı gibi parmaklarının ucuyla alnına vurduğu söylenmiştir. عَجُوزٌ (kocakarı); yani “Ben yaşlı bir kadınıym; dünyaya nasıl çocuk getirebilirim ki?!”

10 **30. “Evet, Rabbin böyle söyledi. O’dur, ‘mutlak hikmet ve ilim sahibi’ (Hakîm, Alîm)” dediler.**

[802] “Evet, Rabbin böyle” yani dediğimiz ve haber verdiğimiz gibi “söyledi.” Yani biz haberi sana Allah’tan getiriyoruz. Senin akıldan uzak gördüğüne Allah kadirdir. Rivayete göre Cebrâil ona, “Evinin tavanına bak!” demiş; bakınca bir de ne görsün kütükler yaprak açıp meyve vermemiş mi!..

- 15 **31. (İbrâhim) “Ey elçiler!” dedi; “sizin asıl göreviniz nedir peki?”**
32. Dediler ki: “Biz, mücrim bir kavme gönderildik...”
33. “Üzerlerine öyle taşlar yağdıralım diye”
34. “ki; aşırı gidenler için Rabbinin katında tek tek nişanlanmış...”

20 [803] Hz. İbrâhim onların melek olduklarını, meleklerin ise ancak önemli işler için elçi olarak Allah’ın izniyle indiklerini öğrenince, “Göreviniz ne?” Yani ne iş yapacaksınız? Amacınız nedir, dedi.

[804] “Mücrim bir kavme...” Lut kavmine... “Çamurdan taşlar.” Yani tuğlalar. Bu da, kalıba dökülüp taş gibi sertleşinceye kadar pişirilen çamurdur. مُسْوَمَةٌ “işaretlenmiş” demektir; *es-sûmet*⁴ kökünden gelmektedir. Bu da her bir taşın üzerine kendisiyle helâk edilecek kimsenin adının işaretlendiği anlamına gelir. Taşlara ‘azap taşı’ olduklarına ilişkin işaretler konulduğu veya söz konusu işaretlerin, o taşların dünyadaki taşlardan olmadığını göstermeye yönelik olduğu da söylenmiştir. Allah onları “haddi aşanlar” olarak adlandırdığı gibi, “ileri gidenler” olarak da adlandırmıştır; çünkü hem eylemlerinde haddi aşmakta hem de bu konuda ileri gitmekte idiler! Zira Allah’ın kendilerine mübah kıldığıyla yetinmiyorlardı.

35. Böylece, oradaki bütün müminleri çıkardık.

36. Zaten, orada bir evden başka (emrimize) teslimiyet gösteren bulamamıştık.

وقيل: فأخذت في صرة، كما تقول: أقبل يشتمني. وقيل: صرتها قولها: اوه! وقيل: يا ويلتا! وعن عكرمة: رنَّتها.

[٨٠١] {فَصَكَّتْ} فلطمت ببسط يديها. وقيل: فضربت بأطراف أصابعها جبهتها فعل المتعجب. {عَجُوزٌ} أنا عجوز، فكيف ألد.

٥ - ٣٠- ﴿قَالُوا كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ﴾

[٨٠٢] {كَذَلِكَ} مثل ذلك الذي قلنا وأخبرنا به {قَالَ رَبُّكَ}، أي إنما نخبرك عن الله، والله قادر على ما تستبعدين. وروى أن جبريل قال لها: انظري إلى سقف بيتك، فنظرت، فإذا جذوعه مورقة مشمرة.

١٠ - ٣١- ﴿قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ﴾

٣٢- ﴿قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ﴾

٣٣- ﴿لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ طِينٍ﴾

٣٤- ﴿مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ﴾

[٨٠٣] لما علم أنهم ملائكة وأنهم لا ينزلون إلا بإذن الله رسلاً في بعض الأمور {قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ} أي فما شأنكم وما طلبكم؟

١٥ [٨٠٤] {إِلَى قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ} إلى قوم لوط. {حِجَارَةً مِنْ طِينٍ} يريد السجيل، وهو طين طبخ كما يطبخ الأجر، حتى صار في صلابة الحجارة. {مُسَوَّمَةً} معلمة، من السومة، وهي العلامة على كل واحد منها اسم من يهلك به. وقيل: أعلمت بأنها من حجارة العذاب. وقيل: بعلامة تدل على أنها ليست من حجارة الدنيا. سماهم مسرفين، كما سماهم عادين، لإسرافهم وعدوانهم في عملهم حيث لم يفتنعوا بما أبيح لهم.

٢٠ - ٣٥- ﴿فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾

٣٦- ﴿فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾

[805] فيها (orada) zamiriyle kastedilen, yaşadıkları yerleşim yeridir. Adı geçmediği hâlde zamir kullanılması, zaten bilindiğinden dolayıdır. Burada *iman* ve *islâmın* aynı şey ve her ikisinin de övgü ifadesi olduğuna ilişkin bir delil vardır.¹

5 [806] Söz konusu müminlerin Lût ve iki kızı olduğu söylenmiştir. Lût ve kurtulan hane halkının on üç kişi oldukları da söylenmiştir. Katâde (v. 117/735) der ki: “Daha çok olsalardı bile Allah onları kurtarırdı ki imanın koruma altında olduğunu ve imanlı kimselerin Allah katında zayi edilme-yeceklerini bildirmiş olsun.”

10 **37. Can yakıcı azaptan korkanlar için de orada bir işaret bıraktık...**

[807] “Bir *işaret*” yani kalpleri taşlaşmış olanların değil, Allah’tan korkanların ibret alacağı bir alamet “bıraktık.” İbn Cüreyc (v. 150/767), söz konusu işaretin oradaki sıra sıra dizili taşlar olduğunu söyler. Bunun siyah ve kokuşmuş bir su olduğu da söylenmiştir.

15 **38. Mûsâ’da da (deliller vardır). Hani, onu apaçık güçlü bir kanıt ile Firavun’a göndermiştik.**

39. Fakat o, gücüne ve otoritesine dayanarak yüz çevirmiş ve (Mûsâ için) “Ya büyücü ya da deli!” demişti.

20 **40. Biz de onu ve ordularını tutup denize attık! Onu kınanmış olarak yakaladık.**

[808] وَفِي مُوسَى (Mûsâ’da da...) Bu, “yeryüzünde de deliller vardır” ifadesine veya “orada bir işaret bıraktık” ifadesine ma’tuftur. Anlam şöyledir: Biz Mûsâ’da da ibret alınacak bir delil meydana getirdik. Tıpkı şairin şu sözünde olduğu gibi:

25 Yemledim deveyi samanla ve soğuk suyla²

[809] فَتَوَلَّى بِرُكْبِهِ (Vargücüyle yüz çevirdi.) Döndü, sırt çevirdi. Bu, وَتَأَى بِجَانِبِهِ (“Yan çizdi.” [Fussilet 41/51]) ifadesine benzer. “Güç kazandığı ordusu ve hâkimiyeti sebebiyle [yüz çevirdiği]” de söylenmiştir. بِرُكْبِهِ ifadesi Kâf’ın zammesiyle *bi-rukunihî* şeklinde de okunmuştur.

30 [810] “Büyücüdür” -yani ‘o büyücüdür’- dedi.”

1 “Oradaki bütün *mümin*leri çıkardık. Zaten, orada bir evden başka *müslim* bulamamıştık.” âyetlerinde, aynı şahıslar için önce *mümin*, sonra da *müslim* denilmesidir. Geniş bilgi için bkz. Murat Sülün, *Kur’an-ı Kerim Açısından İman - Amel İlişkisi*, s. 437 vd. “İman-İslam ilişkisi” bölümü. / ed.

2 Yani nasıl, şiirde; [“soğuk su” yemleme fiiline konu olamayacağı için] *mâen bâridenin tibnene* atfedilmesi mümkün değilse ve bunu mümkün kılmak için nasıl (i) “suvardım” fiilinin takdir edilmesi veya (ii) yemleme fiiline “önüne koyma” anlamı tazmin ettirilmesi (iii) veya (“samanla birlikte...” şeklinde) maiyet anlamı takdir edilmesi gerekiyorsa, وَفِي مُوسَى ifadesinde de bu minvalde bir fiil (جعلنا) takdir edilir. (*Şerh-i İbni Âkîl*den) / ed.

[٨٠٥] الضمير في {فيها} للقرية، ولم يجر لها ذكر لكونها معلومة. وفيه دليل على أن الإيمان والإسلام واحد، وأنهما صفتا مدح.

[٨٠٦] قيل: هم لوط وابنتاه. وقيل: كان لوط وأهل بيته الذين نجوا ثلاثة عشر. وعن قتادة: لو كان فيها أكثر من ذلك لأنجاهم، ليعلموا أن الإيمان محفوظ لا ضيعة على أهله عند الله. °

٣٧- ﴿وَتَرَكْنَا فِيهَا آيَةً لِلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْأَلِيمَ﴾

[٨٠٧] {آية} علامة يعتبر بها الخائفون دون القاسية قلوبهم. قال ابن جريج: هي صخر منضود فيها. وقيل: ماء أسود متتن.

٣٨- ﴿وَفِي مُوسَى إِذْ أَرْسَلْنَاهُ إِلَى فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ﴾

٣٩- ﴿فَتَوَلَّى بِرُكْنِهِ وَقَالَ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ﴾

٤٠- ﴿فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ﴾

[٨٠٨] {وفي موسى} عطف على {وفي الأرض آيات} [٢٠]، أو على قوله {وتركنا فيها آية} [٣٧]، على معنى: وجعلنا في موسى آية، كقوله:

عَلَفْتُهَا تَبْنًا وَمَاءً بَارِدًا ❁

[٨٠٩] {فتولى بركنه} فازور، وأعرض، كقوله تعالى {ونأى بجانيه} [فصلت]:

[٥١] وقيل: فتولى بما كان يتقوى به من جنوده وملكه. وقرئ «بركنه»، بضم الكاف.

[٨١٠] {وقال ساحر}، أي هو ساحر.

[811] مَلِيْمٌ “küfür ve inadıyla kınanacak şeyler ortaya koyan” demektir. [وَهُوَ مَلِيْمٌ ifadesi], başındaki Vav ile birlikte فَآخَذْنَاهُ (onu yakaladık) fiilindeki zamirin hâlidir. [Yani, onu kınanmış olarak yakaladık.] **Şayet** “Nasıl olmuş da, Allah’ın peygamberi Yûnus (a.s.) da “Kınanmış bir durumdayken balık onu yuttu.” [Sâffât 37/142] âyetinde, Firavun gibi ‘kınanmış’ diye nitelenmiş?!” **dersen şöyle derim:** Kınanmayı gerektiren sebepler değişiktir. Bu değişikliğe göre de kınanmanın miktarı farklılık arz eder. Meselâ, büyük günah işleyen kimse o ölçüde kınanır; küçük günah işleyen kendi ölçüsünde. Dikkat edersen, “Onlar peygamberlerine karşı geldiler.” [Hûd 11/59] ve “Âdem Rabbine karşı geldi.” [TâHâ 20/121] buyrulmaktadır;¹ çünkü tıpkı *kabîh* ve *seyyie* kelimelerinin hem büyük günahı hem küçük günahı içermesi gibi, *isyan* kelimesi de her ikisini ifade etmektedir.

41-42. Âd’da da... Hani, üzerlerine o hayırsız kasırgayı göndermiştik de üzerine geldiği hiçbir şeyi bırakmayıp (âdeta) toza çevirmiştik!..

[812] الْعَقِيمِ, “yağmur oluşturmak veya meyve aşılacak gibi herhangi bir fayda içermeyen” demektir ki (*rih* kelimesiyle birlikte) “helâk edici rüzgâr” anlamına gelmektedir. Bunun hangi rüzgâr olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hz. Ali’den (r.a.) (v. 40/661) kasırga; İbn Abbas’tan (v. 68/688) batı rüzgârı; Sa’îd b. el-Müseyyeb’den (v. 94/715) ise güney rüzgârı olduğu nakledilmiştir. الرِّيمِ ister kemik ister bitki ister başka bir şey olsun, çürüyüp dağılan her şeydir.

43. Semûd’da da... Hani, onlara; “Bir süreliğine yaşayın bakalım” denmişti.

44. Onlar ise Rablerinin emrine küstahça başkaldırdılar! Ve o çarpıp yıkan azap, göz göre göre kendilerini yakalayiverdi.

45. Ne ayağa kalkabildiler ne de yardım alabildiler.

[813] “Bir süreliğine” ifadesi, “Yurdunuzda üç gün daha yaşayın.” [Hûd 11/65] âyetinde açıklanmaktadır.

[814] “Onlar ise Rablerinin emrine küstahça başkaldırdılar.” Büyükleterek Rablerinin emrine uymadılar.

[815] الصَّاعِقَةُ (çarpıp yıkan azap) kelimesi, *sa‘akathum es-sâ‘ikat* (yıldırım onları yakaladı) mastarından alınarak ‘bir kerelik çarpmayı’ ifade eden *es-sa‘kat* kalıbıyla da okunmuştur. الصَّاعِقَةُ ise bizzat tepelerine inen şeydir.

[816] “Göz göre göre...” Gündüz olduğu için onu görmekteydiler. Rivayete göre, Amâlîka kavmi onlarla birlikte aynı vadede yaşıyor, onları ve başlarına geleni görüyorlardı.

1 Yani “ilâhî emre karşı gelme” fiili Hz. Âdem hakkında da, kâfirler hakkında da kullanılmıştır. / ed.

[٨١١] {مُلِيمٌ} آت بما يلام عليه من كفره وعناده، والجملة مع الواو حال من الضمير في فأخذناه. فإن قلت: كيف وصف نبي الله يونس صلوات الله عليه بما وصف به فرعون في قوله تعالى {فَالْتَمَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ} [الصفات: ١٤٢]؟ قلت: موجبات اللوم تختلف، وعلى حسب اختلافهما تختلف مقادير اللوم؛ فراكب الكبيرة ملوم على مقدارها، وكذلك مقترف الصغيرة. ألا ترى إلى قوله تعالى {وَعَصَا رُسُلَهُ} [هود: ٥٩]، {وَعَصَى آدَمَ رَبَّهُ} [طه: ١٢١]، لأن الكبيرة والصغيرة يجمعهما اسم العصيان، كما يجمعهما اسم القبيح والسيئة.

٤١-٤٢- ﴿وَفِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ مَا تَدْرُ مِنْ شَيْءٍ أَتَتْ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلَتْهُ كَالرِّمِيمِ﴾

١٠ [٨١٢] {الْعَقِيم} التي لا خير فيها من إنشاء مطر أو إلقاح شجر، وهي ريح الهلاك. واختلف فيها؛ فعن علي رضي الله عنه: النكباء. وعن ابن عباس: الدبور. وعن ابن المسيب: الجنوب. الرميم: كل ما رم، أي بلي وتفتت من عظم أو نبات أو غير ذلك.

٤٣- ﴿وَفِي ثَمُودَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّىٰ حِينٍ﴾

٤٤- ﴿فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنْظُرُونَ﴾

١٥ ٤٥- ﴿فَمَا اسْتَبَأُوا مِنْ قِيَامٍ وَمَا كَانُوا مُتْتَبِرِينَ﴾

[٨١٣] {حَتَّىٰ حِينٍ} تفسيره قوله {تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ} [هود: ٦٥].

[٨١٤] {فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ} فاستكبروا عن امتثاله.

[٨١٥] وقرئ «الصعقة»، وهي المرّة من مصدر صعقتهم الصاعقة. والصاعقة النازلة نفسها.

٢٠ [٨١٦] {وَهُمْ يَنْظُرُونَ} كانت نهارًا يعاينونها. وروى أن العمالقة كانوا معهم في الوادي ينظرون إليهم وما ضرّتهم.

[817] فَمَا اسْتَقَامُوا مِنْ قِيَامٍ (Ne ayağa kalkabildiler.) “... ve oldukları yerde diz üstü çökekaldılar!..” [Ankebut 29/37] âyetinde anlatılan işte budur. İfade-nin, “kişi bir şeyi savmaktan âciz kaldığı” zaman söyledikleri *mâ yekûmu bi-bî* deyiminden alındığı da söylenmiştir.

5 [818] “Ne de yardım alabildiler!” Azaptan kendilerini koruyabildiler!

46. Daha önce, Nuh kavmini de (helâk etmiştik); zira gerçekten fâsık bir kavimdiler...

[819] قَوْمٍ (kavim) kelimesi, “Nuh kavminde de (deliller vardır).” anlamında mecrur olarak da okunmuştur. Bu okuyuşu İbn Mes‘ûd’un (v. 32/653) *ve fî kavmi nûhⁱⁿ* kıraati de desteklemektedir. *Ve ehleknâ kavme nûhⁱⁿ* (Nuh kavmini de helâk ettik.) anlamında mansûb da okunmuştur; çünkü öncesi buna delâlet etmektedir. Mansûb okunması, *ve’zkur kavme nûhⁱⁿ* şeklinde gizli bir *uzkur* (An!) fiiliyle de olabilir.

15 **47. Evet, Biz; göğü müthiş bir güç (ve hassas bir denge) ile inşâ ettik ve Biz’im ‘el’imiz de gerçekten geniştir.**

48. Arz’ı da (mahlûkatımızın altına) Biz döşedik... Ne güzel döşeyicimiz!

[820] بَائِدٍ (Muazzam bir güç ile.) *el-Eydu* ve *el-âd^u* kuvvet demektir; ma-zisi *âde*, muzarisi *yeîdu*, ismi fâ‘ili ise *eyyid^{un}* şeklindedir.

20 [821] وَإِنَّا لَمُوَسِعُونَ (Bizim ‘el’imiz de gerçekten geniştir.) Bu kelime güç anlamındaki *vus’* kökünden gelir. *Mûsi* kelimesinin, “başkalarına yardıma gücü yeten” anlamı vardır. Hasan-ı Basrî (v. 110/728) kelimeyi, “yağmurla rızkı genişletiriz” şeklinde açıklamıştır. Ayrıca, “semayla arzın arasını genişletmişiz” anlamı da verilmiştir.

25 [822] فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ yani “Ne güzel döşeyicileriz biz.”

49. Ve her şeyden çift çift yarattık ki düşünüp ders çıkarasınız.

[823] “Her şeyden” yani bütün canlılardan “çift çift” -erkek ve dişi- “yarattık.” Hasan-ı Basrî (v. 110/728) her şeyin çift yaratılışına, yer ve göğü, gece ve gündüzü, kara ve denizi, güneş ve ayı, ölüm ve hayatı örnek vermiş ve daha başka şeyler de sayarak şöyle demiştir: “Bunlardan her ikisi birer *zevc* (yani eş)tir; Allah ise tektir ve eşi benzeri yoktur.”

[824] “... ki düşünüp ders çıkarasınız;” semanın sapasağlam inşa edilmesi, Arz’ın döşenmesi, çiftlerin yaratılması gibi icraatların tümü üzerinde düşünesiniz ve Yaratıcı’yı tanıyıp O’na kulluk edesiniz “diye.”

[٨١٧] {فَمَا اسْتَبَاعُوا مِنْ قِيَامٍ} كقوله تعالى {فَأَضْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَائِمِينَ} [العنكبوت: ٣٧]. وقيل: هو من قولهم ما يقوم به، إذا عجز من دفعه.

[٨١٨] {مُتَّصِرِينَ} ممتنعين من العذاب.

٤٦- {وَقَوْمٌ نُوْحٌ مِنْ قَبْلِ إِنْهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ}

٥ [٨١٩] {وَقَوْمٌ} قرئ بالجر على معنى: وفي قوم نوح، وتقويته قراءة عبد الله «وفي قوم نوح»، وبالنصب على معنى: وأهلكنا قوم نوح؛ لأنَّ ما قبله يدل عليه، أو واذكر قوم نوح.

٤٧- {وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ}

٤٨- {وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ}

١٠ [٨٢٠] {بِأَيْدٍ} بقوة. والأيد والآد القوة. وقد آد يئيد وهو أيّد.

[٨٢١] {وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ} لقادرون، من الوسع وهو الطاقة. والموسع القوى على الإنفاق. وعن الحسن: لموسعون الرزق بالمطر. وقيل: جعلنا بينها وبين الأرض سعة. [٨٢٢] {فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ} فنعم الماهدون نحن.

٤٩- {وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ}

١٥ [٨٢٣] {وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ} أي من كل شيء من الحيوان {خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ} ذكرًا وأنثى. وعن الحسن: السماء والأرض، والليل والنهار، والشمس والقمر، والبر والبحر، والموت والحياة؛ فعدّد أشياء وقال: كل اثنين منها زوج، والله تعالى فرد لا مثل له.

[٨٢٤] {لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ} أي فعلنا ذلك كله من بناء السماء وفرش الأرض وخلق

٢٠ الأزواج إرادة أن تتذكروا فتعرفوا الخالق وتعبدوه.

50. O hâlde, (yukarıdakilere benzer bir helâke uğramamak için) Allah'a kaçın! Şüphesiz ben size O'nun tarafından gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım.

51. Allah'la birlikte bir başka tanrı edinmeyin; Şüphesiz ben size O'nun tarafından gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım.

[825] “Allah’a kaçın.” O’na isyan etmekten ve azabına hedef olmaktan kaçarak itaatine ve mükâfatına gelin. O’nu bir kabul edin ve hiçbir şeyi O’na ortak koşmayın.

[826] “Şüphesiz ben size O'nun tarafından gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım.” ifadesinin, itaat emri ve şirk yasağı vesilesiyle tekrar edilmesi, şunu bildirmek içindir: İman ancak amelle birlikte fayda verebilir. Tıpkı amel ancak imanla birlikte fayda verebileceği gibi... Allah katında, ancak iman ile ameli bir arada bulunduranlar kurtulabilir.¹ Dikkat edilirse, “İman etmeyen yahut imanıyla hayır kazanmayan hiçbir kimseye o günkü imanı asla fayda vermez.” [En’âm 6/158] buyrulmuştur.

[827] Âyetin açılımı şöyledir: “Allah’a kaçın!” de ey Muhammed!”

52. İşte böyle... Demek ki, şunlardan evvelkilere de ne zaman bir resul gelse, ona mutlaka ya büyücü ya da cinli demişler...

53. Bunu birbirlerine vasiyet mi ediyorlardır nedir?! Yok yok, sadece taşkın bir kavim oldukları için!..

[828] Durum “işte böyle”dir; yani bunun gibidir. ذلك zamiri onların peygamberleri yalanlamalarına, ona büyücü ve cinli demelerine işarettir. Özlü bir biçimde söylediğini, daha sonra ما أتى (gelmedi ki) diye başlayan ifadeyle açıklamıştır.

[829] كَذَلِكَ'nin başındaki Kâf'ın أتى fiiliyle mansûb olması doğru olmaz; çünkü *Mâ-i nâfiyenin* sonrası öncesinde amel etmez. Eğer ما أتى yerine *lem ye'ti* denilmiş olsaydı doğru olur ve anlam da şöyle olurdu: İşte [Hz. Muhammed'in] bu gelişi gibi kendilerinden önce de hiçbir elçi gelmedi ki [büyücü / cinli] demiş olmasınlar...

[830] اتَّوَّاصُوا بِهِ (Bunu birbirlerine vasiyet mi ediyorlardır nedir!?) *Hî* zamiri söze işaret olup anlam şöyledir: [Peygamberlerin büyücü veya cinli olduğuna ilişkin] bu sözü önceki ve sonraki nesiller birbirlerine vasiyet mi etmişler ki ağız birliği etmişçesine aynı şeyi söylüyorlar?! “Yok yok, sadece taşkın bir kavim oldukları için!..” Yani birbirlerine vasiyet etmiş değiller

1 Aynı şeyi Kehf 18/2'nin tefsirinde İmam Mâtürîdî de söylemektedir. / ed.

٥٠- ﴿فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ إِنِّي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ﴾

٥١- ﴿وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ إِنِّي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ﴾

[٨٢٥] {فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ}، أي إلى طاعته وثوابه من معصيته وعقابه، ووحدوه ولا

تشرکوا به شيئاً.

٥ [٨٢٦] وكرر قوله {إِنِّي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ} عند الأمر بالطاعة والنهي عن الشرك،

ليعلم أن الإيمان لا ينفع إلا مع العمل، كما أن العمل لا ينفع إلا مع الإيمان، وأنه لا يفوز عند الله إلا الجامع بينهما. ألا ترى إلى قوله تعالى {لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ

ءَامَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيْمَانِهَا خَيْرًا} [الأنعام: ١٥٨].

[٨٢٧] والمعنى: قل يا محمد {فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ}.

١٠ ٥٢- ﴿كَذَلِكَ مَا آتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ﴾

٥٣- ﴿أَتَوَاصُوا بِهِ بَلِّ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ﴾

[٨٢٨] {كَذَلِكَ} الأمر، أي مثل ذلك. وذلك إشارة إلى تكذيبهم الرسول ﷺ

وتسميته ساحراً ومجنوناً. ثم فسر ما أجمل بقوله {مَا آتَى}.

[٨٢٩] ولا يصح أن تكون الكاف منصوبة بـ{آتَى}؛ لأن ما النافية لا يعمل ما

١٥ بعدها فيما قبلها. ولو قيل: لم يأت، لكان صحيحاً، على معنى: مثل ذلك الإتيان لم

يأت من قبلهم رسول إلا قالوا.

[٨٣٠] {أَتَوَاصُوا بِهِ} الضمير للقول، يعنى: أتواصى الأولون والآخرين بهذا

القول حتى قالوه جميعاً متفقين عليه؟! {بَلِّ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ} أي لم يتواصوا به،

-çünkü aynı çağda yaşamış değiller- aksine, onları birleştiren aynı gerekçedir: taşkınlıkları. Onları buna sürükleyen taşkınlıktan başka bir şey değildir!

54. O hâlde, yüz çevir bunlardan; kınanacak değilsin.

55. Öğüt vermeye bak; çünkü öğüt müminlere fayda verir.

5 [831] “O hâlde, yüz çevir bunlardan.” Kendilerini tekrar tekrar davet ettiğin hâlde sana olumlu cevap vermeyen ve artık inatçı ve ısrarcı olduklarını öğrendiğin kimselerden yüz çevir. Tebliğ ve davette tüm gücünü sarf ettikten ve ilâhî mesajı tebliğ ettikten sonra yüz çevirmende kınanacak bir durum yoktur. Bununla beraber Allah’ın ibret dolu günleriyle hatırlatmayı 10 ve öğüt vermeyi de ihmal etme. “Çünkü öğüt müminlere fayda verir.” Hatırlatma Allah’ın iman edeceklerini bildiği kimselere etki eder. Veya iman etmiş kimselerin imanını artırır.

[832] Rivayete göre, “O hâlde, yüz çevir bunlardan.” âyeti indiğinde Hz. Peygamber üzülmüş ve bu durum sahâbîlere ağır gelmişti; “Artık vahiy 15 kesildi. Azap geldi gelecek!..” diye düşünmüşlerdi. İşte Allah bunun üzerine, “Sen öğüt vermeye bak...” âyetini indirdi.

56. Ben, cinleri ve insanları sadece Bana kulluk etsinler diye yarattım.

[833] Yani ben insanları ve cinleri sadece ibadet için var ettim; hiçbirinden de başka bir şey istemiyorum. **Şayet** “Onların ibadet etmelerini istemiş olsaydı, hepsi de kesinlikle ibadet ederdi. [Oysa böyle olmamış.]” **dersen şöyle derim:** Allah onların, özgür iradeleriyle, yani ibadete *mecbur* bırakılmayarak kulluk etmelerini istemiştir; çünkü onları bu konuda imkân sahibi olarak yaratmıştır. Bu sebepledir ki bazıları Allah bunu irade ettiği hâlde 25 ibadeti terk etmeyi seçmiştir. Eğer [kulluk etmelerini] mecbur etme ve zorlama biçiminde irade etmiş olsaydı hepsinin kulluk ettikleri görülürdü.

57. Ben, onlardan rızık istemiyorum; Beni doyurmalarını da istemiyorum;

58. çünkü ‘Allah’tır herkesi rızıklandıran, güçlü, dayanıklı...

30 [834] Allah şu mesajı veriyor: Benim kullarımla olan ilişkim, efendilerin köleleri ile olan ilişkisine benzemez; çünkü efendiler sadece kendi geçimlerini sağlama ve rızıklarını temin etme konusunda onlardan yardım almak için onları elleri altında bulundurur. Dolayısıyla, ya kazanç getirsinler diye bir ticarete çalıştırır ya bir araziye ekip biçmek için çift- 35 çilikte görevlendirir ya ücretinden yararlanmak için bir sanat icra ettirir

لأنهم لم يتلاقوا في زمان واحد، بل جمعتهم العلة الواحدة وهي الطغيان، والطغيان هو الحامل عليه.

٥٤- ﴿فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَا أَنْتَ بِمَلُومٍ﴾

٥٥- ﴿وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ﴾

٥ [٨٣١] ﴿فَتَوَلَّ عَنْهُمْ﴾ فأعرض عن الذين كثررت عليهم الدعوة فلم يجيبوا، وعرفت عنهم العناد واللجاج، فلا لوم عليك في إعراضك بعد ما بلغت الرسالة وبذلت مجهودك في البلاغ والدعوة، ولا تدع التذكير والموعظة بأيام الله ﴿فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ﴾ أي تؤثر في الذين عرف الله منهم أنهم يدخلون في الإيمان، أو يزيد الداخلين فيه إيماناً.

١٠ [٨٣٢] وروى أنه لما نزلت ﴿فَتَوَلَّ عَنْهُمْ﴾ حزن رسول الله ﷺ واشتد ذلك على أصحابه، ورأوا أنّ الوحي قد انقطع وأنّ العذاب قد حضر، فأنزل الله ﴿وَذَكِّرْ﴾.

٥٦- ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾

[٨٣٣] أي وما خلقت الجن والإنس إلا لأجل العبادة، ولم أورد من جميعهم إلا إياها. فإن قلت: لو كان مريدًا للعبادة منهم لكانوا كلهم عبادًا؟ قلت: إنما أراد منهم أن يعبدوه مختارين للعبادة لا مضطرين إليها، لأنه خلقهم ممكنين؛ فاختر بعضهم ترك العبادة مع كونه مريدًا لها، ولو أرادها على القسر والإلجاء لوجدت من جميعهم.

٥٧- ﴿مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعَمُونَ﴾

٥٨- ﴿إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ﴾

[٨٣٤] يريد أنّ شأني مع عبادي ليس كشأن السادة مع عبيدهم، فإنّ ملاك العبيد إنما يملكونهم ليستعينوا بهم في تحصيل معاشهم وأرزاقهم، فإمّا مجهز في تجارة ليوفي ربحا أو مرتب في فلاحه ليعتّل أرضًا، أو مسلم في حرفة لينتفع بأجرته،

ya odun toplatır ya ot biçtirir ya da aşçılık veya fırıncılık yaptırır. Her biri bir geçim vesilesi ve rızık kaynağı olan bu vb. iş ve mesleklerde onlardan yararlanır. Fakat kullara sahip olup da onlara şunu söyleyen sadece Benim: Siz bizzat kendinizi mutlu edecek işlerle meşgul olun. Ben sizi; ne kendi rızıkımı
5 ne de sizin rızıkınızı teminde çalıştırmak istiyorum. Benim ne size ne de Benim ihtiyaçlarımı temin etmenize ihtiyacım var. Üstelik size Ben; rızık verme, işlerinizi yoluna koyma ve güzel bir yaşantı sağlama lutfunda bulunuyorum.

[835] الْمَتِينُ (sağlam) “gücü sarsılmaz” demektir. *Zûnun* sıfatı olarak merfû’, “iktidar” anlamında kabul edilip الْقُوَّةُ kelimesinin sıfatı olarak da mecrur okunmuştur. Allah’ı kuvvet ve sağlamlıkla nitelemenin anlamı şudur: O her şey üzerinde kadir ve son derecede muktedirdir.

[836] الرَّزَاقُ (rızıklandırdıkça rızıklandıran) kelimesi, *râzık* (rızıklandıran) diye de okunmuştur. Hz. Peygamber’in kıraatinde *innî enêr-râzık* (Rızıklandıran sadece Benim!) şeklinde geçtiği rivayet edilir.

15 **59. Demek ki; tıpkı benzerlerinin sırası geldiği gibi, bu zalimlerin de sırası gelecek!**

60. Tehdit edildikleri şey gerçekleşince, vay hâline inkâr edenlerin!

[837] *Zenûb* büyük kova demektir. Bu bir temsildir; aslı kuyudan su çıkarılanların suyu paylaşmalarından alınmıştır. Onlar sırayla birinin kabına
20 bir kova, diğerinin kabına bir kova dökerlerdi. Şair de şöyle demiştir:

Bize bir kova, size bir kova. Kabul etmezseniz bizimdir o kör kuyu!..

Amr b. Şe’s (v. 20/641) de [kelimeyi kova anlamında kullanarak]

Sen her eve hissettirmeden büyük bir nimet vermişsin.

Dolayısıyla Şe’s’in de senin ihsanından bir kova alma hakkı var!

25 deyince, Kral, *ne’am ve ez nibet^{um}* (Bir kova değil birkaç kova [senin olsun]!) demiştir. Mâna şöyledir: Mekke halkından Peygamber’i (s.a.) yalanlayarak ona zulmedenlerin, tıpkı geçmiş asırlardaki yoldaş ve benzerlerinin payı gibi Allah’ın azabından payları vardır. Katâde’den (v. 117/735) şöyle rivayet edilmiştir: Yoldaşlarının kazancı gibi bunların da Allah’ın azabından bir kazancı
30 vardır.

[838] “Günlerinden...” Yani kıyamet gününden. Bedir gününden olduğu da söylenmiştir.

[839] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki: “Her kim Zâriyat sûresini okursa Allah ona dünyada esen ve cereyan eden her bir rüzgâr adedince on
35 sevap verir.”

أو محتطب، أو محتش، أو طابخ، أو خابز، وما أشبه ذلك من الأعمال والمهن التي هي تصرف في أسباب المعيشة وأبواب الرزق، فأما مالك ملك العبيد وقال لهم: اشتغلوا بما يسعدكم في أنفسكم، ولا أريد أن أصرفكم في تحصيل رزقي ولا رزقكم، وأنا غني عنكم وعن مرافقكم، ومتفضل عليكم برزقكم وبما يصلحكم ويعيشكم من عندي، فما هو إلا أنا وحدي.

[٨٣٥] {الْمَتِينُ} الشديد القوة. قرئ بالرفع صفة لـ {ذُو}، وبالجر صفة لـ {لِقُوَّة} على تأويل الإقتدار. والمعنى في وصفه بالقوة والمتانة أنه القادر البليغ الإقتدار على كل شيء.

[٨٣٦] وقرئ «الرازق». وفي قراءة النبي ﷺ «إني أنا الرازق».

٥٩- ﴿فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُنُوبًا مِثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونَ﴾

٦٠- ﴿فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ﴾

[٨٣٧] الذنوب الدلو العظيمة. وهذا تمثيل، أصله في السقاة يتقسمون الماء فيكون

لهذا ذنوب ولهذا ذنوب. قال:

لَنَا ذُنُوبٌ وَلَكُمْ ذُنُوبٌ * فَإِنْ أَبِيئْتُمْ فَلَنَا الْقَلْبِيُّ

ولما قال عمرو بن شاس:

١٥ وَفِي كُلِّ حَيٍّ قَدْ خَبَطَتْ بِنِعْمَةٍ * فَحَقَّ لَشَاسٍ مِنْ نَدَاكَ ذُنُوبٌ

قال الملك: نعم وأذنبته. والمعنى: فإن الذين ظلموا رسول الله ﷺ بالتكذيب من أهل مكة لهم نصيب من عذاب الله مثل نصيب أصحابهم ونظرائهم من القرون. وعن قتادة: سجلاً من عذاب الله مثل سجل أصحابهم.

[٨٣٨] {مِنْ يَوْمِهِمْ} من يوم القيامة. وقيل: من يوم بدر.

٢٠ [٨٣٩] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة والذاريات أعطاه الله عشر حسنات بعدد

كل ريح هبت وجرت في الدنيا.

TÛR SÛRESİ

Mekke'de nazil olmuştur, 49 âyettir. 48 âyet olduğu da söylenmiştir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Tûr(-i Sînâ'y)a,

5 2-3. yayılmış parşömene satır satır dizilen kitaba,

4. o âbad eve,

5. şu yüksek tavana

6. ve kaynayan denize yemin ederim ki...

[840] *Tûr*, üzerinde Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ'yla konuştuğu Medyen'deki dağın adıdır. "Satır satır dizilen kitap" amellerin yazıldığı kitaptır. 10 20 sayfa demektir; "amellerin kaydedildiği deri (parşömen)" olduğu da söylenmiştir. Nitekim "Kıyamet günü, karşısına açılmış bir kitap çıkarırız." [İsrâ 17/13] buyrulmuştur. Bu kitabın; "Allah'ın Hz. Mûsâ için yazdığı ve yazılırken kalemin cızırtısını Mûsâ'nın duyduğu" *kitap* olduğu da, Levh-i 15 Mahfuz olduğu da söylenmiştir. Yine, Kur'ân-ı Kerim de denilmiştir; ancak *kitâb*ın nekire getirilmesi, Kur'ân'ın kitap cinsleri arasından özel bir kitap olmasındandır. Tıpkı وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّيْنَاهَا ("Nefse ve onu 'düzen'leyene..." [Şems 91/7]) âyetindeki نَفْسٍ kelimesinde olduğu gibi.

[841] "Âbâd ev" yedinci kat semadaki evdir; âbâd oluşu ise, girip çıkan meleklerin çokluğu sebebiyledir. Bu evin Kâbe olduğu da söylenmiştir; 20 çünkü Kâbe, hacılar, umreciler ve civarında yaşayanlarla *ma'mur* [âbâd]dır. "Yükseltilmiş tavan" gökkubbedir.

[842] وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ [Tekvir 81/6] ve "dopdolu deniz"dir; ancak 25 وَالْبَحْرُ الْمُسْجُورُ "tutuşturulacak olan deniz" de denilmiştir. Rivayete göre, Allah Teâlâ tüm denizleri ateşe çevirecek ve onunla cehennem ateşini kıztıracakmış. Yine rivayete göre, Hz. Ali (v. 40/661) bir Yahudiye "Sizin kitabınıza göre cehennem nerede?" diye sormuş; "Denizde." deyince, şöyle demiş: "Ben bu bilginin doğru olduğunu düşünüyorum; çünkü Allah Teâlâ 30 وَالْبَحْرُ الْمُسْجُورُ buyuruyor."

7. Senin Rabbinin azabı kesinlikle gerçekleşecek;

8. yoktur önüne geçebilecek.

سورة الطور

مكية؛ وهي ٤٩ آية. وقيل: ٤٨

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿وَالطُّورِ﴾

٢- ﴿وَكِتَابٍ مَّسْطُورٍ﴾

٣- ﴿فِي رَقٍ مَّنْشُورٍ﴾

٤- ﴿وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ﴾

٥- ﴿وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ﴾

٦- ﴿وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ﴾

١٠ [٨٤٠] والطور الجبل الذي كلم الله عليه موسى وهو بمدين. والكتاب المسطور في

الرق المنشور. والرق الصحيفة. وقيل: الجلد الذي يكتب فيه الكتاب الذي يكتب فيه الأعمال. قال الله تعالى ﴿وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا﴾ [الإسراء: ١٣]. وقيل: هو ما كتبه الله لموسى وهو يسمع صرير القلم. وقيل: اللوح المحفوظ. وقيل: القرآن؛ ونكر لأنه كتاب مخصوص من بين جنس الكتب، كقوله تعالى ﴿وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا﴾ [الشمس: ٧].

١٥ [٨٤١] والبيت المعمور الضراح في السماء الرابعة. وعمرانه كثرة غاشيته من

الملائكة. وقيل: الكعبة لكونها معمورة بالحجاج والعمار والمجاورين. والسقف المرفوع السماء.

[٨٤٢] والبحر المسجور المملوء. وقيل: الموقد، من قوله تعالى ﴿وَإِذَا الْبِحَارُ

سُجِّرَتْ﴾ [التكوير: ٦]. وروى أن الله تعالى يجعل يوم القيامة البحار كلها نارًا تسجر بها نار جهنم. وعن علي رضي الله عنه أنه سأل يهوديًا: أين موضع النار في كتابكم؟ قال: في البحر. قال علي: ما أراه إلا صادقًا، لقوله تعالى ﴿وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ﴾.

٧- ﴿إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ﴾

٨- ﴿مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ﴾

[843] “Gerçekleşecek” yani inecek. Cübeyr b. Mut‘im (v. 59/679) demiştir ki; “Esirler hakkında konuşmak için Peygamber’in (s.a.) yanına geldim ve onu sabah namazında Tûr sûresini okurken gördüm. ‘Senin Rabbinin azabı kesinlikle gerçekleşecek!’ âyetine gelince, azabın inivereceğinden korkarak oracıkta Müslüman oldum.”

9. O gün ki; gök gider gelir;

10. dağlar da yürüdükçe yürür.

[844] “Gök gider gelir;” çalkalanıp sallanır. *Mevrin* “dalgalanarak hareket etmek” anlamına geldiği de söylenmiştir. O, geniş bir alanda gidip gelen şeydir. Tıpkı dizin üzerinde diz kapağı gibi.

11. Hâlleri haraptır o gün, yalanlayanların!

12. Daldıkları yerde oyalananların!..

13. O gün ki; cehennem ateşine itilip kakılırlar:

[845] خوض [dalmak anlamında olduğu hâlde], artık neredeyse yalnızca “boş işlere ve yalana dalmak” anlamında kullanılmaktadır. Örneği: “[Kur‘ân ve Peygamber hakkında boş, suçlayıcı sözlerle] dalanlarla birlikte biz de daldık.” [Müddesir 74/45]; “Ve onların daldığı şeyin¹ benzerine siz de daldınız!” [Tevbe 9/69].

[846] الدَّعْ sertçe itmek demektir. Şöyle ki; cehennem bekçileri onların ellerini boyunlarına bağlayacak; ayaklarıyla perçemlerini birleştirecek ve enselelerinden iterek yüzüstü cehenneme yuvarlayacaklardır. Zeyd b. Ali (v. 122/740), *du‘â* kökünden *yud‘avne* (çağrılırlar) şeklinde okumuştur; yani “Onlara ‘Gelin cehenneme girin ateş!’ denildiği gün...” عُدَّ yani şiddetle itilerek.

14. “İşte, yalanlayıp durduğunuz ateş!”

15. “Sihir miymiş bu!? Yoksa, yine mi görmüyorsunuz?!”

16. “Girin oraya! İster sabredin, ister sabretmeyin; sizin için fark etmez. Çünkü sadece kendi yaptıklarınızın karşılığını alıyorsunuz!”

[847] Onlara şöyle denilir: *İşte ateş! “Sihir miymiş bu?!” Hani vahye sihir diyordunuz ya, şimdi söyleyin bakalım sihir miymiş?!* Yani bu doğrulayıcı kanıt da mı sihirmiş!? [فيسخر] da Fâ getirilmesi bu mânayı katmak içindir.

[848] “Yoksa” dünyada görmediğiniz gibi “yine mi görmüyorsunuz?!” Yani dünyada bunu bildiren vahye karşı kör olduğunuz gibi, şu anda haber verilen bu gerçeğe karşı da mı körsünüz? Bu onlar için bir azar ve alaydır.

1 Yani “peygamber ve mesajının gerçekliğini red” mealinde atıp tutmanın... / ed.

[٨٤٣] {لَوَاقِعٌ} لنازل. قال جبير بن مطعم: أتيت رسول الله ﷺ أكلمه في الأسارى فألفيته في صلاة الفجر يقرأ سورة الطور، فلما بلغ {إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ} أسلمت خوفاً من أن ينزل العذاب.

٩- ﴿يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا﴾

١٠- ﴿وَتَسِيرُ الْجِبَالُ سَيْرًا﴾

[٨٤٤] {تَمُورُ السَّمَاءُ} تضطرب، وتجيء وتذهب. وقيل: المور تحرك في تموج، وهو الشيء يتردد في عرض كالداغصة في الركبة.

١١- ﴿فَوَيْلٌ لِلْمُكَذِّبِينَ﴾

١٢- ﴿الَّذِينَ هُمْ فِي خَوْضٍ يَلْعَبُونَ﴾

١٣- ﴿يَوْمَ يُدْعَوْنَ إِلَى نَارِ جَهَنَّمَ دَعَا﴾

[٨٤٥] غلب الخوض في الاندفاع في الباطل والكذب. ومنه قوله تعالى {وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ} [المدثر: ٤٥]، {وَوَخَّضْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا} [التوبة: ٦٩]

[٨٤٦] الدع الدع العنيف. وذلك أن خزنة النار يغلون أيديهم إلى أعناقهم، ويجمعون نواصيهم إلى أقدامهم، ويدفعونهم إلى النار دفعا على وجوههم وزخا في أفقيتهم. وقرأ زيد بن علي «يدعون» من الدعاء أي يقال لهم: هلموا إلى النار، وادخلوا النار {دعًا} مدعوعين.

١٤- ﴿هَذِهِ النَّارُ الَّتِي كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ﴾

١٥- ﴿أَفَسِحْرُ هَذَا أَمْ أَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَ﴾

١٦- ﴿اضْلَوْهَا فَاصْبِرُوا أَوْ لَا تَصْبِرُوا سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ إِنَّمَا تُجْرُونَ مَا كُنْتُمْ

تَعْمَلُونَ﴾ ٢٠

[٨٤٧] يقال لهم: هذه النار. {أَفَسِحْرُ هَذَا} يعني كنتم تقولون للوحي: هذا سحر؛ أفسح هذا؟! يريد: أهذا المصداق أيضًا سحر؟ ودخلت الفاء لهذا المعنى.

[٨٤٨] {أَمْ أَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَ} كما كنتم لا تبصرون في الدنيا، يعني أم أنتم عمي

عن المخبر عنه كما كنتم عميًا عن الخبر، وهذا تفرغ وتهكم.

[849] “Sizin için fark etmez” ifadesi gizli bir mübtedânın haberidir; yani iki durum da sizin için eşittir: sabır ve sabırsızlık. **Şayet** “Sabredip etmemenin eşit olması neden ‘Çünkü sadece kendi yaptıklarınızın karşılığını alıyorsunuz!’ ifadesiyle gerekçelendirilmiş?” **dersen şöyle derim:** Çünkü sabrın, sabredenin hayırlı bir mükâfatla mükâfatlandırılmasıyla sonuçta bir fayda sağlaması sebebiyle, sızlanma üzerinde bir üstünlüğü vardır. Yapılanların karşılığı olan azaba sonuçsuz ve faydasız bir biçimde sabretmenin ise sızlanmaktan üstün hiçbir yönü yoktur.

17. Müttakiler ise cennetlerde ve nimetlerdedir.

18. Rablerinin kendilerine verdikleriyle mutlu mesut eğlenerek... Cayır cayır yanan o ateş azabından Rableri onları korumuş olduğu hâlde...

[850] “Cennetlerde ve nimetlerdedir;” yani cennet ve nimet sıfatlarının zirvesindedirler; cennet ki ne cennet, nimet ki ne nimet!.. Yahut takvâ sahiplerine özgü, özellikle onlar için yaratılmış cennetler ve nimetler içindedirler.

[851] فَكَاهِبِينَ (mutlu mesut eğlenerek) kelimesi, *fâkihine*, *fekihine* ve *fâkihûne* şeklinde okunmuştur. Kelimeyi hâl olarak mansûb okuyanlar, zarfı *müste-kar* kabul etmişlerdir. Kelimeyi [‘mutlu mesut eğleniyorlar’ anlamında] haber olarak merfû‘ okuyanlar ise zarfı *lağv* saymışlardır; yani Rablerinin kendilerine lutfettiklerinden haz alarak... “Peki bu durumda, وَوَقِيَهُمْ رَبُّهُمْ (Rableri onları korumuş olduğu hâlde) ifadesi nereye atfedilmiş olacak?” **dersen şöyle derim:** فِي مَا آتَيْتَهُمْ رَبُّهُمْ (cennetlerdedirler) ifadesine veya مَا مَسَدَارِيهٖ كَبُلُودٌ (Rablerinin kendilerine verdikleriyle) ifadesine atfedilir ve anlam şöyle olur: Rablerinin kendilerine verdikleriyle ve onları kızgın cehennem azabından korumasıyla mutlu mesut eğleniyorlar. وَمَوَقِيَهُمْ cümlesindeki Vav’ın hâliye olması, sonrasında ise gizli bir *kad* bulunması da mümkündür.¹

19. “Âfiyetle yiyin, için... Yaptıklarınızın karşılığı olarak.”

20. “Sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanarak...” Ahu gözlü dilberleri eş kılmışızdır onlara.

[852] Onlara, “âfiyet dolu bir yeme, içmeyle yiyin, için” veya “yarayan ve içe sinen bir yiyecek ve içecek yiyin, için” denilir. Bu, ağız tadıyla tüketilen yiyecek ve içecek anlamına gelir. İfadenin, şu beyittekine benzer bir anlamda kullanılmış olması da mümkündür:

Azze’nin kendine helâl gördüğü ırz ve şerefimize yönelik hakaretleri, vücuduna sirayet eden bir dert değil, âfiyet olsun, helâl ü hoş olsun!

1 Yani “Rablerinin kendilerine verdikleriyle -ki cayır cayır yanan o ateş azabından Rableri onları korumuş bulunmaktadır- mutlu mesut eğlenerek... / ed.

[٨٤٩] {سَوَاءٌ} خبر محذوف، أي سواء عليكم الأمران؛ الصبر وعدمه. فإن قلت: لم علل استواء الصبر وعدمه بقوله {إِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ}؟ قلت: لأن الصبر إنما يكون له مزية على الجزع، لنفعه في العاقبة بأن يجازى عليه الصابر جزاء الخير، فأما الصبر على العذاب الذي هو الجزاء ولا عاقبة له ولا منفعة، فلا مزية له على الجزع. °

١٧- {إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَعِيمٍ}

١٨- {فَاكِهِينَ بِمَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ وَوَقَاهُمْ رَبُّهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ}

[٨٥٠] {فِي جَنَّاتٍ وَنَعِيمٍ} في آية جنات وأي نعيم، بمعنى الكمال في هذه الصفة؛ أو في جنات ونعيم مخصوصة بالمتقين خلقت لهم خاصة.

١٠ [٨٥١] وقرئ «فاكهين»، «فكهين»، و«فاكهون»؛ من نصبه حالاً جعل الظرف مستقرًا، ومن رفعه خبرًا جعل الظرف لغوًا، أي متلذذين {بِمَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ}. فإن قلت: علام عطف قوله؟ {وَوَقَاهُمْ رَبُّهُمْ}؟ قلت: على قوله {فِي جَنَّاتٍ}، أو على {آتَاهُمْ رَبُّهُمْ} على أن تجعل ما مصدرية؛ والمعنى: فاكهين بإيتائهم ربهم ووقايتهم عذاب الجحيم. ويجوز أن تكون الواو للحال وقد بعدها مضمرة.

١٥- {كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ}

٢٠- {مُتَّكِنِينَ عَلَى سُرُرٍ مَّضْفُوفَةٍ وَرَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ}

[٨٥٢] يقال لهم: {كُلُوا وَاشْرَبُوا} أكلا وشربًا. {هَنِيئًا} أو طعامًا وشرابًا هنيئًا، وهو الذي لا تنغيص فيه. ويجوز أن يكون مثله في قوله:

هَنِيئًا مَرِيئًا غَيْرَ دَاءٍ مُخَامِرٍ * لِعِزَّةٍ مِنْ أَعْرَاضِنَا مَا اسْتَحَلَّتْ

Yani هنيئا fiil yerini tutan mastar gibi kullanılmış bir sıfat olup *me'stahallet* ifadesi -tıpkı fillle merfû' kılındığı gibi- هنيئا ile mahallen merfû' kılınmıştır. Âdetâ şöyle denmektedir: Irz ve şerefimizden hakaret edilmesi helâl görülen şey, Azze'ye helâl ü hoş olsun! İşte, âyetteki هنيئا'in mânası da şöyle olabilir:

5 Yeme, içme size helâl ü hoş olsun! Yapmış olduğunuz şey -yani yapmış olduğunuz şeyin karşılığı- size helâl ü hoş olsun!..

[853] كَفَى بِاللَّهِ مَا كُنَّا نَعْمًا'nın başındaki Bâ, كَفَى بِاللَّهِ ("Allah yeter." [Ra'd 13/43]) âyetinde olduğu gibi, zâittir. Şayet *ekl* ve *şurb* kelimelerini fâ'il kabul edersen Bâ'nın müte'allakı كَلُوا وَاشْرَبُوا (yiyin, için) olur.

10 [854] ("Âhû gözlü dilberlerle" anlamındaki بِحُورٍ عِينٍ ifadesi) *bi-îsin'inin* (âhû gözlü eşlerle) diye de okunmuştur.

21. Kendileri iman eden -nesilleri de iman ile izlerinden yürümüş oldukları için onları da kendilerine kattığımız- kimseleri de [eşleştirmişizdir]; hem de hiçbirinin alacaklarını eksiltmeksizin... Çünkü (Rabbinin katında) herkes, kendi yaptığına ipoteklidir.

[855] وَالَّذِينَ آمَنُوا (iman edenler) ifadesi, بِحُورٍ عِينٍ (ahu gözlü huriler) ifadesine ma'tûftur; yani onları ahu gözlü hurilerle ve iman edenlerle arkadaş yaparız; yoldaşları ve sohbet arkadaşları iman edenlerden olacaktır. Tıpkı "Sedirler üzerinde karşılıklı, kardeş kardeş otururlar." [Hicr 15/47] âyetinde olduğu gibi; kâh ahu gözlü güzellerle hemhâl olacaklar kâh mümin kardeşlerinin sınımsız dostluğundan istifade edeceklerdir.

[856] "Nesilleri de izlerinde yürümüş olanlar..." Hz. Peygamber "Allah, derece bakımından kendilerinden daha aşağı olsalar bile müminin makamına neslini yükseltecektir ki onlarla mutlu olsun." buyurmuş ve sonra bu âyeti okumuştur. Hâsılı; Allah, onlara türlü türlü mutluluklar nasip edecektir: Kendileri için duydukları mutluluk, güzel eşlerle eşleştirilmiş olmanın saadeti, mümin kardeşlerinin hoş sohbeti, evlat ve nesilleriyle bir arada bulunmanın lezzeti...

[857] Allah Teâlâ daha sonra şöyle buyurmuştur: Büyük, derecesi yüksek bir iman sebebiyle "nesillerini de onlara katmışızdır." Burada kastedilen babaların imanıdır. İşte böylesi babaların zürriyetleri, o dereceyi hak etmeseler de her iki tarafa da bir lutuf olsun diye kendilerinin derecesine yükseltiriz. Böylece mutluluklarını tamamlar, nimetlerini kemale erdiririz.

أعني صفة استعملت استعمال المصدر القائم مقام الفعل مرتفعاً به ما استحلّت كما يرتفع بالفعل،، كأنه قيل: ههنا عزة المستحل من أعراضنا، وكذلك معنى {هَيِّئًا} ههنا: هناكم الأكل والشرب. أو هناكم ما كنتم تعملون؛ أي جزاء ما كنتم تعملون.

٥ [٨٥٣] الباء مزيدة كما في {كَفَى بِاللَّهِ} [الرعد: ٤٣]، والباء متعلقة بـ{كُلُوا وَاشْرَبُوا} إذا جعلت الفاعل الأكل والشرب.

[٨٥٤] وقرئ «بِعَيْسٍ عَيْنٍ».

٢١- ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ﴾

١٠ [٨٥٥] {وَالَّذِينَ آمَنُوا} معطوف على {بِحُورٍ عَيْنٍ}، أي قرناهم بالهور وبالذين آمنوا، أي بالرفقاء والجلساء منهم، كقوله تعالى {إِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ} [الحجر: ٤٧]“ فيتمتعون تارة بملاعبة الحور، وتارة بمؤانسة الإخوان المؤمنين.

[٨٥٦] {وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ} قال رسول الله ﷺ: ”إن الله يرفع ذرية المؤمن في درجته وإن كانوا دونه لتقرّ بهم عينه“، ثم تلا هذه الآية. فيجمع الله لهم أنواع السرور بسعادتهم في أنفسهم، ومزاوجة الحور العين، وبمؤانسة الإخوان المؤمنين، وباجتماع أولادهم ونسلهم بهم.

[٨٥٧] ثم قال {بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ} أي بسبب إيمان عظيم رفيع المحل، وهو إيمان الآباء ألحقنا بدرجاتهم ذريتهم وإن كانوا لا يستأهلونها، تفضلاً عليهم وعلى آبائهم، لئتم سرورهم ونكمل نعيمهم.

[858] **Şayet** “*İman* kelimesinin nekire (belirsiz) olarak kullanılmasının anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** “Anlamı, söz konusu imanın özel ve derecesi yüksek bir iman olduğunu göstermektir. *İmanın* bu şekilde kullanılması ile dereceleri aşağı zürriyetin imanı kastedilmiş de olabilir. Şöyle denilmiş gibidir: Kendilerini babalarının derecesine layık kılamayacak kadar az bir imanla [bile onları atalarının arasına kattık.]”

[859] [اتبعتهم ذريتهم ifadesi;] (i) وَأَتَّبَعْتُهُمْ ذُرِّيَّتَهُمْ (ii) *ve etbe’athum zurriyyetuhum* ve (iii) *zurriyyâtuhum* / *zurriyyâtihim* ve (iv) Zel’in kesresiyle *zirriyyâtuhum* okunmuştur.¹

[860] Başka bir yaklaşıma göre ise, وَالَّذِينَ آمَنُوا (iman edenler) ifadesi mübtedâ, بَايَمَانَ الْأَحْقَانِ بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ (Kuvvetli bir iman sebebiyle zürriyetlerini de onlara kattık.) ifadesi haber, وَأَتَّبَعْتُهُمْ ذُرِّيَّتَهُمْ (nesilleri de izlerinde yürümüş olanlar...) ifadesi ise ara cümledir.²

[861] “Kendilerinden eksiltmeksizin...” Yani belirttiğimiz tüm mükâfat ve lutufları kendilerine sağlayarak; yaptıklarının mükâfatından hiçbir eksik bırakmadan... Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Çocuklarının kendilerine kavuşması için onların mükâfatlarından bir şeyi eksiltip de çocuklarına vermedik. Çocuklarını onlara kavuşturmamız tamamen lutfumuzladır. Fiil الْكِنَانُ şeklinde okunmuştur; ancak bu iki babdan da gelmiş olabilir; *elele - ye’litu* ve *emâte - yumîtu* vezninde *elâte - yulîtu*. Yine, *âmene - yu’minu* gibi *âlete - yulîtu*dan *âletnâhum* şeklinde; *lâte - yelîtu* vezninde *litnâhum* şeklinde; *velete - yelîtu* vezninden *veletnâhum* şeklinde de okunmuştur. Hepsinin anlamı aynıdır.

[862] “Çünkü herkes, kendi yaptığına ipoteklidir.” Yani ameline karşılık rehin alınmıştır. Tıpkı bir efendinin, alacağından dolayı kölesini rehin olarak hapsedmesi gibi, âdeta, kulun canı da *Allah katında* kendisinden istenen salih amel karşılığında rehin tutulmaktadır; salih amel işlerse Allah zincirini çözüp onu kurtuluşa erdirecek; aksi hâlde cezalandıracaktır.

22. Canlarının istediği meyve ve etlerden bol bol vermişizdir kendilerine.

1 Kelimenin çoğul okunduğu iki kıraat vardır: Ebû Amr *ve etba’nâhum zurriyyâtihim* (nesillerini de izlerinde yürütmüş olduğumuz) şeklinde; İbn Âmir ise *ve’ttebe’athum zurriyyâtuhum* “... nesilleri de izlerinde yürümüş olanlar...” şeklinde okumuştur. Diğer iki kıraat “... nesilleri de izlerinde yürümüş olanlar...” mealindedir. / ed.

2 İlk ihtimalde mâna önceki âyetin son cümlesine bağlanarak “*Abu gözlü burileri eş kılmışızdır onlara ve bir de kendileri iman eden -nesilleri de iman ile izlerinden yürümüş oldukları için onları da kendilerine kattığımız- kimseleri [eş kılmışız]; hem de hiçbirinin alacaklarını eksiltmeksizin...*” şeklinde olurken, ikincide şöyle olmaktadır: “*İman edenler -ki nesilleri de iman ile onların izinden yürümüşlerdir- işte bunların nesillerini de kendilerine katmışızdır; hem de hiçbirinin alacaklarını eksiltmeksizin...*” / ed.

[٨٥٨] فإن قلت: ما معنى تنكير الإيمان؟ قلت: معناه الدلالة على أنه إيمان خاص عظيم المنزلة. ويجوز أن يراد إيمان الذرية الداني المحل، كأنه قال: بشيء من الإيمان لا يؤهلهم لدرجة الآباء ألحقناهم بهم.

[٨٥٩] وقرئ «وَأَتَّبَعْتُهُمْ ذُرِّيَّتَهُمْ»، «وَأَتَّبَعْتُهُمْ ذُرِّيَّتَهُمْ»، و«ذرياتهم» وقرئ «ذرياتهم»، بكسر الهمزة.

[٨٦٠] ووجه آخر وهو أن يكون {وَالَّذِينَ ءَامَنُوا} مبتدأ خبره {بِإِيمَانٍ الْحَقِّقَاتِ بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ} وما بينهما اعتراض.

[٨٦١] {وَمَا أَلْتَنَاهُمْ} وما نقصناهم، يعني وفرنا عليهم جميع ما ذكرنا من الثواب والتفضل، وما نقصناهم من ثواب عملهم من شيء. وقيل معناه: وما نقصناهم من ثوابهم شيئاً نعطيهم الأبناء حتى يلحقوا بهم، إنما ألحقناهم بهم على سبيل التفضل. ١٠ قرئ «ألتناهم» وهو من بابين؛ من ألت يألت، ومن آلات يليت، كألمات يميت. و«ءالتناهم»، من آلت يؤلت، كآمن يؤمن. و«لتناهم»، من لات يليت. و«ولتناهم»، من ولت يلت؛ ومعناها واحد.

[٨٦٢] {كُلُّ امْرِيٍّ بِمَا كَسَبَ رَهِيْنٌ} أي مرهون، كأن نفس العبد رهن عند الله بالعمل الصالح الذي هو مطالب به، كما يرهن الرجل عبده بدين عليه، فإن عمل صالحاً فكفها وخلصها وإلا أوثقها. ١٥

٢٢- ﴿وَأَمْدَدْنَاَهُمْ بِفَاكِهَةٍ وَلَحْمٍ مِّمَّا يَشْتَهُونَ﴾

23. Birbirlerine kadeh uzatırlar orada... Ama ne saçmalatma vardır onda ne de günaha sokma...

[863] “Bol bol vermişizdir” yani kesintisiz biçimde sürekli arttırmışızdır.

[864] “Birbirlerine kadeh uzatırlar.” Birlikte oturdukları akraba ve dostlarıyla *içki* alışverişinde bulunurlar ve birbirilerine ikram ederler. “Onda” yani onun içiminde “ne saçmalamak vardır ne de günaha sokmak.” İçerken, dünyada mey arkadaşlarının kafayı bulup gürültü patırtı yapmaları gibi bayağı ve faydasız sözler söylemezler; fâ’ilini günahkâr kılan davranışlarda da bulunmazlar; yani yalan söyleme, sövüp sayma ve hayâsız laflar etme gibi, yükümlülük yurdu olan dünyada yapıldığı takdirde kişiyi günahkâr eden şeyleri yapmazlar. Aksine, haz alınacak şekilde hikmetli ifadeler ve güzel sözler kullanırlar; çünkü akılları yerindedir, gitmiş değildir. Üstelik bilge ve âlim kimselerdir. [لَا لَعُوْ فِيهَا وَلَا تَأْتِيْمَ ifadesi], *lâ lağve fi-hâ ve-lâ tešîm*^e şeklinde de okunmuştur.¹

24. (Sedefinde) korunmuş inci kadar parlak civanlar da fir dönmektedir etraflarında.

[865] *عِلْمَانٌ لَهُمْ* yani emirleri altında ve kendilerine özgü oğlan çocukları. *مَكْنُونٌ* yani sedefinde *saklı*; çünkü inci tazeyken daha güzel ve parlaktır. Veya korumaya alınmış; çünkü ancak değerli ve kıymeti yüksek şeyler korumaya alınır. Katâde’ye (v. 117/735), “Hizmet eden böyleyse hizmet edilen nasıldır?” diye sorulunca şöyle cevap vermiş: Hz. Peygamber buyurmuştur ki; “*Canım kudret elinde bulunan Allah’a yemin ederim ki, ayın on dördündeki dolunay diğer yıldızlardan ne kadar daha parlaksa hizmet edilenlerin hizmet edenlere üstünlüğü de o kadardır.*” Hz. Peygamber’in şöyle dediği de rivayet edilmiştir: “Cennette derecesi en düşük olanlardan biri hizmetçilerinden birini çağırır, kapısında bini birden *‘Buyurun! Buyurun!’* diye cevap verir.”

25. Birbirlerine yönelerek sorarlar;

26. derler ki: “Bundan önce, kendi insanlarımızın arasında iken (Rabbimizin azabından) kaygılanırdık.”

27. “Allah bize lutfetti de bizi, o ‘insanın içine işleyen azap’tan korudu.”

28. “İyi ki, daha önce O’na kulluk etmişiz! Gerçekten lutufkârmış, merhametliymiş (Berr, Rahîm).”

[866] “Birbirlerine sorarlar.” Birbirleriyle konuşurlar ve birbirlerinin durumlarını, yaptıklarını ve Allah katındaki bu dereceyi ne ile hak ettiklerini sorarlar. *مُشْفِقِينَ* (kaygılanırdık) yani Allah korkusundan kalbimiz ürperirdi.

1 (i) Ama ne saçmalatma vardır onda ne de günaha sokma... (ii) Ama saçmalatma namına da hiçbir şey yoktur onda, günaha sokma namına da... / ed.

٢٣- ﴿يَتَنَازَعُونَ فِيهَا كَأْسًا لَا لَعْوَ فِيهَا وَلَا تَأْتِيمُ﴾

[٨٦٣] {وَأَمَدَدْنَاهُمْ} وزدناهم في وقت بعد وقت.

[٨٦٤] {يَتَنَازَعُونَ} يتعاطون ويتعاورون هم وجلساؤهم من أقربائهم وإخوانهم {كَأْسًا} خمراً {لَا لَعْوَ فِيهَا} في شربها {وَلَا تَأْتِيمُ}، أي لا يتكلمون في أثناء الشرب ٥ بسقط الحديث وما لا طائل تحته كفعل المتنادمين في الدنيا على الشراب في سفههم وعربدتهم، ولا يفعلون ما يؤثم به فاعله، أي ينسب إلى الإثم لو فعله في دار التكليف من الكذب والشتم والفواحش، وإنما يتكلمون بالحكم والكلام الحسن متلذذين بذلك، لأنّ عقولهم ثابتة غير زائلة، وهم حكماء علماء. وقرئ «لا لَعْوَ فِيهَا وَلَا تَأْتِيمُ».

٢٤- ﴿وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَّكْنُونٌ﴾

[٨٦٥] {غِلْمَانٌ لَهُمْ} أي مملوكون لهم مخصوصون بهم، {مَّكْنُونٌ} في الصدف، ١٠ لأنه رطباً أحسن وأصفى؛ أو مخزون، لأنه لا يخزن إلا الثمين الغالي القيمة. وقيل لقتادة: هذا الخادم فكيف المخدم؟ فقال: قال رسول الله ﷺ: "والذي نفسي بيده إن فضل المخدم على الخادم كفضل القمر ليلة البدر على سائر الكواكب". وعنه عليه الصلاة والسلام: "إن أدنى أهل الجنة منزلة من ينادي الخادم من خدامه فيجيبه ١٥ ألف يبابه: ليك ليك!"

٢٥- ﴿وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ﴾

٢٦- ﴿قَالُوا إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ﴾

٢٧- ﴿فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْنَا وَوَقَانَا عَذَابَ السَّمُومِ﴾

٢٨- ﴿إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ نَدْعُوهُ إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيمُ﴾

[٨٦٦] {يَتَسَاءَلُونَ} يتحادثون ويسأل بعضهم بعضاً عن أحواله وأعماله ٢٠ وما استوجب به نيل ما عند الله. {مُشْفِقِينَ} أرقاء القلوب من خشية الله.

[وَقَبَا] şeddeli olarak *ve vakkânâ* şeklinde de okunmuştur. “Azap” cehennem azabını, cehennem ateşinin tutuşmasını ve alazlamasını ifade eder. *Semûm*, insan cildinin gözeneklerinden içine nüfuz eden kızgın bir yeldir. Cehennem ateşinin bu şekilde adlandırılmasının sebebi, onun böyle bir özelliğinin olmasıdır. Allah’a kavuşmadan ve O’na dönmeden “önce”, yani dünyada O’na kulluk etmiş; bizi korumasını dilemişiz!.. “Allah gerçekten lutufkârmış;” ih-

5 san sahibiymiş; “merhametliymiş!..” Merhameti öylesine büyükmüş ki kulluk edildiğinde mükâfatını verir, bir şey istendiğinde olumlu cevap vermiş. [نه] Hemze’nin fethasıyla *li-ennehû* anlamında *ennehû* diye de okunmuştur.

10 **29. (Resulüm!) Sen öğüt vermene bak; -Rabbinin nimeti sayesinde ne kâhinsin ne de cinli!..**

[867] “Öğüt vermene bak.” İnsanlara hatırlatma ve öğüt verme görevinde sebat et. Onların, “o bir kâhindir veya cinlidir” şeklindeki sözleri seni kesinlikle bundan vazgeçirmesin; buna aldırış etme; çünkü bu asılsız ve tutarsız bir sözdür; zira kâhin kehanette bulunurken zekâyâ ve dikkatli bir

15 düşünceye ihtiyaç duyar. Cinli ise, akıl ışığı perdelenmiş kimsedir. Oysa sen Allah’ın lutfu ve sana ihsanda bulunduğu gerçek peygamberlik ve üstün akıl sayesinde bu ikisinden hiçbiri değilsin.

20 **30. Yoksa (senin için); “Şairin teki! Gözleyelim bakalım; zaman şunun başına neler açacak!” mı diyorlar?!**

31. De ki: Gözleyin gözleyin!.. Doğrusu, ben de sizinle beraber gözleyenlerdenim!

[868] [تَنْزُصُ بِهِ رَبِّبُ الْمُنُونِ] (*Gözleyelim bakalım; zaman şunun başına neler açacak!*) ifadesi] meçhul olarak *jutarabbesu bi-hî raybu’l-menûnî* (*Gözlensin bakalım; zaman şunun başına neler açacak!*) şeklinde de okunmuştur. رَبِّبُ الْمُنُونِ zamanın insanları tedirgin eden ve onları hayrete düşüren hadiseleri demektir. Şair şöyle demiştir:

Felekten ve başıma getireceği şeyden dolayı mı sızlanacakmışım ben!?

[Sızlananın sitemini kabul etmez ki devran!]

30 *Menûn*ün ölüm anlamına geldiği de söylenmiştir; *fe’ûl* veznindedir. Birisi bir şeyi kestiğinde *mennehû* denilir; çünkü ölüm de [hayatla] bağı koparmaktır. Aynı nedenle ölüme *şe’ûb* (darmadağın eden) de denilmiştir. Müşrikler diyorlardı ki: “Şunun hakkında zamanın hadiselerini bekleyelim bakalım; kendisinden önceki Züheyr (b. Ebu Sülmâ; v. 609) ve Nâbiğa (ez-Zübyânî; v.

35 604) gibi nice şair yok olup gittiği gibi bu da yok olup gidecek!..”

وقرئ «ووقانا»، بالتشديد. {عَذَابُ السَّمُومِ} عذاب النار ووهجها ولفحها. والسموم الرياح الحارّة التي تدخل المسام، فسميت بها نار جهنم لأنها بهذه الصفة. {مِن قَبْلُ} من قبل لقاء الله تعالى والمصير إليه، يعنون في الدنيا. {نَدْعُوهُ} نعبده ونسأله الوقاية. {إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ} المحسن، {الرحيم} العظيم الرحمة الذي إذا عبد أثناب وإذا سئل أجاب. وقرئ «أنه»، بالفتح، بمعنى لأنه.

٢٩- ﴿فَذَكِّرْ فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَتِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ﴾

[٨٦٧] {فَذَكِّرْ} فاثبت على تذكير الناس وموعظتهم، ولا يشبّطك قولهم كاهن أو مجنون، ولا تبال به فإنه قول باطل متناقض، لأنّ الكاهن يحتاج في كهانته إلى فطنة ودقة نظر، والمجنون مغطى على عقله. وما أنت بحمد الله وإنعامه عليك بصدق النبوة ورجاحة العقل أحد هذين.

٣٠- ﴿أَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَّتَرَبَّصُ بِهِ رَيْبَ الْمُنُونِ﴾

٣١- ﴿قُلْ تَرَبَّصُوا فَإِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَ﴾

[٨٦٨] وقرئ «يتربص به ريب المنون»، على البناء للمفعول. وريب المنون ما يقلق النفوس ويشخص بها من حوادث الدهر. قال:

أَمِنَ الْمُنُونِ وَرَيْبِهِ أَتَوَجَّعُ ❁

وقيل: المنون الموت، وهو في الأصل فعول، من منه إذا قطعه؛ لأن الموت قطع، ولذلك سميت شعوب. قالوا: ننتظر به نوائب الزمان فيهلك، كما هلك من قبله من الشعراء زهير والنابغة.

[869] “Gözleyenlerdenim.” Benim yok olup gitmemi beklediğiniz gibi ben de sizin yok olup gitmenizi bekliyorum!

32. Bunu, kendilerine akılları mı emrediyor, yoksa, taşkın bir kavim midir nedir bunlar?

5 [870] أَخْلَانَهُمْ yani akılları, vicdanları. *Ahlâmu 'âdⁿ* (Âd kavminin akılları) deymi de bundan gelmektedir. Anlam şöyledir: Bu çelişkili sözleri söylemeyi yoksa ‘akıl’ları mı emrediyor bunlara!? Söz konusu çelişki, onların “cinli” demelerinin yanı sıra “kâhin” ve “şair” diye de nitelemeleridir. Kureyşliler için “akıllı”, “zeki” denilirdi ya...¹ “Yoksa” gerçek kendilerine apa-
10 çık görülmüşken inatta haddi aşan “taşkın bir kavimdirler de ondan mı!?”

[871] **Şayet** “Akıllarının ‘emredici’ olarak nitelendirilmesinin anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** Bu, akıllarının onları bu noktaya götürdüğünü belirten mecazi bir ifadedir. Tıpkı “Atalarımızın taptıklarını ve mallarımızda dilediğimiz tasarrufta bulunmayı bırakmamızı sana ‘namaz’ın mı emre-
15 diyor?” [Hûd 11/87] âyetinde olduğu gibi.

[872] (“Yoksa taşkın bir kavimdirler de ondan mı!?” anlamındaki أَمْ هُمْ فَؤْمٌ طَاغُونَ ifadesi) *bel hum kavim^{un} tāgûn* (Aksine, taşkın bir kavimdirler de ondan!) şeklinde de okunmuştur.

33. Yoksa “Onu (yani, Kur’ân’ı) kendisi uydurmakta!” mı diyorlar?!

20 **Hayır, iman etmezler (de onun için böyle söylüyorlar)!..**

34. Doğru söylüyorlarsa, ona benzer bir söz getirsinler.

[873] تَقُولَهُ “kendi kafasından uydurdu” demektir.

[874] “Hayır, iman etmezler.” Yani, sözlerinin asılsızlığını, Hz. Muhammed’in uydurmacı olmadığını, çünkü onun getirdiği Kur’ân’ın benzerini
25 getirmekten tüm Arapların âciz olduğunu ve Hz. Muhammed’in bir Arap olduğunu bile bile, inkâr ve inatlarından dolayı bu ithamlarda bulunuyorlar.

[875] [“Ona benzer” anlamındaki مثله بحديث ifadesi] izâfet tamlamasıyla *bi-hadisî mislihî* (Muhammed’e benzer birinin sözünü [getirin]) şeklinde de okunmuştur. Bu durumda *hî* zamiri Peygamber’e (s.a.) râci olur. Mâna şöyledir:
30 Araplar arasında fesahat bakımından Muhammed’in benzeri yok değildir. Muhammed bu Kur’ân’ın dizimini yapabilmişse onun gibi biri de bunu yapabilir demektir. Haydi ona benzeyen birinin sözünü getirsinler!

35. Yoksa bunlar, hiçbir şey değilken mi yaratılmışlar? Yoksa, onlar mıymış yaratılanlar?!

1 Bu sebeple, akla vurgu yapıyor; “Bu çelişkili fikirleri onlara o meşhur akılları mı emrediyor?” / ed.

[٨٦٩] {مَنْ الْمُتَرَبِّصِينَ} أتربص هلاككم كما تتربصون هلاكي.

٣٢- ﴿أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَخْلَامُهُمْ بِهَذَا أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ﴾

[٨٧٠] {أَخْلَامُهُمْ} عقولهم وألبابهم. ومنه قولهم: أحلام عاد. والمعنى: أتأمرهم أحلامهم بهذا التناقض في القول، وهو قولهم: كاهن وشاعر، مع قولهم مجنون. وكانت قريش يدعون أهل الأحلام والنهي. {أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ} مجاوزون الحد في العناد مع ظهور الحق لهم.

[٨٧١] فإن قلت: ما معنى كون الأحلام أمرة؟ قلت: هو مجاز لأدائها إلى ذلك، كقوله تعالى {أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرَكَ مَا يَعْْبُدُ آبَاؤُنَا} [هود: ٨٧].

[٨٧٢] وقرئ «بل هم قوم طاغون».

٣٣- ﴿أَمْ يَقُولُونَ نَقَوْلَهُ بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾

٣٤- ﴿فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ﴾

[٨٧٣] {نَقَوْلَهُ} اختلقه من تلقاء نفسه.

[٨٧٤] {بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ} فلكفرهم وعنادهم يرمون بهذه المطاعن، مع علمهم ببطلان قولهم، وأنه ليس بمتقول لعجز العرب عنه، وما محمد إلا واحد من العرب.

[٨٧٥] وقرئ «بحدِيثٍ مثله»، على الإضافة، والضمير لرسول الله ﷺ، ومعناه: أن مثل محمد في فصاحته ليس بمُعوز في العرب، فإن قدر محمد على نظمه كان مثله قادرًا عليه، فليأتوا بحدِيثٍ ذلك المثل.

٣٥- ﴿أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ﴾

36. Gökleri ve yeri mi yaratmışlar yoksa? (Sorunca, bunları Allah'ın yarattığını söylüyorlar) ama yakînen inanmıyorlar!..

[876] Yoksa hiçbir yaratıcı ve takdir edici olmaksızın; fitraten üzerinde buldukları tarzda mı vücuda getirilmiş ve kaderleri çizilmiş?! Gerçek yaratıcıya kulluk etmediklerine göre kendi kendilerini mi yaratmışlar!?

[877] “Sizi, gökleri ve yeri kim yarattı?” diye kendilerine sorulduğunda ‘Allah’ diyorlar; ama söylediklerinin doğruluğundan emin değiller. Buna kesin olarak kanaat getirmiyorlar. Şöyle de denilmiştir: Hesaba çekilme ve karşılık görme gibi bir amaç güdülmeksizin mi yaratılmışlar!? Şöyle de denilmiştir: Bir anne ve babadan olmaksızın mı yaratılmışlar?!

37. Yoksa senin Rabbinin hazineleri bunların yanında mıymış? Bekçileri de kendileri miymiş yoksa?!

[878] “Yoksa Rabbinin” kısmet “hazineleri bunların yanında mıymış” ki peygamberliği diledikleri kimseye tahsis etsinler?! Veya Allah'ın ilim hazineleri bunların yanında mıymış ki kendileri bu ilmi vermek için hikmet ve maslahata uygun gördükleri kimseyi tercih etsinler? [Hazinelerin] “bekçileri de kendileri miymiş yoksa!?”

[879] Yetkiyi ellerinde tutan sahipler onlar mıymış ki rububiyet işlerini diledikleri gibi evirip çevirsinler. Sin’li olarak [المُصَيِّرُونَ] okunduğu gibi Sâd’lı olarak الْمُصَيِّرُونَ şeklinde de okunmuştur.

38. Yoksa, (Mele-i Âlâ’yı) dinleyebilecekleri bir merdivenleri mi varmış? -Varsa; dinleyebilenleri, açık bir kanıt getirsin de görelim!-

39. Yoksa oğlanlar sizin de kız evlâtlar mı O’nun?!

[880] Yoksa Muhammed’in onlardan önce helâk olacağını ve sonunda Muhammed’in değil, iddia ettikleri gibi kendilerinin galip geleceğine ilişkin bilgiyi elde etmek için meleklerin sözlerini ve onlardan vahyedilen gayb bilgisini dinlemek üzere göğe dayanıp tırmandıkları “merdivenleri mi varmış!?”

[881] “Açık bir kanıt” yani onların -sözde- dinleyicilerini doğrulayan açık bir delil.

40. Yoksa sen bunlardan bir ücret istiyorsun da onun borcu altında mı eziliyorlar?!

[882] مَغْرَمُ insanın yükümlü bulunmadığı bir yükün altına girmesi demektir; yani onlara ağır ve altından kalkamadıkları bir sorumluluk mu doğuyor da bu onları sana tâbi olmaktan soğutuyor!?

٣٦- ﴿أَمْ خَلَقُوا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بَلْ لَا يُوقِنُونَ﴾

[٨٧٦] {أَمْ خَلِقُوا} أم أحدثوا و قدروا التقدير الذي عليه فطرتهم {مَنْ غَيْرِ شَيْءٍ}، من غير مقدر {أَمْ هُمْ} الذين خلقوا أنفسهم حيث لا يعبدون الخالق.

[٨٧٧] {بَلْ لَا يُوقِنُونَ}، أي إذا سئلوا من خلقكم وخلق السموات والأرض؟ قالوا: الله، وهم شاكون فيما يقولون، لا يوقنون. وقيل: أخلقوا من أجل لا شيء من جزاء ولا حساب؟ وقيل: أخلقوا من غير أب وأم؟

٣٧- ﴿أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنٌ رَّبِّكَ أَمْ هُمْ الْمُسَيِّرُونَ﴾

[٨٧٨] {أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنٌ} الرزق حتى يرزقوا النبوة من شاءوا. أو أعندهم خزائن علمه حتى يختاروا لها من اختياره حكمة ومصلحة؟

[٨٧٩] {أَمْ هُمْ الْمُسَيِّرُونَ} الأرباب الغالبون، حتى يدبروا أمر الربوبية و بينوا الأمور على إرادتهم ومشيتهم؟ وقرئ «المصيرون»، بالصاد.

٣٨- ﴿أَمْ لَهُمْ سُلْمٌ يَسْتَمِعُونَ فِيهِ فَلَيَأْتِ مُسْتَمِعُهُمْ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ﴾

٣٩- ﴿أَمْ لَهُ الْبَنَاتُ وَلَكُمُ الْبَنُونَ﴾

[٨٨٠] {أَمْ لَهُمْ سُلْمٌ} منصوب إلى السماء يستمعون صاعدين فيه إلى كلام الملائكة وما يوحى إليهم من علم الغيب حتى يعلموا ما هو كائن من تقدم هلاكه على هلاكهم وظفرهم في العاقبة دونه كما يزعمون؟

[٨٨١] {بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ} بحجة واضحة تصدق استماع مستمعهم.

٤٠- ﴿أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ﴾

[٨٨٢] المغرم أن يلتزم الإنسان ما ليس عليه، أي لزمهم مغرم ثقيل فدحهم

٢٠ فزهدهم ذلك في اتباعك؟

41. Yoksa gayb (bilgisi) yanlarında da, oradan mı yazıyorlar?!

[883] “Yoksa gayb” yani Levh-i Mahfuz “yanlarında da” onun içinden mi “yazıyorlar” yani “yeniden diriltilmeyeceğiz, diriltilesek de azap-mazap görmeyiz!” mi diyorlar?!

5 42. Yoksa tuzak mı kurmak istiyorlar?! Ama nankörce inkâr edenlerdir asıl tuzağa düşecekler.

43. Yoksa Allah’tan başka bir tanrıları mı var?! Allah, koştukları ortaklardan münezzehtir.

[884] “Yoksa tuzak mı kurmak istiyorlar?” derken kastedilen, Darun-nedve’de¹ Allah Resulü’ne ve müminlere kurmak istedikleri tuzaktır. “Nankörce inkâr edenler” ifadesi ya bunlara işarettir yahut Allah’ı inkâr eden herkes kastedilmiştir.

[885] “Asıl tuzağa düşecekler onlardır.” Tuzaklarının ceremesinin kendilerine döneceği ve hilelerinin kendilerini kuşatacağı kimseler onlardır. Ki bu, Bedir savaşında öldürülmeleriyle gerçekleşmiştir. “Karşılıklı birbirimize tuzak kurduk ve ben onu tuzağa düşürdüm!” deyiminden olup hileleri boşa çıkacak demektir.

20 44. (Üzerlerine) gökten düşen bir kütle görseler “Birbiri üstüne yığılmış bir bulut canım, [getirse getirse yağmur getirir!..” derler. (Ne azap olarak değerlendirirler ne de ders çıkarırlar)!

[886] *Kısf* parça demektir. Bu, onların “Yahut iddia ettiğin gibi göğü üzerimize parça parça düşürmelisin.” [İsrâ 17/92] âyetinde nakledilen sözlerine bir cevaptır; demek istiyor ki aşırı azgınlık ve inatlarından dolayı tepelerine gökten parçalar indirsek [bile] “Bunlar bize yağmur yağdıracak üst üste yığılmış bulut parçalarıdır.” diyecekler ve onun azap için tepelerine inen bir kütle olduğunu kabul etmeyecekler.

45. O hâlde, çarpılıp yere düşecekleri gün ile karşı karşıya gelinceye kadar bırak onları.

30 46. Tuzaklarının kendilerine hiçbir fayda vermeyeceği, yardım da göremeyecekleri gün ile...

47. Şüphesiz, zulmedenler için bundan başka bir azap daha var; fakat çoğu bilmez!..

[887] [حَتَّىٰ يَلَاقُوا] *hattâ yulâkû* şeklinde okunduğu gibi [*hattâ*] *yelkav* şeklinde de okunmuştur.²

1 Mekke şirk devletinin bir nev’-i parlamentosu. / ed.

2 Ciddi bir anlam farklılığı doğmamakla birlikte, ilk kıraat “karşı karşıya gelinceye kadar” şeklinde; ikinci kıraat ise “karşılaşınca kadar” diye çevrilebilir. / ed.

٤١- ﴿أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُمُونَ﴾

[٨٨٣] {أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ} أي اللوح المحفوظ {فَهُمْ يَكْتُمُونَ} ما فيه حتى يقولوا لا نبعث، وإن بعثنا لم نعذب.

٤٢- ﴿أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمُ الْمَكِيدُونَ﴾

٤٣- ﴿أَمْ لَهُمْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾

[٨٨٤] {أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا}، وهو كيدهم في دار الندوة برسول الله ﷺ وبالمؤمنين. {فَالَّذِينَ كَفَرُوا} إشارة إليهم، أو أريد بهم كل من كفر بالله.

[٨٨٥] {هُمُ الْمَكِيدُونَ} هم الذين يعود عليهم وبال كيدهم ويحقيق بهم مكرهم؛ وذلك أنهم قتلوا يوم بدر. أو المغلوبون في الكيد، من كايذته فكדתه.

٤٤- ﴿وَإِنْ يَرَوْا كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ سَاقِطًا يَقُولُوا سَحَابٌ مَرْكُومٌ﴾

[٨٨٦] الكسف القطعة، وهو جواب قولهم {أَوْ تُسْقِطُ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمَتِ عَلَيْنَا كِسْفًا} [الإسراء: ٩٢] يريد: أنهم لشدة طغيانهم وعنادهم لو أسقطناه عليهم لقالوا: هذا سحاب مركوم بعضه فوق بعض يمطرنا، ولم يصدقوا أنه كسف ساقط للعذاب.

٤٥- ﴿فَدَرَّهُمْ حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ يُصْعَقُونَ﴾

٤٦- ﴿يَوْمَ لَا يُغْنِي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ﴾

٤٧- ﴿وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذَلِكَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾

[٨٨٧] وقرئ «حَتَّىٰ يُلَاقُوا»، و«يلقوا».

[888] يَضَعُونَ (çarpılıp yere düşecekleri) ifadesi, “öldürülecekleri” anlamındadır; يَضَعُونَ (çarpılıp yere düşürülecekleri) şeklinde de okunmuştur ki *sa‘akahû* “onu çarptı”, *su‘ika* ise “çarpıldı” anlamındadır.¹ Söz konusu ölüm, Sûr’a birinci üfürüş -yani ölüm üfürüşü- sırasında olacaktır.

- 5 [889] “Şüphesiz, zulmedenler” -yani bu zalimler- için “bundan” yani kıyamet günündeki azaptan “başka bir azap daha var:” Bedir savaşında öldürülmeleri, yedi sene kıtlık çekmeleri ve kabir azabı. İbn Mes‘ûd’un (v. 32/653) mushafında *dûne zâlike karîb^{en}* (ondan başka yakında) şeklindedir.²

10 **48. Rabbinin hükmüne sabret; şüphesiz, sen Biz’im gözetimimiz altındasın. (İstirahat ederken uyanıp) kalktığında, hamd ederek Rabbini tenzih ve takdis et;**

- [890] “Rabbinin hükmüne,” yani onlara süre tanımasına ve bu yolda uğrayacağın meşakkat ve sıkıntılara [sabret]. “Şüphesiz sen bizim gözetimimiz altındasın.” ifadesi, seni görüyor ve kolluyoruz anlamında bir temsildir. 15 *‘Ayn* kelimesinin *a‘yun* şeklinde çoğul getirilmesi, *nâ* (bizim) zamirinin çoğulluğuna uyum sağlaması içindir. Dikkat edilirse, وَلِئَضَعَ عَلَىٰ عَيْنِي (Gözümün önünde yetiştirilesin diye [ey Mûsâ]...) [TâHâ 20/39] buyrulmuştur.³ (بِأَعْيُنِنَا) idgam ile *bi-a‘yunnâ* şeklinde de okunmuştur.

- [891] “Kalktığında,” yani kalktığın / ayakta bulunduğun her yerde. Ancak 20 “uykudan kalktığında” anlamına geldiği de söylenmiştir.

49. gecenin bir kısmında ve (sabahleyin) yıldızların batışı ardından O’nu tenzih ve takdis et.

- [892] “Yıldızların batışı ardından,” yani gece sona erip, yıldızlar dönüp battığında. [دَبَارًا] kelimesi “Batınca yıldızların ve izlerinin ardından” anlamında fethayla *edbâra* şeklinde de okunmuştur. Kasıt bu vakitlerde *subhânal-lâhi ve bi-hamdihî*⁴ denilmesini emretmektir. *Tesbihten* kastın, “uykusundan uyandığında namaz kılmayı” olduğu da söylenmiştir. Geceleyin [tesbih etmek] akşam ve yatsı namazlarını kılmayı; yıldızların batışının ardından [tesbih etmek de] sabah namazını kılmayı ifade etmektedir.

- 30 [893] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki: “Her kim Tûr sûresini okursa, Allah’ın onu azabından emin kılmasını ve cennetinde konfor içinde yaşatmasını hak eder.”

1 Müfessirin, *yas‘akûne* kıraatini esas aldığı anlaşılmaktadır. / ed.

2 Dolayısıyla, “çarpılıp devrilecekleri o gün”ün Sûr’a üfürülme vaktinden evvel, dünyada gerçekleşeceği anlaşılıyor. / ed.

3 Âyette; *‘ayn* kelimesi tekil olan mütakellim ‘îsi ile uyumlu getirilmiştir. / çev.

4 Allah’a hamdüsena ederek O’nu her tür eksikten tenzih ederim, yani uzak bilirim. / ed.

[٨٨٨] {يَضَعُونَ} يموتون؛ وقرئ «يُصَعِقُونَ». يقال. صعقه فصعق، وذلك عند النفخة الأولى نفخة الصعق.

[٨٨٩] {وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا} وإن لهؤلاء الظلمة {عَذَابًا دُونَ ذَلِكَ} دون يوم القيامة، وهو القتل ببدر، والقحط سبع سنين، وعذاب القبر. وفي مصحف عبد الله «دون ذلك قريبًا».

٤٨- ﴿وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ﴾

[٨٩٠] {لِحُكْمِ رَبِّكَ} بإمهالهم وما يلحقك فيه من المشقة والكلفة. {فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا} مثل، أي بحيث نراك ونكلؤك. وجمع العين لأن الضمير بلفظ ضمير الجماعة؛ ألا ترى إلى قوله تعالى {وَلِتُصْنَعَ عَلَى عَيْنِي} {طه: ٣٩}. وقرئ «بأعينًا»، بالإدغام.

[٨٩١] {حِينَ تَقُومُ} من أي مكان قمت. وقيل: من منامك. ١٠

٤٩- ﴿وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ﴾

[٨٩٢] {وَإِدْبَارَ النُّجُومِ} وإذا أدبرت النجوم من آخر الليل. وقرئ «وأدبار»، بالفتح بمعنى في أعقاب النجوم وآثارها إذا غربت. والمراد الأمر بقول سبحان الله وبحمده في هذه الأوقات. وقيل التسييح: الصلاة إذا قام من نومه، ومن الليل: صلاة العشاءين، وأدبار النجوم: صلاة الفجر. ١٥

[٨٩٣] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة الطور كان حقًا على الله أن يؤمنه من عذابه وأن ينعمه في جنته.

NECM SÜRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 62 âyettir. 61 âyet olduğu da söylenmiştir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. İndiğinde 'yıldız'a yemin ederim ki...

5 [894] *Necm* Süreyya / Ülker takımyıldızı demektir. *Necm*, [tüm yıldızların genel adıyla] bu yıldız grubu için kullanılır olmuştur. Şairin şu beytinde olduğu gibi:

Ülker takımyıldızı yatsı vakti doğarken
kopenegini aramaya başlar çoban [üşüdüğünden]

10 Veya [genel anlamda] yıldızlar kastedilmektedir. Nitekim şair şöyle demiştir:

Çorba dolu bir tencerede yıldızların yansımalarını saymaya başladı annen
[*Necm* derken] *nücûm* (yıldızlar)ı kastedmektedir.

[895] إذا هوى yani battığında veya kıyamet günü gelip de saçıldığında. Yahut [*necm*] şeytanların taşlanması kullanılan yıldızlardır; إذا هوى da “kaydığında” demektir. Veya [*necm* ile] kastedilen Kur’ân pasajlarından her biridir; Kur’ân yirmi sene zarfında *necm necm*¹ -yani peyderpey- indirilmiştir. Bu durumda إذا هوى “indiğinde” anlamına gelir. Veya [*necm*] gövdesiz bitkilendir; إذا هوى da “yere düşüp yayıldığında” demektir.

[896] Urve b. Zübeyr'den (v. 94/713) şöyle rivâyet edilmiştir: Ebû Leheb'in oğlu Utbe, Peygamber'in (s.a.) damadıydı. Şam bölgesine yolculuk yapmak istedi. Sefere çıkmadan; “Önce Muhammed'in yanına gidip onu iyi bir inciteceğim!” dedi ve Peygamber'e gelip; “İndiğinde o yıldız'ı da, 'o sarkıp yaklaşan'ı da (yani vahiy meleğini de) inkâr ettiğini” söyledi ve Peygamber'in yüzüne tükürdü. Peygamber'in kızını da boşayıp evine gönderdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber; “Ya Rabbi! Köpeklerinden² birini buna musallat eyle!” diye beddua etti. Ebû Tâlib de orada bulunuyordu; bu sözden dolayı buruldu; “Yeğenim! Böyle bir duadan ne kadar müstağnisin oysa!”³ dedi.

1 Âyet ve sûrelere *necm* / yıldız denmesinin sebebi şudur: İnsanlar kara ve deniz yolculuklarında gecenin karanlığında yollarını yıldızlarla buldukları gibi, müminler de manevî karanlık ve bilinmezlikler karşısında Kur’ân'ın âyetlerinden yararlanmaktadır. İkinci olarak; *Necm* 53/1'de ve Vâkı'â 56/75'te de ihsas edildiği üzere, âyetler Kur’ân semasının yıldızlarıdır. Nasıl gökteki yıldızların tamamı aynı parlaklık kadrinde değilse, Kur’ân âyetleri de böyledir. Sözelimi Kur’ân'ın her sayfasında Allah'la ilgili bir ifade bulunmasına rağmen, bu ifadelerden bazıları -meselâ *Âyetelkürsî*, *Nur âyeti*, *İhlâs*, *Huvallâhullezî*- daha vezir ve kapsamlı olup bulunduğu yerde âdetâ nur gibi parlamaktadır; nitekim bizzat Peygamber YaSîn sûresini “Kur’ân'ın kalbi”, *Âyetelkürsî*'yi “Kur’ân âyetlerinin sultanı” saymış; *İhlâs* sûresini “Kur’ân'ın 1/3'ine denk” kabul etmiştir. / ed.

2 Bizim; aslan, leopar, kaplan vb. hayvanlara “kedi” giller dememiz gibi. / ed.

3 Yani “Sen birine beddua etmeyecek kadar iffetli, insancıl bir kişiliğisin!” / ed.

سورة النجم

مكية؛ وآياتها ٦٢. وقيل: ٦١ آية.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ﴾

٥ [٨٩٤] النجم الثريا، وهو اسم غالب لها. قال:

إِذَا طَلَعَ النَّجْمُ عِشَاءً * يُتَغَى الرَّاعِي كِسَاءً

أو جنس النجوم. قال:

فَبَاتَتْ تَعُدُّ النَّجْمَ فِي مُسْتَحِيرَةٍ *

يريد النجوم.

١٠ [٨٩٥] {إِذَا هَوَىٰ} إذا غرب، أو انشر يوم القيامة. أو النجم الذي يرجم به؛ {إِذَا

هَوَىٰ} إذا انقض. أو النجم من نجوم القرآن، وقد نزل منجمًا في عشرين سنة؛ {إِذَا

هَوَىٰ} إذا نزل. أو النبات؛ {إِذَا هَوَىٰ} إذا سقط على الأرض.

[٨٩٦] وعن عروة بن الزبير: أنّ عتبة بن أبي لهب - وكانت تحته بنت رسول الله

ﷺ - أراد الخروج إلى الشام، فقال: لآتين محمداً فلاؤذينه؛ فأثاه فقال: يا محمد،

١٥ وهو كافر بالنجم إذا هوى، وبالذي دنا فتدلى! ثم تغل في وجه رسول الله ﷺ ورد

عليه ابنته وطلقها، فقال رسول الله ﷺ: اللهم سلط عليه كلبًا من كلابك! وكان

أبو طالب حاضرًا، فوجم لها، وقال: ما كان أغناك يا ابن أخي عن هذه الدعوة.

Utbe babasının yanına döndü ve olup biteni ona anlattı; sonra babasıyla birlikte Şam bölgesine doğru yola çıktılar. Kafiye bir yerde konakladı. Yukarıda bulunan bir manastırdan onları gören bir rahip “Burası yırtıcı hayvanların çokça bulunduğu bir yer.” dedi. Ebû Leheb de arkadaşlarına dedi ki: Ey Kureyş topluluğu! Bu gece bize göz kulak olun. Ben oğlum hakkında Muhammed’in bedduasından korkuyorum!” Bütün develerini toplayıp kendi çevrelerinde oturttular. Utbe’yi de aralarına aldılar. Bir aslan geldi, onların yüzünü koklaya koklaya Utbe’yi buldu ve bir pençe darbesiyle onu öldürdü. Bu konuyla ilgili olarak Hassan b. Sâbit (v. 60/680?) şu şiiri okumuştur:

10 Bu sene evine kim dönerse dönsün, canavarın yediği kişi asla dönemez

2. Arkadaşınız ne sapmış ne de azmıştır.

3. (Kur’ân’ı size iletirken), kendi arzu ve ihtirasıyla konuşmuyor o!..

4. Vahyedilen bir vahiyden ibarettir o.

[897] “Arkadaşınız ne sapmış...” derken kastedilen Muhammed’dir 15 (s.a.). Hitap Kureyşlilerdir. Bu ifade kasemin cevabıdır. *Dalâl* hidayetin, *ğayy* de rüşdün zıttıdır; yani o, doğru yoldadır, fikir ve davranışlarında isabetlidir. Yoksa sizin onu dalalette ve yanlış yolda olmakla suçladığınız gibi değildir. Onun size getirdiği Kur’ân da kendi akli (*hevâ*) ve kişisel görüşüyle ortaya çıkan bir söz değildir. Bilakis, ona Allah katından gelen bir vahiydir.

20 [898] Peygamberlerin *ictihad* edemeyeceğini söyleyenler bu âyeti delil getirirler. Bunlara şöyle cevap verilebilir: Allah onların ictihad etmesini mümkün kılınca, hem ictihadları hem de bu ictihadın dayanağı heva ve hevesleri değil, *vahiy* olmuş olur¹.

5. ‘Kuvveleri son derece sağlam olan (Cebrâil)’ öğretmiştir ona;

25 **6. deha sahibi... Ve aynı düzeye gelmiştir**

7. onunla, en yüce ufukta...

[899] “*Kuvveleri son derece sağlam olan*” melek [anlamındaki *شديد القوى*’da] izâfet *ğayr-ı hakikidir*; çünkü sıfat-ı müşebbenin fâ’iline izâfeti türündendir. Bu melek, Cebrâil’dir. Lût kavminin yerleşim birimlerini kara suyun içinden çıkartıp kanadıyla kaldırması ve göğe kadar yükseltmesi, ar- 30 dından da yüzüstü devirmesi; Semûd kavminin, onun bir nârasıyla ölüp

1 Peygamberlerin dinî bağlamda ağızlarından çıkan ‘söz’ler üç türdür. (i) -Sonunda- kutsal kitaba dönüşen *vahy-i metluvler*. (ii) Kutsal kitaba girmeyen *vahy-i gayrimetluvler* ve (iii) normal insanlarla ortak oldukları ilham ve içtihatlar. Peygamberler son tür sözlerinde hata edebilirler; ama onlardan sadır olan hiçbir hata, olduğu şekliyle bırakılmaz; ilk iki şıktaki ilahî menşe’li ‘söz’lerle mutlaka düzeltilir. Peygamberler -sözelimle- eşleriyle sürdürdükleri karı koca ilişkileri bağlamında elbette *âşkane* sözler sarf edebilirler. Burada (Necm 53/3-4’te) kastedilen, Peygamber’in mübarek ağzından “Kur’ân-ı Kerim olarak” çıkan sözlerin onun *hevâ*-sından kaynaklanmadığıdır. Müşriklerle cedel konusu olan husus Kur’ân’dır; hadis-i şerifler değil... / ed.

فرجع عتبة إلى أبيه، فأخبره. ثم خرجوا إلى الشام فنزلوا منزلاً، فأشرف عليهم راهب من الدير، فقال لهم: إن هذه أرض مسبعة، فقال أبو لهب لأصحابه: أغيثونا يا معشر قريش هذه الليلة! فإني أخاف على ابني دعوة محمد. فجمعوا جمالهم وأناخوها حولهم؛ وأحدقوا بعتبة، فجاء الأسد يتشمم وجوههم، حتى ضرب عتبة فقتله. وقال حسان:

مَنْ يَرْجِعُ الْعَامَ إِلَى أَهْلِهِ * فَمَا أَكْبَلُ السَّبْعَ بِالرَّاجِعِ

٢- ﴿مَا ضَلَّ صَاحِبِكُمْ وَمَا غَوَى﴾

٣- ﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى﴾

٤- ﴿إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى﴾

[٨٩٧] {مَا ضَلَّ صَاحِبِكُمْ} يعني محمداً ﷺ، والخطاب لقريش. وهو جواب القسم. والضلال: نقيض الهدى، والغَيّ نقيض الرشد، أي هو مهتد راشد وليس كما تزعمون من نسبتكم إياه إلى الضلال والغَيّ؛ وما أتاكم به من القرآن ليس بمنطق يصدر عن هواه ورأيه، وإنما هو وحي من عند الله يوحى إليه.

[٨٩٨] ويحتج بهذه الآية من لا يرى الاجتهاد للأنبياء؛ ويجاب بأنّ الله تعالى إذا سَوَّغَ لَهُمُ الاجتهاد، كان الاجتهاد وما يستند إليه كله وحيًا لا نطقًا عن الهوى.

٥- ﴿عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى﴾

٦- ﴿ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَى﴾

٧- ﴿وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَى﴾

[٨٩٩] {شَدِيدُ الْقُوَى} ملك شديد قواه؛ والإضافة غير حقيقية، لأنها إضافة الصفة المشبهة إلى فاعلها، وهو جبريل عليه السلام، ومن قوّته أنه اقتلع قرى قوم لوط من الماء الأسود، وحملها على جناحه، ورفعها إلى السماء ثم قلبها، وصاح صيحة بشمود

yerlerinde kalakalması; peygamberlerin yanına iniş ve çıkışının göz açıp kapamaktan daha hızlı olması; Kudüs bölgesinde bir dağ yolunda yürürken İblis'in İsa (a.s.) ile konuştuğunu görünce kanadının bir fiskeyiyle onu Hindistan dağlarının en ötesine fırlatması Cebrâil'in kuvvetine örnektir.

5 [900] “Deha sahibi,” yani aklında ve görüşünde sapasağlam, inancında metanetli.

[901] (“Ve aynı düzeye gelmiştir” anlamındaki فَاشْتَوَى vahyi her getirdiğinde girmiş olduğu insan suretine değil gerçek suretine büründü demektir. Nitekim vahiy getirirken genellikle Dıhyetu'l-Kelbî suretinde gelirdi.

10 [902] “... onunla, en yüce ufukta.” Şöyle ki; Hz. Peygamber Cebrâil'i yaratıldığı aslı suretiyle görmek istedi. O da en yüksek ufukta -ki bu, güneş ufkudur- aslı suretine eksiksiz olarak büründü ve tüm ufku kapladı. Denilmiştir ki; Hz. Muhammed dışında hiçbir peygamber Cebrâil'i gerçek suretinde iki defa görmemiştir. Hz. Muhammed Cebrâil'i bir kere yeryüzünde
15 bir kere de semada görmüştür.

8. Sonra yaklaşmış iyice sarkmış

9. ve (aralarındaki mesafe) bir yayın iki ucu kadar, hatta daha da yakın olmuştur.

[903] Sonra Peygamber'e (s.a.) “yaklaştı ve” aşağıya doğru “sarktı.” Hava boşluğunda onun yukarısında asılı durdu. *Tedelleti's-semeretü* (Meyve sarktı.) ve *dellâ ricleyhi minê's-serîr* (İki ayağını yataktan aşağıya sarkıttı.) deyimleri de bu kullanımdandır. *ed-Devâlî* asılı meyve demektir. Şair şöyle demiştir:

Bir sütuna bağlı ipele sarktı (arının / kovanın üzerine... bal toplamak için)

Yine denmiştir ki; “Martı gibidir; yiyecek bulursa süzülür; çeker gider bulamazsa.”
25

[904] قَاب قَوْسَيْنِ “iki Arabî yay miktarı” demektir. *Kâb, kayb, kâd, kayd, kays* kelimeleri miktar anlamındadır. Zeyd b. Ali (v. 122/740), *kâd** şeklinde okumuştur. *Kayd* ve *kadr* şeklinde de okunmuştur. Ölçümler; *kavs* (yay), *rimh* (mızrak), *sevt* (kamçı), *zirâ'* (arşın), *bâ'* (kulaç), *hatve* (adım), *şibr* (kariş), *fetr* (baş parmakla şehadet parmağı açılarak) ve *ısbâ'* (parmak) ile yapılırdı. “Güneş iki mızrak yükselinceye kadar namaz kılınmaz.” ifadesi de bu anlamdadır. Hadiste de şöyle geçer: “Cennette; birinizin yayı ve kamçısı kadar yer, dünya ve içindeki her şeyden daha hayırlıdır.” [Buhârî, “Rikâk”, 51] *el-Kadd*^u kamçı demektir. Yine, “aralarında birkaç adım var” denilir.

فأصبحوا جاثمين، وكان هبوطه على الأنبياء وصعوده في أوحى من رجعة الطرف، ورأى إبليس يكلم عيسى عليه السلام على بعض عقاب الأرض المقدسة، فنفحه بجناحه نفحة فألقاه في أقصى جبل بالهند.

[٩٠٠] {ذُو مِرَّةٍ} ذو حصافة في عقله ورأيه ومثانة في دينه.

٥ [٩٠١] {فَاسْتَوَى} فاستقام على صورة نفسه الحقيقية دون الصورة التي كان يتمثل بها كلما هبط بالوحي؛ وكان ينزل في صورة دحية.

[٩٠٢] {وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَى} وذلك أن رسول الله ﷺ أحب أن يراه في صورته التي جبل عليها، فاستوى له في الأفق الأعلى - وهو أفق الشمس - فملاً الأفق. وقيل: ما رآه أحد من الأنبياء في صورته الحقيقية غير محمد ﷺ مرتين؛ مرة في الأرض، ومرة في السماء. ١٠

٨- {ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى}

٩- {فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى}

[٩٠٣] {ثُمَّ دَنَا} من رسول الله ﷺ {فَتَدَلَّى} فتعلق عليه في الهواء. ومنه: تدلت الثمرة، ودلى رجله من السرير. والدوالي الثمر المعلق. قال:

تَدَلَّى عَلَيْهَا بَيْنَ سِبِّ وَخِيْطَةٍ ❁ ١٥

ويقال: هو مثل القرلى، إن رأى خيراً تدلى، وإن لم يره تولى.

[٩٠٤] {قَابَ قَوْسَيْنِ} مقدار قوسين عربيتين. والقاب والقيب، والقاد والقيد، والقيس المقدار. وقرأ زيد بن علي «قاد». وقرئ «قيد» و«قدر». وقد جاء التقدير بالقوس والرمح، والسوط، والذراع، والباع، والخطوة، والشبر، والفتر، والأصبع. ومنه: "لا صلاة إلى أن ترتفع الشمس مقدار رمحين". وفي الحديث: "لقاب قوس أحدكم من الجنة وموضع قدّه خير من الدنيا وما فيها". والقَد السوط. ويقال: بينهما خطوات يسيرة. ٢٠

[905] **Şayet** “فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ” açılımı nasıldır?” **dersen şöyle derim:** *Fe-kâne mikdâru mesâfeti kurbihî misle kâbe kavseyni* (Yaklaşma mesafesinin miktarı iki yay kadar oldu). Aradaki tüm bu muzâflar hazfedilmiştir. Tıpkı Ebû Ali'nin şu şiirinde olduğu gibi:

5 Beni Hazîme'ye bir parmak kadar yaklaştırdı.
Yani, bir parmak mesafesi miktarınca.

[906] “Hatta daha da yakın,” yani sizin ölçülerinize göre. Tıpkı أَوْ يَزِيدُونَ (Veya daha fazla) [Sâffât 37/147] âyetindeki gibi¹.

10. İşte o vakit vahyetmiştir bendesine ne vahyetmişse...

10 [907] “Bendesine.” Yani *Allah'ın* kuluna. Her ne kadar Allah ismi geçmemiş olsa da, عَلَى ظَهْرِهَا (“yeryüzünde” [Fâtır 35/45]) âyetindeki gibi² karıştırma ihtimali bulunmadığından, direkt zamir kullanılmıştır.

[908] “Ne vahyetmişse...” Bu ifade Cebrâil'in (a.s.) ilettiği vahyin azametini göstermektedir. Söylenişine göre, Cebrâil'in ilettiği vahiy şu imiş:
15 “[Ey Muhammed!] Sen girmedikçe cennet diğer peygamberlere, ümmetin girmedikçe de diğer ümmetlere haram kılınmıştır.”

11. Gördüklerinde yalan söylememektedir (Peygamber'in) gönlü.

12. O hâlde, kendi gördükleri üzerinde mi tartışıyorsunuz onunla?!

[909] Hz. Muhammed'in gönlü görmüş olduğu Cebrâil'in (a.s.) sureti-
20 ne dair gördüğü şey konusunda “yalan söylememektedir,” yani onun gönlü gördüğü şey için “seni tanıyamadım” dememiştir; bunu söyleseydi yalancı olurdu; çünkü onu tanımıştı; yani Cebrâil'i gözleriyle görmüş, kalbiyle tanımış, gördüğü şeyin hak ve hakikat olduğu konusunda şüphesi kalmamıştır. İfade, *mâ kezzebe* (yalanlamamaktadır) şeklinde de okunmuştur; yani
25 gördüğünü doğrulamış; görünen varlığın kendi suretindeki Cebrâil olduğundan kuşku duymamıştır.

[910] أفتمارونه (Yoksa onunla tartışıyor musunuz?) fiili, “sürtüşme ve tartışma” anlamındaki *mirâeden* gelmektedir. Bu kelime, *merâ'n-nâkat* (Sütünü sağmak için devenin memesini sıvazladı.) kullanımından
30 alınmıştır. Tartışan iki kişiden her biri, [tartışma ve cedel esnasında söyledikleriyle] âdeta karşısındakinin fikrini ‘sağmak’ istemektedir. Fiil, “Onu siz mi yeneceksiniz?!” anlamında *mâreytuhû fe-maraytuhû* (Onunla tartışmaya girdim ve fikrimi ona kabul ettirdim!) deyiminden; “Siz mi yeneceksiniz onu?!” anlamında *e-fe-temrûnehû* şeklinde de okunmuştur.

1 Bu açıklamayı, “veya / yahut” [أو] ifadesinin Allah için yakışık almamasından dolayı yapmaktadır. Nitekim biz de “hatta” diye çevirdik. / ed.

2 *Ard* (Yeryüzü) kelimesi geçmediği hâlde, عَلَى ظَهْرِهَا ifadesinde direkt ona râci bir zamir kullanılmıştır. / ed.

[٩٠٥] فَإِنْ قُلْتَ: كَيْفَ تَقْدِيرُ قَوْلِهِ {فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ}؟ قلت: تقديره فكان مقدار مسافة قربه مثل قاب قوسين، فحذفت هذه المضافات كما قال أبو علي في قوله:

وَقَدْ جَعَلْتَنِي مِنْ حَزِيمَةٍ أَصْبَعًا ❁

أي ذا مقدار مسافة أصبع.

٥ [٩٠٦] {أَوْ أَدْنَى} أي على تقديركم، كقوله تعالى {أَوْ يَزِيدُونَ} [الصفات: ١٤٧].

١٠- ﴿فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ﴾

[٩٠٧] {إِلَىٰ عَبْدِهِ} إلى عبد الله، وإن لم يجر لاسمه عزّ وجل ذكر، لأنه لا يلبس؛ كقوله {عَلَىٰ ظَهْرَهَا} [فاطر: ٤٥].

[٩٠٨] {مَا أَوْحَىٰ} تفخيم للوحي الذي أوحى إليه. قيل: أوحى إليه «إِنَّ الْجَنَّةَ مُحَرَّمَةٌ عَلَى الْأَنْبِيَاءِ حَتَّى تَدْخُلَهَا، وَعَلَى الْأُمَمِ حَتَّى تَدْخُلَهَا أُمَّتَكَ».

١١- ﴿مَا كَذَّبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ﴾

١٢- ﴿أَفْتُمَارُونَهُ عَلَىٰ مَا يَرَىٰ﴾

[٩٠٩] {مَا كَذَّبَ} فؤاد محمد ﷺ ما رآه يبصره من صورة جبريل عليه السلام، أي ما قال فؤاده لما رآه لم أعرفك، ولو قال ذلك لكان كاذبًا، لأنه عرفه، يعني أنه رآه بعينه وعرفه بقلبه، ولم يشك في أنّ ما رآه حق. وقرئ «ما كذب»، أي صدّقه ولم يشك أنه جبريل عليه السلام بصورته.

[٩١٠] {أَفْتُمَارُونَهُ} من المراء وهو الملاحاة والمجادلة، واشتقاقه من مرى الناقة، كأن كل واحد من المتجادلين يمرى ما عند صاحبه. وقرئ «أفتمرونه» أفتمربونه في المراء، من ماريته فمريته؛

Fiile “galebe çalma” mânası yerleştirildiğinden, [على ما يرى ifadesi] tıpkı *ğaleb-tuhû ‘alâ kezâ* (şu konuda onu yendim) örneğinde olduğu gibi, [fi yerine] ‘alâ ile geçişli yapılmıştır. *E-fe-temrûnehû* kelimesinin, “Onu bile bile inkâr mı ediyorsunuz?” anlamına geldiği de söylenmiştir. Şairin, arkadaşına kendisini kastederek şöyle demesi gibi:

Eğer sen dürüst ve kerem sahibi birini hicvediyorsan
bunu sana yapmayan bir dostunla sürtüşüyorsun demektir!

[911] Birinin hakkını bile bile inkâr ettiğinde, *meraytehû hakkabhû* denildiğini de söylemişlerdir. Fiilin ‘alâ edatıyla geçişli yapılması ancak *taz-min* ile [bir fiile başka bir fiilin mânasını ilave etmekle] gerçekleşir.

13. Gerçek şu ki; o, onu bir başka inişinde daha görmüştür:

14. (Sidretü'l-Müntehâ diye bilinen) sınır ağacının yanında;

15. ki Me'vâ Cenneti de onun yanında...

[912] [أخرى daki] *nezlet^{en}* ifadesi *nüzûlden* gelmiş olup أخرى “bir başka defa” anlamındadır. *فَئِذْ* kelimesi, zarf olarak kullanılan *merrat^{en}*’in nasbına benzer şekilde mansûb olarak okunmuştur; çünkü *fa’let^{en}* kalıbı fiilin sayı belirten ismidir. Şu hâlde, *فَئِذْ* kelimesi *merrat^{en}* (bir defa) gibi kabul edilir. Anlam şöyledir: Cebrâil (a.s.) Hz. Muhammed’e bir kez daha kendi aslî sûretinde inmiş; o da kendisini o hâliyle görmüş idi ki bu, miraç gecesi gerçekleşmiştir. Bunun ise *sidretü'l-müntehâda* gerçekleştiği söylenmiştir.

[913] *Sidre-i Müntehâ* hakkında denmiştir ki bu Arabistan kirazına benzer bir ağaç olup semanın yedinci katında, Arş’ın sağ tarafında bir ağaçtır; meyvesi Hecer kabilesinin testileri gibidir; yaprakları fil kulağına benzer. Dinden Allah Teâlâ’nın Kur’ân’da sözünü ettiği ırmaklar fışkırır. Bir atlı, gölgesinde yetmiş yıl yürüse onun sonuna ulaşamaz. *Müntehâ* [ism-i mekân olarak] “bitiş noktası” veya [mastar olarak] “bitiş” anlamındadır. Buna göre *sidre* cennetin bitiş noktasında ve sonundadır. Denilmiştir ki; orayı hiç kimse geçememiştir. Gerek meleklerin gerekse başkalarının bilgisinin son sınırındır. Ötesini hiç kimse bilemez. Şehitlerin ruhlarının oraya kadar gideceği söylenir.

[914] “Me’va cenneti” takvâ sahiplerinin varacakları cennettir. Bu, Hasan-ı Basrî’nin (v. 110/728) görüşüdür. Denilmiştir ki [hesap gününe kadar] şehitlerin ruhları orada barınacaktır. Hz. Ali (v. 40/661), İbnü’z-Zübeyr (v. 73/692) ve bir grup âlim *cennehu’l-me’vâ* şeklinde okumuştur; yani cennet onu gölgesiyle örttü, o da oraya girdi. Rivâyete göre Hz. Aişe bu okuyuşu yadırgamış ve şöyle demiştir: “Kim böyle okursa Allah da onu gizlesin [adı sanı duyulmasın]!”

ولما فيه من معنى الغلبة عدى بعلى، كما تقول: غلبته على كذا. وقيل: أفتمرونه أفتجحدونه، وأنشدوا:

لئن هَجَوْتُ أَخَا صِدْقٍ وَمَكْرَمَةٍ * لَقَدْ مَرَيْتَ أَخًا مَا كَانَ يَمْرِيكَ

[٩١١] وقالوا: يقال مريته حقه، إذا جحدته؛ وتعديته بعلى لا تصح إلا على مذهب

التضمين. ٥

١٣- ﴿وَلَقَدْ رَأَهُ نَزْلَةً أُخْرَى﴾

١٤- ﴿عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى﴾

١٥- ﴿عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى﴾

[٩١٢] {نَزْلَةً أُخْرَى} مرة أخرى من النزول. نصبت النزلة نصب الظرف الذي

١٥ هو مرة، لأنَّ الفَعْلَةَ اسم للمرّة من الفعل، فكانت في حكمها، أي نزل عليه جبريل عليه السلام نزلة أخرى في صورة نفسه، فرآه عليها، وذلك ليلة المعراج عند سدرة المنتهى.

[٩١٣] قيل في سدرة المنتهى: هي شجرة نبق في السماء السابعة عن يمين العرش؛

ثمرها كقلال هجر، وورقها كأذان الفيول، تنبع من أصلها الأنهار التي ذكرها الله في

١٥ كتابه، يسير الراكب في ظلها سبعين عامًا لا يقطعها. والمنتهى بمعنى موضع الانتهاء،

أو الانتهاء، كأنها في منتهى الجنة وآخرها. وقيل: لم يجاوزها أحد، وإليها ينتهي علم

الملائكة وغيرهم، ولا يعلم أحد ما وراءها. وقيل: تنتهي إليها أرواح الشهداء.

[٩١٤] {جَنَّةُ الْمَأْوَى} الجنة التي يصير إليها المتقون، عن الحسن. وقيل: تأوى

إليها أرواح الشهداء. وقرأ علي وابن الزبير وجماعة «جَنَّةُ الْمَأْوَى» أي ستره بظلاله

٢٥ ودخل فيه. وعن عائشة: أنها أنكرته وقالت: من قرأ به فأجنه الله.

16. Hani, o ağacı bürüyen bürüyordu ya...

[915] “Bürüyen” ifadesi bu ağacı bürüyen şeyin çokluğunu ve azametini ifade etmektedir. Anlaşıldığında göre, o ağacı bürüyen ve Allah Teâlâ'nın azametini gösteren mahlukat öyle varlıklardır ki, hiçbir nitelikle mahiyeti anlatılamaz; hiçbir vasıfla kuşatılamaz. Denilmiştir ki; çok sayıda melek ona uğrar ve onun yanında Allah'a kulluk ederler. Hz. Peygamber'den şöyle rivâyet edilmiştir: “Ben onun her *bir* yaprağı üzerinde ayakta durup Allah'ı tesbih eden *bir* melek gördüm.” Yine Hz. Peygamber'den şöyle rivâyet edilmiştir: “Çok sayıda yeşil kuş, kanatlarını çırparak onu sarmaktadır.” İbn Mes'ûd (v. 32/653) ve başkalarından şöyle rivâyet edilmiştir: “Onu altından kelebekler kuşatmaktadır.”

17. (Peygamber'in) gözü ne kaymış ne de taşmıştı.

[916] Peygamber'in (s.a.) gözü “ne kaymış ne de taşmıştı;” yani gözleri, gördüğünden sapmaksızın ve onu aşmaksızın kesinlikle ve gerçek olarak kabul etmişti. Veya görmekle emredildiği ve kendisine görme imkânı verilen o hayret uyandırıcı şeyleri müşahede etmekten *göz sapmamış ve taşmamıştı*; yani neyi görmesi emredilmişse onu görmüştü.

18. Gerçek şu ki, Rabbinin en büyük âyetlerinden bir kısmını görmüştü.

[917] (ولقد رآه) *va'llâhi le-kad ra'âhu* (Vallahi, kesinlikle görmüştü.) anlamındadır. Semaya yükseltip melekût âleminin hayret uyandırıcı yönleri kendisine gösterildiğinde “Rabbinin âyetlerinden” en büyüğünü ve en muazzamını [görmüştü.]

19. Peki, ne dersiniz Lât ve Uzzâ hakkında?

20. Ayrıca, üçüncüleri olan diğeri (yani) Menât hakkında?

[918] “*Lât*, *Uzzâ* ve *Menât*” onların putları idi. Bu putların hepsi de dışidir. Lât, Sakif kabilesine ait olup Taif'te bulunuyordu. Lât'ın, Nahle denilen yerde olup Kureyş'in kendisine taptığı da söylenmiştir. Lât, *levâ* kökünden *fu'let^{um}* veznindedir; çünkü onlar kendisine yöneliyor, ona ibadetle meşgul oluyorlardı. Yahut onun etrafında dönüp, onu tavaf ediyorlardı. *el-Lât^u* şeklinde şeddeli de okunmuştur. Bunun, hurmayı ezip yağla karıştırarak hacılara ikram eden bir adamın adı olduğunu iddia ediyorlardı. Mücahid'in (v. 103/721) rivâyet ettiğine göre, Taif'te hurmayı ezen bir adam vardı. İnsanlar onun kabrini ibadetgah edinmişlerdi. Sonunda onu putlaştırmışlardı.

١٦- ﴿إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشَى﴾

[٩١٥] {مَا يَغْشَى} تعظيم وتكثير لما يغشاها، فقد علم بهذه العبارة أن ما يغشاها من الخلائق الدالة على عظمة الله وجلاله أشياء لا يكتننها النعت ولا يحيط بها الوصف. وقد قيل: يغشاها الجم الغفير من الملائكة يعبدون الله عندها. وعن رسول الله ﷺ: "رأيت على كل ورقة من ورقها ملكًا قائمًا يسبح الله". وعنه عليه الصلاة والسلام: "يغشاها رفر من طير خضر". وعن ابن مسعود وغيره: يغشاها فراش من ذهب.

١٧- ﴿مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى﴾

[٩١٦] {مَا زَاغَ} بصر رسول الله ﷺ، {وَمَا طَغَى} أي أثبت ما رآه إثباتًا مستيقنًا صحيحًا، من غير أن يزيغ بصره عنه أو يتجاوزته؛ أو ما عدل عن رؤية العجائب التي أمر برؤيتها ومكن منها. {وَمَا طَغَى} وما جاوز ما أمر برؤيته.

١٨- ﴿لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى﴾

[٩١٧] {لَقَدْ رَأَى} والله لقد رأى {مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ}، الآيات التي هي كبراهها وعظماها، يعني حين رقي به إلى السماء فأرى عجائب الملكوت.

١٩- ﴿أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّى﴾

٢٠- ﴿وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى﴾

[٩١٨] اللات والعزى ومناة أصنام كانت لهم، وهي مؤنثات؛ فاللات كانت لتثيف بالطائف. وقيل: كانت بنخلة تعبدها قريش، وهي فعلة من لوى؛ لأنهم كانوا يلوون عليها ويعكفون للعبادة؛ أو يلتوون عليها، أي يطوفون. وقرئ «اللات»، بالتشديد. وزعموا أنه سمي برجل كان يلت عنده السمن بالسويق ويطعمه الحاج. وعن مجاهد: كان رجل يلت السويق بالطائف، وكانوا يعكفون على قبره، فجعلوه وثنًا.

[919] ‘Uzzâ, Gatafan kabilesinin putu olup bir *semura* [yani sakız veya mugaylan denilen bir çöl ağacı] idi. Aslında *e’azzu* kelimesinin müennesidir. Hz. Peygamber Hâlid b. Velid’i (v. 21/642) göndererek onu kestirdi. İçinden saçını başını dağıtıp, ellerini başının üzerine koyarak feryad u figan eden bir dişi *şeytan*¹ çıktı. Halid şöyle diyerek onu öldürünceye kadar kılıcıyla vurmaya başladı:

“Ey Uzza! Seni inkâr ediyoruz, yüceltmiyoruz! Allah’ın da seni aşağıladığını gördüm!..”

Dönüp durumu Peygamber’e (s.a.) bildirince şöyle buyurdu: “İşte o Uzza idi. Bundan böyle hiçbir zaman ona tapılmayacaktır.”

[920] *Menât* bir kaya olup Huzeyl ve Huzâ’a kabilelerinin putu idi. -İbn Abbas’dan (v. 68/688) rivâyet edildiğine göre ise Sakif kabilesine aitti.- *Ve menâet* şeklinde de okunmuştur. Öyle görünüyor ki *menâet* diye adlandırılması, yanında kurbanlar kesilip kanları akıtıldığından dolayıdır. *Menâet* *nev* (نوء) kökünden *mef’alet* vevindedir. Sanki putperestler onun yanında ve onun bereketiyle yıldızlardan yağmur istiyorlardı. [Bu sebeple de kendisine o isim verilmişti.]

[921] “Diğerleri” ifadesi bir aşağılamadır; çünkü o geri planda, değeri düşük bir puttu. *قَالَتِ الأخرى* kelimesinin bu anlamdaki kullanımına örnek *قَالَتِ الأخرى* (“Diğerleri öndekilere” -yani değersiz olanları reis ve önderlerine- “derler ki...” [A’raf 7/38]) âyetidir. Birincilik ve önceliğin -kendilerince- Lât ve Uzzâ’ya ait olması da mümkündür.

21. Erkekler sizin, dişiler O’nun, öyle mi?!

22. Bu, -şayet öyleyse- insafsız bir paylaşma...

[922] Müşrikler, “Melekler ve bu putlar Allah’ın kızlarıdır.” diyerek onlara tapıyorlar; kendilerine Allah katında şefaet edeceklerini iddia ediyorlardı. Oysa kendileri kız çocuklarını diri diri toprağa gömüyorlardı. İşte onlara denildi ki “Erkekler sizin, dişiler O’nun, öyle mi?!” Şu da kastedilmiş olabilir: Lât, Uzza, Menât birer dişidir. Siz bunları Allah’a ortak kabul etmişsiniz. Oysa siz kızları hor görüp, kız çocuklarınızın olmasını ve adınızla birlikte anılmalarını istememek şeklinde bir tutum içerisindeydiniz. Öyleyse nasıl oluyor da kadın adı taşıyan bu putları Allah’a ortak koşuyor ve tanrı diye adlandırıyorsunuz!?

[923] “Bu, insafsız” zalimce “bir taksim!” *ضيزى* “birinin hakkını yemek” anlamındaki *ضازة يضيزه* kökünden alınmıştır; aslı *ضؤزى*’dir; Yâ’sı korunsun diye *بيض* kelimesine uygulananın aynısı buna da uygulanmıştır. Hemze’li olarak *ضازة* kökünden (*ضئزى*) ve Dâd’ın fethasıyla (*ضئزى*) şeklinde de okunmuştur.

1 Yani cadı gibi bir kadın! / ed.

[٩١٩] والعزى كانت لغطفان، وهي سمرة، وأصلها تأنيث الأعز. وبعث إليها رسول الله ﷺ خالد بن الوليد فقطعها، فخرجت منها شيطانة ناشرة شعرها داعية ويلها، واضعة يدها على رأسها، فجعل يضربها بالسيف حتى قتلها وهو يقول:

يَا عَزُّ كُفْرَانِكَ لَا سُبْحَانَكَ ❁ إني رأيتُ اللهَ قَدْ أَهَانَكَ

٥ ورجع فأخبر رسول الله ﷺ، فقال عليه الصلاة والسلام تلك العزى ولن تعبد أبدا!

[٩٢٠] ومناة صخرة كانت لهذيل وخزاعة. وعن ابن عباس ؓ: لثقيف. وقرئ «ومناة». وكأنها سميت مناة، لأنّ دماء النساء كانت تمنى عندها، أي تراق. ومناة مفعلة من النوء، كأنهم كانوا يستمطرون عندها الأنواء تبركاً بها.

[٩٢١] و{الأخرى} ذم، وهي المتأخرة الوضيعة المقدار، كقوله تعالى {وَقَالَتْ أَخْرَاهُمُ لِأَوْلَاهُمْ} {الأعراف: ٣٨}، أي وضعواهم لرؤسائهم وأشرفهم. ويجوز أن تكون الأولية والتقدم عندهم لللات والعزى.

٢١- ﴿الْكُمُ الذَّكْرُ وَلَهُ الْأُنثَى﴾

٢٢- ﴿تِلْكَ إِذَا قِسْمَةٌ ضِيزَى﴾

[٩٢٢] كانوا يقولون إنّ الملائكة وهذه الأصنام بنات الله، وكانوا يعبدونهم ويزعمون أنهم شفعاؤهم عند الله تعالى مع وأدهم البنات، فقيل لهم: ﴿الْكُمُ الذَّكْرُ وَلَهُ الْأُنثَى﴾. ويجوز أن يراد: أنّ اللات والعزى ومناة إناث، وقد جعلتموهنّ لله شركاء، ومن شأنكم أن تحتقروا الإناث وتستكفوا من أن يولدن لكم وينسبن إليكم، فكيف تجعلون هؤلاء الإناث أندادا لله وتسمونهنّ آلهة؟! ١٥

[٩٢٣] {قِسْمَةٌ ضِيزَى} جائرة، من ضازه يضيّزه، إذا ضامه. والأصل ضوزى،

٢٠ ففعل بها ما فعل ببيض؛ لتسلم الياء. وقرئ «ضئرى»، من ضأزه، بالهمز. و«ضيزى»، بفتح الضاد.

23. Bunlar, sizin ve atalarınızın kendi taktığınız isimlerden başka bir şey değil!.. Allah bunlar hakkında hiçbir güçlü kanıt indirmemiştir. Tamamen zanna ve nefislerinin arzusuna uymaktalar. Ama Rablerinden kendilerine bir kılavuz geldi artık.

5 [924] هي (onlar) yani putlar, isimlendirileni tanımlamaktan uzak, içi boş “isimlerden başka bir şey değildiler.” Bu isimlerin altlarında gerçekte o isimleri taşıyan varlıklar yoktur; çünkü siz tanrı olmaya en uzak ve tanrılıkla en uyuşmayan nesnelere tanrı olduğunuzu iddia ediyorsunuz. Bunun bir benzeri de şu âyet-i kerimedir: “Sizin O’nu bırakıp da taptıklarınız, sizin ve atalarınızın takmış oldukları adlardan başka bir şey değildir. (Bunlar içi boş birer kavramdır; reel varlıkları yoktur.) [Yûsuf 12/40]. Yahut zamir “isimler”i ifade etmektedir. Bu da onların Lât, Uzza, Menât dedikleri isimlerdir. Onlar bu isimlerle tanrıları kastediyorlardı; yani bu isimler olsa olsa kendi heva, heves ve keyfinize göre koyduğunuz isimlerdir. Doğru bir isimlendirme yaptığınıza dair Allah’tan elinizde dayandığınızı hiçbir delil yoktur.

[925] “Adlandırdığınızı” ifadesi “... diye adlandırdığınızı” anlamındadır. *Semmeytuhû Zeyd^{en}* (Ona Zeyd adını koydum.) da, *semmeytuhû bi-Zeydⁱⁿ* (Onu Zeyd diye adlandırdım.) da denilebilir.

20 [926] “Ancak zanna uymaktalar!” -[“uymaktasınız!” anlamında] Tâ ile de okunmuştur.- Üzerinde buldukları yolun hak, tanrılarının şefaathçileri ve ‘daha canları ne istiyorsa o’ oldukları sanısına kapılmaktalar! Kendilerine gelen hidayeti ve dinlerinin asılsız olduğuna ilişkin delili terk ediyorlar.

24. Yoksa kendi tasarladığı her şey verilecek miymiş insana?!

25. Âhîret de Allah’ındır dünya da...

25 [927] “Yoksa kendi tasarladığı her şey verilecek miymiş insana?!” *Em-i munkatî’a* olup [*bel e* açılımındaki Hemze] durumun hiç de öyle olmadığını belirtmektedir; yani “arzuladığı her şey insana verilmez.” Kastedilen, putların şefaatine ilişkin arzularıdır. Bu, Allah’a yönelik son derece uzak bir kuruntudur. Kastedilenin, inkârcıların “Olur da Rabbime döndürülürsem, şüphesiz O’nun nezdinde en güzeli yine benimdir!” [Fussilet 41/50] âyetinde dile getirilen sözleri olduğu da söylenmiştir; Velîd b. Muğîre’nin şu sözü olduğu da söylenmiştir: “Kesinlikle bana bol miktarda mal ve evlat verilecektir.” Yine bazılarının peygamber olmaya ilişkin temennisi olduğu da söylenmiştir.

35 [928] “Âhîret de Allah’ındır, dünya da...” Yani ikisi de O’nun mülküdür. Her ikisinden de dilediklerine verir; dilediklerine vermez. Allah istemedikçe onlara ait herhangi bir şeyi vermeye hiç kimsenin yetkisi yoktur.

٢٣- ﴿إِنْ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ
إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَى﴾

[٩٢٤] {هِيَ} ضمير الأصنام، أي ما هي {إِلَّا أَسْمَاءٌ} ليس تحتها في الحقيقة مسئيات، لأنكم تدعون الإلهية لما هو أبعد شيء منها وأشدّه منافاة لها. ونحوه قوله تعالى {مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا} [يوسف: ٤٠]. أو ضمير الأسماء وهي قولهم: اللات والعزى ومناة، وهم يقصدون بهذه الأسماء الآلهة، يعني ما هذه الأسماء إلا أسماء سميتوها بهواكم وشهوتكم، ليس لكم من الله على صحة تسميتها برهان تتعلقون به.

[٩٢٥] ومعنى {سَمَّيْتُمُوهَا} سميتم بها، يقال: سميت زيدا، وسميته يزيد.

١٠ [٩٢٦] {إِنْ يَتَّبِعُونَ} - وقرئ بالناء - {إِلَّا الظَّنَّ} إلا توهم أنّ ما هم عليه حق، وأنّ آلهتهم شفاعؤهم، وما تشتهيهم أنفسهم؛ ويتركون ما جاءهم من الهدى والدليل على أنّ دينهم باطل.

٢٤- ﴿أَمْ لِلإِنْسَانِ مَا تَمَنَّى﴾

٢٥- ﴿فَلِلَّهِ الآخِرَةُ وَالْأُولَى﴾

١٥ [٩٢٧] {أَمْ لِلإِنْسَانِ مَا تَمَنَّى} هي أم المنقطعة؛ ومعنى الهمزة فيها الإنكار، أي ليس للإنسان ما تمنى. والمراد طمعهم في شفاعة الآلهة، وهو تمنّ على الله في غاية البعد. وقيل: هو قولهم {وَلْتُنْزِجْنِي إِلَى رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْنَى} [فصلت: ٥٠]. وقيل: هو قول الوليد بن المغيرة «لَأُوتَيْنَّ مَالًا وَوَلَدًا» [مريم: ٧٧]. وقيل هو تمنى بعضهم أن يكون هو النبي.

٢٠ [٩٢٨] {فَلِلَّهِ الآخِرَةُ وَالْأُولَى} أي هو مالكما، فهو يعطي منهما من يشاء ويمنع من يشاء، وليس لأحد أن يتحكم عليه في شيء منهما.

26. Göklerde nice melekler vardır ki, şefaati kâr etmez. Ancak Allah, diledikleri yani razı oldukları için izin verdikten sonra...

[929] Yani şefaati yetkisi gayet kısıtlıdır. Şöyle ki son derece iyi ve Allah'a mânen yakın olmalarına, çokluklarına, semâvâtın kendileriyle dolup taşmasına rağmen melekler bile, hep birlikte bir kimseye şefaati etseler bu şefaati o kişiyi hiçbir tehlikeden koruyamaz ve ona fayda vermez. Olsa olsa Allah'ın izin vermesinden sonra, şefaati edilmesini istediği, razı olduğu ve buna ehil gördüğü kimseye fayda verebilir. Nasıl olur da putlar, Allah huzurunda kendilerine tapanlara şefaati edebilir?!

27. Âhirete iman etmeyenler, melekleri kesin bir dille dışı olarak adlandırmakta...

28. Oysa bu hususta hiçbir 'bilgi'leri yok; sadece zanna uyuyorlar. Zan ise 'gerçek'ten yana hiçbir şey ifade etmez.

[930] "Melekler"den her birini "dışı olarak" adlandırmakta; çünkü onlar "melekler Allah'ın kızlarıdır" derken onlardan her birini kız diye isimlendirmiş olmaktadır. İşte dışı diye isimlendirmeleri budur.

[931] "Bu hususta" yani söylediklerine ilişkin "hiçbir bilgileri" -Übeyy b. Kâ'b'ın kıraatinde [*bi-hî* yerine] *bi-hâ* şeklindedir; yani meleklerle veya adlandırmaya dair bilgileri- (yok.)

[932] "*Gerçekten* yana hiçbir şey ifade etmez." Bir şeyin hakikati ve sahip olduğu realite demek olan "gerçek" ancak ilim ve kesin kanaat ile idrak edilebilir, zan ve hayal ile değil.

29. O hâlde, Bizim öğüdümüze sırt çeviren ve dünya hayatından başka bir şey arzu etmeyen kimselerden yüz çevir.

30. Erişebilecekleri bütün 'bilgi' budur. Yolundan kimin saptığını elbette en iyi senin Rabbin bilir! Doğru yolda gideni en iyi bilen de O'dur.

[933] [Ey Muhammed!] Allah'ı anmaktan ve âhiretten yüz çevirdiğini, dünyalıktan başka hiçbir şeyi aramadığını gördüğün kimseyi davet etmekten "yüz çevir;" bunun Müslüman olması için kendini yiyip bitirme. Daha sonra şöyle buyurdu: "Elbette en iyi senin Rabbin bilir!" Yani senin çağrısına kimin icabet edip etmeyeceğini ancak Allah bilir, sen bilemezsin. O hâlde kendini zorlama, kendini sıkıntıya sokma. Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin. Senin görevin sadece tebliğdir.

[934] "Erişebilecekleri bütün 'bilgi' budur" cümlesi, ara ifadedir; yani onu önemseme, ona karşılık da verme. Hiç şüphesiz kimin eğri yolda kimin doğru yolda olduğunu en iyi Rabbin bilir. Her iki gruba da hak ettikleri karşılığı verecek olan O'dur.

٢٦- ﴿وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضَى﴾

[٩٢٩] يعني أن أمر الشفاعة ضيق؛ وذلك أن الملائكة مع قربتهم وزلفاهم وكثرتهم واغتصاص السماوات بجموعهم لو شفَعوا بأجمعهم لأحد لم تغنِ شفاعتهم عنه شيئاً قط ولم تنفع، إلا إذا شفَعوا من بعد أن يأذن الله لهم في الشفاعة لمن يشاء الشفاعة له ويرضاه ويراه أهلاً لأن يشفع له، فكيف تشفع الأصنام إليه بعبدتهم.

٢٧- ﴿إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ لَيَسْمُونَ الْمَلَائِكَةَ تَسْمِيَةَ الْأُنثَى﴾

٢٨- ﴿وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا﴾

[٩٣٠] {لَيَسْمُونَ الْمَلَائِكَةَ} أي كل واحد منهم {تَسْمِيَةَ الْأُنثَى}، لأنهم إذا قالوا: الملائكة بنات الله، فقد سموا كل واحد منهم بنتاً، وهي تسمية الأنثى.

[٩٣١] {بِهِ مِنْ عِلْمٍ}، أي بذلك وبما يقولون. وفي قراءة أبي: «بها»، أي بالملائكة، أو التسمية.

[٩٣٢] {لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا}، يعني إنما يدرك الحق الذي هو حقيقة الشيء وما هو عليه بالعلم واليقين، لا بالظن والتوهم.

٢٩- ﴿فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾

٣٠- ﴿ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ

أَعْلَمُ بِمَنْ اهْتَدَى﴾

[٩٣٣] {فَأَعْرِضْ} عن دعوة من رأته معرضاً عن ذكر الله وعن الآخرة ولم يرد إلا الدنيا، ولا تتهاك على إسلامه. ثم قال {إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ} أي إنما يعلم الله من يجيب ممن لا يجيب، وأنت لا تعلم، فخفض على نفسك ولا تتعجبها، فإنك لا تهدي من أحببت، وما عليك إلا البلاغ.

[٩٣٤] وقوله تعالى {ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ} اعتراض. أو فأعرض عنه ولا تقابله. إن ربك هو أعلم بالضال والمهتدي، وهو مجازيها بما يستحقان من الجزاء.

31. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'a aittir [onları O yaratmış ve O yaşatmaktadır] ki kötülük edenlere yaptıklarının karşılığını versin; ihsan üzere hareket edenleri ise daha güzeliyle ödüllendirsin.

32. Onlar ki; büyük ve yüz kızartıcı günahlardan uzak dururlar; ufak tefek kusurlar hariç; şüphesiz, senin Rabbinin mağfireti geniştir... O sizleri -hem size topraktan yeni bir hayat verdiği zamanki hâlinizle hem de analarınızın karnında gizli ikenki hâlinizle- çok iyi bilir. Öyleyse, kendinizi temize çıkarmayın! Kimin sakındığını en iyi bilen O'dur.

[935] *لَيُجْزِي* ve *لَيُجْزِي* ikisi de Yâ ile ve Nun ile okunmuştur.¹ Mâna şudur: Şüphesiz, Allah'ın âlemi yaratması, evreni dizayn etmesi bir amaç içindir: yükümlülük sahibi kullarından iyilik yapanlara mükafat, kötülük yapanlara ceza vermek. *لَيُجْزِي*'nin, önceki âyette geçen "Yolundan kimin saptığını elbette en iyi senin Rabbin bilir! Doğru yolda gideni en iyi bilen de O'dur." cümleleriyle ilişkili olması da mümkündür; çünkü doğru ve eğri yolda olanları bilmenin doğal sonucu, yaptıklarının karşılığını onlara vermektir.

[936] "Yaptıklarıyla," işledikleri kötülüklerinin cezasıyla. "Daha güzeliyle," en güzel mükâfatla ki o da cennettir. Ya da, "İşledikleri kötülükler sebebiyle ve güzel davranışlar vesilesiyle [onlara uygun karşılığı vereceğiz.]" anlamındadır.

[937] "Büyük günahlar," yani günahların büyük olanları; çünkü *إثم* kelimesi cins isim olup büyük günahları da küçük günahları da kapsar. *كَبائر* ise, cezası ancak tövbeyle düşenlerdir. Denilmiştir ki *كَبائر* ; sahibinin alacağı mükâfata göre cezası da çok ağır olan günahlardır. *فواحش* ise, büyük günahların yüz kızartıcı olanlarıdır. [Âyette] sanki "özellikle de yüz kızartıcı olanlarından..." denilmiştir. *كَبائرُ الأثْمِ* (büyük günahlar) ifadesi *kebîral-ismî* (günahın büyüğü) şeklinde de okunmuştur; yani 'büyük' günah nev'inden. Ancak "günahın büyüğü" derken Allah'a şirk koşmanın kastedildiği de söylenmiştir. *اللمم* ise az ve ufak olanlar demektir. *el-Lememu mine'l-cunûn* (bir delilik dokunuşu), *el-lev-set⁴ minhu* (akıl noksanlığı) ifadeleri de bu kullanıma örnektir. Kişi bir yerde az kaldığında, *elemme bi'l-mekânî* denir. *Elemme bi't-ta'âmi* ise "yemekten az bir şey yedi" anlamındadır. Şairin şu sözü de buna örnektir:

Samimi dostlarla buluşma az gelir.

[*Lememden*] kasıt, küçük günahlardır.

[938] *إِلَّا اللَّهُ* ifadesi ya istisnâ-i munkatı'dır [yani küçük günahlar, kendi türünden olmayan büyük günah ve hayâsızlıklardan istisna edilmiştir] ya da *لَوْ كَانَ فِيهِمَا* "Şayet göklerde ve yerde Allah'tan başka ilâhlar olsaydı..." [Enbiyâ 21/22] âyetinde olduğu gibi sıfattır. Bu durumda, sanki şöyle denilmiştir:

1 (i) "... karşılığını verebilir. - ... ödüllendirebilir." (ii) "... karşılığını verebiliriz. - ... ödüllendirebiliriz."

٣١- ﴿وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى﴾

٣٢- ﴿الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَإِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى﴾

[٩٣٥] قرئ { لِيَجْزِيَ } و { يَجْزِيَ } بالياء والنون فيهما. ومعناه: أن الله عز وجل إنما خلق العالم وسوى هذه الملكوت لهذا الغرض، وهو أن يجازي المحسن من المكلفين والمسيء منهم. ويجوز أن يتعلق بقوله { هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدَى }، لأن نتيجة العلم بالضال والمهتدي جزاؤهما.

١٠ [٩٣٦] { بِمَا عَمِلُوا } بعقاب ما عملوا من السوء، و { بِالْحُسْنَى } بالمشوبة الحسنى، وهي الجنة؛ أو بسبب ما عملوا من السوء وبسبب الأعمال الحسنى.

[٩٣٧] { كَبَائِرَ الْإِثْمِ } أي الكبائر من الإثم؛ لأن الإثم جنس يشتمل على كبائر وصغائر، والكبائر الذنوب التي لا يسقط عقابها إلا بالتوبة. وقيل: التي يكبر عقابها بالإضافة إلى ثواب صاحبها. { وَالْفَوَاحِشَ } ما فحش من الكبائر، كأنه قال: والفواحش منها خاصة. وقرئ «كبير الإثم»، أي النوع الكبير منه. وقيل: هو الشرك بالله. واللمم: ما قل وصغر. ومنه: اللمم المس من الجنون، واللوثة منه. وألم بالمكان إذا قل فيه لبيته. وألم بالطعام: قل منه أكله. ومنه:

لِقَاءِ أَخِلَاءِ الصِّفَا لِمَامٍ ❁

والمراد الصغائر من الذنوب.

٢٠ [٩٣٨] ولا يخلو قوله تعالى { إِلَّا اللَّمَمَ } من أن يكون استثناء منقطعاً أو صفة، كقوله تعالى { لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ } [الأنبياء: ٢٢]. كأنه قيل:

“Ufak tefek günahlar değil, büyük günahlar...” ve “Allah dışındaki tanrı-
lar...” Ebû Sa‘îd el-Hudrî’ye (v. 74/694) göre *lememe* örnek, harama bir
bakış, bir dokunuş ve öpmedir. Süddî’ye (v. 127/745) göre buna örnek, gü-
nah işlemeyi aklından geçirmektir. Kelbî’ye (v. 146/763) göre ise, Allah’ın,
5 hakkında bir dinî ceza ve azaba yer vermediği her türlü günahdır. Atâ b. Ebu
Rebah (v. 114/732) da, normal şartlarda zaman zaman nefsin işlemekten
uzak kalamadığı günahlar olduğu görüşündedir.

[939] “Şüphesiz senin Rabbinin mağfireti geniştir.” Nitekim küçük gü-
nahları büyük günahlardan sakınmakla, büyük günahları da tövbeyle bağışlar.

10 [940] “Kendinizi temize çıkarmayın;” kendinizi güzel işler yapan, bolca
hayır ve taat işleyen büyük biri olarak nitelemeyin. Veya günahтан uzak,
arı duru görmeyin; kendinizi övmeyin, mütevazı olun. Allah, başta da son-
da da hatta sizi babalarınızın sulbünden çıkarmadan ve sizler annelerinizin
rahminden çıkmadan evvel kimin temiz, takvâlı olduğunu bilmektedir.

15 [941] Söylendiğine göre bazı kimseler birtakım güzel işler yapar sonra da
“Bizim namazımız... Bizim orucumuz... Bizim haccımız...” derlerdi. İşte
âyet bunun üzerine nâzil oldu. Bu, belirtilen sözlerin kendini beğenmişlik
ve gösteriş amacıyla söylenmesi durumundadır. Yaptığı güzel işlerin Allah’tan
olduğuna, O’nun tevfiğ ve desteğiyle gerçekleştiğine inanan ve övünmeyi
20 amaçlamayan kimse ise, kendini temize çıkaranlardan sayılmaz; çünkü Allah’a
kulluktan mutluluk duymak da kulluktur; bundan bahsetmek de şükürdür.

33. Gördün mü şu yüz çevireni;

34. birazcık verip daha sonra cimrileşeni?!

35. Gayb bilgisi onun yanında da buna dayanarak mı görüyor?!

25 [942] “Cimrileşti,” yani ihsanını kesti; hayırda bulunmayı bıraktı. Bu
kelimenin aslı “sert bir kayanın karşısına çıkarak kişiyi kazmaktan alıkoy-
ması” anlamındaki *ikdâu’l-hâfir*dir. Bunun bir benzeri de *ecbelê’l-hâfir* (Yeri
kazan kişi bir kütleyle karşılaştı.) ifadesidir. Sonra isti‘âre yoluyla, bir şair
rakibine mağlup olduğunda söylenen *ecbeleş-şâ’ir* (Şair sert kayaya tosladı!)
30 deyiminde de kullanılmıştır.

[943] Rivâyete göre Hz. Osman (r.a) hayır yolunda malını bolca verir-
miş. Sütkardeşî Abdullah b. [Sa‘d b.] Ebû Serh ona, “Bu gidişle pek yakında
elinde avucunda bir şey kalmayacak!” demiş. Hz. Osman, “Benim günah
ve hatalarım var. Ben bu yaptığımın Allah’ın rızasını arıyorum ve O’nun
35 affını diliyorum.” diye cevap vermiş. Abdullah “Bana deveni yüküyle be-
raber ver, ben de senin adına bütün günahlarını üstleneyim!” demiş. Hz.
Osman da devesini ona vermiş; buna şahit tutarak iyilik yapmayı bırakmış.

كبائر الإثم غير اللمم، وآلهة غير الله. وعن أبي سعيد الخدري: اللمم هي النظرة، والغمزة، والقبلة. وعند السدي: الخطرة من الذنب. وعن الكلبي: كل ذنب لم يذكر الله عليه حدًّا ولا عذابًا. وعن عطاء: عادة النفس الحين بعد الحين.

[٩٣٩] {إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ} حيث يكفر الصغائر باجتئاب الكبائر، والكبائر

° بالتوبة.

[٩٤٠] {فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ} فلا تنسبوا إلى زكاء العمل وزيادة الخير وعمل الطاعات، أو إلى الزكاء والطهارة من المعاصي؛ ولا تشنوا عليها واهضموها، فقد علم الله الزكي منكم والتقي أولًا وآخرًا قبل أن يخرجكم من صلب آدم، وقبل أن تخرجوا من بطون أمهاتكم.

١٠ [٩٤١] وقيل: كان ناس يعملون أعمالًا حسنة ثم يقولون: ”صلاتنا وصيامنا وحنجنا!“ فنزلت. وهذا إذا كان على سبيل الإعجاب أو الرياء. فأما من اعتقد أن ما عمله من العمل الصالح من الله وتوفيقه وتأيينه ولم يقصد به التمدح لم يكن من المزكين أنفسهم، لأن المسرة بالطاعة طاعة، وذكرها شكر.

٣٣- ﴿أَفَرَأَيْتَ الَّذِي تَوَلَّى﴾

٣٤- ﴿وَأَعْطَى قَلِيلًا وَأَكْدَى﴾

٣٥- ﴿أَعِنْدَهُ عِلْمُ الْغَيْبِ فَهوَ يَرَى﴾

[٩٤٢] {وَأَكْدَى} قطع عطيته وأمسك. وأصله من إكداء الحافر، وهو أن تلقاه كدية، وهي صلابة كالصخرة فيمسك عن الحفر. ونحوه أجبل الحافر، ثم استعير فقيل: أجبل الشاعر، إذا أفحم.

٢٠ [٩٤٣] روى أن عثمان رضي الله عنه كان يعطي ما له في الخير، فقال له عبد الله بن سعد بن أبي سرح وهو أخوه من الرضاعة: يوشك أن لا يبقى لك شيء، فقال عثمان: إن لي ذنوبًا وخطايا، وإنني أطلب بما أصنع رضا الله تعالى وأرجو عفوه، فقال عبد الله: أعطني ناقتك برحلها وأنا أتحمل عنك ذنوبك كلها، فأعطاه وأشهد عليه وأمسك عن العطاء.

İşte âyet bunun üzerine nâzil olmuştur. O zaman, “Yüz çevirdi,” ifadesi Uhud günü merkezi terk etti!¹ anlamındadır. Âyetin inmesinden sonra Hz. Osman tutumuna geri dönmüş ve eskisinden çok daha fazla iyilikte bulunmuştur. “*Görüyor.*” Günahlarını sütkardeşinin üstleneceğine ilişkin söylediği -veya uydurduğu- şeylerin hak olduğunu [o ‘sahip olduğu’ gayb bilgisine dayanarak mı] *biliyor!*?²

36-37. Yoksa haber verilmedi mi ona, Mûsâ’nın -ve (verdiği sözü, üstlendiği görevi) mutlaka yerine getiren İbrâhim’in- sayfalarındaki (şu bilgiler)?

[944] وَفَى fiili *vefâ* ve *veffâ* şeklinde şeddeli ve şeddesiz okunmuştur. Şeddeli okuyuş, [“verdiği sözü ve üstlendiği görevi yerine getiren” anlamındaki] şeddesizin pekiştirilmiş hâlidir. Veya “görevini eksiksiz yaptı, fazlasıyla yerine getirdi” anlamındadır. Tıpkı فَاتَمَّهُمْ (“Onları hakkıyla yerine getirmişti [İbrâhim].” [Bakara 2/124]) âyetinde olduğu gibi. وَفَى fiilinin mutlak yani mefûlsüz kullanılması, yerine getirilmesi gereken ve bağlı kalınması gereken ne varsa hepsini yerine getirdiğini ve bağlı kaldığını ifade etmek içindir. İbrâhim’in (a.s.) tastamam yerine getirdiği görevlerin bazıları şunlardır: İlahi elçilik görevini yerine getirmesi, peygamberliğin ağır yüklerini tek başına üstlenmesi, evladını kurban etme emrine ve Nemrud’un ateşine sabretmesi, misafir ağırlaması ve bizzat kendisinin onlara hizmet etmesi. Hatta bir gün misafir gelmese dışarı çıkıp bir fersah kadar yürür, misafir arar, bulursa getirip ikramda bulunur, yoksa o gün oruca niyet edermiş. Hasan-ı Basrî demiştir ki; Hz. İbrâhim’e Allah neyi emretmişse mutlaka yerine getirmiştir.

[945] Huzeyl b. Şurahbil’den rivâyet edildiğine göre Nuh devrinden İbrâhim’e kadar geçen dönemde kişi başkasının suçuyla cezalandırılıbiliyordu. Babası, oğlu, amcası ve dayısı yerine öldürülebiliyordu. Erkek, hanımının; köle, efendisinin yerine cezalandırılıbiliyordu. Bu uygulamayı ilk değiştiren Hz. İbrâhim’dir.

[946] Arâ b. Sâib’den (v. 136/753) nakledildiğine göre, Hz. İbrâhim, Allah’tan başka hiç kimseden bir şey istemeyeceğini ahdetmişti. Ateşe atılınca Cebrâil ve Mîkâil ona, “Bir ihtiyacın var mı?” dediler. “Size ihtiyacım olup olmadığını soruyorsanız, yok.” diye cevap verdi.

1 Mekkî bir âyette Hz. Osman’ın bu şekilde anılıyor olması olacak şey değildir! Bu âyetlerde, Kur’ân’dan yüz çeviren Müşriklerin kastedildiği açıktır. / ed.

2 Bu âyetlerin içeriği, şirk nâmına Hz. Peygamber ile cedelleşirken, -“Hz. İbrâhim’in dini şöyle idi.” vs. diyen ve güya- kendi geleneklerine atf yaparak hak hakikat hakkında bilir bilmez konuşan Müşriklerle ilgilidir. / ed.

فنزلت. ومعنى {تَوَلَّى} ترك المركز يوم أحد، فعاد عثمان إلى أحسن من ذلك وأجمل. {فَهُوَ يَرَى} فهو يعلم أن ما قاله له أخوه من احتمال، أو زاره حق.

٣٦- ﴿أَمْ لَمْ يُنَبِّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى﴾

٣٧- ﴿وَأِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى﴾

٥ [٩٤٤] {وَفَّى} قرئ مخففاً ومشدداً، والتشديد مبالغة في الوفاء. أو بمعنى: وفر وأتم، كقوله تعالى {فَأَتَمَّهُنَّ} [البقرة: ١٢٤]. وإطلاقه ليتناول كل وفاء وتوفية. من ذلك تبليغه الرسالة، واستقلاله بأعباء النبوة، والصبر على ذبح ولده وعلى نار نمرود، وقيامه بأضيافه وخدمته إياهم بنفسه، وأنه كان يخرج كل يوم فيمشي فرسحاً يرتاد ضيفاً، فإن وافقه أكرمه، وإلا نوى الصوم. وعن الحسن: ما أمره الله بشيء إلا وفى به. ١٠

[٩٤٥] وعن الهذيل بن شرحبيل: كان بين نوح وبين إبراهيم يؤخذ الرجل بجريرة غيره، ويقتل بأبيه وابنه وعمه وخاله، والزوج بامرأته، والعبد بسيده؛ فأول من خالفهم إبراهيم.

[٩٤٦] وعن عطاء بن السائب: عهد أن لا يسأل مخلوقاً، فلما قذف في النار قال

١٥ له جبريل وميكائيل: ألك حاجة؟ فقال: أما إليكما فلا.

[947] Hz. Peygamber'den rivâyet edildiğine göre, Hz. İbrâhim her günün başında dört rekât namaz kılarak amelini tamamlardı. Bu da kuşluk namazıdır. Yine rivâyete göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Allah'ın, 'dost'u İbrâhim'i niçin "[verdiği sözü, üstlendiği görevi] mutlaka yerine getiren" diye adlandırdığını size söyleyeyim mi? Çünkü o, sabah ve akşam şöyle derdi: 'O hâlde, Allah'ı tenzih ve takdis edin akşama girerken ve sabaha ererken. -Ki göklerde ve yerde [yarattığı bunca nimete karşılık] hamd sadece O'na aittir.- Yine, karanlık iyice bastırıldığında ve öğleyin o güçlü ışığı idrak ettiğinizde [de Allah'ı tenzih ve takdis edin]!" [Rum 17-18] [Ahmed b. Hanbel, XXIV, 388 benzer lafızlarla]

[948] Şu da söylenmiştir: İbrâhim (a.s.) İslâmî vasıflara tastamam bağlı kalmıştır. Bunlar otuz tanedir. On tanesi Tevbe sûresinde "tevbe edenler..." [Tevbe 9/112]; on tanesi Ahzab sûresinde "Elbette Müslümanlar..." [Ahzâb 33/35]; on tanesi de Mü'minûn sûresinde "Şu müminler kesinlikle felâha ermişlerdir ki..." diye anlatılan vasıflardır [Mü'minûn 23/1-9].

[949] صُفْحٍ (sayfalar) kelimesi, tahfif ile *suhf* şeklinde de okunmuştur.

38. "Kendi üzerinde yük bulunan hiç kimsenin bir başkasının yükünü çekemeyeceği";

39. "insanın ancak kendi çalışmasının karşılığını alabileceği";

40. "çalışmasının ileride mutlaka görüleceği";

41. "karşılığının eksiksiz ödeneceği";

[950] ("... yükünü çekemeyeceği" anlamındaki) تَرَىٰ فِيهَا bulunan *en*, seddeli *Enne*'nin hafifletilmiş hâlidir; açılımı *ennehû lâ teziru* şeklindedir. *Ennehû*daki zamir [kendisinden sonraki ifadenin önemine dikkat çekmek için kullanılan] *zamir-i şe'*ndir. *Enne* ve sonrası *mâ fi suhufi mûsâ* ifadesinin başındaki *Mâ*'dan bedel olarak cer konumundadır. Veya *huve en lâ teziru* takdirinde *huvenin* haberi olarak merfû'dur. Sanki biri, "Mûsâ ve İbrâhim'in sahifelerindeki neydi?" diye sorunca ona şöyle cevap verilmiştir: *Huve en lâ teziru...* (O, hiç kimsenin bir diğerinin günah yükünü çekemeyeceğiydi.)

[951] *إِلَّا مَا سَعَى* ifadesi *illâ sa'yehû* (yani "ancak kendi çalışmasının karşılığı") demektir. **Şayet** "Ölünün yerine sadaka verilebileceği, hac yapılabileceği ve kişinin yaptığının bazen *kat kat* sevapla karşılanacağı sahih rivâyetlerde yer almıyor mu?" **dersen şöyle derim:** Buna iki şekilde cevap verilebilir: 1) Başkasının çalışması kişiye ancak kendi çabasından dolayı fayda verdiğine göre -ki bu şahsî çaba *salih bir mümin* olmasıdır- başkasının çabası sanki bizzat kendi çabası olmaktadır; çünkü kendi çabasına bağlıdır ve onunla kaimdir. Amellerin kat kat sevapla karşılanması da böyledir.

[٩٤٧] وعن النبي ﷺ: ”وقى عمله كل يوم بأربع ركعات في صدر النهار، وهي صلاة الضحى“. وروى: ”ألا أخبركم لم سمي الله خليله {الَّذِي وَفَى}؟ كان يقول إذا أصبح وأمسى {فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ...} إلى {... حِينَ تُظْهِرُونَ} [الروم: ١٧].

٥ [٩٤٨] وقيل: وفي سهام الإسلام، وهي ثلاثون؛ عشرة في التوبة (التائبون..). [١١٢]، وعشرة في الأحزاب {إِنَّ الْمُسْلِمِينَ...} [٣٤]، وعشرة في المؤمنين {قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ..} [١-١١].

[٩٤٩] وقرئ «في صحف»، بالتخفيف.

٣٨- ﴿أَلَا تَرَىٰ وَازِرَةً وَّزَرَ أُخْرَىٰ﴾

٣٩- ﴿وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ﴾

٤٠- ﴿وَأَنْ سَعِيهِ سَوْفَ يُرَىٰ﴾

٤١- ﴿ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَىٰ﴾

[٩٥٠] {أَلَا تَرَىٰ} أن مخففة من الثقيلة. والمعنى: أنه لا تزر، والضمير ضمير الشأن، ومحل أن وما بعدها الجر بدلاً من ما {فِي صُحُفِ مُوسَىٰ} [٣٦]. أو الرفع على: هو أن لا تزر، كأن قائلًا قال: وما في صحف موسى وإبراهيم؟ فقيل: أن لا تزر.

[٩٥١] {إِلَّا مَا سَعَىٰ} إلا سعيه. فإن قلت: أما صح في الأخبار الصدقة عن الميت، والحج عنه، وله الإضعاف؟ قلت: فيه جوابان؛ أحدهما أن سعي غيره لما لم ينفعه إلا مبيئًا على سعي نفسه، وهو أن يكون مؤمنًا صالحًا، وكذلك الإضعاف، كان سعي غيره كأنه سعي نفسه لكونه تابعًا له وقائمًا بقيامه.

2) Başkası o işi sırf kendisi için yapmışsa başkasına fayda vermez. Fakat o hayırlı işiyle o kişiyi kastetmişse bu, dinin hükmüne göre o kişinin yerine geçen naibi ve vekili gibidir.

[952] “Sonra ona eksiksiz ödenir.” Sonra kula çabasının karşılığı tasta-
mam verilir. “Allah ona amelinin karşılığını gerçekten verdi!” denilir. Âyette
5 *‘alâ* harf-i ceri atılmış, fiilin etkisi direkt mef’ûle yansıtılmıştır. Zamirin
cezâya gönderilmesi ve bu ifadenin, ardından gelen الجزء الأوفى (eksiksiz kar-
şılık) ile açıklanmış olması da mümkündür. Yahut الجزء الأوفى ifadesi, وَأَسْرُوا
10 مِيسِنِمْ بۇ بۇيۇيە?!” diye] kendi aralarında kulis yapmışlardır zalim olanları.)
[Enbiyâ 21/3] âyetinde olduğu gibi, geçmiş bir zamirden bedeldir.

42. “sonunda mutlaka, senin Rabbine dönüleceği”;

43. “güldürenin de ağlatanın da O olduğu”;

44. “öldürenin de diriltenin de O olduğu”;

15 **45-46. “erkek-dişi iki cinsi de akıtılan bir menîden yaratmanın O
olduğu”;**

47. “uhrevî hayatı da mutlaka var edeceği”;

48. “zengin edenin ve sermaye verenin de O olduğu”;

[953] “Sonunda mutlaka senin Rabbine dönüleceği.” أُو “bütün bun-
20 lar Mûsâ ve İbrâhim’in sayfalarında” anlamında Hemze’nin fethasıyla
okunmuştur. Yeni bir cümle olarak *inne* şeklinde de okunmuştur. Müteakip
ifadeler de böyledir. المتتهى “nihai dönüş” anlamında Mim’li mastardır; yani
mahlûkat O’nun huzuruna varacak ve O’na dönecektir. تىكى الله المصير
(Yalnızca Allah’adır nihai dönüşüm.) [Fâtır 35/18] âyetinde olduğu gibi.

25 [954] “Güldüren ve ağlatan.” Gülme ve ağlama kuvvelerini yaratan.

[955] “Akıtıldığında” yani rahme bırakıldığında. Bu fiil *menâ* ve *emná*
şeklinde kullanılır. Ahfeş’ten rivâyet edildiğine göre “Meni akıtmanın meni-
sinden yaratıldığında” yani takdir edici [Allah] onu ölçüp biçtiğinde...

[956] [“Hayat / varoluş” anlamındaki النشأة kelimesi, neş’et okunduğu gibi,
30 neşâet de okunmuştur. Yapılan iyilik ve kötülüklerin karşılığının verilmesi
için ikinci yaratılış Allah’a vacip olduğundan, [zorunluluk bildirecek şekilde] عليه
(mutlaka var edecektir) buyrulmuştur.

[957] وَأَقْنَى “*kunye* veren” demektir; *kunye*, topladığın ve elinden çıkar-
mamaya karar verdiğin mal [yani sermaye]dir.

35 **49. “Akyıldız’ın Rabbinin bile O olduğu”;**

والثاني أن سعي غيره لا ينفعه إذا عمله لنفسه، ولكن إذا نواه به فهو بحكم الشرع كالنائب عنه والوكيل القائم مقامه.

[٩٥٢] {ثُمَّ يُجْزَاةُ} ثم يجزى العبد سعيه، يقال: أجزاه الله عمله وجزاه على عمله، بحذف الجار وإيصال الفعل. ويجوز أن يكون الضمير للجزاء، ثم فسره بقوله {الْجِزَاءُ الْأَوْفَى}، أو أبدله عنه، كقوله تعالى {وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا} [الأنبياء: ٣].

٤٢- {وَأَنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُنتَهَىٰ}

٤٣- {وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَىٰ}

٤٤- {وَأَنَّهُ هُوَ أَمَاتٌ وَأَحْيَا}

٤٥- {وَأَنَّهُ خَلَقَ الرُّوحَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ}

٤٦- {مِنْ نُّطْفَةٍ إِذَا تُمْنَىٰ}

٤٧- {وَأَنَّ عَلَيْهِ النَّشْأَةَ الْأُخْرَىٰ}

٤٨- {وَأَنَّهُ هُوَ أَعْنَىٰ وَأَقْنَىٰ}

[٩٥٣] {وَأَنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُنتَهَىٰ} قرئ بالفتح على معنى: أن هذا كله في الصحف، وبالكسر على الابتداء، وكذلك ما بعده. والمنتهى مصدر بمعنى الانتهاء، أي ينتهي إليه الخلق ويرجعون إليه، كقوله تعالى {إِلَىٰ اللَّهِ الْمَصِيرُ} [فاطر: ١٨].

[٩٥٤] {أَضْحَكَ وَأَبْكَىٰ} خلق قوتي الضحك والبكاء.

[٩٥٥] {إِذَا تُمْنَىٰ} إذا تدفق في الرحم، يقال: منى وأمنى. وعن الأخفش: تخلق من منى الماني، أي قدر المقدر.

[٩٥٦] قرئ «النشأة» و«النشأة» بالمد. وقال: {عَلَيْهِ}، لأنها واجبة عليه في الحكمة، ليجازى على الإحسان والإساءة.

[٩٥٧] {وَأَقْنَىٰ} وأعطى القنية، وهي المال الذي تأثلته وعزمت أن لا تخرجه من يدك.

٤٩- {وَأَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرَىٰ}

[958] الشعري (Akyıldız¹) Avcı takımıyıldızdır (*Mirzemu'l-cevzâ*); Akyıldız Avcı takımıyıldızının ardından doğar ve Avcı'nın Köpeği adıyla anılır. İki *şî'râ* vardır; *el-gumeysâ* ve *el-abûr*; burada *'abûr* kastedilmektedir. Huzâ'a kabilesi bu yıldızla tapardı. Onlar için bu âdeti başlatan, kabilenin ileri gelenlerinden Ebu Kebşe idi. Kureyş, dinlerine muhalefetinden dolayı Peygamber'i (s.a.) işbu kişiye benzeterек kendisine "[İbn] Ebu Kebşe" demiştir². Âyette Allah'ın, onların bu tanrı'larının da Rabbi olduğu ifade edilmek istenmektedir.

50. "İlk Âd'ı O'nun helâk ettiği";

51. "Semûd'u bile (dünyada) bırakmadığı..."

[959] "İlk Âd", Hûd kavmidir. Diğer Âd ise İrem kavmidir. Şöyle de denilmiştir: Âyetteki "ilk"ten kasıt, ilk nesillerdir; çünkü bunlar Nuh kavminden sonra helâk olan ilk milletlerin ilkidir. Veya dünyada iken kavimlerinin başını çeken ileri gelenlerdir. [غادا الأولى] *ûlânın* Hemze'si atılıp zammesi *Lâm-ı tarife* nakledilerek tenvin de *Lâm'a* idğam edilerk, *'âdellûlâ* şeklinde de okunmuştur.

[960] ("Semûd'u bile..." anlamındaki) وَتَمُودًا kelimesi *ve semûd*³ şeklinde de okunmuştur³.

52. "Daha evvel Nûh kavmini de daha zalim ve azgın oldukları için helâk ettiği..."

[961] "Daha zalim ve azgın;" çünkü Hz. Nuh'a çok eziyet ediyorlardı. Onu öyle dövüyorlardı ki hareket edecek hâli kalmıyordu. Ondan öylesine nefret ediyorlardı ki çocuklarını bile onu dinlememeleri konusunda uyarıyorlardı. Yaklaşık bin yıla yakın yaptığı davet onları hiç etkilememişti!..

1 *Şî'râ* kelimesi *sirîstan* gelmektedir. Bazı Araplar *şî'râ* derken Büyük Köpek (Orion's Dog, *canis major*) takımıyıldızını, bazıları da *Cevzâ* burcunda yer alan takımıyıldızını anlardı. Aslında *şî'râ* bir çift yıldız olup bunlardan güneye düşene *şî'râ-yı yemâniyye*, kuzeye düşene *şî'râ-yı şâmîyye* denirdi. Asıl *şî'râ* Samanyolu'nun ve Büyük Köpek takımıyıldızının en parlak yıldızı olan *şî'râ-yı yemâniyye*'dir. Nitekim Batlamyusçu Grek astronomisinde *şî'râ* büyük bir köpek resminin ağzında gösterilmiştir. *Şî'râ-yı şâmîyye* ise Küçük Köpek (*canis minor*) takımıyıldızı içinde yer alır. *Şî'râ-yı yemâniyye*'ye *'abûr*, *şî'râ-yı şâmîyye*'ye *gumeysâ* adı da verilmiştir. Câhiliye dönemi inancına göre bunlar Süheyl (Orion) yıldızının kız kardeşleridir. Diğer yıldızların aksine *şî'râ-yı yemâniyye* semayı enine kateder ('ubûr) ve bu sebeple ona *'abûr* denir. Diğer bir inanca göre *şî'râ* Süheyl'in eşi olup onunla bitişikti. Süheyl *şî'râdan* ayrılıp Yemen tarafına doğru aşağıya inmiş, bunun üzerine *şî'râ* da Samanyolu'nu geçip Süheyl'in peşinden gitmiş ve bundan dolayı *'abûr* ismini almış; yalnız kalan *şî'râ-yı şâmîyye* de ağlamaktan gözleri çapaklandığından ona da *gumeysâ* (çapaklı) adı verilmiştir. Gökyüzünün en parlak yıldızı kabul edilen *şî'râ* Güneş'ten yirmi üç kat daha parlak, elli kat daha büyüktür ve dünyadan 8,7 ışık yılı (51 trilyon mil) uzaklıktadır. Bu mesafe dünya ile güneş arasındaki 149 milyon kilometrelik uzaklığın 1 milyon katıdır. Şubat ve mart aylarında *şî'râ* dünyanın her yerinden görülebilir. Doğuş zamanı ayınkine yakındır. / ed.

2 Böylece, "Sen de milleti Şî'râ'ya tapıtıracak saptırmaya çalışan o adam gibisin!" demiş oluyorlardı. Metinde Ebu Kebşe ise de "Ebu Kebşe'nin oğlu" anlamında *İbn Ebu Kebşe* olarak düzeltilmiştir. / ed.

3 Müfessirin kelimenin munsarif okunduğu çoğunluğun kıraatini tercih ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Furkân 25/38'deki وَتَمُودًا kelimesine bkz. / ed.

[٩٥٨] {الشَّعْرَى} مرزم الجوزاء؛ وهي التي تطلع وراءها، وتسمى كلب الجبار، وهما شعريان؛ الغميصاء والعبور، وأراد العبور. وكانت خزاعة تعبدها، سنّ لهم ذلك أبو كبشة رجل من أشرافهم. وكانت قريش تقول لرسول الله ﷺ [ابن] أبو كبشة، تشبيهاً له به، لمخالفته إياهم في دينهم. يريد: أنه رب معبودهم هذا.

٥٠- ﴿وَأَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا الْأُولَى﴾

٥١- ﴿وَتَمُودَ فَمَا أَبْنَى﴾

[٩٥٩] عاد الأولى قوم هود، وعاد الأخرى إرم. وقيل: الأولى القدماء؛ لأنهم أول الأمم هلاكاً بعد قوم نوح، أو المتقدمون في الدنيا، الأشراف. وقرئ «عَادَ لُولَى»، بإدغام التنوين في اللام وطرح همزة أولى ونقل ضممتها إلى لام التعريف.

[٩٦٠] «وَتَمُودًا» وقرئ {وَتَمُودَ}.

٥٢- ﴿وَقَوْمَ نُوحٍ مِّن قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَأَطْعَى﴾

[٩٦١] {أَظْلَمَ وَأَطْعَى}، لأنهم كانوا يؤذونه ويضربونه حتى لا يكون به حراك، وينفرون عنه حتى كانوا يحذرون صبيانهم أن يسمعوا منه، وما أثر فيهم دعاؤه قريباً من ألف سنة.

53. “Altı üstüne getirilen (o lûtî) şehirleri aşağıya indirdiği”

54. “ve o kaplayanın kendilerini tamamen kapladığı?!” (Bütün bunlar bildirilmedi mi ona?!)

[962] وَالْمُؤْتَفِكَةَ yani ahaliyle birlikte altüst edilmiş, yani ters çevrilmiş şehirleri... Bunlar Lût’un kavmidir. Bu kelime, *efkehu fe’tefeke* (altını üstüne getirdi o da alt üst oldu) şeklinde kullanılır; *ve’l-mu’tefikâti* şeklinde de okunmuştur.

[963] (“Aşağıya indirdiği” anlamındaki) أَهْرَى “kaldırıp yere çarptı” demektir. Bunları Cebrâil, kanadıyla göğe doğru yükseltip, sonra da yere fırlatmıştır.

[964] “O kaplayanın!..” Bu, onların tepelerine indirdiği azabın ve üzerlerine yağdırdığı sıra sıra taşların dehşet ve azametinin ifadesidir.

55. O hâlde, Rabbinin edimlerinden hangisi hakkında tartışıyorsun?!

56. Bu da ilk uyarılar gibi bir uyarı işte...

57. O yaklaşan (kıyamet) de yaklaştı iyice!..

[965] “O hâlde Rabbinin edimlerinden hangisi hakkında tartışıyor;” şüphe ediyor“sun!?” Hitap Peygamber’e (s.a.) veya genel olarak insanadır. Allah Teâlâ yukarıda bazı nimet ve azapları saydı ve hepsini birden *âlâ*’ (yani *ni’met*¹) diye adlandırdı; çünkü bunların azabında da -ibret alanlar içindirler ve öğütler vardır.

[966] “Bu” Kur’ân “da ilk uyarılar gibi bir uyarı işte.” Yani Allah’ın, sizden öncekileri uyardığı eski uyarılar gibi bir uyarıdır. Veya bu peygamber önceki uyarıcılar gibi bir uyarıcıdır. [İkinci ihtimalde] peygamberlerin *cemaat* oluşu esas alınarak kelime *ûlâ* şeklinde müennes kullanılmıştır.

[967] “O yaklaşan da yaklaştı iyice!..” O ‘yakın’ diye nitelendirilen [kıyamet] de iyice yaklaştı. Tıpkı “O [kıyamet] saat[i] yaklaştı.” [Kamer 54/1] âyetindeki gibi.

58. Yoktur Allah’tan başka onu(n gizlilik örtüsünü) açacak (kimse)!..

1 Müfessir kelimeyi “nimet” anlamında olumlu anlamda çevirip bunu gerekçelendirmekte ise de *âlâ*’ lâfzı -Rahmân sûresinde tatad edilenlerden de anlaşılacağı üzere- “olumlu olumsuz her tür ilahî edim”i ifade etmektedir. / ed.

٥٣- ﴿وَالْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوَى﴾

٥٤- ﴿فَعَشَاهَا مَا غَشَى﴾

[٩٦٢] {وَالْمُؤْتَفِكَةَ} والقرى التي اتفتكت بأهلها، أي انقلبت، وهم قوم لوط، يقال: أفكه فافتك. وقرئ «والمؤتفكات».

٥ [٩٦٣] {أَهْوَى} رفعها إلى السماء على جناح جبريل، ثم أهواها إلى الأرض، أي أسقطها.

[٩٦٤] {مَا غَشَى} تهويل وتعظيم لما صب عليها من العذاب وأمطر عليها من الصخر المنضود.

٥٥- ﴿فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكَ تَتَمَارَى﴾

٥٦- ﴿هَذَا نَذِيرٌ مِّنَ النَّذْرِ الْأُولَى﴾ ١٠

٥٧- ﴿أَزِفَتِ الْأَزْفَةُ﴾

[٩٦٥] {فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكَ تَتَمَارَى} تشكك. والخطاب لرسول الله ﷺ، أو للإنسان على الإطلاق، وقد عدد نعمًا ونقمًا وسماها كلها آلاء من قبل ما في نقمه من المزاجر والمواعظ للمعتبرين.

١٥ [٩٦٦] {هَذَا} القرآن {نَذِيرٌ مِّنَ النَّذْرِ الْأُولَى}، أي إنذار من جنس الإنذارات الأولى التي أنذر بها من قبلكم. أو هذا الرسول منذر من المنذرين الأولين؛ وقال {الأولى} على تأويل الجماعة.

[٩٦٧] {أَزِفَتِ الْأَزْفَةُ} قربت الموصوفة بالقرب، من قوله تعالى {اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ} [القمر: ١].

٢٠- ﴿لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ﴾

- [968] “Onu açacak” yani ne zaman kopacağını *açıklayacak* bir kişi “yoktur!..” Tıpkı “[kıyametin] vaktini O’ndan başka kimse açıklayamaz.” [A’raf 7/187] âyetindeki gibi. Veya “O felaket gerçekleştiğinde Allah’tan başka bunu *engelleyecek* kimse yoktur; ama Allah da engellemeyecektir.”
- 5 Yahut şu anda “onu -ertelemek suretiyle- bertaraf edecek hiç kimse yoktur.” كاشفة¹ kelimesinin *âfiyet* gibi *keşf* kökünden mastar olduğu da söylenmiştir¹. Talha [b. Musarrif] âyeti; *leyse le-hâ mimmâ yed’üne min dūnillâhi kâşifet^{um} ve hiye ‘alâ’z-zâlimîne sâeti’l-ğâşiyet^u* (Allah’tan başka taptıklarından onu ortadan kaldıracak yoktur! Ne kötü kuşatıcıdır o, zalimler
- 10 için!..” şeklinde okumuştur.

59. Siz bu söze mi hayret ediyorsunuz!?

60. Ve ağlayacağınıza gülüyorsunuz!..

61. Bir de kafa tutuyorsunuz!..

62. Haydi, secde edin yalnızca Allah’a kulluk edin.

- 15 [969] “Bu söze mi” Kur’ân’a mı, onu yadırgayarak “hayret ediyorsunuz? Ve ağlayacağınıza,” alay ederek “gülüyorsunuz!. Oysa size düşen ağlamak ve ürpermektir. Rivâyete göre bu âyetin gelişinden sonra Peygamber’in (s.a.) güldüğü görülmemiştir.

- [970] تَعْجِبُونَ وَتَضْحَكُونَ kelimesi arada “ve” olmaksızın *ta’cebûne tedhakû-*
- 20 *ne* (gülüyor, hayret ediyorsunuz!..) şeklinde de okunmuştur.

[971] “Bir de kafa tutuyorsunuz!” Kibirilenip küplere biniyorsunuz! İfadeye “eğleniyorsunuz” anlamı da verilmiştir ki bir zat, cariyesine [bu mânada] *ismidi le-nâ* demiştir; yani “Bizim için bir şarkı söyle de bizi eğlendir!”

- [972] “Haydi, secde edin yalnızca Allah’a kulluk edin.” Sahte tanrılara
- 25 tapmayın.

[973] Hz. Peygamber’den nakledilmiştir ki; “Her kim Necm sûresini okursa Allah ona Mekke’de Muhammed’i tasdik eden ve onu inkâr edenler adedince sevap verir.”

1 Bu durumda mâna şöyle olur: Kıyamet’in açıklanması / engellenmesi / bertaraf edilmesi diye bir şey söz konusu değildir! / ed.

[٩٦٨] {لَيْسَ لَهَا} نفس {كَاشِفَةٌ} أي مبينة متى تقوم، كقوله تعالى {لَا يُجَلِّيْهَا لِيُوقِئَهَا إِلَّا هُوَ} [الأعراف: ١٨٧] أو ليس لها نفس كاشفة، أي قادرة على كشفها إذا وقعت إلا الله، غير أنه لا يكشفها. أو ليس لها الآن نفس كاشفة بالتأخير. وقيل: الكاشفة مصدر بمعنى الكشف، كالعافية. وقرأ طلحة «ليس لها مما يدعون من دون الله كاشفة، وهي على الظالمين ساءت الغاشية!» ٥

٥٩- ﴿أَفَمِنْ هَذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ﴾

٦٠- ﴿وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ﴾

٦١- ﴿وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ﴾

٦٢- ﴿فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا﴾

١٠ [٩٦٩] {أَفَمِنْ هَذَا الْحَدِيثِ} وهو القرآن {تَعْجَبُونَ} إنكاراً؛ {وَتَضْحَكُونَ} استهزاء، {وَلَا تَبْكُونَ}. والبكاء والخشوع حق عليكم. وعن رسول الله ﷺ أنه لم ير ضاحكاً بعد نزولها.

[٩٧٠] وقرئ «تعجبون»، «تضحكون»، بغير واو.

[٩٧١] {وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ} شامخون مبرطمون. وقيل: لاهون لابعون. وقال بعضهم لجاريته: اسمدي لنا، أي غني لنا. ١٥

[٩٧٢] {فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا} ولا تعبدوا الآلهة.

[٩٧٣] وعن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة النجم أعطاه الله عشر حسنات بعدد من صدق بمحمد، وجحد به بمكة.

KAMER SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 55 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın Adıyla...

1. (Kıyamet) saat(i) yaklaştı; Ay yarıldı yarılacak...

2. Ama bir âyet görseler yüz çeviriyorlar ve "Devam edegelen bir büyü!" diyorlar.

[974] Ay'ın ikiye ayrılması Muhammed'in (s.a.) peygamberlik delillerinden ve parlak mu'cizelerinden biridir. Enes b. Mâlik'ten (v. 93/712) şöyle rivayet edilmiştir: "Kâfirler Hz. Peygamber'den bir mu'cize istemişlerdi de Ay iki kez yarıldı." Aynı mânadaki rivayet İbn Abbas (v. 68/688) ve İbn Mes'ûd'dan (v. 32/653) da nakledilmiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: "Ay iki parçaya bölünmüş; bir parça uzaklaşmış, bir parça yerinde kalmıştır." İbn Mes'ûd da demiştir ki: "Ben Hira dağının Ay'ın iki parçası arasında kaldığını gözlerimle görmüşümdür." Bazılarına göre ise âyet Ay'ın kıyamet günü yarılacağını ifade etmektedir. "Ama bir âyet [delil] gördüklerinde yüz çeviriyorlar ve 'Devam edegelen bir büyü!' diyorlar." ifadesi bu iddiaya cevap niteliğindedir ve cevap olarak da bu yeter. Nitekim Huzeýfe'nin (r.a.) kıraati *ve kad inşakkal-kameru* (Ay da ikiye ayrılmış bulunmaktadır!) şeklindedir; yani kıyamet vakti yaklaşmış; yaklaşmasının delillerinden biri olarak da Ay ikiye bölünmüştür. Tıpkı şöyle demen gibi: *Akbel'el-emîr* ve *kad câ'el-mubeşşir* bi-kudûmihi (Padişah [buraya] yöneldi; zaten [bunu haber veren] müjdecî de gelmiş bulunuyor.) Huzeýfe'nin Medâin'de insanlara hitap ettiği, sonra da; "Haberiniz olsun ki kıyamet yaklaşmıştır. Ay da peygamberiniz döneminde ikiye yarılmıştır." dediği nakledilmiştir.

[975] مُسْتَمِرٌّ (devam edegelen) yani sürekli ve düzenli. Vesilesi hazır hâle gelmiş, durumu süreklilik kazanmış her şey için *kadi'stemerra* ifadesi kullanılır. Buna göre; mu'cizenin peş peşe geldiğini peygamberlik delillerinin birbirini izlediğini görünce; "Bu devam edegelen bir büyüdür!" demişlerdir. مُسْتَمِرٌّ kelimesinin, kuvvetli ve muhkem anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu anlam, Arapların *istemerra mer'ruhû* (halatı sıkı örülmüş, sağlamlaşmıştır) kullanımına dayanmaktadır. Şöyle de denilmiştir: Bu kelime, bir şeyin acısı şiddetlendiğinde söylenen *istemerraş-şey* deyiminden alınmıştır; yani "Tıpkı acı ve tatsız bir şeyin hazmedilememesi gibi bu bize sevimsiz geliyor, ağzımızın tadını bozuyor; bunu içimize sindiremiyoruz!" مُسْتَمِرٌّ kelimesinin "kalıcılığı olmayan geçici ve gidici" anlamına geldiği de söylenmiştir. Bunu kendilerini teselli edici bir temenni ve bir bahane olarak söylüyorlardı.

سورة القمر

مكية؛ وآياتها ٥٥

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ﴾

٢- ﴿وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ﴾

[٩٧٤] انشقاق القمر من آيات رسول الله ﷺ ومعجزاته النيرة. عن أنس بن مالك رضي عنه: أن الكفار سألوا رسول الله ﷺ آية فانشق القمر مرتين. وكذا عن ابن عباس وابن مسعود رضي عنهما، قال ابن عباس: انفلق فلقتين؛ فلقة ذهب وفلقة بقيت. وقال ابن مسعود: رأيت حراء بين فلقتي القمر. وعن بعض الناس: أن معناه ينشق يوم القيامة؛ وقوله {وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ} يردّه، وكفى به رادًا. وفي قراءة حذيفة «وقد انشق القمر»، أي اقتربت الساعة وقد حصل من آيات اقترابها أن القمر قد انشق. كما تقول: أقبل الأمير وقد جاء المبشر بقدمه. وعن حذيفة أنه خطب بالمدائن ثم قال: ألا إن الساعة قد اقتربت وإن القمر قد انشق على عهد نبيكم.

[٩٧٥] {مُسْتَمِرٌّ} دائم مطرد، وكل شيء قد انقادت طريقته ودامت حاله قيل فيه قد استمر. لما رأوا تتابع المعجزات وترادف الآيات قالوا: هذا سحر مستمر. وقيل: مستمر قوي محكم، من قولهم: استمر مريره. وقيل: هو من استمر الشيء إذا اشتدت مرارته، أي مستبشع عندنا، مرّ على لهواتنا، لا نقدر أن نسيغه كما لا يساغ المر الممقر. وقيل: مستمر مارّ، ذاهب يزول ولا يبقى، تمنية لأنفسهم وتعليلاً. ٢٠

[976] وَأَنْ يَرَوْا (görseler) ifadesi, *ve in yurav* (kendilerine gösterilse) şeklinde de okunmuştur.

3. Aslında, arzu ve ihtiraslarına uydukları için yalanlamaktalar! Oysa her işin varacağı nihai bir sonuç vardır.

5 [977] “Arzu ve ihtiraslarına uydukları için.” Gerçek apaçık ortaya çıkmışken, onu reddetmeye ilişkin şeytanın göz boyamasına uydukları için...

[978] وَكُلُّ أَمْرٍ مُّسْتَقَرٌّ (Oysa her işin varacağı nihai bir sonuç vardır.) Yani her iş mutlaka karar kılacağı bir sonuca varacaktır. Hz. Muhammed’in (s.a.) durumu da; *hak mı bâtil mi olduğu ayan beyan ortaya çıkacak* bir sonuca ulaşacaktır ve onun akıbetini açıkça göreceklerdir. Veya gerek Hz. Muhammed’in gerekse onların durumu bir sonuca ulaşacaktır; yani durumları kesinleşecek ve dünyada ya hüsrân veya zafer, âhirette de bedbahtlık veya saadet olmak üzere karar kılacaktır. Kelime Kâf’ın fethasıyla [*müstekarr^m*] da okunmuştur; yani her iş bir istikrar bulacak veya karar kılacağı bir mekân veya zaman bulacaktır. Ebu Ca’fer (v. 130/747-748) bu kelimeyi Kâf’ın kesresiyle ve *es-sâ’at^u* kelimesine atfen¹ mecrur (*müstakirr^m*) okumuştur; yani kıyamet yaklaştı; hedefini bulacak ve durumu netleşecek her iş de yakında gerçekleşecek!

4. Aslında onlara, (kendilerini şirkten ve gafletten) vazgeçirecek öyle önemli haberler gelmiştir

20 5. ki son derece hikmetlidir... Fakat fayda vermiyor bu uyarılar!

[979] “Öyle önemli haberler...” Yani içerisine, geçmiş asırların önemli haberleri, âhîret olayları ve kâfirlere verilecek azabı anlatan bilgilerin yerleştirildiği Kur’ân’dan haberler. [“Vazgeçirecek” anlamındaki] مُّذَجَّرٌ ya *izdicar* (vazgeçiriş) mânâsında mastar veya “vazgeçirme yeri” anlamında ism-i mekândır. Anlam şöyledir: Kur’ân haddizatında *vazgeçirecek hususlar* ihtiva etmektedir ve onun, vazgeçireceğine kanaat getirilmektedir. Tıpkı “Allah Resulü’nde sizin için güzel bir örneklik vardır.” [Ahzâb 33/21] -yani o *örnek*ti- âyetindeki gibi. مُّذَجَّرٌ iftî’âl kalıbının Tâ’sının Ze’ye dönüştürülerek, Ze’ye idgam edilmesiyle *muzzecer* şeklinde de okunmuştur.

30 [980] حِكْمَةٌ بِالْعَنَّةِ (Son derece hikmetli) ifadesi ya مَا’deki Mâ’dan bedel veya *huve hikmet^{um}* açılımında gizli bir mübtedanın haberidir. Mâ’nın hâli olmak üzere mansûb da okunmuştur. **Şayet** “Mâ ism-i mevsul olsa *hikmet^{en}* kelimesi hâl olmak üzere nasbedebilir. Oysa açıkça görüldüğü gibi mevsuf olduğunda nasıl amel eder?” **dersen şöyle derim:** Aldığı sıfat onu belirginleş-tirmiş dolayısıyla [Mâ’nın] onu hâl edinip mansûb kılması uygun düşmüştür.

1 Yani *müstekarrin* kelimesini değil, muzâfı olan كُلُّ أَمْرٍ terki binî السَّاعَةِ kelimesine atfederek. / ed.

[٩٧٦] وقرئ «وإن يُرؤا».

٣- ﴿وَكَذَّبُوا وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ وَكُلُّ أَمْرٍ مُسْتَقَرٌّ﴾

[٩٧٧] ﴿وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ﴾ وما زين لهم الشيطان من دفع الحق بعد ظهوره.

[٩٧٨] ﴿وَكُلُّ أَمْرٍ مُسْتَقَرٌّ﴾ أي كل أمر لا بد أن يصير إلى غاية يستقر عليها، وإن

٥ أمر محمد سيصير إلى غاية يتبين عندها أنه حق، أو باطل وسيظهر لهم عاقبته. أو

وكل أمر من أمرهم وأمره مستقر، أي سيثبت ويستقر على حالة خذلان أو نصره في

الدنيا، وشقاوة أو سعادة في الآخرة. وقرئ بفتح القاف، يعني كل أمر ذو مستقر،

أي ذو استقرار. أو ذو موضع استقرار أو زمان استقرار. وعن أبي جعفر «مستقر»،

بكسر القاف والجرّ عطفًا على {السَّاعَةِ}، أي اقتربت الساعة واقترب كل أمر مستقر

١٠ يستقر ويتبين حاله.

٤- ﴿وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْأَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ﴾

٥- ﴿حِكْمَةٌ بِالْعِغَّةِ فَمَا تُغْنِ النَّذْرُ﴾

[٩٧٩] {مِنَ الْأَنْبَاءِ} من القرآن المودع أنباء القرون الخالية أو أنباء الآخرة، وما

وصف من عذاب الكفار. {مُزْدَجَرٌ} ازدجار أو موضع ازدجار؛ والمعنى: هو في نفسه

١٥ موضع الازدجار ومظنة له، كقوله تعالى {لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ} الأحزاب:

[٢١]، أي هو أسوة. وقرئ «مزجر»، بقلب تاء الافتعال زايًا، وإدغام الزاي فيها.

[٩٨٠] {حِكْمَةٌ بِالْعِغَّةِ} بدل من {ما}، أو على: هو حكمة. وقرئ بالنصب حالًا

من {ما}. فإن قلت: إن كانت ما موصولة ساغ لك أن تنصب {حِكْمَةٌ} حالًا، فكيف

تعمل إن كانت ما موصولة ساغ لك أن تنصب كلمة حالًا، فكيف تعمل إن كانت

٢٠ موصوفة، وهو الظاهر. قلت: تخصصها الصفة، فيحسن نصب الحال عنها.

[981] فَمَا تُغْنِي التُّذْرُ ifadesi, ya ["Uyarılar fayda vermiyor!" anlamında] olumsuz bir ifadedir ya da ["Uyarılar ne fayda versin!" anlamında] yadırgayıcı bir sorudur. Başındaki Mâ mahallen mansübdür; "Uyarılar hangi faydayı versin!?" anlamındadır.

5 **6. Öyleyse yüz çevir bunlardan! Görülmemiş bir şeye çağırdığı gün o çağırın;**

7. (yaşadığı dehşetten dolayı) gözleri yere çakılmış vaziyette, etrafa saçılmış çekirge sürüsü gibi çıkarlar kabirlerinden.

[982] "Öyleyse," yani uyarının kendilerine fayda vermediğini anladığına göre "yüz çevir bunlardan!"

10 [983] يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ (çağırdığı gün o çağırın) ifadesindeki *yevmenin* mansüb olması ya يَحْرُجُونَ (çıkırlar) kelimesininin zarfı ya da başındaki gizli bir *uzkur* (An!) fiilinin *mefûlün fihi* konumunda olmasıyla. الدَّاعِ kelimesinin Yâsî atılıp, onun yerine kesreyle yetinilmiştir. "Çağırın" İsrâfil veya Cebrâil'dir. Tıpkı يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ (Gür sesli birinin, [ölülere] sesleneceği gün...) [Kâf 50/41] âyetindeki gibi.¹

15 [984] "Görülmemiş bir şeye" yani bilinmedik; korkunç, benzerini görmediği için insanların tuhaf karşıladıkları şeye ki kıyamet gününün dehşetidir. Kelime *nukrⁱⁿ* şeklinde hafifletildiği gibi, "inkâr edilen" anlamında *nukira* şeklinde de okunmuştur.

[985] "(Yaşadığı dehşetten dolayı) gözleri yere çakılmış vaziyette." Bu, kabirden çıkanların hâlidir. "Yaşadığı dehşetten dolayı yere çakılmak" gözlerin fiili olup *hâşi'aⁿ* şeklinde müzekker² getirilmesi, *yahşa'u ebsâruhum* (gözlerini korku bürür) cümlesindeki gibidir; *tahşa'u ebsâruhum* cümlesinde olduğu gibi *hâşi'at^{en}* şeklinde de okunmuştur. Yine, *yahşa'ne ebsâruhum* örneğine uygun olarak *حُشُّعًا* şeklinde de okunmuştur ki *ekelûni'l-berâğîs⁴* (Yediler beni!.. Pireler!) kullanımını³ uygun gören lehçeye yani Tay kabilesinin lehçesine göredir. *حُشُّعًا* kelimesinde onlara giden bir zamirin gizli olması *أَبْصَارُهُمْ* ifadesinin ise o zamirden bedel olması da mümkündür. Mübteda ve haber olmak üzere *huşşa^{un} ebsâruhum* şeklinde de okunmuştur. Bu durumda cümle hâl olmak üzere mahallen mansübdür. Tıpkı şu şiirde olduğu gibi:

30 [Fazlasıyla iyiliğini umduğum kişi] gördüm ki
cömertlik ve kerem ikisi de onun yanında (hazır).

"Gözleri korku bürümesi" zillet ve ürkeklikten kinayedir; çünkü zelim kimsenin zilleti de aziz kimsenin izzeti de gözlerine yansır.

1 Yani bu âyette de الْمُنَادِ kelimesi aslında الْمُنَادِي'dir. Ayrıca, ifadenin aslı يَوْمَ يَدْعُو الدَّاعِي şeklinde olup ilk Mushaf imlâsında telaffuz şekli esas alındığından, يَدْعُو 'nun Vav'ı yazılmamıştır. / ed.

2 Müfessirin, حُشُّعًا kıraatini değil, hâşi'an kıraatini esas aldığı anlaşılmaktadır. / ed.

3 Fâ'ile ait zamiri önceden getirip fâ'ili daha sonra zikretme. / ed.

[٩٨١] {فَمَا تُعْنِي التُّذْرُ} نفي أو إنكار، وما منصوبة، أي فأني غناء تعني النذر.

٦- {فَتَوَلَّ عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ إِلَى شَيْءٍ نَكْرٍ}

٧- {خُشَعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ}

[٩٨٢] {فَتَوَلَّ عَنْهُمْ} لعلمك أن الإنذار لا يغني فيهم.

٥ [٩٨٣] نصب {يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ} بـ {يَخْرُجُونَ}، أو بإضمار اذكر. وقرئ بإسقاط الياء اكتفاء بالكسرة عنها. والداعي إسرافيل أو جبريل، كقوله تعالى {يَوْمَ يُنَادِ الْمَنَادِي} [ق: ٤١].

[٩٨٤] {إِلَى شَيْءٍ نَكْرٍ} منكر فظيع تنكره النفوس، لأنها لم تعهد بمثله، وهو هول يوم القيامة. وقرئ «نكر» بالتخفيف؛ و«نكر»، بمعنى أنكر.

١٠ [٩٨٥] خاشعًا أَبْصَارُهُمْ حال من الخارجين، فعل للأبصار وذكر كما تقول: يخشع أبصارهم. وقرئ «خاشعة»، على: تخشع أبصارهم. وخشعًا، على: يخشعن أبصارهم، وهي لغة من يقول: أكلوني البراغيث، وهم طيء. ويجوز أن يكون في {خُشَعًا} ضميرهم، وتقع {أَبْصَارُهُمْ} بدلًا عنه. وقرئ «خشع أبصارهم»، على الابتداء والخبر، ومحل الجملة نصب على الحال. كقوله:

١٥ وَجَدْتُهُ حَاضِرَاهُ الْجُودُ وَالْكَرْمُ*

وخشوع الأبصار كناية عن الذلة والانخزال، لأن ذلة الدليل وعزة العزيز تظهران في عيونهما.

[986] يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ (kabirlerinden çıkarlar) ifadesi, *yuhracûne mine'l-ecdâs* yani “etrafa saçılmış çekirge sürüsü gibi.” (kabirlerinden çıkarılırlar) şeklinde de okunmuştur. Çekirge çokluk ve dalgalanma konusunda örnek olarak verilir. İçinde dalgalanan kalabalık ordu için “çekirge sürüsü gibi geldiler” ve “uçamayan yavru çekirgeler gibi geldiler” denilir; yani kalabalık olmalarından dolayı her tarafa yayılmış biçimde.

8. Çağırana doğru koşturarak... “Zorlu bir günmüş!” der inkârcı nankörler.

[987] “Çağırana doğru koştururlar,” yani boyunlarını çağırana doğru çevirerek ona doğru koşarlar. “Bir an olsun gözlerini ayırmadan ona bakarak [koşarlar]” anlamı da verilmiştir. Şu beyit buna örnektir:

Kulum kölem oldu benim Nimru’bnu Sa’d. Ve görüyorum ki bana karşı çok itaatkâr, gözümün içine bakıyor Nimru’bnu Sa’d.

9. Bunlardan önce Nûh kavmi de yalanlamıştı... Bizim kulumuzu yalanlayarak “Cinli!” demişlerdi... Engellenmişti...

[988] “Bunlardan” yani Mekkelilerden “önce.” “Bizim kulumuzu” yani Nûh’u “yalanlayarak...” **Şayet** “Daha önce كَذَّبَتْ (yalanladı) ifadesini kullanmışken yine فَكَذَّبُوا (yalanladılar) denilmesinin anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** Bu “Kulumuzu peş peşe yalanladılar!” anlamındadır; yani birbirleri ardınca onu yalancı saydılar. Kendilerinden yalanlayıcı bir kuşak geride kaldıkça, onları yeni bir yalanlayıcı kuşak izledi; yani onlar peygamberleri tümünden ve peygamberliği kökten yalanladıklarından, Nûh’u da yalancı saydılar; çünkü o da bir peygamberdir.

[989] مَجْنُونٌ cinli. “Engellendi.” Söverek, döverek ve -“Kesinlikle taşlanacaksın” [Şu’arâ 26/116] âyetinde geçtiği gibi- taşlama tehdidinde bulunarak onu azarladılar. Bu ifadenin onların sözünün devamı olduğu da söylenmiştir; yani şöyle dediler: “O bir cinlidir; onu cin çarpmış, hırpalamış, aklını başından almış, aklını alıp götürmüştü!”

10. O da; “Gerçekten yenildim; bana yardım et!” diye Rabbine seslenmişti.

[990] اِنِّي ifadesi, *fe-de’â bi-ennî mağlûb^{un}* (Ben yenildim diye yalvardı.) anlamında *ennî* olarak okunduğu gibi [عَا (yalvardı) fiili] “dedi” anlamında kabul edilerek *innî* şeklinde de okunmuştur; yani yalvararak şöyle dedi: “Gerçekten yenildim,” kavmim beni mağlup etti; sözümü dinlemediler, artık çağırma uymalarından yana ümitsizliğim iyice pekişti;

[٩٨٦] وقرئ «يُخْرَجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ»، من القبور {كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُتْتَشِرٌ}؛ الجراد مثل في الكثرة والتموج. يقال في الجيش الكثير المائج بعضه في بعض: جاءوا كالجراد، وكالدُّبَا منتشرٍ في كل مكان، لكثرتهم.

٨- ﴿مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ يَقُولُ الْكَافِرُونَ هَذَا يَوْمَ عَسْرٍ﴾

[٩٨٧] {مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ} مسرعين ماذي أعناقهم إليه. وقيل: ناظرين إليه لا يقلعون بأبصارهم. قال:

تَعَبَّدَنِي نِمْرُ بْنُ سَعْدٍ وَقَدْ أَرَى * وَنِمْرُ بْنُ سَعْدٍ لِي مُطِيعٌ وَمُهْطِعٌ

٩- ﴿كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدُجِرَ﴾

[٩٨٨] {قَبْلَهُمْ} قبل أهل مكة. {فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا} يعني نوحًا. فإن قلت: ما معنى قوله تعالى {فَكَذَّبُوا} بعد قوله {كَذَّبَتْ}؟ قلت: معناه: كذبوا فكذبوا عبدنا، أي كذبوه تكذيبًا على عقب تكذيب، كلما مضى منهم قرن مكذب تبعه قرن مكذب؛ أو كذبت قوم نوح الرسل فكذبوا عبدنا، أي لما كانوا مكذبين بالرسول جاحين للنبوة رأسًا، كذبوا نوحًا، لأنه من جملة الرسل.

[٩٨٩] {مَجْنُونٌ} هو مجنون. {وَازْدُجِرَ} وانتهروه بالشتم والضرب والوعيد بالرحم في قولهم {لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ} [الشعراء: ١١٦] وقيل: هو من جملة قيلهم، أي قالوا: هو مجنون، وقد ازدجرته الجن وتخبطته وذهبت بلُّه وطارَت بقلبه.

١٠- ﴿فَدَعَا رَبَّهُ أَنِّي مَغْلُوبٌ فَانتَصِرْ﴾

[٩٩٠] قرئ {أَنِّي}، بمعنى: فدعا بأني مغلوب، و«إني»، على إرادة القول، فدعا فقال: إني مغلوب غلبني قومي، فلم يسمعوا مني واستحكم اليأس من إجابتهم لي،

“o hâlde bana yardım et.” Üzerlerine göndereceğin bir azapla onlardan intikam al. Hz. Nûh bu duayı iş kendisini aştıktan ve yangın iyice bacadı sarıdıktan sonra yapmıştır. Rivayete göre, halkından biri onunla karşılaşır, boğazını öyle sıkardı ki o yere düşer bayılırdı. Kendine geldiğine; “Ya Rabbi! 5 Kavmimi bağışla, çünkü bilmiyorlar!” derdi.

11. Bunun üzerine, bardaktan boşanırcasına yağan bir suyla gök kapılarını açtık.

12. Yeryüzünü göze göze fişkirttik... Sonunda su, takdir edilen bir emre göre birleşti (her tarafı kapladı).

10 [991] Fiil; şeddeli ve şeddesiz olarak okunmuştur; وَفَجْرْنَا da öyle.¹

[992] “Bardaktan boşanırcasına yağan” yani kırk gün hiç kesilmeden peş peşe ve bol bol dökülen bir sağanak yağmur [ile].

[993] “Yeryüzünü göze göze fişkirttik,” yani âdeta tüm Arz’ı fişkiran kaynaklar hâline getirdik. Bu *ve-feccernâ ‘uyûne’l-ardî* (yerin pınarlarını fişkirttik) demekten daha etkilidir. Bunun söz dizimi bakımından örneği, 15 [“Saçım başım ağardı!” mealindeki] وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا [Meryem 19/4] ifadesidir.

[994] “Sonunda su,” yani gök ve yer suları “birleşti.” İfade, *el-mââni* (iki su) şeklinde de okunmuştur; yani göğe ve yere ait iki tür su. *‘İndî temrâni* (Yanımda iki hurma var.) ifadesi de bunun gibi olup “kaliteli ve düşük kalitede iki çeşit hurma” anlamına gelir. Şair de şöyle demiştir: 20

Bizim, bildiğiniz yardımların kaynağı iki deve sürümüz var.

Hasan-ı Basrî (v. 110/728) كَمَاءٌ kelimesini, Hemze’yi Vav’a dönüştürerek *el-mâvâni* şeklinde okumuştur. Tıpkı *‘ilbâvâni* (boyundaki iki sinir / kas) demeleri gibi.²

25 [995] “Takdir edilen bir emre göre,” yani Allah’ın dilediği şekilde takdir buyurduğu bir biçimde... Şöyle de denilmiştir: Ölçülü ve eşit gelecek bir biçimde... Bu, indirilen suyun yerden çıkarılan suyun birebir eşit ölçüde olmasıdır. Yine, “nasıl olacağı Levh-i Mahfuz’da belirlenmiş takdire göre” anlamı da verilmiştir ki bu, Nûh kavminin tufanda nasıl helâk olacağıyla ilgilidir.

30 **13. Ve bindirdik onu, tahtadan yapılmış, mihla çakılmışa...**

[996] “Tahtadan yapılmış, mihla çakılmışa,” yani gemiye [bindirdik]. Bu, mevsufun yerinde kullanılan, onun yerini tutan ve onun görevini yapan sıfatlardandır. O kadar ki birbirlerinden ayırt edilmezler. Bunun bir benzeri de şu beyitte geçmektedir:

1 *Fe-fetabnâ* (açtık) - *fê-fettabnâ* (açtıkça açtık); *ve fecarnâ* (fişkirttik) - *ve feccernâ* (fişkirttikçe fişkirttik). / ed.

2 Yani *‘ilbââni* demek yerine; Vav ile... / ed.

{فَأَنْتَصِرُ} فانتقم منهم بعداب تبعثه عليهم! وإنما دعا بذلك بعد ما طم عليه الأمر وبلغ السيل الزبأ، فقد روى: أن الواحد من أمته كان يلقاه فيخنقه حتى يخر مغشياً عليه، فيفيق وهو يقول: اللهم اغفر لقومي فإنهم لا يعلمون.

١١- ﴿فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَرٍ﴾

١٢- ﴿وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَى أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ﴾

[٩٩١] وقرئ «ففتحنا» مخففاً ومشدداً، وكذلك «وفجرنا».

[٩٩٢] {مُنْهَرٍ} منصب في كثرة وتتابع لم ينقطع أربعين يوماً.

[٩٩٣] {وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا} وجعلنا الأرض كلها كأنها عيون تتفجر. وهو أبلغ من قولك: وفجرنا عيون الأرض ونظيره في النظم {واشتعل الرأس شيباً} [مریم: ٤].

[٩٩٤] {فَالْتَقَى الْمَاءُ} يعني مياه السماء والأرض. وقرئ «الماآن»، أي النوعان من الماء السماوي والأرضي. ونحوه قولك: عندي تمران، تريد: ضربان من التمر؛ برني ومعقلي. قال:

لَنَا إِبْلَانٍ فِيهِمَا مَا عَلَّمْتُمْ ❁

وقرأ الحسن «الماوان»، بقلب الهمزة واواً، كقولهم: علباوان.

[٩٩٥] {عَلَى أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ} على حال قدرها الله كيف شاء. وقيل: على حال جاءت مقدرة مستوية، وهي أن قدر ما أنزل من السماء كقدر ما أخرج من الأرض سواء بسواء. وقيل: {عَلَى أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ} في اللوح أنه يكون، وهو هلاك قوم نوح بالطوفان.

١٣- ﴿وَحَمَلْنَا عَلَى ذَاتِ الْأَوَاحِ وَدُسْرٍ﴾

[٩٩٦] {عَلَى ذَاتِ الْأَوَاحِ وَدُسْرٍ} أراد السفينة، وهي من الصفات التي تقوم مقام

الموصوفات فتنوب منابها وتودي مؤداها. بحيث لا يفصل بينها وبينها. ونحوه:

Fakat demirden dokunmuştur benim gömleğim

Yani benim gömleğim zırhtır. Şu mısradan da aynı durum sözkonusudur:

İncecik bacak ve ayaklarıyla hızlıca sıçrayıp koşan çekirgelerin
gözlerinde bile olsa [ben bütün haklarımı tamı tamına almaya çalışacağım].

- 5 Şair bu mısradan sıfat olan *en-nâziyât* (hızlıca sıçrayan koşan) kelimesiyle mevsuf olan çekirgeleri murad etmiştir. Şimdi sen burada gemi ile bu sıfatı veya zırh ve çekirge ile mezkûr sıfatları cümlede birlikte zikretsen bu doğru olmaz. Âyette ve ilgili mısralarda olduğu gibi sıfatı zikredip mevsufu kastetmek kelâmın (sözün) fesahati ve güzelliğindedir.
- 10 [997] دُسر çivi anlamındaki *disâr*ın çoğuludur. *Disâr*; [itmek, çakmak] anlamındaki *deserahû* fiilinden *fi'âl* vezninde bir kelimedir; çünkü çivi, ancak çakılarak yerine oturur.

14. Bizim gözetimimizde aheste aheste gidiyordu; nankörce inkâr edilip duran (Nûh)a (lutufkâr bir) karşılık olarak.

- 15 [998] جزاء [karşılık olarak] kelimesi, önceden zikredilen göğün açılması ve devamındaki fiillerin mef'ûl leh'idir. Yani biz bunu nankörce inkâr edilip duran kişiye karşılık olarak yaptık. İnkâr edilen kişiden maksat Hz. Nûh'dur (a.s.). Allah onu mekfûr [nankörlük edilen] kılmıştır. Çünkü Nebî, Allah'ın lutfettiği bir nimet ve rahmettir. Nitekim [Peygamberimiz Hz. Muhammed hakkında] “Biz seni sadece, âlemlere rahmet olarak gönderdik.” [Enbiyâ 21/107] buyrulmuştur. Dolayısıyla Hz. Nûh da “kendisine nankörlük edilen bir nimet” olmuştur. Nitekim anlatılan şu olay da bu mânadadır: Bir zât Hârûnürreşîd'e (v. 193/809): “Senden dolayı Allah'a hamdolsun!” dedi. Hârûn, “Bu sözün mânası ne?” diye sorunca, adam şu cevabı verdi: “Sen bir nimetsin, bu sebeple Allah'a hamdettim.” كُفِرَ [nankörlük edildi] kelimesinde, harf-i cerin mec-rûriyle birlikte hafzedilip fiile bitleştirilmiş olması da mümkündür.¹ Katâde (v. 117/735) كُفِرَ fiilini ma'lûm sîga ile *kefera* şeklinde okumuştur. Buna göre âyetin mânası “Kâfirlere bir ceza olarak.” olur. Hasan-ı Basrî (v. 110/728) de جزاء kelimesini Cim'in kesresiyle *cizâ^{en}* şeklinde [*mişfâ'aleden*] okumuştur ki
- 20
- 25
- 30 mânası *mücâzât^{en}* (Onları cezalandırmak üzere) demektir.

15. Gerçek şu ki; Biz, onu (Cudî'de) bir âyet olarak bıraktık. Ama düşünüp ders alan var mı?!

[999] تَرَكْنَاهَا (Onu Biz bıraktık) kelimesindeki Hâ, gemiye veya fiile (yapılan işe) aittir; yani biz onu ibret alınacak bir âyet kıldık.

1 Buna göre ifade كُفِرَ şeklinde olup harf-i cer hafzedilmiş ve mef'ûl kalmış, fiil *kufira* şeklinde meçhul kılınca, mecrûr konumundaki mef'ûl nâib-i fâ'il olarak merfû' konumuna, açıktan zikredilmişken de mahzûf konumuna dönüşmüştür. (Tib'den) / çev.

... وَلَكِنْ * قَمِيصِي مَسْرُودَةٌ مِنْ حَدِيدٍ

أراد: ولكن قميصي درع، وكذلك:

وَلَوْ فِي عُيُونِ النَّازِيَاتِ بِأَكْرَعِ *

أراد: ولو في عيون الجراد. ألا ترى أنك لو جمعت بين السفينة وبين هذه الصفة،
 ° أو بين الدرع والجراد وهاتين الصفتين لم يصح، وهذا من فصيح الكلام وبديعه.
 [٩٩٧] والدُّسر جمع دسار، وهو المسمار؛ فعال من دسره، إذا دفعه؛ لأنه يدرس
 به منفذه.

١٤- ﴿تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا جَزَاءً لِمَنْ كَانَ كُفْرًا﴾

[٩٩٨] {جَزَاءً} مفعول له لما قدم من فتح أبواب السماء وما بعده، أي فعلنا
 ١٠ ذلك جزاء {لِمَنْ كَانَ كُفْرًا}، وهو نوح عليه السلام، وجعله مكفوراً لأن النبي نعمة
 من الله ورحمة. قال الله تعالى {وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ} [الأنبياء: ١٠٧]،
 فكان نوح عليه السلام نعمة مكفورة. ومن هذا المعنى ما يحكى أن رجلاً قال
 للرشيد: الحمد لله عليك، فقال: ما معنى هذا الكلام؟ قال: أنت نعمة حمدت الله
 عليها. ويجوز أن يكون على تقدير حذف الجار وإيصال الفعل. وقرأ قتادة «كُفْرًا»
 ١٥ أي جزاء للكافرين. وقرأ الحسن «جزاء»، بالكسر، أي مجازاة.

١٥- ﴿وَلَقَدْ تَرَكْنَاهَا آيَةً فَهَلْ مِنْ مُدْكِرٍ﴾

[٩٩٩] الضمير في {تَرَكْنَاهَا} للسفينة، أو للفعلة، أي جعلناها آية يعتبر بها.

Katâde'den nakledilmiştir ki Allah gemiyi Cezîre bölgesinde saklamıştır. Geminin Cûdî dağında uzun müddet kaldığı, hatta bu ümmetin ilklerinin gemiyi gördükleri söylenmiştir.

[1000] مُذَكِّرٌ *mu'tebir* -yani ibret alan- demektir. Bu kelime aslına uygun olarak *müztekir* ve Tâ'nın Zel'e dönüşüp ona idgam olmasıyla *müzzekir* olarak da okunmuştur. Tıpkı *müzzecir* gibi.

16. Nasılmış Benim azabım ve uyarılarım?!

17. Evet; Biz, ders alınsın diye kolaylaştırdık Kur'ân'ı. Ama düşünüp ders alan var mı?!

[1001] نَذْرٌ *inzâr* (uyarma ve korkutma) anlamındaki *nezîrin* çoğuludur.

[1002] “Ders” ve “öğüt alınsın diye”, içine şifa verici öğütler doldurmak ve orada vaat ve tehditleri (*va'd* ve *va'id*) tekrar tekrar zikretmek suretiyle “kolaylaştırdık Kur'ân'ı. Ama düşünüp ders alan var mı?” Âyetin mânasının şöyle olduğu da söylenmiştir: Biz Kur'ân'ı ezberlemeyi kolaylaştırdık ve onu ezberlemek isteyeneye yardım ettik. Onu ezberlemek isteyen bir talebe yok mu ki kendisine yardım edilsin? Mânanın şöyle olması da caizdir: Biz Kur'ân'ı ders ve öğüt almak için hazırladık. Bu ifade “Devesini sefere hazırladı.” anlamındaki *yessera nâkatehû li's-seferi* ve “Savaş için atının eğeri vurdu ve gemini taktı.” anlamındaki *yessera ferasehû li'l-gazvi* sözünden alınmıştır. Bu mânada şair şöyle demiştir:

Atımı savaş için gemleyip hazırladım. Bu vakitte [şu ana kadar eğitim ve besî bakımından] ona yaptığım şeyler bana yeter.

Rivayete göre; Tevrat ve İncil gibi diğer dinlerin tâbileri, Müslümanların Kur'ân'ı ezberlediği gibi, kendi kitaplarını ezberlemezler, yüzüne okurlarmış.

18. Âd kavmi de yalanlamıştı... Ama (gördüler) nasılmış Benim azabım ve uyarılarım?!

19. Uğursuzluğu hiç bitmeyen bir 'gün', üzerlerine öyle dondurucu bir rüzgâr gönderdik

20. ki insanları (yerlerinden) söküp, köksüz hurma kütükleri gibi yere seriyordu!

21. Nasılmış Benim azabım ve uyarılarım?!

22. Evet; Biz, ders alınsın diye kolaylaştırdık Kur'ân'ı. Ama düşünüp ders alan var mı?!

[1003] نَذْرِي *nezîri* (uyarılarım) yani henüz gelmeden önce onları azapla uyarımam. Veya onları cezalandırmamızda, onlardan sonra gelenler için bir uyarı vardır.

وعن قتادة: أبقاها الله بأرض الجزيرة. وقيل: على الجودي دهرًا طويلاً، حتى نظر إليها أوائل هذه الأمة.

[١٠٠٠] والمدكر المعبر. وقرئ «مذتكر»، على الأصل. و«مذكر»، بقلب التاء ذالاً وإدغام الذال فيها. وهذا نحو «مُزجر» [٤].

٥ - ١٦- ﴿فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذْرِي﴾

١٧- ﴿وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ﴾

[١٠٠١] والنذر جمع نذير، وهو الإنذار.

[١٠٠٢] {وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ}، أي سهلناه للذكور واللاتعاض، بأن شحناه بالمواعظ الشافية، وصرّفنا فيه من الوعد والوعيد. {فَهَلْ مِنْ} متعظ!؟ وقيل: ولقد سهلناه للحفظ وأعنا عليه من أراد حفظه، فهل من طالب لحفظه ليعان عليه؟ ويجوز أن يكون المعنى: ولقد هيأناه للذكر، من: يسر ناقته للسفر، إذا رحلها، ويسر فرسه للغزو، إذا أسرجه فألجمه. قال:

وَقَمْتُ إِلَيْهِ بِاللَّجَامِ مُيَسِّرًا * هُنَالِكَ يَجْزِينِي الَّذِي كُنْتُ أَصْنَعُ

ويروى أن كتب أهل الأديان نحو التوراة والإنجيل لا يتلوها أهلها إلا نظراً، ولا يحفظونها ظاهراً كما القرآن. ١٥

١٨- ﴿كَذَّبَتْ عَادٌ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذْرِي﴾

١٩- ﴿إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ﴾

٢٠- ﴿تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ﴾

٢١- ﴿فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذْرِي﴾

٢٢- ﴿وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ﴾ ٢٠

[١٠٠٣] {وَنُذْرٍ} وإنذاري لهم بالعذاب قبل نزوله، أو إنذار أتى في تعذيبهم لمن

بعدهم.

[1004] يوم نحسب “uğursuzluk günü” demektir; *fi yevmⁱⁿ nehîsⁱⁿ* şeklinde de okunmuştur. Nitekim فِي أَيَّامٍ نَحْسَاتٍ (“O uğursuz günlerde..” [Fussilet 41/16]) âyetinde de böyle gelmiştir.

[1005] مستمرّ yani o dondurucu rüzgâr, onları helâk edinceye kadar üzerlerine esmeye *devam* etti. Veya o dondurucu rüzgâr büyük küçük onların tamamının üzerine esti de sonunda helâk edilmeyen bir kişi bile kalmadı. Bu azap, ayın sonunda Çarşamba günü vuku bulmuştu. Azap onların üzerinden hiç geri dönmüyordu [hep üzerlerinde duruyordu]. مستمرّ kelimesiyle “acı ve çirkinliği son derece şiddetli olan” anlamı da kastedilmiş olabilir.

[1006] “Ki insanları” yerlerinden “söküyor;” kaldırıp atıyordu... [Ona direnebilmek için] el ele tutuşuyorlar, sıra sıra diziliyorlar, vadi ve dağların aralarına giriyorlar, çukurlar kazıp oraya sığınmaya çalışıyorlardı. Fakat rüzgâr onları buldukları yerlerden söküp atıyor, onları yüzüstü yere seriyor, boyunlarını kırıyordu. Böylece, “yerinden sökülmüş köksüz hurma kütükleri gibi” oluyorlardı; yere serilmiş hurma kütükleri gibi, uzun ve iri cüsseler hâlinde ölü vaziyette yerlere seriliyorlardı. أعجاز hurma ağaçlarının dalları dışındaki gövde kısmını ifade etmektedir. مُنْفَعِر “kökünden, dikim yerlerinden sökülmüş” demektir. Denilmiştir ki: Hurma kütüklerine benzetilmişlerdir; çünkü rüzgâr onların kafalarını koparıyordu ve başsız cesetler hâlinde kalıyorlardı. مُنْفَعِر lafzı *nahl* (hurma) kelimesinin lafzı dikkate alınarak onun sıfatı olarak zikredilmiştir. Mâna dikkate alınsaydı kelime [*münka‘iratⁱⁿ* şeklinde] müennes gelirdi. Nitekim أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ (“İçi boş hurma kütükleri...” [Hâkka 69/7]) âyetinde خَاوِيَةٍ kelimesi mâna dikkate alınarak müennes gelmiştir.

23. Bu uyarıları Semûd da yalanlamış

25 **24. ve şöyle demişlerdi: “Kendi içimizden bir ‘insan’a mı uyacağız?! Şüphesiz, o zaman, gerçek bir sapma ve cinnet içindeyiz, demektir!”**

25. “İlâhî mesaj aramızdan bir tek ona mı iletilmiş?! Hayır! O, yalancı şımarığın tekidir!”

[1007] أَبَشْرًا مِمَّا وَاجِدَا (Kendi içimizden bir ‘insan’a mı...) ifadesi, gizli bir fiille mansûb kılınmıştır ki hemen peşinden gelen تَبِعُهُ (ona uyacağız) fiili onu tefsir etmektedir. Bu ifade mübteda olarak merfû‘ hâlde *e beşer^{imn} minnâ vâhid^{imn}* şeklinde de okunmuştur ki buna göre تَبِعُهُ (ona uyacağız) ifadesi onun haberi olur. İstifham açısından birinci (mansûb) okuyuş daha uygundur. Sâlih (a.s.) sanki; “Eğer bana uymazsanız haktan uzaklaşıp dalâlete düşersiniz!” diyordu. سَعْر *sa‘îr*in çoğulu olup “ateş” demektir. Kavmi de Sâlih’e (a.s.) tam tersiyle karşılık verip şöyle dediler:

[١٠٠٤] {فِي يَوْمِ نَحْسٍ} فِي يَوْمِ شَوْمٍ. وَقُرئُ «فِي يَوْمِ نَحْسٍ»، كَقَوْلِهِ {فِي أَيَّامِ نَحْسَاتٍ} [فصلت: ١٦].

[١٠٠٥] {مُسْتَمِرٌّ} قَدْ اسْتَمَرَ عَلَيْهِمْ وَدَامَ حَتَّى أَهْلَكَهُمْ، أَوْ اسْتَمَرَ عَلَيْهِمْ جَمِيعًا كَبِيرَهُمْ وَصَغِيرَهُمْ، حَتَّى لَمْ يَبْقَ مِنْهُمْ نَسْمَةٌ. وَكَانَ فِي أَرْبَعَاءِ فِي آخِرِ الشَّهْرِ لَا تَدُورُ. وَيَجُوزُ أَنْ يَرِيدَ بِالْمُسْتَمِرِّ الشَّدِيدَ الْمَرَارَةَ وَالْبِشَاعَةَ. ٥

[١٠٠٦] {تَنْزِعُ النَّاسَ} تَقْلَعُهُمْ عَنِ أَمَاكِنِهِمْ، وَكَانُوا يَصْطَفِقُونَ آخِذِينَ أَيْدِيَهُمْ بِأَيْدِي بَعْضٍ، وَيَتَدَخَلُونَ فِي الشَّعَابِ، وَيَحْفَرُونَ الْحَفَرَ فَيَنْدَسُونَ فِيهَا، فَتَنْزِعُهُمْ وَتَكْبَهُمْ وَتَدُقُّ رِقَابَهُمْ {كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ}، يَعْنِي أَنَّهُمْ كَانُوا يَتَسَاقَطُونَ عَلَى الْأَرْضِ أَمْوَاتًا وَهُمْ جَثَّ طَوَالَ عِظَامٍ، كَأَنَّهِمْ أَعْجَازُ نَخْلِ، وَهِيَ أَصُولُهَا بِلَا فُرُوعٍ. ١٠
 {مُنْقَعِرٌ} مَنقَلَعٌ عَنِ مَغَارِسِهِ. وَقِيلَ: شَبِهُوا بِأَعْجَازِ النَّخْلِ، لِأَنَّ الرِّيحَ كَانَتْ تَقْطَعُ رُؤُوسَهُمْ فَتَبْقَى أَجْسَادًا بِلَا رُؤُوسٍ. وَذَكَرَ صِفَةَ {نَخْلٍ} عَلَى اللَّفْظِ، وَلَوْ حَمَلَهَا عَلَى الْمَعْنَى لِأَنَّهَا، كَمَا قَالَ {أَعْجَازُ نَخْلٍ حَاوِيَةٌ} [الحاقة: ٧].

٢٣- ﴿كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِالنُّذُرِ﴾

٢٤- ﴿فَقَالُوا أَبَشْرًا مِمَّا وَاحِدًا نَتَّبِعُهُ إِنَّا إِذَا لَفِي ضَلَالٍ وَسُعْرٍ﴾

٢٥- ﴿أَلْقَى الذِّكْرَ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُوَ كَذَّابٌ أَشِرٌّ﴾ ١٥

[١٠٠٧] {أَبَشْرًا مِمَّا وَاحِدًا} نَصَبَ بِفِعْلِ مَضْمَرٍ يَفْسِرُهُ {نَتَّبِعُهُ}. وَقُرئُ «أَبَشْرًا مِمَّا وَاحِدًا»، عَلَى الْإِبْتِدَاءِ، وَ{نَتَّبِعُهُ} خَبْرُهُ، وَالْأَوَّلُ أَوْجَهُ لِلْإِسْتِفْهَامِ. كَانَ يَقُولُ: إِنْ لَمْ تَتَّبِعُونِي كُنْتُمْ فِي ضَلَالٍ عَنِ الْحَقِّ {وَسُعْرٍ} وَنِيرَانٍ، جَمَعَ سَعِيرًا، فَعَكَسُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا:

“Eğer biz sana uyarsak, asıl o zaman senin dediğin gibi oluruz!” *Dalâlin* “hata ve doğru olandan uzaklaşma”; *سُعْرُ* un ise *cünûn* yani delilik mânâsında olduğu da söylenmiştir. Nitekim delirmiş deveye *nâkat^{ün} mes‘ûrat^{ün}* denir. Şair şöyle demiştir:

5 Zemîl ve irhâ yürüyüşü kendisini tahrik ettiğinde
yorucu bir dellenme baş gösterir o kumral atta

[1008] **Şayet** “Kendi içlerinden bir insana uymayı nasıl inkâr etmişler?” **dersen şöyle derim:** Cinsiyet bakımından kendileri gibi olan birine uymayı inkâr etmek üzere “bir insana mı?” dediler ve onun beşer cinsinden daha üstün bir cinsten -yani melek- olmasını istediler. Yine “içimizden” dediler ki Sâlih (a.s.) onlardan olduğu için, benzerlik ve denklik daha kuvvetli olmakta idi.¹ Ayrıca, [koskoca] toplumun tek bir adama uymasını yadırgadıkları için “tek” demişlerdir. Veya “tek” kelimesiyle Hz. Sâlih’in, şerefli ve faziletli olanlarından değil de adı sanı bilinmez (değersiz) biri olduğunu söylemek istemişlerdir.² Nitekim “İlâhî mesaj aramızdan bir tek ona mı iletilmiş?! Hayır! O, yalancı şımarığın tekidir!” şeklindeki sözleri bu mânaya delâlet etmektedir; yani vahiy aramızdan bir tek ona mı inmiş; oysa aramızda peygamber seçilmeye ondan daha layık kişiler var!

[1009] *أشر* “şımarık ve kibirli” demektir; yani şımarıklığı, küstahlığı ve bize tepeden bakma arzusu onu peygamberlik iddiasında bulunmaya sevk etmiş.

26. (Ey Sâlih!) Yalancı şımarık kimmiş yarın öğrenecekler!..

[1010] “Yarın” yani azap tepelerine bindiğinde veya kıyamet gününde “öğrenecekler yalancı şımarığın kim olduğunu”; Sâlih mi, yoksa onu yalancılıkla suçlayanlar mı? *سَيَعْلَمُونَ* fiili Tâ ile *seta’lemûne* (öğreneceksiniz) diye de okunmuştur. Bu durumda Hz. Sâlih’in onlara cevap olarak söyledikleri aktarılmış olur. Veya bu ifade, *iltifat* yöntemiyle Allah’ın sözüdür. Kelime Şın’ın zammesiyle *eşur* şeklinde de okunmuştur. Tıpkı *hadîs - hadus* ve *hazir - hazur* vb. kelimelerde olduğu gibi. “Şerli olmada ve şerlilikte ileri giden” anlamında *el-eşerr^u* şeklinde de okunmuştur. Arapların *huve hayr^{ün} minhu* ve *şerr^{ün} minhu* (O bundan daha hayırlıdır veya daha şerlidir.) anlamındaki kullanımlarının aslı, *el-ahyer^u ve el-eşerr^u* dur. Bunlar, kullanımı terk edilen asıllardır. Ne var ki İbnü’l-Enbârî (v. 328/940) Arapların *huve ahyeru ve eşerru* şeklindeki kullanımlarını kaydetmiş; yine, *huve ahyeru, eşerru, mâ ahyerahû* ve *mâ eşerrahû* (O daha hayırlıdır. ... daha şerlidir. Ne kadar da hayırlı! Ne kadar da şerlidir!) kullanımlarını da kaydetmiştir.

1 Yani “Senin bizden ne farkın var ki?!” Türk atasözündeki “ev danası boğa olmaz” mantığı. / ed.

2 Yani “içimizden bir tane insana...” Tane kelimesi insan için kullanıldığında hakaret ifade eder. / ed.

إن اتبعناك كنا إذن كما تقول. وقيل: الضلال الخطأ والبعد عن الصواب، والسعر الجنون. يقال: ناقة مسعورة. قال:

كَأَنَّ بِهَا سُعْرًا إِذَا الْعَيْسُ هَزَّهَا ❁ ذَمِيلٌ وَإِرْحَاءٌ مِنَ السَّيْرِ مُتَعِبٌ

[١٠٠٨] فإن قلت: كيف أنكروا أن يتبعوا بشرًا منهم واحدًا؟ قلت: قالوا "أبشراً"،
 ٥ إنكارًا لأن يتبعوا مثلهم في الجنسية، وطلبوا أن يكون من جنس أعلى من جنس البشر، وهم الملائكة، وقالوا "مِنًا" لأنه إذا كان منهم كانت المماثلة أقوى، وقالوا "وَاحِدًا"، إنكارًا لأن تتبع الأمة رجلًا واحدًا، أو أرادوا واحدًا من أفئدتهم ليس بأشرفهم وأفضلهم. ويدل عليه قولهم {أَلَلَّيَ الذِّكْرُ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُوَ كَذَابٌ أَشْرٌ}. أي أنزل عليه الوحي من بيننا، وفينا من هو أحق منه بالاختيار للنبوة.
 ١٠ [١٠٠٩] {أَشْرٌ} بظن متكبر، حمله بطره وشطارته وطلبه التعظم علينا على ادعاء ذلك.

٢٦- ﴿سَيَعْلَمُونَ غَدًا مِنَ الْكَذَابِ الْأَشْرِ﴾

[١٠١٠] {سَيَعْلَمُونَ غَدًا} عند نزول العذاب بهم، أو يوم القيامة {مِنِ الْكَذَابِ الْأَشْرِ} أصالح أم من كذبه؟! وقرئ «ستعلمون»، بالتاء على حكاية ما قال لهم ١٥ صالح مجيبًا لهم، أو هو كلام الله تعالى على سبيل الالتفات. وقرئ «الأشْر»، بضم الشين، كقولهم حدث وحدث، وحذر وحذر، وأخوات لها. وقرئ «الأشْر» وهو الأبلغ في الشرارة. والأخير والأشْر أصل قولهم: هو خير منه وشر منه، وهو أصل مرفوض، وقد حكى ابن الأنباري قول العرب: هو أخير وأشْر، وما أخيره، وما أشْرَه!

**27. Şüphesiz, onları imtihan etmek için dişi deveyi göndereceğiz!
Sen sabret de gözle bunları...**

[1011] “Biz onları sınamak,” imtihan edip denemek “için dişi deveyi gönderdik” yani onu kayadan istedikleri gibi çıkararak salıverdük. Onların eziyetlerine “sabret”, katlan ve benim emrim gelinceye kadar acele etme “de, gözle bunları” yani bekle ve ne yapacaklarını anlamaya çalış.

28. Onlara; (bir gün devenin, bir gün de kendilerinin olmak üzere) suyun aralarında paylaştırıldığını haber ver: O gün kimin hakkıysa, suya sadece o gelecek!..

[1012] Suyun “aralarında paylaşımı” yani bölüşülmüş “olduğunu haber ver.” Suyu bir gün deve içecek, bir gün de onlar içecek. Akıllılar esas alınarak **بينهم** (aralarında) buyrulmuştur.¹ **مُحْتَضِرٌ** yani (o gün kimin hakkıysa) -kendileri veya deve- suyun başına o gelsin. Onlar kendi sıralarında suyun başına, devenin sırasında ise dededen sağılan sütün başına varıyorlardı.

29. Sonunda, (sudan nöbetleşe yararlanma sistemi işlerine gelmedi ve) arkadaşlarına seslendiler; o da silahını kuşandı ve ayaklarını keserek hunharca katletti (deveyi)!

[1013] Arkadaşlarına, yani Semûd’un kızıl kâfiri Kıdar b. Sâlif’e seslendiler. O da pervasızca ve cür’etle o korkunç işe girdi (فتعاطى); ayaklarını keserek hunharca katletti! فتعاطى’nın anlamı olarak; “Deveye saldırıp hunharca katletti!” de denilmiştir. فتعاطى “silahını kuşandı” anlamında da olabilir.

30. Ama (gördüler) nasılmış Benim azabım ve uyarılarım?!

31. Üzerlerine öyle bir çığlık gönderdik ki, çöl merasındaki kuru otlara döndü hepsi!..

32. Evet; Biz, ders alınsın diye kolaylaştırdık Kur’ân’ı. Ama düşünüp ders alan var mı?!

[1014] “Tek bir çığlık”tan maksat, Cebrâil’in haykırışıdır. **هَشِيمٌ** “kuru-muş, kırılmış parçalanmış, yerle bir olmuş çalı-çırpı” demektir. **مُحْتَظِرٌ**; çalıyla ağıl yapan kişi. Bu kişinin yaptığı ağıl zamanla kurur, hayvanlar çiğner, kırılıp parçalanır. Hasan-ı Basrî (v. 110/728) kelimeyi *muhtazar* şeklinde okumuştur. Bu da, çalıyla çevrilen yer, yani ağıldır.

33. Lût kavmi de yalanlamıştı o uyarıları...

34. Biz de taş yağdırdık başlarına!.. Lût’un ehli hariç; çünkü seher vakti kurtarmıştık onları.

1 Yani deveye değil, insanlara itibar edilerek akıllılar için kullanılan *hum* zamiri getirilmiştir. / ed.

٢٧- ﴿إِنَّا مُرْسَلُوا النَّاقَةِ فِئْتَةً لَهُمْ فَارْتَقِبْهُمْ وَاضْطَبِرْ﴾

[١٠١١] {مُرْسَلُوا النَّاقَةِ} باعثوها ومخرجوها من الهضبة كما سألوا {فِئْتَةً لَهُمْ} امتحاناً لهم وابتلاء. {فَارْتَقِبْهُمْ} فانظرهم وتبصر ما هم صانعون، {واضْطَبِرْ} على أذاهم ولا تعجل حتى يأتيك أمري.

٢٨- ﴿وَبَيْنَهُمْ أَنَّ الْمَاءَ قِسْمَةٌ بَيْنَهُمْ كُلُّ شَرْبٍ مُّخْتَصِرٌ﴾

[١٠١٢] {قِسْمَةٌ بَيْنَهُمْ} مقسوم بينهم؛ لها شرب يوم ولهم شرب يوم. وإنما قال {بَيْنَهُمْ}، تغليباً للعقلاء. {مُخْتَصِرٌ} محصور لهم أو للناقة. وقيل: يحضرون الماء في نوبتهم واللبن في نوبتها.

٢٩- ﴿فَنَادُوا صَاحِبَهُمْ فَتَعَاطَى فَعَقَرَ﴾

[١٠١٣] {صَاحِبَهُمْ} قِدَارَ بن سالف أحيمر ثمود، {فَتَعَاطَى} فاجترأ على تعاطي الأمر العظيم غير مكترث له، فأحدث العقر بالناقة! وقيل: فتعاطى الناقة فعقرها! أو فتعاطى السيف.

٣٠- ﴿فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذْرٍ﴾

٣١- ﴿إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً وَاحِدَةً فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُخْتَطِرِ﴾

٣٢- ﴿وَلَقَدْ يَسْرُونَا الْفُرْعَانَ لِلذَّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ﴾

[١٠١٤] {صَيْحَةً وَاحِدَةً} صيحة جبريل. والهشيم الشجر اليابس المتهشم المتكسر. والمخاطر الذي يعمل الحظيرة وما يحتظر به يبيس بطول الزمان وتتوطؤه البهائم فيتحطم ويتهشم. وقرأ الحسن بفتح الظاء وهو موضع الاحتظار، أي الحظيرة.

٣٣- ﴿كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ بِالَّذِينَ﴾

٣٤- ﴿إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَاصِبًا إِلَّا آلَ لُوطٍ نَّجَيْنَاهُمْ بِسَحْرِ﴾

٥

١٠

١٥

٢٠

[1015] حاصبًا “üzerlerine taşlar fırlatan bir rüzgâr” demektir. “Seher vakti” gecenin bir kesiti ki gecenin son altıda biridir. Denilmiştir ki kasıt iki seherdir; yüksek seher, fecir doğmadan önce, diğeri ise fecir doğarkendir. Şair şöyle demiştir:

5 İki seherin en yükseğinde hızla geçti yaban eşeği

سَحْر kelimesi munsarif kabul edilmiş; çünkü nekiredir. Ancak biriyle o günün seherinde karşılaştığında [gayr-i munsarif olarak] *lakırtuhu sehera* dersin.

35. Katımızdan bir nimet olsun diye... ki Biz böyle mükâfatlandırırız şükredenleri.

10 **36. Gerçek şu ki kendilerini sert bir biçimde yakalayacağımız hususunda, (Lût) onları uyarıyordu. Ama tartışıp durmaktaydılar bu uyarıları!..**

37. Onun misafirlerinden kam almaya yeltenmişlerdi!.. Biz de kör ettik gözlerini! Haydi, tadın Benim azabımı ve uyarılarımı!

15 [1016] نعمة kelimesi *mefûlun leh* olup “nimet olsun diye” anlamındadır. Allah’ın nimetine, iman ve taatle şükredenleri [böyle mükâfatlandırırız Biz.]

[1017] “Gerçek şu ki onları uyarıyordu.” Uyarın Lût aleyhisselâmdır. بَطْشَتْنَا “sert bir şekilde yakalayıp cezalandırmamız” demektir. “Ama” kuşku-lanarak “tartışıp durmakta” yani yalanlamakta “idiler bu uyarıları!”

20 [1018] “Biz de kör ettik gözlerini” dümdüz ettik! Artık göz çukurları bile görülmeyecek derecede yüzün diğer kısımlarıyla bir ettik. Rivayete göre; on-lar girmek için Lût’un (a.s.) kapısını zorlayınca melekler “Bırak girsinler!” demişler. “Ey Lût! Biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar asla sana işemez!” [Hûd 11/81] diye de eklemişler. Cebrâil kanadıyla bir vurmuş; kapının yolunu bile bulamayacak şekilde sersemleşmişler ve sonunda Lût onları dışarıya çıkarmış.

[1019] “Haydi tadın!” Yani onlara meleklerin diliyle “Haydi tadın!” dedim.

38. Bir sabah erkenden, kalıcı bir azap bastırıverdi kendilerini.

30 [1020] “Sabah erkenden”; gündüzün başlangıcı ve erken saatleri demektir. Nitekim مُشْرِقِينَ (“şafakla birlikte” [Hicr 15/73]) ve مُصْبِحِينَ (“sabahla birlikte” [Hicr 15/83]) kelimeleri de bu anlamdadır.

[1021] بُكْرَةً kelimesini Zeyd b. Ali (v. 122/740), gayr-i munsarif olarak *bukrate* (o günün sabahı) şeklinde okumuştur. Belirli bir günü kastetmezsen tenvinli olarak *eteytuhu bukraten ve ğadveten* (bir sabah erken saatte ve seher vakti ona geldim) dersin; fakat içinde bulunduğun günün erken saatini ve seher vaktini kastederek belirli hâle getirirsen o zaman tenvinsiz kullanırsın.

[١٠١٥] {حَاصِبًا} ريحا تحصبهم بالحجارة، أي ترميهم. {بِسَحْرِ} بقطع من الليل، وهو السدس الأخير منه. وقيل: هما سحران؛ فالسحر الأعلى قبل انصداع الفجر، والآخر عند انصداعه، وأنشد:

مَرَّتْ بِأَعْلَى السَّحَرَيْنِ تَذَالٌ ❁

٥ وصرّف لأنه نكرة. ويقال: لقيته سحرًا، إذا لقيته في سحرٍ يومه.

٣٥- ﴿نِعْمَةٌ مِنْ عِنْدِنَا كَذَلِكَ نَجْزِي مَنْ شَكَرَ﴾

٣٦- ﴿وَلَقَدْ أَنْذَرَهُمْ بَطْشَتَنَا فَتَمَارَوْا بِالنُّذْرِ﴾

٣٧- ﴿وَلَقَدْ رَاوَدُوهُ عَنْ ضَيْفِهِ فَطَمَسْنَا أَعْيُنَهُمْ فَذُوقُوا عَذَابِي وَنُذْرِي﴾

[١٠١٦] {نِعْمَةٌ} إنعامًا، مفعول له {مَنْ شَكَرَ} نعمة الله بإيمانه وطاعته.

١٠ [١٠١٧] {وَلَقَدْ أَنْذَرَهُمْ} لوط عليه السلام {بَطْشَتَنَا} أخذتنا بالعذاب، {فَتَمَارَوْا} فكذبوا {بِالنُّذْرِ} متشاكين.

[١٠١٨] {فَطَمَسْنَا أَعْيُنَهُمْ} فمسحناها وجعلناها كسائر الوجه لا يرى لها شق. روى أنهم لما عالجوا باب لوط عليه السلام ليدخلوا قالت الملائكة خلهم يدخلوا؛ {إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوا إِلَيْكَ} [هود: ٨١]، فصفقهم جبريل عليه السلام بجناحه صفقة فتركهم يترددون لا يهتدون إلى الباب حتى أخرجهم لوط.

[١٠١٩] {فَذُوقُوا} فقلت لهم: ذوقوا على السنة الملائكة.

٣٨- ﴿وَلَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذَابٌ مُسْتَقِرٌّ﴾

[١٠٢٠] {بُكْرَةً} أوّل النهار وباكراه، كقوله {مُشْرِقِينَ} [الحجر: ٧٣]، و{مُضْبِحِينَ}

[الحجر: ٨٣].

٢٠ [١٠٢١] وقرأ زيد بن علي رضي الله عنه «بكرة»، غير منصرفة؛ وتقول: أتيته بكرة وغدوة، بالتونين إذا أردت التنكير، وبغيره إذا عرفت وقصدت بكرة نهارك وغدوته.

[1022] عَذَابٌ مُّسْتَقَرٌّ kalıcı, değişmez bir azap, o kadar ki kendilerini âhîret azabının eline teslim edene dek sürüp gidecektir.¹

39. Haydi, tadın Benim azabımı ve uyarılarımı!

5 40. Evet; Biz, ders alınsın diye kolaylaştırdık Kur’ân’ı. Ama düşünüp ders alan var mı?!

[1023] **Şayet** “Haydi, tadın Benim azabımı ve uyarılarımı!” ‘Evet; Biz, ders alınsın diye kolaylaştırdık Kur’ân’ı. Ama düşünüp ders alan var mı?’ ifadelerinin tekrar edilmesinin faydası nedir?’ **dersen şöyle derim:** Bunun faydası, geçmişlerin bu gibi önemli haberleri her duyduklarında öğüt ve ibret almalarının tazelenmesidir. Buna yönelik teşviki ve sevk edilişi her duyduklarında yeniden uyanıp kendilerine gelmeleridir. Tâ ki böylece defalarca şiddetle ikaz edilsinler ve gaflet uykusundan uyansınlar. Yanılgıları ancak bu şekilde kalıcı olmaz ve gaflet sarmalında kalmazlar. İşte Kur’ân-ı Kerim’deki tekrarların hikmetleri bunlardır. Tıpkı Rahmân sûresinde her bir ilâhî edim sayılırken “O hâlde, Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz siz?”, Murselat sûresinde de yer verilen her delilden sonra “Yalanlayanların hâli haraptır o gün!” denildiği gibi. Bizzat peygamberler ve kıssalarının tekrar edilmesi de sürekli gönüllerde hazır bulunacak bir ibret, zihinler önünde canlı duracak birer tablo ve bir an olsun unutulmayacak birer ikaz olmaları içindir.

20 41. Gerçek şu ki; Firavun hanedanına da uyarıcılar gelmişti.

42. Fakat bütün mu’cizelerimizi yalanladılar... Biz de ‘muktedir bir güçlü’ye yaraşır bir yakalayışıyla yakaladık onları!..

[1024] الذُّرُّ (*uyarıcılar*) yani Hz. Mûsâ ve Hârûn gibi peygamberler. Çünkü o ikisi, muhataplarına peygamberlerin yaptıkları ikazları sunmuşlardır. Yahut da *nüzur* kelimesi “uyarmak” anlamına gelen *nezîrin* çoğuludur (yani *uyarılar*).

[1025] “Bütün mu’cizelerimizi” yani [Mûsâ’ya verdiğimiz] dokuz mu’cizeyi “yalandılar. Biz de” mağlup edilemez “bir güçlüye”, hiçbir şeyden âciz kalmaz “bir *muktedir*e yaraşır bir yakalayışıyla yakaladık onları!”²

30 43. (Şimdi, ey müşrikler!) Sizin inkârcı nankörleriniz bütün bu sayılanlardan daha mı hayırlı? Yoksa, sizin için bir kurtuluş beratı mı var kitaplarda?!

1 Müfessir dünyevî bir azabın “kalıcı”lıkla nitelenemeyeceği düşüncesiyle, bunu “asıl kalıcı azap olan âhîretteki azaba” bağlıyor. / ed.

2 أخذ عزيز مقتدر ifadesini müfessirin, “*muktedir bir güçlüye* yakışır bir yakalayışıyla” şeklinde değil de birbirinden bağımsız iki sıfat olarak tefsir ettiği anlaşılıyor. / ed.

[١٠٢٢] {عَذَابٌ مُسْتَقِرٌّ} ثابت قد استقرّ عليهم إلى أن يفضى بهم إلى عذاب الآخرة.

٣٩- ﴿فَذُوقُوا عَذَابِي وَنُذِرِ﴾

٤٠- ﴿وَلَقَدْ يَسْرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ﴾

٥ [١٠٢٣] فإن قلت: ما فائدة تكرير قوله {فَذُوقُوا عَذَابِي وَنُذِرِ} وَلَقَدْ يَسْرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ؟ قلت: فائدته أن يجددوا عند استماع كل نبي من أنباء الأولين اِدِّكَارًا وَاَتَعَاظًا، وَأَنْ يَسْتَأْفِنُوا تَنْبَهُا وَاسْتِيقَاطًا، إِذَا سَمِعُوا الْحِثَّ عَلَى ذَلِكَ وَالْبَعْثَ عَلَيْهِ، وَأَنْ يَقْرَعَ لَهُمُ الْعَصَا مَرَاتٍ، يَقَعَّقُ لَهُمُ الشَّنَّ تَارَاتٍ؛ لئلا يغلبهم السهو ولا تستولى عليهم الغفلة؛ وهكذا حكم التكرير، كقوله {فَبِأَيِّ آءِالَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ}، عند كل نعمة عدّها في سورة الرحمن، وقوله {وَيْلٌ لِّيَوْمِئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ} عند كل آية أوردتها في سورة والمرسلات. وكذلك تكرير الأنباء والقصاص في أنفسها لتكون تلك العبر حاضرة للقلوب، مصورة للأذهان، مذكورة غير منسية في كل أوان.

٤١- ﴿وَلَقَدْ جَاءَ آلَ فِرْعَوْنَ النَّذْرُ﴾

٤٢- ﴿كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كُلِّهَا فَأَخَذْنَاهُمْ أَخْذَ عَزِيزٍ مُّقْتَدِرٍ﴾

١٥ [١٠٢٤] {النُّذْرُ} موسى وهرون وغيرهما من الأنبياء، لأنهما عرضا عليهم ما أنذر به المرسلون. أو جمع نذير، وهو الإنذار.

[١٠٢٥] {بِآيَاتِنَا كُلِّهَا} بالآيات التسع. {أَخْذَ عَزِيزٍ} لا يغالب {مُقْتَدِرٍ} لا يعجزه

شيء.

٤٣- ﴿أَكْفَارُكُمْ خَيْرٌ مِنْ أَوْلِيَّتِكُمْ أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ فِي الزُّبُرِ﴾

[1026] Ey Mekkeliler! “Sizin inkârcı nankörleriniz bunlardan” yani bütün bu sayılanlardan; Nûh, Hûd, Sâlih, Lût kavimleri ile Firavun hanedanından “daha mı *hayırlı*?” Yani dünyada kuvvet, araç gereç ve maddi imkân açısından daha mı ileri veya küfür veya inat bakımından daha mı aşağı!?

5 Yani sizin inkârcılarınız onlar gibi hatta onlardan da kötü!..

[1027] “Yoksa” ey Mekkeliler! “Sizin için” geçmiş semavî kitaplarda; ‘Sizin içinizden inkâr eden ve peygamberleri yalanlayanlar Allah’ın azabından yana güvende olacaklardır!’ yazan “bir kurtuluş berati mi” indirildi ki siz de bu berata güveniyorsunuz!:

- 10 **44. Yoksa “Biz muzaffer bir topluluğuz!” mu diyorlar?**
45. Bu topluluk yakında dağıtılacak; arkalarını dönüp kaçacaklar!
46. Asıl randevuları (kıyamet) saat(i ile)dir... Ne belâlı, ne acıdır o saat!..

[1028] “Biz muzaffer bir topluluğuz” yani öylesine korunaklı, öylesine birlik içinde bir toplumuz ki ne yerimizden yurdumuzdan uzaklaştırılabilir

15 ne de mağlup edilebiliriz!

[1029] Rivayete göre; Ebu Cehil Bedir günü atını mahmuzlayarak ön saflara doğru ilerledi ve “Bugün Muhammed ve arkadaşlarına galip geleceğiz!” dedi. İşte, “Bu topluluk yakında dağıtılacak; arkalarını dönüp kaçacaklar!” âyeti bunun üzerine indi. İkrime’den (v. 105/723) rivayet edildiğine göre, bu âyet-i kerime indiğinde Hz. Ömer (v. 23/644), “Hangi topluluk bozguna uğrıtılacak acaba?!” demiş. Ama ne zaman ki [Bedir’de] Peygamber’in (s.a.) zırhı içerisinde kararlı bir şekilde durup “Bu topluluk yakında dağıtılacak; arkalarını dönüp kaçacaklar!” dediğini işitmiş; bu âyetin neye işaret ettiğini o zaman anlamış. دُبْر (arka) kelimesi tekil gelmekle beraber

25 çoğul (edbâr) anlamındadır. Tıpkı;

Midenizin bir kısmına yiyeceğin ki sağlıklı kalasınız.¹

Nitekim *el-edbâr* (arkalarını) şeklinde de okunmuştur.

[1030] اَدْمَى yani daha şiddetli ve daha korkunç. اَدْمَى ile aynı kökten gelen *dâhiyet^m* de “çaresi bulunamayan korkunç durum ve felâket” demektir.

30 اَمْرُ ise “daha acı” demektir. Yani kıyamet bozundan da öldürülmekten de esir alınmaktan da acıdır.

[1031] سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ ifadesi *se-nehzimul cem’a* (o topluluğu yakında bozguna uğratacağız) şeklinde de okunmuştur.

1 Bu mısradaki *batn* (karın, mide) kelimesi tekil olduğu hâlde *butün* (karınlar, mideler) şeklindeki çoğulu kastedilmiştir. / çev.

[١٠٢٦] {أَكْفَارُكُمْ} يا أهل مكة {خَيْرٌ مِنْ أَوْلِيَّكُمْ} الكفار المعدودين؛ قوم نوح وهود وصالح ولوط وآل فرعون، أي أهم خير قوَّة وآلة ومكانة في الدنيا أو أقل كفرةً وعنادًا، يعني أن كفاركم مثل أولئك بل شر منهم.

[١٠٢٧] {أَمْ} أنزلت عليكم يا أهل مكة {بِرَاءةً} في الكتب المتقدمة أن من كفر منكم وكذب الرسل كان آمنًا من عذاب الله، فأمتم بتلك البراءة! °

٤٤- ﴿أَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ جَمِيعٌ مُنْتَصِرُونَ﴾

٤٥- ﴿سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ﴾

٤٦- ﴿بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَدْهَىٰ وَأَمَرٌ﴾

[١٠٢٨] {نَحْنُ جَمِيعٌ} جماعة أمرنا مجتمع، {مُنْتَصِرُونَ} ممتنع لا ترام ولا نضام.

[١٠٢٩] وعن أبي جهل أنه ضرب فرسه يوم بدر، فتقدَّم في الصف وقال: نحن ننتصر اليوم من محمد وأصحابه! فنزلت {سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ}. عن عكرمة: لما نزلت هذه الآية قال عمر: أي جمع يهزم؟ فلما رأى رسول الله ﷺ يشب في الدرع ويقول "سيهزم الجمع" عرف تأويلها. {وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ} أي الأدبار كما قال:

كُلُّوا فِي بَعْضِ بَطْنِكُمْ تَعْفُوا...

١٥ وقرئ «الأدبار».

[١٠٣٠] {أَدْهَىٰ} أشدَّ وأفطع. والداهية: الأمر المنكر الذي لا يهتدى لدوائه.

{وَأَمْرٌ} من الهزيمة والقتل والأسر.

[١٠٣١] وقرئ «سنهزم الجمع».

47. Gerçekten sapmadadır; çılgın ateşler içindedir mücrimler.**48. Ateşte yüz üstü yüzdürüldükleri gün... “Tadın şu Kavurucu’nun dokunuşunu!”**

[1032] ضلال وسُعْرٍ yani helâk ve ateştedirler. Yahut dünyada haktan uzaklaşma, âhirette de [bunun karşılığı olarak] çılgın ateşler içindedirler.

[1033] [“Kavurucu’nun dokunuşunu...” anlamındaki] مَسَّ سَقَرَ ifadesi; *vecede messe’l-hummâ* (Ateşli hastalığın dokunuşunu hissetti.), *zâka ta’mêd-dar-bî* (Darbenin acısını tattı.) ifadeleri gibidir; çünkü cehennem ateşi, hararetiyle onlara dokununca ve acısıyla yalazlayınca sanki onlara dokunuşlar gerçekleştirilmektedir. Tıpkı zehirli bir hayvanın acı ve elem verecek şekilde ısırması gibi.

[1034] “Tadın!” Yani onlara böyle denilir.

[1035] سَقَرَ cehennemnin bir özel ismidir. Ateş birini yakıp vücudunu karartınca *sekarathu’n-nâr* ve *sakarathu* denir. Tıpkı Zurrumme’nin (v. 117/735);

Güneş eriyi[p yeryüzüne dökülü]nce, yaban sığırı kumsal bir yerde bahar yağmuruyla doymuş bol yapraklı dalların altına sığınarak korundu güneşin kavurucu sıcakından

beytindeki gibi. سَقَرَ kelimesinin gayr-i munsarifliği, ma’rife ve müennes olmasındandır.

49. Şüphesiz, Biz her şeyi bir ölçüyle yaratmışızdır.

[1036] كُلُّ شَيْءٍ (her şey) ifadesi, kendisini takip eden خَلَقْنَا (yaratmışızdır) fiilinin açıkladığı gizli bir fülle mansûbdur. Merfû‘ olarak *kullu şey’in* şeklinde de okunmuştur. *Kader* ve *kadr* kelimeleri ölçüp biçme anlamındadır. Âyette her iki şekilde de okunmuştur; yani her şeyi ilâhî hikmetin gerektirdiği biçimde ölçülü, muhkem ve düzenli olarak yarattık. Yahut Levh-i Mahfûz’da takdir edildiği ve yazıldığı biçimde yarattık. Her şey meydana gelmeden önce tarafımızca malum olup onun nasıl ve ne zaman olacağını bilmekteyiz.

50. Bizim buyruğumuz, tektir; gözü açıp kapamak kadar...

51. Evet; sizin benzerlerinizi helâk ettik. Ama düşünüp ders alan var mı?

٤٧- ﴿إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلَالٍ وَسُعْرِ﴾

٤٨- ﴿يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ﴾

[١٠٣٢] {فِي ضَلَالٍ وَسُعْرِ} فِي هَلَاكٍ وَنِيرَانٍ، أَوْ فِي ضَلَالٍ عَنِ الْحَقِّ فِي الدُّنْيَا، وَنِيرَانٍ فِي الْآخِرَةِ.

٥ [١٠٣٣] {مَسَّ سَقَرَ} كَقَوْلِكَ: وَجَدَ مَسَّ الْحُمَى وَذَاقَ طَعْمَ الضَّرْبِ؛ لِأَنَّ النَّارَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ بَحَرَهَا وَلَفَحَتْهُمْ بِإِيلَامِهَا، فَكَأَنَّهَا تَمْسُهُمْ مَسًّا بِذَلِكَ، كَمَا يَمَسُّ الْحَيَوَانَ وَيَبَاشِرُ بِمَا يُوذَى وَيُوْلَمُ.

[١٠٣٤] و{ذُوقُوا} عَلَىٰ إِرَادَةِ الْقَوْلِ.

[١٠٣٥] و{سَقَرَ} عِلْمٌ لِحَبْلِهِمْ، مِنْ سَقَرْتِهِ النَّارُ وَصَقَرْتَهُ، إِذَا لَوَّحْتَهُ. قَالَ ذُو الرِّمَّةِ:

١٠ إِذَا ذَابَتِ الشَّمْسُ اتَّقَى صَقَرَاتِهَا * بِأَفْئَانٍ مَرْبُوعِ الصَّرِيمَةِ مُعْبِلٍ

وَعَدَمِ صَرْفِهَا لِلتَّعْرِيفِ وَالتَّأْنِيثِ.

٤٩- ﴿إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ﴾

[١٠٣٦] {كُلُّ شَيْءٍ} مَنْصُوبٌ بِفِعْلِ مَضْمَرٍ يَفْسِرُهُ الظَّاهِرُ. وَقُرِئَ «كُلَّ شَيْءٍ»، بِالرَّفْعِ. وَالْقَدْرُ وَالْقَدَرُ التَّقْدِيرُ. وَقُرِئَ بِهِمَا، أَيَّ خَلَقْنَا كُلَّ شَيْءٍ مَقْدَرًا مُحْكَمًا مَرْتَبًا عَلَىٰ حَسَبِ مَا اقْتَضَتْهُ الْحِكْمَةُ. أَوْ مَقْدَرًا مَكْتُوبًا فِي اللُّوحِ مَعْلُومًا قَبْلَ كَوْنِهِ، قَدْ عَلَّمْنَا حَالَهُ وَزَمَانَهُ.

٥٠- ﴿وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ﴾

٥١- ﴿وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا أَشْيَاعَكُمْ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ﴾

[1037] “Bizim buyruğumuz tektir;” yani gerçekleştirilmesi süratli tek bir kelimedir. “Gözü açıp kapamak kadar...” Bununla “Ol!” denilmesi kastedilmektedir; yani Allah bir şeyin olmasını istediğinde o şey beklemeksizin anında oluverir.¹

5 [1038] “Benzerlerinizi” yani geçmiş milletlerden inkârcılıkta sizi andıranları.

52. Yaptıkları her şey kitaplardadır;

53. küçük-büyük ne varsa yazılmıştır satır satır.

10 [1039] في الزُّبُر (kitaplardadır) yani hafaza meleklerinin kayıt defterlerinde. “Küçük büyük ne varsa” yani ameller olsun, meydana gelecek herhangi bir şey olsun, bunlar Levh-i Mahfuz’da “satır satır” kayıtlıdır.

54. Şüphesiz, müttakiler cennetlerde ve ırmaklardadır;

15 [1040] نَهْرٌ yani nehirler, ırmaklar; çoğul mânasını ifade etmek için cins isimle yetinilmiştir. *Neherin* “bolluk ve gündüzün aydınlığı” anlamına geldiği de söylenmiştir. *Neherin* çoğulu olarak Hâ’nın sükûnuyla *nuhrⁱⁿ* şeklinde de okunmuştur. Tıpkı aslan anlamındaki *esed - usd* örneğinde olduğu gibi.

55. dostluk makamındadır muktedir bir hükümdarın katında.

20 [1041] “Dostluk makamında” yani hoşnut kalınan bir mekânda. Bu ifade *fi makâ’idi sıdkⁱⁿ* şeklinde de okunmuştur. “Muktedir” son derece kudretli “bir hükümdarın katında;” hâkimiyet ve iktidarına akıl sır ermez bir sultanın mânevî yakınlığında. Öyle bir sultan ki hâkimiyet ve kudretinin kapsamına girmeyen hiçbir şey yok. Memnuniyet verici ve mutluluk bahşedici ne varsa içeren böylesi bir mertebeden daha değerli hangi mertebe olabilir ki?

25 [1042] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki “Her kim gün aşırı Kamer sûresini okursa Allah onu kıyamet günü yüzü ayın on dördü gibi parlak olarak diriltecektir.”

1 Nihâî şekliyle varlık sahnesine çıkmaz; anında olmaya *başlar*, oluşum sürecine girer. / ed.

[١٠٣٧] {وَمَا أَمْزَنَّا إِلَّا وَاحِدَةً} إلا كلمة واحدة سريعة التكوين، {كَلَمَحٍ بِالْبَصْرِ}

أراد قوله كن، يعني أنه إذا أراد تكوين شيء لم يلبث كونه.

[١٠٣٨] {أَشْيَاعَكُمْ} أشباهكم في الكفر من الأمم.

٥٢- {وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ}

٥٣- {وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌّ}

[١٠٣٩] {فِي الزُّبُرِ} في دواوين الحفظة. {وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ} من الأعمال ومن

كل ما هو كائن {مُسْتَطَرٌّ} مسطور في اللوح.

٥٤- {إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ}

[١٠٤٠] {وَنَهَرٍ} وأنهار، اكتفى باسم الجنس. وقيل: هو السعة والضياء من النهار.

١٠ وقرئ بسكون الهاء. «ونهر»، جمع نهر، كأسد وأسد.

٥٥- {فِي مَقْعَدِ صَدَقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ}

[١٠٤١] {فِي مَقْعَدِ صَدَقٍ} في مكان مرضي. وقرئ «في مقاعد صدق». {عِنْدَ

مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ} مقرّبين عند ملك مبهم أمره في الملك والاقْتدار، فلا شيء إلا وهو

تحت ملكه وقدرته، فأى منزلة أكرم من تلك المنزلة وأجمع للغبطة كلها والسعادة

١٥ بأسرها.

[١٠٤٢] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة القمر في كل غيب بعثه الله يوم القيامة

ووجهه مثل القمر ليلة البدر.

RAHMÂN SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur. Medîne'de nâzil olduğu ve sûrede hem Mekkî hem Medenî âyetlerin olduğu da söylenmiştir. 78 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla

- 5 **1. Rahmân**
- 2. Öğretti Kur'ân'ı...**
- 3. Yaratıp da insanı;**
- 4. Öğreterek ona beyanı...**

[1043] Allah Teâlâ nimetlerini sıralamakta ve nimetlerinin türleri, lu-
tuflarının çeşitleri içinde en önde geleni en başta zikretmeyi murad etmek-
tedir ki o da din nimetidir. Din nimeti içinde de mertebe bakımından en
yüce ve amaç yönünden en üstün olanını öne almıştır ki o da Kur'ân ile,
onun indirilmesi ve öğretilmesi yoluyla olan nimetidir; çünkü o, mertebeye
Allah'ın vahyinin en büyüğü, değer itibarıyla en yücesi, etkisi bakımından
15 da en güzeldir, semavî kitapların zirvesidir, onların doğrulayıcısı ve mi-
hengidir.¹ İnsanın yaratılmasını ise Kur'ân'ın zikrinden sonraya bıraktı ve
onun peşinden andı. Böylece Allah'ın 'insanı din için yaratmış olduğunun'
bilinmesini, onun vahyi, kitaplarını ve insanın yaratılış amacı olan şeyi iha-
tali biçimde kavramasını istedi. Âdeta insanın yaratılış amacı, var oluşuna
20 öncelenmiş ve onun önüne geçmişçesine... Sonra insanın diğer canlılardan
ayrıştığı özelliğini zikretti ki o da içindeki düşünceyi ifade edebilme, açıkça
ortaya koyabilme imkânı veren dile sahip olmasıdır.

[1044] الرّحمنُ mübtedadır; arkadan gelen fiiller (aid) zamirleriyle birlikte
peş peşe gelen haberlerdir. Aralarında atıf harfinin olmaması, birer birer
25 sayma şeklinde zikredilmiş olmalarındandır. Tıpkı “Zeyd ki seni yoksul
iken zengin kıldı, hor hakir iken saygın kıldı, azken çok etti, senin yararına
hiç kimsenin bir başkasına yapmayacağı şeyi yaptı... Hâl böyle iken onun
sana olan bu iyiliğini nasıl inkâr edebilirsin!?” demen gibi.

- 30 **5. Bir hesaba göre hareket eder Güneş ve Ay.**
- 6. Secde eder bitkiler, ağaçlar...**

[1045] بحُسابٍ yani belli bir hesap ve eşit bir ölçü ile; kendi burç ve men-
zillerinde akıp giderler. Bunda insanlar için çok büyük yararlar vardır ki
bunlardan biri de takvim ve hesap ilmidir.

1 Kur'ân, Tevrat, İncil vb. kutsal kitapları “bir bütün olarak” tasdik eder; ancak detaylarda farklı şeyler söyleyebilir; bilgi ve haberler farklılaştığında Kur'ân-ı Kerim esastır. Kutsal kitaplardaki bilgilerin doğru olup olmadığı Kur'ân ile tespit edilir (*muheymin*). / ed.

سورة الرحمن

مكية. وقيل: مدنية؛ وقيل: فيها مكى ومدني. وآياتها ٧٨

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿الرَّحْمَنُ﴾

٢- ﴿عَلَّمَ الْقُرْآنَ﴾

٣- ﴿خَلَقَ الْإِنْسَانَ﴾

٤- ﴿عَلَّمَهُ الْبَيَانَ﴾

[١٠٤٣] عدّد الله عز و علا آلاءه، فأراد أن يقدّم أوّل شيء ما هو أسبق قدمًا من ضروب آلائه وأصناف نعمائه، وهي نعمة الدين؛ فقدّم من نعمة الدين ما هو في أعلى مراتبها وأقصى مراقبها، وهو إنعامه بالقرآن وتنزيله وتعليمه، لأنه أعظم وحي الله رتبة، وأعلاه منزلة، وأحسنه في أبواب الدين أثرًا، وهو سنام الكتب السماوية ومصادقها والعيار عليها. وأخر ذكر خلق الإنسان عن ذكره، ثم أتبعه إياه ليعلم أنه إنما خلقه للدين، وليحيط علمًا بوحيه وكتبه وما خلق الإنسان من أجله، وكأن الغرض في إنشائه كان مقدّمًا عليه وسابقًا له. ثم ذكر ما تميّز به من سائر الحيوان من البيان، وهو المنطق الفصيح المعرب عما في الضمير. ١٥

[١٠٤٤] {الرَّحْمَنُ} مبتدأ، وهذه الأفعال مع ضمائرها أخبار مترادفة. وإخلاؤها من العاطف لمجيئها على نمط التعديد، كما تقول: زيد أغناك بعد فقر، أعزك بعد ذل، كثرك بعد قلة، فعل بك ما لم يفعل أحد بأحد، فما تنكر من إحسانه؟! ٢٠

٥- ﴿الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ﴾

٦- ﴿وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ﴾

[١٠٤٥] {بِحُسْبَانٍ} بحساب معلوم وتقدير سويّ تجرّيان في بروجهما ومنازلهما. وفي ذلك منافع للناس عظيمة؛ منها علم السنين والحساب.

[1046] *Necm* baklagiller gibi yerde biten ve sapı olmayan bitkilerdir; *şecer* (ekin gibi) sapı olan bitkilerdir. Bunların “secde” etmeleri ise hangi amaçla yaratılmışlarsa ona boyun eğmeleri ve itaat etmeleri, varlık amaçları doğrultusunda davranmaktan kaçınmamalarıdır. Mükelleflerin secde etmek suretiyle itaatlerini bildirmelerine teşbih edilmiş olmaktadır.

[1047] **Şayet** “Bu iki cümlenin *Rahmân* [1] ile bağlantısı nasıl olmaktadır?” **dersen şöyle derim:** Bu iki cümle, mâna itibarıyla bağlı olduğu için ayrıca lafız ile bağlı olmaya ihtiyaç duymamıştır; çünkü hesap O’nun hesabıdır ve secde de başkasına değil sadece O’nadır, sanki şöyle denilmiştir: O’nun plânladığı bir hesaba göre hareket eder Güneş ve Ay; O’na secde eder bitkiler, ağaçlar... **Şayet** “İlk cümlelerde atıf harfini getirmemiş; ama daha sonra getirmiş. Bunu nasıl izah edebiliriz?” **dersen şöyle derim:** İlk cümlelerle tehdit şeklinde gelerek onları azarlamış oldu. Rahmân’ı ve onun nimetlerini inkâr edenlerin kulaklarına seslenmede her bir cümle ayrı bir etki uyandırsın diye bunu böyle yaptı. Gördüğü iyiliklere nankörlük eden kişinin -yukarıdaki örnekte belirtildiği üzere- “iyiliklerin [bağlaçsız] sıralanması” şeklinde azarlanması yoluna gidilmesi gibi. Sonra azarlananın ardından aralarındaki uyum ve yakınlık için birbirine ulanması gereken hususun atıf harfiyle birleştirilmesi şeklinde sözü tabii mecrasına çevirdi. “Peki, bu iki cümle arasında ne gibi bir uygunluk var ki aralarına atıf harfi getirmiş olsun?” **dersen şöyle derim:** Güneş ve Ay her ikisi de gökseldir; bitki ve ağaçlar ise yeryüzüne aittir. Birbirlerine karşılık gelme açısından bu iki kabil şey arasında bir tenasüp vardır. Gök ve yer hep birlikte zikredilegelmektedir. Güneşin ve Ay’ın belli bir hesap ile akıp gitmesi Allah’ın emrine boyun eğme kabilindedir. Bu itibarla da o, bitkilerin ve ağaçların secde etmesine uygun olmaktadır.

[1048] Denilmiştir ki: [2] *عَلَّمَ الْقُرْآنَ* ifadesi “Onu alâmet ve âyet kıldı.” anlamındadır.¹ İbn Abbas’ın; (i) “*İnsan* Hazret-i Âdem’dir.” dediği; (ii) maksadın Hazret-i Muhammed olduğu nakledilmiştir.² Mücahid’den de *necm*den maksadın gökteki yıldızlar olduğu nakledilmiştir.

- 30 **7. O; göğü yükseltmiş ve mîzânı koymuştur**
8. ki siz de tartıda haksızlık etmeyin;
9. doğru tartın; tartarken zarara uğratmayın.

1 Yani ‘ilm kökünden değil, ‘alem kökünden. O zaman ifade, “Kur’an’ı öğretti.” anlamına gelmez. / ed.

2 Bu tür çelişkili nakiller; rivayetin nihaî dayanağı olan şahsın, -örneğinizde İbn Abbas’ın- daha önceki bilgisini ilerletmiş / geliştirmiş olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Yani rivayetler sahih ise... Ancak bu durumda da, “farklı rivayetlerden hangisinin hazretin nihaî görüşü” olduğu meselesi ortaya çıkmaktadır. / ed.

[١٠٤٦] {والنجم} والنبات الذي ينجم من الأرض لا ساق له كالبقول،
 {وَالشَّجَرُ} الذي له ساق. وسجودهما انقيادهما لله فيما خُلقا له، وأنهما لا يمتنعان؛
 تشبيهاً بالساجد من المكلفين في انقياده.

[١٠٤٧] فإن قلت: كيف اتصلت هاتان الجملتان بـ{الرَّحْمَنُ} [١]؟ قلت: استغنى
 ٥ فيهما عن الوصل اللفظي بالوصل المعنوي، لما علم أن الحسابان حسبانه، والسجود
 له لا لغيره. كأنه قيل: الشمس والقمر بحسابانه، والنجم والشجر يسجدان له. فإن
 قلت: كيف أحل بالعاطف في الجمل الأول، ثم جيء به بعد؟ قلت: بكتبتلك
 الجمل الأول واردة على سنن التعديد، ليكون كل واحدة من الجمل مستقلة في
 تقرير الذين أنكروا الرحمن وآلاءه، كما ييكت منكر أيادي المنعم عليه من الناس
 ١٠ بتعديدها عليه في المثال الذي قدّمته. ثم ردّ الكلام إلى منهاجه بعد التبيكت في
 وصل ما يجب وصله، للتناسب والتقارب بالعاطف. فإن قلت: أي تناسب بين هاتين
 الجملتين حتى وسط بينهما العاطف؟ قلت: إن الشمس والقمر سماويان، والنجم
 والشجر أرضيان، فبين القبيلين تناسب من حيث التقابل، وأن السماء والأرض لا
 تزالان تذكران قريبتين، وأن جري الشمس والقمر بحسبان من جنس الانقياد لأمر الله،
 ١٥ فهو مناسب لسجود النجم والشجر.

[١٠٤٨] وقيل: {عَلَّمَ الْقُرْآنَ} جعله علامة وآية. وعن ابن عباس رضي الله عنه: الإنسان
 آدم. وعنه أيضاً: محمد رسول الله ﷺ. وعن مجاهد النجم: نجوم السماء.

٧- ﴿وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ﴾

٨- ﴿أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانَ﴾

٩- ﴿وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ﴾

[1049] وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا (göğü yükseltmiş) onu yüksek ve derin yaratmıştır. Öyle ki onu; hükümlerinin menşei, verdiği kararların çıkış yeri, emir ve yasaklarının iniş yeri, peygamberlere vahyi getirmek için inen meleklerin mesken tuttıkları yer kılmıştır. Bu şekilde ulu şanına, mülk ve saltanatının yüce oluşuna dikkat çekmektedir.

[1050] “Ve *mîzânı* koymuştur.” İbn Mes‘ûd’un kıraati وَخَفَضَ الْمِيزَانَ (Ve dengeyi indirmiştir.) şeklindedir. *Mîzân* ile terazi, Arşimet terazisi, hacim ölçüğü ve her türlü ölçüt gibi eşyanın kendisi ile ölçülüp tartıldığı ve miktarının öğrenildiği her şeyi kastetmektedir; yani Allah Teâlâ mizanı yeryüzüne indirilmiş ve konulmuş olarak yaratmıştır. Öyle ki kullarının alırken verirken [miktar belirleme], eşitleme ve denkleştirme kabilinden hükümlerini ve ilgili kararlarını, birtakım kulluk görevlerinin yerine getirilmesini onlara bağlamıştır.

[1051] “Ki siz de tartıda haksızlık etmeyin” ifadesi “ki siz de tartıda haksızlık etmeyesiniz *diye*” takdirindedir. Yahut أُنْ *müfessire*dir. İbn Mes‘ûd ‘söylemek’ anlamı kastedildiğini varsayarak,¹ لَا تَطْغَوْا أَنْ ¹ şeklinde okumuştur.

[1052] وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ yani tartma işlemini adaletle dosdoğru yapın, “tartarken zarara uğratmayın.” Allah Teâlâ düzgün yapmayı emretmekte, haddi aşmak ve fazlalaştırmak anlamına gelen *tuğyâmı* ise yasaklamaktadır. Aynı şekilde teraziye eksik tartmak ve tartıyı noksan yapmak demek olan *hüsramı*, yani zarar vermeyi de yasaklamaktadır. *Mîzân* lafzını önemine dikkat çekmeyi vurgulamış olmak ve hakkaniyetli bir şekilde kullanım emrini ve bu konudaki teşvikini teyit için tekrarlamıştır.

[1053] Kelime وَالسَّمَاءُ şeklinde merfû‘ da okunmuştur.² [“Zarara uğratmayın” anlamındaki وَلَا تُخْسِرُوا وَا لَا تُخْسِرُوا ifadesi de Tâ’nın fethasıyla ve Sin’in zamme, fetha ve kesresiyle [sülâsi] de okunmuştur. *Hasire’l-mîzân’e yahserehû ve yuhsiruhû* denir. Fethalı [sülâsi] olan, aslında *ve lâ tahserû fi’l-mîzân* takdiriyledir; yani harf-i cer hafzedilip anlamı fiile ulaştırılmıştır.

10. Ve onu yaratıkları için yerleştirmiş (yani onların altına sermiş)tir.

[1054] “Ve onu” -Yer’i- “yaratıkları” yani yeryüzünde hareket hâlinde olan canlıların tamamı “için” yuvarlatılmış olarak ‘su’yun üzerine yerleştirmiştir. Hasan-ı Basrî’den [مانا]dan maksadın, sadece] insanlar ve cinler olduğu nakledilmiştir. [Yeryüzü] onlar için beşik gibidir ve yaşantılarını onun üzerinde sürdürürler.

1 Yani dolaylı bir anlatımla değil, direkt anlatımla: *Ve demiştir ki Allah: “Tartıda haddi aşmayın!”* / ed.

2 وَالسَّمَاءُ okuyuşu *izmar ulâ şerîtati’l-tefîr* kabilinden, وَالسَّمَاءُ okuyuşu ise mübteda - haber cümlesi olarak. / ed.

[١٠٤٩] {وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا} خلقها مرفوعة مسموكة، حيث جعلها منشأ أحكامه، ومصدر قضاياه، ومنتزل أوامره ونواهيته، ومسكن ملائكته الذين يهبطون بالوحي على أنبيائه. ونبه بذلك على كبرياء شأنه وملكه وسلطانه.

[١٠٥٠] {وَوَضَعَ الْمِيزَانَ}، وفي قراءة عبد الله «وخفض الميزان». وأراد به كل ما توزن به الأشياء وتعرف مقاديرها من ميزان وقرسطون ومكيال ومقياس، أي خلقه ٥ موضوعاً مخفوضاً على الأرض، حيث علق به أحكام عبادته وقضاياهم وما تعبدهم به من التسوية والتعديل في أخذهم وإعطائهم.

[١٠٥١] {أَلَّا تَطْغَوْا} لثلاث طغوا، أو هي أن المفسرة. وقرأ عبد الله «لا تطغوا»، بغير أن، على إرادة القول.

[١٠٥٢] {وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ} وقوموا وزنكم بالعدل، {وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ} ولا تنقصوه. أمر بالتسوية ونهى عن الطغيان الذي هو اعتداء وزيادة، وعن الخسران الذي هو تطفيف ونقصان. وكرّر لفظ الميزان تشديداً للتوصية به، وتقوية للأمر باستعماله والحث عليه.

[١٠٥٣] وقرئ «والسما» بالرفع. «ولا تخسروا» بفتح التاء، وضم السين وكسرهما ١٥ وفتحها. يقال: خسر الميزان يخسره ويخسره، وأما الفتح فعلى أن الأصل: ولا تخسروا في الميزان، فحذف الجار وأوصل الفعل.

١٠- ﴿وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ﴾

[١٠٥٤] {وَوَضَعَهَا} خفضها مدخوة على الماء {لِلْأَنَامِ} للخلق، وهو كل ما على ظهر الأرض من دابة. وعن الحسن: الإنس والجن؛ فهي كالمهاد لهم يتصرفون ٢٠ فوقها.

11. Meyveler, salkımlı hurma ağaçları var orada;**12. yapraklı taneler, hoş kokulu bitkiler...**

[1055] “Meyveler” yani zevk için yedikleri meyve çeşitleri. أُمَامٌ yani lifi, yaprağı ve koçan yaprağı (*keferra*) gibi meyvenin örtüldüğü her şey ki bunların tamamından yararlanılmaktadır. Tıpkı salkımı veren ağacın meyvesi, cümmanı (yenilen ak renkli gövde özü) ve köklerinden yararlanıldığı gibi. Ancak şu da söylenmiştir: أُمَامٌ dan kasıt hurma meyvesinin kapları olup bunun tekili Kâf’ın kesresiyle *kimmdir*. عَضَفٌ ekin yaprağıdır; saman olduğu da söylenmiştir. رِيحَانٌ rızık demektir; burada öz anlamındadır. Âyetlerde; lezzeti için yenilen meyveleri, lezzet alma ile beslenmeyi bir araya getiren [yani hem meyve hem de gıda olan] hurmayı ve sadece gıda olarak kullanılan tahıllı kastetmektedir. *er-Reyhân*¹ [العصف’e atıfla] kesre de okunmuştur; mâna şöyledir: [Arpa gibi] hayvan yemi olan kapçıklı tahıl ve [buğday gibi] özlü insan yiyecekleri [vardır Arz’da]. Kelime *ziür-reyhân* (hoş kokulu şeyler [vardır Arz’da]) takdirinde merfû’ da okunmuştur. Bu durumda muzâf hazfedilmiş *muzâfun ileyh* onun yerine ikame edilmiş olur. “Arz’da koklanan şeyler (örn. fesleğen) [vardır].” anlamında olduğu da söylenmiştir. Şamlıların Mushafında *Ve’l-habbe zel-‘asfi ver-reyhân* -yani “kapçıklı tahılı ve özlü yiyecekleri yarattı”- takdirindedir. Yahut *ve ahussul-habbe ver-reyhân* (hele o kapçıklı tahıl ve özlü yiyecekler) takdirinde tahsis üzere mansûbdur. *Ve zer-reyhân* (hoş kokulu şeyleri) şeklinde murad olunması da mümkündür. Bu durumda muzâf hazfedilmiş ve *muzâfun ileyh* onun yerine getirilmiş olur.

13. O hâlde, Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz (ey insanlar ve cinler)?!

[1056] “Rabbinizin... yalanlıyorsunuz” ifadesinde hitap *sekaleyne* -yani ins ve cinne-dir; [8. âyette] *enâmın* (mahlukatın) zikredilmesi ve سَنفَعُ لَكُمْ إِيَّاهُ (“Ey insanlar ve cinler! Yakında sadece sizinle ilgileneceğiz!” [31]) âyeti de buna delâlet etmektedir.

14. O, (en güzel varlık olan) insanı pişmiş kuru balçık gibi (iğrenç kokulu) bir çamurdan yaratmıştır.**15. Cinleri de dumansız safi bir ateşten yaratmıştır.****16. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?**

[1057] صِلْصَالٌ tın tın sesi olan kuru çamur; فَخَّارٌ çanak çömlek gibi ateşte pişirilmiş çamur (seramik) demektir. **Şayet** “Bu konuda, indirilen âyetler farklılık göstermektedir; bir yerde مِنْ حَمًا مَسْنُونٍ (“...pürüzsüz, akışkan bir balçığın iğrenç kokulu çamurundan yarattık.” [Hicr 15/26, 28, 33]) başka bir yerde مِنْ طِينٍ لَازِبٍ (“sağlamca yapışan bir çamurdan...” [Sâffât 37/11])

1 Yani أُمَامٌ dan sonraki mübtedaya atıfla merfû ‘ okunan رِيحَانٌ / ed.

١١- ﴿فِيهَا فَآكِهَةٌ وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ﴾

١٢- ﴿وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانُ﴾

[١٠٥٥] {فَآكِهَةٌ} ضروب مما يتفكه به، والأكمام كل ما يكم -أي يغطي- من ليفة وسعفة وكفراة، وكله منتفع به كما ينتفع بالمكموم من ثمره وجماره وجذوعه. وقيل: الأكمام أوعية التمر، الواحد كِم، بكسر الكاف. والعصف ورق الزرع وقيل التبن. والريحان الرزق وهو اللب؛ أراد فيها ما يتلذذ به من الفواكه والجامع بين التلذذ والتغذي وهو ثمر النخل، وما يتغذى به وهو الحَب. وقرئ «والريحان»، بالكسر. ومعناه: والحب ذو العصف الذي هو علف الأنعام، والريحان الذي هو مطعم الناس. وبالضم على: وذو الريحان، فحذف المضاف وأقيم المضاف إليه مقامه. وقيل: معناه وفيها الريحان الذي يشم. وفي مصاحف أهل الشام «والحبُّ ذا العصف والريحان»، أي وخلق الحب والريحان، أو وأخص الحب والريحان. ويجوز أن يراد: وذو الريحان، فيحذف المضاف ويقام المضاف إليه مقامه.

١٣- ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

[١٠٥٦] والخطاب في {رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ} للثقلين بدلالة الأنام عليهما، وقوله {سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَا الثَّقَلَانِ} [الرحمن: ٣١] ١٥

١٤- ﴿خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ﴾

١٥- ﴿وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ﴾

١٦- ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

[١٠٥٧] الصلصال الطين اليابس له صلصلة. والفخار الطين المطبوخ بالنار وهو الخزف. فإن قلت: قد اختلف التنزيل في هذا، وذلك قوله عز وجل {مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ} [الحجر: ٢٦، ٢٨، ٣٣]، {مِنْ طِينٍ لَازِبٍ} [الصافات: ١١]،

bir başka yerde de من تراب ("topraktan" [Âl-i İmran 23/59]) buyrulmaktadır.”
dersen şöyle derim: Bunların hepsi mâna bakımından aynıdır ve onu top-
 raktan yaratmış olduğunu ifade etmektedir. Buna göre Allah Teâlâ önce
 toprağı çamur kılmış, sonra kokuşmuş balçığa dönüştürmüş sonra da pişi-
 5 rilmiş toprak hâline getirmiştir.

[1058] جَانّ cinlerin atasıdır; İblis olduğu da söylenmiştir. مارح ise dumanı
 olmayan saf alev (yalaz) demektir. Ateşin karasıyla karışık olanıdır, da de-
 nilmiştir. Bir şey yalpaladığı ve başka bir şeyle karışık hâle geldiğinde *mera-*
ceş-şey^{ti} denir. “Peki, [tekrar] مِنْ نَارٍ (ateşten) demenin anlamı nedir?” **dersen**
 10 **şöyle derim:** *Mâricin* beyanıdır; bir bakıma “ateşten; saf yalazdan” denmiş
 olmaktadır. Ya da ateşle karışık hâlde, demektir ya da özel bir ateşten demek
 istemiştir; tıpkı “İşte sizi, alev saçan öyle bir Ateş’e karşı uyarılmış oldum
 ki...” [Leyl 92/14] âyetindeki gibi.

17. İki doğunun da Rabbidir, iki batının da...

15 **18. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!**

[1059] رَبِّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبِّ الْمَغْرِبَيْنِ'dan bedel olmak üzere cer ile
 de okunmuştur. “İki doğu ve iki batı” derken, güneşin yaz ve kış mevsimle-
 rindeki doğuş ve batış yerlerini kastetmektedir.

19. İki denizi salıvermiştir. Karşılaşırlar...

20 **20. Fakat aralarında engel vardır; karışmazlar birbirlerine.**

21. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

22. İnci ve mercan çıkar ikisinden de...

23. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

[1060] “İki denizi salıvermiştir.” Yani tuzlu deniz ile tatlı denizi yan
 25 yana ve birbirleriyle buluşacak şekilde, iki su arasında gözle görülecek her-
 hangi bir engel olmayacak şekilde salıvermiştir.

[1061] “Aralarında engel vardır;” aralarında Allah’ın kudretinden bir
 engel bulunmaktadır; “birbirlerine karışmazlar,” her iki su da kendi sınırla-
 rını aşıp ötekinin sınırlarını geçmez, birbirine karışmaz.

[1062] [يُخْرِجُ fiili] *ubrice* ve *haraceden yubracu* (çıkartılır) ve *yabrucu* (çı-
 30 kar) şeklinde; ayrıca, “Allah çıkarır” anlamında *yubricu* şeklinde okunmuş-
 tur ki [son okuyuşta] اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ mansûb olur. *Nubricu* (çıkartırız) şeklinde
 Nûn ile de okunmuştur. *Lü’lü*’inci, *mercan* kırmızı boncuktur. Aslı itibariy-
 le bir tür deniz bitkisidir. Şu da söylenmiştir: *Lü’lü* incinin büyüğü, *mercan*
 35 da küçüğüdür.

{ مِنْ تُرَابٍ } [آل عمران: ٥٩]. قلت: هو متفق في المعنى، ومفيد أنه خلقه من تراب جعله طيناً، ثم حمأ مسنوناً، ثم صلصالاً.

[١٠٥٨] والجآن أبو الجن. وقيل: هو إبليس. والمارج: اللهب الصافي الذي لا دخان فيه. وقيل: المختلط بسواد النار، من مرج الشيء، إذا اضطرب واختلط. فإن قلت: فما معنى قوله: { مِنْ نَارٍ }؟ قلت: هو بيان لـ { مَارِجٍ }، كأنه قيل: من صاف من نار، أو مختلط من نار، أو أراد من نار مخصوصة، كقوله تعالى { فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى } [الليل: ١٤].

١٧- ﴿رَبِّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبِّ الْمَغْرِبَيْنِ﴾

١٨- ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

[١٠٥٩] قرئ «رَبِّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبِّ الْمَغْرِبَيْنِ»، بالجر بدلاً من { رَبِّكُمَا } [١٣]؛ وأراد مشرقي الصيف والشتاء ومغربيهما. ١٠

١٩- ﴿مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ﴾

٢٠- ﴿بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ﴾

٢١- ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

٢٢- ﴿يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللَّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ﴾

٢٣- ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾ ١٥

[١٠٦٠] { مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ } أرسل البحر الملح والبحر العذب متجاورين متلاقين، لا فصل بين الماءين في مرأى العين.

[١٠٦١] { بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ } حاجز من قدرة الله تعالى؛ { لَا يَبْغِيَانِ } لا يتجاوزان حدّيهما ولا يبغي أحدهما على الآخر بالممازجة.

[١٠٦٢] قرئ «يُخْرَجُ» و«يَخْرُجُ» من أخرج، وخرج؛ و«يُخْرَجُ»، أي الله عز وجل اللؤلؤ والمرجان بالنصب. و«نخرج»، بالنون. واللؤلؤ الدرّ. والمرجان هذا الخرز الأحمر، وهو البسذ. وقيل: اللؤلؤ كبار الدرّ، والمرجان صغاره. ٢٠

[1063] **Şayet** “Niçin ‘her ikisinden’ buyrulmuş; oysa bunlar sadece tuzlu olandan çıkar.” **dersen şöyle derim:** İki deniz buluşup birbirine karıştığı zaman tek bir şey gibi olurlar. Bu durumda, “İnci mercan denizden çıkar” demek gibi, “İnci mercan iki denizden de çıkar” demek caiz olur. Kaldı ki denizin tümünden de çıkmamakta, sadece belli bir kısmından çıkmaktadır. Sözelimi *haractu mine’l-beled* (Şehirde çıktım.) dersin, ama aslında onun mahallelerinden hatta evlerinin birinden çıkmışsındır. İnci mercanın, ancak tuzlu ve tatlı iki suyun buluşup birbirine karıştığı yerden çıktıkları da söylenmiştir.

24. O’nun sayesinde denizde aheste aheste giden o dağ gibi gemiler de...

25. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

[1064] الْجَوَارِ gemiler demektir. Yâ’nın hazfı ve Râ’nın ref’i ile *el-cevâr*⁴ şeklinde de okunmuştur. Bunun benzeri şudur:

Hatunun dört güzel ön dişi var; dört tane de altta... eder *sekiz*.¹

[1065] الْمُنَشَّاتُ “yelkenleri yükseltilmiş / açılmış gemiler” demektir; Şın’ın kesresiyle de okunmuştur. O takdirde, “yelkenlerini kaldırmış / yükseltmiş” ya da “gidişiyle dalgalar meydana getiren” demek olur. الأعلام “uzun dağ (silsilesi)” anlamındaki *‘alemin* çoğuludur.

26. Fânidir her kim var ise yeryüzünde.

27. Celâl ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâkidir sadece.

[1066] عَلَيْهَا (onun üzerinde) yani yeryüzünde. وَجْهُ رَبِّكَ “Rabbinin zâtı” demektir; *vech* (yüz) bütünü ve zâtı ifade etmek için kullanılır. Mekke’nin yoksulları; “Beni içinde şu zor durumdan kurtaracak kerem sahibi asil bir yüz -yani zât- yok mu?” derler.

[1067] ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ (celâl ve ikram sahibi²) ifadesi *vechin* sıfatıdır. İbn Mes’ûd رَبِّكَ’den sıfat olmak üzere *zî* okumuştur. O zaman anlam şöyle olur: Öyle bir Rab ki *ehl-i tevhid* O’nu hem mahlûkatına benzer olmaktan hem de onların fiillerinden yüce [uzak] bilirler. Yahut kendisine “Ne yücesin! Ne büyük kerem sahibisin!” denilen Rab... Yahut ey kullarından ihlâs sahipleri için yücelik ve ikram kendi katında bulunan Rab...

[1068] Bu, Allah’ın en büyük sıfatlarından. Hazret-i Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Ya ze’l-celâli ve’l-ikrâma* devam edin!” [Ahmed, I, 477] Yine Peygamber’den şöyle nakledilmiştir: Birinde, namaz kılan ve *yâ ze’l-celâli ve’l-ikrâm* diye yakaran bir adama uğramıştı. “Çağrın yerini bulmuş, duan kabul edilmiştir!” [Ahmed, XXXVI, 379] buyurdu.

1 Mankus isim olan ثَمَانٌ kelimesi sahih gibi i’râb görmüştür. / çev

2 *Zü’l-celâli ve’l-ikrâm* terkihi Türkçeye “Bu kadar azametli, bunca celâli olmasına rağmen, karşısında bir hiç mesabesinde olan kullarına değer veren” diye çevrilebilir. / ed.

[١٠٦٣] فَإِنْ قَلت: لم قال {مِنْهُمَا} وإنما يخرجان من الملح؟ قلت: لما التقيا وصارا كالشيء الواحد جاز أن يقال: يخرجان منهما، كما يقال يخرجان من البحر، ولا يخرجان من جميع البحر، ولكن من بعضه. وتقول: خرجت من البلد، وإنما خرجت من محلة من محالّه، بل من دار واحدة من دُوره. وقيل: لا يخرجان إلا من ملتقى الملح والعذب. ٥

٢٤- ﴿وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنشآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ﴾

٢٥- ﴿فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبانِ﴾

[١٠٦٤] {الْجَوَارِ} السفن. وقرئ «الجوار» بحذف الياء ورفع الراء، ونحوه:

لَهَا ثَنائًا أَرْبَعٌ حِسانٌ * وَأَرْبَعٌ فَكُلُّهَا ثَمَانٌ

١٠ [١٠٦٥] و{الْمُنشآتُ} المرفوعات الشُّرع. وقرئ بكسر الشين، وهي الارتفاع الشرع، أو اللاتي ينشئن الأمواج بجريهنّ. والأعلام: جمع علم، وهو الجبل الطويل.

٢٦- ﴿كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ﴾

٢٧- ﴿وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلالِ وَالْإِكْرَامِ﴾

[١٠٦٦] {عَلَيْهَا} على الأرض. {وَجْهُ رَبِّكَ} ذاته، والوجه يعبر به عن الجملة

١٥ والذات، ومساكين مكة يقولون: أين وجه عربي كريم ينقذني من الهوان؟

[١٠٦٧] و{ذُو الْجَلالِ وَالْإِكْرَامِ} صفة الوجه. وقرأ عبد الله «ذي»، على صفة

{رَبِّكَ}. ومعناه: الذي يجعله الموحدون عن التشبيه بخلقه وعن أفعالهم؛ أو الذي يقال له: ما أجلك وأكرمك! أو من عنده الجلال والإكرام للمخلصين من عباده.

[١٠٦٨] وهذه الصفة من عظيم صفات الله؛ ولقد قال رسول الله ﷺ: أَلْظَوْا بِيَاذا

٢٠ الجلال والإكرام. وعنه عليه الصلاة والسلام: أنه مر برجل وهو يصلي ويقول: يا ذا

الجلال والإكرام، فقال: قد استجيب لك.

28. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

[1069] **Şayet** “Bunda nasıl bir *nimet* var ki?” **dersen şöyle derim:** Buradaki nimet nimetin en büyüğüdür; yani hemen akabinde [dünyadaki amellere] karşılık verme vaktinin gelmesi...

- 5 **29. Göklerde ve yerde kim varsa hepsi O’ndan ister; O her an bir ‘iş’te...**
30. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

[1070] Göklerde ve yerde olan herkes O’na muhtaçtır. Göktekiler, dinlerine ilişkin şeyleri, dünyadakiler de hem dinlerine hem de dünyalarına ilişkin olan şeyleri O’ndan isterler.

- 10 [1071] “O her an bir ‘iş’te.” Yani her vakit ve her an birtakım işleri ihdas etmekte ve birtakım hâlleri yenilemektedir. Nitekim Hazret-i Peygamber’den rivayet edildiğine göre, kendisi bu âyeti okumuş ve kendisine “Sözü edilen bu *şe’n* (iş) nedir?” denilince, buyurmuştur: “Günahı bağışlamak, sıkıntıyı gidermek, bir kavmi yüceltirken diğerini alçaltmak O’nun şanından olanlar cümlesindedir.” İbn Uyeyne’den: Allah katında mutlak zaman (*dehr*) iki gündür; biri dünyanın ömrü olan gün. Allah’ın o günkü *şe’ni* (iş); emretme, yasaklama, öldürme, diriltme, verme ve almadır. Diğerisi ise kıyamet günüdür. Oradaki *şe’ni* ise ceza ve hesaptır.

- 20 [1072] Söylendiğine göre; âyet “Allah Cumartesi (*sebt*) günü hiçbir şey hakkında hüküm vermez!” demeleri¹ üzerine Yahudiler hakkında inmiştir.

- [1073] Hükümdarlardan biri Allah’ın ‘iş’ini vezirine sormuş ve ertesi güne kadar mühlet vermişti. Vezir üzgün bir şekilde sorunun cevabını düşünerek huzurdan çıktı. Siyahî bir kölesi vardı; dedi ki: “Efendim, başınıza gelen musibeti bana söyleyin; Allah sizin durumunuza belki benim sayemde bir kolaylık getirir.” O da söyledi. Köle, “Ben onu hükümdara tefsir ederim, siz ona bildirin.” dedi. Ve şöyle açıkladı: “Ey hükümdar! Allah’ın ‘iş’i; geceyi gündüze, gündüzü geceye sokmaktır, ölüden diri, diriden ölü çıkarmaktır; hastaya şifa vermek, sağlıklı olanı hasta etmektir; âfiyettekine belâ vermek, belâ içindekini düze çıkarmaktır; zelili aziz, azizi zelil kılmaktır; zengini yoksul, yoksulu zengin eylemektir...” Hükümdar ona, “Aferin, güzel söyledin!” dedi ve vezire, üzerindeki vezirlik hil’atini ona giydirmesini emretti. Köle, “Efendim!.. Bu da Allah’ın bir ‘iş’i!..” dedi.

1 Bu iddia, Tevrat’ın girişinde ve “10 Emir” içerisinde yer almaktadır. / ed.

٢٨- ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

[١٠٦٩] فإن قلت: ما النعمة في ذلك؟ قلت: أعظم النعمة وهي مجيء وقت الجزاء عقيب ذلك.

٢٩- ﴿يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ﴾

٣٠- ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

[١٠٧٠] كلُّ من أهل السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مفتقرون إليه، فيسأله أهل السَّمَوَاتِ ما يتعلق بدينهم، وأهل الأرض ما يتعلق بدينهم ودنياهم.

[١٠٧١] {كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ} أي كل وقت وحين يُحدث أمورًا ويجدد أحوالًا، كما روى عن رسول الله ﷺ أنه تلاها فقليل له: وما ذلك الشأن؟ فقال: من شأنه أن يغفر ذنبا ويفرج كربا، ويرفع قوماً ويضع آخرين. وعن ابن عيينة: الدهر عند الله تعالى يومان؛ أحدهما اليوم الذي هو مدّة عمر الدنيا، فشأنه فيه الأمر والنهي والإماتة والإحياء والإعطاء والمنع؛ والآخر يوم القيامة، فشأنه فيه الجزاء والحساب.

[١٠٧٢] وقيل: نزلت في اليهود حين قالوا: إنَّ الله لا يقضي يوم السبت شيئاً.

[١٠٧٣] وسأل بعض الملوك وزيره عنها فاستمهله إلى الغد وذهب كئيباً يفكر فيها، فقال غلام له أسود: يا مولاي، أخبرني ما أصابك، لعل الله يسهل لك على يدي. فأخبره فقال له: أنا أفسرها للملك فأعلمه؛ فقال: أيها الملك شأن الله أن يولج الليل في النهار ويولج النهار في الليل، ويخرج الحي من الميت ويخرج الميت من الحي، ويشفي سقيماً ويسقم سليماً، ويتلى معافي ويعافي مبتلى، ويعز ذليلاً ويذل عزيزاً ويفقر غنياً ويغني فقيراً. فقال الأمير: أحسنت، وأمر الوزير أن يخلع عليه ثياب

الوزارة، فقال: يا مولاي، هذا من شأن الله!

[1074] Nakledildiğine göre Abdullah b. Tâhir (v. 230/844), Hüseyin b. Fadl'ı çağırılmış ve ona; “Üç âyet bana *müşkil* geliyor, seni onları bana açıkla-
 yasın diye çağırdım!” demişti. “Biri; [Âdem'in katil oğlu] nedamet getirenlerden
 oldu.’ [Mâide 5/31] âyetidir. Oysa nedametın tevbe olduğu sahih olarak bilin-
 5 mektedir.¹ İkincisi ‘O her an bir ‘iştedir.’ âyetidir; sahih olarak bilinmektedir
 ki kıyamete kadar her ne olup bitecekse kalem hepsini yazmış ve mürekkep
 kurumuştur. [Üçüncüsü] ‘İnsan ancak kendi çalışmasının karşılığını alabilir.’
 [Necm 53/39] O zaman ‘kat kat sevap verilmesi’ ne olacak?” Hüseyin dedi
 ki: “Nedametın bu ümmet için tevbe olması, ama o ümmet için olmaması
 10 mümkündür; çünkü Allah bu ümmeti diğer ümmetlerle müştereklik arz et-
 meyen birtakım özelliklerle ayrıcalıklı kılmıştır. Hem, ‘Kabil’in nedametının,
 kardeşi Habil’i öldürmesine yönelik olmayıp, onu (sırtında) taşımaya yönelik
 olduğu’ da söylenmiştir. ‘İnsan ancak kendi çalışmasının karşılığını alabilir.’
 âyetine gelince, bunun anlamı şudur: Onun sadece çalışmasının karşılığını hak
 15 etmesi adalet gereği olmaktadır; ama Allah buyurmuştur ki dilersem lutuf
 olarak kulunun bir iyiliğine bin karşılık veririm! ‘O her an bir ‘iştedir.’ âye-
 tine gelince buradaki *şerh*ler, Allah’ın ilk takdir buyurduğu durumlarla ilgili
 değil, ortaya çıkardığı durumlarla ilgilidir.”² Bunun üzerine Abdullah kalktı
 ve onun başını öptü ve ona ihsanda bulunulmasını emretti.

20 **31. Ey insanlar ve cinler! Yakında ilgileneceğiz sadece sizinle...**
32. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

[1075] سَنَفْرُغُ لَكُمْ (Yakında sadece sizinle ilgileneceğiz!) ifadesi; bir kimsenin
 tehdit ettiği kimseye *se-efruğu le-ke* demesinden isti'âre yoluyla alınmış bir söz-
 dür; yani beni seninle uğraşmaktan alıkoyacak her şeyden el çekip sırf seninle
 25 uğraşacağım, başka bir meşgalem olmayacak! Maksat, onun üstesinden gelme
 ve öç alma konusunda elden geleni yapmaktır. Şu, murat edilmiş de olabilir:
 Dünya sona erecek ve sonuna varacak; o zaman “O her an bir ‘iştedir.’ âyetiyle
 murat etmiş olduğu her türlü durumun yaratılması sona erecek ve sadece tek
 bir *şerh* (iş) kalacaktır; o da yaptıklarınıza karşılık vermektir. Allah Teâlâ bunu
 30 mesel yoluyla sırf onlarla uğraşma şeklinde beyan buyurmuştur.

[1076] İfade; (i) öznesi Allah olmak üzere *se-yefruğu le-küm* okunmuş-
 tur; yine, (ii) *se-efruğu le-küm*; (iii) -fethalı ve kesreli- Nun'la ve fethalı Râ
 ile *se-nefrağu* ve *se-nifrağu*; (iv - v) fethalı ve zammeli Yâ ile ve Râ'nın fetha-
 sıyla *se-yefrağu* ve *se-yufrağu* şeklinde de okunmuştur.³ (vi) İbn Übeyy'in kı-
 35 raati “Yakında size yöneleceğiz!” anlamında *se-nefruğu ileyküm* şeklindedir.

1 Yani âyette Kabil'in pişman olduğu söylenmekte, pişmanlığın tevbe sayılacağı da sahih hadislerden bilinmekte; ama Kabil yine de affedilmemiş sayılıyor. / ed

2 Yani Allah bunları nihai karara bağlamış olsa da, her an ortaya / varlık sahnesine çıkarmaktadır. / ed.

3 (i ve iv) Yakında sadece sizinle ilgilenecek Allah! (ii) Yakında sadece sizinle ilgileneceğim! (iii) Yakında sadece sizinle ilgileneceğiz! (v) Yakında sadece sizinle ilgilenecek! / ed.

[١٠٧٤] وعن عبد الله بن طاهر أنه دعا الحسين بن الفضل وقال له: أشكلت على ثلاث آيات، دعوتك لتكشفها لي: قوله تعالى {فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ} [المائدة: ٣١]، وقد صح أن الندم توبة. وقوله تعالى {كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ} وقد صح أن القلم قد جفَّ بما هو كائن إلى يوم القيامة. وقوله تعالى {وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى} [النجم: ٣٩]، فما بال الأضعاف؟ فقال الحسين: يجوز أن لا يكون الندم توبة في تلك الأمة، ويكون توبة في هذه الأمة؛ لأن الله تعالى خص هذه الأمة بخصائص لم يشاركهم فيها الأمم. وقيل: إن ندم قابيل لم يكن على قتل هابيل، ولكن على حمله. وأما قوله: {وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى} فمعناه: ليس له إلا ما سعى عدلاً، ولي أن أجزيه بواحدة ألفاً فضلاً. وأما قوله: {كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ} فإنها شؤون يبيدها لا شؤون يبتدئها؛ فقام عبد الله وقبل رأسه وسوّغ خراجه.

٣١- ﴿سَنْفُرُغُ لَكُمْ أَيُّهُ الثَّقَلَانِ﴾

٣٢- ﴿فِي أَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

[١٠٧٥] {سَنْفُرُغُ لَكُمْ} مستعار من قول الرجل لمن يتهدده: سأفرغ لك، يريد: سأتجرّد للإيقاع بك من كل ما يشغلني عنك، حتى لا يكون لي شغل سواه. والمراد: التوفر على النكاية فيه والانتقام منه. ويجوز أن يراد: سنتهي الدنيا وتبلغ آخرها، وتنتهي عند ذلك شؤون الخلق التي أرادها بقوله {كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ} فلا يبقى إلا شأن واحد وهو جزاؤكم، فجعل ذلك فراغاً لهم على طريق المثل.

[١٠٧٦] وقرئ «سيفرغ لكم»، أي الله تعالى، «وسأفرغ لكم»، و«سفرغ»، بالنون مفتوحاً ومكسوراً وفتح الراء، و«سيفرغ»، بالياء مفتوحاً ومضمومًا مع فتح الراء. وفي قراءة أبي «سفرغ إليكم»، بمعنى: سنقصد إليكم.

[1077] *Sekaleyn* (iki ağırlıklı varlık) “insan ve cinler”dir; bu şekilde isimlendirilmeleri yeryüzünde iki ağırlık olmaları sebebiyledir.

33. Ey cin ve insan toplumu! Göklerin ve yerin sınırlarını delip geçin, gücünüz yeterse... Ama güçlü bir araç olmadan delip geçemezsiniz kesinlikle!

34. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

35. Üzerinize bir ateş seli ve zehirli duman salınır da başaramazsınız.

36. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

[1078] “Ey cin ve insan toplumu!” ifadesi أَيُّهَا الثَّقَلَانِ (Ey *sekaleyn*! [31]) hitabının tercümesi gibidir. “Gücünüz yeterse” yani benim hükmümden kaçabilme, benim mülk ve saltanatımdan, göğümünden ve ‘yer’imden çıkmaya gücünüz yeterse, hiç durmayın çıkın! Sonra da buyurdu ki: Ama buna nüfuz edemezsiniz; bu ancak güç, kuvvet ve galebe ile olur... da bunlar nerede siz nerede?! Tıpkı “O’nu ne yerde âciz bırakabilirsiniz ne de gökte!” [Ankebût 29/22] âyetindeki gibi. Rivayete göre melekler *-aleyhimüsselâm-* inip bütün mahlûkatı kuşatır; cinler ve insanlar onları gördüklerinde kaçır, her nereye dönseler mutlaka melekleri kendilerini her yönden ihata etmiş hâlde bulurlar.

[1079] شَوَاطِئُ وَنَحَاسٌ kelimeleri kesre ile de zamme ile de okunmuştur. *Şuvâz* yalaz (saf alev) *nubâs* ise duman demektir. Şair şöyle demiştir:

Allah’ın hiç is - duman kılmadığı halis zeytinyağı lambası gibi parlar (yüzü)

Denilmiştir ki onların başlarına dökülecek olan eritilmiş sarı madendir. İbn Abbas’tan nakledilmiştir ki kabirlerinden çıktıklarında bir ateş onları mahşer yerine sürecektir. *Nubâs* kelimesi شَوَاطِئُ üzerine atıfla merfû‘; نَارٍ üzerine atıfla da mecrur okunmuştur. *Libâf* - *luhuf* örneğinde olduğu gibi *nubâs*’ın çoğulu olarak *nubus* şeklinde de okunmuştur; duman anlamındadır. “Azapla öldürürüz!” anlamında *ve nebussu* şeklinde de okunmuştur. Yine, *nursilü ‘aleykümâ şuvâz^{an} min nârⁱⁿ ve nubâs^{en}* (İkinizin de üzerine bir ateş seli ve zehirli duman salarız) “da başaramazsınız” yani [başarısızlıktan] kaçınamazsınız, şeklinde de okunmuştur.

37. Gök ikiye ayrılıp; ‘zeytinyağının dipte kalan tortusu gibi (eriyerek, renkten renge giren) bir gül’e dönüştüğünde...

38. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

[1080] كَالِدِهَانِ yani tıpkı كَالْمَهْلِ [Ma‘âric 70/8] ifadesinde olduğu üzere, “zeytinyağının dipte kalan tortusu gibi kıpkırmızı “bir güle”... الدِّهَانِ *dühnün* çoğulu ya da kendisi ile yağlanan şeyin adıdır; tıpkı *hızâm* (hızma) ve *idâm* (katık) gibi.

[١٠٧٧] والثقلان الإنس والجن، سميا بذلك لأنهما ثقلا الأرض.

٣٣- ﴿يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنَّ اسْتِطْعَمْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَوَاتِ
وَالْأَرْضِ فَأَنْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ﴾

٣٤- ﴿فَبِأَيِّ آيَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

٣٥- ﴿يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِنْ نَارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا تَنْتَصِرَانِ﴾

٣٦- ﴿فَبِأَيِّ آيَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

[١٠٧٨] {يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ} كالترجمة لقوله {أَيُّهَا الثَّقَلَانِ} [٣١]. {إِنْ}

اسْتِطْعَمْتُمْ} أن تهربوا من قضائي، وتخرجوا من ملكوتي ومن سمائي وأرضي فافعلوا.

ثم قال: لا تقدرون على النفوذ {إِلَّا بِسُلْطَانٍ}، يعني بقوة وقهر وغلبة. وأتى لكم

ذلك! ونحوه: {وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ} [العنكبوت: ٢٢]. وروى:

أن الملائكة عليهم السلام تنزل فتحيط بجميع الخلائق، فإذا رآهم الجن والإنس

هربوا، فلا يأتون وجهًا إلا وجدوا الملائكة أحاطت به.

[١٠٧٩] قرئ «شواظ ونحاس»، كلاهما بالضم والكسر. والشواظ اللهب

الخالص، والنحاس الدخان؛ وأنشد:

تُضِيءُ كَصَوِّ سِرَاجِ السَّلِيطِ * لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ فِيهِ نُحَاسًا

وقيل: الصفر المذاب يصب على رؤوسهم. وعن ابن عباس رضي الله عنه: إذا خرجوا من

قبورهم ساقهم شواظ إلى المحشر. وقرئ «ونحاس»، مرفوعًا عطفًا على {شواظ}.

ومجرورًا عطفًا على {نار}. وقرئ «ونحس» جمع نحاس، وهو الدخان، نحو لحاف

ولحف. وقرئ «ونحس» أي ونقتل بالعداب. وقرئ «نرسل عليكم شواظًا من نار

ونحاسًا»، {فَلَا تَنْتَصِرَانِ} فلا تمتنعان.

٣٧- ﴿فَإِذَا انشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ﴾

٣٨- ﴿فَبِأَيِّ آيَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

[١٠٨٠] {وَرْدَةً} حمراء {كَالدِّهَانِ} كدهن الزيت، كما قال {كَالْمُهْلِ} [المعارج:

٨]، وهو درديّ الزيت، وهو جمع دهن، أو اسم ما يدهن به كالخزام والإدام. قال:

(O iki göz) acelesi olanın henüz yağlanmamış yarık kırbaları gibidir âdeta *Dihâmın* “kırmızı deri / kızıl sahtiyan” olduğu da söylenmiştir. ‘Amr b. Ubeyd; “Kızıl bir gök *oldu.*” anlamında *verdet^{im}* şeklinde merfû‘ okumuştur. Bu, *tecrîd* adı verilen bir edebî türdür. [Örneği:]

- 5 (Ömrüm vefa eder de) kalırsam, mutlaka yola çıkarım
ganimet alınacak ya da bir *efendinin* öleceği bir gazveyle¹

39. İşte o gün, ne insana sorulur günahı ne de cine...

40. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

- [1081] “Ne insana” yani insanların bir kısmına. وَلَا جَانٌّ kavliyle *ve lâ cinn^{um}* (ne de cine) demek istemiş olup “bir kısım cinlere” demektir. Âyette; cinlerin atası olan *Cânn*, cinler yerine konulmuş olmaktadır. Tıpkı Hâşim derken Hâşimoğulları kastedildiği gibi. عَنِ ذَنْبِهِ (günahı) kavlindeki الإنس’e giden zamir *ba’d* anlamında olduğu için tekil kılınmıştır. Mâna şudur: Onlara sorulmaz; çünkü mücrimleri simasından -yani kapkara suratlı ve gök
15 gözlü oluşlarından- tanınırlar.

- [1082] **Şayet** “Bu; ‘Senin Rabbine yemin ederim ki onların tamamına soracağız yapmakta oldukları şeyleri!’ [Hicr 15/92] ve ‘Durdurun onları; çünkü sorulacak kendilerine!’ [Sâffâr 37/24] âyetlerine ters [değil mi]dir?” **dersen şöyle**
20 **derim:** Âhîret, uzun bir ‘gün’dür ve o günde pek çok yer vardır. Bu itibarla onlar bir yerde sorguya çekilirler, başka bir yerde ise sorgulanmazlar. Katâde demiştir ki “Sorgu olur, sonra insanların ağızları mühürlenir ve yapmış oldukları şeyleri elleri, ayakları haber verir.” Yine denilmiştir ki günahı kendince belli olsun diye sorgulanmaz, ancak azarlama amaçlı olarak sorguya çekilir.

- [1083] Hasan-ı Basrî (v. 110/728) ve Amr b. Ubeyd (v. 144/761), -her
25 ne kadar haddi üzere (yani birincisi harf-i lîn, ikincisi de idğamlı) olsa da iki sâkin bir araya gelmesin diye *ve lâ ceen^{um}* okumuşlardır.²

41. Çünkü mücrimler simalarından tanınırlar; perçemlerinden ve ayaklarından tutul(up atılı)rlar (ateşe).

42. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

- 30 **43. İşte, mücrimlerin yalanladığı cehennem!**

44. Bununla kızgın bir kaynar su arasında gider gelirler biteviye.

45. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

1 Şairin, sahip olduğu *kerem* (efendilik) vasfını kendisinden *tecrîd* edip, ona ayrı bir varlık (efendi) verdiği gibi, Amr b. Ubeyd’in kıraatinde de gökten ‘kızıl gül’ denilen bir şeyi göğün bizzat kendisiymiş gibi çıkartmakta, gökten ayrı bir varlık vermektedir (Tıybîden). / ed.

2 Nitekim Fâtiha sûresinin son âyetindeki وَلَا الضَّالِّينَ ifadesini de *ve le’d-daellîne* okumuşlardır. / ed.

كَأَنَّهُمَا مَزَادَتَا مُتَعَجِّلٌ * فَرِيَّانٍ لَمَّا تُدْهَنَا بِدِهَانٍ

وقيل: الدهان الأديم الأحمر. وقرأ عمرو بن عبيد «وردة»، بالرفع، بمعنى: فحصلت سماء وردة، وهو من الكلام الذي يسمى التجريد، كقوله:

فَلَمَّ بَقِيْتُ لِأَرْحَلَنَّ بِغَزْوَةٍ * تَحْوِي الْغَنَائِمَ أَوْ يَمُوتَ كَرِيمٌ

٥ - ٣٩- ﴿فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ﴾

٤٠- ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

[١٠٨١] {إِنْسٌ} بعض من الإنس {وَلَا جَانٌّ} أريد به ولا جن، أي ولا بعض من الجن؛ فوضع الجان الذي هو أبو الجن موضع الجن، كما يقال: هاشم، ويراد ولده. وإنما وحد ضمير الإنس في قوله {عَنْ ذَنْبِهِ} لكونه في معنى البعض. والمعنى: لا يسألون، لأنهم يعرفون بسيما المجرمين، وهي سواد الوجوه وزرقة العيون.

[١٠٨٢] فَإِنْ قُلْتَ: هذا خلاف قوله تعالى {فَوَرَبِّكَ لَنَسْتَأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ} [الحجر: ٩٢]، وقوله {وَقِفُّهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ} [الصفات: ٢٤]. قلت: ذلك يوم طويل وفيه مواطن؛ فيسألون في موطن ولا يسألون في آخر. قال قتادة: قد كانت مسألة، ثم ختم على أفواه القوم، وتكلمت أيديهم وأرجلهم بما كانوا يعملون. وقيل: لا يسأل عن ذنبه ليعلم من جهته، ولكن يسأل سؤال توبيخ.

[١٠٨٣] وقرأ الحسن وعمرو بن عبيد «ولا جانٌّ» فراؤا من التقاء الساكنين، وإن كان على حده.

٤١- ﴿يُعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأَقْدَامِ﴾

٤٢- ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

٤٣- ﴿هَذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ﴾

٤٤- ﴿يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَمِيمٍ آنٍ﴾

٤٥- ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

٥

١٠

١٥

٢٠

[1084] “Perçemlerinden ve ayaklarından tutul(up atılı)rlar (ateşe)!” Dahhâk demiştir ki perçemi ile ayağı sırt tarafından bir zincirle bir araya çatılır. Şu da söylenmiştir: Melekler onları sürükler; bazen perçemlerinden tutup çekerler bazen de ayaklarından sürüklerler.

- 5 [1085] حَمِيمٍ ان كızgınlığı ve kıvamı en son noktasına gelmiş olan sıcak su demektir; yani onlara, cehenneme sürüklenmek ve kaynar su içirmek suretiyle azap edilir. Denilmiştir ki ateş azabından kurtulmak için her imdat dediklerinde imdatlarına kaynar su ile karşılık verilecektir! Şu da söylenmiştir: Cehennem vadilerinden bir vadi vardır ki orada bütün cehennem ehlinin ifrazatı (sidik, irin vs.) toplanır; onlar bukağılar içinde oraya getirilirler ve o ifrazat ırmağının içine daldırılırlar, o kadar ki kemikler etlerinden ayrılır. Sonra oradan Allah onları yeniden yaratmış olduğu hâlde çıkarılırlar.

[1086] [تَطْوْفُونَ] tatvîf masdarından *yutavvefûne* (fir döndürülürler) şeklinde de okunmuştur. *Yetetavvafûne* anlamında *yettavvefûne* ve *yutâfûne* de okunmuştur. İbn Mes’ûd’un kıraati *hâzihî cehennemul’letî kuntumâ bi-hâ tukezzi-bâni tasleyâni lâ temûtâni fi-hâ ve lâ tahyeyâni yetûfûne beynehumâ* şeklindedir.¹

[1087] Zikretmiş olduğu azabın dehşetinin Allah’ın “nimeti”² olması, ondan kurtulmanın Allah’ın rahmet ve lutfu ile kurtulması ve ona karşı uyarıda bulunması lutfudur.

20 **46. İki cennet vardır, Rabbinin huzuruna çıkacağı endişesi ile yaşayan kimseye.**

47. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

48. Fıskıran sürgünler [çeşit çeşit ağaçlar] vardır ikisinde de...

49. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

25 **50. Gürül gürül akan iki pınar vardır ikisinde de...**

51. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

52. Her tür meyveden iki eş (yani, bir çift) vardır ikisinde de...

53. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

[1088] “Rabbinin huzuru” kıyamet günü kulların hesap için duracakları yer. Tıpkı “Bütün insanların, Âlemlerin Rabbi’nin huzuruna çıkacağı gün...” [Mutaffifin 83/6] âyetindeki gibi. Benzeri “Bu, Benim huzuruma çıkacağından ve tehdidimden kork[up ona göre davran]anlara vaadimdir.” [İbrâhîm 14/14] âyettir.

1 “İşte her ikinizin de yalanladığı cehennem! Şimdi dibini boylayacaksınız buranın! Ne öleceksiniz ne de hayatta kalacaksınız! İkisinin arasında gider gelirler biteviye.” / ed.

2 *Âlâ’* (mfr. *elâ*) kelimesini Allah’ın nimetleri olarak değil, edimleri olarak düşündüğümüz takdirde, bu vb. tevellere gerek kalmayacaktır; çünkü edim olumlu olumsuz her tür ilâhî tecelliyi kapsar. / ed.

[١٠٨٤] {فِيؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأُقْدَامِ} عن الضحاك: يجمع بين ناصيته وقدمه في سلسلة من وراء ظهره. وقيل: تسحبهم الملائكة تارة تأخذ بالنواصي، وتارة تأخذ بالأقدام.

[١٠٨٥] {حَمِيمٍ آَنِ} ماء حارّ قد انتهى حرّه ونضجه، أي يعاقب عليهم بين
 ٥ التصلية بالنار وبين شرب الحميم. وقيل: إذا استغاثوا من النار جعل غياثهم الحميم.
 وقيل: إن وادياً من أودية جهنم يجتمع فيه صديد أهل النار فينطلق بهم في الأغلال،
 فيغمسون فيه حتى تنخلع أوصالهم؛ ثم يخرجون منه وقد أحدث الله لهم خلقاً جديداً.
 [١٠٨٦] وقرئ «يُطَوِّفُونَ»، من التطويق. و«يَطَوِّفُونَ»، أي يتطَوِّفُونَ و«يُطَافُونَ».
 وفي قراءة عبد الله «هذه جهنم التي كنتم بها تكذبان؛ تصليان لا تموتان فيها ولا
 ١٠ تحييان يطوفون بينهما».

[١٠٨٧] ونعمة الله فيما ذكره من هول العذاب: نجاة الناجي منه برحمته وفضله،
 وما في الإنذار به من اللطف.

٤٦- ﴿وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٌ﴾

٤٧- ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

٤٨- ﴿ذَوَاتَا أَفْنَانٍ﴾

٤٩- ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

٥٠- ﴿فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ﴾

٥١- ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

٥٢- ﴿فِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ زَوْجَانِ﴾

٥٣- ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

[١٠٨٨] {مَقَامَ رَبِّهِ} موقفه الذي يقف فيه العباد للحساب يوم القيامة؛ {يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ} [المطففين: ٦]. ونحوه {لِمَنْ خَافَ مَقَامِي} [إبراهيم: ١٤].

“Rabbin makamı” derken Rabbin, kendisi üzerinde kâim -yani koruyucu ve kontrolcü- olduğunu¹ kastetmiş olması da mümkündür. “Peki, O değil mi herkesin kazancı üzerindeki yegâne kayyım?” [Ra’d 13/33] ayetindeki gibi. Bizzat O murakabe eder; bu yüzden kimse O’na isyana cesaret edemez. Denilmiştir ki *مخام* kelimesi *mukham* yani fazlalıktır. Sözelimi *ehâfu cânibe fulânⁱⁿ* (Falanın yanından korkuyorum!) ve *fe’altu hâzâ li-mekânike* (Bunu senin yerin için yaptım.) dersin. Şair de şöyle demiştir:

Onunla kuşu ürküttüm ve kurdun makamını ondan kovdum korkuluk gibi!
 “Kurdun *makamını* ondan kovdum” derken, kurdu ondan kovdum demek istemektedir.

[1089] **Şayet** “Neden iki cennet buyurmuş?” **dersen şöyle derim:** Hitap *sekaleyn* yani insan ve cin içindir. Âdeta şöyle buyrulmaktadır: Siz [insan ve cin]lerden, biri korkan insan için, diğeri korkan cin için olmak üzere, her iki korkan için iki cennet vardır. Şöyle de denilebilir: Biri taatleri işlediği için, diğeri de masiyetleri terk ettiği için iki cennet vardır; zira teklif bu iki esas üzerinde dönüp dolaşır. Şöyle bir yorum da mümkündür: Bir cennet, sevaplarına karşılık verilir, diğeri cennet ise Allah’tan bir lutuf ve ihsan olmak üzere ona ilave edilir. Tıpkı “İhsan üzere hareket edenlere daha güzeli vardır, hem de fazlasıyla...” [Yûnus 10/26] âyetindeki gibi.

[1090] *Efnân* -yani ağacın dallarından fıskıran sürgünler- kelimesinin bilhassa zikredilmesi, yaprak ve meyveyi veren unsurların bunlar olması, gölgelerin bunlardan uzaması ve yemişlerin bunlardan toplanır olması sebebiyledir. Şu da söylenmiştir: *Efnân* canların çektiği gözlerin haz aldığı envâ-i çeşit nimetler demektir. Nitekim şair şöyle demiştir:

Her tür zevki tattım, tadını çıkarttım gençliğin!
 Benim için toz pembe² geçti şu hayat!..

[1091] Aşağıya - yukarıya; nasıl dilerse o şekilde “gürül gürül akan iki pınar.” Bunların misk dağından aktıkları söylenmiştir. Hasan-ı Basrî’den: Tatlı su ile akarlar, onlardan biri *Tesnîm*, diğeri *Selsebil*dir.³

[1092] “İki eş” yani iki sınıf. Denilmiştir ki bir sınıf bildik meyveler, diğeri ise görülmedik, bilinmedik meyvelerdir.

54. Hele o astarları atlastan olan döşemelere yaslananlar... Devşirilme vakti gelmiştir iki cennetin de.

55. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

1 Yani Allah’ın kendisini gözetlemekte olduğundan korkanlar için... / ed.

2 Mot-a-mot “yemyeşil, parlak...” Sadece Arapların değil, herkesin meftun olduğu iki güzellik... Ancak bunlar daha ziyade insan, ağaç, çevre vb. somut şeylerde kullanılır; şiirde kastettiği soyut bir şeydir. / ed.

3 *Tesnîm* için bkz. Mutaffifin 83/27; *Selsebil* için bkz. İnsân 76/18. / ed.

ويجوز أن يراد بمقام ربه أن الله قائم عليه، أي حافظ مهيمن، من قوله تعالى {أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ} [الرعد: ٣٣]؛ فهو يراقب ذلك فلا يجسر على معصيته. وقيل: هو مقحم، كما تقول: أخاف جانب فلان، وفعلت هذا لمكانك. وأنشد:

ذَعَرْتُ بِهِ الْقَطَا وَنَفَيْتُ عَنْهُ * مَقَامَ الذَّنْبِ كَالرَّجُلِ اللَّعِينِ

٥ يريد: ونفيت عنه الذنب.

[١٠٨٩] فإن قلت: لم قال {جَنَّتَانِ}؟ قلت: الخطاب للثقلين؛ فكأنه قيل: لكلِ خائفين منكما جنتان؛ جنة للخائف الإنسي، وجنة للخائف الجنّي. ويجوز أن يقال: جنة لفعل الطاعات، وجنة لترك المعاصي؛ لأن التكليف دائر عليهما؛ وأن يقال: جنة يثاب بها، وأخرى تضم إليها على وجه التفضل، كقوله تعالى {لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ} [يونس: ٢٦].

[١٠٩٠] خص الأفنان بالذكر، وهي الغصنة التي تتشعب من فروع الشجرة، لأنها هي التي تورق وتثمر، فمنها تمتد الظلال، ومنها تجتنى الثمار. وقيل: الأفنان ألوان النعم ما تشتهي الأنفس وتلذ الأعين. قال:

وَمِنْ كُلِّ أَفْنَانٍ اللَّذَاذَةُ وَالصَّبَا * لَهْوَةٌ بِهِ وَالْعَيْشُ أَخْضَرُ نَاصِرُ

[١٠٩١] {عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ} حيث شاءوا في الأعالي والأسافل. وقيل: تجريان من جبل من مسك. وعن الحسن: تجريان بالماء الزلال؛ إحداهما التسنيم، والأخرى السلسيل.

[١٠٩٢] {زَوْجَانِ} صنفان. قيل: صنف معروف وصنف غريب.

٥٤- ﴿مُتَكَيِّبِينَ عَلَى فُرُشٍ بَطَائِنُهَا مِنْ إِسْتَبْرَقٍ وَجَنَى الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ﴾

٥٥- ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

٢٠

[1093] مُتَّكِبِينَ kelimesi [Allah'tan] korkanları övme tarzında mansûb olmaktadır. Yahut onlardan hâldir;¹ çünkü مَنْ خَافَ (korkan) ifadesi çoğul anlamındadır.

[1094] “Astarları atlastan” yani kalın ipekten “olan döşemelere”... Astarı kalın ipekten ise dış yüzü kim bilir nasıl olur?! Dış yüzlerinin sündüsten olduğu da, nurdan olduğu da söylenmiştir.

[1095] “... gelmiştir” yani ayakta olan da, oturan da, uyuyan da uzanacak şekilde yakındır.

[1096] (وَجَنَى) Cim'in kesresiyle *cinâ* şeklinde de okunmuştur.

56. Her birinde, sadece kendi eşlerine bakan öyle dilberler vardır ki onlardan evvel, ne insan -ne de cin- eli değmiştir ellerine.

57. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

[1097] فِيهِنَّ (her birinde) yani sayılan; iki cennet, iki göze, meyve, döşekler, meyve derme gibi nimetlerin içinde... Ya da birtakım mekânlar, saray ve meclisler içerdiği için iki cennette.

[1098] “Sadece kendi eşlerine bakan” yani öyle kadınlar ki gözlerini eşlerinin üzerinden ayırmazlar; onlardan başkalarına bakmazlar.

[1099] Onlardan insan dışı olanlardan hiçbirine insan eli değmemiş; cin dışı olanlara da hiçbir cin eli değmemiştir. Bu âyet cinlerin de aynen insanlar gibi ilişkiye girdiklerine delildir. [لَمْ يَطْمِئُنُّنَّ] Mim'in zammesiyle lem yatmushunne şeklinde de okunmuştur.

58. Yakut (kadar parlak) ve mercan (kadar beyaz)dırlar neredeyse.

59. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

[1100] Denilmiştir ki bu niteleme yakutların berraklığı ve mercanların beyazlığı hakkındadır. İncinin küçük olanı daha beyaz olur. Denilmiştir ki cennet hürisi yetmiş kat elbise giyer bununla birlikte (o kadar şeffaftır ki) billur kadehte kırmızı şurubun gözükmese gibi baldırlarının iliği arkasından görülür.

60. İhsanın karşılığı ihсандan başka bir şey olur mu?

61. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

[1101] “İhsamın” yani amel güzelliğinin “karşılığı, *ihсандan*” yani güzel sevap vermektan “başka bir şey olur mu?” Muhammed b. el-Hanefiyye'den (v. 81/700), bunun herhangi bir kayıt olmaksızın, mutlak olarak; hem iyi hem de kötü kimseler için geçerli olduğu nakledilmiştir; yani iyilik yapan herkes iyilik, kötülük yapan herkes kötülük görür.²

1 (i) “Hele o ... yaslananlar.” (ii) “... yaslanmış olarak”/ ed.

2 Ayrıca bkz. Zilzâl 99/7-8. / ed.

[١٠٩٣] {مُتَكَبِّرِينَ} نصب على المدح للخائفين؛ أو حال منهم، لأن من خاف في معنى الجمع.

[١٠٩٤] {بَطَائِنُهَا مِنْ إِسْتَبْرَقٍ} من ديباج ثخين، وإذا كانت البطائن من الإستبرق، فما ظنك بالظواهر؟ وقيل: ظواهرها من سندس. وقيل: من نور.

٥ [١٠٩٥] {ذَانٍ} قريب يناله القائم والقاعد والنائم.

[١٠٩٦] وقرئ «وجنى»، بكسر الجيم.

٥٦- {فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ لَمْ يَطْمِئِنَّهُنَّ إِنَّسَ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌ}

٥٧- {فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ}

[١٠٩٧] {فِيهِنَّ} في هذه الآلاء المعدودة من الجنتين والعينين والفاكهة والفرش والجنى؛ أو في الجنتين، لاشتمالها على أماكن وقصور ومجالس.

[١٠٩٨] {قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ} نساء قصرن أبصارهن على أزواجهن، لا ينظرن إلى غيرهم.

[١٠٩٩] لم يطمث الإنسيات منهن أحد من الإنس، ولا الجنيات أحد من الجن. وهذا دليل على أن الجن يطمثون كما يطمث الإنس. وقرئ «لم يطمثهن»، بضم الميم.

١٥ ٥٨- {كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ}

٥٩- {فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ}

[١١٠٠] قيل: هنّ في صفاء الياقوت وبياض المرجان وصغار الدر أنصع بياضاً. قيل: إنّ الحوراء تلبس سبعين حلة، فيرى مخ ساقها من ورائها كما يرى الشراب الأحمر في الزجاجة البيضاء.

٢٠ ٦٠- {هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ}

٦١- {فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ}

[١١٠١] {هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ} في العمل {إِلَّا الْإِحْسَانُ} في الثواب. وعن محمد بن الحنفية: هي مسجلة للبر والفاجر، أي مرسلة، يعني أنّ كل من أحسن أحسن إليه، وكل من أساء أسىء إليه.

62. O ikisinin yanı sıra, iki muhteşem cennet daha vardır.

63. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

64. Yemyeşildir ikisi de...

65. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

5 **66. Fıskırdıkça fıskıran iki pınar vardır ikisinde de...**

67. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

[1102] “O ikisinin yanı sıra” yani *mukarrabînden* olanlara vaat edilen o iki cennetten başka, *ashâb-ı yemînden* olanlar için de başka iki cennet vardır.¹ “Yemyeşildir” yeşilin şiddetinden kopkoyu bir hâldedir “ikisi de...” نَضَّاخَتَانِ (fıskırdıkça fıskıran) yani su fıskırtan... نَضَحْ noktasız olan نَضَحْ’dan daha mübalağalıdır; çünkü noktasız olan “su serpmek”, noktalı olan ise “fıskırmak” demektir.

68. Meyveler -özellikle hurma ve nar- vardır ikisinde de...

69. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

15 [1103] **Şayet** “Nar ve hurma -kendileri de meyve oldukları hâlde- neden meyveye atfedilmiş, onlardan ayrı olarak zikredilmiş?” **dersen şöyle derim:** Ayrıcalıklı ve özel yerleri sebebiyle. Bu ikisi sahip oldukları farklı özellikler itibariyle âdeta ayrı iki cins oluşturmaktadır. Cebrâil ve Mikâil’in; her ikisi de melek olduğu hâlde, وَجْنِرِيلَ وَمِيكَالَ [Bakara 2/98] âyetinde [meleklerden] ayrı zikredilmesi gibi. Yahut hurmanın yemişi hem meyve hem gıda olduğu için; narın yemişi ise hem meyve hem de ilaç olduğu için. Bu itibarla, bu ikisi diğerleri gibi sırf meyve amaçlı tüketilmezler. Ebû Hanîfe’nin görüşü de bu noktadan hareketledir. O şöyle der: Bir kimse ‘Meyve yemeyeceğim!’ diye yemin etse ve nar ya da (taze) hurma yese yeminini bozmuş olmaz. Talebeleri (Ebû Yûsuf ve 20 Muhammed) ise ona bu görüşünde muhalefet etmişlerdir.

70. Hayırlı hatunlar vardır her birinde.

71. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

72. Öyle hûriler ki (kendilerine) tahsislidir; otağlar içinde...

73. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

30 **74. Onlardan önce, ne insan -ne de cin- eli değmiştir ellerine.**

75. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

[1104] خَيْرَاتُ (Hayırlı hatunlar) kelimesinin aslı *hayyirâtur*; şeddese giderilerek hafifletilmiştir. Hazret-i Peygamber’in (*Heyyinûne leyyinûne* yerine) *heyinûne leynûne* demesi gibi. *Ahyer* -yani daha hayırlı- anlamındaki *hayr* kelimesin[in 35 çoğulun]da ise *hayrûne* ve *hayrât^{un}* denmez. Nitekim خَيْرَاتُ aslı üzere *hayyirât^{un}* şeklinde de okunmuştur; üstün ahlâklı, huyu güzel olan hatunlar, demektir.

1 Bkz. Vâkı’a 56/8, 11, 38. / ed.

٦٢- ﴿وَمِنْ ذُوْنِهِمَا جَنَّاتٍ﴾

٦٣- ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

٦٤- ﴿مُدَّهَامَّتَانِ﴾

٦٥- ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

٦٦- ﴿فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ﴾

٦٧- ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

[١١٠٢] {ذُوْمِنْ ذُوْنِهِمَا} ومن دون تينك الجنتين الموعودتين للمقربين {جَنَّاتٍ} لمن دونهم من أصحاب اليمين. {مُدَّهَامَّتَانِ} قد ادهامتا من شدة الخضرة. {نَضَّاخَتَانِ} فوارتان بالماء. والنضح أكثر من النضح، لأن النضح غير معجمة مثل الرش.

٦٨- ﴿فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَانٌ﴾

٦٩- ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

[١١٠٣] فإن قلت: لم عطف النخل والرمان على الفاكهة، وهما منها؟ قلت: اختصاصاً لهما وبياناً لفضلهما، كأنهما لما لهما من المزية جنسان آخران، كقوله تعالى {وَجَبْرِيلَ وَمِيكَالَ} [البقرة: ٩٨]. أو لأن النخل ثمره فاكهة وطعام، والرمان فاكهة ودواء، فلم يخلصا للنفك. ومنه قال أبو حنيفة رحمه الله: إذا حلف لا يأكل فاكهة، فأكل رماناً أو رطباً لم يحنث؛ وخالفه أصحابه.

٧٠- ﴿فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ﴾

٧١- ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

٧٢- ﴿حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ﴾

٧٣- ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

٧٤- ﴿لَمْ يَطْمِئْتْنَهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌ﴾

٧٥- ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

[١١٠٤] {خَيْرَاتٌ} خيرات فحفت، كقوله عليه السلام: هينون لينون؛ وأما «خير» الذي هو بمعنى أخير، فلا يقال فيه خيرون ولا خيرات. وقرئ «خيرات»، على الأصل. والمعنى: فاضلات الأخلاق حسان الخلق.

[1105] مَفْضُورَاتٌ (tahsislidirler) yani özel bölmeleri içinde [cennetlik eşine] özgülenmiştir. *İmrâ'et^{ün} kasıyrat^{ün} ve kasûrat^{ün} ve maksûrat^{ün}* denir ki “özel bölmede tahsisli (ait)” demektir. Onlara ait çadırlardan birinin, içi oyulmuş inciden olduğu da söylenmiştir.

5 [1106] “Onlardan” yani o iki cennetin yâranlarından “önce.” Maksadın onlar olduğuna iki cennetin zikredilmiş olması delâlet etmektedir.

76. Hele o yemyeşil yastıklara, kaliteli kumaşların serildiği güzelim döşeklere yaslananlar...

77. Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz o hâlde?!

10 **78. Senin, o ‘celâl ve ikram sahibi’* Rabbinin adı ne kadar yüceymiş (bak da gör işte)!**

[1107] مُتَكَبِّرِينَ ihtisas üzere mansûbdur (Hele o yaslananlar...) *Refref* bir sergi türüdür. Halı olduğu da, yastık olduğu da söylenmiştir. Geniş, enli olan her elbiseye *refref* adı verilir. Halıların saçaklarına ve çadırın fazlalık kısımlarına *refârif* denmektedir. *Rafrafu's-sehâbi* bulutların üst üste yığılmasıdır. *Abkarî* ‘*abkara* mensup demektir. Araplar bunu Cinler ülkesi sanırlar ve hayreti mucip buldukları her şeyi ona nispet ederler[di]. [زُفْرُفٌ حُضْرٌ] iki zamme ile *rafârif*e *hudurⁱⁿ* şeklinde de okunmuştur. [عَبْقَرِيٌّ] ‘*abâkariyyⁱⁿ*’ şeklinde de okunmuştur ki [Medâinli anlamındaki] *medâini* gibi ülke ismi ‘*Abâkir*’a nispet olmaktadır. Ebu Hâtim Kâf’ın fethasıyla, gayr-i munsarif olarak ‘*abâkariyye*’ şeklinde rivayet etmiştir ki tevcih edilebilecek¹ gibi değildir.

[1108] **Şayet** “Bu iki cennetin özellikleri, ‘O ikisinin yanı sıra’ [62] buyrulduğu şekilde, nasıl öncekilerden farklı olarak bunlara özgü olabilir?!” **dersen şöyle derim:** مدهاتتان (yemyeşildir ikisi de) ifadesi (“fişkırان sürgünleri olan” anlamındaki) ذواتا أفنان نضاختان (fişkırانıkça fişkırان iki [pınar]) vasfı تجريان (akan iki [pınar]) nitelemesinden; فاكهة (nice meyve) ifadesi de كل فاكهة (bütün meyveler)den daha ayrıcalıklı bir durum arz etmektedir; hûri-lerin özellikleri ve yaslanma [ile ilgili olanlar] da öyle...

[1109] [ذي الجلال] ismin sıfatı olmak üzere *zü'l-celâl* şeklinde de okunmuştur.

30 [1110] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki: “Her kim Rahmân sûresini okursa Allah Teâlâ’nın kendisine bahşetmiş olduğu nimetlerin şükürünü eda etmiş olur!”

1 Müfessirin, bir Arap dili otoritesi olarak; Kur’ân’ın başından beri, tevcih edebileceği bütün kıraatleri mütevâtir - şâz demeden açıklamaya çalıştığı görülmektedir. *Allah razı olsun; sa’yini meşkür eylesin.* Bu gibi nadir durumlarda ise âdeti “Bu okuyuş için elimden bir şey gelmiyor. demektir. / ed.

[١١٠٥] {مَقْصُورَاتٌ} قصرن في خدورهنّ. يقال: امرأة قصيرة وقصورة ومقصورة، مخدرة. وقيل: إنّ الخيمة من خيامهنّ درّة مجوّفة.

[١١٠٦] {مُتَكَبِّرِينَ} قبل أصحاب الجنتين، دل عليهم ذكر الجنتين.

٧٦- ﴿مُتَكَبِّرِينَ عَلَى رَفْرِفِ خُضْرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ﴾

٧٧- ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

٧٨- ﴿تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ﴾

[١١٠٧] {مُتَكَبِّرِينَ} نصب على الاختصاص. والررفرف ضرب من البُسط. وقيل:

البسط وقيل: الوسائد، وقيل: كل ثوب عريض ررفرف. ويقال لأطراف البُسط فضول

الفسطاط: رفارف. وررفرف السحاب هيدبه. والعبقري منسوب إلى عبقر، تزعم

العرب أنه بلد الجن؛ فينسبون إليه كل شيء عجيب. وقرئ «رفارف خضر»، بضمّتين.

و«عباقرى»، كمدائني، نسبة إلى عباقر، في اسم البلد. وروى أبو حاتم «عباقرى»،

بفتح القاف ومنع الصرف، وهذا لا وجه لصحته.

[١١٠٨] فإن قلت: كيف تقاصرت صفات هاتين الجنتين عن الأوليين حتى قيل:

ومن دونهما؟ قلت: مدهامتان، دون ذواتا أفنان. ونضاختان دون: تجريان. وفاكهة

دون: كل فاكهة. وكذلك صفة الحور والتمكأ.

[١١٠٩] وقرئ «ذو الجلال»، صفة، للاسم.

[١١١٠] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة الرحمن أدى شكر ما أنعم الله عليه.

VÂKİ'A SÜRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 96 âyettir. 97 âyet olduğu da söylenmiştir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla

1. O büyük olay gerçekleştiğinde;

2. kalmaz gerçekliğini yalanlayacak kimse.

[1111] وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ (olay gerçekleşti[ğinde]) ifadesi *kâneti'l-kâinet^ü*, *hade-seti'l-hâdiset^ü* sözleri gibidir. Olaydan maksat kıyamettir. “Kıyamet gerçekleşti.” diye ifade edilmesi kesinlikle gerçekleşecek olmasındandır. Bir şeyin vukuu ise, inmesi yani meydana gelmesidir. Şöyle denilir: Beklediğim şey vuku buldu; yani ‘inmesini’¹ beklediğim şey vücut buldu.

[1112] **Şayet** “إِذَا ne ile mansüb kılınmıştır?” **dersen şöyle derim:** لَيْسَ ile. Tıpkı *yevme'l-cumu'ati leyse lî şuğ^{ün}* (Cuma günü bir meşgalem yok.) demen gibi. Yahut *izâ vaka'at kâne keyte ve keyte* (O vuku bulduğunda şöyle söyle olacak.) takdirinde mahzuf bir âmil ile mansübdur. Yahut *uzkur* (An!) fiilinin zarfı olmak üzere mansübdur.

[1113] كاذِبَةٌ “yalanlayacak kimse” demektir; yani kıyamet koptuğu an Allah'a yalan söyleyen ve gaybı yalanlama konusunda gerçek dışı beyanda bulunan hiç kimse kalmaz; çünkü o gün herkes mümindir, doğru sözlüdür ve tasdik makamındadır. Bugün ise çoğu kimse yalancı ve tekzipçidir. Şu âyetlerde olduğu gibi: “Bizim şiddetli azabımızı görünce, ‘Yalnızca Allah'a iman ediyoruz!’ dediler.” [Gâfir 40/84]; “Artık, o can yakıcı azabı görene kadar ona iman etmezler.” [Şu'arâ 26/201]; “Nankörce inkâr edenler ise (kıyamet) saat(i) ansızın başlarına gelene kadar ondan yana şüphe içinde kalmaya devam ederler.” [Hac 22/55] [فَأَمَّا لَوْمَاتُهَا *Lâm* يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي (“Âh! Keşke, yaşarken [şu ebedî hayatım için] bir şeyler gönderseydim!’ der.” [Fecr 89/24]) âyetindeki *Lâm*'ın benzeridir (*vakte hayâtî* [yaşarken] takdirindedir). Yahut aynen bugün onu tekzip eden ve ona “sen olmayacaksın” diyen pek çok kimseye mukabil (o günde) onu tekzip eden ve ona “sen vuku bulmadın” diyen hiçbir kimse olmayacaktır. Ya da (نَفْسٌ كَاذِبَةٌ), vahim riskli bir durumda *nefsi* buna karşı kendisini yüreklendirerek “Elbette sen bunu ve âlâsını yapabilirsin! O hâlde bu işe koyul, aldırış etme!” demesi hâlinde “Falanca'yı nefsi yalancı çıkardı.” sözlerinde olduğu gibidir. Mâna şudur: O öyle bir olaydır ki şiddet ve dehşetine asla güç yetirilemez. Keza, o gün hiçbir nefis, büyük işler karşısında kendi özüne, ona karşı tahammül ve üstesinden gelme bağlamında yüreklendirici şeyler söyleyecek durumda değildir;

1 Buradaki “inme” gökten yere değil, belirsizlik (gayb) âleminde içinde yaşanılan şehadet âlemine inme, yani gerçekleşmedir. / ed.

سورة الواقعة

وآياتها ٩٦. وقيل: ٩٧ آية

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ﴾

٢- ﴿لَيْسَ لَوْفَعَتِهَا كَاذِبَةٌ﴾

[١١١١] {وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ} كقولك: كانت الكائنة، وحدثت الحادثة. والمراد القيامة؛ وصفت بالوقوع، لأنها تقع لا محالة، فكأنه قيل: إذا وقعت التي لا بد من وقوعها. ووقوع الأمر نزوله. يقال: وقع ما كنت أتوقعه، أي نزل ما كنت أتربح نزوله.

[١١١٢] {فَإِنْ قَلْتِ: بِمِ انتصب إذا؟ قلت: بـ} {لَيْسَ}. كقولك: يوم الجمعة ليس لي

١٠ شغل؛ أو بمحذوف، يعني إذا وقعت كان كيت وكيت، أو بإضمار اذكر.

[١١١٣] {كَاذِبَةٌ} نفس كاذبة، أي لا تكون حين تقع نفس تكذب على الله وتكذب في تكذيب الغيب؛ لأن كل نفس حينئذ مؤمنة صادقة مصدقة، وأكثر النفوس اليوم كواذب مكذبات، كقوله تعالى {فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا ءَامَنَّا بِاللَّهِ وَخَدَّهُ} [غافر: ٨٤]،

{لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ} [الشعراء: ٢٠١]، {وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً} [الحج: ٥٥]. واللام مثلها في قوله تعالى {يَا لَيْتَنِي

١٥ قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي} [الفجر: ٢٤]. أو: ليس لها نفس تكذبها وتقول لها: لم تكوني، كما لها اليوم نفوس كثيرة يكذبنها، يقلن لها: لن تكوني. أو هي من قولهم: كذبت فلاناً نفسه في الخطب العظيم، إذا شجعتته على مباشرته، وقالت له: إنك تطيقه وما فوقه فتعرض له ولا تبال به، على معنى: أنها وقعة لا تطاق شدة وفضاعة وأن لا نفس

٢٠ حينئذ تحدث صاحبها بما تحدثه به عند عظام الأمور وتزين له احتمالها وإطاقتها،

çünkü onlar o anda bunu yapamayacak kadar zayıf ve zelildirler. Dikkat edilirse, كَأَفْرَاشِ الْمَيْتُوثِ (“İnsanların etrafa dağılmış kelebekleri andıracağı gün...” [Kāri’â 101/4]) buyrulmuştur. Malum, kelebek ‘zayıflık’ta darb-ı meseldir. 5 *Hamele ‘alâ karnuhî fe-mâ kezzebe* (Akranının üzerine savlet etti; yalanlamadı!) dersin ki “...korkup geri durmadı!” anlamındadır. (“Yalanlamadı” anlamındaki *fe-mâ kezzebe* ifadesinin) hakikat anlamı, “akranına karşı koyabileceği ve onun üzerine atılabileceği konusunda nefsinin kendisine ettiği telkinlere karşı onu yalanlamadı” şeklindedir. Züheyr şöyle demiştir:

- 10 [Asser’de öyle bir ‘aslan’ var ki adam avlar]‘Aslan’ bile emsallerinden tırtığında, o dimdik durur! (Hiç aldırış etmeden, korkusuzca atılır.)

Yani kıyamet vuku bulduğu zaman artık geri dönüş, yeni bir başlangıç yoktur.

3. Alçaltmaktadır, yükseltmektedir:

- [1114] خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ (Alçaltmaktadır, yükseltmektedir.) ifadesi, mukadder 15 *hiye* (o) zamiriyle merfû’dur. Yani kıyamet, birtakım toplulukları yüceltir, birtakım toplulukları alçaltır. Burada ya kıyametin şiddeti anlatılmaktadır -*çünkü bu tarz büyük olaylar olduğunda birtakım insanlar birtakım mertebelere çıkarlar, bazıları da mevkillerini kaybederler*- yahut o gün, cehennemlikler alçak yerlere düşer, cennetlikler de yüksek derecelere çıkarlar yahut da 20 kıyamet her şeyi sarsar ve yerlerinden savurur, bunun sonucu da bazı şeyleri alçaltır, bazılarını yükseltir. Öyle ki, gök parçalanıp düşer, yıldızlar darma-dağın olup dökülür, dağlar yerinden oynar ve bulutların geçişi gibi geçerler.

[1115] İfade, hâl olmak üzere *hâfidat^{en} râfi’at^{en}* şeklinde mansûb da okunmuştur.¹

- 25 **4. Arz şiddetle sarsıldığında;**
5. dağlar paramparça olup da
6. toz-duman gibi etrafa saçıldığında;

- [1116] “Şiddetle sarsıldığında” yani üzerinde bulunan dağ, bina ve benzeri her ne varsa hepsi yıkıldığında. “Dağlar paramparça olup” kavut gibi 30 bir hâl alacak şekilde un ufak edildiğinde... Yahut *Besse’l-ganem^e* (Davarı sürdü.) sözünden; [dağlar] yürütüldüğünde. Bu durumda “Ve dağlar yürütülmüştür.” [Nebe’ 78/20] âyetindeki gibi olur. مُنْبِتًا “dağılmış olarak” demektir; Tâ ile² de okunmuştur; o takdirde kesilmiş olarak anlamına gelir.

1 “O olay, alçaltıcı yükseltici olarak gerçekleştiğinde...” mealinde. / ed.

2 Yani peltak Se yerine Tâ ile; *munbetten*. / ed.

لأنهم يومئذٍ أضعف من ذلك وأذل. ألا ترى إلى قوله تعالى {كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ} [الفارعة: ٤]؛ والفراش مثل في الضعف. وقيل: {كَاذِبَةٌ} مصدر كالعاقبة بمعنى التكذيب، من قولك: حمل على قرنه فما كذب، أي فما جبن وماتثبط. وحقيقته: فما كذب نفسه فيما حدثته به من إطاقته له وإقدامه عليه. قال زهير:

لَيْثٌ بَعَثَ يَصْطَادُ الرِّجَالَ إِذَا * مَا اللَّيْثُ كَذَّبَ عَنْ أَقْرَانِهِ صَدَقًا

أي إذا وقعت لم تكن لها رجعة ولا ارتداد.

٣- {خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ}

[١١١٤] {خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ} على: هي خافضة رافعة، ترفع أقوامًا وتضع آخرين؛ إما وصفًا لها بالشدة، لأنَّ الواقعات العظام كذلك: يرتفع فيها ناس إلى مراتب ويتَّضع ناس، وإما لأنَّ الأشقياء يحطون إلى الدركات، والسعداء يرفعون إلى الدرجات، وإما أنها تزلزل الأشياء وتزيلها عن مقارها، فتخفض بعضًا وترفع بعضًا حيث تسقط السماء كسفًا وتشتت الكواكب وتتكدر وتسير الجبال فتمرّ في الجوِّ مرّ السحاب.

[١١١٥] وقرئ «خافضة رافعة»، بالنصب على الحال.

٤- {إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًا}

٥- {وَبُيِّتِ الْجِبَالُ بُسًا}

٦- {فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًا}

[١١١٦] {رُجَّتِ} حرّكت تحريكًا شديدًا حتى ينهدم كل شيء فوقها من جبل وبناء. {وَبُيِّتِ الْجِبَالُ} وفتت حتى تعود كالسويق، أو سقت من بس الغنم إذا ساقها. كقوله {وَسَيَّرَتِ الْجِبَالَ} [النبأ: ٢٠]. {مُنْبَثًا} متفرقًا؛ وقرئ بالفاء، أي منقطعًا.

[1117] [Fiiller] *raccet* ve *besset* şeklinde de okunmuştur; o zaman “Sallandı, gitti.” anlamında olurlar. Nitekim Huss kızı'nın (Bintü'l-Huss; boğasak deveyi anlatırkenki) sözünde şöyle geçmektedir:

Gözü çekilmiş, sağrıları oynamakta; bacakları ayırık yürümekte...

5 [1118] **Şayet** “اذا رحّت ne ile mansüb olmuştur?” **dersen şöyle derim:** اذا وقعت dan bedel olmak üzere. Ancak رافعة رافعة ile nasbedilmiş olması da mümkündür; yani yerin sarsıldığı, dağların savrulduğu anda [kopan kıyamet] alçaltmaktadır, yükseltmektedir; çünkü *o anda*, yüksek olan alçalır, alçak olan yükselir.

10 **7. Siz de (huzurumda) üç sınıfa ayrıldığınızda:**

8. Uğur ve bereket sahipleri... -Uğur ve bereket sahipleri mi, (ne mutlu bunlara)!-

9. Uğursuzlar, meymenetsizler... -Uğursuzlar mı, meymenetsizler mi (berbattır hâlleri)!..-

15 **10. Öncüler de öncülerdir hani!**

11. Ki bunlardır (katımızdaki) önde gelenler;

12. nimet dolu cennetlerde...

[1119] ازواجı sınıflar demektir; birbirleri ile birlikte olan ya da bir arada zikredilen sınıflara *ezvâc* denir.

20 [1120] *Ashâbu'l-meymene* amel defterleri sağlarından verilenlerdir. *Ashâbu'l-meş'eme* ise amel defterleri sollarından verilenlerdir. (ii) Yahut yüce makam sahipleri ile alçak konumdaki itibarsız kimselerdir; *fulân^{un} minnî bi'l-yemîn*, *fulân^{un} minnî bi'ş-şimâl* (Falan benim sağımdadır, yani itibarlıdır; filan da benim solumdadır, yani itibarsızdır.) dersin. Bu nitelemeyi onların senin yanındaki değerlerine göre yapar, itibarlı iseler sağımda, itibarsızlar solumdadır dersin. Bu Arapların, sağı uğurlu, solu da uğursuz görmeleri sebebiyledir. Onlar *sânihi* -yani yolda giderken önünden soldan sağa doğru geçenleri- uğurlu, tersi hâli de uğursuz sayarlardı. Bu sebeptendir ki, *sağ* için [uğur ve bereket anlamındaki] *yumnden* bir isim türetmişler; 25 kuzeydekileri de *şumî* (uğursuz) diye adlandırmışlardır. (iii) Denilmiştir ki *Ashâbu'l-meymene* uğur ve meymenet sahipleri; *Ashâbu'l-meş'eme* ise uğursuz, meymenetsizlerdir. Çünkü cennettekiler itaatleri sayesinde birbirlerine meymenetli gelmekte, cehennemdekiler ise masiyetleri yüzünden birbirlerine meymenetsiz gelmektedir. (iv) Şu da söylenmiştir: Cennetlikler sağ 30 tarafa, cehennemlikler ise sol tarafa (kuzeye) alınacaklardır.

[١١١٧] وقرئ «رجت وبست» أي ارتجت وذهبت. وفي كلام بنت الخس:

عينها هاج، وصلاتها راجح؛ وهي تمشي وتَفَاجُ

[١١١٨] فَإِنِ قَلْتُ: بِمِ انْتَصَبَ {إِذَا رَجَّتْ}؟ قُلْتُ: هُوَ بَدَلٌ مِنْ {إِذَا وَقَعَتْ} [١]. ويجوز أن ينتصب بـ {خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ}، أي تخفض وترفع وقت رج الأرض، وبس الجبال، لأنه عند ذلك ينخفض ما هو مرتفع، ويرتفع ما هو منخفض.

٧- «وَكُنْتُمْ أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً»

٨- «فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ»

٩- «وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ»

١٠- «وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ»

١١- «أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ»

١٢- «فِي جَنَّاتٍ النَّعِيمِ»

[١١١٩] {أَزْوَاجًا} أصنافًا، يقال للأصناف التي بعضها مع بعض - أو يذكر بعضها مع بعض - أزواج.

[١١٢٠] {فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ} الذين يؤتون صحائفهم بأيمانهم؛ {وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ} الذين يؤتونها بشمائلهم. أو أصحاب المنزلة السنية وأصحاب المنزلة الدنية، من قولك: فلان مني باليمين، فلان مني بالشمال، إذا وصفتها بالرفعة عندك والضعفة. وذلك لتيمنتهم باليمين وتشاؤمهم بالشمال، ولتفاؤلهم بالسنانح وتطييرهم من البارح. ولذلك اشتقوا لليمين الاسم من اليمن، وسموا الشمال الشؤمي. وقيل: أصحاب الميمنة وأصحاب المشأمة أصحاب اليمن والشؤم؛ لأنَّ السعداء ميامين على أنفسهم بطاعتهم، والأشقياء مشائم عليها بمعصيتهم. وقيل: يؤخذ بأهل الجنة ذات اليمين وبأهل النار ذات الشمال.

[1121] “Öncüler” Allah Teâlâ’nın davet ettiği hayırlı işlerde öncü olan ve Allah rızasını tahsilde zorlu yolları aşan ihlâslı kimselerdir. Denilmiştir ki insanlar üç çeşittir: Erken yaşlarından itibaren hayırlı işler yapmış ve dünyasını değiştirene kadar hayatını hep o minval üzere geçirmiş kimseler. Bunlar ‘öncü’ ve ‘önde gelen’ kimselerdir. İkincisi hayatına günahla başlamış ve uzun zaman gaflet içinde yaşamış sonra tevbe edip dönmüştür. Bu da ‘sağ cenahtadır [yani hayırlı, uğurlu biridir]. Üçüncüsü ise hayatına günah ile başlamış ve dünyasını değiştirene kadar da hayatını bu şekilde şer üzere sürdürmüştür. İşte bu da sözü edilen ‘sol cenahtaki [hayırsız, uğursuz kimse]lerdendir.

[1122] ما اصحابُ الْمُشْتَمَةِ ve ما اصحابُ الْمَيْمَنَةِ her iki grubun saadet ve şekavet içinde bulunma hâllerinden taaccüp etme anlamındadır. “Nedir bunlar!”¹ anlamındadır. وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ derken de “Önde gidenler de o iyi bildiğin, özellikleri sana ulaşmış olan kimselerdir.” demek istemektedir. Tıpkı “Abdullah da Abdullah’tır hani!”² sözü gibi. Ebu’n-Necm (v. 125/743?) de şöyle demiştir:

15 Şiirim de benim şiirimdir yani!

ki âdetâ şunu söylemek istemektedir: Benim şiirim; sana ulaşan, fesahatini ve eşsiz güzelliğini görmüş olduğun o şiirdir. (Bir yorumda) الْسَّابِقُونَ tekid, اولئك اولئك da haber kılınmıştır; ancak bu³ doğru değildir. Bazıları da الْسَّابِقُونَ üzerinde durmuş, الْسَّابِقُونَ اولئك الْمُقْرَبُونَ (Önde gidenler... Bu öncüler var ya işte onlardır gözdeleler.) diye de başlangıç yapmışlardır. Doğru olan, ikincisi üzerinde durulmasıdır; çünkü cümlelerin tamamlanması ona bağlıdır. Kaldı ki bu cümle ما اصحابُ الْمَيْمَنَةِ ve ما اصحابُ الْمُشْتَمَةِ ifadelerine mukabil gelmiştir.

[1123] “Ki bunlardır *nimet dolu cennetlerde* ‘gözde’ler.” Yani cennette makamları Arş’ın yakınında olup dereceleri yükseltilmiş olanlar. [في جنّاتٍ في النَّعِيمِ ifadesi] *fi cenneti’n-ne’im* (nimet dolu cennette) şeklinde de okunmuştur.

13. (Onlar) öncekilerden pek çok insandır;

14. sonrakilerden de biraz...

[1124] اِنَّهُ çok sayıda insandan oluşan ümmettir. Şair şöyle demiştir:

(İlyas b. Mudar’ın karısı) Hındif’e ait kalabalık bir topluluk geldi,
30 köpüklü sel dalgası gibi bir orduyla.

1 “Uğur ve bereket sahipleri mi, (ne mutlu bunlara)!” “Uğursuzlar mı, meymenetsizler mi (berbattır hâlleri)!..” / ed.

2 İbn Mes’ûd Hazretlerinin adıdır. Ebu Hanife’nin ünlü sözünde geçmektedir: Biz nebevî ilmi İbn Mes’ûd’dan almakta, onu diğerlerine tercih etmekteyiz. Ama İbn Mes’ûd da İbn Mes’ûd’dur yani!.. Sahabenin en âlim 3-4 kişisinden biri ve ilimle en fazla işgal edeni... / ed.

3 Yani “Öncüler var ya o öncüler, işte bunlardır [Allah’a yakın olan] gözdeleler.” şeklindeki mâna. / ed.

[١١٢١] {وَالسَّابِقُونَ} المخلصون الذين سبقوا إلى ما دعاهم الله إليه وشقوا الغبار في طلب مرضاة الله عز وجل. وقيل: الناس ثلاثة؛ فرجل ابتكر الخير في حادثة سنه، ثم داوم عليه حتى خرج من الدنيا؛ فهذا السابق المقرَّب. ورجل ابتكر عمره بالذنب وطول الغفلة، ثم تراجع بتوبة؛ فهذا صاحب اليمين. ورجل ابتكر الشر في حادثة سنه، ثم لم يزل عليه حتى خرج من الدنيا، فهذا صاحب الشمال. ٥

[١١٢٢] {مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ... مَا أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ} تعجيب من حال الفريقين في السعادة والشقاوة. والمعنى: أي شيء هم؟ {وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ}، يريد: والسابقون من عرفت حالهم وبلغك وصفهم؛ كقوله وعبد الله عبد الله. وقول أبي النجم:

وشعري شعري

١٠ كأنه قال: وشعري ما انتهى إليك وسمعت بفصاحته وبراعته. وقد جعل {السَّابِقُونَ} تأكيداً، و{أَوْلَئِكَ الْمَقَرَّبُونَ} خبراً؛ وليس بذاك. ووقف بعضهم على: والسابقون، وابتدأ {السَّابِقُونَ أَوْلَئِكَ الْمَقَرَّبُونَ}. والصواب أن يوقف على الثاني، لأنه تمام الجملة، وهو في مقابلة {مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ} و{مَا أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ}.

[١١٢٣] المقربون {فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ} الذين قربت درجاتهم في الجنة من العرش وأعليت مراتبهم. وقرئ «في جنة النعيم». ١٥

١٣- ﴿ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأُولَى﴾

١٤- ﴿وَقَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ﴾

[١١٢٤] والثلة: الأمة من الناس الكثيرة. قال

وَجَاءَتْ إِلَيْهِمْ ثَلَاثَةٌ خُنْدَفِيَّةٌ * بِجَيْشٍ كَثِيرٍ مِنَ السَّيْلِ مُزِيدٍ

[1125] وَقَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ (sonrakilerden de biraz) ifadesi¹ de تُلَّة'nin çokluk ifade ettiğine delil olmaya yeter. تُلَّة kırılmak anlamındaki *sell* kökündendir; baş yarmak anlamındaki *üm*menin *em*nden gelmesi gibi. Âdeta 'insanlardan kırılmış ve onlardan koparılmış bir bölük'. Mâna şöyledir: Öncekiler arasında önden gidenler çoktur ki bunlar Hazret-i Âdem'den Hazret-i Muhammed'e kadar olan geçmiş milletlerdir. وَقَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ (sonrakilerden de biraz), bunlar da Muhammed'in (s.a.) ümmetidir.

[1126] Denilmiştir ki 'öncekiler'den maksat bu ümmetin önden gidenleri, 'sonrakiler'den maksat da yine bu ümmetin sonradan gelenleridir. Hazret-i Peygamber'in "Her iki grup da benim ümmetimdendir!" dediği de rivayet edilmiştir. "Ama [14. âyette] 'sonrakilerden de biraz' dedikten sonra, [40'ta] 'sonrakilerden de pek çok' buyuruyor." **dersen şöyle derim:** Bu (14), 'öncüler' hakkında, o (40) ise 'sağ cenahtakiler' hakkındadır ve onlar hem evvelkilerden hem de sonrakilerden pek çokturlar. **Şayet** "Bu (14) nâzil olduğu zaman Müslümanların ağırlığına gitmiş; bunun üzerine Hazret-i Peygamber Allah'a müracaata devam etmiş ve sonunda "Öncekilerden de pek çok; sonrakilerden de pek çok..." [39-40] âyetleri inmiş; buna ne dersin?" **dersen şöyle derim:** Bu iki sebepten dolayı doğru olamaz. 1) Bu âyet çok açık ve seçik olarak 'öncüler' hakkındadır. Aynı şekilde, ikinci âyet de 'sağ cenahtakiler' hakkındadır. Dikkat edersen, 'sağ cenahtakiler'e onları 'öncüler'e ve onlara yapılan vaade atfederek vaatte bulunmaktadır. 2) Haberlerde nesih caiz olmaz. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Önceki ümmetlerin 'öncüler'i bizim ümmetin "öncüler'inden çoktur. Önceki ümmetlerin tâbileri ise (sayıca) bu ümmetin tâbileri gibidir."

[1127] تُلَّة mahzup bir mübtedanın haberi olup takdiri şu şekildedir: *Hüm süllerⁱⁿ*.²

15. Murassâ tahtlarda;

16. karşılıklı kurularak yerlerine.

[1128] مَوْضُونَةٌ (murassâ) yani zırh halkalarının birbirine geçmeli oluşu gibi inci ve yakut geçmeli altınla örülmüş taht... el-A'şâ şöyle demiştir:

Birbirine geçmeli hâlde; sanki [Hz.] Dâvud'un dokuduğu türden ...

"Kademeli bir şekilde birbirine eklemeli biçimde" anlamına geldiği de söylenmiştir.

1 Yani تُلَّة (pek çok) kelimesinin karşısında قَلِيل (biraz)ın kullanılması. / ed.

2 Yani, "Bunlar öncekilerden olan pek çok insandır." / ed.

[١١٢٥] وقوله عز وجل {وَقَلِيلٌ مِّنَ الْآخِرِينَ} كفى به دليلاً على الكثرة، وهي من الثل، وهو الكسر، كما أنّ الأمة من الأم، وهو الشج؛ كأنها جماعة كسرت من الناس وقطعت منهم. والمعنى: أنّ السابقين من الأولين كثير، وهم الأمم من لدن آدم عليه السلام إلى محمد ﷺ؛ {وَقَلِيلٌ مِّنَ الْآخِرِينَ} وهم أمة محمد ﷺ.

٥ [١١٢٦] وقيل: {مِنَ الْأَوَّلِينَ} من متقدمي هذه الأمة، و{مِنَ الْآخِرِينَ} من متأخريها. وعن النبي ﷺ: الثلثان جميعاً من أمتي. فإن قلت: كيف قال {وَقَلِيلٌ مِّنَ الْآخِرِينَ}، ثم قال {وَتِلْكَ مِنَ الْآخِرِينَ} {٤٠}؟ قلت: هذا في السابقين، وذلك في أصحاب اليمين؛ وأنهم يتكاثرون من الأولين والآخرين جميعاً. فإن قلت: فقد روى أنها لما نزلت شق ذلك على المسلمين، فما زال رسول الله ﷺ يراجع ربه حتى نزلت {تِلْكَ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَتِلْكَ مِنَ الْآخِرِينَ} [الواقعة: ٣٩ - ٤٠]. قلت: هذا لا يصح لأمرين؛ أحدهما أنّ هذه الآية واردة في السابقين وروداً ظاهراً، وكذلك الثانية في أصحاب اليمين. ألا ترى كيف عطف أصحاب اليمين ووعدهم على السابقين ووعدهم، والثاني: أنّ النسخ في الأخبار غير جائز. وعن الحسن رضي الله عنه: سابقو الأمم أكثر من سابقي أمتنا، وتابعو الأمم مثل تابعي هذه الأمة.

١٥ [١١٢٧] و{تِلْكَ} خبر مبتدأ محذوف، أي هم تلة.

١٥- ﴿عَلَى سُرْرِ مَوْضُونَةٍ﴾

١٦- ﴿مُتَكَبِّينَ عَلَيْهَا مُتَقَابِلِينَ﴾

[١١٢٨] {مَوْضُونَةٍ} مرمولة بالذهب، مشبكة بالدرّ والياقوت، قد دوخل بعضها

في بعض كما توطن حلق الدرع. قال الأعشى:

٢٠ وَمِنْ نَسْجِ دَاوُدَ مَوْضُونَةٍ ❁

وقيل: متواصلة، أدنى بعضها من بعض.

[1129] مُتَّكِبِينَ (kurularak) kelimesi على'da âmil olan mahzuf filin zamirinden hâldir; *istekarrû 'aleyhâ muttekiîne* takdirindedir. “Karşılıklı” yani birbirlerinin arkalarından bakmazlar. Onlar, güzel geçim ehli olmak, ahlâken olgun olmak ve adaba riayetkâr olmakla vasıflandırılmışlardır.

- 5 **17. Fır dönmemektedir ölümsüz çocuklar, çevrelerinde;**
18. kaynağından doldurulmuş ibrikler, kadehler ve kâselerle...
19. -Ki ne başları ağrır ondan, ne de sarhoş olurlar.-
20. Tercih ettikleri meyvelerle
21. ve canlarının çektiği her tür kuşun etiyile...
10 **22. Âhu gözlü hûriler bir de;**
23. (sedefinde) korunmuş inci kadar parlak;
24. tamamen kendi yaptıklarının karşılığı olarak...

[1130] مُخَلَّدُونَ (ölümsüz); yani daima çocuk şeklinde ve hizmet etme yaşında; sonsuza dek o şekilde bırakılan. Denilmiştir ki [مُخَلَّدُونَ], küpe anlamındaki *hâlde* kelimesinden olup “kulakları küpeli” demektir. Şu da söylenmiştir: Onlar dünyalılardan çocuklarıdır; hasenatları olmadığı için sevapları olmaz, günahları olmadığı için cezalandırılmazlar da; [bu şekilde, cennetliklere hizmet ederler.] -Bu, Hazret-i Ali ve Hasan-ı Basrî'den rivayet edilmiştir.- Hadiste de “Kâfirlerin çocukları cennet ehlinin hizmetkârlarıdır.”
20 şeklinde geçmektedir.

[1131] الأباريق kulpu ve imbiği olmayan kaplar; الأباريق imbikli kaplardır.

[1132] “Ne başları ağrır ondan”, yani ondan içtikleri yüzünden “ne de sarhoş olurlar.” Hakikati şudur: *Sudâ* ları (baş ağrıları) ondan sadır olmaz. Ya da *ondan* ayrılmazlar. Mücâhid *lâ yetesadde'üne* -yani يَوْمَيْلٍ يَصْدَعُونَ (“...o gün, bölük bölük olacaklar.” [Rûm 30/43]) âyetindeki gibi “birbirlerinden ayrılmazlar”- anlamında *lâ yassadde'üne* okumuştur. “Birbirlerini ondan ayırmazlar.” anlamında *lâ yusaddi'üne* de okunmuştur.

[1133] يَشْتَهُونَ (tercih ettikleri) yani en iyisi, en üstünü. يَشْتَهُونَ (canlarının çektiği) yani *temenni*¹ ettikleri.

30 [1134] وَلَحْمٍ طَيْرٍ mecrur; وَحَوْرٍ عَيْنٍ ise merfû' okunmuştur² ki bu durumda takdir [Sibeveyhi'nin] *el-Kitâb*'ındaki şu beyit gibi *ve fi-hâ hûr^{mn} 'iyr^{mn}* şeklindedir:

1 *Temenni* kelimesinde, olmayacak şeylerin arzu edilmesi (kuruntu) anlamı vardır; bu tefsiriyle Zemahşerî cennette bunun söz konusu olmayacağını, her tür isteğin imkân dâhilinde olacağını belirtmiş olmaktadır. / ed.

2 وَلَحْمٍ طَيْرٍ ([canlarının çektiği] her tür kuşun etiyile...) ifadesinin وَحَوْرٍ عَيْنٍ (Âhu gözlü hûriler bir de...) ifadesinin cümle-i ismiyye olarak (*ve fi-hâ hûr^{mn} 'iyr^{mn}*) merfû' okunuşu arasındaki zıtlığa dikkat çekmekte, bunu açıklamaktadır. / ed.

[١١٢٩] {مُتَكَبِّرِينَ} حال من الضمير في {عَلَى}، وهو العامل فيها، أي استقروا عليها متكئين؛ {مُتَقَابِلِينَ} لا ينظر بعضهم في أفضاء بعض. وصفوا بحسن العشرة وتهذيب الأخلاق والآداب.

١٧- ﴿يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُّخَلَّدُونَ﴾

١٨- ﴿بِأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقٍ وَكَأْسٍ مِنْ مَّعِينٍ﴾

١٩- ﴿لَا يَصْدَعُونَ عَنْهَا وَلَا يَنْزِفُونَ﴾

٢٠- ﴿وَفَاكِهَةٍ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ﴾

٢١- ﴿وَلَحْمِ طَيْرٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ﴾

٢٢- ﴿وَحُورٍ عِينٍ﴾

٢٣- ﴿كَأَمْثَالِ اللَّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ﴾

٢٤- ﴿جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾

[١١٣٠] {مُخَلَّدُونَ} مبقون أبداً على شكل الولدان وحدّ الوصافة لا يتحولون عنه. وقيل: مقرطون، والخلدة: القرط. وقيل: هم أولاد أهل الدنيا؛ لم تكن لهم حسنات فيثابوا عليها، ولا سيئات فيعاقبوا عليها. روى عن علي رضي الله عنه وعن الحسن. وفي الحديث: أولاد الكفار خدام أهل الجنة.

[١١٣١] الأكواب أوان بلا عرى وخراطيم. والأباريق، ذوات الخراطيم.

[١١٣٢] {لَا يَصْدَعُونَ عَنْهَا} أي بسببها. وحقيقته: لا يصدر صداعهم عنها، أو لا يفرقون عنها. وقرأ مجاهد: «لَا يَصْدَعُونَ»، بمعنى: لا يتصدعون لا يتفرقون، كقوله {يَوْمَئِذٍ يَصْدَعُونَ} [الروم: ٤٣] و«يَصْدَعُونَ»، أي لا يصدع بعضهم بعضاً، لا يفرقونهم.

[١١٣٣] {يَتَخَيَّرُونَ} يأخذون خيره وأفضله. {يَشْتَهُونَ} يتمنون.

[١١٣٤] وقرئ «ولحوم طير». قرئ «وهور عين»، بالرفع على: وفيها حور عين،

كبيت الكتاب:

Zaman geçti; geride kalmadı yurttan eser
Külleri toprağa dönüşmüş sade ocak taşları
ve *bir de* başı dövülmüş kazık.¹

Ya da *وَلَدَانٌ* üzerine atıfla öyledir; [12. âyetteki] *جَنَاتِ النَّعِيمِ*'e atıfla mecrur da olur. Sanki şöyle denilmiş gibidir: *Hum fî cennâti'n-ne'îmi ve fâkihet'in ve lahmi'in ve hûr'in*.² Ya da *أَكْوَابٍ* üzerine atıfla (mecrur)dur; çünkü "Fır dönmektir ölümsüz çocuklar, çevrelerinde; kadehler, kâselerle..." demek, "kâselerle zevklenirler" demektir. Mansüb olması ise *yu'tevne hûr'an* (kendilerine hûriler verilir) takdirindedir.

[1135] *مَفْؤُلُنْ لَهْتِرْ*, yani bütün bunlar onlara, yaptıklarına karşılık olsun diye yapılır.

25. Orada ne boş lâf işitirler ne de günaha sokacak bir söz.

26. Sadece "Selâm! Selâm!" sesleri (az ve öz).

[1136] *سَلَامَا سَلَامَا* ifadesi ya *سَلَامَا*'den bedeldir -ki "Orada ne boş lâf işitirler ne de günaha sokacak bir söz. Sadece 'Selâm!' sesleri [az ve öz]" ifadesi de buna delâlet eder- ya da *سَلَامَا*'in *مَفْؤُلُنْ لَهْتِرْ*dir. Bu durumda mâna şöyle olur: Orada "Selâm! Selâm!" sözlerinden başka bir şey işitmezler; yani aralarında selâmı yayarlar ve selâm ardından selâm verirler. [*سَلَامَا سَلَامَا* ifadesi] söyledikleri sözün direkt aktarımı yoluyla *selâm^{un} selâm^{un}* şeklinde merfû' da okunmuştur.

27. Peki ya sağ cenahtakiler? Sağ cenahtakiler mi? (Bakın nerededir bunlar:)

28. Dalbastı kiraz ağaçları arasında;

29. salkım salkım muz ağaçları arasında;

[1137] *سِدْرٌ* sultanî kiraz / kızılılık ağacıdır. *مَخْضُودٌ* âdeta dikenini giderilmiş, dikensiz demektir. Mücâhid'den, meyvelerinin çokluğundan dalları eğilmiş (dalbastı) anlamında olduğu rivayet edilmiştir. Meyve yaş iken dallarını eğmesi hâlinde *hadade'l-ğusr^a* denilir ki kelime bu kullanımdan alınmıştır. *حَلْحَلٌ* muz ağacıdır; *muğaylan* ağacı olduğu da söylenmiştir ki güzel kokulu ve bol çiçeklidir. Süddî, *talh*'ın dünya muzuna benzer bir ağaç olduğunu, fakat baldan daha tatlı bir meyvesi olduğunu söylemiştir. Hazret-i Ali'den nakledildiğine göre o; [Hâ yerine Ayın'la] *وَطَلَعٌ* okumuş ve "Bunun *talh* ile ne ilgisi var?" demiş; sözünü desteklemek üzere de *لَهَا طَلَعٌ نَضِيدٌ* ("tomurcukları birbirine dizilmiş [yüksek hurma ağaçları]" [Kâf 50/10]) âyetini okumuştur.

1 *Müşeccece, ravâkidu* üzerine ma'tûf olmasına rağmen mâna itibarıyla merfû' kullanılmıştır. / çev.

2 Yani nimet dolu cennetlerdedirler; meyveler içindedirler, kuş etleri içindedirler, hûriler arasındadır. lar... / ed.

[بَادَتْ وَعَيَّرَ آيَهُنَّ مَعَ الْبَلَى]... الْا رَوَاكِدَ جَمْرُهُنَّ هَبَاءً
وَمُشَجِّجٍ...

أو للعطف على {وَلِدَانٌ}، وبالجر عطفاً على {جَنَاتِ النَّعِيمِ} [١٢]، كأنه قال: هم
في جنات النعيم، وفاكهة ولحم وهور. أو على {أَكْوَابٍ}، لأن معنى {يَطُوفُ عَلَيْهِمْ
وَلِدَانٌ مُخَلَّدُونَ بِأَكْوَابٍ} ينعمون بأكواب، وبالنصب على: وَيُؤْتُونَ حورًا.
[١١٣٥] {جَزَاءً} مفعول له، أي يفعل بهم ذلك كله جزاء بأعمالهم.

٢٥- ﴿لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْتِيَمًا﴾

٢٦- ﴿إِلَّا قِيَلًا سَلَامًا سَلَامًا﴾

[١١٣٦] {سَلَامًا سَلَامًا} إما بدل من {قِيَلًا} بدليل قوله {لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا
إِلَّا سَلَامًا} [مریم: ٦٢] وإما مفعول به لـ {قِيَلًا}، بمعنى: لا يسمعون فيها إلا أن يقولوا
سلاما سلاما. والمعنى: أنهم يفشون السلام بينهم، فيسلمون سلامًا بعد سلام. وقرئ
«سلام سلام»، على الحكاية.

٢٧- ﴿وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ﴾

٢٨- ﴿فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ﴾

٢٩- ﴿وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ﴾

[١١٣٧] السدر شجر النبق. والمخضود الذي لا شوك له، كأنما خضد شوكه.
وعن مجاهد: الموقر الذي تنشئ أغصانه كثرة حملة، من خضد الغصن، إذا ثناه وهو
رطب. والطلح شجر الموز. وقيل: هو شجر أم غيلان، وله نوار كثير طيب الرائحة.
وعن السدي: شجر يشبه طلح الدنيا، ولكن له ثمر أحلى من العسل. وعن علي
رضي الله عنه أنه قرأ: «(وطلع) فقال: وما شأن الطلح، وقرأ قوله: {لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ} [ق: ١٠]

Kendisine “طَلح”ı değiştiriyor musunuz?” denilince, “Kur’ân âyetleri artık yerinden oynatılamaz; değiştirilemez!” demiştir. İbn Abbas’tan da benzeri bir söz nakledilmiştir. [تَضْيِد]le aynı kökten gelen] مَنْضُود da “ortadaki sapı gözükmeksizin alttan yukarıya doğru üst üste binmiş salkım” demektir.

- 5 **30. Uzun (kapsamlı ve koyu) bir gölge altında,
31. bir akar su başında,
32. nice meyveler içinde
33. -ki ne tükenir ne de yasaklıdır-**

[1138] وَظِلٌّ مَمْدُودٌ (uzun bir gölge) yani tanyerinin ağarmasıyla güneşin doğuşu arasındaki gölge gibi uzun ve etrafı tutan, çekilip büzülmeyen gölge. مَشْكُوب (akar) yani nerede ve nasıl olmasını dilerlerse orada, o şekilde beliren; kendisine ulaşmak için hiçbir sıkıntı duymayacakları bir su. Denilmiştir ki maksat devamlı akan ve hiç kesintisi olmayan akarsudur. Yine denilmiştir ki o, yeryüzünde yukarıdan dökülen ve dere yatağı olmaksızın akan sudur.

15 [1139] “Ne tükenir”, devamlıdır, dünya meyvelerinde olduğu gibi bazı vakitlerde kesintiye uğramaz; “ne de yasaklıdır”, onu devşiren hiçbir şekilde engellenmez, dünya bahçelerinde olduğu gibi önüne çit konulmaz / yasaklanmaz. [“Nice meyveler içinde” anlamındaki وَفَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ ifadesi] *hünâke fâkihetim* takdiri ile *ve fâkihetim kesiratim* (nice meyveler var) şeklinde, merfû‘ da okunmuştur; [22. âyetteki] وَحُورٌ عِينٌ gibi.

- 20 **34. Yüksek yataklar üzerinde...
35. Öyle yaratmışızdır ki o kadınları;
36-37. (eşleriyle) yaşıt, sevgi dolu bakireler kılmışızdır onları;
38. Sırf o sağ cenahtakiler için...
25 39. (ki onlar) öncekilerden de pek çok insandır;
40. sonrakilerden de pek çok insan...**

[1140] فُرُشٌ (yataklar) *firâşın* çoğuludur, tahfif ile¹ *ve furşim* şeklinde de okunmuştur. مَرْفُوعَةٌ (yüksek), yani döşekler üst üste konularak yüksek olmuş yahut sedirler üzerine konulduğundan yüksek olmuş. Denilmiştir ki ‘yatak’lardan maksat kadınlardır, çünkü kadına kinaye olarak ‘yatak’ denir; “koltuklara kurulmuş [kadınlar]” anlamında. Nitekim “Eşleriyle² birlikte yaslanmışlardır gölgeliklerde koltuklara.” [YâSin 36/56] buyrulmuştur.

1 Yani peş peşe iki zammenin ağırlığı sükûn ile hafifletilerek. / ed.

2 Yani dünyadaki ‘eş’leri ile değil; cennetteki eşleriyle... Çünkü dünyadaki eşlerle alâka âhirette kesilir; orada insanları ‘nikâh birlikteliği’ değil, ‘inanç birlikteliği’ cem eder. Yani müfessirin istidlâl ettiği gibi, YâSin’deki “eş”lerin mutlaka kadın olması gerekmez; eşleri, “cenneti hak eden cennetlik arkadaşları” demektir. / ed.

ف قيل له: أَوْ تُحَوِّلَهَا؟ فقال: آي القرآن لا تهاج اليوم ولا تحوّل. وعن ابن عباس نحوه. والمنضود الذي نضد بالحمل من أسفله إلى أعلاه؛ فليست له ساق بارزة.

٣٠- ﴿وَزَلَّ مَمْدُودٌ﴾

٣١- ﴿وَمَاءٍ مَسْكُوبٍ﴾

٣٢- ﴿وَفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ﴾

٣٣- ﴿لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ﴾

[١١٣٨] {وَزَلَّ مَمْدُودٌ} ممتدّ منبسط لا يتقلص، كظلّ ما بين طلوع الفجر وطلوع الشمس. {مَسْكُوبٍ} يسكب لهم أين شاؤوا وكيف شاؤوا لا يتعنون فيه. وقيل: دائم الجرية لا ينقطع. وقيل: مصبوب يجري على الأرض في غير أحدود.

[١١٣٩] {لَا مَقْطُوعَةٍ} هي دائمة لا تنقطع في بعض الأوقات كفواكه الدنيا، {وَلَا مَمْنُوعَةٍ} لا تمنع عن تناولها بوجه، ولا يحظر عليها كما يحظر على بساتين الدنيا. وقرئ «فاكهة كثيرة»، بالرفع على: وهناك فاكهة، كقوله: {وَحُورٌ عِينٌ} [الواقعة: ٢٢].

٣٤- ﴿وَفُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ﴾

٣٥- ﴿إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنْشَاءً﴾

٣٦- ﴿فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا﴾

٣٧- ﴿عُرُبًا أَتْرَابًا﴾

٣٨- ﴿لَأَصْحَابِ الْيَمِينِ﴾

٣٩- ﴿ثُلَّةٌ مِنَ الْأُولِينَ﴾

٤٠- ﴿وَتِلْكَ مِنَ الْآخِرِينَ﴾

[١١٤٠] {وَفُرُشٍ} جمع فراش. وقرئ «وفرش»، بالتخفيف. {مَرْفُوعَةٍ} نضدت حتى ارتفعت، أو مرفوعة على الأيسرة. وقيل: هي النساء، لأن المرأة يكنى عنها بالفراش مرفوعة على الأرائك. قال الله تعالى {هُمُ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَكِنُونَ} [يس: ٥٦].

أَنَا أَنْشَانَاهُمْ أَنْشَاءً (Öyle yaratmışsınız ki o kadınları [35]) âyeti bu yoruma delâlet eder. Birinci yoruma göre, *le-hunne*¹ zamiri zikredilmemiş olur; çünkü yataklar anlamındaki *كُفْرُش*'un anılması kadınların da anıldığına delâlet etmektedir.

[1141] أَنَا أَنْشَانَاهُمْ أَنْشَاءً yani onların yaratılışlarını doğum olmaksızın yenilemişsizdir! Maksat ya ilk yaratılan ya da yaratılışları [süreklî] yenilenen kadınlardır. Rivayete göre, Ümmü Seleme (r.a.) Hazret-i Peygamber'e أَنَا أَنْشَانَاهُمْ ifadesinden maksadın ne olduğunu sormuş, o da şöyle cevap vermiş: “Ey Ümmü Seleme! Onlar dünyada iken saçı başı ağarmış, gözleri çapak bağlamış koca karı olarak ölenlerdir. Allah onları yaşlılıktan sonra gencecik bir hâlde ve hep aynı yaşta halk eder. Eşleri onların yanına her gelişlerinde onları bakire bulurlar.” Hazret-i Âişe bunu Peygamber'den işitince “Eyvah çekeceğim ağrılara!..”² demiş, Hazret-i Peygamber de “Orada ağrı olmayacak!” buyurmuş. Yine, bir kocakarı Peygamber'e (s.a.) “Allah'a dua et de beni cennete koysun!” demişti. Hazret-i Peygamber “Cennete kocakarılar giremez!” dedi. Kadıncağız ağlayarak oradan ayrıldı. Peygamber, “Ona deyin ki o gün kendisi kocakarı olmayacak, (gencecik olacak!)” dedi ve *عُزْبَا* âyetini³ okudu:

[1142] *عُزْبَا* kelimesi sükûn ile *'urb^{en}* de okunmuştur ki bu hâliyle *'arû-bun* çoğulu olur; “kocasına sevgi dolu, ona bağlı güzel kadın” demektir. *أَثْرَابَا* (yaşıtlar), cennetteki herkes otuz üç yaşlarında olacaktır, eşleri de aynı şekilde... Hazret-i Peygamber'den (s.a.) nakledilmiştir ki Cennettekiler cennete; sakalsız, tüsüz, yaratılıştan sürmeli, (otuz ya da) otuz üç yaşında olarak gireceklerdir.” [Ahmed b. Hanbel, XIII, 315]

[1143] جَعَلْنَا وَأَنْشَأْنَا لَمْ يَكُنْ فِيهِمْ fiillerine bağlıdır.⁴

41. Peki ya sol cenahtakiler? Sol cenahtakiler mi? (Bakın bunlar nerede:)

42. Zehirli bir duman ve kaynar su içinde.

43. Âteşin bir duman [gölgesi] içinde...

44. Ne serin ne de fayda verici (bir gölge).

[1144] “Zehirli”, yani insanın içine işleyen görülmedik bir ateş sıcaklığında “bir duman ve” sıcaklıkta son kertede olan “kaynar su içinde... Âteşin; ne serin ne de fayda verici” simsiyah bir duman [gölgesi] içinde... Bununla, gölgelerin her iki özelliğinin de onda olmadığı ifade edilmektedir.

1 Yani “Sağ cenahtakiler onlara [bürilere] ait yüksek yataklar üzerindedirler.” İkinci görüşte ise “Sağ cenahtakiler yüksek yataklar [yani hüriler] üzerindedirler.” / ed.

2 Yani “bekâretimin her izale edilisinde.” / ed.

3 Yani bu âyetin devamındaki “(eşleriyle) yaşıt, sevgi dolu bakireler kılmışızdır onları..” âyetlerini. / ed.

4 Yani “O kadınları; sağ cenahtakiler için yaratmış; [onlarla yaşıt, sevgi dolu bakireler] kılmışızdır.” / ed.

ويدل عليه قوله تعالى { إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنْشَاءً } . وعلى التفسير الأول أضمر "لهن"، لأن ذكر الفرش -وهي المضاجع- دل عليهن.

[١١٤١] {أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنْشَاءً} أي ابتدأنا خلقهن ابتداءً جديداً من غير ولادة، فيما أن يراد اللاتي ابتدئ إِنْشَاؤُهُنَّ، أو اللاتي أعيد إِنْشَاؤُهُنَّ. وعن رسول الله ﷺ: أن أم سلمة رضي الله عنها سألته عن قول الله تعالى { إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ } فقال: يا أم سلمة! هن اللواتي قبضن في دار الدنيا عجائز شمطا رمصا، جعلهن الله بعد الكبر أتراباً على ميلاد واحد في الاستواء. كلما أتاهاهن أزواجهن وجدوهن أبارا. فلما سمعت عائشة رضي الله عنها ذلك من رسول الله ﷺ قالت: واوجعاه!.. فقال رسول الله ﷺ: ليس هناك وجع. وقالت عجوز لرسول الله ﷺ: ادع الله أن يدخلني الجنة، فقال: إن الجنة لا تدخلها العجائز، فولت وهي تبكي، فقال عليه الصلاة والسلام: أخبروها أنها ليست يومئذ بعجوز؛ وقرأ الآية {عُرْبًا}.

[١١٤٢] وقرئ «عُرْبًا»، بالتخفيف جمع عروب، وهي المتحبة إلى زوجها الحسنة التبعل. {أتراباً} مستويات في السن بنات ثلاث وثلاثين، وأزواجهن أيضاً كذلك. وعن رسول الله ﷺ: يدخل أهل الجنة الجنة جرذاً مرداً بيضاً جعاداً مكحلين أبناء ثلاث وثلاثين.

[١١٤٣] واللام في {لأصحاب اليمين} من صلة أنشأنا وجعلنا.

٤١- ﴿وَأَصْحَابُ الشَّمَالِ مَا أَصْحَابُ الشَّمَالِ﴾

٤٢- ﴿فِي سَمُومٍ وَحَمِيمٍ﴾

٤٣- ﴿وَوَيْلٌ مِّنْ يَّخْمُومٍ﴾

٤٤- ﴿لَا بَارِدٍ وَلَا كَرِيمٍ﴾

[١١٤٤] {فِي سَمُومٍ} في حر نار ينفذ في المسام، {وَحَمِيمٍ} وماء حار متناه في الحرارة. {وَوَيْلٌ مِّنْ يَّخْمُومٍ} من دخان أسود بهيم؛ {لَا بَارِدٍ وَلَا كَرِيمٍ} نفي لصفتي الظل عنه،

Yani gölgedir ama diğer gölgeler gibi değil! Onu önce gölge olarak isimlendirmiş; ardından, sıcaklığın verdiği ezadan oraya sığınanlar için gölgesinin serinliğinin, rahatlığının ve yararının -ki gölgenin değeri onun bu yararlılık özelliğidir- olmadığını söylemiştir. Böylece 'gölge' deyince akla gelen serinliğinden yararlanma imkânının olmadığını ifade etmiş oldu.
 5 Mâna şudur: O öyle bir gölgedir ki sıcak/boğucu ve zararlıdır. Ne var ki, bu şekilde özelliklerinin olmadığını ifadesi düz bir anlatımdan daha etkilidir. Bu 'meymenetsizler' ile ilgili bir tür istihza olup bunların, karıştırları için cennette söz konusu edilen serin ve keyif verici gölgeyi hak
 10 etmediklerini ifade etmektedir.

[1145] İfade, *lâ huve kezâlik* takdirinde, *lâ bârid^{un}* ve *lâ kerîm^{un}* (ki ne serindir ne de fayda verir) şeklinde merfû' da okunmuştur.

45. Çünkü bundan önce şımarık bir hayat sürerlerdi.

46. O büyük günahta ısrar ederlerdi;

15 **47. şöyle derlerdi: “Ölüp toprak ve kemiğe dönüştükten sonra, yeniden diriltilecekmışiz hâ!”**

[1146] *جنت* büyük günah demektir. *Beleğ'a'l-ğulâmu'l-hıns^e* denilir ve bununla, “Çocuk büyüyüp, işlediği suçlara karşılık cezalandırılabilceği yaşa ulaştı.” anlamı kastedilir. *Hanise fî yemînihî* şeklindeki kullanım da böyledir ve *berra fî yemînih* ifadesinin zıttıdır. Bir günah işleme ve sıkıntı duyma
 20 hâlinde *tehannese* fiili kullanılır.

48. “Peki ya ilk atalarımız?!”

49. De ki: İnanın, hem öncekiler hem de sonrakiler.

25 **50. O malum günden ibaret belirlenmiş vakitte kesinlikle bir araya getirilecekler!..**

[1147] *أَوْ آبَاؤُنَا*'da istifham Hemze'si atıf harfinin başına gelmiştir. “Peki, *لَمَّبِعُوئُونُ*daki zamir üzerine, “[*لَمَّبِعُوئُونُ*] *nahnu*” diye tekitlenmeden atıf yapılması nasıl uygun olabilir ki?!” **dersen şöyle derim:** Arada fâsıla -yani Hemze- olması sebebiyle böyle bir atıf güzel olmuştur. Nitekim *مَا أَشْرَكْنَا وَلَا*
 30 *أَبَاؤُنَا* (“Ne biz şirk koştuk ne de atalarımız!” [En'âm 6/148]) âyetinde de araya olumsuzluğu pekiştiren *Lâ* girmesi sebebiyle yerinde bir kullanım söz konusu olmuştur.

[1148] *Ev âbâunâ* ve *le-mucemme'üne¹* şeklinde de okunmuştur.

1 *لَمَّبِعُوئُونُ* “kesinlikle bir araya getirilecekler” anlamına gelirken, *le-mucemme'üne* “kesinlikle tek tek bir araya getirilecekler” demektir. / ed.

يريد: أنه ظل، ولكن لا كسائر الظلال؛ سماه ظلًّا، ثم نفى عنه بردَ الظل وروحه ونفعه لمن يأوي إليه من أذى الحر. وذلك كرمه ليمحق ما في مدلول الظل من الاسترواح إليه. والمعنى أنه ظلّ حارّ ضارّ إلا أنّ للنفي في نحو هذا شأنًا ليس للإثبات. وفيه تهكم بأصحاب المشأمة، وأنهم لا يستأهلون الظل البارد الكريم الذي هو لأضدادهم في الجنة. ٥

[١١٤٥] وقرئ «لا باردٌ ولا كريم»، بالرفع، أي لا هو كذلك.

٤٥- ﴿إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُتْرَفِينَ﴾

٤٦- ﴿وَكَانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنثِ الْعَظِيمِ﴾

٤٧- ﴿وَكَانُوا يَقُولُونَ أَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ﴾

١٠ [١١٤٦] والحنث الذنب العظيم. ومنه قولهم: بلغ الغلام الحنث، أي الحلم ووقت المؤاخذة بالمآثم. ومنه: حنث في يمينه، خلاف برّ فيها. ويقال: تحنّث إذا تأثم وتخرج.

٤٨- ﴿أَوْ أَبَاؤُنَا الْأَوْلُونَ﴾

٤٩- ﴿قُلْ إِنَّ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ﴾

١٥ ٥٠- ﴿لَمَجْمُوعُونَ إِلَى مِيقَاتِ يَوْمٍ مَّعْلُومٍ﴾

[١١٤٧] {أَوْ أَبَاؤُنَا} دخلت همزة الاستفهام على حرف العطف. فإن قلت: كيف حسن العطف على المضممر في {لَمَجْمُوعُونَ} من غير تأكيد بنحن؟ قلت: حسن للفواصل الذي هو الهمزة، كما حسن في قوله تعالى {مَا أَشْرَكْنَا وَلَا أَبَاؤُنَا} لفصل لا المؤكدة للنفي.

٢٠ [١١٤٨] وقرئ «أَوْ أَبَاؤُنَا». وقرئ «لَمَجْمُوعُونَ».

[1149] “O malum günden *ibaret* belirlenmiş vakitte”, yani dünyaya tanınan sürenin son bulacağı malum vakitte. [مِيقَاتِ يَوْمِ] izâfet; *hâtemu fiddat*ⁿ (gümüşt en yüzük) ifadesindeki gibi Min anlamındadır. *Mikât* (belirlenmiş vakit), bir şeyin *vakitlendirildiği* -yani sınırlandırıldığı- şeydir. İhram için belirlenen mikat yerleri de bu anlamdadır, yani “Mekke’ye ihramlı olarak girmek isteyenlerin [ihramsız] geçemeyeceği sınırlar.”

51. İmdi; siz ey yalanlamakta direnen sapkınları!

52. Kesinlikle yiyeceksiniz, Zakkum ağacından!

53. Karınlarınızı doldurup duracaksınız da ondan;

10 **54. Üstüne içeceksiniz o kaynar sudan!**

55. Su içmeye kanmaz bir deve gibi hem de!..

56. ‘Ziyafet’leri budur işte, yargılanma gününde.

[1150] “Siz ey yalanlamakta” öldükten sonra tekrar diriltilmeyi inkâr etmekte “direnen sapkınları!” Yani hidâyet yolundan sapmış olanlar! Bunlar 15 Mekkeliler ve onların durumunda olanlardır.

[1151] [“Zakkum ağacından!” anlamındaki مِنْ شَجَرٍ مِنْ زُقُومٍ ifadesinde, birinci Min ibtidâ olup ikinci Min ağacı beyan ve tefsir etmektedir. [عَلَيْهِ ve مِنْهَا] zamirlerden] مِنْ شَجَرٍ’in anlamı dikkate alınarak müennes, عَلَيْهِ’deki de lafzına itibarla müzekker getirilmiştir. مِنْ شَجَرَةٍ مِنْ زُقُومٍ okuyanlar,¹ her iki zamiri de 20 *şecereye* göndermiş olurlar. İkinciyi müzekker kılması *şecerenin* (ağacın) مِنْ زُقُومٍ diye tevîl edilmesi esasından hareketle olmuştur; çünkü *zakkum*, *şecerenin* tefsiridir ve o, bunun anlamı olmaktadır.

[1152] شُرْبِ الْهَيْمِ (Su içmeye kanmaz bir deve gibi hem de!..) *Şürb* her üç hareke ile de okunmuştur; zamme ve fethalı olan (*şürb* ve *şerb*) masdardır. 25 Ca’fer-i Sâdık’ın (r.a.) (v. 148/765) Şın’ın fethi ile *eyyâme ekl’in ve şerb’in* (yeme içme günleri) diye açıklama yaptığı nakledilmiştir. *Şirb* şeklinde kesreli olması hâlinde *meşrûb* (içilen şey) anlamına gelir; yani devenin içtiği şey. الْهَيْمِ “*hüyâm* derdine müptela” devedir. *Hüyâm*, içeni bir türlü suya kandırmayan dert demektir. الْهَيْمِ’in çoğulu *ehyem* ve *heymâ*’ gelir. Zürrümme 30 (v. 117/735) şöyle demiştir:

Suya kanmaz öyle bir deveye döndüm ki ne su gideriyor
susuzluğunu... ne de suya kanmazlığı bitiriyor onun işini! ..

1 Tıyбі metninde مِنْ زُقُومٍ مِنْ شَجَرٍ şeklinde geçmekte ise de Gülnuş Vâlide Sultan yazmasında (vrk. 353a) yuvarlak Tâ ile مِنْ شَجَرَةٍ مِنْ زُقُومٍ şeklinde kayıtlıdır ki devamındaki tefsire uygun olan budur. / ed.

[١١٤٩] {إِلَى مِيقَاتِ يَوْمٍ مَّغْلُومٍ} إلى ما وَقَّتت به الدنيا من يوم معلوم. والإضافة بمعنى من، كخاتم فضة. والميقات ما وقت به الشيء، أي حُدَّ. ومنه مواقيت الإحرام، وهي الحدود التي لا يتجاوزها من يريد دخول مكة إلا محرماً.

٥١- {ثُمَّ إِنَّكُمْ أَهْيَا الضَّالُّونَ الْمُكْذِبُونَ}

٥٢- {لَا كِلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زُقُومٍ}

٥٣- {فَمَالِئُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ}

٥٤- {فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ}

٥٥- {فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهَيْمِ}

٥٦- {هَذَا نُزْلُهُمْ يَوْمَ الدِّينِ}

١٠ [١١٥٠] {أَهْيَا الضَّالُّونَ} عن الهدى، {الْمُكْذِبُونَ} بالبعث. وهم أهل مكة ومن في مثل حالهم.

[١١٥١] {مِنْ شَجَرٍ مِنْ زُقُومٍ} من الأولى لابتداء الغاية، والثانية لبيان الشجر وتفسيره. وأنت ضمير الشجر على المعنى، وذكره على اللفظ في قوله {مِنْهَا} و{عَلَيْهِ}. ومن قرأ «من شجرة من زقوم» فقد جعل الضميرين للشجرة، وإنما ذكر الثاني على تأويل الزقوم، لأنه تفسيرها وهي في معناه.

[١١٥٢] {شُرْبَ الْهَيْمِ} قرئ بالحركات الثلاث؛ فالفتح والضم مصدران. وعن جعفر الصادق عليه السلام: أيام أكل وشرب، بفتح الشين. وأما المكسور فبمعنى المشروب، أي ما يشربه الهيم وهي الإبل التي بها الهَيْام، وهو داء تُشرب منه فلا تروى؛ جمع أهيم وهيماء. قال ذو الرمة:

٢٠ فَأَصْبَحْتُ كَالْهَيْمَاءِ لَا الْمَاءُ مُبْرَدٌ * صَدَاهَا وَلَا يَقْضِي عَلَيْهَا هَيْامُهَا

Şu da söylenmiştir: **كُم** kumlar demektir. O zaman “akışkan kum” demek olan *heyâmın* çoğulu olur; önce *sehâb - suhub* gibi *fu'ul* vezninde çoğul yapılmış, sonra da *ebyadın* çoğuluna (*bid^{un}*) yapıldığı gibi hareketi düşürülerek *hîm* şeklini almıştır.

5 [1153] Mâna şöyledir: Onlara öyle bir açlık musallat edilir ki maden eriyiği gibi olan *zakkumu* yemek zorunda kalırlar. Karınlarını onunla doldurduklarında ise bu kez başlarına öyle bir susuzluk musallat edilir ki bağırsaklarını parça parça eden kaynar suyu içmeye mecbur kalırlar ve onu suya kanmak bilmeyen bir devenin içtiği gibi içerler!

10 [1154] **Şayet** “İçenlerin yine içenler üzerine atfı nasıl sahih olabilir; çünkü bunlar aynı tatlar ve aynı sıfatlardır. Bu durumda atıf, bir şeyin kendisi üzerine atfedilmesi anlamına gelmez mi?” **dersen şöyle derim:** Hayır, aynı değıllerdir; çünkü onların kaynar suyu hararetinin en son noktasında ve bağırsakları parçalar hâldeki özelliği ile içmiş olmaları şaşılacak bir durumdur; onu suya kanmaz devenin içişi gibi içmeleri ise *ayrıca* şaşılacak bir durumdur. Bu itibarla bu iki özellik, farklı iki sıfat olmaktadır.

[1155] **نزل** konuğa ikram olmak üzere sunulan yemeğin adıdır. Bu ifade de onlarla alay etme anlamı vardır. Tıpkı “Onları acıklı bir azapla müjdele!” [Âl-i ‘İmrân 3/21] âyeti ve Ebu’s-Şi’r ed-Dabbî’nin şu beytinde olduğu gibi:

20 Ordusuyla konuğumuz olursa zorba,
kendisine mızrak ve kılıçlarımızı ikram ederiz!..

[1156] Sükûn ile *nüzlukum* şeklinde de okunmuştur.

57. Sizi Biz yarattık... Tasdik edersiniz herhâlde!..

25 [1157] “Tasdik edersiniz herhâlde!..” ifadesinde tasdiki istenen, ya *halk* yani yaratmadır -çünkü onlar her ne kadar onu tasdik etmekte iseler de şu kadar var ki gidişatları tasdikin gerektirdiğinin aksine bir yoldu; bu hâliyle âdeta yaratmayı inkâr edenler gibi olmaktadır- ya da *ba’s* yani öldükten sonra tekrar diriltilmedir; çünkü ilk kez yaratmanın o şeyi ikinci defa yaratması imkânsız değildir.

58. Hiç düşündünüz mü, şu akıttığınız meni üzerinde?

30 **59. Siz mi halk ediyorsunuz onu (insan olarak), yoksa yaratan Biz miyiz sadece?**

[1158] **مَا تُفْتُونَ** rahimlere atmış olduğunuz *nutfe* (erlik suyu) demektir. Ebu’s-Simâl, Tâ’nın fethası ile (*temnûne*) okumuştur; çünkü (“Erlik suyunu getirdi.” anlamında) *emnâ en-nutfel* de *menâ en-nutfel* de derler. Nitekim

35 **مِنْ نُطْفَةٍ إِذَا تُفْتَى** (“...akıtılan bir meniden...”) [Necm 53/46]) buyrulmuştur.

وقيل: الهيم الرمال. ووجهه أن يكون جمع الهيام -بفتح الهاء، وهو الرمل الذي لا يتماسك-؛ جمع على فُعل كسحاب وسحب، ثم خفف وفعل به ما فعل بجمع أبيض.

[١١٥٣] والمعنى: أنه يسلط عليهم من الجوع ما يضطرهم إلى أكل الزقوم الذي هو كالمهل؛ فإذا ملؤا منه البطون يسلط عليهم من العطش ما يضطرهم إلى شرب الحميم الذي يقطع أمعاءهم، فيشربونه شرب الهيم.

[١١٥٤] فإن قلت: كيف صحَّ عطف الشاربين على الشاربين، وهما لذوات متفقة، وصفتان متفقتان، فكان عطفاً للشيء على نفسه؟ قلت: ليستا بمتفقتين، من حيث إن كونهم شاربين للحميم على ما هو عليه من تناهي الحرارة وقطع الأمعاء أمر عجيب، وشربهم له على ذلك كما تشرب الهيم الماء أمر عجيب أيضاً، فكانتا صفتين مختلفتين.

١٠ [١١٥٥] النزل الرزق الذي يعدّ للنازل تكرماً له. وفيه تهكم، كما في قوله تعالى {فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ} [آل عمران: ٢١] وكقول أبي الشعر الضبي.

وَكُنَّا إِذَا الْجَبَّارُ بِالْجَيْشِ ضَافِنَا * جَعَلْنَا الْقَنَا وَالْمُرْهَفَاتِ لَهُ نُزُلًا

[١١٥٦] وقرئ «نزلهم»، بالتخفيف.

٥٧- ﴿نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ﴾

١٥ [١١٥٧] {فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ} تحضيض على التصديق؛ إما بالخلق لأنهم وإن كانوا مصدِّقين به إلا أنهم لما كان مذهبهم خلاف ما يقتضيه التصديق فكأنهم مكذبون به. وإما بالبعث، لأن من خلق أولاً لم يمتنع عليه أن يخلق ثانياً.

٥٨- ﴿أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ﴾

٥٩- ﴿أَأَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ﴾

٢٠ [١١٥٨] {مَا تُمْنُونَ} ما تمنونه، أي تقدفونه في الأرحام من النطف. وقرأ أبو السَّمال بفتح التاء. يقال: أمني النطفة ومناها. قال الله تعالى {مِنْ نُطْفَةٍ إِذَا تُمْنَى} [النجم: ٤٦].

[1159] تَخْلُقُونَهُ (*halk* ediyorsunuz) yani ona [siz mi] ölçü kazandırıyor, suret veriyorsunuz.

60. Aranızda ölümü Biz takdir ettik ve önümüze geçemez hiç kimse

61. sizi benzerlerinizle değiştirmekte; sizi, bilmediğiniz bir şekilde inşa etmekte!..

62. İlkın yaratıldığınızı pekâlâ bildiğinize göre, bundan ders çıkarsanıza o hâlde!

[1160] “Aranızda ölümü Biz takdir ettik.” Onu dileğimiz gereği olarak rızıklarınızdaki farklılık ve değişiklik doğrultusunda aranızda Biz takdir ettik. Bunun sonucu olarak da ömürleriniz kimi kısa, kimi orta ve kimi uzun olmak üzere farklı oldu. İfade, şeddesiz olarak *kadernâ* (kâdiriz) şeklinde de okunmuştur.

[1161] Bir şeyi, birini arkada bırakıp elde ettiğin, onu ona ulaştırmaktan âciz bıraktığın ve elde etmesine imkân vermediğin zaman *sebaktuhû aleş-şey*¹ denir. Buna göre, وَمَا نَخْرُ بِمَشْبُوقِينَ (ve önümüze geçemez hiç kimse) tabirinin anlamı şudur: Sizin emsallerinizi yeniden var etme konusunda bize hiç kimse mani olamaz, biz buna kâdiriz ve bu konuda kimse önümüze geçip de engel olamaz!

[1162] امثال (benzerler), *misâlin* çoğuludur; yani sizden bedel ve sizin yerinize yaratılış itibarıyla benzerlerinizi var etmeye kâdiriz. Yine, sizi bilmediğiniz bir biçimde *halk* etmeye ve benzerini bildiğiniz şekilde yaratmaya kâdiriz; yani her iki duruma da -hem sizin benzerlerinizi yaratmaya hem de sizin benzerleriniz olmayanları yaratmaya da- kâdiriz. Hâl böyle iken nasıl olur da sizi yeniden yaratmaktan âciz kalırız?! *Emsâlin meselîn* çoğulu olması da mümkündür. O takdirde mâna şöyle olur: Şu anda sizin içinde bulunmuş olduğunuz durumu, yaratılış ve ahlâkî özelliklerinizi değiştirmeye ve tebdil etmeye ve sizi bilmediğiniz özellikler üzerinde yeniden inşa etmeye kâdiriz.

[1163] النشأة kelimesi *en-neş'et*^e ve *en-neş'âet*^e şeklinde okunmuştur.

[1164] Bu âyette *kıyasın*¹ sıhhatine delil vardır; zira Allah âhiretteki yeniden yaratılışı ilk yaratılışa benzetmeye yanaşmamalarını *cehalet* olarak nitelemektedir.

63. Peki, hiç düşündünüz mü şu ekip diktikleriniz üzerinde?

64. Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren Biz miyiz sadece?

1 Yani şartlarına uygun yapılan bilimsel içtihadî kıyasın... Buna karşılık, *fâsit*, *ma'al-fârik* kıyaslar olduğu da unutulmamalıdır. / ed.

[١١٥٩] {تَخْلُقُونَهُ} تقدرونه تصوّرونه.

٦٠- ﴿نَحْنُ قَدَرْنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ﴾

٦١- ﴿عَلَىٰ أَنْ نُبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ وَنُنشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾

٦٢- ﴿وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْأَةَ الْأُولَىٰ فَلَوْلَا تَذَكَّرُونَ﴾

٥ [١١٦٠] {قَدَرْنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ} تقديرًا وقسمناه عليكم قسمة الرزق على اختلاف وتفاوت كما تقتضيه مشيئتنا؛ فاختلقت أعماركم من قصير وطويل ومتوسط. وقرئ «قدرنا»، بالتخفيف.

[١١٦١] سبقتة على الشيء، إذا أعجزته عنه وغلبته عليه ولم تمكنه منه. فمعنى قوله: {وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ} على أن نُبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ} أنا قادرون على ذلك لا تغلبونا عليه. ١٠

[١١٦٢] وأمثالك جمع مثل، أي على أن نبدل منكم ومكانكم أشباهكم من الخلق، وعلى أن نُنْشِئَكُمْ} في خلق لا تعلمونها وما عهدتم بمثلها. يعني أنا نقدر على الأمرين جميعًا؛ على خلق ما يماثلكم وما لا يماثلكم؛ فكيف نعجز عن إعادتكم؟! ويجوز أن يكون {أَمْثَالَكُمْ} جمع مثل، أي على أن نبدل ونغير صفاتكم التي أنتم عليها في خلقكم وأخلاقكم، و{نُنْشِئَكُمْ} في صفات لا تعلمونها. ١٥

[١١٦٣] قرئ «النشأة» و«النشأة».

[١١٦٤] وفي هذا دليل على صحة القياس، حيث جهّلهم في ترك قياس النشأة الأخرى على الأولى.

٦٣- ﴿أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ﴾

٦٤- ﴿أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ﴾ ٢٠

[1165] “Peki, hiç düşündünüz mü şu ekip diktikleriniz” yani tohumunu saçtığınızı, toprağını işlediğiniz yiyecekler “üzerinde? Onu siz mi bitiriyor-sunuz;” yani amacına ulaşınca kadar büyüyen yemyeşil bir bitki hâline siz mi getiriyorsunuz?! Hazret-i Peygamber’den (s.a.) şöyle rivayet edilmiştir:
5 “Sizden biri sakın ‘Ben bitirdim.’ demesin; aksine ‘Ben ektim.’ desin.” Ebû Hüreyre, “أَفْرَأَيْتُمْ (Peki, hiç düşündünüz mü...) âyetine dikkat edin!” dedi ve (bu âyeti) okudu.

[1166] *Fetteden fütât, cezzeden cüzâz* geldiği gibi حطام da *hatameden* gelmektedir; “kuruyup çer çöp hâline gelen şey” dir.

- 10 **65. İsteseydik, onu mutlaka çer çöpe çevirirdik de afallar dururdunuz:**
66. “[Eyvah!] Bittik tükendik!..”
67. “Hatta, tamamen mahrum kaldık!”

[1167] فَطَأْتُمْ (...dururdunuz) kesre ile *fe-zıltum* şeklinde ve aslı itibariyle *fe-zaleltum* şeklinde de okunmuştur. “...afallar” şaşırır [dururdunuz]. Hasan-ı
15 Basrî’den şöyle nakledilmiştir: Yorgunluğunuz ve yaptığınız harcamalar -ya da o yüzden işlediğiniz günahlar- sebebiyle pişmanlık duyardınız! Nitekim *tefekkenûne* (pişman olurdunuz) şeklinde de okunmuştur. Hadiste şöyle geçmektedir: “Âlimin durumu termal suya benzer; uzaktakiler ona gelir, yakındakiler ise tarafına bile bakmaz. Ve bu hâldeler iken ‘su’ çakiliverir. Böylece,
20 bir topluluk ondan yararlanırken, diğer topluluk [kaçırdığına] yanar durur.”

[1168] إنا للمُعْرَمُونَ yani harcadığımız şeylerin bedelini ödemek zorundayız ya da rızkımız yok olup gittiği için biz de bittik tükendik demektir. -İkincisinde, *muğram* helâk anlamındaki *ğarâm*dan türetilmiş olur.- “Hatta tamamen mahrum” yani bilakis şanstan yana bahtsız kalmış nasipsiz bir
25 topluluğuz biz! Bahtlılardan olsaydık, bu başımıza gelmezdi.

[1169] *E-innâ...* şeklinde¹ de okunmuştur.

- 68. Peki, hiç düşündünüz mü şu içtiğiniz su üzerinde?**
69. Onu buluttan siz mi indiriyorsunuz, yoksa indiren Biz miyiz sadece?
30 **70. Dileseydik, onu acı kılardık... Şükretsenize o hâlde!..**

[1170] “İçtiğiniz su” dan, içmeye elverişli tatlı suyu kastetmektedir. مَرْنٌ bulut demektir; tekili *muznedir*. Özellikle “beyaz bulut” olduğu da söylenmiştir ki suların en tatlısıdır. “Acı”, tuzluluk oranı bakımından içilemeyecek derecede olan acı sudur.

1 İنا للمُعْرَمُونَ ifadesi “Gerçekten zarar etmişiz mi!?” anlamında *e-innâ...* şeklinde de. / ed.

[١١٦٥] { أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ } ه من الطعام، أي تبتدون حبه وتعملون في أرضه. { أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ } تنبتونه وتردونه نباتًا يرف وينمي إلى أن يبلغ الغاية. وعن رسول الله ﷺ: لا يقولن أحدكم "زرعت"، وليقل "حرثت". قال أبو هريرة: رأيتم إلى قوله { أَفَرَأَيْتُمْ... } الآية.

٥ [١١٦٦] والحطام من حطم، كالفتات والجذاذ من فت وجذ. وهو ما صار هشيماً وتحطم.

٦٥- ﴿لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ﴾

٦٦- ﴿إِنَّا لَمُعْرِمُونَ﴾

٦٧- ﴿بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ﴾

١٠ [١١٦٧] { فَظَلْتُمْ } وقرئ بالكسر، و«فظلتم» على الأصل. { تَفَكَّهُونَ } تعجبون. وعن الحسن رضي الله عنه: تندمون على تعبك فيهم وإنفاقكم عليه، أو على ما اقترفت من المعاصي التي أصبتم بذلك من أجلها. وقرئ «تفكنون»، ومنه الحديث: مثل العالم كمثل الحمة يأتيها البعداء ويتركها القرباء؛ فيبناهم إذ غار ماؤها فانفج بها قوم وبقي قوم يتفكنون، أي يتندمون.

١٥ [١١٦٨] { إِنَّا لَمُعْرِمُونَ } لملزمون غرامة ما أنفقنا، أو مهلكون لهلاك رزقنا، من الغرام وهو الهلاك. { بَلْ نَحْنُ } قوم { مَحْرُومُونَ } محارفون محدودون، لا حظ لنا ولا بخت لنا؛ ولو كنا محدودين، لما جرى علينا هذا.

[١١٦٩] وقرئ «أئنا».

٦٨- ﴿أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ﴾

٦٩- ﴿أَأَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنزِلُونَ﴾

٧٠- ﴿لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ﴾

[١١٧٠] { الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ } يريد الماء العذب الصالح للشرب. والمزن السحاب؛ الواحدة مزنة. وقيل: هو السحاب الأبيض خاصة، وهو أعذب ماء. { أُجَاجًا } ملحًا زعاقًا لا يقدر على شربه.

[1171] **Şayet** “Levin cevabında; لَجَعَلْنَا حَطَامًا (onu *mutlaka* çer çöpe çevirirdik) ifadesi neden Lâm’lı gelmiş de bu Lâm’sız gelmiş?”¹ **dersen şöyle derim:** *Lev* iki cümlelin başına gelir ve bunlardan ikincisi, birinci üzerine ceza cümlesi şart cümlesine bağlandığı gibi ta’lik edilirse, ayrıca İn ve onun gibi amel eden Lâ gibi tamamen şart anlamı da içermezse ve şart anlamı ancak, her iki cümlelin içeriği hakkında ‘birincinin imkânsızlığı sebebiyle ikincinin de imkânsız olduğu’nun ifadesi şeklinde olursa, o takdirde cevabında bu bağlantının varlığına alâmet olacak bir şeye ihtiyaç duyulur ve bu sebeple, o alâmet işini görmesi için ilaveten Lâm getirilir. Mâ’dan sonra hazfedilmesi hâlinde mekânı meşhur olan bir alem olur; çünkü bir şey bilindiği ve yeri meşhur olduğu, herkesçe alışılmış, me’nûs bir hâl aldığı zaman dinleyicinin onu anlamış olduğu mülâhazasıyla onun lafızda zikredilip edilmediğine aldırış edilmez. Dikkat edersen, Ru’be’den nakledildiği şekliyle; “Nasil sabahladın?” sorusuna “İyi” demesi² maksada kâfi görülmüştür. O, herkesin kendisini bildiği için cer harfini hazfetmiştir; çünkü meşhur olması hasebiyle, zikredilip edilmemesi arasında bir fark bulunmamaktadır. Bu konuda sana Evs’in şu sözü de yeterlidir:

[Yabanî sığırın peşine düşmüş yırtıcıları gören] avcı, sonunda dedi ki hayretle:
“Bugünkü gibi bir kovalanan da görmedim, kovalayan da!”

Bu örnekte, âmîl olan³ *lem era* (görmedim) ifadesi hazfedilmiştir. Şu hâlde (âyette) onun hazfî lafız açısından ihtisar amaçlı olup anlam bakımından sabittir. Buna göre, her iki yerde de durum aynı olmakta ve aralarında fark bulunmamaktadır. Kaldı ki, Lâm’dan bahsedilmesi ve aradaki mesafenin kısa olması, ikinci defa zikredilmesine de ihtiyaç bırakmamış ve onun yerini tutmuştur. [Soruya cevap sadedinde] şu da söylenebilir: Lâm kuşkusuz pekiştirme (mutlaka) anlamı vermektedir. Yenilecek ile ilgili âyetin başına gelmiş, içilecek ile ilgili olanınkine gelmemiştir. Bu da yenilecek olanın içilecek olana öncelikli olduğunu göstermek içindir ve onun kaybıyla ilgili azap tehdidinin daha şiddetli ve ağır olduğunu göstermek içindir. Şu açıdan ki içilen şey, yenilen şeye tâbi olarak ihtiyaç duyulan bir şeydir. Dikkat edersen, misafirine önce yemek verir, ardından su ikram edersin; aksini yapsaydın, Ebu’l-‘Alâ’nın şu sözünün altına sen de girmiş olurdun:

İnsanların misafirleri mis gibi halis sütle doyurulurken,
bunlar misafirlerine buz gibi soğuk, tatlı su ikram ederler.⁴

1 Yani “onu acılaştırırdık” anlamındaki أَجَايَا جَعَلْنَا ifadesi neden “mutlaka” kelimesi olmaksızın gelmiş. / ed.

2 Yani *bi-hayrin* diyeceğine *hayrin* demesi. / ed.

3 Yani مَطْلُوبًا وَلَا مَطْلَبًا kelimelerini nasbeden. / ed.

4 Yani su ikramıyla yetinir cimriler! / ed.

[١١٧١] فإن قلت: لم أدخلت اللام على جواب لو في قوله {لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا} [الواقعة: ٦٥] ونزعت منه ههنا؟ قلت: إنَّ "لو" لما كانت داخلة على جملتين معلّقة ثانيتهما بالأولى تعلّق الجزاء بالشرط، ولم تكن مخرجة للشرط كإن و"لا" عاملة مثلها، وإنما سرى فيها معنى الشرط اتفاقاً من حيث إفادتها في مضموني جملتها أنّ الثاني امتنع لامتناع الأوّل، افتقرت في جوابها إلى ما ينصب علماً على هذا التعلق، فزيدت هذه اللام لتكون علماً على ذلك، فإذا حذف بعد ما صارت علماً مشهوراً مكانه، فلأن الشيء إذا علم وشهر موقعه وصار مألوفاً ومأنوساً به لم يبال بإسقاطه عن اللفظ استغناء بمعرفة السامع. ألا ترى إلى ما يحكى عن رؤية أنه كان يقول: خير، لمن قال له: كيف أصبحت؟ فحذف الجار لعلم كل أحد بمكانه، وتساوي حالَي حذفه وإثباته لشهرة أمره. وناهيك بقول أوس:

حَتَّى إِذَا الْكَلَّابُ قَالَ لَهَا * كَالْيَوْمِ مَطْلُوبًا وَلَا طَلَبًا

وحذفه «لم أر». فإذا حذفها اختصار لفظي وهي ثابتة في المعنى، فاستوى الموضوعان بلا فرق بينهما؛ على أن تقدم ذكرها والمسافة قصيرة مغن عن ذكرها ثانية ونائب عنه. ويجوز أن يقال: إنَّ هذه اللام مفيدة معنى التوكيد لا محالة، فأدخلت في آية المطعوم دون آية المشروب، للدلالة على أن أمر المطعوم مقدّم على أمر المشروب، وأن الوعيد يفقده أشد وأصعب، من قبل أن المشروب إنما يحتاج إليه تبعاً للمطعوم. ألا ترى أنك إنما تسقى ضيفك بعد أن تطعمه، ولو عكست قعدت تحت قول أبي العلاء:

إِذَا سُقِيَتْ ضُيُوفُ النَّاسِ مَحْضًا * سَقَوْا أَضْيَافَهُمْ شَبَمًا زَلَالًا

Yine, Arabın birine su ikram edilmiş de “Suyu tok karna içirim ben!” demiş. İşte bu yüzden yiyecekle ilgili âyet içeceklerle ilgili olana takdim edilmiştir.

71. Peki, hiç düşündünüz mü şu tutuşturduğunuz ateş üzerinde?

72. Onun ağacını siz mi meydana getirdiniz, yoksa meydana getiren

5 Biz miyiz sadece?

73. Biz bu ateşi hem (cehennemi) hatırlatıcı kıldık hem de çöldeki muhtaçların istifadesine sunduk.

74. Öyleyse, tenzih ve takdis et ulu Rabbinin adını.

[1172] “Tutuşturduğunuz” yani *zinâd* adı verilen usulle yaktığınızı 10 “ateş.” Araplar üsttekinde *zend*, alttakine *zende* dedikleri iki çöpü birbirine sürtmek suretiyle ateş yakıyorlardı. Onlar ateşi tutuşturdukları bu iki çöpü erkek ile dişiye benzetirler¹ idi.

[1173] “Onun ağacını” yani *zend* ve *zendeyi* elde ettikleri ağacı.

[1174] “Hatırlatıcı” yani cehennem ateşini hatırlatmak üzere... Şu alâ- 15 ka ile ki; biz ateşi hayatın idamesi için gerekli, herkesi de ona muhtaç kıldık. Böylece, insanlar hayatlarının içinde ve gözlerinin önünde olan ateşe ibretle baksınlar da uyarıldıkları cehennem hatırlasınlar istedik. Ya da biz onu bir andıç (*tezkiire*) ve cehennemden bir numune kıldık. Nitekim hadiste bu anlamı çağrıştıran şekilde şöyle kullanılmıştır: “Şu Âdemoğullarının 20 yakmakta olduğu ateş var ya onun harareti cehennem sıcaklığının yetmiş cüzünden sadece biri kadardır!” [*Müslim*, “Kitâbü'l-Cenne”, 30]

[1175] *مَتَاع* istifade, yarar demektir. *مُتَوَيْنَ* ıssız yerlere konanlar, [yolcular ve] çölde yaşayanlar için. Ya da karınları boş, azık torbalarında hiçbir yiyecek kalmamış olanlar için. “Günlerdir hiçbir şey yemedim.” anlamında 25 *akveytü min eyyâmim* denir.

[1176] “Öyleyse, tenzih ve takdis et [ulu] Rabbinin adını;” yani Rabbinin adını anmak suretiyle tesbihte bulun. *اسم* (ad) ile “zikir” kastedilmiş de olabilir; yani Rabbinin zikretmek suretiyle tesbihte bulun. “Ulu” anlamındaki *العظيم* muzâfin ya da *muzâfun ileyhin* sıfatıdır; birinciye göre “Rabbinin 30 ulu adını”, ikinciye göre de “Ulu Rabbinin adını” demek olur. Âyetin anlamı şöyledir: Allah Teâlâ kudretine ve kullarına olan nimetlerine delâlet edecek hususları anınca; “Bütün bunların karşısında tesbihde bulun!” buyurmuştur. Tesbih, “Sübhânallah!” diyerek Allah’ı her türlü noksanlıktan uzak ve yüce görmektir. Bu ya O’nun vahdaniyetini inkâr edip nimetlerine nan- 35 körlük eden zalimlerin iddialarına karşı O’nu tenzih etmek anlamındadır

1 Bunların birbirine sürülmesi sonucu ateşin peydahlanmasını erkekle dişinin çiftleşmesi sonucu döl alınması gibi görürler. / çev.

وسقى بعض العرب فقال: أنا لا أشرب إلا على ثميلة؛ ولهذا قدّمت آية المطعوم على آية المشروب.

٧١- ﴿أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ﴾

٧٢- ﴿أَأَنْتُمْ أَنْشَأْتُمْ شَجَرَتَهَا أَمْ نَحْنُ الْمُنشِئُونَ﴾

٧٣- ﴿نَحْنُ جَعَلْنَاهَا تَذْكَرَةً وَنَمَاءً لِلْمُقِيمِينَ﴾

٧٤- ﴿فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ﴾

[١١٧٢] {تُورُونَ} تقدحونها وتستخرجونها، من الزناد. والعرب تقدح بعودين؛ تحك أحدهما على الآخر، ويسمون الأعلى الزند، والأسفل الزنده؛ شبهوهما بالفحل والطروقة.

١٠ [١١٧٣] {شَجَرَتَهَا} التي منها الزناد.

[١١٧٤] {تَذْكَرَةً} تذكيراً لنار جهنم، حيث علقنا بها أسباب المعاش كلها، وعممنا بالحاجة إليها البلوى لتكون حاضرة للناس ينظرون إليها ويذكرون ما أوعدوا به. أو جعلناها تذكرة وأنموذجاً من جهنم، لما روى عن رسول الله ﷺ: ناركم هذه التي يوقد بنو آدم جزء من سبعين جزءاً من حرّ جهنم.

١٥ [١١٧٥] {وَمَمَاءً} ومنفعة {لِلْمُقِيمِينَ} للذين ينزلون القواء، وهي القفر، أو للذين خلت بطونهم أو مزادهم من الطعام. يقال: أقويت من أيام، أي لم آكل شيئاً.

[١١٧٦] {فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ} فأحدث التسبيح بذكر اسم ربك، أو أراد بالاسم الذكر، أي بذكر ربك. والعظيم صفة للمضاف أو للمضاف إليه. والمعنى: أنه لما ذكر ما دل على قدرته وإنعامه على عباده قال: فأحدث التسبيح، وهو أن يقول سبحان الله، إمّا تنزيهاً له عما يقول الظالمون الذين يجحدون وحدانيته ويكفرون نعمته،

ya [*Fesühbânallah!* diyerek] Allah'ın bunca, apaçık nimetle onları bürümesine karşı gösterdikleri nankörce tutuma hayret anlamındadır ya da Allah'ın [yukarıda] saydığı, dikkat çektiği nimetlere karşı O'na şükretmek anlamındadır.

75. Yool!.. 'yıldız'ların iniş yerlerine yemin ederim ki!..

5 **76. -Bir bilseniz, gerçekten büyük bir yemindir bu.-**

[1177] *فَلَا أَقْسِمُ* ifadesi, “Yemin ederim!” anlamında olup Lâ, tıpkı *يَعْلَمُ* لَيْلًا gibi pekiştirici zâit bir harftir. Hasan-ı Basrî de *Lâm*, mübteda - haberdan oluşan isim cümlesinin başına gelen başlama *Lâm*'ı olmak üzere ve *fe-le-ene uksimu* (Kesinlikle yemin ederim!) anlamında *fe-le-uksimu* okunmaktadır. Buna göre, cümlenin aslı *ene uksimudur*, *le-Zeyd^{un} muntalık^{un}* (Zeyd gitmekte.) cümlesi gibidir; daha sonra mübteda hazfedilmiştir. *Lâm*'ın yemin için olması iki sebepten dolayı doğru değildir: 1) Çünkü onun hakkı pekiştirici Nûn ile gelmesidir; bunsuz kullanımı zayıf ve çirkindir. 2) Yeminin cevabında “Mutlaka yapacağım!” denmesi, gelecek anlamı verir; yemin fiilinin ise şimdiki zaman için olması gerekir.

[1178] *بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ* “Yıldızların düştüğü, battığı yerlere” demektir. (i) Belki de¹ gecenin sonunda, yıldızlar artık batma konumunda olduklarında Allah'ın birtakım büyük özel işleri vardır. Yahut meleklerin o anda özel nitelikli ibadetleri bulunmaktadır. Yahut o vakit Allah'ın salih kullarından teheccüd için kalkanların ve O'na yönelenlerin özel vakitleridir. Ve bunlar rahmet ve rızanın indiği özel zamanlardır. Bu yüzden, Allah onların konumlarına yemin etmiş, ardından bunun büyük bir şey olduğunu belirterek şöyle buyurmuştur: “Bir bilseniz, gerçekten büyük bir yemindir bu.” (ii) Yahut ‘yıldızların konumları’ndan menzil ve yörüngelerini kastetmektedir. Bunda Allah'ın kudret ve hikmetinin yüceliğine, nitelenemeyecek derecede büyük bir delil vardır. O zaman, “*Bir bilseniz, gerçekten büyük bir yemindir bu.*” ara cümlesinin içinde bir ara cümle daha var demektir; çünkü “*Bir bilseniz, gerçekten büyük bir yemindir bu.*” cümlesi, yemin ile onun cevabı olan “*Şüphesiz bu, değerli bir hitaptır (Kur’ân-ı Kerim’dir).*” cümlesinin arasına girmiş; bu cümlenin içindeki “bir bilseniz” ifadesi de *لَقَسِمُ* ile onun sıfatı olan *عَظِيمِ*'in arasına girmiş olacaktır. (iii) Şu da söylenmiştir: ‘Yıldız’ların iniş yerlerinden maksat, Kur’ân’ın *necim*lerinin vuku bulduğu, yani parça parça (*müneccemen*) inmekte olan Kur’ân âyetlerinin iniş zamanlarıdır.

35 **77. Şüphesiz, bu, değerli bir hitaptır (Kur’ân-ı Kerim’dir);**

1 Yani bunlara neden yemin ediliyor; çünkü belki de... / ed.

وإما تعجباً من أمرهم في غمط آلائه وأياديه الظاهرة، وإما شكرًا لله على النعم التي عدّها ونبه عليها.

٧٥- ﴿فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ﴾

٧٦- ﴿وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَغْلَمُونَ عَظِيمٌ﴾

٥ [١١٧٧] {فَلَا أُقْسِمُ} معناه فأقسم. و{لا} مزيدة مؤكدة مثلها في قوله {لَيْلًا يَغْلَمُ أَهْلُ الْكِتَابِ} [الحديد: ٢٩]. وقرأ الحسن: «فلا أقسم». ومعناه: فلأنا أقسم؛ اللام لام الابتداء دخلت على جملة من مبتدأ وخبر، وهي: أنا أقسم، -كقولك: لزيد منطلق- ثم حذف المبتدأ. ولا يصح أن تكون اللام لام القسم لأمرين؛ أحدهما أن حقها أن يقرن بها النون المؤكدة، والإخلال بها ضعيف قبيح. والثاني: أن «لأفعلن» في جواب القسم للاستقبال، وفعل القسم يجب أن يكون للحال.

١٠ [١١٧٨] {بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ} بمساقطها ومغاربها؛ لعل لله تعالى في آخر الليل إذا انحطت النجوم إلى المغرب أفعالاً مخصوصة عظيمة، أو للملائكة عبادات موصوفة، أو لأنه وقت قيام المتهجدين والمبتهلين إليه من عباده الصالحين، ونزول الرحمة والرضوان عليهم؛ فلذلك أقسم بمواقعها؛ واستعظم ذلك بقوله {وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَغْلَمُونَ عَظِيمٌ}. أو أراد بمواقعها منازلها ومسايرها؛ وله تعالى في ذلك من الدليل على عظيم القدرة والحكمة ما لا يحيط به الوصف. وقوله {وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَغْلَمُونَ عَظِيمٌ} اعتراض في اعتراض؛ لأنه اعترض به بين المقسم والمقسم عليه، وهو قوله {إِنَّهُ لَقُرْءَانٌ كَرِيمٌ} [٧٧]. واعترض بـ{لَوْ تَغْلَمُونَ} بين الموصوف وصفته. وقيل: مواقع النجوم أوقات وقوع نجوم القرآن، أي أوقات نزولها.

٧٧- ﴿إِنَّهُ لَقُرْءَانٌ كَرِيمٌ﴾

78-79. tertemiz olanlardan başkasının el süremeyeceği sımsıkı korunan bir (ana) kitapta bulunmaktadır;

80. Âlemlerin Rabbi tarafından indirilmektedir.

[1179] كريم (değerli) yani kitaplarda kendi cinsi içinde güzel ve hoşnut
5 olunan yahut her türlü faydayı özünde toplayan çok yararlı ya da Allah ka-
tında çok değerli. “Sımsıkı korunan bir (ana) kitapta.” Yani ona yanaşabilen
melekler dışında hiç kimsenin erişemediği, onlardan gayrının içeriğine vâkıf
olmadığı korunaklı kitap. Ona yanaşabilen melekler de her türlü günah ki-
rinden ve diğer olumsuz davranışlardan arındırılmış varlıklardır. Bu mâna
10 cümlelerin كِتَابٍ مَّكْنُونٍ un sıfatı yapılması hâlinde¹ böyledir; o zaman maksat Lev-
h-i Mahfuz olur. Cümle, Kur’ân’ın sıfatı yapılırsa o takdirde mâna şöyle olur:
Ona ancak taharet üzere olan insanlar dokunabilir, yani yazılı Kur’ân’a ancak
abdestli olanlar el sürebilir. Kimi de bunu Kur’ân’ın okunmasına yormuşlar
ve onun abdestsiz okunamayacağını söylemişlerdir. İbn Ömer (v. 73/693),
15 “Bana daha sevimli geleni onu ancak taharet üzere olanların okuyabilmesi-
dir.” demiştir. Buna mukabil İbn Abbas, bir rivayette cünübün Kur’ân’ı oku-
yabileceğini (*mubah*) söylemiştir. Hazret-i Peygamber’in “Müslüman, Müs-
lümanın kardeşidir; ona zulmetmez ve onu (zalime) teslim etmez.” [Buharî, ?;
Müslim, ?] cümlesi de buna benzer,² yani ‘kardeş’ine haksızlık etmesi, ya da
20 haksızlığa uğradığında sessiz kalması Müslümana yakışmaz.

[1180] (المُطَهَّرُونَ) *el-mutetahherûn*; idgamla *el-muttahherûn*; *tahharahû*
(onu arıttı) anlamındaki *atharahûdan el-mutherûn* şeklinde de okunmuş-
tur.³ Yine, “kendilerini arıtanlar ya da başkalarını -onlar hakkında istiğfar
ederek- arındıranlar ve indirmekte oldukları vahyi tertemiz indiren [melek]
25 ler” anlamında *el-mutabbirûn* şeklinde de okunmuştur.

[1181] تَنْزِيل (indirilmektedir) kelimesi Kur’ân’ın [bu pasajdaki] dördün-
cü sıfatıdır; yani o, “Âlemlerin Rabbi tarafından indirilmektedir.” Ya da
sıfat anlamında masdardır; çünkü o, Allah’ın sair kitapları arasından ‘par-
ça parça indirilmiş’ tek kitaptır ve bu kullanımla⁴ sanki ‘peyderpey indiri-
30 rilme’ özelliğinin onun özünde bulunduğuna işaret edilmiş olmaktadır.

1 Yani “tertemiz olanlardan başkasının el süremeyeceği [sımsıkı korunan bir (ana) kitapta]...” / ed.

2 Yani “Ona el sürmez.” anlamındaki لَا يَمْسُهُ لَا ifadesi, “ona el sürmemelidir” anlamındadır. Tıpkı hadisteki لَا يَظْلَمُهُ وَلَا يَسْلَمُهُ (Ona zulmetmez; onu teslim etmez.) ifadelerinin “... zulmetmesin - ... teslim etmesin” anlamına gelmesi gibi. [Ancak bu, ikinci görüşe göredir.] / ed.

3 *el-Mutetahherûn* ve *el-muttahherûn* “aşamalı ve bir miktar zorlanarak tertemiz arıtılmış olanlar”; *el-mutherûn* ise “arıtılmış olanlar” demektir. / ed.

4 Yani içerdiği teksir anlamıyla, “çok sayıda *nüzûl* (iniş)” söz konusu olduğunu belirten tefil sığasıyla... *İnzâl* sığasında bu mâna yoktur, burada ilgili kitabın “sadece inmiş” olması söz konusu edilir. Bununla birlikte, Tevrat ve İncil de tek parça inzal edilmiş değildir. / ed.

٧٨- ﴿فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ﴾

٧٩- ﴿لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ﴾

٨٠- ﴿تَنْزِيلٍ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

[١١٧٩] {كَرِيمٌ} حسن مرضي في جنسه من الكتب، أو نفاع جم المنافع، أو كريم على الله. {فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ} مصون من غير المقربين من الملائكة، لا يطلع عليه من سواهم، وهم المطهرون من جميع الأدناس؛ أدناس الذنوب وما سواها. إن جعلت الجملة صفة لـ {كِتَابٍ مَّكْنُونٍ}، وهو اللوح؛ وإن جعلتها صفة للقرآن فالمعنى: لا ينبغي أن يمسه إلا من هو على الطهارة من الناس، يعني مس المكتوب منه. ومن الناس من حمله على القراءة أيضًا. وعن ابن عمر: أحب إلي أن لا يقرأ إلا وهو طاهر. وعن ابن عباس في رواية أنه كان يبيح القراءة للجنب. ونحوه قول رسول الله ﷺ: المسلم أخو المسلم لا يظلمه ولا يسلمه، أي لا ينبغي له أن يظلمه أو يسلمه.

[١١٨٠] وقرئ «المتطهرون» و«المطهرون»، بالإدغام، و«المطهرون»، من أطهره، بمعنى طهره. و«المطهرون»، بمعنى: يطهرون أنفسهم أو غيرهم بالاستغفار لهم، والوحي الذي ينزلونه.

[١١٨١] {تَنْزِيلٍ} صفة رابعة للقرآن، أي منزل {مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ}. أو وصف بالمصدر؛ لأنه نزل نجومًا من بين سائر كتب الله تعالى، فكأنه في نفسه تنزيل؛

O yüzdendir ki *Tenzîl* ismi, Kur'an'ın isimleri arasında anılmakta ve mesela "Tenzil'de geldiği üzere şöyle şöyle..." ya da "Tenzîl, şöyle buyurmaktadır." denebilmektedir. Yahut mübtedanın hazfiyle; *huve tenzîl^{un}* (O bir tenzildir.) şeklinde de takdir edilebilir. *Nuzzile tenzîl^{en}* takdiriyle (yani mef'ül-i mutlak olarak) mansüb da okunmuştur.

81. Şimdi siz, böylesine önemli bir sözü mü küçümsüyorsunuz?!

82. Rızkınızı(n şükrünü) tekzip mi kılıyorsunuz?!

[1182] "Böylesine önemli bir sözü" yani Kur'an'ı "mı küçümsüyorsunuz?!" Yani işini sağlam tutmayan, gevşek davranıp işe dört elle sarılmayan biri gibi Kur'an'ı önemsemiyorsunuz!..

[1183] وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنْتُمْ تُكذِّبُونَ ifadesinde, muzâfın hazfı¹ söz konusu olup takdir "Rızkınızın şükrünü *tekzip* mi kılıyorsunuz?!" şeklindedir; yani şükretmeniz gerekirken onun yerine yalanlamayı mı koyuyorsunuz?! Nitekim Hazret-i Ali, *ve tec'alüne şükrakum ennekum tukezzibüne* okumuştur. -Bunun bizzat Hazret-i Peygamber'in kıraati olduğu da söylenmiştir.- Mâna şöyledir: Kur'an nimetine karşı eda etmeniz gereken şükürü, onu tekzibe dönüştürüyorsunuz hâ?!

[1184] Âyetin; *envâ'* (tekili *nev*) yani burçlar ve Arapların yağmuru buna nispet etmeleri hakkında indiği de söylenmiştir. *Rızık*tan maksat yağmurdur; yani Allah Teâlâ'nın size yağmur sayesinde vermiş olduğu rızkınıza karşı edeceğiniz şükürü, onları yıldızlara nispet ederek Allah'tan olduğunu inkâr etmek suretiyle tekzibe döndürüyorsunuz!

[1185] ("Yalanlıyorsunuz" anlamındaki *تكذِّبون* ifadesi; "Yalan söylüyorsunuz." anlamında) *tekzibûn* da okunmuştur. O takdirde maksat, bunların Kur'an hakkındaki "Şiir, sihir ve düzmece!" şeklindeki sözleri ile yağmur hakkında "O burçların etkisiyledir!" demeleridir. Kaldı ki hakkı yalanlayan herkes [haddizatında] yalancıdır.

83. Peki, ya can boğaza gelip dayandığında?

84. O sırada (çaresizce) bakakaldığınızda?

30 **85. Biz ona sizden daha yakınızdır; fakat siz görmezsiniz...**

86. Madem 'Rab'sizmişsiniz;²

1 Bilindiği üzere, ibareyi hafifsiz anlamak daha isabetlidir: Buna göre anlam "(Kur'an'dan) bütün nasibiniz, onu yalanlamak mı olacak?!" şeklinde olur. *Rızık* nasip demektir, yeme içme ile sınırlı değildir. Örneği: "Bize faydalı ilim nasip et." anlamında *verzuknâ 'ilmen nâfi'an.* / ed.

2 Yani, "Madem, hesaba çekışı ve cezalandırma vasfı olan bir *efendiniz* yokmuş..." Aslında, Müşriklerin ahireti ve hesap-kitabı inkâr etmeleri tenkit ediliyor. / ed.

ولذلك جرى مجرى بعض أسمائه، فقليل: جاء في التنزيل كذا، ونطق به التنزيل. أو هو تنزيل على المبتدأ. وقرئ «تنزيلاً»، على: نزل تنزيلاً.

٨١- ﴿أَفِيْهَذَا الْحَدِيثِ أَنْتُمْ مُدْهِنُونَ﴾

٨٢- ﴿وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنْكُمْ تُكَذِّبُونَ﴾

٥ [١١٨٢] {أَفِيْهَذَا الْحَدِيثِ} يعني القرآن {أَنْتُمْ مُدْهِنُونَ} أي متهاونون به، كمن يدهن في الأمر، أي يلين جانبه ولا يتصلب فيه تهاوناً به.

[١١٨٣] {وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنْكُمْ تُكَذِّبُونَ} على حذف المضاف، يعني وتجعلون شكر رزقكم التكذيب، أي وضعتم التكذيب موضع الشكر. وقرأ علي عليه السلام: «وتجعلون شكركم أنكم تكذبون». وقيل: هي قراءة رسول الله صلى الله عليه وسلم؛ والمعنى وتجعلون شكركم لنعمة القرآن أنكم تكذبون به. ١٠

[١١٨٤] وقيل: نزلت في الأنواء ونسبتهم السقيا إليها؛ والرزق المطر. يعني وتجعلون شكر ما يرزقكم الله من الغيث أنكم تكذبون بكونه من الله، حيث تنسبونه إلى النجوم.

[١١٨٥] وقرئ «تكذبون»، وهو قولهم في القرآن: شعر وسحر وافتراء. وفي المطر هو من الأنواء، ولأن كل مكذب بالحق كاذب. ١٥

٨٣- ﴿فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلُقُومَ﴾

٨٤- ﴿وَأَنْتُمْ حِينِيذٍ تَنْظُرُونَ﴾

٨٥- ﴿وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلَكِنْ لَا تُبْصِرُونَ﴾

٨٦- ﴿فَلَوْلَا إِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ﴾

87. geri döndürsenize onu, doğru söylüyorsunuz!..

[1186] Âyetin tertibi; فلولاً ترجعونها إذا بلغت الحلقوم إن كنتم غير مدينين (Can boğaza gelip dayandığında, geri döndürsenize onu, madem ‘Rab’sizmişsiniz!..) şeklindedir.

5 [1187] Ey ölü sahipleri! “Biz” kudretimizle ve ilmimizle ya da ölüm melekleriyle “ona sizden daha yakınızdır.”

[1188] Mâna şöyledir: Her şeyde ve her konuda Allah’ın fiil ve âyetlerini inkâr etmektesiniz! Sizi acze düşüren (*mu‘cize*) bir kitap indirdiğinde onun büyü ve düzmece olduğunu söylemektesiniz! Size bir elçi gönderdiğinde onun büyücü ve yalancı olduğunu iddia etmektesiniz! Size hayat bahşedecek bir yağmur gönderdiğinde ihmal ve tembelliğe sevk edecek bir anlayışla “Falanca yıldızın / burcun etkisiyle oldu bu!” demektesiniz... O hâlde, söyleyin; size ne oluyor ki çıkan ruhu bedene döndüremiyorsunuz?! Madem onu kabzedeni biri yok ve siz Allah’ın sıfat ve fiillerini devre dışı bırakıyorsunuz, O’nun *Hayat veren - Öldüren, İlk yaratan - Yeniden yaratan*¹ olduğunu inkâr ediyorsunuz, iddianızda sadık iseniz neden canı çıkan bedene ruhu döndüremiyorsunuz?!

[1189] İkinci فلولاً pekiştirme için tekrar edilmiştir. فلولاً’daki (geri döndürsenize onu) zamir *nefse* -yani ruha- râcidir. أَقْرَبُ إِلَيْهِ’daki (ona daha yakın) zamir ise can çekişene râcidir. غَيْرَ مَدِينِينَ yani “(Madem) Rab’sizmişsiniz...” (مَدِينٌ kelimesi) sultan tebaasını yönettiği zaman kullanılan *dâ-ne’s-sultân*^u *er-ra’iyyet*^e ifadesinden gelmektedir.

88. İmdi; (ölen kişi) gözde kullardan ise

89. rahatlık, nasip ve nimet dolu bir cennettir (mükâfatı).

25 [1190] “İmdi;” eğer ölen kişi “gözde kullardan ise” yani sûrenin başında zikredilen üç zümreden ‘öncü olanlar’dan (*sâbikûn*) ise, o takdirde ona bir dinlenme ve rahatlık vardır. Hazret-i Aişe, Peygamber’in (s.a.) âyeti zamme ile *fe-rûh^{un}* şeklinde okuduğunu rivayet etmiştir. [*Tirmizî*, “Ebvâbü’l-kırâa”, 6] Hasan-ı Basrî de öyle okumuş ve *rûh* rahmettir demiştir; çünkü *rûh*, merhum için hayat demektir. Denilmiştir ki bunun anlamı *bekâdır*; yani rızık ve nimetlerle birlikte ebedî hayat, bu ikisi birlikte onun için olacaktır. رِيحَان رِيحَان demektir.

1 *el-Muhyî'l-Mümit, el-Mübdîu'l-Mu'îd. / ed.*

٨٧- ﴿تَرْجِعُونَهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾

[١١٨٦] ترتيب الآية: فلولا ترجعونها إذا بلغت الحلقوم إن كنتم غير مدينين.
 [١١٨٧] ﴿وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ﴾ يا أهل الميت، بقدرتنا وعلمنا، أو بملائكة الموت.

٥ [١١٨٨] والمعنى: إنكم في جحودكم أفعال الله تعالى وآياته في كل شيء إن أنزل عليكم كتابًا معجزًا قلمتم: سحر وافتراء. وإن أرسل إليكم رسولاً قلمتم: ساحر كذاب. وإن رزقكم مطرًا يحييكم به قلمتم: صدق نوء كذا، على مذهب يؤدي إلى الإهمال والتعطيل. فما لكم لا ترجعون الروح إلى البدن بعد بلوغه الحلقوم إن لم يكن ثم قابض، وكنتم صادقين في تعطيلكم وكفركم بالمحيي المميت المبدئ المعيد.

١٠ [١١٨٩] و﴿فَلَوْلَا﴾ الثانية مكررة للتوكيد. والضمير في ﴿تَرْجِعُونَهَا﴾ للنفس وهي الروح، وفي ﴿أَقْرَبُ إِلَيْهِ﴾ للمحتضر. ﴿غَيْرَ مَدِينِينَ﴾ غير مربوبين، من دان السلطان الرعية، إذا ساسهم.

٨٨- ﴿فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ﴾

٨٩- ﴿فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةُ نَعِيمٍ﴾

١٥ [١١٩٠] ﴿فَأَمَّا إِنْ كَانَ﴾ المتوفى {مِنَ الْمُقَرَّبِينَ} من السابقين من الأزواج الثلاثة المذكورة في أول السورة، {فَرَوْحٌ} فله استراحة. وروت عائشة رضي الله عنها عن رسول الله ﷺ: «فَرَوْحٌ»، بالضم. وقرأ به الحسن، وقال: الرُّوح الرحمة، لأنها كالحياة للمرحوم. وقيل: البقاء، أي فهذا له معًا، وهو الخلود مع الرزق والنعيم. والريحان: الرزق.

90. Sağ cenahtakilerden ise,**91. “(Cennetteki) sağ cenahtakilerden sana selâm var!” (buyrulur.)**

[1191] “(Cennetteki) sağ cenahtakilerden sana selâm var!” Yani ey sağ cenahtakilerden olan! Sana sağ cenahtaki kardeşlerinden selâm var; yani onlar sana selâm ediyorlar. Tıpkı “Sadece ‘Selâm! Selâm!’ sesleri...” [Vâkı‘a 56/26] âyetindeki gibi.

92. Ama bir de yalanlamakta direnen yanlış yoldakilerden ise,**93. (cezası) kaynar sudan ibaret bir ‘ziyafet’ tir****94. ve boylamaktır cayır cayır yanan ateşin dibini...**

[1192] “(Cezası) kaynar sudan ibaret bir ‘ziyafet’ tir!” Tıpkı هَذَا نُزِّلُهُمْ يَوْمَ الدِّينِ (“Ziyafetleri budur işte, yargılanma gününde!” [Vâkı‘a 56/56]) âyetindeki gibi. Hafifletilerek (*nuzl^{lun}*) de okunmuştur.

[1193] وَنُزِّلِيَهُ حَمِيمٍ (ve boylamaktır cayır cayır yanan ateşin dibini...) نُزِّلَ *Nüzül* ve حَمِيمٍ *Hamîm* üzerine atıfla merfû‘ ve mecrur olarak da okunmuştur.

95. Bunlar, kesin birer gerçektir.**96. O hâlde, tenzih ve takdis et ulu Rabbinin ismini!..**

[1194] “Bunlar” yani bu sûrede indirilenler “kesin birer gerçektir”; yani kesin, sabit gerçekliklerdir.

[1195] Hazret-i Peygamber’den nakledilmiştir ki “Kim her gece Vâkı‘a sûresini okursa ona asla yoksulluk dokunmaz.”

٩٠- ﴿وَأَمَّ إِنَّ كَنْ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ﴾

٩١- ﴿فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ﴾

[١١٩١] {فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ} فسلام لك يا صاحب اليمين من إخوانك أصحاب اليمين، أي يسلمون عليك. كقوله تعالى {إِلَّا قِيلاً سَلَامًا سَلَامًا} [الواقعة: ٢٦].

٩٢- ﴿وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُكَدِّبِينَ الضَّالِّينَ﴾

٩٣- ﴿فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ﴾

٩٤- ﴿وَتَضْلِيلَةٌ جَحِيمٍ﴾

[١١٩٢] {فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ} كقوله تعالى {هَذَا نُزُلُهُمْ يَوْمَ الدِّينِ} [الواقعة: ٥٦] وقرئ بالتخفيف.

١٠ [١١٩٣] {وَتَضْلِيلَةٌ جَحِيمٍ} قرئت بالرفع والجر، عطفاً على {نُزُلٌ} و{حَمِيمٍ}.

٩٥- ﴿إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ﴾

٩٦- ﴿فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ﴾

[١١٩٤] {إِنَّ هَذَا} الذي أنزل في هذه السورة {لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ} أي الحق الثابت من اليقين.

١٥ [١١٩٥] عن رسول الله صلى الله تعالى عليه وعلى آله وسلم: من قرأ سورة الواقعة

في كل ليلة لم تصبه فاقة أبداً.

HADÎD SÛRESİ

Medine’de nazil olmuştur, 29 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah’ın adıyla...

1. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah’ı tenzih ve takdis etmektedir; çünkü O’dur ‘mutlak izzet ve hikmet sahibi’ (Azîz, Hakîm).

[1196] Bazı sûrelerin başında, geçmiş zaman kalıbıyla *sebba*, bazı-
larında ise muzari kalıbıyla (*yusebbihu*) gelmiştir. Her ikisinde de anlam
şöyledir: *Tesbîh* fiilinin isnat edilebileceği her varlığa Allah’ı tesbih etmek
yakışıdır. Bu, bütün varlıkların âdet ve uygulamasıdır. Fiil bazen Lâm harf-i
ceriyle geçişli yapılmış bazen de *وَسُبِّحُوهُ* (“Ve O’nu tesbih edesiniz...” [Fetih
48/9]) âyetinde olduğu gibi doğrudan doğruya geçişli kılınmıştır. Aslolan,
doğrudan geçişli olmasıdır; çünkü *sebbatuhû* ifadesi, “O’nu kötülükten
uzak tuttu.” anlamındadır. Bu fiilin sülâsisi *sebeha* olup “gitti ve uzaklaştı”
demektir. Mef’ûlünün başına bazen getirilen Lâm ya (“Ona nasihat ettim.”
15 anlamında kullanılan) *nasahatuhu* ve *nasahtu le-hû* kullanımındaki Lâm’a
benzer ya da *سَمِعَ لَه* ifadesinde kasıt, sırf Allah için ve tamamen O’nun rıza-
sını kazanmak amacıyla *tesbîh* ettiğiidir.

[1197] “Göklerde ve yerde ne varsa hepsi” yani tesbih edebilen ve tesbih
etmesi mümkün olan her şey.

2. Göklerin ve yerin hâkimiyeti sadece O’nundur; diriltir, öldürür. O, her şeye kâdirdir.

[1198] **Şayet** “يُحْيِي”nin i’râbda yeri nedir?” **dersen şöyle derim:** Müsta-
kil bir cümle olup i’râbda yeri olmayabilir. Tıpkı *لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ* (“Gök-
lerin ve yerin hükümranlığı tamamen O’na aittir.” [Bakara 2/107]) ifadesi
25 gibi. Yine, *huve yuhyî ve yumît* (O diriltir, öldürür.) takdiriyle mahallen
merfû‘ olabileceği gibi, *ه*’daki mahallen mecrur zamirin hâli olarak mansûb
da olabilir. Bu durumda âmili Lâm harf-i ceri olur. Anlam şöyledir: O,
nutfeleri, yumurtaları ve kıyamet gününde ölüleri diriltir. Aynı zamanda
dirilerin de canını alıp ölüme mazhar eder.

3. ‘İlk’ de O’dur ‘Son’ da; Zâhir de O’dur Bâtın da... O her şeyi bilir.

4. Gökleri ve yeri “altı gün”de yaratan, sonra da Arş’a kurulan O’dur. Yere gireni ve ondan çıkanı, gökten ineni ve oraya yükseleni bilir. Nerede olursanız olun, sizinle beraberdir; yaptıklarınızı Allah görmektedir.

سورة الحديد

مدنية؛ وهي ٢٩ آية

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾

٥ [١١٩٦] جاء في بعض الفواتح {سَبَّحَ}، على لفظ الماضي، وفي بعضها على لفظ المضارع؛ وكل واحد منهما معناه: أن من شأن من أسند إليه التسييح أن يسبحه، وذلك هجيره وديدته. وقد عدى هذا الفعل باللام تارة وبنفسه أخرى في قوله تعالى {وَتُسَبِّحُوهُ} [الفتح: ٩]. وأصله التعدي بنفسه، لأن معنى سبحته: بعدته عن السوء، منقول من سبح، إذا ذهب وبعد. فاللام لا تخلو إما أن تكون مثل اللام في نصحته، ونصحت له، وإما أن يراد بـ{سَبَّحَ لِلَّهِ} أحدث التسييح لأجل الله ولوجهه خالصًا. ١٠

[١١٩٧] {مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} ما يتأتى منه التسييح ويصح.

٢- ﴿لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

[١١٩٨] فإن قلت: ما محل {يُحْيِي}؟ قلت: يجوز أن لا يكون له محل، ويكون جملة برأسها؛ كقوله {لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ} [٥]، وأن يكون مرفوعًا على: هو يحيي ويميت، ومنصوبًا حالًا من المجرور في {لَهُ}، والجار عاملاً فيها. ومعناه: يحيي النطف والبيض والموتى يوم القيامة، ويميت الأحياء. ١٥

٣- ﴿هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾

٤- ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ ٢٠

5. Göklerin ve yerin hâkimiyeti sadece O'nundur; bütün işler sadece O'na döndürülür.

6. Geceyi gündüze sokar, gündüzü geceye sokar. O, sinelerin özünü bilir (zihinlerin en derin bölgelerine bile vâkıftır).

5 [1199] “İlk” yani her şeyden önce var olan *kadim* “de O’dur;” her şey yok olup gittikten sonra varlığı devam eden “son da.” Varlığına delâlet eden delillerle “Zâhir de O’dur Bâtın da;” çünkü duyu organlarıyla kavranamamaktadır.

10 [1200] **Şayet** “Bu Vav’ların mânası nedir?” **dersen şöyle derim:** Birinci Vav’ın mânası O’nun ilklilik ve sonluk sıfatlarını *birlikte* taşıdığını göstermektedir. Üçüncü Vav da O’nun Zâhirlilik ve Bâtınlık sıfatlarını *birlikte* taşıdığını göstermektedir. Ortadaki Vav ise Allah’ın, ilk iki sıfat grubuyla son iki sıfat grubunu zâtında birleştirdiğini göstermek içindir. O hâlde O, geçmiş ve gelecek tüm vakitlerde varlığı dâim olandır. Ayrıca tüm zamanlarda, Zâhir ve
15 Bâtın’dır; yani, deliller ışığında açık olma ile duyu organlarıyla algılanamama bakımından gizli olma niteliklerini birlikte taşımaktadır. Âyette Allah’ın âhi-rette gözle görülebileceğini mümkün görenler aleyhinde bir delil vardır.

[1201] Şu da söylenmiştir: Allah, *zahera ‘alâ şey’in* (Bir şeye üstün ve galip geldi.) kullanımından, Zâhir’dir; yani her şeyden yücedir, her şeye galiptir; *batane kulle şey’in* kullanımından, Bâtın’dır; yani her şeyin iç yüzünü bilir. Ancak bu, itibar edilecek bir görüş değildir; çünkü burada âyetin ilk anlaşılabilir zâhirî anlamından sapılmaktadır.

7. Allah ve Resulüne iman edin de O’nun sizi halife (yani sizden evvelkilere ait mal ve mülkün şu anki sahipleri) kıldığı şeylerden infak edin. İman ederek infak edenlerinize büyük mükâfat vardır.

8. Peygamber sizi Rabbinize iman etmeye çağırdığı hâlde siz hangi gerekçeyle O’na iman etmiyorsunuz?! Oysa O sizden kesin söz almıştı... Tabî müminseniz!..

30 [1202] “Sizi *halife* kıldığı” yani şu an sizin elinizde bulunan. Mallar Allah tarafından yaratıldığı ve meydana getirildiği cihetle O’nun mallarıdır; onları geçici olarak sizin elinize vermiş, bir süreliğine istifadeye sizi yetkili kılmış, kullanıp harcamaya sizi vekil kılmış. Şu hâlde söz konusu mallar gerçekte sizin değildir; siz onlar konusunda sadece vekil ve temsilci konumundasınız. Öyleyse, Allah’ın harcamanızı istediği yerlere harcadığınız. Söz
35 konusu malları, tıpkı başkasından harcama izni alan bir kimsenin onun malını harcamada zorlanmadığı gibi, siz de rahatça harcamada bulunun.

٥- ﴿لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ﴾

٦- ﴿يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُؤَلِّجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ﴾

[١١٩٩] {هُوَ الْأَوَّلُ} هو القديم الذي كان قبل كل شيء، {وَالْآخِرُ} الذي يبقى بعد هلاك كل شيء. {وَالظَّاهِرُ} بالأدلة الدالة عليه، {وَالْبَاطِنُ} لكونه غير مدرك بالحواس.

٥ [١٢٠٠] فإن قلت: فما معنى الواو؟ قلت الواو الأولى معناها الدلالة على أنه الجامع بين الصفتين الأولية والآخريّة، والثالثة على أنه الجامع بين الظهور والخفاء. وأما الوسطى فعلى أنه الجامع بين مجموع الصفتين الأوليين ومجموع الصفتين الآخريين؛ فهو المستمر الوجود في جميع الأوقات الماضية والآتية، وهو في جميعها ظاهر وباطن؛ جامع للظهور بالأدلة والخفاء، فلا يدرك بالحواس. وفي هذا حجة على من جوز إدراكه في الآخرة بالحاسة.

[١٢٠١] وقيل: ”الظاهر العالي على كل شيء الغالب له، من ظهر عليه، إذا علاه وغلبه. والباطن الذي بطن كل شيء، أي علم باطنه“، وليس بذلك مع العدول عن الظاهر المفهوم.

٧- ﴿آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَحْلِفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَأَنْفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ﴾

٨- ﴿وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالرَّسُولِ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾

[١٢٠٢] {مُسْتَحْلِفِينَ فِيهِ} يعني أن الأموال التي في أيديكم إنما هي أموال الله بخلقه وإنشائه لها؛ وإنما مولاكم إياها، وخولكم الاستمتاع بها، وجعلكم خلفاء في التصرف فيها، فليست هي بأموالكم في الحقيقة، وما أنتم فيها إلا بمنزلة الوكلاء والنواب، فأنفقوا منها في حقوق الله، وليهنّ عليكم الإنفاق منها كما يهون على الرجل النفقة من مال غيره إذا أذن له فيه.

[1203] Veya “sizi *halife* kıldığı”; yani ellerinizdeki malları, öncekilerden size miras bıraktırarak sizi bunlara *halef* kıldığı... Dolayısıyla, onların hâ-
linden ibret alın; zira o mal kendilerinden size intikal ettiği gibi, sizden
de sonrakilere intikal edecektir. Öyleyse o malda cimrilik etmeyin. Ondan
5 Allah yolunda harcayarak istifade edin.

[1204] لَا تُؤْمِنُونَ (iman etmiyorsunuz) cümlesi مَا لَكُمْ (hangi gerekçeyle)
ifadesindeki fiil anlamından hâl olup *mâ tasna’u kâim^{en}* (Ayakta ne yapı-
yorsun?) anlamında *mâ le-ke kâim^{en}* demene benzer. Yani, Allah’ı nankör-
ce inkâr ederken¹ hangi gerekçeyle ediyorsunuz? وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ
10 Vav da hâl anlamı vermekte; dolayısıyla, iç içe iki hâl bulunmaktadır. İfade;
“Peygamber sizi davet ettiği hâlde neden Allah *ve Resûlüne* iman etmiyorsu-
nuz?!” şeklinde de okunmuştur.

[1205] Anlam şöyledir: Peygamber sizi imana çağırdığı, bu konuda sizi
uyardığı, her türlü delil ve kanıtı seslendiren Kitab’ı size okuyup durduğu,
15 üstelik iman edeceğinize ilişkin Allah sizden söz aldığı hâlde iman etmeme
konusunda ne mazeretiniz olabilir ki!? Allah’ın söz alması; sizi akılla donat-
ması, gözlerinizin önüne deliller sermesi, tefekkür imkânı vermesi ve her
türü bahanenizi ortadan kaldırmasıdır. Bunca aklî delil ortada iken, Pey-
gamber de sizi uyardıktan sonra hiçbir bahaneniz kalmadığı hâlde neden
20 iman etmiyorsunuz?!

[1206] “Tabii” herhangi bir gerekçeyle “iman etmişseniz!” Çünkü sayı-
lan gerekçelerin ötesinde bir gerekçe yok. İfade, أَحَدٌ مِّثَاقَكُمْ (Oysa O sizden
kesin söz almıştı.) şeklinde de okunmuştur² ki fâ‘il Yüce Allah’tır.

**9. Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kuluna apaçık âyetler
indiren O’dur. Allah size karşı şefkatlidir, merhametlidir (Raûf, Rahîm).**

[1207] Allah “sizi” âyetleriyle inkârın karanlıklarından iman nuruna
“çıkarmak için...” veya Peygamber çağrısıyla sizi çıkarsın diye...

[1208] İfade لَرَوْفٌ (*gerçekten şefkatlidir*) şeklinde de³ okunmuştur.

1 Bu infak konulu âyetler; Müslümanlarla değil de Medine sözleşmesine göre, mallarıyla şehir savunma-
sına katılmak zorunda olan Yahudilerle ilgili ise, akidevî mânada bir iman - inkâr zıtlığı söz konusu
olabilir; Allah’a zaten inanan Müslümanlarla ilgili olduğu takdirde, Allah’a inanıp inanmamaktan öte,
vaatlerine güvenmek söz konusu olur. Sonuçta bu da imanla alâkalıdır. / ed.

2 Müfessirin, *uhize misâkukum* (Oysa sizden kesin söz alınmıştı!) şeklindeki meçhul okuyuşu esas aldığı
anlaşılmaktadır. / ed.

3 Müfessirin Lâm’sız kıraati (رَوْفٌ) esas aldığı anlaşılmaktadır. / ed.

[١٢٠٣] أو جعلكم مستخلفين ممن كان قبلكم فيما في أيديكم بتوريثه إياكم، فاعتبروا بحالهم حيث انتقل منهم إليكم، وسينقل منكم إلى من بعدكم؛ فلا تبخلوا به، وانفعوا بالإنفاق منها أنفسكم.

[١٢٠٤] {لَا تُؤْمِنُونَ} حال من معنى الفعل في {مَا لَكُمْ}، كما تقول: ما لك قائماً، بمعنى: ما تصنع قائماً، أي وما لكم كافرين بالله. والواو في {وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ} واو الحال، فهما حالان متداخلتان. وقرئ «وما لكم لا تؤمنون بالله ورسوله والرسول يدعوكم».

[١٢٠٥] والمعنى: وأي عذر لكم في ترك الإيمان والرسول يدعوكم إليه وينبهكم عليه ويتلو عليكم الكتاب الناطق بالبراهين والحجج، وقبل ذلك قد أخذ الله ميثاقكم بالإيمان حيث ركب فيكم العقول، ونصب لكم الأدلة، ومكّنكم من النظر، وأزاح عللكم، فإذ لم تبق لكم علة بعد أدلة العقول وتنبيه الرسول، فما لكم لا تؤمنون؟! ١٠

[١٢٠٦] {إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ} لموجب ما؛ فإن هذا الموجب لا مزيد عليه. وقرئ «أخذ ميثاقكم»، على البناء للفاعل، وهو الله عز وجل.

٩- ﴿هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَىٰ عَبْدِهِ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَإِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ﴾ ١٥

[١٢٠٧] {لِيُخْرِجَكُم} الله بآياته من ظلمات الكفر إلى نور الإيمان، أو ليخرجكم الرسول بدعوته.

[١٢٠٨] «رءوف»، وقرئ {لرءوف}.

10. Sizin ‘ne’ niz var ki, Allah yolunda infak etmiyorsunuz?! Hem de göklerin ve yerin mirası tamamen Allah’ınken!.. İçinizden, fetihten önce infak edip savaşanlar (diğerleri ile) bir olmaz; Allah, ‘en güzel’i her ikisine de vaat etmiştir ama bunlar, daha sonra infak edip savaşanlardan derece bakımından daha üstündürler. Yaptıklarınızdan Allah haberdardır!

[1209] أَلَا تَنْفَقُوا (Allah yolunda infak etmiyorsunuz?!) ifadesi *fî en lâ tunfikû* (infak etmeme konusunda [ne gerekçeniz var?!]) takdirindedir. “Hem de göklerin ve yerin mirası Allah’ınken!” Her ikisinde bulunan her şey O’na kalacakken; mal olsun, başka bir şey olsun, hiç kimseye hiçbir şey kalmayacakken... Yani Allah sizi yok edip, mallarınız kendisine kalacağı hâlde O’nun yolunda harcamayı ve Resulüyle beraber cihat etmeyi terk ederken gerekçeniz ne!?

[1210] Allah yolunda harcamada bulunmaya en etkili teşvik budur. Sonra müminlerden harcamada bulunanlar arasında da farklılık bulunduğunu açıklayarak şöyle buyurdu: “İçinizden;” Mekke “fethinden önce” yani İslâm güçlenmeden, Müslümanlar *izzet* kazanmadan, insanlar akın akın Allah’ın dinine girmeden, savaşa ve bu uğurda yapılan infaklara ihtiyaç azalmadan önce “infak eden” *fetihten sonra infak edenle* “eşit olmaz.” -Zaten açık olduğundan, *bu kısım* söylenmemiştir.- “Bunlar derece bakımından daha yüksektirler.” Yani fetihten önce infakta bulunanlar... ki onlar, Peygamber’in, kendileri hakkında; “Herhangi biriniz¹ Uhud dağı kadar altın infak etse, onların bir avuç infakına hatta bunun yarısına bile ulaşamaz!” [*Ebû Dâvûd*, Kitâbüs-Sünne, 11] buyurduğu önde gelen ilk muhacirlerle ensardır.

[1211] (من قبل الفتح) yerine [aynı manada] *kabl’-fethi* şeklinde de okunmuştur.

[1212] “Allah” iki gruptan “her birine de en güzeli vaat etmiştir;” yani dereceleri farklı farklı olmakla beraber en güzel mükâfat olan cenneti [ikisine de vaat etmiştir]. İfade, *ve kull^{un} va‘adahu’llâh^u* takdirinde *kull^{un}* şeklinde de okunmuştur. Bu âyetin Hz. Ebû Bekir hakkında indiği söylenmiştir; çünkü ilk Müslüman olan ve Allah yolunda ilk harcama yapan odur.

11. Kimdir o, Allah’a güzel bir şekilde borç verip O’nun da bunu kendisine kat kat fazlasıyla geri ödeyeceği (bahtiyar) kimse? -Ki ona ayrıca değerli bir mükâfat vardır.-

[1213] *Karz-ı hasen* (güzel borç) Allah yolunda harcama yapmak demek olup mecazen, borç vermeye benzetilmiştir; çünkü kul, Allah rızası için malını verdiğinde âdeta O’na borç vermiş gibi olmaktadır.

1 Burada muhatap, İslâmiyet’le yeni müşerref olan *ekâbir* Mekkelilerdir; bunlar İslâmiyet’in omuzlarında yükseldiği Peygamber’in dâva arkadaşlarını küçümsemişler; Peygamber de kendilerine onların Allah katındaki değerlerini hatırlatmıştır. / ed.

١٠- ﴿وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدِ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَّ اللَّهُ الْحُسْنَى وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾

[١٢٠٩] {وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا} في أن لا تنفقوا {وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ}

يرث كل شيء فيهما لا يبقى منه باق لأحد من مال وغيره. يعني وأي غرض لكم في ترك الإنفاق في سبيل الله والجهاد مع رسوله والله مهلككم فوارث أموالكم.

[١٢١٠] وهو من أبلغ البعث على الإنفاق في سبيل الله. ثم بين التفاوت بين

المنفقين منهم فقال: {لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ} قبل فتح مكة قبل عز الإسلام وقوة

أهله ودخول الناس في دين الله أفواجًا وقلة الحاجة إلى القتال والنفقة فيه، ومن أنفق

من بعد الفتح - فحذف لوضوح الدلالة- . {أُولَئِكَ} الذين أنفقوا قبل الفتح - وهم

السابقون الأولون من المهاجرين والأنصار الذين قال فيهم النبي ﷺ: لو أنفق أحدكم

مثل أحد ذهباً ما بلغ مدّ أحدهم ولا نصيفه - أعظم درجة.

[١٢١١] وقرئ «قبل الفتح».

[١٢١٢] {وَكُلًّا} وكل واحد من الفريقين {وَعَدَّ اللَّهُ الْحُسْنَى}، أي المثوبة الحسنى

- وهي الجنة - مع تفاوت الدرجات. وقرئ بالرفع على «وكل وعده الله». وقيل: نزلت

في أبي بكر رضي الله عنه، لأنه أول من أسلم وأول من أنفق في سبيل الله.

١١- ﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ﴾

[١٢١٣] القرض الحسن الإنفاق في سبيله. شبه ذلك بالقرض على سبيل المجاز،

لأنه إذا أعطى ماله لوجهه فكأنه أقرضه إياه.

[1214] “Bunu kendisine kat kat fazlasıyla geri ödeyeceği,” yani yaptığı harcama karşılığında lutfundan mükâfatını kat kat vereceği “[kimse] için değerli bir mükâfat vardır.” Yani kat kat vermenin kendisine eklendiği bu mükâfat özünde de değerlidir. [فِيضَاعَهُ] kelimesi şeddli olarak *fe-yuda* “*ifehû*” da okunmuştur; her iki kıraatte de fiil, istifhamın cevabı olarak mansûb olmuştur; يُغْرَضُ ya atfedilerek veya *fe-huve yuda* “*ifuhû*” takdirinde merfû’ da okunmuştur.

12. Kadın-erkek bütün müminleri; önlerinden ve sağlarından nurları hızla aydınlatırken gördüğün gün (verilir bu mükâfat... Ey hayır sahipleri!) Sevinin bugün; altından ırmakların aktığı, içinde kalıcı olduğunuz cennetlerle... ki budur büyük başarı!..

[1215] (“Gördüğün gün” anlamındaki) يَوْمَ تَرَى ifadesi, “onun için değerli bir mükâfat vardır” cümlesinin *mefulün fihi*dir. Yahut bugünün büyüklüğünü göstermek için gizli bir *uzkur* (An!) fiilinin mefûlü olmak üzere mansûbdur.¹

[1216] “Önlerinden ve sağlarından” buyurmuştur; çünkü cennetliklerin amel defterleri bu iki taraftan verilir; tıpkı cehennemliklere amel defterleri sol ve arka taraflarından verileceği gibi. Bu iki taraflarındaki nuru Allah, onlar için bir sembol ve işaret yapmıştır; çünkü iyilikleriyle bahtiyar olan, bembeyaz amel sayfalarıyla murada ererler; cennete götürülürlerken ve *sıratı* koşarcasına geçerlerken, onların koşusuna paralel, nurları da yanlarında ve önlerinde hızla ilerler. Onları karşılayan melekler de kendilerine şöyle der: “Sevinin bugün!..”

[1217] [ذلك هو الفوز] *zâlike'l-fevz* şeklinde [هو’siz] de okunmuştur.

13. Kadın erkek bütün münafıkların, iman edenlere; “Bize bakın da nurunuzdan faydalanalım!” diyecekleri gün... Onlara “Arkanıza dönüp orada arayın nuru!” denir ve aralarına bir kapısı olan öyle bir sur çekilir ki içi tamamen rahmet, dışı ise azabın geldiği taraftır!

[1218] “Diyecekleri gün”, “gördüğün gün”den [12] bedeldir. “Bize bakın” yani bizi bekleyin... Çünkü kendilerini cennete taşıyan araçlar üzerinde *berk-ı hâtıf* (göz alıcı şimşek)ler gibi’ cennete doğru hızla götürülmektedirler; münafıklar ise yayadır. “Bize bakın” [diyorlar]; çünkü kendilerine baktıklarında yüzleriyle onlara yöneceklerdir; önlerinde de nur bulunduğundan, münafıklar o ışıktan istifade edeceklerdir. Fiil; “süre tanıma” anlamındaki *nezrâtun* kökünden أَنْظِرُونَا (bize süre tanıyın) şeklinde de okunmuştur. Müminlerin; onlar kendilerine katılabilirsin diye ağır ve yavaş yürümeleri, onlara süre vermek olarak kabul edilmiştir.

1 (i) “... gördüğün gün verilecektir bu mükâfat.” (ii) “müminleri ... göreceğin günü an.” / ed.

[١٢١٤] {فِيضَاعِفُهُ لَهُ} أي يعطيه أجره على إنفاقه مضاعفًا {أَضْعَافًا} من فضله. {وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ} يعني وذلك الأجر المضموم إليه الأضعافُ كريم في نفسه. وقرئ «يفضعفه»، وقرئنا منصوبين على جواب الاستفهام، والرفع عطف على {يُقْرَضُ}، أو على: فهو يضاعفه.

١٠ ﴿يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ بُشْرَاكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾

[١٢١٥] {يَوْمَ تَرَى} ظرف لقوله {وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ}، أو منصوب بإضمار اذكر، تعظيمًا لذلك اليوم.

١١ [١٢١٦] وإنما قال: {بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ}، لأنَّ السعداء يؤتون صحائف أعمالهم من هاتين الجهتين؛ كما أن الأشقياء يؤتونها من شمائلهم ومن وراء ظهورهم، فجعل النور في الجهتين شعارًا لهم وآية؛ لأنهم هم الذين بحسناتهم سعدوا وبصحائفهم البيض أفلحوا. فإذا ذهب بهم إلى الجنة ومروا على الصراط يسعون؛ سعى بسعيهم ذلك النور جنبًا لهم ومتقدمًا. ويقول لهم الذين يتلقونهم من الملائكة: {بُشْرَاكُمُ الْيَوْمَ}.

١٥ [١٢١٧] وقرئ «ذلك الفوز».

١٣ ﴿يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ﴾

[١٢١٨] {يَوْمَ يَقُولُ} بدل من {يَوْمَ تَرَى} [١٢]. {أَنْظُرُونَا} انتظرونا، لأنهم يسرع بهم إلى الجنة كالبروق الخاطفة على ركاب تزف بهم، وهؤلاء مشاة. وانظروا إلينا؛ لأنهم إذا نظروا إليهم استقبلوهم بوجوههم والنور بين أيديهم فيستضيئون به. وقرئ «أنظرونا» من النظرة وهي الإمهال؛ جعل اتنادهم في المضي إلى أن يلحقوا بهم أنظارًا لهم.

٢٠

[1219] “Nurunuzdan faydalanalım” nasiplenelim. Bu da, müminlere ulaşıp nurlarından istifade etmekle olur. “Arkanıza dönüp orada arayın nuru!” denir.” Bu, onları kovma ve onlarla alay etme ifadesidir; yani bu nurun bize verildiği yer olan mahşer meydanına dönün ve onu orada arayın. 5 Yahut dünyaya dönün ve vesilesi olan imanı elde ederek nuru arayın. Ya da havanızı alırsınız! Bizden uzak durun!.. Başka nur arayın, bizden size nur yok! Arkalarında hiçbir nurun bulunmadığını bildikleri hâlde böyle demeleri onların mahrumiyetlerini dile getirmek ve ümitlerini kesmektir.

[1220] “Aralarına” yani müminlerle münafıkların arasına cennetliklerin gireceği “bir kapısı olan öyle bir sur...” cennet kısmıyla cehennem kısmını birbirine perdeleyen öyle bir duvar “çekilir ki...” -Bunun *a'râf* olduğu da söylenmiştir.- Surun veya kapının “içi” yani cennete bakan tarafı [rahmettir]; cehennemliklere görünen “dışı ise, azabın” yani karanlık ve ateşin “geldiği taraftır;” cihettir!”

[1221] Zeyd b. Ali (v. 122/740) *fe-darabe beynehum* şeklinde ma'lûm olarak okumuştur.²

14. Onlara: “Biz sizinle birlikte değil miydik?” diye seslenirler. Onlar da: “Elbette... Ama siz kendinizi ayarttınız; (bizim başımıza felâket gelsin diye) bekleyip durdunuz, (yeniden diriliş hakkında) şüpheye düştünüz ve o kuruntular sizi aldattı. Nihayet, Allah'ın emri geldi, çattı... Sizi de aldatmıştı Allah'a karşı, o aldatıcı!..

[1222] “Biz sizinle birlikte değil miydik?!” derken, görünüşteki birlikteliği kastetmektedirler. “Ama siz kendinizi ayarttınız!” İki yüzlülüğünüzle kendinizi mahv ve helâk ettiniz! Müminlerin başına felaket gelsin diye “bekleyip durdunuz!.. Ve o kuruntular” ham hayaller ve uzun yaşama arzusu, “sizi aldattı. Nihayet, Allah'ın emri” yani ölüm “geldi, çattı... Sizi de aldatmıştı Allah'a karşı, o aldatıcı!..” Yani şeytan, Allah'ın size azap etmeyecek kadar affedici ve kerem sahibi olduğunu söyleyerek “sizi de aldatmıştı;” kandırmıştı! [“Aldatıcı” anlamındaki العرور] zamme ile *el-ğurûr* (aldanış) şeklinde de okunmuştur.

15. Bugün, ne sizden fidye kabul edilir ne de nankörce inkâr edenlerden... Sığınağınız Ateş'tir; sahibiniz ve dostunuz odur!.. Ne kötü dönüş yeri!

[1223] *Fidye* kurtuluş akçesi demektir. هي مولاكم (Sığınağınız ateştir!) ifadesinin, “Ateş size daha yakındır!” anlamında olduğu söylenmiş ve Lebid'in 35 şu şiiri delil getirilmiştir:

1 A'râf 7/46'ya göre, “Cennettekilerle cehennemdekiler arasında bir 'perde' olup onun *a'râfi* -yani kuleleri- üzerinde her iki taraftakileri de simalarıyla tanıyan bazı adamlar bulunmaktadır. / ed.

2 “Allah aralarına öyle bir sur çeker ki...” / ed.

[١٢١٩] {نَقْتَبِسُ مِنْ نُورِكُمْ} نصب منه؛ وذلك أن يلحقوا بهم فيستتبروا به {قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا} طرد لهم وتهكم بهم، أي ارجعوا إلى الموقف إلى حيث أعطينا هذا النور فالتمسوه هنالك، فمن ثم يقتبس. أو ارجعوا إلى الدنيا، فالتمسوا نورًا بتحصيل سببه وهو الإيمان. أو ارجعوا خائبين وتنحوا عنا، فالتمسوا نورًا آخر، فلا سبيل لكم إلى هذا النور، وقد علموا أن لا نور وراءهم؛ وإنما هو تخيب وإقناط لهم.

[١٢٢٠] {فَضْرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ} بين المؤمنين والمنافقين بحائط حائل بين شق الجنة وشق النار. وقيل: هو الأعراف. لذلك السور {بَابٌ} لأهل الجنة يدخلون منه؛ {بَاطِنُهُ} باطن السور أو الباب، وهو الشق الذي يلي الجنة {وَوَظَاهِرُهُ} ما ظهر لأهل النار {مِنْ قِبَلِهِ} من عنده ومن جهته {الْعَذَابُ}، وهو الظلمة والنار.

[١٢٢١] وقرأ زيد بن علي رضي الله عنه: «فضرب بينهم»، على البناء للفاعل.

١٤- ﴿يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ قَالُوا بَلَىٰ وَلَكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ وَتَرَبَّضْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ حَتَّىٰ جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَغَرَّكُمْ بِاللَّهِ الْغُرُورُ﴾

[١٢٢٢] {أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ} يريدون موافقتهم في الظاهر. {فَتَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ} محتتموها بالنفاق وأهلكتموها، {وَتَرَبَّضْتُمْ} بالمؤمنين الدوائر، {وَوَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ} طول الآمال والطمع في امتداد الأعمار. {حَتَّىٰ جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ} وهو الموت {وَوَغَرَّتْكُمُ بِاللَّهِ الْغُرُورُ} وغرركم الشيطان بأن الله عفو كريم لا يعذبكم. وقرئ «الغرور»، بالضم.

١٥- ﴿فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مَأْوَاكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلَاكُمْ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾

[١٢٢٣] {فِدْيَةٌ} ما يفدى به. {هِيَ مَوْلَاكُمْ}. قيل: هي أولى بكم، وأنشد قول

ليبيد:

[Yaban sığırının] her iki ‘arası’¹ da kendisinin daha yakın olduğunu hissetmeye başladı korkuya [avcıya]

kelimesinin gerçek mânası lâyıkınız ve müstehakkınız; yani kendisi hakkında “Bu size daha çok yakışıyor!” denilebilecek mekânınızdır. Nitekim efendi bir kimse için *huve meinnet^{um} li’l-keremi* yani “O kerem kânıdır.”⁵ denilir. [هي مولاكم ifadesinden] “Tek yardımcınız odur!” anlamının kastedilmiş olması da mümkündür; yani ondan başka yardımınıza koşacak yoktur. Amaç, hiçbir yardımcılarının olmadığını belirtmektir. Arapların şu “Falanın başına şu felâket geldi; o da feryat etmekten umdu mededi.” sözleri ile ¹⁰ “Feryad edip yardım dilediklerinde, yüzleri kavuran erimiş maden gibi bir suyla kendilerine *yardım!* edilir. [Kehf 18/29] âyeti de buna örnektir. Şu da söylenmiştir: Siz dünyada cehennemliklerin amellerine yakın durduğunuz gibi, cehennem de [bugün] size yakınlık gösterecek işte!..

16. İman edenlerin kalplerinin, Allah’ın öğüdüne ve nâzil olan hakka karşı yumuşama vakti gelmedi mi?! Daha önce kendilerine kitap verilir de aradan uzun zaman geçtiği için kalpleri katılaştılar gibi -ki birçoğu fâsıktır- olmayacakları vakit (yani)?!

[1224] أَم يَأْنٍ (Vakti gelmedi mi?) fiili, bir şeyin *inâsı*, yani vakti geldiğinde söylenen *enâ el-emri^u ye’ni* (O işin vakti geldi - gelir.) kullanımından alınmıştır; ²⁰ ancak ifade, *enâ ye’ni* anlamındaki *âne ye’nu* kullanımından *e-lem yein* şeklinde; ayrıca, *e-lemmâ ye’ni* (Henüz vakti gelmedi mi?) şeklinde de okunmuştur.

[1225] Denilmiştir ki Müslümanlar Mekke’de iken yoksuldular. Hicret edince rızık ve nimete kavuştular. Bu nedenle daha önceki hâllerinde bir gevşeme oldu. Âyet de bunun üzerine nâzil oldu. İbn Mes’ûd demiştir ki Müslüman oluşumuzla bu âyetle kınanmamız arasında sadece dört yıl vardır. [*Müslim*, “Kitâbü’t-Tefsir”, 24] İbn Abbas’ın da şöyle dediği nakledilmiştir: Allah, müminlerin kalplerinde bir duyarsızlık görmüş, Kur’ân’ın nüzulünden on üç sene sonra onları bu âyetle kınamıştır. Hasan-ı Basri’nin de şöyle dediği rivayet edilir: “Dikkat edin!.. Vallahi! Onlar [sahabe] sizden daha az Kur’ân okudukları hâlde Allah onları ağırdan almakla nitelemiştir! Bunca Kur’ân okuduğunuz hâlde sizde baş gösteren fâsıklığa bakın!..”²² Nakledildiğine göre; bu âyet-i kerime Hz. Ebû Bekir’in huzurunda okunmuş. O sırada yanında Yemame halkından bir grup varmış. Âyetten etkilenerek çok ağlamışlar. Hz. Ebû Bekir onlara bakarak demiş ki “Biz de böyleydik; ama sonunda kalbimiz katılaştı!..”

1 *Kile’-ferceyn*; hayvanın iki tarafı yani önü ve arkası demektir; yani hayvancağız öyle bir hâle geldi ki her iki tarafı da ‘Acaba avcıya ben mi daha yakınım!’ demeye başladı lisân-ı hâliyle. / ed.

2 Yani sahabe-i kiram sizden çok daha az Kur’ân okudukları ve sizden çok daha duyarlı, cevval oldukları hâlde kınanıyorlarsa, bu kadar çok Kur’ân okumanıza rağmen bunca fâsıklıklar sergileyen sizlerin durumu nice olur!? / ed.

فَعَدَّتْ كَلَا الْفُرَجَيْنِ تَحْسِبُ أَنَّهُ * مُوَلِّي الْمَخَافَةَ خَلْفَهَا وَأَمَامَهَا

وحقيقة {مَوْلَاكُمْ}: مَحْرَاكِم ومَقَمَّنَكُم؛ أي مكانكم الذي يقال فيه هو أولى بكم، كما قيل: هو مئنة للكرم، أي مكان؛ لقول القائل: إنه الكريم. ويجوز أن يراد: هي ناصركم، أي لا ناصر لكم غيرها. والمراد: نفي الناصر على البتات. ونحوه قولهم: أصيب فلان بكذا فاستنصر الجزع. ومنه قوله تعالى {يُعَاثُوا بِمَاءٍ كَأَلْمُهْلِ} [الكهف: ٩] وقيل: تتولاكم كما توليتم في الدنيا أعمال أهل النار.

١٦- ﴿أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ﴾

١٠ [١٢٢٤] {أَلَمْ يَأْنِ} من أنى الأمر يأتي، إذا جاء إناه، أي وقته. وقرئ «ألم يئن»، من آن يئن، بمعنى: أنى يأتي، و«ألما يأن».

[١٢٢٥] قيل: كانوا مجديين بمكة، فلما هاجروا أصابوا الرزق والنعمة، ففتروا عما كانوا عليه، فنزلت. وعن ابن مسعود: ما كان بين إسلامنا وبين أن عوتبنا بهذه الآية إلا أربع سنين. وعن ابن عباس رضي الله عنه: إن الله استبطأ قلوب المؤمنين فعاتبهم على رأس ثلاث عشرة من نزول القرآن. وعن الحسن رضي الله عنه: أما والله، لقد استبطأهم وهم يقرؤون من القرآن أقل مما تقرأون؛ فانظروا في طول ما قرأتم منه وما ظهر فيكم من الفسوق! وعن أبي بكر رضي الله عنه أن هذه الآية قرئت بين يديه وعنده قوم من أهل اليمامة، فبكوا بكاءً شديداً، فظفر إليهم فقال: هكذا كنا حتى قست القلوب.

[1226] [وما نَزَّلَ مِنَ الْحَقِّ] (nâzil olan hak) ifadesindeki نَزَّلَ (peyderpey indirilen [hak]), nezzele ([Allah'ın] peyderpey indirdiği...) ve unzile (indirilen...) şeklinde de okunmuştur.

[1227] ولا يكونوا (olmayacakları) ifadesi, تَخَشَّعَ (yumuşama) fiiline ma'tûftur. İltifat üslubuyla [yani gaybetten hitaba geçiş yapılarak] Tâ ile de okunmuştur.¹ Yine, azarlandıktan sonra, kalp katılığı konusunda Ehl-i kitaba benzemelelerini yasaklama ifadesi olarak *lâ tekûnû* şeklinde de okunmuştur. Zira [baştan] *hak*, İsrâiloğullarının arzu ve isteklerine uymalarına engel oluyordu; İncil ve Tevrat'ı dinlediklerinde kalpleri Allah'a karşı saygıyla doluyor, gönülleri inceliyordu. Ama aradan uzun zaman geçince, cehalet ve kalp katılığı onları bü-rüdü, ihtilâfa düştüler; ihdas ettikleri o 'kitabı tahrif' vd. işleri ihdas ettiler!²

[1228] **Şayet** "Allah'ın öğüdüne ve nâzil olan *hakka* karşı" ifadesinin anlamı nedir?" **dersen şöyle derim:** Öğütten (ذکر الله) de nâzil olan *haktan* da kasıt Kur'ân olabilir; çünkü Kur'ân'da hatırlatma ve öğüt vardır ve o aynı zamanda semadan nâzil olan *haktır*. Kalplerin; Allah anıldığında ve Kur'ân okunduğunda ürpermesi de kastedilmiş olabilir. Tıpkı "Müminler ancak o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir." [Enfâl 8/3] âyetindeki gibi.

[1229] [ذکر الله]den kasıt süredir. Şu sözde olduğu gibi:

ize'ntehâ emedu (vadesi dolduğunda da).³

20 Bu kelime, "en uzun zaman" anlamında *el-emeddâ* şeklinde de okunmuştur.

[1230] "Ki birçoğu fâsıktır!" yani dinlerinden çıkmışlar; Tevrat ve İncil'de yer alan bilgileri reddetmişlerdir!

17. Bilin ki Allah ölü vaziyetteki toprağı diriltir! Akledesiniz diye, size âyetleri açık-seçik bildirdik.

25 [1231] Denilmiştir ki bu, ilâhî öğüdün (ذکر الله) kalplerde yaptığı etkiyi anlatan bir temsildir; *ilâhî öğüt* tıpkı yağmurun yeryüzünü canlandırdığı gibi kalbi canlandırır.

18. Allah'a güzel bir şekilde borç vererek tasaddukta bulunan erkek ve kadınların nam u hesaplarına (bütün verdikleri) ikiye katlanacaktır; onlara ayrıca, değerli bir mükâfat vardır.

1 Yani nice hatalara düştüler, nice pisliklere bulaştılar. / ed.

2 Yani "... aradan uzun zaman geçtiği için kalpleri katılaştıranlar gibi -ki birçoğu fâsıktır- *olmayacağımız* vaktit..." Bunun akabinde verilen kıraatin anlamı ise şöyledir: "... aradan uzun zaman geçtiği için kalpleri katılaştıranlar gibi *olmayınız* -ki birçoğu fâsıktır-?!" / ed.

3 "Her canlı ömrünü tamamlamakta; vadesi dolduğunda da ölmektedir." / ed.

[١٢٢٦] وقرئ «نَزَّل» و«نَزَلَ» و«أَنْزَلَ».

[١٢٢٧] {وَلَا يَكُونُوا} عطف على {تَخْشَعُ}، وقرئ بالتاء على الالتفات. ويجوز أن يكون نهيًا لهم عن مماثلة أهل الكتاب في قسوة القلوب بعد أن ويخوا. وذلك أن بني إسرائيل كان الحق يحول بينهم وبين شهواتهم، وإذا سمعوا التوراة والإنجيل خشعوا لله وركت قلوبهم، فلما طال عليهم الزمان غلبهم الجفاء والقسوة، واختلفوا وأحدثوا ما أحدثوا من التحريف وغيره.

[١٢٢٨] فإن قلت: ما معنى: {لِلذِّكْرِ اللَّهُ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ}؟ قلت: يجوز أن يراد بالذكر وبما نزل من الحق القرآن، لأنه جامع للأمرين؛ للذكر والموعظة، وأنه حق نازل من السماء، وأن يراد خشوعها إذا ذكر الله وإذا تلى القرآن كقوله تعالى {إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا} [الأنفال: ٢].

[١٢٢٩] أراد بالأمد: الأجل، كقوله:

... إِذَا انْتَهَى أَمْدُهُ ❁

وقرئ «الأمد»، أي الوقت الأطول.

[١٢٣٠] {وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ} خارجون عن دينهم، رافضون لما في الكتابين.

١٥- **﴿اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا قَدْ بَيَّنَّا لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾**

[١٢٣١] {اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا} قيل: هذا تمثيل لأثر الذكر في القلوب، وأنه يحييها كما يحيي الغيث الأرض.

١٨- **﴿إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ﴾**

٢٠

[1232] المَصْدِقِينَ (tasaddukta bulunanlar) kelimesinin aslı *el-mutesaddikiyne*dir; nitekim aslı üzere de okunmuştur. *Saddaka* fiilinden *musaddikine* (tasdik edenler) şeklinde de okunmuştur ki o zaman, Allah ve Resulünü tasdik edenler yani müminler olmaktadırlar.

- 5 [1233] **Şayet** “وأقرضوا” (borç verenler) *fiilî* nereye ma‘tûftur?” **dersen şöyle derim:** المَصْدِقِينَ'deki fiil mânasına ma‘tûftur; çünkü *el, ellezîne* anlamında; ism-i fâ'il (*mussaddikiyne*) de *issaddekû* (tasaddukta bulunanlar) anlamındadır. Âdeta *inne'llezîne'ssaddekû ve akradû* (tasaddukta bulunan ve Allah'a borç veren kimseler) buyrulmaktadır. *Karz-ı hasen* ise, kişinin helâl maldan gönül
10 hoşluğuyla, güzel bir niyetle, yardıma lâyık olanlara yardımda bulunmasıdır.

[1234] [“İkiye katlanacaktır” anlamındaki يَضَاعَفُ], Ayın'ın kesresiyle; “Allah kat kat iade eder.” anlamında *yuda* “if ve *yudâ*’if şeklinde de okunmuştur.

- 15 **19. Allah'a ve resullerine iman edenler, bunlardır işte, Rableri katında siddiklar ve şehitler... Onların mükâfat ve nurları bunlar için de söz konusudur. Âyetlerimizi nankörce inkâr edip yalanlayanlara gelince, cayır cayır yanan ateşin sahipleri de bunlardır işte.**

[1235] Demek istiyor ki Allah'a ve resullerine iman edenler, Allah katında siddiklar ve şehitler derecesindedir; hakkı tasdik etmeye ve Allah yolunda şehit edilmeye koşanlar da onlardır.

- 20 [1236] “Onların mükâfat ve nurları bunlar için de söz konusudur;” yani onların; siddik ve şehitlerin mükâfat ve nurları gibi mükâfat ve nurları vardır. **Şayet** “Aralarında bir fark bulunması gerekirken mükâfatta nasıl eşit tutulabilmişler?” **dersen şöyle derim:** Anlam şöyledir: Allah müminlere mükâfatlarını verir ve lutfuyla bunu onlar için kat kat artırır; o kadar ki katlarıyla birlikte mükâfatları öbürlerinin [siddik ve şehitlerin]kine eşit hâle gelir.
25 Bununla birlikte, الشهداء kelimesinin mübteda, لهم أجْرهم'un haber olması da mümkündür.¹

- 30 **20. Bilesiniz ki, şu yaşadığınız hayat; oyundan, eğlenceden, süslenip püslenmekten birbirine karşı övünmekten ve mal ve evlât çoğaltma yarışından ibarettir. Öyle bir yağmura benzer ki yetiştirdiği ürün kâfirleri sevindirir; iyice serpilip büyüdükten sonra ise ürünün önce sarardığını, daha sonra çer çöp hâline geldiğini görürsün... İşte, sizler için de sonunda, ya şiddetli bir azap ya da Allah'ın mağfiret ve rızası söz konusudur. Evet, aldatıcı bir metâdan ibarettir dünya hayatı...**

1 Yani “Şehitler... onlar için de mükâfat ve nur söz konusudur.” / ed.

[١٢٣٢] { الْمُصَّدِّقِينَ } المتصدقين. وقرئ على الأصل «والمصدقين». من صدق، وهم الذين صدقوا الله ورسوله، يعني المؤمنين.

[١٢٣٣] فَإِنْ قُلْتَ: علام عطف قوله { وَأَقْرَضُوا }؟ قلت: على معنى الفعل في { الْمُصَّدِّقِينَ }؛ لأن اللام بمعنى الذين، واسم الفاعل بمعنى اصدقوا. كأنه قيل: إن الذين اصدقوا واقرضوا. والقرض الحسن أن يتصدق من الطيب عن طيبة النفس وصحة النية على المستحق للصدقة.

[١٢٣٤] وقرئ «يضعف»، و«يضاعف»، بكسر العين، أي يضاعف الله.

١٩- ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ وَالشَّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ﴾

١٠ [١٢٣٥] يريد أن المؤمنين بالله ورسوله هم عند الله بمنزلة الصديقين والشهداء؛ وهم الذي سبقوا إلى التصديق واستشهدوا في سبيل الله.

[١٢٣٦] { لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ }، أي مثل أجر الصديقين والشهداء ومثل نورهم. فإن قلت: كيف يسوي بينهم في الأجر ولا بد من التفاوت؟ قلت: المعنى أن الله يعطي المؤمنين أجرهم ويضاعفه لهم بفضله، حتى يساوي أجرهم مع إضاعفه أجر أولئك. ويجوز أن يكون { وَالشَّهَدَاءُ } مبتدأ، و{ لَهُمْ أَجْرُهُمْ } خبره. ١٥

٢٠- ﴿اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُمْ زِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيْجُ فَتَرَاهُ مُمْصَقًا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ﴾

[1237] Demek istiyor ki dünya tamamen önemsiz işlerden -yani oyun, eğlence, süslenme, karşılıklı övünme ve çokluk yarışına girmekten- ibarettir. Âhiret ise büyük ve önemli işlerden ibarettir. Bunlar da şiddetli azap, bağışlanma ve Allah rızasını kazanmadır. Dünyanın durumu, faydasızlığının yanı sıra çabucak sona ermesi bakımından bir yağmurun bitirdiği bitkilere benzetilmiştir. Bu bitkiler kemale ermiş, boy atıp çiçek açmış, Allah'ın yağmur ve bitki aracılığıyla kendilerini rızıklandırmasındaki ilâhî nimeti inkâr eden *kâfir*leri hayran bırakmıştır. Bu sebeple, Allah da inkârlarının cezası olarak bitkilerin üzerine bir âfet göndermiş, [onlar da] kurumuş, sararmış ve çer çöp hâline gelmiştir. Tıpkı “bahçe sahiplerine” ve “iki bahçenin sahibi” ne yaptığı gibi.¹ الْكُفَّارِ in [*kâfir*ler değil de] “çiftçiler” anlamına geldiği de söylenmiştir.²

[1238] مُصْفَرًا *musfârr*^{an} şeklinde de okunmuştur.

21. Siz Rabbinizin mağfiretine ve gök ile yer arasındaki mesafe kadar geniş olan cennete yarışın... ki o, Allah ve resullerine iman edenler için hazırlanmıştır. Bu, Allah'ın lutfudur; onu dilediklerine veriyor... Allah büyük lutf sahibidir.

[1239] “Yarışın” sahada akranlarıyla yarışan kimse gibi öyle bir cennete koşun ki gök ile yer arasındaki mesafe kadar geniştir. Süddî, “Yedi kat sema ve yedi kat Arz'ın eni kadar.” demiştir.

[1240] Enin belirtilip boyun belirtilmemesi şundandır: Eni ve boyu olan her şeyin eni boyundan daha kısadır. Eni genişlikle nitelenen bir şeyin boyunun daha geniş ve daha uzun olduğu zaten anlaşılır. *Arz*'dan kastın [‘en’ değil de] genişlik olması da mümkündür. Tıpkı فَذُو دَعَاءٍ غَرِيضٍ (“... uzun uzun yalvarır” [Fussilet 41/51]) âyetindeki gibi.

[1241] Yüce Allah, dünyayı aşağılayarak durumunun önemsizliğini belirtip âhiretin durumunu da önemli gösterdikten hemen sonra, âhirette vaat etmiş olduğu mükâfata ulaşmak için yarışmaya kullarını teşvik etmiştir. Bu da, şiddetli azaptan kurtaracak mağfiret ve cennete girme başarısıdır.

[1242] Vaat edilen “bu” mağfiret ve cennet “Allah'ın lutfudur,” ihsanıdır. “Onu dilediklerine” yani müminlere “veriyor.”

22. Yeryüzüne -ve sizin başınıza- gelen hiçbir musibet yoktur ki Biz onu yaratmadan evvel bir kitapta bulunmasın. -Bu, Allah'a göre gerçekten kolaydır.-

1 “Bahçe sahipleri” için bkz. Kalem 68/17-33. “İki bahçenin sahibi” için bkz. Kehf 18/32-43. / ed.

2 Bu, kelimenin kökündeki örtme - gizleme anlamından kaynaklanmaktadır; çiftçi tohumu toprağa atıp üstünü kapattığı gibi, kâfir de hakkı gizlemekte, ilâhî nimetlere karşı kör davranmaktadır. / ed.

[١٢٣٧] أراد أنّ الدنيا ليست إلا محقرات من الأمور، وهي اللعب واللهو والزينة والتفاخر والتكاثر. وأما الآخرة فما هي إلا أمور عظام، وهي العذاب الشديد والمغفرة ورضوان الله. وشبه حال الدنيا وسرعة تقضيها مع قلة جدواها بنبات أنبته الغيث فاستوى واكتهل وأعجب به الكفار الجاحدون لنعمة الله فيما رزقهم من الغيث والنبات، فبعث عليه العاهة فهاج واصفرّ وصار حطامًا عقوبة لهم على جحودهم، كما فعل بأصحاب الجنة وصاحب الجنتين. وقيل: {الْكَفَّارُ} الزراع.

[١٢٣٨] وقرئ «مصفارًا».

٢١- ﴿سَابِقُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ﴾ ١٠

[١٢٣٩] {سَابِقُوا} سارعوا مسارعة المسابقين لأقرانهم في المضمار، إلى جنة {عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ} قال السدي: كعرض سبع السموات وسبع الأرضين.

[١٢٤٠] وذكر العرض دون الطول؛ لأنّ كل ماله عرض وطول فإنّ عرضه أقل من طوله، فإذا وصف عرضه بالبسطة عرف أنّ طوله أبسط وأمدّ. ويجوز أن يراد بالعرض البسطة، كقوله تعالى {فَدُو دُعَاءٍ عَرِيضٍ} [فصلت: ٥١].

[١٢٤١] لما حقّر الدنيا وصغر أمرها وعظّم أمر الآخرة بعث عباده على المسارعة إلى نيل ما وعد من ذلك؛ وهي المغفرة المنجية من العذاب الشديد والفوز بدخول الجنة.

[١٢٤٢] {ذَلِكَ} الموعود من المغفرة والجنة {فَضْلُ اللَّهِ} عطاؤه، {يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ}، وهم المؤمنون.

٢٢- ﴿مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ﴾

23. Tâ ki kaybettiklerinize üzülmeyesiniz ve size verdikleriyle şıarmayasınız... Övünen, kurumlanan hiç kimseyi Allah sevmez.

24. Onlar ki cimrilik ederler ve insanlara cimriliği emrederler... Kim yüz çevirirse, Allah'ın kesinlikle hiçbir şeye ihtiyacı yoktur; bizatihi hamde lâyıktır (Ganî, Hamîd).

[1243] Yeryüzüne isabet eden (*musibet*), kuraklık, ekin ve meyvelerin telef olmasıdır. Canlara isabet eden (*musibet*)e örnek ise hastalıklar ve ölümdür.

[1244] “Biz onu” yani canları veya musibetleri “yaratmadan evvel bir kitapta” yani Levh-i Mahfuz’da... “Bu” ölçüp biçiş ve kitaba kaydediş, insanlara göre zor olsa da, “Allah’a göre gerçekten kolaydır.”

[1245] Sonra bunun gerekçesini ve içerdiği hikmeti belirterek “Tâ ki üzülmeyesiniz... şıarmayasınız.” buyurmaktadır; yani her şeyin Allah katında *mukadder* ve yazılı olduğunu bilirseniz, elinizden çıkana üzülmeyeniz hafifler, elinize geçene aşırı sevinmeniz azalır; çünkü elindekinin mutlaka yitip gideceğini bilen biri o şeyi yitirdiğinde sızlanışı çekilmez bir hâl almaz; çünkü kendini buna hazırlamıştır. Aynı şekilde, bazı nimetlerin kendisine mutlaka ulaşacağını ve asla sapmayacağını bilen biri de o nimete kavuştuğunda sevin-dirik olmaz.

[1246] “Övünen, kurumlanan hiç kimseyi Allah sevmez!” Çünkü dünyalık bir kismetten dolayı sevinen ve bunu gözünde büyüten kişi kibirlenir, bununla övünür ve insanlara karşı büyüklenir.

[1247] İfade; *itâ* mastarından; بما آتاكم (size verdikleriyle) ve *ityân* mastarından *bi-mâ etâkum* (size gelenlerle) şeklinde okunmuştur. İbn Mes’ûd kıraatinde ise *bi-mâ ûtîtum* (size verilenlerle) şeklindedir.

[1248] **Şayet** “Başına gelen bir zarara üzülmeyen, elde ettiği bir faydaya da sevinmeyen yoktur ki?” **dersen şöyle derim:** Burada kastedilen, sahibini sabırsızlığa sürükleyen, Allah’ın emrine teslim olmaktan ve sabredenlerin sevabını ummaktan alıkoyan üzüntü ile onu şükretmekten alıkoyup taşkınlığa sürükleyen sevinçtir. Allah’ın emrine teslim olmakla birlikte neredeyse hiçbir insanın kendisini kurtaramadığı bir üzüntünün ve şükretmekle birlikte Allah’ın nimetinden ve ona verdiği önemden dolayı sevincin sakıncası yoktur.

٢٣- ﴿لَكَيْلًا تَأْسُوا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ﴾

٢٤- ﴿الَّذِينَ يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ﴾

٥ [١٢٤٣] المصيبة في الأرض نحو الجذب وآفات الزروع والثمار، وفي الأنفس نحو الأدواء والموت.

[١٢٤٤] {فِي كِتَابٍ} في اللوح، {مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا} يعني الأنفس أو المصائب. {إِنَّ ذَلِكَ} إن تقدير ذلك وإثباته في كتاب {عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ}، وإن كان عسيراً على العباد. [١٢٤٥] ثم علل ذلك وبين الحكمة فيه فقال: {لَكَيْلًا تَأْسُوا...}، يعني أنكم إذا علمتم أن كل شيء مقدر مكتوب عند الله قل أساكم على الفئات وفرحكم على الآتي؛ لأن من علم أن ما عنده معقود لا محالة لم يتفاقم جزعه عند فقده، لأنه وطن نفسه على ذلك. وكذلك من علم أن بعض الخير واصل إليه، وأن وصوله لا يفوته بحال لم يعظم فرحه عند نياله.

[١٢٤٦] {وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ} لأن من فرح بحظ من الدنيا وعظم في نفسه اختال وافتخر به وتكبر على الناس. ١٥

[١٢٤٧] قرئ «بما آتاكم» و«أناكم»، من الإيتاء والإيتان. وفي قراءة ابن مسعود «بما أوتيتم».

[١٢٤٨] فإن قلت: فلا أحد يملك نفسه عند مضرة تنزل به، ولا عند منفعة ينالها أن لا يحزن ولا يفرح. قلت: المراد الحزن المخرج إلى ما يذهل صاحبه عن الصبر والتسليم لأمر الله ورجاء ثواب الصابرين، والفرح المطغي الملهي عن الشكر؛ فأما الحزن الذي لا يكاد الإنسان يخلو منه مع الاستسلام والسرور بنعمة الله والاعتداد بها مع الشكر فلا بأس بهما. ٢٠

[1249] “Onlar ki cimrilik ederler” ifadesi “övünen, kurumlanan”dan be-
deldir; âdetâ “Allah, cimrilik edenleri sevmez!” buyrulmaktadır; yani kendisi-
sine bir mal veya dünyalık bir kısmet verildiğinde baştan çıkarıcı bir sevinçle
sevinen kimseler bu durumu sevdiklerinden; kendilerine çok değerli görün-
düğünden ve gözlerinde büyüttüklerinden ondaki Allah hakkını ödemekten
5 geri durur ve onda cimrilik ederler. Hatta bizzat cimrilik yapmak bile onlara
yeterli gelmez; insanları da cimriliğe sevk eder, onu başkalarından esirgemeye
teşvik eder ve kendilerine çok kıymetli gösterirler. Tüm bunlar, buna kavuş-
malarını sırasında aşırı sevinerek, baştan çıkmalarının sonucudur.

10 [1250] “Kim” Allah’ın emir ve yasaklarından “yüz çevirir” ve Allah’ın el-
den çıkana üzölmek ve ele geçene aşırı sevinmek adına menettiğı şeylerden
vazgeçmez “ise, bilsin ki Allah’ın ona¹ ihtiyacı yoktur!”

[1251] (بَابِ الْبَحْلِ) *bi'l-bahâl* şeklinde de okunmuştur. Nâfi‘ (v. 169/785;
هو’siz) *fe-inna’llâhe’l-ğaniyyu’l-hamîd* şeklinde de okumuştur. Nitekim Me-
15 dine ve Şam halkının mushaflarında böyle yazılıdır.

**25. Gerçek şu ki; Biz elçilerimizi açık delillerle gönderdik ve
-insanlar adaleti gerçekleştiresin diye- beraberlerinde kitabı ve ölçüyü
indirdik. İnsanlara birtakım faydaları bulunan, (caydırıcı ve engelleyici)
müthiş sertlikteki demiri de (idraklerine) indirdik ki Allah, kendisine
20 ve peygamberlerine kimlerin gayben yardım ettiğini görsün... (Yoksa)
Allah gerçekten kuvvetlidir, ‘mutlak izzet sahibi’dir (Kavî, Azîz).**

[1252] “Gerçek şu ki Biz elçilerimizi” yani melekeleri peygamberlere
“açık delillerle”, apaçık belgeler, deliller ve mu‘cizelerle “gönderdik.” “Be-
raberlerinde kitabı” vahyi “ve ölçüyü de indirdik.” Rivayete göre; Cebraîl,
25 teraziye getirip Hz. Nûh’a vermiş ve “Kavmine emret de bununla tartınsınlar.”
 demiş.

[1253] “Ve demiri indirdik...” Söylendiğine göre, Âdem cennetten
inerken yanında demirden mamul beş şey de varmış: Örs, kerpeten, bileme
aleti, çekiç ve iğne. Bir rivayete göre de bel ve kürek varmış. Hz. Peygam-
ber’in şöyle dediğı rivayet edilir: “Allah gökten yere dört bereket indirmiş-
30 tir: Demir, ateş, su ve tuz.” Hasan-ı Basrî, “demiri indirdik” ifadesini demiri
yarattık olarak açıklamıştır. Tıpkı “Ve sizin için [davar cinsi] hayvanlardan
sekiz eş (yani, dört çift) indirmiştir.” [Zümer 39/6] âyetindeki gibi. Zira Al-
lah’ın emirleri, takdir ve hükümleri semadan inmektedir.²

1 Ona ve edeceği *tasadduk* ve *infâka*, vereceğı *karza*... / ed.

2 Bu konuda farklı bir yaklaşım için bkz. Murat Sülün, “Demirin İnzâlından Kur’ân’ın İnzâline -Bir Nüzûl Analizi-”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, İstanbul 2009, sayı: 43, sh. 155-176. / ed.

[١٢٤٩] {الَّذِينَ يَبْخُلُونَ} بدل من قوله {كُلُّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ}؛ كأنه قال: لا يحب الذين يبخلون. يريد الذين يفرحون الفرح المطغي إذا رزقوا مالاً وحقاً من الدنيا فليحبهم له وعزته عندهم وعظمه في عيونهم يزوونه عن حقوق الله ويبخلون به، ولا يكفيهم أنهم بخلوا حتى يحملوا الناس على البخل ويرغبوهم في الإمساك ويزينوه لهم. وذلك كله نتيجة فرحهم به وبطرهم عند إصابته.

[١٢٥٠] {وَمَنْ يَتَوَلَّ} عن أوامر الله ونواهيها ولم ينته عما نهى عنه من الأسى على الفئات والفرح بالآتي {فَإِنَّ اللَّهَ} غَنِيٌّ عَنْهُ.

[١٢٥١] وقرئ «بالبخل». وقرأ نافع «فإنَّ الله الغنيُّ»، وهو في مصاحف أهل المدينة والشام كذلك.

١٠ - ٢٥ ﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعٌ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ﴾

[١٢٥٢] {لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا} يعني الملائكة إلى الأنبياء {بِالْبَيِّنَاتِ} بالحجج والمعجزات. {وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ} أي الوحي، {وَالْمِيزَانَ}. روى أن جبريل عليه السلام نزل بالميزان فدفعه إلى نوح وقال: مر قومك يزنوا به.

[١٢٥٣] {وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ} قيل: نزل آدم من الجنة ومعه خمسة أشياء من حديد؛ السندان، والكلبتان، والميقعة والمطرقة، والإبرة. وروى: ومعه المَرّ والمسحاة. وعن النبي ﷺ: إنَّ الله تعالى أنزل أربع بركات من السماء إلى الأرض؛ أنزل الحديد، والنار، والماء، والملح. وعن الحسن {وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ} خلقناه، كقوله تعالى {وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ} {الزمر: ٦٠}. وذلك أن أوامره تنزل من السماء وقضاياه وأحكامه.

[1254] “İnsanlara” kendilerine yararlı olan hususlarda, geçim kaynaklarında ve sanatlarında “birtakım faydaları bulunan...” hiçbir sanat yoktur ki demir onda araç vazifesi görmesin. Veya [bu faydalar] demirle yapılan şeylerdedir. “Müthiş sertlikteki” derken demirin kendisiyle savaşıma özelliğini kastediyor.

5 [1255] “[İndirdik] ki Allah” din düşmanlarıyla mücadelede kılıç, mızrak vd. silahları kullanarak “kendisine ve peygamberlerine kimlerin gayben” -görmedikleri hâlde- “yardım ettiğini görsün.” İbn Abbas *yensurûnehû ve lâ yubsırûnehû* (O’nu görmedikleri hâlde O’na yardım ediyorlar.) demiştir.

10 [1256] “(Yoksa) Allah gerçekten kuvvetlidir; mutlak izzet sahibidir;” yani helâk etmek istediği kimseleri helâk ederken kudret ve izzeti sayesinde kullara ihtiyaç duymaz. Onları cihad ile yükümlü tutması, bundan yaralanmaları ve bu konuda emrine uymak suretiyle O’nun ödülüne nail olmaları hikmetine yöneliktir.

15 **26. Evet, Nûh’u ve İbrâhim’i gönderdik; peygamberliği de kitabı da bu ikisinin nesline verdik... Gerçi, onlardan doğru yolda olanlar var, ama çoğu fâsıktır!**

[1257] “Kitabı” yani vahyi. İbn Abbas’a göre ise, kalemle yazı yazmayı. Nitekim, *ketebe kitâb^{en} ve kitâbet^{en}* denilir. [Yani *kitâb* ‘yazmak’ anlamında mastar olarak da kullanılır.]

20 [1258] “Gerçi onlardan” yani nesillerinden veya kendilerine peygamber gönderilenlerden. Buna, ‘gönderme’ ve ‘gönderilen peygamber’ ifadeleri işaret etmektedir. Burada, insanların durumu detaylı olarak anlatılmaktadır; yani onların bir kısmı doğru yoldadır, bir kısmı fâsıktır; ne var ki fâsikler çoğunluğu oluşturmaktadır!

25 **27. Sonra, peygamberlerimizi onların izinde art arda gönderdik. Arkalarından, (en son, Hz. Muhammed’i müjdeleyici olarak) Meryem oğlu İsâ’yı gönderdik. Ona İncil’i verdik ve onun izinde gidenlerin kalplerinde bir şefkat ve merhamet peydah ettik. Ruhbanlığı, onlara Biz emretmedik, Allah rızasını kazanma gayesi ile kendileri uydurdular.**
30 **Fakat ona hakkıyla riayet edemediler... Biz yine de iman etmiş olanlarına ecirlerini verdik... Birçoğu ise fâsıktır.**

[1259] Hasan-ı Basrî Hemze’nin fethasıyla *el-Encîl^e* şeklinde okumuştur. Bunun durumu, ilk harflerini fethalı okuyanlara göre [normal vezinlere uymayan] *bartîl* (rüşvet) ve *sekkîne* (bıçak) kelimelerinden daha normaldir; çünkü *İncîl* yabancı bir kelime olup bunlarda Arapçadaki kelime kalıplarının gözetilmesi gerekmez.

[١٢٥٤] {فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ} وهو القتال به {وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ} في مصالحهم ومعايشهم وصنائعهم؛ فما من صناعة إلا والحديد آلة فيها. أو ما يعمل بالحديد.

[١٢٥٥] {وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ} باستعمال السيوف والرماح وسائر السلاح في مجاهدة أعداء الدين، {بِالْغَيْبِ} غائبًا عنهم. قال ابن عباس رضي الله عنه: ينصرونه ولا يبصرونه. °

[١٢٥٦] {إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ} غني بقدرته وعزته في إهلاك من يريد هلاكه عنهم، وإنما كلفهم الجهاد ليتنفعوا به ويصلوا بامتثال الأمر فيه إلى الثواب.

٢٦- ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا وَإِبْرَاهِيمَ وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ فَمِنْهُمْ مُّهْتَدٍ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ﴾

١٠ [١٢٥٧] {وَالْكِتَابِ} والوحي. وعن ابن عباس: الخطُّ بالقلم، يقال: كتب كتابًا وكتابة.

[١٢٥٨] {فَمِنْهُمْ} فمن الذرية، أو من المرسل إليهم؛ وقد دل عليهم ذكر الإرسال والمرسلين. وهذا تفصيل لحالهم، أي فمنهم مهتد ومنهم فاسق، والغلبة للفساق.

٢٧- ﴿ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِم بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِعِيسَىٰ ابْنِ مَرْيَمَ وَآتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ﴾

[١٢٥٩] قرأ الحسن «الأنجيل»، بفتح الهمزة، وأمره أهون من أمر البرطيل والسكينة فيمن رواهما بفتح الفاء، لأن الكلمة أعجمية لا يلزم فيها حفظ أبنية العرب.

[1260] (رَأْفَةً) *fe'âlet^{en}* vezninde *reâfet^{en}* şeklinde de okunmuştur. [... peydah ettik;] yani onları kendi aralarında merhametli olmaya, birbirlerine şefkat göstermeye muvaffak kıldık. Tıpkı Peygamber'in sahabileri hakkındaki "kendi aralarında merhametlidirler" [Fetih 48/29] âyetindeki gibi.

5 [1261] رَهْبَانِيَّة (ruhbanlık); dinî inançlarından dolayı işkence görmemek için kaçıp dağlara sığınmaları ve kendilerini bütünüyle ibadete vermeleridir. Şöyle ki: Hz. İsa'nın vefatından sonra zorba zalimler müminlere galip geldiler, onlarla üç defa savaştılar ve bunların eliyle kıyıma uğradılar. Onlardan çok az sayıda kimse kaldı, bunlar da dinlerini yaşayamamaktan korkarak ruhbanlığı

10 tercih ettiler. رَهْبَانِيَّة'in mânası, *rahbân*lara özgü iş demektir. Bu da, *rahibe* fiilinden *fa'lânⁿ* vezninde bir kelime olup "korkan" anlamındadır. Bunun bir örneği de *haşiye* fiilinden *haşyâ*ndır. Bu kelime, Râ'nın zammesiyle ve *ruhbâniyyet^{en}* şeklinde de okunmuştur. Bu durumda "ruhban'a ait iş" demek olur; *ruhban* ise *râhibin* çoğuludur; tıpkı *râkip* - *rukban* gibi. Kelimenin mansûb

15 olması, sonrasının [yani ابتدعوها'nın] delâlet ettiği gizli bir fiilledir; açılımı ise *ve'btede'û rehbanîyyet^{en}* şeklindedir. "Uydurdular" yani kendi kafalarından icat edip [rahip olmayı] adadılar. "Bunu onlara biz emretmedik;" yani biz farz kılmadık. إلا ابتغاء رضوان الله (fakat Allah'ın rızasını kazanma gayesi ile) ifadesi munkatı' bir istisnadır; yani Allah'ın rızasını kazanmak için onu kendileri

20 uydurdular! "Fakat ona hakkıyla" yani adak adayanın, adağına riayet etmesi gerektiği gibi "riayet edemediler." Çünkü adak, Allah'a verilmiş bir söz olup ihlâl edilmesi helâl değildir. "Biz yine de iman etmiş olanlarına" yani Hz. İsa'ya tâbi olan merhamet ve şefkat sahiplerine "ecirlerini verdik. Birçoğu ise fâsıktır!" Bunlar da adaklarını yerine getirmeyen kimselerdir.

25 [1262] رَهْبَانِيَّة'in kendinden öncekine atfedilmesi de mümkündür ki bu durumda ابتدعوها cümlesi mahallen mansûb olarak onun sıfatı olur; yani onların kalplerine, şefkat, merhamet ve *icat ettikleri bir ruhbanlık* yerleştirdik. Şu mânada ki: "Onları kendi aralarında merhametli davranmaya, bir ruhbanlık icat ve ihdas etmeye muvaffak kıldık. Ruhbanlığı onlara farz kılmamızın sebebi,

30 Allah'ın rızasını aramaları ve sevabı hak etmeleriydi." -Bu durumda, Allah'ın ruhbanlığı onlara farz ve gerekli kılmasının sebebi *fitned^{en}*¹ kurtulmaları ve bununla Allah'ın rızasını ve sevabını aramaları olmaktadır.- Ne var ki hepsi bunu hakkıyla gözetemedi; az bir kısmı bunu başarabildi. Biz de onlardan ruhbanlığı gözetemeyen müminlere mükâfatlarını verdik. Çoğu ise yoldan

35 çıkmıştır! Bunlar da ruhbanlığın hakkını veremeyenlerdir.

1 Yani İslâm Peygamberi İsa Mesih'in gerçek tâbileri olarak, kovuşturuldukları, baskı ve işkence gördükleri, hunharca katledildikleri, ömürler boyu süren o vahşet ortamından / ed.

[١٢٦٠] وقرئ «رأفة»، على فعالة، أي وفقناهم للتراحم والتعاطف بينهم. ونحوه في صفة أصحاب رسول الله ﷺ {رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ} [الفتح: ٢٩].

[١٢٦١] والرهبانية ترهبهم في الجبال فآزين من الفتنة في الدين، مخلصين أنفسهم للعبادة. وذلك أنّ الجبارة ظهرها على المؤمنين بعد موت عيسى، فقاتلهم ثلاث مرات، فقتلوا حتى لم يبق منهم إلا القليل، فخافوا أن يفتنوا في دينهم، فاختاروا الرهبانية. ومعناه الفعل المنسوبة إلى الرهبان - وهو الخائف - فعلان من رهب، كخشيان من خشى. وقرئ «ورهبانية» بالضم، كأنها نسبة إلى الرهبان - وهو جمع راهب كراكب وركبان - وانتصابها بفعل مضمر يفسره الظاهر؛ تقديره: وابتدعوا رهبانيةً {ابْتَدَعُوهَا}، يعني وأحدثوها من عند أنفسهم ونذروها. {مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ} لم نفرضها نحن عليهم {إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ} استثناء منقطع، أي ولكنهم ابتدعوها ابتغاء رضوان الله. {فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا} كما يجب على الناظر رعاية نذره؛ لأنه عهد مع الله لا يحل نكثه. {فَقَاتَيْنَا الَّذِينَ ءَامَنُوا} يريد أهل الرحمة والرأفة الذين اتبعوا عيسى. {وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ} الذين لم يحافظوا على نذره.

[١٢٦٢] ويجوز أن تكون الرهبانية معطوفة على ما قبلها، وابتدعوها: صفة لها في محل النصب، أي وجعلنا في قلوبهم رأفة ورحمة ورهبانية مبتدعة من عندهم، بمعنى: وفقناهم للتراحم بينهم ولابتداع الرهبانية واستحداثها، ما كتبناها عليهم إلا ليبتغوا بها رضوان الله ويستحقوا بها الثواب، على أنه كتبها عليهم وألزمها إياهم ليتخلصوا من الفتن وابتغوا بذلك رضا الله وثوابه، فما رعوها جميعاً حق رعايتها؛ ولكن بعضهم، {فَقَاتَيْنَا} المؤمنين المراعين منهم للرهبانية {أَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ}. وهم الذين لم يرعوها. ٢٠

28. Ey iman edenler! Allah'tan sakının ve O'nun (tüm) peygamberlerine iman edin ki size rahmetinden iki hisse versin, sizin için, ışığında yürüyeceğiniz bir nur meydana getirsin ve sizi bağışlasın. Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir (Gafûr, Rahîm).

5 **29. Ehl-i Kitap böylece şunu öğrensin ki Allah'ın lutfundan hiçbir şeyi tekellerine alamazlar; lutuf, tamamen Allah'ın elindedir ve onu dilediğine vermektedir; Allah büyük lutuf sahibidir.**

[1263] “Ey iman edenler!” hitabı; Ehl-i kitaptan iman etmiş olanlara yönelik olabileceği gibi, onların dışındaki iman edenlere yönelik de olabilir.

10 (i) Eğer Ehl-i kitap asıllı müminlere ise anlam şöyledir: Ey Mûsâ ve İsâ'ya iman edenler! Hz. Muhammed'e de “iman edin ki” Allah “size” hem Muhammed'e hem de ondan önceki peygamberlere iman etmenizden dolayı “rahmetinden iki hisse versin; sizin için” kıyamet günü “ışığında yürüyeceğiniz bir nur meydana getirsin.” -Yani “nurları da sağlarında ve önlerinde

15 onlarla birlikte hızla ilerler.” [12] âyetinde işaret edilen nuru.- “Ve” daha önce içinde bulunduğunuz inkâr ve işlediğiniz günahlar için “sizi bağışlasın.” لَأَنْ لَا يَعْلَمَ ifadesi *li-ya'leme* anlamındadır; yani “Müslüman olmayan Ehl-i kitap şunu öğrensin ki” anlamındadır. [لَأَنْ دAKI] لَ zaittir. [لَأَنْ أُنْ] أَنْ de *ennehûdan* hafifletilmiş أَنْ'dir. Aslı *ennehû lâ yakdirûnedir*; yani şu bir gerçek ki onlar Allah'ın lutfundan hiçbir şeye *kâdir* değildir! Yani daha önce sözü edilen iki nasipten hiçbir şeye, nura ve mağfirete, erişemezler; çünkü Allah Resulü'ne (s.a.) iman etmemişlerdir. Dolayısıyla, önceki peygamberlere iman etmeleri onlara fayda vermez, onlara bir lutuf kazandırmaz. (ii) Hitap başkalarına ise o zaman anlam şöyle olur:

25 Allah'a karşı gelmekten sakının ve Allah Resulü'ne (s.a.) iman edin ki “İşbu kimselere ecirleri iki kez verilir.” [Kasas 28/54] âyetinde Ehl-i kitaptan (Muhammed'e) iman edenlere vermeyi vaat ettiği iki nasibi size de versin, size onlarınkinden daha az mükâfat vermesin; çünkü siz, iki imanda da onlar gibisiniz, hiçbir peygamberi diğerlerinden ayırmıyorsunuz.¹

30 [1264] Rivayete göre, Peygamber (s.a.) Hz. Ca'fer'i yetmiş süvariyle birlikte Necâşî [Ashame']yi İslâm'a davet için göndermişti.² Ca'fer Necâşî'nin huzuruna çıktı; Necâşî onun çağrısını kabul etti. Necâşî'nin halkından iman eden kırk kişi de “[Efendim!] Peygamber'e (s.a.) elçi olarak gitmemiz için bize izin verin.” dediler ve Ca'fer ile birlikte, tam Peygamber Uhud savaşı için hazırlık yaparken [Medine'ye] geldiler. Müslümanlardaki yokluk ve sıkıntıyı görünce Peygamber'den (s.a.) izin isteyip geri döndüler.

1 Bakara 2/285'te belirtildiği gibi. / ed.

2 Müfessir muhtemelen, I. Habesistan hicretini kastediyor. / ed.

٢٨- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾
 ٢٩- ﴿لَيْلًا يَعْلَمُ أَهْلُ الْكِتَابِ أَلَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ﴾

٥ [١٢٦٣] {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا} يجوز أن يكون خطاباً للذين آمنوا من أهل الكتاب، والذين آمنوا من غيرهم؛ فإن كان خطاباً لمؤمني أهل الكتاب فالمعنى: يا أيها الذين آمنوا بموسى وعيسى آمنوا بمحمد {يُؤْتِكُمْ} الله {كِفْلَيْنِ} أي نصيبين {مِنْ رَحْمَتِهِ} لإيمانكم بمحمد وإيمانكم بمن قبله؛ {وَيَجْعَلْ لَكُمْ} يوم القيامة {نُورًا تَمْشُونَ بِهِ} -وهو النور المذكور في قوله {يَسْعَى نُورُهُمْ} {الحديد: ١٢}- {وَيَغْفِرْ لَكُمْ} ما أسلفتم من الكفر والمعاصي. {لَيْلًا يَعْلَمُ} ليعلم {أَهْلُ الْكِتَابِ} الذين لم يسلموا. و{لا} ١٠ مزيدة. {أَلَا يَقْدِرُونَ} أن مخففة من الثقيلة، أصله: أنه لا يقدر، يعني أن الشأن لا يقدر {عَلَى شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ}، أي لا ينالون شيئاً مما ذكر من فضله من الكفلين والنور والمغفرة، لأنهم لم يؤمنوا برسول الله، فلم ينفعهم إيمانهم بمن قبله، ولم يكسبهم فضلاً قط. وإن كان خطاباً لغيرهم، فالمعنى: اتقوا الله واثبتوا على إيمانكم برسول الله يؤتكم ما وعد من آمن من أهل الكتاب من الكفلين في قوله {أُولَئِكَ يُؤْتُونَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ} {القصص: ٥٤}، ولا ينقصكم من مثل أجرهم، لأنكم مثلهم في الإيماني لا تفرقون بين أحد من رسله.

[١٢٦٤] روى: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بعث جعفرًا رضي الله عنه في سبعين راكباً إلى النجاشي يدعوه، فقدم جعفر عليه فدعاه فاستجاب له، فقال ناس ممن آمن من أهل مملكته وهم ٢٠ أربعون رجلاً: ائذن لنا في الوفادة على رسول الله ﷺ، فأذن لهم فقدموا مع جعفر وقد تهيأ لوقعة أحد؛ فلما رأوا ما بالمسلمين من خصاصة استأذنوا رسول الله ﷺ، فرجعوا

[Dönmeden,] ellerindeki malları Müslümanlara sundular ve bir nebze de olsa onlara yardım ettiler. Bunun üzerine şu âyet-i kerime indi: “*Bundan evvel kitap verdiklerimiz buna (da) iman etmekte. Kendilerine Kur’ân okunduğu zaman; ‘Buna iman ettik, çünkü Rabbimizden gelen gerçektir o. Şüphesiz biz ondan önce (de aynı gerçeğe) teslimiyet gösteren kişiler idik.’ demekteler. İşbu kimselere ecirleri iki kez verilir; çünkü sabretmişlerdir; kötülüğü iyilikle savmakta ve kendilerine Bizim nasip ettiğimiz şeylerden infak etmektedirler.*” [Kasas 28/52-54] Ehl-i kitaptan iman etmemiş olanlar; “*İşbu kimselere ecirleri iki kez verilir.*” âyetini duyunca, Müslümanlara karşı övünmeye başlayıp dediler ki: “Hem sizin kitabınıza hem de bizim kitabımıza iman edenler için iki kez mükâfat var! Sizin kitabınıza iman etmeyen kimselere ise tıpkı sizinki gibi bir mükâfat var. O hâlde bizden üstünlüğünüz nedir?” İşte âyet, onların bu sözü üzerine nâzil oldu. Bir başka rivayete göre ise Ehl-i kitap asıllı müminler kendileri dışındaki müminlere karşı, mükâfatlarının iki kat verileceğiyle övünmüşler ve onlara karşı üstünlük iddiasında bulunmuşlar; âyet bunun üzerine nâzil olmuş.

[1265] لَأَنْ لَا يَعْلَمَ ifadesi *li-key ya’leme, li-key lâ ya’leme, li-ya’leme*; Nun Yâ’ya idgam edilerek *li-eyya’leme* ve Yâ Hemze’ye dönüştürülüp Nun Yâ’ya idgam edilerek *li-yeyya’leme* şeklinde de okunmuştur. Hasan-ı Basrî’nin Lâm’ın fethası ve Yâ’nın sükûnuyla *leylâ ya’leme* şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Kutrub bunu Lâm’ın kesrasıyla *liylâ ya’leme* şeklinde rivayet etmiştir. Bu kıraat şöyle tevcih edilmiştir: لَ’ın Hemze’si atılmış, Nun Lâ’daki Lâm’a idgam edilmiş, böylece *lillâyâ* dönüşmüş, sonra şeddeli Lâm’dan Yâ’ya dönüştürülmüştür (*liylâ*). Tıpkı *divân* ve *kirât* kelimelerindeki gibi.¹ Lâm’ı fethalı okuyanlar ise cer eden Lâm’ın aslının fetha olduğunu söylerler. Tıpkı şu şiirdeki gibi.

Onun hatırasını unutmak istiyorum [*urîdu le-ensâ zikrahâ*]

[fakat her vesileyle gözümün önünde canlanıyor]!

[1266] أَلَا يَتَذَكَّرُونَ ifadesi *en lâ yakdirû* şeklinde de okunmuştur.

[1267] “Allah’ın elindedir;” yani O’nun hâkimiyet ve tasarrufundadır; ‘el’ kelimesi temsildir. “Onu dilediğine vermektedir.” Hak edenden başkasına vermeyi ise dilemez [Allah].

[1268] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki: “Her kim Hadîd sûresini okursa adı Allah’a ve peygamberlerine iman edenler arasına kaydedilir.”

1 *Divân* aslında *divân*, *kirât* da aslında *kerrâtur*. / ed.

وقدموا بأموال لهم فأسوا بها المسلمين، فأنزل الله {الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ} إلى قوله {وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ} [القصص: ٥٢-٥٤]. فلما سمع من لم يؤمن من أهل الكتاب قوله {يُؤْتُونَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ} [القصص: ٥٤] فخرخوا على المسلمين وقالوا: أما من آمن بكتابكم وكتابنا فله أجره مرّتين، وأما من لم يؤمن بكتابكم فله أجر كأجركم، فما فضلكم علينا؟ فنزلت. وروي أنّ مؤمني أهل الكتاب افتخروا على غيرهم من المؤمنين بأنهم يؤتُونَ أجرهم مرّتين، وادعوا الفضل عليهم، فنزلت.

[١٢٦٥] وقرئ «لكي يعلم»، و«لكيلا يعلم»، و«ليعلم»، و«لأن يعلم»؛ بإدغام النون في الياء، و«لين يعلم»، بقلب الهمزة ياء، وإدغام النون في الياء. وعن الحسن: «ليلا يعلم»، بفتح اللام وسكون الياء. ورواه قطرب بكسر اللام. وقيل في وجهها: حذفت همزة أن، وأدغمت نونها في لام لا، فصار للاً، ثم أبدلت من اللام المدغمة ياء، كقولهم ديوان، وقيراط. ومن فتح اللام فعلى أن أصل لام الجرّ الفتح، كما أنشد:

أُرِيدُ لِأَنْسَى ذِكْرَهَا... ❁

[١٢٦٦] وقرئ «أن لا يقدرها».

[١٢٦٧] {بِيَدِ اللَّهِ} في ملكه وتصرفه. واليد مثل. {يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ} ولا يشاء إلا إيتاء من يستحقه.

[١٢٦٨] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة الحديد كتب من الذين آمنوا بالله

ورسله.

MÜCÂDİLE SÛRESİ

Medine’de nâzil olmuştur, 22 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah’ın adıyla...

1. Gerçek şu ki; kocası hakkında seninle tartışarak Allah’a şikâyetle bulunan kadının söylediklerini Allah işitmiştir. Allah ikinzin diyalogunu dinlemekteydi... Allah gerçekten işitir, görür (Semî’, Basîr).

[1269] “Gerçek şu ki; Allah işitmiştir.” Hazret-i Âişe demiştir ki “İşitmesi tüm sesleri kuşatan Allah’a hamdolsun ki o mücadeleci kadın (yani Havle bint Sa’lebe) Peygamber (s.a.) ile evin bir kenarında konuşuyordu. Ben Peygamber’in yanında olduğum hâlde işitemiyordum; ama Allah kadını işitti.” [1270] [İbn Mâce, “Mukaddime”, 13] Rivâyete göre bu kadın [Halife] Ömer’in huzuruna vardığında, Ömer ona ikramda bulunur ve “Allah bu kadını işitmiştir.” derdi.

[1270] (تُجَادِلُكِ yerine) *tuhâviruke* şeklinde de okunmuştur ki *muhâvere* eden¹ demektir. Yine *tuhâviluke* şeklinde de okunmuştur ki “senden talepte bulunan” demektir.

[1271] Bu kadın, -Ubâde [b. Sâmit]’in kardeşi olan- Evs b. Sâmit’in karısı Havle bint Sa’lebe’dir. Evs, kendisini güzel vücuduyla namaz kılarken görmüş ve namazı bitirince, ondan kâm almak istemişti; kadın kabul etmeyince de kızmıştı. Tez canlı, evhamlı biriydi. Derhal Havle’ye *zihâr* verdi. Havle, Peygamber’e (s.a.) gelip, şöyle şikâyetle bulundu: “Evs; ben genç ve alımlı biriyken benimle evlendi. Nihayet yaşım ilerleyip ‘karnımı’² saçınca -yani çocuklarım çoğalınca- beni kendisine anası gibi kıldı!..” Rivâyete göre kadın, Hazret-i Peygamber’e “Benim küçük yavrularım var; onları Evs’e bırakırsam, zayı olur giderler; kendime alırsam aç kalırlar.” demiş; Peygamber yine “Senin için yapabileceğim bir şey yok.” demişti. Bir rivâyete göre de Hazret-i Peygamber kadına “Sen artık ona haramsın.” buyurmuş; kadın da “Yâ Resûlallah! O herhangi bir *boşama* lâfzı zikretmedi ve hâlâ çocuklarımla babası ve insanların bana en sevgili geleni!” demişti. Hazret-i Peygamber yine “Sen artık ona haramsın!” buyurunca, kadın bu sefer “Muhtaçlığımı ve hüznümü Allah’a şikâyet ediyorum!..” demişti. Peygamber “Sen artık ona haramsın!” dedikçe, kadın feryat edip hâlini Allah’a arz ediyordu. Sûre, işte bunun üzerine nâzil oldu.

1 *Muhâvere* “dönme” anlamındaki *havr* kökünden; yani sen bir şey dedikçe o da bir şey söyleyen; seninle [itirazvari] konuşmasını sürdüren. / ed.

2 *Zihâr, zahr* (sirt) ile bağlantılı olup kişinin “Sen artık bana ananın sırtı gibisin!” diyerek karısını kendisine haram kılmasıdır. “Sirt” derken izdüşümü, yani cinsel organın bulunduğu ‘karın’ kastedilmektedir. / ed.

سورة المجادلة

مدنية؛ وآياتها ٢٢

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ

تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ﴾

[١٢٦٩] {قَدْ سَمِعَ اللَّهُ} قالت عائشة رضي الله عنها: الحمد لله الذي وسع سمعه الأصوات، لقد كلمت المجادلة رسول الله ﷺ في جانب البيت وأنا عنده لا أسمع، وقد سمع لها. وعن عمر أنه كان إذا دخلت عليه أكرمها، وقال: قد سمع الله لها.

١٠ [١٢٧٠] وقرئ «تحاورك»، أي تراجعك الكلام، و«تحاوُلُك»، أي تسائلك.

[١٢٧١] وهي خولة بنت ثعلبة امرأة أوس بن الصامت أخي عبادة. رآها وهي تصلي وكانت حسنة الجسم، فلما سلمت راودها فأبت، فغضب وكان به خفة ولمم، فظاهر منها، فأتت رسول الله ﷺ فقالت: إن أوسًا تزوجني وأنا شابة مرغوب فيّ، فلما خلا سني ونثرت بطني -أي كثر ولدي- جعلني عليه كأمه. وروى: أنها قالت له: إن لي صبية صغارًا، إن ضممتهم إليه ضاعوا، وإن ضممتهم إليّ جاعوا. ١٥ فقال: ما عندي في أمرك شيء. وروى: أنه قال لها: حرمت عليه، فقالت: يا رسول الله، ما ذكر طلاقًا وإنما هو أبو ولدي وأحب الناس إليّ، فقال: حرمت عليه. فقالت: أشكو إلى الله فاقتي ووجدني. كلما قال رسول الله ﷺ: حرمت عليه، هتفت وشكت إلى الله، فنزلت.

[1272] “Kocası hakkında” yani onun durumu ve kastı ile ilgili olarak... “Allah gerçekten işitir, görür.” O’nun işitmeye konu olabilecek her şeyi işitmesi ve görmeye konu olabilecek her şeyi görmesi sahihtir.

[1273] **Şayet** “قَدْ سَمِعَ... ifadesinde قَدْ’ın anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** Bunun anlamı ümit beslemektir; çünkü hem Peygamber (s.a.) hem de mücadeleci kadın Allah’ın, kadının mücadelesini ve şekvâsını işitmesini ve bu hususta kadını ferahlatacak bir şey indirmesini umuyorlardı.

2. İçinizden kadınlarına zihar yapanlar (bilsinler ki) onlar, anneleri değildir; çünkü anneleri, sadece onları doğuran kadınlardır. Şüphesiz, çirkin ve asılsız bir söz söylemiş oluyorlar! Ama Allah gerçekten affedicidir, bağışlayıcıdır (Afüvv, Gafûr).

[1274] “İçinizden zihar yapanlar” derken, bu “içinizden” ifadesiyle Araplar kınanmakta; *zihar* alışkanlıkları ayıplanmaktadır; çünkü bu, diğer toplumların değil, sadece bunların Cahilî yemin geleneklerindendi. “Onlar (yani *zihar* yaptıkları eşleri), anneleri değildir.” Hicaz ve Temîm kabilelerinin lügatlerine göre merfû’ olarak مَا هُنَّ امَّاؤُهُمْ şeklinde de okunmuştur. İbn Mes’ûd’un kıraatinde ise *bi-ummehâtihim* şeklinde yer almış olup Bâ, mansûb kılanların lügatinde ektedir. Mâna şöyledir: Karısına “Sen bana anamın sırtı gibisin!” diyen kişi, eşiyle ilgili bu sözüne “ana” ifadesini eklemiş ve karısını anası gibi kılmış olmaktadır. Oysa bu iki durumun birbirinden farklı oluşu sebebiyle bu hükümsüz bir benzetmedir.

[1275] “Çünkü anneleri, sadece onları doğuran kadınlardır.” buyurarak, gerçek annelerin ancak doğuran kadınlar olduğu; bunların dışındaki [anne]lerin ise onların hükmüne dâhil olmaları sebebiyle onlara mülhak oldukları kastedilmektedir. Meselâ sütanneler bir çeşit annedirler; çünkü emzirdikleri vakit, bu emzirme sebebiyle “anne” hükmüne dâhil olmuşlardır. Yine Peygamber’in (s.a.) eşleri de müminlerin anneleridirler; çünkü Allah onları nikâhlamayı ümmete haram kılmış olup böylece onlar da bu sebeple “anne” hükmüne dâhil olmuşlardır. *Zevcelere* gelince, bunlar annelik kavramına en uzak şeylerdir; çünkü ne gerçek mânada annedirler ne de anne hükmüne dâhildirler. Dolayısıyla, *zihar* yapanın sözü, hakikatin de şer’î hükümlerin de yadırgadığı “çirkin ve asılsız bir sözdür!” Yani haktan sapmış hükümsüz bir yalandır! “Ama Allah” tövbe edilip de bir daha tekrarlanmadığı takdirde *zihar*la ilgili önceden geçenleri “gerçekten affedicidir, bağışlayıcıdır.”

[1276] Daha sonra Allah Teâlâ “O hâlde, kadınlarına zihar yaptıktan sonra tekrar kendi söylediklerine dönenlerin...” [3-4] buyurmuştur:

[١٢٧٢] {فِي زَوْجِهَا} فِي شَأْنِهِ وَمَعْنَاهُ. {إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ} يَصِحُّ أَنْ يَسْمَعَ كُلَّ مَسْمُوعٍ وَيُبْصِرُ كُلَّ مَبْصُورٍ.

[١٢٧٣] فَإِنْ قُلْتَ: مَا مَعْنَى قَدْ فِي قَوْلِهِ {قَدْ سَمِعَ}؟ قُلْتَ: مَعْنَاهُ التَّوَقُّعُ؛ لِأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَالمَجَادِلَةَ كَانَا يَتَوَقَّعَانِ أَنْ يَسْمَعَ اللَّهُ مَجَادِلَتَهَا وَشِكْوَاهَا، وَيُنْزِلُ فِي ذَلِكَ مَا يَفْرَجُ عَنْهَا.

٢- ﴿الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَائِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَدْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَزُورًا وَإِنَّ اللَّهَ لَعَفُوفٌ غَفُورٌ﴾

[١٢٧٤] {الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ} فِي {مِنْكُمْ} تَوْيِيخٌ لِلْعَرَبِ وَتَهْجِينٌ لِعَادَتِهِمْ فِي الظَّهَارِ، لِأَنَّهُ كَانَ مِنْ أَيْمَانِ أَهْلِ جَاهِلِيَّتِهِمْ خَاصَّةً دُونَ سَائِرِ الْأُمَمِ. {مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ}. ١٠
وَقَرِئَ بِالرَّفْعِ عَلَى اللَّغَتَيْنِ الْحِجَازِيَّةِ وَالتَّمِيمِيَّةِ. وَفِي قِرَاءَةِ ابْنِ مَسْعُودٍ: «بِأُمَّهَاتِهِمْ»، وَزِيَادَةُ الْبَاءِ فِي لُغَةٍ مِنْ يَنْصَبُ. وَالمَعْنَى أَنَّ مَنْ يَقُولُ لِمَرْأَتِهِ «أَنْتِ عَلَيَّ كَظَهْرِ أُمِّي!» مَلْحَقٌ فِي كَلَامِهِ هَذَا لِلزَّوْجِ بِالْأُمِّ، وَجَاعِلُهَا مِثْلَهَا. وَهَذَا تَشْبِيهُهُ بِاطِلٍ لِتَبَايُنِ الْحَالِيْنَ.

[١٢٧٥] {إِنَّ أُمَّهَاتِهِمْ إِلَّا اللَّائِي} يَرِيدُ أَنَّ الْأُمَّهَاتِ عَلَى الْحَقِيقَةِ إِنَّمَا هُنَّ الْوَالِدَاتِ، وَغَيْرُهُنَّ مَلْحَقَاتٌ بِهِنَّ لِدُخُولِهِنَّ فِي حِكْمِهِنَّ؛ فَالْمَرْضِعَاتُ أُمَّهَاتٌ، لِأَنَّهُنَّ ١٥
لَمَّا أَرْضَعْنَ دَخَلْنَ بِالرِّضَاعِ فِي حِكْمِ الْأُمَّهَاتِ، وَكَذَلِكَ أَزْوَاجُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أُمَّهَاتُ الْمُؤْمِنِينَ، لِأَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ نِكَاحَهُنَّ عَلَى الْأُمَّةِ فَدَخَلْنَ بِذَلِكَ فِي حِكْمِ الْأُمَّهَاتِ. وَأَمَّا الزَّوْجَاتُ فَأَبْعَدُ شَيْءٍ مِنَ الْأُمَّةِ، لِأَنَّهُنَّ لَسْنَ بِأُمَّهَاتٍ عَلَى الْحَقِيقَةِ، وَلَا بِدَاخِلَاتٍ فِي حِكْمِ الْأُمَّهَاتِ. فَكَانَ قَوْلُ المِظَاهِرِ {مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ} تَنْكِرُهُ الْحَقِيقَةُ وَتَنْكِرُهُ الْأَحْكَامُ الشَّرْعِيَّةُ، وَ{زُورًا} وَكَذِبًا بِاطِلًا مَنَحْرَفًا عَنِ الْحَقِّ. {وَإِنَّ اللَّهَ لَعَفُوفٌ غَفُورٌ} لَمَّا ٢٠
سَلَفَ مِنْهُ إِذَا تَبَّ مِنْهُ وَلَمْ يَعُدْ إِلَيْهِ.

[١٢٧٦] ثُمَّ قَالَ: {وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا...} [٣-٤]

3. O hâlde, kadınlarına zihar yaptıktan sonra tekrar kendi söylediklerine dönenlerin, ilişkiye girmeden önce birini özgürlüğüne kavuşturmaları gerekir. Size gösterilen çıkış yolu budur... Yaptıklarınızdan Allah haberdardır!

5 **4. (Bu imkânı) bulamayanın ise ilişkiye girmeden önce kesintisiz iki ay oruç tutması; buna da gücü yetmeyenin, altmış düşkününü doyurması gerekir. Bunlar, (bu iğrenç Cahiliye âdetini terk edip etmediğinizi) Allah ve Resulüne iman edip etmediğinizi görmek içindir. Evet, bunlar Allah'ın çektiği sınırlardır. (Bunları) inkâr edecek nankörlerin hakkı ise can yakıcı bir azaptır!..**

[1277] (i) Yani bu nâhoş sözü söyleme alışkanlığı bulunup da, Müslümanlık sayesinde bunu bıraktıktan sonra, tekrar bunun aynısına dönenlerin kefareti bir köle azat edip, *zihar* yaptığı kadınla ilişkiye girebilecek olmasıdır; karısıyla, ancak kefaret verdikten sonra ilişkiye girebilir. (ii) Şu şekilde de yorumlanabilir: “Sonra tekrar kendi söylediklerine dönenler” demek, “bu söylediklerini daha sonra telafi edenler” demektir; çünkü bir şeyi telafi eden, o işe *avdet* ed(ip çöz)en demektir; *âde ğays^{un} ‘alâ mâ efsede* (Yağmur onun bozduğu şeye avdet etti.) darbimeseli de bu kabil olup “Yağmur düzelterek onu telafi etti.” demektir. Buna göre âyet; “Bu sözün karşılanması ve telafisi, o kişinin kefaret ödemesi ve nihayet her ikisinin durumunun *zihardan* önceki duruma dönmesiyle olur” anlamında olur. (iii) Üçüncü yorum ise, “söylemiş oldukları şey” ile insanların *zihar* lâfzını kullanarak kendilerine haram kıldıkları şeyin kastedilmesidir ki, bu da “söz”ün, “söz konusu olan” şeyin konumuna konması şeklinde olur. Tıpkı “O söylediği şeylere Biz mirasçı olacağız ve Bize tek başına gelecek!” [Meryem 19/80] âyetindeki gibi. Buna göre âyetin anlamı; “Sonra da cinsel ilişkiye dönmek isteyenlerin...” şeklinde olur.

[1278] *Mumâsse* cinsel birleşme, şehvetle dokunma veya cinsel organına şehvetle bakma yoluyla kadından yararlanmaktır.

[1279] “İşte bu” hüküm “ile size öğüt veriliyor.” Kefarete hükmedilmesi bir suç irtikâp edildiğinin delilidir. Binaenaleyh, bu hüküm sayesinde öğüt almanız gerekiyor ki, bir daha *zihara* dönmeyesiniz ve Allah'ın cezalandırmasından korkasınız!

[1280] **Şayet** “Bu lâfzın (“Sen bana anamın sırtı gibisin” ifadesinin) dışında başka sözcükler de *zihar* olarak değerlendirilebilir mi?” **dersen söyle derim:** Evet. Kişi “sen” yerine kadının “baş”, “yüz”, “boyun”, “ferc” gibi bütününün ifade edildiği herhangi bir uzvunu yahut “sırt” yerine annenin bakılması haram olan “karın” ve “baldır” gibi başka bir uzvunu

٣- ﴿وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا ذَلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾

٤- ﴿فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامَ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَإِطْعَامَ سِتِّينَ مِسْكِينًا ذَلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾

[١٢٧٧] يعني والذين كانت عاداتهم أن يقولوا هذا القول المنكر فقطعوه بالإسلام، ثم يعودون لمثله، فكفارة من عاد أن يحترق رقبة ثم يماس المظاهر منها؛ لا تحل له مماستها إلا بعد تقديم الكفارة. ووجه آخر: {ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا} ثم يتداركون ما قالوا؛ لأن المتدارك للأمر عائد إليه. ومنه المثل: عاد غيث على ما أفسد، أي تداركه بالإصلاح. والمعنى: أن تدارك هذا القول وتلافيه بأن يكفر حتى ترجع حالهما كما كانت قبل الظهار. ووجه ثالث: وهو أن يراد بما قالوا ما حرّمه على أنفسهم بلفظ الظهار، تنزيلاً للقول منزلة المقول فيه نحو ما ذكرنا في قوله تعالى {وَنَرِيئُهُ مَا يَقُولُ} [مريم: ٨٠]، ويكون المعنى: ثم يريدون العود للتماس.

[١٢٧٨] والتماس الاستمتاع بها من جماع، أو لمس بشهوة، أو نظر إلى فرجها لشهوة. ١٥

[١٢٧٩] {ذَلِكُمْ} الحكم {تُوعَظُونَ بِهِ}، لأن الحكم بالكفارة دليل على ارتكاب الجنائية، فيجب أن تتعظوا بهذا الحكم حتى لا تعودوا إلى الظهار وتخافوا عقاب الله عليه.

[١٢٨٠] فإن قلت: هل يصح الظهار بغير هذا اللفظ؟ قلت: نعم، إذا وضع مكان "أنت" عضوًا منها يعبر به عن الجملة كالرأس والوجه والرقبة والفرج، أو مكان الظاهر عضوًا آخر يحرم النظر إليه من الأم كالبدن والفخذ، ٢٠

ya da “anne” yerine nesep, süt, nikâh akrabalığı veya cinsel ilişki anlamında kişiye haram kılınmış bir *mahrem*ini koyması hâlinde bu da zihar olur. Sözelimi (karısına); “Sen bana süt kızkardeşimin sırtı gibisin!” veya “Nesep ten halam gibisin!” yahut “Gelinim gibisin!” veya “Üvey annem gibisin” veya “Kayınvalidem gibisin!” yahut “Üvey kızım gibisin!” demesi hâlinde de kişi *zihar* yapmış olur. Bu, Ebû Hanîfe ve ashabının mezhebi olup Hasan-ı Basrî, Neha’î, Zührî, Evzâ’î, Süfyân-ı Sevri ve diğerlerinden de rivâyet edilmiştir. Şâfi’î ise, “Zihar sadece anne lafzıyla gerçekleşebilir.” demiştir ki, bu da Katâde ve Şa’bî’nin görüşüdür. Şa’bî’nin; “Allah kız evlâtları, kız kardeşleri, hala ve teyzeleri zikretmeyi unutmamıştır ki..; zira *zihar*ın sütannelerle değil, ancak kişiyi doğuran annelerle yapılabileceğini haber vermiştir.” dediği rivâyet edilir. Bazılarından; “*Zihar* olabilmesi için zahr (*sırt*) lâfzının mutlaka zikredilmesi gerekir.” şeklinde bir nakil vardır.

[1281] **Şayet** “Zihar yapan erkeğin kefaret ödemekten kaçınması hâlinde kadının onu mahkemeye verme hakkı var mıdır?” **dersen şöyle derim:** Kadının böyle bir hakkı vardır ve hâkimin o kişiyi kefaret ödemeye zorlaması ve hapsedmesi gerekir. [Normalde] hiçbir kefaret icbara ve hapse konu olmaz; ancak zihar kefareti böyle değildir; çünkü kişi kefaret ödemeyerek ve (cinsel ilişkiyle kendisinden) yararlanmaktan kaçınarak kadına zarar vermektedir. Dolayısıyla, kadının hakkının ifası lâzım gelir.

[1282] “Peki kefaret ödemedi önce cinsel temasta bulunursa ne lâzım gelir?” **dersen şöyle derim:** Ona düşen, istiğfar etmesi ve kefaret ödemedikçe bir daha bunu tekrarlamamasıdır; çünkü rivâyete göre Seleme b. Sahr el-Beyâdî’nin Peygamber’e (s.a.); “Karıma zihar yaptım; daha sonra mehtaplı bir gecede onun halhalını görüp kendisiyle cinsel ilişkiye girdim!” demesi üzerine, Hazret-i Peygamber: “Rabbinden bağışlanma dile ve kefaret ödemedikçe bir daha tekrarlama!” buyurmuştur [Benzer rivâyetler için bkz. *Tirmizî*, “Talâk”, 19; *Nesâî*, “Talâk”, 33]

[1283] **Şayet** “Zihar kefaretinde ne tür bir köle [azat etmek] gerekir?” **dersen şöyle derim:** Müslüman da kâfir de olabilir; çünkü bu köle âyette herhangi bir kayıt konmaksızın zikredilmiştir. Şâfi’î’ye göre ise köle mümin olmalıdır; çünkü katil kefareti hakkında “...bir mümin köleyi azat etmesi...” [Nisâ 4/92] buyrulmuştur. Kefaret *ümmüveled*¹ ile, *müdebber*² ve belli bir ödeme yapmış bulunan *mükâteb*³ köle ile olmaz.⁴ Şayet (*mükâteb*) herhangi bir ödeme yapmamışsa [bunun azat edilmesi] kefaret sayılır. Şâfi’î’ye göre ise sayılmaz.

1 Sahibine çocuk doğuran cariye. / çev.

2 Efendisinin; “Ben ölürsem sen hürsün!” diye şart koştuğu köle. / çev.

3 Yazışmalı köle; özgür kılınması, efendisine belli bir malî bedel ödemesi şartına bağlı olan köle. / çev.

4 Çünkü bunlar kısmen de olsa kölelik mefhumu dışında kalmış gibidirler. / çev.

ومكان الأم ذات رحم محرم منه من نسب أو رضاع أو صهر أو جماع، نحو أن يقول: أنت علي كظهر أختي من الرضاع أو عمتي من النسب أو امرأة ابني أو أبي أو أم امرأتي أو بنتها، فهو مظاهر؛ وهو مذهب أبي حنيفة وأصحابه. وعن الحسن والنخعي والزهري والأوزاعي والثوري وغيرهم نحوه. وقال الشافعي: لا يكون الظهار إلا بالأم وحدها، وهو قول قتادة والشعبي. وعن الشعبي: لم ينس الله أن يذكر البنات والأخوات والعمات والخالات؛ إذ أخبر أن الظهار إنما يكون بالأمهات والوالدات دون المرضعات. وعن بعضهم: لا بد من ذكر الظهر حتى يكون ظهارًا.

[١٢٨١] فإن قلت: فإذا امتنع المظاهر من الكفارة، هل للمرأة أن ترافعه؟ قلت: لها ذلك؛ وعلى القاضي أن يجبره على أن يكفر، وأن يحبس. ولا شيء من الكفارات يجبر عليه ويحبس إلا كفارة الظهار وحدها، لأنه يضرب بها في ترك التكفير والامتناع من الاستمتاع، فيلزم إيفاء حقها.

[١٢٨٢] فإن قلت: فإن مس قبل أن يكفر؟ قلت: عليه أن يستغفر ولا يعود حتى يكفر، لما روى أن سلمة بن صخر البياضي قال لرسول الله ﷺ: ظهرت من امرأتي، ثم أبصرت خلخالها في ليلة قمرء فواقعتها! فقال عليه الصلاة والسلام: استغفر ربك ولا تعد حتى تكفر.

[١٢٨٣] فإن قلت: أي ربة تجزئ في كفارة الظهار؟ قلت: المسلمة والكافرة جميعًا، لأنها في الآية مطلقة. وعند الشافعي لا تجزي إلا المؤمنة، لقوله تعالى في كفارة القتل {فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ} [النساء: ٩٢] ولا تجزي أم الولد والمدبر والمكاتب الذي أدى شيئًا، فإن لم يؤد شيئًا جاز. وعند الشافعي: لا يجوز.

[1284] “Peki, kölenin bir uzvunu azat edip veya orucun bir kısmını tutup, sonra cinsel temasta bulunsa?” **dersen şöyle derim:** Ebû Hanîfe’ye göre ister unutarak ister kasten olsun, cinsel temas gündüz ya da gece olsun o günü yeni baştan tutar. Ebû Yusuf ve Muhammed’e göre kölenin (bedenin) bir kısmını azat etmek, onun tamamının azat edilmesi demek olup bu kifayet eder. Şayet temas orucu bozarsa bunu gelecekte karşılar; değilse üzerine devam eder.

[1285] **Şayet** “Yedirme hususunda yoksula ne kadar verilecek?” **dersen şöyle derim:** Ebû Hanîfe’ye göre buğdaydan yarım *sâ*¹, buğday dışındaki lerdense bir *sâ* kadar. Şâfi’ye göre ise kişinin azıklandığı kendi beldesinin yiyeceğinden bir *müdd*² kadar.

[1286] **Şayet** “*Cinsel temasın*, (köle azadı ve peş peşe iki aylık oruçtan ibaret olan ilk) iki kefarete zikredilip de ‘yedirme’de zikredilmemesinin açıklaması nedir?” **dersen şöyle derim:** Bu hususta ihtilâf edilmiştir. Ebû Hanîfe’ye göre *cinsel temastan* önce gerçekleştirilme gereği açısından üç kefarete arasında fark yoktur. “Yedirme” sadedinde *cinsel temasa* yer verilmemiş olması, sırf onun yedirme arasında vücut bulması hâlinde, tıpkı bu durumdaki (aralanan) oruca yeniden başlandığı gibi başlanmayacağına delâlet etmesi içindir. Başkalarına göre ise, *cinsel temasın* zikredilmemesi, kefarete ödemenin öncesinde de sonrasında da eşit olduğuna delâlet etmesi içindir.

[1287] **Şayet** “... ikisinin cinsel temasta bulunmasından önce’ fiilindeki (tesniye) zamirinin mercii nedir?” **dersen şöyle derim:** Sözü delâlet ettiği şeydir; yani zihar yapan erkek ile kendisine zihar yapılan kadın.

[1288] “Bu” hükümlerin açıklanması, öğretilmesi ve bunlara dikkat çekilmesi, zihar ve diğerleriyle ilgili olarak teşrî kıldığı yasalarıyla amel etme ve Cahiliye döneminizde üstlendiğiniz şeyleri terk etme hususunda “Allah ve Resulü’nü” tasdik edip etmediğinizi “görmek içindir. Evet, bunlar Allah’ın çektiği” aşılması caiz olmayan “sınırlardır.” Bu sınırlara uymayan ve onlara göre davranmayan “inkârcı nankörlerin hakkı ise can yakıcı bir azaptır!..”

5. Allah ve Resulü ile sınır çekme yarışına girenler, kendilerinden evvelkilerin -onca âşikâr âyet indirmemize rağmen- burnu sürtüldüğü gibi kendilerinin burnunun da sürtüleceğinden emin olsunlar! Evet, alçaltıcı bir azaptır inkârcı nankörlerin hakkı!..

1 Takriben 1040 dirhemlik bir ölçek. / çev.

2 Takriben bir çeyrek sâ’â denk gelen (takriben 260 dirhemlik) bir ölçek. / çev.

[١٢٨٤] فَإِنْ قُلْتَ: فَإِنْ أَعْتَقَ بَعْضَ الرِّقَبَةِ أَوْ صَامَ بَعْضَ الصِّيَامِ ثُمَّ مَسَّ؟ قُلْتَ: عَلَيْهِ أَنْ يَسْتَأْنِفَ نَهَارًا مَسًّا أَوْ لَيْلًا نَاسِيًا أَوْ عَامِدًا عِنْدَ أَبِي حَنِيفَةَ، وَعِنْدَ أَبِي يُونُسَ وَمُحَمَّدٍ: عَتَقَ بَعْضَ الرِّقَبَةِ عَتَقَ كُلَّهَا فَيَجْزِيهِ، وَإِنْ كَانَ الْمَسَّ يَفْسِدُ الصَّوْمَ اسْتَقْبَلَ، وَإِلَّا بَنَى.

[١٢٨٥] فَإِنْ قُلْتَ: كَمْ يَعْطِي الْمَسْكِينَ فِي الْإِطْعَامِ؟ قُلْتَ: نِصْفَ صَاعٍ مِنْ بَرٍّ أَوْ صَاعًا مِنْ غَيْرِهِ عِنْدَ أَبِي حَنِيفَةَ، وَعِنْدَ الشَّافِعِيِّ مَدًّا مِنْ طَعَامِ بَلَدِهِ الَّذِي يَقْتَاتُ فِيهِ.

[١٢٨٦] فَإِنْ قُلْتَ: مَا بَالُ التَّمَاسِّ لَمْ يَذْكَرْ عِنْدَ الْكُفَّارَةِ بِالْإِطْعَامِ كَمَا ذَكَرَهُ عِنْدَ الْكُفَّارَتَيْنِ؟ قُلْتَ: اخْتَلَفَ فِي ذَلِكَ، فَعِنْدَ أَبِي حَنِيفَةَ أَنَّهُ لَا فَرْقَ بَيْنَ الْكُفَّارَاتِ الثَّلَاثِ فِي وَجُوبِ تَقْدِيمِهَا عَلَى الْمَسَاسِ. وَإِنَّمَا تَرَكَ ذِكْرَهُ عِنْدَ الْإِطْعَامِ دَلَالَةً عَلَى أَنَّهُ إِذَا وَجَدَ فِي خِلَالِ الْإِطْعَامِ لَمْ يَسْتَأْنِفْ كَمَا يَسْتَأْنِفُ الصَّوْمَ إِذَا وَقَعَ فِي خِلَالِهِ. وَعِنْدَ غَيْرِهِ لَمْ يَذْكَرْ لِلدَّلَالَةِ عَلَى أَنَّ التَّكْفِيرَ قَبْلَهُ وَبَعْدَهُ سَوَاءٌ.

[١٢٨٧] فَإِنْ قُلْتَ: الضَّمِيرُ فِي {أَنْ يَتَمَاسًّا} لِإِلَامٍ يَرْجِعُ؟ قُلْتَ: إِلَى مَا دَلَّ عَلَيْهِ الْكَلَامُ مِنَ الْمَظَاهِرِ وَالْمَظَاهِرِ مِنْهَا.

[١٢٨٨] {ذَلِكَ} الْبَيَانُ وَالتَّعْلِيمُ لِلْأَحْكَامِ وَالتَّنْبِيهِ عَلَيْهَا لِتَصَدَّقُوا {بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ} فِي الْعَمَلِ بِشَرَائِعِهِ الَّتِي شَرَعَهَا مِنَ الظُّهَارِ وَغَيْرِهِ، وَرَفُضَ مَا كُنْتُمْ عَلَيْهِ فِي جَاهِلِيَّتِكُمْ {وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ} الَّتِي لَا يَجُوزُ تَعْدِيهَا. {وَلِلْكَافِرِينَ} الَّذِينَ لَا يَتَّبِعُونَهَا وَلَا يَعْمَلُونَ عَلَيْهَا {عَذَابٌ أَلِيمٌ}.

٥- ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ كَثَبُوا وَكَبُتُوا كَمَا كُتِبَ لِلَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَقَدْ أَنْزَلْنَا

آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ﴾

6. Allah'ın; tamamını diriltip yaptıklarını kendilerine bir bir haber vereceği gün..; çünkü kendileri unutmuş olsa da Allah, onu bir bir kaydetmişti. Allah her şeye şahittir.

[1289] "... sınır çekme yarışına girenler" yani karşı kampta yer alanlar ve cepheleşenler, "kendilerinden önceki" peygamber düşmanlarının "burnu sürtüldüğü gibi kendilerinin burnu da sürtülecek" rüsva olup helâk edilecekler"dir." Burada, burunlarının Hendek savaşında sürtülüp alçaltılmalarının kastedildiği söylenmiştir.

[1290] "Oysa biz" o elçinin doğruluğuna ve getirdiklerinin sağlıklı oluşuna delâlet eden "apaçık âyetler indirdik." Bu âyetleri "inkâr eden nankörler için" izzet ve kibirlerini yok eden "alçaltıcı bir azap vardır."

[1291] [يوم يعثهم الله] (Allah'ın onları dirilteceği gün) cümlesinin başındaki يوم ya "o inkârcı nankörler için" ifadesiyle veya "alçaltıcı" ifadesiyle yahut o günü azametli kılmak için gizlenmiş bir "Hatırla" emriyle mansûbdur.

[1292] "Tamamını..." Yani içlerinden diriltilmemiş hiç kimse bırakılmaksızın tamamını veya *hayy^{um} cemî^{um}* (ittifak etmiş bir kabile) sözündeki gibi tek pozisyonda toplanmış oldukları hâlde. Onları mahcup etmek, kınamak ve durumlarını teşhir etmek için "yaptıklarını kendilerine bir bir haber verecektir" de onlar bu esnada herkesin gözü önünde kendilerine ilişkin rezillik sebebiyle alelacele ateşe sevk edilmeyi arzulayacaklardır.

[1293] Hiçbir şeyin atlatamayacağı "Allah, onu bir bir kaydetmişti;" miktarını eksiksiz bilmekte idi. "Onlarsa bunları" irtikâp ettikleri vakit önemsemedikleri ve günahları alışkanlık hâline getirmelerinden ötürü aldırış etmedikleri için "unutmuşlardı!" Oysa ancak işlerin mehabetli olanları koruma altına alınır.

7. Allah'ın göklerde ve yerde ne varsa hepsini bildiğini bilmiyor musun sen?! Üç kişinin kendi aralarında gizli-kapaklı bir konuşmaları olsa dördüncüleri mutlaka Allah'tır; beş kişinin olsa altıncıları mutlaka Allah'tır. Gizli gizli konuşanlar, bundan daha az veya daha çok da olsalar, nerede olurlarsa olsunlar Allah mutlaka onlarla beraberdir. Sonunda bütün yaptıklarını kıyamet günü bir bir kendilerine bildirecektir. Allah, elbette her şeyi bilir!

[1294] [ما يكون] (olsa/gerçekleşse) ifadesindeki كان *tam* olup ifade Yâ ile de Tâ ile de okunmuştur. Yâ'lı okuyuş, نَجْوَى'nın hakiki mânada müennes olmaması ve (kendisiyle كان arasında) bir fâsıla (من) girmesine yahut "gizli kapaklı konuşma adına her ne şey¹ olursa" anlamına dayanmaktadır.

1 Zira "şey" lâfzı müzekkerdir. / çev.

٦- ﴿يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا أَحْصَاهُ اللَّهُ وَنَسُوهُ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾

[١٢٨٩] {يُحَادِّثُونَ} يعادون ويشاققون. {كُتِبُوا} أخزوا وأهلكوا {كَمَا كُتِبَ} من قبلهم من أعداء الرسل. قيل: أريد كتبهم يوم الخندق.

٥ [١٢٩٠] {وَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ} تدل على صدق الرسول وصحة ما جاء به. {وَاللَّكَافِرِينَ} بهذه الآيات {عَذَابٌ مُهِينٌ} يذهب بعزهم وكبرهم.

[١٢٩١] {يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ} منصوب بـ{لَهُمْ}، أو بـ{مُهِينٌ}، أو بإضمار اذكر تعظيمًا لليوم.

[١٢٩٢] {جَمِيعًا} كلهم لا يترك منهم أحد غير مبعوث، أو مجتمعين في حال واحدة، كما تقول: حي جميع. {فَيُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا} تخجيلًا لهم وتوبيخًا وتشهيرًا بحالهم، يتمنون عنده المسارعة بهم إلى النار، لما يلحقهم من الخزي على رؤوس الأشهاد.

[١٢٩٣] {أَحْصَاهُ اللَّهُ} أحاط به عددًا لم يفته منه شيء. {وَنَسُوهُ} لأنهم تهاونوا به حين ارتكبه لم يبالوا به لضرورتهم بالمعاصي، وإنما تحفظ معظمات الأمور.

١٥ ٧- ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا أَدْنَىٰ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا ثُمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾

[١٢٩٤] {مَا يَكُونُ} من كان التامة، وقرئ بالياء والتاء؛ والياء على أن النجوى تأنيثها غير حقيقي ومن فاصله، أو على أن المعنى ما يكون شيء من النجوى.

[1295] النجوى gizlice sırlaşmak demektir ki bu da başka değil, ya *min necvâ selâseti neferⁱⁿ* (üç kişinin gizli kapaklı konuşması adına) anlamına gelecek şekilde üç kişiye izâfe edilir ya da *min ehlî necvâ selâsetⁱⁿ* (üç kişilik gizli kapaklı konuşanlardan) anlamına gelecek şekilde bu “üç kişi” ile sıfatlanmış olup *ehl* (muzâfî) hafzedilmiştir. Yahut خَلَضُوا نَجِيًّا “[Ondan ümitlerini kesince] bir yana çekilerek fısıldaşmaya başladılar.” [Yûsuf 12/80] âyetindeki gibi içlerine abartılı bir fısıldaşma yerleştirmişlerdir. İbn Ebû ‘Able, (v. 151/768) *yetenâcevne* (gizli kapaklı konuşuyorlarken) fiilini gizleyerek, hâl üzere *selâseten* ve *hamseten* şeklinde mansûb okumuştur; çünkü نَجْوَى lâfzı bu fiile delâlet etmektedir veya (bu okuyuş), نَجْوَى'nın *mütenâcîne* (karşılıklı gizli kapaklı konuşanlar) anlamında tevil edilip, onun mansûb kılınışı, bu (çoğul ism-i fâ‘il kelimenin) içindeki gizli zamirden (hâl vaki olmasından) ötürüdür.

[1296] **Şayet** “Sayının 3 ve 5’e tahsis edilmesini gerektiren sebep nedir?” **dersen şöyle derim:** Bu iki şekilde açıklanabilir. 1. Münafıklardan bir grup müminleri öfkelenirmek için gizli kapaklı konuşmak için bu üç ve beş sayı-sınca bir halka oluşturmuşlardı da bunun üzerine şöyle denilmişti: “Onların şu şekilde gizli kapaklı konuştuklarını gördüğümüz gibi içlerinden üç ve beş kişi *ve onların bu sayılarından daha az veya daha çok da olsalar*,” karşılıklı olarak gizli kapaklı konuşsalar Allah mutlaka onlarla beraberdir; onların söylemekte oldukları şeyi işittir.” İbn Abbas’dan Rivâyete göre, bu âyet Amr [b. ‘Âs]’ın iki oğlu Rebî‘a ve Habîb ile Safvân b. Ümeyye hakkında inmiştir. Bunlar bir gün kendi aralarında konuşuyorlardı; içlerinden biri “Allah’ın bizim söylediklerimizi bildiği görüşünde misin?” demiş; bunun üzerine diğeri “Bir kısmını bilir, bir kısmını bilmez” demiş; üçüncüleri de “Eğer bir kısmını biliyorsa hepsini biliyordur!” demişti ve doğru söylemişti; çünkü eşyanın *bir kısmını* sebepsiz bilen, tamamını da bilir; zira Allah’ın sebepsiz bilmekte oluşu, her bilinenin O’nunla birlikte sabit olması anlamına gelir. 2. Allah Teâlâ (bu sayıyla) gizli kapaklı konuşanların ve şûra için seçilenlerin sayısı ile ilgili cari olan geleneği zikretmeyi kastetmiştir. Bu şûra için kabul edilenlerse her bir kimse değildir; onlar ancak akıl ve fikir sahiplerinden seçkin bir grup ile görüş ve tecrübe sahiplerinden bir tayfadır. Onların başlangıç sayısı da ikiden itibaren durumun gereğine ve mâkul görmenin hükmüne göre beş ve altıya kadar çıkar. Dikkat edersen, Ömer b. Hattâb (r.a.) işi altı kişilik bir şûraya bırakıp, bunu yediye vardırmamıştı. İşte, Allah Teâlâ da 3 ve 5 sayısını zikredip, “bundan daha az...” buyurarak, 2 ve 4; “veya daha çok...” buyurarak da bu sayıya yakın düşeni göstermiştir. İbn Mes‘ûd’un mushafında

[١٢٩٥] والنجوى: التناجي، فلا تخلو إما أن تكون مضافة إلى ثلاثة، أي من نجوى ثلاثة نفر، أو موصوفة بها، أي من أهل نجوى ثلاثة، فحذف الأهل، أو جعلوا نجوى في أنفسهم مبالغة، كقوله تعالى {خَلَّصُوا نَجِيًّا} [يوسف: ٨٠]. وقرأ ابن أبي عملة «ثلاثة» و«خمسة»، بالنصب على الحال بإضمار يتناجون؛ لأن {نَجْوَى} يدل عليه. أو على تأويل {نَجْوَى} بمتناجين، ونصبها من المستكن فيه. ٥

[١٢٩٦] فإن قلت: ما الداعي إلى تخصيص الثلاثة والخمسة؟ قلت: فيه وجهان؛ أحدهما أن قوما من المنافقين تحلقوا للتناجي مغايظة للمؤمنين على هذين العددين: ثلاثة وخمسة، فقليل: ما يتناجى منهم ثلاثة ولا خمسة - كما ترونهم - يتناجون كذلك، {وَلَا أَدْنَى مِنْ} عدديهم {وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا} والله معهم يسمع ما يقولون. فقد روى عن ابن عباس رضي الله عنهما: أنها نزلت في ربيعة وحبيب ابني عمرو وصفوان بن أمية، كانوا يوماً يتحدثون، فقال أحدهم: أترى أن الله يعلم ما نقول؟ فقال الآخر: يعلم بعضاً ولا يعلم بعضاً. وقال الثالث: إن كان يعلم بعضاً فهو يعلم كله؛ وصدق، لأن من علم بعض الأشياء بغير سبب فقد علمها كلها، لأن كونه عالماً بغير سبب ثابت له مع كل معلوم. والثاني: أنه قصد أن يذكر ما جرت عليه العادة من أعداد أهل النجوى والمتخالين للشورى والمندوبون لذلك ليسوا بكل أحد، وإنما هم طائفة مجتبية من أولي النهى والأحلام، ورهط من أهل الرأي والتجارب. وأول عددهم الاثنان فصاعداً إلى خمسة إلى ستة إلى ما اقتضته الحال وحكم الاستصواب. ألا ترى إلى عمر بن الخطاب رضي الله عنه كيف ترك الأمر شورى بين ستة ولم يتجاوز بها إلى سابع، فذكر عز وعلا الثلاثة والخمسة وقال {وَلَا أَدْنَى مِنْ ذَلِكَ} فدلل على الاثني والأربعة، وقال {وَلَا أَكْثَرَ} فدلل على ما يلي هذا العدد ويقاربه. وفي مصحف عبد الله

“Üç kişi kendi aralarında gizli-kapaklı bir konuşma yapsa, dördüncüleri mutlaka Allah’tır; dört kişi yapsa beşincileri mutlaka Allah’tır. Beş kişi yapsa, altıncıları mutlaka Allah’tır. Bundan daha az veya daha çok da olsalar, gizli-kapaklı konuştuklarında Allah mutlaka onlarla beraberdir.” şeklinde yer almaktadır.

- 5 [1297] لا أدنى من ولا أدنى¹ özgülü olmasına binaen من ولا أدنى² şeklinde mansûb da okunmuştur. لا أدنى² nin mahalline atfen, merfû‘ olarak *ve lâ ekseru* şeklinde gelmesi de caizdir.² Tıpkı senin, ilkini (حول) nasb, ikincisini (قوة) ref ederek *lâ havle ve lâ kuvvetun illâ bi’llâh* demen gibi ki, bu yine *lâ havlun ve lâ kuvvetun illâ bi’llâh* demendeki gibi; ikisinin de mübtedâ olmak üzere merfû‘ olmasıyla caiz olduğu gibi, 10 من نَجْوَى³ nin mahalline atfen merfû‘ olmaları da caizdir. Bu durumda, âdetâ “(Bundan) daha az veya daha çok da olsalar, Allah mutlaka onlarla beraberdir.” denmektedir. Yine her ikisinin (yani أدنى ve أكثر kelimelerinin, lafzî i’râb olmak üzere, doğrudan) نَجْوَى³ ya atfen mecrûr olmaları da caiz olup âdetâ “Bundan daha az 15 veya daha çok olmak üzere her ne varsa, Allah mutlaka onlarla beraberdir.” denmektedir. İfade, Bâ ile *ve lâ ekber* şeklinde de okunmuştur.

[1298] Allah’ın onlarla beraber olması, onların karşılıklı olarak gizli-kapaklı konuştukları şeyleri bilmesi ve onların durumlarının O’na gizli kalmaması anlamına gelir. Böylece Allah, mekândan ve orada bulunmaktan 20 münezzeh olmasına rağmen, sanki onlarla beraber ve onların yanbaşımda hazırmış gibi olmaktadır.

[1299] ثُمَّ يَتَّبِعُهُمْ (bir bir kendilerine bildirecektir) ifadesi] şeddesiz olarak *sümme yunbiuhum* (kendilerine bildirecektir.) şeklinde de okunmuştur.

8. Gizli gizli konuşmak kendilerine yasaklandığı hâlde, yasaklanan şeye 25 tekrar dönerek ‘günah, düşmanlık ve Peygamber karşıtlığı’ çerçevesinde fısıldaşanlar ve senin yanına geldiklerinde, seni Allah’ın selâmladığı birtakım ifadelerle (güya) selâmlayıp içlerinden de; “Söylediklerimiz yüzünden Allah bize azap etse ya!” diyenler... Dibini boylayacakları cehennem (azap olarak) yeter bunlara!.. Ne kötü dönüş yeri!

30 [1300] Yahudiler ve münafıklar kendi aralarında gizli-kapaklı konuşur ve müminleri gördüklerinde, onları öfkelen-dirmek amacıyla birbirlerine kaş-göz ederlerdi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.) onları menetmiş; fakat onlar aynı fiillerine dönmüşlerdi. Onların karşılıklı olarak gizli-kapaklı konuşmaları

1 لا أدنى ismi fethalı geldiğinde, “cins” denen kategoriye ait tüm fertler olumsuzluk hükmü altına girer. / çev.
2 Cümle arasına atıf edatı girdiğinde ma’tûfun hem lafzen hem de ma’tûfaleybin i’râbına tâbi olarak mahallen i’râb alması caizdir ki, bunun en güzel örneklerine “nida” cümlelerinde rastlanır. / çev.

«إلا الله رابعهم، ولا أربعة إلا الله خامسهم، ولا خمسة إلا الله سادسهم، ولا أقل من ذلك ولا أكثر إلا الله معهم إذا انتجوا».

[١٢٩٧] وقرئ «ولا أدنى من ذلك ولا أكثر»، بالنصب على أن لا لنفي الجنس. ويجوز أن يكون ولا أكثر، بالرفع معطوفاً على محل لا مع أدنى، كقولك: لا حول ولا قوّة إلا بالله، بفتح الحول ورفع القوّة. ويجوز أن يكون مرفوعين على الابتداء، كقولك: لا حول ولا قوّة إلا بالله، وأن يكون ارتفاعهما عطفاً على محل {مِنْ نَجْوَى}، كأنه قيل: ما يكون أدنى ولا أكثر إلا هو معهم. ويجوز أن يكونا مجرورين عطفاً على {نَجْوَى}، كأنه قيل: ما يكون من أدنى ولا أكثر إلا هو معهم. وقرئ «ولا أكبر»، بالباء.

١٠ [١٢٩٨] ومعنى كونه معهم أنه يعلم ما يتناجون به ولا يخفى عليه ما هم فيه، فكأنه مشاهدهم ومحاضرهم، وقد تعالى عن المكان والمشاهدة.

[١٢٩٩] وقرئ «ثم يُنَبِّئُهُم»، على التخفيف.

٨- ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَى ثُمَّ يُعْوَدُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْإِثْمِ وَالْغَدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَإِذَا جَاءُوكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ وَيَقُولُونَ فِي أَنفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصَلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾

[١٣٠٠] كانت اليهود والمنافقون يتناجون فيما بينهم ويتغامزون بأعينهم إذا رأوا المؤمنين، يريدون أن يغيظوهم، فنهاهم رسول الله ﷺ فعادوا لمثل فعلهم، وكان تناجيهم

günah, müminlere düşmanlık ve Hazret-i Peygamber'e karşı isyan ve muhalefeti birbirlerine tavsiye etme türündendi. İfade, (ifti'âl kalıbına aktarılarak ve معصیت'in çoğul sığası ve) Ayın'ın kesresiyle *yentecûne bi'l-ismi ve'l-ıdvâni ve ma'sıyâti'r-rasûl* şeklinde de okunmuştur.

5 [1301] “Seni Allah'ın selâmlamadığı birtakım ifadelerle selâmlayıp...” Yani seni selâmlarlarken (“Selâm”ın Lâm'ını hazfederek); *es-sâmu 'aleyke yâ Muhammed!* (Ölüm sana gelsin ey Muhammed!” deyip... -*Sâm* ölüm demektir.- Oysa Allah; “Selâm olsun O'nun seçkin kullarına!” [Neml 27/59]; “Ey Resul!” [Mâide 5/41] ve “Ey Nebi!” [Enfâl 8/64] demektedir.

10 [1302] “Söylediklerimiz yüzünden Allah bize azap etse ya!” Yani “Bu peygamberse, söylediklerimiz yüzünden Allah bize azap etsin diye neden beddua etmiyor?!” diyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ; *azap olarak onlara cehennem yeter!*” buyurdu.

9. Ey iman edenler! Gizli gizli konuştuğunuzda, 'günah, düşmanlık ve Peygamber karşıtlığı' çerçevesinde konuşmayın; kendisine haşre-dileceğiniz Allah'tan sakının da 'iyi'lik ve takvâ çerçevesinde konuşun.

[1303] “Ey iman edenler!” ifadesi; (kalpleriyle değil de sadece) dilleriyle iman eden münafıklar için bir hitaptır. Burada iman sahiplerine hitap ediliyor da olabilir; yani “Gizli gizli konuştuğunuzda, şunların şer konusundaki gizli konuşmalarına benzemesin bu!..” Aksine, “İyi'lik ve takvâ çerçevesinde konuşun.” Hazret-i Peygamber'den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Üç kişi olduğunuzda, iki kişi arkadaşlarını bırakıp, kendi aralarında fisıldaşmasın! Zira bu onu üzer.” [*Buhârî*, “İsti'zân”, 47; *Müslim*, “Selâm”, 37]. -İfade, (*dûne sâhibihimâ* [arkadaşlarını bırakıp] yerine) *dûne's-sâlis* (üçüncü kişiyi bırakıp) şeklinde de rivâyet edilmiştir.-

[1304] İfade (tek Tâ ile) *fe-lâ tenâcev* şeklinde de okunmuştur. İbn Mes'ûd'un (ifti'âlden) *ize'nteceytum fe-lâ tentecû* şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir.

10. Bu gizli-kapaklı konuşmalar, tamamen Şeytandan kaynaklanır; sırf, iman edenler üzülün diye... Ama o, Allah'ın izni olmadıkça, onlara zarar verecek değildir. O hâlde, sadece Allah'a güvenip dayansın müminler.

[1305] انما النجوى'daki Lâm-ı ta'rif günah ve düşmanlık hususundaki fisıldaşmaya işaret olup bunun delili “iman edenler üzülün diye...” ifadesidir. Mâna şudur: Şeytan bu fisıldaşmayı onlara güzel göstermekle, sanki o fisıldaşmalar, iman edenleri öfkelendirmek ve mahzun etmek için (doğrudan) Şeytandanmış gibi olmuştur. “Ama” Şeytan yahut hüzmün “Allah'ın izni olmadıkça, onlara hiçbir zarar veremez.”

بما هو إثم وعدوان للمؤمنين وتواص بمعصية الرسول ومخالفته. وقرئ «يُنْتَجُونَ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ - بكسر العين - ومعصيات الرسول».

[١٣٠١] { حَيْثُوكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ } يعني أنهم يقولون في تحيتك: السام عليك يا محمد! والسام الموت؛ والله تعالى يقول: { وَسَلَامٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَىٰ } [النمل: ٥٩] و{ يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ } [المائدة: ٤١، ٦٧] و{ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ } [الأنفال: ٦٤].

[١٣٠٢] { لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ } كانوا يقولون: ما له - إن كان نبياً - لا يدعو علينا حتى يعذبنا الله بما نقول؟! فقال الله تعالى { حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ } عذاباً.

٩- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ﴾

١٠ [١٣٠٣] { يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا } خطاب للمنافقين الذين آمنوا بألسنتهم. ويجوز أن يكون للمؤمنين، أي إذا تناجيتهم فلا تشبهوا بأولئك في تناجيتهم بالشر. { وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ } . وعن النبي ﷺ: إذا كنتم ثلاثة فلا يتناج اثنان دون صاحبهما، فإن ذلك يحزنه. - وروى «دون الثالث» -.

[١٣٠٤] وقرئ «فلا تناجوا». وعن ابن مسعود «إذا انتجيتهم فلا تنتجوا».

١٥- ﴿إِنَّمَا النَّجْوَىٰ مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيْسَ بِضَارِّهِمْ شَيْئًا إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَعَلَىٰ اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾

[١٣٠٥] { إِنَّمَا النَّجْوَىٰ } اللام إشارة إلى النجوى بالإثم والعدوان، بدليل قوله تعالى { لِيَحْزُنَ الَّذِينَ آمَنُوا } . والمعنى: أن الشيطان يزيناها لهم، فكأنها منه ليغيظ الذين آمنوا ويحزنهم. { وَلَيْسَ } الشيطان أو الحزن { بِضَارِّهِمْ شَيْئًا إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ } .

Şayet “Şeytan veya hüznün nasıl ‘ancak Allah izin verdiği takdirde’ onlara zarar verebiliyor?” **dersen şöyle derim:** Fısıldaşırken ve birbirlerine kaş-göz ederken, Müslümanların zihninde savaşıplarının mağlup olacağı ve yakınlarının katledileceğine dair vehimler uyandırıyorlardı. İşbu sebeple “Allah’ın izni olmadıkça, Şeytan veya hüznün bu evhamlarla onlara zarar veremez.” buyruldu; yani bu ancak Allah’ın izniyle -yani *meşîetiyle*- olabilir ki o da müminlerin yakınları için ölüme veya savaşıpları için yenilgiye hükmetmesidir.

[1306] Fiil [sülâsiden ve rubâ’iden] لِيَخْرُجَنَّ ve *li-yuhzine* şeklinde okunmuştur.¹

11. Ey iman edenler! Mecliste, size; “Yer açın!” denildiğinde yer açın ki Allah da size yer açsın. “Kalkın!” dendiğinde de kalkın ki Allah, içinizden iman edenleri ve kendilerine ilim verilenleri derece derece yükseltsin. Yaptıklarınızdan Allah haberdardır!

[1307] “*Mecliste*² yer açın” yani şöyle bir çekilip, birbirinize yer açın! -*Tefessüh*; Arapların *efsüh ‘annî* (Beni sıkıştırma!) demesinden alınma olup “Biraz öte git!” demektir.- ve birbirinizin üstüne yığışmayın! Fiil *tefâsebhû* (Karşılıklı olarak birbirinize yer açın!) şeklinde de okunmuştur. Kastedilen, Peygamber meclisidir. Onlar Hazret-i Peygamber’e yakın olma yarışı ve onun sözünü [yakından ve daha net] dinleme hırsıyla bu mecliste birbirlerinin üstüne yığışıyorlardı. Bunun, savaş meclislerinden bir meclis olduğu da söylenmiştir. Bunlar gazilerin toplanma merkezleriydi. Nitekim “(Hani, müminlere) savaşıacakları yerleri hazırlamak üzere (erkenden aileden ayrılmıştın...)” [Âl-i İmrân 3/121] buyrulmuştur. İfade *في المجالس* (meclislerde) şeklinde de okunmuştur. Söylendiğine göre önemli bir zat (meclisteki) *safâ* gelip, “Biraz yer açar mısınız!” dediğinde, insanlar (Peygamber’i yakından) müşahede etme tutkuları sebebiyle bunu yapmıyorlardı. Lâm’ın fethasıyla *fi’l-mecles* şeklinde de okunmuştur ki “oturma” demektir; yani *oturmaları*-nızda genişleyin, birbirinizi sıkıştırmayın “ki Allah da size yer açsın.” Bu, insanların mekân, rızık, gönül, kabir vb. hususlarla ilgili olarak kendisinde genişlik talep ettikleri her şeye dair genel bir ifadedir.

[1308] “Kalkın!” Yani yüz tutup gelenlere genişlik olsun diye “doğrulun!” veya “Kalkıp ayrılmakla emredildiğiniz vakit Peygamber meclisinden kalkıp ayrılın; o mecliste dikilip kalmakla Allah Resulü’nü usandırmayın!” yahut “Kalkıp harekete geçmeniz istendiğinde namaza, cihada ve hayır işlerine kalkıp yönelin, öyle çöküp kalmayın, gevşeklik göstermeyin “ki Allah da içinizden iman edenleri” Allah ve Resulü’nün emirlerine sarılmaları sayesinde müminleri; onların da bilhassa âlim olanlarını “derece derece yükseltsin.”

1 (i) İmân edenler mahzun olsun diye... (ii) İman edenleri üzmemek için... / ed.

2 Müfesirin, kelimenin tekil okunuşunu esas aldığı anlaşılmaktadır. / ed.

فإن قلت: كيف لا يضرهم الشيطان أو الحزن إلا بإذن الله؟ قلت: كانوا يوهمون المؤمنين في نجواهم وتغامزهم أن غزاتهم غلبوا وأن أقاربهم قتلوا، فقال: لا يضرهم الشيطان أو الحزن بذلك الموهم إلا بإذن الله، أي بمشيئته، وهو أن يقضي الموت على أقاربهم أو الغلبة على الغزاة.

٥ [١٣٠٦] وقرئ «لِيَحْزُنَ» و«لِيُحْزَنَ».

١١- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انشُرُوا فَانشُرُوا يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾

[١٣٠٧] «تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ» توسعوا فيه، وليفسح بعضكم عن بعض - من قولهم: أفسح عني، أي تنح - ولا تتضاموا. وقرئ «تفاسحوا». والمراد مجلس رسول الله؛ وكانوا يتضامون فيه تنافسًا على القرب منه، وحرصًا على استماع كلامه. وقيل: هو المجلس من مجالس القتال، وهي مراكز الغزاة، كقوله تعالى {مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ} [آل عمران: ١٢١]. وقرئ {فِي الْمَجَالِسِ}. قيل: كان الرجل يأتي الصف فيقول: تفسحوا، فيأبون لحرصهم على الشهادة. وقرئ «في المجلس»، بفتح اللام، وهو الجلوس، أي توسعوا في جلوسكم ولا تتضايقوا فيه {يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ}، مطلق في كل ما ينبغي ١٥ الناس الفسحة فيه من المكان والرزق والصدر والقبر وغير ذلك.

[١٣٠٨] {أُنشُرُوا} انهضوا للتوسعة على المقبلين، أو انهضوا عن مجلس رسول الله إذا أمرتم بالنهوض عنه، ولا تملأوا رسول الله بالارتكاز فيه. أو انهضوا إلى الصلاة والجهاد وأعمال الخير إذا استنهضتم، ولا تبتطوا ولا تفرطوا {يَرْفَعِ اللَّهُ} المؤمنين بامثال أو امره وأوامر رسوله، والعالمين منهم خاصة {دَرَجَاتٍ}. ٢٠

[1309] “Yaptıklarınızdan Allah (haberdardır!)” (تعملون ifadesi) Tâ ile de Yâ ile de okunmuştur [Yaptıklarınızdan - Onların yaptığundan].

[1310] Rivâyete göre; İbn Mes’ûd [r.a.] bu âyeti okuduğu vakit: “Ey insanlar! Bu âyeti iyi belleyin ve bu âyet sizi ilme teşvik etsin!” dermiş. Hazret-i Peygamber’in de “Âlim ile âbid arasında yüz derece vardır ve her iki derece arasında bakımlı bir yarış atının hızla koşarak kat edeceği yetmiş sene(lik bir mesafe) vardır.” buyurduğu rivâyet edilmiştir. Yine Hazret-i Peygamber’in: “Âlimin âbide üstünlüğü, dolunay gecesindeki Ay’ın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir.” dediği [*Ebü Dâvûd*, “İlim”, 1; *İbn Mâce*, “Mukaddime”, 17]; keza, “Kıyamet günü üç grup şefaata edecektir: Peygamberler, sonra âlimler, sonra da şehitler.” buyurduğu rivâyet edilmiştir [*İbn Mâce*, “Zühd”, 37] Bu bakımdan, peygamberlik ile şehitlik arasındaki, -Peygamber’in şahitlik ettiği- bir merteye ne kadar büyüktür! İbn Abbas’tan gelen rivâyete göre; Hazret-i Süleyman ilim, mal ve saltanat arasında muhayyer bırakılmış; o ise ilmi seçmiş ve kendisine ilimle birlikte mal ve saltanat da verilmiştir. Yine *Peygamber’in* (s.a.): “Allah, İbrâhim’e: ‘Ey İbrâhim! Ben bilginim ve bilginleri severim.’ diye vahyetmiştir.” buyurduğu rivâyet edilmiştir. Yine bir bilgenin; “Keşke bilseydim; ilmi yitirenin başka ne elde etmiş olabileceğini ve ilmi elde edenin başka neyi yitirmiş olabileceğini!” dediği rivâyet edilmiştir. Ahnef’in (b. Kays) (v. 67/687) da; “Âlimler nerede ise *rab*¹ olacaktı! İlimle tahkim edilmemiş her izzet eninde sonunda zillete dönüşür.” dediği rivâyet edilir. Zübeyrî’nin (v. 236/851) ise: “İlim bir *güç*tür; ancak *er*lerin erkekligi hoşlanır ondan.” dediği rivâyet edilmiştir.

12. Ey iman edenler! Peygamberle gizlice konuşacağınız vakit, bu konuşmanızın önünden (ihtiyaç sahiplerine) bir sadaka takdim edin. Bu, sizin için daha hayırlıdır, daha nezihdir. (Bu imkânı) bulamazsanız, Allah gerçekten bağışlayıcıdır, merhametlidir (Gafûr, Rahîm).

[1311] بين يدي نجواكم ifadesinde,² gizli kapaklı konuşma, *isti’âre* tarikiyle ‘iki kolu olan biri’ imiş gibi nitelendirilmiştir; “başbaşa konuşmadan evvel” demektir. Tıpkı “Şiir, Araplara verilen en faziletli şeylerdendir. Kişi onu ihtiyacının önü sıra (*emâme hâceti*) söylediğinde cömertlerin ‘yağ’dırmasını sağlarken, adileri aşağı indirir.”³ ifadesinde Hazret-i Ömer’in, “ihtiyacından önce (*kable hâceti*)” anlamını kastetmesi gibi.

1 Müfessir Allah Teâlâ’nın “mahlûkâtı yaratıp büyütüp yetiştirme (*terbiye*)” sıfatına telmihte bulunuyor gibidir. Allah’ın bu sıfatı insanları eğitip - öğretip yetkinleştiren âlimlerde de tecelli etmektedir. Ayrıca, âlimler cahillerin, bilimde ileri olanlar olmayanların, teknoloji üretenler tüketenlerin ‘efendis’i sayılabilir. / ed.

2 Bu ifade, “başbaşa konuşmanızın önünden...” anlamına gelmekle birlikte, mot-a-mot “gizli kapaklı konuşmanızın iki kolu arasında” anlamındadır. Müfessir işbu anlamı tahlil etmektedir. بين يدي ifadesi Hucurât 49/1’de de tefsir edilmişti. / ed.

3 Şairlerin zengin, nüfuzlu kimselerden bahşış alıp, nekes cimrilerden alamaması; birinin hâlden anlamasına karşılık, diğerinin anlamazlıktan gelmesi... / ed.

[١٣٠٩] {وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ} قرئ بالتاء والياء.

[١٣١٠] عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه أنه كان إذا قرأها قال: يا أيها الناس افهموا هذه الآية ولترغبنكم في العلم. وعن النبي ﷺ: بين العالم والعابد مائة درجة بين كل درجتين حُضر الجواد المضمّر سبعين سنة. وعنه عليه السلام: فضل العالم على العابد كفضل القمر ليلة البدر على سائر الكواكب. وعنه عليه السلام: يشفع يوم القيامة ثلاثة؛ الأنبياء ثم العلماء، ثم الشهداء. فأعظمُ بمرتبة هي واسطة بين النبوة والشهادة بشهادة رسول الله. وعن ابن عباس: خيّر سليمان بين العلم والمال والملك، فاختار العلم فأعطى المال والملك معه. وقال عليه السلام: أوحى الله إلى إبراهيم: يا إبراهيم، إني عليم، أحب كل عليم. وعن بعض الحكماء: ليت شعري أي شيء أدرك من فاته العلم، وأي شيء فات من أدرك العلم. وعن الأحنف: كاد العلماء يكونون أربابًا، وكل عز لم يوطد بعلم فإلى ذل ما يصير. وعن الزبيري العلم ذكر فلا يحبه إلا ذكورة الرجال.

١٢- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةٌ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

[١٣١١] {بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ} استعارة ممن له يدان، والمعنى: قبل نجواكم، كقول عمر: من أفضل ما أوتيت العرب الشعر، يقدمه الرجل أمام حاجته فيستمطر به الكريم ويستنزل به اللئيم. يريد: قبل حاجته.

[1312] “Bu” takdim, dininiz hususunda “sizin için daha hayırlıdır; daha nezihdir.” Çünkü sadaka bir temizliktir.

[1313] Rivâyete göre; insanlar istedikleri şeyler hususunda Peygamber’le, onu usandıracak ve canını sıkacak derecede başbaşa konuşmayı çok yapıyorlardı ki [bu âyetle] bundan geri durmaları istenmiş ve onunla başbaşa konuşmak isteyenlerin, bu konuşmalarından önce (fakir fukarâya) bir miktar sadaka sunmaları kendilerine emredilmiştir.

[1314] Hazret-i Ali demiştir ki “Bu âyet inince Peygamber (s.a.) beni çağırıp, ‘Bir altına ne dersin?’ buyurdu. Ben de ‘Buna güçleri yetmez.’ dedim. ‘Ne kadar olsun?’ buyurunca; ‘Bir dâne veya bir arpa kadar.’ dedim. Hazret-i Peygamber; “Sen gerçekten çok az talepkâr² birisin!” buyurdu. Nihayet insanlar bunun kendilerine zor geldiğini görünce, fakirler darlığı, zenginler de cimriliği sebebiyle bundan geri durdular ve sunmak istemediler.” [*Tirmizî*, “Tefsir”, 58]

[1315] Bunun on gece uygulanıp bilâhare neshedildiği de söylenmiştir. (Hatta) gündüzün ancak bir saati kadar uygulandığı da söylenmiştir. Yine rivâyete göre Hazret-i Ali “Allah’ın Kitabında bir âyet var ki, benden önce onunla hiç kimse amel etmiş değildir; benden sonra da amel edecek değildir. Bir altınım vardı; onu bozdurmuştum. Hazret-i Peygamber ile her başbaşa konuştuğumda bir dirhem sadaka verirdim.” demiştir. Kelbî’nin dediğine göre; Hazret-i Ali o parayı Peygamber’e (s.a.) sorduğu on kelime için tasadduk etmişti. İbn Ömer’in (v. 73/693) de; “Ali’nin üç şeyi var ki, onlardan sadece biri bile benim olsaydı, kızıl develere sahip olmaktan bana daha sevimli gelirdi: Fâtıma ile evlenmesi, Hayber günü sancağın ona verilmesi, bir de bu *necvâ* âyeti.”

[1316] İbn Abbas, âyetin bir sonra gelen âyetle neshedildiğini söylemiştir. Bunun zekât âyetiyle neshedildiği de söylenmiştir.

13. Peygamber’le yapacağınız bütün gizli konuşmaların önünden sadaka vermek zorunuza gitti değil mi?! Mademki yap(a)madınız, Allah da tövbenizi kabul eyledi. O hâlde namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin; Allah ve Resulü’ne itaat edin. Yaptıklarınızdan Allah haberdardır!

[1317] “Kaygılandınız demek?” Hoş karşılamadığınız bir infak türünü barındırması ve “Şeytan’ın içinize yoksulluk korkusu düşürmesi ve çirkin şeyler yapmanızı emretmesi”³ sebebiyle o sadaka vermek zorunuza gitti değil mi?! “Mademki” size emredileni ve size ağır geleni “yap(a)madınız

1 Her ikisi de takriben bir altının yüzde biri kadardır. / çev.

2 Hz. Ali diğer büyük hasletlerinin yanında, gerçekten *zabit*lerin de şahı idi... / ed.

3 Bakara 2/268’e gönderme yapıyor. / çev.

[١٣١٢] {ذَلِكُمْ} التقديم {خَيْرٌ لَكُمْ} في دينكم {وَأَطْهَرُ}، لأنَّ الصدقة طهرة.

[١٣١٣] روي أن الناس أكثروا مناجاة رسول الله ﷺ بما يريدون حتى أملوه وأبرموه، فأريد أن يكفوا عن ذلك، فأمرُوا بأن من أراد أن ينجيه قَدَم قبل مناجاته صدقة.

[١٣١٤] قال علي رضي الله عنه: لما نزلت دعاني رسول الله ﷺ فقال: ما تقول في دينار؟ قلت: لا يطيقونه. قال: كم؟ قلت: حبة أو شعيرة. قال: إنك لزهد. فلما رأوا ذلك اشتدَّ عليهم فارتدعوا وكفوا؛ أما الفقير فلعسرته، وأما الغني فلشحه.

[١٣١٥] وقيل: كان ذلك عشر ليالٍ ثم نسخ. وقيل: ما كان إلا ساعة من نهار. وعن علي رضي الله عنه: إن في كتاب الله لآية ما عمل بها أحد قبلي ولا يعمل بها أحد بعدي. كان لي دينار فصرفته، فكنت إذا ناجيته تصدقت بدرهم. قال الكلبي: تصدق به في عشر كلمات سألهن رسول الله ﷺ. وعن ابن عمر: كان لعلي ثلاث لو كانت لي واحدة منهن كانت أحب إلي من حمر النعم؛ تزوجه فاطمة، وإعطاؤه الراية يوم خيبر، وآية النجوى.

[١٣١٦] قال ابن عباس: هي منسوخة بالآية التي بعدها، وقيل: هي منسوخة بالزكاة. ١٥

١٣- ﴿ءَأَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ﴾

[١٣١٧] {أَأَشْفَقْتُمْ} أخفتم تقديم الصدقات لما فيه من الإنفاق الذي تكرهونه، وأنَّ الشيطان يعدكم الفقر ويأمركم بالفحشاء! {فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا} ما أمرتم به وشق عليكم، ٢٠

ve Allah tövbenizi kabul eyledi;” sizi mâzur görüp, bunu yapmama hususunda size ruhsat tanıdı; o hâlde namaz, zekât ve diğer itaatler hususunda işi eksik tutmayın!

[1318] “Yaptıklarınızdan (Allah haberdardır!)” (بما عملون ifadesi) Tâ ile de Yâ ile de okunmuştur [Yaptıklarınızdan - Onların yaptığından].

14. Bak şu Allah’ın gazap ettiği bir kavmi velî edinenlere! Ama ne sizdendirler ne de onlardan! Yalan yere, bile bile and içiyorlar!..

[1319] Münafıklar; -“Onlar, Allah’ın lânetlediği ve gazabına uğrattığı kimselerdir.” [Mâide 5/60] âyetinde belirtildiği üzere- Allah’ın gazap ettiği kimseler olan Yahudileri *velî* ediniyor, onlara hayırhah dileklerde bulunuyor ve müminlerin sırlarını onlara taşıyorlardı. “Ama” ey Müslümanlar “onlar ne sizdendirler ne de onlardan!” Yani ne de Yahudilerden!.. Tıpkı “Onlara da, bunlara da iltihak etmeksizin; ikisi arasında bocalayarak...” [Nisâ 4/143] âyetindeki gibi.

[1320] “Yalan yere” yemine konu olan şeyin katıksız bir yalan olduğunu “bile bile and içiyorlar!..” Yani “Vallahi, biz gerçekten Müslümanız!” diyerek, İslâmlık iddiasından ibaret olan yalan üzere yemin ediyorlar. **Şayet** “Bile bile” ifadesinin ibareye kattığı anlam nedir?” **dersen şöyle derim:** *Yalan*; haberin, haber verilene muvâfık düşmemesidir ki bu hususta haber verenin gerçeği bilip bilmemesi fark etmez. Buna göre mâna şu şekildedir: Onlar haber veren kimseler olup haberleri, haber verdikleri şeye aykırıdır. Üstelik kendileri de bunu bilmektedirler ve *ğamûs*¹ yemini ile (yani geçmişte yaşananın hilâfına, bile bile) yemin eden kimse gibi bunu kasten yapmaktadırlar.

15. Allah bunlar için şiddetli bir azap hazırlamış bulunuyor.; çünkü yapmakta oldukları şey gerçekten kötü idi!..

[1321] Söylendiğine göre; münafık Abdullah b. Nebtel, Peygamber’in (s.a.) meclisinde oturur, sonra da onun konuştuklarını Yahudilere taşırdı... Peygamber, odalarından birinde bulunuyorken ashabına; “Şimdi içeriye öyle biri girecek ki kalbi zorba birinin kalbi, bakışları da Şeytan bakışlarıdır!” buyurmuş ve müteâkiben İbn Nebtel içeri girmişti. -Mavi gözlü biriydi.- Hazret-i Peygamber ona “Sen ve adamların neye binaen bana küfrediyorsunuz?” buyurunca, o bunu yapmadığına dair Allah’a yemin etmişti. Bunun üzerine Peygamber (s.a.); “Yaptın!” buyurunca, bu derhal yola koyulup bu sefer adamlarını getirmiş ve onlar da Hazret-i Peygamber’e sövmediklerine dair yemin etmişlerdi. İşte âyet bunun üzerine nâzil olmuştur.

1 Bu yeminin *ğamûs* (daldıran) diye isimlendirilmesi, sahibini günaha / cehenneme daldırması sebebiyledir. / çev.

و{وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ} وعذرکم ورحص لکم في أن لا تفعلوه، فلا تفرطوا في الصلاة والزكاة وسائر الطاعات.

[١٣١٨] {يَمَّا غَمَلُونَ} قرئ بالتاء والياء.

١٤- ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مَا هُمْ مِنْكُمْ وَلَا مِنْهُمْ وَيَخْلِفُونَ عَلَى الْكُذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾

[١٣١٩] كان المنافقون يتولون اليهود - وهم الذين غضب الله عليهم في قوله تعالى {مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ} {المائدة: ٦٠} - ويناصحونهم وينقلون إليهم أسرار المؤمنين. {مَا هُمْ مِنْكُمْ} يا مسلمون {وَلَا مِنْهُمْ} ولا من اليهود، كقوله تعالى {مُذَبِّبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَلَا إِلَى هَؤُلَاءِ} [النساء: ١٤٣].

١٠ [١٣٢٠] {وَيَخْلِفُونَ عَلَى الْكُذِبِ} أي يقولون: والله إنا لمسلمون، فيحلفون على الكذب الذي هو ادعاء الإسلام {وَهُمْ يَعْلَمُونَ} أن المحلوف عليه كذب بحت. فإن قلت: فما فائدة قوله {وَهُمْ يَعْلَمُونَ}؟ قلت: الكذب أن يكون الخبر لا على وفاق المخبر عنه، سواء علم المخبر أو لم يعلم، فالمعنى: أنهم الذين يخبرون وخبرهم خلاف ما يخبرون عنه، وهم عالمون بذلك متعمدون له، كمن يحلف بالغموس.

١٥- ﴿أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾

[١٣٢١] وقيل: كان عبد الله بن نبتل المنافق يجالس رسول الله ﷺ، ثم يرفع حديثه إلى اليهود. فبينما رسول الله في حجرة من حجره إذ قال لأصحابه: يدخل عليكم الآن رجل قلبه قلب جبار وينظر بعين شيطان؛ فدخل ابن نبتل وكان أزرق، فقال له النبي ﷺ: علام تشتمني أنت وأصحابك؟ فحلف بالله ما فعل، فقال عليه السلام: فعلت!

٢٠ فانطلق فجاء بأصحابه، فحلفوا بالله ما سبوه، فنزلت.

[1322] “Şiddetli bir azap” yani gittikçe şiddetlenen bir azap türü. “Çünkü yapmakta oldukları şey gerçekten kötü idi!” Yani onlar uzun süreli bir geçmiş zaman diliminde kötü fiil üzere olup bunda ısrar ediyorlardı. Yahut bu, onlara âhirette söylenecek olanın (dünyaya ait) bir hikâyesidir.

5 **16. Yeminlerini kalkan edinerek Allah’ın yolundan döndürdüler... Alçaltıcı bir azap bekliyor onları!**

[1323] (“Yeminlerini” anlamındaki ايمانهم *îmânehum* (imanlarını) şeklinde de okunmuştur; yani ettikleri ‘yemin’leri veya sergiledikleri ‘iman’ları “bir kalkan” yani müminler ve onların kendilerini öldürmeleri karşısında gizlendikleri bir perde “edinerek” bu güvence ve barış ortamında insanları “Allah’ın yolundan döndürdüler!” Karşılaştıkları kimseleri İslâm’a girme hususunda oyaladılar ve Müslümanları onlara zayıf gösterdiler. Allah onlara bu rüsva edici ve alçaltıcı azabı sırf inkârları ve saptırmaları sebebiyle vaat etmiştir. Tıpkı “İnkâr edip de Allah yolundan alıkoyanların, azabına azap katmışızdır
15 bozuculuk edip durduklarından dolayı!” [Nahl 16/88] âyetindeki gibi.

17. Malları da, evlâtları da Allah’a karşı kendilerine hiçbir şey sağlamayacaktır. Bunlardır işte ateşin sahipleri! Hem de temelli olarak...

[1324] “Allah’a” yani Allah’ın azabına “karşı kendilerine hiçbir şey” en ufak bir yarar (sağlamayacaktır). Rivâyete göre bunlardan biri “Kıyamet günü kendimiz, mallarımız ve çocuklarımız sayesinde mutlaka yardım görürüz!” demişti.

18. Allah’ın, tamamını dirilteceği ve tıpkı bugün size yemin ettikleri gibi bir başarı elde edecekleri zannıyla O’na da yemin ede(rek mazeret ürete)cekleri gün... Bakınız; bunlardır işte yalancılar!

[1325] Menfaat adına “bir başarı elde edecekleri zannıyla, tıpkı bugün” yani dünyada buna “yemin ettikleri gibi” âhirette de Müslüman olduklarına dair Allah’a “yemin ede(rek mazeret ürete)ceklerdir.” Sırlardan bî-haber birer beşer olmanız hasebiyle size yemin etmeleri; canlarını korumak ve birtakım dünyevî faydalar elde etmek için bu yeminde menfaatlerinin bulunması ve bunu tehdit edildikleri şeyin bilgisine mecbur tutulmadıkları bir dünyada yapıyor olmaları şaşılacak bir şey değil. Asıl şaşılacak olan, herhangi bir menfaat söz konusu olmamasına ve peygamberlerin kendilerini uyardığı şeyin bilgisine mecbur kılınmalarına rağmen¹ görünmeyi de görüneni de bilen Allah’a yemin etmeleridir!

1 Yani peygamber haberleri dünyada sadece *imana* konu olmasına, âhirette ise -bizzat yaşadığı için- artık *hakka’-yakin mecburi bir bilgiye* dönüşmesine rağmen... / ed.

[١٣٢٢] {عَذَابًا شَدِيدًا} نوعًا من العذاب متفاقمًا. {إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ} يعني أنهم كانوا في الزمان الماضي المتطاول على سوء العمل مصرين عليه، أو هي حكاية ما يقال لهم في الآخرة.

١٦- ﴿اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ﴾

٥ [١٣٢٣] وقرئ «إيمانهم»، بالكسر، أي اتخذوا أيمانهم التي حلفوا بها أو إيمانهم الذي أظهره {جُنَّةً} أي سترة يتسترون بها من المؤمنين ومن قتلهم، {فَصَدُّوا} الناس في خلال أمنهم وسلامتهم {عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ}، وكانوا يثبِّطون من لقوا عن الدخول في الإسلام ويضعفون أمر المسلمين عندهم. وإنما وعدهم الله العذاب المهين المخزي لكفرهم وصددهم، كقوله تعالى {الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ} [النحل: ٨٨]. ١٠

١٧- ﴿لَنْ تُغْنِي عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

[١٣٢٤] {مِنَ اللَّهِ} من عذاب الله {شَيْئًا} قليلاً من الإغناء. وروي أن رجلاً منهم قال: لَنْصُرَنَّ يوم القيامة بأنفسنا وأموالنا وأولادنا.

١٨- ﴿يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ﴾

٢٠ [١٣٢٥] {فَيَحْلِفُونَ} لله تعالى على أنهم مسلمون في الآخرة {كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ} في الدنيا على ذلك، {وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ} من النفع. يعني ليس العجب من حلفهم لكم، فإنكم بشر تخفى عليكم السرائر، وأن لهم نفعًا في ذلك دفعًا عن أرواحهم واسترجار فوائد دنيوية، وأنهم يفعلونه في دار لا يضطرون فيها إلى علم ما يوعدون، ولكن العجب من حلفهم لله عالم الغيب والشهادة مع عدم النفع والإضطرار إلى علم ما أنذرتهم الرسل.

Maksat, onları; derin ve ustalıklı bir nifakla ve ölüp yeniden diriltildikleri hâlde ikiyüzlülüğün kendilerinde öylece duruyor oluşuyla betimlemektir. Tıpkı “Geri döndürülselerdi, kendilerine yasaklanan şeylere yine dönerlerdi!” [En‘âm 6/28] âyetindeki gibi.

- 5 [1326] Âlimler bunların âhirette söyleyecekleri yalan konusunda ihtilâf etmiştir. Kur‘ân bunun olacağını çok açık bir şekilde dile getirmektedir. Tıpkı burada ve şu âyetlerde gördüğün gibi: “([Bizi] ayartmak adına söyleyebilecekleri tek şey) ‘*Rabbimiz Allah’a yemin ederiz ki; biz müşrik değildik!*’ (demekten ibaret olacaktır.) Bak; nasıl kendi aleyhlerine yalan söylediler ve uydurageldikleri şeyler nasıl kaybolup gitti zihinlerinden?!” [En‘âm 6/23-24]
- 10 Yemin ettiklerinde bir menfaat elde edeceklerini sanmalarının benzeri, o *zahiri iman*larının kendilerine fayda verecek bir şey olduğu zannıyla, (âhirette) nurlarından yararlanmak için müminlerden kendilerine bakmalarını istemeleridir.¹ Söylendiğine göre; ağızları tam bu esnada mühürlenecektir².
- 15 [1327] “Bakınız; bunlardır işte yalancılar!” Yani yalancılığın dibindekiler! Zira yalan söyleme konusunda, dünya ve âhiretteki halleri fark etmemektedir.

19. Şeytan onların dizginlerini eline geçirmiş ve onlara Allah’ı anmayı unutturmuştur; bunlar artık şeytanın birliğidir. Ama bakınız; hüsrana uğrayacaklar da Şeytanın birliğidir!

- 20 [1328] “Dizginlerini eline geçirmiş;” onları altına almıştır! استحوذ fiili, *hâze’l-himâru’l-ânet* sözünden alınmadır ki erkek eşeğin, dışısına galebe çalarak onun kasığını önüne alması hâlinde söylenir³. “*Ahvezî* türüdür; kumaş sağlamdır (yani *sevk ve idarede* eşsizdir).” deyimini de bu köktendir. استحوذ tıpkı *istasvebe* (doğru buldu) ve *istenveka* (aziz iken zelil oldu; dışı deveye döndü) fiilleri gibi aslı üzere yapılanan⁴ fiillerden biridir. Demek istiyor ki “Şeytan” kendilerinden istediği her hususta ona itaat etmeleri sebebiyle onları öylesine ele geçirmiştir ki sonunda onları kendi tebaası ve birliği hâline getirmiş “ve onlara Allah’ı anmayı” kökünden “unutturmuştur” yani kalpleriyle de dilleriyle de [Allah’ı anmamaktadırlar!]

- 30 [1329] Ebû Ubeyde “*Şeytan’ın birliği* Şeytan’ın ordusu demektir.” demiştir.

20. Allah ve Resulü ile sınır çizme yarışına girenler, kesinlikle en düşüklerin içindedirler!

1 “Kadın erkek bütün münafıkların, iman edenlere; ‘Bize bakın da nurunuzdan faydalanalım!’ diyecekleri gün... Onlara: ‘Arkanıza dönüp orada arayın nuru!’ denir ve aralarına tek kapılı öyle bir sur çekilir ki, içi tamamen rahmet; dışı ise azabın geleceği taraftır.” (Hadîd 57/13) / ed.

2 Yani ağızları mühürlenip, organları konuşturulacaktır. / ed.

3 Bu yönüyle, “şeytanın insanı ele geçirmesini” çok etkili bir şekilde anlatmış olmaktadır. / ed.

4 Yani normalde, *istehâze*, *istesâbe*, *istenâka* olmaları gerekirken... / ed.

والمراد: وصفهم بالتوغل في نفاقهم ومرونتهم عليه، وأن ذلك بعد موتهم وبعثهم باق فيهم لا يضمنحل، كما قال: {وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ} [الأنعام: ٢٨].

[١٣٢٦] وقد اختلف العلماء في كذبهم في الآخرة، والقرآن ناطق بثباته نطقًا مكشوفًا، كما ترى في هذه الآية وفي قوله تعالى {ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهُ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ أَنْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَصَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ} [الأنعام: ٢٣-٢٤]، ونحو حسابانهم أنهم على شيء من النفع إذا حلفوا استنظارهم المؤمنين ليقتبسوا من نورهم، لحسبان أن الإيمان الظاهر مما ينفعهم. وقيل: عند ذلك يختم على أفواههم.

[١٣٢٧] {أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ} يعني أنهم الغاية التي لا مطمح وراءها في قول الكذب، حيث استوت حالهم فيه في الدنيا والآخرة. ١٠

١٩- ﴿اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُولَٰئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾

[١٣٢٨] {استحوذ عليهم} استولى عليهم، من حاذ الحمار العانة، إذا جمعها وساقها غالبًا لها. ومنه: كان أحوذًا نسيج وحده؛ وهو أحد ما جاء على الأصل، نحو استصوب واستنوق. أي ملكهم {الشَّيْطَانُ} لطاعتهم له في كل ما يريده منهم، حتى جعلهم رعيته وحزبه، {فَأَنسَاهُمْ} أن يذكروا الله أصلاً، لا بقلوبهم ولا بألستهم.

[١٣٢٩] قال أبو عبيدة: حزب الشيطان جنده.

٢٠- ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَٰئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ﴾

21. Çünkü Allah; “Mutlaka Ben ve peygamberlerim galip geliriz!” diye hükme bağlamıştır. Allah gerçekten kuvvetlidir, ‘mutlak izzet sahibi’dir (Kavî, Azîz).

[1330] “En düşüklerin”, yani daha düşüğünü göremeyeceğin; Allah’ın yarattıklarının en düşüğü olan bir yekûn “içindedirler! Çünkü Allah mutlaka Ben ve peygamberlerim” hüccet ve kılıçla veya ikisinden biriyle “galip geliriz! diye” Levh-i Mahfûz’da “hükme bağlamıştır.”

22. Allah’a ve ‘Son Gün’e iman eden bir toplumun, Allah ve Resulü ile sınır çizme yarışına giren biriyle -kendi babaları, oğulları, kardeşleri veya aşiretleri bile olsa- velâyet ilişkisi kurduğunu göremezsin! Allah, imanı bunların kalbine yazmış ve bunları kendi ruhuyla desteklemiştir; onları, aşağısında ırmakların aktığı, içinden çıkmayacakları cennetlere yerleştirecektir. İşte bunlar da Allah’ın birliğidir. Bakınız; asıl felâha erecekler de Allah’ın birliğidir.

[1331] “Sen [şöyle şöyle] bir toplum bulamazsın...” ifadesi bir *tahyîl*¹ olup “müşriklerle² *velâyet* ilişkisinde bulunabilecek bir *mümin* topluluğu bulmanın imkân dışı ve muhâl olduğunu” hayal ettirmektedir. Bununla kastedilen, böyle bir şeyin olmaması gerektiği, bunun hakkının ‘imkânsızlık ve hiçbir şekilde varlık sahnesine çıkmamak’ olduğunu göstermektedir; bunu yasaklamada ve böyle bir duruma düşmekten caydırmada, Allah düşmanlarından kaçıp uzaklaşma ve onlarla içiçe olmaktan ve güzel geçinmekten korunma konularında tavizsiz olma tavsiyesinde mübalağa edilmesidir. Bunu daha da pekiştirip güçlendirmek için; “kendi babaları... bile olsa” ve “Allah, imanı bunların kalbine yazmış...” ifadelerinin yanı sıra, -“İşte onlar Şeytan’ın taraftarlarıdır!” ifadesine mukabil- “İşte bunlar da Allah’ın taraftarlarıdır” ifadesini eklemiştir. Bu bakımdan, *Allah’ın velileri³ ile velâyet ilişkisi kurmaktan ve Allah düşmanlarını düşman bilmekten daha çok kişiye ihlâs kazandıran bir şey bulamazsın. Hatta bu, ihlâsın ta kendisidir.*

1 *Tahyîl*, olmayan bir şeyi zihinde canlandırmak demektir; âyette mealen “Allah düşmanlarını velî edinen bir mümin grup bulamazsın” buyrulmakla birlikte, âyetin inzâl edildiği ortamda Peygamber pekâla ‘Allah düşmanlarını velî edinen *müminler*’ bulabiliyordu. Zaten murat, bunları o yanlış tutumlarından vazgeçirmektir; yani böyle biri gerçek anlamda *mümin* olamaz denmektedir. / ed.

2 Müfessir, “müşriklerle” diyorsa da, âyette “Allah düşmanlarıyla” buyrulmaktadır. Müşrikler ‘Allah düşmanı’ olsalar bile, burada “Allah ve Resulü ile sınır çizme yarışındaki” Yahudilerle koalisyonlarını devam ettiren Medinelî *imanlı kabileler* eleştirilmektedir. / ed.

3 “Allah’ın velileri” çift taraflı bir kavramdır; yani “Sadece Allah’ı velî tanıyanlar” ve “Allah’ın velî olarak kabul ettikleri.” Kişi sadece Allah ve Resulü ile müminleri velî bildiği takdirde, onun velîsi de mevlâsı da Allah Teâlâ olmaktadır. Şeytanı, tâgutu, kâfiri -yahudiyi, hıristiyanı, müşriği- velî edinen biri Allah’ın velîsi olamaz. Yalnız, velî edinmek “bunları kendi üzerinde siyâsî otorite kabul etmek” anlamındadır; arkadaşlık etmek anlamında değil... / ed.

٢١- ﴿كَتَبَ اللَّهُ لأَعْلَبِينَ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ﴾

[١٣٣٠] {فِي الْأَذْلِينَ} فِي جَمَلَةٍ مِنْ هُوَ أَذْلُ خَلْقِ اللَّهِ، لَا تَرَى أَحَدًا أَذْلَ مِنْهُمْ. {كَتَبَ اللَّهُ} فِي اللَّوْحِ؛ {لأَعْلَبِينَ أَنَا وَرُسُلِي} بِالْحِجَّةِ وَالسَّيْفِ، أَوْ بِأَحَدِهِمَا.

٢٢- ﴿لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾

[١٣٣١] {لَا تَجِدُ قَوْمًا} مِنْ بَابِ التَّخْيِيلِ، خَيْلٌ أَنْ مِنَ الْمَمْتَنِعِ الْمَحَالُ أَنْ تَجِدَ قَوْمًا مُؤْمِنِينَ يُوَالُونَ الْمُشْرِكِينَ. وَالْغَرَضُ بِهِ أَنَّهُ لَا يَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ ذَلِكَ، وَحَقُّهُ أَنْ يَمْتَنِعَ وَلَا يُوْجَدَ بِحَالٍ، مَبَالِغَةٌ فِي النَّهْيِ عَنْهُ وَالزَّجْرُ عَنْ مَلَابَسَتِهِ، وَالتَّوْصِيَةُ بِالتَّصَلُّبِ فِي مَجَانِبَةِ أَعْدَاءِ اللَّهِ وَمَبَاعَدَتِهِمْ وَالِاحْتِرَاسُ مِنْ مَخَالَطَتِهِمْ وَمَعَاشَرَتِهِمْ. وَزَادَ ذَلِكَ تَأْكِيدًا وَتَشْدِيدًا بِقَوْلِهِ {وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ} وَبِقَوْلِهِ {أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ}، وَبِمُقَابَلَةِ قَوْلِهِ {أُولَئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ} [المجادلة: ٩٩] بِقَوْلِهِ {أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ}؛ فَلَا تَجِدُ شَيْئًا أَدْخَلَ فِي الْإِخْلَاصِ مِنْ مَوَالَاةِ أَوْلِيَاءِ اللَّهِ وَمَعَادَاةِ أَعْدَائِهِ، بَلْ هُوَ الْإِخْلَاصُ بَعِينَهُ.

[1332] “Allah, imanı bunların kalbine yazmış” kendilerini muvaffak kıldığı o şeyi kalplerine perçinlemiş ve zihinlerini ona açmış “ve bunları *kendi ruhuyla*” kalplerinin kendisiyle hayat bulacağı katından bir lutufla “desteklemiştir.” Zamirin “iman”a ait olması da caizdir; o zaman “bir *iman* 5 *ruhuyla* (desteklemiştir)” anlamında olup bu da imanın bizzat ‘kalplerin hayat bulduğu ruh’ olması esasına göredir.

[1333] Rivâyete göre (Süfyan-ı Sevrî (v. 161/778); “Onlar¹ bu âyetin *sul-tanla* beraber olanlar hakkında nâzil olduğu görüşünde idiler.” demiştir. Yine rivâyete göre; [süfi] Abdülaziz b. Ebû Revvâd (v. 159/776), tavaf esnasında 10 (Halife) Mansûr (v. 158/775) ile karşılaşmış. Abdülaziz onu tanır tanımaz, bu âyeti okuya okuya yanından uzaklaşmış. Rivâyete göre Hazret-i Peygamber şöyle dermiş: “Allah’ım! Hiçbir fâcirin, hiçbir fâsıkın nimetini bana nasip etme! Zira ben, senin bana vahyettiklerinin içinde; ‘Sen [şöyle şöyle] bir toplum bulamazsın!’ buyurduğunu görüyorum.” Âyetin Hazret-i Ebû Bekr hakkında 15 nâzil olduğu da rivâyet edilir. Şöyle ki (babası) Ebû Kuhâfe (v. 14/635) Peygamber’e (s.a.) küfretmişti; Ebû Bekr ona öyle bir tokat indirdi ki yere düştü [ihtiyar]! Bunun [kedisine anlatıldığı] Hazret-i Peygamber, Ebû Bekr’e; “Gerçekten bunu ona yaptın mı!?” buyurdu; Ebû Bekr; “Evet.” deyince; “Bir daha yapma!” buyurdu. Ebû Bekr ise; “Vallahi, kılıç yakınımda olsaydı onu 20 öldürürdüm bile!” dedi. Bu âyetin, Uhud günü babası Abdullah el-Cerrâh’ı öldüren Ebû Ubeyde b. Cerrâh (v. 18/639) hakkında nâzil olduğu da söylenmiştir. Yine, Bedir günü oğlunu vuruşmaya davet eden ve Peygamber’e (s.a.); “Bana müsaade et de ilk atlılar grubunda hücum edeyim!” diyen ve Hazret-i Peygamber’in; “Bizi kendinden mahrum etme yâ Eba Bekr! Bilmez 25 misin ki, sen benim gözüm kulağım konumundasın!” dediği Ebû Bekr hakkında nâzil olduğu da söylenmiştir. Yine âyetin, Uhud günü kardeşi Ubeyd b. Umeyr’i öldüren Mus’ab b. Umeyr (v. 3/625) hakkında; Bedir günü dayısı Âs b. Hişâm’ı öldüren Ömer hakkında; Bedir günü Rebî’ânın iki oğlu Utbe ve Şeybe ile Velid b. Utbe’yi öldüren Hazret-i Ali, Hazret-i Hamza ve Ubeyde 30 b. Hâris (v. 2/624) hakkında nâzil olduğu da söylenmiştir.

[1334] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Her kim Mücâdile sûresini okursa, kıyamet günü *Allah’ın taraftarlarından* yazılır.”

1 Muhtemelen *selef-i sâlibin*, yani ilk Müslümanlar. / ed.

[١٣٣٢] { كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ } أثبتته فيها بما وقَّعهم فيه وشرح له صدورهم،
 { وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ } بلطف من عنده حييت به قلوبهم. ويجوز أن يكون الضمير
 للإيمان، أي بروح من الإيمان، على أنه في نفسه روح لحياة القلوب به.

[١٣٣٣] وعن الثوري أنه قال: كانوا يرون أنها نزلت فيمن يصحب السلطان.
 ٥ وعن عبد العزيز بن أبي رواد أنه لقيه المنصور في الطواف، فلما عرفه هرب منه
 وتلاها. وعن النبي ﷺ: أنه كان يقول: اللهم لا تجعل لفاجر ولا لفاسق عندي
 نعمة، فإني وجدت فيما أوحيت إليّ { لَا تَجِدُ قَوْمًا } الآية. وروى أنها نزلت في أبي
 بكر ﷺ. وذلك أن أبا قحافة سب رسول الله ﷺ فصكه صكة سقط منها، فقال له
 رسول الله: أوفعلته؟! قال: نعم، قال: لا تعد. قال: والله، لو كان السيف قريبًا مني
 ١٠ لقتلته! وقيل: في أبي عبيدة بن الجراح؛ قتل أباه عبد الله الجراح يوم أحد. وفي أبي
 بكر؛ دعا ابنه يوم بدر إلى البراز، وقال لرسول الله: دعني أكرّ في الرعدة الأولى.
 قال: «متّعنا بنفسك يا أبا بكر، أما تعلم أنك عندي بمنزلة سمعي وبصري؟ وفي
 مصعب بن عمير؛ قتل أخاه عبيد بن عمير يوم أحد. وفي عمر؛ قتل خاله العاص
 بن هشام يوم بدر. وفي علي وحزمة وعبيد بن الحرث؛ قتلوا عتبة وشيبة ابني ربيعة
 ١٥ والوليد بن عتبة يوم بدر.

[١٣٣٤] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة المجادلة كتب من حزب الله يوم

القيامة.

HAŞR SÛRESİ

Medine’de nâzil olmuştur, 24 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah’ın adıyla

1. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah’ı tenzih ve takdis etmektedir;
5 çünkü O’dur ‘mutlak izzet ve hikmet sahibi’ (Azîz, Hakîm).

2. Ehl-i Kitap’tan nankör inkârcıları (yani Nadir oğullarını,
kalelerinin önünde) daha ilk toplanışta yurtlarından çıkararak O’dur.
Oysa siz çıkacaklarınızı zannetmiyordunuz; onlar da kalelerinin
kendilerini hep Allah’tan koruyacağını zannediyordu! Ama Allah hiç
10 hesap etmedikleri bir yerden gelerek gözlerini öyle bir korkuttu ki
evlerini hem kendi elleriyle hem de bizzat siz müminlerin elleri ile
tahrip etmeye başladılar. O hâlde ibret alın ey basiret sahipleri!

[1335] Nadir oğulları, Peygamber (s.a.) ile “lehinde veya aleyhinde bulunmamak” üzere [bir tarafsızlık] anlaş[ması yap]mışlardı. Bedir günü Peygamber galip gelince, “Tevrat’ta anlatılan; sancağı yere düşmeyecek (muzaffer) peygamber işte budur!” dediler. Fakat Müslümanlar Uhud günü hezimete uğrayınca, şüpheye düşüp anlaşmayı bozdular. [Bu arada, reisleri] Kâ’b b. Eşref kırk süvari ile Mekke’ye doğru yola çıktı ve Kâbe’nin yanında Kureyş’le Hazret-i Peygamber aleyhine bir antlaşma yaptı. Bunun üzerine Peygamber (s.a.)
20 Ensâr’dan Muhammed b. Mesleme’ye (v. 43/663) emretti; o da bir suikastle sütkardeşi olan Kâ’b’ı öldürdü. Sonra Hazret-i Peygamber lifle dizginlenmiş bir merkep üzerinde, onlara sabahleyin müfrezelerle baskın yaptı ve: “Medine’den çıkacaksınız!” dedi. Onlarsa: “Ölüm bize bundan daha hoş gelir!” diyerek birbirlerini savaşa kıskırttılar. -Çıkış hazırlıkları için Peygamber’den
25 (s.a.) on günlük mühlet istedikleri de söylenmiştir.- Münafık Abdullah b. Übeyy ve adamları Yahudilere gizlice: “Kaleden çıkmayın! Şayet sizinle savaşacak olurlarsa biz sizinle beraber olur, sizi yalnız bırakmayız. Siz çıkarsanız biz de mutlaka sizinle beraber çıkarız.” diye haber gönderdiler. Yahudiler de bunun üzerine, kale sokaklarını tıkayıp daralttılar ve tahkim ettiler. Hazret-i
30 Peygamber onları yirmi bir gece kuşatma altında tuttu. Nihayet Allah onların kalplerine korku salıp, münafıkların yardımından umut kesince barış talebinde bulundular. Hazret-i Peygamber ise “deve başına üç hane düşecek şekilde geçimlik eşyalarından diledikleri kadar yükleyerek sürgün edilmeleri” seçeneği dışında tekliflerine yanaşmadı. Böylece Şam’a, Eriha’ya ve Ezriat’a sürgün
35 edildiler. Ancak içlerinden Ebû Hukayk ve Huyeyy b. Ahtab sülalelerinden oluşan iki hane halkı Hayber’e, bir grup da Hîre’ye iltihak ettiler.

سورة الحشر

مدنية؛ وهي ٢٤ آية.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿سَبِّحْ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾

٥ ٢- ﴿هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّغْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ﴾

[١٣٣٥] صالح بنو النضير رسول الله ﷺ على أن لا يكونوا عليه ولا له، فلما

١٠ ظهر يوم بدر قالوا: هو النبي الذي نعته في التوراة لا ترد له راية. فلما هزم المسلمون

يوم أحد ارتابوا ونكثوا. فخرج كعب بن الأشرف في أربعين راكبًا إلى مكة، فحالفوا

عليه قريشًا عند الكعبة. فأمر عليه السلام محمد بن مسلمة الأنصاري فقتل كعبًا غيلة

- وكان أخاه من الرضاعة- ثم صبحهم بالكتائب وهو على حمار مخطوم بليف؛ فقال

لهم: اخرجوا من المدينة! فقالوا: الموت أحب إلينا من ذلك، فتنادوا بالحرب. وقيل:

١٥ استمهلوا رسول الله ﷺ عشرة أيام ليتجهزوا للخروج. فدس عبد الله بن أبي المنافق

وأصحابه إليهم: لا تخرجوا من الحصن، فإن قاتلوكم فنحن معكم لا نخذلكم، ولئن

خرجتم لنخرجنَّ معكم! فدربوا على الأزقة وحصنوها. فحاصرهم إحدى وعشرين

ليلة، فلما قذف الله الرعب في قلوبهم وأيسوا من نصر المنافقين طلبوا الصلح، فأبى

عليهم إلا الجلاء؛ على أن يحمل كل ثلاثة أبيات على بغير ما شاءوا من متاعهم.

٢٠ فجلوا إلى الشام إلى أريحا وأذرعات، إلا أهل بيتين منهم آل أبي الحقيق وآل حبي

بن أخطب، فإنهم لحقوا بخيبر، ولحقت طائفة بالحيرة.

[1336] لاؤل الحشر (ilk toplanişta) ifadesinin Lâ'm'ı أخرج (çıkardı) fiiline taalluk etmektedir ki bu da يقول يا ليتنى قدمت لحياتي ("Âh! Keşke [şu] gerçek hayatım için önden bir şey gönderseydim!" der.) [Fecr 89/24] âyetinde ve senin; *ci'tuhû li-vakti kezâ* (Ona şu vakitte geldim.) sözünde yer alan Lâ'm'dır. Buna göre mâna; "Allah, nankör inkârcıları daha ilk toplanişta (yurtlarından) çıkarandır." şeklindedir. "İlk toplaniş" ise [i] "Bu onların *Suriye civarında*¹ ilk toplanişlarıdır." anlamındadır; çünkü bunlar, o âna dek kendilerine asla sürgün isabet etmemiş bir kuşaktan olup Arap yarımadasından Şam'a ihraç edilen ilk Ehl-i Kitap idiler. [ii] Yahut mâna; "Bu onların ilk toplu sürgünleridir." şeklinde olup son toplu sürgünleri ise Hazret-i Ömer'in onları Hayber'den *Suriye civarına* sürgün etmesiydi. -Son toplanişlarının kıyamet günü toplaniş olduğu; zira *mahşerin* Şam'da kurulacağı da söylenmiştir ki rivâyete göre İkrime (v. 105/723) 'Kim *mahşerin* şuracıkta -yani *Suriye ve civarında*- kurulacağından şüphe ediyorsa bu âyeti okusun!" demiştir. [iii] Yine mânanın; "Onları, kendileriyle savaşılmak üzere ilk toplanişta yurtlarından çıkararak O'dur!" şeklinde olduğu da söylenmiştir; çünkü Peygamber'in (s.a.) onlarla yaptığı ilk savaş buydu.

[1337] "Oysa" kalelerinin sağlamlığı, savaşkanlıkları ve cansiperâne savunuşları, sayı ve tedariklerinin çokluğu sebebiyle "çıkacaklarını zannetmiyordunuz;" onlar da kalelerinin kendilerini Allah'ın azabından koruyacağını sanıyorlardı. Derken, Allah'ın emri "hiç hesap etmedikleri bir yerden" hiç ummadıkları, akıllarına gelmeyen bir yerden başlarına geliverdi; yani reisleri Kâ'b b. Eşref'in, kendi [süt] kardeşinin eliyle faka bastırılarak öldürülmesi... Ki bu; kuvvetlerini zayıflatan, heybetlerini azaltan, kalplerine saldırdığı korkuyla yüreklerindeki güven ve sükûneti yok eden, onlara 'evlerini tahrip etme konusunda müminlere muvafakat ederek kendi aleyhlerine müminlere yardımcı olmayı' ilham eden ve *velî* edindikleri münafıkların kendilerine arka çıkma konusunda ağırdan almalarına yol açan bir şey idi. İşte bunların tamamı, onların hesap etmediği şeylerdi ki, kendilerine helâk² buradan geldi!..

[1338] **Şayet** "Ve zannû enne husûnehum temne'uhum -veya- ... mâ-ni'atuhum (Kalelerinin kendilerini *koruyacağını* zannettiler.) ifadeleri ile Kur'ân'ın nazmı (وظنوا أنهم مانعتهم حصونهم) arasında ne fark var?" **dersen şöyle derim:** Haberin mübtedânın önüne geçirilişi ile 'kalelerinin kendilerini koruyup savunacağına' çok fazla güvendikleri ifade edilmekte; onlara ait zaminin (هم) أَنَّ ye isim yapıp cümle (مَانَعَتْهُمْ حُصُونُهُمْ) bu isme haber kılınarak da,

1 Şam kelimesi Arap dilinde bugünkü Suriye ve civarını ifade etmektedir. Türkçede Şam dediğimiz yerin Arapça karşılığı Dimaşk'tır. / ed.

2 Yani hezimet ve sürgün. / ed.

[١٣٣٦] اللام في {لَأَوَّلِ الْحَشْرِ} تتعلق بـ{أَخْرَجَ}، وهي اللام في قوله تعالى {يَقُولُ يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي} [الفجر: ٢٤] وقولك: جئته لوقت كذا. والمعنى: أخرج الذين كفروا عند أوّل الحشر. ومعنى أوّل الحشر: أن هذا أوّل حشرهم إلى الشام، وكانوا من سبط لم يصبهم جلاء قط، وهم أوّل من أخرج من أهل الكتاب من جزيرة العرب إلى الشام. أو هذا أوّل حشرهم؛ وآخر حشرهم: إجلاء عمر إياهم من خيبر إلى الشام. وقيل: آخر حشرهم حشر يوم القيامة؛ لأنّ المحشر يكون بالشام. وعن عكرمة: من شك أنّ المحشر ههنا -يعني الشام- فليقرأ هذه الآية. وقيل: معناه أخرجهم من ديارهم لأوّل ما حشر لقتالهم؛ لأنه أوّل قتال قاتلهم رسول الله ﷺ.

[١٣٣٧] {مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا} لشدة بأسهم ومنعتهم، ووثاقة حصونهم، وكثرة عددهم وعدتهم، وظنوا أنّ حصونهم تمنعهم من بأس الله، {فَأَتَاهُمْ} أمر {اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا}، من حيث لم يظنوا ولم يخطر ببالهم؛ وهو قتل رئيسهم كعب ابن الأشرف غرة على يد أخيه. وذلك مما أضعف قوتهم وفل من شوكتهم، وسلب قلوبهم الأمن والطمأنينة بما قذف فيها من الرعب، وألهمهم أن يوافقوا المؤمنين في تخريب بيوتهم ويعينوا على أنفسهم، وثبط المنافقين الذين كانوا يتولونهم عن مظاهرتهم. وهذا كله لم يكن في حسابهم؛ ومنه أتاهم الهلاك.

[١٣٣٨] {فَإِنْ قُلْتَ: أَيُّ فَرْقٍ بَيْنَ قَوْلِكَ: وَظَنُوا أَنْ حَصُونَهُمْ تَمْنَعُهُمْ أَوْ مَانَعْتَهُمْ، وَبَيْنَ النَّظْمِ الَّذِي جَاءَ عَلَيْهِ؟ قُلْتَ: فِي تَقْدِيمِ الْخَبْرِ عَلَى الْمَبْتَدَأِ دَلِيلٌ عَلَى فَرْطِ وَثُوقِهِمْ بِحَصَانَتِهَا وَمَنْعِهَا إِيَاهُمْ؛ وَفِي تَصْيِيرِ ضَمِيرِهِمْ إِسْمًا لِأَنَّ وَإِسْنَادَ الْجُمْلَةِ إِلَيْهِ:

‘bu kale varken, saldırıp üstünlük kurma niyeti besleyecek hiç kimsenin umursanmayacağı derecede kendilerini emniyette hissettikleri’ gösterilmektedir. Oysa bu [incelik ve vurgu], *ve zannû enne husûnehum temne‘uhum* (Kalelerinin kendilerini koruyacağını zannettiler.) sözünde mevcut değildir.

- 5 [1339] (فَأَتَاهُمُ اللَّهُ) [Ama Allah gelerek] ifadesi, medli olarak) *fe-âtâbumu’llâh* (Ama Allah getirerek) şeklinde de okunmuştur ki “başlarına helâki getirerek” demektir. *رُعب* insanın içini *ra‘b* eden -yani dolduran- korkudur; ‘atılması’ ise (kalpte) sabitleştirilmesi, iyice yerleştirilmesidir. Bu anlamla ilgili olarak aslana *mukazzefⁱⁿ* (atılmış) demişlerdir; çünkü etine dolgun oluşu
10 ve vücudunun iç içe geçmiş parçalarıyla aslan adeta yekpare bir et parçası gibidir!

- [1340] (يُخْرِبُونَ) ifadesi şeddeli ve şeddesiz olarak, *yuhribûne* ve *yuharribûne* şeklinde okunmuştur; *tahrîb* ve *ihrâb* “çözerek ve yıkarak bozmak”; *hırbe* de bozulmak demektir. Evlerin iç kısımlarını kendileri, dış kısımlarını ise Müslümanlar yıkıyordu; çünkü Allah onlardan iz kalmamasını, Medine’de onlara ait hiçbir yurt ve kendilerinden geriye burayı yurt edinen hiçbir fert kalmamasını murad etmişti. Onları evlerini yıkmaya iten şey, sokakların ağzılarını tıkayacakları odun ve taşlara olan ihtiyaçları; sürgün edilmelerinin ardından meskenlerinin Müslümanların eline geçmesine karşı ısırap çekmemeleri ve binalarındaki kaliteli ahşap ve güzel abanozları beraberlerinde taşımalarıydı. Müminlere gelince; onların motivasyonları ise o Yahudilerin korunaklarını ve barınaklarını yok etmek ve savaş güçlerini artırmaktı. “Peki, bu evlerin müminlerin elleriyle yıktırılması ne anlama geliyor?” **dersen şöyle derim:** Yahudiler müminleri buna yönlendirip sebep
25 olunca, sanki müminlere bunu kendileri emir ve teklif etmiş olmuşlardır.

[1341] “O hâlde”, Allah’ın işleri yürütmesinden, onların çıkarılma işini kolaylaştırmasından ve savaş söz konusu olmaksızın Müslümanları onlara musallat etmesinden “ibret alın (ey basiret sahipleri)!”

- [1342] Söylendiğine göre; Peygamber (s.a.) Müslümanlara, Yahudilerin topraklarına ve mallarına Allah’ın, kendilerini savaşız sahip kılacağını vaat etmişti; dediği gibi de oldu.

3. Allah, haklarında toplu sürgün kararı vermiş olmasaydı, -âhiretteki ateş azabından ayrı olarak- bunları, daha dünyada iken feci bir şekilde cezalandırırdı!

دليل على اعتقادهم في أنفسهم أنهم في عزة ومنعه لا يبالي معها بأحد يتعرض لهم أو يطمع في معازتهم؛ وليس ذلك في قولك: وظنوا أنّ حصونهم تمنعهم.

[١٣٣٩] وقرئ «فآتاهم الله»، أي فآتاهم الهلاك. والرعب الخوف الذي يربع الصدر، أي يملؤه؛ وقذفه إثباته وركزه. ومنه قالوا في صفة الأسد: مقدّف، كأنما قذف باللحم قذفاً، لاكتنازه وتداخل أجزائه. ٥

[١٣٤٠] وقرئ «يُخَرَّبُونَ» و«يُخَرَّبُونَ»، مثقلاً ومخففاً. والتخريب والإخراب الإفساد بالنقض والهدم. والخربة: الفساد، كانوا يخربون بواطنها، والمسلمون ظواهرها، لما أراد الله من استئصال شأفتهم وأن لا يبقى لهم بالمدينة دار ولا منهم ديار. والذي دعاهم إلى التخريب حاجتهم إلى الخشب والحجارة ليسدوا بها أفواه الأزقة، وأن لا يتحسروا بعد جلائهم على بقائهم مساكن للمسلمين، وأن ينقلوا معهم ما كان في أبنيتهم من جد الخشب والساج المليح. وأما المؤمنون فداعيتهم إزالة متحصنهم وتمنعهم، وأن يتسع لهم مجال الحرب. فإن قلت: ما معنى تخريبهم لها بأيدي المؤمنين؟ قلت: لما عرضوهم لذلك وكانوا السبب فيه فكأنهم أمرهم به وكلفوهم إياه.

[١٣٤١] {فَاعْتَبِرُوا} بما دبر الله ويسر من أمر إخراجهم وتسليط المسلمين عليهم ١٥
من غير قتال.

[١٣٤٢] وقيل: وعد رسول الله ﷺ المسلمين أن يورثهم الله أرضهم وأموالهم بغير قتال، فكان كما قال.

٣- ﴿وَلَوْلَا أَنْ كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَاءَ لَعَذَّبْتُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ

عَذَابٌ نَارٍ﴾ ٢٠

[1343] Yani Allah Medine toprağını onlardan temizlemeye ve müminleri onların komşuluğundan kurtarıp rahatlatmaya ve mallarına vâris kilmaya karar vermişti. Eğer Allah onlar hakkında sürgün kararı vermemiş, hikmeti bunu gerektirmemiş olsaydı; bu sürgünün onlara ölümden daha zor gelmesi sebebiyle (hikmeti, O’nu) bunu tercihe itmemiş olsaydı, kardeşleri olan Kurayza oğullarına yaptığı gibi “bunları, daha dünyada iken” öldürerek “feci bir şekilde cezalandırırdı!” Sürgün edilseler de öldürülseler de “(âhirette) onlar için bir de ateş azabı vardır!” Yani dünya azabından kurtulsalar bile âhiret azabından kurtulamazlar.

4. Bu; onların Allah ve Resulü ile cepheleşmelerinden ötürüdür. ‘Allah’la cepheleşenler (bilsinler ki) Allah’ın azabı gerçekten şiddetlidir.

5. Kestiğiniz veya kesmeyi gövdesi üzerinde bıraktığınız bir hurma ağacı tamamen Allah’ın izniyledir. Bir de rezil-rüsvey etmek içindir bu fâsikları!..

[1344] من لينة (bir hurma ağacı) ifadesi, ما قطعتم (kestiğiniz) ifadesini açıklamakta olup ما’nın i’râb konumu, قطعتم fiiliyle (mahallen) mansüb kılınmaktadır. Böylece âdetâ “Her ne kestiyseniz” buyurmuş olmaktadır. او تركتموها sözündeki; ما’ya ait zamirin müennes kılınması, (müennes) *lînet^{un}* yani “hurma ağacı” anlamını taşıdığı içindir ki o da ‘hurmanın en kaliteli olan *acve* ve *berniyye* cinsleri’ dışındaki hurma ağaçlarıdır. لينة’nin Yâ’sı da *ed-dîmet^u* (kısa süreli yağmur) lâfzı gibi (aslında Vav’lı iken) öncesindeki kesre harekeden ötürü Vav’dan dönüşmüştür. *el-Lînet^u* lâfzının değerli hurma ağacı anlamına geldiği de söylenmiştir. Sanki Araplar bunu *el-lîn^u* (yumuşaklık) kökünden türetmişlerdir. Zürrümme (v. 117/735) şöyle demiştir:

Semerinin üzerinde -uzun gövdeli bir hurma ağacının başındaki; poyrazın kımıldattığı- bir kuş yuvası varmış gibi (az yükte seyrediyor devem sür’atle).

Lînenin çoğulu, *lîndir*. [قائمة yerine] *kuvvem^{en}* ‘*alâ usulihâ* şeklinde de okunmuştur. İkinci kıraat iki şekilde açıklanabilir; ya [medsiz usul] *rehmin* çoğulu olan *ruhun^{un}* gibi *ashn* çoğuludur ya da Vav yerine zamme ile yetinilmiştir. Yine ما’ya tâbi olarak (müzekker olmak üzere) *kâimen* ‘*alâ usulihî* şeklinde de okunmuştur.

[1345] Bu ağaçların kesilmesi “Allah’ın izni” ve emri “iledir. Bir de fâsikları rezil-rüsva” ve Yahudileri zelil “etmek” ve onları öfkelen-dirmek “için” o ağaçların kesilmesine izin vermiş “tır.” Şöyle ki Peygamber (s.a.) onların hurmalarının kesilip yakılmasını emrettiğinde, Yahudiler

[١٣٤٣] يعني أنّ الله قد عزم على تطهير أرض المدينة منهم وإراحة المسلمين من جوارهم وتوريثهم أموالهم، فلولا أنه كتب عليهم الجلاء واقتضته حكمته ودعاه إلى اختياره أنه أشق عليهم من الموت {لَعَذَّبَهُمْ فِي الدُّنْيَا} بالقتل، كما فعل بإخوانهم بني قريظة {وَلَهُمْ} سواء أجلوا أو قتلوا {عَذَابُ النَّارِ}، يعني إن نجوا من عذاب الدنيا لم ينجوا من عذاب الآخرة. ٥

٤- ﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَاقِ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدٌ﴾

٥- ﴿مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَىٰ أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيُخْزِيَ

الْفَاسِقِينَ﴾

[١٣٤٤] {مِنْ لِينَةٍ} بيان لـ {مَا قَطَعْتُمْ}، ومحل {مَا} نصب بـ {قَطَعْتُمْ}، كأنه قال: أي شيء قطعتم. وأنت الضمير الراجع إلى {مَا} في قوله {أَوْ تَرَكْتُمُوهَا}، لأنه في معنى اللينة. واللينة: النخلة من الألوان، وهي ضروب النخل ما خلا العجوة، والبرنية، وهما أجود النخيل. ويأوها عن واو، قلبت لكسرة ما قبلها، كالديمة. وقيل: اللينة النخلة الكريمة، كأنهم اشتقوها من اللين، قال ذو الرمة:

كَأَنَّ قُتُودِي فَوْقَهَا عُشٌّ طَائِرٌ * عَلَىٰ لِينَةٍ سَوَاءَ تَهْفُو جُنُوبُهَا

١٥ وجمعها لين. وقرئ «قوما على أضلها»، وفيه وجهان؛ أنه جمع أصل كرهن ورهن، أو اكتفى فيه بالضممة عن الواو. وقرئ «قائماً على أصوله» ذهاباً إلى لفظ {مَا}.

[١٣٤٥] {فَبِإِذْنِ اللَّهِ} فقطعها بإذن الله وأمره، {وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ} وليذل اليهود ويغيبهم أذن في قطعها. وذلك أنّ رسول الله ﷺ حين أمر أن تقطع نخلهم وتحرق قالوا:

“Ey Muhammed! Sen yeryüzünde bozuculuk yapmayı yasaklıyordun. Peki, ya hurmaların kesilip yakılması da neyin nesî?!” demişlerdi.¹ Bundan ötürü müminlerin içine bir kurt düşmüştü de nihayet bu âyet inmişti; yani Allah müminlere bu ağaçları kesme izni verdi ki (ey Yahudiler) müminlerin istedikleri gibi mallarınıza tahakküm ettiklerini ve diledikleri gibi tasarrufta bulduklarını gördüğünüz vakit öfkenizi ve iç acınızı katbekat artırsın. Kâfirlerin kalelerinin ve yurtlarının yıkılıp yakılması, suya garkedilmesi ve mancınıklarla vurulmasında hiçbir beis olmadığı hususunda âlimlerin ittifakı vardır. Aynen bunun gibi onların meyveli meyvesiz tüm ağaçlarının sökülmesinde de beis yoktur. İbn Mes‘ûd’dan rivâyet edildiğine göre; müminler o hurmalardan (sadece) savaşa mevzi olanları kesmişlerdir. **Şa-yet** “Neden sadece لينة kesilmiştir?” **dersen şöyle derim:** لينة yaban hurması olduğu takdirde Yahudiler kendilerine *acve* ve *berniyye* alabilmek için yarışsınlar; [لينة] kaliteli hurma olduğu takdirde ise öfkeleri iyice artsın ve daha fazla zorlarına gitsin diyerdir. Rivâyete göre iki kişi; birisi *kaliteli* diğeri ise yabanî hurma kesiyormuş. Peygamber (s.a.) bunu kendilerine sorunca biri “Onu Allah Resulü’ne bıraktım.” derken; öbürü “Onu kâfirleri kızdırmak için kestim.” demiş. Bu, hem içtihadı hem de onun Hazret-i Peygamber huzurunda yapılabileceğine delil getirilmiştir; çünkü bu iki kişi bunu tamamen içtihatla yapmışlardı. Yine “Her müçtehit isabet etmiştir.” diyen de bu rivâyeti hüccet getirmiştir.

6. (Ey fey’lerin nasıl dağıtılacağını soranlar!) Allah’ın onlardan savaşız olarak alıp Resulü’ne verdiği o malı-mülkü elde etmek için siz ne at ne de deve koşturmak zorunda kaldınız... Fakat Allah’tır ki resullerini, dilediği kimselerin başına musallat ediyor! Allah her şeye kadirdir.

[1346] “Allah’ın savaşız olarak alıp, Resulü’ne verdiği” yani kendisine mahsus bir *fey*² kıldığı. *el-Îcâf* “hızlı yürüme” anlamındaki *el-vecîft*ten alınmıştır. Hazret-i Peygamber’in Arafat’tan akın etmekle ilgili olarak;

1 Tevrat’ta (Tesniye, 20/19-20); “Kuşatmanın uzun sürmesi durumunda, ağaçlara balta vurup yok etmeyeceksiniz. Ağaçların ürünlerini yiyebilirsiniz, ama onları kesmeyeceksiniz. Yalnız ürün vermediğini bildiğiniz ağaçları kesip yok edebilirsiniz; kenti ele geçirene dek kesilen ağaçları kuşatma işinde kullanabilirsiniz.” şeklinde bir bilgi yer aldığı için -yani ağaç kesmek yasak sayıldığı için- Kur’ân bunun “Allah’ın izni ve emriyle olduğunu” vurgulayarak Yahudilerin, aleyhlerinde kamuoyu oluşturmalarının önünü almaya çalışmaktadır. / ed.

2 Ganimet; savaş esirleri, arazi ve menkul mallar olmak üzere üç ana başlık altında incelenmiştir. *Fey*’ ve ganimetin ikisi de gayr-ı müslimlerden alınması ve beşte bir (*humus*) olarak ayrılan devlet payının harcama yerlerinin de aynı olması itibarıyla benzerlik göstermekle birlikte, *fey*’ gayr-ı müslimlerden barış antlaşması sonucunda, ganimet ise savaşla alınır. Ayrıca *fey*’ ile ganimetin beşte dördünün harcama yerleri de ayrı kalemlerdir. (“Ganimet” md. *DİA*). / ed.

يا محمد، قد كنت تنهى عن الفساد في الأرض، فما بال قطع النخل وتحريقها؟! فكان في أنفس المؤمنين من ذلك شيء؛ فنزلت. يعني أنّ الله أذن لهم في قطعها ليزيدكم غيظاً ويضاعف لكم حسرة إذا رأيتموهم يتحكمون في أموالكم كيف أحبوا، ويتصرفون فيها ما شاءوا. واتفق العلماء أنّ حصون الكفرة وديارهم لا بأس بأن تهدم وتحرق وتغرق وترمى بالمجانيق. وكذلك أشجارهم لا بأس بقلعها مثمرة كانت أو غير مثمرة، وعن ابن مسعود: قطعوا منها ما كان موضعاً للقتال. فإن قلت: لم خصت اللينة بالقطع؟ قلت: إن كانت من الألوان فليستبقوا لأنفسهم العجوة والبرنية، وإن كانت من كرام النخل فليكون غيظ اليهود أشد وأشق. وروى أن رجلين كانا يقطعان؛ أحدهما العجوة، والآخر اللون، فسألهما رسول الله ﷺ فقال هذا: تركتها لرسول الله، وقال هذا: قطعتها غيظاً للكفار. وقد استدل به على جواز الاجتهاد، وعلى جوازه بحضرة الرسول ﷺ؛ لأنهما بالاجتهاد فعلا ذلك، واحتج به من يقول: كل مجتهد مصيب.

٦- ﴿وَمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

١٥ [١٣٤٦] {أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ} جعله له فيئاً خاصة. والإيجاف من الوجيف، وهو السير السريع. ومنه قوله عليه الصلاة والسلام في الإفاضة من عرفات:

“İyi davranış, ne atları koşturmaktır [icâfu'l-hayl] ne de develeri hızlı sürmektir. Vakarla, ağır ağır yürüyün!” [Ebü Dâvûd, “Kitâbü'l-Menâsik”, 63] demesi de bu kabildendir. “O [fey'ler] için siz ne at ne de deve koşturdunuz.” ifadesinin anlamı “O malları elde etmek ve ganimet edinmek için ne at ne de deve koşturmuş, bunun için savaş yorgunluğu çekmiş değilsiniz. Siz sadece ona yayan yürüyerek gittiniz.” şeklindedir. Buna göre mâna şöyledir: “Allah'ın, Nadîr oğullarının mallarından peygamberine mülk edindirdiği hiçbir şeyi siz savaşarak ve galebe çalarak elde etmiş değilsiniz. Lâkin Allah tıpkı peygamberlerini düşmanlarına musallat ettiği gibi Hazret-i Peygamber'i de onlara ve sahip olduklarına musallat etmiştir. Böylece iş bu konuda O'na havale edilmiş olup O, işi dilediği şekilde rayına oturtur; yani savaşmaya konu olan; zorla ve üstün gelerek alınan ganimetler taksime tâbi tutulmaz; zira onların taksim talebinde bulunması üzerine bu âyet inmiştir.

7. Bu şehirlerin ahalisinden, Allah'ın savaşsız olarak alıp Resulü'ne verdikleri; Allah ve Resulü'ne, yakınlarına, yetimlere, düşkünlere ve yolda kalanlara aittir. Ta ki sadece zenginleriniz arasında dönüp dolaşan bir güç olmasın... O hâlde, Allah'tan sakının da Peygamber size ne vermişse onu alın, neyi de size yasaklamışsa ondan uzak durun. Allah'ın azabı gerçekten şiddetlidir!

[1347] Cümlelinin [مَا آفَاءَ اللَّهِ] başına atıf edatının gelmemesi, ilk cümleyi [وَمَا آفَاءَ اللَّهِ] açıklaması sebebiyledir. Dolayısıyla, bu cümle o cümleden olup ona yabancı düşmeyen (ve onunla irtibatlı olan) bir cümledir.¹ Burada Peygamber'e (s.a.) Allah'ın kendisine savaşsız olarak verdiği ganimetler hususunda ne işlem yapacağı açıklanmış ve ganimetlerden elde edilen *humusu* (beşte birlik payı) beş kısma taksim ettiği şekliyle bunu rayına oturtmasını Allah kendisine emretmiştir.

[1348] (دولة) hem fetha hem de zamme ile *devlet* ve *dûlet* şeklinde okunmuş olup “atadan insana devren intikal eden şey” demektir. *Dâlet le-hu'd-devlet* (Devlet ona intikal etti.) ve *udîle li-fulân*ⁱⁿ (Devlet falanın eline geçti.) denir. “Ta ki, sadece zenginleriniz arasında dönüp dolaşan bir güç olmasın” sözünün anlamı; “Kendisiyle yaşayabilecekleri bir geçimlik olması için fakirlere verilmesi yaraşan *fey*'in, zenginler arasında çokluk yarışı yapacakları bir hisse olmasın diye” yahut “Aralarında dönüp dolaşan bir cahiliye gücü olmasın diye” şeklindedir. “Dönüp dolaşan cahiliye gücü” nün anlamı da şudur: Onların reisleri, yönetim, devlet ve üstünlük erbabı olmaları hasebiyle ganimete övünüp sevinirler ve *men 'azze bezze* (Güçlü olan malı götürür!) derlerdi.

1 İki cümle birbirini beyan niteliğinde geldiği vakit, bir tek hüküm ifade etmiş gibi mülâhaza edildiği için bu tür ortamlarda *vasıl* değil, *fâsil* yapılır. / çev.

ليس البرّ بإيجاف الخيل ولا إيضاع الإبل على هيتتكم. ومعنى {فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ} فما أوجفتم على تحصيله وتغنمه خيلاً ولا ركاباً، ولا تعبتم في القتال عليه، وإنما مشيتم إليه على أرجلكم. والمعنى: أن ما حوّل الله رسوله من أموال بني النضير شيء لم تحصلوه بالقتال والغلبة، ولكن سلطه الله عليهم وعلى ما في أيديهم كما كان يسلط رسله على أعدائهم، فالأمر فيه مفروض إليه يضعه حيث يشاء. يعني أنه لا يقسم قسمة الغنائم التي قوتل عليها وأخذت عنوة وقهراً، وذلك أنهم طلبوا القسمة فنزلت.

٧- ﴿مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ ١٠

[١٣٤٧] لم يدخل العاطف على هذه الجملة، لأنها بيان للأولى، فهي منها غير أجنبية عنها. بين لرسول الله ﷺ ما يصنع بما أفاء الله عليه، وأمره أن يضعه حيث يضع الخمس من الغنائم مقسوماً على الأقسام الخمسة.

[١٣٤٨] والدولة والدولة -بالفتح والضم، وقد قرئ بهما- ما يدول للإنسان، أي يدور من الجد. يقال: دالت له الدولة، وأدبل لفلان. ومعنى قوله تعالى {كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ} كيلا يكون الفيء الذي حقه أن يعطى الفقراء ليكون لهم بلغة يعيشون بها جداً بين الأغنياء يتكاثرون به. أو كيلا يكون دولة جاهلية بينهم. ومعنى الدولة الجاهلية: أن الرؤساء منهم كانوا يستأثرون بالغنيمة لأنهم أهل الرياسة والدولة والغلبة، وكانوا يقولون: من عزّ بزّ.

Buna göre mâna; “O *fey*’in ele geçirilmesi bir cahiliye üstünlüğü ve bencilliği olmasın diye” şeklindedir. Hasan-ı Basrî’nin: *İttehazû ‘ibâdallâhi havelen ve mâlâl-llâhi duvelen* (Allah’ın kullarını uşak, Allah’ın malını da otorite vesilesi edindiler!) sözü de bu kabildendir; içlerinden hangisi galip gelirse malı o alır ve onunla benlik dâvası güderdi, demek istiyor. *Dûlet* ifadesinin, avuçlanan şeyin ismi olan *ğurfete* benzer şekilde, elden ele geçirilen şey olduğu da söylenmiştir; yani “O *fey*’ onların arasında zenginlerin elden ele dolaştırıp, birbirlerine ısmarladıkları ve böylece fakirleri teğet geçen bir şey olmasın diye” demektir. Fethalı olarak *devlet* “tedavül” anlamındadır; yani “O mal, sırf onların arasında el değiştirip duran” veya “Onun tutulması, onu fakirlerle buluşturmayacakları şekilde kendi aralarında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye. *كَانَ*’nin (isim ve haber alan nâkıs bir fiil değil de fâ’il alan) tam fiil olması esasına göre -وان كان ذو عسرة... âyetindeki gibi- *dûlet*^{un} şeklinde de okunmuştur ki, “Ta ki, dönüp dolaşan bir cahiliye gücü vuku bulmasın ve intikali kesilsin” veya “Aralarında onun herhangi bir tedavülü söz konusu olmasın” yahut “Kendi aralarında birbirlerine ısmarlanıp duran fakirlerle buluşturulmayan bir şey olmasın diye” anlamına gelir.

[1349] Herhangi bir ganimet veya *fey*’in taksimi adına “Peygamber size ne vermişse onu alın;” alınmasına dair “neyi de size yasaklamışsa” ondan “uzak durun” ve nefisleriniz onun peşine düşmesin! Kendisine muhalif düşmeniz ve emirleriyle yasakları konusunda ağırdan alıp itina göstermemeniz hususunda “Allah’tan sakının! Zira” elçisine muhalefet edenler için “Allah’ın azabı gerçekten şiddetlidir! En güzel yorum, bu âyetin Peygamber’in (s.a.) sağladığı ve yasakladığı şeylerin tamamı hakkında genel olması; *fey*’ meselesinin de bu genele dâhil olmasıdır. Nitekim rivâyete göre; İbn Mes’ûd ihramlı iken üzerinde elbise bulunan bir adama rastlamış ve “Bunu üzerinden çıkart!” demiş. Adamın: “Bana bu konuda Allah’ın kitabından bir âyet oku[yabilir misin]!” demesi üzerine, İbn Mes’ûd da: “Pekâlâ!” demiş ve bu âyeti okumuş.

8. Özellikle de yurtlarından çıkarılmış ve malları ellerinden alınmış bulunan fakir muhacirlere aittir... Onlar ki; Allah’ın lutuf ve rızası peşinde koşarlar; Allah ve Resulü’ne yardım ederler. Dürüst olanlar da bunlardır.

[1350] “Fakir muhacirlere aittir” ifadesi, (önceki âyette yer alan) “Yakınlarına” ifadesinden ve buna atfedilenlerden [yani ‘yetimler, düşkünlükler ve yolda kalanlar’dan] bedeldir. (“Yakınlarına” ifadesini) -her ne kadar mâna “Allah Resulü’ne” şeklinde ise de- *لِلرَّسُولِ* (Allah *ve* Resulü’ne) ifadesinden ve bu ikisine atfedilenlerden bedel kılmayı engelleyen şey,

والمعنى: كيلا يكون أخذه غلبة وأثرة جاهلية. ومنه قول الحسن: اتخذوا عباد الله خَوَلًا، ومال الله دُوَلًا، يريد: من غلب منهم أخذه واستأثر به. وقيل: الدولة ما يتداول، كالغرفة: اسم ما يعترف، يعني كيلا يكون الفيء شيئًا يتداوله الأغنياء بينهم ويتعاورونه، فلا يصيب الفقراء. والدولة -بالفتح- بمعنى التداول، أي كيلا يكون ذا تداول بينهم، أو كيلا يكون إمساكه تداولًا بينهم لا يخرجونه إلى الفقراء، وقرئ «دولة»، بالرفع على كان التامة كقوله تعالى {وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ} [البقرة: ٢٨٠]، يعني كيلا يقع دولة جاهلية ولينقطع أثرها، أو كيلا يكون تداول له بينهم، أو كيلا يكون شيء متعاور بينهم غير مخرج إلى الفقراء.

[١٣٤٩] {وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ} من قسمة غنيمة أو فيء {فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُم} عن أخذه منها {فَأَنْتَهُوا} عنه ولا تتبعه أنفسكم. {وَاتَّقُوا اللَّهَ} أن تخالفوه وتتهاونوا بأوامره ونواهيه، {إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ} لمن خالف رسوله. والأجود أن يكون عامًا في كل ما أتى رسول الله ﷺ ونهى عنه، وأمر الفيء داخل في عمومه. وعن ابن مسعود رضي الله عنه: أنه لقي رجلاً محرماً وعليه ثيابه فقال له: انزع عنك هذا. فقال الرجل: اقرأ عليّ في هذا آية من كتاب الله، قال: نعم، فقرأها عليه. ١٥

٨- ﴿لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ﴾

[١٣٥٠] {لِلْفُقَرَاءِ} بدل من قوله {لِلَّذِي الْقُرْبَى} والمعطوف عليه. والذي منع الإبدال من {لِللَّهِ وَلِلرَّسُولِ} والمعطوف عليهما -وإن كان المعنى لرسول الله ﷺ-

وينصرون الله ورسوله (Allah ve Resulü'ne yardım ederler) ifadesinde Allah Teâlâ'nın, Resulü'nü *fakir* [muhacir]lerden hariç kılması ve Resûlullah'ın konumunu *fakir* diye isimlendirilmenin üstünde tutmasıdır; ayrıca, lâfzın zahirine göre bedel kılmanın, Yüce Allah'a tazim hususunda gerekli olan

5 [edeb]e aykırı davranma sayılmasıdır.

[1351] İşte imanları ve cihatları hususunda “dürüst olanlar da bunlardır.”

9. Bu diyara onlardan önce yerleşip imanı gönüllerine yerleştirmiş olanlar; kendilerine hicret edenleri severler; onlara verilenlerden ötürü içlerinde bir kıskançlık hissetmezler; kendilerinin ihtiyacı olsa bile, onları kendilerine tercih ederler. Zaten kim nefsinin bencilliğinden korunabilmişse, bunlardır işte felâha erecekler.

10

[1352] “Bu diyara onlardan önce yerleşip...” cümlesi, (önceki âyette yer alan) “Muhacirler”e atfedilmiş olup Ensâr'ı ifade etmektedir. **Şayet** “İmanın yurda atfedilip de [doğrudan] *tebeveu'd-dâr*¹ (imanı yurt edinenler) buyrulmamasının anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** Anlam “Bu diyarı yurt edinenler ve halis bir şekilde iman edenler” şeklinde olup şairin şu sözü gibidir:¹

15

Yemledim deveyi samanla ve soğuk suyla

Yahut iman imkânını elde edip, iman üzere dosdoğru yaşadıkları için, imanını kendilerine bir yerleşke ve vatan tutmuşlardır; tıpkı Medine'yi yurt edindikleri gibi. Yahut Allah Teâlâ bununla “hicret yurdu” ve “iman yurdu” demeyi murad etmiştir; bu durumda, الدار'ın Lâm-ı tarifini *muzâfun ileyh* [hicret] yerine koymuş; *dârâ'l-îmânî* tamlamasından da muzâfî [*dâr*] hazfedip, yerine *muzâfun ileyhi* koymuş olacaktır. Yahut Medine'yi, hicret yurdu ve imanının açığa çıkmasının mekânı olması sebebiyle bizzat “iman” diye isimlendirmiştir.

25

[1353] “Onlardan” yani Muhacirlerden “önce” Çünkü Ensâr, hicret ve iman yurduna Muhacirlerden önce yerleşmişlerdi. İfadenin, “Onların hicret etmesinden önce” anlamına geldiği de söylenmiştir.

[1354] “Onlara” yani Muhacirlere “verilen” *fey'* ve diğer şeylerden ötürü içlerinde bir “kıskançlık;” yani ihtiyaç duyulan şeylere dair herhangi bir talep “hissetmez” bilmezler. İhtiyaç duyulan şeye *hâcet* denir. Meselâ *huz minhu hâceteke* (Bundan ihtiyacın olduğu kadar al.) ve *a'tāhu min mâlihî hâcetehû* (Ona, malından ihtiyacı olan şeyi verdi.) şeklinde ifadeler kullanılır; yani Ensâr'ın nefisleri Muhacirlere verilenlerin ardına düşmemiş ve bunlarla ilgili ihtiyaç duyulan hiçbir şeye tamah etmemiştir.

35

1 Yani saman yedirip, soğuk su içirdim... Bu durumda, iki fiilden biri diğerine tağlib edilmiş olmaktadır. / ed.

أن الله عزّ وجلّ أخرج رسوله من الفقراء في قوله { وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ }، وأنه يترفع برسول الله عن التسمية بالفقير، وأن الإبدال على ظاهر اللفظ من خلاف الواجب في تعظيم الله عزّ وجلّ.

[١٣٥١] {أَوْلَيْكَ هُمُ الصَّادِقُونَ} في إيمانهم وجهادهم.

٥ - ﴿وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحْجَبُونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شَحْحَ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾

[١٣٥٢] {وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا} معطوف على {الْمُهَاجِرِينَ}، وهم الأنصار. فإن قلت: ما معنى عطف الإيمان على الدار، ولا يقال: تبوّؤا الإيمان؟ قلت: معناه تبوّؤا الدار وأخلصوا الإيمان، كقوله:

عَلَفْتُهَا تَبْنَا وَمَاءً بَارِدًا ❁

أو وجعلوا الإيمان مستقرًا ومتوطنًا لهم، لتمكنهم منه واستقامتهم عليه، كما جعلوا المدينة كذلك. أو أراد دار الهجرة ودار الإيمان، فأقام لام التعريف في {الدار} مقام المضاف إليه، وحذف المضاف من دار الإيمان ووضع المضاف إليه مقامه. أو سمي المدينة لأنها دار الهجرة ومكان ظهور الإيمان بالإيمان.

[١٣٥٣] {مِنْ قَبْلِهِمْ} من قبل المهاجرين؛ لأنهم سبقوهم في تبوّؤ دار الهجرة والإيمان. وقيل: من قبل هجرتهم.

[١٣٥٤] {وَلَا يَجِدُونَ} ولا يعلمون في أنفسهم {حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا} أي طلب محتاج إليه مما أوتي المهاجرون من الفيء وغيره. والمحتاج إليه يسمى حاجة؛ يقال: خذ منه حاجتك، وأعطاه من ماله حاجته. يعني أنّ نفوسهم لم تتبع ما أعطوا ولم تطمح إلى شيء منه يحتاج إليه.

[1355] “Kendilerinin ihtiyacı” yani fakirlik ve zaafî “olsa bile.” حُصَاة'nın aslı *hasâsu'l-beyt* tabiridir ki “evin delikleri/gedikleri” demektir; cümle hâl konumundadır; yani *mukadderaten hasâsatuhum* (ihtiyaçları farz olursa bile...)

[1356] Peygamber (s.a.) Nadîroğullarının mallarını Muhacirlere taksim etmiş ve muhtaç durumda olan üç Ensârî - yani Ebû Dücâne Simâk b. Hareşe (v. 12/633), Sehl b. Huneyf (v. 38/659) ve Hâris b. Simme (v. 4/625)- dışında Ensâr'a bir şey vermemişti. Hazret-i Peygamber'in Ensâr'a: “İsterse-
niz mallarınızdan ve yurtlarınızdan Muhacirlere pay verir ve bu ganimette onlara ortak olursunuz; isterseniz de yurtlarınız ve mallarınız sizin olsun ve
10 bu ganimetten size herhangi bir pay verilmesin” buyurması üzerine, Ensâr: “Yo!.. Biz hem mallarımızdan ve yurtlarımızdan onlara pay veririz hem de ganimette onları [kendimize] tercih eder, bu hususta onlara ortak olmayız.” demişlerdi. Âyet bunun üzerine inmiştir.

[1357] Zamme ve kesre ile *şubh* ve *şihb* tabirleri - ki her ikisiyle de kıraat edilmiştir- aslen nekeslik ve kişinin vermemeye eğilimli haris ve dar gönüllü olmasıdır. Nitekim şair şöyle demiştir:

İç dünyasındaki cimri bir nefisle uğraşır durur;
iyilik yapmaya karar verdiğinde; “Acele etme!” diyen...

Şubhun nefse muzâf kılınması, cimriliğin nefsin içine işlemiş olmasındandır; *buhl* (denen cimrilik) ise, bizzat vermemektir. “Nefisler *şubha* (kıskançlık ve bencillğe) yatkındır.” [Nisâ 4/128] buyrulması da bu kabildendir.

[1358] “Zaten, kim nefsinin bencilliğinden korunabilmişse,” kim nefsin, kendisine dayattığı şeylere galebe çalıp üstesinden gelir ve Allah'ın inayet ve tevfiği sayesinde onun tutkularına aykırı davranırsa, “bunlardır işte”
25 amaçladıklarını elde edecek ve “felâha erecekler.”

[1359] İfade [tef'ilden] *ve men yuvakka* şeklinde de okunmuştur.

10. Onlardan sonra gelenlere de [verilecektir fey'], “Ya Rabbi! Bizi ve bizden önce iman eden kardeşlerimizi bağışla; iman edenlere karşı gönüllerimizde kötü bir düşünce bırakma. Ya Rabbi! Sen gerçekten şefkatlisin, merhametlisin (Raûf, Rahîm)” diyen...

[1360] “Onlardan sonra gelenlere de” ifadesi, “muhacirler”e atfedilmiş olup bunlar daha sonra hicret edenlerdir. Bunların, en güzel biçimde (As-hab'a) uyanlar (yani Tâbi'ün) olduğu da söylenmiştir.

[1361] غَلَّ kelimesi *ğimir^{an}* şeklinde de okunmuş olup her ikisi de “kin”
35 anlamındadır.

[١٣٥٥] {وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ} أي خلة، وأصلها: خصاص البيت، وهي فروجه؛ والعجلة في موضع الحال، أي مفروضة خصاصتهم.

[١٣٥٦] وكان رسول الله ﷺ قسم أموال بني النضير على المهاجرين ولم يعط الأنصار - إلا ثلاثة نفر محتاجين؛ أبا دجاجة سماك بن خرشة، وسهل بن حنيف، والحرث بن الصمة - وقال لهم: إن شئتم قسمتم للمهاجرين من أموالكم ودياركم وشاركتموهم في هذه الغنيمة، وإن شئتم كانت لكم دياركم وأموالكم ولم يقسم لكم شيء من الغنيمة. فقالت الأنصار: بل، نقسم لهم من أموالنا وديارنا ونؤثرهم بالغنيمة ولا نشاركهم فيها، فنزلت.

[١٣٥٧] {الشح} - بالضم والكسر؛ وقد قرئ بهما - اللؤم، وأن تكون نفس الرجل كزة حريصة على المنع، كما قال:

يُمَارِسُ نَفْسًا بَيْنَ جَنْبَيْهِ كَزَّةً * إِذَا هَمَّ بِالْمَعْرُوفِ قَالَتْ لَهُ مَهْلًا

وقد أضيف إلى النفس؛ لأنه غريزة فيها؛ وأما البخل فهو المنع نفسه. ومنه قوله تعالى {وَأُخْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ} [النساء: ١٢٨].

[١٣٥٨] {وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ} ومن غلب ما أمرته به منه وخالف هواها بمعونة الله وتوفيقه {فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ} الظافرون بما أرادوا.

[١٣٥٩] وقرئ «ومن يوق».

١٠ - {وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ}

[١٣٦٠] {وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ} عطف أيضًا على {الْمُهَاجِرِينَ} وهم الذين هاجروا من بعد. وقيل: التابعون بإحسان.

[١٣٦١] {غِلًّا} وقرئ «غمرا»، وهما الحقد.

11. Görmedin mi o münafıklık edenleri?! Ehl-i Kitap'tan nankörce inkâr eden kardeşlerine; “Yemin ederiz ki siz buradan çıkarılacak olursanız, biz de sizinle beraber çıkıp gideriz! Sizin hakkınızda (verilecek emir hususunda) asla hiç kimseye itaat etmeyiz; sizinle savaşılabacak olursa, size mutlaka yardım ederiz!” diyorlardı... Oysa Allah şahit ki kesinlikle yalancıdırlar!

[1362] “Kardeşlerine” yani [i] aralarında küfür kardeşliği bulunanlara. [ii] Ayrıca, aralarında siyasî bir velâyet ve kardeşlik bağı bulunuyordu ve belli etmeseler de müminlere karşı onlarla birlik hâlindeydiler¹.

10 [1363] “Hakkınızda” yani sizinle savaşmaya icbar edilsek de “asla” Peygamber ve Müslümanlardan “hiç kimseye itaat etmeyiz!” Veya yalnız ve yardımsız bırakılmanız ve size yardım etme taahhüdümüze uymama hususunda (hiç kimseye itaat etmeyiz!) “(Oysa Allah şahit ki) kesinlikle” Yahudilere verdikleri sözlerde “yalancıdırlar!”

15 [1364] Burada peygamberliğin hak olduğuna dair bir delil vardır; çünkü gaybtan haber vermektedir.

12. Çıkarılacak olsalar, asla onlarla beraber çıkıp gitmezlerdi; onlarla savaşılrsa asla yardım etmezlerdi... Yardım etmeye kalksalar da arkalarını dönüp kaçarlar, sonra kendilerine de yardım edilmezdi!..

20 [1365] **Şayet** “Bunların onlara yardım etmeyeceğini haber verdikten sonra nasıl ‘Onlara yardım etmeye kalksalar da...’ denmiş oluyor?” **dersen şöyle derim:** Bu, “*Farazâ* onlara yardım ederlerse... Böyle bir şey var sayılırsa...” anlamındadır. Tıpkı “(*Resulüm! Farazâ Allah’a ortak koşarsan, amellerin kesinlikle boşa gider ve gerçekten hüsrâna uğrayanlardan olursun!*)”

25 [Zümer 39/65] âyetindeki gibi. Yine Allah’ın olacak olanı bildiği gibi, olmayanın da -olması hâlinde- nasıl olacağını bilmesi gibi. Mâna şu şekildedir: Münafıklar Yahudilere yardım ederlerse, mutlaka hezimete uğrayacaklar ve bundan sonra yardım göremeyeceklerdir; yani Allah onları helâk edecek ve -inkârları ortaya çıktığı için- ikiyüzlülükleri artık onlara fayda vermeyecektir. Yahut Yahudiler mutlaka hezimete uğrayacaklar; sonra da münafıkların yardımı onlara fayda vermeyecektir.

13. (Ey müminler!) Bunların kalbine korku salan, Allah’tan çok, sizlersiniz... ki bu, (asıl O’ndan korkmak gerektiğini) anlamayan bir kavim oldukları içindir.

1 Nadiroğulları, Bu’âs harbinde Hazrec’e karşı Evs’i destekleyerek zafere ulaşmalarında etkili olmuşlardı. Yine, Uhud savaşına hazırlık bağlamında 200 adamıyla Medine’ye gelen Ebu Süfyan’a Peygamber (s.a.) hakkında hayati bir istihbarat paylaşımında bulunmuşlardı. Peygamber ile ‘ortak bir vatan’da yaşıyor, ama düşmana bilgi sızdırıyorlardı! (DİA’dan) / ed.

١١- ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَئِن أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِن قُوتِلْتُمْ لَنَنصُرَنَّكُمْ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ﴾

[١٣٦٢] {لِإِخْوَانِهِمُ} الذين بينهم وبينهم أخوة الكفر، ولأنهم كانوا يوالونهم ويواخونهم، وكانوا معهم على المؤمنين في السر.

[١٣٦٣] {وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ} في قتالكم {أَحَدًا} من رسول الله والمسلمين إن حملنا عليه. أو في خذلانكم وإخلاف ما وعدناكم من النصرة. {لِكَاذِبُونَ} أي في مواعيدهم لليهود.

[١٣٦٤] وفيه دليل على صحة النبوة، لأنه إخبار بالغيوب.

١٠- ١٢- ﴿لَئِن أُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَلَئِن قُوتِلُوا لَا يَنْصُرُونَهُمْ وَلَئِن نَصَرُوهُمْ لَيُولُنَّ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنصُرُونَ﴾

[١٣٦٥] فإن قلت: كيف قيل {وَلَئِن نَصَرُوهُمْ} بعد الإخبار بأنهم لا ينصرونهم؟ قلت: معناه ولئن نصروهم على الفرض والتقدير، كقوله تعالى {لَئِن أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ} {الزمر: ٦٥}، وكما يعلم ما يكون، فهو يعلم ما لا يكون لو كان كيف يكون. والمعنى: ولئن نصر المنافقون اليهود لينهزم المنافقون ثم لا ينصرون بعد ذلك، أي يهلكهم الله تعالى ولا ينفعهم نفاقهم لظهور كفرهم. أو لينهزم اليهود ثم لا ينفعهم نصرة المنافقين.

١٣- ﴿لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ﴾

[1366] رهبة meçhul sîgalı *ruhibe* (korkutuldu) fiilinin mastarı olup sanki *eşeddu merhûbiyyet^{en}* (kendisinden en çok korkulan) denmiş gibidir. “Bunların kalbine” buyurması onların münafıklığına delâlet etmektedir; yani onlar size görünürde Allah’tan korkmayı sergiliyorlarsa da, sizler onlara iç dünyalarında Allah’tan daha heybetli görünmektesiniz!

[1367] **Şayet** “Allah’tan korkuyorlar mı ki, Müslümanlardan ‘daha çok’ korkuyor olsunlar?” **dersen şöyle derim:** Bunun anlamı şudur: Onların gizlice sizden korkmaları size açıktan sergilemekte oldukları Allah korkularından daha baskındır; zira onlar Müslümanlara (güya) Allah’tan çok korktuklarını sergiliyorlardı. Şu da caizdir: “Yahudiler iç dünyalarında Allah’tan korktuklarından çok sizden korkmaktadırlar; zira onlar güçlü, cesur bir kavim oldukları için, içlerindeki korkuyu gizli tutarak Müslümanlara şecaat taslıyorlardı.

[1368] “Anlamıyor” yani Allah’ı ve azametini bilmiyorlar ki O’ndan hakkıyla korkabilinler!

14. Toplu hâlde sizinle vuruşamazlar; iyi korunan şehirlerde ya da surların ardında olursa başka... Kendi aralarındaki sertlikleri daha fazladır. Bunları yekvücut zannedersin, ama kalpleri darmadağındır. Bu da akletmeyen bir topluluk oldukları içindir.

[1369] “Toplu hâlde” yani birlik ve dayanışma içinde “sizinle vuruşamazlar”; savaşacak gücü bulamazlar; yani Yahudi ve münafıklar... Kalplerine Allah’ın korku bırakması ve ilahî destek ve yardımın sizlerle beraber olması sebebiyle hendeklerle ve kapılarla “korunaklı kılınmış şehirlerde ya da” sizinle açık alanda karşılıklı vuruşmaları söz konusu olmaksızın “surların ardında olursa başka...” [جُدْرٍ kelimesi] cezimli olarak *cudrⁱⁿ*; yine *cidârⁱⁿ*, *cedrⁱⁿ* ve *cederⁱⁿ* şeklinde okunmuş olup son ikisi de “duvar” demektir.

[1370] “Kendi aralarındaki sertlikleri daha fazladır” yani muttasıf oldukları sertlik ancak kendi aralarında savaşmışları vakit söz konusudur; ama sizinle savaşacak olsalar, bu sertlik ve şiddetlerinden eser kalmaz; çünkü Allah ve Resulü ile savaşılması hâlinde şecaat sahipleri korkak, izzetliler zelil olur.

[1371] “Bunları” dostluk ve beraberlik içinde “yekvücut zannedersin, ama kalpleri” dostluk barındırmayacak şekilde bölük pörçük, “darmadağındır”; aralarındaki kin ve düşmanlık sebebiyle gerçek mânada yardımlaşıp, kuvvet oluşturamaz ve *aynı yaydan ok atamaz* (ittifak oluşturamaz)lar. Âyet, müminleri cesaretlendirerek, onlarla savaşmak üzere kalplerine şecaat aşılacaktır.

[١٣٦٦] {رَهْبَةٌ} مصدر رهب المبني للمفعول، كأنه قيل: أشد مرهوبة. وقوله {فِي صُدُورِهِمْ} دلالة على نفاقهم، يعني أنهم يظهرون لكم في العلانية خوف الله وأنتم أهيب في صدورهم من الله.

[١٣٦٧] فإن قلت: كأنهم كانوا يرهبون من الله حتى تكون رهبتهم منهم أشد؟ قلت: معناه أن رهبتهم في السر منكم أشد من رهبتهم من الله التي يظهرونها لكم - وكانو يظهرون لهم رهبة شديدة من الله-. ويجوز أن يريد أن اليهود يخافونكم في صدورهم أشد من خوفهم من الله؛ لأنهم كانوا قوماً أولى بأس ونجدة، فكانوا يتشجعون لهم مع إضمار الخيفة في صدورهم.

[١٣٦٨] {لَا يَفْقَهُونَ} لا يعلمون الله وعظمته حتى يخشوه حق خشيته.

١٠ -١٤- ﴿لَا يَقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا فِي قُرَى مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ بِأَسْهُمٍ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ﴾

[١٣٦٩] {لَا يَقَاتِلُونَكُمْ} لا يقدرّون على مقاتلتكم {جَمِيعًا} مجتمعين متساندين، يعني اليهود والمنافقين {إِلَّا} كائنين {فِي قُرَى مُحَصَّنَةٍ} بالخنادق والدروب {أَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ} دون أن يصحروا لكم وبارزوكم، لقذف الله الرعب في قلوبهم، وأن تأييد الله تعالى ونصرته معكم. وقرئ «جُدُر»، بالتخفيف؛ و«جِدَار»، و«جُدْر»، و«جَدْر»، وهما الجدار. ١٥

[١٣٧٠] {بِأَسْهُمٍ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ} يعني أن البأس الشديد الذي يوصفون به إنما هو بينهم إذا اقتتلوا؛ ولو قاتلوكم لم يبق لهم ذلك البأس والشدة؛ لأن الشجاع يجين والعزيز يذل عند محاربة الله ورسوله.

[١٣٧١] {تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا} مجتمعين ذوي ألفة واتحاد {وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى} متفرقة ٢٠ لا ألفة بينها؛ يعني أن بينهم إحنا وعداوات، فلا يتعاضدون حق التعاضد، ولا يرمون عن قوس واحدة. وهذا تجسير للمؤمنين وتشجيع لقلوبهم على قتالهم.

[1372] Kalp dağınıklığının, gücü zayıflatan ve ruhun aleyhine işleyen bir şey olduğunu “akletmeyen bir topluluk...”

15. Tıpkı kendilerinden önce, daha yakında yaptıklarının cezasını çekenler misali... Ki canlarını yakacak bir azapları daha var!

5 [1373] Yani durumları, yakın bir zamanda “yaptıklarının cezasını” yani inkârlarının ve Peygamber’e düşmanlıklarının *vebâl*ni tadan Bedir maktul-
lerinin durumu gibidir. **Şayet** “قَرِيْبًا” kelimesi ne ile mansûb kılındı? **dersen**
şöyle derim: *Mesel* (durum) kelimesiyle. Açılımı ise, *ke-vucûdi meseli ehli*
Bedrⁱⁿ karib^{en} (Bedir maktüllerinin daha yakında vücut bulan durumu gibi)
10 şeklindedir. Bu (*vebâl*), Arapların *kele’un vebîlun vahî^len* (ağır; yaramaz ot)
sözünden alınmış olup “akıbeti kötü” demektir; yani dünyada öldürülme
azabını tattılar; âhirette “canlarını yakacak bir” ateş “azapları daha var!”

16. Tıpkı, insanoğluna; “İnkâr et” deyip de -nankörce- inkâr edince; “Ben senden uzağım; çünkü Âlemlerin Rabbi Allah’tan korkuyorum!”
15 **diyen şeytan misâli...**

17. Sonuçta, her ikisinin âkıbeti de temelli ateşte yanmak olmuştur. Budur işte, zalimlerin alacağı karşılık!..

[1374] Yardım vaadinde bulunarak Yahudileri savaşa teşvik etme, sonra
da verdiği sözde durmayarak onları yüzüstü bırakma hususunda münafık-
20 ların durumu, insanı azdırmaya çalışıp son kertede ondan uzaklaşan “Şey-
tan’ın durumu gibidir.” Burada maksat, Şeytanın Bedir günü: “Bugün in-
sanlardan sizi yenecek yoktur; sizin yardımcınız benim!” diyerek Kureyşlileri
azdırmaya çalışması; iki ordu karşılaşıncı da “Ben sizden berîyim; sizin gör-
mediklerinizi görüyorum... Ben Allah’tan korkarım!” [Enfâl 8/48] demesidir.

25 [1375] İbn Mes’ûd, اَنَّ’nin haberi; فى النار ise *zarf-ı lağv* (sözde zarf) ol-
mak üzere *hâlidâni fi-hâ* şeklinde okumuştur. Meşhur kıraatte ise zarf (فى
النار) müstakar, خالدَيْن فيها ise hâldir.¹

[1376] اَنَا بَرِيءٌ ve merfû‘ olarak *âkıbetuhumâ* şeklinde de okunmuştur.

18. Ey iman edenler! Allah’tan sakının da, herkes; yarın için önden
30 **ne gönderdiğine baksın. Evet, Allah’tan sakının; yaptıklarınızdan Allah**
gerçekten haberdardır!

1 (i) “Sonuçta, her ikisinin âkıbeti de ateşte kalıcı olmalarıdır.” (ii) “Sonuçta, her ikisinin âkıbeti de kalıcı olarak ateşte olmalarıdır.” / ed.

[١٣٧٢] {قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ} أن تشتت القلوب مما يوهن قواهم ويعين على أرواحهم.

١٥- ﴿كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِيبًا ذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾

[١٣٧٣] {كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ} أي مثلهم كمثل أهل بدر في زمان قريب. فإن قلت: بم انتصب {قَرِيبًا}؟ قلت: بمثل، على: كوجود مثل أهل بدر قريبًا. {ذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ} سوء عاقبة كفرهم وعداوتهم لرسول الله ﷺ، من قولهم: كلاً وبيل وخيم، سيء العاقبة، يعني ذاقوا عذاب القتل في الدنيا، {وَلَهُمْ} في الآخرة عذاب النار.

١٦- ﴿كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ﴾

١٧- ﴿فَكَانَ عَاقِبَتُهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ﴾

[١٣٧٤] مثل المنافقين في إغرائهم اليهود على القتال ووعدهم إياهم النصر، ثم متاركتهم لهم وإخلافهم {كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ} إذا استغوى الإنسان بكيده ثم تبرأ منه في العاقبة. والمراد استغواؤه قريشاً يوم بدر؛ وقوله لهم: {لَا غَالِبَ لَكُمْ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَكُمْ... إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ} [الأنفال: ٤٨].

[١٣٧٥] وقرأ ابن مسعود «خالدان فيها»، على أنه خبر أن، و{فِي النَّارِ} لغو، وعلى القراءة المشهورة الظرف مستقر، و{خَالِدِينَ فِيهَا} حال.

[١٣٧٦] وقرئ «أنا بريء»، و«عاقبتهما»، بالرفع.

١٨- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ﴾

[1377] *Takvâ* konusundaki emrin tekrarı mânâyı pekiştirmek içindir. Yahut (ilk) “Allah’tan sakının!” emri, amel türü olan şeyle birlik oluşturması sebebiyle yapılması gerekli olan ibadetler; “Evet; Allah’tan sakının!” emri ise, tehdit ortamında cereyan etmiş olan şeyle birlik oluşturması sebebiyle,
5 günahların terkine dairdir.

[1378] “Yarın” kıyamet günüdür. Allah Teâlâ’nın onu, senin şu içinde bulunduğun günü izleyecek olan gün ile (*yarın* diye) isimlendirmesi onu yakına getirmek içindir. Hasan-ı Basrî’nin; “Allah o günü devamlı yakına getirmiş ve nihayet yarınmış gibi kılmıştır.” dediği rivâyet edilir. Tıpkı “...
10 sanki *dûn* orada hiçbir şey yokmuş gibi...” [Yûnus 10/24] âyetindeki gibi ki, geçmiş zamanı yakına getirmeyi murad etmektedir. Dünya ve âhiretin “bugün” ve “yarın” olmak üzere iki gündüzmüş gibi olmaları hasebiyle, âhiretin “yarın” diye ifade edilmiş olduğu da söylenmiştir.

[1379] **Şayet** “غَدٌ وَ نَفْسٌ (yarın) kelimelerinin nekire kılınmasının anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** نَفْسٌ kelimesinin nekire kılınışı, âhîret için hazırlık yaptıkları şeylere dikkat eden nefisleri müstakil kılmak içindir. Buna göre âdetâ “(Ferden ferda) her bir nefis buna dikkat etsin!” buyrulmuş olmaktadır. غَدٌ kelimesinin nekire kılınışına gelince; bu da onun azameti ve durumunun belirsizliği sebebiyledir. Böylece âdetâ “Azameti sebebiyle künhü bilinemeyen bir yarın
20 için...” denmiş olmaktadır. Malik b. Dinar’dan (v. 131/748?) nakledildiğine göre; cennetin kapısında: “Kendi yaptıklarımızı bulduk! Daha evvel (buraya) gönderdiklerimizi kazandık. Geride bıraktıklarımızı ise kaybettik” şeklinde yazılmış.

19. Ey iman edenler! Allah’ı unuttukları için, Allah’ın da birbirlerini unutturduğu kimseler gibi olmayın!.. Bunlardır işte fâsıklar...

[1380] “Allah’ı” yani O’nun hakkını “unuttukları için” Allah da, onları yüz üstü bırakarak, bizzat kendi haklarını unutacak hâle getirmiştir; öyle ki, artık O’nun katında kendilerine fayda verecek şeyleri yapamazlar. Yahut kıyamet günü onlara kendilerini bile unutturacak türden dehşetâmez şeyler gösterecektir.¹ Tıpkı “... [*yaşadıkları dehşetten dolayı*] *bakışları kendilerine dön-*
30 *meyecek şekilde sabit...*” [İbrâhîm 14/43] âyetindeki gibi.

20. Cehennemdekilerle cennettekiler bir olmaz! Kazananlar, cennettekilerdir.

1 Burada, Allah Resulü’nün güçlü ordusu karşısında Yahudi Nadir oğulları ile onları Peygamber’e karşı kışkırtan Münafıkların İslâm ordusunu görünce, “birbirlerini unuttukları; yani herkesin kendi derdine düşüğü” anlatılmaktadır. Bu vb. âyetlerdeki انفس ifadeleri “kendileri”nden ziyade, “birbirleri” anlamındadır. Nûr 24/61’de geçen اَنْفُسِكُمْ عَلَىٰ اَنْفُسِكُمْ (Birbirinize selâm verin.) ifadesinde bu anlam açıktır; çünkü kişi kendi kendine selâm vermez; yanlarına geldiği ev halkına verir... Böylece, ilgili kişi ve topluluklar -meselâ bu âyette, Nadir oğulları ile Münafıklar- “aynı kişi” imiş gibi değerlendirilmekte; ama müminlerden yana hissettikleri dehşet yüzünden parçalandıkları ifade edilmektedir. / ed.

[١٣٧٧] كرر الأمر بالتقوى تأكيداً؛ واتقوا الله في أداء الواجبات، لأنه قرن بما هو عمل، واتقوا الله في ترك المعاصي، لأنه قرن بما يجري مجرى الوعيد.

[١٣٧٨] والغد يوم القيامة، سماه باليوم الذي يلي يومك تقريباً له. وعن الحسن: لم يزل يقربه حتى جعله كالغد. ونحوه قوله تعالى {كَأَنَّ لَمْ تَعْنِ بِالْأَمْسِ} [يونس: ٢٤]، يريد تقريب الزمان الماضي. وقيل: عبر عن الآخرة بالغد كأن الدنيا والآخرة نهاران؛ يوم وغد.

[١٣٧٩] فإن قلت: ما معنى تنكير النفس والغد؟ قلت: أما تنكير النفس فاستقلال للأنفس النواظر فيما قدمن للآخرة، كأنه قال فلتنظر نفس واحدة في ذلك. وأما تنكير الغد فلتعظيمه وإبهام أمره، كأنه قيل: لغد لا يعرف كنهه لعظمته. وعن مالك بن دينار: مكتوب على باب الجنة: وجدنا ما عملنا، ربحنا ما قدمنا، خسرنا ما خلفنا.

١٩- ﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾

[١٣٨٠] {نَسُوا اللَّهَ} نسوا حقه، فجعلهم ناسين حق أنفسهم بالخذلان، حتى لم يسعوا لها بما ينفعهم عنده. أو فأراهم يوم القيامة من الأهوال ما نسوا فيه أنفسهم. ١٥ كقوله تعالى {لَا يَزِيدُ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ} [إبراهيم: ٤٣].

٢٠- ﴿لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ

الْفَائِزُونَ﴾

[1381] Bu; aşırı gafletleri, akıbetlerini düşünmemeleri, o çarçabuk geçen dünyayı tercihe can atmaları ve arzularına tâbi olmaları sebebiyle, sanki ‘cennet ile cehennem’in farkını, ‘cennetlik ile cehennemlik’ arasındaki muazzam ayrımı -kurtuluşun cennetliklere ait olduğunu- bilmiyorlarmış gibi insanlara yapılmış bir uyarı ve bildiridir. Dolayısıyla, bunun onlara öğretilmesi ve bu konuda uyarılmaları gerekmektedir. Tıpkı babasına karşı serkeşlik eden birini; “O senin baban!” diyerek babasını tanımayan biri konumuna koyman ve böylece onu iyilik ve şefkat gerektiren babalık hakkına karşı uyarman gibi.

[1382] Şâfi‘î’nin öğrencileri bu âyeti, (kısasta) Müslümanın kâfire karşı öldürülemeyeceğine ve kâfirin Müslümanın malına zorla sahip olamayacağına delil getirmişlerdir.

21. Biz bu Kur’ân’ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, Allah korkusundan kesinlikle ezilip parçalanmış olduğunu göürdün. -Biz insanlar için [bu tür] temsilî anlatımlara başvuruyoruz ki düşünsünler.-

[1383] Bu, tıpkı “Şüphesiz, Biz bu emaneti göklere, yere ve dağlara sunduk [da, onu eda etmemekten şiddetle kaçındılar...]” [Ahzâb 33/72] âyetinde geçtiği gibi, bir canlandırma (*tahyîl*) olup “Biz insanlar için bu tür temsilî anlatımlara başvuruyoruz ki...” ifadesi de bunu ortaya koymaktadır. Amaç, kalbinin katılığı, Kur’ân’ın tilâveti esnasında takınması gereken *huşû* ve Kur’ân’ın korutucu, caydırıcı âyetlerini pek düşünmemesine karşı insanı kınamaktır.

[1384] (*مُتَّصِدًا*) idğâm ile *mussaddi’an* şeklinde de okunmuştur.

[1385] “(Bu tür) temsilî anlatımlar” derken hem bu temsile hem de Kur’ân’daki başka temsillere işaret edilmektedir.

22. O; kendisinden başka tanrı olmayan ‘Allah’tır; gaybı da bilir âşikârı da... O’dur ‘rahmetin mutlak sahibi’, ‘bilfiil merhamet eden’ (Rahmân, Rahîm).

[1386] “Gaybı” mevcut olmayanı “da bilir” idrak kapsamındaki; *mevcut* demek olan; sanki kendisini gözlemlemekte olduğu “âşikârı da...” Bunun, kulların müşahedesinden uzak olan ve müşahedelerine açık olan şeyler olduğu da -yine- sır ve aleniyet veya dünya ve âhîret olduğu da söylenmiştir.

23. O; kendisinden başka tanrı olmayan ‘Allah’tır. Eksiksiz-kusursuz, esenlik ve barış kaynağı, güven ve huzur kaynağı, gözeten-koruyan, mutlak izzet sahibi, istediğini zorla yaptırabilen, eşsiz büyüklükte, mutlak hükümdar. Allah, koştukları ortaklardan münezzehdir.

[١٣٨١] هذا تنبيه للناس وإيدان لهم بأنهم لفرط غفلتهم وقلة فكرهم في العاقبة وتهالكهم على إيثار العاجلة واتباع الشهوات كأنهم لا يعرفون الفرق بين الجنة والنار والبون العظيم بين أصحابهما، وأن الفوز مع أصحاب الجنة؛ فمن حقهم أن يعلموا ذلك وينبهاوا عليه، كما تقول لمن يعقّ أباه: هو أبوك، تجعله بمنزلة من لا يعرفه، فتنبه بذلك على حق الأبوة الذي يقتضي البر والتعطف.

[١٣٨٢] وقد استدلت أصحاب الشافعي رضي الله عنه بهذه الآية على أن المسلم لا يقتل بالكافر، وأن الكفار لا يملكون أموال المسلمين بالقهر.

٢١- ﴿لَوْ أَنزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَىٰ جَبَلٍ لَّرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لِنُضْرِبَهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ﴾

١٠ [١٣٨٣] هذا تمثيل وتخيل، كما مرّ في قوله تعالى {إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ} {الأحزاب: ٧٢}؛ وقد دل عليه قوله {وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لِنُضْرِبَهَا لِلنَّاسِ}. والغرض توبيخ الإنسان على قسوة قلبه وقلة تخشعه عند تلاوة القرآن وتدبر قوارعه وزواجره.

[١٣٨٤] وقرئ «مُصَدِّعًا»، على الإدغام.

[١٣٨٥] {وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ} إشارة إلى هذا المثل وإلى أمثاله في مواضع من التنزيل.

٢٢- ﴿هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾

[١٣٨٦] {الغيب} {المعدوم} {والشهادة} الموجود المدرك كأنه يشاهده. وقيل: ما غاب عن العباد وما شاهده. وقيل: السر والعلانية. وقيل: الدنيا والآخرة.

٢٣- ﴿هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهِيمُنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾

[1387] القدوس zamme ve fetha ile (*kuddûs - kaddûs*) okunmuş olup “çirkin addedilen şeylerden son derece uzak” demektir; benzeri *sübbûh*tur. Meleklerin *tesbîhinde* de *subbûhun kuddûs^{un} Rabbu'l-melâiketi ve'r-Rûh* (Her tür noksanlık ve çirkinlikten münezzehtir, mukaddestir! Meleklerin de Rabbidir Rûh[u'l-kudûs]'ün de.) şeklinde yer alır.

[1388] *es-Selâm, selâmet* anlamında olup *dâru's-selâm* (Esenlik yurdu; Yunus 10/25) ve *selâmun 'aleykum* [En'âm 6/54] ifadeleri de bu kabildendir. Allah Teâlâ'ya *selâm* denmesi, noksanlıklardan berî olma yahut esenlik bahşetme hususunda mübalağalı bir betimlemeye konu olmasındandır. *el-Mu'min* emniyet bahşeden demektir. Mim'in fethası ile ve harf-i cer hazfedilmiş sayılarak, *el-mu'menu bih* (kendisine iman edilen) anlamında *el-mu'men^u* şeklinde de okunmuştur. Tıpkı Mûsâ'nın kavmi¹ hakkında ([Mûsâ] kavminden yetmiş kişi seçmişti...) [A'râf 7/155] âyetine bağlı olarak, “Yetmişler² sıfatıyla muttasıf seçkinler” demen gibi. *el-Muheymîn* her şeyi gözetleyen ve koruyan demektir. *el-Emn^u* kökünden alınmış olarak *mufey'it^{un}* vezninde olup -tek fark olarak Hemze Hâ'ya dönüşmüştür. *el-Cebbâr* yarattıklarını istediği şekilde *cebr* -yani *icbâr*- eden hâkim güç demektir. *el-Mütekebbir* son derece ulu ve azametli demektir; “kullarına zulmetmeye tenezzül etmeyecek derecede büyüklük sahibi” anlamına geldiği de söylenmiştir.

24. 'Allah'tır O... Yaratan, varlık veren, şekillendiren... (Hâlık, Bârî, Musavvir) O'na aittir en güzel isimler; göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nu tenzih ve takdis eder. O'dur 'mutlak izzet ve hikmet sahibi' (Azîz, Hakîm).

[1389] *el-Hâlık* vücuda getirdiği şeyi düzenleyen demektir. *el-Bârî'* yarattıklarının bazısını bazısından değişik şekillerle farklı ve özgün kılan demektir. *el-Musavvir* suret nakşeden demektir. Hâtıb b. Ebû Belte'a'nın (v. 30/650), Vav'ın fethası ve Râ'nın nasbiyle *el-Bâriu'l-musavver^a* şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir ki “şekil verilmiş olanı farklı biçimde yaratan” yani şekil verdiği şeyi farklı mahiyetlerle ayrıcalıklı ve özgün kılan, anlamındadır. İbn Mes'ûd (والارض) yerine *ve mâ fi'l-ard* şeklinde okumuştur.

[1390] Ebû Hureyre'nin (v. 58/678) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Dostum'a (s.a.) Allah'ın en büyük ismini (İsm-i Âzam'ı) sordum; 'Sana Haşir sûresinin sonunu tavsiye ederim. Onu çokça oku!' buyurdu. Ona bunu tekrar sordum; aynı cevabı verdi. Bir daha sordum; yine aynı cevabı verdi.”

[1391] Peygamber'den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Her kim Haşir sûresini okursa, Allah onun geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlar.”

1 Yani kavmi temsil eden eşraf hk. / ed.

2 *Kıtab-ı Mukaddes*'in meşhur Yunanca versiyonu olan *Septante* (Yetmişler) lâfzının referansı. / çev.

[١٣٨٧] {الْقُدُّوسُ} - بالضم والفتح؛ وقد قرئ بهما- البليغ في النزاهة عما يستقبح. ونظيره: السبوح، وفي تسبيح الملائكة: سبوح قدوس رب الملائكة والروح.

[١٣٨٨] و{السَّلَامُ} بمعنى السلامة، ومنه {دَارُ السَّلَامِ} [يونس: ٢٥] و{سَلَامٌ عَلَيْكُمْ} [الأنعام: ٥٤]. وصف به مبالغة في وصف كونه سليماً من النقائص، أو في

٥ إعطائه السلامة. و{المُؤْمِنُ} واهب الأمن. وقرئ بفتح الميم بمعنى المؤمن به على حذف الجار، كما تقول في قوم موسى من قوله تعالى {وَإِخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ} [الأعراف:

١٥٥] المختارون بلفظ صفة السبعين. و{المُهَيَّمِنُ} الرقيب على كل شيء، الحافظ له، فيعمل من الأمن؛ إلا أن همزته قلبت هاء. و{الْجَبَّارُ} القاهر الذي جبر خلقه على ما أراد، أي أجبره. و{الْمُتَكَبِّرُ} البليغ الكبرياء والعظمة. وقيل: المتكبر عن ظلم عباده.

١٠ ٢٤- ﴿هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾

[١٣٨٩] و{الْخَالِقُ} المقدر لما يوجد، و{الْبَارِئُ} المميز بعضه من بعض بالأشكال المختلفة. و{المُصَوِّرُ} الممثل. وعن حاطب بن أبي بلتعة أنه قرأ «الْبَارِئُ المصوِّرُ»، بفتح الواو ونصب الراء، أي الذي يبرأ المصوِّر، أي يميز ما يصوِّره بتفاوت الهيآت. وقرأ ابن مسعود: «وما في الأرض».

[١٣٩٠] عن أبي هريرة رضي الله عنه: سألت جيبى رضي الله عنه عن اسم الله الأعظم، فقال: "عليك بأخر الحشر، فأكثر قراءته." فأعدت عليه، فأعاد عليّ، فأعدت عليه، فأعاد عليّ.

[١٣٩١] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة الحشر غفر الله له ما تقدم من ذنبه وما تأخر.

MÜMTEHANE SÛRESİ

Medine’de nâzil olmuştur, 13 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah’ın adıyla...

1. Ey iman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız (olan
5 kimseler)i velî edinmeyin. Size gelen gerçeği nankörce inkâr etmiş
oldukları hâlde, siz bunlara muhabbetlerinizi iletiyorsunuz! Hem
Peygamberinizi hem de sizi, sırf Rabbiniz Allah’a iman ettiniz diye
yurdunuzdan çıkardıkları hâlde -Benim uğrumda cihad etmek ve Benim
rızamı kazanmak amacıyla çıkmışsanız tabî!- Siz bunlara hâlâ gizliden
10 gizliye sevgi gösteriyor (savaş plânlarını onlara sızdırıyor)sunuz! Oysa
Ben sizin gizli-açık bütün yaptıklarınızı çok iyi bilmekteyim! Hanginiz
böyle bir şey yapmışsa, düz yoldan sapmış demektir!

[1392] Rivâyete göre; Ebû Amr b. Sayfî b. Hâşim’in Sâre isimli azatlı
bir cariyesi, Medine’de Mekke’nin fethi için hazırlanmakta olan Peygamber’e
15 (s.a.) gelmişti. Hazret-i Peygamber ona: “Müslüman olarak mı geldin?” diye
sorunca, kadın: “Hayır!” demişti. Hazret-i Peygamber: “Peki, muhacir olarak
mı geldin?” deyince, kadın yine: “Hayır!” demişti. Bu sefer Hazret-i Peygam-
ber: “Öyleyse seni getiren nedir?” diye sorunca, kadın: “Sizler ehilsiniz; sahipl-
lersiniz; aşiretsiniz. Sahipler gittiler; yani Bedir günü öldürüldüler. Bu yüzden
20 şiddetli bir ihtiyaca duçar oldum!” demişti. Bunun üzerine, Abdulmuttalib
oğulları bu kadına yardım edilmesini teşvik etmişlerdi de insanlar bu kadını
giydirip, binit sahibi yapmış ve kendisine yol azığı sağlamışlardı. Hâtüb b.
Ebû Belta’a (v. 30/650) da bu kadına gelip, on dirhem vermiş, bir parça elbise
giydirmiş ve Mekkelilere bir mektup götürmesini istemişti. Mektupta şunlar
25 yazıyordu: “Hâtüb b. Ebû Belta’adan Mekke halkına: Biliniz ki, Peygamber’in
(s.a.) hedefindediniz; tedbirinizi alın!” Sâre yola çıkınca Cebrâil haber getirdi.
Peygamber (s.a.) derhal Ali, Ammâr, Ömer, Talha, Zübeyr, Mıkdâd ve Ebû
Mersed’i gönderdi. Bunlar atlıydılar. Kendilerine: “Hâh bahçesine varıncaya
dek gidin! Orada hevdeç içinde bir kadın olacak. Beraberinde Hâtüb’in Mek-
kelilere yazdığı bir mektup var. Mektubu kadından alın ve kendisini serbest
30 bırakın! Direnirse boynunu vurun!” buyurdu. Derken, kadına yetiştiler. Ka-
dın yemin billâh inkâr edince, geri dönmeye niyetlendiler. Ancak Hazret-i
Ali: “Vallahi, Allah Resulü yalan söylemez! Biz de yalan söylemiyoruz.” de-
yip kılıcını çekti ve “Ya mektubu çıkarırsın ya da kellen gider!” dedi. Kadın
35 derhal mektubu saç örgüsünden çıkarıp verdi. -Rivâyete göre Peygamber
(s.a.) Mekke fethedildiği gün, dört kişi hariç bütün insanlara aman tanıdı;

سورة الممتحنة

مدنية؛ وهي ١٣ آية.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ
وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ
إِنْ كُنْتُمْ حَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا
أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ﴾

[١٣٩٢] روي أن مولاة لأبي عمرو بن صيفي بن هاشم -يقال لها سارة- أتت

رسول الله ﷺ بالمدينة وهو يتجهز للفتح، فقال لها: أمسلمة جئت؟ قالت: لا.

١٠ قال: أفمهاجرة جئت؟ قالت: لا. قال: فما جاء بك؟ قالت: كنتم الأهل والموالي

والعشيرة، وقد ذهبت الموالي -تعني: قتلوا يوم بدر- فاحتجت حاجة شديدة

فحث عليها بني عبد المطلب فكسوها وحملوها وزودوها، فأتاها حاطب بن أبي

بلتعة وأعطاه عشرة دنائير وكساها بردًا، واستحملها كتابًا إلى أهل مكة نسخته:

”من حاطب بن أبي بلتعة إلى أهل مكة. اعلموا أنّ رسول الله صلى الله تعالى

١٥ عليه وسلم يريدكم، فخذوا حذرکم!“ فخرجت سارة ونزل جبريل بالخبر، فبعث

رسول الله ﷺ عليًا وعمارًا وعمر وطلحة والزبير والمقداد وأبا مرثد -وكانوا

فرسانًا-، وقال: ”انطلقوا حتى تأتوا روضة خاخ، فإن بها ظعينة معها كتاب من

حاطب إلى أهل مكة، فخذوه منها وخلوها؛ فإن أبت فاضربوا عنقها!“ فأدركوها

فجحدت وحلفت، فهموا بالرجوع فقال علي ﷺ: والله، ما كذبنا ولا كذب

٢٠ رسول الله، وسلّ سيفه، وقال: أخرجي الكتاب أو تضعي رأسك! فأخرجته من

عقاص شعرها. وروي أن رسول الله ﷺ آمن جميع الناس يوم الفتح إلا أربعة؛

bu kadın da bu dörtlüden biriydi.- Peygamber (s.a.) Hâtüb'ü huzuruna getirtip; “Seni bu işe sevk eden neydi?” diye sordu. “Ya Resûlallah! Müslüman olduğumdan beri küfre düşmemişimdir, seni tasdik ettiğimden beri seni aldatmamışım, onlardan ayrıldığımdan beri de onlara sevgi beslememişimdir! Fakat ben Kureyş'in, bağrına bastığı dışarıdan biriyim. -İçlerinde bir yabancıyım!’ şeklinde de rivâyet edilmiştir.- Ben hiçbir zaman onlardan olmadım. Senin beraberindeki Muhacirlerden benden başka her birinin Mekkede, ailelerini ve mallarını koruyacak yakınları var. Dolayısıyla, ailem adına endişelenip bu yüzden Mekkeliler nezdinde bir tutamağım olsun istedim. Aslında ben, mektubun onların hiçbir işine yaramayacağını; Allah'ın onların tepesine azabını indireceğini biliyordum!” diye cevap vermiş; Peygamber de onu tasdik edip, özrünü kabul etmişti. Hazret-i Ömer: “Ya Resûlallah! Bırak, şu münafığın boynunu vurayım!” demiş ise de Peygamber: “Nereden bileceksin yâ Ömer; belki de Allah, Bedir gazilerinin durumuna muttali olmuş ve onlara: ‘Siz istediğinizi yapın!; çünkü sizi bağışladım!’ buyurmuştur!” deyince, Ömer'in gözleri yaşla dolmuş ve; “Allah ve Resulü daha iyi bilir!” demişti.

[1393] اتَّخَذَ (yani تتخذوا) kendisine iki mef'ûl almıştır ki, bunlar عدوِّي ve أوليائي kelimeleridir. *Aduvv* lâfzı ‘adâ (aştı/geçti) fiilinin *fe'ûl^{mn}* kalıbıdır. Tıpkı ‘afâ (affetti) fiilinden gelen ‘afuv^{mn} (affedici) kelimesi gibi. Ayrıca mastar vezninde olması sebebiyle, tekil için kullanıldığı gibi çoğul için de kullanılır.

[1394] **Şayet** “تلقون fiili nereye bağlıdır?” **dersen şöyle derim:** Zamirinden hâl vâki olmak üzere لا تتخذوا'ya, sıfatı olmak üzere de أوليائي'ya bağlı olabileceği gibi yeni bir cümle de olabilir. **Şayet** “Başkasına ait (bir sıfat) olarak geldiği hâlde bu fiil cümlesini أوليائي'ya sıfat yapıyorsan, *tulküne ileyhim entum bi'l-meveddet* şeklinde kurgulanacak açık zamir nerededir?” **dersen şöyle derim:** (Nahiv âlimleri) bunu fiillerde değil, isimlerde şart koşmuşlardır; sıfat getirerek *evliyâe mulküne ileyhim bi'l-meveddet* denmiş olsaydı, o vakit mutlaka açık zamir gerekirdi.

[1395] *İlkâ*, sevgiyi o Kureyşlilere ulaştırıp karmaktan ibarettir; (meselâ) *elkâ ileyhi harâşiyye sadrihi ve efdâ ileyhi bi-şukûrihi* (İçindeki sıkıntıları ona döktü ve ihtiyacını ona arz etti.) denir. ولا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَىٰ بِالْمُودَةِ nin Bâ'sı ya; (Ellerinizi [yani kendi kendinizi] tehlikeye atmayın...) [Bakara 2/195] âyetindeki benzeri gibi geçişliliği pekiştiren zait bir harf ya da تلقون'ün mef'ûlü hazfedilmiş olacak şekilde sâbit bir harftir. Mâna: “Sizinle onlar arasındaki sevgi sebebiyle Allah Resulü'nün haberlerini onlara iletiyorsunuz!” şeklindedir. تُبَسِّرُونَ إِلَيْهِم بِالْمُودَةِ ifadesinde de böyledir; “sevginizi onlara gizlice ulaştırıyorsunuz!” yahut “Bu sevgi sebebiyle Allah Resulü'nün sırlarını gizlice onlara sızdırıyorsunuz!” demektir.

هي أحدهم، فاستحضر رسول الله حاطبًا، وقال: ما حملك عليه؟ فقال: ”يا رسول الله ما كفرت منذ أسلمت، ولا غششتك منذ نصحتك، ولا أحببتهم منذ فارقتهم؛ ولكنني كنت امرأً ملصقًا في قريش. -وروي ”عزيزًا فيهم“، أي غريبًا- ولم أكن من أنفسها، وكل من معكم من المهاجرين لهم قرابات بمكة يحمون أهلهم وأموالهم غيري، فخشيت على أهلي، فأردت أن أتخذ عندهم يدًا، وقد علمت أن الله تعالى ينزل عليهم بأسه، وأن كتابي لا يغني عنهم شيئًا.“ فصدقه وقبل عذره، فقال عمر: دعني يا رسول الله أضرب عنق هذا المنافق! فقال: وما يدريك يا عمر، لعل الله قد اطلع على أهل بدر فقال لهم: اعملوا ما شئتم فقد غفرت لكم. ففاضت عينا عمر، وقال: الله ورسوله أعلم، فنزلت.

١٠ [١٣٩٣] عدَى اتخذ إلى مفعوليه، وهما {عَدَوِي}، و{أَوْلِيَاءُ}. والعدوّ فعول، من عدا، كعفوّ من عفا؛ ولكونه على زنة المصدر أوقع على الجمع إيقاعه على الواحد.

[١٣٩٤] فَإِنْ قُلْتَ: {تُلْقُونَ} بم يتعلق؟ قلت: يجوز أن يتعلق بـ{لَا تَتَّخِذُوا} حالًا من ضميره؛ وبـ{أَوْلِيَاءُ} صفة له. ويجوز أن يكون استئنافًا. فَإِنْ قُلْتَ: إذا جعلته صفة لـ{أَوْلِيَاءُ} وقد جرى على غير من هو له، فأين الضمير البارز، وهو قولك: تلقون إليهم أتم بالموّدة؟ قلت: ذلك إنما اشترطوه في الأسماء دون الأفعال، لو قيل: أولياء ملقين إليهم بالموّدة على الوصف لما كان بد من الضمير البارز.

[١٣٩٥] والإلقاء عبارة عن إيصال الموّدة والإفشاء بها إليهم. يقال: ألقى إليه خراشي صدره، وأفضى إليه بقشوره. والباء في {بِالْمَوَدَّةِ} إما زائدة مؤكدة للتعدي مثلها في {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} [البقرة: ١٩٥]، وإما ثابتة على أن مفعول {تُلْقُونَ} محذوف. معناه: تلقون إليهم أخبار رسول الله بسبب الموّدة التي بينكم وبينهم. وكذلك قوله {تُسْرُونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ}، أي تفضون إليهم بمودتكم سرًا، أو تسرون إليهم أسرار رسول الله بسبب الموّدة التي بينكم وبينهم.

[1396] **Şayet** “وَقَدْ كَفَرُوا (...nankörce inkâr etmiş oldukları hâlde) ifadesi neyin hâlidir?” **dersen şöyle derim:** Ya لا تتخذوا (edinmeyin) ya da تلقون (iletiyorsunuz) ifadesinin hâlidir; mâna: “Onların durumu bu iken, onları velî edinmeyin yahut onlara sevgi beslemeyin!” şeklindedir. يُخْرِجُونَ ifadesi ya onların inkâr ve küstahlıklarının tefsiri olacak şekilde bir başlangıç cümlesidir ya da “nankörce inkâr etmiş oldukları hâlde” kısmının hâlidir. “İman ettiniz diye...” ifadesi de “çıkاریyorlar” fiilini gerekçelendirmektedir; yani sizi imanınızdan ötürü çıkardıkları hâlde...

[1397] “Çıkılmışsanız...” kısmı, “edinmeyin!” ifadesine bağlıdır; “Beni *velî* kabul eden kimselerseniz, Benim düşmanlarımı velî edinmeyin.” demektir. Nahiv bilginlerinin bu tür cümleler hakkındaki görüşleri; bunların, öncesi delâlet ettiği için cevabı hazfedilmiş şart cümlesi oldukları şeklindedir.¹

[1398] تُسْرُونَ اليهم بالمودة ifadesi başlangıç cümlesi olup anlamı: “Gizli saklı yapmakla açıktan yapmanın, aralarında hiçbir fark olmaksızın benim ilimimde bir olduğunu ve benim, gizli saklı yaptıklarınıza Resulümü muttali kılacağımı bildiğiniz hâlde, böyle gizli kapaklı işlere tevessül etmekte sizin için ne tür bir fayda var ki!?” şeklindedir. “Hanginiz böyle bir şey yapmışsa,” yani kim bu gizlemeyi işlemişse, hak ve doğru yolda yanılmış demektir.

[1399] Cahderî (بما جاءكم yerine) *li-mâ câeküm* okumuştur; bu, “Size gelen şeyden ötürü inkâr ettiler.” demektir ki iman etmelerinin sebebi olması gereken şeyi inkârlarına sebep kılmaları anlamındadır.

2. Sizi bir ele geçirseler, size düşman kesilirler; ellerini ve dillerini kötülükle size uzatırlar ve sizin inkârcı bir nankör olmanızı isterler.

[1400] “Sizi bir ele geçirseler”; size galebe çalıp hakkınızdan gelseler, “size” katıksız bir düşmanlıkla “düşman kesilirler” ve -sizin onlara olduğunuz gibi- size dost olmazlar. Savaşma konusunda “ellerini ve” sövme konusunda “dillerini kötülükle size uzatırlar” ve keşke dininizden dönüp mürted olasınız diye arzularlar. O vakit böylelerine sevgi beslemek ve hayırhah davranmak sizden yana büyük bir hata ve benlikleriniz için bir yanılığ olacaktı. Tıpkı “Zira onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar.” [Âl-i İmrân 3/118] âyetindeki gibi. **Şayet** “Allah Teâlâ şartın cevabını (يكونوا), şart (olan يفتنوكم) gibi muzari getirip, sonra nasıl mazi sığasıyla وَدَّوْا buyurdu?” **dersen şöyle derim:** İ‘râb ilmi açısından, *şart* konusunda her ne kadar *mazi*, muzari yerine geçerse de burada [ekstra] bir nükte mevcuttur; âdeta “Onlar her şeyden önce sizin inkâra düşüp, mürted olmanızı isterler” buyrulmaktadır;

1 Yani “Yurdunuzdan Benim uğrumda çıkmışsanız, Benim düşmanımı velî edinmeyin!” Burada, “Mekke’den Benim uğrumda cihat etmek ve Benim rızamı kazanmak amacıyla çıkmışsanız tabii!..” şeklinde bir tarz de bulunmaktadır. / ed.

[١٣٩٦] فَإِنْ قُلْتَ: {وَقَدْ كَفَرُوا} حال مماذا؟ قلت: إما من {لَا تَتَّخِذُوا}، وإما من {تُلْقُونَ}، أي لا تتولواهم أو توادونهم وهذه حالهم. و{يُخْرِجُونَ} استئناف كالتفسير لكفرهم وعتوهم، أو حال من {كَفَرُوا}. و{أَنْ تُؤْمِنُوا} تعليل لـ{يُخْرِجُونَ}، أي يخرجونكم لإيمانكم.

٥ [١٣٩٧] و{إِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ} متعلق بـ{لَا تَتَّخِذُوا}، يعني لا تتولوا أعدائي إن كنتم أوليائي. وقول النحويين في مثله: هو شرط جوابه محذوف، لدلالة ما قبله عليه.

[١٣٩٨] و{تُسِرُّونَ} استئناف، ومعناه: أي طائل لكم في إسراركم وقد علمتم أن الإخفاء والإعلان سيان في علمي لا تفاوت بينهما، وأنا مُطَّلِعٌ رسولي على ما تسرون. {وَمَنْ يَفْعَلْهُ} ومن يفعل هذا الإسرار فقد أخطأ طريق الحق والصواب.

١٠ [١٣٩٩] وقرأ الجحدري «لما جاءكم»، أي كفروا لأجل ما جاءكم، بمعنى أن ما كان يجب أن يكون سبب إيمانهم جعلوه سبباً لكفرهم.

٢- {إِنْ يَتَّقُواكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ أَعْدَاءً وَيَسْطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَأَلْسِنَتُهُمْ بِالسُّوءِ وَوُدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ}

[١٤٠٠] {إِنْ يَتَّقُواكُمْ} إن يظفروا بكم ويتمكنوا منكم، {يَكُونُوا لَكُمْ أَعْدَاءً} خالصي العداوة، ولا يكونوا لكم أولياء كما أنتم، {وَيَسْطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَأَلْسِنَتُهُمْ بِالسُّوءِ} بالقتال والشتم، وتمنوا لو ترتدون عن دينكم؛ فإذن مودة أمثالهم ومناصحتهم خطأ عظيم منكم ومغالطة لأنفسكم. ونحوه قوله تعالى {لَا يَأْتُونَكُمْ خَبَالًا} [آل عمران: ١١٨] فَإِنْ قُلْتَ: كيف أورد جواب الشرط مضارعاً مثله ثم قال: {وَوَدُّوا} بلفظ الماضي؟ قلت: الماضي وإن كان يجري في باب الشرط مجرى المضارع في علم الإعراب، فإن فيه نكتة، كأنه قيل: وودوا قبل كل شيء كفركم وارتدادكم،

٢٠

yani onlar can alma, ırz ve namusu paralama adına size din ve dünyanın zararlarını topluca bulaştırmak isterler. Sizin birer inkârcıya dönüşmeniz ise onlara göre en öncelikli ve ilk sıradaki zarardır; çünkü dinin sizin açınızdan kendi canlarınızdan daha aziz olduğunu bilmektedirler; zira siz *din*leri uğ-
 5 runda *can*larını veren kimselersiniz. Düşmana göre en önemli şey de sahibi nezdinde en değerli olan şeye kastetmektir.

3. Size akrabalarınız da fayda vermeyecektir çocuklarınız da. Kıyamet günü, (hakemlik ederek) aranızı Allah ayıracaktır... Yaptıklarınızı Allah görmektedir!

10 [1401] “Size” kendilerini korumak için inkârcıları velî edinip yakınlık kurduğunuz *erbâm*ınız yani “akrabalarınız da fayda vermeyecektir çocuklarınız da.” Sonra şöyle buyurdu: “Kıyamet günü sizinle” yakınlarınızın ve evlatlarınızın “arasını ayıracaktır.” “İşte o gün, kaçacaktır insan kardeşinden, annesinden, babasından, hayat arkadaşından, oğullarından...” [‘Abese 80/34-36]
 15 O hâlde size ne oluyor ki, yarın sizden kaçacak olanların hakkını gözetme adına Allah’ın hakkını terk ediyorsunuz?

[1402] Allah Teâlâ, onların inkârcılarla dostluk kurmalarının yanlışlığını; ilkin, dostluk kurdukları kimselerin hâline râci bir şey ile, ikincide ise ‘dostluk kurmayı’ [güya] gerektiren kimselere râci bir şey ile ortaya koymuş ve teveccüh
 20 ettikleri şeyin nereden bakarsan bak bâtil olduğunu kendilerine göstermiştir.

[1403] (نفسل) meçhul sîga ile *yufsalu* ve *yufessalu*; ma’lûm sîga ile *yafsilu* ve *yufassilu* şeklinde de okunmuştur ki fâ’il (yani hükmünü vererek araları ayıracak olan) Allah Teâlâdır. Yine Nûn ile *nafsilu* ve *nufassilu* şeklinde de okunmuştur.¹

25 **4. Gerçek şu ki İbrâhim’de ve beraberindekilerde sizin iç in güzel bir örneklik vardır. Hani -İbrâhim’in, babasına “Senin bağışlanma için dua edeceğim; senin için yapabileceğim başka bir şey yok!..” demesi müstesna- kavimlerine şöyle demişlerdi: “Biz sizden de Allah’tan başka taptığınız şeylerden de kesinlikle uzağız; sizi reddettik! Artık siz de sadece**
 30 **Allah’a iman edinceye kadar bizimle sizin aranızda düşmanlık ve nefret belirmiştir!” (Şöyle dua ediyorlardı): “Ya Rabbi! Sadece Sana güvenip dayandık; yalnız Sana yöneldik... Yalnız Sanadır çünkü nihaî dönüş!”**

35 **5. “Ya Rabbi! Bizi, nankörce inkâr edenlerin sınanma vesilesi hâline getirme. Bizi bağışla ya Rabbi! Sadece Sensin mutlak izzet ve hikmet sahibi.”**

1 *Yufsalu* ([araları] ayrılacaktır) *yufessalu* (... bir bir ayrılacaktır), *yafsilu* ([aralarını Allah] ayıracaktır) *yufassilu* ([... Allah] bir bir ayıracaktır), *nafsilu* (... ayıracağız) *nufassilu* (... bir bir ayıcağız). / ed.

يعني أنهم يريدون أن يلحقوا بكم مضارّ الدنيا والدين جميعاً من قتل الأنفس، وتمزيق الأعراض، وردّكم كفاراً أسبق المضارّ عندهم وأولها؛ لعلمهم أن الدين أعز عليكم من أرواحكم، لأنكم بذّالون لها دونه، والعدوّ أهم شيء عنده أن يقصد أعز شيء عند صاحبه.

٥ - ٣- ﴿لَنْ تَنْفَعَكُم أَرْحَامُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا

تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾

[١٤٠١] ﴿لَنْ تَنْفَعَكُم أَرْحَامُكُمْ﴾ أي قراباتكم {وَلَا أَوْلَادُكُمْ} الذين توالون الكفار من أجلهم وتتقربون إليهم محاماة عليهم. ثم قال: {يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ} وبين أقاربكم وأولادكم؛ {يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ...} {عبس: ٣٤} الآية. فما لكم ترفضون حق الله مراعاة لحق من يفرّ منكم غداً؟! ١٠

[١٤٠٢] خطأ رأيهم في موالاته الكفار بما يرجع إلى حال من والوه أولاً، ثم بما يرجع إلى حال من اقتضى تلك الموالاته ثانياً؛ ليريهم أن ما أقدموا عليه من أي جهة نظرت فيه وجدته باطلاً.

[١٤٠٣] قرئ «يُفْصَلُ» و«يُفْصَلُ»، على البناء للمفعول. و«يُفْصِلُ»، و«يُفْصِلُ»،

١٥ على البناء للفاعل - وهو الله عزّ وجل - و«نُفْصِلُ» و«نُفْصِلُ»، بالنون.

٤- ﴿قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَاءُ مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحَدَهُ إِلَّا قَوْلَ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَا أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ رَبَّنَا عَلَيْنِكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنْتَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ﴾

٢٠ - ٥- ﴿رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَاعْفِرْ لَنَا رَبَّنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾

[1404] *iüsvet^{un}* ve *isvet^{un}* şeklinde okunmuş olup örnek alınıp uyulacak olanın ismidir; yani onlarda [İbrâhim ve beraberindekilerde] örnek alınıp takip edilecek güzel ve hoş bir yol vardır ki o da kavimlerinin inkârcularına söylemiş oldukları şeylerdir. Şöyle ki onlara düşmanlığı açıkça sergilemişler, iç dünyalarını bütünü çıplaklığıyla kendilerine açıp,¹ öfke ve düşmanlığı ortaya koymuşlardı. Onlara olan öfke ve düşmanlıklarının sırf onların Allah'ı inkâr etmeleri sebebiyle olduğunu, bu sebep gündemde kaldıkça düşmanlığın da devam edeceğini, öyle ki inkârlarını izale edip, bir olan Allah'a iman ettikleri takdirde düşmanlığın dostluğa, öfkenin sevgiye, hışmın muhabbete dönüşeceğini açıkça ifade etmiş ve böylece şaibesiz bir iman sergilemişlerdi. “Sizi” ve Allah'tan başka tapmakta olduklarınızı “reddettik” demek, “Sizin durumunuzu da ilâhlarınızın durumunu da kâle almıyoruz; nezdimizde hiçbir değeriniz yok!” demektir.

[1405] **Şayet** “Yalnız İbrâhim'in ('...' şeklindeki) sözü başka' ifadesi neyin istisnasıdır?” **dersen şöyle derim:** “Güzel bir örneklilik”in istisnasıdır; çünkü “güzel bir örneklilik”le inananların, ‘model almalarını ve izlenecek bir *sünnet* hâline getirmelerini gerektiren sözlerini’ kastetmiştir.

[1406] **Şayet** “لَا شَتَّىٰ لَكَ” Senin bağışlanman için dua edeceğim.” ifadesi “güzel bir örneklilik”ten istisna kılınacaksa, وَمَا اٰمَلْتُ لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ (Senin için yapabileceğim başka bir şey yok!) ifadesi ne olacak? Zira bu, istisna kılma-ya uygun değil. “De ki: [Allah; Meryem oğlu Mesih'i, anasını ve yeryüzünde olanların tamamını helâk etmek istese] Allah'a karşı kim ne yapabilir?” [Mâide 5/17] âyetine dikkat et!² **dersen şöyle derim:** Allah Teâlâ Hazret-i İbrâhim'in, babasına söylediği sözün tamamını istisna etmek istemiş olup istisnanın amacı ‘babasına kendisi için istiğfarda bulunacağına dair ileri tarihli bir randevu vermesi’dir;³ devamında yer alan kısım ise bunun üzerine kurulu ve buna tâbidir. Hazret-i İbrâhim, âdeta: “Ben senin için istiğfarda bulunacağım. Zaten istiğfardan başkasına da gücüm yetmez.” demektedir.

[1407] **Şayet** “Ya Rabbi! Sadece Sana güvenip dayandık...” ifadesi nereye bağlıdır?” **dersen şöyle derim:** Bu, istisnanın öncesiyle irtibatlı olup “güzel örneklilik” kapsamındadır. Mânanın, “Ya Rabbi!..’ deyiniz.” şeklinde olması da caiz olup bu da; (i) böyle söylemeleri konusunda Allah'tan müminlere bir emir ve talim, (ii) inkârcularla alâkalarını kesip onlardan uzak durma konusunda İbrâhim ve kavminin örnek alınmasına yönelik tavsiyeyi tamamlama, (iii) kendilerinden sadır olan eksiklikler için istiğfarda bulunmaları

1 Mot-a-mot: “Onlara değneğin kabağünü soyup.” / çev.

2 Yani, İbrâhim Peygamber ilgili Mâide âyetinde belirtilen gayet doğru ve isabetli bir söz söylemiş. Bu, neden ‘örneklilik’ten istisna edilmiş sayılıyor ki?! / ed.

3 Yani ‘örneklilik’ kapsamının dışına çıkartılan budur. / ed.

[١٤٠٤] وقرئ «أسوة»؛ و«إسوة» وهو اسم المؤتسى به، أي كان فيهم مذهب حسن مرضي بأن يؤتسى به ويتبع أثره، وهو قولهم لكفار قومهم ما قالوا؛ حيث كاشفوه بالعداوة وقشروا لهم العصا، وأظهروا البغضاء والمقت، وصرحوا بأن سبب عداوتهم وبغضائهم ليس إلا كفرهم بالله؛ وما دام هذا السبب قائمًا كانت العداوة قائمة، حتى إن أزالوه وآمنوا بالله وحده انقلبت العداوة موالاتة، والبغضاء محبة، والمقت مِقَّةً، فأفصحوا عن محض الإخلاص. ومعنى «كَفَرْنَا بِكُمْ وبما تعبدون من دون الله» أنا لا نعتدّ بشأنكم ولا بشأن آلهتكم، وما أتمت عندنا على شيء.

[١٤٠٥] فإن قلت: مم استثني قوله {إِلَّا قَوْلَ إِبْرَاهِيمَ}؟ قلت: من قوله {أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ}، لأنه أراد بالأسوة الحسنة قولهم الذي حق عليهم أن يأتسوا به ويتخذونه سنة يستنون بها. ١٠

[١٤٠٦] فإن قلت: فإن كان قوله {لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ} مستثنى من القول الذي هو أسوة حسنة، فما بال قوله {وَمَا أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ} وهو غير حقيق بالاستثناء. ألا ترى إلى قوله {قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا} [المائدة: ١٧]. قلت: أراد استثناء جملة قوله لأبيه، والقصد إلى موعد الاستغفار له، وما بعده مبني عليه وتابع له، كأنه قال: أنا أستغفر لك وما في طاقتي إلا الاستغفار. ١٥

[١٤٠٧] فإن قلت: بم اتصل قوله {رَبَّنَا عَلَيْنِكَ تَوَكَّلْنَا}؟ قلت: بما قبل الاستثناء، وهو من جملة الأسوة الحسنة. ويجوز أن يكون المعنى: قولوا ربنا، أمراً من الله تعالى للمؤمنين بأن يقولوه، وتعليماً منه لهم تمييزاً لما وصاهم به من قطع العلائق بينهم وبين الكفار، والاتساء بإبراهيم وقومه في البراءة منهم،

ve Allah'a yönelmeleri ve ehl-i küfrün baskı ve işkenceleri karşısında O'na sığınmaları gerektiğine dikkat çekme niteliğindedir.

[1408] (براء) şurakâu vezninde *buraâ'u*, zırâf^{un} vezninde *birâ^{un}*, kesre zammeye çevrilerek *ruhâl^{un}* ve *rubâb^{un}* vezninde *burâ^{un}* ve mastar 'sıfat' yapılarak *berâ^{un}* şeklinde okunmuştur ki *berâ^{un}* ve *berâ'et^{un}* kelimeleri *zamâ^{un}* ve *zamâet^{un}* kelimeleri gibidir.

6. Evet; onlarda, sizin için; Allah'a ve 'Son Gün'e yönelik endişe ve ümitleri bulunanlar için güzel bir örneklilik vardır. Kim de yüz çevirirse, şüphesiz, Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur; 'bizatihi hamde lâyıktır (Ganî, Hamîd).

[1409] Daha sonra Allah müminler için ekstra bir anlatım ve pekiştirme olarak Hazret-i İbrâhim ve kavminin örnek alınması teşvikini tekrarlamıştır. Pekiştirmenin son derecesi olması bakımından cümleyi kasekle başlatarak getirmesi de bu yüzdendir. "Allah'a ve 'Son Gün'e yönelik endişe ve ümitleri bulunanlar için" ifadesini "sizin için"den bedel kılıp, hemen peşinden "Kim de yüz çevirirse, şüphesiz Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur; bizatihi hamde lâyıktır." kısmını sevk etmiş ve böylece getirmediği tekit türü bırakmamıştır.

7. Bakarsınız, Allah; bunlardan düşman olduğunuz kimselerle aranızda bir sevgi peyda eder. Allah kudretlidir... Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir (Gafûr, Rahîm).

[1410] Bu âyetler nâzil olunca müminler, müşrik babaları, oğulları ve tüm akrabalarına karşı amansız bir düşmanlık ve boykot tavrı sergilemişlerdi. İşte Allah, onların böylesine ciddi ve sabırlı olduklarını ve (müşrik yakınlarıyla) dostluk ve irtibatı mübah kılacak sebebi temenni edip durduklarını görünce, onlara acımış ve arzuladıkları şeyi müyesser kılacağını onlara vaat etmişti. İşte kendilerine Mekke'nin fethini müyesser kılınca, onları bu temennilerine nâil eylemiş; kavimleri Müslüman olmuş ve karşılıklı sevgi ve samimiyet kemale ermişti. Söylenmesine göre Peygamber (s.a.) (Ebû Süfyân'ın kızı olan) Ümmü Habîbe (v. 44/664) ile evlenmiş; buna bağlı olarak da o esnada Ebû Süfyân'ın tabiatı yumuşamış ve düşmanlıktaki sertliği tavsamıştı. Ümmü Habîbe daha önce Müslüman olmuş ve kocası Ubeydullah b. Caş ile beraber Habeşistan'a hicret etmişti. Ubeydullah (sonradan) Hıristiyan olmuş ve Ümmü Habîbe'yi de Hıristiyanlığa zorlamıştı. Ümmü Habîbe ise bundan kaçınıp, dininde sebat göstermiş ve (bilâhare) kocası vefat etmişti. Nihayet Peygamber (s.a.) Necâşî'ye elçi gönderip,

وتبنيها على الإنابة إلى الله والاستعاذة به من فتنة أهل الكفر، والاستغفار مما فرط منهم.

[١٤٠٨] وقرى «برآء» كشركاء، و«براء» كظراف. و«براء»، على إبدال الضم من الكسر، كرخال ورباب، و«براء»، على الوصف بالمصدر. والبراء والبراءة كالظماء والظماءة. ٥

٦- ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَمَن يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَمِيدُ﴾

[١٤٠٩] ثم كثر الحث على الاتساع بإبراهيم وقومه تقريرًا وتأكيديًا عليهم، ولذلك جاء به مصدرًا بالقسم، لأنه الغاية في التأكيد، وأبدل عن قوله {لَكُمْ} قوله {لِمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ} وعقبه بقوله {وَمَن يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَمِيدُ} فلم يترك نوعًا من التأكيد إلا جاء به.

٧- ﴿عَسَى اللَّهُ أَن يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُم مِّنْهُم مَّوَدَّةً وَاللَّهُ قَدِيرٌ وَاللَّهُ عَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾

[١٤١٠] ولما نزلت هذه الآيات تشدد المؤمنون في عداوة آبائهم وأبنائهم وجميع أقربائهم من المشركين ومقاطعتهم، فلما رأى الله عز وجل منهم الجِدَّ والصبر على الوجه الشديد وطول التمني للسبب الذي يبيح لهم الموالاة والمواصلة رحمهم فوعدهم تيسير ما تمنوه. فلما يسر فتح مكة أظفرهم الله بأمنيتهم، فأسلم قومهم، وتم بينهم من التحاب والتصافي ما تم. وقيل: تزوج رسول الله ﷺ أم حبيبة، فلانت عند ذلك عريكة أبي سفيان واسترخت شكيمة في العداوة. وكانت أم حبيبة قد أسلمت وهاجرت مع زوجها عبيد الله بن جحش إلى الحبشة، فتنصّر وأرادها على النصرانية، فأبت وصبرت على دينها، ومات زوجها؛ فبعث رسول الله ﷺ إلى النجاشي

Ümmü Habîbe'yi kendisine istemiş, o da Ümmü Habîbe'ye mehir olarak Peygamber adına dört yüz altın vermişti. Bu haber Ümmü Habîbe'nin babasına ulaşınca; "Tam bir babayığit bu!.." ¹ demişti. [*Ebû Dâvûd*, "Kitâbü'n-Nikâh", 29]

[1411] "Ola ki..." Bu, hükümdarların âdetine göre Allah'ın bir vaadidir; zira hükümdarlar [kendilerine arz edilen] bir ihtiyacın görülmesi noktasında "olabilir" veya "belki" derler; ama işlerinin tamam olduğu konusunda ihtiyaç sahiplerinde herhangi bir şüphe kalmaz. Yahut Allah Teâlâ bununla müminleri ümitlendirmeyi kastetmiştir.

[1412] "Allah" kalpleri dönüştürmeye, hâlleri değiştirmeye ve sevgi köprüleri kurmaya karşı "kudretlidir. Allah" Müslüman olacak müşrikleri "bağışlayıcıdır, merhametlidir."

8. Sizinle din savaşı yapmamış ve sizi yurdunuzdan çıkarmamış olanlara iyilik etmenizi ve onlara eşit davranmanızı Allah size yasaklamaz. Âdil olanları Allah elbette sever.

9. Allah size sadece; sizinle din uğrunda savaşan, sizi yurdunuzdan çıkaran ve çıkarılmanıza yardım eden kimseleri velî edinmenizi yasaklamaktadır. Kim bunları velî edinirse, bunlardır işte zalimler!

[1413] "...lara iyilik etmenizi." ifadesi, "Sizinle din savaşı yapmamış olanlar"a; "...leri veli edinmenizi" ifadesi ise "sizinle din uğrunda savaşan kimseler"e karşılıktır. Mâna: "Allah şunlara iyilik etmenizi yasaklamaz. Ancak şunları *velî* edinmenizi yasaklar." şeklindedir. Bu da aynı şekilde tavizsiz düşmanlıkları ve ciddiyetleri sebebiyle onlar için bir rahmet ve kavimlerinin Müslüman olmasını müyesser kılması sebebiyle Allah'ın rahmeti için bir başlangıçtır. Şöyle ki; Allah müminlerle açıkça savaşmayan ve onları yurtlarından çıkarmayanlarla ilişki kurma hususunda müminlere ruhsat tanımıştır. Allah Teâlâ'nın bunlarla Huzâ'a kabilesini kastettiği de söylenir; zira onlar kendisiyle savaşmayacakları ve onun aleyhine başkalarına yardım etmeyeceklerine dair Peygamber (s.a.) ile barış imzalamışlardı. Mücahid'den rivâyet edildiğine göre ise, bunlar Mekke'de iman edip, henüz hicret etmemiş olanlardır. Yine bunların kadınlar ve çocuklar olduğu da söylenmiştir. Yine denildiğine göre Ebû Bekr'in kızı Esmâ'ya annesi Katîle bint Abdul'uzzâ müşrik iken hediyeler getirmiş, Esmâ da bunları kabul etmemiş ve annesinin içeri girmesine izin vermemişti de bu âyet inmişti.

1 *mot-a-mot*: "Bu aygırın burnuna vurulmaz!" *Fabl* hayvanlarda 'güçlü erkek'ler için kullanılır. *Kad-i enf* ise üzerine binilmek istenen hayvanın burnuna vurulmasını ifade eder; burnuna vurulan hayvan, rahatça durup sahibini üzerine binmesine müsaade etmektedir. Demek istiyor ki; *Muhammed, öyle burnuna vurularak üstüne binilebilecek bir aygır değil!* [*Tam bir babayığit yani!*] O sırada Müşriklerin elebaşı olan Ebu Süfyan'ın, bunu bir yandan nefretle ama ayrıca, belli belirsiz bir takdir hissiyle söylediği anlaşılıyor. İfadenden kerim / değerli anlamında bir mecaz olduğu da söylenmiştir. / ed.

فخطبها عليه، وساق عنه إليها مهرها أربعمائة دينار، وبلغ ذلك أباها فقال: ذلك
الفحل لا يُقَدِّعُ أنفه!

[١٤١١] و{عَسَى} وعد من الله على عادات الملوك، حيث يقولون في بعض
الحوائج: عسى أو لعل، فلا تبقى شبهة للمحتاج في تمام ذلك. أو قصد به إطماع
المؤمنين. °

[١٤١٢] {وَاللَّهُ قَدِيرٌ} على قلب القلوب وتغيير الأحوال وتسهيل أسباب المودة
{وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ} لمن أسلم من المشركين.

٨- ﴿لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ
دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ﴾

٩- ﴿إِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ
وَوَظَاهِرُوا عَلَىٰ إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تَوَلَّوْهُمْ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾

[١٤١٣] {أَنْ تَبَرُّوهُمْ} بدل من {الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ}، وكذلك {أَنْ تَوَلَّوْهُمْ}
من {الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ}. والمعنى: لا ينهاكم عن مبرّة هؤلاء، وإنما ينهاكم عن تولى
هؤلاء. وهذا أيضًا رحمة لهم لتشدّدهم وجدهم في العداوة متقدّمة لرحمته بتيسير
إسلام قومهم، حيث رخص لهم في صلة من لم يجاهر منهم بقتال المؤمنين ١٥
وإخراجهم من ديارهم. وقيل: أراد بهم خزاعة وكانوا صالحوا رسول الله ﷺ على
أن لا يقاتلوه ولا يعينوا عليه. وعن مجاهد: هم الذين آمنوا بمكة ولم يهاجروا.
وقيل: هم النساء والصبيان. وقيل: قدمت على أسماء بنت أبي بكر أمها قتيلة بنت
عبد العزى -وهي مشركة- بهدايا، فلم تقبلها ولم تأذن لها في الدخول، فنزلت،

Bunun üzerine Peygamber (s.a.) Esmâ'ya annesini içeri almasını, hediyelerini kabul etmesini ve kendisine ikramda bulunup, güzel davranmasını emretmişti.

[1414] Katâde'den gelen rivâyete göre, savaş âyeti bu âyeti neshetmiştir.

[1415] “Ve onlara eşit davranmanızı” onlara eşitlikle hükmetmenizi,¹ onlara zulmetmemenizi... Allah'ın müminlere; müşriklere hakça muamelede bulunmayı ve onlara zulmetmekten sakınmayı tavsiye etmesi, Müslüman kardeşine zulme cüret eden bir Müslümanın durumunun vahamet ve çirkinliğini anlatmak açısından sana yeter.

10. Ey iman edenler! (İnkârcı erkeklerle evli) mümin kadınlar, hicret ederek yanınıza geldikleri vakit, onları imtihan edin. -Aslında, iman edip etmediklerini Allah çok iyi bilmektedir.- Mümin olduklarını anlarsanız, onları inkârcı nankörlere îade etmeyin; çünkü ne bunlar onlara ne de onlar bunlara helâldir. Yalnız, -yaptıkları harcamaları-kocalarına verin. O (kadı)nlara mehirlerini verdiğiniz takdirde, onları nikâhlamanızda sakınca yoktur. Siz de inkârcı nankör kadınları nikâhınız altında tutmayın. Ama hem siz yaptığınız harcamaları isteyin hem de onlar (yani, eşi sizin yanınıza kaçan inkârcılar) yaptıkları harcamaları istesinler. Bu, Allah'ın hükmüdür; aranızda böyle hükmediyor. Allah 'mutlak ilim ve hikmet sahibi'dir (Alîm, Hakîm).

[1416] “Mümin kadınlar, (hicret ederek) yanınıza geldikleri vakit...” Allah bu kadınları; *kelime-i şehadeti* söyleyerek, dilleriyle tasdik ettikleri ve kendilerinden buna aykırı bir şey ortaya çıkmadığı için -yahut imtihan vesilesiyle imanları yakında sübut bulacağı için- “*mümin* kadınlar” diye isimlendirmiştir.

[1417] “Onları imtihan edin.” İmanlarının doğruluğuna dair zann-ı galip sahibi olmanız için onlara yemin verdirerek ve emareleri inceleyerek onları sınavın! Peygamber (s.a.) sınanacak kadına: “Kocana olan öfkenden dolayı çıkmadığına dair, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah'a yemin eder misin? Bir memleketi sevmeyip, başka bir memlekete rağbetten ötürü çıkmadığına dair Allah'a yemin eder misin? Herhangi bir dünyalık talebiyle çıkmadığına dair Allah'a yemin eder misin? Tamamen Allah ve Resulü'nün sevgisinden dolayı çıktığına dair Allah'a yemin eder misin?” diyordu.

[1418] “Aslında, iman edip etmediklerini Allah” sizden “daha iyi bilmektedir.” Çünkü siz bu konuda iç dünyanızın tatmin olacağı bir bilgi kesp etmiş değilsiniz. Her ne kadar siz onları yemine çekseniz ve hâllerine muttali olsanız bile, bu husustaki gerçek bilgi Allah'ın nezdindedir.

¹ Yani onlarla dindaşlarınız arasındaki dâvalarda taraf tutmamanızı. / ed.

فأمرها رسول الله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم أن تدخلها وتقبل منها وتكرمها وتحسن إليها.

[١٤١٤] وعن قتادة: نسختها آية القتال.

[١٤١٥] {وَتُقْسَطُوا إِلَيْهِمْ} وتقصوا إليهم بالقسط ولا تظلموهم. وناهيك بتوصية الله المؤمنين أن يستعملوا القسط مع المشركين به ويتحاموا ظلمهم، مترجمة عن حال مسلم يجترئ على ظلم أخيه المسلم.

١٠- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَأَمْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمَ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَّهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَآتُوهُنَّ مَا أَنْفَقُوا وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ وَأَسْأَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَلَيْسَ أَلْوَا مَا أَنْفَقُوا ذَلِكَ كُنْمُ اللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾

[١٤١٦] {إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ} سماهن مؤمنات لتصديقهن بألسنتهن ونطقهن بكلمة الشهادة ولم يظهر منهن ما ينافي ذلك، أو لأنهن مشارفات لثبات إيمانهم بالامتحان.

١٥ [١٤١٧] {فَأَمْتَحِنُوهُنَّ} فابتلوهن بالحلف والنظر في الأمارات ليغلب على ظنونكم صدق إيمانهن. وكان رسول الله ﷺ يقول للممتحنة: بالله الذي لا إله إلا هو ما خرجت من بغض زوج، بالله ما خرجت رغبة عن أرض إلى أرض، بالله ما خرجت التماس دنيا، بالله ما خرجت إلا حباً لله ولرسوله.

[١٤١٨] {اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ} منكم، لأنكم لا تكسبون فيه علماً تطمئن معه نفوسكم، وإن استحلقتموهن ورزتم أحوالهن، وعند الله حقيقة العلم به.

[1419] Yemin verdirmeye ve emarelerin ortaya çıkması sayesinde oluşan zannı galipten ibaret; gücünüzün elverdiği bir bilgiyle “mümin olduklarını kesin olarak anlarsanız, onları inkârcı nankörlere iade etmeyin” yani müşrik kocalarına geri vermeyin! Çünkü mümin bir kadınla müşrik bir erkek arasında hiçbir helâllik bağı yoktur.

[1420] “Yalnız, yaptıkları harcamaları” o kadınlara vermiş oldukları mehirlerin muâdilini “onlara” kocalarına geri “verin.” Zira Hudeybiye anlaşmasında “Mekkelilerden size kim gelirse onlara iade edilecek; fakat sizden kim Mekke’ye gelirse size iade edilmeyecek.” deniliyordu. Bunu böylece yazılı bir belge hâlinde mühürlemişlerdi. Nihayet Hazret-i Peygamber Hudeybiye’de iken Eslem kabilesinden Sübey’a bint Hâris Müslüman olarak gelmiş, bunun üzerine kadının kocası Müsâfir el-Mahzûmî -bir söylentiye göre Sayfî b. er-Râhib- çıkagelmiş ve “Muhammed! Karımı bana geri ver! Zira sen bizden sana gelenleri bize iade edeceğine şart koşmuştu. Daha yazılı anlaşmanın mührü kurumadı!..” demişti. Bunun üzerine (durumu) açıklamak üzere bu âyet inmişti; zira söz konusu şart kadınlar değil, sadece erkeklere dairdi. Dahhâk’tan rivâyet edildiğine göre Peygamber (s.a.) ile müşrikler arasında: “Bizden sana senin dininden olmayan bir kadın geldiğinde, onu mutlaka bize iade edeceksin! Şayet o kadın senin dine girerse ve onun da bir kocası varsa, o kocanın o kadına yaptığı harcamaları o kocaya iade edeceksin!” şeklinde bir sözleşme vardı. Hazret-i Peygamber de benzer bir şart koşmuştu. Katâde’den rivâyet edildiğine göre; Berâe sûresi sonradan bu hükmü ve anlaşmayı neshetmiştir. Bunun üzerine Peygamber (s.a.) kadına yemin ettirmiş, kadın yemin edince, Hazret-i Peygamber kadının kocasına, yaptığı harcamaları vermiş, Hazret-i Ömer de kadını kendine almıştı.

[1421] **Şayet** “فان علمتموهن مؤمنات (Mümin olduklarını anlarsanız) ifadesinde, aslında *zan* olan bir kanaatten nasıl kesin bilgi diye bahsedilmiş?” **dersen şöyle derim:** Zann-ı galibin yanı sıra içtihat ve kıyasın ulaştırdığı şeyin bilgi yerine geçeceğini ve bunun sahibinin, “Hakkında bilgi sahibi olmadığın şeyin ardına düşme...” [İsrâ 17/36] âyetinin kapsamına dâhil olmayacağını bildirmek için.

[1422] **Şayet** “Allah onların imanlarını daha iyi bilir.” ifadesinin sağladığı ekstra bilgi nedir; zira bu hiçbir şüpheye mahal kalmayacak derecede bilinmektedir zaten?” **dersen şöyle derim:** Bunun sağladığı ekstra bilgi, o kadınların imanının içyüzünü denetleme adına ruhun mutmain olacağı ve kalbin rahatlayacağı şeye sizin asla yol bulamayacağınızı beyan etmektir; zira bu, bütün gaypları bilen Za’ın kendisine tahsis ettiği bir şeydir. Burada ayrıca, imtihanın sağladığı kadarlık bir bilginin bu konuda yeterli olacağı ve sizin sorumluluğunuzun bunun ötesine geçmeyeceği açıklanmaktadır.

[١٤١٩] {فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ} العلم الذي تبلغه طاقتكم، وهو الظن الغالب بالحلف وظهور الأمارات {فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ} فلا تردوهن إلى أزواجهن المشركين، لأنه لا حلّ بين المؤمنة والمشرك.

[١٤٢٠] {وَأَتُوهُنَّ مَا أَنْفَقُوا} وأعطوا أزواجهنّ مثل ما دفعوا إليهنّ من المهور. وذلك: أن صلح الحديبية كان على أن من أتاكم من أهل مكة ردّ إليهم، ومن أتى منكم مكة لم يرّد إليكم؛ وكتبوا بذلك كتابًا وختموه، فجاءت سبيعة بنت الحرث الأسلمية مسلمة والنبي ﷺ بالحديبية، فأقبل زوجها مسافر المخزومي -وقيل: صيفي بن الراهب- فقال: يا محمد، اردد عليّ امرأتي، فإنك قد شرطت لنا أن ترد علينا من أتاك منا، وهذه طينة الكتاب لم تجف، فنزلت بيانًا لأن الشرط إنما كان في الرجال دون النساء. وعن الضحاك: كان بين رسول الله ﷺ وبين المشركين عهد: أن لا تأتيك منا امرأة ليست على دينك إلا رددتها إلينا، فإن دخلت في دينك ولها زوج أن تردّ على زوجها الذي أنفق عليها، وللنبي ﷺ من الشرط مثل ذلك. وعن قتادة: ثم نسخ هذا الحكم وهذا العهد براءة، فاستحلفها رسول الله ﷺ فحلفت، فأعطى زوجها ما أنفق وتزوّجها عمر.

[١٤٢١] {فَإِنْ قُلْتَ: كَيْفَ سَمَى الظَّنَّ عَلِمًا فِي قَوْلِهِ} {فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ}؟ قلت: إيذانًا بأن الظن الغالب وما يفضي إليه الاجتهاد والقياس جار مجرى العلم، وأن صاحبه غير داخل في قوله {وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ} [الإسراء: ٣٦].

[١٤٢٢] {فَإِنْ قُلْتَ: فَمَا فَائِدَةُ قَوْلِهِ} {اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ} وذلك معلوم لا شبهة فيه؟ قلت: فائدته بيان أن لا سبيل لكم إلى ما تطمئن به النفس ويثلج به الصدر من الإحاطة بحقيقة إيمانهن. فإنّ ذلك مما استأثر به علام الغيوب، وأن ما يؤدي إليه الامتحان من العلم كاف في ذلك، وأن تكليفكم لا يعدوه.

[1423] Daha sonra Allah, *ücret*lerini, yani *mehir*lerini -zira mehir kadının cinsel organının ücretidir- verdikleri takdirde bu muhacir kadınların nikâhlanmasına dair vebali müminlerden nefyetmiştir. “Ücretler” ile de başka değil; ya (eski) kocalarına vermeleri için o kadınlara verilmiş olan şey kastedilmekte olup böylece onlarla evlenilmesinin mubah olabilmesi için onun önceden verilmesi şart koşulmaktadır ya da bunun kendilerine borç yollu verilmesi ve sonra kendileriyle evlenilmesi hâlinde bunda bir beis olmayacağı yahut kocalarına verilenlerin mehir yerine geçmeyeceği ve mutlaka mehir verilmesi gerekeceğinin kendilerine açıklanması kastedilmektedir. İşte Ebû Hanîfe, iki eşten birinin Müslüman veya zimmî olarak *dârulharpten* çıkması ve diğer eşin *dârulharpte* kalması hâlinde ayrılık vâki olacağına bu âyeti hüccet getirmiş ve muhacir kadın için iddet beklemeyi gerekli görmeyip, hamile olmaması şartıyla onun nikâhlanmasını mubah görmüştür.

[1424] “Kâfir kadınları nikâhınız altında tutmayın!” (بعض الكوافر) ifade-sindeki) *ismet*, sayesinde korunulacak akit ve sebep demektir; yani ne sizin ne onların... Sizinle onlar arasında herhangi bir evlilik tutamağı ve zevciyet alâkası kalmasin! İbn Abbas demiştir ki “[Muhacirlerden] her kimin Mekke’de kâfir bir karısı kalmışsa sakın onu hanımlarından saymasın! Zira yurt farklılığı (*dârulislâm - dârulharp*), kadının kocasıyla arasındaki nikâh bağıni kopartır.” en-Naha’îden (v. 96/714) rivâyet edildiğine göre (söz konusu kadınlar) Müslüman oldukları hâlde *dârulharbe* iltihak etmekle kâfir olan kadınlardır. Mücahid’den rivâyet edildiğine göre Allah Teâlâ müminlere, kâfirlerle kalan karılarını boşamayn ve onlardan ayrılmayn emretmektedir.

[1425] “Ama hem siz” kâfirlere katılan eşlerinizin mehirleri namına “yaptığınız harcamaları isteyin hem de onlar” hicret eden kadınlarının mehirleri namına “yaptıkları harcamaları istesinler.”

[1426] (ولا تمسكوا) şeddesiz olarak *ve lâ tumsikû*, şeddeli olarak *ve lâ tumessikû* ve *-lâ tetemessekû* açılımında olmak üzere- *lâ temessekû* şeklinde okunmuştur.

[1427] “Bu”, yani bu âyette belirtilenlerin yekûnu “Allah’ın hükmüdür.”

[1428] “O, aranızda böyle hükmediyor.” ifadesi yeni bir cümledir. Yahut (i) zamirin hafzedilmesine binaen “Allah’ın hükmü”nden hâl vaki olmuştur; yani “Allah’ın hükme bağladığı” demektir. (ii) Yahut mübalağa tarzı üzere hüküm *hâkim* anlamında kullanılmıştır.¹

1 (i) “Bu Allah’ın -kendisine hükmettiği- hükmüdür.” (ii) “Bu Allah’ın -hükmü bizzat ortaya koyan- hükmüdür.” / ed.

[١٤٢٣] ثم نفى عنهم الجناح في تزوج هؤلاء المهاجرات إذا آتوهنَّ أجورهنَّ أي مهورهنَّ، لأن المهر أجر البضع، ولا يخلو إما أن يراد بها ما كان يدفع إليهنَّ ليدفعنه إلى أزواجهنَّ فيشترط في إباحتها تزوجهنَّ تقديم أدائه، وإما أن يراد أن ذلك إذا دفع إليهنَّ على سبيل القرض ثم تزوجن على ذلك لم يكن به بأس، وإما أن يبين لهم أن ما أعطى أزواجهنَّ لا يقوم مقام المهر وأنه لا بد من إصداق. وبه احتج أبو حنيفة على أن أحد الزوجين إذا خرج من دار الحرب مسلماً أو بذمة وبقي الآخر حربياً وقعت الفرقة، ولا يرى العدة على المهاجرة ويبيح نكاحها إلا أن تكون حاملاً.

[١٤٢٤] {وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكُوفِرِ} والعصمة ما يعتصم به من عقد وسبب، يعني إياكم وإياهنَّ، ولا تكن بينكم وبينهنَّ عصمة ولا علقة زوجية. قال ابن عباس: من كانت له امرأة كافرة بمكة فلا يعتدُّ بها من نسائه، لأن اختلاف الدارين قطع عصمتها منه. وعن النخعي: هي المسلمة تلحق بدار الحرب فتكفر. وعن مجاهد: أمرهم بطلاق الباقيات مع الكفار ومفارقتهن.

[١٤٢٥] {وَسَأَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ} من مهور أزواجكم اللاحقات بالكفار، {وَلَيْسَ لَكُمْ مَا أَنْفَقُوا} من مهور نسائهم المهاجرات.

[١٤٢٦] وقرئ «ولا تمسكوا» بالتخفيف، «ولا تمسكوا» بالثقل، و«ولا تمسكوا». أي ولا تمسكوا.

[١٤٢٧] {ذَلِكُمْ حُكْمُ اللَّهِ} يعني جميع ما ذكر في هذه الآية.

[١٤٢٨] {يُحْكُمُ بَيْنَكُمْ} كلام مستأنف، أو حال من {حُكْمُ اللَّهِ} على حذف الضمير، أي يحكمه الله، أو جعل الحكم حاكماً على المبالغة.

11. Şayet sizin eşlerinizden biri inkârcı nankörlere kaçar (mehri de inkârcılar tarafından mümin kocasına îade edilmez) ise ve daha sonra sizin ödeme sıranız gelirse,¹ eşleri gitmiş olanlara harcadıkları kadarını (o ganimetten) verin... İman ettiğiniz Allah'tan sakının.

5 [1429] Rivâyete göre bu âyet inince, müminler kendilerine emredildiği
şekliyle muhacir kadınların mehirlerini onların müşrik kocalarına ödemişler;
müşrikler ise inkârcı kadınların mehirlerinden hiçbir şeyi onların Müslüman
kocalarına ödememişlerdi; işbu sebeple şu âyet inmişti: “Şayet sizin eşleri-
nizden bir şey” yani eşlerinizden herhangi biri, inkârcı nankörlere “kaçarsa,”
10 yani sizi bırakıp gider ve sizden ayrılırsa. Nitekim İbn Mes’ûd’un kıraatinde
[ve in fâtekum] *ahad^{um}* ([Şayet eşlerinizden] biri) şeklindedir. “Peki, bu bağlamda
şey lâfzına yer vermenin bir faydası var mı?” **dersen şöyle derim:** Evet. Bun-
daki fayda, kendisinden hiçbir şeyin bedel kılınamayacağı şekilde az da olsa,
önemsiz de olsa bu ‘kaçan kadın türü’ namına hiçbir şeyin bırakılmamasıdır
15 ki bu da söz konusu hükmü kıvama erdirip, güçlendirmek içindir.

[1430] فعاقتهم (ve... [ardı sıra izleyip] cezalandırırsanız...) ifadesi, “nöbet” an-
lamına gelen *’ukbet* kökünden alınmadır. Şu Müslümanların şu inkârcıların
hanımlarının mehirlerini ve şu inkârcıların da şu Müslümanların hanımla-
rının mehirlerini ödemesi adına Müslümanlara ve inkârcılara uygulanacak
20 hüküm, tıpkı binit hayvanlarında ve benzerlerindeki peş peşe gelme gibi
insanların birbirini izlemekte oldukları bir işe benzetilmiş olmaktadır. Bu-
nun anlamı “... ve mehrin ödenmesi adına (karşılıklı yapacağınız işe dair)
sıranız gelince, karısı inkârcılara kaçan kişiye, muhacir kadınının mehrinin
mislini verin de onu o kadının inkârcı kocasına vermeyin!” şeklindedir.
25 Buna benzer olarak, onlara katılanın mehrinden (Müslümana) verileceğine
dair Zührî’den (v. 124/742) de rivâyet edilmiştir.

[1431] İfade; [ifâlden] *fe-a’kabtum*, şeddeli olarak *fe-’akkabtum*, şedde-
siz olarak Kâf’in fethası ve kesresiyle *fe-’akabtum* ve *fe-’akıbtum* şeklinde
okunmuştur. *fe-A’kabtum* kıraati, “sıranız geldiğinde (size yaptıklarının
30 benzerini siz de onlara yaptığınızda)” anlamındadır. *fe-Akkabtum* kıraati
ise “onu izledi (takip etti)” anlamındaki *’akkabehû* ifadesinden alınmadır;
çünkü birbirinin ardı sıra gidenlerin her biri arkadaşını izlemektedir. Şed-
desiz olarak *fe-’akabtum* kıraati de aynı mânaya gelmekte olup *’akabehû -*
ya’kubuhû (onu izledi; onu izliyor) denir. Yine *fe-’akıbtum* kıraati de “tâbi
35 olduğunuzda” anlamına gelir.

1 Zeccâc’ın tevcihine göre ise: “ve daha sonra (o inkârcılarla savaşarak onları) cezalandırıp kendilerinden ganimet alırsanız...”¹ ed.

١١- ﴿وَإِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ فَعَأَقِبْتُمْ فَآتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ أَزْوَاجُهُمْ مِثْلَ مَا أَنْفَقُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ﴾

[١٤٢٩] روى أنها لما نزلت هذه الآية أدى المؤمنون ما أمروا به من أداء مهور المهاجرات إلى أزواجهن المشركين، وأبى المشركون أن يؤديوا شيئاً من مهور الكوافر إلى أزواجهن المسلمين، فنزل قوله {وَإِنْ فَاتَكُمْ} وإن سبقكم وانفلت منكم {شَيْءٌ} من أزواجكم، أحد منهن إلى الكفار، وهو في قراءة ابن مسعود «أحدٌ». فإن قلت: هل لإيقاع {شَيْءٌ} في هذا الموقع فائدة؟ قلت: نعم، الفائدة فيه أن لا يغادر شيء من هذا الجنس وإن قل وحقر، غير معوض منه، تغليظاً في هذا الحكم وتشديداً فيه.

١٠ [١٤٣٠] {فَعَأَقِبْتُمْ} من العُقبة وهي النوبة؛ شبه ما حكم به على المسلمين والكافرين من أداء هؤلاء مهور نساء أولئك تارة، وأولئك مهور نساء هؤلاء أخرى، بأمر يتعاقبون فيه كما يتعاقب في الركوب وغيره. ومعناه: فجاءت عقببتكم من أداء المهر، فآتوا من فاتته امرأته إلى الكفار مثل مهرها من مهر المهاجرة، ولا تؤتوه زوجها الكافر. وهكذا عن الزهري: يعطي من صداق من لحق بهم.

١٥ [١٤٣١] وقرئ «فَأَعَقَبْتُمْ»، «فَعَقَبْتُمْ»، بالتشديد، «فَعَقَبْتُمْ» بالتخفيف، بفتح القاف وكسرهما؛ فمعنى أعقبتم: دخلتم في العقبة، وعقبتم: من عقبه، إذا قفاه، لأن كل واحد من المتعاقبين يقفي صاحبه، وكذلك عقبتم بالتخفيف، يقال: عقبه يعقبه. وعقبتم نحو تبعتم.

Karısı (öbür tarafa) kaçan kişiye ganimetten mehir verildiği için فعاقبتهم ifadesini Zeccâc (v. 311/923); “Onları savaşta, ganimet alabilecek derecede cezaya duçar ettiğinizde” şeklinde yorumlamıştır. Zeccâc diğer (şaz) kıraatleri de “Sonuç sizin olunca”; yani “galibiyet sizin olup da, nihayet ganimet 5 aldığınızda” şeklinde açıklamıştır.

[1432] Denilmiştir ki: Muhacir müminlerin, İslâm’dan dönerek müşriklere katılan hanımlarının yekûnu altıdır: (i) İyâd b. Şeddâd el-Fihri’nin nikâhında bulunan Ebû Süfyan kızı Ümmü’l-Hakem, (ii) Ömer b. Hattâb’ın nikâhında bulunan, Ümmü Seleme’nin kızkardeşi Ebû Ümeyye kızı Fatıma, (iii) Şemmâs 10 b. Osman’ın nikâhında bulunan Berva’ bint Ukbe, (iv) -kocası Amr b. ‘Abdivedd olan- ‘Abde bint Abdul’uzzâ b. Nadle, (v) Hişâm b. Âs’ın nikâhında bulunan Ebû Cehl kızı Hind ve (vi) Hazret-i Ömer’in nikâhında bulunan Külsûm bint Cervel. Peygamber (s.a.) hanımlarının mehirlerini bunlara ganimetten vermiştir.

12. Ey Peygamber! Mümin kadınlar “Allah’a hiçbir şeyi ortak 15 koşmayacakları, hırsızlık etmeyecekleri, zina etmeyecekleri, evlâtlarını öldürmeyecekleri, elleri ile ayakları arasında uydurdukları bir iftira getirmeyecekleri ve senin emredeceğin hiçbir meşru şeyde sana karşı çıkmayacakları” hususunda sana bîat etmek için yanına geldikleri vakit onlardan bîat al ve bağışlanmaları için Allah’a dua et. Allah gerçekten 20 bağışlayıcıdır, merhametlidir (Gafûr, Rahîm).

[1433] “Evlâtlarını öldürmeyecekleri...” (وَلَا يَكْفُرُونَ) şeddeli olarak *ve lâ yukattilne* (evlatlarını bir bir öldürmeyecekleri) şeklinde de okunmuştur. Kız çocuklarının diri diri gömülmesini kastediyor.

[1434] “Elleri ile ayakları arasında uydurdukları bir iftira getirmeyecekleri...” (Cahiliye döneminde) kadın çocuk peydahlar, sonra da kocasına: “Bu çocuk senden.” derdi. Kadının elleriyle ayakları arasında uydurulmuş olan şey, asılsız olarak kocasına isnat ettiği çocuktan kinaye kılınmıştır; çünkü kadının, çocuğu içerisinde taşıdığı karnı iki elinin, çocuğu doğurduğu *ferci* de iki ayağının arasındadır.

[1435] “Ve” senin, güzellik adına kendilerine emredeceğin ve çirkinlik adına onları yasaklayacağın “hiçbir meşru şeyde sana karşı çıkmayacakları hususunda...” Denilmiştir ki; Allah’a itaate uygun düşen her ne varsa, o *ma’rûf*dur. **Şayet** “Sadece ‘Sana karşı çıkmayacaklarına...’ buyrulur söz kısa tutulsaydı olmaz mıydı? Zira Peygamber’in (s.a.) meşru (*ma’rûf*) olandan başkasını emretmeyeceği zaten bilinmektedir?” **dersen şöyle derim:** Allah Teâlâ 35 bununla Yaratan’a isyan hususunda yaratılmışa itaat etmenin, nihai derecede sakınılmaya ve uzak durulmaya yaraşır olduğuna dikkat çekmiştir.

وقال الزجاج: {فَعَاقِبْتُمْ} فأصبتموهم في القتال بعقوبة حتى غنمتم، والذي ذهب زوجته كان يعطي من الغنيمة المهرا؛ وفسر غيرها من القرآت فكانت العقبي لكم، أي فكانت الغلبة لكم حتى غنمتم.

[١٤٣٢] وقيل: جميع من لحق بالمشركين من نساء المؤمنين المهاجرين راجعة عن الإسلام ست نسوة: أم الحكم بنت أبي سفيان كانت تحت عياض بن شداد الفهري، وفاطمة بنت أبي أمية كانت تحت عمر بن الخطاب وهي أخت أم سلمة، وبروع بنت عقبة كانت تحت شماس بن عثمان، وعبدة بنت عبد العزى بن نضلة وزوجها عمرو بن عبد ودّ، وهند بنت أبي جهل كانت تحت هشام بن العاص، وكلثوم بنت جرول كانت تحت عمر، فأعطاهم رسول الله ﷺ مهور نسائهم من الغنيمة.

١٠ - ١٢- ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يَبَايِعْنَكَ عَلَىٰ أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

[١٤٣٣] {وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ} وقرئ «يقتلن»، بالتشديد، يريد وأد البنات.

١٥ [١٤٣٤] {وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ} كانت المرأة تلتقط المولود فتقول لزوجها: هو ولدي منك. كنى بالبهتان المفتري بين يديها ورجليها عن الولد الذي تلصقه بزوجها كذبًا، لأنّ بطنها الذي تحمله فيه بين اليدين وفرجها الذي تلده به بين الرجلين.

٢٠ [١٤٣٥] {وَلَا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ} فيما تأمرهن به من المحسنات وتنهاهن عنه من المقبحات. وقيل: كل ما وافق طاعة الله فهو معروف. فإن قلت: لو اقتصر على قوله {وَلَا يَعْصِينَكَ}، فقد علم أن رسول الله ﷺ لا يأمر إلا بمعروف؟ قلت: نبه بذلك على أنّ طاعة المخلوق في معصية الخالق جديرة بغاية التوقي والاجتناب.

[1436] Rivâyete göre, Peygamber (s.a.) Mekke fethedildiği gün erkeklerle biatlaşmayı bitirince, Safa tepesinde kadınlarla biatlaşmaya başlamıştı. Ömer b. Hattâb ise ondan daha aşağı bir yerde ve onun emriyle kadınlarda biat alıyor ve onun adına kendilerine tebligatta bulunuyordu. Ebû Süfyân'ın karısı Hind bint Utbe, Peygamber'in (s.a.) kendisini tanınmasından endişelendiği için örtüye bürünüp kendini tanınmayacak hâle getirmişti. Hazret-i Peygamber "Sizden; Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacağınıza... dair biat alıyorum" deyince, Hind başını kaldırıp şöyle dedi: "Biz gerçekten putlara tapıyorduk. Ama sen bizden; erkeklerden aldığını görmediğimiz bir biat alıyorsun! Erkeklerden; İslâm ve cihat üzere biat alırken, bizden olumsuzluklarla ilgili biat alıyorsun! Bu sefer Hazret-i Peygamber "Hırsızlık etmeyeceklerine dair" deyince, Hind "Ebû Süfyan gerçekten cimri bir kişidir. Onun malı adına benim nasibime (sadece) şer ve fesat şeyler düştü. Artık bilmiyorum; onlar bana helâl mi, yoksa değil mi?" dedi. Ebû Süfyan da "Geçmişte de gelecekte de her ne almış ve alacaksan sana helâl olsun!" deyince, Peygamber (s.a.) güldü ve kadını tanıdı. Ona "Sen Utbe'nin kızı Hind'sin değil mi?" dedi. O da "Evet yâ Resûlallah! Geçmişte olanları affet; Allah da seni affetsin!" dedi. Yine Hazret-i Peygamber "Zina etmeyeceklerine dair" deyince, Hind "Hür kadın da zina mı edermiş!" dedi. -Bir rivâyete göre ise "Onların içinden hiçbir kadın zina etmemiştir." dedi.- Hazret-i Peygamber "Çocuklarını öldürmeyeceklerine dair" deyince, bu sefer Hind "Biz onları küçükken bakıp büyüttük; siz ise onları büyükken öldürdünüz! Siz de onlar da çok iyi bilirsiniz!" dedi; zira Hind'in oğlu Hanzale b. Ebû Süfyan Bedir günü katledilmişti. Bunun üzerine Ömer yerlere yatacak derecede gülmüş, Peygamber (s.a.) de tebessüm etmişti. Yine, "bir iftira getirmeyeceklerine dair" dedi. Bu sefer Hind "Vallahi iftira gerçekten çirkin bir iştir! Sen bize ancak hakkı ve *mekârim-i ahlâkı* emretmekteisin!" demişti. Hazret-i Peygamber "Hiçbir meşru şeyde sana karşı çıkmayacakları" hususunda..." deyince, Hind "Vallahi, sana karşı gelmeyi plânlasaydık şu oturduğumuz biat meclisinde oturmazdık!" dedi.

[1437] Söylendiğine göre biatlaşma şöyle gerçekleşmişti: Hazret-i Peygamber su dolu bir kâse istemiş ve elini bunun içine daldırmış, sonra da kadınlar ellerini daldırmıştı. "Hazret-i Peygamber elinde kırmızılı bir kumaş parçası olduğu hâlde o kadınlarla tokalaştığı" da söylenmiştir. Hazret-i Ömer'in Hazret-i Peygamber adına onlarla tokalaşıp biat aldığı da söylenir.

13. (Sonuç olarak) Ey iman edenler! Allah'ın gazap ettiği bir toplumu velî edinmeyin; inkârcıların kabirdekilerden tamamen ümit kestiği gibi bunlar da âhiretten ümit kesmişlerdir (âhirete yönelik hiçbir beklenti ve endişeleri yoktur).

[١٤٣٦] وروى أن رسول الله ﷺ لما فرغ يوم فتح مكة من بيعة الرجال: أخذ في بيعة النساء وهو على الصفا وعمر بن الخطاب رضي الله عنه أسفل منه يبايعهن بأمره ويبلغهن عنه، وهند بنت عتبة امرأة أبي سفيان متقنعة متنكرة خوفاً من رسول الله ﷺ أن يعرفها، فقال عليه الصلاة والسلام: أبايعكن على أن لا تشركن بالله شيئاً، فرفعت هند رأسها وقالت: والله، لقد عبدنا الأصنام، وإنك لتأخذ علينا أمراً ما رأيته أخذته على الرجال؛ تباع الرجال على الإسلام والجهاد، فقال عليه الصلاة والسلام {وَلَا يَسْرِقْنَ}، فقالت: إنَّ أبا سفيان رجل شحيح، وإني أصبت من ماله هنات، فما أدري، أتحل لي أم لا. فقال أبو سفيان: ما أصبت من شيء فيما مضى وفيما غبر فهو لك حلال، فضحك رسول الله ﷺ وعرفها فقال لها: وإنك لهند بنت عتبة؟ قالت: نعم فاعف عما سلف يا نبي الله عفا الله عنك، فقال {وَلَا يَزِينَنَّ}، فقالت: أوتزني الحرة؟! -وفي رواية: ما زنت منهن امرأة قط!- فقال عليه الصلاة والسلام {وَلَا يَفْتُلَنَّ} أولادهن}، فقالت: ربيناهم صغاراً وقتلتهم كباراً فأنتم وهم أعلم، وكان ابنها حنظلة بن أبي سفيان قد قتل يوم بدر، فضحك عمر حتى استلقى، وتبسم رسول الله ﷺ فقال {وَلَا يَأْتِينَ بِيُهْتَانٍ} فقالت: والله، إنَّ البهتان لأمر قبيح، وما تأمرنا إلا بالرشد ومكارم الأخلاق، فقال {وَلَا يَعْصِيكَ فِي مَعْرُوفٍ} فقالت: والله ما جلسنا مجلسنا هذا وفي أنفسنا أن نعصيك في شيء. ٥

[١٤٣٧] وقيل في كيفية المبايعة: دعا بقدح من ماء فغمس فيه يده، ثم غمسن أيديهن، وقيل: صافحهن وكان على يده ثوب قطري. وقيل: كان عمر يصافحهن عنه.

١٣- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَسْأُوا مِنْ

٢٠ الأجرِ كَمَا يَسْأَى الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ﴾

[1438] Rivâyete göre bazı fakir Müslümanlar, meyvelerinden nasiplenmek için Yahudilerle irtibat kuruyorlardı da bunun üzerine kendilerine: “Allah’ın gazap ettiği” gazaba uğramış “bir toplumu velî edinmeyin...” dedi. “İnkârcı nankörler” ölülerinin diriltileceğinden ve diri olarak tekrar ha-
 5 yata döneceğinden tamamen ümit kestikleri gibi bunlar da” Tevrat’ta vasfı geçen peygamber olduğunu bile bile Peygamber’e (s.a.) muârazada bulunmaları sebebiyle “âhiretten” (yani) âhirette kendileri için bir nasip buluna-
 cağından “ümit kesmişlerdir.”

[1439] Şu da söylenmiştir: اصحاب القبور (kabirdekiler) ifadesi “inkârcılar”ı
 10 açıklamaktadır; yani “kabre defnedilen inkârcıların âhret hayrından ümit kestikleri gibi...” Çünkü onlar durumlarının çirkinliğinin ve uğrayacakları akıbetin kötülüğünün pekâlâ farkındadırlar [Onun için, âhiretten yana ümitleri yoktur].

[1440] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Her kim Mümtehanesini okursa, tüm mümin erkek ve kadınlar onun için kıyamet günü
 15 şefaathçi olurlar.”

[١٤٣٨] روي أنّ بعض فقراء المسلمين كانوا يواصلون اليهود ليصيبيوا من ثمارهم. فقيل لهم {لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا} مغضوبًا عليهم؛ {قَدْ يَيْسُوا} من أن يكون لهم حظ في الآخرة لعنادهم رسول الله ﷺ، وهم يعلمون أنه الرسول المنعوت في التوراة {كَمَا يَيْسُ الْكُفَّارُ} من موتاهم أن يُبعثوا ويرجعوا أحياء.

° [١٤٣٩] وقيل: {مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ} بيان للكفار، أي كما يئس الكفار الذين قبروا من خير الآخرة؛ لأنهم تبينوا قبح حالهم وسوء منقلبهم.

[١٤٤٠] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة الممتحنة كان له المؤمنون والمؤمنات شفعاء يوم القيامة.

SAF SÛRESİ

Medine’de nâzil olmuştur, 14 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah’ın adıyla...

1. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah’ı tenzih ve takdis etmektedir; çünkü O’dur ‘mutlak izzet ve hikmet sahibi’ (Azîz, Hakîm).

2. Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz?!

[1441] (لَمْ'deki) Lâm, soru edatı olan ما'nın başına gelen izâfet Lâm'ıdır. Tıpkı بِمَ (Ne ile?), فِيْمَ (Ne hakkında?), مِمَّ (Neden ötürü?), مِمَّ (Hangi şeyden?), اِلَآءِ (Neye?) ve عِلَآءِ (Neye binaen?) sözlerindeki harf-i cerler gibi. (لِمَا'dan) Elif'in hafzedilmesi, Mâ ve Lâm harfinin bir tek şey gibi olmasındandır. Bu ikisinin kullanımı soru soranın sözünde çokça vaki olmaktadır. Aslının kullanımı ve (لِمَا şeklinde) sekte Hâ'sı üzerinde vakfette veya (لِم şeklinde son harfi) sakın kılma az olarak gelmiştir. Geçiş hâlinde sakın kılınması, bunun vakıf yerine icra edilmesi sebebiyledir. Tıpkı Hâ ile ve hazfedilmiş olarak Hemze'nin harekesinin bu Hâ üzerine bırakılmasıyla: اِنَّهُ اَرْبَعَةٌ şeklinde işitildiği gibi.

[1442] Bu ifade yalan söylemeyi de verilen sözde durmamayı da içerir. Rivâyete göre müminler savaşıyla memur olmadan önce “Allah’a göre amel-lerin en sevimli olanının ne olduğunu bilseydik, mutlaka onu işler ve mallarımızı da canlarımızı da o uğurda seve seve verirdik!” demişlerdi. Derken, Allah Teâlâ onlara kendi yolunda cihad edilmesi gerektiğini göstermiş; fakat onlar Uhud günü cihattan yüz çevirmişlerdi. İşte âyette bunun üzerine onlara serzenişte bulunmaktadır.

[1443] Söylendiğine göre Allah Bedir şehitlerinin nâil olduğu muazzam sevabı haber verince onlar: “Şayet herhangi bir savaşla karşılaşırsak bütün imkânımızı buna sarf edeceğiz” demişlerdi; ama Uhud günü firar etmiş ve sözlerinde durmamışlardı. Yine söylentiye göre bir kimse öldürmediği hâlde “öldürdüm”; mızrak ve kılıç vurmadığı hâlde “vurdum” ve sabretmediği hâlde “sabrettim” dermiş...

[1444] Yine söylentiye göre adamın biri Müslümanlara eziyet ediyor ve onları yaralıyormuş. Nihayet Suheyb onu öldürmüş, bir başkası da bunu kendine mal etmişti. Hazret-i Ömer, Suheyb’e “Onu senin öldürdüğünü Peygamber’e haber ver!” deyince, Suheyb “Ben onu sırf Allah ve Resulü adına öldürdüm!” demişti. Bu sefer Ömer “Yâ Resûlallah! Onu Suheyb öldürdü!” deyince, Peygamber “Böyle mi ey Ebû Yahya?” diye sormuş, Suheyb de “Evet!” demişti de bu âyet işi kendisine mal eden kişi hakkında inmişti.

سورة الصف

مدنية؛ وآياتها ١٤

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿سَبِّحْ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾

٢- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ﴾

[١٤٤١] {لَمْ} هي لام الإضافة داخلة على ما الاستفهامية كما دخل عليها غيرها من حروف الجر في قولك: بم، وفيم، ومم، وعم، وإلام، وعلام، وإنما حذفت الألف؛ لأنّ ما والحرف كشيء واحد، ووقع استعمالهما كثيراً في كلام المستفهم؛ وقد جاء استعمال الأصل قليلاً والوقف على زيادة هاء السكت أو الإسكان. ومن أسكن في الوصل فلاجرائه مجرى الوقف، كما سمع ”ثلاثه، أربعة“ بالهاء وإلقاء حركة الهمزة عليها محذوفة. ١٠

[١٤٤٢] وهذا الكلام يتناول الكذب وإخلاف الموعد. وروي أنّ المؤمنين قالوا قبل أن يؤمروا بالقتال: لو نعلم أحب الأعمال إلى الله تعالى لعملناه ولبدلنا فيه أموالنا وأنفسنا؛ فدلهم الله تعالى على الجهاد في سبيله، فولوا يوم أحد، فعتيرهم.

[١٤٤٣] وقيل: لما أخبر الله بثواب شهداء بدر قالوا: لئن لقينا قتالا لنفرغن فيه وسعنا، ففروا يوم أحد ولم يفوا. وقيل: كان الرجل يقول ”قتلت“ ولم يقتل، و”طعنت“ ولم يطعن، و”ضربت“ ولم يضرب، و”صبرت“ ولم يصبر. ١٥

[١٤٤٤] وقيل: كان قد أذى المسلمين رجل ونكى فيهم، فقتله صهيب واتحل قتله آخر، فقال عمر لصهيب: أخبر النبي عليه السلام أنك قتلته، فقال: إنما قتلته لله ولرسوله، فقال عمر: يا رسول الله، قتله صهيب، قال: كذلك يا أبا يحيى؟ قال: نعم، فنزلت في المنتحل. ٢٠

[1445] Hasan-ı Basrî'den rivâyet edildiğine göre bu âyet münafıklar hakkında inmiş olup onlara “Ey iman edenler!” diye seslenilmesi onların ve imanlarının alay konusu edilmesi sebebiyledir¹.

3. Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında büyük nefretle karşılanmaktadır.

[1446] Bu en fasih ve mâna yönünden en belîğ bir kelâmdır. “Büyük bir nefret” derken, bunda lâfzının dışında taaccüp kastedilmiştir. Tıpkı şu şiirde olduğu gibi:

[Cessâs'ın komşusu olan kadının bir devesine karşılık Küleyb'i öldürdük!]

10 *Ne değerliymiş bu deve ki, karşılığında Küleyb (gibi biri) öldürüldü!*²

Burada taaccübün anlamı, dinleyenlere durumun vahametini anlatmaktır; çünkü ancak benzer ve emsallerinin dışında kalan bir şeyden ötürü taaccüp edilir. (كَبْرٌ fiili, müsnedün ileyh olan) ان تقولوا (söylemeniz) fâ‘iline isnat edilmiş olup *معًا* lâfzı da bu fâ‘ilin tefsiri (*temyizi*) olarak mansüb kılınmıştır; bu da 15 yapmayacağı bir şeyi söylemelerinin, aşırı nefrete yol açması sebebiyle katıksız tam bir nefret vesilesi olduğunu göstermek içindir. *Makt* (hışım) lâfzının tercih edilişi, bunun nefretin en şedit ve mübalağalı olmasıdır. Bununla ilgili olarak, “kişinin, babasının geride bıraktığı eşine kıydığı Cahiliye nikâhına” *nikâhu'l-makt* (nefretlik nikâh) denilmiştir. Nefretin en şedit ve en aşırısı 20 kılınması gayesiyle, (âyette) sadece nefreti büyük kılmakla yetinilmemiştir. (Zira) “Allah katında” denmesi bundan da mübalağalıdır; çünkü bunun nefretlik oluşunun büyüklüğü Allah katında sübut bulunca, artık onun büyüklük ve şiddeti tamama ermiş, onunla ilgili şüpheler giderilmiş olur.

[1447] Rivâyete göre Seleften birine “Bize hadis rivâyet et!” denince, bir 25 şey söylememiş. Tekrar “Bize hadis rivâyet et!” denince, bu sefer: “Yapmayacağım şeyleri söyleyerek, Allah'ın nefretini çekmemi mi bana emrediyorsunuz!?” demiş.

4. Kuşkusuz Allah; kendi uğrunda ‘kurşunla sağlamca berkitilmiş bir bina gibi’ saflar hâlinde savaşanları sever.

30 [1448] Bu âyetin, sözünde durmayana Allah'ın nefretinden söz edildikten hemen sonra gelmesinde; gazabın kâfirlerle savaşma konusunda sebat vaadinde bulunup, bunu yerine getirmeyenlerin sözüne taalluk ettiğine dair bir delil vardır. [يقاتلون fiilini] Zeyd b. Ali (v. 122/740), Tâ'nın fethasıyla *yukâtelûne* (kendileriyle savaşılanları) şeklinde okumuştur. Fiil, *yukâtelûne* 35 (kendileriyle tek tek savaşılanları) şeklinde de okunmuştur.

1 Yani “Ey etmediği hâlde *iman ettim* diyenler!” / ed.

2 Bkz. *Keşşâf Tefsiri*, İbrâhîm 14/5'in dipnotu / ed.

[١٤٤٥] وعن الحسن: نزلت في المنافقين؛ ونداؤهم بالإيمان تهكم بهم
ويأيمانهم.

٣- ﴿كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ﴾

[١٤٤٦] هذا من أفصح كلام وأبلغه في معناه. قصد في {كَبُرَ} التعجب من غير
لفظه كقوله:

وَجَارَةٌ جَسَّاسٍ أَبَانَا بِنَابِهَا ﴿كُلَيْبًا﴾ غَلَّتْ نَابٌ كُليْبٌ بَوَاؤُهَا

ومعنى التعجب: تعظيم الأمر في قلوب السامعين؛ لأن التعجب لا يكون إلا من شيء
خارج عن نظائره وأشكاله، وأسند إلى {أن تقولوا}، ونصب {مَقْتًا} على تفسيره،
دلالة على أن قولهم ما لا يفعلون مقت خالص لا شوب فيه، لفرط تمكن المقت
منه؛ واختير لفظ المقت، لأنه أشد البغض وأبلغه. ومنه قيل: نكاح المقت، للعقد
على الرابة. ولم يقتصر على أن جعل البغض كبيرًا حتى جعل أشده وأفحشه. و{عِنْدَ
اللَّهِ} أبلغ من ذلك، لأنه إذا ثبت كبر مقتته عند الله فقد تم كبره وشدته وانزاحت عنه
الشكوك.

[١٤٤٧] وعن بعض السلف أنه قيل له: حدثنا، فسكت ثم قيل له حدثنا؛ فقال:
تأمروني أن أقول ما لا أفعل، فأستعجل مقت الله.

٤- ﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًا كَانَتْهُمْ بُنْيَانًا مَرُوضًا﴾

[١٤٤٨] في قوله {إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ} عقيب ذكر مقت
المخلف دليل على أن المقت قد تعلق بقول الذين وعدوا الثبات في قتال الكفار فلم
يفوا. وقرأ زيد بن علي «يقاتلون»، بفتح التاء. وقرئ «يقتلون».

[1449] صَفًّا (safılar hâlinde) derken, bu ya “kendilerini safı dizdikleri hâlde” ya da “safı dizildikleri hâlde” anlamına gelir.

[1450] Hiçbir açık ve gedik olmaksızın birbirine kenetlenmiş olmak bakımından “âdeta” kurşunla berkitilmiş, sapasağlam “bir bina gibi [safılar hâlinde savaşırlar].” Şu da söylenmiştir: Müminlerin *‘söz (ve gönül) birliği’ etme bakımından birbirine kenetlenmiş bir bina gibi sebat etmekte kararlı oldukları* da kastedilmiş olabilir.

[1451] Bu âyette, piyade olarak savaşmanın daha faziletli oluşuna bir delil olduğu da söylenmiştir; çünkü atlılar bu vasıfta saf oluşturamazlar.

[1452] صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُيُوتٌ ifadesi iç içe iki hâldir¹.

5. Hani Mûsâ kavmine; “Ey kavmim! Benim gerçekten Allah tarafından size gönderildiğimi bildiğiniz hâlde, niçin bana eziyet verirsiniz?!” demişti... Ne zaman ki (haktan) saptılar, Allah da kalplerini saptırırverdi (yani onları şaşkınlık ve şüphe içinde; yüzüstü bıraktı)! Çünkü fâsık bir kavmi Allah doğru yola getirmez.

[1453] وَاذْ (Hani) ifadesi, “Yad et!” veya “Onlara diyeceğini dediğinde şöyle şöyle oldu” şeklindeki bir cümle takdiriyle mansûb kılınmıştır.

[1454] “(Niçin) bana eziyet verirsiniz?!” Onlar Hazret-i Mûsâ’ya envâi-çeşit eziyet veriyorlardı; şahsına isnat ettikleri kusur ve ayıplar, mu’cizelerini inkâr etmeleri, faydaları sonunda kendilerine dönecek olan hususlarda ona karşı gelmeleri, sığıra tapmaları, Allah’ı açıkça görmek istemeleri ve Allah’ın ve Mûsâ’nın hakkını zayı etme anlamına gelen tekzipleri bunlardan bazılarıdır.

[1455] وَقَدْ تَعْلَمُونَ ifadesi hâl konumundadır; yani “benim gerçekten Allah tarafından size gönderildiğimi” kesin bir bilgiyle “bildiğiniz hâlde bana eziyet ediyorsunuz!” Oysa bu konudaki bilginiz, bana eziyet etmenizi ve hakir görmenizi değil, bana tazim edip saygı göstermenizi gerektirir; çünkü Allah’ı ve O’nun azametini gerçekten kavrayan biri, Allah’a tazimde bulunmanın O’nun elçisine tazimde bulunmaktan geçtiğini ve Allah’ın azabının ona eza veren kimseyi gelip bulacağını bildiği için O’nun elçisine tazimde bulunur.

[1456] “Ne zaman ki” haktan “saptılar”, lutuflarını onlardan men ederek “Allah da kalplerini saptırırverdi! Çünkü fâsık bir kavmi Allah doğru yola getirmez” yani onlara lutfunda bulunmaz; çünkü onlar lutfu lâıyk kimseler değillerdir.

1 “Kurşunla berkitilmiş bir bina gibi” ifadesi “safılar hâlinde”nin hâli, “safılar hâlinde” ifadesi de “savaşırlar”ın hâlidir. / ed.

[١٤٤٩] {صَفًّا} صافين أنفسهم أو مصفوفين.

[١٤٥٠] {كَانَّهُمْ} في تراصهم من غير فرجة ولا خلل {بُنْيَانٌ} رُصَّ بعضه إلى بعض وورصف. وقيل: يجوز أن يريد استواء نياتهم في الثبات حتى يكونوا في اجتماع الكلمة كالبنيان المرصوص.

٥ [١٤٥١] وعن بعضهم: فيه دليل على فضل القتال راجلاً؛ لأنَّ الفرسان لا يصطفون على هذه الصفة.

[١٤٥٢] وقوله {صَفًّا كَانَّهُمْ بُنْيَانٌ} حالان متداخلتان.

٥- ﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ لِمَ تُوذَوْنَ بِأَنْ تَعْلَمُونَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ﴾

١٠ [١٤٥٣] {وَأِذْ} منصوب بإضمار اذكر، أو: وحين قال لهم ما قال كان كذا وكذا.

[١٤٥٤] {تُوذَوْنَ} كانوا يؤذونه بأنواع الأذى من انتقاصه وعيبه في نفسه، وجحود آياته، وعصيانه فيما تعود إليهم منفعه، وعبادتهم البقر، وطلبهم رؤية الله جهرة، والتكذيب الذي هو تضييع حق الله وحقه.

[١٤٥٥] {وَقَدْ تَعْلَمُونَ} في موضع الحال، أي تؤذونني عالمين علماً يقيناً {أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ}، وقضية علمكم بذلك وموجبه تعظيمي وتوقيري، لا أن تؤذوني وتستهيئوا بي؛ لأن من عرف الله وعظمته عظم رسوله، علماً بأن تعظيمه في تعظيم رسوله، ولأن من آذاه كان وعيد الله لاحقاً به

[١٤٥٦] {فَلَمَّا زَاغُوا} عن الحق {أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ} بأن منع ألطافه عنهم. {وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ} لا يلفظ بهم، لأنهم ليسوا من أهل اللطف.

[1457] **Şayet** “وقد تعلمون”deki فُئْ in anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** Bunun anlamı pekiştirme değildir. Âdetâ “Hiçbir şüphe barındırmayacak kesin bir bilgiyle bildiğiniz hâlde” buyrulmaktadır.

6. Hani Meryem oğlu İsâ da: “Ey İsrâiloğulları! Ben size, önümdeki Tevrat’ı tasdik edici ve benden sonra gelecek -Ahmed adlı- bir peygamberi müjdeleyici olarak gerçekten Allah tarafından gönderildim.” demişti... Ama ne zaman ki onlara açık mu’cizeler getirdi: “Bu apaçık bir büyüdür!” dediler.

[1458] Denilmiştir ki Hazret-i İsâ’nın: “Ey İsrâiloğulları!” deyip de Hazret-i Mûsâ gibi: “Ey kavmim!” dememesinin sebebi, onlarla kendisinin kavmi olmalarını getirecek hiçbir nesep bağının bulunmamasıdır.

[1459] Ayetin anlamı şudur: Benden önce geçen “Tevrat’ı” tasdik edici olduğum “ve benden sonra gelecek bir peygamberi” müjdelediğim hâlde size peygamber gönderildim; yani benim dinim, Allah’ın gelmiş geçmiş ve gelecek tüm kitaplarını ve peygamberlerini tasdikten ibarettir.

[1460] من بعدى من بعدى (من بعدى اسمُهُ ve من بعدى) ifadesi, Yâ’nın sükûnu ve fethasıyla (من بعدى اسمُهُ) okunmuştur; Halil (v. 175/791) ve Sibeveyhi (v. 180/796) fethayı tercih ederler.

[1461] Kâ’b’dan (v. 32/653) rivâyet edildiğine göre, Havariler Hazret-i İsâ’ya “Ey Allah’ın *rubu*!¹ Bizden sonra gelecek bir ümmet var mı?” diye sormuşlar; o da “Evet! Ahmed’in ümmetidir; (onlar) hikmet ve ilim sahipleridir; seciyeli, takvâ sahibi kimselerdir. Derin kavrayış açısından peygamberler gibidirler. Azıcık rızka bedel Allah’tan hoşnutturlar; azıcık bir amellerine karşılık da Allah onlardan hoşnuttur” demiş.

[1462] **Şayet** “مصدقًا” (tasdik edici olarak) ve مبشرا (müjdeleyici olarak) ifadeleri ne ile mansüb kılınmıştır; رسول’deki “gönderilme” anlamıyla mı yoksa اليكم (size) kelimesiyle mi?” **dersen şöyle derim:** Bilakis, “gönderilme” anlamıyla mansüb kılınmıştır; çünkü اليكم ifadesi رسول’un sılasıdır ve bu yüzden hiçbir fonksiyonu yoktur; zira harf-i cerler bizatihi değil; fakat barındırdıkları fiil anlamıyla fonksiyoneldirler. Binaenaleyh, bunlar *sıla* olarak vaki olduklarında fiil anlamı içermezler; o hâlde nasıl amel etsinler?

[1463] (“Bu apaçık bir büyüdür!” anlamındaki (هذا سحرٌ مُبينٌ) *hâzâ sâhirun mubîn^{un}* (Bu apaçık bir büyücüdür!) şeklinde de okunmuştur.

1 Allah tarafından “diriltici bir soluk / ilahi bir nefes” [روح من الله] olarak gönderilen (Nisâ 4/171) İsâ Mesih; hikmetini ve *rubunu* kaybeden Yahudi şeriatını özüne, *makâsı*dına döndürmeye, dini şekil ve merasimden kurtarmaya çalışmıştı... / ed.

[١٤٥٧] فإن قلت: ما معنى قد في قوله {وَقَدْ تَعْلَمُونَ}؟ قلت: معناه التوكيد، كأنه قال: وتعلمون علمًا يقينًا لا شبهة لكم فيه.

٦- ﴿وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ﴾

[١٤٥٨] قيل: إنما قال {يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ}، ولم يقل: يا قوم - كما قال موسى - لأنه لا نسب له فيهم فيكونوا قومه.

[١٤٥٩] والمعنى: أرسلت إليكم في حال تصديقي ما تقدمني {مِنَ التَّوْرَةِ}، وفي حال تبشيري {بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي}؛ يعني أن ديني التصديق بكتب الله وأنبيائه جميعًا ممن تقدم وتأخر.

[١٤٦٠] وقرئ «من بعدي»، بسكون الياء وفتحها، والخليل وسيبويه يختاران الفتح.

[١٤٦١] وعن كعب: أن الحواريين قالوا لعيسى: يا روح الله، هل بعدنا من أمة؟ قال: نعم أمة أحمد حكماء علماء أبرار أتقياء، كأنهم من الفقه أنبياء، يرضون من الله باليسير من الرزق، ويرضى الله منهم باليسير من العمل.

[١٤٦٢] فإن قلت: بم انتصب {مُصَدِّقًا} و{مُبَشِّرًا}، أبما في الرسول من معنى الإرسال أم بـ{إِلَيْكُمْ}؟ قلت: بل بمعنى الإرسال؛ لأن {إِلَيْكُمْ} صلة للرسول، فلا يجوز أن تعمل شيئًا، لأن حروف الجر لا تعمل بأنفسها، ولكن بما فيها من معنى الفعل؛ فإذا وقعت صلوات لم تتضمن معنى فعل، فمن أين تعمل؟

[١٤٦٣] وقرئ «هذا ساحر مبين».

7. İslâm'a (yani kayıtsız-şartsız Allah'a teslimiyet göstermeye) çağrıldığı hâlde, kendi uydurduğu şeyleri Allah'a mâl edenden daha zalimi olabilir mi?! Zalim bir kavmi Allah doğru yola getirmez.

[1464] Rabbi kendisini bir elçisinin diliyle, iki cihanın saadetini barındıran İslâm'a çağırıldığı hâlde, O'na icabet edecek yerde, 'Allah'ın, kullarını hakka daveti' demek olan kelâmına "Bu bir büyüdür!" diyerek Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalimi olabilir mi? Çünkü sihir boş bir şeydir, kamufляjdır.

[1465] (هُوَ يُدْعَى) [çağrıldığı hâlde] ifadesini Talha b. Musarrif (v. 112/730) aynı mânada *ve huve yudde'â* okumuştur. ("Onu yokladı" anlamında) *leme-sehû* da, *iltemesehû* da denilebildiği gibi, ("onu çağırıldı" anlamında) *de'âhu* da, *idde'âhu* da denilebilir¹. Talha'nın, *yed'û* (çağırır) anlamında *yedde'î* okuduğu da rivâyet edilmiştir ki, çağırılan Allah Teâlâ' olmaktadır.

8. Bunlar, Allah'ın nurunu (o küçücük) ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Oysa Allah, nurunu her tarafa yayacaktır. İnkârcı nankörlerin işine gelmesede...

[1466] لِيُطْفِئُوا يُرِيدُونَ'nun aslı, tıpkı Berâe sûresinde [Tevbe 9/32] geldiği gibi يُرِيدُونَ اَنْ يُطْفِئُوا'dur. Bu Lâm; *ci'tuke li-ikrâmike* (ikramın için [yani ikramını talep ederek] sana geldim) sözündeki gibi "isteme" anlamı içermesi sebebiyle, pekiştirmek için "istiyorlar" fiilinin yanı başına ziyade kılınmış gibidir. Tıpkı *lâ ebâke* (Senin baban yok!) ifadesindeki nispet anlamını pekiştirmek için *lâ ebâ le-ke* (Senin "baba" namına hiçbir şeyin yok!) ifadesinde Lâm'ın ziyade kılınması gibi.

[1467] *Allah'ın nûrunun onların (o küçücük) 'ağız'larıyla söndürülmesi, onların Kur'ân için: "Bu bir büyüdür!" demek suretiyle İslâm'ı hükümsüz kılma isteklerinden ötürü onlarla alay etmektir. Onların bu durumu, söndürmek için ağızyla güneşin ışığına üfleyen kimsenin durumuyla sembolize edilmiştir.*

[1468] "Oysa Allah, nurunu her dem tamamlamaktadır." Yani hakkı tamamlayıp, nihai hedefine vardırılmaktadır. (مُتَمُّ نُورِهِ) izâfetle de okunmuştur.²

9. Evet, 'rehberliğiyle ve nuruyla bütün dinlerin ışığını sönmük bırakmak için elçisini hak din' ile gönderen O'dur. Putperestlerin işine gelmesede...

1 Yani bu iki kökün sülâsi ve iftî'âl kullanımları aynı anlamda olabilmektedir. / ed.

2 Müfessirin *vallâhu mutimmun nûrahû* kıraatini tercih ettiği anlaşılıyor. Bu kıraatte "Allah, nurunu *ber dem* mutlaka tamamlar / tamamlamaktadır." anlamı varken, izâfetli *مُتَمُّ نُورِهِ* kıraatinde, "Allah nurunu mutlaka tamamlayacaktır" şeklinde ileriyeye dönük bir müjde ve vaat söz konusudur. / ed.

٧- ﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعَى إِلَى الْإِسْلَامِ وَاللَّهُ لَا

يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾

[١٤٦٤] وأي الناس أشد ظلماً ممن يدعوه ربه على لسان نبيه إلى الإسلام الذي له فيه سعادة الدارين، فيجعل مكان إجابته إليه افتراء الكذب على الله بقوله لكلامه الذي هو دعاء عباده إلى الحق: هذا سحر، لأنّ السحر كذب وتمويه.

[١٤٦٥] وقرأ طلحة بن مصرف «وهو يُدعى»، بمعنى دعاه وادّعاه، نحو: لمسه والتّمسه. وعنه: «يُدعى»، بمعنى يدعو، وهو الله عز وجل.

٨- ﴿يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ﴾

[١٤٦٦] أصله «يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا» كما جاء في سورة براءة، وكأن هذه اللام زيدت مع فعل الإرادة تأكيداً له، لما فيها من معنى الإرادة في قولك: جئتك لإكرامك، كما زيدت اللام في: لا أبالك، تأكيداً لمعنى الإضافة في: لا أباك.

[١٤٦٧] وإطفاء نور الله بأفواههم تهكّم بهم في إرادتهم إبطال الإسلام بقولهم في القرآن: هذا سحر؛ مثلت حالهم بحال من ينفخ في نور الشمس بفيه ليطفئه.

[١٤٦٨] «وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ»، أي تتمّ الحق ومبلغه غايته. وقرئ بالإضافة.

٩- ﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ

كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ﴾

[1469] “Bütün dinlere” yani kendisine muhalif olan dinlerin tamamından “daha parlak kılmak” yani onların üzerine çıkartmak “için [elçisini] hak din” yani Haniflik dini “ile [gönderen O’dur].”

[1470] Hayatım üzerine ant içerim ki, Allah bunu gerçekten yapmıştır!
5 Öyle ki, ayakta kalan hiçbir din yoktur ki, İslâm dininin karşısında mağlup ve perişan olmasın! Mücâhid’den (v. 103/721) rivâyet edildiğine göre, Hazret-i İsâ indiğinde yeryüzünde İslâm’dan başka din olmayacaktı.

[1471] ارسل رسولہ [elçisini gönderen] ifadesi *ersele nebiyyehû* (nebisini gönderen) şeklinde de okunmuştur.

10 **10. Ey iman edenler! Sizi, can yakıcı bir azaptan kurtaracak bir alışveriş göstereyim mi size?**

11. Siz Allah ve Resulü’ne iman edersiniz; mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edersiniz; -Bu sizin için ne kadar hayırlıdır bir bilseniz!-

15 **12. O da sizin günahlarınızı bağışlar; sizi altından ırmakların aktığı cennetlere ve Adn Cennetlerindeki güzelim yerleşkelere sokar. Büyük başarı da budur...**

[1472] (تُنَجِّكُمْ) şeddeli ve şeddesiz okunmuştur.¹

[1473] “Siz (...) iman edersiniz...” ifadesi yeni bir cümledir; âdetâ “Peki ne yapacağız?” demişler de buna karşılık “Siz iman edersiniz...” buyurmuş gibidir. Ve bu, (“iman edin!” şeklinde) emir anlamı taşıyan bir haber sîgasıdır². Bunun için, cevap يَغْفِرْ لَكُمْ şeklinde (mezum) sevk edilmiştir. İbn Mes‘ûd’un *âminû bi’llâhi ve rasûlihî ve câhidû* (Allah ve Resulü’ne iman edin; cihat edin!) şeklindeki kıraati de buna delâlet etmektedir. **Şayet** “Bu, neden haber tarzı üzere getirilmiştir?” **dersen şöyle derim:** Emre amade olmanın gerekliliğini bildirmek için. Allah Teâlâ, -sanki bu emri yerine getirilmiş gibi- vücut bulmuş bir iman ve cihattan haber vermektedir. Bunun benzeri, dua edenin: (“Allah seni bağışlasın!” anlamında) *ğafarâ’llâhu le-ke ve yağfiru’llâhu le-ke* demesidir ki *mağfiretten* kuvvetli ümit sebebiyle âdetâ gerçekleşmiş gibi bahsedilmiştir. **Şayet** “Ferrâ’nın (v. 227/822); bunun³ “Size göstereyim mi?” ifadesinin cevabı olduğuna dair görüşünün bir açıklaması var mı?” **dersen şöyle derim:** Bu şöyle açıklanabilir: ‘Gösterme’nin ilgi alanı ticarettir; ticaret ise iman ve cihat olarak tefsir edilmektedir. Buna göre sanki “İmanı ve cihadı ticarete konu etmeniz de O da sizi bağışlasa olmaz mı?!” denmiş olmaktadır.

1 *Tuncikum* (sizi kurtaracak) - *tuneccikum* (hepinizi kurtaracak). / ed.

2 Zemaşherî, âyetin atf edatı olmaksızın sevk edilmesini “fasıl” yapılanmasına bağlamaktadır. / çev.

3 Yani “O da sizin günahlarınızı bağışlar” ifadesinin. / ed.

[١٤٦٩] {وَدِينِ الْحَقِّ} الملة الحنيفية {لِيُظْهِرَهُ} ليعليه {عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ} على جميع الأديان المخالفة له.

[١٤٧٠] ولعمري لقد فعل، فما بقي دين من الأديان إلا وهو مغلوب مقهور بدين الإسلام. وعن مجاهد: إذا نزل عيسى لم يكن في الأرض إلا دين الإسلام.
 ٥ [١٤٧١] وقرئ «أرسل نبيّه».

١٠- «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ»
 ١١- «تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

١٢- «يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ» ١٥

[١٤٧٢] {تُنْجِيكُمْ} قرئ مخففاً ومثقلاً.

[١٤٧٣] و{تُؤْمِنُونَ} استئناف، كأنهم قالوا: كيف نعمل؟ فقال: تؤمنون، وهو خبر في معنى الأمر؛ ولهذا أجب بقوله {يَغْفِرْ لَكُمْ}. وتدل عليه قراءة ابن مسعود «آمنوا بالله ورسوله وجاهدوا». فإن قلت: لم جيء به على لفظ الخبر؟ قلت: للإيدان بوجوب الامتثال، وكأنه امثّل فهو يخبر عن إيمان وجاهد موجودين. ونظيره قول الداعي: غفر الله لك، ويغفر الله لك؛ جعلت المغفرة لقوة الرجاء كأنها كانت ووجدت. فإن قلت: هل لقول الفراء أنه جواب {هَلْ أَدُلُّكُمْ} وجه؟ قلت: وجهه أن متعلق الدلالة هو التجارة، والتجارة مفسرة بالإيمان والجاهد؛ فكأنه قيل: هل تتجرون بالإيمان والجاهد يغفر لكم؟

Şayet “Peki, Zeyd b. Ali’nin, *tu’minû ve tucâhidû* şeklindeki (meczûm) kıraati nasıl açıklanabilir?” **dersen şöyle derim:** Bu da, emir Lâm’ının gizlenmesi esasına dayanmaktadır. Tıpkı A’şâ’nın şu şiirinde olduğu gibi:

5 Muhammed! Senin canına feda olsun bütün canlar
Sen herhangi bir konuda endişelendiğinde¹

[1474] İbn Abbas’tan rivâyet edildiğine göre, âyet müminlerin: “Allah’a göre en sevgili amelin ne olduğunu bilseydik onu mutlaka yapardık!” demeleri üzerine inmiştir. Bunun üzerine, -Allah’ın dilediği kadar- “Keşke bu ticaretin ne olduğunu bilseydik!” demeye devam etmişler; nihayet “siz (...) iman edersiniz...” buyrulurken bu ticaretin ne olduğu kendilerine gösterilmiştir. Bu, تومنون cümlesinin yeni bir cümle olduğunu göstermekte; nefsin, işin özünü kavrayıp beklenti içine girmesinin ardından verilen bir emrin, o emirle ansızın karşılaşmasından daha etkili ve daha şâyan-ı kabul olacağına delâlet etmektedir.

[1475] “Bu” yani iman ve cihat adına zikredilenler “sizin için” mallarınızdan ve canlarınızdan “daha hayırlıdır.”

[1476] **Şayet** “Bir bilerseniz...’ ifadesinin anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** Şudur: Bunun sizin için ne kadar hayırlı olduğunu bilseydiniz bu sizin için çok iyi olurdu; çünkü bunu öğrenip kesin olarak inandığınızda, iman ve cihadı canlarınızı ve mallarınızı sevdiğinizin fevkinde sevmiş ve böylece halâs ve felâha ermiş olurdunuz.

13. Hoşunuza gidecek bir başka şey ise Allah’ın yardımı ve yakın bir fetihtir... Müminleri müjdele!

[1477] “Hoşunuza gidecek bir başka şey...” Yani zikredilen uhrevî mağfîret ve sevap nimetine ilaveten, size dünyada [avans olarak] verilecek, ‘hoşunuza gidecek’ bir diğer nimet “ise...” [buyurduktan] sonra, bu nimetin ne olduğunu şu sözle açıklamıştır: “Allah’ın yardımı ve yakın” peşin “bir fetih.” Yani Mekke’nin fethi. Hasan-ı Basrî ise bunun İran ve Bizans’ın fethi olduğunu söylemiştir.

[1478] “Hoşunuza gidecek olan...” ifadesinde peşin olan dünya sevgisine yönelik bir kınama iması bulunmaktadır.

[1479] **Şayet** “Müminleri de müjdele!” ifadesi neye atfedilmiştir?” **dersen şöyle derim:** Bu, “siz (...) iman edersiniz...” ifadesine atfedilmiştir; çünkü bu, emir anlamında olup “Siz iman ve cihat edin ki Allah sizi mükâfatlandırsın; size yardım etsin. Ey Allah Elçisi! Sen de müminleri müjdele!” denmiş gibidir.

1 İlk mısradaki تَمِدَّ aslında تَمِدَّ iken, Lâm hafzedilmiştir. / çev.

فإن قلت: فما وجه قراءة زيد بن علي عليه السلام «تؤمنوا» و«تجاهدوا»؟ قلت: وجهها أن تكون على إضمار لام الأمر، كقوله:

مُحَمَّدٌ تَفِدُ نَفْسَكَ كُلُّ نَفْسٍ ❁ إِذَا مَا خَفَتْ مِنْ أَمْرِ تَبَالَا

[١٤٧٤] وعن ابن عباس أنهم قالوا: لو نعلم أحب الأعمال إلى الله لعملناه، فنزلت هذه الآية، فمكثوا ما شاء الله يقولون: ليتنا نعلم ما هي، فدلهم الله عليها بقوله {تُؤْمِنُونَ}. وهذا دليل على أن {تُؤْمِنُونَ} كلام مستأنف، وعلى أن الأمر الوارد على النفوس بعد تشوّف وتطلع منها إليه أوقع فيها وأقرب من قبولها له مما فوجئت به.

[١٤٧٥] {ذَلِكُمْ} يعني ما ذكر من الإيمان والجهاد {خَيْرٌ لَكُمْ} من أموالكم وأنفسكم.

١٠ [١٤٧٦] فإن قلت: ما معنى قوله {إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ}؟ قلت: معناه إن كنتم تعلمون أنه خير لكم كان خيراً لكم حينئذ؛ لأنكم إذا علمتم ذلك واعتقدتموه أحببتم الإيمان والجهاد فوق ما تحبون أنفسكم وأموالكم، فتخلصون وتفلحون.

١٣- ﴿وَأُخْرَى تُحِبُّونَهَا نَضْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِيرٌ الْمُؤْمِنِينَ﴾

[١٤٧٧] {وَأُخْرَى تُحِبُّونَهَا} ولكم إلى هذه النعمة المذكورة من المغفرة والثواب في الآجلة نعمة أخرى عاجلة محبوبة إليكم. ثم فسرها بقوله {نَضْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ}، أي عاجل، وهو فتح مكة. وقال الحسن: فتح فارس والروم.

[١٤٧٨] وفي {تُحِبُّونَهَا} شيء من التوبيخ على محبة العاجل.

[١٤٧٩] فإن قلت: علام عطف قوله {وَبَشِيرٌ الْمُؤْمِنِينَ}؟ قلت: على {تُؤْمِنُونَ} لأنه في معنى الأمر، كأنه قيل: آمنوا وجاهدوا يثبكم الله وينصركم، وبشر يا رسول الله المؤمنين بذلك.

٢٠

[1480] **Şayet** “*Nasr^{an} minallâhi ve fetih^{an} karib^{en}* (Allah’ın yardımını ve yakın bir fetih) şeklinde okuyan, neden nasbetmiştir?” **dersen şöyle derim:** (“Hele / Özellikle” anlamında) *ihtisâs* üzere, veya *tunsarûne nasr^{an} ve yuftehu le-kum fetih^{an}* (Siz mutlaka zafere erdirilecek ve tam bir feth'e nâil olacaksınız) şeklinde bir cümle takdiriyle, yahut *yağfir le-kum ve yudhilkum cennâ^{at} ve yu'tikum ubrâ nasr^{an} minallâhi ve fetih^{an}* (O da sizi bağışlar; sizi altından ırmakların aktığı cennetlere koyar ve size bir başka nimeti; Allah katından bir yardım ve fethi verir) şeklinde bir cümle takdiri üzere nasbetmiş olabilir.

14. Ey iman edenler! “Allah’ın yardımcıları” olun. Nitekim Meryem oğlu İsa, havarilere; “Allah’(a yardım)a giden yolda kimdir benim yardımcıları?” dediğinde, havariler; “Biziz Allah’ın yardımcıları!” demişlerdi. Ve İsrâiloğullarının bir kısmı iman etmiş, bir kısmı nankörce inkâr etmişti... Sonuçta Biz, iman edenleri düşmanlarına karşı destekledik de onlar oldu üstün gelenler...

[1481] (İzâfete) *كونوا انصار الله* (Allah’ın yardımcıları olun!) ve (tenvinle) *kûnû ensâr^{an} li'llâh* (Allah’a yardımcı olun!) şeklinde okunmuştur. İbn Mes’ûd ise *kûnû entum ensâr^{an} lillâh* (Siz Allah’ın yardımcıları olun!) şeklinde okumuştur ki bunda, yardımın müminlere düştüğü daha fazla vurgulanmaktadır.¹

[1482] **Şayet** “Bu benzetme nasıl doğru olabiliyor; çünkü görüldüğü kadarıyla, müminlerin ‘yardımcı’ olmaları, İsa aleyhisselâmın ‘Allah’a giden yolda kimdir benim yardımcıları?’ demesine benzetiliyor?” **dersen şöyle derim:** Benzetme mânaya hamledilir ve buna göre doğru olur. Mâna da; “Kendilerine ‘Allah’a giden yolda kimdir benim yardımcıları?’ dediğinde nasıl Havariler İsa’nın yardımcıları olduysa, siz de aynen böyle Allah’ın yardımcıları olun!” şeklindedir. “Peki, İsa’nın: ‘Allah’a giden yolda kimdir benim yardımcıları?’ demesinin anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** Bunun anlamının, Havarilerin; “Biziz Allah’ın yardımcıları!” şeklindeki cevaplarına uygun düşmesi gerekir. Buna uygun düşen mâna da “Allah’a yardım etmeye yönelik olarak kimdir benim askerim?” şeklindedir; zira “Benim yardımcıları” izâfeti, “Allah’ın yardımcıları” izâfetinden farklıdır; çünkü “Biziz Allah’ın yardımcıları” demek, “Allah’a yardım edecek olanlar biziz” demektir; “Kimdir benim yardımcıları?” demekse; “Allah’a yardım etme konusunda bana sadık kalacak, benimler beraber olacak yardımcıları kimdir?” demektir.

1 Yani “Diğer din mensupları Allah’a ve dinine yeterince ve gerektiği kadar yardım etmediler; o hâlde O’nun yardımcıları siz olun!” Ayrıca, “Allah’ın yardımına mazhar olmak istiyorsanız, önce siz O’na yardımcı olmalısınız.” Önce siz üzerinize düşeni yapmalı, -iman ve cihad etmeli- sonra O’ndan yardım beklemelisiniz. Allah gökten atvermez. / ed.

[١٤٨٠] فَإِنْ قُلْتَ: لِمَ نَصَبَ مِنْ قَرَأَ نَصْرًا مِنَ اللَّهِ وَفَتَحًا قَرِيبًا؟ قُلْتَ: يَجُوزُ أَنْ يَنْصَبَ عَلَى الْإِخْتِصَاصِ، أَوْ عَلَى: تَنْصُرُونَ نَصْرًا، وَيَفْتَحُ لَكُمْ فَتَحًا؛ أَوْ عَلَى: يَغْفِرُ لَكُمْ وَيَدْخُلُكُمْ جَنَاتٍ، وَيُؤْتِكُمْ أُخْرَى نَصْرًا مِنَ اللَّهِ وَفَتَحًا.

١٤- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ
لِلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ فَأَمَّتْ طَائِفَةٌ
مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَكَفَرَتْ طَائِفَةٌ فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَى عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا
ظَاهِرِينَ﴾

[١٤٨١] قرئ «كونوا أنصار الله»، و«أنصارًا لله». وقرأ ابن مسعود «كونوا أنتم أنصار الله». وفيه زيادة حتم للنصرة عليهم.

١٠ [١٤٨٢] فَإِنْ قُلْتَ: مَا وَجَهَ صِحَّةَ التَّشْبِيهِ وَظَاهِرَهُ تَشْبِيهِ كُونِهِمْ أَنْصَارًا بِقَوْلِ عِيسَى صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ {مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ}؟ قُلْتَ: التَّشْبِيهِ مَحْمُولٌ عَلَى الْمَعْنَى، وَعَلَيْهِ يَصِحُّ. وَالْمُرَادُ: كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ كَمَا الْحَوَارِيُّونَ أَنْصَارَ عِيسَى حِينَ قَالَ لَهُمْ {مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ}. فَإِنْ قُلْتَ: مَا مَعْنَى قَوْلِهِ {مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ}؟ قُلْتَ: يَجِبُ أَنْ يَكُونَ مَعْنَاهُ مُطَابِقًا لِجَوَابِ الْحَوَارِيِّينَ: {نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ}، وَالَّذِي يَطَابِقُهُ أَنْ يَكُونَ الْمَعْنَى: مَنْ جَنْدِي مُتَوَجِّهًا إِلَى نَصْرَةِ اللَّهِ. وَإِضَافَةٌ {أَنْصَارِي} خِلَافَ إِضَافَةِ {أَنْصَارَ اللَّهِ}، فَإِنَّ مَعْنَى {نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ}: نَحْنُ الَّذِينَ يَنْصُرُونَ اللَّهَ، وَمَعْنَى {مَنْ أَنْصَارِي} مِنَ الْأَنْصَارِ الَّذِينَ يَخْتَصِمُونَ بِي وَيَكُونُونَ مَعِي فِي نَصْرَةِ اللَّهِ.

Anlamın; “Allah ile beraber kim bana yardım edecek?” şeklinde olması da doğru değildir; çünkü bu, o cevaba uygun düşmez. Bunun delili de; (مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ yerine) *men ensāru’llāh* (Kimdir Allah’ın yardımcıları?) şeklinde okuyanın kıraatidir.

- 5 [1483] Havariler İsa’nın hâlis, dürüst adamları olup ona ilk iman edenler bunlardı. On iki kişiydiler. *Havâriyyu’r-raculî* kişinin samimi adamı ve dostu demektir ki bu da “bembeyaz” anlamındaki *el-havr*¹ kökünden alınmadır. Nitekim *el-huvvârâ* kaliteli, hâlis un demektir. Hazret-i Peygamber’in: “Zübeyr halamın oğlu ve ümmetimin içinden benim havarimdir.”
- 10 [Buhârî, “Cihâd”, 40; Müslim “Fedâilu’s-Sahâbe”, 48] demesi de bu anlamla ilgilidir. Şu da söylenmiştir: Havariler elbiseleri beyazlatan çırpıcı (bez ağartıcı) kimşeler idi. Vezin olarak *el-havâriyy*¹ lâfzının benzeri *el-havâliyyu* lâfzı olup bu da “hilesi çok olan” demektir.

- [1484] “Derken” içlerinden “bir grup” İsa’ya “iman etmiş, bir grup da”
- 15 onu “inkâr etmişti de sonuçta biz” inkârcı olanlarına karşı mümin olanları “desteklemiştik” de böylece onlara üstün gelmişlerdi. Zeyd b. Ali’den (v. 122/740) rivâyet edildiğine göre, onların üstün gelişi *hüccet* yoluyla olmuştu¹.

- [1485] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Her kim Saf sûresini okursa, dünyada bulunduğu sürece, İsa ona rahmet okur ve istiğfarda bulunur. Kıyamet günü de onun yakın dostu olur.”
- 20

1 Öyle anlaşılıyor ki bu yorum, başta Havariler olmak üzere ilk İsevilerin siyasi erk ve yayılma anlamında pek de başarılı olmamasına dayanılarak yapılmaktadır; “Bu tür bir başarıları yoktur, ama son derece kuvvetli aklı ve şer’î delillere sahiptirler, muhalifleri onların karşısında bu konuda âciz kalmaktadır.” anlamında. Ancak âyette, İsa Mesih’e inanan Hıristiyanların (Roma vs.), onu yok etmeye çalışan münkir ve müfterî (Yahudi)lere daima üstün geldiği anlatılıyor. Bununla birlikte, bunların İsa’ya ittibâ’ı da sorunlu gözüküyor; çünkü onlar bir İslâm peygamberi olan İsa Mesih’e tâbi olmaktan ziyade, *-teslisi* ve *redemption* (kurtarma) akidesini icat ederek- onu kendilerine tâbi kılmışlardır. Demek ki âyette, Kur’ân’daki ‘Hıristiyanlara yönelik muhabbetin’ bir nev-i tecellisi olarak genel bir ittibâ’ kastedilmektedir. / ed.

ولا يصح أن يكون معناه: من ينصرتني مع الله؛ لأنه لا يطابق الجواب. والدليل عليه: قراءة من قرأ: «من أنصار الله».

[١٤٨٣] والحواريون أصفياؤه، وهم أول من آمن به وكانوا اثني عشر رجلاً. وحواري الرجل صفيه وخلصانه، من الحور، وهو البياض الخالص، والحواري الدرمة. ومنه قوله عليه الصلاة والسلام: الزبير ابن عمتي وحواريي من أمتي. وقيل: كانوا قصارين يحوِّرون الثياب، يبيضونها. ونظير الحواري في زنته: الحوالي، الكثير الحيل.

[١٤٨٤] {فَأَمَّتْ طَائِفَةٌ} منهم بعيسى، {وَكَفَرَتْ} به {طَائِفَةٌ فَأَيَّدْنَا} مؤمنهم على كفارهم، فظهروا عليهم. وعن زيد بن علي: كان ظهورهم بالحجة.

[١٤٨٥] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة الصف كان عيسى مصلياً عليه مستغفراً له ما دام في الدنيا وهو يوم القيامة رفيقه.

CUM'Â SÛRESİ

Medine'de nâzil olmuştur, 11 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi; mutlak hükümdar eksiksiz-kusursuz, mutlak izzet ve hikmet sahibi Allah'ı tenzih ve takdis eder.

[1486] Allah'ın (âyetteki) sıfatları, övgü amacıyla merfû' -da- okunmuştur ki; âdeta *huve'l-melikül-kuddûs* (O, mutlak hükümdardır! Eksiksiz-kusursuzdur!) denmektedir. (Bunları) mansûb okuman da anlamlıdır; tıpkı Arapların *el-hamdu lillâhi ehle'l-hamdî* (Övülmeye lâayık olan Allah'adır tüm övgüler!) demesi gibi.

2. Ümmilere; âyetlerini okuyan, onları arıtan, onlara kitabı ve hikmeti öğreten kendi içlerinden bir peygamber gönderen O'dur; çünkü daha önce, gerçekten açık bir sapma içindeydiler.

[1487] *Ümmî* "Arap ümmetine mensup kişi" demektir; çünkü onlar toplumlar içerisinde okuma yazması olmayan kimselerdi. Yazma işinin Tâif'te başladığı; onların bunu Hîrelilerden, Hîrelilerin de Enbârlılardan aldığı söylenmiştir.

[1488] "Ümmilere kendi içlerinden bir peygamber gönderen O'dur." ifadesi "Ümmiler topluluğuna bir ümmî gönderen O'dur." anlamındadır. Nitekim İşaya Peygamber'in sözünde de: "Ben körlere (şeriat nedir bilmeyen) bir kör; ümmilere de ümmî olarak gönderiliyorum." şeklinde gelmiştir.

[1489] "Kendi içlerinden" ifadesinin, "kendi içinizden" [Tevbe 9/128] ifadesi gibi olduğu da söylenmiştir ki yani siz onun nesebini ve durumunu bilmektesiniz.

[1490] İki Yâ'dan, nispet için olanın hazfiyle *fi'l-ummîne* şeklinde de okunmuştur.

[1491] "Kendilerine O'nun âyetlerini okuyan" yani tıpkı onlar gibi bir *ümmî* olduğu hâlde, ne bir okuma alışkanlığı bulunuyor ne de bir öğrenim görmüşlüğü biliniyor olmakla birlikte o âyetleri onlara okuyan. Herhangi bir tahsili olmayan bir ümmînin okuması açık bir mu'cizedir.

[1492] "Onları" şirkten ve Cahiliye çirkefliklerinden "arındıran"; temizleyen "ve onlara kitabı ve hikmeti"; Kur'ân ve sünneti "öğreten" (bir peygamber). *وَأَنَّ كَانُوا* 'nın şeddeli *أَنَّ* 'nin şeddesiz kılınmış olanıdır ki bunun delili (*لَفِي*deki) *Lâm*[ı-Mufârika]'dır; yani onlar, senin daha vahimin göremeyeceğin bir sapkınlık içindedirler.

سورة الجمعة

مدنية؛ وآياتها ١١

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿يَسْبِغُ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ

الْحَكِيمِ﴾ ٥

[١٤٨٦] قرئت صفات الله عزّ وعلا بالرفع على المدح، كأنه قيل: هو الملك القدوس. ولو قرئت منصوبة لكان وجهها، كقول العرب: الحمد لله أهل الحمد.

٢- ﴿هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ﴾

١٠ [١٤٨٧] الأمي منسوب إلى أمة العرب، لأنهم كانوا لا يكتبون ولا يقرؤون من بين الأمم. وقيل: بدأت الكتابة بالطائف، أخذوها من أهل الحيرة، وأهل الحيرة من أهل الأنبار.

[١٤٨٨] ومعنى {بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ} بعث رجلاً أمياً في قوم أميين، كما جاء في حديث شعيب: أني أبعث أعمى في عميان، وأمياً في أميين.

١٥ [١٤٨٩] وقيل: {مِنْهُمْ}، كقوله تعالى {مَنْ أَنْفُسُكُمْ} [التوبة: ١٢٨]، يعلمون نسبه وأحواله.

[١٤٩٠] وقرئ «في الأمين»، بحذف يائي النسب.

[١٤٩١] {يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ} يقرؤها عليهم مع كونه أمياً مثلهم لم تعهد منه قراءة ولم يعرف بتعلم. وقراءة أمة بغير تعلم أمة بينة.

٢٠ [١٤٩٢] {وَيُزَكِّيهِمْ} ويطهرهم من الشرك وخبائث الجاهلية، {وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ} القرآن والسنة. وإن في {وَإِنْ كَانُوا} هي المخففة من الثقيلة، واللام دليل عليها، أي كانوا في ضلال لا ترى ضلالاً أعظم منه.

3. Tabîi, henüz kendilerine iltihak etmemiş başkalarına da... O'dur 'mutlak izzet ve hikmet sahibi' (Azîz, Hakîm).

[1493] وآخرين (başkalarına da) ifadesi, الاميين [2] üzerine atfedilmiş olup mec-rûrdur; yani Allah onu kendi zamanındaki ümmîlere ve henüz bunlara katılmamış, fakat yakında katılacak olan diğer ümmîlere de peygamber göndermiştir ki onlar Sahâbe-i Kiram'dan sonra gelecek olanlardır. Söylendiğine göre bu âyet inince; "Onlar kimlerdir yâ Resûlallah?" diye sorulmuş; Hazret-i Peygamber elini Selman'ın üzerine koyarak; "İman Süreyya yıldızında olsa, şunların içinden onu alacak kişiler mutlaka çıkar!" demiştir [*Buhârî*, "Tefsir", 62; *Müslim*, "Fedâilü's-Sahâbe", 231]. Yine bunların sahâbeden sonra kıyamet gününe değin gelecek kimseler olduğu da söylenmiştir. واولعلمهم وواخرين nin, un mansüb zamiri üzerine atfedilmiş olarak mansüb kılınması da caizdir; yani "onlara ve başkalarına... öğreten." Çünkü öğretim zamanının sonuna değin aynı minvalde sürdüğünde, bunun tamamı öncesine istinat etmiş olur ve böylece sanki Hazret-i Peygamber o öğretim adına mevcut olan her şeyi üstlenen kişi olmuş olur.

[1494] Ümmî bir adama böylesine büyük bir imkân bahşetme, onu bununla destekleme ve bütün bir beşeriyetin içinden onu seçmesi hususunda "O'dur mutlak izzet ve hikmet sahibi!"

4. Bu, Allah'ın lutfudur; onu dilediğine veriyor... Allah büyük lutf sahibidir.

[1495] Allah'ın hem kendi çağının hem gelecek tüm çağların insanların peygamberi olma adına Muhammed'e bahşettiği "bu" lutf, O'nun, kendisine bahşedilmesini "dilediği" ve hikmetinin gerektirdiği "kişiye" vermekte olduğu "Allah'ın lutfudur."

5. Tevrat(ı doğru anlayıp, realitelere uygun bir şekilde yorumlama ve onun gereğince amel etme sorumluluğu) kendilerine yüklendiği hâlde, onu taşıyamayanların durumu; koca koca kitaplar taşıyan eşeğin durumuna benzer! Ne kötüdür Allah'ın âyetlerini yalanlayan kavmin durumu! Evet, zalim bir kavmi Allah doğru yola getirmez.

[1496] Yahudiler Tevrat'ı üstlenmeleri, onu okuyup ders yapmaları, muhtevasını ezberlemeleri; ancak onunla amel etmemeleri -nitekim Tevrat'ta Peygamber (s.a.)'in vasıfları ve gelişinin müjdelenmesi yer almasına rağmen ona inanmamışlardır- ve içindeki âyetlerden yararlanmamaları hususunda koca koca kitaplar taşıyan eşeğe benzetilmiştir. Eşek büyük büyük ilim kitapları taşıyıp, onlarla birlikte yürür de o kitaplar adına iki yanında ve sırtında taşıdığı meşakkat ve yorgunluktan başka bir şey anlamaz. İşte, bilip de bildiğini uygulamayan herkesin durumu budur.

٣- ﴿وَأَخْرَيْنَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾

[١٤٩٣] {وَأَخْرَيْنَ} مجرور عطف على {الْأُمِّيِّينَ}، يعني أنه بعثه في الأميين الذين على عهده، وفي آخرين من الأميين لم يلحقوا بهم بعد وسيلحقون بهم، وهم الذين بعد الصحابة رضي الله عنهم. وقيل: لما نزلت قيل: من هم يا رسول الله، فوضع يده على سلمان ثم قال: لو كان الإيمان عند الثريا لتناوله رجال من هؤلاء. وقيل: هم الذين يأتون من بعدهم إلى يوم القيامة. ويجوز أن ينتصب عطفاً على المنصوب في {وَيُعَلِّمُهُمُ}، أي يعلمهم ويعلم آخرين؛ لأن التعليم إذا تناسق إلى آخر الزمان كان كله مستنداً إلى أوله، فكأنه هو الذي تولى كل ما وجد منه.

[١٤٩٤] {وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ} في تمكينه رجلاً أمياً من ذلك الأمر العظيم، وتأيدته عليه، واختياره إياه من بين كافة البشر. ١٠

٤- ﴿ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ﴾

[١٤٩٥] {ذَلِكَ} الفضل الذي أعطاه محمداً - وهو أن يكون نبي أبناء عصره ونبي أبناء العصور الغواير - هو {فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ} إعطاءه، وتقتضيه حكمته.

٥- ﴿مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا

بئس مثل القوم الذين كذبوا بآياتِ الله والله لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾ ١٥

[١٤٩٦] شبه اليهود - في أنهم حملة التوراة وقراؤها وحفاظ ما فيها، ثم إنهم غير عاملين بها ولا منتفعين بآياتها؛ وذلك أن فيها نعت رسول الله ﷺ والبشارة به ولم يؤمنوا به - بالحمار حمل أسفاراً، أي كتباً كباراً من كتب العلم، فهو يمشي بها ولا يدري منها إلا ما يمر بجنبه وظهره من الكد والتعب. وكل من علم ولم يعمل بعلمه فهذا مثله،

Ne berbat bir durum! “Ne kötüdür Allah’ın âyetlerini yalanlayan kavmin durumu!” Bu kavim Allah’ın, Muhammed’in (s.a.) peygamberliğinin sıhhatine delâlet eden âyetlerini yalanlayan Yahudilerdir.

[1497] حَمَلُوا التَّوْرَةَ (kendilerine Tevrat yüklendiği hâlde...) ifadesinin anlamı; “Tevrat’ın bilinmesinden ve uygulanmasından sorumlu olup da sonra onu taşıyamayanlar”; yani uygulamaya koymayanlar. Böylece onlar sanki Tevrat’ı(n sorumluluğunu) taşımamaktadır. İfade, *hamelu’t-Tevrât* şeklinde de okunmuştur ki, “Tevrat’ı (sözde) taşıdıkları hâlde, uygulamanın bulunmayışı sebebiyle gerçekte onu taşımamış olanlar” anlamına gelir.

[1498] (يحمل اسفارا) *yahmilu’l-esfâr*^a (o kocaman kitapları üstlenirler) şeklinde de okunmuştur. **Şayet** “يَحْمِلُ” fiilinin i’râbdaki konumu nedir? **dersen şöyle derim:** Ya hâl olmak üzere mansûb ya da sıfat olmak üzere mecrûdur; çünkü الْجَمَارُ kelimesi [Lâm-ı ta’rif itibariyle], şu sözlerdeki *el-leîm* (çirkef) gibidir;

Hakkımda ileri geri konuşan *bir çirkef*¹ yanından geçtiğimde [yoluma devam eder ve şöyle derim: ‘Umurumda değil... Ben değilim çünkü kastettiği!]

6. De ki: Ey Yahudiler! Bütün insanlardan ayrı olarak sadece kendinizin Allah’ın velileri olduğunuzu iddia ediyorsanız ölümü temenni etsenize, doğru söylüyorsunuz!

7. Önden kendi elleri ile gönderdikleri (kötü amelleri) yüzünden, asla ölümü temenni edemezler. Allah bu zalimleri iyi bilir!

[1499] *Hâde - yehûdü* (Hakk’a yöneldi - yöneliyor) fiili, “biri Yahudi olduğunda” kullanılır. “Allah’ın velileri...” Onlar: “Biz Allah’ın oğulları ve sevgili kullarıyız!” [Mâide 5/18] diyorlardı; yani şayet dedikleriniz gerçekse, bundan eminseniz, O’nun sizi öldürüp hemen, veli kulları için hazırladığı keramet/ikram yurduna nakletmesini Allah’tan “temenni etsenize!” Ardından, “Onlar o ölümü asla temenni edemezler” buyurmuştur ki bunun sebebi de gerçekleştirmiş oldukları inkârlarıdır. Nitekim Peygamber (s.a.) Yahudilere: “Canımı elinde tutan [Allah]a yemin ederim ki o ölüm temennisini sizden kim dile getirirse, mutlaka tükürüğü boğazında kalır (daha sözünü bitiremeden ölür ve cehennemdeki yerini görür!)” demiştir. Bunlar Peygamber’in (s.a.) doğruluğuna dair kesin inanç beslemeselerdi, bunu mutlaka temenni ederlerdi; fakat biliyorlardı ki şayet bunu temenni etselerdi, mutlaka o saatte ölecekler ve o azap tehdidi gelip, kendilerini bulacaktır. Dolayısıyla onlardan hiç kimse böyle bir temennide bulunamamıştır. Bu da Muhammed’in (s.a.) mu‘cizelerinden biridir.

¹ İki kelimenin Lâm-ı ta’rifi de hariçteki değil, zihindeki şeyi [yani “eşek” ve “çirkef” kavramlarını] belirlediği için nekire hükmündedir ve bundan dolayı her iki ma’rife kelime de sonrasındaki muzari fiilini sıfat almış olabilir. / çev.

وبئس المثل! {بئس} مثلاً {مثل القوم الذين كذبوا بآيات الله} وهم اليهود الذين كذبوا بآيات الله الدالة على صحة نبوة محمد ﷺ.

[١٤٩٧] ومعنى {حَمَلُوا التَّوْرَةَ}: كلفوا علمها والعمل بها، {ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا} ثم لم يعملوا بها، فكأنهم لم يحملوها. وقرئ «حَمَلُوا التَّوْرَةَ»، أي حملوها ثم لم يحملوها في الحقيقة لفقد العمل.

[١٤٩٨] وقرئ «يحمل الأسفار». فإن قلت: {يحمل} ما محله؟ قلت: النصب على الحال، أو الجر على الوصف؛ لأنَّ الحمار كاللئيم في قوله:

وَلَقَدْ أَمَرْتُ عَلَى اللَّيْمِ يَسُبُّنِي * [فَمَضَيْتُ نَمَّةً قُلْتُ لَا يَعْنِينِي]

٦- ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا

١٠ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾

٧- ﴿وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمْت أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ﴾

[١٤٩٩] هاد يهود: إذا تهوّد. {أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ} كانوا يقولون: نحن أبناء الله وأحباؤه [المائدة: ١٨]، أي إن كان قولكم حقاً وكنتم على ثقة، {فَتَمَنَّوْا} على الله أن يميّتكم وينقلكم سريعاً إلى دار كرامته التي أعدّها لأوليائه. ثم قال: {وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ أَبَدًا} بسبب ما قدّموا من الكفر، وقد قال لهم رسول الله ﷺ: ”والذي نفسي بيده، لا يقولها أحد منكم إلا غص بريقه.“ فلولا أنهم كانوا موقنين بصدق رسول الله ﷺ لتمنوا، ولكنهم علموا أنهم لو تمنوا لماتوا من ساعتهم ولحقهم الوعيد، فما تمالك أحد منهم أن يتمنى؛ وهي إحدى المعجزات.

[1500] وَ لَوْ اسْتَطَعْنَا [ifadesi, Tevbe 9/42'deki] فَتَمَنَّا الْمَوْتَ] ifadesine benzetilerek, Vav'ın kesresiyle *fe-temennevi'l-mevte* şeklinde de okunmuştur.¹ İkinin de gelecek zamandaki olumsuzluğunu ifade etme açısından *lâ* ile *len* arasında fark yoktur. Ne var ki *len* edatında, *lâda* bulunmayan bir pekiştirme ve

5 muhkem kılma anlamı olup bu yüzden bir keresinde; وَلَنْ يَتَمَنَوْهُ (“Bunu hiç-bir zaman temenni edemezler!” [Bakara 2/95]) buyrulularak tekit lâfzıyla, bir keresinde ise وَلَا يَتَمَنُونَهُ buyurmak suretiyle tekit lâfzı olmaksızın getirilmiştir.

[1501] Daha sonra onlara şöyle denmiştir:

8. De ki: Kaçıp durduğunuz ölüm, mutlaka karşınıza çıkacak; sonra 'gaybı ve âşikârı bilen'e döndürüleceksiniz ve O, yaptıklarınızı size bir bir haber verecek!

[1502] “De ki: Kaçıp durduğunuz” ve inkârınızın vebali sebebiyle yalananmaktan korktuğunuz için temenni etme cesareti gösteremediğiniz “o ölüm var ya” onu atlatamayacaksınız ve çare yok; o sizi mutlaka gelip bu-

15 lacak; “sonra” Allah’a “döndürüleceksiniz de” O sizi lâıyk olduğunuz azaba çarptırarak!

[1503] Zeyd b. Ali (v. 122/740; Fâ'sız) انه ملاقيكم okurken, İbn Mes'ûd'un kıraatinde تفرون منه ملاقيكم şeklinde yer almıştır ki bu ikisi açıktır; Fâ'lı kıraat ise, الذي'nin şart anlamı içermesi sebebiyledir. Zeyd'in kıraatinde “Kaçıp durduğunuz ölüm” kısmı müstakil bir cümle kılınmıştır; yani “Ölüm, sizin kaçıp durduğunuz şeydir!” (dendikten sonra), “Ama o mutlaka sizi gelip bulacak!” şeklinde yeni bir başlangıç yapılmış olmaktadır.

9. Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrıldığınız vakit, alışverişi bırakın da hemen Allah'ı zikretmeye koşun. Bu, sizin için ne kadar hayırlıdır, bir bilseniz!

[1504] يوم الجمعة (Cuma günü) “toplular hâldeki kalabalık(lar) günü” demektir ki, [*fu'let^{un}* mef'ûl vezninde olmak üzere] kendisine gülünene *dubket^{un}* denmesine benzer. Mim'in fethasıyla *yevmul-cume'atⁱ* ise (kalabalıkları) toplayan gün demektir ki o da (*fu'ale^{un}* fâ'il vezninde olmak üzere) *dubaket^{un}* (çok gülen), *lu'a-^{un}* *net^{un}* (lânet okuyup duran) ve *lu'abet^{un}* (çok oynayan) kelimelerine benzer. *Yevmul-cumu'atⁱ* tabiri *el-cum'at^{un}*'nun ağırlaştırılmış² şeklidir ki bu da *'usrat^{un}* yerine *'usrat^{un}* denmesine benzer. Nitekim bu lügatlerin hepsiyle de okunmuştur.

1 وَ لَوْ اسْتَطَعْنَا ifadesini; فَتَمَنَّا الْمَوْتَ genel kıraatine benzer biçimde, Vav zammeli olarak *levu'steta'na* okuyunlar da olmuştur. Zamme kıraatinde Vav'a itibar edilmekle birlikte, kesre kıraati açık değildir; وَ لَوْ اسْتَطَعْنَا'da Lev'in kesre okunması, وَ لَوْ اسْتَطَعْنَا'daki Hemze-i vasilla irtibatlı gözükmektedir, yani geçişte Hemze'nin harekesi Vav'a verilmiş gibi. Anlaşılan, bu özelliği bulunmayan *fe-temennevi'l-mevte* kıraati de buna kıyaslanmış olmaktadır. / ed.

2 Yani Mim'i harekelenmiş. / ed.

[١٥٠٠] وقرئ «فتمنوا الموت» بكسر الواو، تشبيهاً بـ {لَوِ اسْتَطَعْنَا} [التوبة: ٤٢].
ولا فرق بين لا ولن في أن كل واحدة منهما نفي للمستقبل، إلا أن في لن تأكيداً
وتشديداً ليس في لا، فأتى مرّة بلفظ التأكيد {وَلَنْ يَتَمَنَّوهُ} [البقرة: ٩٥]، ومرّة بغير
لفظه {وَلَا يَتَمَنَّوهُ} [الجمعة: ٧].

٥ [١٥٠١] ثم قيل لهم:

٨- ﴿قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ
وَالشَّهَادَةِ فَيُنسَبُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾

[١٥٠٢] {إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ}، ولا تجسرون أن تتمنوه خيفة أن
تؤخذوا بوبال كفركم لا تفوتونه وهو ملاقيكم لا محالة. {ثُمَّ تُرَدُّونَ} إلى الله
١٠ فيجازيكم بما أنتم أهله من العقاب.

[١٥٠٣] وقرأ زيد بن علي رضي الله عنه «إنه ملاقيكم»، وفي قراءة ابن مسعود «تفرون
منه ملاقيكم»، وهي ظاهرة. وأما التي بالفاء، فلتضمن الذي معنى الشرط، وقد
جعل {إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ} كلاماً برأسه في قراءة زيد، أي إن الموت هو
الشيء الذي تفرون منه، ثم استؤنف: إنه ملاقيكم.

١٥ ٩- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ
وَدَرُّوا إِلَىٰ النَّبِيِّ ذِكْرُ اللَّهِ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

[١٥٠٤] {يَوْمِ الْجُمُعَةِ} يوم الفوج المجموع، كقولهم: ضحكة، للمضحوك
منه. و«يوم الجمعة»، بفتح الميم: يوم الوقت الجامع، كقولهم: ضحكة، ولعنة،
ولعبة؛ ويوم الجمعة تثقيل للجمعة، كما قيل: عشرة في عشرة. وقرئ بهن جميعاً.

“Peki, من يوم الجمعة ifadesindeki Min'in mahiyeti nedir?” **dersen şöyle derim:** O, (namaza çağrılmanın vakit tayini adına) *ismin*ın beyan ve tefsiridir.¹

[1505] *Nidâ* ezan demektir. Demişlerdir ki; bununla, imamın minbere oturması anında okunan ezan kastedilmiştir; zira Peygamber'in (s.a.) tek müez-zini vardı; Hazret-i Peygamber minbere oturduğunda, o kişi mescidin kapısında ezan okur, Hazret-i Peygamber minberden inince de namaz için kâmet getirirdi. Sonra Ebû Bekr ve Ömer (r.anhumâ) da bu minval üzere devam ettiler. Hazret-i Osman döneminde ise insanlar çoğalıp, evler de uzak düşünce, Hazret-i Osman bir başka müezzin daha ilave etmiş ve ona ilk ezanı *Zevrâ'* isimli evinin üzerinde okumasını emretmişti. Minbere oturduğunda ikinci müezzin ezan okur; minberden inince de bu müezzin namaz için kâmet getirirdi ve bu (uygulama) Hazret-i Osman için bir kusur addedilmezdi. [*Ebû Dâvûd*, “Kitâbüs-Salât”, 224]

[1506] Söylendiğine göre bu günü *cum'a* diye isimlendiren ilk kimse Kâ'b b. Lueyy imiş. Bu güne daha önce *'arûbe* denmekte idi. Yine söylendiğine göre Ensâr “Yahudilerin de Hıristiyanların da her yedi günde bir toplanmakta oldukları bir günleri var (Cumartesi ve Pazar). Gelin, biz de kendimiz için; toplanıp Allah'ı zikredeceğimiz ve namaz kılacağımız bir gün belirleyelim!” demişlerdi. Bunun üzerine insanlar “Cumartesi Yahudilerin, Pazar ise Hıristiyanların günüdür. Siz de bunu *'arûbe* günü yapın!” demişler ve nihayet topluca Es'ad b. Zürrâre'nin² (v. 1/623) yanına varmışlar; o da kendilerine o gün iki rekât namaz kıldırmış ve onlara öğüt vermiştir; onlar da bu günü -toplanmış olmaları sebebiyle- “*cum'a* günü” diye isimlendirmişlerdir ki *cum'a* âyetini Allah daha sonra indirmiştir. İslâm'daki ilk Cuma budur; Peygamber'in (s.a.) kıldırdığı ilk Cuma ise şudur: Hazret-i Peygamber hicret ederek Medine'ye varınca, Kubâda Amr b. Avf oğullarının yurduna konuk olmuş; orada pazartesi, salı, çarşamba ve perşembe günleri ikamet etmiş ve onların mescidini kurmuştu. Sonrasında da Medine'ye gitme niyetiyle cuma günü yola çıkmıştı. Sâlim b. Avf oğullarının yurdunda; onların bir vadisinde [Ranuna] bulunuyor-ken cuma namazının vakti girince hutbe okumuş ve cumayı kıldırmıştı.

[1507] Bazılarından gelen rivâyete göre Allah Yahudilerin sözünü şu üç hususta iptal etmiştir: 1) Onlar Allah'ın velileri ve sevgili kulları olmakla övünüyorlardı; Allah Teâlâ onları: “Eğer (iddianızda) samimi iseniz haydi ölümü istesenize!” [Bakara 2/94; Cum'a 62/6] buyurarak yalanladı. 2) Onlar Arapların kitabı olmadığı hâlde kendilerinin kitap sahibi olmalarıyla iftihar ediyorlardı; Allah Teâlâ onları koca koca kitaplar taşıyan eşeğe benzetti. 3) Onlar Müslümanlarda benzeri bulunmayan *cumartesi* günüyle iftihar ediyorlardı; Allah Müslümanlar için Cuma gününü teşri kıldı.

1 Yani namaza çağrıldığınız Cuma günlerinde... / ed.

2 Peygamber (s.a.) Medine'ye hicret etmeden evvel oradaki Müslümanların lideri Es'ad b. Zürrâre idi. / ed.

فإن قلت: من في قوله {مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ} ما هي؟ قلت: هي بيان لـ {إِذَا} وتفسير له.

[١٥٠٥] والنداء الأذان. وقالوا: المراد به الأذان عند قعود الإمام على المنبر، وقد كان لرسول الله ﷺ مؤذن واحد، فكان إذا جلس على المنبر أذن على باب المسجد؛ فإذا نزل أقام للصلاة، ثم كان أبو بكر وعمر رضي الله عنهما على ذلك؛ حتى إذا كان عثمان وكثر الناس وتباعدت المنازل زاد مؤذناً آخر، فأمر بالتأذين الأول على داره التي تسمى زوراء، فإذا جلس على المنبر أذن المؤذن الثاني، فإذا نزل أقام للصلاة، فلم يعب ذلك عليه.

[١٥٠٦] وقيل: أول من سماها جمعة كعب بن لؤي، وكان يقال لها: العروبة. وقيل: إن الأنصار قالوا: لليهود يوم يجتمعون فيه كل سبعة أيام، وللنصارى مثل ذلك؛ فهلما نجعل لنا يوماً نجتمع فيه فنذكر الله فيه ونصلي. فقالوا: يوم السبت لليهود، ويوم الأحد للنصارى، فاجعلوا يوم العروبة؛ فاجتمعوا إلى أسعد بن زرارة فصلى بهم يومئذ ركعتين وذكرهم، فسموه يوم الجمعة لاجتماعهم فيه، فأنزل الله آية الجمعة، فهي أول جمعة كانت في الإسلام. وأما أول جمعة جمعها رسول الله ﷺ، فهي أنه لما قدم المدينة مهاجراً نزل قباء على بني عمرو بن عوف، وأقام بها يوم الاثنين والثلاثاء والأربعاء والخميس، وأسس مسجدهم، ثم خرج يوم الجمعة عامداً المدينة، فأدركته صلاة الجمعة في بني سالم بن عوف في بطن واد لهم، فخطب وصلى الجمعة.

[١٥٠٧] وعن بعضهم: قد أبطل الله قول اليهود في ثلاث؛ افتخروا بأنهم أولياء الله وأحباؤه، فكذبهم في قوله {فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ}، وبأنهم أهل الكتاب والعرب لا كتاب لهم فشبهم بالحمار يحمل أسفاً؛ وبالسبت وأنه ليس للمسلمين مثله فشرع الله لهم الجمعة.

[1508] Hazret-i Peygamber'den şöyle rivâyet edilmiştir: “Güneşin doğduğu en hayırlı gün Cuma günüdür. (Zira) Âdem o gün yaratılmış ve o gün cennete konulup, yine o gün yeryüzüne indirilmiştir. Kıyamet de o gün kopacaktır. O, Allah nezdinde bereketli bir gündür.” [*Müslim*, “Cum’a”, 17-18] Yine Hazret-i
 5 Peygamber'den şöyle rivâyet edilmiştir: “Cebrâil, avucunda bembeyaz bir ayna olduğu hâlde bana geldi ve ‘Bu cumadır; Rabbin bunu sana sunuyor ki hem senin hem senden sonra ümmetin için bir bayram olsun. O bizim nezdimizde günlerin ulusudur ve biz ona âhirete değin *yevmu’l-mezîd* (bereket günü) diyeceğiz.’ dedi. Yine Hazret-i Peygamber'den rivâyet edildiğine göre Allah'ın, her
 10 Cuma günü cehennem ateşinden azat ettiği altı yüz bin kulu varmış.

[1509] Kâ'b'dan (v. 32/653) rivâyet edildiğine göre Allah, beldelelerden Mekke'yi; aylardan Ramazan'ı; günlerden de cumayı üstün kılmıştır. Yine Hazret-i Peygamber'den nakledilmiştir ki “Her kim Cuma günü ölürse Allah ona bir şehit sevabı yazar ve onu kabir imtihanından korur. Hadiste yer aldığına göre, Cuma günü melekler, ellerinde gümüş sayfalar ve altın kalemler olduğu hâlde mescitlerin kapılarında oturup, gelenleri sırayla yazarlar.” İlk nesil (Selef) döneminde seher vakti ve tanyerinin ağarmasından sonra sokaklar, meşaleler eşliğinde yürüyerek cumaya giden erkencilerle dolup taşardı.

[1510] Söylendiğine göre İslâm'da ortaya çıkan ilk bid'at, cumaya sabah erkenden gitmenin terk edilişi imiş. Rivâyete göre İbn Mes'ûd erkenden yola çıkmış. Üç kişinin kendisinden önce davrandığını görünce çok mahzun olmuş ve “Seni dört kişinin dördüncüsü görüyorum; dört kişinin dördüncüsü bahtiyar olamaz!” diyerek kendi kendisine sitem etmeye başlamış [*İbn Mâce*, “İkâme”, 82].

[1511] Ebû Hanîfê'ye göre Cuma namazı ancak toplayıcı (merkezî) bir şehirde ikame edilebilir ki bunun sebebi Hazret-i Peygamber'in “Merkezî şehir dışında ne Cuma, ne teşrik tekbirleri, ne ramazan, ne de kurban bayramı vardır.” buyurmasıdır. Toplayıcı şehir, cezaların uygulandığı ve hükümlerin infaz edildiği yer demektir ki bunun şartlarından biri de devlet reisi ya da onun yerini alabilecek birinin bulunmasıdır; zira Peygamber *'Aleyhisselâm*: “... Binaenaleyh âdil veya zalim bir yöneticisi varken kim o cumayı terk ederse...” [*İbn Mâce*, “İkâme”, 93] ve “Dört şey yöneticilere bırakılmıştır; savaşız alınan ganimetler (*fey*), sadakalar, cezalar ve cumalar.” buyurmuştur. Dolayısıyla kim devlet reisinin veya kendisini yöneten bir hâkim yahut güvenlik sorumlusunun izni olmadan (Cuma için) imamlık yaparsa bu caiz değildir. İzin talebi olmaz da (halk) bir kişi
 35 üzerinde mutabık kalır, o kişi de onlara namaz kıldırırsa caiz olur. [Ebû Hanîfê'ye göre] Cuma imamın dışında ‘üç kişiyle’; Şâfi'î'ye göre ise ‘kırk kişiyle’ ifa edilmiş sayılır. Yolculara, kölelere, kadınlara, hastalara, yatalaklara ve Ebû Hanîfê'ye göre âmalara ve yardımcısı olmadan yürüyemeyen ihtiyara Cuma farz değildir.

[١٥٠٨] وعن النبي ﷺ: خير يوم طلعت فيه الشمس يوم الجمعة، فيه خلق آدم، وفيه أدخل الجنة، وفيه أهبط إلى الأرض، وفيه تقوم الساعة، وهو عند الله يوم المزيد. وعنه عليه السلام: أتاني جبريل وفي كفه مرآة بيضاء، وقال: هذه الجمعة يعرضها عليك ربك لتكون لك عيداً ولأمتك من بعدك، وهو سيد الأيام عندنا، ونحن ندعوه إلى الآخرة يوم المزيد. وعنه ﷺ: إنَّ لله تعالى في كل جمعة ستمائة ألف عتيق من النار. ٥

[١٥٠٩] وعن كعب: إنَّ الله فضل من البلدان مكة، ومن الشهور رمضان، ومن الأيام الجمعة. وقال عليه الصلاة والسلام: من مات يوم الجمعة كتب الله له أجر شهيد، ووقى فتنة القبر. وفي الحديث: إذا كان يوم الجمعة قعدت الملائكة على أبواب المسجد بأيديهم صحف من فضة وأقلام من ذهب، يكتبون الأول فالأول على مراتبهم. وكانت الطرقات في أيام السلف وقت السحر وبعد الفجر مغتصبة بالمبكرين إلى الجمعة يمشون بالسر. ١٠

[١٥١٠] وقيل: أول بدعة أحدثت في الإسلام: ترك البكور إلى الجمعة. وعن ابن مسعود: أنه بكر فرأى ثلاثة نفر سبقوه، فاغتم وأخذ يعاتب نفسه يقول: أراك رابع أربعة وما رابع أربعة بسعيد.

[١٥١١] ولا تقام الجمعة عند أبي حنيفة رضي الله عنه إلا في مصر جامع، لقوله عليه السلام: لا جمعة ولا تشريق ولا فطر ولا أضحى إلا في مصر جامع. والمصر الجامع: ما أقيمت فيه الحدود ونفذت فيه الأحكام. ومن شروطها الإمام أو من يقوم مقامه، لقوله عليه السلام: فمن تركها وله إمام عادل أو جائر... الحديث. وقوله رضي الله عنه: أربع إلى الولاية؛ الفيء، والصدقات، والحدود، والجمعات. فإن أم رجل بغير إذن الإمام أو من ولاه من قاض أو صاحب شرطة لم يجز؛ فإن لم يكن الاستئذان فاجتمعوا على واحد فصلى بهم جاز. وهي تنعقد بثلاثة سوى الإمام. وعند الشافعي بأربعين. ولا جمعة على المسافرين والعيبد والنساء والمرضى والزمنى، ولا على الأعمى عند أبي حنيفة، ولا على الشيخ الذي لا يمشي إلا بقائد.

[1512] Hazret-i Ömer, İbn Abbas, İbn Mes'ûd ve benzerleri فَأَنْضُوا (yola koyulun) şeklinde okumuşlardır. (Hatta) rivâyete göre Hazret-i Ömer فَاسْعُوا (Koşun!) okuyan bir adamı işittiğinde: “Bunu sana kim okuttu?” diye sormuş, adam: “Übeyy b. Kâ'b!” deyince Ömer: “O, neshedilmiş olanı okuyup duruyor! Eğer bu kıraat فَاسْعُوا şeklinde olaydı, ben de koşardım ve üst giysim düşerdi!” demiş. Denilmiştir ki; *sa'y*den maksat koşmak değil, yönelmektir. *Sa'y* ise her işte tasarruf etmektir ki فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ... (“[Oğlu] kendisiyle birlikte koşturacak çağa gelince...” [Sâffât 37/102]) ve لَيْسَ لِلإِنسَانِ إِلا مَا سَعَى (“İnsan için kendi çabasından başkası yoktur.” [Necm 53/39]) âyetleri de bu kabilendir. Hasan-ı Basrî'nin “*Sa'y*edecek olan, ayaklar değil, bilakis niyetler ve kalplerdir.”¹ dediği rivâyet edilmiştir. Muhammed b. Hasan (eş-Şeybânî; v. 189/805), *Muvatta'*ında² belirttiğine göre, Hazret-i Ömer Bakî' mevkiinde iken cuma kâmetini işitince yürümeyi hızlandırmıştı. Muhammed yine, kişi kendisini yormadığı sürece bunda bir beis olmadığını söylemiştir.

[1513] “Allah'ı zikretmeye” yani hutbe ve namaza... Allah'ın hutbeyi kendi zatının zikredilmesi olarak isimlendirmesi sebebiyle, Ebû Hanîfe *Rahimehullâh*, hatibin *elhamdülillâh; sübhânallâh* demesi gibi hutbeyi *zikrullâh* diye isimlendirilecek miktarda kısa tutsa, bu caizdir, demiştir. Rivâyete göre Hazret-i Osman [halife seçildiğinde] minbere çıkıp, (sadece) *elhamdülillah* demiş ve söz boğazına düğümlenip, ilerisini getirememişti; “Ebû Bekr ve Ömer şu makamda söyleyeceklerini hazırlarlardı. Sizin konuşkan bir devlet reisinden çok çalışkan bir devlet reisine ihtiyacınız var! Yakında size (bu makamda irat edilecek) hutbeler gelecek!” demiş ve minberden inmişti. Bu olay sahâbenin huzurunda vuku bulmuştu da hiç kimse onu yadırgamamıştı. Ebû Hanîfe'nin iki arkadaşı (Ebû Yusuf ve Muhammed) ile Şâfi'î'ye göre mutlaka “hutbe” denebilecek bir konuşma gereklidir.

[1514] **Şayet** “İçerisinde Allah'tan gayrısının zikrinin de yer aldığı bir *Allah zikri* nasıl 'hutbe' diye tefsir edilebilir?” **dersen şöyle derim:** Allah Resulü'nün zikredilmesi, ona ve onun râşid halifelerine ve yüksek takvâ sahibi müminlere senada bulunulması, (halka) nasihat ve öğüt verilmesi; bütün bunlar “Allah'ın zikredilmesi” hükmünü taşır. Fakat bunun ötesinde aksini hak etmiş olmalarına rağmen zalimlerin ve unvanlarının zikredilmesi, onlara sena ve duada bulunulmasına gelince; bu *şeytan zikri* türünden olup bu da *zikrullah*tan fersah fersah uzaktır! Sessiz sedasız bir şekilde hutbeye yoğunlaşan biri, (konuşan) arkadaşına: “Sus!” dese

1 Yani yapmakta olduğu işi *derhal* bırakarak cumaya yönelme kararlılığı. / ed.

2 Yani İmam Malik'in *Muvatta'* adlı eserinin İmam Muhammed rivâyetinde. İmam Muhammed'in bu rivâyeti, bazı Hicazlı ve Iraklıların rivâyetlerini ve çoğu zaman da kendi görüşünü eklediği için diğer *Muvatta'* rivâyetleri arasında önemli yere sahiptir. *Muvatta'* rivâyetinde Şeybânî, Medine/Hicaz ve Küfe/İrak ekollerinin ihtilâfa düştüğü konularda, Küfe ekolünün görüşlerini savunmuştur. (*DLA*'dan) / ed.

[١٥١٢] وقرأ عمر وابن عباس وابن مسعود وغيرهم «فامضوا». وعن عمر رضي الله عنه أنه سمع رجلاً يقرأ {فاسعوا}. فقال: من أقرأك هذا؟ قال أبي بن كعب، فقال: لا يزال يقرأ بالمنسوخ، لو كانت {فاسعوا} لسعيت حتى يسقط رداي. وقيل: المراد بالسعي القصد دون العدو. والسعي: التصرف في كل عمل. ومنه قوله تعالى {فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ} [الصفات: ١٠٢]، {وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى} [النجم: ٣٩]. وعن الحسن: ليس السعي على الأقدام، ولكنه على النيات والقلوب. وذكر محمد بن الحسن رحمه الله في مؤطته: أن عمر سمع الإقامة وهو بالبيع فأسرع المشي. قال محمد: وهذا لا بأس به ما لم يجهد نفسه.

[١٥١٣] {إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ} إلى الخطبة والصلاة. ولتسمية الله الخطبة ذكراً له قال أبو حنيفة رحمه الله: إن اقتصر الخطيب على مقدار يسمى ذكر الله كقوله الحمد لله، سبحان الله جاز. وعن عثمان أنه صعد المنبر فقال: الحمد لله وأرتج عليه، فقال: إن أبا بكر وعمر كانا يعدان لهذا المقام مقالاً، وإنكم إلى إمام فعال أحوج منكم إلى إمام قوال، وستأتبكم الخطب، ثم نزل. وكان ذلك بحضرة الصحابة ولم ينكر عليه أحد. وعند صاحبيه والشافعي: لا بد من كلام يسمى خطبة.

[١٥١٤] فإن قلت: كيف يفسر ذكر الله بالخطبة وفيها ذكر غير الله؟ قلت: ما كان من ذكر رسول الله ﷺ والثناء عليه وعلى خلفائه الراشدين وأتقياء المؤمنين والموعظة والتذكير فهو في حكم ذكر الله. فأما ما عدا ذلك من ذكر الظلمة وألقابهم والثناء عليهم والدعاء لهم، وهم أحقاء بعكس ذلك؛ فمن ذكر الشيطان وهو من ذكر الله على مراحل! وإذا قال المنصت للخطبة لصاحبه "صه"

anlamsız bir iş yapmış olmaktadır. Peki, ya bu konuda aşırıya kaçan bir hatip (hak etmeyen birini övmekle) anlamsız bir iş yapmış olmayacak mıdır? **İslâm'ın garip kalmasından ve çorak dönemlerden Allah'a sığınırız!**

[1515] Allah Teâlâ, *Allah zikrini* unutturacak dünya meşgalelerinin terk edilmesi emrini kastetmiştir. Bu meşgaleler arasında sırf alış verişe yer verilmiş olmasının sebebi, Cuma gününün insanların köylerinden ve yaylalarından inip, her yönden şehre akın ettikleri bir gün olması ve şehre inip toplanmalarının ve çarşı-pazarın bu insanlarla tıklım tıklım dolmasının, gündüzün iyice belirginleşip kuşluk vaktinin yükselmesi ve öğle vaktinin yaklaşması anına denk gelmesidir. O vakitte ticaret kızışmakta ve alışveriş çoğalmaktadır. Dolayısıyla bu vakit, alışveriş sebebiyle Allah zikrinden ve mescide koşmaktan gafil kalınmasına müsait bir zaman dilimi olunca, insanlara şöyle denilmiştir: Dünya ticaretini bırakın da, âhiret ticaretine yarışın! Kendisinden daha faydalı ve kârlı hiçbir şeyin bulunamayacağı Allah zikrine koşun! “Ve” faydası az, kârı ise tahminî ve vasat olan “alışverişi bırakın!”

[1516] **Şayet** “Bu vakitteki alışverişin terk edilmesi emredildiğine göre bu alışveriş fasit midir?” **dersen şöyle derim:** Ulemanın genel yaklaşımı bu yasağın, alışverişin fesadını gerektirmeyeceği doğrultusundadır; çünkü (o saatteki) alışveriş özden kaynaklı (*li-‘aynihi*) olarak değil, vacip olandan gafil kalmayı barındırdığı için (dolaylı olarak) haram kılınmıştır. Binaenaleyh, gaspedilmiş bir arazide gaspedilmiş bir elbise ve gaspedilmiş bir su ile alınan abdestle kılınan namaz gibidir. -Bazı âlimlerden gelen rivâyete göre ise bu alışveriş fasittir.-

10. Namaz eda edilince de yeryüzüne dağılın ve (çalışmaya devam ederek) Allah'ın lutfundan isteyin. Allah'ı çok zikredin ki felâha eresiniz.

[1517] Daha sonra Allah Teâlâ Cuma namazının edasının ardından, insanlara yeryüzüne dağılma ve kazanç peşinde koşturma adına kendilerine mahzurlu kıldığı şeyleri serbest kılmakta; bu serbestliği de Allah'ı çokça anma, ticaret vb. hususlardan hiçbirinin insanları Allah'tan alıkoymaması, bütün ortam ve zamanlarda hiç kopmayacak şekilde Allah'a yönelmeleri hususlarının tavsiyesi eşliğinde sunmaktadır; çünkü insanların felâhı ve kurtuluşu bütünüyle buna bağlıdır.

[1518] İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre (bu âyette) insanlara dünya adına herhangi bir şey talep etmeleri değil, sadece hasta ziyareti, cenazede bulunma ve din kardeşinin Allah için ziyaret edilmesi emredilmektedir. Hasan-ı Basrî ve Sa'îd b. el-Müseyyeb'den (v. 94/713) rivâyete göre de emrin konusu ilim talep etmektir. Bunun nafîle namaz olduğu da söylenmiştir. Yine rivâyete göre, Seleften birileri bu âyete bakarak, cumadan sonra kendilerini azıcık dünya işleriyle meşgul ederlermiş.

فقد لغا، أفلا يكون الخطيب الغالي في ذلك لاغياً؟! نعوذ بالله من غربة الإسلام ونكد الأيام!

[١٥١٥] أراد الأمر بترك ما يُذهل عن ذكر الله من شواغل الدنيا؛ وإنما خص البيع من بينها، لأن يوم الجمعة يوم يهبط الناس فيه من قُراهم وبواديههم، وينصبون إلى المصر من كل أوب، ووقت هبوطهم واجتماعهم واغتصاص الأسواق بهم إذا انتفخ النهار وتعالى الضحى ودنا وقت الظهر، وحينئذٍ تحرّ التجارة ويتكاثر البيع والشراء. فلما كان ذلك الوقت مظنة الدهول بالبيع عن ذكر الله والمضي إلى المسجد، قيل لهم: بادروا تجارة الآخرة، واتركوا تجارة الدنيا، واسعوا إلى ذكر الله الذي لا شيء أنفع منه وأربح. {وَدَّزُوا الْبَيْعَ} الذي نفعه يسير وربحه مقارب.

[١٥١٦] فإن قلت: فإذا كان البيع في هذا الوقت مأموراً بتركه محرماً، فهل هو فاسد؟ قلت: عامة العلماء على أن ذلك لا يوجب فساد البيع. قالوا: لأنّ البيع لم يحرم لعينه، ولكن لما فيه من الدهول عن الواجب، فهو كالصلاة في الأرض المغصوبة والثوب المغصوب، والوضوء بماء مغصوب. وعن بعض الناس: أنه فاسد.

١٠ - ﴿إِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾

[١٥١٧] ثم أطلق لهم ما حظر عليهم بعد قضاء الصلاة من الانتشار وابتغاء الربح، مع التوصية بإكثار الذكر، وأن لا يلهيهم شيء من تجارة ولا غيرها عنه، وأن تكون همهم في جميع أحوالهم وأوقاتهم موكلة به لا ينفسون عنه، لأنّ فلاحهم فيه وفوزهم منوط به.

[١٥١٨] وعن ابن عباس: لم يؤمروا بطلب شيء من الدنيا، إنما هو عيادة المرضى وحضور الجنائز وزيارة أخ في الله. وعن الحسن وسعيد بن المسيب: طلب العلم. وقيل: صلاة التطوّع. وعن بعض السلف أنه كان يشغل نفسه بعد الجمعة بشيء من أمور الدنيا نظراً في هذه الآية.

11. (Resulüm!) Bir ticaret veya eğlence gördüklerinde, oraya koşuşup seni (minberde hutbe irad ederken) ayakta bıraktılar! De ki: Allah'ın katındaki (nasipler), eğlenceden de ticaretten de daha hayırlıdır. Nasıplendirenlerin en hayırlısı da Allah'tır.

5 [1519] Rivâyete göre Medine halkına şiddetli bir açlık ve pahalılık isabet etmişti. Derken, Dıhye b. Halife (v. 50/670) Suriye zeytinyağı taşıyan bir ticaret kervanı ile Medine'ye gelmişti. Tam o esnada Hazret-i Peygamber Cuma günü hutbe irat ediyordu. İnsanlar geri kalacakları endişesiyle derhal Dıhye'yi karşılamaya çıkmış ve Hazret-i Peygamber'le birlikte ancak
10 az bir grup kalmıştı ki söylendiğine göre bunlar sekiz veya on bir yahut on iki ya da kırk kişiydiler. Bunun üzerine Peygamber (s.a.) şöyle dedi: "Muhammed'in canını elinde tutan Allah'a yemin ederim ki eğer hepsi dışarı çıksaydı, elbette Allah bu vadiyi onların üzerine ateşle tutuştururdu!"

[1520] Kervan karşıdan gelince insanlar onu davul ve alkışlarla karşı-
15 larlardı ki işte "eğlence" ile kastedilen budur. Katâde'den rivâyet edildiğine göre, onlar bunu her kervan gelişinde üç kez yapıyorlarmış.

[1521] **Şayet** "İnsanlar Cuma namazında topyekûn *imamdan*¹ ayrılırlarsa, imam nasıl davranacak?" **dersen şöyle derim:** [Ayrıldıklarında] imam tek başına veya üç kişiden daha az kimseyle kalırsa, eğer imamdan rükûdan önce ayrılıp
20 gitmişlerse Ebû Hanîfe'ye göre imam öğleyi baştan kılar. Ebû Hanîfe'nin iki arkadaşına (Ebu Yusuf ve Muhammed'e) göre ise imam tekbir aldığı anda cemaat onunla beraber bulunuyor (da sonradan ayrıldı) iseler imam namaza devam eder. Züfer'e göre ise cemaat *teşehhütten* önce giderse namaz bâtil olur.

[1522] **Şayet** "Allah Teâlâ iki şeyden (ticaret veya eğlence) bahsetmişken
25 neden *ileyhimâ* değil de müfret sîgasıyla *ileyhâ* (ticaret kervanına doğru) bu-
yurmuştur?" **dersen şöyle derim:** Bunun takdiri: *Îzâ ræev ticâraten infaddû
ileyhâ ev lehven infaddû ileyhi* (Onlar bir ticaret gördüklerinde ticarete; bir
eğlence gördüklerinde de eğlenceye koşuşurlar!) şeklindedir. Böylece (açık-
tan) zikredilenin delâletiyle, bu ikisinden birisi hafzedilmiştir. Nitekim *in-
30 faddû ileyhi ve lehven ev ticâraten infeddû ileyhâ* şeklinde okuyanın kiraati de böyledir.² İfade, *ileyhimâ* şeklinde de okunmuştur.

[1523] Peygamber'den (s.a.) nakledilmiştir ki: "Her kim Cum'a sûresini okursa, ona Müslümanların şehirlerinde cumaya gelen ve gelmeyenlerin sayısınca onar kat sevap mükâfatı verilir."

1 Devlet başkanından veya namaz kıldırarak üzere tayin ettiği resmi görevliden. / ed.

2 "Ticaret veya eğlence" ifadesinde, her ne kadar "iki" şey varsa da, bu ikisi aynı şeyi ifade ettiğinden, müfret hükmündedir. / ed.

١١- ﴿وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ
مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ﴾

[١٥١٩] روي أن أهل المدينة أصابهم جوع وغلاء شديد، فقدم دحية بن خليفة بتجارة من زيت الشام والنبى ﷺ يخطب يوم الجمعة؛ فقاموا إليه، خشوا أن يُسَبِّقُوا إليه، فما بقي معه إلا يسير. - قيل: ثمانية، وأحد عشر، واثنان عشر، وأربعون. - فقال عليه السلام: والذي نفس محمد بيده، لو خرجوا جميعاً لأضرم الله عليهم الوادي نازاً!

[١٥٢٠] وكانوا إذا أقبلت العير استقبلوها بالطبل والتصفيق، فهو المراد باللهو. وعن قتادة: فعلوا ذلك ثلاث مرات في كل مقدم عير.

١٠ [١٥٢١] فإن قلت: فإن اتفق تفرق الناس عن الإمام في صلاة الجمعة كيف يصنع؟ قلت: إن بقي وحده أو مع أقل من ثلاثة، فعند أبي حنيفة: يستأنف الظهر إذا نفروا عنه قبل الركوع. وعند صاحبيه: إذا كبر وهم معه مضى فيها. وعند زفر: إذا نفروا قبل التشهد بطلت.

[١٥٢٢] فإن قلت: كيف قال {إِلَيْهَا} وقد ذكر شيئين؟ قلت: تقديره إذا رأوا تجارة انفضوا إليها، أو لهوا انفضوا إليه؛ فحذف أحدهما لدلالة المذكور عليه، وكذلك قراءة من قرأ «انفضوا إليه». وقراءة من قرأ «لهوا أو تجارة انفضوا إليها». وقرئ «إليهما».

[١٥٢٣] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة الجمعة أعطي من الأجر عشر حسنات بعدد من أتى الجمعة وبعدد من لم يأتها في أمصار المسلمين.

MÜNÂFİKÛN SÛRESİ

Medine’de nâzil olmuştur, 11 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah’ın adıyla...

1. Münafıklar senin yanına geldiklerinde “Şahitlik ederiz ki; sen gerçekten Allah Resulüsün!” diyorlar. Senin kendi resulü olduğunu Allah da biliyor; ama Allah, münafıkların kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik ediyor!

[1524] “Şahitlik ederiz ki; sen gerçekten Allah Resulüsün!” derlerken, [i] kalplerinin dilleriyle uyuştuğu bir şehadeti kastetmekte idiler. Allah da buyurdu ki: Onlar bu sözü; *Allah, durumun ‘Sen gerçekten Allah Resulüsün!’ demelerinin gösterdiği şekilde olduğunu bildiği hâlde* söylediler. Fakat Allah şahitlik ediyor ki “şahitlik ederiz” derlerken, (yani) bu sözlerinde dil ve kalp birliği sergilediklerini iddia ederlerken gerçekten yalancıdırlar! [ii] Yahut (doğrudan) bu sözlerinde yalancıdırlar; çünkü bu söz, dil ve kalp birliği tahakkuk etmediği vakit gerçek bir şehadet olmamaktadır. Dolayısıyla bu sözü şehadet olarak isimlendirme hususunda yalancıdırlar. [iii] Yahut “Allah şahitlik ediyor ki onlar kendilerine göre yalancıdırlar! Çünkü “Sen gerçekten Allah Resulüsün!” şeklindeki sözlerinin, -kendisinden haber verilen (Peygamber’)in durumunu temellendiren şeyin aksi- bir haber ve yalan olduğu inancını taşıyorlardı.

[1525] **Şayet** “Senin kendi resulü olduğunu Allah da biliyor.’ buyrulmasının esprisi nedir?” **dersen şöyle derim: Şayet** “*Sen gerçekten Allah Resulüsün.’ diyorlar. Allah da şahitlik eder ki münafıklar gerçekten yalancıdırlar!*” buyursaydı bu, onların bu sözlerinin bir yalan olduğu imajını uyandırdı. İşte bu yanlış anlaşılmayı gidermek için iki söz arasına “Senin kendi resulü olduğunu Allah da biliyor.” ifadesini yerleştirmiştir.

2. Çünkü yeminlerini kalkan edinerek Allah yolundan ayrıldılar. Gerçekten berbattır yaptıkları!

3. Bu da; iman ettikten sonra inkâr etmelerinden, kalplerinin bu yüzden mühürlenmiş olmasından ve artık (kârlarını-zararlarını) anlayamamalarındandır.

[1526] Burada; “Şahitlik ederiz ki sen gerçekten Allah Resulüsün!” demelerinin, kendilerinin yalan yeminlerinden bir yemin olması kastedilmiş olabilir; çünkü şahitlik, kendisiyle tekid kastedilmesi hâlinde yemin yerine geçer.

سورة المنافقون

مدنية؛ وهي ١١ آية

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ

وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ﴾

[١٥٢٤] أرادوا بقولهم {نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ} شهادة واطأت فيها قلوبهم ألسنتهم، فقال الله عز وجل: قالوا ذلك {والله يعلم} أن الأمر كما يدل عليه قولهم: "إنك لرسول الله"، والله يشهد إنهم لكاذبون في قولهم "نشهد"، وادعائهم فيه المواطأة. أو إنهم لكاذبون فيه، لأنه إذا خلا عن المواطأة لم يكن شهادة في الحقيقة؛ فهم كاذبون في تسميته شهادة. أو أراد: والله يشهد إنهم لكاذبون عند أنفسهم، لأنهم كانوا يعتقدون أن قولهم {إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ} كذب وخبر على خلاف ما عليه حال المخبر عنه.

[١٥٢٥] فإن قلت: أي فائدة في قوله تعالى {وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ}؟ قلت: لو قال "قالوا نشهد إنك لرسول الله والله يشهد إنهم الكاذبون"، لكان يوهم أن قولهم هذا كذب؛ فوسط بينهما قوله {وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ} ليميط هذا الإيهام.

٢- ﴿اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾

٣- ﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ﴾

[١٥٢٦] {اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً} يجوز أن يراد أن قولهم {نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ} يمين من أيمانهم الكاذبة، لأن الشهادة تجري مجرى الحلف فيما يراد به من التوكيد،

Kişi *uksimu* ve *ûlî* (Yemin ederim ki) yerine *eşhedü* (Şahitlik ederim ki) ve *eşhedü billâhi* (Allah için şahitlik ederim ki); *a'zimu* (Ahdim olsun ki) ve *a'zimu billâhi* (Allah'a ahdim olsun ki) der. Ebû Hanîfe *Rahimehullah* bunu, *eşhedü* ifadesinin bir yemin olduğuna şahit getirmiştir.

5 [1527] كَالْحِجَابِ (kalkan) ifadesinin, yeminlerine bürünüp gizlenme konusunda münafıkların bir vasfı olması caizdir. Hasan-ı Basrî ise *îmânehum* (imanlarını) şeklinde okumuştur ki bu da “Dilleriyle *iman* adına sergiledikleri şeyleri (kalkan edindiler)” anlamına gelir. Nitekim “Bu da; iman ettikten sonra inkâr etmelerinden...” ifadesi de bunu desteklemektedir.

10 [1528] Münafıklık ve insanları Allah'ın yolundan ayırma adına “yapmakta oldukları şeyler gerçekten berbatır!” سَاءَ (berbatır) fiilinde, işitenler nezdinde onların durumunun büyütülmesi demek olan bir taaccüp anlamı vardır.

[1529] “Bu da” ifadesi, “Gerçekten berbatır yaptıkları!..” ifadesine işaret etmektedir; yani amel itibarıyla insanların en fenası olduklarına şahitlik eden bu söz, “onların iman ettikten sonra inkâr etmeleri” sebebiyledir. Yahut (‘bu da’), onların yeminlerinin arkasına saklanma, nifak ve yalan gibi betimlenen hâllerine işaret etmektedir; yani bütün bunlar iman ettikten sonra inkâr etmeleri sebebiyledir. “Bu yüzden kalpleri mühürlenmiş” ve her büyük günaha cüret edebilmişler“dir.”

20 [1530] **Şayet** “Münafıklar zaten sabit ve daimi bir inkâr üzere bulunuyorlarken, ‘iman ettikten sonra inkâr etmelerinden’ denmesinin anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** Bu üç şekilde açıklanabilir: 1) “İman ettiler” yani kelime-i şehadeti telâffuz edip, İslâm’a girenlerin davrandıkları gibi davranıp, “sonra da inkâr ettiler”. Sonra bunun ardından inkârları ortaya 25 çıkmış ve “Eğer Muhammed’in söyledikleri gerçekse biz eşeğiz!” ve Tebük gazvesi esnasında farkına varılan; “Bu adam Kisrâ ve Kayser saraylarının kendisine açılacağını mı umuyor? Heyhat!” şeklindeki sözleri ortaya çıkmıştır. Bunun bir örneği, “Öyle söylemediklerine dair Allah adına and içiyorlar... Oysa gerçek şu ki, Müslüman olduktan sonra inkâr edip küfür 30 sözünü söylemişler ve asla başaramayacakları bir işe girişmişlerdir...” [Tevbe 9/74] âyetidir ki bu, onların Müslüman olmalarının ardından inkârlarının ortaya çıkması anlamındadır. Bir başka örnek de “Hiç mazeret üretmeyin! Siz, imanınızdan sonra inkâr ettiniz...” [Tevbe 9/66] âyetidir. 2) “İman ettiler” demek, İslâm’ı alaya alacak şekilde müminlerin yanında imanı telâffuz edip, bilâhare ‘şeytan’larının¹ yanında inkârı ifade etmişlerdir, demektir.

1 Yani şeytan gibi ele avuca sığmaz, asi, serkeş liderlerinin. / ed.

يقول الرجل: أشهد وأشهد بالله، وأعزم وأعزم بالله، في موضع أقسم وأولي. وبه استشهد أبو حنيفة رحمه الله على أن "أشهد" يمين.

[١٥٢٧] ويجوز أن يكون وصفاً للمنافقين في استجنانهم بالآيمان. وقرأ الحسن البصري «إيمانهم»، أي ما أظهوره من الإيمان بألستهم. ويعضده قوله تعالى {ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا}.

[١٥٢٨] {سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ} من نفاقهم وصددهم الناس عن سبيل الله. وفي {سَاءَ} معنى التعجب الذي هو تعظيم أمرهم عند السامعين.

[١٥٢٩] {ذَلِكَ} إشارة إلى قوله {سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ}، أي ذلك القول الشاهد عليهم بأنهم أسوأ الناس أعمالاً {بـ} سبب {أَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا}، أو إلى ما وصف من حالهم في النفاق والكذب والاستجنان بالآيمان، أي ذلك كله بسبب أنهم آمنوا ثم كفروا، {فَطَبَعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ} فجسروا على كل عزيمة.

[١٥٣٠] فإن قلت: المنافقون لم يكونوا إلا على الكفر الثابت الدائم، فما معنى قوله {آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا}؟ قلت: فيه ثلاثة أوجه؛ أحدها {آمَنُوا} أي نطقوا بكلمة الشهادة وفعلوا كما يفعل من يدخل في الإسلام، {ثُمَّ كَفَرُوا} ثم ظهر كفرهم بعد ذلك وتبين بما أطلع عليه من قولهم "إن كان ما يقوله محمد حقاً فنحن حمير!" وقولهم في غزوة تبوك "أيطمع هذا الرجل أن تفتح له قصور كسرى وقيصر، هيهات!" ونحوه قوله تعالى {يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ} [التوبة: ٧٤]، أي وظهر كفرهم بعد أن أسلموا. ونحوه قوله تعالى {لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ} [التوبة: ٦٦]. والثاني {آمَنُوا} أي نطقوا بالإيمان عند المؤمنين، ثم نطقوا بالكفر عند شياطينهم استهزاء بالإسلام،

Tıpkı “İman edenlere rastladıklarında; ‘İman ettik’ diyorlar. Kendi ‘şeytan’ları ile baş başa kaldıklarında ise ‘Biz asıl sizinle beraberiz, onlarla sadece alay etmekteyiz!’ diyorlar.” [Bakara 2/14] âyetindeki gibi. 3) Bununla içlerinden mürted olanlar kastedilmiştir.

- 5 [1531] İfade, *fe-tabe‘a ‘alâ kulûbihim* (Kalplerini Allah mühürlemiştir.) şeklinde de okunmuştur. Nitekim Zeyd b. Ali (v. 122/740) de (aynı mânada) *fe-tabe‘allâhu* okumuştur.

4. Onları gördüğünde, kalıpları hoşuna gider; konuştular mı, sözlerine kulak verirsin... Duvara dayatılmış kalas gibidirler! (Suçluluk ve ihanet psikolojisiyle) her gürültü-patırtıyı kendi aleyhlerine zannederler. Asıl düşman onlardır! Sakın onlardan! Allah kahretsin bunları; nasıl da ters-yüz ediliyorlar!

[1532] Abdullah b. Übeyy yakışıklı, parlak, fesahatlı, belâgatlı bir adamdı. Münafıklardan bir topluluk da onunla benzer vasfı taşıyordu. Bunlar Medine’nin reisleri olup gelirler Peygamber’in (s.a.) meclisine kurulurlardı. Görünüşleri göz doldurucu, dilleri fasihti. Hazret-i Peygamber ve mecliste bulunanlar bunların endamlarına hayran olur, sözlerine kulak verirlerdi.

[1533] **Şayet** “كَانَهُمْ حُشْبٌ مُسْتَدَّةٌ” ifadesinin anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** Onlar mecliste yaslanarak oturmaları ve iman ile hayırdan uzak birer heyuladan başka bir şey olmamaları bakımından ‘duvara yaslanmış kalaslar’a benzetilmişlerdir. Ayrıca kalas kendisinden yararlanmaya müsaait çatı, duvar vb. yerlere konur. Yararlanılmayacak şekilde terk edilip, işe yaramaz hâle geldiği sürece de duvara dayatılır. İşte yararsızlık konusunda bu kalaslara benzetilmiş olmaktadır. “Dayalı kalaslar”la duvarlara dayalı kalaslardan yontulup yapılmış putların kastedilmesi de caiz olup bunlar da suretlerinin güzelliği ve faydalarının azlığı bakımından o putlara benzetilmiş olurlar.¹

[1534] “Onları gördüğünde, kalıpları hoşuna gider” ifadesinde hitap Peygamber’e (s.a.) yahut her bir muhataba yöneliktir. (تَسْمَعُ) edilgen sîga ile *yusma* (sözleri dinlenir) şeklinde de okunmuştur. كَانَهُمْ حُشْبٌ ifadesinin i‘râbdan mahalli merfû‘ olup cümle; “Onlar duvara dayalı kütüklere benzerler.” takdirindedir. Yahut hiçbir i‘râb konumu bulunmayan bir başlangıç sözü de olabilir.

1 Müfessir, مُسْتَدَّةٌ kelimesini “istinat / dayanma” anlamında yorumlamakla birlikte, ifadenin Yemen’den gelen kaliteli kumaş anlamındaki *send* kökünden geldiği ve “(Hint) kumaş(ı) giydirilmiş kütük gibidirler!” anlamında olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır; yani dıştan bakıldığında çok alımlı, hayranlık uyandırıcıdır, ama içleri koftur. / ed.

كقوله تعالى { وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا } [البقرة: ١٤] إلى قوله تعالى { إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ } [البقرة: ١٤]. والثالث: أن يراد أهل الردة منهم.

[١٥٣١] وقرئ «فطبع على قلوبهم»، وقرأ زيد بن علي «فطبع الله».

٤- ﴿وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ كَأَنَّهِمْ خَشَبٌ مُسْتَنْدَةٌ يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ﴾

[١٥٣٢] كان عبد الله بن أبي رجلاً جسيماً صبيحاً، فصيحاً، ذلق اللسان، وقوم من المنافقين في مثل صفته، وهم رؤساء المدينة، وكانوا يحضرون مجلس رسول الله ﷺ فيستندون فيه، ولهم جهارة المناظر وفصاحة الألسن؛ فكان النبي ﷺ ومن حضر يعجبون بهياكلهم ويسمعون إلى كلامهم. ١٠

[١٥٣٣] فإن قلت: ما معنى قوله { كَأَنَّهِمْ خَشَبٌ مُسْتَنْدَةٌ }؟ قلت: شبهوا في استنادهم -وما هم إلا أجرام خالية عن الإيمان والخير- بالخشب المستندة إلى الحائط؛ ولأنَّ الخشب إذا انتفع به كان في سقف أو جدار أو غيرهما من مظان الانتفاع، وما دام متروكاً فارغاً غير منتفع به أسند إلى الحائط، فشبهوا به في عدم الانتفاع. ويجوز أن يراد بالخشب المستندة الأَصْنَامُ المنحوتة من الخشب المستندة إلى الحيطان؛ شبهوا بها في حسن صورهم وقلة جدواهم. ١٥

[١٥٣٤] والخطاب في { رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ } لرسول الله، أو لكل من يخاطب. وقرئ «يسمع» على البناء للمفعول. وموضع { كَأَنَّهِمْ خَشَبٌ } رفع على: هم كأنهم خشب. أو هو كلام مستأنف لا محل له.

[1535] (حشْب kelimesi) *huşb^{un}* şeklinde okunmuş olup *budn^{ün}* (develer) lâfzı *bedener^{un}*un çoğulu olduğu gibi, *huşb* da *haşebet^{un}*un çoğuludur. İfade *حُشْبُ* şeklinde de okunmuştur ki bu da *semere - sümür* örneğine benzer. Yine *mederat^{un}* - *meder^{un}* (kerpiç köy/ler) dendiği gibi, *haşeb^{un}* şeklinde de
5 okunmuştur ki İbn Abbas'ın kıraati bu şekildedir. Kendisinden Rivâyete göre Yezîdî (v. 202/817), *حُشْبُ*'un “kof odun” anlamındaki *haşbâu* lafzının çoğulu olduğunu söylemiştir; münafıklıkları ve iç dünyalarının bozukluğu hususunda kof oduna benzetilmiş olmaktadır.

[1536] “Kendi aleyhlerine” ifadesi, “sanırlar” fiilinin ikinci mef'ûlüdür; yani ürkeklikleri, ihtirasları ve kalplerindeki korku sebebiyle her haykırışın kendi tepelerine ineceğini ve kendilerine zarar vereceğini sanırlar; ordu içerisinde birisi ünlediğinde veya bir hayvan kurtulup kaçtığında yahut bir yitik hayvan tarif edildiğinde, bunun kendilerini vuracağını sanırlar. Denilmiştir ki; onlar Allah'ın, haklarında gizliliklerini deşifre edecek, kanlarını ve
15 mallarını helâl kılacak şeyler indireceğine dair bir korku üzere bulunuyorlardı. Ahtal (v. 92/711) aşağıdaki üslubu bu âyetten almıştır:

(Ey Cerir!) Onların ardından, her şeyi

onlara tekrar tekrar hücum eden süvari ve piyadeler sanıp duracaksınız!

[Kıraat esnasında هم العدو' de vakfedilip, هم العدو (Asıl düşman onlardır!) kısmından
20 başlanır. “Asıl” yani düşmanlığı tam olan gerçek “düşman onlardır!” Çünkü düşmanların en azılsı, kaburgalarının altında (kalbinde) hastalıklı bir dert (nifak) bulunuyorken, senin yüzüne gülen numaracı, gizli düşmandır. “Sakın onlardan!” Onların dış görüntüsüne aldanma! “Asıl düşman onlardır” ifadesinin ikinci mef'ûl olması da caizdir ki bu (“onlar”) zamirini ibareden
25 atmışsın gibi sayılır.¹ **Şayet** “[Bu son değerlendirmeye göre صيحة müennes olduğu için] *hiye'l-advv^u*” şeklinde söylenmeli değil miydi?” **dersen söyle derim:** Bunda “haber” [in lengüistik yapısı] dikkate alınır. Tıpkı هذا ربي... (“Benim Rabbim bu, dedi.” [En'âm 6/78]) âyetindeki gibi². İfade, *yahsebûne külle ehli sayhatⁱⁿ* (Her haykıranı kendi aleyhlerine [düşman] sanırlar!) şeklinde de takdir edilebilir.³

[1537] “Allah kahretsin bunları!” Bu onlar için bir beddua ve Allah Teâlâ'nın zatından onları lânete uğratıp, rüsva etmesini isteme yahut müminlere onlar için bu şekilde beddua etmelerini öğretmedir.

[1538] “Nasıl da ters-yüz ediliyorlar!” Yani nasıl da haktan sapıyorlar! Bu onların bilgisizliği ve sapkınlığına şaşma kabilinden söylenmiştir.

1 Yani “Her haykırışı kendi aleyhlerine bir düşman sanırlar.” / çev.

2 eş-Şems müennes olduğu hâlde, “haber” olan *Rab* kelimesi dikkate alınarak, *hâzihi* yerine هذا denmesi... / çev.

3 Bu durumda *ehl* çoğul bir müzekker olduğu için mübtedâ *hum* şeklinde gelmiş olur. / çev.

[١٥٣٥] وقرئ «خُشْب»، جمع خَشَبَة، كبدنة وبدن، و«خُشْب»، كثمره وثمر، و«خُشْب»، كمدرة ومدر، وهي في قراءة ابن عباس. وعن اليزيدي أنه قال في {خُشْب} جمع خشباء، والخشباء: الخشبة التي دعر جوفها؛ شبهوا بها في نفاقهم وفساد بواطنهم.

٥ [١٥٣٦] {عَلَيْهِمْ} ثاني مفعولي {يَحْسَبُونَ}، أي يحسبون كل صيحة واقعة عليهم وضارة لهم، لجنهم وهلعهم وما في قلوبهم من الرعب؛ إذا نادى مناد في العسكر أو انفلتت دابة أو أنشدت ضالة ظنوه إيقاعاً بهم. وقيل: كانوا على وجل من أن ينزل الله فيهم ما يهتك أستارهم ويبيح دماءهم وأموالهم. ومنه أخذ الأخطل:

مَا زِلْتَ تَحْسِبُ كُلَّ شَيْءٍ بَعْدَهُمْ * خَيْلًا تَكْرُ عَلَيْهِمْ وَرَجَالًا

١٠ يوقف على {عَلَيْهِمْ} وابتداء {هُمُ الْعَدُوُّ}، أي الكاملون في العداوة؛ لأنّ أعدى الأعداء العدو المداجي الذي يكاشرک وتحت ضلوعه الداء الدوي. {فَاخْذَرُهُمْ} ولا تغتر بظواهرهم. ويجوز أن يكون {هُمُ الْعَدُوُّ} المفعول الثاني، كما لو طرحت الضمير. فإن قلت: فحقه أن يقال: هي العدو. قلت: منظور فيه إلى الخبر، كما ذكر في {هَذَا رَبِّي} [الأنعام: ٨٧]، وأن يقدر مضاف محذوف على: يحسبون كل أهل صحبة. ١٥

[١٥٣٧] {فَاتَلَّهُمُ اللَّهُ} دعاء عليهم، وطلب من ذاته أن يلعنهم ويخزيهم. أو تعليم للمؤمنين أن يدعوا عليهم بذلك.

[١٥٣٨] {أَنْتَى يُؤْفَكُونَ} كيف يعدلون عن الحق، تعجباً من جهلهم وضلالتهم.

5. Onlara “Gelin, Allah Resulü sizin bağışlanmanız için dua etsin” denildiği zaman, (kızgın kızgın sallayarak) başlarını döndürürler; görürsün ki büyüklük taslayarak yan çizmektedirler!

6. Onların bağışlanması için dua etsen de etmesen de fark etmez; Allah onları asla bağışlamayacaktır. Fâsık bir kavmi elbette Allah doğru yola getirmez.

7. “Allah Resulü’nün (!) yanındakilere infakta bulunmayın da dağılıp gitsinler!” diyenler onlardır... Oysa göklerin ve yerin hazineleri sadece Allah’a aittir; ama bunu anlayamazlar münafıklar!

8. “Medine’ye dönersek, and içeriz ki en güçlü olanlar en düşük olanları oradan çıkaracak!” diyorlar... Oysa güç şan ve şeref yalnızca Allah’a, Resulü’ne ve müminlere aittir; fakat bilmezler münafıklar!

[1539] (Yani) buna iltifat etmeyip, büyüklük taslayarak başlarını çevirir ve başka yöne döndürürler. (لوا) ifadesinde Vav) şeddetsiz okunduğu gibi fiildeki çokluğu ortaya koymak için şeddeli de okunmuştur.

[1540] Rivâyete göre Peygamber (s.a.), kendilerine ait bir su (kuyusu) olan Mureysî‘ mevkiinde Mustalikoğulları ile karşılaşmış onları bozguna uğratmış, bazılarını da öldürmüştü. Hazret-i Ömer’in atını yeden Cehcâh b. Sa‘îd (v. 36/657) adlı işçi, İbn Ubeyy’in müttefiki olan Sinan el-Cühenî ile su konusunda itişip kakışmış, kavgaya tutuşmuşlardı; Cehcâh “Yetişin ey Muhacirler!” diye, Sinan da “Yetişin ey Ensâr!” diye imdat çağrısında bulunmuşlardı. Bunun üzerine, Muhacirlerin fakirlerinden bir kâhya Cehcâh’a yardım edip, Sinan’ı tokatlamıştı. İbn Ubeyy de kâhyaya “Bunu yapabildin hâ!? Demek ki, biz Muhammed’e sırf tokatlanalım diye sahip çıkmışız! Vallahi, bizimle onun misali, “Besle kargayı oysun gözünü!” atasözündekinden başka bir şey değilmiş! Şimdi, vallahi Medine’ye dönersek, en izzetli olan en zelil olanı oradan çıkaracaktır!” demiş ve “en izzetli” ile kendisini, “en zelil” ile de (hâşa) Peygamber’i (s.a.) kastetmişti. Sonra da kavmine şöyle demişti: “Başınıza ne iş açtınız böyle? Onları ülkenize aldınız! Mallarınızı onlarla paylaştınız! İmdi; vallahi eğer bu ücretliden ve onun gibi döküntülerden lutfunuzu esirgeseniz, ensenizde boza pişiremezler ve çok sürmez, yakanızdan düşerler. Artık, onlara geçimlik bir şeyler vermeyin ki, Muhammed’in etrafından dağılıp gitsinler!” Henüz bir yeniyetme olan Zeyd b. Erkam (v. 68/688) bunu duymuş ve “Vallahi, o *azımlık zelil* sensin! Sensin kavminin öfkesini üzerine çeken!.. Muhammed ise, Rahmân’ın izzeti ve Müslümanların desteği onun üzerindedir!” demişti. İbn Ubeyy, “Sus! Ben sadece eğleniyordum!” demiş,

٥- ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ لَوَّا رُءُوسَهُمْ وَرَأَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ﴾

٦- ﴿سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ﴾

٧- ﴿هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَيَّ مِنْ عِنْدِ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفَضُوا وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ﴾

٨- ﴿يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾

[١٥٣٩] {لَوَّوا رُءُوسَهُمْ} عطفوها وأمالوها إعراضاً عن ذلك واستكباراً. وقرئ بالتخفيف والتشديد للتكثير. ١٠

[١٥٤٠] روي أن رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم حين لقي بني المصطلق على المريسيق - وهو ماء لهم - وهزمهم وقتل منهم. ازدحم على الماء جهجاه بن سعيد أجير لعمر يقود فرسه، وسانان الجهني حليف لعبد الله بن أبي، واقتتلا، فصرخ جهجاه "يا للمهاجرين!" وسانان "يا للأنصار!" فأعان جهجاها جعّال من فقراء المهاجرين ولطم سنانا. فقال عبد الله لجعّال: وأنت هناك، وقال: ما صحبنا محمداً إلا لنلطم، والله ما مثلنا ومثلهم إلا كما قال: سمّين كلبك يأكلك! أما والله لئن رجعنا إلى المدينة ليخرجنّ الأعز منها الأذل - عنى بالأعز: نفسه، وبالأذل، رسول الله ﷺ - ثم قال لقومه: ماذا فعلتم بأنفسكم؟ أحللتموهم بلادكم وقاسمتموهم أموالكم؛ أما والله لو أمسكتكم عن جعّال وذويه فضل الطعام لم يركبوا رقابكم، ولأوشكوا أن يتحوّلوا عنكم فلا تنفقوا عليهم حتى ينفضوا من حول محمد! فسمع بذلك زيد بن أرقم وهو حدث، فقال: أنت والله الذليل القليل المبغض في قومك، ومحمد في عزّ من الرحمن وقوة من المسلمين. فقال عبد الله: اسكت، فإنما كنت ألعب؛

Zeyd de derhal Peygamber'i (s.a.) haberdar etmişti. Hazret-i Ömer, "Yâ Resûlallah! Müsaade et de şu münâfiğin boynunu vurayım!" deyince, Hazret-i Peygamber: "Bunu yaparsan Medine'de çok burunlar titreyecektir (genel korku hâkim olacaktır)." demişti. Ömer, "Onu bir Muhacirin öldürmesini hoş görmüyorsan, bunu Ensâr'dan birine emret!" deyince, Hazret-i Peygamber "Peki ya insanlar; "Muhammed arkadaşlarını öldürüyor!" diye dedikodu yaptığı zaman ne olacak!?" buyurmuştu. Nihayet Peygamber (s.a.), İbn Übeyy'e "Bana ulaşan sözün sahibi sen misin?" diye sorunca, İbn Ubeyy "Kitabı sana indiren Allah'a yemin ederim ki, buna dair hiçbir şey söylemedim; Zeyd yalan söylüyor!" demişti ki, "Yeminlerini kalkan edindiler." [Münâfikün 63/2] âyetinin anlattığı budur. Bunun üzerine orada bulunanlar: "Yâ Resûlallah! O bizim ileri gelenimiz ve büyüğümüzdür. Bir delikanlının sözünü ona yeğlemeyin! Muhtemelen, yanlış anlamıştır." dediler. Rivâyete göre, Peygamber Zeyd'e "Belki sen ona kızmışsındır." demiş, Zeyd de "Hayır!" demişti. Yine "Belki yanlış işitmişsindir." demiş, Zeyd ise "Hayır!" demişti. Bu sefer "Belki başkasına benzetmişsindir." demiş, Zeyd yine "Hayır!" demişti. Nihayet âyet inince Peygamber Zeyd'in arkasından yetişip kulağını okşamış ve "Delikanlı; kulağın çok hassasmış! Allah seni doğrulayıp, münafıkları yalanladı!" demişti. İbn Übeyy Medine'ye girmek istediğinde, oğlu Hubâb -ki Abdullah b. Abdullah (v. 12/633) olup Hazret-i Peygamber "Hubâb Şeytan'ın ismidir" diyerek onun ismini değiştirmişti; samimi biriydi- kendisine itiraz etmiş ve "Geri dön! Vallahi; 'En şerefli olan Resûlullah; en alçak olansa benim!' demedikçe oraya giremezsin!" demiş ve böylece Peygamber serbest bırakmasını emredinceye kadar oğlunun elinde bir süre alıkonmuştur. -(Hatta) rivâyete göre babasına, "Eğer Allah ve peygamberi için izzet ikrarında bulunmazsan boynunu vururum!" demiş; babası, "Yazıklar olsun sana! Gerçekten yapar mısın?" deyince, "Evet!" demiş.- Nihayet onun ciddi olduğunu anlayınca, "Şahitlik ederim ki, izzet Allah'a, peygamberine ve müminlere aittir!" demişti. Bunun üzerine Peygamber (İbn Ubeyy'in) oğluna: "Allah, peygamberinin ve müminlerin namına seni hayırla mükâfatlandırsın!" diye dua etmişti. Nihayet İbn Ubeyy'in yalanı ortaya çıkınca kendisine "Senin hakkında gerçekten çok sert âyetler indi! Peygamber'e (s.a.) git de senin için bağışlanma dilesin!" denildi; o ise başını salladıktan sonra "İman etmemi emrettiniz, ben de iman ettim; malımın zekâtını vermemi emrettiniz, ben de verdim. Muhammed'e bir secde etmediğim kaldı!" demişti de bunun üzerine Onlara; "Gelin, Allah Resulü sizin bağışlanmanız için dua etsin' denildiği zaman..." [Münâfikün 5] âyeti inmişti. Bundan sonra o ancak sayılı günlerce kalabilmiş ve nihayet rahatsızlanıp, ölmüştür.

- فأخبر زيد رسول الله فقال عمر: دعني أضرب عنق هذا المنافق يا رسول الله! فقال: إذن ترعد أنف كثيرة بيثرب. قال: فإن كرهت أن يقتله مهاجري فأمر به أنصارياً. فقال: فكيف إذا تحدّث الناس أنّ محمداً يقتل أصحابه؟! وقال عليه الصلاة والسلام لعبد الله: أنت صاحب الكلام الذي بلغني؟ قال: والله الذي أنزل عليك الكتاب ما قلت شيئاً من ذلك، وإن زيدا لكاذب، وهو قوله تعالى {اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً} [المنافقون: ٢]. فقال الحاضرون: يا رسول الله، شيخنا وكبيرنا لا تصدق عليه كلام غلام، عسى أن يكون قد وهم. وروي أن رسول الله قال له: لعلك غضبت عليه؛ قال: لا؛ قال: فلعله أخطأ سمعك؛ قال: لا؛ قال: فلعله شبه عليك؛ قال: لا. فلما نزلت: لحق رسول الله زيدا من خلفه فعرك أذنه وقال: وفت أذنك يا غلام، إنّ الله قد صدقك وكذب المنافقين. ولما أراد عبد الله أن يدخل المدينة: اعترضه ابنه حباب -وهو عبد الله بن عبد الله غير رسول الله اسمه وقال: إنّ حباباً اسم شيطان، وكان مخلصاً- وقال: ورائك، والله؛ لا تدخلها حتى تقول "رسول الله الأعز وأنا الأذل!" فلم يزل حبيساً في يده حتى أمره رسول الله بتخليته. وروي أنه قال له: لئن لم تقرّ لله ورسوله بالعز لأضربن عنقك! فقال: ويحك، أفاعل أنت؟ قال: نعم. فلما رأى منه الجدّ قال: أشهد أنّ العزة لله ولرسوله وللمؤمنين، فقال رسول الله لابنه: جزاك الله عن رسوله وعن المؤمنين خيراً. فلما بان كذب عبد الله قيل له: قد نزلت فيك آي شداد، فاذهب إلى رسول الله ﷺ يستغفر لك، فلوى رأسه ثم قال: أمرتموني أن أومن فأمنت، وأمرتموني أن أزكي مالي فزكيت، فما بقي إلا أن أسجد لمحمدا! فنزلت {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ} [المنافقون: ٥] ولم يلبث إلا أياماً
- ٢٠ قلائل حتى اشتكى ومات.

[1541] “Onlar için” bağışlanma dilenmesi ve dilenmemesi “birdir.” Çünkü onlar inkârları sebebiyle buna ne iltifat ediyorlar ne de bunu kâle alıyolar. Yahut Allah onları bağışlamayacağı için (durum fark etmeyecek) demektir. [استغفرت] ifadesi] denkleştirme edatı olan *emin* delâleti sebebiyle istifham harfinin hafzedilmesi esasına göre, *istağferte* şeklinde de okunmuştur. 5 Ebû Ca’fer (v. 130/748) ise istifham Hemze’sini doyurucu şekilde uzatarak *âstağferte* şeklinde okumuştur ki bu, *âssihı*^u [Yûnus 10/81] ve *Âllâhı*^u [Yûnus 10/59] âyetlerindeki gibi vasıl Hemze’sini Elif’e dönüştürme kabilinden değil, mânâyı açıkça ortaya koymak içindir.

10 [1542] “Dağılıp gitsinler” yani ayrılınsınlar. (يَنْفُضُوا) ifadesi) *yunfıdû* şeklinde de okunmuştur ki “kavmin azığı tükendi” anlamındaki *enfadâl-kavmı*^u ifadesinden alınma olup bunun hakikat anlamı, onlar için azıkların tükenme vaktinin gelmiş olmasıdır.

15 [1543] “Oysa göklerin ve yerin hazineleri sadece Allah’a aittir.” Rızıklar ve kısmetler sırf O’nun elinde olup Medine halkı onlara infaktan geri dursa bile O, bunlardan onları rızıklandıracaktır. Ne var ki, İbn Übeyy ve emsalleri cahildirler; bunu “anlayamıyorlar” da böylece şeytanın kendilerine cazip gösterdiği şeylerle hezeyanda bulunuyorlar.

20 [1544] Yâ’nın fethasıyla *le-yabrucennel-e’azzu minhel-ezelle* ve edilgen sîga üzere *le-yubracennel-e’azzu minhel-ezelle* şeklinde de okunmuştur. Hasan-ı Basrî ve İbn Ebû ‘Able (v. 151/768) de Nûn ile ve الاعداء و الاعداء kelimelerini nasbederek *le-nubricennel-e’azze minhel-ezelle* şeklinde okumuşlardır; [sırasıyla] “en düşük olanın çıkışı gibi”, “en düşük olanın çıkarılışı gibi” ve “en düşük olan gibi” anlamında.¹

25 [1545] “Oysa güç, şan ve şeref” yani galebe çalma ve kuvvet “yalnızca Allah’a” ve Allah’ın izzet verip güçlü kıldığı Peygamber’ine ve müminlere “aittir” ki onlar da bununla özelliğ kesbetmiş kimselerdir. Nitekim düşüklük ve miskinlik de şeytan ve onun süprüntüsü olan kâfir ve münafıklara özgüdür!

30 [1546] Düşük bir konumda gözükken sâliha bir kadının: “Değil mi ki ben İslâm üzereyim; o, hiçbir zilleti barındırmayan bir izzet, hiçbir fakirliği barındırmayan bir zenginliktir!” dediği rivâyet edilmiştir. Yine rivâyete göre adamın biri Hazret-i Ali’nin oğlu Hasan’a “İnsanlar senin kibirli olduğunu düşünüyorlar?” deyince, “O kibir değil; izzettir!” diyerek, bu âyeti okumuş.

1 (i) *le-yabrucennel-e’azzu minhel-ezelle* (en güçlü olanlar [yani Muhammed ve ashabı], en düşük olanlar gibi çıkacaklar [Medine’den]!) (ii) *le-yubracennel-e’azzu minhel-ezelle* (en güçlü olanlar [Yani Muhammed ve ashabı], en düşük olanlar gibi çıkartılacaklar [Medine’den]!) (iii) *le-nubricennel-e’azze minhel-ezelle* (en güçlü olanları [Yani Muhammed ve ashabını], en düşük olanlar gibi çıkartacağız [Medine’den]!) / ed.

[١٥٤١] {سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ} الاستغفار وعدمه، لأنهم لا يلتفتون إليه ولا يعتدون به لكفرهم. أو لأن الله لا يغفر لهم. وقرئ «استغفرت» على حذف حرف الاستفهام؛ لأنَّ أم المعادلة تدل عليه. وقرأ أبو جعفر «آستغفرت»، إشباعًا لهزمة الاستفهام للإظهار والبيان، لا قلبًا لهزمة الوصل ألفًا، كما في: «الَسِحْرُ» [يونس: ٨١]، و«اللَّهُ» [يونس: ٥٩].

[١٥٤٢] {يَنْفُضُوا} يتفرقوا. وقرئ «ينفضوا»، من أنفض القوم، إذا فنيت أزوادهم. وحقيقته: حان لهم أن ينفضوا مزوادهم.

[١٥٤٣] {وَاللَّهُ خَزَائِنُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} ويده الأرزاق والقسم، وهو رازقهم منها؛ وإن أبي أهل المدينة أن ينفقوا عليهم، ولكن عبد الله وأضرابه جاهلون، {لَا يَفْقَهُونَ} ذلك فيهدون بما يزين لهم الشيطان.

[١٥٤٤] وقرئ «ليخرجن الأعز منها الأذل»، بفتح الياء، و«ليخرجن»، على البناء للمفعول. قرأ الحسن وابن أبي عبله «لنخرجن»، بالنون ونصب الأعز والأذل. ومعناه: خروج الأذل، أو إخراج الأذل، أو مثل الأذل.

[١٥٤٥] {وَاللَّهُ الْعِزَّةُ} الغلبة والقوة، ولمن أعزه الله وأيده من رسوله ومن المؤمنين، وهم الأخصاء بذلك، كما أنَّ المذلة والهوان للشيطان وذويه من الكافرين والمنافقين.

[١٥٤٦] وعن بعض الصالحات - وكانت في هيئة رثة - ألت على الإسلام، وهو العز الذي لا ذل معه، والغنى الذي لا فقر معه. وعن الحسن بن علي عليه السلام: أن رجلاً قال له: إنَّ الناس يزعمون أنَّ فيك تبيها؛ قال: ليس بتيه، ولكنه عزة، وتلا هذه الآية.

9. Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Kim de bunu yaparsa, bunlardır işte hüsrana uğrayacaklar!

[1547] “Mallarınız” yani mallarda tasarrufta bulunma, malî işleri plânlayıp yürütme çabası, ticaret ve ihtikâr yoluyla malını artırmak için kendini tüketme, onu nemâlandırma, tadını çıkarma ve menfaatlerinden yararlanma, “çocuklarınız” ve onlarla sevinç duymanız, onlara olan şefkatiniz, bakımlarını üstlenmeniz, siz yaşarken de vefat ettikten sonra da onların çıkarına olacak düzenlemeler yapmanız “sizi Allah'ı anmaktan” ve onu bunlara tercih etmekten meşgul edip “alıkoymasın!” Zira siz mal ve evlâtların sağlayacağı menfaatin miktarını ve bunun Allah katındakine kıyasla ne denli değersiz ve düşük olduğunu bilmektesiniz.

[1548] “Kim de bunu yaparsa...” yani her kimin *dünyası dinini* meşgul ederse, “bunlardır işte” alışverişlerinde “hüsrana uğrayacaklar!” Çünkü muazzam ve kalıcı olanı önemsiz ve geçici olanla trampa etmişlerdir.

[1549] Denilmiştir ki Allah'ın anılması(ndan maksat), beş vakit namazdır. Hasan-ı Basrî'den gelen rivâyete göre ise tüm farizalardır; âdeti: “Allah'a itaatten (alıkoymasın!)” buyrulmuş olmaktadır. Bunun Kur'ân olduğu da -Kelbî'den (v. 146/763) rivâyetle- Peygamber (s.a.) ile birlikte cihada katılmak olduğu da söylenmiştir.

10. Birinize ölüm gelip de; “Ya Rabbi! Beni bir süre daha geciktirsen de (alacağım mükâfatı tasdik ederek) tasaddukta bulunsam ve salihlerden olsam!” demeden önce, size Bizim nasip ettiğimiz şeylerden infak edin.

[1550] مِنْ رِزْقِنَاكُمْ (Size verdiğimiz rızıklardan) ifadesindeki مِنْ kısmîlik bildirir ki maksat vacip olan infaktır.

[1551] “Birinize ölüm gelmeden önce...” Yani ölümün ipuçlarını görmeden; kendisine mühlet tanınacağı ümidinin tükendiğini, boğazının düğümlendiğini (artık çıkış yolu kalmadığını), infakın çıkmaza girdiğini, kabul vaktinin geçmesine bağlı olarak vermediğine hayıflandığını ve daha önce yapma imkânına sahip olduğu şeyi kaçırma karşısında bin pişman olduğunu müşahede etmeden önce... İbn Abbas'ın: “Ölümün sultasını üzerinize çöküp, hiçbir tövbenin kabul olmayacağı ve hiçbir amelin işe yaramayacağı dem gelmeden Allah için verin!” ve “Herhangi birinizin malı olduğunda bu mal, kendisine ölüm gelmeden önce zekât vermesini, hacca güç yettiğinde de haccetmesini engellemesin; sonra Rabbinden bir kez daha dünyaya dönmek ister de bu ona verilmez!” dediği rivâyet edilmiştir. Yine İbn Abbas'ın, bu âyetin zekât vermeyenler hakkında indiğini

٩- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾

[١٥٤٧] { لَا تُلْهِكُمْ } لا تشغلکم { أَمْوَالُكُمْ } والتصرف فيها، والسعي في تدبير أمرها، والتهالك على طلب النماء فيها بالتجارة والاعتلال، وابتغاء التناج والتلذذ بها؛ والاستمتاع بمنافعها { وَلَا أَوْلَادُكُمْ } وسروركم بهم، وشفقتكم عليهم، والقيام بمؤونهم، وتسوية ما يصلحهم من معاشهم في حياتكم وبعد مماتكم، وقد عرفتم قدر منفعة الأموال والأولاد، وأنه أهون شيء وأدونه في جنب ما عند الله، { عَنِ ذِكْرِ اللَّهِ } وإيثاره عليها.

[١٥٤٨] { وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ } يريد الشغل بالدنيا عن الدين { فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ } في تجارتهم حيث باعوا العظيم الباقي بالحقير الفاني.

[١٥٤٩] وقيل: ذكر الله الصلوات الخمس. وعن الحسن: جميع الفرائض، كأنه قال: عن طاعة الله. وقيل: القرآن. وعن الكلبي: الجهاد مع رسول الله ﷺ.

١٠- ﴿وَأَنْفِقُوا مِنْ مَا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ﴾

[١٥٥٠] { مِنْ } في { مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ } للتبعض، والمراد: الإنفاق الواجب.

[١٥٥١] { مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ } من قبل أن يرى دلائل الموت، ويعاين ما يبأس معه من الإمهال، ويضيق به الخناق، ويتعذر عليه الإنفاق، ويفوت وقت القبول، فيتحسر على المنع، ويعض أنامله على فقد ما كان متمكناً منه. وعن ابن عباس رضي الله عنه: تصدقوا قبل أن ينزل عليك سلطان الموت، فلا تقبل توبة، ولا ينفع عمل. وعنه: ما يمنع أحدكم إذا كان له مال أن يزكي، وإذا أطاق الحج أن يحج من قبل أن يأتيه الموت، فيسأل ربه الكرة فلا يعطاها. وعنه: أنها نزلت في مانعي الزكاة،

ve “Vallahi, o bir hayır görseydi dünyaya geri dönmek istemezdi!” dediği rivâyet edilmiştir ki, bunun üzerine kendisine; “Allah’tan kork, *müminler* tekrar döndürülmek isteyecekler öyle mi?” denince “Evet; ben onu size bir Kur’ân (hükmü) olarak okumaktayım.” demiş ve bu âyetin müminler hakkında indiğini, bu âyetin muhatabının onlar olduğunu kastetmiştir. Keza Hasan-ı Basrî’nin “Zekât vermemiş, oruç tutmamış ve hacetmemiş hiçbir kimse yoktur ki, tekrar dünyaya dönmeyi istemiş olmasın!” dediği rivâyet edilmiştir. İkrime’den (v. 105/723) rivâyete göre de bu âyet *ehl-i kible*¹ hakkında inmiştir.

[1552] “*Beni* (bir süre daha) geciktirsen de...” (أَخْرَجْنِي) ifadesi, Yâ’nın hazfiyle) *abharteni* şeklinde de okunmuştur; “*Ölümümü* geciktirsen de...” demek istemektedir. “Yakın bir süreliğine” yani az bir zaman.

[1553] فَاصَّدُقْ (böylece tasaddukta bulunabilsem). Übeyy b. Kâ’b aslı üzere *fe-etesaddeka* okumuştur. فَاصَّدُقْ’ın i’râb konumuna bakılarak وَأَكْرُ ش şeklinde okunmuştur;² âdeta: “Bana süre tanırırsan tasaddukta bulunur (فَاصَّدُقْ) ve salihlerden olurum!” demektedir. (وَأَكْرُ ifadesini) *ve ekûne* şeklinde nasb üzere okuyan, lâfzı [فَاصَّدُقْ] esas almıştır. Ubeyd b. Umeyr ise *ve ekûnu* şeklinde okumuştur ki salih olacağına yönelik bir vaat olmak üzere *ve ene ekûnu* takdirindedir.

11. Eceli gelen birini Allah asla geciktirmez. Yaptıklarınızdan da Allah haberdardır!

[1554] “Allah *asla* geciktirmez.” ifadesi, ‘nefyedilen şeyin hikmete aykırı olduğu’ anlamına gelen bir *pekiştirmeye*, erteleme olmayacağını bildirmektedir. Mâna şöyledir: Siz ölüm vaktini geciktirmenin yolu olmadığını, ölümün mutlaka başa geleceğini, Allah’ın da amellerinizi bildiğini ve gereklilikleri yapmanıza veya yapmamanıza mutlaka karşılık vereceğini bildiğiniz vakit, sizin için artık gerekliliklerin sorumluluğundan kurtulmaya ve Allah’la karşılaşma hazırlıklarını görmeye koşturmaktan öte bir şey kalmamış demektir.

[1555] [Fiil] Tâ ile de Yâ ile de okunmuştur (yaptıklarınızdan... - yaptıklarınızdan...)

[1556] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Münâfikün sûresini okuyan nifaktan uzak olur.”

1 Yani kible olarak Kâbe-i Müşerrefe’ye dönerek namaz kılmayı kabul eden herkes. / ed.

2 Müfessir, mansüb فَاصَّدُقْ fiiline ma’tûf olan وَأَكْرُ fiilinin genel kıraatte neden mansüb olmadığını açıklıyor. / ed.

ووالله لو رأى خيراً لما سأل الرجعة! فقليل له: أما تتقي الله، يسأل المؤمنون الكرة؟! قال: نعم، أنا أقرأ عليكم به قرآنا، يعني أنها نزلت في المؤمنين وهم المخاطبون بها. وكذا عن الحسن: ما من أحد لم يذك ولم يصم ولم يحج إلا سأل الرجعة. وعن عكرمة أنها نزلت في أهل القبلة.

٥ [١٥٥٢] {لَوْلَا أَخَّرْتَنِي}. وقرئ «أخرتن»، يريد: هلا أخرت موتي {إلى أجلٍ قريبٍ} إلى زمان قليل.

[١٥٥٣] {فَأَصَّدَّقَ} وقرأ أبي «فأتصدق»، على الأصل. وقرئ «وأكن»، عطفاً على محل {فَأَصَّدَّقَ}، كأنه قيل: إن أخرتني أصدق وأكن. ومن قرأ «وأكون»، على النصب، فعلى اللفظ. وقرأ عبيد بن عمير: «وأكون»، على «وأنا أكون» عدةً منه بالصلاح.

١٠ - ١١ ﴿وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللَّهُ نَفْسًا إِذَا جَاءَ أَجْلُهَا وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ﴾

[١٥٥٤] {وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللَّهُ} نفي للتأخير على وجه التأكيد الذي معناه منافاة المنفي الحكمة. والمعنى: إنكم إذا علمتم أن تأخير الموت عن وقته مما لا سبيل إليه، وأنه هاجم لا محالة، وأن الله عليم بأعمالكم فمجازٍ عليها من منع واجب وغيره لم تبق إلا المسارعة إلى الخروج عن عهدة الواجبات والاستعداد للقاء الله.

١٥ [١٥٥٥] وقرئ «عملون» بالتاء والياء.

[١٥٥٦] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة المنافقين برئ من النفاق.

TEGÂBÜN SÛRESİ

Medine’de nâzil olmuştur, 18 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah’ın adıyla...

1. Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi Allah’ı tenzih ve takdis eder; çünkü mülk O’nundur, hamd O’na mahsustur... O, her şeye kadirdir.

[1557] İki zarf tümleci (ا), mülk ve övgünün sadece Allah’a ait olduğunu göstermek için mübtedâlarından öne alınmıştır; zira mülk (hükümranlık) gerçek mânada sadece O’na aittir; çünkü her şeyi ilk yapan, yoktan var eden, ayakta tutan ve koruyan O’dur. Övgü de yalnızca O’na aittir; çünkü aslî ve fer’î nimetler O’ndandır. O’ndan başkasının mülkü ise O’nun tarafından bir yetkilendirme ve gözetim hakkı tanıma anlamında olup böyle birinin övülmesi de Allah’ın nimetinin o kişinin eliyle cari olduğunun hesabı katılması anlamındadır.

2. Sizi yaratan O’dur; ama kiminiz inkârcı nankör, kiminiz mümin! Yaptıklarınızı Allah görmektedir.

[1558] “Sizi yaratan O’dur; ama kiminiz inkârcı nankör, kiminiz mümin!..” Yani kiminiz inkârı sergileyip onu işler; kiminiz imanı sergileyip onu işler.¹ Nitekim “Evet, Nûh’u ve İbrâhim’i gönderdik; peygamberliği de kitabı da bu ikisinin nesline verdik... Gerçi doğru yolda olanlar var, ama çoğu fâsıktır.” [Hadîd 57/26] buyrulmuştur.² Bunun delili: “Yaptıklarınızı Allah görmektedir” buyrulmasıdır; yani O sizin, kendi amellerinizin bir parçası olan inkârınızı da imanınızı da bilmektedir! Mâna şudur: Nimetlerin aslı olan ‘yaratma ve yoktan var etme’ ile size ihsanda bulunan Allah’tır. Bu yüzden sizin sağlıklı bir nazarla inceleme yapmanız ve hep birlikte şükreden kullar olmanız gerekiyordu. Fakat siz gücünüz ve imkânınız varken bunu yapmadınız; aksine gruplara bölünüp kiminiz inkârcı, kiminiz mümin olmak üzere fırkalara ayrıldınız. -Allah Teâlâ’nın önce inkârı zikretmesinin sebebi, bunun onlara baskın gelmesi ve ekseriyeti oluşturmasıdır.-

[1559] Şu da söylenmiştir: “Sizi yaratan O’dur; ama kiminiz” -yani Dehriiler- ‘yaratma’yı “inkâr etmiş; kiminizse” buna “iman etmiştir.”

1 Yani Allah insanları kâfir / mümin olarak yaratmaz; insanlar iman veya küfrü bizzat tercih ederek kendileri kâfir / mümin olurlar. Müfessiri bu açıklamaya iten, “insanların daha ana rahminde iken -hatta çok daha evvel- kâfir / mümin olduklarına” dair ‘sahih’ rivâyetlerdir. / ed.

2 Yani fâsik / mühted olmaları nasıl onlara kitap verilmesinin amacı değilse, yaratılmalarının amacı da kâfir / mümin olmaları değildir. / ed.

سورة التغابن

مدنية؛ وهي ١٨ آية

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

[١٥٥٧] قدم الظرفان ليدل بتقديمهما على معنى اختصاص الملك والحمد بالله عز وجل، وذلك لأنَّ الملك على الحقيقة له، لأنه مبدئ كل شيء ومبدعه، والقائم به، والمهيمن عليه؛ وكذلك الحمد، لأنَّ أصول النعم وفروعها منه. وأما ملك غيره فتسليط منه واسترعاء، وحمده اعتداد بأنَّ نعمة الله جرت على يده.

١٠- ٢- ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾

[١٥٥٨] {هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ}، يعني فمنكم آت بالكفر وفاعل له، ومنكم آت بالإيمان وفاعل له، كقوله تعالى {وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوءَةَ وَالكِتَابَ فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ} [الحديد: ٢٦]. والدليل عليه قوله تعالى {وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ}، أي عالم بكفركم وإيمانكم اللذين هما من عملكم. والمعنى: هو الذي تفضل عليكم بأصل النعم الذي هو الخلق والإيجاد عن العدم، فكان يجب أن تنظروا النظر الصحيح، وتكونوا بأجمعكم عبادًا شاكرين، فما فعلتم مع تمكنكم، بل تشعبتم شعبًا، وتفرقتم أممًا؛ فمنكم كافر ومنكم مؤمن. وقد الكفر، لأنه الأغلب عليهم والأكثر فيهم.

[١٥٥٩] وقيل: {هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ} بالخلق - وهم الدهرية-، {وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ} به.

[1560] **Şayet** “Evet; inkârın fâ‘ili bizzat kullardır; ama Allah onları yarat-
tığında inkârdan başka bir şey yapmayacakları ve bunun dışında bir seçimleri
olmayacağı *her işini hikmetle yapan Allah’ın ezeli ilminde* yer almışken, onlar-
dan bu tür şeylerin sadır olacağını bile bile O’nu bunları yaratmaya yönelten
5 şey neydi? Çirkinini yaratmakla çirkinin fâ‘ilini yaratmak aynı şey değil mi? Bu-
nun örneği olsa olsa, eşkıyalıkla ve suçsuz kimseleri öldürmekle ün yapmış
birine, mümin birisini öldüreceği keskin bir kılıç hibe eden kimsenin örneği
değil midir? Akli başında olanlar, tıpkı katili yerdikleri gibi kılıcı veren bu kişi-
yi yerme, sertçe ayıplama ve başının etini yeme hususunda mutabık kalmazlar
10 mı? Hatta onların bu kınamaları kılıcı verene yöneltmeleri daha şiddetli olmaz
mı?” **dersen şöyle derim:** Biz şunu bilmekteyiz ki, Allah hikmet sahibidir;
çirkinin çirkinliğini de kendisinin bundan müstağni olduğunu da bilir. Yine
biz kesin olarak bilmekteyiz ki, Allah’ın bütün fiilleri güzeldir. Çirkinini işleyeni
yaratması da O’nun fiilidir. Dolayısıyla, bunun da güzel olması ve güzel bir
15 veçhinin bulunması zorunludur. Bu güzellik yönünün bize kapalı olması onun
güzelliğine halel getirmez. Tıpkı O’nun pek çok mahlûkatının yaratılışındaki
hikmet saikini bilemeyeşimizin, onların güzelliğine halel getirmemesi gibi.

**3. Gökleri ve yeri gerçek bir gaye ile yaratmıştır; sizi biçimlendirmiş,
hem de size çok güzel bir biçim vermiştir... Yalnız O’nadır -ayrıca-,
20 nihaî dönüş!**

[1561] بالحق yani sahih bir amaçla ve yetkin bir hikmetle (yaratmıştır) ki
o da amel etsinler de Allah da kendilerine karşılık versin diye gökleri ve yeri
mükelleflere bir eğleşme alanı kılmasıdır.

[1562] “Ve” şükredesiniz diye “sizi biçimlendirmiş, hem de size çok gü-
zel bir biçim vermiştir.” Nihaî dönüşünüz de yalnızca O’nadır ve alacağınız
25 karşılık da şükretmenize ve şükürde kusur etmenize göre olacaktır. (صوركم)
kesre ile *sıveraküm* şeklinde de okunmuştur. **Şayet** “Allah insanların biçimi-
ni nasıl güzel kılmıştır?” **dersen şöyle derim:** Onları tüm canlıların en güze-
li ve en değerlisi kılmıştır; bunun delili de hiçbir insanın, gördüğü suretten
30 başka -yani diğer herhangi bir canlıninkine benzer- surette olmayı temenni
etmemesidir. “Biz; insanı gerçekten en güzel biçimde yaratık” (Tîn 95/4)
âyetinde belirtildiği gibi insanın eğik biçimde değil, dimdik yaratılması da
onun suretinin güzelliğindedir. **Şayet** “Nice çirkin suratlı, hilkatı kusurlu
kimseler vardır ki gözler onlara zor katlanır?” **dersen şöyle derim:** (Aslında)
35 orada hiçbir hilkat çirkinliği söz konusu değildir. Fakat tıpkı diğer mânalar
gibi güzelliğin de derece ve mertebeleri vardır. Bu bakımdan bazı suret-
ler kendi fevkindeki mertebelerden belli bir kopuş ve düşüş kaydetmesi

[١٥٦٠] فَإِن قَلت: نعم، إن العباد هم الفاعلون للكفر، ولكن قد سبق في علم الحكيم أنه إذا خلقهم لم يفعلوا إلا الكفر ولم يختاروا غيره، فما دعاه إلى خلقهم مع علمه بما يكون منهم؟ وهل خلق القبيح وخلق فاعل القبيح إلا واحد؟ وهل مثله إلا مثل من وهب سيفاً باتراً لمن شهّر بقطع السبيل وقتل النفس المحرّمة فقتل به مؤمناً؟ أما يطبق العقلاء على ذم الواهب وتعنيفه والدق في فروته كما يذمون القاتل؟ بل إنحأؤهم باللوائم على الواهب أشد؟ قلت: قد علمنا أنّ الله حكيم عالم بقبح القبيح عالم بغناه عنه، فقد علمنا أن أفعاله كلها حسنة، وخلق فاعل القبيح فعله، فوجب أن يكون حسناً، وأن يكون له وجه حسن؛ وخفاء وجه الحسن علينا لا يقدر في حسنه، كما لا يقدر في حسن أكثر مخلوقاته جهلنا بداعي الحكمة إلى خلقها.

١٠ ٣- ﴿خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوْرَكُمْ وَإِلَيْهِ

الْمَصِيْرُ

[١٥٦١] {بِالْحَقِّ} بالغرض الصحيح والحكمة البالغة، وهو أن جعلها مقارّ المكلفين ليعملوا فيجازيهم.

[١٥٦٢] {وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوْرَكُمْ} - وقرئ «صوركم» بالكسر - لتشكروا. وإليه مصيركم فجزاؤكم على الشكر والتفريط فيه. فإن قلت: كيف أحسن صورهم؟ قلت: جعلهم أحسن الحيوان كله وأبهاه، بدليل أن الإنسان لا يتمنى أن تكون صورته على خلاف ما يرى من سائر الصور. ومن حسن صورته أنه خلق منتصباً غير منكب، كما قال عز وجل {فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ} [التين: ٤]. فإن قلت: فكيف من دميم مشوه الصورة سمج الخلقة تقتحمه العيون؟ قلت: لا سماجة ثم، ولكن الحسن كغيره من المعاني على طبقات ومراتب، فلانحطاط بعض الصور عن مراتب ما فوقها انحطاطاً بيئاً،

ve güzelliği tastamam verilmiş olan suretler karşısında görecelik arz etmesi sebebiyle güzel sayılmaz. Yoksa o suret “güzellik” kategorisine dâhil olup bu kategorinin dışında değildir. Dikkat edersen, bazen bir sureti çok beğenir, güzel bulursun; o varken dünyayı gözün görmez. Sonra güzellik mertebelerinde o suretten daha melih ve daha üst olanını görürsün de bu sefer gözün o ilk suretten yorulup ayrılır ve buna meftun oluşunun ve can atışının ardından ona bakmakta zorlanırsın. Filozoflar şöyle demişlerdir: “İki şey vardır ki bunların nihaî sınırı yoktur; güzellik ve güzel konuşma!”

4. Göklerde ve yerde ne varsa hepsini bilir; gizlediklerinizi ve açığa vurduklarınızı da bilir... Allah sinelerin özünü bilir (zihinlerin en derin bölgelerine bile vâkıftır).

[1563] Allah Teâlâ göklerde ve yerde olanları *biliyor* oluşuyla, sonra kulların gizli ve alenî yaptıklarını *biliyor* oluşuyla ve nihayet zihinlerin en derin bölgelerine *vâkıf* oluşuyla, küllî ve cüz’î hiçbir malûmatın kendisine gizli kalmayacağını, bilgisi dışına çıkamayacağını, dolayısıyla kendisinin; korunulup sakınılmayı, rızasına muhalif düşen hiçbir şeye cüret edilmemesini hak ettiğine dikkat çekmektedir. (İlahî) ilmin tekrarlanması tehdidin tekrarlandığı anlamına gelir. (2. âyetteki) “ama kiminiz inkârcı nankör, kiminiz mümin!” ifadesinin ardından dile getirdiği her şey -gördüğün gibi- nankörce inkâra karşı tehdit ve Yaradan’a karşı gelip, nimetlerine şükretmemenin yadırgandığı anlamına gelmektedir. O hâlde, yaratmayı inkâra karıştırarak,¹ bunu yaratma kapsamına dâhil eden biri ne kadar cahilmiş düşünün! Zira yaratma, Allah’ın kulları üzerindeki en büyük nimeti iken; inkâr, kulların Rablerine karşı en büyük nankörlükleridir.

5. Daha önce inkâr edip de yaptıklarının cezasını tadanların haberi size gelmedi mi? Can yakıcı bir azap daha var bunlara!

6. Bu da peygamberleri onlara apaçık deliller getirdiği hâlde “Bizi bir beşer mi doğru yola götürecekmiz?!” diyerek nankörce inkâr etmelerindedir... Onlar yüz çevirmiş, Allah da onlara ihtiyacı olmadığını göstermiştir. Allah’ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur; ‘bizatihi hamde lâyıktır (Ganî, Hamîd).

[1564] Bu, Mekke kâfirlerine yönelik bir hitaptır. “Bu” yani dünyada tattıkları vebal ve kendileri için âhirette hazırlanmış olan azap “da peygamberleri onlara apaçık deliller getirdiği hâlde, ‘Bizi bir beşer mi doğru yola götürecekmiz?!’ demeleri” yüzünden idi! *Allah’ın (tapılan) bir taş olmasını yadırgamıyorlardı da, peygamberlerin beşer olmasını yadırgıyorlardı!* ۞ “du-rum ve konuşulacak söz şudur ki” anlamındadır.

1 Yukarıda reddettiği, “insanların daha ana rahminde iken mümin ve kâfir olarak yaratıldığı”na dair rivâyet ve görüşleri kastetmesi muhtemeldir. / ed.

وإضافتها إلى الموفى عليها لا تستملح، وإلا فهي داخله في حيز الحسن غير خارجه عن حدّه. ألا ترى أنك قد تعجب بصورة وتستملحها ولا ترى الدنيا بها، ثم ترى أمّح وأعلى في مراتب الحسن منها فينبو عن الأولى طرفك، وتستثقل النظر إليها بعد افتتانك بها وتهالكك عليها. وقالت الحكماء: شيآن لا غاية لهما؛ الجمال والبيان.

٥ - ﴿يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُسْرُونَ وَمَا تُغْلِبُونَ وَاللَّهُ عَلِيمٌ
بِذَاتِ الصُّدُورِ﴾

[١٥٦٣] نبه بعلمه ما في السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ، ثم بعلمه ما يسره العباد ويعلمونه، ثم بعلمه ذوات الصدور أن شيئاً من الكليات والجزئيات غير خاف عليه ولا عازب عنه، فحقه أن يتقي ويحذر ولا يجترأ على شيء مما يخالف رضاه. وتكرير العلم في معنى تكرير الوعيد. وكل ما ذكره بعد قوله تعالى {فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ} [التغابن: ٢] كما ترى في معنى الوعيد على الكفر، وإنكار أن يعصى الخالق ولا تشكر نعمته. فما أجهل من يمزج الكفر بالخلق ويجعله من جملته، والخلق أعظم نعمة من الله على عباده، والكفر: أعظم كفران من العباد لربهم.

١٥ - ﴿أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ فَذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ
أَلِيمٌ﴾

٦ - ﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُ كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالُوا أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا فَكَفَرُوا
وَتَوَلَّوْا وَاسْتَعْنَى اللَّهُ وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَمِيدٌ﴾

[١٥٦٤] {أَلَمْ يَأْتِكُمْ} الخطاب لكفار مكة. {ذلك} إشارة إلى ما ذكر من الوبال الذي ذاقوه في الدنيا، وما أعد لهم من العذاب في الآخرة. {بِأَنَّهُ} بأن الشأن والحديث {كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالُوا أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا}، أنكروا أن تكون الرسل بشراً، ولم ينكروا أن يكون الله حجراً!

[1565] “Allah da ihtiyacı olmadığını göstermiştir.” ifadesinde, Allah’ın neye ihtiyacı *olmadığı* mutlak bırakılmıştır ki O’nun ihtiyaçsızlığı, onların iman ve itaatleri dâhil her şeyi içermiş olsun. **Şayet** ““Onlar yüz çevirmiş, Allah da ihtiyacı olmadığını göstermiştir.” âyeti, yüz çevirmenin ve muhtaç olmayışın birlikte vücut bulduğu vehmini uyandırmaktadır. Oysa Allah’ın ihtiyacsızlığı ezeldir?” **dersen şöyle derim:** Bunun anlamı şudur: Buna gücü yettiği hâlde onları imana zorlamamakla ve mecbur kılmamakla Allah’ın müstağnî oluşu ortaya çıkmıştır.

7. Nankörce inkâr edenler, öldükten sonra asla diriltilmeyeceklerini iddia ettiler. De ki: Bilâkis... Rabbim üzerine yemin ederim ki; kesinlikle diriltileceksiniz; sonra da yaptıklarınız size bir haber verilecek... ki bu, Allah’a göre kolaydır.

[1566] *Zu’ım* bilme iddiasında bulunmaktır. Peygamber’in (s.a.) “İddia ettiler ki’ sözü yalanın aracıdır.” buyurması da bu kabildendir. (Kadı) Şüreyh’in (v. 80/699): “Her şeyin bir künyesi var; yalanın künyesi de ‘İddia ettiler ki...’ sözüdür.” dediği rivâyet edilmiştir. مَعَم fiili tıpkı عَلِمَ gibi iki mef’ûl alır. Nitekim şair şöyle demiştir:

[Yaşamış olan mutlaka ölür ey Ümm Mâlik!]

Bu hükümden senin de azade olacağını sanmıyorum!

20 انْ edatı, konumundaki [لن يبعثوا] ile birlikte iki mef’ûl yerini tutmaktadır. Nankörce inkâr edenler Mekkelilerdir. بلى (Bilâkis!) ifadesi ise ن’den sonraki kısmın -yani dirilişin- mutlaka gerçekleşeceğini bildirmektedir.¹ “Bu da Allah’a göre kolaydır.” Yani O’nu bundan caydırıp vazgeçirecek hiçbir güç yoktur.

8. O hâlde Allah’a, Resulü’ne ve indirdiğimiz ‘nur’a iman edin. Yaptıklarınızdan Allah haberdardır!

[1567] “Resulüne” derken Muhammed’i; (s.a.) “o nura” derken de Kur’ân’ı kastetmektedir.

9. O sizi toplanma günü için bir araya getireceği gün; işte budur aldanış günü! Kim, Allah’a iman edip salih amel işlerse, Allah onun kötülüklerini örter ve onu; -ebediyen içinde kalmak üzere- altından ırmakların aktığı cennetlere sokar... ki budur büyük başarı.

[1568] يَجْمَعُكُمْ، يُكَفِّرُ، يُدْخِلُهُ filleri Yâ ile de Nûn ile de okunmuştur.²

1 “... ispatıdır” şeklinde terceme edildiğinde, akla Türkçedeki “ispat” gelmekte, yeniden diriliş akli bir delille *ispat* ediliyormuş gibi anlaşılmaktadır; oysa söylenen, nefyin zıttı olan ispattır. / ed.

2 (i) “O’nun sizi bir araya getireceği”, “Allah onun kötülüklerini örter” ve “onu ... sokar.” (ii) “Sizi bir araya getireceğiz”, “onun kötülüklerini örteriz” ve “onu ... sokarız.” / ed.

[١٥٦٥] {وَاسْتَعْنَى اللَّهُ} أطلق ليتناول كل شيء، ومن جملته إيمانهم وطاعتهم. فإن قلت: قوله {وَتَوَلَّوْا وَاسْتَعْنَى اللَّهُ} يوهم وجود التولي والاستغناء معًا، والله تعالى لم يزل غنيًا؟ قلت: معناه وظهر استغناء الله حيث لم يلجئهم إلى الإيمان ولم يضطرهم إليه مع قدرته على ذلك.

٥ - ﴿زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْ وَذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ﴾

[١٥٦٦] الزعم ادعاء العلم؛ ومنه قوله عليه الصلاة والسلام: زعموا مطية الكذب. وعن شريح: لكل شيء كنية وكنية الكذب «زعموا». ويتعدى إلى المفعولين تعدي العلم. قال:

١٠ [وَأَنَّ الَّذِي قَدْ عَاشَ بِأَمِّ مَالِكٍ ❁ يَمُوتُ] وَلَمْ اعْزُمِكِ عَنْ ذَاكِ مَعَزِلًا

و{أن} مع ما في حيزه قائم مقامهما. و{الذين كفروا} أهل مكة. و{بلى} إثبات لما بعد لن، وهو البعث {وذلك على الله يسير} أي لا يصرفه عنه صارف.

٨- ﴿فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالنُّورِ الَّذِي أَنْزَلْنَا وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾

[١٥٦٧] وعنى برسوله والنور محمدًا ﷺ والقرآن.

١٥ - ﴿يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذَٰلِكَ يَوْمُ التَّعَابِنِ وَمَنْ يُؤْمِن بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُكْفِرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيَدْخُلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾

[١٥٦٨] وقرئ «نجمعكم»، و«نكفر»، و«ندخله» بالياء والنون.

[1569] **Şayet** “Zarf (يَوْمَ) ne ile mansûb kılınmıştır?” **dersen şöyle derim:** Bu “yaptıklarınız size bir bir haber verilecek” fiiliyle veya -tehdit anlamı barındırması sebebiyle- خبير (haberdardır!) kelimesiyle mansûb kılınmış olup âdeta “Sizi toplayacağı gün, Allah sizi ukubete duçar edecektir!” buyrulmaktadır. Yahut (“Sizi toplayacağı günü yâd et!” anlamına gelecek şekilde) *uzkur* (hatırla) fiili takdir edilerek mansûb kılınmış da olabilir.

[1570] “Toplanma günü için” Yani evvelki ve sonraki [bütün insan]ların toplanacağı gün için... *Teğâbun* tabiri “kavmin birbirini aldatması” anlamındaki *teğâbene'l-kavm¹ fi't-ticârat* ifadesinden [cennetlik ve cehennemliklerin o günkü durumu için] isti'âre edilmiştir. Şöyle ki (o gün) mutlular, mutsuzların¹ -mutlu olmaları hâlinde- (cennette) tutacakları yerleri tutmuş olacak; mutsuzlar da mutluların -mutsuz olmaları hâlinde- (cehennemde) tutacakları yerleri tutmuş olacaktır. Burada mutsuzlarla alay edilmektedir; çünkü onların, mutluların (mutsuz olmaları hâlinde cehennemdeki) yerlerini almış olmaları gerçekte bir aldatma değildir (zira zaten bulunmaları gereken yerde bulunmaktadırlar). Peygamber'in (s.a.) hadisinde şöyle geçmektedir: “Cennete girecek hiçbir kul yoktur ki, kötülük işlemesi hâlinde (gireceği) cehennemdeki yeri kendisine gösterilmemiş olsun; böylece daha çok şükredecektir. Yine cehenneme girecek hiçbir kul da yoktur ki iyilik işlemesi hâlinde (gireceği) cennetdeki yeri kendisine gösterilmemiş olsun; böylece yürek acısı daha da artacaktır.” [*Buhârî*, “Rikâk”, 51]

[1571] İnsanlar bu günün dışında da aldanmakta oldukları hâlde “İşte budur aldaniş günü!” buyrulması, o günün azametini göstermek ve gerçek aldanişın, -ne kadar önemli, ne kadar büyük olsa da- dünya işlerindeki aldaniş olmayıp o günkü aldaniş olduğu, aldaniş denilen şeyin gerçekte bu olduğu anlamını taşımaktadır.

[1572] *Sâlih* mastarın sıfatıdır; yani “sâlih bir *amel*...”

10. Nankörce inkâr edip Bizim âyetlerimizi yalanlayanlar ise -kalcı olarak- ateşin sahipleridir... Ne kötü dönüş yeri!

11. Allah'ın izni olmadıkça hiçbir musibet isabet etmez. Kim, Allah'a iman ederse, O onun kalbini doğruya götürür. Allah her şeyi bilmektedir.

[1573] “Allah'ın izni olmadıkça” Yani Allah'ın takdir ve dilemesi olmadıkça. Allah Teâlâ âdeta musibetin gelip insanı bulmasına müsaade etmekte gibidir.

1 Kur'an'da cennetkilerin *sa'îd* (mutlu), cehennemdekilerin ise *şaki* (bedbaht/mutsuz) diye anılmalarına binaen... Bkz. Hüd 11/106-108. / ed.

[١٥٦٩] فَإِن قَلت: بم انتصب الطرف؟ قلت: بقوله: لتنبؤن، أو بـ {خَبِيرٌ}، لما فيه من معنى الوعيد، كأنه قيل: والله معاقبكم يوم يجمعكم؛ أو بإضمار اذكر.

[١٥٧٠] {لِيَوْمِ الْجَمْعِ} ليوم يجمع فيه الأولون والآخرون. التغابن: مستعار من تغابن القوم في التجارة؛ وهو أن يغبن بعضهم بعضاً، لنزول السعداء منازل الأشقياء التي كانوا ينزلونها لو كانوا سعداء، ونزول الأشقياء منازل السعداء التي كانوا ينزلونها لو كانوا أشقياء. وفيه تهكم بالأشقياء؛ لأنّ نزولهم ليس بغبن. وفي حديث رسول الله ﷺ: ما من عبد يدخل الجنة إلا أرى مقعده من النار لو أساء، ليزداد شكراً؛ وما من عبد يدخل النار إلا أرى مقعده من الجنة لو أحسن، ليزداد حسرة.

١٠ [١٥٧١] ومعنى {ذَلِكَ يَوْمِ التَّعَابِنِ} - وقد يتغابن الناس في غير ذلك اليوم - استعظام له، وأن تغابنه هو التغابن في الحقيقة، لا التغابن في أمور الدنيا وإن جلت وعظمت.

[١٥٧٢] {صَالِحًا} صفة للمصدر، أي عملاً صالحاً.

١٠- ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا وَبِئْسَ

١٥ الْمَصِيرُ﴾

١١- ﴿مَا أَصَابَ مِنْ مُّصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ اللَّهُ قَلْبَهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ

شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾

[١٥٧٣] {إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ} إلا بتقديره ومشيئته، كأنه أذن للمصيبة أن تصيبه.

[1574] “Onun kalbini doğruya götürür.” Yani ona lutfederek, itaat ve hayrı çoğaltması için [zihni] açar, hazırlar. Bunun, musibet anında *istircâ*’ etmek¹ anlamına geldiği de söylenmiştir. Dahhâk’ın (v. 105/723) “Allah onun kalbini öyle bir doğruya götürür ki, başına gelenin zaten geleceğini, başına gelmeyen de asla gelmeyeceğini bilir.” şeklinde bir yorumu nakledilmiştir. 5 Mücâhid’in (v. 103/721) de “Belâya mâruz kalırsa sabreder, nimet verilirse şükreder, haksızlığa uğrarsa bağışlar.” şeklinde bir yorumu nakledilmiştir.

[1575] (يَهْدِي قَلْبَهُ) edilgen sîgayla *yuhde kalbuhû* (onun kalbine hidayet verilir) şeklinde de okunmuştur; burada *kalb* merfû‘ da mansûb da olabilmektedir. Mansûbluğun açıklaması, سَفِهَهُ نَفْسَهُ (“kendini bilmeyen...” [Bakara 2/130]) âyeti gibi olmasıdır ki² *yuhde fî kalbihî* (onun kalbine hidayet verilir) anlamındadır. Mânanın; “Kâfir, aklından kayıpta ve uzakta iken mümin akli bulmuş ve ona yönlendirilmiştir.” şeklinde olması da caizdir ki لَيْمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ (“akleden bir kalbi olanların...”³ [Kâf 50/37]) âyeti gibidir. Nûn ile *nehdi kalbehû* (kalbine hidayet veririz) ve “(onun kalbi) hidayet bulur” anlamında *yehiddî kalbuhû* 15 şeklinde de okunmuştur. Yine “mutmain olur” anlamında *yehde kalbuhû*, bunun hafifletilmiş şekliyle *yehde* ve *yehdâ* şeklinde de okunmuştur.

[1576] “Allah her şeyi bilmektedir.” Yani (lutfunun) tesir edeceğini bilecek lutufta bulunduğu kalpleri, tesir etmeyeceğini bilerek lutfunu esirgediği 20 kalplerden ayırır.

12. Allah’a da itaat edin, Resulü’ne de itaat edin... Yüz çevirirseniz, (bilin ki) ‘Resul’ümüze düşen, açık-seçik iletmekten ibarettir!..

[1577] “Yüz çevirirseniz...” Yüz çevirdiğinizde Resul’ün hiçbir sorumluluğu yoktur; çünkü sizin itaatli olmanız onun sorumluluğunda değildir; 25 ona düşen, sadece açık seçik iletmektir.

13. Allah’tan başka tanrı yoktur; o hâlde sadece Allah’a güvenip dayansın müminler.

[1578] “O hâlde sadece Allah’a güvenip dayansın müminler.” Bu ifade, Peygamber’i (s.a.) Allah’a güvenmeye ve (nübüvvet) işinde O’ndan takviye 30 alıp, kendisini yalanlayanlara ve kendisinden yüz çevirenlere karşı bu sayede O’nun yardımını görmeye bir teşviktir.

1 *İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râci’ün* (Biz zaten Allah’a âidiz ve mutlaka O’na döneceğiz!) demek. Bakara 2/156’daki aynı ifadededen... / ed.

2 İfade سَفِهَهُ نَفْسَهُ (kendi özünde alçalandan başka) takdirinde olup “harf-i cer hazfedildiğinde mecrûr mansûba döner” kaidesince ilgili kısım سَفِهَهُ نَفْسَهُ şekline dönüşmüştür. / çev.

3 Âyetin tamamı: “Şüphesiz akleden bir kalbi olanların ya da (doğruluğuna) şahitlik ederek vahye kulak verenlerin bundan çıkaracakları bir ders mutlaka vardır.” / ed.

4 *İftî’âl* [yehtedi] kalıbının idğamlı şekliyle. / çev.

[١٥٧٤] {يَهْدِ قَلْبَهُ} يلطف به ويشرحه للإزدياد من الطاعة والخير. وقيل: هو الاسترجاع عند المصيبة. وعن الضحاك: يهد قلبه حتى يعلم أنّ ما أصابه لم يكن ليخطئه، وما أخطأه لم يكن ليصيبه. وعن مجاهد: إن ابتلي صبر، وإن أعطي شكر، وإن ظلم غفر.

٥ [١٥٧٥] وقرئ «يهد قلبه»، على البناء للمفعول، والقلب مرفوع أو منصوب؛ ووجه النصب أن يكون مثل {سَفِهَ نَفْسَهُ} [البقرة: ١٣٠]، أي يهد في قلبه. ويجوز أن يكون المعنى: أن الكافر ضال عن قلبه بعيد منه، والمؤمن واجد له مهتد إليه، كقوله تعالى {لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ} [ق: ٣٧] وقرئ «نهد قلبه»، بالنون. و«يهد قلبه»، بمعنى يهتد؛ و«يهدأ قلبه»، يطمئن، و«يهد»، و«يهدأ»، على التخفيف.

١٠ [١٥٧٦] {وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} يعلم ما يؤثر فيه اللطف من القلوب مما لا يؤثر فيه، فيمنحه ويمنعه.

١٢- ﴿وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرُّسُولَ فَإِن تَوَلَّيْتُمْ فَإِنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ

الْمُبِينُ﴾

[١٥٧٧] {فَإِن تَوَلَّيْتُمْ} فلا عليه إذا توليتم، لأنه لم يكتب عليه طاعتكم، إنما كتب عليه أن يبلغ ويبين فحسب. ١٥

١٣- ﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾

[١٥٧٨] {وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ} بعث لرسول الله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم على التوكل عليه والتقوي به في أمره، حتى ينصره على من كذبه وتولى عنه.

14. Ey iman edenler! Eşleriniz ve çocuklarınız arasında, şüphesiz size düşman olanlar var; onlara karşı dikkatli olun... Ama affeder, hoş görür, bağışlarsanız, Allah gerçekten bağışlayıcıdır, merhametlidir (Gafûr, Rahîm).

5 [1579] Şüphesiz eşlerden kocalarına karşı düşmanlık sergileyen, husu-
met eden ve çemkiren eşler olduğu gibi çocuklardan da babalarına karşı
düşmanlık sergileyen, onlara asi gelen ve onlara gam kasavet yudumlatan
evlatlar vardır. “Onlara karşı dikkatli olun!” (“Onlar” derken) zamir düş-
mana yahut eşlerin ve evlatların tamamına aittir; yani siz şu söylenenlerin
10 herhangi bir düşmandan geri kalır olmadıklarını bildiniz ya, artık onlara
karşı mesafeli ve dikkatli olun; onların gailelerine ve şerlerine karşı ken-
dinizi emin hissetmeyin! “Ama” onlardan yana herhangi bir düşmanlığa
muttali olduğunuzda “affeder” ve aynıyle mukabelede bulunmaz “iseniz”
Allah gerçekten günahlarınızı bağışlar ve kusurlarınızı örter.

15 [1580] Söylenildiğine göre; bir grup insan Mekke’den hicret etmek istemiş
de eşleri ve çocukları “Yola düşmüş gidiyorsunuz ve bizi gözden çıkarıyor-
sunuz, öyle mi?” diyerek onları alıkoymuş; bunlar da onlara acıyarak orada
kalmışlar. Nihayet bunun ardından hicret ettiklerinde, kendilerinden önce
hicret edenlerin dinde derinleştiklerini görünce, eşlerini ve çocuklarını ceza-
20 landırmak istemişler. İşte [bu âyette] affetmek kendilerine cazip kılınmaktadır.
Yine söylendiğine göre onlara “Memleketinizi, yakınlarınızı ve mallarınızı bı-
raktınız, nereye gidiyorsunuz?” deyince, bunlara öfkelenip “Eğer Allah bizleri
hicret yurdunda bir araya getirirse, size hiçbir hayır muamelede bulunmayaca-
ğız!” demişler. Nihayet, hicret ettikleri zaman onlardan hayrı esirgemişlerdi de
25 bunun üzerine onları affetmeleri ve onlara tekrar iyi davranıp *sıla-yı rahimde*
bulunmaları teşvik edilmişti. Yine denildiğine göre; [kahraman sahâbilerden] Avf
b. Mâlik el-Eşca‘î (v. 73/692) çoluk çocuk sahibi biriymiş. Savaşa çıkmak iste-
diğinde, etrafını sarıp kendisine ağlayarak onu rikkate getirmişler; o da -anla-
şılan- onlara eziyet etmeyi kurmuş ve nihayet bu âyet nâzil olmuş.

15. Mallarınız da çocuklarınız da sadece imtihan vesilesidir; büyük mükâfat ise Allah katındadır.

30 [1581] “... *fitne*dir” yani imtihan ve mihnettir; çünkü insanı günaha ve
ukubete duçar ederler ki bu ikisinden daha büyük imtihan yoktur. “Büyük
mükâfat ise Allah katındadır” ifadesine dikkat et! Hadiste şöyle yer almak-
35 tadır: “Kıyamet günü bir adam getirilir de; ‘Çoluk çocuğu bunun sevapla-
rını yemiş bitirmiş!’ denir.” Selef ulemasından birinin “Çoluk çocuk itaat-
lerin güvesidir.” dediği rivâyet edilir. Yine rivâyete göre Hazret-i Peygamber

١٤- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعَفَّوْا وَتَصَفَّحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

[١٥٧٩] إِنَّ مِنْ الأزواج أزواجًا يعادين بعولتهنَّ ويخاصمنهم ويجلبن عليهم، ومن الأولاد أولادًا يعادون آباءهم ويعقونهم ويجرعونهم الغصص والأذى، {فَاحْذَرُوهُمْ}؛ الضمير للعدوِّ أو للأزواج والأولاد جميعًا، أي لما علمتم أن هؤلاء لا يخلون من عدوِّ، فكونوا منهم على حذر، ولا تأمنوا غوائلهم وشرهم. {وَإِنْ تَعَفَّوْا} عنهم إذا اطلعتم منهم على عداوة ولم تقابلوهم بمثلها، فإن الله يغفر لكم ذنوبكم ويكفر عنكم.

[١٥٨٠] وقيل: إِنَّ نَاسًا أَرَادُوا الْهَجْرَةَ عَنْ مَكَّةَ، فَتَبَطَّهْمُ أَزْوَاجَهُمْ وَأَوْلَادَهُمْ وَقَالُوا: "تَنْطَلِقُونَ وَتَضِيعُونَا!"، فَرَقُوا لَهُمْ وَوَقَفُوا. فَلَمَّا هَاجَرُوا بَعْدَ ذَلِكَ وَرَأَوْا الَّذِينَ سَبَقُوهُمْ قَدِ فَتَهُوا فِي الدِّينِ أَرَادُوا أَنْ يَعاقِبُوا أَزْوَاجَهُمْ وَأَوْلَادَهُمْ، فَزِينَ لَهُمُ الْعَفْوَ. وَقِيلَ: قَالُوا لَهُمْ أَيْنَ تَذْهَبُونَ وَتَدْعُونَ بِلَدِكُمْ وَعَشِيرَتِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ، فَغَضِبُوا عَلَيْهِمْ وَقَالُوا: لئن جمعنا الله في دار الهجرة لم نصبكم بخير! فلما هاجروا منعوهم الخير، فحُثُوا أَنْ يَعْفُوا عَنْهُمْ وَيَرُدُّوا إِلَيْهِمُ الْبِرَّ وَالصَّلَةَ. وَقِيلَ: كَانَ عَوْفُ بْنُ مَالِكِ الْأَشْجَعِيِّ ذَا أَهْلٍ وَوَلَدٍ، فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَغْزُو تَعَلَّقُوا بِهِ وَبَكَوْا إِلَيْهِ وَرَقَقُوهُ، فَكَأَنَّهُ هَمَّ بِأَذَاهُمْ، فَتَزَلَّتْ.

١٥- ﴿إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ﴾

[١٥٨١] {فِتْنَةٌ} بلاء ومحنة، لأنهم يوقعون في الإثم والعقوبة، ولا بلاء أعظم منهما؛ ألا ترى إلى قوله {وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ}. وفي الحديث: يوتى برجل يوم القيامة فيقال: أكل عياله حسناته! وعن بعض السلف: العيال سوس الطاعات. وعن النبي ﷺ:

hutbe îrad ederken, Hasan ve Hüseyin üzerlerinde kırmızı entarileriyle düşe kalka geliyorlarmış. Hazret-i Peygamber derhal inip yanlarına varmış ve onları yakalayıp, minberin üzerinde kucağına oturtmuş ve “Allah doğru söylemiş: *‘Mallarınız da, çocuklarınız da sadece imtihan vesilesidir.’* Şu iki minik yavruyu görünce onlara sabredemedim.” demiş ve daha sonra hutbesine devam etmiştir [Nesâî, “Cum’a”, 30; Tirmizî, “Menâkıb”, 30].

[1582] Şu da söylenmiştir: Cihat ve hicret imkânı bulduğunuzda, sakın mallara ve çocuklara olan meyliniz sizi bu ikisinden yana fitneye düşürmesin.

16. Öyleyse gücünüz yettiğince Allah’tan sakının, kulak verip itaat edin ve kendi hayrınıza olmak üzere infakta bulunun. Kim nefsinin bencilliğinden korunmuşsa, bunlardır işte felâha erecekler.

[1583] “Gücünüz yettiğince” kuvvet ve çabanız ölçüsünce; yani var gücünüzle takvâli olmaya çalışın. Size edilen nasihatlere “kulak verip” emredilen ve yasaklanan şeyler konusunda “itaat edin ve” harcama yapılması gereken farklı yerlere “kendi hayrınıza olmak üzere infakta bulunun!” خَيْرًا لِنَفْسِكُمْ (kendi hayrınıza olmak üzere) ifadesi hazfedilmiş bir fiille mansûb olup cümle “Kendiniz için ortaya bir hayır koyun ve kendiniz için en hayırlı ve en faydalı olanı yapın” şeklinde takdir edilir. Bu ifade, şu emirlere sarılmaya teşvik için bir pekiştirme; bu işlerin sizler (bizler) için mallardan, çocuklardan ve o hiç ayrılmadığınızı arzularından ve dünya yaldızlarından daha hayırlı olduğuna dair bir açıklamadır.

17. Siz Allah’a güzel bir şekilde borç vererseniz, O bunu size kat kat fazlasıyla geri öder ve sizi bağışlar. Allah iyiliği karşılıksız bırakmaz (Şekûr), Halîm’dir.

18. Gaybı da bilir âşikârı da... ‘Mutlak izzet ve hikmet sahibi’dir (Azîz, Hakîm).

[1584] [İnfakın] “borç” diye zikredilmesi, nazikçe talepte bulunmaktır. “O, bunu size kat kat fazlasıyla geri öder” bire on, yedi yüz veya dilediği kadar, daha fazlasına varıncaya dek size sevap yazar. Fiil (tefîlden) يُضَعِّفُهُ şeklinde de okunmuştur.

[1585] *Şekûr* “karşılıksız bırakmayan” demektir; yani teşekkürde mübalağa gösteren birinin yaptığı gibi size muazzam bir sevap verecektir. Aynen bunun gibi *Halîm* (ağırbaşlı/yumuşak) kelimesi de size; kötülük işleyeni görmezden gelenin yaptığı gibi muamelede bulunur ve günahlarınızın çokluğuna rağmen sizi çarçabuk cezalandırmaz, demektir.

[1586] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Her kim Tegâbün sûresini okursa, ansızın ölme durumu kendisinden bertaraf edilir.”

أنه كان يخطب، فجاء الحسن، والحسين وعليهما قميصان أحمران يعثران ويقومان، فنزل إليهما فأخذهما ووضعهما في حجره على المنبر، فقال: "صدق الله {إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ}؛ رأيت هذين الصبيين فلم أصبر عنهما". ثم أخذ في خطبته. [١٥٨٢] وقيل: إذا أمكنكم الجهاد والهجرة فلا يفتنكم الميل إلى الأموال والأولاد
 ٥ عنهما.

١٦- ﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَأَسْمِعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْرًا لِّأَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾

[١٥٨٣] {مَا اسْتَطَعْتُمْ} جهدكم ووسعكم، أي ابدلوا فيها استطاعتكم {وَأَسْمِعُوا} ما توعظون به، {وَأَطِيعُوا} فيما تأمرون به وتنهون عنه، {وَأَنْفِقُوا} في الوجوه التي وجبت عليكم النفقة فيها {خَيْرًا لِّأَنْفُسِكُمْ} نصب بمحذوف، تقديره: اتتوا خيراً لأنفسكم، وافعلوا ما هو خير لها وأنفع. وهذا تأكيد للحث على امتثال هذه الأوامر، وبيان لأن هذه الأمور خير لأنفسكم من الأموال والأولاد وما أنتم عاكفون عليه من حب الشهوات وزخارف الدنيا.

١٧- ﴿إِنْ تَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُّضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ﴾

١٨- ﴿عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ﴾

[١٥٨٤] وذكر القرض تطف في الاستدعاء. {يُّضَاعِفْهُ لَكُمْ} يكتب لكم بالواحدة عشرًا، أو سبعمائة إلى ما شاء من الزيادة. وقرئ «يضعفه».

[١٥٨٥] {شَكُورٌ} مجاز، أي يفعل بكم ما يفعل المبالغ في الشكر من عظيم الثواب، وكذلك {حَلِيمٌ} يفعل بكم ما يفعل من يحلم عن المسيء، فلا يعاجلكم بالعقاب مع كثرة ذنوبكم.
 ٢٠

[١٥٨٦] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة التغابن رفع عنه موت الفجأة.

TALÂK SÛRESİ

Medine'de nâzil olmuştur, 11, 12 veya 13 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman, onları iddetlerini
5 karşıladıkları hâlde boşayın. Ve -Rabbiniz Allah'tan sakının da- iddeti
tam olarak sayın. Apaçık bir yüz kızartıcı suç işlemedikçe, onları
evlerinden çıkarmayın; kendileri de çıkmasın... Bunlar Allah'ın
koyduğu sınırlardır. Kim Allah'ın sınırlarını çiğnerse, şüphesiz kendine
zulmetmiş olur. Bilemezsin; belki Allah, bundan sonra yeni bir durum
10 meydana getirir.

[1587] Burada; nida Hazret-i Peygamber'e (s.a.) özgü kılınmakla birlikte,
genele hitap edilmektedir; çünkü Peygamber ümmetinin önderi ve rehberi-
dir. Nitekim bir kavmin reisine ve büyüğüne hitapla "Ey falanca! Şöyle şöyle
yapın!" denir ki, bunun sebebi onun öne çıkışını belirginleştirmek; reislğini,
15 kavminin lideri ve sözcüsü oluşunu ve kavmin onun görüşüyle hareket edece-
ğini, ondan habersiz başına buyruk iş yapmayacağını hesaba katmaktır. Böy-
lece o, tek başına onların bütünü hükmünde ve tamamı yerinde olmaktadır.

[1588] "Kadınları boşayacağınız zaman..." ifadesi, onları boşamak isteyip
buna yöneldiğinizde demektir. Bu ifade,¹ bir işe yönelip onunla yüzleşenin,
20 o işi yapmaya koyulan mevkiine konulması esasına göredir. Nitekim Peygam-
ber'in (s.a.) "Kim bir *maktûlî*² öldürürse, eşyaları onun olacak!" buyurması da
buna benzer [Ebû Dâvûd, "Cihâd", 136, 144; Tirmizî, "Siyer", 13]. Namaza gidenin ve
namazı bekleyenin 'namaz kılan' hükmünde olması da bu cümledendir.

[1589] فَطَلَّقُوهُنَّ إِعْدَتِهِنَّ "onları iddetlerini karşıladıkları hâlde boşayın!"
25 demektir. Bu, "Muharrem'in kalan son gecesinde oraya vardım." demene
benzer ki "o geceyi karşılarken" anlamındadır. (في عدتهن) Peygamber'in (s.a.)
kıraatinde *fi kubuli 'iddetihinne* (iddetlerinin önü sıra) şeklindedir. Kadın
kendi hayız periyodlarından ilkinde takaddüm eden temizlik müddetinde
boşandığı vakit, iddetini karşılamış olarak boşanmış olur. Kast edilen; kadı-
30 nın, kendisiyle cinsel ilişkide bulunulmamış bir temizlik müddetinde bo-
şanması ve sonrasında iddeti bitinceye dek [ilişkiden] âzade bırakılmasıdır.
Talâkın en güzeli, sünnete en uygun ve pişmanlıktan en uzak olanı budur.

1 Birebir anlamı: "onları boşadığınızda..." (إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ) / ed.

2 Burada, قَتِيل (maktûl) *bi'ribâri mâ yeûlû ileyh* "öldürülecek olan" anlamındadır. / ed. Ancak, إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ ifadesi, Mâide 5/6'daki إِلَى الصَّلَاةِ إِذَا قَمْتُمْ إِلَى ifadesindeki kullanımla da açıklanabilirdi. Bkz. Keşşaf, ilgili âyet. / ed.

سورة الطلاق

مدنية؛ وهي ١١ أو ١٢ أو ١٣ آية

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْضُوا الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا﴾

[١٥٨٧] خص النبي ﷺ بالنداء وعم بالخطاب؛ لأن النبي إمام أمته وقدوتهم، كما يقال لرئيس القوم وكبيرهم: ”يا فلان، افعلوا كيت وكيت“ إظهاراً لتقدمه واعتباراً لترؤسه، وأنه مدره قومه ولسانهم، والذي يصدر عن رأيه ولا يستبدون بأمر دونه، فكان هو وحده في حكم كلهم، وساداً مسد جميعهم.

[١٥٨٨] ومعنى {إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ} إذا أردتم تطليقهن وهممتم به على تنزيل المقبل على الأمر المشارف له منزلة الشارع فيه. كقوله عليه السلام: من قتل قتيلاً فله سلبه! ومنه كان الماشي إلى الصلاة والمنتظر لها في حكم المصلي.

[١٥٨٩] {فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ} فطلقوهن مستقبلات لعدتهن، كقولك: أتيته ليلة بقيت من المحرم، أي مستقبلاً لها. وفي قراءة رسول الله ﷺ: في قبيل عدتهن. وإذا طلقت المرأة في الطهر المتقدم للقرء الأول من أقرائها، فقد طلقت مستقبله لعدتها. والمراد: أن يطلقن في طهر لم يجامعن فيه، ثم يخلين حتى تنقضى عدتهن. وهذا أحسن الطلاق وأدخله في السنة وأبعده من الندم.

İbrâhim en-Naha'î'den (v. 96/714) gelen şu rivâyet de buna delildir: Peygamber'in (s.a.) ashâbı, eşlerini sünnete uygun olarak; sadece bir tek talâkla boşamayı, sonrasında da iddet bitinceye dek bundan başka talâk vermeme-yi benimserlerdi. Böylece onlara göre en güzel boşama, kişinin üç temizlik müddetinde (ayrı ayrı) üç kez boşamasıydı. Mâlik b. Enes (v. 179/795) "Ben bir tek boşamanın dışında *sünnî talâk* tanımıyorum." demiş ve ister birlikte, ister ayrı ayrı üç talâkla boşamayı çirkin görürmüş. Ebû Hanîfe ve arkadaşları ise sadece bir temizlik müddetinde birden fazla talâk verilmesini mekruh görmüşlerdir. Fakat temizlik müddetlerinde (her bir temizliğe bir talâk tekabül edecek şekilde) ayrı ayrı verilecek (üç) talâkı mekruh görmemişlerdir; çünkü rivâyete göre Peygamber (s.a.), hayız hâlindeki karısını boşayan İbn Ömer'e (v. 73/693) "Allah sana bu şekilde emretmemiştir! Sünnete uygun olan, kadının temizliği tam olarak karşılaması ve senin onu her bir hayıza bir talâk düşecek şekilde boşamandır!" demiştir. Yine rivâyete göre Hazret-i Peygamber, Hazret-i Ömer'e: "Oğluna emret, o kadına dönsün! Sonra hayız olup temizleninceye kadar onu bırakın! Daha sonra dilerse onu boşar! Allah'ın, kadınların boşanmalarıyla ilgili emrettiği iddet budur." demiştir [*Buhârî*, "Talâk", 1; *Müslim* "Talâk", 1]. Şâfi'î'ye göre üç talâkı birden vermekte sakınca yoktur. O, "Ben talâkın sayısına dair ne bir sünnet biliyorum ne de bir bid'at; o mubahtır." demiştir. Demek ki; (İmam) Mâlik sünnet talâkta bir talâkı ve vakti; Ebû Hanîfe talâkın ayrı ayrı verilmesini ve vakti; Şâfi'î ise sadece vakti dikkate almaktadır.

[1590] **Şayet** "Sünnete muhalif [*bid'î*] talâkın geçerliliği var mı?" **dersen şöyle derim:** Evet; fakat o kimse günahkâr olur; çünkü rivâyete göre bir şahıs karısını Peygamber'in huzurunda üç talâkla boşadığında Peygamber ona: "Ben sizin aranızdayken Allah'ın kitabıyla oyun mu oynuyorsunuz?" demiştir [*Nesâî*, "Talâk", 6; benzer lafızlarla]. İbn Ömer hadisinde ise bahsi geçen zat "Yâ Resûlallah! Şayet onu üç talâkla boşasaydım, ne öngörürdünüz?" deyince, Peygamber "O vakit asi olurdun; fakat karın senden ayrılıp boş olurdu." buyurmuştur. Yine rivâyete göre, Hz. Ömer'e karısını üç talâkla boşayan biri getirildiğinde, mutlaka (önce) onun canını yakar, sonra da bu boşamasını onaylardı. Sa'îd b. el-Müseyyeb (v. 94/713) ve bir grup *tâbi'î*-den rivâyet edildiğine göre kim talâk konusunda sünnete aykırı davranıp, bunu hayız hâlinde uygular veya üç talâk birden verirse geçerli olmaz. Onlar bunu, (kendi karısını) sünnî talâk ile boşama konusunda birini vekil tayin edip, o kişinin de buna muhalif davranmasına benzetmişlerdir.

ويدل عليه ما روي عن إبراهيم النخعي أنّ أصحاب رسول الله ﷺ كانوا يستحبون أن لا يطلقوا أزواجهم للسنة إلا واحدة، ثم لا يطلقوا غير ذلك حتى تنقضي العدة، وكان أحسن عندهم من أن يطلق الرجل ثلاثاً في ثلاثة أطهار. وقال مالك بن أنس رضي الله عنه: لا أعرف طلاق السنة إلا واحدة. وكان يكره الثلاث مجموعة كانت أو متفرقة. وأما أبو حنيفة وأصحابه فإنما كرهوا ما زاد على الواحد في طهر واحد، فأما مفرقاً في الأطهار فلا؛ لما روي عن رسول الله ﷺ أنه قال لابن عمر حين طلق امرأته وهي حائض: ما هكذا أمرك الله، إنما السنة أن تستقبل الطهر استقبالاً، وتطلقها لكل قرء تطليقة! وروي أنه قال لعمر: ”مر ابنك فليراجعها، ثم ليدعها حتى تحيض ثم تطهر، ثم ليطلقها إن شاء؛ فتلك العدة التي أمر الله أن تطلق لها النساء.“ وعند الشافعي رضي الله عنه: لا بأس بإرسال الثلاث، وقال: لا أعرف في عدد الطلاق سنة ولا بدعة، وهو مباح. فمالكٌ يراعي في طلاق السنة الواحدة والوقت؛ وأبو حنيفة يراعي التفريق والوقت؛ والشافعي يراعي الوقت وحده.

[١٥٩٠] فإن قلت: هل يقع الطلاق المخالف للسنة؟ قلت: نعم، وهو آثم؛ لما روي عن النبي ﷺ: أن رجلاً طلق امرأته ثلاثاً بين يديه، فقال: ”أتلعبون بكتاب الله وأنا بين أظهركم؟!“ وفي حديث ابن عمر أنه قال: يا رسول الله، أرأيت لو طلقته ثلاثاً، فقال له: ”إذن عصيت وبانت منك امرأتك.“ وعن عمر رضي الله عنه: أنه كان لا يؤتى برجل طلق امرأته ثلاثاً إلا أوجعه ضرباً، وأجاز ذلك عليه. وعن سعيد بن المسيب وجماعة من التابعين: أن من خالف السنة في الطلاق فأوقعه في حيض أو ثلث لم يقع. وشبهوه بمن وكل غيره بطلاق السنة فخالف.

[1591] **Şayet** “-Küçük, yaşlı veya hamile olduklarından- aybaşı görmeyenler ile gerdeğe girmemiş olanların sünnete uygun boşanmaları nasıl oluyor?” **dersen şöyle derim:** Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’a göre küçüklerin, menopoza girenlerin ve hamilelerin tamamının üç talâk (her aya bir talâk düşecek şekilde) aylara bölünerek verilir. Hamile kadın konusunda İmam Muhammed ve Züfer onlara uymamış ve hamilenin sünnet olan boşanmasının ancak bir talâk olacağını söylemişlerdir. Henüz gerdeğe girmemiş kadına gelince; bunun sünnete uygun boşanması ancak bir talâk olup vakit dikkate alınmaz. **Şayet** “Gerdeğe giren bir kadının tek *bâin talâk* ile boşanması mekruh mu?” **dersen şöyle derim:** Bu konuda ashabımızdan gelen rivâyet farklılık arz etmekle birlikte *zâhir* olan, bunun mekruh addedilmesidir.

[1592] **Şayet** “اذا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ (Kadınları boşayacağınız zaman) ifadesi hayız çağında olan kadınlardan gerdeğe girenleri ve girmeyenleri, menopoza girenleri, küçük yaştakileri ve hamileleri kapsayan genel bir ifade iken, bunun hayız çağında olan kadınlardan gerdeğe girenlere özgü kılınması nasıl sahih olmuş?” **dersen şöyle derim:** Burada ne genel ne de özel bir hüküm söz konusudur. Sadece النساء (kadınlar) insan türünün dişilerine mahsus olan cins bir isimdir ki bu cins kavramı o kadınların bütününde ve bir kısmında yer bulabilen bir mânadır. Buna göre النساء ifadesiyle şu da öteki de kastedilebilir. İmdi, (ayette) “Onları iddetlerini gözeterek boşayın” denince, bunun o kadınların bir kısmı için ifade edildiği ve bunların da hayız iddeti sayan, kendileriyle zifafa girilmiş kadınlar demek olduğu anlaşılır.

[1593] “İddeti de tam olarak sayın;” koruyup zaptedin ve hiç noksansız olarak, tamı tamına karşılanacak olan üç hayız müddetine ikmal edin! “Ve” iddetleri bitinceye dek “onları evlerinden”, iddetten önce barındıkları meskenlerinden “çıkarmayın!” Bu evler kocaların evleri olup *-süknâ* (oturma) hakkı itibariyle- kendilerine tahsis edilmiş olmaları sebebiyle kadınlara izâfe edilmiştir.

[1594] **Şayet** “Kocalarının *çıkartmasının* yahut kadınların *çıkmasının* birlikte zikredilmesinin anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** Çıkartmanın anlamı, kocanın kadına öfkelenmekten ve onun kendi evinde barınmasını istememektен yahut eve herhangi bir şekilde ihtiyaç duymaktan ötürü onu çıkartmamasıdır; kadının bunu istemesi durumunda da çıkmasına izin vermemesidir -ki bu, sakıncayı kaldırma hususunda kocanın izninin hiçbir etkisi olmayacağını¹ bildirmektedir- ayrıca, bunu istemesi durumunda kadının kendi başına çıkamayacağıdır.

1 Yani kadının evinden çıkmasının dinin bir emri olduğunu, koca [kul] tarafından ortadan kaldırılmayacağını... / ed.

[١٥٩١] فإن قلت: كيف تطلق للسنة التي لا تحيض -لصغر أو كبر أو حمل- وغير المدخول بها؟ قلت: الصغيرة والآيسة والحامل كلهن عند أبي حنيفة وأبي يوسف يفرق عليهن الثلاث في الأشهر، وخالفهما محمد وزفر في الحامل، فقالا: لا تطلق للسنة إلا واحدة. وأما غير المدخول بها فلا تطلق للسنة إلا واحدة، ولا يراعى الوقت. فإن قلت: هل يكره أن تطلق المدخول بها واحدة بآئة؟ قلت: اختلفت الرواية فيه عن أصحابنا. والظاهر الكراهة.

[١٥٩٢] فإن قلت: قوله {إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ} عام يتناول المدخول بهن وغير المدخول بهن من ذوات الأقراء والآيسات والصغائر والحوامل، فكيف صح تخصيصه بذوات الأقراء المدخول بهن؟ قلت: لا عموم ثم ولا خصوص، ولكن النساء اسم جنس للإناث من الإنس، وهذه الجنسية معنى قائم في كلهن وفي بعضهن، فجاز أن يراد بالنساء هذا وذاك، فلما قيل: {فَطَلَّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ} علم أنه أطلق على بعضهن، وهنّ المدخول بهن من المعتدات بالحيض.

[١٥٩٣] {وَأَخْضُوا الْعِدَّةَ} واضبطوها بالحفظ وأكملوها ثلاثة أقراء مستقبلات كوامل لا نقصان فيهن. {لَا تُخْرِجُوهُنَّ} حتى تنقضي عدتهنّ {مِنْ بُيُوتِهِنَّ} من مساكنهنّ التي يسكنها قبل العدة، وهي بيوت الأزواج؛ وأضيفت إليهنّ لاختصاصها بهنّ من حيث السكنى.

[١٥٩٤] فإن قلت: ما معنى الجمع بين إخراجهم أو خروجهن؟ قلت: معنى الإخراج أن لا يخرجهن البعولة غضباً عليهن وكرهية لمساكنتهن، أو لحاجة لهم إلى المساكن، وأن لا يأذنوا لهنّ في الخروج إذا طلبن ذلك، إيداناً بأنّ إذنهن لا أثر له في رفع الحظر، ولا يخرجن بأنفسهن إن أردن ذلك.

[1595] “Onlar apaçık bir yüz kızartıcı suç işlemedikçe...” Ya'nın fetha ve kesresiyle (مُبَيِّنَةٌ - مُبَيِّنَةٌ) okunmuştur. “Suç”un zina olduğu söylenmiştir; yani zina etmeleri sebebiyle kendilerine had (ceza) uygulanması için çıkarılma hâli müstesna. İfadenin, “*nüşûz*¹ sebebiyle boşanmış olmadıkça...” anlamında olduğu da söylenmiştir ki *nüşûz* kadının *süknâ* hakkını düşürür. Yine “kadın hayâsızca sözler söylediği için boşanmış olmadıkça...” anlamında olduğu da söylenmiştir ki bu durumda hayâsızlıkları sebebiyle evden çıkarılmaları helâl olmaktadır. Übeyy b. Kâ'b'ın *illâ en yefhaşne 'aleyküm* (Size karşı hayâsızlık sergilemedikçe...) şeklindeki okuyuşu da bunu pekiştirmektedir. Denilmiştir ki; kadının, iddeti bitmeden evi terk etmesi hayâsızlığın ta kendisidir.

[1596] Allah'ın meydana getireceği yeni durum ise kocanın kalbini öfkeden sevgiye, karısından yüz çevirmekten onu arzulamaya ve boşama kararlılığından pişmanlığa çevirmesi ve bu sayede tekrar karısına dönmesi demektir. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: “Onları iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti tam olarak sayın” ki -olur da- pişman olup arzular ve onlara tekrar dönersiniz.

2. Sürelerini doldurdıkları vakit, onları ya meşru bir şekilde (nikâhınızda) tutun ya da meşru bir şekilde onlardan ayrılın ve içinizden iki âdil kişiyi de şahit tutun. Siz de (ey şahitler!) şahitliği Allah için dürüstçe yapın. Allah'a ve 'Son Gün'e iman etmekte olanlara öğütlenen budur. Kim Allah'tan korkarsa, O ona bir çıkış yolu gösterir.

3. Ve onu beklemediği bir yerden nasiplendirir. Kim Allah'a güvenip dayanırsa, O ona yeter. Allah, emrini eninde sonunda yerine getirecektir; ama Allah, her şey için bir ölçü belirlemiştir.

[1597] “Sürelerini” yani âhir iddetlerini “doldurdıkları vakit...” Bu vakitle yüzleştiklerinde artık tercih sizin elinizdedir; ister dönüp kadını güzellikle nikâhınızda tutar, iyilik edersiniz; isterseniz dönmeyip ayrılır, ama zarar vermekten sakınırsınız. Bu [zarar verme] ise iddetin sonuna doğru kadına dönüp sonra, iddetini uzatmak ve kendisine işkence çektirmek için tekrar boşamaktır.

[1598] “Şahit tutun!” Yani hem dönüş yapmada hem ayrılmada; her iki hâlde de. Bu şahit tutma Ebû Hanîfe'ye göre menduptur;² tıpkı “Alışveriş yaptığınızda şahit tutun!” [Bakara 2/282] âyetindeki gibi. Şâfi'î'ye göre ise şahit tutma dönüşte gerekli, ayrılmada ise menduptur. Denilmiştir ki; şahit tutmanın faydası, eşler arasında karşılıklı inkâr yaşanmaması,

1 Yani kendi eşi dururken, bir başkasına yönelmek... Nisâ 4/34'te “*nüşûz*undan endişe ettiğiniz kadınları...” buyrulurken, *nüşûz*dan evvel “sâlih bir kadının iki temel özelliğinin -namuslu ve itaatkâr oluşlarının- vurgulandığına bakılırsa, *nüşûz* kavramının salt itaatle değil, hem itaat ve hem de namusla ilgili olduğu anlaşılır. / ed.

2 Yani gerekli değilse de güzel bir şeydir. / ed.

[١٥٩٥] {إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيَّنَةٍ} قرئ بفتح للياء وكسرهما. قيل: هي الزنا، يعني إلا أن يزني فيخرجن لإقامة الحد عليهن. وقيل: إلا أن يطلقن على النشوز، والنشوز يسقط حقهن في السكنى. وقيل: إلا أن يبذون فيحل إخراجهن لبذائهن؛ وتؤكد قراءة أبي «إلا أن يفحشن عليكم». وقيل: خروجها قبل انقضاء العدة فاحشة في نفسه. ٥

[١٥٩٦] الأمر الذي يحدثه الله أن يقلب قلبه من بغضها إلى محبتها، ومن الرغبة عنها إلى الرغبة فيها، ومن عزيمة الطلاق إلى الندم عليه فيراجعها. والمعنى: {فَطَلَّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَخْضُوا الْعِدَّةَ} لعلكم ترغبون وتندمون فتراجعون.

٢- ﴿فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهِدُوا ذَوِي عَدْلٍ مِنْكُمْ وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ ذَلِكَمْ يُوعِظُ بِهِ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا﴾

٣- ﴿وَيَزِدْكُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا﴾

[١٥٩٧] {فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ} وهو آخر العدة وشارفته، فأنتم بالخيار؛ إن شئتم فالرجعة والإمساك بالمعروف والإحسان، وإن شئتم فترك الرجعة والمفارقة واتقاء الضرر. -وهو أن يراجعها في آخر عدتها ثم يطلقها تطويلاً للعدة عليها وتعدياً لها. -

[١٥٩٨] {وَأَشْهِدُوا} يعني عند الرجعة والفرقة جميعاً. وهذا الإشهاد مندوب إليه عند أبي حنيفة، كقوله {وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ} [البقرة: ٢٨٢]، وعند الشافعي: هو واجب في الرجعة، مندوب إليه في الفرقة. وقيل: فائدة الإشهاد أن لا يقع بينهما التجاحد،

kadının nikâhta tutulması konusunda kocanın töhmete uğramaması ve eşlerden birinin vefatı hâlinde geride kalanın evlilik iddiasında bulunarak mirasçı olabilmesidir.

[1599] “İçinizden...”: Hasan-ı Basrî bunu “Müslümanlardan”, Katâde ise “Hürlerinizden” diye açıklamıştır.

[1600] “Allah için” yani tamamen Allah rızası için. Bu da şahitliği; ‘le-hinde şahitlik edilen kişi’ için de ‘aleyhinde şahitlik edilen kişi’ için de değil, hakkı yerine getirme ve haksızlığı bertaraf etme dışındaki amaçlardan hiçbirini gözetmeksizin *dosdoğru* yerine getirmenizdir. Nitekim “Ey iman edenler! Bizzat kendinizin, ana-babanızın veya akrabanızın aleyhine de olsa -bunlar zengin de olsalar, fakir de olsalar- sadece adaleti esas alan ‘Allah şahitleri’ olun...” [Nisâ 4/135] buyrulmuştur. “İşte (Allah’a ve ‘Son Gün’e iman etmekte olanlara) öğütlenen budur.” yani Allah rızası için ve sırf adalet gerçekleşsin diye şahitliği ayakta tutmak.

[1601] “Kim Allah’tan korkarsa...” ifadesi, talâkı sünnete uygun biçimde icra etmeye ve talâkın pişmanlıktan en uzak kalan en güzel türüne dair yukarıda anlatılanları pekiştiren bir ara cümle olabilir. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: Kim Allah’tan korkar ve sünnete uygun boşarsa; iddet bekleyen kadına zarar vermez, onu meskeninden çıkarmaz, ihtiyatlı davranır ve şahit tutarsa, Allah “ona” eşlerin durumuyla alâkalı olarak üzüntülerden ve sıkıntılara duçar olmaktan “bir çıkış yolu gösterir” onun sıkıntısını giderip genişlik verir, nefes aldırır ve ona kurtuluş verir. “Ve” malı az olmakla birlikte mehri tamı tamına verip, hakları ve nafakaları ödediği takdirde, hatırına getiremediği ve hesaba katmadığı bir şekilde “onu nasiplendirir.” Rivâyete göre Hazret-i Peygamber’e üç ve (hatta) bin talâk veren için de bir çıkış yolu bulunup bulunmadığı sorulmuş; o da bu âyeti okumuş. Yine rivâyete göre İbn Abbas’a bu husus sorulmuş, o da “Sen Allah’tan korkmamışsın, Allah da sana bir çıkış yolu kılmamış; eşin senden üç talâkla ayrılmış, kalan fazlalık da boynuna bir günah olarak yüklenmiş!” diye cevap vermiş. Bu kısmın, “Allah’a ve ‘Son Gün’e iman etmekte olanlara öğütlenen budur.” âyeti bağlamında *istitrâd* kabilinden¹ getirilmiş olması da caizdir; yani kim Allah’tan korkarsa O, ona bir çıkış kapısı; dünya ve âhiret kederlerinden de bir halâs imkânı kılar. Rivâyete göre Hazret-i Peygamber bu âyeti okumuş ve “dünya kargaşalarından, şiddetli ölüm sancularından ve kıyamet gününün dehşetlerinden bir çıkış yolu gösterir” buyurmuş. Yine Peygamber “Ben bir âyet biliyorum ki, insanlar ona sarılsalar o âyet onlara yeter.” buyurmuş

1 Yani asıl konu olan talâk ile ilgili olmaksızın, ekstra bir bilgi olarak. / ed.

وأن لا يتهم في إمساكها، ولثلا يموت أحدهما فيدعي الباقي ثبوت الزوجية ليرث.

[١٥٩٩] {مِنْكُمْ} قال الحسن: من المسلمين. وعن قتادة: من أحراركم.

[١٦٠٠] {لِلَّهِ} لوجهه خالصًا، وذلك أن تقيموها لا للمشهود له ولا للمشهود عليه، ولا لغرض من الأغراض سوى إقامة الحق ودفع الظلم، كقوله تعالى {كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ} [النساء: ١٣٥]، أي {ذَلِكَ} الحث على إقامة الشهادة لوجه الله ولأجل القيام بالقسط، {يُوعَظُ بِهِ}.

[١٦٠١] {وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ} يجوز أن تكون جملة اعتراضية مؤكدة لما سبق من إجراء أمر الطلاق على السنة، وطريقه الأحسن والأبعد من الندم، ويكون المعنى: ومن يتق الله فطلق للسنة ولم يضارَّ المعتدة ولم يخرجها من مسكنها واحتاط فأشهد، {يَجْعَلُ} الله {لَهُ مَخْرَجًا} مما في شأن الأزواج من الغموم والوقوع في المضايق، ويفرج عنه وينفس ويعطه الخلاص، {وَيَزِدُّهُ} من وجه لا يخرطه بباله ولا يحتسبه إن أوفى المهر وأدى الحقوق والنفقات وقل ماله. وعن النبي ﷺ: أنه سئل عمن طلق ثلاثًا أو ألفًا، هل له من مخرج؟ فتلاها. وعن ابن عباس أنه سئل عن ذلك فقال: لم تتق الله فلم يجعل لك مخرجًا، بانت منك بثلاث، والزيادة إثم في عنقك! ويجوز أن يجاء بها على سبيل الاستطراد عند ذكر قوله {ذَلِكَ} يُوعَظُ بِهِ} يعني ومن يتق الله يجعل له مخرجًا ومخلصًا من غموم الدنيا والآخرة. وعن النبي ﷺ: أنه قرأها فقال: {مَخْرَجًا} من شبهات الدنيا ومن غمرات الموت ومن شدائد يوم القيامة. وقال عليه السلام: إني لأعلم آية لو أخذ الناس بها لكفتمهم:

ve “Kim Allah’tan korkarsa” âyetini okumuş. Peygamber bu âyeti devamlı okur ve tekrarlamış [*İbn Mâce*, “Zühd”, 24; *Dârimî*, “Rikâk”, 16] Yine rivâyete göre Avf b. Mâlik el-Eşca’î nin (v. 73/692) Sâlim isimli bir oğlu müşriklere esir düşmüştü. Bunun üzerine Avf, Peygamber’e gelip “Oğlum esir düştü!” demiş ve fakirlikten dert yanmıştı. Peygamber (s.a.) “Muhammed ailesinin ocağında bir müdden (takriben 0,5 kg) başka akşama bir şey çıkmıyor. Sen gel, Allah’tan kork; sabret ve *lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh* (Bütün kuvvet ve değişimler tamamen Allah sayesinde!) sözünü çokça söyle.” buyurmuştu. Avf da bunu yapmakta idi. Derken, evinde bulunduğu bir sırada -düşman gafilken onlardan alıp getirdiği yüz deve ile- oğlu çıkageldi. İşte âyet bunun üzerine nâzil olmuştur.

[1602] “Allah, emrini eninde sonunda yerine getirir...”¹ Yani arzu ettiği şeyi mutlaka yerine getirir; O’nun elinden ne bir murat kaçabilir ne de bir istek O’nu âciz kılabilir. İzfâfetle *بَالِغٌ أَمْرِهِ* (emrini eninde sonunda yerine getirecektir) ve merfû’ olarak “emri geçerli olan” anlamında *bâliğ^{am} emruhû* şeklinde de okunmuştur. Mufaddal (v. 290/903?) ise *bâliğ^{an} emrahû* şeklinde okumuş olup dayanağı; *قد جعل الله* ifadesinin ان’ nin haberi, *bâliğ^{am}*’ın ise hâl olmasıdır.²

[1603] “Bir ölçü” yani bir takdir ve zamanlama. Burada, Allah’a güvenip işi O’na havale etmek gerektiği ifade edilmektedir; çünkü insan rızık vb. şeylerin ancak O’nun takdir ve zamanlamasıyla gerçekleşebileceğini bildiğinde, geriye sadece kadere teslimiyet ve (Allah’a) tevekkül etmek kalır.

4. -Şüphe etmekteyseniz- hayızdan-nifastan kesilmiş bulunan kadınlarınızın ve henüz âdet görmemiş olanların iddeti üç aydır. Yüklü olanların süresi ise (doğum, düşük vs. ile) yüklerini bırakmalarıdır. Kim Allah’tan korkarsa, O onun işinde bir kolaylık halk eder.

[1604] Rivâyete göre âyet; bazı insanların: “Hayız gören kadınların iddetini öğrendik; peki, hayız görmeyen kadınların iddeti nedir?” demeleri üzerine nâzil olmuştur. “Şüphe etmekteyseniz” yani bu kadınların hükmü size çetrefilli görünür de onların nasıl iddet bekleyeceklerini bilemezseniz, işte onların hükmü... Mânanın: “Şayet menopoz dönemine -ki bu süreyi almış veya elli beş yaş olarak belirlemişlerdir- ulaşmış kadınların gördüğü kanın hayız kanı mı, özür kanı mı olduğu konusunda şüphe ederseniz” şeklinde olduğu da söylenmiştir. “İşte bu (tür) kadınların iddeti üç aydır.” Bu, şüpheyeye mahal olan kadınların iddeti olunca, şüpheyeye mahal olmayan kadınların iddeti olmaya daha lâyıktır.

1 Müfessirin, *بَالِغٌ أَمْرُهُ* kıraatini esas aldığı anlaşılıyor. / ed.

2 Yani “emrini eninde sonunda yerine getiren bir varlık olarak Allah, her şey için bir ölçü belirlemiştir.” şeklinde. Bu durumda, ikinci *lâfzatullah* tekit olmaktadır? / ed.

{وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ...} فما زال يقرؤها ويعيدها. وروي أن عوف بن مالك الأشجعي أسر المشركون ابناً له يسمى سالمًا. فأتى رسول الله فقال: أسر ابني، وشكا إليه الفاقة؛ فقال: ما أمسى عند آل محمد إلا مدّ فاتق الله واصبر وأكثر من قول لا حول ولا قوة إلا بالله، ففعل فبينما هو في بيته إذ قرع ابنه الباب ومعه مائة من الإبل تغفل عنها العدو فاستاقها، فنزلت هذه الآية.

[١٦٠٢] {بَالِغٌ أَمْرُهُ} أي يبلغ ما يريد، لا يفوته مراد ولا يعجزه مطلوب. وقرئ «بالغ أمره»، بالإضافة «وبالغ أمره» بالرفع، أي نافذ أمره. وقرأ المفضل: «بالغاً أمره»، على أن قوله {قَدْ جَعَلَ اللَّهُ} خبر إن، وبالغاً حال.

[١٦٠٣] {قَدَرًا} تقديرًا وتوقيتًا. وهذا بيان لوجوب التوكل على الله، وتفويض الأمر إليه؛ لأنه إذا علم أن كل شيء من الرزق ونحوه لا يكون إلا بتقديره وتوقيته لم يبق إلا التسليم للقدر والتوكل.

٤- ﴿وَاللَّائِي يَيْسَنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنْ ارْتَبْتُمْ إِنْ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَاللَّائِي لَمْ يَحْضَنْ وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا﴾

[١٦٠٤] روي أن ناسًا قالوا: قد عرفنا عدة ذوات الأقراء، فما عدة اللائي لا يحضن؛ فنزلت. فمعنى {إِنْ ارْتَبْتُمْ} إن أشكل عليكم حكمهن وجهلتم كيف يعتددن فهذا حكمهن. وقيل: إن ارتبتم في دم البالغات مبلغ اليأس وقد قدره بستين سنة وبخمس وخمسين، أهو دم حيض أو استحاضة؟ {فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ} وإذا كانت هذه عدة المرتاب بها، فغير المرتاب بها أولى بذلك.

[1605] “Henüz âdet görmemiş olanlar” küçük kız çocuklarıdır. Buna göre mâna: “Onların iddeti de üç aydır” şeklinde olup zikre konu olanın delâleti sebebiyle bu kısım hazfedilmiştir. Lâfız hamileler hakkında genel bir ifade olup boşanmış ve kocası ölmüş kadınları da kapsar. İbn Mes’ûd, Übeyy, Ebû Hüreyre ve benzerleri fark gözetmezler; Hazret-i Ali ve İbn Abbas’tan gelen rivâyete göre ise hamile iken kocası ölen kadının iddeti iki müddetin en uzun olanıdır.¹ İbn Mes’ûd’un “Kısa Nisâ (yani Talâk) sûresinin Bakara sûresindeki [234.] âyetten sonra indiğine dair isteyen herkesle lânetleşebilirim!”² dediği rivâyet edilmiştir [Buhârî, “Tefsir”, 2, 65; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 47]. O, bu lâfzın hamileler hakkında genel bir ifade olduğunu kastetmektedir. Ümmü Seleme’nin (r.a.) rivâyet ettiğine göre de Sübey’a el-Eslemiyeye, kocasının ölümünden nice geceler sonra doğum yapmış ve bunu Peygamber’e (s.a.) açmıştı; “Kocanla bağın kalmamış³ artık evlenebilirsin!” buyurdu [Buhârî, “Tefsir”, 2, 65].

[1606] “O onun işinde bir kolaylık halk eder”, takvâsı sebebiyle işini kolaylaştırır ve açmazlarını halleder.

5. İşte Allah’ın size indirdiği emri... Kim Allah’tan sakınırsa, O onun kötülüklerini örter ve ecrini büyütür.

[1607] “İşte Allah’ın emri...” ifadesiyle, iddet bekleyen kadınların durumuna dair öğrettiklerini kasdetmektedir; yani her kim indirdiği şu hükümlerle amel etme konusunda Allah’tan sakınıp, (kadının) *sükânâ* hakkı, onu zarara uğratmama, hamile ise nafakasını sağlama, [çocuğunu babası adına] emziriyorsa ücretini ödeme gibi hususlara dair bahsedilenlerle alâkalı üzerine düşen hukuka riayet ederse, kötülüklerinin silinmesini ve büyük mükâfatı hak etmiş olur.

6. Onları (iddetleri dolana dek) imkânlarınız nispetinde, kendi oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun. Onlara baskı yaparak zarar vermeye kalkışmayın. Yüklü iseler, yüklerini bırakıncaya kadar nafakalarını verin. Sizin için emzirirlerse, ücretlerini kendilerine verin. Uygun bir şekilde aranızda anlaşın; birbirinize zorluk çıkarıyorsanız, baba adına (çocuğu) bir başka kadın emzirecektir.

1 Buna göre, kocası ölmüş hamile bir kadın -sözelimi- iki ay sonra doğum yapacak olsa, dört ay on günü tamamlamak için iki ay on gün daha iddet bekler. / çev.

2 Bakara 2/234’te “İnizden ölenlerin geriye bıraktıkları eşler; kendi kendilerine dört ay on gün beklerler.” buyrulmakta, Talâk 65/4’te ise hâmilelik iddetinin yükünü bırakmakla sona ereceği bildirilmektedir. İşte, İbn Mes’ûd (r.a.), ‘eşi ölen kadının iddeti bağlamında Talâk âyetinin esas olduğu’ bilgisinden o kadar emin ki, “Kimin söylediği yanlışsa Allah onun belâsını versin!” diyerek, aksini iddia edenleri düelloya davet ediyor. / ed.

3 قد حلت ifadesi mealen “Evlernen helâldir.” şeklinde de düşünülebilir. / ed.

[١٦٠٥] {وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ} هن الصغائر. والمعنى: فعدتهن ثلاثة أشهر، فحذف لدلالة المذكور عليه. اللفظ مطلق في أولات الأحمال، فاشتمل على المطلقات والمتوفى عنهن. وكان ابن مسعود وأبي وأبو هريرة وغيرهم لا يفرقون. وعن علي وابن عباس: عدة الحامل المتوفى عنها أبعد الأجلين. وعن عبد الله: من شاء لاعنته ه أن سورة النساء القصرى نزلت بعد التي في البقرة! يعني أن هذا اللفظ مطلق في الحوامل. وروت أم سلمة: أن سبيعة الأسلمية ولدت بعد وفاة زوجها بليال، فذكرت ذلك لرسول الله ﷺ فقال لها: قد حللت فانكحي!

[١٦٠٦] {يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا} ييسر له من أمره ويحلل له من عقده بسبب التقوى.

١٠ - ﴿ذَلِكَ أَمْرُ اللَّهِ أَنْزَلَهُ إِلَيْكُمْ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَكْفِرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُعْظِمْ لَهُ أَجْرًا﴾

[١٦٠٧] {ذَلِكَ أَمْرُ اللَّهِ} يريد ما علم من حكم هؤلاء المعتدات. والمعنى: ومن يتق الله في العمل بما أنزل الله من هذه الأحكام وحافظ على الحقوق الواجبة عليه مما ذكر من الإسكان وترك الضرار والنفقة على الحوامل وإيتاء أجر المرضعات وغير ذلك استوجب تكفير السيئات والأجر العظيم. ١٥

٦- ﴿أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تَضَارُوهُنَّ لِنُضَيْبِهِنَّ عَلَيْهِنَّ وَإِنْ كُنَّ أُولَاتٍ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَاتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ وَإِنْ تَعَاَسَرْتُمْ فَسْتَرْضِعْ لَهُنَّ أُخْرَى﴾

[1608] “O (boşadığınız) kadınları oturtun.” Bu ifade ve sonrası, “Kim Allah’tan sakınırsa...” âyetinde yer alan *takvâ* bağlamında şart koşulanların açıklamasıdır. Sanki; “İddet bekleyen kadınların durumu hakkında nasıl bir takvâ muamelesinde bulunacağız?” denmesi üzerine; “Onları ... oturtun...” denmiş olmaktadır.

[1609] **Şayet** “مِنْ حَيْثُ سَكْتُمْ (kendi oturduğunuz yerin bir bölümünde) ifadesindeki مِنْ nedir?” **dersen şöyle derim:** Bu, kısmîlik ifade eden مِنْ olup kısmîlik kazandırdığı şey hazfedilmiştir. Anlamı: “O kadınları oturduğunuz yerin bir mekânında; yani iskân mahallinizin bir kısmında oturtun” şeklin-
 10 dedir. Tıpkı *يَعُضُّوا مِنْ ابْصَارِهِمْ* “(Mümin erkeklere söyle) gözlerini; -yani göz-
 lerinin bir kısmını- (haramdan) sakınınsınlar.” [Nur 24/30] âyetindeki gibi. Katâde’ye göre; “Tek evden başka evin yoksa karını bu evin *bir bölümünde* barındır!” demektir. “Peki, مِنْ وَجْهِكُمْ (ne demek)?” **dersen şöyle derim:** O, مِنْ
 15 حَيْثُ سَكْتُمْ (kendi oturduğunuz yerin bir bölümünde) kısmının atf-ı beyanı ve tefsiri olup âdetâ “O kadınları kendi meskenlerinizden gücünüzün yettiği kadarlık bir mekânda oturtun” buyrulmaktadır. *Vucd* (maddi) genişlik ve gücün yetmesidir; üç hareke ile de okunmuştur.

[1610] *Süknâ* (mesken) ve *nafaka* her boşanmış kadın için vaciptir. Mâlik ve Şâfi’î’ye göre ise (üç talâkın tüketilmesi ile) ayrılması kesinleşmiş kadın için
 20 ancak *süknâ* hakkı söz konusu olup nafaka hakkı yoktur. Hasan-ı Basrî ve Hammâd’a (v. 120/738) göre ise, Fâtıma bint Kays (v. 54/674) hadisi sebebiyle, böyle bir kadın için ne nafaka ne de *süknâ* hakkı vardır. Bu hadise göre Fâtıma’nın kocası onu kesin kesince boşanmış, Peygamber (s.a.) de bunun üzerine kadına: “Sana ne *süknâ* var ne de nafaka!” buyurmuştur [*Müslim*, “Talâk”, 37,
 25 44]. [Ancak] rivâyete göre Hz. Ömer: “Biz Rabbimizin kitabını¹ ve Peygamberimizin sünnetini, unuttu mu, karıştırıyor mu bilmediğimiz bir kadının sözü için terk edemeyiz! Ben, Peygamber’in (s.a.): “Kadın için hem *süknâ* hem de nafaka vardır.’ dediğini bizzat işitmişimdir.” demiştir [*Müslim*, “Talâk”, 46].

[1611] -Kendileriyle uyumsuz veya yerlerini işgal edecek olan kimseleri
 30 evde konuk etme vb. sebeplerle- onları evden çıkmaya mecbur edecek şekilde, mesken konusunda “onlara baskı yaparak zarar vermeye kalkışmayın.” Onlara zararlı muamelelerde bulunmayın! Bu *zararın*, kadının iddetinin bitmesine iki gün kala, durumunu zorlaştırmak için kadına dönmek; keza kadını kendisi[ni boşatmak] için fidyeye vermeye zorlamak demek olduğu da söylenmiştir.

1 Yani “Apaçık bir yüz kızartıcı suç işlemekçe, onları evlerinden çıkarmayın; kendileri de çıkmassın...” (Talâk 65/1) âyetini. Fâtıma bint Kays ise boşanmış kadına *süknâ* hakkı tanıyan bu âyetin, ‘kesin ayrılığın vâki olduğu kadını’ değil ‘dönüştü boşama ile boşanmış kadını’ ilgilendirdiği kanaatinde imiş (Tıyibîden). / ed.

[١٦٠٨] {أَسْكُنُوهُنَّ} وما بعده بيان لما شرط من التقوى في قوله {وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ} . كأنه قيل: كيف نعمل بالتقوى في شأن المعتدات؟ فقيل: أسكنوهن.

[١٦٠٩] فَإِنْ قُلْتَ: مَنْ فِي {مَنْ حَيْثُ سَكْتُمْ} ما هي؟ قلت: هي من التبعية، مبعضا محذوف، معناه: أسكنوهن مكاناً من حيث سكتن، أي بعض مكان سكتنكم، كقوله تعالى {يَعُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ} [النور: ٣٠]، أي بعض أبصارهم. قال قتادة: إن لم يكن إلا بيت واحد، فأسكنها في بعض جوانبه. فإن قلت: فقوله {مَنْ وَجَدَكُمْ}؟ قلت: هو عطف بيان لقوله {مَنْ حَيْثُ سَكْتُمْ} وتفسير له، كأنه قيل: أسكنوهن مكاناً من مسكنكم مما تطيقونه. والوجد: الوسع والطاقة؛ وقرئ بالحركات الثلاث.

١٠ [١٦١٠] والسكنى والنفقة واجبتان لكل مطلقة. وعند مالك والشافعي ليس للمبتوتة إلا السكنى، ولا نفقة لها. وعن الحسن وحامد لا نفقة لها ولا سكنى؛ لحديث فاطمة بنت قيس: أن زوجها أبت طلاقها، فقال لها رسول الله ﷺ: لا سكنى لك ولا نفقة. وعن عمر رضي الله عنه: لا ندع كتاب ربنا وسنة نبينا لقول امرأة، لعلها نسيت أو شبه لها. سمعت النبي ﷺ: لها السكنى والنفقة.

١٥ [١٦١١] {وَلَا تُضَارُّوهُنَّ} ولا تستعملوا معهن الضرار {لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ} في المسكن ببعض الأسباب من إنزال من لا يوافقهن، أو يشغل مكانهن، أو غير ذلك، حتى تضطروهن إلى الخروج. وقيل: هو أن يراجعها إذا بقي من عدتها يومان ليضيق عليها أمرها. وقيل: هو أن يلجئها إلى أن تفتدي منه.

[1612] **Şayet** “Madem size göre nafaka boşanmış tüm kadınlar için gereklidir; o zaman ‘*Yüklü iseler*, yüklerini bırakıncaya kadar nafakalarını verin’ ifadesindeki *şartın* faydası nedir?” **dersen şöyle derim:** Bunun faydası şudur: Hamilelik süresi bazen uzar da birileri hamile olmayan kadının iddet miktarı geçtiğinde nafakanın düşeceğini zanneder. İşte (söz konusu şart koşma) bu yanlış anlaşılmayı ortadan kaldırmıştır. **Şayet** “Peki, kocası ölmüş hamile kadın hakkında ne diyorsun?” **dersen şöyle derim:** Bu kadının durumu ihtilafıdır; çoğunluk bu kadının nafaka hakkı olmadığı görüşündedir; çünkü kişiyi nafaka vermeye mecbur eden kadın veya küçük çocuğa, kişi öldükten sonra malından nafaka verilmesi gerekmeyeceği; dolayısıyla hamilenin durumunun da böyle olduğu hususunda icmâ vardır. Ancak bir rivâyete göre, Hazret-i Ali, İbn Mes’ûd ve bir topluluk bu kadına nafaka verilmesini gerekli görmüşlerdir.

[1613] “Sizin için emzirirlerse” yani boşadığınız kadınlar kendilerinden olan veya olmayan bir çocuğu, evlilik bağının kopmasının ardından sizin adınıza emzirirlerse “ücretlerini kendilerine verin.” Bu konuda bunların hükmü sütannelerinin hükmü gibidir. Ebû Hanîfe ve ashabına göre çocuk, kadından ise -kesin olarak ayrılmadıkları müddetçe- ücret talep etmesi caiz değildir. Şâfi‘î’ye göre ise caizdir.

[1614] *İştivâr, teşâvur* (istişâre etmek) anlamına geldiği gibi *i’timâr* da *teâmur* (müzakere etmek) anlamındadır.¹ “Kavim birbirine emretti [yani konuyu müzakere etti].” anlamında *i’temeral-kavm*“ da *teâmeral-kavm*“ da denilir. Buna göre anlam; “Birbirinizle uygun bir şekilde” yani güzellikle “anlaşın.” şeklinde olup hitap babalara ve annelere yöneliktir. Uygun şekil ise karşılıklı hoşgörü, babanın kısmaması, annenin de zorluk çıkarmamasıdır; zira çocuk ikisinin çocuğu ve ikisinin ürünüdür; ikisinin de çocuğa şefkat gösterme zorunluluğu vardır.

[1615] “Birbirinize zorluk çıkarıyorsanız, onun” -babanın- “adına (çocuğu) bir başka kadın emzirecektir.” Yani başka biri bulunacaktır; tabii, anne dışında çocuğu emzirecek başka bir emzircinin yokluğu söz konusu değilse. Bu ifadede, zorluk çıkaran anne bir nebze azarlanmaktadır. Tıpkı senin ihtiyacını görmesini kendisinden talep ettiğin hâlde ağırdan alan birine; “O ihtiyacı senden başkası da görür!” demen gibi ki bununla “Sen böyle kınanmış biriyken, görülmemiş ihtiyaç kalmaz!” demek istersin; yani şayet çocuğun annesi babaya zorluk çıkarıyorsa, baba çocuğu emzirmek üzere zorluk çıkarmayan bir başkasını bulacaktır.

1 Yani *emr* kökünün ifti’âl ve müfâ’ale kalıpları aynı anlamdadır. / ed.

[١٦١٢] فَإِنْ قُلْتَ: فإذا كانت كل مطلقة عندكم تجب لها النفقة، فما فائدة الشرط في قوله {وَإِنْ كُنَّ أُولَاتٍ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ}؟ قلت: فائدته أن مدة الحمل ربما طال فظن ظان أن النفقة تسقط إذا مضى مقدار عدة الحائل، فنفي ذلك الوهم. فإن قلت: فما تقول في الحامل المتوفى عنها؟ قلت: مختلف فيها؛ فأكثرهم على أنه لا نفقة لها، لوقوع الإجماع على أن من أجبر الرجل على النفقة عليه من امرأة أو ولد صغير لا يجب أن ينفق عليه من ماله بعد موته، فكذلك الحامل. وعن علي وعبد الله وجماعة أنهم أوجبوا نفقتها.

[١٦١٣] {فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ} يعني هؤلاء المطلقات إن أرضعن لكم ولداً من غيرهن أو منهن بعد انقطاع عصمة الزوجية {فَأَتَوْهُنَّ أَجُورَهُنَّ}؛ حكمهن في ذلك حكم الأظفار. ولا يجوز عند أبي حنيفة وأصحابه رضي الله عنهم الاستئجار إذا كان الولد منهن ما لم يبين. ويجوز عند الشافعي.

[١٦١٤] الائتثار بمعنى التآمر، كالاشتوار بمعنى التشاور. يقال: ائتمروا القوم وتآمروا، إذا أمر بعضهم بعضاً. والمعنى: وليأمر بعضكم بعضاً، والخطاب للأباء والأمهات. {بِمَعْرُوفٍ} بجميل وهو المسامحة، وأن لا يماكس الأب ولا تعاسر الأم؛ لأنه ولدهما معا، وهما شريكان فيه وفي وجوب الإشفاق عليه.

[١٦١٥] {وَإِنْ تَعَاسَرْتُمُ فَاسْتَرْضِعْ لَهُ أُخْرَى} فستوجد ولا تعوز مرضعة غير الأم ترضعه. وفيه طرف من معاتبة الأم على المعاسرة، كما تقول لمن تستقضيه حاجة فيتوانى: سيقضيهما غيرك! تريد: لن تبقى غير مقضية وأنت ملوم. وقوله {لَهُ} أي للأب، أي سيجد الأب غير معاسرة ترضع له ولده إن عاسرته أمه.

7. Eli geniş olan, genişliğine göre nafaka versin; rızık kendisine ölçüle-biçile (yani az) verilmiş olan da Allah kendisine ne verdiyse ondan nafaka versin. Allah hiç kimseyi kendisine verdiğiinden fazlasıyla yükümlü tutmaz. Allah, güçlüğün ardından kolaylık meydana getirecektir.

[1616] Her bir zengin ve fakir gücü yettiğince “nafaka versin!” Allah Teâlâ bununla, boşanmış kadınlara ve süt emzirenlere yapılacak harcamaya dair emre konu olan şeyi kastetmektedir. Tıpkı: “([Cinsel] temasta bulunmadığınız ya da bir mehir belirlemediğiniz sürece, kadınları boşamanızda size bir vebal yoktur. Şu kadar ki] zengin olan, gücü ölçüsünde; eli dar olan da hâlince örf'e uygun bir fayda ile onları faydalandırmalıdır.” [Bakara 2/236] âyetindeki gibi. (لَيْتَعُو) nasb ile *li-yunfika*^a şeklinde de okunmuştur ki “bu yasayı, nafaka versin diye koyduk” anlamındadır. (فَيْر) [ölçüle-biçile verilmiş] ifadesini) İbn Ebû 'Able (v. 151/768) *kuddira* (takdir edilmiş) şeklinde okumuştur.

[1617] “Allah ... meydana getirecektir.” ifadesi, rızık kapılarının kendilerine açılacağına dair zamanın fakirlerine -yahut güçlerinin yettiği şeyi infak edip de kısıntıya gitmemeleri hâlinde fakir kocalara- verilmiş bir müjdedir.

8. Rablerinin ve elçilerinin emrini küstahça çiğneyen nice şehir vardı... Ama onu şiddetli bir hesaba çekip, misli görülmemiş bir azaba çarptırdık!

9. Böylece, kendi yaptığının cezasını tattı; işinin sonu hüsrân oldu!

10. Allah onlara şiddetli bir azap hazırlamıştı! Ey iman eden vicdan sahipleri! Allah'tan sakının; Allah size (şan-şeref bahşedecek) bir öğüt indirdi...

[1618] “Rablerinin ve elçilerinin emrini küstahça çiğneyen...” yani küstahça ve inatla O'nun emrinden yüz çeviren... Derinlemesine araştırıp didik didik inceleyerek “şiddetli bir hesaba çekip, misli görülmemiş” yadırgatıcı, büyük “bir azaba çarptırdık!” (كُرْ kelimesi) *nükür*^{an} şeklinde de okunmuştur. Kastedilen âhîret hesaplaşması; âhîret azabı, âhîrette tadacakları vebal ve uğrayacakları hüsrandır. (Hesap ve azap) mazi lâfzıyla ile sevk edilmiştir; وَنَادَىٰ اصْحَابَ النَّارِ (Cennetlikler seslenir.) ve وَنَادَىٰ اصْحَابَ الْجَنَّةِ (Cehennemlikler seslenir” [A'râf 7/44, 50]) gibi âyetler¹ de buna benzer; çünkü Allah Teâlâ'nın müjdelediği veya tehdit ettiği şeylerle gerçekte 'karşılaşılmış' demektir; çünkü kesinlikle olacak olan, olmuş gibidir.

1 Yani gelecekte olan şeylerin mazi fiille ifade edildiği âyetler. Âhîretteki olaylar Kur'ân'da genelde bu üslûpla ifade edilmektedir. / ed.

٧- ﴿لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا﴾

[١٦١٦] {لِيُنْفِقْ} كل واحد من الموسر والمعسر ما بلغه وسعه. يريد: ما أمر به من الإنفاق على المطلقات والمرضعات، كما قال {وَمَتَّعُوهُمْ عَلَى الْمَوْسِعِ قَدْرَهُ وَ عَلَى الْمُقْتِرِ قَدْرَهُ} [البقرة: ٢٣٦]. وقرئ «لينفق»، بالنصب، أي شرعنا ذلك لينفق. وقرأ ابن أبي عبلة «قدر».

[١٦١٧] {سَيَجْعَلُ اللَّهُ} موعده لفقراء ذلك الوقت بفتح أبواب الرزق عليهم، أو لفقراء الأزواج إن أنفقوا ما قدروا عليه ولم يقصروا.

٨- ﴿وَكَايَئِنْ مِنْ قَزِيَةٍ عَتَتْ عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهِ فَحَاسِبْنَاهَا حِسَابًا شَدِيدًا وَعَذَبْنَاهَا عَذَابًا نَكْرًا﴾ ١٠

٩- ﴿فَذَاقَتْ وَبَالَ أَمْرِهَا وَكَانَ عَاقِبَةُ أَمْرِهَا خُسْرًا﴾

١٠- ﴿أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ آمَنُوا قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا﴾

[١٦١٨] {عَتَتْ عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا} أعرضت عنه على وجه العتوّ والعتاد. {حِسَابًا شَدِيدًا} بالاستقصاء والمناقشة. {عَذَابًا نَكْرًا} وقرئ «نكرا» منكرًا عظيمًا، والمراد: حساب الآخرة وعذابها، وما يذوقون فيها من الوبال ويلقون من الخسر. وحيء به على لفظ الماضي، كقوله تعالى {وَنَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ} [الأعراف: ٤٤]، {وَنَادَى أَصْحَابُ النَّارِ} [الأعراف: ٥٠] ونحو ذلك؛ لأنّ المنتظر من وعد الله ووعيده ملقى في الحقيقة، وما هو كائن فكأن قد كان.

[1619] “Allah onlara şiddetli bir azap hazırlamıştı!..” ifadesinde tehdit tekrarlanmakta ve gözlenmekte olduğu açıklanmaktadır. Âdeta “Allah onlara bu azabı hazırlamıştı ya; varsın sizin için de olsun!” buyrulmaktadır.

[1620] “Ey akıl sahipleri” yani müminler... Bu ifade Allah’tan sakınma ve azabına karşı dikkatli olma hususunda bir lutuftur. Kötülüklerin¹ dünyada kayıt altına alınıp, onlar aleyhine kılı kırk yararcasına tespit edilip, zabıt meleklerinin [yani *kirâmen kâtibîn*] amel defterlerine geçirilmesi ve bunlar yüzünden daha dünyada iken azaba uğratılmış olmaları da kastedilmiş olabilir. Yine عَثَّ (küstahça çiğneyen) fiiliyle buna atfedilen kısmın, قَرِيَّةٍ’in sıfatı olması; اَعَدَّ اللهُ لَهُمْ (Allah onlara hazırlamıştı) kısmının da كَائِنٌ (nice) edatının cevabı olması caizdir.

11. İman edip salih amel işleyenleri karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için Allah’ın açıklayıcı âyetlerini size okuyan bir resul (gönderdi). Kim Allah’a iman edip salih amel işlerse onu, -içinde ebediyen kalmak üzere- altından ırmakların aktığı cennetlere sokar... Allah ona ne güzel bir nasip hazırlamıştır!..

[1621] “Bir resul (gönderdi).” Bu Cebrâil *Salevâtullâhi ‘Aleyh* olup (10. âyetteki) ذَكَرَا (bir öğüt) kelimesinden bedel kılınmıştır; çünkü Cebrâil, Allah’ın âyetlerini okumakla sıfatlanmıştır. Böylece onun indirilmesi, öğüdün indirilmesi anlamına gelmektedir; dolayısıyla ondan bedel kılınması doğru olur. Yahut “Şüphesiz Kur’ân, sen ve kavmin için (şan-şeref getirecek) bir öğüttür.” [Zuhuf 43/44] âyetinden ötürü, *zikirle* “şeref” kastedilmiş ve ondan bedel kılınmıştır. Âdeta Cebrâil bizzat şeref olup bu ya kendisine indirildiği (Peygamber ve kavmi) için bir şereftir veya “Arş’ın Sahibi katında itibarlıdır” [Tekvîr 81/20] âyetinde geçtiği gibi, Allah katında yücelik ve şeref sahibidir. Yahut Allah’ı çokça zikretmesi ve O’na kullukta bulunması sebebiyle *zikrin* kendisiymiş gibi kılınmıştır. Ya da (muzâf takdiriyle) *zâ-zikirⁱⁿ* anlamı kastedilmiş olup “göklerde ve tüm ümmetler içerisinde zikredilen bir melek” demektir. Veya “Allah size bir öğüt indirdi” ifadesi, “gönderdi” fiiline delâlet etmekte olup âdeta “bir elçi gönderdi” denmektedir. Yahut mastarın mefûllerde amel ettirilmesi gibi ذَكَرَا lâfzı da رَسُولًا’da amel ettirilmiştir; “Allah bir elçi zikretmeyi veya bir elçiyi zikredişini indirmiştir.” demektir. (Merfû olarak) *rasûl^{um}* şeklinde de okunmuş olup *hüve rasûl^{um}* (O bir elçidir) takdirine göredir.

1 Yani kastedilen, âhiretteki hesap olmakla birlikte, kötülüklerin... / ed

[١٦١٩] وقوله {أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا} تكرير للوعيد وبيان لكونه مترقبًا، كأنه قال: أعد الله لهم هذا العذاب، فليكن لكم ذلك!

[١٦٢٠] {يَا أُولِي الْأَلْبَابِ} من المؤمنين لطفًا في تقوى الله وحذر عقابه. ويجوز أن يراد إحصاء السيئات، واستقصاؤها عليهم في الدنيا، وإثباتها في صحائف الحفظة، وما أصيبوا به من العذاب في العاجل؛ وأن يكون {عَتَّتْ} وما عطف عليه صفة للقريّة، و{أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ} جوابًا لـ{كَأَيِّنْ}.

١١- ﴿رَسُولًا يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ مُبَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَمَنْ يُؤْمِن بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا قَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقًا﴾

[١٦٢١] {رَسُولًا} هو جبريل صلوات الله عليه؛ أبدل من {ذِكْرًا} [الآية ١٠]، لأنه وصف بتلاوة آيات الله، فكان إنزاله في معنى إنزال الذكر، فصح إبداله منه. أو أريد بالذكر الشرف، من قوله {وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ} [الزخرف: ٤٤]، فأبدل منه، كأنه في نفسه شرف؛ إما لأنه شرف للمنزل عليه، وإما لأنه ذو مجد وشرف عند الله، كقوله تعالى {عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ} [التكوير: ٢٠]. أو جعل لكثرة ذكره لله وعبادته كأنه ذكر. أو أريد: ذا ذكر، أي ملكًا مذكورًا في السَّمَوَاتِ وفي الأمم كلها. أو دل قوله {أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا} [الطلاق: ١٠] على: أرسل، فكأنه قيل: أرسل رسولاً. أو أعمل {ذِكْرًا} في {رَسُولًا} إعمال المصدر في المفاعيل، أي أنزل الله أن ذكر رسولاً أو ذكره رسولاً. وقرئ «رسولٌ»، على: هو رسول.

[1622] Onu indirdikten sonra kendisine “iman edenleri (karanlıklardan aydınlığa) çıkarmak için” yani şu an içinde buldukları iman ve salih amelleri gerçekleşsin diye “indirdi onu.” Çünkü Kur’ân indirildiği esnada mümin değillerdi; ancak indirilip tebliğ edildikten sonra iman ettiler.
5 Yahut Allah Teâlâ bunların arasından iman edeceklerini bildiği kimseleri (karanlıklardan aydınlığa) çıkararsın diye.

[1623] يُدْخِلُهُ fiili Yâ ile de Nûn ile de okunmuştur (onu sokar - onu sokarız).

[1624] “Allah ona *ne güzel* bir nasip hazırlamıştır...” Burada müminin nasiplendiği sevaptan dolayı bir taaccüp ve tazim anlamı yatmaktadır.
10

12. Allah’tır yedi göğü... ve Arz’dan da bir o kadarını yaratan. (İlahî) emir bunlar arasında iner durur ki Allah’ın her şeye kadir olduğunu, Allah’ın her şeyi ilmiyle kuşatmış olduğunu bilersiniz.

[1625] سُبْحَ سَمَوَاتٍ مِثْلَهُنَّ¹ ifadesi mübtedâ - haberdir¹. اَللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ¹ a atıfla mansûb okunduğu gibi, mübtedâ olmak üzere merfû‘ da okunmuştur; haberi ise (câr-mecrûr olmak hasebiyle öne geçen) مِنْ اَلْاَرْضِ dır.
15

[1626] Kur’ân’da yerlerin yedi adet olduğuna bundan başka delâlet eden bir âyet olmadığı söylenmiştir. Yine denilmiştir ki, her bir gök tabakası arasında beş yüz yıllık bir mesafe varmış ve her bir göğün kalınlığı da bu kadarmış. Yerler de (bu hususta) gökler gibi imiş.
20

[1627] “(İlahî) emir bunlar arasında iner durur...” Yani Allah’ın emri ve hükmü bunlar arasında yürüyüp, tasarrufu bunlarda geçerlidir. Katâde’den rivâyet edildiğine göre her bir gök ve yerde O’nun mahlûkatından bir mahlûk, işlerinden bir iş ve hükümlerinden bir hüküm yer almaktadır.
25 Yine söylendiğine göre bu, Allah’ın buralarda yürütmekte olduğu; sevk ve idare ettiği acayip işleri demektir. İfade, يَنْزِلُ الْاَمْرُ (Allah, emrini indirir durur) şeklinde de okunmuştur. Rivâyete göre Nâfi‘ b. Ezrak (v. 65/685), İbn Abbas’a; “Yerlerin altında da mahlûkat var mı?” diye sormuş, o da: “Evet” demiş. Nâfi‘: “Nedir peki, o mahlûkat?” deyince, İbn Abbas: “Ya melekler ya da cinlerdir” demiş.
30

[1628] لَتَعْلَمُوْا Tâ ile de Yâ ile de okunmuştur (bilersiniz diye - bilsinler diye).

[1629] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Her kim Talâk sûresini okursa Peygamber’in (s.a.) sünneti üzere ölür.”

1 Yani “yedi göğü... ve Arz’dan da bir o kadarını yaratan Allah” şeklinde değil, “Allah’tır yedi göğü... ve Arz’dan da bir o kadarını yaratan” mealindedir. / ed.

[١٦٢٢] أنزله {لِيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا} بعد إنزاله، أي ليحصل لهم ما هم عليه الساعة من الإيمان والعمل الصالح: لأنهم كانوا وقت إنزاله غير مؤمنين، وإنما آمنوا بعد الإنزال والتبليغ. أو ليخرج الذين عرف منهم أنهم يؤمنون.

[١٦٢٣] قرئ «مدخله»، بالياء والنون.

٥ [١٦٢٤] {قَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقًا} فيه معنى التعجب والتعظيم، لما رزق المؤمن من الثواب.

١٢- ﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا﴾

[١٦٢٥] {اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ} مبتدأ وخبر. وقرئ «مثلهن» بالنصب، عطفاً على {سَبْعَ سَمَوَاتٍ}؛ وبالرفع على الابتداء، وخبره {مِنَ الْأَرْضِ}.

[١٦٢٦] قيل: ما في القرآن آية تدل على أن الأرضين سبع إلا هذه. وقيل: بين كل سماءين مسيرة خمسمائة عام، وغلط كل سماء كذلك، والأرضون مثل السموات.

[١٦٢٧] {يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ} أي يجري أمر الله وحكمه بينهن، وملكه ينفذ فيهن. وعن قتادة: في كل سماء وفي كل أرض خلق من خلقه وأمر من أمره وقضاء من قضاؤه. وقيل: هو ما يدبر فيهن من عجائب تدبيره. وقرئ «ينزل الأمر». وعن ابن عباس: أن نافع بن الأزرق سأله هل تحت الأرضين خلق؟ قال: نعم. قال: فما الخلق؟ قال: إما ملائكة أو جن.

[١٦٢٨] {لِتَعْلَمُوا}، قرئ بالتاء والياء.

[١٦٢٩] عن رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم: من قرأ سورة الطلاق مات على

٢٠ سنة رسول الله ﷺ.

TAHRÎM SÛRESİ

Medine’de nâzil olmuştur, 12 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah’ın adıyla...

1. Ey Peygamber! Allah’ın sana helâl kıldığı şeyi, eşlerinin rızası için, neden kendine haram kılıyorsun ki?! Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir (Gafûr, Rahîm).

[1630] Rivâyete göre Peygamber (s.a.) Hazret-i Aîşe ile birlikte olması gereken günde, [Mısır *mukavkısı* tarafından hediye edilen cariyesi] Mâriye ile birlikte olmuş; Hafsa da bunu öğrenmişti. Peygamber, Hafsa’ya: “Bu sırrı benim için gizli tut; artık Mâriye’yi kendime haram kıldım! Ayrıca benden sonra ümmetimin işini Ebû Bekr ve Ömer’in üstleneceğini sana müjdeliyorum.” demişti. Hafsa da bunu Aîşe’ye haber vermişti. -Bu ikisi birbirlerine inanır güvenirlerdi.-

[1631] Şu da söylenmiştir: Hazret-i Peygamber Mâriye ile, Hafsa ile birlikte olması gereken gün buluşmuştu. [Maraza çıkaran] Hafsa’yı bu konuda razı ederek, ondan bunu gizlemesini istemiş; o bunu gizlemeyince de onu boşayıp, hanımlarından ayrılıp yirmi dokuz gece Mâriye’nin evinde kalmıştı. Rivâyete göre Hazret-i Ömer (kızı) Hafsa’ya: “Hattâb ailesinde bir hayır olaydı, Peygamber seni boşamazdı!” demiş; bunun üzerine Cebrâil *Aleyhisselâm* inerek (Peygamber’e): “Hafsa’ya dönüş yap; zira o çok oruç tutan ve geceleri çok ibadet eden bir kişidir; senin cennetteki hanımlarındandır.” demiş.

[1632] Yine rivâyete göre, Hazret-i Peygamber Zeyneb bint Cahş’ın evinde bal şerbeti içmişti; bunun üzerine Aîşe ile Hafsa sözbirliği ederek Peygamber’e “Senden [iğrenç] *meğâfir* kokusu alıyoruz!” demişlerdi. Peygamber (s.a.) ağır kokudan hoşlanmazdı; bu yüzden balı kendisine yasakladı [Buhârî, “Talâk”, 8; “Tefsir”, 66; Müslim, “Talâk”, 20].

[1633] Bu rivâyetlere göre, âyetin anlamı: “Allah’ın sana helâl kıldığı cariye veya balı niçin kendine haram kılıyorsun ki?!” şeklindedir.

[1634] *تبتغي* ifadesi, *يا لم تحرم* nun tefsiri¹ ya (“eşlerinin rızası almaya çalışarak” anlamında) hâl tümleci ya da başlangıç cümlesidir. Bu [haram kılış], ondan sadır olmuş kasıtsız bir hataydı; çünkü hiç kimsenin, Allah’ın helâl kıldığını haram kılma yetkisi yoktur; zira Allah Teâlâ helâl kıldığı şeyi, ancak onu helâl kılmada bildiği bir hikmet veya maslahat için helâl kılar. Dolayısıyla [bir başkası] bunu haram kıldığı vakit, maslahat fesada dönüşmüş olacaktır.

1 Yani “Niçin haram kılıyorsun; neden eşlerinin rızasını almaya çalışıyorsun ki?!” / ed.

سورة التحريم

مدنية؛ وهي ١٢ آية

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ وَاللَّهُ

عَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

[١٦٣٠] روي أن رسول الله ﷺ خلا بمارية في يوم عائشة، وعلمت بذلك حفصة، فقال لها: اكتمي عليّ، وقد حرمت مارية على نفسي، وأبشرك أن أبا بكر وعمر يملكان بعدي أمر أمتي. فأخبرت به عائشة، وكانتا متصادقتين.

[١٦٣١] وقيل: خلا بها في يوم حفصة، فأرضها بذلك واستكتمها فلم تكتم، فطلقها واعتزل نساءه؛ ومكث تسعاً وعشرين ليلة في بيت مارية. وروي أن عمر قال لها: لو كان في آل الخطاب خير لما طلقك! فنزل جبريل عليه السلام وقال: راجعها، فإنها صوّامة قوّامة، وإنها لمن نسائك في الجنة.

[١٦٣٢] وروي أنه شرب عسلاً في بيت زينب بنت جحش، فتواطأت عائشة وحفصة، فقالتا له: إنا نشم منك ريح المغاير، -وكان رسول الله ﷺ يكره التفل- فحرّم العسل. ١٥

[١٦٣٣] فمعناه {لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ} من ملك اليمين أو العسل.

[١٦٣٤] و{تَبْتَغِي} إما تفسير ل{تُحَرِّمُ} أو حال، أو استئناف. وكان هذا زلة منه لأنه ليس لأحد أن يحرم ما أحلّ الله، لأن الله عزّ وجل إنما أحل ما أحلّ لحكمة ومصلحة عرفها في إحلاله، فإذا حرّم كان ذلك قلب المصلحة مفسدة.

[1635] “Allah bağışlayıcıdır;” senin kasıt dışı işlediğin hatayı bağışlamıştır; “merhametlidir;” sana acımış ve bu yüzden seni bununla muahaze etmemiştir.

2. Allah, (gerektiğinde, keffaret ödeyerek) yeminlerinizi bozmanızı size helal kılmıştır. Allah sizin ‘mevlâ’nızdır ve O’dur ‘mutlak ilim ve hikmet sahibi’ (Alîm, Hakîm).

[1636] “Allah yeminlerinizi bozmanızı size helâl kılmıştır.” Bu ifadenin iki anlamı vardır: Birincisi, O size yeminleriniz konusunda (*inşâallah* diyerek) istisnada bulunmayı meşru kılmıştır, demektir. Bu da; “Yemin ederken istisnada bulundu.” anlamındaki *hallelle fulân^{mn} fi yemînihî* (Falanca yeminini çözdü.) ifadesinden alınmadır. Yine, *hillen ebeyte’l-la’n^e* (Yeminini çöz ki, geceyi lânetle geçirmeyesin!) ifadesi de bu cümledendir. Bu, kişi yeminini kayıtlamadığında, “Yeminine istisna koy” anlamına gelir; bu da kişinin, yeminini bozmamak için, yemininin hemen ardından *inşâallah* (Allah dilerse) demesidir. İkincisi: “Allah o yeminlerin keffaret karşılığında bozulmasını size meşru kıldı” şeklindedir. Nitekim Hazret-i Peygamber’in: “Üç çocuğu ölen kişiye cehennem ateşi dokunmaz. [Allah’ın ettiği] o yeminin¹ bozulması hariç.” [*Buhârî*, “Eymân”, 9] sözü de bu kabildendir. Yine Zürrümme’nin (v. 117/735) (devesinin hızlı yürüyüşünü anlatan) şu şiiri de bu kabildendir:

20 Bir nebze (uyukladı) yemin çözercesine; [sonra süzülüp gitti
o eşsiz hilkat güzelliği... Tıpkı bir kuşun kanat süzmesi gibi]

[1637] **Şayet** “Helâli haram kılmanın hükmü nedir?” **dersen şöyle derim:** Bu hususta ihtilâf edilmiştir: Ebû Hanîfe bunu her konuda bir yemin olarak görür ve kişinin haram kıldığı şeyde kastedilen yararlanmayı dikkate alır. Binaenaleyh, kişi bir yiyeceği haram kılmışsa, bunu yemeye; bir cariye-yi haram kılmışsa onunla cinsel ilişkiye ve bir eşi haram kılmışsa -ve başka bir niyeti de yoksa- o eşle ilgili *ilâya* (yani eşine yaklaşmamaya) yemin etmiş demektir. Şayet *zihâra* niyet etmişse zihar; talâka niyet etmişse bir *bâin talâk* sayılır. Yine bunun gibi iki talâka niyet etmişse iki; üç talâka niyet etmişse, niyet ettiği gibi (üç talâk) olur. Eğer kişi “Benim niyetim yalandı” derse, bu onunla Allah Teâlâ arasında sorumluluk konusu olur; ama *ilânın* iptali sebebiyle yargı açısından sorumluluk oluşmaz. Eğer “Her helâl bana haram olsun!” derse, başka bir şeye niyet etmemişse bu (sırf) yiyecek ve içeceklerle ilgili olur. Aksi durumda, neye niyet etmişse o olur. Şâfi’î bunu yemin olarak değil de aksine sırf kadınlar hakkında bir keffaret sebebi olarak görür.

1 Tıybi’ye göre; hadiste Meryem 19/71’deki “İçinizden cehenneme uğramayacak yoktur; bu, Rabbinin uhdesine aldığı kesinleşmiş bir hükümdür.” ifadesine atıf yapılmaktadır; yani cehenneme girmeyecekse de bu yemin gereği oraya [sadece] uğrayacaktır. / ed.

[١٦٣٥] {وَاللَّهُ غَفُورٌ} قد غفر لك ما زلت فيه، {رَحِيمٌ} قد رحمك فلم

يؤاخذك به.

٢- ﴿قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ أَيْمَانِكُمْ وَاللَّهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ﴾

[١٦٣٦] {قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ أَيْمَانِكُمْ} فيه معنيان؛ أحدهما: قد شرع الله

لکم الاستثناء في أيمانكم، من قولك: حلل فلان في يمينه، إذا استثنى فيها. ومنه: حلاً أبيت اللعن، بمعنى: استثنى في يمينك، إذا أطلقها؛ وذلك أن يقول "إن شاء الله" عقبيها، حتى لا يحنث. والثاني: قد شرع الله لكم تحلتها بالكفارة. ومنه قوله عليه الصلاة والسلام: لا يموت لرجل ثلاثة أولاد فتمسه النار إلا تحلة القسم، وقول ذي الرمة:

قَلِيلًا كَتَحْلِيلِ الْأَلَى [ثم قلصت ❁ بِهِ شِيمَةً رَوْعَاءُ تَقْلِيصَ طَائِرًا]

[١٦٣٧] فإن قلت: ما حكم تحريم الحلال؟ قلت: قد اختلف فيه؛ فأبو حنيفة يراه

يميناً في كل شيء، ويعتبر الانتفاع المقصود فيما يحرمه؛ فإذا حرم طعاماً فقد حلف على أكله، أو أمة فعلى وطئها، أو زوجة فعلى الإيلاء منها، إذا لم يكن له نية؛ وإن نوى الظهار فظهار، وإن نوى الطلاق فطلاق بائن؛ وكذلك إن نوى تنتين وإن نوى ثلاثاً فكما نوى. وإن قال: نويت الكذب دين فيما بينه وبين الله تعالى! ولا يدين في القضاء بإبطال الإيلاء. وإن قال "كل حلال عليّ حرام"، فعلى الطعام والشراب إذا لم ينو، وإلا فعلى ما نوى؛ ولا يراه الشافعي يميناً، ولكن سبباً في الكفارة في النساء وحده ودهن،

Eğer kişi talâka niyetlenmişse, bu Şâfi'î'ye göre bir *ric'î talâk* sayılır. Ebû Bekr, Ömer, İbn Abbas, İbn Mes'ûd ve Zeyd (b. Sabit) *Radıya'llâhu 'Anhum*'den rivâyet edildiğine göre haram, yemin sayılır. Hazret-i Ömer'den rivâyet edildiğine göre kişi bununla talâka niyet ederse ric'î bir talâk; Hazret-i Ali'den gelen rivâyete göre üç talâk; Zeyd'den gelen rivâyete göre bir bâin talâk; Hazret-i Osman'dan gelen rivâyete göre ise zihâr sayılır. Mesrûk (v. 63/683) ise bunu hiçbir şey saymamış ve: "Ha kadını haram kılmışım, ha bir çanak tiridi; hiç umursamam!" demiş. Aynı şekilde Şa'bî'nin (v. 104/722) de: "Bu bir şey sayılmaz" dediği rivâyet edilmiştir ki [bu konuda]; "(Aslı-astarı olmadığı hâlde) dillerinizin yalan yere nitelendiregeldiği şeyler için; 'Şu helâldir; bu haramdır' demeyin..." [Nahl 16/116] ve "Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı tertemiz, hoş şeyleri haram kılmayın..." [Mâide 5/87] âyetlerini delil getirmektedir.

[1638] [Hâsılı] Allah'ın haram kılmadığı bir şeyi haram kılmak hiç kimse için yakışık almayacağı gibi, onun haram kılmasıyla da o şey harama dönüşmez. Peygamber'in (s.a.); Allah'ın helâl kıldığı bir şey için: "O bana haram olsun!" dediği kendisinden sabit değildir; o sadece kendisinden sudur eden bir yeminden dolayı Mâriye'den imtinâ etmişti ki o yemin de "Vallahi, bugünden itibaren ona yaklaşmayacağım!" demiş olmasıydı. İşte buna binaen kendisine: "Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi neden kendine haram kılıyorsun ki?!" yani "Neden yemin sebebiyle bundan imtina ediyorsun ki?!" denmiş oluyordu. Bu; [Yapmayacağıma dair] yemin ettiğin şeyi yapmaya koyul, yeminin için de kefarete öde! demektir. Bunun bir örneği de "Biz de ta baştan itibaren ona başka memeleri haram kılmıştık (hiç kimseden emmiyordu)." [Kasas 28/12] âyetidir ki "Onu (Mûsâ'yı) o memelerden menetmiştik." anlamındadır.

[1639] "Allah, (gerektiğinde, keffaret ödeyerek) yeminlerinizi bozmanızı size helal kılmıştır." âyetinin açık anlamı da bunun Hazret-i Peygamber'den sadır olmuş bir yemin olduğu şeklindedir. **Şayet** "Peygamber (s.a.) bunun için kefarete ödemiş mi?" **dersen şöyle derim:** Hasan-ı Basrî'den rivâyet edildiğine göre ödememiş; çünkü onun geçmiş ve gelecek günahları bağışlanmıştır. O sadece müminler için bir talim niteliğindedir. Mukâtil'den rivâyete göre ise Peygamber (s.a.) Mâriye'yi haram kılması hususunda bir köle azat etmiştir.

[1640] "Allah sizin 'mevlâ'nızdır;" efendiniz ve işlerinizi üstlenip yönetendir; işlerinizi düzene koyacak şeyi hakkıyla bilen "mutlak ilim ve hikmet sahibi O'dur;" hikmetin gerektirdiğinden başkasını emretmez / yasaklamaz. Şu şekilde de tefsir edilmiştir: "Sizin 'mevlâ'nızdır" yani size kendinizden daha yakındır; O'nun size ettiği nasihat, sizin birbirinize olan nasihatinizden sizler için çok daha faydalıdır.

وإن نوى الطلاق فهو رجعي عنده. وعن أبي بكر وعمر وابن عباس وابن مسعود وزيد رضي الله عنهم: أن الحرام يمين، وعن عمر: إذا نوى الطلاق فرجعي. وعن علي رضي الله عنه: ثلاث. وعن زيد: واحدة بائنة. وعن عثمان: ظهار. وكان مسروق لا يراه شيئاً، ويقول: ما أبالي أحرمتها أم قصعة من ثريد! وكذلك عن الشعبي قال: ليس بشيء، محتجاً بقوله تعالى {وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَهَذَا حَرَامٌ} [النحل: ١١٦] وقوله تعالى {لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتٍ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ} [المائدة: ٨٧].

[١٦٣٨] وما لم يحرمه الله تعالى فليس لأحد أن يحرمه ولا أن يصير بتحريمه حراماً، ولم يثبت عن رسول الله ﷺ أنه قال لما أحله الله: هو حرام عليّ، وإن امتنع من مارية ليمين تقدمت منه، وهو قوله عليه الصلاة والسلام: والله لا أقربها بعد اليوم. فقيل له: {لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ}، أي لم تمتنع منه بسبب اليمين، يعني أقدم على ما حلفت عليه، وكفّر عن يمينك. ونحوه قوله تعالى {وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ} [الفصص: ١٢] أي منعناه منها.

[١٦٣٩] وظاهر قوله تعالى {قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ أَيْمَانِكُمْ} أنه كانت منه يمين. فإن قلت: هل كفر رسول الله ﷺ لذلك؟ قلت: عن الحسن: أنه لم يكفر؛ لأنه كان مغفوراً له ما تقدم من ذنبه وما تأخر، وإنما هو تعليم للمؤمنين. وعن مقاتل: أن رسول الله ﷺ أعتق رقبة في تحريم مارية.

[١٦٤٠] {وَاللَّهُ مَوْلَاكُمْ} سيدكم ومتولي أموركم {وَهُوَ الْعَلِيمُ} بما يصلحكم فيشرعه لكم {الْحَكِيمُ} فلا يأمركم ولا ينهاكم إلا بما توجه الحكمة. وقيل: مولاكم أولى بكم من أنفسكم، فكانت نصيحته أنفع لكم من نصائحكم لأنفسكم.

3. Hani Peygamber; eşlerinden birine (Hafsa'ya) gizlice bir söz söylemişti. O bunu (Âişe'ye) haber verip, Allah da bunu -bir kısmını bildirip bir kısmını es geçerek- Peygamber'e haber verince... İşte, Peygamber bunu ona (Hafsa'ya) haber verince, “Kim haber verdi bunu sana?!” dedi (Hafsa); Peygamber de: “Mutlak ilim sahibi, haberdar (Alîm, Habîr) hep haber verir böyle bana...” dedi.

[1641] “Eşlerinden birine” yani Hafsa'ya. Hazret-i Peygamber'in ona gizlice söylediği söz Mâriye ile ilgili söz ile Ebû Bekr ve Ömer'in devlet reisi olacağı idi. “O bunu haber vermiş” yani Âişe'ye ifşa etmiş -(فِيلِي fiili) *enbeet* şeklinde de okunmuştur- “Allah da” Cebrâil'in diliyle “bunu” yani bu sözü “kendisine açıklamıştı”; Peygamber'i sırrının ifşa edildiğine muttali kılmıştı. Mânanın: “Allah da bunu ona açıklamıştı” şeklinde olduğu da söylenmiştir ki bu durumda (أظهر) *zuhur* (açıklık) kökünden gelmiş olur.

[1642] Kerem göstererek “onun” yani o sözün “(sadece) bir kısmını bildirip...” -*Ta'rif i'lâm* anlamındadır.- Süfyân: “Farkında değilmiş gibi davranmak yüce gönüllü insanların kârı olagelmıştır.” demiştir. (عَرَفَ بَعْضَهُ ifadesi şeddesiz olarak) *'arafe ba'dahû* (bir kısmını bildi) şeklinde de okunmuştur ki “ona karşılıkta bulundu” demektir; bu da senin kötülük yapan birine: *le-a 'rifenne le-ke zâlike ve kad 'arafu mâ sane'te* (Elbette bunu senin için biliyor (not ediyor)um; zira yaptığın şeyi öğrenmiş bulunmaktayım!) demenden alınmadır. “Allah bunların kalplerindekiyi iyi bilir!” [Nisâ 4/63] âyeti de bu kabilden olup bu temaya Kur'an'ın pek çok yerinde rastlanır. Hazret-i Peygamber'in cezalandırması ise Hafsa'yı boşamasıydı. Denilmiştir ki: bildirilen şey devlet reisliği sözü; es geçilense Mâriye ile ilgili sözdür. Rivâyete göre Hazret-i Peygamber Hafsa'ya: “Bunu benim namıma gizle demedim mi sana?” deyince, Hafsa “Seni hak peygamber gönderen Zat'a ant içerim ki, Allah'ın *babaları-mıza özgü kıldığı değeri*¹ işitince kendimi tutamadım!” demiş.

[1643] **Şayet** “İfade; *fe-lemmâ nebbeet bi-hî ba'dahunne ve 'arrafehâ ba'dahû* (Hafsa bunu kumalarından birine haber verip, [Peygamber de] bunun bir kısmını kendisine haber verince...) şeklinde olmalı değil miydi?”² **dersen şöyle derim:** Maksat sözün kime ifşa olunduğunun (Âişe'nin) ve bildirenin kim olduğunun (Hafsa'nın) açıklanması değildi; maksat haber verme ve haberi sızdırma suçunun Hafsa açısından sübut bulduğu; Peygamber'in (s.a.) de -kerem ve vakarından ötürü- o sözün sadece bir kısmını

1 Yani -iddiaya göre- Âişe'nin babasıyla benim babama 'senden sonra devletin başına onların geçeceği' müjdesini. / ed.

2 Yani tekrar barındıran bir *itâle-i kelâm* ile; فَلَمَّا نَبَأَتْ بِهِ وَأَطَّهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضِ فَلَمَّا نَبَأَهَا بِهِ فَلَمَّا نَبَأَتْ بِهِ وَأَطَّهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضِ فَلَمَّا نَبَأَهَا بِهِ [O bunu (Âişe'ye) haber verip, Allah da bunu -bir kısmını bildirip bir kısmını es geçerek- Peygamber'e haber verince... İşte, Peygamber bunu ona (Hafsa'ya) haber verince, “Kim haber verdi bunu sana?!” dedi (Hafsa);] denileceğine... / ed.

٣- ﴿وَإِذْ أَسْرَ النَّبِيُّ إِلَىٰ بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا فَلَمَّا نَبَأَتْ بِهِ وَأَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ فَلَمَّا نَبَأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هَذَا قَالَ نَبَأَنِي الْعَلِيمُ الْحَبِيرُ﴾

[١٦٤١] {بَعْضُ أَزْوَاجِهِ} حفصة. والحديث الذي أسر إليها حديث مارية وإمامة الشيخين. {نَبَأَتْ بِهِ} أفشته إلى عائشة - وقرئ «أنبأت به»- {وَأَظْهَرَهُ} وأطلع النبي عليه السلام {عَلَيْهِ} على الحديث، أي على إفشائه، على لسان جبريل. وقيل: أظهر الله الحديث على النبي ﷺ من الظهور.

[١٦٤٢] {عَرَفَ بَعْضَهُ} أعلم ببعض الحديث تكريمًا. قال سفيان: ما زال التغافل من فعل الكرام. وقرئ «عرف بعضه»، أي جاز عليه، من قولك للمسيء: لأعرفن لك ذلك! وقد عرفت ما صنعت! ومنه {أَوْلَيْتُكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ} [النساء: ٦٣]، وهو كثير في القرآن. وكان جزاؤه تطليقه إياها. وقيل: المعرف حديث الإمامة، والمعرض عنه حديث مارية. وروى أنه ﷺ قال لها: ألم أقل لك اكنمي علي؟! قالت: والذي بعثك بالحق، ما ملكت نفسي فرحًا بالكرامة التي خص الله بها أبانا.

[١٦٤٣] {فَإِنْ قُلْتَ: هَلَا قِيلَ: فَلَمَّا نَبَأَتْ بِهِ بَعْضُهُنَّ وَعَرَفَهَا بَعْضُهُ؟} قلت: ليس الغرض بيان مَنْ المذاعُ إليه ومن المعرف، وإنما هو ذكر جنابة حفصة في وجود الإنباء به وإفشائه من قبلها، وأن رسول الله ﷺ بكرمه وحلمه لم يوجد منه إلا الإعلام ببعضه،

-devlet reisliği- bildirdiği idi. “İşte, Peygamber bunu *ona (Hafsa’ya)* haber verince, ‘Kim haber verdi bunu sana?!’ dedi (Hafsa).” âyetinde; dikkat edersen, amaç habere konu olan şeyin dile getirilmesi olunca, onun zamiri getirilmiştir.

5 **4. (Ey Aîşe ve Hafsa!) Allah’a tevbe ederseniz (ne âla!) -çünkü ikinizin de kalbi kaymış bulunuyor!- Ama ona karşı birbirinize arka çıkmaya devam ederseniz, (bilin ki) onun ‘mevlâ’sı Allah’tır; Cebrâil’dir, salih müminlerdir. Bunların dışında, melekler de onun destekçisidir.**

[1644] “Allah’a tövbe ederseniz...” [Gâipten muhataba] *iltifat* edilerek Hazret-i Hafsa ve Âişe’ye hitap edilmesi, bu ikisinin daha etkili biçimde azarlanmasına yöneliktir. İbn Abbas’ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Bu iki kadının kim olduğunu, kendisiyle birlikte hacca gittiğimiz zamana değin Ömer’e sormak için yanıp tutuşuyordum. Nihayet yolun yarısında döndü;¹ ben de onunla birlikte (elimde) matara ile döndüm; eline su döktüm, abdest aldı... “O iki kadın kimdi?” dedim. Sorduğum şeyi yadırgamışçasına: “Bu ne merak ey İbn Abbas!?” dedi ve “Onlar Hafsa ile Âişe’dir” diye cevapladı [*Buhârî*, “Mezâlim”, 25; *Müslim*, “Talâk”, 34].

[1645] “Çünkü ikinizin de kalbi kaymış bulunuyor!” Tövbe etmenizi gerektiren bir durum ortaya çıkmış bulunuyor ki o da *sevdiğini sevmeye, hoşlanmadığından da hoşlanmama* hususunda Peygamber’e (s.a.) bağlılıktan kalplerinizin sapmış olmasıdır. İbn Mes’ûd *fe-kad zâğat kulûbukumâ* (çünkü ikinizin de kalbi sapmış bulunuyor!) şeklinde okumuştur.

[1646] “Ama” kendisini üzecek tarzda sırrını ifşa ederek ve aşırı kıskançlık göstererek “ona karşı birbirinize arka çıkmaya” yardımlaşmaya “devam ederseniz” (bilesiniz ki) ona yardımcı olacak kimseler yok değildir. (i) Hem Mevlâ’sı -yani veli ve yardımcısı- Allah olan biri nasıl yardımsız kalabilir ki!? هو zamirinin eklenmesi, Allah’ın yardımının O’nun kesin kararlarından kat’î bir karar olduğunun ve O’nun bunu bizzat üstlendiğinin ilâmıdır. (ii) Ve ilahî dergâhın mensuplarının (melekût âleminin) reisi olan “Cebrâil de...” Meleklerin arasından tek başına Cebrâil’in (seçilip) Allah’ın anılmasıyla birlikte anılması, ona tazimde bulunulması ve Allah katındaki itibarının ortaya konması cihetiyledir. (iii) صالح المؤمنین Müminlerden salih olanlar da... Yani iman edip salih amel işleyen herkes [ona sahip çıkar]. Sa’îd b. Cübeyr’den (v. 94/713): “Müminlerin nifaktan beri olanları” şeklinde bir tefsir nakledilmiştir. Bunların; peygamberler olduğu da sahâbe-i kirâm olduğu da onlardan sadece halifeler olduğu da söylenmiştir.

1 Muhtemelen, kazâ-yı hâcet için. / ed.

وهو حديث الإمامة. ألا ترى أنه لما كان المقصود في قوله {فَلَمَّا نَبَّأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هَذَا} ذكر المنبأ، كيف أتى بضميره.

٤- ﴿إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ﴾

٥ [١٦٤٤] {إِنْ تَتُوبَا} خطاب لحفصة وعائشة على طريقة الالتفات، ليكون أبلغ في معاتبتهما. وعن ابن عباس: لم أزل حريصًا على أن أسأل عمر عنهما حتى حج وحججت معه، فلما كان ببعض الطريق عدل وعدلت معه بالإداوة، فسكبت الماء على يده فتوضأ، فقلت: من هما؟ فقال: عجبا يا ابن عباس كأنه كره ما سألته عنه؛ ثم قال: هما حفصة وعائشة.

١٠ [١٦٤٥] {فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا} فقد وجد منكما ما يوجب التوبة، وهو ميل قلوبكما عن الواجب في مخالفة رسول الله ﷺ من حب ما يحبه وكرهه ما يكرهه. وقرأ ابن مسعود «فقد زاغت».

[١٦٤٦] {وَإِنْ تَظَاهَرَا} وإن تعاونا {عَلَيْهِ} بما يسوءه من الإفراط في الغيرة وإفشاء سره، فلن يعدم هو من يظاهره، وكيف يعدم المظاهر من الله {مَوْلَاهُ} أي وليه وناصره. وزيادة {هُوَ} إيدان بأن نصرته عزيمة من عزائمه، وأنه يتولى ذلك بذاته. ١٥ {وَجِبْرِيلُ} رأس الكروبيين؛ وقرن ذكره بذكره مفردًا له من بين الملائكة تعظيمًا له وإظهارًا لمكانته عنده. {وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ} ومن صلح من المؤمنين، يعني كل من آمن وعمل صالحًا. وعن سعيد بن جبير: من برئ منهم من النفاق. وقيل: الأنبياء. وقيل: الصحابة. وقيل: الخلفاء منهم.

[1647] **Şayet** صالح المؤمنين ifadesi[ndeki صالح] tekil midir, çoğul mudur?" **dersen şöyle derim:** Tekildir; ancak kendisiyle çoğul kastedilmiştir. Tıpkı *lâ yefalu bâzâ es-sâlihu min'e'n-nâs* (Sâlih bir insan bunu yapmaz) demen gibi ki bununla *lâ yefaluhû men saleha minhum* (İnsanlardan sâlih olanlar bunu yapmaz) demendeki gibi cins kastetmiş olursun. Yine *küntü fi's-sâmiri ve'l-hâdir* (Ben gece masal anlatan(lar) ve su çeken(ler) içinde idim) demen de buna benzer. Yalnız, kelimenin aslının (çoğul) Vav'ı ile صالح المؤمنين şeklinde olması ve telaffuz icabı Vav'sız yazılmış olması da caizdir; çünkü [صالح المؤمنين]de tekil ve çoğulun telâffuzu aynıdır. Nitekim Mushaf'ta öyle şeyler vârittir ki onlarda yazının imlâsına değil, telâffuza uyulmuştur.¹

[1648] "Bunların" yani Allah'ın, O'nun (vahiy sırdaşı olan Cebrâil'in ve salih müminlerin yardımının "dışında" sayısal çoklukları ve göklerin onların yekûnuyla dopdolu oluşuyla "melekler de (onun) destekçisidir;" Peygamber'e arka çıkacak bir bölüktür; âdetâ melekler ona düşmanlık edecek olanın tepesine inecek tek bir yumruk gibidir! O hâlde iki kadıncağızın birbirine arka çıkması, şu sayılanların yardımcıları olduğu [Muhammed gibi] biri için ne ifade eder ki?!

[1649] **Şayet** "Bunların dışında" ifadesi melekleri ve onların yardımını ululamaktadır; oysa daha önce Allah'ın, Cebrâil'in ve salih müminlerin yardımı geçmişti ve Allah'ın yardımı en büyük, en muazzam yardımdır?" **dersen şöyle derim:** Meleklerin yardımı Allah'ın yardımı kapsamına dâhildir. Böylece Allah Teâlâ onları ve onların yardımı eşliğindeki yardımını, bir bakıma onların dışındaki ilahî yardım türlerine üstün kılmış olmaktadır ki, bu da meleklerin Allah'ın tüm mahlûkatından üstün olması sebebiyledir.

[1650] Fiil; تَطَاهَرًا okunduğu gibi, *tezzâherâ* ve *tezahherâ* şeklinde de okunmuştur.

5. O sizi boşasa, Rabbi ona dul ve bakire olarak; teslimiyetçi, imanlı, gönülden itaat eden, tövbe-kâr, âbit, oruçlu sizden daha hayırlı eşler verir.

[1651] (يُؤْتِيهِ) ifadesi) şeddetsiz olarak okunduğu gibi çokluk ifade etmek için şeddelli de okunmuştur. "Teslimiyetçi, imanlı" yani ikrar ve ihlâs sahibi. "Oruçlu" anlamındaki سَائِحَات (şeddelli olarak) *seyyihât*ⁱⁿ şeklinde de okunmuştur ki daha mübalağalıdır. Oruçluya *sâih* denmesi, seyyahın, beraberinde hiç azık bulunmaması ve bu yüzden yiyeceği bir şeyler bulabileceği zamana dek, uzun süreli yemeden içmeden uzak kalması sebebiyledir.

1 Örneği: Hüd 11/14'teki ifadenin, aslı لم يستجيبوا لك فإن لم يستجيبوا لك فإلّم فإلّم فإلّم yazılmış olması; İsrâ 17/11'deki الإنسان وَيَدْعُ ; Kamer 54/6'daki الداع يَدْعُ ve 'Alâk 96/18'deki سَدْعُ الزَّبَانِيَةِ ifadelerinin telaffuza göre Vav'sız yazılmış olması. / ed.

[١٦٤٧] فَإِنْ قُلْتَ: صَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَاحِدٌ أَمْ جَمْعٌ؟ قلت: هو واحد أريد به الجمع، كقولك: لا يفعل هذا الصالحُ من الناس، تريد الجنس، كقولك: لا يفعله من صلح منهم. ومثله قولك: كنت في السامر والحاضر. ويجوز أن يكون أصله: صالحو المؤمنين بالواو، فكتب بغير واو على اللفظ؛ لأنَّ لفظ الواحد والجمع واحد فيه، كما جاءت أشياء في المصحف متبوع فيها حكم اللفظ دون وضع الخط.

[١٦٤٨] {وَالْمَلَائِكَةُ} على تكاثر عددهم، وامتلاء السَّمَوَاتِ من جموعهم {بَعْدَ ذَلِكَ} بعد نصرته الله وناموسه وصالحي المؤمنين {ظَهِيرٌ} فوج مظاهر له، كأنهم يد واحدة على من يعاديه! فما يبلغ تظاهر امرأتين علي من هؤلاء ظهراؤه؟

[١٦٤٩] فَإِنْ قُلْتَ: قوله {بَعْدَ ذَلِكَ} تعظيم للملائكة ومظاهرتهم؛ وقد تقدّمت نصرته الله وجبريل وصالح المؤمنين، ونصرة الله تعالى أعظم وأعظم. قلت: مظاهرة الملائكة من جملة نصرته الله، فكأنه فضل نصرته تعالى بهم وبمظاهرتهم على غيرها من وجوه نصرته تعالى، لفضلهم على جميع خلقه.

[١٦٥٠] وقرئ «تظاهرا»، و«تظاهرا»، و«تظهرا».

١٥ - ﴿عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَأَبْكَارًا﴾

[١٦٥١] قرئ «يبدله» بالتخفيف، والتشديد للكثرة. {مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ} مقرّات مخلصات. {سَائِحَاتٍ} صائمات. وقرئ «سَيِّحَاتٍ»، وهي أبلغ. وقيل للصائم سائح، لأنَّ السائح لا زاد معه، فلا يزال ممسكًا إلى أن يجد ما يطعمه،

Böylece, oruçlu da iftar edeceği vaktin gelişine kadar yemeden içmeden uzak kalma hususunda *seyyaha* benzetilmiştir. سَائِحَات'ın, “hicret eden kadınlar” anlamına geldiği de söylenmiştir. Zeyd b. Eslem'den (v. 136/754) rivâyet edildiğine göre hicrete kadar bu ümmette seyahat yok imiş.¹

- 5 [1652] **Şayet** “Yeryüzünde müminlerin annelerinden (yani Peygamber hanımlarından) daha hayırlı bir kadın yokken, onların yerine getirilecek kadınlar nasıl onlardan daha hayırlı olacaktı?” **dersen şöyle derim:** Peygamber onları -kendisine karşı geldikleri ve kendisini incittikleri için- boşadığında, bu [hayırlılık] sıfatlarını sürdürememiş olacaktı. Böylece “Peygamber’e
10 itaat ve onun arzu ve rızası doğrultusunda hareket etme” vasfı taşıyan başka kadınlar onlardan daha hayırlı olmuş olacaktı. Nitekim bu; فَائِيَاتٍ (gönülden itaat eden kadınlar) sözünde çitlatılmıştır; çünkü *kunût* Allah’a itaat etmek demektir; Allah’a itaat ise O’nun elçisine itaatle gerçekleşir.

- [1653] **Şayet** “Neden (Peygamber’in muhtemel hanımlarının) sıfatlarının bütünü atıf edatı olmaksızın getirilmişken, بُكَارَاتٍ (dul kadınlar) ve اِبْكَارَاتٍ (bakireler) arasında atıf edatı getirilmiş?” **dersen şöyle derim:** Çünkü bunlar birbirine zıt iki sıfattır; o kadınlar diğer sıfatlarda buldukları gibi bu iki sıfatla buluşamazlar (hem dul hem bekâr olamazlar). Bu yüzden mutlaka (arada) bir Vav bulunması gerekir.

- 20 **6. Ey iman edenler! Kendinizi ve çoluk-çocuğunuzu; yakıtı insanlar ve taşlar olan öyle bir ateşten koruyun ki orada; kendilerine emrettiği hususlarda asla Allah’a karşı gelmeyen, ne emrediliyorsa onu yapan haşin ve sert melekler görevlidir!**

- 25 **7. “Ey nankörce inkâr edenler! Bugün mazeret üretmeyin; çünkü sadece kendi işlediklerinizin karşılığını görmektesiniz...” (denilir.)**

- [1654] Günahları terk edip itaat etmek suretiyle “kendinizi ve” kendinizi frenlediğiniz şekilde onları da frenlemek suretiyle “çoluk-çocuğunuzu koruyun!” Nitekim hadiste şöyle yer almaktadır: “*Ah benim ailem! Namazınıza, orucunuza, zekâtınıza, yoksuluğunuza, yetiminize ve komşularınıza sahip çıkın!*” diyen kişiye Allah rahmet eylesin! Umulur ki, Allah onları cennette kendisiyle bir araya getirir.”

[1655] Denilmiştir ki; kıyamet günü insanlardan azabı en çetin olacak olan, ailesinden cahil kalmış olan kişidir.

1 Yani seyahat; önce Habeşistan’a, sonra da Medine’ye hicret edilmezden evvel dini bir vecibe değilmiş. / ed.

فشبه به الصائم في إمساكه إلى أن يجيء وقت إفطاره. وقيل: {سَائِحَاتٍ} مهاجرات. وعن زيد بن أسلم: لم تكن في هذه الأمة سياحة إلى الهجرة.

[١٦٥٢] فَإِنْ قُلْتَ: كيف تكون المبدلات خيراً منهن، ولم تكن على وجه الأرض نساء خير من أمهات المؤمنين؟ قلت: إذا طلقهن رسول الله -لعصيانهن له وإيذائهن إياه- لم يبقين على تلك الصفة، وكان غيرهن من الموصوفات بهذه الأوصاف مع الطاعة لرسول الله ﷺ والنزول على هواه ورضاه خيراً منهن. وقد عرض بذلك في قوله {قَاتِنَاتٍ}، لأنّ القنوت هو القيام بطاعة الله، وطاعة الله في طاعة رسوله.

[١٦٥٣] فَإِنْ قُلْتَ: لم أخليت الصفات كلها عن العاطف، ووسط بين الثيبات والأبكار؟ قلت: لأنهما صفتان متنافيتان لا يجتمعن فيهما اجتماعهن في سائر الصفات، فلم يكن بدّ من الواو.

٦- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ﴾
 ٧- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ إِنَّكُمْ تَجْرُونَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾

[١٦٥٤] {قُوا أَنْفُسَكُمْ} بترك المعاصي وفعل الطاعات، {وأهليكم} بأن تأخذوهم بما تأخذون به أنفسكم. وفي الحديث: رحم الله رجلاً قال: يا أهلاه! صلاتكم صيامكم زكاتكم مسكينكم يتيمكم جيرانكم، لعلّ الله يجمعهم معه في الجنة.

[١٦٥٥] وقيل: إنّ أشد الناس عذاباً يوم القيامة من جهل أهله.

[1656] فُوا (koruyun) emir fiilinin (fâ'ili olan) Vav'a atfen *ve ehlûkum* şeklinde de okunmuş olup araya (أنفسكم) fâsilasının girmiş olması sebebiyle atıf güzel düşmüştür. **Şayet** “Bu durumda, ibarenin *kû enfusekûm ve'lyeki ehlûkûm enfusehum* (Siz kendinizi koruyun; çoluk-çocuğunuz da kendilerini korusunlar.) şeklinde takdir edilmesi gerekmiyor mu?” **dersen şöyle derim:** Hayır; fakat atfedilen kısım takdir açısından Vav'la birliktelik arz edip, أنفسكم (kendinizi) kısmı ondan sonra vuku bulmaktadır. Buna göre âdeta *kû entum ve ehlûkûm enfusekûm* (Siz de çoluk çocuğunuz da kendinizi koruyun!) buyrulmuş olmaktadır; çünkü gaip ve muhatap sîgalarını birleştirdiğin için, muhatabı gaibe baskın kılarırsın; böylece her ikisinin zamirini birden muhatap lâfzında birleştirmiş olursun.

[1657] “Yakıtı insanlar ve taşlar olan öyle bir ateşten koruyun ki...” Yani öyle bir ateş türünden ki kendinden gayri ateşler odunla tutuştuğu gibi (bu da) sadece insanlarla ve taşlarla tutuşmaktadır! İbn Abbas'tan rivâyete göre (bu taş) kibrit taşı imiş; üzerinde ateş yakıldığında sıcaklık itibariyle nesnelere en şiddetlisi buymuş. [وَقُودُهَا] (ateş yakıtı) ifadesi] zamme ile *vukûdübhâ* (ateşin tutuşması) şeklinde de okunmuş olup *zû-vukûdihâ* (ateşi tutuşturan) anlamındadır.

[1658] عليها (onun üzerinde) yani ateşle ilgili vazifeleri, bilhassa içindekilere azap etme işini üstlenen, *cisimlerinde* haşinlik ve şiddet bulunan -yani kabasaba ve güçlü-kuvvetli- yahut *fillerinde* kabalık ve katılık bulunan “haşin ve sert melekler” on dokuz zebani -ve yardımcıları- “vardır;” yani Allah'ın emirlerini yerine getirme, O'nun gazabı ve düşmanlarını cezalandırması hususunda hiç acımaları tutmayan melekler...

[1659] مَا أَمَرَهُمْ ifadesi, *bedel* olmak üzere nasb konumunda olup “Yoksa emrime karşı mı geldin!?” [TâHâ 20/93] âyetindeki gibi, “Allah'ın emrettiğine karşı gelmezler” anlamındadır. Yahut “Kendilerine emrettiği şeylerde O'na karşı gelmezler” demektir.

[1660] **Şayet** “Bu iki cümle aynı mânaya gelmiyor mu?” **dersen şöyle derim:** Hayır; zira birincisi; “O melekler O'nun emirlerini kabullenip benimserler; o emirlerden yüksünmezler ve onları yadırgamazlar” anlamında iken ikincisi; “Onlar üşenmeksizin ve zafiyet sergilemeksizin emredildikleri şeyi yerine getirirler” anlamındadır.

[1661] **Şayet** “Allah, vahyi yalanlayan müşriklere: ‘Fakat yapamazsanız -ki yapamayacaksınız- o hâlde, yakıtı insanlarla taşlar olan öyle bir ateşten sakının ki, inkârcı nankörler için hazırlanmıştır!’ [Bakara 2/24] âyetinde bu-
radakinin aynıysıyla hitap etmiş ve ‘ki, inkârcı nankörler için hazırlanmıştır’ buyurarak, bu ateşi inkârcılara hazırlamış olduğunu belirtmiştir.

[١٦٥٦] وقرئ «وأهلوكم»، عطفاً على واو {قُوا} وحسن العطف للفاصل. فإن قلت: أليس التقدير: قوا أنفسكم وليق أهلوكم أنفسهم؟ قلت: لا، ولكن المعطوف مقارن في التقدير للواو، وأنفسكم واقع بعده، فكأنه قيل: قوا أنتم وأهلوكم أنفسكم، لما جمعت مع المخاطب الغائب غلبته عليه، فجعلت ضميرهما معاً على لفظ المخاطب. ٥

[١٦٥٧] {نَارًا وَقُودًا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ} نوعاً من النار لا يتقد إلا بالناس والحجارة، كما يتقد غيرها من النيران بالحطب. وعن ابن عباس رضي الله عنه: هي حجارة الكبريت، وهي أشد الأشياء حرًا إذا أوقد عليها. وقرئ «وقودها» بالضم، أي ذو وقودها.

١٠ [١٦٥٨] {عَلَيْهَا} يلي أمرها وتعذيب أهلها {مَلَأَكَّهُ} يعني الزبانية التسعة عشر وأعوانهم؛ {غَلَاظٌ شِدَادٌ} في أجرامهم غلظة وشدة، أي جفاء وقوة. أو في أفعالهم جفاء وخشونة، لا تأخذهم رافة في تنفيذ أوامر الله والغضب له والانتقام من أعدائه. [١٦٥٩] {مَا أَمَرَهُمْ} في محل النصب على البدل، أي لا يعصون ما أمر الله، أي أمره، كقوله تعالى {أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي} {طه: ٩٣}. أو لا يعصونه فيما أمرهم.

١٥ [١٦٦٠] {فَإِنْ قُلْتَ}: أليست الجملتان في معنى واحد؟ قلت: لا، فإن معنى الأولى أنهم يتقبلون أوامره ويلتزمون بها ولا يابونها ولا ينكرونها، ومعنى الثانية: أنهم يؤدون ما يؤمرون به لا يتشاقلون عنه ولا يتوانون فيه.

[١٦٦١] {فَإِنْ قُلْتَ}: قد خاطب الله المشركين المكذبين بالوحي بهذا بعينه في قوله تعالى {فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ} [البقرة: ٢٤]، وقال: {أَعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ} [البقرة: ٢٤]، فجعلها معدة للكافرين، ٢٠

O hâlde, Allah'ın bu konuda imanlılara hitap etmesinin anlamı¹ nedir?" **dersen**

şöyle derim: Her ne kadar fâsıkların cehennem mertebeleri inkârcıların cehennem mertebelerinin fevkinde ise de onlar inkârcularla birlikte aynı yaşam yurdunu paylaşacaklardır. Dolayısıyla, iman edenlere: "Fâsıklıktan uzak durarak, 5 şu betimlenen ateşin kendileri için hazırlandığı inkârcularla birlikte aynı yaşam ortamını paylaşmaktan kendinizi koruyun!" denmiş olmaktadır. Allah'ın iman edenlere irtidattan ve İslâm'a girmekten pişman olmaktan korunmayı emretmesi; yine bunun dilleriyle (sözde) iman eden münafıklara yönelik bir hitap olması da caizdir. Nitekim hemen bunun peşinden gelen "Ey nankörce inkâr 10 edenler! Bugün mazeret üretmeyin; çünkü sadece kendi işlediklerinizin karşılığını görmektesiniz..." (denilir.)" âyeti de bunu desteklemektedir...

[1662] (*Denilir.*) Yani ateşe girdiklerinde onlara: "Mazeret beyan etmeyin! Zira gösterecek mazeretiniz yok!" yahut "... Zira mazeret üretmenin size yararı olmayacak!" denilecektir.

15 **8. Ey iman edenler! Samimi bir tövbe ile Allah'a tövbe edin. Belki Rabbiniz, kötülüklerinizi örter ve sizi altından ırmakların aktığı cennetlere sokar; Allah'ın, Peygamberini ve beraberindeki müminleri utandırmayacağı gün, nurları, önlerini ve sağlarını hızla aydınlatırken; "Ya Rabbi! Tamamla nurumuzu; bağışla bizi. Sen her şeye kadersin" derler.**

20 [1663] "*Nasûh* bir tövbe ile..." Tövbenin *nush* ile betimlenmesi mecazî isnattır; zira *nush* tövbe[nin değil, tevbe] edenlerin sıfatıdır; yani tövbe ederken kendi yararlarını düşünmeleri, işlediği taksirleri silecek birtakım hayırları tedarik etmek suretiyle tövbeyi gerektiği gibi yapmalarıdır. Bu da, çirkin fiillerden çirkin oldukları için tövbe etmeleri, bunları irtikâp etmekten 25 ötürü pişmanlık duymaları, son derece kederlenmeleri ve çirkin fiillerden herhangi birine *süt tekrar memeye dönmedikçe* dönmeme kararlılığı içinde olmaları ve bunu nefislerine hazmettirmeleridir.

[1664] Rivâyete göre "Allah'ım! Senden bağışlanma diliyor, sana tövbe ediyorum!" diyen bir bedevîyi işiten Hz. Ali: "Be adam! Dilin hızlı hızlı tövbe 30 etmesi yalancılara tövbesidir!" demiş. Bedevî: "Tövbe nedir öyleyse?" deyince de şu cevabı vermiş: "Tevbe, şu altı şey bir arada bulunduğu anda gerçekleşir:

* Geçmiş günahlara pişmanlık duymak.

* Farızaları iâde etmek.

* Gasedilen hakları geri vermek.

35 * Hasımlardan helâllik almak.

1 Yani kâfirler için hazırlanan ateşten imanlıları sakındırmasının anlamı... / ed.

فما معنى مخاطبته به بالمؤمنين؟ قلت: الفساق وإن كانت دركاتهم فوق دركات الكفار، فإنهم مساكنون الكفار في دار واحدة، فليل للذين آمنوا: قوا أنفسكم باجتناج الفسوق مساكنة الكفار الذين أعدت لهم هذه النار الموصوفة. ويجوز أن يأمرهم بالتوقي من الارتداد، والندم على الدخول في الإسلام، وأن يكون خطابًا للذين آمنوا بأسنتهم وهم المنافقون؛ ويعضد ذلك قوله تعالى على أثره {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَدُوا الْيَوْمَ إِنَّمَا تُجْرُونَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ}. ٥

[١٦٦٢] أي يقال لهم ذلك عند دخولهم النار: لا تعتدوا، لأنه لا عذر لكم. أو لأنه لا ينفعكم الاعتذار.

٨- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُم جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نَوْمَهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَنْتُمْ لَنَا نُورٌ وَآغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ ١٥

[١٦٦٣] {تَوْبَةً نَّصُوحًا} وصفت التوبة بالنصح على الإسناد المجازي، والنصح صفة التائبين، وهو أن ينصحوا بالتوبة أنفسهم، فيأتوا بها على طريقها متداركة للفرطات ماحية للسيئات، وذلك أن يتوبوا عن القبائح لقبحها، نادمين عليها، مغتمين أشد الاغتمام لارتكابها، عازمين على أنهم لا يعودون في قبيح من القبائح إلى أن يعود اللبن في الضرع، موطنين أنفسهم على ذلك.

[١٦٦٤] وعن علي رضي الله تعالى عنه: أنه سمع أعرابيًا يقول: اللهم إني استغفرك وأتوب إليك، فقال: يا هذا، إن سرعة اللسان بالتوبة توبة الكذابين! قال: وما التوبة؟ قال: يجمعها ستة أشياء: ٢٥

* على الماضي من الذنوب الندامة،

* وللفرائض الإعادة،

* ورد المظالم،

* واستحلال الخصوم،

* Bir daha tekrarlamama azminde olmak.

* Nefsini günahta semirttiğin gibi Allah'a itaatte eritmen; ona günahların tadını aldırдыңın gibi itaatlerin acılığını da tattırmandır.”

[1665] Huzeyfe'nin de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Günaha tövbe edip, sonra tekrar o günaha dönmesi kişiye kötülük olarak yeter!” Şehr b. Havşeb'in (v. 112/730): “[Tevbe] kılıçla paralansa da, ateşte yakılsa da (o günaha) bir daha dönmemektir!” dediği; İbn Semmâk'in de: “İşlerken Allah'tan pek utanmadığın o günahı [sürekli hatırlayacak şekilde] gözlerinin önüne koyup, beklemekte olduğun ölüme hazırlanmandır.” dediği rivâyet edilmiştir. Yine bunun, “kendisinden ötürü tövbe edilmeyen tövbe” anlamına geldiği de denmiştir. Süddî'nin: “Kendinin ve insanların iyiliğini düşünme (*nasîha*) vasfı bulunmayan tövbe sahih değildir.” dediği rivâyet edilmiştir; çünkü tövbesi sahih olan kimse insanların da kendisi gibi olmasını ister. ¹⁰ *نُصُوحًا* in *nisâhatu's-sevbî* (elbise dikmek) ifadesinden geldiği de söylenmiştir; yani dinî yaşantısına dair yırtıkların dik(ip manevî tahribatını gider)ecek ve ifsatlarını ıslah edecek bir tövbe. Bunun “hâlis bir tövbe” anlamına geldiği de söylenmiştir ki bu da Arapların, mumdan süzüldeğü vakit bal için demiş oldukları *'aselun nâsîh^{un}* (hâlis; süzme bal) ifadesinden alınmadır. Yine, *tevbe-i nasûhla*; insanlara (lisan-ı hâl ile) nasihat eden -yani sahibindeki te-
²⁰ sirinin ortaya çıkması ve gereklerine göre amel etme hususunda ciddiyet ve kararlılığı âmil kılması için o insanları bu tövbenin benzerine davet eden bir tövbenin kastedilmesi de caizdir. Zeyd b. Ali *tevb^{en} nasûh^{an}* şeklinde okumuştur. Yine zamme ile *nusûb^{an}* şeklinde de okunmuştur ki *nasahanın* mastarıdır. *en-Nush^u* ve *en-nusûb^u* sîğaları, *şükr^{an}*-*şükûr^{an}* ve *küfr^{an}*-*küfür^{an}* sîğaları gibidir. [*Nusûb^{an}* kıraatine göre]mâna “*nusûhlu¹* bir tövbe ile” veya “öğüt veren tövbe” anlamındadır. Yahut *mefûlun leh* olmak üzere “nefsinizi ıslah etmek için tövbe edin” şeklindedir.

[1666] “*Umulur ki Rabbiniz*” ifadesi Allah tarafından kullar için bir ümitlendirme olup iki şekilde açıklanabilir: Birincisi, bunun;² ceberut kralların, kesinlik ifade eden kararlarını “ola ki, belki, muhtemelen” şeklinde ihtimalli söyleme âdetleri üzere gelmiş olmasıdır. İkincisi ise bunun, *korkuyla ümit arasında dengelenen bir tercih* gözetmek gerektiğini kullara öğretmek üzere gelmiş olmasıdır. Birinci mânaya -yani bunun kesinlik anlamına geldiğine- delâlet eden şey, İbn Ebû 'Able'nin (v. 151/768),

1 Yani kendinin ve başkalarının iyiliğini düşünerek gerçekleştirilen. / ed.

2 Yani “evrenin mutlak sahibi *azîz-i cebbâr* olan Allah'ın kelâmında geçen '*asâ*, *le'alle* gibi olasılık bildiren ifadelerin. / ed.

* وأن تعزم على أن لا تعود،

* وأن تذيب نفسك في طاعة الله، كما ربيتها في المعصية، وأن تذيبها مرارة

الطاعات كما أذقتها حلاوة المعاصي.

[١٦٦٥] وعن حذيفة: بحسب الرجل من الشر أن يتوب عن الذنب ثم يعود

فيه. وعن شهر بن حوشب: أن لا يعود ولو حز بالسيف وأحرق بالنار. وعن ابن

السماك: أن تنصب الذنب الذي أقللت فيه الحياء من الله أمام عينك وتستعد

لمنتظرك. وقيل: توبة لا يتاب منها. وعن السدي: لا تصح التوبة إلا بنصيحة

النفس والمؤمنين، لأن من صحت توبته أحب أن يكون الناس مثله. وقيل:

نصوحًا من نصيحة الثوب، أي توبة ترفو خروقتك في دينك، وترمّ خلك. وقيل:

خالصة، من قولهم: غسل ناصح، إذا خلص من الشمع. ويجوز أن يراد: توبة

تنصح الناس، أي تدعوهم إلى مثلها لظهور أثرها في صاحبها، واستعماله الجد

والعزيمة في العمل على مقتضياتها. وقرأ زيد بن علي «توبًا نصوحًا»؛ وقرئ

«نُصوحًا»، بالضم، وهو مصدر نصح. والنصح والنصح -كالشكر والشكور،

والكفر والكفور- أي ذات نصوح، أو تنصح نصوحًا، أو توبوا لنصح أنفسكم،

١٥ على أنه مفعول له.

[١٦٦٦] {عَسَىٰ رَبُّكُمْ} إطماع من الله لعباده، وفيه وجهان؛ أحدهما أن يكون

على ما جرت به عادة الجبابة من الإجابة بعسى ولعل، ووقوع ذلك منهم موقع

القطع والبت. والثاني: أن يجيء به تعليمًا للعباد وجوب الترجيح بين الخوف

والرجاء. والذي يدل على المعنى الأول وأنه في معنى البت قراءة ابن أبي عبلة:

عسى أن يكفر (belki örter) ifadesinin mahalline atfen [mansüb değil] meczûm olarak *ve yudhilkum* okumasıdır ki, buna göre âdetâ “Öyle bir tövbe edin ki bu, sizin namınıza kötülüklerinizin silinmesini *gerektersin* ve sizi (cennete) *soksun*.” buyrulmuş olmaktadır.

5 [1667] (“Allah’ın utandırmayacağı bir günde...” anlamındaki يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ ifadesi, يُذْخِلُكُمْ (sizi sokar) ifadesiyle mansübdur (zaman zarfı). “Utandırmayacağı bir günde” ifadesi, Allah’ın rüsva edeceği fâsık ve kâfirlere bir tarzı; -bunlarınkine benzer bir durumdan kendilerini koruduğu için- müminlerden de bir *hamdüsenâ* beklentisi niteliğindedir.

10 [1668] “Nurları” *sırat* boyunca “(önlerini ve sağlarını) hızla aydınlatır.”

[1669] “(Ya Rabbi!) Tamamla nurumuzu!” İbn Abbas demiştir ki müminler bu sözü münafıkların ışığı söndüğünde korkuyla söyleyeceklerdir. Hasan-ı Basrî’den rivâyet edildiğine göre Allah, bu nuru onlar için tamamlayacaktır; fakat onlar Allah’a bir tür yaklaşma niyazında bulunacaklardır.

15 Tıpkı -günahı bağışlanmış olduğu hâlde- (Hazret-i Peygamber’e): “Günahınının bağışlanması için dua et!” [Gâfir 40/55] buyurduğu gibi. Yine söylendiğine göre, bu sözü müminlerin en düşük konumda olanları söyleyecektir; çünkü onlara ayaklarının bastığı yerleri görebilecekleri kadar ışık verilmiş olacaktır; -zira nur amellerin miktarına göredir- böylece, ekstra bir ikram olmak üzere bu nurun tamama erdirilmesini isteyeceklerdir. Söylendiğine göre cennete ilk varacak olanlar *sırat* üzerinden şimşek misali geçerken, bazıları rüzgâr gibi bazıları da emekleyerek ve ağır ağır yürüyerek gireceklerdir ki; “Ya Rabbi! Tamamla nurumuzu!” diyecek olanlar bunlardır.

[1670] **Şayet** “(Peki, ateşe atılacak biri mi daha hayırlıdır) yoksa kıyamet günü tam bir güven içinde gelen biri mi?” [Fussilet 41/40]; ‘(Bakınız; sadece Allah’ı velî bilenler için o dehşetli günden yana) hiçbir korku söz konusu değildir; üzülecek de değillerdir.’ [Yûnus 10/62]; ‘O en büyük korku onları üzmez...’ [Enbiyâ 21/103] vb. âyetlerde geçtiği üzere, müminler zaten güvende olacaklarken, nasıl korku duyacaklar? Ayrıca âhîret (ameller vasıtasıyla) bir yaklaşma yurdu değilken nasıl (Allah’a) yaklaşımları söz konusu olabilecek?” **dersen şöyle derim:** Korku... Bu, güvende olacaklarına itikat etseler de beşerî alışkanlık üzere olabilir. Yaklaşma ise müminlerin durumu, [Allah’a] yaklaşılmaya çalışanların hâli gibi olunca -çünkü hâlâ, kendileri için gerçekleşmiş olan rahmeti talep etmektedirler- Allah onu “yaklaşma” diye isimlendirmiş olabilir.

9. Ey Peygamber! İnkârcı nankörlerle ve münafıklarla cihad et ve onlara taviz verme; çünkü sığınakları cehennemdir... Ne kötü dönüş yeri!

«ويدخلكم»، بالجزم، عطفاً على محل {عَسَى أَنْ يُكْفِرَ}، كأنه قيل: توبوا يوجب لكم تكفير سيئاتكم ويدخلكم.

[١٦٦٧] {يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ} نصب بـ {يُدْخِلْكُمْ}. ولا يخزي: تعريض بمن أخزاهم الله من أهل الكفر والفسوق، واستحمام إلى المؤمنين على أنه عصمهم من مثل حالهم.

[١٦٦٨] {يَسْعَى نُورُهُمْ} على الصراط.

[١٦٦٩] {أَتَمِّمْنَا نُورَنَا} قال ابن عباس: يقولون ذلك إذا طفيء نور المنافقين إشفاقاً. وعن الحسن: الله متممه لهم، ولكنهم يدعون تقرباً إلى الله، كقوله تعالى {وَاسْتَعِزُّ لِدُنْبِكَ} [إغافر: ٥٥]، وهو مغفور له. وقيل: يقوله أدناهم منزلة، لأنهم يعطون من النور قدر ما يبصرون به مواطئ أقدامهم، لأنَّ النور على قدر الأعمال فيسألون إتمامه تفضلاً. وقيل: السابقون إلى الجنة يَمرون مثل البرق على الصراط، وبعضهم كالريح، وبعضهم حبوا وزحفاً؛ فأولئك الذين يقولون {رَبَّنَا أَتَمِّمْنَا نُورَنَا}.

[١٦٧٠] فإن قلت: كيف يشفقون والمؤمنون آمنون، {أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ} [فصلت: ٤٠]، {لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ} [يونس: ٦٢]، {لَا يَحْزَنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ} [الأنبياء: ١٠٣]. أو كيف يتقربون وليست الدار دار تقرب؟ قلت: أما الإشفاق فيجوز أن يكون على عادة البشرية وإن كانوا معتقدين الأمن. وأما التقرب فلما كانت حالهم كحال المتقربين - حيث يطلبون ما هو حاصل لهم من الرحمة - سماه تقرباً.

٩- ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ

وَبَشِّرِ الْمَصِيرِينَ﴾

[1671] “İnkârcı nankörlerle” kılıçla; “münafıklarla” da kanıtla “cihat et!” Savaşarak ve kanıt sunarak her iki fırkayla da *cihad* ederken sert ve tavizsiz ol! Katâde’den rivâyet edildiğine göre, münafıklarla cihad onlara cezaları uygulamak içindir. Mücâhid’den (v. 103/721) rivâyete göre, ise
5 “Tehditle cihat et!” demektir. Bunun, “Onların kirli çamaşırlarını ortaya dökerek cihat et!” anlamına geldiği de söylenmiştir.

10. (Peygamber olan eşlerine) nankörlük edenler için Allah; Nuh’un karısı ile Lût’un karısını örnek vermekte... Bu ikisi, Bizim iki salih kulumuzun nikâhı altında iken onlara hainlik etmişlerdi de Allah’tan gelen (felâket) e karşı, (peygamber kocaları) kendilerine hiçbir fayda sağlayamamıştı; (o ikisine) “Siz de girin ateşe girenlerle beraber!” buyrulmuştu!

11. Allah; iman edenler için de Firavun’un karısını örnek göstermekte... Hani; “Ya Rabbi! Bana katında cennette bir ev yap; beni Firavun’dan ve icraatından kurtar. Kurtar beni bu zalim kavimden!” demişti.

12. Bir de İmran kızı Meryem’i... O, ‘ferc’ini korumuş, Biz de ruhumuzdan oraya üfle miştik... Rabbinin sözlerini ve kitaplarını tasdik etmişti; gönülden itaat edenlerdendi.

[1672] Allah Teâlâ, (i) inkârına ve müminlere sergilediği düşmanlığa karşılık kendisine beka hakkı tanınmaksızın ve müsamaha gösterilmeksizin
20 cezalandırılacağı ve müminlere düşmanlığı varken aralarındaki nesep yakınlığı ve hısımlık ilişkisinin kendisine fayda vermeyeceği inkârcının durumuna Hazret-i Nuh ve Lût’un karılarının durumunu *misal* getirmiştir; onlar ki peygamber (eşlerin)e münafıklık ve hainlik edince peygamberler -aralarında evlilik bağı olsa bile- Allah’ın azabını onlardan hiçbir şekilde bertaraf edememişler; ölümleri anında veya kıyamet günü her ikisine de: “Siz de girin ateşe girenlerle birlikte!” yani peygamberlerle arasında hiçbir bağ bulunmayan diğerleri ile birlikte; yahut kardeşleriniz olan Nuh ve Lût kavimlerinden ateşe girenlerle birlikte “buyrulmuştu.” Zira inkârcının irtibatlı olduğu *mü-*
25 *min* kişi, Allah’ın bir peygamberi bile olsa, [kâfir] akrabasının müminlere olan düşmanlığı ve Allah ve *resul*’ünü inkâr etmesi onunla ilgi ve irtibatı kopartır ve onu yabancılardan daha yabancı hâle getirir! (ii) Yine, inkârcılarla irtibatlı olmanın kendisine zarar vermeyeceği, sevaplarını ve Allah nezdindeki yakınlığını eksiltmeyeceği hususunda müminin durumuna da Allah, -o vahim sözün¹ sahibi ve Allah düşmanlarının en azılısı olan- Firavun’un hanımını, yani
30 onun Allah katında kazandığı mertebeyi ve İmran kızı Meryem’i -yani ona verilmiş olan dünya ve âhîret şerefi ile kavmi inkâr etmesine rağmen cümle âlemin kadınlarına seçkin kılınmasıyla- misal getirmiştir.

1 “Sizin en yüce efendiniz benim!” [Nâzi’ât 79/24] ve “Sizin için kendimden başka ilâh tanımıyorum!” [Kasas 28/38] şeklindeki hezeyanların. / çev.

[١٦٧١] {جَاهِدِ الْكُفَّارَ} بالسيف {وَالْمُنَافِقِينَ} بالاحتجاج؛ واستعمل الغلظة والخشونة على الفريقين فيما تجاهدهما به من القتال والمحااجة. وعن قتادة: مجاهدة المنافقين لإقامة الحدود عليهم. وعن مجاهد: بالوعيد. وقيل: بإفشاء أسرارهم.

١٠- ﴿صَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَأةَ نُوحٍ وَامْرَأةَ لُوطٍ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِنَا عَنْهُمَا مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّاخِلِينَ﴾

١١- ﴿وَصَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأةَ فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾

١٢- ﴿وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا وَصَدَقْتَ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتِبَ عَلَيْهَا إِتْقَانُ الْإِسْلَامِ وَذِكْرُ اللَّهِ عَالِيًّا لِكُلِّ دِينٍ وَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرَ الَّذِي تَعْلَمُونَ﴾

[١٦٧٢] مثل الله عز وجل حال الكفار - في أنهم يعاقبون على كفرهم وعداوتهم للمؤمنين معاقبةً مثلهم من غير إبقاء ولا محاباة، ولا ينفعهم مع عداوتهم لهم ما كان بينهم وبينهم من لحمة نسب أو وصلة صهر؛ لأن عداوتهم لهم وكفرهم بالله ورسوله قطع العلائق وبت الوصل، وجعلهم أبعد من الأجانب وأبعد، وإن كان المؤمن الذي يتصل به الكافر نبيًا من أنبياء الله - بحال امرأة نوح وامرأة لوط لما نافقتا وخانتا الرسولين لم يغن الرسولان عنهما بحق ما بينهما وبينهما من وصلة الزواج إغناء ما من عذاب الله، {وَقِيلَ} لهما عند موتهما أو يوم القيامة {ادْخُلَا النَّارَ مَعَ} سائر {الدَّاخِلِينَ} الذين لا وصلة بينهم وبين الأنبياء، أو مع داخليها من إخوانكما من قوم نوح وقوم لوط. ومثل حال المؤمنين في أنّ وصلة الكافرين لا تضرهم ولا تنقص شيئًا من ثوابهم وزلفاهم عند الله بحال امرأة فرعون ومنزلتها عند الله تعالى، مع كونها زوجة أعدى أعداء الله الناطق بالكلمة العظمى، ومريم ابنة عمران وما أوتيت من كرامة الدنيا والآخرة والاصطفاء على نساء العالمين، مع أنّ قومها كانوا كفارًا.

[1673] Bu iki temsilin böyle üstü örtülü biçimde sunulmasında, (i) sûrenin başında bahsedilen müminlerin iki annesine [Âişe ile Hafsa'ya], onlardan hâsıl olan aşırılığa, yani o yadırgadığı hususta Peygamber'e (s.a.) karşı yardımlaşmaları için bir dokundurma; (ii) bu temsilin "inkâr"ın dillendirilmesini barındırmasından ötürü müminlerin iki annesinin en şiddetli ve sert biçimde uyarılması söz konusudur. Nitekim bu sertliğin bir benzeri; "Her kim inkâr ederse, Allah'ın hiç kimseye ihtiyacı yoktur!" [Âl-i İmrân 3/97] âyetidir. (iii) Temsillerde; bu ikisinin, ihlâs ve bunun kemali hususunda bu iki mümin kadın gibi olmaları ve Peygamber eşi olduklarına güvenmemeleri gerektiği; zira bu üstünlüğün ancak onların iki ihlâs sahibi kadın olmaları şartıyla kendilerine fayda verebileceğine dair bir işaret vardır. Ancak Hafsa'ya ilişkin dokundurma daha bir ön plana çıkmaktadır; zira Hafsa Peygamber'in sırrını ifşa ettiği gibi Lût'un karısı da Lût'u ifşa etmişti. *Allah'ın indirdiği şu Kur'an'ın her konudaki esrar ve rumuzları, âlimin kavrayışına sığmayacak ve gözünden kaçacak bir incelik ve gizlilik derecesindedir.*

[1674] **Şayet** "Kullarımızdan' sözünün ekstra faydası nedir?" **dersen şöyle derim:** Temsilin çatısı, -kim olursa olsun- salihliğin insanda vücut bulması üzerine kurulunca ve salihlik sayesinde kurtuluşa eren ve Allah katındakilere erişen, sadece salihler olunca, 'Kullarımızdan iki salih kul' buyrulmak suretiyle, bu meşhur ve mâruf iki peygamberin, başka insanlarla aralarında salihlikten başka fark olmayan, diğer Allah kulları gibi iki kul oldukları zikredilmiştir ki kullardan herhangi bir kulun Allah katında, başka değil sadece salihlik sayesinde tercih göreceği, bunun dışındaki -insanların insanlar nezdinde tercih bulduğu- şeyler Allah nezdinde tercih sebebi olmadığı açık seçik ve net biçimde ortaya konmuş olsun.

[1675] **Şayet** "O iki kadının *hainliği* neydi?" **dersen şöyle derim:** Bu hainlik; içten içe inkâr ettikleri hâlde bunu gizlemeleri ve o iki peygambere karşı birilerine arka çıkmaları idi. Nitekim Nuh'un karısı, kavmine (Nuh hakkında): "Delinin teki!" derken, Lût'un karısı da Lût'un misafirlerinin yerini göstermişti. Bu "hainlik"le arsızca işlenen günahın (*fuhubuş*) kastedilmesi caiz değildir; çünkü bu fitraten bir çirkinlik olup herkese göre bir nakısdır; fakat inkâr böyle değildir; zira inkârcılar bu inkârı çirkin addetmezler; aksine, bunu (kendi bâtil inançlarına göre) güzel bulup *hak* diye isimlendirirler. İbn Abbas'tan rivâyete göre hiçbir peygamberin karısı asla zina etmemiştir.

[١٦٧٣] وفي طي هذين التمثيلين تعريض بأمي المؤمنين المذكورتين في أول السورة وما فرط منهما من التظاهر على رسول الله ﷺ بما كرهه وتحذير لهما على أغلظ وجه وأشد، لما في التمثيل من ذكر الكفر. ونحوه في التغليظ قوله تعالى {وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ} [آل عمران: ٩٧]، وإشارة إلى أن من حقهما أن تكونا في الإخلاص والكمال فيه كمثل هاتين المؤمنتين، وأن لا تتكلا على أنهما زوجا رسول الله، فإن ذلك الفضل لا ينفعهما إلا مع كونهما مخلصتين. والتعريض بحفصة أرجح، لأن امرأة لوط أفشت عليه كما أفشت حفصة على رسول الله. وأسرار التنزيل ورموزه في كل باب بالغة من اللطف والخفاء حدًا يدق عن تفتن العالم ويزل عن تبصره.

١٠ [١٦٧٤] فإن قلت: ما فائدة قوله {مِنْ عِبَادِنَا}؟ قلت: لما كان مبنى التمثيل على وجود الصلاح في الإنسان كائنًا من كان، وأنه وحده هو الذي يبلغ به الفوز وينال ما عند الله قال {عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحِينَ}، فذكر النبيين المشهورين العلمين بأنهما عبادان لم يكونا إلا كسائر عبادنا، من غير تفاوت بينهما وبينهم إلا بالصلاح وحده إظهارًا وإبانة لأن عبدًا من العباد لا يرجح عنده إلا بالصلاح لا غير، وأن ما سواه مما يرجح به الناس عند الناس ليس بسبب للرجحان عنده.

[١٦٧٥] فإن قلت: ما كانت خيانتهم؟ قلت: نفاقهما وإبطانهما الكفر، وتظاهرها على الرسولين، فامرأة نوح قالت لقومه: إنه مجنون، وامرأة لوط دلت على ضيفانه. ولا يجوز أن يراد بالخيانة الفجور، لأنه سمح في الطباع، نقيصة عند كل أحد، بخلاف الكفر فإن الكفار لا يستسمجونه بل يستحسنونه ويسمونهم حقًا. وعن ابن عباس رضي الله عنهما: ما بغت امرأة نبي قط.

[1676] Firavun'un karısı Asiyе bint Müzâhim'dir. Onun Mûsâ'nın (a.s.) halası olduğu ve Mûsâ'nın asasının, sihirbaz numaralarını löpür löpür yuttuğunu işitince iman ettiği, Firavun'un da ona bu yüzden işkence yaptığı söylenmiştir. Nitekim Ebû Hüreyre'den rivâyet edildiğine göre Firavun, karısını
5 dört kazığa bağlayıp, güneşe mâruz bırakmış, onu sırtüstü yatırıp göğsünün üzerine bir değirmentaşı koydurmuş. [Buhâri, "Kitâbü Ehâdisi'l-enbiyâ", 31] Yine Firavun'un onun üzerine büyükçe bir kaya parçasının bırakılmasını emrettiği; Asiyе'nin de Allah'a dua edip, Allah'ın onun ruhunu cennete yükselttiği ve böylece o kaya parçasının (gerçekte) cansız bir cesedin üzerine bırakıldığı
10 da söylenmiştir. Hasan-ı Basrî'den rivâyet edildiğine göre Allah Asiyе'yi en güzide şekilde kurtarıp, onu cennete kaldırmıştır. Öyle ki o, (şimdi) cennette yiyip içmekte ve nimetlere gark olmaktadır. Yine söylentiye göre Asiyе: "Rabbim! Bana, katında cennette bir ev yap!" diye dua ettiği vakit, evinin cennete yapılmakta olduğu kendisine gösterilmiş imiş. O evin inciden olduğu; keza
15 güneşin altında ona işkence yapıldığında meleklerin onu gölgelediği de söylenmiştir.

[1677] **şayet** "Senin katında" ve 'cennette' ifadelerinin birlikte kullanılmasının anlamı nedir?" **dersen şöyle derim:** Asiyе (önce) Allah'ın rahmetine yakınlığı ve O'nun düşmanlarının işkencesinden uzak olmayı talep etmiş; sonrasında da "cennette" diyerek bu yakınlığın mekânını açıklamıştı.
20 Yahut Asiyе cennetteki derecenin yüksek kılınmasını ve kendi cennetinin Arş'a en yakın cennetlerden olan Me'vâ cennetleri olmasını istemişti de böylece "Senin katında" demek suretiyle Arş'a olan yakınlığı ifade etmişti.

[1678] عمله و فرعون و عامه yani "Firavun'un icraatından" yahut "Firavun'un
25 habis nefisinden ve despot saltanatından; özellikle de inkâr, putlara tapma, zulüm ve suçsuz yere işkence çektirmeden ibaret olan icraatından..."¹

[1679] Kurtar beni bu zalim kavimden!" Bütün bu Kıptilerden! Bu ifadede; ağır imtihan ve belâlar esnasında Allah'a sığınma, O'na can atma ve O'ndan kurtuluş dilemenin, sâlihlerin âdetleri ve nebi ve resullerin düşturları cümlesinden olduğuna dair bir delil vardır. Tıpkı "Artık (bir azap gönderip) benimle onların arasını açıkça ayır; beni ve beraberimdeki müminleri de kurtar." [şu'arâ 26/118] ve "Ya Rabbi! Bizi bu zalim kavim için sınanma ve silesi hâline getirme. Bu inkârcı nankör kavimden, merhametinle bizi kurtar."
30 [Yûnus 10/85-86] âyetlerindeki gibi.

1 İlk tefsirde, "Firavun ve icraatından" ifadesinin, tıpkı *a'cebeni zeydun ve keramuhü* ifadesinin "Zeyd'in cömertiği hoşuma gitti." anlamına gelmesi örneğindeki gibi, doğrudan "Firavun'un icraatından" anlamına geldiği, ikincide ise "Firavun'dan ve icraatından" diye ayrı ayrı iki şeyi ifade ettiğini kasdetmektedir. / ed.

[١٦٧٦] وامرأة فرعون آسية بنت مزاحم. وقيل: هي عمة موسى عليه السلام؛
 آمنت حين سمعت بتلقف عصا موسى الإفك، فعذبها فرعون. عن أبي هريرة:
 أن فرعون وتد امرأته بأربعة أوتاد، واستقبل بها الشمس؛ وأضجعها على ظهرها،
 ووضع رحي على صدرها. وقيل: أمر بأن تلقى عليها صخرة عظيمة فدعت الله
 فرقي بروحها، فألقيت الصخرة على جسد لا روح فيه. وعن الحسن: فنجأها الله
 ٥ أكرم نجاة؛ فرفعها إلى الجنة فهي تأكل وتشرب وتتعم فيها. وقيل: لما قالت {رَبِّ
 ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ} أريت بيتها في الجنة يبنى. وقيل: إنه من درة. وقيل:
 كانت تعذب في الشمس فتظلمها الملائكة.

[١٦٧٧] فَإِنْ قُلْتَ: ما معنى الجمع بين {عِنْدَكَ} و{فِي الْجَنَّةِ}؟ قلت: طلبت
 ١٥ القرب من رحمة الله والبعد من عذاب أعدائه، ثم بينت مكان القرب بقولها {فِي
 الْجَنَّةِ}. أو أرادت ارتفاع الدرجة في الجنة وأن تكون جنتها من الجنان التي هي
 أقرب إلى العرش -وهي جنات المأوى- فعبرت عن القرب إلى العرش بقولها
 {عِنْدَكَ}.

[١٦٧٨] {مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ} من عمل فرعون، أو من نفس فرعون الخبيثة
 ١٥ وسلطانه الغشوم، وخصوصًا من عمله -وهو الكفر، وعبادة الأصنام، والظلم،
 والتعذيب بغير جرم-.

[١٦٧٩] {وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ} من القبط كلهم. وفيه دليل على أن
 الاستعاذة بالله والالتجاء إليه ومسألة الخلاص منه عند المحن والنوازل من سير
 الصالحين وسنن الأنبياء والمرسلين: {فَأَفْتَحْ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ فَتْحًا وَنَجِّنِي وَمَنْ مَعِيَ مِنَ
 ٢٠ الْمُؤْمِنِينَ}، [الشعراء: ١١٨]، {رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ
 الْقَوْمِ الكَافِرِينَ} [يونس: ٨٥-٨٦].

[1680] “Oraya...” *fercine* (üfle miştik). فِيهِ’yi İbn Mes’ûd Enbiyâ sûresinde [91. âyette] olduğu gibi فِيهَا şeklinde okumuştur ki buna göre zamir ‘tüm’e¹ gitmektedir. [Enbiyâ 21/91’in tefsirinde] bu zarfa dair bir mülâhaza serdetmişim.

- 5 [1681] *Fercin* “gömleğin yakası” anlamına geldiği şeklindeki yorum, tefsire sokulan bid’atlerdendir.

[1682] “Meryem fercini korudu.” ifadesinin mânası, “Cebrâil’i ondan menetti.”² olup burada; eşi olan kadın³ ile eşi olmayan kadın arasında müşterek bir temsil getirilmektedir ki kocasız kadınlar teselli bulsun, gönülleri
10 hoş olsun.

[1683] صدقت şeddeli olarak (tasdik etmişti) ve *-Meryem’in kelimeleri ve kitapları doğru telakki etmesi yani doğrulukla nitelemesi anlamında-* şeddesiz olarak okunmuştur; tasdik anlamı da zaten budur.

[1684] **Şayet** “Allah’ın (bu) kelime ve kitapları nelerdir?” **dersen şöyle**
15 **derim:** Allah’ın kelimeleri ile Hazret-i İdris gibilere indirdiği sayfeler kastediliyor olabilir ki bunların “kelimeler” diye isimlendirilmesi kısa olmalarındandır. Allah’ın kitapları derken de malum dört kitap kastedilmiş olabilir. Yine (kelimeler ile) Allah’ın, melekleriyle ve başkalarıyla konuştuklarının; (kitaplar ile de) Levh-i Mahfûz’a ve onun dışındakilere yazdıklarının yekûnu
20 kastedilmiş olabilir. İfade, *bi-kelimesi’llâhi ve kitâbihî* (Allah’ın kelimesini [logos?] ve kitabını...) şeklinde de okunmuştur; yani İsâ’yı ve ona indirilen Kitabı -ki İncil’dir- tasdik etmişti.

[1685] **Şayet** “Niçin müzekker kılarak مِنَ الْغَائِطِينَ buyrulmuş?” **dersen şöyle**
25 **le derim:** Çünkü *kunût* (gönül den boyun eğme) her iki cinsten ‘gönül den itaat edenler’i içine alan bir sıfattır; bunun erkek cinsi kadın cinsini kuşatıp ihata etmiştir. مِنْ de kısımlık için kullanılmıştır; ancak Min’in başlangıç anlamında olması da caizdir ki, bunun dayanağı da o Meryem’in gönül den itaat edenlerin içinden dünyaya gelmiş olmasıdır; çünkü o, Hazret-i Mûsâ’nın kardeşi Hârûn soyundan gelmektedir.

1 Yani “Meryem’in salt *fercine* (cinsel organına) değil, tüm bedenine...” ki ilki müzekker, ikincisi müenestir. / ed.

2 Bkz. Meryem 19/17-18 vd. / ed.

3 *Muhsan* tabiri kale anlamındaki *hısnan* gelmekte olup eşi tarafından korunmaya alınmış kadın demektir; evli / *muhsan* bir kadını eşinin varlığı, her tür tehlikeye, su-i kasda ve kem göze karşı korumaktadır. / ed.

[١٦٨٠] {فِيهِ} فِي الْفَرْجِ. وَقَرَأَ ابْنُ مَسْعُودٍ «فِيهَا»، كَمَا قُرِئَ فِي سُورَةِ الْأَنْبِيَاءِ؛
وَالضَّمِيرُ لِلْجُمْلَةِ، وَقَدْ مَرَّ لِي فِي هَذَا الظَّرْفِ كَلَامٌ.

[١٦٨١] وَمَنْ بَدَعَ التَّفَاسِيرَ: أَنَّ الْفَرْجَ هُوَ جَيْبُ الدَّرْعِ.

[١٦٨٢] وَمَعْنَى أَحْصَنَتْهُ: مَنَعَتْهُ جَبْرَبَلٌ، وَأَنَّهُ جَمَعَ فِي التَّمْثِيلِ بَيْنَ الَّتِي لَهَا زَوْجٌ
وَالَّتِي لَا زَوْجَ لَهَا، تَسْلِيَةً لِلْأَرَامِلِ وَتَطْيِيبًا لَأَنْفُسِهِنَّ.

[١٦٨٣] {وَوَصَّدَقْتُ} قُرِئَ بِالتَّشْدِيدِ وَالتَّخْفِيفِ عَلَى أَنَّهَا جَعَلَتْ الْكَلِمَاتِ
وَالْكَتَبَ صَادِقَةً، يَعْنِي وَصَفْتَهَا بِالصِّدْقِ، وَهُوَ مَعْنَى التَّصْدِيقِ بِعَيْنِهِ.

[١٦٨٤] فَإِنْ قُلْتَ: فَمَا فِي كَلِمَاتِ اللَّهِ وَكُتِبَتْ؟ قُلْتَ: يَجُوزُ أَنْ يَرَادَ بِكَلِمَاتِهِ
صَحْفُهُ الَّتِي أَنْزَلَهَا عَلَى إِدْرِيسَ وَغَيْرِهِ - سَمَّاها كَلِمَاتٍ لِقَصْرِهَا - وَبَكُتِبَتْ الْكَتَبُ
الْأَرْبَعَةُ؛ وَأَنْ يَرَادَ جَمِيعُ مَا كَلَّمَ اللَّهُ بِهِ مَلَائِكَتَهُ وَغَيْرَهُمْ، وَجَمِيعُ مَا كُتِبَ فِي
اللُّوحِ وَغَيْرِهِ. وَقُرِئَ «بِكَلِمَةِ اللَّهِ وَكُتِبَتْ»، أَيَّ بَعِيسَى وَبِالْكَتَابِ الْمَنْزَلِ عَلَيْهِ، وَهُوَ
الْإِنْجِيلُ.

[١٦٨٥] فَإِنْ قُلْتَ: لِمَ قِيلَ {مِنَ الْقَانِتِينَ} عَلَى التَّذْكِيرِ؟ قُلْتَ: لِأَنَّ الْقُنُوتَ
صِفَةٌ تَشْمَلُ مِنْ قَنْتَ مِنَ الْقَبِيلِينَ، فَغَلَبَ ذِكُورُهُ عَلَى إِنَاثِهِ. وَ{مِنْ} لِلتَّبْعِيضِ.
وَيَجُوزُ أَنْ يَكُونَ لِابْتِدَاءِ الْغَايَةِ، عَلَى أَنَّهَا وُلِدَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ؛ لِأَنَّهَا مِنْ أَعْقَابِ
هَرُونَ أَخِي مُوسَى صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمَا.

[1686] Hazret-i Peygamber'den (s.a.) şöyle rivâyet edilmiştir: “Erkeklerden kemale ermiş çok insan vardır; ama kadınlardan (şu) dördü dışında kemale eren yoktur: Firavun’un karısı Asiye bint Müzâhim, Meryem bint İmran, Hadîce bint Huveylid ve Fâtıma bint Muhammed. Âişe’nin *diğer* 5 kadınlara üstünlüğü ise tiridin diğer yemeklere üstünlüğü gibidir.”

[1687] Hazret-i Âişe’nin Peygamber’e (s.a.), Allah’ın [bu sûrede] Müslüman kadını -yani Meryem’i- ismiyle anıp, inkârcı kadının ismini anmamasının keyfiyetini sorması üzerine, Peygamber’in: “Ona olan öfkesinden dolayı!” dediği; Âişe’nin de: “O inkârcı kadının ismi ne, peki?” diye sorması 10 üzerine, Peygamber’in: “Nuh’un karısının ismi Vâ’ile, Lût’un karısının ismi de Vâhile’dir” dediği rivâyetine gelince; bu nasıl ustaca kotarıldığı ayan beyan ortada olan bir sözdür! Zira Allah Teâlâ nice inkârcıyı isim ve künyesiyle anmıştır. Eğer isim söylemek sevgi; bunu terk etmek de öfke sebebiyle olsaydı herhâlde Allah, Asiye’nin ismini de söylerdi; çünkü Asiye 15 ile Meryem’i müminler için örnek verirken birlikte zikretmiştir. *Allah böyle ustaca kotarılan şeyler için onu ifşa edecek bir emare bırakmaktan geri durmaz. Peygamber’in (s.a.) sözleri, böyle olmayacak kadar hikmetli ve sağlıklıdır.*

[1688] Peygamber'den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Her kim Tahrîm sûresini okursa, Allah ona samimi bir tövbe bahşeder.”

[١٦٨٦] وعن النبي ﷺ: كمل من الرجال كثير، ولم يكمل من النساء إلا أربع: آسية بنت مزاحم امرأة فرعون، ومريم ابنة عمران، وخديجة بنت خويلد، وفاطمة بنت محمد. وفضل عائشة على النساء كفضل الثريد على سائر الطعام.

[١٦٨٧] وأما ما روي "أنَّ عائشة سألت رسول الله ﷺ كيف سمي الله المسلمة - تعني مريم - ولم يسم الكافرة؟ فقال: بغضًا لها. قالت: وما اسمها؟ قال: اسم امرأة نوح واعدة، واسم امرأة لوط واهلة." فحديث أثر الصنعة عليه ظاهر بين. ولقد سمي الله تعالى جماعة من الكفار بأسمائهم وكناهم، ولو كانت التسمية للحب وتركها للبغض لسمى آسية، وقد قرن بينها وبين مريم في التمثيل للمؤمنين، وأبى الله إلا أن يجعل للمصنوع أمانة تنم عليه، وكلام رسول الله ﷺ أحكم وأسلم من ذلك. ١٠

[١٦٨٨] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة التحريم آتاه الله توبة نصوحًا.

MÜLK SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 30 âyettir.

Bu sûre, kendisini okuyan kişiyi kabir azabından koruduğu için Vâkıye (Koruyan) ve Munciye (Kurtaran) diye de isimlendirilir.

5

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Ne zengin ve cömerttir: Mülkü (tek)elinde tutan... ki O her şeye kâdirdir.

[1689] “Ne zengin ve cömerttir”, yani yaratılmış varlıklara ait sıfatlardan münezze ve yücedir. “Mülkü (tek)elinde tutan...” Yani bütün varlıkların hükümranlılığı kendisinin *el*inde olan... “Ki O, her şeye”, yani *kudret* kapsamına giren,¹ fakat henüz varlık kazanmamış olan her şeye kâdirdir. “El” hükümranlılığı kuşatıcılık ve kapsayıcılığını belirten bir mecazdır.

2. Hanginizin amelinin daha güzel olduğunu görmek için ölümü ve hayatı yaratan... ki O'dur 'mutlak izzet sahibi', bağışlayıcı (Azîz, Gafûr).

[1690] *Hayât* varlığı itibariyle hissetme vasfını haiz olan şeydir. *Hayâtın*, bir şeyin canlı olmasını gerektiren şey olduğu da söylenmiştir. Bilme ve gücü yetme imkânına sahip olan şeye canlı denir. Ölüm ise o şeyde canlılık vasfının bulunmamasıdır. “Ölümü ve hayatı yaratan...” ifadesi, “İşbu canlılık özelliğini meydana getiren ve onu yok eden” demektir.

[1691] Mâna şöyledir: *Ey mükellef* varlıklar! Sizin ölümünüzü ve hayatınızı Allah sizleri denemek için (لِيَبْلُوَكُمْ) yaratmıştır. “İnsanlardan kendi tercihleriyle ortaya çıkan fiillere dair bilgi”, *belvâ* diye isimlendirilmiştir ki bu, deneyen / sınayan birinin yaptığına benzetme yollu bir sına ifade eder.³ Tıpkı وَلَيَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ (‘‘Biz, içinizden cihad edenlerle sabredenleri [diğerlerinden] ayırt edinceye kadar elbette sizi belâlarla sına-yaçağız.’’ [Muhammed 47/31]) âyetindeki gibi.

1 Müfessirler, Kur'an'daki “her şeye kâdir” ifadelerini tefsir ederlerken, “imkân dâhilindeki her şeye” derler; yani kudretin taalluk edebildiği her şeye... Zira ‘imkânsız’a kudret taalluk etmez. Sözelimi “Allah kendisi gibi bir ilâh yaratabilir mi?” denmez. / ed.

2 Yüklümlü / mükellef tutulabilen; yani *ebliyet*, *irâde* ve *kudreti* bulunan kimseler; daha genel bir ifade ile ins ü cin / ed.

3 Yoksa Allah açısından “bir şeyin öyle olup olmadığını o şeyi bir *belvâ* / *mihnet* ile imtihana tâbi tutarak öğrenmek” söz konusu değildir. İnsanların öğrenme [tecrübe] mekanizmasına benzetilerek bu şekilde söylenmektedir. / ed.

سورة الملك

مكية؛ وهي ٣٠ آية.

وتسمى الواقعة والمنجية، لأنها تقي وتنجي قارئها من عذاب القبر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

٥ - ﴿تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

[١٦٨٩] {تَبَارَكَ} تعالي وتعظم عن صفات المخلوقين {الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ} على كل موجود. {وَهُوَ عَلَى كُلِّ} ما لم يوجد مما يدخل تحت القدرة {قَدِيرٌ}. وذكر اليد مجاز عن الإحاطة بالملك والاستيلاء عليه.

٢- ﴿اللَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ

١٠ الْعَفُورُ﴾

[١٦٩٠] والحياة ما يصح بوجوده الإحساس. وقيل: ما يوجب كون الشيء حيًا، وهو الذي يصح منه أن يعلم ويقدر. والموت عدم ذلك فيه. ومعنى خلق الموت والحياة: إيجاد ذلك المصحح وإعدامه.

[١٦٩١] والمعنى: خلق موتكم وحياتكم أيها المكلفون {لِيَبْلُوَكُمْ}؛ وسمى علم الواقع منهم باختيارهم بلوى -وهي الخبرة- استعارة من فعل المختبر. ونحوه قوله تعالى {وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ} [محمد: ٣١].

[1692] **Şayet** “‘Hanginiz amelce daha güzel’ (أَيْكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا) ifadesi sına-
ma fiiline (لَيَبْلُوكُمْ) nasıl ta‘alluk ediyor?” **dersen şöyle derim:** İlgi, *belvânın*
bilme anlamını içermesi yönüyledir; âdeta, “Sizin hanginiz amelce daha
güzel, *bilmek* için.” buyrulmaktadır. Sözelimi *‘alimtuḥû e-Zeyd^{un} absenu*
5 *‘amel^{en} em huve* (En güzel amele sahip olan Zeyd mi yoksa o mu, bilmek-
teyim.) dediğinde bu cümle¹ *‘alimenin iki mef’ûlünden ikincisinin yerini*
tutmuş olur; yani *‘alimtuḥû huve absenu ‘amel^{en}* (En güzel amele sahip ola-
nın o olduğunu bilmekteyim.) der gibi. “Peki, bu ifade tarzına *ta‘lik* deni-
lebilir mi?” **dersen şöyle derim:** Hayır; zira *ta‘lik*,² *‘alimtu eyyuhumâ Amr^{un}*
10 (O ikisinden hangisi Amr, bilmekteyim.) ve *‘alimtu e-Zeyd^{un} muntalık^{un}*
(Zeyd’in gittiğini bilmekteyim.) örneklerinde olduğu gibi, kendisinden
sonra iki mef’ûlün ikisinin de yerini tutan bir ifade getirmendir. Dikkat
edersen, iki mef’ûlden biri geçtikten sonra, sonrasının istifham edatıyla
başlıyor olmasıyla [bu edatla] başlamıyor olması arasında fark yoktur. Ama
15 *ta‘lik* olsaydı, bu iki durum mutlaka farklı olurdu; tıpkı *‘alimtu e-Zeyd^{un}*
muntalık^{un} (Zeyd’in gidip gitmediğini bilmekteyim.) ve *‘alimtu Zeyd^{un}*
muntalık^{an} (Zeyd’in gittiğini bilmekteyim.) sözünde farklı olduğu gibi.

[1693] “Amel bakımından daha güzel” ifadesi hakkında; amelin en hâlisi
ve en düzgünü denilmiştir; çünkü amel ‘hâlis olup düzgün olmadığına’ da,
20 ‘düzgün olup hâlis olmadığına’ da makbul sayılmaz. Hâlis amel Allah rızası
için yapılan, düzgün amel ise Sünnet’e uygun olandır. Rivayete göre; Pey-
gamber (s.a.) sûreyi okurken, “Hanginizin amelinin daha güzel olduğunu”
ifadesine gelince, “[Yani] hanginizin akıl yönünden daha güzel, Allah’ın ya-
saklarına karşı daha dikkatli, Allah’a itaatte de daha süratli olduğunu” demiş
25 ve bu sözleyle, “Hanginizin Allah³ hakkında daha eksiksiz bir akla sahip ol-
duğunu, hanginizin Allah’ın gayelerini daha iyi anladığını” demek istemiştir.

[1694] Anlatılmak istenen şudur: Allah, ameller sayesinde güç yetirip im-
kân bulduğunuz *hayatı* size bahşetti. Ölümü de kötü fiiller yerine iyi fiilleri
tercihe yönlendirici bir unsur olarak size musallat etti. Zira yeniden diriliş ve
30 gerçekleşmesi gereken hesap ölümden sonradır. Âyette, ölüm hayattan önce
zikredilmiştir; çünkü insanlar arasında amele en güçlü şekilde yönelenler,
kendi ölümlerini gözlerinin önünde tutanlardır. Ölüm önce zikredilmiştir;
çünkü âyetin sevk edildiği gaye itibarıyla ölüm daha önemlidir.

1 Yani *e-Zeydun absenu ‘amelen em huve* kısmı. / ed.

2 *Ta‘likte* fiilin ameli askıya alınmaktadır. Bir ibarede, *ta‘likten* bahsedebilmemiz için, fiilin iki mef’ûlün-
nün de zikredilmemiş olması gerekir. Meselâ *‘alimtu’l-kavme eyyubum efdalu* (Kavmin içinde hangisi-
nin daha faziletli olduğunu bildim.) dediğinizde, bu *ta‘lik* olmaz; çünkü fiil mef’ûlünü almıştır. İşte
لَيَبْلُوكُمْ’de de fiilin mef’ûlü vardır. Dolayısıyla, *أَيْكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا* ifadesi ona *ta‘lik* edilmez. (Tıyb’den) / ed.

3 Yani O’nun zâtı değil de cenâbindan sâdır olan şeyler hk. / ed.

[١٦٩٢] فإن قلت: من أين تعلق قوله: {أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا} بفعل البلوى؟ قلت: من حيث أنه تضمن معنى العلم، فكأنه قيل: ليُعلمكم أيكم أحسن عملاً؛ وإذا قلت "علمته أزيد أحسن عملاً أم هو؟" كانت هذه الجملة واقعة موقع الثاني من مفعوليه، كما تقول: علمته هو أحسن عملاً. فإن قلت: أتسمي هذا تعليماً؟ قلت: لا، وإنما التعليق أن توقع بعده ما يسدّ مسدّ المفعولين جميعاً، كقولك: علمت أيهما عمرو، وعلمت أزيد منطلق. ألا ترى أنه لا فصل بعد سبق أحد المفعولين بين أن يقع ما بعده مُصدرًا بحرف الاستفهام وغير مُصدرٍ به، ولو كان تعليماً لافترقت الحالتان كما افترقتا في قولك: علمت أزيد منطلق، وعلمت زيدياً منطلقاً.

[١٦٩٣] {أَحْسَنُ عَمَلًا} قيل: أخلصه وأصوبه؛ لأنه إذا كان خالصاً غير صواب لم يقبل، وكذلك إذا كان صواباً غير خالص؛ فالخالص: أن يكون لوجه الله تعالى؛ والصواب: أن يكون على السنة. وعن النبي ﷺ أنه تلاها، فلما بلغ قوله {أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا} قال: "أيكم أحسن عقلاً وأورع عن محارم الله وأسرع في طاعة الله؛ يعني أيكم أتم عقلاً عن الله وفهما لأغراضه.

[١٦٩٤] والمراد: أنه أعطاكم الحياة التي تقدرون بها على العمل وتستمكنون منه، وسلط عليكم الموت الذي هو داعيكم إلى اختيار العمل الحسن على القبيح، لأن وراءه البعث والجزاء الذي لا بد منه. وقدّم الموت على الحياة، لأن أقوى الناس داعياً إلى العمل من نصب موته بين عينيه فقدم لأنه فيما يرجع إلى الغرض المسوق له الآية أهم.

[1695] “O’dur mutlak izzet sahibi”, yani kötü amel işleyenlerin acze düşüremeyeceği mutlak galip. “Bağışlayıcı”, yani kötülük işleyenlerden tövbe-kâr olan kimseleri bağışlayan.

3. Tabakalar hâlinde yedi gök yaratan... Rahmân’ın yaratışında bir uyumsuzluk görmüyorsun. Gözünü çevir de bak bakalım, bir yarık görüyor musun?

[1696] “Tabakalar hâlinde”, yani birbiri üzerinde, birbiriyle uyumlu şekilde. طَبَاكًا kelimesi; ayakkabı tamircisi, çarık parçalarını tabaka tabaka koyup diktiğinde kullanılan *tâbekâ’n-na’le* tabirindeki gibi üst üste oluşurumunu belirtir. Buna göre ifadede masdarla sıfatlama söz konusudur. Yahut “tabakalı” veya *tûbikat tûbâk^{an}* (tabaka tabaka tabakalanmış) anlamındadır.

[1697] [“Uyumsuzluk” anlamındaki] مِنْ تَفَاوُتْ kelimesi *min tefevvüt* şeklinde de okunmuştur. [“Eşlerine *zihâr* yaptılar.” anlamında] *tezâherû... ve tezahherû min nisâihim* denilebildiği, [“Onunla sözleştim.” anlamında] *te’âhedtühû* ve *te’ahhed-tühû* denilebildiği gibi, işbu iki okuyuş da aynı anlamdadır; yani göklerin yaratılışında hiçbir bozukluk, düzensizlik ve uyumsuzluk söz konusu değildir. Bilakis gökler ahenkli ve düzgündür. تَفَاوُتْ’ün gerçek anlamı uyumsuzluktur; sanki bir şeyin bir parçası diğerlerinden farklıdır, birbirlerine uymamaktadır. Arapların *halk^{un} mütefâvit^{un}* (uyumsuz insanlar) ve bunun zıttında *halk^{un} mütenâsifⁱⁿ* (eşit, uyumlu insanlar) demeleri de bu kabildendir.

[1698] **Şayet** “Bu cümlenin (ما ترى من خلق الرحمن من تفاوت) kendinden önceki cümle karşısındaki konumu nasıldır?” **dersen şöyle derim:** Bu cümle, طَبَاكًا lafzına bağlı bir sıfat olup aslında “*Bunlarda* bir uyumsuzluk göremezsin.” anlamındadır; ancak Allah’ın gökleri yaratma filini yüceltmek ve göklerin düzensizlikten uzak oluşunun *sebebine* dikkat çekmek için zamir yerine “*Rahmân’ın yaratışında*” ifadesi kullanılmıştır¹ ki o sebep de göklerin Rahmân’ın yarattığı şeyler olmasıdır; muhteşem kudretiyle birbiriyle uyumlu ve ahenkli böylesi varlıkları yaratanın sadece O olmasıdır.

[1699] ما ترى (görmüyorsun) ifadesindeki hitap Peygamber’e (s.a.) veya muhatap olabilecek herkese yöneliktir. “Gözünü çevir de bak bakalım” ifadesi de gerekçelendirme anlamında, “göremezsin” hitabıyla ilişkilidir; nitekim göklerin yaratılışında hiçbir düzensizlik bulunmadığını bildirmiş, daha sonra da “Gözünü çevir de bak bakalım” buyurarak, “Böylece göklerin yaratılışı hususunda bildirdiğim hususun gerçekliği senin nezdinde çıplak gözle de tespit edilsin ve bu konuda hiçbir şüpheden kalmayın” demek istemiştir.

¹ “*Kendilerinde...*” demek yerine “*Rahmân’ın yaratışında* [uyumsuzluk göremezsin]” yani “*Kendilerinde* bir uyumsuzluk göremeyeceğin tabaka tabaka gökleri [yaratan O’dur].” yerine, “*Rahmân’ın [kendilerini] yaratışında* bir uyumsuzluk göremeyeceğin tabaka tabaka gökleri [yaratan O’dur].” buyrulmuştur. / ed.

[١٦٩٥] {وَهُوَ الْعَزِيزُ} الغالب الذي لا يُعجزه من أساء العمل، {الْعَفُورُ} لمن تاب من أهل الإساءة.

٣- ﴿الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ﴾

٥ [١٦٩٦] {طِبَاقًا} مطابقة بعضها فوق بعض، من طباق النعل، إذا خصفها طبقًا على طبق؛ وهذا وصف بالمصدر. أو على ذات طباق، أو على: طوبقت طبقًا.

[١٦٩٧] {مِنْ تَفَاوُتٍ} وقرئ «من تفوت»، ومعنى البناءين واحد، كقولهم: تظاهروا من نسائهم وتظهروا، وتعاهدته وتعهدته، أي من اختلاف واضطراب في الخلقة ولا تناقض؛ إنما هي مستوية مستقيمة. وحقيقة التفاوت عدم التناسب،

١٠ كأن بعض الشيء يفوت بعضًا ولا يلائمه. ومنه قولهم خلق متفاوت، وفي نقيضه متناصف.

[١٦٩٨] فإن قلت: كيف موقع هذه الجملة مما قبلها؟ قلت: هي صفة مشايعة لقوله: {طِبَاقًا}، وأصلها: ما ترى فيهنّ من تفاوت، فوضع مكان الضمير قوله {خَلَقِ الرَّحْمَنِ} تعظيمًا لخلقهنّ وتنبئها على سبب سلامتهنّ من التفاوت، وهو

١٥ أنه خلق الرحمن، وأنه بباهر قدرته هو الذي يخلق مثل ذلك الخلق المتناسب.

[١٦٩٩] والخطاب في {مَا تَرَى} للرسول أو لكل مخاطب. وقوله تعالى {فَارْجِعِ الْبَصَرَ} متعلق به على معنى التسيب؛ أخبره بأنه لا تفاوت في خلقهنّ، ثم قال: {فَارْجِعِ الْبَصَرَ} حتى يصح عندك ما أخبرت به، بالمعانية، ولا تبقى معك شبهة فيه.

[1700] هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ (Herhangi bir yarık görüyor musun?) ifadesindeki فُطُور kelimesi yarıklar, çatlaklar anlamındadır. فُطُور “yarık, çatlak” anlamındaki *fatr*n çoğuludur. *Fatarahû fe’nfatara* (Onu yardı, o da yarıldı.) denir; “Deve dış yardı/dış çıkardı.” anlamındaki *fatara nâbu’l-be’ir* ifadesi de aynı kabildendir. Arap dilinde “yardı, deldi” anlamında وَيَزَلْ شَقٌّ وَبِزَلْ şeklinde bir lafız da mevcuttur; “eti yardı ve böylece içi ortaya çıktı” anlamında kullanılır.

4. Sonra, gözünü iki kez daha [yani defalarca] çevir de sana geri dönsün o göz bitkin ve bezgin.

[1701] Allah, herhangi bir kusur ve bozukluk olup olmadığı iyice araştırılıp incelensin diye göklere bakma emrini bir kez daha zikretmektedir.

[1702] يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ (sana geri dönsün), yani gözünü çevirip baktığında ve bunu defalarca tekrarladığında, göklerde herhangi bir kusur görmeye, bir bozukluk fark etmeye odaklanmış gözün sana ancak ve ancak “bitkin ve bezgin” olarak, yani aradığı şeyi bulmaktan çok uzak bir hâlde geri dönsün. Bu durumda, göz sanki hor ve hakir hâlde kovulmuş ve uzun uzadıya bakıp kolaçan etmekten yorgun ve bitkin düşmüş hâlde düşmüş olmaktadır. **Şayet** “Göz *iki* kez bakmakla nasıl bitkin ve bezgin hâlde düşer ki?” **dersen şöyle derim:** “*İki kez dönüp bakma* ifadesi birçok kez bakmak anlamındadır. Tıpkı senin [yine tesniye sığasıyla] *lebbeyke ve sa’deyke* (Başüstüne! Memnuniyetle!) diyerek, muhababının davetine birbiri ardınca birçok kez icabette bulunacağını belirtmek istemen gibi. Arapların, “saçmalıklar dizisi” anlamında mesel olarak kullandıkları [tesniye] *dühdürayni sa’dül-kayni* de bu türdendir. “Peki, ‘*Sonra* [gözünü iki kez daha çevir]’ ifadesi ne anlama geliyor?” **dersen şöyle derim:** Allah insana gözünü göğe çevirip bakmasını emretmiş; ardından bu *ilk -ve bön bön-* bakışla yetinmemesini, biraz durup bekledikten sonra bakışını yeniden göğe odaklayıp gözleri bitkin düşünceye kadar tekrar tekrar bakmasını emretmiştir ki böylece çatlak, yarık nanıma hiçbir şeye rastlamadığını anlasın.

5. Gerçek şu ki; Biz, en yakın göğü (muhteşem) ‘kandil’lerle donattık ve onları ‘şeytan’lara atılan mermiler hâline getirdik ve çılğın ateş azabını hazırladık onlara!

[1703] “en yakın” الدُّنْيَا demektir; çünkü السماء الدنيا göklerin insanlara en yakın olanıdır; “*size en yakın gök*” anlamındadır. المصابيح kandiller demektir ki bununla yıldızlar isimlendirilmektedir. İnsanlar da meşitlerini, evlerini kandil oyuklarıyla tezyin ederler; bu sebeple “İşte, içinde toplandığınız (dünya) evin(in) tavanını da Biz süsledik.” buyrulmuştur.

[١٧٠٠] {هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ} من صدوع وشقوق؛ جمع فطر، وهو الشق. يقال: فطره فانفطر. ومنه: فطر ناب البعير، كما يقال: شق وبزل. ومعناه: شق اللحم فطلع.

٤- ﴿ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَوَيْتِنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ﴾

[١٧٠١] وأمره بتكرير البصر فيهنّ متصفحًا ومتتبّعًا يلتبس عيبًا وخللاً.

٥ [١٧٠٢] {يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ} أي إن رجعت البصر وكررت النظر لم يرجع إليك بصرك بما التمسته من رؤية الخلل وإدراك العيب، بل يرجع إليك بالخشوع والحسور، أي بالبعد عن إصابة الملتمس، كأنه يطرد عن ذلك طردًا بالصغار والقماء، وبالإعياء والكلال، لطول الإجالة والترديد. فإن قلت: كيف ينقلب البصر خاسئًا حسيّرًا برجعه كرتين اثنتين؟ قلت: معنى التثنية التكرير بكثرة، كقولك: لبيك وسعديك! تريد إجابات كثيرة بعضها في اثر بعض، وقولهم في المثل: "دهدرين سعد القين" ١٠ من ذلك، أي باطلاً بعد باطل. فإن قلت: فما معنى ثم ارجع؟ قلت: أمره بارجع البصر، ثم أمره بأن لا يقتنع بالرجعة الأولى وبالنظرة الحمقاء، وأن يتوقف بعدها ويجم بصره، ثم يعاود ويعاود إلى أن يحسر بصره من طول المعاودة، فإنه لا يعثر على شيء من فطور.

٥- ﴿وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحٍ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ﴾

[١٧٠٣] {الْدُّنْيَا} القريبى؛ لأنها أقرب السّموات إلى الناس. ومعناها السماء الدنيا منكم. والمصابيح السرج، سميت بها الكواكب. والناس يزينون مساجدهم ودورهم بأثقاب المصابيح، فقيل: ولقد زيننا سقف الدار التي اجتمعتم فيها.

[1704] بمصايح yani “ne kandillerle!..” Öyle kandillerle ki ısıtma bakımından sizin kandilleriniz onlarla boy ölçüşemez.” Ayrıca biz gökteki bu kandillere başka fayda ve işlevler yüklemişiz; sizi aydınlıktan çıkarıp karanlıklara sevk eden düşmanınız şeytanları kovucu taşlar kılmak, aynı zamanda karanın ve denizin karanlıklarında kendileri sayesinde yolunuzu bulmak vs. Katâde (v. 117/735) demiştir ki: “Allah yıldızları, gökyüzünü süslemek, şeytanları kovup uzaklaştırmak ve yön bulmayı sağlayan işaretler olmak üzere üç maksatla yaratmıştır. Kim yıldızlarla ilgili olarak bunun dışında bir tevilde bulunursa, bilgi sahibi olmadığı konuda zorlama şeyler söylemiş olur.” Muhammed b. Kâ'b'dan (v. 108/726) da gök hakkında şöyle bir söz nakledilmiştir: “Allah'a yeminle söylüyorum ki gökyüzünde, yeryüzündekilerden hiçbirine ait bir yıldız yoktur. Ne var ki kehanet peşinde koşuyorlar ve yıldızları buna âlet ediyorlar!”

[1705] رجوم *recmin* çoğulu olup kendisiyle taşlanan şeye (msl. taş) isim olarak kullanılan bir mastardır. Yıldızların şeytanlara atılan şeyler oluşu'nun anlamı, şeytanların bizzat yıldızlarla taşlanıp kovulduğu değil, [gökten] haber çalmaya çalışan şeytanları kovmak üzere harekete geçen kıvılcımların yıldızların ateşinden koptuğudur; zira yıldızlar, gök boşluğunda olduğu gibi duran cisimlerdir. Tamamen, ateşten bir kor parçası alınması gibi ki ateş sabittir, tamdır; [kor alındı diye] eksilmez.

[1706] Denilmiştir ki “taşlanan şeytanlar” arasında, kıvılcımların öldürdükleri de vardır, aklî dengesini bozdukları da...

[1707] Âyetin “Biz yıldızları insan şeytanları -yani müneccimler (Astrologlar)- için gayb hakkında atıp tutma ve tahmin vesilesi kıldık.” anlamına geldiği de söylenmiştir.

[1708] وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ (Biz onlar için ateş azabı hazırladık) ifadesi, dünyada kıvılcımlarla yakma azabından sonra âhiretteki azapla ilgilidir.

6. Rablerini nankörce inkâr edenler için ise cehennem azabı vardır... Ne kötü dönüş yeri!

[1709] “Rablerini nankörce inkâr edenler için” yani şeytanlar ve başka varlıklardan Allah'ı nankörce inkâr eden herkes için... Çünkü cehennem azabı sadece taşlanmış şeytanlara mahsus değildir. عَذَابَ جَهَنَّمَ ifadesi, [5. âyetteki] عَذَابَ السَّعِيرِ'e atıfla mansüb olarak da okunmuştur.¹

7. Oraya atıldıkları vakit, onun fokurdarken çıkardığı hırıltıyı işitirler;

1 Yani “Onlara çılgın ateş azabını hazırladık; Rablerini nankörce inkâr edenlere de cehennem azabını!..” / ed.

[١٧٠٤] {بِمَصَابِيحٍ}، أي بأي مصابيح! لا توازيها مصابيحكم إضاءة؛ وضممنا إلى ذلك منافع أحر: أنا {جَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِّ{أَعْدَائِكُمْ} الشَّيَاطِينِ} الذين يخرجونكم من النور إلى الظلمات، وتهتدون بها في ظلمات البر والبحر. قال قتادة: خلق الله النجوم لثلاث؛ زينة للسماء، ورجومًا للشياطين، وعلامات يهتدى بها، فمن تأوّل فيها غير ذلك فقد تكلف ما لا علم له به. وعن محمد بن كعب في السماء: والله ما لأحد من أهل الأرض في السماء نجم، ولكنهم يتبعون الكهانة ويتخذون النجوم علة.

[١٧٠٥] والرجوم جمع رجم، وهو مصدر سمي به ما يرمج به. ومعنى كونها مراجم للشياطين: أنّ الشهب التي تنقض لرمي المسترقة منهم منفصلة من نار الكواكب، لا أنهم يُرجمون بالكواكب أنفسها؛ لأنها قارة في الفلك على حالها. وما ذاك إلا كقبس يؤخذ من نار، والنار ثابتة كاملة لا تنقص.

[١٧٠٦] وقيل: من الشياطين المرجومة من يقتله الشهاب، ومنهم من يخبله.

[١٧٠٧] وقيل: معناه وجعلناها ظنوناً ورجومًا بالغيب لشياطين الإنس؛ وهم النجامون.

[١٧٠٨] {وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ} في الآخرة بعد عذاب الإحراق بالشهب في الدنيا.

٦- ﴿وَاللَّذِينَ كَفَرُوا بَرَّيْهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾

[١٧٠٩] {وَاللَّذِينَ كَفَرُوا بَرَّيْهِمْ}، أي ولكل من كفر بالله من الشياطين وغيرهم {عَذَابُ جَهَنَّمَ} ليس الشياطين المرجومون مخصوصين بذلك. وقرئ «عذاب جهنم»، بالنصب عطفًا على {عَذَابَ السَّعِيرِ} [٥].

٧- ﴿إِذَا أُلْقُوا فِيهَا سَمِعُوا لَهَا شَهِيقًا وَهِيَ تَفُورُ﴾

[1710] “Oraya”, korkunç bir ateşe odun atılır gibi “atıldıkları”, fırlatıldıkları “vakit...” Tıpkı “Cehennem odunu” [Enbiyâ 21/98] âyetindeki gibi. “Cehennemin, fokurdarken” yani onları -kazanın içindekini kaynattığı gibi- fokur fokur kaynatırken “çıkardığı hırıltıyı işitirler.” Bu hırıltı ya kendilerinden önce cehenneme atılanlara ya “Cehennemde öyle hırıltılı yüksek sesli bir soluyuşları vardır ki...” [Hüd 11/106] âyetindeki gibi kendilerine ya da cehenneme aittir ki son ihtimalde cehennemin o berbat ve korkunç uğultusu ‘hırıltı’ya benzetilmiş olmaktadır. Cehennem; onları fokur fokur kaynatması sebebiyle, âdeta onlara öfkelenmiş birine dönüştürülmüştür.

10 **8. Öfkesinden çatlamak üzeredir [cehennem]!.. Oraya ne zaman bir topluluk atılsa, zebâniler onlara; “Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?!” diye sorarlar.**

[1711] Araplar, *fulân^{um} yetemeyezü...* (Falanca hiddetinden çatlıyor, öfkesinden esip gürlüyor!) derler. Yine bir kimseyi aşırı öfkeyle nitelendirmek istediklerinde “Öfkesinden [yarıldı;] bir parçası yere, bir parçası göğe uçtu!..” derler.

[1712] “Cehennemin öfkesi”nden, zebânilerin öfkesi de kastedilmiş olabilir.

[1713] “Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?!” Bu ifade cehennemliklerin azabını daha da artıran, acı ve kederlerine keder katan bir kınama, paylamadır. Cehennemin bekçileri de Mâlik ve onun yardımcıları konumundaki zebânilerdir.

9. Derler ki: “Doğru... Bize bir uyarıcı gelmişti. Ama biz; ‘Allah hiçbir şey indirmemiştir böyle peyderpey!.. Siz büyük bir sapma içindesiniz!’ diyerek yalanladık.”

[1714] “Derler ki: Doğru... Bize bir uyarıcı gelmişti...” Cehennem halkı Allah’ın âdil olduğunu itiraf etmekte; Allah’ın kendilerine peygamber göndermek ve yüzleşecekleri azap gerçeği hususunda onları uyarmak suretiyle mazeretlerini ortadan kaldırdığını kabul etmektedirler. Demek ki bu duruma, *cebîr* taraftarlarının¹ iddia ettiği gibi Allah’ın takdiriyle düşmemişler; bilakis tamamen kendi iradeleriyle, Allah’ın istediği, emrettiği ve aksini tehdit ettiği şeylere aykırı tercihleri yüzünden düşmüşlerdir.

[1715] **Şayet** “‘Siz büyük bir sapma içindesiniz!’ ifadesinde muhatap kitle kimdir?” **dersen şöyle derim:** Bu ifade; (i) kâfirlere ait sözlerden biridir; sözün muhatapları ise kendilerini uyaran peygamberlerdir. تَذِيرٌ kelimesi “uyarma” (*inzâr*) anlamına hamledildiğinde,

1 Yani insanların tamamen ‘kendi hür iradeleriyle hareket etmediklerini rüzgâr önündeki bir yaprak misali savrulduklarını’ iddia eden görüş. Cebriyye, kısmen de Eş’ariyye. / ed.

[١٧١٠] { إِذَا أُلْقُوا فِيهَا } أي طرحوا كما يطرح الحطب في النار العظيمة، ويرمى به. ومثله قوله تعالى { حَصَبُ جَهَنَّمَ } [الأنبياء: ٩٨]. { سَمِعُوا لَهَا شَهيقًا }؛ إِمَّا لِأَهْلِهَا مِمَّنْ تَقْدُم طَرِحَهُمْ فِيهَا أَوْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ، كقوله { لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ } [هود: ١٠٦]؛ وإِذَا لِلنَّارِ تَشْبِيهًا لِحَسِيْسِهَا الْمُنْكَرِ الْفَطِيْعِ بِالشَّهِيقِ. { وَهِيَ تَفُورٌ } تغلي بهم غليانَ المرجل بما فيه. ٥

٨- ﴿تَكَادُ تَمَيِّزُ مِنَ الْغَيْظِ كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ﴾

[١٧١١] وجعلت كالمغتظة عليهم لشدة غليانها بهم، ويقولون: فلان يتميز غيظًا ويتقصف غضبًا، وغضب فطارت منه شقة في الأرض وشقة في السماء: إذا وصفوه بالإفراط فيه.

١٠ [١٧١٢] ويجوز أن يراد: غيظ الزبانية.

[١٧١٣] { أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ } توبيخ يزدادون به عذابًا إلى عذابهم، وحسرة إلى حسرتهم. وخزنتها: مالك وأعوانه من الزبانية.

٩- ﴿قَالُوا بَلَىٰ قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ﴾

١٥ [١٧١٤] { قَالُوا بَلَىٰ } اعتراف منهم بعدل الله، وإقرار بأن الله عز وعلا أزاح عنهم بيعته الرسل وإنذارهم ما وقعوا فيه، وأنهم لم يؤتوا من قدره كما تزعم المجبرة؛ وإنما أتوا من قبل أنفسهم، واختيارهم خلاف ما اختار الله وأمر به وأوعد على ضده.

[١٧١٥] { إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ } من المخاطبون به؟ قلت: هو من جملة قول الكفار وخطابهم للمنذرين، على أن النذير بمعنى الإنذار، ٢٠

نَذِيرٌ ifadesi, “Size *inzâr ehli* kimseler gelmedi mi?” anlamında olur. نَذِيرٌ kâfirleri uyaran elçilerin *inzâr* konusundaki âzami duyarlılıklarından dolayı onlara yönelik bir sıfat da olabilir. (ii) “Siz büyük bir sapma içindesiniz!” ifadesi cehennem bekçilerinin kâfirlere söyledikleri bir söz de olabilir ki bu sözleriyle, kâfirlerin dünyada iken içinde buldukları dalâleti anlatmak istemişlerdir. Cehennem bekçileri dalâlet kelimesiyle helâki kastetmiş veya “dalâletin cezası”nı *dalâl* diye isimlendirmiş de olabilirler. (iii) “Siz büyük bir sapma içindesiniz!” ifadesi peygamberlerin cehennem bekçilerine, “Kâfirler bize böyle söylemişlerdi; ancak biz onların söylediklerini kabullenmedik.” anlamında söyledikleri bir söz de olabilir.

10. Yine, derler ki: “Şayet (vahye) kulak vermiş ya da kendimiz akletmiş olsaydık, bu çılgın ateşin sahipleri arasında olmazdık!”

[1716] “Şayet kulak vermiş olsaydık”, yani hakkı arzulayan kimseler olarak uyarıya kulak vermiş -uyarıları adamakıllı düşünen- kimseler olsaydık... Denilmiştir ki burada *sem‘* ve *‘akl* bir arada zikredildi; çünkü mükellefiyet naklî ve aklî delillere dayanır. Bu âyette “Eğer biz Ehl-i Hadis veya Ehl-i Rey mezhebine mensup olsaydık...” şeklinde bir mâna kastedildiğini söylemek bir tefsir bid‘atidir. *Sanki âyet bu iki ekolün ortaya çıkmasından sonra inmiş!.. Sanki Allah diğer mezheplerin mensupları ve müctehidleri hakkında tehdit âyeti indirmiş!.. Kesin kurtuluşa sanki bu iki ekolün mensupları erecekmiş!.. -Oysa cennetle müjdelenen sahâbi sayısı sadece ondur; bu sayıya bir onbirincisi eklenmemiştir.- Sanki sırat köprüsünü geçenlerin çoğu bu iki fırkanın ismini iştmiş!..*¹

11. Böylece günahlarını itiraf ederler; ama çılgın ateşin sahipleri için iş işten geçmiştir artık!..

25 **12. Rablerine gayben saygı duyanlar için ise gerçekten, büyük bir mükâfat ve mağfiret vardır.**

[1717] “Günahlarını” yani peygamberleri yalanlama hususundaki inkârcılıklarını...

[1718] فَسَحَقًا hem *subh^{an}* hem de *subuk^{an}* okunmuştur; yani onlar için çok geç! Günahlarını itiraf etseler de etmeseler de bunun kendilerine faydası olmayacak!..

13. Sözüünüzü ister gizleyin ister açığa vurun [fark etmez]; zira O, sinelerin özünü bilir (zihinlerin en derin bölgelerine bile vâkıftır).

1 Gerek metinde gerekse yazmalarda (Damad İbrahim Paşa 510a; Gülnuş Emetullah Vâlide 368a) “Sanki ... iştmemiş” şeklinde. Bu, ‘sırat’ı hayırlısıyla geçip cennete giren bahtiyar kulların Ehl-i Hadis veya Ehl-i Rey mezheplerini iştittiği anlamına gelmekte. Oysa cennetliklerin çoğunun bu fırkalardan haberi yok... Yani Peygamber (s.a.), sahabe-i kiram, tâbi‘in ve tebe‘i tâbi‘in nesillerinin... / ed.

والمعنى: ألم يأتكم أهل نذير؟ أو وصف منذروهم لغلوهم في الإنذار كأنهم ليسوا إلا إنذاراً؛ وكذلك {قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ}. ونظيره قوله تعالى {إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ} [الشعراء: ١٦]، أي حاملاً رسالته. ويجوز أن يكون من كلام الخزنة للكفار على إرادة القول؛ أرادوا حكاية ما كانوا عليه من ضلالهم في الدنيا. أو أرادوا بالضلال الهلاك. ٥ أو سموا عقاب الضلال باسمه. أو من كلام الرسل لهم، حكوه الخزنة، أي قالوا لنا هذا فلم نقبله.

١٠- ﴿وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾

[١٧١٦] {لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ} الإنذارَ سماع طالبين للحق، أي نعقله عقل متأملين. وقيل: إنما جمع بين السمع والعقل، لأن مدار التكليف على أدلة السمع والعقل. ومن بدع التفاسير: أن المراد لو كنا على مذهب أصحاب الحديث أو على مذهب أصحاب الرأي! كأن هذه الآية نزلت بعد ظهور هذين المذهبين، وكان سائر أصحاب المذاهب والمجتهدين قد أنزل الله وعيدهم، وكان من كان من هؤلاء فهو من الناجين لا محالة؛ وعدة المبشرين من الصحابة عشرة، لم يضم إليهم حادي عشر، وكان من يجوز على الصراط أكثرهم لم يسمعو باسم هذين الفريقين.

١١- ﴿فَاعْتَرَفُوا بِذَنبِهِمْ فَسُحْقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾

١٢- ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ﴾

[١٧١٧] {بِذَنبِهِمْ} بكفرهم في تكذيبهم الرسل.

[١٧١٨] {فَسُحْقًا} قرئ بالتخفيف والثقل، أي فبعداً لهم، اعترفوا أو جحدوا؛

فإن ذلك لا ينفعهم.

١٣- ﴿وَأَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ﴾

٢٠

14. Yaratan, bilmez olur mu hiç?! O'dur çünkü 'bütün inceliklere nüfuz eden', 'her şeyden haberdar' (Latîf, Habîr).

[1719] “Sözünüzü ister gizleyin ister açığa vurun” ifadesinin zâhiri, sözü gizlemek ve açığa vurmaktan birini ifade eder. Anlam şöyledir: ‘Sözünüzü gizlemeniz’ ile ‘açığa vurmanız’ Allah’ın bunları biliyor olması bakımından eşit olsun. Ardından bunu şöyle gerekçelendirmektedir: “Çünkü O, sinele-
rin özünü bilir”, yani dile dökülmeden önce o sözlerin sinelerdeki gizli saklı hâlini bilir. Böyleyken, Allah dile dökülen sözleri nasıl bilmez?!

[1720] Daha sonra; bütün varlıkları “yaratan, bütün inceliklere nüfuz eden, her şeyden haberdar” -yani ilmiyle tüm mahlûkatın açık ve gizli yönlerine erişen- biri olarak, gizli, saklı, açık sözleri ilmiyle ihata edemeyeceği düşüncesini reddetmiştir. مَنْ خَلَقَ lafzının; “Allah bütün inceliklere nüfuz eder, durumu bu olan [Allah], yarattığını bilmez olur mu hiç?” anlamında mansûb olması da mümkündür.

[1721] Rivayete göre; müşrikler kendi aralarında birtakım şeyler konuşurlar, Allah da bunları elçisine *izhâr* ederdi. Bunun üzerine müşrikler “Muhammed’in ilâhının duymaması için sözlerinizi gizli saklı tutun!” derlerdi. İşte Allah burada onların bu cehaletlerine dikkat çekmektedir.

[1722] **Şayet** “أَلَا يَعْلَمُ” (*Yaratan bilmez olur mu hiç?!*) ifadesinde ‘Allah *insanlar tarafından kalpte gizlenen ve dille açığa vurulan şeyleri bilir.*’ anlamında bir mef’ûl takdir ettin; bu ifadeyi Arapların “O verir; vermez.” sözüne¹ benzer şekilde takdir etmen, mânanın da “Yaratan, *bilen* olmaz mı hiç?” şeklinde olması gerekmez miydi; çünkü yaratma ancak ilimle gerçekleşir.” **dersen şöyle derim:** وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ (O’dur bütün inceliklere nüfuz eden, her şeyden haberdar!) ifadesinde belirtilen durum senin söylediğin mâna takdirine müsaade etmez; çünkü sen, ‘Yaratan, bilen olmaz mı hiç!? O’dur bütün inceliklere nüfuz eden, her şeyden haberdar!’ dediğinde, mâna doğru olmaz; zira أَلَا يَعْلَمُ (Bilmez olur mu hiç?!) ifadesi hâle dayanır; bir nesne de kendisiyle tevkît edilmez.² Dolayısıyla, “O bilen olduğu hâlde bilmez olur mu hiç?!” denilmez; lâkin “O her şeyi bilen olduğu hâlde, *şunu* bilmez olur mu hiç?!” denilir.

15. O'dur yeryüzünü size boyun eğdiren... Haydi, (dağ-bayır, dere-tepe; yüksek-alçak demeden) onun 'omuz'larında yürüyün ve O'nun rızından yiyin. Sonunda O'na döneceksiniz.

1 Yani neyi verip neyi vermediklerini belirtmeksizin, genel olarak... / ed.

2 Yani *mutlak* bir kelime, bir başka *mutlak* kelime ile kayıtlanmaz; çünkü hâl mutlak olan fiili kayıtlanmaktadır. (Tıybî'den) / ed.

١٤- ﴿أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ﴾

[١٧١٩] ظاهره الأمر بأحد الأمرين؛ الإسرار والإجهار. ومعناه: ليستو عندكم إسراركم وإجهاركم في علم الله بهما، ثم أنه علله بـ {إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ}، أي بضمائرها قبل أن تترجم الألسنة عنها، فكيف لا يعلم ما تكلم به.

٥ [١٧٢٠] ثم أنكر أن لا يحيط علمًا بالمضمر والمسّر والمجهر {مَنْ خَلَقَ} الأشياء، وحاله أنه {اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ}، المتوصل علمه إلى ما ظهر من خلقه وما بطن. ويجوز أن يكون {مَنْ خَلَقَ} منصوبًا، بمعنى: ألا يعلم مخلوقه وهذه حاله!؟

[١٧٢١] وروي أنّ المشركين كانوا يتكلمون فيما بينهم بأشياء، فيظهر الله رسوله عليها، فيقولون: أسروا قولكم لئلا يسمعه إله محمد، فنبّه الله على جهلهم. ١٠

[١٧٢٢] فإن قلت: قدرت في {أَلَا يَعْلَمُ} مفعولاً على معنى: ألا يعلم ذلك المذكور مما أضمر في القلب وأظهر باللسان {مَنْ خَلَقَ}، فهلا جعلته مثل قولهم: هو يعطي ويمنع؛ وهلا كان المعنى: ألا يكون عالمًا من هو خالق؛ لأنّ الخلق لا يصح إلا مع العلم؟ قلت: أبث ذلك الحال التي هي قوله {وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ}؛ ١٥ لأنك لو قلت: ألا يكون عالمًا من هو خالق وهو اللطيف الخبير، لم يكن معنى صحيحًا؛ لأنّ {أَلَا يَعْلَمُ} معتمد على الحال، والشيء لا يوقت بنفسه، فلا يقال: ألا يعلم وهو عالم، ولكن ألا يعلم كذا وهو عالم بكل شيء.

١٥- ﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ

وَإِلَيْهِ النُّشُورُ﴾

[1723] “Dünyanın omuzlarında/sırtlarında yürümek”, tam anlamıyla boyun eğdirme ve amaca hizmet ettirme hususunda temsilî bir ifadedir; çünkü devenin iki omuzu ve bunların kesiştiği yerdeki kemik en hassas ve binicinin ayağını koyma ve yaslanmada en çok zorlandığı mahaldir. Allah yeryüzünü omuzlarında yürünecek düzeyde insanın hizmetine amade kı-
 5 lınca, kendisine boyun eğdirilip hizmete amade kılınacak başka bir şey bırakmamış demektir. مَنَاكِبَهَا (yeryüzünün omuzları) tabirinin dağlar anlamına geldiği de söylenmiştir. Zeccâc demiştir ki bunun anlamı şudur: Allah size yeryüzündeki dağlarda yürümeyi bile kolaylaştırdı. Size, dağlarda bile yü-
 10 rüme imkânı verdiği göre bu, boyun eğdirmenin zirvesi demektir. “Yeryüzünün omuzları” tabiri, yeryüzünün köşeleri, bucakları anlamına gelir, şeklinde bir görüş de ileri sürülmüştür.

[1724] (Sonunda O’na döneceksiniz) yani yalnızca O’na döndürüleceksiniz, O da size bahşettiği nimetlere şükürle karşılık verip vermediğiniz
 15 hususunda sizi hesaba çekecektir.

16. Emin misiniz göktekinin, sizi yerin dibine geçirmeyeceğinden? Bir de bakmışsınız, ‘yer’ gidip geliyor!..

17. Peki, göktekinin, başınıza taş yağdırmayacağından emin misiniz?! Yakında öğreneceksiniz nasılmış Benim uyarım!

[1725] “Gökteki [kimse]” ifadesi iki şekilde izah edilebilir. 1) Hükümranlılığı gökte olan kimse. Çünkü gökler Allah’ın meleklerinin meskenidir. Allah’ın Arş’ı, kürsüsü ve Levh-i Mahfuz da göktedir. O’nun hükümleri, kitapları, emir ve yasakları da ‘gök’ten nâzil olur. 2) Müşrikler *teşbih*¹ inancını benimsemiş olup Allah’ın gökte olduğunu, rahmet ve azabın gökten indiğini düşünüyor ve göğe yönelerek O’na dua ediyorlardı. İşte bu inançları
 25 doğrultusunda onlara, “Gökte olduğunu düşündüğünüz Allah’ın -oysa O mekândan münezzehtir- yerin dibine geçirmek veya başınıza taş yağdırmak suretiyle sizi cezalandırmayacağından yana bir güvenceye mi sahipsiniz?!” denilmiştir. Tıpkı Müşebbihe’ye² mensup birine, günah işlerken gördüğün-
 30 de, “Arş’ın üzerinde bulunan Allah’ın işlediğin bu günah sebebiyle seni cezalandıracağından korkmuyor musun!?” demen gibi...

[1726] İfade (فَسْتَغْلَمُونَ), Tâ ile de Yâ ile de okunmuştur [Yakında öğreneceksiniz! - Yakında öğrenecekler!]. “Benim uyarım;” yani hakkında uyarıldığınız azabı gördüğünüzde, benim uyarımın nasıllığını anlayacaksınız; fakat o va-
 35 kit bunu anlamış olmak size fayda sağlamayacak!

1 Allah’ı yaratıklarına benzetmek, O’na şekil ve suret vermek. / ed.

2 Yüce Allah’ı yaratıklarına benzeten, O’na şekil ve suret veren, sadece bir mezheple sınırlı olmayan genel itikadi eğilim. / ed.

[١٧٢٣] المشي في مناكبها مثل لفرط التذليل ومجاورته الغاية؛ لأنّ المنكبين وملتقاهما من الغارب أرق شيء من البعير، وأنباه عن أن يطأه الراكب بقدمه ويعتمد عليه؛ فإذا جعلها في الذل بحيث يمشي في مناكبها لم يترك. وقيل: {مَنَاكِبَهَا} جبالها. قال الزجاج: معناه سهل لكم السلوك في جبالها؛ فإذا أمكنكم السلوك في جبالها فهو أبلغ التذليل. وقيل: جوانبها.

[١٧٢٤] والمعنى: وإليه نشوركم، فهو مسائلكم عن شكر ما أنعم به عليكم.

١٦- ﴿أَمِئْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ الْأَرْضَ فَإِذَا هِيَ تَمُورٌ﴾

١٧- ﴿أَمْ أَمِئْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ

نَذِيرٍ﴾

١٠ [١٧٢٥] {مَنْ فِي السَّمَاءِ} فيه وجهان؛ أحدهما من ملكوته في السماء؛ لأنها مسكن ملائكته، وثم عرشه وكرسيه واللوح المحفوظ، ومنها تنزل قضاياه وكتبه وأوامره ونواهييه. والثاني: أنهم كانوا يعتقدون التشبيه، وأنه في السماء، وأن الرحمة والعذاب ينزلان منه، وكانوا يدعونه من جهتها، فقيل لهم على حسب اعتقادهم: {أَمِئْتُمْ مَنْ} تزعمون أنه {فِي السَّمَاءِ}، وهو متعالٍ عن المكان، أن يعذبكم بخسف أو بحاصب؟! كما تقول لبعض المشبهة: "أما تخاف من فوق العرش أن يعاقبك بما تفعل؟! إذا رأيته يركب بعض المعاصي.

[١٧٢٦] {فَسَتَعْلَمُونَ} قرئ بالتاء والياء {كَيْفَ نَذِيرٍ} أي إذا رأيتم المنذر به،

علمتم كيف إنذاري حين لا ينفعكم العلم.

18. Gerçek şu ki; bunlardan öncekiler de yalanlamıştı... Ama nasılmış Benim ‘tanıma’yışım!..

19. Bunlar, üzerlerinde kanatlarını açıp kapata[rak süzüle]n kuşları görmezler mi? Rahmân’dan başkası tutmuyor onları... O her şeyi görmekte.

- 5 [1727] صَافَاتٍ ifadesi, “havada uçarken kanatlarını açmış vaziyette” demektir; çünkü kuşlar kanatlarını çırptıklarında, esas uçma tüyleri/telekleri bir dizi hâlinde açılır. وَيَبْضُنَ yani kanatlarını gövdelerine vurarak kapatıklarında. **Şayet**, “[Bu mâna için] neden *kâbidâti*^m değil de وَيَبْضُنَ buyrulmuş?”¹ **dersen şöyle derim:** Çünkü uçuşta asolan, kanatların açılmasıdır. Nitekim
- 10 havada uçmak suda yüzmek gibidir. Yüzmede de asolan, kulaçları açmak ve yaymaktır. Kapamaya gelince, bu eylem hareket etmeye hazırlık için açmanın öncesinde anlak olarak gerçekleşir. Bu yüzden, aslı/daimî değil, anlak olan hareket, (isim değil) fiil kalıbıyla zikredilmiş, dolayısıyla âyette şu mâna kastedilmiştir: Kuşlar kanatlarını açarak uçarlar ve tıpkı yüzücünün
- 15 kulaçlarını kapaması gibi bazen de kanatlarını kapatıverirler.

- [1728] “Rahmân’dan başkası tutmuyor onları...” Yani o kuşları havada tutan, ancak ve ancak Rahmân’dır. Kuşları havada tutması, Rahmân’ın kudreti ve onlar için yarattığı birincil ve ikincil uçma tüyleri, havada uçmayı sağlayan şekiller ve özelliklere sahip bedenler meydana getirmesiyle mümkün olmaktadır. “O her şeyi görmekte.” Yani Allah nasıl yaratacağını ve enteresan şeyleri nasıl planlayacağını bilir.

20. Peki, kimmiş Rahmân’dan başka size yardım edecek ordu?! Sırf aldanış içinde bu inkârcı nankörler...

- 25 [1729] أَمَّنْ (Peki, kimmiş) derken, çoğullar arasından *ona* işaret edilmekte ve “Allah azabını size gönderecek olsa, O’ndan başka kimmiş size yardım edecek ordu?!” denmektedir.

21. O, rızkınızı kesse, kimmiş size rızık verecek?! Yoo... Sırf bir küstahlık ve kaçış içindeler!

- 30 [1730] أَمَّنْ (Peki, kimmiş) derken O’na işaret edilmekte ve “Şayet Allah rızkınızı kesse, bunlar mı size rızık verecek?!” denmektedir. *Ve bu varsayıma dayanmaktadır.*² Ancak ism-i mevsulün bütün putlara işaret etmesi de mümkündür;

1 Yani صَافَاتٍ ism-i fâ’il olarak kullanıldığı hâlde, neden bu fi’l-i muzari olarak gelmiş? Ayrıca, وَيَبْضُنَ fiili kullanılacaksa, ona karşılık يَصْفَنَ buyrulabilirdi. [Malum, isim sıgaları sübut ve istimrar ifade ederken, fiiller ‘yenilenmeli bir devamlılık’ ifade etmektedir.] / ed.

2 Yani -Tıybî’ye göre- “bu te’vil” جُنْدٌ (ordu) kavramı için zihinde çoğullardan bir çoğul takdir edip ona işaret edilmesine dayanmaktadır. Maamâfih, “Ve ‘bu’ [هَذَا] varsayıma dayanmaktadır.” ifadesi, her iki âyette de vârit olan “bu”larla ilgili de olabilir. Yani bir Müşrik zihni açısından “tanrı”larından başka kendilerine yardım edebilecek bir ordu yoktur. O zaman, tanrıları dışında -zaten- var olmayan bir orduya âyette nasıl işaret edilebilmiş? el-Cevap: Tamamen takdiri / varsayımsal olarak... / ed.

١٨- ﴿وَلَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ﴾

١٩- ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ﴾

[١٧٢٧] {صَافَاتٍ} باسطات أجنحتهن في الجو عند طيرانها؛ لأنهن إذا بسطنها صففن قوادمها صفًا، {وَيَقْبِضْنَ} ويضممنها إذا ضربن بها جنوبهن. فإن قلت: لم قيل {وَيَقْبِضْنَ}، ولم يقل: وقابضات؟ قلت: لأن الأصل في الطيران هو صف الأجنحة؛ لأن الطيران في الهواء كالسباحة في الماء، والأصل في السباحة مد الأطراف وبسطها. وأما القبض فطارئ على البسط للاستظهار به على التحرك، فجيء بما هو طار غير أصل بلفظ الفعل، على معنى أنهن صافات، ويكون منهن القبض تارة كما يكون من السابح. ١٠

[١٧٢٨] {مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ} بقدرته وبما دبّر لهن من القوادم والخوافي، وبني الأجسام على شكل وخصائص قد تأتي منها الجري في الجو. {إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ} يعلم كيف يخلق وكيف يدبر العجائب.

٢٠- ﴿أَمَّنْ هَذَا الَّذِي هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصُرُكُمْ مِنْ دُونِ الرَّحْمَنِ إِنَّ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي غُرُورٍ﴾ ١٥

[١٧٢٩] {أَمَّنْ} يشار إليه من الجموع ويقال: {هَذَا الَّذِي هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصُرُكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ} إن أرسل عليكم عذابه.

٢١- ﴿أَمَّنْ هَذَا الَّذِي يَرْزُقُكُمْ إِنْ أَمْسَكَ رِزْقَهُ بَلْ لَجُوا فِي عُتُوٍّ وَنُفُورٍ﴾

[١٧٣٠] {أَمَّنْ} يشار إليه ويقال {هَذَا الَّذِي يَرْزُقُكُمْ إِنْ أَمْسَكَ رِزْقَهُ}، وهذا على التقدير. ويجوز أن يكون إشارة إلى جميع الأوثان ٢٠

çünkü müşrikler belâ ve musibetlerden onlar sayesinde korunduklarına ve ‘tanrı’larının bereketi sayesinde rızka nail olduklarına inanıyorlardı. Tıpkı “Yoksa bunların, kendilerini bize karşı savunacak tanrıları mı varmış!? Onlar kendilerine bile yardım edemez; Bizden bir yakınlık da görecek değiller!”

5 [Enbiyâ 21/43] âyetindeki gibi.

[1731] “Yoo... Sırf bir küstahlık ve kaçış içindeler!” Belli ki onlar, hakkı kabul kendilerine ağır geldiğinden, ondan ürkmeye ve inatlaşmaya devam etmekte; bu yüzden de hakka bağlanamamaktalar.

22. Yüz üstü sürünen mi daha doğru yoldadır yoksa dosdoğru bir yol üzerinde dümdüz yürüyen mi?

[1732] (كَبَبَةٌ) *ekebbe* fiili, dilde pek yaygın olmayan ve şâz kabilinden bir kullanım olarak, *kebbehû* fiilinin dönüşlü hâli kabul edilebilir; *kebebtühû fe-ekebbe* (Onu yüz üstü yere düşürdüm, o da yere kapaklandı.) denilir. Bunun benzeri, *kaşe’ati’r-rîhu’s-sehâb’ fe-akşe’a* (Rüzgâr bulutu dağıttı, bulut da dağıldı.) ifadesidir. Ancak işin aslı böyle değildir; çünkü *efale* kalıbında dönüşlülük ifade eden hiçbir fiil yoktur. Bu gibi şeyleri de ancak Sibeveyhi’nin *el-Kitâb’* ı üzerine kafa yoran kimseler sağlamca kavrayabilir. *Ekebbe* aslında *enfada* (tükendi) ve *elâme* (kınadı) kalıbında bir fiil olup *dehale fi’l-kebbi* (yere kapaklanma durumuna geldi) ve *sâra zâ kebbin* (yere kapaklanmış oluverdi) anlamına gelir. Benzer şekilde *akşe’âs-sehâb’* cümlesi de *dehale fi’l-kaş’i* (Bulut dağılma noktasına geldi.) demektir. Hâsılı; *kebbe* ve *kaşe’a* fiillerinin dönüşlü hâli, [*ekebbe* değil] *inkebbe* ve *inkaş’adır*.

[1733] **Şayet** “‘Yüzüstü sürünen’ ifadesinin anlamı nedir ve bu, ‘dosdoğru bir yol üzerinde dümdüz yürüyen’ ifadesine nasıl tekabül etmektedir?” **dersen şöyle derim:** Âyetin anlamı şudur: (i) İnsan; düz değil, birtakım çukurlar ve tümsekler bulunan engebeli bir yerde güç belâ yürür; bundan dolayı her an tökezler ve yüzüstü düşüp yere kapaklanır. İşte bu kişinin durumu, tökezleme ve yüzüstü kapaklanma söz konusu olmaksızın dimdik ayakta ve düzgün şekilde yürüyen kişinin bu durumuyla taban tabana zıttır. (ii) Yahut istikameti düzgün olan ve çok az sapması bulunan kişi, dümdüz bir yolda şu şu şekilde sağa sola saparak yalpalayan kişiden tam aksi bir durumdadır. (iii) Şu da kastedilmiş olabilir: Kör olup da yolu göremeyen, bu yüzden de ikide bir tökezleyip yüzüstü düşen kişi, gözleri gören ve kendisine gösterilen yolda düzgün biçimde yürüyüp giden kişi gibi değildir. Âyet, mümin ile kâfire ilişkin bir benzetmedir.

لاعتقادهم أنهم يحفظون من النوائب ويرزقون ببركة آلهتهم، فكأنهم الجند
الناصر والرازق. ونحوه قوله تعالى {أَمْ لَهُمْ آلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَا} [الأنبياء: ٤٣].
[١٧٣١] {بَلْ لَجُّوا فِي عُتُوٍّ وَنُفُورٍ} بل تماردوا في عناد وشراد عن الحق لثقله
عليهم فلم يتبعوه.

٥ - ٢٢- ﴿أَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلَى وَجْهِهِ أَهْدَىٰ أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَىٰ صِرَاطٍ

مُسْتَقِيمٍ﴾

[١٧٣٢] يجعل أكب مطاوع كبه؛ يقال: كببته فأكب، من الغرائب والشواذ. ونحوه:
قشعت الريح السحاب فأقشع، وما هو كذلك؛ ولا شيء من بناء أفعل مطاوعًا، ولا
يتقن نحو هذا إلا حملة كتاب سيبويه؛ وإنما أكب من باب أنفض، وألام. ومعناه:
١٠ دخل في الكب، وصار ذا كب؛ وكذلك أقشع السحاب: دخل في القشع. ومطاوع
كب وقشع انكب وانقشع.

[١٧٣٣] فإن قلت: ما معنى {يَمْشِي مُكِبًّا عَلَى وَجْهِهِ}؟ وكيف قابل {يَمْشِي
سَوِيًّا عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ}؟ قلت: معناه يمشي معتسفًا في مكان معتاد غير مستو،
فيه انخفاض وارتفاع، فيعثر كل ساعة فيخر على وجهه منكبًا، فحاله نقيض حال
١٥ من يمشي سويًا، أي قائمًا سالمًا من العثور والخرور. أو مستوي الجهة قليل
الانحراف، خلاف المعتسف الذي ينحرف هكذا وهكذا على طريق مستو. ويجوز
أن يراد الأعمى الذي لا يهتدي إلى الطريق فيعتسف، فلا يزال ينكب على وجهه،
وأنه ليس كالرجل السوي الصحيح البصر، الماشي في الطريق المهتدي له، وهو
مثل للمؤمن والكافر.

[1734] Katâde'den nakledildiğine göre, kâfir Allah'ın yasakladığı şeylere abanır; bundan dolayı da Allah onu kıyamet günü yüzüstü vaziyette haş-reder. Kelbî'ye göre yüzüstü sürünen kişiden maksat, Ebû Cehl [Amr] b. Hişâm, dosdoğru yolda dümdüz yürüyen kişiden maksat da Peygamber'dir (s.a.). -Abdumuttalib'in oğlu Hz. Hamza'nın kastedildiği de söylenmiştir.-

23. De ki: O'dur sizi yaratan ve sizler için kulak, göz ve gönül var eden... Ne de az şükrediyorsunuz!

24. De ki: O'dur sizi yeryüzünde yaratıp yayan... ki yine O'na haşredileceksiniz.

10 **25. “Doğru söylüyorsanız, ne zamanmış bu tehdit?!” deyip duruyorlar.**

26. “Bilgi, sadece Allah katındadır; ben sadece apaçık bir uyarıcıyım.” de.

27. Onu yaklaşırken gördüklerinde, nankörce inkâr edenlerin yüzleri buruşur. Ve “İşte o isteyip durduğunuz!” denir.

[1735] “Onu gördüklerinde” ifadesinde zamir tehdit içindir. زلفه ise yakınlık anlamına gelir; mansûb kılınması “Onu yakın *hâlde* ya da yakın bir *yerde* gördüklerinde” anlamında hâl veya zarf olmasından dolayıdır.

[1736] “Nankörce inkâr edenlerin yüzleri buruşur;” yani tehdit edildikleri azabı görmek, gam ve keder çökme, kapkara kesilme ve somurtkanlık şeklinde yüzlerini buruşturur ve böylece tıpkı idama götürülen ya da işken-ce edilen birinin çehresi gibi, hepsinin beti benzi atar!

[1737] (“İşte o isteyip durduğunuz!” anlamındaki) تَدْعُونَ fiili, *du'â* kökünün *tefte'ilüne* kalıbıdır; yani habire istediğiniz ve bir an önce gelsin de görelim dediğiniz azap işte bu! denir.” -diyenler, zebânilerdir.- تَدْعُونَ'nin *da'vâ* kökünden türemiş olduğu da söylenmiştir. Buna göre; “Kendisi[ne karşı hissettiğiniz korku] yüzünden, yeniden diriltilmeyeceğinizi iddia ettiğiniz azap işte bu!” anlamına gelir. تَدْعُونَ kelimesi, *ted'üne*¹ şeklinde de okunmuştur. Rivayete göre zahidlerden biri, gecenin ilk saatlerinde namaz kılarken bu âyeti okuyup ağlamaya başlamış ve tâ sabah ezanına kadar ağlar vaziyette tekrar tekrar okumuş. *Hayatım üzerine and içerim ki (o azabı) tasavvur edip adamakıllı düşünen biri için, bu âyet gerçekten çok çarpıcıdır!*

28. De ki: Düşünün bakalım bir: Allah beni ve beraberimdekileri helâk etse ya da bize acısa, (siz) inkârcı nankörleri, can yakıcı bir azaptan kim kurtarabilir?!

1 Yani “o çağırduğunuz; gelmesi için dua ettiğiniz azap!..” Müşrikler Kur'an'ın uyarı ve tehditleri karşısında umursamaz bir tavır takınmakla kalmıyor; dalga geçme amaçlı ‘Haydi getir şu azabı da görelim!’ diyorlardı. Bkz. Ankebut 29/54; Zâriyât 51/59 vd. / ed.

[١٧٣٤] وعن قتادة: الكافر أكب على معاصي الله تعالى فحشره الله يوم القيامة على وجهه. وعن الكلبي: عني به أبو جهل بن هشام. وبالسوي رسول الله ﷺ، وقيل: حمزة بن عبد المطلب رضي الله عنه.

٢٣- ﴿قُلْ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ﴾ ٥

٢٤- ﴿قُلْ هُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ﴾

٢٥- ﴿وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾

٢٦- ﴿قُلْ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُّبِينٌ﴾

٢٧- ﴿فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سَيِّئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَقِيلَ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَدْعُونَ﴾ ١٥

[١٧٣٥] {فَلَمَّا رَأَوْهُ} الضمير للوعد. والزلفة القرب، وانتصابها على الحال أو الظرف، أي رأوه ذا زلفة، أو مكاناً ذا زلفة.

[١٧٣٦] {سَيِّئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا}، أي ساءت رؤية الوعد وجوههم بأن علتها الكآبة وغشيتها الكسوف والقترة، وكلحوا، وكما يكون وجه من يقاد إلى القتل أو يعرض على بعض العذاب. ١٥

[١٧٣٧] {وَقِيلَ}، القائلون الزبانية. {تَدْعُونَ} تفتعلون من الدعاء، أي تطلبون وتستعجلون به. وقيل: هو من الدعوى، أي كنتم بسببه تدعون أنكم لا تبعثون. وقرئ «تَدْعُونَ». وعن بعض الزهاد: أنه تلاها في أول الليل في صلواته، فبقي يكررها وهو يبكي إلى أن نودي لصلاة الفجر. ولعمري إنها لوقادة لمن تصور تلك الحالة وتأملها.

٢٨- ﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَهْلَكَنِي اللَّهُ وَمَنْ مَعِيَ أَوْ رَحِمَنَا فَمَنْ يُجِيرُ الْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ﴾ ٢٠

[1738] Mekkeli kâfirler Peygamber'in (s.a.) ve müminlerin helâk olmaları için beddua ediyorlardı. Bunun üzerine Resûlullah'a, onlara şunu söylemesi emredildi: "Biz müminler, şu iki güzel şeyden birinin beklentisi içindeyiz: Ya sizin temenni ettiğiniz gibi ölür ve böylece cennetlik oluruz ya da bizim arzu ettiğimiz gibi zafer ve İslâm'ın muzafferiyetiyle birlikte rahmete nail oluruz. Peki ya siz ne yapacaksınız? Siz 'nankör kâfirleri' ateşin azabından kim kurtaracak!? Bu azap sizin için mukadderdir.

[1739] Anlatmak istediği şudur: Siz bizim helâk olmamızı istiyorsunuz ki aslında bu bizim bahtiyarlık ve mutluluğa çabucak kavuşmamızı istemek demektir. Oysa siz helâke, hem de daha fecisi olmayan bir helâke teşne olmuş hâldesiniz... Üstelik bu helâkten kurtulmayı istemeyen gafilersiniz. Mâna şöyle de olabilir: Allah bizim canımızı almakla helâk edebilir. Peki ya (peygamber ve müminler gibi) rehberleriniz ve sizi ateşten çekip çıkarmaya gayret edenleriniz ölüp gittikten sonra size kim sahip çıkacak?! Allah bizi rahmetiyle bir süre daha yaşatıp sizi katletme ve yenme imkânına da kavuşturabilir. O takdirde, sizi (elimizden) kim kurtaracak?! Bizim elimizde can veren biri de kesinlikle helâk olmuş demektir. -Bizler Müslüman olduğumuz hâlde- günahlarımız yüzünden Allah bizi bile âhirette azaba çarptırabilir! Peki, kâfirliğiniz sebebiyle azabı haydi haydi hak etmiş kimseler olarak sizi kim kurtaracak?! Şayet Allah bize iman vesilesiyle rahmet ederse, o zaman (sizin gibi) büsbütün imansızları kim kurtaracak?!

29. De ki: O, Rahmân'dır. Biz O'na iman ettik ve yalnızca O'na güvenip dayandık. Kimin apaçık bir sapma içinde olduğunu yakında öğreneceksiniz!

[1740] **Şayet** "Neden توكلنا (güvenip dayandık) lafzının mef'ûlü önce, آمنّا (iman ettik) lafzının mef'ûlü ise sonra zikredildi?" **dersen şöyle derim:** آمنّا (iman ettik) lafzı kâfirlerden söz edilmesini müteakiben onlara tarizde bulunmak üzere zikredilmiş ve bir bakıma, "Biz iman ettik, sizin gibi inkârcı olmadık" denilmek istenmiştir. Daha sonra Allah, "Biz sadece ve sadece O'na güvenip dayandık; sizin bel bağladığınız taraftarlarınız ve mallarınız gibi şeylere güvenip dayanmadık" anlamında, "Ve biz yalnızca O'na güvenip dayandık" buyurmuştur.

30. De ki: Düşünün bakalım bir: Suyunuz çekilirse, şu şırlı şırlı akan suları size kim getirebilir?

[١٧٣٨] كان كفار مكة يدعون على رسول الله ﷺ وعلى المؤمنين بالهلاك، فأمر بأن يقول لهم: نحن مؤمنون متربصون لإحدى الحسنين؛ إما أن نهلك كما تتمنون فننقلب إلى الجنة، أو نرحم بالنصرة والإدالة للإسلام كما نرجو، فأنتم ما تصنعون؟ من يجيركم - وأنتم كافرون - من عذاب النار؟ لا بدّ لكم منه.

٥ [١٧٣٩] يعني: إنكم تطلبون لنا الهلاك الذي هو استعجال للفوز والسعادة، وأنتم في أمر هو الهلاك الذي لا هلاك بعده، وأنتم غافلون لا تطلبون الخلاص منه. أو إن أهلكنا الله بالموت فمن يجيركم بعد موت هُدايتكم، والآخذين بحجزكم من النار؟! وإن رحمنا بالإمهال والغلبة عليكم وقتلكم فمن يجيركم؛ فإنّ المقتول على أيدينا هالك. أو إن أهلكنا الله في الآخرة بذنوبنا ونحن مسلمون، فمن يجير الكافرين وهم أولى بالهلاك لكفرهم؛ وإن رحمنا بالإيمان ١٠ فمن يجير من لا إيمان له.

٢٩- ﴿قُلْ هُوَ الرَّحْمَنُ أَمَّنًا بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا فَسْتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ

مُبِينٍ﴾

[١٧٤٠] فإن قلت: لم أخرج مفعول {آمناً}، وقدم مفعول {تَوَكَّلْنَا}؟ قلت: لوقوع {آمناً} تعريضاً بالكافرين، حين ورد عقيب ذكرهم، كأنه قيل: آمنا ولم نكفر كما كفرتم، ثم قال: {وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا}، خصوصاً لم نتكل على ما أنتم متكبلون عليه من رجالكم وأموالكم.

٣٠- ﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ﴾

[1741] غَوْرًا kelimesi “kaybolup giden, toprağın altına çekilen” anlamındadır. Kelbî’den nakledildiğine göre bu ifade, “(Suyunuz yerin dibine öyle bir çekilir ki) kovalar o suya ulaşamaz!” anlamındadır. Kaybolup gitmek, yerin dibine çekilmek anlamındaki *ğavr* masdarı, dürüst ve adaletli kimse-
 5 nin *‘adl*, kendisinden hoşnut olunan kimsenin de *rızâ* masdarıyla nitelendirilmesi gibi, “yerin dibine çekilen” anlamında sıfat işlevine sahiptir.

[1742] Rivayete göre bu âyet, haddini bilmez bir edepsizin yanında okununca, “Yerin dibine çekilen su, nacak ve kazmalarla geri getirilebilir!” demiş ve bunun üzerine gözlerindeki ‘su’ kurumuş (göz kuruluğu illetine
 10 yakalanmış). Allah’a ve O’nun âyetlerine karşı meydan okumaktan Allah’a sığınırız!

[1743] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki: “Her kim Mülk sûresini okursa Kadir gecesi ihya etmiş gibi olur.”

[١٧٤١] {عَوْرًا} غائراً ذاهباً في الأرض. وعن الكلبي: لا تناله الدلاء. وهو

وصف بالمصدر، كعدل ورضا.

[١٧٤٢] وعن بعض الشطار أنها تليت عنده، فقال: ”نجيء به الفؤوس

والمعاول!“ فذهب ماء عينيه؛ نعوذ بالله من الجراء على الله وعلى آياته.

◦ [١٧٤٣] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة الملك فكأنما أحيا ليلة القدر.

KALEM SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 52 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın Adıyla...

1. Nun. Kaleme ve (yazanların) satır satır yazdıklarına yemin ederim ki

5 [1744] وَالْقَلَمِ نَ وَ الْاٰیٰتِ نَ âyeti, Nun'u Vav'a bitişirmeden ve bitişirerek, ayrıca Nun sâkin olarak, fetha ve kesreyle de okunmuştur, tıpkı ص'da¹ olduğu gibi. Kasıt, bu harfin alfabe harflerinden olduğunu bildirmektir. (ii) Bazılarının; “Nûn hokkadır.” sözlerine gelince, bunun vad'-ı lügavî mi yoksa vad'-ı şer'î mi olduğunu² bilmiyorum. Hokkanın ismi olursa mutlaka ya cins olmalıdır veya alem; cins ise o zaman i'râb ve tenvin nerede; alem ise i'râb nerede? Bunlardan hangisi olursa, onun sözün dizilişinde mutlaka bir yeri olmalıdır. Şayet “Nûn kendisine yemin edilen şeydir.” dersen, o zaman eğer cins ise onu cer edip tenvinli okuman ve yeminin de 'bilinmeyen meçhul bir hokka'ya edilmiş olması gerekir. O zaman sanki “Herhangi bir hokkaya ve malum kaleme yemin olsun ki...” denilmiş olur. Eğer alem ise onu munsarif ve mecrur yapman veya alemlik ve müenneslik sebebiyle gayr-i munsarif yapıp fethalaman gerekir. (iii) Nûn'un balık olduğunu³ söylediğimizde de tefsir bu şekildedir. Ya balıklardan herhangi biri kastedilmiştir veya -[Arz'ı üzerinde taşıdığı] iddia ettikleri- Yehemût'a alem yapılmıştır. Nurdan veya 15 20 altından yaratılmış bir levha ve bir cennet nehri ile tefsir etmek de böyledir.

[1745] Allah kalemi yüceltmek için ona yemin etmektedir; çünkü kalemin yaratılıp düzenlenmesinde büyük bir hikmete işaret vardır. Aynı şekilde kalemde tarif edilemeyecek kadar çıkar ve fayda vardır.

25 [1746] “Satır satır yazdıklarına” yani yazanın yazdığına “yemin olsun ki...” “Hafaza⁴ meleklerinin yazdıklarına” şeklinde de mâna verilmiştir. مَا mevsi'le veya masdariyedir. Kalem ile kalem erbabının kastedilmesi ve مَا يَسْطُرُونَ'daki zamirin onlara gitmesi de mümkündür. O zaman, “Kalem erbabına ve yazdıklarına -veya yazmalarına- yemin olsun ki” denilmiş gibi olur ki o zaman bütün yazı yazanlar kastedilmiş olur. Veya Hafaza melekleri 30 (Yazıcı melekler) kastedilmiştir.

1 Yani Nûn, Nûne ve Nûni şeklinde... Tıpkı Sâd (38) sûresinin birinci âyeti olan ص'da olduğu gibi. O âyete bkz. / ed.

2 Yani Nun'un “hokka” anlamının, kelimenin sözlükte -veya din terminolojisinde- ‘ilk konulduğu anlam’ olup olmadığını... / ed.

3 Yani tıpkı Enbiyâ 21/87'deki Nûn gibi ki, bu sûrede (Kalem 68/48'de) “balık (الحوث)” olarak tefsir edilmiştir. / ed.

4 Bütün amellerimizi kayıt altına alan değerli yazıcılar (kirâmen kâtibin melekleri). / ed.

سورة القلم

مكية؛ وهي ٥٢ آية.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ﴾

٥ [١٧٤٤] قرئ { ن وَالْقَلَمِ } بالبيان والإدغام، وبسكون النون وفتحها وكسرها، كما في {ص} [ص: ١]. والمراد هذا الحرف من حروف المعجم. وأما قولهم: هو الدواة، فما أدري أهو وضع لغوي أم شرعي؟ ولا يخلو إذا كان اسماً للدواة من أن يكون جنساً أو علماً؛ فإن كان جنساً فأين الإعراب والتنوين، وإن كان علماً فأين الإعراب؟ وأيها كان فلا بد له من موقف في تأليف الكلام. فإن قلت: هو مقسم به، وجب إن كان جنساً أن تجرّه وتنوّنه، ويكون القسم بدواة منكّرة مجهولة، كأنه قيل: ودواةٍ والقلم. وإن كان علماً أن تصرفه وتجرّه، أو لا تصرفه وتفتحها للعلمية والتأنيث. وكذلك التفسير بالحوت؛ إما أن يراد نون من النينان، أو يجعل علماً لليهموت الذي يزعمون، والتفسير باللوح من نور أو ذهب، والنهر في الجنة نحو ذلك.

١٥ [١٧٤٥] وأقسم بالقلم تعظيماً له، لما في خلقه وتسويته من الدلالة على الحكمة العظيمة، ولما فيه من المنافع والفوائد التي لا يحيط بها الوصف.

[١٧٤٦] {وَمَا يَسْطُرُونَ} وما يكتب من كتب. وقيل: ما يسطره الحفظة. وما موصولة أو مصدرية. ويجوز أن يراد بالقلم أصحابه فيكون الضمير في {يَسْطُرُونَ} لهم كأنه قيل: وأصحاب القلم ومسطوراتهم، أو وسطورهم؛ ويراد بهم كل ما يسطر، أو الحفظة. ٢٠

2. Rabbinin nimeti sayesinde, cinli değilsin.

[1747] **Şayet** “بِئَعْمَةٍ رَبِّكَ”deki Bâ neye taalluk ediyor ve mahalli nedir?” **dersen şöyle derim:** Nefyederek (yani Peygamber’in öyle olmadığını bildirerek) مَجْنُونٍ (cinli) kelimesine taalluk ediyor. Tıpkı senin isbat ederek (yani olumlayarak) *ente bi-ni‘meti’llâhi ‘âkıl^{un}* sözünde, *âkıl^{un}* (akıllı) kelimesine taalluk ettiği gibi. Bu konuda ‘var veya yok olduğunu’ bildirmesi eşittir. Tıpkı *darabe zeydun ‘amr^{an}* (Zeyd, Amr’ı dövdü.) ve *mâ darabe zeydun ‘amr^{an}* (Zeyd Amr’ı dövmedi.) sözünde eşit olduğu gibi; yani fiili tek bir *i‘mâl* ile müsbet ve menfî olarak amel ettiriyorsun. Mahalli hâl olarak nasb olup bir bakıma şöyle buyurmuş oluyor: “Sen cinli değilsin! Ve senin bundan selâmette olman sana nimet olarak verilmiştir.” Bâ, مَجْنُونٍ kelimesinin, öncesinde amel etmesini engellemez; çünkü o nefyi tekit etmek için gelmiş zâid bir harftir. Maksat Mekke kâfirlerinin düşmanlık ve hased ile Hz. Muhammed’e nispet ettikleri şeyin (aklen) uzak olduğunu, Allah’ın lutfuyla, nübüvvete ehil olmak için gerekli olan akıl ve zekâ kuvvetinde yüksek bir mevkiye bulunduğunu bildirmektir.

3. Bitmez tükenmez bir mükâfat var senin için.

[1748] Müşriklerin bu eziyetlerine tahammül etmen, bu uğurda karşılaştığın acılara göğüs gerip bunlara sabretmene karşılık, “sana bitmez tükenmez bir ecir” ve sevap “vardır.” Tıpkı “Ardı arkası kesilmeyen bir ‘ver’gi olarak...” [Hûd 11/108] âyetindeki gibi. Veya *minnet* edilmeyecek; başına kakılmayacak bir ecir. Çünkü o sana amelinin gereği olarak verilen bir ‘sevap’tır, karşılıksız ‘lutuf’ değildir. Lutuflar başa kakılabilir; ama amellerin karşılığı böyle yapılamaz.

4. Sen gerçekten muazzam bir yaradılışa sahipsin...

[1749] Kavminin eziyetlerine karşı sabrının büyüklüğü, onlara muhalefetinin en güzel şekilde olması ve rıfk ile muamele etmesi sebebiyle Allah onun ahlâkını yüceltmektedir ki bu, Allah’ın, “(Resulüm!) Sen affi benimse, mârufu emret ve cahillerden yüz çevir” [A‘râf 7/199] sözüyle emrettiği ahlâk idi.

[1750] Rivayete göre Sa’d b. Hişâm, Hz. Âişe’ye (v. 58/678) Peygamber’in (s.a.) ahlâkını sorunca o şöyle cevap vermiş: “Onun ahlâkı Kur’ân idi; sen Kur’ân okumuyor musun? ‘Şu müminler kesinlikle felâha ermişlerdir ki...’ [Müminün 23/1] diye başlayan sûreyi oku!” [Ahmed b. Hanbel, XLII, 183]

5. O hâlde, sen de göreceksin yakında, onlar da görecek

35 **6. hanginizin, aklından zoru olduğunu!..**

٢- ﴿مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ﴾

[١٧٤٧] فَإِنْ قُلْتَ: بم يتعلق الباء في {بِنِعْمَةِ رَبِّكَ}، وما محله؟ قلت: يتعلق بـ{مَجْنُونٍ} منفيًا، كما يتعلق بعامل مثنىً في قولك: أنت بنعمة الله عاقل، مستويًا في ذلك الإثبات والنفي استواءهما في قولك: ضرب زيد عمرًا، وما ضرب زيد عمرًا؛ تعمل الفعل مثنىً ومنفيًا إعمالًا واحدًا؛ ومحله النصب على الحال، كأنه قال: ما أنت بمجنون منعماً عليك بذلك. ولم تمنع الباء أن يعمل {مَجْنُونٍ} فيما قبله، لأنها زائدة لتأكيد النفي. والمعنى استبعاد ما كان ينسبه إليه كفار مكة عداوة وحسدًا، وأنه من إنعام الله عليه بحصافة العقل والشهامة التي يقتضيها التأهيل للنبوّة بمنزلة.

٣- ﴿وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ﴾

[١٧٤٨] {وَإِنَّ لَكَ} على احتمال ذلك وإساعة الغصة فيه والصبر عليه {لَأَجْرًا} لثوابًا {غَيْرَ مَمْنُونٍ} غير مقطوع، كقوله {عَطَاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ} [هود: ١٠٨]. أو {غَيْرَ مَمْنُونٍ} عليك به، لأنه ثواب تستوجهه على عملك، وليس بتفضل ابتداء؛ وإنما تُمنُّ الفواضل لا الأجور على الأعمال.

٤- ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾

[١٧٤٩] استعظم خلقه لفرط احتماله المُمضات من قومه وحسن مخالفته ومداراته لهم. وقيل: هو الخلق الذي أمره الله تعالى به في قوله تعالى {خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ} [الأعراف: ١٩٩].

[١٧٥٠] وعن عائشة رضي الله عنها: أن سعيد بن هشام سألها عن خلق رسول الله ﷺ فقالت: كان خلقه القرآن، ألسنت تقرأ القرآن {قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ} [المؤمنون:

٢٠. [١١-١].

٥- ﴿فَسْتَبْصِرُ وَبَيِّصُرُونَ﴾

٦- ﴿بِأَيِّكُمْ الْمَفْتُونُ﴾

[1751] (Dilde; “sınanmış” anlamına gelen) مَفْتُونٌ kelimesi, burada “aklından zoru olan (cinli)” demektir; zira *cinli* kimse cinnet ile “imtihan edilmek” dir. Veya Araplar deliliğin cin çarpması sonucu oluştuğunu iddia ettikleri, aralarındaki delilere *fittân* (mfr. *fâtin*) dedikleri için... -Bu durumda (بَائِكُمْ) daki) 5 Bâ zâittir.- Veya مَفْتُونٌ *ma'kûl* ve *meclûd* gibi mastardır; yani hanginizdeymiş bakalım bu delilik!? Veya ikinizden hangi grup deliymiş bakalım; müminler grubu mu kâfirler grubu mu!? Yani bu isme müstahak kimseler hangi grubun içindeymişler bakalım!? Bu ifadede Ebû Cehl [Amr] b. Hişâm (v. 2/624), Velîd b. Muğîre (v. 1/622) ve benzerlerine tariz vardır. Tıpkı “(Ey Salih!) Yalancı 10 şımarık kimmiş yarın öğrenecekler!..” [Kamer 54/26] âyetindeki gibi.

7. Yolundan sapanları en iyi senin Rabbin bilir! Doğru yolda gidenleri en iyi bilen de O'dur.

[1752] Delileri yani Allah “yolundan sapanları” gerçek bir bilişle “en iyi senin Rabbin bilir!” Akıllı olanları “en iyi bilen de O'dur” ki, onlar da 15 hidâyete erenlerdir. Veya ifade; “Her iki grubun alacağı karşılığı da en iyi bilen O'dur” anlamında bir tehdit ve vaattir.

8. Öyleyse, yalanlayanlara itaat etme!

9. İstiyorlar ki taviz veresin... O zaman onlar da taviz vereceklerdir.

[1753] “Öyleyse, yalanlayanlara itaat etme!” sözü, Hz. Peygamber'in 20 onlara uymama ve karşı gelme konusundaki azmini harekete geçirmek ve bileylemek içindir. Peygamber'in (s.a.) bir müddet Allah'a, bir müddet de kendi ilâhlarına kulluk etmesini istiyorlar, böylece onu ilâhların vereceği zarardan koruyacaklarını düşünüyorlardı.

[1754] “Sen taviz veresin”, yumuşak davranasın, alttan alasın... “Onlar 25 da taviz vereceklerdir.” **Şayet** “فَيَذْهَبُونَ” cümlesi niçin merfû‘ yapıldı da gizli أن ile mansûb yapılmadı; oysa temennînin cevabıdır?” **dersen şöyle derim:** Burada başka bir yol izlenmiş, فهم يذهبون (onlar taviz vereceklerdir) anlamında mahzuf bir müptedanın haberi yapılmıştır. Tıpkı فَمَنْ يُؤْمِنُ بِرَبِّهِ فَلَا يَحَافُ يَحْسَأُ (...Artık kim Rabbine iman ederse, ne yaptığı iyiliklerin eksiltileceğinden korkar ne de üzerine kötülüklerinden fazlasının yükleneceğinden...) 30 [Cinn 72/13] [âyetindeki gibi.] Mâna şöyledir: İstediler ki sen taviz veresin... O zaman onlar da taviz vereceklerdir. Veya senin taviz vermeni istediler; çünkü onlar şu anda senin taviz vermeni umarak taviz veriyorlar. Sîbeveyhi (v. 180/796), “Hârûn, bu kelimenin Mushafların birinde وَذُوا لَوْ تَذَهُنُ فَيَذْهَبُوا 35 şeklinde¹ olduğunu iddia etmiştir.” demiştir.

1 Yani “İstiyorlar ki sen taviz veresin de kendileri de taviz versinler.” / ed.

[١٧٥١] {الْمَفْتُونُ} المجنون، لأنه فتن -أي مُحن- بالجنون. أو لأن العرب يزعمون أنه من تخييل الجن، وهم الفُتَّان للفتاك منهم؛ -والباء مزيدة-. أو المفتون مصدر كالمعقول والمجلود؛ أي بأيكم الجنون، أو بأي الفريقين منكم الجنون، أبقريق المؤمنين أم ببقريق الكافرين، أي في أيهما يوجد من يستحق هذا الاسم؟! وهو تعريض بأبي جهل بن هشام والوليد بن المغيرة وأضرابهما. وهذا كقوله تعالى {سَيَعْلَمُونَ غَدًا مِّنَ الْكُذَّابِ الْأَشْرُ} [القمر: ٢٦].

٧- ﴿إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَن ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ﴾

[١٧٥٢] {إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ} بالمجانين على الحقيقة، وهم الذين ضلوا عن سبيله {وَهُوَ أَعْلَمُ} بالعقلاء، وهم المهتدون. أو يكون وعيداً ووعداً، وأنه أعلم بجزء الفريقين. ١٠

٨- ﴿فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ﴾

٩- ﴿وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ﴾

[١٧٥٣] {فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ} تهيبج وإلهاب للتصميم على معاصاتهم. وكانوا قد أرادوه على أن يعبد الله مدة، وآلهتهم مدة، ويكفوا عنه غوائلهم.

[١٧٥٤] {لَوْ تُدْهِنُ} لو تلين وتصانع {فَيُدْهِنُونَ}. فإن قلت: لم رفع {فَيُدْهِنُونَ} ولم ينصب بإضمار أن وهو جواب التمني؟ قلت: قد عدل به إلى طريق آخر، وهو أن جعل خبر مبتدأ محذوف، أي فهم يدهنون، كقوله تعالى {فَمَنْ يُؤْمِنُ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ} [الجن: ١٣] على معنى: ودوا لو تدهن فهم يدهنون حيثئذ. أو ودوا إدهانك فهم الآن يدهنون؛ لطمعهم في إدهانك. قال سيبويه: وزعم هرون أنها في بعض المصاحف «ودوا لو تدهن فيدهنوا».

10. Evet, itaat etme and içip duran hiçbir ‘adi’ye;

11. sürekli ayıplayan laf getirip götürene;

12. hayrı engelleyip duran saldırgan günahkâra;

13. kendisi dakmanın teki olduğu hâlde insana üstten bakana;

5 **14. sırf mal-mülk ve evlât sahibi olmuş diye...**

15. Âyetlerimiz kendisine okunduğunda; “Öncekilerin masalları!” diyene...

[1755] حَلَّافٌ ‘gerçek yalan her konuda yemin edip duran’ demektir. Yemini alışkanlık hâline getirenleri bundan menetmeye bu ifade kâfidir. Tıpkı
10 “Yeminlerinizde Allah’ın adını anarak iyilik etmeye, fenalıktan sakınmaya ve insanların arasını bulmaya (bu yemini) engel kılmayın!” [Bakara 2/224] âyetindeki gibi. مَهِينٌ (adi) “azlık ve değersizlik” anlamındaki *mehânetten* gelir; görüş ve temyiz kabiliyetindeki azlığı -veya çok yalancı oluşu- kastedilmektedir; zira böyle biri insanlar yanında hakir ve değersizdir. هَمَّازٌ ‘çok ayıplayan, çokça kusur bulan’ demektir. Hasan-ı Basrî’den şöyle nakledilmiştir: “İnsanların arkasından ağız бүker.” مَشَّاءٌ بِنَمِيمٍ ‘insanların arasını bozan, kovuculuk yapmak ve aralarını bozmak için bir kavimden diğerine söz nakledip duran’ demektir. نَمِيمٌ ve *nemîme* kovuculuk yapmaktır. Arap’ın biri bana şu şiiri okumuştı:

(Ey ateş!) Kovuculuğun alevi gibi alevlen;

20 Zehrâ’nın, (komşusu Temîme’ye) götürdüğü söz gibi alevlen!

[1756] مَنَاعٌ لِلْخَيْرِ cimri demektir; *hayr* da mal anlamındadır. Veya ailesine hayrı -yani İslâm’ı- yasaklayan demektir; o zaman, ‘yasakladığı’ (hayır) zikredilmiş, ‘yasak koydukları’ (ailesi) zikredilmemiş ve âdeti *mennâ’in mine’l-hayri* (hayrı engelleyip duran) buyrulmuş olur.

25 [1757] Burada kastedilenin Velîd b. Muğîre el-Mahzûmî olduğu söylenir. Zengin birisiydi, on tane oğlu vardı. Onlara ve akrabalarına: “Sizden kim İslâm’a girerse ona iyilik ve ihsanda bulunmayacağım!” derdi. -Bu görüş İbn Abbas’tan gelmiştir.- Yine ondan; kastedilenin Ebû Cehl olduğu nakledilmiştir. Mücâhid’den (v. 103/721), Esved b. Abdiyegûs olduğu; 30 Süddî’den (v. 127/745) ise Ahnes b. Şerik olduğu nakledilmiştir. O aslen Sakîflidir, ancak Zühre kabilesinden sayılmakta, onların arasında bulunmaktadır, kendisine işbu sebeple دَكْمَةٌ (*dakma*)¹ denilmiştir.

[1758] مَعْتَدٌ zulümde haddi aşan, أَتِيمٌ çok günah işleyen, عُنْتَلٌ de katı, kaba demektir. “Kaba ve katı bir şekilde sevk etti.” demek olan *âteleden* gelir. بَعْدَ ذَلِكَ (bundan sonra), yani sayılan bütün bu kötülük ve kusurlarından başka, bir de “dakma” yani kendisini babasından başkasına nispet eden biri!..

1 Soyu-sopu belli olmadığı hâlde, bir aile tarafından nesebe geçirilmiş (takılmış, takma) kimse. / ed.

١٠- ﴿وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَّهِينٍ﴾

١١- ﴿هَمَّازٍ مَشَاءٍ بِنَمِيمٍ﴾

١٢- ﴿مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ﴾

١٣- ﴿عُتْلٍ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ﴾

١٤- ﴿أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ﴾

١٥- ﴿إِذَا تَثَلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأُولِينَ﴾

[١٧٥٥] {حَلَّافٍ} كثير الحلف في الحق والباطل. وكفى به مزجرة لمن اعتاد الحلف. ومثله قوله تعالى {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ} [البقرة: ٢٢٤]. {مَهِينٍ} من المهانة، وهي القلة والحقارة، يريد القلة في الرأي والتمييز. أو أراد الكذاب لأنه حقيير عند الناس. {هَمَّازٍ} عيَّاب طعان. وعن الحسن: يلوي شذقيه في أافية الناس. {مَشَاءٍ بِنَمِيمٍ} مضرب نقال للحديث من قوم إلى قوم على وجه السعاية والإفساد بينهم. والنميم والنميمة: السعاية، وأنشدني بعض العرب:

تَشَبَّي تَشَبَّبَ النَّمِيمَةَ * تَمَشِّي بِهَا زَهْرًا إِلَى تَمِيمَةَ

[١٧٥٦] {مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ} بخيل. والخير المال. أو مناع أهله الخير - وهو الإسلام - فذكر الممنوع منه دون الممنوع، كأنه قال: مناع من الخير.

[١٧٥٧] قيل: هو الوليد بن المغيرة المخزومي؛ كان موسراً، وكان له عشرة من البنين، فكان يقول لهم وللحمتة: "من أسلم منكم منعته رفدي"، -عن ابن عباس-. وعنه: أنه أبو جهل. وعن مجاهد: الأسود بن عبد يغوث. وعن السدي: الأخنس بن شريق، أصله في ثقيف وعداده في زهرة، ولذلك قيل: {زَنِيمٍ}.

[١٧٥٨] {مُعْتَدٍ} مجاوز في الظلم حدّه. {أَثِيمٍ} كثير الآثام. {عُتْلٍ} غليظ جاف، من عتله، إذا قاده بعنف وغلظة. {بَعْدَ ذَلِكَ} بعدما عدّ له من المثالب والنقائص. {زَنِيمٍ} دعي.

[١٧٥٩] قال حسان:

وَأَنْتَ زَيْنِمٌ نَيْطٌ فِي آلِ هَاشِمٍ * كَمَا نَيْطُ خَلْفِ الرَّاِكِبِ الْقَدْحُ الْفَرْدُ

[١٧٦٠] وكان الوليد دعياً في قريش ليس من سُنْخِهم، ادعاه أبوه بعد ثمان عشرة من مولده. وقيل: بغت أمه، ولم يعرف حتى نزلت هذه الآية. جعل جفاه ودعوته أشد معاييه، لأنه إذا جفا وغلظ طبعه، قسا قلبه واجترأ على كل معصية؛ ولأن الغالب ه أن النطفة إذا خبثت خبث الناشئ منها. ومن ثم قال رسول الله ﷺ: لا يدخل الجنة ولد الزنا ولا ولده ولا ولد ولده!

[١٧٦١] و{بَعْدَ ذَلِكَ} نظيرٌ ثم في قوله {ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا} [البلد: ١٧]. وقرأ الحسن: «عتلُّ»، رفعاً على الدم، وهذه القراءة تقوية لما يدل عليه بعد ذلك. والزنيم من الزنمة، وهي الهنة من جلد الماعزة، تقطع فتخلي معلقة في حلقتها، لأنه زيادة معلقة بغير أهله.

[١٧٦٢] {أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ} متعلق بقوله {وَلَا تُطْعُ}، يعني ولا تطعه مع هذه المثالب، لأن كان ذا مال، أي ليساره وحظه من الدنيا. ويجوز أن يتعلق بما بعده، على معنى: لكونه متمولاً مستظهراً بالبنين كذب بآياتنا. ولا يعمل فيه {قَالَ} الذي هو جواب {إِذَا}، لأن ما بعد الشرط لا يعمل فيما قبله؛ ولكن ما دلت عليه الجملة من معنى التكذيب.

[١٧٦٣] وقرئ «أَنْ كَانَ»، على الاستفهام، على: إلا لأن كان ذا مال وبنين كذب؛ أو أتطيعه لأن كان ذا مال؟! وروى الزبيري عن نافع «إن كان»، بالكسر والشرط للمخاطب، أي لا تطع كل حلاف شارطاً يساره؛ لأنه إذا أطاع الكافر لغناه،

itaat etmek için âdeta zenginliği şart koşmuş gibi olmaktadır. Burada şartı muhataba yönlendirmek, لَعَلَّ يَتَذَكَّرَ (“belki düşünüp ders çıkarır” [TâHâ 20/44]) âyetindeki *teraccün*’in muhataba yönlendirilmesi gibidir.¹

16. Yakında damgalay(ıp kır)acağız o koca burnu!..

5 [1764] Yüz, vücudun en değerli yeridir. Burun da önde olması sebebiyle yüzün en değerli yeridir. Bu sebeple onu izzet ve hamiyet yeri olarak görmüşler ve ondan *el-enefet*“ (izzet, hamiyet) kelimesini türetmişler; “Şeref burundadır.”, “İzzetini korudu.”, “Falanca şereflidir.” demişlerdir. Zelim kimse için de “Burnu kırıldı.”, “Burnu yere sürüldü.” derler ve “Burun üzerine damga vurmak” tabiriyle zillet ve alçaklığın zirvesini ifade ederler. Zira yüzdeki bir alâmet, utanç ve alçaklık vesilesidir. Bir de bu alâmet, yüzün en şerefli yerinde olursa nasıl olur?! Abbas (r.a.) (v. 32/653) develerinin yüzlerine damga vurmuştu. Peygamber (s.a.) ona “Yüzlerin şerefini koruyun!” buyurdu. O da bunun üzerine, damgayı develerin arka baldırlarına vurdu [Benzer bir rivayet: *Müslim*, “Libâs”, 108]. خُرْطُومُ lafzında² hafife alma ve alçaltma vardır. Mânanın şöyle olduğu da söylenmiştir: Kıyamet günü onu çirkinleştirici bir alâmetle damgalayacağız; diğer kâfirlerden bununla ayrılacak. Tıpkı Peygamber’e (s.a.) diğerlerinden ayrılacak derecede büyük bir düşmanlık yaptığı gibi. Söylenişine göre; Bedir günü burnuna bir kılıç darbesi almış ve burnunun üzerinde iz kalmıştır. Şöyle bir mâna da verilmiştir: Onu iki dünyada da bu tahkir ile teşhir edeceğiz; onun bu hâli, burnun üzerindeki damga gibi asla gizli kalmayacak. Nadr b. Şümeyl’den (v. 204/820) şöyle nakledilmiştir: خُرْطُومُ şarap demektir; âyet “Onu şarap içmesi sebebiyle cezalandıracağız!” anlamındadır. Bu, tekellüf barındıran zorlama bir görüştür. Şaraba خُرْطُومُ denildiği gibi *sülâfe* de denmiştir; çünkü üzüm sıkılınca ilk çıkan odur veya o genizde uçtuğu için [خُرْطُومُ denilmiştir.]

17. Vaktiyle o bahçe sahiplerini sınıdığımız gibi bunları da sınamaktayız. Hani, ‘sabahleyin oranın ürününü mutlaka kaldıracaklarına’ and içmişlerdi.

30 18. (‘Allah’ın izniyle’ gibi) bir istisna da yapmıyorlardı!..

19. Ama uyurlarken, senin Rabbin tarafından gönderilen bir saran (tayfun) bahçeyi sardı

20. da, kapkara bir ‘anız’a döndü orası!..

21. Sabahleyin birbirlerine seslendiler;

1 Yani “belki” diyen Allah değildir; *tereccî* Mûsâ ve Hârûn’a yönlendirilmekte, onlara ceberut firavun karşısında *umut* aşılacaktır. Âyetin tamamı şöyledir. فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيْنًا لَعَلَّ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى. (“Ve ona yumuşak söz söyleyin; belki düşünüp ders çıkarır ya da saygılı olur.”) / ed.

2 Yani burun anlamında *enf* yerine خُرْطُومُ denmesinde... / ed

فكأنه اشترط في الطاعة الغنى. ونحو صرف الشرط إلى المخاطب صرف الترجي إليه في قوله تعالى {لَعَلَّه يَتَذَكَّرُ} [طه: ٤٤].

١٦- ﴿سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ﴾

[١٧٦٤] الوجه أكرم موضع في الجسد، والأنف أكرم موضع من الوجه لتقدمه له، ولذلك جعلوه مكان العز والحمية، واشتقوا منه الأنفة وقالوا: الأنف في الأنف، وحمى أنفه، وفلان شامخ العرنيين. وقالوا في الدليل: جدع أنفه، ورغم أنفه؛ فعبر بالوسم على الخرطوم عن غاية الإذلال والإهانة، لأن السمة على الوجه شينٌ وإذالة، فكيف بها على أكرم موضع منه؟ ولقد وسم العباس أبا عره في وجوهها، فقال له رسول الله ﷺ: أكرموا الوجوه! فوسمها في جوارعها. وفي لفظ «الخرطوم» استخفاف به واستهانة. وقيل: معناه سنعلمه يوم القيامة بعلامة مشوهة، يبين بها عن سائر الكفرة، كما عادى رسول الله ﷺ عداوة بان بها عنهم. وقيل: خطم يوم بدر بالسيف فبقيت سمة على خرطومه. وقيل: سنشهره بهذه الشتيمة في الدارين جميعاً، فلا تخفى، كما لا تخفى السمة على الخرطوم. وعن النضر بن شميل: أن الخرطوم الخمر، وأن معناه: سنحده على شربها وهو تعسف. وقيل للخمر الخرطوم، كما قيل لها السلافة. وهي ما سلف من عصير العنب. أو لأنها تطير في الخياشيم.

١٧- ﴿إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ﴾

١٨- ﴿وَلَا يَسْتَشْنُونَ﴾

١٩- ﴿فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِنْ رَبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ﴾

٢٠- ﴿فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ﴾

٢١- ﴿فَتَنَادُوا مُصْبِحِينَ﴾

22. “Ürünü kaldıracaksanız, erkenden mahsulünüzün başına gidin!” diye...

23. Ve yola koyuldular... Aralarında fısıldaşıyorlardı:

24. “Sakın, bahçede düşkünün biri yanınıza gelmesin!” diye...

5 [1765] “Vaktiyle o bahçe sahiplerini sınıadığımız gibi bunları” yani Mekkelileri “de” Peygamber’in (s.a.) bedduası sebebiyle “sınamakta;” kıtlık ve açlık belâsına uğratmakta “yız.”

[1766] Bahçe sahipleri; *namaz - niyaz* ehli bir topluluk idi. Bahçe de babalarına aitti. San‘a’nın iki fersah altında idi. (Baba) ondan senelik azığını alır, kalanını tasadduk ederdi. Tırpanın kesmediği mahsulleri, yığınların alt tarafını, toplama zamanından sonraya kalan üzümleri, ürünler toplandıktan sonra ağacın altına serilen serginin üzerinde kalan meyveleri yoksullara bırakırdı. Böylece onlar için çokça meyve toplanırdı. Adam ölünce oğulları, “Babamızın yaptığı gibi yaparsak dara gireriz; çünkü bizim kalabalık âilelerimiz var.” dediler. “Sabahın alaca karanlığında” yoksullardan gizlice “bağın meyvelerini toplayacaklarına” yemin ettiler. Yemin ederken *in şâallâh* (Allah dilerse.) demiyorlardı. Allah da bahçelerini yaktı! -Bunların İsrâiloğullarından olduğu da söylenmiştir.-

[1767] مُضَجِينَ “sabaha girerlerken; erkenden” demektir.

20 [1768] “İstisna etmiyorlardı”, yani *in şâallâh* (Allah dilerse.) demiyorlardı. **Şayet** “Neden *istisnâ* diye isimlendirildi, oysa o *şarttır*?” **dersen şöyle derim:** Çünkü o istisnanın yaptığı işi yerine getirmektedir; zira senin, “Allah dilerse çıkacağım.” sözünle “Ancak Allah dilerse çıkacağım.” sözünün anlamı birdir.

[1769] “Saran” bir belâ -veya helâk- “bahçeyi sardı!” Tıpkı “Nitekim ürünü çepeçevre (afetle) kuşatıldı!” [Kehf 18/42] âyetindeki gibi. (طائف) *tayf*^{an} şeklinde de okunmuştur.

[1770] “Kapkara bir *anıza* döndü orası!..” Meyveleri helâk olduğu için hasat edilmiş gibi oldu. *ضريم*’in “gece” anlamında olduğu da söylenmiştir; yani yandı ve simsiyah kesildi. “Gündüz” anlamında olduğu da söylenmiştir; yani kurudu ve yeşilliği gitti veya orada bir şey kalmadı. Araplar bardağı boşaltan biri için *beyyadâ’l-inâe* derler. *ضريم*’in kum anlamında olduğu da söylenmiştir. *ضاريمين* “hasad edenler” demektir.

[1771] **Şayet** “[أغذوا على خزنتكم] *uğdû ilâ harsikum* denilse olmaz mıydı? ‘Alâ’nın anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** Bahçeye gidiş, hasad etmek ve kesmek için olunca *ğudüvv*^{en} ‘alâ diye ifade edilmiştir. Tıpkı *ğadâ ‘aleyhimü’l-‘adüvv* (Sabahleyin düşman üzerlerine baskın yaptı!) sözünde olduğu gibi.

٢٢- ﴿أَنْ اءْءُوا عَلَىٰ ءَرْءِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَارِمِينَ﴾

٢٣- ﴿فَانطَلَقُوا وَهُمْ يَتَخَفَتُونَ﴾

٢٤- ﴿أَنْ لَا يَدْءُلْنَهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مِسْكِينَ﴾

[١٧٦٥] {إِنَّا بَلَوْنَا} أهل مكة بالقحط والجوع بدعوة رسول الله ﷺ عليهم، {كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ}.

[١٧٦٦] وهم قوم من أهل الصلاة؛ كانت لأبيهم هذه الجنة دون صنعاء بفرسخين، فكان يأخذ منها قوت سنته ويتصدق بالباقي، وكان يترك للمساكين ما أخطأه المنجل، وما في أسفل الأكداس وما أخطأه القطاف من العنب، وما بقي على البساط الذي ييسط تحت النخلة إذا صرمت، فكان يجتمع لهم شيء كثير، فلما مات قال بنوه: إن فعلنا ما كان يفعل أبونا ضاق علينا الأمر ونحن أولو عيال. فحلفوا ليصرمنها مصبحين في السدف خفية عن المساكين، ولم يستثنوا في يمينهم، فأحرق الله جنتهم. وقيل: كانوا من بني إسرائيل.

[١٧٦٧] {فُصْبِحِينَ} داخلين في الصبح مبكرين.

[١٧٦٨] {وَلَا يَسْتُثْنُونَ} ولا يقولون إن شاء الله. فإن قلت: لم سمي استثناء، وإنما هو شرط؟ قلت: لأنه يؤدي مؤدى الاستثناء، من حيث إن معنى قولك ”لأخرجن إن شاء الله“، و”لا أخرج إلا أن يشاء الله“ واحد.

[١٧٦٩] {فَطَافَ عَلَيْهَا} بلاء أو هلاك {طَائِفٌ}، كقوله تعالى {وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِ} [الكهف: ٤٢]. وقرئ «طيف».

[١٧٧٠] {فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ} كالمصرومة، لهلاك ثمرها. وقيل: الصريم الليل، أي احترقت فاسودت. وقيل: النهار، أي يبست وذهبت خضرتها، أو لم يبق شيء فيها؛ من قولهم: بيض الإناء، إذا فرغه. وقيل: الصريم الرمال. {صَارِمِينَ} حاصدين.

[١٧٧١] {فَإِنْ قُلْتَ} هلا قيل اءدوا إلى حرثكم؛ وما معنى {علي}؟ قلت: لما كان العدو إليه ليصرموه ويقطعوه كان غدوا ”عليه“، كما تقول: غدا عليهم العدو.

Ğudüvv kelimesinin tazmin yoluyla yönelme anlamını içermesi de mümkündür. Arapların *yuğdâ 'aleyhi bi'l-cefeneti ve yurâhu* (Sabah akşam ona tencereyle yemek getirilir.) demeleri gibi. Hasılı; “erkenden bağınıza doğru yönelin!”

[1772] بِتَخَافَتُونَ “aralarında gizliyorlardı.” *Hafâ, hafete ve hafede* kelimelerinin üçü de gizlemek anlamındadır. Bundan hareketle yarasalara *hufdûd* denilmiştir.

[1773] [“Oraya kimse girmesin” anlamındaki أَنْ لَا يَدْخُلَهَا... ifadesindeki أَنْ müfessiredir. İbn Mes‘ûd (v. 32/653) gizli bir “diyorlardı” takdir ederek, أَنْ’siz okumuştur; yani “Gizli gizli ‘oraya kimse girmesin’ diyorlardı!” Yoksulun girmesini yasaklamak, ‘Aman buna imkân vermeyelim!’ diye birbirlerine yasak koymaktır; yani yoksula imkân vermeyin ki bahçeye girmesin! Tıpkı “Seni bir daha burada görmeyeyim!” demen gibi.

25. Kimseye bir şey koklatmamaya kararlı, net bir tutumla erkenden gittiler.

[1774] *haradeti’s-senetü*¹ (Bu sene bizi nimetlerinden menetti, kurak geçti.) ve *hâradeti’l-ibilü*² (Develer, sütlerinden menettiler.) kullanımından alınmıştır. Âyetin anlamı şöyledir: (i) Fayda sağlamaktan âciz olarak değil de nekeslik *niyetiyle*¹ -yani *miskîne*² zarar verme, onu mahrum bırakma azmiyle- erkenden gittiler; oysa ona fayda sağlamaya pekala güçleri yetiyordu. Aslında bahçelerine, malları ellerinden alınmış muhtaç bir vaziyette, [yani] ellerinden; zarar ve mahrumiyet yaşamaktan başka bir şey gelmeyecek şekilde gidiyorlardı. *Miskîni* yoksun bırakmak isterlerken, yoksunluk ve düşkünlüğü kendi üzerlerine çekmişlerdi! (ii) Veya bahçelerinin hayır ve faydalarına ermeye kâdirken, bahçelerinden menedilmeye ve hayrını yok etmeye kâdir olarak gittiler; yani yararlanmak yerine mahrumiyeti elde ederek gittiler. (iii) Veya “Erkenden mahsulünüzün başına gidin!” dedikleri sırada niyetleri bozulmuş bulunuyordu! Allah da; bahçelerinin, (mahsulünü) esirgeyip hayrından mahrum bırakmakla onları cezalandırdı da, *harsa* değil *harda*³ gittiler! Bu durumda, *قادرين* kelimesi alay etmek için zıt anlamda söylenmiş bir söz olmaktadır; yani azmettikleri ‘hasad ederken, *miskîni* yoksun bırakma’ya kâdir olarak gittiler!⁴ [Demek ki] *على حَزْدٍ* ifadesi *قادرين*’nin sırası değildir.

1 Yani kimseye bir şey koklatmamayı tasarlayarak... *قادر* kelimesi -buna göre- bilinen “kudretli” anlamında değil, “ölçüp biçen / tasarlayan, niyetli” anlamındadır. / ed.

2 *Miskîn*, “zavallı, düşkün, yoksulun da yoksulu” demektir; mali açıdan *fakirden* daha zor durumda olmayı ifade eder. / ed.

3 Yani *hasada* değil *kesada*... Bol mahsul beklerlerken, bir mezbelelikle karşılaştılar. / ed.

4 Çok kâdirdiler... he hel.. O umdukları mahsulün yerinde yellere esiyordu; ne ‘kâdir’li.. / ed.

ويجوز أن يضمن الغدو معنى الإقبال، كقولهم: يغدى عليه بالجفنة ويراح، أي فأقبلوا على حرثكم باكرين.

[١٧٧٢] {يَتَخَفَتُونَ} يتسارون فيما بينهم. وخفى، وخفت، وخفد ثلاثتها في معنى الكتم؛ ومنه الخفدود للخفاش.

٥ [١٧٧٣] {أَنْ لَا يَدْخُلَنَّهَا} أن مفسرة. وقرأ ابن مسعود بطرحها بإضمار القول، أي يتخافتون يقولون: لا يدخلنها. والنهي عن الدخول للمسكين نهى لهم عن تمكينه منه، أي لا تمكنوه من الدخول حتى يدخل، كقولك: لا أريتك ههنا!

٢٥- ﴿وَعَدُوا عَلَى حَزْدِ قَادِرِينَ﴾

[١٧٧٤] الحرد من حردت السنة، إذا منعت خيرها؛ وحردت الإبل إذا منعت درّها. والمعنى: وعدوا قادرين على نكد، لا غير عاجزين عن النفع؛ يعني أنهم عزموا أن يتنكدوا على المساكين ويحرموهم وهم قادرون على نفعهم؛ فعدوا بحال فقر وذهاب مال لا يقدرّون فيها إلا على النكد والحرمان. وذلك أنهم طلبوا حرمان المساكين فتعجلوا الحرمان والمسكنة. أو وعدوا على محاردة جنتهم وذهاب خيرها قادرين، بدل كونهم قادرين على إصابة خيرها ومنافعها، ١٥ أي غدوا حاصلين على الحرمان مكان الانتفاع. أو لما قالوا اغدوا على حرثكم وقد خبث نيتهم عاقبهم الله بأن حاردت جنتهم وحرّموا خيرها، فلم يغدوا على حرث وإنما غدوا على حرد. و{قَادِرِينَ} من عكس الكلام للتهكم، أي قادرين على ما عزموا عليه من الصرام وحرمان المساكين، و{عَلَى حَزْدِ} ليس بصلة {قَادِرِينَ}.

[1775] حَزْدُ in *harad* (öfke) anlamında olduğu da söylenmiştir. Nitekim ‘alâ *harad*ⁿ şeklinde de okunmuştur; yani güçleri sadece birbirlerine kin ve öfke duymaya yettiği hâlde gittiler erkenden. Tıpkı [30. âyetteki] “Birbirlerini kınıyorlardı.” ifadesi gibi.

- 5 [1776] حَزْدُ in yönelmek ve sürat anlamında olduğu da söylenmiştir. *Haradtu hardeke* (Hızla sana yöneldim.) denir. Şair şöyle demiştir:

Sel yöneldi ve Allah’ın emriyle geldi!

Süratle gidiyor meyveli bahçeye.

Katâ hırâd^{ün} “sür’atli bağırtlak kuşları” demektir. Yani bahçelerine doğru
10 hızla ve sevinç içinde erkenden yola çıktılar. Kendilerine göre işi yapabileceklerini düşünüyorlardı. “Bizim onu toplamaya ve yoksulların ondan istifade etmesini engellemeye gücümüz yeter” diyorlardı.

[1777] حَزْدُ in bahçenin özel ismi olduğu da söylenmiştir; yani -kendilerininince- “ürünlerini toplamaya *kâdir*’ olarak -veya ‘mahsulü devşirme’ ve
15 ‘(miskîni) mahrum bırakma’ arzularının gerçekleşmesini *takdir* ederek- söz konusu bahçeye doğru erkenden yola çıktılar.

26. Ama orayı gördüklerinde şöyle dediler: “Herhâlde yanlış bir yere geldik!”

27. “Aksine, düpedüz mahrum bırakılmışız!..”

20 [1778] Oraya varıp bahçenin helâk olduğunu görünce ilk önce “Herhâlde yanlış bir yere geldik!” Bahçemizi kaybettik, bizim bahçemiz burası değil! “dediler.” Biraz düşünüp bahçelerinin burası olduğunu anlayınca “Aksine, düpedüz mahrum bırakılmışız!” Kendi kendimize yaptığımız kötülükten dolayı bahçenin hayrından mahrum bırakılmışız, dediler.

25 **28. En dengeli olanları dedi ki: “Dememiş miydim Ben size: ‘(Allah’ı) tenzih ve takdis etsenize?’”**

29. “Rabbimizi tenzih ve takdis ederiz; gerçekten zalimmişiz!” dediler.

[1779] أَوْسَطُهُمْ içlerinden en âdil ve en hayırlı olanı, demektir. Bu ifade,
30 Arapların *hüve min sitati¹ kavmihi* (O kavminin en hayırlılarından.) ve *a’tinî min sitâti mâlik* (Bana malının en güzel kısmından ver.) sözlerinden alınmıştır. Tıpkı “mutedil bir ümmet” [Bakara 2/143] âyetindeki gibi.

1 Yani âyetteki *evsat* ile aynı kökten... / ed.

[١٧٧٥] وقيل: الحَرْدُ بمعنى الحَرْد. وقرئ «على حَرْد»، أي لم يقدرُوا إلا على

حَقِّقَ وَغَضِبَ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ، كَقَوْلِهِ تَعَالَى {يَتَلَاوُمُونَ} [القلم: ٣٠].

[١٧٧٦] وقيل: الحرد القصد والسرعة؛ يقال: حردت حردك. وقال:

أَقْبَلَ سَيْلٌ جَاءَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ * يَحْرُدُ حَرْدَ الْجَنَّةِ الْمُغَلَّةِ

٥ وقطاً جِراداً سِراعاً، يعني وغدوا قاصدين إلى جنتهم بسرعة ونشاط، قادرين عند أنفسهم، يقولون: نحن نقدر على صرامها وزِيَّ منفعتها عن المساكين.

[١٧٧٧] وقيل: {حَرْدٌ} علم للجنة، أي غدوا على تلك الجنة قادرين على صرامها

عند أنفسهم. أو مقدرين أن يَتِمَّ لهم مرادهم من الصرام والحرمان.

٢٦- ﴿فَلَمَّا رَأَوْهَا قَالُوا إِنَّا لَضَالُّونَ﴾

٢٧- ﴿بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ﴾

[١٧٧٨] {قَالُوا} في بديهة وصولهم {إِنَّا لَضَالُّونَ} أي ضللنا جنتنا، وما هي بها

لما رأوا من هلاكها؛ فلما تأملوا وعرفوا أنها هي قالوا: {بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ} حُرْمَنَا خَيْرَهَا لجنائتنا على أنفسنا.

٢٨- ﴿قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ﴾

٢٩- ﴿قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ﴾

[١٧٧٩] {أَوْسَطُهُمْ} أعدلهم وخيرهم؛ من قولهم: هو من سِطَّةِ قومه، وأعطني من

سِطَّةِ مَالِكٍ. ومنه قوله تعالى {أُمَّةٌ وَسَطًا} [البقرة: ١٤٣].

[1780] “(Allah’ı) tenzih ve takdis etsenize!” Yani keşke Allah’ı zikretseydiniz, kötü niyetinizi terk edip O’na yönelseydiniz. Öyle anlaşılıyor ki buna¹ niyet ettikleri zaman en iyileri, onlara, “Allah’ı ve O’nun mücrimleri nasıl cezalandırdığını hatırlayın, derhal bu kötü kararınızdan tevbe edin, başınıza ceza gelmeden onun şerrini kırmaya gayret edin.” demişti de ona karşı çıkmışlardı. Şimdi o da onları, bu davranışları sebebiyle ayıplamaktadır. Bunun delili de; “Rabbimizi tenzih ve takdis ederiz; gerçekten biz zalimmiyiz!” demeleridir. Hatayı işledikten sonra en hayırlılarının, söylemelerini istediği şeyi söylediler ama *ba’de harâbi’l-Basra*²

[1781] *Tesbih*ten muradın *in şâallah* (Allah dilerse) demek olduğu da söylenmiştir; çünkü ikisi de Allah’ı yüceltmekte birleşir. Zira “Allah dilerse” demek, işi O’na havâle etmektir; *tesbih* de O’nu tenzih etmektir. Tesbih ve tenzih her biri tâzimdir. Hasan-ı Basrî’den *tesbih*in namaz olduğu rivayet edilmiştir. Demek ki, namaza önem vermiyorlardı. Yoksa namaz onları fuşşiyattan ve çirkin şeylerden alıkoyardı. Aynı zamanda üzerlerine Allah’ın lutfunun inmesine sebep olurdu da “Allah dilerse” der, bahçelerinin hayrından mahrum kalmazlardı.

[1782] “Rabbimizi tesbih ederiz” [diyerek] Allah’ı tesbih ettiler ve O’nu zulümden, her türlü çirkin şeyden tenzih ettiler. Sonra iyiliği esirgemekle ve “Allah dilerse” demeyi terk etmekle *zulmettiklerini* itiraf ettiler.

30. Birbirlerini kınamaya başladılar.

20 **31. Ve dediler ki: “Yazıklar olsun bize! Gerçekten azgınmiyiz!”**

32. “Belki Rabbimiz bize bunun yerine daha iyisini verir. Biz artık sadece Rabbimize bel bağlarız.”

[1783] يتلاومون yani birbirlerini kınamaya... Zira kimi bu işi³ güzel göstermiş, kimi kabul etmişti; kimi [bu işten] el çekmeyi emredip mazeret beyan etmiş, kimi de emre karşı çıkmıştı; kimi ise bu yapılanlara râzî olarak susmuş idi.

[1784] (“Bize bunun yerine [daha iyisini] verir” anlamındaki) أُؤْبِدَلْنَا şeddeli ve şeddesiz okunmuştur.

[1785] “Sadece Rabbimize bel bağlarız”, hayrı O’ndan ister ve affını umarız.

30 **33. İşte, azap böyledir!.. Âhîret azabı ise elbette daha büyüktür. Keşke bilmiş olsalardı!**

[1786] “İşte azap böyledir.” Yani Mekkelileri ve o bahçe sahiplerini müptelâ eylediğimiz bu azap gibidir dünya azâbı! Ama “âhîret azabı elbette” bundan çok daha sert ve vahimdir.

1 Yani miskine bir şey koklatmamaya... / ed.

2 Bu tabir, meşhur ‘zenciler isyanında’ hicrî 256’da Basra’nın harabeye çevrilmesi, bunlarla mücadeleye ise Basra dâhil pek çok kent yıkılıp yağmalandıktan sonra girişilmesi ile ilgili olup “iş işten geçtikten sonra tedbir almanın anlamsızlığını” ifade eder. / ed.

3 Yani miskine bir şey koklatmamayı... / ed.

[١٧٨٠] {لَوْلَا تُسَبِّحُونَ} لولا تذكرون الله وتتوبون إليه من خبث نيتكم! كأن أوسطهم قال لهم حين عزموا على ذلك: اذكروا الله وانتقامه من المجرمين، وتوبوا عن هذه العزيمة الخبيثة من فوركم، وسارعوا إلى حسم شرها قبل حلول النقمة؛ فعصوه فعيّرهم. والدليل عليه قولهم {سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ} فتكلموا بما كان يدعوهم إلى التكلم به على إثر مقارفة الخطيئة، ولكن بعد خراب البصرة!

[١٧٨١] وقيل: المراد بالتسبيح الاستثناء، لالتقائهما في معنى التعظيم لله؛ لأن الاستثناء تفويض إليه، والتسبيح تنزيه له؛ وكل واحد من التفويض والتنزيه تعظيم. وعن الحسن: هو الصلاة، كأنهم كانوا يتوانون في الصلاة؛ وإلا لنتهم عن الفحشاء والمنكر، ولكانت لهم لطفًا في أن يستثنوا ولا يحرموا.

[١٧٨٢] {سُبْحَانَ رَبِّنَا} سبحوا الله ونزهوه عن الظلم وعن كل قبيح، ثم اعترفوا بظلمهم في منع المعروف وترك الاستثناء.

٣٠- ﴿فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَلَوْمُونَ﴾

٣١- ﴿قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا طَاغِينَ﴾

٣٢- ﴿عَسَىٰ رَبُّنَا أَنْ يُبَدِّلَنَا خَيْرًا مِنْهَا إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا رَاغِبُونَ﴾

[١٧٨٣] {يَتَلَوْمُونَ} يلوم بعضهم بعضًا؛ لأنّ منهم من زين، ومنهم من قبل، ومنهم من أمر بالكف وعذر، ومنهم من عصى الأمر، ومنهم من سكت وهو راض.

[١٧٨٤] {أَنْ يُبَدِّلَنَا} قرئ بالتشديد والتخفيف.

[١٧٨٥] {إِلَىٰ رَبِّنَا رَاغِبُونَ} طالبون منه الخير راجون لعفوه.

٣٣- ﴿كَذَٰلِكَ الْعَذَابُ وَلَٰعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾

[١٧٨٦] {كَذَٰلِكَ الْعَذَابُ}، مثل ذلك العذاب الذي بلونا به أهل مكة وأصحاب الجنة عذاب الدنيا؛ {وَلَٰعَذَابُ الْآخِرَةِ} أشد وأعظم منه.

[1787] “Bahçe sahipleri”nin cennetlik mi cehennemlik mi olduğu Katâde’ye sorulmuş, o da, “Üzerime yorucu bir iş yükledin!” demişti. Mücâhid ise, “Tevbe ettiler ve kendilerine ondan daha iyisi verildi.” demiştir. İbn Mes’ûd’dan da şöyle rivayet edilmiştir: “Bana ulaştığına göre; ihlâslarından dolayı, Allah sadakatlerini görmüş ve o bahçenin yerine onlara ‘berhayat’ denilen öyle bir bahçe vermiş ki bir üzüm salkımını bir katır anca taşıyabiliyormuş...”

34. Müttakiler için ise Rableri katında nimet dolu cennetler vardır.

[1788] “Rableri katında”, yani âhirette, öyle “nimet dolu cennetler vardır” ki orada zevkle yaşama dışında hiçbir şey yoktur; dünya bahçelerine bulaştığı gibi onlara, keder veren bir durum karışmaz.

35. Biz, teslimiyet gösterenleri mücrimlerle bir tutar mıyız hiç?!

[1789] Kureyş’in büyükleri dünyadan nasiplerinin çok oluşunu, Müslümanların nasiplerinin ise azlığını görüyorlar, âhiretten bahsedildiğini ve Allah’ın Müslümanlara vaad ettiği şeyleri duyunca, “Muhammed ve yanındakilerin iddia ettiği gibi, tekrar dirileceğimiz doğrusu, onların ve bizim hâlimiz ancak yine şu dünyadaki gibi olur. Bizden daha fazla malları olmaz, bizden üstün olamazlar, en fazla bize eşit olurlar!” dediler.¹ İşte bunun üzerine, “Hükümde zulmederek Müslümanları kâfirler gibi mi yapacağız?” denmiş; sonra *iltifat* tarikiyle onlara şöyle denilmiştir:

20 **36. (Ey müşrikler! Bilgi-belge nâmına) ‘ne’ niz var; böyle bir hükmü nasıl verebiliyorsunuz?!**

37. Yoksa bir kitabınız var da ondan mı öğreniyorsunuz:

38. ‘tercih ettiğiniz her şey mutlaka size verilecek’ (diye)?!

[1790] “[Bilgi-belge nâmına] ‘ne’ niz var; böyle” sine yanlış “bir hükmü nasıl verebiliyorsunuz?!” Sanki karşılık verme işi size havale edilmiş de dilediğiniz hükmü verebilecekmişsiniz gibi! “Yoksa” gökten gelmiş “bir kitabınız var da” tercih edip istediğiniz her şeyin gerçekleşeceğini “o” kitap’tan mı öğreniyorsunuz?!” Tıpkı “Yoksa sizin apaçık bir güçlü kanıtınız mı var? Doğru söylüyorsanız, getirin kitabınızı!...” [Sâffât 37/156-157] âyetinde buyrulduğu gibi.

[1791] Aslolan, ibarenin; ُ’nin fethasıyla “tercih ettiğiniz her şeyin size verileceğini mi öğreniyorsunuz?” şeklinde olmasıdır; çünkü bu öğrenilen bir şeydir. Fakat [مك]de] Lâm gelince kesre okunmuştur. Öğrenilen şeyin, olduğu gibi hikâye edilmiş olması da caizdir.²

1 Bkz. Kehf 18/36; Meryem 19/77-78; Fussilet 41/50. / ed.

2 أن... (Tercih ettiğiniz her şeyin mutlaka size verileceğini?!) - إن... (Tercih ettiğiniz her şey mutlaka size verilecek [diye]?)

[١٧٨٧] وسئل قتادة عن أصحاب الجنة؛ أهم من أهل الجنة أم من أهل النار؟ فقال: لقد كلفتني تعبًا. وعن مجاهد: تابوا فأبدلوا خيرًا منها. وروي عن ابن مسعود رضي الله عنه: بلغني أنهم أخلصوا وعرف الله منهم الصدق فأبدلهم بها جنة يقال لها الحيوان؛ فيها عنب يحمل البغل منه عنقودًا.

٥ - ٣٤- ﴿إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٍ النَّعِيمِ﴾

[١٧٨٨] {عِنْدَ رَبِّهِمْ} أي في الآخرة {جَنَّاتٍ النَّعِيمِ} ليس فيها إلا التمتع الخالص، لا يشوبه ما ينغصه كما يشوب جنان الدنيا.

٣٥- ﴿أَفَتَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ﴾

[١٧٨٩] كان صناديد قريش يرون وفور حظهم من الدنيا وقلة حظوظ المسلمين منها، فإذا سمعوا بحديث الآخرة وما وعد الله المسلمين قالوا: إن صح أنا نبعث، كما يزعم محمد ومن معه، لم تكن حالهم وحالنا إلا مثل ما هي في الدنيا، وإلا لم يزيدوا علينا ولم يفضلونا، وأقصى أمرهم أن يساونا. فقيل: {أ} نحيف في الحكم {فَتَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ}؛ ثم قيل لهم على طريقة الالتفات:

٣٦- ﴿مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ﴾

٣٧- ﴿أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ﴾

٣٨- ﴿إِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَ﴾

[١٧٩٠] {مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ} هذا الحكم الأعوج؟! كأن أمر الجزاء مفوض إليكم حتى تحكموا فيه بما شئتم! {أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ} من السماء {تَدْرُسُونَ} في ذلك الكتاب أن ما تختارونه وتشتهونه لكم، كقوله تعالى {أَمْ لَكُمْ سُلْطَانٌ مُّبِينٌ فَأْتُوا بِكِتَابِكُمْ} [الصفات: ١٥٧-١٥٦].

[١٧٩١] والأصل «تدرسون أن لكم ما تختيارون»، بفتح أن، لأنه مدروس؛ فلما جاءت اللام كسرت. ويجوز أن تكون حكاية للدرس، كما هو،

Tıpkı *وَتَرْكُنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ سَلَامٌ عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ* (“Sonrakiler arasında güzelce yâd edilmesini sağladık: Herkesçe selâmlanmaktadır şimdi Nûh!” [Sâffât 37/78-79]) âyetindeki¹ gibi.

[1792] *Tehayyeraş-şey’e* ve *ihâtâraş-şey’e* ifadeleri “Onu seçti; iyi olanını aldı.” demektir. Benzeri; “[eleğin üstündekini bırakıp] alta elenenleri aldı” anlamında *tenabhalebû* ve *intehalebû* kelimeleridir.²

39. Yoksa kıyamet gününe kadar sürecek yeminler mi etmişiz size; ‘Hükmettiğiniz her şey mutlaka sizin olacak!’ diye?!

[1793] Birine bir şeyi garanti ettiğinde ve onu gerçekleştirmek için yemin ettiğinde *li-fulân’in aleyye yemîn^{um} bi-kezâ* dersin; yani ‘yoksa size garanti mi verdik, sözümüzü güçlendirmek için son derece güçlü yeminler mi ettik?’

[1794] **Şayet** “‘Kıyamet gününe kadar sürecek’ ifadesi nereye bağlıdır?’ **dersen şöyle derim:** Zarftaki mukadder kelimeye bağlıdır; yani [*biye sâbiter^{um}...*] bu, kıyamet gününe kadar uhdemizde sabit kalacak ve ancak o gün üzerimizden kalkacak bir borç mudur!? *بالعة* kelimesine de bağlanabilir; “*hükmetme yetkisini size vereceğiz diye ettiğimiz* yeminden hiçbir şey iptal olmaksızın, tam o güne kadar ulaşacak, o güne kadar sürecek [bir yemin]...” anlamında. Hasan-ı Basrî, zarftaki zamirin hâli olarak nasb ile *bâliğat^{em}* şeklinde okumuştur.

[1795] “Hükmettiğiniz her şey mutlaka sizin olacak!” ifadesi kasemin cevabıdır. “Yoksa sizin için yeminler mi etmişiz?” cümlesinin anlamı *em aksemnâ le-kumdur* (Sizin için yemin mi ettik?!).

40. Sor onlara; bunu hangisi garanti etmekte!..

41. Yoksa ortakları mı var? Öyleyse getirsinler ortaklarını, doğruysalar!..

[1796] Kavmi adına konuşan bir lider ve garantör (*kefîl*), kavmin işini tekeffül ettiği gibi “hangisi bu” hükmü yerine getirecek, doğruluğuna delil getirecek?

[1797] “Yoksa ortakları mı var;” yani onlara ortak olan, bu konuda onlara uyan, onların görüşüne sahip olan insanlar mı var? “Öyleyse getirsinler” onları, iddialarında “doğruysalar.” Yani hiç kimse onlar için böyle bir şeyi kabul etmez; bu konuda onlara yardımcı olmaz. Ayrıca onlar için böyle bir şeyi söyleyen herhangi bir kitap, Allah katında bir söz yoktur ve bunu yerine getirecek bir kefil yoktur.

42. Baldırın açıldığı, secdeye çağrıldıkları hâlde güçlerinin buna yetmediği gün...

1 *سَلَامٌ* kelimesinin *تَرْكُنَا*’nın mef’ûlü olduğu hâlde, direkt aktarım yoluyla merfû’ olması gibi. / ed.

2 Yani bu iki kelimenin tefe’ul ve ifti’âl kalıpları aynı anlamdadır. / ed.

كقوله {وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ سَلَامًا عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ} [الصفات: ٧٨-٧٩].

[١٧٩٢] وتخير الشيء واختاره، أخذ خيره؛ ونحوه تنخله وانتخله، إذا أخذ منخوله.

٣٩- ﴿أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا بِالْعَةِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ﴾

[١٧٩٣] لفلان عليّ يمين بكذا، إذا ضمته منه وحلفت له على الوفاء به. يعني: أم

٥ ضممتنا منكم وأقسمنا لكم بأيمان مغلظة متناهية في التوكيد؟!

[١٧٩٤] فإن قلت: بم يتعلق {إلى يوم القيامة}؟ قلت: بالمقدر في الظرف، أي هي

ثابتة لكم علينا إلى يوم القيامة لا تخرج عن عهدها إلا يومئذ إذا حكمناكم وأعطيناكم

ما تحكمون. ويجوز أن يتعلق بـ{بالعّة}، على أنها تبلغ ذلكم اليوم وتنتهي إليه وافرة

لم تبطل منها يمين إلى أن يحصل المقسم عليه من التحكيم. وقرأ الحسن «بالعّة»،

١٠ بالنصب على الحال من الضمير في الظرف.

[١٧٩٥] {إِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ} جواب القسم؛ لأنّ معنى {أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا}

أم أقسمنا لكم.

٤٠- ﴿سَلَّمْتُمْ أَيُّهُمْ بِذَلِكَ زَعِيمٌ﴾

٤١- ﴿أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ﴾

[١٧٩٦] {أَيُّهُمْ بِذَلِكَ} الحكم {زَعِيمٌ} أي قائم به وبالاحتجاج لصحته، كما يقوم

١٥ الزعيم المتكلم عن القوم المتكفل بأمرهم.

[١٧٩٧] {أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ} أي ناس يشاركونهم في هذا القول ويوافقونهم عليه

ويذهبون مذهبهم فيه؛ {فَلْيَأْتُوا} بهم {إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ} في دعواهم. يعني أن أحداً

لا يسلم لهم هذا ولا يساعدهم عليه، كما أنه لا كتاب لهم ينطق به، ولا عهد لهم به

٢٠ عند الله، ولا زعيم لهم يقوم به.

٤٢- ﴿يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ﴾

43. Gözleri yere çakılmış, kendilerini zillet bürümüş olarak... Oysa, sapaşağlam iken de secdeye çağrılıyorlar (fakat şiddetle reddediyorlar)dı!..

[1798] “Baldırın açılıp halhalların ortaya çıkması”, vaziyetin şiddetini, durumun zorluğunu temsil eder. Aslı, korku ve hezimet esnasında kaçarken kadınların paçalarını sıvamaları ve bu esnada halhallarını açmalarıdır. Hâtim (v. 578) şöyle demiştir:

Harp durduğunda kendini gemler savaştı;
Ama kızışırsa harp, sıvar paçaları!..

İbn Rukayyât (v. 75/694) da şöyle demiştir:

10 Olgun insana evlâdını unutturur (baskın);
gün yüzü görmemiş bâkireye sıvatır paçaları!

[1799] O zaman, “baldırın açıldığı gün” ifadesi; “durumun şiddetlendiği, iyice kötüleştiği zaman” ifadesiyle aynı anlamdadır; ortada ne açmak vardır, ne de baldır. Tıpkı (meselâ) elleri kesik bir cimri için¹ “elleri bağlı” demen gibi ki ortada ne el vardır ne de bağ; bu sözle cimrilik anlatılır. *Teşbih* edenlere² gelince, Beyan ilmindeki nosyonlarının yetersizliği ve incelemelerinin azlığı sebebiyledir. Bunları bu konuda aldatan, İbn Mes’ûd’un naklettiği şu rivayettir: “*Rahmân* baldırını açar; müminler O’nun için secdeye kapanırlar. [Dünyada gösteriş için namaz kılan] münafıkların sırtı ise sanki baston yutmuşlar gibi kat kat olur, eğilemezler.” [*Buhârî*, “Tefsîr”, 68] Mâna şöyledir: *Rahmân*’ın ‘emr’i³ sertleşir; yaydığı dehşet iyice artar -ki kıyamet günü yaşanacak ‘en büyük korku’⁴ budur.- Hem o *teşbih*çinin dediği gibi olsaydı *sâk* (baldır) kelimesinin ma’rife olması gerekirdi. Çünkü o özel, bilinen bir baldırdır, *Rahmân*’ın baldır! “Peki [âyetteki] temsilde neden nekire gelmiş?” **dersen şöyle derim:** 25 Bunun, şiddeti bilinemeyen, alışılmışın dışında garip bir durum olduğuna delâlet etmesi için. Tıpkı *يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعُ إِلَىٰ شَيْءٍ نُّكْرٍ* (“Görülmemiş bir şeye çağırıldığı gün o çağırın...”) [*Kamer* 54/6] âyetindeki gibi. Bir bakıma “korkunç ve dehşetli bir durumun yaşanacağı gün” denilmiş olmaktadır. -Söz konusu *teşbih* Mukâtil’den (v. 150/767) nakledilmiştir.- Ebû Ubeyde der ki: Horasan’dan 30 iki [büyük] adam çıktı; biri -Mukâtil b. Süleyman- *temsile* düşünceye kadar *teşbih* etti; diğeri -Cehm b. Safvân- *ta’tile*⁵ varıncaya kadar *tenzih* etti. ***Kim bu ilme sahib olmamanın getirdiği büyük zararın farkına varırsa, ne kadar büyük faydaları olduğunu da kavrar.***

1 Yani adamın elleri olmadığı hâlde... / ed.

2 Burada edebiyattaki ‘benzetme’ sanatından ziyade, Tanrı’yı yaratıklarına benzeten Müşebbihe kastediliyor olmalıdır. / ed.

3 İlk bakışta “buyruğu” anlamında gibi; ancak “iş, durumu” daha uygun. / ed.

4 Bkz. *Enbiyâ* 21/103. / ed.

5 Yani Hak Teâlâ’yı yaratıklara benzetmeme adına, O’nu tamamen işlevsiz imiş gibi bırakma. / ed

٤٣- ﴿خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ

سَالِمُونَ﴾

[١٧٩٨] الكشف عن الساق والإيداء عن الخدام: مثل في شدة الأمر وصعوبة الخطب، وأصله في الروع والهزيمة وتشمير المخدرات عن سوقهنّ في الهرب، وإيداء خدامهن عند ذلك. قال حاتم: ٥

أخو الحرب إن عَصَّتْ بِهِ الحربُ عَصَّهَا *
وإن سَمَّرتْ عَنْ سَاقِهَا الحربُ سَمَّراً *

وقال ابن الرقيات:

تُذهِلُ الشَّيْخَ عَنْ بَنِيهِ وَتُبْدِي * عَنْ حِدَامِ الْعَقِيلَةِ الْعُدْرَاءِ

١٠ [١٧٩٩] فمعنى {يَوْمٌ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ} في معنى: يوم يشتد الأمر ويتفاقم؛ ولا كشف ثم ولا ساق. كما تقول للأقطع الشحيح: يده مغلولة! ولا يد ثم ولا غل؛ وإنما هو مثل في البخل. وأما من شبهه فلضيق عطنه وقلة نظره في علم البيان، والذي غره منه حديث ابن مسعود رضي الله عنه: يكشف الرحمن عن ساقه؛ فأما المؤمنون فيخزون سجداً، وأما المنافقون فتكون ظهورهم طبقاً طبقاً كأن فيها سفايد. ومعناه: يشتد أمر الرحمن ويتفاقم هوله، وهو الفزع الأكبر يوم القيامة. ثم كان من حق الساق أن تعرف على ما ذهب إليه المشبه، لأنها ساق مخصوصة معهودة عنده، وهي ساق الرحمن. فإن قلت: فلم جاءت منكراً في التمثيل؟ قلت: للدلالة على أنه أمر مبهم في الشدة منكر خارج عن المألوف، كقوله: {يَوْمٌ يَدْعُو الدَّاعِ إِلَى شَيْءٍ نُكْرٍ} [القمر: ٦]، كأنه قيل: يوم يقع أمر فظيع هائل. - ويحكى هذا التشبيه عن مقاتل. - وعن أبي عبيدة: "خرج من خراسان رجلان؛ أحدهما شبه حتى مثل، وهو مقاتل بن سليمان، والآخر نفي حتى عطل وهو جهم بن صفوان." ٢٠

ومن أحسن بعظم مضارّ فقد هذا العلم علم مقدار عظم منافعه.

[1800] (يَوْمٌ يُكْشَفُ) Nun ile *yevme nekşifu* (açtığımız gün) şeklinde okunmuş; ayrıca, Tâ ile ma'lûm ve meçhul sîgada *yevme tekşifu* ve *yevme tukşefu* da okunmuştur; fâ'il kıyamet veya durumdur; "durum -veya kıyamet- sertleştiğinde" demektir. Tıpkı *meccâzen* "Harp baldırını açtı." dendiği gibi. Yine, Tâ'nın zammesi ve Şın'ın kesresi ile *tukşifu* şeklinde de okunmuştur ki "açmaya başladığında" kullanılan *ekşefe* fiilinden alınmıştır. *Ekşef'er-racul' fe huve mukşif^{an}* (Adamın ön dudağı geri döndü; dişleri açıkta kaldı.) sözü de bu köktendir.

[1801] Zarfı (يَوْمٌ) nasbeden, [41. âyetteki] فليأتوا (getirsinler) cümlesi veya gizli bir "an" cümlesidir; yahut durum sertleştiği zaman şöyle şöyle olur, demektir; ama yaşanan dehşetin vahametini ve burada anlatılamayacak büyüklükte olaylar gerçekleşeceğini bildirmek için [cümlemin ikinci kısmı] hafzedilmiştir.

[1802] İbn Mes'ûd şöyle demiştir: Belleri bütünleştirilir, yani eklemsiz tek parça kemik hâline getirilir, kalkarken ve eğilirken asla esnemez. Hadiste de "Münafıkların sırtı sanki baston yutmuşlar gibi kat kat olur!" [*Buhâri*, "Tefsir", 68] -yani tek bir omur hâline gelir- denmiştir.

[1803] **Şayet** "Orada mükellefiyet söz konusu olmadığı hâlde neden secdeye çağrılıyor olsunlar ki?" **dersen şöyle derim:** Secdeye, ibadet ve mükellefiyet anlamında çağrılmayacaklar; sırf azarlanmak ve dünyada secdeyi terk ettikleri için kendilerine sert davranılmak üzere böyle denilecektir. Belleri katılaştırıldığı, secde edebilmeleri engellendiği hâlde, dünyada belleri ve eklemeleri sağlamken, imkânları varken, kendilerinden istenen ibadet hususunda herhangi bir hastalıkları yokken secdeye çağrıldıkları zaman fırsatı kaçırdıkları için onları pişman etmek için (böyle yapılacaktır).

44. Sen Bana bırak, bu 'söz'ü yalanlayanları!.. Onları, kendilerinin bilmediği bir yönden yavaş yavaş azaba yaklaştıracamız!

[1804] "Onu bana bırak!" denir ki; "Onu bana havâle et, onunla ilgili olarak ben sana yeterim!" demek isterler. Âdetâ şöyle demektedir: "Bunu bana bırakman ve onunla benim aramdan çekilmen, yapacak iş olarak sana yeter. Ona ne yapılmak gerektiğini biliyorum ve buna gücüm yetiyor!" Kastedilen şudur: "Kur'ân'ı yalanlayanı cezalandırma hususunda ben yeterim, kalbini onun durumuyla meşgul etme! Ona hak ettiği cezayı verme konusunda bana güven." Bu söz Peygamber'i (s.a.) teselli, yalanlayanları da tehdit etmek için söylenmiştir.

[1805] Kişi, bir şeyi basamak basamak indirip bir şeyin içine düşürdüğünde *istedracehû ilâ kezâ* denir. "Allah'ın asileri *istidrac* etmesi", onlara sıhhat ve nimet vermesi, onların da Allah'ın rızkını inkârcılıklarının ve günahlarının artmasına sebep ve basamak yapmalarıdır.

[١٨٠٠] وقرئ «يوم نكشف»، بالنون. و«تكشف»، بالتاء على البناء للفاعل والمفعول جميعاً، والفعل للساعة أو للحال، أي يوم تشتدّ الحال أو الساعة؛ كما تقول: كشفت الحرب عن ساقها، على المجاز. وقرئ «تُكشِف»، بالتاء المضمومة وكسر الشين، من أكشف، إذا دخل في الكشف. ومنه أكشف الرجل فهو مكشف، إذا انقلبت شفته العليا. ٥

[١٨٠١] وناصب الطرف {فَلْيَأْتُوا}، أو إضمار اذكر، أو {يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ} كان كيت وكيت؛ فحذف للتهويل البليغ، وأن ثم من الكوائن ما لا يوصف لعظمه.

[١٨٠٢] عن ابن مسعود رضي الله عنه: تعقم أصلابهم واحداً، أي ترد عظاماً بلا مفاصل لا تنثني عند الرفع والخفض. وفي الحديث: وتبقى أصلابهم طبقا واحداً، أي فقارة واحدة.

[١٨٠٣] ١٠ فَإِنْ قُلْتَ: لِمَ يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَلَا تَكْلِيفٌ؟ قُلْتَ: لَا يَدْعُونَ إِلَيْهِ تَعْبُدًا وَتَكْلِيفًا، وَلَكِنْ تَوْبِيحًا وَتَعْنِيفًا عَلَى تَرْكِهِمُ السُّجُودَ فِي الدُّنْيَا، مَعَ إِعْقَامِ أَصْلَابِهِمُ وَالْحِيلُولَةَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْإِسْتِطَاعَةِ تَحْسِيرًا لَهُمْ وَتَنْدِيمًا عَلَى مَا فَرَطُوا فِيهِ حِينَ دُعُوا إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالَمُوا الْأَصْلَابِ وَالْمَفَاصِلِ يُمْكِنُونَ مَزَاحَ الْعَلْلِ فِيمَا تَعْبَدُوا بِهِ.

١٥ ٤٤- ﴿فَذَرْنِي وَمَنْ يُكَذِّبُ بِهَذَا الْحَدِيثِ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ﴾

[١٨٠٤] يقال: ذرني وإياه، يريدون كله إليّ، فإني أكفيكه! كأنه يقول: حسبك إيقاعاً به أن تكل أمره إليّ وتخلي بيني وبينه، فإني عالم بما يجب أن يفعل به مطبق له. والمراد: حسبي مجازياً لمن يكذب بالقرآن، فلا تشغل قلبك بشأنه وتوكل عليّ في الانتقام منه تسليّة لرسول الله ﷺ، وتهديداً للمكذبين.

[١٨٠٥] ٢٠ استدرجه إلى كذا، إذا استنزله إليه درجة فدرجة، حتى يورّطه فيه. واستدرج الله العصاة أن يرزقهم الصحة والنعمة، فيجعلوا رزق الله ذريعة ومتسلقاً إلى ازدياد الكفر والمعاصي.

[1806] “Kendilerinin bilmediği”, yani *istidrac* olduğunu hissetmedikleri “bir yönden...” ki bu yön, kendilerine nimet bahşedilmesidir; çünkü [Allah tarafından] tercih edildiklerini, müminlerden üstün tutulduklarını sanıyorlardı! Oysa bu zenginlik onların helâk sebebi idi!

5 **45. Onlara mühlet veriyorum; ama çok sağlamdır Benim tuzağım!**

[1807] أملي لهم “onlara mühlet veriyorum” demektir [yani *imlâ’ imhâl* anlamındadır]. Tıpkı “Sırf günahları artsın diye onlara mühlet veriyoruz.” [Âl-i İmrân 3/178] âyetindeki gibi. Sıhhat, rızık, ömrün uzun olması, Allah’ın ihsanı ve lutfudur. Bunlara şükretmek ve Allah’a itaat etmek gerekir. Ancak onlar hür iradeleriyle bunları inkârlarının sebebi yapıyorlardı. İşte, bizzat kendileri böyle derece derece helâke sürüklenince, derece derece helâke sürüklenme (*istidrac*) fiili nimeti ihsan edene izâfe edildi.

[1808] Denmiştir ki ihsanda bulunularak derece derece helâke sürüklenen nice insan var! Alkışlara, övgülere meftun olan [bunlara aldanan] nice insan var! Hataları örtülüyor diye aldanişa sürüklenen nice insan var!

[1809] Allah Teâlâ ihsanda bulunmasını ve imkân vermesini *istidrac* olarak isimlendirdiği gibi *tuzak* (كيد) olarak da isimlendirmiştir; zira bu ihsanlar, helâke düşmeye sebep olması sebebiyle tuzak suretindedir. Ve ihsanının helâke sebep olma konusundaki güçlü tesirinden dolayı tuzağı da sağlamlıkla (متين) nitelemiştir.

46. Yoksa sen bunlardan bir ücret istiyorsun da onun borcu altında mı eziliyorlar?!

47. Yoksa gayb (bilgisi) yanlarında da, (oradan mı) yazıyorlar?!

[1810] مَغْرَم “ücret, ağır vergi” demektir; yani doğru yolu gösterme ve öğretim karşılığında sen onlardan bir ücret istemiyorsun ki mallarından çokça ücret alınması onlara ağır gelsin de onları iman konusunda ağır davranmaya itsin!

[1811] “Yoksa gayb (bilgisi)” yani Levh-i Mahfûz “yanlarında da” verdikleri hükümleri oradan mı “yazıyorlar?”

30 **48. O hâlde, sen Rabbinin hükmüne sabret de o ‘balık sahibi’ gibi olma. Hani o; dertli dertli Rabbine seslenmişti...**

49. Rabbinin katından ona bir nimet yetişmiş olmasaydı; yerilmiş vaziyette çıplak bir yere atılacağı kesindi!..

50. Ama Rabbi onu derleyip kendine getirdi ve sâlihlerden kıldı.

[١٨٠٦] {مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ} أي من الجهة التي لا يشعرون أنه استدراج، وهو الإنعام عليهم، لأنهم يحسبونه إيثارًا لهم وتفضيلًا على المؤمنين، وهو سبب لهلاكهم.

٤٥- ﴿وَأْمَلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ﴾

[١٨٠٧] {وَأْمَلِي لَهُمْ} وأمهلهم، كقوله تعالى {إِنَّمَا نُمِلِّي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا} [آل عمران: ١٧٨]. والصحة والرزق والمد في العمر إحسان من الله وإفضال يوجب عليهم الشكر والطاعة، ولكنهم يجعلونه سببًا في الكفر باختيارهم. فلما تدرجوا به إلى الهلاك وصف المنعم بالاستدراج.

[١٨٠٨] وقيل: كم من مستدرج بالإحسان إليه، وكم من مفتون بالثناء عليه، وكم من مغرور بالستر عليه!

[١٨٠٩] وسمى إحسانه وتمكينه كيدًا كما سماه استدراجًا، لكونه في صورة الكيد حيث كان سببًا للتورط في الهلكة، ووصفه بالمتانة لقوة أثر إحسانه في التسبب للهلاك.

٤٦- ﴿أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ﴾

٤٧- ﴿أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ﴾

[١٨١٠] المغرم الغرامة، أي لم تطلب منهم على الهداية والتعليم أجرًا، فيثقل عليهم حمل الغرامات في أموالهم، فيشطهم ذلك عن الإيمان.

[١٨١١] {أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ} أي اللوح {فَهُمْ يَكْتُبُونَ} منه ما يحكمون به!؟

٤٨- ﴿فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْخُوْتِ إِذْ نَادَى وَهُوَ مَكْظُومٌ﴾

٤٩- ﴿لَوْلَا أَنْ تَدَارَكُهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لَبَدَّ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ﴾

٥٠- ﴿فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ﴾

[1812] “O hâlde, sen Rabbinin hükmüne”, onlara mühlet vererek, sana edeceği yardımı geciktirmesine “sabret de o balık sahibi” Yûnus (a.s.) “gibi olma. Hani, o” balığın karnında “öfke dolu olarak Rabbine seslenmişti...” مَكْظُومٌ (öfke dolu) kelimesi, *kezame's-sikâe* (Su kabını doldurdu.) ifadesinden alınmıştır. [Yani] ondaki sıkıntı ve öfke hâli sende yok ki onun uğradığı belâya müptelâ olasın!

[1813] (لَوْلَا أَنْ تَدَارَكَهُ) (yetişmiş olmasaydı) ifadesinde, zamir arayı ayırdığı için fiilin müzekker gelmesi güzel olmuştur. İbn Abbas ve İbn Mes'ûd ise *tedâarakathu* okumuşlardır. Hasan-ı Basrî, geçmiş hâli hikâye ederek, “Hakkında ‘Yetiştirilecekti’ denmesi olmasaydı...” anlamında, [muzari fiille] *ted-dâarakehû* -yani *tetedâarakahû*- okumuştur. Tıpkı “Zeyd kalkacaktı, falanca onu engelledi.” dendiği gibi. Yani Zeyd hakkında “kalkacak” deniliyordu. “Zeyd’in kalkacağına yönelik bir beklenti vardı.” anlamında.

[1814] “Rabbinin nimeti”, tevbesini kabul edip Yûnus’a (a.s.) yardım ve tevfikini yetiştirmesidir. لَوْلَا'nın cevabında, hâl olan وهو مذمومٌ ifadesine itimad edilmiştir; yani o boş alana atıldığı zaman hâli, yerilme durumunun tersine idi. Ama tevbe etmiş olmasaydı oraya yerilmiş bir hâlde atılmış olurdu!

[1815] Bu âyetin, Peygamber’in (s.a.) başına Uhud’da sıkıntılar gelip de dağılan askerlerine beddua etmek istediği zaman nâzil olduğu rivayet edilir. Sakîf kabilesine beddua etmek istediğinde indiği de söylenir.

[1816] [“Rabbinin katından bir nimet” anlamındaki مِنْ رِبِّهِ ifadesi] *rahmet^{un} min rabbihî* (Rabbinin katından bir rahmet) şeklinde de okunmuştur.

[1817] “Ama Rabbi onu derleyip kendine getirdi;” onu kendisine yakın kıldı, tevbesini kabul ederek kendisine yaklaştırdı. Tıpkı “Sonra Rabbi onu derleyip kendine getirdi de tevbesini kabul edip onu doğru yola iletti.” [TâHâ 20/122]¹ [âyetindeki gibi.]

[1818] “Ve onu sâlihlerden” peygamberlerden “kıldı.” İbn Abbas şöyle demiştir: Allah ona tekrar vahiy gönderdi; kendisi ve kavmi hakkındaki şefaatinin kabul buyurdu.

51. Nankörce inkâr edenler bu ‘öğüt’ü işittiklerinde, (hasetle) “O kesinlikle cinlidir” diyerek, neredeyse seni gözleriyle yere devireceklerdi!..

1 Bu âyet Hz. Âdem hakkındadır; her iki peygamber de Rablerinin emrinden çıkmış, sonra dağılmışlardı. Rableri ikisini de tevbeleriyle derleyip kendine getirdi... İlkine وَتَوَخَّعْنَا لَنَكُونَنَّ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ... İkincisine مِنَ الظَّالِمِينَ كُنْتُ مِنْ الظَّالِمِينَ (A'râf 7/23) dedirterek, ikincisine مِنَ الظَّالِمِينَ كُنْتُ مِنْ الظَّالِمِينَ (Enbiyâ 21/87) dedirterek... / ed.

[١٨١٢] {لِحُكْمِ رَبِّكَ} وهو إمهالهم وتأخير نصرتك عليهم. {وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ} يعني يونس عليه السلام، {إِذْ نَادَى} في بطن الحوت {وَهُوَ مَكْظُومٌ} مملوء غيظاً، من كظم السقاء، إذا ملاًه. والمعنى: لا يوجد منك ما وجد منه من الضجر والمغاضبة، فثبتلى ببلائه.

٥ [١٨١٣] حسن تذكير الفعل لفصل الضمير في تداركه. وقرأ ابن عباس وابن مسعود: «تداركته». وقرأ الحسن «تَدَارَكُهُ»، أي تداركته على حكاية الحال الماضية، بمعنى: لولا أن كان يقال فيه: تَدَارَكُهُ، كما يقال: كان زيد سيقوم فمنعه فلان، أي كان يقال فيه سيقوم؛ والمعنى: كان متوقفاً منه القيام.

[١٨١٤] ونعمة ربه أن أنعم عليه بالتوفيق للتوبة وتاب عليه. وقد اعتمد في جواب «لولا» على الحال، أعني قوله {وَهُوَ مَذْمُومٌ}؛ يعني أن حاله كانت على خلاف الذم حين نُبذ بالعراء. ولولا توبته لكانت حاله على الذم.

[١٨١٥] روى أنها نزلت بأحد حين حل برسول الله ﷺ ما حل به، فأراد أن يدعو على الذين انهزموا. وقيل: حين أراد أن يدعو على ثقيف.

[١٨١٦] وقرئ «رحمة من ربه».

١٥ [١٨١٧] {فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ} فجمعه إليه، وقربه بالتوبة عليه - كما قال: {ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَى} [طه: ١٢٢]-.

[١٨١٨] {فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ} أي من الأنبياء. وعن ابن عباس: ردّ الله إليه الوحي وشفّعه في نفسه وقومه.

٥١- «وَأَنَّ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ

٢٠ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ»

52. Oysa o, âlemlere (yani, herkese) açık bir öğütten başka bir şey değil!..

[1819] إن aslen şeddeli olması gerekirken hafifletilmiştir, alâmeti de (لَيْزِلُفُونَكْ'deki) Lâm'dır. لَيْزِلُفُونَكْ Ya'nın zammesi ve fethası ile okunmuştur; çünkü *zeleka* ve *ezleka* aynı anlama gelir. “Başı tıraş etti” anlamında *zeleka'r-re'se* de *ezleka'r-re'se* de denilebilir. لَيْزِهَقُونَهُ şeklinde de okunmuştur. Bu okuyuş *zehekat nefsihû* (Canı çıktı.) ve *ezhakahâ* (Canını aldı.) kullanımından alınmıştır; yani düşmanlık ve öfke dolu gözlerini sana sert sert dikmeleri, kem gözle sana bakmaları sebebiyle neredeyse ayağını kaydıracak veya seni helâk edeceklerdi! Bu onların şu sözlerinden alınmıştır: “Bana öyle bir baktı ki neredeyse beni yere yıkacak, beni yiyecekti!” Yani eğer bakışıyla beni yıkabilse ve yiyebilseydi bunu mutlaka yapardı. Şair şöyle demiştir:

(İki düşman) karşılaştıkları yerde öyle bir bakış fırlatırlar ki
birbirlerine bastıkları yerden kaydırır bu bakış (*nazar*), ayakları!..

[1820] Göz değmesi Esedoğulları kabilesine veril[diği düşünül]en bir özelliktir. Onlardan biri üç gün aç kalır ve yanından geçen bir şey için “Bu güne kadar hiç böylesini görmemiştim!” der ve ona nazar değdirirdi. İşte böyle nazar değdirmesiyle meşhur birinden Peygamber'e (s.a.) de nazar etmesi istenmiş; o da Peygamber'e nazar etmek için; “Bu güne kadar böyle bir adam görmemiştim!” demişti; ancak Allah onu korudu. Hasan-ı Basrî, “Göz değmesinin ilacı bu âyetin okunmasıdır” demiştir.

[1821] “Bu öğüdü” yani Kur'an'ı “işittiklerinde” sana verilen nübüvvete hasetleri sebebiyle kendilerine hâkim olamadılar da “*O kesinlikle cinlidir!*” dediler.” Bunu, onun durumu karşısındaki şaşkınlıkları ve insanları ondan uzaklaştırmak için söylüyorlardı. Oysa Hz. Muhammed'in, en akıllıları olduğunu bilirlerdi. Mâna şöyledir: Onlar Muhammed'in cinli olduğunu Kur'an sebebiyle söylüyorlardı. “Oysa o, âlemlere (yani, herkese) açık bir öğütten (mev'izadan) başka bir şey değil!..” Böylesi bir kitabı getiren kimsese nasıl cinli denilebilir?!

[1822] Peygamber'den (s.a.) nakledilmiştir ki: “Her kim Kalem sûresini okursa Allah ona, ahlâkını güzelleştirdiği kimselere verdiği sevabı verir.”

٥٢- ﴿وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ﴾

[١٨١٩] {إِنْ} مخففة من الثقبلة واللام علمها. وقرئ «ليزلقونك»، بضم الياء وفتحها. وزلقه وأزلقه بمعنى. ويقال: زلق الرأس وأزلقه، حلقه. وقرئ «ليزهقونك»، من زهقت نفسه وأزهقها. يعني أنهم من شدة تحديقهم ونظرهم إليك شزرا بعيون العداوة والبغضاء، يكادون يزلون قدمك، أو يهلكونك؛ من قولهم نظر إليّ نظرا يكاد يصرعني، ويكاد يأكلني! أي لو أمكنه بنظره الصراع أو الأكل لفعله. قال:

يتقارضون إذا التقوا في مَوْطِنٍ * نظرا يَزَلُّ مواطئ الأقدام

[١٨٢٠] وقيل كانت العين في بنى أسد، فكان الرجل منهم يتجوع ثلاثة أيام فلا يمر به شيء فيقول فيه: لم أر كالיום مثله إلا عانه، فأريد بعض العينين على أن يقول في رسول الله ﷺ مثل ذلك، فقال: "لم أر كالיום رجلا!" فعصمه الله. وعن الحسن: دواء الإصابة بالعين أن تقرأ هذه الآية.

[١٨٢١] {لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ} أي القرآن لم يملكوا أنفسهم حسدا على ما أوتيت من النبوة {وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ} حيرة في أمره وتنفيرا عنه؛ وإلا فقد علموا أنه أعقلهم. والمعنى: أنهم جتئوه لأجل القرآن. {وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ} وموعظة {لِلْعَالَمِينَ} فكيف يجئن من جاء بمثله! ١٥

[١٨٢٢] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة القلم أعطاه الله ثواب الذين حسن الله أخلاقهم.

HÂKKA SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 52 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla

1. Mutlaka gerçekleşecek!

5 **2. Nedir, o 'mutlaka gerçekleşecek'?**

3. Nereden bileceksin ki nedir, o 'mutlaka gerçekleşecek'?

[1823] الْحَاقَّةُ (“Mutlaka gerçekleşecek!” [olan]), vukuu gerekli ve gelişi kesin olan kıyamettir ki mutlaka kopacaktır; onun kopacak oluşunda hiçbir şüphe yoktur. Veya kesinlikle gerçekleşecek olan hesap, sevap, ceza gibi iş-
10 lerin olduğu gündür. Yahut işlerin gerçek veçhesiyle tanınıp bilineceği gündür. Bu üçüncü ihtimale göre kelime, *lâ ehikku bâzâ* (Ben onun hakikatini bilmiyorum.) sözünden alınmış; fiil normalde ehline ait olmakla birlikte kıyamete ait kılınmıştır.

[1824] مَا الْحَاقَّةُ mübteda olmak üzere merfû'dur. Haberi ise مَا الْحَاقَّةُ (Nedir, 'mutlaka gerçekleşecek?') ifadesidir. مَا الْحَاقَّةُ gerçekte; “O 'mutlaka gerçekleşecek' [olan] nedir, nasıl bir şeydir?” demektir. Böyle bir soru sorulmasından maksat da onun şanının önemini ve korkunçluğunun vahametini belirtmektir. Bu sebeptir ki zamir yerine açık isim kullanılmıştır; çünkü bu onun korkunçluğunu daha fazla ortaya koymaktadır.

20 [1825] “Nereden bileceksin ki nedir, o 'mutlaka gerçekleşecek?’” Yani mutlaka gerçekleşecek olan şeyin ne olduğunu sana hangi şey bildirdi? Yani onun mahiyeti ve büyüklüğünün ölçüsü hakkında senin bir bilgin yoktur; çünkü o, büyüklük ve şiddet bakımından öyle bir noktadadır ki hiç kim-
25 senin aklı ve vehmi ona ulaşamaz. Onun durumu nasıl ve ne şekilde takdir edilirse edilsin, o şüphesiz takdir edilen bu durumdan daha büyüktür. Âyetin başındaki *mâ* edatı mübteda olmak üzere merfû' konumundadır. ادْرَاكُ fiili, istifham anlamı içermesi sebebiyle *mâ* edatına bağlıdır.

4. Semûd ve Âd kavimleri de ansızın gelip çatacak olan (bu gün)ü yalanlamışlardı.

30 [1826] الْقَارِعَةُ (ansızın gelip çatacak olan); korkuları ve korkunç hâlleriyle insanların, yarıлып parçalanmakla semanın, dağılıp un-ufak olmakla yerin ve dağların, ışıklarının sönmesi ve uzay boşluğuna saçılmasıyla yıldızların kapılarını ansızın çalıp tepelerine incek olan korkunç felaket demektir.

سورة الحاقة

مكية؛ وآياتها ٥٢

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿الْحَاقَّةُ﴾

٢- ﴿مَا الْحَاقَّةُ﴾

٣- ﴿وَمَا أَذْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ﴾

[١٨٢٣] {الْحَاقَّةُ} الساعة الواجبة الوقوع الثابتة المجيء، التي هي آتية لا ريب فيها. أو التي فيها حواق الأمور من الحساب والثواب والعقاب. أو التي تحقق فيها الأمور، أي تعرف على الحقيقة، من قولك لا أحق هذا، أي لا أعرف حقيقته؛ جعل الفعل لها وهو لأهلها. ١٠

[١٨٢٤] وارتفاعها على الابتداء، وخبرها {مَا الْحَاقَّةُ}. والأصل: الحاقة ما هي، أي أي شيء هي تفخيمًا لشأنها وتعظيمًا لهولها، فوضع الظاهر موضع المضمرة؛ لأنه أهول لها.

[١٨٢٥] {وَمَا أَذْرَاكَ} وأي شيء أعلمك ما الحاقة، يعني أنك لا علم لك بكنهها ومدى عظمها، على أنه من العظم والشدة بحيث لا يبلغه دراية أحد ولا وهمه، وكيفما قدرت حالها فهي أعظم من ذلك. و {ما} في موضع الرفع على الابتداء، و {أذراك} معلق عنه لتضمنه معنى الاستفهام. ١٥

٤- ﴿كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ﴾

[١٨٢٦] الْقَارِعَةُ: التي تفرع الناس بالأفزع والأهوال، والسماء بالانشقاق والانفطار، والأرض والجبال بالدك والنسف، والنجوم بالطمس والانكدار. ٢٠

القارعة kelimesi, الحاقّة'daki kar' (ansızın gelip çatma) anlamını göstermek için zamir yerine konulmuş ve böylece, onun şiddet vasfı daha da artırılmıştır.¹

[1827] Kıyameti zikredip gerçekten korkunç olduğunu bildirince, peşinden -Mekkelilere bir hatırlatma olması maksadıyla ve yalanlamalarının akıbetinden onları korkutmak üzere- onu yalanlayanları ve bu yalanlamaları sebebiyle onların başına gelenleri zikret[meye başla]dı:

5. Ama Semûd o müthiş taşkın ile helâk edildi;

6. Âd da önüne çıkan acımasızca deviren dondurucu, uğultulu bir kasırgayla helâk edildi.

[1828] الطّائِغِيَّة (taşkın) şiddet bakımından sınır tanımayan, bütün sınırları aşan olay demektir. Bunun ne olduğu ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunun büyük bir sarsıntı / deprem olduğu söylenmiştir. İbn Abbas ise yıldırım olduğunu belirtmiştir. Katâde (v. 117/735) de demiştir ki: “Allah onların üzerine korkunç bir çılgılık gönderdi ve bu çılgılık onların tamamını ateşin sönmesi gibi söndürdü.” الطّائِغِيَّة'nin el-‘âfiye gibi bir masdar olduğu ve ifadenin “taşkınlıkları sebebiyle helâk edildiler” anlamına geldiği de söylenmiştir. Ama bu tevcih doğru değildir; çünkü bu anlamdaki الطّائِغِيَّة ile بريحٍ صرصرٍ عاتيةٍ (dondurucu, uğultulu bir kasırga) arasında uygunluk olmaz. صرصرٍ “sesi son derece şiddetli ve gürültülü olan” demektir. Bunun [tekrarlanma anlamındaki] sarr kökünden ‘soğuk’ anlamında olduğu da söylenmiştir. Âdeta, kasırganın içinde soğuk tekerrür ede ede artmakta ve rüzgâr, soğğunun şiddetiyle yakıp kavurmaktaymış gibi.

[1829] عاتيةٍ “esmesi şiddetli olan” demektir. Buna göre, ‘utuvvda² isti‘âre vardır. Veya bu kasırga Âd kavmi üzerine çok sert esmiş; onlar da bir binanın arkasına gizlenmek yahut bir dağa sığınmak veya bir çukura saklanmak [vb.] hiçbir yolla onu geri çevirememişlerdi. Kasırga onları buldukları yerden söküp alıyor ve helâk ediyordu. Kasırganın, kendi ‘bekçi’lerine karşı haddi aştığı ve hiçbir ölçü ve tartı tanımadan çıkıp esmeye başladığı da söylenmiştir. Peygamber’den (s.a.) rivayet edilmiştir ki: “Allah gönderdiği her bir rüzgâr esintisini hep bir ölçüye göre göndermiş, indirdiği her bir yağmur damlasını da hep bir ölçüye göre indirmiştir.

1 Bu tefsiriyle Zemahşeri, bir bakıma القارعة ile الحاقّة'yı eşitlemekte, الحاقّة'nin ‘ansızın gelip çatma’ niteliğini vurgulamak için , كَذَّبَتْ كَدْبًا ثُمَّ دُؤَادٌ وَعَاذَ بِهَا , denmediğini, yani zamir yerine القارعة lafzının kullanıldığını söylemektedir. Oysa القارعة ile الحاقّة aynı şey değildir; biri dünyevi helâk, diğeri ise âhiretin kapısı niteliğindeki kıyametin kopmasıdır; bu ikisi sadece “ansızın gelip çatmak”ta birleşmektedir. Kur’ân’da dünyevi helâk kıyamet helâkine bir tür numune olarak gösterilmektedir. Müfessirin mantığıyla; bu iki kadim medeniyetin yalanladığı kıyamet (helâki), onların dünyada iken yaşadıkları helâk olmaktadır; yani malum kozmik kıyamet değil, kendi toplumsal kıyametleri... / ed.

2 عاتية'nin kökü olan ve -insanlar için kullanıldığında- “küstahlık” anlamına gelen ‘utuvvda. / ed

ووضعت موضع الضمير لتدل على معنى القرع. في {الْحَاقَّةُ} زيادة في وصف شدتها.

[١٨٢٧] ولما ذكرها وفخمها أتبع ذكر من كذب بها وما حل بهم بسبب التكذيب، تذكيراً لأهل مكة وتخويفاً لهم من عاقبة تكذيبهم:

٥- ﴿فَأَمَّا ثَمُودُ فَأَهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ﴾

٦- ﴿وَأَمَّا عَادٌ فَأَهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ﴾

[١٨٢٨] {بِالطَّاغِيَةِ} بالواقعة المجاوزة للحد في الشدة. واختلف فيها، ف قيل: الرجفة. وعن ابن عباس: الصاعقة. وعن قتادة: بعث الله عليهم صيحة فأهمدتهم. وقيل: الطاغية مصدر كالعافية، أي بطغيانهم؛ وليس بذلك، لعدم الطباق بينها وبين قوله {بِرِيحٍ صَرْصَرٍ}؛ والصرصر: الشديدة الصوت لها صرصرة. وقيل: الباردة من الصر، كأنها التي كرر فيها البرد وكثر؛ فهي تحرق لشدة بردها.

[١٨٢٩] {عَاتِيَةٍ} شديدة العصف؛ والعتوُّ استعارة. أو عتت على عاد، فما قدروا على ردها بحيلة، من استتار ببناء، أو لياذ بجبل، أو اختفاء في حفرة؛ فإنها كانت تنزعهم من مكانهم وتهلكهم. وقيل: عتت على خزائنها، فخرجت بلا كيل ولا وزن. وروي عن رسول الله ﷺ: ”ما أرسل الله سفينة من ريح إلا بمكيال ولا قطرة من مطر إلا بمكيال“ ١٥

Ancak Âd kavminin ve Nûh kavminin helâk edildiği zamanda bu böyle olmamıştır. Nûh kavminin helâk edildiği zamanda su, bekçilerine karşı haddi aşmış ve bekçiler onu engelleyebilmek için bir şey yapamamışlardır.” Bunun peşinden Hz. Peygamber, “(Buna karşılık, tufanda) sular taşıdığında, sizi Biz 5 yüklemiştik o aheste aheste giden (gemiy)e” [Hâkka 69/11] âyetini okudu ve sonra şöyle buyurdu: “Âd kavmi helâk edildiği sırada kasırğa, bekçilerine karşı haddi aştı ve bekçiler onu engelleyebilmek için bir şey yapamadılar.” Bunun peşinden de “Âd da önüne çıkanı acımasızca deviren dondurucu bir kasırğayla helâk edildi!” [Hâkka 69/6] âyetini okudu. Dolayısıyla عاتية kelimesi 10 belki de kasırğanın şiddetli ve aşırı olmasından ibarettir.

7. Allah, onu başlarına; yedi gece, sekiz gün köklerini kurutacak şekilde aralıksız musallat etti. Öyle ki; bu kavmin, kökünden sökülmüş kof hurma kütükleri gibi yerlere serilmiş olduğunu görebilirdin.

8. Şimdi onlardan geride kalan bir tek kişi görüyor musun?

[1830] حُوم ya şâhid - şuhûd ve kâ'id - ku'ûd örneğindeki gibi hâsimin 15 çoğuludur veya şukûr ve küfûr gibi masdardır. (i) Eğer çoğul ise حُوم kelimesinin anlamı; her iyiliği bitirip yok eden ve her bereketin kökünü kazıyan uğursuz kasırğalar demektir. Veya kasırğanın esişinin kesintisiz, aralıksız, peş peşe olması anlamındadır; zira o bir an bile durmuyor, esişi hiç 20 azalmıyor ve üzerlerine vardıkça varıyordu. Bu, kasırğanın aralıksız peş peşe esişini, iyileşinceye kadar yarıya dağılayan kişinin bu dağılama işini aralıksız peş peşe yapmasına benzeten bir temsildir. (ii) Eğer masdar ise, ya tahsimu husûm^{en} şeklinde gizli olan kendi fiiliyle mansûbdur ve anlamı; “bir şeyi kökünden koparıp yok etti” demektir. Veya bu kelime zâte husûmⁱⁿ (kö- 25 künden kopartıcı) sözünde olduğu gibi sıfattır. Veya “Allah bu kasırğayı köklerini kurutmak için onların başına musallat etti.” anlamında mefulûn lehtir. Abdulaziz b. Zurâre el-Kilâbî şöyle demiştir:

Aradaki bağları kesip atan yıllar birbirini kovaladı
da, zaman açtı iyice onların arasını

30 Süddî (v. 127/745) حُوم kelimesini ريح (kasırğa)nın hâli olarak, “Allah kasırğayı başlarına, onların kökünü kurutacak hâlde musallat etti.” anlamında, Hâ'nın fethasıyla husûm^{en} şeklinde okumuştur.

[1831] Bu günlerin, eyyâmu'l-'acûz (kocakarı günleri) olduğu söylenmiştir. Bunun sebebi de şudur: Âd kavminden yaşlı bir kadın izbe bir yere 35 gizlenmişti. Kasırğa onu sekizinci gün bulunduğu yerden alıp çıkardı ve helâk etti. Bu günlerin eyyâmu'l-'acûz -yani kışın son günleri- olduğu da söylenmiştir.

إلا يوم عاد ويوم نوح؛ فإنّ الماء يوم نوح طغى على الخزان فلم يكن لهم عليه السبيل، ثم قرأ ﴿إِنَّا لَمَّا طَغَا الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ﴾ [الحاقة: ١١] “وإنّ الرياح يوم عاد عتت على الخزان فلم يكن لها سبيل”، ثم قرأ ﴿بَرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ﴾. ولعلها عبارة عن الشدة والإفراط فيها.

٥ -٧ ﴿سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سِنْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أُعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ﴾
٨- ﴿فَهَلْ تَرَى لَهُم مِّنْ بَاقِيَةٍ﴾

[١٨٣٠] الحسوم: لا يخلو من أن يكون جمع حاسم، كشهود وقيود. أو مصدرًا كالشكور والكفور. فإن كان جمعًا فمعنى قوله {حُسُومًا} نحسات حسمت كل خير واستأصلت كل بركة. أو متتابعة هبوب الرياح؛ ماخفتت ساعة حتى أتت عليهم، ١٠ تمثيلًا لتتابعها بتتابع فعل الحاسم في إعادة الكي على الداء، مرة بعد أخرى حتى ينحسم. وإن كان مصدرًا فإما أن ينتصب بفعله مضمرا، أي تحسم حُسُومًا، بمعنى تستأصل استئصالًا، أو يكون صفة كقولك: ذات حُسُوم، أو يكون مفعولًا له، أي سخرها للاستئصال. وقال عبد العزيز ابن زرارة الكلابي:

١٥ فَفَرَّقَ بَيْنَ بَيْنِهِمْ زَمَانَ * تَتَابَعَ فِيهِ أَعْوَامٌ حُسُومًا

وقرأ السدي «حُسُومًا»، بالفتح حالًا من الرياح، أي سخرها عليهم مستأصلة.

[١٨٣١] وقيل: هي أيام العجوز؛ وذلك أن عجوزًا من عاد توارت في سرب، فانترعتها الرياح في اليوم الثامن فأهلكتها. وقيل: هي أيام العجز، وهي آخر الشتاء.

[1832] Bunların isimleri sın, sanber, veber, âmir, mu'temer, mu'allil ve mutfiu'l-cemrdir -mukfiu'z-zu'n da denmiştir-.¹

[1833] سَحَّرَهَا عَلَيْهِمْ (Onu başlarına musallat etti.) Yani Allah o kasırgayı onların başına dilediği şekilde musallat etti. فِيهَا “kasırganın esişleri içinde” veya “kasırganın estiği gece ve gündüzlerde” demektir.

[1834] أَعْجَازُ نَحْلٍ ifadesi *a'câzu nabîlîn* şeklinde de okunmuştur.

[1835] مِنْ بَاقِيَةٍ ifadesi, “bir kalıntı” veya “geride kalan bir kişi” yahut *tuğyân* anlamındaki *tâğriye* gibi *min bakâin* (bir geriye kalış) anlamlarına gelebilir.

9. Firavun, ondan öncekiler ve altı üstüne getirilmiş (lûtî) şehirler de aynı günahla gelmişlerdi:

10. Rablerinin elçisine karşı gelmişler; O da onları, şiddeti gittikçe artan bir yakalayışla yakalayivermişti!..

[1836] *Ve men kiblehû*² derken yanındakileri, yani (firavuna) tâbi olanları kastetmektedir. İfade مَنِ قَبْلَهُ (ondan önce gelip geçenler) şeklinde de okunmuştur; İbn Mes'ûd ve Übeyy b. Kâ'b'ın *ve men ma'ahû* (maiyetindekiler) kıraati ile Ebû Mûsâ'nın *ve men tilkâehû* (yanındakiler) şeklindeki okuyuşları ilk kıraati desteklemektedir.

[1837] الْمُؤْتَفِكَاتِ Lût kavminin yaşadığı (helâk edilip altı üstüne getirilmiş) köylerdir.

[1838] “Aynı günahla” yani hata, kötü iş veya büyük hatalar barındıran işlerle...

[1839] “Gittikçe artan” yani şiddeti gittikçe artan, sert... Tıpkı işledikleri günahların kötülüğünün gittikçe artması gibi. Bir şeyin artmasını ifade etmek için *rabeş-şey*³ *yerbû* denilir. Tıpkı لِيَرْبُو فِي أَمْوَالِ النَّاسِ (“...insanların malları arasında o da artsın diye...” [Rûm 30/39]) âyetindeki gibi.

11. (Buna karşılık, tufanda) sular taştığında, sizi Biz yüklemiştik o aheste aheste giden (gemiye)e.

12. Onu size bir hatırlatıcı; kavrayışlı kulaklara da ibret küpesi kılalım diye...

[1840] “Sizi”n atalarınızı “Biz yüklemiştik o aheste aheste gidene” yani Nûh'un gemisine. Muhataplar, gemiye yüklenip kurtulan kimselerin nesilleri olduklarından, gemiye atalarının yüklenmesi, onlar için bir *minnet* olabilmıştır; bu sebeple, gemiye yüklenenler bir bakıma kendileri olmuştur; çünkü dünyaya gelmelerinin sebebi atalarının kurtulmasıdır.

1 Kocakarı günlerinin ilki Sın, ikincisi Sanber, üçüncüsü Veber, dördüncüsü Mu'allil, beşincisi Mutfiu'l-cemr / Mukfiu'z-zu'n, altıncısı Âmir, yedincisi Mu'temer'dir. / ed.

2 Görüldüğü gibi, müfessir مَنِ قَبْلَهُ (ondan önce gelip geçenler) kıraatini esas almamaktadır. / ed.

[١٨٣٢] وأسماءؤها: الصن، والصنبر، والوبر، والامر، والمؤتمر، والمعلل، ومظفئ
الجمر. وقيل: مكفئ الطعن.

[١٨٣٣] ومعنى {سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ} سلطها عليهم كما شاء {فِيهَا} في مهاجتها، أو
في الليالي والأيام.

٥ [١٨٣٤] وقرئ «أعجاز نخيل».

[١٨٣٥] {مِنْ بَاقِيَةٍ} من بقية، أو من نفس باقية. أو من بقاء، كالطاغية: بمعنى
الطغيان.

٩- ﴿وَجَاءَ فِرْعَوْنُ وَمَنْ قَبْلَهُ وَالْمُؤْتَفِكَاتُ بِالْخَاطِئَةِ﴾

١٠- ﴿فَعَصَوْا رَسُولَ رَبِّهِمْ فَأَخَذَهُمْ أَخْذَةً رَابِيَةً﴾

١٠ [١٨٣٦] {وَمَنْ قَبْلَهُ} يريد ومن عنده من تباعه. وقرئ «ومن قبله»، أي ومن تقدمه.
وتعضد الأولى قراءة عبد الله وأبي «ومن معه»، وقراءة أبي موسى «ومن تلقاه».

[١٨٣٧] {وَالْمُؤْتَفِكَاتُ} قرى قوم لوط.

[١٨٣٨] {بِالْخَاطِئَةِ} بالخطأ، أو بالفعلة، أو الأفعال ذات الخطأ العظيم.

[١٨٣٩] {رَابِيَةً} شديدة زائدة في الشدة، كما زادت قبائحهم في القبح. يقال: ربا
الشيء يربو، إذا زاد. {لِيُزَبُّوا فِي أَمْوَالِ النَّاسِ} [الروم: ٣٩].

١١- ﴿إِنَّا لَمَّا طَغَى الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ﴾

١٢- ﴿لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً وَتَعِيهَا أُذُنٌ وَاعِيَةٌ﴾

[١٨٤٠] {حَمَلْنَاكُمْ} حملنا آباءكم {فِي الْجَارِيَةِ} في سفينة؛ لأنهم إذا كانوا من
نسل المحمولين الناجين كان حمل آباءهم منة عليهم، وكأنهم هم المحمولون؛ لأن
٢٠ نجاتهم سبب ولادتهم.

[1841] “Onu”daki zamir bu işe râcidir; yani müminlerin kurtulup kâfirlerin suda boğulmasını “size bir hatırlatıcı;” öğüt ve ibret “kılalım diye...”

[1842] اذُنٌ وَاَعِيَّةٌ (kavrayışlı kulaklar) işittiğini belleyip koruyan ve *gereğiyle ameli terk ederek onu zayıf etmeyen* kulak demektir. Ezberleyip hafızanda tuttuğun şeyi [sülâsiden] *va’ý* etmiş olursun, kendinin dışında muhafaza ettiğin şeyi ise [ifâlden] *i’â* etmiş olursun, tıpkı *ev’aytuş-şey’e fi’z-zarf* (Onu zarfa koyup korudum.) sözünde olduğu gibi. Bu âyet indiğinde Peygamber (s.a.), Hz. Ali’ye (v. 40/660) “Senin kulağını böyle bir kulak yapısın diye Allah’a niyaz ettim.” demiştir. Hz. Ali der ki: “Bundan sonra hiçbir şeyi unutmadım, unutmam da mümkün değil.”

[1843] **Şayet** “Niçin kelime اذُنٌ وَاَعِيَّةٌ şeklinde müfred ve nekire olarak gelmiş?” **dersen şöyle derim:** Kulaklar arasında böyle anlayışlı ve kavrayışlı olanların az olduğunu bildirmek, insanlar içinde gerçeği idrak edenlerin azlığı sebebiyle onları azarlamak, Allah’ın buyruğunu dinleyip kavrayan tek bir kulağın onun katında çok büyük bir değere sahip olduğunu göstermek, böyle olmayan kulaklar doğu ile batı arasını dolduracak kadar çok olsa da Allah’ın onlara değer vermediğini bildirmek için kelime böyle müfred ve nekire kullanılmıştır.”

[1844] وَاَعِيَّةٌ hafiflik için ‘Ayın’ın sükûnuyla *ve ta’yehâ* şeklinde de okunmuştur ki burada *te’iye*, *kebideye*¹ benzetilmiş olmaktadır.

13. İmdi, Sûr’a bir kez üfürülüp de;

[1845] نَفْحٌ fiili نَفْحَةٌ masdarına isnad edilmiştir.² Fiilin müzekker olması, (*fi’s-sûri* ifadesiyle) fâ’ilinden ayrılmış olması açısından güzel düşmüştür. Ebu’s-Simâl نَفْحٌ fiilini câr-mecrûra (في الصور) isnad ederek ifadeyi nasb ile *nefhat^{en} vâhider^{en}* okumuştur.

[1846] **Şayet** “Kıyamette iki nefha olduğu hâlde âyette niçin ‘bir üfürüş’ denmiş?” **dersen şöyle derim:** Bunun anlamı şudur: İki üfürüş aynı anda olmaz; biri olur, bir zaman sonra da diğeri olur. “Peki, âyette bahsedilen, iki üfürüşten hangisidir?” **dersen şöyle derim:** Birincisidir; çünkü âlemin yıkılıp harap olması birinci üfürüşle gerçekleşecektir. İbn Abbas’tan gelen rivayet de bu şekildedir. -Fakat ondan bunun ikinci üfürüş olduğuna dair de bir rivayet vardır.- **Şayet** “[18. âyette] يُؤْمِنُ (O gün, huzura alınıp [hesaba çekilir]siniz.) buyrulmaktadır; *arz* ise ikinci üfürüşten sonra olacak.” **dersen şöyle derim:** Âyette bahsedilen “gün”, geniş bir zamanı ifade edecek bir isim olarak kullanılmıştır.

1 Yani muzari bir fiilde olmayacak olan bir uygulama, muzari fiil mazi bir fiile kıyaslanarak olabilmektedir. / ed.

2 Yani “Sûr bir kez üfürülüp de...” değil, “Sûr’a bir üfürülüş üfürülüp de...” / ed.

[١٨٤١] {لَنَجْعَلَهَا} الضمير للفعلة، وهي نجاة المؤمنين وإغراق الكفرة، {تَذَكِّرَةٌ}

عظة وعبرة.

[١٨٤٢] {أُذُنٌ وَاعِيَةٌ} من شأنها أن تعي وتحفظ ما سمعت به ولا تضيعه بترك

العمل، وكل ما حفظته في نفسك فقد وعيته، وما حفظته في غير نفسك فقد أوعيته؛

هـ كقولك: وعيت الشيء في الظرف. وعن النبي ﷺ. أنه قال لعلي رضي الله عنه عند

نزول هذه الآية: سألت الله أن يجعلها أذنك يا علي. قال علي رضي الله عنه: فما نسيت

شيئاً بعد، وما كان لي أن أنسى.

[١٨٤٣] فإن قلت: لم قيل: أذن واعية، على التوحيد والتنكير؟ قلت: للإيدان بأن

الوعاة فيهم قلة، ولتوبيخ الناس بقلة من يعي منهم؛ وللدلالة على أن الأذن الواحدة

١٠ إذا وعت وعقلت عن الله فهي السواد الأعظم عند الله، وأن ما سواها لا يبالي بهم بالة

وإن ملثوا ما بين الخافقين.

[١٨٤٤] وقرئ «وتعيها» بسكون العين للتخفيف، شبه تعي بكبد.

١٣- ﴿فَإِذَا نَفَخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةً وَاحِدَةً﴾

[١٨٤٥] أسند الفعل إلى المصدر، وحسن تذكيره للفصل. وقرأ أبو السمال «نَفْخَةً

١٥ واحدة»، بالنصب مسنداً للفعل إلى الجار والمجرور.

[١٨٤٦] فإن قلت: هما نفختان، فلم قيل: واحدة؟ قلت: معناه أنها لا تثني في

وقتها. فإن قلت: فأى النفختين هي؟ قلت: الأولى، لأن عندها فساد العالم، وهكذا

الرواية عن ابن عباس. -وقد روي عنه أنها الثانية-. فإن قلت: أما قال بعد، {يَوْمَئِذٍ

تُغْرَضُونَ}، والعرض إنما هو عند النفخة الثانية؟ قلت: جعل اليوم إسمًا للحين الواسع

Sûr'a iki kez üfürülmesi, bütün canlıların ölmesi (*sa'ika*), kabirlerden kalkış (*nüşûr*), mahşer yerinde duruş (*vukuf*) ve hesaba çekiliş (*hisâb*) o geniş günde vuku bulacaktır. Bu sebeple, âyette **يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ** (O gün, huzura alınıp [hesaba çekilir]siniz.) [18] buyrulmuştur. Tıpkı *ci'tuhû 'âme kezâ* (Ona şu sene geldim.) 5 sözünde olduğu gibi. Oysa senin gelişin o senenin belli bir vaktinde olmuştur.

14. Arz ve dağlar yerlerinden kaldırılıp tek bir çarpma ile paramparça edildiğinde...

15. İşte o gün gerçekleşecek, o büyük hâdise!

[1847] “Arz ve dağlar”, Arz'ı ve dağları yerinden söküp kaldıracak kuvvette bir rüzgâr ile veya bir melek grubu ile yahut herhangi bir sebep olmaksızın sırf Allah'ın kudreti ile bütün yönlerden sökülerek “kaldırılıp”... 10 **حُمِلَتْ** fiili, üzerine Arz ve dağların yüklendiği üç şeyden (rüzgâr, melekler ve Allah'ın kudreti) biri hazfedilerek *hummile* şeklinde de okunmuştur.

[1848] “[Kaldırılıp]” bütün arzlar ve bütün dağlar, birbirine çarptırılarak 15 “paramparça edil”ip ‘*kum yığını*’ ve ‘*toz-duman gibi etrafa saçılmış*¹ hâle gel“diğinde... İşte” o zaman “gerçekleşecek o büyük hâdise” yani kıyâmet. “Paramparça olmak” anlamına gelen *dekk*, aynı anlamdaki *dakkdan* daha belîğdir.

[1849] İfadenin “Arz ve dağlar tek bir yüzey hâlinde yayılıp, *içinde ne bir çukur ne de bir tümsek görebileceğin*² bir yer hâline getirildiğinde.” anlamına geldiği de söylenmiştir. *Dekke* fiili, devenin hörgücünün yayılıp düz 20 hâle geldiğini anlatan *indekke's-senâm*^u sözünden alınmıştır. Bu sebeple, hörgücü düz deve için Araplar *be'ir^{un} edekku* ve *nâkat^{un} dekkâ'* derler. Düz, kumluk anlamına gelen *dikkân* kelimesi de yine bu köktendir.

[1850] “İşte o gün gerçekleşecek o büyük olay!” Yani o gün kopacak 25 işte, o kopacak olan; yani kıyâmet!..

16. Gök yarılmış; bîtap düşmüş (çökmeye yüz tutmuş)tur;

[1851] **واهيبة** o gün gök, cüzleri birbiriyle sıkı sıkıya bağlı ve sapaşğlam olduktan sonra ciddi mânada kuvveti zail olmuş, iyice gevşemiş ve çökmeye yüz tutmuştur.

30 **17. Melekler göğün dört bir yanına saçılmıştır (çünkü). Rabbinin mutlak hükümlerlik tahtını ise o gün üstlerindeki sekizi taşımaktadır.**

[1852] “Melek denilen mahlukat cinsi”ni kastetmektedir. Nitekim **فَوْقَهُمْ** (onların üzerinde) kelimesinde **الْمَلَك**'e râci zamiri mânayı dikkate alarak çoğul yapmıştır.

1 Müfessir -sırasıyla- Müzzemmil 73/14 ve Vâkı'a 56/6'ya atıfta bulunuyor. / ed.

2 Müfessir TâHâ 20/107'ye atıfta bulunuyor. / ed.

الذي تقع فيه النفختان والصعقة والنشور والوقوف والحساب، فلذلك قيل: {يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ}، كما تقول: جئته عام كذا؛ وإنما كان مجيئك في وقت واحد من أوقاته.

١٤- ﴿وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً﴾

١٥- ﴿فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ﴾

٥ [١٨٤٧] {وَحُمِلَتِ} ورفعت من جهاتها بريح بلغت من قوة عصفها أنها تحمل الأرض والجبال، أو بخلق من الملائكة، أو بقدرة الله من غير سبب. وقرئ «وَحُمِلَتِ»، بحذف المحمّل، وهو أحد الثلاثة.

[١٨٤٨] {فَدُكَّتَا} فدكت الجملتان؛ جملة الأرضين وجملة الجبال، فضرب بعضها ببعض حتى تندق وترجع {كثيبًا مهيلًا} [المزمل: ١٤]، و{هَبَاءً مُنْبَثًا} [الواقعة: ٦].
١٠ والدك أبلغ من الدق.

[١٨٤٩] وقيل: فبسطنا بسطة واحدة، فصارنا أرضًا {لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا} [طه: ١٠٧]، من قولك: اندك السنام، إذا انفرش؛ وبغير أدك، وناقاة دكاء. ومنه: الدكان.

[١٨٥٠] {فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ} فحينئذ نزلت النازلة، وهي القيامة.

١٦- ﴿وَأَنشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ﴾

[١٨٥١] {وَأَهِيَةٌ} مسترخية ساقطة القوة جدًا بعد ما كانت محكمة مستمسكة.

١٧- ﴿وَالْمَلِكُ عَلَىٰ أَزْجَائِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ﴾

[١٨٥٢] يريد: والخلق الذي يقال له الملك، وردّ إليه الضمير مجموعًا في قوله:

{فَوْقَهُمْ} على المعنى.

[1853] “Peki, *melek* denilmesi ile *melâike* denilmesi arasındaki fark nedir?” **dersen şöyle derim:** *Melek*, *melâike*den daha umumidir. Meselâ; *mâ min melekⁱⁿ illâ ve hüve şâhid^{ün}* (Şahit olmayan hiçbir melek yoktur.) sözü *mâ min melâiketin...* sözünden daha umumidir.

5 [1854] على أرجاءها (dört bir yanına) ifadesi “göğün etrafına” anlamındadır; أرجاء^{nın} tekili *race*ⁿdir; yani meleklerin meskeni olan gök yarılp parça parça olacak ve melekler dört bir yana saçılacaktır. Sadece içlerinden sekizi, göğü üst taraflarından çevreleyecektir.

[1855] Peygamber’den (s.a.) şöyle rivayet olunmuştur: “Onlar şu an dört tanedir. Kıyamet günü gelince Allah onları diğer dördüyle takviye edecek ve sayıları sekiz olacaktır.” [İbn Hanbel, I, 256] Rivayete göre; bunlar sekiz melek olup ayakları yedinci kat yerin dibine kadar uzanmakta; Arş da onların başı üzerinde bulunmakta imiş. Korkudan seslerini kısmışlar, Allah’ı *tesbih* etmektedirler. Denilmiştir ki bunların bir kısmı insan, bir kısmı aslan, bir kısmı 15 öküz, bir kısmı da kartal suretinde olacaktır. Rivayete göre bunlar, dağ keçisi yaratılışında sekiz varlık imiş. Tırnaklarıyla dizleri arası yetmiş yıllık mesafe imiş. Şehr b. Havşeb der ki: Bunların dördü; *sübhânekellâhumme ve bi-hamdike leke’l-hamdu ‘alâ ‘afvike ba’de kudretike* (Allah’ım seni hamd ile tesbih ederim. Her şeye kâdir olduğun hâlde affedici olduğun için sana hamdolsun!) diye; diğer dördü de *sübhânekellâhumme ve bi-hamdike leke’l-hamdu ‘alâ hilmike ba’de ‘ilmike* (Allah’ım! Seni hamd ile tesbih ederim. Her şeyi bildiğin hâlde yumuşak davrandığın için sana hamdolsun!) diye Allah’ı tesbih ederler. Hasan-ı Basrî (v. 110/728) der ki: “Onların sayısının kaç olduğunu; sekiz mi sekiz bin mi olduğunu en iyi Allah bilir.” Dahhâk’e (v. 105/723) göre, bunlar 25 sekiz sıra olup sayılarını Allah’tan başka kimse bilemez. Bu sekiz meleğin ruhtan veya başka bir varlıktan olması caizdir. Zira Allah her türlü yaratmaya kâdirdir. “Her tür eksik ve kusurdan münezzehtir yerin bitirdiklerinden, kendilerinden ve bilmedikleri daha başka şeylerden bütün eşleri yaratan!..” [YâSîn 36/36]

18. İşte o gün, huzura alınırsınız (hesaba çekilir)siniz; hiçbir gizliniz-saklınız kalmaz.

[1856] عَرْضُ hesaba çekip sorgulamaktan ibaret olup -durumlarını görüp öğrenmesi için- ordunun sultana arz edilmesine benzetilmiştir. Rivayete göre kıyamet günü üç *arz* olacaktır. İkisinde özür dilemeler, delil ileri sürmeler ve azarlamalar olacak; üçüncüsünde ise amel defterleri açılacak, 35 kurtulan kitabını sağından, helâk olan ise solundan alacaktır.

[1857] خافية yani dünyada Allah’ın sizin için gizlemesiyle gizli kalmış olan sır niteliğindeki gizli saklı durumlar.

[١٨٥٣] فإن قلت: ما الفرق بين قوله {وَالْمَلَكُ}، وبين أن يقال "والملائكة"؟
قلت: الملك أعم من الملائكة. ألا ترى أن قولك: ما من ملك إلا وهو شاهد، أعم
من قولك: ما من ملائكة.

[١٨٥٤] {عَلَىٰ أَرْجَائِهَا} على جوانبها. الواحد رَجَىٰ مقصور، يعني أنها تشق،
وهي مسكن الملائكة، فينصون إلى أطرافها وما حولها من حافاتِها {ثَمَانِيَةٌ} أي
ثمانية منهم.

[١٨٥٥] وعن رسول الله ﷺ: هم اليوم أربعة، فإذا كان يوم القيامة أيدهم الله بأربعة
آخرين فيكونون ثمانية. وروي ثمانية أملاك؛ أرجلهم في تخوم الأرض السابعة،
والعرش فوق رؤوسهم، وهم مطرقون مسبحون. وقيل: بعضهم على صورة الإنسان،
وبعضهم على صورة الأسد، وبعضهم على صورة الثور، وبعضهم على صورة النسر.
وروي: ثمانية أملاك في خلق الأوعال، ما بين أظلافها إلى ركبها مسيرة سبعين عامًا.
وعن شهر بن حوشب: أربعة منهم يقولون: سبحانك اللهم وبحمدك، لك الحمد على
عفوك بعد قدرتك؛ وأربعة يقولون: سبحانك اللهم وبحمدك، لك الحمد على حلمك
بعد علمك. وعن الحسن: الله أعلم كم هم، أثمانية أم ثمانية آلاف؟ وعن الضحاك:
ثمانية صفوف لا يعلم عددهم إلا الله. ويجوز أن تكون الثمانية من الروح، أو من خلق
آخر، فهو القادر على كل خلق؛ {سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ
وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ} [يس: ٣٦].

١٨- ﴿يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا تَخْفَىٰ مِنْكُمْ خَافِيَةٌ﴾

[١٨٥٦] العرض عبارة عن المحاسبة والمساءلة. شبه ذلك بعرض السلطان
العسكر لتعرف أحواله. وروي أنّ في يوم القيامة ثلاثة عرضات. فأما عرضتان فاعتذار
 واحتجاج وتوبيخ، وأما الثالثة ففيها تنشر الكتب فيأخذ الفائز كتابه بيمينه والهالك
 كتابه بشماله.

[١٨٥٧] {خَافِيَةٌ} سريرة وحال كانت تخفي في الدنيا بستر الله عليكم.

19. Amel defteri sağından verilmiş olan, der ki: “Alın işte, okuyun amel defterimi.”

20. “Biliyordum, bu hesaba çekilişle mutlaka karşı karşıya geleceğimi.”

5 [1858] فَأَمَّا önceki âyette geçen ‘arz (huzura alınıp hesaba çekilme) konusunu açıklamak için getirilmiştir. [هاؤموا’nun başındaki] ها çıkarılan bir ses olup ondan “Al!” anlamı anlaşılır. Tıpkı “sıkılma” anında söylenen üff¹ⁿ [üff!] ve “acı duyma” anında söylenen hassⁱ [işş!] vb. kelimelerde olduğu gibi.

[1859] كِتَابِهِ kelimesi Kûfelilere göre هاؤموا (alın işte) fiiliyle; Basralılara göre ise اقراءوا (okuyun) fiiliyle mansûbdur; çünkü bu, iki âmilin kelimeye en yakın olanıdır. Aslında ibare, *hâum kitâbi ikraû kitâbi* (Amel defterimi alın, okuyun amel defterimi!) şeklindedir. İkincisinin delâleti sebebiyle birincisi hazfedilmiştir. Tıpkı أَتُونِي أُفْرَعُ عَلَيْهِ قَطْرًا (“Getirin bana, üzerine erimiş bakır dökeyim.” [Kehf 18/96]) âyetindeki gibi. Onlara göre; âmil birincisi olsaydı o takdirde 15 *ikraûhu*¹ (onu okuyun) ve *üfriğhu* (onu dökeyim) denilmesi gerekirdi.

[1860] كِتَابِهِ’deki Hâ, *sekit* içindir;² سلطانیه، مالیه، حسابیه kelimelerinin sonundaki Hâ’lar da böyledir. Bu harflerin hakkı, durulduğunda var olup geçildiğinde düşmesidir; ancak bu harfler Mushaf hattında var olduğu için durmanın tercih edilmesi güzel görülmüştür. Bununla birlikte, geçerek okuyup 20 bu harflerin düşürülmesinde bir sakınca olmadığı da söylenmiştir. İbn Muhaysın bu kelimeleri *Hâ* olmaksızın *Yâ* harfinin iskânıyla okumuştur. Bir grup kurrâ ise bu kelimeleri Mushaf hattına uyararak geçerken de dururken de Hâ’yı ispatla okumuştur.

[1861] ظَنَنْتُ (zannettim) fiili ‘alimtu (bildim) anlamında olup burada da 25 ilim anlamında kullanılmıştır; çünkü zann-ı gâlip, âdetlerde ve hükümlerde ilim yerine geçer ve “Yakın derecesindeki bir zanla öyle zannediyorum ki şu iş şöyle şöyledir.” denilir.

21. Bundan böyle, râzılıklı bir yaşam sürecektir:

[1862] رَاضِيَةً (râzılıklı) yani rızâya mensup. Tıpkı *ed-dâri*‘ (zırhlı) ve 30 *en-nâbil* (okçu, silahşör) kelimeleri gibi. Nispet iki türlüdür: Harf ile nispet, sîga ile nispet. Veya razı olma fiili, mecazen عَيْشَةً (yaşam) için kullanılmıştır; oysa ‘yaşam’a değil o yaşamın sahibine aittir.

22. Öyle yüksek bir cennette ki;

1 Bu zamir, *hâum kitâbi [ikraû...]* şeklindeki takdire göre, *kitâbi* kelimesine râcidir. / ed.

2 Yani Hâ sesi üzere durulsun diye... / ed.

١٩- ﴿فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَآؤُمْ أَقْرَأُوا كِتَابِيَةَ﴾

٢٠- ﴿إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَةَ﴾

[١٨٥٨] {فَأَمَّا} تفصيل للعرض. {ها} صوت يصوت به فيفهم منه معنى خذ، كأف وحس، وما أشبه ذلك.

٥ [١٨٥٩] و{كِتَابِيَةَ} منصوب ب{هَآؤُمْ} عند الكوفيين، وعند البصريين ب{أَقْرَأُوا}، لأنه أقرب العاملين. وأصله: هَآؤُمْ كتابي، اقرأ كتابي، فحذف الأول لدلالة الثاني عليه. ونظيره {آتُونِي أُفْرَغْ عَلَيْهِ قَطْرًا} [الكهف: ٩٦]. قالوا: ولو كان العامل الأول لقل: اقرأه وأفرغه.

١٠ [١٨٦٠] والهاء في {كِتَابِيَةَ} للسكت؛ وكذلك في {حِسَابِيَةَ} و{مَالِيَةَ} و{سُلْطَانِيَةَ}. وحق هذه الهآت أن تثبت في الوقف وتسقط في الوصل؛ وقد استحب إيثار الوقف إيثارًا لثباتها في المصحف. وقيل: لا بأس بالوصل والإسقاط. وقرأ ابن محيصن بإسكان الياء بغير هاء. وقرأ جماعة بإثبات الهاء في الوصل والوقف جميعًا لاتباع المصحف.

١٥ [١٨٦١] {ظَنَنْتُ} علمت. وإنما أجري الظن مجرى العلم، لأن الظن الغالب يقام مقام العلم في العادات والأحكام. ويقال: أظن ظنًا كاليقين أن الأمر كيت وكيت.

٢١- ﴿فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ﴾

[١٨٦٢] {رَاضِيَةٍ} منسوبة إلى الرضا؛ كالدارع والنابل. والنسبة نسبتان؛ نسبة بالحرف، ونسبة بالصيغة. أو جعل الفعل لها مجازًا، وهو لصاحبها.

٢٢- ﴿فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ﴾

[1863] Gökteki bulunduğu yer yüksek veya dereceleri yüksek yahut binaları, köşkleri ve ağaçları yüksek.

23. kolayca koparılabilir meyveleri...

[1864] Oturanın da yatanın da kolaylıkla elde edebileceği durumda.

5 [1865] Onlara şöyle denilir:

24. Geçmiş günlerde, yapıp gönderdiğiniz amellere karşılık yiyin için âfiyetle!..

[1866] “Geçmiş” dünya “günler”in “de yapıp gönderdiğiniz” sâlih “amellere” mükâfat olarak “âfiyetle yiyin, için!” Veya *mef’ûl-i mutlak* olmak üzere *heni’tum henîen* (âfiyet olsun, yarasın)! Mücâhid (v. 103/721) şöyle demiştir: “Geçmiş günlerden maksat oruç tutulan günlerdir; Allah rızası için kendinizi yemeden, içmeden uzak tutmanızın karşılığı olarak yiyin-için, demektir.” Rivayete göre; Allah Teâlâ şöyle buyuracakmış: “Dostlarım! Dünyada size her baktığımda dudaklarınızın içmekten uzaklaştığını, gözle-

10
15
20

rinizin uykusuzluktan çöktüğünü ve karınlarınızın iyice acıktığını görüyordum. Bugün artık nimetler içinde yaşayınız. *Geçmiş günlerde, önden gönderdiğiniz amellere karşılık yiyin-için âfiyetle!..*”

25-26. Amel defteri solundan verilmiş olan ise der ki: “Keşke amel defterim verilmeseydi de öğrenmeseydim hesabımı!”

20 **27. “Keşke o (ölüm) her şeyi bitirmiş olsaydı!”**

[1867] يا ليتها (keşke o) yani ölüm. O kişi şöyle diyecektir: “Keşke yaşadığım ölüm, işimi bitirmiş olsaydı; ondan sonra tekrar dirilmeseydim ve şu karşılaştığım şeylerin hiçbirleriyle karşılaşmasaydım!” Veya zamirle, kişinin içinde bulunduğu durum kastedilmiştir; yani “Keşke şu içinde bulunduğum durum, dünyadaki işimi bitiren ölüm olsaydı!” Çünkü o an yaşadığı

25

durumun, tatmış olduğu ölümden ve onun şiddetinden daha kötü ve acı olduğunu görmekte ve bu sebeple ölümü temenni etmektedir.

28. “Malımın bana bir faydası olmadı!”

[1868] ما olumsuzluk bildirir veya yadırgama anlamında bir sorudur; yani sahip olduğum o bolluğu, zenginliği hangi şey benden aldı, götürdü!?

30

29. “Gücüm-kuvvetim de yok olup gitti!..”

[1869] Malım mülküm ve insanlara tahakkümüm yok olup gitti; fakir ve zelil bir hâlde kaldım.

[١٨٦٣] {عَالِيَةٍ} مرتفعة المكان في السماء، أو رفيعة الدرجات، أو رفيعة المباني والقصور والأشجار.

٢٣- ﴿فُطُوْهَا دَانِيَةً﴾

[١٨٦٤] {دَانِيَةً} ينالها القاعد والنائم.

[١٨٦٥] يقال لهم:

٢٤- ﴿كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ﴾

[١٨٦٦] {كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا}، أكلا وشربًا هنيئًا. أو هنيئتم هنيئًا، على المصدر؛ {بِمَا أَسْلَفْتُمْ} بما قدمتم من الأعمال الصالحة {فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ} الماضية من أيام الدنيا. وعن مجاهد: أيام الصيام، أي كلوا واشربوا بدل ما أمسكتم عن الأكل والشرب لوجه الله. وروي: يقول الله عز وجل: يا أوليائي، طالما نظرت إليكم في الدنيا وقد قلصت شفاهكم عن الأشربة؛ وغارت أعينكم، وخمصت بطونكم، فكونوا اليوم في نعيمكم، و كَلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ.

٢٥-٢٦- ﴿وَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيهِ وَلَمْ

أَدْرِ مَا حِسَابِيهِ﴾

٢٧- ﴿يَا لَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ﴾

[١٨٦٧] الضمير في {يَا لَيْتَهَا} للموتة؛ يقول: يا ليت الموتة التي متها {كَانَتِ الْقَاضِيَةَ}، أي القاطعة لأمرى، فلم أبعث بعدها؛ ولم ألق ما ألقى. أو للحالة، أي ليت هذه الحالة كانت الموتة التي قضت عليّ؛ لأنه رأى تلك الحالة أبشع وأمرّ مما ذاقه من مرارة الموت وشدته؛ فتمناه عندها.

٢٨- ﴿مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيَةَ﴾

[١٨٦٨] {مَا أَغْنَىٰ} نفي أو استفهام على وجه الإنكار، أي أيّ شيء أغنى عني ما

كان لي من اليسار.

٢٩- ﴿هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَةَ﴾

[١٨٦٩] {سُلْطَانِيَةَ} ملكي وتسلطي على الناس، وبقيت فقيرًا ذليلاً.

[1870] İbn Abbas'tan (v. 68/688) nakledildiğine göre âyet Esved b. 'Abdü'l-Eşedd hakkında inmiştir. "Pazu" lakaplı Fennâhüsrev [kendisiyle övünerek];

Devletin gücü, Ruknu'd-Devle oğlu, Krallar Kralı, Kaderi yenen!..

dedikten sonra bir daha da iflah olmamış ve delirmiştir. Artık, dili sadece
5 bu âyeti sayıklayıp duruyordu. İbn Abbas ise [عَلَيْ سُلْطَانِيَه] ifadesini], *dallet*
'*annî hucetî* şeklinde tefsir etmiştir ki "Dünyada dayandığım delilim boşa
çıktı, yok oldu." anlamındadır.

30. (O anda bir nida:) Tutun şunu, bağlayın şunu!

31. Cayır cayır yanan ateşe sallayın şunu!

10 [1871] Yani onu başka bir yere değil sadece cayır cayır yanan ateşe sallayın!
-Ki en büyük ateş budur.- Zira o, insanlara karşı büyüklük taslayan bir
zâlim idi. Arapçada *salâ en-nâr^a* (Kendini ateşe attı.) ve *sallâhu'n-nâr^a* (Biri
onu ateşe attı/salladı.) denilir.

32. Ayrıca öyle bir zincire vurun ki onu, yetmiş arşın olsun 15 uzunluğu!..

[1872] Onun zincire vurulması, bedeninin üzerine zincirin kat kat do-
lanarak zincir katmanlarının orada bir yığın oluşturması demektir. Öyle
ki; bu katmanların arasında hiç hareket edemeyecek şekilde sıkışır, içinden
çıkılmaz zor bir duruma düşer. Zincirin yetmiş arşın kılınması da, onun
20 uzunluğunu nitelemek içindir. Tıpkı "defalarca" anlamını murad ederek
"Onlar için yetmiş kez istiğfar etsen de..." [Tevbe 9/80] âyetindeki gibi. Çün-
kü zincirin uzunluğu arttıkça onun vurulduğu kişiyi sıkıştırması ve çıkıla-
maz duruma düşürmesi daha şiddetli olacaktır. *Zincirin, zincire vurmaya*
takdim edilmesindeki mâna, cayır cayır yanan ateşin (*cahîm*) kişiyi oraya
25 *sallamaya* takdimindeki mâna gibidir; yani onu başka şeye değil sadece ve
sadece bu zincire vurun! Sanki zincir, cayır cayır yanan ateşteki diğer sıkı-
şıklık ve mihnet yerlerinin en korkuncudur.

[1873] مُمُ edatının anlamı, zaman bakımından sonralığa değil, *bağlamak*
ile *cayır cayır yanan ateşe atmak* arasındaki ve bununla *zincire vurmak* ara-
30 sındaki farka delâlet etmektir.¹

33. Çünkü ulu Allah'a iman etmezdi.

[1874] اِنَّه (çünkü o) ifadesi istinaf yoluyla illet bildirmedir ki daha be-
liğdir. Âdeta, "O neden böyle şiddetli bir azaba duçar kılındı?" diye so-
rulamakta ve bu soruya (Çünkü ulu Allah'a iman etmezdi) şeklinde cevap
35 verilmektedir.

1 Yani bu 'sonra'lık zamanî anlamda değil, "ayrıca" anlamındadır. / ed.

[١٨٧٠] وعن ابن عباس: أنها نزلت في الأسود بن عبد الأشد. وعن فناخسرو الملقب بالعضد، أنه لما قال:

عَضُدُ الدَّوْلَةِ وَابْنُ رُكْنِهَا * مَلِكُ الأَمْلَاقِ غَلَابُ القَدَرِ

لم يفلح بعده وجنّ، فكان لا ينطق لسانه إلا بهذه الآية. وقال ابن عباس: ضلت عني حجتي. ومعناه: بطلت حجتي التي كنت أحتج بها في الدنيا.

٣٠- ﴿حُدُوهُ فَعُلوُهُ﴾

٣١- ﴿ثُمَّ الجَّحِيمِ صَلْوُهُ﴾

[١٨٧١] ثم لا تصلوه إلا الجحيم، وهي النار العظمى، لأنه كان سلطاناً يتعظم على الناس. يقال: صلى النار، وصلّاه النار.

٣٢- ﴿ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ﴾ ١٠

[١٨٧٢] سلكه في السلسلة أن تلوى على جسده حتى تلتف عليه أثنائها؛ وهو فيما بينها مرهق مضيق عليه لا يقدر على حركة. وجعلها سبعين ذراعاً إرادة الوصف بالطول. كما قال: {إِنْ تَسْتَعْفِفْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً} [التوبة: ٨٠]، يريد: مرات كثيرة، لأنها إذا طالت كان الإرهاق أشد. والمعنى في تقديم السلسلة على السلك مثله في تقديم الجحيم على التصلية، أي لا تسلكوه إلا في هذه السلسلة، كأنها أفضع من سائر مواضع الإرهاق في الجحيم.

[١٨٧٣] ومعنى {ثُمَّ} الدلالة على تفاوت ما بين الغل والتصلية بالجحيم، وما بينها وبين السلك في السلسلة، لا على تراخي المدة.

٣٣- ﴿إِنَّهُ كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ العَظِيمِ﴾

[١٨٧٤] {إنه} تعليل على طريق الاستئناف، وهو أبلغ؛ كأنه قيل: ما له يعذب هذا العذاب الشديد؟ فأجيب بذلك.

34. Düşkünü doyurmaya teşvik etmezdi.

[1875] “Düşkünü doyurmaya teşvik etmezdi.” sözünde düşkünü, fakiri mahrum bırakmadaki günahın büyüklüğüne iki kuvvetli delil bulunmaktadır. 1) Bu günahın (Allah’ı) inkâra atfedilmesi ve ona bir karine yapılması. 2) “Teşviki terk edenin durumu böyle olursa düşkünü bilfiil doyurmayı terk edenin durumu nasıl olur!?” gerçeğinin bilinebilmesi için düşkünü doyurmak değil de buna teşvik etmenin zikrolunması. Şairin şu sözü ne kadar güzeldir:

“Misafirleri geldiğinde, adamlarına karşı katı / sert olurdu
koca koca kazanların sacayaklarını koyu[p misafirleri doyuru]ncaya kadar.”

10 Bu sözüyle şair, o zâtın, kabilesini misafirleri doyurmaya teşvik ettiğini, onlardan bu konuda acele davranmalarını istediğini ve bu hususta onlara karşı bir nebze şiddet gösterdiğini anlatmak istemektedir. Ebu’d-Derdâ (v. 32/652), fakirlere ikram edebilmek için hanımını çorbayı bol yapmaya teşvik eder ve şöyle dermiş: “Yetmiş arşın uzunluğundaki zincirin yarısını iman ederek çıkardık; diğer yarısını da (düşküne ikram ederek) çıkarmayalım mı?”

[1876] Âyette kastın, “Dilese Allah’ın kendisinin doyuracağı kimseleri biz mi doyuracağız!” [YâSin 36/47] âyetinde geçtiği üzere, kâfirlerin, [ellerindekini] esirgemeleri olduğu da söylenmiştir. Yani, “düşkünü doyurma amaçlı harcama yapmaya [teşvik etmemeleri]” kastedilmektedir.

20 **35. Bugün de ona yok; ne candan bir dost**
36. ne de -bedenî ifrâzât dışında- bir yiyecek;
37. ki onu sadece günahkârlar yiyecek...

[1877] حميم kendisini savunup onun için hüznlenecek can-ciğer bir dostu [olmayacaktır]; çünkü hepsi ondan uzak duracaklar, kaçacaklardır. Tıpkı “(Kıyamet günü) can-ciğer hiçbir dost, can-ciğer bir dostunu sor(a)maz.” [Ma’âric 70/10] âyetindeki gibi.

[1878] غشيلين cehennem ehlinin bedenlerinden çıkan kan ve irin gibi akıntılardır. *Ġasl* kökünden *fi’lîn^{un}* kalıbında bir kelimedir.

[1879] الخاطون yani günahkârlar, hata¹ sahipleri. Bir kimse günahı kasıtlı işlediğinde *hatiêr-raculⁱⁱ* denilir ki İbn Abbas’a göre günahkârlardan maksat müşriklerdir. الخاطون kelimesi Hemze’nin Ya’ya çevrilmesi ile *el-hâ-tıyûn*, Hemze’nin kaldırılması ile de *el-hâtûn* şeklinde de okunmuştur.

1 “Hata” kelimesinin iki anlamı vardır; (i) o şeyi yanlışlıkla -bilmeden, farkında değilken- yapmak, (ii) bilerek - isteyerek yapmış olmakla birlikte, o şeyin Allah katında / Hak nazarında yanlış olması. “Ümmetimden hata ve unutmaya vebali sâkit olmuştur.” rivayetindeki hata ilk türdendir. Ve aslında o da tam olarak sâkit olmaz; sadece, kesin kasıtlı yapılanı göre cezası daha hafif olur. Âyetteki hata ise ikinci türdendir; kasıtlı, ama yanlış... / ed.

٣٤- ﴿وَلَا يَخُضُّ عَلَىٰ طَعَامِ الْمَسْكِينِ﴾

[١٨٧٥] وفي قوله: {وَلَا يَخُضُّ عَلَىٰ طَعَامِ الْمَسْكِينِ} دليلان قويان على عظم الجرم في حرمان المسكين؛ أحدهما عطفه على الكفر، وجعله قرينة له. والثاني: ذكر الحض دون الفعل، ليعلم أنّ تارك الحض بهذه المنزلة، فكيف بتارك الفعل. وما أحسن قول القائل:

إِذَا نَزَلَ الْأَضْيَافُ كَانَ عَدْوْرًا * عَلَى الْحَيِّ حَتَّى تَسْتَقِلَّ مَرَاجِلُهُ

يريد حضهم على القرى واستعجلهم وتشاكس عليهم. وعن أبي الدرداء أنه كان يحض امرأته على تكثير المرق لأجل المساكين، وكان يقول: خلعنا نصف السلسلة بالإيمان، أفلا نخلع نصفها الآخر؟

١٠ [١٨٧٦] وقيل: هو منع الكفار. وقولهم: {أَنْطَعُمُ مَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ أَطَعَمَهُ} [يس: ٤٧] والمعنى على بذل طعام المسكين.

٣٥- ﴿فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هَهُنَا حَمِيمٌ﴾

٣٦- ﴿وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غَسْلِينَ﴾

٣٧- ﴿لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ﴾

١٥ [١٨٧٧] {حَمِيمٌ} قريب يدفع عنه ويحزن عليه، لأنهم يتحامونه ويفرون منه، كقوله {وَلَا يَسْأَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا} [المعارج: ١٠].

[١٨٧٨] والغسلين غسالة أهل النار وما يسيل من أبدانهم من الصديد والدم؛ فعليّن من الغسل.

[١٨٧٩] {الْخَاطِئُونَ} الأثمون، أصحاب الخطايا. وخطئ الرجل، إذا تعمد الذنب، وهم

٢٠ المشركون؛ عن ابن عباس. وقرئ «الخطايون»، بإبدال الهمزة ياء، و«الخطاؤون»، بطرحها.

Ancak, İbn Abbas “*el-Hâtûn* da ne demek? Hepimiz adım atıyoruz!..” demiştir.¹ Ebu’l-Esved ed-Düelî (v. 69/688), İbn Abbas’ın şöyle dediğini nakleder: “*el-Hâtûn* da ne? O ancak *el-hâtûn* (günahkârlar)dır. *es-Sâbûn* da ne? Bu da *es-Sâbiûn* (Sâbiiler)dir!” Bununla birlikte, *el-hâtûn* (adım atanlar); “Allah’ın sınırlarını çiğneyerek hakkı atlayıp bâtıla geçenler” şeklinde anlaşılabilir.

38. İmdi; yemin ederim görebildiklerinize

39. ve göremediklerinize... ki;

[1880] Bu, tam bir ihâta ve şumûl ile var olan her şeye, bütün varlıklara yemindir; çünkü varlıklar *görünen* ve *görünmeyen* olmak üzere bu iki kısmın dışına çıkamazlar. Görünen ve görünmeyen şeylerin dünya ve âhiret, cisimler ve ruhlar, insanlar ve cinler, yaratıklar ve Yaratan, görünen nimetler ve görünmeyen nimetler olduğu da söylenmiştir.

40. o, gerçekten değerli bir elçinin sözüdür.

41. Bir şair sözü değildir... -Ne de az iman ediyorsunuz!-

15 **42. Bir kâhin sözü de değildir... -Ne de az düşünüyorsunuz!-**

[1881] “O” Kur’ân, “gerçekten değerli bir elçinin”, elçiliğinin bir gereği olarak Allah katından alıp okuduğu bir “sözdür.” (Ey müşrikler!) Sizin iddia ettiğiniz gibi o, “bir şair sözü de değildir, bir kâhin sözü del..”

[1882] [“Ne de az!” ifadesinde] “azlık” *hiçlik* anlamında kullanılmıştır; yani hiç inanmıyorsunuz ve hiç düşünmüyorsunuz. Mâna şöyledir: Siz ne inkârcı, ne gafil insanlarsınız!..

43. Âlemlerin Rabbi’nden indirilmektedir.

[1883] تنزيل ifadesi, *hüve tenzîl^{mn}* (o, indirilmektedir) demektir ve Kur’ân’ın, Âlemlerin Rabbi’nden Elçi’ye indirilmiş olan ve Elçi tarafından okunan bir söz olduğunu beyan etmektedir. [تنزيل kelimesini] Ebu’s-Simâl, *nuzzile tenzîl^{en}* (parça parça indirildi) anlamında *tenzîl^{en}* okumuştur. “Değerli Elçi”den maksadın Cebrâil *aleyhisselâm* olduğu da söylenmiştir; fakat “Bir şair sözü değildir.” [41] ifadesi, maksadın Hz. Muhammed (s.a.) olduğuna delâlet etmektedir; çünkü maksat, Hz. Muhammed’in şair ve kâhin olmayıp Allah’ın elçisi olduğunu ispat etmektir.

44. Şayet (o elçi) bazı sözler uydurup da Bize mâl etmeye kalksaydı;

45. onu sağ elimizle (güçlü biçimde) yakalardık;

1 Muhtemelen, kelimenin *خطوة* (adım) kökünün ism-i fâ’iliyle karışma riski olduğunu, bu tür kelimelerde fasih telaffuzun esas alınması gerektiğini anlatmak istemektedir. Arap dilinde Hemze’ye bu tür iskat muamelelerinin yapıldığı çok örnek bulunmaktadır. Pîrimizin söylemek istediği, bunun Kur’ân-ı azımuşşan gibi fasih bir metne yakışmadığıdır. / ed.

وعن ابن عباس: ما الخاطون؟ كلنا نخطو! وروى عنه أبو الأسود الدؤلي: ما الخاطون؟ إنما هو الخاطئون! ما الصابون؟ إنما هو الصابئون! ويجوز أن يراد: الذين يتخطون الحق إلى الباطل، ويتعدون حدود الله.

٣٨- ﴿فَلَا أَقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ﴾

٣٩- ﴿وَمَا لَا تُبْصِرُونَ﴾

[١٨٨٠] هو إقسام بالأشياء كلها على الشمول والإحاطة، لأنها لا تخرج من قسمين؛ مبصر وغير مبصر. وقيل: الدنيا والآخرة، والأجسام والأرواح، والإنس والجن، والخلق والخالق، والنعم الظاهرة والباطنة.

٤٠- ﴿إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ﴾

٤١- ﴿وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَ﴾

٤٢- ﴿وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ﴾

[١٨٨١] إن هذا القرآن {لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ} أي يقوله ويتكلم به على وجه الرسالة من عند الله. {وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ} ولا كاهن كما تدعون.

[١٨٨٢] والقلّة في معنى العدم، أي لا تؤمنون ولا تذكرون ألبتة. والمعنى: ما

١٥ أكفركم وما أغفلكم!

٤٣- ﴿تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

[١٨٨٣] {تَنْزِيلٌ} أي هو تنزيل؛ بياناً لأنه قول رسول نزل عليه؛ {مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ}. وقرأ أبو السمال «تنزيلاً»، أي نزل تنزيلاً. وقيل: الرسول الكريم جبريل عليه السلام، وقوله {وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ} دليل على أنه محمد ﷺ: لأنّ المعنى على إثبات أنه رسول، لا شاعر ولا كاهن.

٤٤- ﴿وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ﴾

٤٥- ﴿لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ﴾

46. sonra da şahdamarını kopartırdık!..

[1884] *Takavvul*, söz uydurmak demektir. Söz uyduran bunu yaparken sanki kendini biraz yormakta ve zorlamaktadır.¹ Uydurulmuş sözleri, küçük ve değersiz görmek için *ekâvîl* diye isimlendirilmiştir; tıpkı *e'âcib* (şasılacak şeyler) ve *edâhik* (gülünç şeyler) kelimelerindeki gibi. *Ekâvîlin kavîl* kökünün *ufûle* kalıbında bir kelime olduğu anlaşılmaktadır.

[1885] Mâna şöyledir: Eğer elçi, kendisine söylemediğimiz bir sözü bizim söylediğimizi iddia ederse, -kralların, kendileri adına yalan uyduranları hışım ve intikamla çarçabuk öldürdükleri gibi- onu kesinlikle ölüme mahkûm ederdik! Onun öldürülmesi, daha korkunç olması için, *sabran* öldürme şeklinde tasvir olunmuştur ki bu, kişinin elinden yakalanıp boynunun vurulmasıdır. Âyette sol el değil özellikle sağ el (باليمين) zikredilmiştir; çünkü cellat, öldüreceği kişinin kafasına vurmaya isterse onu sol elinden yakalar. Eğer göstere göstere kılıçla onun boynunu vurmaya isterse -ki kılıcı göre göre öldürüleceği için, bu ona daha ağır gelir- onu sağ elinden yakalar. Buna göre, لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ ifade- si nasıl -açıkça- *le-kata'nâ vetînebû* (onun şahdamarını koparırdık) anlamına geliyorsa, لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ifadesi de *le-eheznâ bi-yemînihî* (onu sağ elinden yakarlardık) anlamında olur. *el-Vetîn*, kalbin ana damarı yani şahdamarı demektir ki o koparıldığı zaman sahibi derhal ölür.

[1886] (وَلَوْ تَقَوَّلَ) meçhul olarak *ve lev tukuvvile*² şeklinde de okunmuştur.

47. Ve hiçbiriniz onu engelleyemezdi!

48. Bu, gerçekten müttakiler için bir öğüttür.

49. İçinizde, yalanlayanlar olduğunu elbette bilmekteyiz!

[1887] حاجزين (koruyucular/engelleyciler) ifadesinin, أَحِدٍ (hiç kimse) kelimesinin sıfatı olarak geldiği söylenmiştir; çünkü أَحِدٍ burada çoğul anlamında kullanılmıştır. أَحِدٍ kelimesi umumi nefy için gelen bir isimdir; onda tekil, çoğul, müzekker ve müennes eşittir. Tıpkı لَا نَفْرَقَ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ (“Biz O’nun elçilerinden hiçbirini diğerinden ayırmayız.” [Bakara 2/285]) ve لَسْتُ لَأَخَذْنَا مِنْهُ الْبِئْسَاءُ (“[Ey Peygamber eşleri!] Siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz!” [Ah-zâb 33/32]) âyetlerindeki gibi.

[1888] عَنْهُ (onu)’daki zamir öldürme fiiline râcidir; yani hiçbiriniz onun ölmesini engelleyemez, ölümü ondan defedemezsiniz! Veya Peygamber’e râcidir; yani öldürenin onu öldürmesini engelleyemez, onunla katilinin arasına giremezsiniz. Hitap bütün insanlarıdır.

1 Müfessir, neden *tefe’ul* kalıbı kullanıldığını açıklamaktadır; bu kalıpta ilgili fiilin “aşama aşama ve zorlanarak” yapıldığı anlamı bulunmaktadır. / ed.

2 Yani “Bizim ağzımızdan bazı sözler uydurulsaydı...” / ed.

٤٦- ﴿ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ﴾

[١٨٨٤] التقوّل افتعال القول، لأن فيه تكلّفاً من المفتعل. وسمى الأقوال المتقولة أقاويل تصغيراً بها وتحقيراً، كقولك: الأعاجيب والأضاحيك، كأنها جمع أفعولة من القول.

٥ [١٨٨٥] والمعنى: ولو ادعى علينا شيئاً لم نقله لقتلناه صبراً، كما يفعل الملوك بمن يتكذب عليهم معاجلة بالسخط والانتقام، فصوّر قتل الصبر بصورته ليكون أهول: وهو أن يؤخذ بيده وتضرب رقبته. وخص اليمين عن اليسار لأن القتال إذا أراد أن يوقع الضرب في قفاه أخذ بيساره، وإذا أراد أن يوقعه في جيده وأن يكفحه بالسيف، وهو أشد على المصبور لنظره إلى السيف أخذ بيمينه ومعنى {لَأَخْذُنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ} {لَأَخْذُنَا بيمينه}. كما أن قوله {لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ} لقطعنا وتينه، وهذا بين. والوتين نياط القلب، وهو حبل الوريد؛ إذا قطع مات صاحبه.

[١٨٨٦] وقرئ «ولو تقوّل»، على البناء للمفعول.

٤٧- ﴿فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ﴾

٤٨- ﴿وَإِنَّهُ لَتَذِكْرَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ﴾

٤٩- ﴿وَإِنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّ مِنْكُمْ مُّكَذِّبِينَ﴾

[١٨٨٧] قيل {حَاجِزِينَ} في وصف {أَحَدٍ}؛ لأنه في معنى الجماعة، وهو اسم يقع في النفي العام مستويّاً فيه الواحد والجمع والمذكر والمؤنث. ومنه قوله تعالى {لَا تُفَرِّقْ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ} [البقرة: ٢٨٥]، {لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ} [الأحزاب: ٣٢].

[١٨٨٨] والضمير في {عَنْهُ} للقتل، أي لا يقدر أحد منكم أن يحجزه عن ذلك ويدفعه عنه؛ أو لرسول الله، أي لا تقدرون أن تحجزوا عنه القاتل وتحولوا بينه وبينه.

[1889] Burada [yani “hiçbiriniz onu engelleyemezdi” ifadesinde] hitap bütün insanlardır. Tıpkı “İçinizde, yalanlayanlar olduğunu elbette bilmekteyiz!” âyetinde olduğu gibi -ki yalanlamaya karşı bir tehdittir!- Ancak hitabın Müslümanlara olduğu da söylenmiştir; ancak bundan *ileride bazı Müslümanların Kur’ân’ı inkâr edecekleri* anlamı çıkar!

50. İnkârcı nankörler için bir pişmanlık kaynağıdır o...

[1890] ۞ (o)’daki zamirle Kur’ân kastedilmektedir. Kur’ân’ı inkâr edenler ve yalanlayanlar, onu tasdik edenlere verilen mükâfatı gördüklerinde Kur’ân onlar için bir pişmanlık kaynağı olacaktır. Veya zamir *tekzibe* (yalanlama) râcidir.

51. Şüphesiz, kesin bir gerçektir o...

[1891] “Şüphesiz kesin bir gerçektir o” Kur’ân. Tıpkı “O gerçekten, hakkıyla âlimdir.” sözündeki gibi. Mâna şöyledir: Kur’ân *yakînin*, gerçeğin aynıdır, ta kendisidir.

52. O hâlde, tenzih ve takdis et ulu Rabbinin ismini.

[1892] Allah’ı, *Azîm* (ulu) ismini anarak tesbih et; yani *sübhânellâh* diyerek. Sana vahyedip seni (elçiliğe) ehil kıldığı için de bir şükür olmak üzere O’na kulluk et.

[1893] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki: “Her kim Hâkka sûresini okursa Allah onun hesabını kolaylaştırır, kolay bir şekilde hesaba çeker.”

[١٨٨٩] والخطاب للناس. وكذلك في قوله تعالى { وَإِنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّ مِنْكُمْ مُكَذِّبِينَ } وهو إيعاد على التكذيب. وقيل: الخطاب للمسلمين؛ والمعنى: أن منهم ناسًا سيكفرون بالقرآن.

٥٠- ﴿وَإِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾

٥ [١٨٩٠] {وَإِنَّهُ} الضمير للقرآن {لَحَسْرَةٌ} على الكافرين به المكذبين له إذا رأوا ثواب المصدقين به؛ أو للتكذيب.

٥١- ﴿وَإِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ﴾

[١٨٩١] وإن القرآن اليقين حق اليقين، كقولك: هو العالم حق العالم، وجد العالم. والمعنى: لعين اليقين، ومحض اليقين.

٥٢- ﴿فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ﴾

١٠ [١٨٩٢] {فَسَبِّحْ} الله بذكر اسمه العظيم؛ وهو قوله: سبحان الله؛ واعبده شكرًا على ما أهلك له من إيحائه إليك.

[١٨٩٣] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة الحاقة حاسبه الله حسابًا يسيرًا.

MA'ÂRİC SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 44 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın Adıyla...

1. Öyle kesin bir azap istedi ki isteklisi

5 2-3. bütün isteklerin katına çıkarıldığı Allah'tan [istedi]; inkârcı nankörlerin başına mutlaka patlar, hiç kimse onu bertaraf edemez!

4. Oysa (istekleri O'na çıkaran) melekler ve Rûh, O'na öyle bir günde çıkmaktadırlar ki (dünya hesabı ile) elli bin sene sürmektedir.

[1894] *Seele* (sordu) fiiline zimnen *de'â* (çağırıldı, istedi) anlamı verilerek, onun gibi geçişli yapılmıştır. Âdeta “bir şeyi istedi, talep etti” anlamında *de'â bi-keẓâ* sözünde olduğu gibi *de'â dâ'im bi-'azâbin vâki'im* (İstekli biri, başına kesin bir azabın inmesini istedi!) buyrulmaktadır. Tıpkı “Her meyveyi güvenle isteyebilmektedirler (يَدْعُونَ) orada.” [Duhân 44/55] âyetindeki gibi.

[1895] İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre bu şahıs; “Ey Allah! Bu (Kur'ân) gerçekten senin katındansa, üzerimize gökten taş yağdır ya da bize can yakıcı bir azap getir!” [Enfâl 8/32] diyen Nadr b. el-Hâris'tir. Âyette bahsedilen kişinin Peygamber (s.a.) olduğu da söylenmiştir; yani azabın kâfirlerin başına bir an önce inmesini istemişti.

[1896] Âyet *sâle sâil^{un}* şeklinde de okunmuştur. Bu, iki şekilde açıklanabilir: Birincisi; *suâl* kökünden gelmesidir ki bu Kureyş lugatıdır. Kureyş, [Hemze'siz] *selte* (sordun), *tesâlu* (soruyorsun), *ve humâ yetesâyelâni* (ikisi soruyor) diye konuşurlardı. İkincisi; *seyelân* kökünden gelmesidir ki İbn Abbas'ın âyeti *sâle seyl^{un}* (bir sel aktı) şeklinde okuması bu vechi desteklemektedir. *Seyl, sâil* (akan) anlamında bir masdardır; *ğavr* kelimesinin *ğâir* (batan) anlamında masdar olması gibi ki mâna “Azap vadisi onların üzerine patladı, hepsini sürükleyip götürdü, helâk etti!” şeklinde olur. Katâde'den (v. 117/735) şöyle nakledilmiştir: Bir kimse, Allah'ın azabının kimin başına ineceğini merak etti, sordu da bunun üzerine bu âyet nazil oldu. Bu vechi göre *seele* fiiline *uniye* (önem verdi, meşgul oldu) ve *ihtemme* (ilgilendi) anlamı içirilmiştir.

[1897] **Şayet** (“İnkârcı nankörlerin başına” anlamındaki *للكافرين* kelimesi hangi fiile bağlıdır?” **dersen şöyle derim:** (سأل^ن nin *de'â* anlamında olduğunu savunan) ilk görüşe göre, sıfat olarak عذاب'a bağlıdır; yani inkârcı nankörlerin başına mutlaka gelecek olan kesin bir azap. Veya *de'âyâ* bağlıdır; yani inkârcı nankörler için [...] bir azap istedi. Yahut واقع'e bağlıdır; yani inkârcı nankörler yüzünden gelecek bir azap. İkinci görüşe göre ise bu, sorana/isteyene cevap olarak gelen başlangıç cümlesidir; yani azap kâfirlerin başına gelecektir.

سورة المعارج

مكية وآياتها ٤٤

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَقِيعٍ﴾

٢-٣- ﴿لِلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ مِنَ اللَّهِ ذِي الْمَعَارِجِ﴾

٤- ﴿تَنْزُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ﴾

[١٨٩٤] ضمن {سَأَلَ} معنى دعا، فعَدِّي تعديته، كأنه قيل: دعا داع {بِعَذَابٍ وَقِيعٍ} من قولك: دعا بكذا، إذا استدعى وطلبه. ومنه قوله تعالى {يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَاكِهَةٍ} [الدخان: ٥٥].

[١٨٩٥] وعن ابن عباس رضي الله عنهما: هو النضر بن الحرث. قال: {إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَابَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوْ آتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ} [الأنفال: ٣٢]. وقيل: هو رسول الله ﷺ، استعجل بعذاب للكافرين.

[١٨٩٦] وقرئ «سال سائل»، وهو على وجهين؛ إما أن يكون من السؤال وهي لغة قريش، يقولون: سلت تسال، وهما يتسايلان؛ وأن يكون من السيلان. ويؤيده قراءة ابن عباس «سال سيل»، والسيل مصدر في معنى السائل، كالغور بمعنى الغائر. والمعنى: اندفع عليهم وادي عذاب فذهب بهم وأهلكهم. وعن قتادة: سأل سائل عن عذاب الله "على من ينزل وبمن يقع؟" فنزلت. و{سَأَلَ} على هذا الوجه مضمن معنى عني واهتم.

[١٨٩٧] فإن قلت: بم يتصل قوله {لِلْكَافِرِينَ}؟ قلت: هو على القول الأول متصل بـ{عَذَابٍ} صفة له، أي بعذاب واقع كائن للكافرين؛ أو بالفعل، أي دعا للكافرين بعذاب واقع؛ أو بـ{وَقِيعٍ}، أي بعذاب نازل لأجلهم. وعلى الثاني هو كلام مبتدأ جواب للسائل، أي هو للكافرين.

[1898] “Peki, مِنَ اللَّهِ (Allah’tan) ifadesi nereye bağlıdır?” **dersen şöyle derim:** “واقع’e bağlıdır; yani azap Allah katından gelecektir. Veya دافع’e bağlıdır. Buna göre mâna şöyle olur: O azabın vakti geldiğinde ve hikmet onun vukuunu gerektirdiğinde Allah tarafından onu engelleyecek hiçbir şey olmayacaktır.

- 5 [1899] ذِي الْمَعَارِجِ *ma’reccin* çoğuludur. “basamak basamak çıkılan” demektir. Sonra bu basamakları, onların yükseklik ve yücelik bakımından durumlarını vasfederek şöyle buyurdu: “Melekler ve ruh O’na”, O’nun Arş’ına, emirlerinin kendisinden indiği yere “öyle bir günde çıkmaktadırlar ki” miktarı, insanların dünya hesabı ile saydıkları elli bin yıl kadardır. *Rûh*,
10 Cibril’dir (a.s.); fazileti sebebiyle onu tek olarak zikretmiştir. Şu da söylenmiştir: “Melekler insanlar üzerinde koruyucu/denetçi oldukları gibi bu *rûh* da melekler üzerinde koruyucu/denetçi varlıklardır.”

- [1900] فِي يَوْمٍ (öyle bir günde ki) ifadesi, واقع’e bağlı olup mâna şöyledir: Bu azap öyle uzun bir günde vuku bulacaktır ki onun uzunluğu sizin yıllarınıza
15 göre elli bin yıl sürecektir. İşte o gün kıyâmet günüdür.¹ O günün bu kadar uzun olması (mecazdır); kâfirler hakkında son derece zor ve şiddetli olmasından dolayıdır. Veya o gün gerçekten elli bin yıl olacaktır. Denilmiştir ki kıyâmet gününde elli aşama olacak ve her aşama bin yıl sürecektir. Bu uzun günün mümine yansması ise öğlen ile ikindi arası kadar kısa bir zaman olacaktır.

20 5. O hâlde, sabret güzel bir sabırla...

- [1901] **Şayet** “O hâlde sabret.’ ifadesi nereye bağlıdır?” **dersen şöyle derim:** “İstedi bir istekli” [1] ifadesine bağlıdır; çünkü (müşriklerin) azapla kendilerinden intikam alınmasını istemeleri, Peygamber’le (s.a.) alay etmek ve vahyi yalanlamak düşüncesiyle gerçekleşmekte idi. Bu ise Peygamber’i (s.a.) üzüyor, canını sıkıyordu. İşte, bu sebeple sabretmesi emredildi. Aynı şekilde, azabın kimin başına geleceğini soran kimse -yani Mekke kâfirlerinden biri- bunu sadece inatla ve eziyet etme düşüncesiyle sormakta idi. [Ancak] *sâle sâil^{jun}* veya *seyl^{jun}* şeklinde okuyana göre de mâna şöyle olur: Azap gelmiş *sayılır!* -Çünkü vukuu yaklaşmıştır.- Sen de intikam almaya
30 yaklaşmışsın demektir.

1 Müfessirin kelimeyi تَعْرَجَ yerine واقع’e bağlayarak konuyu âhirete havâle etmesi isabetli gözüküyor; zira burada müşriklerin bıkırtıcı ‘azap / mu’cize’ isteklerine [ve müminlerin, ‘yardım’ taleplerine] neden cevap verilmediği anlatılıyor ve Peygamber’e ‘güzelce sabretmesi’ telkin ediliyor... ذِي الْمَعَارِجِ (kendisine 50,000! yılda ulaşılan ‘basamaklar sahibi’) tabiri bu tür dua ve isteklerin Yüce Allah’ın katına kolay kolay yükselmediğini göstermektedir. Fâtır 35/10 vb. âyetlere göre; Allah’tan başkasına dua edilmez; ama duaları O’nun katına yükseltecek olan da sâlih ameldir; yani ilgili duanın kabul edilmesini sağlayan amel, iş, çaba ve eylemler. Bunlar bulunmadığı takdirde sözkonusu basamakların aşılması, yani duanın kabul edilmesi çok zordur. / ed.

[١٨٩٨] فَإِنْ قَلت: فقوله {مِنْ اللَّهِ} بم يتصل؟ قلت: يتصل بـ{وَأَقِيعِ}، أي واقع من عنده، أو بـ{دَافِعِ}؛ بمعنى: ليس له دافع من جهته إذا جاء وقته وأوجبت الحكمة وقوعه.

[١٨٩٩] {ذِي الْمَعَارِجِ} ذي المصاعد، جمع معرج. ثم وصف المصاعد وبعد مداها في العلو والارتفاع فقال: {تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ} إلى عرشه وحيث تهبط منه أو امره {فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ} كمقدار مدة {خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ} مما يعد الناس. والروح جبريل عليه السلام، أفردته لتمييزه بفضله. وقيل: الروح خلق هم حفظة على الملائكة، كما أنّ الملائكة حفظة على الناس.

[١٩٠٠] وقد جعل {فِي يَوْمٍ} من صلة {وَأَقِيعِ}، أي يقع في يوم طويل مقداره خمسون ألف سنة من سنينكم، وهو يوم القيامة؛ إما أن يكون استطالة له لشدة على الكفار، وإما لأنه على الحقيقة كذلك. قيل: فيه خمسون موطنًا كل موطن ألف سنة، وما قدر ذلك على المؤمن إلا كما بين الظهر والعصر.

٥- ﴿فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا﴾

[١٩٠١] فَإِنْ قَلت: بم يتعلق قوله {فَاصْبِرْ}؟ قلت: بـ{سَأَلِ سَائِلٌ} [١]؛ لأنّ استعجال النصر بالعذاب إنما كان على وجه الاستهزاء برسول الله ﷺ والتكذيب بالوحي. وكان ذلك مما يضر رسول الله ﷺ، فأمر بالصبر عليه، وكذلك من سأل عن العذاب لمن هو، فإنما سأل على طريق التعنت، وكان من كفار مكة. ومن قرأ «سال سائل» أو «سئل»، فمعناه: جاء العذاب -لقرب وقوعه- فاصبر فقد شارفت الانتقام.

6. Onlar bunu tamamen uzak görüyorlar;

7. Biz ise 'yakın' görüyoruz onu!..

8. O gün ki gök, dipte kalan yağ tortusu gibi olur.

9. Dağlar ise (savrulmuş) yün gibi...

5 [1902] يرونه (o'nu görüyorlar) kelimesindeki zamir vuku bulacak azaba-
-في يوم (öyle bir günde) ifadesini, واقع kelimesine bağlayana göre ise kıyâmet
gününe- râcidir; yani imkânsız olduğu düşüncesiyle onu tamamen uzak
görüyorlar. Biz ise onu yakın ve kudretimiz için kolay görüyoruz; o, bizim
için asla uzak ve imkânsız değildir. "Uzak" kelimesiyle mümkün oluş ba-
10 kımından uzak; "yakın" kelimesiyle yine mümkün oluş bakımından yakın
kastedilmiştir.

[1903] يوم (o gün ki) bir önceki âyette geçen قريبا (yakın) kelimesi ile
mansübdür; yani o günde böyle bir azabın gelmesi mümkündür; asla im-
kânsız değildir. Veya واقع kelimesinin delâletiyle gizli bir *yekâ'u* (vuku bulur)
15 fiili ile mansübdür. Yahut göğün "dipte kalan yağ tortusu gibi" olacağı o
günde şunlar şunlar gerçekleşir. Veya يوم واقع i'في يوم kelimesine bağlayanlara
göre buradaki يوم kelimesi, يوم'deki *yevm*den bedeldir.

[1904] O gün gök, yağın dibine çöken tortusu, posası gibi olacaktır.
İbn Mes'ûd'a göre o gün gök, renkten renge girmesi itibariyle erimiş gümüş
20 gibi olacaktır.

[1905] "(Savrulmuş) yün gibi" yani değişik renklerle boyanmış olacaktır;
çünkü dağlar *"muhtelif renklerde; bembeyaz, kızıl yollar ve simsiyah sarp
kayalıklar"* [Fâtır 35/27] hâlinededir. Bu dağlar, darmadağın olup havada uç-
şunca, rüzgârın savurduğu atılmış renkli yünlere benzerler.

25 **10. Can-ciğer hiçbir dost, can-ciğer bir dostunu sor(a)maz;**

**11. Birbirlerine gösterildikleri hâlde hem de... Mücrim, o günün
azabından kurtulmak için fidye vermek ister oğullarını,**

12. hayat arkadaşını, kardeşini,

13. kendisini sahiplenen sülalesini,

30 **14. hatta yeryüzünde kim varsa hepsini... ki sonunda kendisini
kurtarabilsin.**

[1906] Hiçbir dost diğerine "Nasılsın?" diye sor(a)maz ve onunla ko-
nuş(a)maz; çünkü her birinin, onu başkasının hâlini sorup sormaktan
alıkoyacak bir derdi vardır.

٦- ﴿إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا﴾

٧- ﴿وَنَرَاهُ قَرِيبًا﴾

٨- ﴿يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ﴾

٩- ﴿وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ﴾

٥ [١٩٠٢] الضمير في {يَرَوْنَهُ} للعذاب الواقع، أو ليوم القيامة فيمن علق {فِي يَوْمٍ} بـ {وَأَقْعٍ}؛ أي يستبعدونه على جهة الإحالة؛ نحن {نَرَاهُ قَرِيبًا} هيئاً في قدرتنا غير بعيد علينا ولا متعذر. فالمراد بالبعيد البعيد من الإمكان، وبالقريب القريب منه.

[١٩٠٣] نصب {يَوْمَ تَكُونُ} بـ {قَرِيبًا}، أي يمكن ولا يتعذر في ذلك اليوم. أو بإضمار يقع، لدلالة {وَأَقْعٍ} [١] عليه، أو {يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ} كان كيت وكيت؛ أو هو بدل عن {فِي يَوْمٍ} فيمن علقه بـ {وَأَقْعٍ}.

[١٩٠٤] {كَالْمُهْلِ} كدردي الزيت. وعن ابن مسعود: كالفضة المذابة في تلونها.

[١٩٠٥] {كَالْعِهْنِ} كالصوف المصبوغ ألواناً، لأن الجبال {جُدَّدٌ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَعَرَائِبٌ سُودٌ} [الفاطر: ٢٧]، فإذا بست وطيرت في الجو أشبهت العهن المنقوش إذا طيرته الرياح.

١٥ ١٠- ﴿وَلَا يَسْأَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا﴾

١١- ﴿يُبْصِرُ وَهُمْ يُودُّ الْمُجْرِمَ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابٍ يَوْمِيذٍ بِبَنِيهِ﴾

١٢- ﴿وَصَاحِبِتهِ وَأَخِيهِ﴾

١٣- ﴿وَفَصِيلَتِهِ الَّتِي تُتْوِيهِ﴾

١٤- ﴿وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ يُنْجِيهِ﴾

٢٠ [١٩٠٦] {وَلَا يَسْأَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا}، أي لا يسأله بكيف حالك ولا يكلمه، لأن بكل أحد ما يشغله عن المسألة.

[1907] Oysa dostlar birbirlerine gösterilmekte, hiçbiri diğerine gizli kalmamaktadır. Dolayısıyla, birbirlerinin hâlini sormalarını engelleyen şey, birbirlerini görmemeleri değildir; onları bundan alıkoyan, sadece kendi dertlerine düşmüş olmalarıdır. [“Birbirlerine gösterildikleri hâlde hem de...” anlamındaki *يُبْصِرُونَهُمْ* ifadesi] *yubsırûnehum* (Onları gördükleri hâlde hem de...) şeklinde de okunmuştur. [“Sor[a]maz” anlamındaki *لَا يَسْأَلُ* fiili] meçhul olarak *lâ yus'elu* (sorulmaz) şeklinde de okunmuştur; yani dosta “senin dostun nerede?” denmez, ondan bir şey istenmez; zira onlar birbirlerine gösterilirler ve herhangi bir sual ve isteğe ihtiyaç duymazlar.

[1908] **Şayet** “*يُبْصِرُونَهُمْ* kelimesinin i' râbı nedir?” **dersen şöyle derim:** (i) Yeni başlamış bir ifadedir; âdetâ “Can-ciğer hiçbir dost, can-ciğer bir dostunu sor(a)maz” buyurunca, “Belki de o, dostunu göremiyordur?” denilmiş; ona “onlar birbirlerine gösterilirler, fakat kendi dertleriyle uğraşmaları sebebiyle onların hâlini sormaya imkân bulamazlar.” denmiştir. “Peki, *يُبْصِرُونَهُمْ* (birbirlerine gösterildikleri hâlde...) ifadesinde, zamir neden çoğul yapılmış; oysa sözkonusu edilen sadece iki dosttur?” **dersen şöyle derim:** Burada birbirine dost olan sadece iki kişi değil, birbirine dost olan her bir iki kişi kastedilmiştir. (ii) *يُبْصِرُونَهُمْ* ifadesi, *حَمِيمًا* (can-ciğer dost) kelimesinin sıfatı da olabilir; yani kendilerine gösterilen ve tanıtılan dostlarının hâlini soramazlar.

[1909] *يَوْمئذٍ* [ifadesindeki *يَوْمٌ*], mütemekkin olmayana (ذ) izâfeti sebebiyle Mîm'in hem cerriyle *yevmiizin* hem de fethasıyla *yevmeizin* şeklinde okunmuştur. [عذابِ يَوْمئذٍ terkihi] عذابِ *tenvinli, يَوْمئذٍ*'in Mîm'i fethalı olarak *min 'azâbin yevmeizin'* şeklinde de okunmuş; yani *yevmeizin* kelimesi *'azâb* ile mansûb kılınmıştır; çünkü عذابِ *ta'zîb* (azab etmek) anlamındadır.

[1910] Kendisini sahiplenen, onun kendilerine mensubiyetini söyleyen veya musibetlerde kendilerine sığındığı *fasilesini* yani, kendilerinden *fas* olduğu (kollara ayrıldığı; yani türedığı) sülalesini, yakın akrabalarını fidiye vermek ister. [“ki kendisini kurtarabilirsin” anlamındaki] *يُنَجِّيه* fiili, [11. âyetteki] *يَنْقُدِي* (fidiye verir) fiiline atfedilmiştir; yani ister ki [bütün bu sayılan kişileri] fidiye versin de *sonra* bu fidiye -veya yeryüzünde kim varsa hepsi- kendisini kurtarsın! *ثُمَّ* (sonra) edatı, kendisini kurtarmasının çok uzak olduğunu bildirmek için getirilmiştir; yani bütün bu sayılanlar elinin altında olsa ve canını kurtarmak için hepsini verse de *sonra* yaptığı bu iş kendisini kurtarsa diye boş kuruntular içine girer!.. Oysa bunların onu kurtarması çok uzak (imkânsız)dır!..

35 **15. Hayır, ne mümkün!.. Çünkü o, öyle halis bir alevdir ki;**
16. kavurup soyar kafa derisini!..

1 عذابِ يَوْمئذٍ (o günün azabından) - عذابِ يَوْمئذٍ (o gün, azaptan). / ed.

[١٩٠٧] {يُبْصِرُونَهُمْ} أي يبصر الأحماء الأحماء، فلا يخفون عليهم، فما يمنعهم من المساءلة أن بعضهم لا يبصر بعضاً، وإنما يمنعهم التشاغل. وقرئ «يُبْصِرُونَهُمْ»، وقرئ «ولا يُسْتَل»، على البناء للمفعول، أي لا يقال لحميم: أين حميمك، ولا يطلب منه؛ لأنهم يبصرونهم فلا يحتاجون إلى السؤال والطلب.

٥ [١٩٠٨] فإن قلت: ما موقع {يُبْصِرُونَهُمْ}؟ قلت: هو كلام مستأنف، كأنه لما قال {وَلَا يَسْتَلُّ حَمِيمٌ حَمِيمًا} قيل: لعله لا يبصره، فقيل: يبصرونهم، ولكنهم لتشاغلهم لم يتمكنوا من تساؤلهم. فإن قلت: لم جمع الضميران في {يُبْصِرُونَهُمْ} وهما للحميمين؟ قلت: المعنى على العموم لكل حميمين، لا لحميمين اثنين. ويجوز أن يكون {يُبْصِرُونَهُمْ} صفة، أي حميماً مبصرين معرفين إياهم.

١٠ [١٩٠٩] قرئ «يومئذ» بالجرّ والفتح على البناء للإضافة إلى غير متمكن، ومن عذاب يومئذ، بتنوين {عذاب} ونصب {يَوْمَئِذٍ} وانتصابه بعذاب، لأنه في معنى تعذيب.

[١٩١٠] {وَفَصَّلَتْهُ} عشيرته الأذنون الذين فصل عنهم؛ {تُؤَيِّهِ} تضمه انتماء إليها، أو ليأذا بها في النوائب. {يُنْجِيهِ} عطف على {يَقْتَدِي}، أي يودّ لو يفتدى، ثم لو ينجيه الافتداء أو {مَنْ فِي الْأَرْضِ}. و{ثم} لاستبعاد الإنجاء، يعني تمنى لو كان هؤلاء جميعاً تحت يده وبذلهم في فداء نفسه، ثم ينجيه ذلك. وهيئات أن ينجيه!

١٥- ﴿كَلَّا إِنَّهَا لَأُظَى﴾

١٦- ﴿نَزَّاعَةً لِّلسَّوَى﴾

[1911] لا (Hayır, ne mümkün!) edatı, o inkârcı günahkârı böyle bir kurtutandan vazgeçirmek ve fidye vermenin kendisine fayda sağlamayacağını ve onu azaptan kurtaramayacağını hatırlatmak içindir. إنها (çünkü o) kelimesindeki zamir, -daha önce zikri geçmemiş olsa da- ateşe dönmektedir; çünkü *'azâbın* zikredilmiş olması ona delâlet etmektedir. Bunun, haberin kendisini açıkladığı mübhem bir zamir olması da mümkündür. Veya bu zamir-i kıssadır. لَطَى (halis alev) kelimesi alev anlamındaki *el-lezâdan* nakledilmiş olup ateşin özel ismidir. لَطَى ile *alev* anlamının kastedilmiş olması da mümkündür.

[1912] نَزَّاعَةً¹ (kavurup soyan) kelimesi de نِ'nin birinci haberden sonra gelen ikinci haberidir. Eğer إنها'daki zamir *zamir-i kıssa* ise, لَطَى (alev) kelimesinin haberi olur. Eğer لَطَى alev anlamında olursa o takdirde نَزَّاعَةً onun sıfatı olur. نَزَّاعَةً'in müennesliği ise onun ateş anlamında olmasından dolayıdır. نَزَّاعَةً'un korkunç bir şeyle korkutmak üzere *hiye nezzâ'at^{en}* (o [ateş] kavurup soyandır) şeklinde merfû' olması da mümkündür. Kelimenin, نَزَّاعَةً şeklinde nasb ile okunması ya hâl-i müekkiye olmasından veya *ennehâ mutelazzıyetün nezzâ'at^{en}* (o ateş kavurup soymak için alevlenmiştir) anlamından yahut korkunç bir şeyle korkutmak için ihtisas için olmasından dolayıdır.

[1913] الشَّوَى (el, ayak vb.) taraflar demektir veya "kafa derisi" anlamındaki *şevâtın* çoğuludur. Ateş, kafa derisi başta olmak üzere beden bu uzuvlarını kavurup soyar ve parça parça eder; sonra bu uzuvlar ve deriler yeniden eski hâline döner.

17. Çağırır arkasını dönüp, yüz çevireni.

18. (Malının hakkını vermeden) üst üste yığıp biriktireni

[1914] "Çağırır" ifadesi, ateşin onları içine almasından mecazdır. Âdeta ateş onları çağırıp içine almaktadır. Tıpkı Zürrümme'nin (v. 117/735) şu sözlerindeki gibi:

Baharda biten ilk otlar o vahşi öküzün burnunu (yere/toprağa) davet eder.

30 Yine şu beyit,

Eğlence çağırıyor beni geceleri... Ben de peşinden gidiyorum onun!
ve Ebü'n-Necm'in şu sözü de böyledir:

Otlak arayan kişiye dersin ki yeşil çayırı buldun, kon (oraya)!

1 Müfessir zammeli okuyuşu esas almaktadır.

[١٩١١] {كَلَاءٌ} ردع للمجرم عن الودادة، وتنبهه على أنه لا ينفعه الافتداء ولا ينجيه من العذاب. ثم قال: {إِنَّهَا} والضمير للنار، ولم يجر لها ذكر؛ لأن ذكر العذاب دل عليها. ويجوز أن يكون ضميرًا مبهمًا ترجم عنه الخبر، أو ضمير القصة. و{لَطَى} علم للنار، منقول من اللطى، بمعنى اللهب. ويجوز أن يراد اللهب.

٥ [١٩١٢] و«نَزَاعَةٌ» خبر بعد خبر ل{إِن} أو خبر ل{لَطَى} إن كانت الهاء ضمير القصة، أو صفة له إن أردت اللهب، والتأنيث لأنه في معنى النار؛ أو رفع على التهويل، أي هي نزاعة. وقرئ {نزاعة}، بالنصب على الحال المؤكدة، أو على أنها متلظية نزاعة؛ أو على الاختصاص للتهويل.

[١٩١٣] والشوى الأطراف، أو جمع شواة -وهي جلدة الرأس- تتزعها نزاعًا

١٠ فتبتكها، ثم تعاد.

١٧- ﴿تَدْعُو مَنَ أَدْبَرَ وَتَوَلَّى﴾

١٨- ﴿وَجَمَعَ فَأَوْعَى﴾

[١٩١٤] {تَدْعُو} مجاز عن إحضارهم، كأنها تدعوهم فتحضرهم. ونحوه قول

ذي الرمة:

١٥ ... تَدْعُو أَنفُهُ الرَّبِّبِ ❖

وقوله:

لِيَالِي اللّهُو يَطْبِينِي فَاتَّبِعُهُ ❖

وقول أبي النجم:

تَقُولُ لِلرَّائِدِ أَعْشَبْتَ أَنْزِلِ ❖

[1915] Söylendiğine göre ateş onlara; “Ey kâfir, ey münafık! Bana gel, bana!..” diyecekmiş. Yine rivayete göre, ateş münafıkları ve kâfirleri fasih bir dille çağırarak, sonra onları dane toplar gibi sağdan soldan toplayacakmış. Allah’ın insanların derilerine, ellerine ve ayaklarına konuşma özelliği verdiği ve ağacı konuşturduğu gibi ateşe de konuşma özelliği vermesi caizdir. Burada sözkonusu edilen çağırmanın, zebânilerin çağırması olması da caizdir.

[1916] “Çağırır” fiilinin “helâk eder” anlamında olduğu da söylenmiştir. Nitekim Araplar, “Allah seni helâk etsin!” anlamında *de’âkellâh* derler. Şair şöyle demiştir:

10 Allah, zamanın bütün belâlarını indirsin senin başına!

[1917] Ateş, haktan “dönüp” ondan “yüz çevireni” çağıracaktır; malını biriktiren, onu kaplara doldurup depolayanı... O ki farz olan zekâtı ve diğer hakları ödememiş; dinin emirlerini terk edip malıyla meşgul olmuştur; biriktirdiği mal (sermaye) sebebiyle kibirlenmiş, buna aldanmıştır.

15 **19. Gerçekten nekes yaratılmıştır insanoğlu.**

20. Başına bir şer geldiğinde, feryadı basar;

21. ama pinti kesilir eline bir varlık geçtiğinde!..

22. Gerçek dindarlar müstesna...

[1918] المصلين (gerçek dindarlar [22]) ondan istisna edilmiştir. *el-Hele* ‘hoşa gitmeyen bir şey dokunduğunda hemen üzümlü feryat etmek; bir mal, bir iyilik geldiğinde ise anında onu başkalarından esirgemektir; Arapların “çok hızlı yürüyen deve” anlamındaki *nâkat^{ün} hilvâ^{ün}* sözünden alınmıştır. Ahmed b. Yahyâ (v. 291/904) demiştir ki; Muhammed b. Abdullah b. Tâhir (v. 253/867) bana *el-hele* ‘kelimesinin ne anlama geldiğini sordu. Ona şöyle cevap verdim: “Onu Allah tefsir etmiştir; Allah’ın tefsirinden daha açık bir tefsir de olamaz. O, kendisine bir şer dokunduğunda son derece üzülen ve feryadı basan; kendisine bir hayır, bir nimet eriştiğinde ise derece cimri kesilip onu insanlardan menedendir.”

[1919] (“Varlık” anlamındaki *hayır*, mal ve zenginlik; *şer* ise fakirlik demektir. Hayrın sağlık, şerrin hastalık olması da mümkündür. “Zengin, sağlıklı olduğunda iyiliği keser, malında cimrilik eder. Hasta olduğunda ise sızlanır durur ve hemen vasiyetini yazmaya başlar.” [derler.] Âyetin anlamı şöyledir: İnsan sızlanmayı ve pintiliği tercih ettiği ve bu iki hâl kendisinde iyice kökleşip yerleştiği için sanki fitrat itibarıyla böyle yaratılmış gibi olur; sanki bu ihtiyarî değil de yaratılışla ilgili zaruri bir durum gibi olmuş olur. Tıpkı “İnsan aceleci yaratılmıştır.” [Enbiyâ 21/37] âyetindeki gibi.

[١٩١٥] وقيل: تقول لهم "إِلَيَّ إِلَيَّ يا كافر! يا منافق!" وقيل: تدعو المنافقين والكافرين بلسان فصيح ثم تلتقطهم التقاط الحب، فيجوز أن يخلق الله فيها كلامًا كما يخلقه في جلودهم وأيديهم وأرجلهم، وكما خلقه في الشجرة. ويجوز أن يكون دعاء الزبانية.

٥ [١٩١٦] وقيل: {تَدْعُو} تهلك، من قول العرب: دعاك الله، أي أهلكك. قال:

دَعَاكَ اللَّهُ مِنْ رَجُلٍ بِأَفْعَى ❁

[١٩١٧] {مَنْ أَدْبَرَ} عن الحق {وتولى} عنه. {وَجَمَعَ} المال فجعله في وعاء وكنزه، ولم يؤدّ الزكاة والحقوق الواجبة فيه، وتشاغل به عن الدين؛ وزهى باقتنائه وتكبر.

١٩- ﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا﴾

٢٠- ﴿إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا﴾

٢١- ﴿وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا﴾

٢٢- ﴿إِلَّا الْمُضِلِّينَ﴾

[١٩١٨] أريد بالإنسان الناس؛ فلذلك استثنى منه {الْمُضِلِّينَ}. والهلع سرعة الجزع عند مسّ المكروه وسرعة المنع عند مسّ الخير، من قولهم: ناقة هلوع سريعة السير. وعن أحمد بن يحيى، قال لي محمد بن عبد الله بن طاهر: ما الهلع؟ فقلت: قد فسره الله، ولا يكون تفسير أبين من تفسيره: وهو الذي إذا ناله شر أظهر شدة الجزع؛ وإذا ناله خير بخل به ومنعه الناس.

[١٩١٩] والخير المال والغنى، والشرّ الفقر. أو الصحة والمرض. إذا صحّ الغني منع المعروف وشحّ بماله، وإذا مرض جزع وأخذ يوصي. والمعنى: أن الإنسان لإيثاره الجزع والمنع وتمكنهما منه ورسوخهما فيه، كأنه مجبول عليهما مطبوع، وكأنه أمر خلقي وضروري غير اختياري، كقوله تعالى {خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ} [الأنبياء: ٣٧].

Bunun bir delili de şudur: İnsan annesinin karnında iken ve beşikte iken onda *hele'* (sızlanma ve pintilik) yoktu. Ayrıca Allah bunu kınamaktadır; oysa Allah kendi yaptığı bir şeyi kınamaz. Bunun bir delili de; sızlanan, elindeki esirgeyen biri olmamak için nefsiyle cihad edip zorluklara katlanarak, haramlardan uzak duran müminlerin [gerçek dindarların] istisna edilmesidir. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Âdemoğluna verilen en kötü şey, iyilik yapmasını engelleyen cimrilik ve kalbindeki iyi duyguları boşaltan endişedir.” [Ebü Dâvûd, “Kitâbü'l-Cihâd”, 22]

23. Onlar ki berdevamdırlar namazlarına.

[1920] **Şayet** “Allah niçin ‘Onlar ki berdevamdırlar namazlarına.’ dedi de daha sonra [34. âyette] ‘Onlar ki namazlarını, üzerine titreyerek eda ederler.’ buyurdu?” **dersen şöyle derim:** “Namazlarına berdevam olmalarının” anlamı; namazları kılmaya dikkatli bir şekilde devam etmeleri, namazları terk etmemeleri ve başka şeylerle uğraşıp namazı bırakmamalarıdır. Peygamber’in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: “Amellerin en faziletlisi az da olsa devamlı olanıdır.” [Buhârî, “İman”, 32; Müslim, “Müsâfirîn” 215-218] Hz. Âişe de (Peygamberimiz’le ilgili olarak) “O’nun ameli devamlı idi” demiştir. “Namazlarını, üzerine titreyerek eda etmelerine” gelince; namaz için abdesti dikkatli almaları, namazları vaktinde kılmaları, namazın farzlarını tam olarak yerine getirmeleri, namazların sünnet ve âdabını tam yapmaları ve günah işleyerek namazları boşa çıkmaktan korumalarıdır. Dolayısıyla, *devam* namazların bizzat kendilerine, *muhâfaza* ise namazların hâllerine yöneliktir.

24-25. Onlar ki belirli bir hak vardır mallarında, isteyene ve yoksuna.

[1921] “Belirli hak” zekâttır; çünkü onun hangi maldan ne kadar olacağı bellidir. Veya kişinin kendisi için vazife addedip belirli vakitlerde ödediği sadakadır.

[1922] سائل (isteyen) dilenen demektir. *Mahrum* (yoksun) ise dilenmekten çekindiği için zengin zannedilen ve bu yüzden de mahrum kalan kimse dir.

26. Onlar ki yargılanma gününü tasdik ederler.

[1923] Yani gerekli amelleri işleyip hazırlık yapmak suretiyle hesap ve cezanın gerçekleşeceği kıyamet gününün varlığını doğrularlar.

27. Onlar ki kaygılanırlar Rablerinin azabından yana.

28. -Emin olunacak bir şey değildir (yani) Rablerinin azabı da...-

والدليل عليه أنه حين كان في البطن والمهد لم يكن به هلع، ولأنه ذمَّ والله لا يذمُّ فعلة. والدليل عليه استثناء المؤمنين الذين جاهدوا أنفسهم وحملوها على المكاره وظلّفوها عن الشهوات، حتى لم يكونوا جازعين ولا مانعين. وعن النبي ﷺ. شرَّ ما أعطي ابن آدم شحّ هالع وجبن خالع.

٢٣- ﴿الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ﴾

[١٩٢٠] فإن قلت: كيف قال: {عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ} ثم {عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ} [٣٤]؟ قلت: معنى دوامهم عليها أن يواظبوا على أدائها لا يخلون بها ولا يشتغلون عنها بشيء من الشواغل. كما روي عن النبي ﷺ. أفضل العمل أدومه وإن قلّ. وقول عائشة: كان عمله ديممةً. ومحافظتهم عليها أن يراعوا إسباغ الوضوء لها ومواقبتها ويقيموا أركانها ويكملوها بسنتها وآدابها، ويحفظوها من الإحباط باقتراف المآثم؛ فالدوام يرجع إلى أنفس الصلوات والمحافظة إلى أحوالها.

٢٤-٢٥- ﴿وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ﴾

[١٩٢١] {حَقٌّ مَّعْلُومٌ} هو الزكاة، لأنها مقدرة معلومة؛ أو صدقة يوظفها الرجل على نفسه يؤديها في أوقات معلومة.

[١٩٢٢] السائل: الذي يسأل {وَالْمَحْرُومِ} الذي يتعفف عن السؤال فيحسب غنياً فيحرم.

٢٦- ﴿وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ﴾

[١٩٢٣] {يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ} تصديقاً بأعمالهم واستعدادهم له.

٢٧- ﴿وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ﴾

٢٨- ﴿إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ﴾

٥

١٠

١٥

٢٠

[1924] Rablerinin azabına uğramaktan çok korkarlar, titrerler. “Emin olunacak bir şey değildir (yani) Rablerinin azabı da...” ifadesi, ara cümle olarak getirilmiştir; yani taatte ve sa'yügayrette ne kadar ileri gitmiş olursa olsun hiç kimse Allah'ın azabından yana kendisini güvende hissetmemeli; aksine, korku ile ümit arasında durmalıdır.

29. Onlar ki ırzlarını korurlar.

30-31. -Eşleri ve ellerinin altındaki (cariye)ler müstesna; bunlar için kınanacak değillerdir zira. Kim de bundan ötesini ararsa, bunlardır işte haddi aşanlar!-

10 **32. Onlar ki emanetlerine ve anlaşmalarına riayet ederler.**

33. Onlar ki şahitliklerini dürüst yaparlar.

34. Onlar ki namazlarını, üzerine titreyerek eda ederler.

35. Bunlardır işte, cennetlerde ikrama mazhar olacaklar.

[1925] [“Şahitlikleri” kelimesi] *bi-şehâdetihim* ve بشهاداتهم şeklinde okunmuştur. Aslında şahitlikler de “emanetler” arasındadır; faziletini ortaya koymak için ayrıca zikretmiştir. Zira ancak şahitlikler hakkıyla yapıldığı zaman haklar ihya olur ve sahiplerini bulur; şahitlikler hakkıyla yapılmazsa o zaman haklar zayi olur, sahiplerini bulamaz.

36. Nankörce inkâr edenlerin ‘ne’si var ki senden nefretle kaçıyorlar?!

20 **37. Sağdan-soldan grup grup dağılarak (uzaklaşıyorlar)?!**

[1926] Müşrikler Peygamber’in (s.a.) etrafını halka halka, grup grup kuşatıyorlar, onun sözleriyle alay ediyorlar ve “Muhammed’in dediği gibi şu şu kimseler cennete gireceklerse biz o cennete bunlardan daha önce giremez!” diyorlardı. İşte âyetler bunun üzerine nâzil oldu.

25 [1927] مُهْطِعِينَ sana doğru koşuyorlar, boyunlarını sana doğru eğiyorlar, gözlerini sana doğru çeviriyorlar demektir.

[1928] عَزِينَ “grup” anlamındaki *‘izet^{um}* kelimesinin çoğulu olup gruplar hâlinde demektir. Aslı [“nispet etme” anlamındaki] *‘izvet^{um}*dur; âdeta her grup kendisini, bir başkasının kendisini *nispet* ettiğinin dışında birine nispet etmekte, böylece birbirlerinden ayrı fırkalar olmaktadır. el-Kümeýt (v. 126/744) der ki:

Biz var ya biz... O asi Cendel’in birliklerini dağıtıp, paramparça etmişiz!..

[١٩٢٤] ويشفقون من عذاب ربهم. واعترض بقوله: {إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ}، أي لا ينبغي لأحد وإن بالغ في الطاعة والاجتهاد أن يأمنه. وينبغي أن يكون مترجعًا بين الخوف والرجاء.

٢٩- ﴿وَالَّذِينَ هُمْ لِغُرُوبِهِمْ حَافِظُونَ﴾

٣٠- ﴿إِلَّا عَلَىٰ أَرْوَاحِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ﴾

٣١- ﴿فَمَنْ ابْتَدَعَ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ﴾

٣٢- ﴿وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ﴾

٣٣- ﴿وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ﴾

٣٤- ﴿وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ﴾

٣٥- ﴿أُولَٰئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُّكْرَمُونَ﴾

[١٩٢٥] قرئ «بشهادتهم» و«بشهاداتهم». والشهادة من جملة الأمانات؛ وخصها من بينها إبانة لفضلها، لأنَّ في إقامتها إحياء الحقوق وتصحيحها، وفي زيتها تضييعها وإبطالها.

٣٦- ﴿فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا قِبَلَكَ مُهْطِعِينَ﴾

٣٧- ﴿عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ﴾

[١٩٢٦] كان المشركون يحتفون حول النبي ﷺ حلقًا حلقًا وفرقًا فرقًا، يستمعون ويستتهزون بكلامه، ويقولون: إن دخل هؤلاء الجنة كما يقول محمد فلندخلنها قبلهم! فنزلت.

[١٩٢٧] {مُهْطِعِينَ} مسرعين نحوك، ما دى أعناقهم إليك، مقبلين بأبصارهم عليك.

[١٩٢٨] {عِزِينَ} فرقا شتى جمع عِزَّة، وأصلها عِزْوَة، كأن كل فرقة تعتري إلى

غير من تعتري إليه الأخرى: فهم مفترقون. قال الكميت:

وَنَحْنُ وَجَنْدَلٌ بَاغٍ تَرَكَنَا * كَتَائِبَ جَنْدِكَ شَتَّىٰ عِزِينَا

[1929] Rivayete göre Hz. Peygamber ve Müslümanlarla alay edenler beş kişilik bir çete imiş!

38. Bunlardan herhangi biri nimet dolu cennete sokulacağını mı umuyor (hâl böyle iken)?!

5 **39. Asla!.. Doğrusu; Biz onları bildikleri (o basit) şeyden yarattık.**

[1930] "Asla" ifadesi, bunların cennet tamahlarına son vermek için getirilmiş, sonra "*Doğrusu; Biz onları bildikleri (o basit) şeyden yarattık*" ifadesinden sûrenin sonuna kadar bu gerçeğin illet ve sebebi beyan edilmiştir. Bu, onların yeniden dirilişi inkâr ettiklerine delâlet eden bir sözdür. Allah âdeta
10 şöyle buyurmaktadır: Hayır! Çünkü yeniden dirilişi ve amellerin karşılıklarının verileceğini inkâr ediyorlar! O hâlde, nasıl cennete girmeyi ümit edebiliyorlar? **Şayet** "Bu söz onların yeniden dirilişi inkâr ettiklerine hangi yönden delâlet ediyor?" **dersen şöyle derim:** Onlara öncelikle ilk yaratılış delil getirilmiştir. Nitekim ilk yaratılış Kur'ân'ın çeşitli yerlerinde onlara delil olarak
15 sunulmaktadır. "Biz onları bildikleri (o basit) şeyden, (nutfeden) yarattık" âyeti işbu delili ifade etmektedir. İkinci olarak, onları helâk etmeye ve onları kendilerinden daha iyileriyle değiştirmeye yetecek kudret delili ileri sürülmüştür. Üçüncü olarak, yapmak istediği bir şey hususunda hiç kimse Allah'ın önüne geçemez, hiçbir şey O'nu âciz bırakamaz. Maksat şudur: Bütün bu
20 sayılanlara kâdir olan Allah, insanları yeniden diriltmekten âciz olamaz. "Biz onları bildikleri şeyden yarattık" sözü, "Biz onları (erkeğin aletinden çıkan) bir nutfeden yarattık" şeklinde de anlaşılabilir. Bu da onların ilk olarak dışarı çıkıp döküldükleri yerdir ki ondan daha bayağı bir yer yoktur. Bu sebeple Allah, onun açıkça zikredilmesinin hayâ duyulacak bir şey olduğunu hissettirmek için onu mübhem ve üstü kapalı olarak zikretmiştir. Hâlleri böyle
25 olduğuna göre, nasıl oluyor da kendilerini şerefli görüyor, önde olduklarını iddia ediyor ve "Mutlaka biz onlardan önce cennete gireriz!" diyebiliyorlar!?

[1931] Mânanın şöyle olduğu da söylenmiştir: Âdemoğullarının her biri gibi onları da nutfeden yarattık. Bir kararımız da şudur ki onlar, başka
30 bir yolla değil ancak iman ve sâlih amelle cennete girebileceklerdir. Öyleyse imanı ve ameli olmayan biri oraya girmeyi niçin ve nasıl umar ki!

40. O hâlde, doğuların ve batıların Rabbine yemin ederim ki Biz gerçekten kâdiriz

35 **41. onları kendilerinden daha iyileri ile değiştirmeye... Ve önümüze geçemez hiç kimse!**

[١٩٢٩] وقيل: كان المستهزون خمسة أرهط.

٣٨- ﴿أَيَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ﴾

٣٩- ﴿كَلَّا إِنَّنا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ﴾

[١٩٣٠] {كَلَّا} ردع لهم عن طمعهم في دخول الجنة، ثم علل ذلك بقوله {إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ} إلى آخر السورة. وهو كلام دال على إنكارهم البعث، فكأنه قال: كلا إنهم منكرون للبعث والجزاء؛ فمن أين يطمعون في دخول الجنة؟ فإن قلت: من أي وجه دل هذا الكلام على إنكار البعث؟ قلت: من حيث أنه احتجاج عليهم بالنشأة الأولى، كالاتجاج بها عليهم في مواضع من التنزيل، وذلك قوله: {خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ}، أي من النطف، وبالقدرة على أن يهلكهم ويبدل ناسًا خيرًا منهم، وأنه ليس بمسبوق على ما يريد تكوينه لا يعجزه شيء. والغرض أن من قدر على ذلك لم تعجزه الإعادة. ويجوز أن يراد: إنا خلقناهم مما يعلمون، أي من النطفة المذرة، وهي منصبهم الذي لا منصب أوضع منه. ولذلك أبهم وأخفي إشعارًا بأنه منصب يستحيا من ذكره، فمن أين يتشرفون ويدعون التقدم ويقولون: لندخلن الجنة قبلهم!

[١٩٣١] وقيل: معناه إنا خلقناهم من نطفة كما خلقنا بني آدم كلهم، ومن حكمنا أن لا يدخل أحد منهم الجنة إلا بالإيمان والعمل الصالح، فلم يطمع أن يدخلها من ليس له إيمان وعمل.

٤٠- ﴿فَلَا أُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ إِنَّا لَقَادِرُونَ﴾

٤١- ﴿عَلَى أَنْ نُبَدِّلَ خَيْرًا مِنْهُمْ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ﴾

42. Öyleyse, bırak onları, tehdit edildikleri günle karşı karşıya gelinceye dek dalıp oynasınlar.

43. O gün ki yattıkları yerden, dikilmiş hedeflere doğru yarışarcasına çıkarlar...

5 **44. Hem de (dehşet ve utançtan) gözleri yere çakılmış ve benliklerini zillet bürümüş olarak... İşte budur, tehdit edilip durdukları gün!**

[1932] [“Doğuların ve batıların Rabbi” anlamındaki برب المشارق والمغارب ifadesi] *bi-Rabbi'l-maşrikⁱ ve'l-mağribⁱ* (doğunun ve batının Rabbine) şeklinde de okunmuştur. [“Çıkarlar” anlamındaki يَخْرُجُونَ *yuhracûn* (çıkarılırlar) şeklinde de
10 okunmuştur. [“Yattıkları yerden, yarışarcasına” anlamındaki من الأجدات سراعًا ifadesi hem ızhâr hem de idgam ile¹ okunmuştur. Kelime; نُضِبَ (dikilmiş hedefler) ve *nasbⁱⁿ* (dikilmiş bir hedef) şeklinde okunmuştur; dikilip kendisine tapınılan her şey *nasb*dir.

[1933] يُوفِّضُونَ dünyada dikili putlarına doğru birbirleriyle yarışarcasına
15 koştukları gibi (kıyamet günü) kendilerini davet edene doğru süratle koşarlar.

[1934] Peygamber'den (s.a.) nakledilmiştir ki: “Her kim *Se'ele Sâil^{ün}* sûresini okursa Allah ona emânetlerine ve sözlerine riâyet edenlerin sevabını verir.”

1 *Minel-ecdâssirâ'an* / ed.

٤٢- ﴿فَدَرَزَهُمْ يَحْوِضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّى يَلْقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ﴾

٤٣- ﴿يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا كَانَتْهُمْ إِلَى نُصْبٍ يُوفِضُونَ﴾

٤٤- ﴿خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ذَلِكَ الْيَوْمُ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ﴾

[١٩٣٢] وقرئ «برب المشرق والمغرب». و«يخرجون» و«من الأجداث

ه سراعًا»، بالإظهار والإدغام. و«نصب»، و«نصب»، وهو كل ما نصب فعبد من دون الله.

[١٩٣٣] {يُوفِضُونَ} يسرعون إلى الداعي مستبقين، كما كانوا يستبقون إلى

أنصابهم.

[١٩٣٤] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة سأل سائل أعطاه الله ثواب الذين هم

١٠ لأماناتهم وعهدهم راعون.

NÛH SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 28 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. “Başlarına can yakıcı bir azap gelmeden önce kavmini uyar!’
5 diyerek, Nûh’u kavmine Biz göndermiştik.

2. Dedi ki: Ey kavmim! Ben, sizin için gerçekten apaçık bir
uyarıcıyım:

3. Allah’a kulluk edin, O’ndan sakının ve bana itaat edin!

4. O da bir kısım günahlarınızı size bağışlasın; sizi (helâk etmeyip)
10 adı konulmuş bir ecele kadar geciktirsin, diye... Allah’ın yazdığı ecel
geldiğinde asla geciktirilmez. Keşke bilmiş olsaydınız!”

[1935] اُنْ اُنْذِرْ ifadesinin aslı *bi-en enzir* şeklinde olup harf-i cer hazfedil-
miş ve anlamı fiile ulaştırılmıştır.¹ Bu, fiili nasbeden *En* olup mâna şöyledir:
Biz Nûh’u, “Kavmini uyar!” *diye* -yani onu uyarma emriyle- göndermiştik.
15 *En*’in *en-i müfessire* olması da mümkündür; çünkü *irsâl* (gönderme) fiilinin
içinde *kavl* (diye/rek) anlamı vardır. [اُنْ اُنْذِرْ (uyar) ifadesini] İbn Mes‘ûd, *kavl*
anlamını tercihle *enzir* şeklinde *En*’siz okumuştur. اُنْ اُنْذِرْ (uyar) kelimesinde-
ki bu iki vecih اُنْ اَعْبُدُوا اللّٰهَ (Allah’a kulluk edesiniz) ifadesi için de geçerlidir.²

[1936] **Şayet** “Ecelin geciktirilemeyeceğini [âyette] haber verdiği hâlde
20 Allah nasıl ‘sizi adı konulmuş bir ecele kadar *geciktirsin*’ buyurabilmiş? Bu
apaçık bir çelişki değil midir?” **dersen şöyle derim:** Allah -meselâ- şuna
hükmetmiş olabilir: Şayet Nûh kavmi iman ederse ömrü bin yıl olacak;
ama inkârı üzere devam ederse onu dokuz yüzüncü yılın başında helâk ede-
cektir. İşte onlara şöyle denilmektedir: İman edin ki Allah sizi (helâk etme-
yip) adı konulmuş bir ecele, bitiş tarihini Allah’ın belirlediği, yaşayacağınız
25 ama daha ilerisine geçemeyeceğiniz bir vakte kadar geciktirsin ki o vakit,
bin yıldan ibaret en uzun vaktittir. Sonra,³ önceki vaktin geciktirildiği gibi
bu nihaî ecelin geciktirilemeyeceğini, bu hususta elinizde bir çare olmadı-
ğını haber vermiştir. O hâlde size mühlet olarak verilen bu vakitlerde sâlih
30 ameller yapmaya gayret ediniz!

5. (Fakat kavminin kahir ekseriyeti, yıllarca süren bu çağrıyı
reddetti. O da bunun üzerine, Rabbine yakararak) dedi ki: Ya Rabbi!
Doğrusu; ben kavmimi gece-gündüz çağırdım.

1 Yani *bazfu isâl* kaidesi işlemiştir. / ed.

2 “Allah’a kulluk etme emriyle...” - “Allah’a kulluk edin diye/rek...” / ed.

3 “Allah’ın yazdığı ecel geldiğinde asla geciktirilmez.” buyurarak. / ed.

سورة نوح

مكية؛ وهي ٢٨ آية

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾

٢- ﴿قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ﴾

٣- ﴿أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاتَّقُوهُ وَأَطِيعُوا أَمْرَهُ﴾

٤- ﴿يَعِظُكُمْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرْكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى إِنَّ أَجَلَ اللَّهِ إِذَا جَاءَ لَا

يُؤَخَّرُ لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

[١٩٣٥] {أَنْ أَنْذِرْ} أصله بأن أنذر، فحذف الجار وأوصل الفعل. وهي أن الناصبة

١٠ للفعل، والمعنى: أرسلناه بأن قلنا له أنذر، أي أرسلناه بالأمر بالإنذار. ويجوز أن تكون

مفسرة؛ لأن الإرسال فيه معنى القول. وقرأ ابن مسعود «أنذر» بغير {أَنْ} على إرادة

القول. و{أَنِ اعْبُدُوا} نحو {أَنْ أَنْذِرْ} في الوجهين.

[١٩٣٦] فإن قلت: كيف قال {وَيُؤَخِّرْكُمْ} مع إخباره بامتناع تأخير الأجل، وهل

هذا إلا تناقض؟ قلت: قضى الله مثلاً أن قوم نوح إن آمنوا عمّهم ألف سنة، وإن بقوا

١٥ على كفرهم أهلكتهم على رأس تسعمائة. فقليل لهم: آمنوا يؤخركم إلى أجل مسمى،

أي إلى وقت سماه الله وضربه أمداً تنتهون إليه لا تتجاوزونه؛ وهو الوقت الأطول

تمام الألف. ثم أخبر أنه إذا جاء ذلك الأجل الأمد لا يؤخر كما يؤخر هذا الوقت،

ولم تكن لكم حيلة، فبادروا في أوقات الإمهال والتأخير.

٥- ﴿قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا﴾

6. Ama benim çağırım, sadece benden kaçışlarını artırdı onların!..

[1937] Ben kavmimi gece-gündüz düzenli olarak, herhangi bir gevşeklik göstermeksizin, bütün vakitlerde bu işe kendimi tam anlamıyla vererek çağırdım.

- 5 [1938] “*Ama benim çağırım, [sadece benden kaçışlarını] artırdı onların!..*” ifadesinde, çağırma kaçı artıran fâ‘il olarak gösterilmiştir; ancak bu, şu anlamdadır: Hz. Nûh onları çağırduğunda, kaçışları daha fazla olmuştur; fazlalığın sebebi çağrıdır. Tıpkı “Kalplerinde hastalık bulunanların ise murdarlığına murdarlık katar (inkârlarını iyice pekiştirir [inen o sûre]).” [Tevbe 9/125], “... Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir.” [Tevbe 9/124] âyetlerindeki gibi.

7. Sen onları bağışlayasın diye kendilerini her çağırduğumda, parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerinin kendilerini bürümesini istediler... Hâsılı; inat ettiler ve kibirlendikçe kibirlendiler!

- 15 [1939] İnkârlarından tevbe etsinler de “sen” de “onları bağışlayasın diye...” Hz. Nûh’un çağrısından yüz çevirmelerinin kötülüğünü daha da ortaya çıkarmak için sadece onların payı olan *müsebbep* (bağışlanma) zikredilmiştir. Çağrıyı işitmemek için kulaklarını tıkadılar, *elbiselerine*¹ büründüler; *elbiselerinin kendilerini bürümesini istercesine* onları üzerlerine çekiyorlardı. Veya onu görmemek için... Çünkü Allah’ın dini hakkında nasihat eden birinin yüzünü görmek istemiyorlardı!

- [1940] -Hz. Nûh, kendilerini tanımamasın diye böyle yaptıkları da söylenmiştir. Nitekim şu âyet bu anlamı desteklemektedir: “Bakınız, Peygamberden gizlenmek için iki büklüm oluyorlar. Bakınız, O, onların gizlediklerini ve açığa vurduklarını elbiselerine büründükleri zaman da bilmektedir. Çünkü O, sinelerin özünü bilir (zihinlerin en derin bölgelerine bile vâkıftır).” [Hûd 11/5]

- [1941] *İsrâr* (inat etmek), eşeğin iki kulağını kafasına yapıştırarak, yakalayıp ısırarak üzere dışısına doğru yönelmesi anlamındaki *esarrâ‘l-hımâr*⁴⁴ *‘ale‘l-ânet*⁴⁵ sözünden alınmıştır. Bu kelime, günahlara yönelmek ve günahların üzerine yüz üstü kapaklanmak anlamında isti‘âre yapılmıştır.

[1942] “Kibirlendiler”, Hz. Nûh’a uymak ve ona itaat etmek hususunda kendilerini gurur bürüdü. استكبارًا (büyüklendikçe) masdarının zikredilmesi günaha yönelik ve azgınlıklarının aşırılığına delâlet etmekte ve bu mânayı kuvvetlendirmektedir.

1 O günün elbiselerini düşünelim; yüzlerini rahatlıkla kapatabilecekleri şal, sark vs. / ed.

٦- ﴿فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا﴾

[١٩٣٧] {لَيْلًا وَنَهَارًا} دائبًا من غير فتور مستغرقًا به الأوقات كلها.

[١٩٣٨] {فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي} جعل الدعاء فاعل زيادة الفرار. والمعنى على أنهم

ازدادوا عنده فرارًا؛ لأنه سبب الزيادة. ونحوه {فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ} [التوبة:

١٢٥]، {فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا} [التوبة: ١٢٤].

٧- ﴿وَإِنِّي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَعْشَوْا

ثِيَابَهُمْ وَأَصْرُوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا﴾

[١٩٣٩] {لِتَغْفِرَ لَهُمْ} ليتوبوا عن كفرهم فتغفر لهم؛ فذكر المسبب الذي هو

حظهم خالصًا ليكون أفح لإعراضهم عنه سدّوا مسامعهم عن استماع الدعوة،

{وَاسْتَعْشَوْا ثِيَابَهُمْ} وتغطوا بها، كأنهم طلبوا أن تغشاهم ثيابهم، أو تغشيهم لثلا

يبصروه كراهة النظر إلى وجه من ينصحهم في دين الله.

[١٩٤٠] وقيل: لثلا يعرفهم؛ ويعضده قوله تعالى {أَلَا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ

لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ أَلَا حِينَ يَسْتَعْشُونَ ثِيَابَهُمْ...} [هود: ٥].

[١٩٤١] الإصرار: من أصر الحمار على العانة، إذا صرّ أذنيه وأقبل عليها يكدمها

١٥ ويطردها. استعير للإقبال على المعاصي والإكباب عليها.

[١٩٤٢] {وَاسْتَكْبَرُوا} وأخذتهم العزة من اتباع نوح وطاعته. وذكر المصدر تأكيد

ودلالة على فرط استقبالهم وعتوهم.

8. Ayrıca; ben onları açıkça çağırdım

9. Sonra, onları hem açıkça hem de gizlice çağırdım

[1943] **Şayet** “Âyette bahsedildiğine göre Hz. Nûh onlara gece-gündüz çağrıda bulunmuş; sonra onları açıktan açığa davet etmiş; sonra onlara hem gizli hem de açık olarak çağrıda bulunmuş. Atfın sahih olabilmesi için burada birbirinden farklı üç ayrı davetin olması gerekir.” **dersen şöyle derim:** Nûh (a.s.), iyiliği emreden ve kötülüğü yasaklayan birinin yapması gereken şeyi yapmıştır. Başlangıçta en hafif ve basit olanı yapmış, sonra çağrısının dozajını peyderpey artırmıştır. Önce çağrısına gizli gizli nasihat ederek başlamıştır. Onlar bunu kabul etmeyince, ikincide bu çağrıyı açıkça yapmıştır. Bu da etkili olmayınca üçüncüde çağrısını gizli ile açığın arasını cem ederek (hem gizli hem açıktan) yapmıştır. **ثم** (sonra) kelimesi bu durumların birbirinden uzaklığına delâlet etmektedir; çünkü açıktan çağrıda bulunmak gizli çağrıdan, hem gizli hem de açık çağrıda bulunmak ise bu ikisinden sadece biriyle çağrıda bulunmaktan daha etkilidir.

[1944] **جَهَارًا** (açıkça) kelimesi, *mefûl-i mutlak* olarak **دَعَوْتُهُمْ** (onları çağırdım) fiili ile mansûbdur; çünkü çağrının iki çeşidinden biri, açıkça yapılan çağrıdır. Dolayısıyla **جَهَارًا** (açıkça) kelimesi, (“köpek oturuşu” anlamındaki) *kurfesâ*’nın *ka’ade* (oturdu) fiiliyle nasbolunması¹ gibi nasbolunmuştur. Veya **دَعَوْتُهُمْ** (onları çağırdım), fiiliyle *câbertuhum* (onları açıkça çağırdım) anlamı murad olunmuştur. **جَهَارًا** (açıkça) kelimesinin, *du’âen cihâr^{an}* (açık bir çağrı) anlamında *de’â* (çağırdı) fiilinin masdarının sıfatı olması da mümkündür. Veya bu kelime *mücâhir^{an}* (işini açıkça yapan) anlamında hâl konumunda bir masdardır.

25 **10. Ve dedim ki: Rabbinizin sizi bağışlaması için dua edin; çünkü O ‘bağışladıkça bağışlayan’dır (Gaffar).**

11. Ta ki gökten üzerinize bol yağmur yağdırsın;

12. sizi mallarla ve oğullarla desteklesin; sizin için bahçeler ve ırmaklar var etsin.

30 [1945] Hz. Nûh onlara istiğfar etmelerini emretti ki istiğfar, inkâr ve günahlardan tevbe etmektir. Nûh (a.s.) onlara öncelikle Allah’ın ‘bağışladıkça bağışlayan’ olduğunu müjdelemiştir ki bu, imana ve bereketlerine, taate ve onun iki cihandaki hayırlı neticelerine yönlendirme bakımından onların gönlünde hemen elde edilebilecek faydalardan daha etkili ve sevimidir. Tıpkı şu âyetlerdeki gibi:

1 Yani “köpek oturuşuyla oturdu!” anlamında *ka’ade’l-kurfesâ’e* denilirken kelimenin nasbolunması... / ed.

٨- ﴿ثُمَّ إِنِّي دَعَوْتُهُمْ جِهَارًا﴾

٩- ﴿ثُمَّ إِنِّي أَعْلَنْتُ لَهُمْ وَأَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْرَارًا﴾

[١٩٤٣] فَإِن قُلْتُ: ذكر أنه دعاهم ليلاً ونهاراً، ثم دعاهم جهاراً، ثم دعاهم في السر والعلن؛ فيجب أن تكون ثلاث دعوات مختلفات حتى يصح العطف. قلت: قد فعل عليه الصلاة والسلام كما يفعل الذي يأمر بالمعروف وينهى عن المنكر؛ في الابتداء بالأهون والترقي في الأشد فالأشد، فافتتح بالمناصحة في السر، فلما لم يقبلوا شئ بالمجاهرة، فلما لم تؤثر ثلث بالجمع بين الإسرار والإعلان. ومعنى {ثُمَّ} الدلالة على تباعد الأحوال، لأن الجهار أغلظ من الإسرار؛ والجمع بين الأمرين، أغلظ من إفراد أحدهما.

١٠ [١٩٤٤] و{جِهَارًا} منصوب بـ{دَعَوْتُهُمْ}، نصب المصدر، لأن الدعاء أحد نوعيه الجهار، فنصب به نصب القُرْفُصَاء بقعد، لكونها أحد أنواع القعود. أو لأنه أراد بـ{دَعَوْتُهُمْ} جاهرْتُهُمْ. ويجوز أن يكون صفة لمصدر دعا، بمعنى دعاء جهاراً، أي مجاهرًا به. أو مصدرًا في موضع الحال، أي مجاهرًا.

١٠- ﴿فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا﴾

١١- ﴿يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا﴾

١٢- ﴿وَيُمِدُّكُمْ بِأَمْوَالٍ وَمِنِينٍ وَيَجْعَلُ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلُ لَكُمْ أَنْهَارًا﴾

[١٩٤٥] أمرهم بالاستغفار الذي هو التوبة عن الكفر والمعاصي، وقدم إليهم الموعد بما هو أوقع في نفوسهم وأحب إليهم من المنافع الحاضرة والفوائد العاجلة، ترغيباً في الإيمان وبركاته والطاعة ونتائجها من خير الدارين، كما قال:

* “Hoşunuza gidecek bir başka şey ise Allah’ın yardımını ve yakın bir fehtidir... Müminleri müjdele!” [Saf 61/13]

* “Bu şehirlerin halkı iman edip sakinmiş olsalardı, elbette üzerlerine gökten ve yerden bereket kapıları açardık.” [A’raf 7/96]

5 * “Şayet Tevrat’ı, İncil’i ve Rablerinden kendilerine indirilenleri dosdoğru tutsalardı, şüphesiz hem üstlerinden hem de ayaklarının altından yerler (nimete gark olurlar)dı.” [Mâide 5/66]

* “Eğer (kullarımız) hak yolda dosdoğru yürürlerse kendilerini, içinde denemek üzere nimete boğarız...” [Cin 72/16-17]

10 [1946] Söylenişine göre, tekrar tekrar ve uzun uzun yapılan bütün bu çağrılardan sonra kavmi Hz. Nûh’u yalanlayınca, Allah onlara kırk -veya bir rivayete göre yetmiş- yıl yağmur yağdırmaz olmuş ve kadınlarının rahimlerini kısırlaştırmıştı. Bunun üzerine Hz. Nûh, iman ettikleri takdirde Allah’ın kendilerine bol bol rızık vereceğini ve içinde buldukları zor durumu kendilerinden uzaklaştıracağını onlara vaad etti.

[1947] Bir keresinde Hz. Ömer (v. 23/644), yağmur duasına çıkmıştı; ama *istiğfar* dışında hiçbir dua yapmadı. Kendisine; “Senin yağmur duası yaptığını görmedik!” denildiğinde “Ben, yağmur duasını, yağmur yağacağına delil sayılan gökteki yıldızlarla yaptım!” dedi. -Hz. Ömer *istiğfarı*, -yanılma payı olmaksızın- yağmurun yağacağını gösteren¹ yıldızlara benzetmiş olmakta idi.- Yine, Hasan-ı Basrî ile ilgili şöyle bir rivayet vardır: Bir adam kıtlıktan şikâyet etmişti; ona “Allah’a istiğfar et.” dedi. Biri fakirlikten, diğeri neslinin azlığından, bir diğeri tarlalarının veriminin azlığından şikâyet etti. Onların her birine de istiğfar etmelerini emretti. Bunun üzerine, Rebî‘ b. Subeyh ona dedi ki: “Size bir kısım insanlar gelip, çeşitli şikâyetlerde bulundular ve farklı cevaplar istediler. Siz ise her birine istiğfar etmelerini söylediniz?” Hasan-ı Basrî de ona işbu âyeti okudu.

[1948] “Gök” [bildiğimiz; şu bizi] gölgeleyen şeydir; çünkü yağmur bulutlara oradan iner; ama bulut veya yağmur kastedilmiş de olabilir. Nitekim 30 şiirde şöyle denmiştir:

Gök (yani yağmur) bir kavmin toprağına indiğinde...

[1949] مَذْرَار *mif’âl* vezninde bir kelime olup “yağışı bol” anlamındadır; müzekkeri, müennesi aynıdır. Tıpkı *racul^{ün} mi’târ^{ün}* ve *imra’et^{ün} mi’târ^{ün}* (çok koku kullanan erkek/kadın) ve *racul^{ün} mitfâl^{ün}* ve *imra’etun mitfâl^{ün}* (çok kötü kokan erkek/kadın) örneklerinde olduğu gibi.

1 Yani o günün Arap kültürüne göre. *Mugayyebât-ı Hams* âyetinde (Lokman 31/34) bu anlayış reddedilmiştir. / ed.

* {وَأُخْرَى تُحِبُّونَهَا نَضْرٌ مِّنَ اللَّهِ} [الصف: ١٣]،

* {وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ ءَامَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ} [الأعراف: ٩٦]،

* {وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ مِّن رَّبِّهِمْ لَأَكَلُوا مِن فَوْقِهِمْ}

[المائدة: ٦٦]،

* {وَأَنْ لَّوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَهُم} [الجن: ١٦].

[١٩٤٦] وقيل: لما كذبه بعد طول تكرير الدعوة حبس الله عنهم القطر، وأعقم أرحام نسايتهم أربعين سنة -وروي سبعين-، فوعدهم أنهم إن آمنوا رزقهم الله تعالى الخصب ودفعت عنهم ما كانوا فيه.

[١٩٤٧] وعن عمر رضي الله عنه أنه خرج يستسقي، فما زاد على الاستغفار؛ فقليل له: ما رأيك استسقيت! فقال: "لقد استسقيت بمجاديع السماء التي يستنزل بها القطر!" شبه الاستغفار بالأنواء الصادقة التي لا تخطئ. وعن الحسن: أن رجلاً شكاً إليه الجذب، فقال: استغفر الله؛ وشكاً إليه آخر الفقر، وآخر قلة النسل، وآخر قلة ريع أرضه، فأمرهم كلهم بالاستغفار، فقال له الربيع بن صبيح: أتاك رجال يشكون أبواباً ويسألون أنواعاً، فأمرتهم كلهم بالاستغفار! فتلا له هذه الآية.

[١٩٤٨] والسماء: المظلة؛ لأنَّ المطر منها ينزل إلى السحاب؛ ويجوز أن يراد السحاب أو المطر، من قوله:

إِذَا نَزَلَ السَّمَاءِ بِأَرْضِ قَوْمٍ ❁

[١٩٤٩] والمدرار: الكثير الدرور، ومفعال مما يستوى فيه المذكر والمؤنث، كقولهم: رجل أو امرأة معطار ومتفال.

[1950] *Cennât*, bağlar ve bahçeler demektir.

13. Sizin 'ne'yiniz var ki; Allah'a bir saygı yakıştıramıyorsunuz?!

14. Hem de sizi aşama aşama O yaratmışken...

15. Görmediniz mi, Allah nasıl tabakalar hâlinde yedi gök yaratmış?

5 **16. Aralarında, Ay'ı nur kılıp Güneş'i kandil yapmış?**

[1951] لا ترجون الله وقارًا ifadesi "... yüceltmeyi, ululamayı O'na yakıştıramıyorsunuz!?" anlamında olup mânası şöyledir: Sizin 'ne'yiniz var ki; sevap yurdu olan âhirette Allah'ın sizi yüceltmesini umacağınız bir hâl üzere olamıyorsunuz!? الله (Allah için) kelimesi, 'yüceltecek olan'ı beyan etmektedir; ancak وقارًا'dan sonra gelseydi, onun sılası olurdu.¹ "Hem de sizi aşama aşama O yaratmışken..." cümlesi hâl konumundadır. Sanki şöyle denmiştir: İçinde bulunduğunuz şu hâl Allah'a iman etmeyi gerekli kıldığı hâlde size ne oluyor da O'na iman etmiyorsunuz? Çünkü O sizi aşama aşama yaratmıştır. Sizi önce toprak, sonra nutfе, sonra alâk, sonra mudğa, sonra kemik ve et olarak yaratmış; daha sonra sizi bambaşka bir yaratık hâline getirmiştir. Allah'ın hilminden ve hemen azap etmeyi terk etmesinden korkup² da artık iman etmeyecek misiniz!? Âyetin, "Büyüklüğü sebebiyle Allah'tan korkmuyor musunuz?!" anlamında olduğu da söylenmiştir. İbn Abbas âyeti, size ne oluyor da akıbet(iniz) bakımından Allah'tan korkmuyorsunuz, şeklinde açıklamıştır. Çünkü akıbet, işlerin sonuçlarının ortaya çıkması ve sevap ve azabın durumunun netleşmesi demektir. Buna göre (وقارًا), *sebete* (sabit oldu, kesinleşti) ve *istekarra* (karar kıldı, sonuçlandı) anlamındaki *vakaradan* gelmiş olur.

[1952] Onların dikkatini önce kendi yaratılışlarına çekmiştir; çünkü görebilecekleri kendilerine en yakın şey budur. Sonra evrene ve Yaratıcı'nın evrendeki apaçık kudretine ve ilmine şahitlik eden gökler, Yer, Güneş ve Ay gibi varlıklara dikkat çekmiştir.

[1953] "Aralarında" [فيهن] ifadesi, "göklerde" demek olsa da bundan maksat dünya semâsıdır; çünkü tabaka tabaka oluşları bakımından gökler arasında bir münasebet vardır. Bu bakımdan, her ne kadar hepsinin içinde olmasa da *fihinne kezâ* (onların içinde şu şu vardır) denmesi mümkündür. Nitekim bir kimse veya bir şey, şehrin sadece bir yerinde olduğu hâlde (sanki o, şehrin her yerinde imiş gibi) *fi'l-medîneti kezâ* denilir.

[1954] İbn Abbas ve İbn Ömer'e (v. 73/692) göre Güneş ve Ay'ın yüz cihetleri gök tarafında, sırt cihetleri ise yer tarafında imiş.

1 Allah'ı yüceltme ve O'na saygı. Yani sizin ne'yiniz var ki, saygının sadece O'nun hakkı olduğunu düşünmüyorsunuz!? / ed.

2 Yani "Bütün bu yanlışlarımıza karşı Allah neden işi ağırdan alıyor ve neden bize hemen azap etmiyor acaba; bunun sonu ne olacak bakalım?!" diye endişelenip... / ed.

[١٩٥٠] {جَنَّتِ} بساتين .

١٣- ﴿مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا﴾

١٤- ﴿وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا﴾

١٥- ﴿أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَوَاتٍ طِبَاقًا﴾

١٦- ﴿وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا﴾

[١٩٥١] { لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا } لا تأملون له توقيرًا، أي تعظيمًا. والمعنى ما لكم لا تكونون على حال تأملون فيها تعظيم الله إياكم في دار الثواب؟! و{لله} بيان للموقر، ولو تأخر لكان صلة للوقار. وقوله {وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا} في موضع الحال، كأنه قال: ما لكم لا تؤمنون بالله والحال هذه -وهي حال موجبة للإيمان به- لأنه خلقكم أطوارًا، أي تارات؛ خلقكم أولًا ترابًا، ثم خلقكم نطفًا، ثم خلقكم علقًا، ثم خلقكم مضعًا، ثم خلقكم عظامًا ولحمًا، ثم أنشأكم خلقًا آخر. أو لا تخافون الله حلمًا وترك معاجلة العقاب فتؤمنوا؟ وقيل: ما لكم لا تخافون الله عظمة؟ وعن ابن عباس: لا تخافون الله عاقبة، لأن العاقبة حال استقرار الأمور وثبات الثواب والعقاب؛ من قر، إذا ثبت واستقر.

[١٩٥٢] نبههم على النظر في أنفسهم أولًا؛ لأنها أقرب منظور فيه منهم، ثم على النظر في العالم وما سوى فيه من العجائب الشاهدة على الصانع الباهر قدرته، وعلمه من السموات والأرض، والشمس والقمر.

[١٩٥٣] { فِيهِنَّ } في السموات، وهو في السماء الدنيا؛ لأن بين السموات ملابسة من حيث أنها طباق، فجاز أن يقال: فِيهِنَّ كذا، وإن لم يكن في جميعهن، كما يقال: في المدينة كذا وهو في بعض نواحيها.

[١٩٥٤] وعن ابن عباس وابن عمر رضي الله عنهما: أن الشمس والقمر وجوهما مما يلي السماء وظهورهما مما يلي الأرض.

[1955] Allah “Güneş’i kandil yapmıştır;” evdeki insanlar görmeleri gereken şeyleri kandilin ışığında gördükleri gibi, dünyadaki insanlar da görmeleri gereken şeyleri Güneş ışığında görürler. Ay böyle değildir; o bir nurdur ve aydınlığı Güneş ışığının kuvvetine ulaşamaz. Tıpkı “O, Güneş’i ışık (zıyâ), Ay’ı da aydınlatıcı (nûr) kıldı...” [Yûnus 10/5] âyetindeki gibi ki zıyâ, nurdan daha kuvvetlidir.

17. Sizi topraktan, bir bitki gibi Allah bitirmiştir...

[1956] Âyette *inbât* (bitirmek) kelimesi, *inşâ*’ (yaratmak) anlamında isti’âre yapılmıştır. Nitekim bu mânada, *zera’akâllâhu li’l-hayr*’ (Allah seni hayır için yetiştirmiş.) denilir. Bu isti’âre, sonradan var edilmiş olmaya daha çok delâlet etmektedir; çünkü onlar *nebât* (bitki) olunca, bitkilerin sonradan ortaya çıkması gibi şüpheye mahal bırakmayacak şekilde sonradan ortaya çıkmış varlıklar olacaklardır. Aynı anlamdan hareketle, İslâm tarihi içinde mezheplerinin, evveliyatı olmayan nevzuhûr bir şey olması sebebiyle Haşeviyye fırkasına (“Sonradan Bitmeler” anlamında) *Nâbite* ve *Nevâbit* denmiştir. Yine, bazı Hâricîler¹ hakkında kullanılan; *neceme² fulân^{um}* (Falanca, ayrılık çıkarttı!) sözü de aynı mânadadır.

[1957] Âyetin anlamı “Allah sizi bitirdi; siz de öylece bittiniz.” şeklindedir. Veya *نَبَّأْتُكُمْ* kelimesi, *nebettum* (bittiniz) anlamını içermesi sebebiyle *أَنْبَأْتُكُمْ* (sizi bitirdi) fiili ile mansûbdur.

18. Sonra sizi, yine oraya döndürecek ve sizi bir çıkarışla çıkaracak (oradan).

[1958] “Sonra” kabirlere girmenizle “sizi yine oraya” (yere, toprağa) “döndürecek ve” kıyamet günü “sizi bir çıkarışla çıkaracak.” “Çıkaracak” fiilini *إِخْرَاجًا* (bir çıkarışla) masdarıyla tekit etmiş ve sanki “sizi gerçekten çıkaracak, bunda asla şüphe yok” demek istemiştir.

19. Yeryüzünü sizin için Allah döşek kılmış

20. ki geniş yollara girip dolaşasınız...

[1959] “Yeryüzünü sizin için Allah bir döşek”, yani [altınıza] serilmiş bir yaygı “kılmıştır;” kişi, döşeğinde sağa sola döndüğü gibi siz de yeryüzü yaygısı üzerinde hareket ediyor, sağa sola gidiyorsunuz.

[1960] *فِجَاجًا* yani açık, geniş.

1 “Ok yaydan fırladığı gibi [*murûkâs-sehmi...*] dinden çıktıkları (düşünüldüğü)” için Hâricîlere *Mârîka* denmiştir. / ed.

2 *Neceme* fiili, genelde yıldızla bağlantılı olarak anlaşılakta ise de Rahmân 55/6’da varit olduğu üzere, “ot/bitki” anlamı da vardır. Yani müfessirin örnek getirdiği *neceme* (ayrılık çıkarttı) ifadesi de “sonradan bitme” anlamını vermektedir. / ed.

[١٩٥٥] {وَجَعَلَ الشَّمْسُ سِرَاجًا} يبصر أهل الدنيا في ضوئها كما يبصر أهل البيت في ضوء السراج ما يحتاجون إلى إبصاره، والقمر ليس كذلك، إنما هو نور لم يبلغ قوة ضياء الشمس. ومثله قوله تعالى {هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسُ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا} [يونس: ٥]؛ والضياء أقوى من النور.

١٧- ﴿وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا﴾

[١٩٥٦] استعير الإنبات للإنشاء، كما يقال: زرعك الله للخير. وكانت هذه الاستعارة أدل على الحدوث، لأنهم إذا كانوا نباتًا كانوا محدثين لا محالة حدوث النبات. ومنه قيل للحشوية: النابتة، والنوابت، لحدوث مذهبهم في الإسلام من غير أولية لهم فيه. ومنه قولهم: نجم فلان لبعض المارقة.

[١٩٥٧] والمعنى: أنبتكم فنبتم نباتًا. أو نصب بأنبتكم لتضمنه معنى نبتم.

١٨- ﴿ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَيُخْرِجُكُمْ إِخْرَاجًا﴾

[١٩٥٨] {ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا} مقبورين، ثم {يُخْرِجُكُمْ} يوم القيامة. وأكده بالمصدر كأنه قال: يخرجكم حقًا ولا محالة.

١٩- ﴿وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ بِسَاطًا﴾

٢٠- ﴿لِتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا﴾

[١٩٥٩] جعلها {بِسَاطًا} مبسوطة تتقلبون عليها كما يتقلب الرجل على بساطه.

[١٩٦٠] {فِجَاجًا} واسعة منفجة.

21. Nûh yine dedi ki: Ya Rabbi! Şüphesiz, bunlar bana karşı geldiler ve ‘malı ve çocuğu kendisine zarardan başka bir şey getirmeyen kişiler’e uydular!

22. Ve muazzam tuzaklar kurdular:

5 [1961] Mal ve evlat sahibi elebaşlarına uydular; onlar gibi putlara ibadete sınımsız sarıldılar. Allah onların sadece dünyaya yönelik fayda ve değerlerini artıran mal ve evlatlarını, onların âhiretteki “hüsrânını artırıcı bir sebep” kılmış; bu vasfı onların ayrılmaz bir sıfat ve tanındıkları bir âlâmet kılmış; böylece onların vasfının, başka değil, sadece bu olduğunu beyan etmiştir.

10 [1962] وَوَدُّهُ (ve çocuğu) kelimesi; Vav’ın zamme ve kesresiyle *ve vildubû*, ve *vildubû* (ve çocukları) şeklinde de okunmuştur.

[1963] “Tuzak kurdular” fiili, “[başka bir şey] getirmeyen” fiiline atfedilmiştir.¹ Zamirin çoğul olması ise bunun, çoğul mânada kullanılan *men* (kimseler) edatına dönmesi sebebiyledir. Tuzak kuranlar, elebaşlarıdır. Kurdukları tuzaklar; dinde hilekârlık yapmaları, Hz. Nûh’a tuzak kurmaları, insanları ona eziyet etmeye kışkırtmaları, insanların Hz. Nûh’a meyledip onu dinlemesini engellemeleri ve “Nûh’un Rabbine ibadet edeceğiz diye kendi ilâhlarınızı terk etmeyin!” demeleri şeklinde olmuştur.

20 [1964] “Muazzam bir tuzak” ifadesi[ndeki كُبَّرًا] şeddetsiz ve şeddeli okunmuştur. -*Kübâr- kebîrden* büyük, *kübbâr* ise *kübârdan* büyüktür. Tıpkı *tuwâl* ve *tuwvâl* kelimelerindeki gibi.

23. “Sakın tanrılarınızı bırakmayın!.. Asla terk etmeyin Vedd’i, Süvâ’ı, Yeğûs’u, Yeûk’u ve Nesr’i!..” dediler.

25 [1965] “Asla terk etmeyin Vedd’i...” Adı geçen putların, Nûh kavmi nezdinde en büyük putlar olduğu anlaşılıyor. Bu sebeple “Sakın tanrılarınızı bırakmayın!” sözünden sonra özellikle bunları zikretmişlerdir.

30 [1966] Bu putlar Nûh kavminden Araplara intikal etmiştir. Vedd Kelb kabilesinin, Süvâ’ Hemezân kabilesinin, Yeğûs Mizhic kabilesinin, Yeûk Murad kabilesinin ve Nesr Himyer kabilesinin putu idi. Bu sebeple Araplar çocuklarını Abduvedd, Abduyeğûs... diye isimlendirmişlerdir. Şu da söylenmiştir: Bunlar bir kısım salih insanların isimleri idi. Bir diğer görüşe göre ise bunlar Âdem’in çocuklarından bir kısmı idi. Öldüler.

1 Buna göre, “Buna bana karşı geldiler ve (...) muazzam tuzaklar kurdular!” şeklinde değil, “Bunlar bana karşı geldiler ve ‘malı ve çocuğu kendisine zarardan başka bir şey getirmeyen ve muazzam tuzaklar kuran kişiler’e uydular.” şeklinde olur. Bu durumda, yukarıda (من لم يزد) müfred zamir kullanılan kişilere şimdi (مكروا) neden çoğul zamir kullanıldığının açıklanması gerekiyor... / ed.

٢١- ﴿قَالَ نُوحٌ رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي وَاتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالَهُ وَوَلَدُهُ إِلَّا خَسَارًا﴾

٢٢- ﴿وَمَكَرُوا مَكْرًا كَبِيرًا﴾

[١٩٦١] {وَاتَّبَعُوا} رؤوسهم المقدمين أصحاب الأموال والأولاد، وارتسموا ما رسموا لهم من التمسك بعبادة الأصنام، وجعل أموالهم وأولادهم التي لم تزدهم إلا وجاهة ومنفعة في الدنيا زائدة {خَسَارًا} في الآخرة، وأجرى ذلك مجرى صفة لازمة لهم وسمة يعرفون بها، تحقيقًا له وتثبيتًا، وإبطالًا لما سواه.

[١٩٦٢] وقرئ «وولده»، بضم الواو وكسرهما.

[١٩٦٣] {وَمَكَرُوا} معطوف على {لَمْ يَزِدْهُ}، وجمع الضمير وهو راجع إلى {مَنْ}؛ لأنه في معنى الجمع. والماكرون هم الرؤساء، ومكرهم احتيالهم في الدين وكيدهم لنوح، وتحريش الناس على أذاه، وصدّهم عن الميل إليه والاستماع منه، وقولهم لهم: لا تدزّن آلهتكم إلى عبادة رب نوح!

[١٩٦٤] {مَكَرًا كَبِيرًا} قرئ بالتخفيف والثقل. والكبار أكبر من الكبير، والكبار أكبر من الكبار، ونحوه: طوال وطوال.

٢٣- ﴿وَقَالُوا لَا تَدْرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ

وَنَسْرًا﴾ ١٥

[١٩٦٥] {وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا} كأن هذه المسميات كانت أكبر أصنامهم وأعظمها عندهم، فخصوها بعد قولهم {لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ}.

[١٩٦٦] وقد انتقلت هذه الأصنام عن قوم نوح إلى العرب، فكان ودّ لكلب، وسواع لهمدان، ويغوث لمذحج، ويعوق لمراد، ونسر لحمير؛ ولذلك سمت العرب بعبد ودّ وعبد يغوث. وقيل هي أسماء رجال صالحين. وقيل: من أولاد آدم ماتوا،

İblîs, onlardan sonra gelenlere “Keşke onların heykellerini yapsanız da onlara baksanız!” dedi. Onlar da denileni yaptılar. Bu kimseler ölünce bu kez İblîs onlardan sonra gelenlere, “Atalarınız bu putlara tapıyorlardı.” dedi, onlar da putlara tapmaya başladılar. Rivayete göre; *Vedd* adam suretinde, *Suvâ* kadın suretinde, *Yeğûs* aslan suretinde, *Ye’ûk* at suretinde, *Nesr* de akbaba suretinde imiş.

[1967] اِۡۢۢۢ kelimesi Vav’ın zammesiyle *vudd^{en}* şeklinde de okunmuştur. A’meş (v. 148/765) *Yeğûs* ve *Ye’ûk* kelimelerini munsarif olarak *yeğûsen* ve *ye’ûkan* şeklinde okumuştur; fakat bu kıraat problemlidir. Çünkü bu iki kelime ister Arapça olsun ister yabancı olsun, her ikisinde de (kelimeyi) *gayr-i munsarif* kılan iki sebep vardır. Bu iki sebep ya ma’rifelik ve fiil vezni veya ma’rifelik ve yabancı kelime olmaktır. Belki de A’meş, *yeğûs* ve *ye’ûk* kelimelerinin kardeşlerinin *Vedden*, *Suvâ’an* ve *Nesran* şeklinde munsarif olduklarını gördü de aralarındaki yakınlık sebebiyle bu iki kelimeyi de munsarif olarak okudu. Tıpkı ضُحَاهَا (Güneş’in aydınlığı) kelimesinin, imâle ile okunan kelimelerle birlikte gelmesi sebebiyle imâle ile okunması gibi.

24. Ve daha pek çok kimseyi saptırmışlardı. Sen de ‘sapma’dan başka bir şeylerini artırma bu zalimlerin!

[1968] “Saptırmışlardı” fiilindeki zamir elebaşlarına râci olup mâna şöyledir: Bunlar, putlara ibadete sınımsız sarılmalarını emrettikleri bu kişilerden önce de pek çok kimseyi saptırmışlardı; yani bunlar, liderlerin saptırdığı ilk kimseler değildir. Veya onlar pek çok mümini sapturdular; yani onların arasında böyle sapmış olanların sayısı pek çoktur. Saptıranların putlar olması da mümkündür. Nitekim “Ya Rabbi! Çünkü bu ‘tanrıça’lar insanlardan birçoğunu tamamen yoldan çıkarmış!” [İbrâhîm 14/36] âyetinde bu şekildedir.

[1969] **Şayet** “*Sen de ‘sapma’dan başka bir şeylerini artırma bu zalimlerin!*” ifadesi nereye atfedilmiştir?” **dersen şöyle derim:** “Dedi ki’ ifadesiyle, onun nâibi olan Vav’dan sonra Nûh’un (a.s.) sözünü hikâye etmek üzere “Ya Rabbi! Bunlar bana karşı geldiler!” ifadesi üzerine atfedilmiştir. Mâna şöyledir: Nûh (a.s.) “Ya Rabbi! Bunlar bana karşı geldiler!” *dedi* ve peşinden de “Sen de ‘sapma’dan başka bir şeylerini artırma bu zalimlerin!” *dedi*; yani bu iki sözü söyledi. Bu iki söz nasb mahallindedir; çünkü bunlar *kâle* (dedi) fiilinin iki mef’ûlüdür. Tıpkı “*Zeyd dedi ki: ‘Namaza davet için ezan okundu.’, ‘Mescidde namazını kıl.’*” ifadesinde olduğu gibi. Burada Zeyd’in iki sözünü, birini diğerine atfederek aktarıyorsun.

فقال إبليس لمن بعدهم: لو صورتم صورهم فكنتم تنظرون إليهم، ففعلوا؛ فلما مات أولئك قال لمن بعدهم: إنهم كانوا يعبدونهم؛ فعبدوهم. وقيل: كان ودّ على صورة رجل، وسواع على صورة امرأة، ويغوث على صورة أسد، ويعوق على صورة فرس، ونسر على صورة نسر.

٥ [١٩٦٧] وقرئ «وُدًّا»، بضم الواو. وقرأ الأعمش «ولا يغوثا ويعوقا»، بالصرف، وهذه قراءة مشكّلة، لأنهما إن كانا عربيين أو عجميين ففيهما سببا منع الصرف؛ إما التعريف ووزن الفعل، وإما التعريف والعجمة؛ ولعله قصد الازدواج فصرفهما، لمصادفته أخواتهما منصرفات ودا وسواعًا ونسرًا، كما قرئ «وضحاها» [الشمس: ١]، بالإمالة، لوقوعه مع الممالات للازدواج.

١٠ - ٢٤- ﴿وَقَدْ أَضَلُّوا كَثِيرًا وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَلَالًا﴾

[١٩٦٨] {وَقَدْ أَضَلُّوا} الضمير للرؤساء. ومعناه: وقد أضلوا {كَثِيرًا} قبل هؤلاء المَوْصِيين بأن يتمسكوا بعبادة الأصنام ليسوا بأوّل من أضلوهم. أو وقد أضلوا بإضلالهم كثيرًا، يعني أنّ هؤلاء المضلين فيهم كثرة. ويجوز أن يكون للأصنام، كقوله تعالى {إِنَّهُمْ أَضَلُّوا كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ} [إبراهيم: ٣٦].

١٥ [١٩٦٩] فَإِنْ قُلْتَ: علام عطف قوله: {وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ}؟ قلت: على قوله {رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي} على حكاية كلام نوح عليه السلام بعد {قَالَ} وبعد الواو النائية عنه. ومعناه: قال: رب إنهم عصوني، وقال: لا تزد الظالمين إلا ضلالًا، أي قال هذين القولين، وهما في محل النصب، لأنهما مفعولا قال، كقولك: قال زيد نودي للصلاة وصل في المسجد؛ تحكي قوليه معطوفًا أحدهما على صاحبه.

[1970] **Şayet** “Hz. Nûh’un onlar için *dalâlet* istemesi ve bu sapıklığı artırması için Allah’a dua etmesi nasıl caiz olabilir?” **dersen şöyle derim:** Burada *dalâletten* maksat; o kimselerin, bütün güçleriyle küfre sarılmaları ve artık imanlarından ümidin kesilmesi sebebiyle, yardımsız bırakılmaları ve lutuflardan mahrum edilmeleridir. Bu ise *güzel* bir şeydir ve bu şekilde dua edilmesi caizdir. Hatta bunun hilâfına dua etmek güzel olmaz. [28. âyetteki] “Zalimlerin ise helâkten başka bir şeylerini artırma (Allah’ım!)” duasından hareketle *dalâletten* maksadın yok olmak ve helâk olmak anlamında olması da mümkündür.

25. [Sonuç ne oldu?] Tamamen kendi hataları yüzünden boğuldular ve öyle bir ateşe sokuldular ki!.. Allah karşısında kendilerine bir yardımcı da bulamadılar..

[1971] *مما خطيئاتهم* ifadesinin başa alınması, tufanda boğulup Ateş’e sokulmalarının başka değil, sadece kendi yanlışları yüzünden olduğunu açıklamak içindir. *مما*’da Mâ’nın getirilmiş olması da bu mânayı tekit etmektedir. İbn Mes’ûd’un kıraatinde âyet sılanın tehiriyle *min hatîâtihim mâ uğrikû* (Boğulmaları kendi hatalarından dolayı idi!) şeklindedir. Bu bile yanlışları işleyen kişiyi bundan vazgeçirmeye yeter. Nûh kavminin küfrü, -her ne kadar en büyüğü olsa da- onların yaptıkları yanlışlarından sadece biriydi. Burada onların küfürleri teşhir edildiği gibi diğer yanlışları da teşhir edilmiştir. Azabı celbetme bakımından küfür ile diğer yanlışlar arasında bir fark gözetilmemiştir. Bu bakımdan günahkâr Müslüman dinin emirlerini yerine getirmede gevşek davranmamalı ve bilmeli ki her ne kadar en büyük günah olan küfür günahından uzak dursa da, kendi yanında azabı celbedecek bir günah bulunmaktadır.

[1972] Kelime, Hemze ile *خطيئاتهم* şeklinde, Hemze’nin Yâ’ya dönüşüp ona idgam olması ile *hatıyyâtihim* şeklinde, ayrıca *hatâyâhum* şeklinde okunmuştur; cins anlamında tekil olarak *hatietihim* şeklinde de okunmuştur ki bununla inkârcılık *günahının* kastedilmiş olması da mümkündür.

[1973] “Ve öyle bir ateşe sokuldular ki!..” ifadesinde, âhirette ateşe sokulmalarının, sanki boğulmalarının hemen ardından gerçekleştiği belirtilmiştir. Bunun sebebi, ateşe girmelerinin boğulmalarına yakın olması, yine ateşe girmelerinin sanki olmuş gibi şüphesiz gerçekleşecek bir olay olmasıdır. Veya bununla kabir azabı murat olunmuştur. Kim suda boğulursa veya ateşte yanarsa yahut onu yırtıcı bir hayvan veya kuş parçalarsa o kişiye kabirdeki birine dokunan azap dokunmuştur. Dahhâk (v. 105/723) ise “Onlar bir taraftan boğuluyorlardı, diğer taraftan ateşte yanıyorlardı.” demiştir.

[١٩٧٠] فإن قلت: كيف جاز أن يريد لهم الضلال ويدعو الله بزيادته؟ قلت: المراد بالضلال أن يخذلوا ويمنعوا الألفاظ، لتصميمهم على الكفر ووقوع اليأس من إيمانهم. وذلك حسن جميل يجوز الدعاء به، بل لا يحسن الدعاء بخلافه. ويجوز أن يريد بالضلال الضياع والهلاك، لقوله تعالى {وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا} [٢٨].

٢٥- ﴿مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا﴾

[١٩٧١] تقديم {مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ} لبيان أن لم يكن إغراقهم بالطوفان، فإدخالهم النار إلا من أجل خطيئاتهم. وأكد هذا المعنى بزيادة {ما}؛ وفي قراءة ابن مسعود «من خطيئاتهم ما أغرقوا»، بتأخير الصلة. وكفى بها مزجرة لمرتكب الخطايا. فإن كفر قوم نوح كان واحدة من خطيئاتهم، وإن كانت كبراهن، وقد نعت عليهم سائر خطيئاتهم كما نعي عليهم كفرهم، ولم يفرق بينه وبينهن في استيجاب العذاب، لثلاث يتكلم المسلم الخاطئ على إسلامه، ويعلم أن معه ما يستوجب به العذاب وإن خلا من الخطيئة الكبرى.

[١٩٧٢] وقرئ «خطيئاتهم» بالهمزة، و«خطياتهم» بقلبها ياء وإدغامها و«خطاياهم»، و«خطيئتهم»، بالتوحيد على إرادة الجنس، ويجوز أن يراد الكفر.

[١٩٧٣] {فَأُدْخِلُوا نَارًا} جعل دخولهم النار في الآخرة كأنه متعقب لإغراقهم، لاقترابه، ولأنه كائن لا محالة، فكأنه قد كان. أو أريد عذاب القبر. ومن مات في ماء أو في نار أو أكلته السباع والطير أصابه ما يصيب المقبور من العذاب. وعن الضحاك: كانوا يغرقون من جانب ويحرقون من جانب.

[1974] اِنۡتَ (Ateş) kelimesinin nekire olması, Ateş'in durumunu büyütme içindir. Veya Allah onlar için, günahlarına göre bir *çerşit* ateş yaratmıştır.

[1975] “Allah karşısında kendilerine bir yardımcı da bulamadılar...” ifadesi, Allah'tan başka tanrıçalar edinmeleri sebebiyle onlara tarizde bulunmakta; o tanrıçaların, kendilerine yardım etmeye güçlerinin yetmeyeceğini söylemekte ve onlarla alay etmektedir. Sanki şöyle demiştir: Onlar, kendilerine yardım edecek ve kendilerini Allah'ın azabından kurtaracak Allah'tan başka tanrıçalar bulamadılar. Tıpkı “Yoksa bunların, kendilerini Bize karşı savunacak tanrıları mı varmış? Onlar kendilerine bile yardım edemez!” [Enbiyâ 21/43] âyetindeki gibi.

10 **26. Çünkü Nûh şöyle demişti: Ya Rabbi! Yeryüzünde, inkârcı nankörlerden yurt tutan bir tek kişi bile bırakma.**

[1976] دَارَ (yurt tutan) kelimesi, umumi nefiy anlamında kullanılan isimlerden biridir. Meselâ; (“Evde ev sakini namına hiç kimse yok!” anlamında) *mâ bi'd-dâri deyyâr^{un}* ve *deyyûr^{un}* denilir. *Kayyâm - kayyûm* gibi. *Deyyâr*; *ed-devr* veya *ed-dâr* kökünden *fe'âl* veznededir. Aslı *deyvârdır*. Buna *seyyid* (efendi) ve *meyyit* (ölü) kelimelerinin aslına¹ yapılan şey yapılmıştır. Eğer *fe'âl* vezinden olsaydı *devvâr* olurdu.

15 **27. Onları bırakırsan, mutlaka kullarını saptırırlar; haram-helâl dinlemeyen inkârcı nankörlerden başka da çocukları olmaz!**

[1977] **Şayet** “Hz. Nûh, onların çocuklarının inkâr edeceklerini nereden biliyordu; henüz ve doğumları sırasında onları nasıl inkârcılıkla niteleyebilmiş?” **dersen şöyle derim:** Hz. Nûh onların arasında dokuz yüz elli sene kalmıştır [Ankebut 29/14]. Onları denemiş, onlarla yemiş içmiş, onların tabiatlarını, hâllerini iyice tanımıştır. Onlardan çocuğu olan, onu Nûh'un yanına getirir ve ona “Bundan uzak dur, yalancının tekidir! Babam da beni ondan sakındırmıştı.” derdi; büyükler ölür, küçükler de aynı tarz üzere yetişirlerdi. Ayrıca Allah Nûh'a, “Senin kavminden şu ana kadar iman edenlerden başka hiç kimse iman etmeyecek” [Hûd 11/36] diye haber vermişti. “Haram-helâl dinlemeyen inkârcı nankörlerden başka da çocukları olmaz!” sözü; ‘Büyüyünce günah işleyecek ve inkâr edecek çocukları olur bunların!’ anlamındadır. Dolayısıyla Hz. Nûh onları, ileride olacakları bir şeyle vasıflandırmıştır. Tıpkı Peygamber'in (s.a.) *men katele katîl^{en} fe-lehû selebuhû* (Kim bir maktûlü öldürürse, üzerindeki kender kendisinin olacak!) sözündeki gibi.² [Tirmizî, “Ebvâbü's-siyer”, 13]

1 *Sâde yesûdudan seyvid*; *mâte - yemûtudan meyyit*. Her iki kelimenin de *ayne'l-fiil* Vav'dır. Kendisinden önce sâkin Yâ olduğu için Vav Yâ'ya kalbedilmiş (sey-yid); sonra da Yâ'lar birbirine idgam edilmiştir. / ed.

2 Hz. Peygamber'in Bedir savaşı öncesi savaşçıları motive etmek amacıyla söylediği bu sözde; ‘maktûl (مقتول)’ denilenler, o an hayatta idiler. Ama karşı ordudan *katledilecek* kişiler mutlaka çıkacağı için, sonuçta o duruma varacak olmaları hasebiyle (yani *bi'tibârî mâ ye'ûlu ileyh*) kendilerinden maktûlmüş gibi bahsedilmiştir. / ed.

[١٩٧٤] وتنكير النار إما لتعظيمها، أو لأن الله أعد لهم على حسب خطيئاتهم نوعاً من النار.

[١٩٧٥] {فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا} تعريض باتخاذهم آلهة من دون الله وأنها غير قادرة على نصرهم، وتهكم بهم، كأنه قال: فلم يجدوا لهم من دون الله آلهة ينصرونهم ويمنعونهم من عذاب الله، كقوله تعالى {أَمْ لَهُمْ آلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَا} [الأنبياء: ٤٣].

٢٦- ﴿وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا﴾

[١٩٧٦] {دَيَّارًا} من الأسماء المستعملة في النفي العام، يقال: ما بالدار ديار وديور، كقيام وقيوم؛ وهو فيعال من الدور؛ أو من الدار، أصله دَيَّوَار، ففعل به ما فعل بأصل سيد وميت، ولو كان فعلاً لكان دَوَّارًا.

٢٧- ﴿إِنَّكَ إِنْ تَذَرَهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا﴾

[١٩٧٧] فإن قلت: بم علم أن أولادهم يكفرون، وكيف وصفهم بالكفر عند الولادة؟ قلت: {لَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا} [العنكبوت: ١٤]، فذاقهم وأكلهم وعرف طباعهم وأحوالهم؛ وكان الرجل منهم ينطلق بابنه إليه، ويقول: ”احذر هذا، فإنه كذاب! وإن أبي حذرني“، فيموت الكبير وينشأ الصغير على ذلك. وقد أخبره الله عز وجل أنه {لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ} [هود: ٣٦]. ومعنى {وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا} لا يلدوا إلا من سيفجر ويكفر؛ فوصفهم بما يصيرون إليه، كقوله عليه الصلاة والسلام: من قتل قتيلاً فله سلبه.

28. Ya Rabbi! Beni, anamı, babamı, mümin olarak evime girenleri ve kadın-erkek bütün müminleri bağışla; zalimlerin ise helâkten başka bir şeylerini arttırma (Allah'ım)!

[1978] “Anamı, babamı...” Hz. Nûh’un babası Lemek b. Müteveşlih, annesi ise Şemha bnt. Enûş idi. İkisi de mümindir. [ولوالدِّي] diye bahsedilenlerin] Hz. Âdem ve Havva olduğu da söylenmiştir. Hüseyin b. Ali (v. 61/680) [‘anamı, babamı’ anlamındaki ولوالدِّي kelimesini] *ve li-veledeyye* (iki oğlum) diye okumuştur; bu durumda Nûh (a.s.), Sâm ve Hâm’ı kastetmiş olur. بيتي kelimesine ‘benim evim’, ‘mescidim’, ‘gemim’ gibi anlamlar verilmiştir.

[1979] Hz. Nûh, -duaya daha lââyık, duasını daha çok hak eden kimseler oldukları için- öncelikle ve özellikle kendisiyle akrabalık bağı olanları zikretmiş, sonra bütün mümin erkek ve kadınları zikretmiştir.

[1980] تَبَا helâk anlamındadır.

[1981] **Şayet** “Nûh kavmi tufanda boğuldukları sırada çocukları ne yaptınız?” **dersen şöyle derim:** Çocukları da kendileriyle beraber boğuldu; ama bu onları cezalandırma şeklinde olmadı. Nitekim normal zamanlarda da çocuklar çeşitli ölüm sebeplerinden biri ile ölebilmektedir. Boğularak veya yanarak ölen nice çocuk vardır. Tufanda çocukların boğulması, çocuklarının boğulduğunu gören anne ve babalar için azabın artmasına sebep olmuştur. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “(Deprem, yangın vs. gibi bir belâ geldiğinde) insanlar aynı tarz üzere helâk edilirler; fakat (kıyamet günü diriltildiklerinde mahşer yerine iman ve niyetlerine göre) farklı şekillerde gelirler.” [Müslim, “Kitâbü'l-Fiten”, 8] Hasan-ı Basrî’ye bu husus sorulduğunda şöyle demiştir: “Allah suçsuz olduklarını bildiği için o çocukları, kendilerine azab etmeksizin (acısız, sızısız) helâk etmiştir.” Şu da söylenmiştir: Allah kırk veya yetmiş sene Nûh kavminin kadınlarının rahimlerini kısırlaştırmış ve babalarının sulblerini kurutmuştu. Dolayısıyla, boğuldukları sırada içlerinde çocuk yaşta hiç kimse yoktu.

[1982] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki: “Her kim Nûh sûresini okursa Hz. Nûh’un davetini duymuş ve ona icabet etmiş müminlerden olur.”

٢٨- ﴿رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ

وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا﴾

[١٩٧٨] {وَلِوَالِدَيَّ} أبوه لمك بن متوشلخ، وأمه شمخا بنت أنوش؛ كانا مؤمنين.

وقيل هما آدم وحواء. وقرأ الحسين بن علي «ولولدي» يريد ساما وحاما. {بَيْتِي}

منزلي. وقيل: مسجدي. وقيل: سفيتي.

[١٩٧٩] خص أولًا من يتصل به؛ لأنهم أولى وأحق بدعائه، ثم عم المؤمنين

والمؤمنات.

[١٩٨٠] {تَبَارًا} هلاكًا.

[١٩٨١] فَإِنْ قُلْتَ: ما فعل صبيانهم حين أغرقوا؟ قلت: غرقوا معهم لا على وجه

العقاب، ولكن كما يموتون بالأنواع من أسباب الموت، وكم منهم من يموت بالغرق ١٠

والحرق! وكان ذلك زيادة في عذاب الآباء والأمهات إذا أبصروا أطفالهم يغرقون.

ومنه قوله عليه الصلاة والسلام: يهلكون مهلكًا واحدًا ويصدرون مصادر شتى. وعن

الحسن: أنه سئل عن ذلك فقال: علم الله براءتهم فأهلكهم بغير عذاب. وقيل: أعقم

الله أرحام نسائهم وأبيس أصلاب آبائهم قبل الطوفان بأربعين أو سبعين سنة، فلم يكن

معهم صبي حين أغرقوا. ١٥

[١٩٨٢] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة نوح كان من المؤمنين الذين تدرکہم

دعوة نوح عليه السلام.

CİN SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 28 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. De ki: (Kur'ân okuduğum sırada) cinlerden bir topluluğun (beni)
5 dinledikleri ve şöyle dedikleri bana vahyedildi: Doğrusu biz, öyle
enteresan bir Kur'ân dinledik

2. ki, olgunluğa erdiriyor... Biz de ona iman ettik. Bundan böyle
Rabbimize hiç kimseyi ortak koşmayacağız.

3. (Kur'ân'ı dinleyince şunu kesin olarak anladık ki) meğer,
10 Rabbimizin şanı yüce imiş; eş ve çocuk edinmemiş.

[1983] [أوحى] (vahyedildi) kelimesi; medsiz olarak] *ûhiye* de okunmuştur; aslı *vuhiyedir*. ('Ona vahyetti.' anlamında) *evhâ ileyhi* dendiği gibi *vahâ ileyhi* de denebilir. Yani¹ Vav Hemze'ye dönüşmüştür. Tıpkı *u'ide*, *uzine* ve وَإِذَا الرُّسُلُ أُقْتَتَتْ ("Vakit belirlendiğinde..." [Murselât 77/11]) dendiği² gibi ki bu, zammeli
15 her Vav'da caiz, serbest olan bir durumdur. Mâzinî (v. 249/863), *işâh*, *isâde* ve *i'âi ahîbi* örneklerindeki³ gibi bütün kesreli Vav'larda bu dönüşümü serbest kılmıştır. İbn Ebu 'Able ise aslı üzere *vuhiyeye* okumuştur.

[1984] [استمع أنه] (dinlediği) ifadesi, أوحى (bana vahyedildi) fiilinin fâ'ili olduğu için, Hemze fethalıdır; إنا سمعنا (işittik) ifadesi ise قالوا (dediler) fiilinden
20 sonra gelen ve ne denildiğini açıklayan başlangıç cümlesi olduğu için, Hemze kesrelidir. Bundan sonra gelecek bütün Enne ve İnne'ler bu ikisine hamledilerek okunur; yani vahyedilenler fethalı, cinlerin sözü olarak nakledilenler kesrelidir. Şu kadar var ki iki [âyet] hariç nakledilenlerin hepsi cinlerin sözüdür. O ikisi ise, وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ ("Şüphesiz ki mescidler..." [18]) âyeti ile وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ ("Ne zaman ki kalktı..." [19]) âyetidir. Tamamını fethalı okuyanlar bunları
25 (Biz de ona iman ettik. [2]) ifadesindeki câr - mecrûrun mahalline atfederek okumuşlardır. Âdeta şöyle buyrulmaktadır: *Saddaknâhu* ve *saddaknâ ennehû te'âlâ ceddu Rabbînâ ve ennehû kâne yekûlu sefhuna* (... biz de onu tasdik ettik. Şunu da tasdik ettik ki; meğer Rabbimizin şanı yüce imiş. Meğer bizim beyinsiz [İblis] şöyle diyormuş [3-4]). Diğerleri de bu şekildedir.

[1985] "Bir grup cinin..." نَفَرٌ üçten dokuza kadar kişiden oluşan bir cemaat/grup demektir. Söylendiğine göre, bunlar -İblis'in orduları da kendilerinden olan ve sayıları çok fazla olan- Şeysabân cinlerinden imiş.

1 Yani medsiz *uhiye* kuraati, *vuhiyenin uhiyeye* dönüşmüş hâlidir. / ed.

2 *Vu'ide* - *u'ide*, *vuzine* - *uzine*, *vukketet* - *ukketet*.

3 *Vişâhn* (kemer) *işâh*, *visâdenin* (yastık) *isâde*, وعاء أخيه ifadesinin de *i'âi ahîbi* şeklinde söylenebilmesi. "Kardeşinin yükünden..." anlamındaki وعاء أخيه Yûsuf 12/76'da geçmektedir.

سورة الجن

مكية؛ وآياتها ٢٨

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿قُلْ أُوْحِي إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْءَانًا عَجَبًا﴾

٢- ﴿يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا﴾

٣- ﴿وَأَنَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا﴾

[١٩٨٣] قرئ «أحي» وأصله وحي؛ يقال: أوحى إليه ووحى إليه، فقلبت الواو همزة، كما يقال: أعد وأزن، {وإِذَا الرُّسُلُ أَقْتَتْ} [المرسلات: ١١]. وهو من القلب المطلق جوازه في كل واو مضمومة؛ وقد أطلقه المازني في المكسورة أيضًا كإشاح وإسادة، وإعاء أخيه. وقرأ ابن أبي عبلة «وُحي»، على الأصل. ١٠

[١٩٨٤] {أَنَّهُ اسْتَمَعَ} بالفتح، لأنه فاعل {أُوْحِي}؛ و{إِنَّا سَمِعْنَا} بالكسر؛ لأنه مبتدأ محكي بعد القول؛ ثم تحمل عليهما البواقي، فما كان من الوحي فتح، وما كان من قول الجن كسر. وكلهن من قولهم إلا الثنتين الأخريين: {وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ} [١٨]، {وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ} [١٩]. ومن فتح كلهن فعطفًا على محل الجار والمجرور في {آمَنَّا بِهِ} [٢]، كأنه قيل: صدقناه، وصدقنا {أَنَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا} [٣]، {وَأَنَّهُ كَانَ يَفُولُ سَفِيهُنَا} [٤]. وكذلك البواقي. ١٥

[١٩٨٥] {نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ} جماعة منهم ما بين الثلاثة إلى العشرة. وقيل: كانوا من الشيصبان، وهم أكثر الجن عددًا، وعامة جنود إبليس منهم.

[1986] “Doğrusu biz, bir Kur’ân dinledik, dediler.” Yani Kur’ân’ı dinleyip kavimlerine dönünce onlara dediler. Tıpkı şu âyetteki gibi: “(Hz. Peygamber’in Kur’ân okuması) bitince (cinler) birer uyarıcı olarak kavimlerine döndüler ve şöyle dediler: Ey kavmimiz! Biz, Mûsâ’dan sonra indirilen, önündekini doğru-
5 layan, gerçeği ve dosdoğru yolu gösteren bir kitap dinledik.” [Ahkâf 46/29-30]

[1987] عَجَبًا (enteresan) yani fevkalâde güzel; nazımının güzelliği ve mânalarının doğruluğu bakımından bütün kitaplardan farklı ve içinde i’câz delilleri bulunan (bir Kur’ân). *‘Aceb* (enteresanlık), *‘acib* (enteresan) yerine getirilmiş bir masdar olup bu kullanımda mübalağa vardır. *‘Aceb* (sahip olduğu üstün
10 özellikler sebebiyle) benzerlerinin sınırını aşmış olan şey demektir.

[1988] “... ki, olgunluğa erdiriyor.” Yani doğruyu gösteriyor. *Rüşd*den maksadın tevhid ve iman olduğu da söylenmiştir. (فَأَمَّا بَ) ifadesindeki zamir Kur’ân’a râcidir. Kur’ân’a iman etmek, ‘Allah’a ve O’nun teklifine iman edip şirkten berî olmak’ anlamına gelince, cinler: “Bundan böyle Rabbimize hiç kimseyi ortak koşmayacağız!” yani bundan böyle, daha önce Şeytan’a itaat ederek içinde bulunduğumuz şirkte bir daha asla dönmeyeceğiz
15 demişlerdir. (بَ’deki) zamirin Allah’a dönmesi de mümkündür; çünkü رَبِّنَا (Rabbimize) kelimesi bunu tefsir etmektedir.

[1989] جَدُّ رَبِّنَا (Rabbimizin şanı) ifadesi, O’nun azamet ve büyüklüğü anlamındadır. *Cedde fülânun fi ‘ayni* (Falan gözümde büyüdü.) sözünden alınmıştır. Kelime Ömer’in (r.a.) sözünde şöyle geçmektedir: “Bizden biri Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerini okuduğu¹ zaman içimizde büyürdü.” -Bir rivayete göre ise “Gözümüzde büyürdü.”- demiştir. [*Buhâri*; Müslim] جَدُّ رَبِّنَا ifadesi, devlet ve baht anlamındaki *cedden* isti‘âre olarak, “Allah’ın mülk ve saltanatı”
25 anlamına da gelebilir; çünkü krallar ve zenginler devlet ve baht sahibi kimse-lerdir. Mâna şöyledir: Cinler Allah’ı; büyüklüğü veya saltanat ve krallığı yahut zenginliği sebebiyle eşi ve çocuğu olmaktan münezzehlikle vasfetmektedir. Âyetin “O, eş ve çocuk edinmemiştir” kısmı da bunu beyan etmektedir. جَدُّ رَبِّنَا (Rabbimizin şanı), temyiz olmak üzere *cedden Rabbunâ*² ve Cim’in kesresi ile
30 *ciddu Rabbînâ* şeklinde de okunmuştur. Bu okuyuşa göre mâna; “Rabbimizin rablığının doğru, ilâhlığının gerçek olması O’nun eş ve çocuk edinmemesini gerektirir.” şeklinde olur. İşte cinler Kur’ân’ı dinleyip tevhide ve imana muvaffak kılınınca, kâfir cinlerin Allah’ı yaratılmışlara benzetmeleri, O’nun eş ve çocuk edindiğine inanmaları gibi yanlışların farkına vardılar da Allah’ı
35 ululayıp O’nu böyle noksanlıklardan tenzih ettiler.

1 Yani içerdikleri ahkâm, dinler arası tartışmalar vd. çetin konuları kavrayıp *ezbere* anlatabildiği... / ed.

2 Yani “*Şan olarak çok yüce* imiş bizim Rabbimiz!” / ed.

[١٩٨٦] {فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا} أي قالوا لقومهم حين رجعوا إليهم؛ كقوله {فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا} [الأحقاف: ٢٩-٣٠].

[١٩٨٧] {عَجَبًا} بديعًا مبينًا لسائر الكتب في حسن نظمه وصحة معانيه، قائمة فيه دلائل الإعجاز. وعجب مصدر يوضع موضع العجيب؛ وفيه مبالغة، وهو ما خرج عن حد أشكاله ونظائره.

[١٩٨٨] {يَهْدِي إِلَى الرِّشْدِ} يدعو إلى الصواب. وقيل: إلى التوحيد والإيمان. والضمير في {بِهِ} للقرآن؛ ولما كان الإيمان به إيمانًا بالله وبوحدانيته وبراءة من الشرك قالوا: {وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا}، أي ولن نعود إلى ما كنا عليه من الإشراك به في طاعة الشيطان. ويجوز أن يكون الضمير لله عز وجل؛ لأن قوله {بِرَبِّنَا} يفسره.

[١٩٨٩] {جَدُّ رَبِّنَا} عظمته، من قولك: جد فلان في عيني، أي عظم. وفي حديث عمر رضي الله عنه: كان الرجل منا إذا قرأ البقرة وآل عمران جدّ فينا، -وروي في أعيننا-. أو ملكه وسلطانه، أو غناه، استعارة من الجد الذي هو الدولة والبخت؛ لأن الملوك والأغنياء هم المجدودون. والمعنى: وصفه بالتعالي عن صاحبة والولد لعظمته، أو لسلطانه وملكوته أو لغناه. وقوله {مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا} بيان لذلك. وقرئ «جدًّا ربُّنا» على التمييز؛ و«جدّ ربنا»، بالكسر، أي صدق ربوبيته وحق إلهيته عن اتخاذ صاحبة والولد. وذلك أنهم لما سمعوا القرآن ووقفوا للتوحيد والإيمان، تنبهوا على الخطأ فيما اعتقدوه كفرًا العجن من تشبيه الله بخلقه واتخاذ صاحبة وولدًا، فاستعظموه ونزّهوه عنه.

4. Meğer, Allah'a karşı asılsız şeyler uyduruyormuş bizim beyinsiz (İblis)!

[1990] “Beyinsizleri”, İblîs *le'anebullâh* veya onun dışındaki azgın cinlerden biridir. شَطَطٌ zulümde ve başka şeylerde haddi aşmaktır; hayvanın 5 otlarken uzaklaştığını anlatmak üzere kullanılan *eşatta fi's-sevmi* sözünden alınmıştır. Yani o beyinsiz, işin gerçeğinden iyice uzaklaşarak bizatihi asılsız olan bir söz söylemiştir. O da Allah'a eş ve çocuk nispet etmesidir.

5.-Oysa insanların ve cinlerin, Allah adına yalan söyleyemeyeceklerini zannederdik biz.-

10 [1991] Oysa bize göre; insan ve cinlerden hiçbiri Allah adına yalan söyleyemezdi, gerçekliği olmayan bir şeyi Allah'a iftira edemezdi!.. Nitekim, Kur'ân sayesinde yalancı ve iftiracı oldukları bizce açığa çıkana dek Allah'a izâfe ettikleri şeyler hususunda onları tasdik ediyorduk!

[1992] كَذِبًا kelimesi [ya] *kav^{kn} kezib^{en}* (yalan söz) yani “kendisinde yalan 15 söylenmiş olan söz” demektir veya (كَذِبًا) mef'ûl-i mutlak olarak mansûbdur; çünkü yalan da söz çeşitlerinden biridir.¹ أَنْ لَنْ تُقُولَ [demeyeceği] fiilini) *en len tekavvele* (uydurmayacağı) şeklinde okuyan kişi, كَذِبًا masdarını *takavvul^{en}* masdarı yerine koymuş olur, sıfat yapmaz; çünkü *takavvul* (uydurma) zaten *kezib*den (yalandan) başka bir şey olamaz.

20 6. Meğer, insanlardan bazı 'er'ler, cinlerden birtakım 'er'lere sığınıyorlarmış da onların cür'etini artırıyorlarmış.

[1993] رَهَقَ haramların sarıp sarmalaması demektir. Mâna şöyledir: İnsanlar, cinlerden bazı 'er'lere sığınarak onların küfür ve kibrini artırıyordu. Şöyle ki: Araplardan biri, yolculuk esnasında ıssız bir yerde akşamlayıp da 25 başına bir tehlike gelmesinden korkunca, cinleri -büyüklerini- kastederek “Kavminin beyinsizlerinin şerrinden bu vadinin efendisine sığınırım!” dedi. İlgili cinler bu sözü işittiklerinde büyüklenirler ve “Cinlere ve insanlara efendi olduk!” derlerdi. İşte onların رَهَقَ'ı yani cür'et ve azgınlıkları bu idi. Veya cinler, kendilerine sığınan insanları azdırıp saptırarak onların cür'et ve 30 azgınlıklarını artırıyorlardı.²

7. Meğer, onlar da -tıpkı sizin gibi- Allah'ın hiç kimseyi diriltemeyeceğini sanıyorlarmış.

1 Bu sebeple, تَقُولُ fiilinin masdarı olabilir. / ed.

2 Bu durumda, فَرَادِهِمْ ifadesindeki fâ'il ve mef'ûl yer değiştirmiş olur; ilkinde insanlar cinleri azdırırken, ikincide cinler insanı azdırmaktadır. / ed.

٤- ﴿وَأَنَّهُ كَانَ يَقُولُ سَفِيهُنَا عَلَى اللَّهِ شَطَطًا﴾

[١٩٩٠] سفيهم إبليس -لعنه الله-، أو غيره من مَرَدَةِ الجن. والشطط مجاوزة الحدّ في الظلم وغيره. ومنه: أشط في السوم، إذا أبعده فيه، أي يقول قولاً هو في نفسه شطط؛ لفرط ما أشط فيه، وهو نسبة الصاحبة والولد إلى الله.

٥- ﴿وَأَنَا ظَنْنَا أَنْ لَنْ نَقُولَ الْإِنْسَ وَالْجِنُّ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا﴾

[١٩٩١] وكان في ظننا أنّ أحدًا من الثقلين لن يكذب على الله ولن يفترى عليه ما ليس بحق، فكنا نصدّقهم فيم أضافوا إليه من ذلك حتى تبين لنا بالقرآن كذبهم وافتراؤهم.

[١٩٩٢] {كَذِبًا} قولاً كذباً، أي مكذوباً في؛ أو نصب نصب المصدر، لأنّ الكذب نوع من القول. ومن قرأ «أنّ لن نقول»، وضع {كَذِبًا} موضع تقوُّلاً، ولم يجعله صفة؛ لأنّ التقوُّل لا يكون إلا كذباً.

٦- ﴿وَأَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْإِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزَادُوهُمْ رَهَقًا﴾

[١٩٩٣] الرهق غشيان المحارم. والمعنى: أنّ الإنس باستعاذتهم بهم زادوهم كبيراً وكفرًا؛ وذلك أنّ الرجل من العرب كان إذا أمسى في وادٍ قفر في بعض مسابره وخاف على نفسه قال: أعوذ بسيد هذا الوادي من سفهاء قومه، يريد الجن وكبيرهم؛ فإذا سمعوا بذلك استكبروا وقالوا: سُدْنَا الجن والإنس؛ فذلك رهقهم. أو فزاد الجنّ الإنس رهقاً بإغوائهم وإضلالهم لاستعاذتهم بهم.

٧- ﴿وَأَنَّهُمْ ظَنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ أَحَدًا﴾

[1994] Bu ifade, cinlerin kendi aralarında gerçekleşen konuşmalarından olup “(Ey cinler!) İnsanlar da sizin sandığınız gibi sanmışlar...” anlamındadır. İfadenin ([6, 7] cinlerin sözü değil) Allah’ın vahyettiği sözlerden olduğu da söylenmiştir. Buna göre ظَنُّوا أَنَّهُمْ (sanıyorlarmış) ifadesi cinlere, كما ظننتم (tıpkı sizin sandığınız gibi) ifadesi ise Kureyş kâfirlerine ait olur.

8. Meğer, biz (gaybî bilgiler çalmak için) göğü yoklarmışız da onun sert bekçilerle ve alev topları ile doldurulmuş olduğunu görmüşüz.

9. Meğer, biz orada (gaybın) dinlenebileceği yerlerde otururmuşuz; ama şimdi kim onu dinleyecek olsa, kendisini izleyen bir alev topu buluyormuş.

[1995] اللمس “dokunmak” anlamında olup isteme/yoklama anlamında isti’âredir; çünkü *mâss*, talip olan ve araştıran demektir. Şâir şöyle demiştir:

Atalarımızı nesebimizde herhangi bir bozukluk var mı diye yokladık.

Hepimizin, kavmi içinde şerefli bir nesebe sahip olduğu ortaya çıktı.

(Onu talep etti, istedi) anlamında *talebehû*, *ittalebehû* ve *tetallebehû* denildiği gibi, *lemesehû*, *iltemesehû* ve *telemesehû* da denilir. *Cess* kökü de aynı anlamdadır. Nitekim Araplar “Gözleriyle / casuslarıyla onu araştırdılar.” anlamında *cessûhu bi-a’yunihim* derlerdi. Âyet; “Göge ulaşmak ve göktekilerin konuşmalarını dinlemek istedik.” anlamındadır.

[1996] الحرس kelimesi, *hurrâs* (bekçiler) anlamında müfred bir isimdir. *Huddâm* (hizmetçiler) anlamındaki *hadem* gibi. Bu sebeple *şedîd* (sert) kelimesi ile vasıflanmıştır. Eğer kelimenin lafzı değil de anlamı dikkate alınsaydı (çoğul olarak) *şidâd^{en}* denmesi gerekirdi. Benzeri şu beyittir:

Sabah erkenden haber getiren yayalardan da süvarilerden de korkarım.

Bu mısradaki da *racl* (yaya) ve *rakb* (süvari) kelimeleri,¹ *ruccâl* (yayalar) ve *rukkâb* (süvariler) anlamında müfred kelimelerdir.

[1997] رَصَدًا kelimesi حَرَسًا gibidir; bu da (izleyen, gözetleyen) anlamındaki *râsıdın* çoğulu olup “(Şeytanlara) atılmayı gözetleyen alevli varlıklar” demektir. Bunlar, şeytanlara alevler atan ve onların (gökteki konuşmalarını) dinlemesini engelleyen meleklerdir. رَصَدًا kelimesininin *râsıd* anlamında *şihâbın* sıfatı olması da mümkündür. Tıpkı şu ifadede olduğu gibi:

... ve aç bağırsakları²

Yani o (cin), kendisini izleyen ve orada onu bekleyen bir gözetleyici bulur!

1 Şiirde *racl* ve *rakb* kelimelerinin ism-i taşığirleri kullanılmıştır. *Haber getiren bir yayacıktan da, bir süvaricikten de...* / ed.

2 *Mi’an ciyâ’an* ifadesinde, *mi’an* kelimesi müfred olduğu hâlde, sıfatı çoğuldur. Muhtemelen, bağırsak doğası gereği çoğul bir organ olduğundan, çoğul bir kelime ile nitelenmiştir. / ed.

[١٩٩٤] {وَأَنَّهُمْ} وَأَنَّ الْإِنْسَ {ظَنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ} وهو من كلام الجن، يقوله بعضهم لبعض. وقيل: الآيتان من جملة الوحي. والضمير في {وَأَنَّهُمْ ظَنُّوا} للجن. والخطاب في {ظَنَنْتُمْ} لكفار قريش.

٨- ﴿وَأَنَا لَمَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَاهَا مَلِيَّتٌ حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهَبًا﴾

٩- ﴿وَأَنَا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْآنَ يَجِدْ لَهُ شِهَابًا رَصَدًا﴾

[١٩٩٥] اللمس المس، فاستعير للطلب؛ لأن الماس طالب متعرف؛ قال:

مَسِسْنَا مِنَ الْآبَاءِ شَيْئًا وَكُنَّا * إِلَى نَسَبٍ فِي قَوْمِهِ غَيْرِ وَاضِعٍ

يقال: لمسه والتمسه وتلمسه، كطلبه وأطلبه وتطلبه. ونحوه: الجس. وقولهم؛ جسوه بأعينهم وتجسسوه. والمعنى: طلبنا بلوغ السماء واستماع كلام أهلها.

١٠ [١٩٩٦] والحرس اسم مفرد في معنى الحراس، كالخدم في معنى الخدام؛ ولذلك وصف بشديد، ولو ذهب إلى معناه لقليل: شدادًا؛ ونحوه:

أَخْشَى رُجِيلاً أَوْ رُكَيْبًا غَادِيًا *

لأن الرجل والركب مفردان في معنى الرُّجَال والرُّكَاب.

[١٩٩٧] والرصد مثل الحرس، اسم جمع للراصد، على معنى: ذوى شهاب راصدين بالرجم؛ وهم الملائكة الذين يجمعونهم بالشُّهْب، ويمنعونهم من الاستماع. ويجوز أن يكون صفة للشهاب بمعنى الراصد، أو كقوله:

... وَمَعَى جِيَاعًا *

يعني يجد شهابًا راصدًا له ولأجله.

[1998] **Şayet** “Öyle anlaşılıyor ki Câhiliye döneminde taşlama yoktu.¹ Oysa “Gerçek şu ki Biz, en yakın göğü kandillerle donattık ve onları şeytanlara atılan mermiler hâline getirdik.” [Mülk 67/5] buyrulmuş ve yıldızların yaratılmasında ‘göğü donatmak’ ve ‘şeytan taşlamak’ gibi iki fayda olduğu bildirilmiş.” **dersen şöyle derim:** Bazıları bunun Peygamber’in (s.a.) *bi’setinden* sonra meydana geldiğini ve onun mucizelerinden biri olduğunu söylemişlerdir. Doğrusu ise bunun *bi’setten* önce de var olduğudur. Zira Câhiliye şiiirinde bu husustan bahsedilmiştir. Bişr b. Ebû Hâzim şöyle demiştir:

10 Yaban eşeği, ayakların toprağa gömüldüğü yumuşak bir arazide dişisini takip ederek onu koşturuyor. Sıpası da ikisinin arkasından *yıldız kayması gibi* hızlıca koşuyor.

Evs b. Hacer (v. 620 m.) şöyle demiştir:

Kayan parlak yıldız gibi süratle koştu (atım)! Arkasından öyle bir toz duman oldu ki onu uzun bir çadır halatı sanırdın.

15 ‘Avf b. el-Hara’ da şöyle demiştir:

[Öyle koşar ki atım], yanında dişisi olmayan yaban eşeğini / öküzünü, peşinde kan kırmızı bir hat bırakarak kayan parlak yıldız gibi sürer getirir bize doğru.

Fakat yine de şeytanlar bazı durumlarda kulak hırsızlığı yapabiliyorlardı. Peygamber (s.a.) gönderilince alev toplarının atılması çoğaldı ve bu öylesine görülür bir şekilde arttı ki insanlar ve cinler tam anlamıyla bunun farkına vardılar ve kulak hırsızlığı bütünüyle engellenmiş oldu. Ma’mer’den (v. 209/824) şöyle rivayet edilir: İbn Şihâb ez-Zührî’ye (v. 124/742), “Câhiliye döneminde yıldızlarla (şeytanlar) taşlanıyor muydu?” diye sordum. “Evet” dedi. “Peki, ‘Meğer, biz orada (gaybın) dinlenebileceği yerlerde otururmuşuz...’ [9] âyeti hakkında ne dersiniz?” dedim. “Peygamber (s.a.) gönderilince bu iş iyice arttı ve şiddetlendi.” dedi. Zührî, Hz. Hüseyin’in oğlu Ali’den (v. 94/712), o da İbn Abbas’dan şöyle rivayet etmiştir: Peygamber (s.a.), ensardan bir grupla birlikte oturuyordu, o anda bir yıldız kayması oldu ve ortalık aydınlandı. O “Câhiliye döneminde bu gibi şeylere siz ne derdiniz?” buyurdu. Oradakiler, “Büyük bir kimse ölüyor veya *büyük adam* olacak bir çocuk doğuyor, diye konuşurduk” dediler. [*Müslim*, “Kitâbüs-Selâm”, 124]

1 Bu âyetten, sanki Câhiliye döneminde cinlerin taşlanmadığı anlaşılıyor. Oysa... / ed.

[١٩٩٨] فإن قلت: كأن الرجم لم يكن في الجاهلية، وقد قال الله تعالى: {وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ} [الملك: ٥]، فذكر فائدتين في خلق الكواكب: التزيين، ورجم الشياطين؟ قلت: قال بعضهم حدث بعد مبعث رسول الله ﷺ وهو إحدى آياته، والصحيح أنه كان قبل المبعث؛ وقد جاء ذكره في شعر أهل الجاهلية. قال بشر بن أبي خازم:

وَالْعَيْرُ يُرْهِقُهَا الْعُبَارُ وَجَحْشُهَا * يَنْقُضُ خَلْفَهُمَا انْقِضَاصَ الْكُوكَبِ

وقال أوس بن حجر:

وَأَنْقَضَ كَالدَّرِيِّ يَتَّبِعُهُ * نَقَعُ يَثُورُ تَخَالَهُ طُنْبًا

وقال عوف بن الخرع:

يَرُدُّ عَلَيْنَا الْعَيْرَ مِنْ دُونِ إِيَّاهِ * أَوِ الثَّوْرَ كَالدَّرِيِّ يَتَّبِعُهُ الدَّمُ ١٠

ولكن الشياطين كانت تسترق في بعض الأحوال. فلما بعث رسول الله ﷺ كثر الرجم وزاد زيادة ظاهرة؛ حتى تنبه لها الإنس والجن، ومنع الاستراق أصلاً. وعن معمر: قلت للزهري: أكان يرمى بالنجوم في الجاهلية؟ قال: نعم. قلت: رأيت قوله تعالى {وَأَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ} فقال: غلظت وشدت أمرها حين بعث النبي ﷺ. وروى الزهري عن علي بن الحسين عن ابن عباس رضي الله عنهما: بينا رسول الله ﷺ جالس في نفر من الأنصار، إذ رمي بنجم فاستنار، فقال: ما كنتم تقولون في مثل هذا في الجاهلية؟ فقالوا: كنا نقول: يموت عظيم أو يولد عظيم.

[1999] [8. Âyetteki] مَلَيْتُ (doldurulmuş) fiilinde, vuku bulan şeyin dolmak ve çokluk olduğuna delil vardır; نَقَعْدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ (Meğer, biz orada [gaybın] dinlenebileceği yerlerde otururmuşuz) âyeti de buna delildir. Yani “biz orada bekçi ve alevtopu bulunmayan oturacak bazı boş yerler bulabiliyorduk. Şu an ise oturulacak yerlerin hepsi dolmuş durumda!” İşte Peygamber’e (s.a.)
5 rastlayıp onun Kur’ân okumasını dinleyinceye kadar sözkonusu cinleri yer-yüzünde dolaşmaya sevkeden durum budur.

10. Meğer yeryüzündekilere kötülük mü murad edilmiştir, yoksa Rableri onlara bir olgunluk mu dilemiştir, bilmiyormuşuz.

[2000] Diyorlar ki; bu olay gerçekleşince, yani alev toplarıyla taşlamalar artıp gök haberlerinin dinlenmesi engellenince, dedik ki: Bu, yeryüzündekiler için Allah’ın murat ettiği bir iş olup bu iş de; ya şerdir ya da *reşed*, yani hayırdır; yani ya azaptır ya da rahmettir yahut ya *hizlândır* ya da *tevfiktir*; başka bir şey değil...¹

11. Meğer bizim aramızda da; hem salihler varmış hem de bunun dînundakiler... Biz de türlü türlü yollar tutturmuşuz.

[2001] “Meğer bizim aramızda da; hem sâlihler” yani takvâ sahibi ‘iyi’ler “hem de bunun dînundakiler” yani bunlar dışında bir topluluk “varmış.”
20 [Bu gizli varlıklar derler ki:] ‘Bizim her birimizin belli bir yeri vardır.’ [Sâffât 37/164] âyetinde olduğu gibi mevsuf hafzedilmiştir. Bu ikinci grupta olanlar sâlihlik bakımından tam olgun değil, orta seviyede olanlardır. Yahut bunların gayr-i sâlih kimseler olduklarını murad etmişlerdir.

[2002] “Biz de türlü türlü yollar tutturmuşuz.” ifadesi, zikredilen taksimatı açıklamaktadır; yani biz birbirinden farklı, ayrı ayrı yollara sahibiz.
25 Veya durumlarımızın farklılığı bakımından çeşitli yollar gibiyiz. Yahut şu mısırâda olduğu gibi muhtelif yollardayız.

[Öyle hafif, hızlı gider ki benim mızrağım] yolu sür’atle katettiği gibi tilkinin...

Veya muzâf olan الطرائق’ın hafzedilip *muzâfın ileyh* olan zamirin onun yerine konularak; bizim yollarımız, birbirinden ayrı yollardır.

[2003] *el-Kıt’at*^u (parça) kelimesi *kata’a* (kesti) kökünden geldiği gibi *el-kiddet*^u (fırka) kelimesi de *kadde* (bir şeyi uzunluğuna kesti, yardı) kökünden gelmiştir. Yolların قَدَدَ (türlü türlü) diye nitelenmesi, قَدَدَ kelimesinin bölünme ve parçalanmaya delâlet etmesinden dolayıdır.

1 Burada “bilgi çalmaya çalışan cinlerin taşlanmasının hayır mı şer mi olduğu”ndan ziyade, kâhinler ve şairler tarafından terviç edilen “cinlerin gaybdan haber verebilme” özelliğinin kendilerinde olmadığı, yani bunlara isnat ederek gaybdan haber veren kâhin vs.nin yalancı olduğu vurgulanmaktadır. Mealde yansıttığımız gibi... / ed.

[١٩٩٩] وفي قوله { مُلِئْتُ } دليل على أن الحادث هو الملاء والكثرة، وكذلك قوله: { نَقَعْدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ }، أي كنا نجد فيها بعض المقاعد خالية من الحرس والشهب، والآن ملئت المقاعد كلها. وهذا ذكر ما حملهم على الضرب في البلاد حتى عشروا على رسول الله ﷺ واستمعوا قراءته.

١٠- ﴿وَأَنَا لَا نَذْرِي أَشْرًا أُرِيدَ بِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَمْ أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا﴾

[٢٠٠٠] يقولون: لما حدث هذا الحادث من كثرة الرجم ومنع الاستراق، قلنا: ما هذا إلا لأمر أراد الله بأهل الأرض، ولا يخلو من أن يكون شرًا أو رشداً، أي خيراً، من عذاب أو رحمة، أو من خذلان أو توفيق.

١١- ﴿وَأَنَا مِنَّا الضَّالِحُونَ وَمِنَّا دُونَ ذَلِكَ كُنَّا طَرَائِقَ قَدَدًا﴾

[٢٠٠١] { مِنَّا الضَّالِحُونَ } منا الأبرار المتقون، { وَمِنَّا دُونَ ذَلِكَ } ومنا قوم دون ذلك، فحذف الموصوف، كقوله { وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ } [الصفات: ١٦٤]؛ وهم المقتصدون في الصلاح غير الكاملين فيه؛ أو أرادوا الطالحين.

[٢٠٠٢] { كُنَّا طَرَائِقَ قَدَدًا } بيان للقسمة المذكورة، أي كنا ذوي مذاهب مفترقة مختلفة. أو كنا في اختلاف أحوالنا مثل الطرائق المختلفة. أو كنا في طرائق مختلفة، كقوله: ١٥

كَمَا عَسَلَ الطَّرِيقَ الثَّعْلَبُ ❁

أو كانت طرائقنا طرائق قدداً على حذف المضاف الذي هو الطرائق، وإقامة الضمير المضاف إليه مقامه.

[٢٠٠٣] والقدة من قدّ، كالقطعة من قطع. ووصفت الطرائق بالقدد، لدلالاتها على

٢٠ معنى التقطع والتفرّق.

12. Kesin olarak anladık ki; meğer Allah'ı yeryüzünde de âciz bırakamamışız, kaçarak da âciz bırakamamışız...

[2004] فِي الْأَرْضِ (yeryüzünde) ve هَرَبًا (kaçarak) kelimeleri iki hâldir; yani “Meğer yeryüzünün neresinde olursak olalım Allah'ı asla âciz bırakamamışız; yeryüzünden göğe doğru kaçarak da yine imkânı yok Allah'ı âciz bırakamamışız!” Şöyle de denilmiştir: “Meğer Allah bizim için yeryüzünde bir şey murat ederse de Allah'ı âciz bırakamamışız; istesek de¹ Allah'ın elinden kaçıp kurtulamamışız.”

[2005] *Zann* kesin inanış (*yakîn*) anlamındadır. İşte cinlerin hâllerinin ve sahip oldukları inançların durumu budur; içlerinde hayırlılar, şerliler ve hayırla şer arasında orta durumda bulunanlar vardır. Ve şuna inanmaktalar ki; Allah Teâlâ *azizdir*, galiptir; istediği bir şeyi mutlaka yapar, kaçmak isteyen hiç kimse O'ndan kaçıp kurtulamaz.

13. Evet; [hakkımızdaki hakikatleri bildiren iş]bu kılavuzu işitir işitmez ona iman ettik. Artık kim Rabbine iman ederse, ne yaptığı iyiliklerin eksiltileceğinden korkar ne de üzerine kötülüklerinden fazlasının yükleneceğinden...

[2006] “Kılavuzu işitir işitmez ona iman ettik.” ifadesi, onların Kur'an'ı işitip ona iman ettiklerini bildirmektedir.

[2007] فَلَا يَخَافُ ifadesi *fe-huve lâ yehâfu* (korkmaz) anlamındadır; çünkü cümle mübtedâ ve haber takdirinde olup başına Fâ gelmiştir. Böyle olmasaydı *lâ yehaf* (korkmasın) denilirdi. **Şayet** “Fiilin ref edilip haber mevkiinde olabilmesi için kendinden önce bir mübtedâ takdir edilmesinin ve mecburen başına Fâ gelmesinin faydası nedir? Fiil *lâ yehaf* (korkmaz)² şeklinde olsaydı, bunların hiçbirine gerek kalmayacaktı.” **dersen şöyle derim:** Bunun faydası şudur: Peki, kişi böyle yapınca ne olur? [denmekte ve cevaben] *fe-huve lâ yehâfu* (O korkmaz!) buyrulmuş olmaktadır. Ve bu, müminin kurtulacağı, bunda şüphe bulunmadığı ve böyle bir hakka, başkasının değil sadece müminin sahip olacağı gerçeğine delâlet eder. A'meş nehiy olarak *fe-lâ yehaf* (korkmasın) şeklinde okumuştur.

1 Yani “Acaba Allah hakkımızda ne karar vermiş? Önceden öğrenip kurtulabilir miyiz?” gibisinden *göğü yoklasak da...* / ed.

2 *fe-huve lâ yehâfu* ifadesi de “korkmaz” anlamındadır; ancak bu (*lâ yehaf*) şartın cevabıdır; “Rabbine iman ederse korkmaz.” anlamında... / ed.

١٢- ﴿وَأَنَا ظَنَنَّا أَنْ لَنْ نُعْجِزَ اللَّهَ فِي الْأَرْضِ وَلَنْ نُعْجِزَهُ هَرَبًا﴾

[٢٠٠٤] {فِي الْأَرْضِ} و{هَرَبًا} حالان، أي لن نعجزه كائنين في الأرض أينما كنا فيها، و{لَنْ نُعْجِزَهُ} هاربين منها إلى السماء. وقيل: لن نعجزه في الأرض، إن أراد بنا أمرًا، ولن نعجزه هربًا، إن طلبنا.

٥ [٢٠٠٥] والظن بمعنى اليقين؛ وهذه صفة أحوال الجن وما هم عليه من أحوالهم وعقائدهم؛ منهم أخيار، وأشرار، ومقتصدون؛ وأنهم يعتقدون أنّ الله عز وجل عزيز غالب لا يفوته مطلب ولا ينجى عنه مهرب.

١٣- ﴿وَأَنَا لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدَى آمَنَّا بِهِ فَمَنْ يُؤْمِنُ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا

رَهَقًا﴾

١٠ [٢٠٠٦] {لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدَى} هو سماعهم القرآن وإيمانهم به.

[٢٠٠٧] {فَلَا يَخَافُ} فهو لا يخاف، أي فهو غير خائف؛ ولأنّ الكلام في تقدير مبتدأ وخبر دخلت الفاء، ولولا ذاك ل قيل: لا يخف. فإن قلت: أي فائدة في رفع الفعل وتقدير مبتدأ قبله حتى يقع خبرًا له ووجوب إدخال الفاء، وكان ذلك كله مستغنى عنه بأن يقال "لا يخف"؟ قلت: الفائدة فيه أنه إذا فعل ذلك، فكأنه قيل: فهو لا يخاف، فكان دالًا على تحقيق أنّ المؤمن ناج لا محالة، وأنه هو المختص بذلك دون غيره. ١٥
وقرأ الأعمش «فلا يخف»، على النهي.

[2008] بِحُسْنًا وَلَا رَهْفًا ifadesi, (i) “bir *bahs* veya *rahak*ın cezasını çekmekten [korkmaz]” demektir; yani mümin, hiç kimsenin hakkını yemediği ve hiç kimseye zulmetmediği için bunların hesap ve cezasını çekeceğinden korkmaz. **Bu da Allah’a iman etmiş bir kişinin mezâlimden¹ uzak durması gerektiğini**

5 **gösterir.** Nitekim Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Mümin, insanların canları ve malları konusunda kendisinden emin olduğu kimsedir.” [Tirmizî, “İman”, 38]

(ii) Şu da kastedilmiş olabilir: Haksızlığa uğramaktan korkmaz, bilakis amel-lerinin karşılığı tam bir şekilde verilir. “Yüzlerini zillet bürür...” [Kalem 68/43] âyetindeki zillet ve horluğun kendisini kaplamasından da korkmaz.

10 **14. Evet; içimizde (hakka) teslimiyet gösterenler de var, sapanlar da... Kim teslimiyet gösterirse, bunlardır işte doğruyu arayanlar.**

15. (Haktan) sapanlara gelince, onlardır cehenneme odun olanlar!..

[2009] القاسطون “kâfir ve doğru yoldan sapanlar” demektir. Sa’îd b. Cübeyr (v. 94/713) ile ilgili şöyle nakledilmiştir: Haccâc, kendisini öldürmek

15 isteyince ona; “Benim hakkımda ne dersin?” diye sordu. O da قاسطٌ عادلٌ diye² cevap verdi. Oradakiler, Sa’îd’in Haccâc’ı hak ve adaletle nitelediğini sanarak; “Ne güzel söyledi!” dediler. Haccâc ise; “Bre câhiller! O beni zâlim ve müşrik olarak isimlendirdi!..” dedi ve “(Haktan) sapanlara gelince, onlardır cehenneme odun olanlar!” [Cin 72/15] ve “Böyleyken, (putları) Rablerine

20 denk tutuyorlar inkârcı nankörler!” [En’âm 6/1] âyetlerini okudu.

[2010] Cinlere sevap verilmeyeceğini iddia edenler, ‘Allah bunların kâfirlerini cehennemle tehdit etmiş, ama Müslüman olanlarına bir şey vaat etmemiş!’ derler. Oysa onların Müslümanlarına vaat olarak; “Kim teslimiyet gösterirse, bunlardır işte doğruyu arayanlar!” [Cin 72/14] âyeti yeter; çünkü burada alınacak

25 sevabın sebep ve gerekçesi zikredilmektedir. Allah öyle âdildir ki, nankör kâfiri cezalandırıp, doğru yolda gidene sevap vermemek O’nun şânına yakışmaz!

16. Gerçek şu ki; şayet bu [doğru] yolda dosdoğru giderlerse, onları bol su ile suvarız

30 **17. ki; onları bununla sınavalım... Evet, kim Rabbinin öğüdünden yüz çevirirse, O da onu gittikçe yükselen bir azaba sokar!**

[2011] أنْ *enneden* tahfif edilmiştir. Bu ifadeler (cinlerin sözü değil) Allah’ın Peygamberimiz’e vahyettiği sözlerdendir. Mâna şöyledir: Bana durumun ve olayın şöyle olduğu vahyedildi: Eğer cinler dosdoğru yol üzere gitselerdi

1 Yani *zulmün* söz konusu olduğu şeylerden... Yani itikadî ve amelî yanlışlıklardan... Bilindiği gibi, zulüm iki türdür; inançta zulüm, amelde zulüm. Örneği: Allah’ı tevhid etmek gerekirken O’na ortak koşmak vahim bir zulümdür. Dinî emir-yasalara riayetsiz, fâsikane yaşamak ise amelî zulümdür. / ed.

2 قاسطٌ عادلٌ eğer kısıt ve adaletten alındığında, “*kıst* ve adalet sahibi” gibi anlaşılabilir; ancak Sa’îd (rh.) bunu eğrilik anlamındaki *kusût*tan ve sapa anlamındaki *udül* kökünden kullanmaktadır. / ed.

[٢٠٠٨] {بُخْسًا وَلَا زَهَقًا} أي جزاء بخسٍ ولا رهقٍ، لأنه لم يبخرس أحدًا حقًا ولا رهق ظلم أحد فلا يخاف جزاءهما. وفيه دلالة على أن من حق من آمن بالله أن يجتنب المظالم. ومنه قوله عليه الصلاة والسلام: المؤمن من آمنه الناس على أنفسهم وأموالهم. ويجوز أن يراد: فلا يخاف أن يُبخرس، بل يُجزى الجزاء الأوفى، ولا أن ترهقه ذلة؛ من قوله عز وجل {تَرَهَقُهُمْ ذِلَّةٌ} [القلم: ٤٣].

١٤- ﴿وَأَنَا مِمَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِمَّا الْقَاسِطُونَ فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولَئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا﴾

١٥- ﴿وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا﴾

[٢٠٠٩] {الْقَاسِطُونَ} الكافرون الجائرون عن طريق الحق. وعن سعيد بن جبير رضي الله عنه: أن الحجاج قال له حين أراد قتله: ما تقول في؟ قال: قاسط عادل! فقال القوم: ما أحسن ما قال! -حسبوا أنه يصفه بالقسط والعدل-، فقال الحجاج: يا جهلة! إنه سمانى ظالمًا مشرکًا؛ وتلا لهم قوله تعالى {وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ}، وقوله تعالى {ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ} [الأنعام: ١].

[٢٠١٠] وقد زعم من لا يرى للجن ثوابًا أن الله تعالى أوعده قاسطيهم وما وعد مسلميهم؛ وكفى به وعدًا أن قال {فَأُولَئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا}، فذكر سبب الثواب وموجبه، والله أعدل من أن يعاقب القاسط ولا يثيب الراشد.

١٦- ﴿وَالْوِ اسْتِقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لِأَسْقَيْنَاهُمْ مَاءً غَدَقًا﴾

١٧- ﴿لِنُفْتِنَهُمْ فِيهِ وَمَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا﴾

[٢٠١١] {وَأَنْ لَوِ اسْتَقَامُوا} أن مخففة من الثقيلة، وهو من جملة الموحى. والمعنى: وأوحى إلي أن الشأن والحديث لو استقام الجن على الطريقة المثلى،

أي لو ثبت أبوهم الجان على ما كان عليه من عبادة الله والطاعة، ولم يستكبر عن السجود لآدم، ولم يكفر، وتبعه ولده على الإسلام، لأنعمنا عليهم ولوسعنا رزقهم.

[٢٠١٢] وذكر الماء الغدق - وهو الكثير، بفتح الدال وكسرهما؛ وقرئ بهما - لأنه أصل المعاش وسعة الرزق. ٥

[٢٠١٣] {لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ} لنختبرهم فيه كيف يشكرون ما حوّلوا منه. ويجوز أن يكون معناه: وأن لو استقام الجن الذين استمعوا على طريقتهم التي كانوا عليها قبل الاستماع، ولم ينتقلوا عنها إلى الإسلام لوسعنا عليهم الرزق مستدرجين لهم {لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ} لتكون النعمة سببًا في اتباعهم شهواتهم، ووقوعهم في الفتنة، وازديادهم إثماً؛ أو لنعذبهم في كفران النعمة. ١٠

[٢٠١٤] {عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ} عن عبادته أو عن موعظته أو عن وحيه. {يَسْأَلُكَ} وقرئ بالنون مضمومة ومفتوحة، أي ندخله {عَذَابًا}؛ والأصل نسلكه في عذاب، كقوله {مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ} [المدثر: ٤٢]، فعُدّي إلى مفعولين؛ إمّا بحذف الجار وإيصال الفعل، كقوله: {وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ} [الأعراف: ١٥٥]، وإمّا بتضمينه معنى ندخله. يقال: سلكه ١٥ وأسلكه. قال:

حَتَّى إِذَا أَسْلَكُوهُمْ فِي قَتَائِدَةٍ ❁

[٢٠١٥] والصعد مصدر سعد، يقال: سعد سعدًا وصعودًا، فوصف به العذاب، لأنه يتصعد المعدّب، أي يعلوه ويغلبه فلا يطيقه. ومنه قول عمر رضي الله عنه: ما تصعدني شيء ما تصعدتني خطبة النكاح! يريد: ما شق علي ولا غلبي.

٢٠ - ١٨ - ﴿وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا﴾

[2016] Bu da Peygamber'e (s.a.) vahyedilenler cümlesindedir. Anlamın; *ve li-enne'l-mesâcide li'llâhi fe-lâ ted'û* (Ve mescitler Allah'a ait olduğu için, [O'nunla beraber hiç kimseye] dua etmeyin) şeklinde olduğu da söylenmiştir. Buna göre *li-ennede*ki Lâm, *lâ ted'û* fiiline bağlıdır; yani mescitlerde
5 Allah ile beraber hiç kimseye dua etmeyin; çünkü mescitler sadece Allah'a ve O'na edilecek ibadete aittir.

[2017] Hasan-ı Basrî'den nakledildiğine göre; mescitlerden maksat yeryüzünün tamamıdır; çünkü yeryüzünün tamamı Peygamber (s.a.) için mescit kılınmıştır. Bundan muradın, bütün mescitlerin kıblesi olmak hasebiyle
10 Mescid-i Haram olduğu da söylenmiştir ki şu âyet de bu husustan bahsetmektedir: “(Sizin Kâbe’yi âbad etmenizi engellemeğe çalışarak) Allah’ın mescitlerinde O’nun isminin anılmasını engelleyen ve oraların harap olması için koşturan birinden daha zalimi olabilir mi?” [Bakara 2/114] Katâde’den (v. 117/735) nakledilmiştir ki; Yahudiler ve Hıristiyanlar havralarına ve
15 kiliselerine girdikleri zaman Allah’a ortak koşarlardı. Bu sebeple mescitlere girdiğimizde bize sadece ve sadece Allah’a dua etmemiz emredildi. Şu da söylenmiştir: Mescitlerden maksat yedi secde organıdır. Nitekim Peygamber (s.a.) de şöyle buyurmuştur. “Bana yedi organ üzerine secde etmem emredildi. Bunlar; alın, burun, iki el, iki diz ve iki ayaktır.” [*İbn Mâce*, “İkâmetü’s-salevât”, 19] *el-Mesâcid* kelimesinin *sucûd* (yani secde etmek) anlamındaki *mescedin* çoğulu olduğu da söylenmiştir.
20

19. Allah’ın kulu dua etmek için kalktığında, (cinler) onun üzerinde âdeta keçe gibi birbirlerine geçmektedirler diye de (vahyedildi).

[2018] “Allah’ın kulu” Peygamber’dir (s.a.). **Şayet** “Burada (Allah’ın kulu’ yerine) “Allah Resûlü” veya ‘Peygamber’ buyrulmalı değil miydi?”
25 **dersen şöyle derim:** Cümlenin takdiri; “Bana, ‘Allah’ın kulu dua etmek için kalktığında...’ diye vahyedildi” şeklindedir. Bu, Peygamber’in kendisinden bahsettiği bir konuşma içerisinde geçtiği için tevazu ve tezellül gerektiren bir kelime kullanılmıştır. Veya kelime şu anlamı ifade etmek için
30 kullanılmıştır: Allah’ın kulunun sadece Allah’a kulluk etmesi akıldan uzak, anormal bir durum değildir ki cinler onun üzerinde keçe gibi birbirlerine geçsinler.

[2019] “Kul Allah’a *dua* etmek için kalktığında” ifadesi, “Kul Allah’a *kulluk* etmek için kalktığında” anlamındadır. Bununla Peygamber’in (s.a.)
35 Nahle’de sabah namazını kılması murad edilmiştir ki cinler, yanına o vakit gelmişler ve onun Kur’ân kıraatini dinlemişlerdi.

[٢٠١٦] {وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ} من جملة الموحى. وقيل: معناه ولأن المساجد {لِلَّهِ} فَلَا تَدْعُوا، على أَنَّ اللام متعلقة ب{لَا تَدْعُوا}، أي فلا تدعوا {مَعَ اللَّهِ أَخْدًا} في المساجد؛ لأنها لله خاصة ولعبادته.

[٢٠١٧] وعن الحسن: يعني الأرض كلها؛ لأنها جعلت للنبي ﷺ مسجداً. وقيل: المراد بها المسجد الحرام، لأنه قبلة المساجد؛ ومنه قوله تعالى {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ} [البقرة: ١١٤]. وعن قتادة: كان اليهود والنصارى إذا دخلوا بيعتهم وكنائسهم أشركوا بالله، فأمرنا أن نخلص لله الدعوة إذا دخلنا المساجد. وقيل: المساجد أعضاء السجود السبعة. قال رسول الله ﷺ: أمرت أن أسجد على سبعة أراب؛ وهي الجبهة، والأنف، واليدان، والركبتان، والقدمان. وقيل: هي جمع مسجّد، وهو السجود. ١٠

١٩- ﴿وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا﴾

[٢٠١٨] {عَبْدُ اللَّهِ} النبي ﷺ. فإن قلت: هلا قيل: رسول الله أو النبي؟ قلت: لأن تقديره: وأوحى إليّ أنه لما قام عبد الله... فلما كان واقفاً في كلام رسول الله ﷺ عن نفسه جيء به على ما يقتضيه التواضع والتذلل. أو لأن المعنى أن عبادة عبد الله ليست بأمر مستبعد عن العقل ولا مستنكر، حتى يكونوا عليه لبداً. ١٥

[٢٠١٩] ومعنى قام يدعوه، قام يعبده، يريد: قيامه لصلاة الفجر بنخلة حين أتاه الجن فاستمعوا لقراءته ﷺ.

[2020] “(Cinler) onun üzerinde âdeta keçe gibi birbirlerine geçmekte-
dirler.” Cinler, Peygamber’in (s.a.) ibadetini, ashabının da kıyam, rükû ve
secdede nasıl ona uyduklarını görünce hayret ederek, Hz. Peygamber’in
okuduğu Kur’ân’a hayran kalarak neredeyse onun üzerine yığılıyor / düşü-
yorlardı; çünkü daha önce benzerini görmedikleri bir şeyi görmekte idiler;
daha önce benzerini işitmedikleri bir şeyi işitmekte idiler. Anlamın şöyle
olduğu da söylenmiştir: Hz. Muhammed; peygamber olarak, müşriklerin
sahte tanrılarına yaptıkları ibadetlerine aykırı bir şekilde tek Allah’a kulluk
etmek üzere kalktığında [yani *kıyam* ve isyan ettiğinde] müşrikler, onun aleyhi-
ne birbirlerine destek çıkıp ona düşmanlıkta yardımlaşarak âdeta birbirine
geçmiş keçe gibi üst üste onun üzerine yığıyorlardı!

[2021] لَبْدٌ “saç, yün vs. nesnelere birbirine girerek oluşturduğu keçe”
anlamındaki *libdenin* çoğuludur. *Libdetu’l-esed* (aslan yelesi) tabiri bu kök-
ten gelmektedir. لَبْدٌ kelimesi *lübed^{en}* şeklinde de okunmuştur; *lübde* de *libde*
(keçe) anlamındadır. Kelime; tıpkı *sâcid^{un}* - *succed^{un}* örneğindeki gibi *lâbi-*
dîn (aslan) çoğulu olarak *lübbed^{en}* şeklinde ve *lebûdun* (kene) çoğulu olarak
iki zamme ile, *-sabûr* - *subur* örneğindeki gibi- *lübüd^{en}* şeklinde okunmuş-
tur.¹ Katâde’den nakledilmiştir ki; (kâfir) insanlar ve cinler, Hz. Peygam-
ber’in getirdiği dini (Allah nurunu) söndürmek için yığınlar hâlinde bir
araya geldiler. Oysa Allah, Resûlüne yardım etmeyi ve getirdiği dini, ona
düşmanlık edenlere galip kılmayı murad etmekte idi.

[2022] [وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ] kesre ile *ve innehû* okuyan, bu sözü cinlerin
söylediği şeylerden saymıştır. Buna göre mâna şöyle olur: Cinler bu sözü
(Kur’ân’ı dinledikten sonra) kavimlerinin yanına döndüklerinde, Hz. Pey-
gamber’in namazı ve ashabının onu önder kabul edip yanında kenetlenme-
leri çerçevesindeki gördüklerini onlara anlatmak üzere söylemişlerdir.

20. Dedi ki [Allah’ın kulu]: Ben sadece Rabbime dua ederim ve hiç kimseyi O’na ortak koşmam.

[2023] (Allah’ın kulu) kendisine düşmanlık etmekte birleşenlere *dedi²*
ki; “Ben sadece Rabbime dua ederim!” Yani size kabul edilemeyecek kötü bir
şey getirmediğim. Ben sadece tek olan Rabbime kulluk ederim “ve hiç kimse-
yi O’na ortak koşmam.” Bu da sizin bana kızmakta, benden nefret etmekte
ve bana düşmanlıkta birleşmenizi gerektirecek bir şey değil!.. Veya Hz. Pey-
gamber, ‘birbirine geçmiş keçe gibi’ hayretler içinde üzerine yığılan cinlere
şöyle demektedir: Gördüğünüz gibi, benim sadece Allah’a kulluk etmem

1 (i) “Peygamber’e yırtıcı aslan gibi saldırıyorlardı!” (ii) “... kene gibi yapıyorlardı!” / ed.

2 Müfessir “de ki” (فَل) okuyuşunu değil, “dedi ki” (قَالَ) kıraatini esas almaktadır; o zaman fâ’il “Allah’ın kulu” olacaktır. / ed.

[٢٠٢٠] {كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا}، أي يزدحمون عليه متراكمين تعجبًا مما رأوا من عبادته واقتداء أصحابه به قائمًا وراكعًا وساجدًا؛ وإعجابًا بما تلا من القرآن، لأنهم رأوا ما لم يروا مثله، وسمعوا بما لم يسمعوا بنظيره. وقيل: معناه لما قام رسولًا يعبد الله وحده مخالفًا للمشركين في عبادتهم الآلهة من دونه، كاد المشركون لتظاهرهم عليه وتعاونهم على عداوته يزدحمون عليه متراكمين. ٥

[٢٠٢١] {لِبَدًا} جمع لبدة، وهو ما تلبد بعضه على بعض، ومنها لبدة الأسد. وقرئ «لبدا»، واللبدة في معنى اللبدة. و«لبدا»، جمع لابد، كساجد وسجد، و«لبدا»، بضمين جمع لبود، كصبور وصبر. وعن قتادة: تلبدت الإنس والجن على هذا الأمر ليظفئوه فأبى الله إلا أن ينصره ويظهره على من ناوأه. ٥

[٢٠٢٢] ومن قرأ «وإنه» بالكسر جعله من كلام الجن؛ قالوه لقومهم حين رجعوا إليهم حاكين ما رأوا من صلاته وازدحام أصحابه عليه في ائتمامهم به. ١٥

٢٠- ﴿قُلْ إِنَّمَا أَدْعُو رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا﴾

[٢٠٢٣] {قَالَ} للمتظاهرين عليه {إِنَّمَا أَدْعُو رَبِّي}. يريد: ما أتيتكم بأمر منكر، إنما أعبد ربي وحده، {وَلَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا} وليس ذاك مما يوجب إطباقكم على مقتي وعداوتي. أو قال للجن عند ازدحامهم متعجبين؛ ليس ما ترون من عبادتي الله ١٥

ve O'na ortak koşulmasını reddetmem, şaşılacak bir şey değil! Asıl, Allah'tan başkasına kulluk eden ve O'na ortak koşan kimseye şaşılır. Yahut bu sözü cinler, Peygamber'den (s.a.) bahisle kavimlerine (döndüklerinde) söylemişlerdir.

21. De ki: Benim size, ne zarar verme ne de (zorla) yola getirme gücüm var.

[2024] زُشْدًا *nefsan* (fayda vermeye) anlamındadır. Yahut ضَرًا (zarar) kelimesiyle azgınlığı kastetmektedir ki Übeyy b. Kâ'b'ın (v. 33/654), âyeti *ğayy^{en} ve lâ raşed^{en1}* şeklinde okuması buna delâlet eder. Mâna şöyledir: Benim size zarar vermeye ve fayda sağlamaya gücüm yetmez; çünkü zarar veren de fayda veren de Allah'tır. Veya sizi ne zorla azdırmaya ne de zorla yola getirmeye gücüm yeter; buna gücü yetecek olan sadece Yüce Allah'tır. [23. âyetteki] لَا بَلَاغًا (Yapabileceğim tek şey, iletme.) ifadesi, “gücüm yetmez” ifadesinden istisnadır; yani gücüm sadece Allah'tan gelen mesajları iletmeye yetiyor.

22. De ki: Allah'a karşı bana hiç kimse garantör olamaz; O'ndan başka da asla sığınak bulamam.

23. Yapabileceğim tek şey, Allah'dan gelen mesajları iletme... Kim Allah ve Resûlüne karşı gelirse, şüphesiz onun için cehennem ateşi vardır! Ebediyen içinde kalmak üzere...

[2025] “De ki: Allah'a karşı bana hiç kimse garantör olamaz; O'ndan başka da asla sığınak bulamam” ifadesi ara cümle olup Hz. Peygamber'in kendisinden gücü nefyedip acziyetini beyan edişini pekiştirmek için getirilmiştir. Şu anlamda ki Allah, onun için hastalık, ölüm vb. bir kötülük dileyecek olsa, hiç kimsenin onu Allah'tan koruması veya onun Allah'ın dışında sığınabileceği bir sığınak bulması mümkün değildir.

[2026] مُلْتَحَدًا “sığınılan yer” demektir; aslı *müddehal* (girilen yer)dir; *lahd* (meyletmek) kökünden gelmektedir. مُلْتَحَدًا in “kaçacak delik” ve “dönecek yer” anlamında olduğu da söylenmiştir.

[2027] [21. âyetteki “De ki benim gücüm yetmez” ifadesi] *kâle lâ emliku* (Dedi ki: Benim gücüm yetmez.) şeklinde de okunmuştur; yani Allah'ın kulu, müşriklere veya cinlere böyle söyledi. Bunun, cinlerin kendi kavimlerine söylediği sözlerden olması da mümkündür.

1 O zaman anlam; “Benim sizi ne azdırmaya ne de yola getirmeye gücüm yeter!” şeklinde olur. ضَرًا *zura* ifadesi, *Allâhu a'lem*, Kur'an'ın “gece ile gündüzün işlevlerinin anlatıldığı Yûnus 10/67 vb. âyetlerde olduğu gibi, *icâz* üslubu gereği, *darran ve lâ nef'an ve lâ ğayyen ve lâ raşeden* (Benim size ne zarar vermeye ne de fayda sağlamaya; sizi ne azdırmaya ne de yola getirmeye gücüm yeter!) şeklindeki uzun ibarenin -her iki tarafından biri hafzedilmiş sayılarak- kısaltılması şeklinde de değerlendirilebilir. / ed.

ورفضي الإشراف به بأمر يتعجب منه، إنما يتعجب ممن يدعو غير الله ويجعل له شريكاً. أو قال الجن لقومهم ذلك حكاية عن رسول الله ﷺ.

٢١- ﴿قُلْ إِنِّي لَا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا﴾

[٢٠٢٤] {وَلَا رَشَدًا} ولا نفعاً، أو أراد بالضر الغي. ويدل عليه قراءة أبي «غياً ولا رشداً». والمعنى لا أستطيع أن أضركم وأن أنفعكم، إنما الضارّ والنافع الله. أو لا أستطيع أن أقسركم على الغي والرشد، إنما القادر على ذلك الله عز وجل. و{إِلَّا بِلَاغًا} [٢٣] استثناء منه. أي لا أملك إلا بلاغاً من الله.

٢٢- ﴿قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ وَلَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا﴾

٢٣- ﴿إِلَّا بِلَاغًا مِنَ اللَّهِ وَرِسَالَاتِهِ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ

١٠ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا﴾

[٢٠٢٥] و{قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي} جملة معترضة اعترض بها لتأكيد نفي الاستطاعة عن نفسه وبيان عجزه، على معنى أن الله إن أراد به سوءاً من مرض أو موت أو غيرهما لم يصح أن يجيره منه أحد، أو يجد من دونه ملاذاً يأوي إليه.

[٢٠٢٦] والملتحد الملتجأ، وأصله المدخل، من اللحد. وقيل: محيصاً ومعدلاً.

[٢٠٢٧] وقرئ «قال لا أملك» [٢١]، أي قال عبد الله للمشركين أو للجن. ويجوز

أن يكون من حكاية الجن لقومهم.

[2028] Şu da söylenmiştir: بَلَاغًا (iletmek) kelimesi, مُتَّحِدًا (sığınak)tan be-
deldir; yani Allah'tan başka sığınak bulamam; tek sığınağım O'ndan bana
gelen mesajları iletmektir. Bir görüşe göre de; وَلَا'nın aslı *in lâ* olup mâna
şöyledir: Eğer Rabbimin mesajlarını gerektiği şekilde iletmezsem, Allah'ın
5 karşısında hiç kimse beni himaye edemez! Tıpkı *in lâ kıyâm^{en} fe ku'ûden*
(Ayağa kalkmayacaksan, oturmaya devam et.) ifadesindeki gibi.

[2029] وَرِسَالَاتِهِ (Allah'ın mesajları) kelimesi, بَلَاغًا (iletmek)e atfedilmiştir.
Âdeta şöyle denmektedir: Benim sizinle ilgili olarak, sadece Rabbimden
bana gelen mesajları iletmeye gücüm yeter. Mâna şöyledir: Ben Allah'tan
10 tebliğ ediyorum; sözü Allah'a nispet ederek “Allah şöyle şöyle buyuruyor”
diyorum. Yine, Allah'ın bana gönderdiği mesajları, onlara bir şey ilave et-
meden ve onlardan bir şey eksiltmeden tebliğ ediyorum.

[2030] **Şayet** “*Belleğâ 'an* denilmeli¹ değil miydi? Nitekim Peygam-
ber (s.a.) *belliğû 'annî belliğû 'annî* (Benden iletin! Benden iletin! [Velev bir
15 âyet...]) hadisinde fiili bu şekilde kullanmıştır.” **dersen şöyle derim:** Bura-
daki Min harf-i cerinin tebliğ ile bir bağı yoktur; tamamen بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ (“Allah
ve Resulünden son ihtar.” [Tevbe 9/1]) âyetindeki Min konumundadır; yani
belâğ^{an} kâin^{en} minellâh (Allah tarafından [yani O'nun izniyle] *olan* bir tebliğ).

[2031] فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ (Şüphesiz onun için cehennem ateşi vardır!) ifadesi “Onun
20 cezası, onun için cehennem ateşinin *olmasıdır*.” anlamında Hemze'nin
fethasıyla *fe-enne le-hû nâra cehenneme* şeklinde de okunmuştur. Tıpkı
فَأَنَّ اللَّهَ خُمْسَهُ (“Ganimetlerin beşte biri Allah'ındır...” [Enfâl 8/41]) âyetindeki
gibi ki burada da anlam, “Ganimetin hükmü, onun beşte birinin Allah
için... olmasıdır.” şeklindedir.

[2032] خالدین (ebediyen) buyurmuştur. çoğul anlamını dikkate alarak [çoğul sığa ile] مَنْ deki çoğul anlamını dikkate alarak [çoğul sığa ile] (ebediyen) buyurmuştur.

24. Sonunda tehdit edildikleri şeyi gördüklerinde, işte o zaman kimin yardımcısının daha güçsüz ve sayıca daha az olduğunu öğrenecekler!..

[2033] **Şayet** “حتى (sonunda) kelimesi nereye bağlanmış da bun-
30 dan sonraki kısım ona son yapılmış?” **dersen şöyle derim:** “حتى (so-
nunda) kelimesi, [19. âyetteki] “Onun üzerinde âdeta keçe gibi birbir-
lerine geçmektedirler.” ifadesine bağlıdır. Şu anlamda ki; Müşrikler,
Hz. Peygamber'e düşmanlıkta yardımlaşıyor; onun yardımcılarını za-
yıf görüyor ve onları azımsıyorlardı. Sonunda kendilerine vaat edi-
35 len Bedir gününü ve Allah'ın, elçisini kendilerine galip kıldığını
gördüklerinde -veya kendilerine vaat edilen kıyamet gününü gördüklerinde-

1 بَلَاغًا kelimesi 'an harf-i ceri ile kullanılarak, اللَّهُ بَلَاغًا عن الله buyrulmalı... / ed.

[٢٠٢٨] وقيل: {بلاغاً} بدل من {مُلْتَحَدًا}، أي لن أجد من دونه منجى إلا أن أبلغ عنه ما أرسلني به. وقيل: {إِلا} هي «إِنْ لا» ومعناه: إن لا أبلغ بلاغاً... كقولك: إن لا قياماً فقعوداً.

[٢٠٢٩] {وَرِسَالَاتِهِ} عطف على {بِلاغاً}، كأنه قيل: لا أملك لكم إلا التبليغ والرسالات. والمعنى: إلا أن أبلغ عن الله فأقول: قال الله كذا، ناسباً لقوله إليه، وأن أبلغ رسالاته التي أرسلني بها من غير زيادة ولا نقصان.

[٢٠٣٠] {فَإِنْ قُلْتَ: أَلَا يُقَالُ: بَلِّغْ عَنْهُ؛ وَمِنْهُ قَوْلُهُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ: "بَلِّغُوا عَنِّي بَلِّغُوا عَنِّي؟" قُلْتَ: مَنْ لَيْسَتْ بِصَلَّةٍ لِلتَّبْلِيغِ، إِنَّمَا هِيَ بِمَنْزِلَةِ مَنْ فِي قَوْلِهِ {بِرَاءَةٌ مِّنَ اللَّهِ} [التوبة: ١] بِمَعْنَى بِلَاغًا كَأَنَّكَ مِنَ اللَّهِ.

[٢٠٣١] {وَقُرِئَ «فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ»}، على: فجزاؤه أَنَّ له نار جهنم، كقوله: {فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ} [الأنفال: ٤١]، أي فحكمه أَنَّ لله خمسه.

[٢٠٣٢] وقال {خَالِدِينَ}، حملاً على معنى الجمع في {مَنْ}.

٢٤- ﴿حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ فَيَسْغَلْمُونَ مِّنْ أَضْعَفُ نَاصِرًا وَأَقَلُّ عَدَدًا﴾

[٢٠٣٣] {فَإِنْ قُلْتَ: بِمِ تَعْلُقُ {حَتَّى}، وَجَعَلَ مَا بَعْدَهُ غَايَةً لَهُ؟ قُلْتَ: بِقَوْلِهِ {يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا} [١٩] عَلَى أَنَّهُمْ يَتَظَاهَرُونَ عَلَيْهِ بِالْعَدَاوَةِ، وَيَسْتَضْعِفُونَ أَنْصَارَهُ وَيَسْتَقْبَلُونَ عَدَدَهُمْ}؛ حَتَّى إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ} مِنْ يَوْمِ بَدْرٍ وَإِظْهَارِ اللَّهِ لَهُ عَلَيْهِمْ، أَوْ مِنْ يَوْمِ الْقِيَامَةِ

“işte o zaman, kimin yardımcısının daha güçsüz ve sayıca daha az olduğunu öğrenecekler!” Yahut حتى (sonunda) kelimesi mahzûf bir fiile bağlı olup kâfirlerin Hz. Peygamber’i güçsüz görmeleri ve yanındakileri azımsamaları hâli de buna delâlet etmektedir. Allah bir bakıma şöyle buyurmaktadır: Bunlar, kendilerine
5 vaat edileni *sonunda* görünceye kadar buldukları hâl üzere devam edecekler!..

[2034] Müşrikler, inkâr niyetiyle “Ne zamanmış bakalım şu bize vaat edilen şey!?” diyorlardı. Kendilerine şöyle denildi:

25. De ki: Tehdit edildiğiniz şey yakın mıdır, yoksa Rabbim onun için bir süre mi koymuştur bilmiyorum.

10 **26. Gaybı bilen O... Gaybını da kimseye açıklamaz;**

27. Razı olduğu elçi müstesna... Onun da önünden ve ardından gözcüler salar.

28. ki; -onların ellerindekini tam anlamıyla bildiği, teker teker de sayabildiği hâlde- ‘Bakalım, Rablerinin mesajlarını iletmişler mi?’ görsün (ve buna dayanarak, hem elçilerini hem de ümmetlerini sorguya çeksin)...

[2035] “De ki:” O kesinlikle olacak, bunda şüphe yok. Bu sebeple sakin onu inkâr etmeyin! Çünkü Allah onun geleceğini vaat etti ve *Allah* asla vaadinden dönmez. Vaktine gelince... Onun ne zaman vuku bulacağını bilmiyorum; zira Allah, onun vaktinin gizlenmesinde gözettiği bir maslahat sebebiyle bunu beyan etmiyor.

[2036] **Şayet** “Yoksa Rabbim onun için bir süre (*emed*) mi koymuştur?” ifadesinin anlamı nedir? Oysa burada kullanılan *emed* kelimesi yakın bir zamanı da, uzak bir zamanı da ifade edebilir. Nitekim âyette “Kişi günahları ile kendisi arasında uzak bir mesafe olmasını isteyecek!” [Âl-i İmrân 3/30] buyruluyor.” **dersen şöyle derim:** Peygamber (s.a.), vaat edilen şeyi yakın görüyor ve âdeta şöyle diyordu: Bu size vaat edilen, her an gelebilecek bir şey mi, yoksa kendisine bir müddet tayin edilen bir şey mi, bilemiyorum. “Gaybı bilen O’dur...” فلا يُظهِرُ (açmaz) fiili *fe-lâ yutli’u* (bildirmez, açıklamaz) anlamındadır.

[2037] من رسول (bir elçi) kelimesi, “râzı olduğu kimse”yi açıklamaktadır; yani Allah, gaybını kendisinden razı olduğu herkese değil, sadece *razı olup özel olarak nübüvvet için seçtiği kişiye* bildirir. Bu ifadede *kerametlerin iptali* söz konusudur; çünkü keramet izâfe edilen kimse, kendisinden razı olunan bir evliya bile olsa, elçi değildir. Oysa Allah gaybı kendilerine bildirmeyi, razı olunanlar arasından elçilere özgü kılmıştır. Yine, burada kehânet ve *tencimin* (yani yıldızların durumundan gayble ilgili tahminlerde bulunmanın) boş şeyler olduğu anlamı bulunmaktadır; çünkü bu iki işle uğraşanlar, Allah’ın razı olmasından en uzak ve O’nun hışmına en çok uğrayan kimselerdir!

{فَسَيَعْلَمُونَ} حينئذ أنهم {أَضْعَفُ نَاصِرًا وَأَقَلُّ عَدَدًا}. ويجوز أن يتعلق بمحذوف دلت عليه الحال من استضعاف الكفار له واستقلالهم لعدده، كأنه قال: لا يزالون على ما هم عليه {حتى إذا رأوا ما يُوعَدُونَ}.

[٢٠٣٤] قال المشركون: "متى يكون هذا الموعود؟" إنكارًا له، فقيل:

٥ - ﴿قُلْ إِنْ أَدْرِي أَقْرَبُ مَا تُوعَدُونَ أَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبِّي أَمَدًا﴾

٢٦ - ﴿عَالِمِ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا﴾

٢٧ - ﴿إِلَّا مَنْ ارْتَضَى مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمَنْ خَلْفَهُ رِصْدًا﴾

٢٨ - ﴿لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رَسُولَاتِ رَبِّهِمْ وَأَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَأَخْصَى كُلَّ شَيْءٍ

عَدَدًا﴾

١٠ [٢٠٣٥] {قُلْ} إنه كائن لا ريب فيه، فلا تنكروه؛ فإن الله قد وعد ذلك وهو لا يخلف الميعاد. وأما وقته فما أدري متى يكون؛ لأن الله لم يبينه، لما رأى في إخفاء وقته من المصلحة.

[٢٠٣٦] فإن قلت: ما معنى قوله: {أَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبِّي أَمَدًا} والأمد يكون قريبًا وبعيدًا، ألا ترى إلى قوله {تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا} [آل عمران: ٣٠]؟ قلت: كان رسول الله ﷺ يستقرب الموعود، فكأنه قال: ما أدري أهو حال متوقع في كل ساعة أم مؤجل ضربت له غاية، أي هو {عالم الغيب فلا يُظْهِرُ} فلا يطلع.

[٢٠٣٧] و{مَنْ ارْتَضَى} تبين ل{مَنْ ارْتَضَى}، يعني أنه لا يطلع على الغيب إلا المرتضى الذي هو مصطفى للنبوّة خاصة؛ لا كل مرتضى. وفي هذا إبطال للكرامات؛ لأن الذين تضاف إليهم وإن كانوا أولياء مرتضين، فليسوا برسول. وقد خصّ الله الرسل من بين المرتضين بالاطلاع على الغيب وإبطال الكهانة والتنجيم، لأن أصحابهما أبعد شيء من الارتضاء وأدخله في السخط.

٢٠

[2038] Allah *risâlet* için seçtiği elçisinin önünden ve ardından gözcüler -yani onu şeytanlardan koruyacak, onları uzaklaştıracak, şeytanların vesvese ve karıştırmalarından onu muhafaza edecek koruyucu melekler- gönderir. Ta ki elçi, Allah'ın kendine vahyettiği şeyleri tebliğ edebilsin. Dahhâk'tan
5 (v. 105/723) nakledilmiştir ki; gönderilen her elçinin yanında onu, melek suretine girip de kendisini aldatmak isteyen şeytanlardan *koruyan*¹ melekler olmuştur.

[2039] Allah Teâlâ, gönderdiği elçilerin, Rablerinin mesajlarını tam olarak iletip iletmediklerini görmek için böyle yapmıştır. مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ (onun önünden ve ardından) ifadesinde lafza bakılarak zamir müfred; أَبْلَغُوا (onun önünden ve ardından) ifadesinde ise mâna dikkate alınarak çoğul kullanılmıştır. Tıpkı نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ (onun için cehennem ateşi vardır. Onlar orada ebedi kalacaklardır.” [23]) âyetindeki gibi. Mâna şöyledir: Rablerinin mesajlarını, ziyade ve noksandan korunmuş olarak ol-
15 duğu gibi iletmişler mi [bakalım]. Bu durumda, لِيَعْلَمَ ('bilsin' diye) şeklinde *ilmin* zikredilmesi, حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ (Biz; içinizden, cihad edenlerle sabredenleri (diğerlerinden) ayırt edinceye kadar...) [Muhammed 47/31] âyetinde zikredilmesi gibidir.² Meçhul olarak *li-yu'leme* (bilinsin diye) şeklinde de okunmuştur.

[2040] “Onların ellerindeki tam anlamıyla bildiği hâlde...” Allah, elçilerinin ellerindeki bütün dinî hüküm ve esasları tam anlamıyla bilmektedir. Hiçbir şeyin O'na gizli kalması, O'nun bunlardan tek bir harfi bile unutması mümkün değildir. Allah bunlar üzerinde gözetmendir, koruyucudur; damlalardan, kumlardan, ağaç yapraklarından, deniz köpüklerinden
25 vs. her bir şeyi teker teker sayabilir! Böyle olduğu hâlde nasıl olur da elçilerin elinde bulunan vahyini ve kelâmını bilemez olur!?”

[2041] عَدَدًا hâldir; yani Allah her şeyi sayılı bir şekilde kaydetmiştir. Veya *ihsâ^{en}* (saymak) anlamında mef'ûl-i mutlaktır.

[2042] Peygamber'den (s.a.) nakledilmiştir ki “Her kim Cin sûresini
30 okursa, Muhammed'i (s.a.) tasdik eden ve onu yalanlayan cinler sayısınca köle azat etmiş sayılır.”

1 Mufessir hafaza kelimesini Peygamber'i koruyan anlamına hamletmekte ise de âyetin akışından, bunların; elçinin ne yaptığını kontrol edip kayda alan *kirâmen kâtibîn* kabilinden melekler oldukları anlaşıl-
maktadır. / ed.

2 Tefsiri için o âyete ve dipnotunda verilen makaleye bkz. / ed.

[٢٠٣٨] {فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ}، يدي من ارتضى للرسالة {وَمَنْ خَلْفَهُ رَصْدًا} حفظة من الملائكة يحفظونه من الشياطين يطردونهم عنه ويعصمونه من وساوسهم وتخاليلهم، حتى يبلغ ما أوحى به إليه. وعن الضحاك: ما بعث نبي إلا ومعه ملائكة يحرسونه من الشياطين أن يتشبهوا بصورة الملك.

٥ [٢٠٣٩] {لِيُعَلِّمَ} الله {أَنْ قَدْ أُبْلِغُوا رَسُولَاتِ رَبِّهِمْ} يعني الأنبياء. وحد أولاً على اللفظ في قوله {مَنْ بَيْنَ يَدَيْهِ وَمَنْ خَلْفَهُ رَصْدًا}، ثم جمع على المعنى، كقوله {فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ} [الجن: ٢٣]. والمعنى: ليلغوا رسالات ربهم كما هي، محروسة من الزيادة والنقصان؛ وذكر العلم كذكره في قوله تعالى {حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ} [محمد: ٣١]. وقرئ «لِيُعَلِّمَ»، على البناء للمفعول.

١٠ [٢٠٤٠] {وَأَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ} بما عند الرسل من الحكم والشرائع، لا يفوته منها شيء ولا ينسى منها حرفاً، فهو مهيمن عليها حافظ لها. {وَأَخْصَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا} من القطر والرمل وورق الأشجار، وزبد البحار، فكيف لا يحيط بما عند الرسل من وحيه وكلامه؟

[٢٠٤١] و{عَدَدًا} حال، أي وضبط كل شيء معدوداً محصوراً، أو مصدر في معنى إحصاء. ١٥

[٢٠٤٢] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة الجن كان له بعدد كل جنّي صدق محمداً ﷺ وكذب به عتق رقبة.

MÜZZEMMİL SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 19 âyettir. 20 olduğu da söylenmiştir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla

1. Sen ey örtüsünü üzerine çek(erek bütün gece uyuy)an!

5 [2043] مُزَّمِّل[in aslı;] “örtüsüne bürünen, sarınan” anlamında *mütezemmil*-dir; Tâ, Ze'ye idgam edilmiştir. Tıpkı *mütedessirin* [Müddessir 74/1'de] المُدَدِّير'e dönüşmesi gibi. Aslı üzere *mütezemmil* şeklinde, ayrıca *zemmeleden* Ze şed-desiz, Mim de fethalı ve kesreli hâliyle ism-i fâ'îl ve ism-i mef'ûl olarak (*mu-zemmel* ve *muzemmil*) de okunmuştur; “başkasının örttüğü” veya “kendi
10 kendini örten” anlamındadır.

[2044] Peygamber (s.a.) gece örtüsüne bürünmüş uyuyordu. Uyandı-
rıldı ve örtüsüne bürünmüş hâli ve herhangi bir ciddi iş ve durumla ilgi-
lenmeyen kimsenin yaptığı gibi derin bir uykuya hazırlanmış olması ayıp-
lanarak kendisine nidâ edildi. Dikkat edilirse Zürrümme (v. 117/735) de
15 şöyle demiş:

Nice ıssız yerler aştı benim devem...

Örtüsüne bürünmüş, çöl gecesinden habersiz nice gâfilleri geçip gitti...

Şair [*mütezemmil* derken], önemli işlerde harekete geçmeyen, ihtiyaç duyul-
duğunda arazi olan, kendini meşakkatli ve yorucu işlere sokmayan tembel,
20 ihmalkâr ve gevşek insanları kastetmektedir. Tıpkı şu mısradaki olduğu gibi;

Uyumakla geçerken tembelin gecesi, peydahladı bu çocuğu uyanık zevcesi!

Bunlara benzer bir beyit de şudur:

Sa'd develeri suya götürdü; ancak elbisesi tam takımdı Sa'd'ın.

Develer suya bu şekilde götürülmez ey Sa'd!

25 Şair, rahatlığı tercih ettiği, kolları sıvayarak işi ciddi tutmadığı için Sa'd'ı
yermekte; bunun sağlam ve akıllıca bir iş olmadığını söylemektedir. İşte,
Peygamber'e (s.a.) de uykusuz kalmayı gece boyu uyumaya, ibadet için kol-
ları sıvamayı ve Allah yolunda gayret etmeyi de örtüye bürünmeye tercih
etmesi emredilmektedir. Şüphesiz Peygamber (s.a.), ashabıyla birlikte bu
30 iş için kollarını tam anlamıyla sıvamış, gecelerini ihyâ etmeye yönelmiş,
bunun için uykuyu ve rahatı terketmişlerdi. Bu konuda o kadar gayret gös-
termekte idiler ki ayakları şişmiş, renkleri sararmış, yüzlerinde alâmet belir-
miş, alınlarında nasır oluşmuştu. Durumları o seviyeye ulaşmıştı ki nihayet
Rableri onlara merhamet edip mükellefiyetlerini hafifletti.

سورة المزمل

مكية؛ وآياتها ١٩. وقيل: ٢٠

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿يَا أَيُّهَا الْمَزْمُلُ﴾

٥ [٢٠٤٣] {المزمل} المتزمل، وهو الذي تزمل في ثيابه، أي تلفف بها، بإدغام التاء في الزاي ونحوه {المدثر} [المدثر: ١] في المدثر. وقرئ «المتزمل»، على الأصل، و«المزمل» بتخفيف الزاي وفتح الميم وكسرهما؛ على أنه اسم فاعل أو مفعول من زمله. وهو الذي زمله غيره أو زمل نفسه.

١٠ [٢٠٤٤] وكان رسول الله ﷺ نائمًا بالليل متزملًا في قطعة، فبته ونودي بما يهجن إليه الحالة التي كان عليها من التزمل في قطيفته واستعداده للاستئصال في النوم، كما يفعل من لا يهمله أمر ولا يعنيه شأن. ألا ترى إلى قول ذي الرمة:

وَكَأَنَّ تَخَطَّتْ نَاقَتِي مِنْ مَفَازَةٍ * وَمِنْ نَائِمٍ عَنْ لَيْلِهَا مُتَزَمِّلٍ

يريد: الكسلان المتعاس الذي لا ينهض في معازم الأمور وكفايات الخطوب، ولا يحمل نفسه المشاق والمتاعب. ونحوه:

١٥ فَأَنْتَ بِهِ حُوشَ الْفُؤَادِ مُبَطَّنًا * سُهْدًا إِذَا مَا نَامَ لَيْلُ الْهُوجَلِ

وفي أمثالهم:

أَوْرَدَهَا سَعْدٌ وَسَعْدٌ مُشْتَمِلٌ * مَا هَكَذَا تُوْرِدُ يَا سَعْدُ الْإِبِلَ

فدمه بالاشتغال بكسائه، وجعل ذلك خلاف الجلد والكيس، وأمر بأن يختار على الهجود التهجد، وعلى التزمل التشمير والتخفف للعبادة والمجاهدة في الله، لا جرم أن رسول الله ﷺ قد تشمّر لذلك مع أصحابه حق التشمير، وأقبلوا على إحياء ليلتهم، ورفضوا له الرقاد والدعة، وتجاهدوا فيه حتى انتفخت أقدامهم واصفرت ألوانهم، وظهرت السيمي في وجوههم وترامى أمرهم إلى حد رحمهم له ربهم؛ فخفف عنهم.

[2045] “Peygamber’in (s.a.), Âişe’nin (v. 58/678) elbisesine bürünmüş vaziyette namaz kıldığı” da söylenir¹ ki buna göre âyetteki hitapta Allah Resûlü’nün ayıplanması değil, aksine övülmesi ve içinde bulunduğu hâlin güzelliğinin ifade edilmesi söz konusu olur. Bu durumda, üzerinde bulunduğu hâl üzere devam etmesi ve ona sıkıca sarılması emredilmiş olmaktadır. 5 Hz. Âişe’den rivayet edildiğine göre; kendisine Allah Rasûlü’nün örtünmesinin ne olduğu sorulmuş; şu cevabı vermiş: “On dört kulaç uzunluğunda bir elbise idi; yarısı benim üzerimdeydi, ben uyuyordum, diğer yarısı da onun üzerindeydi, o da namaz kılıyordu.” O elbisenin neden yapıldığı sorulunca da demiş ki: “Vallahi, ne ipek idi, ne yumuşak yün, ne ibrişim, ne de koyun yünü. Uzunlamasına örülen ipleri kıldan, yanlamasına örülen ipleri de deve tüyünden idi.” 10

[2046] Denilmiştir ki; Peygamber (s.a.) Hz. Hatice’nin yanına girdi, çok korkmuştu, çünkü Cibrîl ona ilk defa gelmişti, vücudu titriyordu. “Beni örtün, beni örtün!” dedi. Kendisine cinlerin musallat olduğunu zannetmişti. İşte, o bu vaziyette iken Cibrîl kendisine nidâ etti: “Ey örtüsüne bürünen!” 15

[2047] İkrime’den (v. 105/723) nakledildiğine göre ifade; “Ey ağır bir iş yüklenen!” anlamındadır. Zira *ziml* yük anlamındadır. *İzdemele* “yüklendi” demektir.

- 20 **2. Birazı müstesna, geceleyin (Rabbin huzurunda) divana dur;**
3. Yarısında... Ya da, bundan biraz eksilt
4. Veya biraz artır... Ve tane tane oku Kur’ân’ı.

[2048] فَمِ اللَّيْلِ ifadesinde Mim [ayrıca] zamme ile de fetha ile de okunmuştur. İbn Cinnî (v. 392/1002) şöyle demiştir: Bu hareketin maksadı, 25 iki sakinin yanyana gelmesinden kaçmak için harfi diğerine ulayıp onunla ifadenin dolgunluğunu sağlamaktır. Dolayısıyla hangisiyle hareketlense maksat hâsıl olur.

[2049] “Yarısı”, “gece”den bedeldir. “Ancak az bir kısmı” ifadesi de “yarısı”ndan istisnadır. Âdeta “Gecenin yarısından az bir kısmında kalk!” 30 buyrulmaktadır. منه ve عليه’deki zamir, “yarı”ya râcidir. Peygamber’e iki durumdan birini tercih etme hakkı verilmekte; gecenin yarısından az bir kısmında mutlaka kalkmakla iki şeyden birini tercih arasında muhayyer bırakılmaktadır. Bu iki durum da yarıdan biraz azaltmak veya ona biraz ilave etmektir. İstersen “yarısı”nı “biraz”dan bedel de yapabilirsin.

1 Bu âyetin Hz. Âişe ile alakasının kurulması çok sakil. Müzzemmil sûresi nâzil olduğunda Âişe ya yaşamıyordu ya da henüz küçük bir çocuktuktu. / ed.

[٢٠٤٥] وقيل: كان متمملا في مرط لعائشة يصلي؛ فهو على هذا ليس بتهجين، بل هو ثناء عليه وتحسين لحاله التي كان عليها، وأمر بأن يدوم على ذلك ويواظب عليه. وعن عائشة رضي الله عنها: أنها سئلت ما كان تزميله؟ قالت: كان مرطا طوله أربع عشرة ذراعًا نصفه علي - وأنا نائمة - ونصفه عليه وهو يصلي؛ فسئلت: ما كان؟ قالت: والله ما كان خزًا ولا قرًا ولا مرعزي ولا إبريسما ولا صوفًا؛ كان سداه شعرًا ولحمته وبرًا.

[٢٠٤٦] وقيل: دخل على خديجة، وقد جئت فرقا أول ما أتاه جبريل وبوادره ترعد، فقال: زملوني زملوني، وحسب أنه عرض له؛ فبينما هو على ذلك إذ ناداه جبريل { يَا أَيُّهَا الْمُرْتَلُ }.

[٢٠٤٧] وعن عكرمة: أن المعنى: يا أيها الذي زمل أمرًا عظيمًا، أي حملة، والزمل الحمل، وازدمله احتمله.

٢- ﴿قَمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا﴾

٣- ﴿نُصْفَهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا﴾

٤- ﴿أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا﴾

[٢٠٤٨] وقرئ «قَمِ اللَّيْلَ»، بضم الميم وفتحها. قال عثمان بن جني: الغرض بهذه الحركة التبليغ بها هربًا من التقاء الساكنين، فبأي الحركات تحرك فقد وقع الغرض.

[٢٠٤٩] {نُصْفَهُ} بدل من {الليل}، و{إِلَّا قَلِيلًا} استثناء من النصف، كأنه قال: قم أقل من نصف الليل. والضمير في {منه} و{عليه} للنصف. والمعنى التخيير بين أمرين؛ بين أن يقوم أقل من نصف الليل على البت، وبين أن يختار أحد الأمرين؛ وهما النقصان من النصف والزيادة عليه. وإن شئت جعلت نصفه بدلًا من {قَلِيلًا}،

Bu durumda üç şey arasında -yani gecenin yarısında tamamen kalkmak, yarıdan biraz azında kalkmak ve yarıdan biraz fazlasında kalkmak arasında- muhayyer bırakılmış olur. Gecenin yarısının “azlık”la vasıflandırılması, tamamına nispetlidir. Dilersen şöyle de diyebilirsin: “Yarısı”nı “gece”den bedel kıldığında “Birazı müstesna, geceleyin (Rabbinin huzurunda) divana dur; yani yarısında...” âyeti; “Gecenin yarısından azında kalk” anlamında olunca, منه و عليه’deki zamir “yarının biraz”ına gider ve bir bakıma şöyle denilmiş olur: “Gecenin yarısından daha azında kalk” veya “Bu daha azdan biraz noksan veya biraz fazla kalk!” Bu durumda muhayyer bırakma, yarının altında, yani gecenin yarısından azıyla üçte biri arasında olur.

[2050] “Yarısı”nı “biraz”dan bedel kılıp onunla tefsir ettiğinde, ikinci قلیلا’i yarının yarısı -yani dörtte bir- anlamına alman da caiz olur ki bu durumda şöyle denmiş gibi olur: “Veya ondan biraz azalt, yarısını.” Aynı şekilde bu “az”a yani dörtte bire ilaveyi, dörtte birin yarısı şeklinde kabul etmen de caizdir ki şöyle denilmiş gibi olur: “Veya ona biraz ilave et, yarısını.” Mutlak olarak zikredildiği için “ziyâde”yi, üçte birin tamamlayıcısı olarak kabul etmen de caizdir. O zaman muhayyerlik, gecenin ‘yarısı’, ‘üçte biri’ ve ‘dörtte biri’ arasında olur.

[2051] **Şayet** “Gece ibadet için kalkmak farz mıydı nafil miydi?” **dersen şöyle derim:** Âişe’den (r.a) nakledildiğine göre Allah, bunu baştan farz iken sonra nafilaye çevirmiştir. Bunun beş vakit namaz farz kılınmadan önce farz olduğu, sonra beş vakit namazla neshedildiği, ancak isteyenlerin buna nafil olarak devam ettikleri de söylenmiştir. Hasan-ı Basrî’den (v. 110/728) nakledildiğine göre gecenin üçte birinde kalkmak *farz* idi. Bir sene böyle devam ettiler. -*Vacip* olduğu da söylenmiştir ki [bu iki durumda] muhayyerlik, miktar hususunda olur.- On sene sonra bu neshedildi. Kelbî’den (v. 146/763) nakledildiğine göre o zaman kişi kalkar; yarı, üçte bir ve üçte ikiye tam riayet edememe korkusuyla sabaha kadar ibadet ederdi. Bazıları da gece kıyamının nafil olduğunu söylemişler ve miktardaki muhayyer bırakma ile şu âyeti delil getirmişlerdir: “Geceleyin de -sana mahsus fazladan bir ibadet olmak üzere- onunla (yani Kur’ân ve namazla) uykunu böl.” [İsrâ 17/79]

[2052] Kur’ân’ın *tertîli*; onu, harflerini belli ederek, harekelere hakkını vererek, yavaş yavaş, teenni ile okumaktır. Öyle ki okunan lafızlar inci gibi dizilen dişlere benzemelidir. Bu tür güzel dişler, papatya yaprakları gibi araları açık ve intizamlı olur. Yine Kur’ân’ın *tertîli*; onu, süratle, birbiri peşine okumamaktır. Ömer’in (r.a) dediği gibi yürüyüşün en kötüsü süratli olanı, kıraatin en kötüsü de hızlı ve çabuk olanıdır;

وكان تخييرًا بين ثلاث؛ بين قيام النصف بتمامه، وبين قيام الناقص منه وبين قيام الزائد عليه؛ وإنما وصف النصف بالقلّة بالنسبة إلى الكل. وإن شئت قلت: لما كان معنى {قَمَ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا نِصْفَهُ} إذا أبدلت النصف من الليل: "قَمَ أَقْلَ مِنْ نِصْفِ اللَّيْلِ" رجح الضمير في {منه} و{عليه} إلى الأقل من النصف، فكأنه قيل: قَمَ أَقْلَ مِنْ نِصْفِ اللَّيْلِ. أو قَمَ أَنْقَصَ مِنْ ذَلِكَ الْأَقْلَ، أو أزيد منه قليلاً؛ فيكون التخيير فيما وراء النصف بينه وبين الثلث.

[٢٠٥٠] ويجوز إذا أبدلت نصفه من {قليلاً} وفسرته به أن تجعل {قليلاً} الثاني بمعنى نصف النصف - وهو الرُّبُع - كأنه قيل: أو انقص منه قليلاً نصفه وتجعل المزيد على هذا القليل - أعني الربع - نصف الربع؛ كأنه قيل: أو زد عليه قليلاً نصفه. ويجوز أن تجعل الزيادة لكونها مطلقة تتمه الثلث، فيكون تخييرًا بين النصف والثلث والربع. ١٠

[٢٠٥١] فإن قلت: أكان القيام فرضًا أم نفلًا؟ قلت: عن عائشة رضي الله عنها أنّ الله جعله تطوعًا بعد أن كان فريضة. وقيل: كان فرضًا قبل أن تفرض الصلوات الخمس، ثم نسخ بهنّ إلا ما تطوعوا به. وعن الحسن: كان قيام ثلث الليل فريضة، وكانوا على ذلك سنة. وقيل: كان واجبًا، وإنما وقع التخيير في المقدار، ثم نسخ بعد عشر سنين. وعن الكلبي: كان يقوم الرجل حتى يصبح مخافة أن لا يحفظ ما بين النصف والثلث والثلثين. ومنهم من قال: كان نفلًا بدليل التخيير في المقدار، ولقوله تعالى {وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ} [الإسراء: ٧٩].

[٢٠٥٢] ترتيل القرآن قراءته على ترسل وتؤدة بتبيين الحروف وإشباع الحركات، حتى يجيء المتلو منه شبيها بالشعر المرتل، وهو المفلج المشبه بنور الأفحوان، وألا يهذه هذا ولا يسرده سردًا، كما قال عمر رضي الله عنه: شر السير الحفحفة، وشر القراءة الهذرمة، ٢٠

yani okunan lafızların peş peşe olma yönüyle, yapışık dişlere benzediği okuyuş... Hz. Âişe'ye Peygamber'in (s.a.) kıraati sorulduğunda, "Sizin şu peş peşe okuyuşunuz gibi değildi. Dinleyen kişi istese kelimelerini sayabilirdi" demiştir. تَرْتِيلاً (tane tane) masdarı, Kur'an'ı *tertîl* üzere okumanın vacipliğini, okuyanın mutlaka bunu yapması gerektiğini tekit etmektedir.

5. -Çünkü 'ağır bir söz' bırakıyor olcağız senin üzerine.-

[2053] Bu bir ara cümledir. "Ağır söz" ile Kur'an'ı ve mükelleflere -bilhassa Peygamber'e- zor ve ağır mükellefiyetler getiren emir ve yasakları kastetmektedir. 'Bilhassa Peygamber'e' diyoruz; çünkü o bu sorumlulukları kendisi yükleniyor ve ümmetine de naklediyordu. Bu da ona ağır geliyor ve kendisini yoruyordu. Bu ara cümle ile şunu kastetmektedir: Onun sorumlu tutulduğu gece kalkışı da Kur'an'ın getirdiği ağır ve zor mükellefiyetlerden biridir; çünkü gece uyku, dinlenme ve sükûnete erme vaktidir. Geceyi ihyâ eden kişinin mutlaka tabiatıyla çatışması ve nefsiyle mücâhede etmesi gerekir. İbn Abbas'tan nakledildiğine göre Peygamber'e vahiy geldiğinde bu ona büyük bir ağırlık verir ve rengi değişir, cildi kül rengine dönerdi.

[2054] Âişe'den (r.a) şöyle nakledilmiştir: "Çok soğuk bir günde onu, kendisine vahiy inerken gördüm, kısa bir müddet sonra bu hâl geçtiğinde baktım alnından ter damlıyordu." [*Buhârî*, "Bed'ül-Vahy", 1] Hasan-ı Basrî bunu, "*Mizan'da* ağır gelen (bir söz)" diye açıklamıştır. "Münafıklara ağır gelen" diye de tefsir edilmiştir. "Değersiz ve boş değil, ağırlığı ve üstünlüğü olan bir söz" diye mâna verenler de olmuştur.

6. Gece kalkanın hem [aklı diliyle] daha uyumludur hem de sözce daha doğrudur.

[2055] ناشئة الليل (i) "gece kalkan kişi" anlamındadır. Bu kişi yatağından ibadet için kalkar. *Tenşeü* kelimesi, *tenbedu* (kalkar), *tertefi'u* (yükselir) anlamındadır. Bulut yükseldiğinde *neşee'ti's-sehâbet* denir. Bir kişi kalktığında *neşee min mekânihî* ve *neşeze* denir. Şair demiştir ki:

Kalkıp geceleri çok yürüdüğü için yağları erimiş zayıf ve büyük develere bindik,
Öyle ki başlarının üstündeki kemikler birbirine yapışmıştı. (Yani develer yürümeye alışık ve dayanıklı idi.)

حتى يشبه المتلو في تتابعه الثغر الألس. وسئلت عائشة رضي الله عنها عن قراءة رسول الله ﷺ؟ فقالت: لا كسر دكم هذا، لو أراد السامع أن يعد حروفه لعدّها. و﴿تَزْتِيلاً﴾ تأكيد في إيجاب الأمر به، وأنه ما لا بد منه للقارئ.

٥- ﴿إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا﴾

٥ [٢٠٥٣] هذه الآية اعتراض، ويعني بالقول الثقيل القرآن وما فيه من الأوامر والنواهي التي هي تكاليف شاقة ثقيلة على المكلفين، وخاصة على رسول الله ﷺ لأنه متحملها بنفسه ومحملها أمته؛ فهي أثقل عليه وأبهظ له. وأراد بهذا الاعتراض أن ما كلفه من قيام الليل من جملة التكاليف الثقيلة الصعبة التي ورد بها القرآن، لأنّ الليل وقت السبات والراحة والهدوء، فلا بد لمن أحياء من مضادة لطبعه ومجاهدة لنفسه. وعن ابن عباس رضي الله عنه: كان إذا نزل عليه الوحي ثقل عليه وتربّد له جلده.

[٢٠٥٤] وعن عائشة رضي الله عنها: رأيته ينزل عليه الوحي في اليوم الشديد البرد فيفصم عنه وإنّ جبينه ليرفُض عرقاً. وعن الحسن: ثقيل في الميزان. وقيل: ثقيل على المنافقين. وقيل: كلام له وزن ورجحان ليس بالسفساف.

٦- ﴿إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْأً وَأَقْوَمُ قِيلاً﴾

١٥ [٢٠٥٥] {نَاشِئَةُ اللَّيْلِ} النفس الناشئة بالليل، التي تنشأ من مضجعها إلى العبادة، أي تنهض وترتفع؛ من نشأت السحابة، إذا ارتفعت، ونشأ من مكانه ونشز، إذا نهض. قال:

نشأنا إلى خوص برى نبيها السرى ❁

وألصق منها مشرفات القماحد ❁

- (ii) Veya نَاشِئَةٌ’yi “kalktı” anlamındaki *neşeeden*, *âfiyet* kelimesi gibi *fâ’ile* kalıbında masdar kabul ederse, “gece kalkmak” anlamında olur. Ubeyd b. Umeyr’den (v. 68/687) nakledilen şu rivayet de buna delâlet eder: “Hz. Âişe’ye, ‘Gecenin başında kalkan adama *kâme nâşiet^{en}* der misiniz?’ diye sordum, ‘Hayır, نَاشِئَةٌ uykudan sonraki kalkıştır.’ dedi. Böylece نَاشِئَةٌ’yi yataktan kalkmak veya gece yapılan, gece yükselen ibadet şeklinde tefsir etti.” (iii) Veya geceleyin meydana gelen, kalkılan ibadettir. (iv) Şu da söylenmiştir: اللَّيْلُ نَاشِئَةٌ gecenin bütün saatleridir, çünkü bunlar birbiri ardınca *meydana gelirler*. (v) “Gecenin ilk saatleridir” diyen de olmuştur. (vi) Ali b. Hüseyin (r.a.) (v. 94/712) akşam ile yatsı arasında namaz kılar ve “إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ” âyetini işitmediniz mi? İşte, نَاشِئَةُ اللَّيْلِ budur.” dermiş.

[2056] أَشَدُّ وَطْئًا (daha uyumludur) yani -özellikle- gece kalkan, kalp dil uyumu bakımından gündüz kalkandan daha uyumludur. (نَاشِئَةٌ) kişi anlamı verirsen bu anlamda olur; ama (نَاشِئَةٌ)yle) kalkmayı, ibadeti veya saatleri kastedersen, “gece kalkanın kalbi *geceleyin* diliyle daha uyumludur” anlamında olur. Veya huşû ve ihlâs gibi istenen vasıflara daha uygundur. Hasan-ı Basrî’den nakledilmiştir ki; “Mahlûkatı görmediği için içi ile dışı daha uyumlu olur.” *Eşeddü vat^{en}* ve *vit^{en}* şeklinde fethayla da kesreyle de okunmuştur. Mâna şöyledir: “Ayaklar daha sağlam ve kaymaktan uzak olur.” Veya “Namaz kılan kimse için, gündüz namazına göre daha ağır ve zor gelir.” Tıpkı Peygamber’in (s.a.) *Allahümmeşdüd vat’eteke ‘alâ Mudar* (Allah’ım Mudar kabilesine vereceğin cezayı iyice sertleştir)! [Buhârî, “Ezân”, 128] hadisinde olduğu gibi.

[2057] وَأَقْوَمُ قِيَلًا (sözce daha doğru) ifadesi; söz olarak daha doğru, sesler kesildiği ve ortalık sakin olduğu için okuyuş olarak daha sağlam, demektir. Enes’in (r.a.) (v. 93/712) *ve asvabu kîl^{en}* okuduğu; kendisine “Ey Ebû Hamza! Orası أَقْوَمُ’dur” denilince, “*Akvamu, asvabu* ve *ehyeü* kelimeleri aynı mânadadır.” dediği rivayet edilir. Yine, Ebû Zeyd el-Ensârî’nin (v. 215/830) Ebû Sirâr el-Ğanevî’den naklettiğine göre Enes, noktasız Hâ ile *fe-hâsû¹* okuyunca, “Orası جَاسُوا’dur denilmiş; ama o, “*Câsû* ve *hâsû* aynı şeydir.” demiş.

30 7. Çünkü gündüzün bir yığın meşgalen var senin...

[2058] سَبِيحًا yani vazife ve meşguliyetlerin için (gündüzün) çalışmaların ve koşturmaların olacak, ancak gece boş kalabileceksin; o hâlde geceleri, zihin rahatlığını ve meşgalelerden kurtulmuş olmayı gerektiren Allah’a *münâcât* ile meşgul olmalısın. Bu kelimenin خ ile okunması, سَبِيحُ الصُّوف (yünün didilmesi, dağıtılması) ifadesinden isti’âredir; zira gündüz zihin dağılır, kalp çeşitli meşguliyetlerle bölünür.

1 Yani İsrâ 17/5’teki فَجَاسُوا جَالَ الدِّبَارِ âyetini... / ed.

أو قيام الليل، على أن الناشئة مصدر من نشأ - إذا قام ونهض - على فاعلة، كالعاقبة. ويدل عليه ما روى عن عبيد بن عمير؛ قلت لعائشة: رجل قام من أول الليل، أتقولين له قام ناشئة؟ قالت لا؛ إنما الناشئة القيام بعد النوم، ففسرت الناشئة بالقيام عن المضجع. أو العبادة التي تنشأ بالليل، أي تحدث، وترتفع. وقيل: هي ساعات الليل كلها، لأنها تحدث واحدة بعد أخرى. وقيل: الساعات الأول منه. وعن علي بن الحسين رضي الله عنهما أنه كان يصلي بين المغرب والعشاء، ويقول: أما سمعتم قول الله تعالى {إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ} هذه ناشئة الليل.

[٢٠٥٦] {هِيَ أَشَدُّ وَطًا} هي خاصة دون ناشئة النهار، أشد مواطة يواطئ قلبها لسانها؛ إن أردت النفس. أو يوطئ فيها قلب القائم لسانه؛ إن أردت القيام أو العبادة أو الساعات. أو أشد موافقة لما يراد من الخشوع والإخلاص. وعن الحسن: أشد موافقة بين السر والعلانية، لانقطاع رؤية الخلائق. وقرئ «أشد وطاً»، بالفتح والكسر. والمعنى: أشد ثبات قدم وأبعد من الزلل؛ أو أثقل وأغلظ على المصلي من صلاة النهار، من قوله عليه السلام: اللهم اشدد وطأتك على مضر!

[٢٠٥٧] {وَأَقْوَمُ قِيلاً} وأسد مقالا وأثبت قراءة لهدو الأصوات. وعن أنس رضي الله عنه أنه قرأ «وأصوب قِيلاً»، فقليل له: يا أبا حمزة، إنما هي {وَأَقْوَمُ}؛ فقال: إن أقوم وأصوب وأهياً واحداً. وروى أبو زيد الأنصاري عن أبي سرار الغنوي أنه كان يقرأ «فحاسوا»، بحاء غير معجمة، فقليل له: إنما هو {جَاسُوا} [الإسراء: ٥]، بالجيم، فقال: وجاسوا وحاسوا واحداً.

٧- ﴿إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا﴾

[٢٠٥٨] {سَبْحًا} تصرفاً وتقلباً في مهماتك وشواغلك، ولا تفرغ إلا بالليل؛ فعليك بمنجاة الله التي تقتضي فراغ البال وانتفاء الشواغل. وأما القراءة بالخاء فاستعارة من سيخ الصوف، وهو نفسه ونشر أجزائه؛ لانتشار الهم وتفرق القلب بالشواغل.

[2059] Peygamber'i (s.a.) önce gece kalkıp ibadet etmekle mükellef tutmuş, sonra da bu sorumlu tuttuğu şeydeki hikmeti bildirmişti: [Koşuşturmaların bitip] ayakların sükûnete ermesi ve seslerin kesilmesi sebebiyle gecenin uyumluluğa daha fazla imkân vermesi, okuyuşun daha sağlam olması. Gece kalp daha derli toplu olur, gündüz ise düşünceler dağılır; çünkü gündüz, düşüncelerin ayrılma, zihnin dağılma, dünya ve âhiret ihtiyaçları için koşturma vaktidir.

[2060] Bu ifadeye şöyle bir mâna da verilmiştir: Gündüzün; uyuman ve ihtiyaçlarına koşturman için boş vaktin ve imkânın vardır.

[2061] Şu anlamda olduğu da söylenmiştir: Gece bir şey kaçırırsan gündüz onu yapmak için boş vaktin vardır.

8. Ve Rabbinin adını 'zikr' et; tam bir teveccühle yönel O'na...

9. Doğunun da Rabbi O'dur batının da... O'ndan başka tanrı yoktur; öyleyse sadece O'nu vekil edin.

10. Onların söylediklerine sabret ve onlardan nazikçe uzak dur.

[2062] "Rabbinin ismini zikret!" Gecende, gündüzünde onu zikre devam et ve bu konuda hırslı ol!

[2063] "Allah'ı zikir"; Peygamber'in (s.a.) gece ve gündüzünün uzun saatlerini verdiği tesbih, tehlil, tekbir, temcid, tevhid, namaz, Kur'ân tilâveti, ilim öğrenme gibi her türlü güzel zikri içine alır.

[2064] وَتَبْتَئِلْ إِلَيْهِ تَبْتِيَالًا (Ve her şeyinle O'na yönel!) **Şayet** "Neden *tebettul^{en}* yerine *تَبْتِيَالًا* denilmiş?" **dersen şöyle derim:** Çünkü *tebettule*, *bettele nefsehû* (kendini başka şeylerden kesti, ayırdı) anlamındadır. Fâsıla uyumuna riayet için, *tebettul^{en}* ile aynı mânada *تَبْتِيَالًا* getirilmiştir.

[2065] ("Doğunun da Rabbi O'dur, batının da..." anlamındaki رَبِّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ ifadesi medih için merfû', رَبِّكَ'den bedel olarak da mecrur okunmuştur. İbn Abbas'tan nakledildiğine göre kase m harfi gizlenerek yemin için (mecrûr) okunmuştur. Tıpkı *Allâhi le-efâlenne* (Allah'a yemin olsun ki mutlaka yapacağım!) sözünde olduğu gibi ki cevabı; "O'ndan başka tanrı yoktur!" cümlesidir. Tıpkı *Vallâhi lâ ehade fi'd-dâr illâ Zeyd^{ün}* (Allah'a yemin olsun ki evde Zeyd'den başka kimse yok!) demen gibi. İbn Abbas *Rabbü'l-meşâriki ve'l-meğârib* (Doğuların da Rabbi O'dur, Batıların da...) şeklinde okumuştur.

[2066] "Öyleyse sadece O'nu vekil edin", *tehlîlⁱⁿ*¹ neticesidir; çünkü rablıktaki tekliği sebebiyle işlerin kendisine havale edilmesi gereken, sadece ve sadece O'dur. Buna şöyle bir mâna da verilmiştir: Sana vaat ettiği yardım ve muzafferiyet hususunda O'nu *kefil* edin!

1 Yani "O'ndan başka tanrı yoktur!" demenin. / ed.

[٢٠٥٩] كلفه قيام الليل، ثم ذكر الحكمة فيما كلفه منه، وهو أن الليل أعون على المواظمة وأشد للقراءة، لهدوء الرجل وخفوت الصوت، وأنه أجمع للقلب وأضم لنشر الهم من النهار؛ لأنه وقت تفرق الهموم وتوزع الخواطر والتقلب في حوائج المعاش والمعاد.

٥ [٢٠٦٠] وقيل: فراغاً وسعة لنومك وتصرفك في حوائجك.

[٢٠٦١] وقيل: إن فاتك من الليل شيء فلك في النهار فراغ تقدر على تداركه فيه.

٨- ﴿وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا﴾

٩- ﴿رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا﴾

١٠- ﴿وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا﴾

١٠ [٢٠٦٢] ﴿وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ﴾ ودم على ذكره في ليلك ونهارك، واحرص عليه.

[٢٠٦٣] وذكر الله يتناول كل ما كان من ذكر طيب؛ تسييح، وتهليل، وتكبير، وتمجيد، وتوحيد، وصلاة، وتلاوة قرآن، ودراسة علم، وغير ذلك مما كان رسول الله ﷺ يستغرق به ساعة ليله ونهاره.

[٢٠٦٤] ﴿وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ﴾ وانقطع إليه. فإن قلت: كيف قيل ﴿تَبْتِيلًا﴾ مكان تبتيلاً؟

١٥ قلت: لأن معنى تبتل بتل نفسه، فجيء به على معناه مراعاة لحق الفواصل.

[٢٠٦٥] ﴿رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ﴾ قرئ مرفوعاً على المدح، ومجروراً على

البدل من ﴿رَبِّكَ﴾. وعن ابن عباس: على القسم بإضمار حرف القسم، كقولك: الله لأفعلن، وجوابه ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾، كما تقول: والله لا أحد في الدار إلا زيد. وقرأ ابن عباس «رب المشارق والمغارب».

٢٠ [٢٠٦٦] ﴿فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا﴾ مسبب على التهليل؛ لأنه هو وحده هو الذي يجب -لتوحده

بالربوبية- أن توكل إليه الأمور. وقيل: ﴿وَكَيْلًا﴾ كفيلاً بما وعدك من النصر والإظهار.

[2067] *Hecr-i cemîl* (güzel terkediş); kalbiyle ve aklıyla inkârcılardan uzaklaşması, onlara; güzel, yumuşak davranıp idare ederek, göz yumarak, karşılık vermeden muhalefet etmesidir. Ebu'd-Derdâ'nın (r.a.) (v. 32/652) şöyle dediği nakledilir: "Kalplerimiz onlara karşı öfke dolu olduğu hâlde
5 nicelerinin yüzüne tebessüm eder, gülyüz gösterirdik." -Bunun, *Seyf âyeti* [yani Tevbe 9/5] ile neshedildiği de söylenmiştir.-

11. Ve bu konfor içindeki yalanlayıcıları Bana bırak; onlara biraz süre tanı...

10 **12. Çünkü katımızda, ağır boyunduruklar var; cayır cayır yanan Ateş var!..**

13. Boğazdan geçmeyen bir 'yiyecek' var; can yakıcı bir azap var!..

14. ('Ne zaman?' dersiniz), Arz'ın ve dağların sarsıldığı; o (granit gibi) dağların kum yığınına döndüğü gün...

[2068] Kişi arkadaşının başına büyük bir belâ geldiğini ve yardım iste-
15 diğini veya düşmanından intikamının alınmasını istediğini görür de bunu yapabilecek, buna gücü yetecek durumda olursa "Sen onu bana bırak!" der; yani 'isteğine ve arzuna ulaşman için benimle onun arasından çekilmekten, onun işini bana bırakmaktan, ona karşı benden yardım istemenden başka bir ihtiyacın yok. Bende senin kafanı rahatlatacak, derdini giderecek im-
20 kânlar var. Benimle düşmanlarını başbaşa bırakmak istememen için istikfâ ve tefvizi terketmekten başka bir sebep de yok.' Sanki arkadaşı, işini ona havale etmeyince onu engellemiş oluyormuş gibi; işini ona havale edince de engeli ortadan kaldırıyormuş, sıkıntısını -veya düşmanını- onunla baş başa bırakıyormuş gibi... Bu; kişinin, muhatabının en üst seviyedeki beklentile-
25 rini fazlasıyla ve hakkıyla yapabileceğine güvendiğini gösterir.

[2069] التَّعْمَةُ kelimesi; fetha ile nimetlenmek, kesre ile (*ni'met*) nimetlen-
dirmek, ötre ile (*nu'met*) ise sevinç anlamına gelir. *Ne'ame* (rahat bir hayat
sürdü) ve *nu'metü ayn* (göz aydınlığı) denir.

[2070] O (yalanlayıcı)lar; lüks içinde müreffeh bir hayat süren Kureyş
30 ileri gelenleridir.

[2071] "Çünkü katımızda" ellerindeki nimetlerin zıttına (i) "ağır bo-
yunduruklar var!" -Yani ağır kelepçe ve prangalar. Şa'bî'den (v. 104/722)
nakledildiğine göre (cehennemden çıkmak için) tırmandıklarında bu
ağır boyunduruklar onları aşağı çekecekmiş. كِنَالٍ'in tekili *nikl* ve *nekl*-
35 dir.- (ii) Bir de *cahîm* var!.. Yani sıcaklığı ve yanışı çok şiddetli bir ateş!

[٢٠٦٧] الهجر الجميل أن يجانبهم بقلبه وهواه، ويخالفهم مع حسن المخالفة والمداراة والإغضاء وترك المكافأة. وعن أبي الدرداء رضي الله عنه: إنا لنكشر في وجوه قوم ونضحك إليهم، وإن قلوبنا لتقليهم! وقيل: هو منسوخ بآية السيف.

١١- ﴿وَذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ أُولِي النَّعْمَةِ وَمَهْلَهُمْ قَلِيلًا﴾

١٢- ﴿إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَجَحِيمًا﴾

١٣- ﴿وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا أَلِيمًا﴾

١٤- ﴿يَوْمَ تَزُجُّ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيرًا مَهِيلًا﴾

[٢٠٦٨] إذا عرف الرجل من صاحبه أنه مستهمم بخطب يريد أن يكفاه، أو بعدو يشتهي أن ينتقم له منه وهو مضطلع بذلك مقتدر عليه، قال: ذرني وإياه، أي لا تحتاج إلى الظفر بمرادك ومشتهاك، إلا أن تخلي بيني وبينه بأن تكل أمره إلي وتستكفينيه؛ فإن في ما يفرغ بالك ويجلي همك. وليس ثم منع حتى يطلب إليه أن يذره وإياه إلا ترك الاستكفاء والتفويض، كأنه إذا لم يكل أمره إليه، فكأنه منعه منه؛ فإذا وكله إليه فقد أزال المنع وتركه وإياه. وفيه دليل على الوثوق بأنه يتمكن من الوفاء بأقصى ما تدور حوله أمنية المخاطب وبما يزيد عليه.

[٢٠٦٩] النعمة بالفتح التنعم، وبالكسر الإنعام، وبالضم المسرة. يقال: نعم، ونعمة عين.

[٢٠٧٠] وهم صناديد قريش، وكانوا أهل تنعم وترفه.

[٢٠٧١] {إِنَّ لَدَيْنَا} ما يضاد تنعمهم من أنكال؛ وهي القيود الثقال، عن الشعبي. إذا

ارتفعوا استفلت بهم. الواحد نكل ونكل؛ ومن جحيم، وهي النار الشديدة الحر والاتقاد؛

“Boğazdan geçmeyen” yani boğaza takılıp yutulamayan “bir yiyecek var!” Bununla *darî*¹ ve *zakkum* ağacı kastedilmiştir. (iii) Ayrıca “can yakıcı bir azap var!” Yani diğer azap çeşitleri...

[2072] O hâlde, böylesine [sert] bir ceza ile cezalandırısın diye düşmanın kendisine havale edildiği [Allah gibi] kendisine güvenilecek birini göremezsin!

[2073] Rivayete göre Peygamber (s.a.) bu âyeti okuyunca bayılmış. Hasan-ı Basrî bir gün oruç tutmuştu. Akşam yemek getirildi, o esnada bu âyet hatırına geldi ve “Kaldır (şunu)!” dedi. İkinci akşam yine yemek getirildi, yine bu âyeti hatırladı ve “Kaldır!” dedi. Üçüncü akşam da aynı şey tekrar edince vaziyet Sâbit el-Bünânî (v. 127/744), Yezid ed-Daby ve Yahya el-Bekkâ’ya (v. 130/747) haber verildi. Onlar geldiler ve ısrar ettiler de sonunda biraz kavrulmuş un (*sevîk*) çorbası içti.

[2074] الرَّجْفَةُ (sarsıldığı gün) ifadesi, لَدَيْنَا’daki âmil ile mansûbtur.² deprem ve şiddetli sarsıntı; كَثِيبٌ ise kum yığını demektir; [Peltek Se ile] *kesebeden* alınmıştır. Bir kimse bir şeyi topladığında *kesebe’s-şey’e* denir. كَثِيبٌ *fe’ül* kalıbında mef’ul anlamında imiş gibi gözükmektedir. *el-Küsbetü min’el-leben* (kabın dibinde kalan bir yudum süt) ifadesi de bu mânadan alınmıştır. Çok çocuklu bir kadın demiş ki: *Ucezzu cufâl^{en} ve uhlebu kuseb^{en} ‘icâl^{en}* (Bir defada kesiliyor ‘yün’lerim; anında sağılıyor sütlerim!) Yani sütüm; ‘birikip, kaydıkça kayan kum yığını gibi’ kayıyor; dağıtılıyor, akıtılıyor!..³

15. Size de; ‘size şahitlik edecek’ bir peygamber gönderdik. Tıpkı Firavun’a peygamber gönderdiğimiz gibi...

16. Fakat Firavun, o peygambere karşı çıktı; Biz de onu sert bir yakalayışla yakaladık!

[2075] Mekke halkına hitap edilmektedir. Kıyamet günü “size”, yani inkârınıza ve yalanlamanıza “şahitlik edecek (bir peygamber).”

[2076] **Şayet** “الرسول kelimesi neden önce nekire olarak geldi de daha sonra ma’rife yapıldı?” **dersen şöyle derim:** Çünkü “Firavun’a peygamberlerden *birini* gönderdik.” demek istemiştir. Aynı peygamberden tekrar bahsedince -ki daha önce kendisinden bahsedildiği için, artık bilinen biri konumuna gelmiştir- aynı şahıstan bahsedildiğine işaret olarak başına ma’rifelik bildiren Lâm getirilmiştir.

1 “İğrenç, sert, dikenli bir bitki ki ne açlığı giderir ne de besleyicidir.” (Gâşiye 88/6-7) / ed.

2 Mealde yansıtıldığı gibi, “Bütün bu azaplar ne zaman gerçekleşecek?” el-Cevap: ... Sarsıldığı zaman... / ed.

3 Yani ‘verimli bir koyun’ misali herkes istifade ediyor benden!.. ‘Et’imden, ‘süt’ümden... / ed.

ومن طعام ذي غصة، وهو الذي ينشب في الحلق فلا يساغ، يعني الضريع وشجر الزقوم؛ ومن عذاب أليم من سائر العذاب.

[٢٠٧٢] فلا ترى موكولاً إليه أمرهم مودوراً بينه وبينهم ينتقم منهم بمثل ذلك الانتقام.

٥ [٢٠٧٣] وروى أن النبي ﷺ قرأ هذه الآية فصعق. وعن الحسن: أنه أمسى صائماً، فأتي بطعام، فعرضت له هذه الآية؛ فقال: ارفعه، ووضع عنده الليلة الثانية، فعرضت له، فقال: ارفعه، وكذلك الليلة الثالثة، فأخبر ثابت البناني ويزيد الضبي ويحيى البكاء، فجاءوا فلم يزالوا به حتى شرب شربة من سويق.

[٢٠٧٤] {يَوْمَ تَرْجُفُ} منصوب بما في {لَدَيْنَا}. والرجفة الزلزلة والزعزعة الشديدة. والكثيب الرمل المجتمع من كثر الشيء، إذا جمعه؛ كأنه فعيل بمعنى مفعول في أصله. ومنه الكثرة من اللبن. قالت الضائنة: أجز جفالا وأحلب كئباً عجالا، أي كانت مثل رمل مجتمع هيل هيلاً، أي نثر وأسيل.

١٥- ﴿إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ رَسُولًا﴾

١٦- ﴿فَعَصَىٰ فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلاً﴾

١٥ [٢٠٧٥] الخطاب لأهل مكة. {شَاهِدًا عَلَيْكُمْ} يشهد عليكم يوم القيامة بكفركم وتكذيبكم.

[٢٠٧٦] فإن قلت: لم نكر الرسول ثم عرف؟ قلت: لأنه أراد: أرسلنا إلى فرعون بعض الرسل، فلما أعاده، وهو معهود بالذكر أدخل لام التعريف إشارة إلى المذكور بعينه.

[2077] وَيَبِيلًا ağır, şiddetli demektir. Arapların, “kokusunun ağırlığı ve kötülüğü sebebiyle yenmeyen ot” anlamında kullandıkları *kele^{ün} vebî^{ün}* ifadesinden alınmıştır. *Vebil* aynı zamanda iri sopa demektir. *Vâbil* de aynı kökten olup bolca yağın kuvvetli yağmur için kullanılır.

5 17. Nankörce inkâr ederseniz, ‘çocukları (dehşetiyle) ihtiyara çeviren bir gün’den nasıl korunabilirsiniz?

[2078] يَوْمًا (bir günden) kelimesi *mefûlün bibtir*; yani inkârcılık üzere kalır, iman etmez ve salih ameller işlemezseniz kendinizi kıyamet gününden ve onun dehşetinden, korkusundan nasıl korursunuz? يَوْمًا’in zarf olması da mümkündür; yani dünyada inkâr ederseniz kıyamet gününde nasıl korunacaksınız!? كَرْتُمْ (nankörce inkâr ederseniz) kelimesini *cehadüm* (bile bile inkâr ederseniz) anlamına alırsak, onunla mansûb olması da mümkündür; yani kıyamet gününü ve dünyada yapılan amellerin karşılığının orada mutlaka verileceğini inkâr ederseniz Allah’a karşı nasıl takvâ sahibi olacak ve O’ndan korkacaksınız!? Zira Allah’a karşı takvâ sahibi olmak, O’nun cezalandırmasından korkmak demektir.

[2079] “Çocukları (dehşetiyle) ihtiyara çeviren” ifadesi şiddet bildiren bir deyimdir. Zorlu günler için; *yevm^{ün} yüşîbu nevâsıye’l-etfâl* (bebeklerin perçemlerini ağartan bir gün) denir. Bunun aslı şudur: Dertler ve tasalar bir insanın üzerine yığılınca saçlarının ağarması hızlanır. Ebû’t-Tayyib (v. 354/965) şöyle demiştir:

İri cüsseli adamı zayıflattır dert; çocuğun perçemini beyazlatır, ihtiyarlatır!

[2080] Bir kitapta rastlamıştım; adamın birinin akşamleyin karga tüyü gibi simsiyah saçları varmış. Ancak sabaha saçı ve sakalı Akyuşan çiçeği gibi bembeyaz vaziyette çıkmış. [Sebebi sorulunca] demiş ki “Rüyamda bana kıyamet, cennet ve cehennem gösterildi. İnsanların zincirlere bağlanmış vaziyette cehenneme sevkedildiklerini gördüm. Bunun dehşetiyle gördüğünüz hâle geldim!”

[2081] Bu ifadeyle kıyamet gününün uzunlukla vasıflandırılmış olması da mümkündür; yani bebekler o gün zarfında yaşlılık ve saçların ağarma yaşına kadar ulaşırlar.

18. Ki o gün, gökyüzü çatırdamaktadır; ona dair vaat yerini bulmuştur.

[2082] “O gün, gökyüzü çatırdamaktadır.” Bu ifade de kıyamet gününü şiddetle nitelemektedir. Gökyüzü bütün azamet ve sağlamlığına rağmen o gün çatırdıyorsa diğer varlıkların hâli ne olur?

[٢٠٧٧] {وَيَبِلًا} ثقیلاً غليظاً، من قولهم: كلاً وبيل وبيل وخيم لا يستمرأ لثقله. والوبيل: العصا الضخمة. ومنه: الوايل، للمطر العظيم.

١٧- ﴿فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا﴾

[٢٠٧٨] {يَوْمًا} مفعول به، أي فكيف تقون أنفسكم يوم القيامة وهوله، إن بقيتم على الكفر، ولم تؤمنوا وتعملوا صالحاً. ويجوز أن يكون ظرفاً، أي فكيف لكم بالتقوى في يوم القيامة إن كفرتم في الدنيا. ويجوز أن ينتصب بـ{كَفَرْتُمْ} على تأويل جحدتم، أي فكيف تتقون الله وتخشونه إن جحدتم يوم القيامة والجزاء، لأن تقوى الله خوف عقابه.

[٢٠٧٩] {يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا} مثل في الشدة. يقال في اليوم الشديد: يوم يشيب نواصي الأطفال. والأصل فيه أن الهموم والأحزان إذا تفاقمت على الإنسان أسرع فيه الشيب. قال أبو الطيب:

وَالْهَمُّ يَخْتَرِمُ الْجَسِيمَ نَحَافَةً * وَيُشِيبُ نَاصِيَةَ الصَّبِيِّ وَيُهْرِمُ

[٢٠٨٠] وقد مرّ بي في بعض الكتب أن رجلاً أمسى فاحم الشعر كحناك الغراب، وأصبح وهو أبيض الرأس واللحية كالثغامة، فقال: أريت القيامة والجنة والنار في المنام، ورأيت الناس يقادون في السلاسل إلى النار، فمن هول ذلك أصبحت كما ترون.

[٢٠٨١] ويجوز أن يوصف اليوم بالطول وأن الأطفال يبلغون فيه أو ان الشيخوخة والشيب.

١٨- ﴿السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ كَانَ وَعْدُهُ مَفْعُولًا﴾

[٢٠٨٢] {السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ} وصف لليوم بالشدة أيضاً، وأن السماء على عظمها وإحكامها تنفطر فيه. فما ظنك بغيرها من الخلائق؟

[2083] ذَاتُ مَنَفَاتِرٍ kelimesi *mütefatır^{un}* şeklinde de okunmuştur. Anlamı ذَاتُ مَنَفَاتِرٍ (çatırdaması olan) şeklindedir. Veya اَلسَّمَاءُ kelimesinin [mecazi] “tavan” anlamı dikkate alınarak (normalde müennes olan *semâ* ile müzekker olan *münfatır* arasında uyum sağlanmış olur.) Veya *es-semâ’ şey’un munfatır^{un}* (gök çatırdayan bir şeydir) şeklinde bir takdir ile (de bu uyum sağlanabilir.) ذَاتُ مَنَفَاتِرٍ deki Bâ senin; *fatartu’l-ûde bi’l-kadûmi fe’nfatarâ bi-hî* (Odunu baltayla yardım, o da onunla yarıldı.) sözündeki Bâ’ya benzer; yani gök, o günün şiddeti ve korkusuyla yarılr, tıpkı kesici bir âletle yarılan bir şey gibi. Şu anlamın kastedilmesi de mümkündür: Göğün üzerine o gün sebebiyle öyle bir ağırlık çökmüştür ki bu ağırlık, ona büyük geldiği ve üzerine çökeceğinden korktuğu için çatırdayıp ayrılmasına yol açar. Tıpkı “O(nun ne zaman kopacağına dair bilgi), göklerde ve yerde (bulunanlara) ağır gelir.” [A’ râf 7/187] âyetindeki gibi.

[2084] وَغَدُوهُ (Ona dair vaat) ifadesinde masdar mef’ûle muzâf olmuştur; zamir “gün”e aittir. Masdarın fâ’ile muzâf olması da mümkündür ki o fâ’il de Yüce Allah’tır ve malum olduğu için mef’ûl burada zikredilmemiştir.

19. Şüphesiz, bu bir öğüttür. Dileyen, Rabbine giden bir yol tutar.

[2085] “Şüphesiz, bu” şiddetli tehdit bildiren âyetler “bir öğüttür. Dileyen” onlardan öğüt alır ve takvâ ve korkuyla, Allah’a “giden yola girer.” O’na giden yola girme”nin anlamı, ibadet ve taatle yaklaşma ve bunları vesile edinmedir.

20 **20. Senin Rabbin, seninle beraber olanlardan bir zümre ile birlikte senin, gecenin kâh üçte ikisine yakınında kâh yarısında kâh üçte birinde kıyamda olduğunuzu (yani bu süreleri ayakta geçirdiğinizi) elbette biliyor; -geceyi ve gündüzü takdir eden Allah’tır- ancak O, sizin geceyi tam olarak taksim edemeyeceğinizi gördü... Ve sizi bağışladı.**

25 **Artık, kolayınıza geldiği kadar Kur’ân okuyun... Allah şunu da gördü ki; içinizde daima hastalar olacak; Allah’ın lütfundan nasip arayarak (ticarî amaçlarla) yola çıkanlar, Allah yolunda çarpışanlar bulunacak. Dolayısıyla, kolayınıza geldiği kadar okuyun. Bununla birlikte, (gerçek dindarlar olarak) namazı dosdoğru kılın, zekâtı veri(p benliğinizi**

30 **arındırın); Allah’a güzel bir şekilde borç verin. Kendiniz için önden gönderdiğiniz her bir hayrın Allah katında daha hayırlı ve daha büyük hâle geldiğini göreceksiniz. Sizi bağışlaması için Allah’a dua edin. Allah gerçekten bağışlayıcıdır, merhametlidir (Gafûr, Rahîm).**

[2086] “Üçte ikisine yakını”, yani üçte ikisinden azını. “En yakın” anlamına gelen اَدْنَى kelimesi, emaneten “en az” anlamında kullanılmıştır. Zira iki şey arasındaki mesafe yaklaşıncı, aralarındaki boşluk azalır, uzaklaşıncı da çoğalır.

[٢٠٨٣] وقرئ «منفطر»، و«متفطر»، والمعنى: ذات انفطار. أو على تأويل السماء بالسقف، أو على تأويل: السماء شيء منفطر. والباء في {بِه} مثلها في قولك: فطرت العود بالقدوم فانفطر به؛ يعني أنها تنفطر بشدة ذلك اليوم وهوله كما ينفطر الشيء بما يفسد به. ويجوز أن يراد السماء مثقلة به إثقلاً يؤدي إلى انفطارها لعظمه عليها وخشيتها من وقوعه، كقوله {تُقَلَّتْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} {الأعراف: ١٨٧}.

[٢٠٨٤] {وَوَعْدُهُ} من إضافة المصدر إلى المفعول، والضمير لليوم. ويجوز أن يكون مضافاً إلى الفاعل -وهو الله عز وعلا-، ولم يجر له ذكر لكونه معلوماً.

١٩- ﴿إِنَّ هَذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا﴾

[٢٠٨٥] {إِنَّ هَذِهِ} الآيات الناطقة بالوعيد الشديد {تَذْكِرَةٌ} موعظة؛ {فَمَنْ شَاءَ} اتعظ بها، واتخذ سبيلاً إلى الله بالتقوى والخشية. ومعنى اتخاذ السبيل إليه: التقرب والتوسل بالطاعة.

٢٠- ﴿إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِن ثُلُثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ مِّنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصُوهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنكُم مَّرْضَىٰ وَآخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِن فَضْلِ اللَّهِ وَآخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ مِن خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرًا وَأَعْظَمَ أَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾

[٢٠٨٦] {أَدْنَىٰ مِن ثُلُثِي اللَّيْلِ} أقل منهما. وإنما استعير الأدنى وهو الأقرب للأقل، لأن المسافة بين الشئين إذا دنت قل ما بينهما من الأحياز؛ وإذا بعدت كثر ذلك.

[2087] İfade; *وَنَضَمَهُ وَتَلَّهٖ* şeklinde mansûb da okunmuştur ki bu durumda “Sen [gecenin] üçte ikiden azında kıyamdasın, *yarısında ve üçte birinde* kıyamdasın.” şeklinde takdir edilir ki bu da sûrenin başında geçen ve gecenin ‘yarısını tamamen kıyamda geçirme’ ile ‘bundan biraz azını -yani üçte birini-’ ve ‘bundan biraz fazlasını -yani üçte ikiden azını-’ kıyamda geçirme muhayyerliği anlamına uygundur. (ii) *Ve nısfihî ve sülüsibî* şeklinde mecrur da okunmuştur ki “üçte ikiden azında, *yarıdan ve üçte birden de* azında kıyamdasın” demektir. Bu da ‘yarı’ -yani üçte ikiden az- ile ‘üçte bir’ -yani yarıdan az- ve ‘dörtte bir’ -yani üçte birden az- arasındaki muhayyerliğe uygundur. Son ihtimal¹ budur.

[2088] “Beraberinde olanlardan bir zümre” yani bu vakitlerde ashabından bir cemaat de kalkıyor.

[2089] “Geceyi ve gündüzü takdir eden Allah’tır.” Gece ve gündüzü takdir etmeye, saatlerinin ölçüsünü bilmeye Allah’tan başka kimsenin gücü yetmez. Yüce Allah’ın isminin mübteda olarak başa alınması ve *يَقْدِرُ* fiilinin ona isnat edilmesi, takdirin sadece O’na mahsus olduğu anlamına delâlet eder; yani sizin buna gücünüz yetmez.

[2090] *لَنْ تُحْضَوْهُ* ifadesindeki zamir, *يَقْدِرُ* fiilinin masdarına aittir; yani O; sizin vakitleri belirlemenizin ve adalet ve denge üzere hesaplamanızın ancak ihtiyaten en geniş olanı almakla mümkün olacağını, bunun da size zor geleceğini, boyunuzu aşacağını *gördü* “ve sizi bağışladı.” Bu ifade, yukarıda takdir edilen gece kıyamının terkedilebileceğine dair bir ruhsattır. Tıpkı “Allah, (karılar ve kocalar olarak, bu gecelerde) birbirinize hiç de iyi gözlerle bakmadığınızı (karı-koca ilişkisi yaşamak istediğinizi) görmüş ve tevbelerinizi kabul ederek sizi affetmiş bulunuyor. Dolayısıyla, Allah’ın verdiği bu müsaadeden yararlanarak onlarla ilişkiye girebilirsiniz...” [Bakara 2/187] âyetindeki gibi. Mâna şöyledir: Allah, tevbe eden kimseden mes’ûliyeti kaldırdığı gibi gece kıyamını terketmenin mes’ûliyetini de sizden kaldırdı.

[2091] [Kur’ân’da] “namaz”ı *kıyâm*, *rükû’* ve *sücûd* kelimeleriyle ifade ettiği gibi burada da *kıraat* kelimesiyle ifade etmiştir; çünkü kıraat namazın rükünlerinden biridir. Bu tabirle şunu kastetmektedir: Kolayınıza geldiği kadar namaz kılın, gece namazı size güç gelmesin! -Bu hüküm, sûrenin başındaki hükmü neshetmiştir. Sonra beş vakit namazla ikisi de neshe-dilmiştir.- Yalnız, *kıraatın* bizzat “Kur’ân okumak” olduğu da söylenmiş

1 Yani *Allâbu a'lem*, sûrenin başında dile getirilen dördüncü ihtimal (أو زد عليه) / ed.

[٢٠٨٧] وقرئ «ونصفه وثلثه»، بالنصب على أنك تقوم أقل من الثلثين، وتقوم النصف والثلث. وهو مطابق لما مرّ في أوّل السورة من التخيير بين قيام النصف بتمامه وبين قيام الناقص منه -وهو الثلث-، وبين قيام الزائد عليه -وهو الأدنى من الثلثين-. وقرئ «ونصفه»، و«ثلثه» بالجرّ، أي تقوم أقل من الثلثين وأقل من النصف والثلث. وهو مطابق للتخيير بين النصف -وهو أدنى من الثلثين-، والثلث -وهو أدنى من النصف-، والربع -وهو أدنى من الثلث-، وهو الوجه الأخير.

[٢٠٨٨] {وَوَطَائِفَةٌ مِّنَ الَّذِينَ مَعَكَ} ويقوم ذلك جماعة من أصحابك.

[٢٠٨٩] {وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ} ولا يقدر على تقدير الليل والنهار ومعرفة مقادير ساعاتهما إلا الله وحده؛ وتقديم اسمه عز وجل مبتدأً مبيّناً عليه {يُقَدِّرُ}، هو الدال على معنى الاختصاص بالتقدير. والمعنى: إنكم لا تقدرون عليه.

[٢٠٩٠] والضمير في {لَنْ تُحْضَوْهُ} لمصدر {يُقَدِّرُ}، أي علم أنه لا يصح منكم ضبط الأوقات ولا يتأتى حسابها بالتعديل والتسوية، إلا أن تأخذوا بالأوسع للاحتياط؛ وذلك شاق عليكم بالغ منكم {فَتَابَ عَلَيْكُمْ} عبارة عن الترخيص في ترك القيام المقدر. كقوله: {فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالآنَ بَاشِرُوهُمْ} [البقرة: ١٨٧]. والمعنى: أنه رفع التبعة في تركه عنكم، كما يرفع التبعة عن النائب.

[٢٠٩١] وعبر عن الصلاة بالقراءة؛ لأنها بعض أركانها، كما عبر عنها بالقيام والركوع والسجود. يريد: فصلّوا ما تيسر عليكم، ولم يتعذر من صلاة الليل. وهذا ناسخ للأوّل، ثم نسخاً جميعاً بالصلوات الخمس -وقيل: هي قراءة القرآن بعينها.

ve şöyle denilmiştir: (Gece kalkan kişi) yüz âyet okur. Kim bir gecede yüz âyet okursa Kur'ân, aleyhinde delil getirerek onu mağlup edemez.”¹ Şu da söylenmiştir: “Kim yüz âyet okursa” bazılarında göre ise elli âyet okursa “*kâ-nitînden* (yani gönüllü ibadet edenlerden) yazılır.” [Ebû Dâvûd, “Şehru Ramadân”, 9/1398]

[2092] Allah Teâlâ neshin hikmetini de açıklamaktadır. O da gece kalkmanın hastalara, ticaret için yeryüzünde seyahat edenlere ve Allah yolunda cihad edenlere zor gelmesidir. “Allah mücahitlerle helâl kazanç için seyahat edenleri aynı seviyede tuttu.” denilmiştir. İbn Mes’ûd şöyle demiştir: “Kim Müslümanların şehirlerinden birine sıkıntılara sabrederek ve sevabını Allah’tan umarak bir mal getirir ve o günün fiyatıyla satarsa, Allah katında şehitlerden olur. İbn Ömer’in de şöyle dediği nakledilir: “Benim için Allah, kendisinin yolunda ölmekten sonra, bineğimin üzerinde [ticaret amacıyla] Allah’ın lütfundan [kâr] arayarak seyahat ettiğim esnada ölmekten daha sevimli bir ölüm yaratmamıştır.”

[2093] عَلِيمٌ (gördü) ara cümledir, neshin sebebinin sorulabileceği düşünülerek getirilmiş bir cevaptır.

[2094] “Namazı dosdoğru kılın...” yani farz namazları ve vacip olan zekâtı verin. Bunun Fıtır sadakası olduğu da söylenmiştir; çünkü Mekke’de zekât yoktu, daha sonra farz kılındı. Bunu farz zekât olarak tefsir eden, sûrenin sonunun Medenî olduğunu kabul ediyor demektir.

[2095] “Allah’a güzel bir şekilde borç verin.” ifadesiyle diğer sadakaların kastedilmiş olması mümkün olduğu gibi zekâtı en güzel şekilde vermek -yani malın en güzelinden ve fakirlere en faydalı olanından, güzel bir niyetle, Allah rızası için ve hak edene vermek- de kastedilmiş olabilir. Bu ifadeyle, can ve malla ilgili yapılan tüm hayırlar da kastedilmiş olabilir.

[2096] خَيْرًا *vecedenin* iki mef’ûlünden ikincisidir; هُوَ fasıl zamiridir, iki ma’rife arasında gelmesede bu caiz olmuştur; çünkü *ef’alu min* kalıbı Lâm-ı ta’rif almama konusunda ma’rifeye benzer. Ebû Semmâl bunları mübteda haber kabul ederek ref ile *hüve hayr^m ve a’zam^u ecr^{an}* şeklinde okumuştur.

[2097] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Her kim Müzzemmil sûresini okursa, Allah dünyada ve âhirette ondan zorluğu uzaklaştırır.”

1 Yani “Neden beni okuyup istifade etmedin?!” demez; ondan razı olur. / ed.

قيل: يقرأ مائة آية. ومن قرأ مائة آية في ليلة لم يحاجه القرآن. وقيل: من قرأ مائة آية كتب من القانتين. وقيل: خمسين آية.

[٢٠٩٢] وقد بين الحكمة في النسخ؛ وهي تعذر القيام على المرضى، والضاربين في الأرض للتجارة، والمجاهدين في سبيل الله. وقيل: سوى الله بين المجاهدين والمسافرين لكسب الحلال. وعن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه: أيما رجل جلب شيئاً إلى مدينة من مدائن المسلمين صابراً محتسباً، فباعه بسعر يومه كان عند الله من الشهداء. وعن عبد الله بن عمر: ما خلق الله موتة أموتها بعد القتل في سبيل الله أحب إلي من أن أموت بين شعبي رجل أضرب في الأرض أبتغي من فضل الله.

[٢٠٩٣] و{عَلِمَ} استئناف على تقدير السؤال عن وجه النسخ.

[٢٠٩٤] {وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ} يعني المفروضة، والزكاة الواجبة. وقيل: زكاة الفطر؛ لأنه لم يكن بمكة زكاة، وإنما وجبت بعد ذلك. ومن فسرها بالزكاة الواجبة جعل آخر السورة مدنياً.

[٢٠٩٥] {وَأَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا} يجوز أن يريد سائر الصدقات، وأن يريد أداء الزكاة على أحسن وجه من إخراج أطيب المال وأعوده على الفقراء، ومراعاة النية وابتغاء وجه الله، والصرف إلى المستحق، وأن يريد كل شيء يفعل من الخير مما يتعلق بالنفس والمال.

[٢٠٩٦] {خَيْرًا} ثاني مفعولي وجد. و{هُوَ} فصل؛ وجاز وإن لم يقع بين معرفتين، لأنَّ أفعل من أشبهه في امتناعه من حرف التعريف المعرفة. وقرأ أبو السمال «هو خير وأعظم أجراً»، بالرفع على الابتداء والخبر.

[٢٠٩٧] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة المزمل دفع الله عنه العسر في الدنيا والآخرة.

MÜDDESSİR SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 56 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Sen ey örtünüp bürünen!

5 [2098] الْمُدَّتِرُ “üst elbise (*disâr*) giyen” demektir. Bu elbise iç çamaşırın (*şîâr*) üstüne giyilen elbisedir. İç çamaşır ise vücuda dokunan elbisedir. Bu mânada Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Ensar, iç elbisedir (bana daha yakındır), diğer insanlar ise dış elbisedir.” [*Buhâri*, “Megâzî”, 56]

[2099] Bunun ilk inen sûre olduğu söylenir. Câbir b. Abdullah (v. 78/697) Peygamber'den (s.a.) şöyle rivayet etmiştir: “Ben Hira dağının üzerindeydim. Bana ‘Ey Muhammed! Sen Allah'ın resulüsün!’ diye nida edildi. Sağıma-soluma baktım, bir şey göremedim. Yukarı bakınca bir şey gördüm.” Bu, Hz. Âişe rivayetinde şöyledir: “Üst tarafıma baktım, bir de ne göreyim; yerle gök arasını kaplayan bir taht üzerine oturmuş (Cebrâil)! Birden korktum, Hatice'nin yanına döndüm ve ‘Elbiseyi üzerime örtün, elbiseyi üzerime örtün!’ dedim. Bunun üzerine Cebrâil indi ve ‘Ey elbisesine bürünen!’ dedi.” [Benzer bir rivayet: *Buhâri*, “Tefsîr”, 74/1]

[2100] Zührî'den (v. 124/742) şöyle nakledilmiştir: “İlk nâzil olan; مَا لَمْ يَغْلَمْ (bilmediklerini) ifadesine kadar اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ (“Rabbinin adıyla oku...” [*Alâk* 96/1-5]) âyetleridir. [Sonra bir müddet vahiy kesilmiş ve] Peygamber (s.a.) buna çok üzülerek, kendini dağlara vurmaya başlamıştır. Bunun üzerine Cebrâil gelip “Sen Allah'ın peygamberisin!” demiş; o da hemen Hz. Hatice'nin yanına dönüp “Beni elbiseyle örtün ve üzerime soğuk su dökün!” demiştir. İşte, “Ey elbisesine bürünen!” âyetleri bunun üzerine nâzil olmuştur [*Buhâri*, “Ta'bir”, 1].

[2101] Söylendiğine göre; (Peygamber) Kureyş'ten hoşlanmadığı sözler işitip üzülmüş, kederli kimselerin yaptığı gibi elbisesine bürünerek düşünceye dalmıştı. Bunun üzerine, kötü sözler söyleseler de eziyetler etseler de onları uyarmayı terketmemesi kendisine emredilmiştir. İkrime'nin الْمُدَّتِرُ kelimesini; meçhul *düssirahû* kalıbından ism-i mef'ûl sîgasıyla (*el-müddeser*) okuduğu ve şöyle dediği nakledilmiştir: Yani bu işle kuşandın; bu vazife sana sarıldı.

2. Kalk da uyar artık...

3. Yalnızca Rabbini 'büyük' kabul et.

سورة المدثر

مكية؛ وهي ٥٦ آية

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ﴾

٥ [٢٠٩٨] {الْمُدَّثِّرُ} لابس الدثار، وهو ما فوق الشعار؛ وهو الثوب الذي يلي الجسد. ومنه قوله عليه الصلاة والسلام: الأنصار شعار والناس دثار.

[٢٠٩٩] وقيل: هي أول سورة نزلت. وروى جابر بن عبد الله عن رسول الله ﷺ: كنت على جبل حراء فنوديت: يا محمد، إنك رسول الله؛ فنظرت عن يميني ويساري فلم أر شيئاً، فنظرت فوقي فأريت شيئاً. -وفي رواية عائشة: فنظرت فوقي فإذا به قاعد على عرش بين السماء والأرض، يعني الملك الذي ناداه-، فرعبت ورجعت إلى خديجة فقلت: دثروني دثروني! فنزل جبريل وقال: {يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ}.

[٢١٠٠] وعن الزهري: أول ما نزل سورة {اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ} إلى قوله {مَا لَمْ يَعْلَمْ} [العلق: ١-٥]، فحزن رسول الله ﷺ وجعل يعلو شواهد الجبال، فأتاه جبريل فقال: إنك نبي الله، فرجع إلى خديجة، وقال: دثروني وضبوا عليّ ماء باردًا، فنزل {يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ}.

[٢١٠١] وقيل: سمع من قريش ما كرهه فاغتم، فتغطى بثوبه مفكرًا كما يفعل المغموّم، فأمر أن لا يدع إنذارهم وإن أسمعوه وآذوه. وعن عكرمة أنه قرأ على لفظ اسم المفعول، من دثره. وقال: دثرت هذا الأمر وعصب بك.

٢- ﴿قُمْ فَأَنْذِرْ﴾

٣- ﴿وَرَبِّكَ فُكَبِّرْ﴾

[2102] [فَأَنْذِرْ] yani Müzzemmil’de buyrulduğu gibi; yattığın yerden *kalk* veya azim ve kararlılıkla *kalk!* Kavmini iman etmedikleri takdirde başlarına gelecek olan Allah’ın azabından sakındır. Doğru olan, anlamın| uyarıyı kimseye has kılmadan “Uyarıyı yap!” şeklinde (umumî) olmasıdır.

5 [2103] “Yalnızca Rabbini ‘büyük’ kabul et”, büyüklüğü Rabbine has kıl. Bu, O’nun kibriyâ sıfatıyla vasıflandırılması ve *Allāhu ekber!* [Tek büyük Allah’tır!] denilmesidir. Rivayete göre bu âyet inince Peygamber (s.a.), *Allāhu ekber* demiş; hemen peşinden Hz. Hatice de sevinçle tekbir getirmiş ve bunun *vahiy* olduğuna kesin olarak inanmış. (Bu emir) namazdaki tekbire
10 de hamledilebilir. (فَاذْكُرْ deki) Fâ şart mânası sebebiyle gelmiştir. Âdetâ şöyle buyrulmaktadır: Ne olursa olsun O’nu ‘tek büyük’ kabul etmeyi bırakma!

4. Tertemiz tut elbiseni.

[2104] “Tertemiz tut elbiseni!” ifadesi, elbisesinin zahirî pisliklerden tertemiz olmasını emretmektedir; çünkü elbise temizliği namaz için şarttır, namaz ancak bununla sahih olur. Bu, namazın dışında da önemli ve
15 güzeldir. Zira tertemiz¹ bir müminin, üzerinde pislik taşıması çirkin bir şeydir. Âyetin; elbiseyi kısa tutmayı ve elbiselerini uzatma ve eteklerini yerde sürüme konusunda Araplara muhalefeti emrettiği de söylenmiştir. Zira (elbise uzun olup yerde süründüğünde), ona necasetin bulaşmasından emin
20 olunamaz.

[2105] Âyetin; nefsi tiksindirici fiillerden ve çirkin âdetlerden temizlemeyi emrettiği de söylenmiştir. Arapçada bir kimsenin ayıplardan ve kötü ahlâktan temiz olduğunu bildirmek için *fulân^{ün} tâhiru’s-siyâbi ve tâhiru’l-ceybi ve’z-zeybi ve’l-erdânî* (Falancanın elbiseleri temiz, yakası, etekleri ve yenleri
25 temizdir.) denir. Hâin ve güvenilir kimse için de *fulân^{ün} denisû’s-siyâbi* (Falancanın elbisesi kirlidir.) denir. Bu, elbisenin insana dokunup devamlı onunla beraber olması ve onu kuşatması sebebiyledir. Bundan dolayı “elbise” ile insanda bulunan ve ondan hiç ayrılmayan huylar kastedilmiştir. Dikkat edersen, Araplar; *a’cebenî Zeyd^{ün} ‘akluhû ve hulukuhû* (Zeyd, yani aklı ve
30 ahlâkı hoşuma gitti.) dedikleri gibi şöyle de derler: *A’cebenî Zeyd^{ün} sevbühû* (Zeyd, yani kisvesi [ahlâkı] hoşuma gitti.) Aynı şekilde *el-mecdî fi sevbihî* (Şeref onun elbisesindedir.), *el-keram^u tahte bulletihî* (Değer / cömertlik; onun elbisesinin altındadır.) ifadelerini de kullanırlar. Çünkü genelde içini temizleyip arındıran bir kişi, dışının temizliği ve arınmasına da özen gösterir; her hususta mutlaka pislikten kaçınır ve temizliği tercih eder.

5. ‘Pislik’ten uzak dur.

1 Yani manen (imani ve fikri açıdan) tertemiz olup maddeten de temiz olması gereken. / ed.

[٢١٠٢] كما قال في المزمّل: قم من مضجعك، أو قم قيام عزم وتصميم. {فَأَنْذِرْ} فحذر قومك من عذاب الله إن لم يؤمنوا. والصحيح أنّ المعنى: فافعل الإنذار من غير تخصيص له بأحد.

[٢١٠٣] {وَرَبِّكَ فَكَبِّرْ} واختص ربك بالتكبير، وهو الوصف بالكبرياء؛ وأن يقال: الله أكبر. ويروى: أنه لما نزل قال رسول الله ﷺ: الله أكبر، فكبرت خديجة وفرحت، وأيقنت أنه الوحي. وقد يحمل على تكبير الصلاة. ودخلت الفاء لمعنى الشرط، كأنه قيل: وما كان فلا تدع تكبيره.

٤- ﴿وَتِيَابَكَ فَطَهِّرْ﴾

[٢١٠٤] {وَتِيَابَكَ فَطَهِّرْ} أمر بأن تكون ثيابه طاهرة من النجاسات؛ لأنّ طهارة الثياب شرط في الصلاة لا تصح إلا بها. وهي الأولى والأحب في غير الصلاة، وقبيح بالمؤمن الطيب أن يحمل خبثاً. وقيل: هو أمر بتقصيرها، ومخالفة العرب في تطويلهم الثياب وجرحهم الذبول، وذلك ما لا يؤمن معه إصابة النجاسة.

[٢١٠٥] وقيل: هو أمر بتطهير النفس مما يستقذر من الأفعال ويستهجى من العادات. يقال: فلان طاهر الثياب وطاهر الجيب والذيل والأردان، إذا وصفوه بالنقاء من المعايب ومدانس الأخلاق. وفلان دنس الثياب، للغادر؛ وذلك لأنّ الثوب يلبس الإنسان ويشتمل عليه، فكفى به عنه. ألا ترى إلى قولهم: أعجبني زيد ثوبه، كما يقولون: أعجبني زيد عقله وخلقه، ويقولون: المجد في ثوبه، والكرم تحت حلته؛ ولأنّ الغالب أنّ من طهر باطنه ونقاها عنى بتطهير الظاهر وتنقيته، وأبى إلا اجتناب الخبث وإيثار الطهر في كل شيء.

٥- ﴿وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ﴾

[2106] وَالرُّجْزَ kelimesi (*ve'r-ricze - ve'r-rucze* şeklinde) kesreyle de zamme ile de okunmuştur; azap demektir. Yani azaba götüren putlara tapma gibi günahlardan uzaklaş. Burada kastedilen günahlardan kaçmaya devam etmesi, bu konuda sebat etmesidir; zira (Peygamber) zaten günahları işlemekten uzaktır.

5 **6. Başa kakma, çok görerek (verdiğini).**

[2107] وَلَا تَفْنُنْ (ve lâ temünne) ifadesini Hasan-ı Basrî *ve lâ temünne* şeklinde okumuştur. merfû'dur, ancak hâl olduğu için *mahallen* mansûbdur. Verdiğini çok görerek veya daha fazlasını isteyerek verme, demektir. (Allah) “kişinin; bir şeyi, hibe ettiği kişiden verdiğinden fazlasını bekleyerek hibe etmesi” anlamındaki *istiğzârı* yasaklamaktadır. Bu câizdir ve şu hadis bu konudadır: “Daha fazlasını umarak bir şey hibe eden kişi, hibesi sebebiyle sevap kazanır.” (Bu âyetteki yasak) iki şekilde anlaşılabilir: Birincisi, bunun Peygamber'e (s.a.) has bir yasak olmasıdır; çünkü Allah Teâlâ onun için edeplerin en şerefliğini ve ahlâkın en güzelini seçmiştir. İkincisi, kendisi ve ümmeti için tahrîmî değil, tenzihî bir nehiy olmasıdır. Hasan-ı Basrî sükûn ile تَفْنُنْ okumuştur ki bu okuyuş üç şekilde açıklanabilir: (i) وَلَا تَفْنُنْ'den bedel yapılabilir. Bu durumda şöyle denilmiş gibi olur: “Başa kakma; verdiğini çok görme!” O zaman; “... daha sonra, infak ettikleri şeyin ardından başa kakmayan ve incitmeyen herkesin...” [Bakara 2/262] âyetindeki ‘başka kakma’ [مَأْ] ile aynı anlamda olur; zira başa kakan kimsenin âdeti, verdiğini çok görmek, onu gözünde büyütme. [(ii) تَفْنُنْ'nin son iki harfi olan] تَفْنُنْ ifadesi *'adude* kelimesine benzetilmiş;¹ *ru* da hafifletmek için sâkin kılınmıştır. (iii) Durma hâline itibar edilmiştir. A‘meş (v. 148/765) gizli bir *En* takdir ederek nasb ile okumuştur. Tıpkı şairin sözündeki gibi;

25 Be hey benim savaşa gelmemi engelleyen kişi!..²

İbn Mes‘ûd’un *ve lâ temnun en testeksira* kıraati de bu görüşü destekler. [Genel kıraat olan] ref hâlinde de *En* hafifletilerek, amelinin iptal edilmiş olması da mümkündür. Nitekim zikrettiğimiz şiir *ebduru'l-veğâ* şeklinde de rivayet edilmiştir.

7. Ve Rabbinin uğrunda sabret...

30 [2108] “Ve Rabbinin uğrunda sabret...” Yani Allah rızası için kullan sabrı. [İfadenin tefsirinde;] “Müşriklerin eziyetlerine (sabret)”; “farzları edâ etmeye (sabret)” de denilmiştir. Naha‘î (v. 96/714) ise, “sana bahşedilene (sabret)” şeklinde anlamış; ifadeyi bir bakıma önceki cümleye bağlamış;

1 Peltak Se'nin esresinden Râ'nın zammesine ve peşinden gelen Vav'ın fethasına geçmek dile ağır geldiği için Râ sâkin kılınarak hafifletilmiştir. Nitekim عَضُدْ kelimesinin okunuşu da zor olduğu için *Dât* sâkin kılınarak hafifletilmekte; عَضُدْ şeklinde okunmaktadır. / çev.

2 *E-lâ eyyuhâze'z-zâcîri [en] abdura'l-veğâ. I ed.*

[٢١٠٦] {والرجز} قرئ بالكسر والضم، وهو العذاب، ومعناه: اهجر ما يؤدي إليه من عبادة الأوثان وغيرها من المآثم. والمعنى: الثبات على هجره؛ لأنه كان بريئاً منه.

٦- ﴿وَلَا تَمُنُّنَّ تَسْتَكْبِرُ﴾

٥ [٢١٠٧] قرأ الحسن «ولا تمنن» و{تَسْتَكْبِرُ} مرفوع منصوب المحل على الحال، أي ولا تعط مستكثراً رائيًا لما تعطيه كثيرًا، أو طالبًا للكثير؛ نهى عن الاستغزار. وهو أن يهب شيئًا وهو يطمع أن يتعوض من الموهوب له أكثر من الموهوب، وهذا جائز. ومنه الحديث: المستغزر يثاب من هبته. وفيه وجهان؛ أحدهما أن يكون نهياً خاصاً برسول الله ﷺ؛ لأن الله تعالى اختار له أشرف الآداب وأحسن الأخلاق، والثاني: أن يكون نهياً تنزيه لا تحريم له ولأمته. وقرأ الحسن «تستكثرن»، بالسكون. وفيه ثلاثة أوجه؛ الإبدال من {تَمُنُّنُّ}، كأنه قيل: {وَلَا تَمُنُّنَّ تَسْتَكْبِرُ}، على أنه من المنّ في قوله عز وجل: {ثُمَّ لَا يُبْعَثُونَ مَا أَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا أَذَى} [البقرة: ٢٦٢]؛ لأن من شأن المنان بما يعطي أن يستكثره، أي يراه كثيرًا ويعتد به، وأن يشبهه "بِزَوْ" بعضد، فيسكن تخفيفًا، وأن يعتبر حال الوقف. وقرأ الأعمش بالنصب بإضمار «أن» كقوله:

أَلَا أَيُّهَا الزَّاجِرِيُّ أَحْضِرِ الْوَعْيَ ؕ ❁

وتؤيده قراءة ابن مسعود «ولا تمنن أن تستكثرن». ويجوز في الرفع أن تحذف أن، ويبطل عملها، كما روي: «أحضر الوعى» بالرفع.

٧- ﴿وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ﴾

٢٠ [٢١٠٨] {وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ} ولوجه الله فاستعمل الصبر. وقيل: على أذى المشركين. وقيل: على أداء الفرائض. وعن النخعي: على عطيتك؛ كأنه وصله بما قبله،

“daha fazlasını istemeyerek, bahşedilmiş olana sabretmek” şeklinde anlamıştır. Doğru olan ise sabrın kendisinin emredilmiş olması ve genel olarak bütün sabredilecek hususları içine almasıdır ki bu durumda, kâfirlerin eziyetlerine sabretmek de kastedilmiş olur; zira o, bu genel anlamın muhtevasına dâhil olan hususlardan biridir.

8. Zira o Boru öttürüldü mü bir;

9. İşbu hengâm, çok zor bir ‘gün’ olacaktır;

10. İnkârcı nankörler için kolay geçmeyecektir.

[2109] (“Zira [o Boru] öttürüldü mü...” anlamındaki) فَاذَا نُقِرَ'nın Fâsî *sebeplilik* bildirir; âdeta şöyle denmektedir: Bunların eziyetlerine sabret; zira, yaptıkları eziyetlerin cezasıyla mutlaka karşılaşacakları zorlu bir gün var önlerinde! Ki o gün sen de buna sabretmiş olmanın mükâfatı ile karşılaşacaksın. فَاذَا'deki Fâ ise (şarttan sonra gelen *Fâ-i*) *cezâiyye*dir.

[2110] **Şayet** “إِذَا ne ile mansûptur ve يُؤْمِتُّ'de in عَسِيرٍ'in zarfı olarak gelmesi nasıl doğru olur?” **dersen şöyle derim:** إِذَا *cezanın* delâlet ettiği şeyle mansûptur; zira ifade “Boru öttürüldüğünde, kâfirlerin işi zorlaşacaktır!” anlamındadır. يُؤْمِتُّ'de in عَسِيرٍ'in zarfı olarak gelmesini caiz kılan da mânanın şöyle olmasıdır: “İşte Borunun öttürülmesi, o zor günün meydana geldiği zamandır.” Çünkü kıyamet günü, Boruya öttürüldüğünde gerçekleşecektir; ancak bu öttürmenin, Sûr'a ilk üfleme mi, ikinci üfleme mi olduğu ihtilaflıdır. يُؤْمِتُّ'de in mebnî olması ve ذَٰلِكَ'den bedel olarak mahallen merfû' olması da mümkündür. يُؤْمِتُّ'de in haberdir, sanki; Sûr'a üflendiği gün, zorlu bir gündür!” denmiş olmaktadır.

[2111] **Şayet** “غَيْرُ يَسِيرٍ (kolay geçmeyecektir) ifadesinin burada zikredilmesinin faydası nedir? Normalde عَسِيرٍ (çok zor) kelimesi buna ihtiyaç bırakmamaktadır?” **dersen şöyle derim:** İnkârcı nankörler için” ifadesiyle zorluğu onlara hasredince, o günün müminlere olduğunun aksine inkârcılar için kolay ve hafif geçmeyeceğini bildirmek için “kolay geçmeyecektir” demiştir. Kâfirleri tehdit edip öfkelenilmeyi ve müminleri müjdeleyip teselli etmeyi aynı anda ifade etmek için böyle bir üslûp kullanmıştır. Dünya işlerindeki zorluğun kolaylığa dönüşmesi umulduğu gibi bu zorluğun kolaylığa dönmesinin ümit edilemeyeceği kastedilmiş de olabilir.

11. Bana bırak o kişiyi ki; tek başıma yarattığım hâlde,

12. Daha sonra ona nice mallar verdim;

13. Sürekli yanında olan oğullar [verdim]...

وجعله صبرًا على العطاء من غير استكثار. والوجه أن يكون أمرًا بنفس الفعل، وأن يتناول على العموم كل مصبور عليه ومصبور عنه، ويراد الصبر على أذى الكفار؛ لأنه أحد ما يتناوله العام.

٨- ﴿فَإِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ﴾

٩- ﴿فَذَلِكَ يَوْمٌ عَسِيرٌ﴾

١٠- ﴿عَلَى الْكَافِرِينَ غَيْرُ يَسِيرٍ﴾

[٢١٠٩] والفاء في قوله {فَإِذَا نُقِرَ} للتسبيب، كأنه قال: اصبر على أذاهم فبين أيديهم يوم عسير يلقون فيه عاقبة أذاهم، وتلقى فيه عاقبة صبرك عليه. والفاء في {فَذَلِكَ} للجزاء.

١٠ [٢١١٠] فَإِنْ قُلْتَ: بِمِ انتصب {إِذَا}، وكيف صح أن يقع {يَوْمٌ عَسِيرٌ} ظرفًا لـ {يَوْمٌ عَسِيرٌ}؟ قلت: انتصب {إِذَا} بما دلّ عليه الجزاء، لأنّ المعنى: فإذا نقر في الناقور عسر الأمر على الكافرين. والذي أجاز وقوع {يَوْمٌ عَسِيرٌ} ظرفًا لـ {يَوْمٌ عَسِيرٌ} أنّ المعنى: فذلك وقت النقر ووقوع يوم عسير، لأنّ يوم القيامة يأتي ويقع حين ينقر في الناقور. واختلف في أنها النفخة الأولى أم الثانية. ويجوز أن يكون {يَوْمٌ عَسِيرٌ} مبيّنًا مرفوع المحل، بدلًا من {ذلك}، و{يَوْمٌ عَسِيرٌ} خبر، كأنه قيل: فيوم النقر يوم عسير.

[٢١١١] فَإِنْ قُلْتَ: فما فائدة قوله: {غَيْرُ يَسِيرٍ} و{عَسِيرٌ} مغنٍ عنه؟ قلت: لما قال {عَلَى الْكَافِرِينَ} فقصر العسر عليهم قال {غَيْرُ يَسِيرٍ}، ليؤذن بأن لا يكون عليهم كما يكون على المؤمنين يسيرًا هيئًا؛ ليجمع بين وعيد الكافرين وزيادة غيظهم وبشارة المؤمنين وتسليتهم. ويجوز أن يراد أنه عسير لا يرجى أن يرجع يسيرًا، كما يرجى تيسر العسير من أمور الدنيا.

١١- ﴿دَٰزِنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا﴾

١٢- ﴿وَجَعَلْتُ لَهُ مَالًا مَمْدُودًا﴾

١٣- ﴿وَبَيْنَ شُهُودًا﴾

14. Önüne serdikçe serdim...

[2112] وَحَيْدًا kelimesi “Allah”ın hâlidir ve iki anlama gelir. 1) Beni onunla *baş başa* bırak, çünkü ondan senin intikamını almaya Ben yeterim, başka cezalandırıcılara gerek yok! 2) Onu ben tek başıma yarattım; onu yaratırken hiç kimse bana ortak olmadı. Veya mahlûktan hâl olup “Onu tek başına, yalnız olarak yarattım; ne malı vardı, ne de evlâdı.” anlamındadır. Tıpkı “İşte, Bize; sizi ilkin nasıl yarattıysak aynen öyle (yapayalnız ve teker teker) geldiniz...” [En‘âm 6/94] âyetindeki gibi.

[2113] Bu âyetin Velid b. Muğîre el-Mahzûmî (v. 1/622) hakkında indiği söylenmiştir. O kavmi içinde *vahîd* (bir tane) diye lakaplandırılırdı... Belki de âyetin inişinden sonra bu şekilde lakaplandırılmıştır. Daha önce lakaplandırıldıysa, âyet onunla ve lakabıyla alay etmekte; onu liderliği, zenginliği ve dünyalıkta ileri oluşu sebebiyle kavminin ‘bir tane’si olarak görüp medh ü senâ etme yönündeki maksatlarını yerme ve ayıplamaya çevirmektedir. Bu da şöyledir: O tek başına yaratıldı; ne malı ne de evlâdı vardı; bunları ona Allah verdi, ancak o Allah’ın nimetlerine nankörlük etti, ona şirk koştı ve diniyle alay etti.

[2114] مَمْدُودًا (nice), yaygın, çok demektir. Veya (malların) artııcı özelliği ile desteklendi, zenginliği daimi kılındı anlamındadır. Bu mâna *medde’n-nehr^u ve meddehû nehr^u âhar^u* (Nehrin suyu arttı; onu başka bir nehir artırdı.) şeklindeki kullanımdan alınmıştır. Rivayete göre Velid’in ekili arazileri, sağmal hayvanları ve ticarî faaliyetleri varmış. İbn Abbâs’tan (v. 68/688) rivayet edildiğine göre; bu mallar, Mekke ile Tâif arasında bulunan farklı türlerdeki mallar imiş. Onun Tâif’te bir bahçesi olduğu ve meyvelerinin yaz kış hiç kesilmediği söylenmiştir. Bin, dört bin, dokuz bin veya bir milyon miskal (parası) olduğu söylenmiştir. İbn Cüreyc (v. 150/767) bahçelerinden her ay ürün alabildiğini söyler.

[2115] وَتَبِينَ شُهُودًا (sürekli yanında olan oğullar) yani Mekke’de kendisiyle beraber duran çocuklar verdim; herhangi bir iş ve ticaret için yanından ayrılmazlardı, çünkü babalarının nimetlerinin bolluğu onlara yeter, kazanmaya ve kendi maişetlerini temine ihtiyaç hissetmezlerdi. O evlatlarıyla birlikteydi; kalbi onların yokluğuyla ve seferin tehlikelerine muhatap olacakları kaygısıyla meşgul olmuyor, ayrılıkları ve özlemleriyle mahzun olmuyordu. [شُهُودًا in] şu anlamda olması da mümkündür: Oğulları toplantı yerlerinde ve mahfillerde kendisiyle birlikte hazır bulunur; herhangi bir muhakeme olduğunda şahitliklerine başvurulurdu.

١٤- ﴿وَمَهَّدْتُ لَهُ تَمْهِيدًا﴾

[٢١١٢] {وَحِيدًا} حال من الله عز وجل على معنيين؛ أحدهما: ذرني وحدي معه، فأنا أجزيك في الانتقام منه عن كل منتقم. والثاني: خلقتني وحدي لم يشركني في خلقه أحد. أو حال من المخلوق على معنى: خلقتني وهو وحيد فريد لا مال له ولا ولد، كقوله: {وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ} [الأنعام: ٩٤].

[٢١١٣] وقيل: نزلت في الوليد بن المغيرة المخزومي؛ وكان يلقب في قومه بالوحيد. ولعله لقب بذلك بعد نزول الآية؛ فإن كان ملقبًا به قبل فهو تهكم به وبلقبه، وتغيير له عن الغرض الذي كانوا يؤمنونه من مدحه، والثناء عليه بأنه وحيد قومه لرياسته ويساره وتقدمه في الدنيا إلى وجه الذم والعيب؛ وهو أنه خلق وحيدًا لا مال له ولا ولد، فاتاه الله ذلك، فكفر بنعمة الله وأشرك به واستهزأ بدينه.

[٢١١٤] {مَمْدُودًا} مبسوطًا كثيرًا، أو ممدًا بالنماء، من مدّ النهض ومدّ نهر آخر. قيل: كان له الزرع والضرع والتجارة. وعن ابن عباس: هو ما كان له بين مكة والطائف من صنوف الأموال. وقيل: كان له بستان بالطائف لا ينقطع ثماره صيفًا وشتاء. وقيل: كان له ألف مثقال. وقيل: أربعة آلاف. وقيل تسعة آلاف. وقيل: ألف ألف. وعن ابن جريج: غلة شهر بشهر.

[٢١١٥] {وَبَيْنَ شُهُودًا} حضورًا معه بمكة لا يفارقونه للتصرف في عمل أو تجارة، لأنهم مكفِّيون لوفور نعمة أبيهم واستغنائهم عن التكسب وطلب المعاش بأنفسهم، فهو مستأنس بهم لا يشتغل قلبه بغيبتهم، وخوف معاطب السفر عليهم ولا يحزن لفراقهم والاشتياق إليهم. ويجوز أن يكون معناه: أنهم رجال يشهدون معه المجامع والمحافل؛ أو تسمع شهادتهم فيما يتحاكم فيه.

[2116] Mücâhid'den (v. 103/721); Velîd b. Muğîre'nin on çocuğu olduğunu söylediği nakledilmiştir. On üç olduğu da söylenmiştir; yine, tamamı erkek yedi kişi oldukları da söylenmiştir: Velid b. Velid, Hâlid, Umâre, Hişâm, Âs, Kays, Abdüşems. Bunların üçü müslüman olmuştur: Hâlid [bin
5 Velid (r.a.)], Hişâm ve 'Umâre.¹

[2117] “Önüne serdikçe serdim...” Ona geniş bir makam ve kavmi arasında lider olma nimeti verdim, mal ve makam nimetlerinin ikisini de birbirini tamamlamak üzere ona verdim ki bunların bir araya gelmesi dünya ehline göre kemaldir; nimetlerin zirvesidir. Nitekim *edâma'llâhu t'âyidek^e ve temhîdek^e* (Allah sana olan destek ve ihsanını daim eylesin!) derler ve makam ve çevresinin artmasını kastederler. Velîd, Kureyş'in şereflilerinden ve büyüklerinden idi; bu sebeple *vahîd* (bir tane) ve *reyhânetü Kureyş* (Kureyş'in ballısı) diye anılırdı.²

15. Hâlâ daha fazla vermemi istemekte!..

15 **16. Asla! Çünkü âyetlerimize inatla direnmekte!**

17. (Aksine) sarp bir yokuşa sardıracağım onu!..

[2118] “Hâlâ daha istemekte!..” ifadesi onun tamah ve hırsının hedefine ulaşamayacağını ve yanlış bir şey olduğunu bildirmektedir; yani ona verilen zenginlik ve bolluk daha fazla artırılmayacaktır. Rivayete göre “Muhammed doğru söylüyorsa, cennet ancak benim için yaratılmıştır.” dermiş!..
20

[2119] “Asla!” ifadesi onu azarlayarak isteğinin olmayacağını bildirmek, ümidini ve tamahını kırmak içindir. “Çünkü âyetlerimize inatla direnmekte!” Yeni bir cümle ile isteğinin neden yerine getirilmeyeceği bildirilmektedir. Sanki biri “Niçin artırılmayacak?” demiş de ona şu şekilde cevap verilmiştir: “Çünkü nimeti verenin âyetleri karşısında inat etti ve böylece O'nun nimetlerine nankörlük etti! Nankör ise (nimetin) artırılmasını hak etmez!” Rivayete göre âyetin inmesinden sonra malı azalmaya başlamış ve nihayetinde ölüp gitmiştir.

[2120] “(Aksine) sarp bir yokuşa sardıracağım onu!..” Onu çıkılması zor bir
30 yokuşa sardıracağım. Bu ifade, güç yetmeyecek zor ve meşakkatli bir azapla karşılaşmayı anlatan bir meseldir. Peygamber'den (s.a.) şöyle nakledilmiştir: “Ona cehennemde bir yokuşa çıkması emredilir. Elini üzerine her koyduğunda erir; kaldırdığında eski hâline döner. Ayağını üzerine koyduğunda yokuş yine erir,

1 Doğru olan, 'Umâre yerine Velid'in zikredilmesidir; zira Velid müslüman olmuş ve gizlice hicret etmiştir (Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 239; İbn Hacer, Fetbu'l-Bâri, VIII, 226-227). 'Umâre ise kâfir olarak ölmüştür (İbn Hacer, el-İsâbe, V, 216). / çev.

2 Mekkelilerin gözünde o kadar büyük bir yeri vardı ki “Allah -verseydi şayet- peygamberliği Muhammed'e değil, Velid b. Muğîre'ye verirdi!” diyorlardı. Bkz. Keşşâf, Zuhuf 43/31-32 hk. / ed.

[٢١١٦] وعن مجاهد: كان له عشرة بنين. وقيل: ثلاثة عشر. وقيل: سبعة كلهم رجال: الوليد بن الوليد، وخالد، وعمارة، وهشام، والعاص، وقيس، وعبد شمس: أسلم منهم ثلاثة: خالد، وهشام، وعمارة.

[٢١١٧] {وَمَهَّدْتُ لَهُ تَمْهِيدًا} وبسطت له الجاه العريض والرياسة في قومه، فأتتمت عليه نعمتي المال والجاه واجتماعهما، هو الكمال عند أهل الدنيا. ومنه قول الناس: أدام الله تأييدك وتمهيدك، يريدون زيادة الجاه والحشمة. وكان الوليد من وجهاء قريش وصناديدهم؛ ولذلك لقب الوحيد وريحانة قريش.

١٥- {ثُمَّ يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ}

١٦- {كَلَّا إِنَّهُ كَانَ لِآيَاتِنَا عَنِيدًا}

١٧- {سَأَرْهُقُهُ صَعُودًا}

[٢١١٨] {ثُمَّ يَطْمَعُ} استبعاد واستنكار لطمعه وحرصه، يعني أنه لا مزيد على ما أوتي سعة وكثرة. وقيل: إنه كان يقول: إن كان محمد صادقًا فما خلقت الجنة إلا لي.

[٢١١٩] {كَلَّا} ردع له وقطع لرجائه وطمعه. {إِنَّهُ كَانَ لِآيَاتِنَا عَنِيدًا} تعليل للردع على وجه الاستئناف، كأن قائلًا قال: لم لا يزداد؟ فقيل: إنه عاند آيات المنعم وكفر بذلك نعمته، والكافر لا يستحق المزيد. ويروى أنه ما زال بعد نزول هذه الآية في نقصان من ماله حتى هلك.

[٢١٢٠] {سَأَرْهُقُهُ صَعُودًا} سأغشيه عقبة شاقّة المصعد. وهو مثل لما يلقي من العذاب الشاق الصعد الذي لا يطاق. وعن النبي ﷺ: يكلف أن يصعد عقبة في النار، كلما وضع عليها يده ذابت، فإذا رفعها عادت، وإذا وضع رجله ذابت،

kaldırdığında yine eski hâline döner.” Yine ondan (s.a.) şöyle nakledilmiştir: “صعود ateşten bir dağdır; yetmiş yılda onun tepesine çıkar, sonra aynı sürede aşağı iner; bu şekilde sonsuza kadar (inip çıkmaya) devam eder!” [Ahmed b. Hanbel, III, 75; Tirmizî, “Sifatü Cehennem”, 2, “Tefsîr”, 74/2]

5 **18. Çünkü (kendisine Kur’ân’ın ne olduğu sorulunca) düşündü; ölçtü, biçti.**

19. Nasıl da ölçtü biçti kahrolası!

20. Evet, nasıl ölçüp biçtiyse kahrolası!

[2121] “Çünkü düşündü.” ifadesi, tehdidin sebebini bildirmektedir. 10 Âdeta, Allah; inadı sebebiyle zenginlikten sonra fakirlik vererek, izzetten sonra da dünyada zelil kılarak tehdidi hemen gerçekleştirmiştir. Âhirette ise -düşünerek, Kur’ân’a sihir demekle inatta zirveye, son noktaya ulaştığı için- azabın en şiddetlisi ve en korkuncu ile cezalandırılacaktır!

[2122] İsteğinin yerine gelmeyeceğini azarlayarak bildiren kelimenin 15 (كس’ının, 17. âyetteki) “(Aksine) sarp bir yokuşa sardıracağım onu!..” ifadesine bağlı olması da mümkündür. Böylece ‘cennetin ancak kendisi için yaratılmış olabileceği’ iddiası reddedilmiş ve cehennem ehlinin en şiddetli azap görenlerinden olacağı bildirilmiş; bunun sebebi olarak da inadı gösterilmiş olur. Bu durumda “Çünkü düşündü; ölçtü, biçti.” âyeti, inadının 20 iç yüzünü açıklamak için “Çünkü âyetlerimize inatla direnmekte!” cümlesinden bedel olur ve anlam şöyle olur: O, Kur’ân hakkında ne diyeceğini “düşündü” ve içinden ne diyeceğini “ölçtü, biçti;” tasarladı.

[2123] “Nasıl da ölçtü biçti kahrolası!” ifadesi, onun ölçüp biçmesine, insanları iknâ etmesine ve Kureyş’in meylettiği hedefi vurmasına hayret ettirmektedir. Veya alay etme maksatlı bir övgüdür. Veya (Kureyş’in) 25 *kutile keyfe kaddar* (Nasıl da ölçtü biçti, kahrolası!) diye tekrar edip durdukları bir sözü nakletmektir. Böylece (Velid’in) ölçüp biçmesini beğenmeleriyle ve onun sözünü büyük görmeleriyle alay edilmiş olur. *Katelehu’llâhu mâ eşca’ahu ve ahzâhu’llâhu mâ eş’arahu*¹ diyen kimsenin sözü şu anlamı hissettirir: O öyle bir seviyeye ulaştı ki bu konuda ona haset edilmesi ve haset eden kimsenin bu sözlerle ona beddua etmesi normaldir. 30

[2124] Rivayete göre Velid, Mahzûm oğullarına: “Vallahi az önce Muhammed’den öyle bir söz işittim ki insanların sözlerinden de cinlerin sözlerinden de değildi. Öyle bir tatlılığı, öyle bir revnak ve güzelliği vardı ki sormayın!

1 “Allah kahretsin, ne kadar da cesur! Allah’ın cezası, ne de şairane konuşuyor!” / ed.

فإذا رفعها عادت. وعنه عليه السلام: الصَّعود جبل من نار يصعد فيه سبعين خريفًا، ثم يهوي فيه كذلك أبدًا.

١٨- ﴿إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ﴾

١٩- ﴿فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ﴾

٢٠- ﴿ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ﴾

[٢١٢١] ﴿إِنَّهُ فَكَّرَ﴾ تعليل للوعيد، كأن الله تعالى عاجله بالفقر بعد الغنى، والذل بعد العز في الدنيا بعناده، ويعاقبه في الآخرة بأشدَّ العذاب وأفظعه، لبلوغه بالعناد غايته وأقصاه في تفكيره، وتسميته القرآن سحرًا.

[٢١٢٢] ويجوز أن تكون كلمة الردع متبوعة بقوله: ﴿سَأُرْهِقُهُ صَعُودًا﴾ [١٧] ردًا لزعمه أن الجنة لم تخلق إلا له؛ وإخبارًا بأنه من أشدَّ أهل النار عذابًا، ويعلل ذلك بعناده. ويكون قوله ﴿إِنَّهُ فَكَّرَ﴾ بدلًا من قوله ﴿إِنَّهُ كَانَ لَا يَأْتِنَا عَيْنِدًا﴾ [١٦] بيانًا لِكُنْهٍ عناده. ومعناه ﴿فَكَّرَ﴾ ماذا يقول في القرآن، ﴿وَقَدَّرَ﴾ في نفسه ما يقول، وهيأه.

[٢١٢٣] ﴿فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ﴾ تعجيب من تقديره وإصابته فيه المحز، ورميه الغرض الذي كان تنتحيه قريش. أو ثناء عليه على طريقة الاستهزاء به، أو هي حكاية لما كرروه من قولهم: "قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ" تهكمًا بهم وبإعجابهم بتقديره، واستعظامهم لقوله. ومعنى قول القائل: قتله الله ما أشجعه! وأخزاه الله ما أشعره! الإشعار بأنه قد بلغ المبلغ الذي هو حقيق بأن يحسد ويدعو عليه حاسده بذلك.

[٢١٢٤] روي أن الوليد قال لبني مخزوم: والله لقد سمعت من محمد آنفًا كلامًا ما هو من كلام الإنس ولا من كلام الجن؛ إنَّ له لحلاوة، وإنَّ عليه لطلاوة،

Üst tarafı bol meyveli, alt tarafı verimli ve bereketli! Mutlaka üstün gelir, kesinlikle yenilmez!” demiş... Bunun üzerine Kureyşliler; “Velîd de dinden çıktı vallahi!.. Allah’a ant olsun ki artık bütün Kureyş dinini değiştire!” demişler. Ebû Cehl “Siz bu işi bana bırakın!” diyerek, hüznü bir edâ ile

5 Velîd’in yanına oturmuş ve onun hamiyetini kabartacak şekilde konuşmuş. Velîd de kalkıp Kureyşlilerin yanına gelmiş ve; “Muhammed’in cinli olduğunu söylüyorsunuz; siz hiç onun boğulduğunu, nefesinin daraldığını gördünüz mü?! ‘Kâhin!’ diyorsunuz; hiç onun kâhinlik yaptığını gördünüz mü? ‘Şair’ diyorsunuz; hiç onun şiiire daldığını gördünüz mü? ‘Yalancı’ di-

10 yorsunuz; hiç onun yalana benzer bir söz söylediğine tanık oldunuz mu?” diye sormuş. Her bir soruya: “Hayır, kesinlikle!” cevabını veriyorlarmış. Sonra; “Peki ne öyleyse bu!” demişler. Velîd bir müddet düşünüp; “Sihirbazdan başka bir şey değil! Görmüyor musunuz, adam ile karısının, çocuğunun ve kölelerinin arasını ayırıyor. Onun sözleri Müseylime ve Bâbil eh-

15 linden naklettiği sihirden başka bir şey değil!” demiş. Bunun üzerine meclis sevinç çığlıklarıyla çınlamış. (Velîd’in) sözünden hoşnut olarak ve (üstün zekâsına) şaşırılmış bir vaziyette dağılmışlar.

21. Şöyle bir baktı;

22. Sonra kaşlarını çatıp yüzünü ekşitti.

20 **23. En sonunda kasıla kasıla arkasını döndü ve;**

24. “Bu, olsa olsa öteden beri tekrarlanan bir büyüdür!”

25. “İnsan sözünden başka bir şey değildir.” dedi.

[2125] İnsanların yüzüne “şöyle bir baktı” kaşlarını çatıp yüzünü buruşturdu; arkasına dönüp yürüdü, o çirkin söz aklına geliverince göz ucuyla

25 kibirli kibirli baktı ve (Kur’ân’a) bununla iftira atmak istedi. [Burada Allah] Velîd ile alay etmek için ürettiği iftirayı ararken takındığı tavrı, o zamanki eşkâlini çizmektedir. Şöyle bir mâna da verilmiştir: “Ne diyeceğini ölçüp biçti; sonra onun üzerinde düşündü; sonra çare bulamadığı ve ne diyeceğini bilemediği için surat astı.” Şöyle de açıklanmıştır: Peygamber’in (s.a.) yüzüne karşı kaşlarını çatıp yüzünü buruşturdu; “sonra” haktan “geri döndü” ve

30 ona karşı “büyüklendi” ve sözünü söyledi.

[2126] “Şöyle bir baktı.” cümlesi, [18. âyete; yani] “çünkü düşündü, ölçüp biçti” cümlesine atıftır. Dua cümleleri de ikisinin arasında birer ara cümledir. “Peki, beddua tekrar edilirken başa gelen ^{كُلُّ} nin mânası nedir?”

35 **dersen şöyle derim:** Bu; ikinci duanın birinciden daha belîğ, daha kuvvetli olduğuna delâlet etmektedir. Tıpkı şairin [düşman oymağını kızdırmak amacıyla söylediği] şu ifadesindeki gibi:

إن أعلاه لمشمر، وإن أسفله لمغدق، وإنه يعلو وما يعلو؛ فقالت قريش: صباً -والله- الوليد، والله لتصبأن قريش كلهم! فقال أبو جهل: أنا اكفيكموه، ففعد إليه حزيناً وكلمه بما أحماه، فقام فأتاهم فقال: تزعمون أن محمداً مجنون، فهل رأيتموه يخنق؛ وتقولون إنه كاهن، فهل رأيتموه قط يتكهن؛ وتزعمون أنه شاعر، فهل رأيتموه يتعاطى شعراً قط؛ وتزعمون أنه كذاب، فهل جربتم عليه شيئاً من الكذب؟ فقالوا في كل ذلك: اللهم لا. ثم قالوا: فما هو؟ ففكر فقال: ”ما هو إلا ساحر. أما رأيتموه يفرق بين الرجل وأهله وولده ومواليه، وما الذي يقوله إلا سحر يأثره عن مسيلمة وعن أهل بابل!“ فارتج النادي فرحاً، وتفزقوا معجبين بقوله، متعجبين منه.

٢١- ﴿ثُمَّ نَظَرَ﴾

٢٢- ﴿ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ﴾

٢٣- ﴿ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ﴾

٢٤- ﴿فَقَالَ إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْتَى﴾

٢٥- ﴿إِنَّ هَذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ﴾

[٢١٢٥] ﴿ثُمَّ نَظَرَ﴾ في وجوه الناس، ثم قطب وجهه، ثم زحف مدبراً، وتشاوس مستكبراً لما خطرت بباله الكلمة الشنعاء، وهم بأن يرمي بها وصف أشكاله التي تشكل بها حتى استنبط ما استنبط، استهزاء به. وقيل: قدر ما يقوله، ثم نظر فيه، ثم عبس لما ضاقت عليه الحيل ولم يدر ما يقول. وقيل: قطب في وجه رسول الله ﷺ. ﴿ثُمَّ أَدْبَرَ﴾ عن الحق {وَاسْتَكْبَرَ} عنه، فقال ما قال.

[٢١٢٦] و﴿ثُمَّ نَظَرَ﴾ عطف على {فَكَرَّ وَقَدَّرَ} [١٨] والدعاء: اعتراض بينهما. فإن قلت: ما معنى {ثُمَّ} الداخلة في تكرير الدعاء؟ قلت: الدلالة على أن الكزة الثانية أبلغ من الأولى. ونحوه قوله:

Bakın! Hey!.. “Esen kal, evet esen kal... Evet esen kal!”

[demekten başka bir şey yapmadım ki ben Serha’ya]

“Peki, ondan sonraki fiillerin arasına giren **فَم**’lerin anlamı ne?” **dersen şöyle derim:** Bu onun teennî ile düşündüğüne ve yavaş davrandığına delâlet etmektedir. Nitekim birbirine uyumlu olan fiillerin arasında bir zaman aralığı ve bir uzaklık olmuştur. **Şayet** “Öncesinde **فَم** ile atuf yapıldığı hâlde daha sonra niçin **فَا** ile **إِنْ هَذَا** denilmiş?” **dersen şöyle derim:** Çünkü iyice düşünüp zihninde tasarladıktan sonra ne diyeceği hatırına geliverince kendine hâkim olamayarak hiç beklemeden onu söyleyivermiştir. **Şayet** “[24 ve 25. âyetlerde] iki cümle arasına neden atuf harfî gelmemiş?” **dersen şöyle derim:** Çünkü ikinci cümlenin birinci cümleye göre konumu, tekit edenin tekit edilene göre konumu gibidir (yani onu pekiştirip kuvvetlendirmektedir).

26. Kavurucu’ya sokacağım onu!

27. Nereden bileceksin ki nedir Kavurucu?

15 **28. Bırakmaz; (işi bitirip) terk etmez;**

29. Kavurdukça kavurur deriyi!..

30. Üzerinde ‘on dokuz’ (görevli melek) vardır.

31. Biz, Ateş’in görevlilerini hep melek yaptık. Sayılarını da nankörce inkâr edenler için bir ayartılma vesilesi kıldık ki; kitap verilenler yakînen iman etsin, iman edenlerin de imanı artsın. Evet, kitap verilenler ile müminler şüphe etmesin; kalplerinde maraz bulunanlarla inkârcı nankörler ise; “Allah bu temsille ne murad eder ki?!” desin!.. Allah; böyle böyle, dilediklerini saptırmakta dilediklerini doğruya iletmektedir. Aslında, senin Rabbinin ne kadar askeri olduğunu kendisinden başkası bilmez; bu (gibi âyetler), insanlar için sadece bir öğüttür.

[2127] **سَأُضِلُّهُ صَعُودًا** ([Aksine] sarp bir yokuşa sardıracağım onu!.. [17]) âyetinden bedeldir. İçine atılan bir şeyi yok etmeden “bırakmaz”, o şey yok olduğunda da tekrar eski hâline getirilinceye kadar [bekler], ölü hâlde bırakmaz. Veya hiçbir şey üzerinde helâkten bir şey bırakmaz, helâk etmeden terketmez; aksine içine atılan her şey mutlaka helâk olur.

[2128] **لَوَاحَةٌ** (kavurdukça kavurur) ifadesi, *levhu’l-hecîr* (ögle sıcağının yakması, karartması) tabirinden alınmıştır. Şair şöyle demiştir:

“Ey yolcu, seni ne yaktı / ne kararttı böyle?” diyor.

35 Ey amcamın kızı! Ögle sıcağındaki yolculuklar kavurdu beni!

أَلَا يَا اسْلَمِي ثُمَّ اسْلَمِي تُمَّتْ اسْلَمِي ❁

فإن قلت: ما معنى المتوسطة بين الأفعال التي بعدها؟ قلت: الدلالة على أنه قد تأنى في التأمل وتمهل، وكأنَّ بين الأفعال المتناسقة تراخ وتباعد. فإن قلت: فلم قيل {فَقَالَ إِنَّ هَذَا} بالفاء بعد عطف ما قبله بثم؟ قلت: لأن الكلمة لما خطرت بباله بعد التطلب لم يتمالك أن نطق بها من غير تلبث. فإن قلت: فلم لم يوسط حرف العطف بين الجملتين؟ قلت: لأن الأخرى جرت من الأولى مجرى التوكيد من المؤكد.

٢٦- ﴿سَأُضْلِيهِ سَقَرٌ﴾

٢٧- ﴿وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَقَرٌ﴾

٢٨- ﴿لَا تُبْقِي وَلَا تَذَرُ﴾

٢٩- ﴿لَوْاحَةٌ لِلْبَشَرِ﴾

٣٠- ﴿عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ﴾

٣١- ﴿وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا لِيَسْتَيْقِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَيَزْدَادَ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا وَلَا يَزَاتَبَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ وَلِيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْكَافِرُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرَى لِلْبَشَرِ﴾

[٢١٢٧] {سَأُضْلِيهِ سَقَرٌ} بدل من {سَأُزْهِقُهُ صَعُودًا} [١٧]. {لَا تُبْقِي} شيئاً يلقي فيها إلا أهلكته؛ وإذا هلك لم تذر هالكاً حتى يعاد. أو لا تبقي على شيء، ولا تدعه من الهلاك، بل كل ما يطرح فيها هالك لا محالة.

٢٠ [٢١٢٨] {لَوْاحَةٌ} من لوح الهجير. قال:

تَقُولُ مَا لَاحَكَ يَا مُسَافِرُ ❁ يَا ابْنَةَ عَمِّي لِأَحْنِي الْهُوَاجِرُ

Şu da söylenmiştir: Cildi iyice yakar ve onu geceden daha karanlık bir vaziyete getirir. البشر derinin üst kısımlarıdır. Hasan-ı Basrî (v. 110/728); “İnsanlara görünür [bu Kavurucu]!” diye tefsir etmiştir. Tıpkı “Evet çaresi yok! Onu kesin bir şekilde göreceksiniz!” [Tekâsür 102/7] âyetindeki gibi. Cehennemin dehşetini ortaya koymak için hususiyet mânâsını ifade etmek üzere *levvâhat^{en}* diye mansûb da okunmuştur.

[2129] “Üzerinde” onun işleriyle ilgilenen ve içindekilere hükmeden “on dokuz melek vardır.” Bununla birlikte, “(on dokuz) *sımf* melek” de denilmiştir. “(On dokuz) saf” diyen de olmuştur. Bunların “(on dokuz) temsilci” olduğunu söyleyen de olmuştur. Bir isim hükmündeki bir ifadede hareketlerin peşpeşe gelmesi sebebiyle Ayın’ın sükûnu ile *tis’ate’sar^{at}* şeklinde de okunmuştur. *Tis’atu a’surⁱⁿ* diye de okunmuştur. *A’sür; yemîn - eymûn* örneğinde olduğu gibi (arkadaş anlamındaki) *a’sürin* çoğuludur.

[2130] Allah (cehennem bekçilerini), orada azap gören insan ve cinlerin cinsinden farklı oldukları için meleklerden tayin etmiştir ki cinsin cinse karşı göstereceği şefkat ve inceliği göstermesinler ve onlara karşı sakinleşmesinler; çünkü onlar Allah’ın hakkını alma ve O’nun için gazaplanma hususunda Allah’ın en kuvvetli yaratıklarıdır; işte (bekçiler farklı cinslerden seçilmiştir) ki yumuşak davranmalarından emîn olunsun; çünkü onlar mahlûkatın en kuvvetlileri ve yakalaması en çetin olanlarıdır! Amr b. Dinar (v. 126/744) şöyle demiştir: “Onlardan biri, bir ittirmede, Rebî’a ve Mudar kabileleri mensuplarından daha fazlasını¹ cehenneme atar.” Peygamber’den (s.a.) de nakledilmiştir ki “Gözleri şimşek gibidir, azı dişleri büyük boynuzlar veya kale burçları gibidir, saçlarını yerlerde sürürler. Tek biri, bütün insanların ve cinler kadar güçlüdür. Tek biri bir ümmeti götürür, boynunda da bir dağ vardır. O ümmeti ateşe atar ve dağı da üzerlerine koyar!”

[2131] Rivayete göre “Üzerinde ‘on dokuz’ [görevli melek] vardır.” âyeti inince Ebû Cehl, Kureyşlilere; “Ey anası kendilerin kaybedesiceler! İbn Ebû Kebşe’nin² size cehennem bekçilerinin 19 tane olduklarını bildirdiğini duyuyorum. Siz kalabalıksınız, içinizden her on kişi onlardan bir adamı tutamaz mı?” demiş. Bunun üzerine, çok kuvvetli biri olan Ebü’l-Eşed b. Üseyd b. Kelede el-Cumahî de “Ben sizin için onların on yedisinin hakkında gelirim;

1 Muhatabın aşına olduğu, gücünü kuvvetini bildikleri kabileler. Günümüz anlayışıyla, Çinlilerden, Hindulardan... / ed.

2 Mekkeliler Hazret-i Peygamber’e “İbn Ebu Kebşe” (Ebu Kebşe’nin oğlu!) diye hitap ederlerdi. Bu, peygamberlerin kumaşının hemşhçilerinden farklı olduğunu gösterir. Araplar içinde Akyıldız’a (şi’râ) ilk tapan, peygamberin büyük atalarından Ebu Kebşe imiş; yani herkes putlara taparken, Ebu Kebşe; “Bütün yıldızlar Samanyolu’nu boyuna kat’ettiği hâlde, Akyıldız hepsinden farklı olarak enine kat’ediyor.” gerekçesiyle Akyıldız’a tapmayı tercih etmekte imiş. İşte, Hazret-i Peygamber de Araplara farklı bir sistem getirince, onu atalarından başka birine nispetle değil de Ebu Kebşe’ye nispet ederek andılar. / ed.

قيل: تلفح الجلد لفحة فتدعه أشدّ سوادًا من الليل. والبشر: أعالي الجلود.
وعن الحسن. تلوح للناس، كقوله {ثُمَّ لَتَرُونَهَا عَيْنَ الْيَقِينِ} [التكاثر: ٧]. وقرئ
«لواحة»، نصبًا على الاختصاص للتهويل.

[٢١٢٩] {عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ} أي يلي أمرها ويتسلط على أهلها تسعة عشر
ملكًا. وقيل: صنفاً من الملائكة. وقيل: صفة. وقيل: نقيبًا. وقرئ «تسعة عشر»،
بسكون العين لتوالي الحركات في ما هو في حكم اسم واحد؛ وقرئ «تسعة
عشر» جمع عشير، مثل يمين وأيمن.

[٢١٣٠] جعلهم ملائكة لأنهم خلاف جنس المعذيين من الجن والإنس، فلا
يأخذهم ما يأخذ المجانس من الرأفة والرقّة، ولا يستروحون إليهم، ولأنهم أقوم
خلق الله بحق الله وبالغضب له، فتؤمن هواتهم، ولأنهم أشد الخلق بأسًا وأفواهم
بطشًا. عن عمرو بن دينار: واحد منهم يدفع بالدفعة الواحدة في جهنم أكثر
من ربيعة ومضر. وعن النبي ﷺ: كأن أعينهم البرق، وكأن أفواههم الصياصي
يجرون أشعارهم؛ لأحدهم مثل قوّة الثقلين، يسوق أحدهم الأمة وعلى رقبته
جبل فيرمى بهم في النار بالجبل عليهم.

[٢١٣١] وروي أنه لما نزلت {عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ} قال أبو جهل لقريش:
ثكلتكم أمهاتكم، أسمع ابن أبي كبشة يخبركم أنّ خزنة النار تسعة عشر
وأنتم الدهم، أيعجز كل عشرة منكم أن يبطشوا برجل منهم؟! فقال أبو الأشد
بن أسيد بن كلدة الجمحي - وكان شديد البطش -، أنا أكفيكم سبعة عشر،

diğer ikisini de siz hallediverin!” demiş. İşte, “Biz, Ateş’in görevlilerini hep melek yaptık!” âyeti bunun üzerine indi; yani onları, sizin cinsinizden adamlar yapmadık ki onlara gücünüz yetsin!

[2132] **Şayet** “Kâfirlerin, zebânilerin sayısıyla fitneye düşmeleri, Ehl-i kitabın yakîne ermelerine, müminlerin imanının artmasına, kâfirlerle münafıkların da alay etmesine sebep kılınmıştır. Böyle bir şey nasıl doğru olabilir [açıklar mısın?]” **dersen şöyle derim:** Bütün bunlara, ‘sayıyla fitneye düşmeleri’ değil, ‘sayının kendisi’ sebep kılınmıştır. Bu sebeple, “Sayılarını da nankörce inkâr edenler için bir ayartılma vesilesi kıldık.” sözünden kasıt “onların sayısını da ancak on dokuz yaptık” demektir. “Nankörce inkâr edenler için bir ayartılma vesilesi” ifadesi, “on dokuz”un yerine konulmuştur; çünkü Allah’a ve hükmüne iman etmeyen kimse, yirmiden bir eksik olan bu sayıyla *fitneye* düşer/ayartılır; buna itiraz eder, onunla alay eder; hikmet tarafı kendisine kapalı olsa bile mümin gibi boyun eğmez. Bir bakıma şöyle denilmiş olur: Onların sayısını öyle bir sayı yaptık ki onun özelliklerinden biri, müminlerin *yakîne* ermesi, kâfirlerin şaşkınlığa düşmesi ve Ehl-i kitabın yakîne ermesi için kendisiyle fitneye düşülmesidir; çünkü onların sayısı iki kitapta da on dokuzdur. Bunun benzerini Kur’ân’da işittiklerinde onun Allah tarafından indirildiğine kesin olarak inanırlar. Müminlerin imanlarının artması ise diğer indirilenleri tasdik ettikleri gibi bunu da tasdik etmeleri, Ehl-i kitabın bunun böyle olduğunu kabul ve tasdik ettiğini görmeleri sebebiyledir.

[2133] “Peki, neden ‘Evet, kitap verilenlerle müminler şüphe etmesin’ dedi, oysa yakîne ermek ve imanın artması şüphenin yokluğuna delâlet eder?” **dersen şöyle derim:** Çünkü onlarda yakînin varlığını ve şüphenin yokluğunu bir arada zikrederse bu, onların nefislerinin sükûnetini ve kalplerinin itmi’nanını tarif etmede daha kuvvetli ve daha belâgatlı bir ifade olur. Zira bu sözde bunların dışındaki kimselerin hâline bir târiz vardır. Sanki şöyle demektedir: Onların hâli, nifak ve küfür ehlinde kalbinde şek ve şüphe taşıyan kimselerin hâlinden farklı olsun [diye..].

[2134] **Şayet** “Sûre Mekke’de nâzil olduğu hâlde, ‘kalplerinde hastalık olanlardan’ nasıl bahsedilebilmiş? Zira bunlar münafıklardır; Mekke’de *nifak* yoktu ki... Medine’de başgösterdi?” **dersen şöyle derim:** Cümlenin anlamı; “Gelecekte, hicretten sonra Medine’de başgösterecek olan münafıklarla Mekke’deki kâfirler “Allah bu temsille ne murad eder ki?!” desinler diye...” şeklindedir. Yani diğer gaybî haberlerde olduğu gibi burada da salt ileride meydana gelecek bir şeyi haber verme söz konusudur.

فأكفوني أنتم اثنين! فأنزل الله {وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً}، أي ما جعلناهم رجالاً من جنسكم يطاقون.

[٢١٣٢] فإن قلت: قد جعل افتنان الكافرين بعدة الزبانية سبباً لاستيقان أهل الكتاب وزيادة إيمان المؤمنين واستهزاء الكافرين والمنافقين، فما وجه صحة ذلك؟ قلت: ما جعل افتنانهم بالعدة سبباً لذلك، وإنما العدة نفسها هي التي جعلت سبباً. وذلك أن المراد بقوله {وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا} وما جعلنا عدتهم إلا تسعة عشر، فوضع {فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا} موضع {تِسْعَةَ عَشَرَ} لأن حال هذه العدة الناقصة واحداً من عقد العشرين أن يفتتن بها من لا يؤمن بالله وبحكمته ويعترض ويستهزئ، ولا يدعن إذعان المؤمن، وإن خفى عليه وجه الحكمة. كأنه قيل: ولقد جعلنا عدتهم عدة من شأنها أن يفتتن بها، لأجل استيقان المؤمنين وحيرة الكافرين واستيقان أهل الكتاب؛ لأن عدتهم تسعة عشر في الكتابين، فإذا سمعوا بمثلها في القرآن أيقنوا أنه منزل من الله. وازدياد المؤمنين إيماناً لتصديقهم بذلك كما صدقوا سائر ما أنزل، ولما رأوا من تسليم أهل الكتاب وتصديقهم أنه كذلك.

[٢١٣٣] فإن قلت: لم قال {وَلَا يَزُوتَابَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ}، والاستيقان وازدياد الإيمان دالاً على انتفاء الارتياب؟ قلت: لأنه إذا جمع لهم إثبات اليقين ونفي الشك كان أكد وأبلغ لوصفهم بسكون النفس وتلج الصدر، ولأن فيه تعريضاً بحال من عداهم. كأنه قال: ولتخالف حالهم حال الشاكين المرتابين من أهل النفاق والكفر.

[٢١٣٤] فإن قلت: كيف ذكر الذين في قلوبهم مرض - وهم المنافقون-، والسورة مكية، ولم يكن بمكة نفاق، وإنما نجم بالمدينة؟ قلت: معناه وليقول المنافقون الذين ينجمون في مستقبل الزمان بالمدينة بعد الهجرة {وَالْكَافِرُونَ} بمكة: {مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا}؛ وليس في ذلك إلا إخبار بما سيكون كسائر الإخبارات بالغيوب.

Bu da sûrenin *Mekkî* olması ile çelişmez.¹ “Hastalık”la şek ve şüphenin kastedilmiş olması da mümkündür; zira Mekkelilerin bazıları (Kur’ân’ın) yalan olduğuna kesin kanaat getirmiş durumda iken çoğu şüphe içinde idi!

[2135] **Şayet** “Onların sayısının on dokuz olmasına; yakîn sahibi olmak, şüphe olmaması ve münafık ve kâfirlerin söyledikleri sözler *sebeb* gösterilmiş. Haydi, yakîn sahibi olmak ve şüphenin olmaması maksat olabilsin diyelim, peki münafık ve kâfirlerin sözlerinin bir maksat olması nasıl doğru olabilir?” **dersen şöyle derim:** Lâm illet ve sebep anlamı ifade eder; ancak illetin mutlaka bir maksat olması gerekmez. Dikkat edersen, *haractu mine’l-beledi li-mahâfeti ş-şerr* (Şer korkusundan şehirden çıktım.) dersin ki bu sözünde korkuyu, çıkışına *illet* yaparsın, ama bu senin maksadın değildir.

[2136] مَثَلًا (temsil) kelimesi, هَذَا (bu) ism-i işaretinin temyizi veya hâlidir. Tıpkı اَيُّ هَذِهِ نَاقَةٌ لِلَّهِ لَكُمْ اَيُّ [Hüd 11/64]² **Şayet** “Bunu neden *temsil* diye isimlendirmişler?” **dersen şöyle derim:** مَثَلًا kelimesi “verilen mesel”den isti’âredir; zira [bu sayı] eşi benzeri olmayan fazla duyulmamış bir sözdür. İşte, [Mekkeliler] on dokuz sayısını garip karşıladıkları ve farklı gördükleri için bir *isti’âre* olarak değerlendirmişlerdir. Bu durumda mâna şöyle olmaktadır: Bu şaşırtıcı sayıyla Allah neyi murad etmiş olabilir ki? Melekleri düz yirmi değil de on dokuz adet kılarak nasıl bir amaç gütmüş olabilir ki? Asıl maksatları ise (Kur’ân’ı) kökünden inkâr etmek, onun Allah katından olmadığını iddia etmek, “Allah katından olsaydı bu eksik sayı ile gelmezdi!” demektir.

[2137] (“Böyle böyle” anlamındaki كَذَلِكَ nin Kâf’ı nasb hâlinde. ذَلِكَ ise öncesindeki saptırma ve hidâyet etme anlamına işarettir; yani söz konusu saptırma ve hidâyete benzer şekilde kâfirleri saptırmakta, müminleri hidâyete erdirmektedir. Yani O, hikmete ve doğruya dayalı güzel bir iş yapar; müminler onu hikmet olarak görürler ve ‘O’nun bütün fiilleri güzel ve hikmetlidir.’ diye inandıkları için ona boyun eğerler; bu da imanlarını artırır. Kâfirler ise onu inkâr eder, onda şüphe ederler, Allah da onların küfrünü ve sapıklığını artırır.

1 Bilindiği gibi, Mekki sûrelerde Medenî âyetler, Medenî sûrelerde de Mekki âyetler olabilmektedir. Medine’de nazil olduğu anlaşılan وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَثَلًا لِّمَنْ يَخْتَارُ âyeti buraya, sonraki *arzalardaki* Peygamber tarafından bir nev-i dipnotu ve tefsir kabilinden yerleştirilmiş olmalıdır. Tıpkı Müzzemmil’in -Medenî olduğu anlaşılan; ama daha sonra nazil olduğu kesin olan- son âyetinin, sûrenin başında emredilenlerin zamanla insanlara meşakkatli gelmesi üzerine, gece kıyâmını hafifleterek yeniden düzenlemesi, sonra da sûrenin sonuna yerleştirilmesi gibi. Kaldı ki, her iki âyetin de ‘Medenî nesir üslubu’ taşıdığı aşîkârdır. *Allâhu a’lem.* / ed.

2 Yani “kanıt olarak” veya “kanıt olmak bakımından” da işte size Allah’ın devesi! / ed.

وذلك لا يخالف كون السورة مكية. ويجوز أن يراد بالمرض الشك والارتياب، لأن أهل مكة كان أكثرهم شاكين وبعضهم قاطعين بالكذب.

[٢١٣٥] فإن قلت: قد علل جعلهم تسعة عشر بالاستيقان وانتفاء الارتياب وقول المنافقين والكافرين ما قالوا، فهب أن الإستيقان وإنشاء الإرتياب يصح أن يكونا غرضين فكيف صح أن يكون قول المنافقين والكافرين غرضاً؟ قلت: أفادت اللام معنى العلة والسبب، ولا يجب في العلة أن تكون غرضاً. ألا ترى إلى قولك: خرجت من البلد لمخافة الشر، فقد جعلت المخافة علة لخروجك وما هي بغرضك.

[٢١٣٦] {مَثَلًا} تمييز لـ {هذا}، أو حال منه، كقوله: {هذه ناقة الله لكم آية} [هود: ٦٤]. فإن قلت: لم سموه مثلاً؟ قلت: هو استعارة من المثل المضروب؛ لأنه مما غرب من الكلام وبدع، استغراباً منهم لهذا العدد واستبداعاً له. والمعنى: أي شيء أراد الله بهذا العدد العجيب، وأي غرض قصد في أن جعل الملائكة تسعة عشر، لا عشرين سواء. ومرادهم إنكاره من أصله، وأنه ليس من عند الله، وأنه لو كان من عند الله لما جاء بهذا العدد الناقص.

[٢١٣٧] الكاف في {كذلك} نصب، وذلك: إشارة إلى ما قبله من معنى الإضلال والهدى، أي مثل ذلك المذكور من الإضلال والهدى يضل الكافرين ويهدي المؤمنين، يعني يفعل فعلاً حسناً مبنياً على الحكمة والصواب، فيراه المؤمنون حكمة ويدعون له لاعتقادهم أن أفعال الله كلها حسنة وحكمة فيزيدهم إيماناً، وينكره الكافرون ويشكون فيه فيزيدهم كفرًا وضلالاً.

[2138] “Aslında senin Rabbinin ne kadar askeri olduğunu kimse bilmez” Bir kısmı tam sayıda, bir kısmı eksik ve küsuratlı sayıda olduğu için her ordunun özel olarak hangi sayıda olduğunu ve her ordunun özel sayısının hikmetini kimse bilemez; “Sadece O bilir.” Kimsenin bunu bilme imkânı yoktur. Tıpkı göklerin, yerlerin, senenin ve ayların günlerinin, burçların, gezegenlerin, aynı şekilde, şeriatteki nisap miktarlarının, hadlerin, kefâretlerin ve namazların adetlerindeki hikmeti hiç kimse bilmediği gibi. Veya sayısının çok fazla olması sebebiyle Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilmez. Cehennem bekçilerinin sayısını yirmiye tamamlamak onun için zor değildir; ancak bu özel sayıda sizin bilmeyip O’nun bildiği bir hikmet vardır. Bu cümlelerin, Ebû Cehl’in “Muhammed’in Rabbinin on dokuzdan başka yardımcısı yok mu?” sözüne cevap olduğu söylenmiştir.

[2139] وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ (Bu tamamen bir öğüttür!” anlamındaki) إِلَّا ذِكْرِي ifadesi, Kavurucu’yu (سقر) nitelemekle alâkalı olup هِيَ (bu) da ona râci bir zamirdir; yani “Kavurucu ve [sayılan] nitelikleri, insanlar için sadece bir öğüttür.”¹ Veya هِيَ sûredeki bütün âyetlerin yerini tutan bir zamirdir (Yani bu sûredeki âyetler insanlar için tamamen bir öğüttür).

32. Hayır!.. Ay’a,

33. Dönüp geldiğinde geceye;

34. Ağardığında sabaha yemin ederim ki;

35. O (Ateş), gerçekten büyük (öğüt)lerden biridir.

36. İnsanlığı uyarıcı olarak...

37. İçinizden öne geçmek veya geri kalmak isteyenler için [her iki ihtimal de söz konusudur]!

[2140] Kavurucu’yu, insanlar ibret alsın diye öğüt kıldığı hâlde onlar bundan öğüt almadıkları için, كَلَّ (Hayır!..) lafzı onların bu hâlinin çirkinliğini bildirmektedir. Veya Kavurucu’nun insanları uyaran büyük öğütlerden biri olduğunu inkâr eden kimseleri reddetmektedir.

[2141] *Debera* ذَبَّرَ anlamındadır;² tıpkı أَقْبَلَ (yöneldi) anlamındaki قَبَلَ gibi. *Sârû ke-emsî’d-dâbir* (Dönüp gelen akşam gibi oldular.) ifadesi bu kabildendir. *Debera’l-leylu’n-nehâra* (Gece gündüzün ardından geldi.) ifadesinden alındığı da söylenmiştir. Âyet إِذْ ذَبَّرَ (geceye, hani dönüp gelir ya) şeklinde de okunmuştur.

1 Yani Allah’ın şiddetli cezalandıracağını hatırlatan bir tehdit. / ed.

2 Müfessir; إِذْ ذَبَّرَ (geceye, hani dönüp gelir ya) kıraatini değil, إِذَا ذَبَّرَ (dönüp geldiğinde geceye) şeklindeki kıraati esas almaktadır. / ed.

[٢١٣٨] {وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ} وما عليه كل جند من العدد الخاص من كون بعضها على عقد كامل وبعضها على عدد ناقص، وما في اختصاص كل جند بعدده من الحكمة. {إِلَّا هُوَ} ولا سبيل لأحد إلى معرفة ذلك كما لا يعرف الحكمة في أعداد السَّمَوَاتِ والأَرْضِينَ وأيام السنة والشهور والبروج والكواكب وأعداد النُّصَب والحدود والكفارات والصلوات في الشريعة. أو وما يعلم جنود ربك لفرط كثرتها إلا هو، فلا يعز عليه تتيمم الخزنة عشرين، ولكن له في هذا العدد الخاص حكمة لا تعلمونها، وهو يعلمها. وقيل: هو جواب لقول أبي جهل: أما لرب محمد أعوان إلا تسعة عشر.

[٢١٣٩] {وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً... وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ} اعتراض. وقوله {وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرَى} متصل بوصف سقر، وهي ضميرها، أي وما سقر وصفتها إلا تذكرة {لِلْبَشَرِ} أو ضمير الآيات التي ذكرت فيها.

٣٢- ﴿كَأَلَّا وَالْقَمَرَ﴾

٣٣- ﴿وَاللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ﴾

٣٤- ﴿وَالضُّبْحِ إِذَا أَسْفَرَ﴾

٣٥- ﴿إِنَّهَا لِإِحْدَى الْكُبْرَى﴾ ١٥

٣٦- ﴿نَذِيرًا لِلْبَشَرِ﴾

٣٧- ﴿لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَتَقَدَّمَ أَوْ يَتَأَخَّرَ﴾

[٢١٤٠] {كَأَلًا} إنكار بعد أن جعلها ذكري أن تكون لهم ذكري، لأنهم لا يتذكرون. أو ردع لمن ينكر أن تكون إحدى الكبر نذيرًا.

[٢١٤١] و«دَبَّرَ» بمعنى أدبر، كقبل بمعنى أقبل. ومنه صاروا كأمس الدابر. وقيل:

هو من دبر الليل النهار، إذا خلفه. وقرئ «إذ أدبر».

[2142] اِنَّهَا لَاِخْدَى الْكُبْرِ (O [Kavurucu], gerçekten büyük [öğüt]lerden biridir.) ifadesi, kasemin cevabıdır veya neden “Hayır!..” dediğini gerekçelendirmektedir; [ikinci ihtimalde] kasem tekit için ara cümle yapılmış olur. كُبْرِ *kübrânın* çoğulu olup müenneslik Elif’i müenneslik Tâsı gibi yapılmıştır; 5 *fu’let* kalıbı *fu’al* vezninde çoğul yapıldığı için, *fu’lâ* da bu kalıpta çoğul yapılmıştır. Tıpkı سَوَافِيَا’nın سَوَافِيَا şeklinde, قَاصِعَاء’ın ise قَوَاصِعَ şeklinde çoğul yapılması gibi. Oysa *fevâ’ilu* kalıbı *fâ’ilenin* çoğuludur sanki.¹ İfade, ‘belâlardan veya büyük musibetlerden biri’ demektir. “Onlardan biri” olmasının anlamı da şudur: Kavurucu (cehennem), büyüklükte onların arasında bir 10 tektir, benzeri yoktur. “O adamların bir numarasıdır.”, “O kadınların bir numarasıdır.” cümlelerinde olduğu gibi.

[2143] نَذِيرًا kelimesi اِخْدَى’nın temyizidir; yani uyarıcılık bakımından musibetlerin biriciği. Tıpkı “O, iffet bakımından kadınların biriciğidir.” sözünde olduğu gibi. نَذِيرًا’nın] hâl olduğu da söylenmiştir; yine, sûrenin başına 15 bağlı olduğu ve “Uyarıcı olarak kalk!” anlamında olduğu da söylenmiştir; ancak bu, tefsire sokulan bid’atlerdendir. Übeyy’in kıraatinde اِنُّ’nin haberinden sonra başka bir haber olarak veya mübtedâsı hafzedilmiş bir haber olarak ref ile *nezîr^{um}* okunmuştur.

[2144] اَنْ يَتَقَدَّمَ (öne geçmek) mübtedâ olarak ref mahallindedir, لِمَنْ شَاءَ (isteyenler) de onun öne alınmış haberidir. Tıpkı *li-men tevaddae en yusallî* (namaz kılmak için abdest alan kişi için) sözün gibi. Anlamı ise mutlak olup “Öne geçmek veya geri kalmak isteyenler için öne geçmesi veya geri kalması söz konusudur!” şeklindedir. “Öne geçmek”ten ve “geri kalmak”tan kasıt, hayra koşmak ve ondan geri kalmaktır. Tıpkı “Dileyen iman etsin, 25 dileyen inkâr etsin.” [Kehf 18/29] âyetindeki gibi. لِمَنْ شَاءَ’nin اَنْ يَتَقَدَّمَ’dan bedel olması da caizdir; yani kavurucu (cehennem), mükellef olup da bir iş yapma imkânına sahip olan; dilese öne geçip kazanacak, dilese geri kalıp helâk olacak kimseleri uyarıcıdır.

38. Herkes, kendi yaptığına ipoteklidir (Rabbinin katında).

39. Sağ cenahtakiler müstesna...

40-41. Cennetlerdedirler; o mücrimleri soruştururlar:

42. (İçlerinden biri der ki:) Sizi sokan nedir bu Kavurucu’ya?

43. Derler ki: “Gerçek dindarlardan değildik;”

44. “Düşkünü de doyurmazdık;”

1 *Fâ’ülâ’nın* değil, *fâ’ilenin* çoğuludur... Yani *fâ’ilâ* veznindeki bir kelimenin çoğulu nasıl *fevâ’ilu* kalıbında gelmişse, *kübrânın* çoğulu da *kuber* kalıbında gelebilmiştir. / ed.

[٢١٤٢] {إِنَّهَا لِإِحْدَى الْكُبْرَى} جواب القسم، أو تعليل لـ {كَلَّا}، والقسم معترض للتوكيد. والكبر جمع الكبرى، جعلت ألف التأنيث كتابتها، فلما جمعت فُعْلة على فُعَل جمعت فُعْلى عليها. ونظير ذلك: السوافي في جمع السافياء، والقواصع في جمع القاصعاء؛ كأنها جمع فاعلة، أي لإحدى البلايا أو الدواهي الكبرى. ومعنى كونها إحداهنَّ أنها من بينهن واحدة في العظم، لا نظيرة لها. كما تقول: هو أحد الرجال، وهي إحدى النساء.

[٢١٤٣] {وَنَذِيرًا} تمييز من {إِحْدَى}، على معنى: إنها لإحدى الدواهي إنذارًا. كما تقول: هي إحدى النساء عفاً. وقيل: هي حال. وقيل: هو متصل بأول السورة، يعني قم نذيراً، وهو من بدع التفاسير. وفي قراءة أبي «نذير»، بالرفع خبر بعد خبر لأن، أو بحذف المبتدأ.

[٢١٤٤] {أَنْ يَتَّقَدَّمَ} في موضع الرفع بالابتداء. و{لِمَنْ شَاءَ} خبر مقدم عليه، كقولك: لمن توضع أن يصلي. ومعناه مطلق؛ لمن شاء التقدم أو التأخر أن يتقدم أو يتأخر. والمراد بالتقدم والتأخر السبق إلى الخير والتخلف عنه. وهو كقوله {فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ} [الكهف: ٢٩]. ويجوز أن يكون {لِمَنْ شَاءَ} بدلاً من {لِلْبَشَرِ} على أنها منذرة للمكلفين الممكنين الذين إن شاءوا تقدموا ففازوا، وإن شاءوا تأخروا فهلكوا.

٣٨- ﴿كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ﴾

٣٩- ﴿إِلَّا أَصْحَابَ الْيَمِينِ﴾

٤٠-٤١- ﴿فِي جَنَّاتٍ يَسَاءَلُونَ عَنِ الْمُجْرِمِينَ﴾

٤٢- ﴿مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ﴾

٤٣- ﴿قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ﴾

٤٤- ﴿وَلَمْ نَكُ نَطْعُمُ الْمُسْكِينِ﴾

45. “(Kur’ân ve Peygamber hakkında boş, suçlayıcı sözlere) dalanlarla birlikte biz de dalar;”

46. “Yargılanma gününü yalanlardık...”

47. “Ama sonunda bize de geldi o kesin gerçek (yani, ölüm)!”

- 5 [2145] كُلُّ امْرِيٍّ بِمَا كَسَبَ رَهينٌ (“Çünkü (Rabbinin katında) herkes, kendi yaptığına ipoteklidir.” [Tur 52/21]) âyetindeki رَهينٌ’in müennesi değildir; zira sıfat kastedilseydi رَهينٌ denirdi; çünkü mef’ûl anlamındaki *fe’ûl* vezninde müzekker müennes aynıdır. Bu kelime “rehin” anlamında isimdir, tıpkı *şetm* (sövme) anlamındaki *şetîme* gibi. Bir bakıma *küllü nefsin bi-mâ kesebet rehn^{un}* (Herkes kendi yaptığına ipoteklidir.) denmektedir. Tıpkı [Abdurrahman b. Zeyd’e ait] şu *Hamâse* beytindeki gibi:

(Babam, öldürüldüğü) o dağda; Küveykib dağında;
taşlı topraklı kabrinde *rehmedilmişken* (fidye kabul edeceğim hâ)?:!

- Şair (*rehînetu remis* değil de) *rehnu remis* demiş gibidir. Âyetin anlamı 15 şudur: Herkes yaptıklarıyla Allah katında rehindir; salıverilmez.

- [2146] “Ancak sağ cenahtakiler müstesnâ...” Çünkü onlar güzel ameller işledikleri için boyunlarını ipotekten kurtarmışlardır. Tıpkı rehin alanın, hakkı ödendikten sonra rehni salıvermesi gibi. Hz. Ali’nin (r.a), “sağ cenahtakiler”i çocuklar diye tefsir ettiği nakledilmiştir; çünkü onların rehin edilecek bir 20 amelleri yoktur. İbn Abbas’ın (r.a) ise “Onlar meleklerdir.” dediği nakledilir.

[2147] *فِي جَنَاتٍ* yani tavsif edilemeyecek güzellikteki “cennetlerdedirler; o mücrimleri soruştururlar (يتساءلون), yani onları “birbirlerine” veya “başkalarına” sorarlar. Tıpkı *de’avtuhû* ve *tedâ’aynâhu* (“Onu çağırdım.” - “Onu çağırttık.”) demen gibi.

- 25 [2148] **Şayet** “Mücrimlere yöneltilen bir soru olan ‘Sizi sokan nedir [bu Kavurucu’ya]?’ ifadesi, mücrimler *hakkında* soru sormayı ifade eden ‘o mücrimleri soruştururlar’ sözüne nasıl uymuş ki? ‘Sizi [buraya] sokan nedir, diye mücrimlere sorarlar.’ denseydi, ancak o zaman uyum olurdu.” **dersen şöyle derim:** مَا سَأَلَكُمُ (Sizi [buraya] sokan nedir?) ifadesi onlar hakkında sorulan 30 sorunun açıklaması değildir; o, kendisine soru sorulan kimselerin sözünün naklidir. Zira kendilerine soru sorulanlar, soranlara, mücrimlerle aralarında geçen diyalogu nakletmektedir. “Biz onlara; ‘Sizi sokan nedir bu Kavurucu’ya?’ diye sorduk; onlar da ‘Gerçek dindarlardan değildik...’ dediler.” demektedirler. Bu sözde hazif ve kısaltma vardır. Bu, Kur’ân’ın mu‘cizevî nazmının bir metod ve özelliğidir. - الخوض - batıl ve lüzumsuz şeylere dalmak, onları 35 yapmaktır.- “Peki, bunu bildikleri hâlde niye onlara soruyorlar?” **dersen**

٤٥- ﴿وَكُنَّا نَحُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ﴾

٤٦- ﴿وَكُنَّا نَكْذِبُ بِيَوْمِ الدِّينِ﴾

٤٧- ﴿حَتَّىٰ أَتَانَا الْيَقِينُ﴾

[٢١٤٥] {رَهِيْنَةٌ} ليست بتأنيث رهين في قوله: {كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِيْنٌ} [الطور: ٢١]، لتأنيث النفس؛ لأنه لو قصدت الصفة لقليل: رهين؛ لأنَّ فِعْلاً بمعنى مفعول يستوي فيه المذكر والمؤنث؛ وإنما هي اسم بمعنى الرهن، كالثبيمة بمعنى الشتم. كأنه قيل: كل نفس بما كسبت رهن، ومنه بيت الحماسة:

أَبْعَدَ الَّذِي بِالنَّعْفِ نَعْفٌ كَوَيْكِبٍ * رَهِيْنَةَ رَمْسٍ ذِي تُرَابٍ وَجَنْدَلٍ

كأنه قال: رهن رمس. والمعنى: كل نفس رهن بكسبها عند الله غير مفكوك.

١٠ [٢١٤٦] {إِلَّا أَصْحَابَ الْيَمِينِ}، فإنهم فكوا عنه رقابهم بما أطابوه من كسبهم، كما يخلص الراهن رهنه بأداء الحق. وعن علي رضي الله عنه أنه فسر أصحاب اليمين بالأطفال، لأنهم لا أعمال لهم يرتنون بها. وعن ابن عباس رضي الله عنه: هم الملائكة.

[٢١٤٧] {فِي جَنَاتٍ} أي هم في جنات لا يكتبه وصفها، {يَسْأَلُونَ عَنْ الْمُجْرِمِينَ}، يسأل بعضهم بعضاً عنهم؛ أو يسألون غيرهم عنهم، كقولك: دعوته وتداعيناه. ١٥

[٢١٤٨] {فَإِنْ قُلْتَ: كَيْفَ طَابِقَ قَوْلُهُ {مَا سَلَكَكُمْ} - وَهُوَ سَوَالٌ لِلْمُجْرِمِينَ - قَوْلُهُ {يَسْأَلُونَ عَنْ الْمُجْرِمِينَ} وَهُوَ سَوَالٌ عَنْهُمْ؟ وَإِنَّمَا كَانَ يَتطَابَقُ ذَلِكَ لَوْ قِيلَ: يَسْأَلُونَ الْمُجْرِمِينَ مَا سَلَكَكُمْ. قُلْتَ: {مَا سَلَكَكُمْ} لَيْسَ بَيَانٌ لِلتَّسْأَلِ عَنْهُمْ، وَإِنَّمَا هُوَ حِكَايَةُ قَوْلِ الْمَسْئُولِينَ عَنْهُمْ؛ لِأَنَّ الْمَسْئُولِينَ يَلْقَوْنَ إِلَى السَّائِلِينَ مَا جَرَى بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْمُجْرِمِينَ، فَيَقُولُونَ: قُلْنَا لَهُمْ {مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ} إِلَّا أَنَّ الْكَلَامَ جِيءَ بِهِ عَلَى الْحَذْفِ وَالِاخْتِصَارِ، كَمَا هُوَ نَهْجُ التَّنْزِيلِ فِي غَرَابَةِ نَظْمِهِ. -الْحَوْضُ الشَّرْعِيُّ فِي الْبَاطِلِ وَمَا لَا يَنْبَغِي-. فَإِنْ قُلْتَ: لِمَ يَسْأَلُونَهُمْ وَهُمْ عَالِمُونَ بِذَلِكَ؟

şöyle derim: Onları azarlamak ve yaptıklarına pişman etmek, bir de Allah'ın bu olayı kitabında zikretmesi işitenlere öğüt olsun diye. “Sağ cenahtakiler”in çocuklar olduğunu söyleyenlerin bir kısmı bu tefsirlerini şununla desteklemişlerdir: (Sağ cenahtakiler) çocuk olmaları sebebiyle, cehenneme girmeyi gerektiren şeyi *bilmedikleri* için mücrimlere böyle sormaktadırlar.

[2149] **Şayet** “Her birinin cehenneme bu dört şeyin tamamı sebebiyle mi yoksa bazısının şu, bazısının da bu sebeple girdiğini mi kastediyorlar?” **dersen şöyle derim:** Her iki durum da muhtemeldir. “Peki, yalanlamayı neden sona bırakmış? Oysa günahların en büyüğü odur?” **dersen şöyle derim:** Bunların hepsinden sonra, bir de âhireti yalanlayan kimseler olduklarını söylemek; böylece, yalanlamanın ne kadar vahim olduğunu vurgulamak istemişlerdir. Tıpkı “Ayrıca, iman edip birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden, birbirlerine merhameti tavsiye edenlerden olmaktadır.” [Beled 90/17] âyetindeki gibi.

[2150] اَلْيَقِينُ ölüm ve öncesindeki alâmetlerdir.

15 **48. Şimdi ‘şefaathçi’lerin şefaati de kâr etmiyor onlara!.**

[2151] Yani melekler, nebiler ve diğer bütün ‘şefaathçi’lerin hepsi şefaath etse bile şefaathleri bunlara fayda vermiyor; çünkü şefaath Allah'ın razı olduğu kimseye edilir. Bunlara ise gazap edilmiştir. Bu sözde o gün şefaathin fayda vereceğine delil vardır; çünkü *şefaath* Allah'ın razı olduğu kimselerin derecesini artırır.

20 **49. O hâlde, ‘ne’leri var ki bu öğütten yüz çeviriyorlar?**

50. Tıpkı birer yaban eşegi gibi...

51. Aslandan ürküp kaçır ya hani...

[2152] اِنْفِرَةٌ عَنْ الذُّكْرِ ifadesi, ‘*ani*’-*tezki* anlamında olup o da öğüttür. Bununla Kur’ân’ı veya onun dışındaki öğütleri kastetmektedir. مُعْرِضِينَ (yüz çeviriyorlar) hâl olarak mansûbtur. Tıpkı *mâ le-ke kâim^{em}* (Sana ne oluyor böyle ayakta duruyorsun?) demen gibi.

[2153] مُسْتَنْفِرَةٌ “şiddetle kaçan” demektir; sanki *kendiliklerinden* kaçmak istiyorlar, kaçmak için kendilerini topluyor, kışkırtıyorlar! *Müstenferat^{um}* şeklinde fetha ile de okunmuştur ki “ürkütülüp kovalanmış, kaçırılmış” demektir.

[2154] قَسْوَرَةٌ yaban eşeklerini avlayan okçular grubu demektir. Aslan anlamında olduğu da söylenmiştir; *lüyûs^{um} kasâviru* (ezici güce sahip aslanlar) şeklinde bir kullanım vardır; قَسْوَرَةٌ ‘üstün olmak, galip gelmek’ anlamındaki *kasr* kökünün *fa’velat^{um}* kalıbıdır. Aynı kalıpta aslan için kullanılan kelimelerden biri olan حَيْدَرَةٌ kelimesi vardır. [قَسْوَرَةٌ için;] İbn Abbas, “insanların *rikzi*,¹ sesleri” derken, İkrime “gece karanlığı” demiştir.

1 *Rikz*; gizli, gizemli, alçak ses demektir. Avcının köpeğine gizlice seslenmesi gibi, uzaktan işitilen insan sesi. / ed.

قلت: تويخا لهم وتحسيرا، وليكون حكاية الله ذلك في كتابه تذكرة للسامعين. وقد عضد بعضهم تفسير أصحاب اليمين بالأطفال أنهم إنما سألوهم لأنهم ولدان لا يعرفون موجب دخول النار.

[٢١٤٩] فإن قلت: أريدون أن كل واحد منهم بمجموع هذه الأربع دخل النار، أم دخلها بعضهم بهذه وبعضهم بهذه؟ قلت: يحتمل الأمرين جميعًا. فإن قلت: لم آخر التكذيب وهو أعظمها؟ قلت: أرادوا أنهم بعد ذلك كله كانوا مكذبين بيوم الدين، تعظيمًا للتكذيب. كقوله {ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ ءَامَنُوا} [البلد: ١٧].

[٢١٥٠] و{اليقين} الموت ومقدماته.

٤٨- ﴿فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ﴾

[٢١٥١] أي لو شفع لهم الشافعون جميعًا من الملائكة والنبين وغيرهم؛ لم تنفعهم شفاعتهم: لأن الشفاعة لمن ارتضاه الله وهم مسخوط عليهم. وفيه دليل على أن الشفاعة تنفع يومئذ؛ لأنها تزيد في درجات المرتضين.

٤٩- ﴿فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكَرَةِ مُعْرِضِينَ﴾

٥٠- ﴿كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ﴾

٥١- ﴿فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ﴾

[٢١٥٢] {عَنِ التَّذْكَرَةِ} عن التذكير، وهو العظة، يريد: القرآن أو غيره من المواعظ. و{مُعْرِضِينَ} نصب على الحال، كقولك: مالك قائمًا.

[٢١٥٣] والمستنفرة: الشديدة النفار، كأنها تطلب النفار من نفوسها في جمعها له وحملها عليه. وقرئ بالفتح، وهي المنفرة المحمولة على النفار.

[٢١٥٤] والقسورة: جماعة الرماة الذين يتصيدونها. وقيل: الأسد، يقال: ليوث قساور؛ وهي فَعُولَةٌ من القسر، وهو القهر والغلبة، وفي وزنه الحيدرة، من أسماء الأسد. وعن ابن عباس: ركز الناس وأصواتهم. وعن عكرمة: ظلمة الليل.

[2155] [Allah, müşrikleri] Kur'ân'dan, öğüt ve nasihatten yüz çevirmeleri ve bundan kaçmaları sebebiyle, korktuğu şeyden var gücüyle kaçan yaban eşeklerine benzetmektedir. Onları yaban eşeğine benzetmesinde açık bir yergi ve durumlarını alçaltma, çirkinliğini açıkça ortaya koyma söz konusudur. Tıpkı “Koca koca kitaplar taşıyan eşeğin durumuna benzer!” [Cum‘a 62/5] âyetindeki gibi. Bu ayrıca onların kıt akıllı ve ahmak olduklarını göstermektedir. Bir tehlikenin kendisini kuşkulandırdığı yaban eşeğinkinki gibi bir kaçış, yaban eşeğinkinki kadar sürekli bir kaçış göremezsin. Bu sebeple, Araplar şiddetli koşuşu itibariyle develeri genellikle, suya gelip de orada bir avcı hisseden yaban eşeğinin koşuşuna benzetmişlerdir.

52. Aslında kendisine, basbayağı açıp okuyacağı sayfalar verilmesini istiyen her biri...

[2156] “Açıp okuyacağı sayfalar” yani kendisiyle yazışma yapılan mektup gibi açılıp okunan veya semada yazılıp, yazıldığı anda melekler tarafından indirilen, elleri üzerine açılmış yeni, taze, henüz dürülmemiş sayfalar.

[2157] Bunun sebebi şudur: [Müşrikler] Peygamber'e (s.a.); “Gökyüzünden; her birimize Âlemlerin Rabbinden falan oğlu filana' başlığını taşıyan ve içinde sana uymamızın emredildiği mektuplar getirmediğin sana uymayız!” diyorlardı. Tıpkı “Oradan bize, (elimize alıp) bizzat okuyacağımız bir kitap indirinceye kadar da senin (miraçta göklere) yükseldiğine iman etmeyiz!” [İsrâ 17/93] dedikleri gibi; nitekim [aynı çerçevede] “(Resûlüm!) Şayet sana kâğıda/deriye yazılı bir kitap indirseydik ve ona bizzat elleriyle dokunsalardı... [inkârcı nankörler mutlaka şöyle derlerdi: Bu, apaçık bir büyüden başka bir şey değil!]” [En‘âm 6/7] buyrulmuştur. Şöyle dedikleri de rivayet edilmiştir: “Eğer Muhammed doğru söylüyorsa, sabah her birimizin başucunda cehennemden kurtulduğuna ve ondan emin olduğuna dair bir *sahife* olsun!” Şöyle dedikleri de nakledilmiştir: “Bize ulaştığına göre İsrail oğullarından bir adamın sabah başının ucunda günahı ve onun kefareti yazılı olurmuş; bize de bunun benzerini getir!” Bu son tevîlin “açılıp okunan sahifeler”le ilgisi yoktur; ancak “açılıp okunan sahifeler”le, *görülebilen aşikâr yazılar* kastedilirse başka.

[2158] Sa‘îd b. Cübeyr (v. 94/713) ikisini de hafifleterek, *subh^{en} munşerat^{en}* okumuştur; çünkü *سُبْحَاتٌ - سُبْحَاتٌ* gibi¹, *enşerâs-suhuf* ile *neşşerâs-suhuf* da aynı mânada kullanılır.

1 Bu iki fiil normal kalıbı itibariyle farklılık arz etmekte ise de ikisi de ‘vahyi indirme; on insan aklıyla buluşturma’ anlamında birbirinin yerine kullanılmaktadır. Farklılık; *nezzelenin* tef’îl kalıbından kazandığı teksîr/çokluk anlamıyla; “çok sayıda indirilmesi” ifade etmesine mukabil, *inzâlin* salt indirmeyi ifade etmesidir. / ed.

[٢١٥٥] شبههم في إعراضهم عن القرآن واستماع الذكر والموعظة وشراهم عنه بحمر جدت في نفاها مما أفرعها. وفي تشبيههم بالحمر مذمة ظاهرة وتهجين لحالهم بين. كما في قوله: {كَمَثَلِ الْجِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا} [الجمعة: ٥]، وشهادة عليهم بالبله وقلة العقل. ولا ترى مثل نفا حمر الوحش وأطرادها في العدو إذا رأبها رائب؛ ولذلك كان أكثر تشبيهات العرب في وصف الإبل وشدة سيرها بالحمر، وعدوها إذا وردت ماء فأحست عليه بقانص.

٥٢- «بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُؤْتَى صُحُفًا مُنَشَّرَةً»

[٢١٥٦] {صُحُفًا مُنَشَّرَةً} قراطيس تنشر وتقرأ كالكتب التي يتكاتب بها، أو كتباً كتبت في السماء، ونزلت بها الملائكة ساعة كتبت منشرة على أيديها غضة رطبة لم تطو بعد.

[٢١٥٧] وذلك أنهم قالوا لرسول الله ﷺ: لن نتبعك حتى تأتي كل واحد منا بكتب من السماء عنوانها: من رب العالمين إلى فلان بن فلان، نؤمر فيها باتباعك. ونحوه قوله {وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تُنزِلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُوهُ} [الإسراء: ٩٣]؛ وقال: {وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ...} [الأنعام: ٧]. وقيل: قالوا إن كان محمد صادقاً فليصبح عند رأس كل رجل منا صحيفة فيها براءته وأمنه من النار. وقيل: كانوا يقولون: بلغنا أن الرجل من بني إسرائيل كان يصبح مكتوباً على رأسه ذنبه وكفارته، فأتنا بمثل ذلك! وهذا من الصحف المنشرة بمعزل. إلا أن يراد بالصحف المنشرة: الكتابات الظاهرة المكشوفة.

[٢١٥٨] وقرأ سعيد بن جبير: «صحفاً منشرة»، بتخفيفهما، على أن أنشر الصحف

٢٠ ونشرها واحد، كأنزله ونزله.

53. Asla!.. Aksine! Sırf, âhiretten yana endişelenmedikleri için...

54. Oysa bu sadece bir öğüttür.

55. Dileyen, ders çıkarır ondan...

56. Bunlar ise ders çıkarmıyorlar! -Allah dilerse başka...- Asıl sakınılması gereken de O'dur, bağışlama yetkisinin gerçek sahibi de...

[2159] اَسْ (Asla!) sözüyle Allah onları bu istekten ve mu'cize teklifinden menetmiş; sonra da şöyle buyurmuştur: "Aksine! Sırf, âhiretten yana endişelenmedikleri için..." Yani kendilerine sahifeler verilmediği için değil, tamamen bu sebeple yüz çevirmekteler öğüt almaktan!..

[2160] Sonra onları öğütten yüz çevirmekten menetmiş ve "Bu sadece bir öğüttür!"; yani ne denli yeterli olduğunun künhüne varılamayacak kadar [son derece] etkili, yeterli bir öğüttür, buyurmuştur. "Dileyen" yani onu hatırlamak, unutmamak ve gözünün önünde tutmak isteyen, bunu yapar; zira bunun faydası tamamen kendinedir.

[2161] اِنَّهُ ve اِنَّهٗ kelimelerindeki zamir, التَّذْكِرَةَ مُعْرَضِينَ ("O hâlde, 'ne'leri var ki bu öğütten yüz çeviriyorlar?" [49]) âyetindeki التَّذْكِرَةَ'ye ait olmakla birlikte müzekker kılınmıştır; çünkü *ziker* veya *Kur'ân* anlamında [müzekker]dir.

[2162] "Bunlar ise ders çıkarmıyorlar! Allah dilerse" yani onları öğüt almaya ezerek iter, zorlarsa "başka!.." Zira kalpleri mühürlüdür; isteyerek iman etmeyecekleri bilinmektedir.

[2163] "Asıl sakınılması gereken de O'dur, bağışlama yetkisinin gerçek sahibi de..." Kullarının kendisinden sakınmasına, azabından korkmasına ve kendisine inanıp itaat etmesine lâyıktır. İman edip itaatte buldukları rında onları bağışlamaya da lâyıktır. Enes, Peygamber'den (s.a.) şöyle rivayet etmiştir: "Sakınılmaya ve sakınanları bağışlamaya lâyıktır O." [Tirmizî, "Kitâbü't-Tefsîr", 44]

[2164] يَذْكُرُونَ kelimesi şeddeli - şeddesiz, Yâ ile de Tâ ile de okunmuştur.¹

[2165] Peygamber'den (s.a.) nakledilmiştir ki "Her kim Müddessir sûresini okursa Allah ona, Mekke'de Muhammed'i (a.s) tasdik eden ve yalayan her bir kimse adedince on sevap verir."

1 *Yezkurüne* (Bunlar ise öğüt almıyorlar!), *tezkurün* (Siz ise öğüt almıyorsunuz!), *yezzekeerün* (Bunlar ise kendilerine ders çıkarmıyorlar), *tezzekerün* (Siz ise kendinize ders çıkarmıyorsunuz!). / ed.

٥٣- ﴿كَلَّا بَلْ لَا يَخَافُونَ الْآخِرَةَ﴾

٥٤- ﴿كَلَّا إِنَّهُ تَذَكَّرٌ﴾

٥٥- ﴿فَمَنْ شَاءَ ذَكَرْهُ﴾

٥٦- ﴿وَمَا يَذْكُرُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ هُوَ أَهْلُ التَّقْوَى وَأَهْلُ الْمَغْفِرَةِ﴾

٥ [٢١٥٩] ردعهم بقوله {كَلَّا} عن تلك الإرادة، وزجرهم عن اقتراح الآيات، ثم قال: {بَلْ لَا يَخَافُونَ الْآخِرَةَ} فلذلك أعرضوا عن التذكرة، لا لامتناع إيتاء الصحف.

[٢١٦٠] ثم ردعهم عن إعراضهم عن التذكرة وقال: {إِنَّهُ تَذَكَّرٌ} يعني تذكرة بليغة كافية، مبهم أمرها في الكفاية. {فَمَنْ شَاءَ} أن يذكره ولا ينساه ويجعله عينه فعل، فإن نفع ذلك راجع إليه.

١٠ [٢١٦١] والضمير في {إِنَّهُ} و{ذَكَرَهُ} للتذكرة في قوله {فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذَكَّرَةِ مُعْرِضِينَ} [٤٩]؛ وإنما ذكر لأنها في معنى الذكر أو القرآن.

[٢١٦٢] {وَمَا يَذْكُرُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ} يعني إلا أن يقسره على الذكر ويلجئهم إليه؛ لأنهم مطبوع على قلوبهم، معلوم أنهم لا يؤمنون اختيارًا.

[٢١٦٣] {هُوَ أَهْلُ التَّقْوَى وَأَهْلُ الْمَغْفِرَةِ} هو حقيق بأن يتقيه عباده، ويخافوا عقابه، فيؤمنوا ويطيعوا، وحقيق بأن يغفر لهم إذا آمنوا وأطاعوا. وروى أنس عن رسول الله ﷺ: هو أهل أن يتقى، وأهل أن يغفر لمن اتقاه.

[٢١٦٤] وقرئ «يذكرون» بالياء والتاء مخففًا ومشددًا.

[٢١٦٥] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة المدثر أعطاه الله عشر حسنات بعدد من

صدق بمحمد وكذب به بمكة.

KIYÂME SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 40 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın Adıyla...

1. Kıyamet gününe yemin ederim;

5 [2166] Kasem fiilinin başına cinsini nefyeden ل'nın gelmesi (Arapların) sözlerinde ve şiirlerinde çokça görülen bir durumdur. İmrüü'l-Kays (v. 540 civarı) şöyle demiştir (فلا وأبيك):

Baban üzerine yemin olsun ki ey 'Âmirî'nin kızı,
Bu kavim, benim kaçığımı iddia etmez!

10 Ğuveyye b. Sülmâ da şöyle demiştir [فلا بك ما أبالي]:

Ümâme beni üzme için taşınıp gideceğini söyledi.
Senin hakkın için söylüyorum ki aldırmiyorum buna.

Bunun faydası, yemini kuvvetlendirmektir. Bazıları da onun *sıla* olduğunu söylemişlerdir ki benzeri لِنَا نَعْلَمُ أَهْلَ الْكِتَابِ ("Ehl-i Kitap böylece şunu öğrensün ki" [Hadîd 57/29]) âyeti(ndeki لا) ile şairin (فِي بئرِ لا حورٍ) sözü(ndeki لا)dır:

Helâk kuyusuna doğru yürüdü, farkına varmadan!

Lâ'nın sözün başına değil de ortasına ilave edilmesi sebebiyle (*sıla* görüşüne) itiraz edilmiş; onlar da "Kur'ân'ın tek bir sûre hükmünde olduğunu, bir kısmının diğerine bağlı bulunduğunu" söyleyerek cevap vermişlerdir; ama itiraz edenlerin görüşü doğrudur. Çünkü bu Lâ ziyade olarak sadece 20 sözün ortasında bulunur. Verdikleri cevap ise doğru değildir. İmrüü'l-Kays'a baksana nasıl onu kasidesinin başına koymuş? Doğru olan şöyle demektir: Lâ *nefy* içindir; anlam da şöyledir: "Bir şeye yemin ancak onu yüceltmek için yapılır." Bu mânâyı sana şu âyet de göstermektedir: "Yoo!.. 'yıldız'ların 25 iniş yerlerine yemin ederim ki!.. Bir bilseniz, gerçekten büyük bir yemindir bu." [Vâkı'a 56/75-76] *Nefy* harfini başa getirerek âdetâ şunu söylemek istemektedir: Benim ona yemin ederek onu yüceltmem, yüceltmek değildir; yani o bundan daha fazlasına lâyıktır.

[2167] Şu da söylenmiştir: Lâ, yeminden önceki sözün yanlış olduğunu 30 bildirmek ve ona cevap olmak için gelmiştir. Âdetâ, öldükten sonra yeniden dirilişi inkâr ettikleri için onlara; "Hayır! Durum sizin bahsettiğiniz gibi değil!" denilmiş, sonra da "Kıyamet gününe yemin ederim ki" buyrulmuştur.

سورة القيامة

مكية؛ وآياتها ٤٠

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ﴾

٥ [٢١٦٦] إدخال لا النافية على فعل القسم مستفيض في كلامهم وأشعارهم. قال امرؤ القيس:

لَا وَأَبِيكَ ابْنَةَ الْعَامِرِيِّ * لَا يَدْعِي الْقَوْمُ أَنِّي أَفْرٍ
وقال غويّة بن سلمى:

أَلَا نَادَتْ أُمَامَةَ بِاحْتِمَالٍ * لِتَحْزُنَنِي فَلَا بِكَ مَا أَبَالِي

١٠ وفائدتها توكيد القسم. وقالوا إنها صلة مثلها في {لَيْلًا يَغْلَمُ أَهْلَ الْكِتَابِ} [الحديد: ٢٩]، وفي قوله:

فِي بَثْرِ لِحُورٍ سَرَى وَمَا شَعَرَ *

١٥ اعترضوا عليه بأنها إنما تزداد في وسط الكلام، لا في أوله. وأجابوا بأن القرآن في حكم سورة واحدة متصل بعبه ببعض. والاعتراض صحيح؛ لأنها لم تقع مزيدة إلا في وسط الكلام، ولكن الجواب غير سديد. ألا ترى إلى امرئ القيس كيف زادها في مستهل قصيدته. والوجه أن يقال: هي للنفي. والمعنى في ذلك أنه لا يقسم بالشيء إلا إعظاماً له. يدل ذلك عليه قوله تعالى {فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ} [الواقعة: ٧٥-٧٦]. فكأنه بإدخال حرف النفي يقول: إن إعظامي له بإقسامي به كلا إعظام؛ يعني أنه يستأهل فوق ذلك.

٢٠ [٢١٦٧] وقيل إن {لا} نفي لكلام ورد له قبل القسم، كأنهم أنكروا البعث فقيل: لا، أي ليس الأمر على ما ذكرتم، ثم قيل: أقسم بيوم القيامة.

[2168] **Şayet** “فلا وربك... (Resûlüm!) Hayır, senin Rabbine yemin ederim ki iman etmiş olmazlar...’ [Nisâ 4/65]) âyeti ile zikrettiğin beyitlerde, üzerine yemin edilen şeyler olumsuzlanmıştır. Sen kasemden önceki Lâ’nın sonraki olumsuzlamaya bir hazırlık ve onu güçlendirmek için ilave edildiğini söylenelemedin mi? ‘Kıyamet gününe yemin ederim ki’ âyetinden sonra mahzup olan ve kendisine yemin edilen şeyi de ‘Başiboş bırakılmayacaklar!’ şeklinde olumsuz olarak takdir etmedin mi?” **dersen şöyle derim:** Sadece olumsuzlama (*nefy*) bulunup hiç isbat olmasa bu dediğin söylenebilir; ancak burada sadece *nefy* yok. Dikkat edersen “Şu (güvenli) şehre yemin ederim ki...” [Beled 90/1] âyeti ‘Biz; insanı gerçekten en güzel biçimde yarattık.’ [Tin 95/4] âyetiyle karşılanmaktadır. Aynı şekilde “Yoo!.. ‘Yıldız’ların iniş yerlerine yemin ederim ki!..” [Vâkı‘a 56/75] âyeti, “Şüphesiz, bu, değerli bir hitaptır (yani, Kur’ân-ı Kerim’dir” [Vâkı‘a 56/77] âyetiyle karşılanmaktadır.

[2169] (لا أقسم ifadesi) Lâm başlangıç, أقسم da mahzup bir mübtedânın haberi olmak üzere *le-uksimu* şeklinde de okunmuştur. Bu durumda anlamı “Ben yemin ederim ki” şeklinde olur. Bazıları İmam Mushaf’ta Elif’siz yazılmış olmasının bu kıraati desteklediğini söylemişlerdir.

2. (O gün) kınayıp duran nefse yemin ederim ki (öldükten sonra mutlaka diriltileceksiniz!)

[2170] “Kınayıp duran nefse yemin ederim ki.” O gün yani kıyamet günü diğer nefisleri takvâ hususundaki eksiklikleri sebebiyle kınayan takvâ sahibi nefse yemin ederim ki. Veya iyilik yapmak için gayret etmesine rağmen hâlâ kendisini kınayan nefse yemin ederim ki. Hasan-ı Basrî’nin: “Mümini daima nefisini kınarken görürsün; kâfir ise sağa sola bakmadan devamlı ileri gider; kendisini hiç azarlamaz.” dediği nakledilir. Şöyle de denilmiştir: *Nefs-i Levvâme*; iyi biriye iyiliğini daha fazla artırmadığı, kötü biriye de kusurlu davrandığı için o gün kendini ayıplayan nefistir. Onun Hz. Âdem’in nefsi olduğu da söylenmiştir. Hâla, cennetten çıkmasına sebep olan fiili sebebiyle kendisini kınamaktadır.

[2171] Kasemin cevabı ise “İnsan zannediyor mu ki; kemiklerini bir araya getirmeyeceğiz?” [3] âyetinin delâlet ettiği üzere “Öldükten sonra mutlaka diriltileceksiniz!” sözü olur.

3. İnsan zannediyor mu ki; kemiklerini bir araya getirmeyeceğiz?

[2172] Katâde meçhul sîga ile en len tucma‘a ‘izâmuhû (kemiklerinin bir araya getirilmeyeceğini) şeklinde de okumuştur. Âyetin anlamı şöyledir: Dağılıp çürüdüktan, toz hâline gelip toprağa karıştıktan ve rüzgâr savurup yeryüzünün en uzak bölgelerine uçurduktan sonra onu toplar; bir araya getiririz.

[٢١٦٨] فإن قلت: قوله تعالى {فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ} [النساء: ٦٥] والأبيات التي أنشدتها المقسم عليه فيها منفي، فهلا زعمت أن لا التي قبل القسم زيدت موطئة للنفي بعده ومؤكدة له، وقدّرت المقسم عليه المحذوف ههنا منفيًا، كقوله {لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ}، لا تُتْرَكُونَ سُدى؟ قلت: لو قصر الأمر على النفي دون الإثبات لكان لهذا القول مساع، ولكنه لم يقصر. ألا ترى كيف لقي {لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ} [البلد: ١] بقوله {لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ} [التين: ٤]. وكذلك {فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ} [الواقعة: ٧٥] بقوله {إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ} [الواقعة: ٧٧]

[٢١٦٩] وقرئ «لأقسم»، على أن اللام للابتداء، و{أقسم} خبر مبتدأ محذوف، معناه: لأننا أقسم. قالوا: ويعضده أنه في الإمام بغير ألف.

٢- ﴿وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ﴾

[٢١٧٠] {بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ} بالنفس المتقية التي تلوم النفوس فيه، أي في يوم القيامة على تقصيرهن في التقوى، أو بالتي لا تزال تلوم نفسها وإن اجتهدت في الإحسان. وعن الحسن: إن المؤمن لا تراه إلا لائمًا نفسه، وإن الكافر يمضي قدما لا يعاتب نفسه. وقيل: هي التي تتلوم يومئذ على ترك الأزيداد إن كانت محسنة. وعلى التفريط إن كانت مسيئة. وقيل: هي نفس آدم، لم تزال تتلوم على فعلها الذي خرجت به من الجنة.

[٢١٧١] وجواب القسم ما دل عليه قوله {أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ لَنْ نَجْمَعُ عِظَامَهُ}، وهو لتبعثن.

٣- ﴿أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ لَنْ نَجْمَعُ عِظَامَهُ﴾

[٢١٧٢] وقرأ قتادة: «أن لن نُجْمَعُ عِظَامَهُ»، على البناء للمفعول. والمعنى: نجتمعها بعد تفريقها ورجوعها رميمًا ورفاتا مختلطًا بالتراب، وبعدها سفتها الرياح وطيرتها في أباعد الأرض.

[2173] Rivayete göre Ahnes b. Şerîk'in (v. 15/636?) damadı Adiy b. Ebî Rebî'a -ki Peygamber (s.a.) bu ikisi hakkında "Allah'ım, benim yerime kötü komşuların hakkından gel!" buyurmuş- Allah Resûlü'ne: "Ey Muhammed! Bana kıyamet gününden bahset, ne zaman ve nasıl olacak?" demişti. 5 Peygamber (s.a.) de ona anlatmıştı. O, "Bugün onu gözlerimle görsem yine seni tasdik etmem ve ona inanmam. Allah kemikleri bir araya mı getirecek yani!?" demişti. İşte bunun üzerine şu nâzil oldu:

4. Elbette... Hem de parmak uçlarını bile düzenlemeye kâdir olarak...

[2174] بلى (elbette) nefiyden sonraki kısmı gerekli kılmaktadır ki o da 10 bir araya getirmektir. Sanki şöyle denilmiş olur: "Evet, onları toplayacağız." قاديرين (Kâdir olarak) kelimesi تَجْمَعُ (toplamaya) kelimesindeki zamirin [Biz] hâlidir. Demek istiyor ki; hepsini toplamaya ve ilk bileşimine döndürmeye gücümüz yettiği hâlde kemikleri parmak uçlarına varıncaya kadar bir araya toplarız. بئانه "parmakları" demektir ki parmağın uç kısımları, yaratılışı en 15 son tamamlanan yerleridir. Veya "Nerede kaldı büyük kemikler, parmaklarını bile yeniden düzenlemeye gücümüz yeter, küçüklüğüne ve inceliğine rağmen parmak kemiklerini bile önceden olduğu gibi herhangi bir noksan ve uyumsuzluk olmadan birbirine bağlarız." demektir.

[2175] Mânanın şöyle olduğu da söylenmiştir: Evet, biz ellerinin ve 20 ayaklarının parmaklarını düzeltmeye -yani deve ve merkep toynağı gibi aynı seviyede ve araları ayrılmayacak şekilde yekpare kılmaya- gücümüz yettiği hâlde onları bir araya toplarız. O zaman, o tırnaklarla eklemleri ve uçları olan ve birbirinden ayrı duran parmaklarıyla yaptığı çeşitli işleri yapamaz, ellerini açamaz, kapatamaz ve istediği ihtiyaçları gerçekleştirmez.

[2176] (قاديرين) *kâdirûne* şeklinde [merfû'] da okunmuştur, yani biz kâdirizdir. 25

5. İnsan ise aksine, önündeki (vakitleri) günahkârca geçirmek istiyor;

[2177] بل يريد ifadesi, أَيْحَسَبُ (insan zannediyor mu ki) ifadesine atfedilmiştir; dolayısıyla (i) onun gibi istifhâm olması da [câizdir]; (ii) hakkında 30 soru sorulan bir husustan bir başka hususa geçilen (*ıdrâb*) olumlu bir cümle olması da [caizdir]; (iii) hakkında soru sorulan bir husustan *mûceb*¹ bir cümleye geçiliyor (*ıdrâb*) olması da caizdir.²

1 Yani işin öyle olduğunu belirten, olumlu, sabit; soru şeklinde veya olumsuz değil. / ed.

2 Bu üç şık şöyle terceme edilebilir: (i) "İnsanoğlu, kemiklerini bir araya getirmeyeceğizi mi zannediyor? (...) Yoksa günahkârca yaşamak mı istiyor [bu] insanoğlu!?" (ii) Metindeki meal buna göre yapılmıştır. (iii) "İnsanoğlu, kemiklerini bir araya getirmeyeceğizi mi zannediyor? (...) Evet, günahkârca yaşamak istiyor [bu] insanoğlu!?" / ed.

[٢١٧٣] وقيل إن عدّي ابن أبي ربيعة ختن الأحنس بن شريق - وهما اللذان كان رسول الله ﷺ يقول فيهما: اللهم اكفني جاري السوء! - قال لرسول الله ﷺ: يا محمد! حدثني عن يوم القيامة متى يكون، وكيف أمره؟ فأخبره رسول الله ﷺ؛ فقال: لو عاينت ذلك اليوم لم أصدقك يا محمد، ولم أومن به! أو يجمع الله العظام؟!“ فنزلت.

٤- ﴿بَلَىٰ قَادِرِينَ عَلَىٰ أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ﴾

[٢١٧٤] {بَلَىٰ} أوجبت ما بعد النفي، وهو الجمع، فكأنه قيل {بَلَىٰ} نجمعها. و{قَادِرِينَ} حال من الضمير في {نَجْمَعُ}، أي نجمع العظام قادرين على تأليف جميعها وإعادتها إلى التركيب الأوّل إلى {أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ}، أي أصابعه التي هي أطرافه، وآخر ما يتم به خلقه. أو على أن نسوي بنانه ونضم سلامياته، على صغرها ولطافتها بعضها إلى بعض كما كانت أولاً من غير نقصان ولا تفاوت، فكيف بكبار العظام؟! ١٠

[٢١٧٥] وقيل: معناه بلى نجمعها ونحن قادرون على أن نسوي أصابع يديه ورجليه، أي نجعلها مستوية شيئاً واحداً كخف البعير وحافر الحمار، لا نفرق بينها، فلا يمكنه أن يعمل بها شيئاً مما يعمل بأصابعه المفترقة ذات المفاصل والأنامل من فنون الأعمال، والبسط والقبض، والتأني لما يريد من الحوائج. ١٥

[٢١٧٦] وقرئ «قادرين»، أي نحن قادرون.

٥- ﴿بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ﴾

[٢١٧٧] {بَلْ يُرِيدُ} عطف على {أَيَحْسَبُ}، فيجوز أن يكون مثله استفهاماً، وأن يكون إيجاباً على أن يضرب عن مستفهم عنه إلى آخر، أو يضرب عن مستفهم عنه إلى موجب. ٢٠

[2178] لَيْفُجُرْ أَمَامَهُ yani önündeki vakitlerde, gelecek zamanda günahlarına devam etmek istiyor; onlardan vazgeçemiyor! Sa‘îd b. Cübeyr’in (v. 94/713) “Günahı öne alıyor, tevbevi geciktiriyor; ‘İleride tevbe ederim; ileride tevbe ederim!’ diyor; ama nihayetinde ölüm en kötü hâlinde ve en çirkin amelleri işlerken kendisine geliyor.” dediği nakledilmiştir.

6. “Ne zamanmış o kıyamet günü?!” diye soruyor... (Söyleyeyim:)

7. Göz şimşek şimşek çaktığında,

8. Ay tutulduğunda,

9. Güneş ve Ay dürüldüğünde...

10 **10. İşte o gün, der insan: “Kaçacak yer nerede?”**

11. Hayır! Hiçbir sığınak yoktur.

12. Sadece Rabbindir o gün, nihai karargâh.

[2179] “Ne zamanmış o kıyamet günü?!’ diye” sorarken, kıyametin kopmasını uzak gören inatçı bir kimse edâsıyla “soruyor.” *“Diyorlar ki; ne zaman gerçekleşecekmiş bu tehdit?”* [Yûnus 10/48] âyeti de bunun gibidir.

[2180] بَرَقَ الْبَصُرُ yani göz dehşetten şaşkına döndüğünde... Aslen, kişi yıldırıma bakıp gözleri dehşete düştüğünde söylenen *berika’r-racul*^u ifadesinden alınmıştır. *el-Berik*tan *beraka* şeklinde de okunmuştur; yani çok fazla dikmesi sebebiyle gözleri parladığında... Ebu’s-Simâl “açıldı, yarıldı” anlamında بَلَغَ okumuştur. *Belaka’l-bâb*^u (kapı açıldı) demek olup (“onu açtım” anlamında) *ebaktuhû* da, *belaktuhû* da denilebilir.

[2181] “Ay tutulduğunda”, ışığı gittiğinde veya kendisi yok olduğunda. Meçhul sîga ile *husife* şeklinde de okunmuştur. Allah onları batıdan doğdurduğu için; “Güneş ve Ay bir araya getirildiğinde...” Veya ‘ışıklarının giderilmesi’ hususunda bir araya getirildiklerinde. Veya cehennemde sanki boğazlanmış iki öküz gibi iki yuvarlak siyah cisim hâlinde bir araya getirildiklerinde. Veya bir araya getirilip denize atıldıkları ve deniz Allah’ın en büyük ateşi hâline geldiğinde...

[2182] الْمَفْرَجُ kelimesi; Mim fethalı okunursa “kaçmak” anlamında masdar, kesre (*el-mefirr*) okunursa “kaçış yeri” anlamında ism-i mekân olur. (Bu vezinde) *merci*‘ gibi masdar olması da mümkündür. Her ikisiyle de (fethalı - kesreli) okunmuştur.

[2183] لَا (Hayır!) kelimesi, kaçmanın söz konusu olmayacağını bildirmektedir. لَا وَزَّرَ “sığınak yok” anlamındadır. Kendisine sığınıp tehlikelerden kurtulduğun dağ vb. her şey senin için *vezerdir*.

[٢١٧٨] {لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ} ليدوم على فجوره فيما بين يديه من الأوقات، وفيما يستقبله من الزمان لا ينزع عنه. وعن سعيد بن جبير رضي الله عنه: يقدم الذنب ويؤخر التوبة، يقول: سوف أتوب، سوف أتوب، حتى يأتيه الموت على شرّ أحواله وأسوأ أعماله.

٦- {يَسْأَلُ أَيَّانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ}

٧- {فَإِذَا بَرِقَ الْبَصُرُ}

٨- {وَحَسَفَ الْقَمَرُ}

٩- {وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ}

١٠- {يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفْرُ}

١١- {كَلَّا لَا وَزَرَ}

١٢- {إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ}

[٢١٧٩] {يَسْأَلُ} سؤال متعنت مستبعد لقيام الساعة في قوله {أَيَّانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ} / ونحوه {وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ...} [يونس: ٤٨].

[٢١٨٠] {بَرِقَ الْبَصُرُ} تحير فزعا؛ وأصله من برق الرجل، إذا نظر إلى البرق فدهش بصره. وقرئ «برق»، من البريق، أي لمع من شدة شخوصه. وقرأ أبو السمال «بلق»، إذا انفتح وانفرج. يقال: بلق الباب، وأبلقته وبلقته، فتحته. ١٥

[٢١٨١] {وَحَسَفَ الْقَمَرُ} وذهب ضوؤه، أو ذهب بنفسه. وقرئ «وخسف»، على البناء للمفعول. {وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ} حيث يطلعهما الله من المغرب. وقيل: وجمعا في ذهاب الضوء. وقيل: يجمعان أسودين مكورين كأنهما ثوران عقيران في النار. وقيل: يجمعان ثم يقذفان في البحر، فيكون نار الله الكبرى.

[٢١٨٢] {الْمَفْرُ} بالفتح المصدر، وبالكسر المكان. ويجوز أن يكون مصدرًا كالمرجع، وقرئ بهما. ٢٠

[٢١٨٣] {كَلَّا} ردع عن طلب المفْر {لَا وَزَرَ} لا ملجأ، وكل ما التجأت إليه من جبل أو غيره وتخلصت به فهو وَزْرُك.

[2184] “O gün” kulların karargâhı, tamamen “senin Rabbindir;” yani O’ndan başkasında karar kılamaz, yönelemezler. Veya kulların işleri O’nun hükmüne bakar; başkası o hususta hüküm veremez; tıpkı “Kimin, bugün hükümdarlık?” [Gâfir 40/16] âyetindeki gibi. Veya karar kılacakları cennet veya cehennemi belirlemek senin Rabbine âittir; yani bu konu tamamen O’nun iradesine bağlıdır; dilediğini cennete, dilediğini cehenneme koyar.

13. Önden gönderdiği ve geri bıraktığı her şey bir haber verilir o gün insana!

14. Aslında, insan da kendisinin şahididir ya;

15. Mazeretlerini atsa da ortaya...

[2185] (بِمَا قَدَّمُوا وَأَخَّرُوا) “Önden gönderdiği” yani yaptığı “ve geri bıraktığı” yani yapmadığı “her şey...” Veya malından takdim edip tasaddukta bulunduğu veya geride bıraktığı. Veya hayır ve şer olarak yaptığı amellerle ardında bıraktığı ve kendisinden sonra amel edilen iyi veya kötü âdetler (kendisine bir bir haber verilir). Mücâhid’in (v. 103/721) “ilk ve son ameli” dediği nakledilir; tıpkı “...Yaptıklarını kendilerine bir bir haber verir; çünkü kendileri unutmuş olsa da Allah, onu bir bir kaydetmişti!..” [Mücâdile 58/6] âyetindeki gibi.

[2186] بِصِيرَةٍ aşikâr kanıt demektir; yani mecâzen kanıt *bisâret* (görüş) ile nitelenmiştir. Tıpkı “Mucizelerimiz kendilerine böyle apaçık bir şekilde gelince...” [Neml 27/13] âyetinde mucizeler gösterici (مُبَصِّرَةٌ) olarak isimlendirildiği gibi. Veya بِصِيرَةٍ “gören göz” demektir. Mâna şöyledir: Kendisi bildirmese bile amelleri kendisine bir bir haber verilir! Zira onda haber vermenin yerini tutacak tabii bir özellik vardır; çünkü kendi yaptığı amellere bizzat şahittir; organları yaptıklarını anlatacaktır: “Kendi dillerinin, el ve ayaklarının, yaptıklarına şahitlik edeceği gün, onlar için muazzam bir azap vardır!” [Nûr 24/24]

[2187] “Mazeretlerini atsa da ortaya...” Kendisini mâzur gösterecek, savunacak bütün mazeretlerini dile getirirse bile... Dahhâk’ın (v. 105/723) “Örtülerini indirse bile.” dediği nakledilmiştir; مَعَاذِيرٍ örtüler demek olup tekili *mi’zâr*’dır. Bu doğrudur; mazeret, suçluyu cezalandırmayı engellediği gibi, örtü de örtüleni görmeyi engellediği içindir. Şayet “Ma’ziret kelimesinin çoğulu *me’âzîr* değil de kıyâsen *me’âzîr* şeklinde yapılmalı değil mi?” **dersen şöyle derim:** “*Me’âzîr*, *ma’ziret*in çoğulu değil, çoğul ismidir. Tıpkı *münker* - *menâkîr* gibi.

16. Onu alel’acele söyleyeceğim diye dilini kıpırdatma!

17. Çünkü onun derlenip okunması Bize düşer yalnızca.

[٢١٨٤] {إِلَى رَبِّكَ} خاصة {يَوْمَئِذٍ} مستقرّ العباد، أي استقرارهم. يعني أنهم لا يقدرّون أن يستقرّوا إلى غيره وينصبوا إليه. أو إلى حكمه ترجع أمور العباد، لا يحكم فيها غيره، كقوله {لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ} [إغافر: ١٦]، أو إلى ربك مستقرّهم، أي موضع قرارهم من جنة أو نار، أي مفوّض ذلك إلى مشيئته؛ من شاء أدخله الجنة، ومن شاء أدخله النار.

٥ - ١٣- ﴿يَبْيَأُ الْإِنْسَانَ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ﴾

١٤- ﴿بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَى نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ﴾

١٥- ﴿وَلَوْ أَلْقَى مَعَاذِيرَهُ﴾

[٢١٨٥] {بِمَا قَدَّمَ} من عمل عمله، {و} بما {أَخَّرَ} منه لم يعمله. أو بما قدم من ماله فتصدق به، وبما أخره فخلفه. أو بما قدم من عمل الخير والشر، وبما أخر من سنة حسنة، أو سيئة فعمل بها بعده. وعن مجاهد: بأول عمله وآخره. ونحوه {فَيَبْيَأُهُمْ بِمَا عَمِلُوا أَحْصَاهُ اللَّهُ وَنَسُوهُ} [المجادلة: ٦].

[٢١٨٦] {بَصِيرَةٌ} حجة بينة، وصفت بالبصارة على المجاز، كما وصفت الآيات بالإبصار في قوله {فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً} [النمل: ١٣]؛ أو عين بصيرة. والمعنى أنه ينبأ بأعماله؛ وإن لم ينبأ ففيه ما يجزئ عن الإنباء؛ لأنه شاهد عليها بما عملت؛ لأنّ جوارحه تنطق بذلك: {يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ} [النور: ٢٤].

[٢١٨٧] {وَلَوْ أَلْقَى مَعَاذِيرَهُ} ولو جاء بكل معذرة يعتذر بها عن نفسه ويجادل عنها. وعن الضحاك: ولو أرخى ستوره؛ وقال: المعاذير الستور، واحداها معذار. فإن صح فلائنه يمنع رؤية المحتجب، كما تمنع المعذرة عقوبة المذنب. فإن قلت: أليس قياس المعذرة أن تجمع معاذير لا معاذير؟ قلت: المعاذير ليس بجمع معذرة، إنما هو اسم جمع لها، ونحوه: المناكير في المنكر.

١٦- ﴿لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ﴾

١٧- ﴿إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ﴾

18. O hâlde, onun okunuşunu izle Biz onu okuduğumuzda.**19. Sonra yine sadece Bize düşer onu açıklamak da...**

[2188] به (onu)'daki zamir Kur'ân'a aittir. *Vahiy* başlayınca Peygamber (s.a.), Cebrâil'in bitirmesini bekleyemez, hemen ezberlemek ve ondan hiçbir şeyi kaçırmamak için onunla birlikte okumaya başladılar. İşte, Cebrâil vahyi bitirinceye kadar kalbini ve kulağını vererek onu iyice dinlemesi, sonra iyice öğreninceye kadar müzakere yapması emredildi. Anlam şöyledir: "Cibril (a.s.) okuduğu müddetçe, bir şey kaçırmadan *alel'acele* almak için vahyi okumak üzere dilini kıpırdatma!" Acele etmesini neden yasakladığını da şöyle açıklamaktadır: "Çünkü onun" senin zihninde (*sadr*) "derlenip toplanması" ve dilinle okutulması "Bize düşer yalnızca. O hâlde onun okunuşunu izle Biz onu okuduğumuzda." Onun takipçisi ol; Cibril'le yarışır gibi birlikte okuma! Emin ol ki vahiy sana ezberletilmeden bırakılmayacak; onu sana ezberletmeyi garanti ediyoruz. -Allah Teâlâ, Cibril'in okuyuşunu kendi okuyuşu kabul etmektedir; [نهء]deki *kur'ân* da *kıraat* (ezbere okumak) anlamındadır.- "Sonra" eğer onun anlamlarından bir şey sana problemlerle gelirse "bize düşer onu açıklamak da." Anlaşıldığına göre Peygamber (s.a.), bazı ilme hırslı kimselerde olduğu gibi hem ezberlemekte, hem de anlamını sormakta acele ediyordu. Tıpkı "Kur'ân'ın sana vahyedilişi tamamlanmadan acele etme!" [TâHâ 20/114] âyetindeki gibi.

20. Hayır!.. Aslında, siz 'peşin'den hoşlanıyorsunuz;**21. Âhireti ise bırakıyorsunuz!..**

[2189] لا (Hayır!) kelimesi, Peygamber'e (s.a.) bir daha acele etmeyi yasaklamakta, bu yaptığının yanlış olduğunu bildirerek, sabırlı ve sakin olmaya teşvik etmektedir. Peşinden "Hayır!.. Aslında, siz aceleden hoşlanıyorsunuz" âyeti getirilerek, bu konuda mübalağa edilmiştir. Âdetâ şöyle buyrulmaktadır: "Hayır!.. Aslında siz -ey Âdemoğulları- 'acele'den yarattığınız; yani acelecilik tabiatınıza yerleştirildiği için her işte acele ediyorsunuz! Bu sebeple de âcil ve peşin olanı seviyor; "Âhireti ise bırakıyorsunuz!.." (تَذْرُونَ ve تُحِبُّونَ) Yâ ile de okunmuştur¹ ki daha etkilidir. **Şayet** "Onu okumak için dilini kıpırdatma." [16] diye başlayan âyet grubunun Kıyâmet konusuyla nasıl bir bağlantısı var?" **dersen şöyle derim:** Bağlantı şu yöndedir: Bu âyetler, dünyayı sevip âhireti terketmeleri sebebiyle insanları azarlamaya bir geçiştir.²

1 "Aslında bunlar, 'peşin'den hoşlanıyorlar; âhireti ise bırakıyorlar!.." / ed.

2 Yani acelecilik vahyi alma konusunda bile yanlış ise peşin olan dünya menfaatini elde etmekte acele edip âhireti terketmek çok daha büyük bir yanıştır! / çev.

١٨- ﴿فَإِذَا قَرَأْتَهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ﴾

١٩- ﴿ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ﴾

[٢١٨٨] الضمير في { به } للقرآن؛ وكان رسول الله ﷺ إذا لقن الوحي نازع جبريل القراءة، ولم يصبر إلى أن يتمها مسارعة إلى الحفظ وخوفاً من أن يتفلت منه؛ فأمر بأن يستصت له ملقياً إليه بقلبه وسمعه، حتى يقضى إليه وحيه، ثم يقفيه بالدراسة إلى أن يرسخ فيه. والمعنى: لا تحرك لسانك بقراءة الوحي ما دام جبريل صلوات الله عليه يقرأ { لتعجل به } لتأخذه على عجلة، ولئلا يتفلت منك. ثم علل النهي عن العجلة بقوله { إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ } في صدرك، وإثبات قراءته في لسانك. { فَإِذَا قَرَأْتَهُ } جعل قراءة جبريل قراءته؛ والقرآن القراءة { فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ } فكن مقفياً له فيه ولا تراسله، وطأ من نفسك أنه لا يبقى غير محفوظ، فنحن في ضمان تحفيظه. { ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ } إذا أشكل عليك شيء من معانيه. كأنه كان يعجل في الحفظ والسؤال عن المعنى جميعاً، كما ترى بعض الحراص على العلم؛ ونحوه { وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ } [طه: ١١٤].

٢٠- ﴿كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ﴾

٢١- ﴿وَتَذَرُونَ الْآخِرَةَ﴾

[٢١٨٩] { كَلَّا } ردع لرسول الله ﷺ عن عادة العجلة وإنكار لها عليه، وحث على الأناة والثؤدة؛ وقد بالغ في ذلك بإتباعه قوله { بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ }. كأنه قال: بل أنتم يا بني آدم، لأنكم خلقتم من عجل وطبعتم عليه، تعجلون في كل شيء، ومن ثم تحبون العاجلة، { وَتَذَرُونَ الْآخِرَةَ }. وقرئ بالياء وهو أبلغ. فإن قلت: كيف اتصل قوله { لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ } إلى آخره، بذكر القيامة؟ قلت: اتصاله به من جهة هذا للتخلص منه، إلى التوبيخ بحب العاجلة، وترك الأهتمام بالآخرة.

22. Birtakım yüzler parlaktır o gün;**23. (Alacakları mükâfatı bekleyerek) Rablerine bakmaktadır...**

[2190] “Yüz”, zâtın bütününü ifade eder; ناضرة¹ da *nadrati’u’n-ne’im* (nimetin parlaklığı) ifadesinden gelmiştir.

5 [2191] “Rablerine bakmaktadır;” yani başka bir şeye değil, sadece Rablerine bakarlar. Mef’ûlün öne alınmasıyla böyle tahsis anlamı elde edilir. Şu âyetlere dikkat et; bak takdim ilgili fiilleri nasıl özellikle O’na ait kılıyor:

* “Sadece senin Rabbindir o gün, nihai karargâh.” [Kiyâme 75/12],

* “Yalnız Rabbinedir gidiş, işte o gün!...” [Kiyâme 75/30],

10 * “Bakınız; yalnızca Allah’a döner çünkü bütün işler” [Şûrâ 42/53],

* “Yalnızca Allah’adır çünkü nihaî dönüş...” [Âl-i İmrân 3/28],

* “Ama sonunda tamamen O’na döndürüleceksiniz...” [Bakara 2/245],

* “Ben sadece O’na güvenip dayanmaktayım, sadece O’na yöneliyorum.” [Hüd 11/88].

15 [2192] Peki, burada mef’ûlün öne alınması, nasıl *ihtisasa*¹ delâlet etmiş? Malumdur ki onlar, mahşerde ihataya sığmayacak, sayıya gelmeyecek kadar çok eşyaya bakıyor olacaklar; çünkü orada bütün mahlûkat bir araya geliyor. Müminler o gün her tarafa bakabilirler; çünkü onlar için korku yoktur, mahzun da olmayacaklardır; güvendedirler. Demek ki; müminlerin *sadece*

20 Allah’a bakıyor olması -tabii, O ‘bakılabilen’ bir şey ise- imkânsızdır. O zaman, ‘bakma’ fiilini *ihtisasa* birlikte sahih düşecek bir mânaya hamletmek gerekir. İşte, bununla birlikte sahih düşecek mânâ, insanların “Ben falana, bana ne yapacak diye bakıyorum.” sözüne benzemesidir; bu sözle bekleme-yi ve ümidi kastedersin. Şairin şu sözü de bu kabildendir:

25 Bir kral olarak sana baktığımda

Deniz senden aşağıda kalır, çünkü beni nimete garkettin sen!

İnsanların Mekke’de öğle vakti kapılarını kapatıp *kaylûle* yaptıkları yerlere sığındıkları vakitte *Servli* bir dilenci kadının; “Allah’a ve size bakmakta şu iki gözçağızım!” dediğini bizzat işittim; dolayısıyla, mânâ şöyledir: Onlar

30 nimet ve ikramı sadece Rablerinden beklerler; tıpkı dünyada sadece O’ndan korktukları ve O’na ümit bağladıkları gibi.

24. Birtakım yüzler ise asıktır o gün;**25. Kendilerine bir belkiran (azap) uygulanmasını beklerler!..**

1 Yani *nazar* eyleminin başka herhangi bir şeye değil, sadece Allah’a yönelik olduğuna. / ed.

٢٢- ﴿وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ﴾

٢٣- ﴿إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ﴾

[٢١٩٠] الوجه عبارة عن الجملة، والناضرة من نضرة النعيم.

[٢١٩١] ﴿إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ﴾ تنظر إلى ربها خاصة لا تنظر إلى غيره. وهذا معنى

٥ تقديم المفعول، ألا ترى إلى قوله

* ﴿إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ﴾ [١٢]،

* ﴿إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ﴾ [٣٠]،

* ﴿إِلَىٰ اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ﴾ [الشورى: ٥٣]،

* ﴿وَالَىٰ اللَّهِ الْمَصِيرُ﴾ [آل عمران: ٢٨]،

* ﴿وَالَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ [البقرة: ٢٤٥]،

* ﴿عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ﴾ [هود: ٨٨]؛

١٥

[٢١٩٢] كيف دلّ فيها التقديم على معنى الاختصاص. ومعلوم أنهم ينظرون إلى

أشياء لا يحيط بها الحصر ولا تدخل تحت العدد في محشر يجتمع فيه الخلائق

كلهم؛ فإن المؤمنين نظارة ذلك اليوم، لأنهم الآمنون الذين لا خوف عليهم ولا هم

١٥ يحزنون، فاختصاصه بنظرهم إليه - لو كان منظورا إليه - محال، فوجب حمله على

معنى يصح معه الاختصاص، والذي يصح معه أن يكون من قول الناس: أنا إلى فلان

ناظر ما يصنع بي، تريد معنى التوقع والرجاء. ومنه قول القائل:

وَإِذَا نَظَرْتُ إِلَيْكَ مِنْ مَلِكٍ * وَالْبَحْرُ دُونَكَ زِدْتَنِي نِعْمًا

وسمعت سروية مستجدية بمكة وقت الظهر حين يغلق الناس أبوابهم، ويأوون

٢٥ إلى مقائلهم، تقول: عييتي نويطرة إلى الله وإليكم! والمعنى: أنهم لا يتوقعون النعمة

والكرامة إلا من ربهم، كما كانوا في الدنيا لا يخشون ولا يرجون إلا إياه.

٢٤- ﴿وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ﴾

٢٥- ﴿تَنْظُرُ أَنْ يَفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ﴾

[2193] بِأَسْرَةٍ suratı çok asık, çok kederli demektir. *Bâsil* ise bundan da şiddetlidir; ancak bu daha çok, ‘somurtması fazla olan kahraman’ için kullanılır.

[2194] Yüzü parlak olanlar, kendilerine her türlü hayrın yapılmasını bekledikleri gibi bunlar da kendilerine öyle bir şey yapılmasını beklerler ki o, şiddet ve kötülük bakımından tam bir belkırandır, yani insanın bel kemiğini kıran bir felâket!..

26. Hayır!.. (Can) köprücük kemiğine dayandığında;

27. “Yok mu bir ‘okuyup üfleyecek’ (hekim)!” diye arandığında,

10 **28. Bunun (dünyadan) ayrılış olduğunu anladığında,**

29. Bacak bacağa dolandığında,

30. Yalnız Rabbinedir gidiş, işte o gün!..

[2195] “Hayır!..” ifadesi, dünyanın âhirete tercih edilmesini engellemek içindir. Sanki “Vazgeçin bundan! Önünüzde bulunan ve gelip çattığında dünyadan kopup, ebediyyen kalacağınız âhirete intikal edeceğiniz ölüme karşı uyanık olun!” denilmektedir.

[2196] (“Dayandığında” anlamındaki بَلَّتَتْ fiilinde zamir, zikri geçmese de *nefse* (cana) râcîdir; çünkü sözün gelişi buna delâlet etmektedir. Tıpkı Hâtem’in dediği gibi:

20 Ey su gibi duru olan hatun! Zenginliğin ne faydası olur yiğide?
Bir gün can boğaza gelip hırıldadığında; göğsü daraldığında!

Yine Araplar, “yağmur geldi” anlamını murat ederek “gönderdi” derler; gökyüzünden¹ bahsettiklerini neredeyse hiç duymazsın.

[2197] الرَّاقِي (köprücük kemikleri); boyun deliğini sağdan ve soldan saran kemiklerdir. Onlara âhret merhalelerinin ilkinin -yani ruh köprücük kemiklerine dayanıp da çıkıp gitmesi yaklaştığında gerçekleşecek olan ölümün- zorluğunu hatırlatmaktadır. Ruhun sahibi, can vereceği zaman yanına gelenler birbirlerine, “yok mu okuyup üfleyecek” derler; yani onu içinde bulunduğu durumdan hanginiz kurtaracak? Bunun ölüm meleğine ait bir söz olduğu da söylenmiştir; yani “Onun ruhunu hanginiz *yükseltecek*?² Rahmet melekleri mi yoksa azap melekleri mi?”

1 Yani “[yağmuru] gönderme” fiilinin fâ’ili olan gökten... / ed.

2 Bu durumda, رَاقِي kelimesi “okuyup üfleme” anlamındaki *rukyyeden* değil, “yüksel[t]me” anlamındaki *rukyyeden* gelmiş olur. / ed.

[٢١٩٣] والباسر: الشديد العبوس، والباسل: أشد منه، ولكنه غلب في الشجاع إذا اشتد كلوحه.

[٢١٩٤] {تَنْظُنُّ} تتوقع {أَنْ يُفْعَلَ بِهَا} فعل هو في شدته وفضاعته {فَاقِرَةٌ} داهية تقصم فقار الظهر، كما توقعت الوجوه الناضرة أن يفعل بها كل خير.

٥ - ٢٦- ﴿كَلَّا إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ﴾

٢٧- ﴿وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ﴾

٢٨- ﴿وَوَظَنَّا أَنَّهُ الْفِرَاقُ﴾

٢٩- ﴿وَالْتَفَتِ السَّاقِ بِالسَّاقِ﴾

٣٠- ﴿إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ﴾

١٠ [٢١٩٥] {كَلَّا} ردع عن إثارة الدنيا على الآخرة، كأنه قيل: ارتدعوا عن ذلك، وتنبهوا على ما بين أيديكم من الموت الذي عنده تنقطع العاجلة عنكم، وتنتقلون إلى الآجلة التي تبقون فيها مخلدين.

[٢١٩٦] والضمير في {بَلَغَتِ} للنفس وإن لم يجر لها ذكر، لأن الكلام الذي وقعت فيه يدل عليها، كما قال حاتم:

١٥ أَمَاوِيٍّ مَا يُغْنِي الثَّرَاءَ عَنِ الْفَتَى * إِذَا حَشْرَجَتْ يَوْمًا وَصَاقَ بِهَا الصَّدْرُ

وتقول العرب: أرسلت، يريدون: جاء المطر، ولا تكاد تسمعهم يذكرون السماء.

[٢١٩٧] {التَّرَاقِي} العظام المكتنفة لثغرة النحر عن يمين وشمال. ذكرهم صعوبة الموت الذي هو أول مراحل الآخرة حين تبلغ الروح التراقي، ودنا زهوقها، وقال حاضروا صاحبها -وهو المحتضر- بعضهم لبعض: {مَنْ رَاقٍ} أيكم يرقيه مما به؟ وقيل: هو كلام ملائكة الموت: أيكم يرقى بروحه؛ ملائكة الرحمة أم

ملائكة العذاب؟

[2198] Ölümü yaklaşmış kişi “bunun” yani bu başına gelen şeyin, sevgili dünyadan “ayrılış olduğunu anladığında;” bir bacağı diğerine “dolandığında...” Yani ölüm gerginliğiyle bacakları birbirine eğildiğinde. Katâde (v. 117/735); “Yani ayakları ölüp, kendisini taşıyamadığında... Oysa daha önce onlar üzerinde her tarafı dolaşırdı.” demiştir. (Bacak anlamındaki ساق’ın şiddette misal olması dikkate alınarak, “dünyadan ayrılmanın acısıyla âhirete yönelmenin acısı birbirine karıştığında...” anlamı da verilmiştir. Sa’îd b. el-Müseyyeb (v. 94/713), “Bu iki ساق ölünün kefene sarıldığı vakit-teki bacaklarıdır.” demiştir.

10 [2199] المَسَاق (*sevk*); yani yalnız Rabbine ve O’nun hükmünerdir gidiş [işte o gün!..]

31. Ne tasdik ederdi ne de namaz kılardı;

32. Aksine yüz çevirir, yalanlardı;

33. Sonra da çalılımlı çalılımlı adamlarının yanına giderdi...

15 **34. Belâni bulursun (inşallah) belâni!**

35. Evet, (inşallah) bulacaksın belâni!..

[2200] فلا صَدَقَ وَلَا صَلَّى yani “ne tasdik ederdi ne de namaz kılardı.” Bu cümlelerin fâ’ili, “İnsan zannediyor mu ki; kemiklerini bir araya getirmeyeceğiz?” [3] âyetinde zikredilen insandır. Dikkat edilirse “Başiboş bırakılacağını mı zannediyor insanoglu?!” [36] buyrulmuştur ki bu da “Ne zamanmış o kıyamet günü?!” diye soruyor..” [6] âyetine ma’tuftur. Yani yeniden dirilişe iman etmediği için Resûl’ü de Kur’ân’ı da tasdik etmezdi; namaz da kılmazdı.

25 [2201] [فلا صَدَقَ وَلَا صَلَّى ifadesiyle] şu anlamın kastedilmesi de mümkündür: “Malını *tasadduk* etmez; zekâtını vermezdi.”

[2202] Bu âyetin Ebû Cehl hakkında indiği söylenmiştir.

[2203] يَتَمَطَّى yani “çalılımlı çalılımlı yürürdü!” Bu kelimenin aslı يَتَمَطَّطٌ’dur, yani يَتَمَدَّدُ (uzandı; kuruldu).¹ Zira çalılımlı çalılımlı yürüyen kimse adımlarını uzatır. Bu kelimenin sırt anlamına gelen المَطَّ’dan geldiği de söylenmiştir; çünkü sırtını eğiyormuş. Bir hadiste şöyle geçer: “Ümmetim çalılımlı çalılımlı (المَطَّطَاءُ) yürümeye başladığında,² [üstelik] Persler ve Romalılar onlara hizmet ederken, belâları onlara kendi içlerinden verilecek!” [Tirmizî, “Kitâbü’l-Fiten”, 74] Âyetin anlamı şöyledir: O Peygamber’i (s.a.) yalanladı, ona sırt döndü ve yüz çevirdi. Sonra kavminin yanına gitti, bununla övünerek çalım satıyordu.

1 Yani ‘lar aslında د’dir. Sonraki görüşte ise ط’lı bir kökten gelme ihtimali dile getirilmektedir. / ed.

2 Yani III. Halife döneminde. / ed.

[٢١٩٨] {وَوَظَنَّ} المحتضر {أَنَّ الْفِرَاقَ} أن هذا الذي نزل به هو فراق الدنيا المحبوبة، {وَالْتَمَّتْ} ساقه بساقه والتوت عليها عند عَازِ الموت. وعن قتادة: ماتت رجلاه فلا تحملايه، وقد كان عليهما جَوًّا. وقيل: شدة فراق الدنيا بشدة إقبال الآخرة، على أن الساق مثل في الشدة. وعن سعيد بن المسيب: هما ساقاه حين تلفان في أكفانه. ٥

[٢١٩٩] {الْمَسَاقُ} أي يساق إلى الله وإلى حكمه.

٣١- ﴿فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى﴾

٣٢- ﴿وَلَكِنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى﴾

٣٣- ﴿ثُمَّ ذَهَبَ إِلَى أَهْلِهِ يَتَمَطَّى﴾

٣٤- ﴿أُولَى لَكَ فَأُولَى﴾ ١٠

٣٥- ﴿ثُمَّ أُولَى لَكَ فَأُولَى﴾

[٢٢٠٠] {فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى} يعني الإنسان في قوله {أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ لَنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ} [٣]. ألا ترى إلى قوله {أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يَتْرَكَ سُدىً} [٣٦]، وهو معطوف على {يَسْئَلُ أَيَّانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ} [٦] أي لا يؤمن بالبعث، فلا صدق بالرسول والقرآن، ولا صلى. ١٥

[٢٢٠١] ويجوز أن يراد: فلا صدق ماله، بمعنى: فلا زكاه.

[٢٢٠٢] وقيل: نزلت في أبي جهل.

[٢٢٠٣] {يَتَمَطَّى} يتبختر، وأصله يتمطط، أي يتمدد، لأن المتبختر يمد خطاه. وقيل: هو من المطا - وهو الظهر - لأنه يلويه. وفي الحديث: إذا مشت أمتي المطيطاء، وخدمتهم فارس والروم فقد جعل بأسهم بينهم! يعني كذب برسول الله ﷺ وتولى عنه وأعرض، ثم ذهب إلى قومه يتبختر افتخارًا بذلك. ٢٠

[2204] أُولَىٰ نَكَ “Yazıklar olsun sana!” demektir; hoşlanmadığı şeylerin başına gelmesi için bir bedduadır.

36. Başiboş bırakılacağını mı zannediyor insanoğlu?!

37. Akıtılan bir meninin içindeki bir nutfe değil miydi bu?

5 **38. Sonra yapışkan bir madde iken O yaratıp da ‘düzen’lemedi mi?!**

39. İki eş yaratmıyor mu ondan; erkek ve dişi?!

40. Ölülere (tekrar) hayat vermeye kâdir değil mi böyle bir (yaratış sahib)i?

10 [2205] فَخَلَقَ “takdir etti”, فَسَوَّىٰ “düzenledi”, مِنْهُ “insandan”, الْزَوْجَيْنِ “iki sınıf” demektir.

[2206] Böyle bir yaratışı gerçekleştirebilen biri, tekrar yaratmaya da kâdir değil midir?! Rivayete göre Peygamber (s.a.) bu âyeti okuyunca; “Seni bütün noksan sıfatlardan tenzih ederim ki evet, kâdirdir!” dermiş. [*Ebû Dâvûd*, “Salât”, 152]

15 [2207] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Her kim Kiyâme sûresi-ni okursa, kıyamet günü ben ve Cibrîl onun kıyamet gününe iman ettiğine şahitlik ederiz.”

[٢٢٠٤] {أُولَى لَكَ} بمعنى ويل لك! وهو دعاء عليه بأن يليه ما يكره.

٣٦- «أَيْحَسْبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يَتْرَكَ سُدىً»

٣٧- «أَلَمْ يَكْ نُطْفَعَةً مِنْ مَنِيِّ يُمْنَى»

٣٨- «ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَى»

٣٩- «فَجَعَلَ مِنْهُ الزُّوجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى»

٤٠- «أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى»

[٢٢٠٥] {فَخَلَقَ} فقدر. {فَسَوَى} فعدل. {مِنْهُ} من الإنسان. {الزُّوجَيْنِ}

الصنفين.

[٢٢٠٦] {أَلَيْسَ ذَلِكَ} الذي أنشأ هذا الإنشاء {بِقَادِرٍ} على الإعادة. وروي أن

١٠ رسول الله ﷺ كان إذا قرأها قال: سبحانك بلى.

[٢٢٠٧] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة القيامة شهدت له أنا وجبريل يوم القيامة

أنه كان مؤمناً بيوم القيامة.

İNSÂN SÛRESİ

Medîne’de nâzil olmuştur, 31 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah’ın Adıyla...

1. İnsanoğlu henüz [insan olarak] anılır bir şey değilken, üzerinden belli bir zaman geçmiştir.

[2208] *كَلَّ kad* anlamındadır, yani kesinlik bildirir. Özellikle soru cümlelerinde kullanılır ve aslı *e-heldir*. Şairin şu sözü de buna delildir:

Bizde (bir zaaf ve korkaklık) gördüler mi [*e-hel raevnâ...*]
tepleri bulunan o vâdinin yamacında?!

10 Mâna; hem takrir hem de takrib ile; *e-kad etâ* -yani “yakın zaman önce insanın üzerinden geçmiştir”- şeklindedir; henüz (insan olarak) anılmazken, üzerinden uzunca bir zaman geçmiştir. Yani sulpte; unutulmuş, hatırlanmayan, kendisinden bahsedilmeyen bir nutfe iken.

[2209] “İnsan”dan murad, Âdemoğulları cinsidir. Delili de şu âyettir:
15 “Gerçek şu ki; Biz insanı katışık bir nutfeden yarattık.” [İnsân 76/2]

[2210] *حينٌ من الدهر* (belli bir zaman) yani uzayıp giden uzun zamandan bir parça.

[2211] **Şayet** “لم يكن شيئاً مذكوراً” (Henüz anılır bir şey değilken) cümlesinin mahalli nedir?” **dersen şöyle derim:** Onun mahalli الإنسان’ın hâli olarak
20 nasbdır. Sanki şöyle denilmiştir: İnsanın üzerinden; zamandan, (insan olarak) anılmadığı bir vakit geçmiştir. Veya *حينٌ* kelimesinin sıfatı olarak ref’dir; tıpkı *يوما لا يجزي والدٌ عن ولده* (“Babanın, oğlu adına hiçbir şey ödeyemeyeceği bir gün[den sakının]!” [Lokman 31/33]) âyetindeki gibi.

[2212] Bu âyet bir zâtın yanında okununca *leytehâ temmet!* demiş ve;
25 “Bu -anılır olmadığı- hâl keşke tamama erdirilseydi de insan hiç yaratılmasaydı, hiç mükellef tutulmasaydı!” demek istemiştir.

2. Gerçek şu ki; Biz insanı katışık bir nutfeden yarattık ve kendisini sınıyarak ‘o’nu iştirip gören bir varlık hâline getirdik.

[2213] *نطفة أمشاج* (katışık bir nutfe) ifadesi, *burmet^{ün} a’sâr^{un}* (parçalanmış
30 tencere), *bürd^{ün} ekyâş^{un}* (iki defa atılmış yünden örülen hırka) terkipleri gibidir. Bunlar cemî‘ değil müfret lafızlardır. Bu sebeple müfret kelimelere sıfat olmuşlardır. Aynı şekilde *nutfet^{ün} meşîc^{un}* ifadesi de kullanılır. Şemmâh (v. 30/650) şöyle demiştir:

سورة الإنسان

مدينة؛ وآياتها ٣١

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا﴾

٥ [٢٢٠٨] {هَلْ} بمعنى قد في الاستفهام خاصة. والأصل: أهل، بدليل قوله:

أَهْلٌ رَأَوْنا بَسْفَعِ الْقَاعِ ذِي الْأَكْمِ *

فالمعنى: "أقد أتى؟" على التقرير والتقريب جميعاً، أي أتى على الإنسان قبل زمان قريب {حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ} فيه {شَيْئًا مَّذْكُورًا} أي كان شيئاً منسياً غير مذكور؛ نطفة في الأصلاب.

١٠ [٢٢٠٩] والمراد بالإنسان: جنس بني آدم، بدليل قوله {إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ} {الإنسان: ٢}.

[٢٢١٠] {حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ} طائفة من الزمن الطويل الممتد.

[٢٢١١] فإن قلت: ما محل {لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا} قلت: محله النصب على الحال من {الإنسان}، كأنه قيل: هل أتى عليه حين من الدهر غير مذكور. أو الرفع على الوصف لـ {حِينٌ}، كقوله {يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ} {القمان: ٣٣}.

[٢٢١٢] وعن بعضهم: أنها تليت عنده فقال: ليتها تمت! أراد: ليت تلك الحالة تمت؛ وهي كونه شيئاً غير مذكور، ولم يخلق ولم يكلف.

٢- ﴿إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَّبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا﴾

٢٠ [٢٢١٣] {نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ} كبرمة أعشار، ويرد أكياش؛ وهي ألفاظ مفردة غير جموع، ولذلك وقعت صفات للأفراد. ويقال أيضاً: نطفة مشج، قال الشماخ:

Bir süre kendilerini sakladı iç organlar;
karışımı değersiz bir suya karşı [hamile kalmaktan uzak durdu]!

Amşac kelimesinin *meşic*in kırık çoğulu (cem-‘i mükesseri) olması doğru değildir; bilakis ikisi de müfredlikte birbirine benzer; çünkü ikisiyle de müfred kelime nitelenmiştir. *Meşcehû* ve *mezecehû* aynı anlamda kullanılır (ona karıştı). من نطفة أمشاح “kendisinde iki suyun karıştığı bir nutfeden” demektir. İbn Mes’ûd’un “O nutfenin damarlarıdır.” dediği nakledilir. Katâde *emşâcin* çeşitler ve merhaleler anlamına geldiğini söylemiş ve bununla, (insanın) önce *nutf*e, sonra *aleka*, sonra *mudğa* oluşunu kastetmiştir.

[2214] تَبْتَلِيهِ ifadesi hâl makamındadır; yani “onu sınavarak, yani sınamayı murad ederek” yarattık. Tıpkı *merartu bi-raculⁱⁿ ma’ahû sakr^{un} sâid^{en} bi-hî* (Yanında *yarın avlanacağı* bir şahin bulunan bir zâta uğradım.) demen gibi ki; “Yarın kendisiyle avlanmak istediği.” demek istersin. تَبْتَلِيهِ nin “Onu hâlden hâle intikal ettirerek.” anlamında olması da mümkündür ki o zaman, bunun ‘sınama’ diye isimlendirilmesi isti’âre yoluyla olur. [تَبْتَلِيهِ nin tefsirinde] İbn Abbas; “Annesinin karnında onu [karışık] *nutfeye*, ondan da *alekaya* [...] çeviriyoruz.” demiştir.

[2215] Burada “Biz onu sınamak için işitir ve görür kıldık.” anlamında bir takdim-tehir olduğu da söylenmiştir. Ancak bunda bir miktar zorlama vardır.

3. Kendisine yolu gösterdik; ya şükredici olacak ya da nankör (tercih kendisinin).

[2216] “Şükreden” ve “nankör” kelimeleri “*kendisine* yolu gösterdik” kelimesindeki zamirin iki hâlidir; yani iki hâl için de ona imkân ve güç verdik. Veya onu akli ve naklî delillerle İslâm’a davet ettik; iman veya inkâr edeceği bilindiği hâlde kendisine itiraz hakkı bırakmamak için böyle yaptık. Bu iki kelimenin *yoldan* hâl olması da mümkündür; yani ona yolu öğrettik, ya şükreden yol, ya da nankörlük eden yol. Tıpkı “İki de yol göstermedik mi ona?” [Beled 90/10] âyetindeki gibi. Yol’un şükür ve nankörlükle tavsif edilmesi ise mecazdır. Ebu’s-simâl ؓ’daki Hemze’yi fethalı okumuştur ki bu güzel bir okuyuştur. Mâna şöyle olur: Şükretmesi, bizim muvaffak kılmamızladır; nankörlük edişine gelince bu da kendi kötü tercihi iledir.

[2217] İki gruptan bahsedince, peşinden tehdit ve vaat getirmiştir:

4. Ama Biz; inkârcı nankörler için zincirler, demir halkalar ve Çılgın bir Ateş hazırlamış bulunuyoruz!

طَوَّتْ أَحْشَاءَ مُرْتَجَةٍ لَوْقَتٍ * عَلَى مَشِجٍ سُلَّالَتُهُ مَهِينٌ

ولا يصحّ {أَمْشَاجٍ} أن يكون تكسيراً له، بل هما مثلان في الإفراد، لوصف المفرد بهما. ومشجه ومزجه، بمعنى. والمعنى: من نطفة قد امتزج فيها الماءان. وعن ابن مسعود: هي عروق النطفة. وعن قتادة: أمشاج ألوان وأطوار، يريد: أنها تكون نطفة، ثم علقه، ثم مضغه. ٥

[٢٢١٤] {نَبْتَلِيهِ} في موضع الحال، أي خلقناه مبتلين له، بمعنى: مريدين ابتلاءه، كقولك: مررت برجل معه صقر صائداً به غداً، تريد: قاصداً به الصيد غداً. ويجوز أن يراد: ناقلين له من حال إلى حال، فسمي ذلك ابتلاء، على طريق الاستعارة. وعن ابن عباس: نصرّفه في بطن أمه نطفة ثم علقه.

[٢٢١٥] وقيل: هو في تقدير التأخير، يعني فجعلناه سميعاً بصيراً لنبتليه؛ وهو من التعسف. ١٠

٣- ﴿إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا﴾

[٢٢١٦] {شَاكِرًا} و{كَفُورًا} حالان من الهاء في {هَدَيْنَاهُ}، أي مكناه وأقدرناه في حالتيه جميعاً. أو دعواناه إلى الإسلام بأدلة العقل والسمع - كان معلوماً منه أنه يؤمن أو يكفر- لإلزام الحجة. ويجوز أن يكونا حالين من {السَّبِيلِ}، أي عرّفناه السبيل إما سبيلاً شاكراً وإما سبيلاً كفوراً، كقوله {وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ} {البلد: ١٠}؛ ووصف السبيل بالشكر والكفر مجاز. وقرأ أبو السّمّال بفتح الهمزة في «إما» وهي قراءة حسنة. والمعنى: أما شاكراً فبتوفيقنا، وأما كفوراً فبسوء اختياره.

[٢٢١٧] ولما ذكر الفريقين أتبعهما الوعيد والوعد:

٤- ﴿إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلًا وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا﴾

[2218] سلاسا tenvinsiz *selâsil^e* ve tenvinli *selâsil^{en}* şeklinde okunmuştur. İkinci okuyuş; iki şekilde açıklanabilir: 1) Bu Nun'un *ıtlak* harfinden (*selâsilâ*daki Elif'ten) bedel olması ve vaslın vakıf yerine geçmesidir.¹ 2) Bu okuyuşun sahibi, şiir rivayetine alışık biridir ve dili, gayr-ı munsarif kelimeyi munsarifmiş gibi okuyuvermiştir.

5. 'İyi'ler ise kâfur katkılı bir kâseden içerler.

6. Öyle bir pınardan ki; oradan Allah'ın has kulları içer ve akıttıkça akıttırlar onu.

[2219] الأبرار (iyiler) *berr* veya *bârrın* çoğuludur; *rabb - erbâb, şâhid - eş-hâd* gibi. Hasan-ı Basrî, "İyiler karıncayı bile incitmeyen kimselerdir." demiştir. كأس içinde içecek bulunan cam kadehtir. İçeceğin kendisi كأس diye isimlendirilmiştir.

[2220] "Karışım"ı yani kendisine karıştırılan şey "kâfur" suyu olup *kâfur* da suyu kâfur beyazlığında, koku ve soğukluğunda olan bir cennet pınarının adıdır. عينا (pınar) da ondan bedeldir. Katâde şöyle demiştir: Onlar için kâfur karıştırılır ve içine misk konulur. "Onda kâfur kokusu, beyazlığı ve serinliği yaratılır ve sanki kâfur karıştırılmış gibi olur." diyen de olmuştur. Bu iki görüşe göre عينا, muzâfın hazfedildiği düşünülerek من كأس'in mahalinden bedel olur. Âdeti; "Orada bir şarap içerler, bir pınarın şarabından." denmektedir. Veya özellik ifade etmesi için mansüb olmuştur.²

[2221] **Şayet** "İçme fiili [neden] önce başlangıç harfiyle, sonda *ilsâk* harfiyle nitelenmiş?" **dersen şöyle derim:** Çünkü *kadeh* içme fiillerinin başlangıcıdır; ilk gâyesidir. *Pınar* ise içeceklerine karıştırdıkları şeydir. Bir bakıma; "Allah'ın kulları içtiklerini bununla içerler." denmektedir. Tıpkı "Suyu balla içtim." demen gibi.

[2222] يُعَجِّزُوهَا تَفْجِيرًا yani buldukları yerden istedikleri yere, engellenmeksizin "kolayca akıttırlar onu."

7. Çünkü adaklarını yerine getirirlerdi; şerri herkesi kapsayan bir gündün korkarlardı;

8. Kendileri de arzulamalarına rağmen, yemekleriyle düşkün, yetim ve esirleri doyururlardı (ve içlerinden şöyle derlerdi);

9. "Sizi tamamen Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne karşılık ne de teşekkür istiyoruz."

10. "Çünkü 'insanın yüzünü ekşitecek, suratını astıracak' bir güne karşı Rabbimizden korkuyoruz."

1 İnanı vakıf hâlinde, âyet sonlarında bu tür fâsılalar olabilmektedir; burada da kelime üzerinde durulmadığı hâlde, durulmuş gibi *selâsilâ* okunuyormuş gibi, sondaki Elif Nun'a çevrilmiştir. / ed.

2 "Hele o Allah'ın muvahhit kullarının içeceği pınar!.." mealinde. / ed.

[٢٢١٨] وقرئ «سلاسل»، غير متون، «وسلا سلا»، بالتنون. وفيه وجهان؛ أحدهما أن تكون هذه النون بدلا من حرف الإطلاق، ويجري الوصل مجرى الوقف. والثاني: أن يكون صاحب القراءة به ممن ضري برواية الشعر وممن لسانه على صرف غير المنصرف.

٥- ﴿إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا﴾

٦- ﴿عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا﴾

[٢٢١٩] الأبرار جمع برّ أو بار، كزبّ وأرباب، وشاهد وأشهد. وعن الحسن: هم الذين لا يؤذون الذرّ. والكأس: الزجاجاة إذا كانت فيها خمر، وتسمى الخمر نفسها كأسا.

[٢٢٢٠] {مِزَاجُهَا} ما تمزج به {كَافُورًا} ماء كافور، وهو اسم عين في الجنة ماؤها في بياض الكافور ورائحته وبرده. و{عَيْنًا} بدل منه. وعن قتادة: تمزج لهم بالكافور وتختم لهم بالمسك. وقيل: تخلق فيها رائحة الكافور وبياضه وبرده، فكأنها مزجت بالكافور. و{عَيْنًا} على هذين القولين بدل من محل {مِنْ كَأْسٍ}، على تقدير حذف مضاف، كأنه قيل: يشربون فيها خمرا خمر عين. أو نصب على الاختصاص.

[٢٢٢١] فإن قلت: لم وصل فعل الشرب بحرف الابتداء أولا، وبحرف الإلصاق آخرًا؟ قلت: لأنّ كأس مبدأ شربهم وأول غايته؛ وأما العين فيها يمزجون شرابهم. فكان المعنى: يشرب عباد الله بها الخمر، كما تقول: شربت الماء بالعتل.

[٢٢٢٢] {يُفَجِّرُونَهَا} يجرونها حيث شاءوا من منازلهم {تَفْجِيرًا} سهلا لا يمتنع عليهم.

٧- ﴿يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا﴾

٨- ﴿وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا﴾

٩- ﴿إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا﴾

١٠- ﴿إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا غُيُوبًا فَلَمَطَرِيرًا﴾

[2223] “Çünkü adaklarını yerine getirirlerdi.” ifadesi “Neden bu şekilde rızıklandırılıyorlar?” diye bir soru sorabilecek kimseye cevaptır. “Adağı yerine getirmek” tabiri de yapmaları gereken şeyleri hakkıyla yerine getirme özelliklerini vurgulu bir şekilde dile getirmektedir. Zira bir kişi Allah rızası için kendine vacip kıldığı bir şeyi yerine getiriyorsa, Allah’ın ona vacip kıldığı şeyi daha çok yerine getirir.

[2224] مُسْتَطِيرًا (kapsayan) yani “yayılmış, dağılıp en ücra köşelere kadar ulaşmış.” Kelime; *istetâra’l-harîk* ve *istetâra’l-fecr* (“Yangın yayıldı.” “Fecr yayıldı.”) kullanımlarından alınmıştır. *Nefera* fiilinden türeyen *istenfera* (mü-balağa ifade ettiği) gibi bu da *târa* fiilinden türemiştir.

[2225] (“Kendileri de *onu* arzulamalarına rağmen” anlamındaki) عَلَىٰ حُبِّهِ ifadesindeki zamir yemeğe aittir; yani yemeğe iştah ve ihtiyaçları varken. Tıpkı “Sevdiği hâlde malından veren...” [Bakara 2/177], “Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe, asla ‘iyi’liğe erişemezsiniz!” [Âl-i İmrân 3/92] âyetlerindeki gibi.

[2226] Fudayl b. İyâz’ın (v. 187/803) “Allah’a olan muhabbetleri sebebiyle (yedirirler).” dediği nakledilmiştir.

[2227] وَأَسِيرًا (Esiri...) Hasan Basrî’den şöyle nakledilmiştir: Peygamber’e (s.a.) bir esir getirilirdi. Onu Müslümanlardan birine verir ve “Ona iyi davran!” buyururdu. Esir iki, üç gün onun yanında kalır; o zât da esiri kendine tercih ederdi.¹ Âlimlerin çoğunluğuna göre İslâm diyarında kâfirlere iyilik etmek câizdir; ancak (zekât gibi) farz olan mallar onlara harcanamaz. Katâde şöyle demiştir: “O gün onların esirleri müşrik idi. Müslüman kardeşin ise senin yemeğini yemeye daha çok hak sahibidir.” Sa’îd b. Cübeyr (v. 94/713) ile Atâ (v. 114/732), “O ehl-i kiblede olan esirdir.” demişler; Ebû Sa’îd el-Hudrî (v. 74/693-94), “O köle ve mahpustur.” demiştir. Peygamber (s.a.) borçluyu esir diye isimlendirmiş ve şöyle buyurmuştur: “Borçlun senin esirindir, esirine iyilikte bulun!”

[2228] “Sizi tamamen [Allah rızası için] doyuruyoruz.” Bu sözün başına *kavl* (“derler”) takdir edilir. Bunun, yaptıklarının benzeriyle karşılık verilmesini veya teşekkür etmelerini önlemek için dil ile söylenmiş olması da mümkündür; çünkü onların iyiliği Allah rızası için yapılmıştır, bu sebeple yaratıkların karşılık vermesine gerek yoktur. Onların bu sözü, (doyurdukları kimse-lerin) gönüllerini hoş etmek ve yaptığını tamamen Allah için yapan birinin nasıl olması gerektiğini anlatmak ve buna dikkat çekmek için de olabilir.

1 Yemez yedirir; içmez içirdi. / ed.

[٢٢٢٣] {يُؤْفُونَ} جواب من عسى يقول: ما لهم يرزقون ذلك؟ والوفاء بالندى مبالغة في وصفهم بالتوفر على أداء الواجبات؛ لأنّ من وفى بما أوجبه هو على نفسه لوجه الله، كان بما أوجبه الله عليه أوفى.

[٢٢٢٤] {مُسْتَطِيرًا} فاشيًا منتشرًا بالغًا أقصى المبالغ، من استطار الحريق، واستطار الفجر. وهو من طار، بمنزلة استنفر من نفر.

[٢٢٢٥] {عَلَى حُبِّهِ} الضمير للطعام، أي مع اشتهاه والحاجة إليه. ونحوه {وَأَتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ} [البقرة: ١٧٧]، {لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ} [آل عمران: ٩٢].

[٢٢٢٦] وعن الفضيل بن عياض: على حب الله.

[٢٢٢٧] {وَأَسِيرًا} عن الحسن: كان رسول الله صلى الله تعالى عليه وعلى آله وسلم يؤتى بالأسير فيدفعه إلى بعض المسلمين فيقول: أحسن إليه؛ فيكون عنده اليومين والثلاثة، فيؤثره على نفسه. وعند عامة العلماء يجوز الإحسان إلى الكفار في دار الإسلام ولا تصرف إليهم الواجبات. وعن قتادة: كان أسيرهم يومئذ المشرك، وأخوك المسلم أحق أن تطعمه. وعن سعيد بن جبير وعطاء: هو الأسير من أهل القبلة. وعن أبي سعيد الخدري: هو المملوك والمسجون. وسمى رسول الله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم الغريم أسيرًا، فقال: غريمك أسيرك فأحسن إلى أسيرك.

[٢٢٢٨] {إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ} على إرادة القول. ويجوز أن يكون قولاً باللسان منعاً لهم عن المجازاة بمثله أو بالشكر، لأنّ إحسانهم مفعول لوجه الله، فلا معنى لمكافأة الخلق؛ وأن يكون قولهم لهم لطفًا وتفقيهاً وتنبهًا، على ما ينبغي أن يكون عليه من أخلص لله.

Hız. Âişe *Radıyallâhu anhâ*'dan rivayet edildiğine göre o, bir ev halkına sadaka gönderir; sonra elçiye “Ne dediler?” diye sorarmış. Eğer elçi o ev halkının ettiği bir duadan bahsederse Hız. Âişe de aynı şekilde onlara dua edermiş¹ ki, sadakasının sevabı Allah katında tamamen kendisine kalsın. Bu cümlenin, herhangi bir şey demiş olmasalar bile onların inançlarını ve niyetlerinin doğruluğunu açıklayıp ortaya koymak için gelmiş olması da mümkündür. Mücâhid şöyle demiştir: “Dikkat edin, onlar bu sözü söylemediler; ancak Allah onların kalbindeki bu düşünceyi bildiğinden, onları bu sebeple övmektedir.

[2229] *Şükûr* ve *küfür* kelimeleri, *şükkr* ve *küfr* gibi iki mastardır.

[2230] “Korkuyoruz.” ifadesinin anlamı şöyle olabilir: (i) Size olan bu iyiliğimiz, o günün şiddetinden korktuğumuz içindir, yoksa siz karşılık verirsiniz diye değil. (ii) Sadakaya mukabil bir karşılık istemeyi Allah'ın cezalandıracağından korktuğumuz için sizden bir karşılık istemiyoruz.

[2231] “Gün”ün “asık suratlı” (عَبُوسٌ) diye nitelenmesi iki yolla mecazdır: Gün, cehennemlik olan ehlinin sıfatıyla nitelenmiştir. Tıpkı Arapların “(Adamın) gündüzü oruçlu.” demeleri gibi. Rivayete göre kâfir, o gün suratını öyle bir asarmış ki iki gözü arasından katran gibi ter akarmış. Ayrıca şiddeti ve zararı sebebiyle bu “gün”, ciddî duran aslana veya cesur kahramana benzetilmiştir.

[2232] فَكُطِّرَ iki gözünün arası bir araya gelecek şekilde suratını iyice asan demektir. Zeccâc (v. 323/921) şöyle demiştir: Deve kuyruğunu ve burnunu kibirle kaldırdığı zaman اقمطرت الناقة denir. O bu kelimenin فَكُطِّرَ'dan türediğini ve Mîm'in ziyade olduğunu söylemiştir. Esed b. Nâ'isa şöyle demiştir:

Göğüs geriyorum harp ateşine; şerri fazla, sabahı şiddetli her gün!..

11. Allah da onları bu günün şerrinden korudu ve yüzlerini ağartıp neşelendirecek şeylerle karşılaştırdı onları:

[2233] “Sabretmelerine karşılık,” yani *îsâra* (muhtacı kendisine tercihe) sabretmeleri sebebiyle “Allah da yüzlerini ağartıp neşelendirecek şeylerle karşılaştırdı onları.” Yani günahkârların surat asıklığına ve hüznüne karşılık, onların yüzüne parlaklık ve kalbine sürur verdi. Bu da o “gün”ün, ehlinin surat asıklığı ile nitelendiğini gösterir.

[2234] İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Hız. Hasan (v. 49/669) ile Hüseyin (v. 61/680) hastalanmışlardı. Peygamber (s.a.) yanında bazı insanlar olduğu hâlde onları ziyaret etti. İnsanlar (Hız. Ali'ye), “Yâ Ebe'l-Hasen! Keşke çocukların için bir adak adasan.” dediler. Hız. Ali, Hız. Fâtıma (v. 11/632)

1 Yani bilmukabele onlara dua etmekle, onların kendisi için ettikleri duayı [bir nev-i] sıfırlamış... / ed.

وعن عائشة رضي الله عنها أنها كانت تبعث بالصدقة إلى أهل بيت، ثم تسأل الرسول ما قالوا؟ فإذا ذكر دعاء دعيت لهم بمثله ليبقى ثواب الصدقة لها خالصاً عند الله. ويجوز أن يكون ذلك بياناً وكشفاً عن اعتقادهم وصحة نيتهم وإن لم يقولوا شيئاً. وعن مجاهد: أما إنهم ما تكلموا به، ولكن علمه الله منهم فأثنى عليهم.

٥ [٢٢٢٩] والشكور والكفور مصدران كالشكر والكفر.

[٢٢٣٠] {إِنَّا نَخَافُ} يحتمل أن إحساننا إليكم للخوف من شدة ذلك اليوم، لا لإرادة مكافأتكم؛ وإنا لا نريد منكم المكافأة، لخوف عقاب الله تعالى على طلب المكافأة بالصدقة.

[٢٢٣١] ووصف اليوم بالعبوس مجاز على طريقتين؛ أن يوصف بصفة أهله من الأشقياء، كقولهم: نهارك صائم؛ روي أن الكافر يعبس يومئذ حتى يسيل من بين عينيه عرق مثل القطران؛ وأن يشبهه في شدته وضرره بالأسد العبوس أو بالشجاع الباسل.

[٢٢٣٢] والقمطير: الشديد العبوس الذي يجمع ما بين عينيه. قال الزجاج: يقال: اقمطرت الناقة، إذا رفعت ذنبها وجمعت قطريها وزمت بأنفها، فاشتقه من القطر وجعل الميم مزيدة. قال أسد بن ناعصة:

١٥ وَاصْطَلَيْتُ الْحُرُوبَ فِي كُلِّ يَوْمٍ * بَاسِلَ الشَّرِّ قَمْطِيرِ الصَّبَاحِ

١١- ﴿فَوَقَاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا﴾

[٢٢٣٣] {وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا}، أي أعطاهم بدل عبوس الفجار وحزنهم نضرة في الوجوه وسروراً في القلوب. وهذا يدل على أن اليوم موصوف بعبوس أهله، {بِمَا صَبَّرُوا} بصبرهم على الإيثار.

٢٠ [٢٢٣٤] وعن ابن عباس رضي الله عنه: أَنَّ الْحَسْنَ وَالْحُسَيْنَ مَرْضَى، فَعَادَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي نَاسٍ مَعَهُ؛ فَقَالُوا: يَا أَبَا الْحَسَنِ، لَوْ نَذَرْتَ عَلِيَّ وَلَدَكَ، فَنَذَرَ عَلِيٌّ وَفَاطِمَةُ

ve cariyeleri Fıdda, çocuklar iyileşirse üç gün oruç tutmayı adadılar. Çocuklar şifa buldular; ama yanlarında yiyecek namına bir şey yoktu. Hz. Ali, Hayberli Yahudi Şem'un'dan üç sâ' arpa ödünç aldı. Hz. Fâtıma bir sâ' ını öğütüp aile sayısınca beş adet ekmek pişirdi. İftar etmek için önlerine koydukları sırada, yanlarına bir dilenci gelip, “es-Selâmu aleyküm ey Muhammed'in hane halkı! Ben yoksul bir Müslümanım. Beni doyurun ki Allah da sizi cennet sofralarında doyursun.” dedi. Onlar da onu kendilerine tercih ettiler ve sudan başka bir şey tatmadan o gece yattılar. Sabah tekrar oruca niyet ettiler. Akşam olup yemeği önlerine koyunca yanlarına bir yetim geldi. Onu da kendilerine tercih ettiler. Üçüncüsünde; yanlarına bir esir geldi; yine aynı şeyi yaptılar. Sabah olunca Hz. Ali, Hasan ile Hüseyin'in ellerinden tutup Peygamber'in (s.a.) yanına gittiler. Peygamber onların kuş yavrusu gibi açlıktan titrediğini görünce, “Sizi bu hâlde görmek beni ne kadar üzdü [bir bilseniz]!” dedi. Kalkıp onlarla birlikte gitti. Fâtıma'yı ibadet yerinde sırtı karnına yapışmış ve gözleri çökmüş vaziyette görünce çok üzüldü. Bunun üzerine Cebrâil *Aleyhisselam* inip, “Al *bunu* ey Muhammed! Allah Ehl-i beyt'in konusunda seni tebrik ediyor!” dedi ve ona *bu sûreyi* okuttu.

12. Sabretmelerine karşılık, cennetle ve ipekle mükâfatlandırdı onları.

[2235] **Şayet** “Cennetin yanında bir de ipeğin zikredilmesinin anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** *İsâra* ve yol açtığı açlık ve çıplaklığa sabretmenin karşılığı olarak onlara içinde hoş yiyeceklerin bulunduğu bir hasbahçe; ve kıymetli giyeceklerin yapılacağı bir ipek verilecektir.

13. Orada koltuklara yaslanmış vaziyette, ne bir 'güneş' görürler ne de dondurucu bir soğuk...

[2236] Yani cennetin havası ılımandır, ne yakıcı güneş sıcağı, ne de rahatsız edici soğuk vardır. Bir hadiste, “Cennetin havası ılımandır, orada ne sıcak ne de soğuk vardır” diye geçer.

[2237] *Zemherî*rin ay olduğu söylenmiştir ki Sa'leb bunun Tayy kabilesinin dilinde olduğunu söylemiş ve şu şiiri inşad etmiştir:

30 Karanlığı koyulaşmış nice gecede yol aldım ben!
Ay bile hâla doğmamış, ışık vermemişti.

Mâna şöyledir: Cennet ışıktır; orada güneşe, aya ihtiyaç duyulmaz.

14. Gölgeleleri üzerlerine inmiş olduğu hâlde kolayca koparabilecekleri mesafeye kadar eğilmiştir (ağaçlar).

35 15. Etraflarında fir dönülmektedir parıl parıl gümüş kaplarla ve kristal kupalarla;

وفضة جارية لهما إن برآ مما بهما أن يصوموا ثلاثة أيام، فشفيا وما معهم شيء، فاستقرض عليّ من شمعون الخيري اليهودي ثلاث أصوع من شعير، فطحن فاطمة صاعًا واختبزت خمسة أقراص على عددهم، فوضعها بين أيديهم ليفطروا؛ فوقف عليهم سائل فقال: السلام عليكم أهل بيت محمد! مسكين من مساكين المسلمين، أطمعوني أطمعكم الله من موائد الجنة! فأثروه وباتوا لم يذوقوا إلا الماء، وأصبحوا صيامًا؛ فلما أمسوا ووضعوا الطعام بين أيديهم وقف عليهم يتيم، فأثروه؛ ووقف عليهم أسير في الثالثة، ففعلوا مثل ذلك؛ فلما أصبحوا أخذ علي عليه السلام بيد الحسن والحسين وأقبلوا إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فلما أبصرهم وهم يرتعشون كالفراخ من شدة الجوع قال: ما أشد ما يسوءني ما أرى بكم! وقام فانطلق معهم، فرأى فاطمة في محرابها قد التصق ظهرها ببطنها وغارت عيناها، فسأه ذلك، فنزل جبريل وقال: خذها يا محمد هناك الله في أهل بيتك، فأقرأه السورة.

١٢- ﴿وَجَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا﴾

[٢٢٣٥] فإن قلت: ما معنى ذكر الحرير مع الجنة؟ قلت: المعنى: وجزاهم بصبرهم على الإيثار وما يؤذي إليه من الجوع والعري بستانا فيه مأكّل هنيئ، وحريرًا فيه ملبس بهيئ.

١٣- ﴿مُتَّكِنِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرُونَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا﴾

[٢٢٣٦] يعني أن هواءها معتدل، لا حرّ شمس يحمي، ولا شدة برد تؤذي. وفي الحديث: هواء الجنة سجاج، لا حرّ ولا قرّ.

[٢٢٣٧] وقيل: الزمهرير القمر؛ وعن ثعلب: أنه في لغة طيء. وأنشد:

وَأَيْلَّةٍ ظَلَامُهَا قَدْ اعْتَكَرَ * قَطَعْتُهَا وَالزَّمْهَرِيرُ مَا زَهَرَ

والمعنى: أن الجنة ضياء فلا يحتاج فيها شمس وقمر.

١٤- ﴿وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلَّتْ قُطُوفُهَا تَذِيلًا﴾

١٥- ﴿وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِآيَاتٍ مِنْ فَضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرًا﴾

16. Gümüşi kristal hem de... ki onu türlü biçimlere sokarlar.

[2238] **Şayet** “ودانية عليهم ظلالها” (gölgeleri üzerlerine inmiş olduğu hâlde) ifadesi neye atfedilmiştir?” **dersen şöyle derim:** Öncesindeki cümleye atfedilmiştir; çünkü o, mükâfatlandırılan kimselerin hâli idi; bu da tıpkı onun gibi bunların hâlidir. Zira **عليهم**’deki zamir onlara râcidir; ancak **دانية** müfred bir isimdir, bu cümle ise müfred hükmünde bir cümle olup ibarenin takdiri “orada güneş ve ay görmedikleri (hâlde) ve gölgeleri üzerlerine inmiş olduğu hâlde” şeklindedir: Vav iki durumun da onlar için bir arada olacağına delâlet etmek için cümlenin başına gelmiştir. Sanki şöyle denilmiş olmaktadır: Onların alacağı karşılık, ‘sıcaktan ve soğuktan uzak kalma’ ile ‘gölgelerin üzerlerine eğilmiş olma’ hâllerini bunlar bir araya getirmiş oldukları hâlde (*câmi’ine*) cennettir. Bununla birlikte, ifade; **ظلالها** mübtedâ, **دانية** de onun haberi olmak üzere, *ve dâniyetⁱⁿ* şeklinde ref ile de okunmuştur. Bu durumda cümle hâl yerinde olur ve mâna şöyle olur: *Lâ yeravne ... ve’l-hâlu enne zalâleha dâniyet^{um}...* (Gölgeleri üzerlerine inmiş olduğu hâlde orada ne güneş görürler ne de soğuk.) **متكئين** ve **لا يرون**, **دانية** ifadelerinin hepsini “cennet”in sıfatı yapmak da mümkündür. **ودانية** ifadesinin **جنة**’e atfedilmesi de mümkündür; yani bir cennet daha vardır ki gölgeleri, üzerlerine eğilmiştir. “İki cennet vardır, Rabbinin huzuruna çıkacağı korkusuyla yaşayan kimseye.” [Rahmân 55/46] âyetinde olduğu gibi onlara iki cennet vaat edildiğini kabul ettiğimizde durum böyle olur; çünkü “Rabbimizden korkuyoruz.” [10] âyetinde korku ile nitelenmişlerdir.

[2239] **Şayet** “وذلك” neye atfedilmiştir?” **dersen şöyle derim:** *Ma’tûf aleyh*, -şayet merfû’ okursan- **دانية**’dür; böylece fiil cümlesi mübtedâ haber cümlesine atfedilmiş olur. **دانية**’i hâl olarak mansûb okursan, o zaman **وذلك** de **دانية**’ün hâli olur; yani dalları kolayca koparabilecekleri mesafeye kadar eğilmiş vaziyetteki ağaçlar kendilerini gölgelemektedir. Veya yine **دانية**’e atfedilmiştir; *ve dâniyet^{en}... ve müzellelet^{en} kutûfuhâ* (gölgeleri üzerlerine inmiş olduğu ve dalları kolayca koparabilecekleri mesafeye kadar eğilmiş olduğu hâlde). Eğer **دانية**’i sıfat olarak nasbedersen **وذلك** de onun gibi sıfat olur. Dikkat edersen, *cennet^{en} züllilet kutûfuhâ* (dalları, kolayca koparabilecekleri mesafeye kadar eğilmiş bahçe) dediğin zaman, ifade doğru olmaktadır.

[2240] Meyvelerin ve salkımların emre âmâde kılınması, itaatkâr olup istedikleri gibi kolayca toplamalarına engel olmamasıdır. Veya onlar için aşağı eğdirilmesi, kısa olmasıdır. Tıpkı duvar kısa olduğunda, Arapların *hâi^{um} zelîl^{ün}* demeleri gibi.

١٦- ﴿فَوَارِيرًا مِنْ فِضَّةٍ قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا﴾

[٢٢٣٨] فَإِنْ قُلْتَ: {وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا} علام عطفت؟ قلت: على الجملة التي قبلها؛ لأنها في موضع الحال من المجزيين؛ وهذه حال مثلها عنهم لرجوع الضمير منها إليهم في {عَلَيْهِمْ}، إلا أنها اسم مفرد، وتلك جملة في حكم مفرد. تقديره: غير رائيين فيها شمسًا ولا زمهريًا، ودانية عليهم ظلالها. ودخلت الواو للدلالة على أن الأمرين مجتمعان لهم، كأنه قيل: وجزاهم جنة جامعين فيها بين البعد عن الحرّ والقرّ ودنوّ الظلال عليهم. وقرئ «ودانية»، بالرفع، على أن {ظِلَالُهَا} مبتدأ، و«دانية» خبر، والجملة في موضع الحال؛ والمعنى: لا يرون فيها شمسًا ولا زمهريًا، والحال أن ظلالها دانية عليهم. ويجوز أن تجعل {مُتَكَيِّبِينَ} و{لَا يَرَوْنَ} و{وَدَانِيَةً} كلها صفات لـ{جَنَّةً}. ويجوز أن يكون {وَدَانِيَةً} معطوفة على {جَنَّةً}، أي وجنة أخرى دانية عليهم ظلالها، على أنها وعدوا جنتين، كقوله {وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ} [الرحمن: ٤٦]، لأنهم وصفوا بالخوف {إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا} [١٠].

[٢٢٣٩] فَإِنْ قُلْتَ: فعلام عطف {وَدَلَّلْتُ}؟ قلت: هي -إذا رفعت- {وَدَانِيَةً} جملة فعلية معطوفة على جملة ابتدائية؛ وإذا نصبها على الحال فهي حال من دانية، أي تدنو ظلالها عليهم في حال تذليل قطوفها لهم. أو معطوفة عليها على: ودانية عليهم ظلالها، ومذلة قطوفها؛ وإذا نصب {وَدَانِيَةً} على الوصف، فهي صفة مثلها. ألا ترى أنك لو قلت "جنةً ذلت قطوفها" كان صحيحًا.

[٢٢٤٠] وتذليل القطوف أن تجعل ذللاً لا تمتنع على قطفها كيف شاءوا، أو تجعل ذليلة لهم خاضعة متقاصرة، من قولهم: حائط ذليل إذا كان قصيرًا.

[2241] قَوَارِيرًا قَوَارِيرًا kelimeleri; ikisi de tenvinsiz, [sadece] birinci tenvinli ve ikisi de tenvinli olmak üzere (üç şekilde) okunmuştur. Bu tenvin Elif-i ıtlak'tan bedeldir; çünkü [iki âyeti birbirinden] ayırmaktadır (*fâsıla*). İkindide ise birinciye tâbî kılınarak getirilmiştir. قَوَارِيرٍ مِنْ فِضَّةٍ (gümüşi kristal) ifadesinin anlamı, 'gümüştan mamül' demektir; yani gümüşün beyazlık ve güzelliği yanında camın saflık ve şeffaflığına da sahiptir. "Peki, كانت'in anlamı nedir?" **dersen şöyle derim:** Bu, "Allah, bir şeyin olmasını diledi mi, ona sadece 'Ol!' der; anında olmaya başlar." [Bakara 2/117] âyetindeki يكون gibidir; yani iki zıt cevherin sıfatlarını bir araya getiren bu şaşırtıcı yaratılışın azametini göstermek için "Allah'ın yaratmasıyla kristal hâline geldi" demek istenmiştir. كان مَزَاجُهَا كَافُورًا ("Kâfur katkılı [yani katkısı kâfur olan].") [İnsân 76/17] âyetindeki *kâne* de aynı türdendir.

[2242] قَوَارِيرٍ مِنْ فِضَّةٍ ifadesi *hiye kavâriir*^u takdiriyle ref üzere *kavâriir*^u *min fiddat*ⁱⁿ şeklinde de okunmuştur.

[2243] ("Onu [türlü] biçimlere sokarlar" anlamındaki) قَدَّرُوهَا ifadesi قَوَارِيرٍ مِنْ فِضَّةٍ (gümüşi kristal kupalar)ın sıfatıdır. Bunları biçimlendirmelerinin anlamı ise, içlerinden, bu kristallerin arzu ettikleri ölçü ve şekillerde olmasını belirlerler, o kupalar da tam istedikleri gibi gelir. Buradaki zamirin "Etraflarında fır dönülmektedir." [15] âyetinin delâlet ettiği o kristal kupaları *do-laştıranlara* gittiği de söylenmiştir. Kupalardaki içeceği susuzluk derecesine ayarlarlar. Bu, ne fazla ne de eksik, tam ihtiyaç nispetinde olduğu için, içen kimseye çok daha lezzetli gelir. Nitekim Mücâhid, "Ne fazla gelir ne eksik." diye tefsir etmiştir. قَدَّرُوهَا meçhul olarak *kuddirühâ* şeklinde de okunmuştur ki şöyle açıklanabilir: *Kuddira*, *kadde*radan nakledilmiştir. Birisi seni bir şeye kâdir kıldığında, sen "O şeye kâdir oldum, falan beni buna kâdir kıldı." dersin. Bu durumda, anlam şöyle olur: Kupaları diledikleri gibi kullanmaya kâdir kılınırlar ve arzu ettikleri gibi ayarlamalarına, şekillendirmelerine izin verilir.

17. Orada kendilerine zencefil katkılı bir kadehten içilir.

18. Öyle bir pınardan (doldurulmuştur) ki Selsebil denir.

[2244] İçinde zencefil tadı olduğu için pınara Zencefil ismi verilmiştir. Araplar onun lezzetinden ve kokusundan hoşlanırlardı. A'şâ şöyle demiştir:

Sanki karanfil, zencefil var hatunun ağzında;
Arı kovanından yeni alınmış bal var âdeta!

Müseyyeb b. 'Ales de şöyle demiştir:

35 Tattığımda, zencefil tadı ve şarap lezzeti vardı âdeta (hatunun ağzında)

[٢٢٤١] {قَوَارِيرًا قَوَارِيرَ} قرنا غير منونين، وبتنوين الأول، وبتنوينهما. وهذا التنوين بدل من ألف الإطلاق، لأنه فاصلة؛ وفي الثاني لإتباعه الأول. ومعنى {قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ} أنها مخلوقة من فضة، وهي مع بياض الفضة وحسنها في صفاء القوارير وشفيفها. فإن قلت: ما معنى {كَأَنَّ}؟ قلت: هو من يكون في قوله {كُنْ فَيَكُونُ} [البقرة: ١١٧]، أي تكوّنت قوارير، بتكوين الله، تفخيماً لتلك الحلقة العجيبة الشأن الجامعة بين صفتي الجوهرين المتباينين. ومنه كان في قوله {كَانَ مِرْأَجُهَا كَأَفُورًا} [٥].

[٢٢٤٢] وقرئ «قواريرُ من فضة»، بالرفع على: هي قوارير.

[٢٢٤٣] {قَدَّرُوهَا} صفة لـ {قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ}. ومعنى تقديرهم لها أنهم قدروها في أنفسهم أن تكون على مقادير وأشكال على حسب شهواتهم، فجاءت كما قدرُوا. وقيل: الضمير لللطائفين بها، دل عليهم قوله {وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ} [١٥]، على أنهم قدرُوا شرابها على قدر الرّي، وهو ألد للشارب لكونه على مقدار حاجته لا يفضل عنها ولا يعجز. وعن مجاهد: لا تفيض ولا تغيض. وقرئ «قدروها»، على البناء للمفعول؛ ووجهه أن يكون من قدر، منقولاً من قدر. تقول: قدرت الشيء وقدرنيه فلان، إذا جعلك قادراً له. ومعناه: جعلوا قادرين له كما شاءوا، وأطلق لهم أن يقدروا على حسب ما اشتهوا.

١٧- ﴿وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا﴾

١٨- ﴿عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسَبِيلًا﴾

[٢٢٤٤] سميت العين زنجبيلاً لطعم الزنجبيل فيها، والعرب تستلذه وتستطيبه.

قال الأعشى:

كَانَ الْقَرْنُفُلَ وَالزَّنْجَبِيلَ * بَاتَا بِفِيهَا وَأَرْيَا مَشُورًا

٢٠ وقال المسيب بن علس.

وَكَانَ طَعْمَ الزَّنْجَبِيلِ بِهِ * إِذْ ذُقْتَهُ وَسَلَفَةَ الْخَمْرِ

[2245] *Selsebil*, boğazdaki akıcılığı ve içiminin kolay olması sebebiyle (bu ismi almıştır.) Yani zencefil tadındadır; ama zencefilin yakıcılığı yoktur; aksine bunun zıttı olan akıcılık vardır. *Şerâb^{un} selsebil^{ün} ve selsâl^{ün} ve selsebil^{ün}* denir. Sonuncuya Bâ eklenerek beş harfli olmuştur. Bu ekleme, son derece akıcı ve içimi kolay olduğuna delâlet eder. Zeccâc (v. 311/923) şöyle demiştir: *Selsebil* lügatte, son derece akıcı olan şeyin sıfatıdır.

[2246] Alemlik ve müennesliğin kendisinde birleşmesi sebebiyle gayr-ı munsarif olarak *selsebil^e* şeklinde de okunmuştur. Yine, Hz. Ali'ye (v. 40/661) nispetle *selsebil^{en}* ifadesinin; *sel sebîl^{en}* (Bir yol sor!) anlamında olduğu söylenmiş ise de zâhiri itibariyle doğru değildir; ancak *sel sebîl^{en}* (Bir yol sor!) diyen kimsenin işbu sözü, pınarın özel ismi kabul edilirse, tıpkı *tebbataşerran* ve *zerrâhabben* ifadelerindeki¹ gibi o zaman olabilir. Bu durumda, ondan ancak salih amellerle ona yol arayan kimseler içebildiği için bu şekilde isimlendirilmiş olur. Bu açıklamalar Arapçaya uygun olmakla birlikte zorlama ve uydurmadır. Hz. Ali gibi bir zâta isnadı ise daha büyük bir uydurmadır! Sonradan ortaya çıkanlardan birinin şiirinde şöyle geçer:

Canının rahatı için *bir yol ara* orada
öyle bir şarapla ki *selsebil*dir âdetâ!

[2247] عَيْنًا (pınar), *zencefil*den bedeldir; kadehlerine pınarın kendisinden [*bi-'aynihî*] zencefil karıştırılacağı söylenmiştir. Veya içeceğin içinde Allah *zencefil* tadı yaratacaktır ki buna göre, عَيْنًا kelimesi كَأْسٌ'den bedel olur ve bir bakıma şöyle denmiş olur: Orada kendilerine bir kadehten, bir pınar kadehinden içirilir. عَيْنًا kendisine özel önem verildiğini göstermek için de nasb edilmiş olabilir.

25 **19. Öyle ölümsüz çocuklar fır dönmektedir ki etraflarında; etrafa saçılmış birer inci zannedersin onları gördüğünde.**

[2248] (Hizmet için cennetliklerin etrafında fır dönen) çocuklar güzellik, renk berraklığı, meclislerine ve yerlerine dağılma hususunda saçılmış incilere benzetilmişlerdir. [Abbasi halifesi] Me'mûn (v. 218/833) ile ilgili şöyle bir olay anlatılır: Hasan bin Sehl'in kızı Bûrân'la zıffa girdiği gece, Me'mûn altın ile dokunmuş bir halı üzerinde oturuyormuş. Hilâfet sarayının kadınları kendisinin üzerine inci saçmışlar.

1 *Tebbatâşerran* (Şerrikoltukladı!) ifadesi; koltuğunun altına sakladığı kılıcıyla / hançeriyle, sürekli 'kö-tülüğe bulaşan bir Cahiliye şairi (Sabit b. Câbir [v. 530]) için, yine böyle bir yağmaya hazırlandığı sırada bizzat annesi tarafından kullanılmış ve zamanla bu herifin lakabı hâlini almış bir fiil cümlesidir; yani cümle olmakla birlikte özel isim olmuştur; fâ'il de olsa, mef'ûl de olsa değişmez. *Zerrâhabben* [Tohumsaçtı] ifadesi de öyle. Türkçedeki "Çatladıkapı" ve "İlgezi" cümlelerinin isim olması gibi. / ed.

[٢٢٤٥] و{سَلْسَبِيلًا} لسلاسة انحدارها في الحلق وسهولة مساغها، يعني أنها في طعم الزنجبيل وليس فيها لذعه، ولكن نقيض اللذع، وهو السلاسة. يقال: شراب سلسل وسلسال وسلسبيل، وقد زيدت الباء في التركيب حتى صارت الكلمة خماسية، ودلت على غاية السلاسة. قال الزجاج: السلسبيل في اللغة: صفة لما كان في غاية السلاسة. °

[٢٢٤٦] وقرئ «سلسبيل» على منع الصرف، لاجتماع العلمية والتأنيث. وقد عزوا إلى علي بن أبي طالب عليه السلام أن معناه سل سبيلا إليها، وهذا غير مستقيم على ظاهره إلا أن يراد أن جملة قول القائل «سل سبيلاً»، جعلت علماً للعين، كما قيل: تأبط شراً، وذرى حباً؛ وسميت بذلك لأنه لا يشرب منها إلا من سأل إليها سبيلاً بالعمل الصالح، وهو مع استقامته في العربية تكلف وابتداع؛ وعزوه إلى مثل علي عليه السلام أبداع. ١٠
وفي شعر بعض المخدثين:

سَلَّ سَبِيلاً فِيهَا إِلَى رَاحَةِ النَّفْسِ * سِ بِرَاحٍ كَأَنَّهَا سَلْسَبِيلُ

[٢٢٤٧] و{عَيْنًا} بدل من {زَنْجَبِيلًا} وقيل: تمزج كأسهم بالزنجبيل بعينه، أو يخلق الله طعمه فيها. و{عَيْنًا} على هذا القول مبدلة من {كَأْسًا}، كأنه قيل: ويسقون فيها كأساً كأس عين؛ أو منصوبة على الاختصاص. ١٥

١٩- ﴿وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُّخَلَّدُونَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَّنثُورًا﴾

[٢٢٤٨] شبهوا في حسنهم وصفاء ألوانهم وانبثاثهم في مجالسهم ومنازلهم باللؤلؤ المنثور. وعن المأمون: أنه ليلة زفت إليه بُوران بنت الحسن بن سهل وهو على بساط منسوج من ذهب وقد نثرت عليه نساء دار الخلافة اللؤلؤ؛

Halıya saçılmış incilere bakmış ve bu görüntü çok hoşuna gitmiş. Ve demiş ki: Ebû Nüvâs'ın (v. 198/813) Allah iyiliğini versin! Şu söz söyleyirken sanki bu manzarayı görmüş:

Şarabın üzerindeki büyüklü küçüklü kabarcıklar:

5 altunî bir toprak üzerindeki [irili ufaklı] inci taneleri gibi.

[2249] Bunların sedefinden yeni çıkarılmış nemli inciye benzetildiği de söylenmiştir; çünkü böyle bir inci su bakımından daha güzeldir, [tazeligi] daha fazladır.

20. Konfor ve büyük bir saltanat görürsün, gördüğünde (yani baktığın her yerde).

[2250] إِذَا رَأَيْتَ (gördüğünde) fiilinin, -bu 'gör'üş genel olsun, her şeyi kapsasın diye- açık veya mukadder herhangi bir mef'ûlü yoktur. "Görebildiğin yerde..." deniyor gibidir. Mâna şöyledir: Gören kimsenin bakışı nereye düşerse orada mutlaka nice nimet ve büyük bir saltanat algılar.

15 [2251] تَمَّ (orada) zarf olduğu için nasb makamındadır; "cennette" demektir. "تَمَّ kelimesi *mâ semme* anlamındadır." diyen hata etmiştir; çünkü bu durumda تَمَّ Mâ'nın sırası olur. Mevsûlü düşürüp, [geriye] slayı bırakmak ise câiz değildir.

[2252] كَبِيرًا (büyük) kelimesi geniş, rahat anlamındadır. Rivayete göre cennettekilerin en düşük derecede olanı, bin yıllık mesafeden mülküne bakacak ve en uzak kısmını, en yakın yerini gördüğü gibi görecekmiş. "Yok olmayacaktır" anlamında olduğu da söylenmiştir. "Bir şey istediğinde o hemen olur." da denilmiştir. "Melekler onlara selam verir ve yanlarına girmek için onlardan izin isterler" de denilmiştir.

21. Üstlerinde ince ipekliler, kaftanlar; gümüş bilezikler takınmışlar... Rableri tertemiz içkiler içirmekte kendilerine...

[2253] عَلَيْهِم (üstlerinde) kelimesi sükûn ile *âlihîm* şeklinde de okunmuştur ki bu durumda müpteda olur; haberi ise ثِيَابٌ سُندُسٌ ifadesidir; "Üstlerindeki elbiseler ipek giysilerdir." anlamında. حَسْبَتْهُمْ veya يَطُوفُ عَلَيْهِم cümlelerindeki zamirden hâl olarak nasb ile عَلَيْهِم şeklinde de okunmuştur; yani etrafında dönülen kimselerin üstünde giysiler olduğu hâlde gençler onların etrafında fır dönerler. Veya "Onları üstlerinde ipek elbise bulunan bir inci zannedersin." Şunun kastedilmesi de mümkündür: "Nimetlere ve mülke nail olan; üzerlerinde elbiseler bulunan insanları görürsün." (عَلَيْهِمْ) yukarıda zikredildiği üzere ref ve nasb ile *âliyetühüm* - *âliyetehüm* şeklinde de okunmuştur. *Aleyhim* diye de okunmuştur.

فنظر إليه مشورًا على ذلك البساط، فاستحسن المنظر وقال: لله درّ أبي نواس، وكأنه أبصر هذا حيث يقول:

كَأَنَّ صُغْرَى وَكُبْرَى مِنْ فَوَاقِعِهَا * حَصْبَاءُ دَرَّ عَلَى أَرْضٍ مِنَ الذَّهَبِ

[٢٢٤٩] وقيل: شبهوا باللؤلؤ الرطب إذا نثر من صدفه، لأنه أحسن وأكثر ماء.

٢٠- ﴿وَإِذَا رَأَيْتَ ثَمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا﴾

[٢٢٥٠] {رَأَيْتَ} ليس له مفعول ظاهر ولا مقدر ليشيع ويعم، كأنه قيل: وإذا أوجدت الرؤية ثم، ومعناه: أن بصر الرائي أينما وقع لم يتعلق إدراكه إلا بنعيم كثير وملك كبير.

[٢٢٥١] و{ثَمَّ} في موضع النصب على الظرف، يعني في الجنة. ومن قال: معناه "ما ثم" فقد أخطأ، لأن ثَمَّ صلة لما، ولا يجوز إسقاط الموصول وترك الصلة.

[٢٢٥٢] {كَبِيرًا} واسعًا وهنيئًا. يروى: أن أدنى أهل الجنة منزلة ينظر في ملكه مسيرة ألف عام، يرى أقصاه كما يرى أذناه. وقيل: لا زوال له. وقيل: إذا أرادوا شيئاً كان. وقيل: يسلم عليهم الملائكة ويستأذنون عليهم.

٢١- ﴿عَالِيَهُمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٌ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَحُلُّوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقَاءَهُمْ

رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا﴾

[٢٢٥٣] قرئ «عاليهم» بالسكون، على أنه مبتدأ خبره: {ثِيَابٌ سُنْدُسٌ}، أي ما يعلوهم من لباسهم ثياب سندس. و«عاليهم» بالنصب، على أنه حال من الضمير في {وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ} أو في {حَسِبْتَهُمْ}، أي يطوف عليهم ولدان عاليًا للمطوف عليهم ثياب. أو حسبتهم لؤلؤًا عاليًا لهم ثياب. ويجوز أن يراد: رأيت أهل نعيم وملك عاليهم ثياب. و«عاليتهم»، بالرفع والنصب على ذلك. و«عليهم».

[2254] خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ kelimeleri ثِيَابٌ'ya hamledilerek ref' ile, سُندُسٌ'e hamledilerek de cer ile okunmuştur. إِسْتَبْرَقٌ yabancı bir kelime olduğu için gayr-ı munsarif olarak cer makamında nasb ile *ve istebraka* şeklinde okunmuştur; ama yanlıştır, çünkü kelime nekiredir, başına harf-i tarif gelir ve *el-istebrak* dersin. Ancak İbn Muhaysın (v. 123/741)¹ elbisenin bu çeşidine özel isim yapıldığını zannetmiştir. *Berik*den *istefale* kalıbında bir isim kabul edilerek, Hemze-i vasilla ve fet-ha ile *ve'stebraka* şeklinde de okunmuştur; ancak bu da doğru değildir; çünkü Arapçalaştırılmış bir kelimedir ve bu özelliği meşhurdur. Aslı *istebrehtir*.

[2255] وَخُلُوفًا ifadesi, (15. âyetteki) يَطُوفُ عَلَيْهِمْ'e atfedilmiştir. **Şayet** "Bileziklerinin burada gümüşten, başka bir yerde² ise altından olduğu zikredildi?" **dersen şöyle derim:** Kabul et ki; "Altından ve gümüşten bilezikler takınmışlar." denilmiş... Bu doğrudur; sorun olmaz; çünkü iki cins bileziği de takıyorlardı; ya sırayla veya bir arada. Dünya kadınlarının, ziynet çeşitlerini bazen sırayla bazen de hepsini birlikte takmaları gibi. ***Ne güzeldir üzerinde biri altın, diğeri gümüş iki bilezik bulunan bir bilek!***

[2256] "Tertemiz içkiler", yani dünya içkileri gibi pis değil. Çünkü içkinin pis olması aklen değil şer'andır; âhiret ise mükellefiyet yeri değildir. Veya o sıkılmamıştır ki ona kirli eller değsin, pis ayaklarla ezilsin, temizliğine dikkat edilmeyen küplere ve ibriklere de konulmamıştır. Veya necasete dönüşmez; çünkü vücutlarından mis gibi güzel kokulu bir ter olarak çıkar.

22. "Kendi yaptıklarınızın karşılığıdır bunlar. Karşılıksız kalmadı çabanız!" (buyurmakta...)

[2257] Yani cennettekilere "... bunlar" diye hitap edilmekte olup *bunlar* Allah'ın cennettekilere söz konusu ihsanlarına işaret etmektedir. "Kendi yaptıklarınızın karşılığıdır bunlar;" yani kendi yaptıklarınızın karşılığıdır; *sa'yugayretinize* teşekkür edilmesidir. -Bu *teşekkür* de mecazdır.-³

23. Kur'an'ı sana peyderpey indiren gerçekten biziz biz!..

24. O hâlde, Rabbinin hükmüne sabret de onlardan hiçbir günahkâr ya da nanköre itaat etme.

[2258] إِنَّا نَحْنُ [Gerçekten Biziz Biz] ifadesinde) zamirin, İnné'nin ismi olduktan sonra tekrar edilmesi tekit üstüne tekittir; Kur'an'ı indirenin sadece Allah olduğu anlamını kuvvetlendirmektedir. Bu da şunun Peygamber'in (s.a.) gönlüne iyice yerleşmesi içindir: İndiren Allah ise

1 Yani söz konusu okuyuşun sahibi. / ed.

2 Bkz. Hac 22/23. / ed.

3 *Şekûr* ve *Şâkir* ism-i şerifleri bulunan 'Yüce' Allah'ın teşekkürünün / minnettar kalmasının anlamı, iyiliklerin karşılığını mutlaka -hem de fazlasıyla- verecek olmasıdır; yapılan hiçbir iyiliğe nankörlük etmeyecek olması... / ed.

[٢٢٥٤] و{حُضِرَ وَإِسْتَبْرَقَ} بالرفع، حملا على الثياب، بالجرّ على السندس. وقرئ «وإِسْتَبْرَقَ» نصبا في موضع الجر على منع الصرف لأنه أعجمي؛ وهو غلط، لأنه نكرة يدخله حرف التعريف؛ تقول: الإسْتَبْرَقُ، إلا أن يزعم ابن محيصن أنه قد يجعل علما لهذا الضرب من الثياب. وقرئ «وَأَسْتَبْرَقَ»، بوصل الهمزة والفتح، على أنه مسمى باستفعل من البريق، وليس بصحيح أيضا، لأنه معرب مشهور تعريبه، وأن أصله استبره.

[٢٢٥٥] {وَحُلُوا} عطف على {وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ}. فإن قلت: ذكر ههنا أن أساورهم من فضة، وفي موضع آخر أنها من ذهب. قلت: هب أنه قيل ”وحلوا أساور من ذهب ومن فضة“، وهذا صحيح لا إشكال فيه، على أنهم يسورون بالجنسين؛ إما على المعاقبة، وإما على الجمع، كما تزوج نساء الدنيا بين أنواع الحلي وتجمع بينها، وما أحسن بالمعصم أن يكون فيه سواران؛ سوار من ذهب، وسوار من فضة!

[٢٢٥٦] {شَرَابًا طَهُورًا} ليس برجس كخمر الدنيا؛ لأنّ كونها رجسا بالشرع لا بالعقل، وليست الدار دار تكليف. أو لأنه لم يعصر فتمسه الأيدي الوضرة، وتدوسه الأقدام الدنسة، ولم يجعل في الدنان والأباريق التي لم يعن بتنظيفها. أو لأنه لا يؤول إلى النجاسة لأنه يرشح عرفا من أبدانهم له ريح كريح المسك.

٢٢- ﴿إِنَّ هَذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَكَانَ سَعْيَكُمْ مَشْكُورًا﴾

[٢٢٥٧] أي يقال لأهل الجنة: {إِنَّ هَذَا}؛ وهذا إشارة إلى ما تقدّم من عطاء الله لهم ما جوزيتهم به على أعمالكم وشكر به سعيتكم. والشكر مجاز.

٢٣- ﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ تَنْزِيلًا﴾

٢٤- ﴿فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا﴾

[٢٢٥٨] تكرير الضمير بعد إيقاعه إسما لأنّ، تأكيد على تأكيد، لمعنى اختصاص الله بالتنزيل، ليتقرّر في نفس رسول الله ﷺ أنه إذا كان هو المنزل

hangî şekilde indirilirse indirilsin O'nun indirmesi mutlaka hikmettir ve doğrudur. Âdeta şöyle denmiş olmaktadır: Beni her yaptığım şeyi hikmetle yapan bir *hakîm* olarak tanıdıysan, Kur'ân'ı sana *peyderpey*; kısım kısım, grup grup indiren tamamen benim, başkası değil. Büyük bir hikmet, kendini tutup savaştan geri durma ve sabretme emrini indirmemi gerektirdi. Bir müddet sonra sana savaşma ve intikam alma emrini indireceğim. “Rabbinin” *hikmetten* kaynaklanan “*hükümüne*”, işleri maslahatlara bağlamasına, Mekkeli düşmanlarına karşı zafer kazanmanı geciktirmesine “sabret.” Onların eziyetlerine karşı sabrının azlığı ve zaferin gecikmesinden dolayı bunalman sebebiyle hiçbirine itaat etme.

[2259] Mekkeliler ona ve yanındakilere eziyet etme ve düşmanlıkta aşırı gitmekle birlikte, Peygamber'i (s.a.) iddiasından vazgeçmeye çağırıyor; çağrılarına icabet ederse kendisine bolca mal vereceklerini ve en değerli kızlarıyla evlendireceklerini vaad ediyorlardı.

[2260] **Şayet** “Bunların tamamı *kâfirdi*; o hâlde *‘günahkâr veya kâfir’* şeklindeki bir taksimın anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** Mâna şöyledir: Bunların içindeki; günaha garkolup¹ seni de günaha çağırın veya inkârcılık demek olan amelleri işleyip seni de ona çağırın kimseye itaat etme! Çünkü onlar onu ya günah ve inkârcılık olan bir işe veya ne günah ne de inkârcılık olan bir işe yardım etmeye çağırıyorlardı. İşte Peygamber'e (s.a.) ilk iki konuda onlara yardım etmesi yasaklanmış, üçüncü şık ise yasaklanmamıştır. “Günahkâr”ın ‘Utbe (v. 2/624), inkârcının da Velîd (v. 1/622) olduğu söylenmiştir; çünkü Utbe günaha dalmış biriydi, fiskın her çeşidini yapardı. Velîd de inkârcılıkta haddi aşmış, küstahlıkta gemi azya almış biriydi.

[2261] **Şayet** “‘*Veya*’ (وَأَوْ) kelimesinin anlamı, onlardan *birine* itaat etme demektir. İkisine birden itaati yasaklamak için ‘ve’ getirilmesi gerekmiyor muydu?” **dersen şöyle derim:** “Onlara itaat etme” denilseydi, onlardan birine itaat etmesi caiz olurdu. “Onlardan *birine* itaat etme” buyrulunca, anlaşıldı ki; *birine* itaati yasaklayan, ikisine birden itaat etmeyi haydi haydi yasaklamıştır. Tıpkı (birine), ana-babasına “öf” demesini yasakladığında, ana-babasını dövmesinin öncelikli olarak yasaklanmış olması gibi.

25. Sabah erkenden ve akşamüstü Rabbinin adını zikret;

26. Gecenin bir kısmında O'na secde et; O'nu geceleyin uzun uzun tenzih ve takdis et.

[2262] “Sabah erkenden ve akşamüstü Rabbinin adını zikret.” Yani sabah ve ikinci namazlarına devam et.

1 Mot-a-mot “günah bineğine binen.” / ed.

لم يكن تنزيله -على أي وجه نزل- إلا حكمة وصوابًا. كأنه قيل: ما نزل عليك القرآن تنزيلاً مفرقاً منجمًا إلا أنا لا غيري، وقد عرفتنني حكيماً فاعلاً لكل ما أفعله بدواعي الحكمة؛ ولقد دعنتني حكمة بالغة إلى أن أنزل عليك الأمر بالمكافة والمصابرة، وسأنزل عليك الأمر بالقتال والانتقام بعد حين. {فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ} الصادر عن الحكمة وتعليقه الأمور بالمصالح، وتأخير نصرته على أعدائك من أهل مكة؛ ولا تطع منهم أحدًا قلة صبر منك على أذاهم وضجرًا من تأخر الظفر.

[٢٢٥٩] وكانوا مع إفراطهم في العداوة والإيذاء له ولمن معه، يدعونه إلى أن يرجع عن أمره ويبدلون له أموالهم وتزويج أكرم بناتهم إن أجابهم.

[٢٢٦٠] فإن قلت: كانوا كلهم كفر، فما معنى القسمة في قوله {ءَاثِمًا أَوْ كَفُورًا}؟ قلت: معناه ولا تطع منهم ركبًا لما هو إثم داعيًا لك إليه أو فاعلاً لما هو كفر داعيًا لك إليه؛ لأنهم إما أن يدعوه إلى مساعدتهم على فعل هو إثم أو كفر، أو غير إثم ولا كفر، فنهى أن يساعدهم على الاثنين دون الثالث. وقيل: الأثم عتبة؛ والكفور: الوليد؛ لأن عتبة كان ركبًا للمآثم، متعاطيًا لأنواع الفسوق؛ وكان الوليد غالبًا في الكفر شديد الشكيمة في العتو.

[٢٢٦١] فإن قلت: معنى {أو} ولا تطع أحدهما، فهلا جيء بالواو ليكون نهياً عن طاعتها جميعاً؟ قلت: لو قيل ولا تطعهما، جاز أن يطيع أحدهما؛ وإذا قيل لا تطع أحدهما، علم أن الناهي عن طاعة أحدهما، عن طاعتها جميعاً أنهى. كما إذا نهى أن يقول لأبويه أف، علم أنه منهي عن ضربهما على طريق الأولى.

٢٥- ﴿وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا﴾

٢٦- ﴿وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا﴾ ٢٠

[٢٢٦٢] {وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا} ودم على صلاة الفجر والعصر.

[2263] “Gecenin bir kısmında O’na secde et”, gecenin bir kısmında O’nun için namaz [teheccüd] kıl. Veya akşam ve yatsı namazlarını kastediyor. *من* harf-i ceri zarfın başına kısmilik ifade etmek için getirilmiştir. Tıpkı “... O da *bir kısım* günahlarınızı size bağışlasın.” [Nûh 71/4] âyetinde mef’ûlün başına geldiği gibi [*من ذنوبكم*].

[2264] “O’nu geceleyin uzun uzun tenzih ve takdis et”, gecenin uzunca bir dilimini -üçte ikisini, yarısını veya üçte birini- O’nun için uyanık kal ve ibadet et.

27. Doğrusu bunlar, ‘peşin’den hoşlanıyorlar da ağır bir günü arkalarına atıyorlar!

[2265] “Doğrusu bu” kâfir“ler ‘peşin’den hoşlanıyorlar;” onu sonrakine, dünyayı, âhirete tercih ediyorlar. Tıpkı “Siz ise aksine, dünya hayatını tercih ediyorsunuz!” [A’lâ 87/16] âyetindeki gibi.

[2266] “Ağır bir günü ötelere” (*وراءهم*), yani önlerine veya sırtlarının ötesine “atıyorlar;” ona önem vermiyor, hazırlık yapmıyorlar. *Ağır* sıfatı, o günün şiddet ve korkunçluğu sebebiyle, “taşıyana ağır ve zor gelen meşakkatli şey” tabirinden ödünç alınmıştır. Tıpkı “O(nun ne zaman kopacağına dair bilgi), göklerde ve yerde (bulunanlara) ağır gelir.” [A’raf 7/187]

28. Onları Biz yarattık ve bünyelerini Biz güçlendirdik. Dilediğimiz vakit de onları benzerleri ile değiştir(ip yeniden yarat)acağız.

[2267] *أسر* “bağ, bağlamak” demektir. Adam bir *kıdd* ile -yani bağla-bağlanınca *usirâr-racul*¹ (Adam esir edildi; bağlandı.) denir. “Boynundan bağlı at”, “Sinirle bağlı kalkan” kullanımları da bu köktendir. Anlam şöyledir: Onun kemiklerinin bağlarını sıkıca birbirine bağladık, eklemelerini sinirlerle sağladık. Tıpkı Arapların *câriyet^{mn} ma’sûbetu’l-halk* (yaratılışı sağlam -yani kumaşı sağlam dokunmuş, diri- genç kız) sözlerindeki gibi.

[2268] “Dilediğimiz vakit” onları helâk ederiz ve sağlam yaratışta “onları benzerleri ile değiştiririz.” -Diğer (*ubrevî*) yaratışı kastediyor.- İfadenin; “Yerlerine başkalarını -yani itaat edenleri- getiririz.” anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu durumda kelimenin hakkı, *بِ* ile değil, *بِ* ile gelmesiydi.¹ Tıpkı “Siz yüz çevirirseniz, O sizin yerinize bir başka toplum getirir.” [Muhammed 47/38], “O, dilerse sizi götürür...” [Nisâ 4/133]

1 Çünkü *بِ* kesinlik, *بِ* ise olasılık ifade eder. *بِ* kullanıldığında göre, kesin olan âhiret yaratılışı kastediliyor demektir. “Onları helâk edip yerlerine başkalarını getirme” ise sadece bir olasılıktır. Atıf yaptığı iki âyete dile getirildiği gibi, “Dilese onu da yapabilir.” / ed.

[٢٢٦٣] {وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ} وبعض الليل فصل له. أو يعني صلاة المغرب والعشاء، وأدخل {من} على الظرف للتبعيض، كما دخل على المفعول في قوله {يَعْفِرُ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ} [نوح: ٤].

[٢٢٦٤] {وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا} وتهجد له هزيعًا طويلًا من الليل؛ ثلثيه، أو نصفه،

٥ أو ثلثه.

٢٧- ﴿إِنَّ هَؤُلَاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا﴾

[٢٢٦٥] {إِنَّ هَؤُلَاءِ} الكفرة {يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ} يؤثرونها على الآخرة، كقوله {بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا} [الأعلى: ١٦].

[٢٢٦٦] {وَرَاءَهُمْ} قدامهم أو خلف ظهورهم لا يعباؤون به {يَوْمًا ثَقِيلًا}؛ استعير

١٠ الثقيل لشدته وهوله، من الشيء الثقيل الباهظ لحامله. ونحوه: {نُقُلْتُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} [الأعراف: ١٨٧].

٢٨- ﴿نَحْنُ خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ وَإِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَا أَمْثَلَهُمْ تَبْدِيلًا﴾

[٢٢٦٧] الأسر: الربط والتوثيق. ومنه: أسر الرجل، إذا أوثق بالقد، وهو الإسار؛

وفرس مأسور الخلق، وترس مأسور بالعقب. والمعنى: شددنا توصيل عظامهم بعضها

١٥ ببعض، وتوثيق مفاصلهم بالأعصاب. ومثله قولهم: جارية معصوبة الخلق ومجدولته.

[٢٢٦٨] {وَإِذَا شِئْنَا} أهلكتناهم {وَبَدَّلْنَا أَمْثَلَهُمْ} في شدة الأسر، يعني النشأة

الأخرى. وقيل: معناه بدلنا غيرهم، ممن يطيع. وحقه أن يجيء بان، لا بإذا، كقوله

{وَإِنْ تَوَلَّوْا يَسْتَبَدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ} [محمد: ٣٨]، {إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ} [النساء: ١٣٣].

29. Bu sadece bir öğüttür; dileyen, Allah'a giden bir yol tutar.

30. Siz ise dilemiyorsunuz!.. -Allah dilerse başka...- Allah 'mutlak ilim ve hikmet sahibi'dir (Alîm, Hakîm).

[2269] “Bu”, sûreye veya yakın âyetlere işaretir. “Dileyen”, yani kendisi için hayrı ve güzel sonu tercih eden.

[2270] “Allah'a giden bir yol tutmak”, O'na yaklaşmak ve tâati [buna] vesile edinmekten ibarettir.

[2271] “Onlar ise”¹ tâati “dilemiyorlar!.. Ancak “Allah” onları buna mecbur ederek “dilerse başka... Allah da” onların mevcut durumlarını ve daha sonra neler sâdir olacağını “çok iyi bilir;” onların (ne yapacağını) bildiği hâlde onları yarattığına göre “mutlak hikmet sahibidir.”

[2272] Fiil Tâ ile *teşâûne* şeklinde de okunmuştur.

[2273] **Şayet** “إلا أن يشاء الله” (Allah dilerse başka) cümlesinin mahalli nedir?” **dersen şöyle derim:** Zarf olarak mansûbtur; aslında, *illâ vakte meşîeti'llâh* (ancak Allah'ın dilediği vakitte) şeklindedir. İbn Mes'ûd'un (v. 32/653) kıraati de böyle, *illâ mâ yeşâu'llâh* şeklindedir; çünkü fiille birlikte gelen Mâ, onunla birlikte gelen En gibidir.

31. O, dilediğini sokuyor rahmetine... Zalimlere ise can yakıcı bir azap hazırlamıştır.

[2274] “O dilediğini sokuyor.” Diledikleri de müminlerdir. الظالمين'nin mansûb olması أعَدَّ لَهُمْ (Onlara hazırladı) ifadesinin tefsir ettiği “vaat etti”, “karşılık verdi” vb. bir fiil iledir. İbn Mes'ûd ise *ve li'z-zâlimîne* okumuştur ki “Zâlimler için hazırladı.” demektir. İbn Zübeyr (v. 73/692) mübtedâ olarak *ve'z-zâlimûne* okumuştur; ama Mushaf'a muhalif² olmasının yanı sıra, bu okuyuşta ma'tûf cümle ile *ma'tûf aleyh* olan cümle arasındaki uyum ortadan kalktığı³ için, diğer okuyuşlar (yani nasb ve cer) daha evlâdır.

[2275] Peygamber'den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Her kim *Hel etâ* sûresini okursa Allah'ın ona vereceği karşılık cennet ve ipek olur.”

1 Müfessir, وما يشاءون (Onlar ise dilemiyorlar!) kıraatini esas alıyor. / ed.

2 Çünkü kelime Mushafta يألومون والظالمون şeklinde Vav'lı değildir; dolayısıyla, *resm-i osmani* diğer okuyuşlara imkân verirse de buna elverişli değildir. / ed.

3 *Ma'tûf aleyh* fiil cümlesi, *ma'tûf* ise isim cümlesi olmakla... / ed.

٢٩- ﴿إِنَّ هَذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا﴾

٣٠- ﴿وَمَا يَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾

[٢٢٦٩] {هذه} إشارة إلى السورة أو إلى الآيات القريبة {فَمَنْ شَاءَ} فمن اختار الخير لنفسه وحسن العاقبة.

[٢٢٧٠] واتخاذ السبيل إلى الله عبارة عن التقرب إليه والتوسل بالطاعة. ٥

[٢٢٧١] {وَمَا يَشَاءُونَ الطاعة} {إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ} بقسرهم عليها. {إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا} بأحوالهم وما يكون منهم، {حَكِيمًا} حيث خلقهم مع علمه بهم.
[٢٢٧٢] {وَقَرِئَ «تَشَاءُونَ»}، بالتاء.

[٢٢٧٣] {فَإِنْ قُلْتَ: مَا مَحَلُّ {أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ}؟} قلت: النصب على الظرف، وأصله: ١٠ إلا وقت مشيئة الله؛ وكذلك قراءة ابن مسعود «إلا ما يشاء الله»؛ لأنَّ {ما} مع الفعل كـ"أن" معه.

٣١- ﴿يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾

[٢٢٧٤] {يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ} هم المؤمنون؛ ونصب {وَالظَّالِمِينَ} بفعل يفسره أعدَّ لهم، نحو: أوعد وكافأ، وما أشبه ذلك. وقرأ ابن مسعود «وللظالمين»، على: وأعدَّ للظالمين. وقرأ ابن الزبير: «والظالمون»، على الابتداء؛ وغيرها أولى، لذهاب الطباق ١٥ بين الجملة المعطوفة والمعطوف عليها فيها، مع مخالفتها للمصحف.

[٢٢٧٥] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة هل أتى كان جزاؤه على الله جنة

وحريراً.

MURSELÂT SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 50 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın Adıyla...

1. Ardarda gönderilenlere...

5 2. Böylece estikçe esenlere...

3. Yaydıkça yayanlara...

4. Böylece, ayırdıkça ayıranlara...

5-6. Ve mazeret ya da uyarı olsun diye öğütle buluşturanlara...
(yemin ederim ki)

10 [2276] Allah Teâlâ meleklerinden öyle gruplara yemin etmektedir ki onları *emirleri* ile göndermiş, onlar da Allah'ın emrine yüksünmeden uyduklarını göstermek için 'rüzgâr gibi' gitmişlerdir. Bir grup da vahyi indirirken havada kanatlarını *açmışlar* veya yeryüzünde şeriatı *yaymışlar* veya vahyettikleri şeyle 'inkâr ve cehalet anlamında ölü' olanları *diriltmişler*;

15 böylece hak ile batılın arasını ayırmışlar ve ilahî mesajı peygamberlerle buluşturmuşlardır (*ilkâ*) ki hak taraftarlarına mazeret, batıl taraftarlarına ise uyarı olsun...

[2277] Veya Allah o azap rüzgârlarına yemin etmektedir ki onları göndermiş ve onlar da kasıp kavurmuştur. Yine o rahmet rüzgârlarına yemin etmektedir ki onlar da -"Onu küme küme yaparak..." [Rûm 30/48] âyetindeki gibi- havada bulutları yaymış ve aralarını ayırmıştır.

[2278] Veya ölü topraklara yayılan bulutlara yemin etmektedir ki -"Onları bol su ile suvarınız ki; bununla onları sınavalım..." [Cin 72/16-17] âyetindeki gibi- Allah'a şükredenlerle nankörlük edenleri birbirinden ayırsın. Ve bunlar *zikri ilkâ* etmişlerdir ki ya Allah'ın yağmurdaki nimetini görerek tevbe ve istiğfarlarıyla Allah'a özür beyan edip nimete şükredenler için bir mazeret olsun veya Allah'a şükürü terkederek yağmuru yıldızların hareketlerine nispet edenlere uyarı olsun. (Bulutlar) *zikri ilkâ* edici kabul edilmiştir; zira onlar sebebiyle gelen nimete şükredildiğinde veya nankörlük edildiğinde bunun meydana gelmesine onlar sebep olmaktadır.

[2279] **Şayet** "غَوْفًا" in anlamı nedir?" **dersen şöyle derim:** "At yelesindeki kıllar gibi birbiri peşi sıra gönderilenlere..." demektir; *câû 'urf^{en} vâhid^{en}* (Tek sıra hâlinde geldiler.) denir; yine, insanlar birinin başına toplandıklarında *hum 'aleybi ke-'urfi'd-dab'i* (Koltukaltı kılları gibi yığıldılar adamın üzeri-ne!) denir. "Yadırganan, kötü görülen" in zıttı olan *ma'rûf* anlamına da gelir.

35

سورة المرسلات

مكية؛ وآياتها ٥٠

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا﴾

٢- ﴿فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًا﴾

٣- ﴿وَالنَّاشِرَاتِ نَشْرًا﴾

٤- ﴿فَالْفَارِقَاتِ فَرْقًا﴾

٥- ﴿فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا﴾

٦- ﴿عُدْرًا أَوْ نُذْرًا﴾

١٠ [٢٢٧٦] أقسم سبحانه بطوائف من الملائكة، أرسلهن بأوامره، فعصفن في مضيهن كما تعصف الرياح، تخففاً في امتثال أمره. وبطوائف منهم نشرن أجنحتهن في الجو عند انحطاطهن بالوحي، أو نشرن الشرائع في الأرض، أو نشرن النفوس الموتى بالكفر والجهل بما أوحين، ففرقن بين الحق والباطل؛ فألقين ذكراً إلى الأنبياء {عُدْرًا} للمحقين {أَوْ نُذْرًا} للمبطلين.

١٥ [٢٢٧٧] أو أقسم بريح عذاب أرسلهن، فعصفن، وبريح رحمة نشرن السحاب في الجو ففرقن بينه، كقوله {وَيَجْعَلُهُ كِسْفًا} [الروم: ٤٨]،

[٢٢٧٨] أو بسحائب نشرن الموات، ففرقن بين من يشكر الله تعالى وبين من يكفر، كقوله: {لَأَسْقِيَنَّهُمْ مَاءً غَدَقًا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ} [الجن: ١٦]، فألقين ذكراً؛ إما عُدْرًا للذين يعتذرون إلى الله بتوبتهم واستغفارهم إذا رأوا نعمة الله في الغيث ويشكرونها، وإما ٢٠ إنذاراً للذين يغفلون الشكر لله، وينسبون ذلك إلى الأنواء. وجعلن ملقيات للذكر لكونهن سبباً في حصوله إذا شكرت النعمة فيهن أو كُفرت.

[٢٢٧٩] فإن قلت: ما معنى {عُرْفًا}؟ قلت: متتابعة كشعر العرف؛ يقال: جاءوا عرفاً واحداً؛ وهم عليه كعرف الضبع، إذا تألبوا عليه. ويكون بمعنى العرف الذي هو نقيض النكر؛

Mansûb olması mef'ûlün leh olması sebebiyledir; iyilik ve ikram için gönderildiler demektir. İlk anlama göre mansûb olması ise hâl olduğu içindir. Ağırlaştırılarak *'uru^{fn}* şeklinde de okunmuştur. Tıpkı *nukur* okunduğu gibi. **Şayet** “المُرْسَلَات (gönderilenler) ‘azap melekleri’ olarak [da] tefsir edilmiştir. Bu durumda, nasıl iyilik için gönderilmiş olurlar?” **dersen şöyle derim:** Bu, kâfirler açısından iyilik olmasa bile, Allah’ın onları kendileri adına cezalandırdığı peygamberler ve müminler için iyiliktir.

[2280] **Şayet** “نُذِرْ و عُذْرٌ nedir ve ne ile mansûb olmuşlardır?” **dersen şöyle derim:** Mastardır; biri “kötülüğü yok etti” anlamındaki *'azeradan*, diğeri “bir fiilden sakındırdı, korkuttu” anlamındaki *enzeradandır*; tıpkı *küfr* ve *şükr* [masdarları] gibi. ‘Mazeret’ ve ‘uyarma’ anlamındaki veya ‘mazur gören’ ve ‘uyaran’ anlamındaki *'azîr* ve *nezîrin* çoğulu olmaları da caizdir. Mansûb olmaları ilk iki veçhe göre *نُذِرْ*’dan bedel veya mef'ûlün leh olmaları sebebiyledir. Üçüncü veçhe göre ise “mazeret vererek veya uyararak” anlamında hâl olmaları sebebiyledir. Bu iki kelime tahfif ile de teskil ile de¹ okunmuştur.

7. Tehdit edildiğiniz şey kesinlikle gerçekleşecek!..

8. (Ne zaman? Söyleyeyim:) Yıldızlar söndüğünde,

9. Gök yarıldığında,

10. Dağlar savrulduğunda,

11. Elçiler için vakit belirlendiğinde...

12. Hangi güne ertelendi (bütün bunlar)?

13. Ayrım gününe!

14. Nereden bileceksin ki nedir, ayrım günü?

[2281] Tehdit edildiğiniz kıyametin gelişi mutlaka olacak, mutlaka başınıza gelecek! Bu, kasemin cevabıdır.

[2282] Âlimlerden biri de [Zeccâc, ilk beş âyetin başına رُب takdir ederek] mânânın “Gönderilenlerin (...) Rabbına yemin olsun ki...” şeklinde olduğunu söylemiştir.

[2283] طُمِسَتْ “silindi, azaltıldı” demektir. Nuru giderildi, kendisi de noksanlaştırıldı şeklinde de anlam verilmiştir. Bu “yıldızlar saçıldığında” [İnfitâr 82/2] ve “yıldızlar döküldüğünde” [Tekvîr 81/2] âyetlerine de uygundur. Nurları azaltılıp ışıkları az bir şekilde etrafa dağıtılmaları da mümkündür.

[2284] فُرِحَتْ “açıldı, kapı kapı oldu”. Şair şöyle demiştir:

1 Yani Zel’in sükûnuyla da zammesıyla de. /ed.

وانتصابه على أنه مفعول له، أي أرسلن للإحسان والمعروف؛ والأول على الحال. وقرئ «عرفاً» على التثقيل، نحو نكّر في نكّر. فإن قلت: قد فسرت المرسلات بملائكة العذاب، فكيف يكون إرسالهم معروفًا؟ قلت: إن لم يكن معروفًا للكفار، فإنه معروف للأنبيا والمؤمنين الذين انتقم الله لهم منهم.

٥ [٢٢٨٠] فإن قلت: ما العذر والنذر، وبما انتصب؟ قلت: هما مصدران من أعذر، إذا محا الإساءة، ومن أذّر، إذا خوّف على فعل؛ كالكفر والشكر. ويجوز أن يكون جمع عذير، بمعنى المعذرة؛ وجمع نذير بمعنى الإنذار؛ أو بمعنى العاذر والمنذر. وأما انتصابهما فعلى البدل من {ذَكَرًا} على الوجهين الأولين، أو على المفعول له. وأما على الوجه الثالث فعلى الحال بمعنى عاذرين أو منذرين. وقرئًا مخففين ومثقلين.

١٠ ٧- ﴿إِنَّمَا تُوْعَدُونَ لَوَاقِعٍ﴾

٨- ﴿فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ﴾

٩- ﴿وَإِذَا السَّمَاءُ فُرِجَتْ﴾

١٠- ﴿وَإِذَا الْجِبَالُ نُسِفَتْ﴾

١١- ﴿وَإِذَا الرُّسُلُ أُقْتَتَتْ﴾

١٢- ﴿لَأَيَّ يَوْمٍ أُجِّلَتْ﴾

١٣- ﴿لَيُؤْمَ الْفَضْلِ﴾

١٤- ﴿وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الْفَضْلِ﴾

[٢٢٨١] إن الذي توعدونه من مجيء يوم القيامة لكائن نازل لا ريب فيه. وهو

جواب القسم.

٢٠ [٢٢٨٢] وعن بعضهم: أن المعنى ورب المرسلات.

[٢٢٨٣] {طُمِسَتْ} مُحِيَتْ وَمُحِيَتْ. وقيل: ذهب بنورها ومحق ذواتها، موافق

لقوله {انْتَشَرَتْ} {الانفطار: ٢} و{انْكَدَرَتْ} {التكوير: ٢}. ويجوز أن يمحق نورها ثم تنتشر

محموقة النور.

[٢٢٨٤] {فُرِجَتْ} فتحت فكانت أبوابًا. قال:

Emîr'in kapalı kapısını açanlar.

[2285] نُصِفَتْ (savruldu), hububatın elekten elenmesi gibi. Tıpkı “Dağlar paramparça olup da” [Vâkıa 56/5], “O (granit gibi) dağların kum yığınına döndüğü gün...” [Müzzemmil 73/14] âyetlerindeki gibi. Şöyle de denilmiştir:

5 Bir şeyi hızla kapıtımda söylediğim *inteseftu's-şey'e* cümlesinden; “Yerlerinden sür'atle alındıklarında.”

[2286] Fiiller; şeddeli olarak نُصِفَتْ، فُرِحَتْ، طُوسَتْ şeklinde de okunmuştur.¹

[2287] (أُتَتْ) Vav ve Hemze ile, şeddeli ve şeddesiz okunmuştur.² Aslo-lan Vav'lı olmasıdır. Resullerin vakitlendirilmesinin anlamı ümmetlerine
10 şahitlik etmek için geldikleri vaktin açıklanmasıdır.

[2288] *Tevkîl vaktten* geldiği gibi, *te'cîl* de *ecelden* gelir. “Hangi güne ertelendi (bütün bunlar)?” ifadesi (yani *يوم*'in nekire getirilmiş olması) o günün vahametini belirtip, şaşılacak bir dehşete sahip olduğunu ifade etmek içindir. “Ayrım gününe!” ifadesi bu işlerin ertelendiği günü açıklamaktadır;
15 yani mahlûkat arasında nihaî hükmün verileceği gün. Doğru olan; *vukkite-tin* anlamının; “bekleyip durduğu *mîkâta* -yani kıyamet gününe- ulaştırıldı” şeklinde olmasıdır. *Üccilet* ise tehir edildi demektir.

15. Yalanlayanların hâli haraptır o gün!

[2289] **Şayet** “وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ” âyetinde nekire bir kelime nasıl mübtedâ
20 olmuş?” **dersen şöyle derim:** وَيْلٌ aslında kendi fiilinin yerine geçen mansüb bir mastardır. Lâkin helâkin beddua edilen kimse için sabit ve daimi olduğuna delâlet etmesi için onu merfû'a çevirmiştir. Tıpkı سَلَامٌ عَلَيْكُمْ (“Selâm olsun size!” [En'âm 6/54]) âyetindeki gibi. Nasb ile *veyl^{en}* olması da caizdir; ancak o şekilde kıraat edilmemiştir. *Veyl^{en} le-hû veyl^{en} keyl^{en}* (Mahvolsun!
25 Kendisine biçilen cezayı bularak mahvolsun!) şeklinde bir deyim vardır.

16. Öncekileri helâk etmedik mi?

17. (Siz) sonrakileri de bunların peşine takacağız (demek ki)...

18. -Mücrimlere hep böyle yaparız!-

19. Yalanlayanların hâli haraptır o gün!

[2290] Katâde, “onu helâk etti” anlamındaki *helekehûdan*³ Nûn'un fethi ile *nehlik* okumuştur. ‘Accâc şöyle demiştir:

Üzerinde duran herkesi helâk eden bir çöl

1 Bu durumda mânalarında teksir ortaya çıkar; “Yıldızlar birer birer söndüğünde...” “Gök çak çak açıldığında...” “Bütün dağlar savrulduğunda...” / ed.

2 Tefilden; أُتَتْ - *vukkitet*; sülâsiden ise *ukitet* - *vukitet*. / ed.

3 Genel kıraat ise “helâk oldu” anlamındaki lâzîmî *helekenin* if'âl kalıbındandır. / ed.

الفارجي باب الأمير المبهم...

[٢٢٨٥] {نُسِفَتْ} كالحَبِّ إِذَا نَسَفَ بِالنَّسْفِ. نحوه {وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا} الواقعة: [٥]، {وَوَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيْبًا مَهِيْلًا} [المزمل: ١٤]. وقيل: أخذت بسرعة من أماكنها، من انتسفت الشيء، إِذَا اختطفته.

٥ [٢٢٨٦] وقرئت «طمست»، و«فرجت»، و«نُسِفَتْ» مشددة.

[٢٢٨٧] قرئ «أقتت»، و«وقتت»، بالتشديد والتخفيف فيهما. والأصل الواو. ومعنى توقيت الرسل تبين وقتها الذي يحضرون فيه للشهادة على أممهم.

[٢٢٨٨] والتأجيل من الأجل، كالتوقيت من الوقت. {لَا يَوْمَ أُجِّلَتْ} تعظيم لليوم، وتعجيب من هوله. {لِيَوْمِ الْفَضْلِ} بيان ليوم التأجيل، وهو اليوم الذي يفصل فيه بين الخلائق. والوجه أن يكون معنى «وُقِّتت» بلغت ميقاتها الذي كانت تنتظره؛ وهو يوم القيامة. وأجلت: أخرت.

١٥- ﴿وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ﴾

[٢٢٨٩] فإن قلت: كيف وقع النكرة مبتدأ في قوله {وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ}؟ قلت: هو في أصله مصدر منصوب ساد مسد فعله، ولكنه عدل به إلى الرفع للدلالة على معنى ثبات الهلاك ودوامه للمدعو عليه. ونحوه {سَلَامٌ عَلَيْكُمْ} [الأنعام: ٥٤]. ويجوز «ويلا»، بالنصب؛ ولكنه لم يقرأ به. يقال: ويلا له ويلا كيلا.

١٦- ﴿أَلَمْ نُهْلِكِ الْأُولِينَ﴾

١٧- ﴿ثُمَّ نُنَبِّئُهُمُ الْآخِرِينَ﴾

١٨- ﴿كَذَلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ﴾

١٩- ﴿وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ﴾ ٢٠

[٢٢٩٠] قرأ قتادة «نهلك»، بفتح النون، من هلكه، بمعنى أهلكه، قال العجاج:

وَمَهْمَهُ هَالِكٍ مَنْ تَعَرَّجَا ❁

[2291] ثم تُتَّبِعُهُمْ (Sonra onların peşine *takarız!*) ifadesi, başlangıç cümlesi olarak merfû' olup Mekkelileri tehdit etmekte; “Bunların daha sonra gelen benzerlerine de öncelilere yaptığımızı yapacağız. Onları da öncelilerin girdiği yola sokacağız; çünkü önceliler gibi bunlar da yalanlıyor!” demek istemektedir. İbn Mes'ûd'un *sümme se-nutbi'uhum* (Sonra *ileride* onların peşine *takacağız.*) kıraati de bu anlamı kuvvetlendirmektedir. [ثم تُتَّبِعُهُمْ ifadesi] [هَيْلِكُ]’e atfen cezimle de okunmuştur;¹ o zaman mâna şöyle olur: Allah; öncelilerden Nûh, Âd ve Semûd kavimlerini helâk etmiş; sonra artlarından gelen Şu'ayb, Lût ve Mûsâ kavimlerini de peşlerine takmıştır.

10 [2292] (Mücrimlere) yani cürüm işleyen herkese “böyle”, işbu ağır fiil gibi “yaparız!” Bunu, cürmün âkıbet ve kötü tesirinden sakındırmak ve uyarmak için söylemektedir.

20. Biz sizi değersiz bir sudan yaratmadık mı?!

21. Sağlam bir yere yerleştirmedik mi onu

15 **22. Belli süreliğine?!**

23. (Bu süreyi de) Biz takdir etmişizdir. Biz hep böyle güzel takdir ederiz!

24. Yalanlayanların hâli haraptır o gün!

[2293] “Belli süreliğine...” Allah'ın bildiği ve hükmettiği malum mik-tardaki vakte kadar; yani dokuz ay veya biraz az veya biraz fazla. فَقَدَرْنَا yani bu süreyi de “Biz ölçüp biçmişizdir!” فَنَعَم الْقَادِرُونَ yani (i) “Biz” onu “hep böyle güzel ölçüp biçeriz!” (ii) Veya “Biz buna kâdiriz, hem de ne kâdiriz...” Şedde ile *fe-kaddernâ* okuyanın kıraati ve “Bir nutfeden yarattı; (ecelini, rızkını...) *programladı.*” [Abese 80/19] âyeti sebebiyle, ilk anlam daha şâyan-ı tercihtir.

25. Biz, Arz'ı toplanış yeri hâline getirmedi mi

25 **26. Hem dirilere hem de ölülere?!**

27. Oraya, çakılı uludağlar yerleştirip de tatlı bir su içirmedik mi size?

28. Yalanlayanların hâli haraptır o gün!

[2294] كَمَات “nesneyi kattı, ekledi, topladı” anlamına gelen *kefeteş-şey'e* ifadesinden gelmiştir. كَمَات katılan, eklenen ve toplanan şeylerin ismidir; nitekim Araplar bunlara [aynı kalıpta] ضَمَام ve جَمَاع da derler; meselâ *hâ-ze'l-bâbu cimâ'u'l-ebvâb* (Bu bâb, bütün babların toplandığı yerdir.) denir. أَخْيَاءٌ وَأَمْوَاتٌ kelimeleri de bu kelimeyle mansûb olmuştur; sanki *kâfiter^{en} ahyâ^{en} ve emvât^{en}* (diri ve ölü olarak toplayan) denmiş gibi. Veya onunun delâlet ettiği gizli bir fiil ile mansûb olmuştur ki o da *tekfitu* (topluyor) fiilidir.

1 Yani “Öncelileri helâk etmedik mi? Sonrakileri de *onların* peşine takmadık mı?!” Bunun ilkinden farkı; ‘onlar’ zamirinin mercii değişerek, ifadenin Mekkelilere yönelik ‘açık bir tehdit’ olmaktan çıkmasıdır. Ama tehdit dolaylı olarak yine devam etmektedir. / ed.

[٢٢٩١] {ثُمَّ تُنْبِئُهُمْ} بالرفع على الاستئناف، وهو وعيد لأهل مكة، يريد: ثم نعمل بأمثالهم من الآخرين مثل ما فعلنا بالأولين، ونسلك بهم سبيلهم، لأنهم كذبوا مثل تكذيبهم! ويقويها قراءة ابن مسعود «ثُمَّ سَتَّبِعُهُمْ». وقرئ بالجزم للعطف على {نَهْلِكُ}. ومعناه: أنه أهلك الأولين من قوم نوح وعاد وشمود، ثم أتبعهم الآخرين من قوم شعيب ولوط وموسى.

[٢٢٩٢] {كَذَلِكَ} مثل ذلك الفعل الشنيع {نَفْعُلُ} بكل من أكرم؛ إنذارًا وتحذيرًا من عاقبة الجرم وسوء أثره.

٢٠- ﴿أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ﴾

٢١- ﴿فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَكِينٍ﴾

٢٢- ﴿إِلَى قَدَرٍ مَعْلُومٍ﴾

٢٣- ﴿فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ﴾

٢٤- ﴿وَيَلْ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ﴾

[٢٢٩٣] {إِلَى قَدَرٍ مَعْلُومٍ} إلى مقدار من الوقت معلوم قد علمه الله وحكم به؛ وهو تسعة الأشهر، أو ما دونها، أو ما فوقها. {فَقَدَرْنَا} فقدّرنا ذلك تقديرًا؛ {فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ}، فنعم المقدرون له نحن. أو فقدّرنا على ذلك فنعم القادرون عليه نحن! والأول أولى لقراءة من قرأ «فقدّرنا»، بالتشديد، ولقوله {مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَرَهُ} [عبس: ١٩].

٢٥- ﴿أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا﴾

٢٦- ﴿أَحْيَاءَ وَأَمْوَاتًا﴾

٢٧- ﴿وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِحَاتٍ وَأَشْقَيْنَاكُم مَاءَ فُرَاتًا﴾

٢٨- ﴿وَيَلْ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ﴾

[٢٢٩٤] الكفات: من كفت الشيء، إذا ضمه وجمعه؛ وهو اسم ما يكفت، كقولهم: الضمام والجماع لما يضم ويجمع. يقال: هذا الباب جماع الأبواب، وبه انتصب {أَحْيَاءَ وَأَمْوَاتًا}؛ كأنه قيل: كافتة أحياء وأمواتًا؛ وبفعل مضمر يدل عليه، وهو تكفت.

Anlam şöyle olur: Canlıları üstünde, ölüleri ise içinde toplar. Şâfi‘î *Rahimullah*’ın ashabından bazıları; “Allah’ın toprağı ölüler için toplanma yeri yapması”nın toprağın içini onlar için korunak kılması hasebiyle, kefen hırsızının, -korunaklı bir yerden çalmış olacağı gerekçesiyle- elinin kesilmesine delil getirmişlerdir.

[2295] **Şayet** “أَحْيَاءُ وَأَمْوَاتًا” kelimeleri neden nekire gelmiş, oysa yeryüzü bütün diri ve ölüleri toplamaktadır?” **dersen şöyle derim:** Bu kelimelerin nekire gelmesi, onların büyüklüğünü ifade etmek içindir. Bir bakıma; “Sayısız canlıyı ve sınırsız ölüyü toplamaktadır.” denmektedir. Kaldı ki; insanların dirileri ve ölüleri, dirilerin ve ölülerin tamamı değildir. İfade; “Yeryüzü *sizi*; diriler ve ölüler olarak toplar.” Anlamına da geliyor olabilir ki bu durumda zamirin hâli olarak mansüb olur; çünkü toprağın ‘sadece *insanların* toplandığı yer’ olduğu bilinmektedir. “Peki رَوَاسِي شَامِيحَاتٍ (çakılı uludağlar) ile ماء فُرَاتًا (tatlı bir su) kelimeleri neden nekire gelmiş?” **dersen şöyle derim:** Kısmîlik ifade etmek için gelmiş olması muhtemeldir; çünkü gökte de dağlar vardır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: “O; ‘dolmuş’ yüklü bulut dağlarını gökten indirip...” [Nûr 24/43¹] Aynı şekilde, gökte tatlı su bulunmaktadır; hatta tatlı suyun asıl kaynağı ve aktığı yer orasıdır.² [*Nekire* kullanımı] bunların anlam ve önemini hissettirmek için de olabilir.

29. Haydi, yürüyün şu yalanlayıp durduğunuz şeye!
 30. Haydi yürüyün, şu üç kola ayrılmış gölgeye (duman gölgesine)!.
 31. -Ki ne gölgelendirir ne de alevden korur.-
 32-33. ‘Gemi halatı gibi tutuşmuş bir kütük’ misâli kıvılcım saçar.
 34. Yalanlayanların hâli haraptır o gün!

1 Bulutlar, içinde küçük dolu taneleri bulunan muazzam yoğun dağlar görünümündedir. Ama bu benzerliği, uçağa binip de bulutların arasında seyahat edenler kadar anlayamayabiliriz. “O dolu dağlarını gökten indirip, onunla dilediklerini vuran da, dilediklerini esirgeyen de O’dur.” mealindeki bu âyette, dolu yağdıran bulutlar dağlara benzetilmekte; bulutların büyüklüğü ve taşıdıkları muazzam su miktarı betimlenmektedir. / ed.

2 “Yağmurun gökten yağdığı”nı belirten Bakara 2/22 (وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً) vb. âyetlere istinaden, Tefsir geleneğinde; yağmurun kaynağının gök olduğu düşünülmektedir. Bunun sebebi ‘deniz’deki başlangıç anlamıdır; bu harf, yağmurun gökte başlayıp, yani orada neşet edip yere indiğini gösterir. Buna karşılık, bilim konularıyla daha yakından ilgili olanlar, yağmurun aslının yerdeki su kaynakları olduğu, buradan göğe ağıdığı ve oradan yere yağdığı görüşündedirler. İşin gerçeği de budur. Kur’ân’ın bu vb. pek çok âyetinde belirtilen ise, yerdeki su kaynaklarından göğe yükselip, zamanla üstü üste birikerek belli bir ağırlık kazanan su buharlarının, daha sonra, rüzgâr ve tozların da yardımıyla sağa sola yağmur hâlinde indirildiğidir. Bu durumda, Zemaşşeri’nin söylediği sadece şu mânada doğru olmaktadır; yerden neşet eden ‘buhar’ın, yağmur olarak inmeye başladığı nokta göktür; yağmur bu anlamda gökten indirilmektedir. / ed.

المعنى: تكفت أحياء على ظهرها، وأمواتاً في بطنها. وقد استدل بعض أصحاب الشافعي رحمه الله على قطع النباش بأن الله تعالى جعل الأرض كفاتاً للأموات، فكان بطنها حرزاً لهم؛ فالنباش سارق من الحرز.

[٢٢٩٥] فإن قلت: لم قيل {أَحْيَاءٌ وَأَمْوَاتٌ}، على التنكير، وهي كفات الأحياء والأموات جميعاً؟ قلت: هو من تنكير التفضيم، كأنه قيل: تكفت أحياء لا يعدون وأمواتاً لا يحصرون؛ على أن أحياء الإنس وأمواتهم ليسوا بجميع الأحياء والأموات. ويجوز أن يكون المعنى: تكفتكم أحياء وأمواتاً، فينتصبا على الحال من الضمير؛ لأنه قد علم أنها كفات الإنس. فإن قلت: فالتنكير في {رَوَّاسِي شَامِحَاتٍ}، و{مَاءَ فُرَاتٍ}؟ قلت: يحتمل إفادة التبويض؛ لأن في السماء جبالاً؛ قال الله تعالى {وَنُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ} [النور: ٤٣]، وفيها ماء فرات أيضاً، بل هي معدنه ومصبه؛ وأن يكون للتفخيم.

٢٩- ﴿انطَلِقُوا إِلَى مَا كُنتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ﴾

٣٠- ﴿انطَلِقُوا إِلَى ظِلِّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ﴾

٣١- ﴿لَا ظَلِيلٍ وَلَا يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ﴾

٣٢-٣٣- ﴿إِنَّهَا تَزْمِي بَشَرٍ كَالْقَصْرِ كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ﴾

٣٤- ﴿وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ﴾

[2296] Yani onlara denir ki; “Haydi, yürüyün şu yalanlayıp durduğunuz” azaba!.. İkinci اِنطَلِقُوا (haydi yürüyün) tekrardır; ama *intalakû* (onlar da yürüdüler) şeklinde mazi olarak da okunmuştur; bu durumda, verilen emrin gereğini yerine getirdikleri bildirilmiş olur. Çünkü buna mecburdurlar, yapmamaya güçleri yetmez.

[2297] “Gölgeye” yani cehennem dumanına. Tıpkı “Âteşin bir duman gölgesi, üzerlerinde...” [Vâkı‘a 56/43] âyetindeki gibi. [Öyle bir duman ki;] büyüklüğü sebebiyle “üç kola ayrılmış.” Büyük dumanlar böyle olur; onu dallara ayrılmış görürsün. Söylendiğine göre cehennemden bir dil çıkıp bütün kâfirleri çadır gibi kuşatacak; dumanından üç kol ayrılıp, hesapları bitinceye kadar üzerinde duracak; müminler ise Arş’ın gölgesinde olacaklar imiş.

[2298] “Ne gölgelendirir” ifadesi, onlarla alay eden ve ‘gölge’lerinin müminlerin gölgesi gibi olmadığını bildiren bir tarzıdır. (“Ne de korur” anlamındaki لا يُغْنِي cer mahallindedir; yani alevin sıcaklığından hiçbir şeyi onlardan uzaklaştıracak değildir.

[2299] “[O gölge] saray misali bir kıvılcım” - بِشَرَرٍ *bi-şerârîn* şeklinde de okunmuştur- [“saçar!"]; yani her bir kıvılcım saray kadar büyüktür. *Kasrın* “kalın ağaç kökü (kütüğü)” anlamına geldiği, tekilinin *kasrat^{un}* olduğu da söylenmiştir; *cemret^{un}* - *cemr^{un}* gibi. İki fetha ile *ke’l-kasarⁱ* şeklinde de okunmuştur ki deve boynu veya hurma ağacının boynudur; *şecerat^{un}* - *şecer^{un}* gibi. İbn Mes‘ûd “saraylar gibi” anlamında *ke’l-kusurⁱ* okumuştur; *reh-n^{un}* - *ruhun^{un}* gibi. Sa‘îd b. Cübeyr (v. 94/713) *kasarat^{un}* (ağaç kökü, kütük) kelimesinin çoğulu ile *ke’l-kısarⁱ* okumuştur; *hâcet^{un}* - *hivec^{un}* gibi.

[2300] *Cimâlât^{un}* lâfzı, *cimâlîn* çoğuludur. Veya *cemâlet^{un}* [olup], *cemelîn* çoğuludur.¹ Alevler önce saraylara, sonra da teşbihi açıklamak için develere benzetilmiştir. Dikkat edersen, Araplar develeri yüksek saray ve köşklere benzetirler. Kelime; “köprü halatları” anlamında, zamme ile *cumâlât^{un}* da okunmuştur; “gemi halatları” anlamında olduğu da söylenmiştir. Tekili *cumâlet^{un}*’dür. *Cimâl* ile aynı anlamda, kesre ile *cimâlet^{un}* de okunmuştur. Zamme ile *cumâlet^{un}* de okunmuştur ki, o da halat demektir.

[2301] Cins kastedilerek, ضَفْرٌ denmiş (yani kelime çoğul getirilmiş) tir; ضَفْرٌ sarımtırak siyahtır. İmran b. Hittân el-Hâricî’nin (v. 84/703) şiirinde şöyle geçer:

1 Bu açıklamayı جمالة ve جمالات kıraatlerine göre yapmaktadır. / ed.

[٢٢٩٦] أي يقال لهم: انطلقوا إلى ما كذبتُم به من العذاب، و{انْطَلِقُوا} الثاني تكرير. وقرئ «انطلقوا»، على لفظ الماضي إخبارًا بعد الأمر عن عملهم بموجبه، لأنهم مضطرون إليه لا يستطيعون امتناعًا منه.

[٢٢٩٧] {إِلَى ظِلِّ} يعني دخان جهنم، كقوله {وَوَظِلٍّ مِّنْ يَحْمُومٍ} [الواقعة: ٤٣].
 ٥ {ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ} يتشعب لعظمه ثلاث شعب. وهكذا الدخان العظيم، تراه يتفرق ذوائب. وقيل: يخرج لسان من النار فيحيط بالكفار كالسرادق، ويتشعب من دخانها ثلاث شعب، فتظلمهم حتى يفرغ من حسابهم؛ والمؤمنون في ظل العرش.

[٢٢٩٨] {لَا ظَلِيلٍ} تهكم بهم وتعريض بأن ظلمهم غير ظل المؤمنين؛ {وَلَا يُغْنِي} في محل الجر، أي وغير مغن عنهم من حرّ اللهب شيئًا.

١٠ [٢٢٩٩] {بِشَرِّرٍ} - وقرئ «بشرار» - {كَالْقَصْرِ}، أي كل شررة كالقصر من القصور في عظمها. وقيل: هو الغليظ من الشجر، الواحدة قصرة، نحو: جَمْرَةٌ وَجَمْر. وقرئ «كالقصر»، بفتحتين، وهي أعناق الإبل، أو أعناق النخل، نحو شَجَرَةٌ وَشَجَر. وقرأ ابن مسعود «كالقُصْر»، بمعنى القصور، كرهن ورهن. وقرأ سعيد ابن جبير «كالقُصْر» في جمع قصرة، كحاجة وحوج.

١٥ [٢٣٠٠] {جِمَالَاتٍ} جمع جمال، أو «جَمَالَةٌ» جمع جَمَل؛ شبهت بالقصور، ثم بالجمال لبيان التشبيه. ألا تراهم يشبهون الإبل بالأفدان والمجادل. وقرئ «جُمالات»، بالضم وهي قُلُوسُ الجسور - وقيل: قُلُوسُ سفن البحر -؛ الواحدة جمالة. وقرئ «جِمَالَةٌ» بالكسر، بمعنى جمال؛ و«جُمَالَةٌ»، بالضم، وهي القلس.

[٢٣٠١] وقيل {صُفْرٌ} لإرادة الجنس. وقيل {صُفْرٌ} سود تضرب إلى الصفرة.

٢٠ وفي شعر عمران ابن حطان الخارجي:

‘Kavurup kafa derisini soyan [cehennem]’ olanca sesiyle çağırıp kâfirleri;
[öyle kıvılcımlar] püskürttü [ki] onlara ‘siyahî birer halat’ misâli!..

Ebü'l-‘Alâ [el-Ma‘arrî]¹ (v. 449/1057) de şöyle demiştir:

[Konuklarına öyle muazzam bir ateş yakarlar ki;] kızıl parlak ‘kol’ları
5 ‘deri otağlar’ misali kıvılcımlar saçır karanlıkta!

Kıvılcımları büyüklük ve kızılılıkta ‘deri otağlara’ benzeten Ma‘arrî, üste çıktığı vehmiyle övünmek kendisine pek bir cazip geldiği için habisçe Kur‘ân’daki teşbihten daha edebî ve etkili bir benzetme yapmaya çalışmış! Dikkatleri ateşe çekmek ve dinleyenleri ona hazırlamak için, beytin başına
10 حمراء (kızıl) kelimesini getirmiş; fakat *-iki cihanda da kör olasıca!*- âyetteki كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ ifadesine dikkat etmemiş; oysa bu, “kızıl bir ev gibi” demekle eşdeğerdir ve onun “sanki kızıl bir ev” sözü yerindedir. Üstelik; قصر’a -saray/kale anlamıyla- benzetildiğinde, benzetme iki yönden -büyüklük ve göğe yükselme yönünden-; halata benzetildiğinde ise üç yönden; büyük-
15 lük, uzunluk ve sarımsaklılık yönünden gerçekleşmektedir. *Ma‘arrî’nin deri çadırlarında ortaya koyduğu gariplikleri ve bunu özgün ve ilginç bularak şişinmesini Allah bizden uzak etsin!*

35. Bu gündür işte, dillerinin tutulacağı gün;

36. Kendilerine, bahane üretme izninin verilmeyeceği (gün)...

20 **37. Yalanlayanların hâli haraptır o gün!**

[2302] [يومٌ لا ينطقون] (2302) mansüb da okunmuştur -okuyan da A‘meş’tir-; yani size anlatılan bu olaylar o gün meydana gelecektir.² Kıyamet ‘gün’ü; muhtelif yerleri ve vakitleri olan uzun bir zaman dilimidir. Bir vakit konuşurlar, diğer vakit konuşmazlar. Bu sebeple, Kur‘ân’da iki durum
25 da gelmiştir. Veya onların konuşmaları konuşmama kabul edilmiştir; çünkü bu konuşma ne fayda verecek ne de dinlenecektir.

[2303] [يُعْتَذِرُونَ] fiili يُؤذِنُ fiiline atfedilerek, olumsuzluk zincirine katılmıştır. Anlam şöyledir: Onlar için ne izin söz konusudur ne de bunu takiben bir mazeret ileri sürme hakkı! Yani özür beyan etmek, iznin bir sonucu yapılmamış olmaktadır. [يُعْتَذِرُونَ] şeklinde] mansüb olsaydı, o zaman hiç şüphesiz iznin sonucu olurdu.

1 *el-Fusûl ve'l-Gâyât* adlı eserini, Kur‘ân-ı Kerim’e nazire olarak yazdığı düşünülmektedir. Devrin ümerâ ve ulemasını eleştirdiği için pek fazla sevilmeyen, felsefî mânada ‘hakikat âşığı’ bir kişilik olduğu söylenebilir. “*İki cihanda da kör olasıca!*” derken Zemahşerî, Ma‘arrî’nin âmalığına işaret etmektedir. / ed.

2 Diğer kıraat ise meale yansıttığımız şekilde; “Bu, konuşamayacakları gündür!” anlamındadır. / ed.

دَعَتْهُمْ بِأَعْلَى صَوْتِهَا وَرَمَتْهُمْ * بِمِثْلِ الْجَمَالِ الصُّفْرِ نَزَاعَةَ الشَّوَى

وقال أبو العلاء:

حَمْرَاءُ سَاطِعَةُ الذُّوَابِ فِي الدُّجَى * تَرْمِي بِكُلِّ شَرَارَةٍ كَطِرَافِ

فشبهها بالطراف وهو بيت الأدم في العظم والحمرة. وكأنه قصد بخبثه أن يزيد
 ٥ على تشبيه القرآن ولتبجحه بما سؤل له من توهم الزيادة جاء في صدر بيته بقوله
 ”حمراء“ توطئة لها ومناداة عليها، وتنبئها للسامعين على مكانها. ولقد عمي -جمع
 الله له عمى الدارين!- عن قوله عز وعلا {كَأَنَّهُ جَمَالَاتٌ صُفْرٌ}؛ فإنه بمنزلة قوله
 ”كبيتٍ أحمر“؛ وعلى أن في التشبيه بالقصر -وهو الحصن- تشبيها من جهتين؛ من
 جهة العظم، ومن جهة الطول في الهواء، وفي التشبيه بالجمالات وهي القلوس تشبيه
 ١٠ من ثلاث جهات؛ من جهة العظم والطول والصفرة. فأبعد الله إغرابه في طرافه وما
 نفخ شذقيه من استطرافه!

٣٥- ﴿هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطِقُونَ﴾

٣٦- ﴿وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ﴾

٣٧- ﴿وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ﴾

١٥ [٢٣٠٢] قرئ بنصب اليوم، ونصبه الأعمش، أي هذا الذي قص عليكم واقع
 يومئذ، ويوم القيامة طويل ذو مواطن ومواقيت؛ ينطقون في وقت ولا ينطقون في
 وقت؛ ولذلك ورد الأمران في القرآن. أو جعل نطقهم كلا نطق؛ لأنه لا ينفع ولا
 يُسمع.

[٢٣٠٣] {فَيَعْتَذِرُونَ} عطف على {يُؤْذَنُ} منحرف في سلك النفي. والمعنى: ولا
 ٢٠ يكون لهم إذن واعتذار متعقب له، من غير أن يجعل الاعتذار مسبباً عن الإذن. ولو
 نصب لكان مسبباً عنه لا محالة.

**38. Bu gündür işte ayırım günü!.. Sizi ve öncekileri bir araya getirdik;
39. Varsa (kurtuluş için) bir ‘numara’nız, onu sergileyin hemen Bana!**

40. Yalanlayanların hâli haraptır o gün!

5 **41. Müttakiler ise gölgeliklerde ve pınarbaşlarındadır;**

42. Canlarının istediği meyveler içinde...

43. “Kendi yaptıklarınıza karşılık yiyyin-için afiyetle!”

44. İhsan üzere hareket edenleri Biz böyle mükâfatlandırırız işte.

[2304] “Sizi ve öncekileri bir araya getirdik” ifadesi, “Bu gündür işte ayırım günü!..” ifadesini açıklamaktadır. Zira o gün cennetliklerle cehennemlikler ve peygamberlerle ümmetleri arasında ayırım ve karar günü olduğuna göre, öncekileri ve sonrakileri toplamak zaruridir ki hüküm verilip aralarını ayırmak mümkün olabilsin.

[2305] “Varsa (kurtuluş için) bir ‘numara’nız, onu sergileyin hemen Bana!” ifadesi, Allah’ın dînine ve mensuplarına tuzak kurdukları için kafalarına kafalarına vurmakta, âcizlik ve sefaletlerini tescillemektedir.

[2306] “Yiyyin-için” emri “[müttakiler] gölgeliklerdedir” ifadesindeki zarf-
ta yer alan -müttakilere râci- zamirden *hâl* makamındadır; yani kendilerine bu söz söylendiği *hâlde* gölgeliklere yerleşmişlerdir.

20 **45. Yalanlayanların hâli ise haraptır o gün!**

46. Yiyyin, eğlenin biraz!.. Gerçekten mücrimsiniz!

47. Yalanlayanların hâli haraptır o gün!

[2307] **Şayet** “Bunun onlara âhirette söylenmiş olması nasıl sahih olur?”
dersen şöyle derim: Bu onlara âhirette, dünyada bu şekilde söylenmeyi hak ettiklerini bildirmek için söylenecektir. İğrenç hâlleri ve ebedî nimetleri ve mülkü terkedip az bir menfaati seçerek nefislerine kötülük ettikleri hatırlatılarak buna lâayk oldukları bildirilecektir. Şu şiir de bu usulle söylenmiştir:

Sakın helâk olmayın kardeşlerim!

Lâkin, vallahi helâk oldular!

30 Şair “Hayattayken size böyle seslenilmesini hak ediyordunuz!” demek istiyor. Allah da bunu, mücrim olmalarıyla gerekçelendirmekte; böylece, mücrimler için ancak az bir süre ye(yip iç)me ve eğlenmenin sözkonusu olduğunu, sonra ebedî helâk içinde kalacaklarını göstermektedir.

٣٨- ﴿هَذَا يَوْمَ الْفَضْلِ جَمَعْنَاكُمْ وَالْأُولِينَ﴾

٣٩- ﴿فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُوا﴾

٤٠- ﴿وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ﴾

٤١- ﴿إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي ظِلَالٍ وَعُيُونٍ﴾

٤٢- ﴿وَفَوَاحِشٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ﴾

٤٣- ﴿كُلُّوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾

٤٤- ﴿إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ﴾

[٢٣٠٤] {جَمَعْنَاكُمْ وَالْأُولِينَ} كلام موضح لقوله {هَذَا يَوْمَ الْفَضْلِ}، لأنه إذا كان يوم الفصل بين السعداء والأشقياء وبين الأنبياء وأمهم، فلا بد من جمع الأولين والآخرين، حتى يقع ذلك الفصل بينهم. ١٠

[٢٣٠٥] {فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُوا} تقريع لهم على كيدهم لدين الله وذويه، وتسجيل عليهم بالعجز والاستكانة.

[٢٣٠٦] {كُلُّوا وَاشْرَبُوا} في موضع الحال من ضمير المتقين، في الطرف الذي هو {فِي ظِلَالٍ}، أي هم مستقرّون في ظلال، مقولاً لهم ذلك.

٤٥- ﴿وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ﴾

٤٦- ﴿كُلُّوا وَتَمَتُّعُوا قَلِيلًا إِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ﴾

٤٧- ﴿وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ﴾

[٢٣٠٧] {فَإِنْ قُلْتَ: كَيْفَ يَصِحُّ أَنْ يُقَالَ لَهُمْ ذَلِكَ فِي الْآخِرَةِ؟ قُلْتَ: يُقَالَ لَهُمْ ذَلِكَ فِي الْآخِرَةِ إِذَانًا بِأَنَّهُمْ كَانُوا فِي الدُّنْيَا أَحْقَاءَ لَهُمْ، وَكَانُوا مِنْ أَهْلِهِ تَذَكِيرًا بِحَالِهِمُ السَّمِجَةَ وَبِمَا جَنَوْا عَلَى أَنْفُسِهِمْ مِنْ إِثَارِ الْمَتَاعِ الْقَلِيلِ عَلَى النِّعَمِ وَالْمَلِكِ الْخَالِدِ. وَفِي طَرِيقَتِهِ قَوْلُهُ: ٢٠

إِخْوَتِي لَا تَبْعُدُوا أَبَدًا ❁ وَبَلَى وَاللَّهِ قَدْ بَعِدُوا

يريد: كنتم أحقاء في حياتكم بأن يدعى لكم بذلك. وعلل ذلك بكونهم مجرمين، دلالة على أن كل مجرم ما له إلا الأكل والتمتع أياماً قلائل، ثم البقاء في الهلاك أبداً.

[2308] “Yiyin, eğlenin!” ifadesinin dünyada yalanlayanlara hitap eden yeni başlanmış¹ bir cümle olması da caizdir.

48. Bunlara; “(Hak karşısında) saygıyla eğilin!” dediği zaman, eğilmezler.

5 **49. Yalanlayanların hâli haraptır o gün!**

50. On(a bile inanmadık)tan sonra, hangi söze iman edecekler bunlar?!

[2309] “Rükû‘ edin”, vahyi kabul edip dinine uyarak Allah’a boyun eğin ve O’na tevazu gösterin; bırakın şu kibirlenmeyi, büyüklenmeyi!
10 [denince] boyun eğmezler; bunu kabul etmezler, kibirlerinde ısrar ederler. Araplara rükû ve secdeden daha ağır gelen bir şeyin olmadığı söylenir. Bu âyetin Sakîf kabilesi hakkında indiği de söylenmiştir. Peygamber (s.a.) onlara namazı emredince, “Biz öyle eğilip bükülüp, başımızı yerlere komayız! Bu bizim için hakarettir!” demişler de Peygamber (s.a.); “Rükû‘u, secde-
15 si olmayan dinde hayır yoktur!” buyurmuştur [*Ahmed b. Hanbel*, IV, 218; *Ebü Dâvûd*, “Harâc”, 26].

[2310] “Ondan sonra” yani Kur’ân’dan sonra... Demek istiyor ki; indirilen kitaplar arasında Kur’ân, doğruyu gösteren bir âyet, açık bir mucizedir. Ona bile inanmıyorlarsa, ondan sonra hangi kitaba “inanacaklar
20 bunlar?” Tâ ile تَوْمُونٌ (... inanacaksınız?!) şeklinde de okunmuştur.

[2311] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Her kim *Ve’l-murselât* sûresini okursa, onun için, müşriklerden olmadığına dair bir beraat yazılır.”

1 Yani âhiret günü kâfirlere söylenen önceki cümlelere dahil olmayan. Âdeta, âhiretteki feci durumlarını anlatırken, yaşayanlara dönüp bunu söylemiş olmaktadır. / ed.

[٢٣٠٨] ويجوز أن يكون {كُلُّوا وَتَمَتُّعُوا}، كلامًا مستأنفًا خطابًا للمكذبين في الدنيا.

٤٨- ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ارْكَعُوا لَا يَزْكُفُونَ﴾

٤٩- ﴿وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ﴾

٥٠- ﴿فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ﴾

[٢٣٠٩] {ارْكَعُوا} اخشعوا لله وتواضعوا له بقبول وحيه واتباع دينه، واطرحوا هذا الاستكبار والنخوة. لا يخشعون ولا يقبلون ذلك، ويصرون على استكبارهم. وقيل: ما كان على العرب أشدَّ من الركوع والسجود. وقيل: نزلت في ثقيف حين أمرهم رسول الله ﷺ بالصلاة، فقالوا: لا نجبي فإنها مسبة علينا! فقال رسول الله ﷺ: لا خير في دين ليس فيه ركوع ولا سجود. ١٠

[٢٣١٠] {بَعْدَهُ} بعد القرآن، يعني أن القرآن من بين الكتب المنزلة آية مبصرة ومعجزة باهرة، فحين لم يؤمنوا به فبأي كتاب بعده {يُؤْمِنُونَ}؟! وقري «تؤمنون» بالتاء.

[٢٣١١] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة والمرسلات كتب أنه ليس من المشركين.

AMME YETESÂELÛN SÛRESİ

Mekke’de nâzil olmuştur, Nebe’ Sûresi diye de adlandırılır.
40 veya 41 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah’ın adıyla...

- 5 **1. Neyi soruşturuyor bunlar?!**
- 2. O ‘büyük haber’i (yani kıyameti) mi?**
- 3. Üzerinde anlaşmazlığa düştükleri...**
- 4. Oysa yakında öğrenecekler.**
- 5. Evet, yakında öğrenecekler!..**

10 [2312] عَمَّ’nin aslı, harf-i cerin istifham edatı olan ما’nın başına geldiği ‘ammâdır ki İkrime (v. 105/723) ve İsâ b. Ömer’in (v. 149/766) kıraatleri bu şekildedir. Nitekim Hassân b. Sâbit (v. 60/680), [Mahzûm oğullarından birini hicvederken],

Neye dayanarak sövüyor bana bu alçak?

15 Toz toprak içinde yuvarlanan bir domuz gibi!

demiş (مَ yerine عَلَى ma ifadesini kullanmış)tır. Hazifli kullanım daha çok, aslı kullanım ise azdır.

[2313] [“Ne’yi” şeklindeki] bu soru, durumun azametini ifade etmekte olup âdeta “Hangi durumu soruşturuyorlar?” denmektedir. Tıpkı *Zeyd^{un} mâ Zeyd^{un}?* (Zeyd de ne Zeyd?) sözündeki *Mâ* gibi ki sen bunu (meziyetlerinde) Zeyd’e yakın ve benzer olacak birilerini kesip atmak ve yok etmek için yaparsın; sanki Zeyd cins itibariyle sana gizli kalmış bir objeymiş de sen onun cinsini soruyor ve cevherinin içyüzünü araştırıyormuşsun gibi. Yine, *me’l-ğûl^u* ve *me’l-‘ankâu* (Gulyabani de ne? Ankâ da ne?) derken, “Objeler 25 içerisinde aslı bu olan obje hangisidir?” demeyi kastetmen gibi. Sonra (ع edatı) işin azametini göstermek için tecrit edilmiş; nihayet kendisine hiçbir şeyin gizli-kapalı kalamayacağı zâtın [Allah’ın] kelâmında yer alabilmiştir.

[2314] “Soruşturuyorlar?” Yani birbirlerine soruyorlar. Yahut kendileri dışındakilere, yani Peygamber’e (s.a.) ve müminlere soruyorlar. Bunun¹ bir 30 örneği de *yetedâ‘avnehum* (onları birbirlerine çağırıyorlar) ve *yeterâevnehum* (onları birbirlerine gösteriyorlar) fiilleridir. [“Soruşturuyorlar”daki] zamir Mekkelilere aittir; gerek kendi aralarında gerekse başkalarına yeniden dirilişi alay yollu sorup duruyorlardı.

1 Yani tefâ’ul kalıbının başkasına yönelik bir işteşlik de ifade ettiğinin... / ed.

سورة عمّ يتساءلون

مكية؛ وتسمى سورة النبا. وهي ٤٠، أو ٤١ آية

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ﴾

٢- ﴿عَنِ النَّبِيِّ الْعَظِيمِ﴾

٣- ﴿الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ﴾

٤- ﴿كَلَّا سَيَعْلَمُونَ﴾

٥- ﴿ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ﴾

[٢٣١٢] {عَمَّ} أصله عما، على أنه حرف جر دخل على ما الاستفهامية، وهو في

١٠ قراءة عكرمة وعيسى بن عمر. قال حسان رضي الله عنه:

عَلَى مَا قَامَ يَشْتُمُنِي لَيْتِمُ * كَخَنْزِيرٍ تَمَرَّغَ فِي رَمَادٍ

والاستعمال الكثير على الحذف، والأصل قليل.

[٢٣١٣] ومعنى هذا الاستفهام تفخيم الشأن، كأنه قال عن أي شأن يتساءلون؟

ونحوه ما في قولك: زيد ما زيد؟ جعلته لانقطاع قرينه وعدم نظيره كأنه شيء خفي

١٥ عليك جنسه، فأنت تسأل عن جنسه وتفحص عن جوهره، كما تقول: ما الغول وما

العنقاء؟ تريد: أي شيء هو من الأشياء هذا أصله. ثم جرد العبارة عن التفخيم، حتى

وقع في كلام من لا تخفى عليه خافية.

[٢٣١٤] {يَتَسَاءَلُونَ} يسأل بعضهم بعضاً، أو يتساءلون غيرهم من رسول الله

صلى الله عليه وسلم والمؤمنين. نحو يتداعونهم ويتراءونهم. والضمير لأهل مكة؛

٢٠ كانوا يتساءلون فيما بينهم عن البعث، ويتساءلون غيرهم عنه على طريق الاستهزاء.

[2315] “O ‘büyük haber’i (yani kıyameti) mi?” Bu, azametinden söz edilen şeyin açıklamasıdır. İbn Kesîr’in (v. 120/738) sekte Hâsî ile ‘*ammeh*’ şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir ki ya vaslı vakfe yerine koymakta yahut durup -sonrasında يتساءلون عن النبا العظيم- (O büyük haberi soruşturuyorlar.) diye başlamaktadır; çünkü bu edatın sonrası müphem bırakılıp sonra açıklanacak bir şeymiş gibi onu açıklamaktadır. **Şayet** “Sen, ‘soruşturuyorlar’daki zamirin inkârcılara ait olduğunu iddia etmiştin. Bu durumda, ‘Üzerinde anlaşmazlığa düştükleri...’ ifadesini ne yapacaksın?” **dersen şöyle derim:** İçlerinde; dirilişi inkâr ettiğini kesin dille ifade edenler olduğu gibi şüphe edenler de vardı. İlgili zamirin Müslümanlarla birlikte inkârcılara ait olduğu; zira hepsinin bunu soruşturduğu da söylenmiştir. Fakat Müslüman bunu korkusu ve yapacağı hazırlık artsın diye, inkârcı ise daha çok alay etmek için soruyordu. Soruşturmaya konu olanın Kur’ân olduğu da, Muhammed’in (s.a.) peygamberliği olduğu da söylenmiştir.

[2316] [يتساءلون] idgamla *yessâelûne* şeklinde de okunmuş; (her iki سيعلمون de) Tâ ile *seta’lemûne* (Yakında öğreneceksiniz!) şeklinde okunmuştur.

[2317] كَلَّا (Hayır!) ifadesi alaylı alaylı (kıyameti) soranlar için bir engellemedir. Birbirlerine sorup güldükleri şeyin gerçek olduğunu “yakında öğrenecekler!” ifadesi, kıyametin hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde gerçekleşeceğini yakında öğreneceklerine dair onları tehdit etmektedir. Engelleme lafzının tehdit (*öğrenecekler!*) ile birlikte tekrarlanması bu hususu daha bir perçinlemektedir. كَلَّمُ’nin anlamı, ikinci tehdidin ilkinden daha mübalağalı ve sert olduğuna dair bir imaj uyandırmaktır.

6. Arz’ı (hayata elverişli) bir yatak hâline getirmedik mi?

7. Dağları ise (Arz’ın sarsılmasını önleyen) birer ‘kazık’...

8. Sizi eşler hâlinde yarattık; yani o yeryüzünü tıpkı evin demir mızraklarla sabitleştirilmesi gibi dağlarla sabitleştirdik.

[2318] **Şayet** “Arz’ı (hayata elverişli) bir yatak hâline getirmedik mi?’ âyetinin, öncesiyle ne tür bir bağlantısı var ki?” **dersen şöyle derim:** Onlar yeniden dirilişi inkâr ettiklerinde kendilerine şu söylenmiştir: Diriltme fiilinin kendisine nispet edildiği zât, kudretin kemaline delâlet eden şu acayip mahlûkatı yaratmadı mı? O hâlde O’nun, şu eşi görülmemiş harika yaratılışlar gibi bir yaratılıştan başka bir şey olmayan yeniden dirilişe güç yetirmesini inkâr etmenin anlamı ne? Yahut buyrulmuştur ki Allah şu çokluk oluşturan fiilleri yapmadı mı? *Hakîm* olan hiçbir boş iş işlemez, değil mi? Oysa sizin yeniden dirilişi ve ceza gününü inkâr etmeniz O’nun her yaptığı şeyde ‘abesle iştilgal eden biri’ olduğu sonucuna yol açmaktadır?!

[٢٣١٥] {عَنِ النَّبِيِّ الْعَظِيمِ} بيان للشأن المفحّم. وعن ابن كثير قرأ «عمّه»، بهاء السكت، ولا يخلو إما أن يجري الوصل مجرى الوقف، وإما أن يقف ويتدئ {يَسَاءَلُونَ عَنِ النَّبِيِّ الْعَظِيمِ} على أن يضمم {يَسَاءَلُونَ}، لأنّ ما بعده يفسره، كشيء يبهّم ثم يفسّر. فإن قلت: قد زعمت أنّ الضمير في {يَسَاءَلُونَ} للكفار، فما تصنع بقوله {هُم فِيهِ مُخْتَلِفُونَ}؟ قلت: كان فيهم من يقطع القول بإنكار البعث، ومنهم من يشك. وقيل: الضمير للمسلمين والكافرين جميعًا، وكانوا جميعًا يسألون عنه؛ أما المسلم فليزداد خشية واستعدادًا، وأما الكافر فليزداد استهزاء. وقيل: المتساءل عنه القرآن. وقيل: نبوة محمد ﷺ.

[٢٣١٦] {يَسَاءَلُونَ} بالإدغام، و«ستعلمون»، بالتاء.

[٢٣١٧] {كَلَّا} ردع للمتسائلين هزؤًا. و{سَيَعْلَمُونَ} وعيد لهم بأنهم سوف يعلمون أنّ ما يتساءلون عنه ويضحكون منه حق، لأنه واقع لا ريب فيه. وتكرير الردع مع الوعيد تشديد في ذلك. ومعنى {ثُمَّ} {الإشعار بأنّ الوعيد الثاني أبلغ من الأوّل وأشدّ.

٦- {أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا}

٧- {وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا}

٨- {وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا}

[٢٣١٨] {أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا}؟ قلت: لما أنكروا البعث قيل لهم: ألم يخلق من يضاف إليه البعث هذه الخلائق العجيبة الدالة على كمال القدرة، فما وجه إنكار قدرته على البعث، وما هو إلا اختراع كهذه الاختراعات. أو قيل لهم: ألم يفعل هذه الأفعال المتكاثرة؛ والحكيم لا يفعل فعلا عبثًا، وما تنكرونه من البعث والجزاء مؤدّ إلى أنه عابث في كل ما فعل.

[2319] مهاد “yatak” anlamındadır; *mehd^{en}* (beşik) şeklinde de okunmuştur ki çocuk için “beşik” ne anlama geliyorsa, yeryüzünün de insanlar için o anlama geldiğini ifade etmektedir. *Mehd* (beşik) çocuk için hazırlanıp, üzerinde çocuğun uyutulduğu şeydir ki burada *membûd* masdarla (yani ‘döşenen’ ‘döşeme’ ile) isimlendirilmiştir. Tıpkı *darbu’l-emîr* ifadesi gibi.¹ Yeryüzü mastar ile sıfatlanmış da olabilir. Yahut “döşemeli” anlamındadır.

[2320] (*Dağları kazık kıldık*); yani tıpkı evler kazıklarla sabitlendiği gibi Arz’ı dağlarla sabitledik.

9. Uykunuzu istirahat vesilesi kıldık.

10. Geceyi bir ‘örtü’ hâline getirdik.

11. Ve maişet vakti kıldık gündüzü...

12. Yedi sağlam (gök) inşa ettik üstünüzde.

13. Parıl parıl parlayan bir ‘kandil’ yarattık.

[2321] سيات “ölüm” demektir. *Mesbût* da -kesmek anlamındaki- *sebitten* gelmek üzere “ölü” demektir;² çünkü ölü hareketten kesilip kalmış olandır. Uyku iki ölümden biri olup hastalık kalıbında gelmiştir.³

[2322] Uyku bir tür ölüm kılınınca, “Ve maişet” vakti *-yani uyanıp ihtiyaç ve kazançlarınız uğruna dönüp dolaştığınız bir geçim vakti-* “kıldık gündüzü” âyetinde, uyanıklık da *me’âş* -hayat- kılınmıştır. سيات’ın rahatlık anlamına geldiği de söylenmiştir.

[2323] [Geceyi] herhangi bir düşmandan kaçmak veya düşmana gece baskını yapmak yahut muttali olunmasından hoşlanmayacağınız birçok işi gizlemek istediğinizde sizi gözlerden örtüp gizleyen “bir örtü hâline getirdik.” [Mütenebbî’den:]

(Allah’ım!) Gece karanlığında öyle nimetlerin var ki Senin, yalan söylediğini haber verir Maniheizm’in!⁴

[2324] شِدادٌ *şedîdetü’n*ün çoğuludur; yani zamanın akıp gitmesinden etkilenmeyen, yaratılışı güçlü, sağlam “yedi...” Yani yedi gök.

[2325] “Parıl parıl parlayan” ısı kaynağı ıslıl ıslıl “bir ‘kandil’ yarattık; yani güneş... Nitekim alev alev olup ışığıyla ve sıcaklığıyla tuttuğu vakit *tevehheceti’n-nâr^u* (ateş alev alev tuttu) denir.

1 *Darbu’l-emîr* (emir *basması* [sikke]) ifadesi, *madrûbu’l-emîr* (emîrin *bastığı* [sikke]) anlamındadır. / ed.
2 Nitekim Yahudilerin *sebt* (şabat/cumartesi) günleri de “Yahve’nin yaratma işini *kesip* istirahate çekildiği” gündür. / çev.
3 Yani سيات kelimesi; hastalıkları ifade eden *fu’âl* (*sü’âl*, *cüzâm*, *zükâm* / öksürük, grip, cüzam) kalıbında gelmiştir. / ed.
4 Hayrı ışığa, şerri ise karanlığa nispet eden düalist, gnostik din. / çev.

[٢٣١٩] {مَهَادًا} فرأشأ. وقرئ «مهدًا»، ومعناه: أنها لهم كالمهد للصبي، وهو ما يمهد له فينوم عليه، تسمية للممهدود بالمصدر، كضرب الأمير؛ أو وصفت بالمصدر، أو بمعنى: ذات مهد.

[٢٣٢٠] أي أرسيناها بالجبال كما يرسى البيت بالأوتاد.

٥ - ٩- ﴿وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا﴾

١٠ - ١٠- ﴿وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا﴾

١١ - ١١- ﴿وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا﴾

١٢ - ١٢- ﴿وَبَيَّنَّا فُوقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا﴾

١٣ - ١٣- ﴿وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَاجًا﴾

١٠ [٢٣٢١] {سُبَاتًا} موتًا، والمسبوت الميت، من السبت - وهو القطع-؛ لأنه مقطوع عن الحركة. والنوم أحد التوقيين، وهو على بناء الأدواء.

[٢٣٢٢] ولما جعل النوم موتًا جعل اليقظة معاشًا - أي حياة- في قوله {وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا}، أي وقت معاش تستيقظون فيه وتتقبلون في حوائجكم ومكاسبكم. وقيل: السبات الراحة.

١٥ [٢٣٢٣] {لِبَاسًا} يستركم عن العيون إذا أردتم هربًا من عدو، أو بيئاتًا له. أو إخفاء ما لا تحبون الاطلاع عليه من كثير من الأمور.

وَكَمْ لِظْلَامِ اللَّيْلِ عِنْدَكَ مِنْ يَدٍ ❁ تُخَبِّرُ أَنَّ الْمَانَوِيَّةَ تَكْذِبُ

[٢٣٢٤] {سَبْعًا} سبع سموات {شِدَادًا} جمع شديدة، يعني محكمة قوية الخلق لا يؤثر فيها مرور الأزمان.

٢٠ [٢٣٢٥] {وَهَاجًا} متلألئًا وقادًا، يعني الشمس. وتوهجت النار: إذا تلمظت فتوهجت بضوئها وحرها.

14. (Suyu) sıkıp akıtan (bulut)lardan şarıl şarıl bir su indirdik.

[2326] المعصرات kelimesi, “suyu sıkıp akıttığı vakit” -yani rüzgârların bulutları sıkıp yağdırmasına ramak kaldığında- bulutlar için kullanılır. Tıpkı ekinin biçim zamanı yaklaştığında *ecezzé'z-zer*^u demen gibi. Yine bu bağlamda *a'sarati'l-câriyet*^u denir ki “cariyenin âdet görmesi yaklaştı” demektir. İkrime [v. 105/723; Min ile değil Bâ ile] *bi'l-mu'sirât* (sıkıp akıtan bulutlar *vasıtasıyla*...) şeklinde okumuştur ki iki şekilde açıklanabilir: Bununla ya -[yeryüzündeki su kaynaklarından] bulutları kaldırıp yağdırmak üzere olan- rüzgârlar ya da bulutlar kastedilmiştir; çünkü yağmur, bulutlardan indirildiği için bulutlar vasıtasıyla yağmaktadır. Tıpkı *a'tâ min yedihî dirhem*^{en} (Kendi elinden para verdi.) ve *a'tâ bi-yedihî dirhem*^{en} (Kendi eliyle para verdi.) demen gibidir. Mücâhid'in (v. 103/721) *معصرات*’ı “sert sert esip (bulut) kaldıran rüzgârlar” olarak tefsir ettiği rivayet edilmiştir. Hasan-ı Basrî ve Katâde ise, “gökler” olarak tefsir etmişlerdir ki bunun tevili şudur: Su *gökten* buluta inince¹ âdeta gökleri suyu *i'sâr* etmekte -yani (rüzgârlar vasıtasıyla) sıkıma sevk edip- buna imkân vermektedir. **Şayet** “*من المعصرات*” şeklinde okuyan ve bunu ‘sert sert esip (bulut) kaldıran rüzgârlar’ olarak açıklayanın görüşü nedir? Zira yağmur rüzgârlardan inmemektedir?” **dersen şöyle derim:** Bulutları oluşturan ve içlerini suyla dolduran rüzgârlar olunca, bunların yağmur indirmenin başlangıç noktası kılınması doğru olur. Nitekim “Şüphesiz Allah rüzgârları gönderir de bunlar suyu *gökten* bulutlara taşır.” şeklinde bir rivayet gelmiştir. Bu rivayet sahihse yağmurun [bulut yerine] *gökten* indirilmesinin anlamı açıktır. **Şayet** “İbn Keysân (v. 320/932) *المعصرات* kelimesini *el-muğîsât* (yardıma koşup yağdıran bulutlar) anlamında aldığını zikretmiştir. Oysa *el-muğîsât* (yardıma koşup yağdıran bulutlar) *mu'sır* değil, *âsırdır*; zira [fil ifâlden değil, sülâsiden kullanılır;] *âsarehû fe'tesara* (onu sıktı, o da sıkıldı) denir.” **dersen şöyle derim:** Bunun açıklaması, burada *ellâtî a'sarne* (yağmur yağdırma vakti gelmiş² [bulutlar]) anlamının murat edilmiş olmasıdır.

[2327] ثَجَّاجًا (şarıl şarıl) yani bol bol dökülen. *Seccehû* (onu bolca dök-tü) ve *secce bi-nefsihî* (kendi kendine döküldü) denir. Hadiste *efdalül-hacci el-accu ve's-secc*^u (“Haccin en faziletlisi ‘acclı ve seccli olandır.” [Tirmizî, “Hac”, 14; Tefsîr, 3; *Ibn Mâce*, “Menâsik”, 6, 16]; yani *telbiyede* sesin yükseltildiği (*acc*), hediyelik kurbanın kanının bol bol aktığı (*secc*) hac... “İbn Abbas *misecc* idi;

1 Müfessir, suyun kaynağının “gökler” olduğu kanaatindedir; bu görüşünü Bakara 2/22'deki “*gökten* su indirip onunla size rızık olarak türlü türlü meyveler çıkarmıştır” ifadesinin tefsirinde açıklamıştır. Oysa Kur'an'da “suyun göğe yeryüzünden ağıdığı” açıkça bildirilmektedir (Örn. Nûr 24/43). Bakara 2/22'deki -من- den hareketle, yağmurun kaynağının gök olduğunu belirten- müfessiri bu görüşe iten, yağmurun nihai şeklinin *gökten* iniyor olmasıdır; yağmurun göğe ağmadan evvelki hâli “yağmur” değil, buhardır. / ed.

2 Yani *عصر*’nın Hemzesi ta'diye değil haynûnet bildirmektedir. / ed.

١٤- ﴿وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا﴾

[٢٣٢٦] المعصرات السحاب إذا أعصرت، أي شارفت أن تعصرها الرياح فتمطر، كقولك: أجز الزرع، إذا حان له أن يُجز. ومنه: أعصرت الجارية، إذا دنت أن تحيض. وقرأ عكرمة «بالمعصرات»، وفيه وجهان؛ أن تراد الرياح التي حان لها أن تعصر السحاب، وأن تراد السحاب؛ لأنه إذا كان الإنزال منها فهو بها، كما تقول: أعطى من يده درهما، وأعطى بيده. وعن مجاهد: المعصرات الرياح ذوات الأعاصير. وعن الحسن وقتادة: هي السَّمَوَاتُ. وتأويله: أن الماء ينزل من السماء إلى السحاب، فكأنَّ السَّمَوَاتِ يعصرن -أي يحملن على العصر- ويمكن منه. فإن قلت: فما وجه من قرأ {مِنَ الْمُعْصِرَاتِ} وفسرها بالرياح ذوات الأعاصير، والمطر لا ينزل من الرياح؟ قلت: الرياح هي التي تنشئ السحاب وتدرّ أخلافه، فصحَّ أن تجعل مبدأ للإنزال؛ وقد جاء أن الله تعالى يبعث الرياح فتحمل الماء من السماء إلى السحاب، فإن صحَّ ذلك فالإنزال منها ظاهر. فإن قلت: ذكر ابن كيسان أنه جعل المعصرات بمعنى المغيثات، والعاصر هو المغيث لا المعصر؛ يقال: عصره فاعتصر. قلت: وجهه أن يريد اللاتي أعصرن، أي حان لها أن تعصر، أي تغيث. ١٥

[٢٣٢٧] {ثَجَّاجًا} منصبا بكثرة، يقال: ثجه وثج بنفسه. وفي الحديث: أفضل الحج العج والثج، أي رفع الصوت بالتلبية، وصب دماء الهدى. وكان ابن عباس مثجًا

kırbayı akıttırdı.” Yani hutbelerinde döktürürdü (son derece akıcı konuşurdu). A‘rec (v. 130/748) *seccâh^{an}* şeklinde okumuştur; *mesâcihu‘l-mâi* “suyun döküldüğü yerleri” anlatmaktadır. Yine *el-mâu yensecihu fi‘l-vâdî* (su vadide döküle döküle akıyor) denir.

5 **15. Ki onunla çıkaralım taneler, bitkiler.**

16. Sarmaş dolaş bahçeler...

[2328] Bununla insanlar için buğday ve arpa gibi kût u kuvvet (besin) kaynağı, hayvanlar için de saman ve ot gibi yem kaynağı olan şeyler kastedilmektedir. Nitekim “Hem siz yiyin hem de hayvanlarınızı otlatın...” [TâHâ 20/54]

10 “Yapraklı taneler, hoş kokulu bitkiler vardır” [Rahmân 55/12] buyrulmuştur.

[2329] “Sarmaş dolaş” yani [dalları birbirine girmiş] bürüm bürüm. الفاف kelimesinin tekili yoktur; tıpkı *evzâ‘* (bölük) ve *ahyâf* (karışık) örneklerindeki gibi. Tekilinin *liff^{an}* olduğu da söylenmiştir. Nitekim *el-İklîd*’in yazarı, Hasan b. Ali et-Tüsî’nin, kendisine şu şiiri okuduğunu söylemiştir:

15 Sarmaş dolaş bir bahçe, müreffeh bir hayat
ve tamamı güzel, parlak nice ahbab...

İbn Kuteybe (v. 276/889) bunun *leffâ^{un}*, *luff^{un}* ve daha sonra *elfâf^{un}* şeklinde çoğullaştığını iddia etmiştir ki buna *budr^{un}*’un çoğulu olarak *ahdâr^{un}* ve *humr^{un}*’un çoğulu olarak *ahmâr^{un}* gibi bir benzer bulduğunu zannetmiyorum. Şayet bunun, zait harflerin (Mîm ve Tâ’nın) hazfi takdirinde *multeff^{un}*’un çoğulu olduğunu söyleseydi, güzel bir görüş olurdu.

17. (Evet) ayırım gününün bellidir vakti:

18. Sûr’a üfürüldüğü gün; işte o zaman gelirsiniz bölük bölük.

25 [2330] مِيقَاتًا yani Allah’ın takdir ve hükmünde dünyaya biçilen ömür ve nihai sınır yahut yaratılmışların kendisinde son bulacakları sınır [işbu ayırım günü]dür.

[2331] يَوْمَ يُنْفَخُ (... üfürüldüğü gün) ifadesi الْفَضْل (ayırım günün) den bedel veya atf-ı beyandır. “İşte o zaman” kabirlerden çıkıp, her ümmet kendi önderiyle birlikte olmak üzere gruplar hâlinde -bir görüşe göre de farklı topluluklar hâlinde- duruşma yerine “gelirsiniz bölük bölük.” Mu‘âz’dan (r.a.) rivayet edildiğine göre, kendisi Peygamber’e (s.a.) bu âyeti sorunca “Çok ağır bir soru sordun ey Mu‘âz!” buyurmuş, sonra gözyaşlarını salıvererek şöyle demiştir: “Ümmetim mahşer yerine on sınıf hâlinde gelecektir. Bazısı maymun, bazısı domuz kılığında gelecek, bazısı ayakları yüzlerinin üzerine çevrilmiş vaziyette yüzüstü sürüklenerek, bazısı kör,

35

يسيل غربًا، يعني أنه يثج الكلام ثجا في خطبته. وقرأ الأعرج «ثجًا»، ومثاجح الماء مصابه، والماء ينثجح في الوادي.

١٥- ﴿لُنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَنَبَاتًا﴾

١٦- ﴿وَجَنَّاتٍ أَلْفَافًا﴾

٥ [٢٣٢٨] {حَبًّا وَنَبَاتًا} يريد ما يتقوت من الحنطة والشعير، وما يعتلف من التبن والحشيش، كما قال: {كُلُوا وَارْعَوْا أَنْعَامَكُمْ} [طه: ٥٤]، و{وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانُ} [الرحمن: ١٢].

[٢٣٢٩] {أَلْفَافًا} ملتفة؛ ولا واحد له، كالأوزاع والأخياف. وقيل: الواحد لف. وقال صاحب الإقليد: أنشدني الحسن بن علي الطوسي:

١٠ جَنَّةٌ لِفٌ وَعَيْشٌ مُغْدِقٌ * وَنَدَامَى كُلُّهُمْ بِيضٌ زُهْرٌ

وزعم ابن قتيبة أنه لفاء ولف، ثم ألفاف: وما أظنه واجداً له نظيراً من نحو خضر وأخضار وحممر وأحمار، ولو قيل: هو جمع ملتفة بتقدير حذف الزوائد، لكان قولاً وجبها.

١٧- ﴿إِنَّ يَوْمَ الْفُضْلِ كَانَ مِيقَاتًا﴾

١٨- ﴿يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا﴾

[٢٣٣٠] {كَانَ مِيقَاتًا} كان في تقدير الله وحكمه حداً توقفت به الدنيا وتنتهي عنده؛ أو حداً للخلائق ينتهون إليه.

[٢٣٣١] {يَوْمَ يُنْفَخُ} بدل من {يَوْمَ الْفُضْلِ}، أو عطف بيان. {فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا} من القبور إلى الموقف أمماً كل أمة مع إمامهم. وقيل: جماعات مختلفة. وعن معاذ رضي الله عنه أنه سأل عنه رسول الله ﷺ فقال: يا معاذ، سألت عن أمر عظيم من الأمور، ثم أرسل عينيه وقال: تحشر عشرة أصناف من أممي: بعضهم على صورة القردة، وبعضهم على صورة الخنازير، وبعضهم منكسون -أرجلهم فوق وجوههم يسحبون عليها-، وبعضهم عميّا،

bazısı sağır ve dilsiz, bazısı dillerini çiğneyerek ve dilleri göğüsleri üzerine sarkık vaziyette, mahşere toplananların kendilerini iğrenç bulacağı hâlde ağızlarından irin akarak gelecektir. Bazısı elleri ve ayakları kesilmiş olarak, bazısı ateşten direklere asılı vaziyette, bazısı leşten daha pis kokar vaziyette, bazısı da katrana boyanmış, derilerine yapışık örtüler giymiş olarak gelecektir. İmdi maymun kılığında gelenler var ya; onlar koğuculuk yapan insanlardır. Domuz kılığındakiler haram yiyicilerdir. Yüzüstü baş aşağı çevrilmiş olanlar faiz yiyenlerdir. Kör olarak gelecek olanlar *idarede* zulmedenlerdir. Sağır ve dilsiz olanlar amellerini beğenenlerdir. Dillerini çiğneyenler sözleri amelleriyle çelişen âlim ve vaizlerdir. El ve ayakları kesik olanlar komşularını incitenlerdir. Ateşten direklere asılmış olanlar insanları *idareye* şikâyete koşturan [muhibir] lerdir. Leşten daha pis kokanlar şehvetlerin ve lezzetlerin peşine takılıp, Allah'ın kendi mallarındaki hakkını (fakirlere) vermeyenlerdir. (Katranlı) elbise giyenlerse kibir ve övünç sahibi olup kendini beğenenlerdir.”

19. Gök açılmış, kapı kapı olmuştur.

[2332] فُتِحَتْ ifadesi şeddeli ve şeddesiz okunmuştur. (Şeddeli kıraat) “Meleklerin inmesi için göğün açılmış kapıları çoğalmış; âdeta gök açılmış kapılardan ibaretmiş gibi olmuştur.” anlamındadır. Tıpkı “Yeryüzünü de pınar pınar fışkırttık.” [Kamer 54/12] âyetinde olduğu gibi ki sanki yeryüzünün bütünü ‘fışkıran gözelerden ibaret’tir. “Kapılar”ın, girilecek yol ve mahaller olduğu da söylenmiştir; buna göre mâna “Gök *sıyrılıp*,¹ mekânı açılır ve hiçbir şeyin kapatamayacağı birtakım yollara dönüşür” şeklinde olur.

20. Dağlar yürütülmüş, serap olmuştur.

[2333] Bu, “(Dağlar paramparça olup) toz-duman gibi etrafa saçıldığında...” [Vâkı‘a 56/5-6] âyetine benzemektedir; yani parçalarına ayrılması ve atomlarının dağılması sebebiyle dağlar ‘hiçbir şey değilmiş gibi bir şeye (belirsiz bir objeye)’ dönüşmüştür.

21. Şüphesiz, cehennem gözetlemektedir.

22. Azgınları... Nihâî dönüş yerleri olarak...

[2334] المرصاد gözetleme yapılan sınır boyu demektir. Mâna şöyledir: Şüphesiz cehennem, azap için azgınların gözlendiği bir sınır boyudur; çünkü azgınların nihâî varış yeri orasıdır. Yahut cehennem cennetliklerin gözlendiği yer olup onları cehennemin yanında karşılayacak melekler onları gözlemektedir; çünkü cennetlikler [cennete], -azgınların nihâî varacağı yer olan- cehennemin üzerinden geçeceklerdir. Hasan-ı Basrî

1 Yani gök; üzerindeki tüm cisimlerin sapır sapır dökülüp dağılmasıyla boşalıp... Tekvîr 81/11’e telmihdir. / ed.

وبعضهم صمًا بكمًا، وبعضهم يمضغون ألسنتهم فهي مدلاة على صدورهم -يسيل القيح من أفواههم يتقدرهم أهل الجمع-، وبعضهم مقطعة أيديهم وأرجلهم، وبعضهم مصلبون على جذوع من نار، وبعضهم أشدّ نتنًا من الجيف، وبعضهم ملبسون جبابًا سابعة من قطران لازقة بجلودهم؛ فأما الذين على صورة القردة فالقتات من الناس. وأما الذين على صورة الخنازير: فأهل السحت. وأما المنكسون على وجوههم فأكلة الربا، وأما العمي فالذين يجورون في الحكم، وأما الصمّ البكم فالمعجبون بأعمالهم، وأما الذين يمضغون ألسنتهم فالعلماء والقصاص الذين خالف قولهم أعمالهم، وأما الذين قطعت أيديهم وأرجلهم فهم الذين يؤذون الجيران، وأما المصلّبون على جذوع من نار فالسعاة بالناس إلى السلطان، وأما الذين هم أشدّ نتنًا من الجيف فالذين يتبعون الشهوات واللذات ومنعوا حق الله في أموالهم، وأما الذين يلبسون الجباب فأهل الكبر والفخر والخيلاء!

١٩- ﴿وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ أَبْوَابًا﴾

[٢٣٣٢] وقرئ «وفتحت» بالتشديد والتخفيف. والمعنى: كثرة أبوابها المفتحة لنزول الملائكة، كأنها ليست إلا أبوابًا مفتحة، كقوله {وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا} القمر: [١٢]، كأن كلها عيون تنفجر. وقيل: الأبواب الطرق والمسالك، أي تكشف فيفتح مكانها وتصير طرقًا لا يسدها شيء.

٢٠- ﴿وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا﴾

[٢٣٣٣] {فَكَانَتْ سَرَابًا}، كقوله {فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًا} الواقعة: [٦]، يعني أنها تصير شيئًا كلا شيء، لتفرق أجزاءها وانثاث جواهرها.

٢١- ﴿إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا﴾

٢٢- ﴿لِلطَّاغِينَ مآبًا﴾

[٢٣٣٤] المرصاد الحدّ الذي يكون فيه الرصد. والمعنى: أن جهنم هي حدّ الطاغين الذي يُرصدون فيه للعذاب، وهي مأبهم. أو هي مرصاد لأهل الجنة ترصدهم الملائكة الذين يستقبلونهم عندها، لأن مجازهم عليها، وهي مأب للطاغين. وعن الحسن

ve Katâde'den de benzer bir görüş rivayet edilmiş olup bu ikisi cehennemden cennetlikler için bir uğrak ve geçit olduğunu söylemişlerdir. İbn Ya'mer (v. 89/708) Hemze'nin fethasıyla *أَنْ جَهَنَّمَ* (çünkü cehennem) şeklinde okumuştur ki bu kıraatin dayanağı, cehennemden azgınlar için bir gözlem kulesi oluşunu kıyametin kopmasına gerekçe kılmaktır. Buna göre âdeti "Bu (yani cehennemden gözlemesi), cezaların gerçekleşmesi içindir" denmiş olmaktadır.

23. Ömürler boyu içinde bekleyecekleri...

[2335] Kelime; *لَابِسِينَ* ve *lebisîne* okunmuş olup *lebis lâbis*den daha sağlamdır; çünkü *lâbis* beklediği öngörülen kimsedir; *lebis* ise bir yere neredeyse oradan hiç ayrılmayacak şekilde çöküp kalan kimse gibi, ancak "şanı beklemek olan kimse" için kullanılır.

[2336] *أَحْقَابًا* (ömürler boyu) yani bir *hukub*dan sonra bir başka *hukub* gelecek şekilde... Ne zaman bir *hukub* (ömürlük süre) geçse onun ardından bir diğeri takip eder ve bu sonsuza dek sürer gider. *Hukub* ve *hukbe* lafızları; iştikak¹ ilminin de tanıklık ettiği gibi, "zaman dilimlerinin birbirini izlemesi ve art arda gelmesi" anlamının amaçlanması dışında hemen hemen hiç kullanılmaz. Atlının heybesine (*hakibe*) ve devenin göğüs ipinin arkasında bulunan (ve ipin çekmesini engellemek için devenin karnına bağlanan) karın ipine (*hakab*) dikkat et (bunlarda hep ayrılmazlık ve süreklilik anlamı var)! *Hukubun* seksen yıllık bir süre olduğu da söylenmiştir. Âyette "İçinde kaynar su ve irin dışında serinlik ve içecek tadamayacak şekilde ömürler boyu bekleyecekleri, sonra bu ömürlük yılların ardından kaynar su ve irin azaplarının başka azaplara dönüşeceği..." anlamının kastedilmesi de caizdir. Burada bir başka yorum daha vardır ki o da *hukubun*, "senenin yağmuru ve hayrı azaldığı vakit" kullanılan *hakibe âmunâ* ifadesinden gelmiş olmasıdır. Yine, kişinin rızkı yanıldığında (bol olmadığında) *hakibe fulân^{um}* denir ki böyle bir kişiye *hakib* denmektedir; işte bu *hakibin* çoğulu da *ahkâbdır*. Buna göre *أَحْقَابًا* kelimesi, cehennemliklerden hâl düşecek şekilde mâna "sıkıntılı olarak ve yokluk çekerek bekleyecekleri..." şeklinde olur.

24-25. -Kaynar su ve iğrenç akıntılar (ifrâzât) dışında- serinlik ve içecek tadamayacakları...

[2337] "Serinlik ve içecek tadamayacakları..." ifadesi, bu kalışın açıklamasıdır; "*kaynar su ve iğrenç akıntılar (ifrâzât) dışında-*" âyeti ise istisnâ-i munkatı'dır; yani onlar o cehennemde hiçbir serinlik, ateşin sıcaklığından nefes aldırıp kendilerini ferahlatacak bir rahatlık ve susuzluklarını dindirecek bir su tadamayacaklar; fakat orada kaynar su ve irin tadacaklar. "Serinlik" in "uyku" anlamına geldiği de söylenmiştir. Nitekim şair şöyle demiştir:

1 Etimoloji. Aralarında anlam ilişkisi bulunan kelimelerin birbirinden türetilmesi. / ed.

وقتادة نحوه، قالوا: طريقًا وممرًا لأهل الجنة. وقرأ ابن يعمر «أنَّ جهنم»، بفتح الهمزة على تعليل قيام الساعة بأنَّ جهنم كانت مرصداً للطاغين، كأنه قيل: كان ذلك لإقامة الجزاء.

٢٣- ﴿لَابِثِينَ فِيهَا أَحْقَابًا﴾

٥ [٢٣٣٥] قرئ «لابثين»، و«لبثين»؛ واللبث أقوى، لأنَّ اللابث من وجد منه اللبث، ولا يقال «لبث» إلا لمن شأنه اللبث، كالذي يجثم بالمكان لا يكاد ينفك منه.

[٢٣٣٦] {أَحْقَابًا} حَقْبًا بعد حَقْب، كلما مضى حَقْب تبعه آخر إلى غير نهاية، ولا يكاد يستعمل الحقب والحقبة إلا حيث يراد تتابع الأزمنة وتواليها، والاشتقاق يشهد لذلك. ألا ترى إلى حقيبة الراكب، والحقب الذي وراء التصدير. وقيل: الحقب ثمانون سنة. ويجوز أن يراد: لَابِثِينَ فِيهَا أَحْقَابًا غير ذَاتَيْنِ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَاقًا، ثم يبدلون بعد الأحقاب غير الحميم والغساق من جنس آخر من العذاب. وفيه وجه آخر: وهو أن يكون من حقب عامنا، إذا قل مطره وخيره، وحقب فلان، إذا أخطأه الرزق، فهو حَقِبٌ، وجمعه أحقاب، فينتصب حالاً عنهم، يعني لَابِثِينَ فِيهَا حَقِبِينَ جَحْدِينَ.

٢٤- ﴿لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا﴾

٢٥- ﴿إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَاقًا﴾

١٥ [٢٣٣٧] وقوله {لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا} تفسير له والاستثناء منقطع، يعني لا يذوقون فيها بردًا وروحًا ينفس عنهم حرَّ النار، ولا شرابًا يسكن من عطشهم، ولكن يذوقون فيها حَمِيمًا وَغَسَاقًا. وقيل: البرد النوم، وأنشد:

[Ey benim soylu, akıllı zevcem!] Sen istersen cenabından başka bütün kadınları yasaklarım kendime.

Sen istersen ne tatlı, soğuk su tadarım ne de en ufak bir *serinlik* (uyku).

Araplardan birinden; *mene'âl-berdu'l-berd** (soğuk uykuyu engelledi) şeklinde bir söz nakledilmiştir.

[2338] غَسَاثًا şeddeli ve şeddesiz okunmuştur ki cehennemliklerden *ğask* eden -akan- iğrenç kanlı akıntılar anlamındadır.

26. (İşlediklerine) uygun bir karşılık olarak...

27. Çünkü hesap diye bir şey ummazlardı!

10 **28. Âyetlerimizi yalanlayıp dururlardı!**

[2339] وَفَاتًا (uygun) kelimesi, mastarla betimleme veya “uygunluğu olan” anlamındadır. Ebû Hayve (v. 203/818) *fi'âl^{un}* vezninde *viffâk^{an}* şeklinde okunmuştur ki *veffâkahû kezâ* (onu şuna muvaffak kıldı) ifadesinden gelmez.

[2340] كَذَابًا *tekzâb^{en}* anlamında olup *fi'âl^{un}* kalıbı *fe'âle* babında mevcuttur; bunların hepsi fesahat erbabı Arapların sözünde yaygındır ki onlar bundan başkasını söylemezler. Araplardan biri beni bir âyeti tefsir ederken işitmiş ve müteakiben (bana) *le-kad fessertehâ fissâran mâ-sumi'a bi-mislih* (Âyeti öyle güzel tefsir ettin ki benzeri işitilmiş değil!) demişti. [*Kizâb^{en}* şeklinde] şeddesiz de okunmuş olup *kezebenin* mastarıdır. Bu kıraatin delili ise [A'şâ'nın] şu şiiridir:

20 Kadına kâh doğru kâh yalan söylemişimdir.

Ama yalanı işine yarıyor bazan insanın!..

Bunun bir benzeri نَبَاتًا مِّنَ الْاَرْضِ أَنْتَكُمْ (“Sizi topraktan, bir bitki gibi Allah bitirmiş...” [Nûh 71/17]) âyetidir; yani Bizim âyetlerimizi yalanlarlar; [dolayısıyla da] yalan söyleyip dururlardı. Yahut mastarı “yalan söylediler” anlamını içermesi sebebiyle “yalanladılar” fiiliyle mansûb kılsarın; zira hakkı yalanlayan herkes aynı zamanda yalancıdır. Şayet *kizâb^{en}* mastarını (müfâ'aleden) *mükâzebe* (birbirini yalanlama) anlamına alırsan, o zaman mâna “Âyetlerimizi yalanlar ve böylece birbirlerini yalanlamış olurlardı!” yahut “Birbirlerini yalanlayarak, âyetlerimizi yalanlardı!” şeklinde olur; çünkü onlar Müslümanlara göre, Müslümanlar da onlara göre yalancı olunca aralarında bir karşılıklı yalanlama söz konusu olmaktadır. Veya “Herhangi bir işte baskın çıkıp, iyice abartan birinin filine benzer şekilde yalanda ifrat derecesine varmış olan şeyi konuşup duruyorlardı!” İfade *küzzâb^{en}* şeklinde de okunmuştur ki *kâzib* (yalancı) ism-i fâ'ilinin çoğuludur; yani birer yalancı olarak âyetlerimizi yalanlayıp dururlardı!

فَلَوْ شِئْتَ حَرَمْتُ النِّسَاءَ سِوَاكُمْ ❁ وَإِنْ شِئْتَ لَمْ أُطْعَمْ نَقَاحًا وَلَا بَرْدًا

وعن بعض العرب: منع البرد البرد.

[٢٣٣٨] وقرئ «غساقًا» بالتخفيف والتشديد، وهو ما يغسق، أي يسيل من

صديدهم.

٥ - ٢٦- ﴿جَزَاءً وَفَاقًا﴾

٢٧- ﴿إِنَّهُمْ كَانُوا لَا يَزْجُونَ حِسَابًا﴾

٢٨- ﴿وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَابًا﴾

[٢٣٣٩] {وَفَاقًا} وصف بالمصدر، أو ذا وفاق. وقرأ أبو حيوة «وَفَاقًا»، فِعال من

وفقه كذا.

١٠ [٢٣٤٠] {كِذَابًا} تكذيبيًا؛ وفعال في باب فَعَلَ كَلَهُ فاش في كلام فصحاء من

العرب لا يقولون غيره؛ وسمعنا بعضهم أفسر آية فقال: لقد فسرتها فسارًا ما سُمع

بمثله! وقرئ بالتخفيف، وهو مصدر كَذَبَ، بدليل قوله:

فَصَدَّقْتُهَا وَكَذَّبْتُهَا ❁ وَالْمَرْءُ يَنْفَعُهُ كِذَابُهُ

وهو مثل قوله {أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا} [نوح: ١٧]، يعني وكذبوا بآياتنا فكذبوا

١٥ كذابًا. أو تنصبه بـ{كَذَّبُوا}، لأنه يتضمن معنى كَذَّبُوا، لأنَّ كل مكذَّب بالحق كاذب.

وإن جعلته بمعنى المكاذبة فمعناه: وكذبوا بآياتنا، فكاذبوا مكاذبة. أو كذبوا بها

مكاذبين، لأنهم إذا كانوا عند المسلمين كاذبين وكان المسلمون عندهم كاذبين

فبينهم مكاذبة. أو لأنهم يتكلمون بما هو إفراط في الكذب فِغْلٌ من يغالب في أمر،

فيلغ فيه أقصى جهده. وقرئ «كُذِّبًا» -وهو جمع كاذب- أي كذبوا بآياتنا كاذبين؛

Bazen *küzzâb* (çoğul olmakla birlikte), yalanda aşırıya giden tek kişi anlamına da gelir ve *bussân* (çok güzel) ve *buhhâl* (aşırı cimri) dediğin gibi *raculün küzzâbun* (aşırı yalancı) denir. Buna göre (*küzzâb^{en}*), كَذَّبُوا nun masterına sıfat kılınmış olur; yani *tekzîben küzzâb^{en} mufrit^{en} kezibuh* (yalanı ifrata varmış, aşırı bir yalanlamayla [yalanlarlardı])!”

29. Oysa Biz, her şeyi bir bir saymış; kitaba geçirmiştik.

[2341] Ebu’s-Simâl mübtedâ olmak üzere merfû‘ olarak اخْصَيْنَاهُ وَكُلُّ شَيْءٍ (Her şey; onu bir bir saydık.) şeklinde okumuştur. كِتَابًا kelimesi *ihşâ^{en}* (tam bir sayımla) konumunda mefûl-i mutlaklıdır. Veya اخْصَيْنَا (bir bir saymıştık) fiili *ketebnâ* (yazmıştık) anlamındadır; çünkü *ihşâ* (sayıp dökme) ve *kitâbet* (kayda geçirme), koruma altına alma ve elde etme anlamında buluşmaktadır. Yahut “Levh-i Mahfûz’da ve yazıcı meleklerin sayfalarında *yazılı olarak* (her şeyi bir bir saymıştık).” anlamında hâl de olabilir. Mâna, -“Kendileri unutmuş olsa da, Allah onu bir bir kaydetmişti.” [Mücâdile 58/6] âyetindeki gibi- isyanlarının bir bir sayılıp kayda geçirilmesidir. Bu bir ara cümledir.¹

30. Tadın öyleyse!.. Hiçbir şey artırmayacağız, azaptan başka artık size!..

[2342] “Tadın öyleyse!..” ifadesi, onların hesabı [kitabı] inkâr etmeleri ve âyetleri yalanlamaları sebebine bağlı bir sonuç olup bu âyet şiddetin nihaî derecesindedir. “Hiçbir şey artırmayacağız (azaptan başka artık size!..)” ifadesi de (azabı) artırmayı terk edişin sahilik anlamına sığmayacak muhal bir şey gibi olduğuna delâlet etmesi ve gazabın aşırı derecede arttığına şahitlik edecek şekilde (gaipten hitaba dönülerek) *iltifat* tarzı üzere gelmiş olması sebebiyle (ey muhatap) seni caydırıcı olmaktadır. Bu âyetin Kur’ân’da cehennem ehline en ağır gelen âyet olduğuna dair Hz. Peygamber’den rivayet bulunmaktadır.

31. Müttakiler içinse büyük bir kurtuluş var.

32. Bahçeler, bağlar...

33. Kendileriyle aynı yaşta, göğüsleri yeni olgunlaşmış dilberler.

34. Ve art arda doldurulan kupalar.

[2343] مَغَاظًا amaçlanan kurtuluş ve zafer yahut kurtuluş yeri anlamındadır. Bu kelimenin, cehennemliklerin içinde buldukları şeyden “bir kurtuluş” veya “bir kurtuluş yeri” olduğu da söylenmiştir. Bu kurtuluş da sonrasındaki âyetlerle açıklanmıştır.

1 Yani “Âyetlerimizi yalanlayıp dururlardı! -Oysa Biz, her şeyi bir bir saymış; kitaba geçirmiştik.- Tadın öyleyse!.. Hiçbir şey artırmayacağız, azaptan başka artık size!” / ed.

وقد يكون الكذاب بمعنى الواحد البليغ في الكذب، يقال: رجل كذاب، كقولك: حسان، وبخال؛ فيجعل صفة لمصدر كذبوا، أي تكذبيًا كذابًا مفرطًا كذبه.

٢٩- ﴿وَكُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا﴾

[٢٣٤١] وقرأ أبو السمال «وكلُّ شيءٍ أحصيناه»، بالرفع على الابتداء. {كِتَابًا} مصدر في موضع إحصاء، و{أَحْصَيْنَا} في معنى كتبنا، لالتقاء الإحصاء والكتابة في معنى الضبط والتحصيل. أو يكون حالا في معنى: مكتوبًا في اللوح وفي صحف الحفظة. والمعنى: إحصاء معاصيهم، كقوله {أَحْصَاهُ اللَّهُ وَنَسُوهُ} {المجادلة: ٦}؛ وهو اعتراض.

٣٠- ﴿فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا﴾

[٢٣٤٢] وقوله: {فَذُوقُوا} مسبب عن كفرهم بالحساب وتكذيبهم بالآيات، وهي آية في غاية الشدة. وناهيك ب{لَنْ نَزِيدَكُمْ}، وبدلالته على أن ترك الزيادة كالمحال الذي لا يدخل تحت الصحة. وبمجيئها على طريقة الالتفات شاهدًا على أن الغضب قد تبالغ. وعن النبي ﷺ: هذه الآية أشد ما في القرآن على أهل النار!

٣١- ﴿إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا﴾

٣٢- ﴿حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا﴾

٣٣- ﴿وَكَوَاعِبَ أُنْرَابًا﴾

٣٤- ﴿وَكَأْسًا دِهَاقًا﴾

[٢٣٤٣] {مَفَازًا} فوزًا وظفرًا بالبغية، أو موضع فوز. وقيل: نجاة مما فيه أولئك،

أو موضع نجاة. وفسر المفاز بما بعده:

[2344] حَدَائِقُ içinde envâ-i çeşit meyve ağaçlarının yer aldığı bostanlar; أَعْنَابُ ise üzüm asmaları demektir. كَوَاعِبُ “memeleri yeni belirmiş”¹ demektir ki bunlar, turunc memeli kızlardır. أَثْرَابُ yaşlılar; دِهَاقُ ise ağzına kadar dolu (kupa)lar demektir. Nitekim *edheka'l-havd*^a denir ki “havuzu (*lisan-ı hâliyle*) artık yetişir diyecek derecede doldurdu” anlamındadır.

35. Orada, ne boş söz ne de yalan iştirler...

[2345] وَلَا كَذَابًا şeddeli ve şeddesiz olarak okunmuştur; yani cennetlikler birbirlerine yalan söylemezler; birbirlerini yalancılıkla suçlamazlar veya birbirlerini yalanlamazlar. Hz. Ali'nin her iki كَذَابًا kelimesini² de şeddesiz okuduğu rivayet edilmiştir.

36. Senin Rabbinin, -çektığı hesaba karşılık- bir vergisi olarak...

37. Göklerin, yerin ve ikisi arasında ne varsa hepsinin Rabbinin; yani Rahmân'ın ('ver'gisi olarak) ki hiç kimse O'na hitap edemez...

[2346] جزاء kelimesi “Müttakiler içinse büyük bir kurtuluş var.” [31.] âyetinin anlamıyla nasbedilmiş olan bir mef'ûl-i mutlak; âdetâ *câze'l-muttekîne bi-mefâz*ⁱⁿ [*cezâen*] (Senin Rabbin müttakileri büyük bir kurtuluş ödülüyle mükâfatlandırmıştır.) buyrulmaktadır. عَطَاءُ kelimesi ise tıpkı mef'ûl-i bihin nasbedildiği gibi جَزَاءُ masdarıyla nasbedilmiştir; *cezâhum 'atâen* (Onları bir *atâ* / 'ver'gi ile mükâfatlandırmıştır.) demektir. حِسَابًا de “yeterince” anlamında bir mastar olup *ahsebehu's-şey*^u ifadesinden alınmadır ki bu ifade bir şeyin, “Artık yeter.” diyecek derecede kişiye yeterli gelmesi hâlinde kullanılır. Bunun, “amellerine göre” anlamına geldiği de söylenmiştir. İbn Kuttayb (v. 120/737) ise *hassâb*^{en} şeklinde okumuş olup *derrâk*, *müdrîk* (idrak eden) anlamına geldiği gibi, *hassâb* da *muhsib* (“yeter” dedirtecek derecede kifayet eden) anlamına gelmektedir.

[2347] رَبِّ السَّمَوَاتِ ve رَبِّ الرَّحْمٰنِ kelimeleri [i] merfû' okunmuştur ki “O, göklerin [...] Rahmân olan Rabbidir.” anlamına göre veya رَبِّ السَّمَوَاتِ mübtedâ, رَبِّ الرَّحْمٰنِ sıfat, لَا يَمْلِكُونَ ise haber olmak üzere “Göklerin, yerin ve bu ikisi arasında ne varsa hepsinin Rahmân olan Rabbi var ya, hiç kimse O'na hitap edemez.” anlamına göre temellendirilir. Yahut iki haberdir.³ [ii] Mecrûr okuyuşa göre رَبِّ السَّمَوَاتِ ifadesi, مَنْ رَبِّكَ'den bedeldir⁴. [iii] İlkinin (رَبِّ السَّمَوَاتِ) mecrûr, ikincinin (الرَّحْمٰنِ) merfû' okunuşuna göre ise رَبِّ الرَّحْمٰنِ mübtedâ,

1 كَوَاعِبُ kelimesi, memeleri belli belirsiz ortaya çıkmış sübyanları değil, memeleri tam bir olgunluğa ulaşmış (ağırşaklanmış) genç kızları ifade etmektedir. / ed.

2 Yani buradakini de 28. âyettekini de. / ed.

3 “O, göklerin [...] Rabbidir; Rahmân'dır.” mealinde. / ed.

4 Meal bu tevcihe göre yapılmıştır. / ed.

[٢٣٤٤] والحدائق البساتين فيها أنواع الشجر المثمر. والأعناب: الكروم. والكواعب: اللاتي فلكت ثديهن، وهن النواهد. والأتراب: اللدات. والدهاق: المترعة. وأدهق الحوض: ملأه حتى قال قطنى.

٣٥- ﴿لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِدَابًا﴾

٥ [٢٣٤٥] وقرئ «ولا كذابًا»، بالتشديد والتخفيف، أي لا يكذب بعضه بعضًا ولا يكذبه. أو لا يكاذبه. وعن علي عليه السلام أنه قرأ بتخفيف الاثنين.

٣٦- ﴿جَزَاءً مِنْ رَبِّكَ عَطَاءً حِسَابًا﴾

٣٧- ﴿رَبِّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمَنُ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا﴾

[٢٣٤٦] {جَزَاءً} مصدر مؤكد منصوب بمعنى قوله {إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا} [٣١]، كأنه قال: جازى المتقين بمفاز. و{عَطَاءً} نصب بجزاء نصب المفعول به، أي جزاهم عطاءً. و{حِسَابًا} صفة بمعنى كافيًا، من أحسبه الشيء، إذا كفاه حتى قال حسيبي. وقيل: على حسب أعمالهم. وقرأ ابن قطيب «حِسَابًا» بالتشديد، على أن الحساب بمعنى المحاسب، كالدراك بمعنى المدرك.

[٢٣٤٧] قرئ «رَبُّ السَّمَوَاتِ»، و«الرَّحْمَنُ»، بالرفع، على: هو رَبُّ السَّمَوَاتِ الرَّحْمَنُ. أو رب السَّمَوَاتِ مبتدأ، والرحمن صفة، و{لَا يَمْلِكُونَ} خبر؛ أو هما خبران. وبالجر على البدل من {رَبِّكَ}، ويجر الأول ورفع الثاني على أنه مبتدأ

لَا يَمْلِكُونَ haberdir (yani “O Rahmân var ya; hiç kimse O’na hitap edemez”). Yahut “O Rahmân’dır; hiç kimse O’na hitap edemez.” şeklinde takdir edilir. لَا يَمْلِكُونَ (güç yetiremezler)’deki zamir gök ve yer ehline aittir; yani bunların elinde Allah’a hitapta bulunmayı sağlayacak, sevap ve azap konusunda O’na emredecek bir hitap gücü bile yoktur ki onun sayesinde, ‘sahip’ler gibi tasarrufta bulunup *hitabı* artırabilsin ya da eksiltebilsinler. Yahut azap eksiltme veya sevap artırma adına O’na hitap edemeyeceklerdir; O, kendilerine böyle bir hak bağışlar ve izin verirse başka...

38. Ruh’un ve meleklerin, (huzurunda) saf durdukları gün; konuşamazlar... Rahmân’ın izin verdiği; doğruyu söyleyenler hariç.

39. İşte, budur o gerçek gün!.. Dileyen, Rabbine doğru bir sığınak edinir (bu dehşetli güne karşı)!..

[2348] لَا يَمْلِكُونَ (güç yetiremezler) يَوْمَ يَقُومُ (saf durdukları gün) ifadesi لا يَتَكَلَّمُونَ (konuşamazlar) fiiline müteallıktır. Buna göre anlam şöyledir: Mahlûkatın en erdemli ve şerefli, en âbitleri ve O’na en yakın olanları -ki bunlar *Ruh* ve meleklerdir- Allah’ın huzurunda konuşamazlar. Hâl böyle iken, göklerin ve yerin bunların ötesinde kalan halkını varın siz düşünün! *Ruh*, yaratılış itibariyle meleklerin en büyüğü, onların en şerefli ve Âlemlerin Rabbine en yakın olanıdır. *Ruhun* Allah’ın -Arş hariç- daha azametlisini yaratmadığı muazzam bir melek olduğu da söylenmiştir. Bunların melekler olmadığı; yemek yedikleri de söylenmiştir. Yine *Ruhun* Cebrail olduğu da söylenmiştir.

[2349] Bu iki husus (âhirette söz sahibi olmanın) iki şartı olup konuşma izninin verilmesi ve doğruyu söylemesidir. Dolayısıyla, ‘kendisinden razı olunan’lardan başkasına şefaath edilemeyecektir. Nitekim “(O melekler) Allah’ın razı olduklarından başkasına şefaath etmezler...” [Enbiyâ 21/28] buyrulmuştur.

40. Şüphesiz, sizi yakın bir azaba karşı uyarılmış olduk... İnsanın, kendi elleriyle önden gönderdiklerine bakacağı ve inkârcı nankörün; “Keşke, toprak olsaydım!” diyeceği gün(kü azaba karşı)...

[2350] [i] المرء (kişi) derken kâfir kastedilmektedir ki delili “Şüphesiz sizi yakın bir azaba karşı uyarılmış olduk.” sözüdür. (Âyetin devamında) “kâfir” açık olup burada ziyade yergi için zamir konumunda getirilmiştir. Ayrıca “kendi elleriyle önden gönderdiklerine” ifadesiyle şer adına işlenenler kastedilmektedir ki delili de şu âyetlerdir:

خبره {لَا يَمْلِكُونَ}، أو هو الرحمن لا يملكون؛ والضمير في {لَا يَمْلِكُونَ} لأهل السموات والأرض، أي ليس في أيديهم مما يخاطب به الله؛ ويأمر به في أمر الثواب والعقاب خطاب واحد يتصرفون فيه تصرف الملاك، فيزيدون فيه أو ينقصون منه. أو لا يملكون أن يخاطبوه بشيء من نقص العذاب أو زيادة في الثواب، إلا أن يهب لهم ذلك ويأذن لهم فيه. ٥

٣٨- ﴿يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا﴾

٣٩- ﴿ذَلِكَ الْيَوْمَ الْحَقُّ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ مَا بَاءَ﴾

[٢٣٤٨] و{يَوْمَ يَقُومُ} متعلق ب{لَا يَمْلِكُونَ}، أو ب{لَا يَتَكَلَّمُونَ}. والمعنى: إن الذين هم أفضل الخلائق وأشرفهم وأكثرهم طاعة وأقربهم منه - وهم الروح والملائكة - لا يملكون التكلم بين يديه، فما ظنك بمن عداهم من أهل السموات والأرض؟ والروح أعظم خلقًا من الملائكة وأشرف منهم وأقرب من رب العالمين. وقيل: هو ملك عظيم ما خلق الله بعد العرش خلقًا أعظم منه. وقيل: ليسوا بالملائكة، وهم يأكلون. وقيل: جبريل.

[٢٣٤٩] هما شريطتان؛ أن يكون المتكلم منهم مأذونًا له في الكلام، وأن يتكلم بالصواب؛ فلا يشفع لغير مرتضى، لقوله تعالى {وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَىٰ} [الأنبياء: ٢٨].

٤٠- ﴿إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا﴾

[٢٣٥٠] {الْمَرْءُ} هو الكافر لقوله تعالى {إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا}، والكافر ظاهر وضع موضع الضمير لزيادة الدم، ويعني {مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ} من الشر، كقوله:

* “Tadın şu yangın azabını! Bu, kendi ellerinizle yaptıklarınızın karşılığıdır!” [Enfâl 10/50-51],

5 * “Kıyamet günü de ona o Yangın Azabını tattırırız. (Ona) “Bu, kendi ellerinin önceden işledikleri yüzündendir” (kendi yapıp ettiklerinden ötürüdür, denir).” [Hac 22/9-10],

* “Daha önce kendi elleriyle yaptıkları şeylerden dolayı, bunu hiçbir zaman isteyemezler. Allah çok iyi bilir bu zalimleri!..” [Bakara 2/95]

[2351] ما (ما قدمات) “Bakacaktır; iki eli hangi şeyi önceden göndermiş?” anlamında قدمت fiiliyle nasbedilmiş bir soru edatı olabileceği gibi, 10 ينظر ile nasbedilmiş bir Mâ-i mevsûle de olabilir. *Nazartuhû* ifadesi, *nazartu ileyhi* (ona baktım) anlamındadır. Sıla cümlesinin zamiri (ما قدمته) hazfedilmiştir. [ii] المرء (kişi) tabirinin genel olup âyetin devamında ‘kâfir’ denilerek özelleştirildiği de söylenmiştir. Katâde’den ise “kişi”nin mümin olduğu rivayet edilmiştir.

15 [2352] “Keşke” dünyada “toprak olsaydım” yani yaratılmasaydım da yükümlü kılınmasaydım! Yahut “Keşke şu gün toprak olsaydım da diriltilemeseydim!”

[2353] Söylendiğine göre; Allah boynuzsuz koyunun hakkını boynuzlu olandan almak üzere, yükümlülüğü bulunmayan hayvanları diriltip toplayacak ve daha sonra toprağa döndürecekmiş; kâfir de hayvanların hâline imrenecekmiş.

[2354] “Kâfir”in İblis olduğu da söylenmiştir. İblis, (kıyamet günü) Âdem ile zürriyetini ve onların sevabını görür de bir zamanlar “(Ben ondan hayırlıyım; çünkü) beni ateşten, onu ise çamurdan yaratın” [A’raf 7/12] de-yip de küçümsediği ‘şey’ olmayı arzular.

[2355] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki: “Her kim *‘Amme yetesâelûn* sûresini okursa, Allah ona kıyamet günü soğuk bir içecek içirir.”

- * {وَوُذِّقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيكُمْ} [الأَنْفَال: ٥٠-٥١]،
- * {وَنُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ يَدَاكَ} [الحج: ٩-١٠]،
- * {بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ} [البقرة: ٩٥].
- [٢٣٥١] و{ما} يجوز أن تكون استفهامية منصوبة ب{قَدَّمْتُمْ}، أي ينظر أي شيء قَدَّمْت يدها، وموصولة منصوبة ب{يَنْظُرُ}، يقال: نظرته، بمعنى نظرت إليه، والراجع من الصلة محذوف. وقيل: المرء عام، وخصص منه الكافر. وعن قتادة: هو المؤمن.
- [٢٣٥٢] {يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا} في الدنيا، فلم أخلق ولم أكلف. أو ليتني كنت ترابًا في هذا اليوم، فلم أبعث.
- ١٠ [٢٣٥٣] وقيل: يحشر الله الحيوان غير المكلف حتى يقتص للجماة من القرناء، ثم يرده ترابًا، فيود الكافر حاله.
- [٢٣٥٤] وقيل: الكافر إبليس، يرى آدم وولده وثوابهم، فيتمنى أن يكون الشيء الذي احتقره حين قال {خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ} [الأعراف: ١٢].
- [٢٣٥٥] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة عم يتساءلون سقاه الله برد الشراب
- ١٥ يوم القيامة.

NÂZİ'ÂT SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 45 veya 46 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Tamamen çekip çıkartanlara;
2. Usul usul alanlara;
3. Yüzdükçe yüzenlere;
4. Yarıştıkça yarışanlara;
5. (İlahi) emri çekip-çevirenlere (yani meleklerle) yemin ederim ki (mutlaka diriltileceksiniz!)

[2356] Allah Teâlâ, [i] ruhları bedenlerden çekip çıkartan ve ruhları derinlerden *naşt* eden (yani kolayca çıkararak) melekler tayfasına yemin etmektedir; الناشطات “kovayı kuyudan çekip çıkardı” anlamındaki *neşata'd-delv' mine'l-bi'r* ifadesinden gelmektedir. Yine, *sebh* eden (yani yüzercesine) -hızlanıp emredildikleri şeye doğru koşan- ve akabinde kulların din ve dünyaları konusunda kendileri için planlanan maslahatlara uygun işleri düzenleyen melekler tayfasına da yemin etmektedir. غَرْقًا yani [ruhu] çekip alma işinde mübalağa edercesine ruhları parmak uçlarına ve tırnaklara varıncaya kadar cesetlerin en ücra yerlerinden çekip çıkarırlar. [ii] Yahut boyunlarının uzunluğu ve hızlı koşmaları sebebiyle dizginlerine gömülü vaziyette akarcasına koşan ve İslâm diyarından harp diyarına çıkan gazi atlarına yemin etmektedir. Buna göre [الناشاطات], hayvan bir beldeden başka bir beldeye çıktığı vakit söylenen *sevr^{un} nâşit^{un}* (göçüp giden yaban mandası) sözünden gelmiş olur. Keza, yüzer gibi koşup da hızla amacına ulaşan ve böylece galibiyet ve zafer kazanma işini gören atlara yemin etmektedir. Buna göre; iş görmenin atlara nispet edilmesi atların bu işin sebeplerinden sayılmasındandır. [iii] Yahut doğudan batıya akan yıldızlara yemin etmektedir. Yıldızların derinleşmesi (*iğrâk*) ise bütün yörüngeleri kat edip, hızla en batı uca varmalarıdır. Yine bir burçtan bir burca çıkan, yörüngede yüzen, hızlanıp öne geçen ve hesap ilmine dair bir iş gören gezegenlere yemin etmektedir. [iv] “Soyup çıkarana- lar”ın, ok atışlarını *derinleştirmek* üzere yayları çeken, atların iplerini bağlayan gazilerin elleri veya kendileri olduğu da söylenmiştir.

[2357] Hakkında yemin edilen hazfedilmiş olup devamında kıyametten bahsedilmesinden anlaşılacağı üzere *le-tub'esunne* (mutlaka diriltileceksiniz) ifadesidir. [Aşağıdaki] يوم ترجف (sarstığı gün...) ifadesi de bu gizli fiille (mutlaka diriltileceksiniz) nasbedilmiştir.

سورة النازعات

مكية؛ وهي ٤٥ أو ٤٦ آية

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا﴾

٢- ﴿وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا﴾

٣- ﴿وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا﴾

٤- ﴿فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا﴾

٥- ﴿فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا﴾

١٠ [٢٣٥٦] أقسم سبحانه بطوائف الملائكة التي تنزع الأرواح من الأجساد؛ وبالطوائف التي تنشطها، أي تخرجها - من نشط الدلو من البئر إذا أخرجها؛ وبالطوائف التي تسبح في مضيها، أي تسرع فتسبق إلى ما أمروا به، فتدبر أمرًا من أمور العباد مما يصلحهم في دينهم أو دنياهم كما رسم لهم {غَرْقًا} إغراقًا في النزع، أي تنزعها من أقاصى الأجساد من أناملها وأظفارها. أو أقسم بخيل الغزاة التي تنزع في أعتها نزعًا تغرق فيه الأئنة لطول أعناقها؛ لأنها عراب، والتي تخرج من دار الإسلام إلى دار الحرب، من قولك ثور ناشط، إذا خرج من بلد إلى بلد، والتي تسبح في جريها فتسبق إلى الغاية فتدبر الغلبة والظفر. وإسناد التدبير إليها، لأنها من أسبابه. أو أقسم بالنجوم التي تنزع من المشرق إلى المغرب. وإغراقها في النزع: أن تقطع الفلك كله حتى تنحط في أقصى الغرب، والتي تخرج من برج إلى برج، والتي تسبح في الفلك من السيارة فتسبق فتدبر أمرًا من علم الحساب. وقيل النازعات أيدي الغزاة، أو أنفسهم تنزع القسيّ بإغراق السهام، والتي تنشط الأوهاق.

[٢٣٥٧] والمقسم عليه محذوف، وهو لتبعثن، لدلالة ما بعده عليه من ذكر القيامة.

و{يَوْمَ تَرْجُفُ} منصوب بهذا المضمرة.

6. Sarsıntının sarstığı gün...

7. -Ki artçısı da onu izler-

[2358] الراجفة (sarsıntı) yeryüzünün ve dağların sarsılacağı zamanki vâkıanın adıdır ki o da kendisinin meydana gelmesine bağlı olarak meydana gelecek şeyle betimlenen [Sûr'a] ilk üfürüştür. "Artçı" ise ilk üfürüşü izleyecek olan vâkıadır ki o da [Sûr'a] ikinci üfürüştür. *Artçının*, قل عسى أن يكون ردف لكم ("De ki: 'Hemen isteyip durduğunuz şeyin bir kısmı belki de ensenizdedir!'" [Neml 27/72]) âyetinde geçen *redife* cinsinden olması da caizdir ki buna göre *Artçı*, inkârcıların uzak görerek alelacele istedikleri kıyamettir; 10 kıyamet, yakın oluşu sebebiyle onların artçısı olmaktadır. *Sarsıntının* يوم ترجف الجبال والارض و الجبال ("Arz'ın ve dağların sarsıldığı; (o [granit gibi] dağların kum yığına döndüğü) gün..." [Müzzemmil 73/14]) âyetinde bahsedilen yer ve dağların sarsıntısı, *Artçının* ise gök ve yıldızların sarsıntısı olduğu da söylenmiştir; çünkü göğün yarılp, yıldızlarının saçılıp dağılması bunu takip edecektir.

[2359] **Şayet** "اتبعها (onu izler) cümlesinin i'râb konumu nedir?" **dersen şöyle derim:** Hâl tümlecidir; "Sarsıntı, *artçısı onu izleyecek şekilde* sarsar!" demektir.

[2360] **Şayet** "Sarstığı gün" ifadesini nasıl o gizli 'mutlaka diriltileceksiniz' fiiline zarf kılabiliyorsun? İnsanlar ilk üfürüşte diriltilmeyecekler ki!" **dersen şöyle derim:** Mâna "İki üfürüşün vuku bulacağı o geniş vakitte mutlaka diriltileceksiniz!" şeklindedir; zira onlar bu geniş vaktin bir kısmında -yani son üfürülüşte- diriltileceklerdir. Nitekim "ki artçısı da onu izler" âyetinin, *Sarsıntıdan* hâl tümleci kılınması buna delâlet etmektedir. Ayrıca, "sarstığı gün" zarf tümlecinin (aşağıdaki) "İşte o gün titrer gönüller!" âyetinin delâlet ettiği şeyle mansüb 25 kılınması da caizdir; yani "sarsıntının sarstığı gün titreyecektir gönüller!"

8. İşte o gün, titreyen gönüller var ya

9. (Dehşet ve utançtan) yere çakılmıştır (sahiplerinin) gözleri!..

10. Diyolar ki "Eski hâlimize mi döndürülecekmışiz [yani öldükten sonra, yeniden mi yaşamaya başlayacaktıkmişiz]!?"

[2361] وَاجْفَةٌ (titrer) yani şiddetli bir ıstırap duyar! *Vecib* ve *vecif* (kalp ıstırabını ifade eden) iki kardeş lafızdır. خاشعة (yere çakılmıştır) yani zelildir.

[2362] **Şayet** [فُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجْفَةٌ] ifadeye nekire ile başlamak nasıl caiz olmuş?" **dersen şöyle derim:** فُلُوبٌ (gönüller) kelimesi mübtedâ olmak üzere merfû, وَاجْفَةٌ (titrer) kelimesi ise onun sıfatıdır; اِيضًا زَهَا خَاشِعَةً ise bunun (yani mevsuf nekirenin) haberidir. Tıpkı ولعبد مؤمن خير من مشرك ("İmanlı bir köle, müşrik bir erkekten o hoşunuza gitse de daha iyidir." [Bakara 2/221]) âyetindeki gibi.

٦- ﴿يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ﴾

٧- ﴿تَتَّبِعُهَا الرَّادِفَةُ﴾

[٢٣٥٨] و{الرَّاجِفَةُ} الواقعة التي ترجف عندها الأرض والجبال، وهي النفخة الأولى؛ وصفت بما يحدث بحدوثها. {تَتَّبِعُهَا الرَّادِفَةُ} أي الواقعة التي تردف الأولى، وهي النفخة الثانية. ويجوز أن تكون الرادفة من قوله تعالى {قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ} [النمل: ٧٢]، أي القيامة التي يستعجلها الكفرة استبعاداً لها، وهي رادفة لهم لاقتربها. وقيل: الراجفة الأرض والجبال، من قوله {يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ} [المزمل: ١٤]، والرادفة السماء والكواكب؛ لأنها تنشق وتنتشر كواكبها على أثر ذلك.

[٢٣٥٩] فَإِنْ قُلْتَ: ما محل {تَتَّبِعُهَا}؟ قلت: الحال، أي ترجف تابعتها الرادفة.

١٠ [٢٣٦٠] فَإِنْ قُلْتَ: كيف جعلت {يَوْمَ تَرْجُفُ} ظرفاً للمضمرة الذي هو لتبعثن، ولا يبعثون عند النفخة الأولى؟ قلت: المعنى لتبعثن في الوقت الواسع الذي يقع فيه النفختان، وهم يبعثون في بعض ذلك الوقت الواسع، وهو وقت النفخة الأخرى. ودل على ذلك أن قوله {تَتَّبِعُهَا الرَّادِفَةُ} جعل حالاً عن الراجفة. ويجوز أن ينتصب {يَوْمَ تَرْجُفُ} بما دل عليه {قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ} أي يوم ترجف وجفت القلوب.

٨- ﴿قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ﴾

٩- ﴿أَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ﴾

١٠- ﴿يَقُولُونَ آئِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِ﴾

[٢٣٦١] {وَاجِفَةٌ} شديدة الاضطراب، والوجيب والوجيف أخوان. {خَاشِعَةٌ} ذليلة.

٢٠ [٢٣٦٢] فَإِنْ قُلْتَ: كيف جاز الابتداء بالنكرة؟ قلت {قُلُوبٌ} مرفوعة بالابتداء و{وَاجِفَةٌ} صفتها، و{أَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ} خبرها؛ فهو كقوله {وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ} [البقرة: ٢٢١].

“Peki, gözlerin gönüllere nispet edilmesi¹ nasıl sağlıklı olmuş?” **dersen şöyle derim:** Bu ifadenin anlamı: “Gönüllerin sahiplerinin gözleri” şeklindedir ki bunun delili [aşağıdaki] يقولون (diyorlar ki) ifadesidir.

[2363] في الحافرة ifadesi “o ilk duruma (mı döndürülecekmişiz?!)” demek olup ölümden sonra yeniden yaşamayı kastediyorlardı. **Şayet** الحافرة kelimesinin mahiyeti nedir?” **dersen şöyle derim:** “Falanca *hâfîresine* döndü.” denir ki bu “Geldiği yola döndü de o yolu kazdı; yani yürümesiyle o yolda iz bıraktı; ayaklarının izi bir çukur yaptı.” anlamına gelir. Tıpkı yiyecekler dişlerin köküne işleyip iz bıraktığında (dişleri çürüttüğünde) söylenen *hufîrat esnânuhû hufî^{an}* (Öyle bir oyuldu ki dişleri!) ve *el-hattu'l-mahfûr^{un} fi's-sabrⁱ* (taşa kazınmış [nakşedilmiş] yazı) ifadesi gibi. Yalnız, şu da söylenmiştir: حافرة kelimesi عيشة راضية (hoşnut² bir yaşam) ifadesine benzer ki حافرة “kazmaya mensup”, راضية “hoşnutluğa mensup” demektir. Yahut Arapların (mahal zikredilip hâl kastedilmesi kabilinden bir mecaz olmak üzere) *nehâr-ruke sâim^{un}* (senin gündüzün oruçludur [yani sen gündüzü oruçla geçirirsin]) şeklindeki sözleri gibidir. Sonra herhangi bir durum içinde olup o durumdan çıkan ve tekrar o duruma dönen kimse için *race'a ilâ hâfîratihî* denir ki: “İlk tarzına ve durumuna döndü.” demektir. Nitekim (İbn A'râbî):

Şu kellik ve yaşlılığıma rağmen gençlik yıllarıma dönüş mü?
Allah'a sığınırım böylesi bir beyinsizlik ve utançtan!

demiş ve [*e-hâfîrat^{un}* derken] “[gençliğe] gerisin geri dönmek mi?” demek istemiştir. Yine, *en-nakdu 'inde'l-hâfîratⁱ* denir ki ilk durumda -yani pazarlık esnasında- demektir.³

[2364] Ebû Hayve (v. 203/818) في الخفرة okumuştur ki *hafîrat^{un}* kelimesi *mahfûrat^{un}* (çukur) anlamına gelir; [“dişleri oyuk oyuk oldu” anlamında] *hafîrat esnânuhû fe-hufîrat hufî^{an} ve-hiye hafîrat^{un}* denir. Bu kıraat حافرة kelimesinin aslı yapı itibarıyla *mahfûrat^{un}* (çukur, oyuk) anlamına geldiğinin delilidir.

11. “Hem de çürümüş kemiğe döndükten sonra!..”

[2365] *Naharâ'l-'azm^u fe-huve nehîr^{un} ve nâhîr^{un}* (Kemik çürüdü; çürümüştür, çürüktür) denir; tıpkı *tami'a* (tamah etti) fiilinden *fe-huve ve tami^{un}* (çok tamahkârdır) ve *tâmi^{un}* (tamahkâhdır) demen gibi;

1 Mot-a-mot “gönüllerin gözleri.” Gönlün gözü değil, sahibinin gözü diyor müfessir. Ama acaba âyette “gönül gözleri”nden söz ediliyor olabilir mi? Hayır, zira Kalem 68/43 ve Ma'âric 70/44'te (ve kısmen Gâşîye 88/2'de) olduğu gibi burada da “kâfirlerin tam bir suçlu edasıyla gözlerini yere indirmeleri” anlatılıyor. / ed.

2 Yani sahibini hoşnut eden... / ed.

3 Bununla, ücretin vehleilûlada -yani el sıkışırken- alınması gerektiğini kastederler. / ed.

فإن قلت: كيف صح إضافة الأبصار إلى القلوب؟ قلت: معناه أبصار أصحابها، بدليل قوله {يَقُولُونَ}.

[٢٣٦٣] {فِي الْحَافِرَةِ} في الحالة الأولى، يعنون الحياة بعد الموت. فإن قلت: ما حقيقة هذه الكلمة؟ قلت: يقال: رجع فلان في حافرته، أي في طريقه التي جاء فيها فحفرها، أي أثر فيها بمشيئه فيها، جعل أثر قدميه حفراً، كما قيل: حفرت أسنانه حفراً، إذا أثر الأكال في أسناخها. والخط المحفور في الصخر. وقيل: حافرة، كما قيل: عيشة راضية، أي منسوبة إلى الحفر والرضا. أو كقولهم: نهارك صائم، ثم قيل لمن كان في أمر فخرج منه ثم عاد إليه: "رجع إلى حافرته"، أي طريقته وحالته الأولى. قال:

أَحَافِرَةٌ عَلَى صَلَعٍ وَشَيْبٍ * مَعَاذَ اللَّهِ مِنْ سَفَهٍ وَعَارٍ

يريد: أُرْجوعاً إلى حافرة؟ وقيل: النقد عند الحافرة، يريدون عند الحالة الأولى، وهي الصفقة.

[٢٣٦٤] وقرأ أبو حيوة «في الحفرة»، والحفرة بمعنى المحفورة. يقال: حفرت أسنانه فحفرت حفراً، وهي حفرة. وهذه القراءة دليل على أن الحافرة في أصل الكلمة بمعنى المحفورة.

١١ - ﴿أَيْدَا كُنَّا عِظَامًا نَخْرَةً﴾

[٢٣٦٥] يقال: نخر العظم فهو نخر وناخر، كقولك طمع فهو طمع وطماع؛

فَعَلٌ vezni فاعلٌ'den (yani *nehir*, *nâhirden*) daha mübalağalıdır; âyette her iki şekilde de okunmuştur. *Nâhırat^{un}* “çürük ve içi boş olduğundan, içinden rüzgâr geçtiğinde hırıltılı bir ötme sesi duyulan kemik” demektir.

[2366] إِذَا lafzı, hazfedilmiş bir fiille mansüb olup cümle: “Kemik parçalarına dönüşünce, tekrar mı hayata döndürülüp yeniden mi diriltilecekmisiz!?” şeklinde takdir edilir.

12. “Böyle bir şey varsa yandık desenize!” diy(e dalga geçiy)orlar.

[2367] خاسرة “hüsrân dolu bir dönüş” veya “sahipleri hüsrânâ uğrayan [dönüş]” demektir. Anlam “Şayet o (dediğiniz) doğruysa, o hâlde biz o dönüşü yalanlamamız sebebiyle hüsrânâ uğradık desenize!” şeklinde olup bu onların bir alay etmesidir.

13. Oysa bu, tek bir ‘sert komut’a bakar.

14. Bir de bakmışsın; tamamı meydana dolar...

[2368] **Şayet** “Bu ifade neye binaen söylenmiştir?” **derse şöyle derim:** Hazfedilmiş bir cümleyle ilintilidir; anlamı şöyledir: [Ey inkârcılar] o dönüşü zor saymayın! Zira o tek bir sert komuta bakar; yani bu dönüşün mutlak *izzet* ve *celâl* sahibi Allah’a zor geleceğini sanmayın! Zira O’nun kudretine göre bu çok ama çok kolaydır; o ancak tek bir haykırışa bakar! “Sert komut”la da [Sûr’a] ilk üfürüş kastedilmektedir.

[2369] “Bir de bakmışsın ki tamamı” -yerin böğründe birer ölü iken-sonrasında yerin yüzeyinde birer diri oluvermiş!..

[2370] [زجرة kelimesi] *zecerâ’l-ba’ir^a* (Adam deveye yaptırım uygulayıp engelledi) sözünden alınma olup; adam deveye bağırıldığı vakit kullanılır. *الساهرة* beyaz, düz yer demektir. Yerin böyle isimlendirilmesinin sebebi, serabın orada gerçekleşmesidir ki bu da Arapların *‘ayn^{un} sâhırat^{un} câriyetu’l-mâi* (uyanık; canlı akan bir pınar) şeklindeki sözlerinden alınma olup *sâhırat^{un}* lafzının zıddı *nâime^{un}*dur (uyuyan). Eş’as b. Kays (r.a.; v. 661) [bir hamaset şiirinde]:

Kuşluk vakti bucaklarını serabın kapladığı nice düzlük vardır ki
[ihtiyattan] peçe ile kat etmişimdir baştanbaşa o düzlükleri!

30 demiştir. Yahut (düz arazilerin bu isimle isimlendirilmesi) o yere girip yürüyen kişinin helâk olma korkusuyla uyumaması sebebiyledir.

[2371] Katâde’nin ise “Bir de bakmışsın ki tamamı cehennemde!..” şeklinde tefsir ettiği rivayet edilmiştir.

15. Sahi, gelmiş miydi sana Mûsâ’nın haberi?

35 **16. Hani, kutsal vadi Tuvâ’da ona şöyle seslenmişti Rabbi:**

17. “Firavun’a git; çünkü azdı!..”

وفعل أبلغ من فاعل؛ وقد قرئ بهما؛ وهو البالي الأجوف الذي تمر فيه الريح فيسمع له نخير.

[٢٣٦٦] و{إِذَا} منصوب بمحذوف تقديره: أذا كنا عظامًا نرد ونبعث.

١٢- ﴿قَالُوا تِلْكَ إِذًا كَرَّةٌ خَاسِرَةٌ﴾

٥ [٢٣٦٧] {كَرَّةٌ خَاسِرَةٌ} منسوبة إلى الخسران، أو خاسر أصحابها. والمعنى: أنها إن صحت فنحن إذا خاسرون لتكذيبنا بها، وهذا استهزاء منهم.

١٣- ﴿فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ﴾

١٤- ﴿فَإِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ﴾

١٠ [٢٣٦٨] فإن قلت: بم تعلق قوله {فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ}؟ قلت: بمحذوف، معناه: لا تستصعبوها، فإنما هي زجرة واحدة؛ يعني لا تحسبوا تلك الكرة صعبة على الله عز وجل، فإنها سهلة هينة في قدرته، ما هي إلا صيحة واحدة، يريد النفخة الثانية.

[٢٣٦٩] {فَإِذَا هُمْ} أحياء على وجه الأرض بعد ما كانوا أمواتًا في جوفها.

[٢٣٧٠] من قولهم: زجر البعير، إذا صاح عليه. والساهرة الأرض البيضاء المستوية، سميت بذلك لأن السراب يجري فيها، من قولهم: عين ساهرة جارية الماء؛ وفي ضدها: نائمة. قال الأشعث بن قيس:

وَسَاهِرَةٌ يُضْحِي السَّرَابُ مُجَلَّلًا * لِأَقْطَارِهَا قَدْ جُبَّتْهَا مُتَلَثِّمًا

أو لأن سالكها لا ينام خوف الهلكة.

[٢٣٧١] وعن قتادة: فإذا هم في جهنم.

١٥- ﴿هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى﴾

٢٠ [١٦- ﴿إِذْ نَادَاهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى﴾

١٧- ﴿أَذْهَبَ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى﴾

[2372] “Git!” (Bu emir “Rabbi ona dedi ki” veya “Ona denildi ki” şeklinde gizli bir) *söz* amaçlanarak vârit olmuştur. Nitekim İbn Mes‘ûd kıraatinde ifade, *eni’zheb* (“[Firavun’a] git!” diye...) şeklindedir; çünkü¹ nidada “söyleme” anlamı vardır.

5 **18. De ki: “Arınmaya ne dersin?!”**

19. Sana Rabbine giden yolu göstereyim de saygılı olasın.”

[2373] *Hel le-ke fi kezâ* ve *hel le-ke ilâ kezâ* denir ki bu, [“Senin ona rağbetin var mı (istekli misin)?” anlamında] *hel terğabu fi-hi* ve *hel terğabu ileyhi* demene benzer. “Arınmaya...” Yani şirkten temizlenmeye. [تَزَكَّى fiilini] Medineliler idgamla²

10 *tezzekkâ* şeklinde okumuşlardır.

[2374] “Sana Rabbine” Allah’ı bilmeye “giden yolu göstereyim” ve seni O Allah hakkında uyarayım da O’nu tanıyasın “ve böylece saygılı olasın.” Çünkü saygılı olma ancak tanımakla olur. Nitekim “Kulları içinde, Allah’a karşı ancak bilginler -yani O’nu bilenler- saygılı olur.” [Fâtır 35/28] buyrulmuştur. Hz. Mûsâ’nın haşyeti zikretmesi onun için esası olması sebebiyledir. Kim Allah’a karşı saygılı olursa ondan her hayır beklenir. Kim de [aldırmaz, ilâhî azaptan] emin olursa her kötülüğe cüret eder. “*Kim endişe duyarsa (çabuk davranıp) gecenin öncesinde yola çıkar. Gecenin öncesinde yola çıkan da menziline ulaşır.*” [Tirmizî, “Kiyâmet”, 18] şeklindeki hadis de bu kabildendir.

20 [2375] Hz. Mûsâ [Firavun ile] karşılıklı konuşmasını “sunuş” anlamı taşıyan soru sorma ile başlatmış -ki bu, kişinin kendi misafirine, “Bize konuk olmaya ne dersin?” demesine benzer- ve yumuşak sözle Firavun’u motive etmek ve aşırı kibriden yumuşaklık mertebesine çekmek için hemen ardından [müteakip âyette yer alan] yumuşak sözü irat etmiştir. Nitekim o, “*Ona yumuşak söz söyleyin!...*” [TâHâ 20/44] âyetinde belirtildiği üzere bununla memur idi.

20. (Mûsâ) ona en büyük mu‘cizeyi göstermişti...

[2376] [Bu mu‘cize] asanın yılanı dönüşmesi idi; çünkü ilk sunulan ve asıl olan oydu. Diğeri (beyaz el) ona tâbi gibiydi; çünkü Mûsâ elindeki asadan çekiniyordu. İşte bu yüzden ona “*Elini koymuna sok!*” [Kasas 28/32] denmişti. Yahut Allah her ikisini (yılan ve beyaz el) birlikte kastetmişse de ikincisi birincisine tâbi olması sebebiyle birincisinin cinsindenmiş gibi ikisini bir tek şey kılmıştır.

21. Ama o, yalanlayıp karşı geldi.

22. Sonra hızla arkasını döndü.

35 **23. Ve derhal toplayıp seslendi:**

1 İbn Mes‘ûd kıraatinde *en* kelimesinin nasıl / niçin gelebildiğini açıklıyor. / ed.

2 Yani, -fiilin aslı *tezzekkâ* olduğundan- Tâ’yı Zâ’ya idgam ederek... / ed.

[٢٣٧٢] { اذهب } على إرادة القول. وفي قراءة عبد الله «أن اذهب»؛ لأنَّ في النداء

معنى القول.

١٨- ﴿فَقُلْ هَلْ لَكَ إِلَىٰ أَنْ تَزَكَّىٰ﴾

١٩- ﴿وَأَهْدِيكَ إِلَىٰ رَبِّكَ فَتَخْشَىٰ﴾

٥ [٢٣٧٣] هل لك في كذا، وهل لك إلى كذا؛ كما تقول: هل ترغب فيه، وهل ترغب إليه. {إلى أن تزكى} إلى أن تتطهر من الشرك، وقرأ أهل المدينة «تزكى»، بالإدغام.

١٠ [٢٣٧٤] {وَأَهْدِيكَ إِلَىٰ رَبِّكَ} وأرشدك إلى معرفة الله، أنبهك عليه فتعرفه؛ {فَتَخْشَىٰ}، لأن الخشية لا تكون إلا بالمعرفة. قال الله تعالى: {إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ} [فاطر: ٢٨]، أي العلماء به. وذكر الخشية لأنها ملاك الأمر؛ من خشي الله أتى منه كل خير. ومن أمن اجترأ على كل شر. ومنه قوله عليه الصلاة والسلام: من خاف أدلج، ومن أدلج بلغ المنزل.

[٢٣٧٥] بدأ مخاطبته بالاستفهام الذي معناه العرض، كما يقول الرجل لضيفه: هل لك أن تنزل بنا، وأردفه الكلام الرقيق ليستدعيه بالتلطف في القول، ويستنزله بالمداراة من عتوه، كما أمر بذلك في قوله {فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا} [طه: ٤٤].

٢٠- ﴿فَأَرَاهُ الْآيَةَ الْكُبْرَىٰ﴾

[٢٣٧٦] الآية الكبرى قلب العصا حية، لأنها كانت المقدمة والأصل، والأخرى كالتبع لها؛ لأنه كان يتقيها بيده، فقبل له: أدخل يدك في جيبك، أو أرادهما جميعاً، إلا أنه جعلهما واحدة؛ لأن الثانية كأنها من جملة الأولى لكونها تابعة لها.

٢١- ﴿فَكَذَّبَ وَعَصَىٰ﴾

٢٢- ﴿ثُمَّ أَدْبَرَ يَسْعَىٰ﴾

٢٣- ﴿فَحَشَرَ فَنَادَىٰ﴾

24. “Sizin en yüce efendiniz benim!” dedi...

[2377] Mûsâ'yı ve o büyük mu'cizeyi “yalanlayıp” Mûsâ'yı sihirbaz, mu'cizeyi de sihir diye isimlendirdi ve durumun sağlıklı oluşunu ve itaatın kendisine gerekli olduğunu bildikten sonra Allah Teâlâ'ya “karşı geldi.”

- 5 [2378] “Sonra hızla arkasını döndü;” yani (asanın dönüştüğü) yılanı görünce korkuya kapılarak hızla arkasını dönüp koştu. Hasan-ı Basrî Firavun'un çok ince; hafif bir adam olduğunu söylemiştir. Yahut koşarak ve hilebazlığında alabildiğine gayret sergileyerek, Mûsâ'ya arkasını dönüp gitti. Yahut “(Sonra) hızla yönelip geldi.” anlamı kastedilmiştir. Tıpkı senin *akbele fulân^{un} yefalu kezâ* demen gibi ki “Falanca şöyle yapmaya koyuldu.” anlamına gelir. Böylece Firavun *ikbal* (teveccüh) vasfıyla anılmaması için *akbele* (yönel-di; teveccüh etti) yerine *edbera* (arkasını döndü) ifadesi konmuş oldu.

- 15 [2379] “Ve derhal” sihirbazları “toplayıp...” Bu “Nitekim Firavun şehirlere celpçiler göndermişti.” [Şu'arâ 26/53] âyetine benzemektedir. “Ve” beraberindekilerin toplandığı kıyam mahallinde “seslendi.” Veya bir tellala emredip, o da bunu insanların içinde yüksek sesle ilan etti.

- [2380] Söylendiğine göre; Firavun bu vahim sözü insanların arasında bir hatip olarak dikilip söylemişti. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre, Firavun'un (bundan önceki) ilk sözü: “Ben sizin için kendimden başka tanrı bilmiyorum!” [Kasas 28/38], sonuncu sözü ise “Sizin en yüce efendiniz benim!” ifadesidir.

25. Allah da onu, âhiretin ve dünyanın ibretlik azabıyla yakalayiverdi!..

26. Saygılı kimseler için elbet bir ibret vardır zira bunda.

- 25 [2381] *Nekâl* (ibretlik azap) lafzı bir pekiştirme mastarıdır. Tıpkı وَعَدَّ اللَّهُ (‘‘Allah (onlara zafer konusunda) bir vaatte bulunmuştur.’’ [Rum 30/6]) ve صِبْغَةَ اللَّهِ (‘‘Biz Allah'ın boyasıyla boyanmışsınız!’’ [Bakara 2/138]) âyetlerindeki gibi. [Buna göre] âdeti *nekkelâ'llâhu bi-hî nekâlêl-âhirati ve'l-ûlâ* (Allah da âhiretin ve dünyanın ibretlik azabıyla onu azaba uğrattı.) denmiş olmaktadır. *Nekâl, tenkil* anlamındadır;¹ tıpkı *selâmın teslim* anlamına gelmesi gibi; yani dünyada sulara gark etme, âhirette de ateşte yakma [ile onu yakalayiverdi]!.. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre, [bu rüsva edici azap] Firavun'un “Sizin en yüce efendiniz benim!” şeklindeki son sözünü, “Ben sizin için kendimden başka tanrı bilmiyorum!” [Kasas 28/38] şeklindeki ilk sözünün ibretlik azabıdır. Bu iki söz arasında kırk yıl geçtiği de yirmi yıl geçtiği de söylenmiştir.

1 Yani “ibretlik ceza”, “ibretlik cezaya *çarptırmak*” anlamındadır. Tıpkı *selâmın* “selâmlamak” anlamında olması gibi. / ed.

٢٤- ﴿فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى﴾

[٢٣٧٧] {فَكَذَّبَ} بموسى والآية الكبرى، وسماهما ساحرًا وسحرا؛ {وَعَصَى} الله تعالى بعد ما علم صحة الأمر، وأن الطاعة قد وجبت عليه.

[٢٣٧٨] {ثُمَّ أَدْبَرَ يَسْعَى} أي لما رأى الشعبان أدبر مرعوبًا يسعى، يسرع في مشيته. قال الحسن: كان رجلًا طياشًا خفيًا. أو تولى عن موسى يسعى ويجتهد في مكايده. وأريد: ثم أقبل يسعى، كما تقول: أقبل فلان يفعل كذا، بمعنى: أنشأ يفعل، فوضع {أَدْبَرَ} موضع أقبل؛ لثلا يوصف بالإقبال.

[٢٣٧٩] {فَحَشَرَ} فجمع السحرة، كقوله: {فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ} [الشعراء: ٥٣]. {فنادى} في المقام الذي اجتمعوا فيه معه. أو أمر مناديا في الناس بذلك. ١٠

[٢٣٨٠] وقيل: قام فيهم خطيبًا فقال تلك العظيمة. وعن ابن عباس: كلمته الأولى {مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي} [القصص: ٣٨]، والآخرة {أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى}.

٢٥- ﴿فَأَخَذَهُ اللَّهُ نَكَالَ الْآخِرَةِ وَالْأُولَى﴾

٢٦- ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِمَنْ يَخْشَى﴾

[٢٣٨١] {نَكَالَ} هو مصدر مؤكد، كوعد الله، وصبغة الله؛ كأنه قيل: نكل الله به نكال الآخرة والأولى. والنكال بمعنى التنكيل، كالسلام بمعنى التسليم. يعني الإغراق في الدنيا والإحراق في الآخرة. وعن ابن عباس: نكال كلمتيه الآخرة - وهي قوله: {أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى} - والأولى وهي قوله {مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي} [القصص: ٢٨]. وقيل: كان بين الكلمتين أربعون سنة؛ وقيل: عشرون.

27. (Ey münkirler!) Sizin yaratılmanız mı daha zordur yoksa göğün mü? Onu O bina etmiştir.

28. Boyunu yükseltmiş, onu 'düzen'lemiştir.

[2382] Burada hitap dirilmeyi inkâr edenlere aittir; “Sizin yaratılmanız” ve [yeniden] inşanız mı “daha zordur yoksa göğün mü?” anlamı vardır. Sonra [Allah] göğü nasıl yarattığını açıklayarak “Onu O bina etmiştir.” buyurup, daha sonra o bina etmeyi açıklamak üzere; “Boyunu yükseltmiş,” yani göğün, yükseklik yönüne doğru gidiş ölçüsünü beş yüz yıl mesafelik bir uzunluk ve irtifa alanı kıldı, buyurmuştur.

[2383] “Onu 'düzen'lemiştir.” Onu hiçbir uyumsuzluk ve çatlak barındırmayacak şekilde, dümdüz ve pürüzsüz olarak ölçülü kılmıştır. Yahut onu, ne ile kemale eriyorsa o şekilde bildiği gibi tamamlamış ve elverişli kılmıştır. Bu (*tesviye*), *sevvâ fulân^{un} emra fulânⁱⁿ* (Falanca falancanın işini düzene koydu.) demenden gelmektedir.

29. Gecisini karartmış, gündüzünü ağartmıştır...

[2384] *Ġataşel-leyl^u ve ağtaşahu'llâh^u* (Gece karanlık oldu. / Allah o geceyi karanlık kıldı.) denir. Tıpkı senin *zaleme ve azlemehû* (Zulmete bürüdü./Onu zulmete bürüdü.) demen gibi. (Geçişsiz) tıpkı *azleme* (Zulmet çöktü.) dendiği gibi *ağtaşel-leylu* (Gece karanlık oldu.) da denir.

[2385] “Gündüzünü ağartmıştır.” O göğün güneşinin ışığını bariz kılmıştır. Nitekim “Yemin ederim Güneş'e ve en parlak hâline!” [Şems 91/1] âyeti de buna delâlet etmekte olup *duhâ* ile Allah “Onun ışığına andolsun!” demeyi kastetmektedir. Arapların; “Duhâ (kuşluk) vakti.” şeklindeki sözleri, güneşin parıldayıp, gücünün kıvama erdiği vakit için söylenir. (Âyette) gece ve güneşin göğe nispet edilmesi, gecenin göğün gölgesi, güneşin ise (ışığıyla) göğün boşluğunu delen bir kandil olması sebebiyledir.

30. Bundan sonra da Arz'ı (hayata elverişli şekilde) yaymıştır.

31. Ondan suyunu ve otağını çıkarmıştır.

32. Dağları da [Yer'e] sağlamca çakmıştır.

33. Siz ve hayvanlarınız yaşasın diye...

[2386] “(Ondan) suyunu” su fışkırtan pınarlarını “ve otağını” onun yaban otunu (“çıkarmıştır”). *Mer'â* aslında yaban otunun mahallidir (dolaısıyla âyette mahal zikredilip, hâll kastedilmiştir).

[2387] *الأرض* (Arz'ı) ve *الجبال* (dağları) kelimeleri, *دحا* (yaymıştır) ve *أرسي* (sağlamca çakmıştır) fiillerinin takdir edilmesiyle mansûb kılınmıştır ki bu, “*şarîtatü't-tefsîr*” (tefsir kaydı getirme) üzere gizlice fiil takdir etmektir. Hasan-ı Basrî bu iki kelimeyi mübtedâ olmak üzere merfû' okumuştur.

٢٧- ﴿أَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمِ السَّمَاءُ بَنَاهَا﴾

٢٨- ﴿رَفَعَ سَمَكَهَا فَسَوَّاهَا﴾

[٢٣٨٢] الخطاب لمنكرى البعث، يعني {أَنْتُمْ} أصعب {خَلْقًا} وإنشاء {أَمِ السَّمَاءُ}؟ ثم بين كيف خلقها فقال: {بَنَاهَا}؛ ثم بين البناء فقال: {رَفَعَ سَمَكَهَا}، أي جعل مقدار ذهابها في سمت العلو مديدًا رفيحًا مسيرة خمسمائة عام.

[٢٣٨٣] {فَسَوَّاهَا} فعدلها مستوية ملساء، ليس فيها تفاوت ولا فطور. أو فتممها بما علم أنها تتم به وأصلحها، من قولك: سوى فلان أمر فلان.

٢٩- ﴿وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ ضُحَاهَا﴾

[٢٣٨٤] غطش الليل وأغطشه الله، كقولك: ظلم وأظلمه. ويقال أيضًا: أغطش الليل، كما يقال أظلم.

[٢٣٨٥] {وَأَخْرَجَ ضُحَاهَا} وأبرز ضوء شمسها؛ يدل عليه قوله تعالى {وَالشَّمْسُ وَضُحَاهَا} [الشمس: ١]، يريد وضوئها. وقولهم "وقت الضحى" للوقت الذي تشرق فيه الشمس ويقوم سلطانها. وأضيف الليل والشمس إلى السماء، لأن الليل ظلها والشمس هي السراج المثقب في جوها.

٣٠- ﴿وَالْأَرْضُ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا﴾

٣١- ﴿أَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَمَرْعَاهَا﴾

٣٢- ﴿وَالْجِبَالُ أَرْسَاهَا﴾

٣٣- ﴿مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ﴾

[٢٣٨٦] {مَاءَهَا} عيونها المتفجرة بالماء، {وَمَرْعَاهَا} ورعيها، وهو في الأصل موضع الرعي.

[٢٣٨٧] ونصب الأرض والجبال بإضمار دحا وأرسي؛ وهو الإضمار على شريطة التفسير. وقرأهما الحسن مرفوعين على الابتداء.

[2388] **Şayet:** “أُخْرَجُ” nin başına atıf edatı getirilmeli değil miydi?” **dersen söyle derim:** Bu konuda iki farklı yorum vardır: 1) “Arz’ı yaymıştır.” ifadesi, “Onu yayıp, yerleşime uygun biçimde döşeyivermiştir.” demektir. Sonra bu döşeme işini Arz’ın yerleşime imkân vermesi hususunda mutlaka gerekli olan şeyle tefsir etmektedir ki o da yeme-içme işini düzenleme, su ve otların çıkarılması, yerin ve üzerindeki rahatcha yerleşebilmesi için dağların kazık misali çakılıp perçinlenmesi sayesinde yerin üzerinde oturabilme imkânıdır. 2) [Öncesine] bir فَدْ edatı takdir ederek أُخْرَجُ nin *hâl* olmasıdır. Tıpkı 5
10
15
20
“[Ancak kendileri ile aranızda anlaşma bulunan bir topluma sığınanlar ya da sizinle savaşmaktan da, kendi kavimleriyle savaşmaktan da] içleri daralarak size gelenler müstesna...” [Nisâ 4/90] âyetinde olduğu gibi.

[2389] “Yerin otlarını” ifadesiyle, insanların ve hayvanların yediklerini kastetmiş olup *ra’y* (otlama) insan için emaneten [yeme yerine] kullanılmış olur. Tıpkı ... يَرْزُقُ وَ يَلْعَبُ... (“Yarın onu bizimle beraber gönder de yayılsın, oynasın...” [Yûsuf 12/12] âyetinde *rate* nin (yayılma), emaneten [insan için] kullanıldığı gibi. Nitekim¹ يَرْزُقُ fiili, *ra’y* (sürü gütme) kökünden *nerta’i* (sürüyü yayalım) şeklinde de okunmuştur.² Bu sebeple denmiştir ki Allah, suyu ve otları zikrederek, tuza varıncaya dek -çünkü o da sudandır- yerden çıkan, ihtiyaçların karşılandığı, sayesinde geçinilen şeylerin tamamını ortaya koymuş olmaktadır.

[2390] Ve bunu “siz ve hayvanlarınız için bir meta” geçimlik kılma yapmıştır; çünkü (tüm nimetlerin) bolca döşenmesinin menfaati insanlara ve hayvanlarına ulaşmaktadır.

34. Fakat o ‘bütün felâketleri bastıran felâket’ geldiğinde.

35. İnsanın, ne için çabaladıysa onu düşündüğü gün...

36. Ki (o gün) cehennem de açıkça gösterilmektedir görebilen herkese...

[2391] “Bastıran felâket” yani tüm belâları bastıran; üste çıkıp galip gelen belâ. Arapların *cerâ’l-vâdi fe-tamme ‘ale’l-kurâ* (Vadi akıp köyleri altına aldı.) şeklinde bir deyimleri vardır. Bu felâket, kıyamettir; zira tüm korkuları bastırmakta, hepsinin fevkine çıkmaktadır. Bunun Sûr’a ikinci üfürüş olduğu veya cennetliklerin cennete, cehennemliklerin de cehenneme sevk edileceği saat olduğu da söylenmiştir.

¹ Yani isti’âresiz hakiki bir kullanım olarak... / ed.

² *Keşşâf* tefsirinin Tıybî hâşiyesi ile birlikte neşredilen metninde (XVI, 282), bu ifadenin devamında aşâğıdaki ibare de yer almakta ise de Gülnuş Valide Sultan (384a) ve Damad İbrahim Paşa (530a) yazmalarında bulunmamaktadır: “Öyle anlaşılıyor ki burada tağlip söz konusudur; çünkü “Siz ve hayvanlarınız yaşasın diye...” [33] âyeti bu anlamda vârit olmuştur. Ancak tağlipin hakkı insanların hayvanlara baskın kılınması iken, bu görmeyen gelinerek tersi yapılmıştır.” / ed.

[٢٣٨٨] فَإِنْ قَلْتَ: هَلَا أَدْخَلَ حَرْفَ الْعَطْفِ عَلَى {أَخْرَجَ}؟ قَلْتَ: فِيهِ وَجْهَانُ؛ أَحَدُهُمَا أَنْ يَكُونَ مَعْنَى {ذَحَاهَا} بَسْطَهَا وَمَهْدَهَا لِلسُّكْنَى، ثُمَّ فَسَّرَ التَّمْهِيدَ بِمَا لَا يَدَّ مِنْهُ فِي تَأْتِي سَكْنَاهَا مِنْ تَسْوِيَةِ أَمْرِ الْمَأْكُلِ وَالْمَشْرَبِ، وَإِمْكَانِ الْقَرَارِ عَلَيْهَا، وَالسُّكُونِ بِإِخْرَاجِ الْمَاءِ وَالْمَرْعَى، وَإِرْسَاءِ الْجِبَالِ وَإِثْبَاتِهَا أَوْ تَادُّهَا لَهَا حَتَّى تَسْتَقِرَّ وَيَسْتَقِرَّ عَلَيْهَا. وَالثَّانِي: أَنْ يَكُونَ {أَخْرَجَ} حَالًا بِإِضْمَارِ قَدْ، كَقَوْلِهِ {أَوْ جَاءَ وَكُمُ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ} [النساء: ٩٠].

[٢٣٨٩] وَأَرَادَ بِ{حَمْرُغَاهَا} مَا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ؛ وَاسْتَعِيرَ الرَّعْيَ لِلْإِنْسَانِ كَمَا اسْتَعِيرَ الرَّتْعَ فِي قَوْلِهِ {يَرْتَعُ وَيَلْعَبُ} [يوسف: ١٢]. وَقَرَأَ «نَرْتَعُ»، مِنَ الرَّعْيِ؛ وَلِهَذَا قِيلَ: دَلَّ اللَّهُ سَبْحَانَهُ بِذِكْرِ الْمَاءِ وَالْمَرْعَى عَلَى عَامَةِ مَا يَرْتَفِقُ بِهِ وَيَتَمَتَّعُ، مِمَّا يَخْرُجُ مِنَ الْأَرْضِ حَتَّى الْمَلْحِ، لِأَنَّهُ مِنَ الْمَاءِ.

[٢٣٩٠] {مَتَاعًا لَكُمْ} فَعَلَ ذَلِكَ تَمْتِيعًا لَكُمْ {وَلَا تُنْعَمِكُمْ}، لِأَنَّ مَنَفْعَةَ ذَلِكَ التَّمْهِيدَ وَاصِلَةً إِلَيْهِمْ وَإِلَى أَنْعَامِهِمْ.

٣٤- ﴿فَإِذَا جَاءَتِ الطَّامَّةُ الْكُبْرَى﴾

٣٥- ﴿يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ مَا سَعَى﴾

٣٦- ﴿وَبُرَزَّتِ الْجَحِيمُ لِمَنْ يَرَى﴾

[٢٣٩١] {الطَّامَّةُ} الدَّاهِيَةُ الَّتِي تَطْمُ عَلَى الدَّوَاهِي، أَي تَعْلُو وَتَغْلِبُ. وَفِي أَمْثَالِهِمْ: جَرَى الْوَادِي فَطَمَّ عَلَى الْقَرَى، وَهِيَ الْقِيَامَةُ لَطْمُومِهَا عَلَى كُلِّ هَائِلَةٍ. وَقِيلَ: هِيَ النَّفْخَةُ الثَّانِيَةُ. وَقِيلَ: السَّاعَةُ الَّتِي يَسَاقُ فِيهَا أَهْلُ الْجَنَّةِ إِلَى الْجَنَّةِ وَأَهْلُ النَّارِ إِلَى النَّارِ.

[2392] “Düşündüğü gün” ifadesi “[bastıran felâket] geldiğinde” ifadesinden bedeldir; yani insan, amellerinin kendi amel defterinde tafsilatlı şekilde toplandığını gördüğü vakit, daha önce onları unutmuş iken bir bir hatırlamaya başlar. Tıpkı “Kendileri unutmuş olsa da Allah, onu bir bir kaydetmiş!” [Mücâdile 58/6] âyetindeki gibi.

[2393] مَا سَعَى'daki Mâ, ya bağlaç ya da mastar edatıdır (Mastar edatı olması hâlinde âyet: “İnsanın, çabalamalarını düşündüğü gün.” şeklinde tercüme edilebilir).

[2394] “Görebilen herkese” tüm görenlere; yani her bir kimseye “açıkça” aşikâr olarak “gösterilmektedir.” Ebû Nuheyk (*sülâsîden*) ve *berazet* (ortaya konmaktadır) şeklinde okumuştur; yani o cehennem apaçık, ayan beyan bir şekilde tamamen açığa çıkarılarak, mahşer halkının tümü onu görecektir. Tıpkı [şairin] şu sözüne benzemektedir:

İki gözü olan için apaçıktır sabah!

Şair bununla gözü olan herkesi kastetmektedir. Bu, hiç kimseye kapalı kalmayacak şekilde apaçık ortaya çıkmış iş hakkında bir örneklendirmedir. İbn Mes'ûd [mazi sığasıyla] *li-men raâ* okurken, İkrime *li-men terâ* (Cehennem -kendisinin- göreceği herkese açıkça gösterilmektedir!) şeklinde okumuştur ki buna göre zamir cehenneme ait olup “O, kendilerini uzak bir yerden görünce (onun kızıp köpürdüğünü ve homurdandığını işitirler).” [Furkân 25/12] âyetine benzer. (Bu şaz kıraatte; zamirin Peygamber'e ait olduğu ve) “(O gün) cehennem ey Muhammed, senin göreceğin kimselere açıkça gösterilecektir!” anlamında olduğu da söylenmiştir.

37. Artık, kim azmışa;

38. ve dünya hayatını [âhirete] yeğlemişse,

39. cayır cayır yanan ateştir şüphesiz, tek sığınak!..

[2395] فَاذَا فَاذًا'nın cevabı olup “O bastıran felaket geldiğinde durum böyle olacaktır;” yani o cayır cayır yanan ateş onun sığınağı¹ olacaktır! Tıpkı birine; *ğudda tarfeke* (Gözünü yum!) anlamında *ğudda't-tarfe*” (Gözü[nü] yum!) demen gibi. Dolayısıyla, (المأوى'daki) Lâm-ı ta'rif izâfetten bedel değildir. Ne var ki azgının, o sığınagın sahibi olduğu ve [örnekteki] adamın kendisinden başkasının gözünü yumamayacağı bilindiği için izâfet terk edilmiştir; والمأوى ve *et-tarf* larfızlarının başına Lâm-ı ta'rif gelmesi ma'rifelik kazandırmak içindir; çünkü bu ikisi bilinen, tanınan şeylerdir. هي zamiri ise ya (ئُ)nin ismiyle haberi arasına girmiş olan) fasıl zamiridir ya da mübtedâdır.

1 “...Ateştir şüphesiz, tek sığınak!” ifadesini açıklıyor; yani *dünyayı âhirete yeğleyen azgının tek sığınak!* / ed.

[٢٣٩٢] {يَوْمَ يَتَذَكَّرُ} بدل من {إِذَا جَاءَتْ}، يعني إذا رأى أعماله مدونة في كتابه تذكرها وكان قد نسيها. كقوله {أَحْصَاهُ اللَّهُ وَنَسُوهُ} [المجادلة: ٦].

[٢٣٩٣] و{مَا} في {مَا سَعَى} موصولة، أو مصدرية.

[٢٣٩٤] {وَبُرِّزَتْ} أظهرت. وقرأ أبو نهيك «وَبُرِّزَتْ». {لِمَنْ يَرَى} للرئين
 ° جميعاً، أي لكل أحد، يعني أنها تظهر إظهاراً بينا مكشوفاً، يراها أهل الساهرة كلهم.
 كقوله:

قد بين الصبح لذي عينين

يريد: لكل من له بصر؛ وهو مثل في الأمر المنكشف الذي لا يخفى على أحد/ وقرأ
 ابن مسعود «لمن رأى». وقرأ عكرمة «لمن ترى» والضمير للجحيم، كقوله {إِذَا رَأَتْهُمْ
 مِنْ مَّكَانٍ بَعِيدٍ} [الفرقان: ١٢]. وقيل: لمن ترى يا محمد.

٣٧- ﴿فَأَمَّا مَنْ طَغَى﴾

٣٨- ﴿وَأَثَرُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾

٣٩- ﴿فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَى﴾

[٢٣٩٥] {فَأَمَّا} جواب {فَإِذَا}، أي فإذا جاءت الطامة فإن الأمر كذلك. والمعنى:
 ° فإن الجحيم مأواه، كما تقول للرجل: غض الطرف، تريد: طرفك، وليس الألف
 واللام بدلاً من الإضافة، ولكن لما علم أن الطاغى هو صاحب المأوى، وأنه لا يغض
 الرجل طرف غيره تركت الإضافة. ودخول حرف التعريف في {المأوى} والطرف
 للتعريف، لأنهما معروفان. و{هي} فصل أو مبتدأ.

40. Kim de Rabbiyle karşı karşıya geleceğinden korkmuş ve nefsinin arzu ve ihtiraslarını dizginleyebilmişse;

41. (ona da) cennettir şüphesiz tek sığınak.

[2396] Kötülüğü emreden “nefsini” helâk edici “arzu ve ihtiraslardan engelleylebilmişse” -ki *hevâ* şehvî arzulara uymaktır- ve nefsi hevâdan vazgeçirip, onu sabırla kontrol altına almış ve hayrı tercih etmeye yatkın kılabilmişse.

[2397] Bu iki âyetin [iki kardeş olan] Ebû Uzeyz b. Umeyr ve Mus'ab b. Umeyr hakkında indiği söylenmiştir. Mus'ab kardeşi Ebû Uzeyz'i Uhud günü öldürmüş ve kendisini siper ederek Peygamber'i (s.a.) korumuştur. 10 Öyle ki (bu koruma esnasında) ok ve kılıç yaralarıyla delik deşik olmuştur!

42. “Ne zaman gelip çatacakmış şu (kıyamet) saat(i)?!” diye sana sorup duruyorlar.

[2398] *irsâuhâ* anlamında olup “ne zaman kurulacağını” demektir; Allah'ın kıyameti ne zaman kuracağını, gerçekleştirip oluşturacağını 15 kastetmektedirler. *أَيَّانَ مُرْسِيهَا* ifadesinin “O saatin sonu ve karargâhı ne zaman?” anlamında olduğu da söylenmiştir; tıpkı geminin demir attığı yerin, en son ulaştığı istikrar mahalli olması gibi.

43. Kıyameti anmak nerede sen nerede?!

44. Sadece senin Rabbindedir ona dair nihaî bilgi.

[2399] [“Kıyameti anmak” yani] vaktini onlara söylemek ve bildirmek “nerede, sen nerede?!” Senin herhangi bir şekilde kıyameti öğrenip onlara söylemen ve vaktini açıklaman söz konusu değil!.. Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre bu âyet, Peygamber'in (s.a.) kıyamet saatini sürekli bahis konusu etmesi ve bunun kendisine sorulması üzerine nazil olmuştur. Buna göre söz konusu ifade Hz. Peygamber'in kıyametten çokça bahsetmesinden ötürü bir taaccüp 25 olmaktadır. Âdeti, “Kıyametten bahsedilmesi ve sorulması hususuyla neden bu kadar meşgulsün; bu konuyu neden bu kadar önemsiyorsun ki?!” denmektedir; yani “Sana kıyameti soruyorlar, sen de onlara cevap yetiştirme tutkusuyla, habire kıyametten bahsediyor; [sonra da] onunla ilgili [bıkıcı] sorulara muhatap oluyorsun!” 30 Sonra şöyle buyurmuştur: “Sadece senin Rabbindedir ona dair nihaî bilgi.” Yani kıyametin nihaî bilgisi sadece senin Rabbinde olup bu bilgi O'nun yarattıklarından hiç kimseye verilmemiştir.

[2400] *فِيمَ* ([Sen] nerede...?) ifadesinin onların suallerini yadırgama niteliğinde olduğu da söylenmiştir; yani “Bu soru mantığı ne?” buyrulduktan sonra; “sen zaten kıyametin hatırlatması sayılırsın” denmektedir; yani sen kıyamete yakın bir dönemde gönderilmiş; nebiler silsilesinin sonu ve resullerin sonuncusu olduğuna göre senin peygamberliğin

٤٠- ﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ﴾

٤١- ﴿فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ﴾

[٢٣٩٦] {وَنَهَى النَّفْسَ} الأمانة بالسوء {عَنِ الْهَوَىٰ} المُردي وهو اتباع الشهوات؛ وزجرها عنه وضبطها بالصبر والتوطين على إثارة الخير.

٥ [٢٣٩٧] وقيل: الآيتان نزلتا في أبي عزيز بن عمير ومصعب بن عمير، وقد قتل مصعب أخاه أبا عزيز يوم أحد، ووقى رسول الله ﷺ بنفسه حتى نفذت المشاقص في جوفه.

٤٢- ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا﴾

[٢٣٩٨] {أَيَّانَ مُرْسَاهَا} متى إرساؤها، أي إقامتها، أرادوا: متى يقيمها الله ويثبتها ويكونها؟ وقيل: أيان منتهاها ومستقرها، كما أنّ مرسى السفينة مستقرها، حيث تنتهي إليه.

٤٣- ﴿فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرَاهَا﴾

٤٤- ﴿إِلَىٰ رَبِّكَ مُنْتَهَاهَا﴾

[٢٣٩٩] {فِيمَ أَنْتَ} في أي شيء أنت من أن تذكر وقتها لهم وتعلمهم به، يعني ما أنت من ذكرها لهم وتبين وقتها في شيء. وعن عائشة رضي الله عنها: لم يزل رسول الله ﷺ يذكر الساعة ويسأل عنها حتى نزلت؛ فهو على هذا تعجب من كثرة ذكره لها. كأنه قيل: في أي شغل واهتمام أنت من ذكرها والسؤال عنها. والمعنى: أنهم يسألونك عنها، فلحرصك على جوابهم لا تزال تذكرها وتساءل عنها. ثم قال {إِلَىٰ رَبِّكَ مُنْتَهَاهَا}، أي منتهى علمها؛ لم يؤت علمها أحداً من خلقه.

٢٠ [٢٤٠٠] وقيل: {فِيمَ} إنكار لسؤالهم، أي فيم هذا السؤال؛ ثم قيل: أنت من ذكرها، أي إرسالك وأنت خاتم الأنبياء وآخر الرسل المبعوث في نسمة الساعة،

kıyametin hatırlatılması adına bir ihtar, emarelerinden bir emaredir zaten! Dolayısıyla, senin bu durumun kıyametin yaklaşmasına, kendisiyle yüz yüze gelmesine ve kendisi için hazırlık yapma gerekliliğine dair onlara yetecek bir delildir; sorup durmalarının anlamı yok!

5 **45. Sen sadece, ondan yana çekingen olanları uyarabilirsin.**

[2401] Yani sen, bilinmesi onlara hiçbir fayda sağlamayacak kıyamet vaktini kendilerine bildiresin diye gönderilmedin. Sen ancak kıyametten endişe duyma hususunda uyarman kendisine lutuf olacak kimseleri kıyametin korkularına karşı uyarman için gönderildin.

10 [2402] [مُنْذِرٌ مِّنْ] tenvinle *munzir*^{mm} şeklinde de okunmuş olup bu asıl lugattır; izâfetse [kelâmı] kolaylaştırmaktır; şimdiki ve gelecek zaman için her ikisi de elverişlidir.¹ Binaenaleyh, geçmiş zaman kastedildiğinde izâfetten başkası söz konusu olamaz. Tıpkı senin *huve munziru Zeyd*^{ln} emsi (O, dün Zeyd'in uyarıcısıydı [uyarmıştı].) demen gibi.

15 **46. Onu gördükleri gün, 'bir akşam ya da bir kuşluk vakti kadar kalmış' gibi gelecektir her birine!..**

[2403] Yani sanki dünyada -veya söylendiğine göre kabirlerde- “bir akşam ya da bir kuşluk vakti kadar kalmış gibi gelecektir her birine!” **Şayet** “[Kuşluk vakti anlamındaki] ضَحَىٰ'nın *akşama muzâf* kılınması nasıl sağlıklı olabilemiş?” **dersen şöyle derim:** Her ikisinin de tek bir gündüz içerisinde yer almaları sebebiyle aralarındaki sıkı ilişkiden dolayı. **“Peki, ‘Ancak bir akşam ya da bir kuşluk vakti...’ denmesi gerekmez miydi? İzâfetin faydası ne?” dersin şöyle derim:** Onların kalış müddetlerinin tam bir günü bile bulmayacağı, aksine günün bir akşamlık ya da kuşluk vakti kadar bir süresini bulabileceği hususunu ortaya koymaktır. İşte bu “gün” ifadesi ibare dışı bırakınca, kuşluk vaktini günün akşamına izâfe etmiştir; tıpkı “(Nasılsa, tehdit edildikleri azabı gördüklerinde,) ancak gündüzün tek bir saati kadar kalmış gibi olacaklar!” [Ahkâf 46/35] âyetindeki gibi.

[2404] Peygamber'den (s.a.) nakledilmiştir ki: “Her kim *V'en-Nâzi'ât* sûresini okursa, Allah'ın, cennete girinceye kadar bir farz namaz vakti kadar kabirde ve kıyamette alıkoyacağı kimselerden olur.”

1 Normalde; izâfetli kullanımda ileriye dönük bir anlam söz konusudur. Ancak burada “uyaracaksın” anlamı söz konusu değildir; çünkü Peygamber (s.a.) izâfetsiz kullanımın ifade ettiği şekilde “uyarmak-ta”dır; dün de bugün de yarın da... / ed.

ذكر من ذكرها وعلامة من علاماتها، فكفاهم بذلك دليلاً على دنوّها ومشارفتها ووجوب الاستعداد لها، ولا معنى لسؤالهم عنها.

٤٥- ﴿إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ مَّنْ يَخْشَاهَا﴾

[٢٤٠١] ﴿إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ مَّنْ يَخْشَاهَا﴾ أي لم تبعث لتعلمهم بوقت الساعة الذي لا فائدة لهم في علمه، وإنما بعثت لتنذر من أهوالها من يكون من إنذارك لطفاً له في الخشية منها.

[٢٤٠٢] وقرئ «منذر»، بالتثنية، وهو الأصل؛ والإضافة تخفيف، وكلاهما يصلح للحال والاستقبال؛ فإذا أريد الماضي فليس إلا الإضافة؛ كقولك: هو منذر زيد أمس.

٤٦- ﴿كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبُثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا﴾

[٢٤٠٣] أي كأنهم لم يلبثوا في الدنيا. وقيل: في القبور {إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا}. فإن قلت: كيف صحت إضافة الضحى إلى العشية؟ قلت: لما بينهما من الملازمة لاجتماعهما في نهار واحد. فإن قلت: فهلا قيل "إلا عشية أو ضحى"، وما فائدة الإضافة؟ قلت: الدلالة على أن مدة لبثهم كأنها لم تبلغ يوماً كاملاً، ولكن ساعة منه عشية أو ضحاه؛ فلما ترك اليوم أضافه إلى عشية، فهو كقوله {لَمْ يَلْبُثُوا إِلَّا سَاعَةً مِّنْ نَّهَارٍ} [الأحقاف: ٣٥].

[٢٤٠٤] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة النازعات كان ممن حبسه الله في القبر والقيامة حتى يدخل الجنة قدر صلاة المكتوبة.

ABESE SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 42 âyettir. 41 olduğu da söylenmiştir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. [Resûlullah] surat astı, yüz çevirdi;

5 2. Âmâ yanına (zamansız) geldi diye...

[2405] İbn Umm Mektûm, Peygamber'e (s.a.) gelmişti. -Umm Mektûm (onun değil) babasının annesiydi (yani kendisinin ninesiydi). Bu zâtın ismi Abdullah b. Şurayh b. Mâlik b. Rebî'a el-Fihri olup 'Amir b. Lu-eyy oğullarındandır. - Ve o sırada, Kureyş ileri gelenlerinden Rebî'a'nın iki
10 oğlu Utbe ve Şeybe, Ebû Cehl [Amr] b. Hişâm, Abbas b. Abdulmuttalib, Umeyye b. Halef ve Velîd b. Muğîre Peygamber'in yanında bulunuyordu. Peygamber, bunların Müslüman olmasıyla başkalarının da Müslüman olacağını umarak onları İslâm'a davet ediyordu. İbn Umm Mektûm; "Ey Allah'ın Elçisi! Allah'ın sana öğrettiklerinden bana da öğret; beni okut!"
15 demiş ve Peygamber'in bu toplulukla meşguliyetini bilemediği için bunu tekrarlayıp, durmuştu. Peygamber (s.a.) de onun, sözünü kesmesini yadırgamış ve surat asarak, kendisinden yüz çevirmişti. İşte bunun üzerine bu sûre inmiştir. Bundan böyle Peygamber (s.a.) ona ikramda bulunur ve onu gördüğünde; "Hakkında Rabbimin beni azarladığı kişiye merhaba!"
20 der ve "Bir ihtiyacın var mı?" diye sorardı. Onu Medine'de iki kez kendi yerine halef tayin etmiştir. Enes; "Onu Kâdisiye (savaşı) günü üzerinde savaş elbisesi ve siyah bir bayrakla gördüm." demiştir.

[2406] Anlamda mübalağa gözetmek amacıyla şeddeli olarak *'abbe-se*" (ziyadesiyle surat astı) şeklinde de okunmuştur ki bunun benzeri *kellaha* yerine *kellaha* denmesidir.¹ "Yanına geldi diye." ifadesi iki görüşün farklılık arz etmesine binaen تَوَلَّى veya عَبَسَ fiiliyle mansûbdur.² Buna göre âyetin anlamı; "Âmâ kendisine geldi diye surat astı." veya "Âmâ kendisine geldi diye yüz çevirdi." şeklindedir. [Sırf] iki Hemze ile *e-en câehû* ve bu ikisinin arasına Elif getirerek *â-en câehû* şeklinde de okunmuş olup
30 [bu kıraatin ifade ettiği anlama uygun olarak] عَبَسَ وتولى âyetinde durulacak;

1 Sırttı - pişmiş kelle gibi sırttı. / ed.

2 Basralı Nahiv imamlarına göre, ان جاء، تولى; Kûfelilere göre ise birinci âmil olması hasebiyle عَبَسَ fiili nasbedip, mef'ûl almıştır. / çev.

سورة عبس

مكية؛ وآياتها ٤٢، وقيل: ٤١

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿عَبَسَ وَتَوَلَّى﴾

٢- ﴿أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى﴾

[٢٤٠٥] أتى رسول الله ﷺ ابن أم مكتوم - وأم مكتوم أم أبيه، واسمه عبد الله بن شريح بن مالك ابن ربيعة الفهري من بني عامر بن لؤي-؛ وعنده صناديد قريش: عتبة وشيبة ابنا ربيعة، وأبو جهل بن هشام. والعباس ابن عبد المطلب، وأميه بن خلف، والوليد بن المغيرة. يدعوهم إلى الإسلام رجاء أن يسلم بإسلامهم غيرهم؛ فقال: يا رسول الله، أقرئني وعلمي مما علمك الله! وكرر ذلك وهو لا يعلم تشاغله بالقوم، فكره رسول الله ﷺ قطعه لكلامه، و﴿عَبَسَ﴾ وأعرض عنه، فنزلت. فكان رسول الله ﷺ يكرمه ويقول إذا رآه: مرحبًا بمن عاتبني فيه ربي! ويقول له: هل لك من حاجة؟ واستخلفه على المدينة مرتين؛ وقال أنس: رأيت يوم القادسية وعليه درع وله راية سوداء.

[٢٤٠٦] وقرئ «عبس» بالتشديد للمبالغة؛ ونحوه: كلع في كلع. ﴿أَنْ جَاءَهُ﴾ منصوب ب﴿تَوَلَّى﴾، أو ب﴿عَبَسَ﴾، على اختلاف المذهبيين. ومعناه: عبس، لأن جاءه الأعمى؛ أو أعرض لذلك. وقرئ «ءأن جاءه»، بهمزتين وبألّف بينهما، ووقف على ﴿عَبَسَ وَتَوَلَّى﴾

sonra [Hemze'yi taşıyan] ikinci âyetten başlangıç yapılacaktır. Buna göre mâna; “O bunu âmâ kendisine geldi diye mi yaptı!?” şeklinde olup Hz. Peygamber[in sergilediği surat asma ve sırt dönme filii] yadırganmaktadır. Rivayete göre Hz. Peygamber bundan sonra asla ne bir fakirin yüzüne karşı surat ekşitmiş ne de
5 bir zengine ilgi göstermiştir.¹

[2407] Hz. Peygamber'den sâdır olan bu kusurun haber verilmesi ve [sonrasında] ona hitapla teveccüh edilmesinde bunun çok yadırgandığına bir delil vardır; tıpkı bir kimsenin kendi aleyhine suç işleyen birisini insanlara şikâyet edip, sonrasında şikâyeti kalıcı kılmak için suçluya yönelip onu kınaması ve aleyhinde hücceti geçerli kılması gibi. “Âmâ” sıfatının zikrinde de bunun benzeri bir durum söz konusudur. Sanki şöyle demektedir: “O kişi âmâ olduğu için surat asma ve sırt dönme Peygamber nezdinde haklılık kesp etti (öyle mi? Âmânın, zayıfın hak ettiği bu mu olmalıydı)? Oysa âmâ oluşundan dolayı ona daha çok şefkat göstermesi, esirgemesi ve yakınlık
15 sergileyip, “Merhaba!” demesi gerekirdi.”

[2408] Bu konuda insanlar gerçekten Allah'ın edep öğretmesi sayesinde güzel bir edep dersi almış olmaktadır. Nitekim rivayete göre, Süfyân-i Sevrî *Rahimehu'llâh*'in meclisinde fakirler yöneticilerle aynı konumda olurlarmış.

3. Ne bilirsin; belki o arınacak.

20 4. Yahut düşünüp ders çıkaracak ve bu ders kendisine fayda verecek?!

[2409] [“Ne bilirsin?” anlamındaki مَا يُدْرِيكَ] “hangi şey sana şu âmânın hâlini algılayacak?” demektir. “Belki o arınacak,” yani ilahi yasalardan bellediği şey sayesinde bazı günah kirlerinden temizlenecek. “Yahut düşünüp ders çıkaracak,” nasihat dinleyecek de senin öğüdün yani vaazın “ona fayda verecek” ve bazı itaatler hususunda kendisi için bu bir lutuf olacak. Âyetin anlamı şudur: Sen bu âmânın arınma veya öğüt almadan hangisine daha çok yakınlık kespedeceğini bilemezsin. Şayet bilseydin bu aşırılık senden sâdır olmazdı.

[2410] “Belki o” ifadesindeki zamirin inkârcıya ait olduğu da söylenmiştir; yani “Sen o inkârcının Müslüman olma sayesinde arınacağına yahut öğüt dinleyip de bu öğüdün onu hakkı kabule yaklaştıracığına dair ümit besliyorsun da, ümit beslediğin bu şeyin vuku bulacağını nereden bileceksin?” demektir.

1 En'âm 6/52-54 ve Kehf 18/28 gibi âyetler (i) hem bunun Peygamber'in hayatında bir kez olmadığını göstermekte, (ii) hem de ilk iki âyette Peygamber'in değil de oradaki ekâbir müşriklerin yadırgandığına dair te'villeri boşa çıkarmaktadır. / ed.

ثم ابتدئ على معنى "أَلَا نَجَاءُ الْأَعْمَى فَعَلْ ذَلِكَ؟!"، إنكاراً عليه. وروى أنه ما عبس بعدها في وجه فقير قط، ولا تصدى لغني.

[٢٤٠٧] وفي الإخبار عما فرط منه، ثم الإقبال عليه بالخطاب دليل على زيادة الإنكار، كمن يشكو إلى الناس جانباً جنى عليه، ثم يقبل على الجاني إذا حمى في الشكاية مواجهًا له بالتوبيخ وإلزام الحجة. وفي ذكر الأعمى نحو من ذلك، كأنه يقول: قد استحق عنده العبوس والإعراض لأنه أعمى، وكان يجب أن يزيده لعماه تعطفًا وترؤفًا وتقريبًا وترحيبًا.

[٢٤٠٨] ولقد تأدب الناس بأدب الله في هذا تأدبًا حسنًا؛ فقد روي عن سفيان الثوري رحمه الله أن الفقراء كانوا في مجلسه أمراء.

١٠ - ٣- ﴿وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَكِّي﴾

٤- ﴿أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى﴾

[٢٤٠٩] {وَمَا يُدْرِيكَ} وأي شيء يجعلك داريًا بحال هذا الأعمى؟ {لَعَلَّهُ يَزَكِّي}، أي يتطهر بما يتلقن من الشرائع من بعض أوصار الإثم. {أَوْ يَذَّكَّرُ} أو يتعظ {فَتَنْفَعُهُ} ذكراك، أي موعظتك؛ وتكون له لطفًا في بعض الطاعات. والمعنى: أنك لا تدري ما هو مترقب منه، من تزك أو تذكر، ولو دريت لما فرط ذلك منك.

[٢٤١٠] وقيل: الضمير في {لَعَلَّهُ} للكافر؛ يعني أنك طمعت في أن يتزكى بالإسلام، أو يتذكر فتقرّبه الذكرى إلى قبول الحق؛ وما يدريك أن ما طمعت فيه كائن.

[2411] [فَاتَّعَهُ] fiiliye atfedilerek *fe-tenfe'uhû* şeklinde merfû' okunduğu gibi, فَاطَّلَعَ nin cevabı olarak mansûb da okunmuştur. Tıpkı فَأَطَّلَعَ... إلى اله موسى لعلی أبلغ الأسباب ("Belki o yollara; göklerin yollarına ulaşırım da Mûsâ'nın tanrısına muttali olurum." [Gafir 40/36-37]) âyetindeki gibi.

5 **5. Hiç ihtiyacı yokmuş gibi davranana gelince;**

6. Ona ilgi gösteriyorsun!..

7. -Sen sorumlu değilsin ki onun kendisini arındırmamasından...-

[2412] تَصَدَّى "kendisine yönelerek onunla ilgileniyorsun." *Musâdât, mu'arada*¹ demektir. Tâ'nın Sâd'a idgamiyle şeddeli olarak *tessaddâ* şeklinde de okunmuştur. Ebû Ca'fer Tâ'nın zammesiyle *tusaddâ* okumuştur ki "(sen ona) yöneltiyorsun" anlamına gelir. Buna göre mâna; "Onun Müslümanlığına karşı aşırı isteklilik ve aceleci bir temayül saiki seni ona ilgi göstermeye güdülüyor. Oysa onun İslâm sayesinde arınmaması hususunda sana bir beis yoktur; sana düşen ancak ve ancak tebliğdir" şeklindedir.

15 **8-9. Çekinerek bir gayret yanına geleni ise...**

10. görmezden geliyorsun!..

[2413] Allah'tan veya sana geldiği için inkârcıların incitmesinden "çekinerek;" hayır talebiyle "(koşa koşa)² *bir gayret yanına geleni ise...*" Âyetin; "Beraberinde *yedîcisi* olmadığı için tökezleyip düşmekten *çekinerek* geleni ise..." anlamına geldiği de söylenmiştir.

[2414] (Görmezden geliyorsun!..) Meşguliyet sergiliyorsun (yani başka meşgaleler seni onunla ilgilenmekten alıkoyuyor). Bu *lehâ 'anh'* (ondan alıkoydu), *iltehhâ ve telehhâ* (meşgul olup alıkondu) şeklindeki kullanımdan alınmadır. Talha b. Musarrif *tetelehhâ*; Ebû Ca'fer de *tulehhâ* (alikonuluyorsun) -yani Kureyş ileri gelenlerinin durumu seni alıkoyuyor- şeklinde okumuştur.

[2415] **Şayet** "'Sen ona ilgi gösteriyorsun!..' ve 'Sen onu görmezden geliyorsun!..' âyetlerinde bir ihtisas var gibi?" **dersen şöyle derim:** Evet; bu, Hz. Peygamber'in söz konusu ilgisinin ve görmezden gelişinin yadırgandığı anlamına gelmektedir; yani bilhassa senin gibi birinin, zengine ilgi gösterip, fakiri görmezden gelmesi hiç yakışık almıyor!

11. Olmaz (Resûlüm)!.. Bu bir öğüttür;

12. Dileyen, düşünüp ders çıkarır ondan.

13-14. Şerefli, yüksek, tertemiz sahifelerdedir;

15-16. kıymetli, saygıdeğer, kâtiplerin elleri ile (kayda geçirilmiştir)...

1 Her şeyi bir kenara bırakıp tamamen bir kişiye -veya bir soruna- yönelmek. / ed.

2 Âmanın koşamayacağı açıktır; *sa'y* "çabalama ve gayret" anlamında düşünülebilir. / ed.

[٢٤١١] وقرئ «فتنفعه»، بالرفع عطفاً على {يَذْكُرُ}. وبالنصب جواباً للعَلِّ، كقوله: {فَأَطَّلِعَ إِلَىٰ إِلَهِ مُوسَىٰ} [إِغْفَار: ٣٧].

٥- ﴿أَمَّا مَنِ اسْتَعْنَىٰ﴾

٦- ﴿فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّىٰ﴾

٧- ﴿وَمَا عَلَيْكَ إِلَّا يَزْكَىٰ﴾

[٢٤١٢] {تَصَدَّىٰ} تتعرض بالإقبال عليه؛ والمصاداة المعارضة. وقرئ «تَصَدَّىٰ»، بالتشديد، بإدغام التاء في الصاد. وقرأ أبو جعفر «تُصَدَّىٰ»، بضم التاء، أي تعرض. ومعناه: يدعوك داع إلى التصدي له من الحرص والتهالك على إسلامه، وليس عليك بأس في أن لا يتزكى بالإسلام؛ {إِنْ عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلَاغُ} [الشورى: ٤٨].

٨-٩- ﴿وَأَمَّا مَنْ جَاءَكَ يَسْعَىٰ وَهُوَ يَخْشَىٰ﴾

١٠- ﴿فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّىٰ﴾

[٢٤١٣] {يَسْعَىٰ} يسرع في طلب الخير {وَهُوَ يَخْشَىٰ} الله أو يخشى الكفار، وأذاهم في إتيانك. وقيل: جاء وليس معه قائد، فهو يخشى الكبوة.

[٢٤١٤] {تَلَهَّىٰ} تتشاغل، من لهي عنه، والتهى، وتلهى. وقرأ طلحة بن مصرف:

١٥ «تتلهى»، وقرأ أبو جعفر «تلهى»، أي يلهيك شأن الصناديد.

[٢٤١٥] فإن قلت: قوله {فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّىٰ}، {فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّىٰ} كأن فيه اختصاصاً؟

قلت: نعم، ومعناه: إنكار التصدي والتلهي عليه، أي مثلك خصوصاً لا ينبغي له أن يتصدى للغني ويتلهى عن الفقير.

١١- ﴿كَلَّا إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ﴾

١٢- ﴿فَمَنْ شَاءَ ذَكَّرْهُ﴾

١٣- ﴿فِي ضُحُفٍ مُّكْرَمَةٍ﴾

١٤- ﴿مَزْفُوعَةٍ مُّطَهَّرَةٍ﴾

١٥- ﴿بِأَيْدِي سَفَرَةٍ﴾

١٦- ﴿كِرَامٍ بَرَرَةٍ﴾

[2416] “Olmaz!” Bu, azarlamaya konu olan şeyden ve benzerini tekrarlamaktan bir menedıştır. “Bu bir öğüttür;” nasihat telakki edilip, gereğince davranılması icap eden bir vaazdır. “Dileyen, düşünüp ders çıkarır ondan;” yani onu unutmaksızın muhafaza eder.

5 [2417] Burada zamirin müzekker getirilmesinin sebebi (müennes) *tez-kirenin* (müzekker) *ziker* ve *va'z* [yani öğüt ve nasihat] anlamına gelmesidir.

[2418] “Sahifelerdedir” ifadesi *tezkirenin* sıfatıdır; yani o öğüt Levh-i Mahfûz'dan istinsah edilmiş sahifelerde sabitleştirilmiş bulunmaktadır. Allah'ın nezdinde “şerefli”, göklerde “yüksek” veya kadri yüce, “tertemiz” şeytanların el-
10 lerinden beri kılınmış olup onlara ancak tertemiz meleklerin elleri dokunabilir.

[2419] “Kâtiplerin” [semavî] kitapları Levh-i Mahfûz'dan istinsah eden yazıcıların “saygıdeğer” müttaki [melek]lerin [elleriyle kayda geçirilmiştir]. Bunların “Şüphesiz bu, ilk sahifelerde de geçmektedir.” [A'lâ 87/18] âyetinde olduğu gibi, peygamber sahifeleri (*subuf*) olduğu da söylenmiştir. *Seferet^{un}*
15 (kâtipler) kelimesinin, Kur'ân'ı ezbere okuyanlar veya Peygamber'in (s.a.) ashâbı olduğu da söylenmiştir.

17. Ne nankördür şu kahrolası insan!

[2420] “Kahrolası insan!” Bu, insan için bir beddua olup Arapların en şeni dualarındandır; çünkü öldürmek (kahretmek) dünyadaki şiddet ve şen-
20 naatlerin nihaî sınırır. “Ne nankördür!” ifadesi, o insanın Allah'ın nime-tini yok saymasındaki aşırılığa ilişkin bir taaccüptür. Sen, iki ucu birbirine yakınlık arz eden bundan daha galiz bir üslûp, daha haşin bir dokundurma, daha gazaplı bir delâlet, daha aceleci bir yermeye ve -metni bunca kısa olma-sına rağmen- bu kadar kapsamlı bir kınama göremezsin!

25 [2421] Sonra Allah, insanın oluşumunun başlangıcından itibaren [öm-rünün] nihayet buluşuna kadar, aslı ve tali nimetlere dalıp kendini harap etmesi, nankörlük ve nimet tanımazlık adına başını kuma gömmesi, evrile-ceği nihaî duruma aldırış etmemesi ve şükürü yerine getirmenin gerekliliğine dair onun durumunu betimlemeye başladı [da şöyle buyurdu]:

30 **18. 'Ne'den yarattı (Rabbi) onu?**

19. Bir nutfeden yarattı; (ecelini, rızkını...) programladı.

20. sonra da yolu(nu) kolaylaştırdı (dilerse iman eder, dilerse inkâr);

[2422] (Âdetâ nesne değeri bile taşımayan) hangi hakir ve değersiz şeyden yarattı onu? Sonra bu (değersiz) şeyi şu sözüyle açıkladı: Onu kendisi için el-
35 verişli olana ve kendisiyle özgünlük kazandığı şeye hazırladı. Bunun benzeri, “Her şeyi yaratmış ve onu planlayıp programlamıştır.” [Furkân 25/2] âyetidir.

[٢٤١٦] {كَلَاءٌ} ردع عن المعاتب عليه، وعن معاودة مثله. {إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ}، أي موعظة يجب الاتعاظ والعمل بموجبها. {فَمَنْ شَاءَ ذَكَرْهُ} أي كان حافظاً له غير ناس.

[٢٤١٧] وذكر الضمير لأن التذكرة في معنى الذكر والوعظ.

[٢٤١٨] {فِي صُحُفٍ} صفة لـ {تَذْكِرَةٌ}، يعني أنها مثبتة في صحف منتسخة من اللوح. {مُكْرَمَةٌ} عند الله، {مَرْفُوعَةٌ} في السماء، أو مرفوعة المقدار. {مُطَهَّرَةٌ} منزهة عن أيدي الشياطين، لا يمسها إلا أيدي ملائكة مطهرين.

[٢٤١٩] {سَفَرَةٌ} كتبة ينتسخون الكتب من اللوح. {بَرَزَةٌ} أتقياء. وقيل: هي صحف الأنبياء، كقوله: {إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى} {الأعلى: ١٨}. وقيل السفرة: القراء. وقيل: أصحاب رسول الله ﷺ.

١٠ - ١٧- ﴿قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ﴾

[٢٤٢٠] {قُتِلَ الْإِنْسَانُ} دعاء عليه، وهي من أشنع دعواتهم، لأن القتل قصارى شدائد الدنيا وفضائئها. و{مَا أَكْفَرَهُ} تعجب من إفراطه في كفران نعمة الله، ولا ترى أسلوباً أغلظ منه، ولا أحسن مساً، ولا أدل على سخط، ولا أبعد شوطاً في المذمة، مع تقارب طرفيه، ولا أجمع لللائمة على قصر متنه.

[٢٤٢١] ثم أخذ في وصف حاله من ابتداء حدوثه، إلى أن انتهى وما هو مغمور فيه من أصول النعم وفروعها، وما هو غارز فيه رأسه من الكفران والغمط وقلة الالتفات إلى ما يتقلب فيه وإلى ما يجب عليه من القيام بالشكر.

١٨- ﴿مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ﴾

١٩- ﴿مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَرَهُ﴾

٢٠- ﴿ثُمَّ السَّبِيلَ يَسْرَهُ﴾

[٢٤٢٢] {مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ} من أي شيء حقير مهين خلقه. ثم بين ذلك الشيء بقوله {مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَرَهُ}، فهيأ لما يصلح له ويختص به. ونحوه {وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا} {الفرقان: ٢}.

[2423] السَّيْلُ kelimesi, (âyetteki) يَسَّرُ'nin açıkladığı bir يَسَّرَ (kolaylaştırdı) fiilinin gizlenmesiyle nasbedilmiş olup mâna “sonra da yolunu; annesinin karnından çıkış mahallini kolaylaştırdı” yahut “kendisini güç ve imkân sahibi kılmayı sayesinde, kendi tercihiyle takip edeceği hayır ve şer yolunu [kolaylaştırdı]” şeklindedir. [Bu ikinci anlamın] benzeri; “Kendisine yolu gösterdik; (ya şükredici olacak ya da nankör; tercih kendisinin!)” [İnsan 76/3] âyetidir. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre, anlam; “Ona hayır ve şer yolunu apaçık gösterdi.” şeklindedir.

21. Sonra öldürüp kabre sokacak;

22. dilediğinde de diriltecektir!..

[2424] “Kabre sokacak;” yani onu, kendisine değer verilmesi adına içinde saklanacağı bir kabir sahibi kılacak; diğer canlılar gibi canavarlara ve kuşlara yem olacak şekilde yerin üzerine atılmış vaziyette bırakmayacak. *Kabera'l-meyyit*^e (Ölüyü defnetti.) ve *akberahu'l-meyyit*^e (Ona ölüyü gömdürdü; gömmesine müsaade etti.) denir. Haccâc'a (v. 95/714) *akbirnâ sâlih*^{an} (Müsaade et de sâlih bir kulu defnedelim!) diyen kişinin sözü de bu kabildir.

[2425] “Onu diriltecektir;” onu son yaratılışla inşa edecektir. (أُنشَرُهُ , sülâsiden) *neşerahu* şeklinde de okunmuştur.

23. Ama O'nun emrettiğini yerine getirmede henüz!

[2426] “Ama!” insanı içinde bulunduğu şeyden engelleyip alıkoyma ifadesidir. (İnsanoğlu) Âdem'den beri şu ana dek zamanın akıp gitmesiyle birlikte, Allah'ın “kendisine emrettiğini” O'nun tüm emirlerinin dışına çıkacak derecede henüz “yerine getirmede.” Bu demektir ki hiçbir insan şu ya da bu şekilde kusur işlemekten asla hâli değildir.

[2427] [Allah] insanın kendi iç dünyasındaki nimetlerini sayıp döktükten sonra, insanın [ömür boyu] ihtiyaç duyacağı nimetleri zikrederek şöyle buyurdu:

24. Bir düşünsün insan şu yediklerini:

25. Gökten (suyu) döktükçe dökmüşüz;

26-27. Sonra toprağı yardığça yarmışız da bitirmişiz orada taneler,

28. Üzümler, yeşillikler,

29. Zeytinler, hurmalar,

30. Sık ağaçlı büyük bahçeler.

31. Meyveler, çayırar...

32. Hem siz hem de hayvanlarınız yaşasın diye...

[٢٤٢٣] نصب السبيل بإضمار يَسْر، وفسره بـ{يَسْر}؛ والمعنى: ثم سهل سبيله وهو مخرجه من بطن أمه، أو السبيل الذي يختار سلوكه من طريقي الخير والشر بإقداره وتمكينه، كقوله: {إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ} [الإنسان: ٣]. وعن ابن عباس رضي الله عنهما: بين له سبيل الخير والشر.

٥ - ٢١- ﴿ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ﴾

٢٢- ﴿ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ﴾

[٢٤٢٤] {فَأَقْبَرَهُ} فجعله ذا قبر يوارى فيه تكرمة له، ولم يجعله مطروحًا على وجه الأرض جزرًا للسباع والطيور كسائر الحيوان. يقال: قبر الميت، إذا دفنه. وأقبره الميت، إذا أمره أن يقبره ومكّنه منه. ومنه قول من قال للحجاج: أقبرنا صالحًا.

١٠ [٢٤٢٥] {أَنْشَرَهُ} أنشأه النشأة الأخرى. وقرئ «نشره».

٢٣- ﴿كَلَّا لَمَّا يَقْضِ مَا أَمَرَهُ﴾

[٢٤٢٦] {كَلَّا} ردع للإنسان عما هو عليه. {لَمَّا يَقْضِ} لم يقض بعد، مع تناول الزمان وامتداده من لدن آدم إلى هذه الغاية. {مَا أَمَرَهُ} الله حتى يخرج عن جميع أوامره، يعني أن إنسانًا لم يخل من تقصير قط.

١٥ [٢٤٢٧] ولما عدد النعم في نفسه: أتبعه ذكر النعم فيما يحتاج إليه، فقال:

٢٤- ﴿فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ﴾

٢٥- ﴿أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا﴾

٢٦- ﴿ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا﴾

٢٧- ﴿فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا﴾

٢٨- ﴿وَعَبْنَا وَقَضَبْنَا﴾

٢٩- ﴿وَوَزَيْتُونًا وَنَخْلًا﴾

٣٠- ﴿وَحَدَائِقَ غُلْبًا﴾

٣١- ﴿وَفَاكِهَةً وَأَبًّا﴾

٢٠ ٣٢- ﴿مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ﴾

[2428] “Bir düşünsün insan şu yediklerini,” sayesinde yaşam sürdüğü yiyeceğini düşünsün ve baksın; onun durumunu nasıl düzene koymuşuz:

[2429] “Suyu” yani yağmuru “dökmüşüz.” Başlangıç yapmak üzere kesre ile *innâ*; الى طعامه den bedel olmak üzere fetha ile de (تِ) okunmuştur. Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin imâle ile أتى (nasıl) şeklinde okumuş olup buna göre mâna, “İnsan bir baksın ki suyu *nasıl* dökmüşüz!” şeklinde olur.

[2430] شققنا (yarmışız) ifadesi *şakka'l-ard^a bi'n-nebât* (Toprağı bitkiyle yar[ıp, bitkiyi çıkar]dı) ifadesinden gelmektedir. Bunun, öküzle yerin sürülüp yarılması anlamına gelmesi de caizdir. [İkinci yorumu göre] Allah Teâlâ'nın toprağın yarılmasını kendi zâtına nispet etmesi, fiilin sebebe nispet edilmesi kabilindedir.

[2431] الحَبُّ (tane) arpa ve buğday gibi hasat edilen her şeydir. الْقَضْبُ (yeşillik) yonca demektir. *el-Mıkdâb^u* ise yoncanın ekildiği yer (yoncalık) demek olup *kadabehû* (biçti, kesti) ifadesinin mastarıyla isimlendirilmiştir; çünkü yonca (verimli olduğu için) tekrar tekrar biçilir.

[2432] “Sık ağaçlı büyük bahçeler.” Her bir bahçenin sık ağaçlı kılınıp Allah'ın bununla o bahçenin yoğunluğunu, ağaçlarının çokluğunu ve o bahçenin büyüklüğünü kastetmesi muhtemeldir. Tıpkı senin *hadikat^{un} dabmet^{un}* (yoğun bir bahçe) demen gibi. Yine, her bir bahçenin ağaçlarının salkım saçak kılınması da muhtemel olup büyük ve kalın gövdeli ağaçlar demek olur. *Ġulb* (yoğunluk) tabirinin sıfat kullanımı, aslen “boyunlar”la ilgili (yani sert enseli olmak anlamında) olup [âyette kalın ağaçlar kalın boyunlara benzetilmek suretiyle] isti'âre yapılmıştır. Nitekim 'Amr b. Ma'dikerîb (r.a.; v.21/642) şöyle demiştir:

Sahrada yürümektedir yeveli aslanlar
Katrandan giysiler giydirilmiş erişkin develer gibi

[2433] *el-Ebb^u* otlak (mera) demektir; çünkü *ebbet*mektedir yani [otlanılmaya] hazırlanmakta ve kendisinden faydalanılmaktadır. [Bu kastetme anlamında] *ebb* ve *emm* iki kardeş [kök]tür. Şair şöyle demiştir:

Aslımız Kays'tır bizim, yurdumuz Necid
Otlaklarımız var orada, sulaklarımız...

Rivayete göre Ebû Bekir Sıddîk'a *ebbin* ne olduğu sorulduğunda; “Allah'ın kitabına dair hakkında hiçbir malûmatım olmayan şeyi söylediğimde hangi gökyüzü beni gölgelendirebilir, hangi yeryüzü beni taşıyabilir?” demiştir. Yine rivayete göre, Ömer (r.a.) bu âyeti okumuş ve akabinde: “Bütün bunları biliyoruz da; *ebb* ne oluyor?” demiş ve sonra [“Bırakın bu tür sualleri” dercesine] elindeki asayı bırakıp: “Vallahi bu çok külfetli bir iş!

[٢٤٢٨] {فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ} إلى مطعمه الذي يعيش به كيف دبرنا أمره:

[٢٤٢٩] {أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ} يعني الغيث. قرئ بالكسر على الاستئناف، وبالفتح

على البدل من الطعام؛ وقرأ الحسين بن علي رضي الله عنهما «أنتي صببنا»، بالإمالة على معنى: فلينظر الإنسان كيف صببنا الماء.

٥ [٢٤٣٠] و{شَقَقْنَا} من شق الأرض بالنبات. ويجوز أن يكون من شقها بالكرب على البقر؛ وأسند الشق إلى نفسه إسناد الفعل إلى السبب.

[٢٤٣١] والحب كل ما حصد من نحو الحنطة والشعير وغيرهما. والقضب

الرطوبة، والمقضاب أرضه، سمي بمصدر قضبه، إذا قطعه؛ لأنه يقضب مرّة بعد مرّة.

١٠ [٢٤٣٢] {وَوَحَدَاتٍ غُلْبًا} يحتمل أن يجعل كل حديقة غلباء، فيريد تكاثرها

وكثرة أشجارها وعظمتها، كما تقول: حديقة ضخمة؛ وأن يجعل شجرها غلبًا، أي عظامًا غلاظًا. والأصل في الوصف بالغلب الرقاب؛ فاستعير. قال عمرو بن معد يكرب:

يَمْشِي بِهَا غُلْبُ الرَّقَابِ كَأَنَّهُمْ * بَزْلُ كُسَيْنٍ مِنَ الْكُحَيْلِ جَلَالًا

١٥ [٢٤٣٣] والأب: المرعى، لأنه يؤب أي يؤم ويتجمع. والأب والأم أخوان قال:

جَدُّمْنَا قَيْسٌ وَنَجْدٌ دَارُنَا * وَلَنَا الْأَبُ بِهِ وَالْمَكْرَعُ

وعن أبي بكر الصديق رضي الله عنه أنه سئل عن الأب، فقال: أي سماء تظلني وأي أرض تقلني إذا قلت في كتاب الله ما لا أعلم لي به؟! وعن عمر رضي الله عنه: أنه قرأ هذه الآية، فقال: كل هذا قد عرفنا، فما الأب؟ ثم رفض عصا كانت بيده، وقال: هذا لعمر الله التكلف،

Ey Ömer'in anasının oğlu; *ebbin* ne olduğunu bilmiyorsun diye, bundan sana ne (onun bilgisi sana mı düşmüş?)” demiş ve sonra da şöyle söylemiş: “Bu Kitap’tan size apaçık olanlara tâbi olun; böyle olmayanı da bırakın!”

[2434] **Şayet** “Bu (Ömer’in sözü), Kur’ân’ın mânalarını araştırmayı ve müşkül konularını irdelemeyi yasaklamaya benziyor?” **dersen şöyle derim:** (Hayır!) O söz bu dediğine götürmüyor. Ne var ki o topluluğun en büyük amacı amel işlemeye münhasırdı. İlim adına bir şeylerle oyalanmak onlara göre ekstra bir uğraş olması hasebiyle amel konusu olmazdı. Dolayısıyla, Hz. Ömer bu âyetin, insana yiyeceğinin bahşedildiği ve şükretmesi gerektiği hususunda sevk edildiğini kastetmiştir. Âyetin açık ifadesinden anlaşılan şudur ki *ebb*, Allah’ın insan -ya da hayvanları- için geçimlik adına bitirdiği şeylerin bir kısmıdır. O hâlde sana düşen en önemli şey, sana açıklanan ve kapalı olmayan, Allah’ın saydığı nimetlerine binaen şükürü ikame etmektir. *Ebbin* anlamının, özel bir bitkinin adının bilgisinin peşinde koşarak şükürden uzak kalma! Bu vaktin dışında sana açıklanacağı ana dek güzel bilgiyle yetin! İşte, Hz. Ömer Kur’ân’ın müşkül konularıyla ilgili bu vb. hususlarda insanlara bu tarz üzere davranmalarını tavsiye etmektedir.

33. Fakat o ‘tüm kulakların yöneleceği ses’ geldiğinde...

[2435] *Sabha li-hadîsihi* (Sözüne kulak kesildi.) denir ki *esâha le-hû* şeklindeki kullanım da bunun gibidir. [Hâll - mahal ilişkisi itibariyle] bir mecaz olmak üzere Sûr’a üfürülmesinin *es-sâbhat*^u (kulak kabartan) diye sıfatlanması insanların [o gün] Sûr’a kulak kabartacak olmaları sebebiyledir.

34. İşte o gün, kaçacak insan kardeşinden,

35. Annesinden, babasından,

25 **36. Hayat arkadaşından, oğullarından...**

37. Çünkü her birinin kendine yetip de artan bir derdi olacak o gün.

[2436] İnsan mâruz kaldığı sıkıntılarla meşguliyet sebebiyle ve [adı geçenlerin] kendisine hiçbir yarar sağlayamayacağını bildiği için “kaçacak...” [Kendisinden kaçacağı insanlar sayılırken] önce kardeşle, sonra da ana baba ile başlanması, bunların o kişiye en yakın olmaları, hayat arkadaşını ve oğullarını ise daha sonra zikretmesi bunların ona daha yakın ve daha sevgili olmaları sebebiyledir. Âdeta, “[O gün insan] kardeşinden... hatta ebeveyninden; hatta hatta hayat arkadaşından ve oğullarından bile kaçacak!” buyrulmuş olmaktadır.

وما عليك يا ابن أم عمر أن لا تدري ما الأب! ثم قال: اتبعوا ما تبين لكم من هذا الكتاب، وما لا، فدعوه.

[٢٤٣٤] فإن قلت: فهذا يشبه النهي عن تتبع معاني القرآن والبحث عن مشكلاته. قلت: لم يذهب إلى ذلك، ولكن القوم كانت أكبر همهم عاكفة على العمل، وكان التشاغل بشيء من العلم لا يعمل به تكلفاً عندهم؛ فأراد أن الآية مسوقة في الامتنان على الإنسان بمطعمه واستدعاء شكره، وقد علم من فحوى الآية أن الأب بعض ما أنبته الله للإنسان متاعاً له أو لإنعامه؛ فعليك بما هو أهم من النهوض بالشكر لله -على ما تبين لك ولم يشكل- مما عدّد من نعمه، ولا تتشاغل عنه بطلب معنى الأب ومعرفة النبات الخاص الذي هو اسم له، واكتف بالمعرفة الجميلة إلى أن يتبين لك في غير هذا الوقت، ثم وصى الناس بأن يجروا على هذا السنن فيما أشبه ذلك من مشكلات القرآن.

٣٣- ﴿فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاخَةُ﴾

[٢٤٣٥] يقال: صخّ لحدثه، مثل: أصاخ له، فوصفت النفخة بالصاخة مجازاً؛ لأن الناس يصخون لها.

٣٤- ﴿يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ﴾

٣٥- ﴿وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ﴾

٣٦- ﴿وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ﴾

٣٧- ﴿لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ﴾

[٢٤٣٦] {يَفِرُّ} منهم لاشتغاله بما هو مدفوع إليه، ولعلمه أنهم لا يُغنون عنه شيئاً. وبدأ بالأخ، ثم بالأبوين لأنهما أقرب منه، ثم بالصاحبة والبنين لأنهم أقرب وأحب؛ كأنه قال: يفرّ من أخيه، بل من أبويه، بل من صاحبتة وبنيه.

[2437] Söylendiğine göre insan bu sayılanlardan dünyadaki hukuk ihlalleri nedeniyle talepte bulunacakları korkusuyla kaçacakmış; [Sözgelimi] kardeş, “Beni malına ortak etmedin”; ana baba, “Bize itaatte kusur işledin.” derken; karısı, “Bana haram yedirdin, şunu yaptın, bunu yaptın!”; oğullar da “Bizi eğitip, öğretmedin; bize doğru yolu göstermedin!” diyecektir. Söylendiğine göre kardeşinden ilk kaçacak olan Hâbil, ebeveyninden ilk kaçacak olan Hz. İbrâhim, karısından ilk kaçacak olan Hz. Nûh ve Lût, oğlundan ilk kaçacak olan da Hz. Nûh olacakmış.¹

[2438] “Onu yeterince meşgul eden;” yani önemsemesi hususunda kendisine yetecek olan... [يعنيه ifadesi] *ya'nîhi* şeklinde de okunmuş olup “kendisine yönelip, kasteden...” [yani kişiyi ilgilendiren] demektir.

38. O gün, birtakım yüzler parlaktır;

39. Gülmektedir, şen-şakraktır.

[2439] مسفرة (parlaktır); aydınlıktır; güleçtir. Bu *esfera's-subh* (sabah aydınlandı) ifadesinden alınmadır. İbn Abbas'ın bu âyeti; “Gece namaza durmaktan ötürü (birtakım yüzler parlaktır o gün).” şeklinde açıkladığı rivayet edilmiştir; zira “Kimin gece namazı çok olursa, gündüz yüzü güzelleşir.” [*İbn Mâce*, “İkâme”, 174] şeklinde bir hadis rivayet edilmiştir. Dahhâk'ten gelen bir rivayette ise “Abdest izlerinden ötürü...” şeklindedir. Bu parlaklığın, o yüzlerin Allah yolunda uzun süreli olarak toza toprağa belenmesinden kaynaklı olduğu da söylenmiştir.

40. Öyle yüzler de olacaktır ki o gün, toz-toprak kaplıdır;

41. Kapkara kesilmiştir.

42. Rahatça günah işleyen inkârcı nankörlerden başkası değildir bunlar!..

[2440] “Toz-toprak (kaplıdır)...” o yüzlerin üzerini toz bürümüştür. “Kapkara...” Duman gibi siyah... Toprak renklilikle siyahlığın bir yüzde toplanmasından daha ürkünç bir şey göremezsin. Tıpkı toza belendiğinde gördüğün zencilerin yüzleri gibi. Nasıl ki o inkârcılar günahkârlığı inkârcılığa eklemişlerse, Allah da toza toprağa belenmeyi onların yüzlerinin siyahlığına eklemiş gibidir.

[2441] Peygamber'den (s.a.) nakledilmiştir ki: “Her kim *Abese ve Tevellâ* sûresini okursa, kıyamet günü yüzü güleç ve sevinçli hâlde gelecektir.”

1 Demek istiyor ki Hâbil, İbrâhim, Nûh ve Lût *-aleyhimüsselâm-* söz konusu ikili ilişkilerde haklı taraf oldukları hâlde kaçıyorlarsa, diğerlerinin hâli nice olur düşünölmeli. / ed.

[٢٤٣٧] وقيل: يفرّ منهم حذرًا من مطالبتهم بالتبعات. يقول الأَخ: لم تواسني بمالك؛ والأبوان: قصرت في برنا؛ والصاحبة: أطعمتني الحرام وفعلت وصنعت؛ والبنون: لم تعلمنا ولم ترشدنا. وقيل: أوّل من يفرّ من أخيه هابيل؛ ومن أبويه إبراهيم، ومن صاحبه نوح ولوط؛ ومن ابنه نوح.

٥ [٢٤٣٨] { يُعْنِيهِ } يكفيه في الاهتمام به. وقرئ «يعنيه»، أي يهمله.

٣٨- ﴿وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ مُّسْفِرَةٌ﴾

٣٩- ﴿صَاحِكَةٌ مُّسْتَبْشِرَةٌ﴾

[٢٤٣٩] { مُّسْفِرَةٌ } مضيئة متهللة، من أسفر الصبح، إذا أضاء. وعن ابن عباس رضي الله عنهما: من قيام الليل؛ لما روي في الحديث: من كثرت صلواته بالليل حسن وجهه بالنهار. وعن الضحاك: من آثار الوضوء. وقيل: من طول ما اغبرت في سبيل الله.

٤٠- ﴿وَوُجُودٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ﴾

٤١- ﴿تَزْهَقُهَا فَتَرَةٌ﴾

٤٢- ﴿أُولَئِكَ هُمُ الْكٰفِرَةُ الْفٰجِرَةُ﴾

١٥ [٢٤٤٠] { غَبَرَةٌ } غبار يعلوها. { فَتَرَةٌ } سواد كالدخان؛ ولا ترى أوحش من اجتماع الغبرة والسواد في الوجه، كما ترى من وجوه الزنوج إذا اغبرت؛ وكأن الله عز وجل يجمع إلى سواد وجوههم الغبرة، كما جمعوا الفجور إلى الكفر.

[٢٤٤١] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة عبس وتولى جاء يوم القيامة ووجهه ضاحك مستبشر.

TEKVİR SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 29 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Güneş dürüldüğünde...

5 [2442] *Tekvîrin* ne anlama geldiği hususunda iki görüş vardır: 1) *Kevver-tu'l-'amâmet* (sarığı sardım) sözünden alınma olup sarığı sardığın vakit söz konusu olmaktadır; “Güneşin ışığı bütünüyle dürülüp, ufuklardaki yayılması ve dağılması gittiği vakit.” demektir ki güneşin zeval bulup yok olmasından ibarettir; çünkü güneş kalmaya devam ettikçe, ışığı yaygın olup dürülmeye-
10 kaldırılmak istendiğinde dürülüp katlanır. Tıpkı “Gökyüzünü, yazı tomarını rulo hâline getirircesine düreceğimiz gün...” [Enbiyâ 21/104] âyetindeki gibi. 2) *Ta'anehû fe-cevverahû ve kevverahû* (Onu vurup düşürdü ve dürüp attı.) sözünden alınma olup bu da birisi bir başkasını atıp bıraktığı vakit söz konusudur; “Güneş yörüngesinden sökülüp atıldığında” demektir. Tıpkı yıldızların *inkidâr* [dökülüp saçılmak]la vafedildiği gibi.

[2443] **Şayet** “الشمس kelimesinin merfû'luğu mübtedâlık sebebiyle mi yoksa fâ'illik sebebiyle midir?” **dersen şöyle derim**; Fâ'illik sebebiyle olup onu merfû' kılan, كُورَتْ fiilinin açıkladığı, gizli bir fiildir (كُورَتْ)¹; çünkü إذا edatı şart anlamı barındırması sebebiyle fiil ister.

2. Yıldızlar döküldüğünde...

[2444] انكذرت fiili “dağıldı, yıkıldı, yumuldu” anlamına gelir. Şair [Accâc] şöyle demiştir:

(Doğan) boşluktaki erkek toy kuşlarını görür görmez
25 hızla (kanatlarını yumarak, üzerlerine) abandı

Rivayete göre güneş ve yıldızlar, bunlara tapanların görmeleri için cehenneme atılacakmış. Nitekim “Şüphesiz, hem siz hem de Allah'tan başka taptıklarınız cehennem odununuz...” [Enbiyâ 21/98] buyrulmuştur.

3. Dağlar yürütüldüğünde...

30 [2445] Dağlar yerin üzerinden “yürütüldüğü” ve uzaklaştırıldığı vakit. Yahut [dağlar] bulutların yürütülmesine benzer şekilde boşlukta yürütüldüğü vakit. Tıpkı “O sarsılmaz zannettiğin dağların [kıyamette] tıpkı bulutlar gibi geçip gittiğini görürsün...” [Neml 27/88] âyetinde olduğu gibi.

1 Âyet; إذا كُورَتْ الشَّمْسُ كُورَتْ takdirinde olup الشمس nâib-i fâ'ildir. / çev.

سورة التكوير

مكية؛ وآياتها ٢٩

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ﴾

٥ [٢٤٤٢] في التكوير وجهان؛ أن يكون من كَوَّرْتُ العمامة، إذا لفتتها؛ أي يلف ضوءها لُفًا فيذهب انبساطه وانتشاره في الآفاق، وهو عبارة عن إزالتها والذهاب بها؛ لأنها ما دامت باقية كان ضياؤها منبسطة غير ملفوف. أو يكون لفها عبارة عن رفعها وسترها؛ لأنَّ الثوب إذا أريد رفعه لَفَّ وطوي؛ ونحوه قوله {يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ} [الأنبياء: ١٠٤] وأن يكون من طعنه فجَوَّرَه وكَوَّرَه، إذا ألقاه؛ أي تلقى وتطرح عن فلكها، كما وصفت النجوم بالانكدار.

[٢٤٤٣] فإن قلت: ارتفاع الشمس على الابتداء أو الفاعلية؟ قلت: بل على الفاعلية، رافعها فعل مضمَر يفسره {كُوِّرَتْ}؛ لأنَّ إذا يطلب الفعل لما فيه من معنى الشرط.

٢- ﴿وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ﴾

[٢٤٤٤] {انكدرت} انقضت. قال:

أَبْصَرَ خِرْبَانَ فَضَاءٍ فَانْكَدَرَ ❁ ١٥

ويروى في الشمس والنجوم أنها تطرح في جهنم ليراها من عبدها. كما قال: {إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصْبُ جَهَنَّمَ} [الأنبياء: ٩٨].

٣- ﴿وَإِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ﴾

[٢٤٤٥] {سُيِّرَتْ} أي على وجه الأرض وأبعدت. أو سيرت في الجوّ تسيير

٢٠ السحاب. كقوله {وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ} [النمل: ٨٨].

4. Gebe develer (yani, paha biçilmez mallar) salıverildiğinde...

[2446] العِشَارُ *el-‘uşerâ’* kelimesinin çoğuludur; tıpkı النَّعَاسُ *en-‘nufesâ’* kelimesinin çoğulu olduğu gibi. *el-‘Uşerâ’*, gebeliğinin üzerinden on ay geçmiş olan deve demektir; sonra bu isim, deve doğuruncaya değin senenin tamamı boyunca onun ismi olarak kalır. Bu deve, sahibinin nezdinde bulunanların en değerli ve en üstün olanıdır.

[2447] “Salıverildiğinde;” başıboş, metruk bırakıldığında... Bunun “Sahipleri kendi canlarının derdine düştükleri için o develeri sağılmaktan ve bağlanıp koruma altına alınmaktan salıverildiğinde” anlamına geldiği de söylenmiştir. Şeddesiz olarak *‘utilet* şeklinde de okunmuştur.

5. Yabani hayvanlar toplandığında...

[2448] Her taraftan getirilip bir araya “toplandığında.” Katâde “Sineğe varıncaya dek her şey kısas için bir araya toplanacak.” demiştir. Söylendiğine göre, yabani hayvanlar arasında hüküm verilip iş bitirilince toprağa döndürülecekler ve -tavuskuşu misali, şekil itibariyle Âdemoğullarının hoşuna gidip sevinç barındıracakların dışında- hiçbir hayvan kalmayacakmış. İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre, bu hayvanların haşredilmesi onların ölmeleri anlamındadır. Sene insanları ve hayvanlarını helâk ettiğinde *haşerathumu’s-senet*^a (Sene onları haşretti [bir araya topladı].) denir. Şeddeli olarak *huşşirat* ([yabani hayvanlar] bir bir toplandığında) şeklinde okunmuştur.

6. Denizler kaynatıldığında...

[2449] Şeddesiz olarak *sucirat* ve şeddeli olarak سَجْرَتْ şeklinde okunmuş olup *secerâ’t-tennûr*^a (Tandırı yaktı.) sözünden alınmadır; kişi tandırı odunla doldurduğu vakit söylenir. Buna göre, “Denizler dolup da birbirine taşıdığı ve nihayet yekpare bir denize dönüştüğünde” demektir. “Cehennemliklere azap edilmek için denizler tutuşup alevlenen ateşlerle doldurulduğunda.” Anlamına geldiği de söylenmiştir. Hasan-ı Basrî’den rivayet edildiğine göre, denizlerin suyu yok olup içlerinde bir damla su kalmayacakmış.

7. Ruhlar eşleştirildiğinde.

[2450] “Eşleştirildiğinde.” Herkes kendi *şekliyle*¹ birleştirildiğinde... “Ruhlar cesetlerle birleştirildiğinde”; “ruhlar defterleriyle ve amelleriyle buluşturulduğunda” da denmiştir. Hasan-ı Basrî’den rivayet edildiğine göre bu ifade, “Siz de (huzurumda) üç sınıfa ayrıldığınızda.” [Vâkı’â 56/7] âyetine benzemekte imiş. Yine, “Müminlerin ruhları hûrilerle, kâfirlerin ruhları da şeytanlarla buluşturulduğunda” anlamına geldiği de söylenmiştir.

1 Yani kendisi gibi olanlarla. Müttakiler müttakilerle, fâcirler fâcirlerle... / ed.

٤- ﴿وَإِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ﴾

[٢٤٤٦] والعِشَارُ في جمع عُشْرَاء، كالنفاس في جمع نفساء، وهي التي أتى على حملها عشرة أشهر، ثم هو اسمها إلى أن تضع لتمام السنة، وهي أنفس ما تكون عند أهلها وأعزّها.

٥ [٢٤٤٧] {عُطِّلَتْ} تركت مسيئة مهملة. وقيل: عطلها أهلها عن الحلب والصر، لاشتغالهم بأنفسهم. وقرئ «عطلت»، بالتخفيف.

٥- ﴿وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ﴾

[٢٤٤٨] {حُشِرَتْ} جمعت من كل ناحية. قال قتادة: يحشر كل شيء حتى الذباب، للقصاص. وقيل: إذا قضى بينها ردت ترابًا فلا يبقى منها إلا ما فيه سرور لبني آدم وإعجاب بصورته كالطاووس ونحوه. وعن ابن عباس رضي الله عنه: حشرها موتها. يقال: إذا أجهفت السنة بالناس وأموالهم، حشرتهم السنة. وقرئ «حشرت»، بالتشديد.

٦- ﴿وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ﴾

[٢٤٤٩] {سُجِّرَتْ} قرئ بالتخفيف والتشديد، من سجر التنور، إذا ملأه بالحطب، أي ملئت وفجر بعضها إلى بعض حتى تعود بحرًا واحدًا. وقيل: ملئت نيرانًا تضطرم لتعذيب أهل النار. وعن الحسن: يذهب ماؤها فلا تبقى فيها قطرة.

٧- ﴿وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ﴾

[٢٤٥٠] {زُوِّجَتْ} قرنت كل نفس بشكلها. وقيل: قرنت الأرواح بالأجساد. وقيل بكتبها وأعمالها. وعن الحسن هو كقوله: {وَكُنْتُمْ أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً} [الواقعة: ٧]. وقيل: نفوس المؤمنين بالحرور، ونفوس الكافرين بالشياطين.

8. Diri diri gömülen kız çocuğuna sorulduğunda, 9. Hangi günahtan dolayı öldürüldüğü...

[2451] [“Diri diri gömülen kız çocuğu” anlamındaki الموءودة *ve’ede-yeidu* kökünden gelir ki bu da *âde-yeûdu* (ağırlık verdi - veriyor) şeklindeki kullanımdan dönüşmüştür. Nitekim ولا يُؤدُّ حفظهما (“*Bu ikisini [yani gökleri ve yeri] koruyup kollamak O’na ağır gelmez...*” [Bakara 2/255]) buyrulmuştur. [Kız çocuğunun gömülmesinin bu lafızla ifade edilmesi] bunun [çocuğun üzerine atılan] toprakla ağırlık oluşturulması anlamına gelmesi sebebiyledir. [Cahiliyede] adamın bir kız çocuğu doğduğunda, şayet onu yaşatmak isterse ona yünden veya kıldan bir fistan giydirir ve kızcağız sahrada adamın develerini ve koyunlarını güderdi. Şayet onu öldürmek isterse bırakırdı. Nihayet kızcağız altı karış boyunda ve altı yaşında olunca, adam kızın annesine; “Ona güzel kokular sür ve süsle de onu yakınlarına götüreyim.” derdi. -Kızcağız için de önceden çölde bir kuyu kazmış olurdu!- Derken, kızı kuyunun başına ulaştırır ve kıza; “Kuyunun içine bak!” der, sonra onu arkasından itip, kuyu yerle dümdüz oluncaya dek toprağı üzerine verirdi. Yine söylendiğine göre, doğuma yaklaştığında hamile kadın bir çukur kazar, müteakiben doğum sancısını o çukurun başında çekermiş. Nihayet bir kız çocuğu doğurunca onu çukura atar; oğlan doğurursa onu alıkoyarmış.

[2452] **Şayet** “Onları kız çocuklarını toprağa gömmeye iten şey neydi?” **dersen şöyle derim:** Kız çocuklarının yüzünden kendilerine utanç ilişmesinden yahut fakirlikten duyulan endişeydi. Nitekim “*Açlık korkusuzla çocuklarınızı öldürmeyin!*” [İsrâ 17/31] buyrulmuştur. [Utanmadan,] bir de “Melekler Allah’ın kızlarıdır.” der ve kız çocuklarını Allah’a reva görürlerdi! Yani [onlara göre] Allah kız çocuklarına daha lâyıktı... Sa’sa’a b. Nâciye kız çocuklarının gömülmesine mani olanlardandır. Ferezdak (dedesi olması sebebiyle) şu şiirinde onunla övünmektedir:

Bizim soyumuzdan çıkmıştır [kızını] diri diri gömen kadınlara engel olanlar;
Gömülecek çocuğu kurtarıp hayatta kalmasını sağlayanlar!

[2453] “Peki, *gömülen kız çocuğuna öldürülmesine yol açan günahın sorulmasının* anlamı ne? Asıl, onu gömene kızını öldürmesinin gerekçesi sorulmalı değil miydi?” **dersen şöyle derim:** Kız çocuğuna soru sorulması ve onun da cevap vermesi, çocuğun katilini susturma amaçlıdır ki bu susturmanın benzeri Allah Teâlâ’nın Hz. İsâ’ya yönelik “(Mahşer günü) Allah yine şöyle der: Ey Meryem oğlu İsâ! Sen insanlara: ‘Beni ve anamı Allah’tan başka iki tanrı edinin’ dedin mi?! Der ki: Hâşa!..

٨- ﴿وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ﴾

٩- ﴿بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ﴾

[٢٤٥١] وأد يئد مقلوب من آد يؤد، إذا أثقل. قال الله تعالى: {وَلَا يُوَدُّهُ حِفْظُهُمَا} [البقرة: ٢٥٥]، لأنه إثقال بالتراب؛ كان الرجل إذا ولدت له بنت فأراد أن يستحيتها ألبسها جبة من صوف أو شعر ترعى له الإبل والغنم في البادية؛ وإن أراد قتلها تركها حتى إذا كانت سداسية؛ فيقول لأمها: طيبها وزينها، حتى أذهب بها إلى أحمامها، وقد حفر لها بئراً في الصحراء فيبلغ بها البئر فيقول لها: انظري فيها، ثم يدفعها من خلفها ويهيل عليها التراب، حتى تستوي البئر بالأرض. وقيل: كانت الحامل إذا أقربت حفرت حفرة فتمخضت على رأس الحفرة؛ فإذا ولدت بنتاً رمت بها في الحفرة، وإن ولدت ابناً حبسته

[٢٤٥٢] فإن قلت: ما حملهم على وأد البنات؟ قلت: الخوف من لحوق العار بهم من أجلهنّ، أو الخوف من الإملاق، كما قال الله تعالى: {وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ} [الإسراء: ٣١]. وكانوا يقولون: إن الملائكة بنات الله، فألحقوا البنات به، فهو أحقّ بهنّ. وصعصعة بن ناجية ممن منع الوأد؛ فبه افتخر الفرزدق في قوله:

وَمِنَّا الَّذِي مَنَعَ الْوَائِدَاتِ ❁ فَأَحْيَا الْوَيْدَ فَلَمْ تُوَأدِ

[٢٤٥٣] فإن قلت: فما معنى سؤال الموءودة عن ذنبها الذي قتلت به؛ وهلا سئل الوائد عن موجب قتله لها؟ قلت: سؤالها وجوابها تبيكت لقاتلها، نحو التبيكت في قوله تعالى لعيسى: {أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ ... -إلى قوله- سُبحَانَكَ

Benim; hakkım olmayan bir sözü söylemem olacak şey değildir.” [Mâide 5/116] sözüdür. Bununla birlikte, [فَيْلٌ] *seelet* (Diri diri gömülen kız çocuğu sorduğunda) şeklinde de okunmuştur; yani “Kendi adına savunma yapıp, Allah’a -yahut katiline- sorduğunda” demektir.

- 5 [2454] فَيْلٌ (öldürüldüğü) şeklinde ifade edilmesi, sadece sözün kız çocuğuyla ilgili bir haber verme olmasına dayanmaktadır; âyette kız çocuğunun, kendisine sorulduğunda muhatap kılındığı söz hikâye edilseydi *kutilti* (“Hangi günahattan dolayı öldürüldün?”) denilecekti. Yahut kız çocuğunun kendisi sorduğundaki sözü hikâye edilseydi, bu sefer *kutiltu* (Hangi günahattan dolayı öldürüldüm ben!?) denilecekti. Nitekim İbn Abbas *hikâye* (başkasının sözünü onun ağzından nakletme) üslûbuyla *kutiltu* okumuştur. 10 Şeddeli olarak *kuttilet* (teker teker öldürüldüğü) şeklinde de okunmuştur.

[2455] Âyette müşriklerin [ölen] küçük çocuklarının azap görmeyeceğine ve azaba ancak günah sebebiyle müstehak olunacağına açık bir delil vardır. 15 Diri diri gömülen kız çocuğunun günahsızlığını belirterek kâfiri paylayan Allah’ın, bu paylamanın ardından, aynı çocuğa, [ona azap etti diye] *payladığı adamın ettiği azabın, yanında solda sıfır kalacağı¹ sert, ebedî bir azapla* azap etmesi ne kadar çirkindir! Üstelik [Allah Teâlâ (c.c.)] zerre kadar zulmetmezken!.. İbn Abbas’a bu konu sorulduğunda bu âyeti delil getirdiği rivayet edilir.

20 10. Amel defterleri (sahiplerine) dağıtıldığında...

[2456] Şeddesiz olarak نُشْرَتْ ve şeddeli olarak *nuşşirat* (bir bir dağıtıldığında) şeklinde okunmuştur. [إِلَى الضُّحْفِ] amel defterlerini kastetmektedir. İnsanın amel defteri ölümünde dürülüp kapatılır, sonra hesaba çekileceği vakit açılır. Katâde’den rivayet edilmiştir: “Ey Âdemoğlu! Amel defterin amelîne göre 25 dürülüp kapatılır, sonra kıyamet günü açılacaktır. Şu hâlde bir kimse amel defterine ne doldurduğuna dikkat etsin!” Rivayete göre Ömer (r.a.) bu âyeti okuduğunda “Ey Âdemoğlu; iş sana sevk edilmektedir!” dermiş. Rivayete göre; Peygamber (s.a.) “İnsanlar (kıyamet günü) çıplak ve yalın ayak vaziyette haşredileceklerdir.” deyince, Ümmü Seleme (r.a.) “Kadınların durumu ne 30 olacak peki?” diye sormuş, Hz. Peygamber de “Ey Ümmü Seleme! insanların (o gün) yoğun meşguliyeti olacak!” buyurmuş. Ümmü Seleme “Ne meşguliyetleri olacak ki?” diye sorunca, Hz. Peygamber “Zerre mikdarınca, hardal tanesi kadar ağırlıkları bile barındıran amel defterlerinin ortaya saçılması!” diye cevap vermiştir [Bkz. *Buhârî*, “Enbiyâ, 8, 48; “Rikâk”, 45; *Müslim*, “Cennet”, 56, 59].

1 Mot-a-mot “çocukcağzın, Allah’ın [azap ettiği için] *payladığı adamın kendisine ettiği azabı* unutacağı derecede sert, ebedî bir...” / ed.

مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقِّ { [المائدة: ١١٦] . وقرئ «سألت»، أي خاصمت عن نفسها، وسألت الله أو قاتلها.

[٢٤٥٤] وإنما قيل { قَتِلْتُ } بناء على أن الكلام إخبار عنها؛ ولو حكى ما خوطبت به حين سئلت ف قيل: قَتِلْتُ أو كلامها حين سئلت ل قيل: قَتِلْتُ. وقرأ ابن عباس رضي الله عنهما «قتلت»، على الحكاية. وقرئ «قتلت»، بالتشديد. ٥

[٢٤٥٥] وفيه دليل بين على أن أطفال المشركين لا يعذبون، وعلى أن التعذيب لا يستحق إلا بالذنب، وإذا بكت الله الكافر ببراءة المؤودة من الذنب فما أفتح به، وهو الذي لا يظلم مثقال ذرة أن يكرّ عليها بعد هذا التبيكيت فيفعل بها ما تنسى عنده فعل المبكت من العذاب الشديد السرمذ، وعن ابن عباس رضي الله عنهما أنه سئل عن ذلك، فاحتجّ بهذه الآية. ١٠

١٠- ﴿وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ﴾

[٢٤٥٦] «نشرت»، قرئ بالتخفيف والتشديد، يريد صحف الأعمال؛ تطوى صحيفة الإنسان عند موته، ثم تنشر إذا حوسب. عن قتادة: صحيفتك يا ابن آدم تطوى على عملك، ثم تنشر يوم القيامة؛ فلينظر رجل ما يملئ في صحيفته. وعن عمر رضي الله عنه أنه كان إذا قرأها قال: إليك يساق الأمر يا ابن آدم. وعن النبي ﷺ أنه قال: يحشر الناس عراة حفاة. فقالت أم سلمة: كيف بالنساء؟ فقال: شغل الناس يا أم سلمة. قالت: وما شغلهم؟ قال: نشر الصحف فيها مثاقيل الذرّ ومثاقيل الخردل.

[2457] Âyette “Amel defterleri sahiplerinin önüne serildiğinde” yani “ayrı ayrı taksim edildiğinde” anlamının kastedilmesi de caizdir. Mersed b. Vedâ’adan rivayet edildiğine göre, kıyamet günü defterler Arş’ın altından sağa sola uçuşup duracakmış. Nihayet mümin kişinin defteri yüksek bir cennette eline konulurken, kâfir kişinin defteri de iliklere işleyen bir ateş ve kaynar su içinde eline konulacakmış. Yani bu o defterde yazılı imiş. Bunlar amel defterleri değil, başka defterlerdir.

11. Gökyüzü, üzerindikilerden soyutlandığında...

[2458] “Soyutlandığında” yani kesilen hayvanın taze derisi ve herhangi bir şeyin örtüsünün soyulduğu gibi açılıp giderildiğinde... [كُطِبَتْ ifadesini] İbn Mes’ûd فَكُطِبَتْ şeklinde okumuş olup ك ve ق harflerinin birbirinin yerini aldığı çoktur. Meselâ *lebektu’s-serîd*⁶ (tiridi karıştırdım) dendiği gibi *lebektu’s-serîd*⁶ de denir. Yine, (kâfur) hem كَأْفُور hem de قَأْفُور diye söylenir.

12. Cayır cayır yanan ateş iyice kızdırıldığında...

[2459] “Kızdırıldığında;” yani yoğun bir şekilde tutuşturulduğunda... Anlamda mübalağa gözetmek için şeddeli olarak سَعْرَتْ şeklinde de okunmuştur.¹

[2460] Cehennem ateşini Allah Teâlâ’nın gazabının ve âdemoğullarının hatalarının kızdırıldığı da söylenmiştir.

13. Cennet yaklaştırıldığında...

[2461] Yani müminlere yakın kılındığında. Tıpkı “Cennet müttakilere yaklaştırılmıştır; uzakta değildir artık...” [Kâf 50/31] âyetindeki gibi. Denilmiştir ki (kıyamet sahneleriyle ilgili) bu on iki hasletin altısı² dünyaya, diğer altısı³ da âhirete dairdir.

14. (İşte o zaman) ne getirdiğini bilir herkes.

[2462] علمت fiili, اذا الشمس كورت (zarf tümlecisi) ve buna atfedilenleri nas-beden âmildir. **Şayet** “Tek bir nefis değil; ‘Herkes, yaptığı bütün hayırları ve işlediği bütün kötülükleri önünde hazır bulacağı gün bunlarla kendisi arasında uzak bir mesafe olmasını isteyecek.’ [Âl-i İmrân 3/30] âyetinde anlatıldığı gibi, her nefis [كُلُّ نَفْسٍ] ne getirdiğini bilecekken, ‘herhangi bir nefis’ (نَفْسٍ) demenin anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** Bu, Arapların, tersi söylenen bir ifadede abartı kastettikleri ‘ters konuşma’ örneklerindedir.

1 Müfessirin şeddesiz okuyuşu tercih ettiği anlaşılmaktadır. / ed.

2 Yani güneşin dürülmesinden denizlerin kaynatılmasına kadarki olaylar. / çev.

3 Kişilerin eşleştirilmesinden cennetin yaklaştırılmasına kadarki olaylar. / çev.

[٢٤٥٧] ويجوز أن يراد: نشرت بين أصحابها، أي فرقت بينهم. وعن مرثد بن وداعة: إذا كان يوم القيامة تطايرت الصحف من تحت العرش، فتقع صحيفة المؤمن في يده في جنة عالية، وتقع صحيفة الكافر في يده في سموم وحميم أي مكتوب فيها ذلك، وهي صحف غير صحف الأعمال.

١١- ﴿وَإِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ﴾

[٢٤٥٨] {كُشِطَتْ} كشفت وأزيلت، كما يكشط الإهاب عن الذبيحة، والغطاء عن الشيء. وقرأ ابن مسعود «قشطت»؛ واعتقاب الكاف والقاف كثير. يقال: لبكت الثريد ولبقته، والكافور والقافور.

١٢- ﴿وَإِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ﴾

[٢٤٥٩] {سُعِّرَتْ} أوقدت إيقادًا شديدًا. وقرئ «سعرت»، بالشديد للمبالغة. ١٠

[٢٤٦٠] قيل: سعرها غضب الله تعالى وخطايا بني آدم.

١٣- ﴿وَإِذَا النُّجُومُ أُزْلِفَتْ﴾

[٢٤٦١] {أُزْلِفَتْ} أدنيت من المتقين، كقوله تعالى {وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ} [ق: ٣١]. قيل: هذه اثنتا عشرة خصلة. ست منها في الدنيا، وست في الآخرة.

١٤- ﴿عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا أَحْضَرَتْ﴾

[٢٤٦٢] و{عَلِمَتْ} هو عامل النصب في {إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ} [١]، وفيما عطف عليه. فإن قلت: كل نفس تعلم ما أحضرت، كقوله {يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا} [آل عمران: ٣٠]، لا نفس واحدة، فما معنى قوله {عَلِمَتْ نَفْسٌ}؟ قلت: هو من عكس كلامهم الذي يقصدون به الإفراط فيما يعكس عنه. ١٥

“Nankörce inkâr edenler, zaman gelecek; ‘Keşke Müslüman olsaydık!’ diyecekler.” [Hicr 15/2] âyeti bunun örneklerinden olup (‘muhtemelen’ anlamındaki rubbe) burada “(Bilsen) ne kadar!...” ile aynı anlamdadır. Şairin şöyle demesi ise bundan daha etkilidir:

- 5 Şecaatte bana benzeyen birini ‘parmaklarının ucu sapsarı olmuş (ölmüş)’ hâlde bıraktığım (çok) olmuştur.

Bir müfreze komutanına, “Yanında kaç atlı var?” diye sorarsın da sana, “Herhâlde yanımda bir atlı vardır.” veya “Yanımda tek atlı göremezsin!” der. Oysa yanında kırk küsur atlı vardır. Bu sözüyle, atlılarını mütemediyen çoğalttığını kastetmektedir; ama asıl kastettiği; -görünüşte- çoğalmadan uzak olduğu ve bırakın çoğalmayı, yanındaki ‘çoğu’ bile az gören kimselerden olduğudur; bu yüzden ‘az görme’ye delâlet eden bir ifade kullanılmaktadır. Böylece, ifadeden, doğru ve kesin olarak çokluk mânası anlaşılır.

- 15 [2463] İbn Mes‘ûd’dan gelen bir rivayete göre, bir kârî onun yanında bu sûreyi okuyunca, “(İşte o zaman) ne getirdiğini bilir herkes...” âyetine geldiğinde, İbn Mes‘ûd, “Vah arkamın / neslimin kesikliğine (sahipsizliğime)!” demiş.

15-16. (Arz’ın hareketlerine bağlı olarak, gündüzün) kaybolan, (geceleyin ise) ortaya çıkıp aheste aheste giden (yıldız)lar hakkı için!

- 20 [2464] *el-Hunnes* yıldız, burcun sonunda gözüktüğünde başladığı yere tekrar dönen yıldızlar demektir. *el-Cevâri* seyreden, *el-künnes* de kaybolan yıldızlardır. Bu, *kenese’l-vahşiyyy*^m (Yabani hayvan inine girdi.) sözünden alınmadır. Bu yıldızların (Güneş ve Ay’ın dışında kalan) Merih (Mars), Zuhâl (Satürn), Utarit (Merkür), Zühre (Venüs) ve Müşteri (Jüpiter) olduğu söylenmiştir. Bunlar Güneş ve Ay’la birlikte yürürler ve güneşin ışığında gizlenecek şekilde tekrar (yörüngeyi başına) dönerler. Buna göre; ‘kaybolmaları’ tekrar dönmeleri, ‘gözükmemeleri’ ise güneşin ışığı altında gizlenmeleri demektir. Bunların bütün yıldızlar olduğu da söylenmiştir; çünkü gündüzün sinip, gözden kaybolmakta; gece ise inilerindeki vahşi hayvanlar misali ortaya çıkmakta, yani yerlerinde doğmaktadırlar.

17. Kararmak üzere iken gece hakkı için!

[2465] *As’ase’l-leyl*^m da, (kalb ü ‘aks üzere) *sa’sa’al-leyl*^m da denir ki ikisi de “Gece çekip gitti.” demektir. Accâc (v. 716) şöyle demiştir:

- 35 Nihayet o çöl sabahı nefeslenip
Aydınlanınca ve gecesini açılıp gidince...

عسعس’in “Gece kararmaya yüz tuttu.” anlamına geldiği de söylenmiştir.

ومنه قوله عز وجل {رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ} [الحجر: ٢] ومعناه: معنى كم. وأبلغ منه قول القائل:

قَدْ أَتْرُكُ الْفِرْنَ مُضْفَرًا أَنَامِلُهُ ❁

وتقول لبعض قواد العساكر: كم عندك من الفرسان؟ فيقول ”رُب فارس عندي“، أو ”لا تعدم عندي فارسًا“، وعنده المقانب. وقصده بذلك التماذي في تكثير فرسانه، ولكنه أراد إظهار براءته من التزديد، وأنه ممن يقلل كثير ما عنده، فضلا أن يتزيد؛ فجاء بلفظ التقليل، ففهم منه معنى الكثرة على الصحة واليقين.

[٢٤٦٣] وعن ابن مسعود رضي الله عنه أَنَّ قَارِئًا قَرَأَهَا عِنْدَهُ، فَلَمَّا بَلَغَ {عَلِمْتَ نَفْسَ مَا أَخْضَرْتَ} قَالَ: وانقطع ظهرياه.

١٥- ﴿فَلَا أُفْسِمُ بِالْخُنُسِ﴾

١٦- ﴿الْجَوَارِ الْكُنُوسِ﴾

[٢٤٦٤] الخُنُسُ الرواجع، بينا ترى النجم في آخر البرج إذ كز راجعًا إلى أوله. و{الجوار} السيارة. و{الكنُس} الغيب من كنس الوحشى، إذا دخل كناسه. قيل: هي الدراري الخمسة؛ بهرام وزحل وعطارد والزهرة والمشتري تجري مع الشمس والقمر، وترجع حتى تخفى تحت ضوء الشمس؛ فخنوسها رجوعها، وكنوسها اختفاؤها تحت ضوء الشمس. وقيل: هي جميع الكواكب، تخنس بالنهار فتغيب عن العيون، وتكنس بالليل: أي تطلع في أماكنها، كالوحش في كنسها.

١٧- ﴿وَاللَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ﴾

[٢٤٦٥] عسعس الليل وسعسع، إذا أدبر. قال العجاج:

حَتَّى إِذَا الصُّبْحُ لَهَا تَنَفَّسَا ❁ وَأَنْجَابَ عَنْهَا لَيْلَهَا وَعَسْعَسَا

وقيل عسعس: إذا أقبل ظلامه.

19. Nefeslendiğinde sabah hakkı için!

[2466] Şayet “Sabahın nefeslenmesi ne demektir?” derssen şöyle derim: Sabah yönelip geldiği vakit, beraberinde bir rahatlık ve hoş bir esinti de gelir. İşte sabah için bu mecazi anlamda bir nefes kılınmış; teneffese’s-subhu denmiştir.

5 19. Gerçekten, değerli bir elçinin sözüdür bu;

20. Kuvvetli, Arş Sahibi’nin katında itibarlı,

21. Orada sözü dinlenen, güvenilir (bir elçinin).

[2467] “Şüphesiz **o**” -zamir Kur’ân’a aittir- “değerli bir elçinin” Cebrâil aleyhisselâmın “sözüdür.” “Kuvvetli” ifadesi “Kuvveleri son derece sağlam olan (Cebrâil)’ öğretmiştir ona; deha sahibi...” [Necm 53/5-6] âyetlerindeki gibidir. Mekânın durumu mekân tutanın durumuna göre anlam kazandığı için, Cebrâil’in konumunun ve değerinin azametine delâlet etsin diye; “Arş Sahibi’nin katında” buyrulmuştur. “Orada” tabiri, bahsi geçen mekâna, yani “Arş Sahibi’nin katına” işaret etmekte olup bu da Cebrâil’in Allah’ın nezdinde bulunduğunu ve mukarreb meleklerin saygı gördüğünü, meleklerin onun emriyle iş tutup onun görüşüne başvurduklarını ortaya koymaktadır. [“Orada” anlamındaki **هنا**] Cebrâil’in güvenilirliğine tazim ve bu güvenilirliğin onun sayılan sıfatlarının en üstünü olduğunu açıklamak için (“ayrıca / üstelik” anlamında) *sümme* şeklinde de okunmuştur.

20 22. Arkadaşınız da cinli değildir.

[2468] “Arkadaşınız” yani Muhammed (s.a.) inkârcıların ithamda buldukları gibi “cinli de değildir.” Bu ifadeler, ikisinin arasında irtibat kurulup, iki bahis konusu arasında ölçüleme yaptığında ve “Gerçekten, değerli bir elçinin sözüdür bu; kuvvetli, Arş Sahibi’nin katında itibarlı, orada sözü dinlenen, güvenilir (bir elçinin)...” âyetleriyle “Arkadaşınız da cinli değildir.” âyetini kıyasladığında bu [karşılaştırma], Cebrâil’in (a.s.) yücelik ve üstünlük itibarıyla meleklerin fevkinde olduğuna ve konumunun, insanların en üstünü olan Muhammed’in (s.a.) konumundan farklı (daha üst konumda) olduğuna delil olarak sana yeter.

30 23. Gerçek şu ki onu apaçık ufukta görmüştür.

[2469] “Gerçek şu ki” Peygamber (s.a.) “onu” Cebrail’i “apaçık ufukta” güneşin en yüksek doğuş noktasında “görmüştür.”

24. Ve işte, gaybı sizden kıskanmamaktadır o.

١٨- ﴿وَالصُّبْحُ إِذَا تَنَفَّسَ﴾

[٢٤٦٦] فإن قلت: ما معنى تنفس الصبح؟ قلت: إذا أقبل الصبح أقبل بإقباله روح ونسيم، فجعل ذلك نفساً له على المجاز، وقيل: تنفس الصبح.

١٩- ﴿إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ﴾

٢٠- ﴿ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ﴾

٢١- ﴿مُطَاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ﴾

[٢٤٦٧] {إِنَّهُ} الضمير للقرآن {لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ} هو جبريل صلوات الله عليه. {ذِي قُوَّةٍ} كقوله تعالى {شَدِيدُ الْقُوَى ذُو مِرَّةٍ} [النجم: ٥-٦]. لما كانت حال المكانة على حسب حال الممكن، قال: {عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ} ليدل على عظم منزلته ومكانته. {ثَمَّ} {إشارة إلى الطرف المذكور، أعني: عند ذي العرش، على أنه عند الله. {مُطَاعٍ} في ملائكته المقرَّبين يصدر عن أمره ويرجعون إلى رأيه. وقرئ «ثم» تعظيماً للأمانة وبياناً لأنها أفضل صفاته المعدودة.

٢٢- ﴿وَمَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ﴾

[٢٤٦٨] {وَمَا صَاحِبُكُمْ} يعني محمداً ﷺ {بِمَجْنُونٍ} كما تبهته الكفرة. وناهيك بهذا دليلاً على جلاله مكان جبريل عليه السلام وفضله على الملائكة، ومباينة منزلته لمنزلة أفضل الإنس محمد ﷺ، إذا وازنت بين الذكرين حين قرن بينهما، وقايست بين قوله {إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ مُطَاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ} وبين قوله {وَمَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ}.

٢٣- ﴿وَلَقَدْ رَآهُ بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ﴾

[٢٤٦٩] {وَلَقَدْ رَآهُ} ولقد رأى رسول الله ﷺ جبريل {بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ} بمطلع الشمس الأعلى.

٢٤- ﴿وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ﴾

[2470] “Ve işte” Cebrail’i görme, kendisine vahiy gelmesi vb. hususlarla ilgili olarak gaipten haber verdiği şeylere dair *maznûn*¹ değildir o, yani Muhammed. Bu (ظنين), “töhmet” anlamındaki *zunnetten* gelmektedir. Kelime بضنين şeklinde de okunmuş olup bu da cimrilik anlamındaki *danndan* 5 gelmektedir; yani o, bir kısmını yanında tutup tebliğ etmeyerek yahut kendisinden öğretilmesi istendiğinde öğretmeyerek vahiy konusunda cimrilik yapmaz. Kelime, İbn Mes’ûd’un mushafında ظ, Übeyy b. Kâ’b’in mushafında ise ض ile kayıtlıdır. Peygamber (s.a.) her ikisiyle de okumuştur.

[2471] ظ ve ض harfleri arasındaki farkı sağlam ve güzel bir şekilde ortaya 10 koymak gerekir ve bu ikisinin mahreçlerini bilmek, okuyucu için olmazsa olmazlardandır. Arap olmayanların çoğu bu iki harfi birbirinden ayıramaz, ayırsalar bile bu doğru bir ayırım da olmayabilir. Oysa ikisi arasında uzak bir ayırım vardır; zira Dât’ın mahreci dil kenarının köküyle bunu takip eden, dilin sağ veya sol tarafındaki azı dişleridir. Ömer (r.a.) sağlam ve kurallı bir 15 kimseydi, her iki eliyle de iş görürdü (ihmalkâr değildi). O, Dât’ı dilinin iki kenarından çıkarırdı. Bu harf iki çene arasından çıkan, açık mahreçli (*şecrî*) harflerden olup Cîm ve Şîn harflerine kardeşdir. Zâ’nın mahreci ise dil ucu ve üst ön dişlerin köküdür. Bu harf keskin mahreçli (*zevlakî*) harflerden biri olup peltek Zel’e ve Peltek Se’ye kardeşdir. Bu iki harf aynı olsaydı, bu 20 kelimedeki iki kıraat olmaz; ilim ve kıraat dağlarından ikisi² arasında fark bulunmaz; mâna, iştikak ve terkip farklılığı oluşmazdı.

[2472] “Peki, namaz kılan, bu iki harften birini diğerinin yerine koy-sa..?” **dersen şöyle derim:** O kişi peltek Zel’i Cîm’in, peltek Se’yi de Şîn’in yerine koyan gibi olur; çünkü Dât ile Zâ arasındaki farklılık bunlara kardeş 25 olan harflerin arasındaki farklılık gibidir (yani namazı bâtil olur)!

25. Kovulmuş bir şeytanın sözü değildir o!..

[2473] “O” Kur’ân, “kovulmuş bir şeytanın” yani [göge tırmanıp] kulak hırsızlığı yapmaya çalışan bir [*cin*]in “sözü” ve onların kâhin dostlarına ilet-tikleri fısıldamalar “değildir.”³

30 26. Hâl böyle iken, nereye gidiyorsunuz siz?!

1 Müfessir Zâ ile ظنين şeklindeki okuyuşu tercih etmektedir. Buna göre âyet; “Muhammed vahiy konusunda *maznûn*/ sanık değildir.” şeklinde olurken, Dâd ile ضنين okunduğunda (“vahyi sizden kıskanmakta/esirgememektedir) anlamına gelmektedir. / ed.

2 Ashab-ı Kiram’ın Hz. Ali ile birlikte, Kur’ân kıraatini ve dinî ilimleri en iyi bilen iki ‘dağ’ı; İbn Mes’ûd ile Übeyy b. Kâ’b’in ظ ve ض’lı kıraatleri arasında... / ed.

3 جيم kelimesi genelde, “Allah’ın rahmetinden *kovulmuş lânetli*” şeklinde anlaşılmakta ise de müfessirin; “gökten bilgi çalmaya çalışırken semavî şihaplarla vurulan, engellenip kovulan” şeklindeki tefsiri bağlama daha uygundur. / ed.

[٢٤٧٠] {وَمَا هُوَ} وما محمد على ما يخبر به من الغيب من رؤية جبريل والوحي إليه وغير ذلك {بِضْنَيْنِ} بمثَّهم من الظُّنة - وهي التهمة -؛ وقرئ «بضنين»، من الضنّ - وهو البخل -، أي لا ييخل بالوحي فيزوي بعضه غير مبلغه؛ أو يسأل تعليمه فلا يعلمه. وهو في مصحف عبد الله بالطاء، وفي مصحف أبيّ بالضاد، وكان رسول الله ﷺ يقرأ بهما. ٥

[٢٤٧١] وإتقان الفصل بين الضاد والطاء واجب، ومعرفة مخرجيهما مما لا بد منه للقارئ؛ فإن أكثر العجم لا يفرّقون بين الحرفين وإن فرقوا ففرقا غير صواب، وبينهما بون بعيد؛ فإن مخرج الضاد من أصل حافة اللسان، وما يليها من الأضراس من يمين اللسان أو يساره. وكان عمر بن الخطاب رضي الله عنه أضبط يعمل بكلتا يديه، وكان يخرج الضاد من جانبي لسانه، وهي أحد الأحرف الشجرية أخت الجيم والشين. وأما الطاء فمخرجها من طرف اللسان وأصول الثنايا العليا، وهي أحد الأحرف الذوقية أخت الذال والثاء. ولو استوى الحرفان لما ثبتت في هذه الكلمة قراءتان اثنتان، واختلاف بين جبلين من جبال العلم والقراءة، ولما اختلف المعنى والاشتقاق والتركيب. ١٠

[٢٤٧٢] فإن قلت: فإن وضع المصلي أحد الحرفين مكان صاحبه؟ قلت: هو كواضع الذال مكان الجيم، والثاء مكان الشين؛ لأن التفاوت بين الضاد والطاء كالتفاوت بين أخواتهما. ١٥

٢٥- ﴿وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ﴾

[٢٤٧٣] {وَمَا هُوَ} وما القرآن {بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ}، أي بقول بعض المسترقة للسمع وبوحيهم إلى أوليائهم من الكهنة. ٢٠

٢٦- ﴿فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ﴾

[2474] Bu ifade onlar için bir sapkınlık tespitidir. Tıpkı anayolu terk edip, zor yürüyeceği patika yollara sapan kimseye “Nereye gidiyorsun!” denmesi gibi. Böylece onların hakkı terk edip, bundan bâtıla dönmeleri hususundaki durumları (anayoldan patika yola sapan kimsenin durumuyla) örneklendirilmiştir.

27. Âlemlere (herkese) açık bir öğüttür o!..

28. Özellikle, içinizden istikamet üzere yaşamayı dileyenlere.

[2475] “İçinizden (istikamet üzere yaşamayı) dileyenlere...” ifadesi, “âlemlere” ifadesinden bedel kılınmıştır. Bunun âlemlerden bedel kılınmasının sebebi, İslâm’a girerek istikamet dileyenlerin, öğütten faydalananların sadece bunlar olmasıdır. Böylece her ne kadar hepsine birden nasihat edilmiş olsa da, onlardan başkasına nasihat edilmemiş gibi olmaktadır.

29. Siz ise dilemiyorsunuz! -Âlemlerin Rabbi Allah dilerse başka...-

[2476] “Siz” istikameti “dilemiyorsunuz” ey onu dileyenler! Ancak Allah’ın tevfiğ ve keremiyle (dileyebilirsiniz). Yahut “Siz ey istikameti dilemeyenler! Siz onu ancak Allah’ın mecbur kılması ve zorlamasıyla dileyebilirsiniz.”¹

[2477] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki: “Kim *izeş-şemsu kuvvirat* sûresini okursa, Allah onu amel defterleri ortaya saçıldığı vakit rüsva olmaktan korur.”

1 *cümlesini anlarken, öncelikle; وما تشاءون* ifadesinin “fiil-i muzarî nefy-i hâl” olduğuna dikkat edilmelidir; *ما ينصر* kalıbı “yardım etmiyor” demektir. “Yardım etmez” şeklinde genel zamanlı bir anlam kastedebilmek için, *لا ينصر* denmesi gerekir; yani *وما تشاءون* cümlesi, “dileyemezsiniz” demek değil, “Şu an itibarı ile dilemiyorsunuz!” demektir. İkinci olarak; cümlemin devamındaki *إلا أن يشاء* kalıbının Kur’ân’daki kullanımına dikkat edilmelidir. “Ancak, Allah dileyecek olursa başka.” mealindeki bu kalıp, Allah’ın geleceğe dönük edimlerinde daima ‘şu ankinden farklı başka bir şey dileyebileceği’ ihtimalinin bulunduğunu gösterir. Buna göre; bu âyette [ayrıca bkz. Müddessir 74/56; İnsân 76/30’da] Mekke Müşriklerine hitaben önce; “*Bu Kur’ân herkese açık bir öğüttür.*” buyrulmakta; “*Siz ise dilemiyorsunuz...*” denildikten sonra da şu istisna yapılmaktadır: “*Ancak, âlemlerin Rabbi Allah dilerse başka.*” Âyette söylenen şudur: Şu an realite o ki hemen hiçbiriniz Kur’ân’dan öğüt almak niyetinde değil! Ama ileride neler olacağını hiçbirimiz bilemeyiz; çünkü ‘gelecek’ her tür ihtimale gebe dir; âlemlerin -bu arada, insan iradesini etkileyen her tür âmil ve sâikin de- Rabbi bulunan Allah her an başka bir şey dileyebilir ve imana gelebilirsiniz. Gerçekten de bu ifadelerin muhatabı olan hemen bütün müşrikler daha sonra iman etmişlerdir; zira şartlar değişmiştir: İlk in eden emmişlerdi; çünkü müminler genelde zayıftı; güç, itibar vs. tamamen müşriklerin elindeydi. Bu şekilde devam etseydi, yine asla iman etmezlerdi. Ancak ilâhî *meşîet* müminleri Medine’ye göç ettirerek orada güç ve itibar sahibi kıldı. Güçler karşılıklı olarak birkaç kez sınıandı. Bu arada, insanların genelinin imana gelmesinin önündeki engeller yani yaklaşık 200 müşrik büyüğü savaşlarda bertaraf edildi; ayrıca İslâm’ın oluşturduğu güvenli, barış dolu huzur ve refah ortamı ve müntesiplerine kattığı değer, sağladığı imkân, güç ve itibar herkes tarafından net bir şekilde görüldü. Ve Mekke’nin ele geçirilmesi ile birlikte müşriklerin yelkenleri suya indi. Mekke’de bir tane bile müşrik kalmadı. / ed.

[٢٤٧٤] {فَأَيُّنَ تَذْهَبُونَ} استضلال لهم كما يقال لتارك الجادة اعتسافاً أو ذهاباً في بنات الطريق: أين تذهب؛ مثلت حالهم بحاله في تركهم الحق وعدولهم عنه إلى الباطل.

٢٧- ﴿إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ﴾

٢٨- ﴿لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَقِيمَ﴾

[٢٤٧٥] {لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ} بدل من {الْعَالَمِينَ}. وإنما أبدلوا منهم، لأن الذين شاءوا الاستقامة بالدخول في الإسلام هم المنتفعون بالذكر؛ فكأنه لم يوعظ به غيرهم وإن كانوا موعظين جميعاً.

٢٩- ﴿وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾

[٢٤٧٦] {وَمَا تَشَاءُونَ} الاستقامة -يا من يشاؤها- إلا بتوفيق الله ولطفه. أو: وما تشاؤونها أنتم -يا من لا يشاؤها- إلا بقسر الله وإلجائه.

[٢٤٧٧] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة إذا الشمس كورت أعاده الله أن يفضحه حين تنشر صحيفته.

İNFİTÂR SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 19 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Gök parçalandığında,

2. Yıldızlar saçıldığında,

2. (acı-tatlı bütün) denizler birbirine karıştığında...

[2478] “Parçalandığında” şak şak olduğunda [yani yarıldığında].

[2479] فُجِّرَتْ yani birbirine açılıp, tatlı sular tuzlu sulara karıştığında ve iki su arasındaki engel yok olup denizler tek bir denize dönüştüğünde.

10 Rivayete göre, yeryüzü denizlerin dolmasının ardından suyu çekip kurutarak, dümdüz hâle gelecektir. Hasan-ı Basrî'ye göre [Tekvîr 81/6'daki سُجِّرَتْ'deki] *tescîrin* anlamı da budur. İfade, şeddesiz olarak *fucirat* şeklinde de okunmuştur. Mücâhid (v. 103/721), ma'lûm sîgasıyla ve şeddesiz olarak *fecerat* okumuş olup “Aradaki engelin yok olması sebebiyle (denizler) sınırlarını aştığında” anlamına gelir ki bu da “(Fakat aralarında engel vardır;) karışmazlar birbirlerine.” [Rahmân 55/20] âyetine uymaktadır; çünkü *bağy* ve *fucur* (anlam itibarıyla) kardeşlerdir.

4. Kabirlerdeşilip içindekiler çıkarıldığında...

5. (İşte o zaman) bilir herkes; önden ne göndermiş, geriye ne bırakmışsa...

20 [2480] بُعِثَ ve *buhşira* aynı anlamda olup bu ikisi kendilerine Râ eklenmiş hâliyle *el-ba'su* ve *el-bahsu* kökünden oluşmuşlardır. Anlam, “Kabirler yoklanıp, içindeki ölümler çıkarıldığında” şeklindedir. Nitekim münafıkların gizliliklerini ortaya döktüğü için *Berâe* sûresine de *Muba'sira* (deşip çıkarılan) denmiştir.

6. Ey insan! Seni aldatan ne, o Kerîm Rabbine karşı?

25 [2481] **Şayet** “Seni aldatan ne, o Kerîm Rabbine karşı?” âyetinin anlamı nedir? Rabbin *kerem* vasfıyla nitelenmesi, O'nun keremine aldanmanın yadırganmasına nasıl mutabık düşebilmiş; insan zaten kerime karşı aldanır (değil mi?) Nitekim rivayete göre, Hz. Ali (r.a.) bir kölesine defalarca seslendiği hâlde köle dönüp de “Buyurun!” dememiş. Nihayet Hz. Ali bakmış ki adam kapıda duruyor. Ona, “Neyin var; bana cevap vermeyişinin sebebi ne?” deyince köle, “Senin hoşgörüne olan itimadım ve cezalandırmayacağından emin oluşum.” demiş. Bunun üzerine Hz. Ali onun cevabını beğenip, kendisini azat etmiş. Hem ‘Bir kişinin kölelerinin edepsizliği onun keremindedir.’ derler...” **dersen**

سورة الانفطار

مكية؛ وآياتها ١٩

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ﴾

٢- ﴿وَإِذَا الْكُوَاكِبُ انشَثَرَتْ﴾

٣- ﴿وَإِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ﴾

[٢٤٧٨] {انْفَطَرَتْ} انشقت.

[٢٤٧٩] {فُجِّرَتْ} فتح بعضها إلى بعض، فاختلط العذب بالمالح، وزال البرزخ الذي بينهما، وصارت البحار بحرًا واحدًا. وروي أنّ الأرض تُنشف الماء بعد امتلاء البحار، فتصير مستوية، وهو معنى التسجير عند الحسن. وقرئ «فُجرت» بالتخفيف. وقرأ مجاهد «فَجرت»، على البناء للفاعل والتخفيف. بمعنى: بغت لزوال البرزخ نظرًا إلى قوله تعالى {لَا يَبْغِيَانِ} {الرحمن: ٢٠} لأنّ البغي والفجور أخوان.

٤- ﴿وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ﴾

٥- ﴿عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ وَأَخَّرَتْ﴾

[٢٤٨٠] {بُعْثِرَتْ} وبحثر بمعنى، وهما مركبان من البعث والبعث مع راء مضمومة إليهما. والمعنى: بُحِثت وأُخْرِج موتاها. وقيل لبراءة المبعثرة، لأنها بعثت أسرار المنافقين.

٦- ﴿يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ﴾

[٢٤٨١] فإن قلت: ما معنى قوله: {مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ}، وكيف طابق الوصف بالكرم إنكار الاغترار به، وإنما يغتر بالكريم، كما يروى عن علي رضي الله عنه أنه صاح بغلام له كرات فلم يلبه، فنظر فإذا هو بالباب، فقال له: مالك لم تجبني؟ قال: لثقتي بحلمك وأمني من عقوبتك، فاستحسن جوابه وأعتقه. وقالوا: من كرم الرجل سوء أدب غلامانه.

söyle derim: Bunun anlamı şudur: İnsana düşen, Allah'ın onu hayat sahibi olarak yaratıp yaşatarak kendisine cömertçe davranmasına, ona nice ihسانlarda bulunmasına aldanmamaktır. Öyle ki Allah'ın ona imkânlar bahşedip sorumlu tutmasının ardından, isyan edip üstün kılındığı nimeti inkâr etmekte ve ilk üstün kılınmanın verdiği aldanişla, Allah'ın sevapla ve cezanın terkiyle [yeniden] kendisine lutuf ve keremde bulunacağını ummaktadır. İşte bu, hikmet sınırının dışına taşan, yadırganacak bir şeydir. Bu yüzden Peygamber (s.a.) bu âyeti okuyunca; “Onu cahilliği aldattı!” buyurmuştur. Ömer (r.a.) de “Onu ahmaklığı ve cahilliği aldattı!” derken, Hasan-ı Basrî; “Vallahi! Onu pis şeytani aldattı!” demiştir; yani şeytan günahları ona cazip göstermiş ve “Dilediğini yap; zira ilk ihسانیyla sana ihşanda bulunan Rabbin, sana elbette sonunda da ihşanda bulunur [merak etme!]” diyerek onu tehlikenin kucığına atmıştır. Fudayl b. İyâz'a (v. 803), “Allah seni kıyamet günü kaldırıp sana ‘*Seni aldatan neydi, o cömert Rabbine karşı?*’ dese ne diyeceksin?” diye sorulmuş, o da ‘Senin o tâ aşğılara sarkan (geniş, uzun merhamet) perdelerin beni aldattı!’ diyeceğim.” demiş. [Yalnız] bu, günahların örtülmesine aldanarak hata ettiğini itiraf etme kabilinden olup tamahkârların¹ ve *Haşvî*² hikâyecilerin zan ettiği gibi bir bahane üretme değildir. Onların, kendi imamlarından rivayet ettiklerine göre ise, Allah'ın diğer sıfatlarını değil de “senin o Kerîm Rabbin” buyurarak, *Rab* ve *Kerîm* sıfatlarını zikretmesi, kuluna “Beni Kerîm'in keremi aldattı.” şeklinde cevap vermesini telkin etmek içinmiş!..

[2482] Sa'îd b. Cubeyr (v. 713) [مَا عَزَّكَ ifadesini] *mâ eğarrake* şeklinde okumuş olup ya taaccüp ya da soru sormaya dayanmaktadır.³ Bu, senin *beyyete-humu'l-âduvvu*⁴ ve *hum gârrûne* (Hiçbir şeyden haberleri yokken düşman onları geceleyin bastı!) sözünden olarak kişi gafil bulunduğu kullanılan *ğarrâr-racul^u fe-huve gârr^u* ifadesinden gelmektedir. Yine *eğarrahû gayrubû* denir ki “Başkası onu aldatılmış kıldı.” demektir.

7. Ki seni O yarattı; seni O 'düzen'ledi; seni O dengeledi.

[2483] “Seni O düzenledi;” yani organları kusursuz, sapaşğlam kıldı. “Seni O dengeledi;”⁴ hiçbir uyumsuzluk barındırmayacak biçimde hilkatî ahenkli, dengeli hâle getirdi de (meselâ) iki kolun birisini daha uzun, iki gözün birisini daha geniş, organların bazısını beyaz, bazısını siyah ve saçın bir kısmını siyah, bir kısmını alaca yapmadı.

1 *Beyn'el-havfi ve'r-recâ* (korkuyla umut arası ihtiyatlı bir iyimserlik) içinde olmak gerekirken Allah'ın merhametine bel bağlayan... / ed..

2 Nasların zâhirî yorumuna yoğunlaşan ve *Müşebbibe*ye yaklaşacak derecede aşırılığa kaçan müfrit bir ekol. / çev.

3 (i) Soruya göre; “*Ey insan! O cömert Rabbine karşı seni ne aldattı!?*” (ii) Ta'acçüba göre; “*Ey insan! O cömert Rabbine karşı amma da aldanmışsın!*” anlamındadır. / çev.

4 Müfessir tefilden *fe-âddelek* kıraatini esas almaktadır ki şeddesiz kıraate göre daha vurguludur. / ed.

قلت: معناه أنّ حق الإنسان أن لا يغترّ بتكريم الله عليه، حيث خلقه حيًا لينفعه،
 وبفضلته عليه بذلك حتى يطمع بعدما مكّنه وكلفه فعصى وكفر النعمة المتفضّل
 بها أن يتفضل عليه بالثواب وطرح العقاب، اغترارًا بالتفضل الأول؛ فإنه منكر
 خارج من حد الحكمة. ولهذا قال رسول الله ﷺ لما تلاها: غرّه جهله! وقال
 ٥ عمر رضي الله عنه: غرّه حمقه وجهله! وقال الحسن: غره والله شيطانه الخبيث! أي زين له
 المعاصي وقال له: افعل ما شئت، فربك الكريم الذي تفضل عليك بما تفضل به
 أولًا وهو متفضل عليك آخرًا، حتى ورطه. وقيل للفضيل ابن عياض: إن أقامك
 الله يوم القيامة وقال لك: {مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ} ماذا تقول؟ قال أقول: غرّتني
 ستورك المرخاة. وهذا على سبيل الاعتراف بالخطأ في الاغترار بالستر، وليس
 ١٠ باعتذار كما يظنه الطماع، ويطنّ به قصاص الحشوية ويروون عن أئمتهم: إنما
 قال {بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ} دون سائر صفاته، ليلقن عبده الجواب حتى يقول: غرّني
 كرم الكريم.

[٢٤٨٢] وقرأ سعيد بن جبير «ما أغرّك»، إما على التعجب، وإما على
 الاستفهام؛ من قولك: غرّ الرجل فهو غارّ، إذا غفل، من قولك: بيّتهم العدو وهم
 ١٥ غارّون. وأغرّه غيره، جعله غارًّا.

٧- ﴿الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ﴾

[٢٤٨٣] {فَسَوَّاكَ} فجعلك سويًّا سالم الأعضاء، «فَعَدَلَكَ» فصيّرك معتدلاً
 متناسب الخلق من غير تفاوت فيه؛ فلم يجعل إحدى اليدين أطول، ولا إحدى العينين
 أوسع، ولا بعض الأعضاء أبيض وبعضها أسود، ولا بعض الشعر فاحمًا وبعضه أشقر.

Yahut seni, diğer dört ayaklılar gibi değil de dimdik yürüyecek biçimde, mutedil yapıtı kıldı. Şeddesiz olarak عَدَلْتُ şeklinde de okunmuş olup bu iki şekilde değerlendirilir. 1) “Sapasız kıldı; yani senin uzuvlarının bir kısmını bir kısmıyla dengeleyip ölçülü kıldı.” anlamına gelmesi. 2) “Seni (özel bir yaratılışa) çevirip yönlendirdi.” anlamına gelmesi. Meselâ ‘adelehü ‘ani’t-tarîk (Onu yoldan çevirdi.) denir; yani “Senin yaratılışını başkalarının yaratılışından çevirip ayırdı ve seni diğer yaratılışlarla farklılık arz eden; güzel bir hilkatte yarattı.” yahut “Seni şekil ve suretlerden birine çevirip yönlendirdi.” anlamında.

8. Seni dilediği bir şekilde terkip edip şu (şahsî) hâle O soktu.

[2484] ما شاء cümlesindeki ما fazlalık olup mâna, “Seni güzellik, çirkinlik, uzunluk, kısalık, erkeklik, dişilik, bazı akrabalara benzeyip benzememe gibi değişik şekiller noktasında muradının ve hikmetinin gerektirdiği türden bir surette O terkip etti.” şeklindedir.

[2485] **Şayet** “Öncesi[deki cümleler]in atfedildiği gibi bu cümlenin de [atıf harfiyle] atfedilmesi gerekmez miydi?” **dersen şöyle derim:** [Gerekmezdi;] çünkü bu cümle, عَدَلْتُ cümlesinin beyanıdır (beyan sadedinde de *vasıl* değil, *fasıl* uygun düşer). **Şayet** “Harf-i cer (فی) neye taalluk etmektedir?” **dersen şöyle derim:** Bunun; “O, seni şekillerden birine yerleştirip, konumunu sabitleştirdi.” anlamına gelecek şekilde رَجَّبُ cümlesine taalluk etmesi caiz olduğu gibi, “O, şekillerden biri dâhilinde husule gelecek şekilde seni terkip etti.” anlamına binaen, hazfedilmiş bir kelimeye (*hâsıl^{en}*) taalluk etmesi de caizdir. Harf-i cerin, hazfedilmiş kelimeye taalluk etmesi durumunda cümle *hâl* olmak üzere *nasb* konumundadır. Harf-i cerin عدلك cümlesine taalluku da caiz olup buna göre اِنِّی kelimesinde taaccüp üslûbuyla “O, seni şaşılacak bir surette dengeledi!” anlamına gelip, bunun ardından ما شاء رَجَّبُ buyurmuş olur ki bu da “Seni terkipler içerisinde (beğenip) dilediği güzel bir terkibe soktu.” anlamındadır.

9. Hayır! (O’nun bu keremine hiçbir sebeple değil) aksine, sırf hesabı yalanlıyorsunuz (da o yüzden, nankörlük ve isyanla karşılık veriyorsunuz)!

[2486] “Hayır!” Allah’ın o şükür ve itaat gerektiren cömertliğine aldınıp, şükür ve itaati bunun zıddı olan inkâr ve isyana çevirmekten uzak durun!

أو جعلك معتدل الخلق تمشي قائماً لا كالبهائم. وقرئ «فعدلك» بالتخفيف وفيه وجهان؛ أحدهما أن يكون بمعنى المشدّد، أي عدل بعض أعضائك ببعض حتى اعتدلت. والثاني {فَعَدَلَكْ} فصرفك. يقال: عدله عن الطريق يعني فعدلك عن خلة غيرك وخلقك خلة حسنة مفارقة لسائر الخلق. أو فعدلك إلى بعض الأشكال والهيآت. ٥

٨- ﴿فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ﴾

[٢٤٨٤] {مَا} في {مَا شَاءَ} مزيدة، أي ركبك في أي صورة اقتضتها مشيئته وحكمته من الصور المختلفة في الحسن والقبح والطول والقصر والذكورة والأنوثة، والشبه ببعض الأقارب وخلاف الشبه.

١٠ [٢٤٨٥] فَإِنْ قُلْتَ: هلا عطفت هذه الجملة كما عطف ما قبلها؟ قلت: لأنها بيان لـ {عَدَلَكْ}. فَإِنْ قُلْتَ: بم يتعلق الجار؟ قلت: يجوز أن يتعلق بـ {رَكَّبَكَ}. على معنى: وضعك في بعض الصور ومكنك فيه، وبمحذوف أي ركبك حاصلاً في بعض الصور؛ ومحلّه النصب على الحال إن علق بمحذوف. ويجوز أن يتعلق بـ {عَدَلَكْ}، ويكون في {أَيِّ} معنى التعجب، أي فعدلك في صورة عجيبة، ثم قال: ١٥ ما شاء ركبك! أي ركبك ما شاء من التراكيب، يعني تركيباً حسناً.

٩- ﴿كَلَّا بَلْ تُكَذِّبُونَ بِالَّذِينَ﴾

[٢٤٨٦] {كَلَّا} ارتدعوا عن الاغترار بكرم الله والتسلق به - وهو موجب الشكر والطاعة - إلى عكسهما الذي هو الكفر والمعصية.

[2487] Sonra Allah Teâlâ, “Siz” aslında “hesabı” veya İslâm dinini “yalanlıyorsunuz” da hiçbir sevap ve cezayı tasdik etmiyorsunuz, buyurmaktadır ki bu (yalanlama), yadırganan beklenti aşırılığından da beterdir.

10. Oysa şüphesiz üzerinizde bekçiler var;

5 **11. Değerli yazıcılar (kirâmen kâtibîn)**

12. Yaptıklarınızı biliyorlar!

[2488] Burada ceza gününü yalanlamalarının içyüzü ortaya konmaktadır, “Siz ceza gününü yalanlayıp dururken, kâtipler sizin aleyhinize olacak şekilde karşılık göreceğiniz amellerinizi yazıyorlar” demektir.

10 [2489] Yazıcı meleklerle övgüyle tazimde bulunulmasıyla *hesabın* da önemi anlatılmış olmakta; Allah katında *hesabın*, en muazzam işlerden sayıldığı belirtilmektedir. Böyle olmasaydı, Allah hesaba çekilecek, karşılığı verilecek hususları kayda alsınlar diye o değerli, *koruyucu*,¹ yazıcı meleklerini görevlendirmezdi. Bunda günahkârlar için bir uyarı, korkutma ve
15 utandırma; müminler içinse bir lutuf vardır. Rivayete göre Fudayl (b. İyâz) bu âyeti okuduğu vakit, “Gafillere ne çetin bir âyettir bu böyle!” dermiş.

13. Cennettir şüphesiz, ‘iyi’ler.

14. Günahkârlar ise cayır cayır yanan ateştedirler.

15. Oraya, yargılanma günü girerler.

20 **16. Bir daha da oradan uzaklaşamazlar!..**

[2490] “*Bir daha da oradan uzaklaşamazlar*” ifadesi, “(Ateşten çıkmak isterler) ama oradan çıkacak değillerdir!” [Mâide 5/37] âyetine benzemektedir. “Gerçi ceza günü ateşe girecekler; ama bundan önce -yani kabirlerinde- de o ateşten uzak tutulmazlar” şeklinde bir anlam kastedilmiş olması
25 da caizdir.

[2491] Söylendiğine göre; Allah bu sûrede âdemoğlu için üç hâl söz konusu olduğunu haber vermiştir; amelinin kayıt altına alındığı hayatın hâli, karşılık göreceği âhret hayatının hâli ve *berzah* âleminin hâli ki *berzah* وما
عنها بغائبين² âyetinin anlattığıdır.²

30 **17. Nereden bileceksin ki nedir yargılanma günü?**

18. Evet, nereden bileceksin ki nedir yargılanma günü?

1 “Koruyucu” akla ilk gelen anlamında değildir; amelleri tespit eden, yapılan bütün iyilik ve kötülükleri bir bir kaydeden; hiçbir şeyi eksik bırakmayan demektir. / ed.

2 Ancak o zaman 16. âyetin meali; “O ateşten uzak da değillerdir.” şeklinde takdir edilir. / ed.

[٢٤٨٧] ثم قال: {بَلْ تُكْذِبُونَ بِالَّذِينَ} أصلا وهو الجزاء، أو دين الإسلام. فلا تصدقون ثوابا ولا عقابا؛ وهو شر من الطمع المنكر.

١٠- ﴿وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ﴾

١١- ﴿كِرَامًا كَاتِبِينَ﴾

١٢- ﴿يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ﴾

[٢٤٨٨] {وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ} تحقيق لما يكذبون به من الجزاء، يعني أنكم تكذبون بالجزاء والكاتبون يكتبون عليكم أعمالكم لثجازوا بها.

[٢٤٨٩] وفي تعظيم الكتبة بالثناء عليهم تعظيم لأمر الجزاء، وأنه عند الله من جلائل الأمور؛ ولولا ذلك لما وكل بضبط ما يحاسب عليه، ويجازي به الملائكة الكرام الحفظة الكتبة. وفيه إنذار وتهويل وتشوير للعصاة ولطف للمؤمنين. وعن الفضيل أنه كان إذا قرأها قال: ما أشدها من آية على الغافلين!

١٣- ﴿إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ﴾

١٤- ﴿وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ﴾

١٥- ﴿يَصَلُّونَهَا يَوْمَ الدِّينِ﴾

١٦- ﴿وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ﴾

[٢٤٩٠] {وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ} كقوله {وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا} [المائدة: ٣٧]. ويجوز أن يراد: يصلون النار يوم الدين وما يغيبون عنها قبل ذلك، يعني في قبورهم.

[٢٤٩١] وقيل: أخبر الله في هذه السورة أن لابن آدم ثلاث حالات؛ حال الحياة التي يحفظ فيها عمله، وحال الآخرة التي يجازي فيها، وحال البرزخ وهو قوله {وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ}.

١٧- ﴿وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ﴾

١٨- ﴿ثُمَّ مَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ﴾

[2492] Yani ceza gününün durumu hiçbir dirayet sahibinin onun korku ve şiddet boyutunu kavrayamayacağı bir özellik arz etmektedir. Sen onu nasıl tasavvur edebilirsin ki o bunun kat kat fevkindedir! Âyetin tekrarlanması daha fazla korkutmak içindir. Sonra Allah Teâlâ bu korkutmanın vasfına dair sözü özlü biçimde ifade etmek üzere şöyle buyurdu:

19. Kimsenin kimse için (iyilik namına) hiçbir şeye sahip olmadığı gün... ki o gün, buyruk tamamen Allah'a aittir.

[2493] Yani hiç kimse hiçbir şekilde ne bir başkası adına bir şeyi bertaraf edebilir ne de ona fayda sağlayabilir. Buyruk tek başına Allah'a aittir.

10 [2494] [İfadeyi لا يُؤمُّ... şeklinde] *merfû* 'okuyana göre bu ya *يؤمُّ الدين* den bedel ya da *hüve yevmu lâ temliku* (O; hiç kimsenin hiç kimse için... bir gündür.) [şeklinde gizli bir mübtedâ takdir etmek] üzere gerçekleşir. *Mansûb* okuyana göre ise, *ed-dîn*^u lafzının delâleti doğrultusunda ya gizli bir *yudânûne* (karşılık göreceklerdir) fiilinin ya da "Yâd et!" fiilinin takdir edilmesiyle (*zarf; mefû-lün fih* olmak üzere) gerçekleşir. Yine, bunun, i'râbı açık olmayana (cümleye) muzâf olması sebebiyle, *ref* konumunda olmakla birlikte *fetha* üzere mebni olması da caizdir.

20 [2495] Peygamber'den (s.a.) nakledilmiştir ki: "Her kim *İze's-semâu'nfe-tarat* sûresini okursa, Allah gökten düşen her bir yağmur damlası ve her bir kabir adedince ona sevap yazar."

[٢٤٩٢] يعني أن أمر يوم الدين بحيث لا تدرك دراية دار كنهه في الهول والشدة. وكيفما تصوّرتّه فهو فوق ذلك وعلى أضعافه. والتكرير لزيادة التهويل.

١٩- ﴿يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ﴾

[٢٤٩٣] ثم أجمل القول في وصفه فقال: {يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا}، أي لا تستطيع دفعًا عنها ولا نفعًا لها بوجه ولا أمر إلا لله وحده.

[٢٤٩٤] من رفع فعلى البدل من {يَوْمُ الدِّينِ}، أو على: هو يوم لا تملك. ومن نصب فياضمار يدانون؛ لأنّ الدين يدل عليه. أو بإضمار اذكر. ويجوز أن يفتح لإضافته إلى غير متمكن وهو في محل الرفع.

[٢٤٩٥] عن رسول الله ﷺ: من قرأ إذا السماء انفطرت كتب الله له بعدد كل قطرة

١٠ من السماء حسنة وبعده كل قبر حسنة.»

MUTAFFİFİN SÜRESİ

Nerede nâzil olduğu ihtilâflıdır, 36 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Yazıklar olsun o ticarî hilecilere ki

5 **2. İnsanlara kendileri için ölçtürür [veya tarttırırlar]ken eksiksiz olsun isterler;**

3. Ama onlara ölçerlerken veya onlara tartarlarken eksiltirler!..

[2496] التطفيف ölçme ve tartmayı eksik yapmak demektir; zira eksiltelen, az ve değersiz bir şeydir. Rivayete göre, Peygamber (s.a.) Medine'ye geldiğinde Medineliler ölçmede insanların en berbatları imişler. Nihayet bu sûre inince ölçmeyi güzel yapmaya başlamışlar [*Ibn Mâce*, "Ticârât", 35]. Söylendiğine göre, Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde Ebû Cuheyne diye bilinen bir kişi vardı. Bu adamın [takriben 1040 dirhemlik] iki [farklı] ölççeği vardı; birini ölçüp verirken, diğerini ise kendisi alırken kullanırdı. Yine söylendiğine göre, Medineliler ölçü ve tartıda hile yapan tüccar kimselerdi. Onların [Cahiliye dönemi] alışverişleri *münâbeze*,¹ *mülâmese*² ve *muhâtaradan*³ ibaretti. Nihayet bu sûre inince Peygamber (s.a.) dışarı çıkıp, kendilerine bu sûreyi okudu ve "Beş şey beş şeye karşılıktır." buyurdu. "Bu beş şeye karşılık olan beş şey nedir ya Resûlallah?" diye sorulunca, şöyle buyurdu: "Bir kavim yaptığı antlaşmayı bozarsa Allah onlara mutlaka düşmanlarını musallat eder. Allah'ın indirdiklerinden başkasıyla yönetir, *hüküm* verilerse mutlaka içlerinde fakirlik yaygınlaşır. Aralarında *o çirkin cinsel suçlar* zuhur ederse muhakkak aralarında ölüm yaygınlaşır. Ölçmede [ve tartmada] hile yaparlarsa toprağın bitirdiklerinden mahrum kınırlar ve yıllarca sürececek bir kıtlığa yakalanırlar. Arınmak için [muhtaçlara] vermezlerse yağmurdan mahrum kalırlar."

[2497] Rivayete göre Ali (r.a.), zağferan tartarken fazlaca veren bir adama uğramış ve kendisine "(Öncelikle) tartıyı doğru tut, daha sonra dilediğin kadar fazla ver." demiştir ki böylece Hz. Ali, bunu alışkanlık edinsin ve vacip olanı vacip olmayandan ayırsın diye adama ilk önce eşit tartmasını emretmiş olmaktadır.

1 Tarafların, mal değeri taşıyan bir eşyayı, incelemeye fırsat vermeden birbirlerine karşılıklı olarak atmalarıyla gerçekleşen bir alışveriş şekli. / çev.

2 Tarafların yine incelemeksizin, karşılıklı olarak mala dokunmak suretiyle gerçekleştirdikleri bir alışveriş şekli. / çev.

3 (Sudaki balık misali) ele geçmeyen, belirsiz ve bilinmez malın alım satımı. / çev.

سورة المطففين

مختلف فيها؛ وآياتها ٣٦

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ﴾

٢- ﴿الَّذِينَ إِذَا أَكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ﴾

٣- ﴿وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ﴾

[٢٤٩٦]التطفيف البخس في الكيل والوزن؛ لأنَّ ما يخس شيء طفيف حقير. وروى: أن رسول الله ﷺ قدم المدينة وكانوا من أخبث الناس كيلا، فنزلت فأحسنوا الكيل. وقيل: قدمها وبها رجل يعرف بأبي جهينة ومعه صاعان؛ يكيل بأحدهما ويكتال بالآخر. وقيل: كان أهل المدينة تجارًا يطففون، وكانت بياعتهم المنابذة والملامسة والمخاطرة، فنزلت فخرج رسول الله ﷺ فقرأها عليهم، وقال: خمس بخمس. قيل: يا رسول الله، وما خمس بخمس؟ قال: ما نقض قوم العهد إلا سلط الله عليهم عدوهم، وما حكموا بغير ما أنزل الله إلا فشا فيهم الفقر، وما ظهرت فيهم الفاحشة إلا فشا فيهم الموت، ولا طففوا الكيل إلا منعوا النبات وأخذوا بالسنين، ولا منعوا الزكاة إلا حبس عنهم القطر . ١٥

[٢٤٩٧]وعن علي رضي الله عنه: أنه مر برجل يزن الزعفران وقد أرجح، فقال له: أقم الوزن بالقسط، ثم أرجح بعد ذلك ما شئت. كأنه أمره بالتسوية أولا ليعتادها ويفصل الواجب من النفل.

[2498] İbn Abbas'ın "Siz ey Acem toplumu! Size iki sorumluluk verilmiştir ki sizden öncekiler sırf bu ikisi yüzünden helâke uğramışlardır: ölçü ve tartı" dediği rivayet edilmiştir. İbn Abbas'ın bilhassa Acemleri zikretmesi onların ölçme ve tartmayı birlikte yapmaları sebebiyledir. Oysa bu ikisi 5 Mekkelilere ve Medinelilere ayrı ayrı verilmiş özelliklerdi; Mekkeliler tartar, Medineliler ise ölçerlerdi. Rivayete göre İbn Ömer, satıcının yanından geçerken ona şöyle dermiş: "Allah'tan kork ve eksiksiz ölç! Zira ölçüde ve tartıda hile yapanlar Rahmân'ın azameti karşısında öyle bekletilecekler ki ter kendilerini gemleyecektir!" Rivayete göre İkrime, "Şahitlik ederim ki 10 ölçen ve tartan herkes ateştedir!" demiş. Kendisine, "Senin oğlun da ölçen -veya tartan- biridir." denince "Şahitlik ederim ki o da ateştedir!" demiş. Yine rivayete göre Übeyy (r.a.), "İhtiyaçlar, rızıkları ölçeklerin başlarına ve terazilerin dillerine bağlı olan kimselerden talep edilmemelidir." demiş.

[2499] [Ticarî hilecilerin] insanlardan ölçüp almaları onlara zarar verip 15 zahmet yükleyen bir ölçme türü olduğu için, bu anlama delâlet etsin diye, [على الناس] Min yerine (yük ve sıkıntı ifade eden) 'Alâ harf-i ceri getirilmiştir. 'Alâ'nın يستوفون fiiline taalluk etmesi de caiz olup hususiyet ifade etmesi için mef'ûl, fiilin önüne alınmıştır;¹ yani sadece insanların aleyhine olarak ölçü ve tartınının tam olmasını isterler; kendilerine gelince, bunun 20 kendi lehlerine olmasını isterler. Ferrâ (v. 822) bu konumda aleyhte bir hak söz konusu olması sebebiyle Min ve 'Alâ'nın birbirlerinin yerini alabileceğini söylemiştir. Binaenaleyh, bir kimse *ikteltu 'aleyke* dediğinde, sanki "Senin aleyhine olanı aldım." demiş gibidir. *İkteltu minke* dediğinde ise, "Senden tamamına aldım." demiş olmaktadır.

[2500] وإذا كالوهم (Onlara tarttıklarında...) ifadesindeki zamir *mansûb* 25 olup insanlara aittir. Bu zamir iki şekilde açıklanabilir: 1) *Kâlû le-hum ev vezenû le-hum* (Onlar [yani insanlar] adına ölçüp tarttıklarında) şeklinde bir takdir kastedilmiş olabilir ki buna göre *harf-i cer* hazfedilmiş olup [hazf ü *isâl* kuralınca] fiilin ameli doğrudan mecrûrla buluşturulmuştur. Tıpkı şairin 30 [muhtemelen devesine veya atına hitap ettiği] şu şiirinde

Yemin ederim; seni(n için) iyi cins kırmızı ve beyaz mantarlar topladım

Deve yünü renginde; yaramaz küçük mantarları tamamen yasakladım sana

1 Buna göre cümlelinin aslı الناس الذين إذا اکتالوا يستوفون على الناس şeklinde olup "İnsanlara sırf kendileri için bir şey ölçtürüp tarttırırken tam olmasını isterler" şeklinde hususiyet mânası ifade etmesi amacıyla mef'ûl öne alınmıştır. / çev.

[٢٤٩٨] وعن ابن عباس: إنكم معشر الأعاجم وليتم أمرين بهما هلك من كان قبلكم؛ المكيال والميزان. وخص الأعاجم لأنهم يجمعون الكيل والوزن جميعًا وكانا مفرّقين في الحرمين؛ كان أهل مكة يزنون وأهل المدينة يكيلون. وعن ابن عمر أنه كان يمر بالبائع فيقول له: اتق الله وأوف الكيل، فإنّ المطففين يوقفون يوم القيامة لعظمة الرحمن حتى إن العرق ليلجمهم. وعن عكرمة: أشهد أنّ كل كيال ووزان في النار. فقيل له: إنّ ابنك كيال أو وزان؛ فقال: أشهد أنه في النار. وعن أبي بصير رضي الله عنه: لا تلتمس الحوائج ممن رزقه في رؤوس المكايل وألسن الموازين. لما كان اكتيالهم من الناس اكتيالًا يضرهم ويتحامل فيه عليهم.

[٢٤٩٩] أبدل {على} مكان من للدلالة على ذلك. ويجوز أن يتعلق {على} بـ يستوفون، ويقدم المفعول على الفعل لإفادة الخصوصية، أي يستوفون على الناس خاصة؛ فأما أنفسهم فيستوفون لها؛ وقال الفراء «من» و«على» يعتقان في هذا الموضع، لأنه حق عليه؛ فإذا قال اكتلت عليك، فكأنه قال: أخذت ما عليك؛ وإذا قال: اكتلت منك، فكقوله: استوفيت منك.

[٢٥٠٠] والضمير في {كألوهم أو وزنوهم} ضمير منصوب راجع إلى الناس. وفيه وجهان؛ أن يراد: كالوا لهم أو وزنوا لهم؛ فحذف الجار وأوصل الفعل، كما قال:

وَلَقَدْ جَنَيْتُكَ أَكْمُومًا وَعَسَاقِلًا * وَلَقَدْ نَهَيْتُكَ عَنِ نَبَاتِ الْأَوْبَرِ

ve *el-harîsu yasîduke le'l-cevâd*¹ (Senin için avlayan, haris kişidir; soylu, yürük olan değil.)¹ darbimeselinde olduğu gibi. Bu iki ifadenin aslı *ceneytu le-ke* ve *yasîdu le-ke* şeklindedir. 2) *Muzâf* hazfedilip, yerine *muzâfun ileyh* konulmuş da olabilir ki buna göre muzâf “ölçülen” veya “tartılan” nesnedir (yani insanların ölçülecek şeylerini ölçtüklerinde veya onların tartılacak şeylerini tarttıklarında). Zamirin “ticarî hileciler”e ait bir fâ’il zamiri olması (yani “kendileri tarttığında...”) sağlıklı olmaz; zira o takdirde söz bu tür bir zamirle fasit bir nazma dönüşmüş olur; çünkü âyetin anlamı “Onlar insanlardan (ölçek veya tartı ile) aldıkları vakit eksiksiz almaya çalışırken, onlara verdiklerinde eksiltirler.” şeklindedir. Zamiri ticarî hilecilere (المطففين) râci kılarırsa, bu sefer anlam senin, “İnsanlardan alırken eksiksiz almaya çalışırlar; ölçmeyi veya tartmayı bizzat üstlendiklerinde ise *bilhassa kendileri* eksiltirler.” demene dönüşür ki bu da uyumsuz bir ifade olur; zira söz, işi gerçekleştiren hakkında değil, fiil hakkındadır. Bunu² iptale çalışırken, Mushaf yazısına tutunmak ve çoğul Vav’ından sonra yazılan Elif’in *hatta* sabit olmayışını³ gerekçe göstermek zayıf kalır; çünkü Mushaf hattıyla ilgili pek çok hususta, hat ilminin uzlaşılan [kaide ve] sınırlarına riayet edilmemiştir. Kaldı ki ben, işini sağlam yapan imamların elleriyle yazılmış kitaplarda bu Elif’in, hem lafız hem mânada sabit olmaması sebebiyle, terk edildiğini görmüşümdür; çünkü Vav tek başına çoğul anlamı sağlayabilmektedir. Bu Elif senin هُمْ لَمْ يَدْعُوا (Onlar çağırmadılar.) ve هُوَ يَدْعُو (O çağırıyor.) demendeki gibi sadece çoğul Vav’ını diğer Vav’lardan ayırmak için yazılmıştır. Bu Vav’a yazıda yer vermeyen kimse; “Her iki Vav’ın farkını ortaya koymak için anlam kâfidir.” demiştir. İsâ b. Ömer (v. 149/766) ve Hamza’nın (v. 156/773) bu hatayı irtikâp ettikleri, yani her iki zamiri de ticarî hilecilere ait kıldıkları; iki Vav üzerinde de hafifçe durarak, bununla ne kastettiklerini açıklamak istedikleri rivayet edilmiştir.

1 İşler sırf güç ve kabiliyetle değil; hırs ve gayretle başarılılar. / çev.

2 Yani her iki هم’un da, hilekârlara ait merfû’ zamirler olma ihtimalini. / ed.

3 Yani müfessirin sağlıklı bulduğu anlam doğru olsaydı, o zaman Mushaf hattında (*resm-i ‘osmânîde*) her iki fiil de هم أو وزنوا هم كالوا هم -Elif’li- olurdu; oysa bu fiillerin sonunda Elif yoktur; demek ki her iki هم da mef’ûldür. “Ama insanlar için ölçerlerken veya insanlar için tartarlarken eksiltirler!..” anlamında. / İşte, o “sağlıksız anlamı” bu şekilde iptal etmeye çalışmak zayıf bir yaklaşımdır; çünkü çoğul fiillerde Vav, Elif olmasa da çoğul fâ’il anlamını verebilir. **Ancak** kanımca müfessirin, anlamı; “İnsanlardan alırken eksiksiz almaya çalışırlar; ölçmeyi veya tartmayı bizzat üstlendiklerinde ise *bilhassa kendileri* eksiltirler.” şeklinde takdir edişi de zayıftır. Zira burada “bilhassa kendilerinin *eksilmesi*”nden söz edilmemekte; “bilhassa kendilerinin ölçmesinden / tartmasından” bahsedilmektedir; yani “insanlara kendileri için ölçtürürken veya tarttırırken eksiksiz olsun isterler; ama *kendileri* ölçerken, *kendileri* tartarken eksiltirler!..” Bu durumda, -ilk şıktaki- Lâm’in hafzi çerçevesindeki izahatına da gerek kalmayacaktır. / ed.

والحريص يصيدك لا الجواد، بمعنى: جنيت لك، ويصيد لك، وأن يكون على حذف المضاف وإقامة المضاف إليه مقامه، والمضاف هو المكيل أو الموزون. ولا يصح أن يكون ضميرًا مرفوعًا للمطففين، لأنّ الكلام يخرج به إلى نظم فاسد؛ وذلك أنّ المعنى: إذا أخذوا من الناس استوفوا، وإذا أعطوهم أحسروا؛ وإن جعلت الضمير للمطففين انقلب إلى قولك: إذا أخذوا من الناس استوفوا، وإذا تولوا الكيل أو الوزن هم على الخصوص أحسروا، وهو كلام متنافر؛ لأنّ الحديث واقع في الفعل لا في المباشر. والتعلق في إبطاله بخط المصحف، وأنّ الألف التي تكتب بعد واو الجمع غير ثابتة فيه ركيك؛ لأنّ خط المصحف لم يراع في كثير منه حدّ المصطلح عليه في علم الخط. على أني رأيت في الكتب المخطوطة بأيدي الأئمة المتقنين هذه الألف مرفوضة، لكونها غير ثابتة في اللفظ والمعنى جميعًا؛ لأنّ الواو وحدها معطية معنى الجمع، وإنما كتبت هذه الألف تفرقة بين واو الجمع وغيرها في نحو قولك: هم لم يدعوا، وهو يدعوا؛ فمن لم يثبتها قال: المعنى كاف في التفرقة بينهما. وعن عيسى بن عمر وحمزة: أنهما كانا يرتكبان ذلك، أي يجعلان الضميرين للمطففين، ويقفان عند الواوين وُقَيْفَة ١٥ يبينان بها ما أرادا.

[2501] **Şayet** “(3. âyette) اَوْ اَتُّونَا dendiği gibi, (3. âyette) اَوْ اَتُّونَا da denmesi¹ gerekmez miydi?” **dersen şöyle derim:** Sanki ölçü ve tartıda hile yapanlar ölçme sayesinde tamı tamına alma ve çalma imkânına sahip olmak için, ölçülen ve tartılan her ne alıyor idiyseler bunu terazilerle değil de
5 sadece ölçeklerle yapıyorlardı; çünkü doldurma işinde (ölçeği) silkeleyip, hile yapıyorlardı. Fakat verdikleri zaman her iki cinste (hem ölçüde hem tartıda) eksiltme imkânı bulabilmek için ölçekle veya tartıyla veriyorlardı.

[2502] “Eksiltirler;” noksan tutarlar. *Hasira'l-mîzân*^e ve *ahsera'l-mîzân*^e denir (ki her ikisi de “eksik tarttı” demektir).

10 **4-5. Bunlar, diriltileceklerine kani olsalar ya vahim bir gün için!..**
6. Bütün insanların, Âlemlerin Rabbi'nin huzuruna çıkacağı gün...

[2503] “(Diriltileceklerine) kani olsalar ya” ifadesi, ölçü ve tartıda hileye cür'et etme hususundaki tutumlarına ilişkin büyük bir yadırgama ve hayrete düşürmedir; “diriltilip” hardal tanesi kadar ve zerre ağırlığına bir şeyden
15 bile hesaba çekileceklerini akıllarından geçirmiyor ve herhangi bir şekilde tahmin etmiyorlarmış gibi!..

[2504] Katâde'nin, “Ey âdemoğlu! Sana tamı tamına verilmesini istediğin gibi sen de tamı tamına ver! Sana âdil davranılmasını istediğin gibi sen de âdil davran!” dediği; yine Fudayl'ın da, “Teraziyi eksik tutmak kıyamet günü yüz
20 karası olacaktır!” dediği rivayet edilmiştir. [Emevî sultanlarından] Abdülmelik b. Mervan hakkında rivayet edildiğine göre, bir bedevî kendisine, “Allah'ın [ti-carat] hileciler hakkında ne dediğini mutlaka işitmişsindir.” demiş. “-İşittiğin o büyük tehdit, ölçerken - tartarken hile yapana yöneltmiş bulunuyor.- Peki, sen Müslümanların malını herhangi bir ölçme tartma söz konusu olmaksızın
25 alıyorsun ya; senin durumun ne olacak, düşündün mü hiç!?”

[2505] Bu yadırgama ve hayrete düşürme, *zann* tabirinin kullanılması, kıyamet gününün “büyük bir vahamet”le nitelenmesi, insanların o gün boyun eğmiş vaziyette Allah'ın huzuruna çıkacak olması, Allah'ın, “Âlemlerin Rabbi” diye nitelenmesi, bütün bunlar; ticarete hile yapmanın, bu hileciler
30 gibi haksızlık etmenin, her tür alma - vermede, hatta bütün söz ve amellerde doğruluğu, eşitliği, adaleti terk etmenin, ne kadar ağır, vahim bir günah olduğunu ifade etmektedir.

[2506] *Zannın* “kesin inanış” anlamına geldiği de söylenmişse de doğrusu, [yukarıda] verilen anlamdır.

1 Yani اِذَا اَكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ اَوْ اَتَرْتُوهُمْ عَلَيْهِمْ يَسْتَوْفُونَ (insanlara kendileri için ölçtürür veya tarttırırken eksiksiz olsun isterler) denmesi. / çev.

[٢٥٠١] فإن قلت: هلا قيل: أو اتزنوا، كما قيل {أَوْ وَزَنُوهُمْ}؟ قلت: كأن المطففين كانوا لا يأخذون ما يكال ويوزن إلا بالمكاييل دون الموازين، لتمكنهم بالاكتيال من الاستيفاء والسرقة، لأنهم يدعدعون ويحتالون في الملء، وإذا أعطوا كالوا أو وزنوا لتمكنهم من البخس في النوعين جميعاً.

٥ [٢٥٠٢] {يُخْسِرُونَ} ينقصون. يقال: خسر الميزان وأخسره.

٤- ﴿أَلَا يَظُنُّ أَوْلِيكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ﴾

٥- ﴿لِيُزِمَ عَظِيمٌ﴾

٦- ﴿يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

[٢٥٠٣] {أَلَا يَظُنُّ} إنكار وتعجيب عظيم من حالهم في الاجترار على التطفيف. كأنهم لا يخطر عليهم وبالهم ولا يخمنون تخميناً {أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ} ومحاسبون على مقدار الذرة والخردلة.

[٢٥٠٤] وعن قتادة: أوف يا ابن آدم كما تحب أن يوفى لك، واعدل كما تحب أن يعدل لك. وعن الفضيل: بخس الميزان سواد الوجه يوم القيامة. وعن عبد الملك بن مروان: أن أعرابياً قال له: "قد سمعت ما قال الله في المطففين -أراد بذلك أن المطفف قد توجه عليه الوعيد العظيم الذي سمعت به- فما ظنك بنفسك وأنت تأخذ أموال المسلمين بلا كيل ولا وزن؟!"

[٢٥٠٥] وفي هذا الإنكار والتعجيب وكلمة الظن، ووصف اليوم بالعظم، وقيام الناس فيه لله خاضعين، ووصفه ذاته برب العالمين بياناً بليغ لعظم الذنب وتفاقم الإثم في التطفيف، وفيما كان في مثل حاله من الحيف وترك القيام بالقسط، والعمل على السوية والعدل في كل أخذ وإعطاء، بل في كل قول وعمل.

[٢٥٠٦] وقيل: الظنّ بمعنى اليقين، والوجه ما ذكر.

[2507] يوم يقوم (*mef'ûlün fihi*) معوثون ile nasbedilmiştir. لَيْلُومٌ عَظِيمٌ'den bedel olarak *yevmi yekumu* şeklinde de okunmuştur.

[2508] Rivayete göre İbn Ömer bu sûreyi okurken “Bütün insanların, Âlemlerin Rabbi'nin huzuruna çıkacağı gün...” âyetine ulaşınca feryat ederek ağlamaya başlamış ve âyetin devamını okuyamamış.

7. Hayır!.. Doğrusu; rahatça günah işleyenlerin amel defteri, Siccîn'dedir.

8. Nereden bileceksin ki Siccîn nedir?

9. Yazısı gayet açık - net bir kitap...

[2509] “Hayır!.. Doğrusu...” [ifadesiyle] ölçü ve tartıda hile yapıp durmaktan ve dirilme ve hesap gününü hatırlamaktan gafil olmaktan menetmiş; bunların mutlaka tövbe edilip pişman olunması gereken şeyler olduğuna dikkat çektikten sonra, rahatça günah işleyen herkesi genel anlamda tehdit etmiştir.

[2510] Günahkârların *kitâbı*, yazıya geçirilen amelleridir. **Şayet** “Günahkârların amel defterlerinin Siccîn'de olduğunu haber verip, Siccîn'i de ‘Yazısı gayet açık - net bir kitap’ olarak açıklamakla, sanki ‘Onların *kitâbı* yazısı gayet açık - net bir *kitabın* içindedir.’ buyrulmuş gibi olmaktadır. Peki, bu ne anlama geliyor?” **dersen şöyle derim:** *Siccîn* kapsamlı bir kitap olup içerisine, Allah'ın hem şeytanların hem de cinlerle insanlardan oluşan inkârcı ve fâsıkların amellerini dercettiği, büyük bir şer mecmuasıdır ki yazılışı gayet açık - net, satırlara dökülmüş bir kitaptır. Yahut onu görenin, içerisinde hayır namına hiçbir şeyin bulunmadığını bileceği bir bilgi kaynağıdır. Dolayısıyla anlam, “Rahatça günah işleyenlerin amelleriyle ilgili yazılmış olanlar bu büyük mecmuada tespit edilmiş vaziyettedir!” şeklindedir. *Siccîn* diye isimlendirilen bu kelime *fi'ıl* vezninde olup “hapsetme” ve “sıkıştırma” anlamındaki *sicn* kökünden gelmektedir; zira o, cehennemde hapsedilme ve sıkıştırılmanın sebebidir. Veya onun bu ismi almasının sebebi, rivayet edildiği gibi yedi kat yerin dibine atılmış olmasıdır ki burası ıssız ve karanlık bir mekân olup kendisi için bir horlanma ve aşağılanma olacak şekilde İblis ve zürriyetinin meskenidir. Bu ismi almasının bir nedeni de *mukarreb* meleklerin [müminlerin amellerinin yazılı bulunduğu] hayır divanına şahit olduğu gibi, kovulmuş şeytanların da o divana şahit olmasıdır.

[2511] “**Peki, Siccîn nedir; sıfat mı, isim mi?**” **dersen şöyle derim:** Bilakis, *حاتم* gibi, sıfattan nakledilmiş özel bir isimdir; [gayr-ı munsariflik sebeplerinden] sadece ma'rifeliği barındırdığı için de munsariftir.

[٢٥٠٧] ونصب {يَوْمَ يَقُومُ} بـ {مَمْبَعُوثُونَ}. وقرئ بالجر بدلاً من {يَوْمَ عَظِيمٍ}

[٢٥٠٨] وعن ابن عمر أنه قرأ هذه السورة فلما بلغ قوله {يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ

الْعَالَمِينَ} بكى نحيباً، وامتنع من قراءة ما بعده.

٧- ﴿كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَارِ لَفِي سِجِّينٍ﴾

٨- ﴿وَمَا أَذْرَاكَ مَا سِجِّينٌ﴾

٩- ﴿كِتَابٌ مَرْقُومٌ﴾

[٢٥٠٩] {كَلَّا} ردعهم عما كانوا عليه من التطفيف والغفلة عن ذكر البعث والحساب، ونبههم على أنه مما يجب أن يتاب عنه ويندم عليه، ثم أتبعه وعيد الفجار على العموم.

١٠ [٢٥١٠] و{كِتَابَ الْفُجَارِ} ما يكتب من أعمالهم. فإن قلت: قد أخبر الله عن كتاب الفجار بأنه في سجين، وفسر سجيناً بكتاب مرقوم؛ فكأنه قيل: إن كتابهم في كتاب مرقوم. فما معناه؟ قلت: سجين كتاب جامع هو ديوان الشر؛ دون الله فيه أعمال الشياطين وأعمال الكفرة والفسقة من الجن والإنس، وهو كتاب مرقوم مسطور بين الكتابة، أو معلم يعلم من رآه أنه لا خير فيه. فالمعنى أن ما كتب من أعمال الفجار مثبت في ذلك الديوان. وسمى سجيناً -فِعْيَالاً من السجن، وهو الحبس والتضييق-، ١٥ لأنه سبب الحبس والتضييق في جهنم، أو لأنه مطروح كما روي تحت الأرض السابعة في مكان وحش مظلم، وهو مسكن إبليس وذريته استهانة به وإذالة، وليشهده الشياطين المدحورون، كما يشهد ديوان الخير الملائكة المقربون.

[٢٥١١] فإن قلت: فما سجين، أصفة هو أم اسم؟ قلت: بل هو اسم علم منقول

٢٠ من وصف كحاتم. وهو منصرف لأنه ليس فيه إلا سبب واحد وهو التعريف.

10. Yalanlayanların hâli haraptır o gün!**11. Yargılanma gününü yalanlayanların.**

[2512] “Yargılanma gününü yalanlayanların...” ifadesi, açıklamak için değil, yermek için getirilen sıfatlardandır. Tıpkı *fe’ale zâlike fulân^{um} el-fâsiku’l-habîs^u* (Bunu falanca; o pislik fâsık yapmıştır!) demen gibi.

12. Oysa onu, saldırgan bir günahkârdan başkası yalanlamaz.**13. Âyetlerimiz kendisine okunduğunda; “Öncekilerin masalları!” diyenden...****14. Hayır!.. Asıl, kendi yaptıkları paslandırmıştır kalplerini.**

[2513] “Hayır!..” Bu ifade saldırgan günahkâr için; [“Öncekilerin masalları” şeklindeki] sözünden dolayı bir terslemedir. “Paslandırmıştır kalplerini.” Madenî pas gibi kalplere çöreklenip tahakkümü altına almıştır ki bu da kişinin büyük günahlarda ısrar etmesi ve tövbeyi yarınlara ertelemesi sebebiyle kalbinin (yavaş yavaş) mühürlenmesi¹ sonucu, kalbin hayra meyledip kabul etmeyeceği bir hâle gelmesidir. Hasan-ı Basrî’nin; *ez-zenb^u ba’dê’z-zenb hat-tâ yesvedde’l-kalb^u* (Günah üstüne günah! Sonunda kalp simsiyah!) dediği rivayet edilmiştir. *Râne ‘aleyhi’z-zenb^u rayn^{en}* (Günah kalbi bütünüyle paslandırdı!) ve *ğâne ‘aleyhi ğayn^{en}* (Günah kalbi bulutlandırdı!) denir. *el-Ğaynu, el-ğaym^u* demektir [ki, ikisi de bulut anlamına gelir]. Yine *râne fîhi’n-nevm^u* (Uyku onda kökleşti.) ve *rânet bi-hi’l-hamr^u* (İçki aklını örtüp, yok etti.) denir. Lâ’m’ın Râ’ya idgam edilmesiyle [اِزْهَءْ şeklinde] okunduğu gibi, *izhar* edilerek [Hafs’ın kıraatinde olduğu gibi *sekte* ile] de okunmuştur; fakat idgam veçhi daha sağlamdır. اِزْهَءْ’nin Elif’i, imâyleyle de kalınlaştırılarak da okunmuştur.

[2514] “Hayır!..” ifadesi onların kalplerini paslandıran günah kazanımından yana bir terslemedir.

15. Hayır!.. O gün, şüphesiz Rablerinden perdeli (mahrum) kalacaklar.**16. Sonra da cayır cayır yanan ateşi boylayacaklar!****17. Sonra, “İşte yalanlayıp durduğunuz gün!” denilecek.**

[2515] Onların Allah’tan perdeli kalmaları hiç yerine konmaları ve aşılanmaları adına bir darbimeseldir; çünkü kralların huzuruna ancak onların nezdinde değerli ve itibarlı olan kişilerin girmesine izin verilir ve onlardan ancak yanlarında önemsenmeyen, düşük seviyeli kimseler engellenip uzak tutulur. Nitekim şair [kendi kavmini methederek] şöyle demiştir:

1 ‘Kalplerin mühürlenmesi’ nin müfessir tarafından enfes tahlili için Bakara 2/7’nin tefsirine bakınız. / ed.

١٠- ﴿وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ﴾

١١- ﴿الَّذِينَ يُكَذِّبُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ﴾

[٢٥١٢] {الَّذِينَ يُكَذِّبُونَ} مما وصف به للذم لا للبيان، كقولك فعل ذلك فلان

الفاسق الخبيث.

١٢- ﴿وَمَا يَكْذِبُ بِهِ إِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ﴾

١٣- ﴿إِذَا تَثَلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ﴾

١٤- ﴿كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾

[٢٥١٣] {كَلَّا} ردع للمعتدي الأثيم عن قوله {رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ}، ركبها كما

يركب الصدأ وغلب عليها. وهو أن يصر على الكبائر ويسوّف التوبة حتى يُطبع

١٠ على قلبه، فلا يقبل الخير ولا يميل إليه. وعن الحسن: الذنب بعد الذنب حتى يسودّ

القلب. يقال: ران عليه الذنب، وغان عليه رينا وغينا. والغين: الغيم، ويقال: ران فيه

النوم، رسخ فيه، ورائت به الخمر، ذهبت به. وقرئ بإدغام اللام في الراء وبالإظهار،

والإدغام أجود. وأميلت الألف وفخمت.

[٢٥١٤] {كَلَّا} ردع عن الكسب الرائن على قلوبهم.

١٥- ﴿كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ﴾

١٦- ﴿ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصَالُو الْجَحِيمِ﴾

١٧- ﴿ثُمَّ يُقَالُ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ﴾

[٢٥١٥] وكونهم محجوبين عنه تمثيل للاستخفاف بهم وإهانتهم، لأنه لا يؤذن

على الملوك إلا للوجهاء المكرمين لديهم، ولا يحجب عنهم إلا الأذنياء المهانون

٢٠ عندهم. قال:

Onlar tekebbür sahibi kimsenin kapısına gelip konduklarında tazim görürler.

Zaten insanlar ya tazime ya da önemsenmeyip uzak tutulmaya namzettirler

- 5 İbn Abbas, Katâde ve İbn Ebû Muleyke'nin (v. 117/735) bu âyeti "Allah'ın rahmetinden mahrum kalacaklar"; İbn Keysân'ın (v. 320/932) ise "O'nun kerem ve ihsanından mahrum kalacaklar" şeklinde yorumladıkları rivayet edilmiştir.

18. Hayır!.. Doğrusu; 'iyi'lerin amel defteri de İlliyyîn'dedir.

10 **19. Nereden bileceksin ki İlliyyîn nedir?**

20. Yazılışı gayet açık - net bir kitap...

21. Ki gözde kullar onu seyredeler...

[2516] "Hayır; doğrusu..." ifadesi yalanlamanın terslenmesidir. İyilerin *kitâbı*, yazıya geçirilen amelleridir.

- 15 [2517] *İlliyyûn* meleklerle beraber cin ve insanlardan iyi kulların işlediği her amelin yazılıp dercedildiği, büyük hayır defterinin özel ismidir. Bu kelime tıpkı *siccîn*'in *sic*nden gelişi gibi, *fi* "il vezninde olmak üzere *ulu*vdan gelen *illiyy* lâfzının çoğul sîgasından nakledilmiştir. Buna *İlliyyûn* denilmesi, kendisi için bir hürmet ve tazim olmak üzere ya cennetteki derecelerin en yücelerine yükselme yahut eşrâf-ı melâikenin barındığı yedinci kat semaya yükseltilmesi sebebiyledir. Rivayete göre, melekler kulun amelini yükseklerle taşır; ama bu ameli azımsarlar. Nihayet ameli Allah'ın dilediğince ilâhî saltanat makamına ulaştırdıklarında onlara şöyle vahyeder: "Sizler kulumun amelini yazıp kayda geçenlersiniz. Ben ise onun kalbinde olanı
- 25 gözetleyenim. O [sizin azımsadığınız] amelini ihlâslı yapmıştır. Bu yüzden siz o ameli 'İlliyyûn'a kaydedin! Ben onu bağışlamışım." Yine o melekler bu sefer [başka bir] kulun amelini yükseklerle taşır da o ameli methedip temize çıkarırlar. Nihayet o ameli Allah'ın dilediği noktaya ulaştırdıklarında onlara şöyle vahiyde bulunur: "Sizler benim kulumun amelini yazıp kayda geçirenlersiniz. Ben ise onun kalbindekini gözetlemekteyim. O [sizin tezkiye ettiğiniz] amelini ihlâslı yapmamıştır. Bu yüzden, siz o ameli Siccîn'e kaydedin!"

22. Şüphesiz, nimet dolu cennettir 'iyi'ler.

23. Tahtlar üzerinde etrafı temaşa ederler.

- 35 [2518] أرائك "gelin odası misali döşenip tezyin edilmiş evde bulunan tahtlar"dır.

إِذَا اعْتَرَوْا بِأَبِ ذِي عُيُبَةٍ رُجِبُوا *
وَالنَّاسُ مِنْ بَيْنِ مَرْجُوبٍ وَمَحْجُوبٍ

عن ابن عباس وقتادة وابن أبي مليكة: محجوبين عن رحمة. وعن ابن كيسان: عن كرامته.

٥ - ١٨- ﴿كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عَلَيِّنَ﴾

١٩- ﴿وَمَا أَدْرَاكَ مَا عَلَيُّونَ﴾

٢٠- ﴿كِتَابٌ مَرْقُومٌ﴾

٢١- ﴿يَشْهَدُهُ الْمُفَرِّقُونَ﴾

[٢٥١٦] {كَلَّا} ردع عن التكذيب. وكتاب الأبرار ما كتب من أعمالهم.

١٠ [٢٥١٧] وعليون علم لديوان الخير الذي دَوَّن فيه كل ما عملته الملائكة وصلحاء الثقلين، منقول من جمع عليّ -فَعِيل من العلو، كسجين من السجن-، سمى بذلك إمّا لأنه سبب الارتفاع إلى أعالي الدرجات في الجنة، وإمّا لأنه مرفوع في السماء السابعة حيث يسكن الكروبيون، تكريمًا له وتعظيمًا. وروي أن الملائكة لتصعد بعمل العبد فيستقلونه، فإذا انتهوا به إلى ما شاء الله من سلطنة أوحى إليهم: إنكم الحفظة على عبدي، وأنا الرقيب على ما في قلبه، وأنه أخلص عمله فاجعلوه في عليين، فقد غفرت له؛ وإنها لتصعد بعمل العبد فيكونه، فإذا انتهوا به إلى ما شاء الله أوحى إليهم: أنتم الحفظة على عبدي، وأنا الرقيب على ما في قلبه، وإنه لم يخلص لي عمله فاجعلوه في سجين!

٢٢- ﴿إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ﴾

٢٠ - ٢٣- ﴿عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ﴾

[٢٥١٨] الأرائك الأسرّة في الحجال.

[2519] Gözlerinin görebileceği kadar cennet manzaralarından dilediklerine ve Allah'ın kendilerini sahip kıldığı nimet ve ihsanları; yine cehennem ateşinde azap çeken düşmanlarını “temaşa ederler” ve tezyin edilmiş odaları onların gözlerinin bakış açısını engellemez.

- 5 **24. Yüzlerinden anlarsın o nimetin güzelliğini.**
25. Mühürlü (mis gibi), öyle saf bir içecek içirilir ki kendilerine...
26. Sonunda misk kokusu bırakır. -Ancak böyle bir şey için yarışsın yarışacaklar da!-

[2520] Zenginlerin ve refah düzeyi yüksek olanların yüzlerinde gördüğüne benzer şekilde “nimetin parlaklığını” nimete gark olmanın güzelliğini, suyunu ve terütazelikliğini [tanırsın]. Mef'ûl çatısı üzere merfû' olarak *tu'rafu fi vucûhibim nadratu'n- ne'imî* (Yüzlerinden anlaşılır o nimetin güzelliği.) şeklinde de okunmuştur.

[2521] *الحقيق* hiçbir karışım içermeyen saf şarap demektir. *مختوم* (mühürlü) yani kulpsuz ve kulplu kadehlerden oluşan kapları balçık yerine miskle mühürlüdür.

[2522] Denmiştir ki “sonunda misk kokusu bırakır” ifadesi, içildiğinde bitiş noktasında misk kokusu bırakır anlamındadır. “Kâfur karışımı olup katkısı misk ile son bulur” anlamına geldiği de söylenmiştir. [*خَتَامَه* kelimesi] 20 Tâ'nın fethası ve kesresiyle *hâtemuhû* ve *hâtimuhû* şeklinde de okunmuş olup “Kendisiyle mühürlenene, kesilen şey” demektir.

[2523] “Ancak böyle bir şey için yarışsın yarışacaklar da!..” Yani (sadece bunun gibisine) rağbet etsin bir şeye rağbet edecekler de!..

- 25 **27. İçindeki karışım, (en şerefli cennet içeceği olan) Tesnîm'dendir,**
28. Yani gözde kulların içeceği bir pınardan.

[2524] *Tesnîm*, muayyen bir pınarın özel ismi olup bunun “onu kaldırıp yükseltti” anlamındaki *sennemehû* cümlesinin mastarı olarak *Tesnîm* diye adlandırılması; ya cennetteki en kaliteli şarap oluşu ya da cennetliklere yukarıdan gelmesi sebebiyledir. Nitekim rivayete göre; bu şarap havadan 30 yüksekçe akıp, cennetliklerin kaplarına dökülecekmiş.

1 İsm-i fâ'il sığası (*hâtim*) sonlandırma / mühürleme işini yapan kişiyi, *hâtem* ise sonlandırma işinin kendisiyle yapıldığı şeyi yani mühürü ifade etmektedir. [Tıpkı *âlim - âlem* gibi. *Âlem* Hak Teâlâ'nın kendisi sayesinde bildiği şey demektir; bilen (*âlim*) ise insanoğludur.] Nitekim Hz. Peygamber de peygamberlerin -yaygın kıraate göre- “*hâtem*dir;” ancak bir başka kıraate *hâtim*dir [Ahzâb 33/40]; ilkinde Allah, peygamberleri onunla mühürlemiş / sonlandırmıştır; diğerinde ise mühürleyen bizzat Hz. Peygamber'dir. / ed.

[٢٥١٩] {يَنْظُرُونَ} إلى ما شاؤا مدّ أعينهم إليه من مناظر الجنة، وإلى ما أولاهم الله من النعمة والكرامة، وإلى أعدائهم يعذبون في النار، وما تحجب الحجال أبصارهم عن الإدراك.

٢٤- ﴿تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ﴾

٢٥- ﴿يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ﴾

٢٦- ﴿خِتَامُهُ مِسْكٌ وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ﴾

[٢٥٢٠] {نَضْرَةَ النَّعِيمِ} بهجة التنعم وماءه وروثقه، كما ترى في وجوه الأغنياء وأهل الترفه. وقرئ «تعرف»، على البناء للمفعول، و«نضرة النعيم»، بالرفع.

[٢٥٢١] الرحيق الشراب الخالص الذي لا غش فيه. {مَخْتُومٌ} تختم أوانيه من الأكواب والأباريق بمسك مكان الطينة. ١٠

[٢٥٢٢] وقيل: {خِتَامُهُ مِسْكٌ} مقطعه رائحة مسك إذا شرب. وقيل: يمزج بالكافور، ويختم مزاجه بالمسك. وقرئ «خاتمه»، بفتح التاء وكسرها، أي ما يختم به ويقطع.

[٢٥٢٣] {فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ} فليرتغب المرتغبون.

٢٧- ﴿وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ﴾

٢٨- ﴿عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ﴾

[٢٥٢٤] {تَسْنِيمٍ} علم لعين بعينها؛ سميت بالتسليم -الذي هو مصدر سنمه، إذا رفعه- إمّا لأنها أرفع شراب في الجنة وإمّا لأنها تأتيهم من فوق، على ما روي أنها تجري في الهواء متسمنة فتصبّ في أوانيهم.

[2525] عَيْنًا lafzı methe binaen mansüb kılınmıştır. Zeccâc (v. 311/923) ise bunun hâl tümleci olmak üzere mansüb kılındığını söylemiştir. Söylen-
diğine göre bu, gözde kullara özel olup onlar bunu katkısız içerlerken, diğer
cennetliklere katkılı olarak verilecektir.

- 5 **29. Bu müminlere güler dururlardı mücrimler!**
30. Yanlarından geçerken birbirlerine kaş-göz eder (eğlenir)lerdi.
31. Ve tanıdıklarının yanına döndüklerinde, keyiflenmiş olarak dönerlerdi.

10 [2526] Bunlar; Mekke müşriklerinden Ebû Cehl, Velîd b. Muğîre, Âs b. Vâil ve taraftarları olup Ammâr, Suheyb, Habbâb ve Bilal gibi fakir mü-
minlere güler ve onlarla alay ederlerdi.

15 [2527] Şu da söylenmiştir: Ali b. Ebû Tâlib (r.a.) bir grup Müslümanın içerisinde olduğu hâlde gelmiş, münafıklar da bunları alaya alıp, gülmüş ve birbirlerine kaş göz etmişlerdi. Daha sonra arkadaşlarının yanına dönüp, [Hz. Ali'yi kastederek] “Dazlağı gördük bugün!” demiş ve gülüşmüşlerdi. Ni-
hayet bu âyet Hz. Ali Peygamber’e (s.a.) ulaşmadan önce inmiş oldu.

[2528] “Kaş-göz eder;” yani bir kısmı bir kısmına ağız ve göz hareketin-
de bulunurlardı.

20 [2529] “Keyiflenmiş olarak” yani onları dillerine dolayarak ve onlarla alay ederek haz duyarlardı.

32. Onları gördüklerinde; “Bunlar gerçekten yoldan çıkmış!” derlerdi.

[2530] Yani Müslümanları dalâlette bulur [yoldan çıkmış sayar]lardı.

33. Oysa onların başına bekçi tayin edilmiş değillerdi!

25 [2531] “Oysa onların” Müslümanların “başına bekçi” görevli “tayin edilmiş değillerdi” ki onların durumunu gözetip, işlerini denetlesinler ve onların hidayette mi dalâlette mi olduğuna tanıklık etsinler! Bu ifade onlar için bir dokundurma, istihzadır. Yahut bu, inkârcıların sözlerinin bir parçası olup onlar Müslümanları gördükleri vakit, “Bunlar gerçekten yoldan
30 çıkmışlar!” derler; Müslümanların, başlarına bekçi tayin edilmiş olmadığını söylerlerdi ki bunu Müslümanların bunları şirkten menetmesini ve kendilerini İslâm’a çağırıp, bu uğurda çaba sarf etmesini yadırgadıkları için söylüyorlardı.

[٢٥٢٥] و{عَيْنًا} نصب على المدح. وقال الزجاج: نصب على الحال. وقيل: هي للمقربين، يشربونها صرفًا، وتمزج لسائر أهل الجنة.

٢٩- ﴿إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ﴾

٣٠- ﴿وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ﴾

٣١- ﴿وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ﴾

[٢٥٢٦] هم مشركو مكة؛ أبو جهل والوليد بن المغيرة والعاص بن وائل وأشياعهم. كانوا يضحكون من عمّار وصهيب وخبّاب وبلال وغيرهم من فقراء المؤمنين، ويستتهزون بهم.

[٢٥٢٧] وقيل: جاء علي ابن أبي طالب ﷺ في نفر من المسلمين فسخر منهم المنافقون وضحكوا وتغامزوا، ثم رجعوا إلى أصحابهم فقالوا: رأينا اليوم الأصلح فضحكوا منه، فنزلت قبل أن يصل عليّ إلى رسول الله ﷺ.

[٢٥٢٨] {يَتَغَامَزُونَ} يغمز بعضهم بعضًا، ويشيرون بأعينهم.

[٢٥٢٩] {فَكَهِينَ} ملتذين بذكرهم والسخرية منهم.

٣٢- ﴿وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَؤُلَاءِ لَضَالُونَ﴾

[٢٥٣٠] أي ينسبون المسلمين إلى الضلال.

٣٣- ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ﴾

[٢٥٣١] {وَمَا أَرْسَلْنَا} على المسلمين {حَافِظِينَ} موكّلين بهم يحفظون عليهم أحوالهم، ويهيمنون على أعمالهم، ويشهدون برشدتهم وضلالهم! وهذا تهكم بهم. أو هو من جملة قول الكفار، وإنهم إذا رأوا المسلمين قالوا: "إِنَّ هَؤُلَاءِ لَضَالُونَ؛ وإنهم لم يرسلوا عليهم حافظين!" إنكارًا لصدّهم إياهم عن الشرك، ودعائهم إلى الإسلام وجدّهم في ذلك.

34. İşte bu gün de iman edenler gülecek bu inkârcı nankörlere:**35. Koltuklarının üzerinde, etrafı temaşa ederek...**

[2532] “Koltuklarının üzerinde, etrafı temaşa ederek...” cümlesi, “gülecekler” cümlesinin *hâlidir*; yani kendilerine ve onların izzet ve kibrin ardından uğradıkları zillet ve küçüklüğe ve de onca nimet ve refahın ardından envâ-i çeşit azaba uğramalarına bakarak, güven içerisinde koltuklar üzerine kuruldukları hâlde güleceklerdir onlara.

[2533] Denilmiştir ki inkârcılar için cennete giden bir kapı açılıp, kendilerine “cennete çıkın” denir. Nihayet onlar cennete varacak yerde, kapı önleri sıra kapatılır. İşte bu onlara defalarca yapıp durdukça müminler de onlara gülecektir.

36. “Acaba inkârcı nankörler işlediklerinin sevabını (!) aldılar mı?” diye.

[2534] *Sevvebehû ve esâbebhû* her ikisi de “Ona amelinin karşılığını verdi.” anlamına gelir. Evs [b. Hacer (v. 620), sevgilisine hitaben] şöyle demiştir:

15 Seni ya ben mükâfatlandıracağım yahut benim adıma bir başka
 mükâfatçı!
 Senden sitayişle bahsedilip, minnetle yâd edilmek yetecek sana.

[2535] (هل تُوب) Lâm’ın Sâ’ya idgam edilmesiyle (*hesuvvibe*) de okunmuştur.

20 [2536] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki: “Her kim Mutaffifin sûresini okursa, kıyamet gününde Allah ona mühürlü [mis gibi] hâlis cennet şarabından içirir.”

٣٤- ﴿فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ﴾

٣٥- ﴿عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ﴾

[٢٥٣٢] حال من {يَضْحَكُونَ} أي يضحكون منهم ناظرين إليهم وإلى ما هم فيه من الهوان والضَّغار بعد العزة والكبر ومن ألوان العذاب بعد النعيم والترفُّه وهم على الأرائك آمنون. ه

[٢٥٣٣] وقيل: يفتح للكفار باب إلى الجنة فيقال لهم: اخرجوا إليها؛ فإذا وصلوا إليها أغلق دونهم؛ يفعل ذلك بهم مرارًا، فيضحك المؤمنون منهم.

٣٦- ﴿هَلْ ثُوبَ الْكُفَّارِ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾

[٢٥٣٤] ثُوبُهُ وأثابه بمعنى، إذا جازاه. قال أوس:

سَأَجْزِيكَ أَوْ يَجْزِيكَ عَنِّي مُثَوِّبٌ * وَحَسْبُكَ أَنْ يُثَنِّيَ عَلَيْكَ وَتُحْمَدِي ١٠

[٢٥٣٥] وقرئ بإدغام اللام في الشاء.

[٢٥٣٦] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة المطففين سقاه الله من الرحيق المختوم

يوم القيامة.

İNŞİKÂK SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 25 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1-2. Gök, Rabbini dinleyerek ikiye ayrıldığında... -ki (Rabbinin azameti karşısında) ona yakışan budur.-

[2537] اٰیٰۤاٰۤa

[2538] *Ezine le-hû* “Ona kulak verdi.” demek olup Peygamber’in (s.a.), *mâ ezine’llâhu li-şey’in ke-iznihî li-nebiyyⁱⁿ yeteğannâ bi’l-kur’ânⁱ* (Allah, aşikâr ve makamlı bir şekilde *Kur’ânⁱ* okuyan bir peygamberi dinlediği gibi hiçbir şeyi dinlememiştir.) [*Buhârî*, “Tevhîd”, 32; “Fedâilu’l-Kur’ân”, 19; *Müslim*, “Musâfirîn”, 232-234)] hadisi ve Cuhâf b. Hakîm’in şii bu kabildendir;

Sızlanıp çağırıldığınızı işittiğim vakit size kulak verip icabet ettim.

[Siz de bana yaramaz ve çirkin şeyler işittirdiniz!]

Âyetin anlamı da şudur: Gök, Allah yarılmasını murat ettiğinde, O’nun emrine ram olma hususunda, itaat edilen kişi tarafından kendisine emir geldiği vakit pürdikkat kesilip itaat eden ve geri durmayıp kaçınmayan ita-
atkârın davranışı gibi davrandı. Tıpkı “(Sonra, duman hâlindeki göğe yönelmiş; ona ve Arz’a; ‘Gönüllü ya da gönülsüz ikiniz de gelin.’ demiştir...) İki de (Allah’ın bu yaratma iradesine boyun eğerek lisan-ı hâlleriyle) ‘Gönüllü geldik.’ demişlerdir” [Fussilet 41/11] âyetinde olduğu gibi.

[2539] وَحَقَّتْ (ki ona yaraşan da budur) ifadesi; [“Böyle bir şeye lâyıktır o.” anlamına gelen] *hüve hakıyk^{an} bi-kezâ* ve *hüve mahkuk^{an} bi-kezâ* tabirlerinden alınma olup “Göge [Allah’ın emrine] ram olup imtina etmemesi yaraşır.” anlamındadır. Bu, kudret dâhilinde bulunan her şeyin, zâtıyla kâdir olan [Allah’] ın emrine muntazır olması ve bunu kabullenmesi gerektiğinin bildirilmesi anlamına gelmektedir.

1 Burada muayyen değil, herhangi bir nebi söz konusu olduğundan, *kur’ân* kelimesi “okunan ilahî vahiy/ler” anlamında cins isim olarak kullanılmıştır; yani Kur’ân-ı Kerim’i de diğer kutsal kitapları da içerir. / ed.

سورة الانشقاق

مكية؛ وآياتها ٢٥

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١-٢- ﴿إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ وَأَذْنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ﴾

٥ [٢٥٣٧] حذف جواب {إِذَا} ليذهب المقدر كل مذهب، أو اكتفاء بما علم في

مثلها من سورتي التكوير والانفطار. وقيل: جوابها ما دلّ عليه {فَمُلَاقِيهِ}، أي

إذا السماء انشقت لاقى الإنسان كدحه. ومعناه: إذا انشقت بالغمام، كقوله تعالى

{وَيَوْمَ تَشَقُّ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ} [الفرقان: ٢٥]، وعن علي رضي الله عنه: تنشق من المجرة.

[٢٥٣٨] أذن له، استمع له. ومنه قوله عليه السلام: ما أذن الله لشيء كأذنه لنبى

١٠ يتغنى بالقرآن»، وقول حفاف بن حكيم:

أَذْنَتْ لَكُمْ لَمَّا سَمِعْتُمْ هَرِيرَكُمْ ❁

والمعنى: أنها فعلت في انقيادها لله حين أراد انشقاقها فعل المطواع الذي إذا ورد عليه

الأمر من جهة المطاع أنصت له وأذعن، ولم يأب ولم يمتنع، كقوله {أَتَيْنَا طَائِعِينَ}

[فصلت: ١١].

١٥ [٢٥٣٩] {وَحُقَّتْ} من قولك: هو محقوق بكذا، وحقيق به؛ يعني وهي حقيقة

بأن تنقاد ولا تمتنع. ومعناه الإيذان بأنّ القادر بالذات يجب أن يتأتى له كل مقدور

ويحق ذلك.

3. Arz dümdüz edildiğinde

4-5. ve Rabbini dinleyerek içindekileri fırlatıp tamamen boşaldığında... -ki ona yakışan da budur.-

[2540] مُدَّتْ (Arz dümdüz edildiğinde) ifadesi *meddeş-şey'e fèmtedde* (O nesneyi uzattı; nesne de uzayıverdi.) tabirinden alınma olup yeryüzünün; dağların, dorukların ve üzerinde bulunan her bir tepeciğin yok olması sonucunu uzayıp yayılması ve sırtının dümdüz olması anlamındadır. Tıpkı “Arz’ı dümdüz, kuru bir toprağa dönüştürecek; ne bir girinti göreceksin orada ne de bir çıkıntı...” [TâHâ 20/106-107] âyetlerinde olduğu gibi. İbn Abbas’ın bu âyeti “Arz, *Ukâz*¹ *sahtiyânı misali* dümdüz edildiğinde.” şeklinde açıkladığı rivayet edilmiştir; çünkü tabaklanmış deri yayıldığında, üzerinde bulunan bütün girinti ve çıkıntılar zail olup dümdüz olur. Yahut [مُدَّتْ] “onu uzatıp genişletti” anlamındaki *meddebû* tabirinden alınma olup “Arzın genişliği ve yayılması arttığında” anlamına gelir.

[2541] “Ve Arz” içinde gömülü bulunan ölüleri ve hazineleri “fırlatıp” içinde hiçbir şey kalmayacak şekilde “tamamen boşaldığında.” Sanki Arz (تَخَلَّتْ) fiilinin *tefe’ul* vezninde oluşunun delâletiyle, peyderpey) boşalma hususunda bütün gücüyle zahmet çekmiş gibidir. Nitekim birisi cömertlikte, diğeri acımada alabildiğine cehdedip, tabiatlarının fevkinde zorlandıkları vakit; *tekerrame’l-kerîm*² (Cömert, yorulurcasına cömertlik sergiledi.) ve *terrahame’r-rahîm*² (Merhametli, aşırı merhamet gösterdi.) denir.

[2542] “Ve [Arz]” içinde bulunanları dışarı atıp boşalma hususunda “Rabbini dinleyerek...”

6. Ey insan! Gerçek şu ki sen Rabbine varıncaya kadar didinip duracak ve sonunda O’nunla karşı karşıya geleceksin!

[2543] كَدَحَ iş görmede nefsin etkilenecek derecede cehdetmesi ve zahmet çekmesi demektir ki *kedeha cildehû* (cildini tırmaladı) sözünden gelir. “Rabbine varıncaya kadar didinip duracaksın” ifadesi “Rabbinle buluşuncaya dek cehdedeceksin” anlamına gelir ki bu da *temsilen* “buluşma” tabir edilen ölüm ve ölüm sonrası durum demektir. “Ve sonunda” şüphesiz, senin için O’ndan kaçmanın asla söz konusu olamayacağı şekilde “O’nunla karşı karşıya geleceksin!” ملاقيه’deki zamirin كَدَحَ sözcüğüne ait olduğu da söylenmiştir.²

7. İşte o vakit, amel defteri sağ eline verilen,

8. kolay bir şekilde hesaba çekilecek

9. ve tanıdıklarının yanına sevinçle dönecektir.

1 Cahiliye döneminde Mekke panayırlarından biri. / çev.

2 Bu yorumu göre anlam; “... ve sonunda o didinip durduğun şeye kavuşacaksın” şeklinde takdir edilebilir. / çev.

٣- ﴿وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ﴾

٤-٥- ﴿وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ وَأَذْنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ﴾

[٢٥٤٠] {مُدَّتْ} من مد الشيء فامتد، وهو أن تزال جبالها وآكامها وكل أمت فيها، حتى تمتد وتنسط ويستوي ظهرها، كما قال تعالى: {قَاعًا صَفْصَفًا لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا} [طه: ١٠٦-١٠٧]. وعن ابن عباس رضي الله عنه: مدت مد الأديم العكاظي؛ لأن الأديم إذا مد زال كل انثناء فيه وأمت واستوى أو من مده، بمعنى أمده، أي زيدت سعة وبسطة.

[٢٥٤١] {وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا} ورمت بما في جوفها مما دفن فيها من الموتى والكنوز، {وَتَخَلَّتْ} وخلت غاية الخلو حتى لم يبق شيء في باطنها، كأنها تكلفت أقصى جهدها في الخلو. كما يقال: تكرم الكريم، وترحم الرحيم، إذا بلغا جهدهما في الكرم والرحمة، وتكلفا فوق ما في طبعهما.

[٢٥٤٢] {وَأَذْنَتْ لِرَبِّهَا} في إلقاء ما في بطنها وتخليها.

٦- ﴿يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ﴾

[٢٥٤٣] الكدح جهد النفس في العمل والكد فيه حتى يؤثر فيها، من كدح جلده، إذا خدشه. ومعنى {كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ}: جاهد إلى لقاء ربك، وهو الموت وما بعده من الحال الممثلة باللقاء. {فَمُلَاقِيهِ} فملاق له لا محالة لا مفر لك منه، وقيل: الضمير في ملاقيه للكدح.

٧- ﴿فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ﴾

٨- ﴿فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا﴾

٩- ﴿وَيُنْقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا﴾

[2544] “Kolay bir şekilde (hesaba çekilecek);” yani amel defteri solundan verilen hayırsız ve meymenetsizlerle¹ münakaşa edildiği gibi, kendisini zorlayacak, ağırına gidecek bir münakaşa ve sataşmaya konu olmayacak basit ve hafif bir şekilde... Bu âyeti, Âişe’nin (r.a.), “Yani kişinin günahları kendisine bildirilecek, sonra da bağışlanacaktır.” şeklinde tefsir ettiği rivayet edilmiştir. Rivayete göre Peygamber (s.a.), “Kim hesaba çekilirse azaba uğrar!” buyurmuş, kendisine “Peki, ey Allah’ın Elçisi ‘kolay bir şekilde hesaba çekilecek’ âyeti var?” denilince, “Bu dediğiniz, amellerin Allah’a arz olunmasıdır. Hesaba çekilirken kiminle münakaşa edilirse azaba uğramış olur.” buyurmuştur [Buhârî, “İlim”, 35; Müslim, “Cennet”, 79-80].

[2545] Müminselar “tanıdıklarının” aşiretlerinin yanına -veya müminler grubunun yahut cennetteki hûrilerden oluşan ailesinin- “yanına (sevincele dönecektir).”

10. Amel defteri arkasından verilen ise

11. yok oluvermek için yalvaracaktır!

12. Ama çılğın bir ateşi boylayacaktır.

[2546] Denilmiştir ki (bunun) sağ eli boynuna bağlanıp, sol eli arkasına konur ve amel defteri arka tarafından sol eline verilir. Sol elinin, arka tarafından söküleceği de söylenmiştir.

[2547] “Yok oluvermek için yalvaracaktır!” *Yâ subûrâh!* (Ey helâk! Gel beni al; tam senin vaktin!..) diyecektir. *Subûr* helâk anlamına gelir.

[2548] (Tef’ilden) *ve yusallâ se’îr^{an}* ve (if’âlden) Yâ’nın zammesiyle ve seddesiz olarak *ve yuslâ se’îr^{an}* şeklinde de okunmuş olup ilkinin şahidi وَتَضْلِيَةٌ جَحِيمٍ (“Ve boylamaktır çayır çayır yanan ateşin dibini!..” [Vâkı’a 56/94]), ikincinin şahidi ise وَنُضْلِيَةٌ جَهَنَّمَ (“Ve cehenneme sokarız onu!” [Nisâ 4/115]) âyetleridir.

13. Çünkü (dünyada) tanıdıklarının arasında pek mutlu idi.

[2549] “Tanıdıklarının” içinde, onların “arasında” iken veya onlarla beraber, hep birlikte iken mutluydular; yani dünyada iken âhireti önemsemeyen ve âkıbetlerini düşünmeyen fâcirlerin âdetinde olduğu gibi sefahete dalıp azmıştı, şımarık ve şen şakrak idi; “Derler ki: Bundan önce, kendi insanlarımızın arasında iken (Rabbimizin azabından) kaygılanırdık.” [Tür 52/26] âyetinde anlatıldığı şekliyle sâlih ve müttaki kulların âdetinde olduğu gibi melül, mahzun ve düşünceli biri değildi.

1 *Ashâbu’ş-şimâl, Ashâbu’l-meş’eme* vd. tabirlerin anlamı için bkz. Vâkı’a 56/8-9 hk. / ed.

[٢٥٤٤] {بَسِيرًا} سهلاً هينا لا يناقش فيه ولا يعترض بما يسوءه ويشق عليه، كما يناقش أصحاب الشمال. وعن عائشة رضي الله عنها: هو أن يعرّف ذنوبه، ثم يتجاوز عنه. وعن النبي ﷺ أنه قال: من يحاسب يعذب. فقليل يا رسول الله: فسوف يحاسب حساباً يسيراً؟ قال: ذلكم العرض؛ من نوقش في الحساب عذب.

٥ [٢٥٤٥] {إِلَى أَهْلِهِ} إلى عشيرته إن كانوا مؤمنين، أو إلى فريق المؤمنين، أو إلى أهله في الجنة من الحور العين.

١٠- ﴿وَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ﴾

١١- ﴿فَسَوْفَ يَدْعُو ثُبُورًا﴾

١٢- ﴿وَيُضَلَّى سَعِيرًا﴾

١٠ [٢٥٤٦] {وَرَاءَ ظَهْرِهِ} قيل: تغلّ يميناه إلى عنقه، وتجعل شماله وراء ظهره، فيؤتّى كتابه بشماله من وراء ظهره. وقيل تخلع يده اليسرى من وراء ظهره.

[٢٥٤٧] {يَدْعُو ثُبُورًا} يقول: يا ثبورا! والثبور الهالك.

[٢٥٤٨] وقرئ «ويضلى سعيراً» كقوله {وَتَضْلِيَةُ جَحِيمٍ} [الواقعة: ٩٤]، و«يُضَلَّى»، بضم الياء والتخفيف، كقوله: {وَنُضِلُّهُ جَهَنَّمَ} [النساء: ١١٥].

١٥- ١٣- ﴿إِنَّهُ كَانَ فِي أَهْلِهِ مَسْرُورًا﴾

[٢٥٤٩] {فِي أَهْلِهِ} فيما بين ظهرانهم، أو معهم، على أنهم كانوا جميعاً مسرورين، يعني أنه كان في الدنيا مُتَرَفًا بطراً مستبشراً كعادة الفجار الذين لا يهمهم أمر الآخرة ولا يفكرون في العواقب، ولم يكن كئيهاً حزيناً متفكراً كعادة الصالحاء والمتقين، وحكاية الله عنهم: {إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ} [الطور: ٢٦].

14. (Rabbine) hiç dönmeyeceği kanaatinde idi.

15. Elbette (dönecekti)!.. Onu görmekteydi çünkü Rabbi.

[2550] Âhireti yalanlıyor; Allah'a hiç dönmeyeceğini sanıyordu. *Lâ yehûru ve lâ yehûlu* denir ki “Ne döner ne de değişir.” demektir. Lebîd (v. 660),

5 İnsan tamamen bir alev ve aydınlığı gibidir;
küle döner bir süre parıldadıktan sonra!

demiştir. İbn Abbas'ın “Ben bir bedevî kadının, küçük kızına: حوری -yani ‘Dön!’- dediğini duyuncaya kadar يَحُورُ fiilinin ne anlama geldiğini bilmezdim” dediği rivayet edilmiştir.

10 [2551] بَلَى (elbette) kelimesi “hiç dönmeyecek” ifadesinde yer alan olumsuzluğun sonrasını olumluya çevirmektir; yani “Ne demek; elbette ve mutlaka dönecek!” demektir.

[2552] “Onu” ve amellerini “görmekteydi çünkü Rabbi.” O, onun amellerini ne unuttur ne de o ameller O'na kapalı kalır. Dolayısıyla onu mutlaka (hayata) tekrar döndürüp, o amellerin karşılığını kendisine verecektir.

[2553] Bu iki âyetin Ebû Seleme b. Abdü'l-Eşedd ve kardeşi Esved b. Abdü'l-Eşedd hakkında indiği de söylenmiştir.

16. Evet, akşamın alacakaranlığına,

17. geceye ve örttüklerine...

20 **18. ve dolunay hâlini alan Ay'a yemin ederim ki...**

19. aşama üstüne aşama geçirecek (uhrevî bir hayatla yeniden diriltilecek)siniz!

[2554] *Şafak* güneşin ufukta kaybolmasından sonra batış noktasında görülen kırmızılıktır ki ulemanın geneline göre bunun kaybolmasıyla akşam vakti çıkıp, yatsı namazının vakti girmiş olur. Ancak, Ebû Hanîfe'den gelen iki rivayetten birine göre bu beyaz şafaktır, ancak [öğrencilerinden Kâdî] Esed b. Amr (v. 190/806), Ebû Hanîfe'nin bu görüşten döndüğünü rivayet etmiştir. Şafağın *şafak* diye isimlendirilişi inceliğinden ötürüdür. İnsana gösterilen *şefkat*in (gerçekte) o insana karşı sergilenen kalp inceliğinden ibaret oluşu da bundandır.

[2555] “Ve örttüklerine” yani toplayıp içine aldıklarına. *Vesakahû fette-seka ve isteveseka* (Onu muntazaman topladı; o da muntazaman toplandı.) denir. Nitekim şair şöyle demiştir:

[Bizim, dört yaşına yeni girmiş genç, dişi develerimiz var]
35 toplanmaya amadedirler, bir çoban bulduklarında

١٤- ﴿إِنَّهُ ظَنَّ أَنْ لَنْ يَحُورَ﴾

١٥- ﴿بَلَىٰ إِنَّ رَبَّهُ كَانَ بِهِ بَصِيرًا﴾

[٢٥٥٠] {ظَنَّ أَنْ لَنْ يَحُورَ} لن يرجع إلى الله تعالى تكذيبًا بالمعاد. يقال: لا يحور ولا يحول، أي لا يرجع ولا يتغير. قال لبيد:

يَحُورُ رَمَادًا بَعْدَ إِذْ هُوَ سَاطِعٌ * ٥

وعن ابن عباس: ما كنت أدري ما معنى يحور، حتى سمعت أعرابية تقول لبنية لها: حوري، أي ارجعي.

[٢٥٥١] {بَلَىٰ} إيجاب لما بعد النفي في {لَنْ يَحُورَ}، أي بلى ليحورن.

[٢٥٥٢] {إِنَّ رَبَّهُ كَانَ بِهِ بَصِيرًا} وبأعماله لا ينساها ولا تخفى عليه، فلا بد أن يرجعه ويجازيه عليها. ١٠

[٢٥٥٣] وقيل: نزلت الآيتان في أبي سلمة بن عبد الأشد وأخيه الأسود بن عبد الأشد.

١٦- ﴿فَلَا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ﴾

١٧- ﴿وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ﴾

١٨- ﴿وَالْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ﴾ ١٥

١٩- ﴿لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ﴾

[٢٥٥٤] الشفق الحمرة التي ترى في المغرب بعد سقوط الشمس؛ ويسقطه يخرج وقت المغرب ويدخل وقت العتمة عند عامة العلماء، إلا ما يروى عن أبي حنيفة رضي الله عنه في إحدى الروايتين أنه البياض. وروى أسد بن عمرو أنه رجع عنه. سمي لرقته؛ ومنه الشفقة على الإنسان رقة القلب عليه. ٢٠

[٢٥٥٥] {وَمَا وَسَقَ} وما جمع وضم، يقال: وسقه فأتسق واستوسق. قال:

مُسْتَوْسِقَاتٌ لَوْ يَجِدَنَّ سَائِقًا * ٥

Vesekanın ifte'ale ve istefale kalıplarının ikisinde de “edilgenlik” anlamında kullanılmasının benzeri [vesi'adan “genişledi” anlamında kullanılan] ittese'a ve isteuse'a kalıplarıdır. Âyetin anlamı; “(geceye) ve toplayıp örttüğü ve bağrına bastığı canlılar ve diğerleri adına!” şeklinde takdir edilir.

5 [2556] إِذَا أَتَسَّقَ (toplandığında) yani toplanıp, ayın ön dördüncü gecesindeki dolunay hâlini aldığında.

[2557] [لَتَرْكَبُنَّ] fiili “Ey insan!...” âyetinde [6] insana hitap edilmesi esasına binaen (müfret sığayla) *le-terkebenne* ve insan türüne seslenilmesi sebebiyle cinse hitaben zamme ile لَتَرْكَبُنَّ şeklinde okunmuştur. Yine nefse hitaben, kesre ile *le-terkebinne* ve “İnsan mutlaka aşama üstüne aşama geçirecektir” anlamı paralelinde (gaip sığayla) *le-yerkebenne* şeklinde de okunmuştur.

[2558] الطَّبَقُ “başka bir şeyin üzerine gelip örtüşen şey” demektir. Sözcülimi *mâ hâzâ bi-tabak^m li-zâ* denir ki “Onunla örtüşmüyor” anlamına gelir. Yine perdeye *tabak* denmesi de bu cümledendir. *Atbâku's-serâ* tabiri toprağın katmanları anlamına gelir. Daha sonra kendi dışındakine *mutabık* düşen duruma da *tabak* denmiştir. İşte, Yüce Allah'ın طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ (aşama üstüne aşama) buyurması da bu anlamla ilgili olup âyet, “Şiddet ve dehşette her biri bir benzerine uygunluk arz edecek şekilde hâlden hâle uğrayacaksınız.” anlamındadır. Bunun “derece” anlamındaki *tabakat^{um}* lafzının çoğulu olması da caizdir ki bu da Arapların *huve 'alâ tabakâtⁱⁿ* (Onun dereceleri vardır.) sözünden alınmadır. Arapların sırttaki omurgalar için *tabaku'z-zahrⁱ* (sırtın tabakaları) sözü de bu cümleden olup tekili *tabakat^{um}* dur. Buna göre âyet, “Zorluk itibariyle birbirinin çok fevkindeki derecelerden ibaret olacak şekilde hâlden hâle uğrayacaksınız!” anlamında olup bu da ölüm ve ölüm sonrası kıyamet durakları ve korkularıdır.

[2559] **Şayet** “عن طبقⁱⁿ in i'râb konumu nedir?” **dersen şöyle derim:** طَبَقًا'ın sıfatı olmak üzere mansûbdur; *tabak^{an} mucâviz^{en} li-tabakⁱⁿ* (bir aşamayı geçen bir başka aşamaya...) demektir. Yahut لَتَرْكَبُنَّ (Mutlaka uğrayacaksınız!) fiilindeki zamirden hâl tümleci düşer ki buna göre mâna “Birinden diğerine geçeceğiniz şekilde mutlaka aşama üstüne aşama geçireceksiniz” şeklinde olur. Veyahut [*le-terkebenne* ve *le-terkebinne* şeklindeki] kıraatlere göre *mucâviz^{en}* ve *mucâvizet^{en}* şeklinde hâl tümleci takdir etmek üzere âyetin anlamı, “Ey insan (veya nef)! Sen birinden diğerine geçecek şekilde mutlaka aşama üstüne aşama geçireceksin!” şeklinde olur. Mekhûl'ün (v. 730) bu âyeti; “Her yirmi yılda bir, daha önce hiç yaşamadığınız şeyleri yaşayacaksınız.” şeklinde yorumladığı rivayet edilmiştir.

ونظيره في وقوع افتعل واستفعل مطاوعين اتسع واستوسع. ومعناه: وما جمعه وستره
وأوى إليه من الدواب وغيرها.

[٢٥٥٦] { إِذَا اتَّسَقَ } إذا اجتمع واستوى ليلة أربع عشرة.

[٢٥٥٧] قرئ «لترَكِبَنَّ» على خطاب الإنسان في { يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ }، و«لترَكِبَنَّ»،
بالضم على خطاب الجنس، لأن النداء للجنس؛ و«لترَكِبَنَّ»، بالكسر على خطاب
النفس، و«ليرَكِبَنَّ»، بالياء على: ليركبن الإنسان.

[٢٥٥٨] والطبق ما طابق غيره. يقال: ما هذا بطبق لذا، أي لا يطابقه. ومنه قيل
للغطاء الطبق. وأطبق الثرى ما تطابق منه، ثم قيل للحال المطابقة لغيرها طبق. ومنه
قوله عز وعلا { طَبَقًا عَنُّ طَبِقٍ } أي حالاً بعد حال كل واحدة مطابقة لأختها في الشدة
والهول. ويجوز أن يكون جمع طبقة - وهي المرتبة - من قولهم: هو على طبقات.
ومنه: طبق الظهر لفقاره، الواحدة طبقة، على معنى: لتركبن أحوالاً بعد أحوال هي
طبقات في الشدة بعضها أرفع من بعض، وهي الموت وما بعده من مواطن القيامة
وأهوالها.

[٢٥٥٩] { فَإِن قَلت: ما محل { عَنُّ طَبِقٍ }؟ قلت: النصب على أنه صفة لطبقاً، أي
طبقة مجاوزاً لطبق. أو حال من الضمير في { لَتَرَكَبَنَّ }، أي لتركبن طبقاً مجاوزين
لطبقة، أو مجاوزاً، أو مجاوزة - على حسب القراءة - وعن مكحول: كل عشرين عاماً
تجدون أمراً لم تكونوا عليه.

20. Öyleyse, ‘ne’leri var ki iman etmiyorlar?!**21. Kendilerine Kur’ân okunduğunda saygıyla eğilmiyorlar!**

[2560] “Saygıyla eğilmiyorlar” yani tevazu sergileyip eğilmiyorlar. Söylendiğine göre, Peygamber (s.a.) günün birinde “Secde et ve (Rabbine) yaklaş!” [Alâk 96/19] âyetini okumuş ve hemen akabinde o ve beraberindeki müminler secde etmişlerdi. Kureyş ise bu esnada başlarının üzerinde ellerini şaklatıp ıslık çalıyorlardı. İşte bu âyet buna binaen inmiştir. Ebû Hanîfe bu âyeti secdenin vacip oluşuna delil getirmiştir. İbn Abbas’ın ise “Kısa sûrelerde secde yoktur.” dediği rivayet edilir. Yine rivayete göre; Ebû Hureyre bu âyete gelince secde etmiş ve “Vallahi! Ben ancak Peygamber’in (s.a.) bu âyette secde ettiğini gördükten sonra aynı âyette secde etmişimdir.” demiş. Hz. Enes’in de “Ben; Ebû Bekir, Ömer ve Osman’ın arkasında namaz kılmıştım; (bu âyette) secde etmişlerdi.” dediği rivayet edilmiştir. Hasan-ı Basrî’den rivayet olunduğuna göre bu âyette secde etmek vacip değildir.

22. Aksine, yalanlıyorlar inkârcı nankörler!..**23. Oysa Allah, içlerinden neler geçirdiklerini biliyor.****24. Can yakıcı bir azapla müjdele bunları!****25. İman edip sâlih amel işleyenler müstesna... Çünkü bitmez-tükenmez bir ecir vardır onlara (dünyada ve âhirette).**

[2561] “İnkârcı nankörler” ifadesiyle bahsi geçenlere işaret edilmektedir.

[2562] “Neler geçirdiklerini” kalplerinde biriktirip gizledikleri inkâr, haset, azgınlık ve kini yahut amel defterlerine yığıdıkları kötü amelleri ve kendileri için biriktirdikleri envâ-i çeşit azabı [biliyor].

[2563] [İman edip sâlih amel işleyenler müstesna...] ifadesi *munkatı*‘ [yani bireyleri, istisna edildiği kategoriye ait olmayan] bir istisnadır.

[2564] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki: “Her kim *İnşakkat* sûresini okursa, amel defterinin arka tarafından verilmesinden Allah onu korur.”

٢٠- ﴿فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾

٢١- ﴿وَإِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنُ لَا يَسْجُدُونَ﴾

[٢٥٦٠] { لَا يَسْجُدُونَ } لا يستكينون ولا يخضعون. وقيل: قرأ رسول الله ﷺ ذات يوم { وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ } [العلق: ١٩] فسجد هو ومن معه من المؤمنين وقريش تصفق فوق رؤسهم وتصفر، فنزلت. وبه احتج أبو حنيفة رضي الله عنه على وجوب السجدة، وعن ابن عباس: ليس في المفصل سجدة. وعن أبي هريرة رضي الله عنه أنه سجد فيها، وقال: والله ما سجدت فيها إلا بعد أن رأيت رسول الله ﷺ يسجد فيها. وعن أنس: صليت خلف أبي بكر وعمر وعثمان فسجدوا. وعن الحسن: هي غير واجبة.

٢٢- ﴿بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُكَذِّبُونَ﴾

٢٣- ﴿وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ﴾

٢٤- ﴿فَبَيِّنْ لَهُمْ بِعَذَابِ أَلِيمٍ﴾

٢٥- ﴿إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ﴾

[٢٥٦١] { الَّذِينَ كَفَرُوا } إشارة إلى المذكورين.

[٢٥٦٢] { بِمَا يُوعُونَ } بما يجمعون في صدورهم ويضمرون من الكفر والحسد والبغي والبغضاء. أو بما يجمعون في صحفهم من أعمال السوء ويدخرون لأنفسهم من أنواع العذاب.

[٢٥٦٣] { إِلَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا } استثناء منقطع.

[٢٥٦٤] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة انشقت أعاده الله أن يعطيه كتابه وراء

ظهره.

BURÛC SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 22 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Yemin ederim burçlarla dolu gökyüzüne.

5 [2565] Bunlar on iki burç olup teşbih tarzı üzere göğün köşkleri [gibi] dirler. Bu burçların ayın menzilleri olan yıldızlar olduğu, 'açıkça görülme-leri' sebebiyle *burç* denilen büyük yıldızlar olduğu, göğün kapıları olduğu da söylenmiştir.

2. Vaat edilen güne

10 [2566] Vaat edilen gün kıyamet günüdür.

3. Seyredene ve seyredilene ki

[2567] Yani bugünü seyreden ve bugünde seyredilen her şeye. "Seyreden" ile amaçlanan, o güne tanık olan bütün yaratılmışlar; "seyredilen" ile amaçlanansa söz konusu günde mevcut, hayrete düşüren şeylerdir. Bu iki-
15 sinin (yani seyreden ve seyredilenin) nekire kılınmasının metodu, ya [daha önce] "(İşte o zaman) ne getirdiğini bilir herkes." [Tekvîr 81/14] âyetinde belirttiğim gibi, sanki "Seyreden ve seyredilenlerin aşırı derecedeki çokluğuna yemin olsun ki..." yahut belirsiz sıfat bağlamında "Anlatılamayacak olan seyredene ve seyredilene yemin olsun ki" denmesi gibidir.

20 [2568] Bu ikisi (yani şahit/seyreden ve *şahitlik/seyr* edilen) hakkında müfessirlerin görüşleri çok çalkantılı olup şunlar söylenmiştir: (i) "Şahit" Muhammed (s.a.), "şahitlik edilen" ise kıyamet günüdür. (ii) Yine "Ara-
25 larında bulunduğum sürece üzerlerine ben şahittim..." [Mâide 5/117] âyeti gereğince bu ikisinin Hz. Îsâ ve ümmeti ve (iii) Muhammed ümmetiyle diğer ümmetler olduğu da söylenmiştir. (iv) Yine, terviye ve arefe günleri; (v) arefe ve cuma günleri; (vi) Hacer-i Esved ve hacılar (vii) veya günler ve gecelerle âdemoğulları da denmiştir. Nitekim Hasan-ı Basrî'den şöyle bir rivayet gelmiştir: "Hiçbir gün yoktur ki şöyle seslenmesin: (Ey insan!) Ben yepyeni bir günüm ve ben benim içimde işlenenlere şahidim. O hâlde gel
30 beni ganimet bil! Eğer güneşim batıp giderse, kıyamet gününe kadar beni bir daha yakalayamazsın!" (viii) Bu ikisinin yazıcı meleklerle âdemoğulları (ix) veya peygamberlerle Muhammed (s.a.) olduğu da söylenmiştir.

4. Kahrolmuştur o hendeği kazanlar!

سورة البروج

مكية؛ وآياتها ٢٢

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ﴾

٥ [٢٥٦٥] هي البُرُوجُ الإثنا عشر، وهي قصور السماء على التشبيه. وقيل: البُرُوجُ النجوم التي هي منازل القمر. وقيل: عظام الكواكب. سميت بروجًا لظهورها. وقيل: أبواب السماء.

٢- ﴿وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ﴾

[٢٥٦٦] واليوم الموعود يوم القيامة.

٣- ﴿وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ﴾

١٠ [٢٥٦٧] يعني وشاهد في ذلك اليوم ومشهود فيه. والمراد بالشاهد من يشهد فيه من الخلائق كلهم؛ وبالمشهود ما في ذلك اليوم من عجائبه. وطريق تنكيرهما إما ما ذكرته في قوله {عَلِمْتُ نَفْسٌ مَا أَحْضَرْتُ} [التكوير: ١٤]، كأنه قيل: وما أفرطت كثرت من شاهد ومشهود، وإما الإبهام في الوصف، كأنه قيل: وشاهد ومشهود لا يكتنه وصفهما.

١٥ [٢٥٦٨] وقد اضطربت أقاويل المفسرين فيهما؛ فقيل: الشاهد والمشهود محمد ﷺ، ويوم القيامة. وقيل: عيسى وأمه، لقوله {وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ} [المائدة: ١١٧]. وقيل: أمة محمد، وسائر الأمم. وقيل: يوم التروية، ويوم عرفة. وقيل: يوم عرفة، ويوم الجمعة. وقيل: الحجر الأسود والحجيج. وقيل: الأيام والليالي وبنو آدم. وعن الحسن: ما من يوم إلا وينادي "إني يوم جديد، وإنني على ما يعمل فيّ شهيدًا، فاعتنمني، فلو غابت شمس لم تدركني إلى يوم القيامة!" وقيل: الحفظة وبنو آدم. وقيل: الأنبياء ومحمد ﷺ.

٤- ﴿قَتَلَ أَصْحَابَ الْأَخْذُودِ﴾

[2569] **Şayet** “Bu yeminlerin cevabı nerede?” derseni; şöyle derim: Cevap, “Kahrolmuştur o hendeği kazanlar” âyetinin delâletiyle hazfedilmiş olup âdeti; “Bu nesnelere yemin ederim ki onlar -yani Kureyş kâfirleri- tıpkı o hendek sahipleri gibi lânete uğramışlardır!” denmektedir. Çünkü bu sûre Mekkelilerin eziyetlerine karşı müminlerin ayağını / duruşunu sağlamlaştırıp sabretmelerini sağlamak ve kendilerinden öncekilerin *iman* sebebiyle uğradıkları azapları, envâ-i çeşit eza ve cefayı, gösterdikleri sabır ve sebatı hatırlatıp, onlar sayesinde ünsiyet kesp etmelerini ve kavimlerinden gördükleri [nahış] şeylere karşı sabretmelerini ve kendi inkârcılarının Allah katında, ‘bu, ateşle yakıp azap edenlerin’ konumunda olduklarını ve haklarında tıpkı; “Kahrolsun o hendeği kazanlar!” dediği gibi “Kahrolsun Kureyş!” denmeyi hak eden, melun kimseler olduklarını bilmelerini sağlamak için gelmiştir.

[2570] فُتِلَ fiili tıpkı; “Kahrolası insan! Ne nankördür o!” [Abese 80/17] âyetinde olduğu gibi onlar hakkında bir bedduadır. Şeddeli olarak فُتِلَ (Birer birer kahrolsunlar!) şeklinde de okunmuştur.

[2571] الحدود *el-hadd*“ yani yeri yarıp kazmak demektir ki yapı ve anlam itibariyle bu ikisinin benzeri حَقٌّ ve أَحْقُوقُ kelimeleridir. Nitekim şu söz de bu cümledendir:

[Sürâka'nın atının] dört ayağı da köstebeklerin açtığı yarıklara battı!

[2572] Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Krallardan birinin bir sihirbazı vardı. Bu adam yaşlanınca, kendisine sihir öğretmek için bir genci yanına aldı. Gencin yolu üzerinde bir rahip vardı; genç bu rahipten (ilim adına bir şeyler) dinlemişti. Derken, genç bir gün yolu üzerinde insanları alıkoyan bir hayvan gördü ve bir taş alarak, “Allah'ım! Eğer sana göre rahip sihirbazdan daha sevimli ise bu hayvanı öldür!” deyip hayvanı öldürdü. Ve o günden itibaren anadan doğma körleri ve abraşları iyileştirmeye, dertlere derman olmaya başladı. Kralın bir meclis arkadaşı kör olmuş; onu da iyileştirmişti. Kral onu görünce “Seni tekrar görür hâle kim getirdi?” diye sormuş, adam da “Rabbim.” diye cevap vermiş. Bunun üzerine kral öfkelenip, adama işkence yapmış. Nihayet genci de bulunca ona da işkence etmiş. Derken, rahibi de bulmuş; fakat rahip dininden dönmemiş, kral da rahibi testere ile doğramış. Genç krala yanaşmayınca, kral genci tepesinden atmak için bir dağa götürmüş. Genç, Allah'a yakarınca kavim zelzeleye yakalanıp helâk olmuş, genç de böylece kurtulmuş. Kral bu sefer genci büyük bir gemiye götürüp, boğmak için denizin en derin yerine götürmüş.

[٢٥٦٩] فإن قلت: أين جواب القسم؟ قلت: محذوف يدل عليه قوله {قُتِلَ} أصحاب الأُخْدُودِ؛ كأنه قيل: أقسم بهذه الأشياء أنهم ملعونون، يعني كفار قريش كما لعن أصحاب الأُخْدُودِ. وذلك أن السورة وردت في تثبيت المؤمنين وتصبيرهم على أدى أهل مكة، وتذكيرهم بما جرى على من تقدّمهم من التعذيب على الإيمان، وإلحاق أنواع الأذى، وصبرهم وثباتهم، حتى يأنسوا بهم ويصبروا على ما كانوا يلقون من قومهم، ويعلموا أن كفارهم عند الله بمنزلة أولئك المعذّبين المحرّقين بالنار، ملعونون أحقاء بأن يقال فيهم: قتلت قريش! كما قيل: قتل أصحاب الأُخْدُودِ!

[٢٥٧٠] و{قُتِلَ} دعاء عليهم، كقوله {قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ} {عبس: ١٧}. وقرئ «قتل»، بالتشديد.

[٢٥٧١] والأُخْدُودِ: الخدّ في الأرض، وهو الشق، ونحوهما بناء ومعنى: الخق والأُخْقُوق. ومنه:

فساخت قوائمه في أخاقيق جردان

[٢٥٧٢] روي عن النبي ﷺ أنه قال: كان لبعض الملوك ساحر، فلما كبر ضمّ إليه غلامًا ليعلمه السحر، وكان في طريق الغلام راهب، فسمع منه، فرأى في طريقه ذات يوم دابة قد حبست الناس. فأخذ حجراً فقال: "اللهم إن كان الراهب أحبّ إليك من الساحر فاقتلها!" فقتلها؛ وكان الغلام بعد ذلك يبرئ الأكمه والأبرص، ويشفي من الأدواء؛ وعمي جليس للملك فأبرأه، فأبصره الملك فسأله، فقال: من ردّ عليك بصرك؟ فقال: ربي، فغضب فعذبه. فدل على الغلام فعذبه، فدل على الراهب، فلم يرجع الراهب عن دينه، فقد بالمنشار، وأبي الغلام فذهب به إلى جبل ليطرح من ذروته، فدعا فرجف بالقوم، فطاحوا ونجا، فذهب به إلى قرقر فلججوا به ليغرقوه،

Genç yine dua edince gemi içindekilerle birlikte alabora olmuş ve hepsi boğulup genç kurtulmuş. Nihayet genç krala; “Sen beni öldüremezsin; ancak şöyle yapacaksın: İnsanları bir araziye toplayacaksın ve beni bir ağaca asıp, sadağımdan bir ok çekeceksin ve ‘Şu gencin Rabbinin adıyla.’ deyip o
5 okla beni vuracaksın.” demiş. Kral genci vurmuş; ok gencin şakağına isabet etmiş ve genç elini şakağına koyup, ölmüş. Bunun üzerine insanlar; “Gencin Rabbine iman ettik!” demişler. Krala, “İşte, korktuğun başına geldi.” denilmiş. Bunun üzerine kral dar ve derin kuyuların ağızlarına hendekler kazılmasını ve içlerinde ateş yakılmasını emretmiş. Kim dinden dönme-
10 mişse onu o hendeklere atmış. Nihayet bir kadın küçük yavrusuyla beraber gelmiş. Kadıncağız irkilip ateşe düşmekten geri durunca çocuk kendisine, “Anneciğim sabret; sen gerçekten hak üzeresin!” demiş. Bunun üzerine kadın tereddüt göstermeden kendini ateşe atmış. Söylendiğine göre çocuk annesine; “Ateşe düş de münafik olma!” demiş imiş. -Çocuğun, annesine
15 “O ateş göz açıp kapayacak kadar bir zamandan başka bir şey değil!” dediği de söylenmiştir.- Kadın da buna katlanmış. [Müslim, “Zühd”, 73].

[2573] Hz. Ali’nin, -Mecûsîlerin ahkâmına dair¹ ihtilâfa düştüklerinde- şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Onlar Ehl-i Kitap’tırlar. Aslında bunlar, kendi kitaplarına sıkı sıkıya bağlıydılar; [ama] içki onlara helâl kılınmıştı. Derken,
20 krallarından biri içip sarhoş olmuş ve kızkardeşiyle ilişkiye girmişti. Nihayet sarhoşluğu gidip, kendine gelince pişman olmuş ve bir çıkış yolu aramıştı. Kız kardeşi ona, ‘Çıkış yolu, insanlara hitaben ‘Ey nas! Allah kız kardeşleri nikâhlamayı helâl kıldı’ deyip, bunun ardından da tekrar onlara hitaben ‘Allah bu nikâhı haram kıldı!’ demendir.’ demişti. O da bu konuşmayı yapmış; fakat insanlar onun bu konuşmasını kabul etmemişlerdi. Bunun üzerine kız
25 kardeşi ona ‘Onlara kırbacı şaklat!’ demiş; fakat insanlar yine bunu kabul etmemişlerdi. Kız kardeşi bu kez, ‘Onları kılıçtan geçir!’ demiş, halk yine kabullenmemişti. Nihayet kız kardeşi ona, hendekler kazıp içlerinde ateşler yakmasını ve kaçınanları bu hendeklere atmasını emretti. İşte Allah’ın ‘Kahrolsun o hendeği kazanlar!’ sözüyle kastettiği kimseler bunlardır.”
30

[2574] Şu da söylenmiştir: Îsâ *aleyhisselâm*ın dini üzere yaşayanlardan bir kişinin yolu Necrân’a düşmüş ve onları dine davet etmiş, onlar da bu daveti kabul etmişlerdi. Derken, Yahudi Zûnüvâs bir orduyla Himyer’den (Yemen) onların üzerine bir sefer düzenleyip, onları ateşle Yahudilik arasın-
35 da seçim yapmaya icbar etmiş, onlar buna yanaşmayınca içlerinden on iki bin kişiyi -bir söylentiye göreyse yetmiş bin kişiyi- hendeklerde yakmıştı.

1 Yani Mecûsilere putperest olarak mı yoksa Ehl-i kitap olarak mı muamele edileceğine dair. / ed.

فدعا فانكفأت بهم السفينة، فغرقوا ونجا، فقال للملك: لست بقاتلي حتى تجمع الناس في صعيد وتصلبني على جذع وتأخذ سهماً من كنانتي، وتقول ”بسم الله رب الغلام!“ ثم ترميني به؛ فرماه فرقع في صدغه فوضع يده عليه ومات؛ فقال الناس: آمنة برب الغلام. فقيل للملك: نزل بك ما كنت تحذر؛ فأمر بأخايد في أفواه السكك وأوقدت فيها النيران، فمن لم يرجع منهم طرحه فيها حتى جاءت امرأة معها صبي فتقاعست أن تقع فيها، فقال الصبي: يا أماه، اصبري فإنك على الحق؛ فاقتمت. وقيل: قال لها قعي ولا تنافقي. وقيل: قال لها ما هي إلا غميضة فصبرت.

[٢٥٧٣] وعن علي رضي الله عنه -أنهم حين اختلفوا في أحكام المجوس- قال: هم أهل كتاب وكانوا متمسكين بكتابهم، وكانت الخمر قد أحلت لهم، فتناولها بعض ملوكهم فسكرو، فوقع على أخته؛ فلما صحا ندم وطلب المخرج، فقالت له: المخرج أن تخطب الناس فتقول: يا أيها الناس! إن الله قد أحل نكاح الأخوات، ثم تخطبهم بعد ذلك، فتقول: إن الله حرّمه؛ فخطب فلم يقبلوا منه. فقالت له: ابسط فيهم السوط، فلم يقبلوا؛ فقالت له: ابسط فيهم السيف، فلم يقبلوا؛ فأمرته بالأخايد وإيقاد النيران وطرح من أبي فيها؛ فهم الذين أرادهم الله بقوله {قَتَلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ}.

[٢٥٧٤] وقيل: وقع إلى نجران رجل ممن كان على دين عيسى عليه السلام، فدعاهم فأجابوه فسار إليهم ذو نواس اليهودي بجنود من حمير، فخيرهم بين النار واليهودية فأبوا، فأحرق منهم اثني عشر ألفاً في الأخايد؛ وقيل: سبعين ألفاً.

[2575] Bahsedildiğine göre hendeğin boyu kırk, eni ise on iki arşınmış.

[2576] Rivayete göre Hz. Peygamber “hendek sahipleri”nden bahsedince, imtihana maruz kalmanın şiddetinden çokça Allah’a sığınmış.

5. O yakıt dolu ateşi!..

- 5 [2577] “Ateş” lafzı “hendek”ten *bedel-i iştimaldir*. “Yakıt dolu” (tutuşturulmuş) ifadesi ise fazla odundan ve insan bedenlerinden tutuşup, alevlenen ve yükseklerle tırmanan çok büyük bir ateş olması itibariyle söz konusu ateşin bir sıfatıdır. Zamme ile الوُفُود şeklinde de okunmuştur.

10 6-7. Hani, onun etrafında oturup da müminlere yaptıklarını seyredenler!..

[2578] “Hani,” sözcüğü “kahrolmuştur” fiilinin zarf tümlenci olup “O hendeklerin çevresinde oturarak ateşi seyre daldıklarında lânete uğramışlardır.” demektir. عليها (üzerine) ifadesi “hendeğin etrafından o ateşe yakın olarak” anlamına gelir. Tıpkı [A’sâ’nın],

- 15 [sınacakları bir ateş yakılıyor üşümüş iki şeye (yani Muhallık’a ve cömertliğine)]
İşte böyle gecelemiştir cömertlikle Muhallık, ateşin *etrafında*.

demesi ve senin *merartu ‘aleyhi* (Ona yüksekçe bir yerden yaklaştım.) demen gibi.

- 20 [2579] Onların müminlerin yanmalarına şahit olmaları ise, onların bununla görevlendirilip, kralın yanında birbirlerine tanık kılınmaları ve hiçbirinin, emredildiği şeyi ve kendisine tevdi edilen işkence etme işini eksik bırakmaması anlamına gelmektedir. “Müminlere yaptıkları şeylere şahit olmaları”, bu şahitliklerini kıyamet günü ifa edecekleri anlamında da olabilir. Nitekim “*Kendi dillerinin, el ve ayaklarının, yaptıklarına şahitlik edeceği gün, (onlar için muazzam bir azap vardır).*” [Nûr 24/24] âyeti bunun delilidir.

8. Onları bu ağır işkenceye çarptırmalarının sebebi; onların, ‘bizatihi hamde lââyık’ ‘mutlak izzet sahibi’ne (Azîz, Hamîd) iman etmelerinden başka bir şey değildi.

30 9. Ki göklerin ve yerin mülkü tamamen O’na aittir... Allah her şeye şahittir!

[2580] “Onları bu ağır işkenceye çarptırmalarının sebebi;” yani onları ayıplamalarının ve yadırgamalarının sebebi iman etmekten başka bir şey değildi, demektir. Tıpkı [Nâbiğa ez-Zubyânî’nin] dediği gibi:

Kusur namına hiçbir şey yoktur benim kavmimde!

- 35 [Müfrezelerle vuruşmaktan ötürü kılıçlarında açılan çentikler dışında!]

[٢٥٧٥] وذكر أنّ طول الأخدود: أربعون ذراعًا وعرضه اثنا عشر ذراعًا.

[٢٥٧٦] وعن النبي ﷺ: أنه كان إذا ذكر أصحاب الأخدود تعوّد من جهد البلاء.

٥- «النَّارِ ذَاتِ الْوُقُودِ»

[٢٥٧٧] {النَّارِ} بدل اشتمال من {الأخدود}. {ذَاتِ الْوُقُودِ} وصف لها بأنها نار

عظيمة لها ما يرتفع به لهبها من الحطب الكثير وأبدان الناس. وقرئ «الوقود»، بالضم.

٦- «إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ»

٧- «وَهُمْ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ»

[٢٥٧٨] {إِذْ} ظرف لـ {قُتِلَ}، أي لعنوا حين أهدقوا بالنار قاعدين حولها. ومعنى

{عَلَيْهَا} على ما يدنو منها من حافات الأخدود، كقوله:

وَبَاتَ عَلَى النَّارِ النَّدَى وَالْمُحَلَّقُ ❁

١٠

وكما تقول: مررت عليه، تريد: مستعليا لمكان يدنو منه.

[٢٥٧٩] ومعنى شهادتهم على إحراق المؤمنين أنهم وكلوا بذلك وجعلوا شهودًا

يشهد بعضهم لبعض عند الملك أنّ أحدًا منهم لم يفرط فيما أمر به وفوض إليه من

التعذيب. ويجوز أن يراد: إنهم شهود على ما يفعلون بالمؤمنين، يؤدّون شهادتهم يوم

القيامة؛ {يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ} [النور: ٢٤].

٨- «وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ»

٩- «الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ»

[٢٥٨٠] {وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ} وما عابوا منهم، وما أنكروا إلا الإيمان، كقوله:

وَلَا عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنْ سِوْفَهُمْ ❁

İbnu'r-Rukayyât (v. 75/694) da şöyle demiştir:

Ümeyye oğullarından intikam almalarının tek sebebi
öfkelenmeler de ağırbaşlı davranmalarıdır onların!¹

[2581] Ebû Hayve (v. 203/818) kesre ile *nakımû* okumuştur; fakat fasih
5 olan fetha ile okumaktır.

[2582] [Daha sonra] Allah Teâlâ, sayesinde iman ve kulluğa lâıyk olduğu
vasıflarını zikretmiştir ki o da, cezalandırmasından endişe duyulan son derece
güçlü, galip ve kudretli oluşu; övgüye değer olması ve nimetine karşılık ken-
disine hamdedilmesi gereken ve sevabı beklenen bir nimet verici olmasıdır.

[2583] “Göklerin ve yerin mülkü tamamen O’na aittir.” Dolayısıyla, gök-
lerde ve yerde bulunan herkesin O’na kulluk etme ve O’na karşı tevazu ve
saygı gösterme mecburiyeti vardır. Bu ilâhî vasıfları *anlatmıştır*; çünkü onları
kendisi yüzünden ağır işkenceye çarptırdıkları şey gerçeğin ta kendisi olup
15 ‘gerçek[e bağlanma]’ sebebiyle de insana ancak azgınlığa saplanmış bâtil taraf-
tarları işkence eder! [*Anlatmıştır*]; çünkü bu işkenceciler, Allah’ın hiçbir azabın
denk olamayacağı bir azapla kendilerini cezalandırmasına aday kimselerdir.

[2584] “Allah her şeye şahittir!” Bu ifade onlar için bir tehdittir; yani
Allah onların yaptıklarını bilmekte olup onları bu yaptıklarına göre ceza-
landıracaktır.

20 **10. Mümin kadın ve erkeklere işkence edip, sonra da tövbe
etmeyenler için cehennem azabı var! Yangın azabı var onlara!..**

**11. İman edip sâlih amel işleyenler için ise altından ırmakların
aktığı cennetler var... ki büyük başarı budur.**

[2585] “İşkence edenler”le hendek sahiplerinin; “iman edenler”le de
25 hendeğe atılanların -özel olarak- kastedilmiş olması caizdir. “Müminleri *fit-
ne* ile sınamaları”, onlara işkence edip yakmaları anlamındadır.

[2586] İnkâr etmeleri sebebiyle “Onlar için” âhirette “Cehennem azabı
var! Yangın azabı var onlara!..” ki bu da müminleri yakmaları sebebiyle yan-
gın gibi yayılacak olan bambaşka büyük bir ateştir. Yahut onlar için âhirette
30 cehennem azabı, dünyada da bir yangın azabı var, demektir; zira rivayete göre
o ateş üzerlerine dönüp kendilerini yakmıştı. Yine “Mümin kadın ve erkeklere
işkence edip...” ifadesiyle onların halkın genelini işkence sınavına tâbi tutma-
larının kastedilmesi de caiz olup buna göre “iman edenler” ifadesi “işkenceye
maruz bırakılanlar” anlamına gelmektedir ki *işkenceyi yapanlar için de (biri)*
35 *inkârları ve (diğeri de) işkence etmeleri sebebiyle âhirette iki azap var*, demektir.

1 Emevî aleyhtarlığıyla tanınan şair; kızsalar bile sabredip ağırından almayı bilen kimseler olarak Emevîleri
övüyor. Bu şiiri, muhtemelen, Emevî idaresiyle arasını düzelttiği o kısa zaman diliminde söylemiştir. / ed.

قال ابن الرقيات:

مَا نَقَمُوا مِنْ بَنِي أُمَيَّةَ إِلَّا * لَا أَنَّهُمْ يَحْلُمُونَ إِنْ غَضِبُوا

[٢٥٨١] وقرأ أبو حيوة «نقموا»، بالكسر، والفصيح هو الفتح.

[٢٥٨٢] وذكر الأوصاف التي يستحق بها أن يؤمن به ويعبد، وهو كونه عزيزاً غالباً

٥ قادرًا يخشى عقابه حميداً منعماً، يجب له الحمد على نعمته ويرجى ثوابه.

[٢٥٨٣] {لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} فكل من فيهما تحق عليه عبادته والخشوع

له تقريراً، لأن {مَا نَقَمُوا مِنْهُمْ} هو الحق الذي لا ينقمه إلا مبطل منهمك في الغي،

وأن الناقمين أهل لانتقام الله منهم بعذاب لا يعدله عذاب!

[٢٥٨٤] {وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ} وعيد لهم؛ يعني أنه علم ما فعلوا، وهو

١٠ مجازيهم عليه.

١٠- ﴿إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ
وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ﴾

١١- ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
ذَلِكَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ﴾

١٥ [٢٥٨٥] ويجوز أن يريد بـ{الَّذِينَ فَتَنُوا} أصحاب الأخدود خاصة، وبـ{الَّذِينَ

آمَنُوا} المطروحين في الأخدود. ومعنى "فتنهم" عذبوهم بالنار وأحرقوهم.

[٢٥٨٦] {فَلَهُمْ} في الآخرة {عَذَابُ جَهَنَّمَ} بكفرهم، {وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ}

وهي نار أخرى عظيمة تتسع كما يتسع الحريق بإحراقهم المؤمنين. أو لهم عذاب

جهنم في الآخرة، ولهم عذاب الحريق في الدنيا، لما روي أن النار انقلبت عليهم

٢٠ فأحرقتهم. ويجوز أن يريد الذين فتنوا المؤمنين، أي بلوهم بالأذى على العموم؛

والمؤمنين المفتونين؛ وأن للفاتنين عذابين في الآخرة لكفرهم، ولفتنتهم.

12. Senin Rabbinin yakalayışı, gerçekten serttir!

[2587] بَطْشُ zaten “sertçe yakalamak” demektir; ayrıca bir daha “sertlik”le (تَسَدِيدٌ) sıfatlanınca katmerlenmiş ve azameti artmıştır ki bu da zorba ve zalimleri Allah çok sert bir şekilde yakalayıp, azaba ve intikama uğratacak demektir.

13. Başlatan da O’dur, tekrarlayacak olan da...

[2588] Yani sertçe yakalamayı ilk yapacak olan da, tekrarlayacak olan da O’dur; yani onları hem dünyada hem âhirette çok sert biçimde yakalayacaktır. Yahut Allah, ilk yapmaya ve tekrarlamaya muktedir olmasını, yakalamasının çetin oluşuna delil getirmiştir. Yahut ilk kez yaratma nimetine şükretmedikleri ve bu yaratmanın tekrarlanacağını yalanladıkları vakit, ilk yarattığı gibi -sertçe yakalamak için- tekrar yaratacağı hususunda inkârcıları tehdit etmiştir.

[2589] (يَبْدئُ) *yebdeu* şeklinde de okunmuştur.¹

14. Bağışlayıcıdır, sevgi doludur (Gafûr, Vedûd).

15. Mutlak hükümlerlik tahtının sahibidir; şanlıdır-şereflidir (Mecîd).

[2590] “Sevgi doludur.” Kendisine itaat edenlere, seven birinin yaptığını yapan; yani istediklerini kendilerine verendir.

[2591] زَيْكُ’nin [12] sıfatı olmak üzere *zi’l-‘arş* şeklinde [mecrur] da okunmuştur. Yine العرش’in sıfatı olmak üzere kesre ile *el-mecîd* şeklinde de okunmuştur.² Allah’ın şerefli oluşu O’nun azametliliği; Arş’in şerefli oluşu ise yüceliği ve azametliliği anlamına gelir.

16. Murad ettiğini mutlaka yapar.

[2592] فَعَالٌ [فَعَالٌ sözcüğü; “O, murad ettiğini mutlaka yapar.” şeklinde bir cümle takdiriyle] hazfedilmiş bir mübtedânın haberidir. [Allah hakkında mübalağa sığasıyla] فَعَالٌ denmesi, dileyip yaptıklarının son derece çok olmasındandır.

17. Gelmedi mi sana o ordulara dair haber?

18. Firavun ve Semûd’a...

[2593] “Firavun ve Semûd’a...” ifadesi, “ordulara dair”den bedeldir. “Firavun” derken, kendisi ve hanedanı kastedilmektedir. Tıpkı “Firavun ve *hanedanının...*”³ [Yûnus 10/83] âyetinde olduğu gibi. Buna göre mâna, “Sen şu orduların, peygamberleri yalanlamalarını ve bu tekzipleri yüzünden başlarına gelenleri artık öğrenmiş bulunuyorsun.” şeklindedir.

1 “(Yaratmayı) başlatır.” - “(Yaratmaya) başlar. / ed.

2 “Şerefli Arş’in sahibidir.” anlamında. İlk kıraatte ise “Arş sahibidir; Mecîd’dir [şanlı-şereflidir].” / ed.

3 Âyetin tamamı: “Ama sonuçta Firavun ve hanedanının kendilerine işkence edeceği korkusuyla, kavmin-den genç bir kuşak dışında hiç kimse Mûsâ’ya iman etmedi.” / ed.

١٢- ﴿إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ﴾

[٢٥٨٧] البطش الأخذ بالعنف؛ فإذا وصف بالشدة فقد تضاعف وتفاقم. وهو بطشه بالجبايرة والظلمة، وأخذهم بالعذاب والانتقام.

١٣- ﴿إِنَّهُ هُوَ يُبَدِّئُ وَيُعِيدُ﴾

٥ [٢٥٨٨] أي يبدئ البطش ويعيده؛ يعني يبطش بهم في الدنيا وفي الآخرة. أو دل باقتداره على الإبداء والإعادة على شدة بطشه وأوعد الكفرة بأنه يعيدهم كما أبدأهم ليبطش بهم إذ لم يشكروا نعمة الإبداء وكذبوا بالإعادة.

[٢٥٨٩] وقرئ «يبدأ».

١٤- ﴿وَهُوَ الْعَفْوَُّ الْوُدُودُ﴾

١٥- ﴿ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ﴾

[٢٥٩٠] {الْوُدُودُ} الفاعل بأهل طاعته ما يفعله الودود من إعطائهم ما أرادوا.

[٢٥٩١] وقرئ «ذي العرش»، صفةً لـ{رَبِّكَ} [١٢]. وقرئ «المجيد»، بالجر صفة لـ{لِعَرْشِ}. ومجد الله عظمته، ومجد العرش علوه وعظمته.

١٦- ﴿فَعَالٌ لِمَا يُرِيدُ﴾

١٥ [٢٥٩٢] {فَعَالٌ} خبر مبتدأ محذوف. وإنما قيل فعال؛ لأنَّ ما يريد ويفعل في غاية الكثرة.

١٧- ﴿هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْجُنُودِ﴾

١٨- ﴿فِرْعَوْنَ وَثَمُودَ﴾

[٢٥٩٣] {فِرْعَوْنَ وَثَمُودَ} بدل من {الجنود}، وأراد بفرعون إياه وآله، كما في قوله {مِنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَتْهُمْ} [يونس: ٨٣]. والمعنى: قد عرفت تكذيب تلك الجنود الرسل وما نزل بهم لتكذيبهم.

19. Aksine, hâlâ yalanlamaktalar nankörce inkâr edenler.**20. Oysa Allah onları çepeçevre kuşatmış!**

[2594] “Aksine,” senin kavminin “nankörce inkâr edenler”i “hâlâ yalanlamaktalar” yani yalanlamakta ve azaba müstehak durumdadırlar!¹

- 5 [2595] “Oysa Allah onları”n hâllerini bilmektedir; onlara gücü yeter! O’nu âciz bırakamazlar. “Allah’ın onları çepeçevre kuşatması” bir *darbıme-seldir*; çünkü onlar, birinin çepeçevre kuşattığı şeyi kaçırmayacak olmasına benzer şekilde Allah’ı atlatamayacaklardır. Burada *ıdrâb*² sanatının anlamı, müşriklerin durumunun, anlatılan kimselerin durumundan daha şaşırtıcı
10 olmasıdır; çünkü onların hayat hikâyelerini ve başlarına gelenleri işitip, onların mahvoluşlarının izlerini görmüş olmalarına rağmen ibret almamakta; onlarınkinden daha yoğun biçimde yalanlamaktadırlar!

21. Aksine!.. Bu, şanlı-şerefli bir Kur’ân’dır.**22. Levh-i Mahfûz’dadır.**

- 15 [2596] “Aksine!.. Bu,” yani şu yalanladıkları [kitap], “şanlı-şerefli,” yani kitaplar içerisinde, nazmında ve mu’cizeliğinde makamı yüksek “bir Kur’ân’dır.” İfade; izâfetle *kur’ânu mecîdîn* şeklinde de okunmuş olup “Bu, Şan ve Şeref Sahibi’nin [yani Allah’ın] Kur’ân’ıdır” anlamına gelir.

- [2597] [فِي لَوْحٍ ifadesini] Yahya b. Ya’mer (v. 89/708) *fî lûh*ⁱⁿ şeklinde okumuştur ki *el-lûh* hava anlamındadır; yani Levh-i Mahfûz’un bulunduğu, yedinci semanın üzerindeki boşluk. [“Levh-i Mahfûz’dadır.” yani] şeytanların, kendisine ulaşmasından “korunmuş bir *levhadadır*.”

[2598] مَحْفُوظٌ kelimesi, [merfû’] مُؤَانٌ kelimesinin sıfatı olarak *mahfûz*^{un} şeklinde de okunmuştur.³

- 25 [2599] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki: “Her kim Burûc sûresini okursa, Allah kendisine dünyada bulunan her bir Cuma ve arefe günü adedince onar sevap verir.”

1 Çeviri *fî tezkibin ey tezkibin ve’s-ticâbin li’l-‘azâb* şeklinde okunuşuna göre yapılmıştır; yani kâfir zaten yalanlar, dolayısıyla, bir kâfir için “hâlâ yalanlamakta” denmesi, ‘onun kendisini azaba müstehak hâle getiren berbat bir durumda oluşu’ ile tefsir edilmiş olmaktadır. Ancak ... *eyyi tezkibin*... şeklinde düşünülürse, “hâlâ yalanlamaktalar” -*bem ne yalanlama*-ve azaba müstehak durumdadırlar! Anlamına gelmiş olur. / ed.

2 Sözüün akışını değiştirip, başka bir konuya intikal etme. / çev.

3 “O; bir *levhadaki* korunmuş [şanlı-şerefli] bir Kur’ân’dır.” anlamında. / ed.

١٩- ﴿بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي تَكْذِيبٍ﴾

٢٠- ﴿وَاللَّهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ﴾

[٢٥٩٤] {بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا} من قومك {فِي تَكْذِيبٍ} أي تكذيب واستيجاب للعذاب.

٥ [٢٥٩٥] والله عالم بأحوالهم وقادر عليهم وهم لا يعجزونه. والإحاطة بهم من ورائهم مثل لأنهم لا يفوتونه، كما لا يفوت فائت الشيء المحيط به. ومعنى الإضراب أن أمرهم أعجب من أمر أولئك؛ لأنهم سمعوا بقصصهم وبما جرى عليهم، ورأوا آثار هلاكهم ولم يعتبروا، وكذبوا أشد من تكذيبهم.

٢١- ﴿بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ﴾

٢٢- ﴿فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ﴾

[٢٥٩٦] {بَلْ هُوَ} أي بل هذا الذي كذبوا به {قُرْآنٌ مَجِيدٌ} شريف عالي الطبقة في الكتب وفي نظمه وإعجازه. وقرئ «قرآن مجيد»، بالإضافة، أي قرآن رب مجيد. [٢٥٩٧] وقرأ يحيى بن يعمر «في لوح» - واللوح الهواء-، يعني اللوح فوق السماء السابعة الذي فيه اللوح. {مَحْفُوظٍ} من وصول الشياطين إليه.

١٥ [٢٥٩٨] وقرئ «محفوظ»، بالرفع صفة القرآن.

[٢٥٩٩] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة البروج أعطاه الله بعدد كل يوم جمعة وكل يوم عرفة يكون في الدنيا عشر حسنات.

TÂRIK SÜRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 17 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Gökyüzüne ve 'gece ortaya çıkan'a yemin ederim ki...

5 2. -Nereden bileceksin ki nedir 'gece ortaya çıkan'?

3. (Karanlığı) delip geçen yıldız...-

4. Herkesin başında mutlaka bir bekçi var.

[2600] “(Karanlığı) delip geçen” yani aydınlatan “yıldız...” Âdetâ ışığıyla karanlığı delip içine nüfuz etmektedir. Tıpkı (parlak yıldız) karanlığı *der'* -yani bertaraf- etmesi sebebiyle *durri^{un}* (inci gibi) denmesi gibi. Bu yıldızın *târik* (gece ortaya çıkan) sıfatını alması gece ortaya çıkması sebebiyledir. Nitekim geceleyn gelene de *târik* denir. Yahut cin cinsini¹ dövdüğü -yani vurduğu- için bu sıfatı almıştır. *Târik* ile kastedilen yıldızlar veya (şeytanların) taşlandığı yakıcı ışıklar türüdür.

15 [2601] **Şayet** “Bir kelimenin bir diğeriyle tercüme edilmesi dışında “Nereden bileceksin ki nedir 'gece ortaya çıkan'? âyetinin “(Karanlığı) delip geçen yıldız...” âyetine benzerliği söz konusu değilken, bunun altında yatan espriyi bana açıklar mısınız?” **dersen şöyle derim:** Cenab-ı Hak Teâlâ ve Tekaddes, sahip olduğu kudretin şaşırtıcılığının ve hikmetin inceliğinin 20 bilinmesi sebebiyle tazim amaçlı olarak karanlığı delen yıldızla yemin etmesini ve buna dikkat çekmesini istemiş ve bu sebeple, bu yıldızla onun dışındakiler arasında ortaklık arz eden bir sıfat getirmiştir ki o da *târik* ifadesidir. Daha sonra, “Nereden bileceksin ki nedir 'gece ortaya çıkan'?” buyurup, ardından bunu “(Karanlığı) delip geçen yıldız...” diye açıklamıştır. Bütün 25 bunlar o yıldızın durumunun yüceliğini göstermek içindir. Tıpkı “Yoo!.. ‘Yıldız’ların iniş yerlerine yemin ederim ki!.. Bir bilerseniz, gerçekten büyük bir yemindir bu.” [Vâkı‘a 56/75-76] buyurduğu gibi.

[2602] Rivayete göre, Ebû Tâlib Peygamber'in (s.a.) yanında bulunuyorken bir yıldız kaymış ve [gökyüzü] su ve ışıkla dolmuştu. Ebû Tâlib çok 30 telaşlanmış ve “Bu da neyin nesi!?” diye sormuştu. Peygamber (s.a.) de “Bu şeytanların vurulduğu bir yıldızdır; Allah'ın âyetlerinden bir âyettir!” deyince, Ebû Tâlib taaccüp etmiş ve nihayet bu âyet inmiştir.

1 Mele-i Âlâ'yı dinleyerek gayba dair bilgiler (ç)almak isteyen cin ve şeytanlar. / ed.

سورة الطارق

مكية وآياتها ١٧

بسم الله الرحمن الرحيم

١- ﴿وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ﴾

٢- ﴿وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ﴾

٣- ﴿النَّجْمِ الثَّاقِبِ﴾

٤- ﴿إِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ﴾

[٢٦٠٠] {النَّجْمِ الثَّاقِبِ} المضيء، كأنه يثقب الظلام بضوئه فينفذ فيه. كما قيل: دريء، لأنه يدرؤه، أي يدفعه. ووصف بالطارق؛ لأنه يبدو بالليل، كما يقال للآتي ليلاً: طارق، أو لأنه يطرق الجني، أي يصكه. والمراد: جنس النجوم، أو جنس الشهب التي يرجم بها.

[٢٦٠١] فَإِنْ قُلْتَ: ما يشبه قوله {وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ النَّجْمِ الثَّاقِبِ} إلا ترجمة كلمة بأخرى، فبين لي أي فائدة تحته؟ قلت: أراد الله عز من قائل: أن يقسم بالنجم الثاقب تعظيماً له، لما عرف فيه من عجيب القدرة ولطيف الحكمة، وأن ينبه على ذلك فجاء بما هو صفة مشتركة بينه وبين غيره، وهو الطارق، ثم قال: {وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ}، ثم فسره بقوله {النَّجْمِ الثَّاقِبِ}؛ كل هذا إظهار لفخامة شأنه، كما قال {فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ} [الواقعة: ٧٥-٧٦]

[٢٦٠٢] روي أن أبا طالب كان عند رسول الله ﷺ، فانحط نجم، فامتلاً ماءً، ثم نوراً، فجزع أبو طالب. وقال: أي شيء هذا؟ فقال عليه السلام: هذا نجم رمي به، وهو آية من آيات الله؛ فعجب أبو طالب، فنزلت.

[2603] **Şayet** “Yeminin cevabı nedir?” **dersen şöyle derim:** إِنَّ كُلَّ نَفْسٍ لَّمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ (Herkesin başında mutlaka bir bekçi var.) âyetidir; çünkü اِنَّ şu iki şeyin dışında kalmaz: Ya -لَمَّا’yı *İllâ* anlamında- şeddeli okuyana göre olumsuzluk edatıdır ya da مَا *sıla* olarak şeddesiz (*le-mâ*) okuyana göre *innenin* şeddesizi olan اِنَّ’dır; hangisi olursa olsun, yemini karşılayabilecek türdendir.

[2604] حَافِظ (bekçi); kişiyi gözetleyen, kontrol altında tutan demektir ki o da Allah’tır. Tıpkı “Allah her şey üzerinde *gözcü* bulunuyor!” [Ahzâb 33/52] ve “Allah her şeyi koruyup hakkını vermektedir.” [Nisâ 4/85] âyetlerindeki gibi. حَافِظ’ın herkesin amelini kayıt altına alan ve kazandıkları hayır ve şerri zapta geçiren melek olduğu da söylenmiştir. Peygamber’den (s.a.) rivayet edilmiştir ki mümine yüz altmış melek görevlendirilmiştir; bunlar (kötülükleri ve belâları) sineğin bal çanağından uzaklaştırılması gibi o müminden bertaraf ederler. Eğer kul göz açıp kapayacak kadar kendi nefsinin eline bırakılsaydı, muhakkak şeytanlar onu kapıverirlerdi!

15 **5. O hâlde, ‘ne’den yaratıldığına baksın, insan.**

6. Yaratıldı, fişkırın bir sudan.

[2605] **Şayet** “O hâlde... baksın’ ifadesinin, öncesiyle bağlantısı nasıl açıklanabilir?” **dersen şöyle derim:** Bu bağlantının esprisi şudur: Allah Teâlâ herkesin başında bir bekçi bulunduğuna yer verince, hemen ardından insana kendi durumunun başlangıcına ve ilk yaratılışına bakması tavsiyesini getirmiştir. Tâ ki bu sayede, onu ilk yaratanın onu tekrar yaratmaya ve yaptıklarının karşılığını vermeye kâdir olduğunu bilsin de yaratılışın tekrarlanacağı ve amellerin karşılık bulacağı bir gün için amel işlesin ve [amellerinin yazıcısı ve] koruyucusuna, âkıbeti itibariyle kendisini sevindirecek amellerden başkasını yazdırtmasın.

[2606] “Neden yaratıldı[ğına]” ifadesi soru cümlesi olup cevabı “Yaratıldı, fişkırın bir sudan” âyetidir. *Defk* kendisinde itilmenin mevcut olduğu bir “dökme” dir. دَاقِق (ism-i fâ’ili), *defekanın* mastarı olan *defke* nispeti olan [atımlı] anlamına gelmekte olup *lâbin* (sütlü) ve (hurmali) kelimelerine benzer. Veya isnad-ı mecazidir (yani atılma işini suyun kendisi yapıyormuş gibi mecazi bir kullanım söz konusudur); zira “atmak” gerçekte o suyun sahibine aittir.

[2607] Âyette (“bir sudan” denmiş olup) “iki sudan” denmemiş olması, yaratılmaya başlanması esnasında her iki suyun rahimde karışıp birleşmesi [ve tek bir su hâlini alması] sebebiyledir.

35 **7. (Erkeğin) belkemiği ile (kadının) kaburga kemikleri arasından çıkan...**

[٢٦٠٣] فَإِنْ قَلْتَ: ما جواب القسم؟ قلت {إِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيَّهَا حَافِظٌ}، لَأَنَّ {إِنْ} لا تخلو - فيمن قرأ «لَمَّا» مشددة، بمعنى إلا- أن تكون نافية؛ وفيمن قرأها مخففة على أن ما صلة تكون مخففة من الثقيلة. وأيتهما كانت فهي مما يتلقى به القسم.

٥ [٢٦٠٤] {حَافِظٌ} مهيمن عليها رقيب، وهو الله عز وجل {وَوَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا} [الأحزاب: ٥٢]، {وَوَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُّقِيبًا} [النساء: ٨٥]. وقيل: ملك يحفظ عملها ويحصي عليها ما تكسب من خير وشر. وروي عن النبي ﷺ: وكَلَّ بِالْمُؤْمِنِ مِائَةَ وَسْتُونَ مَلَكًا يَذُبُّونَ عَنْهُ كَمَا يَذُبُّ عَنِ قِصْعَةِ الْعَسَلِ الذَّبَابُ. ولو وكل العبد إلى نفسه طرفة عين لاختطفته الشياطين!

١٠ -٥- ﴿فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ﴾

٦- ﴿خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ﴾

[٢٦٠٥] فَإِنْ قَلْتَ: ما وجه اتصال قوله {فَلْيَنْظُرِ} بما قبله؟ قلت: وجه اتصاله به أنه لما ذكر أن على كل نفس حافظًا، أتبعه توصية الإنسان بالنظر في أول أمره ونشأته الأولى، حتى يعلم أن من أنشأه قادر على إعادته وجزائه، فيعمل لإعادة والجزاء، ولا يملي على حافظه إلا ما يسره في عاقبته. ١٥

[٢٦٠٦] و{مِمَّ خُلِقَ} استفهام جوابه: خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ؛ والدفق صب فيه دفع. ومعنى {دَافِقٍ} النسبة إلى الدفق الذي هو مصدر دفق، كاللابن والتامر؛ أو الإسناد المجازي. والدفق في الحقيقة لصاحبه.

[٢٦٠٧] ولم يقل ماءين لامتزاجهما في الرحم، واتحادهما حين ابتدئ في خلقه.

٢٠ -٧- ﴿يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ﴾

[2608] مِنْ بَيْنِ الضُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ ifadesi “adamin beli ile kadının göğsü arasından” demek olup *terâib* gerdanlık bölgesi olan göğüs kemikleridir. İki fetha ile *es-saleb*ⁱ ve iki ötre ile *es-sulub*ⁱ şeklinde de okunmuş olup bu kelimenin *sulb*^{un}, *saleb*^{un} *sulub*^{un}, *sâlib*^{un} olmak üzere dört söylenişi vardır. Nitekim

5 Accâc (v. 97/716) şöyle demiştir:

Tabaklanmış deriden yapılmış yular misali (ince) böğürlü,
Yumuşak kemikli; halhallı ayakları iri (bir kadın)

[2609] Kemik ve sinirin adam; et ve kanınsa kadın tarafından geldiği de söylenmiştir.

- 10 **8. Şüphesiz, onu döndürmeye de kâdirdir O,**
9. bütün sırların yoklanacağı (yani ortaya çıktığı) gün...
10. Ki ne gücü vardır insanın ne de yardımcısı...

[2610] كَادِرٌ (Kâdirdir.) “O” zamiri, خُلِقَ (yaratıldı) fiilinin delâletiyle Yaratıcı’ya ait olup anlam şöyledir: İnsanı ilk kez bir nutfeden yaratan Allah

15 “onu döndürmeye” -yani özel olarak tekrar diriltmeye- “de kâdirdir;” kudreti apaçıktır; bu ona karışık gelmez ve ondan âciz kalmaz. [كَادِرٌ’un nekire oluşu,] tıpkı [Küseyyir’in (v. 105/723)] demesi gibidir.¹

Ben (ondan da) fakirim!

[2611] يَوْمَ تَبْلَى ([Sırların] yoklanacağı gün) zarf cümlesi, عَلَى رَجْعِهِ (‘o’nu döndürmeye) ifadesiyle nasbolunmuştur. رَجْعِهِ’deki zamiri “su”ya ait kılıp, onu çıktığı yere -yani *belkemiğine, göğüs kemiklerine veya zeker deliğine-* yahut ilk durumuna döndürme diye tefsir eden kimse ise zarf tümlecini gizli bir fiil [hatırla] ile nasbetmiş olur.

[2612] “Sırlar” kalplerde bulunan inanç, niyet vb. şeylerin yanı sıra gizlenen fiiller demektir. Sırların yoklanması ise içyüzünün araştırılıp ortaya çıkarılması ve sırların temizinin pisinden seçilmesidir. Rivayete göre Hasan-ı Basrî, birini şu şiiri okurken işitince;

Kalbin en ücra derinliklerinde sevgili için,
gizli bir aşk yatıyor olacak *sırların yoklanacağı gün*

30 *Ves-semâi ve’t-târik*² tan² da ne gafilmiş!” demiştir.

[2613] “Onun” yani insanın, sayesinde savunma yapacağı “ne” içsel bir engelleyici “gücü vardır ne de” kendisini müdafaa edecek bir savunmacı “yardımcısı.”

1 Yani Allah Teâlâ’nın kemâl-i kudretine delâlet eder. Şiirin tamamı için bkz. YaSın 36/61’in tefsiri. / çev.

2 Yani hesap gününün dehşetinden dolayı, kimsenin kimse ile ilgilenemeyeceği yakıcı gerçeğinden. / ed.

[٢٦٠٨] {مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ} من بين صلب الرجل وترائب المرأة، وهي عظام الصدر حيث تكون القلادة. وقرئ «الصُّلْبُ»، بفتحين، و«الصُّلْبُ»، بضمين. وفيه أربع لغات: صُلْبٌ وُصِّلَ وُصِّلَ وُصِّلَ وُصِّلَ. قال العجاج:

رَبِّا الْعِظَامِ فَخَمَّةَ الْمُخَدَّمِ | فِي صُلْبٍ مِثْلِ الْعِنَانِ الْمُؤَدَّمِ

٥ [٢٦٠٩] وقيل: العظم والعصب من الرجل، واللحم والدم من المرأة.

٨- {إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لَقَادِرٌ}

٩- {يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ}

١٠- {فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ}

[٢٦١٠] {إِنَّهُ} الضمير للخالق، لدلالة {خُلِقَ} [٦] عليه. ومعناه: إن ذلك الذي خلق الإنسان ابتداء من نطفة {على رَجْعِهِ} على إعادته خصوصاً {لَقَادِرٌ} ليِّين القدرة، لا يلتاث عليه ولا يعجز عنه. كقوله:

إنني لفقير

[٢٦١١] {يَوْمَ تُبْلَى} منصوب بـ{رَجْعِهِ}؛ ومن جعل الضمير في {رَجْعِهِ} وفسره برجعه إلى مخرجه من الصلب والترائب أو الإحليل، أو إلى الحالة الأولى نصب الظرف بمضمرة. ١٥

[٢٦١٢] {السَّرَائِرُ} ما أسرّ في القلوب من العقائد والنيات وغيرها، وما أخفى من الأعمال وبلاؤها. تعرّفها وتصفحها، والتميز بين ما طاب منها وما خبث وعن الحسن أنه سمع رجلاً ينشد:

سَيِّقَى لَهَا فِي مُضْمَرِ الْقَلْبِ وَالْحَشَا * سَرِيرَةٌ وَدِّ يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ

٢٠ فقال: ما أغفله عما في {وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ}.

[٢٦١٣] {فَمَا لَهُ}، فما للإنسان {مِنْ قُوَّةٍ}، من منعة في نفسه يمتنع بها {وَلَا نَاصِرٍ}، ولا مانع يمنعه.

11. (Suyu yeryüzüne) geri getiren gök hakkı için!**12. Bitki dolu toprak hakkı için!**

[2614] Yağmur *rec'* (dönüşümlü) diye isimlendirilmiştir. Tıpkı şairin:

(Gözetleme yapmak için) kale burcunun yükseklerine tırmanmış
5 bulunuyor. (Öylesine yüksek ki), onun o dağ misali zirvesinde;
Buluttan başkası, yağmurdan başkası ve buluttan çıkıp henüz yere
ulaşmamış olan yağmurdan başkası barınamaz

şiirinde yağmurun *evb* diye isimlendirilmesi gibi ki (her ikisi de “dönüp
tekrarladı” anlamındaki) *race'a* ve *abe* fillerinin mastarlarıyla yapılmış bir
10 isimlendirmedir. Şöyle ki Araplar bulutların suyu (buharı) yeryüzünün
denizlerinden yüklenip sonra onu tekrar yeryüzüne döndürdüğünü iddia
ederlerdi. Yahut onlar [yağmurun tekrar etmesiyle] hayra yormayı kastedip, dö-
nüp dönüp tekrarladığı için *rec'* diye isimlendirmişlerdir. Bu yağmurun,
rec' ismini, Allah yağmuru vakit vakit döndürüp yağdırdığı için aldığı da
15 söylenmiştir. Nitekim Hansâ (r.a.) (v. 24/645) şöyle demiştir:

[Vedalaşma günü akan gözyaşları görürsün]
Geceleri yağdıran karanlık buluttaki yağmur misali...

الصدع da yerden yarılıp çıkan bitkilerdir.

13. Bu, (hakkı bătıldan) ayıran bir sözdür!

20 [2615] İbn'daki zamir Kur'ân'a aittir. فَضَّلَ (ayırma/ayırım) kelimesi “hak
ile bătılı birbirinden *ayıran*” anlamındadır. Tıpkı Kur'ân'a [*ayıran* anlamında]
furkân dendiği gibi.¹

14. Şaka değildir o...

[2616] Yani Kur'ân bütünüyle ciddi olup onda gevşeklik namına hiçbir
25 şey yoktur. Onun hakkı, Allah'ın vafettiği şekilde gönüllerde heybetli ve
kalplerde azametli olmasıdır. Öyle bir şekilde ki okuyucusu ve dinleyicisi
onun sayesinde lâtife ile hemhâl olmaktan ve şakadan zevk almaktan uzak
duracak; göklerin azametli, kudretli hâkiminin kendisini muhatap alıp,
emir ve yasaklar uyguladığı, cennet vaat edip, cehennemle korkuttuğu dü-
30 şüncesini zihnine yerleştirecektir. Hatta korku ve endişe sarmalına düşme
dahi ona en yaraşan durum ciddi olup şaka etmemesidir. Nitekim; “Ağla-
yacağınıza gülüyorsunuz!.. Bir de kafa tutuyorsunuz!” [Necm 53/60-61] ve
“Yaygara koparın!”² [Fussilet 41/26] sözleriyle Allah, müşrikleri kınamaktadır.

1 Yani Kur'ân'ın söz konusu özelliği bir ism-i fâ'il kalıbıyla değil, daha mübalağalı olarak masdar ile ifade edilmiştir. / ed.

2 Âyetin tamamı şöyledir: “Nankörce inkâr edenler; ‘Şu Kur'ân'ı dinlemeyin! Okunurken yaygara kopa-

١١- ﴿وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ﴾

١٢- ﴿وَالْأَرْضِ ذَاتِ الصُّدْعِ﴾

[٢٦١٤] سمي المطر رجعًا، كما سمي أوبًا؛ قال:

رَبَّاءُ شَمَاءُ لَا يَأْوِي لِقُلَّتِهَا * إِلَّا السَّحَابُ وَإِلَّا الْأَوْبُ وَالسَّبْلُ

٥ تسمية بمصدرى رجع، وآب. وذلك أن العرب كانوا يزعمون أن السحاب يحمل الماء من بحار الأرض، ثم يرجعه إلى الأرض، أو أرادوا التفاؤل فسموه رجعًا. وأوبا، ليرجع ويؤب. وقيل: لأن الله يرجعه وقتًا فوقًا. قالت الخنساء:

[يَوْمَ الْوَدَاعِ تَرَى دُمُوعًا جَارِيَةً] كَالرَّجْعِ فِي الْمُدْجِنَةِ السَّارِيَةِ

والصدع ما يتصدع عنه الأرض من النبات.

١٣- ﴿إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَضْلٌ﴾

[٢٦١٥] {إِنَّهُ} الضمير للقرآن. {فَضْلٌ} فاصل بين الحق والباطل، كما قيل له فرقان.

١٤- ﴿وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ﴾

[٢٦١٦] يعني أنه جدّ كله لا هوادة فيه؛ ومن حقه -وقد وصفه الله بذلك- أن يكون مهيبًا في الصدور، معظمًا في القلوب، يترفع به قارئه وسامعه وأن يلم بهزل أو يتفكه بمزاح، وأن يلقي ذهنه إلى أن جبار السموات يخاطبه فيأمره وينهاه، ويعده ويوعده، حتى إن لم يستغزه الخوف ولم تتبالغ فيه الخشية، فأدنى أمره أن يكون جادًا غير هازل، فقد نعى الله ذلك على المشركين في قوله: {وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ} [النجم: ٦٠-٦١]، {وَالْعَوَا فِيهِ} [فصلت: ٢٦].

15. Sağlam tuzaklar kuruyorlar!..**16. Ama Ben de ‘tuzak’ kuruyorum!**

[2617] **إِنهـم** yani Mekkeliler, Allah’ın dinini hükümsüz kılma ve hakkın ışığını söndürme hususunda hilebazlıklar yapıyorlar! Ama ben de -onları
5 yavaş yavaş felakete sürükleyerek ve onları cezalandırmak için belirlediğim günü bekleyerek- onlara tuzağımla karşılık veriyorum!..

17. Dolayısıyla, mühlet ver sen bu inkârcı nankörlere, biraz kendi hâllerine bırak onları.

[2618] “Dolayısıyla, mühlet ver sen bu inkârcı nankörlere;” yani helâk
10 olmaları için dua etme; bu konuda acele etme, azıcık bir mühlet tanı; “kendi hâllerine bırak onları!”

[2619] Allah Teâlâ burada, Peygamber’i fazlasıyla teskin etmek ve güzelce sabretmesini sağlamak için [aynı anlamda] iki farklı lafız¹ getirmiş olmaktadır.

15 [2620] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki: “Her kim Târik sûresini okursa Allah ona gökteki her bir yıldız adedince onar sevap verir.”

rın, belki bastırırsınız [onu]!..’ demekteler!” / ed.

1 Yani ل o م kökünü bir tef’ilden, bir if’âlden getirerek. / ed.

١٥- ﴿إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا﴾

١٦- ﴿وَأَكِيدُ كَيْدًا﴾

[٢٦١٧] {إِنَّهُمْ} يعني أهل مكة يعملون المكائد في إبطال أمر الله وإطفاء نور الحق؛ وأنا أقابلهم بكيدي من استدراجي لهم وانتظاري بهم الميقات الذي وقته
 ٥ للانتصار منهم.

١٧- ﴿فَمَهْلِ الْكَافِرِينَ أَمْهَلُهُمْ رُوَيْدًا﴾

[٢٦١٨] {فَمَهْلِ الْكَافِرِينَ} يعني لا تدعُ بهلاكهم ولا تستعجل به؛ {أَمْهَلُهُمْ
 رُوَيْدًا} أي إمهالا يسيرًا.

[٢٦١٩] وكّرر وخالف بين اللفظين لزيادة التسكين منه والتصبير.

١٠ [٢٦٢٠] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة الطارق أعطاه الله بعدد كل نجم في
 السماء عشر حسنات.

A'LÂ SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 19 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Yüceler yücesi Rabbinin adını tesbîh et.

- 5 [2621] Yüce Allah'ın 'ad'ını *tesbîh* etmek; (i) O'nu, isimlerinde *ilhâd*¹ anlamına gelen *cebir*;² *teşbih*³ gibi birtakım [sağlıksız] anlamlardan tenzih etmektir; sözgelimi *A'lâ* (Yüce) ism-i şerifinin, mekân itibariyle bir yükseklik ve Arş'a *hakikaten* kurulma anlamında değil de “boyun eğdiren güç” ve “muktedirlik” anlamındaki “yücelik”le tefsir edilmesidir. (ii) Ayrıca, O'nun isminin; huşû' ve tazimle değil, itibarsız, müptezel bir şekilde anılmaktan korunmasıdır.

[2622] الاعلى lafzı, رب kelimesinin de اسم kelimesinin de sıfatı olabilir.⁴

- [2623] Ali (r.a.) سُبْحَانَ رَبِّيَ الاعْلَى (Yüceler yücesi Rabbinin adını *tesbîh* ederim!) şeklinde okumuştur.⁵ Hadiste yer aldığına göre, “O hâlde, tenzih ve takdis et ulu Rabbinin ismini!..” [Vâkı'a 56/96] âyeti nâzil olunca Peygamber (s.a.), “Bunu rükûlârinize yerleştirin”; “Yüceler yücesi Rabbinin adını *tesbîh* et.” âyeti inince de “Bunu secdelerinize yerleştirin” buyurmuştur [*Ebü Dâvûd*, “Kitâbü's-Salât”, 5]. Daha evvel, rükûda “Allah'ım! Sadece sana rükû ederim.”, secdede ise “Allah'ım! Sadece sana secde ederim.” diyorlardı.

2. Çünkü O'dur, yaratıp 'düzen'leyen,

- 20 3. programlayan, yol gösteren,

4. otağı (yemyeşil) çıkarıp

5. sonra da siyahî bir kusmuğa çeviren...

- 25 [2624] “Yaratıp 'düzen'leyen” yani her şeyi yaratıp, yaratılışını tamı tamına düzenleyen ve derli toplu olmaksızın uyumsuz biçimde ortaya koymayan... Aksine, sağlamlık ve insicam üzere; bir bilen tarafından sadır olduğuna ve bir hikmet sahibinin yapıtı olduğuna delâlet edecek şekilde ortaya koyan.

1 Yani gerçeği yamultma, saptırma. / ed.

2 Kullanın bütün fiillerinin kendi iradeleri dışında tamamen ilâhî bir zorunluluk ve yönlendirme dâhilinde cereyan ettiğini ve böylece kulun sorumluluğunun göz ardı edildiği *Cebriye* anlayışı. / çev.

3 Allah ile yaratılmışlar arasında; bilhassa ilâhî sıfatlar açısından bazı benzer ve ortak yönlerin mevcut olduğunu kabul eden *Müşebbibe* anlayışı. / çev.

4 İlkinde göre anlam; “Yüceler yücesi Rabbinin...”; ikincisine göre de; “Rabbinin yüce ismini...” şeklinde olur. / çev.

5 Yani âyetteki emre imtisal etmiş; emredilene yapmıştır. قل أعوذ برب الناس (De ki: Sığınırım insanların Rabbine.) âyetinin, قل olmaksızın doğrudan emre imtisalle (“Sığınırım insanların Rabbine.” şeklinde) okunması, buna benzer bir uygulamadır. Buna “âyetin *teevvül*” edilmesi denmektedir. / ed.

سورة الأعلى

مكية؛ وآياتها ١٩

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى﴾

٥ [٢٦٢١] تسبيح اسمه عز و علا تنزيهه عما لا يصح فيه من المعاني التي هي إلحاد في أسمائه، كالجبر والتشبيه ونحو ذلك؛ مثل أن يفسر الأعلى بمعنى العلو الذي هو القهر والاقترار، لا بمعنى العلوّ في المكان والاستواء على العرش حقيقة؛ وأن يسان عن الابتدال والذكر لا على وجه الخشوع والتعظيم.

[٢٦٢٢] ويجوز أن يكون {الأعلى} صفة للرب، والاسم.

١٠ [٢٦٢٣] وقرأ علي رضي الله عنه «سبحان ربّي الأعلى». وفي الحديث لما نزلت {فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ} {الواقعة: ٩٦} قال رسول الله ﷺ: اجعلوها في ركوعكم. فلما نزل {سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى} قال: اجعلوها في سجودكم. وكانوا يقولون في الركوع: اللهم لك ركعت، وفي السجود: اللهم لك سجدت.

٢- ﴿الَّذِي خَلَقَ فَسْوَى﴾

١٥ ٣- ﴿وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى﴾

٤- ﴿وَالَّذِي أَخْرَجَ الْمَرْعَى﴾

٥- ﴿فَجَعَلَهُ غُثَاءً أَحْوَى﴾

[٢٦٢٤] {خَلَقَ فَسْوَى}، أي خلق كل شيء فسوّى خلقه تسوية، ولم يأت به متفاوتا غير ملتئم، ولكن على إحكام واتساق، ودلالة على أنه صادر عن عالم، وأنه

[2625] “Programlayıp yol gösteren” yani her canlı için kendisine elverişli olanı programlayıp, onu buna yönelten ve kendisine bundan yararlanma yöntemini belleten. Anlatıldığına göre; engerek bin yaşına geldiğinde kör olmuş. Allah ona gözünü taze rezene otunun yaprağına sürmesi hâlinde 5 tekrar eski görür hâle geleceğini ilham etmiş¹ imiş. Bazen öyle olurmuş ki yeşil alana günlerce yürüme mesafesindeki çorak bir yerde bulunuyorken, mesafenin uzunluğuna ve körlüğüne rağmen kat eder ve nihayet bahçelerden birine dalıp, hiç iskalamadan rezene bitkisini bulup gözlerini buna sürerek, Allah’ın izniyle eski görür hâline dönermiş. Allah’ın insanları besin, araç-ge- 10 reç, dinî ve dünyevî hususlara ilişkin sınırsız maslahatlara ve hesapsız ihtiyaçlara yönlendirmesi, hayvanları, kuşları ve yerin haşerelerini güdülemesi hiçbir tasvirinin tasvirine sığmayacak geniş bir konu ve pek büyük bir esastır. ***Ne kadar da münezzehtir ve mukaddesdir benim yüceler yücesi Rabbim!***

[2626] Şeddesiz olarak *kadera*² şeklinde de okunmuştur.

15 [2627] أَحْوَى (ism-i tafdîli) غناء'nin sıfatıdır; yani “otlağı” bitirip “çıkaran, sonra da onu” yeşillik ve parlaklığının ardından “siyahî bir kusmuğa” siyah; çürümüş bir ot yığınının “çeviren...” أَحْوَى'nın المرعى (otlak)tan hâl düşmesi de caizdir; yani otlak koyu yeşillikten ve suya kanmaktan ötürü simsiyah çıkarıp, bu [güzelim] kararışın ardından çer çöpe çeviren.

- 20 **6. (Resûlüm!) Sana okutacağız ve unutmayacaksın.**
7. Allah’ın diledikleri müstesna; çünkü O, açığı da bilir, gizli kalanı da...
8. Kolayca ulaştıracağız seni, en kolaya...

[2628] Allah Hz. Peygamber’i kendisine apaçık bir mu’cize vermekle müjdelemiş olup o da Cebrâil’in kendisine vahiy namına okumakta olduğu 25 şeylerdir. Peygamber; okuma-yazması olmayan bir ümmî olup vahyi belliyor ve “Allah’ın diledikleri müstesna” unutmuyordu. Allah o dilediklerinin hükmünü ve tilâvetini kaldırmak suretiyle onun hafızasından siliyordu. Tıpkı; “... *ya da unutturursak...*” [Bakara 2/106] âyetindeki gibi.

[2629] Söylendiğine göre; Hz. Peygamber, Cebrâil vahyi kendisi- 30 ne telkin ettiğinde [unutabilirim endişesiyle] alelacele kıraat edermiş. Bunun üzerine kendisine “Acele etme! Zira Cebrâil, onu ezberleyip, unutmanın ardından tekrar hatırlayacağın şekilde Allah’ın diledikleri dışında hiç unutmayacağın ana dek, vahyi sana tekrar tekrar okumakla memurdur.” demiş. Yahut burada “Ancak Allah’ın çok az ve nadir bir kısmını unutturmayı diledikleri müstesna” buyrulmuş olmaktadır. Nitekim rivayete göre; 35

1 Sevk-i tabî’î (icğüdü) hâlinde doğasına yerleştirmiş. / ed.

2 İlk kıraatte “programlayan” anlamında, bunda ise “kâdir olan” anlamındadır. / ed.

[٢٦٢٥] {قَدَّرَ فَهَدَى} قَدَّرَ لكل حيوان ما يصلحه، فهدها إليه وعرفه وجه الانتفاع به. يحكى أن الأفعى إذا أتت عليها ألف سنة عميت، وقد ألهمها الله أن مسح العين بورق الرازيانج الغض يرد إليها بصرها. فربما كانت في بركة بينها وبين الريف مسيرة أيام فتطوي تلك المسافة على طولها وعلى عماها حتى تهجم في بعض البساتين على شجرة الرازيانج لا تخطئها؛ فتحك بها عينيها وترجع باصرة بإذن الله. وهدايات الله للإنسان إلى ما لا يحدّ من مصالحه وما لا يحصر من حوائجه في أغذيته وأدويته، وفي أبواب دنياه ودينه، وإلهامات البهائم والطيور وهوام الأرض بابّ واسع، وشوط بطين، لا يحيط به وصف واصف؛ فسبحان ربي الأعلى!

[٢٦٢٦] وقرئ «قدر»، بالتخفيف.

[٢٦٢٧] {أَحْوَى} صفة لـ {غُثَاءً}، أي {أَخْرَجَ الْمَرْعَى} أنبته {فَجَعَلَهُ} بعد خضرته ورفيفه. {غُثَاءً أَحْوَى} دربنا أسود. ويجوز أن يكون {أَحْوَى} حالا من {الْمَرْعَى}، أي أخرجها أحوى أسود من شدة الخضرة والري، فجعله غثاء بعد حويته.

٦- ﴿سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسَى﴾

٧- ﴿إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفَى﴾

٨- ﴿وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرَى﴾

[٢٦٢٨] بشره الله بإعطاء آية بينة، وهي: أن يقرأ عليه جبريل ما يقرأ عليه من الوحي وهو أُمِّي لا يكتب ولا يقرأ، فيحفظه ولا ينساه {إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ} فذهب به عن حفظه برفع حكمه وتلاوته، كقوله {أَوْ نُنسِئَهَا} [البقرة: ١٠٦].

[٢٦٢٩] وقيل: كان يعجل بالقراءة إذا لقنه جبريل، فقيل: لا تعجل، فإن جبريل مأمور بأن يقرأه عليك قراءة مكررة إلى أن تحفظه؛ ثم لا تنساه إلا ما شاء الله، ثم تذكره بعد النسيان. أو قال {إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ}، يعني القلة والندرة، كما روي

Hız. Peygamber namazda iken bir âyeti okumayı unutmuştu da, Übeyy b. Kâ'b o âyetin neshedildiğini sanmış ve bunu kendisine sorunca “[Hayır, sadece] unuttum.” cevabını almıştı [Nesâî, “Menâkıb”, 29]. Ya da Allah Teâlâ; “Allah dilemedikçe” buyurmuştur ki maksat doğrudan unutmaya diye bir şeyin olmayacağıdır. Tıpkı bir kişinin, arkadaşına “Sen benim sahip olduğum şeylerde hissedarımın; ancak Allah dilemezse başka!” demesi gibi ki [bu sözle gerçekte] herhangi bir şeyi istisna etmeyi kastetmez. İşte bu, azlığın olumsuzluk anlamında kullanımınıdır.

[2630] Yine denilmiştir ki فلا تنسى ifadesi yasaklama¹ anlamına gelmekte olup kelimenin sonundaki Elif fâsıla uyumu için getirilmiş bir fazlalıktır. Tıpkı ... فأصلُّونا السيِّلا (“... [Önderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik;] onlar da bizi yoldan saptırdılar.” [Ahzâb 33/67]) âyetinde [السيِّلا'nın sonundaki Elif'te] olduğu gibi; yani “Vahyi okumaktan ve tekrarlamaktan gafil kalma ki unutmaya-sın! Ancak Allah'ın, maslahat gereği tilâvetini kaldırmakla sana unutturmayı diledikleri müstesna...”

[2631] “Çünkü O, açığı da bilir...” Yani senin, hafızadan silinip gideceği endişesiyle Cebrâil'in okumasıyla birlikte açıktan okumanı bilir. Allah senin Cebrâil ile birlikte açıktan okumanı da, seni bu açıktan okumaya motive eden şeyle ilgili içinde olanı da biliyor. O hâlde bunu yapma! Zira endişe duyduğun şeye karşı ben sana yeterim. Yahut söz ve fiillerinizden gizlediklerinizi de açığa vurduklarınızı da; açık hâllerinizi de gizli hâllerinizi de; dininiz konusunda maslahatınıza olanları da, fesat kaynağı olanları da bilir ve böylece dilediği vahyi unutturur, dilediğini koruma altına alır.

[2632] “Kolayca ulaştıracağız seni, en kolay...” ifadesi “Sana okutacağız”a atfedilmiş olup “Çünkü O, açığı da bilir, gizli kalanı da” kısmı ara cümledir. Buna göre mâna; “Biz seni en kolay, en sühuletli yola -yani vahyi ezberlemeye- muvaffak kılacağız” şeklindedir. Bunun; “Seni kaynak itibarıyla şeriatların en kolay ve en sühuletli olan müsamahakâr bir şeriata muvaffak kılacağız.” veya “Seni cennetlik amellere muvaffak kılacağız.” anlamlarında olduğu da söylenmiştir.

9. Öyleyse öğüt ver... Öğüdün faydası olacaksın!

[2633] **Şayet** “Fayda versin vermesin, Peygamber ‘öğüt’ ile memurken, faydanın şart koşulmasının anlamı ne?” **dersen şöyle derim:** Bunun iki açıklaması vardır. 1) Peygamber (s.a.) var gücünü onlara öğüt vermeye yoğunlaştırmışken, onlar öğüdün artırılmasına karşılık taşkınlık ve azgınlıktan başka bir şey artırmıyorlardı. Peygamber ise

1 “[Sana okutacağız;] sen de unutma!” (فلا تنس [استقرؤك]) / ed.

أنه أسقط آية في قراءته في الصلاة، فحسب أبي أنها نسخت، فسأله فقال: نسيتها. أو قال {إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ} والغرض نفى النسيان رأسًا، كما يقول الرجل لصاحبه: أنت سهيمي فيما أملك إلا فيما شاء الله، ولا يقصد استثناء شيء وهو استعمال القلة في معنى النفي.

٥ [٢٦٣٠] وقيل: قوله {فَلَا تَنْسَى} على النهي، والألف مزيدة للفاصلة، كقوله: {السَّبِيلَا} [الأحزاب: ٦٧]، يعني فلا تغفل قراءته وتكريره فتنساه، إلا ما شاء الله أن ينسيكه برفع تلاوته للمصلحة.

[٢٦٣١] {إِنَّهُ يُعَلِّمُ الْجَهْرَ} يعني أنك تجهر بالقراءة مع قراءة جبريل عليه السلام مخافة التفلت، والله يعلم جهرك معه وما في نفسك مما يدعوك إلى الجهر، فلا تفعل، فأنا أكنيك ما تخافه. أو يعلم ما أسررتهم وما أعلنتهم من أقوالكم وأفعالكم، وما ظهر وبطن من أحوالكم، وما هو مصلحة لكم في دينكم ومفسدة فيه، فينسى من الوحي ما يشاء؛ ويترك محفوظًا ما يشاء.

[٢٦٣٢] {وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرَى} معطوف على {سَنُقَرِّئُكَ}، وقوله {إِنَّهُ يُعَلِّمُ الْجَهْرَ} وَمَا يَخْفَى} اعتراض؛ ومعناه: ونوفقك للطريقة التي هي أيسر وأسهل، يعني حفظ الوحي. وقيل للشيعة السمحة التي هي أيسر الشرائع وأسهلها مأخذًا. وقيل: نوفقك لعمل الجنة.

٩- ﴿فَذَكِّرْ إِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرَى﴾

[٢٦٣٣] فإن قلت: كان الرسول ﷺ مأمورًا بالذكرى نفعت أو لم تنفع، فما معنى اشتراط النفع؟ قلت: هو على وجهين؛ أحدهما أن رسول الله ﷺ قد استفرغ مجهوده في تذكيرهم، وما كانوا يزيدون على زيادة الذكرى إلا اعتوا وطغيانًا. وكان النبي ﷺ

yakınma ve hayıflanma ateşiyle yanıp tutuşuyor ve onlara öğüt verme uğraşını büyük bir tutkuyla, artırarak devam ettiriyordu. İşte bunun üzerine kendisine; “Sen, onların başına dikilmiş bir zorba değilsin; Benim tehdidimden korkanlara bu Kur’ân’la öğüt ver (yeter!)” [Kâf 50/45]; “Dolayısıyla, (şimdilik) onlardan yüz çevir ve “Selâmetle!” de... Yakında öğrenecekler!..” [Zuhruf 43/89] ve (nihayet bu sûrede) “Öyleyse öğüt ver; öğüdün faydası olacaktır!” buyruldu. [Ancak] bu, tekrar tekrar öğüt vererek aleyhlerinde hüccet bağlayıcılık kazandıktan sonra idi. 2) Âyetin görünen kısmı şart olup; bahsi geçenler için bir yergi, durumlarıyla ilgili bir ihbar/ihtar olup öğütün onlara tesiri uzak görülmekte ve kalplerinin mühürlenmiş olduğu tescil edilmektedir. Tıpkı vaaz eden birine; “Haraççılara nasihat et; tabîi seni dinlerlerse!” demen gibidir ki bu şart koşma ile bunun uzak görüldüğünü ve asla olmayacağını kastetmektedir.

10. Korkan, düşünüp ders çıkaracaktır.

[2634] Allah’tan ve kötü âkıbetten “korkan, düşünüp ders çıkaracaktır;” öğüdü kabul edecek ve öğütle menfaat elde edecek de bakıp düşünecek ve nihayet bu derin bakış onu hakka tâbi olmaya sevk edecektir. Fakat şunlara gelince bunlar endişe duymayan ve derin bakış sahibi olmayanlardır. Bunların senin öğüdünü kabul edeceklerini bekleme!

11. En bedbaht olanları ise ondan uzak duracaktır.

12. Ki en büyük ateşi boylayacak odur;

13. sonra, orada ne ölecek ne de diri kalacak olan!..

[2635] “*Daha* bedbaht” yani kâfir “olanları ise ondan” o öğütten “uzak duracak” ve sakınacaktır; çünkü kâfir fâsıktan daha bedbahttır. Yahut bu kişi Peygamber’e (s.a.) düşmanlıkta çok derine dalması sebebiyle inkârcıların en bedbahtıdır. Söylendiğine göre, âyet Velîd b. Muğîre ve Utbe b. Rebî’a hakkında inmiştir.

[2636] “En büyük” ateş katmanlarının en alt tabakası olan “ateşi...” Denilmiştir ki büyük ateş cehennem ateşi, küçük ateş de dünya ateşidir.

[2637] “Sonra...” diye başlanması, hayat ile ölüm arasında tereddüt sergilemenin ateşe girmekten daha feci olmasındandır. Dolayısıyla, bu (“sonra” ve devamındaki ifade) şiddet mertebeleri hususunda ateşe girmekten sonraya bırakılmıştır. Âyetin anlamı; “O (o ateşte) ne ölür -ki rahata kavuşsun- ne de kendisine fayda sağlayacak bir hayat yaşar” şeklindedir.

يتلظى حسرة وتلهفًا، ويزداد جدًّا في تذكيرهم وحرصًا عليه، فقيل له: {وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكَرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ} [ق: ٤٥]، {فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ} [الزخرف: ٨٩]، {فَذَكَرْ إِنَّ نَفْعَتِ الذِّكْرِ} وذلك بعد إلزام الحجة بتكرير التذكير. والثاني: أن يكون ظاهره شرطًا، ومعناه ذمًّا للمذكرين، وإخبارًا عن حالهم، واستبعادًا لتأثير الذكرى فيهم، وتسجيلًا عليهم بالطبع على قلوبهم، كما تقول للواعظ: عظم المكاسين إن سمعوا منك! قاصدًا بهذا الشرط استبعاد ذلك، وأنه لن يكون.

١٠- ﴿سَيَذَكَّرُ مَنْ يَخْشَى﴾

[٢٦٣٤] {سَيَذَكَّرُ} فيقبل التذكرة ويتنفع بها {مَنْ يَخْشَى} الله وسوء العاقبة، فينظر ويفكر حتى يقوده النظر إلى اتباع الحق: فأما هؤلاء فغير خاشين ولا ناظرين، فلا تأمل أن يقبلوا منك.

١١- ﴿وَيَتَجَنَّبُهَا الْأَشْقَى﴾

١٢- ﴿الَّذِي يَصَلِّي النَّارَ الْكُبْرَى﴾

١٣- ﴿ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَا﴾

[٢٦٣٥] {وَيَتَجَنَّبُهَا} ويتجنب الذكرى ويتحاماها {الْأَشْقَى} الكافر؛ لأنه أشقى من الفاسق؛ أو الذي هو أشقى الكفرة لتوغله في عداوة رسول الله ﷺ. وقيل: نزلت في الوليد بن المغيرة وعتبة بن ربيعة.

[٢٦٣٦] {النَّارَ الْكُبْرَى} السفلى من أطباق النار. وقيل: الكُبْرَى نار جهنم. والصغرى نار الدنيا.

[٢٦٣٧] وقيل {ثُمَّ}، لأنَّ الترجيح بين الحياة والموت أفضح من الصلي، فهو متراح عنه في مراتب الشدة. والمعنى: لا يموت فيستريح، ولا يحيى حياة تنفعه.

14. Gerçek şu ki ancak arınan felâha erer

15. ve Rabbinin adını zikrederek namaz kılan (gerçek bir dindar olan).

[2638] “Kendisini arındıran” şirk ve günahlardan temizlenen veya namaz için [abdest alıp] temizlenen... Yahut -“artma” anlamındaki *ez-zekâu* kökünden- takvâyı çoğaltan ya da *-sadaka* kökünden- *tesaddaka* (sadaka verdi) ifadesine benzer şekilde zekât verme faaliyetinde bulunan (felâha erer).

[2639] “Namaz kılan;” yani beş vakit namazı kılan. Tıpkı “namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren...” [Bakara 2/177] âyetindeki gibi. İbn Mes‘ûd’un; “Tasaddukta bulunup, namaz kılan kişiye Allah rahmet etsin!” dediği rivayet edilmiştir. Ali’nin (r.a.) [فَصَلِّ] ifadesini] “*fitır* sadakasının verilmesi” olarak yorumladığı ve şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Kitabımda [fitır hakkında] başka bir âyet bulamamış olsam da aldırış etmem; çünkü Allah Teâlâ; *Arınan ve Rabbinin adını zikrederek namaz kılan kimse mutlaka kurtuluşa ermiştir.*’ demektedir; yani arınmak için fitır sadakasını veren, müteakiben namazgâha yönelip bayram namazını kılan, Rabbinin adını anarak iftitah tekbirini alan (felâha erer).” Bu, iftitah tekbiri almanın vacip oluşuna, (âyette “Rabbinin adını anıp, namaz kılan” buyrulmak suretiyle) namazın tekbir üzerine atfedilmiş olması sebebiyle¹ bu tekbirin namazdan sayılmadığına ve başlangıç tekbirinin Yüce Allah’ın isimlerinden herhangi biriyle alınabileceğine delil getirilmiştir. İbn Abbas’ın (r.a.) bu âyeti; “Dönüş yerini (âhiretini) ve Rabbinin huzurunda mahkemeye duracağını hatırlayıp, O’nun için namaz kılan kimse...” şeklinde tefsir ettiği rivayet edilmiştir. Dahhâk’in de bu âyeti, “Namazgâh yolunda Rabbinin adını anıp, bayram namazını kılan kimse...” şeklinde tefsir ettiği rivayet edilmiştir.

16. Siz ise aksine, dünya hayatını tercih ediyorsunuz!

17. Oysa âhiret daha iyi ve daha kalıcıdır.

[2640] “Aksine, siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz” da, kurtuluşa ereceğiniz şeyleri yapmıyor“sunuz.” Gaip sîgasıyla; *yu’sirûne* ([Dünya hayatını] tercih ediyorlar!) şeklinde de okunmuştur. Fakat İbn Mes‘ûd’un *bel entum tu’sirûne* (Aksine, siz tercih ediyorsunuz!) şeklindeki kıraati ilk kıraati desteklemektedir.

[2641] “[Oysa âhiret] daha iyi ve daha kalıcıdır.” Bizatihi daha değerli, nimeti daha çok ve daha devamlıdır. Ömer’in (r.a.), “Âhirete nispetle dünya sadece bir tavşan sıçramasından ibarettir.” dediği rivayet edilmiştir.

1 Çünkü ma’tûf, ma’tûfun aleyhin gayri olmak durumundadır. / çev.

١٤- ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى﴾

١٥- ﴿وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى﴾

[٢٦٣٨] {تَزَكَّى} تطهر من الشرك والمعاصي، أو تطهر للصلاة، أو تكثر من التقوى، من الزكاة وهو النماء؛ أو تفعل من الزكاة، كتصدق من الصدقة.

٥ [٢٦٣٩] {فَصَلَّى} أي الصلوات الخمس، نحو قوله: {وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ} [البقرة: ١٧٧]. وعن ابن مسعود: رحم الله امرأ تصدق وصلى. وعن علي رضي الله عنه أنه التصدق بصدقة الفطر؛ وقال: "لا أبالي أن لا أجد في كتابي غيرها، لقوله {قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى}، أي أعطى زكاة الفطر، فتوجه إلى المصلى، فصلى صلاة العيد، وذكر اسم ربه فكبر تكبيرة الافتتاح." وبه يحتج على وجوب تكبيرة الافتتاح، وعلى أنها ليست من الصلاة، لأن الصلاة معطوفة عليها، وعلى أن الافتتاح جائز بكل اسم من أسمائه عز وجل. وعن ابن عباس رضي الله عنه: ذكر معاده وموقفه بين يدي ربه فصلى له. وعن الضحاك: وذكر اسم ربه في طريق المصلى فصلى صلاة العيد.

١٦- ﴿بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾

١٧- ﴿وَالْآخِرَةَ خَيْرٌ وَأَبْقَى﴾

[٢٦٤٠] {بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا} فلا تفعلون ما تفلحون به. وقرئ «يؤثرون»، على الغيبة. ويعضد الأولى قراءة ابن مسعود «بل أنتم تؤثرون».

[٢٦٤١] {خَيْرٌ وَأَبْقَى} أفضل في نفسها وأنعم وأدوم. وعن عمر رضي الله عنه: ما الدنيا في الآخرة إلا كنفحة أرنب.

18. Şüphesiz bu, ilk sahifelerde de geçmektedir;**19. yani, İbrâhim'in ve Mûsâ'nın sahifelerinde...**

[2642] “Bu” işaret zamiri, قد أفلح...’dan ابقى’ya kadarki kısma (yani 14-17. âyetlere) işaret etmektedir; yani bu sözlerin anlamı şu sahifelerde mevcuttur. -İşaretin bütün sûrenin muhtevasına ait olduğu da söylenmiştir.-

[2643] Rivayete göre Ebû Zer (r.a.) “Allah kaç kitap indirdi?” diye sorunca Hz. Peygamber, “Yüz dört kitap [indirdi]; Âdem’e on sayfa; Şit’e elli sayfa; Hanûk’a -yani İdrîs’e- otuz sayfa; İbrâhim’e on sayfa; (ilâveten) Tevrat, İncil, Zebur ve Furkân.” buyurmuştur.

[2644] Söylendiğine göre; şu söz İbrâhim’in sayfalarında mevcutmuş: “Akıllı kimseye yaraşan; diline sahip olması, yaşadığı çağı tanınması ve kendi işine bakmasıdır.”

[2645] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki “Her kim *A'lâ* sûresini okursa, Allah ona İbrâhim, Mûsâ ve Muhammed’e indirdiği her bir harf adedince on sevap verir.” Hz. Peygamber bu sûreyi okuyunca; *subhâne rabbiye'l-a'lâ* (Yüceler yücesi Rabbimi tenzih ve takdis ederim!) dermiş. Yine, Hz. Ali ve İbn Abbas da bu sözü söylerlermiş ve Hz. Peygamber bu sûreyi çok severmiş. Yine Hz. Peygamber, “İlk defa *subhâne rabbiye'l-a'lâ* diyen Mikâil’dir.” buyurmuştur.

١٨- ﴿إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى﴾

١٩- ﴿صُّحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى﴾

[٢٦٤٢] {هَذَا} إشارة إلى قوله {قَدْ أَفْلَحَ} إلى {أَبْقَى} [١٤-١٧]، يعني أن معنى

هذا الكلام وارد في تلك الصحف؛ وقيل: إلى ما في السورة كلها.

٥ [٢٦٤٣] وروى: عن أبي ذر رضي الله عنه أنه سأل رسول الله ﷺ: كم أنزل الله من كتاب؟

فقال: «مائة وأربعة كتب، منها على آدم عشر صحف، وعلى شيث خمسون صحيفة،
وعلى أخنوخ - وهو إدريس - ثلاثون صحيفة، وعلى إبراهيم عشر صحائف والتوراة،

والإنجيل، والزبور، والفرقان.»

[٢٦٤٤] وقيل: إن في صحف إبراهيم ينبغي للعاقل أن يكون حافظاً للسان عارفاً

١٠ بزمانه مقبلاً على شأنه.

[٢٦٤٥] عن رسول الله ﷺ: «من قرأ سورة الأعلى أعطاه الله عشر حسنات بعدد

كل حرف أنزله الله تعالى على إبراهيم وموسى ومحمد.» وكان إذا قرأها قال: سبحان
ربي الأعلى. وكان علي وابن عباس يقولان ذلك. وكان يحبها وقال: أول من قال

”سبحان ربي الأعلى“ مكيايل.

GĀŞİYE SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 26 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. (Dehşeti tüm insanları kaplayacak) o kaplayıcının haberi gelmiş miydi sana?

[2646] *Gāşīye*, “(Oysa üzerlerinden ve ayaklarının altından) azabın kendilerini kapladığı...gün...” [Ankebût 29/55] âyetinin delâletiyle, dehşetleriyle insanları *bürüyen belâ* yani kıyamet demektir. Bunun, “...yüzlerini ise Ateş kaplamış!” [İbrâhîm 14/50], “... üstlerinde de (Ateş'ten) örtüler vardır.” [A'raf 7/41] ve “o gün” -yani bürüdüğü gün- âyetlerinin delâletiyle cehennem *ateşi* olduğu da söylenmiştir.

2. O gün birtakım yüzler (zilletten) yere çakılır.

3. Çalışıp didinmiş; (ama boşuna) yorulmuştur.

[2647] “O” kapladığı “gün” (birtakım yüzler) “yere çakılır”; zelildir. “Çalışıp didinmiş (ama boşuna) yorulmuştur.” Cehennem ateşinde, yorulacağı işler işlemiştir ki bu işler; yüzlerin, bağlandıkları zincir ve bukağaları sürüklemeleri, deve balçığa dalıp battığı gibi ateşe dalmaları ve birbirini takip edecek şekilde ateşten çıkmak için yukarılara tırmanmaları ve (tekrar) ateşin aşağılarına düşmeleridir. Şu da söylenmiştir: Mâna; “Dünyada pis işler yapıp, bunlardan zevk almış, nasiplenmiş ve artık âhirette bunların yorgunluğuna duçar olmuşlardır!” şeklindedir. Yine mânânın; “Âhirette faydasını göremeyeceği birtakım amellerle uğraşıp, yorulmuştur.” şeklinde olduğu da söylenmiştir ki delili şu âyetlerdir:

* “Çünkü (iyi olduğu zannıyla) yaptıkları her bir amelin üzerine yürüyüp onu toz-duman etmişizdir.” [Furkân 25/23];

* “Güzel bir iş yaptıklarını zannederken, dünya hayatındaki bütün çalışmaları boşa gidenlerdir.” [Kehf 18/104] ve

* “Bunların amelleri hem dünyada hem de âhirette boşa gitmiştir;...” [Âl-i İmrân 3/22]

[2648] Bunların manastırlarda yaşayanlar (keşişler) olduğu da söylenmiştir; buna göre âyetin anlamı; “Onlar Allah'a huşu içinde ibadet etmiş, aralıksız oruç ve daimi gece ibadetiyle uğraşıp, [boşuna] yorulmuşlardır.” şeklindedir.

سورة الغاشية

مكية؛ وآياتها ٢٦

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْعَاشِيَةِ﴾

٥ [٢٦٤٦] الغاشية الداهية التي تغطي الناس بشدائدها وتلبسهم أهوالها؛ يعني القيامة، من قوله {يَوْمٌ يَغْشَاهُمْ الْعَذَابُ} [العنكبوت: ٥٥]. وقيل: النار، من قوله {وَتَغْشَىٰ وُجُوهُهُمْ النَّارُ} [إبراهيم: ٥٠]، {وَمَنْ فَوْقَهُمْ عَوَاشٍ} [الأعراف: ٤١].

٢- ﴿وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ﴾

٣- ﴿عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ﴾

١٠ [٢٦٤٧] {يَوْمَئِذٍ} يوم إذ غشيت. {خَاشِعَةٌ} ذليلة؛ {عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ} تعمل في النار عملاً تتعب فيه، وهو جرها السلاسل والأغلال، وخوضها في النار كما تخوض الإبل في الوحل، وارتقاؤها دائبة في صعود من نار، وهبوطها في حدود منها. وقيل: عملت في الدنيا أعمال السوء والتذت بها وتنعمت، فهي في نصب منها في الآخرة. وقيل: عملت ونصبت في أعمال لا تجدي عليها في الآخرة. من قوله

١٥ * {وَقَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ} [الفرقان: ٢٣]،

* {وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا} [الكهف: ١٠٤]،

* {أُولَٰئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ} [آل عمران: ٢٢].

[٢٦٤٨] وقيل: هم أصحاب الصوامع، ومعناه: أنها خشعت لله وعملت ونصبت

في أعمالها من الصوم الدائب، والتهجد الواصب.

[2649] İfade, sövgü anlamında; *عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ* (O canına yandıgımın boşa çalışıp yorulanları!..) şeklinde fetha ile de okunmuştur.

4. Kızgın bir Ateş'i boylayacaktır.

5. Bir kaynar su pınarından suvarılacaktır.

5 [2650] Tâ'nın fethasıyla *taslâ*; zammesiyle (şeddesiz olarak) *tuslâ* ve şeddeli olarak *tusallâ* şeklinde okunmuştur.¹ Söylendiğine göre; *el-maslâ*, Arapların kazıp da içerisine çokça köz biriktirdikleri ve sonra bir koyunu hazırlayıp, tam ortasına gömdükleri çukur demekmiş. Fakat közün üzerinde veya tavada yahut tandırda kızartılana *masliyy^{mn}* (közlenmiş) denmez.

[2651] *آيَةٌ* “sıcaklıkta nihaî dereceye ulaşmış” demektir. Tıpkı *وبين حميم* آن (“[Bununla] kızgın bir kaynar su arasında [gider gelirler biteviye].” [Rahmân 55/44] âyetindeki gibi.

6. Yiyecekleri yoktur!.. İğrenç, sert, dikenli bir bitkiden başka...

7. Ki ne besler ne de açlık giderir...

[2652] *الضريع* devedikeninin kurumuşu olup öyle bir diken türüdür ki deve bunu yaş ve taze olduğu sürece otlar. Fakat kuruyunca ondan sakınır; zira öldürücü bir zehirdir artık. (Nitekim bu anlamda) Ebû Züeyb (r.a.) (v. 28/649) şöyle demiştir:

20 Hâmile eşekler sulu (taze) devedikenini otlarlar
Ama uzak dururlar ondan kuruyup solunca

Yine, demiştir ki:

25 Kurumuş devedikenlerine hapsedilmiş [hayvancık]lar;
zayıflıktan uyluk kemikleri gözüküyor hepsinin;
ayakları kanyor, süt vermiyorlar!

[2653] **Şayet** “Hâkka sûresinde “... ne de -bedenî ifrazat dışında- bir yiyecek...” [Hâkka 69/36] âyeti varken, nasıl (burada) “Yiyecekleri yoktur; iğrenç, sert dikenli bir bitkiden başka!” denebilmiş?” **dersen şöyle derim:** Azabın elvan elvan türleri vardır; azap görenler de tabaka tabakadır. Binaenaleyh, kimi zakkum, kimi bedenî ifrazat, kimi de devedikeni yiycileridir. “Onlardan her bir gruba ayrı bir kapı tahsis edilmiştir.” [Hicr 15/44]

1 Tuslâ “kendisine ateşin dibi boylatılacak”; tusallâ “her birine ateşin dibi boylatılacak” anlamındadır. / ed.

[٢٦٤٩] وقرئ «عاملة ناصبة»، على الشتم.

٤- ﴿تُصَلِّي نَارًا حَامِيَةً﴾

٥- ﴿تُسْقَى مِنْ عَيْنِ آيَةٍ﴾

[٢٦٥٠] قرئ «تصلي»، بفتح التاء. و«تصلي»، بضمها، و«تصلي» بالتشديد. وقيل: المصلي عند العرب أن يحفروا حفيرًا فيجمعوا فيه جمراً كثيراً، ثم يعمدوا إلى شاة فيدسوها وسطه، فأما ما يشوى فوق الجمر أو على المقلَى أو في التنور، فلا يسمى مصلياً.

[٢٦٥١] {آيَةٍ} متناهية في الحرّ، كقوله {وَبَيْنَ حَمِيمٍ آنٍ} [الرحمن: ٤٤].

٦- ﴿لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيحٍ﴾

٧- ﴿لَا يُسْمِنُ وَلَا يُغْنِي مِنْ جُوعٍ﴾ ١٠

[٢٦٥٢] الضريح يبيس الشبرق، وهو جنس من الشوك ترعاه الإبل ما دام رطباً، فإذا يبس تحامته الإبل وهو سم قاتل. قال أبو ذؤيب:

رَعَى الشَّبْرُقَ الرَّيَّانَ حَتَّى إِذَا ذَوَى * وَعَادَ ضَرِيحًا بَانَ عَنْهُ النَّحَائِصُ

وقال:

وَحُسْبَنَ فِي هَزْمِ الضَّرِيحِ فَكُلُّهَا * حَدْبَاءُ دَامِيَةِ الْيَدَيْنِ حَرُودُ ١٥

[٢٦٥٣] فإن قلت: كيف قيل {لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيحٍ} وفي الحاقة {وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غَسْلِينَ} [الحاقة: ٣٦]؟ قلت: العذاب ألوان، والمعذبون طبقات؛ فمنهم أكلة الزقوم ومنهم أكلة الغسلين، ومنهم أكلة الضريح؛ {لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ} [الحجر: ٤٤].

[2654] لا يسمن (ne besler) fiili ya طَعَامٌ'un sıfatı olmasına binaen mahallen merfû' ya da ضَرِيع'in sıfatı olarak mahallen mecrûrdur. Bu demektir ki onların yiyecekleri insan yiyeceği türünden bir şey değil; ancak bir tür dikedir. O diken de devenin bile ihtiyatla otladığı türdendir; yani devenin bile kaçıp, yaklaşmadığı bir tür! Gıdanın iki faydası vardır ki bu dikende ikisi de yoktur: Açlığı giderme ve bedene kuvvet ve semizlik kazandırma. Yahut âyette kastedilen, onlar için asla herhangi bir yiyeceğin olmamasıdır; çünkü kurumuş devedikeni insan şöyle dursun, hayvanlar için bile 'yiyecek' değildir; çünkü yiyecek doyuran veya besleyen şeydir ki o, bu ikisinden çok uzaktır. Bu tıpkı senin "Falanca için güneşten başka gölge yok." demen gibidir ki bununla vurgulu bir şekilde hiç gölge olmadığını kastedersin.

[2655] Söylendiğine göre; Kureyşli inkârcılar; "ضَرِيعٌ bizim develerimizin otlayıp beslendiği bir şeydir [fena sayılmaz hani]!" demişler; bunun üzerine "Ki ne besler [ne de açlık giderir]!" âyeti inmiştir. Dolayısıyla, [bu ifade] şu iki durumun dışında değildir: Ya onların bununla yalanlama ve karşı tarafı küçük düşürme çabası gütmelerine binaen [mezkûr cehennem yiyeceğinde] besleme ve doyurma vasfı bulunmadığı belirtilerek, sözleri reddedilmektedir [ki açık olan budur] ya da durumu doğrulayıp, kabullenmiş olmaktadır; buna göre de mâna; "Onların yiyeceği sizin bildiğiniz türden bir devedikeni değildir: beslemeyen ve açlığı gidermeyen bir devedikeni türüdür!" şeklinde olur.

8. Birtakım yüzler de neş'e ile parlamaktadır o gün.

9. Çabası(na karşılık aldıkları)ndan dolayı memnundur:

10. Yüksek bir cennettedir.

11. Orada hiçbir boş söz işitmezler.

[2656] "Parlamaktadır;" sevinçlidir, güzeldir. Tıpkı "Yüzlerinden anar-sın o nimetin güzelliğini." [Mutaffifîn) 83/24] âyetindeki gibi. Yahut "nimetlere gark olmuştur" anlamında.

[2657] Kendilerine sağladığı şeref ve sevabı gördüklerinde [dünyada işledikleri] amellerinden ötürü memnun olmuşlardır.

[2658] عالية (yüksek) yani mekân veya kıymet itibariyle yüksek.

[٢٦٥٤] {لَا يُسْمِنُ} مرفوع المحل أو مجروره على وصف {طَعَامٌ}، أو {ضَرِيحٌ}، يعني أنّ طعامهم من شيء ليس من مطاعم الإنس، وإنما هو شوك؛ والشوك مما ترعاه الإبل وتتولع به. وهذا نوع منه تنفر عنه ولا تقربه. ومنفعتا الغذاء منتفيتان عنه، وهما إماطة الجوع، وإفادة القوّة والسمن في البدن. أو أريد أن لا طعام لهم أصلاً؛ لأن الضريح ليس بطعام للبهائم فضلاً عن الإنس؛ لأن الطعام ما أشبع أو أسمن، وهو منهما بمعزل، كما تقول: ليس لفلان ظل إلا الشمس، تريد: نفي الظل على التوكيد.

[٢٦٥٥] وقيل: قالت كفار قريش: إن الضريح لتسمن عليه إبلنا، فنزلت {لَا يُسْمِنُ}. فلا يخلوا إما أن يتكذبوا ويتعنّتوا بذلك، وهو الظاهر، فird قولهم بنفي السمن والشبع. وإما أن يصدقوا، فيكون المعنى: أن طعامهم من ضريح ليس من جنس ضريعكم، إنما هو من ضريح غير مسمن ولا مغن من جوع.

٨- ﴿وَجُودٌ بِؤْمِنٍ نَاعِمَةٌ﴾

٩- ﴿لَسْغِيهَا رَاضِيَةٌ﴾

١٠- ﴿فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ﴾

١١- ﴿لَا تَسْمَعُ فِيهَا لِأَغْيَةٍ﴾ ١٥

[٢٦٥٦] {نَاعِمَةٌ} ذات بهجة وحسن، كقوله {تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ} [المطففين: ٢٤]، أو متنعمة.

[٢٦٥٧] {لَسْغِيهَا رَاضِيَةٌ} رضيت بعملها لما رأت ما أذاهم إليه من الكرامة والثواب.

٢٠ [٢٦٥٨] {عَالِيَةٍ} من علو المكان أو المقدار.

[2659] لا تَسْمَعُ “Ey muhatap! İşitmezsin” veya “O yüzler[in sahipleri] işitmezler.”¹ “Boş söz...” yani lakırdı veya lakırdı barındıran söz yahut boş boş konuşan bir *nefs* (kişi).² Zira cennettekiler hikmet dışında ve kendilerini daimî nimetlerle rızıklandırması sebebiyle Allah’a hamdetme dışında hiçbir şey konuşmazlar. Meçhul sîgayla, Tâ’lı ve Yâ’lı olarak [*lâ tusme’u - lâ yusme’u*] da okunmuştur.³

12. Sürekli akan bir pınar vardır, orada.

[2660] [Müfret عَيْنٌ kelimesiyle] son derece fazla sayıda pınarları kastetmektedir ki benzeri نَفْسٌ نَفْسٌ... (“...[işte o zaman] ne getirdiğini bilir herkes...”⁴) [Tekvîr 81/14] âyetidir.

13. Yüksek kanepeler vardır orada,

[2661] Burada, kıymet -veya semavî yükseklik- açısından bir yükseklik söz konusu olup bu da mümin; Rabbinin kendisini malik kıldığı tüm saltanat ve nimetleri oturduğu kanepeden görsün diyedir. Bunun “kendileri için yükseltilmiş olan...” anlamına geldiği de söylenmiştir ki bu da herhangi bir şeyle ilgili olarak “Onu yükseltti” anlamındaki *habeehu* kullanımından gelmektedir.

14. Önlerine konulmuş kadehler,

[2662] Bu kadehleri ne zaman isteseler, hazır vaziyette önlerine konulmuş bulurlar; istemeye bile ihtiyaç duymazlar. Yahut içmek için hazırlanmış olarak pınarların kenarlarına *konulmuş* demektir. موضوعة kelimesiyle; küçük ve büyük arasında orta ölçekli olacak şekilde büyük ölçülerden arınmış kadehler anlamının kastedilmesi de caizdir. Tıpkı “Gümüşü kristallerle... ki onu türlü biçimlere sokarlar (ihtiyaca göre ölçüp düzenlerler)” [İnsan 76/16] âyetindeki gibi.

15. Sıra sıra dizilmiş yastıklar,

[2663] Bazısı bazısının yanına konmuş; (bazısı) yaslanacak ve (bazısı da) üzerine uzanıp yatılacak yastıklardır ki kişi ne zaman oturmak isterse bir mindere oturup, diğerine yaslanır.

16. Serilmiş nefis döşemeler...

[2664] “Döşemeler” yani geniş ve çok kaliteli halılar. Bunun, ince sacaklı kalıçeler olduğu da söylenmiştir ki [her iki durumda da kelime] *zirbiyyet^{un}* kelimesinin çoğuludur.

1 Tâ, ilkinde muhatap, ikincisinde müennes gâip Tâsıdır. / ed.

2 لاغية müennes olduğu için müennes bir kelime takdir etmiş. / ed.

3 Buna bağlı olarak, لاغية de *merfû’* olur; yani “Orada hiçbir boş söz işitilmez.” / ed.

4 Müfret *nefsun* kelimesi de “kişi” anlamına gelmekle birlikte, bütün fertler kastedilmiştir. / ed.

[٢٦٥٩] { لَا تَسْمَعُ } يا مخاطب، أو الوجوه { لَاغِيَةً } أي لغوا، أو كلمة ذات لغو، أو نفساً تلغو. لا يتكلم أهل الجنة إلا بالحكمة وحمد الله على ما رزقهم من النعيم الدائم. وقرئ «لا تُسمع» على البناء للمفعول، بالتاء والياء.

١٢- ﴿فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ﴾

٥ [٢٦٦٠] { فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ } يريد عيوناً في غاية الكثرة، كقوله { عَلِمْتُ نَفْسٌ } [التكوير: ١٤].

١٣- ﴿فِيهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ﴾

[٢٦٦١] { مَرْفُوعَةٌ } من رفعة المقدار. أو السمك، ليرى المؤمن بجلوسه عليه جميع ما خوّله ربه من الملك والنعيم. وقيل: مخبوءة لهم، من رفع الشيء، إذا خبأه.

١٤- ﴿وَأَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ﴾

١٠ [٢٦٦٢] { مَوْضُوعَةٌ } كلما أرادوها وجدوها موضوعة بين أيديهم عتيدة حاضرة، لا يحتاجون إلى أن يدعوا بها. أو موضوعة على حافات العيون معدة للشرب. ويجوز أن يراد: موضوعة عن حد الكبار، أو ساط بين الصغر والكبر، كقوله: { قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا } [الإنسان: ١٦].

١٥- ﴿وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ﴾

[٢٦٦٣] { مَصْفُوفَةٌ } بعضها إلى جنب بعض. مساند ومطرح، أينما أراد أن يجلس على مسورة واستند إلى أخرى.

١٦- ﴿وَزَرَائِبٌ مَبْنُوثَةٌ﴾

٢٠ [٢٦٦٤] { وَزَرَائِبٌ } وبسط عراض فاخرة. وقيل: هي الطنافس التي لها حمل رقيق. جمع زُرْبِيَّة.

[2665] “Serilmiş” yani döşenmiş veya oturulacak yerlere dağıtılmış.

17. Peki, hiç bakmazlar mı deveye, ki nasıl yaratılmış?!

[2666] “Peki, hiç” ibret nazarıyla “bakmazlar mı deveye, ki” bir takdir edenin takdiri olduğuna delâlet eden ve hikmetle iş yürüten birinin tedbiri
5 bulunduğuna şahitlik eden, tuhaf bir yaratılışla “nasıl yaratılmış?!” Çünkü Allah deveyi ağırlıklarla birlikte doğrulup kalkabilecek ve bu ağırlıkları çok uzak beldelere taşıyabilecek şekilde yaratmış ve onu yere çöküp, yakından ve kolayca yüklenmeye ve yüklendiğiyle birlikte kalkıp doğrulmaya uygun
10 kılmıştır. Hiçbir zayıfa zorluk vermeyecek ve hiçbir küçüğe engel çıkarmayacak vaziyette yularlarıyla onu yedecek herkese boyun eğdirip, hizmetine sunmuştur. Onu ağırlıkları taşıyabilmesi için uzun *boyunlu* yaratmıştır.

[2667] Rivayete göre; bilgelerden biri deveyi ve onun emsalsiz yaratılışını bahis konusu yapmıştı ki bu kişi hiç deve olmayan beldelerde yetişmiş
15 biridir. Bu zât bilâhare iyice düşünüp şöyle demişti: Bunlar muhtemelen uzun boyunludurlar. Allah onların ‘kara gemisi’ olmalarını murat ettiği için, onları on gün ve daha fazlasını kaldırabilecek şekilde susuzluğa katlanacak hâlde dayanıklı kılmış, arazi ve sahralarda biten ve diğer hayvanların yiyemeyeceği türden olan her bitkiyi otlayacak şekilde yaratmıştır.

[2668] Sa’îd b. Cübeyr’in (v. 94/713) şöyle dediği rivayet edilmiştir:
20 “Kadı Şüreyh’e (v. 80/699) rastladım; kendisine “Nereye böyle?” dedim. “Mezbeleye (veya Kûfe’de Künâse denen yere)” dedi. “Orada ne işiniz var?” dedim. “Devenin nasıl yaratıldığına bakacağım.” dedi.”

[2669] **Şayet** “Aralarında herhangi bir münasebet yokken devenin gök, dağlar ve yerle birlikte konu edilmesi nasıl güzel düşmüş olabilir?” **dersen**
25 **şöyle derim:** Arapların bakışı açısından bu nesnelere onların vadilerinde ve vahalarında bir intizam bulmuştur. Böylece onların nazarında intizam bulunması hasebiyle Kur’ân da bunları intizamlı bulmuştur. “Deveden maksat buluttur.” iddiasında bulunan kişiyi bu söyleme iten; bu ikisi arasında münasebet kurma isteğinden başka bir şey değildir. Belki de bu kişi; *ğamâm*,
30 *muzn*, *rabâb*, *ğaym*, *ğayn* vb. bulut isimlerinin içerisinde “dev” isminin de yer aldığını kastetmemiştir; sadece, kendi şiirlerinde çokça yer aldığı şekliyle bulutun deveye teşbih edildiği görüşündedir de böylece *teşbih* ve *mecaz* tariki üzere “dev” ile (gerçekte) bulutun kastedilmesini caiz görmüştür.

18. Gökyüzüne ki nasıl yükseltilmiş?

[2670] Herhangi bir tutma ve direk olmadan, “nasıl da” uzak mesafeli
35 bir yükseltiyle “yükseltilmiş?”

[٢٦٦٥] {مَبْثُوثَةٌ} مبسوطة، أو مفرقة في المجالس.

١٧- ﴿أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ﴾

[٢٦٦٦] {أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ} نظر اعتبارٍ {كَيْفَ خُلِقَتْ} خلقًا عجيبًا، دالًّا على تقدير مقدر، شاهدًا بتدبير مدبر، حيث خلقها للنهوض بالأثقال وجرها إلى البلاد الشاحطة فجعلها تبرك حتى تحمل عن قرب ويسر، ثم تنهض بما حملت، وسخرها ٥ منقادة لكل من اقتادها بأزمتهما، لا تعازٍ ضعيفًا ولا تمانع صغيرًا، وبرأها طوال الأعناق لتنوء بالأوقار.

[٢٦٦٧] وعن بعض الحكماء أنه حدث عن البعير وبديع خلقه، وقد نشأ في بلاد لا إبل بها، ففكر ثم قال: يوشك أن تكون طوال الأعناق، وحين أراد بها أن تكون سفائن البر صبرها على احتمال العطش؛ حتى إن أظماءها لترتفع إلى العشر فصاعدًا، ١٠ وجعلها ترعى كل شيء نابت في البراري والمفاوز مما لا يرعاه سائر البهائم.

[٢٦٦٨] وعن سعيد بن جبير قال: لقيت شريحًا القاضي فقلت: أين تريد؟ قال: أريد الكناسة: قلت: وما تصنع بها؟ قال: أنظر إلى الإبل كيف خلقت.

[٢٦٦٩] فإن قلت: كيف حسن ذكر الإبل مع السماء والجبال والأرض ولا ١٥ مناسبة؟ قلت: قد انتظم هذه الأشياء نظر العرب في أوديتهم وبواديهم؛ فانظمتها الذكر على حسب ما انتظمها نظرهم؛ ولم يدع من زعم أن الإبل السحاب إلى قوله [هذا] إلا طلب المناسبة، ولعله لم يرد أن الإبل من أسماء السحاب، كالغمام والمُزن والرباب والغيم والغين وغير ذلك، وإنما رأى السحاب مشبها بالإبل كثيرًا في أشعارهم، فجوز أن يراد بها السحاب على طريق التشبيه والمجاز.

١٨- ﴿وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ﴾

[٢٦٧٠] {كَيْفَ رُفِعَتْ} رفعا بعيد المدى بلا مساك وبغير عمد.

19. Dağlara ki nasıl dikilmiş?

[2671] “Nasıl” sabit bir dikilişle “dikilmiş?” Öyle ki eğilmeden ve yerinden oynamadan dimdik duruyorlar.

20. Arz’a ki (yuvarlak olduğu hâlde) nasıl dümdüz yayılmış?

5 [2672] “Nasıl” yayılıp döşetilerek, üzerinde gezip dolaşan için bir döşek olacak şekilde “dümdüz yayılmış?”

[2673] Ali b. Ebû Tâlib (r.a.) [her dört fiili de] fâ’il sîgasıyla ve zamir Tâ’si ile *setahtu, nasabtu, rafâ’tu, halâktu* şeklinde okumuştur ki buna göre cümleler *fe’altuhâ* (Onu [nasıl] yaptım!) şeklinde takdir edilmiş ve mef’ül zamirleri hazfedilmiş demektir. Rivayete göre; Harun er-Reşid (v. 193/809) de şeddeli olarak *suttihat* okumuştur.

[2674] Mâna şudur: Yaratıcı’nın kudretine tanıklık eden şu mahlûkata bakmıyorlar mı ki bu sayede O’nun yeniden diriltmeye muktedir oluşunu inkâr etmeseler ve Peygamber’in uyarmasına kulak verseler ve Allah’a iman edip, O’nun karşısına çıkmak için hazırlık yapsalar? Demek ki (bunlara) bakmıyorlar!

21. Sen öğüt vermene bak... Sadece öğüt vericisin sen.

[2675] Sen onlara öğüt ver; ama ısrarcı olma. Onların ibret nazarıyla bakmaması ve öğüt almaması asla seni mahzun etmesin! “Sen sadece bir öğüt vericisin.” Nitekim “Sana düşen, sadece iletmehtir.” [Şûra 42/48] âyetinde de böyledir.

22. Bunların başına dikilmiş bir zorba değilsin.

[2676] “Sen onların başına dikilmiş bir zorba” bir diktatör “değilsin.” Tıpkı “Sen, onların başına dikilmiş bir ceberut değilsin!” [Kâf 50/45] âyetindeki gibi.

[2677] Denilmiştir ki *المُضَيِّطُ* kelimesi Temîm kabilesinin lugatında fet-halı ط ile *المُسَيِّطُ* şeklinde imiş ki dayanağı da *seytara* fiilinin onlara göre (“havale etti; başına dikti” anlamında) geçişli bir fiil olması imiş.¹ Nitekim Arapların *teseytara* (üstlendi; başına dikildi) demeleri bunun delilidir.

30 **23. Yalnız (özgür iradesi ile ders çıkarmayan, aksine) yüz çevirerek inkâr eden kimseler hariç.**

24. Ki büyük azaba çarptıracaktır Allah bunları!..

1 Bu durumda, mef’ül (başlarına dikilen) Peygamber, fâ’il (diken) ise Allah olmaktadır. [Ancak bunun olmadığı belirtiliyor.] / ed.

١٩- ﴿وَالِي الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ﴾

[٢٦٧١] { كَيْفَ نُصِبَتْ } نصبا ثابتاً، فهي راسخة لا تميل ولا تزول.

٢٠- ﴿وَالِي الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ﴾

[٢٦٧٢] و{ كَيْفَ سُطِحَتْ } سطحاً بتمهيد وتوطئة، فهي مهاد للمتقلب عليها.

٥ [٢٦٧٣] وقرأ علي بن أبي طالب رضي الله عنه «خَلَقْتُ»، و«رَفَعْتُ»، و«نُصِبْتُ»، و«سَطِحَتْ»، على البناء للفاعل وتاء الضمير؛ والتقدير: فعلتها، فحذف المفعول. وعن هارون الرشيد أنه قرأ «سَطِحَتْ»، بالتشديد.

[٢٦٧٤] والمعنى: أفلا ينظرون إلى هذه المخلوقات الشاهدة على قدرة الخالق، حتى لا ينكروا اقتداره على البعث فيسمعوا إنذار الرسول ﷺ ويؤمنوا به ويستعدوا للقاءه؛ أي لا ينظرون! ١٠

٢١- ﴿فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ﴾

[٢٦٧٥] فذكّرهم ولا تلحّ عليهم، ولا يهمنك أنهم لا ينظرون ولا يذكرون؛ {إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ}، كقوله {إِنْ عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلَاغُ} [الشورى: ٤٨].

٢٢- ﴿لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ﴾

١٥ [٢٦٧٦] {لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ} بمتسلط، كقوله {وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ} [ق: ٤٥].

[٢٦٧٧] وقيل: هو في لغة تميم مفتوح الطاء؛ على أن سيطر متعدي عندهم؛ وقولهم تسيطر يدل عليه.

٢٣- ﴿إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَكَفَرَ﴾

٢٤- ﴿فَيُعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذَابَ الْأَكْبَرَ﴾

[2678] “Yalnız; yüz çeviren...” cümlesi munkatı‘ (kopuk; istisna kılındığı kategorinin cinsinden olmayan) bir istisnadır; yani “Sen onların üzerinde bir müstevli değilsin; lâkin onlardan kim yüz çevirerek “inkâr ederse” (bilmelidir ki) velâyet ve kahredici güç Allah’a mahsustur. Dolayısıyla O, bu kimseyi cehennem azabı demek olan “en büyük azaba çarptıracaktır.” “Yalnız” ifadesinin; [yukarıdaki] “Sen öğüt vermene bak.” âyetinden istisna olduğu da söylenmiştir; yani “Sen öğüt vermene bak! Ancak iman etmesinden ümit kesdiğin; yüz çevirip en büyük azaba müstahak hâle gelen kimse hariç (buna öğüt verme!)” demek olup bu ikisi arasında kalan kısım ara cümledir.

10 [2679] Tembih üzere [ve şaz kıraat olarak] *e-lâ men tevellâ...* (Dikkat edin! Kim yüz çevirir ve inkâr ederse, Allah onu en büyük azaba çarptıracaktır) şeklinde de okunmuştur.

[2680] İbn Mes‘ûd kıraatinde *fe-innehû yu‘azzibuhû* (O bunu kesinlikle azaba çarptıracaktır!) şeklindedir.

15 **25. Nihaî dönüşleri Bizedir zira.**

[2681] Medineli (kıraat imamı) Ebû Ca‘fer (v. 130/748) şeddeli olarak *ıyyâbehum* okumuş olup bu kıraat, *iyâb* kökünden *fevâle* kalıbındaki *eyyebenin* [*evyebe*] mastarı olan *fiy’âl^{en}* vezninde olduğu şeklinde -yahut *evvebeden* gelecek şekilde aslı *fi’âl^{en}* kalıbındaki *ivvâb^{en}* şeklinde- açıklanabilir ki bu tıpkı aslı *divvân* olan *dîvân* gibi *ivâb^{en}* iken daha sonra ona, (asılları *seyvid^{un}* - *meyvit^{un}* olan) *seyyid^{un}* ve *meyyit^{un}* kelimelerine yapılan (morfolojik) işlemin aynısı yapılmıştır.¹

[2682] **Şayet** “Zarfın (الينا / Bize) öne alınmasının anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** Bunun anlamı tehdidi şiddetlendirmektir; yani dönüşleri, istediğini zorla da olsa yaptırabilen, cezalandırmaya muktedir Zât’adır.

26. Onları hesaba çekmek de Bize düşer daha sonra!..

[2683] Bunların hesabını görmek de sadece O’na düşer! Ve O, iğneden ipliğe her şeyin hesabını sorar! Buradaki “gereklik” hikmet itibarıyla bir gerekliliktir.

30 [2684] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki: “Her kim Gâşiye sûresini okursa, Allah onu kolay bir hesaba çekecektir.”

1 Sarf kaynaklarında bu işlem, *kad sebakat ihdâbumâ bi’s-sukûni ‘alel-uhurâ* (biri sâkin olarak diğerinin önüne geçti) şeklinde ifade edilmekte olup bu kurala göre birincisi sâkin, ikincisi hareketli olacak şekilde Vav ve Yâ peş peşe geldiklerinde Vav, Yâ’ya dönüşüp, şeddelenir. / çev.

[٢٦٧٨] {إِلَّا مَنْ تَوَلَّى} استثناء منقطع، أي لست بمستول عليهم، ولكن من تولى {وَكَفَرَ} منهم؛ فإن الله الولاية والقهر. فهو يعذبه {العَذَابَ الْأَكْبَرَ} الذي هو عذاب جهنم. وقيل: هو استثناء من قوله {فَذَكَّرْ}، أي فذكر إلا من انقطع طمعك من إيمانه وتولى، فاستحق العذاب الأكبر؛ وما بينهما اعتراض.

٥ [٢٦٧٩] وقرئ «أَلَا مَنْ تَوَلَّى»، على التنبيه.

[٢٦٨٠] وفي قراءة ابن مسعود «فإنه يعذبه».

٢٥- ﴿إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ﴾

[٢٦٨١] وقرأ أبو جعفر المدني «إيابهم»، بالتشديد؛ ووجهه أن يكون فيعلا مصدر آيب فيعمل من الإياب. أو أن يكون أصله أوابًا، فعلاً من أوب، ثم قيل: إيوابًا كديوان في دوان، ثم فعل به ما فعل بأصل سيد وميت.

[٢٦٨٢] فإن قلت: ما معنى تقديم الظرف؟ قلت: معناه التشديد في الوعيد، وأن إيابهم ليس إلا إلى الجبار المقتدر على الانتقام.

٢٦- ﴿ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ﴾

[٢٦٨٣] وأن حسابهم ليس بواجب إلا عليه، وهو الذي يحاسب على النكير والقطمير. ومعنى الوجوب: الوجوب في الحكمة.

[٢٦٨٤] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة الغاشية حاسبه الله حسابًا يسيرًا.

FECR SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 30 âyettir. 29 olduğu da söylenmiştir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Yemin ederim tanyerine...

5 [2685] “Ağardığında sabaha yemin ederim ki...” [Müddessir 74/34] ve “Teneffüs ettiğinde sabah hakkı için!” [Tekvîr 81/18] âyetlerindeki gibi [burada da] sabaha yemin edilmiştir. Bununla sabah namazına yemin edildiği de söylenmiştir.

2. On geceye...

10 [2686] “On gece” ile Zilhicce ayının on gecesi kastedilmiştir. **Şayet** “Yemine konu olanlar arasında [sadece] ‘on gece’ (وليلٍ عشر) lâfzının nekire kılınmasının durumu nedir?” **dersen şöyle derim:** Çünkü o geceler (diğer) gece türleri arasından özel geceler olup “on gece” olarak o gecelerden bir cüzdür [dolayısıyla nekire gelmesi azlık ifade eder]. Yahut diğer gecelere ait olmayan bir faziletle özgünleşmiş gece olmalarıdır [ki, bu durumda da nekire gelmesi azamet ifade eder]. **Şayet** “O hâlde bilinen, tanınan geceler olmaları sebebiyle, mâhutluk anlamı veren Lâm-ı ta’rifle ma’rife kılınması gerekmez miydi?” **dersen şöyle derim:** Eğer bu [dediğin] yapılsaydı, bu lafız nekirede yer alan üstünlük anlamını tek başına ortaya koyamazdı. Bir de sözün bilmece ka-
20 bilinden ve kapalı olmaktan uzak kalması için, Lâm harflerinin bir cinsten olması daha güzeldir.

3. Çifte ve teke...

[2687] “Çift” ve “tek” ile ya bütün bir nesnelere dünyasının yahut bu on gecenin çift ve tek olanları kastedilmektedir. Bu on gecenin çiftinin kurban
25 kesme günü, tekininse dokuzuncu gün olması sebebiyle arefe günü olması da caizdir. Çift olansa onuncu gündür. Nitekim Peygamber’in (s.a.) ‘çift’i ve ‘tek’i bu şekilde tefsir ettiği rivayet edilmiştir [Ahmed b. Hanbel, III, 327].

[2688] “Çift ve tek”in ne olduğu hususunda insanlar pek çok şey söylemiş; hatta bu ikisine yakışacak türden her şeyi kapsama dâhil etmişlerdir ki
30 uzak durulması gereken faydasız bir şeydir!

4. Gececeği sıra geceye ki... [Siz de şunlar gibi azaba çarptırılacaksınız böyle giderse:]

سورة الفجر

مكية؛ وآياتها ٣٠. وقيل: ٢٩

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿وَالْفَجْرِ﴾

٥ [٢٦٨٥] أقسم بالفجر كما أقسم بالصبح في قوله {وَالصُّبْحِ إِذَا أَسْفَرَ} [المدثر: ٣٤]،
{وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ} [التكوير: ١٨]، وقيل: بصلاة الفجر.

٢- ﴿وَلَيَالٍ عَشْرٍ﴾

[٢٦٨٦] أراد بالليالي العشر عشر ذي الحجة. فإن قلت: فما بالها منكرة من بين
ما أقسم به؟ قلت: لأنها ليالٍ مخصوصة من بين جنس الليالي العشر بعض منها، أو
مخصوصة بفضيلة ليست لغيرها. فإن قلت: فهلا عرفت بلام العهد، لأنها ليالٍ معلومة
١٠ معهودة؟ قلت: لو فعل ذلك لم تستقل بمعنى الفضيلة الذي في التنكير؛ ولأن الأحسن
أن تكون اللامات متجانسة، ليكون الكلام أبعد من الألغاز والتعمية.

٣- ﴿وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ﴾

[٢٦٨٧] وبالشفع والوتر إما الأشياء كلها شفعا ووترا، وإما شفعا هذه الليالي
١٥ ووترها. ويجوز أن يكون شفعا يوم النحر، ووترها يوم عرفة، لأنه تاسع أيامها وذاك
عاشرها. وقد روي عن النبي ﷺ أنه فسرها بذلك.

[٢٦٨٨] وقد أكثروا في الشفع والوتر حتى كادوا يستوعبون أجناس ما يقعان فيه،
وذلك قليل الطائل، جدير بالتلهي عنه.

٤- ﴿وَاللَّيْلِ إِذَا يَنسَرٍ﴾

[2689] Özel gecelere yemin edilmesinin ardından, bu sefer genel anlamda geceye yemin edilmiştir. “Geçip gideceği sıra” ifadesi, “*Dönüp geldiğinde*¹ geceye yemin olsun ki...” [Müddessir 74/33] ve “Kararmak üzere iken gece hakkı için!” [Tekvîr 81/17] âyetlerine benzemektedir.

- 5 [2690] (الوتر) Vav’ın fethasıyla والوتر şeklinde de okunmuş olup² bu ikisi sayı bildirme hususunda iki lûgat olup الحَبْرُ ve الحَبْرُ (mütebahhir âlim) lafızlarına benzerler. Fakat “eksiltmek” anlamında sadece kesreli (*vir*) kullanılır. Vav’ın fethası ve Tâ’nın kesresiyle *ve’l-vetir* şeklinde de okunmuştur ki bu kıraati Yûnus b. Habîb (v. 798), Ebû Amr’dan (v. 771) rivayet etmiştir.
- 10 *Ve’l-fecr*ⁱⁿ *ve’l-vetr*ⁱⁿ ve *yetr*ⁱⁿ şeklinde tenvinli de okunmuştur ki bu tenvîn, “lafzı serbest kılma” (terennüm) harfinden (Vav, Yâ ve Elif’ten) bedel getirilmiştir. İbn Abbas’ın izâfet ile *ve leyâli ‘aşr*ⁱⁿ okuduğu rivayet edilmiştir ki *ve leyâli eyyâm*ⁱⁿ *‘aşr*ⁱⁿ (Ve on *günün* gecelerine yemin olsun!) anlamını kastetmiş olmaktadır. يَسْرِي fiilinin Yâsı, geçiş esnasında onun yerine kesre ile yetinilerek
- 15 hazfedilirken, vakfetme esnasında bu Yâ kesre ile birlikte hazfedilir. يَسْرِي’nin “Kendisinde yürüneceği sıra geceye...” anlamına geldiği de söylenmiştir.

5. Aklı başında biri için yemine değer bir şey vardır değil mi bunlarda?!

- [2691] “Aklı başında biri için yemine” yani yemin edilmeye “değer bir şey vardır, değil mi bunlarda?!” Yani kendisine yemin ettiğim şeylerde?! Allah Teâlâ bununla; “Akıl sahibinin, bu şeylere yemin edilmesine tazim göstermesi yaraşık almaz mı?” veya “Benim bu şeylere yemin etmemde, akıl sahibi için bir yemin değeri yok mu?” yani “Bu, hakkında yemin edilen şeyin, bunun gibisiyle pekiştirileceği büyük bir yemin değil mi?” demek istemektedir.

- 25 [2692] الحَجْرُ “akıl demektir”; çünkü akıl insanı koruyup, onun gereksiz şeylerin tuzağına düşmesini engeller. Nitekim aklın *‘akl* (fren) ve *nühyet* (yasakçı) diye isimlendirilmesi de (sahibini) zaptedip engellemesi sebebiyledir. Akıl “zapt etme” anlamına gelen احصاء kökünden الحَصَاة diye de isimlendirilmiştir. Ferrâ (v. 207/822) demiştir ki “Kişi nefisini ezip, kontrol altına aldığı anda onun için *innehu le-zû hicr*ⁱⁿ (Gerçekten akıl sahibi.) denir.”

[2693] Yemine konu olan şey hazfedilmiş olup “Rabbinin nasıl yaptığını bilmiyor musun Âd’ı;” âyetinden “Senin Rabbin de şaklattıkça şaklatmıştı üzerlerinde azap kamçısını!..” [Fecr 89/6-13] âyetine kadarki kısmın delâletiyle “Mutlaka azaba uğrayacaklardır!” ifadesidir.

1 Müfessir; إِذْ أَدْبَرَ (geceye, hani dönüp gelir ya) kıraatini değil, إِذَا دَبَّرَ (dönüp geldiğinde geceye...) şeklindeki kıraati esas almaktadır. / ed.

2 Bu cumhurun kıraati olup müfessirin Hamza, Kisâi ve Halef’in kesreli kıraatini tercih ettiği anlaşılmaktadır. / çev.

[٢٦٨٩] وبعد ما أقسم بالليالي المخصوصة أقسم بالليل على العموم. {إِذَا يَسْرِ} إذا يمضي؛ كقوله {وَاللَّيْلِ إِذَا دَبَرَ} [المدثر: ٣٣]، {وَاللَّيْلِ إِذَا عَسَسَ} [التكوير: ١٧].

[٢٦٩٠] وقرئ «الوَتْر»، بفتح الواو، وهما لغتان -كالحبر والحبر- في العدد ٥ وفي التِّرة الكسر وحده. وقرئ «الْوَتْر»، بفتح الواو وكسر التاء؛ رواها يونس عن أبي عمرو. وقرئ «والفجر»، «والوتر»، و«يسر»، بالتثوين، وهو التثوين الذي يقع بدلاً من حرف الإطلاق. وعن ابن عباس «وليل عشر»، بالإضافة، يريد: ليل أيام عشر. وباء يَسْرِ تحذف في الدرج اكتفاء عنها بالكسرة، وأما في الوقف فتحذف مع الكسرة، وقيل: معنى يسري يسري فيه.

١٠ - ٥- «هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِذِي حِجْرٍ»

[٢٦٩١] {هَلْ فِي ذَلِكَ} أي فيما أقسمت به من هذه الأشياء {قَسَمٌ} أي مقسم به {لِذِي حِجْرٍ}. يريد هل يحق عنده أن تعظم بالإقسام بها. أو هل في إقسامي بها إقسام لذي حجر، أي هل هو قسم عظيم يؤكد بمثله المقسم عليه.

[٢٦٩٢] والحجر العقل؛ لأنه يحجر عن التهافت فيما لا ينبغي، كما سمي عقلاً ١٥ ونُهية -لأنه يعقل وينهى- وحصاة، من الإحصاء وهو الضبط، وقال الفراء: يقال: إنه لذو حجر، إذا كان قاهرًا لنفسه ضابطًا لها.

[٢٦٩٣] والمقسم عليه محذوف وهو «ليعدُّن». يدل عليه قوله {أَلَمْ تَرَ} إلى قوله {فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ} [١٣-٦].

6. Rabbinin nasıl yaptığını bilmiyor musun Âd'ı;**7. o sütunlu İrem (bahçelerin)i...**

[2694] Âd b. Avs b. İrem b. Sâm b. Nûh'un zürriyetine [kısaca] Âd denmektedir; tıpkı Hâşim oğullarına Hâşim dendiği gibi. Sonraları bunların en öncekilerine, atalarının adıyla isimlendirilmek üzere Âd-ı Ūlâ (İlk Âd)¹ ve İrem denmiştir. Bunlardan sonra gelenlere de Âd-i Ahîre (Sonraki Âd) denmiştir. İbnu'r-Rukayyât şöyle demiştir:

[Öyle bir adam ki] ilk atalarının kurduğu kadim bir şerefi devralmış,
Âd'ı, Âd'dan önce de İrem'i yakalamış [şerefte]!

10 Buna göre, بعد إرم ifadesindeki *İrem*, *Âd*'in atf-ı beyanı olup bunların eski İlk Âd kavmi- olduğu bildirilmektedir.

[2695] *İrem*'in onların beldesi ve buldukları topraklar olduğu da söylenmiştir ki İbn Zübeyr'in (v. 73/692) izâfet üzere *bi-âdi iram*^e (İrem'li Âd'a...) şeklindeki kıraati buna delildir. Buna göre cümle "İrem halkının 15 Âd'ına..." şeklinde takdir edilir ki benzeri "Bulduğumuz *kente* [yani *halkına*] sor!" [Yûsuf 12/82] âyetidir.

[2696] *İrem* lafzının ister kabile ister yer ismi olsun; gayr-i munsarif olması, ma'rifelik ve müenneslik sebebiyledir. Hasan-ı Basrî ... بِعَادِ أَرَمَ... şeklinde; ikisini de fetha ile okumuştur. Râ'nın sükûnu ve Hemze'nin fethası ile 20 أَرَمَ şeklinde de okunmuştur. Tıpkı [Kehf 18/19'daki] بِوَرَقِكُمْ kelimesinin, Râ'nın sükûnu ile بِوَرَقِكُمْ okunduğu gibi. أَرَمَ'in, ذات العماد'a muzâf kılınma esasına göre ... بِعَادِ أَرَمَ ذات العماد şeklinde de okunmuş olup İrem lafzı "alâmet" anlamına gelir; "sütunlu alâmetler halkı olan Âd'ı" demektir ki buna göre, ذات العماد (sütunlu) lâfzı şehrin ismi olmaktadır. Yine, *bi-âdin eramme zâte'l-imâd*^f 25 şeklinde de okunmuş olup "Allah o sütunlu şehri çürümüş; un ufak olmuş hâle getirdi!" demek olur ki bu durumda [eramme fiili, öncesindeki] فعل ربك [fiil cümlesin]den "bedel" düşer.² ذات العماد (sütunlu) ifadesi bir kabilenin sıfatı olduğunda ise bu, onların sütunlu bedevi halklar veya boylarının sütunlara benzetilmesine binaen uzun cüsseli kimseler oldukları anlamına gelir. 30 Arapların, uzun boylu adam için *racul^h mu'ammed^h* ve *racul^h 'umuddân^h* demeleri de bundandır. İfadenin, yüksek bina sahipleri anlamına geldiği de söylenmiştir. "Sütunlu" kelimesi bir beldenin ismi olduğunda ise bu, o beldenin sütunlar diyarı olduğu anlamına gelir.

1 Bkz. Necm 53/50-51. / çev.

2 "Rabbinin Âd'ı nasıl yaptığını, o sütunlu şehri nasıl un ufak ettiğini görmedin mi?" şeklinde. / çev.

٦- ﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ﴾

٧- ﴿إِرْمَ ذَاتِ الْعِمَادِ﴾

[٢٦٩٤] قيل لعقب عاد بن عوص بن إرم بن سام بن نوح: عادٌ. كما يقال لبني هاشم هاشم. ثم قيل للأوليين منهم عاد الأولى وإرم، تسمية لهم باسم جدّهم، ولمن بعدهم عاد الأخيرة. قال ابن الرقيات:

مَجْدًا تَلِيدًا بَنَاهُ أَوْلُهُ * أَدْرَكَ عَادًا وَقَبْلَهَا إِرَمًا

فإرم في قوله {بعاد إرم} عطف بيان لعاد، وإيدان بأنهم عاد الأولى القديمة.

[٢٦٩٥] وقيل: {إِرْمَ} بلدتهم وأرضهم التي كانوا فيها ويدل عليه قراءة ابن الزبير «بعاد إرم» على الإضافة وتقديره: بعاد أهل إرم، كقوله: {وَاسْتَلِ الْقَرْيَةَ} [يوسف: ٨٢]. ١٠

[٢٦٩٦] ولم تنصرف قبيلة كانت أو أرضاً، للتعريف والتأنيث. وقرأ الحسن: «بعاد إرم»، مفتوحتين. وقرئ «بعاد إرم»، بسكون الراء على التخفيف، كما قرئ «بِوَرَقَم»؛ وقرئ «بعاد إرم ذات العمد»، بإضافة إرم إلى ذات العمد. والإرم العلم، يعني بعاد أهل أعلام ذات العمد؛ وذاتُ العمد اسم المدينة. وقرئ «بعاد إرم ذات العمد»، أي جعل الله ذات العمد رميمًا، بدلًا من {فَعَلَ رَبُّكَ}. وذات العمد إذا كانت صفة للقبيلة، فالمعنى: أنهم كانوا بدويين أهل عمد، أو طوال الأجسام على تشبيه قدودهم بالأعمدة. ومنه قولهم: رجل معمد وعمدان، إذا كان طويلًا. وقيل: ذات البناء الرفيع، وإن كانت صفة للبلدة فالمعنى: أنها ذات أساطين.

[2697] Rivayete göre; Âd'ın Şeddâd ve Şedîd isimli iki oğlu varmış. Bunlar saltanat sürüp, ezici güç sahibi olmuşlar. Daha sonra Şedîd ölünce saltanat işi tek başına Şeddâd'a kalmış. Şeddâd dünyaya hâkim olmuş; dünya kralları onun buyruğuna girmiş. Derken, Şeddâd cennetten bahsedildiğini duyunca

5 “Ben de onun bir benzerini yaparım!” demiş ve dokuz yüz yıllık ömrünün üç yüz senesinde İrem (bağlarını) Aden çöllerinin birinde inşa etmiş. Bu, köşkleri altın ve gümüşten, sütunları ise zebercet ve yakuttan mamul büyük bir şehir olup içinde envâ-i çeşit ağaç ve devamlı akan ırmaklar varmış. Nihayet şehrin inşası tamamlanınca, memleketinin halkıyla birlikte orayı gezmeye

10 gitmiş. Şehre bir gün, bir gecelik yürüme mesafesi kalınca Allah üzerlerine gökten uğultulu bir ses göndermiş ve helâk olmuşlar. Rivayete göre Abdullah b. Kılâbe [kaçan] devesini aramaya çıkmış. Derken, o beldeye tesadüf etmiş ve oracıkta gücünün yettiği ne varsa taşımış. Onun bu haberi Mu'âviye'ye ulaşınca onu yanına çağırılmış, o da durumu kendisine anlatmış. Mu'âviye (v.

15 60/680) Kâ'b[ul-ahbâr]'a (v. 32/653) haber salıp çağırılmış ve bunu kendisine sormuş. O da “O belde sütunlu İrem şehridir. Senin devrinde¹ Müslümanlardan mavi gözlü, kısa boylu; kaşında ve ökçesinde ben bulunan kızıl bir adam devesini aramak üzere çıkıp oraya girecek!” dedikten sonra, İbn Kılâbe'yi görünce; “Vallahi, işte bu o adam!..” demiş.

20 **8. Ki şehirler içinde benzeri yaratılmamıştı.**

[2698] “Ki şehirler içinde” cüsse ve kuvvet büyüklüğü itibariyle Âd'ın “benzeri yaratılmamıştı.” İçlerinde dört yüz arşın² uzunluğunda adamlar varmış! (Bu iri cüsseli adamlar) bir kaya parçasına varıp, onu yüklenir ve getirip bir kabilenin üzerine bırakmak suretiyle onları helâk ederlermiş. Yahut mâna; “Şeddâd'ın şehrinin bir benzeri bütün dünya şehirleri içerisinde yaratılmamıştı.” şeklindedir.

[2699] İbn Zübeyr (v. 73/692) “Allah o şehrin bir benzerini daha yaratmamıştır.” anlamında *lem yahlük mislehâ* okumuştur.

9. Vadideki kayaları oyan Semûd(lular)ı,

30 [2700] “Kayaları oyan” dağların kayalarını kesip, oralarda birtakım evler edinen (Semûdluları...) Bunun benzeri “Dağlara ustaca evler oyuyorsunuz!” [Şu'arâ 26/149] âyetidir. Söylendiğine göre [inşaat için] dağları, kayaları ve mermerleri ilk yontanlar Semûdlular imiş; tamamı taştan bin yedi yüz şehir yapmışlar.

1 Muhtemelen, Mu'âviye'nin valiliği döneminde. / ed.

2 1 arşın 45 - 50 cm ise, 400 arşın yaklaşık 200 m. olmaktadır! / ed.

[٢٦٩٧] وروي أنه كان لعاد ابنان؛ شداد وشديد، فملكا وقهرا، ثم مات شديد وخلص الأمر لشداد، فملك الدنيا ودانت له ملوكها، فسمع بذكر الجنة فقال أبنى مثلها، فبنى إرم في بعض صحاري عدن في ثلاثمائة سنة - وكان عمره تسعمائة سنة - وهي مدينة عظيمة قصورها من الذهب والفضة، وأساطينها من الزبرجد والياقوت؛ وفيها أصناف الأشجار والأنهار المطردة. ولما تم بناؤها سار إليها بأهل مملكته؛ فلما كان منها على مسيرة يوم وليلة بعث الله عليهم صيحة من السماء فهلكوا. وعن عبد الله بن قلابه: أنه خرج في طلب إبل له، فوقع عليها، فحمل ما قدر عليه مما ثم، وبلغ خبره معاوية فاستحضره، فقص عليه، فبعث إلى كعب فسأله فقال: هي إرم ذات العماد، وسيدخلها رجل من المسلمين في زمانك أحمر أشقر قصير على حاجبه خال وعلى عقبه خال، يخرج في طلب إبل له؛ ثم التفت فأبصر ابن قلابه فقال: هذا والله ذلك الرجل!

٨- ﴿الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ﴾

[٢٦٩٨] {لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا} مثل عاد {فِي الْبِلَادِ} عظم أجرام وقوة. كان طول الرجل منهم أربعمائة ذراع، وكان يأتي الصخرة العظيمة فيحملها فيلقها على الحي فيهلكهم. أو لم يخلق مثل مدينة شداد في جميع بلاد الدنيا.

[٢٦٩٩] وقرأ ابن الزبير «لم يخلق ملثها»، أي لم يخلق الله مثلها.

٩- ﴿وَتَمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ﴾

[٢٧٠٠] {جَابُوا الصَّخْرَ} قطعوا صخر الجبال واتخذوا فيها بيوتاً، كقوله {وَتَنْجِثُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا} [الشعراء: ١٤٩]. قيل: أول من نحت الجبال والصخور والرخام ثمود، وبنوا ألفاً وسبعمائة مدينة كلها من الحجارة.

10. Kazıklı firavun(lar)ı...

[2701] Firavun'a "kazıklı" denmesi, ordularının ve kondukları vakit kurdukları çadırların çokluğu sebebiyledir. Yahut -kızının kuaförüne (*mâsi-ta*) ve (Hz.) Asiy'e'ye yaptığı gibi- kazıklarla işkence ettiği içindir.¹

5 11. Ki ülkelerinde iyice azmışlardı.

12. Ve fesadı çoğaltmışlardı!

[2702] الذين طغوا... cümlesi hakkındaki i'râb vecihlerinin en yaraşır olanı, bunun yergi ifade edecek şekilde mahallen mansüb olmasıdır;² ancak هُمُ الَّذِينَ طَغَوْا (Onlardı ülkelerinde iyice azanlar!) şeklinde bir isim cümlesi takdir etmek üzere merfû' olması da, mezkûr Âd, Semûd ve Firavun kavimlerinin sıfatı olmak üzere mecrûr olması da caizdir.

13. Senin Rabbin de şaklattıkça şaklatmıştı üzerlerinde azap kamçısını!..

[2703] [Mecazi olarak] "Kamçıyı peş peşe üzerine indiriverdi; örtüverdi; 15 bürüyüverdi!" denir. "Kamçı" diye zikredilmesi, Allah'ın âhirette onlar için hazırladığına kıyasla, dünyada başlarına getirdiği büyük azabın, diğer azap-lara kıyasla kamçı mesabesinde kalacağına işarettir. Amr b. Ubeyd *Rahimehu'llâh*'ın (v. 144/761) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hasan-ı Basrî bu âyete geldiğinde: 'Allah katında nice kamçılar vardır; işte Allah onları bu 20 kamçılardan biriyle yakalayivermiş!..' demiştir."

14. Çünkü gözetleme [kulesin]dedir sizin Rabbin.

[2704] مرصدا gözetleme yapmaya müsait yüksek mekân olup *rasadehû* (Onu gözetledi.) fiilinin *mif'âl* veznidir. Tıpkı *vakatehû* (Ona vakit belirledi.) fiilinden *mikât* dendiği gibi. Bu ifade Allah'ın asileri cezalandırmak için beklemesi ve onların Allah'ı atlamayacakları hususunda temsili bir anlatımdır.

[2705] Rivayete göre Araplardan birine, "Rabbin nerede?" diye sorulmuş da "Gözetleme kulesinde!" demiş.

[2706] Yine rivayete göre; Amr b. Ubeyd *Rahimehu'llâh* bu sûreyi zalimlerden birinin yanında okuyup, sonunda bu âyete gelince; "Beyefendi! 30 Rabbiniz gerçekten gözetleme kulesinde bekliyor!" demiş. Amr, ona böyle seslenmekle bu zâtın da âyette tehdit edilen zorbalardan biri olduğunu ima etmekte idi... Bravo vallahi!.. Emdiği süt helâl olsun!.. İçinde nasıl bir yırtıcı aslan yatıyormuş ki karşı çıkışıyla zalimleri hırpalayabilmiş, hüccetleriyle *tutku ve bid'at* adamlarını pıstırmış!..

1 Bu "kazık"ların Mısır medeniyetinin başat unsuru olan piramitlerle ve dikilitaşlarla alâkası aşikârdır. / ed.

2 Arap övgü ve yergide mübalağa kastederken fetha i'râb kullanır. / çev.

١٠- ﴿وَفَزَعُونَ ذِي الْأَوْتَادِ﴾

[٢٧٠١] قيل له ذو الأوتاد، لكثرة جنوده ومضاربهم التي كانوا يضربونها إذا نزلوا، أو لتعذيبه بالأوتاد، كما فعل بماشطة بنته وبأسيّة.

١١- ﴿الَّذِينَ طَغَوْا فِي الْبِلَادِ﴾

١٢- ﴿فَأَكْثَرُوا فِيهَا الْفَسَادَ﴾

[٢٧٠٢] {الَّذِينَ طَغَوْا} أحسن الوجوه فيه أن يكون في محل نصب على الذم. ويجوز أن يكون مرفوعاً على: هم الذين طغوا، أو مجروراً على وصف المذكورين عاد وثمود وفرعون.

١٣- ﴿فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ﴾

[٢٧٠٣] يقال: صب عليه السوط وغشاه وقنعه. وذكر السوط إشارة إلى أن ما أحله بهم في الدنيا من العذاب العظيم بالقياس إلى ما أعدّ لهم في الآخرة، كالسوط إذا قيس إلى سائر ما يعذب به. وعن عمرو بن عبيد: كان الحسن إذا أتى على هذه الآية قال: إن عند الله أسواطاً كثيرة، فأخذهم بسوط منها.

١٤- ﴿إِنَّ رَبَّكَ لَبَلْمُرْصَادٍ﴾

[٢٧٠٤] المرصاد المكان الذي يترتب فيه الرصد؛ مفعال من رصده، كالميقات من وقته. وهذا مثل لإرصاده العصاة بالعقاب، وأنهم لا يفوتونه. [٢٧٠٥] وعن بعض العرب أنه قيل له: أين ربك؟ فقال: بالمرصاد.

[٢٧٠٦] وعن عمرو بن عبيد رحمه الله أنه قرأ هذه السورة عند بعض الظلمة حتى بلغ هذه الآية فقال: إن ربك لبالمرصاد يا فلان، عرض له في هذا النداء بأنه بعض من توعد بذلك من الجبابرة. فالله دزه! أي أسد فرّاس كان بين ثوبيه، يدق الظلمة بإنكاره، ويقصع أهل الأهواء والبدع باحتجاجه.

15. Gelelim şu insana... Rabbi -sırf denemek maksadıyla- ona değer verip rahat bir yaşam sunduğunda; “Bana Rabbim değer vermiş!” diyor.

16. Ama O, yine denemek maksadıyla ölçüp biçerek verdiğinde, bu sefer de; “Rabbim beni hiç önemsememiş!” diyor.

- 5 [2707] **Şayet** “‘Gelelim şu insana...’ âyeti ne ile irtibatlıdır?” **dersen şöyle derim:** “Çünkü senin Rabbin gözetlemektedir.” âyetiyle irtibatlıdır. Âdeta şöyle buyrulmaktadır: Allah insandan sadece itaat ve âkıbeti için koş- turma istiyor ve isyankârı cezalandırmak için [pusuda] bekliyor! Ama gelge- lelim şu insan bunu istemiyor ve gelip geçici dünya hayatından ve onun zevk ve nimetlerinden başka bir şeyi önemsemiyor.

- [2708] **Şayet** “...وأما إذا ما ابتلاه... فَمَا الْإِنْسَانُ إذا ما ابتلاه ربه...” âyeti nasıl birbirine denk olabilmiş? Zira denkleştirmenin gereği, iki *أما* (ama / gelelim) lafzından sonra gelen iki şeyin mütekabiliyet arz etmesidir. Meselâ; *İmdi*, insan çok nankördür; melek *ise*, onun tabiatında teşekkür etmek vardır.
- 15 *Gelelim Zeyd’e*, ona iyilik edersen, o da sana iyilik eder; *ama* kötülük edersen o da sana kötülük eder.’ dersin.” **dersen şöyle derim:** [İkincisi]¹ *ve emmâ hüve izâ me’brelâhu Rabbuhû* (Onun, Rabbinin onu sınaması durumundaki hâli ise) şeklinde farz edilmesi itibarıyla denk olmaktadırlar. Şöyle ki
- 20 *فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمُنْ* (‘Bana Rabbim değer vermiş!’ diyor.) ifadesi, mübtedâ olan *أَلْإِنْسَانُ*’ın haberidir. Mübtedâ ile haber arasına girmiş olan zarf ise sonraya bırakıl- ma hükmünde olup “İmdi, insanoglu [nimetlerle] sınanırken ‘Rabbim bana değer vermiş.’ der.” buyrulmuş gibidir. Buna göre ikinci *فَيَقُولُ*’nun da, var kabul edilen mübtedânın haberi olması gerekir.

- 25 [2709] **Şayet** “Nasıl oluyor da, rızkın bol ve ölçülü verilmesiyle ilgili her iki durum da ‘deneme’ diye adlandırılabilmiş?” **dersen şöyle derim:** Çünkü her ikisi de kul için birer imtihandır. Şöyle ki rızık ona bol bol verilince şükür mü yoksa nankörlük mü edeceği; rızık ölçüle biçile verildiğinde ise sabır mı sabırsızlık mı göstereceği sınanmış olur. Böylece her iki durumdaki
- 30 hikmet de aynıdır. Tıpkı “Sınamak için, şer ile de hayır ile de sizleri deniyoruz.” [Enbiyâ 21/35] âyetindeki gibi.

[2710] **Şayet** “(Bir önceki âyetin nazmına uygun olarak) ‘ona değer verip rahat bir yaşam sunduğunda’ buyurduğu gibi ‘...onu önemsemeyip, rızkını ölçüp biçerek verdiğinde’ buyurması gerekmez miydi?” **dersen**

1 Yani ...وأما إذا ما ابتلاه... فَمَا الْإِنْسَانُ -veya ona râci bir zamir- yoktur; müfessir bu zamiri takdir etmektedir. Âyette; iki insan değil, ‘insan’ denilerek aynı insanların -yani Mekkelilerin- iki çelişik durumu karşılaştırılmaktadır. / ed.

١٥- ﴿فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ﴾

١٦- ﴿وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ﴾

[٢٧٠٧] فَإِن قلت: بم اتصل قوله {فَأَمَّا الْإِنْسَانُ}؟ قلت: بقوله {إِنَّ رَبَّكَ لِبِالْمُزَادِ} كأنه قيل: إن الله لا يريد من الإنسان إلا الطاعة والسعي للعاقبة، وهو مرصد بالعقوبة للعاصي؛ فأما الإنسان فلا يريد ذلك ولا يهمله إلا العاجلة وما يلذه وينعمه فيها.

[٢٧٠٨] فَإِن قلت: فكيف توازن قوله، {فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ} وقوله {وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ}، وحق التوازن أن يتقابل الواقعان بعد أما وأما. تقول: أما الإنسان فكفور، وأما الملك فشكور؛ أما إذا أحسنت إلى زيد فهو محسن إليك، وأما إذا أسأت إليه فهو مسيء إليك؟ قلت: هما متوازنان من حيث إن التقدير: وأما هو إذا ما ابتلاه ربه؛ وذلك أن قوله {فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ} خبر المبتدأ الذي هو الإنسان، ودخول الفاء لما في {أما} من معنى الشرط، والظرف المتوسط بين المبتدأ والخبر في تقدير التأخير. كأنه قيل: فأما الإنسان فقائل ربي أكرمن وقت الابتلاء، فوجب أن يكون {فَيَقُولُ} الثاني خبر لمبتدأ واجب تقديره.

[٢٧٠٩] فَإِن قلت: كيف سمي كلا الأمرين من بسط الرزق وتقديره ابتلاء؟ قلت: لأن كل واحد منهما اختبار للعبد؛ فإذا بسط له فقد اختبر حاله أي شكر أم يكفر؛ وإذا قدر عليه فقد اختبر حاله أي صبر أم يجزع؟ فالحكمة فيهما واحدة. ونحوه قوله تعالى {وَنَبَلُوكُمْ بِالْأَسْرِ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً} [الأنبياء: ٣٥].

[٢٧١٠] فَإِن قلت: هلا قال: فأهانته وقدر عليه رزقه، كما قال {فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ}؟

şöyle derim: [Gerekmezdi;] çünkü nimetin bol bol verilmesi, Allah'ın, karşılıksız olarak fazladan nimet bahşetmesi sebebiyle kuluna bir ikramıdır; rızkın ölçüle biçile verilmesi ise o kul için bir önemsemeyiş değildir; çünkü fazladan vermenin ihlâl edilişi bir önemsememe değil, aksine değer vermenin terk edilişidir. Efendinin kölesine değer verdiği de onu önemsemediği de olur. Ama bazen; ona ne 'değer vermesi' ne de 'önemsememesi' ikisi de söz konusu olmaz. Meselâ Zeyd sana bir hediye verdiğinde "O hediye vermekle bana değer verdi." dersin. Fakat sana hediye vermediğinde "O beni önemsemedi, bana değer vermedi." diyemezsin.

- 10 [2711] **Şayet** "Âyette '... ona değer verip...' buyrulurken, o insanın değerli olduğu doğrulanıp ispatlandıktan sonra, onun 'Bana Rabbim değer vermiş' demesi yadırganmakta ve kişi bu sebeple yerilmektedir. Tıpkı 'Rabbim beni hiç önemsememiş!' demesi yadırganıp, bu yüzden yerildiği gibi..." **dersen şöyle derim:** Bunun iki cevabı vardır: 1) Allah'ın onun; "Bana Rabbim değer vermiş" sözünü yadırgayıp buna binaen onu yermesinin sebebi, o kişinin bu sözü Allah'ın doğrulayıp, sabit kılmasının aksini kastederek söylemiş olmasıdır. O, şunu kastedmektedir: Allah kendisine ne verdiyse, ona değer verdiği ve kendi âdetlerince övünmeleri ve kendilerine göre üstün değerli oluşları sebebiyle hak ettiği ve şartlarını oluşturduğu için vermiştir. Tıpkı
- 15 "‘(Peki bu çağrıya Kârûn ne cevap verdi?) ‘Bu (zenginlik) bana tamamen bendeki bir bilgiden ötürü verildi!..' dedi..." [Kasas 28/78] âyetindeki gibi. Oysa Allah bunu ona tamamen bir lutuf olarak (fazladan); onun o verilene gerektirecek hiçbir şeyi olmaması ve övündükleri; değerliliğin o sayede kazanıldığı görüşünde oldukları soy sopun ötesinde, Allah'ın sırf kendisine değer verdiği takvâ gibi herhangi bir geçmişi bulunmamasına rağmen vermiştir. 2) Yadırgama ve yergi o kişinin, "*Rabbim beni hiç önemsememiş!*" sözünün siyakına uygun biçimde sevk edilmiştir; yani Allah ona fazladan -lutuf olarak- bir hayır bahşedip değer verdiğinde, Allah'ın bu fazladan verişini ve ikramını itiraf eder. Fazladan vermediğinde ise, bu fazladan -lutfen- bağış yapmanın terk edilişini, bir değersizlik olmamasına rağmen "değersizlik" diye isimlendirir. "... ona değer verip..." derken "değer verme"nin zikredilmesi de bu yorumu desteklemektedir.

- 35 [2712] أَهَاتِنَ أَكْرَمِينَ (fili) hem şeddesiz hem de şeddeli okunmuştur. fiillerinin [sonundaki mütakellim] Nûn'u da, geçişte 'y'yi terk edip, kesre ile yetinen kimseler tarafından, duruşta sükûn ile okunmuştur.¹

1 Sırf geçiş hâlinde Nâfi' ve Ebû Ca'fer; keza ikinci okuyuşta Ebû Amr 'y'yi sabit kılarak; Bezzî ve Ya'kub ise hem duruşta hem geçişte 'y'yi sabit kılarak okurlarken, cumhur her iki durumda da 'y'yi sakın okumuşlardır. / çev.

قلت: لأن البسط إكرام من الله لعبده بإنعامه عليه متفضلاً من غير سابقة، وأما التقدير فليس بإهانة له؛ لأن الإخلال بالتفضل لا يكون إهانة، ولكن تركا للكرامة. وقد يكون المولى مكرماً لعبده ومهيناً له، وغير مكرم ولا مهين. وإذا أهدى لك زيد هدية قلت: أكرمني بالهدية، ولا تقول: أهانني ولا أكرمني، إذا لم يهد لك.

[٢٧١١] فإن قلت: فقد قال: {فَأَكْرَمَهُ} فصحح إكرامه وأثبتته، ثم أنكروا قوله: {رَبِّي أَكْرَمَنِي} وذمه عليه، كما أنكروا قوله {أَهَانَنِي} وذمه عليه. قلت: فيه جوابان؛ أحدهما أنه إنما أنكروا قوله "ربي أكرمني" وذمه عليه، لأنه قال على قصد خلاف ما صححه الله عليه وأثبتته، وهو قصده إلى أن الله أعطاه ما أعطاه إكراماً له مستحقاً مستوجباً على عادة افتخارهم وجلالة أقدارهم عندهم، كقوله: {إِنَّمَا أُوتِيْتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ عِنْدِي} [القصص: ٧٨]. وإنما أعطاه الله على وجه التفضل من غير استيجاب منه له ولا سابقة ما لا يعتد الله إلا به، وهو التقوى دون الأنساب والأحساب التي كانوا يفتخرون بها ويرون استحقاق الكرامة من أجلها. والثاني: أن ينساق الإنكار والذم إلى قوله {رَبِّي أَهَانَنِي} يعني أنه إذا تفضل عليه بالخير وأكرم به اعترف بتفضل الله وإكرامه، وإذا لم يتفضل عليه سمى ترك التفضل هواناً وليس بهوان. ويعضد هذا الوجه ذكر الإكرام في قوله {فَأَكْرَمَهُ}.

[٢٧١٢] وقرئ «فقد»، بالتخفيف والتشديد؛ و«أكرمني»، و«أهانني»، بسكون النون في الوقف، فيمن ترك الياء في الدرج مكتفياً منها بالكسرة.

17. Yool.. Asıl, siz yetime değer vermiyorsunuz!

[2713] لا (Yool..) ifadesiyle, insanoğlunun bu [tür bir] sözü söylemesi menedilmekte ve ardından şöyle buyurmuş gibi olmaktadır: Bilakis burada o (insanın söylediği) sözden daha şeriri yatmaktadır ki o da Allah'ın onlara çokça mal ikram etmesine karşılık, araştırarak ve iyilikle yetime ikramda bulunma ve ailesini yoksulu yedirmeye teşvik etme adına, o mal hususunda kendilerine lâzım geleni ödemeyip, o malı davarlar gibi yemeleri ve mala tutkuyla bağlanıp, cimrilik etmeleridir!

[2714] تَكْرُمُونَ ve sonrasında gelenler Yâ ile de Tâ ile de okunmuştur.¹

18. Birbirinizi, düşkünün doyurmaya teşvik etmiyorsunuz!

[2715] (Tefâ'ul bâbından) وَلَا تُحَاضُونَ şeklinde de okunmuştur;² yani birbirinizi teşvik etmiyorsunuz! İbn Mes'ûd kıraatinde ise (müfâ'ale) *el-muhâdda* kökünden gelecek şekilde Tâ'nın zammesiyle *ve lâ tuhâddûne* şeklindedir.

19. Hak-hukuk gözetmeden miras yiyorsunuz!

[2716] “Hak-hukuk gözetmeyen bir yiyişle” yani biriktirici bir yiyişle ki o da helâl ve haramı bir araya toplamaktır. Nitekim Hutay'e (v. 678) şöyle demiştir:

Kınamanın, sahibinin peşini bırakmayacağı bir *lemm*³ olacaksa [yiyişim] (Lokmaları) öğüten şu azı dişlerini kutsamasın Rahmân (Allah)!..

Yani “Kendi nasipleriyle başkalarının nasiplerinden oluşan mirası birbirine katıp yiyorlar!” Söylendiğine göre kadınları da, çocukları da mirasçı saymıyor; onların mirasını kendi miraslarına katarak yiyorlarmış! Âyetin “Onlar bilerek, ölen zalimlerin (dünya malı olarak) biriktirdiklerini yerler de böylece yeme konusunda helâli, haramı bir tutarlar!” anlamına geldiği de söylenmiştir. Malı alinteri dökmeden kolayca elde edip, onu ölçsüz ve arsızca harcayan ve tembel vârislerin yaptığı gibi, canının çektiği rengârenk yiyecek, içecek ve meyveleri löpür löpür yiyen mirasçının yeriliyor olması da caizdir.

20. Mala karşı aşırı bir sevgi besliyorsunuz!..

1 Gâip sığa ibarenin akışına daha uygundur; muhataba geçişte ise iltifat sanatı uygulanmıştır:

17. Yool.. Asıl, kendileri yetime değer vermiyorlar! / Yool.. Asıl, siz yetime değer vermiyorsunuz!

18. Birbirlerini, düşkünün doyurmaya teşvik etmiyorlar! / Birbirinizi, düşkünün doyurmaya teşvik etmiyorsunuz!

19. Hak-hukuk gözetmeden miras yiyorlar! / Hak-hukuk gözetmeden miras yiyorsunuz!

20. Mala karşı aşırı bir sevgi besliyorlar! / Mala karşı aşırı bir sevgi besliyorsunuz! / ed.

2 Müfessirin sülâsi kıraati (وَلَا تُحْضُونَ) tercih ettiği anlaşılmaktadır. / ed.

3 Helâl - haram ayırmayan bir yiyiş. / çev.

١٧- ﴿كَلَّا بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ﴾

[٢٧١٣] {كَلَّا} ردع للإنسان عن قوله. ثم قال: بل هناك شرٌّ من القول، وهو أنّ الله يكرمهم بكثرة المال، فلا يؤدّون ما يلزمهم فيه من إكرام اليتيم بالتفقد والمبرّة، وحض أهله على طعام المسكين ويأكلونه أكل الأنعام، ويحبونه فيشحون به.

٥ [٢٧١٤] وقرئ «يكرمون»، وما بعده بالياء والتاء.

١٨- ﴿وَلَا تَحَاضُونَ عَلَىٰ طَعَامِ الْمَسْكِينِ﴾

[٢٧١٥] وقرئ «تحاضون»، أي يحض بعضكم بعضًا. وفي قراءة ابن مسعود «ولا تحاضون»، بضم التاء، من المحاضّة.

١٩- ﴿وَتَأْكُلُونَ التَّرَاثَ أَكْلًا لَّمًّا﴾

١٠ [٢٧١٦] {أَكْلًا لَّمًّا} ذالم، وهو الجمع بين الحلال والحرام. قال الحطبيّة:

إِذَا كَانَ لَمًّا يَتَّبِعُ الذَّمُّ رَبَّهُ * فَلَا قَدَسَ الرَّحْمَنُ تِلْكَ الطَّوَاحِنَا

يعني أنهم يجمعون في أكلهم بين نصيبهم من الميراث ونصيب غيرهم. وقيل: كانوا لا يورثون النساء ولا الصبيان، ويأكلون تراثهم مع تراثهم. وقيل: يأكلون ما جمعه الميت من الظلمة، وهو عالم بذلك فيلمّ في الأكل بين حلاله وحرامه. ويجوز أن يذمّ الوارث الذي ظفر بالمال سهلا مهلا، من غير أن يعرق فيه جبينه، فيسرف في إنفاقه، ويأكله أكلا واسعا جامعًا بين ألوان المشتبهات من الأطعمة والأشربة والفواكه، كما يفعل الوراث البطالون.

٢٠- ﴿وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا﴾

[2717] “(Mala karşı)” hukuku (malın zekâtını, öşrünü vs) esirgeyerek, aşırı bir hırsla ve çok şiddetli “aşırı bir sevgi (besliyorsunuz)!”

21. Ama!.. Arz peş peşe sarsılıp paramparça olduğunda,

22. Melekler sıra sıra dizilip senin Rabbin (tek hâkim olarak) geldiğinde...

23. Ki o gün, cehennem de getirilmiş olur... İşte o gün, düşünür/ders alır insanoğlu; ama ne fayda sağlar ki bu ders ona?!

[2718] كَا (Ama) ifadesiyle bunlar, yaptıkları işten menedilmekte ve fiilleri yadırganmaktadır. Daha sonra, Allah Teâlâ tehdidi getirip, pişmanlığın fayda vermeyeceği bir vakitte onların gerekeni yapmadıklarından ötürü yakınmalarını konu etmektedir.

[2719] “İşte o gün” ifadesi “Arz paramparça olduğunda” ifadesinden bedeldir. Bu ikisini (يومئذ و اذا) nasbeden âmil يتذکر (bir bir hatırlar) fiilidir. كَا “Peş peşe parçalandığında” demektir ki bunun örneği Arapların; “Onu konu konu, tek tek, ayrıntılı olarak hesap ettim.” demeleridir; yani yeryüzünün parçalanması tekrarlanmış ve nihayet toza dumana dönmüştür.

[2720] **Şayet** “Gelme eyleminin Allah’a isnat edilmesinin anlamı nedir? Zira hareket ve intikal ancak, bir cihette bulunan hakkında caiz olabilir?” **dersen şöyle derim:** Bu, Allah’ın iktidar âlâmetlerinin ve ezici güç ve saltanat belirtilerinin iyice ortaya çıkışının temsili bir anlatımıdır. Allah’ın bu husustaki durumu, (teftişe) hazırladığı ordudaki bütün askerlerin, vezirlerin ve maiyetindeki özel adamlar geldiğinde ortaya çıkmayan heybet ve yönetim âlâmetleri, bizzat kendisi geldiği zaman ortaya çıkan bir kralın durumuyla örneklendirilmektedir.

[2721] صَفَا صَفَا (sıra sıra) yani her bir göğün melekleri inip de cinleri ve insanları ortaya alacak şekilde art arda dizilip, saf tuttıkları vakit.

[2722] “Ki o gün, cehennem de getirilmiş olur...” âyeti “Cehennem de azgınlara gösterilir” [Şu’arâ 26/91], “ki (o gün) cehennem de açıkça gösterilmektedir görebilen herkese...” [Nâzi’ât 79/36] âyetlerine benzemektedir. Rivayete göre, bu âyet inince Peygamber’in (s.a.) renginin kaçtığı çehresinden anlaşılması; öyle ki bu durum ashabına çok çetin gelmiş ve Ali’ye (r.a.) haber vermişler. Ali derhal gelerek, onu arkasından tutup, kucağına almış ve boynunun iki tarafından öpüp sonra; “Anam babam sana feda olsun ya Nebiy-yallâh! Bu olanlar nedir? Renginiz neden attı?” diye sormuş. Hz. Peygamber âyeti Ali’ye okuyunca Ali “Cehennem nasıl getirilecek?” diye sormuş. Hz. Peygamber; “Onu yetmiş bin melek yetmiş bin dizginle birlikte sevk ederek getirecek; bu arada cehennem öyle hücum edecek ki bırakılsa bütün mahşer halkını yakar!..” diye cevap vermiş.

[٢٧١٧] {حُبًّا جَمًّا} كثيرًا شديدًا مع الحرص والشره ومنع الحقوق.

٢١- {كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا}

٢٢- {وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا}

٢٣- {وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ وَأَنَّى لَهُ الذِّكْرَى}

٥ [٢٧١٨] {كَلَّا} ردع لهم عن ذلك وإنكار لفعالهم. ثم أتى بالوعيد وذكر تحسرهم على ما فرطوا فيه حين لا تنفع الحسرة؛ و{يَوْمَئِذٍ} بدل من {إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ} وعامل النصب فيهما {يَتَذَكَّرُ}.

[٢٧١٩] {دَكًّا دَكًّا} دكا بعد دك، كقوله: حسبته بابا بابا، أي كثر عليها الدك حتى

عادت هباء منبثا.

١٠ [٢٧٢٠] {فَإِنْ قُلْتَ: مَا مَعْنَى إِسْنَادِ الْمَجِيءِ إِلَى اللَّهِ، وَالْحَرَكَةُ وَالِانْتِقَالُ إِنَّمَا يَجُوزَانِ عَلَى مَنْ كَانَ فِي جِهَةٍ؟ قُلْتَ: هُوَ تَمَثِيلٌ لظُهُور آيَاتِ اقْتِدَارِهِ وَتَبْيِينُ آثَارِ قَهْرِهِ وَسُلْطَانِهِ؛ مَثَلَتْ حَالَهُ فِي ذَلِكَ بِحَالِ الْمَلِكِ إِذَا حَضَرَ بِنَفْسِهِ ظَهَرَ بِحُضُورِهِ مِنْ آثَارِ الْهَيْبَةِ وَالسِّيَاسَةِ مَا لَا يَظْهَرُ بِحُضُورِ عَسَاكِرِهِ كُلِّهَا وَوُزَرَائِهِ وَخَوَاصِهِ عَنْ بَكْرَةِ أَبِيهِمْ.

[٢٧٢١] {صَفًّا صَفًّا} ينزل ملائكة كل سماء فيصطفون صفًّا بعد صف محدقين

١٥ بالجن والإنس.

[٢٧٢٢] {وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ} كقوله {وَبُرَزَتِ الْجَحِيمُ} [النازعات: ٣٦] وروي:

أنها لما نزلت تغير وجه رسول الله ﷺ وعرف في وجهه حتى اشتد على أصحابه، فأخبروا عليًّا رضي الله عنه، فجاء فاحتضنه ومن خلفه وقبله بين عاتقيه؛ ثم قال: يا نبي الله، بأبي أنت وأمي ما الذي حدث اليوم، ما الذي غيرك؟ فتلا عليه الآية. فقال علي: كيف

٢٠ يجاء بها؟ قال: يجيء بها سبعون ألف ملك يقودونها بسبعين ألف زمام، فتشرد شرده

لو تركت لأحرقت أهل الجمع.

[2723] [İşte o gün düşünür/ders alır insanoğlu.] Yani yapmayıp eksik bıraktıklarını bir bir hatırlar veya öğüt alır. [(Mot-a-mot) “Ama öğütle ne alâkası var onun!” anlamına gelen] *أنى له الذكرى* ifadesi “Ama ne fayda sağlar ki bu ders ona!” anlamındadır; (mutlaka *مُنْعَةُ الذَّكْرِى* [öğüdün sağlayacağı fayda] şeklinde) bir muzâf hazfedildiğini kurgulamak gerekir. Aksi takdirde “İşte o gün insanoğlu, düşünüp ders çıkartır o gün” ifadesiyle *وأنى له الذكرى* (Ama öğütle ne alâkası var onun!) ifadesi arasında zıtlık ve çelişki olacaktır.

24. “Âh! Keşke (gerçek) hayatım için önden bir şey gönderseydim!” der.

[2724] *لحياتي* ifadesi, şu “[gerçek] hayatım -yani âhret hayatı- için” demektir. Ya da [keşke] dünyada yaşarken... Tıpkı *ci'tuhû li-'aşri leyâlî'n halevne min receb* (Ben ona Receb ayınının bitmesine on gece varken gelmiştim.) demen gibi.

[2725] Bu âyet, hür seçimin kulların kendi elinde olup kendi kasıt ve iradelerine bağlı olduğuna; hevâî bid'atçilerin dediği gibi taatte bulunmalarının engellenmediğine ve günahların kendilerine zorla işletilmediğine en açık delildir. Aksi takdirde (“Ah! Keşke!...” diye) yakınmalarının ne anlamı olurdu?!

25. O gün O'nun cezalandırdığı gibi cezalandıramaz hiç kimse!

26. O'nun bağladığı gibi bağlayamaz hiç kimse!

[2726] [*يُعَذِّبُ* ve *يُوثِقُ* ifadeleri] fetha ile okunmuş olup¹ bu aynı zamanda Peygamber'in (s.a.) kıraatidir ki Ebû Amr (b. Alâ)'nın da âhret ömründe bu kıraate döndüğü rivayet edilir. [Bu kıraate göre *عذابه* ve *وثاقه* izâfet terkiplerindeki] zamir, vasıfları zikredilen insana aittir. Bunun Übeyy b. Halef olduğu da söylenmiştir ki “inkâr ve inatta son kerteye ulaştığı için hiç kimse onun gibi azaba uğratılmayacak, onun gibi zincirlere ve bukağılara vurulmayacak!” demektir. Yahut “Bunun azabını [başka] hiç kimse yüklenemez.” anlamındadır ki benzeri; “Üzerinde yük bulunan hiç kimse başkasının yükünü çekemez.” [En'âm 6/164; İsrâ 17/15; Fâtır 35/18; Zümer 39/7] âyetidir. [*يُعَذِّبُ* ve *يُوثِقُ* ifadeleri] kesre ile de okunmuştur ki bu kıraate göre zamirler Allah'a râcidir; yani Allah'ın edeceği azabı hiç kimse edemez; çünkü o gün buyruk tamamen Allah'a aittir. Yahut zamir insana ait olup mâna; “Zebânilerden hiçbiri o insana yaptıkları azabın benzerini bir başkasına reva görmeyecektir!” şeklindedir.

27. Sen, ey itminan içindeki kimse!

[2727] Bu söz, “der ki” anlamı kastedilerek (hikâye yollu) söylenmiştir; yani Allah, mümine “Sen, ey... kimse!” diyecektir. Ve Allah müminle, ya Mûsâ (a.s.) ile konuştuğu gibi onun için bir ikram olmak üzere [bizzat] yahut meleğin diliyle konuşacaktır.

1 Bu kıraate göre; “O gün hiç kimse onun gibi azap çekmiş olamaz; hiç kimse de onun gibi bağlanmış olamaz!” anlamında olur. / ed.

[٢٧٢٣] أي يتذكر ما فرط فيه، أو يتعظ {وأنى له الذكرى} ومن أين له منفعة الذكرى؟ لا بد من تقدير حذف المضاف، وإلا فبين: يوم يتذكر، وبين {وأنى له الذكرى} تناف وتناقض.

٢٤- ﴿يَقُولُ يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي﴾

[٢٧٢٤] {قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي} هذه، وهي حياة الآخرة، أو وقت حياتي في الدنيا، كقولك: جئته لعشر ليال خلون من رجب.

[٢٧٢٥] وهذا أبين دليل على أن الاختيار كان في أيديهم ومعلقًا بقصدهم وإرادتهم، وأنهم لم يكونوا محجوبين عن الطاعات مُجَبَّرِينَ عَلَى الْمَعَاصِي، كمذهب أهل الأهواء والبدع؛ وإلا فما معنى التحسر؟

٢٥- ﴿فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابَهُ أَحَدٌ﴾

٢٦- ﴿وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُ أَحَدٌ﴾

[٢٧٢٦] قرئ بالفتح «يعذب» و«يوثق»، وهي قراءة رسول الله ﷺ. وعن أبي عمرو أنه رجع إليها في آخر عمره. والضمير للإنسان الموصوف. وقيل: هو أبي بن خلف، أي لا يعذب أحد مثل عذابه، ولا يوثق بالسلاسل والأغلال مثل وثاقه؛ لتناهيه في كفره وعناده، أو لا يحمل عذاب الإنسان أحد، كقوله: {وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى} [الإسراء: ١٥]. وقرئ بالكسر، والضمير لله تعالى، أي لا يتولى عذاب الله أحد؛ لأن الأمر لله وحده في ذلك اليوم. أو للإنسان، أي لا يعذب أحد من الزبانية مثل ما يعذبونه.

٢٧- ﴿يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ﴾

[٢٧٢٧] {يَا أَيُّهَا النَّفْسُ} على إرادة القول، أي يقول الله للمؤمن: {يَا أَيُّهَا النَّفْسُ}؛ إمّا أن يكلمه إكرامًا له كما كلم موسى صلوات الله عليه، أو على لسان ملك.

[2728] “İtminan içindeki kimse!” Hiçbir korku ve hüznün kendisini tedirgin etmeyeceği emin kişi demektir ki o da imanlı kişidir. Yahut şaibesiz imanın verdiği rahatlıkla sükûnete ermiş, şüphenin mustarip kılmadığı; [bulduğu] gerçeğe yatışmış olan kişidir. Übeyy b. Kâ'b'ın *yâ eyyetuhe'n-nefsu'l-âminetu'l-mutmainnet*¹ (Ey güven içindeki mutmain nefis!) şeklindeki kıraati önceki yorumun şahididir.¹

[2729] **Şayet** “Bu söz ona ne zaman söylenecek?” **dersen şöyle derim:** Bu ona ya ölüm ya dirilme yahut cennete girme esnasında söylenecektir.

28. (Titre ve) Rabbine dön!.. Sen O'ndan, O da senden razı olacak şekilde.

[2730] Yani sana verilenlere “razı olmuş,” Allah katında da O'nun rızasına ermiş olarak “Rabbinin sana vaat ettiği yere dön!”

29. 'Benim' kullarımın arasına gir de
30. Sen de gir 'Benim' cennetime.

[2731] “Benim” sâlih “kullarımın” grubuna “katıl” ve onların düzenine gir! “Ve” onlarla birlikte “gir benim cennetime!”

[2732] النفس'ten maksadın “ruh” olduğu da söylenmiştir ki buna göre mâna, “[Ey ruh!] Kullarımın bedenlerine gir!” şeklinde olur. Nitekim İbn Abbas *fêdhulî fî 'abdî* (Gir kuluma!) okurken, İbn Mes'ûd *fêdhulî fî cesedî 'abdî* (Gir kulumun bedenine!) okumuştur. Übeyy b. Kâ'b ise *i'tî rabbeke râdiyyeten mardıyyeten udhulî fî 'abdî* (Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine gel! Gir kulumun bünyesine!) okumuştur.

[2733] Bu âyetlerin Abdulmuttalib'in oğlu Hz. Hamza hakkında indiği de Hubeyb b. Adiyy (r.a.) (v. 4/625) hakkında indiği de söylenmiştir ki Mekkeliler Hubeyb'i asıp, yüzünü Medine'ye doğru çevirdiklerinde o, “Allah'ım! Eğer nezdinde bir değerim varsa yüzümü senin kiblene doğru çevir!” diye dua etmiş, Allah da onun yüzünü kıbleye doğru çevirmiştir. Öyle ki hiç kimsenin onu [başka yöne] çevirmeye gücü yetmemiştir. Fakat açık olan genel anlamdır.

[2734] Peygamber'den (s.a.) nakledilmiştir ki: “Her kim o bilinen on gece zarfında Fecir sûresini okursa günahları bağışlanır. Kim de bu sûreyi sair günlerde okursa, kıyamet günü sûre kendisi için bir ışık olur.”

1 Sürenin son âyetleri hakkında tarihsel zemini ve bağlamı dikkate alan farklı bir yaklaşım için bkz. Murat Sülün, “Nefs-i Mutma'inne Âyetine Yeni Bir Yaklaşım”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50:1 (2009), s. 1-24.

[٢٧٢٨] و{الْمُطْمَئِنَّةُ} الآمنة التي لا يستفزها خوف ولا حزن، وهي النفس المؤمنة أو المطمئنة إلى الحق التي سكنها ثلج اليقين فلا يخالجهما شك، ويشهد للتفسير الأول، قراءة أبي بن كعب «يا أيتها النفس الآمنة المطمئنة».

[٢٧٢٩] فإن قلت: متى يقال لها ذلك؟ قلت: إما عند الموت. وإما عند البعث، وإما عند دخول الجنة.

٢٨- ﴿ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكَ رَاضِيَةً مَّرْضِيَةً﴾

[٢٧٣٠] على معنى: ارجعي إلى موعد ربك {رَاضِيَةً} بما أوتيت {مَّرْضِيَةً} عند الله.

٢٩- ﴿فَادْخُلِي فِي عِبَادِي﴾

٣٠- ﴿وَادْخُلِي جَنَّتِي﴾

[٢٧٣١] {فَادْخُلِي فِي عِبَادِي} في جملة عبادي الصالحين، وانتظمي في سلكهم. {وَادْخُلِي جَنَّتِي} معهم.

[٢٧٣٢] وقيل: النفس الروح. ومعناه: فادخلي في أجساد عبادي. وقرأ ابن عباس «فادخلي في عبادي»، وقرأ ابن مسعود «في جسد عبادي». وقرأ أبي «أنتي ربك راضية مرضية، ادخلي في عبادي».

[٢٧٣٣] وقيل: نزلت في حمزة بن عبد المطلب. وقيل: في خبيب بن عدي الذي صلبه أهل مكة وجعلوا وجهه إلى المدينة، فقال: اللهم إن كان لي عندك خير فحوّل وجهي نحو قبلتك، فحوّل الله وجهه نحوها فلم يستطع أحد أن يحوّل؛ والظاهر العموم.

[٢٧٣٤] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة الفجر في الليالي العشر غفر له ومن قرأها في سائر الأيام كانت له نورًا يوم القيامة.

BELED SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 20 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Şu (güvenli) şehre yemin ederim ki...

2. -Gerçi sen orada her türlü saldırıya açıksın!-

[2735] Yüce Allah, saygın beldeye ve sonrasında, insanın meşakkat ve musibetlerin zahmete düşürmesi dâhilinde yaratıldığı perişan hâline yemin etmektedir. Yemin ile yeminin konusu ("Biz insanoglunu gerçekten zorluklar içinde[n geçirerek] yarattık" âyeti) arasında bir ara cümle olarak "Gerçi sen orada her türlü saldırıya açıksın!" âyeti yer almıştır; yani büyük saygınlığına rağmen senin gibi birinin, -avlanmanın Harem dışında helâl addedilmesi gibi- şu saygın beldede [canına kastedilmesinin] helâl addedilmesi de söz konusu zahmete maruz kalmanın bir parçasıdır. Şurahbil'in (r.a.) (v. 18/639) bu âyeti; "Mekkeliler, orada herhangi bir avı öldürmeyi ve ağacı kesmeyi haram kılarlarken, senin [Mekke'den] çıkarılmanı ve öldürülmeni helâl görüyorlar!" şeklinde yorumladığı rivayet edilmiştir. Burada Hz. Peygamber'in konumu pekiştirilmekte, gelecekte Mekkeliler tarafından reva görülecek muhtemel zahmetlere karşı motive edilmekte ve onların Peygamber'e karşı düşmanlık sergileme hâlleri tuhaf karşılanmaktadır.

[2736] Yahut memleketine yemin ederek, insanoglunun çetinliklerin zahmetinden yakasını kurtaramayacağına dair Peygamber'i teselli etmekte; onu kâmil mânada teselli edip, sevindirmek için de parantez içi cümle olarak kendisine Mekke'nin fethini vaat ederek, "Sen ileride bu beldede yasak-dışı¹ bulunacakken" buyurmaktadır; yani gelecekte bu beldede rahat olacak, [müşrikleri] öldürme ve esir alma adına istediğini yapabileceksin! Nitekim Allah ona Mekke'nin fethini nasip etmiş ve kendisi için o beldede geçerli yasakları kaldırmıştır. Oysa Mekke'nin fethi ondan önce hiç kimseye nasip olmamış ve onun için yasaklığı kaldırılmamıştı. Böylece, Peygamber dilediği yasağı kaldırmış, dilediği yasağı koymuştur; Kâbe'nin örtüsüne yapıştığı hâlde İbn Hatal'ı, Mikyes b. Dabâbe vb.lerini öldürtürken, Ebû Süfyan'ın evine dokunulmazlık vermiş, sonra da şöyle demişti: "Allah gökleri ve yeri yarattığı gün Mekke'yi dokunulmaz kılmıştır. Dolayısıyla, o kıyamet kopacağı ana dek dokunulmazdır. Benden önce hiç kimseye yasaksız kılınmadığı gibi benden sonra da hiç kimseye yasaksız kılınmayacaktır. Benim için ancak gündüzün bir kısmında yasaksız kılınmıştır. Onun ağacı kesilemez,

1 Harem yasalarına bağlı olmaksızın... Hatta gerektiğinde bunları değiştirebilecek şekilde. / ed.

سورة البلد

مكية؛ وآياتها ٢٠

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ﴾

٢- ﴿وَأَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ﴾

[٢٧٣٥] أقسم الله سبحانه بالبلد الحرام وما بعده على أن الإنسان خلق مغمورًا في مكابدة المشاق والشدائد؛ واعترض بين القسم والمقسم عليه بقوله {وَأَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ}، يعني ومن المكابدة أن مثلك على عظم حرمتك يستحل بهذا البلد الحرام كما يستحل الصيد في غير الحرم. عن شرحبيل: يحرمون أن يقتلوا بها صيدًا ويعضدوا بها شجرة، ويستحلون إخراجك وقتلك. وفيه تثبيت من رسول الله ﷺ، وبعث على احتمال ما كان يكابد من أهل مكة، وتعجيب من حالهم في عداوته.

[٢٧٣٦] أو سلى رسول الله صلى الله تعالى عليه وآله وسلم بالقسم ببلده، على أن الإنسان لا يخلو من مقاساة الشدائد؛ واعترض بأن وعده فتح مكة تميمًا للتسلية والتنفيس عنه. فقال: وأنت حلّ بهذا البلد، يعني وأنت حلّ به في المستقبل تصنع فيه ما تريد من القتل والأسر. وذلك أن الله فتح عليه مكة وأحلّها له، وما فتحت على أحد قبله ولا أحلّت له فأحلّ ما شاء وحرم ما شاء. قتل ابن خطل وهو متعلق بأستار الكعبة، ومقيس بن ضبابة وغيرهما، وحرم دار أبي سفيان، ثم قال: ”إن الله حرم مكة يوم خلق السموات والأرض فهي حرام إلى أن تقوم الساعة، لم تحل لأحد قبلي ولن تحل لأحد بعدي، ولم تحل لي إلا ساعة من نهار؛ فلا يعضد شجرها،

taze otu biçilemez, av hayvanı ürkütülemez ve ilân edicinin dışında hiç kimseye yitik eşyasını almak helâl olmaz.” Bunun üzerine Hz. Abbas (v. 32/653); “*İzhir* (otu) müstesna değil mi ya Resûlallah? Zira o bizim demircilerimiz, kabirlerimiz ve evlerimiz için gereklidir?” deyince, “İzhir müstesna!” buyurmuştu [Benzer rivayet için bkz. *Buhâri*, “Hac” 43; “Büyü”, 28].

[2737] **Şayet** “وَأنتَ جَلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ” âyetinin *gelecek*¹ zaman anlamına gelmesinin benzeri Kur’ân’ın neresinde?” **dersen şöyle derim:** (Bunun örneği) “*Şüphesiz, sen de ölüsün [yani öleceksin], onlar da ölü...*” [Zümer 39/30] âyetidir. İnsanların konuşmasında da bunun örneği oldukça çoktur. (Sözgelimi) ikram ve bahşiş hazırlığı yaptığın kişiye; *ente mukrem^{un} mabhuvv^{un}* (Sen ikram olunansın; bahşedilensin) dersin. Bu, Allah kelâmında daha da yaygındır; çünkü gelecek zamanın durumları O’nun nezdinde şu anki mevcut durum gibidir. Bu ifadenin (وَأنتَ جَلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ) gelecek zamana ait olduğu hususunda, ‘âyetin şimdiki zamanla yorumlanmasının imkânsızlığı’² kesin delil olarak sana yeter. Çünkü sûre ittifakla Mekki’dir. Sûrenin iniş vaktiyle hicret arasında o kadar uzun bir zaman aralığı varken, bir de Mekke’nin fethini [yani fetihle sûre arasındaki zamanı] düşün!

3. [Bir] babaya ve çocuğuna yemin ederim ki...

[2738] **Şayet** “[Bir] baba ve çocuğu ile kastedilen nedir?” **dersen şöyle derim:** Peygamber (s.a.) ve atalarıdır; zira onun dünyaya geldiği yer, atası İbrâhim’in saygın beldesi ve cediti İsmail’in büyüdüğü mahal olan kendi beldesine, atalarına ve kendisine yemin edilmektedir. **Şayet** “Neden nekire kılınmıştır?” **dersen şöyle derim:** Övme ve taaccüp konusunda müstakil bir belirsizlik oluşturmak için. **Şayet** “[Akıl sahibinden bahsedilmesi hasebiyle وما ولد yerine] *ve men velede* denmesi gerekmez miydi?” **dersen şöyle derim:** Bunda *Allah onun ne doğurduğunu çok iyi bildiği... hâlde* (Allah onun ne doğurduğunu çok iyi bildiği... hâlde) âyetinin [Âl-i İmrân 3/36] anlamı mevcuttur ki “Allah onun hangi şeyi doğurduğunu -yani şaşılacak konumda doğmuş olan [İsâ’y]- çok iyi bildiği hâlde” demektir.

[2739] “Baba ve çocuğu” ile Âdem ve çocuklarının kastedildiği; ayrıca, bütün baba ve çocuklarının kastedildiği de söylenmiştir.

1 “Üstelik sen Mekke’yi fethettiğinde bu beldede yasak-dışı bulunacakken...” tefsirine göre. / ed.

2 Müfessir, *وَأنتَ جَلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ* âyetinde, Peygamber’e “yasak-dışılık” imtiyazı verildiği iddiasında. Ona göre; bu Mekki sûre mu’cizevî bir şekilde, Peygamber’in 15-20 sene sonra bu kenti alıp, Harem’de istediği gibi davranabilecek güce erişeceğini müjdelemekte. Yani fetihden sonra değil, sûrenin nüzulü esnasında. Oysa yukarıda Şurahbil’den naklettiği gibi anlaşılmaya daha müsait. “Şu ‘güvenli’ kente, Harem’e yemin ediyorum! Ama sen burada her tür saldırıya açkısın (جَلٌّ) şu andla!...” / ed.

ولا يختلي خلاها، ولا ينفر صيدها ولا تحل لقطتها إلا لمنشد“، فقال العباس: يا رسول الله، إلا الإذخر، فإنه لقيوننا وقبورنا وبيوتنا؛ فقال ﷺ: ”إلا الإذخر“.

[٢٧٣٧] فَإِنْ قُلْتَ: أَيْنَ نَظِيرُ قَوْلِهِ: {وَأَنْتَ حَلٌّ} فِي مَعْنَى الْاِسْتِقْبَالِ؟ قُلْتَ: قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ {إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ} [الزمر: ٣٠] ومثله واسع في كلام العباد، تقول لمن تعده الإكرام والحياء: أنت مكرم محبوب، وهو في كلام الله أوسع؛ لأن الأحوال المستقبلية عنده كالحاضرة المشاهدة. وكفأك دليلاً قاطعاً على أنه للاستقبال، وأن تفسيره بالحال محالٌ أن السورة بالاتفاق مكية، وأين الهجرة عن وقت نزولها، فما بال الفتح؟

٣- ﴿وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدٌ﴾

١٠ [٢٧٣٨] فَإِنْ قُلْتَ: مَا الْمُرَادُ بِ{وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدٌ}؟ قُلْتَ: رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ وَمَنْ وَلَدَهُ. أَقْسَمَ بِلَدِهِ الَّذِي هُوَ مَسْقُطُ رَأْسِهِ وَحَرَمُ أَبِيهِ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْشَأُ أَبِيهِ إِسْمَاعِيلَ، وَمَنْ وَلَدَهُ وَبِهِ. فَإِنْ قُلْتَ: لِمَ نَكَرَ؟ قُلْتَ: لِلإِبْهَامِ الْمَسْتَقْلِ بِالْمَدْحِ وَالتَّعْجِبِ. فَإِنْ قُلْتَ: هَلَا قِيلَ وَمَنْ وَلَدٌ؟ قُلْتَ: فِيهِ مَا فِي قَوْلِهِ {وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ} [آل عمران: ٣٦]، أَيُّ بِأَيِّ شَيْءٍ وَضَعْتَ، يَعْنِي مَوْضُوعًا عَجِيبَ الشَّأْنِ. ١٥

[٢٧٣٩] وَقِيلَ: هُمَا آدَمُ وَوَلَدُهُ. وَقِيلَ: كُلُّ وَالِدٍ وَوَلَدٍ.

4. Biz insanoğlunu gerçekten zorluklar içinde(n geçirerek) yarattık.

[2740] *Kebedin* aslı, “adamın karaciğeri ağrıyıp şiştiğinde” söylenen *kebidêr-raculu kebed^{en} fe-huve ekbed^u* sözüdür. Nihayet bu ifade mecaza konu olup her tür yorgunluk ve meşakkatte kullanım alanı bulmuştur. *Mukâbede* (zahmet verme) tabiri de *kebedden* türemedir. Nitekim “onu helâk etti” anlamında *kebetehû* denir ki bunun da aslı *kebedehû* (karaciğeri hasar gördü) ifadesidir. *Lebîd* (v. 660) şöyle demiştir:

Ey göz(üm)! (Kardeşim) Erbed’e ağlasaydın ya!
(Savaşa) durduğumuzda ve savaşın sızısı ciğere işlediğinde.

10 Yani durum şiddetlendiğinde ve talep zorlaştığında.

5. O; hiç kimsenin, kendisine güç yetiremeyeceğini mi zannediyor?

6. “Onca mal tükettim!” diyor!..

7. Hiç kimsenin kendisini görmediğini mi sanıyor?!

[2741] “...mi zannediyor?” filinin zamiri, Peygamber’in (s.a.) kendilerinden ne zahmetler çektiği Kureyş eşrafından birine racidir ve “Kavminin içinde güçlü olan ve müminleri ezen şu kerli ferli herif kıyametin kopmayacağını, kendisinden intikam alınmasına ve müstahakkını bulmasına asla güç yetirilemeyeceğini mi sanıyor?!” anlamındadır. Daha sonra Allah Teâlâ onun o söz konusu günde ne söyleyeceğini konu etmektedir ki dediği şudur: “Onca mal tükettim!” Bununla, Cahiliye insanının “değer manzumeleri” diye isimlendirip, yücelik ve övünç konuları olarak lânse ettiği şeylere çokça harcama yaptığını kastetmektedir.

[2742] İnsanlara gösteriş yapmak ve onlar arasında övünmek için harcayacağını harcarken “Hiç kimsenin kendisini görmediğini mi zannediyor?!” Yani Allah onu görüyor ve kontrol ediyordu.

[2743] [“...mi zannediyor?”daki] zamir insana da râci olabilir; buna göre mâna; “Şu şerefli beldeye yemin ederim ki onun şerefli oluşunun bir açılımı da [ey Muhammed] senin o beldede bulunman ve bu belde halkının işledikleri günahlardan sakınıp uzak durmandır. Dolayısıyla böyle birisi kendisine yemin ederek yüceltmeme lâyıktır!” şeklindedir. [Zamirin insana ait olması hâlinde 4. âyet] “Şüphesiz biz insanı bir zahmet” yani hastalık “içerisinde yarattık” anlamında olur ki bu hastalık da ‘kalp’ hastalığı ve iç dünya bozukluğudur. Bununla Allah, kendilerini yarattığı zaman iman etmeyeceklerini ve yararlı işler yapmayacaklarını bildiği kimseleri kastetmektedir.

٤- ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ﴾

[٢٧٤٠] والكبد أصله من قولك: كبد الرجل كبدًا فهو أكبد، إذا وجعت كبده وانتفخت؛ فاتسع فيه حتى استعمل في كل تعب ومشقة. ومنه اشتقت المكابدة، كما قيل: كتبه -بمعنى أهلكه- وأصله كبده، إذا أصاب كبده. قال لبيد:

يَا عَيْنُ هَلَّا بِكَيْتِ أَرْبَدَ إِذْ * قُمْنَا وَقَامَ الْخُصُومُ فِي كَبَدٍ

أي في شدة الأمر وصعوبة الخطب.

٥- ﴿أَيْحَسِبُ أَنْ لَنْ يُقَدِرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ﴾

٦- ﴿يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَا لَا لُبْدًا﴾

٧- ﴿أَيْحَسِبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ﴾

[٢٧٤١] والضمير في {أَيْحَسِبُ} لبعض صناديد قريش الذي كان رسول الله ﷺ يكابد منهم ما يكابد. والمعنى: أظن هذا الصنديد القوي في قومه المتضعف للمؤمنين أن لن تقوم قيامته، ولن يقدر على الانتقام منه وعلى مكافأته بما هو عليه. ثم ذكر ما يقوله في ذلك اليوم وأنه يقول: {أَهْلَكْتُ مَا لَا لُبْدًا}؛ يريد كثرة ما أنفقه فيما كان أهل الجاهلية يسمونها مكارم، ويدعونها معالي ومفاخر.

[٢٧٤٢] {أَيْحَسِبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ} حين كان ينفق ما ينفق رثاء الناس وافتخارًا بينهم، يعني أن الله كان يراه وكان عليه رقيبًا.

[٢٧٤٣] ويجوز أن يكون الضمير للإنسان، على أن يكون المعنى: أقسم بهذا البلد الشريف، ومن شرفه أنك حلّ به مما يقترفه أهله من المآثم متحرج برىء، فهو حقيق بأن أعظمه بقسمي به {لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ} [٤]، أي في مرض، وهو مرض القلب وفساد الباطن. يريد: الذين علم الله منهم حين خلقهم أنهم لا يؤمنون ولا يعملون الصالحات.

[2744] Hiç kimsenin kendisine güç yetiremeyeceğini sanan kişinin Ebu'l-Eşed olduğu da söylenmiştir. Bu, çok güçlü biriymiş; altına Ukâz malı bir deri serilir, kendisi de bunun üstünde dikilir; “Kim bunu benden çekip ayırırsa ona şu kadar [ödül] var!” dermiş. Nihayet deri ancak paramparça hâlde çekilirmiş de geriye sadece onun ayaklarının bastığı kısım kalırmış. Bu kişinin Velid b. Muğîre olduğu da söylenmiştir.

[2745] (لُبْدٌ) zamme ile *lurbed^{en}* ve kesre ile *libed^{en}* okunmuş olup *lubdet^{un}* ve *libdet^{un}* lafzının çoğuludur; bu da onun çoğaltma kastıyla yığıp biriktirdikleridir. Yine *lebûd^{un}* (üstüne yatmak; yapışmak) lâfzının çoğulu olarak iki zamme ile *lubud^{en}* şeklinde de okunmuştur. *Lâbid^{un}* lafzının çoğulu olarak şedde ile *lubbed^{en}* şeklinde de okunmuştur.

8. Biz yaratmadık mı onun için iki göz,

9. bir dil ve iki dudak?!

10. İki de yol göstermedik mi ona?

[2746] “Biz yaratmadık mı onun için” görülecek şeyleri göreceği “iki göz,” kalbindeki gizli saklı şeyleri ifadeye döken “bir dil” ve ağzını kapayacağı, konuşmaya, yemeye, içmeye, üfleme vb. şeylere yardımcı kılacağı “iki dudak?”

[2747] “İki de yol” yani hayır ve şer yolunu; bir görüşe göre de [çocuk için; annesinin] iki meme[sinin yolunu] “göstermedik mi ona?”

11. Fakat o zorlu geçidi aşamadı kendisi!..

12. Nereden bileceksin ki nedir, ‘zorlu geçit’?

13. Bir tutsağı azat etmektir

14. ya da -kendisi aç olduğu hâlde- doyurmaktır,

15. akrabası olan yetimi

16. yahut sürünen bir düşkünü...

[2748] Yani tutsak azat etme, yetimi ve yoksulu doyurma gibi sâlih amelleri ve bütün itaatlerin kökü, bütün hayırların temeli olan *imam* gerçekleştirerek bu kuvve ve nimetlere şükretmeyip aksine, nimetleri horlayıp nimet vereni de inkâr etti!

[2749] Mâna şudur: Bu minval üzere infakta bulunmak, Allah katında fayda verecek, hoşnut kalınan infakın tâ kendisidir; yoksa riya ve övünme uğrunda onca mal tüketmek değil! Zira böylesinin durumu; “Onların şu dünya hayatı uğrunda sarf ettikleri şeylerin durumu; kendi kendine zulmeden bir kavmin ekinine isabet ederek onu mahveden kavurucu bir rüzgârın durumuna benzer.” [Âl-i İmrân 3/117] âyetindeki gibidir.

[٢٧٤٤] وقيل: الذي يحسب أن لن يقدر عليه أحد: هو أبو الأشد، وكان قويًا يسط له الأديم العكاظي فيقوم عليه ويقول: من أزالني عنه فله كذا! فلا ينزع إلا قطعًا ويبقى موضع قدميه. وقيل: الوليد بن المغيرة.

[٢٧٤٥] {لبدأ} قرئ بالضم والكسر جمع لُبدة ولُبدة، وهو ما تلبد. يريد الكثرة. وقرئ «لبدأ»، بضمين جمع لبود. و«لبدأ»، بالتشديد جمع لا بد.

٨- ﴿أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ﴾

٩- ﴿وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ﴾

١٠- ﴿وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ﴾

[٢٧٤٦] {أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ} يبصر بهما المرثيات، {وَلِسَانًا} يترجم به عن ضمائره، {وَشَفَتَيْنِ} يطبقهما على فيه ويستعين بهما على النطق والأكل والشرب والنفخ وغير ذلك.

[٢٧٤٧] {وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ} أي طريقي الخير والشر. وقيل: الثديين.

١١- ﴿فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ﴾

١٢- ﴿وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ﴾

١٣- ﴿فَكُ رَقَبَةٌ﴾

١٤- ﴿أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ﴾

١٥- ﴿بَتِيئًا ذَا مَقْرَبَةٍ﴾

١٦- ﴿أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ﴾

[٢٧٤٨] {فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ} يعني فلم يشكر تلك الأيادي والنعم بالأعمال الصالحة من فك الرقاب وإطعام اليتامى والمساكين، ثم بالإيمان الذي هو أصل كل طاعة، وأساس كل خير؛ بل غمط النعم وكفر بالمنعم.

[٢٧٤٩] والمعنى: أن الإنفاق على هذا الوجه هو الإنفاق المرضي النافع عند الله،

لا أن يهلك مالا لبدا في الرياء والفخار، فيكون مثله {كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ...} {آل عمران: ١١٧} الآية.

[2750] **Şayet** “Mazi filin başına gelen ʿın, tekerrür etme hâli dışında¹ vuku bulması pek nadirdir. Meselâ (şairin),

Bu, hangi kötülüğü işlememiş ki!

şeklindeki sözünün benzeri hemen hiç vuku bulmaz. Bu ʿın ne özelliği var ki kelâmların en fasihinde (yani Kur’ân’da) tekrarlanmamış?” **dersen şöyle derim:** O harf (lafızda olmasa da) mâna itibariyle tekrarlanmıştır; çünkü *فلا اقتحم العقبة* (Fakat ne zorlu geçidi aşabildi)’nin mânası *فلا فَكُّ رَقَبَةٍ وَلَا* (Ne bir tutsağı azat etti, ne de bir yoksulu doyurdu!) şeklindedir. Dikkat edersen, Allah zorlu geçidin aşılmasını bunlarla açıklamıştır. Zec-câc (v. 311/923), “Ayrıca, iman ed[ip birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden, birbirlerine merhameti tavsiye ed]enlerden olmaktır.” âyetinin (17. âyet); “Fakat o ne zorlu geçidi aşabildi ne de iman edebildi!” anlamına delâlet ettiği söylemiştir.

[2751] *İktihâm*, zor ve meşakkatli bir şekilde girip öteye geçmek demektir. [Bunun kökü olan] *el-kuhmet*² şiddet anlamına gelir. Sâlih amel “zorlu geçit”, sâlih amel işlemek de bu zorlu geçidi aşmak olarak değerlendirilmiştir; çünkü bunda meşakkatin zahmetini çekme ve nefisle savaşıma vardır. Rivayete göre Hasan-ı Basrî, “Vallahi! Zorlu geçit çok zordur; o, insanın kendi nefsiyle, arzularıyla ve düşmanı olan şeytanla savaşmasıdır.” demiştir.

[2752] *وَمَا أَذْرَاكَ مَا الْعُقَبَةُ* (Nereden bileceksin ki nedir, ‘zorlu geçit?’) âyeti bir ara cümle olup mâna şöyledir: Sen bunun nefse ne kadar ağır geldiğini ve Allah katında ne kadar sevap olduğunu bilmezsin; bunun künhüne varamazsın.

[2753] *فكُّ رَقَبَةٍ* ise kölelik vb. şeylerden boynu halâs etmektir. Hadiste şöyle geçer: Adamın biri Peygamber’e (s.a.), “Bana, beni cennete sokacak bir amel göster!” demiş. Hz. Peygamber, “Bir canı azat edecek ve bir boynu (esaretten) çözeceksin.” buyurmuş. Bunun üzerine adam, “Bu ikisi aynı şey değil mi?” diye sorunca, Hz. Peygamber, “Hayır! Azat etmek, onu sadece senin kölelikten kurtarmandır; çözmek ise ona kısas [diyeti] ve borç gibi şeylerden kurtarılmasında yardımcı olmandır.” buyurmuştur.

[2754] Köle azat etme ve sadaka verme en faziletli amellerdendir. Ebû Hanîfe’nin, “Azat etme sadakadan daha faziletlidir.” dediği rivayet edilmiştir. Onun iki arkadaşına² göre ise sadaka daha faziletlidir. Âyet, azat etmenin sadakadan önce zikrine yer verilmiş olması sebebiyle Ebû Hanîfe’nin görüşüne daha çok delâlet etmektedir. Rivayete göre; yanında fazlalık olarak infak edilecek bir şeyler bulunan bir kişi hakkında; “Onu bir yakınına mı versin yoksa bir köle mi azat etsin?” [diye sorulması üzerine] Şa’bî (v. 104/722),

1 Örneği: *فلا صدق ولا صلى* (Kıyamet 75/31) / çev.

2 Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî. / çev.

[٢٧٥٠] فَإِنْ قَلْتُ: قلما تقع لا الداخلة على الماضي إلا مكرره، ونحو قوله:

فَأَيُّ أَمْرٍ سَيِّئٍ لَا فَعَلَهُ ❁

لا يكاد يقع، فما لها لم تكرر في الكلام الأوضح؟ قلت: هي متكررة في المعنى؛ لأن معنى {فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ}: فلا فك رقبة ولا أطمع مسكيناً. ألا ترى أنه فسر اقتحام العقبة بذلك. وقال الزجاج: قوله {ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا} [١٧] يدل على معنى: فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ وَلَا آمَنَ.

[٢٧٥١] والاقترام الدخول والمجازاة بشدة ومشقة؛ والقحمة الشدة. وجعل الصالحة عقبة، وعملها اقتحاماً لها، لما في ذلك من معاناة المشقة ومجاهدة النفس. وعن الحسن: عقبة؛ والله شديدة! مجاهدة الإنسان نفسه وهواه وعدوه الشيطان. ١٠

[٢٧٥٢] وقوله {وَمَا أَذْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ} اعتراض، ومعناه: أنك لم تدري كنه صعوبتها على النفس وكنه ثوابها عند الله.

[٢٧٥٣] وفك الرقبة تخليصها من رق أو غيره. وفي الحديث: أن رجلاً قال لرسول الله ﷺ: دلني على عمل يدخلني الجنة. فقال: تعتق النسمة وتفك الرقبة. قال: أو ليسا سواء؟ قال: لا، إعتاقها أن تنفرد بعقتها، وفكها أن تعين في تخليصها من قود أو غرم. ١٥

[٢٧٥٤] والعق والصدقة من أفاضل الأعمال. وعن أبي حنيفة رضي الله عنه: أن العتق أفضل من الصدقة. وعند صاحبيه الصدقة أفضل. والآية أدل على قول أبي حنيفة، لتقديم العتق الصدقة. وعن الشعبي في رجل عنده فضل نفقة: أضعه في ذي قرابة، أو يعتق رقبة؟

[2755] “Köle azat etmek daha faziletlidir; çünkü Peygamber (s.a.) ‘Kim bir köle azat ederse, Allah da o kölenin her bir uzvuna karşılık o kişinin bir uzvunu cehennem ateşinden azat eder.’ buyurdu.” diye cevap vermiştir [Bkz. *Buhârî*, “İtk”, 1; *Keffârât*, 6; *Müslim* “İtk”, 22-25].

5 [2756] *فَكُ رَقَبَةً* او *اطْعَامًا*... şeklinde okunmuş olup açılımı ... *فَكُ رَقَبَةً* او *اطْعَامًا*... (Zorlu geçit tutsak azat etmektir ya da -kendisi aç olduğu hâlde- ... doyurmaktır.) şeklindedir. [*فَكُ رَقَبَةً* او *اطْعَامًا*... ifadesi] *العقبة* *اقتحم*’den *bedel* kılarak, *fekke rakabeten ev et’ame*... (-Zorlu geçidi aşamadı;- ne tutsak azat etti ne de... doyurdu!) şeklinde de okunmuştur.

10 [2757] *Mesğabet^{un}*, *makrabet^{un}* ve *metrabet^{un}* kelimeleri *mefale^{un}* vezninde [Mim’li mastar] kalıplarıdır. İlki “acıktı ve nesep itibariyle yakın oldu” anlamındaki *seğibe* kökünden alınmadır. Yine, *fulân^{un} zû karâbeti ve zû makrabeti* (Falanca benim yakınımdır.) denir. Kişi fakirleştiğinde de *teribe* denir ki “toprağa belendi” anlamındadır. (İfâlden) *etrabeye* gelince bu ise, “müstağni
15 oldu; yani toprak gibi çokça mal sahibi oldu” anlamındadır. Nitekim *esrâ* denir.¹ Hz. Peygamber’in, “topraklarda sürünen” ifadesini “yuvası mezbelelik olan [viranelerde yatan] kişi” diye açıkladığı rivayet edilir. [âyetinde] “gün” lâfzının “şiddetli açlık barındıran” ifadesiyle nitelenmesinin örneği, Nahiv âlimlerinin *hemm^{un} nâsıb^{un}* (yorgun kasıt) ifadesi, [*hemm^{un}*] *zû-nesabⁱⁿ*
20 (yorucu kasıt) anlamındadır, demeleridir. Hasan-ı Basrî *إطعام* [mastarı] ile naspederek *zâ mesğabetⁱⁿ* şeklinde okumuştur ki buna göre, “aşırı açlık çeken günlerden herhangi bir gün doyurmaktır” anlamında olur.

17. Ayrıca, iman edip birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden, birbirlerine merhameti tavsiye edenlerden olmaktadır.

25 **18. Bunlardır işte, uğur ve bereket sahipleri...**

[2758] Cümlenin (“ıraklık” ifade eden) *ئُمٌ* ile gelmiş olması, imanın vakit itibariyle olmayıp, rütbe ve fazilet noktasında köle azat etme ve sadaka vermeden ayrı ve uzak tutulması (özgünlük ve farklılık) içindir; çünkü *imamın* kendi dışındakilere kıdemi vardır; o bunlardan önce gelmekte olup
30 hiçbir sâlih amel onsuz varlık gösteremez.

[2759] *Merhamet* “rahmet” demektir; yani imanda ısrar edip sebat göstermeyi yahut günahlardan uzak durma, itaatlere devamlılık ve müminin sınıandığı belâlara karşı sabırlı olmayı ve kendi aralarında merhametli ve şefkatli olmayı veya Allah’ın rahmetine ulaştıracak şeyleri birbirlerine tavsiye ederler.
35

1 Yani yine “toprak” anlamına gelen *ئُمٌ*’nin ifâl kalıbıyla ve aynı anlamda. / ed.

[٢٧٥٥] قال: الرقبة أفضل، لأن النبي ﷺ قال: من فك رقبة فك الله بكل عضو منها عضوًا منه من النار.

[٢٧٥٦] قرئ «فك رقبة أو إطعام» على: هي فك رقبة، أو إطعام. وقرئ «فك رقبة أو أطمع»، على الإبدال من {إفْتَحَمَ الْعَقَبَةَ}.

٥ [٢٧٥٧] والمسغبة، والمقربة، والمترية مفعلات من سَغَب، إذا جاع، وقُرِب في النسب -يقال: فلان ذو قرابتي، وذو مقربتي-، وترب، إذا افتقر. ومعناه. التصق بالتراب. وأما أترب فاستغنى، أي صار ذا مال، كالتراب في الكثرة، كما قيل: أثرى. وعن النبي ﷺ في قوله {ذَا مَثْرَبَةٍ} الذي مأواه المزابل. ووصف اليوم ب{ذِي مَسْغَبَةٍ} نحو ما يقول النحويون في قولهم: هم ناصب، ذو نصب. ١٠ وقرأ الحسن «ذا مسغبة»، نصبه ب{إطْعَامًا}. ومعناه: أو إطعام في يوم من الأيام ذا مسغبة.

١٧- ﴿ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ﴾

١٨- ﴿أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ﴾

[٢٧٥٨] {ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا} جاء بضم لتراخي الإيمان وتباعده في الرتبة والفضيلة عن العتق والصدقة، لا في الوقت؛ لأن الإيمان هو السابق المقدم على غيره، ولا يثبت عمل صالح إلا به.

[٢٧٥٩] والمرحمة الرحمة، أي أوصى بعضهم بعضًا بالصبر على الإيمان والثبات عليه، أو بالصبر عن المعاصي وعلى الطاعات والمحن التي يبتلى بها المؤمن، وبأن يكونوا متراحمين متعاطفين؛ أو بما يؤدي إلى رحمة الله.

19. Bizim âyetlerimizi nankörce inkâr edenler ise uğursuzlar ve meymenetsizler de bunlardır işte...

20. Üzerlerini tamamen kaplayan bir Ateş'in içinde!..

[2760] *Meymenet* ve *meş'emet* Mim'li masterları, *yemîn* (sağ) ve *şimâl* (sol) yahut *yumn* (bereket, uğur) ve *şu'm* (uğursuzluk) köklerinden alınmadır; yani [imanlılar] kendilerine karşı meymenetli, [inkârcılarsa] kendilerine karşı uğursuz, meymenetsiz kimselerdir.

[2761] [مُؤَصَّدَةٌ] Vav ile *mûsadet^{un}* ve Hemze ile *مُؤَصَّدَةٌ* şeklinde okunmuştur. [Vav'lı kıraat] *vasadtu'l-bâb^e*; Hemze'li kıraat ise *âsadtı'l-bâb^e* kullanımından gelmekte olup “kapıyı kapattım, kilitledim” anlamındadırlar. [İmam Âsım'ın ikinci râvisi] Ebû Bekr (Şu'be) b. 'Ayyâş'ın (v. 193/809), “Bizim *mûsadet^{un}* kelimesini Hemze'li okuyan bir imamımız¹ var; onu dinlerken kulağımı tıkamak istiyorum!” dediği rivayet edilir.

[2762] Peygamber'den (s.a.) nakledilmiştir ki: “Her kim *Lâ uksimu bi-hâze'l-beled* sûresini okursa Allah ona kıyamet günü gazabından aman verecektir.”

1 Ebû Bekir, İmam Âsım'ın râvisi olup imamın diğer râvisini (Hafs) kastetmektedir. / çev.

١٩- ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا هُمْ أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ﴾

٢٠- ﴿عَلَيْهِمْ نَارٌ مُّؤَصَّدَةٌ﴾

[٢٧٦٠] الميمنة والمشأمة اليمين والشمال، أو اليمن والشؤم، أي الميامين على

أنفسهم والمشائيم عليهنّ.

[٢٧٦١] قرئ «مؤصدة»، بالواو والهمزة، من وصدت الباب، وأصدته، إذا أطبقته

وأغلقتة. وعن أبي بكر بن عياش: لنا إمام يهمز «مؤصدة»؛ فأشتهي أن أسدّ أذني إذا سمعته!

[٢٧٦٢] عن رسول الله ﷺ: من قرأ لا أقسم بهذا البلد أعطاه الله الأمان من غضبه

يوم القيامة.

ŞEMS SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 15 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Yemin ederim Güneş'e ve en parlak hâline.

5 [2763] Güneşin en parlak hâli; doğup da parladığı ve baskın bir hâl aldığı zamanki ışıdır. Bu yüzden (kuşluk vakti için) *duhâ* vakti denmiş olup sanki o vaktin görünümü kuşluk güneşiymiş gibidir. Söylendiğine göre gündüzün yükselmesine الضُّحُوَّةُ, bunun fevkine الضُّحَى, gündüz uzayıp da ortalanmaya yaklaştığında ise fetha ve Elif-i memdüde ile الضُّحَاءُ denirilmiş.

10 2. Onu izlediğinde Ay'a,

[2764] “Onu izlediğinde” yani “onun batışı esnasında doğarken ve onun ışığından alırken (Ay'a)...” ki bu ayın ilk yarısında olur. Âyetin; “Ay bedir hâlini alıp, ziya ve ışık noktasında güneşi izlediğinde” anlamına geldiği de söylenmiştir.

15 3. Onu açığa çıkardığında gündüze.

[2765] Gündüzün kabarıp da yayılması esnasında “o güneşi açığa çıkardığında.” Çünkü güneş tam anlamıyla bu vakitte açılmaktadır.

[2766] هـ zamirinin, hiç bahisleri geçmemiş olsa bile, karanlığa veya dünyaya yahut yeryüzüne ait olduğu da söylenmiştir. Tıpkı Arapların; *as-bahat bârider^{en}* ([Hava] soğudu!) derken, bununla havanın sabahleyin soğuduğunu ve yine *erselet* ([Gök yağmur] gönderdi.) derken, bununla gökyüzünü kastetmeleri gibi.

4. Onu bürüyüp kapladığında geceye.

25 [2767] “Onu bürüyüp kaplayıp” yani güneş kaybolup ufuklar karardığında.

[2768] **Şayet** “(Her üç kasemin ardından gelen) اِسْمِ'nin *nasbedilmesi* müşkül bir durumdur; çünkü burada mutlaka şu iki durumdan biri vardır: Ya Vav'ları atıf edati yapıp, bunlarla hem *nasb* hem de *cer* edeceksin ki bu durumda (“Dün Zeyd'e, bugün de Amr'a uğradım.” anlamında) *merartu emsi bi-Zeydⁱⁿ ve'l-jevme 'Amrⁱⁿ* demende olduğu gibi atıf konusunda iki âmil ikilimine düşeceksin; yahut Vav'ları kaseme tahsis edeceksin ki bu durumda da Halil [b. Ahmed] (v. 175/791) ve Sibeveyhi'nin (v. 180/796) kerih addetmekte birleştikleri duruma düşeceksin?” **dersen şöyle derim:** Bunun cevabı şudur: Kasem Vav'ı ile birlikte fiilin açık açık zikredilmesi bütünüyle hükümsüzdür.

سورة الشمس

مكية؛ وآياتها ١٥

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿وَالشَّمْسُ وَضُحَاهَا﴾

٥ [٢٧٦٣] ضحاها ضوءها إذا أشرقت وقام سلطانها. ولذلك قيل: وقت الضحى، كأن وجهه شمس الضحى. وقيل: الضحوة ارتفاع النهار، والضحى فوق ذلك. والضحاء -بالفتح والمد- إذا امتد النهار وقرب أن ينتصف.

٢- ﴿وَالْقَمَرَ إِذَا تَلَاهَا﴾

١٠ [٢٧٦٤] {إِذَا تَلَاهَا} طالعا عند غروبها آخذاً من نورها؛ وذلك في النصف الأول من الشهر. وقيل: إذا استدار فتلاها في الضياء والنور.

٣- ﴿وَالنَّهَارَ إِذَا جَلَّاهَا﴾

[٢٧٦٥] {إِذَا جَلَّاهَا} عند انتفاخ النهار وانبساطه؛ لأن الشمس تنجلي في ذلك الوقت تمام الانجلاء.

[٢٧٦٦] وقيل: الضمير للظلمة، أو للدنيا، أو للأرض، وإن لم يجر لها ذكر، كقولهم: أصبحت باردة؛ يريدون الغداة، وأرسلت، يريدون السماء.

٤- ﴿وَاللَّيْلَ إِذَا يَغْشَاهَا﴾

[٢٧٦٧] {إِذَا يَغْشَاهَا}، فتغيب وتظلم الآفاق.

[٢٧٦٨] فإن قلت: الأمر في نصب {إذا} معضل؛ لأنك لا تخلو إما أن تجعل الواوات عاطفة فتنصب بها وتجبر، فتقع في العطف على عاملين في نحو قولك: مررت أمس بزيد واليوم عمرو، وإما أن تجعلهن للقسم، فتقع فيما اتفق الخليل وسيبويه على استكراهه. قلت: الجواب فيه أن واو القسم مطرح معها إبراز الفعل إطرأً كلياً،

Binaenaleyh, Vav'ın durumu Bâ'nın durumunun tersidir; zira Bâ ile birlikte fiil hem açıkça hem gizlice takdir edilir. Böylece Vav fiilin yerini tutarken, Bâ her ikisinin (hem Vav hem de fiilin) birlikte yerini almaktadır. Atıf (bağ-
laç) Vav'ları bu (kasem için olan) Vav'ın yerini tutarlar. Böylece bu Vav'ların
5 hem fiil hem de harf-i cer üzere birlikte âmil olmaları yaraşır. Tıpkı; (“Zeyd
Amr'ı, Bekir de Halit'i dövdü.” anlamında) *darabe Zeyd^{un} 'Amr^{an} ve Bekr^{un}
Hâlid^{en}* demen gibi ki böylece Vav ile hem *ref^c* (edip fâ'il) hem de *nasb* (edip
mef'ûl) kılmış olursun; çünkü bu Vav ikisinini (fâ'il ve mef'ûlün) âmili olan
darabenin yerine geçmektedir.

- 10 **5. Göge ve onu inşa eden güce,**
6. Arz'a ve onu yuvarlağımsı bir şekilde yayan güce,
7. nefse ve onu 'düzen'leyip de
8-10. günahkârlığını da takvasını da ona ilham eden [gü]c e -ki
nefsini arıtıp parlatan felâha erer; onu gömüp karartan da ziyana uğrar-
15 **(yemin ederim ki böyle giderse kesinlikle yerle bir edileceksiniz!)**

[2769] [Bir yorumda;] وما سَوَّاهَا - وما طحاها - وما بناها - âyetlerindeki ما'lar master
edatı kılınmışsa da bu, فَاَلْهَمَهَا... âyetinden dolayı ve (gramatik açıdan) söz
tanziminde fesada yol açacağı için yorum değeri taşımamaktadır.¹ Yorum
değeri taşıyan, bu ما'ların isim-i mevsûl olmasıdır ki مَنْ yerine ما edatının
20 tercih edilişi de sırf “sıfat” belirtme anlamının kastedilmesi sebebiyledir.
Buna göre âdeti; “Göge ve onu inşa eden o azamet ve güç sahibine, nef-
se ve onu düzenleyen o hikmeti açık olan hikmet sahibine yemin ederim
ki...” denmiş olmaktadır. Arapların sözünde (kadınlara hitaben): *Sübhâne*
mâ sebharakünne le-nâ (Sizi bizim hizmetimize sunan gücü tespih ederiz!)
25 şeklinde yer almaktadır.

[2770] **Şayet** “نفس نeden nekire kılınmış?” **dersen şöyle derim:** Bunun
iki açıklaması vardır: 1) Allah Teâlâ'nın nefisler içerisinde özel bir nefsi
kastetmiş olmasıdır ki o da Hz. Âdem'in nefsidir. Böylece âdeti; “Nefisler-
den birine yemin ederim ki...” buyrulmaktadır. 2) Bütün nefisleri kastetmiş
30 olmasıdır ki nefsin nekire kılınması, عَلِمْتَ نَفْسٍ... (“[İşte o zaman] ne getirdiğini
bilir *kişi* [yani *herkes*].” [Tekvîr 81/14]) âyetinde konu edilen tarz üzere çokluk
ifade etmek içindir.

1 Bu ما'ların master anlamı taşınması hâlinde ilgili âyetler; “Göge ve inşasına; yere ve yayılışına; nefse ve düzenlenişine yemin ederim” şeklinde tercüme edilecektir ki, bu durumda فَاَلْهَمَهَا... “günahkârlığımı da takvasını da ona ilham eden güce...” âyetinde فَالْهَمَّ fiilin zamirinin Allah Teâlâ'ya ait olması ve fiilin takip edatı olan Fâ ile sevk edilmesi, öncesiyle uyuşmayacağı için nazımda kargaşaya yol açacaktır. / çev.

فكان لها شأنٌ خلاف شأن الباء، حيث أبرز معها الفعل وأضمر، فكانت الواو قائمة مقام الفعل والباء سادة مسدهما معاً. والواوات العواطف نواب عن هذه الواو، فحققن أن يكن عوامل على الفعل والجار جميعاً. كما تقول: ضرب زيد عمراً، وبكر خالدًا؛ فترفع بالواو وتنصب لقيامها مقام ضرب الذي هو عاملهما.

٥- ﴿وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا﴾

٦- ﴿وَالْأَرْضِ وَمَا طَحَاهَا﴾

٧- ﴿وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا﴾

٨-١٠- ﴿فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ

دَسَّاهَا﴾

١٠ [٢٧٦٩] جعلت ما مصدرية في قوله {وَمَا بَنَاهَا}، {وَمَا طَحَاهَا}، {وَمَا سَوَّاهَا}، وليس بالوجه، لقوله {فَأَلْهَمَهَا} وما يؤدي إليه من فساد النظم؛ والوجه أن تكون موصولة. وإنما أوثرت على من لإرادة معنى الوصفية، كأنه قيل: والسماء، والقادر العظيم الذي بناها، ونفس، والحكيم الباهر الحكمة الذي سواها. وفي كلامهم: سبحان ما سخركن لنا.

١٥ [٢٧٧٠] فإن قلت: لم نكرت النفس؟ قلت: فيه وجهان؛ أحدهما أن يريد نفساً خاصة من بين النفوس -وهي نفس آدم-، كأنه قال: وواحدة من النفوس. والثاني أن يريد كل نفس وينكر للتكثير على الطريقة المذكورة في قوله: {عَلِمْتُ نَفْسٌ}

[التكوير: ١٤].

[2771] (Nefse) günahkârlık ve takvanın *ilham* edilmesinin anlamı; bu ikisinin ona bildirilmesi ve akılla idrakinin sağlanması; birinin güzel, diğ-
 5 nerinin ise çirkin olduğu ve “Gerçekten felâha ermiştir, nefsinin arıtıp parlatan; ziyana uğramıştır şüphesiz, onu gömüp karartan...” âyetlerinin delâletiyle, nefis sahibinin bu ikisinden dilediğini seçme imkânının tanınmış olmasıdır ki böylece Allah nefis sahibini, nefsin arındırılması ve günaha gömülüp karartılması fiilinin fâ‘ili ve üstlenicisi kılmaktadır.

[2772] *Tezkiye* nefsi takvayla nemalandırma ve yüceltme, *tedsiye* (nefsi günaha beleme) ise nefsi günah işleyerek nakıs hâle getirip, belirsizleştirmek demektir. نَفْسِي fiilinin aslı *dessesedir*. Nitekim تَنْقَضَ (kuş dalışa geçti; yere doğru süzüldü) fiili için de (aynı mânaya gelecek şekilde) تَنْقَضَى denir.¹ İbn Abbas’a bu (nefsini arıtan veya günahla karartanın durumu) sorulduğunda: “Gerçek şu ki arınan felâha erer.” [A‘lâ 87/14] ve ‘Bir zulüm yükü taşıyanlar gerçekten kaybetmiştir!’ [TâHâ 20/111] âyetlerini okur musun?” demiş.

[2773] زَكِي (arıtıp parlattı) ve دَسَى (gömüp kararttı) fiillerindeki zamirin Allah’a ait olduğunu söyleyen ve رَاحِي zâmirinin müennes kılınışını ([رَاحِي] müennes) *nefis* anlamı taşımasına bağlayanın görüşüne gelince bu, Yüce Allah’ın berî ve münezzeh olduğu bir *kader* türünü O’na yamamaya çalışan ve gecelerini son derece çirkin bir şeyi Allah’a nispet etme hilekârlığı
 20 içerisinde ihya eden kadercilerin çarpıtmalarındandır!²

[2774] **Şayet** “Kasemin cevabı nerede peki?” **dersen şöyle derim:** Cevap hazfedilmiş olup; “Allah onları -yani Mekkelileri- Peygamber’i (s.a.) yalanlamaları yüzünden hâk ile yeksan edecek! Tıpkı Hz. Sâlih’i yalanlamaları yüzünden Semûd’u yerle bir ettiği gibi...” şeklinde takdir edilir. “Gerçekten
 25 felâha ermiştir, nefsinin arıtıp parlatan” âyetine gelince bu, “günahkârlığını da takvasını da ona ilham eden güce ki;” âyetine tâbi, *istitrâd* kabilinden bir söz olup kesinlikle kasemin cevabı değildir.

11. (Meselâ) Semûd, azdığı için yalanlamıştı!..

12. Hani en şaki/bedbaht olanları harekete geçmişti de...

30 **13. Allah resûlü (Sâlih Peygamber) onlara; “Aman, Allah’ın devesine ve onun su hakkına dikkat (edelim)!” demişti...**

1 Sülâsî kökünün orta ve son harfi aynı cinsten olan (*mudâ‘af*) fiillerin son harfi, çokça kullanım sebebiyle, telâffuzda kolaylık olsun diye ی‘ya çevrilir. Nitekim “imla etti” anlamındaki اَمَلَى fiilinin aslı da اَمَلَّى’dur. / çev.

2 Yani “gerçekten felâha ermiştir, nefsinin arıtıp parlatan; ziyana uğramıştır şüphesiz, onu gömüp karartan.” buyrulduğu hâlde, arıtma ve karartma fiilleri Yüce Allah’a isnat edilerek âyet tahrif edilmekte; müfessirin İbn Abbas’tan naklettiği türden âyetlere ters düşülmektedir. / ed.

[٢٧٧١] ومعنى إلهام الفجور والتقوى إلهامهما وإعقالهما، وأن أحدهما حسن والآخر قبيح، وتمكينه من اختيار ما شاء منهما، بدليل قوله: {قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَاها وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا}؛ فجعله فاعل التزكية، والتدسية ومتوليها.

[٢٧٧٢] والتزكية الإنماء والإعلاء بالتقوى. والتدسية النقص والإخفاء بالفجور. وأصل دسى دسس، كما قيل في تقضض تقضى. وسئل ابن عباس عنه فقال: أتقرأ {قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى} [الأعلى: ١٤]، {وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا} [طه: ١١١].

[٢٧٧٣] وأما قول من زعم أن الضمير في زكى ودسى لله تعالى، وأن تأنيث الراجع إلى {مَنْ} لأنه في معنى النفس فمن تعكيس القدرية الذين يوركون على الله قدرًا هو بريء منه ومتعالٍ عنه، ويحيون لياليهم في تمحل فاحشة ينسبونها إليه!

[٢٧٧٤] فإن قلت: فأين جواب القسم؟ قلت: هو محذوف تقديره: ليدئدمن الله عليهم، أي على أهل مكة لتكذيبهم رسول الله ﷺ، كما دمدم على ثمود لأنهم كذبوا صالحًا. وأما {قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا} فكلام تابع لقوله: {فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا} على سبيل الاستطراد، وليس من جواب القسم في شيء.

١١- ﴿كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوَاهَا﴾

١٢- ﴿إِذْ أُنْبِئَتْ أَشْقَاهَا﴾

١٣- ﴿فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ نَاقَةَ اللَّهِ وَسُقْيَاهَا﴾

[2775] بطغواها terkibindeki Bâ'nın örneği, *ketebtu bi'l-kalem* (kalemle [yani onun sebebiyle/sayesinde] yazdım) ifadesindeki Bâ'dır. الطَّغْوَى kelimesi, *tuğyân* mastarından alınmadır. Araplar (sonu) Yâ'lı olan *fa'lâ* kalıbındaki kelimelerle ilgili olarak, isimde Yâ'yı Vav'a çevirerek, sıfatta ise bu çevirmeyi terkederek isimle sıfatı birbirinden ayırmışlar ve -sözgelimi- *imraetun hazyâ ve sadyâ* (utangaç ve susuz kadın) demişlerdir. Yani "Semûd, yalanlama işini tuğyanları sebebiyle yapmıştır." Tıpkı senin; *zalemeni bi-cur'etihî 'alâ'llâhî* (Allah'a karşı cüretkârlığı sebebiyle bana zulmetti!) demen gibi. Âyetin; "Semûd, tehdit edildiği; kendisi azılı azabını yalanlamıştı!" anlamına geldiği de söylenmiştir ki bunun örneği; "Ama Semûd haddini aşmış (o müthiş) sarsıntıyla helâk edildi" [Hâkka 69/5] âyetidir. Hasan-ı Basrî Tâ'nın zammesiyle *bi-tuğvâhâ* okumuş olup mastarlarda *husnâ* ve *ruc'â* kalıbı gibidir.

[2776] ["Hani" anlamındaki] ذُ (zarf tümleci olduğu için) كَذَبَ (yalanlamıştı) fiiliyle yahut طغوى ile *nas* bedilmiştir. "En şaki/bedbaht olanları" Kıdâr b. Sâlif'tir. Bunun birkaç kişi olması da caizdir; çünkü ism-i tafdilîn [أشقى] müfret kılınması, izâfetli getirdiğin vakit ism-i tafdil vezni olan *efaluda* tekille çoğulu, müzekkerle müennesi bir tutman içindir. (Çoğul sığayla) *eş-kavhâ* da denilebilirdi. Tıpkı ("onların en erdemlisi" anlamında *efdaluhum* demek yerine, çoğul sığayla) *efâdîlühum* (en erdemlileri) diyebileceğin gibi. Nitekim *هيم* (*onlara*)'daki zamir 'en şaki olanlar'a râci olabilir. Bedbahtlığın ism-i tafdil formunda getirilişi, deveyi hunharca kesme işini üstlenen ve bu işi gerçekleştiren kişinin bedbahtlığının daha açık ve mübalağalı olması sebebiyledir.

[2777] نَاقَةَ اللَّهِ (Allah'ın devesine aman dikkat!) ifadesinin mansûb kılınması, "Onu hunharca kesmeyi bırakın!" veya "Onu hunharca kesmekten sakının!" cümlesinin gizlenmesiyle *tahzîr* (sakındırma) tarzı üzere gerçekleşmiştir. Tıpkı senin; *el-esed^e el-esed^e!* ([Amanın, aslan... aslan!]) ve *es-sabiyy^e es-sabiyy^e!* (Aman dikkat! Çocuk! Çocuk!) demen gibidir. "Ve aman onun su hakkına dikkat!" Binaenaleyh, o deveyi su hakkından geri edip de onu sırf kendinize tahsis etmeyin!

14. Ama onu yalanlamışlar ve deveyi hunharca katletmişlerdi!.. Rableri de günahları yüzünden onları kırıp geçirdi ve herkesi eşitledi bu katmerli azapta!..

15. Orayı cezalandırırken de (kimseden) korkmuyordu!..

[٢٧٧٥] الباء في {بَطَّغُواهَا} مثلها في كتبت بالقلم. والطغوى من الطغيان؛ فصلوا بين الاسم والصفة في فعلى من بنات الياء، بأن قلبوا الياء واواً في الاسم، وتركوا القلب في الصفة، فقالوا: امرأة خزيا وصديا. يعني فعلت التكذيب بطغيانها، كما تقول: ظلمني بجرته على الله. وقيل: كذبت بما أوعدت به من عذابها ذي الطغوى، كقوله {فَأَهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ} [الحاقة: ٥]. وقرأ الحسن: «بَطَّغُواها»، بضم الطاء كالحسنى والرجعى في المصادر.

[٢٧٧٦] {إِذِ انْبَعَثَ} منصوب بـ{كَذَّبَتْ}، أو بالطغوى. و{أَشَقَّاهَا} قدار بن سالف. ويجوز أن يكونوا جماعة، والتوحيد لتسويتك في أفعال التفضيل -إذا أضفته- بين الواحد والجمع والمذكر والمؤنث. وكان يجوز أن يقال: أشَقَّوها، كما تقول: أفاضلهم؛ والضمير في {لَهُمْ} يجوز أن يكون للأشقين. والتفضيل في الشقاوة، لأن من تولى العقر وباشره كانت شقاوته أظهر وأبلغ.

[٢٧٧٧] و{نَاقَةَ اللَّهِ} نصب على التحذير، كقولك الأسد الأسد! والصبي الصبي! بإضمار ذروا أو احذروا عقرها {وَسُقِّيَاهَا} فلا تزووها عنها، ولا تستأثروا بها عليها.

١٤- ﴿فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذُنُوبِهِمْ فَسَوَّاهَا﴾

١٥- ﴿وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا﴾

[2778] “Ama onu” bunu yaptıkları takdirde azabın ineceğine dair kendilerini sakındırdığı şey hakkında “yalanlamışlardı... Rableri de günahlarıyla” günahları sebebiyle “onları kırıp geçirdi”; azabı üzerlerine katmanlaştırdı. Bu (“demdeme” tabiri) Arapların, deveyi yağ kapladığı vakit kullandıkları

5 *nâkat^{un} medmûmet^{un}* (yağ katmanlı deve) sözlerinin tekrarlı (*aliterasyon*) yapılanmasından alıntıdır. “Günahları yüzünden” ifadesinde günahın akıbetine dair büyük bir uyarı vardır. O hâlde bütün günahkârın ibret alıp sakınması gerekir.

[2779] *فسواها* cümlesinin zamiri (“katmerli azap” demek olan) *demdeme*-ye aittir; yani Allah o katmerli azabı onların arasında öyle bir eşitledi ki o azaptan ne küçükleri kurtulabildi ne de büyükleri!.. “*Demdeme* ederken de korkmuyordu!..” Yani [düşmanın] bir kısmını hayatta bırakan bütün cezalandırıcı kralların korktuğu gibi, ettiği katmerli azabın sonucundan ve bu azabın kendisini izleyeceğinden (korkmuyordu)!

15 [2780] *عقبها*’daki zamirin “Semûd”a ait olması da caizdir ki, buna göre mâna; “Allah Semûd’u yerle bir etti veya helâk konusunda eşitledi; helâklerinin sonucundan da korkmuyordu!” şeklindedir. Medinelilerin ve Şamlıların mushaflarında *فَلَا يَخَافُ* şeklinde kayıtlıdır. Peygamber’in (s.a.) kıraatinde ise *وَلَمْ يَخَفْ* (ve korkmamıştır da) şeklindedir.

20 [2781] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Her kim Şems sûresini okursa, sanki güneşin ve ayın üzerine doğup battığı her şeyi tasadduk etmiş gibidir.

[٢٧٧٨] {فَكَذَّبُوهُ} فيما حذرهم منه من نزول العذاب إن فعلوا، {فَدَمَدَمَ عَلَيْهِمْ}

فأطلق عليهم العذاب. وهو من تكرير قولهم ناقة مدمومة، إذا ألبسها الشحم. {بِذُنُبِهِمْ}

بسبب ذنبيهم. وفيه إنذار عظيم بعاقبه الذنب، فعلى كل مذنب أن يعتبر ويحذر.

[٢٧٧٩] {فَسَوَّاهَا} الضمير للدمدمة، أي فسوّاها بينهم لم يفلت منها صغيرهم ولا

كبيرهم؛ {وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا} أي عاقبتها وتبعتها؛ كما يخاف كل معاقب من الملوك

فيبقى بعض الإبقاء.

[٢٧٨٠] ويجوز أن يكون الضمير لثمود على معنى: فسواها بالأرض، أو في

الهلاك، ولا يخاف عقبى هلاكها. وفي مصاحف أهل المدينة والشام «فلا يخاف».

وفي قراءة النبي صلى الله عليه وآله وسلم «ولم يخف».

[٢٧٨١] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة الشمس، فكأنما تصدق بكل شيء

طلعت عليه الشمس والقمر.

LEYL SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 21 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Yemin ederim bürüyüp kaplıyorken, geceye.

5 2. İyice açıldığında gündüze.

3. Erkeği ve dişiyi yaratan güce ki

4. çabanız gerçekten farklı farklı...

[2782] Bürünüp kaplanan şey ya “onu (güneşi) bürüyüp kapladığında geceye” [Şems 91/4] âyetinden ötürü güneştir veya “Geceyi, süratle kendisini izleyen gündüze O bürür” [A'râf 7/54] âyetinden ötürü gündüzdür yahut 10 “karanlığı bastırıldığı sıra, gecenin şerrinden” [Felâk 113/3] âyetinden ötürü, gecenin, o karanlığıyla gizlediği herhangi bir şeydir.

[2783] Gece karanlığının zeval bulmasıyla açığa çıkı[ğında] yahut güneşin doğmasıyla iyice meydana çıkıp “açıldı[ğında gündüze]...”

15 [2784] “Erkek ve dişiyi” aynı sudan yaratmaya gücü yeten; o muazzam kudret sahibine (yemin ederim)! Bu erkek ve dişinin Hz. Âdem ve Havva olduğu söylenmiştir. Peygamber'in (s.a.) kıraatinde *ve'z-zekeri ve'l-unsâ* (Erkeğe ve dişiye yemin ederim ki) şeklindedir. İbn Mes'ûd ise *ve'llezî halekâz-zekera ve'l-unsâ* (Erkeği ve dişiyi yaratan Zât'a) şeklinde okumuştur. 20 Kisâi'nin: *ve mâ halekâz-zekeri ve'l-unsâ* şeklinde okuduğu rivayet edilmiş olup bu (الذَّكَرِ) kelimesinin ما خلق cümlesinin mahallî i'râbından *bedel* düşmesine göredir. Buna göre mâna: “Allah'ın yarattığına; yani Allah'ın erkek ve dişi mahlûkuna yemin ederim” şeklinde olur. Allah'ın isminin “zamir” olarak takdir edilmesi caizdir; çünkü bu, O'nun yaratmada tek olmasından 25 ötürü bilinmektedir; zira O'ndan başka yaratıcı yoktur.

[2785] Denilmiştir ki; Allah ruh sahiplerinden ‘erkek ve dişi olmayan’ mahlûk yaratmamıştır. *Hünsânın* (erkek mi yoksa dişi mi olduğuyla alâkalı) durumu her ne kadar bizce problemlidir ise de bu, Allah katında problemlidir olmayıp, onun erkekliği veya dişiliği O'nca malûmdur. Binaenaleyh, bir kimse o gün bir erkek veya dişiye rastlamadığına dair *talâk* yemini¹ etse, ama bir 30 *hünsâ-i müşkile*² rastlamış olsa, yemininde *hânis* olur;³ çünkü o rastladığı, bize göre durumu karışık bir *hünsâ* olsa da gerçekte ya erkek ya da dişidir.

1 Yani “... rastlamışsam karım boş olsun!” diyerek... / ed.

2 *Hünsâ-i müşkil*, aynı anda hem erkek hem kadın özelliklerini eşit biçimde sergileyen ve bu yüzden cinsiyetine kesin olarak hükmedilemeyen çift cinsiyetli birey demektir. / çev.

3 Yeminini gerçekleştirmiş sayılmaz. / ed.

سورة الليل

مكية؛ وآياتها ٢١

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى﴾

٢- ﴿وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى﴾

٣- ﴿وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى﴾

٤- ﴿إِنْ سَعَيْكُمْ لَسِئَى﴾

[٢٧٨٢] {المغشي} إما الشمس من قوله {وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا} [الشمس: ٤]، وإما النهار من قوله {يُغْشَى اللَّيْلَ النَّهَارَ} [الرعد: ٣]، وإما كل شيء يواريه بظلامه من قوله {وَاللَّيْلِ إِذَا وَقَبَ} [الفلق: ٣].

[٢٧٨٣] {تَجَلَّى} ظهر بزوال ظلمة الليل، أو تبين وتكشف بطلوع الشمس.

[٢٧٨٤] {وَمَا خَلَقَ} والقادر العظيم القدرة الذي قدر على خلق الذكر والأنثى من ماء واحد. وقيل: هما آدم عليه السلام وحواء. وفي قراءة النبي ﷺ: «والذكر والأنثى». وقرأ ابن مسعود «والذي خلق الذكر والأنثى». وعن الكسائي «وما خلق الذكر والأنثى»، بالجر على أنه بدل من محل {مَا خَلَقَ} بمعنى: وما خلقه الله، أي ومخلوق الله الذكر والأنثى. وجاز إضمار اسم الله لأنه معلوم لانفراده بالخلق، إذ لا خالق سواه.

[٢٧٨٥] وقيل: إن الله لم يخلق خلقاً من ذوي الأرواح ليس بذكر ولا أنثى. والخشي، وإن أشكل أمره عندنا فهو عند الله غير مشكل، معلوم بالذكورة أو الأنوثة؛ فلو حلف بالطلاق أنه لم يلق يومه ذكراً ولا أنثى، وقد لقي خنثى مشكلاً، كان حانثاً؛ لأنه في الحقيقة إما ذكراً أو أنثى، وإن كان مشكلاً عندنا.

[2786] شَتَّى *şetî^{um}* (dağınık; perakende) lâfzının çoğuludur; yani “Sizin çabalarınız değişik çeşitlerden oluşmakta” olup bu çabaların değişik oluşu, Allah Teâlâ'nın bunun peşi sıra verdiği şu detayda açıklanmaktadır:

5-6. İmdi, kim sakınarak ve ‘en güzel’i tasdik ederek verirse,

7. en kolay olanı kolaylaştırırız kendisine.

[2787] (“İmdi kim”) Allah’tan “sakınarak” O’na karşı günah işlemeksizin “ve en güzeli” en güzel hasleti -yani iman- veya İslâm milleti demek olan en güzel milleti (yani dini) yahut cennet demek olan en güzel sevabı tasdik ederek malının haklarını “verirse, en kolay olanı kolaylaştırırız” hazırlarız “kendisine.” نَسْرٌ fiili, *yesserâ'l-feras^e li'r-rukûbⁱ* ifadesinden olup kişi atını eyerleyip ona gem vurduğunda söylenir. Peygamber’in (s.a.); كُلُّ مُسْرٍ لِمَا خُلِقَ لَهُ (Herkes kendisi için yaratılmış olduğu şey kolay gelir.) [Buhârî, “Tefsir”, 92; “Kader”, 4; Müslim, “Kader”, 6-8] sözü de bu kabildendir. Âyetin anlamı: “Biz onu kendisine lütfedip ona muvaffak kılarız da nihayet itaat ona göre işlerin en kolayı ve basiti olur.” şeklinde olup bunun gerekçesi de “Allah kimi hidayete erdirmek istiyorsa, onun göğsünü (yani zihnini) İslâm’a açıyor.” [En‘âm 6/125] âyetidir.

8-9. Kim de ‘en güzel’i yalanlayarak ve kendisini müstağni görerek cimrilik ederse,

10. ona da ‘en zor olan’ı kolaylaştırırız!

[2788] Allah’ın nezdinde olana değer vermeyip, sanki ondan müstağniymiş gibi Allah’tan sakınmaz ve böylece “kendisini müstağni görürse” yahut (5. âyette yer alan) “ve sakınırsa” ifadesine karşılık olması sebebiyle cennet nimetlerine bedel olarak dünyanın şehevî arzularıyla yetinirse “ona da ‘en zor olan’ı kolaylaştırırız!” Onu yardımsız bırakır ve lütuflarımızı ondan esirgeriz de nihayet itaat ona göre en zor ve en çetin şey olur ki bunun gerekçesi de; “Kimi saptırmak istiyorsa, onun da göğsünü, göğe doğru yükseliyor muşcasına daraltıyor, sıkıyor.” [En‘âm 6/125] âyetidir. Yahut Allah Teâlâ sonucu kolay olması sebebiyle hayır yolunu “en kolay olan”, sonucu zor olması sebebiyle şer yolunu da “en zor olan” diye isimlendirmiştir. Veya bu ikisiyle cennet ve cehennem yolunu kastetmiştir; “Bu iki tip insanı âhirette iki (farklı) yola iletacağız.” anlamında.

[2789] Bu iki (grup) âyetin Ebû Bekr (r.a.) ve Ebû Süfyan b. Harb hakkında indiği söylenir.

11. Ama (buraya) yuvarlandığında, malı ona ne fayda verecek!

12. Şüphesiz Bize düşen, hangi yolun hangisine çıktığını göstermekten ibarettir.

13. Kuşkusuz sonu da Bizimdir, önü de...

[٢٧٨٦] { شَتَّى } جمع شتيت، أي إن مساعيكم أشتات مختلفة، وبيان اختلافها فيما فصل على أثره:

٥-٦- ﴿فَأَمَّا مَنْ أُعْطِيَ وَاتَّقَىٰ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ﴾

٧- ﴿فَسَيَسِّرُهُ لِيُيسِّرَ﴾

٥ [٢٧٨٧] { أُعْطِيَ } يعني حقوق ماله، { وَاتَّقَى } الله فلم يعصه؛ { وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى } بالخصلة الحسنى، وهي الإيمان، أو بالملة الحسنى، وهي ملة الإسلام، أو بالمشوبة الحسنى، وهي الجنة، { فَسَيَسِّرُهُ لِيُيسِّرَ } فسنيهؤه لها؛ من يسر الفرس للركوب إذا أسرجها وألجمها. ومنه قوله عليه السلام: كلُّ ميسر لما خلق له. والمعنى: فسئلطف به ونوفقه حتى تكون الطاعة أيسر الأمور عليه وأهونها، من قوله { فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ } [الأنعام: ١٢٥]. ١٠

٨-٩- ﴿وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَىٰ﴾

١٠- ﴿فَسَيَسِّرُهُ لِّلْغُسْرَىٰ﴾

[٢٧٨٨] { وَاسْتَغْنَى } وزهد فيما عند الله كأنه مستغن عنه فلم يتقه، أو استغنى بشهوات الدنيا عن نعيم الجنة؛ لأنه في مقابلة { وَاتَّقَى }، { فَسَيَسِّرُهُ لِّلْغُسْرَى } فسندخله ونمنعه الألفاف، حتى تكون الطاعة أعسر شيء عليه وأشدّه، من قوله { يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعْدُ فِي السَّمَاءِ } [الأنعام: ١٢٥]. أو سمي طريقة الخير باليسرى، لأن عاقبتها اليسر؛ وطريقة الشر العسرى، لأن عاقبتها العسر. أو أراد بهما طريقي الجنة والنار، أي فسنديهما في الآخرة للطريقين.

[٢٧٨٩] وقيل: نزلتا في أبي بكر رضي الله عنه، وفي أبي سفيان بن حرب.

١١- ﴿وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّى﴾

١٢- ﴿إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ﴾

١٣- ﴿وَإِنَّ لَنَا لَلْآخِرَةَ وَالْأُولَىٰ﴾

[2790] (لَا edatı, ya) yadırgama anlamına gelen bir sorudur veya olumsuzluk¹ ifade eder. تَرَدَّى (“yuvarlandı” fiili) *helâk* anlamındaki *redânın tefâ* “a-le kalıbı olup ölüm kastedilmektedir. Yahut “kabre konduğu vakit çukura yuvarlandığında” veya “cehennemin dibini boyladığında” demektir.

5 [2791] “Şüphesiz Bize düşen, hangi yolun hangisine çıktığını göstermekten ibarettir” ortaya delil koyup, yasaları açıklayarak hakkın yolunu göstermek bize düşer.

[2792] “Kuşkusuz sonu da Bizimdir, önü de.” Yani hidayet üzere olan kişi için iki cihanın sevabı da (bizimdir). Bu, “Ona daha dünyada iken mükâfatını verdik; ama o âhirette de sâlih kimselerdendir.” [Ankebût 29/27] âyetine benzemektedir.

**14. İşte sizi, alev saçan öyle bir Ateş’e karşı uyarımış oldum ki;
15-16. yalanlayıp yüz çeviren en bedbahttan başkası girmez oraya!**

17. En müttakî olan ise uzaklaştırılır oradan...

15 **18. Ki o; malını arınmak için verir;**

19. Birinden, karşılığını ödemesi gereken bir iyilik gördüğü için değil,

20. sırf yüce Rabbinin rızasını kazanmak için...

[2793] Ebu’z-Zubeyr (v. 126/744) [aşlına binaen] *tetelazzâ* şeklinde okumuştur.

20 [2794] **Şayet** “Bütün bedbahtların o ateşe gireceği ve bütün müttakîlerin o ateşten uzaklaştırılacağı; ateşe girmenin sırf bedbahtların en bedbahtına, kurtuluşun da müttakîlerin en müttakîsine özgü kılınmayacağı bilindiği hâlde nasıl, *‘Yalanlayıp yüz çeviren en bedbahttan başkası girmez oraya!’* ve *‘En müttakî olan ise uzaklaştırılır oradan.’* buyrulmuş? [Buna cevaben] Allah
25 Teâlâ’nın ‘ateş’i اٰتِش şeklinde nekire kılmak suretiyle, o ateşin bizzat kendisiyle ‘en bedbaht’ olana özgü bir ateşi kastettiğini iddia edersen, o zaman *‘En müttakî olan ise uzaklaştırılır oradan...’* âyetini ne yapacaksın? Zira Müslümanların sadece en müttakî olanının değil, en fâsığının bile o özel ateşten uzaklaştırılacağı malûmdur?” **dersen şöyle derim:** Âyet biri müşriklerden,
30 diğeri müminlerden olmak üzere hatırı sayılır iki kişinin durumunu kıyaslamak için gelmiş olup bu ikisinin birbiriyle çelişen sıfatlarında mübalağa yapılması istenmiş ve “en bedbahtı” denilerek, ateş sırf onun için yaratılmış gibi ateşe girmeye ve “en müttakîsi” denilerek de cennet sırf onun için yaratılmış gibi kurtuluşa özgü kılınmıştır. -Bu iki kişinin de Ebû Cehl veya
35 Ümeyye b. Halef ile Ebû Bekr (r.a.) olduğu söylenir.-

1 Yani “(Cehenneme yahut kabre) yuvarlandığında malının ona bir faydası olmuyor!” / ed.

[٢٧٩٠] {وَمَا يُعْنِي عَنْهُ} استفهام في معنى الإنكار، أو نفي. {تَرَدَّى} تفعل من الردى، وهو الهلاك، يريد الموت. أو تردى في الحفرة إذا قبر، أو تردى في قعر جهنم. [٢٧٩١] {إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ} إن الإرشاد إلى الحق واجب علينا بنصب الدلائل وبيان الشرائع.

٥ [٢٧٩٢] {وَإِن لَّنَا لَلْآخِرَةَ وَالْأُولَىٰ} أي ثواب الدارين للمهتدي، كقوله {وَأَتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ} {العنكبوت: ٢٧}.

١٤- {فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى}

١٥- {لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى}

١٦- {الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّى}

١٧- {وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى} ١٠

١٨- {الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى}

١٩- {وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَى}

٢٠- {إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى}

[٢٧٩٣] وقرأ أبو الزبير «تتلظى».

١٥ [٢٧٩٤] فإن قلت: كيف قال {لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى... وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى}، وقد

علم أن كل شقي يصلها، وكل تقي يجنبها، لا يختص بالصلي أشقى الأشقياء، ولا

بالنجاة أتقى الأتقياء؟ وإن زعمت أنه نكر النار فأراد ناراً بعينها مخصوصة بالأشقى،

فما تصنع بقوله {وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى}، فقد علم أن أفسق المسلمين يجنب تلك النار

المخصوصة، لا الأتقى منهم خاصة؟ قلت: الآية واردة في الموازنة بين حالتي عظيم من

المشركين وعظيم من المؤمنين، فأريد أن يبالغ في صفتيهما المتناقضتين، فقيل الأشقى، ٢٠

وجعل مختصاً بالصلي، كأن النار لم تخلق إلا له، وقيل الأتقى، وجعل مختصاً بالنجاة،

كأن الجنة لم تخلق إلا له. وقيل: هما أبو جهل أو أمية بن خلف، وأبو بكر رضي الله عنه.

[2795] الرِّكَاءُ يَتَزَكَّى (temizlik, akıllılık) kökünden türemedir; yani “Mal konusunda herhangi bir gösteriş ve beğenilme amaçlamaksızın, sırf Allah katında sâlih olmayı isteyerek (verir)” demektir. Yahut bu fiil الرِّكَاءُ (temizlik, artmak) kökünden türeme bir *tefa‘ul* kalıbıdır. “Peki يَتَزَكَّى fiilinin i‘râb konumu nedir?” **dersen şöyle derim:** Bu iki şekilde açıklanabilir: Eğer sen onu (öncesindeki) يَتَزَكَّى fiilinden *bedel* kılasan, sıla cümlesi hükmünde olacağı için i‘râbdan mahalli olmaz; zira sıla cümlelerinin i‘râbdan mahalli yoktur. Ama يَتَزَكَّى’deki zamirden hâl kılasan, o takdirde mahallen mansûb olur.

[2796] الا ابتغاء وجه ربه (Sırf yüce Rabbinin rızasını kazanmak için...) ifadesi, kendi kategorisi dışında kalandan istisna kılınmış olup o da “nimet”tir; yani Rabbinin rızasını kazanmanın dışında hiç kimsenin onun nezdinde (karşılık bekleyen) bir nimeti yoktur, demektir ki bu senin (bir şeyin kendi türü dışında kalan bir cinsten istisna kılınmasıyla ilgili olarak); *mâ fi‘d-dâri abad^{un} illâ himâr^{un}* (Evde eşekten başka kimse yok.) demene benzer. Yahya b. Vessâb *merfû‘* olarak ربه وجه ربه şeklinde okumuştur ki bu da senin: *mâ fi‘d-dâri abad^{un} illâ himâr^{un}* (Evde eşekten başka kimse yok.) demene benzer. Her iki lügate dair şiir terennüm edilmiştir: (i) Bîşr b. Ebû Hâzim demiştir ki;

Hiçbir aşınanın bulunmadığı ıssız çöllerde kuşluk vakti çömeliverdi (devem).

(O çöllerde ki) çekişen yavru yaban sığırlarından ve erkek devekuşlarından gayrısı yok!

(ii) Bir başkası [Âmir b. Hars] da şöyle demiştir:

Nice beldeler var ki bir aşına yok oralarda yavru geyiklerden ve ak develerden gayrı!..

25 ربه وجه ربه kısmınının *mefûlün leh* olması da caizdir ki bunun da bir anlam dayanağı vardır ki buna göre; “O, malını herhangi bir nimet karşılığı değil, tamamen Rabbinin rızası için verir.” anlamında olur.

21. Ki kendisi de razı olacaktır ileride.

[2797] (Bu ifade) o kişiyi hoşnut edecek ve gözünü aydınlatacak olan sevaba ilişkin bir randevulaşmadır.

[2798] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Her kim *Ve‘l-Leyl* sûresini okursa, Allah ona razı oluncaya kadar verir ve onu zorluktan muaf tutup, ona kolaylığı müyesser kılar.”

[٢٧٩٥] {يَتَزَكَّى} من الزكاء، أي يطلب أن يكون عند الله زاكياً، لا يريد به رياء ولا سمعة، أو يتفعل من الزكاة. فإن قلت: ما محل يتزكى؟ قلت: هو على وجهين؛ إن جعلته بدلاً من {يُؤْتِي} فلا محل له؛ لأنه داخل في حكم الصلة، والصلوات لا محل لها وإن جعلته حالاً من الضمير من {يُؤْتِي} فمحلّه نصب.

٥ [٢٧٩٦] {إِبْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ} مستثنى من غير جنسه - وهو النعمة - أي ما لأحد عنده نعمة إلا ابتغاء وجه ربه، كقولك: ما في الدار أحد إلا حماراً. وقرأ يحيى بن وثاب: «إلا ابتغاء وجه ربه»، بالرفع على لغة من يقول: ما في الدار أحد إلا حماراً؛ وأنشد في اللغتين قول بشر بن أبي حازم:

أَصْحَحْتُ خَلَاءَ قَفَارًا لَا أُنَيْسَ بِهَا * إِلَّا الْجَاذِرُ وَالظَّلْمَانُ تَخْتَلِفُ

١٠ وقول القائل:

وَبَلَدَةٍ لَيْسَ بِهَا أُنَيْسُ * إِلَّا الْيَعْفِيرُ وَالْأَلْعَيْسُ

ويجوز أن يكون {إِبْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ} مفعولاً له على المعنى، لأن معنى الكلام: لا يؤتي ماله إلا ابتغاء وجه ربه، لا لمكافأة نعمة.

٢١- ﴿وَلَسَوْفَ يَرْضَى﴾

١٥ [٢٧٩٧] {وَلَسَوْفَ يَرْضَى} موعده بالثواب الذي يرضيه ويقرّ عينه.

[٢٧٩٨] وعن رسول ﷺ: من قرأ سورة الليل، أعطاه الله حتى يرضى، وعافاه من العسر ويسر له اليسر.

DUHÂ SÜRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 11 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Yemin ederim kuşluk vaktine!

- 5 [2799] ‘Kuşluk’tan maksat kuşluk vaktidir ki, güneşin yükselip de ışınlarını saldığı âna varıncaya dek gündüzün başlangıcıdır. Söylendiğine göre yeminin kuşluk vaktine tahsis edilmesinin sebebi, Mûsâ’nın (a.s.) ilâhî kelâma o saatte muhatap olması ve “(Randevunuz; ziyinet(lerin takıldığı bayram) günüdür;) insanlar kuşluk vakti bir araya getirilecek...” [TâHâ 20/59]
- 10 âyetince sihirbazların secdeye kapanmaları imiş. الضحی ile (bütün bir) gündüzün kastedildiği de söylenmiş olup bunun açıklaması; [A’râf 7/97-98’de¹] “geceleyn uyurlarken” ifadesine karşılık “kuşluk vakti çatmayacağından emin miydiler?” âyetidir.

2. Ve ‘zifiri karanlık’ hâlindeki geceye ki...

- 15 [2800] Sakinleşip, karanlığı dinginleştiği vakit (geceye ki...). *Leyletun sâciyet^{un}* tabirinin, rüzgârı dinmiş gece anlamına geldiği de insanların ve seslerin sükûn bulduğu gece anlamına geldiği de söylenmiştir. Nitekim *secâ el-bahr^u* “denizin dalgaları dindi”; *tarfun sâciⁿ* tabiri de; “durgun, zayıf bakış” anlamına gelir.

3. Rabbin seni ne terk etti ne de darıldı.

- 20 [2801] “Rabbin seni terk etmedi” cümlesi yeminin cevabı olup; “O, bırakıp gidenin kesip attığı gibi seni kesip atmadı” anlamındadır. *Mâ vede’ake* şeklinde şeddesiz de okunmuştur; “Seni bırakmadı” demektir. Şiir:

- 25 Biz oracıkta Amr ve Âmir sülalelerini(n maktullerini), düzeltilip sağlamaştırılmış, esmer kargıların (sivri) uçlarının parçaladığı birer ceset olarak bıraktık!

- [2802] *Tevdi*‘ terk etmenin mübalağalıdır; çünkü ayrılıp gidecek şekilde seni terkeden biri, seni terk etmede mübalağa etmiş demektir. Rivayete göre Peygamber’e (s.a.) vahyin gelmesi birkaç gün gecikince müşrikler, “Rabbi Muhammed’i terkedip, ona darılmış!” demişlerdi. Yine söylendiğine göre Ebû Leheb’in karısı Ümmü Cemil’in Hz. Peygamber’e: “Muhammed! Görüyorum ki ‘şeytan’ın seni terk etmiş!” demesi üzerine bu sûre inmiştir [*Buhârî*, “Tefsir”, 93; “Fedâilü’l-Kur’ân”, 1].

1 “Peki, bu şehirlerin halkı; azabımızın onlara *geceleyn uyurlarken* (ansızın) gelip çatmayacağından emin miydiler?” [A’râf 7/97] âyetine karşı olarak (sevkedilen); “Peki, bu şehirlerin halkı; azabımızın onlara *kuşluk vakti* (*güpegündüz*) *oyunda-oynaşta iken gelip çatmayacağından emin miydiler?*” [A’râf 7/98] âyetidir. / ed.

سورة الضحى

مكية؛ وآياتها ١١

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿وَالضُّحَىٰ﴾

٥ [٢٧٩٩] المراد بالضحى وقت الضحى، وهو صدر النهار حتى ترتفع الشمس وتلقي شعاعها. وقيل: إنما خصّ وقت الضحى بالقسم، لأنها الساعة التي كلم فيها موسى عليه السلام، وألقي فيها السحرة سجداً، لقوله {وَأَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحَىٰ} [طه: ٥٩]. وقيل: أريد بالضحى النهار، بيانه قوله {أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحَىٰ} في مقابلة {بياتاً} [الأعراف: ٩٧-٩٨].

١٠ ٢- ﴿وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ﴾

{سَجَىٰ} [٢٨٠٠] سكن وركد ظلامه. وقيل: ليلة ساجية، ساكنة الريح. وقيل: معناه سكن الناس والأصوات فيه. وسجا البحر، سكنت أمواجه. وطرف ساج، ساكن، فاتر.

٣- ﴿مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ﴾

١٥ [٢٨٠١] {مَا وَدَّعَكَ} جواب القسم. ومعناه: ما قطعك قطع المودع. وقرئ بالتخفيف، يعني ما تركك. قال:

وَتَمَّ وَدَعْنَا آلَ عَمْرٍو وَعَامِرٍ * فَرَأَيْتَ أَطْرَافِ الْمُتَقَفِّةِ السُّمْرِ

[٢٨٠٢] والتوديع مبالغة في الودع؛ لأنّ من ودّعك مفارقاً فقد بالغ في تركك. روى: أنّ الوحي قد تأخر عن رسول الله ﷺ أياماً، فقال المشركون: إنّ محمداً ودعه ربه وقلاه. وقيل: إنّ أم جميل امرأة أبي لهب قالت له: يا محمد، ما أرى شيطانك إلاّ قد تركك، فنزلت.

[2803] والذكارين الله وما فلاك (in aslı فلاك olup) zamir hafzedilmiştir. Tıpkı الذكارين الله (‘‘Ve Allah’ı çokça zikreden erkekler ve zikreden kadınlar...’’ [Ahzâb 33/35]) âyetindeki الذكارات (zikreden kadınlar) kelimesi gibi ki والذكارته (O’nu zikreden kadınlar) demek istemektedir. [6-8. âyetlerdeki] فأغنى، فهدى، فأسى فأسىları da bunun gibidir; bu, hafzedilenin belli olmasından ötürü bir lâfız kısaltmasıdır.

4. Senin için; işin sonu, önünden kesinlikle daha iyi olacak!..

[2804] **Şayet** “*Senin için; işin sonu önünden kesinlikle daha iyi olacak!..*’ âyetinin, öncesiyle irtibatı nedir?” **dersen şöyle derim:** Terk etme ve darılma yok demek, zımnen; “Allah seni vahiyle buluşturacak; sen Allah’ın sevgili kulusun; sen bu vahiyden daha büyük bir şeref ve daha ulvi bir nimet görmemişsindir” anlamını içerince Allah; Peygamber’e, onun âhiretteki durumunun bundan da büyük ve ulvi olacağını haber vermiş olmaktadır ki bu da Allah’ın bütün nebi ve resullerinin önüne geçmesi, (rütbe itibarıyla) onlardan kıdemli olması, ümmetinin diğer ümmetlere şahitlik etmesi, şefaati sayesinde müminlerin derece ve mertebelerinin yükseltilmesi vd. yüce şereflerdir.

5. İleride Rabbin sana [verdikçe] verecek ve sen razı olacaksın.

[2805] Bu, Bedir ve Mekke fethi günlerinde düşmanlarını yenip üstün gelmesi; insanların bölük bölük dine girmesi; Kurayza ve Nadîr (Yahudi) kabilelerine galip gelinip bunların sürgün edilmesi; ordu ve müfrezelerinin Arap beldelerinde çoğalıp yayılması; onun râşit halifelerine memleket boylarında şehirlerin fethini nasip etmesi; onların elleriyle zorba yöneticilerin memleketlerini yıkıp kısırların hazinelerini yağmalatması; şarklıların ve garplıların kalplerine korku salması; İslâm’ın heybet kespedip davetin yayılması ve Müslümanların istilası adına Allah’ın ona dünyada verdiklerini ve künhünü Allah’tan başkasının bilemeyeceği sevap adına onun için biriktirdiklerini kapsayan bir vaat müjdesidir. İbn Abbas demiştir ki; “Onun için cennette beyaz inciden mamul; toprağı misk olan bin tane köşk vardır.”

[2806] **Şayet** “(ولسوف) سوف’nin başına gelen bu Lâm da ne?” **dersen şöyle derim:** O, cümlenin mefhumunu pekiştiren başlangıç Lâm’ıdır. Mübtedâ ise hafzedilmiş olup cümle *ve le-ente sevfe yu’rıyke* (Elbette sen var ya, sana Rabbin [verdikçe] verecek.) şeklinde kurgulanır. Nitekim *le-uksimu* (Gerçekten kıyamet gününe yemin ederim!) âyetinde,¹ bunun *le-ene uksimu* (Elbette ben... yemin ederim ki!) anlamına geldiğini zikretmiştik. Şöyle ki bu Lâm ya kasem Lâm’ı ya da başlangıç Lâm’ı olabilir.

1 Yani Kıyamet (75) sûresinin ilk âyetindeki لا أقسم لآئمتين İbn Kesîr tarafından *le-uksimu* okunmasında. / çev.

[٢٨٠٣] حذف الضمير من قلى كحذفه من الذاكرات في قوله {وَالذَّاكِرِينَ اللَّهُ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ} [الأحزاب: ٣٥]، يريد: والذاكرات. ونحوه {فَأَوَى} [٦]، {فَهَدَى} [٧]، {فَأَعْنَى} [٨]؛ وهو اختصار لفظي لظهور المحذوف.

٤- ﴿وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَى﴾

٥ [٢٨٠٤] فإن قلت: كيف اتصل قوله {وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَى} بما قبله؟ قلت: لما كان في ضمن نفي التوديع والقلبي أنّ الله مواصلك بالوحي إليك، وأنتك حبيب الله، ولا ترى كرامة أعظم من ذلك ولا نعمة أجلّ منه، أخبره أن حاله في الآخرة أعظم من ذلك وأجل، وهو السبق والتقدم على جميع أنبياء الله ورسوله، وشهادة أمته على سائر الأمم، ورفع درجات المؤمنين وإعلاء مراتبهم بشفاعته، وغير ذلك من الكرامات السنية. ١٠

٥- ﴿وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى﴾

١٥ [٢٨٠٥] {وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى} موعده شامل لما أعطاه الله في الدنيا من الفلج والظفر بأعدائه يوم بدر ويوم فتح مكة، ودخول الناس في الدين أفواجا، والغلبة على قريظة والنضير وإجلالهم، وبثّ عساكره وسراياه في بلاد العرب، وما فتح على خلفائه الراشدين في أقطار الأرض من المدائن، وهدم بأيديهم من ممالك الجبابرة وأنهبهم من كنوز الأكاسرة، وما قذف في قلوب أهل الشرق والغرب من الرعب وتهديب الإسلام، وفشوّ الدعوة واستيلاء المسلمين، ولما أذخر له من الثواب الذي لا يعلم كنهه إلاّ الله؛ قال ابن عباس رضي الله عنهما: له في الجنة ألف قصر من لؤلؤ أبيض ترابه المسك.

٢٠ [٢٨٠٦] فإن قلت: ما هذه اللام الداخلة على سوف؟ قلت: هي لام الابتداء المؤكدة لمضمون الجملة، والمبتدأ محذوف؛ تقديره: ولأنت سوف يعطيك، كما ذكرنا في «الآفيسم»، أن المعنى لأننا أقسم؛ وذلك أنها لا تخلو من أن تكون لام قسم أو ابتداء،

Kasem Lâm'ı ise sadece tekit Nûn'uyla birlikte muzâri fiilin başına gelebilir. Geriye onun sadece başlangıç Lâm'ı olma ihtimali kalır ki başlangıç Lâm'ı da ancak mübtedâ - haber cümlesinin başına gelir. Dolayısıyla, mutlaka bir *mübtedâ* ve *haber* takdir etmek ve böylece onun aslının; *ve le-ente sevfe* 5 *ju'tyke* şeklinde olması gerekir. "Peki, tekit harfi (olan Lâm) ile tehir harfi (olan سوف)'nin birlikteliği ne anlama geliyor?" **dersen şöyle derim:** (Allah katından gerçekleşecek olan) vermenin, bir maslahattan ötürü gecikmiş olsa da mutlaka vuku bulacağı anlamına geliyor.

6. O seni yetim bulup da barındırmadı mı?

10 **7. Ne yapacağını bilemez hâlde bulup da seni, yol göstermedi mi?**

8. Seni 'başkasının eline bakar' bulup da zengin etmedi mi?

[2807] Yüce Allah, Peygamber'i üzerindeki nimet ve yardımlarını sayıp büyümesinin ve yetişmesinin başlangıcından bu yana onu bu nimetlerden mahrum kılmadığını zikretmektedir ki bu, (Peygamber'in) 'en güzel'den, ha- 15 yır ve şerefın artmasından başka beklentisi olmaması, iç sıkıntısı yaşamaması ve sabrının azalmaması için Allah'ın ona (gelecekteki) ihsanı adına gözlenen şeyi geçmişine kıyas etsin diye, amaçlananın *terşîhî* bir anlatımdır.¹

[2808] "O seni... bulmadı mı?" Bu, "bilmek" anlamındaki *vucûd* (bulmak) kökünden alınmadır.² (ك) *یتیمًا* ve (ك) *یتیمًا* lâfızlarından ibaret) iki *mansûb* kelime 20 *وَوَجَدَ*'nin iki mef'ûlüdür. Buna göre mâna: "Sen yetim değil miydin?" şeklindedir. Şöyle ki Hz. Peygamber anne karnında altı aylıkken babası, sekiz yaşındayken de annesi vefat etmişti. Derken, bakımını amcası Ebû Tâlib üstlenmişti. Allah onu esirgeyip, güzelce yetiştirdi. *یتیم* tabirinin, Arapların *durrat^{am} yetîmet^{am}* (eşsiz inci) ifadesinden olduğu şeklindeki yorum bid'at 25 tefsir grubundandır ki, buna göre mâna; "O seni Kureyş'in içinde tek; benzersiz bulup da barındırmadı mı?" şeklinde [yanlış!] olur.

[2809] (فَأَوَى) *medsiz fe-evâ* şeklinde de okunmuş olup iki şekilde açıklanabilir: Ya (medli) *âvâhu* (onu barındırdı) anlamındaki *evâhudan* gelmektedir -ki bazı çobanların *eyne âvî hâzîhi'l-mûkasete* (Şu uyuz deveyi nerede barındır- 30 yım?) dediği işitilmiştir- yahut "ona acıdı" anlamındaki *evâ le-hûd*dan alınmadır.

[2810] Bu, şeriatların ve (bilgisine ulaşma) yönteminin "işitme" (nakil/rivayet)ten ibaret olduğu şeylerden uzak kalmak anlamına gelir. Tıpkı "*Yoksa, sen daha önce kitap nedir, iman nedir bilmiyordun.*" [Şûra 42/52] âyetinde olduğu gibi. [Hz. Peygamber'in] çocukluğunda Mekke vadilerinin birinde kaybolduğu

1 Yani bu anlatımda "benzetilen" in (*müşebbehün bih*) vasfını öne çıkaran bir teşbih mevcut olup *isti'âre-i muraşaba* içeren bu âyetlerde Allah çok merhametli bir ebeveyne, Peygamber ise yetiştirilip korunan bir çocuğa benzetilmektedir. / çev.

2 Yani "O seni yetim bilip de barındırmadı mı?" / çev.

فلام القسم لا تدخل على المضارع إلا مع نون التأكيد، فبقي أن تكون لام ابتداء، ولام الابتداء لا تدخل إلا على الجملة من المبتدأ والخبر، فلا بد من تقدير مبتدئ وخبر، وأن يكون أصله: ولأنت سوف يعطيك. فإن قلت: ما معنى الجمع بين حرفي التوكيد والتأخير؟ قلت: معناه أن العطاء كائن لا محالة وإن تأخر، لما في التأخير من المصلحة. ٥

٦- ﴿أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى﴾

٧- ﴿وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَى﴾

٨- ﴿وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَى﴾

[٢٨٠٧] عدّد عليه نعمه وأياديه، وأنه لم يخله منها من أول تربيته وابتداء نشئه، ترشيحاً لما أراد به؛ ليقيس المترقب من فضل الله على ما سلف منه، لثلا يتوقع إلا الحسنى وزيادة الخير والكرامة، ولا يضيق صدره ولا يقل صبره. ١٥

[٢٨٠٨] و﴿أَلَمْ يَجِدْكَ﴾ من الوجود الذي بمعنى العلم. والمنصوبان مفعولاً وجد. والمعنى: ألم تكن يتيمًا، وذلك أنّ أباه مات وهو جنين قد أتت عليه ستة أشهر وماتت أمّه، وهو ابن ثمان سنين، فكفله عمه أبو طالب، وعطفه الله عليه فأحسن تربيته. ومن بدع التفاسير: أنه من قولهم: درّة يتيمة، وأن المعنى: ألم يجدك واحدًا في قريش عديم النظير فأواك. ١٥

[٢٨٠٩] وقرئ «فأوى» وهو على معنيين؛ إما من أواه، بمعنى آواه. سمع بعض الرعاة يقول: أين آوي هذه الموقسة؛ وإما من أوى له، إذا رحمه.

[٢٨١٠] {ضالًّا} معناه الضلال عن علم الشرائع وما طريقه السمع، كقوله {مَا كُنْتُ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ} [الشورى: ٥٢]. وقيل: ضل في صباه في بعض شعاب مكة، ٢٥

ve Ebû Cehl'in onu (bulup) Abdulmuttalib'e geri getirdiği de söylenmiştir. (Sütanesi) Halime'nin onu süttten kesip Abdulmuttalib'e teslim etmek için getirdiğinde Mekke kapısında onu kaybettiği; yine Ebû Tâlib'in (ticaret yolculuğuna) çıktığı vakit onun Şam yolunda kaybolduğu da söylenmiştir.

5 [2811] Ve sana “yol gösterdi;” yani Kur’ân’ı ve şeriatları sana bildirdi. Yahut senin, dedenin ve amcanın yanından kaybolup uzak düşmeni izale etti.

[2812] “[Hz. Muhammed] kırk yıl kavminin konumu üzereydi!” diyen kişi, şayet bununla Hz. Peygamber'in kavmi gibi nakli bilgilerden (vahiy kültüründen) uzak bulunduğunu kastettiyse ne âlâ! Yok, şayet onların (Cahiliye) 10 dini ve inkârları üzere olduğunu kastettiyse, *ma‘âzallah!*.. Zira peygamberlerin peygamberlikten önce de sonra da ayıp kaçacak büyük ve küçük (her tür) günahattan korunmuş olması gerekir: “(Biz peygamberler) herhangi bir şeyi Allah’a ortak koşmamız bize yakışmaz (Bu, Allah’ın bize ve insanlara lütfundandır..” [Yûsuf 12/38] buyrulmuşken, onun, kâinatın) mimarını inkâr ve bilmezlik etmesi mümkün mü? Hem, inkârcıların yanında herhangi bir inkâr 15 sabıkası bulunması bir peygambere noksanlık olarak yeter!

[2813] “Başkasının eline bakar” yani fakir. (عَائِلًا Tahrîm 66/5) teki سَائِحَاتِ (in) *seyyihât*ⁱⁿ okunuşu gibi *‘ayyil*^{en} şeklinde ve *‘adîm*^{en} (yoksul) şeklinde de okunmuştur.

20 [2814] “(Seni) Hadîce'nin malıyla yahut sana kazandırdığı ganimetlerle “zengin etmedi mi?” Peygamber (s.a.): “Rızıkım kargımın gölgesinde yaratılmıştır (rızıkımı savaş ganimetlerinden tedarik ederim)!” buyurmuştur [Buhârî, “Cihâd”, 88]. “Seni kanaat sahibi kılıp, gönül zengini etmedi mi?” şeklinde de tefsir edilmiştir.

25 9. Öyleyse, sen de ezme yetimi.

[2815] “Ezme” yani zayıflığından ötürü malı ve hakkı aleyhine galebe çalma ona!.. İbn Mes’ûd kıraatinde فَلَا تَكْهَرُ şeklinde ki bu, kişinin yüzünü ekşitmesidir. *Fulân*^{un} *zû-kuhrûrat*ⁱⁿ denir ki “Falanca asık suratlıdır.” demektir. [Enes'in] فَبَابِي وَأَمِّي هُوَ مَا كَهَرَنِي (“Babam ve anam ona feda olsun! Bana hiç surat 30 asmadı.”) sözü de bu kabildendir. [Müslim, “Kitâbü'l-Mesâcid”, 33 benzer lafızlarla]

10. Azarlama, isteyeni.

[2816] *Nebr* ve *nehm* kelimeleri “menetmek” anlamına gelir. Hz. Peygamber'in (s.a.): “Dilenciği üç kez reddettiğin hâlde dönüp gitmezse, onu menetmen hususunda sana bir vebal yoktur.” buyurduğu rivayet edilmiştir. 35 Denilmiştir ki; şayet o kişi verilecek bir şey isteyen değil de ilim talep eden biriye, sana geldiğinde onu azarlama!

فردّه أبو جهل إلى عبد المطلب. وقيل: أضلته حليلة عند باب مكة حين فطمته وجاءت به لتردّه على عبد المطلب. وقيل: ضلّ في طريق الشام حين خرج به أبو طالب.

[٢٨١١] فهداك، فعرفك القرآن والشرائع. أو فأزال ضلالك عن جدك وعمك.

٥ [٢٨١٢] ومن قال: كان على أمر قومه أربعين سنة، فإن أراد أنه كان على خلّوهم عن العلوم السمعية، فنعم؛ وإن أراد أنه كان على دينهم وكفرهم، فمعاذ الله! والأنبيا يجب أن يكونوا معصومين قبل النبوة وبعدها من الكبائر والصغائر الشائنة، فما بال الكفر والجهل بالصانع: {مَا كَانَ لَنَا أَنْ نُشْرِكَ بِاللَّهِ مِنْ شَيْءٍ} [يوسف: ٣٨] وكفى بالنبي نقيصة عند الكفار أن يسبق له كفر.

١٠ [٢٨١٣] {عَائِلًا} فقيراً. وقرئ «عيلاً»، كما قرئ «سَيِّحَاتٍ» [التحریم: ٥]. و«عديماً».

[٢٨١٤] {فَأَغْنَى} فأغنك بمال خديجة، أو بما أفاء عليك من الغنائم. قال عليه الصلاة والسلام: جعل رزقي تحت ظلّ رمحي. وقيل: قنعك وأغنى قلبك.

٩- {فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ}

[٢٨١٥] {فَلَا تَقْهَرْ} فلا تغلبه على ماله وحقه لضعفه. وفي قراءة ابن مسعود «فلا تكهر»، وهو أن يعبس في وجهه. وفلان ذو كهرورة، عابس الوجه. ومنه الحديث: فبأبي وأمي هو، ما كهربي.

١٠- {وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ}

[٢٨١٦] النهر، والنهم الزجر. عن النبي ﷺ: إذا رددت السائل ثلاثاً فلم يرجع، فلا عليك أن تزجره. وقيل: أما إنه ليس بالسائل المستجدي، ولكن طالب العلم، إذا جاء فلا تنهره. ٢٠

11. Anlat(maya devam et) Rabbinin nimetini...

[2817] Allah'ın nimetinin anlatılması o nimetlere şükredilmesi ve onun yayılıp tanıtılmasıdır. Âyette barındırma, yol gösterme, zengin kılma ve bundan öte şeyler adına zikrettiği nimetler kastedilmektedir.

5 [2818] Mücâhid'in (v. 103/721) bu nimeti "Kur'ân" ile yorumladığı rivayet edilmiş olup buna göre "Anlat!" emri: "Kur'ân'ı okut ve gönderildiğin şeyi tebliğ et!" anlamına gelir.

[2819] Rivayete göre Abdullah b. Gâlib sabahladığında: "Allah dün gece beni pek çok hayırla rızıklandırdı; şu kadar Kur'ân okudum, şu kadar namaz kıldım!" dermiş. Kendisine: "Ey Ebû Firâs! Senin gibi biri böyle şeyler söyler mi hiç?" dediğinde; "Allah 'Rabbinin nimetine gelince; işte onu anlat!' diyor; siz ise 'Allah'ın nimetini anlatma!' diyorsunuz" dermiş. Gayet tabii böyle bir şey, ancak kişi bununla ilahî nimeti ve başkalarının da kendisine uymasını amaçlayıp, kendi nefesine karşı fitneden de emin olduğunda caiz olsa bile, kendisini gizlemesi daha faziletlidir. Şayet bunda riya ve şöhret erbabına benzemekten başka bir amaç yoksa o kişi zaten belâsını bulmuş demektir.

[2820] [فَحَدِّثْ] Hz. Ali'nin kıraatinde *fe-habbir* (bir bir haber ver) şeklindedir.

[2821] Mâna şudur: "Şüphesiz sen bir yetimken, ne yapacağını bilemezken, ihtiyaç sahibiyken Allah seni barındırdı, sana yol gösterdi ve seni zengin kıldı. O hâlde, ne olursa olsun, ne durumda olursan ol şu üç hususta Allah'ın sana olan nimetini unutma; Allah'ı rehber edin! Yetime karşı şefkatli ol ve onu barındır! Zira sen yetimliği ve onun ezikliğini tatmış bulunuyorsun. Allah'ın sana nasıl muamele ettiğini gördün. Rabbin sana merhamet edip fakirken seni zengin kıldığı gibi sen de *isteyenlere* karşı merhametli ol; (verecek bir şey yoksa) onu güzel bir şekilde geri çevir, kapından kovma! Ve Allah'ın tüm nimetlerini yad et!.. Hz Peygamber'in, kendisini dalâletten hidayete kavuşturan Yüce Allah'a uyararak, dalâlettekilere doğru yolu gösterip, ilahî yasaları ve Kur'ân'ı öğretmesi de yadetme kapsamına dâhildir.

30 [2822] Peygamber'den (s.a.) nakledilmiştir ki; "Her kim Duhâ sûresini okursa Allah onu, Muhammed'in, şefaet etmesine rıza göstereceği kimseler arasına katar ve bütün yetim ve dilenciler sayısınca ona on sevap yazar."

١١- ﴿وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ﴾

[٢٨١٧] التحديث بنعمة الله شكرها وإشاعتها؛ يريد: ما ذكره من نعمة الإيواء والهداية والإغناء وما عدا ذلك.

[٢٨١٨] وعن مجاهد: بالقرآن فحدّث، أقرئه وبلّغ ما أرسلت به.

٥ [٢٨١٩] وعن عبد الله بن غالب أنه كان إذا أصبح يقول: رزقني الله البارحة خيرًا؛ قرأت كذا وصليت كذا، فإذا قيل له: يا أبا فراس مثلك يقول مثل هذا؟ قال: يقول الله تعالى: {وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ}، وأنتم تقولون: لا تحدث بنعمة الله. وإنما يجوز مثل هذا إذا قصد به اللطف، وأن يقتدي به غيره، وأمن على نفسه الفتنة؛ والستر أفضل. ولو لم يكن فيه إلا التشبه بأهل الرياء والسمعة لكفي به.

١٠ [٢٨٢٠] وفي قراءة علي رضي الله عنه «فخبر».

[٢٨٢١] والمعنى: إنك كنت يتيمًا، وضالًا وعائلاً، فأواك الله، وهداك، وأغناك؛ فمهما يكن من شيء وعلى ما خيلت فلا تنس نعمة الله عليك في هذه الثلاث، واقتد بالله، فتعطف على اليتيم وآوه، فقد ذقت اليتيم وهوانه، ورأيت كيف فعل الله بك؛ وترحم على السائل وتفقدته بمعروفك ولا تزجره عن بابك، كما رحمتك ربك فأغناك بعد الفقر؛ وحدّث بنعمة الله كلها، ويدخل تحته هدايته الضلال، وتعليمه الشرائع والقرآن، مقتديًا بالله في أن هداه من الضلال.

[٢٨٢٢] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة الضحى جعله الله فيمن يرضى لمحمد أن يشفع له وعشر حسنات يكتبها الله له بعدد كل يتيم وسائل.

İNŞİRAH SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 8 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Biz açmadık mı senin göğsünü?

2-3. Biz indirdik senin üzerinden, o belini büken yükünü.

4. Ve Biz yükselttik senin şanını.

[2823] “Açma” işinin yokluğu yadırgama yollu sorulup, “açma”nın mevcut ve sabit olduğu ifade edilmiş ve böylece bir bakıma “Senin göğsünü açtık” denmiştir. Mâna gözetilerek, “Biz indirdik.” fiilinin onun üzerine atfedilmiş olması da bu sebeptir.

[2824] “Senin göğsünü¹ açtık” ifadesi, peygamberliğin ve hem insan hem de cin sınıfının (hakka) davet edilmesinin hüznün yüklerini birlikte istiap edecek veya kavminin ve başkalarının o nübüvvet yüzünden senin başına sardıkları zorluklara katlanacak derecede zihnini genişlettik yahut zihnini, içerisine yerleştirdiğimiz ilim ve hikmetlerle genişletip, körlük ve cehalet eşliğindeki darlık ve zorluğu ondan giderdik, anlamına gelmektedir. Hasan-ı Basrî'den; “(O zihin) hikmet ve ilimle dopdoludur.” şeklinde rivayet edilmiştir. Ebû Ca'fer el-Mansûr'un (v. 158/775), Hâ'nın fethasıyla *لَمْ نُشْرَحْ لَكَ* okuduğu rivayet edilmiş olup (âlimler); “Belki de o, Hâ'yı iyice belli edip, mahrecini doygun kıldı da, işiten onun Hâ'ya fetha verdiğini sandı” demişlerdir.

1 *Sadr* göğüsten ziyade başı/zihni ifade etmektedir; zira insanın biliş, görüş, inanış, frenleme, korku, algı vd. tüm idrak mekanizmalarını -yani *kalb- sadrın* içerisinde [Bkz. Hac 22/46]. [i] *Sadr*, müste'âr olarak “herhangi bir şeyin başı, öne, evveli” demek olup *sadrul-kanâti* “mızrağın ucu”, *sadrul-kitâbi* “kitabın başı”, *sadrü'n-nebâri* “gündüzün ilk vakitleri” anlamındadır. Türkçedeki *sadr*, *sadr-ı a'zam*, *sadaret* kelimeleri bu anlam çerçevesinde değerlendirilebilir. *Şerh-i sadr* ise zihnin imanî hakikatleri ya da -peygamberde- Allah katındaki kutsal gaybî gerçekleri alabilecek genişliğe getirilmesi; zihnin açılması yani “Miladî 610 Mekke'sinin mevcut sosyokültürel şartlarında kabulü zor olan gaybî gerçekleri rahatça alabilecek şekilde genişletilmesi” demektir. Peygamberlik öncesi Mûsâ'nın (a.s.) da *sadrının* şerhedilmesi için dua ettiği bilinmektedir. Ve bu, esasen her iman sahibi için söz konusudur: “Allah kimi hidayete erdirecek istiyorsa, onun göğsünü (yani zihnini) İslâm'a açıyor; kimi saptırmak istiyorsa, onun da göğsünü (yani zihnini) göğe doğru yükseliyormuşçasına daraltıyor, sıkıyor. İşte, iman etmeyenlerin üzerine Allah murdarlığı böyle boca ediyor!” (En'âm 6/125) [ii] *Kalb* dendiği zaman, genelde, göğüs boşluğumuzda yer alan o kozalakvarî kalp anlaşılmalıdır, yani vücudumuza kan pompalayarak canlı kalmamızı sağlayan temel organ. Ancak kalb Seyyid Şerif Cürcanî'nin tabiriyle “rabbanî bir latife”dir. Kur'an'da sözgelimi Hac 22/46, 47; A'râf 7/179; Zümer 39/45; Muhammed 47/24'te [ve hadislerde; [*Buhârî*, “İman” 39; *Müslim*, “Müsâkât” 107] *kalbe* yüklenen fonksiyonlara baktığımız zaman, dinî terminolojideki *kalbin* vücuda kan pompalayan kalp olmadığı görülmektedir. Zira Kur'an'a göre *kalb*; her şeyi sayesinde anladığımız, kavradığımız... organımızdır; *tasdik*, *zan*, *yakîn*, *küfî*; *şekk*, *cahd*, *tezekkür*, *tezekkür*, *i'tibâr*, *tasavvur*, *tabayyül*, *tecrîd* gibi eylem ve yeteneklerimiz hep *kalbin* fonksiyonlarıdır; yani *kalb* göğüs boşluğumuzdaki malum organ değil, akıl başta olmak üzere beynimizin değişik kapasitelerini ifade etmektedir. Ve işbu *kalb* insanın *sadrında* yer almaktadır. / ed.

سورة الشرح

مكية؛ وآياتها ٨

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ﴾

٢-٣- ﴿وَوَضَعْنَا عَنكَ وِزْرَكَ الَّذِي أَنقَضَ ظَهْرَكَ﴾

٤- ﴿وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ﴾

[٢٨٢٣] استفهم عن انتفاء الشرح على وجه الإنكار، فأفاد إثبات الشرح وإيجابه،

فكأنه قيل: شرحنا لك صدرك. ولذلك عطف عليه {وَوَضَعْنَا} اعتبارًا للمعنى.

[٢٨٢٤] ومعنى شرحنا صدرك فسحناه حتى وسع هموم النبوة ودعوة الثقليين

١٠ جميعًا. أو حتى احتمل المكاره التي يتعرض لك بها كفار قومك وغيرهم. أو فسحناه

بما أودعناه من العلوم والحكم، وأزلنا عنه الضيق والحرَج الذي يكون مع العمى

والجهل. وعن الحسن: ملئ حكمة وعلماً. وعن أبي جعفر المنصور أنه قرأ: «ألم

نشرح لك»، بفتح الحاء. وقالوا: لعله بين الحاء وأشبعها في مخرجها، فظن السامع

أنه فتحها.

[2825] Muhammed'in (s.a.) belini *inkād* eden -yani ağırlığı sebebiyle, bozulma ve çözülme sesi demek olan تَقْيِضُ'a benzer şekilde beli zorlayan [çatırdatan, büken]- yükü taşıması demektir ki bu, Peygamber'e (s.a.) ağır gelen ve onu kederlendiren: peygamberlik öncesi kusurları veya hüküm ve şeriatları bilmemesi yahut kavminin inatçılarının Müslüman olması uğruna kendini tüketmesi ve yanıp yakılması vb. şeylerin temsili bir anlatımıdır.

[2826] Peygamber'in üzerinden yükün kaldırılması, onun bağışlanması veya şeriatların ona öğretilmesi yahut tebliğ vazifesini yerine getirip, bunda da mübalağa etmesinin ardından mazeretinin kabul edilmesidir.

[2827] Enes b. Mâlik (v. 93/712) وَحَلَلْنَا... (Biz çözdük.) -yani aşağıya indirdik- şeklinde okurken, İbn Mes'ûd وَحَلَلْنَا عَنْكَ وَفَرَكْنَا (Ağırlığını çözüp, üzerinden aldık.) şeklinde okumuştur.

[2828] Şanınin yüceltilmesi ise kelime-i şهادette, ezan ve kâmette, teşhüt ve hutbelerde; "(Sizi razı etmek için Allah adına and içiyorlar.) Oysa müminler, asıl Allah ve Resulünü razı etmeleri gerekirdi..." [Tevbe 9/62]; "...Kim Allah ve Resulüne itaat ederse..." [Nisâ 4/13]; "Allah'a da itaat edin, Resulüne de itaat edin..." [Mâide 5/92] vb. âyetlerde olduğu gibi Kur'ân'ın pek çok yerinde, adının Allah'ın adıyla birlikte zikredilmesi ve "Allah Resulü"; "Allah'ın Nebisi" şeklinde isimlendirilmesidir. Yine öncekilerin [kutsal] kitaplarında ondan bahsedilmesi, peygamberler ve onların ümmetlerinden ona iman etmeleri hususunda [Âl-i İmrân 3/81] söz alınması da bu cümledendir.

[2829] **Şayet** "Mâna ondan bağımsızken (yani onsuz tamamlanıyor-ken), fazladan لك (senin için) ifadesinin eklenmesinde ne fayda var?" **dersen şöyle derim:** لك'nin ilave edilmesinde; önce müphem kılma, sonra da izah etme tarzıyla ilgili bir husus mevcut olup sanki "Senin için açmadık mı?" denmiş ve hemen oracıkta şerh edilecek bir şeylerin bulunduğu anlaşılmış, sonra da "Senin gönlünü - zihnini" buyrularak, müphem bilinen şey izah edilmiş olmaktadır. لك ذكرك (senin için şanını) ve عنك وزرك (senden, yükünü) ifadelerinde de aynı durum söz konusudur.

5. Çünkü güçlkle beraber elbet bir kolaylık vardır.

6. Evet, güçlkle beraber elbet bir kolaylık vardır.

[٢٨٢٥] والوزر الذي أنقض ظهره -أي حملة على النقيض، وهو صوت الانتقاض والانفكاك لثقله- مثل لما كان يثقل على رسول الله ﷺ ويغممه من فرطاته قبل النبوة، أو من جهله بالأحكام والشرائع، أو من تهالكه على إسلام أولي العناد من قومه وتلهفه.

٥ [٢٨٢٦] ووضعُه عنه أن غفر له، أو علّم الشرائع، أو مهد عذره بعد ما بلغ وبلغ.

[٢٨٢٧] وقرأ أنس «وحللنا»، حططنا. وقرأ ابن مسعود «وحللنا عنك وقرك».

[٢٨٢٨] ورفع ذكره أن قرن بذكر الله في كلمة الشهادة والأذان والإقامة والتشهد والخطب، وفي غير موضع من القرآن: {وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ} [التوبة: ٦٢]، {وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ} [النساء: ١٣]، {وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ} [المائدة: ٩٢]؛ وفي تسميته رسول الله ونبي الله؛ ومنه ذكره في كتب الأولين، والأخذ على الأنبياء وأمهم أن يؤمنوا به.

[٢٨٢٩] فإن قلت: أي فائدة في زيادة {لَكَ}، والمعنى مستقل بدونه؟ قلت: في زيادة {لَكَ} ما في طريقة الإبهام والإيضاح، كأنه قيل: {أَلَمْ نُنشِرْ لَكَ}، ففهم أن ثم مشروحا، ثم قيل: {صَدْرَكَ}، فأوضح ما علم مبهما. وكذلك {لَكَ} ذِكْرَكَ} و{عَنكَ وَزَرَكَ}.

٥- ﴿فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا﴾

٦- ﴿إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا﴾

[2830] **Şayet** “Çünkü güçlkle beraber elbet bir kolaylık vardır.’ âyeti, öncesiyle nasıl bir ilgi bağı oluşturmuştur?” **dersen şöyle derim:** Müşrikler Peygamber’i (s.a.) ve müminleri fakirlik ve imkânsızlıkla ayıplıyorlardı. Öyle ki bu, Hz. Peygamber’de onların İslâm’dan kendi tâbilerinin fakirliği ve düşüklüğü yüzünden yüz çevirdikleri vehmini uyandırmıştı. Bunun üzerine Allah, kendisine ihsan ettiği yüce nimetleri hatırlattıktan sonra; “Çünkü güçlkle beraber elbet bir kolaylık vardır.” buyurmakla sanki “Seni varlık sahibi kıldık da kıldık! Artık gel; Allah’ın lütfundan ümit kesme! Çünkü içinde bulunduğunuz zorlukla beraber elbet bir kolaylık vardır.” demiş oldu.

[2831] **Şayet** “عَدَاتِي (uyum ve) beraberliği ifade eder. O hâlde, kolaylık ve zorluğun *birlikte* oluşunun anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** Kast edilen, Allah’ın Müslümanları içinde buldukları zorluğun ardından, yakın bir zamana kadar *bir tür kolaylıkla* nasiplendirecek olmasıdır. Böylece daha fazla teselli vermek ve kalplerini daha da takviye etmek için Allah, o gözlenen kolaylığı zorluğun yakını kılacak derecede yakına getirmiştir.

[2832] “Peki, İbn Mes’ûd ve İbn ‘Abbas’ın (r.anhumâ); ‘Bir zorluk asla *iki* kolaylıkla baş edemez!’ demelerinin anlamı nedir? Zira doğrudan kendisine dayandırılan bir rivayete göre Peygamber (s.a.) bir gün gülererek dışarı çıkmış ve ‘Bir zorluk asla iki kolaylıkla baş edemez!’ buyurmuş.” **dersen şöyle derim:** Bu zâhire göre davranmak, beklentideki güçlülüğü esas almak ve Allah’ın vaaadinin lâfzın muhtemel en doygun ve yetkin anlamına hamledilmesidir. Burada söylenecek söz, ikinci cümlelerin birinci cümleyi tekrarlamasının muhtemel oluşudur. Tıpkı (Murselât sûresinde 10 kez tekrarlanan) “*Yalanlayanların hâli haraptır o gün!*” âyetinin ve senin *câeni Zeyd^{un}* Zeyd (Bana Zeyd geldi; Zeyd!) demedeki tekil lâfzın tekrarlanması gibi ki, bunda amaç birinci cümlelerin anlamını ruhlara ve kalplere iyice ve sağlamca yerleştirmektir. Şu da söylenebilir; birinci cümle, zorluğu şüphesiz bir kolaylığın takip edeceğini vaat ederken, ikinci cümle müstakil olarak (aynı) zorluğun ardından (başka) bir kolaylığın geleceğini vaat etmektedir ki, bu “başlangıç yapma” değerlendirmesine göre bunlar iki kolaylık olurken, sadece bir tek zorluk söz konusu olur; çünkü العسر (zorluk) lâfzının ma‘rifeliği (şu iki şeyin) dışında kalmaz: Ya (sırf konuşanın bilebileceği şekilde) zihnen belirlemeye mahsustur ki Müslümanların içinde buldukları zorluktur; dolayısıyla bu (ikinci) zorluk o (birinci) zorluğun aynıdır; çünkü bunun hükmü, senin “*inne ma‘a Zeydⁱⁿ mâlen; inne ma‘a Zeydⁱⁿ mâlen* (Muhakkak Zeyd’in maiyetinde bir miktar mal var; gerçekten Zeyd’in maiyetinde bir miktar mal var!)” demende yer alan Zeyd isminin hükmü gibidir.

[٢٨٣٠] فإن قلت: كيف تعلق قوله: {فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا} بما قبله؟ قلت: كان المشركون يعيرون رسول الله ﷺ والمؤمنين بالفقر والضيقة، حتى سبق إلى وهمه أنهم رغبوا عن الإسلام لافتقار أهله واحتقارهم، فذكره ما أنعم به عليه من جلائل النعم، ثم قال: {فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا}، كأنه قال: حَوْلْنَاكَ مَا حَوْلْنَاكَ، فلا تَيْأَسْ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ، فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ الَّذِي أَنْتُمْ فِيهِ يُسْرًا.

[٢٨٣١] فإن قلت: {إِنَّ مَعَ} للصحبة، فما معنى اصطحاب اليسر والعسر؟ قلت: أراد أن الله يصيبهم بيسر بعد العسر الذي كانوا فيه بزمان قريب، فقرب اليسر المترقب حتى جعله كالمقارن للعسر، زيادة في التسلية وتقوية القلوب.

[٢٨٣٢] فإن قلت: ما معنى قول ابن عباس وابن مسعود رضي الله عنهما: لن يغلب عسر يسرين، وقد روي مرفوعاً أنه خرج رضي الله عنه ذات يوم وهو يضحك ويقول: لن يغلب عسر يسرين. قلت: هذا عمل على الظاهر، وبناء على قوّة الرجاء، وأن موعد الله لا يحمل إلا على أوفى ما يحتمله اللفظ وأبلغه. والقول في أنه يحتمل أن تكون الجملة الثانية تكريماً للأولى كما كرر قوله: {وَوَيْلٌ لِلْمُكَدِّبِينَ} [الطور: ١١] لتقرير معناها في النفوس وتمكينها في القلوب، وكما تكرر المفرد في قولك: جاءني زيد زيد! وأن تكون الأولى عدّة بأنّ العسر مردوف بيسر لا محالة، والثانية عدة مستأنفة بأنّ العسر متبوع بيسر، فهما يسران على تقدير الاستئناف، وإنما كان العسر واحداً لأنه لا يخلو، إما أن يكون تعريفه للعهد، وهو العسر الذي كانوا فيه، فهو هو؛ لأنّ حكمه حكم زيد في قولك: إن مع زيد مالا، إن مع زيد مالا.

Yahut bu ma'rifelik herkesin bilebileceği “cins” kavramına (bilinen zorluk türüne) mahsustur ki bu durumda da aynı şekilde bu zorluk o zorluğun kendisidir. يَسْرًا lâfzına gelince; bu nekire kılınmış olup “cins”in (tamamını değil) bir kısmını içerir. Buna göre ikinci söz, tekrarlanmamış bir başlangıç
5 olunca, hiçbir kapalılık söz konusu olmaksızın, birinci kısmiliğin dışında başka bir kısmilik içermiştir.¹

[2833] **Şayet** “İki kolaylıkla kastedilen nedir?” **dersen şöyle derim:** Bu ikisiyle, Müslümanlara Peygamber’in (s.a.) devrinde müyesser kılınan fetihlerle, Halifeler devrinde müyesser kılınan fetihlerin kastedilmesi caiz
10 olabileceği gibi dünya ve âhiret kolaylığının kastedilmesi de caizdir. Tıpkı “De ki: (Ey Münafiklar!) Siz bizim için bekleye bekleye o iki güzelden (yani şehitlik veya zaferden) birini bekliyorsunuz...” [Tevbe 9/52] âyetinde zafer ve sevap güzelliğinin kastedilmesi gibi.

[2834] “Peki, (يسرا şeklinde) nekire kılmanın anlamı ne?” **dersen şöyle**
15 **derim:** Burada tazim söz konusu olup sanki “Elbette güçlkle beraber *muazzam* bir kolaylık vardır; ne tür bir kolaylık olursa olsun!” denmiş gibidir. Bu (âyet) İbn Mes’ûd Mushaf’ında tek bir kere yer almaktadır. **Şayet** “Mademki onun Mushaf’ında tekrarsız yer almaktadır; o zaman neden ‘Canım kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki, eğer zorluk bir haşerat deliğinde olsa bile, mutlaka kolaylık onun ardına düşüp, eninde sonunda üstün
20 gelir; zira bir zorluk asla iki kolaylıkla baş edemez!’ demiştir?” **dersen şöyle derim:** “İki kolaylık” derken, bununla bir bakıma يسرا’daki tazim anlamını kastetmekte; böylece onu iki cihanın kolaylığıyla tevیل etmektedir. Bu da hakiki anlamda ‘iki’ kolaylıktır.

25 7. Öyleyse, hemen bir başka işe giriş boş kaldığında!

[2835] **Şayet** “Öyleyse, boş kaldın mı bir başka işe giriş” âyeti, önce-
siyle nasıl bir ilgi bağı oluşturmaktadır?” **dersen şöyle derim:** Allah Teâlâ Hz. Peygamber’e olan geçmiş nimetlerini ve yakın gelecekteki vaatlerini bir bir sayınca, onu şükretmeye, ibadet konusunda gayretkeşliğe ve yorul-
30 mayaya, o ibadetleri birbirine ekleyip bitiştirmeye ve ibadet vakitlerinden hiçbir vakti boş geçirmeme noktasında tutkulu olmaya motive etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber bir ibadeti bitirince, hemen arkasından bir diğeri eklemiştir. İbn ‘Abbas’ın bu âyeti: “Namazı bitirince duaya yoğunlaş!”; Hasan-ı Basrî’nin: “Savaşı bitirince ibadete yoğunlaş!” ve Mücahid’inse:

1 Yani Nahiv ve Mantık kaidesine; العسر lâfzı ma’rife olarak aynen tekrarlandığı için ikincisi birincisinin aynı; يسرا lâfzı ise nekire olarak tekrarlanması sebebiyle ikincisi birincisinin gayri olmakta ve böylece bir zorluğa karşılık iki kolaylık söz konusu olmaktadır. / çev.

وإما أن يكون للجنس الذي يعلمه لك كل أحد فهو هو أيضًا. وأما اليسر فمكرر متناول لبعض الجنس. فإذا كان الكلام الثاني مستأنفًا غير مكرر فقد تناول بعضًا غير البعض الأول بغير إشكال.

[٢٨٣٣] فإن قلت: فما المراد باليسرين؟ قلت: يجوز أن يراد بهما ما تيسر لهم من الفتوح في أيام رسول الله ﷺ وما تيسر لهم في أيام الخلفاء، وأن يراد يسر الدنيا ويسر الآخرة، كقوله تعالى {قُلْ هَلْ تَرَبُّصُونَ بِنَا إِلَّا إِحْدَى الْحُسَيْنَيْنِ} [التوبة: ٥٢] وهما حسنى الظفر وحسنى الشواب.

[٢٨٣٤] فإن قلت: فما معنى هذا التنكير؟ قلت: التفخيم، كأنه قيل: إن مع العسر يسرًا عظيمًا وأي يسر! وهو في مصحف ابن مسعود مرة واحدة. فإن قلت: فإذا ثبت في قراءته غير مكرر، فلم قال: والذي نفسي بيده، لو كان العسر في جحر لطلبه اليسر حتى يدخل عليه، إنه لن يغلب عسر يسرين؟ قلت: كأنه قصد باليسرين: ما في قوله: {يُسْرًا} من معنى التفخيم، فتأوله يسر الدارين، وذلك يسران في الحقيقة.

٧- ﴿فَإِذَا فَرَعْتَ فَأَنْصَبْ﴾

[٢٨٣٥] فإن قلت: فكيف تعلق قوله: {فَإِذَا فَرَعْتَ فَأَنْصَبْ} بما قبله؟ قلت: لما عدد عليه نعمه السالفة ووعده الآئفة، بعثه على الشكر والاجتهاد في العبادة والنصب فيها، وأن يواصل بين بعضها وبعض، ويتابع ويحرص على أن لا يخلي وقتًا من أوقاته منها، فإذا فرغ من عبادة ذنبها بأخرى. وعن ابن عباس: فإذا فرغت من صلاتك فاجتهد في الدعاء. وعن الحسن: فإذا فرغت من الغزو فاجتهد في العبادة. وعن مجاهد:

“Dünyevi işleri bitirince namaza dur!” şeklinde yorumladıkları rivayet edilmiştir. Rivayete göre; Şa‘bî havaya taş atan bir adamı görmüş de ona: “Bu, iş bitiren kişinin emredildiği bir şey değil (iş gören kişinin bu tür boş işlerle uğraşması yakışık almaz!)” Kişinin herhangi bir uğraş vermeksizin boş boş oturması veya dini ve dünyası konusunda kendisine gerekli olmayan mâlâyânî şeylerle meşgul olması, onun sığ görüşlü, zayıf akıllı ve gaflet içinde olduğundanır!” dediği rivayet edilmiştir. Ömer (r.a.) kesin bir dille şöyle demiştir: “Ben gerçekten sizden birinizin ne herhangi bir dünya ne de bir âhiret işinde yer almaksızın; işsiz güçsüz, aylak aylak, boş boş dolaşmasını hoş görmem!”

[2836] Ebu’s-Simâl Râ’nın kesresiyle (فَاذَا فَرَعْتُمْ) okumuştur ki fasih bir kıraat değildir.

[2837] Bazı Râfızîlerin, *Sād*’ın kesresiyle; “Devlet reisliğine Ali’yi tayin et!” anlamında *fa’nsıb* (nasb et) şeklinde okumuş olması bid’atler cümlesindedir. Şayet bu, Râfızî için sağlıklı oluyorsa, o takdirde bir *nâsıbîn*¹ bu şekilde okuyarak, bunu “Ali’ye kin tutma ve düşmanlık” anlamındaki *nasba* dair bir emirmiş gibi telakki etmesi de sağlıklı olacaktır..

8. Ve sadece Rabbine bel bağla.

[2838] Rağbetini sırf O’na özgü kıl ve O’na tevekkül ederek, O’nun lütfundan başka bir şey isteme! *Fe-rağğib* şeklinde de okunmuş olup; “İnsanları O’nun nezdindeki şeyleri istemeye teşvik et!” anlamına gelir.

[2839] Hz. Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki: “Her kim *E-lem Neşrah* sûresini okursa sanki o, bana kederli olduğum bir hâlde gelip kederimi gidermiş gibi olur.”

1 Hz. Ali ve Ehl-i Beyr’e karşı düşmanlık sancağını *nasb* edenler (çekenler). Hâricilerden farklı olarak, tekfir etmezler. / ed.

فإذا فرغت من دنياك فانصب في صلاتك. وعن الشعبي: أنه رأى رجلاً يشيل حجراً، فقال: ليس بهذا أمر الفارغ، وعود الرجل فارغاً من غير شغل أو اشتغاله بما لا يعينه في دينه أو دنياه من سفه الرأي وسخافة العقل واستيلاء الغفلة. ولقد قال عمر رضي الله عنه: إني لأكره أن أرى أحدكم فارغاً سهلاً لا في عمل دنيا ولا في عمل آخرة. °

[٢٨٣٦] وقرأ أبو السّمال «فرغت»، بكسر الراء، وليست بفصيحة.

[٢٨٣٧] ومن البدع ما روى عن بعض الرافضة أنه قرأ «فانصب»، بكسر الصاد، أي فانصب علياً للإمامة؛ ولو صحّ هذا للرافضي لصحّ للناصبي أن يقرأ هكذا، ويجعله أمراً بالنصب الذي هو بغض عليّ وعداوته.

١٠ - ٨- ﴿وإِلَى رَبِّكَ فَارْغَبْ﴾

[٢٨٣٨] ﴿وإِلَى رَبِّكَ فَارْغَبْ﴾ واجعل رغبتك إليه خصوصاً، ولا تسأل إلا فضله متوكلاً عليه. وقرئ «فرغَب» أي رغب الناس إلى طلب ما عنده.

[٢٨٣٩] عن النبي ﷺ: من قرأ ألم نشرح، فكأنما جاءني وأنا مغتم ففرج عني.

TÎN SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 8 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Yemin ederim incire, zeytine,

2. Sina dağına

3. ve şu güvenli şehre ki...

[2840] İncir ve zeytine yemin edilmesi, bunların meyveli ağaçlar kategorisine dâhil; iki ilginç ağaç olması sebebiyledir. Rivayete göre Peygamber'e (s.a.) bir tabak incir hediye edilmiş, o da bundan yiyip ashabına: "Yiyin! Şayet ben cennetten inmiş bir meyve söyleseydim, herhâlde budur, derdim; zira cennet meyvesi çekirdeksizdir. Haydi, yiyin ondan! Çünkü o, basuru keser ve gut hastalığına iyi gelir." buyurmuştur. Mu'âz b. Cebel bir zeytin ağacının yanından geçerken, ondan bir dal alıp misvak yapmış ve; "Peygamber'in (s.a.): 'Mübarek zeytin ağacının misvakı ne güzeldir! Ağzı temizler ve diş çürüğünü yok eder.' yine: 'O benim ve benden önceki peygamberlerin misvakıdır' dediğini işittim" demiştir. Yine rivayete göre İbn Abbas (r.a.) da "Âyette bahsedilenler, şu sizin (bilinen) incir ve zeytininizdir." demiştir. Bunların Kudüs civarında bulunup; incir ve zeytin bitirmele-ri sebebiyle, Süryanice *Tûr-i Tinâ* (İncir Dağı) ve *Tûr-i Zeytâ* (Zeytin Dağı) diye isimlendirilen iki dağ oldukları da söylenmiştir. Bu "incir" in Hulvân ve Hemedan arasında kalan dağ silsilesi, "zeytin" inse Şam dağları olduğu, zira bu meyveleri bu iki dağın bitirdiği de söylenmiştir. Böylece sanki "İncir ve zeytinin bittiği yerlere yemin ederim." denmiş olmaktadır.

[2841] (والطور) "dağ" demek olan *tûr*, mıntıka adı olan سينين (Sina) ismine muzâf kılınmıştır. سينون kelimesinin (ref hâlinde) Vav, (nasb ve cer hâlinde de) Yâ ile i' râb giyme, Yâ üzerinde karar yapma ve i' râb hareketleriyle Nûn'a hareke verme hususunda benzeri (bir yer ismi olmak üzere) يَبْرُونَ kelimesidir.

[2842] Şehirden maksat Mekke'dir. Allah Mekke'yi korusun! الامين emu-ne'r-racul^u emânet^{en} fe-huve emîn^{un} (Adam tam anlamıyla güven verdi; o, güven veren biridir.) şeklindeki kullanımdan alınmadır. Kerîm için kür-râm denildiği gibi emîn için de ümmân (güvenilir, sağlam) denmiştir. Bu beldenin güven verışı ise kendisine gelenleri korumasıdır. Tıpkı güvenilir biri, kendisine emanet edilen şeyi koruduğu gibi. الامين kelimesinin eminehû (ona güvendi) kullanımından gelmek üzere mef'ûl anlamında fe'ûl sîgası olması da caizdir; çünkü bu şehir, gailelerden emin kılınmıştır.

سورة التين

مكية؛ وآياتها ٨

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿وَالَّتَيْنِ وَالزَّيْتُونِ﴾

٢- ﴿وَطُورِ سَيْنِينَ﴾

٣- ﴿وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ﴾

[٢٨٤٠] أقسم بهما لأنهما عجيبان من بين أصناف الأشجار المثمرة. وروي أنه أهدى لرسول الله ﷺ طبق من تين فأكل منه، وقال لأصحابه: كلوا، فلو قلت إنّ فاكهة نزلت من الجنة لقلت هذه؛ لأنّ فاكهة الجنة بلا عجم، فكلوها، فإنها تقطع البواسير وتنفع من النقرس. ومّر معاذ بن جبل بشجرة الزيتون فأخذ منها قضييًّا واستاك به، وقال: سمعت رسول الله ﷺ يقول: نعم السواك الزيتون من الشجرة المباركة يطيب الفم ويذهب بالحفرة. وسمعتة يقول: هي سواكي وسواك الأنبياء قبلي. وعن ابن عباس رضي الله عنه: هو تينكم هذا وزيتونكم. وقيل: جبلان من الأرض المقدسة يقال لهما بالسريانية: طوريتنا وطورزيتنا، لأنهما منبتا التين والزيتون. وقيل: التين جبال ما بين حلوان وهمدان، والزيتون جبال الشام، لأنها منابتها، كأنه قيل: ومنابت التين والزيتون.

[٢٨٤١] وأضيف الطور وهو الجبل، إلى سنين وهي البقعة. ونحو سينون بيرون، في جواز الإعراب بالواو والياء، والإقرار على الياء، وتحريك النون بحركات الإعراب.

[٢٨٤٢] والبلد: مكة حماها الله. والأمين من أمن الرجل أمانة فهو أمين. وقيل: أمان، كما قيل: كرام في كريم. وأمانته: أن يحفظ من دخله كما يحفظ الأمين ما يؤتمن عليه. ويجوز أن يكون فعيلًا بمعنى مفعول، من أمنه، لأنه مأمون الغوائل،

[Mekke] حرمنا آمنًا... (“Katımızdan bir nasip olarak her şeyin mahsulünün (yani sıra, çeşitli ticarî metaların) toplandığı güvenilir bir hareme onları Biz yerleştirmedik mi?..” [Kasas 28/57]) âyetinde de eminlikle sıfatlanmış olup آمنًا “emniyetli” anlamındadır.

- 5 [2843] Bu (sayılan) nesnelere yemin edilmesinin anlamı, (ilgili âyetlerde işaret edilen) mübarek coğrafi mıntıkların şerefini ve peygamberlerin ve sâlih kimselerin mesken tutmaları sayesinde buralarda zuhur eden hayır ve bereketi ortaya koymaktır. Dolayısıyla, incir ve zeytinin yetiştiği yer Hz. İbrâhim’in hicret ettiği ve Hz. İsâ’nın doğup büyüdüğü bölgedir. Tûr, Hz. Mûsâ’ya (Allah tarafından) seslenilen mekân, Mekke ise âlemler için hidayet kaynağının ta kendisi olan mekân ve Peygamber’in (s.a.) doğduğu ve peygamber gönderildiği yerdir.

4. Biz; insanı gerçekten en güzel biçimde yarattık.

5. Sonra onu tekrar aşağıdakilerin en aşağısına indirdik.

- 15 [2844] Yani (i) şeklini ve formunu en güzel biçimde dengeledik; azalarını en güzel şekilde düzenledik. Sonra şu güzel, kıvamlı ve düzgün hilkat nimetine şükretmediğinde akıbeti; kendisini, yaratılış ve terkip itibariyle düşük düzeyde kalan kimseden daha da düşük bir düzeye; yani suret itibariyle çirkinleşenden daha çirkin ve hilkat itibariyle ondan daha sırtkan bir hâle -yani cehennemliklere- döndürmemizden ibaret oldu. Yahut kendisini, cehennem en alt tabaka halkalarının düzeyinden daha düşük bir düzeye döndürdük. (ii) Veya (fizikî açıdan) şu kıvam verme ve güzelleştirmenin ardından, form ve şekil güzelliği hususunda onu düşük olanların en düşük düzeyine döndürdük; öyle ki artık onun yaratılışını tersine çevirmişizdir ve
- 20 böylece, sırtı düzgünken bükülmüş, saçı siyahken ağarmış, cildi nazikken kuruyup buruşmuş, kulağı ve gözü keskinen ağırlaşmıştır; hâsılı, her bir şeyi değiştirmiştir; artık yürümesi yavaş, sesi kısık, gücü zayıf, aklî melekesi de dumura uğramış vaziyettedir.

- 25 [2845] İbn Mes’ûd *esfele’s-sâfilin* (o aşağıdakilerin en aşağısına) şeklinde okumuştur.

6. İman edip sâlih amel işleyenler müstesna... Çünkü bitmez tükenmez bir mükâfat var onlara.

- 35 [2846] Şayet “İki (farklı) görüşe göre bu istisnanın [öncesiyle uyumu açısından] keyfiyeti nedir?” dersin şöyle derim: Birinci görüşe göre bu çok açık biçimde, istisna edildiği kategoriye dâhildir. İkinci görüşe göre ise istisna edildiği kategoriye dâhil değildir; yani “Fakat aşırı yaşlılardan sâlih kimseler var ya;

كما وصف بالأمن في قوله تعالى { حَرَمًا ءَامِنًا } [القصص: ٥٧] بمعنى ذي أمن.

[٢٨٤٣] ومعنى القسم بهذه الأشياء الإبانة عن شرف البقاع المباركة وما ظهر فيها من الخير والبركة بسكنى الأنبياء والصالحين. فمنبت التين والزيتون مهاجر إبراهيم ومولد عيسى ومنشؤه، والطور المكان الذي نودي منه موسى، ومكة مكان البيت الذي هو هدى للعالمين، ومولد رسول الله ﷺ ومبعثه.

٤- ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾

٥- ﴿ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ﴾

[٢٨٤٤] { فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ } في أحسن تعديل لشكله وصورته وتسوية لأعضائه. ثم كان عاقبة أمره حين لم يشكر نعمة تلك الخلقة الحسنة القويمة السوية أن رددناه ١٠ أسفل من سفلى خلقًا وتركيبًا، يعني أقبح من قبح صورة وأشوهه خلقه، وهم أصحاب النار. أو أسفل من سفلى من أهل الدرجات. أو ثم رددناه بعد ذلك التقويم والتحسين أسفل من سفلى في حسن الصورة والشكل حيث نكسناه في خلقه، فقوس ظهره بعد اعتداله، وأبيض شعره بعد سواده، وتشنن جلده وكان بضًا، وكل سمعه وبصره وكانا حديدين، وتغير كل شيء منه؛ فمشيه دليف، وصوته خفات، وقوته ضعف، وشهامته خرف. ١٥

[٢٨٤٥] وقرأ عبد الله: «أسفل السافلين».

٦- ﴿إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ﴾

[٢٨٤٦] فإن قلت: فكيف الاستثناء على المذهبين؟ قلت: هو على الأول متصل ظاهر الاتصال، وعلى الثاني منقطع. يعني: ولكن الذين كانوا صالحين من الهرمى

işte onlar için itaatlerine, Allah'ın yaşlılıkla ve aşırı ihtiyarlıkla imtihan etmesine sabretmelerine, meşakkatlerin ağırlığına ve kıyamda durmanın utandıracak bir dereceye gelmesine rağmen ibadeti yerine getirmeye karşılık, kesintiye uğramayacak; daimî bir sevap vardır” demektir.

5 **7. Yargılanma yüzünden seni yalancı kılan ne öyleyse?!**

[2847] **Şayet** “فَمَا يَكْذِبُكَ” hitabında muhatap kimdir?” **dersen şöyle derim:** Burada, *iltifat* üzere¹ insan türüne hitap edilmekte olup “O hâlde, şu delilin ardından, yargılanmayı ve bu cezayı inkâr etmen sebebiyle seni yalancı kılan nedir?” anlamındadır; yani “Sen ceza gününü yalanladığında yalan söylemiş oluyorsun; çünkü gerçeği yalanlayan herkes yalancıdır. Şu hâlde hangi şey seni ceza gününü yalanlaman sebebiyle yalancı olmaya itiyor?” (بالدين) Bâ'nın benzeri, هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ [Nahl 16/100] âyetindeki Bâdır.² Mâna şöyledir: İnsanın bir sperminden yaratılıp, düzgün bir insan kıvamını bulması ve hilkatin gelişim aşamalarını bir bir geçip kemale ermesi ve dosdoğru bir şekil almasının ardından, bu sefer tersyüz olup ömrünün bunaklık devresine varması var ya, işte sen, Yaratıcının kudretine ve insanla ilgili tüm bu şeylere kâdir olanın onu tekrar diriltmekten âciz olamayacağına bundan daha açık bir delil göremezsin! O hâlde ey insan! Bu kesin delilin ardından senin ceza gününü yalanlamanın sebebi nedir?

20 [2848] Hitabın Peygamber'e (s.a.) yönelik olduğu da söylenmiştir.

8. Allah hâkimlerin hâkimi değil mi?! (Âdil-i Mutlak'a güvenmiyor musun?!)

[2849] Bu, inkârcılar için bir azap tehdidi ve Allah'ın onları tamamen kendi hak ettikleri şekilde yargılayıp mahkûm edeceği hususudur.

25 [2850] Rivayete göre Hz. Peygamber bu âyeti okuduğu vakit: “بلى وأنا” (Elbette! Ben de buna şahit olanlardanım!) demiş [*Tirmizî*, “Tefsir, 84].

30 [2851] Peygamber'den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Her kim *Vet-Tîni* sûresini okursa, Allah ona iki haslet bağışlar: Dünya yurdunda kaldığı sürece ona afiyet ve kesin iman; ölünce de bu sûreyi okuyanların sayısınca ona ecir verir.”

1 Yani normal akışa göre, “Yargılanmayı yalanlatan ne öyleyse ona?!” denmesi gerekirken, “... sana” buyrulmuştur. / ed.

2 Âyetin mealî şu şekildedir: “Şeytanın nüfuzu sadece, onu velî edinenler ve onun yüzünden [*Allah'a*] ortak koşanlar üzerindedir.” Yani “ona ortak koşanlar” değil... Âyette de; “yargılanmayı sana yalanlatan” değil, “yargılanma yüzünden seni yalancı kılan ne...” anlamındadır. Yani neden korkuyorsun?! Kendine ve amellerine, ahlâkına mı güvenmiyorsunuz?.. Yoksa Allah'a mı güvenmiyorsunuz?! / ed.

فلهم ثواب دائم غير منقطع على طاعتهم وصبرهم على ابتلاء الله بالشيخوخة والهرم، وعلى مقاساة المشاق والقيام بالعبادة على تخاذل نهوضهم.

٧- ﴿فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالذِّينِ﴾

[٢٨٤٧] فإن قلت: {فَمَا يُكَذِّبُكَ} من المخاطب به؟ قلت: هو خطاب للإنسان على طريقة الالتفات، أي فما يجعلك كاذبًا بسبب الدين وإنكاره بعد هذا الدليل. يعني أنك تكذب إذا كذبت بالجزاء، لأن كل مكذب بالحق فهو كاذب، فأَيُّ شيء يضطرك إلى أن تكون كاذبًا بسبب تكذيب الجزاء؟ والباء مثلها في قوله تعالى {إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ} [النحل: ١٠٠] والمعنى: أن خلق الإنسان من نطفة، وتقويمه بشرًا سويًا وتدرجه في مراتب الزيادة إلى أن يكمل ويستوي، ثم تنكيسه إلى أن يبلغ أرذل العمر لا ترى دليلًا أوضح منه على قدرة الخالق؛ وأن من قدر من الإنسان على هذا كله لم يعجز عن إعادته، فما سبب تكذيبك أيها الإنسان بالجزاء بعد هذا الدليل القاطع؟

[٢٨٤٨] وقيل: الخطاب لرسول الله ﷺ.

٨- ﴿أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمَ الْحَاكِمِينَ﴾

[٢٨٤٩] {أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمَ الْحَاكِمِينَ} وعيد للكفار، وأنه يحكم عليهم بما هم أهله.

[٢٨٥٠] وعن النبي ﷺ أنه كان إذا قرأها قال: بلى وأنا على ذلك من الشاهدين.

[٢٨٥١] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة التين أعطاه الله خصلتين "العافية

واليقين ما دام في دار الدنيا. وإذا مات أعطاه الله من الأجر بعدد من قرأ هذه السورة.

ALAK SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 19 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Yaratan Rabbinin adıyla oku.

5 2. İnsanı yapışkan bir maddeden yarattı O.

[2852] İbn Abbas ve Mücâhid'den (v. 103/721) rivayet edildiğine göre ilk inen sûre budur. Müfessirlerin çoğu ise ilk inen sûrenin Fâtiha, sonrasında da Kalem sûresi olduğu görüşündedir.¹

[2853] باسم ربك nin i'râb konumu hâl olmak üzere mansûbluktur; yani
10 "Rabbinin adıyla başlarak oku! *Bismillâb!* de sonra oku!"

[2854] **Şayet** "(Önce) '*yarattı*' buyurup, bunun için herhangi bir mef'ûl belirtmezken, sonrasında '*İnsanı... yarattı*' buyurmasının keyfiyeti nedir?"
dersen şöyle derim: Bu iki şekilde açıklanabilir; ya herhangi bir mef'ûl takdir edilmeyerek, yaratmanın husule gelişi kaynağının Allah olduğu kastedilmiş ve bununla O'ndan başka yaratıcı olmadığı özgünlük kazanmıştır.
15 Yahut bir mef'ûl takdir edilerek, her bir şeyin yaratılması ve bu yaratmanın her bir mahluku içermesi kastedilmiştir; çünkü bu mutlak bir ifade olup bu sebeple bazı yaratılmışların bu mef'ûl takdirine bazılarında daha yaraşır olması söz konusu değildir. "*İnsanı... yarattı*" ifadesi ise yaratmanın içerdikleri arasından sırf insanın zikre tahsis edilmesidir; çünkü vahiy
20 ona indirilmiş olup o, yeryüzündekilerin en şerefliisidir. ("Yarattı" ifade-siyle) "Rahmân! Öğretti Kur'ân'ı... Yaratıp da insanı..." [Rahmân 55/1-4] buyurduğu gibi, "İnsanı yaratan..." ifadesinin kastedilmesi de caizdir.

1 Bu görüş nüzul devri realitesi ile uyuşmamaktadır; zira Fâtiha sûresi, o sırada mevcut dinlerden hiçbirinin *Srât-ı Müstakimi* temsil etmediğini ifade etmekte; *islâmiyetin* peygamberlerin, sıddık, şehit ve sâlihlerin yolu olduğunu açıklamaktadır. Yani sûrede; o sırada iki büyük din olarak algılanan Ehl-i kitap dinlerinin -Yahudilik ve Hıristiyanlığın- *Srât-ı Müstakim* (الصراط المستقيم) olmadığı, 'tek doğru yol olduğu' belirtilmektedir. Oysa Mekki sûrelerde 'o anki yakın tehlike' ve 'gerçek düşman' olan Müşriklere karşı -uzaktaki- Ehl-i Kitap dinleri; daha ziyade de Musevîlik, 'doğru *bir* yol' kabul edilmekte ve İsrâil oğulları övüldükçe övülmekte idi. Âdetâ Muhammed'in (s.a.) getirdiği din de tıpkı Yahudilik - Hıristiyanlık gibi doğru *bir* din idi [Nekire sigalarına dikkat ediniz: *إنك على صراط مستقيم* (YâSîn 36/1-4); *وإنك لتهدى إلى صراط مستقيم* (Şûrâ 43/51-52)]; ibadetlerde Yahudilerle aynı kibleye dönülüyordu. Yahudilerle ilişkilerin iyice gerildiği, yıkıcı düşmanlıkların başgösterdiği muahhar dönemin bir sûresi olması gereken Fâtiha'da ise, -artık- 'gerçek, tek doğru yol' olduğu belirtildi: Mûsâ ve İsâ Aleyhimeselâm gibi peygamberlerin gittiği yol; gerçekten onların izinden gidenlerin yolu; yani Muhammed'in (s.a.) getirdiği ve temsil ettiği *islâmiyet*. Hâsılı; Fâtiha'ya göre; *İslâmiyeti* ve *Srât-ı Müstakimi* temsil ettiği iddiasındaki Yahudiler "Allah'ın gazabına uğramış"lardı, Hıristiyanlar ise "yoldan çıkmışlar"dır. Oysa mekkî dönem boyunca, Müşrik Araplarla yaşanan anlaşmazlıklarda 'bir üst otorite ve bilirkşi' olarak olarak baş tacı ediliyorlardı. / ed.

سورة العلق

مكية؛ وآياتها ١٩

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿أَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ﴾

٢- ﴿خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ﴾

[٢٨٥٢] عن ابن عباس ومجاهد: هي أول سورة نزلت، وأكثر المفسرين على أن الفاتحة أول ما نزل ثم سورة القلم.

[٢٨٥٣] محل {بِاسْمِ رَبِّكَ} النصب على الحال، أي اقرأ مفتتحاً باسم ربك، قل: بسم الله، ثم اقرأ.

١٠ [٢٨٥٤] فَإِنْ قُلْتَ: كيف قال {خَلَقَ} فلم يذكر له مفعولاً، ثم قال: {خَلَقَ الْإِنْسَانَ}؟ قلت: هو على وجهين؛ إما أن لا يقدر له مفعول، وأن يراد أنه الذي حصل منه الخلق واستأثر به لا خالق سواه. وإما أن يقدر ويراد خلق كل شيء، فيتناول كل مخلوق، لأنه مطلق، فليس بعض المخلوقات أولى بتقديره من بعض. وقوله {خَلَقَ الْإِنْسَانَ} تخصيص للإنسان بالذكر من بين ما يتناوله الخلق؛ لأن التنزيل إليه، وهو أشرف ما على الأرض. ويجوز أن يراد: الذي خلق الإنسان، كما قال: {الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ} [الرحمن: ١-٣]

Böylece (önce) müphem olarak “Yaratan...” buyrulup bu, daha sonra insanın yaratılışına tazim ve onun fitratının tuhaflığına delâlet için: “İnsanı yaratan...” sözüyle açıklanmıştır.

[2855] **Şayet** “(Sizi topraktan,) sonra nutfeden, sonra yapışkan bir maddeden (yani, dölleniş yumurtadan) yaratan...” [Gâfir 40/67] âyetinde belirtildiği gibi insan, ‘alekadan (yani yapışkan bir maddeden) yaratılmışken, neden çoğul olarak من علق (yapışkan maddelerden) buyrulmuştur?” **dersen şöyle derim:** Çünkü “insan” lâfzı, إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ (“Gerçekten hüsrandır insanoğul!” [‘Asr 103/2]) âyetinde yer aldığı gibi çoğul anlamı taşımaktadır.

- 10 **3. Oku! Senin Rabbindir gerçek/yegâne cömert.**
4. O’dur öğreten kalemle (yazmayı).
5. O öğretti insana, bilmediklerini...

[2856] Öylesine “cömert” ki O’nun cömertliğinin her bir cömertlikten fazla oluş bakımından mükemmelliği vardır. O, kullarına hesaba sığmayacak nimetler ihsan etmekte; inkârlarına, nimetlerini yok saymalarına, yasakları irtikâp edip emirleri bir kenara bırakmalarına rağmen onlara karşı teenni gösterip, onları cezalandırmada acele etmemekte; tövbelerini kabul etmektedir. Nice büyük günahlar işlemenin ardından onları affetmektedir! Dolayısıyla O’nun keremini ne sınırı ne de sonu vardır; “Gerçek/yegâne cömert! O’dur öğreten kalemle (yazmayı). O öğretti insana, bilmediklerini...” buyrularak âdeta ilmî yarar sağlamanın ötesinde bir değer olmadığı anlatılıyor gibidir. Allah Teâlâ’nın; kullarına, bilmedikleri şeyleri öğretmiş olması ve onları cehlin karanlığından ilmin ışığına nakletmesi hususundaki mükemmel keremini göstermiş ve kendisinden başkasının ihata edemeyeceği büyük menfaatleri barındıran “yazı” ilminin üstünlüğüne dikkat çekmiştir; zira ilimlerin tedvini, hikmetli sözlerin kayıt altına alınması, öncekilerin haberlerinin, ilmî yazılarının ve Allah’ın indirilmiş kitaplarının kayıt altına alınması tamamen “yazı” sayesinde gerçekleşmiştir. “Yazı” olmasaydı din ve dünya işleri yolunda gitmezdi. Allah’ın dakik hikmetine ve her tür inceliğe nüfuz eden plânlamasına ‘kalem ve yazı’dan başka hiçbir delil bulunmasaydı, bu dahi kâfi gelirdi! Birinin, kalemin vasfına dair şöyle bir şiiri vardır:

Adımlarını sık atan, en uzak mesafelere ulaşabilen alaca yılanlar gibi,
siyah ayaklı (sivri ve uzun yapılı) nice desenli yazı yazan kalem var!
35 Onların (satır aralarında) gezinmesi, ancak bembeyaz kalemtraşların
(yontmak için) kendileriyle oynamaları hâlinde güzel olabilmektedir.

فقيل {الَّذِي خَلَقَ} مبهمًا، ثم فسره بقوله {خَلَقَ الْإِنْسَانَ} تفخيماً لخلق الإنسان، ودلالة على عجيب فطرته.

[٢٨٥٥] فَإِنْ قُلْتَ: لِمَ قَالَ {مِنْ عَلَّقِي} عَلَى الْجَمْعِ، وَإِنَّمَا خَلَقَ مِنْ عَلَقَةٍ، كَقَوْلِهِ: {مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ؟} [غافر: ٦٧]. قُلْتَ: لِأَنَّ الْإِنْسَانَ فِي مَعْنَى الْجَمْعِ، كَقَوْلِهِ {إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ} [العصر: ٢].

٣- ﴿أَفْرَأُ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ﴾

٤- ﴿الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ﴾

٥- ﴿عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمِ﴾

[٢٨٥٦] {الْأَكْرَمُ} الَّذِي لَهُ الْكَمَالُ فِي زِيَادَةِ كَرَمِهِ عَلَى كُلِّ كَرَمٍ، يَنْعَمُ عَلَى عِبَادِهِ
 ١٠ النِّعْمَ الَّتِي لَا تَحْصَى، وَيَحْلُمُ عَنْهُمْ فَلَا يَعْجَلُهُمْ بِالْعُقُوبَةِ مَعَ كَفْرِهِمْ وَجُحُودِهِمْ
 لِنِعْمِهِ وَرُكُوبِهِمُ الْمُنَاهِي وَإِطْرَاحِهِمُ الْأَوَامِرَ، وَيَقْبَلُ تَوْبَتَهُمْ وَيَتَجَاوَزُ عَنْهُمْ بَعْدَ اقْتِرَافِ
 الْعِظَائِمِ؛ فَمَا لِكَرَمِهِ غَايَةٌ وَلَا أَمَدٌ، وَكَأَنَّهُ لَيْسَ وَرَاءَ التَّكْرَمِ بِإِفَادَةِ الْفَوَائِدِ الْعِلْمِيَّةِ تَكْرَمٌ،
 حَيْثُ قَالَ: {الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمِ}، فَدَلَّ عَلَى كَمَالِ كَرَمِهِ
 بِأَنَّهُ عَلَّمَ عِبَادَهُ مَا لَمْ يَعْلَمُوا، وَنَقَلَهُمْ مِنْ ظُلْمَةِ الْجَهْلِ إِلَى نُورِ الْعِلْمِ، وَنَبِهَ عَلَى فَضْلِ
 ١٥ عِلْمِ الْكِتَابَةِ لِمَا فِيهِ مِنَ الْمَنَافِعِ الْعَظِيمَةِ الَّتِي لَا يَحِيطُ بِهَا إِلَّا هُوَ، وَمَا دَوَّنَتِ الْعُلُومُ،
 وَلَا قِيدَتِ الْحَكَمُ، وَلَا ضَبَطَتِ أَخْبَارَ الْأَوَّلِينَ وَمَقَالَاتِهِمْ، وَلَا كَتَبَ اللَّهُ الْمَنْزِلَةَ إِلَّا
 بِالْكِتَابَةِ؛ وَلَوْلَا هِيَ لَمَا اسْتَقَامَتِ أُمُورُ الدِّينِ وَالدُّنْيَا؛ وَلَوْ لَمْ يَكُنْ عَلَى دَقِيقِ حِكْمَةِ
 اللَّهِ وَلَطِيفِ تَدْبِيرِهِ وَدَلِيلِ إِلَّا أَمَرَ الْقَلَمَ وَالخَطَّ، لَكَفَى بِهِ. وَبَلْعُضُهُمْ فِي صِفَةِ الْقَلَمِ:

وَرَوَاقِمِ رُقُشٍ كَمِثْلِ أَرَاقِمِ * قُطْفِ الْخُطَا نَيْالَةَ أَقْصَى الْمُدَى

سُودِ الْقَوَائِمِ مَا يَجِدُ مَسِيرُهَا * إِلَّا إِذَا لَعِبَتْ بِهَا بَيْضُ الْمُدَى

[2857] İbn Zübeyr (v. 73/692) ‘*alleme’l-hatta bi’l-kalem* (Kalemle yazmayı öğretti.) şeklinde okumuştur.

6. Ama!.. İnsan gerçekten azgınlık ediyor.

7. Kendini müstağni gördüğü için...

- 5 [2858] **اَمَّا** (Amal!) tabiri, zikredilmemiş olsa bile, sözün ona delâleti sebebiyle, azgınlığından ötürü Allah’ın, kendisine olan nimetine nankörlük edenin menedilişidir.

[2859] **أَنْ رَأَاهُ** “kendisini (müstağni) gördüğü için...” demektir. *Efâl-i kulûbda*¹ *raeytunî* (kendimi gördüm -sandım-) ve *‘alimtunî* (kendimi bildim) denebilir; bu,² mezkûr fiillerin özelliklerinden biridir. Âyetteki “görme” de “bilme” anlamındadır; “gözle görmek” anlamında olsaydı, fiilinde iki zamirin (fâ’il ve mef’ûl zamirlerinin) bir araya gelmesi imkânsız olurdu. **اِسْتَعْنَى** (ihtiyaçsız olduğunu) ifadesi ikinci mef’ûldür.

8. Nihâî dönüş senin Rabbinedir şüphesiz!

- 15 [2860] İfade; insan için bir tehdit ve azgınlığın akıbetinden sakındırmak için *iltifat* tarzı üzere gerçekleşmiştir. **الرُّجْعَى** *büşrâ* gibi mastar olup “rücû” anlamındadır.

[2861] Bu -ve aşağıdaki- âyetlerin Ebû Cehl hakkında indiği söylenmiştir.

20 9. Bak şu yasak koyana,

10. namaz kıldığı sıra bir kula!..

11. Ne dersin? Ya o doğru yoldaysa?

12. Ya da takvayı emrediyorsa?

13. Ne dersin? Ya kendisi (hakkı) yalanlayıp yüz çeviriyorsa?!

25 14. Bilmiyor mu ki, Allah (her şeyi) görüyor!

- [2862] Rivayete göre Ebû Cehl, Peygamber’e (s.a.): “Sen, müstağni olanın azdığını mı iddia ediyorsun!? Peki, öyleyse bizim için Mekte’nin dağlarını gümüşe ve altına çevir! Belki ondan alıp azarız da, dinimizi bırakıp senin dinine gireriz!” demişti. Bunun üzerine Cebrâil inip (Hz. Peygamber’e): “İstersen bunu yaparız. Sonrasında da inanmadıkları takdirde Sofra Ashabı’na³ yaptığımızı bunlara da yaparız!” deyince,

1 Merkezi kalp [akıl] olan; zan ve bilgi ifade eden fiiller kategorisi. / çev.

2 Yani *nefehbü* kelimesi zikredilmeden “kendisini görme” anlamı verilebilmesi. / ed.

3 Yani Hz. İsa’dan kendilerine gökten sofrayı indirmesini isteyen havarilere. (Bkz. Mâide 5/112-115) / çev.

[٢٨٥٧] وقرأ ابن الزبير «علم الخط بالقلم».

٦- ﴿كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيْطَغَى﴾

٧- ﴿أَنْ رَأَاهُ اسْتَعْنَى﴾

[٢٨٥٨] {كَلَّا} ردع لمن كفر بنعمة الله عليه بطغيانه، وإن لم يذكر لدلالة الكلام عليه.

٥ [٢٨٥٩] {أَنْ رَأَاهُ} أن رأى نفسه. يقال في أفعال القلوب: رأيتني وعلمتني، وذلك بعض خصائصها. ومعنى الرؤية العلم، ولو كانت بمعنى الإبصار لامتنع في فعلها الجمع بين الضميرين. و{اسْتَعْنَى} هو المفعول الثاني.

٨- ﴿إِنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الرُّجْعَى﴾

[٢٨٦٠] {إِنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الرُّجْعَى} واقع على طريقة الالتفات إلى الإنسان، تهديداً

١٠ له وتحذيراً من عاقبة الطغيان. والرجعى مصدر كالبشرى، بمعنى الرجوع.

[٢٨٦١] وقيل: نزلت في أبي جهل، وكذلك:

٩- ﴿أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى﴾

١٠- ﴿عَبْدًا إِذَا صَلَّى﴾

١١- ﴿أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَىٰ الْهُدَى﴾

١٢- ﴿أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوَى﴾

١٥

١٣- ﴿أَرَأَيْتَ إِنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى﴾

١٤- ﴿أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى﴾

[٢٨٦٢] وروي أنه قال لرسول الله ﷺ: أتزعم أن من استغنى طغى، فاجعل لنا

جبال مكة فضة وذهباً، لعلنا نأخذ منها فنطغى فندع ديننا ونتبع دينك! فنزل جبريل

٢٠ فقال: إن شئت فعلنا ذلك، ثم إن لم يؤمنوا فعلنا بهم ما فعلنا بأصحاب المائة،

Peygamber (s.a.), hayatta kalmaları için aleyhlerine beddua etmekten kaçınmıştı. Yine rivayete göre; bu Allah'ın belâsı (Ebû Cehl): “Muhammed sizin aranızda yüzünü topraklara beliyor (secde ediyor) mu?” diye sormuş; onlar da “Evet!” deyince, Ebû Cehl: “Kendisine yemin edilene yemin olsun
5 ki onu (secdede) görürsem mutlaka boynuna basacağım!” demişti. Derken, Ebû Cehl gelmiş; sonra da gerisingeri dönmüştü. Kendisine: “Neyin var ey Ebu'l-Hikem?” dediklerinde: “Benimle onun arasında ateşten bir hendek, korkunç şeyler ve birtakım kanatlar vardı!” demişti [*Buhârî*, “Tefsîr”, 96; *Müslim*, “Münâfikîn”, 38; *Ahmed b. Hanbel*, II, 370].

10 [2863] “Bak şu yasak koyana!” ifadesinin anlamı şudur: Allah'ın kullarından birinin namazını niyazını engelleyeni bana haber ver hele! Bu yasakçı, Allah'a ibadeti yasaklarken doğru bir yol üzerindeyse... yahut putlara ibadeti emrederken -itikadınca- iyiyi emretmekte ise [iyi... Ama] ya bir de Bizim dediğimiz gibi hakkı yalanlamakta ve sahih dinden dönmekte ise..!¹ “Bilmiyor
15 mu ki Allah [her şeyi] görüyor?!” Ve onun ahvâline yani hidayetine ve sapkınlığına muttali olup buna göre onun karşılığını verecek! -Bu bir tehdittir.-

[2864] **Şayet** “أرأيت (Gördün mü / Ne dersin?) ifadesinin müteallakı nedir?” **dersen şöyle derim:** Müteallâk, şart cümlesiyle birlikte الذی ينهى (yasak koyan) cümlesi olup bunlar iki mef'ûl konumundadırlar. “Peki, şartın cevabı
20 nerede?” **dersen şöyle derim:** Hazfedilmiş olup; “Ya o doğru yoldaysa ya da takvayı emrediyorsa; bilmiyor mu ki, Allah gerçekten görmektedir!” şeklinde takdir edilir. Cevabın hazfı, onun ikinci şartın cevabında zikredilmesinin delâleti sebebiyledir. “Peki, ‘Bilmiyor mu?’ sorusunun şarta cevap olması nasıl sağlıklı olabilmiş?” **dersen şöyle derim:** Bu tıpkı senin; “Ben sana ikramda
25 bulunsam, sen de bana ikramda bulunur musun?” ve “Zeyd sana iyilik etse, sen de ona iyilik eder misin?” sözünün sağlıklı olması gibidir. **Şayet** “Peki, ikinci أرأيت ? Bu nasıl [ilk] أرأيت nin iki mef'ûlü arasında yer alabilmiş?” **dersen şöyle derim:** Bu, pekiştirme için tekrarlanmış zait bir ifadedir.

[2865] Hasan-ı Basrî'den rivayet edildiğine göre, bu adam Selmân-ı
30 Farsî'nin (v. 36/656) namazını niyazını engelleyen Ümeyye b. Halef imiş.

15. Hayır!.. Vazgeçmezse, onu mutlaka perçeminden tutup sürükleyeceğiz!..

1 Burada, gâib zamiri Ebû Cehl'e ait kabul edilerek, herhangi bir muhataba sorulmaktadır ki bunda Ebû Cehl gibilere ince bir dokundurma yatmaktadır. / çev.

فكف رسول الله ﷺ عن الدعاء إبقاءً عليهم. وروي عنه لعنه الله أنه قال: هل يعبر محمد وجهه بين أظهركم؟ قالوا: نعم. قال: فوالذي يحلف به، لئن رأيته لوطأت عنقه! فجاءه ثم نكص على عقبيه، فقالوا له: مالك يا أبا الحكم؟! فقال: إن بيني وبينه لخندقاً من نار وهولاً وأجنحة.

٥ [٢٨٦٣] {أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى} ومعناه: أخبرني عن من ينهى بعض عباد الله عن صلاته. إن كان ذلك الناهي على طريقة سديدة فيما ينهى عنه من عبادة الله أو كان أمراً بالمعروف والتقوى فيما يأمر به من عبادة الأوثان كما يعتقد. وكذلك إن كان على التكذيب للحق والتولي عن الدين الصحيح، كما نقول نحن. {أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى} ويطلع على أحواله من هداه وضلاله فيجازيه على حسب ذلك. - وهذا وعيد- ١٠

[٢٨٦٤] فإن قلت: ما متعلق {أَرَأَيْتَ}؟ قلت: {الَّذِي يَنْهَى} مع الجملة الشرطية، وهما في موضع المفعولين. فإن قلت: فأين جواب الشرط؟ قلت: هو محذوف، تقديره: {إِنْ كَانَ عَلَى الْهُدَى أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوَى أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى}؟ وإنما حذف لدلالة ذكره في جواب الشرط الثاني. فإن قلت: فكيف صحّ أن يكون {أَلَمْ يَعْلَم} جواباً للشرط؟ قلت: كما صحّ في قولك: إن أكرمتك أكرمني؟ وإن أحسن إليك زيد هل تحسن إليه؟ فإن قلت: فما {أَرَأَيْتَ} الثانية وتوسطها بين مفعول {أَرَأَيْتَ}؟ قلت: هي زائدة مكررة للتوكيد.

[٢٨٦٥] وعن الحسن أنه أمية بن خلف كان ينهى سلمان عن الصلاة.

١٥- ﴿كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَه لِنَشْفَعَا بِالنَّاصِيَةِ﴾

[2866] لا (Hayır!) kelimesi, Allah'a ibadetten alıkoyması ve Lât'a ibadeti emretmesinden ötürü Ebû Cehl için bir men ve uzaklaştırmadır. Arından şöyle buyurmuştur: “Eğer” bulunduğu durumdan “vazgeçmezse, mutlaka perçeminden kavrayıp sürükleyeceğiz!” Perçeminden yakalayıp, onu ateşe çekeceğiz! *es-Sef*^f bir şeyi kavrayıp şiddetlice çekmektir. Amr b. Ma'dikerib (v. 21/642) şöyle demiştir:

Öyle bir kavimdir ki bunlar, 'İmdât!' denildi mi, sen onları ya atın tayına gem vurmuş ya da onu perçeminden çekerken (savaşa koşarken) görürsün!

[2867] Şeddeli Nûn ile *le-nesfa'anne* şeklinde de okunmuştur. İbn Mes'ûd ise *le-esfa'an* (Mutlaka... yakalayacağım!) okumuştur. Bu kelimenin Mushaf'ta Elif'li olarak yer alması *vakıf* hükmünde olmasına göredir.

[2868] بالناصية kelimesinde, bunun adı geçen kişinin perçemi olduğu bilindiği için *Ahit Lâmi*' ile yetinilip, izâfete gerek duyulmamıştır.¹

16. O yalancı, günahkâr perçemden!..

[2869] ناصية (perçem) kelimesi, الناصية'den bedeldir; nekire olduğu hâlde ma'rifeden bedel kılınması, sıfat giyerek müstakil bir anlam ifade etmiş olması sebebiyle caizdir (dolayısıyla ma'rife hükmündedir). (Mahzûf mübtedânın haberi olacak şekilde) *hiye nâsiyet^{um}* (O; yalancı, günahkâr bir perçemdir.) takdiri üzere *nâsiyet^{um}*; mansûb olarak da *nâsiyet^{en}* şeklinde de okunmuştur ki her ikisi de sövgü anlamı ifade eder. O perçemin yalancılık ve günahkârlıkla betimlenmesi mecâzî isnat² olup bu iki sıfat gerçekte perçemin sahibine aittir. Bu kullanımda; *nâsiyeti kâzibⁱⁿ hâtiⁱⁿ* (yalancı, günahkâr birinin perçeminden) demende olmayan bir güzellik ve akıcılık vardır.

17. Çağırın bakalım kulübün(deki adamlar)!

18. Biz de zebânileri çağırırız!..

[2870] الكاظمين kavmin toplanıp bir araya geldiği meclis demek olup kastedilen meclis erbabıdır. Tıpkı Cerîr'in (v. 110/728) (düşmanlarını betimlerken) şöyle dediği gibi:

Onların bıyık uçları kızıla çalan (heybetli... ve kendi aralarında) alçak gönüllü meclisleri (meclis adamları) vardır.

1 Yani kimin perçemi olduğu belli olduğundan, “onun perçeminden” değil, “o perçemden” buyrulmuştur. / ed.

2 Mecazî anlamın kastedildiğinin aklen bilinmesidir. / çev.

[٢٨٦٦] {كَلَاءٌ} ردع لأبي جهل وخسوء له عن نهيه عن عبادة الله تعالى، وأمره بعبادة اللات، ثم قال: {لَيْتُنْ لَمْ يَنْتَه} عما هو فيه {لَنْسَفَعًا بِالنَّاصِيَةِ}، لناخذن بناصيته ولنسحبناه بها إلى النار! والسفع القبض على الشيء وجذبه بشدة. قال عمرو بن معديكرب:

قَوْمٌ إِذَا يَغَعُ الصَّرِيحُ رَأَيْتَهُمْ * مِنْ بَيْنِ مُلْجِمِ مُهْرِهِ أَوْ سَافِعِ

[٢٨٦٧] وقرئ «لنسفعن»، بالنون المشددة. وقرأ ابن مسعود «لأسفعا». وكتبها في المصحف بالألف على حكم الوقف.

[٢٨٦٨] ولما علم أنها ناصية المذكور، اكتفى بلام العهد عن الإضافة.

١٦- ﴿نَاصِيَةٌ كَاذِبَةٌ خَاطِئَةٌ﴾

[٢٨٦٩] {نَاصِيَةٌ} بدل من الناصية؛ وجاز بدلها عن المعرفة، وهي نكرة؛ لأنها وصفت فاستقلت بفائدة. وقرئ «ناصية»، على: هي ناصية، و«ناصية» بالنصب. وكلاهما على الشتم. ووصفها بالكذب والخطأ على الإسناد المجازي؛ وهما في الحقيقة لصاحبها. وفيه من الحسن والجزالة ما ليس في قولك: ناصية كاذب خاطئ.

١٧- ﴿فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ﴾

١٨- ﴿سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ﴾

[٢٨٧٠] والنادي المجلس الذي يتدى فيه القوم، أي يجتمعون. والمراد أهل

النادي. كما قال جرير:

لَهُمْ مَجْلِسٌ صُهِبَ السَّبَالِ أَذْلَةٌ *

Züheyr [b. Ebû Sülmâ] (v. 609) da şöyle demiştir:

İçlerinde, yüzü güzel meclisler (meclis adamları) vardır.

المَعْلَمَةُ “meclis” demektir.

[2871] Rivayete göre; Ebû Cehl, namaz-niyaz hâlindeki Peygamber’in
5 (s.a.) yanına gelmiş ve “Ben seni yasaklamamış mıydım?!” demişti. Pey-
gamber, Ebû Cehl’e ağır konuşunca onun; “Ben bu vadi (Mekke) halkının,
meclis arkadaşı en çok olanı iken, sen beni tehdit mi ediyorsun?!” demesi
üzerine de bu âyet inmişti [*Tirmizî*, “Tefsîr”, 85; *Ahmed b. Hanbel*, I, 329].

[2872] İbn Ebû ‘Able (v. 151/768) mef’ûl çatılı olarak (edilgen sîga ile)
10 *se-yud‘a’z-zebâniyet^{un}* (zebâniler çağrılacaktır) şeklinde okumuştur. *Zebânî*
Arapların konuşmasında “inzibat memurları” anlamına gelip, bunun te-
kili “defetme” anlamındaki *ez-zebn* kökünden gelmek üzere, *‘ifriyet^{un}* vez-
nine benzer olarak *zibniyet^{un}* kelimesidir. Müfredinin *zibniyy^{un}* olduğu da
15 söylenmiştir; anlaşıldığı kadarıyla, *ez-zebn* lâfzına nispet edilmiş, sonra da
mensubiyet için sîgası değiştirilmiştir. Tıpkı Arapların (*emsi* [dün] lâfzın-
dan) *imsiyy^{un}* (düne dair) demeleri gibi. Kelimenin aslı *zebâniyy^{un}* olup bedel
üzere¹ زَبَانِيَّةٌ denilmiştir. Kastedilen azap melekleridir.

[2873] Hadiste şöyle geçmektedir: Hz. Peygamber (Ebû Cehl için):
“Taraftarlarını çağırıydu, zebâniler onu ulu orta yakalarlardı!” buyurmuş-
20 tur [*Buhârî*, “Tefsîr”, 96; *Tirmizî*, “Tefsîr”, 85; *Ahmed b. Hanbel*, I, 329].

19. Hayır! Ona boyun eğme; (sadece Bize) secde et ve yaklaş...

[2874] ﺁﻥ (Hayır!) kelimesi Ebû Cehl için bir men’dir. “Ona boyun
eğme!” Yani ona karşı isyan konumunu sürdür. Tıpkı “Öyleyse, yalanlayan-
lara itaat etme!” [Kalem 68/8] âyetinde olduğu gibi.

[2875] “Secde et!” Yani secdeye devam et! -‘Namaz kılmaya...’ demek
istiyor.- “Ve Rabbine “yaklaş!” Hadiste şöyle geçmektedir: “Kulun, Rabbi-
25 ne en yakın olduğu an secde ettiği andır.” [*Müslim*, “Salât”, 215]

[2876] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Her kim ‘Alâk sûresini
okursa sanki bütün kısa sûreleri okumuş gibi ona sevap verilir.”

1 Yani Yâ’lardan birinin yerine Tâ getirilerek. / ed.

وقال زهير:

وَفِيهِمْ مَقَامَاتٌ حَسَنَاتٌ وَجُوهُهُمْ ❁

والمقامة المجلس.

[٢٨٧١] روي أن أبا جهل مرّ برسول الله ﷺ وهو يصلي، فقال: ألم أنهك؟ فأغلظ

ه له رسول الله ﷺ؛ فقال: أتهدّدني وأنا أكثر أهل الوادي نادياً؟! فنزلت.

[٢٨٧٢] وقرأ ابن أبي عبة «سيدعى الزبانية»، على البناء للمفعول. والزبانية في

كلام العرب الشُّرْط؛ الواحدة زبينة، كعفرية من الزبن وهو الدفع. وقيل: زبني، وكأنه

نسب إلى الزبن، ثم غير للنسب، كقولهم إمسي؛ وأصله: زباني، فقيل: زبانية على

التعويض؛ والمراد: ملائكة العذاب.

١٠ [٢٨٧٣] وعن النبي ﷺ: لو دعا ناديه لأخذته الزبانية عياناً!

١٩- ﴿كَلَّا لَا تُطِغَةُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ﴾

[٢٨٧٤] {كَلَّا} ردع لأبي جهل. {لَا تُطِغُهُ} أي اثبت على ما أنت عليه من

عصيانه، كقوله {فَلَا تُطِعِ الْمُكذِّبِينَ} [القلم: ٨].

[٢٨٧٥] {وَاسْجُدْ} ودم على سجودك، يريد الصلاة. {وَاقْتَرِبْ} وتقرّب إلى

١٥ ربك. وفي الحديث: أقرب ما يكون العبد إلى ربه إذا سجد.

[٢٨٧٦] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة العلق أعطي من الأجر كأنما قرأ

المفضل كله.

KADİR SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, Medenî olduğu da söylenmiştir. 5 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Biz onu, şüphesiz Kadir gecesi indirdik.

5 [2877] Kur'ân'ın azametini Allah üç yönden ortaya koymaktadır: (i) Kur'ân'ın indirilmesini yine Kur'ân'a dayandırmış ve bu "indirme" işine başkasını değil, sırf onu özgü kılmıştır. (ii) Kur'ân'ın şan ve şöhretine ve ona dikkat çekmenin gereksizliğine tanıklık etmek için onu açık ismiyle değil de "o" zamiriyle getirmiştir. (iii) Onun indirildiği zaman diliminin kadrini yüceltmıştır.

10 [2878] Rivayete göre Kur'ân, Kadir gecesi topyekûn Levh-i Mahfûz'dan dünya semasına indirilmiş, Cebrâil onu vahiy yazan meleklerle imlâ ettirmiş, sonra da onu 23 senede Peygamber'e (s.a.) parça parça indirmiştir. Şa'bî'den rivayet edildiğine göre âyetin anlamı: "Biz onu indirmeye kadir gecesi başladık." şeklindedir.

15 [2879] Kadir gecesinin vakti hususunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Çoğu bunun Ramazan ayının son on gününün tek rakamlı olanlarında yer aldığı görüşündedir ki ekseri görüş de bunun (son) yedinci (yirmi yedinci) gece olduğudur. Muhtemelen, bu gecenin gizli tutulmasının sâiki, o geceyi amaçlayanın onu denk getirebilme isteğiyle gecelerin çoğunu ihya edip, 20 böylece ibadetinin çoğalması, sevabının katlanması ve bunun açıklanması hâlinde insanların bundaki fazileti yakalamaya odaklanıp, diğer gecelerde ibadeti eksik tutmamaları hususudur.

[2880] *Kadir* gecesi, "işlerin takdir edilip, hükme bağlandığı gece" anlamına gelir ki bunun gerekçesi, "Hükme bağlanacak her iş o gece ayrılır..."

25 [Duhân 44/4] âyetidir. Gecenin bu ismi almasının, diğer gecelere kıyasla yüce ve şerefli olması sebebiyle olduğu da söylenmiştir.

2. Nereden bileceksin ki nedir Kadir gecesi?

3. Bin aydan daha hayırlıdır Kadir gecesi.

30 [2881] Yani senin kavrayışın o gecenin fazilet ve kıymetinin yüceliğinin nihai sınırına henüz ulaşabilmiş değildir. Daha sonra Allah Teâlâ bunu Peygamber'e (s.a.); onun bin aydan daha hayırlı olduğu şeklinde açıklamıştır. O gecenin faziletinin bu nihai sınıra varıp dayanmasının sebebi, (4. âyette belirtildiği şekliyle) meleklerin ve Rûh'un inip durması ve her bir hüküm giyecek işin karara bağlanması adına Allah Teâlâ'nın zikretmiş olduğu dinî 35 maslahatların bu gecede vücut bulmasıdır.

سورة القدر

مكية؛ وقيل: مدنية. وآياتها ٥

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ﴾

٥ [٢٨٧٧] عظم القرآن من ثلاثة أوجه؛ أحدها أن أسند إنزاله إليه، وجعله مختصاً به دون غيره. والثاني أنه جاء بضميره دون اسمه الظاهر شهادة له بالنباهة والاستغناء عن التنبيه عليه. والثالث الرفع من مقدار الوقت الذي أنزل فيه.

[٢٨٧٨] روي أنه أنزل جملة واحدة في ليلة القدر من اللوح المحفوظ إلى السماء الدنيا. وأملاه جبريل على السَّفَرَةِ، ثم كان ينزله على رسول الله ﷺ نجومًا في ثلاث وعشرين سنة. وعن الشعبي: المعنى إنا ابتدأنا إنزاله في ليلة القدر. ١٠

[٢٨٧٩] واختلفوا في وقتها، فأكثرهم على أنها في شهر رمضان في العشر الأواخر في أوتارها. وأكثر القول أنها السابعة منها. ولعل الداعي إلى إخفائها أن يحيي من يريدّها الليالي الكثيرة طلبًا لموافقتها، فتكثر عبادته، ويتضاعف ثوابه، وأن لا يتكل الناس عند إظهارها على إصابة الفضل فيها فيفرطوا في غيرها.

١٥ [٢٨٨٠] ومعنى ليلة القدر ليلة تقدير الأمور وقضائها، من قوله تعالى {فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ} [الدخان: ٤]. وقيل: سميت بذلك لخطرها وشرفها على سائر الليالي.

٢- ﴿وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ﴾

٣- ﴿لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ﴾

[٢٨٨١] ﴿وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ﴾ يعني ولم تبلغ درايتك غاية فضلها ومنتهاى علوّ قدرها. ثم بين ذلك بأنها خير من ألف شهر. وسبب ارتقاء فضلها إلى هذه الغاية ما يوجد فيها من المصالح الدينية التي ذكرها من تنزل الملائكة والروح، وفصل كل أمر حكيم.

[2882] Özel olarak bu müddetin [yani *tam* 1000 yılın] belirlenmesiyle ilgili olarak da şu zikredilir: Peygamber (s.a.), İsrâiloğullarından bir adamın Allah yolunda bin ay silah kuşanıp savaştığından bahsedince, müminler buna taaccüp etmiş ve amelleri kendilerine değersiz gözükmişti. İşte buna binaen kendilerine o savaşçının süresinden daha hayırlı olan bir gece bahşedilmiş oldu. Yine söylendiğine göre; eski zamanlarda bir kişi Allah'a bin ay ibadet etmedikçe ona *âbid* (ibadet eden) denmezmiş. İşte böylece, (Müslümanlara da) ihya etmeleri hâlinde o âbidler kategorisine ait âbid ismiyle anılmaya hak kazanacakları bir gece bahşedilmiş olmuştur.

4. O gece, melekler ve Ruh her işle ilgili olarak Rablerinin izniyle iner dururlar.

[2883] “(Melekler) ve Ruh” -yani Cebrâil- dünya semasına, bir görüşe göre de yeryüzüne “her işle ilgili olarak” yani Allah'ın bu seneden itibaren gelecek seneye kadar hükme bağladığı her işten ötürü “iner dururlar.” Ruh'un, meleklerin ancak o gece görebildikleri bir melek türü olduğu da söylenmiştir. [من كُلِّ أَمْرٍ (her işle ilgili olarak) ifadesi] “her insandan ötürü” anlamında *min külli'mri'* şeklinde de okunmuştur. Söylendiğine göre melekler, bu gece karşılaştıkları her mümin erkek ve kadına mutlaka selâm verirmiş.

5. Tanyeri ağarınca kadar da tam bir esenliktir o gece.

[2884] O tamamen selâmettir; yani Allah diğer gecelerde hem belâ hem selâmet hükmederken, bu gece zarfında selâmet ve hayırdan başka bir şey takdir etmez. Yahut o gece, meleklerin Müslümanlara çokça selâm vermesi sebebiyle selâmdan başka bir şey değildir.

[2885] [مَطْلَع] Lâ'm'ın fethasıyla ve kesresiyle okunmuştur (*matlâ' - matli'*).

[2886] Peygamber'den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Her kim Kadir sûresini okursa, ona Ramazan orucunu tutan ve Kadir gecesini ihya eden kişinin sevabı gibi sevap verilir.”

[٢٨٨٢] وذكر في تخصيص هذه المدة أنّ رسول الله ﷺ ذكر رجلاً من بني إسرائيل لبس السلاح في سبيل الله ألف شهر، فعجب المؤمنون من ذلك، وتقاصرت إليهم أعمالهم، فأعطوا ليلة هي خير من مدة ذلك الغازي. وقيل: إنّ الرجل فيما مضى ما كان يقال له عابد حتى يعبد الله ألف شهر، فأعطوا ليلة إن أحيوها كانوا أحقّ بأن يسموا عابدين من أولئك العبّاد. ٥

٤- ﴿تَنْزُلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ﴾

[٢٨٨٣] {تَنْزُلُ} إلى السماء الدنيا، وقيل: إلى الأرض. {وَالرُّوحُ} جبريل. وقيل: خلق من الملائكة لا تراهم الملائكة إلا تلك الليلة {مِنْ كُلِّ أَمْرٍ} أي تنزل من أجل كل أمر قضاه الله لتلك السنة إلى قابل. وقرئ «من كل امرئ»، أي من أجل كل إنسان. وقيل: لا يلقون مؤمناً ولا مؤمنة إلا سلموا عليه في تلك الليلة. ١٠

٥- ﴿سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ﴾

[٢٨٨٤] {سَلَامٌ هِيَ} ما هي إلا سلامة، أي لا يقدر الله فيها إلا السلامة والخير، ويقضي في غيرها بلاء وسلامة. أو ما هي إلا سلام، لكثرة ما يسلمون على المؤمنين. [٢٨٨٥] وقرئ «مطلع» بفتح اللام وكسرها.

[٢٨٨٦] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة القدر أعطي من الأجر كمن صام رمضان وأحيا ليلة القدر. ١٥

BEYYİNE SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, Medenî olduğu da söylenmiştir. 8 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1-3. Nankörce inkâr eden Ehl-i Kitap ve müşriklerin tamamı, kendilerine apaçık kanıt -yani dosdoğru mesajlar içeren birtakım kutsal sahîfeler okuyan bir resûl- gelinceye kadar (güya ittifak ettikleri inkârcılıktan) ayrılacak değillerdi!”

4. Oysa kendilerine kitap verilenler, ancak kendilerine böyle bir kanıt geldikten sonra parçalanmışlardı!..

[2887] Nankörce inkâr eden iki fırka -yani Ehl-i Kitap ve Müşrikler- Muhammed ın (s.a.) peygamber gönderilmesinden önce; “Tevrat ve İncil’de yazılı olan, vaat edilmiş ‘o peygamber’ -yani Muhammed- gönderilinceye kadar, üzerinde bulunduğumuz dinimizden ayrılmayacağız.” diyorlardı. Allah onların bu sözünü nakledip, sonrasında: “Oysa kendilerine kitap verilenler ancak kendilerine böyle bir kanıt geldikten sonra parçalanmışlardı.” buyurdu; yani ‘o peygamber’ kendilerine geldiğinde hak üzerinde sözbirliği ve ittifak oluşturma vaadinde bulunmuşlardı; ama sonra; onları haktan kopartan ve inkârda ısrar ettiren tamamen o peygamberin gelişi oldu! Bunun konuşmadaki benzeri şudur: Günahkâr bir fakir, kendisine nasihatte bulunan birine; “Allah bana zenginlik nasip etmedikçe içinde bulunduğum durumdan ayrılmayacağım!” der. Müteakiben Allah ona zenginlik nasip edince günahı iyice artırır. Bu sefer ona nasihatte bulunan kişi kınama ve ilzam amaçlı olarak daha önce söylediklerini kendisine hatırlatmak üzere “Sen zenginleşinceye kadar günahkârlıktan ayrılacak değildin; ama zengin olduktan sonra daldın günaha!” der.

[2888] Bir şeyin bir şeyden *infikâk* etmesi, -bir kemiğin eklem yerinden ayrılması gibi- bitişik oluşunun ardından ayrılmasıdır. Anlam: “Dinlerine iyice yapışmakta oldukları ve onu ancak bir *rasûl*’nin gelmesi hâlinde terk edecekleri” şeklindedir ki *rasûl* “açık hüccet” demektir ve *rasûl* de *rasûl*’den bedeldir. İbn Mes’ûd kıraatinde ise *rasûl*’den hâl olmak üzere *rasûl*^{en} şeklindedir.¹

[2889] İçerisinde; gerçeği ve adâleti dillendiren dosdoğru “birtakım *kitâbların*” yani yazılı belgelerin yer aldığı; bâtıldan arınmış “birtakım *say-faları* yani yazı malzemesini (okuyan bir peygamber).”

1 (i) “Bir kanıt- yani peygamber...” - (ii) “peygamber olmak üzere bir kanıt...” / ed.

سورة البينة

مكية؛ وقيل: مدنية. وآياتها ٨

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١-٣- ﴿لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنْفَكِينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ يَتْلُو صُحُفًا مُطَهَّرَةً فِيهَا كُتِبَ قِيمَةٌ﴾
٤- ﴿وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَةُ﴾

[٢٨٨٧] كان الكفار من الفريقين أهل الكتاب وعبدة الأصنام يقولون قبل مبعث النبي ﷺ: لا ننفك مما نحن عليه من ديننا ولا نتركه حتى يبعث النبي الموعود الذي هو مكتوب في التوراة والإنجيل - وهو محمد ﷺ -، فحكى الله تعالى ما كانوا يقولونه، ثم قال: {وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ}، يعني أنهم كانوا يعدون اجتماع الكلمة والاتفاق على الحق إذا جاءهم الرسول، ثم ما فرقههم عن الحق ولا أقروهم على الكفر إلا مجيء الرسول ﷺ. ونظيره في الكلام أن يقول الفقير الفاسق لمن يعظه: لست بمنفك مما أنا فيه حتى يرزقني الله الغنى، فيرزقه الله الغنى فيزداد فسقاً، فيقول واعظه: لم تكن منفكاً عن الفسق حتى توسر، وما غمست رأسك في الفسق إلا بعد اليسار! يذكره ما كان يقوله توبيخاً وإلزاماً. ١٥

[٢٨٨٨] وانفكك الشيء من الشيء أن يزايله بعد التحامه به، كالعظم إذا انفك من مفصله؛ والمعنى: أنهم متشبثون بدينهم لا يتركونه إلا عند مجيء البينة، والبينة الحججة الواضحة؛ و{رَسُولٌ} بدل من {الْبَيِّنَةُ}. وفي قراءة عبد الله: «رسولاً»، حالاً من البينة.

[٢٨٨٩] {صُحُفًا} قراطيس {مُطَهَّرَةً} من الباطل؛ {فِيهَا كُتِبَ} مكتوبات {قِيمَةٌ} مستقيمة ناطقة بالحق والعدل. ٢٠

[2890] Ayrılmalarından maksat; haktan ayrılıp sıyrılmalarıdır. Yahut bazısı inanan, bazısı ise inkâr ederek “Muhammed, ‘o [beklenen] peygamber’ değil!” diyen; yine bazısı (onu) tanıyıp, bazısı inatla direten kimseler olmak üzere fırka fırka gruplaşmaları demektir.

- 5 [2891] **Şayet** “Neden Ehl-i Kitap ve Müşrikler önce birlikte zikredilmişken, sonra ‘Oysa kendilerine kitap verilenler ancak kendilerine böyle bir kanıt geldikten sonra parçalanmışlardı.’ âyetinde sadece Ehl-i Kitap zikredilmiştir?” **dersen şöyle derim:** Çünkü onlar kitaplarında mevcut olması sebebiyle Muhammed (s.a.) hakkında bir bilgiye sahiptiler. Binaenaleyh, onlar ‘o peygamber’den ayrı düşme ile sıfatlanınca, hiçbir kitabı olmayan (müşrik), bu sifata elbette çok daha dâhil olacaktır.¹

5. Oysa onlara emredilen; samimi birer muvahhit olarak dini yalnızca Allah’a özgü kılıp (sadece) O’na kulluk etmek; namazı dosdoğru kılmak ve zekâtı vermekten ibaretti... ki dosdoğru (ümmetin) din(i) budur;

[2892] Yani Tevrat ve İncil’de hanîf dinden başkasıyla memur değillerdi; ama (bu dini) tahrif ve tebdil ettiler.

[2893] “İşte dosdoğru din budur.” Yani dosdoğru ümmetin dini budur. [وذلك دينُ القِيَمَةِ] *millat* olarak² yorumlanarak ve zâlike’d-dînu’l-kayyimet⁴ şeklinde de okunmuştur.

[2894] **Şayet** “Oysa onlara emredilen yalnızca Allah’a kulluk etmekten ibaretti.” âyetinin yorumu nedir?” **dersen şöyle derim:** Bu, “Her iki kitapta mevcut olanla, Allah’a ancak bu sıfat üzere³ kulluk etmek için memur kılınmışlardı.” anlamındadır.

[2895] İbn Mes’ûd ... illâ en ya‘budû... şeklinde okumuştur ki; “Allah’a kulluk etmekle memur kılınmışlardı.” anlamındadır.

6. Nankörce inkâr eden Ehl-i Kitap ve müşrikler; şüphesiz kalıcı olarak cehennem ateşindedirler! Bunlardır işte yaratıkların en kötülerii!..

1 Aslında, Müşrikler Ehl-i Kitap’tan farklıdır; burada, kutsal kitaba inanan Yahudilerle, sonradan verilen İncil’lere bağlanan Hıristiyanlar arasında yaşanan *tefarruk* [ayrışma] söz konusu edilmektedir. Normalde, yeni gelen kutsal kitaba yani İncil’e de inanmaları gerekirdi; ama inanmadılar ve Ehl-i Kitap; “Yahudi - Hıristiyan” diye iki ana gruba ayrıldı. / ed.

2 Yani müzekker olmak hasebiyle, *القِيَمَةِ* kelimesinin mevsufu olamasa da, müennes bir kelime olan *مِلَّةٌ* şeklinde tefsir edilerek sıfat - mevsuf oluşturacak şekilde okunmuştur. İlkinde; “...ki dosdoğru ümmetin dini budur” anlamında, bu kiraatte ise “ki dosdoğru din budur.” anlamındadır. / ed.

3 Yani şirksiz, riyasız tam bir ihlâsla... / ed.

[٢٨٩٠] والمراد بترقيهم تفرقهم عن الحق وانقشاعهم عنه، أو تفرقهم فرقا؛ فمنهم من آمن، ومنهم من أنكر وقال: ليس به؛ ومنهم من عرف وعاند.

[٢٨٩١] فإن قلت: لم جمع بين أهل الكتاب والمشركون أولاً ثم أفرد أهل الكتاب في قوله {وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ}؟ قلت: لأنهم كانوا على علم به لوجوده في كتبهم، فإذا وُصفوا بالتفرق عنه كان من لا كتاب له أدخل في هذا الوصف.

٥- ﴿وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ﴾

[٢٨٩٢] {وَمَا أُمِرُوا} يعني في التوراة والإنجيل إلا بالدين الحنفي، ولكنهم ١٠ حرفوا وبدلوا.

[٢٨٩٣] {وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ}، أي دين الملة القيمة. وقرئ «وذلك الدين القيمة»، على تأويل الدين بالملة.

[٢٨٩٤] فإن قلت: ما وجه قوله: {وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ}؟ قلت: معناه وما أمروا بما في الكتابين إلا لأجل أن يعبدوا الله على هذه الصفة.

[٢٨٩٥] وقرأ ابن مسعود «إلا أن يعبدوا»، بمعنى: بأن يعبدوا. ١٥

٦- ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أُولَئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ﴾

7. İman edip sâlih amel işleyenler; yaratıkların en hayırlıları da bunlardır işte.

8. Onların, Rableri katında alacakları karşılık; altından ırmakların aktığı, temelli kalacakları Adn Cennetleridir. Allah onlardan razı, onlar da O'ndan razıdır. Rabbine karşı saygılı (yaşamış) olan kimselere mahsustur bu...

[2896] Nâfi' (v. 169/785) Hemze ile *el-beriet^u* şeklinde okurken, diğerleri Hemze'siz olarak; lâfzın hafifletilmiş şekliyle البرية şeklinde okumuştur; zira النبی ve البرية lâfızları çokça tekrarlanan kullanımlardan olup bu yüzden hafifletilip aslı terkedilerek (Hemze'siz) okunurlar. [خير] hayyirin çoğulu olarak *hıyâru'l-beriyetⁱ* şeklinde okunmuş olup bunun örneği, *ceyyid* ve *tayyib* lâfızlarının çoğulu olan *ciyâd^{un}* ve *tyâb^{un}* kelimeleridir.

[2897] Peygamber'den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Her kim *Lem Yekun* sûresini okursa, kıyamet günü akşam sabah yaratıkların en hayırlısıyla beraber olur.”

٧- ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ﴾

٨- ﴿جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا

أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ﴾

[٢٨٩٦] قرأ نافع «البريئة»، بالهمز؛ والقراء على التخفيف. والني، والبرية مما

استمر الاستعمال على تخفيفه ورفض الأصل. وقرئ «خيار البرية»، جمع خير،

كجياذ وطياب في جمع جيد وطيب.

[٢٨٩٧] عن رسول الله ﷺ: من قرأ لم يكن كان يوم القيامة مع خير البرية مساء

ومقبلاً.

ZİLZÂL SÛRESİ

Medîne’de nâzil olmuştur. Mekke’de olduğu da söylenmiştir, 8 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah’ın adıyla...

1. Arz kendine özgü (müthiş) bir sarsılışla sarsıldığında,

2. Ağırlıklarını dışarı çıkardığında...

[2898] زُلْزَالَهَا ifadesi Zâ’nın kesresiyle de fethasıyla da okunmuştur. Kesreli olanı mastar, fethalı olanı ise isimdir. Şeddeli kelime dışında, isim çatırlarında fethalı *fa’lâl^{um}* sîgası yoktur.

[2899] **Şayet** “İzâfetli olarak زُلْزَالَهَا şeklinde gelmesinin anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** Bunun anlamı “*Allah’ın dilemesi* demek olan hikmeti dâhilinde Arz için gerekli olan sarsıntı demektir; o da daha ötesi olmayan son derece şiddetli bir sarsıntıdır.” şeklindedir. Bunun örneği; *ekrimi’t-takıyye ikrânehû ve ehini’l-fâsika ihânetehû* (Müttakîye hak ettiği ikramı yap; fâsığı da hak ettiği şekilde alçalt!) demendir ki bununla o ikisinin gerektirdiği değer verme ve alçaltmayı kastedersin. Yahut “Alabildiğine, mümkün olabilecek bütün *zelzele* kapasitesiyle” demektir.

[2900] الْأَثْقَالُ (ağırlıklar) lâfzı, *sıkk^{um}* lâfzının çoğulu olup “([O hayvanlar] kendinizi zorlamadan ulaşamayacağınız bir beldeye) yüklerinizi taşırlar” [Nahl 16/7] âyetindeki gibi “ev eşyası” demektir. [2. âyette] Arz’ın karnında gömülü bulunan şeyler ‘onun ağırlıkları’ kılınmıştır.

3. İnsanoğlu; “Buna ne oluyor böyle?!” dediğinde.

4. İşte o gün, anlatacaktır o, haberlerini.

5. Senin Rabbinin kendisine vahyetmesiyle...

[2901] “İnsanoğlu; “*Buna ne oluyor,*” *bu denli şiddetlice sarsılıp, içindekileri dışarı atmış!* dediğinde.” Bu, Sur’a ikinci kez üfürüldüğünde Arz’ın, içindeki ölüleri birer diri olarak dışarı attığı¹ vakit olacaktır. İşte insanlar bu sözü, aşırı şiddetli durumun kendilerine galebe çalması sebebiyle söyleyeceklerdir. Tıpkı: “Vay başımıza gelenleer!.. Kim kaldırdı bizi yatağımızdan?!” [YâSîn 36/52] diyecekleri gibi. Bunun, dirilmeye inanmamış olması sebebiyle inkârının sözü olduğu da söylenmiştir. Mümine gelince, o; “Rahmân’ın vaat ettiği ve peygamberlerin de doğru söylediği, buymuş işte!..” [YâSîn 36/52] diyecektir.

[2902] **Şayet** “Arz’ın anlatması ve ona vahyedilmesi ne anlama geliyor?” **dersen şöyle derim:** Bu, Allah’ın dil ile anlatma yerine geçecek şekilde onda oluşturacağı hâllerin mecazlı bir anlatımıdır. Öyle ki

1 Bkz. Neml 27/82 vd.

سورة الزلزلة

مدنية؛ وقيل: مكية. وآياتها ٨

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا﴾

٢- ﴿وَأُخْرِجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا﴾

[٢٨٩٨] {زُلْزِلَتِهَا} قرئ بكسر الزاي وفتحها؛ فالمكسور مصدر، والمفتوح اسم؛ وليس في الأبنية فعّال - بالفتح - إلا في المضاعف.

[٢٨٩٩] فإن قلت: ما معنى {زُلْزِلَتِهَا} بالإضافة؟ قلت: معناه زلزالها الذي تستوجبه في الحكمة وهو مشيئة الله، وهو الزلزال الشديد الذي ليس بعده. ونحوه قولك: أكرم التقي إكرامه، وأهن الفاسق إهانته؛ تريد: ما يستوجبانه من الإكرام والإهانة. أو زلزالها كله، وجميع ما هو ممكن منه.

[٢٩٠٠] الأثقال جمع ثقل، وهو متاع البيت: {وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ} [النحل: ٧]. جعل ما في جوفها من الدفائن أثقالاً لها.

٣- ﴿وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا﴾

٤- ﴿يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا﴾

٥- ﴿بَانَ رَبُّكَ أَوْحَىٰ لَهَا﴾

[٢٩٠١] {وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا} زلزلت هذه الزلزلة الشديدة ولفظت ما في بطنها؟! وذلك عند النفخة الثانية حين تزلزل وتلفظ أمواتها أحياء، فيقولون ذلك لما يبهرهم من الأمر الفظيع، كما يقولون: {مَنْ بَعَثْنَا مِنْ مَرْقَدِنَا} [يس: ٥٢]. وقيل: هذا قول الكافر؛ لأنه كان لا يؤمن بالبعث؛ فأما المؤمن فيقول: {هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ} [يس: ٥٢].

[٢٩٠٢] فإن قلت: ما معنى تحديث الأرض والإيحاء لها؟ قلت: هو مجاز عن إحداث الله تعالى فيها من الأحوال ما يقوم مقام التحديث باللسان، حتى

“Buna da ne oluyor böyle!?” diyecek birinin bu hâllere bakıp da Arz’ın neden sarsıldığını ve niçin ölüleri dışarı attığını ve bunun nebilerin (dünyada iken) kendisine karşı uyarıp sakındırdıkları şey olduğunu bileceği şekilde gerçekleşecektir.

- 5 [2903] Allah’ın Arz’ı gerçek mânada konuşturacağı ve onun da hayır ve şer namına üzerinde işlenenleri haber vereceği de söylenmiştir. (Nitekim:) “Arz, herkesin, üzerinde işlemiş olduğu şeylere şahitlik edecektir.” şeklinde Peygamber’den (s.a.) rivayet edilmiştir [*Tirmizî*, “Kıyamet”, 7].

- [2904] **Şayet** “اذا يومئذ (zarflarını) nasb eden âmiller nedir?” **dersen şöyle derim:** **يَوْمئذ** kelimesi اذا’dan bedel olup ikisini nasb eden âmil **تحدث** fiilidir. اذا’nın gizli bir fiille, **يَوْمئذ**’in ise **تحدث** ile mansüb kılınması da caizdir. “Peki, **تحدث**’nun iki mef’ûlü nerede?” **dersen şöyle derim:** Birincisi **تحدث**’in hazfe-dilmiştir; ikincisi ise **أخبارها**’dır. İbarenin aslı *tuhaddisu’l-halka ahhârahâ* (Arz kendi haberlerini halka anlatacaktır.) şeklindedir. Şu var ki burada amaçlanan, halkın zikredilmesi değil; -o günün azametini vurgulamak için- Arz’ın, haberlerini anlatacağının dile getirilmesidir.

- [2905] **Şayet** “بأن ربك”nin Bâ’sı neye taalluk etmektedir?” **dersen şöyle derim:** **تحدث** fiiline taalluk etmekte olup mâna: “Arz, senin Rabbinin ona vahyetmesi ve ona anlatmasını emretmesi sayesinde haberlerini anlatacaktır.” şeklindedir. Mânanın: “Yer o gün ‘*Senin Rabbin Arz’a haberlerini vah-yetti.*’ şeklindeki anlatımı anlatacaktır.” şeklinde olması da caizdir ki bu da; “Senin Rabbinin Arz’a vahyetmesi sayesinde Arz’ın anlatması kendi haberlerini anlatması demektir” anlamına dayanır. Tıpkı; “Sen, din konusunda bana nasihat etmekle bana eksiksiz bir nasihatte bulundun.” demen gibi.
- 25 **بأن ربك**’nin, **أخبارها**’dan **bedel** düşmesi de caiz olup buna göre sanki: “O gün yer; ‘*Senin Rabbin ona vahyetti*’ (sözünden ibaret olan) haberlerini bir bir anlatacaktır.” denmiş gibi olur; çünkü sen (her ikisi de “Ona şöyle şöyle anlattım” anlamına gelecek şekilde; harf-i cerli ve harf-i cersiz olmak üzere), *haddestuhû kezâ* ve *haddestuhû bi-kezâ* diyebilirsin.

- 30 [2906] **اوحى لها** ifadesi *evhâ ileyhâ* anlamında kullanılmıştır. Bu (“Rabbinin Arz’a vahyetmesiyle” ifadesi), tıpkı “*Bizim bir şey dilediğimiz zamanki sözümüz, ona ‘Ol’ demekten ibarettir; anında olmaya başlar.*” [Nahl 16/40] âyetindeki gibi bir mecazdır. (‘Accâc şöyle) demiştir:

(Allah) Arz’a yerleşmesini vahyetti; o da yerleşti

- 35 [Ve onu sabit, yüce dağlarla bağlayıp pekiştirdi.]

[2907] İbn Mes’ûd *tunebbiu ahhârahâ*; Sa’îd b. Cübeyr (v. 94/713) ise şeddesiz olarak *tunbiu ahhârahâ* şeklinde okumuştur.

ينظر من يقول {مَا لَهَا} إلى تلك الأحوال، فيعلم لم زلزلت، ولم لفظت الأموات؛ وأن هذا ما كانت الأنبياء يندرونه ويحذرون منه.

[٢٩٠٣] وقيل: ينطقها الله على الحقيقة. وتخبر بما عمل عليها من خير وشر. وروي عن رسول الله ﷺ: تشهد على كل أحد بما عمل على ظهرها.

٥ [٢٩٠٤] فَإِنْ قُلْتَ: {إِذَا}، و{يَوْمَئِذٍ} ما ناصبهما؟ قلت: {يَوْمَئِذٍ} بدل من {إِذَا}، وناصبهما {تُحَدِّثُ}. ويجوز أن ينتصب {إِذَا} بمضمر، و{يَوْمَئِذٍ} بـ{تُحَدِّثُ}. فَإِنْ قُلْتَ: أين مفعولا {تُحَدِّثُ}؟ قلت: قد حذف أولهما، والثاني: {أَخْبَارَهَا}، وأصله تحدث الخلق أخبارها؛ إلا أن المقصود ذكر تحديثها الأخبار لا ذكر الخلق، تعظيمًا لليوم.

١٠ [٢٩٠٥] فَإِنْ قُلْتَ: بم تعلق الباء في قوله {بِأَنَّ رَبَّكَ}؟ قلت: بـ{تُحَدِّثُ}، معناه: تحدث أخبارها بسبب إحياء ربك لها، وأمره إياها بالتحديث. ويجوز أن يكون المعنى: يومئذ تحدث بتحديث أن ربك أوحى لها أخبارها، على أن تحديثها بأن ربك أوحى لها تحديث بأخبارها، كما تقول: نصحتني كل نصيحة، بأن نصحتني في الدين. ويجوز أن يكون {بِأَنَّ رَبَّكَ} بدلًا من {أَخْبَارَهَا}، كأنه قيل: يومئذ تحدث بأخبارها بأن ربك أوحى لها؛ لأنك تقول: حدثته كذا وحدثته بكذا.

[٢٩٠٦] و{أَوْحَى لَهَا} بمعنى أوحى إليها، وهو مجاز كقوله {أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ} [النحل: ٤٠] قال:

أَوْحَى لَهَا الْقَرَارَ فَاسْتَقَرَّتْ ﴿٥﴾ [وَشَدَّهَا بِالرَّاسِيَاتِ الثُّبَاتِ]

[٢٩٠٧] وقرأ ابن مسعود «تنبئ أخبارها»، وسعيد بن جبير «تنبئ»، بالتخفيف.

6. Yaptıkları kendilerine gösterilsin diye insanların (kabirlerden) bölük bölük çıkacağı gün...

[2908] *Yaptıklarının karşılığı kendilerine gösterilsin diye* çıkış yerlerinden, yani kabirlerinden, “bölük bölük” bazısı bembeyaz bir yüzle ve güven içinde, bazısı ise korku dolu, kapkara bir yüzle “çıkacakları” yani duruşma yerine gelecekleri “gün!..” Yahut duruşma yerinden bölük bölük çıkıp, cennet ve cehennem yollarına ayrılacakları gün... Peygamber İn (s.a.) kıraatinde fetha ile *li-yerav* (görsünler diye) şeklinde yer almıştır.

7. Zerre kadar hayır işleyen de onu göreceği;

8. Zerre kadar şer işleyen de onu göreceği... (gün)

[2909] İbn Abbas ve Zeyd b. Ali (v. 122/740) zamme ile (edilgen sığayla) *yurahû* (kendisine gösterileceği) şeklinde okumuştur. Nakledildiğine göre bir bedevi, (8. âyeti önce okuyup) خَيْرًا يَرَهُ (ile biten âyeti) sonraya bırakmış. Kendisine “Takdim - tehir yaptın!” denince de şu beyti inşat etmiş:

(Arkadaşlar!) Herşâ yokuşunun ister vadisini tutun ister sarp tarafını!
Çünkü Herşâ'nın her iki tarafı da develer için aynı yoldur.¹

[2910] *Zerre* küçük karınca demektir. *Zerrin*, güneş ışığında görülen toz olduğu da söylenmiştir.

[2911] **Şayet** “Kâfirin iyilikleri inkâr sebebiyle boşa çıkmış; müminin kötülükleri ise büyük günahlardan kaçınma sayesinde affedilmişken, zerre kadar hayır ve şerre ‘mutlaka karşılık verilecek’² olmasının anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** Âyetin anlamı: “Bahtiyar kullar grubundan kim zerre kadar bir hayır; bahtsız kullar grubundan da kim zerre kadar bir şer işlerse...” şeklindedir; çünkü bu âyet, “*insanların bölük bölük öne çıkacağı gün...*” âyetinin ardından gelmiştir.

[2912] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Her kim *İzâ zulzilet* sûresini dört kez okursa, Kur’ân’ın tümünü okuyan kimse gibi olur.”³

1 Bedevi bununla, sûrenin son iki âyetinin takdim-tehirlle okunabileceğine hüccet getirmek istemiştir. Muhtemel ki bedevi, Kur’ân’ın öncelikle hayrı zikretmekle hayrın asıl, şerrinse rölâtif olduğuna gönderi yaptığı hususunu idrak edememişti. / çev.

2 Âyette; “zerre kadar hayır ve şerre karşılık verilmesi” değil, “bunların -daha ziyade *mücrim-* sahipleri tarafından görülmesi, idrak edilmesi” söz konusu edilmektedir. Tıpkı şu âyetteki gibi: “Kitap konulmuştur... Mücrimlerin, orada yazılı olanlardan dolayı tir tir titrediklerini görürsün. Çünkü bütün yaptıklarını orada görmekte; ‘Eyvablar olsun!.. Bu kitap nasıl olmuş da küçük - büyük hiçbir şey bırakmamış; *hepsini saymış?!'* demektedirler. Senin Rabbin kimseye zulmetmez.” (Kehf 18/49) / ed.

3 Bu gibi rivayet ve söylemler “ilgili sûrenin Kur’ân’ın o konudaki özeti olduğu” anlamında söylenmiştir. Sözelimi sahih hadislerde belirtildiği üzere, “İhlâs sûresi Kur’ân’ın 1/3’ine denk” ise, bu Yüce Allah ile ilgili âyetlerin Kur’ân’ın yaklaşık 1/3’ine tekabül etmesi ile ilgilidir; yani bu sûreyi okuyan kişi, Kur’ân’ın Yüce Allah’la ilgili içeriğini *özetle* okumuş olur. Ama İhlâs sûresini yüz bin kere de okusa yine aynı içeriği okumuş olur; Kur’ân’ın tamamını değil... Kur’ân’da Allah’ın “birliği ve eşsizliği” dışında nice konu vardır. / ed.

٦- ﴿يَوْمَئِذٍ يَصُدُّرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِيُرَوْا أَعْمَالُهُمْ﴾

[٢٩٠٨] يصدرون عن مخارجهم من القبور إلى الموقف {أشتاتاً} بيض الوجوه آمنين، وسود الوجوه فزعين. أو يصدرون عن الموقف أشتاتاً يتفرق بهم طريقاً الجنة والنار، ليروا جزاء أعمالهم. وفي قراءة النبي ﷺ: «ليروا»، بالفتح.

٧- ﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ﴾

٨- ﴿وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾

[٢٩٠٩] وقرأ ابن عباس وزيد بن علي «يره»، بالضم. ويحكى أنّ أعرابياً أخرج {خَيْرًا يَرَهُ} فقيل له: قدّمت وأخرت؛ فقال:

خُذَا بَطْنَ هَرَشَى أَوْ قَفَاهَا فَإِنَّ * كِلَا جَانِبِي هَرَشَى لَهَنَّ طَرِيقُ

[٢٩١٠] والذرة النملة الصغيرة، وقيل: الذرّ ما يرى في شعاع الشمس من الهباء. ١٠

[٢٩١١] فإن قلت: حسنة الكافر محبطة بالكفر، وسيئات المؤمن معفوّة باجتناب الكبائر، فما معنى الجزاء بمثاقيل الذرّ من الخير والشرّ؟ قلت: المعنى {فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا} من فريق السعداء؛ {وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا} من فريق الأشقياء؛ لأنه جاء بعد قوله {يَصُدُّرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا}.

[٢٩١٢] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة إذا زلزلت أربع مرات كان كمن قرأ القرآن كله. ١٥

ÂDIYÂT SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur. Medîne'de olduğu da söylenmiştir,
11 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

- 5 **1. Harıl harıl koşanlara.**
2. Kıvılcım saçanlara.

[2913] Koşarken harıl harıl ses çıkararak savaş atlarına yemin etmektedir. ضیح atların koşarken çıkardıkları soluklarının sesidir. İbn Abbas'ın bunu: *Hehh! Hehh!* diye taklit ettiği rivayet edilir. 'Antere (v. 614 m.) demiştir ki:

- 10 Ölümlerinde soluk soluğa iken atlar, uğraş verirler kalkıp
koşmak için!

[2914] ضیح kelimesi; (i) ya *yadbahne dabh^{an}* (alabildiğine harıldayan) şeklinde, (ii) yahut harıldama koşmakla birlikte olduğu için sanki *ve'd-dâ-bihâti dabh^{an}* (Yemin olsun harıl harıl koşanlara!) denmiş gibi والعادیات (koşanlara) ifadesiyle, (iii) veya *dâbihâtⁱⁿ* (harıl harıl koşarlarken) takdirinde hâl olması sebebiyle mansûb kılınmıştır.

[2915] Toynaklarıyla taşa vurup kıvılcım çıkartırken Hubâhib (adlı cimrinin yaktığı ateş misali zayıf bir) “kıvılcım saçanlara...” Yani *ateş*, atların (nallı) toynaklarının çıkardığı kıvılcımdır. *Kadh* “çakmak”, *îrâ* da “ateş çıkarmak” demektir; [sözgelimi] *kadeha fe-evrâ* (Çaktı ve ateş çıkardı.) ve *kadeha fe-aslede* (Çakmağı çakıp kıvılcım sesi çıkardı.) dersin. قدح kelimesinin mansûb oluşu ضیح'inki ile aynıdır.

- 25 **3. Sabahleyin baskın verenlere,**
4. Tozu dumana katanlara,
5. Bir topluluğun ortasına korkusuzca dalanlara (yani savaş atlarına) yemin ederim ki;

[2916] Sabah vakti düşmana “baskın verenlere!”

[2917] “Tozu dumana katanlara.” O vakitte toz koparanlara ve yine o vakitte yahut o tozla beraber; yani tozu grubun ortasına salacak şekilde veya o toza belenmiş vaziyette “bir topluluğun”; düşman gruplarının “ortasına korkusuzca dalanlara yemin ederim ki...” وَسَطُهُ ifadesi *tevassatahû* (ortaladı; tam ortasına daldı) anlamına gelir. (يَدِ) zamirin baskın yerine veya والعادیات yemininin delâlet ettiği düşmana ait olduğu söylenmiştir.

سورة العاديات

مكية؛ وقيل: مدنية. وآياتها ١١

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا﴾

٢- ﴿فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا﴾

[٢٩١٣] أقسم بخيل الغزاة تعدو فتضبح. والضبح صوت أنفاسها إذا عدون. وعن ابن عباس أنه حكاه فقال: أح أح. قال عنترة:

وَالْخَيْلُ تَكْدُحُ حِينَ تَضُّ * بَحُ فِي حِيَاضِ الْمَوْتِ ضَبْحًا

[٢٩١٤] وانتصاب {ضَبْحًا} على يضحن ضبحا، أو بـ {مَالْعَادِيَاتِ}، كأنه قيل: والضابحات؛ لأن الضبح يكون مع العدو، أو على الحال، أي ضابحات. ١٠

[٢٩١٥] {فَالْمُورِيَاتِ} توري نار الحباحب، وهي ما يتقدح من حوافرها، {قَدْحًا} قادحات صاكتات بحوافرها الحجارة. والقدح الصك. والإيراء إخراج النار. تقول: قدح فأورى، وقدح فأصلد. وانتصب {قَدْحًا} بما انتصب به {ضَبْحًا}.

٣- ﴿فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا﴾

٤- ﴿فَأَنْزَنَ بِهِ نَقْعًا﴾

٥- ﴿فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا﴾

[٢٩١٦] {فَالْمُغِيرَاتِ} تغير على العدو {ضَبْحًا} في وقت الصبح.

[٢٩١٧] {فَأَنْزَنَ بِهِ نَقْعًا} فهيجن بذلك الوقت غبارًا. {فَوَسَطْنَ بِهِ} بذلك الوقت، أو بالنقع، أي وسطن النقع الجمع. أو فوسطن ملتبسات به. {جَمْعًا} من جموع الأعداء. ووسطه ٢٠ بمعنى توسطه. وقيل: الضمير لمكان الغارة. وقيل: للعدو الذي دلّ عليه {والعاديات}

Peygamber'in (s.a.); ... مَا لَمْ يَكُنْ نَعْفٌ وَلَا لَتَلَعَةٌ ("Yüksek ses veya feryat söz konusu olmadığı müddetçe (bırak o kadınları ağlasınlar Ebû Süleyman'!)") [Buhârî, "Cenâiz", 34] hadisinden¹ ve Lebîd'in (v. 41/661) şu şiirinden istifade edilerek, نَعْفٌ ile "feryat" anlamının kastedilmesi de caizdir:

- 5 (Savaş için) her ne zaman sahici bir feryat kopsa
[O sese seğırtir zayıf ve güçlü seslere sahip atlılar!]

yani "Atlar, düşmana baskın yaparken, nâralar ve sesler eşliğinde toz kopardıklarında" demektir.

- [2918] Ebû Hayve (v. 203/818) şeddeli olarak *fe-esserne* okumuştur ki
10 bu, "O vakitte ortaya toz çıkaranlara" anlamına gelir; çünkü (*esseranın* masdarı olan) *te'sîrde* "ortaya çıkarma" anlamı vardır. Yahut (Ebu Hayve'nin kıraati) *severne* fiilinin, *vesserne* formuna dönüşmüş (anagram) şekli olup sonuçta Vav Hemze'ye dönmüştür. Fiili geçişli kılmak için, şeddeli olarak *fe-vessatne bi-hî* şeklinde de okunmuş olup Bâ tekit için eklenmiştir. Tıpkı
15 وَأَثْوَا بِهِ مُتَشَابِهًا ("Bu bize daha evvel ikram edilmişti.' derler; oysa onlara onun bir benzeri verilmiştir." [Bakara 2/25]) âyetindeki gibi; yani Bâ *vessatne* kıraatine mübalağa katmaktadır.

- [2919] İbn Abbas'tan şöyle bir rivayet bulunmaktadır: "Kâbe'nin Hicr mahallinde oturuyordum. Bir zât gelip, bana والعاديات ضبيحا âyetini sordu.
20 Ben de "harıl harıl koşanlar"ı 'atlar' diye tefsir ettim. O zât, Zemzem su dağıtımının altında oturmakta olan Ali'ye gidip aynı soruyu ona da sordu ve benim kendisine söylediklerimi ona anlattı. Ali: "Onu bana çağır!" dedi. Nihayet ben varıp, onun başucunda dikildiğimde, bana dedi ki; "Hakkında bilgin olmayan şeylerle insanlara fetva veriyorsun! Vallahi, İslâm'ın ilk
25 savaşı Bedir olmuştur. Bizim beraberimizde iki attan başka da at yoktu; bir Zübeyr'in atı, bir de Mîkdâd'ın atı. Bu والعاديات ضبيحا âyetinin anlattığı, Arafat'tan Müzdelife'ye; Müzdelife'den de Mina'ya [harıl harıl sesler çıkartarak] giden develerdir." Rivayet sahihse o takdirde, insan için *meşâfir* (deve dudağı) ve *hâfir* (toynak); tay için *şefetân* (insan dudağı) ve inek için *sefr* (dişi aslanın üreme organı) vb. şeylerin isti'âre kılınması gibi ضبيح (harıldama)
30 tabiri de develer için isti'âre kılınmış demektir. *Dabhın* sadece at, köpek ve tilki türüne has olduğu da söylenmiştir. Yine *dabhın* ضبيح (yani dişi davranın cinsel arzuyla çıkardığı ses; kösnüme) anlamına geldiği de söylenmiştir;

1 Buhârî'nin ilgili babında hadis Hz. Peygamber'e değil, Hz. Ömer'e isnat edilmekte olup oradaki kısmi izahatta نَعْفٌ tabiri "başa toprak saçmak" anlamına hamledilmektedir. / çev.

ويجوز أن يراد بالنقع: الصياح، من قوله عليه الصلاة والسلام: ” ما لم يكن نقع ولا لقلقة ”، وقول ليبيد:

فَمَتَى يَنْقَعُ صُرَاخُ صَادِقٍ [يُحْلِبُوهُ ذَاتَ جَرَسٍ وَزَجَلًا]

أي فهيجن في المغاز عليهم صياحًا وجلبة.

٥ [٢٩١٨] وقرأ أبو حيوة «فأثرن»، بالتشديد، بمعنى: فأظهرن به غبارًا؛ لأنَّ التأثير فيه معنى الإظهار. أو قلب ثورن إلى وثرن، وقلب الواو همزة. وقرئ «فوسطن»، بالتشديد للتعدية. والباء مزيدة للتوكيد، كقوله: { وَأَتُونَا بِهِ } [البقرة: ٢٥]، وهي مبالغة في وسطن.

[٢٩١٩] وعن ابن عباس: كنت جالسًا في الحجر فجاء رجل فسألني عن {والعاديات ضَبْحًا} ففسرتها بالخيل، فذهب إلى عليّ وهو تحت سقاية زمزم، فسأله وذكر له ما قلت، فقال: ادعه لي؛ فلما وقفت على رأسه قال: تفتي الناس بما لا علم لك به، والله إن كانت لأوّل غزوة في الإسلام بدر، وما كان معنا إلاّ فرسان؛ فرس الزبير وفرس المقداد؛ العاديات ضَبْحًا الإبل من عرفة إلى المزدلفة، ومن المزدلفة إلى منى. فإن صحّت الرواية فقد استعير الضبح للإبل، كما استعير المشافر والحافر للإنسان، والشفتان للمهر، والشجر للثورة وما أشبه ذلك. وقيل: الضبح لا يكون إلاّ للفرس والكلب والثعلب. وقيل: الضبح بمعنى الضبع،

١٥

“seyir esnasında develer kösnümelerini uzun süre devam ettirdiklerinde” *dabahati'l-ibil^u* de *daba'ati'l-ibil^u* de denir. -Ama bu [görüş] sağlam değildir.- Ve bu durumda, *جَمْعًا* Müzdelife olmaktadır.¹

- [2920] **Şayet** “فأثرن fiili ne üzerine atfedilmiştir?” **dersen şöyle derim:**
 5 İsm-i fâ'ilin, onun yerine konduğu bir fiil üzerine atfedilmiştir; çünkü mâna *ve'l-lâti 'adevne fe-evrayne* (Koşan, kıvılcım çakan, baskın veren ve tozu dumana katanlara) şeklindedir.

6. Rabbine karşı gerçekten nankördür insanoğlu!

- [2921] *كَنُودٌ* “alabildiğinenankör” anlamında olup *kenede'n-ni'metekünûd^{en}*
 10 (Nimete tam anlamıyla nankörlük etti!) denir. Nitekim (o kabilenin) Kinde ismini alması, (kurucusunun) atasını inkâr edip ondan ayrılması sebebiyledir. Kelbî'den rivayet edildiğine göre *kenûd*, Kinde lisanında “isyancı”, Benî Mâlik lisanında “cimri”, Mudar ve Rebî'a lisanında ise “nankör” anlamında imiş.

- [2922] Demek istiyor ki; insanın, özellikle Rabbinin nimetlerine karşı
 15 nankörlüğü çok şiddetlidir; çünkü onun Allah'tan başkalarının nimetine teşekkür etme hususundaki eksikliği, sonuçta o [beşerî] nimetin kadrine yakın vasat bir eksiklik; insana bir insan tarafından bahşedilen en yüce nimet ana-babasının sağladığı nimettir; ama beşerî nimetlerin en büyüğü bile, Allah'ın en düşük nimetinin yanında çok küçük ve zayıf kalır.
 20

7. Kendisi de buna şahittir aslında.

- [2923] “Kendisi de” yani o insan “buna”; nankörlüğüne “şahittir aslında.” Kendi aleyhine şahitlik eder de durumu ortada olduğu için [bunu] inkâra gücü yetmez. Âyetin: “Allah onun nankörlüğüne şahittir!” anlamında bir
 25 tehdit olduğu da söylenmiştir.

8. Ama mala-mülke karşı aşırı bir zaafı vardır.

- [2924] *إفادته الخير* (...Şayet geride bir mal bırakmışsa...) [Bakara 2/180]) âyetinden de anlaşıldığı üzere, “mal-mülk” anlamındadır. *شديد*
 ise “aşırı tutucu, cimri” demektir. *Fulân^{un} şedîd^{un} ve muteseddîd^{un}* (Falanca çok cimridir; eli sıkıdır!) denir. Tarafe demiştir ki;
 30

Görüyorum ki, değerli kimseleri tercih ediyor ölüm!
 En değerli mallarını seçiyor pintilerin!..

1 Buna göre âyet; “Ve (hac mevsiminde) Müzdelife’yi ortalanayan develere...” şeklinde tercüme edilebilir. / çev.

يقال: ضبحت الإبل وضبعت، إذا مدّت أضعاعها في السير، وليس بثبت. و{جمعاً} هو المزدلفة.

[٢٩٢٠] فإن قلت: علام عطف {فَأَثَرْنَ}؟ قلت: على الفعل الذي وضع اسم الفاعل موضعه؛ لأنّ المعنى: واللاتي عدون فأورين، فأغرن، فأثرن.

٦- ﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ﴾

[٢٩٢١] الكنود الكفور. وكند النعمة كنوداً. ومنه سمي كندة؛ لأنه كند أباه ففارقه. وعن الكلبي: الكنود بلسان كندة العاصي، ولسان بني مالك البخيل، ولسان مضر وربيعة الكفور.

[٢٩٢٢] يعني: إنه لنعمة ربه خصوصاً لشديد الكفران؛ لأنّ تفريطه في شكر نعمة غير الله تفريط قريب لمقاربة النعمة؛ لأنّ أجلّ ما أنعم به على الإنسان من مثله نعمة أبويه، ثم إن عظماها في جنب أدنى نعمة الله قليلة ضئيلة.

٧- ﴿وَإِنَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ لَشَهِيدٌ﴾

[٢٩٢٣] {وَإِنَّهُ} وإن الإنسان {عَلَىٰ ذَٰلِكَ} على كنوده {لَشَهِيدٌ} يشهد على نفسه، ولا يقدر أن يجحده، لظهور أمره. وقيل: وإنّ الله على كنوده لشاهد؛ على سبيل الوعيد. ١٥

٨- ﴿وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ﴾

[٢٩٢٤] {الْخَيْرِ} المال، من قوله تعالى {إِنْ تَرَكَ خَيْرًا} [البقرة: ١٨٠]. والشديد البخيل الممسك. يقال: فلان شديد ومتشدد. قال طرفة:

أَرَى الْمَوْتَ يَعْتَامُ الْكِرَامَ وَيَصْطَفِي * عَقِيلَةَ مَالِ الْفَاحِشِ الْمَتَشَدِّدِ

Yani insan; mal sevgisinden ve harcamanın kendisine ağır gelmesinden ötürü çok cimri ve tutucudur.

[2925] Yahut *şedid* ile “kuvvetli” anlamını kastetmiştir; yani “O insan mal sevgisine, dünyayı tercih ve talep etmeye karşı çok güçlü ve kuvvetli iken; Allah’a kulluk ve nimetine şükretme hususunda zayıf ve geridir! Nitekim “kişi bir işe güç yetirip onu zaptettiği”nde; *huve şedidtm li-hâze’l-emrⁱ ve kaviyyun le-hû* dersin. Allah “O insan hayırlı amelleri sevme hususunda atılgan ve ferah değildir; aksine katı ve tutuktur” demek istemiş de olabilir.

9. Peki bilmiyor mu ki; kabirler deşilip içindekiler çıkarıldığında;

10 **10. zihinlerdeki (inanç, duygu ve düşünce)ler tahsil edil(ip ortaya seril)diğinde...**

[2926] *bu’ise* fiili *bu’ise* (diriltildi) anlamında olup *بُخِرَ* ve *بُحِثَ* ve etken *سِغَا* ile *بَخَّرَ* şeklinde okunmuştur; [حصل] *ma’lûm* *sîga* ile *hassale* ve *hasale*, ayrıca şeddesiz *husile* okunmuştur. *حُصِّلَ* “sahifelerde toplandığında”; yani “ele geçirilmiş, bir araya getirilmiş hâlde ortaya konduğunda” anlamındadır. *حُصِّلَ* nin, “hayrı ve şerri birbirinden seçilip ayrıldığına” anlamına geldiği de söylenmiştir ki eleğe bu cümleden olmak üzere *muhassıl* denir.

11. O gün Rableri, onların durumundan gerçekten haberdardır!

[2927] Allah’ın kıyamet günü¹ onları bilmesi, amellerinin değerlerine göre onlara karşılık vermesi demektir; çünkü bu O’nun onlardan haberdar olmasının eseridir.

[2928] Ebu’s-Simâl (Lâm’sız) *بِهِمْ يَوْمَئِذٍ خَبِيرٍ* şeklinde okumuştur.

[2929] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Her kim *Ve’l-Âdiyât* sûresini okursa, ona, sevap olarak Müzdelife’de geceleyenler ve namazın birleştirilerek kılınmasına şahit olanlar sayısınca on sevap verilir.”

1 “O gün” ifadesini müfessir; insanların kabirlerinden çıkacağı kıyamet günü olarak anlamakta ve buna göre tevili etmektedir. Oysa âyetin “Allah *o gün* -yani şu amel defterlerine kaydedilenlerin işlendiği dünyada- bütün yaptıklarından haberdar olmuş meğer!” anlamında olması durumunda tevile ihtiyaç olmayacaktır. / ed.

يعني وإنه لأجل حب المال وإن إنفاقه يثقل عليه لبخيل ممسك.

[٢٩٢٥] أو أراد بالشديد القوي؛ وإنه لحب المال وإيثار الدنيا وطلبها قوي مطيق، وهو لحب عبادة الله وشكر نعمته ضعيف متقاعس. تقول: هو شديد لهذا الأمر، وقويُّ له، إذا كان مطيقًا له ضابطًا. أو أراد: إنه لحب الخيرات غير هَشَّ منبسط، ولكنه شديد منقبض.

٩- ﴿أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ﴾

١٠- ﴿وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ﴾

[٢٩٢٦] {بُعْثِرَ} بعث. وقرئ «بحثر»، و«بحث»، و«بحثر». «وحصَّل»، «وحصَّل»، على بنائهما للفاعل، و«حصل»، بالتخفيف. ومعنى {حُصِّلَ} جمع في الصحف، أي أظهر محصلاً مجموعاً. وقيل: ميز بين خيره وشره. ومنه قيل للمنخل المحصِّل.

١١- ﴿إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ﴾

[٢٩٢٧] ومعنى علمه بهم يوم القيامة: مجازاته لهم على مقادير أعمالهم؛ لأنَّ ذلك أثر خبره بهم.

١٥ [٢٩٢٨] وقرأ أبو السمال «إن ربهم بهم يومئذ خبير».

[٢٩٢٩] عن رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم: من قرأ سورة والعاديات أعطي من الأجر عشر حسنات بعدد من بات بالمزدلفة وشهد جمعاً.

KĀRĪ'A SŪRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 11 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Ansızın gelip çatacak!

5 **2. Nedir 'ansızın gelip çatacak'?**

3. Nereden bileceksin ki nedir, 'ansızın gelip çatacak'?

4-5. İnsanların etrafa dağılmış kelebekleri, dağların ise savrulmuş renkli yünleri andıracağı gün...

[2930] يوم zarfı, القارعة ("ansızın gelip çatan" ism-i fâ'ili)nin delâlet ettiği
10 gizli bir fiille; yani *tekra'u* (gelip çatacak) fiiliyle mansûbdur.

[2931] "İnsanların etrafa dağılmış kelebekleri andıracağı..." Allah
Teâlâ, tıpkı pervaneler ateşe doğru üşüştüğü gibi çokluk, yayılma, zayıflık,
zillet ve davetçiye (motive eden güce) doğru üşüşme hususunda insanları
kelebeklere benzetmektedir. Nitekim [Ferezdak ile atışmaları meşhur olan] Cerîr
15 (v. 110/728) şöyle demiştir:

Kendimi bildim bileli şu Ferezdak'la kavmi,
ateşe üşüşen küçük kelebeklere benzerler [yani akılsız, aşağılık ve
muhtaçtırlar]!

Pervaneler hakkındaki temsillerden biri de "pervaneden daha zayıf, daha
20 düşük ve daha cahil" ifadesidir. Bunun *ferâş* diye isimlendirilmesi döşenip
yayılması sebebiyledir.

[2932] Dağları da "rengârenk boyanmış yün" anlamındaki *ههن*'e benzet-
mektedir; çünkü dağlar da rengârenktir. Allah Teâlâ'nın dağları "didilmiş
yün"e benzetmesi de dağların parçalara ayrılacak olmaları sebebiyledir. İbn
25 Mes'ûd *ke's-sûf* (yün gibi) şeklinde okumuştur.

6-7. İşte o gün, tartıya giren (sâlih amel)leri ağır basan kişi, (sahibini) razı eden bir hayata başlayacak.

[2933] مَوَازِينُ (tartılanlar/ağırlıklar) kelimesi *mevzûn* (tartılan)ın ço-
ğulu olup "Allah katında bir ağırlığı ve değeri bulunan amel" demek-
30 tir. Yahut *mîzân* (tartı / terazi)nin çoğulu olup 'ağır gelme' ve o ame-
lin [Allah katında] beğenilmesi anlamındadır. Ebû Bekr'in (r.a.) Ömer'e
(r.a.) vasiyet ederken söylediği şu söz de bu kabildendir: "Kıyamet
günü tartıları ağır gelecek olanların tartıları tamamen hakka tâbi ol-
maları ve tartılan amellerinin dünyadaki (manevî) ağırlığı sayesinde.

سورة القارعة

مكية؛ وآياتها ١١

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿الْقَارِعَةُ﴾

٢- ﴿مَا الْقَارِعَةُ﴾

٣- ﴿وَمَا أَذْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ﴾

٤- ﴿يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ﴾

٥- ﴿وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ﴾

[٢٩٣٠] الظرف نصب بمضمر دلّت عليه القارعة، أي تفرع.

١٠ [٢٩٣١] { يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ } شبههم بالفراش في الكثرة والانتشار والضعف والذلة والتطاير إلى الداعي من كل جانب، كما يتطاير الفراش إلى النار. قال جرير:

إِنَّ الْفَرَزْدَقَ مَا عَلِمْتُ وَقَوْمَهُ * مِثْلُ الْفَرَاشِ غَشِيَنَ نَارَ الْمُصْطَلِي

وفي أمثالهم: أضعف من فراشة، وأذل وأجهل. وسمى فراشا لتفرشه وانتشاره.

١٥ [٢٩٣٢] وشبه الجبال بالعهن - وهو الصوف المصبغ ألواناً- لأنها ألوان، وبالمنفوش منه، لتفرّق أجزائها. وقرأ ابن مسعود «كالصوف».

٦- ﴿فَأَمَّا مَنْ ثَقَلَتْ مَوَازِينُهُ﴾

٧- ﴿فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ﴾

[٢٩٣٣] الموازين جمع موزون، وهو العمل الذي له وزن وخطر عند الله، أو

٢٠ جمع ميزان؛ وثقلها رجحانها. ومنه حديث أبي بكر لعمر رضي الله عنه في وصيته له: وإنما ثقلت موازين من ثقلت موازينهم يوم القيامة باتباعهم الحق، وثقلها في الدنيا؛

İçerisine iyiliklerden başkasının konmayacağı bir terazi elbete ağır gelecektir. Tartıları hafif gelecek olanların tartıları da tamamen bâtila tâbi olmaları ve tartılan amellerinin dünyadaki hafifliği yüzündendir. İçine kötülüklerden başkasının konmayacağı bir terazi elbette hafif gelecektir!”

5 **8-9. Tartıya giren (sâlih amel)leri hafif basan kişi ise işte onun anası hâviyedir (baş aşağı bir uçuruma yuvarlanacaktır)!..**

10. Nereden bileceksin ki ne uçurumudur o?

11. Kızgın Ateş!..

[2934] “İşte onun anası da Hâviye’dir.” sözü Arapların, birisine belâ okuduklarında söylemiş oldukları *hevet ummuhû* (Hay anası ağlayasınca!..) sözünden alınmadır; çünkü kişi *hevâya* uğradığında -yani düşüp helâk olduğunda- anası onu kaybetmeye üzülenek çökmüş olacaktır. Şair [Kâ’b b. Sa’d, kardeşi için yaktuğu ağıtta] şöyle demiştir:

15 Vay anasını be!..¹ Ne mühişmiş; (yağmaya) giderken sabahın uyandırdığı,
(eli dolu) dönerken de gecenin geri getirdiği kişi!..

[2935] Buna göre âdetâ “*Tartıya girenleri* hafif basan kişi de mahvolmuştur!” denmiş olmaktadır. *Hâviyenin* cehennemden isimlerinden olduğu da söylenmiştir; cehennemliklerin orada derin bir çukura düşecek olması hasebiyle *hâviye* derin bir ateş olmaktadır. Nitekim “Kişi *hâviyenin* dibine yetmiş yılda varır.” [*Tirmizî*, “Cehennem, 2] şeklinde bir rivayet bulunmaktadır. Yani sığınağı ateştir. Böylece barınağa mecazen “ana” denmiştir; çünkü “ana” çocuğun sığınağı ve melceidir. Katâde’den rivayet edildiğine göre “Onun da anası *hâviyedir*” âyeti “Onun da başının anası cehennemden di-
25 bindeki *hâviyedir*; zira baş aşağı oraya atılacaktır!” anlamındadır.

[2936] *هَيَّة* -ilk tefsire göre- *فأئمه هاوية* (Onun da anası *hâviyedir!*) âyetinin delâlet ettiği büyük belânın² -yahut bizzat *هاوية*’nin- zamiridir; Hâ ise “sekte” harfidir; okuyucu geçiş yaptığında onu hazfeder. Denilmiştir ki; aslında bunun hakkı, geçiş onu düşürmesin diye geçiş yapılmamasıdır; çünkü
30 Mushaf’ta sabittir. Nitekim geçişle birlikte düşürülmemesi [yani okunması] da caiz görülmüştür.

[2937] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Her kim Kâri’a sûresini okursa, Allah kıyamet günü o sûreye bedel o kişinin sevap terazisini ağır kılar.”

1 İlgili ifade şiirde medih anlamında kullanılmakta olduğu için, bu şekilde çevirdik. / ed.

2 Belâyı müennes *dâbiye* kelimesiyle tefsir ediyor ki müennes *هي* zamirinin mercii olabilsin. / ed.

وَحَقُّ لِمِيزَانٍ لَا تَوْضِعُ فِيهِ إِلَّا الْحَسَنَاتُ أَنْ يَثْقُلَ. وَإِنَّمَا خَفَّتْ مَوَازِينُ مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ لِاتِّبَاعِهِمُ الْبَاطِلَ، وَخَفَّتِهَا فِي الدُّنْيَا؛ وَحَقُّ لِمِيزَانٍ لَا تَوْضِعُ فِيهِ إِلَّا السَّيِّئَاتُ أَنْ يَخْفَ.

٨- ﴿وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ﴾

٩- ﴿فَأُتِمُّهُ هَاوِيَةً﴾

١٠- ﴿وَمَا أَذْرَاكَ مَا هِيَ﴾

١١- ﴿نَارٌ حَامِيَةٌ﴾

[٢٩٣٤] {فَأُتِمُّهُ هَاوِيَةً} من قولهم إذا دعوا على الرجل بالهلكة: هوت أمه! لأنه إذا هوى -أي سقط وهلك- فقد هوت أمه ثكلاً وحزناً، قال:

هَوَتْ أُمُّهُ مَا يَبْعَثُ الصُّبْحُ غَادِيًا * وَمَاذَا يَرُدُّ اللَّيْلُ حِينَ يَتُوبُ

[٢٩٣٥] فكأنه قيل: وأما من خفت موازينه فقد هلك. وقيل: {هَاوِيَةً} من أسماء النار، وكأنها النار العميقة لهوي أهل النار فيها مهوى بعيداً، كما روي: يهوي فيها سبعين خريفاً؛ أي فمأواه النار. وقيل للمأوى: أم، على التشبيه؛ لأنَّ الأم مأوى الولد ومفرغه. وعن قتادة: {فَأُتِمُّهُ هَاوِيَةً}، أي فأتم رأسه هاوية في قعر جهنم؛ لأنه يطرح فيها منكوساً.

[٢٩٣٦] {هِيَ} ضمير الداهية التي دلَّ عليها قوله {فَأُتِمُّهُ هَاوِيَةً} في التفسير الأول؛ أو ضمير {هَاوِيَةً}، والهاء للسكت، وإذا وصل القارئ حذفها. وقيل: حقه أن لا يدرج لئلا يسقطها الإدراج؛ لأنها ثابتة في المصحف. وقد أجزت إثباتها مع الوصل.

[٢٩٣٧] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة القارعة ثقل الله بها ميزانه يوم القيامة.

TEKÂSÜR SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 8 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Sizi oyalamakta bu çoğaltma yarışı!

5 **2. Tâ mezarlığa gidinceye (yani kabrin dibini boylayıncaya) kadar!..**

[2938] (Bir şey) birini meşgul ettiğinde *elhâhu 'an kezâ ve akhâhu* demir. *Tekâsür* çoklukta çekişip, bunu övünme konusu yapma ve birilerinin “Biz daha fazlayız!”, diğerlerinin de “(Hayır!) Biz daha fazlayız!” demesidir. Rivayete göre Abdimenâfoğulları ile Sehmoğulları sayıca hangisinin daha fazla olduğu hususunda birbirlerine karşı övünmüşlerdi. Abdimenâf'ın diğerlerinden fazla çıkması üzerine Sehmoğulları; “Cahiliye döneminde aşırılıklar bizi mahvetti; gelin hem dirilerimizi hem de ölülerimizi sayalım (var mısınız?)” demiş ve bu sefer de Sehmoğulları onlara karşı fazla çıkmıştı. Mâna: “Sizler dirileri çokluk yarışına soktunuz. Nihayet onların tamamını sayınca, bu sefer kabirlere varıp ölüleri çokluk yarışına katıverdiniz!” şeklindedir. Onların, işi ölüleri konu etmeye vardırmalarının “kabirleri ziyaret etme” olarak ifade edilmesi kendileriyle alay etmek içindir. Denilmiştir ki; onlar karşılıklı övünmeleri esnasında kabirleri ziyaret eder ve “Şu falancanın kabri, şu da falancanın...” derlermiş. (Buna göre) mâna: “Bu iş sizi meşgul etti. Oysa bu size yaramaz; dünyanız ve âhiretiniz hususunda size hiçbir katkısı olmaz; size yarayacak olan, her önemli işten daha önemli ve daha amaçlı olan din işlerinizle alâkalı olarak” şeklindedir. Yahut Allah Teâlâ: “Mal ve evlâtlarla çokluk yarışına girmeniz, ömrünüzü dünya talebine, dünyalık yarışına ve ölüm size gelinceye kadar şu dünya uğruna birbirinizi tüketmeye harcamış olarak ölüp de kabre konuncaya kadar sizi meşgul etti! Öyle ki akıbetiniz için çabalama ve âhiretiniz için amel etme adına size daha fazla yaraşacak şeylerden hiçbiri bu dünya kadar ilginizi çekmedi!” anlamını kastetmiştir.

[2939] “Mezarlığa gitmek” ölümden ibarettir. Nitekim şair şöyle demiştir:

[Kocası dışında bir başka] dostu olan hiçbir 'dost' on gün bile kalamaz kocasıyla tüm yıl boyunca... Ya da kabrin dibini boylar [bu namusuzluğuyla]!..

سورة التكاثر

مكية؛ وآياتها ٨

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿أَلْهَأْتُمُ التَّكَاثُرَ﴾

٢- ﴿حَتَّىٰ زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ﴾

[٢٩٣٨] ألهاه عن كذا وأقهاه، إذا شغله. و{التَّكَاثُرُ} التباري في الكثرة والتباهي بها، وأن يقول هؤلاء: نحن أكثر، وهؤلاء: نحن أكثر. روي أن بني عبد مناف وبني سهم تفاخروا أيهم أكثر عددًا؛ فكثرهم بنو عبد مناف، فقالت بنو سهم: إن البغي أهلكننا في الجاهلية، فعادونا بالأحياء والأموات، فكثرتهم بنو سهم. والمعنى: أنكم تكاثرتُم بالأحياء حتى إذا استوعبتم عددهم صرتم إلى المقابر فتكاثرتُم بالأموات، ١٠
عبر عن بلوغهم ذكر الموتى بزيارة المقابر تهكمًا بهم. وقيل: كانوا يزورون المقابر فيقولون: هذا قبر فلان، وهذا قبر فلان عند تفاخرهم. والمعنى: ألهاكم ذلك - وهو مما لا يعينكم ولا يجدي عليكم في دنياكم وآخرتكم - عما يعينكم من أمر الدين الذي هو أهم وأعنى من كل مهم. أو أراد ألهاكم التكاثر بالأموال والأولاد إلى أن ١٥
تم وقبرتم، منفقين أعماركم في طلب الدنيا، والاستباق إليها، والتهالك عليها، إلى أن أتاكم الموت، لا همّ لكم غيرها، عما هو أولى بكم من السعي لعاقبتكم، والعمل لآخرتكم.

[٢٩٣٩] وزيارة القبور: عبارة عن الموت. قال:

لَنْ يُخْلِصَ الْعَامَ خَلِيلٌ عَشْرًا * ذَاقَ الضَّمَادَ أَوْ يَزُورَ الْقُبْرَا

Bir başkası da şöyle demiştir:

Ebû Mâlik kabrin dibini boyladı da (yaşayanların en âdisi olduğu gibi) kabri boylayanların da en âdisi oluverdi!

[2940] İbn Abbas soru sorma tarzı üzere *e-elbâküm* (Sizi oyalıyor hâ bu 5 çoğaltma yarışı!?) şeklinde okumuş olup bu da takrir anlamı ifade eder.

3. Ama! İleride öğreneceksiniz.

4. Evet! (Böyle gitmeyeceğini) ileride öğreneceksiniz...

[2941] لا (ama) kelimesi kendini bilen kimsenin dinini ihmal edip, dünyayı yegâne gaye edinmesi hususunda bir tersleme ve uyarıdır. “İleride 10 öğreneceksiniz!” Bu da onların korkup gafletlerinden uyanmaları için bir uyarıdır. Bu tekrarlanarak menedilme ve uyarılmaları pekiştirilmektedir. ؤ (Evet!) ifadesi ise ikinci uyarının birincisinden daha mübalağalı ve şiddetli olduğuna delâlet eder. Tıpkı nasihat edilen birine: “Sana söylüyorum!.. Bak bir daha söylüyorum sana, Yapma!” demen gibi. Mâna şöyledir: İleride 15 (mutlaka gerçekleşecek olan) ‘Allah’la karşılaşma’nın dehşetini ayan beyan gördüğünüz vakit, içinde bulunduğunuz şeyin yanlışlığını öğreneceksiniz! Bu uyarı sizin için bir nasihat ve acımadır.

5. Hayır hayır! Kesin bir bilgi ile bilseydiniz (diyorum)!..

6. Çaresi yok! Cayır cayır yanan Ateş’i mutlaka göreceksiniz!

[2942] Daha sonra bu uyarıyı yine tekrarlayıp; “(Kesin bir bilgi ile) 20 bilseydiniz (diyorum)...” buyurmuştur. Bu, cevabı hazfedilmiş (bir şart cümlesi)dir; yani eğer siz önünüzde olanı; kesin bir bilgiye dayanarak -yani vargücünüzle öğrenmeye çalıştığınız şeyleri kesin bilgiyle bildiğiniz gibi- bilseydiniz, elbette vasfa gelmez, künhüne varılamaz şeyler yapardınız; fa- 25 kat siz şaşkın ve cahil kimselersiniz!..

[2943] Sonra da “Çaresi yok! Cayır cayır yanan Ateş’i mutlaka göreceksiniz!” buyurarak, onlara kendilerini uyardığı ve tehdit ettiği şeyi açıklamıştır. Bir şeyi (önce) müphem kılıp, sonra açıkça söyleme üslubunun heybet ve tazim içerdiği daha önce¹ geçmişti. Bu, hazfedilmiş bir yeminin cevabı 30 olup o yemin de tehdidin pekiştirilmesine ve tehdit edildikleri şeyde şüpheye mahal olmadığına dairdir.²

1 Örnek olarak bkz. İnşirâh 94/1’in tefsiri. / çev.

2 والله لآتون الحميم “Vallahi o cayır cayır yanan ateşi kesinlikle göreceksiniz!” / çev.

وقال:

زَارَ الْقُبُورَ أَبُو مَالِكٍ * فَأَصْبَحَ أَلَامَ زُورَاهَا

[٢٩٤٠] وقرأ ابن عباس «ألهاكم»؟ على الاستفهام الذي معناه التقرير.

٣- ﴿كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾

٤- ﴿ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾

[٢٩٤١] {كَلَّا} ردع وتنبية على أنه لا ينبغي للناظر لنفسه أن تكون الدنيا جميع همه، ولا يهتم بدينه. {سَوْفَ تَعْلَمُونَ} إنذار ليخافوا فيتنبهوا من غفلتهم. والتكرير تأكيد للردع والإنذار عليهم. و{ثم} دلالة على أن الإنذار الثاني أبلغ من الأول وأشد، كما تقول للمنصوح: أقول لك، ثم أقول لك: لا تفعل! والمعنى: {سَوْفَ تَعْلَمُونَ} الخطأ فيما أنتم عليه إذا عاينتم ما قدامكم من هول لقاء الله، وإن هذا التنبية نصيحة لكم، ورحمة عليكم.

٥- ﴿كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ﴾

٦- ﴿لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ﴾

[٢٩٤٢] ثم كَرَّرَ التنبية أيضاً وقال: {لَوْ تَعْلَمُونَ} محذوف الجواب، يعني لو تعلمون ما بين أيديكم علم الأمر اليقين - أي كعلمكم ما تستيقنونه من الأمور التي وَكَلْتُمْ بعلمها هِمَمَكُمْ - لفعلتكم ما لا يوصف ولا يكتنه؛ ولكنكم ضلال جهلة.

[٢٩٤٣] ثم قال: {لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ} فبين لهم ما أُنذَرهم منه وأوعدهم به؛ وقد مرّ ما في إيضاح الشيء بعد إبهامه من تفخيمه وتعظيمه، وهو جواب قسم محذوف، والقسم لتوكيد الوعيد، وأن ما أوعدوا به ما لا مدخل فيه للريب.

7. Evet çaresi yok! Onu kesin bir şekilde göreceksiniz!

[2944] Allah Teâlâ'nın bunu ء (Evet!) edatıyla atıflı olarak tekrarlaması tehdidi yoğunlaştırmak ve korkutmayı arttırmak içindir.

[2945] Hemze ile *le-teravunne* şeklinde de okunmuş; ama bu çirkin görülmüştür. **Şayet** “Zammeli Vav'ın Hemze'ye kalp edilmesi sık rastlanan normal bir şey iken bu kıraat neden çirkin olsun ki?” **dersen şöyle derim:** O dediğin, zammesi değişmez olan Vav için geçerlidir. Bu ise iki sakinin bir araya gelmesi sebebiyle arızî bir zammedir.

[2946] İfade; edilgen sîga ile *le-turavunne* (Size kesin bir şekilde gösterilecek!) ve *le-turavunnehâ* (O size kesin bir şekilde gösterilecek!) şeklinde de okunmuştur.

[2947] *'Ayne'l-yakîn* yani kesinliğin ta kendisi olan katışıksız bir görmeye. Bu “görme” ile ‘bilme’nin ve normal görmenin kastedilmesi de caizdir.

8. Sonra, nimetler sorulacak size o gün.

[2948] “Nimetler” yani kendilerinden zevk almanın sizi dinden ve dinî sorumluluklardan alıkoyduğu eğlence ve nimetler (sorulacak size...). **Şayet** “İnsanın hesaba çekileceği ve bu yüzden azarlanacağı nimetler nelerdir? Zira hiç kimse yoktur ki onun nimeti olmasın!” **dersen şöyle derim:** Bu, bütün bir amacını lezzetleri doyasıya yaşamaya bağlayan, sadece nefis şeyler yiyip kaliteli elbiseler giymek için yaşayan, vakitlerini sırf eğlence ve şenliğe tahsis eden; bilgi ve ameli önemsemeyip bunların zorluklarına katlanmayan kimselerin sahip olduğu nimetlerdir. Fakat Allah'ın nimetlerinden; O'nun tamamen kulları için yarattığı rızıklardan yararlanan ve bunlar sayesinde ilim öğrenip, bununla amel etmeye muktedir olan ve bunun şükrünü yerine getiren kimseye gelince, o bundan uzaktır. Nitekim Peygamber'in (s.a.); kendisi ve ashabi bir miktar hurma yiyip, üzerine su içmelerini müteakip; “Bizi yedirip içiren ve Müslüman kılan Allah'a hamdolsun!” [*Ebü Dâvûd; 'Et'ime*, 53; *Tirmizî; 'De'avât*, 16] dediğine dair rivayet de buna işaret eder.

[2949] Peygamber'den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Her kim *Elhâkumu't-Tekâsur*'u okursa, Allah onu dünyada kendisine ihsan ettiği nimetlerden hesaba çekmeyecek ve ona bin âyet okumuş gibi sevap verilecektir.”

٧- ﴿ثُمَّ لَتَرُونَهَا عَيْنَ الْيَقِينِ﴾

[٢٩٤٤] وكرره معطوفاً بـثم تغليظاً في التهديد وزيادة في التهويل.

[٢٩٤٥] وقرئ «لترؤن»، بالهمز، وهي مستكرهة. فإن قلت: لم استكرهت والواو المضمومة قلبها همزة قياس مطرد؟ قلت: ذاك في الواو التي ضمتها لازمة، وهذه عارضة لالتقاء الساكنين. ٥

[٢٩٤٦] وقرئ «لترؤن»، و«لترؤنها» على البناء للمفعول.

[٢٩٤٧] {عَيْنَ الْيَقِينِ} أي الرؤية التي هي نفس اليقين وخالصته. ويجوز أن يراد بالرؤية العلم والإبصار.

٨- ﴿ثُمَّ لَتَسْأَلَنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ﴾

[٢٩٤٨] {عَنِ النَّعِيمِ} عن اللهو والتنعم الذي شغلكم الالتذاذ به عن الدين وتكاليفه. فإن قلت: ما النعيم الذي يسأل عنه الإنسان ويعاتب عليه؛ فما من أحد إلا وله نعيم؟ قلت: هو نعيمٌ من عكف همته على استيفاء اللذات، ولم يعيش إلا ليأكل الطيب، ويلبس اللين، ويقطع أوقاته باللهو والطرب لا يعبأ بالعلم والعمل، ولا يحتمل نفسه مشاقهما. فأما من تمتع بنعمة الله وأرزاقه التي لم يخلقها إلا لعباده، وتقوى بها على دراسة العلم والقيام بالعمل، وكان ناهضاً بالشكر، فهو من ذاك بمعزل. وإليه ١٥ أشار رسول الله ﷺ فيما يروى أنه أكل هو وأصحابه تمرًا وشربوا عليه ماء، فقال: الحمد لله الذي أطعمنا وسقانا وجعلنا مسلمين.

[٢٩٤٩] عن رسول الله ﷺ: من قرأ ألهاكم التكاثر لم يحاسبه الله بالنعيم الذي أنعم به عليه في دار الدنيا، وأعطي من الأجر كأنما قرأ ألف آية.

ASR SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 3 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Geçip giden zamana yemin ederim ki;

2. Gerçekten hüsrandır insanoğlu.

[2950] [Bakara 2/238'deki] "...özellikle de *tam aradaki* namaz"ın, Hafsa mushafında "yani ikindi namazını" şeklinde tefsir edilmesi ve Peygamber'in (s.a.): "Kim ikindi namazını kaçırırsa, ailesi ve malı eksilmiş demektir!" [Buhârî, "Mevâkit", 14; Müslim, "Mesâcid", 200-201] hadisinin delâletiyle; bir de insanların gündüzün sonuna doğru ticaret ve kazançlarının derdine düşmeleri [sebebiyle koşuşturmaları] ve geçimleriyle meşgul olmalarından ötürü, edasındaki sorumluluk ağır olduğundan fazileti sebebiyle, Allah ikindi namazına yemin etmektedir. Yahut her ikisinde de (ilâhî) kudret delillerinin yekûnu bulunduğu için, tıpkı [Duhâ 93/1'de] kuşluğa yemin ettiği gibi akşam vaktine yemin etmiştir. Ya da akıp gitmesinde türlü türlü acayıpliklerin sınıf tuhafıkların yer alması sebebiyle zamana yemin etmiştir.

[2951] "İnsan" *cins* ifade etmektedir [yani insanoğlu]. *Husr* kelimesi de "hüsrân" anlamındadır. Tıpkı *küfr* için *küfrân* dendiği gibi. Âyetin anlamı şöyledir: Muhakkak ki insanlar (manevî) ticaretleri açısından büyük bir ziyandadırlar! Ancak, sadece ve sadece sâlih kullar (yararlı işler yapanlar) müstesna! Zira onlar dünyaya karşılık âhireti satın almışlar ve (bu sayede) kâr edip bahtiyar olmuşlardır. Diğerleri¹ ise bunlarınkinden farklı (aksi) bir ticaret yapmış ve ziyân etmiş, bedbaht olmuşlardır.

3. İman edip sâlih amel işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler, birbirlerine sabrı tavsiye edenler müstesna...

[2952] "Birbirlerine hakkı tavsiye edenler." İnkâra sığmayacak olan köklü işi (tavsiye edenler) ki o da Allah'ı birmek, O'na itaat etmek, O'nun kitaplarına ve elçilerine uymak ve dünyaya ilgisiz kalıp, âhirete yönelmek adına hayırların tamamıdır.

[2953] "Birbirlerine sabrı tavsiye edenler." Günahlardan (uzak durma), ibadetlere (sarılma) ve Allah'ın, kullarını imtihan ettiği şeylere karşı sabırlı olmaya karşı (birbirlerine tavsiyede bulunanlar müstesna)...

[2954] Peygamber'den (s.a.) nakledilmiştir ki; "Kim *Ve'l-Asr* sûresini okursa, Allah onu bağışlar ve o kişi, birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenlerden olur."

1 Yani "imani ve sâlih amelleri olmayan..." kâfir ve münafıklar ile "sâlih amelleri olmayan..." imanlılar. / ed.

سورة العصر

مكية؛ وآياتها ٣

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿وَالْعَصْرِ﴾

٢- ﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ﴾

[٢٩٥٠] أقسم بصلاة العصر لفضلها، بدليل قوله تعالى «وَالصَّلَاةَ الْوُسْطَىٰ صَلَاةَ الْعَصْرِ» في مصحف حفصة. وقوله عليه الصلاة والسلام: من فاتته العصر فكأنما وتر أهله وماله! ولأنّ التكليف في أدائها أشقّ لتهافت الناس في تجاراتهم ومكاسبهم آخر النهار، واشتغالهم بمعايشهم. أو أقسم بالعشي كما أقسم بالضحى لما فيهما جميعاً من دلائل القدرة. أو أقسم بالزمان لما في مروره من أصناف العجائب. ١٠

[٢٩٥١] و{الإنسان} للجنس. والخسر الخسران، كما قيل الكفر في الكفران. والمعنى: إن الناس في خسران من تجارتهم إلا الصالحين وحدهم؛ لأنهم اشتروا الآخرة بالدنيا، فربحوا وسعدوا، ومن عداهم تجروا خلاف تجارتهم، فوقعوا في الخسارة والشقاوة.

٣- ﴿إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ﴾ ١٥

[٢٩٥٢] {تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ} بالأمر الثابت الذي لا يسوغ إنكاره، وهو الخير كله من توحيد الله وطاعته، واتباع كتبه ورسله، والزهد في الدنيا، والرغبة في الآخرة.

[٢٩٥٣] {تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ} عن المعاصي وعلى الطاعات، على ما يبلى الله به عباده.

[٢٩٥٤] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة والعصر غفر الله له، وكان ممن تواصى

٢٠ بالحق وتواصى بالصبر.

HÜMEZE SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 9 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Yazıklar olsun; insanı arkasından çekiştirene de yüzüne karşı eğlenene de...

[2955] هَمَز تıpkı هَزَم gibi (anagram olgusu çerçevesinde) kırmak; *lemz* ise yermek; ayıplamak anlamına gelir. *Lemezehû ve lehezehû* denir ki, “onu ayıpladı” demektir. Âyette kastedilen, insanların haysiyetlerini paralamak, onları hakir görmek ve onları arkadan çekiştirip yermektir. (هُمَزَةٌ ve لُمَزَةٌ şeklindeki) *fu'âlet^{mn}* kalıbı bunun o kişinin, âdet hâline getirdiği bir alışkanlık olduğunu göstermektedir. Bu ikisinin örneği; *lu'ânet^{mn}* (çok lânet okuyan) ve *dubaker^{mn}* (aşırı güleşen) lâfızlarıdır. [Ziyâd el- A'cem] şöyle demiştir:

[Yüz yüze iken gülücükler atıyorsun!]

Ama gözden kayboldum mu, çekiştirip alay eden sensin benimle!..

[2956] Âyet; وَيَلِّ لِلْهُمَزَةِ اللَّمَزَةِ وَيَلِّ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ şeklinde okunduğu gibi Mîm'in sükûnuyla وَيَلِّ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ şeklinde de okunmuştur ki bu da tuhaflıklar ve komiklikler sergileyen ve bu yüzden kendisine gülünüp sövülen maskara kimse demektir.

[2957] Âyetin Ahnes b. Şerîyk hakkında indiği söylenir. Bunun âdeti gıybet ve dedikodu idi. Âyetin Ümeyye b. Halef; keza Velîd b. Muğîre ve onun Hz. Peygamber'i arkasından çekiştirip küçümsemesi hakkında indiği de söylenmiştir. [İnsanın şahsiyetini zedeleme amaçlı] böylesine çirkin bir işe kalkışan herkesi içermesi ve bu işe yeltenen hakkında tariz yerine geçmesi için sebebin özel, tehdidin genel olması da caizdir ki şüphesiz o kişi için daha caydırıcı ve onun hakkında daha yaralayıcı olacaktır.

2. O ki, servet yığar ve durmadan sayar!..

[2958] الَّذِي (“O ki” ifadesi, وَيَلِّ لِكُلِّ nin) كَلِّ lâfzından bedel yahut yergi üzere mansûbtur. Şeddeli olarak *cemma'a* (yığdı da yığdı) şeklinde de okunmuştur ki bu kıraat (sonrasında gelen) عَدَّدَهُ (durmadan sayar) ifadesine de uygundur. “Durmadan sayar!” ifadesinin; “Onu, zamanın sıkıntılı hâdiseleri için bir hazırlık (tedarik) kılar.” anlamına geldiği de söylenmiştir. Yine (şeddesiz) ve *'adedehû* şeklinde de okunmuş olup bu da “Malı yığıp, *sayısını zaptetti* ve saydı.” yahut “Malını ve kendisine yardım eden kavmini bir araya topladı.” anlamına gelir ki bu,

سورة الهمزة

مكية، وآياتها ٩

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ﴾

٥ [٢٩٥٥] الهمز الكسر كالهزم، واللمز الطعن. يقال: لمزه لهزه، طعنه. والمراد:
الكسر من أعراض الناس والغض منهم، واغتيالهم، والطعن فيهم. وبناء فُعَلَةٌ يدلُّ
على أنَّ ذلك عادة منه قد ضرى بها. ونحوهما اللعنة والضُّحكة. قال:

[إِذَا لَقَيْتُكَ تُبْدِي لِي مَكَاشِرَةً] وَإِنْ أُغَيَّبَ فَاَنْتَ الْهَامِزُ اللَّمَزَةُ

[٢٩٥٦] وقرئ «ويل للهمزة اللمزة»، وقرئ «ويل لكل همزة لمزة»، بسكون
١٠ الميم، وهو المسخرة الذي يأتي بالأوابد والأضاحيك فيضحك منه، ويشتم.

[٢٩٥٧] وقيل: نزلت في الأحنس بن شريق، وكانت عادته الغيبة والوقعة. وقيل:
في أمية بن خلف. وقيل: في الوليد بن المغيرة واغتيابه لرسول الله ﷺ وغضه منه.
ويجوز أن يكون السبب خاصًا والوعيد عامًا، ليتناول كل من باشر ذلك القبيح،
وليكون جاريًا مجرى التعريض بالوارد فيه، فإنَّ ذلك أزجر له وأنكى فيه.

٢- ﴿الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ﴾

[٢٩٥٨] {الَّذِي} بدل من {كُلِّ}، أو نصب على الذم. وقرئ «جمع»، بالتشديد،
وهو مطابق لـ {عَدَّدَهُ}. وقيل: {عَدَّدَهُ} جعله عدة لحوادث الدهر. وقرئ «وعدده»،
أي جمع المال وضبط عدده وأحصاه. أو جمع ماله وقومه الذين ينصرونه،

birinin fazla miktarda yardımcıları ve onların işine yarayan şeyleri olduğunda söylediğin, *fulânun zû 'aded'in* ve *'uded'in* sözünden alınmadır. *Ve 'adedehû* kıraatinin, idğâmın çözülmesi (yani şeddeli harfin aslı üzere açıktan telâffuz edilmesi) ile *ve 'addehû* (ve onu saydı) anlamına geldiği de söylenmiştir ki
5 bunun örneği, (“cimrilik ettiler” anlamında) ضَبْنُوا (ضُنُّوا yerine) denmesidir.

3. Zanneder ki serveti kendisini ölümsüzleştirecek.

[2959] *Ahledehû* ve *halledehû*; ikisi de aynı mânaya gelir ki; “Malı kendisinin emelini uzun ömürlü kılıp âtiye dönük arzularını besledi; nihayet aşırı gafleti ve uzun emelli oluşu sebebiyle malın kendisini dünyada ebedî hâle
10 getirip, ölmeyeceğini zanneder hâle geliverdi” anlamına gelir. Yahut “Taş ve kiremitlerle sağlamlaştırılmış muhkem binalar yapma, ağaç dikme ve dünyayı mamur etme adına malının kendisini (daim) yaşatacağını zanneden kimse gibi hareket etti.” demektir. Yahut da bu, asıl sâlih amelin sahibini nimetler
15 içerisinde ebedî kılabacak olduğunu; mala gelince, onun hiç kimseyi o nimetler içerisinde ebedî kılmayacağını anlatan bir tarizdir. Rivayete göre Ahnes’in (b. Şeryk) dört bin -bir söylentiye göre de on bin- dinarı varmış. Rivayete göre Hasan-ı Basrî, zengininin birine hasta ziyaretinde bulunmuştu. Adam: “Herhangi bir alçağa fidye vermediğim ve herhangi bir değerli insana da ikram etmediğim binlerce altın hakkında ne buyurursunuz?” demiş. Hasan: “Peki
20 niçin (biriktirdin)?” diye sorunca, adam: “Devrin musibetleri, sultanın cefası, zamanın afetleri ve fakirlik korkusu yüzünden!..” demiş. Bunun üzerine Hasan şöyle demiş: “Demek ki; bu malı seni övmeyecek olana [vârislerine] bırakıyor; seni mâzur görmeyecek olana [Allah’a] varıyorsun!”

4. Ne münasebet!.. Kırıp Geçirene atılacak kesinlikle!..

25 **5. Nereden bileceksin ki nedir, Kırıp Geçiren?**

6. Allah’ın alev alev yanan öyle bir ateşi ki,

7. Gönüllerinin içine nüfuz etmekte.

[2960] ﴿٥﴾ (Ne münasebet!) ifadesi zannından ötürü o kişi için bir terslemedir.

30 [2961] (Tesniye sîgasıyla) *le-yunbezânni* yani “O ve malı (cehennem) atılacak!”; Zâl’in zammesiyle *le-yunbezunne* yani “O ve yardımcıları (cehennem) atılacak!” ve *le-yenbizennehû* şeklinde de okunmuştur, yani [O mal onu] içerisine atılan her şeyi yeme alışkanlığı olan bir ateşe, “Kırıp Geçirene” [atacak!]. Çok fazla yiyen (obur) kişi için *innehû le-hutamet^{ün}* (Kırıp geçiriyor [önüne geleni süpürüyor!]) denir. İfade *fi'l-hâtümeti* şeklinde de okunmuştur; yani ateş onların içine işleyip,

35

من قولك: فلان ذو عدد وعدد، إذا كان له عدد وافر من الأنصار وما يصلحهم.
وقيل: {وَعَدَدَةٌ} معناه وعدّه على فك الإدغام، نحو: ضننوا.

٣- {يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ}

[٢٩٥٩] {أَخْلَدَهُ} وخلصه بمعنى، أي طَوَّلَ المال أمله، ومَنَاه الأمانى البعيدة،
٥ حتى أصبح لفرط غفلته وطول أمله يحسب أنّ المال تركه خالداً في الدنيا لا يموت. أو يعمل من تشييد البنيان الموثق بالصخر والآجر وغرس الأشجار وعمارة الأرض عمل من يظن أن ماله أبقاه حياً. أو هو تعريض بالعمل الصالح، وأنه هو الذي أخلد صاحبه في النعيم؛ فأما المال فما أخلد أحداً فيه. وروي أنه كان للأخنس أربعة آلاف دينار. وقيل: عشرة آلاف. وعن الحسن: أنه عاد موسراً، فقال: ما تقول في ألوف لم أفتد بها من لئيم، ولا تفضلت بها على كريم؟ قال: ولكن لماذا؟ قال: لثبوة الزمان، وجفوة السلطان، ونوائب الدهر، ومخافة الفقر. قال: إذن تدعه لمن لا يحمذك، وترد على من لا يعذرک!

٤- {كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ}

٥- {وَمَا أَذْرَاكَ مَا الْحُطَمَةُ}

٦- {نَارُ اللَّهِ الْمَوْقِدَةُ}

٧- {الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْأَفْئِدَةِ}

[٢٩٦٠] {كَلَّا} ردع له عن حسبانته.

[٢٩٦١] وقرئ «لينبذان» أي هو وماله. و«لينبذان»، بضم الذال، أي هو وأنصاره.
و«لينبذنه» {في الحطمة} في النار التي من شأنها أن تحطم كل ما يلقي فيها. ويقال
٢٠ للرجل الأكلول: إنه لحطمة. وقرئ «في الحاطمة»، يعني أنها تدخل في أجوافهم

ta sinelerine var[makla kalmay]acak, tâ gönüllerine işleyecektir. Gönüller kalplerin merkezî bölgeleridir. İnsan bedeninde gönülden daha şeffaf ve kendisine dokunacak en ufak incitme sebebiyle ondan daha şiddetli acı duyan hiçbir şey yoktur. Durum buysa, cehennem ateşi ona nüfuz edip kapladığında hâl nice olur! (Âyette Allah Teâlâ'nın) gönülleri, inkârın, bozuk inançların ve habis niyetlerin mekânları olmaları sebebiyle zikretmiş olması da caizdir. O zaman, "ateşin gönüllere nüfuz etmesi", onların üzerine tırmanması, onlara galebe çalıp bütünüyle kaplaması yahut mecazen, kendisini gerekli kılan kaynakları (iman-amel) yoklayıp incelemesi anlamına gelir.¹

8. Ve üzerlerini tamamen kaplamaktadır

9. Uzatılmış devâsa sütunlarda (bağlı bulunan bu kişilerin)!..

[2962] "Kaplamaaktadır" tabaka oluşturmaktadır. Şair şöyle demiştir:

Devem (uzak düştüğü) Mekke dağlarına doğru inleyip iştiyak arz ediyor!

San'ânın (kasabası) kapılarıysa onun önünü kapatmış (geçit vermiyor)!

[2963] İki zamme ile *fi 'umudⁱⁿ*; Mîm'in sükûnuyla *fi 'umdⁱⁿ* ve iki fetha ile *فى عَمَدٍ* şeklinde okunmuştur. Âyetin anlamı şudur: Onların (cehennemden) çıkmaya ilişkin ümitsizlikleri ve ebedî alıkonmaya dair kesin inançları pekiştirilmiş olup kapılar üzerlerine kapatılmış ve devâsa sütunlar son derece sağlam bir şekilde kapıların üzerine uzatılıp bağlanmış-
tır. Anlam: "Hırsızlara takılan kelepçeler misali uzun direklere sağlamca bağlanmış oldukları hâlde ateş onların üzerini kaplayacaktır!" şeklinde de olabilir. ***Allah'ım! Ey kendisinden aman dilenilenlerin en hayırlısı! Bize ateşten aman ver!***

[2964] Peygamber'den (s.a.) nakledilmiştir ki; "Her kim *Humeze* sûresini okursa, Allah ona Muhammed ve ashabıyla alay edenler sayısınca onar sevap verir."

1 Bu yoruma göre mecazî bir anlatım söz konusudur; sanki cehennem ateşi azap çeken gönülleri teftiş edip, bu sonucu doğuran bozuk akide ve amelleri o gönüllerde aramaktadır. / cev.

حتى تصل إلى صدورهم وتطلع على أفئدتهم، وهي أوساط القلوب، ولا شيء في بدن الإنسان ألطف من الفؤاد، ولا أشدّ تألماً منه بأدنى أذى يمسه؛ فكيف إذا أطلعت عليه نار جهنم واستولت عليه؟ ويجوز أن يخصّ الأفئدة؛ لأنها مواطن الكفر والعقائد الفاسدة والنيات الخبيثة. ومعنى اطلاع النار عليها أنها تعلوها وتغلبها وتشتمل عليها،
 ٥ أو تطالع -على سبيل المجاز- معادن موجبها.

٨- ﴿إِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُّوَصَّدَةٌ﴾

٩- ﴿فِي عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ﴾

[٢٩٦٢] {مُؤَصَّدَةٌ} مطبقة. قال:

تَحِنُّ إِلَىٰ أَجْبَالِ مَكَّةَ نَاقَتِي ❁ وَمِنْ دُونِهَا أَبْوَابٌ صَنَعَاءَ مُوَصَّدَةٌ

١٠ [٢٩٦٣] وقرئ «في عُمَدٍ»، بضمّتين. و«عُمَدٍ»، بسكون الميم، و«عَمَدٍ» بفتحيتين. والمعنى: أنه يؤكد يأسهم من الخروج وتيقنهم بحبس الأبد، فتؤصد عليهم الأبواب، وتمدد على الأبواب العمدة، استيثاقاً في استيثاق. ويجوز أن يكون المعنى: إنها عليهم مؤصدة، موثقين في عمدة ممددة، مثل المقاطر التي تقطر فيها اللصوص. اللهم أجربنا من النار يا خير مستجار.

١٥ [٢٩٦٤] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة الهمزة أعطاه الله عشر حسنات بعدد من استهزأ بمحمد وأصحابه.

FİL SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 5 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Görmedin mi, Rabbinin fil sahiplerini nasıl yaptığı?

5 [2965] Rivayete göre; (Habeşistan kralı) necaşi Ashame tarafından görevlendirilen Yemen hükümdarı -dudağı / burnu yarık- Ebrehe b. Sabâh, San'âda bir kilise inşa etmiş ve buna *kalîs / kulleys* (katedral) adını vermişti. Amacı (Mekke'ye giden) hacıları bu katedrale yönlendirmektir. Derken, Kinâne kabilesinden bir adam çıkıp, geceleyin katedralde abdest bozmuş;
10 bu da Ebrehe'yi kızdırmıştı. Bir söylentiye göre de yolculuk yapan bir grup Arap bir ateş yakmış ve rüzgârın bu ateşi taşımasıyla ateş kiliseyi yakmıştı. Bunun üzerine Ebrehe Kâbe'yi mutlaka yıkacağına yemin etti. *Mahmud* adlı; güçlü ve cüsseli tek bir fil ve bundan başka on iki filin -bir söylentiye göre sekiz; bir söylentiye göre de bin filin- beraber bulunduğu ordusunu
15 yola çıkarmıştı. Nihayet (Mekke'ye yakın) Mugammes'e¹ varınca Abdulluttalib onu karşılamaya çıkmış ve geri dönmesi için kendisine Tihâme (bölgesi) mallarının üçte birini sunmuştu. O ise buna yanaşmayıp ordusunu tabiiye etti ve fili öne aldı. Ne zaman onu Harem'e doğru yönlendireseler çöküyor; yerinden ayrılmıyordu. Yemen'e veya başka yönlere çevirdiklerinde ise seğirtiyordu. Derken, Allah siyah -bir söylentiye göre yeşil,
20 bir söylentiye göre ise beyaz- bir kuş sürüsü gönderdi. Her kuşla birlikte; biri gagasında, ikisi ayaklarında olmak üzere mercimekten büyük, nohuttan küçük (üçer) taş bulunuyordu. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre, kendisi Ümmü Hânî'nin yanında kırmızı çizgili oniks taşına benzer şekilde bu taşlardan bir ölçek kadar görmüş. Bu taş adamın başına düşüyor ve anüsünden çıkıyormuş. Her taşın üstünde, üzerine düşeceği kişinin ismi yazılmış. Derken, ordu firar edip bütün yol ve sulaklarda helâk olmuşlar. Ebrehe hastalanıp, parmakları ve uzuvları birer birer dökülmüş. Göğsü kalbine dek yarılmadıkça ölmemiş. Veziri Ebû Yeksûm, başının üzerinde
25 bir kuş daireler çizer vaziyette yola koyulmuş, nihayetinde necâşîye ulaşıp, olanı biteni anlatmış ve hikâyeyi bitirir bitirmez, başına taş düşmüş ve necâşînin önünde yere düşüp ölmüş!..

1 Arafat'tan Seylülkebîr'e giderken sınır tabelalarını geçtikten sonra Taîf yoluna doğru beşinci kilometrede; Yeşil Vadi. / ed.

سورة الفيل

مكية؛ آياتها ٥

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿الْم تَر كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ﴾

٥ [٢٩٦٥] روي أنّ أبرهة بن الصباح الأشرم ملك اليمن من قبل أصحمة النجاشي بنى كنيسة بصنعاء وسماها القليس، وأراد أن يصرف إليها الحاج، فخرج رجل من كنانة فقعدها فيها ليلاً، فأغضبه ذلك. -وقيل: أجمت رفقة من العرب ناراً فحملتها الريح فأحرقتها. - فحلف ليهدمن الكعبة، فخرج بالحبشة ومعه فيل له اسمه محمود، وكان قويًا عظيمًا، واثنان عشر فيلاً غيره. -وقيل: ثمانية، وقيل: كان معه ألف فيل، وقيل: كان وحده؛ فلما بلغ المغس خرج إليه عبد المطلب وعرض عليه ثلث أموال تهامة ليرجع، فأبى وعبأ جيشه وقدم الفيل. فكانوا كلما وجهوه إلى الحرم برك ولم يبرح، وإذا وجهوه إلى اليمن أو إلى غيرها من الجهات هرول؛ فأرسل الله طيرًا سودًا، -وقيل: خضرًا، وقيل: بيضًا- مع كل طائر حجر في منقاره، وحجران في رجله أكبر من العدسة، وأصغر من الحمصة. وعن ابن عباس رضي الله عنه أنه رأى منها عند أم هانئ نحو قفيز مخططة بحمرة كالجزع الظفاري؛ فكان الحجر يقع على رأس الرجل فيخرج من دبره، وعلى كل حجر اسم من يقع عليه، ففروا فهلكوا في كل طريق ومنهل؛ ودوى أبرهة فتساقطت أنامله وآرابه، وما مات حتى انصدع صدره عن قلبه. وانفلت وزيره أبو يكسوم وطائره يحلق فوقه، حتى بلغ النجاشي فقص عليه القصة، فلما ١٥ ٢٠ أتمها وقع عليه الحجر فخرّ ميتًا بين يديه.

[2966] Bir söylentiye göre Ebrehe, Peygamber'in (s.a.) zamanında; nübüvvetten kırk yıl -bir rivayette ise yirmi üç yıl- önce yaşamış olan necâşî'nin dedesi imiş. Hz. Âişe'nin de; "O filin sürücüsü ve bakıcısı olan iki kişiyi kör, kötürüm ve yiyecek dilenir vaziyette gördüm." dediği rivayet edilmiştir.

- 5 [2967] Yine rivayete göre Ebrehe, Abdulmuttalib'e ait iki yüz deveyi de ele geçirmiş ve Abdulmuttalib bu develer için Ebrehe'nin huzuruna varmıştı. Ebrehe, onu çok heybetli buldu; zira o boylu poslu, yakışıklı bیریdi. Kendisine: "Bu zât, Kureyş'in ulusudur; vadide insanları, dağbaşlarında da vahşileri doyuran Mekke kafilesinin sahibidir." denildi. Ama Abdulmuttalib ihtiyacını
- 10 dile getirince, Ebrehe; "Gözümden düştün!.. Ben, senin ve atalarının kadim çağlardan beri dininiz, ismetiniz ve şerefınız olan Kâbe'yi yıkmaya gelmişim; az sayıda deveden oluşan bir sürünün alınması seni Kâbe ile ilgilenmekten meşgul ediyor öyle mi?!" dedi. Abdulmuttalib: "Ben develerin sahibiyim. Kâbe'nin de bir sahibi var; O, onu savunacaktır!" dedi ve sonra dönüp,
- 15 Kâbe'nin kapısına geldi. Kapının halkasına yapışıp, şunları söyledi:

Allah'ım! Şüphesiz kişi ehlini himaye eder!

Sen de Harem'inin sakinlerini himaye et!

Sakın onların haçları ve güçleri

Galip gelmesin senin gücüne!

- 20 Kâbe'mizle baş başa bırakacaksan onları!

Artık sen neyi öngörüyorsan onu emret!

...

Ya Rab! Benim onlara karşı senden gayrı ümidim yok!

Ya Rab! Yasak bölgeni (Harem'ini) onlardan koru!

- 25 [Şüphesiz senin Ev'inin düşmanı sana düşman olanlardır!

Onların senin avlunu (Harem'ini) yıkmalarına mani ol!]

Abdulmuttalib dua ederek dönmüştü ki bir de ne görsün! Yemen tarafından bir kuş sürüsü gelmiyor mu... "Vallahi bunlar tuhaf kuşlar! Ne deniz tarafında ne de Tihâm'e de görülmüştür böylesi!" dedi.

- 30 [2968] Rivayete göre Mekkeliler, onların (helâkten artakalan) mallarını toplamışlardı; Abdulmuttalib de onların mücevherlerinden ve altınlarından büyük bir birikim yaptı ki zenginliğinin kaynağı buydu. Yine Ebû Sa'îd el-Hudrî'den (v. 74/694) rivayet edildiğine göre kendisine bu kuşlar sorulmuş, o da: "Mekke'nin güvercinleri o kuşlardandır." demiştir.

- 35 [2969] Söylendiğine göre kuşlar akşamleyin gelip, daha sonra sabahleyin onları helâk etmişler.

[٢٩٦٦] وقيل: كان أبرهة جدّ النجاشي الذي كان في زمن رسول الله ﷺ بأربعين سنة، -وقيل: بثلاث وعشرين سنة-. وعن عائشة رضي الله عنها: رأيت قائد الفيل وسائسه أعميين مقعدين يستطعمان.

[٢٩٦٧] وفيه أن أبرهة أخذ لعبد المطلب مائتي بعير، فخرج إليه فيها، فجهره وكان رجلاً جسيماً وسيماً. وقيل: هذا سيد قريش وصاحب عير مكة الذي يطعم الناس في السهل والوحوش في رؤوس الجبال، فلما ذكر حاجته قال: سقطت من عيني، جئت لأهدم البيت الذي هو دينك ودين آبائك وعصمتكم وشرفكم في قديم الدهر، فألهاك عنه ذود أخذ لك؛ فقال: أنا رب الإبل، وللبيت رب سيمنعه، ثم رجع وأتى باب البيت فأخذ بحلقته وهو يقول:

لَاهُمْ إِنْ الْمَرْءَ يَمُ * نَعُ رَحْلَهُ فَاَمْنَعُ حَالَكَ ١٠
لَا يَغْلِبَنَّ صَلِيبُهُمْ * وَمُحَالُهُمْ عَدْوًا مَحَالَكَ
إِنْ كُنْتَ تَارِكُهُمْ وَكَع * بَتْنَا فَأَمْرٌ مَا بَدَا لَكَ

...

يَا رَبِّ لَا أَرْجُو لَهُمْ سِوَاكَ * يَا رَبِّ فَاَمْنَعُ مِنْهُمْ حِمَاكَ

١٥ فالتفت وهو يدعو فإذا هو بطير من نحو اليمن فقال: والله إنها لطير غريبة ما هي ببحرية ولا تهامية.

[٢٩٦٨] وفيه أن أهل مكة قد احتوا على أموالهم، وجمع عبد المطلب من جواهرهم وذهبهم الجوّز، وكان سبب يساره. وعن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه سئل عن الطير فقال: حمام مكة منها.

[٢٩٦٩] وقيل: جاءت عشية ثم صبحتهم. ٢٠

[2970] İkrime'den gelen rivayete göre taş kime isabet ettiyse onu çiçek hastalığına uğratmıştır ki ilk ortaya çıkan çiçek hastalığı budur.

[2971] ألم تر cezmeden âmilin etkisini iyice sergilemek için Râ'nın sükûnuyla e-lem *ter* şeklinde de okunmuştur. Anlam şöyledir: Sen, Allah'ın Habeşlilere yaptığının *izlerini* görüp buna dair haberleri tevatür yoluyla işittin ya; işte bu senin için (olayı) doğrudan izleme yerine geçmiş oldu.¹

[2972] كَيْفَ edatı kendisinde soru sorma anlamı bulunduğu için ألم تر (“Görmedin mi?” cümlesi) ile değil de; فعل ربك (“Rabbin yaptı” cümlesi) ile nasb mahallindedir.

10 2. Boşa çıkarmamış mıydı, bunların plânını?

3-4. -Üzerlerine topraklı taşlar atan-sürü sürü ‘kuş’lar göndermişti...

[2973] تضليل yani zayi kılmamış boşa çıkarmamış mıydı? *Dallele keydehû*” denir ki “Onu kayıp ve zayi kıldı.” demektir. “*Oysa inkârcı nankörlerin stratejileri mutlaka hedefinden şaşar!*” (Ğâfir 40/25) âyeti de bu cümledendir. İmrü’u’l-Kays’a *el-meliku’d-dillilu* (tahtını kaybetmiş kral) denir; çünkü o, babasının mülkünü kayba uğratmış; yani zayi etmişti. Yani onlar katedrali inşa etmekle Kâbe’ye tuzak kurmuşlar ve hacıların teveccühünü katedrale çevirmek suretiyle Kâbe’yi hükümsüz kılmak istemişlerdi. Allah da katedralde yangın çıkartarak tuzaklarını boşa çıkardı. İkinci kez de Kâbe’yi yıkmak isteyerek ona tuzak kurdular; bu sefer de üzerlerine kuşları salıvererek tuzaklarını boşa çıkarttı.

[2974] ابابيل (sürü sürü) kelimesi grup grup demek olup müfredi *ibbâlet^{um}*dur. Arapların *diğsun ‘alâ ibbâlet^{um}* (Bir odun yığını üzerinde bir tutam ot: Yük üstüne yük; belâ üstüne belâ) şeklinde bir darbimeselleri vardır. Bu *ibbâlet^{um}*lâfzı, “büyük odun yığını” demek olup yığın oluşturmaları hususunda kuş grupları odun yığınına benzetilmiştir. *Ebâbil* lâfzının tıpkı عَبَادِيدُ (farklı yönlere giden insan grupları) ve شَمَاطِيطُ (dağınık bölükler) lâfızları gibi müfredinin bulunmadığı da söylenmiştir.

[2975] Ebû Hanîfe *Rahimehu’llâh* “Onları Allah vuruyordu.” yahut “onları kuşlar vuruyordu” anlamında تَرْمِيهِمْ okumuştur. Çünkü طَيْرٌ lâfzı müzekker bir cem’in ismidir. [Genel kıraatte تَرْمِيهِمْ şeklinde] müennes kılınması ise mâna itibariyledir.

1 Müfessir, bu açıklamayı sûrede -sadece- Peygamber’e hitap edildiği kanaatiyle yapmaktadır; yani sen o yıl doğmuş olduğun için fil olayını görmüş olamazsın, ama olayı yaşayanların anlattıklarından ve vak’anın bıraktığı etkilerden bunu kesin olarak biliyorsun... Buna göre görme (ru’yet) fiili *gerçek* olmayıp, bilme (‘ilm) anlamında kullanılmış olmaktadır ki Kur’an’da bu iki fiilin birbirinin yerine kullanıldığı çok sayıda âyet vardır. Tabii burada, olayı bizzat görenlere hitap ediliyor olması da mümkündür. / ed.

2 Fâ’ili “kuşlar” olduğu hâlde, تَرْمِيهِمْ ifadesi müzekker olabilmştir; çünkü... / ed.

[٢٩٧٠] وعن عكرمة: من أصابته جدّرتة وهو أول جدري ظهر.

[٢٩٧١] وقرئ «ألم تر» بسكون الراء للجد في إظهار أثر الجازم. والمعنى: أنك رأيت آثار فعل الله بالحبشة، وسمعت الأخبار به متواترة، فقامت لك مقام المشاهدة.

٥ [٢٩٧٢] و{كَيْفَ} في موضع نصب ب{فَعَلَ رَبُّكَ}، لا ب{أَلَمْ تَرَ}؛ لما في {كَيْفَ} من معنى الاستفهام.

٢- ﴿أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ﴾

٣- ﴿وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ﴾

٤- ﴿تَزْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ﴾

١٠ [٢٩٧٣] {فِي تَضْلِيلٍ} في تضييع وإبطال. يقال: ضلل كيده، إذا جعله ضالاً ضائعاً. ومنه قوله تعالى {وَمَا كَيْدُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ} [غافر: ٢٥] وقيل: لامرئ القيس الملك الضليل؛ لأنه ضلل ملك أبيه، أي ضيعه، يعني أنهم كادوا البيت أولاً ببناء القليس، وأرادوا أن ينسخوا أمره بصرف وجوه الحاج إليه، فضلل كيدهم بإيقاع الحريق فيه؛ وكادوه ثانيًا بإرادة هدمه، فضلل بإرسال الطير عليهم.

١٥ [٢٩٧٤] {أَبَابِيلَ} حزائق، الواحدة إبالة. وفي أمثالهم: ضغت على إبالة، وهي الحزمة الكبيرة، شبهت الحزقة من الطير في تضامها بالإبالة. وقيل: أبابيل مثل عباديد، وشماطيط، لا واحد لها.

[٢٩٧٥] وقرأ أبو حنيفة رحمه الله «يرميهم»، أي الله تعالى أو الطير؛ لأنه اسم جمع مذكر؛ وإنما يؤنث على المعنى.

[2976] سجیل âdeta inkârcıların azabının yazılı bulunduğu divan defterinin özel ismidir; tıpkı *siccîn*in, inkârcıların amellerinin (yazılı bulunduğu) divan defterinin özel ismi olduğu gibi. Bu durumda “Yazılıp, deftere kaydedilmiş azap silsilesine dâhil bir taş türüyle (onları vuruyordu)” denmiş gibi
5 olmaktadır. Bunun “gönderme” anlamındaki *el-iscâl* kökünden türemiş olması, “Üzerlerine sürü sürü kuşlar göndermişti.” [Fîl 105/3] ve “*Bunun üzerine, Biz de ayrı ayrı mu’cizeler olarak üzerlerine; tufan, çekirge, haşerat, kurbağa ve kan gönderdik.*” [A’raf 7/133] âyetlerinde olduğu gibi, azabın (Kur’ân’da) “gönderme” vasfıyla betimlenmesi sebebiyledir. İbn Abbas’ın bu âyeti, “Ki-
10 remit gibi pişirilmiş bir çamurdan mamûl (bir taşla)” şeklinde yorumladığı rivayet edilmiştir. Bu kelimenin (Farsça) سنگل (*seng-i gil*; balçık taşı) tabirinin Arapçaya dönüşmüş şekli olduğu da söylenmiştir. من سجیل ifadesinin; “azabı şiddetli olan türden” anlamına geldiği de söylenmiştir. Bun[u savunan] lar İbn Mukbil’in (v. 70/689’dan sonra) şu beytini rivayet etmişlerdir:

15 (Nice ‘er’ler vardır ki dört bir yandan) sert kılıç darbeleri (indirirler!)
bahadırların tavsiye ettiği türden!..

ama şiir (سجیلا değil) سجیئنا şeklindedir. Kaside de onun divanındaki meşhur *Nûn*’lu kasidedir (Kasîde-i Nûniyye).¹

5. [göndermişti] de onları çignemiş bir ekine çevirivermişti!..

20 [2977] (Fil sahipleri) yenildiği demdeki ekin yaprağına benzetilmişlerdir; yani yeniğin düştüğü, kurdun yediği ekin... Yahut haşeratın yiyip de dışkıladığı bir samana benzetilmişlerdir. Ne var ki bu ifade Kur’ân adabının benimsediği tarz üzere gelmiştir. Tıpkı; “... (*İsâ-Mesih ve annesi Meryem nasıl ilâh olabilirler ki*) her ikisi de yemek yiyorlardı... ” (Mâide 5/75) âyetinde
25 olduğu gibi.² Veyahut “Tanesi yenilip, geriye hiçbir şey kalmayan...” anlamı kastedilmiştir.

[2978] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki “Her kim Fil sûresini okursa, Allah onu hayatı boyunca yerin dibine geçirilme ve başka surete tebdil olma cezasından muaf tutar.”

1 Yani şiirin sonundaki kelime سجیلا olamaz; çünkü şiirde mısra sonları Nun ile bitmektedir. / ed.

2 Bazı müfessirlere göre âyette “sebebin zikredilip sonucun kastedilmesi” türünden bir mecaza yer verilmiş olup “İkisi de helâya çıkarlardı!” anlamı kastedilmiştir. / çev.

[٢٩٧٦] وسجيل كأنه علم للديوان الذي كتب فيه عذاب الكفار، كما أن سجيناً علم لديوان أعمالهم، كأنه قيل: بحجارة من جملة العذاب المكتوب المدون، واشتقاقه من الإسجال وهو الإرسال؛ لأنَّ العذاب موصوف بذلك: {أَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا}، {فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ} [الأعراف: ١٣٣]. وعن ابن عباس رضي الله عنه: من طين مطبوخ كما يطبخ الأجر. وقيل: هو معرب من سنكل. وقيل: من شديد عذابه؛ ورووا بيت ابن مقبل:

[ورجلة يضربون البيض عن غرض] * ضرباً توأمت به الأبطال سجياً

وإنما هو "سجينا"، والقصيدة نونية مشهورة في ديوانه.

٥- ﴿فَجَعَلَهُمْ كَعَصِفٍ أَمَاكُولٍ﴾

[٢٩٧٧] وشبهوا بورق الزرع إذا أكل، أي وقع فيه الأكال وهو أن يأكله الدود؛ أو بتبن أكلته الدواب وراثته، ولكنه جاء على ما عليه آداب القرآن، كقوله: {كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ} [المائدة: ٧٥] أو أريد: أكل حبه فبقي صفراً منه.

[٢٩٧٨] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة الفيل أعفاه الله أيام حياته من الخسف والمسح.

KUREYŞ SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 4 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. (O yağmacılık ortamında, diğer kabileler nezdinde) Kureyş'e ülfet
5 sağlandığı için;

2. yani yaz ve kış yolculuklarını (güvenlik ve esenlik içinde) rahatça
gerçekleştirebildikleri için...

[2979] لا يلاف قريش (Kureyş'e ülfet sağlandığı için) ifadesi فليعبدوا (kulluk et-
sinler) âyetine bağlıdır; Allah onlara iki (ticaret) yolculuğunda sağlanan ül-
10 fetten ötürü kendisine kulluk etmelerini emretmektedir.

[2980] “Peki, neden (فليعبدوا) cümlesinin başına Fâ gelmiş?” **dersen şöyle
derim:** Çünkü cümlede şart anlamı mevcut olup buna göre mâna; “Başka
bir şey için etmeseler bile sadece kendilerine ülfet sağlandığı için O’na kulluk
etsinler!” şeklindedir; bunun mâna açılımı da şöyledir: Allah’ın onların üzerle-
15 rindeki nimetlerinin haddi hesabı yoktur. Şimdi onlar Allah’ın diğer nimetleri
için olmasa da bari çok açık bir nimet olan şu bir tek nimet için O’na kulluk
etsinler! Mânanın; “Kureyş’e ülfet sağlandığı için *şaşırmız!*” şeklinde olduğu
da söylenmiştir. (Kureyş’e ülfet sağlandığı için) âyetinin, öncesindeki (yani Fil
sûresinin sonundaki) فجعلهم كعصف ماكول (Böylece onları çiğnenmiş bir ekine çe-
20 virivermişti..) âyetine bağlı olduğu da söylenmiştir; yani “Kureyş’e ülfet sağla-
mak için onları¹ çiğnenmiş bir ekine çevirivermişti!” demektir. Bu, şiirde yer
alan *tazmin* sanatı konumundadır ki bu da beytin anlamının, ancak kendisi
sayesinde sağlıklı olabileceği şekilde öncesiyle irtibatlı olmasıdır. Nitekim bu
iki sûre Übeyy b. Kâ‘b’in mushafında, aralıksız şekilde bir tek sûre olarak mev-
25 cuttur. Rivayete göre Hz. Ömer bu ikisini akşam namazının ikinci rekâtında
okur; ilk rekâtta da *Vet-Tîni* sûresini okurmuş. Buna göre mâna; “Allah, onlara
kasteden Habeşlileri helâk etti ki insanlar bunu işitip tanık olsunla; böyle-
ce Kureyş, o insanlara fazlaca heybetli gözüksün ve onlar da kendilerine çok
saygılı davransınlar. Tâ ki yolculukları esnasında onlar için güvenlik nizamı
30 kurulsun da böylece hiç kimse onlara karşı cüretkârlık sergileyemesin.

[2981] Kureyş’in iki yolculuğu vardı; kışın (sıcak olan) Yemen’e, yazın
da (serin olan) Şam’a yolculuk yapıp, uzaklardan gıda temin eder ve ticaret
yaparlardı. Her iki yolculuklarında da güvendeydiler; çünkü onlar Allah’ın
Harem’inin halkı ve Ev’inin bakıcısıydılar. Bu yüzden onların dışındaki in-
35 sanlar yağmalanıp, baskına uğrarlarken, onlara iliştirilmezdi.

1 Yani Kureyş’in düşmanları olan Ebrehe ve ordusunu. / ed.

سورة قريش

مكية؛ وآياتها ٥

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿لَا إِلَافَ قُرَيْشٍ﴾

٢- ﴿إِلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ﴾

[٢٩٧٩] {لَا إِلَافَ قُرَيْشٍ} متعلق بقوله {فَلْيَعْبُدُوا} [٣]؛ أمرهم أن يعبدوه لأجل

إيلافهم الرحلتين.

[٢٩٨٠] فَإِنْ قَلْتَ: فلم دخلت الفاء؟ قلت: لما في الكلام من معنى الشرط؛ لأن

المعنى: إما لا، فليعبدوه لإيلافهم، على معنى: أنّ نعم الله عليهم لا تحصى، فإن

١٠ لم يعبدوه لسائر نعمه، فليعبدوه لهذه الواحدة التي هي نعمة ظاهرة. وقيل: المعنى

عجبوا لإيلاف قريش. وقيل: هو متعلق بما قبله، أي فجعلهم كعصف مأكول لإيلاف

قريش، وهذا بمنزلة التضمين في الشعر؛ وهو أن يتعلق معنى البيت بالذي قبله تعلقاً لا

يصحّ إلاّ به. وهما في مصحف أبيّ سورة واحدة، بلا فصل. وعن عمر أنه قرأهما في

الثانية من صلاة المغرب، وقرأ في الأولى «والتين». والمعنى أنه أهلك الحبشة الذين

١٥ قصدوهم ليتسامع الناس بذلك، فيتبهيوهم زيادة تهيب، ويحترموهم فضل احترام،

حتى ينتظم لهم الأمن في رحلتهم، فلا يجترئ أحد عليهم.

[٢٩٨١] وكانت لقريش رحلتان؛ يرحلون في الشتاء إلى اليمن، وفي الصيف إلى

الشام، فيمتارون ويتجرون، وكانوا في رحلتهم آمنين؛ لأنهم أهل حرم الله وولاية بيته،

فلا يتعرّض لهم، والناس غيرهم يتخطّفون ويغار عليهم.

[2982] إيلاف tabiri; senin, ülfet ettiğin mekân için *âlefu'l-mekâne ûlifuhû* - *ilâfen - fe-ene mu'lifun*¹ demenden alınmadır. Nitekim şair şöyle demiştir:

(Sana gelmek üzere yükümü yürük bir devenin sırtına bağladım.)

Acı otlara değil, taze otlara aşına develerden birinin sırtına...

- 5 (ي olmaksızın) *li-ilâfi* şeklinde de okunmuştur ki (müfâ'aleden) *li-muâle-feti*... (Kureyş'in -karşılıklı- ülfet peyda etmesi için) anlamındadır; ancak (sülâsîden) *eliftuhû ilfen / ilâfen*² sözünden alınma olduğu da söylenmiştir. (Nitekim) Ebû Ca'fer *li-ilfi Kureyş'in* şeklinde okumuştur. (İbn Hind, Benî Esed kabilesine hitaben) şu şiirinde her iki mastarı bir arada zikretmiştir:

- 10 Kardeşlerinizin Kureyş Kabilesi olduğunu iddia ettiniz, etmesine de...
onların ülfeti var; fakat size yok ülfet mülfet!

İkrime de *li-ye'lefe Kureyşün ilfehum*... (Kureyş kış ve yaz yolculuklarına ısınsın diye) şeklinde okumuştur.

- [2983] *Kureyş*, “Nadr b. Kinâne'nin oğulları” olup *karş* lâfzının ism-i taşğiri ile isimlendirilmişlerdir. (Efsaneye göre) *kureyş*; denizdeki gemilerle oynayan büyük bir hayvan olup hakından ancak ateşle gelenebiliyormuş. Rivayete göre Mu'âviye, İbn Abbas'a Kureyş kabilesinin adının nereden geldiğini sormuş, o da; “Denizde yaşayan; yiyen fakat yenmeyen, üstün gelen, fakat üstün gelinemeyen bir hayvanın adından...” diye cevap vermiş ve şu şiiri okumuş:

“Kureyş”, denizde yaşayan malum hayvan olup

İşbu “Kureyş”in adı verilmiştir Kureyş kabilesine.

- Bunun ism-i taşğir sîgası alması tazim sebebiyledir. Bu ismin “çalışıp kazanmak” anlamındaki *el-karş*⁴ kelimesinden alınma olduğu da söylenmiştir; çünkü kazançlarını beldeleri dolaşip ticaret yaparak sağlıyorlardı.

[2984] (İlk âyette) ülfet sağlanmasının önce mutlak zikredilip, daha sonra (ikinci âyette) kış ve yaz yolculuğu şeklinde) iki yolculukla mukayyet kılınmış şekliyle bedel yapılması, söz konusu ülfet sağlama işinin çok önemsenmesi ve bundaki nimetin büyüklüğünün hatırlatılması içindir.

1 Bu Arapça ifade; “Buraya tamamen alıştım; ısınıyorum; ısınmış durumdayım” anlamında ise de anlam önemli olmayıp fiil ve türevlerinin kullanımı gösterilmektedir. / ed.

2 Burada da mâna önemli değildir; sülâsî fiilin masdarının *ilfen* ve *ilâfen* şeklinde gelebildiği gösterilmektedir. / ed.

[٢٩٨٢] والإيلاف من قولك: آلفت المكان أولفه إيلافاً، إذا ألفتها، فأنا مؤلف.

قال:

مِنَ الْمُؤَلِّفَاتِ الرَّهْوِ غَيْرِ الْأَوَارِكِ ❁

وقرئ «لثلاف قريش»، أي لمؤالفة قريش. وقيل: يقال: ألفتها إلفاً وإلافاً. وقرأ أبو

جعفر «لإلف قريش»، وقد جمعهما من قال:

زَعَمْتُمْ أَنْ إِخْوَتَكُمْ قُرَيْشٌ ❁ لَهُمْ إلفٌ وَلَيْسَ لَكُمْ إِلفٌ

وقرأ عكرمة «ليألف قريش إلفهم رحلة الشتاء والصيف».

[٢٩٨٣] وقريش ولد النضر بن كنانة؛ سموا بتصغير القرش وهو دابة عظيمة

في البحر تعبت بالسفن، ولا تطاق إلا بالنار. وعن معاوية أنه سأل ابن عباس

بم سميت قريش؟ قال: بدابة في البحر تأكل ولا تؤكل، وتعلو ولا تعلق. ١٠

وأنشد:

وَقُرَيْشٌ هِيَ الَّتِي تَسْكُنُ الْبَحْرَ ❁ رَبَّهَا سُمِّيَتْ قُرَيْشٌ قُرَيْشاً

والتصغير للتعظيم. وقيل: من القرش - وهو الكسب - لأنهم كانوا كسابين بتجاراتهم

وضربهم في البلاد.

[٢٩٨٤] أطلق الإيلاف ثم أبدل عنه المقيد بالرحلتين، تفخيماً لأمر الإيلاف، ١٥

وتذكيراً بعظم النعمة فيه.

[2985] رَحَلَةً... lâfzı, mef'ûlün bih olarak ايلافهم mastarı ile mansûb kılınmıştır. Tıpkı (Beled 90/15'deki) تَتِيمًا lâfzınının, (Beled 90/14'deki) اطعًا masdariyle mansûb kılınması gibi. Burada *rihleteyi'ş-şitâi ve's-sayf* (kış ve yaz yolculuklarına) anlamı kastedilmiş olup anlam kargaşasından emin olunması sebebiyle lâfız müfret kılınmıştır. Tıpkı şairin şu şiirinde olduğu gibi:

Karnınızın bir kısmına (çok az) yiyin [ki (haramdan) korunasınız.

Zira zamanınız (haram korkusuyla az yenmesi gereken) 'karnı fit' bir devirdir.]

[2986] Zamme ile رَحَلَةً şeklinde de okunmuştur ki yolculuk yapılan ci-
10 het demektir.¹

3. Bu Ev'in Rabbine kulluk etsinler...

4. O ki; kendilerini açken doymuş, korkudan emin kılmıştır...

[2987] جُوع ve خَوْفِ kelimelerinin nekire kılınması bunların şiddetli ol-
ması sebebiyledir; yani Allah o iki yolculuk sayesinde onların bu yolculuk-
15 lardan önceki şiddetli açlık hâllerini gidermiş ve *fil* sahiplerinin korkusu yahut beldelelerinde ve yaşam alanlarında yağmalanma korkusu anlamına gelen büyük bir korkudan onları emin kılmıştır. Söylendiğine göre onlara (daha önce) kıtlık isabet etmiş; leş ve yanık kemik yemek zorunda kalmış-
lardı. Allah onları cüzam korkusundan da emin kılmıştı; beldelelerinde bu
20 hastalığa tutulmazlardı.

[2988] Bütün bunların İbrâhim'in (a.s.) duası sayesinde olduğu da söy-
lenmiştir.

[2989] (Son kısmın) “Ve onları hilâfetin başkalarında bulunması kor-
kusundan da emin kılmıştır.” şeklinde yorumlanması bid'at tefsirlerden
25 biridir!

[2990] مَنْ خَوْفِ de Nûn *ihfâ* ile de okunmuştur.²

[2991] Peygamber'den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Her kim *Li-îlâfi Kureyş* sûresini okursa Allah ona, Kâbe'yi tavaf eden ve orada itikâfa giren kimseler sayısınca onar hasenat verir.”

1 Yani yazın ve kışın yolculuk ettikleri istikametlere [rahatça gidebildikleri için...] / ed.

2 Ebû Ca'fer'in kıraatidir; zira o, cumhurdan farklı olarak, sakın Nûn ve Tenvin'den sonra gelen خ ve غ harflerinde *izbâr* yerine *ihfâ* veçhi uygular. / çev.

[٢٩٨٥] ونصب الرحلة بإيلافهم مفعولاً به، كما نصب {يَتِيمًا} بـ {إِطْعَامٍ} [البلد: ١٥-١٤-]، وأراد رحلتي الشتاء والصيف، فأفرد لأمن الإلباس، كقوله:

كُلُوا فِي بَعْضِ بَطْنِكُمُو اتَّعَفُوا ❁ فَإِنَّ زَمَانَكُمْ زَمَنٌ حَمِيضٌ

[٢٩٨٦] وقرئ «رحلة»، بالضم، وهي الجهة التي يرحل إليها.

٥ -٣- ﴿فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ﴾

٥ -٤- ﴿الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ﴾

[٢٩٨٧] والتنكير في {جُوعٍ} و{خَوْفٍ} لشدتهما، يعني أطعمهم بالرحلتين من جوع شديد كانوا فيه قبلهما، وآمنهم من خوف عظيم، وهو خوف أصحاب الفيل، أو خوف التخطف في بلدهم ومسائرهم. وقيل: كانوا قد أصابتهم شدة حتى أكلوا الجيف والعظام المحرقة، وآمنهم من خوف الجذام فلا يصيبهم ببلدهم. ١٥

[٢٩٨٨] وقيل: ذلك كله بدعاء إبراهيم صلوات الله عليه.

[٢٩٨٩] ومن بدع التفاسير: {وَأَمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ}، من أن تكون الخلافة في غيرهم.

[٢٩٩٠] وقرئ {مِنْ خَوْفٍ}، بإخفاء النون.

[٢٩٩١] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة لإيلاف قريش أعطاه الله عشر حسنات بعدد من طاف بالكعبة واعتكف بها. ١٥

MÂ'ÛN SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur. Medenî olduğu da söylenmiştir, 7 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Bak şu yargı gününü yalanlayana?!

5 **2. Yetimi itip kakandır o!..**

[2992] أرأيتَ Hemze'nin hazfiyle *erayte* şeklinde de okunmuştur; ama bu, Hemze'nin hazfedilmesinin sırf muzâri' fiile özgü olması sebebiyle, tercih gören bir kıraat değildir; üstelik Araplardan [Hemze olmaksızın] *rayte* şeklinde sahih bir okuyuş da nakledilmemiştir. Bu Hemzenin (hazif) durumunu kolaylaştıran sadece, sözün öncesinde soru harfinin yer almış olmasıdır.¹ Bunun örneği, şairin şu şiiridir:

Arkadaş! Sen hiç, (sağıp) süt küleğine biriktirdiği sütü tekrar memeye döndürebilmiş bir çoban gördün mü ya da duydun mu?!

İbn Mes'ûd, hitap harfi ekleyerek *eraeyteke* şeklinde okumuştur ki benzeri أرأيتك هذا الذى كذمت علىٰ 15 (“Benden değerli kıldığın şeye bak!...” [İsrâ 17/62]) âyetidir.

[2993] Mâna şöyledir: “Sen, yargı gününü yalanlayanın kim olduğunu biliyor musun? Şayet bilmiyorsan (şimdi beni dinle): Yargı gününü yalanlayan var ya; “odur işte yetimi itip kakan” yani kabaca ve eziyet ederek sertçe kovan ve ezmeye çalışarak, haşin bir tavırla çirkin bir şekilde geri çeviren! 20 *yede'u* şeklinde de okunmuştur; yani (yetimi) terkedip ona acı çektiren!..

3. Ve düşkünün doyurmaya (insanları) teşvik etmeyen...

[2994] *Ehlîni* “teşvik etmeyen...” [yani âilesini, adamlarını, dost ve ahbâbını] düşkünün doyurmak için harcama yapmaya motive etmeyen...

[2995] Allah Teâlâ, ma'rûfu (aklın ve dinin benimsediği şeyi) engellemeyi ve zayıfı incitmeye kalkışmayı, yargı gününü yalanlamanın bir nişanesi kılmıştır. Bu demektir ki şayet o kişi yargı gününe inanıp, tehdide konu olan azaba katıksız bir inanç besleseydi, Allah'dan ve cezalandırmasından mutlaka korkar ve bu işe kalkışmazdı. Bu işe kalkıştığına göre onun bir yalanlayıcı olduğu bilinmiş olur. Şu hâlde, bu ne şiddetli bir söz, 25 ne kötü bir durum e günahattan ne yaman bir sakındırmadır! O günah da iman zayıflığına ve katıksız iman bağının gevşekliğine delil kılınmaya pek yaraşmaktadır! 30

1 Yani aynı filde iki Hemze bulunmasının yol açtığı ağırlık sebebiyle Hemze hazfedilebilmiştir. / çev.

سورة الماعون

مكية؛ وقيل: مدنية. وآياتها ٧

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالْدِينِ﴾

٢- ﴿فَذَلِكَ الَّذِي يَدْعُ الْيَتِيمَ﴾

[٢٩٩٢] قرئ «أريت»، بحذف الهمزة، وليس بالاختيار؛ لأن حذفها مختص بالمضارع، ولم يصح عن العرب ريت، ولكن الذي سهل من أمرها وقوع حرف الاستفهام في أول الكلام. ونحوه:

صَاحِ هَلْ رَيْتَ أَوْ سَمِعْتَ بِرَاعٍ * رَدَّ فِي الضَّرْعِ مَا قَرَى فِي الْحِلَابِ
١٠ وقرأ ابن مسعود «أرايتك»، بزيادة حرف الخطاب، كقوله {أَرَأَيْتَكَ هَذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ} [الإسراء: ٦٢].

[٢٩٩٣] والمعنى: هل عرفت الذي يكذب بالجزاء من هو؟ إن لم تعرفه {فَذَلِكَ الَّذِي} يكذب بالجزاء، هو الذي {يَدْعُ الْيَتِيمَ}، أي يدفعه دفعًا عنيفًا بجفوة وأذى، ويردّه ردًّا قبيحًا بزجر وخشونة. وقرئ «يدع» أي يترك ويجفو.

٣- ﴿وَلَا يَخْضُ عَلَى طَعَامِ الْمَسْكِينِ﴾

[٢٩٩٤] {وَلَا يَخْضُ} ولا يبعث أهله على بذل طعام المسكين.

[٢٩٩٥] جعل علم التكذيب بالجزاء منع المعروف والإقدام على إيذاء الضعيف، يعني أنه لو آمن بالجزاء وأيقن بالوعيد لخشي الله تعالى وعقابه ولم يُقَدِّم على ذلك، فحين أقدم عليه علم أنه مكذب؛ فما أشدّه من كلام، وأما أخوفه من مقام، وما أبلغه في التحذير من المعصية! وأنها جديرة بأن يستدلّ بها على ضعف الإيمان، ورخاوة عقد اليقين.

[2996] Sonra Allah Teâlâ sözünü şununla irtibatlandırmıştır:

4. Yazıklar olsun o namaz niyaz sahiplerine ki,

5. namazlarını, niyazlarını ciddiye almazlar.

6. Onlar ki gösteriş yap(arak saçıp savur)urlar;

5 **7. ama (gerektiğinde) en basit bir şeyi bile esirgerler!**

[2997] Burada âdetâ şöyle buyrulmaktadır: “Durum böyle olunca, artık namazı kaçırarak yahut namazın vakti çıkacak derecede ona çok az ilgi göstererek namazın anlamından bihaber olanlara yazıklar olsun!” Veya “Onlar ki namazı Peygamber (s.a.) ve selefın kıldığı gibi kılmazlar; fakat huşû ve tevazu söz konusu olmaksızın, sakalla, elbiseyle oynamak, esneyip durmak, sağa sola dönmek gibi namazda hoş karşılanmayan şeylerden kaçınmaksızın; kaç rekât kıldığını ve hangi sûreyi okuduğunu bilemeyecek şekilde *kuşun yem topladığı gibi* alelacele kırlarlar.” Yahut amellerinde gösteriş yapma ve mallarının hakkını vermeme alışkanlıkları olan; gördüğün çoğu insanın namazı gibi (namaz kılanlara yazıklar olsun) demektir. Âyetin anlamı: “Bu kimseler, dinin direği olan ve iman ile inkârın ve -şirkin bir kolu demek olan- rıyanın farkını ortaya koyan namazı - niyazı ciddiye almamalarının ve namazın ayrılmaz ikizi ve “İslâm’ın köprüsü” olan zekâtı vermemelerinin, onların *yargı gününü yalanlayanlar* olduklarının bir nişanesi olmasını pek de hak etmektedirler!” şeklindedir. ***İslâm kisvesine bürünmüş olanlardan; batta ulemadan gördüğün niceleri vardır ki bu sıfatı taşımaktadır! Vay başımıza gelenlere!..***

[2998] Bir başka yorum tarzı da الذى يكذب...’nin فذلك... [1] üzerine atfedilmiş olmasıdır ki bu ya zâtın zâta¹ ya da sıfatın sıfata atfedilmesidir. Buna göre ارایت (“Gördün mü?” [1]) fiilinin cevabı, sonrasının kendisine delâleti sebebiyle hafzedilmiştir. Sanki: “Söyle bakalım! Yargı gününü yalanlayan, yetimi inciten ve yoksulu yedirmeyen kimse hakkında ne dersin? Onun bu yaptıkları hoş mu?” denmiştir. Bunun ardından; “Yazıklar olsun o namaz niyaz sahiplerine ki...” buyurmuştur; yani onun kötülük işleyen biri olduğu bilindi ya, artık bu *namaz niyaz* sahiplerine yazıklar olsun, demektir; yani “Böylelerine yazıklar olsun!”. Şu var ki onların zamirlerinin yerine sıfatları konmuştur; çünkü onlar yalanlamanın yanı sıra kendilerine nispet edilen “namazı niyazı ciddiye almayanlar”, “mürailer”, “mallarının zekâtını vermeyenler” şeklindeki sıfatları beraberlerinde taşımaktadırlar.

1 Örneği: Velid b. Muğire vb. / çev.

[٢٩٩٦] ثم وصل به قوله:

٤- ﴿فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ﴾

٥- ﴿الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ﴾

٦- ﴿الَّذِينَ هُمْ يُرَاءُونَ﴾

٧- ﴿وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ﴾

[٢٩٩٧] كأنه قال: فإذا كان الأمر كذلك، فويل للمصلين الذين يسهون عن الصلاة قلة مبالاة بها، حتى تفوتهم أو يخرج وقتها، أو لا يصلونها كما صلاها رسول الله ﷺ والسلف، ولكن ينقرونها نقراً من غير خشوع وإخبات، ولا اجتناب لما يكره فيها من العبث باللحية، والثياب، وكثرة التثاؤب، والالتفات، لا يدري الواحد منهم عن كم انصرف، ولا ما قرأ من السور، وكما ترى صلاة أكثر من ترى الذين عادتهم الرياء بأعمالهم، ومنع حقوق أموالهم. والمعنى: أن هؤلاء أحق بأن يكون سهوهم عن الصلاة التي هي عماد الدين، والفارق بين الإيمان والكفر والرياء الذي هو شعبة من الشرك، ومنع الزكاة التي هي شقيقة الصلاة وقنطرة الإسلام علماً على أنهم مكذبون بالدين. وكم ترى من المتسمين بالإسلام، بل من العلماء منهم من هو على هذه الصفة، فيا مصيبتاه! ١٥

[٢٩٩٨] وطريقة أخرى أن يكون {فَذَلِكَ} عطفاً على {الَّذِي يُكَذِّبُ} [١] إمّا عطف ذات على ذات، أو صفة على صفة، ويكون جواب {أَرَأَيْتَ} [١] محذوفاً لدلالة ما بعده عليه. كأنه قيل: أخبرني، وما تقول فيمن يكذب بالجزاء، وفيمن يؤذي اليتيم ولا يطعم المسكين؛ أنعم ما يصنع؟ ثم قال: {فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ} أي إذا علم أنه مسيء، فويل للمصلين، على معنى: فويل لهم، إلا أنه وضع صفتهم موضع ضميرهم؛ لأنهم مع التكذيب وما أضيف إليهم ساهين عن الصلاة مرآئين، غير مزكين أموالهم. ٢٠

Şayet “İkisi de aynı olduğu hâlde, nasıl ‘namaz niyaz sahipleri’ kelimesini ‘yalanlayan’a râci zamirin yerine ikame ettin?” **dersen şöyle derim:** Bunun anlamı birlikteliktir; çünkü bununla cins kastedilmektedir.¹

[2999] **Şayet** “عن صلاتهم (namazlarından, niyazlarından) buyurulmuş olmasıyla, senin في صلاتهم (namazlarında, niyazlarında) demen arasında ne fark vardır?” **dersen şöyle derim:** عن (...dan) getirilmesi, onların namazı niyazı terkedecek türden namazı ciddiye almamaları ve namaza pek az iltifat etmeleri anlamına gelir ki münafıkların yahut müslümanlardan hilebaz fâsıkların fiilidir. في harf-i ceri ise şeytanın vesvesesiyle yahut içten konuşma sebebiyle namazda, niyazda insanlara ârız olan yanılğı anlamına gelir ki bu da herhangi bir Müslümanın neredeyse hiç uzak kalamayacağı bir husustur. Nitekim başkaları şöyle dursun, Peygamber’in (s.a.) bile namazında yanıldığı olmuştur. [Ebû Dâvûd, “Salât”, 197 benzer lafızlarla] Bundan dolayı fıkıhçılar kitaplarında “Sehiv Secdesi” isimli bir konu başlığına yer vermişlerdir. Enes’in (r.a.); “في صلاتهم ساهون (namazlarında, niyazlarında) demediği için Allah’a hamdolsun!” dediği rivayet edilmiştir. İbn Mes’ûd (سَاهُونَ yerine) لَاهُونَ okumuştur.²

[3000] **Şayet** “Murâât (riyâ’ / riâ) ne anlama geliyor?” **dersen şöyle derim:** Bu, irâe (göstermek) mastarının mufâ’ale kalıbıdır; çünkü mürâî yaptıklarını insanlara gösterir, insanlar da bu işe binaen ona övgü ve beğeni gösterirler (böylece karşılıklı bir “gösteriş” söz konusu olur). Kişi, -fariza niteliğindeki- yararlı bir işi ortaya koyup sergilemekle mürâî olmaz; zira farizaların hakkı aleni yapıp sergilenmeleridir; çünkü Peygamber (s.a.): “Allah’ın farz kıldıklarında asla gizlilik olmaz!” demiştir. Nitekim bunlar İslâm’ın işaretleri ve dinin nişaneleridir; bunları terkeden yerilmeyi ve öfkeyi hak etmiş olur. Dolayısıyla (bu vecibeleri) açıktan yaparak töhmeti bertaraf etmek gerekir. Şayet (o ibadet) nafîle ise bunun hakkı da gizli tutulmasıdır; çünkü bu, terkinden dolayı kişinin kınanmayacağı ve töhmet barındırmayan türdendir. Şayet [kişi] takip edilme amacıyla bu nafileyi açıktan yaparsa bu da güzel olur. Riya ancak kişinin, başkaları kendisini görsün de iyi insan olmakla övülsün diye ibadeti açıktan yapmayı amaçlamasıdır. Rivayete göre birisi, bir adamın mescitte şükür secdesi yaptığını ve bunu uzun tuttuğunu görünce: “Bu, evinde olsaydı ne güzel olurdu!” demiş ki bunu, adamda riya ve elâleme beğendirme amacı sezdiği için söylemiştir.

1 Yani aynı hakikatin iki farklı özelliği birleştirilmiş olmaktadır ki bu da mantıktaki “Hakikatleri farklı olanlara sorulan ‘Bu nedir?’ sorusunun müşterek cevabı demek olan “cins” kavramını betimlemektedir. / çev.

2 Yani “Onlar ki namazlarında boş işlerle oyalanırlar!” / ed.

فإن قلت: كيف جعلت المصلين قائماً مقام ضمير الذي يكذب، وهو واحد؟ قلت: معناه الجمع؛ لأنّ المراد به الجنس.

[٢٩٩٩] فإن قلت: أيّ فرق بين قوله: {عَنْ صَلَاتِهِمْ} وبين قولك «في صلاتهم»؟

قلت: معنى ”عن“ أنهم ساهون عنها سهوً ترك لها، وقلة التفات إليها؛ وذلك فعل المنافقين أو الفسقة الشُّطَّار من المسلمين. ومعنى ”في“ أنّ السهو يعترِبهم فيها بوسوسة شيطان أو حديث نفس، وذلك لا يكاد يخلو منه مسلم. وكان رسول الله ﷺ يقع له السهو في صلاته فضلاً عن غيره؛ ومن ثم أثبت الفقهاء باب سجود السهو في كتبهم. وعن أنس رضي الله عنه: الحمد لله على أن لم يقل في صلاتهم. وقرأ ابن مسعود: «لا هون».

[٣٠٠٠] فإن قلت: ما معنى المراآة؟ قلت: هي مفاعلة من الإراءة؛ لأنّ المرائي

يُري الناس عمله، وهم يُؤونه الثناء عليه والإعجاب به، ولا يكون الرجل مرأياً بإظهار العمل الصالح إن كان فريضة، فمن حقّ الفرائض الإعلان بها وتشهيرها، لقوله عليه الصلاة والسلام ”ولا غمة في فرائض الله“؛ لأنها أعلام الإسلام وشعائر الدين؛ ولأنّ تاركها يستحقّ الذمّ والمقت، فوجب إمطة التهمة بالإظهار؛ وإن كان تطوعاً، فحقه أن يخفى، لأنه مما لا يلام بتركه ولا تهمة فيه؛ فإن أظهره قاصداً للاقتداء به كان جميلاً، وإنما الرياء أن يقصد بالإظهار أن تراه الأعين، فيثنى عليه بالصلاح. وعن بعضهم: أنه رأى رجلاً في المسجد قد سجد سجدة الشكر وأطالها، فقال: ما أحسن هذا لو كان في بيتك؛ وإنما قال هذا لأنه توسم فيه الرياء والسمعة؛

Şu da var ki riyaadan kaçınmak, ihlâsın dışında kalan şeylere karşı perhiz-kâr olandan başkasına çok zordur. Bundan dolayı Peygamber (s.a.): “Riya, siyah karıncanın karanlık gecede siyah kilim üzerinde yürümesinden daha gizlidir.” buyurmuştur.

5 [3001] *Mâ'ûn* zekât demektir. Râî (v. 97/716[?]) şöyle demiştir:

[Mürted Araplar] zekâtı ve tehlîli¹ reddederlerken
İslâm üzerinde sebat gösterebilmiş bir kavimdir bunlar!

İbn Mes'ûd'un ise *mâ'ûnu*; iş görme geleneği dâhilinde insanların birbirinden rahatlıkla ödünç aldıkları balta, tencere, kova, çakmak vb. şeyler
10 olarak yorumladığı rivayet edilmiştir. Hz. Âişe'nin de bunu; su, ateş ve tuz olarak yorumladığı rivayet edilmiştir. Çaresizlikten dolayı ödünç istenmesi hâlinde bu nesnelere esirgenmesi şer'an sakıncalı olurken, zaruret hâli dışında esirgenmesi ise insaniyet yönünden çirkin olacaktır.²

[3002] Peygamber'den (s.a.) nakledilmiştir ki “Her kim *Era'eyte* [Mâ'ûn]
15 sûresini okursa, zekâtı hakkıyla veren biri olması hâlinde Allah onu bağışlar.”

1 'Allah'tan başka ilâh yok!' demeyi. / ed.

2 Mâ'ûn sûresinde, *dini* reddedenlerin “dindarlık” algısı kınanmakta; kendilerinden başka dindar tanımayan putperestler hedef alınmaktadır. Sûrede yetimlerin, düşkünlerin hayatı sorunlarına karşı vurdumduymazlık içinde olan “dindar” Müşrikler kınanmakta ise de ‘dindar müşrik’ kavramı kulakları tırmaladığı için Mâ'ûn sûresi, asıl muhatabı Müslümanlar imiş gibi yorumlanagelmiştir. -Yani sûrenin mefhumî anlamı esas anlamını bastırmıştır.- Oysa dindarlık (*salât*) Müslümanlara has bir şey değildir; bütün din mensupları hakkında genel bir olgudur; *Salât* hiç kimsenin reddetmediği makbul bir şey ise de onun hakkıyla *ifasında* sorun yaşanmaktadır. Kur'an'ın onayladığı dindarlık itikat ve ritüellerle yetinmeyen, maşerî sorunlara cevap üretmeye çalışan, -sözgelimi- etrafındaki muhtaçlara ilgi alâka gösteren küllî bir hassasiyettir. Nitekim Kur'an'da “*salâtın* ikâme edilmesi” yani dosdoğru, tastamam ve eksiksiz yerine getirilmesi istenmekte; *salâta* aykırı tutum ve davranışlar içinde bulunan kişiler yerilmektedir. Sözgelimi Meryem 19/59'da vahyin kaynağından uzaklaşan Ehl-i Kitab'ın “*salâtın* “zâyî ettikleri” belirtilirken Mâ'ûn sûresinde de Müşriklerin *namazın, niyazın, dindarlığın* anlamından bi-haber oldukları; herkes gördüğü esnada gösteriş için nice ameller sergiledikleri, ama hiç kimse yokken esirgenmesi düşünilemeyecek balta, tuz gibi en basit şeyleri bile ver-e-medikleri ifade edilmektedir. / ed.

على أن اجتناب الرياء صعب إلا على المرتاضين بالإخلاص. ومن ثم قال رسول الله ﷺ: الرياء أخفى من ديب النملة السوداء في الليلة المظلمة على المسح الأسود.

[٣٠٠١] {الماعون} الزكاة، قال الراعي:

قَوْمٌ عَلَى الْإِسْلَامِ لَمَّا يَمْنَعُوا * مَا عُونَهُمْ وَيُضَيِّعُوا التَّهْلِيلًا

وعن ابن مسعود: ما يتعاور في العادة من الفأس والقدر والدلو والمقدحة ونحوها. وعن عائشة: الماء والنار والملح؛ وقد يكون منع هذه الأشياء محظورًا في الشريعة إذا استعيرت عن اضطرار، وقبيحًا في المروءة في غير حال الضرورة. [٣٠٠٢] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة أرايت غفر الله له إن كان للزكاة

١٠ مؤديا.

KEVSER SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 3 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. [Mademki] Biz verdik sana bunca hayrı...

5 [3003] Peygamber'in (s.a.) kıraatinde (Ayn yerine) Nûn ile إنا أنطيناك şeklinde yer almıştır. Nitekim hadiste; وَأَنْطُوا النَّبِجَةَ (Zekâtlık mallarınızın orta kalitede olanını veriniz!) şeklinde geçmektedir.

[3004] *Kevser*; kesretten alınma olarak *fev'al* vezninde olup “çokluğu aşırı olan” demektir. Oğlu seferden dönen bir bedevi hanıma: “Oğlun ne ile dönüp geldi?” dendiğinde; “*Kevser* (pek çok şey) ile dönüp geldi” demişti. (Kümeyt ise şöyle) demiştir:

Ey Mervan'ın oğlu! Sen hayrı çok olan, temiz-hoş birisin!
Zaten baban da hayrı çok daha fazla olan biriydi;
en seçkin kadınların soyundandı!

15 *Kevser*'in cennette bir nehir olduğu da söylenmiştir. Rivayete göre Hz. Peygamber kendisine indirildiğinde bu sûreyi okumuş ve şöyle demiştir: “*Kevser* nedir bilir misiniz? O, cennette bir nehirdir ki Rabbim onu bana vaat etmiştir. Onda pek çok hayır vardır!” [*Müslim*, “Salât”, 53] Vasfıyla ilgili rivayete göre bu ırmak; baldan daha tatlı, süttten daha beyaz, kardan daha soğuk ve kaymaktan daha yumuşakmış; kenarları zebercetten, sayısı gökteki yıldızlar kadar olan kapları gümüştenmiş. Yine rivayete göre ondan içen ebediyen susamazmış. Onun başına ilk varacak olanlar elbiseleri pejmürde, saçı başı toza belenmiş, varlıklı kadınlarla evlenemeyen, uluların kapısı kendilerine açılmayan, *hevesi kursağında kalmış* hâlde (muradına eremeden) ölen; Allah'a yemin edecek olsalar, Allah'ın, yeminlerini gerçekleştireceği fakir muhacirler olacakmış [*Tirmizî*, “Kıyamet”, 15; *İbn Mâce*, “Zühhd”, 36]. İbn Abbas'ın; *kevseri* “çok hayır” diye tefsir ettiği, bunun üzerine Sa'îd b. Cübeyr'in (v. 94/713); “Bazı insanlar bunun cennette bir nehir olduğunu söylüyorlar.” demesi üzerine, “O da çok hayır kabilindedir.” dediği rivayet edilmiştir.

2. O hâlde sen de sadece Rabbine yakar ve (O'na) kes 'kurban'ı...

سورة الكوثر

مكية؛ وآياتها ٣

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ﴾

٥ [٣٠٠٣] في قراءة رسول الله ﷺ «إنا أنطيناك»، بالنون. وفي حديثه ﷺ: وانطوا الشجعة.

[٣٠٠٤] والكوثر فوعل من الكثرة، وهو المفرط الكثرة. وقيل لأعرابية رجع ابنها من السفر: بم آب ابنك؟ قالت: آب بكوثر. وقال:

وَأَنْتَ كَثِيرٌ يَا ابْنَ مَرْوَانَ طَيْبٌ ❁ وَكَانَ أَبُوكَ ابْنَ الْعَقَائِلِ كَوْثَرًا

١٠ وقيل: الكوثر نهر في الجنة. وعن النبي ﷺ: أنه قرأها حين أنزلت عليه فقال: أتدرون ما الكوثر؟ إنه نهر في الجنة وعدنيه ربي، فيه خير كثير. وروي في صفته: أحلى من العسل، وأشدّ بياضاً من اللبن، وأبرد من الثلج، وألين من الزبد؛ حافناه الزبرجد، وأوانيه من فضة عدد نجوم السماء. وروي: لا يظمأ من شرب منه أبداً، أول وارديه فقراء المهاجرين؛ الدنُسُو الثياب، الشعث الرؤوس، الذين لا يزوجون المنعمات، ولا تفتح لهم أبواب السدد، يموت أحدهم وحاجته تتلجلج ١٥ في صدره، لو أقسم على الله لأبره. وعن ابن عباس أنه فسر الكوثر بالخير الكثير، فقال له سعيد بن جبير: إن ناساً يقولون: هو نهر في الجنة! فقال: هو من الخير الكثير.

٢- ﴿فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَنْحَرْ﴾

[3005] نحر deve kesme tarzıdır. ‘Atıyye’ye (v. 111/730) göre [*salât ve nahr*], Mina’da sabah namazını cemaatle kılıp kurban kesmektir. Bunların bayram namazı ve kurban kesme olduğu; keza mutlak anlamda “namaz” olup *nahrın* ise sağ eli (göğüs hizasında) sol elin üzerine koymak anlamına geldiği de söylenmiştir.

[3006] Mâna şöyledir: Sana, senden başkasına verilmeyen; iki cihanın hayrı adına çokluğunun nihayeti olmayan şeyler verilmiştir. Bütün bunları veren de -âlemlerin ilâhı olan- Ben’im. Böylece sana gıpta ile bakılacak olduğun iki yüce şey bir arada verilmiş olmaktadır ki onlar vericilerin en cömerti ve nimet bahşedenlerin en büyüğü tarafından verilmiş olan; ihsanın en şereflişine ve en fazlasına nâil olmaktır. O hâlde, Allah’tan başkasına kulluk eden kavmine rağmen, ihsanıyla sana izzet verip şereflendiren ve seni insanların başa kakmalarından koruyan Rabbine kulluk et ve kurban kes-tiğinde, onların putlara kurban kesmelerine aykırı davranarak, sırf O’nun rızası için ve O’nun adıyla “kurban kes!”

3. Şüphesiz sana kin güdendir, asıl nasipsiz...

[3007] “Şüphesiz” kendilerine aykırı davrandığın için kavminden sana hınç besleyen var ya “işte asıl nasipsiz” sen değil “odur.” Çünkü kıyamet gününe dek müminlerden doğacak olan herkes (manen) senin evlâdın ve ahfâdındır. Sonsuza dek minber ve minarelerde, her âlim ve zâkirin dilinde senin nâmın yükselecek; ilk sırada Allah’ın, ikinci sırada senin adın anılacaktır. Ahirette ise senin için vasfa gelmez şeyler vardır. Dolayısıyla, senin gibisine *ebter* (soysuz) denemez. Asıl soysuz, sana kin güden; dünyada da âhirette de unutulmuş olandır. O anılsa da lânetle anılacaktır. Onlar: “Şüphesiz Muhammed *sanbûr* (yapayalnız, zürriyetsiz) biridir. Öldüğünde adı sanı da ölecektir!” diyorlardı.

[3008] Sûrenin, Hz. Peygamber’i *ebter* diye isimlendiren Âs b. Vâil hakkında indiği de söylenmiştir. *Ebter* arkası (çocuğu ve torunu) olmayan kimse demektir. Bu anlamda kuyruksuz eşeğe *el-hımâru’l-ebter* denir.

[3009] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Her kim *Kevsir* sûresini okursa, Allah ona cennetteki her bir nehirden içirir ve kurban günlerinde kulların sundukları -yahut [makbul bulunarak] Allah’a yaklaştıkları- tüm kurbanlar sayısınca kendisine on sevap yazılır.”

[٣٠٠٥] والنحر نحر البدن؛ وعن عطية: هي صلاة الفجر بجمع، والنحر بمنى. وقيل: صلاة العيد والتضحية. وقيل: هي جنس الصلاة، والنحر وضع اليمين على الشمال.

[٣٠٠٦] والمعنى: أعطيت ما لا غاية لكثرة من خير الدارين الذي لم يعطه أحد غيرك، ومعطي ذلك كله أنا -إله العالمين-، فاجتمعت لك الغبطنان السنيتان؛ إصابة أشرف عطاء، وأوفره، من أكرم معط وأعظم منعم؛ فاعبد ربك الذي أعزك بإعطائه، وشرفك وصانك من منن الخلق، مراغمًا لقومك الذين يعبدون غير الله، {وَأَنْحَرْ} لوجهه وباسمه إذا نحرت، مخالفاً لهم في النحر للأوثان.

٣- ﴿إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ﴾

[٣٠٠٧] {إِنَّ} من أبغضك من قومك لمخالفتك لهم {هُوَ الْأَبْتَرُ} لا أنت؛ لأن كل من يولد إلى يوم القيامة من المؤمنين فهم أولادك وأعقابك، وذرك مرفوع على المنابر والمنار، وعلى لسان كل عالم وذاكر إلى آخر الدهر، يبدأ بذكر الله، ويثني بذكرك، ولك في الآخرة ما لا يدخل تحت الوصف؛ فمثلك لا يقال له أبتر، وإنما الأبتر هو شانئك المنسي في الدنيا والآخرة، وإن ذكر ذكر باللحن. وكانوا يقولون: إن محمداً صُنْبُورٌ؛ إذا مات مات ذكره.

[٣٠٠٨] وقيل: نزلت في العاص بن وائل، وقد سماه الأبتر، والأبتر: الذي لا عقب له. ومنه الحمار الأبتر الذي لا ذنب له.

[٣٠٠٩] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة الكوثر سقاه الله من كل نهر في الجنة، ويكتب له عشر حسنات بعدد كل قربان قربه العباد في يوم النحر أو يقربونه.

KÂFİRÛN SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 6 âyettir.

Kâfirûn ve İhlâs sûrelerine “Kışkışlayan ikiler” yani nifaktan uzak tutan iki sûre denmektedir.

5

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. De ki: Ey inkârcı nankörler!

[3010] Bu hitaba muhatap olanlar, Allah'ın bunların iman etmeyeceklerini bildiği belli inkârcılardır.¹ Rivayete göre bir grup Kureyşlinin, “Muhammed! Gel, sen bizim dinimize tâbi ol; biz de senin dinine tâbi olalım!
10 Bir sene sen bizim ilâhlarımıza tap; bir sene de biz senin İlâh'ına tapalım, ne dersin?” demesi üzerine Hz. Peygamber: “Allah'a başkalarını ortak koşmaktan Allah'a sığınırım!” buyurmuştu. Bunun üzerine onlar; “Bari ilâhlarımızdan bazısına yüz sür ki seni tasdik edip, İlâh'ına kulluk edelim!” demişlerdi. İşte sûre bunun üzerine inmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber
15 sabahleyin Mescid-i Harâm'a varıp, orada Kureyş'in elebaşları bulunduğu hâlde onların başına dikilmiş ve bu sûreyi kendilerine okumuştı da ümitlerini kesmişlerdi.

2. Ben sizin taptıklarınıza tapmam!

3. Siz de benim taptığıma tapıyor değilsiniz.

20

4. Ben sizin taptıklarınıza tapmam, hiç tapmamışımdır!

5. siz de benim tapmakta olduğuma tapmış ve tapmakta değilsiniz!

[3011] “Tapmam” derken, bununla gelecekteki tapma kastedilmiştir; çünkü - ما, sadece şimdiki zaman anlamındaki muzâri' fiilin başına geldiği gibi- ۷ edatı da ancak gelecek zaman anlamındaki muzâri' fiilin başına gelir.
25 Dikkat edersen, ۷ edatı da ۷'nın verdiği olumsuzluğu pekiştirmektedir. Halil (b. Ahmed) (v. 175/791) ۷ hakkında; “Bunun aslı ۷'dır” demiştir. Anlam; “Sizin ilâhlarınıza tapma adına benden talep ettiğiniz şeyi gelecekte yapacak değilim! Siz de benim İlâh'ıma tapma adına sizden talep ettiğim şeyi yapacak değilsiniz [anlaşıldı]!” şeklindedir.

1 Yani o günkü inkârcı nankörlerin -yani kâfirlerin- tamamını kapsamaz; zira bunların tamamına yakını daha sonraki süreçte imana gelmiştir. Oysa âyette “iman etmeyeceksiniz” buyrulmaktadır. *el-Kâfirûn* isim sıgası olduğundan azılı, halis kâfirleri ifade eder. Bunlar Peygamber ile giriştikleri silahlı mücadelede katledilen -ve kendilerine iman nasip olmayan- yaklaşık yüz kişidir. Bunlar ‘inkârcı’dan öte inkârının felsefesini yapan, şirke dayalı siyasî statükonun bekçisi niteliğindeki *gâvurlardır!* Aynı şey *el-mu'minûn* tabiri için de geçerlidir; o da iman imtihanlarında sürekli başarılı çıkan, ‘iman ağaçları’ çok tatlı ve faydalı meyveler veren, halis - muhlis, daimî müminleri ifade eder. / ed.

سورة الكافرون

مكية؛ وهي ٦ آيات.

ويقال لها ولسورة الإخلاص المقشقشتان، أي المبرئتان من النفاق

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

٥ - ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ﴾

[٣٠١٠] المخاطبون كفره مخصوصون، قد علم الله منهم أنهم لا يؤمنون. روي أن رهطاً من قريش قالوا: يا محمد، هلم فاتبع ديننا ونتبع دينك؛ تعبد آلهتنا سنة ونعبد إلهك سنة، فقال: معاذ الله أن أشرك بالله غيره! فقالوا: فاستلم بعض آلهتنا نصدقك ونعبد إلهك، فنزلت؛ فغدا إلى المسجد الحرام وفيه الملاء من قريش، فقام على رؤوسهم فقرأها عليهم، فأيسوا. ١٠

٢- ﴿لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ﴾

٣- ﴿وَلَا أَتُّمَّ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ﴾

٤- ﴿وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ﴾

٥- ﴿وَلَا أَتُّمَّ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ﴾

١٥ [٣٠١١] {لَا أَعْبُدُ} أريدت به العبادة فيما يستقبل؛ لأن لا لا تدخل إلا على مضارع في معنى الاستقبال، كما أن ما لا تدخل إلا على مضارع في معنى الحال. ألا ترى أن لن تأكيد فيما تنفيه لا. وقال الخليل في لن: إن أصله لا أن. والمعنى: لا أفعل في المستقبل ما تطلبونه مني من عبادة آلهتكم، ولا أنتم فاعلون فيه ما أطلب منكم من عبادة إلهي.

[3012] “Ben sizin taptıklarınıza tapmam, hiç tapmamışımdır!” Yani ben geçmişte de sizin taptıklarınıza tapan biri olmadım; yani Cahiliye devrinde bile benden herhangi bir puta tapma alışkanlığı sâdır olmamışken, İslâm döneminde böyle bir şey benden nasıl beklenebilir? “Siz de benim 5 tapmakta olduğuma tapmış ve tapmakta değilsiniz!” Yani siz de hiçbir vakit benim tapmakta olduğuma tapmış değilsiniz.

[3013] **Şayet** “(Karşı tarafa ما عبدتم dendiği gibi (Peygamber tarafından da مَا عِبَدْتُمْ (taptığıma) denmesi gerekmez miydi?” **dersen şöyle derim:** [Gerekmez;] çünkü onlar peygamberlikten önce putlara tapmaktaydılar; Hz. 10 Peygamber ise henüz o vakitte (bilinen *İslâmî* anlamda) Allah’a kulluk etmiyordu.

[3014] “Peki, neden (akıl sahiplerini betimleyen) مَنْ değil de (akılsız varlıkları betimleyen) مَا şeklinde gelmiştir?”¹ **dersen şöyle derim:** Çünkü burada kastedilen, sıfat olup buna göre âdeti; “Ne ben bâtıla taparım ne de 15 siz hakka taparsınız.” buyrulmuştur.

[3015] مَا'nın mastar edatı olduğu da söylenmiştir; yani ben sizin ibadetinizi yapmam, siz de benim ibadetimi yapmazsınız!

6. Sizin dininiz size, benim dinim bana!..

[3016] Sizin şirkiniz size, benim tevhidim de bana! Mâna şöyledir: Ben 20 sizi hakka ve kurtuluşa davet etmek için size gönderilmiş bir nebîyim. Şimdi, mademki beni kabullenmediniz ve bana uymadınız, bari yakamdan düşün de ödeşmiş olalım; beni şirke çağırmayın artık!..

[3017] Peygamber'den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Her kim *Kâfirûn* sûresini okursa, Kur'ân'ın dörtte birini okumuş gibi olur; idmanlı şeytanlar 25 ondan uzak durur, şirkten kurtulur ve (kıyamet günü) o büyük korkudan muaf tutulur.”

1 Yani Allah Teâlâ'dan neden “kişi” olarak değil de “şey” olarak bahsedilmiştir. / ed.

[٣٠١٢] {وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَّا عَبَدْتُمْ} أي وما كنت قطّ عابداً فيما سلف ما عبدتم فيه. يعني لم تعهد مني عبادة صنم في الجاهلية، فكيف ترجى مني في الإسلام! {وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَّا أُعْبُدُ} أي وما عبدتم في وقت ما أنا على عبادته.

[٣٠١٣] {فَإِنْ قُلْتَ: فَهَلْ قِيلَ: مَا عَبَدْتَ، كَمَا قِيلَ {مَا عَبَدْتُمْ}؟ قُلْتَ: لِأَنَّهُمْ كَانُوا يَعْبُدُونَ الْأَصْنَامَ قَبْلَ الْمَبْعُوثِ، وَهُوَ لَمْ يَكُنْ يَعْبُدُ اللَّهَ تَعَالَى فِي ذَلِكَ الْوَقْتِ.

[٣٠١٤] {فَإِنْ قُلْتَ: فَلَمْ جَاءَ عَلَيَّ مَا دُونَ مَنْ؟ قُلْتَ: لِأَنَّ الْمُرَادَ الصِّفَةَ، كَأَنَّهُ قَالَ: لَا أُعْبُدُ الْبَاطِلَ، وَلَا تَعْبُدُونَ الْحَقَّ.

[٣٠١٥] {وَقِيلَ: إِنَّ مَا مُصَدِّرِيَّةٌ، أَيَّ لَا أُعْبُدُ عِبَادَتِكُمْ، وَلَا تَعْبُدُونَ عِبَادَتِي.

٦- ﴿لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ﴾

[٣٠١٦] {لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ} لكم شرككم، ولي توحيدى. والمعنى أنى نبى مبعوث إليكم لأدعوكم إلى الحق والنجاة، فإذا لم تقبلوا منى ولم تتبعونى، فدعونى كفافاً، ولا تدعونى إلى الشرك.

[٣٠١٧] {عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ: مَنْ قَرَأَ سُورَةَ الْكَافِرُونَ فَكَأَنَّمَا قَرَأَ رُبْعَ الْقُرْآنِ، وَتَبَاعَدَتْ مِنْهُ مَرَدَةُ الشَّيَاطِينِ، وَبَرَّئَ مِنَ الشَّرْكِ، وَيَعَافَى مِنَ الْفِرْعِ الْأَكْبَرِ.

NASR SÛRESİ

Vedâ haccında Mina'da nâzil olduğundan, Medenî sayılmaktadır.

Son nazil olan sûredir; 3 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

5 1. (Resûlüm!) Allah'ın yardımı ve fetih gel(ip de önün tamamen açıl)dığında...

[3018] اذا (ileride gelecek olan) سَبَّحْ (“Tespîh et!”) emir fiiliyle mansûb olup ileride gelecek olana mahsustur. -Bunun, vukuundan önce bildirilmesi de nübüvvet alâmetlerindendir.- [Ancak] rivayete göre; bu sûre Mina'da 10 veda haccı esnasında ve teşrik günlerinde inmiştir.

[3019] **Şayet** “Yardımla fetih arasında ne fark var ki fetih yardımın üzerine atfedilmiş?” **dersen şöyle derim:** Yardım, düşmana karşı (birilerine) medet ve galibiyet kazandırmaktır. Bu anlamda *nasarâ'llâhu'l-ard* (Allah yere yardım etti.) denir ki “Allah yeryüzüne yağmur yağdırdı.” demektir. 15 *Fetih* ise memleketlerin fethedilmesidir. İfade; “Araplara yahut Kureyş'e karşı Peygamber'e (s.a.) yardım ve Mekke'nin fethi vakti geldiğinde...” anlamındadır. Âyette (herhangi bir belirleme söz konusu olmaksızın) Allah'ın müminlere olan her tür yardımının ve şirk memleketlerinin onlara her türden fethettirilmesinin kastedildiği de söylenmiştir.

[3020] Mekke'nin fethi sekizinci yıl, Ramazan ayının 'on'unda gerçekleşmiş olup Peygamber'in (s.a.) maiyetinde Muhacirlerden, Ensarîlerden ve Arap kabilelerinden oluşan on bin kişi bulunuyordu. Hz. Peygamber Mekke'de on beş gün kaldıktan sonra Hevâzin'e çekildi. Mekke'ye girdiğinde Kâbe'nin kapısında dikilip şöyle dedi: لا اله الا الله وحده لا شريك له صدق وعده ونصر عبده وهزم الاحزاب وحده 25 (Allah'tan başka ilâh yoktur! O tektir, ortağı yoktur! Sözüünü tutmuştur! Kuluna yardım etmiştir! Tek başına düşman birliklerini dağıtmıştır O!) Daha sonra: “Ey Mekkeliler! Benim size ne muamelede bulunacağımı öngörüyorsunuz?” diye seslendi. Onlar: “Hayır (muamele bekliyoruz)! Cömert bir kardeşin oğlu, cömert bir kardeş(sin sen)!” dediler. Hz. 30 Peygamber: “Gidin! Hepiniz özgürsünüz (*tulekâ*)!” dedi ve onları serbest bıraktı. Oysa Allah Teâlâ, Peygamber'e (s.a.) onlara galebe çalıp, kendilerini köle etme gücünü bahşetmişti ve onlar onun için bir ganimet malıydı. İşte bu yüzden Mekkelilere “Özgürler” ismi verilmiştir. Daha sonra onlar İslâm üzere Hz. Peygambere biat etmişlerdir.

سورة النصر

نزلت بمنى في حجة الوداع، فتعد مدنية؛ وهي آخر ما نزل من السور

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ﴾

٥ [٣٠١٨] {إِذَا جَاءَ} منصوب بـ {سَيِّحُ} [٣]، وهو لما يستقبل. والإعلام بذلك قبل كونه من أعلام النبوة. روي أنها نزلت في أيام التشريق بمنى في حجة الوداع.

١٠ [٣٠١٩] فإن قلت: ما الفرق بين النصر والفتح حتى عطف عليه؟ قلت: النصر الإغاثة والإظهار على العدو. ومنه: نصر الله الأرض، غايتها. والفتح فتح البلاد. والمعنى نصر رسول الله ﷺ على العرب أو على قريش وفتح مكة. وقيل: جنس نصر الله للمؤمنين وفتح بلاد الشرك عليهم.

[٣٠٢٠] وكان فتح مكة لعشر مضيئين من شهر رمضان سنة ثمان، ومع رسول الله ﷺ عشرة آلاف من المهاجرين والأنصار وطوائف العرب، وأقام بها خمس عشرة ليلة، ثم خرج إلى هوازن، وحين دخلها وقف على باب الكعبة، ثم قال: لا إله إلا الله وحده لا شريك له، صدق وعده، ونصر عبده، وهزم الأحزاب وحده!، ثم قال: يا أهل مكة، ما ترون أني فاعل بكم؟ قالوا: خيرًا؛ أخ كريم، وابن أخ كريم. قال: اذهبوا فأنتم الطلقاء! فأعتقهم رسول الله ﷺ، وقد كان الله تعالى أمكنه من رقابهم غنوة، وكانوا له فيئًا، فلذلك سمي أهل مكة الطلقاء، ثم بايعوه على الإسلام.

2. İnsanların dalga dalga Allah'ın dinine girdiklerini gördüğünde...

[3021] “Allah'ın dinine...” (Yani) Allah'ın, O'na kendisinden başka nispet edilecek hiçbir dinin bulunmadığı İslâm milletine... (demektir ki, bunun delili de:) “Kim bu teslimiyetten (yani, İslâm'dan) başka din ararsa, ondan asla kabul olunmaz...” [Âl-i İmrân 3/85] âyetidir.

[3022] “Dalga dalga...” (Yani) yoğun gruplar hâlinde, demektir. Onlar (önceden) İslâm'a birerli ve ikişerli giriyorlarken, sonradan bütün bir kabile İslâm'a giriyordu. Rivayete göre Câbir b. Abdullah (r.a.) bir gün ağlamış; kendisine bunun sebebi sorulunca da “Peygamber'in (s.a.) ‘İnsanlar dalga dalga Allah'ın dinine girdiler; gelecekte de dalga dalga o dinden çıkacaklar’ dediğini işittim” demiş. [*Ahmed b. Hanbel*, XXIII, 47]

[3023] “İnsanlar” derken, Yemenlilerin kastedildiği de söylenmiştir. Ebû Hureyre'nin dediğine göre bu sûre inince Peygamber (s.a.): “Allâhu Ekber! Allah'ın yardımı ve fethi geldi! Kalpleri rikkatli bir kavim olan Yemenliler geldi! İman Yemenlidir, dinî kavrayış Yemenlidir, hikmet Yemenlidir!” demiştir [Hadisin son kısmı için bk. *Buhârî*, “Megâzi”, 74; *Müslim*, “İmân”, 82-84]. Yine Hz. Peygamber: “Rabbinizin nefesini Yemen tarafından hissediyorum” demiştir.

[3024] Hasan-ı Basrî'den gelen rivayete göre Peygamber (s.a.) Mekke'yi fethedince bazı Araplar birbirine dönüp şöyle demişti: “O, Harem halkına galip geldi ya; artık bizim ona gücümüz yetmez! Zira Allah onları fil ordularından ve onlara her kastedenden kurtarıp, emin kılmıştır.” Böylece onlar hiçbir çarpışma söz konusu olmaksızın bölük bölük İslâm'a girmişlerdir.

[3025] İbn Abbas: فَتَحَ اللهُ وَالْتَضُرُّ... (Allah'ın fethi ve yardımı geldiğinde) şeklinde okumuştur. Yine mef'ûl çatısı üzere (edilgen sığayla) ... يُدْخَلُونَ... (Allah'ın dinine girdirildiklerini gördüğünde) şeklinde de okunmuştur.

[3026] **Şayet** “يُدخلون”nin i'râb konumu nedir?” **dersen şöyle derim:** Bu ya رَايَتْnin: “gördüğünde” veya “anladığında” anlamına gelmesine binaen hâl tümleci olduğu ya da “bildiğinde” anlamına gelmesine binaen ikinci mef'ûl olduğu için mansûb kılınmadır.

٢- ﴿وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا﴾

[٣٠٢١] {فِي دِينِ اللَّهِ} فِي مِلَّةِ الْإِسْلَامِ الَّتِي لَا دِينَ لَهُ يُضَافُ إِلَيْهِ غَيْرُهَا {وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ} [آل عمران: ٨٥].

[٣٠٢٢] {أَفْوَاجًا} جَمَاعَاتٌ كَثِيفَةٌ كَانَتْ تَدْخُلُ فِيهِ الْقَبِيلَةَ بِأَسْرَهَا، بَعْدَ مَا كَانُوا يَدْخُلُونَ فِيهِ وَاحِدًا وَاحِدًا، وَاثْنَيْنِ اثْنَيْنِ. وَعَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّهُ بَكَى ذَاتَ يَوْمٍ، فَقِيلَ لَهُ، فَقَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: دَخَلَ النَّاسُ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا، وَسَيُخْرِجُونَ مِنْهُ أَفْوَاجًا.

[٣٠٢٣] وَقِيلَ: أَرَادَ بِالنَّاسِ أَهْلَ الْيَمَنِ. وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: لَمَّا نَزَلَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: اللَّهُ أَكْبَرُ، جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ، وَجَاءَ أَهْلَ الْيَمَنِ؛ قَوْمٌ رَقِيقَةٌ قُلُوبُهُمْ، الْإِيمَانُ يَمَانٌ، وَالْفَقْهُ يَمَانٌ، وَالْحِكْمَةُ يَمَانِيَّةٌ. وَقَالَ: أَجْدُ نَفِيرِ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ الْيَمَنِ.

[٣٠٢٤] وَعَنْ الْحَسَنِ: لَمَّا فَتَحَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَكَّةَ أَقْبَلَتِ الْعَرَبُ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ، فَقَالُوا: أَمَا إِذْ ظَفَرَ بِأَهْلِ الْحَرَمِ فُلَيْسَ بِهِ يَدَانِ، وَقَدْ كَانَ اللَّهُ أَجَارَهُمْ مِنْ أَصْحَابِ الْفَيْلِ، وَعَنْ كُلِّ مَنْ أَرَادَهُمْ، فَكَانُوا يَدْخُلُونَ فِي الْإِسْلَامِ أَفْوَاجًا مِنْ غَيْرِ قِتَالٍ.

[٣٠٢٥] وَقَرَأَ ابْنُ عَبَّاسٍ «فَتْحَ اللَّهِ وَالنَّصْرَ». وَقَرِئَ «يَدْخُلُونَ»، عَلَى الْبِنَاءِ لِلْمَفْعُولِ.

[٣٠٢٦] فَإِنْ قُلْتَ: مَا مَحَلُّ {يَدْخُلُونَ}؟ قُلْتَ: النَّصْبُ إِمَّا عَلَى الْحَالِ، عَلَى أَنْ {رَأَيْتَ} بِمَعْنَى أَبْصَرْتَ أَوْ عَرَفْتَ؛ أَوْ هُوَ مَفْعُولٌ ثَانٍ عَلَى أَنَّهُ بِمَعْنَى عَلِمْتَ.

3. Rabbine hamd ederek O'nu tenzih ve takdis et; seni bağışlaması için O'na dua et. Şüphesiz O, tövbeleri kabul etmiştir hep (Tevvâb).

[3027] “Rabbine hamdederek O'nu tenzih ve takdis et!” O'na *hamde*-derek *sübhânallâh* de; yani birinin çıkıp Harem halkına galip gelebileceğine dair ne senin ne de hiç kimsenin hatırına gelmeyecek şeyleri Allah sana müyesser kıldığı için şaşır (da, *fe-sübhânallâh* de) ve bunu gerçekleştirdiği için O'na hamdet! Yahut sana nice nimetler bahşettiği için O'na kulluğu ve övgüyü artırmak üzere tespih ederek ve hamdederek O'nu an!

[3028] Veya O'nun için namaz kıl! Ümmü Hânî'nin rivayetine göre Hz. Peygamber Kâbe'nin kapısı açıldığında sekiz rekât kuşluk namazı kılmıştı. Âişe'den gelen rivayete göre ise Peygamber (s.a.) vefatından önce sü-rekli *سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ اسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ* (Allah'ım! Sen her tür eksik ve kusur-dan uzaksın! Sana hamdederim; senden bağışlanma diler, sana yönelirim!) dermiş [*Müslim*, “Salât”, 218].

[3029] *Tesbihin* yanı sıra *istiğfarın* da emredilmesiyle, din işinin kıvama erdiği 'itaat etmekle günahtan sakınma'yı *birleştirilmiş* ve buyruk kâmilten verilmiş olmaktadır. Yine, Peygamber'in günahsız olmasına rağmen ona bu emrin verilmesi ümmeti adına bir lütuftur. Nitekim istiğfar Allah için tevazu ve (kulluğu) nefse iyice hazmettirme adınadır ve böylece bizatihi ibadettir. Rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.): “Ben bir gün ve bir gecede yüz kere istiğfarda bulunurum.” demiştir [*Müslim*, “Zikir”, 41].

[3030] Yine rivayete göre Peygamber (s.a.), bu sûreyi ahabına okuduğu vakit onlar sevinmişler; fakat Abbas ağlamıştı. (s.a.): “Seni ağlatan ne amca?” diye sorunca, “Sana kendi ölümün haber veriliyor!” demiş; Hz. Peygamber de: “Aynen dediğin gibi!” buyurmuştu. Nitekim Hz. Peygamber bu sûreden sonra iki sene yaşamış ve bu iki sene zarfında güldüğü de sevindiği de görülmemiştir. Bu sözü söyleyenin İbn Abbas olduğu da söylenmiştir ki, Peygamber (s.a.) (onun için): “Bu delikanlıya çok ilim verildi.” buyurmuştur. Yine rivayete göre bu sûre inince Peygamber (s.a.), hutbe irat etmiş ve: “Allah bir kulu dünya ile kendisine kavuşma arasında muhayyer kıldı. O kul da Allah'a kavuşmayı seçti.” buyurmuş, bunun üzerine Ebû Bekr (r.a.) işi anlayıp: “Canlarımız, mallarımız, babalarımız ve evlâtlarımız sana feda olsun!” demişti [*Buhârî*, “Menâkibu'l-Ensâr”, 45; *Müslim*, “Fedâilu's-Sahâbe”, 2]. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Ömer (r.a.) kendisini öne alır, Bedir'e iştirak edenlerle birlikte olmasına izin vermiş.

٣- ﴿فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا﴾

[٣٠٢٧] {فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ} فقل سبحان الله حامداً له، أي فتعجب لتيسير الله ما لم يخطر ببالك وبال أحد من أن يغلب أحد على أهل الحرم؛ واحمده على صنعه. أو فاذكره مسبحاً حامداً، زيادة في عبادته والثناء عليه، لزيادة إنعامه عليك. °

[٣٠٢٨] أو فصل له. روت أم هانئ أنه لما فتح باب الكعبة صلى صلاة الضحى ثماني ركعات. وعن عائشة: كان عليه الصلاة والسلام يكثر قبل موته أن يقول: سبحانك اللهم وبحمدك، أستغفرك وأتوب إليك.

[٣٠٢٩] والأمر بالاستغفار مع التسبيح تكميل للأمر بما هو قوام أمر الدين من الجمع بين الطاعة والاحتراس من المعصية، ليكون أمره بذلك مع عصمته لطفاً لأمته، ولأن الاستغفار من التواضع لله وهضم النفس، فهو عبادة في نفسه. وعن النبي ﷺ: إني لأستغفر في اليوم واللييلة مائة مرة.

[٣٠٣٠] وروى أنه لما قرأها رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم على أصحابه استبشروا، وبكى العباس، فقال رسول الله ﷺ: ما يبكيك يا عم؟ قال: نعت إليك نفسك. قال: إنها لكما تقول؛ فعاش بعدها سنتين لم يُر فيهما ضاحكاً مستبشراً. °
وقيل: إن ابن عباس هو الذي قال ذلك؛ فقال رسول الله ﷺ: لقد أوتي هذا الغلام علماً كثيراً. وروى: أنها لما نزلت خطب رسول الله ﷺ فقال: إن عبداً خيره الله بين الدنيا وبين لقاءه، فاختر لقاء الله. فعلم أبو بكر رضي الله عنه، فقال: فدينك بأنفسنا وأموالنا وأبائنا وأولادنا! وعن ابن عباس أن عمر رضي الله عنه كان يدينه، ويأذن له مع أهل بدر،

[3031] Abdurrahman (b. Avf): “Oğullarımız içerisinde bunun dengi varken sen bu gencin bizimle beraber olmasına izin mi veriyorsun?!” deyince, Ömer: “O, sizin iyi bildiğiniz kimselerdendir!”¹ demişti. İbn Abbas (devamla) şöyle demiştir: “Derken, bir gün Ömer Bedir ashabını huzuruna kabul etmiş ve benim onlarla beraber olmama da müsaade etmişti. Onlara *izâ câe nasru’llâhi* sûresini sormuştu ki -bence- bunu onlara sırf benimle ilgili olarak sormuştu. Bunun üzerine bazıları: “Allah Peygamber’ine, kendisine fetih nasip ettiği için (şükür olmak üzere) kendisinden bağışlanma dilemesini ve kendisine yönelmesini emretmiştir.” diye cevap verdi. Bense: “Öyle değil; aksine, Peygamber’e kendi ölümü haber verilmiştir.” dedim. Bunun üzerine Ömer: “Bu sûreyle ilgili ben de tamamen senin bildiğini biliyorum.” deyip, sonra da; “Bu gördüklerinizden sonra artık beni nasıl eleştireceksiniz?” dedi [*Buhârî*, “Tefsir”, 110].

[3032] Rivayete göre Hz. Peygamber, Fâtıma’yı (r.a.) çağırıp: “Kızcağım! Bana kendi ölümüm haber verildi.” deyince Fâtıma ağlamıştı. Bunun üzerine: “Ağlama! Bana ailemden ilk kavuşan sen olacaksın.” buyurdu [*Dârimî*, “Mukaddime; Vefâtu’n-Nebî”, 14].

[3033] İbn Mes’ûd’dan gelen rivayete göre bu sûreye “Uğurlama / *Allah’a ısmarladık!* sûresi” de denir.

[3034] “O, tövbeleri kabul etmiştir hep.” Yani geçmiş zamanlarda mükellefleri yarattığından beri istiğfar ettiklerinde onların tövbelerini hep kabul etmiştir. Binaenaleyh, istiğfar edecek herkesin bunun aynısını umması lâzım gelir.

[3035] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Her kim *İzâ câe nasru’llâh* sûresini okursa kendisine, Muhammed’le birlikte Mekke’nin fethinde hazır bulunan kimseninki gibi ecir verilir.”

1 Yani Peygamber sülâlesi olan Hâşimîlerden... / ed.

[٣٠٣١] فقال عبد الرحمن: أتأذن لهذا الفتى معنا وفي آبنائنا من هو مثله؟ فقال: إنه ممن قد علمتم. قال ابن عباس: فأذن لهم ذات يوم، وأذن لي معهم، فسألهم عن قول الله تعالى {إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ} - ولا أراه سألهم إلا من أجلي - فقال بعضهم: أمر الله نبيه إذا فتح عليه أن يستغفره ويتوب إليه؛ فقلت: ليس كذلك، ولكن نعت إليه نفسه. فقال عمر: ما أعلم منها إلا مثل ما تعلم، ثم قال: كيف تلومونني عليه بعد ما ترون؟

[٣٠٣٢] وعن النبي ﷺ: أنه دعا فاطمة رضي الله عنها فقال: يا بنتاه، إنه نعت إلي نفسي، فبكت، فقال: لا تبكي، فإنك أول أهلي لحوقاً بي.

[٣٠٣٣] وعن ابن مسعود أنّ هذه السورة تسمى سورة التوديع.

[٣٠٣٤] {كَانَ تَوَابًا} أي كان في الأزمنة الماضية منذ خلق المكلفين تواباً عليهم إذا استغفروا، فعلى كل مستغفر أن يتوقع مثل ذلك.

[٣٠٣٥] عن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة إذا جاء نصر الله أعطي من الأجر كمن شهد مع محمد يوم فتح مكة.

MESED SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur, 5 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. Her iki kolu da kurusun Ebû Leheb'in!.. Kendisi de kurudu ya

5 **zaten.**

[3036] *Tebâb* helâk anlamındadır. Arapların *e-şâbbet^{un} em tâbbet^{un}* (Kadın genç mi yoksa işi bitik mi?) sözü de bu anlamda olup "... yoksa aşırı ihtiyarlık ve yaşlılık yüzünden helâke mi uğradı?" demektir. Âyetin anlamı: "İki kolu da helâk olsun!" şeklindedir; çünkü rivayete göre, Peygamber'e 10 (s.a.) atmak için bir taş almıştı.

[3037] "Kendisi de kurudu ya zaten..." (Yani) bütünüyle helâk olup gitti. Yahut "İki kolu helâk oldu." demektir ki, maksat bedeninin tamamının helâk olduğudur. Tıpkı; *ذلك بما قدمت يداك*... (Bu, senin ellerinle -yani bizzat kendi- yapıp ettiklerinden ötürüdür!" [Hac 22/10]) âyetindeki gibi. "*Kurudu da*" demek; "Bu zaten oldu; husûle geldi" anlamındadır. Tıpkı (Nâbiğâ'ya ait) şu şiirdeki gibi:

O beni cezalandırdı ya... Allah da onu, en sert şekilde cezalandırsın kendisine saldırgan bir köpek musallat ederek... Nitekim öyle de yaptı!..

Nitekim İbn Mes'ûd'un *ve kad tebbe* (Kurudu da!) şeklindeki kıraati de 20 buna delâlet etmektedir.

[3038] Rivayete göre, "*Sen en yakınlarımı, aşiretini uyarmaya bak!*" [Şu'arâ 26/214] âyeti inince Hz Peygamber, Safâ tepesine çıkıp; "Ey erkenciler! (Yetişin! Ciddi bir durumla karşı karşıyasınız)!" demişti. Bunun üzerine, her bucaktan insanlar toplanıp onun yanına vardılar. Hz. Peygamber: "Ey Abdulmuttalib 25 Oğulları!.. Ey Fihr Oğulları!.. Size şu dağın eteğinde (düşman) atlılarının bulunduğu haber verseydim, beni tasdik eder miydiniz?" diye sordu. Onlar "Evet" deyince Hz. Peygamber: "O hâlde [şunu da tasdik edin ki] ben sizin için kıyametin önü sıra bir uyarıcıyım!" buyurdu. Bunun üzerine Ebû Leheb: "Helâk olasıca! Bizi bunun için mi çağırдың?!" dedi de bu sûre nâzil oldu. 30 [Müslim, "Kitâbü'l-Îmân", 355]

[3039] **Şayet** "Neden Allah onu (Ebû Leheb diye) künyelemiştir; oysa künyeleme bir tür değer vermedir?" **dersen şöyle derim:** Bu üç farklı şekilde değerlendirilebilir: 1) Onun isimle değil, künye ile daha çok tanınıyor olması.

سورة المسد

مكية؛ وآياتها ٥

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ﴾

٥ [٣٠٣٦] التباب الهلاك. ومنه قولهم: أشابة أم تابة؟ أي هالكة من الهرم والتعجيز. والمعنى: هلكت يده؛ لأنه فيما يروى أخذ حجراً ليرمي به رسول الله ﷺ.

[٣٠٣٧] {وَتَبَّ} وهلك كله، أو جعلت يده هالكيتين، والمراد هلاك جملته، كقوله تعالى {بِمَا قَدَّمْتِ يَدَاكَ} [الحج: ١٠]. ومعنى {وَتَبَّ}: وكان ذلك وحصل، ١٠ كقوله:

جَزَانِي جَزَاهُ اللَّهُ شَرَّ جَزَائِهِ * جَزَاءَ الْكَلَابِ الْعَاوِيَاتِ وَقَدْ فَعَلُ

ويدل عليه قراءة ابن مسعود «وقد تب».

[٣٠٣٨] وروى أنه لما نزل {وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ} [الشعراء: ٢١٤] رقى الصفا وقال: يا صباحاه! فاستجمع إليه الناس من كل أوب. فقال: يا بني عبد المطلب، يا بني فهر، إن أخبرتكم أن بسفح هذا الجبل خيلاً أكنتم مصدقي؟ ١٥ قالوا: نعم؛ قال: فإني نذير لكم بين يدي الساعة؛ فقال أبو لهب: تباً لك! ألهذا دعوتنا؟ فنزلت.

[٣٠٣٩] فإن قلت: لم كناه، والتكنية تكريمة؟ قلت: فيه ثلاثة أوجه؛ أحدها أن يكون مشتهداً بالكنية دون الاسم، فقد يكون الرجل معروفاً بأحدهما،

Zaten kişi, bu ikisinden biriyle tanınmış olur. Bu sebeple atf-ı beyân (ekstra izah) olmak üzere ya isim yerine künye ya da künye yerine isim cari olur. Şimdi, onun kötü bir isimle şöhret bulması ve bunun onun için bir alâmet olarak kalması amaçlanınca, kendisinden iki özel isminden en tanınanıya bahsedilmiştir. (İ'râbsız olarak, ismi hikâye etme tarzıyla) *يَا أَيُّهَا هَبِّ* şeklinde okuyanın kıraati de bunu desteklemektedir. Tıpkı *Aliyyu'bnü Ebû Tâlib* ve *Mu'âviyetu'bnü Ebû Süfyân* dendiği gibi ki bunun sebebi onun herhangi bir şeyinin değişime uğrayıp, işitene kapalılık oluşturmamasıdır. Mekke emiri Felîte b. Kâsım'ın iki oğlu vardır ki bunlardan biri kesre ile *Abdillâh*, diğeri ise fetha ile *Abdallâh*'tır. Yine Mekke'de Dal'ın kesresiyle *Abdillâh* denen bir adam vardır ki ancak bu şekilde tanınır. 2) Onun ismi Abdu'l-'Uzzâ olup bu isimden onun künyesine dönülmüştür. 3) O cehennemlik olup sonunda aevli bir ateşe varacağı için, onun bu durumu künyesine uygun düşmüş ve böylece bu künye ile anılmaya lâyük olmuştur. Ona *Ebû Leheb* (Aevli; hemen tutuşan!) denmesi, tıpkı şirret birine “Şer Babası”; hayırlı kimseye de “Hayır Babası” denmesi gibidir. Nitekim Peygamber (s.a.) de Ebu'l-Mühelleb'i, yüzündeki sarılık sebebiyle Ebû Sufre (Sarı Baba) diye künyelemiştir. Ebu Leheb'in; yanaklarının [sağlık ve güzellikten] ateş gibi parlaması ve ışıldaması sebebiyle bu şekilde künyelendiği de söylenmiştir ki ona bir dokundurma ve onun bununla övünmesine binaen bu şekilde anılmış olması da caizdir. Hâ'nın sükûnuyla *ebî lehbⁱⁿ* şeklinde de okunmuştur; bu, Arapların (“Şems b. Mâlik” yerine) zamme ile “Şums b. Mâlik” demeleri gibi, özel isimlerin değiştirilmesi kabilindedir.

2. Malı ve kazandıkları fayda verdi mi hiç kendisine!?

[3040] ما اغنى ifadeyi yadırgama anlamında bir soru olup i'râb konumu mansûb kılınmaktadır. Yahut olumsuzlaştırmadır.¹ وما كسب cümlesi merfû' olup ما ya bağlaç ya da mastar edatıdır. (Birincisine göre) mâna; “Ne de kazandıkları.”; (ikincisine göre ise) “Ne de kazancı.” şeklinde olup ifade “Ne malı fayda verdi kendisine ne de *malı -yani sermayesi ve kârları- sayesinde kazandıkları...*” anlamındadır. Yahut “Onun sürüleriyle bunların neslinden ve yararlarından elde ettikleri (kendisine bir fayda sağlamadı).” demektir; zira onun çok miktarda davarı vardı. Veya “Babasından miras aldığı malı ve kendi kazandıkları...” ya da “Onun eski ve yeni (kazandığı) malları...” İbn Abbas'ın (“ne de kazandıkları” kısmını): “Çocuklarının kazandıkları” şeklinde yorumladığı rivayet edilmiştir. Anlatıldığına göre; Ebû Leheb'in oğulları bir konuda kendisinin hakemliğine müracaat edip sonra da aralarında kavgaya tutuşmuşlardı. Ebû Leheb de kalkıp onlara engel olmuş; fakat bu esnada içlerinden biri kendisini iterek yere düşürmüştü. Buna çok kızan Ebû Leheb:

1 “Ne malı fayda verdi kendisine ne de kazandıkları!” / ed.

ولذلك تجري الكنية على الاسم، أو الاسم على الكنية عطف بيان. فلما أريد تشهيره بدعوة السوء، وأن تبقى سمة له، ذكر الأشهر من علميه. ويؤيد ذلك قراءة من قرأ «يدا أبو لهب»، كما قيل: علي بن أبو طالب، ومعاوية بن أبو سفيان؛ لثلا يغير منه شيء فيشكل على السامع. ولفلية بن قاسم أمير مكة ابنان؛ أحدهما عبد الله بالجرّ، والآخر عبد الله بالنصب. كان بمكة رجل يقال له: عبد الله، بجرّ الدال، لا يعرف إلا هكذا. والثاني أنه كان اسمه عبد العزى، فعدل عنه إلى كنيته. والثالث: أنه لما كان من أهل النار، ومآله إلى نار ذات لهب، وافقت حاله كنيته؛ فكان جديرًا بأن يذكر بها. ويقال: أبو لهب، كما يقال: أبو الشر للشرير، وأبو الخير للخير، وكما كنى رسول الله ﷺ أبا المهلب أبا صفرة، بصفرة في وجهه. وقيل: كني بذلك لتهلّب وجنتيه وإشراقهما، فيجوز أن يذكر بذلك تهكمًا به، وبافتخاره بذلك. وقرئ «أبي لهب»، بالسكون. وهو من تغيير الأعلام، كقولهم: شمس بن مالك، بالضم.

٢- «مَا أَعْنَى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ»

[٣٠٤٠] { مَا أَعْنَى } استفهام في معنى الإنكار، ومحله النصب أو نفي. { وَمَا كَسَبَ } مرفوع، وما موصولة أو مصدرية بمعنى: ومكسوبه، أو وكسبه. والمعنى: لم ينفعه ماله وما كسب بماله، يعني رأس المال والأرباح. أو ماشيته وما كسب من نسلها ومنافعها، وكان ذا سايباء. أو ماله الذي ورثه من أبيه، والذي كسبه بنفسه. أو ماله التالد والطارف. وعن ابن عباس: ما كسب ولده. وحكي أن بني أبي لهب احتكموا إليه، فاقتلوا، فقام يحجز بينهم، فدفعه بعضهم فوق فغضب،

“Çıkarın şu *pis kazancı* huzurumdan!” demişti. Hz. Peygamber’in (s.a.); “Kişinin yediği en temiz şey kendi kazancından olanıdır; çocuğu da onun kazancından sayılır.” [Ebû Dâvûd, “Büyü”, 77] buyurması bu kabildendir. Dahhâk’den: “Ne malı fayda verdi kendisine ne de pis işi -yani Peygamber’e (s.a.) düşmanlık namına yaptığı planlar.-” şeklinde bir yorum rivayet edilmiştir. Katâde’nin ise, “Kendisine dayanak olduğunu (bir şey sağladığını) sandığı malı...” şeklinde yorumladığı rivayet edilmiştir. Tıpkı “Çünkü (iyi olduğu zannıyla) yaptıkları her bir amelin üzerine yürüyüp onu toz-duman etmişizdir” (Furkân 25/23) âyetindeki gibi. Rivayete göre (Ebû Leheb), “Eğer yeğenimin dediği hak ise, ben malımı ve çocuklarımı fidye verip, canımı o şeyden kurtarırım!” dermiş...

3. Parıl parıl yanan bir ateşi yakında boylayacak; hem kendisi

4. Hem de (kendi ateşine) odun taşıyan hanımefendisi;

5. O narin boynunda sert bir urgan olduğu hâlde!..

[3041] سببى fiili, hem Yâ’nın fethası ve zammesi ile hem de şeddesiz ve şeddeli olarak (*se-yaslâ, se-yuslâ, se-yusallâ*) okunmuştur. (‘Yakında’ anlamına gelen) *se-* ise tehdit içindir; ‘Gecikse bile mutlaka olacak!’ demektir.

[3042] “Ve hanımefendisi!...” yani Ebû Süfyan’ın kızkardeşi ve Harb’in kızı Ümmü Cemîl. O, diken, pıtrak ve hurma dikenini demetlerini taşıyıp geceleyin bunları Peygamber’in (s.a.) geçeceği yollara saçardı. [Bununla birlikte] (“Odun taşıyıcı” ifadesinin) kadının “koğuculuk yapıyor olduğu” anlamına geldiği de söylenmiştir. İnsanların arasını bozacak sözleri ha bire taşıyıp duran kimse için “İnsanların arasında odun taşıyor.” denir ki bu da; “Onların arasında (fitne) ateşini tutuşturup, şer oluşturuyor!” demektir. Şair şöyle demiştir:

Öyle billur-meşrep bir kadın ki, ne bir kınanacak huy üzerinde
yakalanabilmiş
ne de kabile arasında yaş odun (misali tütüp duran; bitmeyen bir lâf)
dolaştırmıştır!

Şair, “yaş odun” demiştir ki fazlaca kötülük anlamına gelen duman vermeye delâlet etsin.

[3043] İfadenin حمالة şeklinde merfû‘ kılınması, سببى’daki zamire atfedildiği içindir; “O da ateşi boylayacak yakında, karısı da!” anlamında olup فى جيدها (narin boynunda...) ifadesi ya hâl konumundadır ya da (حمالة) mübtedâ olmak üzere merfû‘ olup فى جيدها haberdir.¹

1 “Odun hamalı; narin boynunda urgan bulunan kişidir!” anlamında. / ed.

فقال: أخرجوا عني الكسب الخبيث! ومنه قوله عليه الصلاة والسلام: إن أطيب ما يأكل الرجل من كسبه، وإن ولده من كسبه. وعن الضحاك: ما ينفعه ماله وعمله الخبيث؛ يعني كيده في عداوة رسول الله ﷺ. وعن قتادة: عمله الذي ظن أنه منه على شيء، كقوله: {وَقَدِمْنَا إِلَى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ} [الفرقان: ٢٣]. وروي أنه كان يقول: إن كان ما يقول ابن أخي حقاً فأنا أفتدي منه نفسي بمالي وولدي.

٣- ﴿سَيَصْلَى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ﴾

٤- ﴿وَأَمْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ﴾

٥- ﴿فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ﴾

[٣٠٤١] «سَيَصْلَى»، قرئ بفتح الياء وبضمها مخففاً ومشدداً، والسين للوعيد، أي هو كائن لا محالة وإن تراخى وقته.

[٣٠٤٢] {وَأَمْرَأَتُهُ} هي أم جميل بنت حرب أخت أبي سفيان. وكانت تحمل حزمة من الشوك والحسك والسعدان فتنثرها بالليل في طريق رسول الله ﷺ. وقيل: كانت تمشي بالنميمة؛ ويقال للمشاء بالنمائم المفسد بين الناس "يحمل الحطب بينهم"، أي يوقد بينهم النائرة ويورث الشر. قال:

مِنَ الْبَيْضِ لَمْ تُصْطَدْ عَلَى ظَهْرِ لَامَةٍ ❁

وَلَمْ تَمْشِ بَيْنَ الْحَيِّ بِالْحَطَبِ الرُّطْبِ ❁

جعله رطباً ليدل على التدخين الذي هو زيادة في الشر.

[٣٠٤٣] ورفعت عطفاً على الضمير في {سَيَصْلَى} أي سيصلى هو وامرأته و{في جِيدِهَا} في موضع الحال، أو على الابتداء، و{في جِيدِهَا} الخبر.

Sövgü ifade etmek üzere mansüb olarak حمالة الحطب şeklinde de okunmuştur.¹ Ben bu kıraati tercih ediyorum; zira Ümmü Cemîl'e çatılmasını seven biri, (böyle okumakla) Peygamber'e (s.a.) güzel bir tevessülde bulunmuş olacaktır. İfade; tenvinli ve hem merfû' hem de mansüb olarak *hammâlet^{un} li'l-hatab* ve *hammâlet^{en} li'l-hatab* şeklinde; 5 *وامراته* kelimesi de) ism-i taşgîr sîgasıyla *ve murayyetuhû* (ve karıcığı da) şeklinde okunmuştur.

[3044] *Mesed* ister lif, ister deri vb. türden olsun, iplerden pekçe bükülüp elde edilen fitilli ip (organ) demektir. Nitekim şair [Umâre b. Tânk] şöyle demiştir:

[Ne çok yaşlı ne de çok genç olan]

10 dişi develerin yününden bükülmüş bir urgan!..

[3045] Yine, *racul^{un} memsûdu'l-halk* denir ki, “(fitilli ip gibi) hilkati sağlam adam” demektir. Âyetin anlamı: “Kadın; o narin boynunda iplerden bükülmüş olan türden bir ip olduğu hâlde, tıpkı oduncuların yaptığı gibi o diken demetlerini boynuna bağlayıp taşımakta!..” şeklinde olup bu da 15 [*hanimefendi* sayılan bir] kadının durumunu bayağılaştırma, kendisini tahkir ve hademelerden bazı oduncu kadınların şekliyle tasvir etmek içindir. Tâ ki, ikisi de izzet ve şeref evinde (Kâbe'de) olmalarına ve onca servet ve zenginlik mevkiinde bulunmalarına rağmen, hem kendisi hem de kocası bundan ötürü aşırı derecede gocunsunlar. Nitekim birileri *hammâlete'l-hatab* ifade- 20 sini hatırlatarak, Ebû Leheb'in oğlu 'Utbe'nin oğlunu Hz. Abbas'ın oğlu Fazl'a ayıplayınca, Fazl şöyle demiştir:

Bu meylin nedir, bana² küfretmeye, beni ayıplamaya?!

“Odun hamalı”³ yüzünden olmasın bu ayıplayışın?

O odun hamalı ki; [*hesapta*] çok parlak, şerefli biridir;

25 asaletli bir beyefendinin neslinden gelen!..

[3046] Âyetin, bu kadının cehennemdeki durumunun (dünyada) diken demetleri taşıdığı forma uygun düşecek şekilde (âhirette de) devamlı olarak 30 sırtında zakkum ağacı veya devedikeni türünden cehennem odunu demetlerini taşıyacağı, boynunda da cehennem zincirlerinden bükülmüş bir ip bulunacağı anlamına gelmesi de muhtemeldir. Nitekim her suçlu kendi suç konumuyla uyumlu bir şeyle azap görecektir.

[3047] Peygamber'den (s.a.) şöyle nakledilmiştir: “*Tebbet* sûresini okuyan hakkında umudum odur ki Allah, onunla Ebû Leheb'i aynı ortamda bir araya getirmeyecektir.”

1 Âsım'ın kıraati olup “Canına tükürdüğümün odun hamalı!” şeklinde tercüme edilebilir. / çev.

2 Yani biz Hâşimilere... Çünkü Ebu Leheb ve torunu -sonuçta- Hâşimî idi. / ed.

3 Yani Emevî Harb'in kızı -EbuSüfyan'ın da kızkardeşi- olan Ümmü Cemil *yüzünden mi?! / ed.*

وقرئ { حَمَالَةَ الْحَطَبِ } بالنصب على الشتم؛ وأنا أستحب هذه القراءة، وقد توسل إلى رسول الله ﷺ بجميل من أحب شتم أم جميل. وقرئ «حمالة للحطب»، و«حمالة للحطب»، بالتونين، بالرفع والنصب. وقرئ «ومرئته»، بالتصغير.

[٣٠٤٤] المسد الذي قتل من الحبال فتلاً شديداً، من ليف كان أو جلد، أو

غيرهما. قال:

وَمَسَدٍ أَمْرٍ مِنْ أَيْتِقِ ❁

[٣٠٤٥] ورجل ممسود الخلق، مجدوله. والمعنى: في جيدها جبل مما مسد من

الحبال، وأنها تحمل تلك الحزمة من الشوك وتربطها في جيدها كما يفعل الحطابون؛

تخسيساً لحالها، وتحقيراً لها، وتصويراً لها بصورة بعض الحطابات من المواهن،

لتمتعض من ذلك ويمتعض بعلمها؛ وهما في بيت العزّ والشرف، وفي منصب الثروة

والجدة. ولقد عيّر بعض الناس الفضل بن العباس ابن عتبة ابن أبي لهب بحمالة

الحطب، فقال:

مَاذَا أَرَدْتَ إِلَى شَتْمِي وَمَنْقَصَتِي ❁ أَمْ مَا تَعَيَّرُ مِنْ حَمَالَةِ الْحَطَبِ
غَرَاءَ شَادِخَةٍ فِي الْمَجْدِ غُرَّتُهَا ❁ كَانَتْ سَلِيلَةَ شَيْخٍ نَاقِبِ الْحَسَبِ

[٣٠٤٦] ويحتمل أن يكون المعنى: أنّ حالها تكون في نار جهنم على الصورة التي

كانت عليها حين كانت تحمل حزمة الشوك؛ فلا تزال على ظهرها حزمة من حطب

النار من شجرة الزقوم، أو من الضريع، وفي جيدها جبل من مسد من سلاسل النار؛

كما يعذب كل مجرم بما يجانس حاله في جرمه.

[٣٠٤٧] وعن رسول الله ﷺ: من قرأ سورة تبت رجوت أن لا يجمع الله بينه وبين

أبي لهب في دار واحدة.

İHLÂS SÛRESİ

Mekke'de nâzil olmuştur. -Medine'de nâzil olduğu da söylenmiştir.-
4 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

5 **1. De ki: Şu; Allah, tektir.**

2. 'Allah'tır; mutlak bir yetkinliğe sahiptir (Samed).

[3048] هو durum (şan) zamiridir; durum ise "Allah'ın tek" olduğudur. Tıpkı hüve Zeyd^{ün} muntalık^{un} (Durum şu ki, Zeyd yola koyulmuştur.) denen gibi. Buna göre; "Durum şu ki, Allah tektir; asla bir ikincisi yoktur!"
10 denmiş olmaktadır.

[3049] **Şayet** "هُ"nin i'râb konumu nedir?" **dersen şöyle derim:** Mübtedâ olmak üzere merfû' olup احد الله cümlesi de haberdir. **Şayet** "Haber olarak yer alan cümlede mutlaka mübtedâyaya ait bir zamir bulunması gerektiğine göre, bu zamir nerede o zaman?" **dersen şöyle derim:** Bu cümlenin
15 hükmü, mânaca mübtedâ olmak hususunda senin Zeyd^{ün} ğulâmuke (Zeyd senin delikanlıdır.) sözündeki müfredin hükmüdür ki bu da احد الله'in 'o'nun anlattığı durumun ta kendisi olmasıdır. Zeyd^{ün} ebûhu muntalık^{un} (Zeyd, babası yola koyulan kişidir.) cümlesi ise böyle değildir; zira burada Zeyd ve ebûhu muntalık^{un} cümlesi iki farklı anlama delâlet etmektedir ve
20 bu yüzden, mutlaka ikisini birbirine bağlayan bir şey [zamir] olması gerekir.

[3050] İbn Abba'stan rivayet edildiğine göre sûre; Kureyş'in: "Ey Muhammed! Bizi davet ettiğin Rabbini bize anlat!" demesi üzerine inmiştir; yani bana vasfını sorduğunuz zât var ya, işte o, "Allah"tır. احد (yani "tektir") kelimesi ise احد الله lâfzından bedeldir. Veya هو احد (O, tektir) takdiri üzere (hazfe-dilmiş bir mübtedânın haberi)dir. احد kelimesinin aslı vahad^{ün} olup vâhid^{ün}
25 (bir) anlamına gelir.

[3051] İbn Mes'ûd ve Übeyy b. Kâ'b قُلْ (de ki) olmaksızın, هو الله احد şeklinde okumuşlardır. Hz. Peygamber'in kıraatinde ise قل هو (kısmı) olmaksızın احد الله şeklindedir. Nitekim o; "Kim Allâhu Ebad'i okursa, Kur'ân'a
30 denk düşer." buyurmuştur. A'meş ise قُلْ هُوَ اللهُ الْوَاحِدُ (De ki; o yegâne ilâhtır.) şeklinde okumuştur. (Sonrasıyla birlikte) tenvinsiz olarak (الله) احد الله (الصمد) şeklinde de okunmuş olup tenvin Lâm-ı ta'rif ile bulunduğu için düşürülmüştür. Bunun örneği (Ebu'l-Esved ed-Düeli'nin inşat ettiği) şu şiidir:

[Onu azarlarıma karşılık veremez hâlde buldum]

35 Ve Allah'ı çok az zikreder hâlde...¹

1 İkinci mısradaki ifadenin aslı لا داعي لله şeklinde tenvinlidir. / çev.

سورة الإخلاص

مكية؛ وقيل: مدنية. وآياتها ٤

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾

٢- ﴿اللَّهُ الصَّمَدُ﴾

[٣٠٤٨] {هُوَ} ضمير الشأن، و{اللَّهُ أَحَدٌ} هو الشأن، كقولك: هو زيد منطلق، كأنه قيل: الشأن هذا، وهو أن الله واحد لا ثاني له.

[٣٠٤٩] فإن قلت: ما محل {هُوَ}؟ قلت: الرفع على الابتداء، والخبر الجملة. فإن قلت: فالجملة الواقعة خبرًا لا بد فيها من راجع إلى المبتدأ، فأين الراجع؟ قلت: حكم هذه الجملة حكم المفرد في قولك: زيد غلامك، في أنه هو المبتدأ في المعنى، وذلك أن قوله {اللَّهُ أَحَدٌ} هو الشأن الذي هو عبارة عنه. وليس كذلك زيد أبوه منطلق؛ فإن زيدًا والجملة يدلان على معنيين مختلفين، فلا بد مما يصل بينهما.

[٣٠٥٠] وعن ابن عباس: قالت قريش: يا محمد، صف لنا ربك الذي تدعوننا إليه، فنزلت: يعني الذي سألتموني وصفه {هُوَ اللَّهُ}، و{أَحَدٌ} بدل من قوله، {اللَّهُ}. أو على: هو أحد، وهو بمعنى واحد، وأصله وحد.

[٣٠٥١] وقرأ عبد الله وأبي «هو الله أحد»، بغير {قُلْ}. وفي قراءة النبي ﷺ «اللَّهُ أَحَدٌ». بغير {قُلْ هُوَ}. وقال من قرأ الله أحد، كان يعدل القرآن. وقرأ الأعمش «قل هو الله الواحد». وقرئ «أحدُ الله»، بغير تنوين أسقط لملاقاته لام التعريف، ونحوه:

وَلَا ذَاكِرِ اللَّهِ إِلَّا قَلِيلًا ❁

Fakat sağlam olan tenvîndir. (أَحَدُنَ اللهُ... şeklinde geçiş yapılırken tenvînin) kesre hareke alması ise iki sakinin buluşması sebebiyledir.

[3052] *Samed* kelimesi *fe‘al^{un}* vezninde olup mef‘ûl anlamı taşımaktadır ki bu da *samede ileyh* (Amaçları için ona yöneldi.) kullanımından alınmadır. Dolayısıyla *samed*; “ihtiyaçlar hususunda kendisine yönelinen ulu” demektir.

[3053] Mâna şöyledir: O, tanıyıp bildiğiniz; göklerin, yerin ve sizin yaratıcınız olduğunu ikrar ettiğiniz Allah’tır, birdir; ulûhiyeti ortaklık kabul etmeyecek şekilde tek başına yürütendir. Her mahlûkun, dileğini kendisine havale ettiği, O’ndan müstağni kalamadığı, kendisi hiçbir şeye muhtaç olmayan Zât O’dur.

3. Ne doğurmuş ne de doğurulmuştur.

4. Hiç kimse O’na denk olmamıştır, olamaz...

[3054] “Ne doğurmuştur...” Çünkü O, “cins” kategorisine dâhil değildir ki kendi cinsinden bir hayat arkadaşı olsun da böylece ikisi de döl sahibi olsunlar. “Bir hayat arkadaşı yokken, O’nun nasıl çocuğu olabilir?!” (En‘âm 6/101) âyeti de buna delâlet etmektedir. “Ne de doğurulmuştur.” Çünkü her doğan sonradan değildir ve cisimdir. Oysa O *kadîmdir*; varlığının öncesi yoktur. Herhangi bir cisim de değildir.

[3055] “Hiç kimse O’na eşit / denk olmamıştır; yani ne O’na mümasil olabilir ne de O’nunla benzeşebilir. Bunun, (Allah hakkında) hayat arkadaşının olumsuzlaştırılması için nikâhtaki o bilinen “denklik”¹ anlamına gelmesi de caizdir.

[3056] Onlar Hz. Peygamber’den (sırf) Allah Teâlâ’yı kendilerine ni-telemesini istemişlerdi; ama Hz. Peygamber’e, O’nun (Zât’ının) sıfatlarını kapsamına alan şeyler vahyedilmiş oldu. Dolayısıyla Allah’ın, “O (kendisinden sorulduğunuz zât) Allah’tır.” sözü, varlıkların yaratıcısı ve var edicisi olan Zât’ı onlara işaret etmektedir. Bunun (yani varlıkların yaratıcısı oluşunun) ibareden çıkarılmasında Allah’ın kâdir ve âlim olmakla sıfatlanmasını yatmaktadır; çünkü “yaratma”, nihai derecede bir sağlamlık, insicam ve intizam üzere vuku bulması sebebiyle güç ve bilgiyi gerektirir ki bunda da Allah’ın diri, işiten ve gören olmakla sıfatlanması yatmaktadır. أَحَدٌ (tek-tir) ifadesi vahdaniyet ve ortaksızlığının; الصمد (Sameddir) ifadesi ise O’nun tek “kendisine muhtaç olunan” yegâne varlık² oluşunun betimlenmesidir.

1 Güzel bir evliliğin sürdürülebilmesi adına Fıkıh’ta tavsiye edilen “eşler arası denklik (*kefâet*)” kavramı. / ed.

2 Yani bütün ‘var’ların ‘varlık’larını borçlu oldukları ‘varlığı zarurî olan varlık’ (*vâcibu’l-vücûd*). / ed.

والجيد هو التنوين، وكسره لالتقاء الساكنين.

[٣٠٥٢] والصمد فَعَلَ بمعنى مفعول، من صمد إليه، إذا قصده؛ وهو السيد المصمود إليه في الحوائج.

[٣٠٥٣] والمعنى: هو الله الذي تعرفونه وتقرّون بأنه خالق السَّمَوَات والأَرْض وخالقكم، وهو واحد متوحد بالإلهية لا يشارك فيها، وهو الذي يصمد إليه كل مخلوق، ولا يستغنون عنه، وهو الغني عنهم.

٣- ﴿لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ﴾

٤- ﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾

[٣٠٥٤] {لَمْ يَلِدْ} لأنه لا يجانس، حتى يكون له من جنسه صاحبه فيتوالدا. وقد دلّ على هذا المعنى بقوله {أَنْتَى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةً} [الأنعام: ١٠١]. {وَلَمْ يُولَدْ}؛ لأنّ كل مولود محدثٌ وجسم، وهو قديم، لا أوّل لوجوده، وليس بجسم.

[٣٠٥٥] ولم يكافئه أحد، أي لم يماثله ولم يشاكله. ويجوز أن يكون من الكفاءة في النكاح، نفياً للصاحبة.

[٣٠٥٦] سألوه أن يصفه لهم، فأوحى إليه ما يحتوي على صفاته، فقوله {هُوَ اللهُ} إشارة لهم إلى من هو خالق الأشياء وفاطرها، وفي طيّ ذلك وصفه بأنه قادر عالم؛ لأنّ الخلق يستدعي القدرة والعلم، لكونه واقعاً على غاية إحكام واتساق وانتظام. وفي ذلك وصفه بأنه حيّ سميع بصير. وقوله {أَحَدٌ} وصف بالوحدانية ونفي الشركاء. وقوله {الصَّمَدُ} وصف بأنه ليس إلا محتاجاً إليه،

Allah mutlak olarak “kendisine yegâne muhtaç olunan” olunca [olduğu açıklanınca] bu da O’nun Gani (hiçbir şeye muhtaç olmayan) olduğu anlamına gelir. Allah’ın Âlim olmasının yanı sıra Gani olmasında ise, çirkinin çirkinliğini ve kendisinin buna ihtiyacı olmadığını (çirkinliği yaratmaktan münezzeh olduğunu) bildiği için, O’nun çirkinliklerin fâ’ili olmayan bir Âdil-i Mutlak oluşu yatmaktadır. Allah’ın “... O doğurulmamıştır da” sözü kıdem ve önceliğin betimlenmesi iken; “O, doğurmamıştır...” sözü de (yaratılmışlara) benzeme ve “cins” ortaklığı oluşturmanın nefyedilmesidir. “Hiç kimse O’na denk de olmamış ve olamaz da...” sözü ise bütün bunların kararlaştırılıp, kesin bir hükme bağlanmasıdır.

[3057] **Şayet** “Fasih Arapça (da makul olan) söz, mekân tutmayı ifade etmeyen hükümsüz zarfın sona bırakılıp, öne alınmaması şeklindedir. Nitekim Sibeveyhi (v. 180/796) *el-Kitâb*’ında buna değinmektedir. Peki, en fasih ve en düzgün Arapça olan bir sözde (yani Kur’ân’da) zarfın¹ öne alınması da ne demek oluyor?” **dersen şöyle derim:** Bu söz ancak her tür noksandan münezzeh olan Zât-ı Bârî tarafından denkliğin *nefyedilmesi* için sevk edilmiştir. İşbu mânanın odağı ve merkezi ise zarftır. Dolayısıyla zarf en mühim, amaca en uygun, öne alınmaya en lâyık ve en münasip bir şey olmuştur.

[3058] Kâf ve Fâ harflerinin zammesi ile (Vav yerine Hemze ile) *küfuen*; Kâf’ın zammesi ve Fâ’nın sükûnuyla (*küf’en*) ve Kâf’ın kesresi ve Fâ’nın sükûnuyla (*kif’en* şeklinde) de okunmuştur.

[3059] **Şayet** “Bu sûre, metninin kısalığına ve iki ucunun (baş ve sonunun) birbirine yakınlığına rağmen neden “bütün bir Kur’ân”² denk olmuştur?” **dersen şöyle derim:**

[Sabaha kadar kalmaya karar verdim ben!]

Kavmin efendisi olacak kimsenin efendi kılınacağı büyük bir iş için!...

Bu (mecazî) efendilik de ancak İhlâs sûresinin, Allah’ın sıfatlarını, [bilhassa] *adalet ve tevhidî* içermesi sebebiyledir. İşte, sûrenin faziletini ikrar eden ve Peygamber’in (s.a.) onun hakkındaki sözlerini³ tasdik eden kimseye, *Tevhid* (Kelâm) ilminin Allah nezdinde büyük bir itibarı olduğuna dair delil olarak bu yeter! Nasıl yetmesin ki, bilgi bilinene bağlıdır; (ve bu sebeple) ilim, ilme konu olanın şerefi sayesinde şeref bulur;

1 Yani le’nun كُنُوا احد ولم يكن له كُنُوا احد şeklinde Kâne’nin haberinden önce getirilmesi. İbarenin normal akışı ولم يكن احد كُنُوا له şeklindedir. / ed.

2 Bütün Kur’ân’a değil, Kur’ân’ın 1/3’üne... Yani Allah’ın birliğinin ve eşsizliğinin konu alındığı ulûhiyyet âyetlerine. / ed.

3 Sûrenin bitiminde rivayet edeceği hadisi kastediyor. / çev.

وإذا لم يكن إلا محتاجًا إليه فهو غني، وفي كونه غنيًا مع كونه عالمًا أنه عدل غير فاعل للقبائح، لعلمه بقبح القبيح، وعلمه بغناه عنه. وقوله {لَمْ يُولَدْ} وصف بالقدم والأولية. وقوله {لَمْ يَلِدْ} نفي للشبه والمجانسة. وقوله {وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ} تقرير لذلك، وبت للحكم به.

٥ [٣٠٥٧] فإن قلت: الكلام العربي الفصيح أن يؤخر الظرف الذي هو لغو غير مستقر ولا يقدم، وقد نصّ سيبويه على ذلك في كتابه، فما باله مقدّمًا في أفصح كلام وأعرابه؟ قلت: هذا الكلام إنما سيق لنفي المكافأة عن ذات الباري سبحانه؛ وهذا المعنى مصبه ومركزه هو هذا الظرف، فكان لذلك أهم شيء وأعناه، وأحقه بالتقدم وأحراه.

١٠ [٣٠٥٨] وقرئ «كفؤًا»، بضم الكاف والفاء، وبضم الكاف وكسرها مع سكون الفاء.

[٣٠٥٩] فإن قلت: لم كانت هذه السورة عدل القرآن كله على قصر متنها، وتقارب طرفيها؟ قلت:

[عَزَمْتُ عَلَىٰ أَقَامَةِ ذِي صَبَاحٍ] ❁ لِأَمْرِ مَا يُسْوَدُّ مِنْ يَسْوَدِّ

١٥ وما ذاك إلا لاحتوائها على صفات الله تعالى وعدله وتوحيده. وكفى دليلاً من اعترف بفضلها وصدق بقول رسول الله ﷺ فيها، أنّ علم التوحيد من الله تعالى بمكان، وكيف لا يكون كذلك والعلم تابع للمعلوم؛ يشرف بشرفه،

onun düşüşiyle de düşüş kaydeder. Bu (Tevhid) ilmi(ni)n bilinme konusu ise bizzat Allah Teâlâ ile O'nun sıfatları ve O'nun hakkında caiz olan ve olmayan şeylerdir. O hâlde sen var, bu ilmin şeref ve yüceliğini, bütün ilimlerden üstün olduğunu ve önüne geçilemeyecek oluşunu takdir et. Kim bu ilmi hakir görürse bu ilmin konusuna dair bilgisinin zayıflığı, o ilmin konusuna olan taziminin azlığı, O'ndan korkmıyışı ve kendi akıbetini düşünmekten uzak kalışı sebebiyle (böyle yapmış demek)dir. **Allah'ım! Seni bilenlerin, senin için iş görenlerin, senin adalet ve tevhidini¹ benimseyenlerin ve senin tehdidinden korkanların zümresi içerisinde haşreyle bizleri!**

[3060] Bu sûre, dinin esaslarını kapsaması sebebiyle “Temel Sûre” diye de isimlendirilir. Übeyy b. Kâ'b ve Enes, Hz. Peygamber'in: “Yedi kat göklerin ve yedi kat yerlerin temeli قل هو الله احد üzerine kurulmuştur.” hadisini rivayet etmişlerdir; yani (gökler ve yer) ancak, bu sûrenin dile getirdiği; Allah'ın birliğine ve O'nun sıfatlarının tanınmasına delil olsunlar diye yaratılmıştır, demektir.

[3061] Rivayete göre Peygamber (s.a.), bir kişinin قل هو الله احد sûresini okuduğunu işitince: “Vacip oldu!” buyurmuş. “Ey Allah'ın Elçisi; ne vacip oldu?” diye sorulunca; “Cennet ona vacip oldu!” buyurmuş [Tirmizî, “Fedâilul-Kur'an”, 11].

1 Müfessir, Kelâm ilmini yüceltirken bir yandan da İslâmiyet dışı odaklara karşı Kur'an'ı, Peygamber'i ve din-i celil-i İslâm'ı savunarak, (savunan Mutezile mi? O hâlde “İslâm'ı savunan,” savunan müellif ise “İslâm'ı savunmakta”) Kelâm ilminin temellerini atan ve geliştiren, gerçek adı *Ehl-i Adl ve't-Tevhid* olan Mu'tezile'yi methetmektedir. / ed.

ويتضع بضعته. ومعلومٌ هذا العلم هو الله تعالى وصفاته، وما يجوز عليه وما لا يجوز، فما ظنك بشرف منزلته، وجلالة محله، وإنافته على كل علم، واستيلائه على قصب السبق دونه. ومن ازدراه فلضعف علمه بمعلومه، وقلة تعظيمه له، وخلوه من خشيته، وبعده من النظر لعاقبته. اللهم احشرنا في زمرة العالمين بك، العاملين لك، القائلين
 ° بعدلك وتوحيدك، الخائفين من وعيدك.

[٣٠٦٠] وتسمى سورة الأساس لاشتمالها على أصول الدين، وروى أبي وأنس عن النبي ﷺ: أسست السموات السبع والأرضون السبع على {قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ}؛ يعني ما خلقت إلا لتكون دلائل على توحيد الله، ومعرفة صفاته التي نطقت بها هذه السورة.

١٠ [٣٠٦١] عن رسول الله ﷺ: أنه سمع رجلاً يقرأ قل هو الله أحد فقال: وجبت. قيل: يا رسول الله، وما وجبت؟ قال: وجبت له الجنة.

FELAK SÛRESİ

Mekke’de mi Medine’de mi indiği ihtilafıdır, 5 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah’ın adıyla...

1. De ki: Sabah aydınlığının Rabbine sığınırım!

[3062] *el-Felak* ve *el-ferak* fecir vakti demektir; çünkü (fecir) gecedен yarılıp ayrılmakta ve fark edilmektedir; *fe’al* (yarmak) vezni mef’ûl (ayrılmış) anlamındadır. Darbimesel olarak: *Huve ebyenu min felaki’s-subhi* (Tanyerinin ağarmasından daha net!) ve *Huve ebyenu min feraki’s-subhi* (Tanyerinin fark edilir olmasından daha net!) denir. Yine Arapların, “tanyeri ağardı”ğında *seta’al-furkân* demeleri de bu kabildendir. Bunun, yerden bitkinin, dağlardan pınarların, buluttan yağmurun, rahim-
10 lerden çocukların, tane ve çekirdek vb.lerinin toprağı yarıp çıkması gibi, “Allah’ın yarıp ortaya çıkardığı her şey” demek olduğu da söylenmiştir. Yine, cehennemde bir vadi veya kuyu olduğu da söylenmiştir ki bu da Arapların, toprakta iyice sükûnet bulan şeyler için *felak* demelerinden alınmadır. Bunun çoğulu ise *filkândır*. Rivayete göre sahabilerden biri
15 Suriye topraklarına gelip, zimmilerin evlerini ve konforlu yaşamlarını, dünyalık adına kendilerine tanınan geniş imkânları görünce: “Hiç aldır mıyorum! Önlerinde (kendilerini bekleyen bir) *felak* yok mu?” demiş. “*Felak* nedir!?” diye sorulunca; “Cehennemde bulunan öyle bir evdir ki kapısı açıldığı vakit bütün cehennemlikler sıcaklığının şiddetinden fer-
20 yat ederler.” demiş.

2. Yarattıklarının şerrinden;

3. Karanlığı bastırdığı sıra, gecenin şerrinden.

[3063] مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ yani “yarattıklarının şerrinden...” Onların şerri de (insan ve cin türünün oluşturduğu) mükellef canlıların isyanları, günahları,
25 haksızlık ve azgınlıkla birbirlerine zarar vermeleri, cinayet, darp, sövme vb. yaptıklarıyla; mükellef olmayan yırtıcılar ve haşereler gibi canlıların (parçalayıp) yeme, kapma, sokma ve ısırma gibi fiilleri ve bir de Allah’ın cansızların bünyesine yerleştirdiği; (tabiatta) ateşin çıkardığı yangın ve zehirlerin öldürmesi gibi zarar türleridir.

سورة الفلق

مختلف فيها؛ وآياتها ٥

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ﴾

٥ [٣٠٦٢] الفلق والفرق الصبح؛ لأنّ الليل يفلق عنه ويفرق؛ فَعَلَ بمعنى مفعول. يقال في المثل: هو أبين من فلق الصبح، ومن فرق الصبح. ومنه قولهم: سطع الفرقان، إذا طلع الفجر. وقيل: هو كل ما يفلقه الله، كالأرض عن النبات، والجبال عن العيون، والسحاب عن المطر، والأرحام عن الأولاد، والحب والنوى وغير ذلك. وقيل: هو واد في جهنم أو جبٌّ فيها؛ من قولهم لما اطمأن من الأرض: الفلق؛ والجمع فلقان. وعن بعض الصحابة أنه قدم الشام فرأى دور أهل الذمّة، وما هم فيه من خفض العيش، وما وسع عليهم من دنياهم، فقال: لا أبالي، أليس من ورائهم الفلق؟ فقيل: وما الفلق؟ قال: بيت في جهنم، إذا فتح صاح جميع أهل النار من شدّة حرّه.

٢- ﴿مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ﴾

٣- ﴿وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ﴾

١٥ [٣٠٦٣] {مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ} من شر خلقه. وشَرَّهُم ما يفعله المكلفون من الحيوان من المعاصي والمآثم، ومُضَارَةٌ بعضهم بعضًا من ظلم وبغي، وقتل وضرب وشتم وغير ذلك، وما يفعله غير المكلفين منه من الأكل والنهش والدلع والعصّ كالسباع والحشرات، وما وضعه الله في الموات من أنواع الضرر كالإحراق في النار، والقتل في السم.

[3064] *Ġâsık* “karanlığı çöktüğünde gece’ye denir ki; الى غسق الليل ([Güneşin batıya yönelmesinden] gecenin kararmasına kadar [namaz kıl].” [İsrâ 17/78] âyetinden iktibas edilmiştir. Yine bu cümleden olmak üzere *ğasekati’l-‘ayn* (Göz yaşla doldu.) ve *ğasekati’l-cerâhat* (Yara kanla doldu.) denir. Gecenin *vukûbu* ise karanlığının her şeye sirayet etmesidir. Nitekim batıp kaybolduğu vakit güneş için *vakabeti’ş-şems* (Güneş tamamen battı.) denir. Hadiste de; “Hz. Peygamber güneşin batıp tamamen kaybolduğunu görünce, akşam namazını kastederek: *‘İşte, namazın giriş vakti budur.’* demiştir.” şeklinde yer almaktadır. Bunun dolunay olduğu vakitteki ay anlamına geldiği de söylenmiştir. Hz. Âişe’den şu rivayet gelmiştir: “Peygamber (s.a.) elimden tuttu ve Ay’ı göstererek: ‘Bunun şerrinden Allah’a sığın! Zira (âyette bahsedilen) karanlığı bastıran şey budur.’ buyurdu [Tirmizî, “Tefsir”, 94; Ahmed, VI, 206]. Buna göre ‘ayın *vukûbu*’ tutulma sürecine girip kararmasıdır. Yine غاسق ile yılanlardan siyah olanların kastedilmesi de caizdir ki, onun *vukûbu* da (sokarken) çarpıp delmesidir ki burada *vakab* (yılanın şişip saldırmasının ardından gelen) “delmek”tir ki, *vakbatu’s-serîdi* (tiridin kabarması) da bu kabildendir.

[3065] Gecenin şerrinden Allah’a sığınmak şu sebepledir: Şerrin yaygınlaşması en çok geceleyin olur ve bundan korunmak da çok zordur. Nitekim Arapların; *el-leyl ahfâ li’l-veyl* (Gece belâ için en uygun kamuflâjdır); keza *ağderal-leylu* (gecenin gaddarlığı yakındır) şeklindeki sözleri de bu kabildendir; zira gece kararınca gaddarlık daha çok olur. Şerrin geceye isnat edilmesi, geceleyin ortaya çıkması sebebiyle şerle içli dışlı olmasındandır.

4. Dügümlere okuyup üfleyen (üfürükçü) kadınların şerrinden.

[3066] “*Üfürükçüler*” kadınlar, nefisler veya iplere düğümler atıp bu düğümlere üfleyen ve yumuşak şekilde tüküren sihirbaz kadınlar topluluğudur. التُّكُّ التُّكُّ tükürük beraberindeki üfürme demektir. Zararlı bir şey yemek, içmek veya koklamak yahut efsunlanmış olanla bir şekilde temasta bulunmak ayrı; ama normalde bu üfürmenin hiçbir etkisi yoktur. Fakat Allah bu esnada, hakta sebat edenlerin *Haşviyye* ve cahil avam tabakasından ayrılmasını sağlayacak bir imtihan olmak üzere bir tür fiil vücuda getirebilir de *Haşviyye* grubu ve bayağı kimseler bunu o (efsuncu) kadınlara ve onların üfürmelerine nispet ederler. Sabit sözde (hakta) sebat gösterenler ise bu tür şeylere ne iltifat ederler ne de bunları önemserler!

[٣٠٦٤] والغاسق الليل إذا اعتكر ظلامه من قوله تعالى {إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ} [الإسراء: ٧٨]. ومنه: غسقت العين - امتلأت دمعاً-، وغسقت الجراحة - امتلأت دمًا-. ووقوبه دخول ظلامه في كل شيء، ويقال: وقبت الشمس إذا غابت. وفي الحديث: لما رأى الشمس قد وقبت قال: هذا حين حلها، يعني صلاة المغرب، وقيل: هو القمر إذا امتلأ. وعن عائشة رضي الله عنها: أخذ رسول الله ﷺ بيدي فأشار إلى القمر فقال: تعوذني بالله من شرِّ هذا، فإنه الغاسق إذا وقب. ووقوبه دخوله في الكسوف واسوداده. ويجوز أن يراد بالغاسق الأسود من الحيات، ووقوبه ضربه ونقبه؛ والوقب النقب. ومنه وقبة الثريد.

[٣٠٦٥] والتعوذ من شرِّ الليل؛ لأن انبثائه فيه أكثر، والتحرّز منه أصعب. ومنه قولهم: الليل أخفى للويل. وقولهم: أغدر الليل؛ لأنه إذا أظلم كثر فيه الغدر. وأسند الشرِّ إليه لملاسته له من حدوثة فيه.

٤- ﴿وَمَنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ﴾

[٣٠٦٦] {النَّفَّاثَاتُ} النساء، أو النفوس، أو الجماعات السواحر اللاتي يعقدن عُقْدًا في خيوط، وينفثن عليها، ويرقين. -والنفث النفخ من ريق-. ولا تأثير لذلك اللهم إلا إذا كان ثم إ طعام شيء ضار، أو سقيه، أو إشمامه، أو مباشرة المسحور به على بعض الوجوه؛ ولكن الله عزّ وجلّ قد يفعل عند ذلك فعلاً على سبيل الامتحان الذي يتميز به الثبت على الحقّ من الحشوية والجهلة من العوام، فينسبه الحشوية والرعا إلىهنّ وإلى نفثهن، والثابتون بالقول الثابت لا يلتفتون إلى ذلك، ولا يعبّون به.

[3067] **Şayet** “Üfürükçü kadınların şerrinden sığınma talebinde bulunmanın anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** Bu hususta üç görüş vardır: 1) Onların, sihir yapmaktan ibaret olan amellerinden ve bu husustaki günahlarına karşı sığınma talebinde bulunmak. 2) Onların, sihirleriyle insanları ayartmalarına ve o bâtıl şeyleriyle onları aldatmalarına karşı sığınma talebinde bulunmak. 3) Allah’ın, onların nefes etmeleri esnasında isabet ettirebileceği şerre karşı sığınma talebinde bulunmak.

[3068] Bu “üfürükçü kadınlar” ile, tuzaklarının sihre ve düğümlere üfürmeye benzetilmesi itibarıyla tuzakçı (şantajcı) kadınların kastedilmesi de caizdir ki bu da; “(Bu, siz kadınların bir tuzağıdır;) gerçekten müthiştir siz kadınların fendi!” [Yusuf 12/28] âyetinden iktibastır. Yahut bu kadınlarla; erkeklere sataşmaları ve güzelliklerini sergilemeleri sayesinde onları ayartan kadınlar kastedilmiştir ki bunlar sanki erkekleri bununla efsunlamış olmaktadır.

15 **5. Ve bir hasetçinin, haset ettiği zamanki şerrinden...**

[3069] “Haset ettiğinde” yani hasedi ortaya çıktığında, hasede uğrayan kişinin başına bu hased gereği sıkıntılar geldiğinde... Çünkü o, (haset adına) içinde gizlediklerinin izini belli etmedikçe, ondan yana hiçbir zarar haset ettiği kimseye dönmez; hatta o, başkasının sevincinden ötürü kedere gark olduğu için kendi kendine zarar verir. Ömer b. Abdülaziz’in: “Mazluma, hasetçiden daha çok benzeyen bir zalim görmedim!” dediği rivayet edilmiştir. “Hasetçinin şerri” derken, bununla onun günahı ve haset ettiği ve hasedinin belirtisini açığa vurduğu vakitteki durumunun çirkinliğinin kastedilmesi de caizdir.

[3070] **Şayet** “Yarattıklarının şerrinden” âyeti, kendisinden sığınılacak her şeyi genel olarak zaten ifade etmekte iken sonrasındaki; bastıran karanlıktan, üfürükçü kadınlardan ve hasetçiden (tek tek) sığınma talebinde bulunulmasının anlamı nedir?” **dersen şöyle derim:** Tüm şerhler içerisinde bunların şerrine özel yer verilmesi, bu şerrin konumunun gizliliği ve insanı, kendisine ansızın musallat olacakmışçasına bilemediği bir yerden gelip bulması sebebiyledir. Demişlerdir ki: Sinsi düşmanın en kötüsü seni fark edemeyeceğin yerden faka bastırandır.

[٣٠٦٧] فَإِن قَلت: فما معنى الاستعاذة من شرهن؟ قلت: فيها ثلاثة أوجه؛ أحدها أن يستعاذ من عملهن الذي هو صنعة السحر ومن إثمهن في ذلك. والثاني أن يستعاذ من فتنتهن الناس بسحرهن وما يخدعنهم به من باطلهن. والثالث: أن يستعاذ مما يصيب الله به من الشر عند نفثهن.

٥ [٣٠٦٨] ويجوز أن يراد بهن النساء الكيادات، من قوله {إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ} [يوسف: ٢٨] تشبيهاً لكيدهن بالسحر والنفث في العقد؛ أو اللاتي يفتن الرجال بتعرضهن لهم ومحاسنهن، كأنهن يسحرنهم بذلك.

٥- ﴿وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ﴾

[٣٠٦٩] {إِذَا حَسَدَ} إذا ظهر حسده، وعمل بمقتضاه من بغي الغوائل للمحسود؛ لأنه إذا لم يظهر أثر ما أضمره فلا ضرر يعود منه على من حسده؛ بل هو الضار لنفسه لاغتمامه بسرور غيره. وعن عمر بن عبد العزيز: لم أر ظالمًا أشبه بالمظلوم من حاسد. ويجوز أن يراد بشر الحاسد إثمه وسماجة حاله في وقت حسده، وإظهاره أثره.

[٣٠٧٠] فَإِن قَلت: قوله {مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ} تعميم في كل ما يستعاذ منه، فما معنى الاستعاذة بعده من الغاسق والنفاثات والحاسد؟ قلت: قد خص شر هؤلاء من كل شر لخفاء أمره، وأنه يلحق الإنسان من حيث لا يعلم، كأنما يغتال به. وقالوا: شر العداة المداجي الذي يكيدك من حيث لا تشعر.

[3071] “Peki, neden kendisinden sığınma talebinde bulunulanların bir kısmı ma’rife, bir kısmı da nekire kılınmıştır?” **dersen şöyle derim:** Üfürükçü kadınların ma’rife kılınması, her bir üfürükçü kadının birer şirret olması; karanlığın nekire kılınması da, şerrin tüm karanlıklarda değil bazı karanlıklarda bulunması sebebiyledir. Aynı şekilde her hasetçinin de zararı dokunmaz. Nitekim nice övgün haset vardır ki o da hayırlara ilişkin olanıdır! Peygamber’in (s.a.); “Ancak iki şey haset etmeye değer...” [*Buhâri*, “Temenni”, 5; *İbn Mâce*, “Zühd”, 24] buyurması da bu kabildendir. Ebû Temmâm (v. 231/846) demiştir ki:

10 [Kıskanılacak biriyim gerçekten. Ve beni kıskananları mazur görüyorum.]
Zira hasetçi sayılmaz (benim gibi) değerli şeyleri kıskanan!

Yine şöyle demiştir:

[Temayüz ettiğin hususlarda sana haset edenleri mâzur gör!]
Zira şu yüce hasletler var ya! Gerçekten güzeldir bu gibi hususlarda
15 haset edilmek!

[3072] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Her kim iki sığındırıcıyı (Felâk ve Nâs sûrelerini) okursa, Allah Teâlâ’nın indirdiği kitapların tamamını okumuş gibidir.”

[٣٠٧١] فإن قلت: فلم عرّف بعض المستعاذ منه، ونكر بعضه؟ قلت: عرفت {النفاثات}؛ لأن كل نفاثة شريرة، ونكر {غاسق}؛ لأن كل غاسق لا يكون فيه الشر، إنما يكون في بعض دون بعض، وكذلك كل حاسد لا يضّر؛ ورب حسد محمود، وهو الحسد في الخيرات. ومنه قوله عليه الصلاة والسلام: لا حسد إلا في اثنتين. ° وقال أبو تمام:

[وإني لمَحْسُودٌ وَأَعْدُو حَاسِدِي] ❁ وَمَا حَاسِدٌ فِي الْمَكْرُمَاتِ بِحَاسِدٍ

وقال:

[وَأَعْدِي حَسُودٌ فِي مَا قَدْ خُصِمَتْ بِهِ] ❁ إِنَّ الْعُلَا حَسَنٌ فِي مِثْلِهَا الْحَسَدُ

[٣٠٧٢] عن رسول الله ﷺ: من قرأ المعوذتين فكأنما قرأ الكتب التي أنزلها الله

١٠ تعالى كلها.

NÂS SÛRESİ

Mekke'de mi Medine'de mi indiği ihtilaflıdır, 6 âyettir.

Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla...

1. De ki: Sığınırım insanların Rabbine;

5 2. İnsanların mutlak hükümdarına;

3. İnsanların tanrısına.

[3073] [قل أعوذ] ifadesi] Hemze hafzedilip, harekesi Lâm'a nakledilerek *kule'üzü* şeklinde de okunmuştur; tıpkı [Bakara 2/260'taki اذْبَعْتَهُ ifadesinin] *fe-huzer'ba'at^{en}* okunması gibi.

10 [3074] **Şayet** “Neden özellikle insanlara izâfeten ‘insanların Rabbine’ denildi?” **dersen şöyle derim:** Çünkü sığınma talebi, insanların gönüllerine vesvese verenin şerrinden ötürü vuku bulmuş olup böylece sanki: “İnsanlara vesvese verenin şerrinden, onların işlerini elinde bulunduran, onların İlâh'ı ve Mabudu olan Rablerine sığınırım.” denmiş olmaktadır. Tıpkı başlarına
15 mühim bir iş geldiğinde bazı azatlıların kendi efendilerine, gözdelelerine ve işlerini yürütenlere başvurup, (tedricen) yardım talep etmeleri gibi.

[3075] **Şayet** “İnsanların mutlak hükümdarı ve ‘insanların ilâhı’ ifadelerinin, ‘insanların rabbi’ ifadesiyle ilişkisi nedir?” **dersen şöyle derim:** Bu ikisi tıpkı senin “Ebu Hafs Ömer Fârûk'un sîreti” demene benzer bir *atf-ı beyandır*. ‘İnsanların rabbi’ [önce] “insanların mutlak hükümdarı” olarak
20 açıklanmış; sonra bu açıklama “insanların ilâhı” ifadesiyle daha da artırılmıştır. Çünkü bazen Allah'tan başkaları için de “insanların *rabbi* / efendisi”¹ denebilmektedir ki bunun örneği, “Allah'tan başka haham ve rahiplerini de ‘rab’ edinmekte...” [Tevbe 9/31] âyetidir. [Başkaları için] “insanların hükümdarı” dendiği de olmaktadır. “İnsanların ilâhına” ifadesine gelince bu, tamamen Allah'a özgü olup ortaklık kabul etmez; bu sebeple de açıklamanın nihaî noktası kılınmıştır.

[3076] **Şayet** “İnsanlar' *muzâfun ileyhini* bir kere söylemekle yetinilmesi gerekmez miydi?” **dersen şöyle derim:** [Gerekmez;] çünkü *atf-ı beyan*
30 açıklama için getirilir ve *atf-ı beyan*ın olduğu yerde gizleme değil, açığa çıkarma olduğu kabul edilir.

1 Zira *nab*; sahip, efendi, öğretmen, eğitici, terbiye edici vb. anlamlara gelmektedir. / çev.

سورة الناس

مختلف فيها؛ وهي ٦ آيات

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- ﴿قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ﴾

٢- ﴿مَلِكِ النَّاسِ﴾

٣- ﴿إِلَهِ النَّاسِ﴾

[٣٠٧٣] قرئ «قُلْ أَعُوذُ»، بحذف الهمزة ونقل حركتها إلى اللام. ونحوه: {فخذ
اربعة} [البقرة: ٢٦٠].

[٣٠٧٤] فَإِنْ قُلْتَ: لم قيل {بِرَبِّ النَّاسِ} مضافاً إليهم خاصة؟ قلت: لأن الاستعاذة
وقعت من شرِّ الموسوس في صدور الناس، فكأنه قيل: أَعُوذُ من شرِّ الموسوس إلى
الناس بربهم الذي يملك عليهم أمورهم، وهو إلههم ومعبودهم، كما يستغيث بعض
الموالي إذا اعتراهم خطب بسيدهم ومخدومهم ووالي أمرهم.

[٣٠٧٥] فَإِنْ قُلْتَ: {مَلِكِ النَّاسِ} ما هما من {رَبِّ النَّاسِ}؟ قلت: هما
عطف بيان، كقولك: سيرة أبي حفص عمرَ الفاروق. بين {مَلِكِ النَّاسِ}، ثم زيد
بياناً بـ {إِلَهِ النَّاسِ}؛ لأنه قد يقال لغيره رب الناس، كقوله {اتَّخَذُوا أَخْبَارَهُمْ وَرُهبَانَهُمْ
أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ} [التوبة: ٣١] وقد يقال: ملك الناس. وأما {إِلَهِ النَّاسِ} فخاص لا
شركة فيه، فجعل غاية للبيان.

[٣٠٧٦] فَإِنْ قُلْتَ: فهلا اكتفى بإظهار المضاف إليه الذي هو الناس مرة واحدة؟
قلت: لأنَّ عطف البيان للبيان، فكان مظنة للإظهار دون الإضمار.

4. Sinsi sinsi gelen vesvesenin şerrinden.

[3077] الوَسْوَسِ vesvese anlamında bir isimdir; tıpkı zelzele anlamına gelen *zelzâl* gibi. Bunun mastarı *zilzâl^{ün}* gibi kesreli olarak *visvâs^{en}* olup kastedilen şeytandır. Onun mastarla isimlendirilmiş olması, *âdetâ* vesvesenin ta kendisi olmasındandır; çünkü vesvese onun sanatı ve müdavimi olduğu meşgalesidir. Yahut (الوسواس) denirken, bununla) vesveseli anlamı kastedilmiştir. *Vesvese* “gizli ses” demek olup *vesvâsu’l-huliyyi* (ziynet eşyasının çekici hıştırtısı) tabiri de bu kabildendir.

[3078] الخناس âdeti pusuya yatmaktan ibaret olandır ki bu da “geri durma” demek olan *el-hunûsu* (kaçınmak) anlamındadır. Tıpkı *el-‘avvâc^ü* (fildişi satan) ve *el-bettât^ü* (kilim satan) kelimeleri gibi. (Şeytana bu ismin verilmesi) Sa’îd b. Cübeyr’den (v. 94/713) gelen “İnsan, Rabbini zikredince şeytan sinip döner gider; fakat gaflete dalınca, ona vesvese yağdırır.” rivayeti sebebiyledir.

5. Ki, insanların içine vesvese sokar...

6. Gerek cinlerden, gerekse insanlardan...

[3079] (الذى) mahallî i’râbına dair üç hareke de caizdir; yani *sıfat* olarak cer, sövgü olarak da ref ve nasb. Okuyucunun bu iki vecihten (sıfat veya sövgüden) birine istinaden الخناس’da vakfedip الذى يوسوس’den başlaması güzel düşer.

[3080] من الجنة والناس (Gerek cinlerden, gerekse insanlardan...) ifadesi, (i) şeytanların cin ve insan türü olmak üzere iki kısma ayrılması esasına göre “ki, insanların içine vesvese sokar” kısmının açıklamasıdır. Nitekim “İşte (senin için bu düşmanları var ettiğimiz gibi), bütün peygamberlere insanların ve cinlerin ‘şeytan’larını düşman ettik.” [En’âm 6/112] buyrulmuştur. Rivayete göre Ebû Zer (r.a.) bir zâta: “Sen hiç *insan şeytanlarından* Allah’a sığındın mı?” demiş. (ii) من الجنة والناس (âyetinin başındaki) من’in يوسوس fiiline müteallik olması caiz olup “O, cinlerden ve insanlardan *yana*¹ insanların gönlüne vesvese sokar.” anlamında nihaî başlangıç anlamı ifade eder.

1 Yani cinlerin zarar ve fayda verebileceği, insanların -müneccim ve kâhin olanlarının- da gaybı bilebileceği yönünde. / ed.

٤- ﴿مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ﴾

[٣٠٧٧] {الْوَسْوَاسُ} اسم بمعنى الوسوسة، كالزَّلْزَالِ بمعنى الزلزلة. وأما المصدر فوسواس، بالكسر كزلزال. والمراد به الشيطان، سمي بالمصدر كأنه وسوسة في نفسه؛ لأنها صنعتها وشغله الذي هو عاكف عليه. أو أريد ذو الوسواس. والوسوسة ٥ الصوت الخفي. ومنه: وسواس الحلبي.

[٣٠٧٨] و{الْخَنَّاسُ} الذي عادته أن يخنس، منسوب إلى الخنوس، وهو التأخر، كالعواج والبتات. لما روي عن سعيد بن جبير: إذا ذكر الإنسان ربه خنس الشيطان وولى، فإذا غفل وسوس إليه.

٥- ﴿الَّذِي يُوسُّوسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ﴾

٦- ﴿مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ﴾

[٣٠٧٩] {الَّذِي يُوسُّوسُ} يجوز في محله الحركات الثلاث؛ فالجر على الصفة، والرفع والنصب على الشتم، ويحسن أن يقف القارئ على {الْخَنَّاسِ}، ويتدبَّرُ {الَّذِي يُوسُّوسُ} على أحد هذين الوجهين.

[٣٠٨٠] {مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ} بيان للذي يوسوس، على أن الشيطان ضربان؛ جنى وإنسي، كما قال {شَيْاطِينِ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ} [الأنعام: ١١٢]. وعن أبي ذر رضي الله عنه قال لرجل: هل تعوذت بالله من شيطان الإنس؟ ويجوز أن يكون {مِنْ} متعلقاً بـ{يُوسُّوسُ}. ومعناه: ابتداء الغاية، أي يوسوس في صدورهم من جهة الجن ومن جهة الناس.

[3081] “Gerek cinlerden, gerekse insanlardan” kısmının, (önceki âyetteki) “insanların (içine...)” kısmının açıklaması olması ve *nâs* lâfzının cinler için de kullanılması da caizdir. (Bunu savunanlar) Cin sûresinde geçen *nefer* (grup) ve *ricâl* (kişiler) ifadelerini delil getirmişlerdir.¹ Fakat ben bunu gerçekçi bulmuyorum; çünkü cinler saklı olup gözükmedikleri için *cinn*; insanlar ise -“görmek” anlamındaki *inâs* kökünden türemiş olmak hasebiyle-gözükükleri için *nâs* diye adlandırılmışlardır; nitekim *beşer*² diye de isimlendirilmişlerdir. *Nâs* kelimesi her iki gruba da verilseydi ve bu da sahih ve sabit olsaydı bile Kur’ân’ın fesahatine ve yapmacılıktan uzak oluşuna yine uygun düşmezdi. Daha güzeli; *nâs* lâfzıyla النَّاسِ (unutan) anlamının kastedilmiş olmasıdır. Tıpkı يوم يَدْعُ الدَّاعِ... (“Görülmemiş bir şeye çağırdığı gün o çağırın...” [Kamer 54/6]) ve ثم أفيضوا من حيث أفاض النَّاسِ (“Sonra siz de insanların dağıldıkları yerden dağılın...” [Bakara 2/199]) âyetlerinde الدَّاعِ; النَّاسِ kelimesinin ise şaz bir kıraate göre النَّاسِ okunması³ gibi ki sonrasında da ‘unutan’ lâfzı “cinler” ve “insanlar” diye açıklanmaktadır; çünkü cin ve insan âlemi, Yüce Allah’ın hakkını unutma sıfatıyla muttasıf iki türdür.

[3082] Peygamber’den (s.a.) nakledilmiştir ki; “Şüphesiz bana, daha önce benzeri indirilmemiş iki sûre indirilmiştir. Gerçekten, Allah katında bu ikisinden daha sevimli ve daha hoşnut edici iki sûre okuyamazsın.”²⁰ [Müslim, “Kitâbü’s-Salât”, 264] Peygamber bu iki sûre ile *Mu’avvizeteyn*’i (yani Allah’a sığındıran Felâk ve Nas’ı) kastetmektedir ki bu ikisine *mukâşşetân* ([*Şirki, şeytanı vs.*] *kışkışlayıcı* ikiler) de denmiştir.

[3083] Allah’ın -kendisine muhtaç olan- kulu der ki: **Ben de** dini yaralayan, yakîni zedeleyen yahut sonuçta pişmanlığa dönüşen veya insanın iliklerine işlemiş durumdaki *imana* sataşan her şeyden **bu iki sûre ve Allah’ın kâmil ve tam olan bütün kelimeleri ile** O’na sığınyor; O’nun her şeyi içine alan kapsamlı rahmetinin sığınağına iltica ediyorum! O’nun o büyük celâl ve azameti karşısında boyun bükerek, toprağa yüz sürek süklüm püklüm dileniyorum! Ve bunu; İslâm’ın aklığı olan ‘nur’unu (Kitâbullah’ı), katında şefaatchim kıl(masını um)arak, günahları eriten tövbeyi *vesile* edinerek; gücümün iyice tükenmesine ve adımlarımın yaşlmasına rağmen *kendisine* hicret edip komşu olmam, yani Mekte’ye gönül bağlayıp [sıkıntılara] katlanmamı *vesile* edinerek yapıyorum.

1 Bkz. Cin 72/1, 6. / çev.

2 İnsanın “narın derili bir yaratık” anlamında *beşer* diye adlandırması da onun görülebilir olmasıyla ilişkilidir. / ed.

3 Ve bunun aslının النَّاسِ (unutan) olup bununla da Hz. Âdem’in kastedildiği. / çev.

[٣٠٨١] وقيل: {مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ} بيان للناس، وأن اسم الناس ينطلق على الجنة، واستدلوا بنفر ورجال في سورة الجن [١، ٦]. وما أحقه؛ لأن الجن سموا جناً لاجتماعهم، والناس ناساً لظهورهم، من الإيناس وهو الإبصار، كما سموا بشرًا. ولو كان يقع على الناس على القبيلين، وصح ذلك وثبت لم يكن مناسباً لفصاحة القرآن وبعده من التصنع. وأجود منه أن يراد بالناس الناسي، كقوله: {يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ} [القم: ٦] كما قرئ {مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ} [البقرة: ١٩٩]، ثم يبين بالجنة والناس؛ لأنَّ الثقلين هما النوعان الموصوفان بنسيان حق الله عزَّ وجلَّ.

[٣٠٨٢] وعن رسول الله ﷺ: ”لقد أنزلت عليّ سورتان ما أنزل مثلهما. وإنك لن تقرأ سورتين أحب ولا أَرْضَى عند الله منهما“؛ يعني المعوذتين. ويقال للمعوذتين المقشقشتان.

[٣٠٨٣] قال عبد الله الفقير إليه: وأنا أعوذ بهما وبجميع كلمات الله الكاملة التامة، وألوذ بكنف رحمته الشاملة العامة من كل ما يكلم الدين، ويثلم اليقين، أو يعود في العاقبة بالندم، أو يقدح في الإيمان المسوط باللحم والدم. وأسأله بخضوع العنق وخشوع البصر، ووضع الخدَّ لجلاله الأعظم الأكبر، مستشفعا إليه بنوره الذي هو الشيبة في الإسلام، متوسلا بالتوبة المححصة للآثام، وبما عنيت به من مهاجرتي إليه ومجاورتني، ومرابطتي بمكة ومصابرتني، على تواكل من القوى، وتخاذل من الخطا.

Evet, O'nun sırat-ı müstakiminin, şerefli Kur'ân'ının hakkı için O'ndan dileniyorum... Kur'ân'ın hakikatlerini açtıkça açan, onun kritik ifadelerini çözüp insanı rahatlatan, [okuyanı] onun müphem noktalarına muttali kılan, kaygan zeminlerinde ayakları sabit tutan, Kur'ân'ın nüktelerini ve nazım inceliklerini özlü biçimde sunan, derinliklerini ve ilminin cevherlerini ortaya koyan, başka bir kitapta bulunamayacak meftun edici verilerini depolayan, -gereksiz lâflara yer vermeyen veciz yapısı ve usanç verici nâhoş şeylerden uzak duruşuyla- onun künhüne erilemeyen emsalsiz lâfız ve mânalarını kuşatan **Keşşâf** uğruna döktüğüm alınteri ve el-emeği hakkı için O'ndan dileniyorum!

10 Keşşâf ki; içeriğini kendi sistemi doğrultusunda ortaya koymaktan başka bir şeyi olmasaydı [yani bunca istisnai özellikten yoksun normal bir tefsir olsaydı] bile, araştırmacı âlimlerin peşinde olduğu bir 'hikmet yitiği' olarak, dalgıçların bulmaya çalıştığı bir mücevher olarak sırf bu özelliği onu kıymetli yapmaya yeterdi. Müjde ve uyarılarının nâzil olduğu; âyet ve sûrelerinin peyderpey indiği o

15 saygın Ev'inin dibinde, güvenli beldede [kitabının] benim elimle yükselmesi ve beni; onunla yükseltip şerefleştirmesi, onun kerametiyle özel ve seçkin kılması sayesinde, bu tefsir çalışmasının, Kur'ân'ın indirildiği bölgede gerçekleşmiş olması hürmetine O'ndan dileniyorum ki; bana hüs-n-i hâtime nasip etsin; beni felaketlerden korusun; o çılgınsa gününde kusurlarımı görmezden gelsin,

20 beni eksik ve kusurlarım yüzünden şahitlerin gözü önünde rüsva etmesin; lütfuyla, eksiksiz nimeti ve tam ihsanıyla beni ebediyet yurduna yerleştirsin! Şüphesiz O'dur gerçek cömert... O'dur asıl şefkatli, asıl merhametli...

ثم أسأله بحق صراطه المستقيم، وقرآنه المجيد الكريم، وبما لقيت من كدح اليمين، وعرق الجبين، في عمل الكشاف عن حقائقه، المخلص عن مضايقه، المطلع على غوامضه، المثبت في مداحضه، الملخص لنكته ولطائف نظمه، المنقر عن فقره وجواهر علمه، المكتنز بالفوائد المفتنة التي لا توجد إلا فيه، المحيط بما لا يكتنه من بدع ألفاظه ومعانيه، مع الإيجاز الحاذف للفضول، وتجنب المستكره المملول، ولو لم يكن في مضمونه إلا إيراد كل شيء على قانونه، لكفى به ضالة ينشدها محققة الأحبار، وجوهرة يتمنى العثور عليها غاصة البحار. وبما شرفني به ومجدني، واختصني بكرامته وتوحدني من ارتفاعه على يدي في مهبط بشاراته ونذره، ومنتزل آياته وسوره، من البلد الأمين بين ظهرائي الحرم، وبين يدي البيت المحرم، حتى وقع التأويل، حيث وجد التنزيل أن يهب لي خاتمة الخير، ويقيني مصارع السوء، ويتجاوز عن فرطاتي يوم التناد، ولا يفضحني بها على رؤس الأشهاد، ويحلني دار المقامة من فضله، بواسع طوله وسابغ نوله؛ إنه الجواد الكريم، الرؤوف الرحيم.

DİZİN

A

- Abde bint Abdul'uzzâ b. Nadle 688
Abdulkâhir-i Cürcânî 372
Abdullah b. ez-Ziba'râ 56, 58
Abdullah b. Nüfeyl 264
Abdullah b. Revâha 306
Abdullah b. Selâm 154, 158
Abdullah b. Tâhir 52, 920
Abdullah b. Übeyy 264, 636, 734
Abdurrahman b. Zeyd 1034
Accâc 1094, 1170, 1180, 1248, 1384
Âd 170, 172, 174, 176, 314, 348, 402,
426, 462, 480, 882, 884, 886,
1096, 1282, 1284, 1286, 1288
Âdem 60, 62, 188, 330, 402, 500, 512,
536, 592, 722, 878, 942, 950,
968, 1044, 1130, 1162, 1264,
1304, 1318, 1326, 1480
Adiy b. Ebî Rebî'a 1046
Ahfeş 80, 120, 178, 272, 460
Ahmed b. Hanbel 108, 184, 202, 242,
252, 260, 330, 344, 458, 544,
850, 1010, 1018, 1106, 1280,
1366, 1370, 1446
Ahmed b. Yahyâ 920
Akra' b. Hâbis 292
Ali 2, 14, 70, 86, 88, 90, 112, 114, 166,
208, 218, 262, 268, 272, 298,
308, 350, 374, 378, 382, 384,
402, 412, 414, 438, 440, 442,
488, 538, 540, 564, 580, 624,
634, 666, 696, 706, 710, 718,
734, 742, 776, 780, 792, 804,
806, 890, 950, 960, 990, 1034,
1072, 1078, 1116, 1126, 1164,
1184, 1188, 1198, 1214, 1218,
1234, 1254, 1262, 1264, 1276,
1296, 1342, 1352, 1386, 1390
Ali b. el-Ca'd 112

- Ali b. Hüseyin Zeynelabidin 268
A'meş 944, 964, 1010, 1102, 1460
Âmir b. et-Tufeyl 276
Âmiroğulları 276
Amr b. 'Abdivedd 688
Amr b. Şurahbîl 316
Amr b. Ubeyd 516, 1288
Asiye 814, 818, 1288
Asiye bint Müzâhim 814, 818
Asma'î 334, 392
A'sâ 100, 196, 200, 536, 706, 1076,
1122, 1236
Atâ b. Ebu Rebâh 270
Avf b. el-Hara' 960
Azrâil 378

B

- Bakî' 724
bedel-i iştîmâl 210
Bedir 44, 92, 96, 190, 196, 198, 202,
226, 228, 410, 430, 432, 492,
634, 636, 658, 666, 668, 690,
694, 858, 948, 976, 1336, 1390,
1448, 1450
Benû Âmir 158
Berva' bint Ukbe 688
Bişr b. Ebû Hâzim 960, 1332

C

- Câbir b. Abdullah 242, 252, 1006, 1446
Cebrâil 84, 374, 378, 394, 396, 398,
436, 438, 440, 442, 456, 464,
472, 486, 488, 524, 592, 666,
722, 784, 788, 794, 796, 798,
816, 904, 1006, 1052, 1072,
1182, 1256, 1258, 1364, 1372,
1374
Cebrî 22, 74
Cebriyye 74, 830

Cedd b. Kays 242

Cehm b. Safvân 872

Cibrîl 912, 984, 1052, 1060

Cübeyr b. Mut'im 414

Cüd'ân b. Amr 166

Cüheyne 158, 244

DDahhâk 70, 190, 270, 318, 382, 518,
682, 758, 894, 946, 980, 1050,
1168, 1262, 1456

Dîl 244

Dimyat 52

Dihye b. Halife 728

E

Ebrehe 1414, 1416, 1422

Ebû Amr 212, 288, 306, 420, 666,
1282, 1292, 1298Ebû Bekir 40, 164, 166, 248, 272, 280,
288, 292, 318, 576, 582, 788,
792, 794 1164, 1228, 1314Ebû Cehl 110, 112, 256, 688, 842, 852,
854, 1020, 1024, 1030, 1058,
1154, 1214, 1330, 1340, 1364,
1366, 1368, 1370Ebû Dâvûd 56, 108, 326, 576, 622,
646, 678, 720, 764, 776, 922,
1004, 1060, 1106, 1254, 1404,
1432, 1456

Ebu'd-Derdâ 110, 902, 994

Ebû Hanife 110, 112, 184, 196, 198,
248, 256, 258, 268, 278, 524,
608, 610, 684, 722, 724, 728,
732, 766, 768, 770, 780, 790,
1224, 1228, 1310, 1418

Ebû Hüreyre 554, 776, 814

Ebû Kuhâfe 164, 634

Ebû Leheb 434, 436, 1334, 1452, 1454,
1456, 1458

Ebu'l-Esved ed-Düelî 904, 1460

Ebû Mersed 666

Ebû Mes'ûd es-Sekafi 32

Ebu'n-Necm 534

Ebû Nüvâs 1080

Ebû Sirâr el-Çanevî 990

Ebu's-Simâl 550, 890, 904, 1048, 1124,
1352, 1394

Ebû Süfyan 688, 690, 1302, 1328, 1456

Ebû Tâlib 434, 1214, 1244, 1276, 1338,
1340

Ebû Temmâm 8, 1474

Ebû Urve el-Hacebî 196

Ebû Yûsuf 112, 268, 524, **768**, 1310

Ebû Zer 182, 318, 1264, 1478

Ebû Zeyd el-Ensârî 990

Ebül-Âliye 226

Ebül-Atâhiye 124

Ebül-Eşed b. Üseyd b. Kelede el-Cumahî
1026

Ebül-Esved 210

Ebül-Vâzi' 304

Ebüt-Tayyib 178, 998

Efk 62

Ehâbiş 252

el-A'şâ 196, 200, 536

el-Esamm 292

el-Kümeyt 924

Enes 224, 282, 320, 468, 766, 990,
1040, 1154, 1228, 1340, 1346,
1432, 1466

Enes b. Mâlik 468, 1346

en-Naha'î 684, 766

Eriha 636

Esed 158, 254, 334, 336, 1070, 1224,
1424

Eslem 158, 244, 358, 682, 800

Eşca' 158, 244

Evs 18, 306, 312, 556, 602, 654, 960,
1216

Evs b. Hacer 960

Evs b. Sâmit 602

Eyyûb 188

- Ezriat 636
- F**
- Fâtima bint Kays 778
- Fâtima bint Muhammed 818
- Ferrâ 36, 46, 704, 1200, 1282
- Firavun 46, 50, 52, 54, 56, 96, 100, 104, 108, 152, 188, 228, 274, 314, 348, 362, 400, 402, 490, 492, 810, 814, 818, 888, 996, 1138, 1140, 1142, 1240, 1288
- Fudayl 134, 226, 1068, 1190, 1194, 1204
- Fudayl b. Iyâz 134, 1068, 1190, 1194
- G**
- Gatafan 158, 254, 334, 446
- Gıfâr 128, 158
- H**
- Habeşistan 598, 676, 800, 1414
- Habib b. Amr b. Umeyr es-Sekafî 32
- Haccâc 10, 74, 262, 316, 360, 966, 1162
- Hacûn 184
- Hadîce bint Huveylid 818
- Hafsa 320, 788, 794, 796, 812, 1406
- Hakem b. Ebû'l-Âs 166
- Hâlid b. Velid 298, 318
- Halil 392, 700, 1316, 1440
- Hâm 950
- Hammâd 778
- Hamza 20, 318, 634, 842, 990, 1202, 1282, 1300
- Hâris b. Süveyd 262
- Harun er-Reşid 1276
- Hasan-ı Basrî 62, 88, 90, 96, 102, 152, 166, 176, 212, 232, 252, 262, 266, 268, 278, 284, 316, 324, 360, 366, 378, 380, 390, 396, 404, 442, 456, 476, 478, 486, 502, 516, 520, 536, 538, 554, 560, 566, 582, 592, 594, 600, 608, 648, 660, 696, 706, 724, 726, 732, 742, 744, 746, 772, 778, 792, 808, 814, 854, 856, 866, 870, 878, 880, 894, 936, 950, 970, 986, 988, 990, 996, 1010, 1024, 1044, 1066, 1114, 1118, 1142, 1144, 1172, 1188, 1190, 1208, 1228, 1230, 1248, 1284, 1288, 1310, 1312, 1322, 1344, 1350, 1366, 1410, 1446
- Hassan b. Sâbit 436
- Hâtub b. Ebû Belta'a 666
- Havle bint Sa'lebe 602
- Havva 950, 1326
- Hayber 236, 246, 250, 252, 254, 266, 624, 636, 638
- Hazret-i Aişe 566, 788
- Hazret-i Ali 14, 70, 90, 208, 218, 262, 298, 538, 540, 564, 624, 634, 666, 742, 776, 780, 792
- Hecer 252, 442
- Hevâzin 92, 250, 254, 1444
- Hırâş b. Ümeyye el-Huzâ'î 250
- Hıristiyan 250, 676, 1378
- Hill 258
- Hind 688, 690, 1424
- Hîre 108, 636
- Hûd 14, 122, 172, 174, 176, 274, 402, 426, 462, 488, 492, 756, 798, 830, 850, 932, 948, 1028, 1054
- Hudeybiye 234, 236, 238, 244, 246, 248, 250, 252, 256, 258, 262, 264, 682
- Huneyn 254, 282
- Hutay 38, 1294
- Huvaytib b. Abdül'uzzâ 262
- Huzâ'a 92, 446, 462, 678
- Huzeyfe 92, 226, 318, 468, 806
- Hüseyin b. Ali 950

- Hüseyn b. Abdullah b. Ubeydullah b. Abbas 358
 Hz. Âdem 402, 878, 950, 1044, 1318, 1326, 1480
 Hz. Hatice 984, 1006, 1008
 Hz. Hüseyin 960
 Hz. Ömer 128, 492, 766, 778, 936, 968, 1166, 1390, 1422
- I**
- İbn Abbas 32, 62, 70, 102, 104, 108, 126, 138, 152, 170, 172, 176, 184, 190, 200, 208, 222, 224, 228, 232, 234, 238, 242, 256, 268, 276, 280, 282, 306, 318, 320, 326, 328, 330, 336, 358, 374, 378, 396, 402, 446, 468, 500, 514, 542, 562, 582, 594, 614, 622, 624, 684, 706, 724, 726, 736, 744, 772, 776, 786, 792, 796, 802, 808, 812, 854, 878, 884, 890, 900, 902, 904, 910, 938, 960, 988, 992, 1014, 1034, 1038, 1064, 1072, 1114, 1142, 1162, 1168, 1172, 1176, 1200, 1210, 1220, 1224, 1228, 1262, 1264, 1282, 1300, 1320, 1336, 1354, 1360, 1386, 1388, 1390, 1402, 1414, 1420, 1424, 1436, 1446, 1448, 1450, 1454, 1460
 İbn Cinnî 984
 İbn Cüreyc 400, 1014
 İbn Ebû 'Able 306, 386, 614, 742, 782, 806, 1370
 İbn Ebû Kebşe 1024
 İbn Herme 14
 İbn Keysân 1114, 1210
 İbn Mes'ûd 60, 70, 92, 116, 120, 158, 184, 186, 202, 208, 214, 262, 282, 286, 298, 306, 308, 316, 326, 340, 366, 404, 432, 444, 468, 502, 508, 518, 534, 582, 590, 604, 614, 618, 622, 644, 648, 658, 664, 686, 704, 708, 718, 722, 724, 776, 780, 792, 796, 816, 862, 868, 872, 874, 878, 888, 914, 930, 946, 1004, 1010, 1064, 1088, 1096, 1100, 1140, 1148, 1178, 1180, 1184, 1262, 1278, 1294, 1300, 1326, 1340, 1346, 1348, 1350, 1356, 1368, 1376, 1378, 1384, 1396, 1428, 1432, 1434, 1450, 1452, 1460
 İbn Ömer 226, 270, 308, 562, 624, 766, 938, 1004, 1200, 1206
 İbnü'l-Enbârî 484
 İbn Umm Mektûm 1154
 İbn Ya'mer 1120
 İbn Zübeyr 1088, 1284, 1286, 1364
 İbrâhim 28, 30, 134, 188, 392, 394, 396, 398, 456, 458, 460, 594, 622, 672, 674, 676, 748, 766, 1168, 1264, 1304, 1356, 1426
 İbrâhim en-Naha'î 766
 İdrîs 1264
 İkrime 114, 232, 256, 272, 320, 398, 492, 638, 746, 984, 1006, 1038, 1108, 1114, 1148, 1200, 1418, 1424
 İmran kızı Meryem 810
 İmruü'l-Kays 1042
 İncil 46, 64, 266, 270, 272, 480, 498, 562, 584, 594, 816, 936, 1264, 1376, 1378
 İsâ 56, 58, 60, 62, 64, 184, 188, 198, 266, 594, 596, 598, 700, 704, 708, 710, 816, 1108, 1174, 1202, 1230, 1234, 1304, 1356, 1360, 1364, 1420
 İsrâfil 374, 378, 472

K

Kâbe 56, 108, 170, 236, 258, 412, 636,
746, 970, 1302, 1390, 1414,
1416, 1418, 1426, 1444, 1448,
1458

Katâde 32, 138, 162, 166, 198, 214,
218, 228, 236, 250, 278, 326,
372, 382, 396, 400, 410, 422,
478, 480, 516, 608, 680, 682,
728, 772, 778, 786, 810, 828,
842, 868, 884, 910, 970, 972,
1044, 1058, 1064, 1066, 1068,
1094, 1114, 1120, 1130, 1138,
1172, 1176, 1204, 1210, 1398,
1456

Katîle bint Abdul'uzzâ 678

Kayser 732

Kelbî 152, 212, 234, 438, 454, 624,
744, 842, 846, 986, 1392

Kinâne b. Abdiyâlejl 32

Kinde 92, 232, 1392

Kisâi 1282, 1326

Kisrâ 732

Kudüs 438, 1354

Kûfe 70, 296, 724, 1274

Kurayza 220, 226, 642, 1336

Kureyş 56, 58, 92, 106, 130, 158, 188,
192, 226, 244, 252, 262, 330,
382, 436, 444, 462, 636, 668,
868, 910, 958, 994, 1006, 1016,
1018, 1020, 1154, 1158, 1228,
1232, 1306, 1338, 1416, 1422,
1424, 1426, 1440, 1444, 1460

Kusay 106, 330

Külsüm bint Cervel 688

L

Lât 444, 446, 448, 1368

Lemek b. Müteveşlih 950

Levh-i Mahfûz 8, 86, 494, 632, 816,
876, 1124, 1160, 1242, 1372

Lût 348, 400, 436, 464, 486, 488, 492,
810, 812, 818, 888, 1096, 1168

M

Ma'ânî 304

Mâlik b. Enes 766

Ma'mer 960

Maria 236

Mâriye 788, 792, 794

Medenî 498, 1004, 1024, 1372, 1376,
1428, 1444

Medine 60, 154, 166, 190, 220, 234,
236, 244, 274, 276, 278, 332,
336, 570, 574, 592, 598, 602,
636, 640, 642, 650, 654, 666,
694, 712, 720, 724, 728, 730,
734, 738, 740, 742, 748, 764,
788, 800, 1024, 1026, 1028,
1154, 1186, 1198, 1300, 1460,
1468, 1476

Mekke 8, 30, 32, 72, 76, 82, 114, 118,
144, 152, 158, 166, 184, 190,
234, 238, 244, 246, 252, 254,
256, 258, 260, 262, 264, 266,
272, 330, 342, 378, 382, 410,
412, 430, 434, 466, 468, 498,
508, 528, 548, 576, 582, 636,
666, 668, 670, 676, 678, 682,
684, 690, 706, 722, 752, 760,
820, 848, 850, 882, 910, 912,
930, 952, 982, 996, 1004, 1006,
1014, 1026, 1028, 1040, 1042,
1054, 1090, 1108, 1132, 1154,
1170, 1186, 1188, 1214, 1218,
1220, 1230, 1244, 1254, 1266,
1280, 1302, 1304, 1316, 1326,
1334, 1336, 1338, 1340, 1344,
1354, 1356, 1360, 1364, 1370,
1372, 1376, 1382, 1388, 1396,
1400, 1406, 1408, 1412, 1414,
1416, 1422, 1428, 1436, 1440,

1444, 1446, 1450, 1452, 1454,
1460, 1468, 1476, 1480
Mekkî 60, 456, 498, 1024, 1028, 1304,
1360
Mele-i Âlâ 428, 1244
Me'mûn 1078
Menât 444, 446, 448
Merih (Mars) 1180
Mervan b. Hakem 166
Meryem bint İmran 818
Mescid-i Haram 258, 260, 262, 264,
970
Mesruk 276
Mikdâd 666, 1390
Mısır 50, 52, 54, 96, 788, 1288
Mikrez b. Hafs b. el-Ahyaf 262
Muhammed b. Abdullah b. Tâhir 920
Muhammed b. Kâ'b 828
Mukâtil 8, 190, 192, 200, 236, 306,
792, 872
Mukâtil b. Süleyman 872
Mûsâ 46, 48, 50, 52, 54, 70, 96, 98,
100, 152, 156, 158, 160, 182,
184, 188, 228, 236, 284, 320,
362, 400, 412, 432, 456, 458,
460, 490, 598, 664, 698, 700,
792, 814, 816, 858, 888, 954,
968, 1096, 1138, 1140, 1142,
1158, 1240, 1264, 1298, 1334,
1344, 1356, 1360
Mûsâ b. Ukbe 236
Mustalikoğulları 296, 738
Mu'tezile 74, 322, 1466
Muvatta' 724
Mücâhid 32, 200, 250, 276, 324, 378,
538, 540, 704, 758, 810, 854,
868, 898, 1016, 1050, 1070,
1076, 1114, 1188, 1342, 1360
Münzir b. Amr es-Sâ'idî 276
Müşteri (Jüpiter) 1180
Müzeyne 92, 158, 244

N

Nâbiğa 282, 424, 1236, 1452
Nadîr 220, 226, 636, 646, 660, 1336
Nadr b. el-Hâris 122, 910
Nâfi' 216, 592, 786, 1292, 1380
Nâfi' b. Ezrak 786
Naha' 232
Necâşî 598, 676
Nil 52
Nuh 404, 456, 462, 810, 812, 818
Nusaybin 182, 184

O

Osman 166, 252, 272, 296, 338, 454,
456, 688, 720, 724, 792, 1228
Osman b. Amr 166
Ömer b. Hattâb 128, 614, 688, 690

R

Radvâ 108
Rebi' b. Subeyh 936
Rıdvan Biatı 236, 242, 250
Rifâa b. el-Hâris 264

S

Sâbit 282, 320, 436, 856, 996, 1108
Sâbit b. Kays 282, 320
Sâbit el-Bünânî 996
Sa'd b. Ebû Vakkâs 296
Sa'd b. Hişâm 850
Sa'id b. Cübeyr 74, 184, 190, 270, 366,
382, 390, 796, 966, 1040, 1048,
1068, 1100, 1274, 1384, 1436,
1478
Sa'id b. el-Müseyyeb 128, 270, 402,
726, 766, 1058
Sakîf 182, 250, 878, 1106
Sâlih b. Keysan 358
Sâm 618, 950, 1284
Satürn 1180
Sayfî b. er-Râhib 682

Seleme b. Muhârib 126
 Selmân-ı Farsî 1366
 Semûd 180, 348, 402, 436, 462, 482,
 486, 882, 884, 1096, 1240,
 1286, 1288, 1320, 1322, 1324
 Semûd ve Âd 882
 Sibeveyhi 120, 538, 700, 840, 852,
 1316, 1464
 Sidre-i Müntehâ 442
 Suheyb 158, 318, 694, 1214
 Süddî 210, 344, 372, 454, 540, 588,
 806, 854, 886
 Süfyân b. Uyeyne 212
 Süheyl b. Amr el-Kureşî 262
 Sümâme b. Üsâl el-Hanefî 196
 Süreyya 434, 714
 Süvâ' 942
 Şa'bi 236, 608, 792, 994, 1310, 1352,
 1372
 Şâfi'î 196, 198, 248, 278, 608, 662,
 722, 724, 766, 770, 778, 780,
 790, 792, 1098
 Şehr b. Havşeb 806, 894
 Şemha bnt. Enûş 950
 Şemmâh 1062
 Şerh-i İbni 'Akil 400
 Şeybânî 724, 1310
 Şit 1264
 Süreyh 754, 1274

T

Tâif 30, 32, 166, 182, 260, 444, 712,
 1014, 1414
 Tebük 260, 338, 732
 Temîm ed-Dârî 134
 Temîmoğulları 216, 292
 Tevrat 46, 130, 154, 156, 160, 184,
 220, 222, 266, 270, 480, 498,
 510, 562, 584, 636, 644, 692,
 700, 714, 716, 936, 1264, 1376,
 1378

Tihâme 182, 242, 276, 1414, 1416
 Tinnis 52
 Tulun 52
 Tübbâ' 108

U

Ubeyd b. Umeyr 108, 116, 306, 634,
 746, 990
 Ubeydullah b. Cahş 676
 Uhud 198, 202, 456, 576, 598, 634,
 636, 654, 694, 878, 1150
 Ukbe b. Ebû Mu'ayt 66
 Umeyr 32, 108, 116, 306, 634, 746,
 990, 1150
 Urve b. Mes'ûd es-Sekafi 32
 Urve b. Zübeyr 434
 Utarit (Merkür) 1180
 Utbe 32, 124, 434, 436, 634, 690, 1084,
 1154, 1260, 1458
 Utbe b. Rebia 32
 Uyeyne b. Hısn 292
 Uzza 446, 448
 Übeyy b. Halef 66
 Übeyy b. Ka'b 216
 Ülker 232, 434
 Ümeyye b. Halef 1330, 1366, 1408
 Ümmü Habibe 676, 678
 Ümmü Hişâm es-Selûliye 334

V

Vâhile 818
 Vâ'ile 818
 Vecc 260
 Vedd 942, 944
 Velid 32, 296, 298, 318, 326, 634, 852,
 854, 856, 1010, 1016, 1018,
 1020, 1084, 1154, 1214, 1260,
 1308, 1408, 1430
 Velid b. Muğire 32, 76, 362, 448, 852,
 854, 1014, 1016, 1154, 1214,
 1260, 1308, 1408, 1430
 Velid b. Ukbe 296

Y

Yahudi 64, 184, 220, 314, 320, 656,
660, 700, 710, 716, 1072, 1234,
1336, 1378

Yahyâ b. Mu'âz er-Râzî 72

Yahya el-Bekkâ 996

Ya'küb 224

Yeğûs 942, 944

Ye'ûk 942, 944

Yezid b. Şecere 332

Yezid ed-Daby 996

Yûnus 98, 180, 188, 202, 348, 402, 520,
660, 664, 742, 808, 814, 878,
940, 972, 1048, 1240, 1282

Z

Zeccâc 66, 80, 186, 210, 686, 688, 836,
1070, 1078, 1092, 1214, 1310

Zeyd 80, 86, 88, 90, 118, 122, 126,
132, 160, 186, 210, 220, 236,
276, 326, 358, 382, 384, 414,
438, 448, 488, 498, 560, 580,

696, 706, 710, 718, 734, 738,
740, 792, 800, 806, 814, 822,
850, 878, 944, 990, 992, 1008,
1034, 1108, 1152, 1290, 1292,
1316, 1318, 1348, 1366, 1386,
1460

Zeyd b. Ali 86, 88, 382, 384, 414, 438,
488, 580, 696, 706, 710, 718,
734, 806, 1386

Zeyd b. Erkam 738

Zeyd b. Eslem 358, 800

Zeyd (b. Sabit) 792

Zeyneb bint Cahş 788

Zeynep bint-i Huzeyme el-Hilâliyye 318

Zuhal 1180

Zuheyr 314

Zübeyrî 622, 856

Zühre (Venüs) 1180

Zührî 608, 686, 960, 1006

Zürümme 176, 548, 642, 790, 918,
982

